This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

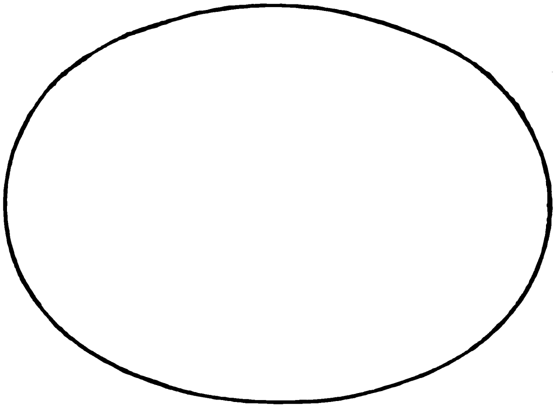
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

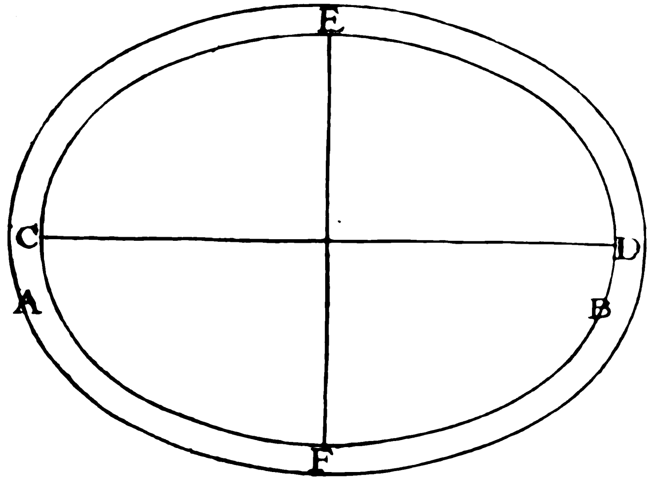
We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Lucii Caecilii Firmiani Lactantii Opera omnia: Editio novissima, quae ...

Lucius Caelius Firmianus Lactantius, Joannes-Baptista Le Brun, Nicolas Lenglet du Fresnoy

Digitized by Google

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK GENT
900000004515
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII OPERA OMNIA.

TOMUS SECUNDUS.

Digitized by Google

Digitized by Google

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII OPERA OMNIA:

EDITIO NOVISSIMA,

QUÆ OMNIUM INSTAR ESSE POTEST : AD LXXX.
& ampliùs MSS. codices, editoſque XL. collata &
emendata, atque Notis uberioribus illuſtrata;

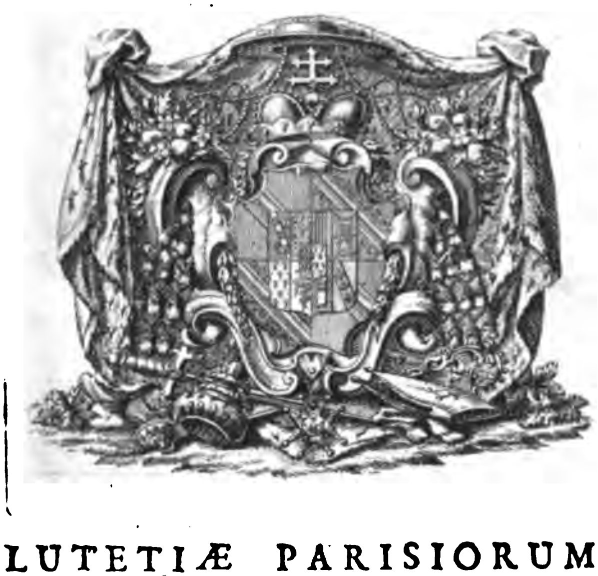
CUI MANUM PRIMAM

Adhibuit JOANNES-BAPTISTA LE BRUN, Rothomagenſis;

EXTREMAM

Impoſuit NICOLAUS LENGLET DUFRESNOY, Preſbyter
ac Theologus Pariſienſis.

TOMUS SECUNDUS.

LUTETIÆ PARISIORUM,

Apud JOANNEM DE BURE, Bibliopolam, ad Ripam Auguſtinienſium.

M. DCC. XLVIII.

CUM APPROBATIONE ET PRIVILEGIO REGIS.

Digitized by Google

IN SECUNDUM VOLUMEN
PRÆFATIO.

ÆQUE ac primum Volumen, hoc alterum ſuâ Præfatione fruetur, ut in eâ quædam enodentur, quæ priori non fuerunt explicata. Ordinis rerum ac librorum Lactantii erat, ut editis Tomo I. Divinis ejus Inſtitutionibus, primarium locum in hoc ſecundo occuparet harum EPITOME. Id verò factum eſt, ut quo tempore Lector eruditus in grandius iſtud ſeptem librorum opus aſſiduum collocaverit ſtudium, eo ipſo ferè percurrat, quæ breviori & contractiori volumine ab eodem ſcripta ſunt Auctore. Quis non miretur, libellum magnâ ſui parte deperditum initio quinti ſeculi, poſt annos trecentos ſupra mille, idque noſtris temporibus fuiſſe repertum? Id porrò debemus ſingulari diligentiæ ſummoque Litterarum amori, quo à primâ juventute cum Doctorum omnium exiſtimatione floruit Matthæus PFAFFIUS, hodiè Tubingenſis Academiæ Cancellarius. Opuſculum iſtud in ſuâ Litterariâ peregrinatione nactus eſt Taurini, cùm Regiæ Bibliothecæ manuſcriptos evolveret codices ab incendio & flammis liberatos. Codex ſanè vetuſtiſſimus, atque, teſtante ſcripturâ, cujus ſpecimen exhibemus, quinti, aut ſaltem ſexti ſeculi. Hic autem, præter Lactantii Epitomen, continet quoſdam alios Tractatus Theologicos, fuitque olim Monaſterii S. Columbani de Bobio, ad amnem Trebiam, in Mediolanenſi Ducatu, non longè à ditione Parmenſi. Quem ut iterùm publici juris faceremus, ſat nobis non fuit exſcribere editum anni 1712. Habuimus præterea apographum clariſſimi Pfaffii, ſicut in Præfatione prioris Voluminis annotavimus: undè non minimùm lucis affulget noſtræ editioni. Neſcio, undè anſam arripuerit doctiſſimus Walchius dubitandi, an Epitomes hujus auctor ſit ipſe Lactantius. Nunquid enim non ſufficit teſtimonium S. Hieronymi, qui proximè Lactantianum tempus attingebat? Nunquid hujus libri ſtylus & oratio ubique non produnt ingenium & eloquentiam Lactantii? Verùm hæc iſta dubitatio, nullo cùm fulta ſit fundamento,

aut etiam leviſſimâ conjecturâ, Doctis ne minimum quidem injecit ſcrupulum.

Sequitur liber eximius, quem duplici titulo inſignitum repræſentant tum S. Hieronymus, tum manuſcripti codices, ſcilicet DE OPIFICIO DEI, VEL FORMATIONE HOMINIS. Id præcipuè curæ Lactantio fuit eo in opere, ut perverſa Epicuri convelleret dogmata, quibus omnis ſubvertitur Providentia. Deum equidem Epicurus nomine profeſſus eſt: at reipsà ſuſtulit. Verùm eo libro, quem primum eſſe ex indubitatis Lactantii operibus jam oſtendimus, demonſtrat Auctor eximius, ſummâ Providentiâ cuncta facta fuiſſe & elaborata, cunctaque eâ regi & adminiſtrari. Argumenta verò non à rebus extraneis, ſed ab ipſo petit homine; tum ab ejus ingenio & ratione, tum à partium ejus, totiuſque oris & corporis ordine, tum denique à membrorum compoſitione & conformatione lineamentorum. Hæc porrò neceſſaria exiſtimavit Lactantius eſſe declaranda Demetriano cuidam, olim auditori ſuo, quem fortaſsè ſuis hortamentis ad Religionem Chriſtianam adduxerat; Demetrianus enim non ità pridem Chriſto nomen dederat, atque negotiis adhùc ſecularibus & publicâ re implicatus tenebatur. Non igitur parùm erat verendum, ne oblectamentis divitiarum illicitus ad antiquas revolveretur opiniones. Idcircò noluit Auctor elegantiſſimus præceptor deeſſe Demetriano honeſtioris melioriſque doctrinæ, quem priùs informaverat in litteris nihil aliud, quàm linguam inſtruentibus. Idem prorsùs argumentum hiſce poſtremis, diverſis tamen temporibus, iiſdemque ferè ac Lactantius noſter rationibus pertractarunt, Ludovicus Granatenſis Hiſpanicè, in erudito ſuo Catechiſmo, atque Franciſcus Fenelonius, Cameracenſis Archiepiſcopus, in eleganti libro Gallicè ſcripto de Exiſtentiâ Dei.

Hunc librum ſcripſit in Aſiâ Lactantius, fervente perſecutione Diocletianeâ: at ſequentem in Galliis edidit, quem inſcripſit DE IRA DEI; in eoque rursùs Divinam aſſerit Providentiam. Opinio Epicuri ejuſque Sectatorum erat, Deum nec gratiâ propter hominum benefacta moveri, nec irâ tangi propter eorum malè perpetrata. Quæ doctrina cùm ſpem omnem remunerationis ob converſa in virtutes vitia eripiat hominibus: ſic tollat omnem religionem, neceſſe eſt. Illam ergò vanam eſſe & falſam rectè pronuntiat Lactantius: veram autem doctrinam non ratione ſolùm, ſed argumentis etiam undique conquiſitis probat; nec prætermittit Sybillarum verſus, quarum tunc temporis non apud Chriſtianos tantùm, ſed & apud Ethnicos maxima erat auctoritas.

Quis verò ſit ille Donatus, ad quem Lactantius hunc librum direxit, ſanè omninò ignotum eſt. Non videtur tamen idem eſſe, ac Donatus ille Confeſſor, cujus laudes, cujus vis ac fortitudo Chriſtiana celebrantur in eximio de Mortibus Perſecutorum libello. Is, quem alloquitur Lactantius in libro de Irâ Dei, nuſquàm ab eo Confeſſor appellatur: inter Philoſophos autem quandòque verſabatur, à quibus audierat ſæpiſſimè, Deum, utpotè bonum, beneficum quidem eſſe, at cuiquam nocere, vel iraſci, non congruere ſummæ ejus ac optimæ poteſtati; aut, ſicut alii quidam balbutiebant, Supremus univerſi Dominator nec eſt beneficus, nec pœnas

Digitized by Google

peccatis irrogare ejus eſt bonitatis. Ut autem Donato præſtò eſſent argumenta, quibus iſtum coargueret errorem, quo facilè everteretur humanæ vitæ ſtatus, hunc ad ipſum ſcripſit Lactantius librum elegantiſſimum, ut illum eas rationes edoceret, ac illi ſubminiſtraret momenta, quæ vix forsàn ex ſeipſo excogitaſſet Donatus, vel quæ ſaltem non niſi titubans protuliſſet.

Liceat nunc quædam addere his, quæ ſcripta ſunt in Præfatione prioris voluminis, quò noverint Lectores, qui ſit, & ubi fuerit repertus libellus eximius DE MORTIBUS PERSECUTORUM. Aureolus iſte liber ità confectus, tam ſyncerè elaboratus eſt, ut non ſolùm expreſſos videas in eo ſingulares Perſecutionis eventus, id eſt, inſauſtum ejus initium, ſeriem atram atque felicem exitum; ſed etiam ubique emineat Omnipotentis dextera vindex in Tyrannos, & quàm ubique ſe Deus præſtet propugnatorem pietatis, propulſatoremque injuriarum, quæ cultoribus ſuis à malis Principibus inferuntur. Elucet econtrà, quantâ curâ quantoque ſtudio Summa Divinitas foverit eos Principes, qui erant Fidelibus benevoli, qualis ſemper fuit Conſtantinus, vel eos, qui ſolummodò ità moderati fuerunt, ut liberam Chriſtianis ſuæ Religionis citra moleſtiam colendæ facultatem dederint, qualis tunc temporis videbatur eſſe Licinius.

Mens mea eſt, librum hunc legitimum eſſe Lucii Cæcilii Firmiani Lactantii fœtum. Sic opinati ſunt Doctiores quique, nec ab eorum ſententiâ noſtrum eſt recedere. Hunc reperit vir clariſſimus Stephanus Baluzius in Bibliothecæ Colbertinæ manuſcripto codice, qui fuit olim antiqui Cœnobii Moiſſiacenſis in Diœceſi Cadurcenſi. Jam à pluribus ſeculis ignotus deliteſcebat theſaurus ille in angulis hujuſce Monaſterii Bibliothecæ. Vixdùm in lucem prodiit, cùm ſtatim non ſolùm exceperunt eum avidè cuncti diverſarum gentium Litterati ſtudiosè legendum; ſed illum etiam iterùm excudendum curaverunt tum Angli, tum Sueci: quin & verſus eſt in linguas Gallicam & Anglicam. Hunc notis eruditis illuſtrarunt Viri doctiſſimi ſive Galli, ſive Batavi ii ſint. Anno 1710. rursùs eum publici juris fecit Domnus Nicolaus le Nourri, è Congregatione ſancti Mauri Monachus Benedictinus: ſed non dubitavit modò, imò & aſſeruit, hunc librum non eſſe Lactantii noſtri, ſed cujuſdam LUCII, vel potiùs LYCII CÆCILII ignoti Scriptoris. Verùm paucos, id eſt, tres aut quatuor in ſuam Nourriſius adduxit opinionem. Quin & Doctiores quidam ejus errorem, acriùs quàm decet, redarguerunt, eumque ità exagitarunt, ut apertæ probabilique reſponſioni locus non ſuperſit. Nec ſanè difficilis fuit reprehenſio; nam ubique Lactantii ſtylus, ubique ejus ingenium, ubique Lactantianæ, eæque ſingulares loquendi formulæ ſparſim reperiunturin iſto libello, cujus unicus ſupereſt codex manuſcriptus, integer quidem & antiquus, ſed ità ob amanuenſis imperitiam & lacunas quaſdam deformatus, ut ſæpiſſimè in ipſo explicanado dhibendæ ſint vel conjecturæ, vel etiam divinationes. At cùm intereſſe putemus redarguere Nicolai le Nourry rationes, quamvis eæ ſint exigui momenti, ideò hìc excudi curavimus eruditam Diſſertationem Viri clariſſimi Nicolai de LESTOCQ, Doctoris & Socii Sorbonici, Decani Eccleſiæ Ambianenſis, & Abbatis ſancti Axeoli, quocum mihi

Digitized by Google

vetus ab annis quinquaginta & ampliùs intercedit neceſſitudo & ſumma familiaritas. Ne tamen exiſtimet lector eruditus, huic editioni aliquid deeſſe, ob prætermiſſam à me Domni Theodorici Ruïnart è Congregatione ſancti Mauri Benedictini Monachi Præfationem in Acta Martyrum vera & ſyncera ab ipſo edita anno 1689. ac ſæpiùs recuſam aut Amſtælodami, aut Venetiis, aut etiam Pariſiis, eamque Gallicè verſam. Hæc Præfatio eximia quidem eſt; ſed quamvis excuſa ſit à Paulo Baudri ad calcem Lactantianæ ſuæ editionis, nihilominùs non putavi è re eſſe eam adhùc ſeptimâ vice excudere, cùm ea olim paulò rarior, nunc vulgaris in omnium manibus verſetur, nihilque, aut parùm conferat ad Auctorem noſtrum intelligendum.

Sat diximus de libris à Lactantio promiſſis, ſed nuſquàm vulgatis; ac etiam de iis, qui ſub ejus nomine editi fuerunt. Pauca tamen adjiciam de Phœnice. Hos Verſus nollem omninò Auctori noſtro abjudicare; certè hominis ſunt acuti ingenii, in re poëticâ verſatiſſimi. Illi etiam Lactantio tribuuntur in quatuor Vaticanis codicibus, in Regiis duobus, in uno Sangermanenſi & in Vindobonenſi, teſte Lambecio. Hic cenſet, Carmen iſtud à Lactantio juvene & adhùc Ethnico exercitationis causâ fuiſſe elaboratum. Idem ſunt opinati multi Doctiores, tum Nicolaus Heinſius, vir ſummi in re litterariâ judicii, tum Xyſtus Betuleius, Lactantii editor, tum Aubertus Miræus ac Joannes Albertus Fabricius, Barthius, Ittigius & alii plures, quorum judicio ſine famæ diſpendio ſtare poſſunt Eruditiores.

Digitized by Google

NOTÆ POSTERIORES,

EXCERPTÆ EX EDITIONE LACTANTII VULGATA ANNO M. DCC. XXXIX. A V. C. JO. LUDOLPHO BUNEMANNO.

IN EPITOMEN.

Pag. 2. lin 1. *IN anguſtum coarctanda.*] Seneca de Vitâ Beatâ, c. 4. *Exercitus modò latiùs panditur, modò in anguſtum coarctatur.* Lib. 7. Quæſt. Nat. c. 27. extr. *Non in anguſtum conjecta & arctata.* Lact. libro VII. cap. 16. *Dies in anguſtum coarctabitur.* Si fides Anonymo Clerici, p. 342. verba *in anguſtum* non habet MS. Taur. Undè cancellis incluſi, & aliis typis exprimenda curavi, aliàs non indigna Lactantio.

Lin. 5. *Quid poterit utile, quid apertum.*] In MS. ità: *Quid poterit . . . quid apertum.* Vid. Clericus, pag. 342. 343. Loco vacuo Pfaffius poſuit *utile*, ac *poterit* in *poteſt* mutavit. Sed majus eſt vacuum illud ſpatium, quàm ut illud implendo ſufficiat verbum *utile*. Hæc Heumannus, cui verba, *Quibus ſublatis videri*, gloſſema videntur. Fortè *quid poterit perſpicuum, quid apertum utile*, legendum.

Lin. 6. *Diffuſa ſubſtringere.*] Sic cap. 50. *Rem immenſam paucis, ut potero, ſubſtringam.* Libenter talibus utitur. Inſtitut. II. 10. *Strictim contingere.* De Opif. 1. *Summatim ſtringere.*

Lin. 8. *In lucem veritas protrahenda eſt.*] Lib. IV. Inſtit. cap. 27. *Qui error diſcuti poteſt, & in lucem veritas protrahi.*

CAPUT I.

Pag. 2. lin. 10. *Quoniam certum eſt eſſe providentiam.*] Ab his verbis incipio ſecundum caput. Poſt plures annos adeptus Daviſii editionem, video idem ipſi placuiſſe. Undè haud neceſſe eſt cum Heumanno legere, *Quarè jam certè eſt.*

CAPUT II.

Pag. 2. lin. 2. *Ambiguitatis.*] In MS. *ambiguitas.* Pfaffius.

Pag. 3. lin. 4. *Summa.*] Pfaffius ediderat, *rerum ſumma.* Abeſt à MS. *rerum*, teſte Anon. Clerici pag. 346. nec habent ipſæ Inſtitutiones. Lib. I. 3. *non poterit ſumma conſtare*; ubi plura dedi. Conf. de Irâ, c. 11.

Lin. 9. *Obtineat.*] Id eſt, vincat, victoriam conſequatur. Lact. lib. III. cap. 23. *Is utique* obtineat, *qui viribus* vicerit.

Lin. 11. *Pro moribus.*] Lego, *pro viribus.* Sic Epit. cap. 59. *Tunc ſibi quiſque conſulens, jus in viribus computare.*

Lin. 13. *Nec condi quidem.*] Mallem, *ne condi quidem; c* ex ſequenti voce repetitum. Emendavimus ſæpè illud *nec* in aliis Lactantii locis, exempli gratiâ, lib. II. cap. 5. Conſpirat Daviſius.

Lin. 14. *Potuiſſet.*] Pfaffius, *omninò potuiſſet.* At, teſte Anonymo Cler. à manuſcript. abeſt *omninò* : undè induxi.

Lin. 18. *Non audebit.*] Ità MS. Pfaffius, *nec audebit*, ediderat.

Lin. 22. *Torquebit.*] Virgil. 4. Æn. 208.

Juppiter . . . cùm fulmina torquet.

Lin. 24. *Habendus.*] Sic MS. teſte Anonymo Clerici, pag. 347. non, ut Pfaffius, *putandus.*

Ibid. *Qui poteſt totum, quàm qui de toto minimum.*] In ipſo manuſcripto legitur, *qui poteſt totum*, quàm *qui de toto minimum.* Rectiſſimè; ſubauditur *potiùs*, hoc modo: *Is autem Deus habendus eſt* potiùs, *qui poteſt totum, quàm qui, &c.*

CAPUT IV.

Pag. 4. lin. 13. *Majeſtatem Dei ſingularem infinitis adſerens laudibus.*] Initiò: *Plato monarchiam adſerit;* quæ idem valent, ac *ſin-*

Digitized by Google

gularem, id eſt, *unum Deum defendit;* & iterùm cap. 55. ADSERENTES *& excellentes* SUMMA LAUDE *virtutem.*

CAPUT V.

Pag. 5. lin. 5. *Albunea.*] Sic in MS. teſte Anonymo Cler. pag. 350. Pfaffius *Albunea* edidit. *Heumannus.* Eſt dandi caſus *Albunea* elegantior. Sic ſolet; ut lib. I. cap. 11. *Ageſilao*, *Urano*, in notis.

Ibid. *Cumana.*] MS. *Pfaffius;* & lectio MS. recta erat. Vide Daviſ. undè reſtitui.

Lin. 10. *Præter Cumaam.*] In MS. *Cymaam*; nam & ità dicunt. Vide Cellar. Notit. Orb. Ant. lib. 2. cap. 9. pag. 832. & Muncker. ad Hygin. Fab. 128. pag. 196. Plura Drackenb. ad Sil. Ital. lib. 8. 533. pag. 435. & ad lib. 13. 400. pag. 661.

CAPUT VI.

Pag. 5. lin. 4. *Ipſi ſexus.*] MS. *ipſi ſexus*, num. plur. qui non debebat mutari. Lact. lib. I. cap. 8. *Adparet, Herculem Jovemque* ... *homines fuiſſe, quoniam ſunt ex* duobus *ſexibus nati*; ſæpiùs in plurali. Lib. I. cap. 6. *Duo ſexus generandi causâ inſtituti*, receptâ ſexuum diverſitate; & poſteà, *duos eſſe ſexus Deorum.* Adde lib. VI. cap. 23.

CAPUT VII.

Pag. 6. lin. 11. *Spolio Leonis.*] Id eſt, exuviis, pelle. Lucret. 5. 952.

Pellibus & ſpoliis corpus veſtire ferarum.

Conf. Lucr. lib. 4. 60. & Nonium Marcell. p. m. 484.

CAPUT VIII.

Pag. 7. lin. 3. *Gemitus ſuos inſcripſit in flore.*] Imitatur Ovidium Metam. 10. 215.

Ipſe SUOS GEMITUS *foliis* INSCRIBIT,
& Ai Ai
Flos habet inſcriptum.

De Hyacinto agitur, quem Apollo diſco ludens interfecit.

Lin. 14. *Formoſum adoleſcentem.*] MS. *formonſum aduleſcentem.* Pfaffius. Sæpè hæ voces in antiquioribus manuſcriptis ità ſcribuntur. Conf. not. meas ad Sympoſium Æn. XIII. ubi *formunſa;* & Monfauc. Antiquit. Explic. Supplem. Tom. V. f. 87.

CAPUT IX.

Pag. 7. lin. 8. *Exigeret ætatem.*] Pariſ. & Walch. editiones, *ageret*: ſed ex manuſcripto damus, auctore Pfaffio, *exigeret*, ut dixit ex Virgilio de eodem Hyppolito Lact. lib. I. cap. 17.

. . . . *Solus ubi ignobilis ævum*
Exigeret;

atque nemo neſcit Terentii & Ciceronis phraſim, *exigere ætatem.* Eâdem uſus Plinius lib. 7. Hiſt. Nat. cap. 43. *In quibus quærendis ſapientes* ÆTATEM EXIGERENT.

CAPUT X.

Pag. 8. lin. 2. *Pietatis.*] Ità certus correxi, ubi in Pfaffii & Walch. editionibus *poteſtatis* erat. Nam lib. I. cap. 1. *Nonne* (Juppiter) *à primâ ſuâ pueritiâ impius, cùm patrem regno expulit, & fugavit?* Docui & alibi, has voces in Lactantio confundi. Mecum faciunt Daviſius & Heumannus. Conf. ad Epit. c. 69.

Lin. 6. *Ad fœmineos uſus.*] Lib. I. c. 23. *Ad uſus impudicos.*

Lin. 12. *Maximus optimus.*] Ordine inverſo. *Optimus maximus* mavult Daviſ. motus auctoritate Ciceronis, de Naturâ Deorum 2. & ipſius Lactantii lib. I. cap. 10. atque idem contextus verborum ſequentium ſuadet.

CAPUT XI.

Pag. 8. lin. 9. *Catamitum.*] Id eſt, Ganymedem; Lact. lib. I. cap. 11.

CAPUT XIV.

Pag. 10. lin. 7. *In terram regnaſſe.*] Corr. *in terrâ*, ut c. 13. in fin.

CAPUT XX.

Pag. 10. lin. 3. *Larentinalia.*] MS. non *Laurentinali*, ſed *Larentali*, ex ſecundis Pfaffii curis; ex quo propiùs fingas *Larentalia.* Sic alii, & Ovidius 3. Faſt. v. 55.

Non ego te, tanta nutrix Larentia gentis,
Nec taceam veſtras, Fauſtule pauper, opes.
Veſter honos veniet, cùm Larentalia dicam.
Acceptus geniis illa December habet.

CAPUT XXI.

Pag. 11. lin. 1. *Alios Deos.*] Sequuntur ſola fœminina: & tamen hîc & paulò poſt DEOS in maſcul. vocat. Nimirùm Latini, maximè Poetæ, DEAS ſæpè vocant DEOS.

Lin. 7. *Qui fimo pingueſceret.*] Ità adparet legendum eſſe, etſi ſcripſerit Librarius *ſumo.* Pfaffius. Pariſ. & Walch. editiones *ſu-*

Digitized by Google

mo malè retinuere. Lib. I. c.20. *Et Sterculus, qui ſtercorandi agri rationem primus induxit.* Eadem confuſio vocum à me notata ad de Opiſ. c. 11. *fimum craſſius.*

Lin. 13. *Capitoli immobile ſaxum.*] Sic correxi ex lib. I. cap. 20. ubi locus Virgilii indicatus à Cellario.

CAPUT XXII.

Pag. 12. lin. 2. *Et Picum patrem tanquàm Deum coli voluit.*] Hæc verba in Pariſ. Walch. Daviſ. Heuman. editionibus non comparent: dedimus ope Pfaffii ex manuſcripto.

Lin. 13. *Omnia ficta.*] Sic correxi, ubi Pariſ. & Walch. editiones *picta*; ut antè: *Sic iſti omnia* FICTA *vera putant*; nec aliter Lactantius lib. I. cap. 22. Idem vidit Daviſius, additque rectè, *ficta*, non *picta*, veris opponi.

CAPUT XXIII.

Pag. 12. lin. 4. *Etiam antè Saturno . . . dejiciebantur.*] Scriptura manuſcripti Taurin. *antè Saturno*, quod, pace clariſſimi Pfaffii dixerim, non debuit mutari in *ante Saturnum* in Pariſ. editione, neque enim ullus unquàm tradidit, antè Saturnum ſexagenarios de Ponte in Tiberim dejectos eſſe; ad ipſum enim Saturnum hæc pertinent, & *antè* ſignificat adverbialiter h. m. *Saturno etiam anteà homines in Tiberim pro ſacrificio dejiciebantur.* Ita Lact. lib. I. cap. 21. *Saturnus in Latio eodem genere ſacrificii cultus eſt: non quidem ut homo ad aram immolaretur; ſed uti in Tiberim de ponte Milvio mitteretur, quod ex reſponſo quodam* (Apollinis) *factitatum Varro auctor eſt, cujus reſponſi ultimus verſus eſt talis:*

Καὶ κέφαλας Κρονίδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα;

quod quia videtur ambiguum, & fax illi, *& homo* jaci *ſolet.*

Lin. 6. *Infantes proſecrabant.*] Servo, *proſecrabant.* Confer cap. 37. Plura ad Lact. lib. III. c. 20. & lib. IV. c. 27. & hîc Daviſius.

Pag. 13. lin. 8. *Tunſis pectoribus.*] Lact. lib. I. Inſtitut. cap. 21. *Sacerdotes ejus* (Iſidis) *deglabrato corpore ſua pectora tundunt.* Lamprid. in Commodo, cap. 9. *Sacra Iſidis coluit, ut & caput raderet, & Anubin portaret. Bellonæ ſervientes verè exſecare brachium præcepit ſtudio crudelitatis; Iſiacos verò pineis uſque ad perniciem* pectus tundere *cogebat.*

Lin. 13. *Tædarum jactatione.*] Lib. I. cap. 21. *Sacra ejus ardentium tædarum jactatione celebrantur.*

Lin. 17. *Injuriam ſuam conviciis ultus.*] Lib. I. cap. 21. *Injuriam* SUAM (ſibi illatam) *maledictis ultus eſt.* Paſſivè ita voce *injuria* ſæpè utitur, exempli gratiâ, lib. II. cap. 4. *Sæviunt, ne ſi* Deorum injuriam *non vindicaverint, ipſos expetant pœnæ.* Lib. V. cap. 20.

Lin. 18. *Sanctum eſt.*] Cic. de Leg. 2. *Quæque ità compoſita* ſanctaque *eſſent, eas Leges nominarunt*; pro Balbo: *Quâ lege videmus ſatis eſſe* ſanctum. Tacitus Annal. lib. 6. *Duodecim Tabulis* ſanctum.

Lin. 25. *Exaudiat.*] Eleganter, pro *audiat.*

CAPUT XXIV.

Pag. 13. lin. 3. *Meliſſea.*] Manuſcriptum habet *Melliſea.* Pfaffius.

Lin. 5. *Lacte ac melle.*] His enim primis infantes erant nutriti. Vide J. B. Cotelerium ad Barnabæ cap. VI. *Daviſ.* Adde quæ dixi ad lib. I. Inſt. c. 22.

Lin. 6. *Et primùm Diis . . . Veſta.*] Malim: *Et Diis ſacrificaſſe, id eſt, Veſtæ, &* poſtmodùm *Deûm matri.* Sic enim, opinor, ſententia rectè procedet, & ordine; alioquì verò perturbatior videtur. Vide Lact. Div. Inſt. lib. I. c. 22. *Daviſ.*

Lin. 7. *Poëta.*] Virgil. Æn. 7. 136.

Lin. 9. *Iſti.*] *Hoſpites* innuit. Pfaffius.

Ibid. *Iſti.*] Non *Hoſpites Jovis*, ut Pfaffius, ſed ipſum Jovem & Meliſſea denotari puto. *Daviſ.*

Ibid. *Fuerint.*] Id eſt, vixerint, ut apud Ciceronem. Sic ſæpè in Lact. h. l. c. 7. pr. *Hercules per quæ tempora fuerit, quis ignorat?* Lib. I. Inſt. cap. 9. *Undè quo tempore fuerit* (Hercules) *adparet.*

CAPUT XXV.

Pag. 15. lin. 2. *Furto ſublabi.*] Ità volente Pfaffio, legendum, qui notam ſuam in Pariſienſi deletam voluit: undè in Pariſ. Walch. Daviſ. editionibus pravè, *ſublati.*

CAPUT XXVII.

Pag. 16. lin. 5. *Quos.*] Id eſt, *in quos.* Pfaffius; quod approbat Heumannus. At præpoſitio ſolet in ejuſmodi verbis interdùm omitti. Sic Lact. Placid. Narr. Fabul. lib. 1. fab. 10. *Ne puella Junonis iram incideret;* lib. 14. fab. 1. *Amorem incidit.* Notavit plura Munckerus ibid. pag. 175. & pag. 282. Vulcat. Gallic. in Avid. Caſſ. cap. 2. *Ipſe ſponte ſine noſtrâ crudelitate fatales laqueos inciderit*; & Lipſ. ſec. ad Lact. lib. III. c. 18. *Incide-*

Digitized by Google

runt veritatem. Plura ad Lact. lib. II. cap. 7. & lib. V. cap. 7. adnotavi.

Lin 10. *In quâ poſuerat ei.*] Pronomen *ei* deletum vult Daviſius. Certè ſine hoc pronomine lib. II. cap. 12. *In quâ poſuerat intelligentiam boni & mali.*

Pag. 17. lin. 5. *Tum ſecuta eſt.*] *Tum* eſt ex manuſcripto additum, monente Pfaffio.

Lin. 12. *Livore.*] Ità rectè correctum. Confer lib. II. cap. 8. *Suâpte* invidiâ, *tanquàm veneno infectus eſt . . . Undè adparet, cunctorum malorum fontem eſſe* livorem.

Lin. 25. *Solatium perditionis ſuæ.*] Lib. II. cap. 14. *Sic eos Diabolus ex Angelis Dei ſuos fecit ſatellites ac miniſtros . . . Hi . . . perditi per omnem terram vagantur, &* ſolatium perditionis ſuæ *perdendis hominibus operantur.*

Ibid. *Converterunt.*] In manuſcripto *ſe* non habetur; rectiſſimè: undè denuò ejeci. *Vertere* enim & *convertere* ſæpè abſolutè ponuntur.

CAPUT XXVIII.

Integrum hoc caput egregiè illuſtrat Auguſtini Tractatus de Divinatione Dæmonum, Operum Tom. VI. ed. Venet. f. 505.

Pag. 17. lin. 2. *Heſiodus.*] Oper. & Dier. v. 122. φύλακας θνητῶν ἀνθρώπων appellat.

Pag. 18. lin. 17. *Deludant.*] Rectiùs *deluderent*, ne in temporum peccetur rationem. *Daviſ.*

Lin. 20. *Irrepunt corporibus.*] Lib. I. cap. 14. *Inſinuant ſe corporibus, & occultè valetudinem vitiant, morbos* citant, *ſomniis animos* terrent, *mentes* furoribus *quatiunt.*

Lin. 21. *Placati.*] Rectè correxit Pfaffius. Lib. II. cap. 16. *Videri volunt id* PLACATI *avertiſſe;* & infrà: *Quæ pericula . . . ſacrificiis placati averterunt.*

Lin. 22. *Planè terrores.*] Nihil felicius emendatione Daviſii, *plena terroris* legentis; nam lib. II. cap. 14. *Somniis animos terrent.* Ità ſequentia benè fluunt.

Lin. 27. *Veniret.*] Daviſius, approbante Anonymo Britanno, *venerit.* Servo cum Heumanno *veniret.*

CAPUT XXIX.

Pag. 18. lin. 1. *Sed dicit.*] Lege, *ſed dicat*, vel *dicet.* Daviſius. Heumannus *dicet* edidit. Nam lib. II. cap. 17. *Dicet aliquis: Cur ergò Deus hæc fieri patitur?*

Pag. 19. lin. 1. Ἀρχήν.] MS. *Archen.* Pfaffius.

Ibid. Δαιμονιάρχην.] Omninò cum Daviſio legendum, *ipſe* Δαιμονιάρχην, vel *Dæmoniarchen*, ex lib. II. cap. 14. *Undè Triſmegiſtus* δαιμονιάρχην *vocat;* & cap. 16. Anonymus Britannus & Heumannus *ipſum* δαιμονιάρχην leguut.

Lin. 11. *Agellius in libris Noctium Atticarum.*] Ex lib. 6. cap. 1. Gratulamur Lactantio & clariſſimo Pfaffio, quorum operâ nunc Gellii locus, in omnibus adhùc ſcriptis & editis ἀκέφαλος, integritati eſt reſtitutus.

Lin. 16. *Deus.*] Quia non extat in manuſcripto, neque in Gellii libris legitur, rectiùs abeſt, & ſubauditur *providentia.*

Lin. 19. *Ibidem.*] Forsàn legendum eſt *itidem.* Pfaffius. Nihil mutandum. *Ibidem* Gronovius ex manuſcripto ad Gellium reſtituit; etiam Daviſius ſervat. Anonymus Britannus & Heumannus, *itidem.*

Lin. 25. *Ex intemperantiâ.*] In Gellio eſt, *ex intemperantia*, ſcilicet oppoſitione: quòd ſi MS. *niſi* retinetur, repeti debet, *intelligi poteſt*, ſatis rectè.

Lin. 28. *Felicitas & importunitas.*] Libentiſſimè Docti ultimam vocem, tanquàm veram, à Lactantio accipient, cùm in Gellio in omnibus adhùc editionibus regnet vox inſolens, *infortunitas*, ab alio, qui vim vocis *importunitas* non noverat, ſubornata.

Lin. 31. *Quod ſæpè dixi.*] Id non *ſæpè*, ſed ſemel tantùm dixit. Lege minimâ mutatione, *quod* ſuprà *dixi.* Daviſius.

Lin. 33. *Deus materiam virtutis in malis poſuit.*] Quæ hîc & in toto hoc capite diſputat de origine & neceſſitate mali benè refutavit Pfaffius in Diſſ. prælim. §. 19. & 20.

CAPUT XXXI.

Pag. 21. lin. 4. *Videamus, an rectè ſapientia eſt.*] Ità malè Pfaffius, Walch. & Daviſius ediderant. Sine ullo dubio ità hæc verba ſunt diſtinguenda: *Videamus, an rectè. Sapientia eſt.* Priora verba ſunt referenda ad Socratem & Zenonem, h. m. *Videamus, an rectè*, ſcilicet ſcientiam Socrates, opinationem ſuſtulerit Zeno.

CAPUT XXXII.

Pag. 21. lin. 7. *Philoſophis invicem oppugnantibus.*] Lege, *Philoſophis* ſe *invicem oppugnantibus.* Idem viſum Daviſio. Vide lib. III. c. 4. integro.

CAPUT XXXIII.

Pag. 23. lin. 2. *Non ſunt in hominis poteſtate.*] In manuſcripto, *in hominis poteſtatem.*

Digitized by Google

tum. Non recedendum ab manuſcripti fide; eſt enim ipſius Ciceronis, cui Gellius lib. 1. Noctium Att. cap. 7. indicavit, *in prædonum fuiſſe poteſtatem.* Qui plura vult, adeat Gronovium ad Liv. lib. 2. cap. 15. & Vorſtium ad Val. Max. lib. 1. c. 6. p. 46.

CAPUT XXXIV.

Pag. 24. lin. 6. *Ultima fames.*] Id eſt, graviſſima, maxima. Seneca Tranquill. c. 3. *Ultimum malorum eſt, ex vivorum numero exire, antequàm moriaris.*

Lin. 20. *Suſtinentia.*] Eſt hæc vox ejuſdem generis, ac illæ, quas in Lactantio notavimus lib. III. c. 11. cujus in Lexicis nulla, niſi ex Vulg. Interp. auctoritas.

CAPUT XXXV.

Pag. 24. lin. 3. *Mala . . . . ſapientiſſimè perfert.*] Daviſius corrigit, *patientiſſimè perfert.* Sic interdùm voces *patientia* & *ſapientia* in libris confundi, paulò antè monui. Confer lib. III. cap. 12. Iterùm Lact. lib. VI. cap. 4. *Omnia gravia patienter ferenda.* Ipſe tamen Cicero, de Senect. cap. 1. SAPIENTER *ferre onus*, ſcilicèt malum, *ſenectutis, ſicut omnia.* Tacitus Annal. lib. 16. *Indigniſſimum caſum* SAPIENTER *tolerans.*

Pag. 25. lin. 3. *Virtutis eſt. Tantùm ad hanc dirigimur.*] Daviſius ſic diſtinguit: *Virtutis eſt tantùm. Ad hanc dirigimur.*

Lin. 5. *Non mortalitate.*] Hoc eſt, *immortalitate.* Sic Cicero Fam. IV. 12. *non jucundiſſimum nuncium*, pro *injucundiſſimo* dixit; & *non corpus*, pro *incorporeo*, Acad. Quæſt. lib. 1. cap. 11.

Lin. 7. *Non in ſermonis ornatu.*] Logicæ tribuit *ſermonis ornatum.* Nam, ſecundùm Lactantium lib. III. c. 13. *In* LOGICA *tota Dialectica* & omnis loquendi ratio *continetur.*

CAPUT XXXVII.

Pag. 26. lin. 6. *Idem &c.*] Hæc Pfaffius ex manuſcripto adjecta voluit: abſunt à Pariſ. Walch. Daviſ. & Heuman. editionibus.

Lin. 8. *Dicebat.*] Poſt *dicebat* ſupplendum forsàn, *quòd nihil ſciret.* Pfaffius.

CAPUT XXXVIII.

Pag. 27. lin. 1. *Deum Philoſophorum Tullius.*] Lib. 2. N. D. c. 12.

Lin. 23. *Pietatem.*] Nempè *pietatis nomen etiam in operibus miſericordiæ frequentabatur, & εὐσέβεια pro miſericordiâ Græcorum etiam vulgus uſurpat*, ut monet Auguſtinus C. D. lib. 10. c. 1.

CAPUT XXXIX.

Pag. 28. lin. 12. *Conquirere.*] Nihil hîc mutandum. Lib. II. Inſt. c. 12. *Ut victum ſibi labore conquirerent.*

Lin. 15. *Palàm cum conjugibus.*] *Poſteà tamen*, Auguſtino teſte lib. 14. C. D. cap. 20. *à Cynicis fieri ceſſatum eſt, pluſque valuit pudor . . . quàm error, &c.*

Lin. 31. *Scelerati ergò & nefarii.*] Ediderat Pfaffius, *ſcelerati ergò ſunt*, quod facilè ſubauditur, cùm abſit à manuſcripto.

CAPUT XLI.

Pag. 29. lin. 4. *Id eſt, nec aliud quidquam, quàm ſapientiam.*] Legendum: IDEM *eſt, nec aliud quidquam, quàm ſapientiam.* Daviſ. Ita verò Anonymus Britannus & Heumannus: *Nam Deum verum colere, id eſt, nec aliud quidquam, ſapientia.* Vide lib. IV. cap. 3. *Sapere nihil aliud eſt, quàm Deum verum juſtis ac piis cultibus honorare.*

Lin. 6. *Deus.*] Verbum *eſt*, quod addidit Pfaffius, delendum; *Deus* cum verbo *dedit* conſtruendum: undè ab Heumanno *qui* non fuit ejiciendum. Lætatus ſum, ubi poſteà vidi, Daviſium idem ſentire.

CAPUT XLII.

Pag. 30. lin. 8. *De ſuis ſpiritibus.*] Heumannus, Lege, inquit, *de ſuo ſpiritu.* At nihil hîc mutandum, utì patet ex lib. IV. c. 8. *Et alios* ſpiritus ſuos *in Angelos figuravit.* Spiritus hîc ſunt ſpirationes.

Lin. 18. *In libris.*] Scilicèt Juſt. lib. 4. cap. 6. Mox, ut clariſſimus Pfaffius ipſe in aliquot locis novæ noſtræ editionis correxit, ſic & hîc in manuſcripto *Solomon* haberi puto.

CAPUT XLIII.

Pag. 32. lin. 5. *Creatus ex ſolo Deo, ſanctus.*] MS. *Creatus eſt ex ſolo Deo ſanctus.* Lego cum Daviſio: *Creatus ex ſolo Deo, ſanctus Spiritus factus eſt.*

Ibid. *Sanctus Spiritus factus eſt.*] Explicat Pfaffius in Diſſ. prælim. §. 27. & 28. Addo, & explico ex ipſo Lactantio lib. IV. cap. 6. *Deus . . . antequàm opus mundi ordiretur*, SANCTUM, *& incorruptibilem, & irreprehenſibilem* SPIRITUM GENUIT, *quem* FILIUM *nuncuparet.* Reliqua confer lib. IV. c. 8. *Cùm ſit & ipſe ſpiritus*, & c. 12. Huc refer Cyprianum, de Idolor. Vanit. Edit. Ox. ſ. 15. *Carne* Spiritus ſanctus *induitur.*

Digitized by Google

CAPUT XLIV.

Pag. 22. lin. 7. *Eum.*] In manuſcripto pro *eum*, extat *Deum.* Pfaffius. Sed rectiùs *eum.* Lib. IV. c. 16.

CAPUT XLV.

Pag. 33. lin. 7. *Surdos inauribat.*] Notanda vox *inaurire*, vix & aliis ante noſtrum nota. Heumannus putat, eſſe fortaſsè Afrum vocabulum, ipſique nullo alio loco occurrit.

Lin. 11. *Super mare.*] Priores *ſupra* ediderunt. Lego cum Heumanno, *ſuper mare*, ex Vulgato Interp. Matth. XIV. 26. Sic Hyginus fab. 14. ed. Munckeri, pag. 40. *Hic* SUPER AQUAS *ſicco pede concurriſſe dicitur.*

Lin. 25. *Gloriatur patrem Deum.*] Ita legendum, ut dixi & reſtitui lib. IV. Inſtit. cap. 16. Idem Daviſius hîc cenſuit.

Lin. 26. *Contumeliâ & tormento.*] Ita faciliùs ex manuſcripto, *contumeliâ & tormento*, quàm *contumeliis & tormentis* corrigi potuit. Prius cum Daviſio recepi; poſterius eſt Pfaff. Walch. Heuman. Vide quæ noto ad lib. IV. c. 16.

Pag. 34. lin. 2. *Vocibus flagitarent.*] Denotat eorum vehementiam, & in petendo importunitatem, more Ciceronis, & Lactantii de Opif. c. 3. *Magniſque* clamoribus *conditionem priſtinam flagitent*; & lib. IV. cap. 18. *Succlamare cœperunt, & crucem ejus* VIOLENTIS VOCIBUS FLAGITARE.

Lin. 8. *Addixerunt cruci.*] Lego, *adfixerunt eum cruci.* Nam priùs jam addixerant, quàm flagellis *& palmis verberarent.* Vide lib. IV. c. 18.

Lin. 12. *Patibulo atque adfixerunt.*] Heumannus ſcribit, *patibuloque adfixerunt.* Ita lib. IV. c. 30. *Atque execrabili patibulo figeretur.*

CAPUT XLVI.

Pag. 35. lin. 12. *Et in improperium.*] Manuſcriptum, *Et in improperium*; quod licèt minùs elegans, rectum tamen, & alibi in verſione antiquâ uſitatum. Cyprian. ad Demetrian. n. 21. *Hi ſunt, quos aliquandò habuimus in deriſum, & in ſimilitudinem improperii.* Irenæi Interp. lib. 4. c. 66. f. 364. *Improperium paſſa eſt.*

Lin. 13. *Qui tranſiet per illam.*] Sic MS. nec poſſum clariſſimi Pfaffii conjecturæ hîc accedere. *Tranſiet* poſitum, pro *tranſibit*; atque in hoc ipſo loco Gotzanus codex præfert *tranſiet*: quam formam pluribus confirmavi ad lib. IV. c. 18. Notatum quoque Lactantii aliorumque *exiet*, lib. IV. cap. 13. & *prodient* ex lib. VII. c. 16.

CAPUT XLVIII.

Pag. 37. lin. 2. *Dedi te.*] Has duas voces poſt *confirmabo te*, hîc primùm ex manuſcripto damus, Pfaffii juſſu.

CAPUT XLIX.

Pag. 37. lin. 3. *Nulla igitur alia ſpes homini propoſita eſt, niſi . . . fuerit ſecutus.*] Si priorem partem ita poſuit noſter, in ſequentibus repræſentare debuit: NISI UT *veram religionem* SEQUATUR. Sic lib. IV. Inſtit. cap. 18. *Adparet, nullam aliam ſpem vitæ homini eſſe propoſitam*, NISI UT DEO SERVIAT. Mihi ergò reponendum videtur: *Nulla igitur* vitæ, *vel* ſalutis *ſpes homini propoſita eſt, &c.* Daviſius hactenùs. Nihil muto: pari modo dixit lib. IV. Inſtitut. cap. 19. *Nulla igitur ſpes alia . . . homini datur*, NISI *crediderit in eum, & ſuſceperit.*

CAPUT L.

Pag. 37. lin. 2. *Habere.*] Daviſius legit, *habuiſſe*, ut antè, *fuiſſe.*

Pag. 38. lin. 3. *Fidem derogabit.*] Uſitatiùs quidem dicunt, *præceptis fidem detrahere*: ſed hoc juris verbo uſus eſt; & *neque diſputationi, neque auctoritati cujuſquam* FIDEM DEROGARI *oportuiſſe*, dixit Celſus Medic. lib. 1. Præf. pag. 8. *Daviſius.* Non adeò inuſitatum, ut Daviſio viſum eſt, phraſis *fidem derogare.* Ità Quintil. lib. 9. Inſtitut. cap. 3. *Cùm cura verborum* DEROGET *affectibus* FIDEM.

Lin. 7. *Factis adimpletur.*] Cyprianus de Bono Patient. ad Ghryph. pag. 355. *Nec Dominus tantùm verbis docuit, ſed* ADIMPLEVIT *&* FACTIS.

Lin. 11. *Non poſſet.*] Pfaffius ediderat, *non potuiſſet*: ſed MS. Daviſius tuetur; nec rarum imperfectum pro pluſquamperfecto in Scriptoribus: undè revocavi.

Lin. 13. *Hæc ſunt . . . virtutes.*] Anonym. Britan. tentat, *Hæ ſunt virtutis*; Heumannus, *Hæ ſunt virtutes.* Uterque ſatis benè: ſed neutrum ſervo, & refero ad præcedentia: *Hæc* (ſcilicèt τὸ non iraſci, τὸ non cupere divitias, τὸ mortem contemnere) *ſunt virtutes.* Sic lib. VII. Inſtitut. cap. 8. *Quid voce clarius . . . vento fortius . . . odore violentius?* HÆC *tamen non cernuntur, &c.*

Lin. 14. *Corporatus eſt.*] Sic Pfaffius corr-

·ctum voluit ex manuſcripto. In editione Pariſ. & Walch. & Heuman. eſt, *incorporatus eſt*, quod & ipſum Patribus inuſitatum : ſed meritò Lactantii ſcriptura præfertur, qui ubivis utitur ſimplici. Vid. lib. IV. c. 26.

CAPUT LI.

Pag. 38. lin. 5. *Humillimis.*] Infimæ ſortis hominibus.

Pag. 39. lin. 3. *Omnis dæmonum cohors hoc ſigno expellitur.*] Jam ita Lactantius, lib. IV. Inſtitut. cap. 27. ITA NUNC SIGNO PASSIONIS *excludunt*. Add. lib. V. Inſtitut. c. 21.

Lin. 5. *Ejuſdem.*] Accedo Anonymo Britanno, pro *ejuſdem*, acutè *ejus iidem* legenti. Ità lib. IV. Inſtitut. cap. 27. *Nam ſicut ipſe ... ita nunc ſectatores* EJUS EOSDEM *ſpiritus ... ſigno Paſſionis excludunt*.

Lin. 6. *Irrepſerint.*] Pfaff. Poterat *inrepſerint* ſervari.

CAPUT LII.

Pag. 40. lin. 3. *Simplici morte.*] Lib. V. cap. 12. *Adeòne apud vos perit innocentia, ut ne morte quidem ſimplici dignam judicetis?*

Ibid. *Irrationabiliter.*] Vox in Scriptoribus Eccleſ. & Amm. Marcellino, & Mart. Capellâ non raró obvia.

CAPUT. LIII.

Pag. 40. lin. 14. *Miſerabiles exitus.*] Apparet Lactantius ex lib. II. cap. 24. *Miſerabiles exitus audiebat.*

Lin. 15. *Habuit impunè.*] Cap. 55. pr. notavi ad librum de Mortibus Perſecutorum, cap. 2.

Lin. 22. *Si bonum eſt.*] Ità rectè Daviſius corrigit, cùm priores editiones Pfaffii, Walch. & nuper Heuman. *ſi bonum non eſt* haberent. Probatur emendatio ex lib. V. cap. 20.

Pag. 41. lin. 5. *Aut præcipitio retraxeris.*] Heumannus, præpoſitione additâ, *à præcipitio retraxeris.*

CAPUT LIV.

Pag. 41. lin. 3. *Atquin.*] MS. *Atquin.* Pfaffius. Pro Pfaffii & reliquorum *Atqui*, reſtitui Taurin MS. *Atquin*, quod in antiquis MSS. ferè perpetuum. Vide cap. 55. & quæ notavi ad lib. I. Inſt. c. 4.

Lin. 14. *Fortem.*] Nihil mutandum : FORTEM ſcripſit Lactantius. Patet ex lib. V. c. 11. *Vidi ego in Bithyniâ Præſidem gaudio mirabiliter elatum, tanquàm barbarorum gentem aliquam ſubegiſſet.*, *quòd unus, qui per biennium* MAGNA VIRTUTE *reſtiterat, poſtremò cedere viſus eſſet.* Sequentia ſatis produnt, in hoc noſtro capite repeti, quæ in lib. V. c. 11.

Pag. 42. lin. 6. *Exercentes.*] Ob ingratum ſonum *innocentes ... exercentes*, & quia in MS. *exercent* legitur, Daviſius corrigit : *Et* DUM *hanc adverſùs innocentes carnificinam exercent.*

CAPUT LV.

Pag. 42. lin. 5. *Stultitiam.*] Manuſcriptum non habet *ſtultitiam*. Pfaffius. Mavult Daviſ. ſupplere, *religiones*, ex initio capitis; cui adſentio.

Lin. 8. *Cur de diis ipſis (mimi) aguntur.*] Pfaffius correxerat, edideratque cum Walchio : *jocantur*. At in MS. *cur de diis ipſis aguntur*. Optimè. Supplendum, MIMI, ex libro V. Inſtitut. cap. 20. *Eos* (deos) *publicè turpiterque derident*, DE QUIBUS *etiam* MIMOS AGI *cum riſu & voluptate patiuntur.*

Lin. 11. *Diſſerunt.*] Lege, *aſſerunt*. Pfaffius. Mox ſequitur alio ſenſu, *aſſerentes* ; ſed quia in MS. ſervatur, *diſſerunt*, & præceſſit, *aiunt*, aſſerenda eſt Taurin. ſcriptura, ex lib. V. cap. 20. ubi in eâdem re, *aiunt, diſſerunt, diſſeruntur.*

CAPUT LVI.

Pag. 44. lin. 3. *Juſtos quidem.*] Utraque 1478. 93. 97. *juſtos dicemus equidem.* Pariſ. *juſtos eſſe dicemus equidem.* Parrh. Iunt. Ald. *juſtos dicemus quidem.* At concinniùs Bon. Taur. Pfaff. & ſqq. *juſtos quidem.*

CAPUT LVII.

Pag. 45. lin. 15. *Æſtimant.*] Editi ferè omnes, *exiſtimant* : ſed præfero cum Daviſio ex Taur. MS. *æſtimant.* Eodem ſenſu noto ad lib. V. cap. 21. *deorum ritus* æſtimant *veros.*

CAPUT LVIII.

Pag. 46. lin. 5. *Diiſque fictilibus.*] Cellarius cum pleriſque editis, *aliiſque fictilibus* ; ſed *diiſque fictilibus* ex MSS. Iſæus, & eum ſecuti Gall. & Spark. & ex Taurin Pfaff. &c. præferunt. Seneca epiſt. 31. extr. *Cogita illos* (deos) *cùm propitii eſſent, fictiles fuiſſe.* Ad Helviam cap. 10. *Tunc per fictiles deos religioſè jurabatur.*

Digitized by Google

Pag. 47. lin. 6. *In uſum hominis.*] Pro editorum ab 1478. – 1698. & Cellarii, *in uſum hominibus*, rectiùs Taurin. & ex eo editi, *in uſum hominis*. Sic undè hæc ſumpta, lib. VI. cap. 2. *Qui in uſum* HOMINIS *tam claram, tam candidam lucem dedit;* & de Irâ cap. 13. ex MS. Reimm. *in uſum hominis à Deo facta.*

CAPUT LIX.

Pag. 48. lin. 9. *Utrique.*] Sic ex Bonon. Iſæus jam monuerat legendum, & ipſe receperat rectè, non auditus tamen à Gall. Spark. Cellario. Rectum eſſe *utrique*, patet ex L. VI. Inſtitut. cap. 3. Minùs rectè igitur Pfaffius & Walchius, *utique*. Rectiùs Daviſ. Heuman. *utrique.*

CAPUT LX.

Pag. 50. lin. 5. *Primum ... proximum.*] Hic locus adhùc in omnibus edd. corruptus fuit. Plures, neque primùm Marian. Tuccius, uti Heumanno viſum, ſed priùs Parrhaſ. 1509. tum Ald. Crat. Gymn. Gryph. Betul. Torn. legebant: *Primus ... non nocere proximo, ſed officiosè prodeſſe.*

Lin. 6. *Et ſicut.*] In MS. Taur. *ſed*, ſicut Pfaffius in curis ſecundis.

CAPUT LXI.

Pag. 50. lin. 6. *Inſeri.*] Sic meliùs Taur. MS. Pfaff. & ſeqq. quàm priores, *ſeri*. Vide cap. 60. fin. & not. ad L. VI. Inſtitut. cap. 3. *virtutes inſeras ... virtutes inſeri.*

Lin. 7. *Neque in totum detrahi.*] Ex MS. reſtituit Pfaffius, *in totum*. Rectiſſimè. Delectatur maximè hâc formulâ Lactantius, quam ſcioli hinc indè corruperunt. Lib. II. Inſtitut. cap. 10. *Poteſt occidere in totum, quia per partes occidit;* L. IV. cap. 1. *Sed adeò in totum ſapientia occiderat;* L. VII. cap. 20. *Si non extinguibiles in totum.*

Lin. 10. *Integris abutendum.*] Sic Thyſius, Spark. Gallæus, in meliorem partem ſumpto verbo, ut in Terentii prologo Andriæ. Betul. *utendum;* Parrh. tamen & Aldus, *adutendum;* & ſolet Lactantius more Ciceronis pro *uti*, ponere *abuti*. L. I. Inſtitut. cap. 6. *Sicubi teſtimoniis earum fuerit abutendum;* de Irâ, cap. 11. *Licèt diverſis nominibus fuerint abuſi.*

Ibid. *Rationabiliter.*] Voſſius de Vitiis S. L. lib. 4. cap. 35. *ne barbarum ſit*, inquit, *metuo*. Probata vox jam eſt ex Hieronymo: ſed noſter locus præſtat. Suprà, cap. 52. oppoſitum, *irrationabiliter.*

Pag. 51. lin. 14. *Erupere.*] Ex ſcriptis ad me Pfaffii notis pro 1. ed. *eruperunt;* & ſic multi editi, ubi edd. vett. *erumpent*, pravè.

Lin. 18. *In viam rectam dirigendi.*] Sic rectè Iſæus in margine conjecit, ut Taur. MS. habet. Ità Lact. L. VI. Inſtitut. cap. 16. *dirigeretur impetus* (adfectus) *in viam rectam;* & L. VI. cap. 17. *adfectus ... dirigamus in rectum.*

CAPUT LXII.

Pag. 52. lin. 3. *Aut furto.*] Abſunt à Taur. Bonon. MSS. Thomaſio, & eum ſecutis, & Cellario; habent Torn. Betul. Pariſ. At *aut furore*, Ven. 1478. 93. 1497. Pier. Parrh. Pariſ. perperàm.

Lin. 4. *Creandis liberis.*] Id eſt, gignendis. Confer not. ad L. IV. Inſtitut. cap. 4. *pater, qui creavit.* Adde Daviſium ad Minuc. Fel. cap. 23. p. 138. Burmann. ad Phædr. 1. 16. 9. p. 19. *ſi crearit liberos.*

Lin. 8. *Sibi quis putet.*] Rectè ex MS. Taur. *quis* additum à Pfaffio. *Quis*, pro *aliquis.*

Lin. 19. *Senſus intimos.*] Rectiſſimè *intimos* addiderunt ex Bonon. Thomaſius, Iſæus, &c. Cell. & ex Taurin. MS. Pfaffius, &c. Sic L. I. Inſtitut. cap. 20. *ſenſibus intimis.* Eſſe elegantiam Tullianam ad Minuc. Fel. cap. 1. *intimis ſenſibus*, Gronovius oſtendit. Iterùm Lact. L. VI. cap. 21. *Ne capiamur iis, quæ ad* ſenſum intimum *penetrant.*

Lin. 20. *Statum mentis furore perturbent.*] Cell. & alii, *ut etiam ſtatus mentis furore perbetur.* Priorem lectionem præſtant Bonon. Taurin. Iſæus, Pfaffius & ſeqq. rectiſſimè.

CAPUT LXIII.

Pag. 53. lin. 2. *Et cavenda ſunt totaliter.*] *Dictionem* TOTALITER *expulimus, quæ nec Lactantiana eſt, nec Latina, nec in Bon. aut aliis MSS. recepta.* Iſæus. Benè. Non agnoſcit eamdem Sparkius.

Pag. 54. lin. 1. *Admiſſor.*] Hanc vocem in antiquioribus non legi: inveni verò in Auguſt. de Civit. Dei L. 7. cap. 3. *ſeminis admiſſor*, admiſſor ſcilicet facinoris.

Lin. 2. *Cruore perfunditur.*] Pfaff. & Walch. *cruore profunditur.* At non dicunt ità Latini; lege igitur cum Bon. & editis, *cruore perfunditur.* L. VI. cap. 20. *Ne conſcientiam perfundat ullus cruor;* L. VII. cap. 1. *ſancto cruore perfuſi;* Ovid. 1. Metam. 157. *perfuſa ſanguine terra;* Tacit. Agric. cap. 45. *Nos innocenti ſanguine Senecio perfudit.* *Profundere cruorem*, eſt *effundere.*

Digitized by Google

Lin. 18. *In mortis plagas incidamus.*] Editi, *in laqueos;* ut L. II. cap. 1. *in laqueos mortis incurrunt;* & L. IV. cap. 26. *in laqueos æternæ mortis incurrunt;* L. IV. cap. 30. *Ne quandò in laqueos & fraudes adverſarii inciderimus.* Pro Taurin. eſt L. III. cap. 1. *ipſi ſe in plagas . . . induxerunt;* L. II. cap. 16. *plagas tendunt.*

CAPUT LXIV.

Pag. 54. lin. 3. *Ei, qui deſit.*] Deeſt in MS. Pfaff.

Ibid. *Labor eſt ei, qui ſit Dei.*] Verba, *ei, qui ſit*, non leguntur in manuſcripto Taur. Forsàn ità diſtinguendum: *labor eſt, Dei veritatiſque ſectator non maledicet unquàm.* Anonymus Britannus, adprobante Heumanno: *labor eſt Dei veritatiſque ſectatori.*

Pag. 55. lin. 1. *Unquàm.*] Ed. *inquam.* Pfaffius.

Lin. 9. *Si quem.*] Ex Taurin. *ſi qui ſi quem*, Daviſius optimè facit, *ſi qui ſit, quem.*

Ibid. *Coget.*] *Coget*, pro *cogit*, eſt ex ſecundis curis Pfaffii.

Lin. 16. *Periculum . . . inferre.*] In manuſcripto Taur. eſt, *periculum mortis inferre;* habet quoque Bonon. & ſecuti ſunt Iſæus, Gall. Spark. Cell. Labitur Heumannus ſcribens, *mortis* omiſſum in manuſcripto Taurinenſi.

Pag. 56. lin. 8. *Adulatio.*] Iſæus vitiosè, *adulterio.*

CAPUT LXV.

Pag. 56. lin. 7. *Ficti.*] Sæpè hæ voces in Lactantio confuſæ, & ſæpè id monui; vide, ex. gr. L. II. Inſtitut. cap. 10. in not. Hìc *ficti* cum Daviſio & Heumanno præfero, quia repetita ex L. VI. Inſtitut. cap. 10. *quem* (hominem) *Deus finxit;* & infrà: *à Deo fictus eſt;* Epit. cap. 67. *in fingendo homine.*

Pag. 57. lin. 8. *Impertiamus.*] Meritò hæc terminatio ex Taurin. à Daviſio ob elegans homœoteleuton præfertur; *impertiamus, veſtiamus, eruamus:* in editis ſolus Gymnicus ità dedit, poſteà Daviſius, Heumannus.

Ibid. *Si quis nudus . . . veſtiamus.*] Hæc ex Bonon. Jam Thomaſ. Iſæus, Gall. Spark. Cellarius addiderant rectè: ſed pro *occurret*, editi ex Bonon. *occurrerit;* Daviſius mallet in præſenti, *occurrit*, ut *indiget . . . ſuſtinet.*

Ibid. *Si quis à.*] Non extat in manuſcripto. *Pfaffius.*

CAPUT LXVI.

Pag. 58. lin. 15. *Ut qui ſciamus.*] Taurin. Pfaff. *cùm ſcimus.* Mallem cum Daviſio, *cùm ſciamus.*

Pag. 59. lin. 4. *Solidavit.*] Sic omnes. Num *ſociavit, copulavit?* Vide L. VI. c. 23.

Lin. 6. *Illud quoque ad conſummandam pudicitiam jungitur.*] Daviſius corrigit, INJUNGITUR. At nullibì *injungere* in ſenſu *præcipiendi* poſuit: hinc mallem, ADJUNGITUR, id eſt, *additur.* Ità enim, undè hæc breviata, L. VI. cap. 23. ex MS. Bonon. ADDUNTUR illa: *non tantùm adulterium eſſe vitandum, ſed etiam cogitationem.*

Lin. 8. *Quamvis inani cupiditate.*] Ità editi; Pfaffius legendum cenſet, *quâvis inani cupiditate.* Reſpice ad L. VI. c. 23.

Lin. 11. *Emaculetur.*] Ed. *evacuetur.* Pfaffius. Longè aptiùs hìc Taurinenſis & Iſæus ex Bonon. exhibent, EMACULETUR. Sequitur enim, LABE. *Labem* Latini *emaculare, eluere*, non *evacuare dicunt.* Contrarium, *labe maculari.* Epit. cap. 27. *Ne quâ* labe maculati *honore angelico mulctarentur;* & L. VI. cap. 23. *Etſi corpus nullâ ſit* labe maculatum.

CAPUT LXVII.

Pag. 59. lin. 1. *Sed enim hæc.*] Hoc ordine in MS. legi, Pfaffius in curis ſecundis monuit.

Lin. 9. *Illa portus ſalutis.*] Confer L. VI. cap. 24. Cicero Orat. 12. Philipp. cap. 2. *Optimus eſt portus pœnitenti mutatio conſilii.*

Pag. 60. lin. 1. *Pro delictis.*] Plures edd. etiam Cell. *debitis.* At elegantiùs Bonon. & Iſæus, adſentiente Daviſio, *pro delictis.* Dicit noſter peccata, crimina, delicta, vulnera, errores, &c. at *debita*, quod ſciam, nuſquàm.

Lin. 8. *In aram Dei.*] Rectiſſimè correxit Pfaffius. Sic L. VI. cap. 25. *Itaque* IN ARAM DEI . . . *juſtitia imponitur, patientia, fides, innocentia, caſtitas, abſtinentia.*

Lin. 23. *Nullâ providentiâ generatum.*] MS. Taur. *nullâ providentiâ generatum.* Eleganter; & ità vult vox ſequens, *generari*, aut, ut Iſæus vult, *generatum*, iterùm. *Generare* verò eſt idem ac *creare, facere*, ut multis Lactantii locis, ad L. III. Inſtitut. cap. 14. docuimus.

Pag. 61. lin. 2. *Alii.*] Sc. Stoïci.

Lin. 4. *Sed cùm vera ſentirent, hujus tamen divini.*] Sic optimè Taurin. Pfaffius & ſeqq.

CAPUT LXVIII.

Pag. 61. lin. 9. *Continebantur.* Bene ițe-

tur.] Hæc oratio uſque ad ſect. 29. *Stoïci aiunt*, accipienda eſt tanquàm ab impio Theodoro prolata contra Platonem, quam adducit Lactantius, non adprobat. Suam autem ſententiam in ſequenti capite declarat.

Ibid. *Continebantur. Si mala, ergò & bona, ut aut nihil fecerit Deus, aut ſi bona.*] Ità rectiùs MS. Taur. & Daviſius, cujus lectionis veſtigia ſuperſunt in corruptis antiquis Ven. Indè Parrhaſ. Ald. Crat. Gymn. Betul. Tornæſ. Thomaſ. Cell. Pfaffius, Heumann. *Bona igitur & mala, aut nihil fecit Deus. Si bona.* Ex Bonon. Iſæus, Gall. Spark. *Si mala, ergò & bona, aut nihil fecit Deus, aut ſi bona tantùm.*

Lin. 13. *Ne æterniora quidem poſſunt.*] Vel legendum, *eſſe poſſunt;* vel, quod malim, *ne æterniora quidem ſunt.* Daviſius. Sed nihil hîc addendum, nihil mutandum eſſe, oſtendent exempla à me ad L. de Mort. Perſecut. cap. 16.

Lin. 17. *Secundùm ſententiam Platonis.*] Ità loquitur noſter, non quòd opinetur, hanc reverà fuiſſe Platonis ſententiam: ſed ut oſtendat, quomodò, datâ Platonis hypotheſi, ratiocinari poſſit Theodorus, cujus h. l. perſonam gerit Lactantius, &c. *Daviſius.*

Lin. 18. *Bona fecit.*] Rectiùs ſic Taurin. Tornæſ. Pfaff. Daviſ. quàm alii, *facit.*

Pag. 62. lin. 1. *Non ideò factum eſſe à Deo mundum, quia bonum eſt mundus.*] Ità edo ex Taurin. cum Pfaffio & Daviſio. His proximi Ven. utraque 1478. 93. 97. Pier. Pariſ. Parrhaſ. Ald. Crat. Gymn. Gryph. Tornæſ. & Betul. *non ideò factum eſſe mundum, quia mundus bonus eſt.* At peſſimè Thomaſius, Iſæus, Gall. Spark. Cellarius: *Adparet, à Deo factum eſſe mundum, quia mundus bonum eſt*, contra mentem Lactantii, ut obſervat Daviſius, Platonem hîc confutantis.

Ibid. *Omnia enim complexus eſt, bona & mala.*] Sic Taurin. ſic & ex Bonon. primus edidit Iſæus. Impreſſi vett. habent, *quoniam enim complexus eſt.* Cellarius autem, *quoniam complexus eſt bona & mala.*

Lin. 2. *Nec fiet propter ſe quicquam.*] MS. Taurin. *nec fiet.* Vide ſequentia, & L. VII. Inſtitut. cap. 4. *Nihil eſt, quod ſit propter ſe ipſum factum: ſed quicquid omninò fit, ad uſum aliquem fieri neceſſe eſt, &c.* Daviſius legit, *nec fit.* Rectè.

CAPUT LXIX.

Pag. 63. lin. 2. *Agnoſcant, in quo eſt ſapientia; agnoſcunt.*] Egregiè ità ex Taurin. Pfaffius lacunam explevit; nam in omnibus antè editis verba, *in quo eſt ſapientia, agnoſcunt*, deſiderabantur.

Lin. 7. *Ratio ſubſiſtat.*] Vide not. ad L. VII. c. 3. Rectè Pfaffius in notis ad me miſſis, *ſubſiſtat*, id eſt, *conſtet.*

Ibid. *Fecit Deus.*] Sic MS. Taur. meliùs, quàm editi, *fecit ergò Deus.*

Lin. 17. *Dominetur mundo.*] Bonon. Taurin. Pfaff. & Daviſius, *dominetur in mundo*, præferunt: at reliqui omnes & Heumannus, *dominetur mundo*, quod, quia latiùs patet, prætuli. L. VII. Inſtitut. cap. 4. *Tantùmque illi honoris tribuit, ut præficeret univerſis.*

CAPUT LXX.

Pag. 64. lin. 2. *Semper.*] Non exſtat in editis. *Pfaff.*

Lin. 8. *Terreni ponderis labe concretum.*] Ità quoque Ven. 93. 1497. Pier. Crat. Betul. Pariſ. Thomaſ. ſed Cellarius cum Ven. utràque 1478. Gallæo, Iſæo, Spark. imò & Bonon. MS. *de terreni ponderis labe.* Confer de Irâ, cap. 10.

Lin. 12. *Pro juſtitiâ.*] Reſtituo *&*, inquit Heumannus, è codice Taurinenſi. At in Taurinenſi ET quoque deſideratur, addiderat ex ingenio Pfaffius; proſcribit Daviſius, ob non infrequens aſyndeton.

Lin. 20. *Non poteſt igitur non eſſe immortalis.*] Sic optimè Taur. Pfaff. Daviſ. Heuman. ubi olim utraque Ven. 1478.-1515. uſque ad Betul. *An poteſt ergò eſſe mortalis?*

Lin. 22. *Qui cum Deo, & vultu, & mente communis.*] Sic omnes libri. Heumannus corrigit: *cui cum Deo, &* vultus, & mens *communis eſt;* quam emendationem meliùs, quàm ex Opif. cap. 8. confirmare potuiſſet ex lib. VII. c. 5. *quòd* vultus *cum ſuo parente communis ſit.*

Lin. 23. *Denique ... adparet, eum, qui uſum ignis habet, non eſſe mortalem.*] Frigidum hoc argumentum eſt Pfaffio in diſſ. prælim.

Pag. 65. lin. 4. *Supereſt docere.*] Alii *dicere*, cum Cellario: ſed in MS. Bonon. quoque, *docere.*

CAPUT LXXI.

Pag. 65. lin. 1. *Hæc autem à Prophetis.*] Cautè, quæ ſequuntur, ſunt legenda. Vaticiniis enim fabulæ & ſomnia ſunt admiſta. *Cellar.*

Pag. 66. lin. 7. *Ex eo numero.*] Non ſunt in MS. Bonon. imò nec in Taurin. ut Pfaffii no-

Digitized by Google

ræ emendatæ nunc docent: undè Daviſius & Heumannus corrigendi. Adſunt verò in editis, & L. VII. Inſt. c. 16.

Lin. 8. *Abſciſſis, vorabit omnem.*] Ità ed. *Pfaffius.*

Lin. 12. *Vivos.*] Heumannus, *omnes vivos*: *omnes*, inquit, addimus è MS. Taurin. At enim Pfaffius in notis dicit, *omnes* deeſſe in MS. & quia eadem vox aliena à Bonon. Thomaſio, Iſæo, Gall. Sparkio, Cellario, eam cum Daviſio denuò ejiciendam putavi.

Lin. 13. *Modò ferro & igni.*] Pfaffius & Daviſius, *modò ferro*, *modò igni*. At quia noſter aliique ea non ſolent disjungere, & hîc omnes priores editi, etiam Thomaſ. & Iſæus exhibent, *modò ferro* ET *igni*, illam copulam ET, pro *modò*, revocavi cum Heumanno.

Lin. 19. *Perpetuo pallore fuſcabitur.*] Pro minùs notâ notiorem vocem ſubdiderant priores editi omnes: *perpetuo ſqualore fuſcabitur.* In L. VII. Inſtitut. cap. 16. dixit: *Sol in perpetuum fuſcabitur.* Commodè Daviſius adfert ex Plinii L. 2. Hiſt. Nat. c. 80. *Fiunt prodigioſi & longiores Solis defectus* ... *totius penè anni* pallore *continuo.*

Lin. 23. *Quæ cùm evenerint.*] Editi antè malè, *venerit*; non enim ad mundi ſenectutem, ſed *mala* verbum pertinet: undè optimè Daviſius obſervavit, hæc referre verba Hermetis, producta à Lactantio L. VII. cap. 18. ἐπὰν δὲ ταῦτα γένηται, &c.

Pag. 67. lin. 1. *Nulla requies à formidine, nec ſomnus ad requiem.*] Sic elegantiùs Taurin. Pfaff. & Daviſ. quàm priores omnes: *nulla requies ad formidinem, nec* (al. *aut*) *ſomnus ad requiem.* L. VII. Inſtitut. cap. 16. *Ne nox quidem requiem timori dabit, nec ad oculos ſomnus accedet.* Sic Aurelius Victor, Epitom. cap. 16. AB *armis nuſquàm* QUIES *erat.*

Lin. 6. *Poſſit.*] Ed. *Cùm ſit Antichriſtus: qui ut adverſari ei poſſit.* Pfaff. Idem in curis ſecundis monuit legendum eſſe, *ut credi* EI POSSIT; cùm pravè in Pariſ. editione fuiſſet, *ut credi ea poſſint.*

Lin. 7. *Deſiſtat.*] In MS. Taurin. & utrâque Ven. 1478. 93. 97. Pariſ. 1513. *reſiſtat*, id eſt, *conſiſtat*, *ſubſiſtat*. Sæpè ità Cicero, Terentius, Seneca, alii. Ex Parrhaſio, DESISTAT, omnes editiones, etiam Pfaffii invaſit: at Daviſius & Heumannus, *reſiſtat*, Rectè.

Lin. 14. *Mittet.*] Priùs editi malè, *immittet.* Nam L. VII. cap. 17. *Et exaudiet eos Deus, & mittet regem magnum de cœlo.*

CAPUT LXXII.

Pag. 67. lin. 1. *Intempeſtâ nocte.*] Sic MS. Taurin. ſed pro editis lib. VII. Inſtitut. c. 19. *Tunc aperietur cœlum medium intempeſtâ & tenebroſâ nocte.*

Lin. 5. *Cum cæteris omnibus.*] Vulgg. *cum cæteris tyrannis*; Bonon. *cum omnibus tyrannis.* Utramque lectionem conjunxit Taurin. & meritò quidem. Vide nos ad Minuc. Fel. cap. 5. Pari modo *univerſos omnes* dixit Agellius, N. A. L. 19. cap. 12. & Cyprianus Epiſt. 22. p. 48. *Daviſius.*

Pag. 68. lin. 1. *Catenis* (igneis) *alligatus.*] Incluſi (*igneis*), quia neque in Taurinenſi MS. nec in L. VII. Inſtitut. cap. 24. hoc epitheton legitur; Daviſius planè ejecit.

Lin. 2. *Vexata tot ſæculis.*] Edd. ante Thomaſium, in his Tornæſianæ, neglexerant voculam TOT, quæ meritò à Thomaſio & ſeqq. eſt addita; nam L. VII. cap. 19. *Requieſcet orbis, qui per* tot *ſæcula* ... *pertulit ſervitutem.*

Lin. 16. *Reſoluto.*] Id eſt, denuò ſoluto. L. VII. cap. 26. *Solvetur denuò, & cuſtodiâ emiſſus exibit.*

Lin. 28. *Et hoc* ... *non habebit.*] Hæc verba omnia Pfaffius ex Taurin. reſtituit.

Pag. 69. lin. 3. *Supplicia.*] Optimè hæc vox ex Taurin. addita. Idem Taur. & Bonon. & Iſæus, Pfaffius, &c. meliùs *perſolvant*; reliqui, etiam Gall. Spark. & Cellarius, *ſolvant.* Vide not. ad L. VII. Inſtitut. cap. 14. *ſupplicia pendent.*

IN LIBRUM DE OPIFICIO DEI.

CAPUT I.

Pag. 71. lin. 1. *ETiam in ſummis.*] Ideò erat minimè quietus, quia verſabatur in ſummis neceſſitatibus, h. e. *neceſſariis occupationibus*; neque enim, ut arbitror, loquitur de ſuâ penuriâ, quâ proditum eſt laboraſſe Lactantium, uſque ad vitæ neceſſariorum inopiam.

Pag. 72. lin. 1. *Auditorem* ... *ſtrenuum præbuiſti.*] Terentius Phorm. 3. 1. *In hâc re, ut in aliis, ſtrenuum hominem* præbuit. Quint.

Digitized by Google

L. 2. Inſtitut. cap. 9. *præbere ſe docilem.*

Lin. 4. *Philoſophi.*] Immemor hîc Eraſmus fuit, etiam à Juſtino Martyre, Clemente Alexandrino & aliis *doctrinam Chriſtianam* philoſophiam, & *doctores Chriſtianos* dici Philoſophos. Demonſtravit hoc multis Kortolt. in Comment. ad Juſtin. Mart. ad p. 33. fol. 9.

Ibid. *Noſtra ſecta.*] Alibì noſter ſectam in malam partem ſumpſit, ex. gr. lib. IV. Inſtitut. cap. 30. & de Irâ, cap. 2. Hîc ſumit in bonam partem; quomodò Tertullianus in Apolog. cap. 1. 21. & 40. *Chriſtianæ ſectæ origo.*

Lin. 9. *Vitâ ... cum præceptis congruente.*] Lib. I. cap. 21. *quorum religio cum moribus congruit.*

Pag. 73. lin. 3. *Et repetens iterùmque iterùmque monebo.*] Lipſ. 2. & nonnulli editi, ex. gr. Ven. 1493. 97. *& repetens iterùm iterùmque moneo*, in præſenti, ut vult Cellarius. Parrh. Ald. Crat. Faſ. Gryph. Torn. Thomaſ. Thyſ. Gall. *repetens iterùmque monebo.* Ven. 1471. & Roſt. hæc omnia omittunt.

Lin. 4. *Habere te credas.*] Aptè Seneca Ep. 8. *Ad omne fortuitum bonum ſuſpicioſi pavidique ſubſiſtite. Munera fortunæ putatis? inſidiæ ſunt.*

Lin. 10. *Pedetentim.*] Id eſt, cautè. Præceſſit, *Summa ergò prudentia eſt.* Donatus ad Terentii Phorm. 3. 3. 19. *Pedetentim, cautè, à pedibus & tentando.* Cicero in Ver. Act. 1. cap. 7. *Pedetentim cautèque;* pro Cluentio, *cautè pedetentimque.*

Lin. 11. *Latenter.*] Vocula Ciceronis & Ovidii. Adpoſitè Cyprianus de Unitate Eccleſiæ edit. Oxon. & Brem. fol. 804. *Plus metuendus eſt & cavendus inimicus, cùm* latenter *obrepit, cùm per pacis imaginem fallens occultis acceſſibus ſerpit ... Ea eſt ejus ſemper aſtutia, ea eſt circumveniendi hominis cæca &* latebroſa *fallacia. Sic ab initio ... verbis mendacibus rudes animas incautâ credulitate decepit: ſic Dominum ipſum ...* latenter *acceſſit.*

Lin. 17. *Ratio ità comparata.*] Editi omnes, *ideò comparata.* Scripſi ex Goth. *ità comparata.* Ità quoque Heumannus conjecit rectè. Ad rem confer lib. II. cap. 12. lib. VI. cap. 1.

CAPUT II.

Pag. 75. lin. 1. *Artifex ille.*] Sæpè *ille* eleganter additur, ut cap. 1. *à ſummo illo ... artifice Deo*; lib. VI. Inſtitut. cap. 23. *adverſarius ille noſter.*

Ibid. *Senſum.*] Id eſt, mentem, intellectum. Vide not. ad cap. 1. *percipi ſenſu.* Confer lib. VI. cap. 2. Apuleius lib. 11. Met. pag. 279. *Ac dum religioſum ſcrupulum apud* ſenſum *meum diſputo.*

Lin. 16. *In eam ſunt relegata regionem.*] Eraſmus in ed. Frob. 1529. Gymn. Torn. Betul. Pariſ. 1561. *in eam relegata ſunt regionem.* Roſt. vitioſè, *religata.* Goth. Lipſ. Reimmann. 1465.-1524. Thomaſius & ſeqq. *in ea relegata regione. Relegare* valet *amandare, ablegare, ſegregare.* Sæpiùs cum dativo jungitur. Sic ex Virgilio Lact. lib. I. c. 17.

— — *Secretis alma recondit*
Sedibus, & nymphæ Egeriæ nemorique relegat, &c.

CAPUT III.

Pag. 76. lin. 1. *Nimis imbecillum ... naſci, quàm.*] Sparkius quoque hanc loquendi formam vocat inuſitatam. Reiherus quidem in ſuo Theatro Plauti, *nimis quàm cupio*, exponit *plus quàm cupio:* ſed ſignificat potiùs *valdè, admodùm.* Plura etiam de formulâ *nimis quàm*, Gronovius ad Gell. lib. 5. cap. 14. pag. 328. & Burmann. ad Quintil. lib. 4. Inſt. cap. 2. p. 336.

Lin. 2. *Ut ſunt edita ... protinùs.*] Eleganter *ut ... protinùs*, ſicut in Cicerone, Cæſare & Livio: *ut ... ſtatim; ut ... confeſtim; ut ... continuò; ut ... extemplò; ut ... ſubitò.* Vide Turſell. de Part. ed. 2. Schwartz. p. 1099. ſeq.

Pag. 77. lin. 1. *Statim ... idonea eſſe, quòd.*] Subl. Roſt. Ven. 1471. 72. utraque 78.-1515. Pariſ. Crat. Frob. & Gymn. *ſtatim ... idonea eſſe, quàm. Iterùm novè*, inquit Eraſmus, *uſurpavit hanc vocem* ſtatim quàm, *pro* ſimul atque. Non adſpernarer, *quàm* Eraſmo *novè uſurpatam* dictam voculam, memor, noſtrum dixiſſe lib. VII. Inſtitut. cap. 5. *non* ſtatim, quàm *natus eſt.*

Lin. 4. *Ubi effuſus eſt.*] Partus eleganter dicitur *fundi, effundi.* Lib. III. Inſt. c. 19. *locus, in quo quiſque eſt* effuſus *ex utero.*

Lin. 23. *Fœtum ediderint.*] Ut inf. Lipſ. tert. Reimm. *fœtum emiſerint.* Arnob. lib. 2. p. 54. *Ex alvis fundimur atque* emitttimur *matrum.*

Pag. 78. lin. 10. *Sed id, quod.*] Ven. 1443. 97. Parrh. Ald. Crat. Faſit. Gryph. Torn. Betul. Thomaſ. & ſeqq. *ſed quod.* Pleniùs Anglicani ſeptem, Goth. Lipſ. Reimm. Subl. Roſt. Ven. 1471. 72. utraque 78. Pariſ. Eraſm. Frob.

Frob. 1519. Gymn. *ſed* id, *quod.* Heumannus ex *id quod* effingit *ovum.*

Pag. 79. lin. 11. *Vim cœli.*] Conf. cap. 2. *vim pruinarum.*

Lin. 20. *Ut veriùs loquar.*] Pro plurimorum *loquamur*, ſcripſi ex Bonon. Tax. Pen. Lipſ. 2. 3. Reimm. Ven. 1472. utrâque 1478. *loquar.*

Lin. 21. (*Quod & ipſum ... ponderare.*)] Incluſi cancellis hæc verba, quippè aliena à MSS. Eraſmi, Goth. Lipſ. 2. 2. Reimm. Ven. 1471. & Roſt. 1476. Heumanno mihique videntur ſpuria.

Lin. 22. *Quantò ... qui ſenſit.*] In præterito, ob præcedens *egit.* Similis formula lib. II. cap. 5. Quantò *igitur Naſo* prudentiùs, *quàm illi, qui ſapientiæ ſtudere ſe putant*, qui ſentit, *&c.* Præſentis ibi alia eſt ratio.

Lin. 24. *Maluerint.*] Bon. Tax. Cauci, Roſt. Ven. 1472. utraque 78. - 1510. Pariſ. Iunt. *maluerunt.* Goth. Lipſ. Reimm. Aldus, Crat. Eraſmus in Frob. Gymn. Faſit. Gryph. Torn. Bet. Thomaſ. & ſeqq. *maluerint.* Conjunctivum hîc cum Heumanno congruentiorem puto; reipsâ enim id non maluerunt.

Ibid. *Fortè.*] Hoc rectum; non *forte*, ut in Goth. eſt.

CAPUT IV.

Pag. 80. lin. 11. *Sequela.*] Noto ad lib. VII. cap. 5. *Ergò immortalitas non ſequela naturæ.*

Pag. 81. lin. 1. *Mortem recipiat.*] Id eſt, mortis capax ſit, ut mori poſſit.

Ibid. *Quandòlibet.*] Id eſt, ut infrà, *in quâlibet ætate*, unâ voce legendum. Cujus generis cap. 5. *utrolibet.*

Lin. 2. *Stultiſſimi ergò ſunt.*] Edd. ferè omnes *ſunt* addunt; quod nonnulli MSS. & Cell. omiſerunt.

Lin. 10. *Ab altero victu.*] Nodum in ſcirpo Eraſmus, Gallæus, Io. Cauci hîc quæſierunt. Ortus hic lapſus ex falſâ conſtructione. Omnia plana, ſi rectè ità conſtruas: *Sed ſi homo ab altero* (alio homine) *poteſt victu prohiberi*; ſive, ut ſtatim ſequitur, *ſi* ab altero, ſc. alio, *ei ciborum alimenta ſubtrahi poſſunt*, poterit mori.

Lin. 23. *Quadrat.*] L. VII. c. 3. & c. 5. not.

Pag. 82. lin. 2. *Plagas.*] Ità conſtanter omnes libri, nihilque hîc emendandum. *Minutorum ſeminum plagæ* ſunt *atomorum impulſiones.* Cicero de Fato hîc expreſſus, cap. 10. *Epicurus declinatione* atomi *vitari fati neceſſitatem putat. Itaque tertius quidam* MOTUS oritur extra pondus & plagam, cùm *declinat* atomus *intervallo* minimo. Lucretius, L. 2. v. 531.

Undique pro telo plagarum *continuato*;

& lib. 4. v. 188. - 190.

Quæ quaſi truduntur . . .

. . . *ſequenti concita* plagâ.

Lin. 7. *Ratio claudicare.*] Id eſt, *deficere.* Sic ubi Lucretius, *claudicat ingenium.*

Lin. 9. *Ut.*] Valet *exempli gratiâ.* Vide de de Irâ cap. 10. not.

Lin. 23. *Imbecilliora & timidiora quæque.*] Rariora ſunt exempla, ubi *quiſque* comparativis jungitur. Iterùm cap. 14. *placidiora quæque.* Ad ſectionem integram, confer lib. III. cap. 13.

Lin. 26. *Suppetens robur.*] Abeſt *ſuppetens* à Lipſ. 2. Valet, *ſufficiens*, ut lib. VI. Inſtitut. cap. 5. *Niſi conatus ac vires ſuppetant ambulandi.*

Pag. 83. lin. 3. *Per ſe.*] Sequentia, *ſine homine*, priora explicant. Epit. cap. 31. *Divina certè per ſe ſcire non poteſt ... non poteſt igitur per ſe ſcire homo divina.*

Lin. 15. *Nunc loquimur.*] Rectior, ni fallor, reſpectu præcedentium eſt indicandi modus; determinat enim & explicat his verbis diſtinctiùs propoſitionem ſive thema libri hujus, & ipſam demùm tractationem de corpore hominis ſuſcipit cap. 8.

CAPUT V.

Pag. 84. lin. 2. *Ad faciendum tenendumque.*] Sic de Opif. cap. X. *Manus ... plano ac modicè concavo ſinu fictas, ut ſi quid tenendum ſit, aptè poſſit inſidere, in digitos terminavit*; & paulò poſt: *Ne in* tenendo *cederet*; & poſteà: *Unus* (digitus) *omnem tenendi faciendique rationem ... præcipuè poſſidet.*

Lin. 8. *Perpetuo.*] Id eſt, continuo. Sæpè Cæſar & alii hoc ſenſu. Conf. Epit. cap. 67. not.

Lin. 10. *Clementer curvatis.*] Cap. 10. *Deductum clementer à genis mentum*; cap. 13. *Suris clementer exſtantibus.* Confer Cell. ad Plin. lib. 5. ep. 6. 14. & ad Sil. Ital. lib. 1. 274.

Lin. 12. *Solida cratis.*] Virgil. 12. Æn. 508.

Tranſadigit coſtas *&* crates *pectoris enſem*; Ovid. lib. 8. Met. 806.

Pectus & à ſpinæ *tantummodò* crate *teneri*; lib. 12. Met. 379.

Quæ (haſta) *laterum* cratem *perrupit*.

Lin. 30. *Informavit.*] Compoſitum ſcitè pro ſimplici poſuit, ut cap. 8. *Noluit Deus* (aures) *mollibus pelliculis* informare; cap. 12. *Utraque coagulata* informari; c. 19. *Corporis* informatio.

Pag. 85. lin. 4. *Curvari membra oportebat.*] Ven. 1472. utraque 78. 93. 97. Pier. Parrh. Pariſ. Iunt. malè interſerunt, *curvari membra* in omnes partes *oportebat*, incommodè ex prioribus repetita, quibus repugnat *tantummodò*.

Lin. 11. *Immaniſſimâ.*] Frequens epitheton de elephantis: hinc cap. 8. dixit, *Boves lucas cum immaniſſimis corporibus*.

CAPUT VI.

Pag. 85. lin. 2. *Quæ delirat Lucretius.*] Lib. 5. à verſu 833.

Lin. 3. *Sed (ut ſolet).*] Omnes libri, *ſed, ut ſolet;* ità ſolet. Lib. I. Inſtitut. cap. 12. *Stoici, ut ſolent;* lib. VII. cap. 7. *Ut Academici ſolent.* Poſui cum ed. Pariſ. 1513. in parentheſi (ut ſolet).

Pag. 86. lin. 1. *Ut atomis ſuis locum faceret.*] Vulgò addunt nonnulla verba, quæ nec in MSS. inſunt, neque in ed. Rom. Et mox recentiores, *in quibus naſcendi ratio ceſſaſſet.* Sed neque *naſcendi* in vet. libris eſt. *Cell.*

Lin. 2. *Per infinitum & inane volitantibus.*] Hæc reſpondent ſtylo Lactantii lib. III. cap. 17. *Non eſt providentiæ opus. Sunt enim ſemina per inane volitantia;* de Irâ cap. 10. *Siquidem per inane atomi volitant.* Heumannus, *Per infinitum inane.*

Lin. 4. *Quæ, malum, vanitas erat.*] Ità Cicero Orat. 1. Philipp. cap. 6. *Quænam*, malum, *eſt iſta voluntaria ſervitus;* lib. 2. Offic. cap. 15. *Quæ te*, malum, *inquit, ratio in iſtam ſpem induxit;* adde pro Roſcio Comœdo, in fine. Livius lib. 5. cap. 54. *Quæ, malum, ratio eſt?* Seneca ad Marciam, cap. 3. *Quæ enim*, malum, *amentia eſt?*

Lin. 10. *Adjugatis corporibus.*] Sic omnes. Verbum alii ex Pacuvio & Plinio probarunt; rariora ex Gloſſis antiquis, *abjugaſſere, abjugare, abjugus.*

Lin. 14. *Magni operis.*] Bon. apud Iſæum pravè, *magnum oneris*: ſic modò infrà, *perfecto operi;* lib. VII. cap. 1. *Fundamenta firma & idonea . . . operi perferendo.* Seneca ep. 55. *ſpelunca . . . magni operis.* Plura Gronov. ad Liv. lib. 21. cap. 57.

Pag. 87. lin. 4. *Vereor, ne . . . non minùs ineptum . . . videatur.*] Lipſ. tert. Reimm. perperàm, *Vereor ne . . . non nimis.* Eraſmus, *Sermo*, inquit, *videtur imperfectus, niſi addas*, quàm dicere, *aut ſimile quippiam.* Sed ſalva & integra hîc omnia. Pari modo de Irâ, cap. 10. *Vereor, ne* non minùs delirare *videatur, qui hæc putet refellenda; reſpondeamus tamen, &c.* Conf. lib. VII. cap. 12.

Lin. 11. *Tam ordinatè.*] Confirmo ex lib. III. Inſtitut. cap. 17. Quomodò *tam ordinatè, tam diſpoſitè mundus effectus eſt.*

Lin. 13. *Aves ... feras ad ſæviendum, &c.*] Videtur reſpexiſſe ad illa Quintil. lib. 1. Inſt. cap. 1. *Sicut aves ad volatum, equi ad curſum, ad ſævitiam feræ gignuntur: ità nobis propria eſt mentis agitatio atque ſolertia.*

Lin. 21. *Poſitionis.*] Id eſt, ſitum, ſtatum. Lib. III. Inſtitut. cap. 17. *Vario ordine ac poſitione conveniunt.*

Ibid. *Nullum genus poſitionis expertum relinquunt.*] Malè, inquit Cellarius, vulgò *inexpertum.* Nollem, ità vir clariſſimus pronuntiaſſet. Confirmo ex libro de Irâ, cap. 10. *Atomi . . . .* nullam poſitionem *relinquunt, quam* non experiantur. Ut verò *nihil expertum relinquere* vix dici poteſt, ità ſæpiſſimè alterum occurrit. Virgilius lib. 4. Æn. 415.

> *Ne* quid inexpertum *fruſtrà moritura* relinquit.

Ovidius Heroïd. ep. 20. v. 42.

> *Ardor* inexpertum nil ſinet *eſſe meus.*

Sæpè ità Curtius, lib. 3. cap. 6. Nec *Philippus* quid*quam* inexpertum omiſit.

Lin. 23. *Univerſa quoque membra.*] Ità rectiùs plurimi ſcripti & omnes editi, quàm Bonon. *Univerſa quaque membra.*

CAPUT VII.

Pag. 88. lin. 1. *Solidamenta.*] Non ex antiquioribus mihi innotuit; Lexica addunt Auguſtinum. Noſtri præceptor Arnobius, lib. 2. p. 84. ed. 8. dixit, *ſolidata oſſa.*

Lin. 3. *Reſiſtere.*] Id eſt, *ſubſiſtere*, oppoſitum præcedentis *excurrere.* Vide not. ad lib. de Irâ, cap. 4. *In extremo gradu reſtitit.*

Lin. 4. *Nutu.*] Lib. VII. Inſt. c. 11. *Sine nutu & adminiculo animi.*

Lin. 7. *Venas . . . rivos.*] Lib. VII. Inſt. cap. 12.

Lin. 11. *Setis adoperuit.*] Reimm. pravè, *ſatis adaptavit.* Betul. *operuit.* Lib. VII. c. 27. *adoperta.*

Pag. 89. lin. 9. *Nihil impeditius ad utilitatem, nihil deformius ad aſpectum.*] Lactan-

Digitized by Google

tius ſæpè ejuſmodi adjectiva ità ponit. Hoc libro, cap. 8. *Ad ſpeciem nullus eſt perfectior numerus;* Ibid. *Quo nihil ad ſpeciem fœdius, ad uſum inutilius;* cap. 10. *Ad uſum digitorum tractabilis;* cap. 10. *Illud ad uſum miris modis habile;* de Irâ, cap. 10. *Quo nihil poteſt eſſe nec diſpoſitius ad ordinem, nec aptius ad utilitatem, nec ornatius ad pulchritudinem, nec majus ad molem.*

Lin. 12. *Exigebat.*] Sic edo ex Bon. Tax. Iſæo, quod Spark. & Heumann. comprobant. Reimm. & reliqui, *exhibeat*, quod valeret idem, quod ſuprà, *præferat*.

Lin. 13. *Squamarum lævitate ſubfulti.*] Cellarius dubitat, an ſincerè. Sic verò omnes, in quibus meliori orthographiâ Parrh. Betul. & Torn. 1587. ſquamarum lævitate, per *æ*. Sic de Irâ, cap. 10. *Lævitudo*, ut hîc, *lævitate ... in lubricos tractus.* Sic Plinius, lib. 2. cap. 3. *Lævitate lubricum corpus* ſerpentibus tribuit. Nec *ſubfulti* debet eſſe ſuſpectum. Noſter cap. 2. *Subfulta ungulis.*

Lin 16. *Acuminavit.*] De hâc voce conſule Savaronem, qui plura exempla collegit ad Sidon. lib. 7. ep. 13. p. 435. & ad lib. 8. ep. 1. p. 260.

Pag. 90. lin. 3. *Summum ædificii culmen.*] Ità cap. 10. *Caput totius divini operis quaſi culmen eſt.* Sic cap. 8. caput vocat *ſummum faſtigium;* & libenter noſter & alii vocabulis *culmen, faſtigium*, addunt *ſummum*. Ità Livius lib. 1. cap. 34. vocat caput SUMMUM CULMEN *hominis*; & Lactantius lib. VI. cap. 13. *Ad ſummum culmen*; lib. VI. cap. 24. *Summum faſtigium.*

Lin. 6. *Vallata.*] Editi omnes, *vallata*, ut cap. 10. *Palpebræ ... pilis in ordine ſtantibus vallatæ.*

Lin. 9. *Incredibile, quantùm conferat.*] Lipſ. 2. malè, *confert*. Addo ex Cic. 2. de Naturâ deor. cap. 59. *Incredibile eſt ... quanta opera machinata natura ſit.*

CAPUT. VIII.

Pag. 90. lin. 5. *Rigidum erectum.*] Vide lib. II. cap. 1.

Pag. 91. lin. 2. *Corpore in humum projecta.*] Lib. IV. Inſtitut. cap. 19. ſic emendo: *In terram toto & corpore & ore projectum, ventri ... & pabulo ſervit.*

Lin. 3. *Hominis ... recta ratio.*] Id eſt, erecta conditio, rectus ſtatus corporis humani. Lib II. cap. 1. *Cùm ratio corporis recta ſit.* Vide not. ad lib. II. cap. 1. & ad lib. VII. cap. 9.

Lin. 4. *Vultus Deo patri communis, aut proximus.*] Reimm. *Vultus ... communis ac proximus.* Goth. *Communis ac proprius.* Lib. VII. Inſtitut. cap. 5. *Homo ... ſolus ità formatus eſt, ut oculi ejus ad cœlum*, facies ad *Deum ſpectans*, vultus *cum ſuo parente* communis *ſit.* Conſ. not ad Epit. cap. 70.

Lin. 7. *Tanquàm in arce.*] Sic cap. 16. *Tanquàm in arce corporis.* Expreſſit Ciceronem lib. 1. Tuſc. cap. 10. *Rationem in capite*, tanquàm in arce, *poſuit natura.*

Ibid. *In arce ſublimi.*] Sic edo ex Reimmann. & Pariſ. 1513. itaque Heumannus conjecit. Editi, *ſublimis*, ſcilicet mens. Puto, litteram ſibilantem ex primâ in *ſpeculatur* ortam.

Lin. 13. *Et inſtruxit pariter, &c.*] Sic omnes. Vide not. ad lib. IV. Inſtitut. cap. 1. Hîc addo Ovidii lib. 4. Triſt. 2. 13.

ET PARITER *matres*, ET *quæ ſine crimine caſtos*
Perpetuâ ſervant virginitate focos.

Sulpicius Sever. Vit. Martin. cap. 9. ET *oſtenſus* PARITER ET *deſtructus eſt inimicus.*

Lin. 17. *Duplicitas.*] Iterùm cap. 10. *Duplicitate.* Walchius, *quis*, inquit, *præter Lactantium vocem hanc poſuerit, neſcio.* Ego quidem illam legi in Tertull. lib. 5. adv. Marcion. cap. 11. *Cùm* duplicitas *earum intercedit.*

Lin. 21. *Inobſepta.*] Reimm. pravè, *inobcepta.* Ven. 1497. *inobſcepta.* Nondùm hoc adjectivum *inobſeptus* ex aliis obſervatum.

Pag. 92. lin. 3. *Foramina ipſa combiberent.*] Optimè ſanè convenit cum ſequentibus vocibus, compleri, HAURIENDIS auribus, hauſi; & eleganter dicitur, *auris bibere*, *aure bibere.* Plautus ex MS. Vatic. & Camerar. in Mil. Glor. 3. 3. 10. *Poſtquam* ADBIBERE AURES meæ *tuam moram orationis.* Horat. lib. 2. Carm. 13. v. 32.

Denſum humeris bibit aure *vulgus.*

Lin. 10. *Quæ pulchritudinem.*] Gryph. pravè, *Ut pulchritudinem.* Thomaſius, Iſæus, Gall. Sparkius, ne *pulchritudinem.* Non malè, uti mox eâdem ratione, ne ... *inhabiles eſſent.*

Lin. 15. *Videndi.*] Repete *officium.* Eleganter Cicero lib. 1. de divin. 32. *Si ſine oculis non poteſt exſtare officium & munus oculorum.*

Lin. 20. *Quæ ſunt foris, tranſpicit.* Lipſ. 2. *perſpicit.* Nihil muto. Imitatur Lucretii lib. 4. v. 272.-279. *foris ... tranſpiciuntur.*

Digitized by Google

Pag. 93. lin. 9. *Speculari lapide.*] Lapis hic pellucidus in tenuiſſimas bracteas ſciſſus feneſtris indebatur. De hoc plenâ manu Pitiſcus in Lex. Ant. Rom. T. 2. f. 826.

Lin. 10. *Ad uſum inutilius.*] Sic Cicero lib. 1. Fin. cap. 4. *Quod . . . ad uſus civium non inutile.* Res eòdem redit.

Lin. 12. *Ut ſi quis velit . . . cernat.*] Omnes editi, *ſi quis vellet.* Vide ſimilia à me adnotata ad lib. de Irâ, cap. 18. *Ut, ſi quis* . . . VELIT . . . *non ſinat. Ut* verò his locis valet *exempli gratiâ.*

Pag. 94. lin. 3. *Orbes.*] Hinc oculi eleganter ita vocantur. Conf. ſuprà & mox. Alia exempla dant Savaro ad Sidon. Apoll. lib. 1. ep. 2. p. 8. Barthius ad Statii Theb. 1. 53. p. 20. Pari modo apud Sophoclem Oed. v. 1294. κύκλοι dicuntur oculorum orbes. Vide Spanhem. ad Callimachi Pallad. v. 87. p. 607.

CAPUT IX.

Pag. 94. lin. 8. *Duplex videbitur.*] Apud Virgilium Æn. 4. 470. demens Pentheus *videt*

> *Et ſolem geminum, & duplices ſe oſtendere Thebas;*

ad quem locum conſulatur Taubmannus.

Lin. 11. *Diducitur.*] Ven. prima pravè, *ducitur;* Ven. 1493. 97. pejùs, *dicitur;* in Sparkio omittitur hoc verbum vitioſè. At rectum, *diducitur.* Vide not. lib. IV. cap. 5. *diduci.* Diducere h. l. idem quod infrà, *disjungere.*

Pag. 95. lin. 1. *Quia aut.*] Sic edo ex Reimm. & ſic Heumanno viſum. Editi, *qui.* Poſſet eſſe, *quippè qui.*

CAPUT. X.

Pag. 95. lin. 8. *Et obareſcere.*] Cellarius ex Goth. & Lipſ. ediderat, *& areſcere;* & ſic in Reimm. MSS. inveni. Parrh. Pariſ. Iunt. Ald. Crat. Eraſm. Gymn. Faſit. Gryph. Torn. Bet. Thomaſ. Iſæus, Gall. Spark. præferunt, *&* OBARESCERE. Putavi, hoc compoſitum eſſe genuinum, nec auſus ſum priora minùs antiqua MSS. tot editionibus æquè ferè antiquis, & ex antiquiſſimis MSS. ſumtis præferre.

Lin. 9. *Superciliorum faſtigia . . . ne quid . . . incidat.*] Apuleius lib. 1. Habit. Doctr. Plat. p. 16. *Superciliorum ſepes præmuniunt oculos, ne deſuper proruat, quod teneras viſiones molleſque perturbet.*

Pag. 96. lin. 7. *Quàm mirabili, quàm divinâ.*] Intelligo, QUAM . . . QUAM, in ſenſu *admirandi.*

Lin. 11. *Dualis numerus.*] Fabri Theſauro vox *dualis* addenda, quâ uſus Quintilianus lib. 1. Inſt. cap. 5. *Fuerunt qui nobis quoque adjicerent* dualem . . . *quod vocant* DUALE.

Pag. 97. lin. 2. *In . . . mundo ſumma rerum . . . de duplici ſimplex.*] Hæc de Deo Patre & Filio interpretantur Thyſius & Heumannus; quæ mihi videntur ſumenda de DUOBUS PRINCIPALIBUS elementis IGNE & AQUA, ex quorum DISCORDI CONCORDIA MUNDUM CONSTARE oſtendit uberiùs lib. II. Inſtitut. cap. 9. Adde ex lib. II. cap. 8. locum dubium in notis: *Quorum miſturâ & temperatione mundus, & quæ in eo ſunt, univerſa conſtarent.* Certè non memini, Deum à Lactantio alicubì SUMMAM RERUM vocatum eſſe,

Lin. 4. *Indiſſociabilem.*] Vox ex atiquioribus mihi ignota.

Lin. 13. *Ad infantiam revoluti.*] Lipſ. 3. & Reimm. *Ad infantiam reſoluti*, malè. Lib. VII. Inſtitut. cap. 15. *Quaſi ad alteram infantiam revoluta.* Lib. VII. cap. 22. *Denuò ad uterum revolvi atque ad infantiam regredi.*

Lin. 25. *Mirabili modo per ordinem fixos.*] Licèt recentiores ſcripti Angl. Goth. Lipſ. Reimm. & ab 1465. - 1566. excuſi hæc verba non habeant, & Cell. & Walch. denuò proſcribant; tamen germana hæc eſt lectio Lactantii, quam præſtant duo antiquiſſimi codices Bononienſes & Taraq. ex quibus Thomaſ. Iſæus, Gall. Sparkius, Heumannus rectè judicarunt recipienda. Simili ratione noſter c. 5. *Pennæ* PER ORDINEM FIXÆ.

Pag. 98. lin. 17. *Rigidum.*] Id eſt, rectum, erectum. Notavi ad lib. II. Inſtitut. cap. 1. *Rigidis ac ſtantibus.* Lib. II. cap. 17. & de Opif. cap. 8.

Pag. 99. lin. 14. *Inter cæteros.*] Heumann. credit, Lactantium ſcripſiſſe, *præter cæteros*, id eſt, præ cæteris; ut lib. I. Inſtitut. cap. 6. *Erythræa, quæ celebrior* inter cæteras *& nobilior habetur.*

Lin. 15. *Ternos.*] Servo TERNOS. Videtur noſtro obſervatus Plinius lib. 11. cap. 43. ſect. 99. *Hominis digiti articulos habent* ternos, *pollex* binos, *& digitis adverſus univerſis flectitur, per ſe verò in obliquum porrigitur.*

Pag. 100. lin. 3 *Nam pectoris.*] JAM, ita ut Betuleius, Iſæus, Thyſ. Gall. Heumann. volunt, ſolet ponere; ut cap. 7. *Jam barbatio, &c.* Lib. III. Inſtitut. cap. 10. *Jam illa, &c.* Placere veteribus particulam JAM in

Digitized by Google

connectendo, docuit Gronovius ad Macrob. lib. 2. Somn. Scip. cap. 16. pag. 180.

Lin. 12. *Maribus ad . . . decus.*] Cicero lib. 3. Fin. cap. 5. *Quaſi ad quemdam ornatum, ut . . . viris mamma atque barba.*

CAPUT XI.

Pag. 101. lin. 10. *Vocamus, eumque.*] Eraſmus in Frob. Gymn. Faſit. Gryph. Torn. Bet. Thomaſ. &c. addunt: Vocamus, *in quod ſpiritus reciprocâ viciſſitudine commearet*; quæ genuina credo: ſed, ut Heumannus monet, poſt *rarum* ponenda.

Pag. 103. lin. 15. *De loquentibus.*] *De*, pro *ex*. Frequens hoc Lactantio, & aliis, Ovidio, Floro, Juſtino, quorum loca indicavit Burmannus ad Ovid. lib. 1. Amor. 10. 8. p. 373.

Et quidquid magno de Jove fecit amor.

CAPUT XII.

Pag. 106. lin. 1. *Circumplicantur.*] Verbum in Fabro ex ſolo Prudentio probatum, præter in noſtro, obſervavi quoque in Gell. lib. 17. N. A. c. 9.

Lin. 7. *Informari.*] Explico, *in formam coire*, formam ſuſcipere, ſcilicet ſemina.

Pag. 107. lin. 4. *Sumat exordium.*] Ut lib. I. Inſtitut. cap. 2. *Principium ſumere.* Macrob. Somn. Scip. lib. 1. cap. 18. *Ab uno ſumamus exordium.*

Lin. 12. *Æqua.*] Id eſt, *Æqualis*, ut not. ad lib. II. Inſtitut. cap. 8. Livius lib. 11. c. 3. fin. *Vivere æquo jure cum cæteris.*

Pag. 108. lin. 23. *Hinc virtus nomen.*] Cicero 2. Tuſcul. cap. 17. extr. *Adpellata eſt ex viro virtus . . . à viris virtus eſt mutuata.*

CAPUT XIV.

Pag. 111. lin. 12. *Placidiora quæque.*] Ità omnes jungunt h. l. ut cap. 4. *Imbecilliora & timidiora quæque.* Cyprian. lib. 3. 10. *Adverſarius fortiorem quemque magis aggreditur.* Valla Lactantium reprehendit ob pronomen *quiſque* comparativo junctum: ſed defendit noſtrum ex Cicerone & aliis Voſſius de Conſtruct. cap. 16. p. 373.

CAPUT XV.

Pag. 113. lin. 15. *Sic tamen multa eſſe.*] Subaudi, *fatendum eſt.* Undè Reimm. pravè, *Scit tamen.*

Pag. 114. lin. 2. *Spatium, quo . . . decurrimus.*] Omninò mallem cum Heumanno, ſpatium, *quod*, ut lib. VII. cap. 27. aut *in quo . . . decurrimus.* Sed libri conſtanter, *Spatium, quo.*

CAPUT XVI.

Pag. 114. lin. 16. *Tum quòd ad.*] Heumannus ſupplet ex prioribus: *Tum quanto miraculo dignum eſt, quòd.*

Pag. 115. lin. 4. *Nec quidquam eſſe.*] Reimmann. *Nec quidquam eſt ſublimius*, perperàm. *Nec quidquam eſſe*, intellige ex prioribus, *oportuiſſe.*

Lin. 7. *Miniſtra membra.*] Eleganter formâ adjectivâ, *miniſtra*, ut Ovid. ep. 21. Heroïd. 114.

Lumina propoſiti facta miniſtra ſui.

Seneca ep. 92. pr. *partes miniſtras*; & ad Marciam, c. 24. *miniſtras manus.*

Lin. 22. *Tanta celeritatis.*] Ovid. lib. 4. Triſt. 2. 57. ſqq.

Submotis . . . mente videbo.
Illa per immenſas ſpatiatur libera terras,
In cælum celeri pervenit illa fugâ.

Pag. 116. lin. 7. *Ullo modo.*] Sic Goth. Lipſ. Reimm. Editi ante Cellarium, *ullo pacto.* Prius hîc præfero, quia modò infrà ſequitur, *quo pacto.* Amat verò copiam. In Ven. 1471. 493. 97. Pier. *nullo.*

Pag. 117. lin. 5. *Duxerit vitium.*] Notior phraſis eſt, *facere vitium.* Cicero Topic. 3. *Si ædes ea corruerunt, vitiumque fecerunt.* Vide cap. 4. & Rhellican. Glandorp. & Brant. ad Cæſar. B. Hiſpan. cap. 19. *Turris ab imo vitium fecit.*

Lin. 12. *Sine tractatu artificis.*] Sic edo ex Bonon. & Taxaq. adſtipulante Heumanno. Parrh. & ſeqq. *ſine tactu*, notiori voce pro rariori ſubſtitutâ. *Tractare, tractabilis, tractatus* interdùm idem, quod *tangere, tangibilis, tactus.* Vide Pierium ad Virg. lib. 3. Georg. v. 302. ex cod. Longobardico.

Pellis & ad tractum tractanti dura reſiſtit.

Conf. not. ad Lact. lib. VII. Inſtitut. cap. 21. & ad lib. V. Inſtitut. cap. 21. *Oculis manuque tractabile.*

CAPUT XVII.

Pag. 117. lin. 4. *Nondùm inter Philoſophos convenit.*] Lege Gatakerum ad Antonin. Philoſ. lib. 4. §. 21. pag. 140. ſeq.

Lin. 6. *Sanguinem.*] Critiæ & Empedocli hoc tribuunt.

Ibid. *Alii . . . ventum.*] Exempli gratiâ, Anaxagoras & Anaximenes.

Digitized by Google

Pag. 118. lin. 11. *Senſu aucta.*] Id eſt, ſenſu prædita ; præceſſit oppoſ. *ſenſu indiget.* Vide not. ad lib. II. Inſtitut. cap. 5. *Senſibile eſſe, quod* ſenſu præditum *gignat, &* HABERE SENSUM, *cujus pars* SENSU AUCTA *ſit.*

Lin. 12. *Animam ... Deo ſimile.*] Scitè Auguſtin. in Pſalm. 62. *Cùm Deus ſit vita animæ, anima verò vita corporis, ſicut corpus vivere non poteſt abſque animâ, ità non niſi Deo præſente anima vivere valet.*

Lin. 15. *Deferveſactus in pulmone, temperatus in corde.*] Subl. Roſt. Ven. 1471. 93. 97. - 519. Torn. Bet. Thomaſ. Iſæus, Thyſ. *Deferveſactus in pulmone,* tepefactus *in corde.* Cùm verò Voſſius lib. 2. de Idolatr. Gent. 83. *naturâ rei ſic poſtulante, legendum cenſeret:* tepefactus *in pulmone,* ferveſactus *in corde,* talis viri auctoritate moti Gallæus & Sparkius eam emendationem in textum receperunt; & Heumannus, *Ego quoque,* inquit, *adſentior, ipſâ re huic ſcripturæ patrocinante.* Ego cum viris doctis anatomiæ & rerum phyſicarum peritis nihil certi hîc definientibus tutiùs putavi exhibere ſcripturam Bon. Tax. Pen. Ultr. Bodl. Cott. Mert. Ball. C. C. C. Emman. Guelf. Goth. Lipſ. trium, Reimm. Ven. 1472. utriuſque 1478. & Cellar. DEFERVEFACTUS *in pulmone,* TEMPERATUS *in corde.*

Lin. 17. *Hujuſmodi rerum.* [Abeſt à Lipſ. 2. Goth. Reimm. Cauc. Roſt. Ven. 1493. 97. Parrh. Ald. Gryph. Torn. RERUM : ſed addunt Bon. Taxaq. utraque 1478. Eraſm. in Frob. Gymn. Thomaſ. &c.

Pag. 119. lin. 1. *Ità illud ſcio.*] *Scribendum,* inquit Heumannus, *neceſſariò :* ITA NEC ILLUD SCIO. Sed omnes libri, *ità illud ſcio,* & rectè. Senſus eſt: *Hoc neſcio, ex quâ materia ſit, illud verò ſcio, non eſſe cœlum æneum, aut vitreum.*

Lin. 5. *Neceſſitas divina.*] Not. lib. VII. cap. 5.

Lin. 6. *Crebris pulſibus geſtiat emicare.*] Id eſt, exſilire, proſilire ex utero. Anna Fabri ad Flor. lib. 1. cap. 18. *Hoſtem rati,* EMICANT, propriè, inquit, de piſcibus, qui corpora ſaltu in aëra ſubjiciunt, undè ad alia transfertur. Sic eleganter dicitur, *cor micare, emicare,* id eſt, ſalire, ut Heinſius ad Ovidium & Helmenhorſt.

Lin. 14. *Quàm videri.*] Rectiſſimè Heumannus ſupplet, *quam* non poteſt *videri :* undè confirmantur dicta ad lib. VII. Inſtitut. cap. 9. *Sic vita ſine luce....*

CAPUT XVIII.

Pag. 120. lin. 4. *Quid faciat.*] Roſt. Ven. 1471. 72. utraque 78. - 1515. Pariſ. Iunt. Crat. Gryph. Thomaſ. Iſæus, Gallæus, Spark. *quid* FIAT, Heumanno adprobante. At Emm. Cant. Goth. Lipſ. Reimm. *quid faciat.*

Lin. 10. *Donec membra ... vegetentur.*] Id eſt, de Irâ cap. 17. DUM *membra ſaturentur ac vigorem capiant.*

Lin. 12. *Vibrat.*] Id eſt, hùc illùc movetur. Sic de linguâ cap. 10. *Vibrata certis motibus lingua.*

Pag. 121. lin. 4. *Qui duas portas.*] Goth. Lipſ. 2. *qui duas partes :* at vera lectio, *portas.* Virgil. 6. Æn. 894. ſeqq. *Sunt geminæ ſomni portæ.*

CAPUT XIX.

Pag. 121. lin. 3. *Nihil ex his tribus verum eſt.*] Vides, in toto hoc capite negari animæ per traducem propagationem : undè falſum eſt, quod Ruffinus apud Hieron. lib. 2. adv. Ruffinum, fol. 214. ſcripſit : *Legi quoſdam dicentes, quòd pariter cum corpore per humani corporis traducem etiam animæ diffundantur, & hæc, quibus poterant, adſertionibus confirmabant, quod puto inter Latinos Tertullianum* ſenſiſſe, *vel* Lactantium fortaſsè, *& nonnullos alios.* Rectiùs Hieronymus f. 215. refutat Ruffinum : *Quantùm memoria ſuggerit, niſi tamen fallor, neſcio, me legiſſe,* Lactantium συσπειρομένην (al. *ex traduce factam*) *animam dicere.* Cæterùm *qui legiſſe te ſcribis, dic, in quo libro legeris, ne, ut me dormientem, ſic illum mortuum calumniatus eſſe videaris.* Lactantii opinionem cognoſcas ex cap. 17. lib. VII. Inſtitut. cap. 5. & lib. II. Inſtitut, c. 10.

Lin. 7. *Decedere.*] Reimm. *decidere.* Vide lib. I. cap. 3. *Cui nihil decedere ... poſſit.*

Pag. 122. lin. 9. *Informatio.*] Id eſt, formatio, fictio.

Pag. 123. lin. 5. *Nam ipſe homo.*] Rem conficiunt loca gemina. Lib. II. cap. 3. *Cùm ipſi ne* hominem *quidem videant, quem videre ſe credunt.* Hoc enim, *quod oculis ſubjectum eſt, non* homo, *ſed* hominis receptaculum *eſt;* & paulò poſt: *Qui colunt ſimulacra, corpora ſunt* hominibus *carentia;* lib. V. Inſtitut. cap. 21. *Animus, in quo ſolo eſt homo;* de Opif. cap. 1. (Corpus) *vas eſt quodammodò fictile, quo animus, id eſt,* homo ipſe verus *continetur.* Nec aliter Macrobius lib. 2. Somn. Scip. cap. 12. *Anima,* qui verus homo eſt, *ab omni conditione mortalitatis aliena eſt.*

Digitized by Google

Pag. 124. lin. 1. *Merebitur.*] Id eſt, adipiſcetur.

CAPUT XX.

Pag. 124. lin. 4. *Et planiùs, & veriùs.*] Heumann. ejecto priori ET, ſcribit ità: *Pleniùs & uberiùs.* Receptam reperio in omnibus MSS. & editis; de hoc & ſimilibus locis diſputavi ad lib. IV. Inſtitut. cap. 30. Cicero lib. III. ad Famil. epiſt. 11. junxit *planiùs* & *uberiùs.*

Lin. 7. *Ad perturbandam veritatem.*] Goth. Lipſ. 2. *ad turbandam;* ſatis benè, ut lib. III. Inſtitut. cap. 1. *Philoſophis . . . turbantibus eam* (veritatem) *potiùs, quàm illuſtrantibus.*

Lin. 15. *Ineloquentibus.*] Alibì vocabulum *ineloquens* non inveni. Quæ Krebſius p. 27. de Stylo Lact. vitiosè citavit, Walch. æquè pravè in Diatrib. p. 61. reddidit.

Pag. 125. lin. 4. *Quam ipſe non novit.*] Bonon. Tax. *Quod ipſe non noverit.*

IN LIBRUM DE IRA DEI.

CAPUT. I.

Pag. 128. lin. 17. *INſcientiam.*] Reimm. *Juſtitiam*, pravè. Pierr. Parrh. *inſaniam.* Roſt. Ven. 1471. utraque 78. Pariſ. Ald. & hoc recentiores omnes, *inſcitiam.* Lond. Reg. Goth. Ven. 1493. *inſcientiam.* Recepi vocem Ciceroni & noſtro gratam. Vide lib. V. Confer Gronov. ad Liv. 22. cap. 25.

Pag. 129. lin. 2. *Ex parte aliquâ veritatem.*] Lond. Reg. *ex parte aliquam veritatem.* Non malè. Reliqui, *ex parte aliquâ*, ut lib. III. c. 3. Poteſt fieri, ut omnes EX PARTE ALIQUA erraverint, *ex parte attigerint veritatem.* Idem ex Cicerone lib. 3. *aliquâ ex parte.*

Lin. 4. *Id ipſum pro ſummâ doctrinâ profiteretur.*] Ut lib. VI. *Idque ipſum pro ſummâ ſcientiâ præferunt.*

CAPUT II.

Pag. 129. lin. 3. *Stabilem greſſum tenere.*] Lucanus lib. 1.

Inconcuſſa tenens dubio veſtigia curſu.

Seneca in Thieſt. 5.

STABILEM *in plano figere* GRESSUM.

Conf. Not. infrà.

Lin. 5. *Cultus deorum humanâ manu fabricatorum.*] Voces *humanâ manu*, quæ ſunt in omnibus, non puto ſollicitandas: libenter Latini iſtas voces conjungunt. Noto ad Lact. lib. V. cap. 22. *non ſacrificare lapidibus* HUMANA MANU factis; Lib. VII. cap. 11. *manibus humanis laboratum.*

Pag. 130. lin. 3. *Pedes inconcuſſâ ſtabilitate figantur.*] Cyprian. de Unit. Eccleſ. ſ. ſimpl. Prælat. in princ. *hos . . . immobili & inconcuſſâ firmitate ſolidatos.* Lact. lib. VI, cap. 25. *ſtabilis . . . inconcuſſus.*

Lin. 13. *Figuram . . . habere . . . Deum.*] Statuit quidem alibì, Deum eſſe incorporeum, e. g. lib. VII. cap. 3. & aliàs; figuram tamen Deo tribuit. Confer cap. 11. & 18. in quo erravit cum aliis.

Lin. 18. *In quarto . . , libro.*] Cap. 10. 11. 14. 16.

Ibid. *Supradicti.*] Vide de hâc voce Not. lib. VI. cap. 5. Uſus eâdem Vopiſcus in Aureliano cap. 9. & 36. licèt ſatis commodè poſſint eſſe duæ voces.

Lin. 20. *Veritatem dum diſſipant, perdiderunt.*] Idem totiès inculcavit Lactantius: maximè de ſectis, ad quas reſpicit, dixit lib. IV. cap. 30. *Diſſidium facerent, & Eccleſiam* (in quâ veritas) DISSIPARENT; lib. II. cap. 10. *Ut* veritas . . . *ſolet variis ſermonibus* diſſipata *corrumpi;* lib. VII. cap. 22. *Opinio* veritatem *per diverſa ora ſermoneſque varios* diſſipatam *mutavit.*

Pag. 131. lin. 1. *Ut non maleficam, ſic beneficam eſſe debere.*] Lond. Reg. Goth. Lipſ. 2. Reimm. *Ut non maleficam* eſſe debere. Cant. id eſt, Subl. Roſt. Ven. 1471. utraque 78. 93. 97. Parrhas. Et *non maleficam* eſſe debere. Pariſ. 1513. *Præſtantem, non maleficam eſſe debere.*

CAPUT. III.

Pag. 131. lin. 2. *Inconveniens Deo.*] Angl. etiam Lond. Reg. Goth. Guelf. memb. diſconveniens *Deo.* Novi quidem Horatii, *Diſconvenit;* & Tertulliani, *Diſconvenientiam*, ab aliis obſervatam. Ità lib. I. cap. 11. *Quantò id magis inconveniens eſt Deo.* Epit Taurin. *Putant inconveniens fuiſſe.*

Pag. 132. lin. 1. *Nocere poſſe, prodeſſe non poſſe.*] Hanc lectionem veram eſſe, liquet ex col. præc.

Digitized by Google

Lin. 3. *Quod quia convenit.*] Id eſt, quia in eo conveniunt omnes; ſive noſtri verbis de Opiſ. cap. 17. Quod quia *inter Philoſophos convenit.* Ita Cicero lib. 1. Invent. cap. 9. *Quid factum ſit*, convenit. Lib. 1. de Naturâ deor. cap. 32. Conveniat *id quoque.*

CAPUT IV.

Pag. 132. lin. 3. *Malè facere.*] Reſtituo ex Bon. Tax. Lond. Reg. Goth. Lipſ. 2. 3. Reimm. Heumanno conſentiente, *malè facere*; ut cap. 3. *Cur, qui* malè facit, *notior* eſt, *quàm ille, qui* benè; cap. 5. *nec cuiquam malè faciat*; cap. 1. *ex maleficentiâ.* Ven. 1693-97. *malum, quod*; reliqui, *malum facere, quod.* Lib. III. cap. 17. ex ſententiâ Epicuri: *Sapientis eſt* ... malefacere ... *Deus non iraſcitur cuiquam.*

Ibid. *Atque nocere.*] Hæc, quippè haud neceſſaria, Emm. Cant. Lond. Reg. Lipſ. 2. 3. Reimm. Subl. Roſt. Ven. 1471. 72. utraque 78. 93. 97. Pier. Parrh. Pariſ. Iſæus delent; addunt verò Ald. Crat Gymn. Faſit. Torn. Betul. Thomas. Thyſ. Gall. Spark. Cell. Walch. Heumann.

Lin. 8. *Nec movetur.*] Vide infrà, *nullum motum.* Lact. lib. II. cap. 8. *Poteſtas faciendi aliquid non poteſt eſſe, niſi in eo, quod ſentit, quod ſapit, quod cogitat, quod* movetur ... *Quod inſenſibile eſt, iners & torpidum ſemper jacet, & nihil indè oriri poteſt, ubi nullus eſt* motus *voluntarius.*

Pag. 133. lin. 1. *Immobilis torpet.*] Vide Notas ad lib. II. cap. 8. Conf. Not. lib. VI. cap. 17. *Immobilis ſtupor mentis*; de Irâ, cap. 17. *Qui Deum faciunt immobilem.*

Lin. 4. *Deo ſubſtantiam.*] Heumanno legendum videtur, *Dei.* Libri, *Deo.* Ità Salvianus lib. 4. cap. 9. *Nam qui nihil adſpici à Deo adſirmant, propè eſt, ut cui adſpectum adimunt, etiam* ſubſtantiam tollant; *& quem dicunt omninò nihil cernere, dicant etiam omninò non eſſe.*

Lin. 8. *Verbis illum deos relinquere, reipsà tollere.*] Cicero cap. 1. in fine: *Idque videns Epicurus, re tollit, oratione relinquit Deos;* & lib. 1. de Naturâ deor. cap. 30. *Epicurum, ne in offenſionem Athenienſium caderet,* verbis reliquiſſe deos, re ſuſtuliſſe.

Lin. 9. *Quid eo fallacius?*] *Eo*, ſcilicet Epicuro, *quid fallacius? Quod* (fallacem eſſe!) *à ſapiente ... debet eſſe alienum.* Mox infrà Epicurum FALLENDI ſtudio iſta dixiſſe negat. Hinc Cicero lib. 1. de Nat. deor. cap. 31. pr. *Sunt qui exiſtiment, quòd ille planè inſcitiâ loquendi fecerit, feciſſe conſultò: de homine minimè vafro* (Lact. *non verſuto*) *malè exiſtimant.*

Lin. 15. *Inductus.*] Lib. III. cap. 17. *Cùm hæc igitur cogitaret Epicurus, earum rerum velut iniquitate* inductus, ... *exiſtimavit.* Lipſ. 2. & Reimm. *Inductus enim ... vero* legunt.

Ibid. *Unius ſententiæ.*] Ald. Crat. Gymn. Faſ. Gryph. Betul. Torn. Thomas. Iſæus, Thyſ. Gall. Spark. *unius* falſæ *ſententiæ.* Et erat omninò *falſa*: undè eam Lactantius refutat: at antiquiores libri non agnoſcunt.

Lin. 22. *Quæ in Deum cadere non poteſt.*] Scribit Lactantius hæc verba ex mente Epicuri, non ſuâ.

Lin. 26. *Sapientis hominis.*] Epicuri, per ironiam ſic dicti.

Lin. 28. *Quo efficitur.*] De Opif cap. 3. *ex quo efficitur.*

Pag. 134. lin. 1. *Reſtitit.*] De Opiſ. c. 14. *Circa hoc opus homo reſiſtit*; & cap. 7. *Quibus mens ſi ...* reſiſtere *velit, tanquàm* retinaculis *uteretur.*

CAPUT V.

Pag. 135. lin. 5. *Alternis.*] Eleganter *alternis* abſolutè dicitur, pro eo, quod fit per vices. Lucretius 1, 1010.

Ut ſit alternis *infinita omnia reddat.*

Plinius lib. 5. ep. 18. *Quæ interdùm* alternis, *& interdùm ſimul facio.*

Lin. 10. *Credibile ſit.*] Hæc videntur neceſſaria. Ut enim modò ſuprà dixit: *Quòd ſi hominem ... non* deceat ... *quantò magis Deum* non deceat; ſic in applicatione.

Lin. 15. *Communis omnium pater.*] Ut lib. V. cap. 8. *communem omnium patrem Deum.* Elegantia Terentiana. Vide Not. ad Lact. lib. III. cap. 18.

Lin. 26. *In parte.*] Lond. Reg. *in partem.* At prius eſt rectius. Lib. III. cap. 6. in parte *ſuſtulerant.* Lib. VII. cap. 22. in parte *corruperint*, ... in parte *conſentiunt.*

Pag. 136. lin. 8. *Naturâ iſta connexa ſunt.*] Lond. Reg. Reim. Goth. *Natura iſta connexa eſt*, quaſi *natura* eſſet nominativus: ſed eſt ablativus. Imitatur Quintilianum, ex quo citavit lib. VI. c. 25. *Quæ inter ſe naturâ connexa ſunt.*

Lin. 14. *Verberibus, nuditate, &c.*] Reſpexit ad Cyprian. ad Demetrianum: *Servum flagellis, verberibus, fame, ſiti, nuditate, frequenter ferro & carcere adfligis & crucias.* Conf. Lact. lib. V. cap. 18. lib. VII. c. 27.

Lin. 17. *Sunt qui odio.*] Elegantiùs *ſunt* repetitur,

repetitur, quàm Reimm. *& qui odio.*

Lin. 22. *Illi.*] Scilicet Stoïci.

Lin. 23. *Hi verò.*] Hîc malim *hi*, ſcilicet Epicurei, qui *utrumque detrahunt.*

Ibid. *Quos ratio & veritas argumenti hujus inducit.*] Id eſt, qui putant, *rationem* ſui argumenti eſſe veram.

Lin. 24. *Ob falſa omninò ſuſcepta.*] Ven. utraque 1478 - 1515. & recentiores omnes, *falsâ omninò ſententiâ ſuſceptâ.* Benè, ſi addicerent MSS. Conf. cap. 6. *ſententia.* Iterùm Lactantius de Irâ, cap. 6. *quod à Philoſophis nec ſuſceptum eſt.* Lib. II. cap. 17. *Sic enim, qui in principio* falſum ſuſceperat, conſequentium *rerum neceſſitas ad deliramenta perduxit.*

Lin. 30. *Abſurdum ... ex incerto certum ... ſubvertere, &c.*] Lib. II. cap. 9. *Sic ... illud adſumpſit ... cùm id multò eſſet incertius, quàm illud*, propter quod adſumptum eſt ... *Ex falſo maluit colligere quod falſum eſt, quàm ex vero, quod verum. Et cùm debeant* incerta de certis probari, *hic probationem ſumſit ex* incerto ad evertendum quod erat certum. Cicero 4. Fin. 24. *Vos cùm perſpicuis dubia debeatis illuſtrare, dubiis perſpicua conamini tollere.*

CAPUT VI.

Pag. 137. lin. 3. *Unum illud extremum.*] De Irâ cap. 21. *Supereſt una & extrema quæſtio.*

Lin. 6. *In eâ.*] Res eòdem redit, ſive *in eo*, ſive *in eâ* legas; elegi tamen *in eâ*, fidem antiquiſſimorum plurimorumque manuſcriptorum ſecutus.

Lin. 7. *Cardo ... verſatur.*] Vindicavi ad lib. III. cap. 7. *In quo totius ſapientiæ* cardo verſatur.

Ibid. *Verſatur, neque.*] Lond. Reg. Junt. Ald. Crat. Gymn. Faſ. Gryph. Torn. Betul. Thomaſ. Iſæus, Gall. Spark. verſatur. *Nam neque honos ullus ... nec.* Illud *nam* Cell. Walchius, Heumann. ut ſuperfluum rejiciunt, quod priores nominati, tanquàm rationem indicans, addiderunt.

CAPUT VII.

Pag. 137. lin. 2. *In errores ... inextricabiles.*] Vide quæ adnotavi ad lib. III. cap. 17. *In errores inextricabiles ſe ipſe conjecit.*

Pag. 138. lin. 7. *Corporis ſtatus & oris figura.*] Lib. I. cap. 1. *Figura & ſtatus.* Cyprian. ad Demetrianum: *Rectum te Deus fecit, , , cum* ſtatu oris & corporis *animum tuum ſtatue.*

Lin. 9. *Nec habet quidquam commune cum cælo.*] Verbis lib. III. cap. 10. *Nulla ipſis ratio cum cælo eſt.*

Lin. 11. *Confert cum Deo vultum.*] Walchii emendatio, *Confert* AD DEUM *vultum*, non admittenda in loco ſano, maximè cùm Lactantius eâdem phraſi uſus ſit lib. II cap. 2. *Corpus idcircò* rectum *accepiſtis, quo* oculos *atque mentes* cum eo, *qui fecit*, conferre *poſſetis.*

Ibid. *Rationem ratio cognoſcit.*] Senſus eſt; *rationem* DIVINAM (ſive DEUM, qui & ipſe RATIO dicitur lib. I. cap. 5.) ratio HOMINIS (ſive homo rationalis) cognoſcit.

Lin. 13. *Ut ait Cicero.*] Vide Lact. lib. III. cap. 10.

Lin. 15. *Præcipua, vel ſola diſtantia.*] Lib. II. cap. 3. lib. III. cap. 10.

Ibid. *Homini eſſe propria.*] Ità ſtatim, *Proprius* homini *ſermo;* poſteà, *Riſus ... eſt* homini *proprius;* denique, *quid tam* homini *proprium;* & loco gemino lib. III. cap. 10. *quæ putantur eſſe* homini *propria.*

Lin. 17. *Similia.*] Seneca lib. de Irâ, c. 3. *Muta animalia humanis adfectibus carent;* habent autem SIMILES ILLIS *quoſdam impulſus.* Adde reliqua, & Arnob. lib. 7. pag. 217. Voſſium lib. 3. Idol. cap. 44.

Lin. 18. *Nam & dignoſcunt invicem ſe vocibus; & cùm iraſcuntur, edunt.*] Lib. III. cap. 10. *Cùm enim* (animalia) *ſuas voces propriis inter ſe notis diſcernunt atque dignoſcunt, colloqui videntur;* lib. VI. cap. 20. *Audiunt invicem ſeque dignoſcunt, ut poſſint congregari.*

Lin. 21. *Nobis ... voces eorum ...* inconditæ.] Roſt. Ven. 1471. 72. utraque 78. 93. 97. Pier. Parrh. Pariſ. *incognitæ.* Betul. Thomaſ. Iſæus, reliqui, *inconditæ;* ut Senec. 1. de Irâ cap. 1. *parùm explanatæ voces.*

Pag. 139. lin. 5. *Quæ latibulis ... exitus pandant.*] Lib. III. cap. 10. *Latibula ſibi parant in multos exitus diſpatentia.*

Lin. 14. *Longum eſt, ſi exſequi velim.*] Non ineleganter. Sic Cicero lib. 2. de Nat. Deor. cap. 64. *Longum eſt ... perſequi.* Lactantius iterùm de Irâ, cap. 11. Longum eſt ſingulorum *ſententias perſequi;* Epit. cap. 4. *Longum eſt recenſere;* Eâdem vi de Opif. cap. 4. *Infinita materia eſt.*

Lin. 19. *Quæ nullum aliud animal attingit.*] Rectiſſimè & elegantiſſimè. Lib. III. cap. 12. *Quæ* (immortalitas) *nec aliud animal, nec corpus attingit;* Epit. cap. 33. *Quia*

& pecudes attingit hoc duplex bonum : ibid. anteà : *Sed hoc bonum muta contingit.* Cicero lib. 1. de Nat. Deor. *Labor Deum non attingit ;* lib. 3. de Naturâ Deor. cap. 15. *Quorum Deum nihil attingit.*

Ibid. *Homo enim ſolus impertit . . . conciliata ſunt.*] Non quadrant, inquit Heumannus. Quarè credo, gloſſema hoc eſſe inferiùs adſcriptum à quopiam ad hæc verba : *Homini cuncta ſubjecta ſunt.* Genuinum verò eſſe hunc locum, liquidò conſtat ex Epit. cap. 55. ubi dicit, ſolam eſſe JUSTITIAM, quæ NEC SIBI TANTUM CONCILIATA SIT, nec occulta, ſed foràs tota promineat, & ad BENE FACIENDUM PRONA ſit, ut quamplurimis PROSIT.

Ibid. *Cætera ſibi conciliata ſunt.*] Lib. V. cap. 17. *In omnibus enim videmus animalibus, quia ſapientiâ carent*, conciliatricem ſui *eſſe naturam. Nocent aliis, ut ſibi proſint.* Cic. 3. Fin. cap. 5. *Simul atque natum ſit animal, ipſum* ſibi conciliari *& commendari ad ſe conſervandum ;* lib. 1. de Nat. Deor cap. 27. *Non vides, quàm blanda* conciliatrix, *& quaſi ſui ſit lena natura.* Illud *ſibi conciliatum eſſe* vel deciès Seneca in unâ epiſt. 121. inculcavit.

Pag. 140. lin. 4. *In illis . . . nullus intellectus Dei.*] Vide not. ad cap. 12. *Divinitatis intellectus . . . quo differimus à belluis.*

CAPUT VIII.

Pag. 140. lin. 1. *Epicuro illa dicenti.*] Apud Lucretium L. 1. v. 57. *Cell.*

Lin. 12. *Templa ædificare, ſacrificia facere, dona conferre, rem.*] Lact. Libro VI. cap. 25. *Apud* iſtos, *qui nullo modo rationem divinitatis intelligunt*, donum *eſt, quidquid auro argentoque fabricatur ; item, quidquid purpurâ & ſerico texitur : ſacrificium eſt victima, & quæcunque in arâ cremantur.* Confer L. VI. cap. 1. Epit. cap. 58. integro.

Pag. 141. lin. 7. *Vel etiam cum ſanguine.*] Ad rem L. III cap. 17. *Auferamus clàm, dolo, vi . . . rapiamus, necemus.*

Lin. 9. *Quâ ſublatâ, confuſio ac perturbatio vitæ ſequitur.*] *Sequitur*, in præſenti, rectè. Expreſſit illa Ciceronis L. 1. de Naturâ Deor. cap. 2. *Quibus ſublatis, perturbatio vitæ ſequitur & magna confuſio.*

Lin. 11. *Quâ diſtamus à belluis, & juſtitiam.*] L. III. cap. 10. & 11. maximè de Irâ, cap. 11. *Diximus, religione ſublatâ, nec ſapientiam teneri poſſe, nec juſtitiam, dum divinitatis intellectus, quo differimus à belluis, in homine ſolo reperiatur ;* quæ verba apertè noſtrum locum reſpiciunt.

Lin. 24. *Conficta ſunt.*] Ut Arnobius L. 7. pag. 273. in 8. *Religionibus artifex in comminiſcendis Numa.* Lactantius imitatur Ciceron. L. 1. de Nat. Deor. cap. 52. *Quid ii, qui dixerunt, totam de diis immortalibus opinionem* fictam *eſſe ab hominibus* ſapientibus.

CAPUT IX.

Pag. 142. lin. 18. *Præterita teneat.*] Expreſſit Ciceronem citatum cap. 10. *Et præterita teneat, &c.*

Pag. 143. lin. 2. *Defloruerat.*] Vide L. III. cap. 6.

Lin. 3. *Cyrenæus Theodorus.*] Ibidem ex ex Cic. L. 1. de Naturâ Deorum, cap. 1. & 23. *Cell.*

Ibid. *Theodorus.*] Epit. cap. 68. pr.

Lin. 6. *Tot ſeculis, tot ingeniis.*] *Tot ſeculis* ſumo in auferendi, at *tot ingeniis* dandi caſu, pro *à tot ingeniis.* L. IV. cap. 2. *Tot ingeniis totque temporibus ſummo ſtudio & labore quæſita ſapientia.* Epit. cap. 40. in fin. dixit, *veritatem* tot ingeniis, *tot ætatibus requiſitam.*

CAPUT X.

Pag. 143. lin. 3. *Vim gignendi & minuendi.*] Pleniùs Cicero L. 1. de Nat. Deorum, cap. 13. *Nec audiendus* . . . Strato, *is qui Phyſicus appellatur, qui omnem vim divinam in naturâ ſitam eſſe cenſet, quæ cauſas* gignendi, augendi, minuendi *habeat :* ſed *careat omni ſenſu & figurâ.*

Pag. 144. lin. 7. *An ſolus Leucippus.*] Cicero de hoc lib. 1. de Naturâ Deor. cap. 24. tradidit : *Iſta flagitia Democriti, ſive etiam antè Leucippi, eſſe corpuſcula quædam lævia, alia aſpera, rotunda alia, partim autem angulata, curvata quædam, & quaſi adunca ; ex his effectum eſſe cœlum atque terram, nulla cogente naturâ, ſed concurſu quodam fortuito.* Cell.

Lin. 18. *Et rotunda, & angulata, & hamata.*] Recepi, quia ità magis conveniunt cum ſequentibus, ubì hæc quinque repetuntur : *Si lævia & rotunda, aſpera, &* angulata, *& hamata ſunt.* Iterùm Epit. cap. 36. *Si hamata & angulata, ergò ſecabilia ſunt.* Noſter habet à Cicerone lib. 1. de Nat. Deor. cap. 24. *eſſe corpuſcula quædam lævia, alia aſpera, rotunda alia, partim autem* angulata, *hamata.*

Lin. 5. *Coagmentationem.*] Voce uſus Cicero L. 1. de Nat. Deor. cap. 8.

Ibid. *Lævitudo.*] Bonon. Tax. Pen. Goth. Roſt. *lenitudo.* At prius plurimorum aptius, ut ſuprà, *lævia.* L. III. cap. 17.

Pag. 145. lin. 4. *Ut ſi quis... velit ... non ſinat.*] Simili modo de Opif. c. 8. Si *quis* velit *tranſpicere per cicutam*, *non plus profectò* cernat, *quàm cicutæ . . . capacitas* comprehendat.

Lin. 7. *Hamos . . . . & angulos eminere.*] Epit. cap. 36. *Hami enim & anguli exſtant, & poſſunt amputari.*

Lin. 18. *Tanta vis.*] Id eſt, *tanta copia*, qui tantus numerus. Confer L. VII. c. 4.

Pag. 146. lin. 7. *Oriri, aut generari.*] Bon. Tax. Lipſ. 1. Thomaſ. Gall. Spark. *Oriri augerique.* Præfert Heumannus: ſed quod probare vult ex verbis, *vim gignendi & augendi*, id ejus conjecturâ nititur, non tamen incommodâ.

Lin. 10. *Denique Lucretius.*] L. 1. v. 160.

Lin. 15. *Item poſteà.*] Eodem L. 1. v. 206.

Lin. 16. *Fieri de nilo.*] Lipſ. 2. Reimman. Roſt. Ven. 1471. *de nullo.* Bonon. Goth. Ven. utraque 1478. Betul. Torn. Walch. *Fieri de nihilo.* Poſterius repugnat verſui, prius *de nullo* Lucretii mori, qui libenter *nihilum* in *nilum* contrahit, exempli gratiâ,

. . . . *Ad* nilum *quaque reverti;*

& v. 674.

Ne tibi res redeant ad nilum *funditùs omnes.*

Lin. 19. *Habuiſſe cerebrum.*] Eleganter, ut Phædrus de Larvâ L. 1. 7. 2. *O, quanta ſpecies, inquit, cerebrum non habet.* Ubì vide Burmannum in novo Commentario, pag. 19. & ſeq. Iterùm Lactantius Epit. cap. 54. *Homines inanis cerebri;* De Opif. cap. 16. *Alii ſedem ejus* (mentis) *in* cerebro *eſſe dixerunt.*

Lin. 23. *Ignis excutitur.*] Sic omnes ſcripti editique, præter Ven. primam 1478. *excutitur*, pravè. Mallem, ſi libri annuerent, *exceditur*, ut Virgil. 1. Æn. 174.

Ac primùm ſilicis ſcintillam excudit *Achates.*

Ità quoque Harduinus in Plinii L. 16. cap. 40. *Ad* excudendum *ignem non ſemper lapidis occaſio eſt.*

Pag. 147. lin. 3. *Stipatur in nubem.*] Cic. L. 2. de Nat. Deor. cap. 39. *In nubes cogitur.*

Lin. 9. *Omnium partium . . . . deſcriptio.*] Cic. L. 1. de Nat. Deor. cap. 33. *Quid reliquâ* deſcriptione omnium corporis partium, *in quâ nihil inane, nihil ſine causâ, nihil ſupervacaneum* eſt?

Lin. 16. *Tractabilia.*] Bon. *Tactilia.* Pro Bon. eſt Lucretius L. 5. v. 152.

Tactile nil nobis quod ſit, contingere debet.

Lactantius de Irâ, cap. 15. *tenue & intractabile* opponit *comprehenſibili.*

Lin. 24. *Extrema corporis lineamenta.*] Lond. Reg. Reimm. & omnes libri, *extrema.* Rectè ergò ex hoc loco D. Bouhier monet adverſus Daviſium, etiam in Cicerone L. 1. de Nat. Deor. cap. 44. *lineamentis duntaxat extremis* ſervandum eſſe. Pari modo Lact. L. V. c. 11. *Lineamenta &* ſummam *figuram* dixit.

Lin. 30. *Paſſim.*] Id eſt, ut anteceſſit, *ſine ratione, ſine conſilio*, ſive *temerè.* Noto ad L. III. cap. 5.

Pag. 148. lin. 2. *Effectionem.*] Notata hæc vox in Walchii Diatrib ad Lact. pag. 60. eſt Ciceronis, jam aliis obſervata; occurrit quoque in Hygin. Poët. Aſtron. L. 4. cap. 3. pag. 465. *Ad circuli effectionem.* Auguſtin. de Civ. Dei lib. 12. cap. 7. *Nec illa cauſa effectio eſt.*

Lin. 8. *Cur non cætera eodem modo intelligamus?*] Repete, atomos effeciſſe.

Lin. 9. *Quæro, cur non . . . ædificaverint.*] Roſt. Ven. 1471.-1515. & Pariſ. *Quæro . . . cur non ædificaverunt*, haud malè, judice Heumanno, qui nec prius Lactantio indignum ex ſupradictis cenſet. Mihi prius ſolum Lactantio dignum videtur, qui, ubì non corruptus, ſemper poſt *quæro cur*, conjunctivum ponit. Sic lib. II. cap. 4. reſtitui: *Quæro cur illi . . . ſacrilegia non vindicaverint;* Lib. III. cap. 19. *Quæro . . . cur . . .* putaverit; de Irâ, cap. 13. *Solent quærere, cur . . . reperiantur.* Cicero lib. 1. de Nat. Deor. cap. 9. *Sciſcitor, cur mundi ædificatores repentè exſtiterint . . . quæro*, cur Pronœa *veſtra ceſſaverit;* de Fato, cap. 8. Quæro . . . *cur non poſſint.*

Lin. 11. *Per medium inane.*] Lib. VII. cap. 5. *Conſiſtere in medio inani non poterat.*

Lib. 16. *Subtiliùs exiguis.*] Betul. Torn. 1587.-1613. Genev. 1630. Walchius, *Subtilibus & exiguis.* Londin. Reg. & Goth. SUBTILIUS *exiguis.* Frequenter ità Arnobius, frequentiùs Minucius, ac vix ſemel atque iterùm ità Lactantius. Ità Goth. *minora, humilia*, ubì plures, *minora & humilia*: undè ſecutus ſum Lond. & Goth. membranas: *Subtiliùs exiguis*, pro *ſubtiliſſimis*, minutiſſimis.

Lin. 19. *Epicurum . . . de Leucippi fonte.*] Cap. 10. Lib. III. cap. 17. *Cur illa* (corpuſcula) nemo, præter unum *Leucippum, ſomnia-*

vit, à quo Democritus eruditus hæreditatem ſtultitiæ reliquit Epicuro.

Lin. 20. *Sicut alii.*] In his Stratonem intellexit. Vide ſuprà, naturam *nec ſenſum habere ullum, nec figuram.*

Lin. 25. *Niſi fortè quis arbitretur.*] Solus Bonon. *arbitratur.* Vide lib. I. Inſtitut. c. 13. *Niſi fortè aliquis exiſtimet.*

Ibid. *Tam ſubtilem.*] Addunt vulgò, *tamque mirabilem*, cujus nulla veſtigia in noſtris manuſcriptis ſunt, neque in Rom. *Cell.*

Lin. 29. *Inquit Chryſippus.*] Lib. I. Inſtitut. c. 5. & c. 6.

Pag. 149. lin. 7. *Cur . . . cœlum potuerit, urbem . . . non potuerit?*] Hæc ſimilia illis Ciceronis lib. 2. de Nat. Deor. c. 37. *Quòd ſi mundum efficere poteſt concurſus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem non poteſt? quæ ſunt minùs operoſa, & multò quidem faciliora.*

Lin. 9. *Atqui debuerant.*] Editi, *atqui potuerant.* Lond. Reg. Goth. Lipſ. 2. 3. Reimm. *atqui non debuerant.* Tum *non*, pro *nonne* ſumendum. Sed Bon. Tax. Pen. Emman. *Atqui debuerant.*

Lin. 10. *Nullam poſitionem.*] De Opific. c. 6. *Si primordia nullum genus poſitionis inexpertum relinquunt.*

Lin. 18. *Ad uſus . . . neceſſaria.*] Ità jungit conſtanter. Lib. I. *Derelictis ad tutelam vitæ neceſſariis;* Epit. c. 56. princ. *Neceſſarium ad ſalutem.* Seneca ep. 8. *Multis ad quotidianum uſum neceſſariis opus eſt.*

Lin. 23. *Animus . . . rector corporis.*] Lib. II. c. 12. lib. VI. c. 1. de Opif. c. 1. Salluſt. Jug. 1. 3. *Dux & imperator vitæ mortalium animus eſt.*

Pag. 150. lin. 2. *M. Cicero in Tuſculanis & in Conſolatione.*] In Tuſculanis Quæſtionibus, lib. 1. c. 27. ex libro ſuo de Conſolatione, quæ ſequuntur verba, produxit. Ait enim: *Hanc nos ſententiam ſecuti, his ipſis verbis in Conſolatione hac expreſſimus: Animorum nulla in terris, &c.* Cell.

Lin. 6. *His enim in naturis.*] Eleganter Lond. Reg. Goth. Lipſ. 2. cum Cicerone, *in naturis.*

Lin. 8. *Nec enim invenietur unquàm.*] Habebant, *inveniuntur unquàm*, plures libri; ſolus Betul. *nec enim inveniuntur* uſquàm. Scripſi cum Cicerone, Iſæo, Spark. Heum. *Nec enim invenietur*, ſcilicet origo; dixit enim ſuprà, *Animorum nulla in terris origo inveniri poteſt.*

Lin. 11. *Diagoræ Theodorique.*] Diagoræ Melii & Theodori Cyrenaïci, qui nullos omninò deos eſſe putaverunt. *Cic. de Nat. Deor. lib. 1. cap. 1. & Lactant. lib. I. cap. 2.* Cell.

Lin. 20. *In ſapientem non cadit mendacium.*] Iſæus perperàm, *in ſapiente;* rectiùs Londin. Reg. Goth. Lipſ. 1. 2. Betul. Torn. Gallæus & ſeq. *In ſapientem non cadit mendacium.* Lib. I. c. 4. *In quos cadere ſuſpicio . . . fraudis non poteſt;* de Irâ, cap. 15. *In quem* (Deum) *nec egeſtas, nec injuria, nec dolor, nec mors cadit.* Seneca epiſt. 85. *Non cadit in ſapientem hæc diverſitas mentis.*

Pag. 151. lin. 4. *Natura eſt: ſapiens verò ſentienſque.*] Hæc verba abſunt à Lond. Reg. Lipſ. 2. & Reimmann. MSS. item Roſt. Ven. 1471. utrâque 78. 93. 1497. ut ità cohæreant: *Ratio autem ſentientis ſapientiſque naturæ nihil aliud poteſt eſſe.* Parrh. & Pariſ. *Ratio à ſentientis ſapientiſque* naturæ *nihil aliud poteſt eſſe.* At Goth. Lipſ. 3. Ald. Crat. Gymn. Faſit. Gryph. Torn. Bet. Thomaſ. Iſæus, reliqui, ut eſt editum; niſi quòd Torn. Betul. Walch. vocem *aliud* non habent.

CAPUT XI.

Pag. 151. lin. 1. *Conſtat.*] Londin. Reg. Goth. Lipſ. Reimm. & editi omnes, *Conſtitit.* Emm. *Conſtat*, quod præfero: ità quoque Heumannus reſcribit. Ità fert mos Lactantii. Confer c. 10. *Cùm conſtet;* & c. 13. lib. III. c. 11.

Lin. 12. *Nec in armento, aut grege.*] Reimmann. *armento & grege.* Heumannus reſcribit, *nec in armentorum greges*, quia etiam in L. de Mort. Perſ. c. 37. *armentorum greges.* In Epitome, c. 2. *Si plures in armento duces.* Minucius tamen diſtinxit ut in noſtro loco, c. 18. *Rex unus apibus*, dux *unus* gregibus, *in* armentis rector *unus.*

Lin. 13. *Nec in uno examine.*] Veriſſima hæc lectio utriuſque Bonon. Confirmo ex antiquiſſimo Taurinenſi in Epit. c. 2. *Si multi ſint in* examine *apum reges.*

Pag. 152. lin. 5. *Mundi habitatorem.*] Lipſ. 2. & 3. *gubernatorem*, aptiùs, ut videtur, quia c. 10. *conditor* rectorque mundi *Deus.* Sed plurimorum *habitatorem* defenditur per ſequentia verba, INCOLI. Ità L. IV. Inſtitut. c. 29. *Hic mundus una Dei domus eſt, & filius ac pater, qui unanimes* incolunt mundum, *Deus unus.* Fortè legendum, *habitatorem & gubernatorem.*

Lin. 10. *Perſuaſione.*] Ingenioſè Heumannus, *perſuaſiove*, id eſt, *ſive perſuaſio*, legendum putat. In Reimm. ductus litterarum ta-

les ſunt, ut *perſuaſiove* legi poſſit. Sanè ablativus hîc malè quadrat, licèt ſit in omnibus editis

Lin. 14. *Vitam excoluerant.* Vide Lactantium L. I. c. 9. ex Virgilio.

Ibid. *Immortalitatis memoriam.*] Sic Cicero pro Milone, c. 29. *Ad immortalitatis . . . memoriam conſecrantur.*

Lin. 16. *Theologos nuncupant.*] Vide L. I. c. 11. Arnob. L. 4. p. 135. ſeq. 138. Auguſtin. L. 18. de Civ. Dei, c. 14. Clement. Alex. L. 5. Strom. f. m. 571.

Lin. 17. *Quorum præcipuè.*] Heumannus, *lege*, inquit, *ſine dubitatione;* præcipui ſcilicet ſunt. Omnes libri, *præcipuè*. Iterùm de Opif. c. 8. *Quorum præcipuè inexplicabilis eſt ac mira ſubtilitas.*

Lin. 19. *Obitus, ſepulcra.*] Confirmo ex L. V. Inſtitut. c. 19. *Cùm deorum progeniem & res geſtas, &* interitus, & ſepulcra *de libris noverint;* & in Epit. c. 13. *Euhemerus . . . de ſacris inſcriptionibus veterum templorum & originem Jovis, & res geſtas, omnemque progeniem collegit; item cæterorum parentes, patrias, actus, imperia*, obitus, ſepulcra *etiam perſecutus eſt, &c.* Et Cicero L. 1. de Naturâ Deor. c. 42. *Ab Euhemero &* mortes, *& ſepulturæ demonſtrantur.*

Lin. 22. *Adeò.*] Reimm. *Ideò.* Non malè.

Pag. 153. lin. 13. *Diffuſa & intenta.*] Lact. de Opif. c. 16. *Divina mens Dei per univerſas mundi partes* intenta *diſcurrit . . . ubique* diffuſa. Minuc. Fel. c. 19. *Pythagoræ Deus eſt animus per univerſam rerum naturam commeans &* intentus, *ex quo etiam animalium omnium vita capiatur.* Confer Lact. L. 1. c. 5. *Quamvis ipſe per totum ſe corpus* intenderat.

Lin. 14. *Antiſtenes autem in Phyſico.*] Reſpice ad L. I. Inſtitution. c. 6. Ciceronis verba ſunt de Nat. Deor. L. I. c. 13. *Antiſthenes in eo libro, qui Phyſicus inſcribitur, populares deos multos, naturalem unum eſſe dicens, tollit vim & naturam deorum.* Cell.

Lin. 17. *Abuſi.*] Id eſt, uſi. Not. ad L. I c. 6. & Epit. c. 61.

CAPUT XII.

Pag. 154. lin. 3. *Sapientiam; quia* (dum) *divinitatis intellectus, differimus à belluis, in homine ſolo reperiatur; juſtitiam, quia niſi cupiditates.*] Corruptiſſimus hic locus in omnibus libris. Ità lego: *Diximus, religione ſublatâ, nec ſapientiam teneri poſſe, nec juſtitiam;* ſapientiam (ſcilicet diximus teneri non poſſe) quia (alii, dum, cùm) *divinitatis intellectus, quo differimus à belluis, in homine ſolo* reperiatur; juſtitiam (diximus teneri non poſſe) quia (al. quâ) *niſi cupiditates . . . Deus coercuerit, ſceleratè ... vivemus.* Ità puto omnia plana. *Divinitatis intellectus*, æquè ut c. 7. valet idem, quod *notitia*, ſive *cognitio Dei;* c. 7. *quâ Deus intelligitur.*

Lin. 6. *Actus.*] Actiones alii dicerent. Noſter ſæpè *actus.* Lib. III. c. 19. lib. IV. c. 3. lib. V. c. 9. lib. VI. c. 9. c. 12. c. 24. de Irâ, c. 17.

Lin. 7. *Ad utilitatem . . . ad veritatem.*] Reſpicit verba c. 8. *Non veritatis gratiâ, ſed utilitate*, quæ refutavit.

Lin. 8. *Detractâ.*] Bon. Tax. *detractis.* Putarunt librarii, pluralem requiri, quia *religione juſtitiâque* præceſſit: ſed ſæpè ità optimi quique ſingularem addunt, quem Lond. Reg. Goth. Lipſ. Reimm. & reliqui habent.

Lin. 11. *Demto metu de ſuperiore.*] Plerique ſcripti: editi verò omnes, *metu ſuperiore.* Ità Cyprianus epiſt. ad Donatum, ed. Oxon. f. 7. *Nullus* de legibus metus *eſt;* de *Quæſitore*, de *Judice pavor nullus.* Silius Ital. 17. 394.

. . . *Sævus magno* de *nomine* terror.

Lin. 12. *Timor Dei ſolus eſt, qui cuſtodit.*] Vide Berneggerum ad Juſtin. L. 11. c. 7.

Lin. 13. *Per quem.*] Lond. Reg. Lipſ. 2. & Reimman. *per quam*, ſcilicet ſocietatem. Goth. Lipſ. 3. & editi, *per quem*, ſcilicet *timorem Dei.*

CAPUT XIII.

Pag. 155. lin. 2. *Noſtri causâ.*] Honor eſt habendus antiquitati codicis Bonon. ex quo Iſæus recepit, *noſtri causâ*, & Heumannus comprobavit.

Lin. 7. *Fructuum varietatem.*] Bon. Ultr. Iſæus, adprobante quoque Heumanno, *fructuum varietatem.* Optimè, ne *ubertas* uno numero bis occurrat. Imitatur ità Ciceronem pro Leg. Maniliâ, c. 6. *Aſia tam . . . fertilis, ut & ubertate agrorum, &* varietate fructuum *facilè omnibus terris antecellat.*

Lin. 9. *Lignorum, planis ad ſegetem.*] Licèt hæc verba, *planis ad ſegetem*, abſint à ſcriptis Angl. &c. tamen genuina puto, non modò quia Thomaſius & Iſæus non memorarunt ea in ſuis antiquiſſimis MSS. deſiderari, ſed etiam quia ſunt ultra captum gloſſatoris, & enumerationi partium aliquid deeſſet aliàs; nam verba, *terra ad percipiendam fructuum varietatem*, pertinent tantùm ad *fructus*: PLANA verò eleganter dicuntur de CAMPIS, ut dixi

VII. Inſtitut. c. 3. *Plana camporum.* Cicero de Naturâ deor. lib. 2. c. 60. Terrenorum *commodorum omnis eſt in homine dominatus.* Nos campis, *nos montibus fruimur; noſtri ſunt amnes, noſtri lacus; nos* fruges *ſerimus, nos arbores, &c.*

Lin. 10. *Copias.*] Infrà, *rerum & copiarum abundantia.* Conf. c. 23. Cicero lib. 2. de Naturâ deor. c. 60. *Magnos verò uſus adfert ad navigia facienda, quorum curſibus ſuppeditantur omnes undique ad vitam* copiæ. Plinius L. 6. ep. 28. *Tantùm ... copiarum, tam urbanarum, quàm ruſticarum.*

Pag. 156. lin. 5. *Pruinis.*] Columella 1. 5. 8. *nocturnas pruinas*, & ſæpè alibi dixit.

Lin. 7. *Miteſcant.*] Eleganter, ut ſæpè Columella lib. 3. c. 1. *quarum ... uva ... ut alia caloribus miteſcunt.* Lib. 3. 2. 15. *citiùs miteſcunt.* Lib. 4. c. 20. 4. *priuſquàm miteſcant uvæ.*

Lin. 8. *Cæcas tenebris horrentibus noctes.*] *Tenebræ* eleganter dicuntur *horrentes.* Plura obſervavi ad Lact. lib. II. Inſtitut. c. 5. *Ne nimiùm* cœca nox *terris atque* horrentibus tenebris *ingraveſceret.*

Lin. 12. *Nocte leves meliùs ſtipulæ.*] Virgilii eſt Georg. 1. v. 289. *Cell.*

Lin. 14. *Certis ſtationibus.*] Nihil mutandum. Certæ *ſtationes* ſunt ſiderum. Vide Senec. Quæſt. Nat. lib. 7. c. 25. & Plinii lib. 2. Hiſt. Nat. c. 15. ſect. 12. extr.

Lin. 16. *Ea ritè ... obſervans.*] Curtius 7. 4. *Navigantium modo noctu ſidera obſervant, ad quorum curſum iter dirigunt.* Lact. lib. VI. c. 8. *Naves, niſi aliquod cœleſte lumen obſervent, incertis curſibus vagantur.*

Lin. 17. *Ventorum ſpiritu attrahuntur nubes.*] L. VII. Inſtitut. c. 6. *Cur ventorum ſpiritus citent nubes.*

Lin. 16. *Vites fœtibus.*] Emmann. *Vites uvis*, ſapit gloſſam. *Fructus* etiam *fœtus* dicuntur. Cyprianus contra Demetrianum, ed. Gryph. p. 262. *Arboreis* fœtibus *autumna fœcunda* imitatur Virgilii lib. 1. Georg. 55. *Arborei fœtus.*

Lin. 19. *Arbuſta pomis exuberent.*] Cyprian. Bon. Patient. ed. Oxon. f. 211. *Exuberare pomis arbuſta.*

Ibid. *Per orbem vicibus.*] Ut lib. II. c. 9. *Quæ* orbes *temporum perpetuos ac volubiles, quos vocamus annos*, alternâ per vices *ſucceſſione conficiant.* Tacitus lib. 3. Ann. c. 55. *Niſi fortè rebus cunctis ineſt quidam velut* orbis, *ut quemadmodùm temporum* vices, *ità morum vertantur.*

Lin. 24. *Partim ad veſtitum.*] Ad integrum locum pertinet Cicero lib. 1. Tuſc. c. 28. *Tum multitudinem pecudum partim ad veſcendum; partim ad cultus agrorum, partim ad vehendum, partim ad corpora veſtienda.*

Ibid. *Ad operis auxilia.*] κατ᾽ ἐξοχὴν h. l. ſignificat *opus ruſticum, agriculturam*, quod docet maximè Lact. lib. II. cap. 10. *Ut animalia uſui hominibus eſſe poſſent, alia ... ad cibos, alia verò* ad veſtitum: *quæ autem magnarum ſunt virium, ut in* excolendâ terrâ *juvarent.*

Lin. 26. *Vitam inſtruere atque ornare.*] Hîc refer Senecam ad Marciam, c. 18. *Diſces, docebiſque* artes, *alias, quæ* vitam inſtruant, *alias, quæ* ornent, *alias, quæ* regant.

Lin. 28. *Cur ſi Deus ... peſtifera.*] Reſpicit locum citatum lib. VII. Inſtitut. c. 4.

Pag. 157. lin. 3. *In gignentibus, & in numero animalium.*] Omnes libri exhibent, *in gignentibus.* GIGNENTIA ſunt *genita*, quæ ſunt *arbores, frutices. &c.* Lact. lib. I. c. 12. *In quo (Sole) eſt natura & cauſa* gignentium. Eodem ſenſu dixit de Irâ, c. 10. *Arbores, & quæ gignuntur è terrâ.*

Lin. 4. *Quorum adhùc latent.*] Teſtatur Iſæus in variis, haberi voculam *adhùc* in Bonon. undè illa à Thomaſio, Iſæo, Thyſ. Gall. Sparkio admiſſa, à Cellario & reliquis non debebat ità faſtidiri.

Lin. 9. *Nempè adversùs mala; cùm id illi querantur ... malum.*] Hæc verba omnia Heumannus ejicit. Cellarius & Walch. *Nempè adversùs mala, cùmque illi querentur.* Senſus videtur eſſe: Si vel maximè aliqua medicina in iis (perniciosis) eſt, & aliquandò invenietur, nempè adversùs mala erit, & ità medicina EX MALIS adversùs mala; cùm Academici velint, NULLUM omninò malum eſſe debere, ne medicinâ ex malis contra mala opus ſit. Confer infrà, *Si malum nullum ſit.*

Lin. 10. *In cineremque dilapſam.*] Lipſ. 3. *in cinere*, malè. Lib. II. c. 4. *Dilabuntur in cinerem.*

Lin. 20. *Invicem ſibi alterutrum connexa ſunt.*] Goth. & Betul. *alterutra*, numero multitudinis, elegantiùs ſanè. Ità ante noſtrum Tertullianus de Reſurr. Carn. cap. 44. *Membra* alterutrum *ſumus.* Cyprianus lib. 3. Teſtim. n. 9. ed. Oxon. f. 64. Alterutrum *onera ſuſtinete*, & alibi. Ipſe Lactantius in Epit. c. 29. *Vides ... bonum & malum ità ſibi eſſe connexa, ut alterum ſine altero conſtare non poſſit.*

Pag. 158. lin. 6. *Tollitur omnis materia ſa-*

Digitized by Google

pientia.] Et fuit ſapientia antequàm mala eſſent, & erit perpetua, ſublatis malis omnibus. Cautè ergò, quæ hoc loco dicuntur, accipienda ſunt, cùm pœnæ mala non ante culpam hominis fuerint, neque ad exercitium ſapientiæ inſtituta. *Cell.*

Lin. 9. *Natura . . . accommodatum.*] Imitatur Ciceronem lib. 5. Fin. c. 9. *Cæptat & ea, qua* naturæ apta *ſentit*, *adpetere*, *& propulſare contraria. Ergò omni animali illud*, *quod adpetit*, *poſitum eſt in eo*, *quod* naturæ *eſt* accommodatum.

Ibid. *Cœnam . . . adponere.*] Plin. lib. 3. ep. 1. *Adponitur cœna non minus nitida, quàm frugi.*

Lin. 12. *Utile ac ſalubre.*] Singulariter idque eleganter Bonon. vitale *ac ſalubre*; ut vitalis ſit *ad vitam utilis.* Videntur nonnunquàm hæ voces confuſæ. Fortè aliquis ſuſpicetur, lib. VI. c. 13. pro vitalis *viri*, legendum, utilis viri.

Lin. 20. *Quam Stoïci nullo modo videre potuerunt.*] Stoïci illam rationem de Sapientiâ nullibi poſuerunt, & ipſe Lactantius infrà adfirmat, neque Epicurum, NEC ALIUM QUEMQUAM hoc vidiſſe; ergò nec Stoïci illam rationem poſuerunt.

Pag. 159. lin. 8. *Quia & ſapientiam.*] Cellarius & fide Emman. & Goth. ejecit, quod ex Lipſ. Reimman. & omnibus ab 1493.–1685. Walchio & Heumanno revocavi.

CAPUT XIV.

Pag. 159. lin. 6. *Solus præter cæteras animantes.*] Id eſt, excluſis cæteris, c. 7. Alibi valet *præ cæteris.* Vide c. 22. & not. ad lib. I. Inſtitut. c. 7.

Lin. 7. *Recto corpore & ſtatu.*] Optimè. Lib. III. c. 27. *Ut recto corpore ſpectet in cœlum.* Confer de Irâ, c. 7 & 20. & quæ adnotavi ad lib. I. Inſtitut. c. 7.

Pag. 160. lin. 4. *Illi tantùm honoris attribuit.*] Nihil muto. Lib. VII. c. 4. *Tantùm illi honoris habuit, ut eum præficeret univerſis*; Epit. c. 69. Cùm *tantùm illi honoris*, *tantùm dederit poteſtatis.* Alii, *Tantùm illi poteſtatis tribuerit.*

Ibid. *Ut rerum omnium dominaretur.*] Heumanno *in patriâ ſuâ hoc dicendi genus didiciſſe videtur Lactantius.* Elegantiſſimus Minucius quoque c. 12. *Veſtrique dominantur.* Eadem conſtructio in vetuſtiſſimo Interprete Irenæi frequentiſſima, lib. 4. c. 1. *Dominatur omnium Deus.* Confer lib. IV. c. 2. c. 24. c. 34. c. 45. & not. ad Lact. lib. IV. Inſtitut. c. 13. *Dominabitur gentium.*

Lin. 5. *Eum, qui tanta præſtiterit, amare, & hominem.*] Valdè antiquus codex Cauci, Faſit. Gryph. Torn. Betul. Walchius, Heumann. *Juſtiſſimum eſt* & Deum colere, videlicet eum, *qui tanta præſtiterit*, & amare hominem. Hanc lectionem puto veriſſimam, verbumque COLERE eſt neceſſarium; nam hoc ipſo numero dixit: Deus hominem ſuum voluit eſſe CULTOREM; & infrà, *Deum* . . . honorare . . . *hominem* diligere. Conf. c. 6.

Lin. 8. *M. Tullius in libris de Legibus.*] Lib. I. c. 10.

Lin. 16. *Irrumpit inſtitutum.*] Parrh. Ald. & ſeqq. omnes, *rumpit inſtitutum.*

CAPUT XV.

Pag. 160. lin. 2. *Qui pravitas . . . regulam . . . detorſerit.*] Veræ lectioni *detorſerit* in Reimmann. inſcriptum, *detruſerit*, malè; prius elegans & rectum. L. VI. c. 21. *Hic ſenſus non eſt ad vitium detorquendus.*

Pag. 162. lin. 3. *Succeſſione.*] Reimmann. *ſucceſſore.* Servo prius. Sic lib. I. Inſtitut. c. 8. Conf. lib. I. c. 16.

CAPUT XVI.

Pag. 162. lin. 2. *Mitigant, obſecrant.*] Lib. IV. c. 10. *Offenſus ab his Deus eos* . . *ſubjugabat, donec rurſus pœnitentiâ populi* mitigatus *liberaret*; lib. V. c. 13. Si . . *cùm deos ſibi arbitrantur iratos*, *tamen donis*, *& ſacrificiis*, *& odoribus placari eos credunt* . . . *cur Deum noſtrum tam* immitem, *tam implacabilem putent?*

Lin. 3. *Ab iis injurias propulſare.*] Cicero lib. 1. de Offic. c. 7. *Qui ab iis*, *quibus infertur*, *ſi poſſint*, *non propulſant injuriam.*

Ibid. *Habet igitur Deus cauſam miſerandi.*] Fide Bononienſis, ex quo habent Thomaſ. Iſæus, Thyſ. Gall. Sparkius, additur DEUS; à reliquis abeſt.

Lin. 5. *Laborantibus.*] Preſſis, adflictis. Conf. lib. VI. Inſt. c. 12. not.

Lin. 15. *Rapiant, pejerent.*] Verbo frequentiori uſus. Sed tamen & Horatius lib. 2. Sat. 3. v. 127.

> *Si quidvis ſatis eſt, perjuras, ſurripis, aufers.* Cell.

Ibid. *Perjurent.*] Hæc eſt antiqua ſcriptura, quam ex Plauto & Cic. lib. 3 de Officiis c. 29. commendat Cortius ad Salluſt. Jugurt. h. c. 11. 4. p. 453. Confer Lambinum ad Horat. 2. Sat. 3. v. 127. Reliquorum *pejerent* uſitatius.

Digitized by Google

Lin. 8. *Non moveri, & inſurgere.*] Id eſt, *non moveri & non inſurgere* : *non* in ex priori altero ſubaudiendum.

Pag. 163. lin. 6. *Eos autem, qui ſunt virtutis, id eſt, ira . . . caritas . . . miſeratio.*] Ità omnes ſcripti editique. Mihi ne tot voces corrigantur, duabus litteris mutatis, legendum videtur : *Eos autem, qui ſunt virtutis, ut eſt ira . . . caritas . . . miſeratio. Ut* & *id* ductibus parùm differunt, & ſæpè confunduntur ; præterea in priori membro dixerat : Ut *libido . . . invidia*.

Lin. 8. *Digna.*] Heumannus, *lege*, inquit, DIGNI, ſubauditur enim *adfectus*. Nihil corrigo ; neutrum *digna* reſpicit voces *ira . . . caritas . . . miſeratio*. Frequentiſſimè ità neutrum ſequitur. Lib. III. Inſtitut. c. 11. *Num voluptatem? . . . divitias? . . . poteſtates? At* ea fragilia . . . caduca . . . *Num gloriam? . . . honorem? . . . memoriam nominis? At hæc omnia . . . poſita*. Lib. VI. c. 3. *Deſidia, inertia, luxuria ſe tradere, quæ* ſuavia . . . *videntur*.

Lin. 9. *Quæ profectò.*] Et hic Heumannus corrigit, *Quos profectò*, ſcilicet adfectus. Sed qui priora ſalva cognoſcet, nec hæc corriget.

Lin. 12. *Depopulabitur.*] Paſſivè. Confer Heuſingerum ad Wechner. Hellenol. p. 114.

Lin. 14 *Sperant.*] Cùm verbum hoc etiam ad priora, *mali pœnam*, pertineat, & ſignificet ſæpè *timere, credere*, vide Quintil. lib. 8. Inſtit. c. 2. ed. Burm. p. 670. Vide & Daviſ. ad Epit. c. 65. p. 202. ſeq. *Spera & tibi accidere poſſe, quod alteri videas accidiſſe.*

Lin. 16. *Impunè vexantur.*] Scilicet ad tempus. Offendit vox *impunè* alios ; hinc in Lipſ. 2. & 3. eſt omiſſa.

CAPUT XVII.

Pag. 163. lin. 3. *Quæ tanta eſt negligendi cauſa.*] Thom. in marg. ex Bon. citat. *Quæ tanta eſt negligentiæ cauſa* ; eamque lectionem Heumannus vocat rectiſſimam. Lubens ſequerer, niſi obſtaret recentior collator Bononienſis codicis Iſæus, qui legit in Bonon. & Tax. *Quæ tanta* negligente *cauſa eſt.*

Lin. 4. *Vilis.*] Lib. VII. Inſtitution. c. 22. *Cùm . . . juſti tam viles habeantur*. Tacit. lib. 1. Annal. 40. *Si vilis ipſi laus.*

Pag. 164. lin. 1. *Avocatque ſe falſis.*] Reim. pravè, *Advocatque ſe à falſis* ; idque Heumannus defendit, & exponit, *Avocat ſe à falſis imaginibus, id eſt, ſomniare ceſſat.* At Goth. Merton. C. C. C. Roſt. Ven. 1471. 1493. 97. Pariſ. 1513. & Cellarius, *Avocatque ſe falſis*. Quæ lectio eſt unicè recta. Noſter iterùm de Opif. c. 18. *Ut* mens *per diem* veris viſionibus avocatur, *ne obdormiat* ; *ità* falſis *nocte* (ſcilicet avocatur) *ne excitetur* ; & ibidem antè : *Avocatur ergò* (mens) ſimulacris, *donec membra ſopore irrigata vegetentur.* Eſt igitur ſenſus verborum, ut iterùm ibid. *Mens viſionum imaginibus* occupata tenetur ; & poſteà, *Mens ad contemplandas imagines* ab intentione traducitur.

Lin. 2. *Vigorem capiant de quiete. Quies igitur.*] Thomaſius, CAPERE VIGOREM DE QUIETE, inquit, *latinè non dicitur. Ex his autem* denique re *facilè potuit fieri* de quiete, *cui poſtmodùm addita eſt dictio* igitur, *ut aliquis ſenſus eliceretur*. Sequor nihilominus lectionem Goth. Lipſ. Reimm. Ultr. Cauc. Anglic. Roſt. Ven. 1471. 72. utriuſque 78. 90. 93. 97. Pier. Parrh. Pariſ. Iunt. Aldi, Crat. Gymn. Faſ. Gryph. Torn. Betuleii, *Vigorem capiant de quiete. Quies igitur.* (Emm. ergò.) Quis enim ſimpliciter dixerit, *membra ſaturari*, ac vigorem capere, non addito, undè ſaturentur ac vigorem capiant? Verba, *Dum membra ſaturentur ac vigorem capiant de quiete*, idem dicunt, quod illa de Opif. c. 18. Donec *membra* ſopore *irrigata vegetentur* ; & infrà, *Poſtquàm mens ad contemplandas imagines traducta eſt, tunc demùm corpus omne reſolvitur* in quietem. Plinius lib. 23. H. N. c. 4. Oleo *mollitur* corpus, vigorem *& robur* accipit. *De quiete* valet, *ex quiete, ex ſopore*, more Lactantio frequenti, ubi *de*, pro *ex* ponit. Uti verò *capere* fructum, utilitatem, voluptatem ex re dicitur ; ſic latinè dici *capere vigorem de*, vel *ex* re, nihil impedit.

Lin. 14. *Scelere convictos.*] Pariſ. *Scelere convinctos*. Cant. editio, *Scelere convicto*, vitioſè. Suetonii eſt, ut Lexica indicant, in Nerone c. 31. *Scelere convictus.*

Lin. 18. *Is autem eſt.*] Editi omnes, *Ipſe autem eſt*. Bonon. *Is eſt autem*. Reimm. *Is autem eſt*. Etiam Heumanno IS rectum eſt.

Lin. 20. *Immobilem.*] Cap. 22. *Deum faciunt immobilem*. Conf. not. L. VI. c. 17. *Ad immobilem ſtuporem mentis perducere.*

Lin. 22. *Omnia ejus invaſerint.*] Ex Lipſ. 2. 3. Reimm. Roſt. Ven. 1472. utrâque 78. 93. 97. Pier. Parrh. Pariſ. Iunt. Iſæo, Heumanno ſcribo, *Omnia ejus invaſerint*. Cæteri *ejus* neglexerunt. Studio illud *ejus* ter repetiit.

Lin. 25. *Perfrui.*] Major vis in compoſito ſubinnuit ſecuram impunitatem.

Ibid. *Quæ tanta.*] Cic. lib. 2. de Divin. c. 45. *Quæ tanta dementia eſt?*

Lin. 26.

Digitized by Google

Lin. 26. *Si tamen patientia.*] Eſt elegans corrigendi formula, ut Lib. III. cap. 26 *Hinc ... diſciplina manavit, ſi tamen diſciplina dici poteſt, &c.*

Lin. 27. *Stupor ... inſenſibilis.*] Lib. VI. c. 17. *Immobilis ſtupor*, eodem ſenſu. *Inſenſibilis* eſt *ſenſu carens.* Lib. II. c. 2. *Adorant inſenſibilia, qui ſentiunt.*

Pag. 165. lin. 10. *Penitùs excidere.*] Lipſ. tert. *Occidere.* Torn. *Penitùs exſcindere.* Sic ſæpè variare dixi ad L. V. c. 3. Horatius L. 2. Sat. 3.

> *Denique quatenùs excidi penitùs vitium iræ,*
> *Cætera item nequeant ſtultis hærentia.*

Lin. 12. *Sexto libro.*] Cap. 15. exeunte c. 16. & ſeqq.

Lin. 15. *Ira eſt*, inquit, *cupiditas ulciſcendæ injuriæ.*] Seneca lib. 1. de Irâ c. 3. *Primùm diximus, cupiditatem eſſe pœnæ exigendæ.* Ad verbum *Diximus*, commentatur ità Lipſius: *Nempè in iis, quæ è Lactantio reponimus.* Et Lib. 2. de Irâ c. 3. ait: *Ira eſt concitatio animi ad ultionem voluntate & judicio pergentis.* Cell.

Ibid. *Aut, ut ait.*] Goth. Lipſ. Reimm. & editi. *Alii, ut ait.* Pen. *Vel ut ait.* Bonon, *Aut, ut ait.* Hunc ſequor. Poſſet tamen vox *Alii* quoque hîc locum habere; non tantùm enim Poſidonius, ſed etiam Zeno dixit, teſte Laertio, ὀργὴν ἐπιθυμίαν τιμωρίας

Lin. 16. *Cupiditas puniendi.*] Cicero Lib. 4. Tuſc. c. 9. *Ut ira ſit libido* puniendi *ejus, qui videatur læſiſſe injuriâ.*

Lin. 21. *Ad aliquod maximum malum proſiliat.*] Neceſſariò hîc ſubſtantivum addendum. Sic c. 18. *Hinc quotidiè ad immania facinora proſilitur;* & infrà: *Evadent ad majus* MALUM. Epit. c. 61. *Indè ad immania facinora proſilitur.* Ubique verò *ad* non *in*, ut in Parrh. dicitur; hinc bis L. VI. c. 5. & L. VI. c. 18. *Proſilire ad nocendum.*

Lin. 22. *Ille ſtabilis.*] Omnes editiones, *illæſibilis.* Etiam duo Guelferb. *illeſibilis*, & ſequitur *læſio.* Suſpecta mihi dudùm viſa vox *illæſibilis*, quâ alibì ſemper abſtinuit; undè c. 15. *Nihil eſt, quod ei* (Deo) *vim poſſit inferre;* & c. 5. *Qui lædi non poteſt.* Optimè hæc ratio alteri ſequenti, *quia* fragilis *eſt*, opponitur. Ità cap. 15. *In homine ... quia* fragilis *& mortalis eſt ... in Deo locum non habet, quia &* fragilitas *& interitus ab eo alienus eſt ... qui* ſemper futurus *eſt*, id eſt, *ſtabilis eſt.* Eadem oppoſitio Lib. V. Inſtit. c. 21. *Corpus ... imbecillum*, fragile, *mortale ... animus ...* ſtabilis, *& conſtans, & perpetuus.* Iterùm de Deo L. VI. Inſt. c. 25. *Ut idem* (Deus) *ſit ſemper &* ſtabilis, *& immutabilis, & inconcuſſus.* Ne tamen Lexica aliquid detrimenti capiant proſcriptâ hâc voce, quam Walchius maximè *raram, nec alibi eam ſe potuiſſe reperire* dicit, in Lactantii locum ſufficiam Tertullianum, qui dixit adv. Valentin. c. 27. *Soter inpaſſibilis, inlæſibilis.*

Lin. 23. *Inurit enim læſio dolorem.*] Optimè. Ità c. 18. *Ne majorem juſto dolorem inureret.* Ubi plura.

Pag. 166. lin. 2. *Ut ſervi, liberi, ut conjuges, ut diſcipuli.*] Diſtributio & copulatio eſt manuſcriptorum. *Cell.* Hùc pertinet Lib. VI. c. 19. *Iræ adfectus ad coercenda peccata eorum, qui ſunt in noſtrâ poteſtate, id eſt, ut arctiore diſciplinâ minor ætas ad probitatem juſtitiamque formetur.* Noſtis reliqua.

Lin. 5. *Surgimus ad vindictam.*] Cap. 16. *Inſurgere ad ultionem*; c. 23. *Ne ... indignatio ejus inſurgat.*

Lin. 8. *Sic utique in Deo.*] Sc. eſt neceſſaria. Reimmann. *Sit utique in Deo. Sicut ... ſic* ſæpè & eleganter ſe excipiunt in Cicerone & noſtro.

Lin. 13. *Nam definitio Ciceronis.*] Stoïca, ſeu ex ſententiâ Stoïcorum lib. 4. Tuſcul. c. 9. producta. *Sic definiunt*, inquit, *ut ira ſit libido puniendi ejus, qui videatur læſiſſe injuriâ.* Cell.

Ibid. *Definitio Ciceronis.*] Non ad illum, quem Cellarius indicat, locum reſpexit Lactantius, ſed ad Lib. 4. Tuſc. cap. 19. *Eſt enim ira ulciſcendi libido.* Ubi conf. Daviſium. Idem Cicero Lib. 3. Tuſc. c. 5. *Sic enim definitur iracundia, ulciſcendi libido.*

CAPUT XVIII.

Pag. 167. lin. 8. *Sibi ipſe.*] Scripſi, pro plurimorum *ſibi ipſi*, ex Goth. & Betuleio *ſibi ipſe.* Sæpè ità noſter.

Lin. 9. *Cohibitio.*] Conf. infrà. De voce Lactantianâ hâc vid. Falſter. ſuppl. L. L. p. 60. Inſt. L. VI. c. 18. vocatur *ſuſtentatio ſui.*

Lin. 11. *Laudatur Archytas Tarentinus.*] Cicero Tuſc. lib. 4. c. 36. *Ex quo illud laudatur Archyta; qui quùm villico factus eſſet iratior, quo te modo, inquit, accepiſſem,*

Digitized by Google

niſi iratus eſſem! Adde Valer. Max. lib. 4. c. 1. *Cell.*

Lin. 12. *Miſerum te.*] Ambroſius Lib. 1. Off. c. 21. itâ: *O te infelicem! quàm te adflictarem, niſi iratus eſſem!* Seneca ſimilia L. 1. de Irâ c. 15. de Socrate; & L. 3. de Irâ c. 12. de Platone.

Lin. 13. *Unicum hoc exemplum.*] Obſervat Heumannus, *unicum* hîc eſſe *planè ſingulare.* Aliquotiès itâ ipſe Lactantius; e. g. de Opiſ. c. 20. *M. Tullius eloquentiæ ipſius unicum exemplar.*

Lin. 21. *Reſidente ... animi tumore.*] Eleganter dicta hæc omnia: *reſidente*, id eſt, compoſito, ſedato. Cic. L. 3. Tuſc. c. 12. *Quùm tumor animi reſediſſet.*

Lin. 23. *Differenda.*] Ea verò mens fuit Socratis, de quo Seneca Lib. 1. de Irâ cap. 15. extr.

Lin. 24. *Dolorem inureret.*] Videtur noſter reſpexiſſe ad Cic. L. 3. Tuſc. c. 9. *Proprium eſt* irati, *cupere à quo læſus videatur, ei quàm maximum* dolorem inurere.

Ibid. *Quæ tandem æquitas.*] Inſeruit *tandem* eleganter adfectui loquentis. Vide exempla L. V. c. 1. c. 3. c. 12. c. 13. c. 15. L. VI. c. 9. & ſæpiùs.

Pag. 168. lin. 1. *Ob exiguum delictum.*] Epit. c. 38. *Qui ... nullam facit differentiam delictorum, aut* levia magnis *ſuppliciis adficienda cenſet, quod eſt crudelis judicis, aut* gravia parvis, *quod eſt diſſoluti, utrumque reipublicæ incommodum. Si enim* ſumma *ſcelera* leviter *puniantur, audacia malis creſcet ad facinora majora; & ſi* levibus delictis *pœna* gravior *irrogetur, multi ... in periculum venient.*

Lin. 6. *Adfectus.*] Quæ his ſectionibus diſputat, ſimiliter exſecutus eſt Lib. VI cap. 19.

Lin. 10. *Ad corruptelas.*] Ut L. VI. c. 19. & Epit. c. 61. in fine.

Ibid. *Irâ & adfectu.*] Id eſt, iræ adfectu, ἓν διὰ δυοῖν. Niſi & hîc malis legere *iræ adfectu*, utì L. VI. c. 19. bis *iræ adfectus* dicitur.

Lin. 12. *Aut etiam ſuperioribus.*] Eleganter, *aut etiam*, ut c. 20. Cicero lib. 2. de Nat. deor. c. 3. *Cæteris rebus aut pares*, aut etiam *inferiores.* Vide ſis adnot. ad L. I. c. 4. *aut etiam* reges. Itâ L. V. c. 3. *vel paria, vel etiam majora.* Epit. c 61. *Iraſcuntur paribus, aut etiam potioribus.*

Ibid. *Ad immania facinora proſilitur.*] Sic Epit. c. 61. in fin. *Indè ad immania facinora proſilitur.* Etiam Ciceronis eſt pro Roſcio Amer. c. 24. *Facinus immane.*

Lin. 25. *Ideò procedit.*] Cell. editio ſola, IDEM *procedit*, ſc. homo, quam lectionem in unico Emman. reperi.

CAPUT XIX.

Pag. 169. lin. 1. *Compactus eſt, ut diximus, è duobus.*] Cap. 15. *Sic & nos ex duobus æquè repugnantibus compacti ſumus, animâ & corpore, &c.*

Lin. 2. *Repugnant invicem.*] Lib. VI. Inſt. c. 3. *Sive ... virtutes inferas, vitia ſuâ ſponte decedent; ſive vitia eximas, virtutes ultrò ſubibunt. Sic bonorum ac malorum conſtituta natura eſt*, ut ſe invicem ſemper oppugnent, *ſemper expellant.* Lib. VII. cap. 10. *Vitia virtutem ſemper impugnant.* Pro mediâ lectione ſine pronomine ſunt libri in loco gemino. L. VII. Inſt. c. 5. *Ergò quia virtutem propoſuit homini Deus, licèt anima & corpus conſociata ſint, tamen contraria ſunt, & impugnant invicem.*

Lin. 5. *Repugnaverit voluptatibus.*] Alii, *Repugnaverit cupiditatibus*; idque Heumannus præfert. *Repugnaverit voluptatibus*, ea vox mihi hîc rectior videtur, quia eo vocabulo perpetuò hic utitur. L. IV. c. 17. *Utuntur libidine ad capiendas voluptates.* Epit. c. 61. pr. *Libido ... adpetit voluptates.* Conf. infrà. Inſtar commentarii eſſe poſſunt, quæ diſputat de voluptatibus Lib. VI. cap. 20. c. 21. cap. 22. & 23.

Lin. 6. *Eaſque compreſſerit.*] *Reprimere* parùm eſt, quùm ſint comprimendæ. Diſtinctionem obſervo ex Cic. Orat. 1. in Catil. c. 12. *Hoc uno interfecto, intelligo hanc reipublicæ peſtem paulìſper* reprimi, *non in perpetuum* comprimi *poſſe.*

Ibid. *Verè Deo ſimilis invenitur.*] Alii, *Erit verè Deo ſimilis.* Satis benè. Thomaſ. Thyſ. Gall. Spark. *verè ſimilis Deo invenitur.* Bonon. Tax. Iſæus, *verè Deo ſimilis invenietur.* Prætuli ob codd. antiquitatem, & quia ingratum aliquid habere videtur altera lectio, *compreſſerit, erit.* Aliàs res eòdem redit. De Opiſ. c. 19. *Hic beatus, hic ... ſimilis Deo ſit neceſſe eſt.* Lib. II. Inſt. c. 18. *Hic cœlo dignus judicabitur.* L. VI. c. 18. *Quia virtute ... nihil homine dignius inveniri poteſt.*

Lin. 8. *Illecebra voluptatis.*] Cicero pro Milone, *illecebra peccandi.* Sat multa de ſingulari numero exempla ex Cicerone, Plauto, Gellio dedit Voſſius L. 1. Analog. cap.

Digitized by Google

43. p. 616. Addo Cyprianum L. 2. ep. 2. ad Donatum: *Audientia popularis* illecebram. De habitu Virg. *Nonne ipſa virgines illecebram præſtant.*

Lin. 21. *Pater ac Deus univerſorum.*] Itâ quidem omnes ſcripti editique; adſentio tamen Daviſio ad Epit. cap. 70 p. 229. hîc emendanti, *Pater ac Dominus.* Sæpè has voces confundi monui ad Inſtitutionum Lib. VI. cap. 15. cap. 18. ad Lib. de Irâ cap. 23.

Pag. 170. lin. 3. *Ut Ariſtides & Cimon cæterique philoſophorum.*] Unâ litterâ mutatâ lego, *ut* Ariſtides & Cimon. Nam litteræ majuſculæ C & T in MSS. antiquiſſimis Bonon. & Taurinenſi ferè eamdem formam habent. De Ariſtide clarè Nepos in Ariſtide c. 1. *Memoria ejus* juſtitiæ & *æquitatis* & innocentiæ *multa.* Ejuſdem juſtitiam Lactantius Lib. III. cap. 19. commendat. Add. Lib. VI. Inſt. c. 6. Ut verò emendarem, CIMON, fecit planè geminus locus Lactantii Lib. VI. Inſt. c. 9. Deum *qui ignorat, & ipſam juſtitiam ignoret neceſſe eſt. Sed putemus fieri poſſe, ut aliquis naturali & ingenito bono veras virtutes capiat, qualem fuiſſe* Cimonem Athenis *accepimus, qui & egentibus ſtipem dedit, & pauperes invitavit, & nudos induit: tamen quùm illud unum, quod eſt maximum, deeſt, agnitio Dei, jam bona illa omnia ſupervacua ſunt & inania, ut fruſtrà in his adſequendis laboraverit. Omnis enim* juſtitia ejus *ſimilis eſt humano corpori caput non habenti.* Vides noſtrum hoc etiam loco de CIMONE & PHILOSOPHIS agere.

Lin. 5. *Fiduciâ integritatis.*] Lib. VI. c. 25. *Integritatis & innocentiæ fiduciam gerens.*

Lin. 9. *Ipſe diſceptator.*] Libi VI. cap. 8. *Deus, ille legis hujus inventor,* diſceptator, *lator.*

CAPUT XX

Pag. 170. lin. 10. *Qui arguit felicitatem.*] Id eſt, demonſtrat, probat. Minuc. Fel. c. 36, in fin. *Itaque ut aurum ignibus, ſic nos diſcriminibus* arguimur. Hieronymus Epiſt. ad Paulam: *Humilitas veſtium non tumentes animos arguebat.*

Lin. 11. *Habet . . . poteſtatem . . . præcipitare.*] Subſtantiva voluntatem aut *facultatem* notantia regunt interdùm infinitivum more Græcorum.

Pag. 171. lin. 7. *Nimiùm pauci,*] Seneca Epiſt. 65. *Aut nimiùm multa, aut* nimiùm pauca *comprehendit.*

Lin. 10. *Poſteriùs.*] Exemplo Ciceronis pro *poſteà*, aut, ut ſtatim, *poſtmodùm.*

Lin. 23. *Maluerunt & pecudum more humi repere.*] Lib. II. cap. 18. *Quem ſuus* parens *non* humilem, *nec ad terram* more *quadrupedum abjectum, ſed ſtantem potiùs & rectum agnoverit.*

Lin. 29. *Terrenis cultibus.*] Sc. deorum. Vid. not. ad Lib. V. c. 22.

Ibid. *Dei ſingularis.*] Lib. I. c. 8.

CAPUT XXI.

Pag. 172. lin. 10. *Iram felli hominis indidiſſet.*] Editi omnes, *iram jecori.* Scripſi ex Emman. *iram* felli. Suadent ſequentia, *in humore fellis*; & L. VI. Inſt. c. 15. *Adſefectus iræ in* felle, *libidinis in jecore*; & de Opif. c. 14. *Adfectum iracundiæ . . . in felle conſtitutum . . . libidines rerum venerearum in jecore.*

Lin. 11. *Creditur cauſſa . . . contineri.*] Editi omnes, *creditur cauſſam.* Recepi lectionem elegantiorem ex Goth. & Reimm. *creditur cauſſa . . . contineri.*

Lin. 12. *In totum prohibet iraſci.*] Ven. 1497. *totum iraſci.* Vitioſè. De formulâ *in totum*, noſtro frequenti, dico ad Epit. cap. 61.

Lin. 13. *Ira . . . mortalium debet eſſe mortalis.*] Cicero pro Rabirio c. 12. *Neque me verò pœnitet*, mortales inimicitias, *ſempiternas amicitias habere.*

Lin. 16. *Præcepit.*] Pſalm. 4. v. 5. Epheſ. 4. v. 26.

CAPUT XXII.

Pag. 174. lin. 1. *Revincamus.*] Optimè. Lib. I. Inſt. c. 16. *Quod genus probationis adversùs eos magis adhibere debemus, quàm ut eos deorum ſuorum teſtimoniis revincamus.* De Opif. c. 20. *Quos . . . armis . . . ex ipſorum inter ſe concertatione ſumtis revincemus.* Et alibi ſæpiùs.

Lin. 2. *Ut oſtendimus.*] Cap. 12.

Ibid. *Stultitiâ pecudibus.*] Id eſt, ovibus, quæ præ cæteris pecudes dicuntur. Ovidius Lib. 15. Metam. 116. *Quid meruiſtis, oves, placidum pecus?*

Lin. 6. *Iis . . . non credunt iſti.*] Lib. I. c. 5. *Sed omittamus teſtimonia Prophetarum*, ne minùs idonea *probatio videatur de his, qui-*

bus omninò non creditur.

Lin. 7. *Sapientiam capillis & habitu.*] Vide L. III. c. 25. & L. V. c. 2. *Cell.*

Lin. 8. ... *Fuerant ... refellendi.*] Heumann. legit, *fuerunt.* Libri *fuerant.* Similis locus L. V. c. 4. ubi, *quâ materiâ* (Cyprianus) non eſt uſus, ut debuit. Non *enim ſcripturæ teſtimoniis, quam ille* (Demetrianus) ... *commentitiam ... putabat, ſed argumentis & ratione fuerat refellendus.*

Lin. 14. *Apollodorus Erythræus.*] Laudatus etiam L. I. c. 6. *Cell.*

Ibid. *Varro & Feneſtella.*] Eodem Lib. I. c. 6.

Lin. 15. *Præter cæteras.*] Id eſt, *præ cæteris.* Vid. not. ad L. I. c. 7.

Pag. 175. lin. 1. *Conſules Curio & Octavius.*] Lipſ. tert. Reimm. Roſt. *Octavianus.* Pravè. Curio & Octavius fuere conſules anno V. C. 678.

CAPUT XXIII.

Pag. 175. lin. 1. *Ut oſtendi.*] Cap. 22. & L. I. Inſt. c. 6. & ſeqq.

Lin. 4. *Fata.*] Reliqui *fata*, undè, quod commodè Heumannus hic obſervat, libri Sibyllini dicti *libri fatales* Livio L. 5. c. 14. & 15. & L. 42. c. 2. Addo etiam Fulv. Sabinum in Vopiſci Aureliano c. 19. *dixiſſe ex Aureliani litteris, ut inſpiciantur fatales libri.* Etiam Suetonius in Cæſare cap. 79. hæc carmina dixit *libros fatales*; in Auguſto c. 31. *libros fatidicos.*

Ibid. *In arcanis habentur.*] L. I. Inſt. cap. 6.

Lin. 6. *Denuntians.*] De rebus graviſſimis & minis. Conf. infrà Inſt. L. II. cap. 16. Lib. VII. cap. 16. & 13. Cicero Lib. 2. Att. ep. 23. extr. *terrores jacit atque denuntiat.*

Pag. 176. lin 4. *Cataclyſmum ... ut malitia.*] Vid. L. II. Inſt. c. 10.

Pag. 177. lin. 8. *Id ponunt, quod eſt inutiliſſimum, detrahentes ei, quod eſt rebus humanis maximè ſalutare, per quod conſtat ipſa majeſtas.*] Non auſus fui repudiare hanc codicum ex omnibus antiquiſſimorum, duorum ſcilicet Bononienſium, & Taxaquetii & Peniæ, ex quibus Thomaſius, Iſæus, Thyſ. Gall. Sparkius & ed. Cantabr. in textum receperunt.

Lin. 22. *Miniſtri tantæ poteſtatis.*] Ego ſervo, TANTÆ, ſc. *divinæ majeſtatis.* Nam dicit infrà; de hâc tantâ poteſtate: Qui rerum DOMINATOR habeat in omnes veram & æternam POTESTATEM. Conf. ſuprà. Dæmones hujus tantæ poteſtatis dicuntur *regni miniſtri.*

Pag. 178. lin. 5. *Vaniloquentiâ.*] In Reimm. *vana eloquentia* eſt correctum *vana loquentia.* Recepta eſt Plauti, Livii, Taciti vox.

Lin. 13. *Si Deum cogites.*] Ita quidem libri omnes: mallem cum Daviſio ad Epit. c. 70. pag. 229. *ſi dominum cogites*; mox enim *domini & parentis.* Conf. L. I. c. 7.

Lin. 17. *Notionem.*] Γνῶσιν. Vid. not. L. II. Inſt. c. 15. & L. 5. c. 14.

Lin. 18. *Cœleſtia & divina ſempiterna.*] Sic omnes libri, mallem & ejecto: *cœleſtia, divina, ſempiterna*; niſi fortè *ſempiterna* explicas, quæ ſempiterna ſunt.

Lin. 26. *Deſciſcere.*] L. I. Inſt. cap. 21. *ab humanitate deſciſcunt.* Seneca de Otio Sap. c. 29. *deſciſcere à præceptis*; L. 4. Benef. 17. *à lege deſcivit.*

Pag. 179. lin. 5. *Ineluibiles maculas.*] Ciceronis eſt L. 5. in Verr. c. 46. & pro Sextio cap. 27. *maculas eluere.*

Lin. 15. *Tam immortales.*] Reimmann. *tam immortalis*, in ſingulari, non indoctè; ut ſtatim, *mens & anima ... adſequitur.*

Lin. 16. *Deus ... in corde ... conſecratus.*] L. VI. Inſt. cap. 25. *Secum ... habeat Deum ſemper in corde ſuo conſecratum, quoniam ipſe eſt Dei templum.* Minuc. Fel. c. 32. *Nonne meliùs in noſtrâ dedicandus eſt mente, in noſtro imo conſecrandus eſt pectore?*

Lin. 17. *Deſtructilia.*] Quinque ſyllabis, quod adjectivum tuetur verſus Prudentii Periſteph. H. 10. 346. ſqq.

Aedem ſibi ipſe mente in hominis condidit
Vivam, ſerenam, ſenſualem, ſtabilem,
Solvi incapacem poſſe, nec DESTRUCTILEM.

Idem aliquotiès cum Vitruvio & Celſo dixit, *ſtructilis*; ut Tertullianus, *inſtructilis.*

Lin. 18. *Malis cogitationibus ſordidatur.*] L. V. Inſt. c. 20. *Quantò ſatiùs eſt mentem potiùs eluere, quæ malis cupiditatibus ſordidatur.*

Lin. 19. *Non cereis ardentibus.*] Lib. VI. Inſt. c. 2.

Lin. 21. *Cujus divinitati ſecreta mentis patent, ita vivemus.*] Ita L. VI. Inſt. c. 24. *Deo ... nihil poteſt eſſe ſecretum ... patemus Deo ... Dei* divinitas *nec viſceribus ſubmoveri poteſt.*

Digitized by Google

IN LIBRUM

DE MORTIBUS PERSECUTORUM.

Pag. 180. Titul. *De Mortibus.*] More Lact. L. I. c. 19. *& vulnera & mortes.* L. VI. c. 19. *mortes duæ.*

CAPUT I.

Lin. 4. *Pro fidei ſuæ meritis quæſierunt.*] Quærere hîc idem, quod adquirere, adipiſci. Conf. L. VII. cap. 14. *Non immortalitatem ſibi, ſed mortem quæſierunt.*

Pag. 181. lin. 5. *Nunc, poſt tantæ tempeſtatis violentos turbines.*] MS. *poſtat æ t. v.* . Lego: *Nunc poſt atræ tempeſtatis violentos turbines.* Adprobarunt meam emendationem Criticus Anonymus & Heumannus. Virg. 5. Æn. v. 693. *effuſis imbribus atra tempeſtas ſine more furit*

CAPUT II.

Pag. 183. lin. 4. *Comprehenſionis.*] Notandus uſus paſſivus. Lactant. Epit. c. 47. *Diſcipulos... quos metus in fugam verterat, congregavit.*

Pag. 184. lin. 1. *Dein officio repleto.*] In MS. *Dein efficio repleto*, rectè.

Lin. 7. *Eccleſiæ fundamenta miſerunt.*] *Quis*, inquit Nurrius p. 135. *bonæ latinitatis auctor unquam dixit*, mittere fundamenta? *is certè non eſt Lactantius, qui meliùs ſcripſit*, FUNDAMENTA ECCLESIÆ UBIQUE JECERUNT. Phraſin verò, *fundamenta mittere*, Columbus rectè confirmavit. Hieron. in vitâ Hilar. f. 247. *Non priùs abire paſſi ſunt, quàm futuræ* ECCLESIÆ LINEAM MITTERET; & Ambroſ. lib. 1. Offic. c. 29. *Ecce mitto lapidem in fundamentum Sion*, id eſt, *Chriſtum in fundamentum Eccleſiæ*, quod mox exponit: *Paulus fundamentum poſuit Chriſtum.* Etiam Interpr. Iræneì lib. 3. c. 28. fol. 258. *Ego mitto in fundamenta Sion lapidem pretioſum.* Ità quoque Cyprianus Eraſmi lib. 2. adv. Judæos c. 16. fol. 192. pro quo Pamelius fol. 405. *Immitto in fundamenta.* Etiam Curtius Lib. 5. ſect. 4. *Triginta pedes in terram turrium* FUNDAMENTA DEMISSA *ſunt.*

Pag. 185. lin. 3. *Ad religionem novam, damnatâ vetuſtate.*] Conf. Lact. L. IV. c. 21.

Lin. 7. *Nec tamen habuit impunè.*] Terent. Eun. Act. 5. ſc. 2. v. 13. *Credin, te impunè habiturum*; & ſc. 6. v. 18. *Siquidem iſtuc impunè habueris.*

Ibid. *Vexationem.*] Id eſt, perſecutionem. Adparet & hîc Lactantii ſtylus. Lib. V. c. 23. *Populi ſui vexationes... ſoleat vindicare.* Conf. L. V. c. 13.

Lin. 9. *Nuſquàm repentè comparuit.*] Ut Lib. V. c. 3. *Repentè judicio non comparuit.* Lib. III. c. 18. *Quùm repentè non adparuiſſet.*

Pag. 186. lin. 1. *Credunt eſſe translatum ac vivum reſervatum.*] Fabula, cujus origo non obſcura. Plures enim Pſeudonerones fuere. Primus in inſulâ Cythno, *Tacit.* 2. *Hiſt. c.* 8. alter, cui nomen Terentio Maximo, *Zonaras in Tito*: tertius ſub Domitiano, viginti annis poſt Neronis mortem, *Sueton. Neron. extr.* Nam varius ſuper exitu ejus rumor, pluribus vivere eum fingentibus, credentibuſque.

Lin. 5. *In ultimâ ... initium Chriſti.*] In ultimâ ætate. *Initium Chriſti* videtur initium millenarii eſſe, quod Lactantius variis locis adſtruxit. *Cell.*

Ibid. *In ultimâ ... initium.*] Ibi duo aut tria verba abraſa ſunt, teſte Nurrio. Num de millenario hæc intelligenda ſint, incertum, quia locus mancus; & dubitat Bauldr. quia ſequitur *ſempiternum.*

CAPUT III.

Pag. 187. lin. 13. *Boni Principes.*] Zozimus L. 1. c. 7. pr. *Ab hoc tempore viri boni* (ἐντεῦθεν ἄνδρες ἀγαθοὶ) *principatum adepti, Nerva, Trajanus, & poſt eum Adrianus, & Antoninus Pius & par illud fratrum Verus atque Lucius, multa vitiata correxerunt.* Lact. Lib. VII. c. 26. in notis habet egregium locum: *Quos tamen fama inter bonos numerat, non modò æquares, ſed etiam, quod eſt maximum, præterires.*

Pag. 188. lin. 1. *Manus ſuas in Orientem Occidentemque porrexit.*] Quis non agnoſcit Lactantium? L. VII. Inſt. c. 15. *Manus ſuas in totum orbem terrâ marique porrexit.* Tertull. adversùs Jud. c. 7. *Chriſti regnum & nomen ubivis porrigitur, ubique cre-*

ditur, *omnibus gentibus ſuprà enumeratis* (eodem capite 7.) *colitur*, *ubique regnat*, *ubique adoratur.*

CAPUT V.

Pag. 189. lin. 2. *Manus in Deum intentavit.*] MS. *Manus in Deo intentavit.* Cap. 21. extr. c. 29. c. 39. Livius lib. 3. cap. 47. *Virginius intentans in Appium manus.*

Lin. 9. *Impoſito pede ſuper dorſum ejus*] In MS. *Supra.* Nurrius pag. 136. *Quis unquam*, inquit, *phraſin huic ſimilem in veris Lactantii libris animadvertit?* Ego verò dico, Lactantium non abhorrere ab ſtylo antiquæ verſionis, & phraſin huic ſimilem in veris Lactantii libris animadverti Lib. IV. Inſt. cap. 14. *Imponite cidarim mundam ſuper caput ipſius*; & ibid. *Et poſuerunt cidarim ſuper caput ejus.* Eodem modo Cypr. L. 2. ad Quirin. c. 13. Curt. lib. 9. cap. 7. PEDEM SUPER *cervicem jacentis* IMPOSUIT.

Pag. 190. lin. 6. *Nec omninò repetitus eſt.*] Doctiſſ. Nurr. hunc locum nimis extendit. Sed Pollio CONTRA Cecilii noſtri opinionem tres nobis repræſentat epiſtolas, quibus Betſoldus & Artabandes Reges libertatem Valeriani à Sapore poſtulaverunt. Quamobrem hæ epiſtolæ Cecilio incompertæ omninò videntur; niſi probaveris, nihil aliud ejus verbis ſignificari, quàm ipſum à NULLO nomine Romano aut Romanis ſubdito fuiſſe repetitum. Quid ſi ſimpliciſſimè exponas de filio, de quo unicè præceſſit, ut ſubintelligatur pronomen, uti ſæpè: non invenit ultorem (eum), nec (ab eo) repetitus eſt.

Ibid. *Poſteà verò quàm.*] Eleganter, ut Lib. IV. c. 15. *Antè obierunt, quàm*; ibid. *Poſteà verò animadverſa ſunt, quàm, &c.*

Lin. 13. *Singularis Dei.*] Et hîc ſe prodit Lactantius, cujus loca ad Lib. I. Inſt. cap. 4. extr. collegimus.

CAPUT VI.

Pag. 191. lin. 2. *Crudelibus factis.*] Ut Lib. V. cap. 1. *Errores . . . crudelibus factis coacervant.*

Lin. 4. *Cænofrurio.*] Scripſimus per *æ*, non *œ*, ut editi perperàm. Græcis enim καινὸν φρύριον, id eſt, novum caſtellum, ſignificat Cænophrurium. Cell. Notit. Orb. Antiq. lib. 2. c. 15. p. 1315. & Nurr. p. 219.

CAPUT VII.

Pag. 191. lin. 1. *Malorum machinator fuit.*] Epitom. c. 8. *Dæmonum princeps auctor & machinator malorum.*

Lin. 10. *Provinciæ quoque in fruſta conciſa.*] Ex hoc videmus originem multiplicationis provinciarum, quæ aliundè non clarè cognoſcebatur. Numerum novum provinciarum exhibent Notitia Imperii utriuſque, & alia notitia Epiſcopatuum, & Libellus provinciarum Schonovii, quem nuper cum Sexto Rufo edidimus, & in Occidentali imperio ipſe Sextus Rufus, ſive Rufus Feſtus. *Cell.*

Ibid. *Multi Præſides.*] Id eſt, provinciarum Rectores.

Pag. 192. lin. 4. *Nec quoque tolerari poſſunt.*] MS. *Hæc quoque.* Pro hâc lectione ſubſtituitur *Nec quoque.* At quorsùm illud? Annon jam in ſuperioribus de indictionibus occaſione militum locutus eſt? Clarum eſt quid velit, potuiſſe equidem hæc adhùc tolerari, ſi ejus animus inſatiabilis hîc ſubſtitiſſet. Mieg. ad illuſtr. Van-Maſtricht, qui Miegii ſententiam adprobavit.

Lin. 6. *Opes . . . congerebat.*] Et hæc phraſis Lactantii, ut ad Epitomen notavi.

Lin. 15. *Hic moneta.*] Ædificium, officina monetæ cudendæ & obſignandæ. Ammianus lib. 22. cap. 28. *Aram in monetâ, quam regebat, recèns locatam evertit.* Lege 3. C. Th. de falsâ monetâ: *In monetis tantùm noſtris cudendæ pecuniæ ſtudium frequentetur.* Cell.

Lin. 20. *Ità ſemper dementabat, Nicomediam.*] Tertull. Apolog. c. 13. *Ut aliter dementire videatur, qui ſacras turres pervolat.*

CAPUT. VIII.

Pag. 193. lin. 1. *Quid frater ejus.*] Ità Mamert. in Paneg. I. Maximiano Herculio dicto c. 1. *Reverà, Sacratiſſime Imperator, meritò quivis te tuumque* fratrem (Diocletianum) *Romani Imperii dixerit conditores.*

Lin. 3. *Æqua.*] Id eſt, æqualis. Vide indicem.

Lin. 10. *Effoderentur . . . lumina Senatûs*] De Româ Lact. L. VII. Inſt. c. 25. *Ne tyrannus . . . lumen illud effodiat.*

Pag. 194. lin. 2. *Quacumque iter fecerat.*] Eadem verba Lib. IV. cap. 15. & Lib. V. cap. 17.

Lin. 4. *Cupiditati.*] Id eſt, avaritiæ: more Lactantii Lib. I. Inſt. cap. 20. Lib. V. cap. 6.

Digitized by Google

CAPUT IX.

Pag. 194. lin. 3. *Naturalis*].Sic Jul. Capitol. in Maximinis cap. 20. *Senatus Maximini & NATURALEM & neceſſariam* CRUDELITATEM *timens*. Vim τῦ *naturalis* Caſaubonus ad Perſ. Sat. 2. pag. 225. illuſtrat.

Pag. 195. lin. 3. *Concitatus . . . exemplis.*] En Lactantium Lib. VI. cap. 23. *Exemplo ipſo concitata.*

Lin. 14. *In litteris ad ſe datis audiſſet.*] Audiſſet Diocletianus ex litteris Galerii. *Cell.* Imò Galerius audiſſet, ſive vidiſſet.

Lin. 16. *Ut ex Marte ſe procreatum.*] Imitatus Diocletianum, qui ſe Jovium; & alterum Maximianum, qui Herculium, quaſi à diis progenitoribus, adpellaverunt. De Galerio Epit. Victoris cap. 57. *Is inſolenter adfirmare auſus eſt, matrem more Olympiadis, Alexandri Magni creatricis, compreſſam dracone, ſemet concepiſſe.* Cell.

Lin. 19. *Poſteà enim quàm.*] Sic. cap. 5. *Poſteà verò quàm.* Lib. IV. Inſt. c. 15. *Poſteà verò animadverſa ſunt, quàm*

CAPUT. X.

Pag. 196. lin. 1. *Quùm ageret.*] Amat hanc locutionem hoc ſenſu Lact. Lib. IV. cap. 27. ubi eadem res, & Lib. IV. cap. 23.

Lin. 3. *Scientes Dominum.*] Lib. III. cap. 29. *Qui Deum ſciunt*; ut Lib. VII. Inſt. c. 20. *Qui Dominum ſcierunt*, id eſt, *Fideles.*

Lin. 4. *Impoſuerunt frontibus ſuis immortale ſignum.*] Vid. quæ notavi ad Lact. Lib. IV. c. 26. Nurrius ad hæc verba Cecilii p. 183. locum Lactantii planè pervertit. ☞ Ut ait, aut veriùs ſicut ſomniat Bunemannus. Miror quantùm hoc loco exagitentur Acatholici: hi enim nil non movent ut eliminent vim hujus Lactantiani teſtimonii, quod multùm facit in gratiam Orthodoxorum rituum Eccleſiæ Catholicæ. Iſtud enim immortale ſignum ad Chriſtum ſolum refert Bunemannus. Sed legat ipſe locum; legat attentè & videbit non tantùm à Chriſto per impoſitum frontibus Chriſtianorum ſignum fugatos eſſe Dæmones; verùm etiam miniſtros Diocletiani, qui fortaſſè cùm ſacrificiis aſſiſterent, tunc ab iis fugabantur Dæmones, ſtatim atque imponebant ipſi frontibus ſuis immortale ſignum, id eſt, ſignum Crucis, ſicuti eo tempore uſus erat in veteri Eccleſiâ. Vide quæ annotavimus ad hoc caput de Mort. Perſec. & ad caput 27. libri IV. Divin. Inſt. p. 346. Tom. I.

Lin. 6. *Non litaſſent.*] Vide not. ad Lib. IV. c. 27. *Sacra nullo modo litant*

Pag. 197. lin. 1. *Non eos tantùm . . . ſed.*] Ponit hîc, ut alibi, *ſed*, pro *ſed etiam*, ut c. 15. c. 26. c. 33.

Lin. 8. *Senem vanum.*] Sc. Diocletianum. Elucet Lactantii ſtylus. Lib. III. c. 18. *Videlicèt ſenex vanus . . . fingit.*

CAPUT XI.

Pag. 197. lin. 2. *Quæ quùm eſſet . . . epulas exhibebat.*] *Quæ quùm eſſet*, expono, *qualis quùm eſſet*, ſive *quùm ità ſuperſtitioſa eſſet. Dapes* hîc *rem divinam* notant; *dapes* enim *erant deorum*, *epulæ* verò *hominum.*

Lin. 3. *Cum Gentibus.*] Id eſt, *Gentilibus*, ut Lact. Lib. II. c. 13. *Sic aberrantes à notitiâ Dei*, gentes *eſſe cœperunt.*

Pag. 198. lin. 3. *Libenter mori ſolere.*]Egregiè illuſtrat Kortholt. Pagan. Obtrect. L. 3. c. 10. & 11. Lact. lib. V. c. 17. Epit. c. 6.

Lin. 13. *In eamdem ſententiam congruerunt.*] Adparet Lactantius ex lib. I. cap. 4. *In unam ſententiam congruebant.*

Lin 14. *Ne ſic quidem.*] Ità rectè corrigunt Columb. & Cell. at Baluz. Nurr. reliqui, *Nec ſic quidem.*

Lin. 15. *Ad Apollinem Mileſium.*] Vide lib. IV. c. 13. *Cell.*

CAPUT XII.

Pag. 198. lin. 2. *Ut quaſi terminus imponeretur huic religioni.*] *Quis*, inquit Bauldrius, *cum auctore terminum imponere, pro finem imponere, uſurpavit?* Sed iterùm in hâc phraſi agnoſcitur Lactantius; ità enim invenio in lib. IV. Inſt c. 19. *Et ideò Sibylla impoſiturum eſſe morti terminum dixit poſt tridui ſomnum.* Pari modo ſimplici uſus eſt Apulei. lib. 4. Metam. pag. 147. *Et ille quidem dignum virtutibus ſuis vitæ terminum poſuit.* Eutropius lib. 4. c. XI. n. 6. *Belloque terminum poſuit.* Et Lact. iterùm lib. VII. cap. 2. dixit: *Ut injuſtum hoc ſeculum . . . terminum ſumat*, pro *finem ſumat.* Sic terminum habere lib. VII. c. 5. & c. 10.

Pag. 199. lin. 5. *Ad Eccleſiam.*] Ædem Chriſtiani conventûs, templum Chriſtianum in urbe Nicomediâ. Atque ità non tantùm Scriptores Chriſtiani illorum temporum, ſed ipſi etiam de Chriſtianis Profani hoc vocabulo utuntur. Zoſimus lib. 5. cap. 24. λάθρα τοίνυν φλόγα τῇ ἐκκλησίᾳ τινὲς ἐμβαλόντες . . . ὥστε τὸ ἘΚΚΛΗΣΙΑ κατεφλέγετο πᾶσα. Cell.

Ibid. *Profectus.*] In MS. *pfectus*, quod eſt *profectus*. Sed Spark. editor Cantab. Cuperus, Columbus, Allix, Burnetus, Gale, Bauldr. & Nurr. p. 134. etiam Heumannus conſentiunt legendum, *præfectus*. Diocletianus enim cum Galerio Maximiano erat in palatio.

CAPUT XIV.

Pag. 200. lin. 5. *Chriſtianorum nomen.*] Ità quidem lib. V. c. 4. *Contra religionem nomenque Chriſtianum*; & iterùm de Mort. Perſ. c. 46. *Chriſtianorum nomen.*

Lin. 10. *Sedebat ipſe.*] Ut judex, ex mente G. Van-Maſtricht. Sic lib. V. Inſt. cap. 9. *Si judices ſedeant.* Lib. VI. c. 18. *Sedet . . . judex.* Quintill. lib. 6. Inſtit. c. 2. *Judex ſedens.*

Ibid. *Igne torrebat.*] Eſt ille frequens in torturâ, maximè tyrannis. Si ex diſciplinâ noſtrâ corrigendum, legerem, *terrebat*. Hoc erat judicum in contumaces, & qui confiteri nolebant, *terrere*.

CAPUT XV.

Pag. 201. lin. 1. *Sed.*] Id eſt, ſed etiam. Not. c. 10.

Lin. 5. *Deducebantur.*] Ad ſupplicium; ut Plinius lib. 10. epiſt. 97. ſect. 3. *Perſeverantes duci juſſi.* Vide quæ nos ibi; & adde noſtrum c. 40. *Cell.*

Ibid. *Deducebantur.*] Meliùs, *ducebantur*. Conf. Lact. lib. IV. c. 18.

Pag. 202. lin. 1. *Aræ . . . pro tribunali.*] Doctè hæc illuſtravit M. Tob. Wagner in diſſ. de Aris in Curiis & pro Tribunali apud Romanos poſitis, Lipſ. 1732. p. 22. ſqq. p. 35.

Ibid. *In ſecretariis ac pro tribunali.*] Hæc jungit, quoniam ſecretarium ſive conclave, in quo judices reorum cauſſam expendebant, ac ſtatuebant ſententiam de tribunali pronuntiandam, erat tribunali proximum, imò velo ſæpiùs tantùm disjunctum.

CAPUT XVI.

Pag. 202. lin. 1. *Præter Gallias*] Quibus Conſtantius, miti ingenio princeps, tum præerat. *Cell. Præter*, id eſt, *exceptis Galliis.*

Lin. 5. *Nomina poſſim.*] MS. Colb. *poſſim*; atque ità Pierius in antiquis penè omnibus in Virg. repent, quod non invenuſtum ipſi viſum; nec aliter Hieron. ep. ad Pammach. ed. Eraſm. f. 163. & ad Oceanum Epitaph. Fabiolæ f. 199. citat. Undè recepi.

Lin. 7. *Præter cæteros.*] Id eſt, *præ cæteris.* Ità ſæpiùs Lactantius. Notavi ad lib. I. c. 7.

Pag 203. lin. 9. *Quàm jucundum illud ſpectaculum Deo.*] Minuc. Fel. c. 37. *Quàm pulchrum ſpectaculum Deo, quùm Chriſtianus cum dolore congreditur.* Cypr. de Lapſis f. 277. *Repugnaſtis fortiter ſeculo, ſpectaculum glorioſum præbuiſtis Deo.*

Lin. 10. *Candidos equos.*] Albi equi curribus triumphantium jungebantur. Tibullus lib. 1. El. 7. v. 9.

At te victrices lauros, Meſſalla, gerentem,
Portabat niveis *currus eburnus equis.*

Ibid. *Potiſſimùm.*] Ità utitur Lactantius hàc voculâ lib. II. c. 3. & lib. I. c. 11.

Lin. 16. *Fidem ac devotionem.*] Has voces libenter jungit. Vid. not. ad lib V. c. 19.

CAPUT XVIII.

Pag. 205. lin. 2. *Ut eum cogeret imperio cedere.*] Ità Baluz. correxit, quem omnes ſunt ſecuti. In MS. *Ut eum cogeret imperium credere*; & iterùm MS. inf. *Si ipſe credere noluiſſet.* Eſt ſuprà extr. . . . *imperium . . . tradidiſſet*; c. 19. *Imperium validioribus tradere.* Undè & hoc loco paullò propiùs legas, *Imperium . . . tradere*, niſi & *credere* tolerari poteſt.

Pag. 206. lin. 5. *Gubernaculum reipublicæ*] Ut lib. I. cap. 1. *Gubernaculum reipublicæ . . . teneas.*

Lin. 8. *Jam ſpe invenerat.*] Ità ferè Salluſt. Jugurth. c. 20. fin. *Totum ejus regnum jam animo invaſerat.*

Pag. 207. lin. 1. *Annos quindecim, in Illyricum.*] Bauldr. *Annos quindecim (quibus) (quùm) in Illyricum*; quo duce Nurr. p. 306. poſt *annos quindecim*, in MS. prætermiſſum putat *ex quo* (non malè), vel *ex quibus* (at hoc illatinè), aut quid ſimile: ſed poſſet poſuiſſe more Poëtico.

Lin. 8. *Communi conſilio omnium.*] Iterùm ſibi fingit Nurrius ambiguitates. At utì ſup. *Omnes Auguſti nuncuparentur*, Galerius diſtinctè exponit per quatuor pares; ità ſequentia docent, ne poſſem quidem aliter *communi conſilio omnium* exponi, quàm, *communi conſilio & Imperatorum & Cæſarum.* Notes quoque voces, *communis omnium*, libenter jungi à Lactantio bonorum exemplo: ſic c. 23. *Communis luctus omnium*; & Epit. c. 55. *Communa omnium bonum*.

Pag. 208. lin. 3. *Eratque tunc præſens.*] Submitto doctis meam opinionem, anne Anonymi Valeſiani verba hunc admittant ſenſum: *Galerium ideò potiùs Severum feciſſe Cæſarem, quòd eſſet ignobilis moribus & ebrioſus, quùm Conſtantinus ejuſmodi vitia non noſceret, ſed longè ab iis eſſet, tanquàm ſanctiſſimus adoleſcens & probis moribus.* Subjiciam ipſa Anonymi verba: (Galerius) *annos imperavit XIX. Severus Cæſar* IGNOBILIS & MORIBUS & NATALIBUS, EBRIUS, & OB HOC (ebrietatem maximè) *Galerio amicus. Hunc ergò & Maximinum Galerius Cæſares fecit, Conſtantino* NIHIL TALE *noſcente;* & mox ſequitur de Galerio apud Anonymum: *Galerius ſic ebrioſus fuit, ut juberet temulentus, &c.* Id enim nemo facilè negabit, *noſſe*, *noſcere*, *peritum eſſe*, non rarò de vitiis dici; atque hinc princeps Nurrii argumentum non minùs incertum, quàm ipſe Anonymus auctor.

Lin. 15. *Cui nox pro die.*] Imitatur Cic. in Piſon. cap. 22. *Nonne tibi nox erat pro die?*

Pag. 209. lin. 3. *Quis eſt.*] Ait Diocletianus.

Lin. 4. *Meus, inquit, adfinis.*] Galerii ſororis filius, laxâ notione adfinitatis. *Epit. Victor.* & *Zoſim.* 2. 8. 1. Cell.

Lin. 8. *Tu videris ... non erit.*] Loquitur Diocletianus, cujus verbis Lactantius hoc colloquium concludit. In hoc verò colloquio doctiſſ. Nurr. tantas difficultates eſſe putavit, ut ſine magnâ animi contentione, & ſingulis quibuſque dialogi hujus verbis ponderatis, nemo facilè agnoſcere poſſit, quæ à Diocletiano aut Galerio dicta ſint; atque ob has tantas difficultates interpretes certas litteras colloquentium verbis diverſis addidiſſe dicit: debuiſſe verò ipſum Scriptorem ejuſmodi notas præfigere. Deindè interpretes, ſi res tam difficilis fuiſſet, forsàn in adſignandis perſonis hîc lapſi eſſent: ſed quùm præter unum Bauldrium omnes verba Diocletiani & Maximiani Galerii rectè indicaverint, ea ipſa convenientia teſtatur de hujus colloquii perſpicuitate; imò Baluzius, Columbus, Cuperus, alii nullas notas perſonarum colloquentium adpoſuerunt; quod ubi à Toinardo, Cellario, Walchio & nobis factum, non tantæ obſcuritatis cauſsâ, ſed eorum in gratiam eſt factum, qui aut feſtinant, aut hebetis nimis ingenii ſunt, aut in ſuâ ſententiâ libenter ab aliis confirmari volunt. Si quædam videntur minùs clara, eò accidit, quod iſtud colloquium aliis Hiſtoricis omnibus ignotum eſt. Lactantius verò, ut rectè Baluzius cenſuit, qui Nicomediam à Diocletiano fuerat accitus, qui frequens erat in Palatio, meliùs hanc hiſtoriam ſcire potuit, quàm illi, qui poſteà animum ad ſcribendas hiſtorias adpulerunt.

CAPUT XIX.

Pag. 209. lin. 5. *Maximianus ipſe.*] Nurr. p. 258. & p. 279. cum nonnullis exponit de *Maxim. Herculio*: ſed rectiùs videtur ſumi *de Maxim. Galerio*; nam de eo hoc capite ſermo infrà, & ità pronomen IPSE requirit, quod eodem modo de *Galerio Maximiano* c. 18.

Pag. 210. lin. 7. *Exutum veſtem privatam.*] Spark. & Bauldrius malunt, *veſte privatâ.* Sed fatua lectio MS. quod habet *exuto*. Noto ad Lact. lib. IV. c. 14. *Indutus veſtimenta ſordida.*

Lin. 13. *Orientem calcandum.*] Cic. 2. Philipp. c. 23. *Quùm Cæſar huic ... conculcandam Italiam tradidiſſet.* Lact. lib. VI. cap. 18. *Dolorem mortemque calcamus.*

CAPUT XX.

Pag. 210. lin. 1. *Se ... dominum eſſe ferebat.*] Bauldrius tentavit, *eſſe rebatur.* Certè MS. *ſe ... eſſe ferebatur.* Columbus *eſſe* delet; ità enim Velleius lib. 1. c. 11. qui ſe Philippum *ferebat.* Tacitus Annal. lib. 1. cap. 2. *Conſulem ſe ferens.* Idem Heumannus comprobat.

Pag. 211. lin. 7. *Nuncuparet Auguſtum atque fratrem.*] Ut ſuprà cap. 8. & in Legibus *divi fratres* Marcus & Lucius Antonini. Nec verò id perpetuum; nam & Auguſti filios ſuos Auguſtos Imperatores fecerunt, ut Severus, Philippus, Theodoſius. *Cell.*

Lin. 8. *Tunc verò ipſe.*] Ipſe Galerius, hoc conſilio ſe oblectans. *Cell.*

Lin. 12. *Candidianus,*] Filius Galerii, tum novennis. *Cell.*

Ibid. *Inexpugnabili muro.*] Ità ſolet Lactantius. Lib. IV. c. 27. *Tanquàm inexpugnabilis murus.*

CAPUT XXI.

Pag. 211. lin. 6. *Sic agebat, ut & ipſe.*] Heum. *Id agebat, ut reapsè.* Ego quidem mallem, *Sic agebat, ut* TACITE *libertatem hominibus auferret.*

Pag. 212. lin. 1. *Decuriones.*] Erant præfecti & principes cujuſlibet ordinis, qui de curiâ vocabantur. At ſicut varia illorum fuerunt genera, ſic etiam munera & officia, quæ à

Digitized by Google

Gothofredo deſcripta invenies.

Lin. 10. *Artus diſſiparentur.*] Lact. lib. V. c. 11. *Non tantùm artus hominum diſſipat;* & Epit. c. 66.

Pag. 213. lin. 7. *Lecta oſſa, & in pulverem comminuta, &c.*] Eòdem pertinent verba lib. V. Inſt. cap. 11. *Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem poteſt pro merito deſcribere, quæ uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis ſævit, & non tantùm artus hominum diſſipat, ſed & oſſa ipſa comminuit, & in cineres furit, ne quis exſtet ſepulturæ locus, quaſi verò id adfectent qui Deum confitentur, ut ad eorum ſepulcra veniatur. Legere oſſa* hîc eſt *conferre, colligere*

CAPUT XXII.

Pag. 213. lin. 4. *Domeſtici.*] Erant, qui varias in ſcholas diviſi intra palatium familiariùs militabant, ità tamen, ut aliqui nonnunquàm mitterentur in provincias.

Lin. 6. *Illa his levia.*] Id eſt conſequentia reſpectu priorum, quaſi levia ſunt habita. Veſtigia veræ lectionis ſubeſſe patet ex lib. V. Inſt. cap. 9. *Ut, quæ levia ſunt atque uſitata, dicamus.* Lib. VI. c. 23. *Hæc tamen apud illos levia & quaſi honeſta ſunt.*

CAPUT XXIII.

Pag. 214. lin. 1. *Communis . . . omnium.*] *Communis omnium* eleganter junguntur. C. 18. *Communi conſilio omnium.* Lib. III. Inſt. c. 18. *Communis omnium pater.* Conſ. de Irâ c. 5.

Pag. 215. lin. 6. *Alii ſuper alios mittebantur . . . addentibus.*] Phraſis *alii ſuper alios* multis fruſtrà ſuſpecta eſt. Livius lib. 6. cap. 10. fin. *Tot ſuper alia aliis bellis;* lib. 8. c. 38. *Alii ſuper alios . . . vociferabantur;* lib. 26. c. 4. *Jacula . . . alia ſuper alia emittunt;* lib. 33. c. 7. Alios *ſuper alios nuntios mitterent;* c. 2. *Alii ſuper alios recurrentes.* Plinius lib. 6. ep. c. 31. *Alia ſuper alia;* lib. 7. ep. c. 8. *Aliis ſuper alias epiſtolis.*

Lin. 16. *Contra . . . jus humanitatis.*] Eadem Lact. lib. V. cap. 19. *Qui contra jus humanitatis, contra fas omne lacerantur.* Conſ. lib. V. cap. 22. & lib. VI. cap. 10. *Qui contra jus humanitatis & fas omne ſpoliant.*

CAPUT XXIV.

Pag. 216. lin. 4. *Superiùs expoſui.*] Etiam in levioribus agnoſcitur Lactantius lib. IV. Inſt. cap. 26. *Sicut ſuperiùs expoſui.*

Lin. 7. *Inſidiis adpetiverat, &c.*] Illuſtrat Nurrius p. 322. 387. In MS. eſt, *In inſidiis;* at IN meritò Boherell. Grævius, Tollius proſcribunt.

Lin. 9. *Sub obtentu.*] Ut lib. II. Inſt. cap. 4. & cap. 6.

Lin. 10. *Dei manus hominem protegebat.*] Sic quoque Lactantius lib. II. cap. 15. *Quos* MANUS DEI *potens & excelſa . . . protegit.* Lib. VII. cap. 26. de hoc ipſo Conſtantino: *Te dextera Dei potens ab omnibus periculis protegit.*

Pag. 217. lin. 6. *Militibus commendato.*] Nam & patris voluntate, & militum unà conſenſu imperium eſt conſequutus. *Julian. Orat.* 1. p. 13. *Cell.*

Lin. 9. *Sanctio.*] Heum. legit, *functio.* Nihil videtur corrigendum: ſic cap. 48. *Hujus ſanctionis* noſtræ *benevolentiæ forma;* & denuò: *Hujus benevolentiæ noſtræ ſanctio.* Mox MS. *reſtituta.* Vitioſè.

CAPUT XXV.

Pag. 218. lin. 7. *Non Imperatorem, ſicut erat factus.*] At Conſtantinum à patris morte ad nuptias Fauſtæ uſque, non Imperatorem, ſed Cæſarem fuiſſe, probatur tum ex nummis apud Cangium & alios, tum ex Panegyrico utrique ſimul, Maximiano ſocero & Conſtantino, dicto, cap. 1. & 5. ſi quis Zoſimo forsàn in hoc fidem nolit habere lib. 2. cap. 9. *Cell.*

Ibid. *Non Imperatorem.*] Variant Scriptores. Euſebius cum noſtro conſentit: quid de aliis & incerto auctore Panegyrici ſentiendum, cum curâ docet Nurr. p. 393. ſeq. Mox MS. pro more ſuo, *cum Maximiano.*

CAPUT XXVI.

Pag. 218. lin. 8. *Nancti.*] Ità MS. quod defendit Columbus cum doctis nonnullis. Sic codex Florentin. in Pandect. lib. 1. tit. 2. de Orig. Juris, *Qui ſcientiam nancti ſunt;* & Gloſſ. Cyrill. f. 437. δραξάμενος, *nanctus;* & Codex Petri Danielis in Val Max. lib. 4. cap. 4. n. 6. *Nancti.* Edit. Torren. p. 371.

Pag. 219. lin. 19. *Dedit ſeſe ipſe.*] MS. *Dedit de ſe ipſe.* Hinc Heum. *Dedidit ſe ipſe.*

Pag. 220. lin. 2. *Ab hoc cœpit ſuos perſequi.*] MS. *Ab hoc capite ſuos perſequi.* Cogitavi quoque legi poſſe, *Ob hoc ſuos cœpit perſequi*, id eſt, ob Severum occiſum Galerius ſuos, generum ſcilicèt & generi patrem, perſequi cœpit.

Digitized by Google

CAPUT XXVII.

Pag. 220. lin. 4. *Et rebus cœptis inimicis diligenter inſtruens.*] Ego ſuſpicabar ob litterarum ſimilitudinem legendum : *Urbe munitâ, & rebus & copiis inimicis diligenter inſtructis*, id eſt, *paratis proficiſcitur.* Eâ ratione ſunt omnia plana. h. m. Poſtquàm urbs munita, & res copiæque inimicæ diligenter paratæ & inſtructæ eſſent, proficiſcitur. Nemo enim neſcit, *inſtructus* eleganter poni pro *paratus*; atque indè ſæpè conjungi.

Lin. 11. *Civitates.*] Sæpè ponit Lactantius pro urbibus, ut ad lib. IV. Inſt. notavi.

Ibid. *Deteſtantes.*] MS. *deteſtande*: forſitàn, *deteſtata.* Fortè legendum, *deteſtando.*

Pag. 221. lin 4. . . . *Opprimi potuit.*] Pro *potuiſſet.* Sic lib. VI. Inſt. cap. 24. *Potuit eſſe verus Dei cultor, ſi quis illi monſtraſſet.* Conf. lib. II. cap. 4. *oportuit.*

Lin. 9. *Mulieres.*] Id eſt, uxores. Opponuntur his virgines, ut ad Lact. lib. I. c. 17. noto.

CAPUT XXVIII.

Pag. 221. lin. 3. *Quùm prior & major.*] Heumannus, *Quùm prior* eſſet *& major.* At alibi quoque omiſit Lactantius præcedente *quùm* verbum ſubſtantivum. Conf. lib. VII. Inſt. cap. 2.

CAPUT XXIX.

Pag. 222. lin. 2. *Quaſi ut.*] Repete dicta ad lib. III. Inſt. cap. 24. QUASI UT *ingenia oſtentent.*

Lin. 3. *Per occaſionem reconciliationis.*] Propoſitio PER hîc aliquid antiquæ elegantiæ continet, uti apud Livium & Senecam *per fidem*, quod Cæſari ſive Hirtio quoque Davies ad lib. 8. Gall. cap. 48. n. 3. vindicavit.

Lin. 4. *Quòcumque veniſſet aderat.*] Criticus Anon. ità diſtinguit : *Excluſus à ſuo. Quò cùm veniſſet, aderat ibi Diocletianus.* Placet Heumanno & mihi.

Lin. 10. *Dolo malo.*] Doli vocabulo nunc tantùm in malis utimur : apud antiquos autem etiam in bonis rebus utebantur ; undè adhùc dicimus *ſine dolo maximo* : nimirùm quia dici ſolebat *& bonus.*

CAPUT XXX.

Pag. 223. lin. 1. *Humilitatis impatiens.*] Id eſt, abjectæ & vilis conditionis impatiens. Ità more Veterum Cic. cap. 18. cap. 43. & lib. VI. cap. 4.

Lin. 2. *Machinatus eſt, quia ſemel habuit impunè. Vocat.*] Ità diſtinxi cum Galeo, Boherello, Critico Anon. & Heumanno. Anteà edebatur, *machinatus eſt; Quia ſemel abiit impunè, vocat.*

Pag. 224. lin. 2. *Supponitur quidam vilis.*] Iniquè factum, innocentis ſanguine malitiam homicidæ manifeſtare. *Cell.*

Lin. 3 *Nocte intempeſtâ.*] Sic lib. III. Inſt. cap. 15. *Se in ſpecum intempeſtâ nocte dejecit.*

Lin. 4. *Vidiſſe ſomnium.*] Criticus Anonymus corrigit, *vidiſſe* SE *ſomnium.* Certum quidem, codices antiquiſſimos repetendam ſyllabam maximè SE omittere, id quod vel ex ſolis Pandectis Florentinis conſtat.

CAPUT XXXI.

Pag. 225. lin. 1. *Etiam in nomine vicennalium ſecurem alteram.*] Inquinatiſſima verba ità Grævius purganda cenſet : *Quæ promiſerat reddere, & inani nomine vicennalium ſecurem alteram inflixit.* Videtur dici, novâ indictione, vicennalium proximè celebrandorum nomine provincias vexaſſe, ut adparatui & pompæ ludorum neceſſaria conquirerentur.

Ibid. *Etiam in nomine vicennalium.*] Lego, *Etiam nomine vicennalium*, id eſt, ſub prætextu, ſub obtentu vicennalium. Videtur *in* ex poſtremâ litterâ vocis *etiam*, aut primâ ſequentis vocis ortum.

Lin. 15. *Violenter eripias.*] Lib. VI. cap. 4. *Aliis violenter ereptis.*

Lin. 16. *Bonis ſuis everſus.*] Ità ſæpè Cicero, quem noſter ſolet ſequi. Pro Quintio cap. 31. *Bonis everti*; in Verr. cap. 42. *Aratores everſi bonis omnibus ſunt.*

Lin. 17. *Quod non erat celebraturus.*] Non enim egit vicennalia Maximianus Galerius, ſub tempus, quo celebraturus erat, aut paulò antè, fœdo morbo conſumtus. *Cell.*

CAPUT XXXII.

Pag. 226. lin. 1. *Maximinus.*] MS. pro more, *Maximianus.* Cæterùm ex Euſebii Hiſt. Eccl. lib. 8. cap. 13. noſter confirmatur; & iterùm hoc noſtro libro cap. 44. primi nominis titulum ſibi Maximinus vindicabat.

Lin. 10. *Maxentium & Conſtantinum filios Auguſtorum.*] Planè accedo Baluzio ſuſpi-

Digitized by Google

canti *Maximinum* legendum eſſe , non *Maxentium*. Hunc enim ut hoſtem publicum odio Galerius proſequebatur , ut ejus hâc partitione rationem nullam habere poſſet , neque Maximinum præterire , qui quamvis non genitus Auguſto patre fuiſſet , fuit tamen ab Auguſto adoptatus.

Ibid. *Maxentium.*] Corrigit Granvillius , *Maximinum* , multiſque illuſtrat in epiſt. de Numo Maximini , quæ adhæret Banduri Bibliothecæ Numar. ed. J. A. Fabricii p. 278-281. Add. Heumannum.

CAPUT XXXIII.

Pag. 227. lin. 5. *Vix tamen.*] *Rectè*, inquit Heumannus, Boherellus & Galeus reſcribunt, *vix tandem.* Propertius lib. 3. El. 20. v. 7. VIX TAMEN *aut ſemel admittit , quùm ſæpè negavit.* Ovidius Heroïd. Ep. Oreſtæ : *Vix equidem memini , memini tamen.* Phædr. lib. 4. fab. 5. ÆGRE (id eſt , *vix*) *recepti* , TAMEN *evaſerunt necem.*

Lin. 11. *Medici . . . trahuntur.*] Cellarius exponit , *advocantur.* Rectè. Sic Lactant. lib. I. cap. 17. *Medicum . . . curando juveni* advocavit. Nurrius: *Non malè*, inquit p. 328. dixit , *trahuntur* , id eſt , nolentes & inviti. Nam , ut habet verſio Euſebii lib. 8. cap. 18. extr. H. E. *Ex medicis alii , quùm nec ipſam odoris gravitatem ſuſtinere poſſent , interficiebantur ; alii , quùm nullum remedium adferre poſſent . . . ob id ipſum necabantur.*

Ibid. *Humana manus.*] Ipſe Cicero non refugit hunc ſonum , ut notavi ad Lact. de Irâ cap. 2. *humanâ manu.*

Lin. 12. *Confugitur ad idola . . . orantur.*] Sic lib. II. Inſt. cap. 1. *Ad Deum confugitur . . . Deus . . . oratur.* De *Aſclepio* conf. lib. I. Inſt. cap. 17. *Aſclepium . . . advocavit.*

Pag. 229. lin. 5. *Edictum miſit hujuſmodi.*] Præſcripti ſunt tituli Imperatorum , non Galerii tantùm , ſed Conſtantini etiam & Licinii. *Cell.*

CAPUT XXXIV.

Pag. 230. lin. 1. *Ne quid contra diſciplinam agant.*] Plinius lib. 10. ep. 82. (79.) *Si qui contra diſciplinam geſſerint* , id eſt , egerint.

Lin. 4. *Preſtetur incolumis.*] Editi , *perſtet* : At MS. *perſtetur* : undè commodè , uti Critico quoque Anonymo & Heumanno viſum , *præſtetur*. Nam Euſebius vertit , [illegible]. Si cui tamen placeat *perſtet* , conferat c. 18. fin. *Reſpublica ſtaret incolumis.*

CAPUT XXXV.

Pag. 231. lin. 1. *Nicomediæ . . . menſis ejuſdem.*] In MS. legitur : *Idque cognitum Nicomediæ menſis quidem , quùm futura eſſent vicennalia Kl. Mar. impendentibus.*

CAPUT XXXVI.

Pag. 231. lin. 1. *Pervolavit.*] Heum. *provolavit.* Benè ; niſi *pervolavit* indicat diligentiam in accelerando itinere , ut *per* in compoſitis auget vim verbi : undè interpres Gall. *ſe rendit en diligence dans l'Orient.*

Lin. 5. *Diverſas ripas.*] Littora freti Chalcedonii armati tenebant ; in Bithyniæ orâ Maximiani , in Thraciæ , Liciniani. *Cell.*

Lin. 14. *Miniſterio ſubnixi.*] Ex more Lactantii lib. IV. Inſt. cap. 10. *Juriſdictione ſubnixi* ; lib. IV. cap. 10. *Poteſtate ſubnixum* ; lib. V. cap. 6. *Gladiorum poteſtate ſubnixi.*

Pag. 232. lin. 1. *Colerent.*] Mallem cum Galeo , Critico Anonymo , Heumanno , *coirent.*

Lin. 2. *Parùm hoc fuit , niſi etiam.*] En Lactantii ſtylum lib. I. cap. 10. *Parùm videbatur , niſi etiam* ; lib. V. cap. 9. *Parùm habent . . . niſi etiam* ; lib. VII. cap. 3. *Et hoc parùm eſt . . . niſi etiam.*

Lin. 3. *Superponeret.*] Hoc verbi , inquit Columbus , frequentiſſimum illo ævo ; addit occurrere etiam apud Minucium Felicem. Lactantius ipſe lib. II. cap. 2. *Quid capitibus veſtris terram ſuperponitis ?*

CAPUT XXXVII.

Pag. 233. lin. 3. *Debita.*] Heumann. *tributa* legendum cenſet.

Ibid. *Hinc fames , agris ferentibus.*] Alii corrigunt , *agris non ferentibus* ; alii , *agricolis non ferentibus.* Et rectè Nurrius : *Quamvis* , inquit , agri multos fructus ferrent , homines tamen fame enecabantur ; quia Maximini ſatellites & vina cuncta , & fruges omnes , ac quæcumque agri ferrent , immani crudelitate auferebant , ut ea in fiſci publ. gratiam aliis in regionibus venundarentur.

Lin. 8. *Aureis nummis expungeret.*] Quod eſt , *ſatellites pretioſis veſtibus & aureis nummis. Rejiciendi genus eſt , protinus aliud invicèm*, Seneca lib. 4. Ben. c. 40. *mittere , & munus munere* EXPUNGERE.

Lin. 10. *Dabat , ut quiſque.*] Prius editi , *dabat prout quiſque.* In MS. teſte Critico Ano-

Digitized by Google

nymo, *dabatur quiſque*: hinc ille Criticus rectiùs fecit, *dabatur, ut quiſque*. Addo, aliorum *prout* me nuſquàm alibi in Lactantio obſervaſſe.

Lin. 11. *More clementium latronum.*] Qui clementes videntur, quandò aliorum bona, opes & pecuniam ſalvâ eorum vitâ detrahunt, ut rectè Nurrius pag. 352. Cicero lib. 2. Philipp. cap. 3. *Quod eſt aliud beneficium latronum, niſi ut commemorare poſſint, iis ſe dediſſe vitam, quibus non ademerint.*

CAPUT XXXVIII.

Pag. 233. lin. 2. *Et tamen his verbis exprimere pro indignatione non poteſt.*] Puto excidiſſe MENS ob ſimilitudinem prioris vocis. Hinc lego: *Et tamen* MENS *his verbis, &c.*

CAPUT XXXIX.

Pag. 235. lin. 6. *Luctûs tempore.*] Seneca ad Helviam cap. 16. *Majores decem menſium ſpatium lugentibus viros dederunt.*

Ibid. *Legatis primis.*] Editi omnes, *Legatis præmiſſis*. At MS. *primis*. Ad indicandam impudentiam videtur dixiſſe *legatis primis*, id eſt, *per primos jam legatos*.

Lin. 11. *Nominis ac loci.*] Id eſt, dignitatis. Lib. V. Inſt. c. 1. *Non ignobilis... loci.* Spartianus in Antonino Getâ cap. 3. *Sed jam optimi in republicâ loci.* Lampridius in Alex Sever. cap. 5. *Non magni ſatis loci.*

Lin. 14. *Comites.*] *Obſerves*, inquit Heumannus, *fœminini generis eſſe*. Addo ſic poni lib VI. Inſt. cap. 21. *Quæ comes & ſocia.* Nam apud alios fœmininum hujus vocis eſt ſatis frequens.

CAPUT XL.

Pag. 236. lin. 14. *Duci jubentur.*] Sc. ad ſupplicium. Sic. Lact. lib. V. Inſt. cap. 17. *Quùm jam ſponſor ejus duceretur.* Ubi plura.

CAPUT XLI.

Pag. 237. lin. 6. *Deprecetur.*] Valdè precetur. Cic. lib. 12. epiſt. 24. *Legatos Senatus non ad deprecandam pacem, ſed ad bellum denuntiandum miſerat.*

Ibid. *Deprecetur.*] MS. *deprecatur*. Illud prius rectius, pro *precetur*, ex indole Lactantii, cujus exempla indicavi ad lib. V. Inſt. cap. 17.

Ibid. *Perfectâ legatione.*] Sic omninò cum Heinſio legendum, pro edd. ex MS *imperfectâ*; niſi malis, JAM *perfectâ legatione*.

CAPUT XLII.

Pag. 237. lin. 1. *Senis Maximiani ſtatuæ... revellebantur.*] Confirmantur ab Euſebio H. E. L. 8. c. 13. L. 1. Vit. Conſtantin. c. 47. de quibus diſputant Baluzius & Nurrius p. 289.

Lin. 10. *In odium vitæ deductus.*] Ità Grævius correxit. Lactantius lib. II. cap. 1. *Ad extremam mendicandi neceſſitatem deductus*; lib. II. cap. 1. *Deductus ad... cæcitatem.* Valerius Max. lib. 1. c. 1. Regulus ad captivi fortunam *deductus*. Ipſa phraſis vix invenietur.

CAPUT XLIV.

Pag. 238. lin. 5. *De Mauris atque Italis.*] Heuman. ingenioſè, *de Mauris ac Getulis*. Nempè enim hi vicini junguntur. Tolerari tamen poteſt MS. recepta lectio; nam vel maximè neceſſarium fuit, etiam ex Italis, quippè propinquioribus locis extractum exercitum Romam verſus contrahere.

Pag. 239. lin. 1. *Maxentiani milites prævalebant.*] Aliter Euſebius H. E. 9. cap. 9.

Lin. 7. *Fecit.*] Scribo cum Critico Anonymo & Heumanno, *Facit*; nam ſequitur, *notat*.

Lin. 10. *Neque his fuga nota, neque illis.*] Hæc Virgilii verba in antiquiſſimo Lactantii codice conſervata confirmant à Pierio adſerta, Lib. 10. Æn. v. 757. bis *neque... neque*, non verò, ut hodiè, *neque nec* legendum eſſe.

Lin. 15. *Inſpici.*] Proprium quaſi verbum de libris Sibyllinis. Vid. not. ad. lib. I. Inſt. c. 6.

Lin. 18. *Proterretur.*] Id eſt, terrendo proturbatur. Conf. Barthium ad Statii 2. Theb. 644. ſq. p. 587. Lambin. ad Cicer. pro Cæcinâ cap. 13. Emmeneſſ. ad Virg. lib. 12. Æn. v. 291.

Pag. 240. lin. 9. *Adversùs Imperatorem maximum.*] Imperatoris filium, qui Tranſalpinas provincias hæreditate, Italiam & Africam victoriâ tenebat. Non enim veri eſt ſimile, Senatûs illo decreto *Maximi* tum cognomen datum fuiſſe. Adi Cuperum. *Cell.*

CAPUT XLV.

Pag. 241. lin. 4. *Paucitate diffiſi.*] Gale malebat, *paucitate defecti*. Nihil mutandum. Sic Tacitus lib. 2. Hiſt. cap. 23. *Diffiſus paucitate cohortium*; uti Jac. Gronovius ex MS. Oxon. reſtituit. Contrario modo Livius lib. 6. c. 23. *Fidentes militum numero.* Lactantiana verò phraſis lib. VII. Inſt. cap. 1. *Dum..., cœleſti mercede diffidit.*

CAPUT XLVI.

Pag. 242. lin. 12. *Nuncupationis ejus.*] Quo Maximinus Cæſar creatus fuerat. Natalis ergò eſt imperii, non vitæ. Et id Licinius agebat, ut Maximinum ipſius natali vinceret, ſicut natali ſuo victus fuerat Maxentius. *Cell.* Mox MS. pravè, *implebunt.*

Lin. 17. *Quem vocant ſerenum.*] Plerique litterâ majuſculâ aut diverſis typis, quaſi eſſet nomen proprium *Serenum*: ſed omnis campus ab arboribus nudus dicebatur *ſerenus*, *lucidus*. Sic. Lact. lib. VI. Inſt. cap. 3. *Habere planum iter*, LUCIDUM *amœnumque* CAMPUM.

Pag. 243. lin. 2. *Ferri non potuit.*] Heumannus corrigit, *Perpelli non potuit.* Dixit quidem cum Cicerone noſter lib. V. Inſt. cap. 16. *Ad utilitates ſuas ... ferri*: ſed hoc minùs hîc convenit. Mallem propiùs litteris MSti. FLECTI *non potuit ad pacem.*

CAPUT XLVII.

Pag. 243. lin. 6. *Metebatur.*] Sic rectè correctum pro MS. vitioſo, *metuebatur. Metere* hoc ſenſu illuſtravi ad lib. VII. Inſt. cap. 15.

Lin. 12. *Pars autem.*] Heumann. *pars altera* corrigit; ego nihil muto: ſed ſubaudio ex prioribus, pars autem DIMIDIA.

Lin. 14. *Unâ nocte atque unâ die ... Nicomediam.*] Deeſſe videtur nomen manſionis, undè alterâ nocte Nicomediam pervenerit. Columbo videtur *fugiens*, aut ſimile deſiderari. *Cell.*

CAPUT XLVIII.

Pag. 244. lin. 3. *Gratiam Deo ... retulit.*] Alius tum Licinius fuit ab eo, qui poſteà factus eſt; laudatus etiam ab Euſebio lib. 9. cap. 9.

Lin. 4. *Proponi.*] Vopiſcus in Firmo cap. 5. *Edictum proponi juſſit.* Frequens verbum *proponere* hoc modo.

Lin. 5. *Quàm etiam.*] Alia exempla particularum *tam ... quàm etiam* dedi ad Lact. lib. V. Inſt. c. 20. *Tam contemtum ... quàm etiam ... injurias.*

Pag. 245. lin. 5. *Summa divinitas.*] Non Jupiter, ut quidam putant, ſed Deus ſummus indicatur. Conf. Nurr. p. 371. Sæpè ità Lactantius, Lib. IV. cap. 3. *Divinitas, quæ gubernat hunc mundum;* lib. V. cap. 10. *Offenſa divinitas, &c.*

Lin. 7. *Dicationem.*] Sic, pro aliorum *dignationem*, ex MS. reſtituendum. *Dicatio*; inquit Nurrius p. 371. *eſt titulus honoris, qui Præſulibus & Proconſulibus dabatur.*

Pag. 246. lin. 6. *Vicarium poſtulent.*] Diazius atque Tollius *aliquid* vicarium, *rem* vicariam intelligunt, pro reſtitutione; & iſte etiam *optaverint*, pro *putaverint*. At Cuperus & Baluzius Vicarium provinciæ interpretantur, notum ex imperii Notitiâ magiſtratum. *Cell.*

Lin. 18. *In tantis ... rebus.*] Id eſt, in tam multis. Euſeb. ἐν πολλοῖς.

Lin. 22. *Ad ... ſcientiam perferre.*] Plin. lib. 10. ep. 15. (68.) *Hæc in notitiam tuam perferre non exiſtimavi.* Cyprianus lib. 1. ep. 3. *In notitiam tuam perferenda.*

CAPUT XLIX.

Pag. 247. lin. 12. *Inſuſtentabili dolore.*] Offendo quoque in Vulg. Verſione Orat. Manaſſ. Libro 2. Paralipp. cap. 36. adjunctæ: *Quia importabilis eſt magnificentia gloriæ tuæ, & inſuſtentabilis ira comminationis tuæ.*

Lin. 13. *Hauſtam manibus terram.*] Id eſt, effoſſam. Cæſar lib. 5. de B. Gall. c. 42. *Manibus ſagulisque terram exhaurire cogebantur.* Statius lib. 3. Theb. v. 50. *Hauſtâque ... arenâ*, id eſt, acceptâ. Vid. Schol. & Barth. p. 685.

CAPUT L.

Pag. 248. lin. 3. *Valeriam, quam.*] MS. *Valerium, quem.* Prolixè Nurrius hîc conjecturas recenſet; tandem verò nihil certi poſſe conſtitui arbitratur, p. 376-379.

Pag. 249. lin. 9. *Quæ nolens Licinio.*] MS. *quæ* VOLENTI *Licinio.* Non malè, ut cenſet Nurrius p. 272. hunc ſenſum eliciens: Licinium voluiſſe in omnes invadere Galerii hæreditates, atque idcircò Valeriam confeſtim ab eo fugiſſe, ut ad Maximinum, qui uxorem habebat, ſeſe tutiùs reciperet.

CAPUT LII.

Pag. 250. lin. 3. *Corrumperet veritatem.*] Ut lib. III. Inſt. cap. 1. *Veritas corrumpitur.* Mox MS. pravè, *vel ſpecta.*

Lin. 5. *Æterna pietati.*] Heumann. *paterna.* Ut MS. Sic. lib. IV. cap. 17. *Pro æternâ ſuâ pietate.*

Lin. 6. *A lupis rapacibus ... beſtias malas.*] Ut lib. V. Inſt. cap. 23. *Beſtias malas ... voracibus lupis.* Ovidius lib. 4. Triſt. el. 1. v. 79-80. *Ut rapax ... lupus.*

Lin. 9. *Joviorum & Herculiorum cognomi-*

Digitized by Google

na.] Tanquàm ab Jove & Hercule genus ducerent, Diocletianus *Jovius*, Aurelius Maximianus *Herculius*, adpellari voluerunt. Inſcr. Grut. p. 199.

DD. NN. ÆTERN. IMPP. C. AURE.
VALERIO JOVIO DIOCLETIANO ET
M. AUR. VALERIO ERCULEO MAXIMIANO.
PIIS FEL. SEMPER AUGG. *Cell.*

Lin. 11. *Ad ſucceſſores eorum tranſlata.*] Quia Galerius, Maximinus & Licinius *Jovii* cognomen uſurparunt, Conſtantius & Conſtantinus nonnunquàm *Herculii*. Vide Valeſ. ad Euſeb. H. E. lib. 9. cap. 9. & qui hæc curatiùs perſecutus eſt, virum ſummum Henr. Noris de Liciniano nummo cap. 1. p. 56.

Lin. 12. *Delevit ea . . . de terrâ.*] Lib. V. cap. 18. *Cujus nomen . . . de familiâ deleatur.*

Lin. 15. *Pacem . . . datam.*] Ut lib. V. cap. 13. *Datâ pace*, id eſt, tranquillitate Eccleſiæ.

Lin. 16. *Mereris audiri.*] Id eſt, exaudiri; ut lib. VI. cap. 13. *An ſis dignus audiri.*

Digitized by Google

DISQUISITIO, DE AUCTORE LIBRI CUI TITULUS:

LUCII CECILII DE MORTIBUS PERSECUTORUM, QUI FIRMIANO LACTANTIO TRIBUI SOLET;

Auctore Nicolao DE LESTOCQ, *Doctore ac Socio Sorbonico, Eccleſiæ Cathedralis Ambianenſis Decano, Vicario Generali Epiſcopi Ambianenſis, & Abbate Sancti Axeoli.*

REPERTUS eſt à doctiſſimo Viro Domino Stephano Baluze in codice manuſcripto Bibliothecæ Colbertinæ, nunc Regiæ, Liber cum hoc titulo, *Lucii Cecilii liber de Mortibus Perſecutorum.* Hunc Firmiano adſcripſit, ac Pariſiis anno 1679. juſſu Joannis Baptiſtæ Colbert typis mandari curavit, tomo ſecundo ſuorum Miſcellaneorum, hâc inſcriptione præfixâ: *Lucii Cecilii Firmiani Lactantii liber de Mortibus Perſecutorum.*

Prodierunt poſteà variis in Europæ partibus iſtius libri editiones aliæ, quibus ſummo conſenſu in titulo *Lucii Cecilii* ſeu *Cælii* vocibus præfixa ſunt *Firmiani Lactantii* vocabula.

At Domnus Nicolaus Le Nourry, Ordinis S. Benedicti Monachus, vir utique eruditiſſimus, cujus ſtudio & operâ anno milleſimo ſeptingenteſimo decimo nova libri *de Mortibus Perſecutorum* editio Pariſiis adornata eſt, *Lucii Cecilii* nomina tantùm in titulo reliquit, nec *Firmiani Lactantii* voces addidit. Idque præſtitit, tum quia manuſcriptus ille codex *Firmiani Lactantii* nomina non habet, tum quia *infirma eſſe* exiſtimavit argumenta, quibus hic liber Lactantio tribuitur, *aliaque*, ut ſibi viſum eſt, *ſuppetere cenſuit, nec minimi momenti, quibus ab eo abjudicetur.*

In eâ re D. Stephanus Baluzius & Domnus Nicolaus Le Nourry conſentiunt, codicem manuſcriptum, qui unus extat, & è quo typis expreſſus eſt liber hic *de Mortibus Perſecutorum*, præter hiatus lacunaſque nonnullas, mendis

mendis infectum eſſe plurimis. Oſtendit præterea Domnus Le Nourry, *plurima eſſe loca in eo codice, quæ non ſolùm Librarii, ut aſſolet, aut oſcitatione ac negligentiâ, aut nimiâ ſcribendi feſtinatione, ſed magnâ etiam,* ut ait p. 119. *linguæ Latinæ ignoratione depravata ſunt, penitùſque corrupta.*

Quæ igitur in libro *de Mortibus Perſecutorum* ignavè, craſsè, obſcurè & mendosè ſcripta ſunt, atque à claritate ac nitore ſermonis, aut etiam opinionibus Lactantii aliena occurrunt, ea ſcribæ, non autem auctori imputanda ſunt; nec ob ejuſmodi vitia liber *de Mortibus Perſecutorum* Lactantio detrahendus eſt. Hinc tamen occaſionem arripit doctus è Benedictino ſodalitio vir Religioſus, ad probandum librum iſtum non eſſe Lactantii.

Hâc autem unicâ obſervatione prævià, nonnulla argumenta, quibus opinionem illam, quæ librum *de Mortibus Perſecutorum* Lactantio tribuit, convellere nititur Domnus Le Nourry, ruere ac ſolvi, vel leviter attendenti manifeſtum erit.

Jam ab anno 1715. duriùs, quàm par eſt, Domnum Nicolaum Le Nourry exagitaverat in Obſervationibus * Criticis, quas edi curaverat D. de la Croſe Tomo VII. Diarii Litterarii, parte I. (*Journal Littéraire* anni 1715. *à la Haye.*) ubi doctè præcipua Nicolai Le Nourry momenta evertit: ſed noſtra Diſquiſitio erit multò pacatior.

His prænotatis, quæ communi de Auctore hujus libri ſententiæ favent, ſimul & inter argumenta, quæ huic adverſari Domnus Le Nourry putat, illa, quæ peculiari reſponſione indigere mihi viſa ſunt, expendam..

1°. Titulus libri *de Mortibus Perſecutorum* præfert nomina LUCII, vel LYCII CECILII, quæ quidem videntur eſſe duo *Firmiani Lactantii* prænomina. Quamvis enim Lactantius vulgò dicatur Cælius, & deſint in libro *de Mortibus Perſecutorum* nomina *Firmiani Lactantii*; in pluribus tamen indubitatorum Lactantii operum manuſcriptis nominatur *Lucius Cecilius*, & in quibuſdam aliis manuſcriptis *Lucii Cælii* nomina deſiderantur, ut fatetur Domnus Le Nourry: de his agemus ad finem hujuſce Diſquiſitionis. Inſuper nullus Scriptores inter Eccleſiaſticos præter Lactantium *Lucius Cecilius* recenſetur; omninò ignotus eſt quivis alius ejuſdem nominis, cui liber *de Mortibus Perſecutorum* adſcribi poſſit.

2°. Sanctus Hieronymus in Catalogo Scriptorum Eccleſiaſticorum memorat Lactantii *de Perſecutione librum unum.* At liber iſte *de Perſecutione* non videtur alius eſſe à libro *de Mortibus Perſecutorum.* Liber enim iſte unus eſt, ſicut & liber *de Perſecutione*; ac in eo libro non agitur tantùm *de Mortibus Perſecutorum*, verùm etiam de acerbâ in Chriſtianos à diverſis Imperatoribus excitatâ Perſecutione: undè potuit utrumvis titulum præ ſe ferre. Minimum quidem duas inter iſtas inſcriptiones diſcrimen eſt; qui enim de *Perſecutione* verba facit, debet & de *Perſecutoribus* agere: ea ſanè inter ſe connexa ſunt. Sic ea non diſcrevit Lactantius ipſe, Epitomes cap. LIII. ubi de Perſecutione, id eſt, ſuppliciis Chriſtianorum, ſimulque de Mortibus Perſecutorum conjunctim loquitur.

3°. Liber *de Mortibus Perſecutorum* inſcribitur *Donato*; inſcripſit & La-

* Réflexions ſur la nouvelle édition du Traité de la Mort des Perſécuteurs, avec une Diſſertation de Dom Nicolas Le Nourry, in-8°. Paris 1710.

Digitized by Google

ſtantius *Donato* librum *de Irâ Dei.* Auctor utriuſque libri *Donatum* appellat *chariſſimum.* Videtur ergò eſſe unus & idem *Donatus*, cui liber uterque nuncupatur: aſſerit tamen Domnus Le Nourry, Donatum, cui dicatur à Lactantio liber *de Irâ Dei*, diverſum eſſe à *Donato*, cui inſcribitur liber *de Mortibus Perſecutorum;* quod ità probat. *Donatus*, *cui Lactantius librum de Irâ Dei dicavit, ab illo expreſſis verbis appellatur tyro implicatus ſeculi negotiis, Chriſtianâ doctrinâ non ſatis imbutus.* Atqui cùm Lactantius ſcripſit librum de Irâ Dei, non potuit appellare Donatum tyronem implicatum ſeculi negotiis, nec ſatis Chriſtianâ doctrinâ imbutum, ſi ſit idem cum Donato, cui inſcribitur liber *de Mortibus Perſecutorum;* ſiquidem liber *de Irâ Dei* ſcriptus eſt multis annis poſt finitam Perſecutionem, in quâ per ſex annos *Donatus* fuerat catenis & carcere conſtrictus ob Chriſti nomen, noviès pugnaverat adversùs tyrannos, & invictus ſteterat, ut habetur in libro *de Mortibus Perſecutorum.* Confeſſorem tam eximium poſteà tyronem appellari potuiſſe, ſeculi negotiis implicatum, & Chriſtianâ Religione non ſatis imbutum, quis credat?

Cap. 2. art. 4.

Sed non eſt tam explorata illa ratio, ad mentem atque opinionem, quam Domnus Le Nourry aſtruere nititur. Nullibi enim in libro *de Irâ Dei Donatus* à Lactantio *expreſſis verbis appellatur tyro implicatus ſeculi negotiis, & Chriſtianâ Religione non ſatis imbutus.* Non ſolùm illud non habetur de *Donato* apud Lactantium *expreſſis verbis:* verùm etiam nihil omninò apud eum occurrit, quo quiſquam illum de Donato ità ſenſiſſe ſuſpicari poſſit.

Duobus tantùm in locis Lactantius orationem ad Donatum convertit in libro *de Irâ Dei*, nempè cap. 1. ubi ſic habet: *Adverti ſæpè, Donate, plurimos exiſtimare non iraſci Deum ... quorum error, quia maximus eſt, & ad evertendum vitæ humanæ ſtatum ſpectat, coarguendus eſt à nobis, ne ipſe fallaris impulſus auctoritate hominum, qui ſe putant eſſe ſapientes.* Alter locus legitur cap. 22. ubi ſic loquitur Lactantius: *Hæc habui, quæ de Irâ Dei dicerem, Donate chariſſime, ut ſcires, quemadmodùm refelleres eos, qui Deum faciunt immobilem... Prophetæ univerſi divino Spiritu repleti nihil aliud, quàm de gratiâ Dei erga juſtos, & de irâ Dei adversùs impios loquuntur, quorum teſtimonia nobis quidem ſatis ſunt: verùm iis quoniam non credunt iſti, qui ſapientiam capillis & habitu jactant, ratione quoque & argumentis fuerunt à nobis refellendi.*

Ex his locis liquet, conſilium Lactantii fuiſſe, ità Donatum circa Dei providentiam erudire, ut poſſet ipſos Philoſophos, qui eam tollebant, rationum momentis refellere. Sed adeò non appellat eum tyronem implicatum ſeculi negotiis, & Chriſtianâ Religione non ſatis imbutum, ut ex verbis Lactantii colligatur, Donatum non ignoraſſe, quid Prophetæ univerſi dicerent de gratiâ Dei erga juſtos, & de irâ ejus adversùs impios, atque ità Donato eorum teſtimonia eſſe nota, ut ipſi ſatis eſſent, quemadmodùm ipſi Lactantio; *quorum teſtimonia*, inquit, *nobis ſatis ſunt.*

Arbitror equidem, plurimos fuiſſe Martyres eximios Chriſtianâ Religione ſatis imbutos, & etiamnùm eſſe nonnullos pietate conſpicuos Chriſtianos, qui tamen non poſſent ratione & argumentis, ut in eo libro *de Irâ Dei* præſtare conatus eſt Lactantius, extricare ſe argumentis Philoſopho-

rum adverſus Dei providentiam. Ejuſmodi enim ſunt iſta argumenta, ut cap. 13. dicat Lactantius, his *pleroſque Philoſophorum, qui providentiam deffendunt, perturbari ſolere, & invitos pene adigi, ut Deum nihil curare fateantur.*

Videtur Domnus Le Nourry memoriæ lapſu tribuere Donato, quod Lactantius Demetriano dicit in libro *de Opificio Dei.* Demetriano ſcilicet librum iſtum *de Opificio Dei* inſcripſerat, & hunc velut tyronem ſic alloquitur. *Præceptor*, ait capite primo, *etiam nunc, ſed honeſtioris rei melioriſque doctrinæ . . . te moneo repetens, iterumque monebo, ne oblectamenta iſta terræ pro magnis aut veris bonis habere te credas.* Et capite ultimo: *Si Deus dederit*, inquit, *te ad veræ philoſophiæ doctrinam & planiùs, & veriùs cohortabor.* Iſta certè verba Lactantii præceptoris ſunt tyronem Chriſtianâ Religione non ſatis imbutum alloquentis: at hæc Demetrianum, non autem Donatum ſpectant.

4°. Lactantium auctorem eſſe libri *de Mortibus Perſecutorum*, indè probatur, quòd Nicomediæ in Bithyniâ, ſicut & auctor libri *de Mortibus Perſecutorum*, commorabatur etiam Lactantius eo tempore, quo perſecutio in Chriſtianos graſſata eſt, & Dei templum everſum eſt. Id ipſum de ſe teſtatur Lactantius libro V. Inſtitutionum, cap. 2. ubi ſic loquitur: *Ego cùm in Bithyniâ oratorias litteras accitus docerem, contigiſſetque, ut eodem tempore Dei templum everteretur.* Siluit urbis nomen, in quâ docuit Lactantius: ſed Hieronymus non prætermiſit; ait enim loco ſuprà citato, Lactantium Rhetoricam Nicomediæ docuiſſe. Auctor etiam libri *de Mortibus Perſecutorum* Nicomediæ ſe, ipsâ perſecutione ſæviente, & cùm templum Dei ſolo adæquatum eſt, manſiſſe, reverà non dicit: ſed rem totam ità narrat num. 12. ut in oculis ejus geſtam eſſe intelligatur. *Repentè*, inquit, *adhùc dubiâ luce ad Eccleſiam . . . venit; & revulſis foribus, ſimulacrum Dei quæritur; Scripturæ repertæ incenduntur, datur omnibus præda: rapitur, trepidatur, diſcurritur. Ipſi* * *verò in ſpeculis (in alto enim conſtituta Eccleſia ex palatio videbatur) diù inter ſe concertabant, utrùm ignem potiùs ſupponi oporteret. Vicit ſententiâ Diocletianus, cavens, ne magno incendio facto, pars aliqua civitatis arderet. Veniebant igitur Prætoriani acie ſtructâ cum ſecuribus & aliis ferramentis, & immiſſi undique, tamen illud editiſſimum paucis horis ſolo adæquarunt.* Et num. 13. *Poſtridiè propoſitum eſt Edictum, quo cavebatur, ut Religionis illius homines carerent omni honore ac dignitate, tormentis ſubjecti eſſent... Quod Edictum quidam, etſi non rectè, magno tamen animo diripuit & conſcidit... ſtatimque productus, non modò extortus, ſed etiam legitimè coctus, cum admirabili patientiâ poſtremò exuſtus eſt.* Præterea quæ habentur num. 17. de morbo, quo Nicomediæ laboravit Diocletianus; & num 35. de Edicto Galerii Nicomediæ propoſito, ac de die, quo cognita fuit Nicomediæ mors Galerii, illa auctorem iſtum libri *de Mortibus Perſecutorum* aliquandiù Nicomediæ degiſſe abundè probant.

* Imperatores.

5°. Idem eſt auctoris libri *de Mortibus Perſecutorum*, ac Lactantii ſtylus. Quod ut clariùs pateat, hîc deſcripſi tùm res, tùm ſententias, tùm locutiones, eaſque ſingulares & Lactantio proprias, quæ in libro *de Mortibus Perſecutorum*, & in aliis indubitatis Lactantii operibus ſimiles reperiuntur, atque ob oculos è regione poſui.

Digitized by Google

Hæc leguntur numero ſecundo libri *de Mortibus Perſecutorum : Extremis temporibus Tiberii Cæſaris, ut ſcriptum legimus, Dominus noſter Jeſus Chriſtus à Judæis cruciatus eſt poſt diem decimum Kalendarum Aprilis, duobus Geminis Conſulibus.*

Hæc leguntur libro IV. Inſtitutionum, c. 10. *Sub imperio Tiberii Cæſaris, cujus anno quinto decimo, id eſt, duobus Geminis Conſulibus, ante diem ſeptimum* (ità multæ editiones) *Calendarum Aprilium, Judæi Chriſtum crucifixerunt.*

Et ejuſdem libri cap. 22. *Mirari deſinet, Deum ab hominibus eſſe cruciatum.*

Textus libri *de Mortibus Perſecutorum* conſentit cum duobus textibus è regione poſitis, eò quòd dicatur ſub Tiberio Cæſare Chriſtus à Judæis cruciatus, duobus Geminis Conſulibus.

Sed duo ſunt, in quibus textus libri *de Mortibus Perſecutorum* pugnare videtur cum textu cap. 10. lib. IV. Inſtitutionum.

Primum eſt, quòd juxta textum libri *de Mortibus Perſecutorum*, cruciatus eſt Chriſtus *extremis temporibus* Tiberii Cæſaris; & juxta textum libri IV. Inſtitut. *anno quinto decimo* Tiberii Cæſaris. Cùm autem Tiberius imperaverit annis duobus & viginti, ſi Chriſtus cruciatus eſt *anno quinto decimo* Tiberii, non fuit cruciatus *extremis temporibus* Tiberii.

Reſpondetur, Auctorem libri *de Mortibus Perſecutorum* ità locutum fuiſſe, quia annus decimus quintus Tiberii vergit ad ejus imperii finem potiùs, quàm ad initium, nec ibi res eſt de accuratâ annorum computatione.

Alterum, in quo videntur pugnare iſti duo textus, eſt, quòd in libro *de Mortibus Perſecutorum* legatur Chriſtus cruciatus *poſt diem decimum Kalendarum*; in libro autem Inſtitutionum legatur, *ante diem ſeptimum Calendarum.*

Reſpondetur in notis ad textum libri Inſtitutionum editionis 1660. Lactantii, obſervatum eſſe in quibuſdam manuſcriptis haberi, *ante diem decimum Calendarum*; atque in eis notis proferri hæc verba Pauli Jureconſulti : *Ante diem decimum Calendarum, & poſt diem decimum Calendarum, utroque ſermone undecimus dies ſignificatur.* Si ità ſit, omnis iſtorum textuum pugna evaneſcit. Negari tamen non poteſt, quin aliquod mendum circa numerum dierum in illos textus irrepſerit : ſed Librariis id eſt tribuendum. Quâ de re vide Notas Stephani Baluzii, infrà, pag. 281. & Tomo I. ſuprà, pag. 295. & 296.

Hæc leguntur eodem num. 2. libri *de Mortibus Perſecutorum : Cùm reſurrexiſſet die tertio, congregavit Diſcipulos, quos metus comprehenſionis ejus in fugam verterat, & diebus quadraginta cum his commoratus, aperuit corda eorum, & Scripturas interpretatus eſt, quæ uſque ad id tempus obſcuræ atque involutæ fuerunt; ordinavitque eos & inſtruxit ad prædicationem dogmatis ac doctrinæ ſuæ, diſponens Teſtamenti Novi ſolennem diſciplinam. Quo officio expleto, circumvolvit eum procella nubis, & ſubſtractum oculis hominum rapuit in cœlum. Et indè Diſcipuli . . . diſperſi ſunt in omnem*

Hæc leguntur lib. IV. Inſtitut. c. 19. *Tertio die . . . è ſepulcro vivus egreſſus, in Galilæam profectus eſt, ut Diſcipulos ſuos quæreret.*

Et ejuſdem libri c. 20. *Diſcipulis iterùm congregatis, Scripturæ ſanctæ litteras, id eſt, Prophetarum arcana patefecit, quæ antequàm pateretur, perſpici nullo modo poterant . . . quæ poſt reſurrectionem ejus ſcripta ſunt, Novum Teſtamentum nominatur.*

Et ejuſdem libri c. 21. *Ordinatâ verò Diſcipulis ſuis evangelicâ ac nominis ſui prædicatione, circumfudit ſe repentè nubes, eumque in cœlum ſuſtulit, quadrageſimo poſt paſſionem*

Digitized by Google

terram . . . & per omnes provincias & civitates Eccleſiæ fundamenta miſerunt. | *die . . . Diſcipuli verò per provincias diſperſi fundamenta Eccleſiæ ubique poſuerunt.*

Textus ille libri *de Mortibus Perſecutorum* aliis textibus Lactantii è regione poſitis ſimilis eſt, tùm quoad res, tùm quoad verba. Attamen Domnus Le Nourry ex his verbis libri *de Mortibus Perſecutorum, Eccleſiæ fundamenta miſerunt*, concludit, hunc librum non fuiſſe à Lactantio ſcriptum. *Quis autem*, inquit, *bonæ Latinitatis Auctor unquàm dixit, mittere fundamenta? Is certè non eſt Lactantius, qui meliùs ſcripſit, fundamenta Eccleſiæ ubique jecerunt.*

Ut argumentum iſtud diſſolvatur, obſervandum primò, in textu capitis 20. Inſtitutionum lib. IV. Lactantii non haberi, *fundamenta Eccleſiæ ubique* JECERUNT, ſed POSUERUNT; deindè à Cicerone has voces, *jacere* & *mittere* eodem ſenſu uſurpari in libro, cui titulus *Orator*, ubi ait, Oratorem ſalibus uti *in jaciendo mittendoque ridiculo*. Præterea Horatius MITTERE, pro *jacere* ac *ponere* dixit Sat. 3. lib. 2:

—— *Mittere operto*
Me capite in flumen;

& ejuſdem libri Sat. 1.

Mitteret in Pyrgum talos;

& in libro de Arte Poëticâ,

In ſcenam miſſos magno cum pondere verſus.

Quinetiam ipſe Lactantius *mittere*, pro *jacere* promiſcuè utitur lib. I. Inſtitut. cap. 21. ubi ait: *Saturnus in Latio eodem genere ſacrificii cultus eſt; non quidem ut homo ad aram immolaretur, ſed ut in Tiberim de ponte Milvio mitteretur . . . Verùm id genus ſacrificii . . . dicitur eſſe ſublatum, ritu tamen permanente, ut pro veris hominibus imagines jacerentur.* Quod confirmat ex Ovidio Lactantius, cujus hos verſus refert, in quibus *mittere* & *jacere* indiſcriminatim adhibentur eodem ſenſu:

Illum ſtramineos in aquam miſiſſe *Quirites:*
Herculis exemplo corpora falſa jace.
Tum quoque priſcorum virgo ſimulacra virorum
Mittere *roboreo ſcirpea ponte ſolet.*

Hæc, ut puto, ſatis ſuperque probant, verba iſta, *fundamenta miſerunt*, non ſolùm eſſe bonæ Latinitatis, ſed etiam Lactantii ſtylo congruere.

Hæc leguntur eodem numero 2. libri *de Mortibus Perſecutorum: Diſcipuli . . . diſperſi ſunt per omnem terram ad Evangelium prædicandum, ſicut ille* MAGISTER DOMINUS *imperaverat, & . . . per omnes provincias & civitates Eccleſiæ fundamenta miſerunt. Cùmque jam Nero imperaret, Petrus Romam advenit, & editis quibuſdam miraculis, quæ virtute ipſius Dei, datâ ſibi à Deo poteſtate, faciebat, convertit multos ad* JUSTITIAM,

Hæc leguntur lib. IV. Inſtitut. cap. 21. *Diſcipuli verò per provincias diſperſi, fundamenta Eccleſiæ ubique poſuerunt, facientes & ipſi nomine* MAGISTRI DEI *magna, & penè incredibilia miracula; quia diſcedens inſtruxerat eos virtute ac poteſtate . . . Petrus & Paulus Romæ prædicaverunt . . . cùm eos Nero interemiſſet, &c.*

Ex eodem libro cap. 14. *Apparet, Prophetas omnes denuntiaſſe de Chriſto, fore ali-*

Digitized by Google

Deoque templum FIDELE *ac ſtabile collocavit. Quâ re ad Neronem delatâ . . . proſilivit ad excidendum cœleſte templum, delendamque* JUSTITIAM. *Et primus omnium perſecutus Dei ſervos, Petrum cruci adfixit, & Paulum interfecit. Nec tamen habuit impunè . . . Dejectus itaque faſtigio imperii, ac devolutus à ſummo tyrannus impotens nuſquàm repentè comparuit, ut ne ſepulturæ quidem locus in terrâ tam malæ* BESTIÆ *appareret.*

Et numero 3. *Poſt hunc alter non minor tyrannus . . . diutiſſimè tutuſque regnavit, donec impias manus adversùs Dominum tenderet. Poſtquàm verò ad perſequendum* JUSTUM POPULUM *inſtinctu Dæmonum incitatus eſt, tunc traditus in manus inimicorum luit pœnas.*

Et num. 4. *Quis* JUSTITIAM *niſi malus perſequatur?*

Et num. 9. *Maximianus . . . omnibus, qui fuerunt, malis pejor. Inerat huic* BESTIÆ *naturalis barbaries.*

Et num. 21. *Corpora jam cremata, lecta oſſa, & in pulverem comminuta jactabantur in flumine ac mare.*

Et num. 32. *Dolet* BESTIA *& mugit.*

quandò, ut . . . conſtitueret æternum templum Deo, quod appellatur Eccleſia . . . . . hæc eſt domus FIDELIS, *hoc* IMMORTALE TEMPLUM.

Et libro V. Inſtitut. cap. 1. *Cultores Dei ſummi, hoc eſt, juſtos homines torquent.*

Et eodem libro cap. 2. *Eodem ipſo tempore, quo juſtus populus nefariè lacerabatur.*

Et eodem libro cap. 7. *Juſtitia nihil aliud eſt, quàm Dei unici pia & religioſa cultura.*

Et eodem libro cap. 11. *Impietatem ſuam adversùs* JUSTOS *violenter exercent, nec immeritò à Prophetis* BESTIÆ *nominantur . . . Nam quis Caucaſus, quæ India, quæ Hircania tam immanes, tam ſanguinarias unquàm* BESTIAS *aluit . . . illa eſt vera* BESTIA, *cujus unâ juſſione*

Funditur ater ubique cruor, crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, & plurima mortis imago.

Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem poteſt pro merito deſcribere, quæ uno loco recubans; tamen per totum orbem dentibus ferreis ſævit; & non tantùm artus hominum diſſipat, ſed & oſſa ipſa comminuit, & in cineres furit, ne quis extet ſepulturæ locus.

Et eodem libro V. Inſtitut. cap. 23. *Injuſtiſſimi perſecutores . . . non ſe putent impunè laturos . . . punientur enim judicio Dei . . . Proptereà vindicaturum ſe in eos celeriter pollicetur, & exterminaturum* BESTIAS *malas de terrâ.*

Senſus & voces in his textibus conſonant. Perſecutores Eccleſiæ appellantur utrobique *beſtiæ;* oſſa Martyrum dicuntur in cineres *comminuta.* Prætereà attendendum ad iſtas locutiones utrinque ſimiles, *Magiſter Dominus, Magiſter Deus, templum fidele & ſtabile, templum æternum, domus fidelis, Deo collocare, Deo conſtituere: populus juſtus, Juſti,* pro veri Dei cultoribus; *juſtitia,* pro Dei ſingularis culturâ.

Hæc eodem num. 3. libri *de Mortibus Perſecutorum* leguntur: *Eccleſia . . . ſecutis . . . temporibus, quibus boni Principes Romani Imperii clavum regimenque tenuerunt . . . manus ſuas in Orientem Occidentemque porrexit, ut jam nullus eſſet terrarum angulus tam remotus, quò non religio Dei penetraſſet, nulla denique natio tam feris moribus vivens, ut non, ſuſcepto Dei cultu, ad juſtitiæ opera miteſceret.*

Hæc lib. VII. Inſtitut. cap. 15. leguntur: *Roma . . . ſublatâ Carthagine, quæ tandiù æmula Imperii Romani fuit, manus ſuas in totum orbem terrâ marique . . . porrexit.*

Et libro V. Inſtitut. cap. 13. *Cùm verò ab ortu Solis uſque ad occaſum Lex divina ſuſcepta ſit, & omnis ſexus, omnis ætas, & gens, & regio, unitis ac paribus animis Deo ſerviant.*

Juxta textus iſtos, nulla eſt gens, nulla natio, quæ non ſuſceperit Dei

Digitized by Google

cultum ; & eiſdem verbis Eccleſiæ & Imperii Romani magnitudo deſcribitur.

Hæc num. 9. & 10. libri *de Mortibus Perſecutorum* leguntur : *Diocletianus . . . quam verò cauſam perſequendi habuerit , exponam. Ut erat pro timore ſcrutator rerum futurarum , immolabat pecudes , & in jecoribus earum ventura quærebat. Tum quidam miniſtrorum , ſcientes Dominum , cùm adſiſterent immolanti , impoſuerunt* FRONTIBUS *ſuis* IMMORTALE SIGNUM. *Quo facto , fugatis Dæmonibus , ſacra turbata ſunt. Trepidabant Aruſpices , nec ſolitas in extis notas videbant ; & quaſi non litaſſent , ſæpiùs immolabant. Verùm identidem mactata hoſtia nihil oſtendebant, donec magiſter ille Aruſpicum Tagis , ſeu ſuſpicione, ſeu viſu , ait , idcircò non reſpondere ſacra , quòd rebus divinis profani homines intereſſent. Tunc irâ* FURORIS , *ſacrificare non eos tantùm , qui ſacris miniſtrabant , ſed univerſos , qui erant in palatio , juſſit , & in eos , ſi detrectaſſent , verberibus animadverti.*

Hæc lib. IV. Inſtitut. cap. 27. leguntur : *Cùm diis ſuis immolant , ſi aſſiſtat aliquis ſignatam frontem gerens , ſacra nullo modo litant ;*

Nec reſponſa poteſt conſultus reddere vates.

Et hæc ſæpè cauſa præcipua juſtitiam perſequendi malis regibus fuit. Cùm enim quidam miniſtrorum noſtrorum ſacrificantibus Dominis aſſiſterent , impoſito FRONTIBUS *ſigno , Deos illorum fugaverunt , ne poſſent in viſceribus hoſtiarum futura depingere. Quod cùm intelligerent Aruſpices , inſtigantibus iiſdem Dæmonibus , quibus proſecant , conquerentes profanos homines ſacris intereſſe , egerunt principes ſuos in furorem , ut expugnarent Dei templum , ſeque vero ſacrilegio contaminarent , quod graviſſimis perſequentium pœnis expiaretur . . . Sed quoniam neque accedere ad eos poſſunt . . . quos* SIGNUM IMMORTALE *munierit.*

In utroque textu eadem non tantùm perſecutionis cauſa aſſignatur ; verùm etiam res eodem modo & iiſdem penè verbis exponitur.

Hæc num. 16. libri *de Mortibus Perſecutorum* leguntur : *Vexabatur ergò univerſa terra , & præter Gallias , ab Oriente uſque ad Occaſum tres acerbiſſimæ beſtiæ ſæviebant.*

Non mihi ſi linguæ centum ſint , oraque centum ,
Ferrea vox , omnes ſcelerum comprendere formas ,
Omnia pœnarum percurrere nomina poſſem ,

quæ Judices per provincias juſtis atque innocentibus intulerunt.

Eodem libro num. 15. *Omnis ſexûs & ætatis homines ad exuſtionem rapti . . . tormentorum genera inaudita excogitabantur.*

Lib. V. Inſtitut. cap. 11. hæc leguntur : *Quæ autem per totum orbem ſinguli geſſerint , enarrare impoſſibile eſt. Quis enim voluminum numerus capiet tam infinita , tam varia genera crudelitatis ? Acceptâ enim poteſtate , pro ſuis moribus quiſque ſævivit . . . Itaque dici non poteſt , hujuſmodi Judices quanta & quàm gravia tormentorum genera excogitaverint.*

Et lib. VI. cap. 17. *Spectatæ ſunt , ſpectanturque adhùc per orbem pœnæ cultorum Dei , quibus excruciandis nova & inuſitata tormenta excogitata ſunt.*

Perſecutorum furor in textibus ex utrâque parte idem , eodemque ferè modo exprimitur.

Hæc num. 38. lib. *de Mortibus Perſecutorum* habentur : *Illud verò capitale , & ſupra omnes , qui fuerunt , corrumpendi cupiditas , quid dicam neſcio , niſi cœca & effrœnata ; & tamen his verbis exprimere pro indignatione ſuâ non poteſt. Vincit officium linguæ ſceleris magnitudo.*

Et lib. VI. Inſtitut. cap. 23. *Quid dicam de iis , qui abominandam non libidinem , ſed inſaniam potiùs exercent ? . . . Quibus hoc verbis , aut quâ indignatione tantum nefas proſequar ? Vincit officium linguæ ſceleris magnitudo.*

In his duobus textibus locutiones omninò ſimiles occurrunt. Mendoſus tamen eſt textus libri *de Mortibus Perſecutorum* : ſed ſi addatur vox iſta

mens, quæ potuit amanuenſis culpâ omitti, ſic legendum erit: *Et tamen his verbis exprimere mens pro indignatione ſuâ non poteſt;* & ſenſus erit planus & apertus; ità emendarunt doctiores quique.

Hæc num. 5. lib. *de Mortibus Perſecutorum* leguntur: *Nonne mirabile eſt, auſum eſſe quemquam . . . cogitare adversùs majeſtatem ſingularis Dei regentis & continentis univerſa?*	Hæc cap. 1. lib. I. Inſtitut. leguntur: *Majeſtatem Dei ſingularis ac veri & cognoviſti, & honoraſti.*
Et num. 12. *Templum paucis horis ſolo adæquarunt.*	Et lib. IV. Inſtitut. cap. 21. *Futurum eſſe dixerunt, ut . . . civitates eorum ſolo adæquaret.*
Et num. 15. *Conſtantius . . . conventicula, id eſt, parietes, qui reſtitui poterant, dirui paſſus eſt.*	Et lib. V. Inſtitut. cap. 11. *Unus in Phrygiâ . . . univerſum populum cum ipſo pariter conventiculo concremavit.*
Num. 16. *Auctor & conſiliarius ad faciendam perſecutionem*; de Hierocle dicitur.	Lib. V. Divin. Inſtitut. cap. 11. *Alius eandem materiam mordaciùs ſcripſit, qui erat tum è numero Judicum, & qui auctor in primis* FACIENDÆ PERSECUTIONIS *fuit.* Hæc etiam de Hierocle.
Eodem numero: *Seculum cum ſuis terroribus triumphaſti.*	Lib. IV. Divin. Inſtitut. cap. 26. *Mortem* CUM SUIS TERRORIBUS TRIUMPHARET; & lib. VI. cap. 23.
Eodem numero: *Nefandâ juſſione contemptâ.* Juſſio, vox Lactantiana.	Lact. Inſtitut. lib. IV. cap. 15. eodem verbo *juſſio* utitur, & lib. V. cap. 11. & 13.
Eodem num. *Nullus laqueus inducat.*	Lact. lib. VI. Divin. Inſtitut. cap. 21. *In eoſdem laqueos inducantur.*
Num. 18. *de Mortibus Perſecutorum*: *Multorum ſibi odia quæſiſſet*; verbum Lactantianum, pro acquiſiviſſet.	Sic Lact. Divin. Inſtitut. lib. I. cap. 20. lib. II. cap. 12. lib. IV. cap. 1. lib. V. cap. 1. lib. VII. cap. 11. 14. & 15. Epitom. cap. 4. 20. & 27. his omnibus in locis *quærere*, pro *acquirere*.
Eodem numero: *Ità planè.*	Lactant. Divin. Inſtitut. lib. I. cap. 11. lib. II. cap. 2. *Ità planè*, eodem modo.
De Mortibus Perſecutorum, num. 21. IN SERVITIUM *ſe addicant*; id eſt, in ſervitutem.	Lactant. Epitom. cap. 52. *Tradet* IN SERVITIUM *Gentes univerſas*; eodem ſenſu.
De Mortibus Perſecutorum num. 23. *Contra omne jus humanitatis occidit.*	Lact. lib. V. Divin. Inſtitut. cap. 19. & 22. *Contra jus humanitatis*; lib. VI. cap. 10. *Contra jus humanitatis & fas omne ſpoliant, cruciant, occidunt, exterminant.*
De Mort. Perſec. num. 24. *Jam propinquavit illi judicium Dei.*	Lact. Divin. Inſtitut. lib. VII. cap. 14. *Cujus judicii tempus appropinquare oſtendam*; & cap. 24. *Et jam propinquare ſummum illum concluſionis extremæ diem.* Sic *propinquare* eodem modo utitur Lactantius in Epitome cap. 71. initio.
Eodem num. *Ei imperium per manus tradidit.*	Lact. Divin. Inſtitut. lib. II. cap. 4. *Vixit uſque ad ſenectutem, regnumque filio per manus tradidit.*
De Mort. Perſec. num. 26. *Quærebat quatenùs.* *Quatenùs* eò loci, pro *quomodò*.	Lact. Inſt. Divin. lib. II. cap. 21. *quatenùs* etiam eodem ſenſu accipitur, ſicuti & lib. IV. cap. 27. lib. VII. cap. 6.
De Mortib. Perſec. num. 27. *Inflammatum irâ*; ſic & ſuprà num. 14. *Inflammatus irâ.*	Lact. Divin. Inſt. lib. VII. c. 17. *Inflammatus irâ.*

De Mort.

Digitized by Google

De Mort: *Perſec*. num. 28. *Tanquàm ſuperbus alter, exactus eſt*. Loquitur de Tarquinio.

Lact. Div. Inſtit. lib. IV. cap. 14. *Tarquinius ſuperbus exactus eſt*.

De Mort. Perſec. num. 30. *Habuit impunè*.

Lact. Epitome cap. 53. *Impunè habuit;* & cap. 55. *Impunè habens*.

Et num. 33. *Percuſſit eum Deus inſanabili plagâ*.

Et lib. VII. Inſtitut. cap. 15. *Percuſſit Ægyptum Deus inſanabili plagâ*.

Eodem num. *Forinſecùs;* vox inſolita.

Lact. de Opific. Dei cap. 2. *Forinſecùs*, eodem ſenſu.

Eodem num. *Inæſtimabile ſcatebat examen*.

Lact. Divin. Inſtit lib. I. cap. 16. lib. de Irâ cap. 10. Epitomes cap. 72. *Inæſtimabilis*, eodem ſenſu.

De Mort. Perſec. num. 36. *Ad præſens*.

Lact. Divin. Inſtit. lib. VII. cap. 6. 10. & 15. & de Irâ cap. 22. *ad præſens* eodem ſenſu uſurpatur.

Et num. 38. *Ingenuas virgines imminutas ſervis ſuis donabat*.

Et lib. I. Inſtitut. cap. 10. *Omitto virgines, quas imminuit*.

Num. 44. libri *de Mort. Perſec.* ſic habetur: *Et quamvis ſe Maxentius Romæ contineret, quòd reſponſum acceperat periturum eſſe, ſi extra portas urbis exiſſet . . . commonitus eſt in quiete Conſtantinus, ut cœleſte ſignum Dei notaret in ſcutis*.

Lib. II. Inſtitut. num. 7. ſic habetur: *Tiberio namque Attinio homini plebeio per quietem obverſatus eſſe Jupiter dicitur*.

Et poſteà loquens de Auguſto, ſic habet: *Medico ejus Artorio Minervæ ſpecies obverſata eſt, monens, ne propter corporis imbecillitatem caſtris ſe contineret Cæſar*.

Notentur in utroque textu locutiones iſtæ ſimiles: *Se Romæ contineret, caſtris ſe contineret; commonitus eſt in quiete, per quietem monens*.

De Mort. Perſec. num. 44. *Et ſuum proprium;* voces omninò Lactantianæ.

Lact. Divin. Inſt. lib. III. cap. 10. lib. IV. cap. 14. lib. V. cap. 11. De Opific. cap. 2. ubi *ſuum proprium, ſuo proprio, ſua propria* ſemper adhibentur.

De Mortibus Perſec. num. 47. *Quiverunt*, verbum Lactantio frequens.

Lact. Div. Inſtit. lib. II. cap. 5. lib. V. cap. 22. ubi etiam *quiverunt* & *quiverint* uſurpantur eâdem ſignificatione.

Et num. 49. *Inſuſtentabili dolore uſque ad rabiem mentis elatus eſt*.

Et lib. VII. Inſtitut. cap. 16. *Hic inſuſtentabili dominatione vexabit orbem*.

Et num. 52. qui & ultimus eſt: *Deus gregem ſuum partim vaſtatum à lupis rapacibus, partim verò diſperſum reficere ac recolligere dignatus eſt, & beſtias malas extirpare*.

Et num. 50. *Sic omnes impii vero & juſto judicio Dei eadem, quæ fecerunt, receperunt*.

Et lib. V. Inſtitut. cap. 23. *Punientur judicio Dei . . . vindicaturum ſe in eos celeriter pollicetur, & exterminaturum malas beſtias de terrâ . . . veniet, veniet rabioſis & voracibus lupis merces ſua*.

Congruunt utrinque textus iſti. Notandum, vocem hanc, *inſuſtentabili*, fortè in nullo alio Auctore reperiri.

Has proculdubiò loquendi formulas, quæ unum eumdemque repræſentant Auctorem, ſat diligenter non contulerat Domnus Le Nourry: alioquin in eam, ut puto, tam liberè non iviſſet opinionem, à quâ diſcrepant omninò viri quique doctiſſimi. Hanc porrò ſi amplecti ſtatuiſſet, non frigidis, non levibus, non vanis uti debuerat argumentis: ſed firmas, imò & graviſſimas ipſius erat adhibere rationes, quibus poſſent Eruditi à priſtinâ ſuâ dimoveri ſententiâ. Nec dicat Nourryſius, nonniſi

Digitized by Google

caſu & fortuitò ſimiles fuiſſe repertas in utroque Auctore locutiones. Id quidem poteſt fieri ſemel, aut bis, ſed non ubique, ac quadragiès & ampliùs, ſicuti evenit in libello ſexaginta circiter paginarum; præcipuè verò cùm agatur de his formulis ità ſingularibus, vt vix eas in aliquibus reperias Scriptoribus.

Ex his ergò locis, quos non è libro tantùm *de Mortibus Perſecutorum*; verùm etiam ex indubitatis Lactantii operibus exſcripſi, ſtylum eundem eſſe libri *de Mortibus Perſecutorum* ac Lactantii conſtat.

Diſertum certè Scriptorem, in eloquendo facilem, comptum & apertum, quique bonarum artium Auctores pervolutaverit, quæ ſunt quoque Lactantii dotes, liber *de Mortibus Perſecutorum* exhibet.

Tandem librum *de Mortibus Perſecutorum* Lactantio tribuendum ſuadet adhùc, quòd ſicut docet libri iſtius Auctor num. 1. & 50. *univerſos* Chriſtiani nominis *perſecutores* à ſummo Deo debellatos, & dignâ ultione fuiſſe deletos: ità Lactantius lib. V. Inſtitut. cap. 22. & 23. tradit, Deum in *malos Principes & injuſtiſſimos Perſecutores* vindicaſſe populi ſui vexationes, ſemperque *accidiſſe*, ut *ultio conſecuta* fuerit.

Has rationes qui contulerit in unum, non mirabitur, quòd, ſtatim ac in lucem prodiit liber *de Mortibus Perſecutorum*, judicium hoc omnium Litteratorum fuerit, eum Lactantio eſſe adſcribendum.

Agamus nunc de præcipuo Nicolai Le Nourry argumento. Codex MS. inquit, DE MORTIBUS PERSECUTORUM, præ ſe fert nomen LYCII, vel LUCII CECILII; ergò non eſt Lactantii. Miror, doctum Editorem hìc non meminiſſe, quod ipſe tamen faſſus eſt, amanuenſem hujus codicis Scriptorem, *vel oſcitatione ac negligentiâ, aut nimiâ ſcribendi feſtinatione, atque etiam linguæ Latinæ ignoratione, multa in eo libro depravaſſe, penitùſque corrupiſſe*. Quæ cùm ità ſint, numquid Librarius iſte non potuit omittere ultima duo LUCII CÆCILII LACTANTII FIRMIANI nomina? At nuſquàm reperire datur, ait Domnus Le Nourry, Lactantium LYCII CŒLII, ſive LUCII CÆCILII prænominibus inſignitum fuiſſe. *At id certè multò minùs*, verba ſunt Editoris, *in alicujus libri ab eo ſcripti titulo poterit inveniri*. Quis non crederet viro ſummè religioſo æquè ac erudito rem ità affirmanti? Jurarem ipſe in verba docti Editoris, eum contuliſſe codices manuſcriptos omnes, quotquot reperiri potuerunt apud noſtrates, in iiſque nuſquàm legi prænomina Lucii Cœlii & Lucii Cæcilii Lactantio adſcripta. Longè tamen aliter eſt. Domnus Le Nourry, cùm edidit librum *de Mortibus Perſecutorum*, Pariſiis tunc degebat. Quâ igitur ratione non perluſtravit Regis Chriſtianiſſimi Bibliothecam? Hoc in Regio Theſauro vidit ipſe codices multos, eoſque appellat in Apparatu ſuo ad Bibliothecam SS. Patrum Tomo II. Quidni eos curioſiùs & attentiùs inſpexit? Quod verò per incuriam non fecit Nourryſius, id ipſum accuratiùs exequamur.

Nourry Diſſert. p. 119.

Nourry Diſſert. p. 131.

Primus igitur codex nongentorum annorum, *numero* 1662. hæc habet verba, folio 25.

CECILII FIRMIANI de falsâ Religione liber primus explicit.

Digitized by Google

Incipit liber ſecundus Lactantii CÆCILII FIRMIANI de Origine erroris ad Conſtantinum Imperatorem.

Ad calcem ſeptimi libri ità ſcriptum eſt : *CECILII FIRMIANI Inſtitutionum divinarum de Vitâ beatâ explicit ſeptimus liber.*

Folio 179. verſo legitur : *CÆCILII FIRMIANI de Irâ divinâ liber VII. explicit.*

Folio 191. *CÆCILII FIRMIANI de Opificio Dei liber VIII. explicit.* Omiſſum equidem eſt his in locis prænomen LUCII.

Sic in codice MS. *numero* 1664. ad finem tertii libri, ità legas : *L. CŒLII FIRMIANI*, omiſſo Lactantii nomine.

In fine ſexti libri extat : *CECILII FIRMIANI LACTANTII explicit liber VI. de vero Cultu.*

Codex 1663. ſic habet : *Incipit liber* FIRMIANI *Inſtitutionum divinarum.* At legitur ad oram codicis litteris uncialibus : *CELII FIRMIANI de Religione & rebus divinis ad Conſtantinum Imperatorem.*

In fine autem primi libri ſcriptum eſt : *L. CÆLI FIRMIANI Inſtitutionum divinarum liber primus explicit feliciter.*

In fine quarti libri legere eſt : *CÆLI FIRMIANI Inſtitutionum divinarum liber IV. explicit.*

Ad calcem quinti libri ſcribitur : *L. CÆLII FIRMIANI Inſtitutionum divinarum liber V. de Juſtitiâ explicit.*

Manuſcriptum Regium, *numero* 1673. ſic habet : *LUCII CÆLII LACTANTII FIRMIANI divinarum Inſtitutionum adversùs Gentes ad Conſtantinum Imperatorem liber primus.*

Ad calcem verò MS. codicis habetur : *L. CÆLII LACTANTII FIRMIANI divinarum Inſtitutionum adversùs Gentes ſeptimus & noviſſimus liber ad Conſtantinum Imperatorem feliciter explicit.*

Sic in codice 1671. ejuſdem Bibliothecæ legitur : *L.* CELII LACTANTII FIRMIANI *divinarum Inſtitutionum adversùs Gentes, de falsâ Religione libri primi Præfatio ad Imperatorem Conſtantinum.*

Codex Colbertinus, nunc in Bibliothecâ Regiâ *numero* 1667. cui præfixa eſt inſcriptio his verbis : *LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII liber incipit contra Gentes.*

In codice Lactantiano, qui eſt in Bibliothecâ Majoris-Monaſterii juxta Turones, initio libri primi ſic habetur : *LACTANTII FIRMIANI CÆCILII de falsâ Religione Deorum, incipiunt Rubricæ libri primi.*

Digitized by Google

Ad calcem libri ſecundi legere eſt : *FIRMIANI LACTANTII CECILII.*

Tandem in fine ſexti libri ſcribitur : *CECILII FIRMIANI LACTANTII, &c.*

His in locis per incuriam omiſſum eſt prænomen LUCII.

Quin & in antiquo Bononienſi codice, cui tamen duo priora deſunt folia, legitur tamen ad calcem libri primi : *L. FIRMIANI LACTANTII de falsâ Religione liber primus explicit*, omiſſo tunc ſcilicet CÆLII, vel CECILII nomine, quod nihilominùs in aliis libris legitur.

In fine librorum 2. 3. & 7. habetur : *L. CÆLII FIRMIANI LACTANTII, &c.*

Verùm, deſinente libro IV. habes : *L. CÆLII LACTANTII FIRMIANI, &c.* inverſo, ut vides, ordine.

Ad finem autem libri de Irâ Dei legere datur : *LU. CÆLII LACTANTII*, prætermiſſo *FIRMIANI* nomine.

At cur Domnus Nicolaus Le Nourry non inſpexit codicem MS. Lactantii, qui extat in Sangermanenſi Bibliothecâ, ubi tunc degebat ? In eo proculdubiò hæc legiſſet ad calcem libri de Opificio Dei : *L. CÆLI FIRMIANI LACTANTII de Ratione ad Demetrium explicit.* Attamen in libris Inſtitutionum appellatur ſolummodò *FIRMIANUS LACTANTIUS* tribus aut quatuor vicibus.

Undè, quæſo, tot Editores hujus Auctoris deſcripſerunt prænomina & cognomina, ſcilicet LUCII CÆLII FIRMIANI LACTANTII ? Nonne ex MSS. codicibus, quibus uſi ſunt ? Non enim ea vel excogitarunt, vel ediderunt caſu ac fortuitò. Sequitur ergò, negligentiùs atque confidentiùs, quàm par eſt, ſcripſiſſe Nicolaum Le Nourry, nuſquàm Lactantium in codicibus MSS. LUCII CÆLII, aut LUCII CÆCILII prænominibus inſignitum fuiſſe. Imò conſtat, ità prioribus voculis appellari, ut æquè agnoſcatur ſub Lucii Cælii aut Cæcilii, ac ſub Firmiani Lactantii nominibus.

Sublato igitur præcipuo Domni Le Nourry argumento, tota ejus corruit ſententia ; nec obſtat, quominùs Lactantio adjudicetur libellus *de Mortibus Perſecutorum*, quamvis tantùm præ ſe ferat nomina LUCII CECILII : præſertim cùm ſat rectè docuerimus, idque rationibus multis, ſoli Lactantio adſcribi poſſe elegans ac perutile iſtud opuſculum.

Digitized by Google

APPENDIX

DE DUOBUS LOCIS CODICIS MANUSCRIPTI libri de Mortibus Perſecutorum, *quorum immutatæ ſunt quædam voces in textu editionis Domni Le Nourry.*

I.

PRIMUS locus habetur numero 2. paginâ 6. (ſuprà verò pag. 185.) ubi in textu editionis Domni Le Nourry ſic legitur de Nerone: *Primus omnium perſecutus Dei ſervos Petrum cruci affixit, & Paulum interfecit: nec tamen habuit impunè; reſpexit enim Deus vexationem populi ſui. Dejectus itaque faſtigio imperii, ac devolutus à ſummo tyrannus impotens, nuſquàm repentè comparuit; ut ne ſepulturæ quidem locus in terrâ tam malæ beſtiæ appareret. Undè illum quidam deliri credunt eſſe tranſlatum, ac vivum reſervatum, Sibyllâ dicente, matricidam profugum à finibus eſſe venturum, ut quià primus perſecutus eſt, idem etiam noviſſimus perſequatur, & Antichriſti præcedat adventum.*

Notavit Domnus Le Nourry, in manuſcripto legi *deleri*, quæ vox cùm non cohæreat cum aliis, nec quid ibi ſignificet intelligatur, ponendam duxit in edito textu vocem *deliri*. Verùm emendatio iſta admitti non debet; omninò enim adverſatur Auctoris menti. Non equidem Lactantius iſtam quorumdam de Nerone opinionem, exiſtimantium eum eſſe tranſlatum & vivum reſervatum, ſuam eſſe dicit: ſed hanc ità exponit, ut ab ipſo minimè repudiari manifeſtum ſit; ſiquidem iſtius quorumdam opinionis probabiles affert rationes. Primò enim hinc eam natam eſſe tradit, quòd Nero nuſquàm repentè comparuerit, ne tam malæ beſtiæ ſepulturæ locus inveniretur. Deindè docet, hanc opinionem fulciri auctoritate Sibyllæ, quæ plurimùm tunc temporis valebat, cujus verba refert. Aſſignat etiam cauſam, propter quam reſervatus putabatur; nempè ut præcurſor Antichriſti fieret, & qui primus perſecutus fuerat, idem etiam noviſſimus perſequeretur. Demùm duorum Prophetarum exempla recenſet, qui vivi tranſlati fuerunt.

Non ergò iſtius Auctoris mens fuit eos deliros appellare, qui ità ſentirent. Idque eò minùs veriſimile eſt, quòd hic Auctor nec occiſum, nec mortuum Neronem dixerit; & hæc opinio eâdem ætate in animos Chriſtianorum plurimorum & eruditorum, & ſanctorum pervaſerat, Neronem eſſe reſervatum. Id teſtatur Severus Sulpitius lib. 2. Hiſtoriæ Sacræ, num. 40. agens de Nerone: *Qui non dicam regum*, inquit, *ſed omnium hominum, & vel immanium beſtiarum ſordidiſſimus dignus extitit, qui perſecutionem in Chriſtianos primus inciperet; neſcio, an & poſtremus explerit: ſiquidem opinione multorum receptum ſit; ipſum Antichriſtum venturum;* & n. 42. *Interim verò ... humanis rebus eximitur ... certè corpus illius interemptum: undè creditur ... curate vulnere ejus, ſervatus, ſecundùm illud, quod de eo ſcriptum eſt:* Et plaga Apoc. XIII. 3.

Digitized by Google

mortis ejus curata eſt, *ſub ſeculi fine mittendus, ut myſterium iniquitatis exerceat.*

Idem Severus Sulpitius Dialogo 2. de Virtutibus Beati Martini, hoc habet eam in rem : *Cæterùm cùm ab eo*, nempè Beato Martino, *de ſeculi fine quæreremus, ait nobis, Neronem & Antichriſtum priùs eſſe venturos; Neronem in Occidentali plagâ, regibus ſubactis decem, imperaturum . . . & ipſum denique Neronem ab Antichriſto eſſe perimendum.*

Sanctus Auguſtinus lib. 20. de Civit. Dei, cap. 19. hæc de variis opinionibus circa Neronem ſcribit : *Nonnulli ipſum reſurrecturum, & futurum Antichriſtum ſuſpicantur : alii verò nec eum occiſum putant, ſed ſubſtractum potiùs, ut putaretur occiſus, & vivum occultari . . . donec . . . reſtituatur in regnum. Sed multùm mihi mira eſt opinantium tanta præſumptio.*

Quàm falſi autem eſſent omnes iſti de Nerone rumores, liquet ex Suetonio lib. 6. de Cæſaribus, ubi & genus mortis Neronis, funeris rationem & expenſas, tumuli locum & ſtructuram narrat. *Ferrum*, inquit, *jugulo adegit, juvante Epaphrodito à libellis . . . nihil priùs ac magis à Comitibus exegerat, quàm ne poteſtas capitis ſui cuiquam fieret : ſed ut quoquo modo totus cremaretur. Permiſit hoc Icellus Galbæ libertus . . . reliquias Ecloge & Alexandra nutrices cum Acte concubinâ gentili Domitiorum monumento condiderunt, quod proſpicitur è campo Martio, &c.*

Licèt vocem *deliri* è textu libri *de Mortibus Perſecutorum* tollendam putem, quid tamen eò loci ſignificet vox *deleri*, prorsùs neſcio; nec quod cum aliis ignoro, ſolus volo ſcire videri.

II.

Alter locus, in quo immutatæ ſunt quædam voces codicis manuſcripti libri *de Mortibus Perſecutorum* in textu editionis Domni Le Nourry, habetur num. 52. pag. 99. ubi legitur in textu præfatæ editionis (noſtræ verò pag. 250.) : *Quæ omnia ſecundùm fidem ſcientium loquor, ità ut geſta ſunt, mandanda litteris credidi.* Notat Domnus le Nourry, in manuſcripto haberi : *quæ omnia ſecundùm finem, ſcienti enim loquor, ità ut geſta ſunt, mandanda litteris credidi.* Contendo, verba iſta, *ſcienti enim*, immutari non debuiſſe. Senſum enim planum & apertum habent, qui certè Auctoris menti congruit. Ibi Donatum, cui librum *de Mortibus Perſecutorum* nuncupaverat, alloquitur Lactantius, cùm ait, *ſcienti enim loquor.* Reverà vox iſta, *finem*, cujus ſenſus ſtatim non apparet, dedit locum ſuſpicandi, aliquid eſſe in hâc phraſi immutandum. Sed ſi vox iſta *finem* immutanda fuit, quia obſcurior videbatur, non idcircò duæ ſequentes voces, quarum apertiſſimus eſt ſenſus, immutandæ erant. Supponamus emendandam vocem iſtam *finem*, ut emendata fuit in textu edito, nihil prætereà immutari debuit; exhibet enim phraſim, quæ Tullii omninò ſtylum redolet, in hunc modum : *Quæ omnia ſecundùm fidem, ſcienti enim loquor, ità ut geſta ſunt, mandanda litteris credidi.* Perindè ac ſi dixiſſet : *Quæ omnia ſecundùm rei veritatem, quod certè tu, Donate, noſti, ità ut geſta ſunt mandanda litteris credidi.* Juxta Ciceronem, in Epiſtolâ quartâ libri tertii ad Quintum fratrem, *ſecundùm fidem loqui*, eſt dicere, loqui prout ſe res habent. En verba Ciceronis : *Mihi illud jucundum eſt, quòd cùm teſtimonium ſecundùm fidem & re*

Digitized by Google

ligionem graviſſimè dixiſſem, reus dixit, &c. Nemo eſt, qui non videat, *teſtimonium ſecundùm fidem dicere*, idem eſſe ac ſecundùm rei veritatem.

Jam verò ſitne eò loci mutanda vox *finem*, expendendum eſt. Retinenda ſanè eſt, ſi ex illâ idoneus quidam ſenſus affulgere poſſit. Hunc verò ſenſum, ſi retineatur, habere poteſt: *Secundùm finem*, id eſt, *propè mundi finem*; ità ut ſenſus ſit: *Quæ omnia imminente mundi fine, quod tu ipſe, Donate, noſti, quomodò geſta ſunt, mandanda litteris credidi.*

Vocem *finis*, ſumi aliquandò à Scriptoribus Eccleſiaſticis pro mundi fine, conſtat ex Tertulliano cap. 39. Apologetici, ubi ait: *Oramus pro Imperatoribus, pro miniſtris eorum, ac poteſtatibus, pro ſtatu ſeculi, pro rerum quiete, pro morâ finis.* Orare pro morâ finis in iſto Tertulliani loco, eſt orare, ut mundi finis retardetur. Quod eò loci vocat *finem*, *clauſulam ſeculi* nominaverat cap. 32. ejuſdem Apologetici, his verbis: *Eſt & alia major neceſſitas nobis orandi pro Imperatoribus, etiam pro omni ſtatu Imperii, rebuſque Romanis, quòd vim maximam univerſo orbi imminentem, ipſamque clauſulam ſeculi acerbitates horrendas comminantem, Romani Imperii commeatu*, (id eſt, diuturnitate) *ſcimus retardari. Itaque nolumus experiri, & dum precamur differri, Romanæ diuturnitati favemus.*

Antiquus Auctor Commentariorum in Epiſtolas Sancti Pauli, editus ad calcem operum Sancti Ambroſii, in hæc verba cap. 15. Epiſt. 1. ad Cor. v. 24. *Deindè finis, cùm tradiderit regnum Deo & Patri*, ſic habet: *Deindè finis*; hoc dicit, quia, tradito regno, finis erit mundi.

Multos primis Eccleſiæ ſeculis Chriſtianos in eâ fuiſſe ſententiâ notum eſt, mundi finem propinquare. Hanc fuiſſe ipſius Lactantii, patet ex Inſtitutionum lib. VII. cap. 16. ubi tradit, Romanum nomen brevi de terrâ tollendum; & in Epitome cap. 10. docet, interitum mundi expletis ſex annorum millibus fieri neceſſe eſſe. *Quod*, inquit, *in proximo eſt, quantùm de numero annorum, deque ſignis, quæ à Prophetis prædicta ſunt, colligi poteſt*; & cap. 25. libri VII. Inſtitutionum ſuprà citati ait: *Omnis tamen expectatio non ampliùs quàm ducentorum videtur annorum, licèt varient hiſtoriæ circa numerum annorum ab exordio mundi.*

Id ipſum non minùs disertè affirmaverat ante eum Sanctus Cyprianus ſcribens ad Thibaritanos. *Scire enim debetis*, inquit, *ac tenere, diem preſſuræ ſuper caput eſſe cœpiſſe, & occaſum ſeculi atque Antichriſti tempus appropinquaſſe*; & in libro ad Demetrianum tradit, totum jam ipſum mundum *in defectione* eſſe & *in fine*.

Hoc etiam ità Beato Martino perſuaſum fuerat, ut, teſte Sulpitio Severo, Dialogo 2. de Virtutibus Beati Martini, num. 16. Beatus Martinus de fine ſeculi diſſerens, dixerit, dubium non eſſe, *quin Antichriſtus eſſet in annis puerilibus conſtitutus, ætate legitimâ ſumpturus imperium.* Subdit verò Sulpitius Severus: *Quòd autem hæc ab illo audivimus, annus octavus eſt. Vos autem æſtimate, quo in præcipitio conſiſtunt, quæ futura ſunt.*

Nec mirum videri debet, ſi Lactantius in libri *de Mortibus Perſecutorum* Epilogo ad Donatum orationem convertens, mentionem aliquam injecerit de fine ſeculi, quem imminere nec Lactantius, nec ille nobiliſſimus Confeſſor Donatus dubitabat.

Digitized by Google

HENRICI DODWELLI DISSERTATIO DE RIPA STRIGA.

Ad Lactant. de Mortibus Perſecutorum, §. XVII.

RIPA hæc non *Maris* erat, ſed *Fluvii*, §. I. *STRIGA* vox *Gromatica* & *Caſtrenſis*, §. II. Caſtra *Romana*, ut plurimùm *quadrata*. Caſtrorum *fixorum* frons *Oriens*, *mobilium hoſtis*, §. III. *Frontem* itaque caſtrorum *STRIGAM* Veteres, latus *SCAMNUM* appellabant, §. IV. *Coloniæ Romanæ* pro *Caſtrenſi* diſciplinâ diſpoſitæ. *Prætentura* Coloniarum *STRIGÆ*, §. V. *Agrorum*, *Caſtrorum*, *Provinciarumque* præcipuè *Romanarum* limites *Fluvii*, §. VI. Prætenturarum *Illyricianarum* limes *Danubius*. Provinciæ *Illyricianæ Ripenſes* ab ejuſdem *Danubii RIPA*, §. VII. Idem probatur è *Caſtris ſtativis* in *Danubii Ripâ* frequentiſſimis, & ab *Hiſtoriâ*. Pretenturarum *Romanarum* qualia *munimenta*. Explicatur adverſùs *Rhenanum Tertullianus*, §. VIII. Idem ex *Attila* Provinciâ *Romanis* ereptâ, §. IX. *Ripam Danubii* egreſſi aliquandò, ſed *rarò Romani*, §. X. Quo minùs ſæpè egrederentur, impediebat opinio de *Fatalibus* Imperiorum *terminis*. Nullam tamen *Provinciam Tranſdanubianam* retinebant ætate *Diocletiani*, §. XI. Convenit hæc *RIPÆ STRIGÆ* mentio cum *conſilio* atque *itinere* Diocletiani, §. XII.

§. I. *SIC æſtate tranſactâ, per circuitum RIPÆ STRIGÆ, Nicomediam venit, &c.*] *RIPAM STRIGAM*, cujus meminit in *Diocletiani* à *Ravennâ Nicomediam* verſùs itinere *Lactantius*, de mendo ſuſpectam habet Cl. *Lactantii* Editor; vel, ſi verè ſit *Lactantii*, de orâ *Propontidis*, quam legerit *Diocletianus*, putat intelligendam. Fallitur utrobique vir doctiſſimus. Maris *oram littuſve* legi apud puros *Romanæ* Linguæ Auctores, facilè concedent eruditi; ne id quidem difficile, ut rarò forsàn maris etiam *ripam* aliquandò legamus, longè tamen eſſe illam in *fluviis*, quam in *mari*, frequentiorem. *Fluvii* itaque *ripam* fuiſſe veriſimillimum eſt, quæ *Striga* appellatur, non *maris*, non *Propontidis*. Id verò reſtat præteréà difficile, quid *STRIGÆ* nomine intelligat *Lactantius*, utque ea poſſit in *fluvium* convenire, & *quem* ille *fluvium* denotare voluerit. Ità *Diocletiani* iter exploratiſſimum habebimus.

§. II. Eſt itaque *STRIGA* vox *Agrimenſaria* ſeu *Gromatica*, à *Caſtrametatione* primùm, indè ad *Coloniarum* Agros, qui pro *Caſtrorum* normâ menſurari atque diſtribui ſolebant, traducta atque uſurpata. *Caſtrenſe* eſſe vocabulum docet nos diſertiſſimè (a) *Chariſius*. Neque verò eſt quòd quis putet, hoc in eâ voce ſingulare. Idem de peritiâ *Gromaticâ* univerſè ſentiendum, deque *vocibus* illius Artis item univerſis. Ad introitum *Prætorii* locum *Gromæ* appellat (b) *Hyginus*; & quem ſcripſit de *Caſtrametandi ratione* librum, eundem etiam *Gromaticum* inſcripſit. Idem *Hyginus* à *Gromâ* illâ, quam dixi, *Caſtrenſi Profeſſores* ejus *Artis* teſtatur *Gromaticos* fuiſſe cognominatos. Eſt itaque à *caſtrenſi* hujus vocis uſu de alio quovis uſu ſecundario omninò ſtatuendum.

(a) *Chariſ.* L. 1. (b) *Hygin.* Gromatic. p. 73. Edit. *Scriverii.*

§. III.

Digitized by Google

§. III. *Caſtrorum* ergò figuram ut aliam nonnunquàm *Romani* adhibuerint, quàm *quadratam*, nemo tamen eſt qui dubitet, illam omnium fuiſſe longè frequentiſſimam. Non eſt quòd dubitemus, eodem ordine conſtitutos in *caſtris* milites, quo in *acie*. At *quadrato agmine* inceſſiſſe conſtat, quotiès immineret à propinquo hoſte periculum. Illam ſcilicet credebant figuram munitionibus aptiſſimam. Numerum quaternarium ἄπτωτον habebant *Pythagorai;* invictæque conſtantiæ virum ſolent Philoſophi τετράγωνον appellare. Rectè ergò illam pro *Gromaticæ* artis normâ ſtatuemus. Eſt autem duplex *quadratæ* figuræ limes, in *longitudinem* alius, alius in *latitudinem*. Idque certum, horum alterum *STRIGAM*, alterum *Scamnum* appellaſſe. Duplex autem erat *caſtrorum* ſitus: alius pro re natâ & belli exigentiâ, incertus atque *mobilis; fixus* alius & immobilis, ut in *caſtris ſtativis*. In ſitu *fixo Orientem*, in *mobili hoſtem* reſpiciebat *porta Pretoria*. Ita ſcilicet (a) *Hyginum* intelligo atque *Vegetium*. Quòd *Orienti* caſtra obverterint, in eo, ut exiſtimo, *ſalubritatis* rationem habebant. Situm enim illum commendant Scriptores *rei ruſticæ*, ut omnium ſaluberrimum. Sed *hoſtis* procul dubio potior erat, quàm *Orientis* ratio. Ita tamen ut, quotiès nullum aliundè metueretur incommodum, *Orientem* aliis *cœli* plagis anteferrent. Id unum hoc in loco obſervare volui, idem valere apud *gromaticos* Scriptores in *ſtativo* ſitu *Orientem*, quod in *mobili hoſtem;* ut proindè quem limitem in *ſtativo* ſitu *Orienti* obverterent, eundem eſſent *mobilem hoſti* obverſuri.

§. IV. Ita intelligemus, quam poſituram obtinuerint in *caſtrenſi* diſciplinâ *STRIGA* atque *ſcamnum*. Agrum illum *Strigatum* appellat (b) *Aggenus Urbicus*, *qui à Septentrione in longitudinem in Meridianum decurrit; ſcamnatum autem, qui eo modo ab Occidente in Orientem creſcit*. Ità diſpoſitæ phalanges in *longitudinem* à *Septentrione* verſùs *Meridiem*, vultus potiùs *Orienti*, quàm *Septentrioni* obverſos habuerint. Ità *aquilas* reſpexerint *portamque Pretoriam* in formâ *caſtrenſi fixâ*. Nec aliter ipſe Frontinus: (c) *Quicquid autem* (inquit) *ſecundùm hanc conditionem in longitudinem eſt delimitatum, per STRIGAS appellatur; quicquid per altitudinem, per ſcamna*. De *agrorum* diviſione hæc *Frontinus*, non equidem *ſingulorum* colonorum *ſortibus* atque portionibus, quarum limites poterant ab invicem eſſe diverſiſſimi; ſed eorum *agrorum*, qui *coloniæ* univerſæ fines includerent, ſeu quorum *modus univerſus civitati eſt aſſignatus*. Proindè non eſt quòd dubitemus, quin & uniuſmodi limites ager iſtiuſmodi complectatur, & cum *caſtrametatione* conformes. Conſtat autem, pro *caſtrametandi* diſciplinâ, aciem in fronte longiſſimam, ne circuiri poſſet, hoſtibus opponi ſolitam. Accedunt denique & illa *Hygini* verba (d): *Quotiès per STRIGAS diſtribuimus, non pluſquàm tripertiti eſſe debebunt*. Non aliam exiſtimo tripertitam illam diſtributionem, quàm illam in *militiâ Romanâ* notiſſimam, *haſtatorum*, *principum*, atque *triariorum*. Atqui triplex iſta acies *hoſti* erat oppoſita. Qui itaque limes in *ſepulchrorum* inſcriptionibus *IN FRONTEM* appellatur, illam *STRIGAM* appellant in *caſtrametatione Gromatici;* & viciſſim quem *Scamnum Gromatici*, eundem ſolent *IN AGRUM* deſignare inſcriptiones. Convenit & *ſcamni* ſignificatio apud auctores *rei ruſticæ*. Si qua enim inter arandum terrà fuerat ab aratro prætermiſſa, illam pro *ſcamno* habebant. Situs ergò agri *ſecundo* ſulco eſt *ſcamnatus*, ſitus ſulcis *tranſverſus ſtrigatus* appellabitur. At *tranſverſus* ſulco ſitus *vultus* militum repræſentat in acie conſiſtentium.

§. V. Jam verò quæ in *caſtris* vigebant leges, eædem in *coloniis* limitaneiſque præſidiis etiam viguere. Nec enim illæ telluris *colendæ* modò ſunt, ſed finium etiam *propugnandorum* causâ deductæ. Id ſatis eſt ex ipſis *rei agrariæ* vocibus manifeſtum. (e) *Territorium* illis id omne dicitur, quod *hoſtis terrendi causâ conſtitutum eſt. Ager arciſinius* (inquit è *Varrone* (f) *Frontinus*) *ab arcendis hoſtibus eſt appellatus*. Erant itaque *coloniæ* limitaneæ magnâ quædam quaſi *caſtra*, ut non ſit utique quòd miremur, ſi pro *caſtrorum* more illæ atque diſciplinâ diſponerentur. Voces certè adhibent *caſtrorum* proprias, *centurias*, *perticas*, innumeras alias, ut intelligamus eodem modo reſpexiſſe invicem in *agrorum* diſtributione *colonos*, quo in *acie milites*. Formâ etiam *caſtrorum* quadratâ *colonias* repræſentant Scriptores *rei agrariæ*. Ipſa autem *prætenturæ* vox, quâ utitur in præſidiorum *limitaneorum* causâ *Ammianus*, facit omninò ut ne prorſùs dubitemus, tam *caſtrorum* vicem repræſentaſſe excubantes pro Reipub. ſalute *Colonias*, quàm etiam in magnis illis univerſæ Reipub. quaſi *caſtris*

(a) *Hygin*. Grom. *Veget*. L. I. c. 23. (b) *Agg. Urb.* de lim. Agror. p. 46. *Goeſ.* (c) *Frontin.* de Agrorum qualitate p. 38. (d) *Hygin.* Gromat. p. 78. (e) *Frontin.* de lim. Agr. p. 42. vid. *Flacc. Sic.* de Cond. Agr. p. 3. (f) *Frontin.* ibid. p. 38.

Digitized by Google

eum præcipuè ſitum obtinuiſſe, quem in caſtris *STRIGÆ*. *Tendunt* enim apud *Gromaticos* Scriptores turmæ illæ, quæ alterutrum Prætorii *latus* occupant, *retendunt* fortaſsè illæ, quæ ponè; at *prætendunt* certè illæ, quæ *præ* Prætorio *hoſti* objiciuntur, & *portæ Prætoriæ*. Sequitur itaque, ut quamcunque habuerint in *fronte* metam, ea etiam *STRIGA* appellanda ſit.

§. VI. Porrò inter *agrorum* limites *rivos* numerat (a) *Siculus Flaccus*, *flumina Frontinus*, de *privatorum* colonorum præcipuè limitibus intelligendi. Id tamen longè potiori ratione in *caſtrametatione* erat *prætenturiſque* limitaneis neceſſarium. Duplicem enim *caſtris* utilitatem præſtabat *fluvius*, tam *aquæ* illam, quàm etiam *munitionis*. Proindè eam operam dederunt periti Imperatores, etiam in *caſtris tumultuariis*, ut unam ſaltem caſtrorum metam *fluvius* allueret. In *ſtativis* autem *caſtris* limitaneiſque, quorum & locus poſſet eligi, quæque ipſa *defenſionis* potiùs, quàm *oppugnationis* causâ conderentur, id obſervaſſe Veteres, eſt adhuc longè veriſimiliùs. Sunt enim *fluvii* quaſi *nativi* quidam provinciarum termini ab ipſo Numine inſtituti, poteratque hoſtis in ipsâ *fluvii* tranſmiſſione opprimi faciliùs, quàm ſi cum illo in aperto eſſet liberoque campo congrediendum. Id certum Veteres, ut alia loca *impedita*, ſic & *fluviorum* vada munire ſolitos. Et quò *major* erat *fluvius*, minùſque *vadoſus*, eò *munitiorem* credebant, aptioremque hoſtibus arcendis, eò etiam, ſi hoſtis tranſiſſet, faciliorem ſuorum in munita loca receptum. Non eſt itaque quòd *Geographorum* ſcrinia compilemus de *fluviis* provinciarum *terminis*. Ubique enim occurrunt exempla. Ne longiùs abeamus, *Romani*, de quo agimus, imperii limites inſignes habemus *fluvios*. *Galliam* defendebat adverſus *Germanos* terminabatque *Rhenus*, *Syriam* in *Parthos Euphrates*. Quidni itaque dicamus & *Illyricianarum prætenturarum* limitem fuiſſe *Danubium*; nec alium quærendum eſſe *fluvium*, cujus *ripam STRIGAM Lactantius* appellarit? Illum enim in *fronte* hoſtibus objectum habebant *prætenturæ Illyricianæ*.

§. VII. *Danubium* certè *Romani* imperii *limitem* Veteres plerique agnoverunt. *Strabo*: (b) Τούτων δ' ἐπέκεινα οὐδέν, τὴν μὲν Εὐρώπην σχεδόν τι πᾶσαν ἔχουσι, πλὴν τῆς ἔξω τοῦ ΙΣΤΡΟΥ, καὶ τῶν μεταξὺ τοῦ Ῥήνου καὶ τοῦ Ταναΐδος παρωκεανιτῶν. Rex *Agrippa* apud *Joſephum*: (c) Οὐ γὰρ ἐξήρκεσεν αὐτοῖς ὅλος Εὐφράτης ὑπὸ τὴν ἀνατολήν, οὐδὲ τῶν προσαρκτίων ΙΣΤΡΟΣ, &c. Et nonnullis interpoſitis: Ἐν δὲ ΙΣΤΡῼ κατακλείεται, ὃ δυσὶ μόνοις τάγμασιν ὑπείκουσι, μεθ' ὧν αὐτοὶ τὰς Δακῶν ἀνακόπτουσιν ὁρμάς. Tacitus: (d) *RIPAMQUE DANUBII Legionum duæ in Pannoniâ, duæ in Mœſiâ attinebant, totidem apud Dalmatiam locatis, quæ poſitu regionis à tergo illis.* Appianus: (e) Ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ ποταμοὶ δύο, Ῥῆνός τε καὶ ΙΣΤΡΟΣ μάλιστα τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν ὁρίζουσι. Sic & poſt *Diocletiani* tempora (f) *Feſtus Rufus Romani* imperii *metam* ad *Danubium* uſque protendit, Provinciarumque limitanearum terminum ipſum ſemper *Danubium* deſignat. Indè tot habemus ex eâ parte provincias *RIPENSES*, ita ſcilicet cognominatas, ut ab aliis ejuſdem nominis provinciis *mediterraneis* diſtinguerentur. *Ripenſem Daciam* agnoſcunt omnes, cui & *Valeriam Noricumque* accenſet *Imperii Notitia* ipſas quoque *Ripenſes*. Sed & *Saviam* ſive *Pannoniam ſecundam Riparienſem*, à *præſidiis*, ni fallor, *Ripariis* ita cognominatam. (g) *Ripam* enim *Danubii* obſidebant illa præſidia. *Sub diſpoſitione ducis Valeriæ Ripenſis equites* legimus *Dalmatas* in loco, cui *Ripa alta* nomen, ab illâ proculdubiò *ripâ Danubii*. *Sub diſpoſitione ducis Provinciæ Rhætiæ primæ & ſecundæ*: (h) *præfectum legionis tertiæ Italicæ partis ſuperioris deputatæ Ripæ primæ Submontorio*. Ad illam certè *ripam* excubias egit ſub *Diocletiano Galerius*. Ita enim queritur ille apud Lactantium, (i) *fluxiſſe annos quindecim* ex quo *in Illyricum, vel ad ripam Danubii relegatus, cum gentibus barbaris luctaret, cùm alii intra laxiores & quietiores terras delicatè imperarent*. Pro eâdem normâ & *Rheni ripæ præfectum* memorat (k) *Tacitus*. Idem *Tacitus* oſtendit *duas* illas *legiones*, quibus limitum illorum tutelam creditam teſtatur tam ipſe, quàm rex etiam *Agrippa*, in *Pannoniâ* fuiſſe collocatas. Ita non erit quòd miremur, *Pannonicos* præcipuè milites, utpote vetuſtiſſimos illorum finium propugnatores, cognominatos eſſe *Riparios*. Indè *Riparienſis* audiebat *Pannonia* illa potiùs, quàm *Ripenſis*.

§. VIII. Idem produnt & *ſtativa Caſtra* in noſtrâ, de quâ agimus, *Danubii ripâ* longè frequentiſſima. *Hoſtium* certè *limitibus* propinqua illa oportuit fuiſſe caſtra, quæ hoſtium arcendorum causâ inſtituerentur. Idem ipſæ etiam Hiſtoriæ. Pulſi ab *Hunnis Gothi Danubium* tranſ-

(a) *Flaccus*, p. 4. 22. *Frontin*. p. 38. (b) *Geogr*. L. XVII. p. 839. (c) *Joſeph*. Bell. Jud. L. II. c. 28. *Græc*. div. (d) *Tacit*. Ann. IV. c. 5. (e) *Appian*. in Procem. Sic & Auguſtus apud Julian. in Cæſarib. (f) *Feſt. Ruf*. in Breviar. (g) Not. Imp. Sect. 47. (h) Notit. Sect. 59. (i) Ap. *Lactant*. de Mortibus Perſec. Sect. 18. (k) *Tacit*. Hiſt. IV. 55.

Digitized by Google

mittere non audebant, niſi veniam priùs à *Romano* Imperatore *Valente* impetraſſent. Nempè id quò minùs auderent, in cauſâ erant *Præſidia limitanea.* Ταῖς ὄχθαις ἐπιτεταγμένους Ῥωμαίων appellat (a) *Eunapius*, quos *Ripa Præfectos Tacitus.* Ità igitur *Ripam* eam obſidebant illa *Præſidia*, ut locum tranſmittendi nullum vacuum relinquerent. Sic enim *Imperii Romani* limites ſolebant *ambire* Prætenturæ. Id diſcimus ex Anonymi Libello *de rebus Bellicis.* Sic enim ille: (b) *Eſt prætereà inter commoda Reip. utilis limitum cura ambientium ubique latus imperii, quorum tutelæ aſſidua meliùs caſtella proſpicient, ità ut millenis interjecta paſſibus ſtabili muro & firmiſſimis turribus erigantur. Quas quidem munitiones poſſeſſorum diſtributa ſolicitudo ſine publico ſumptu conſtituat, vigiliis in his & agrariis exercendis, ut provinciarum quies circumdata quodam præſidii cingulo requieſcat.* Eâ itaque *conditione* Agros *Coloniarum* diſtribuebant *Duumviri*, ut propriis *Colonorum* ſumptibus, & *muniendi* eſſent Coloniarum *fines* atque *propugnandi.* Idem nempè illud *Romanorum* Colonorum ferè *jus*, quod apud *Turcas Timariotarum;* apud noſtros, *ſervitii militaris.* Proprium autem id fortaſsè *Romanorum*, quòd imperii fines *univerſos* firmioribus præſidiis munirent, quàm noſtri *caſtra*, in ipſo etiam *Belli* procinctu, perpetuo nimirùm ſtabilique *muro*, *turribus* etiam, ſeu *caſtellis* validiſſimis per millenorum paſſuum ſingula intervalla. Id genus munimenta habemus in noſtrâ hodièque *Britanniâ*, in muris *Hadriani*, *Antonini*, atque etiam *Severi.* Id etiam imitatus eſt recentior *Offa* noſter in vallo illo, quod ejus retinet hodièque nomen, *Angliam* inter *Walliamque* limitaneo. Nec aliò retulerim *Tertulliani* illa: (c) *Maurorum gens & Gætulorum barbaries à Romanis obſidentur.* De bello hæc neſcio quo intelligit Doctiſſimus (d) *Rhenanus*, quod eo tempore viguerit, quo ſcripſerit hæc *Tertullianus.* Atqui altum apud illius *ſeculi* Scriptores de *Bello* illo ſilentium. Nec *includendis* intra ſuos fines *hoſtibus*, ſed verò potiùs ut è *Romanis* finibus *excluderentur*, omnis illa inſtituta eſt obſidio, *ne regionum* (inquit *Tertullianus*) *ſuarum fines excedant;* idcircò *legionum ſuarum præſidiis imperium ſuum muniiſſe* Romanos. *Prætenturarum* hoc in loco formam repræſentat, uti dixi, omninò *Tertullianus*, quæ tamen ipſa à *Caſtrorum obſidionalium* formâ non prorsùs abhorreret. Nempè duplicem, quem dixi, uſum præſtabant *Caſtra obſidionalia*, non modò hoſtes ut obſeſſos *includerent*, ſed ut externorum quoque hoſtium auxilia *excluderent.* Sic enim *Caſtrorum* illorum *externum* quoque *limitem* ſolebant munire *Romani*, ut & indè *hoſtem*, etiam viribus alioqui parem, facilè repellerent. Ità ipſum quoque *Hannibalem* repulerunt in obſidione *Capuanâ*, & *Gallorum* exercitum numeroſiſſimum *Cæſar* in obſidione *Vercingetorigis Aleſienſi.* Nempè illum etiam *externum* limitem *vallo* munitiſſimum habebant, *turribuſque* certo ſibi invicem intervallo reſpondentibus. *Externum* itaque *Caſtrorum obſidionalium* limitem referebant *Prætenturæ.*

§. IX. Ità dum *Prætenturarum* diſciplina illa vigeret, illæſi erant *Romanorum fines*, hoſteſque barbaros etiam ferociſſimos ſuſtinebant. Detraxit illas *Valens*, *Gothiſque* credidit, & *Romanos Barbaris* facilem deindè prædam expoſuit. *Veterum* tamen *limitum*, etiam in illâ, quæ ſecuta eſt, hoſtium eluvione, veſtigia conſtabant. Provinciam ab *Attilâ Romanis* exceptam ità circumſcribit *Priſcus*: (e) ἄγων τὸ μῆκος αὐτῆς κατὰ τὸ ῥεῦμα τοῦ ἼΣΤΡΟΥ ἀπὸ τῆς Παιόνων ἄχρι Νόβων τῶν Θρᾳκίων, τὸ δὲ βάθος πέντε ἡμερῶν ὁδόν. *Longitudinem* itaque Provinciæ *Romanæ* prætendebat *Danubius*, quam *Longitudinis* metam *STRIGAM* appellari diximus. Proindè & *commercii* locum mutavit *Attila*, eodem Auctore *Priſco*: καὶ τὴν ἀγορὰν, τὴν ἐν Ἰλλυριοῖς, μὴ πρὸς τῇ ὄχθῃ τοῦ ἼΣΤΡΟΥ ποταμοῦ γίνεσθαι, ὥσπερ καὶ πάλαι, ἀλλ' ἐν Ναϊσσῷ, ἣν ἔθετο ὡς ἐπ' αὐτοῦ δηωθεῖσαν, τῆς Σκυθῶν καὶ Ῥωμαίων ἐσόμενον γῆς. Ecquis eſt, qui non videat in ipſis *finibus* imperii conſtituta hæc fuiſſe *commercii* loca, cùm & ipſam *Naiſſum* propterea hnic commercio deſignarit *Attila*, quòd novæ ſuæ Provinciæ fuiſſet *finis*? Ecquis non proindè videat, cùm *antiquus* commercii locus fuiſſet *RIPA DANUBII*, id propterea eſſe factum, quòd etiam *antiquus* fuiſſet imperii *limes*? Rectè itaque conjicit Pater *Oxonienſis* * in *Strigonii* urbis nomine *RIPÆ STRIGÆ* memoriam hodièque conſtare, quæ & ipſa ad *Danubii Ripam* ſita eſt.

§. X. Hæc cum ità ſe habuerint, cautè tamen fateor iſta ſubjunxiſſe *Appianum* (f): Ὅροις μὲν ὅσα κατέχουσιν, ὡς ἐγγυτάτω ἐλθεῖν τοῦ ὠκεανοῦ. Tam enim *Rhenum*, quàm *Euphratem*, quàm ipſum *Danubium*, ſuperarunt aliquandò *Romani.* Provinciam *Transdanubianorum Da-*

* *Is eſt Joan. Fell Oxonienſis Epiſcop. in ſuâ Lactant. de Mortibus Perſec. editione anni 1680.*

(a) *Eunap.* in Collect. *Porphyrogennet. Haſchel.* de Legationibus p. 11. eademque ferè *Zoſim.* L. IV. (b) De Reb. Bell. Ed. *Scriver.* p. 101. *Labbai* p. 188. (c) *Tertull.* adv. Jud. c. 7. (d) In Præf. ad Lib. illum. (e) *Priſcus* in Eclog. *Porphyrog.* περ. πρεσβ. *Haſchel.* p. 25. (f) *Appian.* Procem.

ciam tenebant, cùm illa ſcriberet *Appianus*, à *Trajano* nempè debellatam. Addidit *Marcomannos Quadoſque Marcus*, quos & *præſidiis* occupaverat. *Marci* tamen illa *præſidia* detraxit ſtatim (a) à *Marci* morte *Commodus*. *Trajani* erat Provincia longè diuturnior. Sed & illam *præſidiis* ultrò nudavit *Aurelianus* ante *Diocletianum*, traductis aliò colonis. Ità nihil erat quod obſtaret, quominùs accuratiſſimè poſſet hæc *Ripa STRIGA* appellari ſub *Diocletiano*. Et tamen rarò admodùm *Prætenturarum* jam *fixos* limites poterant ſuperare *Romani*. Obſervavit id de ſuis *Afrorum* prætenturis, quo dixi loco, Tertullianus. (b) *Nec trans iſtas* (inquit) *gentes porrigere vires Regni ſui poſſunt*. Id ſi etiam in *Africâ* verum fuerit, longè certè potiori ratione in *Ripâ Danubii*. Ità ſenſit procul dubio *Aurelianus*, quem tamen *victorioſiſſimum*, idque meritò, appellant *nummi* atque *inſcriptiones*. Tantus Imperator, totque barbarorum ſpoliis triumphiſque decoratus, credidit nihilominùs *Transdanubiana* ne quidem poſſe defendi. Nec enim ullibi *Barbarorum* impetus frequentiores fortioreſve ſuſtinuêre *Romani*, & quidem aleâ *belli* admodùm *incertâ*.

§. XI. Quid quòd eâ etiam ætate viguerit, *opinio* dicam, an potiùs *ſuperſtitio*? qualiſcumque tamen, illa certè viguit: ut *fundorum*, ità & *imperiorum* terminos fuiſſe *ſacros* atque *fatales*, quos nemo violare poſſet impunè. Proindè tactum fulmine *Capanea*, quòd ſacros *Thebarum* muros auderet primus irrumpere; cæſum *Proteſilaum*, quòd ſacra *Neptuno* littora primus hoſtium inſilire. *Piaculo* innexus credebatur, & ſacram quandam *Nemeſim* ſeu *Adraſtiam* concitare, nec facilè placandam Numinis invidiam, qui metas generi humano præfixas tranſgrederetur. Eadem de *Romani Imperii* finibus ſententia vulgò eſt recepta. *Carum* itaque Imperatorem fortiſſimum propterea *fulmine* petitum cenſuerunt, quòd *fatalem* illum imperii finem, *Euphratem* nempè, ſuperaſſet. Pœnam enim illam *fulminis* habebant, pro manifeſtiſſimo læſi Numinis indicio. Id *Cari* exemplum, cùm in aliâ adverſus *Perſas* expeditione, ſeu *Galerii Maximiani*, ſeu potiùs fortaſsè *Juliani*, animos militum minùs alacres ad audendum redderet, eam proindè opinionem ſibi refellendam cenſuit *Vopiſcus*. Ea fuerit in causâ fortaſsè, quòd *boni* Imperatores imperii *limites* ne *vellent* quidem proferre. *Conſilium coercendi intra terminos imperii* ab *Auguſto* emanaſſe (c) *Tacitum* habemus auctorem. Nec aliâ mente *Hadrianum* fuiſſe probabile eſt, cùm jam debellatas à *Trajano* provincias ſponte ſuâ liberas præſidiis, nec hoſte ullo cogente, relinqueret. Nec me latet tamen aliò hæc referri ab *Hiſtoricis*, verùm ingenio potiùs id, quàm probatæ fidei monumento ullo teſte, conjectantibus. Si quam igitur habuerint unquàm *Illyricianæ Diœceſeos* metam aliam, quàm *Danubium*, rarò tamen id contigiſſe conſentaneum eſt. Ità conſtans earum partium fixuſque limes illa fuit, quam dixi, *Ripa Danubii*. In eâ *Prætentura*, & Prætenturarum perpetua *munimenta*. In eâ *vallum*, & certis valli ſpatiis ſibi reſpondentia *caſtella*. Ut alia deeſſent, hæc ſufficiunt abundè, ut rectè *STRIGA* poſſit hæc *RIPA* appellari. *Provinciarum* limitanearum *plurimarum* perpetua erat meta *Danubius*. Sed *Diocletiani* ætate *omnium* fuiſſe jam oſtendimus.

§. XII. Porrò convenit ad amuſſim hæc *RIPÆ STRIGÆ* mentio cum conſilio atque itinere *Diocletiani*. *Morbum* jam *levem* atque *perpetuum* ait contraxiſſe *Lactantius*, *Chronicum* planè illum, non *Acutum*. At *Chronicis* morbis, præcipuè *inclinatis*, *geſtationem* tradit utiliſſimam eſſe (d) *Celſus*, qui tamen *febre careant*. Talis fuit noſter ille *Diocletianus*. Inter *geſtationis* autem genera tam illam numerat quæ eſſet in *lecticâ*, quàm aliam illam quæ in *navi*, vel in portu, vel in *flumine*, quam etiam pronunciat omnium eſſe *leniſſimam*. Proindè *Româ Ravennam* uſque *lecticâ plurimùm vehebatur* noſter Imperator. Indè ad *Danubium* fortaſsè *lecticâ*, reliquum deindè iter in *navi*, & ſecundo *Danubii* flumine, per *Pontum Euxinum* uſque ad *Nicomediam*. Tractus ille univerſus *infirmo* corpori erat ſanè ſaluberrimus; nec alium ullum ità *tutum* poſſumus & *innocuum* reperire, aut in *itinere* tam *longo tædii* cum *ſalubritate* minoris. Cùm autem, pro more *fluviorum*, huc illuc flecteretur ſæpè *Danubius*, ideò *per circuitum Ripæ STRIGÆ Nicomediam veniſſe* dicitur. Nec verò *corpori curando* duntaxat hoc inſerviebat iter; erat etiam *imperatorium*. Ità potuit luſtrare *præſidia limitanea*, in illis præſertim partibus, quibus frequentiſſimum imminebat ab hoſte periculum. Quàm illis partibus metuerit, teſtes ſunt multæ in *Illyrico* datæ leges, & præfectus *Cæſar* omnium *pugnaciſſimus*.

(a) Dio, Eclog. *Conſt.* num. 73. *Urſin.* (b) Adv. *Jud.* c. 7. (c) *Tacit.* Ann. L. I. c. 11. vit. Agric. c. 13. Dio, L. LVI. (d) *Celſ.* Med. L. II. c. 15.

Digitized by Google

HENRICI DODWELLI
CHRONOLOGIA PERSECUTIONUM;
ITEM
STEPHANI BALUZII
CHRONOLOGIA DIOCLETIANEA;

PROUT RATIO TEMPORUM EXEGIT, INTERMIXTÆ.
Additi ſunt inſuper cujuſque anni Conſules, aliique rerum eventus.

AN. LXIV.

ANNO Domini, ſecundùm Æram Vulgarem, LXIV.

Coſſ. { C. Lecanius Baſſus.
M. Licinius Craſſus. *Pagi.*

Perſecutio Neronis in Chriſtianos; ipſiſque imputat incendium ab ipſo Romæ excitatum; ex Tacito. *Dodwell.* [19. Junii SS. Gervaſius & Protaſius Mediolani Martyrio coronati.]

LXVI.

Coſſ. { C. Suetonius Paulinus.
L. Pontius Teleſinus.

SS. Petrus & Paulus morti addicti 29. Junii: ille per crucem, hic per gladium. *Lenglet.*

XCV.

Coſſ. { Domitianus Aug. XVII.
T. Flavius Clemens. *Pagi.*

Perſecutio Domitiani poſt Septembr. XIII. incœpit, ex Brutio. *Dodwell.* Quâ in Perſecutione morti addictus eſt à Domitiano T. Flavius Clemens Conſul ob Religionem.

XCVI.

Coſſ. { C. Fulvius Valens.
C. Antiſtius Vetus. *Pagi.*

Revocavit Chriſtianos ab exilio Domitianus paulò ante Septemb. XVIII. Necdùm enim redierant exules ante novum edictum Nervæ. *Dodwell.*

XCVII.

Coſſ. { M. Cocceïus Nerva III.
T. Virginius Rufus.

Nerva Imperator ſtatuas omnes Domitiani ſuſtulit. Accuſatos Chriſtianiſmi abſolvit; vetuitque quemquam eo nomine accuſari. *Lenglet.*

CVII.

Coſſ. { C. Soſius Senecius IV.
L. Licinius Sura III. *Pagi.*

Perſecutio ſub Trajano, quâ paſſus eſt Ignatius, ex actis ejus. *S. Simeon Epiſcopus Hieroſol.* martyrio afficitur. Pax reddita hoc ipſo anno. Plinii & Arrii Antonini perſecutiones hoc ipſo etiam fortaſsè anno. *Dodwell.*

Digitized by Google

C V I I I.

Coſſ. { Ap. Annius Trebonianus Gallus.
M. Atilius Metilius Bradua. *Pagi.*

Poſt Ignatii mortem, quæ Decembri menſe die xx. anni ſuperioris contigerat, cùm nuncium de morte in Aſiâ accepiſſet, necdùm tamen *geſta Ignatii* haberet explorata, Epiſtolam ſcripſit ad Philippenſes Polycarpus. *Dodwell.* Evariſtus Papa martyrio coronatur.

C I X.

Coſſ. { A. Cornelius Palma.
C. Calviſius Tullus.

Oneſimus, S. Pauli diſcipulus, Epheſiorum Epiſcopus, in carcerem conjicitur, & Romæ lapidibus obruitur. *Lenglet.*

C X V I.

Coſſ. { Æmilianus.
L. Antiſtius Verus. *Pagi.*

Paſſus Simeon Cleophæ, & extincta eſt familia Davidis. *Dodwell.*

C L I I I.

Coſſ. { C. Bruttius Præſens.
A. Junius Rufinus. *Pagi.*

Edictum Antonini Pii pro Chriſtianis, ſi fortè fuerit Pii. *Dodwell.*

C L X I.

Coſſ. { M. Ælius Aurelius Verus Cæſar III.
L. Ælius Commodus II. *Pagi.*

Idem edictum, ſi Marco potiùs ſit, quàm Pio tribuendum. *Dodwell.*

C L X V I I.

Coſſ. { L. Aurelius Verus Aug. III.
Quadratus. *Pagi.*

Perſecutio Gallorum Lugdunenſium Viennenſiumque ſub Marco. *Dodwell.*

C L X V I I I.

Coſſ. { L. Vettius Paulus.
T. Junius Montanus. *Pagi.*

Athenagoræ legatio pro Chriſtianis poſt reditum Lucii. *Dodwell.*

C L X X.

Coſſ. { M. Cornelius Cethegus.
C. Erucius Clarus. *Pagi.*

Melitonis Sardenſis & Apollinaris Hierapolitani apologiæ. *Dodwell.*

C C I I.

Coſſ. { L. Septimius Severus Aug. III.
Aurelius Antoninus Caracalla Aug. *Pagi.*

Poſt VIII. Id. April. ante Solſtitium incœpit perſecutio Severi. Annus XVII. ætatis Origenis. *Dodwell.*

C C I I I.

Coſſ. { L. Fulvius Plautianus.
P. Septimius Geta. *Pagi.*

Annus XVIII. Origenis, hujus perſecutionis ſecundus. *Dodwell.*

C C I V.

Coſſ. { L. Fabius Cilo II.
M. Annius Libo. *Pagi.*

Anno *ſeculari* ineunte, deſiit hæc Severi perſecutio. *Dodwell.*

C C X X X V.

Coſſ. { Severus.
Quinctianus. *Pagi.*

Sub finem anni perſecutio Maximini. Perſecutio in Aſiâ. *Dodwell.*

C C X X X V I.

Coſſ. { C. Julius Verus Maximinus Aug.
Julius Africanus. *Pagi.*

Digitized by Google

Initio anni finis perſecutionis. Defecerunt in Africâ Gordiani menſe Maio, in Italiâ Senatus. *Dodwell.*

CCXXXVII.

Coſſ. { L. Ovinius Cornelianus.
P. Titius Perpetuus. *Pagi.*

Menſe Junio occiſi in Africâ Gordiani. Menſe Julio *Auguſtum* imperium ſuſceperunt Maximus & Balbinus; *Cæſareum* Gordianus tertius. *Dodwell.*

CCXXXVIII.

Coſſ. { Pius.
Pontianus. *Pagi.*

Ludis Capitolinis, ante Jun. xxII. occiſi Maximus & Balbinus. *Auguſtum* imperium ſuſcepit Gordianus. *Dodwell.*

CCXLVIII.

Coſſ. { M. Julius Philippus Aug. III.
M. Julius Philippus Aug. II. *Pagi.*

Perſecutio Alexandrina in fine anni. *Dodwell.*

CCXLIX.

Coſſ. { Fulvius Æmilianus II.
Vectius Aquilinus. *Pagi.*

Sub finem anni incœpit cum imperio Decii perſecutio. In Africâ ſaltem hucuſque incruenta. *Dodwell.*

CCL.

Coſſ. { Cn. Meſſius Quintus Trajanus Decius Aug. II.
Annius Gratus. *Pagi.*

Initio Aprilis ad cædes progreſſa eſt perſecutio in Africâ, confeſtim facta remiſſior. Perſecutionis Alexandrinæ anni ſecundi maxima pars in hunc annum incidit. *Dodwell.*

CCLI.

Coſſ. { Cn. Trajanus Decius Aug. III.
Q. Herennius Etruſcus Decius Cæſar. *Pagi.*

Tertius annus perſecutionis Alexandrinæ. Remiſſa perſecutio tam Alexandriæ, quàm etiam in Africâ. *Dodwell.*

CCLII.

Coſſ. { C. Vibius Trebonianus Gallus Aug. II.
C. Vibius Voluſianus Cæſar. *Pagi.*

Lues ſub Gallo, ejuſdemque perſecutio breviſſima. *Dodwell.*

CCLVII.

Coſſ. { P. Licinius Valerianus Aug. IV.
P. Licinius Gallienus Aug. III. *Pagi.*

Sub initium Auguſti perſecutio Valeriani, ſed ſine martyriis. *Dodwell.*

CCLVIII.

Coſſ. { M. Aurelius Memmius Tuſcus.
Baſſus. *Pagi.*

Sub initium Auguſti edictum Valeriani de pœnâ capitis. *Dodwell.*

CCLXI.

Coſſ. { Gallienus Aug. IV.
Petronius Voluſianus. *Pagi.*

Purpuram arripuit in Ægypto Æmilianus. Revocata in reliquo imperio Valeriani perſecutio à Gallieno. *Dodwell.*

CCLXII.

Coſſ. { P. Licinius Gallienus Aug. V.
Fauſtinus. *Pagi.*

Revocata à Gallieno eadem perſecutio in Ægypto, capto jam Æmiliano. *Dodwell.*

Digitized by Google

CCLXXV.

Coſſ. { L. Domitius Aurelianus Aug. IV.
T. Avonius Marcellinus. *Pagi.*

Sub initium anni, ſub finem Aureliani, emiſſa ab eo perſecutionis edicta. *Dodwell.*

CCLXXXIV.

Coſſ. { Imp. M. Aurelius Carinus II.
Imp. M. Aur. Numerianus II. *Spark.*

Suffecti ſecundùm Lidyati computum.

Kal. Maiis vel Octob. ac Kal. Sept. vel Novemb. { Val. Diocletianus.
Annius Baſſus.
M. Aur. Val. Maximianus.
M. Junius Maximus. *Idem.*

Diocletianus levatur Imperator die XVII. Septembris. Hoc anno incipit æra Diocletianea, vel æra martyrum, die 29. menſis Auguſti, quo incipit annus Ægyptiorum, qui etiam nunc eâ utuntur ærâ. *Lenglet.*

CCLXXXV.

Coſſ. { Valerius Diocletianus II.
Ariſtobulus. *Spark.*

Maximianus Herculius à Diocletiano creatur Cæſar.

CCLXXXVI.

Coſſ. { M. Junius Maximus II.
Vettius Aquilinus.

Kalendis Aprilis Auguſtus creatur Maximianus Herculius, ac proindè in conſortium Imperii appellatur à Diocletiano. Maximianus Thebæam legionem Martyrio donat. *Lenglet.*

CCXCII.

Coſſ. { Annibalianus.
Aſclepiodotus.

Kalendis Martiis Diocletianus & Maximianus adoptant Conſtantium cognomento Chlorum & Galerium Maximianum cognomento Armentarium, eoſque nuncupant Cæſares. Conſtantius repudiat Helenam, ex quâ Conſtantinum, cui poſteà Magno cognomen hæſit, ſuſceperat, & Theodoram Herculii privignam ducit. Galerius, repudiatâ quoque conjuge, Valeriam Diocletiani & Priſcæ Auguſtæ filiam accepit uxorem. *Baluzius.*

CCXCIII.

Coſſ. { Imp. Val. Diocletianus V.
Maximianus Herculius IV.

Conſtantius Chlorus ex Bataviâ & Belgio Francos pellit, quos mittit ad Sueſſiones & ad Rhemos, *Lenglet.*

CCXCVII.

Coſſ. { Maximianus Herculius V.
Galerius Maximianus Cæſar II. *Spark.*

Narſeus Rex Perſarum vincit ac fugat in Meſopotamiâ Galerium, ac poſteà in Armeniâ.

Niſibim venit Diocletianus. Narſeus victus fugatuſque eſt à Galerio; & conjux filiæque ejus captæ, cum maximâ pudicitiæ cuſtodiâ reſervatæ ſunt ad augendam triumphi pompam. Capta magna præda cum ingentibus manubiis. *Baluzius.*

CCCI.

Coſſ. { Poſtumius Titianus II.
Fl. Popilius Nepotianus. *Spark.*

Prima Diocletiani perſecutio in milites. *Dodwell.*

Conſtantius vincit Germanos in Lingonibus, quò proceſſerant.

CCCII.

Coſſ. { Fl. Val. Conſtantius Cæſar IV.
Galerius Max. Arment. IV.

Diocletianus è Nicomediâ, ubi tum regia ſedes erat, in Orientem profectus, illic ſubſtitit

Digitized by Google

Mſit uſque ad hyemem. Tum verò Nicomediam redux, ibi cum Galerio conſultavit de bello Chriſtianis inferendo. *Baluzius.*

Victus à Galerio Narſeus Perſarum rex. *Dodwell.*

CCCIII.

Coſſ. { Imp. Val. Diocletianus VIII. Maximianus Herculius VII. *Spark.*

Annus primus perſecutionis inchoatus à Feb. XXIII. Nicomediæ. *Dodwell.*

Perſecutio adverſùm Chriſtianos hoc anno commota, omnium quæ unquàm fuerunt atrociſſima. Initium factum à civitate Nicomedienſi, cujus Eccleſia everſa eſt VII. Kalendas Martias, ipſo Terminalium die. Poſtridiè propoſitum eſt edictum Imperatorum & Cæſarum adverſùs Chriſtianos, ut per univerſum orbem ſacrificare cogerentur. *Baluzius.*

Diocletianus Romam proficiſcitur, illicque vicennalia celebrat & triumphum agit de Perſis. Mox factâ pace, quæ in tempus Divi Conſtantini reſervata duravit, Perſæ Meſopotamiam cum Tranſtigritanis quinque regionibus reddiderunt, limite imperiorum ſuper ripam Tigridis conſtituto. *Idem.*

Gothi, trajecto Iſtro, vicinam provinciam invaſerunt, & indigenas expulerunt. *Idem.*

Diocletianus offenſus nimiâ Romanorum dicacitate, ſtatim poſt peracta vicennalia diſcedit, & XIII. Kalendas Januarias proficiſcitur Ravennam. *Idem.*

CCCIV.

Coſſ. { Imp. al. Diocletianus IX. Maximianus Herculius VIII. *Spark.*

Annus primus perſecutionis abſolutus; ſecundus inchoatus, ſed primus Euſebio. *Dodwell.*

Diocletianus nonum Conſulatum auſpicatur Ravennæ. Poſteà in difficilem morbum incidit, cujus vi de ſtatu mentis ſuæ demotus, demens factus eſt; ac poſt æſtatem, Nicomediam pervenit. Circum illic dedicavit anno poſt vicennalia repleto, & Idibus Decembribus, intercepto ſpiritu, viſus eſt expiraſſe. *Baluzius.*

Eodem tempore, quo Diocletianus nonum conſulatum auſpicatus eſt Ravennæ, Maximianus Herculius octavum iniit Romæ; & annum imperii viceſimum ingreſſus poſteà eſt Kalendis Aprilis. Deindè æſtate ejus anni fuit in Campaniâ. *Idem.*

Fine anni Galerius Maximianus Cæſar Nicomediam venit ad Diocletianum, ut eum compelleret ad deponendum imperium, quòm anteà idem perſuaſiſſet Herculio. *Idem.*

CCCV.

Coſſ. { Conſtantius Chlorus V. Galer. Maxim. Arment. V. *Spark.*

Annus ſecundus perſecutionis abſolutus; tertius inchoatus, ſed ſecundus Euſebio. Purpuram depoſuerunt Diocletianus & Maximianus. Nova deindè & ſævior perſecutio inſtaurata in Oriente à Galerio & Maximino, omnium deinceps Chriſtianorum, cùm anteà ſolorum fuiſſet Clericorum. Agon quinquennalis Cæſareæ. Deſiit perſecutio in Occidente. *Dodwell.*

Kalendis Martiis Diocletianus apud Nicomediam proceſſit in publicum, ut ſe vivum eſſe probaret populo. *Baluzius.*

Kalendis Maiis Diocletianus prope Nicomediam, & Maximianus Herculius Mediolani purpuram deponunt, & Conſtantium Galeriumque Auguſtos nuncupant, Diocletianus Galerium, Herculius Conſtantium. *Idem.*

Eodem die Severus & Maximinus Daza facti ſunt Cæſares, nominati quidem à Galerio, ſed induti, à Maximiano Severus, à Diocletiano Maximinus. Tum Diocletianus in patriam ſuam, hoc eſt, Diocleam in Dalmatiâ revertitur, ubi præclaro otio conſenuit, Herculius in Lucaniam conceſſit.

CCCVI.

Coſſ. { Conſtantius Chlorus VI. Galer. Maxim. Arment. VI. *Spark.*

Annus tertius perſecutionis abſolutus, quartus inchoatus. Incœpit Cæſareæ nova illa perſecutio Maximini, quæ omnes cogebat ſacrificare. *Dodwell.*

Digitized by Google

Conſtantius Auguſtus filium ſuum Conſtantinum repetit à Galerio, apud quem velut obſes tenebatur. Is ergò in Galliam profectus, ad patrem in extremis agentem pervenit XIII. Kalendas Auguſti. Quatriduò poſt Conſtantius extinguitur Eboraci in Britanniâ: cui ſucceſſit Conſtantinus, cùm patris ſupremâ voluntate, tum militum conſenſu, qui ei purpuram injecerunt. *Baluzius.*

Imago laureata Conſtantini defertur ad Galerium. Ille verò purpuram ad eum miſit, Cæſaremque nuncupavit VIII. Kalendas Januarias, quùm aut eodem die, aut paulò antè Severum Auguſtum dixiſſet. *Idem.*

Edictum emittit Conſtantinus in gratiam Chriſtianorum.

Interim, quùm imagines Conſtantini Romam allatæ eſſent, Maxentius Herculii filius, patre diù retractante, imperium invadit VI. Kalendas Novembris; & patrem, qui tum in Campaniâ erat, ad ſe vocans, eumque bis Auguſtum nominans, conſortem imperii facit. *Idem.*

Maxentius purpuram Auguſteam uſurpat; Romam ac Italiam ſibi ſubjicit die Octobris 28.

CCCVII.

Coſſ. { Maximianus Herculius IX. / Conſtantinus Cæſar. *Spark.* }

Annus quartus perſecutionis abſolutus, quintus inchoatus. Cœperunt pro cædibus mutilationes. Mors Urbani Præfecti Paleſtinæ perſecutoris. *Dodwell.*

Galerius Maximianus Severum Auguſtum, cui Italiæ cuſtodia demandata fuerat, exercitum jubet ducere adversùs Maxentium. Ille verò ſtatim Romam obſidet, Ravennam fugit, (*a*) ad Tres tabernas extinguitur, ut videtur, circa menſem Aprilem.

Maximianus Herculius bis Auguſtus in Gallias proficiſcitur, ubi Conſtantinum, qui hactenùs Cæſaris appellatione contentus fuerat, Auguſtum nuncupat pridiè Kalendas Aprilis, & eidem in matrimonium locat filiam ſuam Fauſtam. *Baluzius.*

Intereà Galerius Maximianus immenſum exercitum ducit in Italiam, mortem Severi vindicaturus. Romam fruſtrà obſidet, & redit inglorius in Illyricum. *Idem.*

Tum verò Herculius è Galliâ redux, filium Maxentium denudare conatus in concione, convicia militum tulit; & urbe Italiâque pulſus, rursùs ad Conſtantinum pergit in Gallias. Illic aliquantulùm moratus, mox Carnuntum in Pannoniâ ad Galerium profectus, ibi Diocletianum invenit, interfuitque III. Idus Novembris nuncupationi Licinii Auguſti, quem Galerius Maximianus ſubſtituit in locum Severi. Cùm verò fruſtrà Diocletianum hortatus eſſet ad reſumendum imperium, ab eo repudiatus rediit in Galliam, ubi iterùm depoſuit imperium, ac poſteà illic reliquum vitæ ſuæ egit. *Idem.*

CCCVIII.

Coſſ. { Maximianus Herculius X. / Galerius Max. Arment. VII. }

Annus quintus abſolutus, ſextus inchoatus. Conſtantinus Auguſtus declaratur. Firmilianus Palæſtinæ præſes mutilationibus, potiùs quàm cædibus, perſecutus eſt. Perſecutio remiſſa à menſe Auguſto ad Novembrem, rursùſque ſub hujus anni finem novo Maximini edicto inſtaurata, ità tamen, ut menſe Decembri redierint ad mutilationes perſecutores. *Dodwell.*

Maximianus Herculius X. & Galerius Maximianus VII. Conſules fuère, conſtitutâ jam concordiâ inter eos & Maxentium. *Baluzius.*

20. Aprilis Maxentius Conſul Romæ declaratur; cum Romulo Herculius in Gallias fugit, ubi res novas molitur contra Conſtantinum.

(*a*) *Ad Tres tabernas.*] Id eſt, ſcribente Græcè in eâdem materiâ Zoſimo lib. 2. Hiſt. εἴς τι χωρίον ἐλθὼν ᾧ Τρία καπηλεῖα προσηγορία. Ad verbum igitur, *ubi ad quemdam locum veniſſet, cui Tres caupona nomen ſunt*, vel *erant*. Eſt enim unicè τὸ καπηλεῖον doctis omnibus, ſive veteribus, ſive recentioribus, quos potuerim videre, *caupona*, aut *popina*. Neque aliter vel hoc loco nuperus noſtras Diocletianeæ Chronologiæ Interpres, *meurt aux trois Tavernes*; vel Iſidorus Peluſiota & Grotius ad Act. XXVIII. 15. ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν ἡμῖν ἄχρις Ἀππίου φόρου καὶ τριῶν ταβερνῶν. Et ſolenne tamen Genevenſibus verſionibus Gallicis *tres Lucæ tabernas*, ſimpliciter per *trois boutiques*, non cum Lovanienſibus, & aliis, per *trois tavernes* interpretari: *ils vinrent au devant de nous au Marché d'Appius, & aux Trois boutiques.*

Digitized by Google

CCCIX.

Coſſ. { Licinius Aug. vel poſt Conſulatum x. Herculii & VII. Galerii Maximiani.
Maxentius II.
Romulus II.

Annus ſextus abſolutus, ſeptimus inchoatus. Martii VII. paſſus eſt Eubulus ultimus Martyrum Cæſareenſium. Indè neglectu Gentilium rediit Chriſtianis pax. *Dodwell.*

CCCX.

Coſſ. { Maxentius III. ſine collegâ. *Spark.*

Secundùm Lydiatum.

Coſſ. { Galerius Maxim. Arment. VIII.
ſuffecto
Licinio Liciniano Auguſto. *Idem.*

Annus ſeptimus abſolutus, octavus inchoatus. Nova rursùs, invidiâ Gentilium, orta Chriſtianorum perſecutio: verùm ea breviſſima, & unius impetûs. *Dodwell.*

Quùm Franci turbarent ſtatum Galliarum, & de eis reprimendis Conſtantinus cogitaret, Herculius ſemper inquietus, ſubdolus, & infidus, auctor ei fuit ne omnem exercitum ſecum duceret, poſſe barbaros à paucis debellari. Credidit Conſtantinus & ſeni & ſocero. Interim Herculius cupiditate imperii ſtimulatus, cùm putaret Conſtantinum longiùs abeſſe, milites largitionibus & promiſſis ſollicitat ad defectionem, theſauros invadit, & purpuram tertiò induit in Belgicâ; & redeunte Conſtantino mirâ celeritate, timens quod meruerat, fugit in ſecundam Narbonenſem, & ſe civitatis Arelatenſis mœnibus includit. Dein adventante Conſtantini exercitu, Maſſiliam contendit; ubi obſeſſus à Conſtantino, captus eſt, & increpito vita donata. Verùm paulò pòſt ejuſdem Conſtantini juſſu ſtrangulatus eſt, quùm deprehenſus eſſet in inſidiis quas Conſtantino moliebatur, ut eum perimeret. *Baluzius.*

Eodem anno Galerius Maximianus in gravem ac periculoſum morbum incidit, quo per annum perpetem afflictatus eſt; iſque morbus eum invaſit, quùm iniret decimum octavum imperii ſui annum. *Idem.*

CCCXI.

Coſſ. { Gal. Maxim. Arment. VIII.
Maximinus II.

Annus octavus abſolutus, nonus inchoatus. Edictum Galerii pro pace, inter Kal. Mart. & prid. Kal. Maias. Pax illa ne ſex quidem menſium integrorum, ità ut ſub finem Octobris redierit perſecutio, ſed & ea unius impetûs, ſanguinolenta. Legationes primas urbium accepit Nicodemiæ Maximinus. *Dodwell.*

Galerius ſemper ægrotus, admonitus morbum illum eveniſſe ſibi propter mala quæ Chriſtianis intulerat, edicto propoſito perſecutionem quieſcere juſſit anno poſtquàm cœperat octavo. Tum apertis carceribus, Chriſtiani qui illic detinebantur, abire permiſſi ſunt. Paulò poſt Galerius moritur Sardicæ menſe, ut videtur, Maio, quùm priùs Licinio Valeriam conjugem filiumque Candidianum commendaſſet, atque in manibus tradidiſſet. Sed hi quùm comitatum Maximini infeliciter prætuliſſent, miſerandam ſortem habuerunt, ut poſteà dicetur. *Baluzius.*

Maxentius bellum Conſtantino indicit, quaſi necem patris ſui Herculii vindicaturus.

Bellum indè inter Licinium & Maximinum de imperio certantes. Sed conditionibus certis pax & amicitia componitur in Boſphoro Thracio, ubi conſtitutus eſt limes imperii utriuſque. *Idem.*

Maximinus poſteà indulgentiam communi Principum conſenſu Chriſtianis datam tollit, ſubornatis legationibus civitatum, quæ peterent, ne illis intra civitates ſuas conventicula extruere liceret. Hinc acriùs in eos ſævitum, donec Conſtantini litteris Maximinus deterreretur. *Idem.*

Digitized by Google

Hoc, vel ſequenti anno crux in cœlo Conſtantino apparet.

CCCXII.

Coſſ. { Fl. Val. Conſtantinus Aug. II.
Licinius Aug. II. *Spark.*

Annus nonus abſolutus, decimus inchoatus. Secundæ urbium legationes cum decretis adversùs Chriſtianos. Maximini ad illas reſcripta de pellendis ex illis urbibus Chriſtianis, earumque urbium territoriis, poſt menſem Maium. Perſecutio nova inchoata, ſed mutilationum duntaxat, & ſtatim minis litteriſque Conſtantini ſedata adversùs Maxentium moventis. Conſtantinus Alpes tranſcendit, atque copias Maxentii vincit fugatque in Taurinis, aliiſque in locis. Tandem juxta Romam cœlitus 27. Octob. Crux ſignum victoriæ ipſi oſtenſa pridiè quàm pugnam committeret, in quâ profligatur Maxentius ipſe 28. Octobris, ibique in Tiberi ſubmergitur. Conſtantinus victor Urbem ingreditur: primi Auguſti titulus Conſtantino à Senatu decretus. Primum Maximini edictum pro pace. *Dodwell.*

Valeria Galerii vidua in exilium juſſu Maximini projecta cum matre Priſcâ, & in deſertas Syriæ ſolitudines relegata, patrem ſuum Diocletianum per occultos nuncios gnarum calamitatis ſuæ facit. Repetenti verò eam patri Maximinus negavit. *Baluzius.*

Eodem tempore Maximiani Herculii ſtatuæ Conſtantini juſſu revellebantur; & imagines quoque Diocletiani, quia cum Herculio pictus erat, detrahebantur. Hinc dolor Diocletiani, qui paulò poſt fame atque angore confectus interiit III. Nonas Decembris. *Idem.*

Maximinus legatos Romam ad Maxentium mittit occultè, & amicitiam cum eo facit. *Idem.*

Initium Indictionum aut 1. aut 24. die Septembris.

CCCXIII.

Coſſ. { Fl. Val. Conſtantinus III.
Licinius Auguſtus III. *Spark.*

Annus decimus abſolutus, undecimus inchoatus. Victus à Licinio Maximinus in campo ſereno die 30. Aprilis: edictum Conſtantini & Licinii pro pace Nicomediæ propoſitum Jun. XIII. quo tempore decennalem hanc perſecutionem terminat Lactantius, num. 48. Secundum deindè Maximini pro Chriſtianis edictum. *Dodwell.*

Rebus in urbe compoſitis, Conſtantinus circa XV. Kalendas Februarii Româ digreſſus, Mediolanum contendit, ibique nuptias Conſtantiæ ſororis ſuæ cum Licinio celebravit. Eâ re peractâ, Conſtantinus in Gallias revertitur, Licinius in Illyricum. *Baluzius.*

Interim Maximinus exercitum movet è Syriâ, bellum Licinio illaturus, provincias ejus occupaturus. Occurrit ei Licinius in Thraciâ. Pugnatur pridiè Kalendas Maias in campo quem vocabant Serenum, inter Hadrianopolim videlicet & Heracleam. Victoria penès Licinium fuit. *Idem.*

Diocletianus moritur hoc anno, fortè Maio menſe.

Maximinus ſummâ celeritate fugit Nicomediam, hinc in Cappadociam, poſtremò in Ciliciam, ubi miſerando horrendoque mortis genere extinctus eſt apud Tarſum. *Idem.*

Fuſo fugatoque Maximino, Licinius trajecit exercitum in Bithyniam; & Nicomediam ingreſſus, die Iduum Juniarum proponi juſſit edictum de reſtituendâ Eccleſiâ, verboque etiam hortatus eſt, ut conventicula in ſtatum priſtinum redderentur.

Pax Eccleſiæ data poſt bellum decennale. *Idem.*

Licinius Valerium, Candidianum Galerii Maximini filium, Severi filium Severianum, liberos Maximini occidi jubet. *Idem.*

CCCXIV.

Coſſ. { Voluſianus II.
Annianus.

Primum Conſtantini bellum adversùs Licinium ad Cibalim in Pannoniâ victum die 8. Octobris. Iterùm pugnatur ad Mardiam in Thraciâ, ſed æquo marte.

Pax Conſtantinum inter & Licinium.

Valens à Licinio Cæſar eligitur, poſteà mutuo Auguſtorum conſenſu expellitur, ac dignitate privatur.

Digitized by Google

CCCXV.

Coſſ. { Conſtantinus IV. Licinius IV.

Valeria filia Diocletiani & uxor ejus Priſca Theſſalonicæ capite truncantur.

Hoc anno Lactantius ſuum de Mortibus Perſecutorum librum edidit.

CCCXVII.

Coſſ. { Gallicanus. Baſſus.

Criſpus & Conſtantinus Conſtantini Magni filii Cæſares creantur, ſicut & Licinianus filius Licinii.

Naſcitur Conſtantius filius alter Conſtantini & Fauſtæ.

Hoc anno deſinente, ut putamus, advocatur Nicomediâ in Gallias Lactantius.

CCCXVIII.

Coſſ. { Licinius Auguſtus V. Criſpus Cæſar.

CCCXIX.

Coſſ. { Conſtantinus Aug. V. Licinius Junior Cæſar.

Hoc anno removet à ſuo Palatio Chriſtianos Licinius Auguſtus.

Arius in hæreſim prolabitur, damnaturque in concilio centum Epiſcoporum.

CCCXX.

Coſſ. { Conſtantinus Aug. VI. Conſtantinus Cæſar II.

Perſecutio Liciniana ex Euſebio in Chronico.

Criſpus Cæſar Francos & Alamannos prælio vicit.

Hoc anno vel ſequenti ſuas edidit Lactantius Inſtitutiones.

CCCXXI.

Coſſ. { Criſpus Cæſar II. Conſtantinus Cæſar.

Nazarius Romæ Panegyricum Conſtantino dicit Kal. Martiis.

Donatiſtæ Româ ejecti.

Conſtantinus de feriando die Dominico Sanctionem edit.

CCCXXII.

Coſſ. { Petronius Probianus. Anicius Julianus.

Conſtantinus Sarmatas in Pannoniâ debellat, & ibi Rex eorum Rauſimondus cecidit.

CCCXXIII.

Coſſ. { Acilius Severus. Junius (vel Vettius) Rufinus.

Alterum bellum Conſtantini adverſùs Licinium: hic die 3. Julii ad Adrianopolim à Conſtantino debellatur.

Iterùm Licinius terrâ vincitur à Conſtantino juxta Chryſopolim & Chalcedonem, & mari à Criſpo Cæſare in Helleſponto.

Nicomediam fugit Licinius, atque veniam petiit in præteritum, exorante Conſtantiâ ejus uxore ac ſorore Conſtantini. Cœnæ à Conſtantino adhibetur, atque exul Theſſalonicam mittitur; ubi ejus poſt quoſdam menſes, ob res novas quas moliebatur, fauces laqueo innectuntur, atque Martinianus Cæſar à Licinio creatus in Cappadociâ trucidatur. *Vide Tillement. tom. 4. Imperat. pag. 195.*

Conſtantius Conſtantini filius Cæſar eligitur.

CCCXXIV.

Coſſ. { Criſpus Cæſar III. Conſtantinus Cæſar. III.

Conſtantinus ad Arium litteras ſcribit, ut eum ab errore revocet.

Digitized by Google

C C C X X V.

Coſſ. { Anicius Fauſtus Paulinus.
P. Cejonius Julianus.

Synodus primâ univerſalis Nicææ in Bithyniâ cogitur à 18. vel 19. Junii ad 25. Auguſti; in quâ damnatur Arius.

25. Julii vicennalia celebrat Conſtantinus.

C C C X X V I.

Coſſ. { Conſtantinus Auguſt. VII.
Conſtantius Cæſar.

Conſtantinus Romam petit; atque circa Julium menſem trucidari jubet Criſpum Cæſarem; qui falſi criminis reus agitur: morti ſimiliter addicitur Fauſta Conſtantini uxor.

C C C L X I I.

Coſſ. { Fl. Mamertinus.
Fl. Nevitta.

Perſecutio Juliani, cùm ageret Antiochiæ, ſub finem Octobris, cùm flagraſſet ſimulacrum Jovis Olympii, ut colligitur ex Ammiano XXII. *Dodwell.*

Digitized by Google

SUMMARIA CAPITUM LIBRORUM LACTANTII,

QUI IN SECUNDO HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

EPITOMES DIVINARUM INSTITUTIONUM.

PRÆFATIO totius Epitomes, ac Inſtitutionum conſilium & ratio. pag. 1
CAPUT I. *De divinâ Providentiâ.* 2
II. *Quòd Deus ſit unus, nec poſſint eſſe plures.* ibid.
III. *De Deo uno teſtimonia Poëtarum.* 3
IV. *Quòd Deus ſit unus, teſtimonia Philoſophorum.* 4
V. *Quòd unum Deum vates, id eſt, Sibyllæ prædicant.* 5
VI. *Deus, cùm ſit æternus & immortalis, ſexu & ſucceſſione non eget.* ibid.
VII. *De Herculis vitâ facinoroſâ & morte.* 6
VIII. *De Æſculapio, Apolline, Marte, Caſtore & Polluce, atque de Mercurio & Baccho.* ibid.
IX. *De Deorum turpitudinibus.* 7
X. *De Jove, ac ejus vitâ libidinoſâ.* 8
XI. *Varia emblemata, quibus Jovis turpitudines velarunt Poëtæ.* ibid.
XII. *Poëtæ ea, quæ ad Deos ſpectant, non omnia fingunt.* 9
XIII. *Narrantur facta Jovis ex Euhemero Hiſtorico.* ibid.
XIV. *Saturni & Urani geſta ex Hiſtoricis deſumpta.* 10
XX. *De Diis Romanorum propriis.* ibid.
XXI. *De ſacris deorum Romanorum.* 11
XXII. *De ſacris introductis à Fauno & Numâ.* 12
XXIII. *De Diis & ſacris Barbarorum.* ibid.
XXIV. *De origine Sacrorum & Religionum.* 13
XXV. *De aureo ſeculo, de ſimulacris & Prometheo, qui primus hominem effigiavit.* 14
XXVI. *De elementorum & aſtrorum cultu.* 16
XXVII. *De Hominis creatione, peccato & pœnâ; ac de Angelis, tum bonis, tum malis.* ibid.
XXVIII. *De Dæmonibus, ac eorum operationibus malis.* 17

Digitized by Google

XXIX. *De Dei Patientiâ atque Providentiâ.* 18
XXX. *De falsâ Sapientiâ.* 20
XXXI. *De Scientiâ & Opinatione.* 21
XXXII. *De Philoſophorum Sectis, ac diſſentione.* ibid.
XXXIII. *Quòd ſummum bonum ſit in vitâ quærendum.* 22
XXXIV. *Quòd ad juſtitiam nati ſint homines.* 23
XXXV. *Quòd immortalitas ſit ſummum bonum.* 24
XXXVI. *De Philoſophis, ſcilicet Epicuro & Pythagorâ.* 25
XXXVII. *De Socrate, ac ejus contradictione.* 26
XXXVIII. *De Platone, cujus doctrina ad veritatem propiùs accedit.* 27
XXXIX. *De variis Philoſophis, ac de Antipodis.* 28
XL. *De Philoſophorum inſipientiâ.* 29
XLI. *De verâ Religione ac Sapientiâ.* ibid.
XLII. *De Sapientiâ religioſâ: Chriſti nomen nulli notum, niſi ipſi & Patri.* 30
XLIII. *De Jeſu Chriſti nomine, & duplici nativitate.* 31
XLIV. *Duplex Chriſti Nativitas ex Prophetis probatur.* 32
XLV. *Chriſti virtus & opera probantur ex Scripturis.* 33
XLVI. *Probatur ex Prophetis, Paſſionem ac mortem Chriſti prænuntiatam fuiſſe.* 34
XLVII. *De Jeſu Chriſti Reſurrectione, Apoſtolorum miſſione, Servatoriſque in cœlum Aſcenſione.* 35
XLVIII. *De Judæorum exhæredatione, & Gentilium adoptione.* 36
XLIX. *Quòd Deus non eſt, niſi unus.* 37
L. *Cur Deus humanum corpus aſſumpſit, ac mortem paſſus fuit.* ibid.
LI. *De Chriſti morte in cruce.* 38
LII. *Spes ſalutis hominum in veri Dei agnitione; & de odio Ethnicorum in Chriſtianos.* 39
LIII. *Rationes odii in Chriſtianos expenduntur & refelluntur.* 40
LIV. *De Religionis libertate in adorando Deo.* 41
LV. *Ethnici juſtitiam in ſequendo Deo crimine impietatis infamant.* 42
LVI. *De Juſtitiâ, quæ eſt veri Dei cultus.* 43
LVII. *De Sapientiâ & Stultitiâ.* 44
LVIII. *De vero cultu Dei & ſacrificio.* 46
LIX. *De viis Vitæ, & primis Mundi temporibus.* 47
LX. *De Juſtitiæ officiis.* 49
LXI. *De Affectibus.* 50
LXII. *De Voluptatibus ſenſuum coërcendis.* 51
LXIII. *Spectacula eſſe potentiſſima ad corrumpendos animos.* 53
LXIV. *Affectus ſunt domandi, & à vetitis abſtinendum.* 54
LXV. *Præcepta eorum quæ jubentur; & de miſericordiâ.* 56
LXVI. *De Fide in Religione, & de Fortitudine.* 58
LXVII. *De Pœnitentiâ, animæ Immortalitate, & de Providentiâ.* 59
LXVIII. *De Mundo, Homine & Dei Providentiâ.* 61
LXIX. *Mundum propter hominem, & hominem propter Deum eſſe factum.* 62
LXX. *Animæ immortalitas confirmatur.* 64

LXXI. *De poſtremis Temporibus.* 65
LXXII. *De Chriſto è cœlo deſcendente ad univerſale Judicium, & de Regno Millenario.* 67
EPILOGUS. *Spes ſalutis in Dei Religione & Cultu.* 69

LIBRI
DE OPIFICIO DEI.

CAPUT I. PROŒMIUM, *& adhortatio ad Demetrianum.* 71
II. *De generatione belluarum & hominis.* 75
III. *De conditione pecudum & hominis.* 76
IV. *De imbecillitate hominis.* 80
V. *De figuris animalium & membris.* 83
VI. *De Epicuri errore, & de membris eorumque uſu.* 85
VII. *De omnibus corporis partibus.* 88
VIII. *De hominis partibus, oculis & auribus.* 90
IX. *De ſenſibus, eorumque vi.* 94
X. *De exterioribus hominis membris, eorumque uſu.* 95
XI. *De inteſtinis in homine, eorumque uſu.* 101
XII. *De utero, & conceptione, atque ſexibus.* 105
XIII. *De membris inferioribus.* 109
XIV. *De inteſtinorum quorumdam ignotâ ratione.* 110
XV. *De voce.* 112
XVI. *De mente, & ejus ſede.* 114
XVII. *De Animâ, deque eâ ſententia Philoſophorum.* 117
XVIII. *De Animâ & Animo, eorumque affectibus.* 119
XIX. *De Animâ, eâque à Deo datâ.* 121
XX. *De ſeipſo, & Veritate.* 124

LIBRI
DE IRA DEI.

CAPUT I. DE *Sapientiâ divinâ & humanâ.* 127
II. *De Veritate, deque ejus gradibus; atque de Deo.* 129
III. *De bonis & malis in rebus humanis, eorumque auctore.* 131
IV. *De Deo, deque ejus affectibus; Epicurique reprehenſione.* 132
V. *De Deo Stoïcorum ſententia; de Irâ & Gratiâ ejus.* 134
VI. *Quòd Deus iraſcatur.* 137
VII. *De Homine & Brutis, ac Religione.* ibid.
VIII. *De Religione.* 140
IX. *De Providentiâ Dei, deque ſententiis illi repugnantibus.* 142
X. *De Mundi ortu, & rerum naturâ, & Dei providentiâ.* 143

XI. *De Deo, eoque uno, cujuſque providentiâ mundus regatur, & conſtet.* 151
XII. *De Religione, & Dei timore.* 154
XIII. *De Mundi & temporum commodo & uſu.* 155
XIV. *Cur Deus fecerit hominem.* 159
XV. *Undè ad hominem peccata pervenerint.* 160
XVI. *De Deo, ejuſque irâ & affectibus.* 162
XVII. *De Deo, ejus curâ & irâ.* 163
XVIII. *De Peccatis vindicandis, ſine irâ fieri non poſſe.* 166
XIX. *De Animâ & Corpore, deque Providentiâ.* 169
XX. *Do Peccatis, & Dei miſericordiâ.* 170
XXI. *De Irâ Dei & hominis.* 172
XXII. *De Peccatis; deque iis recitati verſus Sibylla.* 173
XXIII. *De Irâ Dei, & peccatorum punitione; deque eâ Sibyllarum carmina recitata: caſtigatio prætereà, & adhortatio.* 175

FINIS.

LUCII

Digitized by Google

Digitized by Google

æ Regiæ Taurinenſis.

AM· NECMINERUA
URIUS· NECMARS
·DICINAM· NECAS
ILLUT AB ALIOIAC TU
UEBIT, SI ERGO SIN
NINUS HABENT
S· IS AUTEM DS SPU
UMQUAM QUIDE
ITUR DS EST PER
RUPTIBILIS. INPAS

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII EPITOME INSTITUTIONUM DIVINARUM AD PENTADIUM FRATREM.

PRÆFATIO.

Totius Epitomes ac Inſtitutionum conſilium & ratio.

QUANQUAM Divinarum Inſtitutionum libri, quos jampridem ad illuſtrandam veritatem religionemque conſcripſimus, ita legentium mentes inſtruant, ita informent, ut nec prolixitas pariat faſtidium, nec oneret ubertas: tamen horum tibi Epitomen fieri, PENTADI frater, deſideras; credo, ut ad te aliquid ſcribam, tuumque nomen in noſtro qualicumque opere celebretur. Faciam quod poſtulas; etſi difficile videtur ea, quæ ſeptem maximis voluminibus explicata ſunt, in unum conferre. Fit enim

PRÆFATIO.] Hæc vox non extat in MS. uti nec Capitum diviſio ac tituli, nec etiam ſummaria, quæ hîc addere viſum eſt, ut lumen aliquid accedat Lactantiano huic operi.

Lin. 2. *Illuſtrandam.*] In MS. *inluſtrandam*, idque more veteri. Sic in antiquis *vir inluſter*, pro *vir illuſter.*

Ibidem. *Religionemque.*] In MS. *regionemque*; quaſi eſſet abbreviatio.

Ibidem. *Conſcripſimus.*] MS. habet *conſcribſimus.*

Lin. 6. *Aliquid.*] Deeſt in editis; legitur tamen in MS. Taurin. Sic enim habet autographum, quod ad nos ſummâ humanitate miſit illuſtriſſimus ac doctiſſimus Pfaffius.

Lin. 7. *Quæ.*] In MS. *que* more omnium ferè Manuſcriptorum.

Lin. 8. *In unum.*] Adde *volumen.*

Digitized by Google

totum & minùs plenum, cùm tanta rerum multitudo in anguſtum coarctanda ſit, & brevitate ipsâ minùs clarum, maximè cùm & argumenta plurima & exempla, in quibus lumen eſt probationum, neceſſe ſit præteriri; quoniam tanta eorum copia eſt, ut vel ſola librum conficere poſſint. Quibus ſublatis, quid poteſt utile, quid apertum videri? Sed enitar, quantùm res ſinit, & diffuſa ſubſtringere, & prolixa breviare; ſic tamen, ut neque res ad copiam, neque claritas ad intelligentiam deeſſe videatur in hoc opere, quo in lucem veritas protrahenda eſt.

Lin. 1. *In anguſtum coarctanda.*] MS. habet *coartanda*: fortè hæc ultima vox ab *artus* derivaretur, ut ait Doctiſſ. Pfaffius. Aiunt voces *in anguſtum* deeſſe in MS. attamen ea lego in viri Clariſſ. Pfaffii autographo.

Lin. 2. *Brevitate.*] MS. habet *brebitate*, facili permutatione *v.* in *b.* Sic infrà *breviare*, ubi MS. habet *brebiare*. Sic & ſub fin. cap. V.

Lin. 3. *Preteriri.*] In MS. *preteriri.* Hoc vulgatum eſt in MSS. ubi *e* pro *æ*.

CAPUT PRIMUM.

De Divinâ Providentiâ.

Ad Lact. Div. Inſtit. lib. 1. c. 1.

PRIMA incidit quæſtio, Sitne aliqua providentia, quæ aut fecerit, aut regat mundum? Eſſe, nemini dubium eſt; ſiquidem omnium ferè Philoſophorum, præter ſcholam Epicuri, una vox, una ſententia eſt, nec fieri ſine artifice Deo potuiſſe mundum, nec ſine rectore conſtare. Itaque non ſolùm à doctiſſimis viris, ſed & omnium mortalium teſtimoniis ac ſenſibus coarguitur Epicurus. Quis enim de providentiâ dubitet, cùm videat cœlos terramque ſic diſpoſita, ſic temperata eſſe univerſa, ut non modò ad pulcritudinem ornatumque mirabilem, ſed ad uſum quoque hominum, cæterorumque viventium commoditatem aptiſſimè convenirent? Non poteſt igitur, quod ratione conſtat, ſine ratione cœpiſſe, quoniam certum eſt eſſe providentiam.

Lin. 2. *Eſſe.*] Subaudi *Providentiam.*

Lin. 7. *Ut.*] Non extat in MS.

Lin. 10. *Quoniam.*] Hoc verbum minùs aptè hîc dicitur; legendumque potius eſſet, *itaque certum eſt eſſe providentiam.* Quia ex mundi creatione & conſtanti regimine probatur non credentibus eſſe providentiam; non autem Epicureo dici poteſt: Providentia eſt, hinc fit ut omnia ſummâ ſapientiâ regantur. Priùs ipſi probandum eſt eſſe Providentiam; quod fit optimè ex univerſi diſpoſitione & temperatione.

CAPUT II.

Quòd Deus ſit unus, nec poſſint eſſe plures.

Div. Inſt. lib. 1. c. 3.

SEQUITUR alia quæſtio, Utrùmne Deus unus, an plures? quæ quidem multùm habet ambiguitatis. Diſſentiunt enim non modò ſinguli inter ſe, verùm etiam populi atque gentes. Sed qui rationem ſequetur, intelli-

Lin. 2. *Ambiguitatis.*] In MS. *ambiguitas.*

Lin. 3. *Intelliget.*] In MS. *intelleget.*

Digitized by Google

get nec Dominum eſſe poſſe niſi unum, nec Patrem niſi unum. Nam ſi Deus, qui omnia condidit, & idem Dominus, & idem pater eſt, unus ſit neceſſe eſt, ut idem ſit caput idemque fons rerum. Nec poteſt aliter rerum ſumma conſiſtere, niſi ad unum cuncta referantur, niſi unus teneat gubernaculum, niſi unus frena moderetur, regatque univerſa membra, tanquam mens una. Si multi ſint in examine apum reges, peribunt aut diſſipabuntur, dùm

Regibus inceſſit magno diſcordia motu:

ſi plures in armento duces, tamdiù præliabuntur, donec unus obtineat: ſi multi in exercitu Imperatores, nec pareri poterit à milite, cùm diverſa jubeantur, nec ab iis ipſis unitas obtineri, cùm ſibi quiſque pro moribus conſulat. Sic in hâc mundi Republicâ niſi unus fuiſſet moderator, qui & conditor, aut ſoluta fuiſſet omnis hæc moles, aut nec condi quidem omninò potuiſſet.

Prætereà in multis non poteſt eſſe totum, cùm ſinguli ſua officia, ſuas obtineant poteſtates. Nullus igitur eorum poterit omnipotens nuncupari, quod eſt verum cognomentum Dei: quoniam id ſolum poterit, quod in ipſo eſt; quod autem in aliis, nec audebit attingere. Non Vulcanus ſibi aquam vindicabit, aut Neptunus ignem; non Ceres artium peritiam, nec Minerva frugum; non arma Mercurius, nec Mars lyram; non Jupiter medicinam, nec Aſclepius fulmen: faciliùs illud ab alio jactum ſuſcipiet, quàm ipſe torquebit. Si ergò ſinguli non poſſunt omnia, minùs habent virium, minùs poteſtatis: is autem Deus putandus eſt, qui poteſt totum, non qui de toto minimum.

Lin. 8. *Regibus.*] Ex Virg. l. 4. Georg. v. 68.
Lin. 9. *Obtineat.*] In MS. *optineat;* ſic infrà MS. habet *optineri* & *optineant.*
Lin. 11. *Moribus.*] Daviſius legit *viribus.*
Lin. 12. *Republica.*] In MS. *re p.*
Lin. 13. *Omnis.*] Dicitur abeſſe à MS.
Lin. 21. *Illud.*] In MS. *illut.*
Lin. 24. *Non.*] Pro *non.* In MS. *quàm.*

CAPUT III.

De Deo uno teſtimonia Poëtarum.

UNUS igitur Deus eſt, perfectus, æternus, incorruptibilis, impaſſibilis, nulli rei poteſtati-vè ſubjectus, ipſe omnia poſſidens, omnia regens, quem nec æſtimare ſenſu valeat humana mens, nec eloqui lingua mortalis. Sublimior enim ac major eſt, quàm ut poſſit aut cogitatione hominis, aut ſermone comprehendi. Denique, ut taceam de Prophetis unius Dei prædicatoribus, Poëtæ quoque, & Philoſophi, & Vates teſtimonium ſingulari Deo perhibent. Orpheus principalem Deum dicit, qui cœlum

Div. Inſt. lib. 1. c. 3.

Div. Inſt. lib. 1. c. 5.

Lin. 1. *Impaſſibilis.*] In MS. *inpaſſibilis.*
Lin. 5. *Prophetis.*] De his agit cap. 2. lib. 1.
Lin. 6. *Et Vates.*] Dicitur abeſſe à MS.
Lin. 7. *Singulari.*] Sic legitur paſſim *ſingularis Deus* apud Lactantium. Vide not. ad caput 5. libri de Mortibus Perſecutorum. Sic libro 2. cap. 17. circa finem, *veri Dei ac ſingularis*, & infrà ſub finem cap. 4.

Digitized by Google

ſolemque cum cæteris aſtris, qui terram, qui maria condiderit. Item noſter Maro ſummum Deum modò ſpiritum, modò mentem nuncupat, eamque velut membris infuſam totius mundi corpus agitare; item Deum per profunda cœli, per tractus maris terrarumque diſcurrere, atque ab eo univerſas animantes trahere vitam. Ne Ovidius quidem ignoravit à Deo inſtructum eſſe mundum, quem interdùm opificem rerum, interdùm mundi fabricatorem vocat.

Lin. 1. *Summum Deum.*] Centies apud Lactantium has voces reperies

CAPUT IV.

Quòd Deus ſit unus teſtimonia Philoſophorum.

Ad lib. 1. Div. Inſtit. cap. 5.

SED veniamus ad Philoſophos, quorum certior habetur autoritas, quàm Poëtarum. Plato monarchiam adſerit, unum Deum dicens, à quo ſit mundus inſtructus & mirabili ratione perfectus. Ariſtoteles auditor ejus unam eſſe mentem, quæ mundo præſideat, confitetur. Antiſthenes unum eſſe dicit naturalem Deum, totius ſummæ gubernatorem. Longum eſt recenſere, quæ de ſummo Deo, vel Thales, vel Pythagoras & Anaximenes anteà, vel poſtmodùm Stoïci, Cleantes & Chryſippus & Zenon, vel noſtrorum Seneca Stoïcos ſecutus, & ipſe Tullius prædicaverint, cùm hi omnes, & quid ſit Deus, definire tentaverint, & ab eo ſolo regi mundum affirmaverint, nec ulli ſubjectum eſſe naturæ, cùm ab ipſo ſit omnis natura generata.

Hermes, qui ob virtutem multarumque artium ſcientiam Triſmegiſtus meruit nominari, qui & doctrinæ vetuſtate Philoſophos anteceſſit, quique apud Ægyptios ut Deus colitur, majeſtatem Dei ſingularis infinitis adſerens laudibus, Dominum & Patrem nuncupat; eumque eſſe ſine nomine, quòd proprio vocabulo non indigeat, quia ſolus ſit; nec habere ullos parentes, quia ex ſe & per ſe ipſe ſit. Hujus ad filium ſcribentis exordium tale eſt: Deum quidem intelligere difficile eſt, eloqui verò impoſſibile, etiam cui intelligere poſſible eſt; perfectum enim ab imperfecto, inviſibile à viſibili non poteſt comprehendi.

Lin. 2. *Plato.*] Vox *Plato* non extat in MS. ſed ea legitur in capite 5. libri primi circà finem.

Lin. 3. *Et.*] Deeſt apud Pfaffium, ſed reſtituit anonymus ex ipſo MS.

Lin. 4. *Antiſthenes.*] Hos eoſdem Philoſophos appellat eodem capite 5. Lactantius ut in iſto capite, nullâ habitâ temporum ratione, ſed prout ejus memoriæ occurebant.

Lin. 5. *Totius.*] MS. *utius* habet: rectè legit *totius* doctus hujus libri editor primarius; poſſet tamen legi *hujus*, quod æquè optimum efficeret ſenſum.

Lin. 9. *Et ab eo ſolo regi mundum affirmaverint.*] Septem hæc verba, quæ abſunt à Pfaffio, dicuntur ineſſe in MS.

Lin. 13. *Apud.*] In MS. *aput.*

Lin. 18. *Intelligere.*] In MS. *intellegere.*

CAPUT V.

Quòd unum Deum vates, id eſt Sibyllæ prædicant.

SUPEREST de vatibus dicere. Varro decem Sibyllas fuiſſe tradit; primam de Perſis, ſecundam Libyſſam, tertiam Delphida, quartam Cimmeriam, quintam Erythræam, ſextam Samiam, ſeptimam Cumanam, octavam Helleſpontiam, nonam Phrygiam, decimam Tiburtem, cui ſit nomen Albunea. Ex his omnibus Cumææ ſolius tres eſſe libros, qui Romanorum fata contineant, & habeantur arcani, cæterarum autem ferè omnium ſingulos extare haberique vulgò, ſed eos Sibyllinos velut uno nomine inſcribi; niſi quòd Erythræa, quæ Troïci belli temporibus fuiſſe perhibetur, nomen ſuum verum poſuit in libro, aliarum confuſi ſunt. *Div. Inſt. lib. 1. c. 6.*

Hæ omnes, de quibus dixi, Sibyllæ præter Cumæam, quam legi niſi à Quindecimviris non licet, unum Deum eſſe teſtantur, principem, conditorem, parentem, non ab ullo generatum, ſed à ſeipſo ſatum, qui & fuerit à ſeculis, & ſit futurus in ſecula, & idcircò ſolus coli debeat, ſolus timeri, ſolus à cunctis viventibus honorari. Quarum teſtimonia, quia breviare non poteram, prætermiſi, quæ ſi deſideras, ad ipſos tibi libros revertendum eſt. Nunc reliqua perſequamur.

Lin. 1. *Sibyllas.*] De Sibyllis vide notam noſtram, cap. 6. lib. 1. pag. 28.
Lin. 2. *Cimmeriam.*] In MS. *Cimmeam*, quod Doctiſſ. Pfaffius interpretatur *Cumæam*: at J. B. le Brun putat eſſe *Cimmeriam*; quâ de re vide notam ultimam ad pag. 24. tom. 1. quæ nota eſt prima paginæ 25.
Lin. 3. *Samiam.*] In MS. *Sammaiam.*
Lin. 5. *Cumææ.*] In MS. *Cumanæ.*
Lin. 10. *Cumæam.*] In MS. *Cymæam.*
Lib. 16. *Revertendum.*] In MS. dicit anonymus legi *recurrendum eſt.*

CAPUT VI.

Deus, cùm ſit æternus & immortalis, ſexu & ſucceſſione non eget.

HÆC igitur tot ac tanta teſtimonia liquidò perdocent, unum eſſe regimen in mundo, unam poteſtatem, cujus nec origo excogitari, nec vis enarrari poteſt. Stulti ergò, qui de concubitu natos putant deos eſſe, cùm ipſe ſexus & corporum copulatio idcircò mortalibus à Deo data ſint, ut per ſobolis ſucceſſionem genus omne ſervetur. Immortalibus verò quid opus eſt aut ſexu aut ſucceſſione, quos nec voluptas nec interitus attingit? Illi ergò, qui dii putantur, quoniam & genitos eſſe tanquam homines, & procreaſſe conſtat, mortales utique fuerunt: ſed dii crediti ſunt, quòd, cùm eſſent Reges magni ac potentes, ob ea beneficia, quæ in homines contulerant, divinos poſt obitum honores conſequi *Lib. 1. c. 8. Div. Inſt.* *Ibid.*

Lin. 4. *Cùm.*] In MS. *ſecùm*: ſed mendum eſt.
Ibidem. *Ipſe.*] In MS. *ipſi*: at rursùs mendum.
Lin. 6. *Voluptas.*] In MS. *voluntas.*

meruerunt, poſitiſque templis atque ſimulacris, memoria eorum tanquàm immortalium retenta eſt atque celebrata.

Lin. 1. *Poſitiſque.*] In MS. *poſitique.*

CAPUT VII.

De Herculis vitâ facinoroſâ & morte.

SED cùm ſit omnibus ferè gentibus perſuaſum deos eſſe, res tamen eorum geſtæ, quas tam Poëtæ quàm Hiſtorici tradiderunt, homines fuiſſe *Div. Inſt. lib.* 1. *c.* 9. declarant. Hercules, per quæ tempora fuerit, quis ignorat, cùm idem & inter Argonautas navigaverit, & expugnatâ Trojâ, Laomedontem Priami Patrem ob perjurium interfecerit? Ab eo tempore paulò ampliùs quàm mille & quingenti computantur anni. Hic ne natus quidem honeſtè traditur, ſed Alcmenæ adulterio genitus, & ipſe vitiis genitoris addictus. Nec fœminis unquam, nec maribus abſtinuit, orbemque totum non tam gloriæ, quàm libidinis causâ, nec tantùm ad necandas belluas, quantùm ad ſerendos liberos peragravit. Cùmque eſſet invictus, ab unâ tamen Omphale triumphatus eſt, cui clavâ & ſpolio leonis tradito, indutus ipſe fœmineâ veſte, atque ad pedes mulieris abjectus, penſa, quæ faceret, accepit. Idem poſteà inſtinctu furoris elatus, parvos liberos & uxorem Megaram trucidavit. Poſtremò ſumtâ Dejanyræ conjugis veſte, cùm diffflueret ulceribus, doloris impatiens, rogum ſibi in Œtæo monte conſtruxit, eoque ſe vivum cremavit. Sic efficitur, ut etiamſi ob virtutem Deus credi potuiſſet, ob hæc tamen homo fuiſſe credatur.

Lin. 6. *Computantur anni.*] Numerum annorum non appoſuit Lactant. c. 9. lib. 1. verùm non longè à ſcopo hîc aberrat. Argonautarum enim expeditio ſuſcepta eſt annis octoginta tribus ante everſam Trojam: à Trojâ captâ ad primam Olympiadem intercedunt anni quadringenti triginta tres, à primâ verò Olympiade ad tempus quo ſcripſit Lactantius, computantur mille ac ſedecim anni; quæ omnia conficiunt annos 1532.

Lin. 7. *Alcmenæ.*] In MS. *Alcimenæ.*

Ibidem. *Genitus.*] Hîc & in aliis Lactantii libris agitur de Hercule Græcorum, de quo vide annotationem noſtram ad caput 9. libri primi pag. 36. Tomi I.

Lin. 14. *Megaram.*] Eam non nominaverat Lactantius capite 9. libri 1.

Ibidem. *Veſte, &c.*] Hæc non expreſſerat, Lactantius libri 1. capite 9.

Lin. 16. *Eoque.*] Legendum, *in eoque.*

CAPUT VIII.

De Æſculapio, Apolline, Marte, Caſtore & Pollace, atque de Mercurio & Baccho.

Div. Inſt. lib. 1. *c.* 10. ÆSCULAPIUM Tarquitius tradit ex incertis parentibus natum, & ob id expoſitum, atque à venatoribus collectum, caninis uberibus educatum, Chironi in diſciplinam datum. Hic Epidauri moratus eſt,

Cynoſuris, ut Cicero ait, ſepultus, cùm eſſet ictu fulminis interemtus. Apollo autem pater ejus non dedignatus eſt alienum gregem paſcere, ut acciperet uxorem; & dilectum puerum cùm peremiſſet imprudens, gemitus ſuos inſcripſit in flore. Marti, viro fortiſſimo, adulterii crimen non defuit; ſiquidem catenis cum adulterâ vinctus ſpectaculo fuit.

Caſtor & Pollux alienas ſponſas non impunè rapuerunt, quos Homerus non poëticâ, ſed ſimplici fide mortuos ſepultoſque teſtatur. Mercurius, qui de ſtupro Veneris genuit Androgynum, Deus eſſe meruit, quia lyram reperit & palæſtram. Liber Pater, debellatâ Indiâ victor, cùm Cretam fortè veniſſet, Ariadnem conſpexit in littore, quam Theſeus & violaverat, & reliquerat. Tum amore inflammatus, eam ſibi in conjugium ſociavit, & coronam ejus, ut Poëtæ ferunt, inter aſtra ſignavit. Mater ipſa poſt fugam & obitum viri cùm in Phrygiâ moraretur, vidua & anus formoſum adoleſcentem in deliciis habuit; & quia fidem non præſtiterat, ademtis genitalibus, effœminavit. Ideò etiam nunc Gallis ſacerdotibus gaudet.

Lin. 1. *Cicero.*] Cic. de Naturâ deorum lib. 3. cap. 22.

Lin. 10. *Ariadnem.*] In MS. *Arianam.*

Lin. 12. *Mater ipſa, &c.*] Id eſt mater deorum, quæ eſt Rhea, vel alio nomine Cybeles. Hæc uſque ad finem capitis referuntur ad caput 21. libri primi.

Lin. 14. *Adoleſcentem.*] In MS. *aduleſcentem*, more uſitato in antiquis MSS. Hic fuit Attis de quo vide not. ad pag. 95. Tom. I.

CAPUT IX.

De deorum turpitudinibus.

CERES unde Proſerpinam, niſi de ſtupro genuit? unde Latona geminos, niſi ex crimine? Venus deorum & hominum libidinibus expoſita, cùm regnaret in Cypro, artem meretriciam reperit, ac mulieribus imperavit, ut quæſtum facerent, ne ſola eſſet infamis. Ipſæ illæ virgines Minerva & Diana, num caſtæ? Unde igitur proſilivit Erichthonius? Num in terram Vulcanus ſemen effudit, & inde homo tanquàm fungus enatus eſt? Aut illa cur Hippolytum, vel ad ſecretas ſedes, vel ad mulierem relegavit, ubi ſolus inter ignota nemora ætatem ageret, & jam mutato nomine, Virbius vocaretur? Quid hæc ſignificant, niſi inceſtum, quod Poëtæ non audent confiteri?

Div. Inſt. lib. 1. cap. 17. & 21.

Lib. 1. c. 17. extr.

Lin. 3. *Regnaret.*] In MS. *regnat.* Sed legendum *regnaret*, ut conjicere licet ex capite 17. libri 1.

Lin. 6. *Semen.*] Non extat in MS. ſed legitur in capite 17. libri 1.

Lin. 8. *Relegavit.*] Ità legendum profectò, non quidem ex MSS. ubi eſt *religavit*, verùm ex fine cap. 17. lib. 1. div. Inſtitut. ubi legitur: *Quid ſecreta ſedes? quid relegatio vel tam longè, vel ad mulierem, vel in ſolitudinem?* Sic & Virgilius Æneid. VII. verſ. 775. de eodem Hippolyto dicit:

— Et nympha Egeria nemorique relegat,
Solus ubi in ſylvis Italis ignobilis ævum
Exigeret, verſoque ubi nomine Virbius eſſet.

Digitized by Google

CAPUT X.

De Jove, ac ejus vitâ libidinoſâ.

Div. Inſt. Lib. 1. c. 11. HORUM autem omnium rex & pater Jupiter, quem tenere in cœlo ſummam credunt poteſtatem, quid habuit poteſtatis, qui Saturnum patrem regno expulit, & armis fugientem perſecutus eſt? quid continentiæ, qui omnia libidinum genera exercuit? Nam idem Almenam Lædamque ſummis viris nuptas adulterio fecit infames; idem pulcritudine pueri captus, venantem ac virilia meditantem ad fœmineos uſus violenter abripuit. Quid virginum ſtupra commemorem, quarum multitudo quanta *Lib. 1. c. 11.* fuerit, filiorum numerus oſtendit? In unâ tamen Thetide abſtinentior fuit. Erat enim prædictum, quòd is, quem paritura eſſet, major patre ſuo futurus eſſet. Pugnavit ergò cum amore, ne quis ſe major naſceretur. Sciebat ergò, ſe non eſſe perfectæ virtutis, magnitudinis, poteſtatis, qui, quod ipſe Patri fecerat, timuit. Cur igitur maximus, optimus nominatur, cùm ſe & peccatis contaminaverit, quod eſt injuſti ac mali, & majorem timuerit, quod eſt imbecillis ac minoris.

Lin. 4. *Almenam.*] Ità etiam eſt in MS. Sed legendum *Alcmenam*, Amphitrionis uxorem. *Leda* verò fuit Tyndari Laconiæ regis uxor.

Lin. 8. *Thetide.*] In MS. *Theude*: ſed erratum eſt amanuenſis.

Lin. 14. *Imbecillis ac minoris.*] In MS. *imbecillis à minoris*: ſed nævum eſt.

CAPUT XI.

Varia emblemata, quibus Jovis turpitudines velarunt Poëtæ.

SED dicet aliquis, ficta hæc eſſe à Poëtis. Non eſt hoc poëticum, ſic fingere, ut totum mentiare, ſed ut ea, quæ geſta ſunt, figurâ, & quaſi velamine aliquo verſicolore prætexas. Hunc habet poëtica licentia modum, non ut totum fingat, quod eſt mendacis & inepti, ſed ut aliquid *Lib. 1. Div. Inſtit. cap. 11.* cum ratione commutet. In imbrem ſe aureum vertiſſe dixerunt Jovem, ut Danaën falleret. Quis eſt imber aureus? Utique aurei nummi, quorum magnam copiam offerens, & in ſinum infundens, fragilitatem virginalis animi hâc mercede corrupit. Sic & imbrem ferreum dicunt, cùm volunt multitudinem ſignificare telorum. Catamitum in aquilâ rapuit. *Ibid.* Quæ eſt aquila? Legio ſcilicet, quoniam figura hujus animalis inſigne legionis eſt. Europam tranſvexit in tauro. Quis eſt taurus? Utique navis, quæ tutelam habuit, tauri ſpecie figuratam. Sic Inachi filia, non utique bos

Lin. 2. *Ut.*] In MS. *aut.* Vid. not. 1. pag. 48. Tom. 1. ad lib. 1. cap. 11. *Nihil à Poëtis in totum fictum eſt.*

Lin. 5. *Jovem.*] Non extat in MS.

Lin. 11. *Quis eſt taurus.*] Hæc explicatiora ſunt in Epitome, quàm in ipſo lib. 1. c. 11.

Digitized by Google

bos facta tranſnavit: ſed ejuſmodi navigio iram Junonis effugit, quod habebat bovis formam. Denique cùm in Ægyptum delata eſſet, Iſis eſt facta, cujus navigium certo quodam die in memoriam fugæ celebratur.

Lin. 2. *Bovis.*] In MS. *bobis*, *v* in *b* mutato.

CAPUT XII.

Poëtæ ea, quæ ad deos ſpectant, non omnia fingunt.

VIDES ergò, non omnia Poëtas confinxiſſe, & quædam præfiguràſſe; ut cùm vera dicerent, aliquid tale numinis adderent iis, quos deos eſſe dicebant; ſicut etiam de regnis. Cùm enim dicunt Jovem Cœli regnum ſorte tenuiſſe, aut Olympum montem ſignificant, in quo Saturnum, & Jovem poſtmodùm habitaſſe veteres hiſtoriæ produnt, aut partem Orientis, quæ ſit quaſi ſuperior, quòd inde lux naſcitur; Occidentis autem velut inferior, & ideò Plutonem inferos eſſe ſortitum; mare verò ceſſiſſe Neptuno, quòd oram maritimam cum omnibus inſulis obtinuerit. Multa ſic Poëtæ colorant; quod qui neſciunt, tanquam mendaces eos arguunt, verbo duntaxat. Nam re quidem credunt; quoniam deorum ſimulacra ſic fingunt, ut cùm mares ac fœminas faciant, & alios conjuges, alios parentes, alios liberos fateantur, Poëtis utique aſſentiunt: hæc enim ſine coïtu & generatione eſſe non poſſunt.

Lin. 1. *Confinxiſſe.*] In MS. *confixiſſe.*
Ibidem. *Et quadam.*] Lege *ſed quadam.*
Ibidem. *Præfiguràſſe.*] In MS. *præfuguràſſe*: ſed mendum eſt.
Lin. 2. *Tale.*] Heumannus putat legendum eſſe *tamen.*
Lin. 8. *Obtinuerit.*] In MS. *optinuerit.*
Lin. 9. *Poëta.*] In MS. *Potae*, ſcriptio mendoſa.
Lin. 11. *Ac.*] Heumannus legit *tum.*
Lin. 12. *Utique.*] Heumannus legit *itaque.* Hæc omnia ex conjecturâ.

CAPUT XIII.

Narrantur facta Jovis ex Euhemero Hiſtorico.

SED omittamus ſanè Poëtas. Ad hiſtoriam veniamus, quæ ſimul & rerum fide, & temporum nititur vetuſtate. Euhemerus fuit Meſſenius, antiquiſſimus ſcriptor, qui de ſacris Inſcriptionibus veterum templorum & originem Jovis, & res geſtas omnemque progeniem collegit; item cæterorum deorum parentes, patrias, actus, imperia, obitus, ſepulcra etiam perſecutus eſt. Quam hiſtoriam vertit Ennius in latinam, cujus hæc verba ſunt: „ Hæc ut ſcripta ſunt, Jovis fratrumque ejus ſtirps atque

Lib. I. Div. Inſtit. cap. II.

Lin. 3. *Scriptor.*] In MS. *Scribtor.*
Ibidem. *Inſcriptionibus.*] In MS. *Inſcribtionibus*; in utroque verbo *p* in *b* mutato.
Lin. 6. *Latinam.*] Lege *Latinum*, vel ſupple *linguam.*
Lin. 7. *Scripta.*] In MS. *Scribta*; ſicut & infrà *ſcriptione*, in MS. *ſcribtione.* Ita ſemper legitur in MS. Taurin.

Digitized by Google

„ cognatio, in hunc modum nobis è ſacrâ ſcriptione traditum eſt. “ Idem igitur Euhemerus Jovem tradit, cùm quinquies orbem circumiviſſet, & amicis ſuis atque cognatis diſtribuiſſet imperia, legeſque hominibus, multaque alia bona feciſſet, immortali gloriâ memoriâque affectum ſempiternâ in Cretâ vitam commutaſſe, atque ad deos abiiſſe, & ſepulcrum ejus eſſe in Cretâ, in oppido Gnoſſo, & in eo ſcriptum antiquis litteris Græcis ΖΑΝ ΚΡΟΝΟΥ; quod eſt Jupiter Saturni. Conſtat ergò ex iis, quæ retuli, hominem fuiſſe, in terramque regnaſſe.

Lin. 2. *Circumiviſſet.*] In MS. *circumiſſet.*
Lin. 3. *Hominibus.*] Adde *dediſſet.*
Lin. 8. *In terramque.*] Heumannus legit *in terrâque*, ut habetur Inſtit. lib. 1. c. 13. & 14.

CAPUT XIV.

Saturni & Urani geſta ex Hiſtoricis deſumpta.

TRANSEAMUS ad ſuperiora, ut originem totius erroris deprehendamus. Saturnus Cœlo & Terrâ traditur natus. Hoc utique incredibile eſt. Sed cur ita traditur, ratio certa eſt, quam qui ignorat, tanquam fabulam reſpuit. Saturni Patrem Uranum fuiſſe vocitatum, & Hermes autor eſt, & ſacra hiſtoria docet. Triſmegiſtus paucos admodùm fuiſſe cùm diceret perfectæ doctrinæ viros, in iis cognatos ſuos enumeravit, Uranum, Saturnum, Mercurium. Euhemerus eumdem Uranum primum in terram regnâſſe commemorat his verbis: „ Initio primus in terris imperium ſummum Cœlus habuit: is id regnum unà cum fratribus ſuis ſibi „ inſtituit atque paravit. “

Hîc in Cod. MS. plura deficiunt, duo certè, ut arbitror, folia. Nec vox PARAVIT *tota extat, ſed ſolùm* PARA *ſub finem paginæ. Sequitur:*

hominum ſtultam benevolentiam & errorem divinitas attributa ſit.

Lin. 12. *Sequitur.*] Deeſt itaque Epitome libri primi cap. XII. & cæterorum uſque ad XX.

CAPUT XX.

De Diis Romanorum propriis.

Div. Inſt. lib. 1. *c.* 20. DIXI de Religionibus, quæ ſunt communes omnium gentium. Dicam nunc de diis, quos Romani proprios habent. Fauſtuli conjugem Romuli Remique nutricem, cujus honori Larentinalia ſunt dicata, vulgati fuiſſe corporis quis ignorat? Et idcircò Lupa nuncupata eſt, & in feræ ſpeciem figurata. Faula quoque & Flora meretrices erant, quarum altera

Lin. 3. *Remique.*] In MS. *Rem. que.*
Ibidem. *Larentinalia.*] In MS. *Larentali.*
Ibidem. *Vulgati corporis.*] Id eſt, proſtituti. Vide not. ad cap. 17. & 20. lib. 1.
Lin. 5. *Speciem.*] In MS. *ſpecie.*

Digitized by Google

Herculis fuit ſcortum, ſicut Verrius tradit, altera cùm magnas opes corpore quæſiviſſet, populum ſcripſit hæredem, & ideò in honorem ejus ludi Floralia celebrantur.

Tatius muliebre ſimulacrum in cloacâ maximâ repertum conſecravit, & deam Cloacinam nuncupavit. Obſeſſi à Gallis Romani ex mulierum capillis tormenta fecerunt, & ob id Veneri Calvæ aram templumque poſuerunt; item Piſtori Jovi, quòd eos monuerat in quiete, ut ex omni fruge panem facerent, & ſupra hoſtes jacerent, quo facto deſperantes Galli poſſe inopiâ Romanos ſubigi, ab obſidione diſceſſerant. Pavorem ac Pallorem Tullus Hoſtilius deos fecit. Colitur & Mens, quam, credo, ſi habuiſſent, nunquàm colendam putaſſent. Honorem atque Virtutem Marcellus invenit.

Lin. 3. *Ludi Floralia.*] Supple *dicti*, vel *quos appellant Floralia*, ut lib. 1. div. Inſtit. cap. 20.

Lin. 8. *Panem.*] In MS. *pacem.*

CAPUT XXI.

De ſacris deorum Romanorum.

SED & alios ejuſmodi commentitios deos Senatus inſtituit, ſpem, fidem, concordiam, pacem, pudicitiam, pietatem, quæ omnia, cùm in animis hominum eſſe vera deberent, intra parietes falſa poſuerunt. Hos tamen quamvis extrà hominem in nullâ ſint omninò ſubſtantiâ, mallem potiùs coli, quàm rubiginem, quàm febrem, quæ non ſacranda ſunt, ſed execranda; quàm Fornacem, cum ſuis Fornacalibus ſacris; quàm Stercutum, qui fumo pingueſacere terram primus oſtendit; quàm deam Mutam, quæ Lares genuit; quàm Cuninam, quæ cunis infantium præeſt; quàm Cacam, quæ ad Herculem de furto boüm detulit, ut occideret fratrem. Quàm multa ſunt alia portenta atque ludibria, de quibus piget dicere? Terminum tamen non libet præterire, quia ne Jovi quidem Capitolino ceſſiſſe traditur, cùm lapis eſſet informis. Hunc finium putant habere cuſtodiam, eique publicè ſupplicatur, ut Capitolii immobile ſaxum Romani Imperii fines & conſervet & proroget.

Div. Inſt. lib. 1. c. 20.

Lin. 5. *Rubiginem.*] In MS. *robiginem.*

Lin. 7. *Stercutum.*] Vel *Sterculium*, ut in lib. 1. cap. xx. legitur.

Lin. 8. *Quàm.*] In MS. *quæ.*

Lin. 14. *Et.*] Deeſt. In MS.

Digitized by Google

CAPUT XXII.

De ſacris introductis à Fauno & Numâ.

Div. Inſt. lib. 1. *c.*22. HAs omnes ineptias primus in Latio Faunus induxit, qui & Saturno avo cruenta ſacra conſtituit, & Fatuam Faunam conjugem ſororemque inter deos conlocavit, ac Bonam deam nominavit. Deinde Romæ Numa, qui agreſtes illos ac rudes viros ſuperſtionibus novis oneravit, ſacerdotia inſtituit, & deos familiis gentibuſque diſtribuit, ut animos *Ibid.* ferocis populi ab armorum ſtudiis avocaret. Ideò Lucilius deridens ineptias iſtorum, qui vanis ſuperſtitionibus ſerviunt, hos verſus poſuit:

Terriculas Lamias Fauni, quas Pompiliique
Inſtituere Numa: tremit has; hîc omnia ponit.
Ut pueri infantes credunt ſigna omnia ahena
Vivere, & eſſe homines; ſic iſti omnia ficta
Vera putant, credunt ſignis cor ineſſe in ahenis;
Pergula pictorum, veri nihil, omnia picta.

Tullius quoque de Naturâ deorum commentitios ac fictos deos queritur inductos, & hinc extitiſſe falſas opiniones, erroreſque turbulentos, & ſuperſtitiones penè aniles. Quæ ſententia eò debet gravior comparari, quòd hæc diſſeruit & Philoſophus & Sacerdos.

Lin. 2. *Fatuam.*] In MS. *Fentan.* Vide Div. Inſtitut. lib. 1. cap. 22. & not. ibidem.
Lin. 4. *Novis.*] In MS. *nobis*, modo ſcribendi uſitato in hoc MS.
Lin. 5. *Et.*] Deeſt. In MS.
Lin. 10. *Ahena.*] In MS. *aena.*
Lin. 11. *Sic iſti.*] Ità etiam legitur lib. 1. Div. Inſtitut. cap. 22. Vide ibi not.
Lin. 12. *In ahenis.*] In MS. *in hanis.*
Lin. 13. *Picta.*] Lege *ficta* ut c. 22. libri I.
Lin. 16. *Comparari.*] Daviſius putat legendum *computari*, nec ineptè.

CAPUT XXIII.

De Diis & ſacris Barbarorum.

Div. Inſt. lib. 1. *c.* 21. DIXIMUS de Diis; nunc de ritibus ſacrorum culturiſque dicemus. Jovi Cyprio, ſicut Teucrus inſtituerat, humana hoſtia mactari ſolebat. Sic & Tauri Dianæ hoſpites immolabant; Latiaris quoque Jupiter humano ſanguine propitiatus eſt. Etiam ante Saturnum ſexagenarii homines ex *Ibid.* perſonâ Apollinis de ponte in Tiberim dejiciebantur. Et eidem Saturno Carthaginienſes non modò infantes proſecrabant, ſed & victi à Siculis,

Lin. 3. *Latiaris.*] Ità in MS. in editis erat *Latialis.* Utraque lectio recepta. Sequor Manuſcriptum.
Lin. 4. *Saturnum.*] In MS. *Saturno.*
Lin. 6. *Proſecrabant.*] Heumannus legit, *proſecabant.*
Ibidem. *Et.*] Non extat in MS. Heumannus putat & delendum eſſe.

Digitized by Google

ut piaculum ſolverent, ducentos nobilium filios immolaverunt. Nec illa his humaniora ſunt, quæ fiunt etiamnunc Matri magnæ atque Bellonæ, in quibus Antiſtites non alieno ſanguine, ſed ſuo litant, cùm amputatis genitalibus à viris migrant, nec ad fœminas tranſeunt, aut ſectis humeris deteſtabiles aras proprio cruore reſpergunt. Sed hæc crudelia.

Veniamus ad mitia. Iſidis ſacra nihil aliud oſtendunt, niſi quemadmodùm filium parvum, qui dicitur Oſiris, perdiderit & invenerit. Nam primò Sacerdotes ac Miniſtri, deraſis omnibus membris, tunſiſque pectoribus, plangunt, dolent, quærunt, affectum matris imitantes; poſtmodùm puer per Cynocephalum invenitur. Sic luctuoſa ſacra lætitiâ terminantur. His etiam Cereris ſimile myſterium eſt, in quo, facibus accenſis, per noctem Proſerpina inquiritur, & eâ inventâ ritus omnis gratulatione ac tædarum jactatione finitur. Lampſaceni aſellum Priapo mactant. Ea enim viſa eſt aptior victima, quæ ipſi, cui mactatur, magnitudine virilis obſcœni poſſet æquari. *Div. Inſt. lib. 1. c. 21.* *Ibid.*

Lindos eſt oppidum Rhodi, ubi Herculis ſacra maledictis celebrantur. Hercules enim cùm boves aratori abſtuliſſet, atque immolaſſet, ille injuriam ſuam convitiis ultus eſt, eoque ipſo Sacerdote poſtmodùm conſtituto, ſancitum eſt, ut iiſdem maledictis, & ipſe, & alii poſteà Sacerdotes ſacra celebrarent. Cretici autem Jovis myſterium eſt, quomodò infans aut ſubtractus ſit patri, aut educatus. Capella præſto eſt, cujus uberibus puerum Amalthea nutrivit. Idem etiam Matris deûm ſacra demonſtrant. Nam quia tùm Corybantes galearum tinnitibus & ſcutorum pulſibus vagitum pueri texerant, nunc imago rei refertur in ſacris: ſed pro galeis cymbala, pro ſcutis tympana feruntur, ne puerum vagientem Saturnus exaudiat.

Lin. 3. *Amputatis.*] In MS *jamputatis.*
Lin. 4. *Sectis humeris.*] In MS. *ſecuti ſumeris.*
Lin. 5. *Crudelia.*] Clariſſ. Pfaffius judicat addendum eſſe *ſunt.*
Lin. 16. *Rhodi.*] In MS. *Rhodii.*
Ibidem. *Celebrantur.*] In MS. *celebratur.*
Lin. 19. *Sancitum.*] In MS. *ſanctum.*

CAPUT XXIV.

De origine Sacrorum & Religionum.

HÆc ſunt myſteria deorum. Nunc etiam originem religionum requiramus, ut & à quibus, & per quæ tempora inſtitutæ fuerint, eruamus. Didymus in iis libris, qui inſcribuntur ἐξηγήσεως πινδαρικῆς, Meliſſea fuiſſe tradit Cretenſium Regem, cujus filiæ fuerint Amalthea & Meliſſa, quæ Jovem nutrierint caprino lacte ac melle. Hunc novos ritus ac pompas ſacrorum introduxiſſe, & primùm diis ſacrificaſſe, id eſt Veſtæ, quæ dicitur Tellus. Unde Poëta: *Div. Inſt. lib. 1. c. 22.*

Lin. 3. Ἐξηγήσεως.] MS. ἐξητήσεως. Latinè, *libri Expoſitionis Pindaricæ.*
Lin. 4. *Meliſſa.*] In MS. *Telliſa.* Vide libri 1. Inſtitut. caput 22.

Digitized by Google

primamque deorum
Tellurem;

& poſtmodùm: *deûm matri.* Euhemerus autem in ſacrâ hiſtoriâ ipſum Jovem dicit, poſtquàm imperium ceperit, ſibi multis in locis fana poſuiſſe. Nam „ circuiens orbem, ut quemque in locum venerat, princi„pes populorum amicitiâ ſibi & hoſpitii jure ſociabat. Cujus rei ut poſ„ſet memoria ſervari, fanum ſibi creari jubebat, atque ab hoſpitibus ſuis „ annua feſta celebrari. Sic per omnes terras cultum ſui nominis ſemi„navit. " Quandò autem iſti fuerint, facilè colligi poteſt. Scribit enim Thallus in hiſtoriâ ſuâ, Belum Regem Aſſyriorum, quem Babylonii colunt, quique Saturni fuerit æqualis & amicus, antiquiorem fuiſſe Troïco bello annis CCCXXII. & ſunt ab Ilio capto anni M. CCCCLXX. Unde apparet, non ampliùs quàm M. DCCC. eſſe annos, ex quo novis deorum cultibus inſtitutis, humanum genus inciderit in errorem.

Lib. 1. *Div. Inſtit. cap.* 23.

Lin. 3. *Hiſtoriâ.*] In MS. *ſtoria.*
Lin. 5. *Quemque.*] Ità MS. ſed lege *quemcunque.*
Lin. 7. *Jubebat.*] In MS. *Juvebat.*
Lin. 8. *Nominis.*] Heuman. legit *numinis.*
Lin. 9. *Iſti fuerint.*] Id eſt *quandò, aut quo tempore iſti hoſpites vixerint.*
Lin. 10. *Belum.*] In MS. *Bellum*, ſed malè.
Lin. 12. *Annis.*] De his annis, vide lib. 1. cap. 23. paginâ 109. Tomi I.
Lin. 13. *Novis.*] In MS. *nobis;* littera enim *v*, ſemper ferè per *b* exprimitur.

CAPUT XXV.

De aureo ſeculo; de ſimulacris ac Prometheo, qui primus hominem effigiavit.

MERITÒ igitur Poëtæ commutatum eſſe aureum ſeculum memorant, quod fuerit regnante Saturno. Nulli enim tunc dii colebantur: ſed unum & ſolum Deum noverant. Poſtquàm ſe terrenis ac fragilibus ſubjugaverunt, colentes ligna, & æra, & lapides, commutatio ſeculi facta eſt uſque ad ferrum. Amiſsâ enim Dei notitiâ, & uno illo vinculo humanæ ſocietatis abrupto, vaſtare ſe invicem, prædari, ac debellare cœperunt. Quod ſi ſurſùm oculos ſuos tollerent, ac Deum intuerentur, qui eos ad adſpectum cœli ſuique excitavit, nunquam ſe curvos & humiles facerent terrena venerando, quorum ſtultitiam Lucretius graviter incuſat, dicens:

Div. Inſt. lib. 2. *c.* 3.

Et faciunt animos humiles formidine divûm,
Depreſſoſque premunt ad terram,

qua reddunt. Nec intelligunt, quàm vanum ſit ea timere quæ feceris; aut ab his aliquod ſperare præſidium, quæ muta & inſenſibilia, nec vident, nec audiunt ſupplicantem. Quid ergò majeſtatis aut numinis habere

Lin. 13. *Qua reddunt.*] Hæc verba quid ſibi velint, divinare non poſſum. Locus enim valdè mendoſus eſt. Verùm Heumannus putat legendum eſſe, *Quare nec intelligunt;* idque, ut videtur, ſat benè.

poſſunt, quæ & fuerunt in hominis poteſtate ne fierent, aut ut aliud fierent, & ſunt etiamnunc. Nam & violari, & furto ſublati poſſunt, niſi illa & lex ſepiat & humana cuſtodia. Num igitur mentis ſuæ compos videri poteſt, qui talibus optimas victimas cædit, dona conſecrat, pretioſas veſtes offert, quaſi uti poſſunt, qui motu carent? Meritò ergò Dionyſius Siciliæ Tyrannus deos Græciæ, cùm eam victor occupaſſet, ſpoliavit atque deriſit, & poſt ſacrilegia, quæ admiſerat, ad Siciliam proſperâ navigatione remeavit, regnumque tenuit uſque ad ſenectutem. Nec eum dii violati punire potuerunt.

Div. Inſt. lib. 2. c. 4.

Quantò ſatius eſt, ſpretis inanibus, ad Deum ſe convertere, tueri ſtatum quem à Deo acceperis, tueri nomen. Idcircò enim ἄνθρωπος, quia ſurſùm ſpectat, nominatur. Surſùm autem ſpectat, qui Deum verum & vivum, qui eſt in cœlo, ſuſpicit, qui artificem, qui parentem animæ ſuæ non modò ſenſu ac mente, verùm etiam vultu & oculis ſublimibus quærit. Qui autem ſe terrenis humilibuſque ſubſternit, utique illud quod eſt inferiùs ſibi præfert. Nam, cùm ipſe opus Dei ſit, ſimulacrum autem opus hominis, non poteſt humanum opus divino anteponi; & ſicut Deus hominis parens eſt, ita ſimulacri homo. Stultus igitur & amens, qui adorat quod ipſe fabricavit. Cujus artificii deteſtabilis & inepti autor fuit Prometheus, patruo Jovis Japeto natus. Nam cùm primùm Jupiter, ſummo potitus imperio, tanquàm Deum ſe conſtituere vellet, ac templa condere, & quæreret aliquem, qui humanam figuram poſſet exprimere, tunc Prometheus extitit, qui hominis effigiem de pingui luto figuraret, ita veriſimiliter, ut novitas ac ſubtilitas artis miraculo eſſet. Denique illum & ſui temporis homines, & poſteà Poëtæ, tanquàm fictorem veri ac vivi hominis prodiderunt, & nos, quoties fabrefacta ſigna laudamus, vivere illa & ſpirare dicimus. Et hic quidem autor fuit fictilium ſimulacrorum. Sequentes autem poſteri & de marmore ſculpſerunt, & ex ære fuderunt: deinde proceſſu temporum ex auro & ebore acceſſit ornatus, ut non modò ſimilitudines oculos hominum, verùm etiam fulgor ipſe præſtringeret. Sic illecti pulcritudine, ac veræ majeſtatis obliti, inſenſibilia ſentientes, irrationabilia rationabiles, exanima viventes colenda ſibi ac veneranda duxerunt.

Div. Inſt. lib. 2. c. 10.

Prometheus primus ſimulacrorum fictor.

Lin. 2. *Sublati.*] Forſan legendum eſt, *ſubtrahi.*

Lin. 4. *Optimas.*] Heumannus legit *opimas.*

Lin. 5. *Uti poſſunt.*] Lege *iis uti poſſint.*

Lin. 12. *Surſum.*] In MS. *Suſum*: ſed mendum eſt.

Lin. 31. *Illecti.*] In MS. *inlecti.*

Lin. 32. *Rationabiles.*] Ità MS. at legitur in edit. Pariſ. *irrationabiles*, ſed malè. Vide præced. & ſeq.

Lin. 33. *Ac.*] In MS. *ad.*

Digitized by Google

CAPUT XXVI.

De elementorum & aſtrorum cultu.

Div. Inſt. lib. 2. c. 5. NUNC refellamus eos etiam, qui elementa mundi tanquàm deos habent, id eſt, cœlum, ſolem atque lunam, quorum artificem non cognoſcentes, ipſa opera mirantur & adorant. Qui error non imperitorum modò, verùm etiam Philoſophorum eſt; ſiquidem Stoïci univerſa cœleſtia in deorum numero habenda cenſent, quia certos & rationabiles motus habent, quibus ſuccedentium ſibi temporum viciſſitudines conſtantiſſimè ſervant. Non eſt igitur in his voluntarius motus, quia præſtitutis legibus ſerviunt, non proprio utique ſenſu, ſed opificio ſummi conditoris, qui illa ſic ordinavit, ut inenarrabiles curſus & certa ſpatia conficerent, quibus dierum ac noctium, æſtatis & hyemis alterna variarent. Quòd ſi effectus eorum, ſi meatus, ſi claritatem, ſi conſtantiam, ſi pulcritudinem admirantur, intelligere debuerunt, quantò his pulcrior, & præclarior, & potentior ſit ipſe conditor, atque artifex eorum Deus. Sed illi divinitatem humanis viſibus æſtimaverunt, ignorantes nec æternum eſſe poſſe, quod veniat ſub aſpectum, nec quod ſit æternum, poſſe oculis mortalibus comprehendi.

CAPUT XXVII.

De Hominis creatione, peccato & pœnâ; ac de Angelis, tum bonis, tum malis.

Div. Inſt. lib. 2. c. 13. UNUM & ultimum reſtat, ut, quoniam plerumque accidit, ſicuti in hiſtoriis legimus, ut majeſtatem ſuam dii oſtendiſſe videantur per auguria, per ſomnia, per oracula, tùm etiam pœnis eorum, qui ſacrilegia commiſerant, doceam quæ ratio id effecerit, ne quis etiamnunc in eoſdem laqueos incidat, in quos illi veteres inciderunt. Cùm Deus pro virtute majeſtatis ſuæ mundum de nihilo condidiſſet, cœlumque luminibus adornaſſet, terram verò & mare compleſſet animalibus, tum hominem de limo ad imaginem ſimilitudinis ſuæ figuratum inſpiravit ad vitam, poſuitque eum in Paradiſo, quem conſeverat omni genere fructiferi ligni, & præcepit ei, ne unâ ex arbore, in quâ poſuerat ei ſcientiam boni malique, guſtaret, fore interminatus, ut vitam perderet, ſi feciſſet; ſi verò mandatum ſervaret, immortalis permaneret. Tum ſerpens, qui erat unus ex Dei miniſtris, invidens homini quòd eſſet immortalis effectus, illexit eum dolo, ut mandatum Dei legemque tranſcenderet. Et hoc modo ſcientiam quidem boni ac mali accepit; ſed vitam, quam perpetuam Deus tribuerat, amiſit.

Ejecit

Lin. 5. *In quos.*] *In* deeſt in MS. | Lin. 13. *Illexit.*] In MS. *inlexit*, ſicut prius.

Digitized by Google

Ejecit ergò peccatorem de ſancto loco, & in hunc orbem relegavit, ut victum quæreret per laborem, ut difficultates & ærumnas pro merito ſuſtineret; ipſumque Paradiſum vallo igneo circumfudit, ne quis hominum ad diem uſque judicii ad locum illum perpetuæ beatitudinis conaretur irrepere. Tum ſecuta eſt hominem mors ex Dei ſententiâ; & tamen vita ejus, licèt temporalis eſſe cœpiſſet, in mille annis terminum ſumpſit, & id fuit humanæ vitæ ſpatium uſque ad cataclyſmi tempus. Nam poſt diluvium paulatim vita hominum breviata, & ad annos centum viginti redacta eſt. Serpens verò ille, qui de factis diabolus, id eſt, criminator ſive delator nomen accepit, non deſtitit ſemen hominis, quem à principio deceperat, perſequi. Denique eum, qui primus in hoc orbe generatus eſt, inſpirato livore, in cædem fratris armavit, ut de duobus primogenitis hominibus alterum extingueret, alterum faceret parricidam. Nec quievit deinceps, quominùs per ſingulas generationes pectoribus hominum malitiæ virus infunderet, eos corrumperet, depravaret, tantis denique ſceleribus obrueret, ut juſtitiæ jam rarum eſſet exemplum, & viverent homines ritu belluarum. *Div.Inſt. lib. 2.c.15.*

Quod Deus cùm videret, Angelos ſuos miſit, ut vitam hominum excolerent, eoſque ab omni malo tuerentur. His mandatum dedit, ut ſe terrenis abſtinerent, ne quâ labe maculati, honore Angelico mulctarentur. Sed eos quoque idem ille ſubdolus criminator, dum inter homines commorantur, illexit ad voluptates, ut ſe cum mulieribus inquinarent. Tum damnati ſententiâ Dei, & ob peccata projecti, & nomen Angelorum, & ſubſtantiam perdiderunt. Ità diaboli ſatellites facti, ut haberent ſolatium perditionis ſuæ, ad perdendos homines ſe converterunt, quos ut tuerentur, advenerant.

Lin. 1. *Sancto.*] In MS. *Sco*, quod poteſt & *ſancto* & *ſacro* intelligi.
Lin. 5. *Irrepere.*] Anonym. legit *irrumpere.*
Ibid. *Tum.*] Additum ex MS. Taur.
Lin. 12. *Livore.*] In MS. *libere.*
Lin. 15. *Eos.*] Non extat in MS.
Lin. 16. *Rarum.*] In MS. *rerum.*
Ibidem. *Et.*] In MS. *ſed.*
Lin. 22. *Voluptates.*] In MS. *voluntates.*
Lin. 23. *Sententiâ.*] In MS. *ſententiam.* Clariſſ. Pfaffius putat legendum eſſe *per ſententiam Dei.*
Lin. 24. *Haberent.*] In MS. *habeant.*
Lin. 25. *Se.*] Non extat in MS.

CAPUT XXVIII.

De dæmonibus, ac eorum operationibus malis.

HI ſunt dæmones, de quibus Poëtæ ſæpè in carminibus ſuis loquuntur, quos cuſtodes hominum appellat Heſiodus. Ità enim perſuaſerunt hominibus illecebris atque fallaciis ſuis, ut eoſdem deos eſſe crederent. Denique Socrates habere ſe à primâ pueritiâ cuſtodem rectoremque vitæ ſuæ dæmonem prædicabat, ſine cujus nutu & imperio ni- *Div.Inſt. lib. 2.c.15.*

Lin. 4. *Rectoremque.*] In MS. *rectorem qua.* Sed erratum eſt.

hil agere poſſet. Adhærent ergò ſingulis, & ſub nomine Geniorum aut Penatium domos occupant. His ſacraria conſtituuntur, his quotidiè libatur ut Laribus, his honos datur tanquàm malorum depulſoribus. Hi à principio, ut averterent homines à Dei veri agnitione, novas religiones & cultus deorum introduxerunt: hi memorias Regum mortuorum conſecrari, templa conſtitui, ſimulacra fieri docuerunt; non ut honorem Dei minuerent, aut ſuum augerent, quem peccando amiſerunt: ſed ut vitam hominibus eriperent, ſpem veræ lucis auferrent, ne homines, undè illi exciderunt, ad immortalitatis cœleſte præmium pervenirent.

Iidem aſtrologiam prodiderunt, & auguratum, & aruſpicium; quæ cùm per ſe falſa ſint, tamen ipſi, autores malorum, ſic ea gubernant, ſic temperant, ut vera credantur. Ipſi etiam magicæ artis præſtigias ad circumſcribendos oculos repererunt. Illorum adſpiratione fit, ut quod ſit, non eſſe, & quod non ſit, eſſe videatur. Ipſi necromantias, ipſi ſortes & oracula invenerunt, ut mentes hominum per ambiguos exitus mentitâ divinatione deludant. In templis verò & ſacrificiis omnibus præſentes adſunt, & prodigiis quibuſdam fallacibus editis ad miraculum præſentium, ſic homines circumveniunt, ut ineſſe numen ſimulacris & imaginibus credant. Irrepunt etiam corporibus, ut ſpiritus tenues, vitiatiſque membris, morbos conciunt, quos ſacrificiis votiſque placati poſtmodùm relaxent: ſomnia immittunt, aut planè terrores, ut ipſi rogentur, aut quorum exitus reſpondeant veritati, ut venerationem ſui augeant. Nonnunquàm etiam in ſacrilegos edunt aliquid ultionis, ut quiſquis viderit, timidior ac religioſior fiat. Sic fraudibus ſuis obduxerunt humano generi tenebras, ut oppreſſâ veritate, ſummi ac ſingularis Dei nomen in oblivionem veniret.

Lin. 3. *Hi.*] In MS. *his.*
Lin. 7. *Aut.*] In MS. *haut.*
Ibidem. *Amiſerunt.*] Heumannus legit *amiſerant.*
Lin. 11. *Iidem.*] In MS. *idem.*
Lin. 13. *Circumſcribendos.*] Id eſt, *circumveniendos*, vel *fallendos.*
Lin. 15. *Necromantias.*] In MS. *necyomantias*, *y* pro *r*, litterarum affinitate. Attamen Heumannus putat, non immutandam eſſe lectionem MS. ac remittit ad Fabri Lexicon.
Lin. 16. *Invenerunt.*] Hoc verbum non extat in MS.
Lin. 20. *Irrepunt.*] In MS. *inrepunt*, *n* pro *r*, quod non rarò in Manuſcriptis.
Lin. 21. *Placati.*] In MS. *placatis.*
Lin. 22. *Aut quorum exitus reſpondeant veritati, ut venerationem ſui, &c.*] At Heumannus legit, *ut qua, cùm exitus reſponderit veritati, venerationem ſui, &c.*

CAPUT XXIX.

De Dei Patientiâ atque Providentiâ.

Div. Inſt. lib. 2. c. 18. SED dicit quiſpiam: Cur ergò verus ille Deus patitur hæc fieri? An potiùs malos vel ſummovet, vel extinguit? Cur verò ipſi dæmoni

Lin. 1. *An.*] Hîc idem eſt ac *cur non.*

Digitized by Google

ἀρχὴν à principio fecit, ut eſſet, qui cuncta corrumperet, cuncta diſperderet? Dicam breviter, cur hunc talem eſſe voluerit. Quæro utrumne virtus bonum ſit, an malum? Negari non poteſt, quin bonum. Si bonum eſt virtus, malum eſt igitur è contrario vitium. Si vitium ex eo malum eſt, quia virtutem impugnat, & virtus ex eo bonum eſt, quia vitium affligit, ergò non poteſt virtus ſine vitio conſiſtere, & ſi vitium ſuſtuleris, virtutis merita tollentur. Nec enim poteſt ulla fieri ſine hoſte victoria. Ita fit, ut bonum ſine malo eſſe non poſſit.

Vidit hoc Chryſippus, vir acris ingenii, de providentiâ diſſerens, eoſque ſtultitiæ redarguit, qui bonum quidem à Deo factum putant, malum autem negant. Hujus ſententiam interpretatus eſt A. Gellius in libris Noctium Atticarum, ſic dicens: „Quibus non videtur mundus Dei & „hominum cauſâ inſtitutus, neque res humanæ providentiâ gubernari, „gravi ſe argumento uti putant, cùm ita dicunt: Si eſſet Providentia, „nulla eſſent mala. Nihil enim minùs aiunt providentiæ congruere, „quàm in eo mundo, propter quem homines feciſſe dicatur Deus, tan„tam vim eſſe ærumnarum & malorum. Ad ea Chryſippus, cùm in libro „περὶ προνοίας quarto diſſereret: Nihil prorsùs, inquit, iſtis inſulſius, qui „opinantur bona eſſe potuiſſe, ſi non eſſent ibidem mala. Nam cùm „bona malis contraria ſint, utraque neceſſe eſt oppoſita eſſe inter ſe, „& quaſi mutuo adverſoque fulta niſu conſiſtere. Nullum adeò contra„rium eſt ſine contrario altero. Quo enim pacto juſtitiæ ſenſus eſſe poſ„ſet, niſi eſſent injuriæ? aut quid aliud juſtitia eſt, quàm injuſtitiæ pri„vatio? Quid item fortitudo ſit, non intelligi poteſt, niſi ex ignaviæ „adpoſitione? quid continentia, niſi ex intemperantiâ. Quo item modo „prudentia eſſet, niſi foret contraria imprudentia? Proinde, inquit, ho„mines ſtulti cur non hoc etiam deſiderant, ut veritas ſit, & non ſit „mendacium. Namque itidem ſunt bona & mala, felicitas & infortuni„tas, voluptas & dolor. Alterum enim ex altero, ſicut Plato ait, verti„cibus inter ſe contrariis deligatum, ſi tuleris unum, abſtuleris utrum„que.“ Vides ergò id, quod ſæpè dixi, bonum & malum ita ſibi eſſe connexa, ut alterum ſine altero conſtare non poſſit. Summâ igitur prudentiâ Deus materiam virtutis in malis poſuit; quæ idcircò fecit, ut no- *Div. Inſt. lib. 2. c. 9.*

Lin. 1. Ἀρχὴν.] In MS. *archen*, Litteris Latinis. Ἀρχὴν hic loci ſignificat *poteſtatem*, *autoritatem*; ſed putat Heumannus unico vocabulo Græco ſcribendum eſſe δαιμονιάρχην: de quo vide Lactantium libro 2. cap. 14.

Lin. 11. *A. Gellius.*] In MS. *Agellius.* Legendum *A. Gellius*, ſicut lib. 6. cap. 1.

Lin. 16. *Deus.*] Non extat in MS.

Lin. 18. περὶ προνοίας.] Latinè, *de Providentiâ.*

Lin. 19. *Ibidem.*] Forſan legendum eſt *itidem.*

Lin. 21. *Adeò.*] In MS. *à Deo*; ſed minùs benè, ut videtur Joanni le Brun.

Lin. 24. *Sit.*] Non extat in MS.

Ibidem. *Non.*] Non extat itidem in MS.

Lin. 25. *Adpoſitione.*] Daviſius legit *oppoſitione*; idque ſat benè.

Ibidem. *Niſi.*] Sic in MS. at in editione Pariſienſi legebatur *non niſi.*

Lin. 26. *Foret.*] In MS. *fortè*: ſed Daviſius & Joan. le Brun putant eſſe legendum *foret.*

Lin. 28. *Namque.*] In MS. *nam qua.*

Ibidem. *Infortunitas.*] In MS. & in editis erat *importunitas.* Legendum profectò *infortunitas*, cui contraria eſt *falicitas*; nec aliter legitur apud Aulum Gellium ſuprà citatum, Noct. Atticar. lib. 6. cap. 1.

bis conſtitueret agonem, in quo victores immortalitatis præmio coronaret.

CAPUT XXX.

De falsâ Sapientiâ.

Div. Inſt. lib. 1. *c.* 18.

DOCUI, ut opinor, cultus deorum non modò impios, ſed etiam vanos eſſe; vel quòd homines fuerint, quorum memoria poſt obitum conſecrata ſit; vel quòd ſimulacra ipſa inſenſibilia & ſurda ſint, quia ſunt ficta de terrâ, nec oportere hominem, qui debeat ſpectare cœleſtia, terrenis ſe ſubjugare; vel quòd ſpiritus, qui eas religiones ſibi vindicant, inceſti & impuri ſint, & ideò Dei ſententiâ condemnati ceciderint in terram, nec fas eſſe in eorum ditionem venire, quibus potior ſis, ſi Deum verum ſequi velis. Supereſt ut, quoniam de falsâ Religione diximus, etiam de falsâ ſapientiâ diſſeramus; quam Philoſophi profitentur, homines ſummâ quidem doctrinâ & eloquentiâ præditi, ſed longè à veritate ſummoti, quia nec Deum, nec ſapientiam Dei cognoverunt. Qui licèt ſint arguti ac diſerti, tamen quia humana eſt eorum ſapientia, etiam cum his congredi non verebor, ut appareat à veritate mendacium, à cœleſtibus terrena facilè poſſe ſuperari.

Div. Inſt. lib. 3. *c.* 2.

Div. Inſt. lib. 3. *c.* 3.

Quid ſit Philoſophia hoc modo definiunt: Philoſophia eſt amor vel ſtudium ſapientiæ. Non eſt ergò ipſa ſapientia; quia neceſſe eſt aliud eſſe, quod amat, aliud, quod amatur. Si ſtudium eſt ſapientiæ, ne ſic quidem Philoſophia ſapientia eſt. Sapientia enim res eſt ipſa, quæ quæritur, ſtudium verò, quod quærit. Ipſa igitur definitio, vel nominis ſignificatio, declarat Philoſophiam non eſſe ipſam ſapientiam; dicam ne ſtudium quidem eſſe ſapientiæ, quo ſapientia non comprehenditur. Quis enim ſtudere dicatur ei rei, quam nullo modo poſſit attingere? Qui medicinæ, aut grammaticæ, aut oratoriæ ſtudet, ſtudioſus ejus artis, quam diſcit, dici poteſt: ubi didicit, jam Medicus, jam Grammaticus, jam Orator dicitur. Sic oportuit & ſtudioſos ſapientiæ, poſtquàm didiciſſent, ſapientes nominari. Cùm autem ſtudioſi ſapientiæ, quamdiù vivant, vocentur, apparet illud ſtudium non eſſe, quòd ad ipſam rem, quæ ſtudio petitur, non poteſt perveniri; niſi fortè qui ad finem uſque vitæ, ut ſapiant, ſtudent, apud inferos ſapientes erunt. Omni autem ſtudio ſubjacet finis. Non eſt igitur id ſtudium rectum, quod non habet finem.

Lin. 3. *Quòd.*] In MS. *quot.*

Lin. 11. *Sapientiam.*] In MS. *ſapientiâ.*

Lin. 16. *Non eſt ergò.*] Ante hoc verba Heumannus & anonymus putant aliquid excidiſſe atque legendum eſſe, *ſi amor eſt ſapientiæ, non eſt ergò, &c.*

Ibidem. *Aliud.*] In MS. *aliut.* Sic infrà in hoc eodem capite. Atque alibi ubicumque hoc verbum reperias.

Lin. 18. *Enim.*] In MS. *autem.*

Lin. 26. *Vivant.*] Heumannus legit *vivunt.*

Lin. 29. *Omni.*] In MS. *omnia*, ſed erratum eſt.

CAPUT XXXI.

De Scientiâ & Opinatione.

PRÆTEREÀ duo ſunt, quæ cadere in Philoſophiam videntur, ſcientia & opinatio; quæ ſi auferantur, tota Philoſophia corruit. Atqui utrumque Philoſophiæ ipſi philoſophorum principes ademerunt. Scientiam Socrates, opinationem ſuſtulit Zeno. Videamus an rectè ſapientia eſt, ut Cicero definivit, » divinarum & humanarum rerum ſcientia. « Quæ definitio ſi vera eſt, non cadit in hominem ſapientia. Quis enim mortalium hoc ſibi poſſit aſſumere, ut divina & humana ſcire ſe profiteatur? Humana omitto; quæ quanquàm cum divinis connexa ſunt, tamen quia ſunt hominis, concedamus ut homo illa ſcire poſſit. Divina certè per ſe ſcire non poteſt, quia homo eſt: qui autem ſcit illa, divinus ſit neceſſe eſt, ac proptereà Deus. Homo autem nec divinus, nec Deus eſt. Non poteſt igitur perſcire homo divina. Nemo ergò ſapiens, niſi Deus, aut certè is homo, quem Deus docuit. Illi autem, quia nec dii ſunt, nec à Deo docti, ſapientes ergò, id eſt, divinarum & humanarum rerum ſcientes eſſe non poſſunt. Rectè igitur à Socrate atque Academicis ſcientia ſublata eſt. Opinatio quoque non congruit ſapienti. Id enim quiſque opinatur, quod ignorat. Opinari autem ſcire te, quod ignores, temeritas ac ſtultitia eſt. Rectè igitur opinatio à Zenone ſublata eſt. Si ergò ſcientia in homine nulla eſt, & opinatio eſſe non debet, Philoſophia radicitùs amputatur.

Div. Inſt. lib. 3. cap. 3. & 4.

Lin. 2. *Atqui.*] In MS. *Ad quin.*
Lin. 12. *Perſcire.*] Fortè legendum, *per ſe ſcire*, ut ſuprà. Ita etiam putat Heumannus.
Lin. 13. *Is.*] In MS. *his.*

CAPUT XXXII.

De Philoſophorum Sectis, ac diſſentione.

HUC accedit, quòd non eſt uniformis: ſed diviſa in ſectas, & in multas diſcrepanteſque ſententias diſſipata, ſtatum non habet. Cùm enim ſingulæ alias omnes impugnent & affligant, nec ſit aliqua ex iis, quæ non judicio cæterarum ſtultitiæ condemnetur, utique diſcordantibus membris, corpus omne Philoſophiæ ad interitum deducitur. Hinc Academia poſtmodùm nata eſt. Nam cùm viderent ejus ſectæ principes omnem Philoſophiam, Philoſophis invicem oppugnantibus, eſſe ſubverſam, ſuſceperunt adversùs omnes bellum, ut omnia omnium diſſolverent, nihil ipſi aſſerentes, niſi unum, nihil ſciri poſſe. Ita ſublatâ ſcientiâ, Philoſophiam veterem ſubruerunt. Sed ne ipſi quidem philoſophorum no-

Div. Inſt. lib. 3. c. 4.

Lin. 3. *Impugnent.*] In MS. *impugnet.*
Lin. 8. *Suſceperunt.*] In MS. *ſubreperunt.*
Lin. 10. *Ne ipſi quidem.*] Heumannus putat legendum eſſe, *ne ipſum quidem.*

Digitized by Google

men retinuerunt, qui ignorantiam fatebantur, quia neſcire omnia non modò philoſophi, ſed ne hominis quidem ſit. Ita philoſophi, quia nihil munimenti habent, mutuis ſe vulneribus extinguant, & ipſa tota Philo-*Div. Inſt. lib. 3. c. 7.* ſophia ſuis ſe armis conſumat ac finiat. Atenim ſola Phyſica labat. Quid illa Moralis? Num aliquâ firmitate ſubnixa eſt? Videamus an philoſophi in hâc ſaltem parte conſentiant, quæ ad vitæ ſtatum pertinet.

Lin. 3. *Munimenti.*] In MS. *monimenti.*
Ibidem. *Extinguant.*] Heumannus & anonymus putant legendum eſſe *extinguunt.*
Lin. 4. *Conſumat ac finiat.*] Heumannus putat legi debere, *conſumit ac conficit.*
Ibidem. *At enim.*] Pro *At verò.*

CAPUT XXXIII.

Quòd ſummum bonum ſit in vitâ quærendum.

QUOD ſit in vitâ, ſummum bonum quæri neceſſe eſt, ut ad illud vita omnis & actiones noſtræ dirigantur. Cùm de hominis ſummo bono quæritur, tale conſtitui debet, primùm, ut id ad hominem ſolum pertineat, deinde, ut animi ſit proprium, poſtremò, ut virtute quæratur. Videamus ergò, an ſummum bonum, quod philoſophi determinant, tale ſit, ut nec mutum animal, nec corpus attingat, nec poſſit ſine virtute conquiri.

Div. Inſt. lib. 3. c. 7. Ariſtippus, Cyrenaïcæ ſectæ conditor, qui ſummum bonum eſſe cenſuit corporis voluptatem, de numero philoſophorum, deque cœtu hominum propellendus eſt, quia ſe pecudi comparavit. *Ibid.* Hieronymi ſummum bonum eſt, nihil dolere; Diodori, dolere deſinere. Sed cæteræ animantes dolorem fugiunt, & cùm non dolent, aut dolere deſinunt, gaudent. Quid igitur homini dabitur eximium, ſi bonum ejus ſummum commune *Ibid. c. 8.* cum belluis judicatur? Zeno ſummum bonum putavit, cum naturâ congruenter vivere. At hæc definitio generalis eſt. Omnes enim animantes cum naturâ congruenter vivunt, & eſt ſua cuique natura.

Epicurus animi aſſeruit voluptatem. Quid eſt voluptas animi? niſi gaudium, quo plerumque luxuriat animus, ac relaxatur, vel ad luſum, vel ad riſum. Sed hoc bonum etiam muta contingit, quæ cum pabulis *Div. Inſt. lib. 3. c. 7.* ſaturata ſunt, in gaudium & laſciviam reſolvuntur. Dinomachus & Callipho honeſtam voluptatem probaverunt: ſed aut idem dixerunt, quod Epicurus, ut corporis ſit voluptas inhoneſta; aut ſi corporis voluptates, alias turpes, alias honeſtas putaverunt, jam non eſt ſummum bonum, quod corpori adſcribitur. Peripatetici ex bonis animi & corporis & fortunæ ſummum bonum conflant. Animi bona probari poſ-

Lin. 2. *Dirigantur.*] In MS. *derigantur.*
Lin. 4. *Virtute.*] In MS. *virtutem.*
Lin. 8. *Cyrenaïca.* In MS. *Cyrinaïca.*
Lin. 10. *Quia.*] In MS. *qui.*
Lin. 11. *Dolere.*] In MS. *dolore.*
Ibidem. *Sed cætera.*] Heumannus putat legi debere, *Sed & cætera.*
Lin. 15. *At.*] In MS. *ad.*
Lin. 17. *Niſi.*] In MS. *ſi.*
Lin. 21. *Callipho.*] In MS. *Calliſo.*

Digitized by Google

ſunt. Sed ſi auxilio indigent ad complendam beatitudinem, utique imbecilla ſunt: corporis verò atque fortunæ, non ſunt in hominis poteſtate; nec jam ſummum bonum eſt, quod aut corpori, aut extrà poſitis aſſignatur, quia & pecudes attingit hoc duplex bonum, quibus opus eſt, ut & benè valeant, & victu non indigeant. Stoïci aliquantò meliùs ſenſiſſe creduntur, qui ſummum bonum virtutem eſſe dixerunt. Sed virtus non poteſt eſſe ſummum bonum: quoniam, ſi malorum laborumque tolerantia eſt, beata per ſe non eſt; ſed efficere aut procreare ſummum bonum debet, quia perveniri ad illud, ſine difficultate ac labore maximo, non poteſt. At verò Ariſtoteles longè à ratione aberravit, qui honeſtatem virtuti copulavit; quaſi aliquandò virtus aut ab honeſtate ſecerni, aut turpitudini poſſet adjungi. *Div. Inſt. lib. 3. c. 7.*

Eryllus Pyrrhonius ſcientiam fecit ſummum bonum. Hæc quidem, & hominis, & animi ſolius eſt: ſed poteſt ſine virtute contingere. Nec enim beatus putandus eſt, qui vel auditu aliquid didicerit, vel parvâ lectione cognoverit; nec eſt ſummi boni definitio, quia poteſt eſſe aut rerum malarum, aut certè inutilium ſcientia. Et ſi ſit bonarum & utilium, quam labore ſis aſſecutus, ſummum tamen bonum non eſt, quia non propter ſe expetitur ſcientia, ſed propter aliud. Nam idcircò artes diſcuntur, ut ſint nobis aut victui, aut gloriæ, aut etiam voluptati; quæ utique ſumma bona eſſe non poſſunt. Ergò ne in Ethicâ quidem philoſophi regulam tenent, quandoquidem in ipſo cardine, id eſt, in eâ diſputatione, quâ vita formatur, inter ſe pugnant. Nec enim poſſunt paria eſſe aut ſimilia præcepta, cùm alii forment ad voluptatem, alii ad honeſtatem, alii verò ad naturam, alii ad ſcientiam, alii ad quærendas, alii ad fugiendas opes, alii ad nihil dolendum, alii ad patientiam malorum; in quibus omnibus, ſicut ſuperiùs oſtendi, à ratione declinant, quia Deum neſciunt. *Div. Inſt. lib. 3. c. 8.*

Lin. 2. *Fortunæ.*] Heumannus addendum putat *bona*: ſic, *fortunæ bona non ſunt.*
Ibidem.] *Poteſtate.* In MS. *poteſtatem.*
Lin. 8. *Aut.*] Anonymus legit, *ac.*
Lin. 10. *At.*] In MS. *ad.*
Lin. 12. *Poſſet.*] Lege *poſſit.*
Lin. 15. *Parvâ.*] Heumannus putat legi debere *propriâ.*
Lin. 20. *Utique.*] In MS. *utiqua.*
Lin. 21. *Ethicâ.*] In MS. *Hetica.*

CAPUT XXXIV.

Quòd ad juſtitiam nati ſint homines.

VIDEAMUS nunc, quid ſit ſummum bonum, quod ſit propoſitum ſapienti ſummum bonum. Ad juſtitiam naſci homines, non modò litteræ ſacræ docent, verùm etiam idem ipſi philoſophi nonnunquam fa-

Lin. 1. *Videamus, &c.*] Inverſus eſt ordo verborum in MS. ubi ſic legitur: *Videamus nunc, quod, quid ſit ſummum bonum, ſit propoſitum ſapienti ſummum bonum.* Sed rectiùs diſponit ea editio Clariſſ. Pfaffii.
Lin. 2. *Summum bonum.*] Hæc duo verba redundare videntur, eaque delet Heumannus tanquàm inutilia.

Digitized by Google

tentur. Cicero ſic ait : » Sed omnium, quæ in doctorum hominum diſputatione verſantur, nihil eſt profectò præſtabilius, quàm planè intelligi nos » ad juſtitiam eſſe natos. « Eſt hoc veriſſimum. Nec enim ad ſcelus naſcimur, cùm ſimus animal ſociale atque commune. Feræ ad ſævitiam gignuntur. Aliter enim nequeunt quàm prædâ & ſanguine victitare. Eaſdem tamen etſi ultima fames urgeat, nihilominùs generis ſui animalibus parcunt. Idem faciunt & aves, quas aliorum viſceribus paſci neceſſe eſt. Quantò magis hominem, qui cum homine, & commercio linguæ, & communione ſenſûs copulatus eſt, parcere homini oportet, eumque diligere! Hæc eſt enim juſtitia.

Div. Inſt. lib. 3. c. 9.

Sed quoniam ſoli homini ſapientia data eſt, ut Deum intelligat, & hæc ſola hominis mutorumque diſtantia eſt, duobus officiis obſtricta eſt ipſa juſtitia. Unum Deo debet, ut patri, alterum homini, velut fratri. Ab eodem enim Deo geniti ſumus. Meritò ergò ac rectè dictum eſt, ſapientiam eſſe divinarum & humanarum rerum ſcientiam. Oportet enim ſcire nos quid Deo, quid homini debeamus; Deo ſcilicet Religionem, homini charitatem. Sed illud ſuperius ſapientiæ, hoc poſterius virtutis eſt; & utrumque juſtitia comprehendit. Si ergò conſtat ad juſtitiam naſci hominem, neceſſe eſt juſtum malis eſſe ſubjectum, ut virtutem, quâ eſt præditus, in uſu habeat. Virtus enim malorum ſuſtinentia eſt. Voluptates fugiet, ut malum; opes contemnet, quia fragiles ſunt; &, ſi habuerit, dilargietur, ut miſeros ſervet; honores non appetet, quia ſunt breves & caduci; injuriam nulli faciet; ſi fuerit paſſus, non retribuet; & diripientem ſua non perſequetur. Nefas enim judicabit hominem lædere; & ſi quis extiterit, qui cogat deſciſcere à Deo, nec cruciatus, nec mortem recuſabit. Ita fiet, ut eum neceſſe ſit, & inopem, & humilem, & in contumeliis, aut etiam cruciatibus vivere.

Lin. 2. *Intelligi.*] In MS. *intellegi.*
Lin. 5. *Eaſdem.*] In MS. *eandem.* Alii putant legendum eſſe *eadem.*
Lin. 6. *Urgeat.*] In MS. *urgueat.*
Lin. 9. *Senſûs.*] Id eſt *rationis.*
Lin. 14. *Sapientiam.*] In MS. *ſapientia.*
Lin. 18. *Et.*] Heumannus vult legi, *At.*
Lin. 21. *Et.*] In MS. *at*; & Clariſſ. Pfaffius putat legendum eſſe *aut.*
Lin. 24. *Judicabit.*] In MS. *judicavit.*

CAPUT XXXV.

Quòd immortalitas ſit ſummum bonum.

QUIS igitur erit fructus juſtitiæ atque virtutis, ſi nihil habebit in vitâ niſi malum? Quod ſi virtus, quæ bona omnia terrena contemnit, mala univerſa ſapientiſſimè perfert, ipſamque mortem pro officio ſuſcipit, ſine præmio eſſe non poteſt, quid ſupereſt, niſi merces ejus immortalitas ſola ſit? Nam, ſi cadit in hominem beata vita, ut philoſophi volunt, in eo ſolo non diſſidentes, cadit ergò & immortalitas. Id enim ſolum

Lin. 5. *Si cadit.*, &c.] In MS. *ſic ait in homine,*

Digitized by Google

ſolum beatum eſt, quod incorruptum; id ſolum incorruptum, quod æternum. Immortalitas ergò eſt ſummum bonum, quia & hominis, & animi, & virtutis eſt. Tantùm ad hanc dirigimur, ad hanc capiendam nati ſumus. Idcircò nobis Deus virtutem, juſtitiamque proponit, ut æternum illud præmium noſtris laboribus aſſequamur. De ipſa verò non mortalitate ſuo loco diſſeremus. *Div. Inſt. lib. 3. c. 13.* Reſtat λογικὴ philoſophia, quæ ad beatam vitam nihil confert. Sapientia enim non in ſermonis ornatu, ſed in corde atque ſenſu conſiſtit. Quòd ſi & Phyſica ſupervacua eſt, & hæc Logica; in Ethicâ verò, quæ ſola neceſſaria eſt, philoſophi erraverunt, qui ſummum bonum nullo modo invenire potuerunt. Inanis igitur & inutilis omnis Philoſophia reperitur, quæ nec rationem hominis comprehendere, nec officium potuit munuſque complere.

Lin. 5. *Non mortalitate.*] Heumannus rectè monet legendum eſſe, *immortalitate.*
Lin. 7. *Vitam.*] Non extat in MS.
Lin. 8. *Conſiſtit.*] Non extat in MS.
Ibidem. *Logica.*] λογικὰ extat Græcè in MS.
Lin. 9. *Ethicâ.*] In MS. *Heticâ.*

CAPUT XXXVI.

De Philoſophis, ſcilicet Epicuro & Pythagorâ.

QUONIAM de Philoſophiâ dixi breviter, nunc etiam de philoſophis pauca dicam. Epicuri doctrina hæc eſt, imprimis nullam eſſe providentiam. *Div. Inſt. lib. 3. c. 17.* Et idem deos eſſe non abnuit. Utrumque contra rationem. Nam ſi ſunt dii; eſt igitur providentia. Aliter enim Deus intelligi non poteſt, cujus eſt proprium providere. Nihil, inquit, curat. Ergò non modò humana, ſed ne cœleſtia quidem curat. Quomodò igitur, aut unde eſſe illum affirmas? Excluſâ enim providentiâ curâque divinâ, conſequens erat ut non eſſe omninò Deum diceres. Nunc eum verbo reliquiſti, re ſuſtuliſti. Unde ergò rerum natura eſt, ſi Deus nihil curat. Semina, inquit, ſunt minuta, quæ nec videri, nec tangi poſſunt, quorum coïtu fortuito & orta ſunt omnia, & ſemper oriuntur. Si nec videntur, nec ullâ corporis parte ſentiuntur, unde eſſe illa ſcire potuiſti? Deinde ſi ſunt, quâ mente conveniunt, ut aliquid efficiant? *Ibid.* Si ſunt lævia, cohærere non poſſunt; ſi hamata & angulata, ergò ſecabilia ſunt. Hami enim, & anguli extant & poſſunt amputari. Sed hæc delira & inutilia. Quid quòd idem animas extinguibiles facit; quem refellunt non modò philoſophi omnes & publica perſuaſio, verùm etiam reſponſa vatum, carmina Sibyllarum, ipſæ denique divinæ voces Prophetarum; ut mirum ſit extitiſſe unum Epicurum, qui cum pecoribus ac belluis ſortem hominis æquaret.

Quid Pythagoras? qui primus eſt philoſophus nominatus; qui animas

Lin. 3. *Et idem.*] Heumannus putat legendum eſſe, *at idem.*
Lin. 4. *Nam.*] In MS. *ſed.*
Lin. 15. *Inutilia.*] Supple *ſunt.* At Anonymus ab Heumanno citatus, putat reponendum eſſe *anilia.*

quidem immortales eſſe, in alia tamen corpora, vel pecudum, vel avium, vel beſtiarum commeare ſtatuit. Nonne ſatius fuerat eas cum ſuis corporibus extingui, quàm ſic ad aliena damnari; ſatius omninò non eſſe, quàm poſt hominis formam, vel ſuem, vel canem vivere? Et homo ineptus, ut fidem dicto adderet, ſeipſum Trojano bello Euphorbum fuiſſe dixit, quo occiſo, in alias figuras animalium tranſiiſſe, poſtremò Pythagoram factum. O felicem, cui ſoli tanta memoria conceſſa eſt! vel potiùs infelicem, cui tranſlato in pecudem non licuit neſcire, quid fuerit! Atque utinam ſolus deliraſſet! Invenit etiam, qui crederent, & quidem indoctos homines, ad quos ſtultitiæ tranſiret hæreditas.

Div. Inſt. lib. 3. c. 18.

Lin. 2. *Statuit.*] Non legitur in MS.
Ibidem. *Nonne.*] In MS. *non.*
Lin. 4. *Suem vel canem.*] Putatur Lactantius ob oculos habuiſſe hæc Horatii verba 1. Epiſt. 2. v. 26.
Vixiſſet canis immundus, vel amica luto ſus.

Lin. 6. *Poſtremò.*] In MS: legitur, *poſt rem*: ſed erratum eſt.
Lin. 9. *Deliraſſet.*] In MS. *deliberaſſet.*
Lin. 10. *Indoctos.*] Heumannus putat rem fore meliorem, ſi legeretur *doctos.* At potius legerem *interdoctos.*

CAPUT XXXVII.

De Socrate, ac ejus contradictione.

Div. Inſt. lib. 3. c. 18.

POST hunc Socrates Philoſophiæ tenuit principatum, ſapientiſſimus etiam oraculo dictus, quia ſe fatebatur unum ſcire, quod nihil ſciret. Cujus Oraculi autoritate abſtinere ſe phyſicos oportebat, ne aut quærerent ea, quæ ſcire non poterant, aut ſcire ſe putarent, quæ ignorabant. Videamus tamen an ſapientiſſimus Socrates, ſicut Pythius prædicavit. Uſurpabat hoc ſæpè proverbium, quod ſupra nos, nihil ad nos pertinere. Jam exceſſit ſententiæ ſuæ terminos. Nam, qui unum ſe ſcire dicebat, aliud invenit quod tanquàm ſciens diceret; ſed id fruſtrà. Nam & Deus, qui utique ſupra nos eſt, quærendus eſt, & Religio ſuſcipienda, quæ ſola nos diſcernit à belluis: quam quidem Socrates non modò repudiavit, verùm etiam deriſit, per anſerem canemque jurando; quaſi verò per Æſculapium non poſſet, cui voverat gallum? En ſapientis viri ſacrificium. Et quia eum proſecrare ipſe non potuit, amicos moriturus oravit, ut poſt ſe ſolverent votum, ſcilicet ne apud inferos velut debitor teneretur. Hic profectò & pronuntiavit, quod nihil ſcierit, & probavit.

Div. Inſt. lib. 3. c. 20.

Lin. 3 *Phyſicos.*] elegantiùs legerem *abſtinere ſe Phyſicis.*
Lin. 9. *Et Religio.*] In MS. *ut Religio.*
Lin. 11. *Repudiavit.*] In MS. *repudiabit.*

Lin. 13. *Proſecrare.*] Idem eſt ac *conſecrare*, ait Clariſſ. Pfaffius ad marginem MS. ſui. Heumannus putat legi debere *proſecare.*
Lin. 16. *Probavit.*] In MS. *probabit.*

CAPUT XXXVIII.

De Platone, cujus doctrina ad veritatem propiùs accedit.

HUJUS auditor Plato, quem deum philoſophorum Tullius nominat, qui ſolus omnium ſic philoſophatus eſt, ut ad veritatem propiùs accederet; tamen quia Deum ignoravit, in multis ita lapſus eſt, ut nemo deteriùs erraverit, imprimis quòd in libris civilibus omnia omnibus voluit eſſe communia. De patrimoniis tolerabile eſt, licèt ſit injuſtum. *Div. Inſt. lib. 3. c. 21.* Nec enim aut obeſſe cuiquam debet, ſi ſuâ induſtriâ plus habet, aut prodeſſe, ſi ſuâ culpâ minùs. Sed, ut dixi, poteſt aliquo modo ferri. Etiamne conjuges, etiamne liberi communes erunt? Non erit ſanguinis ulla diſtinctio, nec genus certum, nec familiæ, nec cognationes, nec affinitates; ſed ſicut in gregibus pecudum confuſa & indiſcreta omnia, nulla erit in viris continentia, nulla in fœminis pudicitia? Quis eſſe in utriſque amor conjugalis poteſt, in quibus non eſt certus aut proprius affectus? Quis erit in patrem pius, ignorans unde ſit natus? Quis filium diliget, quem putabit alienum? Quin etiam fœminis curiam reſervavit, militiam, & magiſtratus, & imperia permiſit. Quanta erit infelicitas urbis illius, in quâ virorum officia mulieres occupabunt? Sed hæc aliàs latiùs.

Zeno Stoïcorum magiſter, qui virtutem laudat, miſericordiam, quæ ſumma eſt virtus, tanquàm morbum animi amputandam judicavit, quæ & Deo cara eſt, & hominibus neceſſaria. Quis eſt enim, qui aliquo in malo conſtitutus nolit eſſe miſerabilis, ac non deſideret auxilia ſuccurrentium, quæ ad opem ferendam non niſi miſericordiæ affectu excitantur. Hanc ille licèt humanitatem, licèt pietatem vocet, non rem, ſed nomen immutat. Hic eſt affectus, qui ſoli homini datus eſt, ut imbecillitatem noſtram mutuis adjumentis levaremus; quem qui tollit, ad vitam nos redigit belluarum. Nam, quòd dicit paria eſſe peccata, ex eâdem immanitate eſt, quâ miſericordiam veluti morbum inſectatur. Qui enim nullam facit differentiam delictorum, aut levia magnis ſuppliciis afficienda cenſet, quod eſt crudelis judicis, aut gravia parvis, quòd eſt diſſoluti, utrumque reipublicæ incommodum. Si enim ſumma ſcelera leviter puniantur, audacia malis creſcet ad facinora majora; & ſi levibus delictis pœna gravior irrogetur, multi cives, quoniam nemo eſſe ſine delicto poteſt, in periculum venient, qui correpti poſſent eſſe meliores.

Lin. 14. *Putabit.*] In MS. *putavit.*
Ibidem. *Reſervavit.*] Heumannus legit *reſeravit.*
Lin. 22. *Affectu.*] In MS. *affectus.*
Lin. 30. *Incommodum.*] Supple *eſt.*
Lin. 32. *Irrogetur.*] In MS. *inrogetur.*
Lin. 33. *Correpti.*] Id eſt *caſtigati.*

Digitized by Google

CAPUT XXXIX.

De variis Philoſophis, ac de Antipodis.

Div. Inſt. lib. 3. *c.* 23. ILLA verò levia. Sed ex eâdem vanitate naſcuntur. Xenophanes orbem lunæ decem & octo partibus dixit eſſe majorem, quàm hæc noſtra ſit terra. Itaque intra ſinum ejus aliam terram contineri, quæ ab *Div. Inſt. lib.* 3. *c.* 24. hominibus & omnis generis animalibus incolatur. De Antipodis quoque ſine riſu nec audiri, nec dici poteſt. Aſſeritur tamen quaſi aliquid ſerium, ut credamus eſſe homines, qui veſtigiis noſtris habent adverſa veſtigia. Tolerabiliùs Anaxagoras deliravit, qui nigram nivem dixit. Quorumdam non modò dicta, ſed etiam facta ridenda ſunt. Democritus agrum ſuum à patre ſibi relictum deſeruit, & paſcua publica fieri paſſus eſt. Diogenes cum choro canum ſuorum, qui virtutem illam ſummam & exactam rerum omnium contemtum profitetur, mendicare victum maluit, quàm honeſto labore conquirere, aut habere ullam rem familiarem. Certè vita ſapientis exemplum eſſe vivendi cæteris debet. Si horum ſapientiam omnes imitentur, quomodò ſtabunt civitates? Sed forſitan iidem Cynici exemplum verecundiæ præbere potuerunt, qui palàm cum conjugibus ſuis cubitaverunt. Neſcio quam poſſent virtutem defendere, qui pudorem ſuſtulerunt.

Non melior his Ariſtippus, qui, credo, ut amiculæ ſuæ Laïdi placeret, Cyrenaïcam inſtituit diſciplinam, quâ ſummi boni finem in voluptate corporis collocavit, ne aut peccatis autoritas, aut vitiis doctrina deeſſet. An illi fortiores magis ſunt probandi, qui ut mortem con-*Div. Inſt. lib.* 3. *c.* 18. temſiſſe dicerentur, voluntariam necem ſibi intulerunt? Zeno, Empedocles, Chryſippus, Cleanthes, Democritus, & hos imitatus Cato, neſcierunt homicidii crimine teneri ſecundùm jus legemque divinam eum, qui ſe interfecerit. Deus enim nos in hoc domicilium carnis induxit; ille nobis temporale corporis habitaculum dedit, ut incolamus, quamdiu idem voluerit. Nefas igitur habendum eſt, ſine Dei juſſu velle migrare. Non eſt ergò vis adhibenda naturæ. Scit ille quemadmodùm opus ſuum reſolvat. Cui operi ſi quis manus impias adhibuerit, ac divini opificii vincula diruperit, Deum conatur effugere, cujus ſententiam nec vivus quiſquam, nec mortuus poterit evadere. Scelerati ergò ſunt & nefarii,

Lin. 3. *Itaque.*] Anonymus apud Heumannum legit, *atque.*

Lin. 4. *De Antipodis.*] Hâc de re vide ſuprà notam ad libri 3. Div. Inſtitut. caput 24.

Lin. 6. *Habent.*] Heuman. legit, *habeant.*

Lin. 10. *Canum.*] Cynicos intelligit.

Lin. 11. *Contemtum.*] In MS. *contemtu.*

Lin. 12. *Conquirere.*] Heuman. vult, *eum quærere.*

Lin. 14. *Iidem.*] In MS. *idem.*

Lin. 18. *Non.*] Aliqui putant legi debere *Num.*

Lin. 21. *Ut.*] In MS. *&.*

Lin. 23. *Neſcierunt.*] In MS. *nec ſcierunt.*

Lin. 27. *Migrare.*] Heuman. putat fore meliùs, ſi legeretur *emigrare.*

Lin. 28. *Adhibenda.*] In MS. *at hibenda.*

Lin. 30. *Vincula diruperit.*] In MS. *vincla dirrumperit.*

Lin. 31. *Sunt.*] Abeſt à MS.

Digitized by Google

quos ſuperiùs nominavi, qui etiam docuerunt, quas cauſas habere debeat mors voluntaria; ut parùm ſit ſceleris, quòd homicidæ in ſemetipſos extiterunt, niſi ad hoc nefas & alios erudirent.

CAPUT XL.

De Philoſophorum inſipientiâ.

INNUMERABILIA ſunt philoſophorum dicta factaque, quibus eorum inſipientia redargui poſſit. Itaque quoniam cuncta enumerare non poſſumus, pauca ſuffecerint. Satis eſt intelligi, philoſophos neque juſtitiæ, quam ignorabant, neque virtutis, quam mentiuntur, eſſe doctores. Quid enim doceant, qui ſuam ſæpè ignorantiam confitentur? Mitto Socratem, cujus eſt nota ſententia. Anaxagoras omnia circumfuſa tenebris eſſe pronuntiat. *Div. Inſt. lib. 3. c. 28.* Empedocles anguſtas ad inveniendam veritatem ſenſuum ſemitas eſſe. Democritus in profundo quodam puteo demerſam veritatem jacere teſtatur, quam quia nuſquam reperiunt, idcircò adfirmant neminem adhuc extitiſſe ſapientem. *Ibid.* Quoniam igitur nulla eſt (apud Platonem Socrates dicit) humana ſapientia, ſequamur ergò divinam, Deoque gratias agamus, qui eam nobis, & revelavit, & tradidit, ac nobis gratulemur, quòd veritatem ac ſapientiam cœleſti beneficio tenemus, quam tot ingeniis, tot ætatibus requiſitam Philoſophiam nemo potuit invenire.

Lin. 3. *Intelligi.*] In MS. *intellegi;* ut ſuprà.
Lin. 6. *Nota.*] In MS. *mota.*
Lin. 11. *Humana ſapientia.*] In MS. *humanam ſapientiam Deo.* Vocem tamen *De* librarius rursùs delevit.
Lin. 12. *Revelavit.*] In MS. *revelabit.*
Lin. 14. *Philoſophiam.*] Heumannus putat meliùs legi *Philoſophorum. Nemo*, in MS. *Num.*

CAPUT XLI.

De verâ Religione ac ſapientiâ.

NUNC quoniam falſam religionem, quæ eſt in deorum cultibus, & falſam ſapientiam, quæ eſt in philoſophis, refutavimus, ad veram Religionem ſapientiamque veniamus. Et quidem conjunctè, quia cohærent, de utrâque dicendum eſt. Nam Deum verum colere, id eſt, nec aliud quidquam, quàm ſapientiam. Ille enim ſummus & conditor rerum Deus eſt, qui hominem velut ſimulacrum ſuum fecit. Idcircò utique ſoli ex omnibus animalibus rationem dedit, ut honorem ſibi tanquàm patri, & tanquàm domino referret, & hâc pietate atque obſequio immortalitatis præmium mereretur. Hoc eſt verum divinumque myſterium. Illis autem, quia vera non ſunt, nulla concordia. Neque in Philoſophiâ ſacrâ cele-

Lin. 3. *Conjunctè.*] In MS. *conjuncta.*
Lin. 6. *Eſt.*] Non extat in MS.

Digitized by Google

brantur, neque in ſacris Philoſophia tractatur; & ideò falſa Religio eſt; quia non habet ſapientiam, ideò falſa ſapientia, quia non habet Religionem. Ubi autem utraque conjuncta ſunt, ibi eſſe veritatem neceſſe eſt, ut ſi quæratur ipſa veritas quid ſit, rectè dici poſſit, aut ſapiens religio, aut religioſa ſapientia.

Lin. 2. *Sapientia.*] In MS. *ſapientiam.*

CAPUT XLII.

De Sapientiâ religioſâ; Chriſti nomen nulli notum, niſi ipſi & Patri.

Div. Inſt. lib. 4. c. 3. DICAM nunc, quid ſit vel ſapiens religio, vel ſapientia religioſa. Deus in principio antequàm mundum inſtitueret, de æternitatis ſuæ fonte, deque divino ac perenni ſpiritu ſuo filium ſibi ipſe progenuit, incorruptum, fidelem, virtuti ac majeſtati patriæ reſpondentem. Hic eſt virtus, hic ratio, hic ſermo Dei, hic ſapientia. *Div. Inſt. lib. 4. c. 6.* Hoc opifice, ut Hermes ait, & conſiliatore, ut Sibylla, & præclaram & mirabilem hujus mundi fabricam machinatus eſt. Denique ex omnibus Angelis, quos idem Deus de ſuis ſpiritibus figuravit, ſolus in conſortium ſummæ poteſtatis adſcitus eſt, ſolus Deus nuncupatus. Omnia enim per ipſum, & ſine ipſo nihil. Denique Plato de primo ac ſecundo Deo non planè, ut philoſophus, ſed ut vates locutus eſt, fortaſſe in hoc Triſmegiſtum ſecutus, cujus verba de Græcis converſa ſubjeci: „ Dominus & factor „ univerſorum, quem Deum vocari exiſtimavimus, ſecundum fecit Deum „ viſibilem & ſenſibilem. Senſibilem autem dico, non quòd ipſe ſenſum „ accipiat, ſed quòd in ſenſum mittat & viſum. Cùm ergò hunc feciſſet „ primum, & ſolum, & unum, optimus ei apparuit, & pleniſſimus omnium „ bonorum. Sibylla quoque Deum dicit ducem omnium à Deo factum; „ & alia, Deum Dei filium eſſe noſcendum, “ ſicut ea, quæ in libris poſui, exempla declarant. Hunc Prophetæ divino ſpiritu pleni prædicaverunt; quorum præcipuè Salomon in libro Sapientiæ, item pater ejus cœleſtium ſcriptor hymnorum, ambo clariſſimi Reges, qui Trojani belli tempora CLXXX. annis anteceſſerunt, hunc ex Deo natum eſſe teſtantur. *Apocal. cap. 19. v. 12.* Hujus nomen nulli eſſe notum, niſi ipſi & Patri, ſicut docet Johannes in Revelatione. Hermes ait non poſſe nomen ejus mortali ore proferri. Ab hominibus tamen duobus vocabulis nuncupatur, Jeſus, quod eſt Sal-

Lin. 3. *Ipſe.*] Deeſt in edito; legitur tamen in autographo Clariſſ. Pfaffii.

Lin. 8. *De ſuis ſpiritibus.*] Lege *De ſuo ſpiritu.*

Lin. 15. *In ſenſum mittat.*] Heuman. legit *ſenſum immittat.*

Lin. 20. *Præcipuè.*] In MS. *præcipua.*

Lin. 21. *Scriptor.*] In MS. *ſcribtor.*

Lin. 22. *Anteceſſerunt.*] Multùm hic errat Lactantius. David & Salomon vixerunt, non antè, ſed poſt Trojam captam. Troja capta eſt 1209. ante vulgarem æram: David regnum iniit anno 1059. ante hanc æram, & Salomon annos tantùm 1019.

Lin. 23. *Nulli eſſe.*] Heumannus legit *nulli eſt.*

Digitized by Google

vator, & Chriſtus, quod eſt Rex. Salvator ideò, quia eſt ſanatio & ſalus omnium, qui per eum credunt in Deum. Chriſtus ideò, quia ipſe de cœlo in ſeculi hujus conſummatione venturus eſt, ut judicet mundum, & reſurrectione mortuorum factâ, regnum ſibi conſtituat æternum.

CAPUT XLIII.

De Jeſu Chriſti nomine, & duplici nativitate.

SED ne qua fortè ſit apud te hæſitatio, cur eum, qui ante mundum ex Deo natus ſit, Jeſum Chriſtum appellemus, qui ante annos CCC. natus ex homine eſt, rationem tibi breviter exponam. Idem eſt Dei & hominis filius. Bis enim natus eſt. Primùm de Deo in ſpiritu ante ortum mundi, poſtmodùm in carne ex homine, Auguſto imperante; cujus rei præclarum & grande myſterium eſt, in quo & ſalus hominum, & Religio ſummi Dei, & omnis veritas continetur. Nam cùm primùm ſcelerati atque impii deorum cultus per inſidias dæmonum irrepſerunt, tum penès ſolos Hebræos Religio Dei manſit, qui tamen non lege aliquâ, ſed traditum ſibi per ſucceſſionem cultum patrio more tenuerunt uſque ad id tempus, quo de Ægypto exierunt, Moyſe duce, primo omnium Prophetarum, per quem illis lex eſt à Deo impoſita, qui Judæi ſunt poſtmodùm nominati. Servierunt igitur Deo vinculis legis obſtricti. Sed iidem paulatim ad profanos ritus aberrantes, alienos deos ſuſceperunt, & derelicto patrio cultu, inſenſilibus ſimulacris immolaverunt. Propterea Deus Prophetas ad eos miſit divino Spiritu adimpletos, qui illis peccata exprobrarent, & pœnitentiam indicerent, qui ſecuturam ultionem minarentur, ac denuntiarent futurum, ſi in iiſdem delictis perſeveraſſent, ut alium mitteret novæ legis latorem, & ingrato populo ab hæreditate ſummoto, aliam ſibi plebem fideliorem de exteris gentibus congregaret. Illi autem non modò perſeverarunt, verùm etiam eos ipſos, qui mittebantur, interfecerunt. Itaque damnavit eos ob hæc facinora, nec adjecit ulteriùs Prophetas mittere ad populum contumacem; ſed filium ſuum miſit, ut gentes univerſas ad gratiam Dei convocaret. Nec illos tamen, licet impios & ingratos, ab ſpe ſalutis excluſit: ſed ad ipſos potiſſimùm miſit, ut ſi fortè paruiſſent, non amitterent quod acceperant; ſi autem Deum ſuum non ſuſcepiſſent, tùm hæredibus abdicatis, gentes

Div. Inſt. lib. 1. c. 8.

Div. Inſt. lib. 4. c. 10.

Div. Inſt. lib. 4. c. 11.

Lin. 1. *Apud.*] In MS. *aput.*
Lin. 2. *Chriſtum.*] Deeſt In MS.
Ibidem. *Appellemus.*] In MS. *appellamus.*
Lin. 3. *Breviter.*] In MS. *brebiter.*
Lin. 5. *Carne.*] In MS. *carnem.*
Ibidem. *Homine.*] Hic recentior manus in MS. pro *homine* poſuit *virgine.*
Lin. 10. *Succeſſionem.*] In MS. *ſucceſſiones.*
Lin. 12. *Qui.*] In MS. extat *hii qui.*
Lin. 13. *Iidem.*] In MS. *idem.*
Lin. 15. *Inſenſilibus.*] Manus recentior correxit *inſenſibilibus.* Verùm apud Lucretium lib. 2. cujus lectione gaudebat Lactantius, legitur bis *inſenſilibus.*
Lin. 18. *Iiſdem.*] In MS. legitur *iſdem.*
Lin. 19. *Et.*] In MS. legitur *ut.*
Lin. 27. *Deum.*] In MS *Dm.* quod interpretari poteſt aut *Deum*, aut *Dominum.*

Digitized by Google

in adoptionem venirent. Juſſit igitur eum ſummus pater deſcendere in terram, & humanum corpus induere, ut ſubjectus paſſionibus carnis, virtutem ac patientiam non ſolùm verbis, ſed etiam factis doceret. Renatus eſt ergò ex virgine ſine Patre, tanquàm homo; ut quemadmodùm in primâ nativitate ſpiritali creatus, & ex ſolo Deo ſanctus Spiritus factus eſt, ſic in ſecundâ carnali ex ſolâ matre genitus, caro ſancta fieret, ut per eum caro, quæ ſubjecta peccato fuerat, ab interitu liberaretur.

Lin. 5. *Et.*] In MS. *eſt.*

CAPUT XLIV.

Duplex Chriſti nativitas ex Prophetis probatur.

Div. Inſt. lib. 4. cap. 12. & 13.

HÆC ſic futura, ut expoſui, Prophetæ antè prædixerant. Apud Salomonem ita ſcriptum eſt: » Infirmatus eſt uterus virginis, & accepit » fœtum, & gravata eſt, & facta eſt in multâ miſeratione mater virgo. « Apud Eſaiam ſic: » Ecce virgo accipiet in uterum, & pariet filium, & » vocabitis nomen ejus Emmanuel, « quod ſignificat nobiſcum Deus. Fuit enim nobiſcum in terrâ, cum induit carnem; & nihilominùs Deus fuit in homine, & homo in Deo. Utrumque autem fuiſſe à Prophetis antè prædictum eſt. Quod Deus fuerit, Eſaias ita dicit: » Adorabunt te, & in » te precabuntur, quoniam in te Deus eſt, & nos neſciebamus, Deus » Iſraël. Confundentur & reverebuntur omnes, qui adverſantur tibi, & » cadent in confuſionem. « Item. Jeremias: » Hic Deus noſter eſt, & non » deputabitur alius abſque illo, qui invenit omnem viam prudentiæ, & » dedit eam Jacob puero ſuo, & Iſraël dilecto ſibi: Poſthæc in terris » viſus eſt, & cum hominibus converſatus eſt. « Item, quod homo fuerit, idem Jeremias dicit: » Et homo eſt, & quis cognovit eum? « Eſaias quoque ſic tradit: » Et mittet eis Dominus hominem, qui ſalvabit eos, & » judicans ſanabit eos. « Item Moyſes ipſe in Numeris: » Orietur ſtella » ex Jacob, & exurget homo ex Iſraël. « Idcircò igitur cùm Deus eſſet, ſuſcepit carnem, ut inter Deum & hominem medius factus, hominem ad Deum magiſterio ſuo ſuperatâ morte perduceret.

Lin. 1. *Salomonem.*] Hic locus jam allegatur à Lactantio lib. 4. cap. 2. ſed cum non reperiatur in Salomonis libris, conjicere licet eum fuiſſe deſumptum ex ſcripturâ quâdam Salomoni attributâ, ſed deperditâ.

Lin. 4. *Eſaiam.*] In MS. *Eſeiam.*

Lin. 7. *Autem.*] Poſt iſtud verbum additur in MS. *Deum.*

Lin. 8. *Eſaias.*] Vide *Iſai. cap.* 45. verſ. 14.

Lin. 10. *Iſraël.*] In MS. *Iſrahel.*

Ibidem. *Reverebuntur.*] In MS. *reberebuntur.*

Lin. 11. *Confuſionem.*] Ità legendum eſt ut in ſacro textu, *Iſai. cap.* 45. & in Lactantio ipſo Inſtitut. lib. 4. cap. 13. In MS. autem legitur *confeſſionem.*

Ibidem. *Jeremias.*] In MS. *Hieremias.*

Lin. 13. *Iſrael.*] In MS. *Iſtrael.*

CAPUT

CAPUT XLV.

Chriſti virtus & opera probantur ex Scripturis.

DIXIMUS de nativitate; nunc de virtute operibuſque dicamus: quæ cùm magna inter homines ac mirabilia faceret, videntes illa Judæi, magicâ potentiâ fieri putabant, ignorantes ea omnia, quæ fiebant ab eo, prædicta eſſe à Prophetis. Ægros & vario morborum genere languentes non medelâ aliquâ, ſed vi ac poteſtate verbi ſui protinùs roborabat, debiles reſanabat, claudos ad greſſum erigebat, cæcis viſum reſtituebat, mutis eloquium dabat, ſurdos inauribat, pollutos maculatoſque purgabat, furiatis dæmonum incurſu mentem propriam reponebat, mortuos aut jam ſepultos ad vitam lucemque revocabat. Idem quinque millia hominum quinque panibus & duobus piſcibus ſaturavit. Idem ſupra mare ambulavit. Idem in tempeſtate præcepit vento, ut conquieſceret, ſtatimque tranquillitas facta eſt: quæ omnia, & in Prophetarum libris, & in carminibus Sibyllinis prædicta invenimus. *Div. Inſt. lib. 4. c. 14.*

Ob hæc miracula cùm ad eum magna concurreret multitudo, &, ut erat, Dei filium, & à Deo miſſum crederet, repleti invidiâ Sacerdotes ac principes Judæorum, ſimul irâ concitati, quòd eorum peccata & injuſtitiam coarguebat, coïerunt ut eum occiderent. Quod futurum ante annos mille paulò ampliùs Salomon in Sapientiâ pronuntiaverat his verbis: » Circumveniamus juſtum, quoniam inſuavis eſt nobis, & exprobrat » nobis peccata legis. Promittit ſcientiam Dei ſe habere, & filium Dei » ſe nominat. Factus eſt nobis in traductionem cogitationum noſtrarum; » gravis eſt nobis etiam ad videndum, quoniam diſſimilis eſt aliis vita » illius, & mutatæ ſunt viæ illius. Tanquàm nugaces æſtimati ſumus ab » illo. Continet ſe à viis noſtris, quaſi ab immunditiis, & præfert no» viſſima juſtorum, & gloriatur patrem Dominum. Videamus ergò ſi » ſermones illius veri ſunt, & tentemus, quæ eventura ſunt illi. Con» tumeliis & tormentis interrogemus eum, ut ſciamus reverentiam illius, » & probemus patientiam illius. Morte turpiſſimâ condemnemus eum. » Hæc cogitaverunt, & erraverunt. Excæcavit enim illos ſtultitia eorum, » & neſcierunt ſacramenta Dei. « *Sap. 2.*

Harum igitur litterarum immemores, quas legebant, incitaverunt po-

Lin. 5. *Medelâ.*] In MS. *medellâ.* Vide *Matth. cap. 4. v. 23. cap. 8. v. 16. cap. 9. v. 35. Marc. cap. 6. v. 56. & cap. 7. Luc. c. 4. v. 40. & 41. c. 7. v. 10.*

Lin. 7. *Inauribat.*] Id eſt, audientes faciebat; verbum ſanè obſoletum & peregrinum.

Ibidem. *Maculatos.*] Id eſt leproſos.

Lin. 10. *Quinque millia.*] Vide *Matth. cap. 14.*

Lin. 19. *Circumveniamus.*] Hâc voce etiam utitur Lactantius infrà cap. 64. & lib. 5. c. 1. ante finem.

Ibidem. *Exprobrat.*] In MS. *exprobat.*

Lin. 24. *Viis.*] In MS. *viris.*

Ibidem. *Præfert.*] In MS. *præferet.*

Lin. 26. *Contumeliis & tormentis.*] In MS. *Contumelia & tormenta.*

Lin. 27. *Ut.*] In MS. *&.*

pulum tanquàm adverſùs impium, ut eum comprehenſum ad judicium ducerent, mortemque ejus impiis vocibus flagitarent. Intentabant autem pro crimine id ipſum, quòd ſe Dei filium diceret, & quòd legem ſolveret, curando homines in Sabbato, quam ille ſe non ſolvere, ſed implere dicebat. Cùmque Pontius Pilatus, qui tum legatus in Syriâ judicabat, perſpiceret cauſam illam ad officium Romani Judicis non pertinere, miſit eum ad Herodem Tetrarcham, permiſitque Judæis, ut ipſi legis ſuæ diſceptatores eſſent: qui acceptâ ſceleris poteſtate, addixerunt eum cruci, ſed priùs flagellis & palmis verberaverunt, ſpinis coronârunt, faciem conſpuerunt, in cibum & potum dederunt ei fel & acetum; & inter hæc nulla vox ejus audita eſt. Tunc carnifices ſortiti de tunicâ ejus & pallio, ſuſpenderunt eum patibulo atque adfixerunt, cùm poſtridiè Paſcha, id eſt, feſtum diem ſuum celebraturi eſſent. Quod facinus prodigia ſecuta ſunt, ut intelligerent nefas quod admiſerant. Eodem namque momento, quo ſpiritum poſuit, & terræ motus magnus, & deliquium ſolis fuit, ut in noctem dies verteretur.

Lin. 5. *Syriâ.*] In MS. *Syriam.*
Lin. 8. *Sceleris.*] Adde *puniendi*; id enim exigit Latina locutio.
Lin. 12. *Eum.*] Non extat in MS.
Lin. 15. *Namque.*] In MS. *nam que.*
Lin. 16. *Verteretur.*] In MS. *vertetur.*

CAPUT XLVI.

Probatur ex Prophetis, Paſſionem ac mortem Chriſti prænuntiatam fuiſſe.

Lib. 4. Div. Inſtit. cap. 18.
Iſai. 50.

QUÆ omnia Prophetæ ſic futura eſſe prædixerant. Eſaias ita dicit:
» Non ſum contumax, neque contradico: dorſum meum poſui ad
» flagella, & maxillas meas ad palmas; faciem autem meam non averti à
» fœditate ſputorum. « Idem de ſilentio: » Sicut ovis ad immolandum
» adductus ſum, & ſicut agnus coram tondentibus ſine voce, ſic non
» aperuit os ſuum. « Item David in Pſalmo XXXIV. » Congregata ſunt
» in me flagella, & ignoraverunt: diſſoluti ſunt, nec compuncti ſunt;
» tentaverunt me, & ſtriderunt ſuper me dentibus ſuis. « Idem de cibo
& potu, Pſalmo LXVIII. » Et dederunt in eſcam meam fel, & in ſiti meâ
» potum mihi dederunt acetum. « Item de cruce Chriſti: » Et foderunt
» manus meas & pedes meos, dinumeraverunt omnia oſſa mea: ipſi
» autem contemplati ſunt, & viderunt me; diviſerunt veſtimenta mea
» ſibi, & ſuper veſtem meam ſortem miſerunt. « Moyſes in Deuteronomio: » Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, & timebis die & no-
» cte, & non credes vitæ tuæ. « Item in Numeris: » Non quaſi homo
» Dominus ſuſpenditur, neque quaſi filius hominis minas patitur. « Item
Zacharias: » Et intuebuntur in me, quem transfixerunt. «

Lin. 1. *Quæ omnia.*] Ità MS. in editione verò Pariſienſi legitur *Hæc omnia.*
Lin. 2. *Poſui.*] Deeſt in MS. ſed ſupplendum ex Inſtitut. lib. 4. cap. 18.
Lin. 9. *Pſalmo.*] Deeſt in MS.
Lin. 16. *Minas.*] In MS. *Minans*: ſed vide lib. 4. Inſtitut. cap. 18.
Lin. 17. *Zacharias.*] In MS. *Zaccharias.*

Digitized by Google

De ſolis obſcuratione Amos ita dicit: » In illo die, dicit Dominus; » occidet ſol meridie, & obtenebrabitur dies lucis; & convertam dies » feſtos veſtros in luctum, & cantica veſtra in lamentationem. « Item Jeremias de civitate Hieroſolymâ, in quâ paſſus eſt: » Et ſubivit ſol ei, » cùm adhuc medius dies eſſet, confuſa eſt & maledicta, reliquos eorum » in gladium dabo. « Nec fruſtrà hæc dicta ſunt. Siquidem poſt breve tempus Imperator Veſpaſianus Judæos debellavit, & terras eorum ferro ignique depopulatus eſt, obſeſſos fame ſubegit, Hieroſolymam evertit; captivos triumphavit, cæteris, qui reliqui fuerunt, terris ſuis interdixit; ne quandò iis ad ſolum patrium reverti liceret. Quæ à Deo, propter illam Chriſti crucem facta ſunt; ut hoc in ſcripturis eorum Salomon antè teſtatus ſit, dicens: » Et erit Iſraël in perditionem, & in improperium po» pulo, & domus hæc erit deſerta, & omnis qui tranſiet per illam, ad» mirabitur, & dicet: Propter quam rem Deus fecit terræ huic & huic » domui hæc mala? & dicent, quia dereliquerunt Dominum Deum ſuum, » & perſecuti ſunt Regem ſuum dilectiſſimum Deo, & cruciaverunt illum » in humilitate magnâ; pro hoc importavit illis Deus mala hæc. « Quid enim non mererentur, qui Dominum, qui ad ſalutem ipſorum venerat, peremerunt?

Lin. 3. *Lamentationem.*] In MS. *lamentatione.*

Lin. 4. *Jeremias.*] Quæ ſequuntur aliter leguntur libro 4. Divin. Inſtitut. cap. 19.

Lin 5. *Confuſa.*] In MS. *contuſa.* Sed *confuſa*, legendum eſt, ut l. 4. c. 19. Div. Inſtit.

Lin. 11. *Salomon.*] In MS. *Salomoni.* At Heumannus legit *Salomon.*

Lin 12. *Improperium.*] Sic MS. Ed. Pariſ. habet *opprobrium.* Vid. not. ad lib. 4. Divin. Inſtitut. cap. 18.

Lin. 15. *Domui.*] In MS. *domi.*

Ibidem. *Dereliquerunt.*] In MS. *derelinquerunt.*

Lin. 18. *Mererentur.*] Ità MS. Fortè legendum, *merentur*, vel *merebantur.*

Ibidem. *Salutem.*] In MS. *ſalute.*

CAPUT XLVII.

De Jeſu Chriſti reſurrectione, Apoſtolorum miſſione, ſervatoriſque in cœlum Aſcenſione.

POST hæc detractum patibulo corpus monumento condiderunt. Verùm tertio die ante lucem, terræ motu facto, ac revoluto lapide, quo ſepulcrum clauſerant, reſurrexit. In ſepulcro autem nihil, niſi exuviæ corporis ſunt repertæ. Ipſum verò reſurrecturum die tertio jam olim Prophetæ fuerant prælocuti. David in Pſalmo XV. Non derelinques ani» mam meam ad inferos, nec dabis ſanctum tuum videre corruptionem. » Item Oſee: Hic eſt filius meus ſapiens: propter quod nunc non reſi» ſtet in contribulatione filiorum ſuorum, & de manu inferorum eruam » eum. Ubi eſt judicium tuum, mors, ubi eſt aculeus tuus? « Idem rursùs: » Vivificabit nos poſt biduum die tertio. « *Div. Inſt. lib. 4. c. 19.*

Profectus igitur in Galilæam poſt reſurrectionem, diſcipulos ſuos rursùs;

Lin. 7. *Eſt.*] Non extat in MS.

Lin. 10. *Vivificabit.*] In MS. *Vivificavit.*

quos metus in fugam verterat, congregavit: datiſque mandatis quæ obſervari vellet, & ordinatâ Evangelii prædicatione per totum orbem, inſpiravit in eos Spiritum ſanctum, ac dedit eis poteſtatem mirabilia faciendi, ut in ſalutem hominum, tam factis, quàm verbis operarentur; ac tum demùm quadrageſimo die remeavit ad Patrem, ſublatus in nubem. Hoc Daniel Propheta jampridem oſtenderat, dicens: „ Videbam in viſu noctis: & ecce in nubibus cœli ut filius hominis veniens uſque ad antiquum dierum pervenit; & qui aſſiſtebant, obtulerunt eum; & datum eſt ei regnum, & honor, & imperium; & omnes populi, tribus & linguæ ſervient ei; & poteſtas ejus æterna, quæ nunquam tranſibit, & regnum ejus non corrumpetur. “ Item David in Pſalmo CIX. „ Dixit Dominus Domino meo: ſede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos ſubpedaneum pedum tuorum.

Div. Inſt. lib. 4. c. 21.

Lin. 5. *Quadrageſimo.*] Itâ leges ex libro 4. cap. 21. Divinar. Inſtitut. quamvis in MS. Taurin. legatur *quinquageſimo.*
Lin. 7. *Uſque.*] In MS. *& uſque.*
Ibidem. *Antiquum.*] In MS. *anticum.*
Lin. 9. *Populi.*] In MS. *populis.*
Ibidem. *Et.*] Non extat in MS.
Lin. 10. *Servient ei.*] In MS. *ſervientes.*

CAPUT XLVIII.

De Judæorum exhæredatione, & Gentilium adoptione.

CUM igitur ad dexteram Dei ſedeat, calcaturus inimicos ſuos, qui eum cruciaverunt, quandò ad judicandum orbem venerit, apparet nullam ſpem reliquam eſſe Judæis, niſi converſi ad pœnitentiam, & à ſanguine, quo ſe polluerunt, abluti, ſperare in eum cœperint, quem negaverunt. Ideò ſic dicit Heſdra: „ Hoc Paſcha Salvator noſter eſt, & refugium noſtrum. Cogitate, & aſcendat in cor veſtrum, quoniam habemus humiliare eum in ſigno, & poſt hæc ſperavimus in eum. “

Lib. 4. Div. Inſtit. cap. 20.

Exhœredatos autem eſſe Judæos, quia Chriſtum reprobaverunt, & nos, qui ſumus ex Gentibus, in eorum locum adoptatos, ſcripturis adprobatur. Jeremias ita dicit: „ Dereliqui domum meam: dimiſi hæreditatem meam in manus inimicorum ejus. Facta eſt hæreditas mea mihi, ſicut leo in ſylvâ: dedit ipſa ſuper me vocem ſuam; idcircò odivi eam. “ Item Malachias: „ Non eſt mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, & ſacrificium acceptum non habebo ex manibus veſtris, quia à ſolis ortu uſque ad occaſum clarificabitur nomen meum apud Gentes. “ Eſaias quoque ſic: „ Venio colligere omnes gentes & linguas; & venient, & videbunt claritatem meam. “ Idem alio loco ex perſonâ Patris ad filium: „ Ego

Lin. 2. *Venerit.*] In MS. *venerat.*
Lin. 4. *Sanguine.*] In MS. *ſanguinem.*
Lin. 6. *Humiliare.*] In MS. *humilare.*
Lin. 12. *Idcircò.*] Itâ eſt in MS. Taurin. juxta Clariſſ. Pfaffii autographum: at in editione Pariſienſi legitur *ideò.*
Lin. 13. *Malachias.*] In MS. *Malachiel.*
Lin. 14. *Acceptum non habebo.*] Itâ ex autographo Clariſſ. Pfaffii: in editis legitur *non acceptum habebo.*

Digitized by Google

» Dominus Deus vocavi te in juſtitiam, & tenebo manum tuam, & con-
» firmabo te in teſtamentum generis mei, in lucem gentium, aperire ocu-
» los cæcorum, producere ex vinculis alligatos, & de domo carceris
» ſedentes in tenebris. «

Lin. 1. *Vocavi.*] In MS. *vocabi.*

CAPUT XLIX.

Quòd Deus non eſt, niſi unus.

SI ergò Judæi à Deo rejecti ſunt, ſicut ſacrarum Scripturarum fides indicat, Gentes autem, ſicut videmus, adſcitæ, ac de tenebris hujus vitæ ſecularis deque vinculis dæmonum liberatæ; nulla igitur alia ſpes homini propoſita eſt, niſi veram Religionem veramque ſapientiam, quæ in Chriſto eſt, fuerit ſecutus: quem qui ignorat, à veritate ac Deo ſemper alienus eſt. Nec ſibi de ſummo Deo, vel Judæi, vel philoſophi blandiantur. Qui Filium non agnovit, nec Patrem potuit agnoſcere. Hæc eſt ſapientia, & hoc myſterium ſummi Dei. Per illum ſe Deus, & agnoſci, & coli voluit. Ideò Prophetas ante præmiſit, qui de adventu ejus prædicarent, ut cùm facta eſſent in eo quæcumque prædicata ſunt, tunc ab hominibus, & Dei Filius, & Deus crederetur.

Nec tamen ſic habendum eſt, tanquàm duo ſint dii. Pater enim ac Filius unum ſunt. Cùm enim Pater Filium diligat, omniaque ei tribuat, & Filius Patri fideliter obſequatur, nec velit quidquam, niſi quod Pater, non poteſt utique neceſſitudo tanta divelli, ut duo eſſe dicantur, in quibus, & ſubſtantia, & voluntas, & fides una eſt. Ergò & Filius per Patrem, & Pater per Filium. Unus eſt honos utrique tribuendus, tamquam uni Deo, & ita dividendus eſt per duos cultus, ut diviſio ipſa compage inſeparabili vinciatur. Neutrum ſibi relinquet, qui aut Patrem à Filio, aut Filium à Patre ſecernit.

Lin. 1. *Scripturarum.*] In MS. *Scribturarum.*

Lin. 7. *Qui Filium, &c.*] De hoc dicto Jeſu Chriſti, vide Joan. 8. v. 19. & 14. v. 1. & 7.

Lin. 16. *Et ſubſtantia.*] *Et* deeſt in editione Pariſienſi: at legitur in MS. Taurin.

Lin. 17. *Filium.*] Adde *eſt*, juxta Clariſſim. Pfaffium.

CAPUT L.

Cur Deus humanum corpus aſſumpſit, ac mortem paſſus fuit.

SUPEREST reſpondere etiam iis, qui putant inconveniens fuiſſe, nec habere rationem, ut Deus mortali corpore indueretur, ut hominibus ſubjectus eſſet, ut contumelias ſuſtineret, cruciatus etiam mortemque *Div. Inſtit. lib. 4. cap. 5.*

Lin. 1. *Iis.*] In MS. *is.*

Digitized by Google

pateretur. Dicam quod ſentio, & rem immenſam paucis, ut potero, ſubſtringam. Qui aliquid docet, debet, ut opinor, facere ipſe quæ docet, ut cogat homines obtemperare. Nam ſi non fecerit, præceptis ſuis fidem derogabit. Exemplis igitur opus eſt, ut ea, quæ præcipiuntur, habeant firmitatem, & ſi quis contumax extiterit, ac dixerit non poſſe fieri, præceptor illum præſenti opere convincat. Non poteſt ergò perfecta eſſe doctrina, cùm verbis tantùm traditur: ſed tum perfecta eſt, cùm factis adimpletur.

Chriſtus itaque cùm doctor virtutis ad homines mitteretur, utique ut doctrina ejus perfecta eſſet, & docere, & facere debuerat. Sed, ſi corpus hominis non induiſſet, non potuiſſet facere, quæ docebat; id eſt, non iraſci, non cupere divitias, non libidine inflammari, dolorem non timere, mortem contemnere. Hæc ſunt utique virtutes: ſed fieri ſine carne non poſſunt. Ergò ideò corporatus eſt, ut cùm vincenda eſſe carnis deſideria doceret, ipſe faceret prior, ne quis excuſationem de carnis fragilitate prætenderet.

Lin. 4. *Derogabit.*] In MS. *derogavit.*
Lin. 11. *Potuiſſet.*] In MS. *poſſet.*
Lin. 13. *Hæc ſunt.*] Fortè legendum, *hæ ſunt utique virtutes.*
Ibidem. *Sed.*] In MS. *ſet.*
Lin. 14. *Corporatus eſt.*] Ità MS. Taurin. at in editione Pariſienſi legitur *incorporatus eſt.*

CAPUT LI.

De Chriſti morte in cruce.

Div. Inſt. lib. 4. c. 16. DICAM nunc de ſacramento crucis, ne quis fortè dicat: ſi ſuſcipienda illi mors fuerat, non utique infamis ac turpis, ſed quæ haberet aliquid honeſtatis. Scio equidem multos, dum abhorrent nomen crucis, refugere à veritate, cùm in eâ, & ratio magna ſit & poteſtas. Nam cùm ad hoc miſſus eſſet, ut humillimis quibuſque viam panderet ad ſalutem, ſe ipſe humilem fecit, ut eos liberaret. Suſcepit ergò id genus mortis, quod ſolet humilibus irrogari, ut omnibus facultas daretur imitandi. Præpereà cùm eſſet reſurrecturus, amputari partem corporis ejus fas non erat, nec os infringi, quod accidit iis qui capite plectuntur. Crux ergò potior fuit, quæ reſurrectioni corpus integris oſſibus reſervavit.

His etiam illud accedit, quòd paſſione ac morte ſuſceptâ, ſublimem fieri oportebat. Adeò illum crux, & re & ſignificatione exaltavit, ut omnibus *Ibid.* majeſtas ejus ac virtus cum ipsâ paſſione notuerit. Nam quòd extendit in patibulo manus, utique alas ſuas in Orientem Occidentemque por-

Lin. 2. *Utique.*] In MS. *utuque.*
Ibidem. Poſt *turpis*, editio Pariſienſis addit verba *eſſe debuiſſet*, quæ non extant in MS. quæque expunxi ut inutilia; & vulgò ſubaudiuntur in eloquio Latino.
Lin. 4. *Cum in eâ.*] Id eſt, *cum tamen in eâ*, juxta Heumannum.
Lin. 7. *Irrogari.*] In MS. *inrogari.*
Lin. 10. *Reſervavit.*] In MS. *reſervabit.*
Lin. 11. *Accedit.*] In MS. *accepit.*

Digitized by Google

rexit, ſub quas univerſæ nationes ab utrâque mundi parte ad requiem convenirent. Quantùm autem valeat hoc ſignum, & quid habeat poteſtatis, in promptu eſt, cùm omnis dæmonum cohors hoc ſigno expellitur ac fugatur. Et ſicut ipſe ante paſſionem dæmonas verbo & imperio proturbabat, ſic nunc nomine ac ſigno paſſionis ejuſdem ſpiritus immundi, quandò in corpora hominum irrepſerunt, exiguntur, cùm extorti & excruciati, ac ſe dæmonas confitentes, verberanti ſe Deo cedunt. Quid ergò ſperaverint de ſuis religionibus cumque ſuâ ſapientiâ Græci, cùm videant, deos ſuos, quos eoſdem dæmonas eſſe non negant, per crucem ab hominibus triumphari.

Lin. 3. *In promptu.*] In MS. *promptum.*
Ibidem. *Expellitur ac fugatur.*] Lege *expellatur ac fugetur*, juxta Heumannum.
Lin. 5. *Ejuſdem.*] Heuman. cum Anonymo Britanno putat legendum eſſe, *ejus iidem.*
Lin. 6. *Irrepſerunt.*] In MS. *inrepſerint.*
Lin. 7. *Cedunt.*] In MS. *cadunt.*

CAPUT LII.

Spes ſalutis hominum in veri Dei agnitione, & de odio Ethnicorum in Chriſtianos.

UNA igitur ſpes hominibus vita eſt, unus portus ſalutis, unum refugium libertatis, ſi abjectis, quibus tenebantur, erroribus, aperiant oculos mentis ſuæ, Deumque cognoſcant, in quo ſolo domicilium veritatis eſt, terrena & de terrâ ficta contemnant, Philoſophiam, quæ apud Deum ſtultitia eſt, pro nihilo computent, & verâ ſapientiâ, id eſt, Religione ſuſceptâ, fiant immortalitatis hæredes.

Atenim repugnant, non tam veritati, quàm propriæ ſaluti; cùmque hæc audiunt, velut aliquod inexpiabile nefas deteſtantur. Sed ne audire quidem patiuntur; violari aures ſuas ſacrilegio putant. Si audierint, nec jam maledictis abſtinent, ſed quantis poſſunt, verborum contumeliis inſectantur: iidemque ſi poteſtatem nacti fuerint, velut hoſtes publicos perſequuntur, imò etiam plus quàm hoſtes, quorum, cùm bello victi fuerint, aut mors, aut ſervitus pœna eſt; nec ullus poſt arma depoſita cruciatus, quamvis omnia pati meruerint, qui facere voluerunt, ut inter mucrones locum pietas haberet.

Inaudita eſt crudelitas cum innocentiâ, nec victorum hoſtium conditionem meretur. Quæ tanta hujus furoris eſt cauſa? Scilicet, quia ratione

Lin. 1. *Hominibus vita eſt.*] Forſan legendum, *vita hominibus.*
Lin. 5. *Et.*] In MS. *ſed.*
Lin. 7. *Atenim.*] In MS. *Adenim.*
Lin. 8. *Sed ne audire quidem, &c.*] Locus depravatus, qui poteſt ita legi; *ſed ne audiunt quidem patienter: violari aures ſuas ſacrilegio putant, ſi audierint. Nec jam, &c.*
Lin. 11. *Iidemque.*] In MS. *idemque.*
Ibidem. *Nacti.*] In MS. *Acti.*
Lin. 13. *Ullus.*] In MS. *ullis.*
Lin. 14. *Voluerunt.*] Adde *ea mala nobis, aut fidelibus.*
Lin. 17. *Qua.*] In MS. *qui.*

Digitized by Google

congredi non queunt, violentiâ premunt, & incognitâ cauſâ tanquam nocentiſſimos damnant, qui conſtare de ipsâ innocentiâ noluerunt. Nec ſatis putant, ſi celeri ac ſimplici morte moriantur, quos irrationabiliter oderunt: ſed eos exquiſitis cruciatibus lacerant, ut expleant odium, quod non peccatum aliquod, ſed veritas parit, quæ idcircò malè viventibus odioſa eſt, quia ægrè ferunt eſſe aliquos, quibus facta eorum placere non poſſunt. Hos omni modo cupiunt extinguere, ut poſſint liberè ſine teſte peccare.

Lib. 5. cap. 9.

Lin. 1. *Et.*] Deeſt in MS.
Lin. 7. *Poſſunt.*] Heumannus putat legi debere *poſſint.*

CAPUT LIII.

Rationes odii in Christianos expenduntur, & refelluntur.

Div. Inſt. lib. 5. c. 21.

SED hæc facere ſe dicunt, ut deos ſuos defendant. Primùm ſi dii ſunt, & habent aliquid poteſtatis ac numinis, defenſione hominis patrociniòque non indigent, ſed ſeipſos utique defendunt. Aut quomodò ab iis homo ſperare auxilium poteſt, ſi ne ſuas quidem injurias poſſunt vindicare? Stultum igitur & vanum, deorum eſſe vindices velle; niſi quòd ex eo magis apparet diffidentia. Qui enim patrocinium Dei, quem colit, ſuſcipit, illum eſſe nihil confitetur: ſi autem ideò colit, quia potentem arbitratur, non debet eum velle defendere, à quo ipſe eſt defendendus. Nos igitur rectè. Nam cùm iſti defenſores falſorum deorum adverſùs verum Deum rebelles, nomen ejus in nobis perſequuntur, nec re, nec verbo repugnamus; ſed mites, & taciti, & patientes perferimus omnia quæcumque adverſùs nos poteſt crudelitas machinari. Habemus enim fiduciam in Deo, à quo expectamus ſecuturam protinùs ultionem. Nec eſt inanis iſta fiducia: ſiquidem eorum omnium, qui hoc facinus auſi ſunt, miſerabiles exitus partim cognovimus, partim vidꝫmus. Nec ullus habuit impunè, quòd Deum læſit; & qui ſit verus Deus, qui verbo diſcere noluit, ſupplicio ſuo didicit.

Vellem ſcire, cùm invitos adigunt ad ſacrificium, quid ſecum habeant rationis, aut cui præſtent, quod faciunt. Si diis, non eſt ille cultus, nec acceptabile ſacrificium, quod fit ingratis, quod extorquetur per injuriam, quod eruitur per dolorem. Si autem ipſis, quos cogunt, non eſt utique beneficium, quod quis ne accipiat, etiam mori mavult. Si bonum non eſt, ad quod me vocas? cur malo invitas? cur non verbis, ſed verberibus,

Lin. 2. *Alliquid.*] In MS. *alliquod.*
Ibidem. *Defenſione.*] In MS. *defenſionem.*
Lin. 3. *Defendunt.*] Fortè ex Heumanno legendum eſt, *defendent.*
Lin. 7. *Nihil.*] In MS. *nihilo*: fortè legendum eſſet *nihili.*
Lin. 15. *Videmus.*] Heumannus putat legi debere *Vidimus*, idque non malè.
Lin. 16. *Et.*] In MS. *ſet.*
Ibidem. *Qui ſit.*] Ex Heumanno fortè; *Quis ſit.*
Lin. 22. *Ne.*] In MS. *nec.*

Digitized by Google

ribus; cur non ratione, ſed cruciatibus corporis? Unde apparet malum eſſe illud, ad quod non illicis volentem, ſed trahis recuſantem. Quæ ſtultitia eſt, conſulere velle nolenti? An ſi aliquis, prementibus malis, ad mortem confugere conatur, num potes, ſi aut gladium extorſeris, aut laqueum ruperis, aut præcipitio retraxeris, aut venenum effuderis, conſervatorem te hominis gloriari, cùm ille, quem ſervaſſe te putas, nec gratias agat, & te malè ſecum arbitretur egiſſe, quòd mortem ſibi prohibueris optatam, quòd ad finem, quòd ad requiem malorum pervenire non ſinueris? Beneficium enim non ex qualitate rei debet, ſed ex animo ejus, qui accipit, ponderari. Cur pro beneficio imputes, quod mihi maleficium eſt? Vis me deos tuos colere, quod ego mihi mortiferum duco. Si bonum eſt, non invideo. Fruere ſolus bono tuo. Non eſt quòd velis errori meo ſuccurrere, quem judicio ac voluntate ſuſcepi. Si malum, quid me ad conſortium mali rapis? Utere ſorte tuâ. Ego malo in bono mori, quàm in malo vivere.

Lin. 2. *Illicis.*] In MS. *inlicis.*
Lin. 4. *Conatur.*] In MS. *cogatur.*
Lin. 9. *Sinueris.*] Ità habet MS. pro *ſiveris.*

CAPUT LIV.

De Religionis libertate in adorando Deo.

HÆC quidem juſtè dici poſſunt. Sed quis audiet, cùm homines furioſi & impotentes minui dominationem ſuam putent, ſi ſit aliquid in rebus humanis liberum? Atqui Religio ſola eſt, in quâ libertas domicilium collocavit. Res eſt enim præter cæteras voluntaria, nec imponi cuiquam neceſſitas poteſt, ut colat, quod non vult. Poteſt aliquis forſitan ſimulare; non poteſt velle. Deniquè cùm metu tormentorum aliqui, aut cruciatibus victi ad execranda ſacrificia conſenſerint, nunquam ultrò faciunt, quod neceſſitate fecerunt: ſed datâ rurſùs facultate, ac redditâ libertate, referunt ſe ad Deum, eumque precibus & lachrymis placant, agentes non voluntatis, quam non habuerunt, ſed neceſſitatis, quam pertulerunt, pœnitentiam; & venia ſatisfacientibus non negatur. Quid ergò promovet, qui corpus inquinat, quandò immutare non poteſt voluntatem?

Atenim homines inanis cerebri, ſi quem fortem adegerint libare diis ſuis, incredibili alacritate inſolenter exultant, & quaſi hoſtem ſub jugum miſerint, gaudent. Si verò aliquis, nec minis, nec tormentis territus, fidem vitæ anteferre maluerit, in hunc ingenium ſuum crudelitas exerit, infanda & intolerabilia molitur; & quia ſciunt, glorioſam eſſe pro Deo mor-

Lin. 2. *Si ſit.*] Elegantius eſt legere, *ſi ſit.*
Lin. 3. *Atqui.*] In MS. *ad quin.*
Ibidem. *Sola eſt.*] Id eſt, *ſola res eſt.*
Lin. 4. *Collocavit.*] In MS. *Conlocavit.*
Lin. 9. *Placant.*] In MS. *placat.*
Lin. 14. *Atenim.*] In MS. *adenim*, pro *atenim.*
Ibidem. *Fortem.*] Heumannus legit *fortè.*

Digitized by Google

tem, & hanc nobis eſſe victoriam, ſi ſuperatis tortoribus animam pro fide ac Religione ponamus, & ipſi enituntur, ut vincant. Non afficiunt morte: ſed excogitant novos inauditoſque cruciatus, ut fragilitas viſcerum doloribus cedat; & ſi non ceſſerit, differunt, adhibentque vulneribus curam diligentem, ut crudis adhuc cicatricibus, repetita tormenta plus doloris immittant: & hanc adverſus innocentes carnificinam exercentes, pios utiquè ſe, & juſtos, & religioſos putant, (talibus enim ſacris deorum delectantur) illos verò impios & deſperatos nuncupant. Quæ iſta eſt perverſitas, ut qui torquetur innocens, deſperatus atque impius nominetur, carnifex autem juſtus piuſque dicatur?

Lin. 1. *Si ſuperatis, &c.*] Præclarè admodùm ſuprà dixit Lactantius lib. 5. Div. Inſtitut. cap. 13. *Noſtri autem (ut de viris taceam) pueri & mulierculæ tortores ſuos taciti vincunt; & exprimere illis gemitum nec ignis poteſt.*

Lin. 3. *Morte.*] In MS. *mortem.*

Lin. 6. *Exercentes.*] In MS. *exercent.*

CAPUT LV.

Ethnici juſtitiam in ſequendo Deo crimine impietatis infamant.

SED rectè ac meritò puniri eos, aiunt qui publicas Religiones à majoribus traditas execrantur. Quid ſi majores illi ſtulti fuerunt in ſuſcipiendis Religionibus vanis, ſicut jam ſuprà oſtendimus, præſcribetur nobis quominùs vera & meliora ſectemur? Cur nobis auferimus libertatem, ſed quaſi addicti alienis ſervimus erroribus? Liceat ſapere, liceat inquirere veritatem. Sed tamen, ſi libet majorum defendere [ſtultitiam] cur impunè habent Ægyptii, qui pecudes, & omnis generis beſtias pro diis colunt? Cur de diis ipſis aguntur, & qui eos facetiùs deriſerit, honoratur? Cur audiuntur philoſophi, qui aut nullos deos eſſe aiunt, aut ſi ſunt, nihil curare, nec humana reſpicere, aut nullam eſſe omninò, quæ regat mundum, providentiam diſſerunt?

Sed ſoli ex omnibus impii judicantur, qui Deum, qui veritatem ſequuntur. Quæ cùm ſit eadem juſtitia, eadem ſapientia, hanc iſti vel impietatis, vel ſtultitiæ crimine infamant; nec perſpiciunt, quid ſit, quod eos fallat, cùm & malo vocabulum boni, & bono mali nomen imponunt. Primuli quidem philoſophorum, ſed maximè Plato & Ariſtoteles, de juſtitiâ multa dixerunt, aſſerentes & extollentes eam ſummâ laude virtutem, quòd ſuum cuique tribuat, quòd æquitatem in omnibus ſervet; &

Lin. 3. *Præſcribetur.*] Clariſſ. Pfaffius putat legendum eſſe, *num præſcribetur*, vel *præſcribeturne nobis.*

Lin. 6. *Stultitiam.*] Deeſt in MS.

Lin. 8. *Aguntur.*] Ità MS. pro quo Clariſſ. Pfaffius exiſtimat reponendum eſſe *jocantur.* At Heuman. putat nil mutandum eſſe, idque probat ex Inſtit. Divin. lib. 5. cap. 20. ubi legitur *mimos agi*, verbum Comicorum.

Lin. 9. *Si ſunt.*] Fortè legas *ſi ſint.*

Lin. 11. *Providentiam.*] In MS. *providentia.*

Lin. 16. *Primuli.*] Arbitratur Heumannus hîc eſſe mendum Typographicum, loco verbi *plurimi.* At non rectè; nam *primuli* legitur etiam in autographo Clariſſ. Pfaffii.

Digitized by Google

cùm cæteræ virtutes quaſi tacitæ ſint, & intùs incluſæ, ſolam eſſe juſtitiam, quæ nec ſibi tantùm conciliata ſit, nec occulta, ſed foràs tota promineat, & ad benè faciendum prona ſit, ut quamplurimis proſit: quaſi verò in judicibus ſolis, atque in poteſtate aliquâ conſtitutis juſtitia eſſe debeat, & non in omnibus.

Atqui nullus eſt hominum, ne infirmorum quidem ac mendicorum, in quem juſtitia cadere non poſſit. Sed quia ignorabant, quid eſſet, undè profflueret, quid operis haberet, ſummam illam virtutem, id eſt, commune omnium bonum paucis tribuerunt, eamque nullas utilitates proprias aucupari, ſed alienis tantùm commodis ſtudere dixerunt. Nec immeritò extitit Carneades, homo ſummo ingenio & acumine, qui refelleret iſtorum orationem, & juſtitiam, quæ fundamentum ſtabile non habebat, everteret; non quia vituperandam eſſe juſtitiam ſentiebat, ſed ut illos defenſores ejus oſtenderet nihil certi, nihil firmi de juſtitiâ diſputare.

Lin. 6. *Atqui.*] In MS. *Ad quin.*
Ibidem. *Infirmorum.*] Heumannus legit *infimorum.*
Lin. 7. *Quid eſſet.*] Subaudi *Juſtitia.*
Lin. 8. *Proſflueret.*] In MS. *proſfluerent.*
Ibidem. *Commune.*] In MS. *communem.*
Lin. 11. *Refelleret iſtorum.*] In MS. *refellet ſtorum.*

CAPUT LVI.*

* *Olim erat 1. cap. libri acephali Epitomes.*

De Juſtitiâ, quæ eſt veri Dei Cultus.

NAM ſi juſtitia eſt veri Dei cultus, (quid enim tam juſtum ad æquitatem, tam pium ad honorem, tam neceſſarium ad ſalutem, quàm Deum agnoſcere ut parentem, venerari ut dominum, ejuſque legi & præceptis obtemperare?) neſcierunt ergò juſtitiam philoſophi, quia nec ipſum Deum agnoverunt, nec cultum ejus legemque tenuerunt; & ideò *Div. Inſt. lib. 5. c. 16.* refelli potuerunt à Carneade, cujus hæc fuit diſputatio, nullum eſſe *Ibid. c. 17.* jus naturale, itaque omnes animantes, ipsâ ducente naturâ, commoda ſua defendere, & ideò juſtitiam, ſi alienis utilitatibus conſulit, ſuas negligit, ſtultitiam eſſe dicendam. Quòd ſi omnes populi, penès quos *Ibid. c. 16.*

Lin. 1. *Nam, &c.*] Caput iſtud & ſequentia jam edita fuerant: ea nos denuò damus recognita & emendatiora ad MSS. codices 1. Bonon. 2. Reg. Bodl. & ad 16. editos. Epitome tamen deeſt in quibuſdam editis, videlicèt Venetiis 1472. & Roſtochii 1476.
Lin. 3. *Agnoſcere.*] Ità MS. Taurin. & alii; 1. Reg. rec. & editi *cognoſcere.* Vide infrà.
Ibidem. *Dominum.*] Sic lego cum MSS. 1. Bon. 2. Reg. & editis. In Taurin. eſt, *Deum.* At ſequentia l. 5. c. 18 lectionem noſtram confirmant: *Deum in quem duo vocabula Domini & Patris æquè veneranda conveniunt;* & infrà, *qui & Dominus verus & Pater eſt.*
Lin. 5. *Nec cultum ejus legemque tenuerunt.*] Hæc verba abſunt à MS. 1. Reg. rec. n. 3740. & à pluribus edit. vet. leguntur tamen in antiquo MS. Thomaſii & in Taurinenſi.
Lin. 6. *Nullum eſſe jus naturale, &c.*] Ex Cicerone hoc mutuatum eſt. Vide Ciceronem lib. 3. de Republicâ inter Fragmenta.
Lin. 8. *Conſulit.*] Ità MSS. mille aut ſaltem 900. annor. Taurin. Bonon. Regio-Put. n. 3736. At in 1. Reg. & editis legitur, *conſulet.* Apud Ciceronem loco citato *conſulat.*
Lin. 9. *Negligit.*] 1. Reg. rec. & editi, *negliget;* Cicero, *negligat;* MSS. tres antiquiſſimi, *negligit.*

ſit imperium, ipſique Romani, qui orbem totum poſſederint, juſtitiam ſequi velint, ac ſuum cuique reſtituere, quod vi & armis occupaverunt, ad caſas & egeſtatem revertentur. Quod ſi fecerint, juſtos quidem, ſed tamen ſtultos judicari neceſſe eſt, qui ut aliis proſint, ſibi nocere contendant. Deindè, ſi reperiat aliquis hominem, qui aut aurum pro aurichalco, aut argentum pro plumbo vendat per errorem, atque id emere neceſſitas cogat, utrùm diſſimulabit, & emet parvo, an potiùs indicabit? Si indicabit, juſtus utiquè dicetur, quia non fefellit; ſed idem ſtultus, qui alteri fecerit lucrum, ſibi damnum. Sed facile de damno eſt. Quid, ſi vita ejus in periculum veniet, ut eum neceſſe ſit, aut occidere, aut mori, quid faciet? Poteſt hoc evenire, ut naufragio facto, inveniat aliquem imbecillem tabulæ inhærentem; aut victo exercitu fugiens, reperiat aliquem vulneratum equo inſidentem: utrùmne aut illum tabulâ, aut hunc equo deturbabit, ut ipſe poſſit evadere? Si volet juſtus eſſe, non faciet: Sed idem ſtultus judicabitur, qui dum alterius vitæ parcit, ſuam prodit. Si faciet, ſapiens quidem videbitur, quia ſibi conſulet; ſed idem malus, quia nocebit.

Lin. 1. *Poſſederint.*] Sic MSS. Bon. Taurin. Regio-Put. Alter Reg. rec. editi, & Cicero, *poſſedere*.

Lin. 3. *Caſas.*] Ità MSS. Bon. 2. Reg. & editi; nec aliter Lactantius ipſe lib. 5. cap. 16. ſub initium. At MS. Taurin. & Cicero vulgatus, *cauſas*, ſed corruptè.

Ibidem. *Juſtos.*] Apud Ciceronem & in editis eſt, *juſtos dicemus quidem*. Tres veterrimi MSS. ut in textu.

Lin. 4. *Judicari.*] In 1. Reg. rec. & edit. *judicare*; in Taurin. & Regio-Put. *judicari*.

Lin. 5. *Contendant.*] Cicero, *contendunt*.

Lin. 7. *Cogat.*] In Taurin. MS. *coget*.

Ibidem. *Diſſimulabit.*] In Taurin. MS. *diſſimulavit*.

Lin. 8. *Indicabit.*] In MS. Taurin. bis *indicavit*. Deeſt, *Si indicabit*, in editis quibuſdam.

Lin. 10. *Eum, &c.*] Editi legunt, *eum aliquandò neceſſe ſit, &c.* quidam tamen codices, teſte Gallæo, legunt *occupare aut mori*: ſed minùs rectè in aliis legitur *occidere* in activâ ſignificatione, quaſi dicas *perimere*. Sed textûs noſtri lectio aptior eſt atque accommodatior capiti XVII. libri 5. Inſtitutionum.

Lin. 11. *Evenire.*] Ità MSS. Bon. 2. Reg. & editi; MS. Taurin. *venire*.

Lin. 16. *Prodit.*] In MSS. Reg. rec. & editis, *perdet*. Rectè quidem: at MSS. Taurin. & Regio-Put. *prodit*.

Lin. 17. *Sed.*] Ed. *ſed &*.

Ibidem. *Nocebit.*] Quidam reſtituunt *alii nocebit*: vide Iſæum ad iſtud caput Epitom.

CAPUT LVII.

De Sapientiâ & Stultitiâ.

Div. Inſt. lib. 5. c. 17. Ibid. cap. 15. & 18.

ACUTA iſta ſanè: ſed reſpondere ad ea facillimè poſſumus. Imitatio enim nominum facit, ut ſic eſſe videatur. Nam & juſtitia imaginem habet ſtultitiæ, non tamen eſt ſtultitia; & malitia imaginem ſa-

Lin. 1. *Acuta.*] Lib. 5. Div. Inſtitut. cap. 17. legitur, *Arguta hæc planè*.

Ibidem. *Facillimè.*] MS. Reg. rec. & ed. *facilè*. At MSS. 3. antiq. *facillimè*.

Ibidem. *Imitatio.*] Ità MS. Reg. rec. & ed. Sed in Taurin. Bonon. Regio-Put. eſt, *Immutatio*.

Digitized by Google

pientiæ, non tamen ſapientia eſt. Sed ſicut malitia iſta in conſervandis utilitatibus ſuis intelligens & arguta, non ſapientia, ſed calliditas & aſtutia eſt; ità & juſtitia non debet ſtultitia, ſed innocentia nominari: quia neceſſe eſt, & juſtum eſſe ſapientem, & eum qui ſit ſtultus, injuſtum. Nam neque ratio, neque natura ipſa permittit, ut is qui juſtus eſt, ſapiens non ſit; quoniam juſtus nihil utiquè facit, niſi quod rectum & bonum eſt, pravum & malum ſemper fugit. Quis autem diſcernere bonum & malum, pravum & rectum poteſt, niſi qui ſapiens fuerit? Stultus autem malè facit, quia bonum & malum quid ſit, ignorat. Ideò peccat, quia non poteſt prava & recta diſcernere. Non poteſt ergò, neque ſtulto juſtitia, neque injuſto ſapientia convenire. Stultus igitur non eſt, qui nec tabulâ naufragum, nec equo ſaucium dejecerit, quia ſe abſtinuit à nocendo, quod eſt peccatum; peccatum autem vitare ſapientis eſt. *Div. Inſt. lib. 3. c. 17. & 18.*

Sed ut ſtultus primâ facie videatur, illa res efficit, quòd extingui animam cum corpore exiſtimant: idcircò omne commodum ad hanc vitam referunt. Si enim poſt mortem nihil eſt, utiquè ſtultè facit, qui alterius animæ parcit cum diſpendio ſuæ, aut qui alterius lucro magis quàm ſuo conſulit. Si mors animam delet, danda eſt opera, quò diutiùs commodiùſque vivamus: ſi autem vita poſt mortem ſupereſt æterna & beata, hanc utiquè corporalem cum omnibus terræ bonis juſtus & ſapiens contemnet, quia ſciet, quale à Deo ſit præmium recepturus. Teneamus igitur innocentiam, teneamus juſtitiam; ſubeamus imaginem ſtultitiæ, ut veram ſapientiam tenere poſſimus. Et ſi hominibus ineptum videtur ac ſtultum, torqueri & mori malle, quàm libare diis, & abire *Div. Inſt. lib. 5. c. 19.*

Lin. 1. *Sed.*] Non extat in MS. Taurin. eſt in cæteris.

Lin. 2. *Arguta.*] Editiones quædam pro *& arguta*, ponunt *intelligens redargui videtur, quia non.*

Lin. 4. *Et.*] Deeſt in edit. & in MS. Reg. rec. ſed legitur in cæteris.

Lin. 5. *Eſt.*] Taurin. MS. *eſſet.*

Lin. 8. *Poteſt.*] Taurin. Bonon. Reg. Put. MSS. 1. Reg. rec. & ed. *poterit.*

Lin. 10. *Non poteſt ergò, &c.*] MSS. Taurin. Bonon. Regio-Put. ut in textu. In Reg. rec. in ed. ita: *igitur neque ſtulto juſtitiam, neque injuſto ſapientiam convenire. Ergò ſtultus non eſt;* vel ut aliæ legunt editiones, qualis eſt Gallæi, quæ ſic habet: *non poteſt igitur neque ſtulto Juſtitia, neque injuſto Sapientia convenire. Ergò ſtultus, &c.*

Lin. 15. *Exiſtimant.*] In Taurin. MS. *aſtimant.* Cæteri MSS. & ed. *exiſtimant.*

Lin. 18. *Quò diutiùs commodiùſque.*] Rectè edit. Iſ. Spark. faventibus MSS. Taurin. Bon. & 5. editis, in quibus legitur *quod juſtius*, pro *quò diutiùs;* Regio-Put. *quod ius* per abbreviationem; al. Reg. rec. ed. Pariſ. 1525. & Graph. *quo juſtiùs*, manifeſto errore, qui repugnat ſententiæ. Reſtituendus itaque hic locus ex ipſomet Lactantio lib. 5. Inſtitut. cap. 19. ubi habetur: *Si enim poſt mortem nihil ſumus, profectò ſtultiſſimi eſt hominis non huic vitæ conſulere, ut ſit quàm diutina, & commodis omnibus plena; quod qui faciet, à juſtitiæ regulâ diſcedat neceſſe eſt. Si autem ſupereſt homini vita melior & longior.* In edit. Pariſ. 1525. Gymnic. Betul. Torneſ. & in orâ Plantin. poſitum eſt *jucundiùs*, atque in MSS. Heumanni; undè verò, mihi non compertum: ſed hoc ferè idem eſt quàm *commodiùs.*

Lin. 21. *Quia.*] MS. Taurin. *qui.* Cæteri, cum editis, *quia.*

Lin. 24. *Malle.*] MS. 1. Reg. rec. & editi, *velle.* Meliùs MSS. Regio-Put. & Taurin. *mori malle*, cum eodem Lactantio lib. 5. Inſtitut.

Ibidem. *Quàm libare diis, & abire ſine noxâ.*] Ità MS. Taurin. Optima lectio, cui favet MS. Regio-Put. in quo legitur, *quàm liberare dî, ſed abire ſine noxâ.* Hæc mendosè accepta ab auditore amanuenſi, pro *quàm li-*

Digitized by Google

ſine noxâ, nos tamen omni virtute omnique patientiâ fidem Deo exhibere nitamur. Non mors terreat, non dolor frangat, quominùs vigor animi, & conſtantia inconcuſſa ſervetur. Stultos vocent, dummodò ipſi ſint ſtultiſſimi, & cœci, & hebetes, & pecudibus æquales; qui non intelligunt eſſe mortiferum, relicto Deo vivo, proſternere ſe atque adorare terrena; qui neſciunt, & illos æternam pœnam manere, qui figmenta inſenſibilia fuerint venerati, & eos, qui nec tormenta, nec mortem pro cultu & honore veri Dei recuſaverint, vitam perpetuam conſecuturos. Hæc eſt fides ſumma, hæc vera ſapientia, hæc perfecta juſtitia. Nihil ad nos attinet, quid judicent ſtulti, quid homunculi ſentiant. Nos judicium Dei expectare debemus, ut eos poſtmodùm, qui de nobis judicaverint, judicemus.

bare dis, & abire ſine noxâ. Alter MS. Reg. rec. *quàm liberam dicet abire ſine noxâ; dicet* malè intellectum pro *dis &.* Editi, *cùm liberè liceat abire ſine noxâ.* Sed & ſuprà cap. 54. *Si quem fortem adegerint libare diis ſuis.*

Lin. 1. *Tamen.*] MS. Taurin. *tam.* Cæteri cum editis, *tamen*, ut in textu.

Lin. 2. *Non.*] Edit. *nec.*

Lin. 3. *Sultos vocent, dummodò ipſi ſint ſtultiſſimi, &c.*] Ità edit. Iſ. cum MSS. Taurin. Bonon. Regio-Put. niſi quòd in Taurinenſi deeſt *ſtultiſſimi.* In Reg. rec. & editis, pro *vocent*, eſt *notent.*

Lin. 6. *Et.*] MS. Reg. rec. & ed. *ex illis*, corruptè. Cæteri MSS. *& illos.*

Lin. 7. *Venerati.*] MS. Taurin. *adorati.*

Lin. 8. *Cultu.*] MS. Taurin. *mortem pro cultui*; mendosè.

Ibidem. *Dei recuſaverint.*] Hæc lectio eſt MSS. Bon. 2. Reg. & editorum. MS. Taurin. *Dei non recuſaverunt*; malè.

Lin. 9. *Hæc eſt, &c.*] Hunc locum ſic reſtitui ex MSS. Taurin. Bonon. & 2. Reg. Primus habet, *Hæc eſt fides ſumma*, undè in Bononienſi & edit. Iſ. factum eſt *fidiſſima.* In Regio-Put. deeſt *fides*; in Taurin. *juſtitia.* In Reg. rec. & editis lego, *Hæc eſt illa fideliſſima*; cætera ut in textu. Fortè legendum *fidei ſumma*, quod accedit ad *fidiſſima* & *fideliſſima* aliorum codicum.

Lin. 10. *Quid judicent.*] Hæc duo verba deſunt in MS. Taurin.

Lin. 11. *Judicaverint.*] MS. ſolus Taurin. *judicant.*

CAPUT LVIII.*

** Alias 2.*

De vero cultu Dei & ſacrificio.

Div. Inſt. lib. 6. c. 1. & 2.

DIXI de juſtitiâ, quid eſſet. Sequitur ut oſtendam, quod ſit verum ſacrificium Dei, qui ſit juſtiſſimus ritus colendi, ne quis arbitretur, aut victimas, aut odores, aut dona pretioſa deſiderari à Deo, à quo ſi fames, ſi ſitis, ſi algor, ſi rerum omnium terrenarum cupiditas abeſt, non ergò utitur his omnibus, quæ templis diiſque fictilibus inferuntur:

Lin. 1. *Quod ſit.*] Ità antiq. MSS. tres. 1. Reg. rec. cum editis *quid ſit.*

Lin. 2. *Qui juſtiſſimus.*] Sic MSS. Bonon. Regio-Put. In Taurin. *quis ſit*; perperàm repetitur *ſit*, quod mox præceſſit. 1. Reg. rec, & ed. *qui juſtiſſimus.*

Lin. 3. *Dona pretioſa.*] Ità 3. MSS. antiquiſſimi & 4. ed. & Lactantius ipſe lib. 2. cap. 4. & de Irâ Dei cap. 21. In Reg. rec. & cæteris vulgatis eſt *dona præſentia*; malè.

Ibidem. *A quo ſi fames*] MS. Taurin. ſolus, *quòd ſi fames.*

Lin. 4. *Abeſt.*] Solus MS. Taurin. *adeſt.*

Lin. 5. *His.*] 3. edit. *iis.*

Ibidem. *Diiſque.*] Ità 3. MSS. antiq. In Reg. rec. & editis, *aliiſque.*

Digitized by Google

ſed ſicut corporalibus corporalia, ſic utiquè incorporali incorporale ſacrificium neceſſarium eſt. Illis autem, quæ in uſum tribuit homini Deus, ipſe non indiget, cùm omnis terra in ipſius ſit poteſtate: non indiget templo, cujus domicilium mundus eſt; non indiget ſimulacro, qui eſt & oculis, & mente incomprehenſibilis; non indiget terrenis luminibus, qui ſolem cum cæteris aſtris in uſum hominis potuit accendere. Quid igitur ab homine deſiderat Deus, niſi cultum mentis, qui eſt purus & ſanctus? Nam illa, quæ aut digitis fiunt, aut extra hominem ſunt, inepta, fragilia, ingrata ſunt. Hoc eſt ſacrificium verum, non quod ex arca, ſed quod ex corde profertur, non quod manu, ſed quod mente libatur. Hæc acceptabilis victima eſt, quam de ſeipſo animus immolat. Nam quid hoſtiæ? quid thura? quid veſtes? quid argentum? quid aurum? quid pretioſi lapides conferunt, ſi colentis pura mens non eſt? Sola ergò juſtitia eſt, quam Deus expetit. In hâc ſacrificium, in hâc Dei cultus eſt, de quo nunc mihi diſſerendum eſt, docendumque, in quibus operibus juſtitiam neceſſe ſit contineri.

Lin. 1. *Corporalia.*] MS. Reg. rec. & edit. *corporale.*
Ibidem. *Incorporali.*] MS. Reg. rec. & edit. *incorporalibus incorporale.*
Lin. 2. *Autem.*] Deeſt in MS. Reg. rec. & editis.
Lin. 3. *Cùm omnis terra in ipſius ſit poteſtate.*] Ità MSS. Bonon. Regio-Put. ed. Faſit. Iſ. Spark. (In Taurin. pro *in*, eſt *ſub.*) multò aptiùs & concinniùs, quàm illud quod in Reg. rec. & multis editis, *Et eſt omnis terra ſub ipſius poteſtate.*
Lin. 6. *Hominis.*] MS. Reg. rec. & editi, *hominibus.*
Lin. 9. *Inepta, fragilia, ingrata ſunt.*] Sic MSS. Taurin. Regio-Put. Bonon. Hæc quatuor verba à MS. Reg. rec. & editis abſunt.
Lin. 11. *De ſeipſo.*] In Taurin. MS. *ipſo.*
Ibidem. *Immolat.*] Ità MSS. Regii & editi: at in MS. Taurin. *immolaverit.*

CAPUT LIX.*

* *Aliàs* 3.

De viis vitæ, & primis mundi temporibus.

DUAS eſſe humanæ vitæ vias, nec philoſophis ignotum fuit, nec poëtis: ſed eas utrique diverſo modò induxerunt. Philoſophi alteram induſtriæ, alteram inertiæ eſſe voluerunt: ſed hoc minùs rectè, quòd eas ad ſola vitæ hujus commoda retulerunt. Meliùs poëtæ, qui alteram juſtorum, alteram impiorum eſſe dixerunt. Sed in eo peccant, quòd eas non in hâc vitâ, ſed apud inferos eſſe aiunt. Nos utiquè rectiùs, qui alteram vitæ, alteram mortis, & hîc tamen eſſe has vias dicimus. Sed illa dexterior, quâ juſti gradiuntur, non in Elyſium fert, ſed in cœlum. Immortales enim fiunt. Siniſterior ad tartarum; æternis enim cruciatibus addicuntur injuſti. Tenenda eſt igitur nobis juſtitiæ via, quæ

Div. Inſt. lib. 6. c. 3.

Div. Inſt. lib. 6. c. 4.

Lin. 2. *Utrique.*] MSS. Taurin. Bon. Reg. Put. & ed. Iſ. At MS. 1. Reg. rec. & multi editi, *utiquè*, quod mox ſequitur.
Lin. 4. *Quòd eas ad ſola vitæ hujus, &c.*] MS. Reg. & editi *cùm eas ad ſolius vitæ.* Ed. Iſ. cum MSS. Taurin. Bonon. ut in textu.
Lin. 7. *Alteram vitæ.*] Deeſt in MS. Taurin.
Lin. 10. *Tenenda eſt.*] Ità MSS. 3. antiq. at in Reg. rec. & in ed. legimus; *Veneranda eſt nobis.*

Digitized by Google

Lib. 5. ducit ad vitam. Primum autem juſtitiæ officium eſt, Deum agnoſcere
Inſt. c. 19. ut parentem, eumque metuere ut dominum, diligere ut patrem. Idem
& in fine c. enim nos genuit, qui vitali ſpiritu animavit, qui alit, qui ſalvos facit.
9. *lib.* 6. Habet in nos non modò ut pater, verùm etiam ut dominus licentiam
Exod. 20. verberandi, & vitæ ac necis poteſtatem; undè illi ab homine duplex
Deuter. 5. honos, id eſt, amor cum timore debetur. Secundum juſtitiæ officium
Pſalm. 80. eſt, hominem agnoſcere velut fratrem. Si enim nos idem Deus fecit, &
Lib. 6. univerſos ad juſtitiam vitamque æternam pari conditione generavit,
Inſt. c. 10. fraternâ utique neceſſitudine cohæremus, quam qui non agnoſcit, injuſtus eſt. Sed origo hujus mali, quo ſocietas inter ſe hominum, quo neceſſitudinis vinculum diſſolutum eſt, ab ignoratione veri Dei naſcitur. Qui enim fontem illum benignitatis ignorat, bonus eſſe nullo pacto poteſt. Inde eſt, quòd ex eo tempore, quo dii multi conſecrari ab hominibus colique cœperunt, fugata eſt, ſicut poëtæ ferunt, juſtitia. Sic
Lib. 5. diremptum eſt omne fœdus, dirempta ſocietas juris humani. Tum ſibi
Inſtit. c. 5. *& ſeqq.* quiſque conſulere, jus in viribus computare, nocere invicem, fraudibus

Lin. 2. *Ut parentem.*] Hæc verba Daviſius delenda eſſe exiſtimat, nec malè, quamvis Clericus Tom. XI. Biblioth. antiquæ & novæ legat *ut præſentem.*

Ibidem. *Idem enim nos.*] In Reg. rec. & in ed. 5. *Is eſt enim, qui nos;* nec malè.

Lin. 5. *Et vitæ ac necis poteſtatem.*] Patria poteſtas erat olim ſumma apud Romanos; ità ut non minùs jus vitæ & necis in liberos patri eſſet, quàm dominis in ſervos. *Lib.* 11. *D. de ſuis, & leg. her. l. fin. C. de patr. poteſt. lib.* 2. *Cod. Theodoſ. de cauſ. liber.* Sopater. in Hermogen. Simplicius Com. in Epicteti Enchirid. Exactiùs hæc exequitur Dionyſ. Halicarnaſſ. lib. 2. Addeſis Dion. Chryſoſtomum Orat. 14. Hoc verò patris in liberos jus ab Atticâ lege migravit Romam; Athenis enim Solon legem tulit περὶ τῶν ἀκρίτων, quâ filium ſuum parenti necare permiſſum, ut autor Sextus Empiricus lib. 3. Pyrrhon. Hypoth. Et liberi ſub patriâ poteſtate haud multùm à ſervientium ſpecie differebant. Undè Libanius Declamation. 37. Κύριοι τῶν παίδων οἱ γονεῖς οὐχ ἧττον ἢ τῶν οἰκετῶν. Lactant. Divin. Inſtit. lib. 4. cap. 3. *Dominum verò eumdem eſſe, qui ſit pater, etiam juris civilis ratio demonſtrat. Quis enim poterit filios educare, niſi habeat in eos domini poteſtatem?* Et paulò poſt: *Ergò ſervus eſt, qui & filius; idem dominus, qui & pater.* Seneca pater Controverſ. 19. lib. 3. *Ut vivis parentibus filius familiæ nulli poteſt ſervire, niſi patri, omni aliâ ſervitute liber eſt.* Sic quemadmodùm ſervus domino, ità Jure vetuſtiſſimo, id eſt, florente Republicâ, omnia filius patri acquirebat. Dionyſ. Halicarnaſſ. lib, 8. Philo Judæus de Decalog. Verùm patria illa majeſtas, ut loquuntur Valerius Maximus lib. 7. cap. 7. §. 5. & Quintilianus Declam. 375. ſeu ſumma illa patris in liberos poteſtas, poſteriorum legiſlatorum Conſtitutionibus multùm delibata eſt. Qui, ut quaſi iracundiæ parentum frenum injicerent, certum modum ei ſtatuerunt: *l. ult. C. de patr. poteſt.* Ità ut inauditum filium hodiè interficere patri non liceat. *lib.* 2. *D. ad leg. Corn. de ſicar. lib.* 5. *de leg. Pomp. de parricid.* Extrà quam, ſi quid contra Reipubl. ſalutem filius moliatur. *lib.* 35. *D. de rel. & ſumpt. funer.* Oiſelius.

Lin. 11. *Diſſolutum.*] In MS. Reg. rec. & editis, *diſſolvitur ab ignorantiâ.* MSS. 3. antiquiſſ. ut in textu.

Ibidem. *Eſt.*] Deeſt in MS. Taurinenſi.

Lin. 14. *Ferunt.*] Reg, rec. & editi, *aiunt.* Cæteri MSS. *ferunt.* Poetæ illi ſunt Heſiodus in operib. Virgilius in fine 2. Georg, Arat. in Phœn. Ovid. 1. Metamor. Senec. in Octav.

Ibidem. *Sic diremptum.*] Editi & MSS. 3. *direptum*, corruptè; dicitur enim, *dirimere fœdus*, non *diripere.*

Lin. 15. *Dirempta.*] MSS, *direpta;* ſed malè.

Ibidem. *Tùm ſibi quiſque conſulere.*] Ità editi, cum MS. Reg. rec. Mallem, *Cum ſibi quiſque conſulere;* ſubaudi *capit.*

Lin. 16. *Jus in viribus computare.*] Ovid, Triſt. *Cedit viribus æquum.* Francius.

Digitized by Google

bus aggredi, dolis circumſcribere, commoda ſua aliorum incommodis adaugere; non cognatis, non liberis, non parentibus parcere; ad necem hominum pocula temperare, obſidere cum ferro vias, maria infeſtare; libidini autem, quò furor duxerit, fræna laxare; nihil denique ſancti habere, quod non cupiditas infanda violaret. Cùm hæc fierent, tum leges ſibi homines condiderunt pro utilitate communi, ut ſe interim tutos ab injuriis facerent. Sed metus legum non ſcelera comprimebat, ſed licentiam ſubmovebat. Poterant enim leges delicta punire, conſcientiam munire non poterant. Ita quæ antè palam fiebant, clam fieri cœperunt. Circumſcribi etiam jura, ſiquidem ipſi præſides legum præmiis muneribuſque corrupti, vel in remiſſionem malorum, vel in perniciem bonorum ſententias venditabant. His accedebant diſſenſiones, & bella, & mutuæ deprædationes, & oppreſſis legibus ſæviendi poteſtas licenter aſſumta.

Lin. 1. *Incommodis.*] Ità MSS. Bonon. Reg. Put. & editi. At MSS. Taurin. & Reg. rec. *commodis.* Hæc tamen ultima lectio non eſt omninò contemnenda.

Lin. 9. Ita quæ antè palam fiebant.] Sic lego cum MSS. Bonon. Regio-Put. & edit. Thomaſ. Iſ. In cæteris editis ac MSS. Taurin. & Reg. rec. legitur, *itaque quæ.*

Lin. 11. *Remiſſionem.*] MSS. 2. Reg. & 4. editi, *remunerationem.*

Lin. 12. *Bonorum.*] MSS. 2. Reg. & 4. editi, *juſtorum.*

CAPUT LX.

De Juſtitiæ officiis.

IN hoc ſtatu cùm eſſent humanæ res, miſertus eſt noſtri Deus, revelavit ſe nobis & oſtendit; ut in ipſo religionem, fidem, caſtitatem, miſericordiam diſceremus; ut errore vitæ prioris abjecto, ſimul cum ipſo Deo noſmetipſos, quos impietas diſſociaverat, noſceremus, legemque divinam, quæ humana cum cœleſtibus copulat, tradente ipſo Domino, ſumeremus: quâ lege univerſi, quibus irretiti fuimus, errores cum vanis & impiis ſuperſtitionibus tollerentur. Quid igitur homini debeamus, eadem illa lex divina præſcribit, quæ docet quidquid homini *Matth. 25.*
præſtiteris, Deo præſtari. Sed radix juſtitiæ, & omne fundamentum
æquitatis eſt illud, ut ne facias ulli quod pati nolis; ſed alterius animum *Job. 4. Luc. 6.*

Lin. 3. *Ut*, uſque ad *noſceremus.*] Eſt Manuſcriptorum Taurin. Regio-Put. & Bonon. Non extat in Reg. rec. & 10. edit. Pro *noſceremus*, eſt in Bonon. Reg. rec. & ſupradictis editis 10. *diſceremus*, quod mox præceſſit.

Lin. 5. *Tradente.*] In Taurin. MS. *tradentem.* Cæteri, *tradente.*

Lin. 6. *Fuimus.*] In MS. Reg. rec. & edit. *ſumus.* MSS. Taur. Bonon. Regio-Put. *fuimus.*

Lin. 7. *Igitur.*] In MS. Reg. rec. & edit. *enim.* Additum eſt lineâ 8. *divina* ex MSS. Regio-Put. Bonon. & editis 4.

Lin. 9. *Præſtari.*] In MS. Reg. rec. & ed. *præſtare.* MSS. Taur. Regio-Put. *præſtari.*

Lin. 10. *Ut ne, &c.*] MSS. Bonon. & Reg. rec. *ut ne.* Taur. Regio-Put. *ut non.* Editi legunt, *ut ne facias ulli, quod.* Job. 4. Luc. 6.

de tuo metiaris. Si acerbum eſt injuriam ferre, & qui eam fecerit, videtur injuſtus, transfer in alterius perſonam, quod de te ſentis, & in tuam, quod de altero judicas; & intelliges tam te injuſtè facere, ſi alteri noceas, quàm alterum, ſi tibi. Hæc ſi mente volvamus, innocentiam tenebimus, in quâ juſtitia velut primo gradu inſiſtit. Primum eſt enim non nocere; proximum, prodeſſe. Et ſicut in rudibus agris priuſquàm ſerere incipias, evulſis ſentibus, & omnibus ſtirpium radicibus amputatis, arva purganda ſunt: ſic de noſtris animis priùs vitia detrahenda, & tunc demùm virtutes inſerendæ, de quibus ſeminatæ per verbum Dei fruges immortalitatis oriantur.

Div. Inſt. lib. 6. c. 3. ad finem.

Lin. 1. *Metiaris.*] Ità MSS. 3. antiqui; at Reg. rec. & ed. *metieris.*
Lin. 2. *De te.*] Ità MSS. Taur. Bonon. ed. Iſ. at MSS. 2. Reg. & ed. *in te.* Vide ſeq. *de altero.*
Lin. 4. *Volvamus.*] Sed MSS. Reg. rec. & ed. *volvemus.*
Lin. 5. *Primo gradu.*] Verùm MSS. 2. Reg. & ed. *in primo.*
Ibidem. *Inſiſtit.*] Ità MS. Taurin. ſed in MS. Reg. rec. & ed. *conſiſtit.*
Ibidem. *Primum.*] At in MS. Reg. rec. & ed. *primus.*
Lin 6. *Nocere.*] Ità Regio-Put. & Taurin. At ed. *nocere proximo, ſed officioſè prodeſſe.* A Bonon. abeſt *officioſè.*
Ibidem. *Rudibus agris.*] Rudes agri dicuntur, qui nondùm fuere culturâ expoliti. Sic *vas rude* dicitur, quod nunquam fuit uſurpatum. *Barthius.*
Lin. 7. *Et omnibus.*] Ità MSS. Bon. Reg. Put. & ed. Iſ. In Taur. Reg. rec. & ed. *omnium.*
Lin. 8. *Sunt.*] In editis deeſt *ſunt.*

** Aliàs 4.*

CAPUT LXI.*

De affectibus.

Div. Inſt. lib. 6. c. 19.

TRES affectus, vel (ut ita dicam) tres furiæ ſunt, quæ in animis hominum tantas perturbationes cient, & interdùm cogunt ita delinquere, ut nec famæ, nec periculi ſui reſpectum habere permittant: ira, quæ vindictam cupit; avaritia, quæ deſiderat opes; libido, quæ appetit voluptates. His vitiis ante omnia reſiſtendum eſt; hæ ſtirpes eruendæ, ut virtutes inſeri poſſint. Hos affectus Stoïci amputandos, Peripatetici temperandos putant. Neutri eorum rectè: quia neque in totum detrahi poſſunt, ſiquidem naturâ inſiti certam habent magnamque rationem; neque diminui, quoniam ſi mala ſunt, carendum eſt etiam temperatis & mediocribus, ſi bona, integris abutendum eſt. Nos verò, neque de-

Div. Inſt. lib. 6. c. 14. 15. 16. 19.

Lin. 1. *Ita.*] Deeſt in MS. Taurin.
Lin. 3. *Reſpectum.*] MS. Taurin. & editi addunt, *aut curam:* quod gloſſema à MSS. 2. Reg. Bonon. & ed. Thom. & Iſ. abeſt.
Ibidem. *Ira.*] In Taurin. MS. *iram.*
Lin. 5. *Ante omnia.*] Sic in 3. antiq. MSS. totidemque editis eſt. *Ante omnia* deeſt in cæteris editis & in MS. Reg rec.
Lin. 6. *Inſeri.*] At *ſeri* eſt in ed. & MSS. 2. Reg. Vide ſuprà in fine cap. præcedentis, *virtutes inſerendæ*, & lib. 6. Divinarum Inſtitut. cap. 3.
Lin. 7. *In totum.*] Non extat in editis.
Lin. 9. *Diminui.*] Sic MSS. 2. antiq. At edit. *minui.*
Ibidem. *Temperatis.*] Sic MSS. 4. & plerique editi: verùm deeſt in Regio-Put. & Bon. At in Reg. rec. eſt *temperandum.*

Digitized by Google

trahendos, neque minuendos eſſe dicimus. Non enim per ſe mala ſunt, quæ Deus homini rationabiliter inſevit: ſed quum ſint utique naturâ bona, quoniam ad tuendam vitam ſunt attributa, malè utendo fiunt mala; & ſicut fortitudo, ſi pro patriâ dimices, bonum eſt, ſi contrà patriam, malum: ſic & affectus, ſi ad uſus bonos habeas, virtutes erunt, ſi ad malos, vitia dicentur. Ira igitur ad coërcitionem peccatorum, id eſt, ad regendam ſubjectorum diſciplinam data eſt à Deo, ut metus licentiam comprimat, & compeſcat audaciam. Sed qui terminos ejus ignorant, iraſcuntur paribus, aut etiam potioribus. Inde ad immania facinora proſilitur: inde ad cædes, inde ad bella conſurgitur. Cupiditas quoque ad deſideranda & conquirenda vitæ neceſſaria tributa eſt. Sed qui neſciunt fines ejus, inſatiabiliter opes congerere nituntur. Hinc venena, hinc circumſcriptiones, hinc falſa teſtamenta, hinc omnia fraudum genera eruperunt. Libidinis autem affectus ad procreandos liberos inſitus & innatus eſt: ſed qui limites ejus in animo non tenent, utuntur eo ad ſolam voluptatem. Inde illiciti amores, inde adulteria & ſtupra, inde omnes corruptelæ oriuntur. Redigendi ſunt ergò iſti affectus intrà fines ſuos, & in viam rectam dirigendi, in quâ etiamſi ſint vehementes, culpam tamen habere non poſſunt.

Lin. 2. *Inſevit.*] Ità MSS. Regio-Put. & Taurin. At editi legunt *inſeruit*.

Lin. 4. *Fortitudo.*] Ità Regio-Put. Taurin. Bodl. Aliter hîc ed. cum MS. Reg. rec. *ſicut ſi fortiſſimè pro patriâ dimices*. MS. Taur. *dimicemus;* malè. Vid. ſeq.

Lin. 5. *Habeas.*] Taurin. MS. *habeat*.

Lin. 7. *Eſt à Deo.*] Deeſt in Taurin. verùm legitur in MSS. Bon. 2. Regiis & edit.

Lin. 8. *Sed.*] Ità 3. MSS. antiq. At MS. Regio-Put. & edd. *&* pro *ſed* habent.

Lin. 9. *Ignorant.*] At MS. Reg. & edit. legunt *Ignorat*.

Ibidem. *Iraſcuntur.*] In ed. *iraſcitur paribus aut fortioribus*. MSS. Taurin. Regio-Put. habent *aut potioribus*.

Lin. 13. *Teſtamenta.*] Ità Taur. Bon. Reg. Put. at Reg. rec. & ed. *teſtimonia* melius.

Ibidem. *Omnia.*] In edit. *omnium*.

Lin. 14. *Liberos.*] Sed in Reg. rec. & edit. *filios*.

Lin. 15. *In.*] Non extat in editis. Et Heumannus putat eſſe delendum.

Ibidem. *Utuntur.*] Sed in Taurin. MS. *ut in eo*.

Lin. 16. *Illiciti amores.*] Ità MSS. Bon. Regio-Put. & ed. Iſ. Taurin. MS. *inlicent amores;* Reg. rec. *illicita iam opes;* Editi, *illicita nuptia*.

Lin. 18. *In.*] Deeſt in MS.

Ibidem. *Dirigendi.*] Ita veterrimi MSS. At MS. Reg. rec. & ed. *redigendi*, quod jam mox præceſſit.

Ibidem. *In quâ.*] Reſtitui ex 2. MSS. Reg. & ed. *In quâ*, deeſt in Taurin. & Bon. quorum ultimus habet *ſunt*, ut editi.

CAPUT LXII.*

** Aliàs 5.*

De Voluptatibus ſenſuum coercendis.

COHIBENDA eſt ira, quum patimur injuriam, ut & malum comprimatur, quod ex certamine impendet, & ut duas maximas virtutes, *Lib. 6. Inſt. c. 18.*

Lin. 2. *Ut.*] Deeſt in MS. Taurin.

Digitized by Google

Div. Inſt. lib. 6. c. 12. ad fin.

Lib. 6. cap. 23.

innocentiam patientiamque teneamus. Avaritia frangatur, quum habemus, quod ſatis eſt. Quis enim furor eſt, in his coacervandis laborare, quæ aut latrocinio, aut proſcriptione, aut morte ad alios neceſſe ſit pervenire? Libido extra legitimum torum non evagetur, ſed creandis liberis ſerviat. Appetentia enim nimia voluptatis, & periculum parit, & infamiam generat, & (quod eſt maximè cavendum) mortem adquirit æternam. Nihil eſt tam inviſum Deo, quàm mens inceſta, & animus impurus. Nec hâc ſolâ voluptate abſtinendum ſibi quis putet, quæ capitur ex fœminei corporis copulatione, ſed & cæteris voluptatibus ſenſuum reliquorum; quia & ipſæ ſunt vitioſæ, & ejuſdem virtutis eſt eas contemnere.

Div. Inſt. lib. 6. c. 20. & ſeqq.

Oculorum voluptas percipitur ex rerum pulcritudine, aurium de vocibus canoris & ſuavibus, narium de odore jucundo, ſaporis de cibis dulcibus: quibus omnibus virtus repugnare fortiter debet, ne his illecebris irretitus animus, à cœleſtibus ad terrena, ab æternis ad temporalia, à vitâ immortali ad pœnam perpetuam deprimatur. In ſaporis & odoris voluptatibus hoc periculum eſt, quòd trahere ad luxuriam poſſunt. Qui enim fuerit his deditus, aut non habebit ullam rem familiarem, aut, ſi habuerit, abſumet, & aget poſtmodùm vitam deteſtabilem.

Div. Inſt. lib. 6. c. 21.

Qui autem rapitur auditu (ut taceam de cantibus, qui ſenſus intimos ita ſæpè deliniunt, ut etiam ſtatum mentis furore perturbent, compoſitis certis orationibus numeroſiſque carminibus, aut argutis diſputationibus) ad impios cultus facilè traducitur. Indè eſt, quòd ſcriptis cœleſtibus, quia videntur incompta, non facilè credunt, qui aut ipſi ſunt diſerti, aut diſerta legere malunt: non quærunt vera, ſed dulcia;

Lin. 1. *Frangatur.*] MSS. 3. antiq. At ed. *frangitur.*

Lin. 2. *Coacervandis.*] Ita MSS. Taur. Reg. Put. At Regius alter & editi, *congerendis.*

Lin. 3. *Latrocinio*, aut furto.] Hæc duo verba ut inutilia expunxi, quæ abſunt à MSS. ac 6. ed.

Ibidem. *Neceſſe.*] Legitur *facilè* in editis. In MSS. Bon. Taur. Reg. Put. Bodl. *neceſſe.*

Lin. 6. *Infamiam.*] Sic lego ex veterrimis MSS. Bonon. & Regio-Put. non *inſaniam*, ut ferunt MSS. Taurin. Reg. rec. & edit. nam ex Doctiſſimis Medicis quos conſului, frequentior coïtus (ut aiunt) *inſaniam* non generat. Hîc enim agitur de his, qui nimiâ voluptate illecti, non ſolùm uxores ſuas, ſed & alienas quoque appetunt, &c. Vide Auguſtinum Serm. 278. de Sanctis n. 9.

Ibidem. *Adquirit.*] At ed. *incurrit*; MSS. Regio-Put. Taurin. Bonon. Bodl. *adquirit*; Reg. rec. *accurrit*, corruptè.

Lin. 8. *Quis.*] Non habetur in MSS. 2. Reg. & edit.

Lin. 11. *Aurium*, uſque ad *ſuavibus.*] Deeſt in MS. Taurin. lego *ſuavibus* ex Regio-Put. Eſt & apud Ciceronem *vox ſuavis & canora.* In Bonon. *ſuavitatibus*; in Taurin. & Reg. rec. ac editis *ſuaſionibus*: apud Lactant. lib. 6. cap. 21. *vocum ſuavitas*, & *ſuaves ſoni.*

Lin. 13. *Dulcibus.*] Ità MSS. Taur. & Reg. Put. At Reg. rec. & ed. *dulcioribus.*

Lin. 16. *Voluptatibus.*] Sic MSS. Reg. Put. & Taurin. At Reg. rec. & ed. *voluptate.*

Ibidem. *Luxuriam.*] Taurin. *luxuriem*; Bonon. Regio-Put. Taurin. *poſſunt*; Ed. *luxuriam poterit.*

Lin. 20. *Intimos.*] Non extat in ed. multis.

Ibidem. *Statum, &c.*] MSS. 3. antiq. ut in textu: hæc paulò aliter leguntur in ed.

Lin. 21. *Certis.*] Antiqui tres MSS. *certè*; Editi, *certis*; MSS. Reg. rec. *ceteris*, corruptè, pro *certis.*

Lin. 23. *Credunt.*] In ed. *creditur.* In MSS. Regio-Put. Taurin. Bonon. ed. Iſ. & Faſitel. *credunt*, rectè.

Ibidem. *Qui.*] In edit. *quia.*

Lin. 24. *Malunt.*] MS. Reg. rec. & edit. *volunt.* MSS. Regio-Put. Taurin. Bonon. & edit. Iſ. *malunt.*

Digitized by Google

imò illis hæc videntur eſſe veriſſima, quæ auribus blandiuntur. Ita reſpuunt veritatem, dum ſermonis ſuavitate capiuntur. Voluptas verò, quæ ſpectat ad viſum, multiformis eſt. Nam quæ percipitur ex rerum pretioſarum pulchritudine, avaritiam concitat, quæ aliena eſſe debet à ſapiente atque juſto: quæ autem capitur de ſpecie mulierum, in alteram rapit voluptatem, de quâ jam ſuperiùs locuti ſumus.

Pag. 52. lin. 24. *Non.*] Omnes MSS. & quinque editi *non*. Cæteri impreſſi *nec*.

Ibidem. *Dulcia.*] Emendavi ex Regio-Put. & Bonon. Quòd jam obſervaverat Rittershuſius ad Iſidor. Peluſ. In MSS. Taurin. Reg. rec. & editis *dubia*, malè. Vid. ſeqq.

Lin. 2. *Suavitate.*] Sic MSS. Taurin. Reg. Put. Bonon. ed. Iſ. Alter Reg. & editi, *varietate*, ſed mendosè.

Lin. 6. *Rapit.*] MSS. Bonon. & 2. Reg. *cadit*, malè. MS. Taurin. *capit*, mendosè. Editi, *rapit*, rectè.

CAPUT LXIII.*

*Olim 6.

Spectacula eſſe potentiſſima ad corrumpendos animos.

Div. Inſt. lib. 6. c. 20.

SUPEREST de ſpectaculis dicere; quæ quoniam potentiora ſunt ad corrumpendos animos, vitanda ſapientibus, & cavenda ſunt totaliter, quòd ad celebrandos deorum honores inventa memorantur. Nam munerum editiones Saturni feſta ſunt. Scena Liberi patris eſt. Ludi verò Circenſes Neptuno dicati putantur, ut jam qui ſpectaculis intereſt, relicto Dei cultu, ad profanos ritus tranſiiſſe videatur. Sed ego de re malo dicere, quàm de origine. Quid tam horribile, tam tetrum, quàm hominis trucidatio? Ideò ſeveriſſimis legibus vita noſtra munitur; ideò bella execrabilia ſunt. Invenit tamen conſuetudo, quatenus homicidium ſine bello ac ſine legibus faciat, & hoc ſibi voluptas, quod ſcelus vindicavit. Quòd ſi intereſſe homicidio, ſceleris conſcientia eſt, & eidem facinori

Lin. 1. *Potentiora.*] MSS. duo Reg. Taur. & multi editi *potentia*. MS. Bonon. & ed. Iſ. *potentiam*. Lactantius lib. 6. Div. Inſtit. c. 20. *ad corrumpendos animos potentiſſimè valent.*

Lin. 2. *Totaliter.*] 3. MSS. *tum*; MS. Reg. rec. *taliter*; omnes editi *totaliter*.

Lin. 4. *Munerum.*] Itá omnes MSS. præter Taurin. cui eſt *numerum*; ſed corruptè.

Ibidem. *Munerum editiones Saturni feſta ſunt.*] Sic emendavi ex MSS. Bon. Reg. Put. Taurin. & edit. Iſ. Et quidem rectè. Nec immutanda fuit genuina Lactantii lectio. Non enim Saturno fiebant munera: ſed in ejus feſto, ſcilicet in Saturnalibus edebantur ludi, & amici ſibi invicem munera mittebant, quæ *Saturnalia* dicebantur. Vide Roſinum Antiquitat. Romanar. lib. 4. cap. 16. & Macrobium lib. 1. Saturnal. cap. 7. In MS. Reg. rec. in 10. edition. & in novâ Pariſienſi, *Saturno facta ſunt*; in Faſitel. & Cellar. *Saturno facta ſunt*, malè.

Lin 5. *Spectaculis.*] Sic MSS. Taurin. Reg. Put. Bonon. Bold. Et ſic legendum eſſe patet ex fine cap. 20. lib. Divin. Inſtitut. ubi conſtanter legitur ex omnibus tum MSS. tum edit. codicibus: *Si quis igitur Spectaculis intereſt, ad quæ Religionis gratiâ convenitur, diſceſſit à Dei cultu, & ad deos ſe contulit, quorum natales & feſta celebravit.* Legitur in uno MS. Reg. rec. & ed. *ſpectat vel intereſt.*

Lin. 8. *Munitur.*] MS. Reg. rec. & edit. *multatur.*

Lin. 9. *Invenit.*] MS. Reg. rec. & ed. *inventa.*

Lin. 10. *Faciat.*] Ed. *faciant & hoc ut ſcelus vindicent.* Taur. Regio-Put. *faciat.* Bon. Regio-Put. *vindicavit.* Taur. *vindicabit.*

Lin. 11. *Eidem facinori.*] Ed. *eodem faci-*

Digitized by Google

Lib. 6. *Div. Inſtit. cap.* 18. ſpectator obſtrictus eſt, cui & admiſſor; ergò & in his gladiatorum cædibus non minùs cruore profunditur, qui ſpectat, quàm ille qui facit: nec poteſt eſſe immunis à ſanguine, qui voluit effundi, aut videri non interfeciſſe, qui interfectori & ſavit, & præmium poſtulavit. Quid ſcena? num ſanctior? in quâ comœdia de ſtupris & amoribus, tragœdia de *Div. Inſt. lib.* 6. *c.* 20. inceſtis & parricidiis fabulatur. Hiſtrionum etiam impudici geſtus, quibus infames fœminas imitantur, libidines, quas ſaltando exprimunt, docent. Nam mimus corruptelarum diſciplina eſt, in quo fiunt per imaginem, quæ pudenda ſunt, ut fiant ſine pudore, quæ vera ſunt. Spectant hæc adoleſcentes, quorum lubrica ætas, quæ frænari ac regi debet, ad vitia & peccata his imaginibus eruditur. Circus verò innocentior exiſtimatur: ſed major hîc furor eſt; ſiquidem mentes ſpectantium tantâ efferuntur inſaniâ, ut non modò in convitia, ſed etiam in rixas, & prælia, & contentiones ſæpè conſurgant. Fugienda igitur omnia ſpectacula, ut tranquillum mentis ſtatum tenere poſſimus. Renuntiandum noxiis voluptatibus, ne deliniti ſuavitate peſtiferâ, in mortis laqueos incidamus.

nore ſpectator obſtrictus eſt, quo & admiſſor. MSS. ut in textu. Lactantius ipſe lib. 3. cap. 18. *Eidem ſceleri obſtrictus eſt.*

Lin. 1. *Et in his.*] Ed. *& his gladiatorum ſceleribus;* Taurin. Regio-Put. *in his gladiatorum cadibus;* Bonon. & 2. Reg. cum editis, *perfunditur;* Taurin. *profunditur.*

Lin. 4. *Favit.*] Editi, *favet.*

Lin. 6. *Hiſtrionum.*] Ità Taurin. & Regio-Put. At in MS. Reg. rec. & in editis, *Hiſtrionici.*

Lin. 8. *Nam mimus, &c.*] Sic emendavi ex MSS. Regio-Put. Bonon. ac edit. Cantabrig. & Cellar. In MS. Taurin. & edit. Walch. *Nec minùs;* Reg. rec. *Non minùs;* edit. Crat. Graph. *An non minùs;* malè. Edit. ſex, *An non minùs corruptela diſciplinarum eſt.* Propiùs ad eam, quam reſtitui, lectionem accedit editio Juntar. quæ ſic habet, *An non mimus corruptelarum diſciplina eſt.* Nec ſecùs habet Lactantius lib. 6. cap. 20. *Quid de mimis loquar corruptelarum præferentibus diſciplinam?*

Ibidem. *In quo fiunt.*] Ità omnes ferè editi cum MSS. Et rectè; refertur enim ad *mimus.* Edit. nova Pariſienſis, & Walch. *in quâ*, malè.

Lin. 9. *Pudenda.*] Ità MSS. Taurin. & Reg. Put. At editi cum MS. Reg. rec. *quæ non ſunt.*

Lin. 11. *Circus.*] MS. Reg. rec. & editi pro *verò* habent *non.* Cæterùm *Circus* ſic dictus, *quòd circùm ſpectaculis adificatus, ubi ludi fiunt, & quòd ibi circum metas fertur pompa, & equi currunt*, ut ait Varro de L. L. lib. 4.

Lin 13. *Et.*] MS. Reg. rec. & ed. *nec non &.*

Lin. 16. *Deliniti.*] MSS. Taurin. & Regio-Put. *deleniti.*

Ibidem. *Laqueos.*] MS. Taurin. ſolus *plagas.* Cæteri *laqueos.*

CAPUT LXIV.

Affectus ſunt domandi, & à vetitis abſtinendum.

Lib. 6. *Inſtit. c.* 18. PLACEAT ſola virtus, cujus merces immortalis eſt, quum vicerit voluptatem. Superatis autem affectibus, & perdomitis voluptatibus, facilis in comprimendis cæteris labor eſt ei, qui ſit Dei veritatiſque

Lin. 1. *Placeat.*] Sic repoſui ex MSS. Ed. *Placet.*

Lin. 2. *Superatis.*] MSS. Reg. rec. & ed. *Suppoſitis.* Cæteri ut in textu.

Digitized by Google

ſectator : non maledicet unquam, qui ſperavit à Deo benedictionem. *Luc. 6. Jac.*
Non pejerabit, ſed ne jurabit quidem, ne quandò vel neceſſitate, vel *3.*
conſuetudine in perjurium cadat. Nihil * ſubdolè, nihil diſſimulanter lo- *Rom. 12.*
quetur; neque abnegabit, quod ſpoponderit, neque promittet, quod *1. Cor. 6.* *Rom. 13.*
facere non poſſit : non invidebit cuiquam, qui ſe ſuoque contentus ſit; *Gal. 5.*
nec detrahet, aut malè alteri volet, in quem forſitan beneficia Dei *Jac. 4.*
proniora ſunt. Non furabitur, nec omninò quidquam concupiſcet alie- *Exod. 20.*
num : non dabit in uſuram pecuniam, (hoc eſt enim de alienis malis *Matth. 5.*
lucra captare) nec tamen negabit, ſi quem neceſſitas cogit mutuari. *Epheſ. 4.*
Non ſit aſper in filium, neque in ſervum : meminerit, quòd & ipſe pa- *Epheſ. 6.*
trem habeat & dominum. Ita cum his aget, quemadmodùm ſecum agi *Coloſſ. 3.*
volet. Munera ſuperabundantia non accipiet à tenuioribus; nec enim *Tob. 4.*
juſtum eſt augeri patrimonia locupletum per damna miſerorum. *Luc. 6.*

Vetus præceptum eſt, non occidere, quod non ſic accipi debet, tan- *Job. 15.*
quàm jubeamur ab homicidio tantùm, quod etiam legibus publicis vindi- *Pſalm. 25.*
catur, manus abſtinere. Sed hâc juſſione interpoſitâ, nec verbo licebit pe- *Prov. 15.*
riculum inferre, nec infantem necare aut exponere, nec ſeipſum volunta-
riâ morte damnare. Item non adulterare : ſed hoc præcepto, non ſolùm *Exod. 20.*
corrumpere alienum matrimonium prohibemur, quod etiam communi *Matth. 5.*
gentium jure damnatur, verùm etiam proſtitutis corporibus abſtinere. *Jac. 2.* *Rom. 13.* *1. Cor. 6.*

Lin. 1. *Speravit.*] MS. Reg. rec. *ſpectabit.* At editi *expectabit.*

Lin. 2. *Non pejerabit.*] Ità MSS. Taurin. Regio-Put. At Bon. *Hic pejerabit ;* Reg. rec. *Hinc jurabit ;* 6. edit. *Hinc vitabit. Deut.* 5. *Matth.* 1. *Tim.* 1.

Ibidem. *Sed ne jurabit quidem, &c.*] Temerè & in vanum, concedo : verùm in re neceſſariâ jurabit, ut docet B. Paul. Heb. 6. ℣. 16. juramenta vera, neceſſaria, de re magni momenti, & à magiſtratu poſtulata, ut omni controverſiæ finis imponatur, omninò ſunt licita, ut patet ex multis Scripturæ locis, & Sanctorum, qui jurarunt, exemplis, ut probari poſſet fusè, ſi inſtituti noſtri hoc nunc eſſet : vide Act. 2. ℣. 30. ibi dicitur quòd Deus ipſe Davidi juraverit; Apocal. 10. ℣. 6. Angelus jurat per viventem in ſecula ſeculorum. Etiam B. Paulus epiſt. 2. ad Cor. cap. 1. ℣. 23. *Matth.* 5. *Jac.* 5.

Lin. 3. * *Pſalm.* 5. *Zach.* 8. *Epheſ.* 4.

Lin. 4. *Spoponderit.*] At in Taurin. MS. *ſponderit*, mendosè.

Lin. 5. *Se ſuoque.*] MSS. Bonon. Reg. rec. & ed. *de ſuo*, pro *ſe ſuoque*, quod eſt in Taurin. & Regio-Put.

Ibidem. *Sit.*] Non extat in ed.

Lin. 8. *In uſuram pecuniam.*] Sic MS. Reg. Put. In Taurin. eſt *in uſu ;* MS. Reg. rec. & edit. *in uſurâ.* Vide ſuprà lib. 1. cap. 15. & lib. 6. cap. 18. *Pſalm.* 14. *Ezech.* 18.

Ibidem. *De alienis.*] Deeſt in MS. Taurin.

Lin. 9. *Captare.*] Sic MSS. & edit. præter Taurin. in quo eſt *capere. Deut.* 15. *Matth.* 5. *Luc.* 6.

Ibidem. *Si quem.*] Ità MS. Regio-Put. At in Taurin. MS. *ſi qui ſi quem ;* ed. *ſi quidem.*

Lin. 10. *Sit.*] Ità MS. Reg. rec. at ed. *erit*, pro *ſit ;* quod eſt in MSS. Taurin. Regio-Put. & Bonon.

Lin. 11. *Aget.*] At MSS. Reg. Put. & Bon. *agat.* Vide præced. & ſeqq. *Eccl.* 7. & 33. *Epheſ.* 6.

Lin. 12. *Volet.*] MS. Reg. rec. & ed. *vellet.* MSS. Taurin. & Regio-Put. *volet.*

Ibidem. *Accipiet.*] MS. Reg. rec. & ed. *recipiet.* MSS. Regio-Put. & Bonon. *accipiat.*

Lin. 15. *Vindicatur.*] Ità Taur. & Regio-Put. MSS. At ed. *jubetur.* Bonon. & ed. Iſ. *vindicetur ;* Reg. rec. *videretur :* at corruptè, ut patet.

Lin. 16. *Sed hâc.*] Ità ex Bonon. & 3. editis reſtitui : ed. habent *ſed nec ;* pro *ſed hâc.* Vide infrà, *ſed hoc præcepto.*

Lin. 17. *Inferre.*] Reſtitui ex Taurin. Bon. Regio-Put. & Bodl. MSS. & 4. editis, *mortis inferre.* In cæteris deeſt *mortis.*

Lin. 19. *Prohibemur.*] MSS. Regio-Putean. Taurin. Bonon. At editi *prohibetur.*

Digitized by Google

Supra leges enim Dei lex eſt; ea quoque, quæ pro licitis habentur, vetat, ut juſtitiam conſummet. Ejuſdem legis eſt, falſum teſtimonium non dicere, quod & ipſum latiùs patet. Nam ſi falſum teſtimonium mendacio nocet ei, contra quem dicitur, & fallit eum apud quem dicitur, nunquàm igitur mentiendum eſt, quia mendacium ſemper aut fallit, aut nocet. Non eſt ergò vir juſtus, qui etiam ſine noxâ in otioſo ſermone mentitur. Huic verò nec adulari licet, pernicioſa eſt enim ac deceptrix adulatio: ſed ubique cuſtodiet veritatem. Quæ licèt ſit ad præſens inſuavis, tamen, quum fructus ejus atque utilitas apparuerit, non odium pariet, (ut ait Poëta,) ſed gratiam.

1. Cor. 6. Lib. 6. Inſt. c. 18. Matth. 5. Ezech. 13. Terent. Andr. act. 1. ſcen. 1.

Lin. 3. *Nam ſi falſum teſtimonium mendacio nocet ei, contra quem dicitur, & fallit eum apud quem dicitur.*] Ità reſtitui ex MSS. Bon. & duobus Regiis. Paulò aliter legitur in editis, ſcilicèt, *ſi mendacium nocet ei contra quem dicitur, &c.* in MS. autem Taur. deſunt hæc, *& fallit eum, apud quem dicitur.*

Lin. 5. *Nunquam igitur mentiendum eſt.*] Non eſſe mentiendum omnes aſſeruere, ubi damnoſum eſt, vel otioſum mendacium. Ubi verò eſt officioſum, Origenes ſecutus Platonem in 3. de Republicâ, cujus verba Clemens Alexandrinus refert lib. 6. Stromat. putavit licere mentiri, & deinde Chryſoſt. in fine lib. 1. de Sacerdot. Caſſianus lib. 17. Collation. cap. 17. & ſeqq. Hieronym. in Comment. Epiſt. ad Gallat. Catholica veritas eſt, quam hoc loco docet Lactantius, & S. Auguſtinus in libro de Mendacio. Textus in cap. ſuper eo. Tit. de uſur. *Magiſter*, & omnes Theologi in 3. Diſt. 38. videlicet nunquàm eſſe mentiendum, & ad autoritates Patrum contrà opinantium reſpondent Doctores ubi ſuprà. *Iſaus.* Vide ſuprà Not. ad caput 18. lib. 6. Div. Inſtitut. *Exod.* 20. *Deuter.* 5.

Lin. 6. *Non eſt ergò vir juſtus, &c.*] Sic MSS. niſi quòd in Bonon. *non* eſt proximè ante *etiam.* Edd. *non eſt vir juſtus, qui non ſine noxâ vitioſo ſermone mentitur. Eccl.* 7. *Pſalm.* 5. 1. *Timot.* 3.

Lin. 7. *Huic,*] Ità MSS. veterrimi. At MS. Reg. rec. & edd. *Hinc.*

Lin. 8. *Cuſtodiet.*] Sic antiquiſſimi MSS. Sed Reg. rec. & edd. *cuſtodiat.*

Lin. 9. *Inſuavis.*] Ità & lib. 5. cap. 1. ac de Irâ Dei cap. 20.

CAPUT LXV.*

** Aliàs 7.*

Præcepta eorum quæ jubentur & de miſericordiâ.

DIXI de iis, quæ vetantur: dicam nunc breviter, quæ jubentur. Innocentiæ proxima eſt miſericordia. Illa enim malum non facit, hæc bonum operatur; illa inchoat juſtitiam, hæc complet. Nam, cùm imbecillior ſit hominum natura quàm cæterarum animantium, quas Deus & inſtructas ad inferendam, & munitas ad vim repellendam figuravit, affectum nobis miſericordiæ dedit, ut omne præſidium vitæ noſtræ in mutuis auxiliis poneremus. Si enim ficti ab uno Deo, & orti ab uno homine, conſanguinitatis jure ſociamur, omnem igitur hominem diligere debemus. Itaque non tantùm inferre injuriam non oportet, ſed ne illatam quidem vindicare, ut ſit in nobis perfecta innocentia. Et ideò jubet

Lib. 6. Inſtit. cap. 10. & ſeqq. Oſæ. 6. Matth. 12. Luc. 6. Coloſſ. 3. 1. Cor. 10. 2. Cor. 6. Coloſſ. 3. Deut. 32. Rom. 12. 1. Theſſ. 5. 1. Petr. 3.

Lin. 5. *Inſtructas ad inferendam.*] Sic MS. Reg. rec. at Taurin. MS. *ad ferendum;* & MS. Regio-Put. *ſtructas ad inferendum.*

Lin. 6. *Affectum*, uſque ad *dedit.*] Deſunt in MS. Taurin.

Lin. 7. *Ficti.*] MS. Reg. & ed. *facti.*

jubet nos Deus etiam pro inimicis precem facere ſemper. Ergò animal commune atque conſors eſſe debemus, ut nos invicem præſtandis & accipiendis auxiliis muniamus. Multis enim caſibus & incommodis fragilitas noſtra ſubjecta eſt. Spera & tibi accidere poſſe, quod alteri videas accidiſſe. *Matth.* 5.

Ità demùm excitaberis ad opem ferendam, ſi ſumpſeris ejus animum,
qui opem tuam in malis conſtitutus implorat. Si quis victu indiget, *Ezech.* 18.
impertiamur; & ſi quis nudus occurrerit, veſtiamus; ſi quis à potentiore *Iſai.* 28.
injuriam ſuſtinet, eruamus. Pateat domicilium noſtrum peregrinis vel *Matth.* 25.
indigentibus tecto. Pupillis * defenſio, viduis tutela noſtra non deſit. Re- *Iſai.* & *Matth.* 25.
dimere ab hoſte captivos magnum miſericordiæ opus eſt, ægros paupe- *Matth.* 25.
res viſere atque refovere. Inopes aut advenas, ſi obierint, non patiamur *Lib.* 6.
inſepultos jacere. Hæc ſunt opera, hæc officia miſericordiæ, quæ ſi *Inſt. c.* 12.
quis obierit, verum & acceptum ſacrificium Deo immolabit. Hæc litabi-
lior victima eſt apud Deum, qui non pecudis ſanguine, ſed hominis *Oſée* 6.
pietate placatur: quem Deus, quia juſtus eſt, ſuâ & ipſum lege, ſuâ & *Matth.* 9.
conditione proſequitur; miſeretur ejus, quem viderit miſericordem, *&* 12.
inexorabilis eſt ei, quem precantibus cernit immitem. Ergò, ut hæc 1. *Tim.* 4.
omnia, quæ Deo placent, facere poſſimus, contemnenda eſt pecunia, *Matth.* 5. *Mat.* 18.
& ad cœleſtes transferenda theſauros, ubi nec fur effodiat, nec rubigo *Jac.* 1.
conſumat, nec tyrannus eripiat; ſed nobis ad æternam opulentiam,
Deò cuſtode, ſervetur.

Lin. 1. *Semper. Ergò.*] Rectiùs foret legere *ſemper ergò*, ſine ullâ ſeparatione; punctumque adhibere ante ſemper.

Lin. 3. *Accipiendis.*] MS. Reg. rec. & ed. *recipiendiſque.*

Ibidem. *Multis.*] MS. Reg. rec. & ed. *in multis.*

Lin. 4. *Noſtra.*] Non extat in MS. Taurinenſi.

Ibidem. *Spera.*] Ed. *ſperes tibi accidere, quod alteri accidit.*

Lin. 7. *Opem tuam.*] Sic MSS. Bonon. & Regio-Put. At ed. *opem tunc.* 1. Reg. rec. *opem tamen.* Taurin. *operam.*

Lin. 8. *Impertiamur.*] Ità Reg. Put. & Bon. ac 7. edit. At Taurin. MS. *impertiamus.* Hanc ultimam lectionem bonam putat eſſe Heumannus, quia Lactantius alibi legit *impertit.*

Ibidem. *Si*, uſque ad *veſtiamus.*] In 7. ed. non extat, nec in MSS. Taur. & Reg. rec.

Ibidem. *Si quis à.*] Non extat in MS. Taurin. *Eccl.* 4. *Job.* 31. *Jac.* 1.

Lin. 10. * *Eccleſ.* 4. *Job.* 31. *Jac.* 1.

Lin. 11. *Magnum, &c.*] Multi editi, *magnanimi opus eſt, item ægros pauperes viſitare atque fovere.* Omnes MSS. & editi ſex ut in textu. Taur. addit *item* poſt *ægros.* *Eccleſ.* 7. *Matth.* 25. 1. *Theſſ.* 5.

Lin. 12. *Aut advenas.*] Ità vet. MSS. At pro *advenas*, editi habent *pauperes.* *Tob.* 1. 2. 12.

Lin. 14. *Obierit.*] Extat *perfecerit* in editis.

Ibidem. *Litabilior.*] In MSS. 2. Reg. eſt *letabilior;* & ità correxit in MSS. Taur. antiquiſſima manus. Cæteri MSS. & omnes editi, *litabilior.* Sic *litabilis victima*, ſuprà lib. 1. Div. Inſtitut. cap. 21. circa medium.

Lin. 15. *Pecudis.*] At MS. Reg. rec. & ed. *pecudum.* Veteres MSS. *pecudis.*

Lin. 16. *Suâ & ipſum, &c.*] Editi cum MS. Taurin. *ſuam & ipſum lege ſuâ conditione;* Regio-Put. & Bonon. cum ed. Iſ. ut in textu.

Lin. 17. *Ejus.*] Ità MSS. veterrimi Taur. Regio-Put. At Reg. rec. & editi, *ei.*

Lin. 20. *Ubi nec fur.*] Ità MSS. codices. At ed. *fur non effodiet.* *Matth.* 6. *Luc.* 12. 1. *Tim.* 6.

Lin. 21. *Conſumat.*] In ed. *conſumet.*

Ibidem. *Eripiat.*] In ed. legitur *eripiet.*

Lin. 22. *Servetur.*] Sic omnes MSS. codices: ſed editi, *ſervabitur.*

Digitized by Google

* Aliàs 8.

CAPUT LXVI.*

De fide in Religione, & de fortitudine.

FIDES quoque magna juſtitiæ pars eſt; quæ maximè à nobis, qui nomen fidei gerimus, conſervanda eſt, præcipuè in Religione, quia Deus prior eſt & potior, quàm homo. Et ſi eſt glorioſum pro amicis, pro parentibus, pro liberis, id eſt, pro homine ſuſcipere mortem, & qui hoc fecerit, diuturnam memoriam laudemque conſequitur; quantò magis pro Deo, qui poteſt æternam vitam pro temporali morte præſtare? Itaque quùm inciderit ejuſmodi neceſſitas, ut deſciſcere à Deo, atque ad ritus gentium tranſire cogamur, nullus nos metus, nullus terror inflectat, quominùs traditam nobis fidem cuſtodiamus. Deus ſit ante oculos, ſit in corde, cujus interno auxilio dolorem viſcerum, & adhibita corpori tormenta ſuperemus. Nihil tunc aliud, quàm vitæ immortalis præmia cogitemus. Ità facilè, etſi diſſipandi aut urendi artus fuerint, tolerabimus univerſa, quæ in nos tyrannicæ crudelitatis amentia molietur. Poſtremò ipſam mortem non inviti, aut timidi, ſed libentes & interriti ſubire nitamur, cùm ſciamus quali apud Deum gloriâ ſimus functuri, triumphato ſeculo ad promiſſa venientes; quibus bonis, quantâ beatitudine brevia hæc pœnarum mala, & hujus vitæ damna penſemus. Quòd ſi facultas hujus gloriæ deerit, habebit fides etiam in pace mercedem.

Lib. 6. Inſtit. c. 23. 1. Cor. 6.

Teneatur ergò in omnibus vitæ officiis, teneatur in matrimonio. Non enim ſatis eſt, ſi aut alieno toro, aut lupanari abſtineas. Qui habet conjugem, nihil quærat extrinſecùs: ſed contentus eâ ſolâ, caſti & inviolati cubilis ſacramenta cuſtodiat. Adulter enim Deo eſt perindè atque in-

Lin. 2. *Religione.*] Ità MSS. omnes: at ed. *Religionem.*

Lin. 3. *Potior.*] At MS. Reg. rec. & ed. *potentior.*

Ibidem. *Quàm.*] Non eſt in MS. Taurin.

Lin. 7. *Deſciſcere.*] MS. Reg. rec. & editi, *diſcedere.* Omnes antiqui, *deſciſcere.*

Lin. 10. *Interno.*] *Æterno.* Ità correxit manus antiqua in MS. Taurinenſi.

Ibidem. *Dolorem.*] Sed editi, *dolor*: at MSS. habent *dolorem.*

Lin. 11. *Superemus.*] Editi *ſuperentur*; MS. Taurin. *ſuperemus*, rectè; Regio-Put. *ſuperabit.*

Lin. 12. *Aut urendi.*] Deeſt in MS. Taur.

Lin. 13. *Univerſa.*] Non extat in editis 7. & in MS. Reg. rec.

Ibidem. *Crudelitatis.*] *Dominationis*, pro *crudelitatis*, habent editi cum MS. Reg. rec.

Lin. 15. *Cùm ſciamus.*] MSS. Regio-Put. Taurin. *cùm*; tres, *ſciamus.* At ed. *ut qui*, pro *cùm.*

Ibidem. *Simus.*] Sequor MS. Taurin. In omnibus editis eſt *ſumus.* In 2. Reg. Bon. & ed. 15. *ſumus futuri.* Reperitur in 12. ed. *functuri*, etiamque apud Cicer. *proſperâ functus fortunâ*, de Cl. 24.

Lin. 16. *Triumphato*, uſque ad *venientes.*] Non extat in MS. Taurin. Hîc deſinit Reg. Put.

Lin. 21. *Aut.*] Non extat in editis.

Lin. 22. *Caſti.*] Ità MSS. Taurin. Bonon. Reg. rec. Sed in edit. *carnem caſtiget.*

Lin. 23. *Cubilis.*] At Taurin. MS. *cubili. Caſti... cubilis ſacramenta*, hoc eſt, fidem conjugalem.

Ibidem. *Adulter*, &c.] Sequor MS. Bon. & 6. edit. In pluribus editis eſt, *Adulter enim*

Digitized by Google

ceſtus, qui abjecto jugo, vel in liberam, vel in ſervam peregrinâ vo-
luptate luxuriat. Sed ſicut fœmina caſtitatis vinculis obligata eſt, ne alium *1. Cor. 7.*
concupiſcat : ità vir eâdem lege teneatur, quoniam Deus virum & uxo-
rem unius corporis compage ſolidavit. Ideò præcepit, non dimitti uxo- *Matth. 5.*
rem, niſi crimine adulterii revictam, ut nunquàm conjugalis fœderis *& 19.*
vinculum, niſi quod perfidia ruperit, reſolvatur. Illud quoque ad con- *Marc. 10.*
ſummandam pudicitiam jungitur, ut nonmodò peccatum abſit, verùm
etiam cogitatio. Pollui enim mentem quamvis inani cupiditate manife- *Matth. 5.*
ſtum eſt; itaque juſtum hominem, quod ſit ſecùs, nec facere oporte-
re, nec velle. Purganda eſt igitur conſcientia, quam Deus pervidet,
qui falli non poteſt. Emaculetur omni labe pectus, ut templum Dei
eſſe poſſit, quod non auri, nec eboris nitor, ſed fidei & caſtitatis ful-
gor illuſtrat.

Deo eſt projndè atque inceſtus. MS. Reg. rec. *Adulter enim Deo & perinceſtus*; Taurin. *Eſt enim Deo & inceſtus.*

Lin. 2. *Ne alium concupiſcat.*] Sequor MS. antiquiſſ. Bonon. ed. Iſ. & Latinium. MSS. Taurin. Reg. rec. & edit. habent, *ne aliud.*

Lin. 3. *Quoniam.*] Ità MSS. Taur. in Reg. & ed. *quo Deus & viro uxorem*; Bonon. edit. Iſ. Spark. *quia Deus.* Fortè leg. *quâ*, ut in ed. Gymnic. *Geneſ.* 2. *Marc.* 10.

Lin. 5. *Revictam.*] Sic Taurin. Bonon. At *devictam* extat in editis ferè omnibus. *Ut nunquàm* eſt ex MS. Bonon. & ed. Iſ. Aliis eſt, *&.*

Lin. 7. *Abſit.*] Verùm Taurin. MS. *obſit.*

Lin. 8. *Manifeſtum.*] Ità Bonon. & 6. ed. At Taurin. MS. *ità juſtum hominem quòd ſit ſecùs nec facere*; MS. Reg. rec. & 7. ed. *Itaque... qui ſcit ſe.*

Lin. 11. *Emaculetur.*] Ità MSS. Taur. Bon. ed. Iſ. at MS. Reg. rec. & editi habent, *Evacuetur.*

CAPUT LXVII.

De Pœnitentiâ, animæ Immortalitate, & de Providentiâ.

SED hæc enim omnia difficilia ſunt homini, nec patitur conditio fra-
gilitatis naturæ, eſſe quemquam ſine maculâ. Ultimum ergò reme- *Lib. 6.*
dium illud eſt, ut confugiamus ad pœnitentiam, quæ non minimum *Inſtit. c. 24.*
locum inter virtutes habet, quia ſui correctio eſt; ut quum fortè aut
re, aut verbo lapſi fuerimus, ſtatim reſipiſcamus, ac nos deliquiſſe fa-
teamur, oremuſque à Deo veniam, quam pro ſuâ miſericordiâ non ne-
gabit, niſi perſeverantibus in errore. Magnum eſt pœnitentiæ auxi- *Ezech. 18.*
lium, magnum ſolatium. Illa eſt vulnerum peccatorumque ſanatio; illa
ſpes, illa portus ſalutis : quam qui tollit, viam vitæ ſibi amputat, quia
nemo eſſe tam juſtus poteſt, ut nunquàm ſit ei pœnitentia neceſſaria.
Nos verò, etiamſi nullum ſit peccatum, confiteri tamen debemus Deo,

Lin. 2. *Natura.*] Non extat in MSS. Taur. Bonon. & 6. editis. Eſt in cæteris. 3. *Reg.* 8. 2. *Paral.* 6. *Eccle.* 7. *Prov.* 20.

Lin. 5. *Ac nos.*] Ità MSS. Taurin. Reg. ac ed. Iſ. Crat. Cæteri editi, *aut.*

Lin. 7. *Perſeverantibus.*] Sic Taur. Bonon. In MS. verò Reg. & ed. *perſeverabimus.*

Lin. 11. *Deo.*] Non extat in ed. *Deo* : ſed in ed. Iſ. & in MSS. invenitur., ut & *delictis*; in ed. eſt *debitis.*

Digitized by Google

& pro delictis noſtris identidem deprecari, gratias agere etiam in malis. Hoc ſemper obſequium Domino deferamus. Humilitas enim cara & amabilis Deo eſt: qui quùm magis ſuſcipiat peccatorem confitentem, quàm juſtum ſuperbum, quantò magis juſtum ſuſcipiet confitentem, eumque in regnis cœleſtibus faciet pro humilitate ſublimem.

Luc. 14. & 18. Jac. 4. 1. Petr. 5.

Lib. 6. Inſtit. c. 25.

Hæc, ſunt quæ debeat cultor Dei exhibere; hæ ſunt victimæ, hoc ſacrificium placabile: hic verus eſt cultus, quum homo mentis ſuæ pignora in aram Dei confert. Summa illa majeſtas hoc cultore lætatur: hunc ut filium ſuſcipit, eique donum immortalitatis impartitur; de quâ nunc mihi differendum eſt, & arguenda perſuaſio eorum, qui extingui animas cum corporibus arbitrantur. Qui quia nec Deum ſciebant, nec arcanum mundi proſpicere poterant, ne hominis quidem animæque rationem comprehenderunt. Quomodò enim poſſent ſequentia pervidere, qui ſummam non habebant? Negantes igitur eſſe ullam providentiam, utique Deum, qui fons & caput rerum eſt, negaverunt. Sequebatur ut ea quæ ſunt, aut ſemper fuiſſe dicerent, aut ſuâ ſponte eſſe nata, aut minutorum ſeminum conglobatione concreta.

** Aliàs c. 9. Lib. 7. Div. Inſtit. c. 2. & 3.*

Semper fuiſſe dici non poteſt, quod & eſt, & viſui ſubjacet; ipſum enim eſſe ſine aliquo initio non poteſt. Suâ ſponte autem nihil naſci poteſt, quia nulla eſt ſine generante natura. Semina verò principalia quomodò eſſe potuerunt, quum & ſemina ex rebus oriantur, & viciſſim res ex ſeminibus? Nullum igitur ſemen eſt, quod originem non habet. Sic factum eſt, ut quum putarent mundum nullâ providentiâ factum, ne hominem quidem putarint aliquâ ratione generatum. Quòd

Lin. 2. Poſt *Hoc.*] Pariſ. ed. addit *enim*, quod non extat in MSS. antiq. nec in 6. edit.

Ibidem. *Cara.*] *Tam chara*, in editis.

Lin. 3. *Qui quum magis.*] Mutilus hic locus eſt in editis, *ut cum angelis ſuſcipiat peccatorem confitentem, quem in regnis cœleſtibus faciat pro humilitate ſublimari.*

Lin. 5. *Sublimem.*] Ità MSS. Taurin. & Bonon. Editi verò cum Reg. rec. *ſublimari.*

Lin. 6. *Debeat.*] Ed. *debet.*

Ibidem. *Hæ.*] Taurin. MS. *hæc.*

Lin. 8. *Aram.*] At Taur. MS. *iram.*

Lin. 9. *Suſcipit.*] MS. Reg & plurimi editi, *ſuſcipit ſibi, quia.*

Ibidem. *Eique donum.*] Ità MSS. Bonon. & ed. Iſ. Spark. Taurin. MS. *idoneum præmium*, pro *eique donum.*

Ibidem. *Impartitur.*] Ità MSS Bonon. Reg. & edit: at Taurin. *impertit.*

Lin. 11. *Arbitrantur.*] Sic MSS. Taur. & Bon. Reg. & ed. *putaverunt.*

Lin. 12. *Proſpicere.*] Taurin. MS. rectè. Alii, *perſpicere.*

Lin. 13. *Sequentia.*] Sic MSS. Bonon. & Taur. At Reg. & ed. *ſapientia providere.*

Lin. 14. *Qui ſummam non habebant.*] Ità correxi ex ed. Iſ. Spark. & Bon. MS. Taur. *tenebant*; Ed. *ſcientiam non habebant.*

Ibidem. *Summam.*] Peculiaris vox eſt Lactantio, ut *ſummam* appellet brevem, quandam & compendiariam divinorum myſteriorum collectionem atque notitiam: ſic lib. 7. Div. Inſtitut. cap. 6. & 7. *Iſaus.*

Lin. 15. *Rerum.*] Reg. habet, *eorum.* Ed. *negantes ergò providentiam, utique Deum, qui fons & caput ejus eſt.*

Lin. 18. *Dici non poteſt.*] Ità 5. editi: at 10. alii *quia quidquid eſt, eſſe ſine aliquo initio non poteſt.*

Lin. 20. *Sine generante.*] Ità Taur. Bonon. & ed. Iſ. Spark. At ed. *ratione.* Rectiùs fortaſſè legeris unius ſyllabæ additamento, *generatione.* Spark.

Lin. 21 *Ex rebus.*] Sic Taurin. Bonon. Iſ. Spark. ed. *exordiis.*

Lin. 23. *Habet.*] Ed. *habeat*, rectiùs.

Lin. 24. *Factum.*] Taurin. MSS. *generatum.* Cæteri, *factum.*

Ibidem. *Ratione generatum.*] Ità MS. Bon. & ed. Iſ. Spark. Cæteri, *generari.*

Digitized by Google

ſi nulla eſſet in fingendo homine ratio verſata, immortalem igitur animam eſſe non poſſe. Alii verò ex adverſo, & Deum eſſe unum, & ab eo mundum factum, & hominum cauſâ eſſe factum, & animas eſſe immortales exiſtimaverunt. Sed quum ea ſenſerint, hujus tamen divini operis atque conſilii nec cauſas, nec rationes, nec exitus perſpexerunt, ut omne veritatis arcanum conſummarent, atque aliquo veluti fine concluderent. Sed quod illi facere non potuerunt, quia veritatem perpetuò non tenebant, nobis faciendum eſt, qui eam cognovimus, Deo annuntiante.

Lin. 1. *Immortalem.*] Hæc paulò aliter leguntur in ed. In MS. Reg. deeſt particula negans.
Lin. 3. *Mundum.*] Ità MS. Bon. & 6. vulgati. Cæteri editi; *mundum & hominem eſſe factum, & animas immortales exiſtimavere.* *Sed cùm ea ſenſerunt, ii tamen divini.* MS. Reg. *ſed cùm ea ſenſerunt, hujuſmodi non tamen, &c.* Taurin. *vera ſentirent, hujus tamen.*
Lin. 6. *Aliquo.*] Non eſt in editis.

CAPUT LXVIII.

De Mundo, Homine & Dei Providentiâ.

CONSIDEREMUS igitur, quæ ratio fuerit hujus tanti tamque immenſi operis fabricandi. Fecit Deus mundum, ſicut Plato exiſtimavit: ſed cur fecerit, non oſtendit. Quia bonus, inquit, & invidens nulli, fecit quæ bona ſunt. Atqui videmus in rerum naturâ, & bona eſſe, & mala. Poteſt ergò exiſtere perverſus aliquis, qualis fuerit ἄθεος ille Theodorus, & Platoni reſpondere: Imò quia malus eſt, fecit quæ mala ſunt. Quomodò illum redarguet? Si quæ bona ſunt, Deus fecit, undè igitur tanta mala eruperunt, quæ plerumque etiam prævalent bonis? In materiâ, inquit, continebantur. Bona igitur & mala, aut nihil, fecit Deus. Si bona tantùm fecit, æterniora ſunt mala, quæ facta non ſunt, quàm bona, quæ habuerunt exordium. Finem igitur habebunt, quæ aliquandò cœperunt, & permanebunt, quæ ſemper fuerunt. Mala ergò potiora ſunt. Si autem potiora eſſe non poſſunt, ne æterniora quidem poſſunt. Ergò aut utraque ſemper fuerunt, & Deus otioſus, aut utraque ex uno fonte fluxerunt. Eſt enim convenientius, ut Deus omnia fecerit potiùs quàm nihil.

Lib. 6. Div. Inſtit. cap. 4.

Ergò ſecundùm ſententiam Platonis, idem Deus & bonus eſt, quia bona fecit, & malus, quia mala. Quod ſi fieri non poteſt, apparet

Lin. 1. *Tamque.*] At in MS. Taurin. *tamquam.*
Lin. 3. *Fecerit.*] Ità Taur. Bodl. ed. Cellar. Cæteri editi *fecit.*
Ibidem. *Bonus.*] Plato in Timæo poſt init.
Lin. 5. *Ergò.*] Deeſt in MS. Taurin.
Lin. 6. *Theodorus.*] Vide lib. de Irâ Dei c. 9
Lin. 9. *Bona.*] Taurin. MS. *Si mala, ergò & bona, ut aut nihil fecerit Deus, aut ſi bona tantùm.*
Lin. 12. *Quæ.*] Deeſt in MSS. Taurin.
Lin. 15. *Convenientius.*] Ità Taurin. Bon. & ed. Iſ. In Reg. & cæt. ed. *conveniens.*
Lin. 17. *Idem.*] Sed ed. *ideò.* Minimè verò; nam quæ ſit philoſophi ſententia, liquet ex lib. 2. de Republ. ad finem.

non ideò factum eſſe à Deo mundum, quia bonum eſt mundus. Omnia enim complexus eſt bona & mala, nec fecit propter ſe quidquam, ſed propter aliud. Domus enim ædificatur, non ad hoc ſolùm ut ſit domus, ſed ut ſuſcipiat & tueatur habitantem. Item navis fabricatur, non ad hoc ut navis videatur tantùm, ſed ut in eâ poſſint homines navigare. Vaſa item fiunt, non ut vaſa ſint ſolùm, ſed ut capiant, quæ ſunt uſui neceſſaria. Sic & mundum Deus ad uſum aliquem fecerit neceſſe eſt. Stoïci aiunt cauſâ hominum factum eſſe, & rectè. Homines enim fruuntur his omnibus bonis, quæ mundus in ſe continet. Sed ipſi homines cur facti ſint, aut quid in illis utilitatis habeat illa rerum fabricatrix providentia, non explicant.

Plato in Phæd. Phædon. Gorg. de Leg.

Immortales eſſe animas idem Plato affirmat: ſed cur, aut quomodò, aut quandò, aut per quem immortalitatem aſſequantur, aut quodnam ſit omninò tantum illud myſterium; cur ii, qui ſunt immortales futuri, priùs mortales naſcantur, deindè decurſo temporalis vitæ ſpatio, atque abjectis fragilium corporum exuviis, ad æternam illam beatitudinem transferantur, non comprehendit. Denique nec judicium Dei, nec diſcrimen juſti & injuſti explicavit: ſed animas, quæ ſe ſceleribus immerſerint, hactenùs condemnari putavit, ut in pecudibus renaſcantur, & ità peccatorum ſuorum luere pœnas, donec rurſùs ad figuras hominum revertantur; & hoc fieri ſemper, nec eſſe finem tranſmeandi. Ludum mihi neſcio quem inducit, ſomnio ſimilem, cui nec ratio ulla, nec Dei gubernatio, nec conſilium aliquod ineſſe videatur.

Lin. 1. *Eſſe à Deo, &c.*] *Eſſe mundum, quia mundus bonus eſt. Quoniam complexus eſt.* Ità editi.

Lin. 2. *Fecit.*] Taurin. MS. *fiet.*

Lin. 3. *Enim.*] Deeſt in MSS. Taur. Bon. & 5. vulgatis.

Lin. 5. *Ad hoc.*] Ità MS. Reg. & 6. edit. *Ad hoc* deeſt in MS. Taurin.

Ibidem. *Tantùm.*] Sic Taur. & ed. Iſ. Sed *tantùm* deeſt in ed. cæteris.

Lin. 6. *Item.*] *Autem* ed. & MS. Reg.

Lin. 8. *Eſſe.*] Deeſt in MS. Taurin.

Lin. 10. *Utilitatis, &c.*] Hæc paulò aliter expreſſa ſunt in ed.

Lin. 14. *Quodnam.*] Ità Bon. Taur. ed. Iſ. Cæteri ed. *quidnam tantùm.*

Lin. 15. *Temporalis.*] Ità Taur. Bon. Bodl. ed. Iſ. Cellar. At Reg. & cæt. ed. *temporis.*

Lin. 18. *Se.*] Non extat in MS. Taurin.

Lin. 19. *Immerſerint.*] Sic Taurin. Bonon. Reg. ed. Crat. Iſ. In cæteris ed. *immiſerint.*

Lin. 21. *Eſſe.*] Ità MSS. Taur. Bon. ed. Iſ. Cæteri editi *citrà* habent, pro *eſſe*; MS. Reg. *circà.*

** Aliàs 10.*

CAPUT LXIX.*

Mundum propter hominem, & hominem propter Deum eſſe factum.

DICAM nunc quæ ſit illa ſumma, quam ne ii quidem, qui vera dixerunt, collatis in unum cauſis atque rationibus connectere po-

Lin. 1. *Summa,*] Ità MSS. Bon. & Taurin. ac 3. editi; & ſic paſſim loqui amat Lactantius. Reg. & 12. ed. *ſententia.*

Ibidem. *Ne.*] Ed. *nec.*

Lin. 2. *Rationibus.*] Ità Taurin. Bonon. In ed. *fictionibus*; in MS. Reg. *factionibus.*

Digitized by Google

fuerunt. Factus à Deo mundus, ut homines naſcerentur: naſcuntur autem homines, ut Deum patrem agnoſcant, in quo eſt ſapientia; agnoſcunt, ut colant, in quo eſt juſtitia; colunt, ut mercedem immortalitatis accipiant; accipiunt immortalitatem, ut in æternùm Deo ſerviant. Videſne, quemadmodùm ſibi connexa ſint & prima cum mediis, & media cum extremis? Inſpiciamus ſingula, & videamus utrùmne illis ratio quoque ſubſiſtat. Fecit ergò Deus mundum propter hominem. Hoc qui non videt, non multùm diſtat à pecude. Quis cœlum ſuſpicit, niſi homo? quis ſolem, quis aſtra, quis omnia Dei opera miratur, niſi homo? Quis colit terram? quis ex eâ fructum capit? Quis navigat mare? Quis piſces, quis volatilia, quis quadrupedes habet in poteſtate, niſi homo? Cuncta igitur propter hominem Deus fecit, quia uſui hominis cuncta ceſſere. *Lib. 7. Inſt. cap. 5. & 6.*

Viderunt hoc philoſophi: ſed illud quod ſequitur, non viderunt, quòd ipſum hominem propter ſe fecerit. Erat enim conſequens, & pium, & neceſſarium, ut quum hominis causâ tanta opera molitus ſit, quum tantùm illi honoris, tantùm dederit poteſtatis, ut dominetur in mundo, & homo agnoſceret Deum tantorum beneficiorum autorem, qui & ipſum fecit mundum propter ipſum, eique cultum & honorem debitum redderet. Hîc Plato aberravit; hîc perdidit quam primùm arripuerat, veritatem, quum de cultu ejus Dei, quem conditorem rerum ac parentem fatebatur, obticuit, nec intellexit hominem Deo pietatis vinculis eſſe religatum, undè ipſa Religio nominatur, & hoc eſſe ſolum, propter quod animæ immortales fiant. Senſit tamen æternas eſſe: ſed non per gradus ad eam ſententiam deſcendit. Amputatis enim mediis, incidit potiùs in veritatem, quaſi per abruptum aliquod præcipitium; nec ulteriùs progreſſus eſt, quoniam caſu, non ratione, verum invenerat. Colendus eſt igitur Deus, ut per Religionem, quæ eadem juſtitia eſt, accipiat homo à Deo immortalitatem, nec eſt ullum aliud præmium piæ mentis: quæ ſi eſt inviſibilis, non poteſt ab inviſibili Deo, niſi inviſibili mercede donari. *Lib. 7. Inſtit. cap. 8. & ſeqq.*

Lin. 2. *In quo*, uſque ad *ut.*] Deſunt in ed.
Lin. 4. *Æternùm.*] In MS. Taurin. *æterno.*
Lin. 5. *Sint.*] Taurin. MS. *ſunt.*
Lin. 6. *Inſpiciamus.*] MS. Reg. & ed. *Inſpiciantur.*
Lin. 7. *Quoque.*] Deeſt in MS. Taurin.
Ibidem. *Ergò.*] Deeſt in MS. Taurin.
Lin. 9. *Omnia.*] Deeſt in ed.
Lin. 12. *Hominis.*] In ed. *hominum.*
Lin. 14. *Viderunt.*] In ed. *rectè ergò hoc viderunt philoſophi.*
Lin. 16. *Tanta opera.*] Sic MSS. at editi, *tantam operam*; 1. Reg. *totam operam.*
Lin. 17. *Tantùm.*] Ità MSS. Taurin. Reg. & omnes ferè ed. In MS. Bonon. *tantos illi honores.*
Ibidem. *Tantùm dederit poteſtatis*] Editi legunt, *tantùm illi poteſtatis tribuerit.* Abeſt *illi* à MSS. Bonon. Reg.
Ibidem. *In.*] Deeſt in ed. & in MS. Reg.
Lin. 18. *Et.*] Deeſt in ed.
Ibidem. *Deum.*] In ed. *Dominum.*
Ibidem. *Et ipſum.*] Deeſt in ed.
Lin. 22. *Pietatis.*] MS. Reg. & ed. *poteſtatis.*
Lin. 23. *Eſſe.*] MS. Reg. & ed. *eſt.*
Lin. 24. *Quod.*] At in Taurin. MS. *quid.*
Lin. 25. *Incidit, &c.*] Ità MSS. Taur. Bon. & ed. If. Spark. Cæteri ed. *incidit in totius rei veritatem.*
Lin. 27. *Caſu, non ratione.*] In MS. Reg. & ed. *caſu ad eam non ratione pervenerat.*
Lin. 30. *Niſi inviſibili.*] Deeſt in MS. Taurinenſi.

Digitized by Google

CAPUT LXX.

Animæ immortalitas confirmatur.

Lib. 7. Div. Inſtit. cap. 12. 13. 20. 21.

PLURIMIS verò argumentis colligi poteſt, æternas eſſe animas. Plato ait, quod per ſeipſum ſemper movetur, neque principium motûs habet, etiam finem non habere: animum autem hominis per ſe ſemper moveri, qui quia ſit ad cogitandum mobilis, ad inveniendum ſolers, ad percipiendum facilis, ad diſcendum capax, & quia præterita teneat, præſentia comprehendat, futura proſpiciat, multarumque rerum & artium ſcientiam complectatur, immortalem eſſe; ſiquidem nihil habeat in ſe terreni ponderis labe concretum. Præterea ex virtute ac voluptate intelligitur æternitas animæ. Voluptas omnibus eſt communis animalibus; virtus ſolius eſt hominis: illa vitioſa eſt, hæc honeſta; illa ſecundùm naturam, hæc adverſa naturæ, niſi anima immortalis eſt. Virtus enim pro fide & pro juſtitiâ nec egeſtatem timet, nec exilium metuit, nec carcerem perhorreſcit, nec dolorem reformidat, nec mortem recuſat: quæ quia naturæ contraria ſunt, aut ſtultitia eſt virtus, ſi & commoda impedit, & vitæ nocet; aut ſi ſtultitia non eſt, ergò anima immortalis eſt, & ideò præſentia bona contemnit, quia ſunt alia potiora, quæ poſt diſſolutionem corporis ſui aſſequatur. Illud etiam maximum argumentum immortalitatis, quòd Deum ſolus homo agnoſcit. In mutis nulla ſuſpicio Religionis eſt, quia terrena ſunt, in terramque proſtrata. Homo ideò rectus aſpicit cœlum, ut Deum quærat. Non poteſt igitur non eſſe immortalis, qui immortalem deſiderat. Non poteſt eſſe ſolubilis, qui cum Deo & vultu, & mente communis eſt. Denique cœleſti elemento, quod eſt ignis, homo ſolus utitur. Si enim lux per ignem, vita per lucem, apparet eum, qui uſum ignis habet, non eſſe mortalem, quoniam id illi proximum, id familiare eſt, ſine quo non poteſt, nec lux, nec vita conſtare.

Sed quid argumentis colligimus æternas eſſe animas, quum habeamus teſtimonia divina? Id enim ſacræ litteræ ac voces Prophetarum docent.

Lin. 1. *Plato.*] In Phædon. apud Ciceronem 1. Tuſcul. & in Somn. Scip. & ad finem Caton. major.

Lin. 4. *Qui.*] Deeſt in editis.

Lin. 5. *Diſcendum.*] At in Taurin. MS. *dicendum.*

Ibidem. *Et quia.*] In ed. *ut qui.*

Lin. 8. *Ac.*] *An*, pro *ac*, habent ed. MS. Reg. *aut.*

Lin. 9. *Omnibus eſt communis.*] Ità Taur. Bonon. At Reg. & ed. *omnis communis.*

Lin. 12. *Et.*] Nec in ed. nec in MS. Taurin. extat.

Lin. 17. *Etiam.*] MS. Taurin. at MS. Reg. & ed. *autem.*

Lin. 19. *Quia terrena, &c.*] In ed. *quia terrena proſpiciunt, homo.* Bonon. *terrena proſtrata jacent.* Sic ſuprà lib. 7. cap. 9. *Quas pronis corporibus abjectas, in terramque proſtratas.*

Lin. 20. *Non.*] In editis *an.*

Lin. 21. *Immortalem.*] Rectè. Vide præcedentia. Sed MSS. Bonon. & Reg. habent *immortalitatem.*

Lin. 22. *Qui cum Deo, &c.*] Heuman. ità legit *cui cum Deo & vultus & mens communis eſt.*

Lin. 24. *Habet.*] Sed Taurin. MS. *habeat.*

Lin. 25. *Id.*] Deeſt in MS. Taurin.

Digitized by Google

docent. Quod ſi cui parùm videtur, legat carmina Sibyllarum, Apollinis quoque Mileſii reſponſa conſideret; ut intelligat deliraſſe Democritum, & Epicurum, & Dicæarchum, qui ſoli omnium mortalium, quod eſt evidens, negaverunt. Confirmatâ immortalitate, ſupereſt docere, à quò, & quibus, & quomodò, & quandò tribuatur? Quum certa & conſtituta divinitùs tempora compleri cœperint, interitum & conſummationem rerum fieri neceſſe eſt, ut innovetur à Deo mundus. Id verò tempus in proximo eſt, quantùm de numero annorum, deque ſignis, quæ prædicta ſunt à Prophetis, colligi poteſt. Sed quum ſint innumerabilia, quæ de fine ſæculi, & concluſione temporum dicta ſunt, ea ipſa quæ dicuntur, nuda ponenda ſunt, quoniam ut teſtimoniis utamur immenſum eſt. Si quis illa deſiderat, aut nobis minùs credit, adeat ad ipſum ſacrarium cœleſtium litterarum, quarum fide inſtructior erraſſe Philoſophos ſentiat, qui aut æternum eſſe hunc mundum, aut infinita eſſe annorum millia putaverunt, ex quo fuerit inſtructus. Nondùm enim ſex millia completa ſunt, quo numero conſummato, tunc demùm malum omne tolletur, ut regnet ſola juſtitia. Quod quatenùs eventurum ſit, paucis explicabo.

Lib. 7. Div. Inſt. cap. 14.

Lin. 1. *Videtur.*] At MS. Reg. & ed. *videatur.*

Lin. 3. *Mortalium.*] Deeſt in MS. Taur.

Lin. 5. *A quo, &c.*] MS. Reg. & ed. *à quo ei tribuatur.*

Lin. 6. *Interitum.*] At in editis eſt *& interitum.*

Lin. 7. *Rerum.*] Non eſt in MS. Taurin.

Lin. 8. *Tempus.*] Ità Taurin. Bon. ed. Iſ. In MS. Reg. & in ed. *tempore.*

Lin. 9. *Prædicta.*] In Taurin. MS. *prædicata.*

Ibidem. *Sint.*] Deeſt in MS.

Lin. 10. *Concluſione.*] Sic lego cum veter. MSS. Taur. Bon. At Reg. & ed. *conſommatione.*

Lin. 12. *Nobis minùs.*] Taurin. MS. *noviſſimus.*

Ibidem. *Ipſum.*] Deeſt in editis.

Lin. 13. *Inſtructior.*] Sic habent MSS. Bon. Reg. & ed. At Taurin. *inſtructus.*

Lin. 16. *Tunc.*] Sed *tum*, in ed. & MS. Reg. legitur.

Ibidem. *Tolletur.*] Taurin. MS. *Tollatur.*

CAPUT LXXI.

Aliàs 11.

De poſtremis Temporibus.

HÆc à Prophetis, ſed ut vatibus, futura dicuntur. Quum cœperit mundo finis ultimus propinquare, malitia invaleſcet, omnia vitiorum & fraudum genera crebreſcent, juſtitia interibit; fides, pax, miſericordia, pudor, veritas non erit; vis & audacia prævalebit; nemo quidquam habebit, niſi malè partum, manuque defenſum. Si qui erunt boni, prædæ ac ludibrio habebuntur. Nemo pietatem parentibus exhibebit, nemo infantis aut ſenis miſerebitur: avaritia & libido univerſa

Lib. 7. Inſtit. c. 15.
Matth. 24.

Lin. 1. *Hæc à Prophetis, ſed ut vatibus.*] At in editis *à Prophetis & à vatibus.*

Lin. 5. *Malè.*] At Taurin. MS. *manu.* Ex libro 7. Divin. Inſtitut. cap. 15. hìc repoſuimus *malè*; ſic enim habet: *Nihil quiſquam tunc habebit, niſi aut malè quæſitum, aut defenſum manu.*

Lin. 7. *Et.*] Deeſt in editis.

corrumpet. Erunt cædes & ſanguinis effuſiones. Erunt bella, non modò externa & finitima, verùm etiam inteſtina. Civitates inter ſe belligerabunt: omnis ſexus & omnis ætas arma tractabunt. Non imperii dignitas conſervabitur, non militiæ diſciplina: ſed more latrocinii deprædatio & vaſtitas fiet. Regnum multiplicabitur, & decem viri occupabunt orbem, & * partientur, & vorabunt; & exiſtet alius longè potentior ac nequior, qui tribus ex eo numero deletis, Aſiam poſſidebit, & cæteris in poteſtatem ſuam redactis & adſcitis, vexabit omnem terram. Novas leges ſtatuet, veteres abrogabit; rempublicam ſuam faciet, nomen imperii ſedemque mutabit.

Matth. 24. Marc. 13. Luc. 21.

Lib. 7. Inſt. c. 16.

Tunc erit tempus infandum & execrabile, quo nemini libeat vivere. Denique in eum ſtatum res cadet, ut vivos lamentatio, mortuos gratulatio ſequatur. Civitates & oppida interibunt, modò ferro, modò igni, modò terræ motibus crebris, modò aquarum inundatione, modò peſtilentiâ & fame. Terra nihil feret, aut frigoribus nimiis, aut caloribus ſterilis. Aqua omnis partim mutabitur in cruorem, partim amaritudine vitiabitur; ut nihil ſit nec ad cibos utile, nec ad potum ſalubre. His malis accedent etiam prodigia de cœlo, ne quid deſit hominibus ad timorem. Cometæ crebrò apparebunt. Sol perpetuo ſqualore fuſcabitur. Luna ſanguine inficietur, nec amiſſæ lucis damna reparabit. Stellæ omnes decident; nec temporibus ſua ratio conſtabit, hyeme atque æſtate confuſis. Tunc & annus, & menſis, & dies breviabitur. Et hanc eſſe mundi ſenectutem ac defectionem Triſmegiſtus elocutus eſt. Quæ cùm venerit, adeſſe tempus ſciendum eſt, quo Deus ad commutandum ſeculum revertatur.

Matth. Marc. Luc. ubi ſuprà.

Matth. & Luc. ibid.

Triſmeg. in Aſclep. cap. 9.

Lib. 7. Inſtit. c. 17.

Inter hæc autem mala ſurget Rex impius, non modò generi hominum, ſed etiam Deo inimicus. Hic reliquias illius prioris tyranni conteret, cruciabit, vexabit, interimet. Et tunc erunt lachrymæ juges, lu-

Lin. 3. *Tractabunt.*] Taur. MS. *tractabit.*

Lin. 5. *Vaſtitas.*] Ità MSS. Taur. Bonon. ed. Iſ. At MS. Reg. & cæteri editi *vaſtatio.*

Lin. 6. * *Et.*] Non extat in MS. Taurin.

Ibidem. *Vorabunt.*] Taur. MS. *devorabunt.*

Ibidem. *Et.*] Non extat in MS. Taurin.

Ibidem. *Alius.*] Non eſt in editis.

Lin. 7. *Ex eo numero.*] Deeſt in ed.

Ibidem. *Aſiam.*] MS. Taur. *aliam*, malè: ad quid enim referetur *aliam?*

Ibidem. *Et.*] Non eſt in ed.

Lin. 8. *In poteſtatem ſuam.*] Ed. *in poteſtate ſuâ.*

Ibidem. *Adſcitis.*] MS. Reg. *aſciſis.* Ed. *abſciſſis vorabit omnem.* MS. Reg. etiam *vorabit.*

Lin. 11. *Quo nemini libeat vivere.*] Deſunt hæc in MS. Taurin.

Lin. 12. *Ut vivos.*] Sic MS. Taurin & Bon. in Reg. & editis legitur *ut omnes vivos.* Sed vox *omnes* prorsùs eſt inutilis.

Lin. 15. *Frigoribus.*] In ed. *rigoribus.*

Lin. 16. *Amaritudine.*] At in MS. Taurin. *Amaritudinem.*

Lin. 17. *Potum.*] Taurin. MS. *potu.*

Lin. 18. *Accedent etiam, &c.*] Sed in Reg. & ed. *accident prodigia hominibus ad timorem.*

Lin. 19. *Squalore.*] Sic MSS. & editi, præter Taurin. qui habet *pallore.*

Lin. 20. *Luna, &c.*] At ità ed. *lunam color ſanguinis obumbrabit.*

Ibidem. *Reparabit.*] At Taurin. MS. *reparavit.*

Lin. 22. *Confuſis.*] In MSS. *confuſi.*

Lin. 24. *Venerit.*] Sic MSS. Bon. Reg. & ed. at Taurin. MS. habet *evenerint.*

Ibidem. *Quo.*] In Taurin. MS. *quod.*

Lin. 27. *Prioris.*] In Taurin. MS. *priorib.*

Lin. 28. *Et.*] Addidi ex Bonon. & Reg.

Ibidem. *Erunt lachrymæ.*] Editi habent *nonniſi etiam lachrymæ*; Bon. & Taur. *erunt.*

Digitized by Google

ctus & gemitus perpetes, & ad Deum caſtæ preces: nulla requies à formidine, nec ſomnus ad quietem. Dies cladem, nox metum ſemper augebit. Sic orbis terrarum penè ad ſolitudinem, certè ad raritatem hominum redigetur. Tunc & impius juſtos homines ac dicatos Deo perſequetur, & ſe coli jubebit ut Deum. Se enim dicet eſſe Chriſtum, *Apoc.* 11.
cujus erit adverſarius. Ut credi ea poſſint, accipiet poteſtatem mirabilia *&* 13.
faciendi: ut ignis deſcendat à cœlo; ut ſol deſiſtat à curſu ſuo; ut imago, 2. *Theſſ.* c. 2.
quam poſuerit, loquatur. Quibus prodigiis illiciet multos, ut adorent *Apoc.* 11.
eum, ſignumque ejus in manu aut fronte ſuſcipiant. Et qui non adora- 2. *Theſſ.* 2.
verit, ſignumque ſuſceperit, exquiſitis cruciatibus morietur. Ita ferè *Apoc.* 13.
duas partes exterminabit, tertia in deſertas ſolitudines fugiet. Sed ille vecors, irâ implacabili furens, adducet exercitum, & obſidebit montem, quo juſti confugerint. Qui quum ſe viderint circumſeſſos, implo- *Lib.* 7.
rabunt auxilium Dei voce magnâ, & exaudiet eos, & mittet eis libe- *Inſtit.* c. 19.
ratorem.

Lin. 1. *Ad Deum.*] Ità Taurin. & Bonon. At Reg. & ed. *ad eum.*

Ibidem. *Formidine, &c.*] Sed MS. Reg. & ed. *ad formidinem, aut ſomnus ad quietem.* In Bonon. & Reg. eſt *ad quietem*; in Taur. *requiem.*

Lin. 2. *Metum.*] Taurin. MS. *tecum.* Sed in aliis MSS. & in editis eſt *metus* aut *metum.*

Lin. 3. *Certè ad raritatem.*] Deeſt in ed. Sed ſumpſimus ex MS. Taurin.

Lin. 4. *Et.*] Deeſt in editis.

Ibidem. *Dicatos.*] Sic MSS. Taur. Bonon. Sed *deditos* eſt in ed.

Lin. 5. *Chriſtum.*] Ed. *Deum*, pro *Chriſtum*, habent; poſt *Chriſtum*, addunt editi, *quum ſit Antichriſtus.*

Lin. 7. *A cœlo.*] In ed. *de cœlo.*

Ibidem. *Deſiſtat.*] Taurin. MS. *reſiſtat.*

Ibidem. *Suo.*] Non extat in editis.

Lin. 8. *Illiciet.*] In ed. *alliciet.* Verbo *illicere* paſſim utitur Lactantius.

Lin. 12. *Vecors.*] Ità MSS. Taurin. Bon. & ed. Iſ. Cæteri ed. *proterviâ.*

Lin. 14. *Et exaudiet eos.*] Sic MSS. Taur. Bonon. ed. Iſ. Crat. Cæteri ed. *& audiet eos Deus, & immittet.*

CAPUT LXXII.

De Chriſto è cœlo deſcendente ad univerſale judicium, & de Regno Millenario.

TUNC cœlum in tempeſtate patefiet, & deſcendet Chriſtus in virtute magnâ; & anteibit eum claritas ignea, & vis inæſtimabilis *Pſalm.* 69.
Angelorum; & extinguetur omnis illa multitudo impiorum, & torrentes *Iſai. ult.*
ſanguinis current; & ipſe ductor effugiet, atque exercitu ſæpè reparato, *Matth.* 25.
quartum prælium faciet, quo captus cum cæteris omnibus tyrannis, tradetur exuſtioni. Sed & ipſe dæmonum princeps, autor & machinator

Lin. 1. *In tempeſtate.*] MS. Reg. & ed. *intempeſtâ nocte.*

Lin. 2. *Anteibit.*] Ità MSS. Taurin. Bon. At Reg. & ed. *antecedet.*

Ibidem. *Vis inæſtimabilis.*] Ed. *virtus. Inæſtimabilis* autem, pro *innumerabilis*, vox Lactantio peculiaris. Vide not. ad cap. 33. libri de Mortib. Perſecut.

Lin. 5. *Omnibus.*] Non extat in ed.

Lin. 6. *Tradetur.*] In MS. Taur. *traditur.*

Apoc. c. 20. malorum, catenis igneis alligatus, cuſtodiæ dabitur, ut pacem mundus accipiat, & ut vexata tot ſeculis terra requieſcat. Pace igitur partâ, compreſſoque omni malo, Rex ille juſtus & victor judicium magnum de vivis & mortuis faciet ſuper terram: & viventibus quidem juſtis tradet in ſervitium gentes univerſas; mortuos autem ad æternam vitam ſuſcitabit, & in terrâ cum iis ipſe regnabit, & condet ſanctam civitatem, & erit hoc regnum juſtorum mille annis. Per idem tempus, & ſtellæ candidiores erunt, & claritas ſolis augebitur, & luna non patietur diminutionem. Tunc deſcendet à Deo pluvia benedictionis matutina & veſpertina, & omnem frugem terra ſine labore hominum procreabit. Stillabunt mella de rupibus: lactis & vini fontes exuberabunt. Beſtiæ depoſitâ feritate manſueſcent, lupus inter pecudes errabit innoxius, vitulus cum leone paſcetur, columba cum accipitre congregabitur, ſerpens virus non habebit, nullum animal vivet ex ſanguine. Omnibus enim Deus copioſum atque innocentem victum miniſtrabit.

Lib. 7. *Inſt. c.* 20. *Ibid. c.* 24. *Apoc.* 11. *Iſai. c.* 30. *Iſai.* 11. & 65.

Peractis verò mille annis, ac reſoluto dæmonum principe, rebellabunt gentes adverſus juſtos, & veniet innumerabilis multitudo ad expugnandam ſanctorum civitatem. Tunc fiet ultimum judicium Dei adverſus gentes. Concutiet enim à fundamentis ſuis terram, & corruent civitates, & pluet ſuper impios ignem cum ſulphure & grandine, & ardebunt, & ſe invicem trucidabunt. Juſti verò ſub terrâ paulisper latebunt, donec perditio gentium fiat, & exibunt poſt diem tertium, & videbunt campos cadaveribus opertos. Tunc fiet terræ motus, & ſcindentur montes, & ſubſident valles in altitudinem profundam, & congerentur in eam corpora mortuorum, & vocabitur nomen ejus πολυανδριον. Poſt hæc renovabit Deus mundum, & transformabit juſtos in figuras Angelorum, ut immortalitatis veſte donati, ſerviant Deo in ſempiternum. Tunc etiam impii reſurgent, non ad vitam, ſed ad pœnam.

Lib. 7. *Inſt. c.* 26. *Apoc.* 11. *Ezech.* 39. *Apoc.* 19. *Ezech. d. c. apud LXX. Iſ.* 65. & 66. *Apoc.* 21.

Lin. 1. *Igneis.*] Deeſt in MS. Taurin.

Lin. 2. *Et ut vexata, &c.*] Hic ſequor MS. Bon. & 6. ed. *ut*, pro *&*, extat in editis cæteris.

Ibidem. *Partâ.*] In Taurin. MS. *paratâ.*

Lin. 5. *Servitium.*] Ità MS. Taur. at Sueton. ed. *ſervitutem.* Vide cap. 21. lib. de Mortibus Perſecutorum.

Lin. 6. *Iis.*] At in MS. Reg. & ed. *his.* De falſo regno Chriſti millenario, vide not. ad lib. 7. Div. Inſtit. cap. 14. & 24.

Lin. 7. *Hoc.*] Deeſt in editis.

Ibidem. *Et.*] Deeſt in MS. Taurin.

Lin. 15. *Miniſtrabit.*] Ità Taurin. Bonon. At MS. Reg. & ed. *dabit.*

Lin. 18. *Adverſùs gentes.*] Sed MS. & ed. *delendamque ſanctorum gentem. Concutiet.*

Lin. 23. *Fiet.*] MS. Reg. & ed. *fient.*

Ibidem. *Scindentur montes.*] At in MS. Reg. & ed. *ſcindent ſe montes, & ſubſident in latitudine vallis profunda.*

Lin. 25. *In eam.*] MS. Reg. & ed. *eâ.*

Ibidem. *Polyandrium.*] Πολυανδρειον. Habebant Pagani Xenotaphia, in quibus peregrinos ſepeliebant, quæ Polyandria etiam aliter appellabant quòd eſſent omnibus communia. *Suidas.* Polyandrium, monumentum, ſepulcrum, quod à multis Xenotaphium vocatur. Vocatur etiam cæmeterium, quòd multos viros capiat, & eò ferantur.

Lin. 26. *Figuras.*] MS. Reg. & edd. *figuram.*

Lin. 27. *Immortalitatis.*] MS. Taurin. *immortali.*

Ibidem. *In ſempiternum.*] Poſt verba hæc MS. Taurin. addit: *Et hoc erit regnum Dei quod finem non habebit.* Et ſapit gloſſema: nec legitur in libri ſeptimi Divinarum Inſtitutionum capite 26.

Lin. 28. *Tunc etiam impii reſurgent, non ad*

Eos quoque, ſecundâ reſurrectione factâ, Deus excitabit, ut ad perpetua tormenta damnati, & æternis ignibus traditi, merita pro ſceleribus ſuis ſupplicia perſolvant.

vitam, ſed ad pœnam.] In MS. Bonon. eſt *etiam*; in Regio *ẽm*; in Taurinenſi *&*; in editis eſt *enim*, pro *etiam*. Hæc Lactantius meliùs quàm ſuprà lib. 7. cap. 20. ubi contrarium docuit.

Lin. 1. *Eos quoque.*] Editi, *Eoſque.*

Lin. 2. *Damnati & æternis.*] At in edit. *damnet æterniſque.*

Lin. 3. *Supplicia.*] Non extat in editis.

CAPUT LXXIII. *ſeu* EPILOGUS.

Alias 12.

Spes ſalutis in Dei Religione & Cultu.

QUARE quum hæc omnia vera & certa ſint, Prophetarum omnium conſonâ adnuntiatione prædicta, quum eadem Triſmegiſtus, eadem Hyſtaſpes, eadem Sibyllæ cecinerint, dubitari non poteſt, quin ſpes omnis vitæ ac ſalutis in ſolâ Dei Religione ſit poſita. Itaque niſi homo Chriſtum ſuſceperit, quem Deus ad liberationem miſit atque miſſurus eſt, niſi ſummum Deum per eum cognoverit, niſi mandata ejus legemque ſervaverit, in eas incidet pœnas, de quibus locuti ſumus. Proindè fragilia contemnenda ſunt, ut ſolida conſequamur; ſpernenda terrena, ut cœleſtibus honoremur; temporalia fugienda, ut ad æterna veniamus. Erudiat ſe quiſque ad juſtitiam, formet ad continentiam, præparet ad agonem, inſtruat ad virtutem; ut ſi fortè adverſarius indixerit bellum, nullâ vi, nullo terrore, nullis cruciatibus à recto & bono divellatur: non ſe ſubſternat inſenſibilibus figmentis; ſed verum & ſolum Deum rectus agnoſcat: abjiciat voluptates, quarum illecebris anima ſublimis deprimitur ad terram: teneat innocentiam, proſit quamplurimis, incorruptibiles ſibi theſauros bonis operibus acquirat, ut poſſit, Deo judice, pro virtutis ſuæ meritis, vel coronam fidei, vel præmium immortalitatis adipiſci.

Lib. 7. Inſt. c. ult.

Lin. 1. *Hæc omnia vera, &c.*] Sed in MS. Reg. & ed. *Hæc omnia vera; omnium conſonâ adminiſtratione prædicta.* Legitur *conſonâ* in omnibus editis & MSS. præter Taur. in quo eſt *conſonanti*; in eodem & in Bonon. *adnunciatione.*

Lin. 3. *Hyſtaſpes.*] Sic Taur. & Bon. MSS.

Ibidem. *Cecinerint.*] Ità Taur. Bonon. At edit. *concinuerint.*

Ibidem. *Quin ſpes.*] Sic Bon. Taur. Sed ed. *curæ ſpes omnes vitæ.*

Lin. 4. *Sit poſita.*] Ità Taur. Reg. ed. Iſ. Cæt. ed. *ſint poſita.* MS. Bon. *ſint poſita.*

Lin. 5. *Chriſtum.*] Non eſt in edit.

Ibidem. *Atque miſſurus eſt.*] Sic Bon. Reg. At multi ed. iſta non habent, ſed *niſi ſummum Deum per eum, qui miſſus eſt, cognoverit.*

Lin. 7. *Legemque.*] MS. Reg. & ed. *legeſque.*

Lin. 9. *Honoremur.*] Ità MSS. ſed editi, *oneremur.*

Lin. 10. *Veniamus.*] MS. Taur. *fugiamus*; quod mox præceſſit.

Ibidem. *Formet.*] Ità MS. Bon. In Taurin. eſt *reformet*; in ed. *firmet.*

Lin. 11. *Præparet ad agonem.*] Deeſt in MS. Taurinenſi.

Lin. 13. *Divellatur.*] MS. Taurin. *depellatur.*

Lin. 14. *Agnoſcat.*] Sic MSS. Taur. & Bon. & ed. Iſ. Alii ed. *cognoſcat.*

Lin. 18. *Immortalitatis.*] MS. Bonon. *immortalis*, mendosè.

Digitized by Google

ADMONITIO
DE
LIBRO LACTANTII
DE
OPIFICIO DEI,
VEL FORMATIONE HOMINIS.

LIBER *de Opificio Dei* eruditus & lectu utiliſſimus eſt, hoc fine ab Autore conſcriptus, ut providentiam Dei ex mirandâ hominis ſtructurâ comprobaret. Partibus abſolvitur duabus; quarum *prima*, corporis humani anatomen Theologicam, *altera*, diſputationem de animâ continet.

Prior pars rursùm duplex.

Primùm enim diluit ea, quæ Epicurei contra providentiam aſſerebant; querebantur hominem nimis imbecillum & fragilem naſci, eumdemque morbis & immaturæ morti eſſe ſubjectum, *cap.* 2. 3. 4.

Deinde ſingula hominis membra inſpicit, & in iis divinæ providentiæ poteſtatem, quanta fuerit, oſtendit *à cap.* 5. *uſque ad* 17.

Reliquis tribus capitibus de animâ diſſerit, tandemque *cap.* 20. apoſtrophe ad Demetrianum inſtitutâ perorat. *Scultetus.*

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII DE OPIFICIO DEI, VEL FORMATIONE HOMINIS, LIBER AD DEMETRIANUM AUDITOREM SUUM.

CAPUT PRIMUM.

Proœmium & adhortatio ad Demetrianum.

QUAM minimè ſim quietus, & in ſummis neceſſitatibus, ex hoc libello poteris exiſtimare; quem ad te rudibus penè verbis, prout ingenii mediocritas tulit, Demetriane, perſcripſi, ut quotidianum ſtudium meum & noſſes, & non deeſſem tibi, præceptor etiamnunc, ſed honeſtioris rei meliorisque doctrinæ. Nam ſi te in litteris, nihil aliud quàm

De Opificio Dei, vel Formatione hominis.] Geminum hunc ad imitationem Platonicam titulum ex Hieronymo, Honorio Auguſtodunenſi, Lactantii veteribus editis, ac plurimis MSS. codicibus reſtituimus. In quibuſdam eſt ſolùm *de Opificio Dei*; in aliis *de Opificio hominis* dumtaxat; in duobus verò recentioribus, uno ſcilicet Oxonienſi, altero Colb. & lib. 2. cap. 9. Div. Inſtit. legitur *Opus mundi ac Opificium Dei.* De omnibus corporis humani partibus optimè etiam diſſerit Theodoretus Serm. 3. & 4. de Providentiâ. Vide prætereà, ſi lubet, Gregor. Nyſſen. de Creat. hominis.

Ad Demetrianum auditorem ſuum.] Hunc

linguam inſtruentibus, auditorem ſatis ſtrenuum præbuiſti: quantò magis in his veris, & ad vitam pertinentibus, docilior eſſe debebis? Apud quem nunc profiteor, nullâ me neceſſitate vel rei, vel temporis impediri, quominùs aliquid excudam, quo philoſophi noſtræ ſectæ, quam tuemur, inſtructiores doctioreſque in poſterùm fiant; quamvis nunc malè audiant, caſtigenturque vulgò, quòd aliter quàm ſapientibus convenit vivant, & vitia ſub obtentu nominis celent, quibus illos aut mederi oportuit, aut ea prorsùs effugere, ut beatum atque incorruptum ſapientiæ nomen vitâ ipſâ cum præceptis congruente præſtarent. Ego tamen, ut nos ipſos ſimul & cæteros inſtruam, nullum laborem recuſo. Neque enim poſſum oblíviſci mei, tum præſertim, cùm maximè opus ſit meminiſſe; ſicut ne tu quidem tui, ut ſpero, & opto. Nam licèt te publicæ rei neceſſitas à veris & juſtis operibus avertat: tamen fieri non poteſt, quin ſubinde in cœlum aſpiciat

——— *Mens ſibi conſcia recti.*

Ego quidem lætor omnia tibi, quæ pro bonis habentur, proſperè fluere; ſed ità, ſi nihil de ſtatu mentis immutent. Vereor enim ne paulatim conſuetudo,

librum Demetriano fuiſſe inſcriptum indicant ipſemet Lactantius infrà initio capp. 1. & 20. ac lib. 2. Div. Inſtitut. cap. 10. poſt medium, & Hieronymus. lib. de Scriptoribus Eccleſiaſticis; nec abludunt omnes fermè editi & plures MSS. non ad *Demetrium*, nec ad *Donatum*, ut cuidam viro erudito viſum eſt.

Pag. 71. lin. 1. *Quàm minimè ſim quietus.*] Quotiès auget *quàm*, eleganter præponitur nominibus ſuperlativis, ut *quàm plurimis* ſive *cùm plurimis*. Cæterùm cùm uſurpatur pro *quantùm*, non memini apud caſtè loquentes Autores jungi niſi poſitivis. Hoc igitur loco dixiſſem, *quàm non ſim quietus*, aut, *quàm nihil mihi ſit quietis*. Eraſmus.

Ibidem. *Et in ſummis neceſſitatibus.*] Monet Eraſmus in quibuſdam codicibus vitiosè legi *etiam*, pro *&*. Quod indicio eſt poſtremam particulam in aliis haberi. Quam hîc requiri indè arguit, quòd non novum ſit hominem in ſummis neceſſitatibus, ſeu perſecutionibus verſatum, minimè quietum eſſe; cùm ſi conjunctio *&* retineatur, ſolùm repetetur quod anteà dictum eſt, hoc ſenſu *& quàm ſim*. Spark.

Itaque reſtituimus, *&*, poſtulante ſenſu, faventibuſque editis Graph. Gymnic. Crat. Iſ: ac MSS. Eraſm. & 1. Colbertino, in quo à primâ manu legitur *&*, lineolâ recentiori ac nigriori atramento ſuperſcriptâ, ſic indicante ſecundâ manu eſſe *etiam*, ut in plurimis MSS. & editis: niſi legere malis cum alio Colbertino *& jam*. In tertio Colb. eſt *et*.

Lin. 4. *Excudam.*] MSS. Regio-Put. & 3. rec. *extundam*; nec malè.

Ibidem. *Noſtra ſecta.*] Eleganter quidem, ſed parùm Theologicè adnotavit Chriſtianos, quòd hunc libellum ferè contexuit ſtylo philoſophico, quemadmodùm Boëthius librum de Conſolatione Philoſophiæ. Sectam autem uſurpavit in bonam partem, quod facit aliquotiès Tertullianus, quum idem apud Græcos ſonet *hæreſis*, quod nobis *ſecta*; & pios appellat ſapientes, pietatem ſapientiam, novam profeſſionem Chriſtianiſmum. *Eraſm.* Sed pullulantibus in Eccleſiâ extraneis dogmatibus, ſectæ nomen odioſum fieri cœpit.

Lin. 6. *Caſtigenturque.*] Caſtigare dixit, non pro emendare, ſed pro corripere, ſive flagellare. *Eraſm.*

Lin. 7. *Illos.*] Deeſt in MS. Bov. idque ſat aptè.

Lin. 12. *Sicut.*] Ità reſtitui ex MSS. optimo Regio-Put. Goth. Em. Merton. Chriſt. 2. Colb. Brun. Bov. & editis Graph. & Cellar. approbante Walchio. In undecim MSS. rec. & omnibus ferè impreſſis erat, *ſic*.

Lin. 14. *In.*] Deeſt in MS. Bov. & rectè.

Lin. 15. *Mens.*] Virg. 1. Æneïd. v. 608.

Lin. 16. *Proſperè fluere.*] Sic apud Ciceronem lib. 1. de Officiis, de Fortitudine. *Atque etiam in rebus proſperis, & ad voluntatem noſtram fluentibus ſuperbiam, faſtidium, arrogantiamque magnoperè fugiamus.*

Digitized by Google

ſuetudo, & jucunditas earum rerum (ſicut fieri ſolet) in animum tuum repat. Ideòque te moneo,

— Et repetens iterùmque monebo; *Virgil. Æneid. 3. v. 436.*

ne oblectamenta iſta terræ, pro magnis aut veris bonis habere te credas; quæ ſunt non tantùm fallacia, quia dubia, verùm etiam inſidioſa, quia dulcia. Nam ille colluctator & adverſarius noſter ſcis quàm ſit aſtutus, & idem ipſe violentus, ſicuti nunc videmus. Is hæc omnia, quæ illicere poſſunt, pro laqueis habet, & quidem tam ſubtilibus, ut oculos mentis effugiant, ne poſſint hominis proviſione vitari. Summa ergò prudentia eſt, pedetentim procedere; quoniam utrobique ſaluti inſidet, & offenſacula pedibus latenter opponit. Itaque res tuas proſperas, in quibus nunc agis, ſuadeo ut pro tuâ virtute aut contemnas, ſi potes, aut non magnoperè mireris. Memento & veri parentis tui, & in quâ civitate nomen dederis, & cujus ordinis fueris. Intelligis profectò quid loquar. Nec enim te ſuperbiæ arguo, cujus in te ne ſuſpicio quidem ulla eſt: ſed ea quæ dico, ad mentem referenda ſunt, non ad corpus, cujus omnis ratio ideò comparata eſt, ut animo tanquàm domino ſerviat, & regatur nutu ejus. Vas eſt quidem corpus quodammodò fictile, quo animus, id eſt homo ipſe verus continetur, & quidem non à Prometheo fictum (ut poëtæ loquuntur,) ſed à ſummo illo rerum conditore atque artifice Deo; cujus divinam providentiam perfectiſſimamque virtutem, nec ſenſu comprehendere, nec verbo enarrare poſſibile eſt.

Tentabo tamen, quoniam corporis & animi facta mentio eſt, utriuſque rationem, quantùm puſillitas intelligentiæ meæ pervidet, explicare. Quod officium hâc de cauſâ maximè ſuſcipiendum puto, quòd M. Tul-

Lin. 2. *Repat.*] Pro *irrepat*, ſimplex pro compoſito, quod Lactantio eſt familiare: itaque perperàm ſubſtitutum *irrepat*, in ſex MSS. rec. & *ſenſim* intruſum in quinque, & ex rec. edit. Expunxi, utpote adverbium inutile, ſiquidem mox præceſſit *paulatim*, quod idem eſt. In MS. Bov. legitur *manum tuam repat*: ſed eſt erratum. Ibi etiam ſublatum eſt *ſenſim*, & rectè.

Lin. 4. *Habere te credas.*] Hîc loci Eraſmus virgulâ cenſoriâ Lactantium notat, quaſi durè hoc dixiſſet; eò quòd *habere te credas*, idem ſonat quod *credere te credas*. At pace tanti viri puto Lactantium communi ſignificatu verbum *habendi* uſurpare, pro *poſſidere*. Sparkius.

Lin. 10. *Procedere.*] Sic ex MSS. optimis & vetuſtiſſimis Bon. & Regio-Put. Bov. aliiſque undecim repoſuimus. In 2. rec. & in vulgatis eſt *incedere*. In 4. MSS. rec. *ambulare*; in 2. aliis rec. verbum deeſt.

Ibidem. *Saluti inſidet.*] Sic legunt MSS. Bonon. Eraſm. Em. & omnes ferè editi: quæ lectio bona eſt, & viris doctis placet. In 21. MSS. & 2. editis eſt *ſaltus inſidet*. In 4. Reg. & Bov. & edit. Graph. *ſaltus incidet*.

Lin. 11. *Offenſacula.*] Pro *offenſa*, verbum inſolitum: hîc activè ſumitur.

Ibidem. *Proſperas.*] Ità emendavi ex MSS. 4. Oxonienſibus & Bov. & editis Crat. Graph. Gymnic. Torneſ. & Walch. In 7. Reg. Clarom. & Brun. 4. Colb. & 7. editis eſt *proprias*. Vide ſeqq. ſed & *proſpera res* apud Ciceronem de Cl. 12.

Lin. 13. *In quâ civitate nomen dederis.*] Id eſt, baptiſmo initiatus fueris. In MSS. 2. Bonon. 2. Reg. rec. Tax. 2. Colb. & Baluz. *in quam civitatem*.

Lin. 18. *Vas eſt quidem corpus quodammodò, &c.*] Ità MSS. Bov. alii verò legunt *Vas eſt enim quodammodò fictile*, ſed minùs benè.

Lin. 20. *Poëtæ.*] Ovid. init. Metam. Horat. carm. 1. Ode 16. Propert. 3. Eleg. 3. Heſiod. in Ergis. Vide lib. 2. Divin. Inſtitut. cap. 11.

Lin. 24. *Puſillitas.*] Vox parùm trita apud probatos autores.

lius, vir ingenii ſingularis, in quarto de Republicâ libro, cùm id facere tentaſſet, nihil prorſùs effecit; nam materiam latè patentem anguſtis finibus terminavit, leviter ſumma quæque decerpens. Ac ne ulla eſſet excuſatio, cur eum locum non fuerit executus, ipſe teſtatus eſt, nec voluntatem ſibi defuiſſe, nec curam. In libro enim de legibus primo, cùm hoc idem ſummatim ſtringeret, ſic ait: » Hunc locum ſatis (ut » mihi videtur) in iis libris, quos legiſtis, expreſſit Scipio. « Poſteà tamen in libro de Naturâ deorum ſecundo, hoc idem latiùs exequi conatus eſt. Sed quoniam ne ibi quidem ſatis expreſſit, aggrediar hoc munus, & ſumam mihi audacter explicandum, quod homo diſertiſſimus penè omiſit intactum. Forſitan reprehendas, quòd in rebus obſcuris coner aliquid diſputare; cùm videas tantâ temeritate homines extitiſſe, qui vulgò philoſophi nominantur, ut ea, quæ abſtruſa prorſùs atque abdita Deus eſſe voluit, ſcrutarentur, ac naturam rerum cœleſtium terrenarumque conquirerent, quæ à nobis longè remotæ, neque oculis contrectari, neque tangi manu, neque percipi ſenſibus poſſunt: & tamen de illarum omnium ratione ſic diſputant, ut ea, quæ afferunt, probata & cognita videri velint. Quid eſt tandem, cur nobis invidioſum quiſquam putet, ſi rationem corporis noſtri diſpicere & contemplari velimus? Quæ planè obſcura non eſt; quia ex ipſis membrorum officiis, & uſibus partium ſingularum, quantâ vi providentiæ quidque factum ſit, intelligere nobis licet.

Leg. lib. 1. cap. 9. cap. 54.

Lin. 1. *De Republicâ libro.*] Hic liber intercidit; quem Platonem imitatus ſcripſerat Cicero. At idem argumentum cum Lactantio tractant Baſilius magnus & Ambroſius in Exameron, & Theodoretus Cyri Epiſcopus in libris de Providentiâ; atque ultimis temporibus, Granatenſis in Cathechiſmo, & Illuſtriſſ. Fenellonius archiep. Cameracenſis in eximio de Exiſtentiâ Dei Libello Gallico.

Lin. 2. *Nihil prorsùs effecit; nam.*] Sic repoſui ex MSS. 2. Bon. 2. Reg. Tax. 2. Colb. Baluz. & Clarom. in marg. Illa verò abſunt à 16. MSS. In omnibus ferè vulgatis, pro *nam*, eſt *&*.

Lin. 3. *Leviter ſumma quæque decerpens.*] Ità vulgati MS. & editi: at MS. Bov. legit, *leviter ſummatim quæque decerpens.*

Lin. 7. *Scipio.*] Hic, teſte Cicerone lib. 1. de Legibus cap. 6. ſcripſerat ſex libros de Republicâ optimâ.

Lin. 15. *Oculis contrectari.*] Proba omnium editorum & MSS. lectio, ſi unum excipias Bononienſem, in quo legitur *contueri*, & editionem Cellarii, in quâ repoſuit *conluſtrari*, ſine ullâ Manuſcriptorum autoritate. At contra hanc correctionem, ſeu potiùs depravationem, inſurrexit erud. Heumannus, oſtenditque ex variis priſcorum Autorum locis, videlicet Taciti lib. 3. Annal. cap. 12. Ovidii Metamorph. l. 6. fab. 7. Auguſtin. epiſt. 3. Greg. Nazianz. Orat. 1. Theolog. Cicer. Quæſt. Tuſcul. lib. 3. Chryſoſtomi Homil. 3. ad pop. Antioch. probum eſſe, imò elegans hoc dicendi genus. Sed & nonmodò Latinis & Græcis acceptum eſt; verùm etiam nos Galli dicimus, *Faire toucher une choſe au doigt & à l'œil.* Sed & idem loquendi modus eſt Lactantii Divin. Inſtitut. lib. 5. cap. 21. ante finem. Vide notâ ibi.

Lin. 17. *Afferunt.*] Sic reſtitui ex veter. edit. & Cellar. cunct. MSS. præter recentes duos Colb. 1. Brun. & Bov. in quibus legitur *aſſerunt*, ſicut & in rec. editis.

Lin. 19. *Diſpicere.*] Ità repoſui ex MSS. 2. Bonon. Tax. 2. Colb. 1. Reg. faventibus Reg. Put. itemque alio Regio, in quibus eſt *deſpicere*. In recentioribus undecim, ſicut & in editis, eſt *inſpicere*.

Lin. 21. *Quidque factum ſit.*] Concinna lectio, quàm reſtitui ex editis quinque & MSS. 2. Bonon. 2. Reg. Tax. Pen. Cauc. Ult. 4. Colbert. Baluz. Clarom. Brun. accedentibus Regio-Puteano, Goth. & Em. in quibus legitur *quidquid factum ſit*. In rec. 4. Reg. 2. Colbert. Marm. & editis octo *quiſque factus ſit*.

Digitized by Google

CAPUT II.

De generatione belluarum & hominis.

DEDIT enim homini artifex ille noſter ac parens Deus ſenſum atque rationem; ut ex eo appareret nos ab eo eſſe generatos, quia ipſe intelligentia, ipſe ſenſus ac ratio eſt. Cæteris animantibus quoniam rationalem iſtam vim non attribuit, quemadmodùm tamen vita eorum tutior eſſet, antè providit. Omnes enim ſuis ex ſe pilis texit, quò faciliùs poſſent vim pruinarum ac frigorum ſuſtinere. Singulis autem generibus, ad propulſandos impetus externos, ſua propria munimenta conſtituit; ut aut naturalibus telis repugnent fortioribus, aut quæ ſunt imbecilliora, ſubtrahant ſe periculis pernicitate fugiendi, aut quæ ſimul, & viribus, & celeritate indigent, aſtu ſe protegant, aut latibulis ſepiant. Itaque alia eorum, vel plumis levibus in ſublime ſuſpenſa ſunt, vel ſuffulta ungulis, vel inſtructa cornibus; quibuſdam in ore arma ſunt dentes, aut in pedibus adunci ungues; nullique munimentum ad tutelam ſui deeſt. *Vide infrà cap. 6.* *Anacreon. Od. 2.*

Si qua verò in prædam majoribus cedunt, ne tamen ſtirps eorum funditùs interiret, aut in eâ ſunt relegata regione, ubi majora eſſe non poſſunt; aut acceperunt uberem generandi fœcunditatem, ut & belliis, quæ ſanguine aluntur, victus ſuppeteret ex illis, & illatam tamen cladem, ad conſervationem generis, multitudo ipſa ſuperaret. Hominem autem, ratione conceſſâ, & virtute ſentiendi atque eloquendi datâ, eorum, quæ cæteris animantibus attributa ſunt, fecit expertem, quia ſapientia reddere poterat, quæ illi naturæ conditio denegaſſet, ſtatuit nudum, & inermem, quia & ingenio poterat armari, & ratione veſtiri.

Lin. 1. *Dedit.*] Caput iſtud cum ſequenti totum eſt contra Lucretium, qui naturam in faciendo homine iniquitatis inſimulat.

Lin. 4. *Rationalem iſtam vim.*] Ità legitur in novem editis, & in vet. ac opt. MSS. Reg. Put. Cauc. & Eraſm. eamque lectionem probant Gallæus & Walchius. In 15. rec. & vulgatis ſeptem eſt *vitam*; in uno Lipſienſ. & Bov. *rationabilem iſtam vitam.*

Lin. 5. *Antè providit.*] Doctiſſ. Francius, pro *antè*, ſuſpicabatur legendum eſſe, *aptè.*

Ibidem. *Omnes enim ſuis ex ſe pilis texit.*] Sic habent vet. & opt. MSS. Bonon. & Cauc. ac editi Graph. Crat. Spark. quod Eraſmus probat: *pilis*, qui cum ipſis animalibus naſcuntur. In 21. MSS. & in 9. editis, *pellibus*; in Em. & Bov. *ex ſuis pellibus texit.* Duriùs hîc uſus eſt pronomine reciproco; neque enim *ſe* refertur ad Deum, ſed ad animantes. Deindè non omne animal tectum eſt pilis, aut etiam pellibus; quædam enim muniuntur teſtâ, ut oſtrea & teſtudines; quædam conchâ, quædam corio, alia ſquammis, alia pennis, alia ſetis, alia ſpinis, alia aculeis, alia villis, alia cruſtis, alia laminis. Hæc copiosè tractantur ab Ariſtotel. 4. de part. anim. cap. 10. Plin. præfat. 7. & Greg. Nyſſen. de hominis Opificio c. 7.

Lin. 6. *Vim pruinarum ac frigorum ſuſtinere.*] Sic repoſui ex veterrimis & optimis MSS. 2. Bonon. Regio-Put. 3. al. Reg. 4. Colbert. Baluz. Clarom. Tax. Pen. Brun. & Bov. In rec. tamen 3. Reg. 2. Colb. & in vulgatis, *vim pruinarum ac frigora ſuſtinere.* Aſt apud Ciceronem eſt *frigoris vis.*

Lin. 16. *In eâ ſunt relegata regione.*] Ità multi MSS. & editi. Et ità alibi Lactantius utitur ſexto caſu pro quarto, & contrà. Nonnulli habent *religata regione*; quidam *religata religione*, ut MS. Bov. ſed malè.

Digitized by Google

Ea verò ipſa, quæ mutis data, & homini denegata ſunt, quàm mirabiliter homini ad pulcritudinem faciant, exprimi non poteſt. Nam ſi in homine ferinos dentes, aut cornua, aut ungues, aut ungulas, aut caudam, aut varii coloris pilos addidiſſet; quis non ſentiat quàm turpe animal eſſet futurum, ſicut muta, ſi nuda & inermia fingerentur? Quibus ſi detrahas, vel naturalem ſui corporis veſtem, vel ea quibus ex ſe armantur, nec ſpecioſa poterunt eſſe, nec tuta; ut mirabiliter, ſi utilitatem cogites, inſtructa, ſi ſpeciem, ornata videantur: adeò miro modo conſentit utilitas cum decore.

Hominem verò, quem æternum animal atque immortale fingebat, non forinſecùs, ut cætera, ſed interiùs armavit; nec munimentum ejus in corpore, ſed in animo poſuit: quoniam ſupervacuum fuit, cum illi, quod erat maximum, tribuiſſet, corporalibus eum tegere munimentis; cum præſertim pulcritudinem humani corporis impedirent. Undè ego philoſophorum, qui Epicurum ſequuntur, amentiam ſoleo mirari, qui naturæ opera reprehendunt, ut oſtendant, nullâ providentiâ inſtructum eſſe ac regi mundum; ſed originem rerum inſecabilibus ac ſolidis corporibus aſſignant, quorum fortuitis concurſionibus univerſa naſcantur, & nata ſint. Prætereo quæ ad ipſum mundum pertinentia vitio dant, in quo ridiculè inſaniunt; id ſumo, quod ad rem, de quâ nunc agimus, pertinet.

Lin. 3. *Si in homine.*] Itâ reſtitui ex vetuſtiſſimis & optimis MSS. 2. Bonon. Reg. Put. aliiſque 2. Reg. Tax. 2. Colb. Baluz. In undecim rec. & in editis eſt, *ſi homini.*

Lin. 4. *Quis non ſentiat.*] Sic repoſui ex omnibus MSS. & vet. editis. Rom. Gymnic. Graph. In undecim recentioribus editis legitur, *ſentit.* Prior lectio Lactantiana recta eſt.

Lin. 10. *Quem.*] Ità reſcribendum eſt, teſte Heumanno ex editionibus 1472. 1478. 1513. & 1515. in aliis legitur *quoniam*, quod minùs benè videtur.

Lin. 15. *Philoſophorum.*] Scilicet Leucippi & Democriti, quos ſequutus eſt Epicurus, atque Lucretii qui ſequutus eſt Epicurum.

Lin. 17. *Inſecabilibus, &c.*] Scilicet, atomis.

Lin. 18. *Naſcantur & nata ſint.*] Sic, idque optimè MSS. Bov. atque editiones 1472. 1476. 1478.

Lin. 19. *Quæ ad ipſum mundum pertinentia.*] Ità cum omnibus ferè editis, MSS. 2. Bonon. Regio-Put. Tax. Ultr. Em. Clarom. à primâ manu. At Eraſmus in MSS. codice à ſe viſo legit, *ad ipſum mundum pertinentia*, deleto *quæ*. In ſex verò Colbertinis, Marm. Brun. ac in editis tribus deeſt *pertinentia.*

CAPUT III.

De conditione pecudum & hominis.

QUERUNTUR, hominem nimis imbecillum & fragilem naſci, quàm cætera animalia naſcuntur; quæ ut ſunt edita ex utero, protinùs in

Lin. 1. *Queruntur hominem nimis imbecillum & fragilem naſci.*] Scilicet Lucret. 5. ſub initium, Plin. præfat. 7. immeritò tamen & fatuè, ut ait Ariſtoteles 4. de part. cap. 10. Senec. 4. de Beneſ. cap. 18. Gal. 1. cap. 2. & ſeqq. Plutarch. de Fortunâ, Baſil. Homil. 10. in Hexameron. Gregor. Nyſſ. de hominis Opificio. *Iſæus.*

Ibidem. *Nimis imbecillum... quàm cætera animalia.*] Id eſt, præ cæteris animalibus,

pedes ſuos erigi, & geſtire diſcurſibus, ſtatimque aëri tolerando idonea eſſe, quòd in lucem naturalibus indumentis munita proceſſerint: hominem contrà, nudum, & inermem, tanquàm ex naufragio in hujus vitæ miſerias projici & expelli; qui neque movere ſe loco, ubi effuſus eſt, poſſit, nec alimentum lactis appetere, nec injuriam temporis ferre; itaque naturam, non matrem eſſe humani generis, ſed novercam, quæ cum mutis tam liberaliter ſe geſſerit, hominem verò ſic effuderit, ut inops, & infirmus, & omni auxilio indigens, nihil aliud poſſit, quàm fragilitatis ſuæ conditionem ploratu ac fletibus ſuis ominari: ſcilicèt,

Cui tantùm in vitâ reſtet tranſire malorum. Lucret. ſ. de Nat. rer.

Quæ cùm dicunt, vehementer ſapere creduntur, propterea quòd unuſquiſque inconſideratè ſuæ conditioni ingratus eſt: ego verò illos nunquam tam deſipere contendo, quàm cùm hæc loquuntur. Conſiderans enim conditionem rerum, intelligo nihil fieri aliter debuiſſe, ut non dicam, potuiſſe, quia Deus poteſt omnia; ſed neceſſe eſt, ut providentiſſima illa majeſtas id effecerit, quod erat melius & rectius.

Libet igitur interrogare iſtos divinorum operum reprehenſores, quid in homine deeſſe, quia imbecillior naſcitur, credant? Num idcircò minùs educentur homines? num minùs ad ſummum robur ætatis provehantur; num imbecillitas aut incrementum impediat, aut ſalutem? quoniam quæ deſunt, ratio dependit. At hominis, inquiunt, educatio maximis laboribus conſtat: pecudum ſcilicèt conditio melior, quòd hæ omnes, cùm fœtum ediderint, non niſi paſtûs ſui curam gerunt; ex quo efficitur, ut uberibus ſuâ ſponte diſtentis, alimentum lactis fœtibus miniſtretur, & id cogente naturâ, ſine matrum ſollicitudine appetant. Quid aves, quarum ratio diverſa eſt, nonne maximos ſuſcipiunt in

formâ loquendi inuſitatâ, quam vix apud ullum Autorem reperies.

Lin. 2. *Hominem contrà, nudum, &c.*] Tertullianus de Carne Chriſti: *Horres utique infantem cum ſuis impedimentis profuſum & oblitum.* Seneca ad Marciam: *Quid eſt homo? imbecillum corpus & fragile, nudum, & ſuâpte naturâ inerme.* Pricæus.

Lin. 7. *Tam liberaliter ſe geſſerit.*] Abeſt *ſe* à MSS. 7. Reg. 6. Colbert. Clarom. Chriſt. Merton. & editis Rom. 1470. & Graph.

Lin. 9. *Suis.*] Abeſt à MSS. teſte Heuman. Abeſt etiam à MS. Bov. quod rectius videtur.

Lin. 13. *Nunquam tam deſipere.*] Sic reſtitui ex MSS. 4. Reg. Bonon. Cauc. 2. Colb. bonæ notæ, Baluz. Eaque (ut opinior) genuina eſt Lactantii lectio, qui non uno in loco voculâ *tam* utitur cum verbo. Sic Divinar. Inſtitut. lib. 1. cap. 7. *Tam non multùm à mutis animalibus differentes.*

Lin. 14. *Debuiſſe.*] Poſt hanc vocem, expunxi *quàm factum eſt*, ut gloſſema inutile, quod abeſt à melioribus MSS. 14. & à vet. editis Rom. Graph. & Cellar.

Lin. 16. *Ut providentiſſima illa majeſtas.*] Sic repoſui ex decem antiquioribus & potioribus MSS. In Pen. eſt *prudentiſſima*; in 7. eſt *quod illa*, quæ voces in 5. deſunt.

Lin. 19. *Provehantur.*] In MS. Bov. *provehentur.*

Lin. 21. *Dependit.*] Ità MSS. 5. Reg. Goth. Torneſ. Colomeſ. Balliol. Em. Cant. 4. Colb. Lipſ. Clarom. Brun. & edit. Rom. 1470. Crat. in marg. & Graph. id eſt, *rependit*, quod eſt in Regio-Put. ſeu *compenſat*, ut in edit. Betul. In 3. Reg. 2. Colb. Baluz. & in novem vulgatis *deprehendit*, vitiosè; *reprehendit*, adhuc pejùs in Marm.

Lin. 23. *Gerunt.*] In MS. Bov. *Gerant.*

Lin. 25. *Sine matrum ſollicitudine.*] Sic legunt MSS. Regio-Put. 2. al. Reg. Bonon. 2. Colb. Eraſm. Baluz. Cauc. Lipſ. & cunctì ferè editi. Abeſt *matrum* à decem MSS. rec. & edit. Rom. 1470.

Digitized by Google

educando labores? ut interdùm aliquid humanæ intelligentiæ habere videantur: nidos enim, aut luto ædificant, aut virgultis & frondibus conſtruunt; & ciborum expertes incubant ovis; & quoniam fœtus de ſuis corporibus alere datum non eſt, cibos convehunt, & totos dies in hujuſmodi diſcurſatione conſumunt, noctibus verò defendunt, fovent, protegunt. Quid ampliùs facere homines poſſunt? niſi hoc ſolum fortaſſe, quòd non expellunt adultos, ſed perpetuâ neceſſitudine ac vinculo caritatis adjunctos habent. Quid, quòd avium fœtus multo fragilior eſt, quàm hominis: quia non materno corpore ipſum animal edunt; ſed quod materni corporis fotu & calore tepefactum, animal efficiat, quod tamen cùm ſpiritu fuerit animatum, id verò implume ac tenerum, non modò volandi, ſed ambulandi quoque uſu caret. Non ergò ineptiſſimus ſit, ſi quis putet malè cum volucribus egiſſe naturam, primùm quòd bis naſcuntur; deindè, quòd tam infirmæ, ut ſint quæſitis per laborem cibis à parentibus nutriendæ. Sed illi fortiora eligunt, imbecilliora prætereunt.

Quæro igitur ab iis, qui conditionem pecudum ſuæ præferunt, quid eligant, ſi Deus his deferat optionem; utrùm malint humanam ſapientiam cum imbecillitate, an pecudum firmitatem cum illarum naturâ? Scilicèt non tam pecudes ſunt, ut non malint vel fragiliorem multò, quàm nunc eſt, dummodò humanam, quàm illam irrationabilem firmitatem. Séd videlicèt prudentes viri, neque hominis rationem volunt cum fragilitate, neque mutorum firmitatem ſine ratione. Quod nihil eſt tam repugnans, tamque contrarium, quòd unumquodque animal, aut ratio inſtruat neceſſe eſt, aut conditio naturæ. Si naturalibus munimen-

Lin. 3. *Et ciborum.*] In MS. Bov. *Etiam ciborum.*

Lin. 5. *Diſcurſatione.*] Ità repoſui ex omnibus ferè MSS. codicibus & vet. editis Rom. Gymn. Graph. Torneſ. Betul. necnon Cellar. & Walch. Et rectè, ut puto. Vide infrà ad finem hujuſce Capitis, *avium per aërem libera diſcurſatio.* In MS. 1. Colb. rec. & 9. editis eſt *diſcurſione;* in 1. Reg. *conlatione.*

Lin. 9. *Quia non materno corpore.*] Hæc duo extrema vocabula abſunt à MSS. 1. Bon. Cauc. & vulgatis quinque: extant autem in cæteris maximo numero, tum MSS. tum editis.

Lin. 10. *Fotu.*] In quibuſdam rec. MSS. & vulgatis eſt *fœtu*, corruptè.

Lin. 11. *Id verò implume ac tenerum.*] Hæc verba Gloſſema videntur Heumanno; ac rectè.

Lin. 12. *Non ergò.*] Ità MSS. 5. Reg. 4. Colbert. Baluz. Marm. Clarom. Lipſ. Brun. Bov. edit. Rom. 1470. 1474. Graph. Cellar. Walch. In 1. Colb. rec. & novem editis eſt *Num ergò.*

Lin. 14. *Tam infirmæ.*] Adde *Naſcuntur.*

Lin. 17. *Igitur.*] In MS. Bov. *ergò*; ac ferè ſemper, ubi in editis eſt *igitur*, MS. Bov. legit *ergò.*

Lin. 18. *Utrùm malint humanam ſapientiam.*] Sic veteres editi & MSS. præter 1. Bonon. & 1. Colb. ac rec. edit. quibus eſt *humanamne ſapientiam.*

Lin. 19. *Cum illarum naturâ.*] Irrationali ſcilicèt. In MSS. 6. rec. & edit. 2. Rom. eſt *illorum;* in 1. Colb. *eorum.* Expunxi ſpuria quatuor vocabula, *Quid optant, quid eligunt?* quæ abſunt à 26. MSS. & à vet. editis. At extant in uno Bononienſi, & in 5. rec. vulgatis.

Lin. 20. *Scilicèt.*] Hîc ſumitur, pro *certè.*

Lin. 21. *Quàm illam.*] In MS. Bov. *quàm vel illam.*

Lin. 23. *Quòd.*] Ità omnes MSS. & antiquiores editi. Rectiùs forſan *quo*, ut in editis Graph. & Crat. Plerique editi, *Quare.*

Lin. 24. *Quod unumquodque animal.*] MSS. 5. rec. & edd. 2. rec. *ſed unumquodque animal.* MSS. 2. rec. Colb. *ut.*

Lin. 25. *Si.*] In MS. Bov. *Etſi.*

Digitized by Google

tis inſtruatur, ſupervacua ratio eſt. Quid enim excogitabit? quid faciet? aut quid molietur? aut in quo lumen illud ingenii oſtendet, cùm ea, quæ poſſunt eſſe rationis, ultrò natura concedat? Si autem ratione ſit præditum, quid opus erit ſepimentis corporis? cùm ſemel conceſſa ratio naturæ munus poſſit implere: quæ quidem tantùm valet ad ornandum tuendumque hominem, ut nihil potuerit majus ac melius à Deo dari. Denique cùm & corporis non magni homo, & exiguarum virium, & valetudinis ſit infirmæ, tamen quoniam id, quod eſt majus accepit, & inſtructior eſt cæteris animalibus, & ornatior. Nam cùm fragilis imbeciliſque naſcatur, tamen & à mutis omnibus tutus eſt, & ea omnia, quæ firmiora naſcuntur, etiamſi vim cœli fortiter patiuntur, ab homine tamen tuta eſſe non poſſunt. Ita fit, ut plus homini conferat ratio, quàm natura mutis; quoniam in illis, neque magnitudo virium, neque firmitas corporis efficere poteſt, quominùs aut opprimantur à nobis, aut noſtræ ſubjecta ſint poteſtati.

Poteſtne igitur aliquis, cùm videat etiam boves lucas, aut equos, cum immaniſſimis etiam corporibus ac viribus ſervire homini, queri de opifice rerum Deo, quòd modicas vires, quòd parvum corpus acceperit? nec beneficia in ſe divina pro merito æſtimat, quod eſt ingrati, aut (ut veriùs loquamur) inſani. Plato, ut hos, credo, ingratos refelleret, naturæ gratias egit, quòd homo natus eſſet. Quod & ipſum quale ſit, non eſt hujus materiæ ponderare. Quantò meliùs, & ſaniùs, qui ſentit conditionem hominis eſſe meliorem, quàm iſti, qui ſe pecudes natos eſſe maluerunt. Quos ſi Deus in ea fortè converterit animalia, quorum ſortem præferunt ſuæ, jam profectò cupiant remigrare, magniſque clamoribus conditionem priſtinam flagitent; quia non eſt tanti robur ac firmitas corporis, ut officio linguæ careas, aut

Lin. 16. *Boves lucas.*] Sic MSS. 1. Bonon. antiq. Reg. Put. & 2. alii Reg. 2. Vatic. Cauc. 1. Colb. Ultr. Pen. Nav. Vict. Goth. Gat. Em. Brun. Clarom. à 1ª. manu, edit. Antverp. 1570. Torneſ. Soubron. 2. Pariſ. Spark. Cellar. Vera lectio, quæ placuit Cujacio & Petro Ciaconio. Et ità legitur ſemel & iterùm apud Lucretium lib. 5. paulò antè finem, qui ab Autore noſtro confutatur. Elephantes autem vocantur *boves luca*, eò quòd primùm in Lucaniâ fuiſſent viſi, teſte Varrone de LL. lib. 6. *Luca bos, elephas.* Quod alii non intelligentes, *lucas* mutarunt, in *vaccas* ut factum eſt in 3. Reg. 3. Vatic. 3. Colbert. 1. Sorbon. 1. Clarom. à ſecundâ manu, in ed. Rom. 1468. 1470. Ald. Pariſ. 1525. Crat. Faſitel. Thomaſ. In 1. Vatic. eſt *Lucanos;* in 1. al. Vatic. & 1. Colb. *lucos;* in Lipſ. *lupos;* in Cant. Torneſ. Marm. *equos;* in 5. rec. *equos, lupos, vaccas.* Sed quæ horum omnium immaniſſima corpora? aut quandò ſerviunt lupi? Ità Lucret.

Inde boves lucas turrito corpore tetros
Anguimanos belli docuerant volucra Pœni.

Lin. 17. *Etiam.*] Addidi ex MS. Bov.

Lin. 19. *Acceperit.*] Ità reſtitui ex veteribus editis & omnibus MSS. præter Reg. rec. in quo eſt *accepit.*

Lin. 20. *Plato.*] Quem ob hoc ipſum exagitat Lactantius lib. 3. cap. 19. contenditque, *nunquam quidquam dictum eſſe in rebus humanis delirius.*

Ibidem. *Plato.*] In quinque MSS. rec. & nonnullis editis præmittitur *Meliùs igitur*, quod mox ſequitur; & deſideratur in cæteris MSS. & vetuſtior. editis cum Cellar. & Walch.

Lin. 21. *Quod &*, uſque ad *ponderare.*] Hæc deſunt in MS. Bov.

Lin. 23. *Sentit.*] MS. Bov. *ſenſit*, & ità etiam Heumannus.

Lin. 24. *Maluerunt.*] Ità omnes MSS. & vet. editi. In vulgatis octo eſt *maluerint.*

Lin. 25. *Cupiant.*] MS. Bov. *cupient.*

Digitized by Google

avium per aërem libera diſcurſatio, ut manibus indigeas: plus enim manus præſtant, quàm levitas uſuſque pennarum, plus lingua, quàm totius corporis fortitudo. Quæ igitur amentia eſt, ea præferre, quæ, ſi data ſint, accipere detrectes?

CAPUT IV.

De imbecillitate hominis.

IDEM queruntur, hominem morbis & immaturæ morti eſſe ſubjectum. Indignantur videlicèt, non deos ſe eſſe natos. Minimè, inquiunt: ſed ex hoc oſtendimus, hominem nullâ providentiâ eſſe factum, quòd aliter fieri debuit. Quid ſi oſtendero, id ipſum magnâ ratione proviſum eſſe, ut morbis vexari poſſet, & vita ſæpè in medio curſûs ſui ſpatio rumperetur? Cùm enim Deus animal, quod fecerat, ſuâ ſponte ad mortem tranſire cognoviſſet, ut mortem ipſam, quæ eſt diſſolutio naturæ, capere poſſet, dedit ei fragilitatem, quæ morti aditum ad diſſolvendum animal inveniret. Nam ſi ejus roboris fieret, ut ad eum morbus & ægritudo adire non poſſet, ne mors quidem poſſet, quoniam mors ſequela morborum eſt. Immatura verò mors quomodò abeſſet ab eo, cui eſſet conſtituta matura? Nempè nullum hominem mori volunt, niſi cùm centeſimum ætatis compleverit annum. Quomodò illis in tantâ repugnantiâ rerum ratio poterit conſtare? Ut enim ante annos centum mori quiſque non poſſit, aliquid illi roboris, quod ſit immortale, tribuendum eſt. Quo conceſſo, neceſſe eſt conditionem mortis excludi. Id autem ipſum cujuſmodi poteſt eſſe, quod hominem contra morbos & ictus extraneos ſolidum atque inexpugnabilem faciat? Cùm enim conſtet ex oſſibus, & nervis, & viſceribus, & ſanguine, quid horum poteſt eſſe tam firmum, ut fragilitatem repellat ac mortem? Ut igitur homo indiſſolubilis ſit ante id tempus, quod illi putant oportuiſſe conſtitui, ex quâ ei materiâ corpus attribuent? Fragilia ſunt omnia, quæ videri, ac tangi poſſunt. Supereſt, ut aliquid ex cœlo petant, quoniam in terrâ nihil eſt, quod non ſit infirmum.

Cùm ergò homo ſic formandus eſſet à Deo, ut mortalis eſſet aliquandò, res ipſa exigebat, ut terreno & fragili corpore fingeretur. Neceſſe eſt

Lin. 1. *Hominem morbis ſubjectum.*] In 8. MSS. *homines mortis ſubjectos.*

Lin. 4. *Quid ſi oſtendero.*] MSS. 2. Reg. 2. Colb. & Brun. *Quid ſi oſtendo.*

Lin. 5. *Vita ſæpè in medio.*] MS. Bov. *vita ſua in medio.*

Lin. 9. *Ad.*] Deeſt in Bov.

Lin. 12. *Matura.*] Itâ MSS. Torneſ. Eraſm. Cauc. cum editis Graph. Crat. Betul. Thomaſ. & Spark. Quæ lectio optimè refertur ad illud, *immatura mors*, quod proximè præcedit. In 21. MSS. & 5. excuſis *natura*, corruptè. Hæc vox deeſt in tribus Oxonienſibus.

Lin. 20. *Quid horum.*] Sic repoſuimus ex omnibus MSS. & vulgatis, præter Clarom. & edd. tres in quibus eſt, *quod.*

Lin. 25. *Aliquandò.*] Poſt *aliquandò*, MSS. 2. Bonon. Tax. Bodl. 2. Reg. rec. 2. Colb. Clarom. in marg. & edit. 1472. 1478. & 1497. Trid. Florent. & Iſ. addunt, *& per ſe ipſum mobilis ſemper*, quæ in cæteris deſunt, quæ verba ſunt gloſſema.

Digitized by Google

eſt igitur, ut mortem recipiat quandòlibet, quoniam corporalis eſt; corpus enim quodlibet ſolubile atque mortale eſt. Stultiſſimi ergò, qui de morte immaturâ queruntur; quoniam naturæ conditio locum illi facit. Ita conſequens erit, ut morbis quoque ſubjectus ſit; neque enim patitur natura, ut abeſſe poſſit infirmitas ab eo corpore, quod aliquandò ſolvendum eſt. Sed putemus fieri poſſe, quemadmodùm volunt, ut homo non eâ conditione naſcatur, quâ morbo morti-ve ſubjectus ſit, niſi peracto ætatis ſuæ ſpatio, ad ultimam proceſſerit ſenectutem. Non igitur vident, ſi ita ſit conſtitutum, quid ſequatur, omni utique cætero tempore mori nullo modo poſſe: ſed, ſi prohiberi ab altero victu poteſt, mori poterit; res igitur exigit, ut homini, qui ante certum diem mori non poteſt, ciborum alimentis, quia ſubtrahi poſſunt, opus non ſit. Si opus cibo non erit, jam non homo ille, ſed Deus fiet. Ergò (ut ſuperiùs dixi) qui de fragilitate hominis queruntur, id potiſſimùm queruntur, quòd non immortales & ſempiterni ſint nati. Nemo, niſi ſenex, mori debet. Nempe ideò mori debet, quia Deus non eſt. Atqui mortalitas non poteſt cum immortalitate conjungi. Si enim mortalis eſt in ſenectute, immortalis eſſe in adoleſcentiâ non poteſt; nec eſt ab eo conditio mortis aliena, qui quandòque moriturus eſt; nec ulla immortalitas eſt, cui ſit terminus conſtitutus. Ita fit, ut & immortalitas excluſa in perpetuum, & ad tempus recepta mortalitas, hominem conſtituat in eâ conditione, ut ſit in quâlibet ætate mortalis.

Quadrat igitur neceſſitas undique, nec debuiſſe aliter fieri, nec fas fuiſſe. Sed iſti rationem ſequentium non vident, quia ſemel erraverunt in ipsâ ſummâ. Exclusâ enim de rebus humanis divinâ providentiâ,

Lin. 2. *Stultiſſimi ergò.*] Ità cum vetuſtioribus editis & Cellar. omnes MSS. præter 2. rec. & al. edit. in quibus additur *ſunt*.

Lin. 5. *Quod aliquandò ſolvendum eſt.*] Sic reſtituimus ex MSS. 5. Reg. 3. Colb. Marm. Lipſ. Goth. Em. Cant. Clarom. & vetuſtioribus editis ac Cellar. in Walch. *ſit;* accedentibus & faventibus 1. Reg. Vict. Nav. 1. Colb. Brun. in quibus eſt *quod aliquandò reſolvendum eſt;* & reſpuunt, *idcircò non ſolidum firmumque natum eſt ut*, quod interjiciunt MSS. 2. Colb. 1. Sorbon. Clarom. in marg. multique editi inter hæc duo verba *quod aliquandò*.

Lin. 9. *Omni utique cætero tempore mori nullo modo poſſe.*] Ità emendavimus ex MSS. Regio-Put. aliiſque 2. Reg. 2. Colbert. Goth. Brun. faventibus MSS. 3. al. Reg. 2. Colbert. Ultr. Em. Marm. in quibus eſt *omni*. Pen. & Clarom. *cætero*: ſed in poſteriore eſt *homini*, ut in 2. Colbert. & Baluz. In 7. MSS. eſt *certo*, corruptè. In 2. Bonon. Tax. & Lipſ. & in pravioribus vulgatis eſt, *hominem utique certo tempore mori nullo modo poſſe;* in Cauc. & 7. excuſis, *hominem utique niſi certo tempore.* Vide ſeq.

Lin. 10. *Si prohiberi ab altero victu poteſt.*] Præter MS. Torn. & 7. edit. rec. in quibus eſt *altore*, ſcripti & edd. omnes habent *altero*. Sic etiam Betulei codex. Optima & genuina lectio. *Altero* enim non refertur ad τὸ *victu*, ut quidam putaverunt. Id eſt, ſi alter impedimento ſit, quominùs victu utatur, aut alimenta ſubtraxerit. Et ſic infrà loquitur Lactantius.

Lin. 13. *Fiet.*] Omnium MSS. eſt ac editorum, præter Thomaſ. Thyſ. Gal. Spark. in quibus eſt *fiat*.

Lin. 14. *Qui de fragilitate hominis queruntur.*] Ità emendavi ex omnibus MSS. & editis præter Gall. qui legit, *homines*.

Lin. 15. *Nemo.*] MSS. ſex rec. totidemque editi addunt *enim*, quod cæteris deeſt. Objectio eſt ex adverſariorum querelis nata, cui Lactantius ſubindè reſpondet.

Lin. 16. *Nempe*, uſque ad *non eſt.*] Deſunt in MS. Bov.

Lin. 23. *Fieri.*] Hoc verbum, quod eſt in omnibus editis præter Cellar. & in 2. MSS. Regiis, deſideratur in cæteris.

Digitized by Google

neceſſariò ſequebatur, ut omnia ſuâ ſponte ſint nata. Hinc invenerunt illas minutorum ſeminum plagas, & concurſiones fortuitas, quia rerum originem non videbant. In quas ſe anguſtias cùm conjeciſſent, jam cogebat eos neceſſitas exiſtimare, animas cum corporibus naſci, & item cum corporibus extingui. Aſſumpſerant enim nihil fieri mente divinâ. Quod ipſum non aliter probare poterant, quàm ſi oſtenderent eſſe aliqua, in quibus videretur providentiæ ratio claudicare. Reprehenderunt igitur ea, in quibus vel maximè divinitatem ſuam providentia mirabiliter expreſſit, ut illa, quæ retuli de morbis & immaturâ morte, cùm debuerint cogitare, his aſſumptis, quid neceſſariò ſequeretur, (ſequuntur autem illa, quæ dixi) ſi morbum non reciperet, neque tectis, neque veſtibus indigeret. Quid enim ventos, aut imbres, aut frigora metueret, quorum vis in eo eſt, ut morbos afferant? Idcircò enim accepit ſapientiam, ut adverſùs nocentia fragilitatem ſuam muniat. Sequatur neceſſe eſt, ut quoniam retinendæ rationis causâ morbos capit, etiam mortem ſemper accipiat; quia is ad quem mors non venit, firmus ſit neceſſe eſt: infirmitas autem habet in ſe mortis conditionem; firmitas verò ubi fuerit, nec ſenectus locum poteſt habere, nec mors, quæ ſequitur ſenectutem.

Præthereà, ſi mors certæ conſtituta eſſet ætati, fieret homo inſolentiſſimus, & humanitate omni careret. Nam ferè jura omnia humanitatis, quibus inter nos cohæremus, ex metu, & conſcientiâ fragilitatis oriuntur. Denique imbecilliora, & timidiora quæque animalia congregantur, ut quoniam viribus tueri ſe nequeunt, multitudine tueantur: fortiora verò ſolitudines appetunt, quoniam robore viribuſque confidunt. Homo quoque ſi eodem modo haberet ad propulſanda pericula ſuppetens

Lin. 2. *Minutorum ſeminum.*] Francius ſuſpicatur legendum eſſe *ſegminum*; id eſt atomorum, de quibus lib. 3. Divin. Inſtitut. cap. 17. & lib. de Irâ Dei cap. 10.

Lin. 8. *Divinitatem ſuam providentia.*] Haud ſecùs legitur in MSS. 5. Reg. vetuſtioribus, Cauc. 5. Colb. Ultr. Em. Cantab. Chriſt. Merton. Marm. Brun. Clarom. à primâ manu, & in cunctis fermè editis. At 2. Bonon. 6. alii, & 3. edit. rec. habent *divinitas ſuam providentiam.* Utraque lectio bona. Nobis firmior & verior viſa eſt prior ſcriptura.

Lin. 9. *Ut illa.*] MS. Bov. *ut ea.*

Lin. 10. *His aſſumptis, quid neceſſariò ſequeretur.*] Scilicet illa providentia. Hæc eſt lectio 2. Bononienſium, 2. al. Reg. Tax. 2. Colb. Baluz. in MS. Regio-Put. *quidem neceſſariò ſequeretur*, malè. Nullus enim tunc phraſis integræ nexus. In 4. al. Reg. 4. Colbert. Em. Cantab. Clarom. Brun. & cunctis fermè vulgatis eſt, *quæ neceſſariò ſequerentur.* In editis Ald. & Pariſ. 1525. *quæ neceſſariò ſequentur.*

Lin. 11. *Si morbum non reciperet, neque veſtibus indigeret . . . aut frigora metueret.*] Sic caſtigavimus ex MSS. Regio-Puteano tribuſque aliis Reg. 4. Colb. Goth. Lipſ. ac vetuſtioribus editis. Hæc enim referuntur ad hominem de quo ſuprà, *ut ſit in quâlibet ætate mortalis*, & mox infrà *accepit ſapientiam . . . muniat; morbos capit, etiam mortem ſemper accipiat.* In recentioribus MSS. 2. Reg. 2. Colbert. Clarom. Baluz. & edit. 4. plurativo numero *reciperent, indigerent, metuerent*; vitiosè.

Lin. 14. *Sequatur neceſſe eſt.*] Phraſis Lactantiana. Sic emendatum ex MSS. & vetuſtioribus editis. *Sequitur neceſſariò*, in vulgaribus libris. *Sed neceſſe eſt ut quoniam* in Clar.

Lin. 16. *Ad quem mors non venit.*] Ità emendavimus ex MSS. 5. Reg. 5. Colb. Goth. Lipſ. Clarom. Em. Cant. Brun. Bov. & vulgatis Rom. 1470. 1474. Parrhaſ. Iſ. Cellar. Walch. In recentiſſimis 2. Reg. 1. Colb. Baluz. & rec. edd. *morbus non venit.* V. ſeq.

Digitized by Google

robur, nec ullius alterius auxilio indigeret, quæ ſocietas eſſet? quæve ratio? quæ humanitas? aut quid eſſet tetrius homine? quid efferacius? quid immanius? Sed quoniam imbecillis eſt, nec per ſe poteſt ſine homine vivere, ſocietatem appetit, ut vita communis & ornatior fiat, & tutior. Vides igitur omnem hominis rationem in eo vel maximè ſtare, quòd nudus fragiliſque naſcitur, quòd morbis afficitur, quòd immaturâ morte multatur. Quæ ſi homini detrahantur, rationem quoque ac ſapientiam detrahi, neceſſe eſt. Sed nimis diù de rebus apertis diſputo, cùm ſit liquidum, nihil ſine providentiâ, nec factum eſſe unquàm, nec fieri potuiſſe. De cujus operibus univerſis, ſi nunc libeat diſputare per ordinem, infinita materia eſt. Sed ego de uno corpore hominis tantùm inſtitui dicere, ut in eo divinæ providentiæ poteſtatem, quanta fuerit, oſtendam his dumtaxat in rebus, quæ ſunt comprehenſibiles & apertæ; nam illa quæ ſunt animæ, nec ſubjici oculis, nec comprehendi queunt. Nunc de ipſo vaſe hominis loquimur, quod videmus.

Lin. 1. *Quave ratio.*] Ità repoſui ex vetuſtioribus editis & MSS. multis, rejectis iis, quæ in recentioribus quinque & in vulgatis novem interſeruntur, *qua reverentia inter ſe? quis ordo?* At in MS. Bov. *qua ſocietas eſſet, qua reverentia, quave ratio, &c.*

Lin. 2. *Quid eſſet tetrius homine.*] Sic 23. MSS. & 6. editi; & apud Ciceronem lib. 2. Officior. n. 77. & lib. 3. n. 36. In cæteris vulgatis & ſeptem MSS. rec. legitur *deterius homine.* Sic infrà in fine capitis 5. *horribile atque tetrum.*

Lin. 3. *Sine homine.*] Supple, *altero aliquo.* Francius.

Lin. 15. *Loquimur, quod videmus.*] Ità reſtitui ex vetuſtioribus tum editis, tum MSS. 4. Reg. 2. Bonon. Tax. Pen. Cauc. Goth. 4. Colb. Baluz. Em. Cant. Brun. At in rec. 2. Reg. 2. Colbert. Clarom. & rec. excuſis eſt, *loquantur.* Thomaſiana editio *loquamur.*

CAPUT V.

De figuris animalium & membris.

IN principio, cùm Deus fingeret animalia, noluit ea in rotundam formæ ſpeciem conglobare atque colligere, ut & moveri ad ambulandum, & flectere ſe in quamlibet partem facilè poſſent: ſed ex ipſâ corporis ſummâ produxit caput; item produxit membra quædam longiùs, quæ vocantur pedes, ut alternis motibus ſolo fixa producerent animal, quò mens tuliſſet, aut quò petendi cibi neceſſitas provocaſſet. Ex ipſo autem vaſculo corporis quatuor fecit extantia: bina poſteriùs, quæ ſunt in omnibus pedes; item bina capiti & collo proxima, quæ varios animantibus uſus præbent. In pecudibus enim ac feris ſunt poſterioribus pe-

Lin. 5. *Producerent animal.*] Sic repoſui ex vetuſtioribus editis & omnibus MSS. codicibus, uno dempto recentiſſimo Colbertino, in quo, ſicut & in vulgatis, eſt *perducerent:* quod idem eſt. Eodem ſenſu *producere*, pro *perducere*, apud Terentium. Nec dubito, quin hæc genuina ſit Lactantii lectio. Eodem ſenſu *producere*, apud Columellam. Quis enim librarius in *producerent*, commutaſſet *perducerent*, vocem omnibus notam.

Lin. 9. *Enim ac feris.*] Deſunt hæc in MS. Bov.

Digitized by Google

des ſimiles, in homine autem manus; quæ non ſunt ad ambulandum; ſed ad faciendum temperandumque ſunt natæ. Eſt & tertium genus, in quo priora illa, neque pedes, neque manus ſunt, ſed alæ, in quibus pennæ per ordinem fixæ volandi exhibent uſum. Ità una fictio diverſas ſpecies & uſus habet. Atque ut ipſam corporis craſſitudinem firmiter comprehenderet, majoribus & brevibus oſſibus invicem colligatis, quaſi carinam compegit, quam nos ſpinam dicimus, eamque noluit ex uno perpetuoque oſſe formare, ne gradiendi flectendique ſe facultatem animal non haberet. Ex ejus parte quaſi mediâ coſtas, id eſt tranſverſa & plana oſſa porrexit in diverſum, quibus clementer curvatis, & in ſe velut in circulum penè conductis, interna viſcera contegantur, ut ea, quæ mollia & minùs valida fieri opus erat, illius ſolidæ cratis amplexu poſſent eſſe munita. In ſummâ verò conſtructionis ejus, quam ſimilem navis carinæ diximus, caput collocavit, in quo eſſet regimen totius animantis; datumque illi hoc nomen eſt, ut quidem Varro ad Ciceronem ſcribit, quòd hinc capiant initium ſenſus ac nervi.

Ovid.

Virgil.

Ea verò, quæ diximus de corpore, vel ambulandi, vel faciendi, vel volandi cauſâ eſſe producta, neque nimiùm longis, propter celerem mobilitatem, neque nimiùm brevibus, propter firmitatem, ſed & paucis, & magnis oſſibus conſtare voluit. Aut enim bina ſunt, ut in homine; aut quaterna, ut in quadrupede: quæ tamen non fecit ſolida, ne in gradiendo pigritia & gravitas retardaret, ſed cavata, & ad vigorem corporis conſervandum medullis intrinſecùs plena; eaque rursùs non æqualiter porrecta finivit: ſed ſummas eorum partes craſſioribus nodis conglobavit, ut & ſubſtringi nervis faciliùs, & verti tutiùs poſſent, undè ſunt vertibula nominata. Eos nodos firmiter ſolidatos leni quodam operculo texit, quod dicitur cartilago; ſcilicet, ut ſine attritu, & ſine ſenſu doloris aliquo flecterentur. Eoſdem tamen non in unum modum informavit: alios enim fecit ſimplices, & in orbem rotundos, in iis

Lin. 2. *Sed ad faciendum temperandumque.*] Vera, ut cum Cellario opinor, Lactantii lectio, quæ eſt Manuſcriptorum 4. Reg. Cauc. Goth. 3. Colb. Nav. Vict. Ult. Lipſ. 1. Brun. ac edd. Rom. 1470. 1474. & Betul. cum MSS. 1. Colb. & Marm. in quibus eſt *temperandumque*, omiſſis *ſed ad faciendum.* Ed. Rom. 1468. habet *reparandumque*, pro *temperandumque;* quod verbum non intelligentes plures librarii, ei ſubſtituerunt *tenendumque*, ut 2. Bon. 2. Reg. 2. Colb. Tax. Bold. 1. Sorb. Clar. Baluz. 1. Brun. quod idem eſt. Sed quid ſibi volunt cæteri editi complures, in quibus eſt, *ſed ad faciendum operandumque?* quaſi facere, non idem ſit ac operari.

Lin. 6. *Majoribus & brevibus oſſibus.*] MSS. Brun. & edit. Betul. *majoribus & brevioribus oſſibus.*

Lin. 12. *Mollia.*] MSS. 1. Bonon. 2. Reg. 2. Colbert. Baluz. *molliora.* Cæteri cum omnibus editis, ut in textu noſtro.

Lin. 18. *Vel faciendi.*] Additum ex cunctis MSS. & 14. editis: deeſt verò in Thyſ. & Gall.

Lin. 20. *Et paucis.*] Similiter additum ex 14. excuſis & omnibus MSS. dempto uno, Colbertino, cui eſt *& parvis.* Deſideratur in edd. Thyſ. & Gall.

Lin. 25. *Finivit.*] In MS. Bov. *finirent.*

Lin. 30. *Informavit.*] Reſtitui ex vetuſtioribus editis cunctiſque MSS. demptis 2. Colb. rec. in quibus eſt *reformavit*, & uno Reg. item rec. in quo, ſicut & in vulgatis rec. eſt *formavit*, quod idem eſt. Sæpè enim Lactantius

Digitized by Google

dumtaxat articulis, in quibus moveri membra in omnes partes oportebat, ut in ſcapulis; quoniam manus utròlibet agitari, & contorqueri neceſſarium eſt: alios autem latos, & æquales, & in unam partem rotundos, & in his utique locis, ubi tantummodò curvari membra oportebat, ut in genibus, & in cubitis, & in manibus ipſis. Nam ſicut manus ex eo loco, undè oriuntur, ubique versùs moveri, ſpecioſum ſimul & utile fuit: ſic profectò, ſi hoc idem etiam cubitis accideret, & ſupervacuus eſſet ejuſmodi motus, & turpis.

Jam enim manus amiſsâ dignitate, quam nunc habet, mobilitate nimiâ proboſcidi ſimilis videretur, eſſetque homo planè anguimanus: quod genus in illâ immaniſſimâ belluâ mirabiliter effectum eſt. Deus enim, qui providentiam & poteſtatem ſuam multarum rerum mirabili varietate voluit oſtendere, quoniam caput ejus animalis non tam longè porrexerat, ut terram poſſet ore contingere, quod erat futurum horribile atque tetrum, & quia os ipſum profuſis dentibus ſic armaverat, ut etiamſi contingeret, paſcendi tamen facultatem dentes adimerent; produxit inter eos à ſummâ fronte molle ac flexibile membrum, quo prendere, quo tenere quodlibet poſſet, ne rationem victûs capiendi, vel dentium prominens magnitudo, vel cervicis brevitas impediret. *Lucret. lib. 2.*

verba compoſita uſurpat pro ſimplicibus, & ſimplicia pro compoſitis: quæ recentiores emendare volentes perperàm immutarunt.

Lin. 6. *Ex eo loco, unde oriuntur, ubique, &c.*] Sic repoſui ex vetuſtioribus editis & quamplurimis MSS. Quinque alii & vulgati rec. *eo* omittunt, & poſt *oriuntur* addunt, *à corpore;* quod ſuperfluum.

Lin. 10. *Proboſcidi ſimilis videretur.*] Proboſcis manus eſt elephantis, quâ obvia quæque ſibi objecta ſubmovere dicitur: quæ cum ſerpentis inſtar flexilis ſit, ab hâc elephantum anguimanum dixit Lucret. lib. 2. & 5. De eâdem Cicero 2. de Nat. Deor. & Ariſtot. lib. 2. de Partib. anim. cap. 16. Iſidorus lib. 12. cap. 2. Roſtrum elephanti promuſcis dicitur, quo ille pabulum ori admovet, & eſt angui ſimilis. *Rittershuſius.* MSS. ſeptem habent *proboſcidis ſimilis;* octo cum ed. Rom. 1470. *promuſcidis;* 2. Reg. rec. & Marm. *promoſcidis.*

Ibidem. *Anguimanus.*] Notat Lucretium, qui elephantum *anguimanum* cognominat lib. 2. eò quòd proboſcis, anguium inſtar, in omnes partes circumflectitur.

Lin. 11. *Deus enim, qui.*] Omnium MSS. & editorum eſt hæc lectio, ſi excipias 1. Reg. ac edd. Gall. & Spark. in quibus eſt *quod.*

Lin. 18. *Ne.*] Sic reſtitui ex 17. MSS. & edd. Betul. & Cellar. In 6. MSS. editiſque multis eſt *ut.*

CAPUT VI.

De Epicuri errore; & de membris eorumque uſu.

NON poſſum hoc loco teneri, quominùs Epicuri ſtultitiam rurſùm coarguam; illius enim ſunt omnia, quæ delirat Lucretius: qui, ut oſtenderet animalia non artificio aliquo divinæ mentis, ſed (ut ſolet) fortuitò eſſe nata; dixit, in principio mundi alias quaſdam innumerabiles animantes mirandâ ſpecie & magnitudine fuiſſe natas, ſed eas permanere non potuiſſe, quòd illas aut ſumendi cibi facultas, aut coëundi

generandique ratio defeciſſet. Videlicet ut & atomis ſuis locum faceret per infinitum & inane volitantibus, divinam providentiam voluit excludere. Sed cùm videret, in omnibus, quæ ſpirant, mirabilem providentiæ ineſſe rationem, quæ (malum!) vanitas erat, dicere fuiſſe animalia prodigioſa, in quibus naſcendi ratio ceſſaret?

Quoniam igitur omnia, quæ videmus, cum ratione nata ſunt, id enim ipſum naſci, efficere niſi ratio non poteſt, manifeſtum eſt, nihil omninò rationis expers potuiſſe generari. Antè enim proviſum eſt in ſingulis quibuſque fingendis, quatenùs & miniſterio membrorum ad neceſſaria vitæ uteretur, & quatenùs adjugatis corporibus elata ſoboles, univerſas generatim conſervaret animantes. Nam ſi peritus architectus, cùm magnum aliquod ædificium facere conſtituit, primò omnium cogitat, quæ ſumma perfecti ædificii futura ſit, & antè emetitur, quem locum leve pondus expectet, ubi magni operis ſtatura ſit moles, quæ columnarum intervalla, qui, aut ubi aquarum cadentium decurſus & exitus, & receptacula, hæc, inquam, priùs providet, ut quæcumque ſunt perfecto jam operi neceſſaria, cum ipſis fundamentis pariter ordiatur: cur Deum quiſquam putet in machinandis animalibus non antè providiſſe, quæ ad vivendum neceſſaria eſſent, quàm ipſam vitam daret? Quæ utique conſtare non poſſet, niſi priùs effecta eſſent quibus conſtat.

Videbat igitur Epicurus in corporibus animalium divinæ rationis ſolertiam: ſed ut efficeret, quod antè imprudenter aſſumpſerat, adjecit aliud deliramentum ſuperiori congruens. Dixit enim, neque oculos ad

Lin. 2. *Per infinitum & inane volitantibus.*] Hæc abſunt à 15. MSS. & ed. Rom. Extant autem in cæteris editis & MSS. 2. Bonon. 2. Reg. 3. Colb. Sorbon. Cauc. Tax. Pen. Ultr. Baluz.

Lin. 4. *Quæ (malum!) vanitas erat.*] Sic legunt MSS. codices 2. Bon. 2. Reg. Cauc. Eraſm. 1. Colb. Baluz. & typis vulgati Crat. Betul. Antverp. 1570. Torneſ. Soubron. 2. Pariſ. Iſ. Spark. Gall. eaque lectio probatur ab Eraſmo, hanc ſententiam Terentianæ illi ſimilem dicente, *qui, malum! alii.* Malum enim hîc interjectionis vim obtinet. Cæteri MSS. & editi habent, *quod malum vanitatis erat;* vitiosè, ut rectè ſenſit Eraſmus. In Lipſ. *quid malum vanitatis erat;* in 1. Colb. *quod multum vanitatis erat.* Lectio noſtra confirmatur ex autoribus Latinis. Sic Q. Curtius lib. 8. *Quæ, malum! amentia te coegit belli fortunam experiri;* ſic Plautus Menech. v. 242. *Quæ hæc, malum! impudentia eſt?*

Lin. 5. *In quibus naſcendi ratio.*] Malè omiſſa eſt hæc *naſcendi* dictio in MSS. 20. & pluribus vulgatis, quæ legitur in 1. Reg. 1. Bonon. Tax. 1. Colb. Baluz. aliiſque optimis, necnon in editis Thomaſ. Iſ. Thyſ. Gall. Spark.

Ibidem. *Ceſſaret.*] Ità emendavi ex MSS. 1. Bonon. antiq. 1. Colb. Marm. Clarom. Quæ lectio nobis melior viſa eſt, quàm in cæteris *ceſſaſſet.*

Lin. 8. *Antè enim.*] Sic repoſui ex MSS. 2. Bonon. 2. Reg. 4. Colb. multiſque aliis. In ſex ſcriptis totidemque vulgatis eſt *At enim;* in MS. Ultr. *Aut enim;* in 1. Reg. & 1. Colb. *Adeò enim.*

Lin. 14. *Ubi magni operis.*] MS. 1. Bonon. antiq. *oneris.*

Lin. 16. *Priùs providet.*] Sic reſtitui ex MSS. Bonon. 4. Reg. 5. Colb. Marm. Baluz. Brun. edit. Rom. Grat. Cellar. Et meliùs quadrat hæc lectio cum mox ſequentibus *antè providiſſe*, quàm 2. MSS. & 9. edit. *priùs pervidet.* In 10. editis eſt *priùs pervidet.*

Lin. 18. *In machinandis animalibus.*] *In* præpoſui ex omnibus MSS. & ed. Rom. Gymnic. Walch. Deeſt in vulgatis octo.

Lin. 24. *Dixit enim.*] Hæc ex Lucretio libro 4. De hoc jam loquitur Lactantius libro 3. Divinar. Inſtitut. cap. 3.

Digitized by Google

videndum eſſe natos, neque aures ad audiendum, neque pedes ad ambulandum, quoniam membra hæc priùs nata ſunt, quàm eſſet uſus videndi, & audiendi, & ambulandi: ſed horum omnia officia ex natis extitiſſe. Vereor, ne hujuſmodi portenta, & ridicula refutare, non minus ineptum eſſe videatur. Sed libet ineptire, quoniam cum inepto agimus, ne ſe ille nimis argutum putet. Quid ais, Epicure? Non ſunt ad videndum oculi nati? Cur igitur vident? Poſteà, inquit, uſus eorum apparuit. Videndi ergò causâ nati ſunt; ſiquidem nihil poſſunt aliud, quàm videre. Item membra cætera, cujus rei causâ nata ſunt, ipſe uſus oſtendit: qui utique nullo modo poſſet exiſtere, niſi eſſent membra omnia tam ordinatè, tam providenter effecta, ut uſum poſſent habere.

Quid enim, ſi dicas aves non ad volandum eſſe natas, neque feras ad ſæviendum, neque piſces ad natandum, neque homines ad ſapiendum; cùm appareat ei naturæ, officioque ſervire animantes, ad quod eſt quæque generata? Sed videlicet qui ſummam ipſam veritatis amiſit, ſemper erret neceſſe eſt. Si enim non providentiâ, ſed fortuitis atomorum concurſionibus naſcuntur omnia, cur nunquam fortuitò accidit, ſic coïre illa principia, ut efficerent animal ejuſmodi, quod naribus potiùs audiret, odoraretur oculis, auribus cerneret? Si enim primordia nullum genus poſitionis inexpertum relinquunt, oportuit ejuſmodi quotidiè monſtra generari, in quibus & membrorum ordo præpoſterus, & uſus longè diverſus exiſteret. Cùm verò univerſa genera, & univerſa quoque membra leges ſuas, & ordines, & uſus ſibi attributos tueantur, manifeſtum eſt, nihil fortuitò eſſe factum, quoniam divinæ rationis diſpoſitio perpetua ſervatur. Verùm aliàs refellemus Epicurum; nunc de providentiâ (ut cœpimus) diſſeramus.

Lin. 1. *Neque aures ad audiendum.*] Hæc quæ deſunt in ed. Thyſ. & Gall. reſtitui ex cæteris excuſis & omnibus MSS. Et quidem rectè. Vide paulò pòſt, *uſus videndi, & audiendi, & ambulandi*, quibus hæc tria membra reſpondent. In MSS. 1. Sorbon. 2. Colb. & Baluz. pro *neque*, eſt utròbique *nec*.

Lin. 6. *Non ſunt.*] Ità omnes penè MSS. & vulgati. Expunximus *ſi*, quod præponunt MSS. 1. Bonon. Lipſ. & rec. 5. editi.

Lin. 9. *Cujus rei causâ nata ſunt.*] Ex omnibus MSS. & veteribus editis reſtitui *ſunt*. In vulgatis recentioribus eſt *ſint*.

Lin. 11. *Ordinatè.*] Ità MSS. omnes; at Bov. habet *ordinata*.

Lin. 13. *Feras ad ſæviendum.*] Videtur reſpicere ad Od. Anacr.

Lin. 15. *Ad quod eſt quæque generata.*] Sic emendavi ex omnibus MSS. & multis editis. In 7. vulgatis rec. legitur, *ſunt quæque generata*, ſed vitiosè; ad quid enim refertur? *ad feras? ad animantes?*

Lin. 16. *Summam ipſam veritatis.*] *Ipſam* addidi ex editis Iſ. & Cellar. & omnibus MSS. dempto uno Regio rec. in quo, ut & in 10. vulgatis, deſideratur.

Lin. 20. *Odoraretur.*] Ità reſtitui ex MSS. 6. Reg. 1. Bonon. antiq. Cauc. 4. Oxon. 3. Colbert. Em. Clarom. Brun. ac editis Rom. & aliis ſex. In MSS. 7. eſt *aut odoraretur*; in 1. Reg. 3. Colb. Cant. Marm. & in 8. vulgatis eſt *odoraret*.

Lin. 21. *Inexpertum relinquunt.*] MSS. 2. rec. *expertum*.

Digitized by Google

CAPUT VII.

De omnibus corporis partibus.

DEus igitur ſolidamenta corporis, quæ oſſa dicuntur, nodata & adjuncta invicem nervis alligavit atque conſtrinxit, quibus mens, ſi excurrere, aut reſiſtere velit, tanquàm retinaculis uteretur; & quidem nullo labore, nulloque conatu: ſed vel minimo nutu totius corporis molem temperaret ac flecteret. Hæc autem viſceribus operuit, ut quemque locum decebat, ut quæ ſolida eſſent, concluſa tegerentur. Item viſceribus ipſis venas admiſcuit, quaſi rivos per corpus omne diviſos, per quas diſcurrens humor, & ſanguis, univerſa membra ſuccis vitalibus irrigaret; & ea viſcera, formata in eum modum, qui unicuique generi ac loco aptus fuit, ſuperjectâ pelle contexit, quam vel ſolâ pulcritudine decoravit, vel ſetis adoperuit, vel ſquamis munivit, vel plumis inſignibus adornavit. Illud verò commentum Dei mirabile, quòd una diſpoſitio, & unus habitus, innumerabiles imaginis præferat varietates. Nam in omnibus ferè, quæ ſpirant, eadem ſeries & ordo membrorum eſt. Primum enim caput, & huic annexa cervix. Item collo pectus adjunctum, & ex eo prominentes armi, adhærens pectori venter. Item ventri ſubnexa genitalia. Ultimo loco femina, pedeſque.

Nec

Lin. 2. *Nervis alligavit, &c.*] Vide Galenum, qui duo nervorum genera eſſe dicit, & Ariſtot. lib. 3. de Hiſtor. animalium cap. 5.

Lin. 4. *Vel minimo nutu.*] Ità in MSS. 5. Reg. 4. Colb. Em. Brun. Clarom. cunctiſque editis; in nonnullis deeſt, *vel*. In 7. MSS. eſt *motu*.

Lin. 5. *Viſceribus operuit.*] Viſcera non inteſtina magis, quàm quidquid carnium eſt cute tectum. Sic utitur Ovid. in epiſt. Pen. *Viſcera noſtra tuâ dilacerantur ope.* Undè viſcerationes, de quibus apud Cic. in Off. ab interpretibus dicitur. *Betul.*

Lin. 6. *Ut quemque locum decebat.*] MSS. 4. rec. & tres editi, *ut quemcumque, &c.*

Ibidem. *Ut quæ ſolida eſſent, concluſa tegerentur.*] Ità potiores & antiquiores MSS. decem, cum editis quatuor. MSS. decem rec. cum 7. editis ferunt, *utque ſolida oſſa concluſa tegerentur*; tres edit. *tegerent*. MS. Lipſ. *utique ſolida*.

Lin. 8. *Per quas.*] Sic repoſui ex MSS. 2. Bon. 2. Reg. 2. Colbert. Tax. Baluz. Marm. Clarom. à ſecundâ manu, & editis quinque. Rectè ut puto, referendo ad *venas*; nec malè, *per quos* in decem vulgatis, ſi referas ad *rivos*. MSS. decem cum edit. Rom. *per quæ*.

Lin. 12. *Inſignibus.*] Deeſt in MS. Bov.

Lin. 13. *Imaginis.*] MSS. 7. cum edit. Iſ. habent *imaginis*. 1. Colbert. *imagines*, mendosè. Cæteri MSS. & excuſi *animantium*. Quid ſi legas, *innumerabiles imaginum præferat varietates*. In pleriſque enim codicibus eſt *animantium*, fortè pro *imaginum*; & legitur infrà, *multiplex diverſitas figuratorum eſt*.

Ibidem. *Præferat.*] Ità reſtitui ex 7. editis omnibuſque MSS. dempto uno Regio, in quo, ſicut in decem vulgatis, eſt *perferat*; in 1. Colbert. *proferat*.

Lin. 14. *Eadem ſeries & ordo membrorum eſt.*] Phraſis eſt Lactantiana, quæ ſimili gaudet. Infrà cap. 10. *pedes duo & item manus*. Alius dixiſſet, *& idem ordo membrorum . . . & duæ item manus.*

Lin. 17. *Subnexa.*] MSS. 2. Bon. *ſubnixa*.

Ibidem. *Femina.*] Nullus dubito, quin ſic ſcripſerit Lactantius: quis enim *femora*, vocem nulli non notam (quæ novem rec. MSS. & editorum eſt) mutaſſet in *femina*, quod eſt 3. Reg. 2. Bonon. Cauç. Tax. 1. Colb. Baluz. Brun.

Digitized by Google

Nec ſolùm membra ſuum tenorem ac ſitum in omnibus ſervant, ſed etiam partes membrorum. Nam in uno capite ipſo certam ſedem poſſident aures, certam oculi, nares item, os quoque, & in eo dentes, & lingua. Quæ omnia cùm ſint eadem in omnibus animantibus, tamen infinita & multiplex diverſitas figuratorum eſt; quòd ea quæ dixi, aut productiora, aut contractiora lineamentis variè differentibus comprehenſa ſunt. Quid, illud nonne divinum, quòd in tantâ viventium multitudine, unumquodque animal in ſui genere & ſpecie pulcherrimum eſt? ut ſiquid viciſſim de altero in alterum transferatur, nihil impeditius ad utilitatem, nihil deformius ad aſpectum videri neceſſe ſit: ut ſi elephanto cervicem prolixam tribuas, aut camelo brevem; vel ſi ſerpentibus pedes, aut pilos addas, in quibus porrecti æqualiter corporis longitudo nihil aliud exhibeat, niſi ut maculis terga diſtincti, & ſquammarum lævitate ſuffulti, in lubricos tractus ſinuoſis flexibus laberentur. In quadrupedibus autem, idem opifex contextum ſpinæ à ſummo capite deductum longiùs extra corpus eduxit, & acuminavit in caudam, ut obſcœnæ corporis partes, vel propter fœditatem tegerentur, vel propter teneritudinem munirentur, ut animalia quædam minuta & nocentia motu ejus arcerentur à corpore: quod membrum ſi detrahas, imperfectum ſit animal, ac debile. Ubi autem ratio, & manus eſt, tam non eſt id neceſſarium, quàm indumentum pilorum: adeò in ſuo quæque genere aptiſſimè congruunt, ut neque nudo quadrupede, neque homine tecto excogitari quidquam turpius poſſit.

Sed tamen cùm ipſa nuditas hominis mirè ad pulcritudinem valeat;

Brun. In Marm. & Clarom. eſt *femoralia*, corruptè. Vide quoque *feminum* ... *longitudo* infrà cap. 13. paulò poſt initium.

Lin. 1. *Solùm.*] At in MS. Bov. *ſola*, idque ſatis aptè.

Lin. 3. *In eo.*] Scitè quamplurimi MSS. vetuſtioreſque editi. In 5. MSS. rec. & editis 10. *in ore*, ingratâ repetitione, ſiquidem modò præceſſit, *os quoque*.

Lin. 5. *Figuratorum.*] Ità ex MSS. 4. Reg. 6. Colbert. 4. Oxon. Goth. Lipſ. Clarom. Em. Cantab. Marm. Brun. vetuſtioribuſque editis repoſui; in 2. Reg. & Baluz. multiſque vulgatis eſt *figurarum*.

Lin. 8. *In ſui genere & ſpecie.*] Reſtituimus *ſui*, ex vetuſtioribus editis & MSS. 6. Reg. 5. Colbert. Cauc. Pen. Ultr. & 1. Bon. antiq. in quo eſt *in ſui generis ſpecie*. In 5. rec. & in cunctis fermè vulgatis, *in ſuo genere & ſpecie*. Deeſt copula in 3. MSS. & 2. editis.

Lin. 13. *Maculis terga diſtincti.*] Græciſmus eſt, *diſtincti* quoad *terga* attinet.

Lin. 19. *Si detrahas.*] Sic repoſui ex omnibus MSS. & 5. editis. In undecim vulgatis eſt, *ſi detrahes*.

Lin. 21. *In ſuo quæque genere.*] Ità emendavi ex MSS. Bonon. 4. Regiis, Em. Brun. & edit. Rom. Graph. Betul. Torneſ. Soubron. 2. Pariſ. Iſ. Cellar. Walch. approbantibus Betuleio & Francio. In cæteris legitur *quoque*.

Lin. 23. *Poſſit.*] Correxi ex MSS. & omnibus ferè editis. In 5. vulgatis rec. habetur *poſſet*.

Lin. 24. *Sed tamen cùm.*] Additum *Sed*, ex MSS. 2. Reg. 2. Bonon. Tax. 2. Colbert. Baluz. Clarom. à ſecundâ manu, & editis quinque. Cæteris deeſt. *Sed cùm tamen ipſa nuditas hominis, &c.* Hinc fortè, quòd ſtatuæ nudæ Græcis placuerint, quia illi nihil velant. Plin. 34. 5. *Placuere*, inquit, *& nudæ, tenentes haſtam ab epheborum è gymnaſiis exemplaribus, quas Achilleas vocant. Græca res eſt nihil velare. Romana ac militaris thoracas addere.* Et hanc nuditatem in ſigno ſenis æreo à ſeſe empto, Plin. Nepos lib. 3. epiſt. 6. non excuſat ſolùm, ſed & deprædicat, hoc modo: *Eſt enim nudum, nec aut vitia, ſi qua ſunt, celat, aut laudes parùm oſtentat.* Edmund. Figrellius.

non tamen etiam capiti congruebat ; quanta enim in eo futura deformitas eſſet, ex calvitio apparet. Texit ergò illud pilo ; & quia in ſummo futurum erat ; quaſi ſummum ædificii culmen ornavit : qui ornatus non eſt in orbem coactus, aut in figuram pilei teres factus, ne quibuſdam partibus nudis eſſet informis, ſed alicubi effuſus, alicubi retractus pro cujuſlibet loci decentiâ. Frons ergò vallata per circuitum, & à temporibus effuſi ante aures capilli, & earum ſummæ partes in coronæ modum cinctæ, & occipitium omne contectum, ſpeciem miri decoris oſtentant. Jam barbæ ratio incredibile eſt quantùm conferat, vel ad dignoſcendam corporum maturitatem, vel ad differentiam ſexûs, vel ad decorem virilitatis, ac roboris ; ut videatur omninò non conſtatura fuiſſe totius operis ratio, ſi quidquam aliter eſſet effectum.

Lin. 1. *Quanta enim in eo futura deformitas eſſet, ex calvitio apparet.*] Hæc abſunt à MSS. Goth. 3. Colb. Lipſ. Clarom. Brun. Bov. & edit. Rom. & quatuor aliis antiquioribus. Confer Theodoret. Serm. 4. περὶ προνοίας, & Hiſtoriam 51. 53. ab Iſidoro Peluſiotâ narratam. *Pricaus.* Quod tamen hominis proprium eſt, niſi innatum ſit. Plin. De calvitiei deformitate paſſim apud autores. Hinc Calvitii laus, ἄδοξον argumentum. Cæterùm de comæ decoro lege cap. XI. epiſt. prioris ad Corinth. Summam vel in pilis providentiam Dei adparere, vox ipſius Chriſti teſtatur, cùm ait, ne pilum quidem capitis ſine voluntate Patris cadere. Videndus Theodoretus, magnus ille providentiæ admirator, Sermone de providentiâ Dei 4. pilorum rationem conſiderans. Poſteà loquitur de capillorum uſu & ornatu. Deinde multùm agit de calvitiei dedecore.

Lin. 4. *Aut in figuram pilei.*] Sic repoſui ex MSS. 4. Reg. 4. Colbert. 4. Oxon. Marm. Brun. multiſque editis ; in 2. Bonon. 2. Reg. Tax. Eraſm. Clarom. Baluz. *pila*, ſed vitiosè. In 3. ed. rec. *pili.*

Lin. 5. *Alicubi effuſus, alicubi retractus.*] Sic reſtitui ex 2. veterrimis MSS. 1. Bonon. Cauc. edit. Iſ. & quibuſdam aliis impreſſis. In cæteris bis *alibi* ; in nonnullis *infuſus.* Heumannus tamen putat eſſe legendum *alibi effuſus, alibi retractus pro cujuſlibet, &c.*

Lin. 6. *Cujuſlibet.*] In MS. 1. Bonon. antiq. *cujuſque.*

Lin. 11. *Totius operis ratio.*] Genuina lectio petita ex MSS. 2. Bonon. 2. Reg. 4. Colb. Tax. Ultr. Baluz. Brun. In 7. rec. & editis eſt, *corporis.* Verùm utraque lectio recta videtur.

CAPUT VIII.

De Hominis partibus, oculis & auribus.

NUNC rationem totius hominis oſtendam, ſingulorumque membrorum, quæ in corpore aperta, aut operta ſunt, utilitates & habitus explicabo. Cùm igitur ſtatuiſſet Deus ex omnibus animalibus ſolum hominem facere cœleſtem, cætera univerſa terrena, hunc ad cœli contemplationem rigidum erexit, bipedemque conſtituit, ſcilicet ut eòdem

Lin. 2. *Habitus.*] Id eſt, conditionem, rationem, formam. *Walchius.*

Lin. 4. *Cæleſtem.*] De hoc vide Inſtitution. Divin. lib. 2. cap. 9. ubi docet duo fuiſſe elementa, alterum Divinum, ex quo fictus ſit animus hominis, alterum terrenum, unde corpus humanum formatum eſt.

Lin. 5. *Ut eòdem ſpectaret.*] Hæc lectio Manuſcriptorum 2. Reg. 2. Colbert. bonæ notæ & Baluz. melior nobis viſa eſt, quàm *ut eadem ſpectaret*, in 4. Reg. 4. Colbert. Marm. Clarom. Brun. & in vulgatis. Vide Divin.

Digitized by Google

ſpectaret, undè illi origo eſt; illa verò depreſſit ad terram, ut quia nulla his immortalitatis expectatio eſt, toto corpore in humum projecta ventri pabuloque ſervirent. Hominis itaque ſolius recta ratio, & ſublimis ſtatus, & vultus Deo patri communis ac proximus, originem ſuam, fictoremque teſtatur. Ejus propè divina mens, quia non tantùm animantium, quæ ſunt in terrâ, ſed etiam ſui corporis eſt ſortita dominatum, in ſummo capite collocata, tanquàm in arce ſublimis ſpeculatur omnia, & contuetur. Hanc ejus aulam, non obductam porrectamque formavit, ut in mutis animalibus, ſed orbi & globo ſimilem; quòd omnis rotunditas perfectæ rationis eſt, ac figuræ. Eo igitur mens & ignis ille divinus tanquàm cœlo tegitur: cujus cùm ſummum faſtigium naturali veſte texiſſet, priorem partem, quæ dicitur facies, neceſſariis membrorum miniſteriis & inſtruxit pariter & ornavit.

Ac primùm, quòd oculorum orbes concavis foraminibus concluſit; à quo foratu frontem nominatam Varro exiſtimavit; & eos, neque minùs, neque ampliùs, quàm duos eſſe voluit, quòd ad ſpeciem nullus eſt perfectior numerus, quàm duorum: ſicut & aures duas, quarum duplicitas incredibile eſt quantam pulcritudinem præferat, quod tum pars utraque ſimilitudine ornata eſt, tùm ut venientes altrinſecùs voces faciliùs colligantur; nam & forma ipſa mirandum in modum ficta, quòd earum foramina noluit eſſe nuda, & inobſepta, quod & minùs deco-

Inſtit. lib. 1. cap. 5. & lib. 4. cap. 17.

Lin. 3. *Ventri, &c.*] Salluſtius princ. Cat.

Ibidem. *Recta ratio.*] MSS. 1. Bonon. ſolus & ed. rec. addunt *eſt*, quod expunximus, utpote inutile.

Lin. 4. *Communis.*] Francius leg. *confinis.*

Lin. 5. *Ejus propè divina mens.*] Quâ de re vide Platonem in Phædone, quem Cicero non ſemel, ſed iterùm, iterùmque expreſſit in libris Philoſophicis.

Lin. 8. *Ejus aulam.*] MSS. rec. 2. Reg. 2. Colb. Baluz. & 11. edd. rec. addunt *Deus*: quæ vox à cæteris deeſt.

Lin. 9. *Orbi & globo ſimilem.*] De hoc vide Platonem in Timæo.

Lin. 10. *Omnis rotunditas.*] Sic legere malo ex MSS. 2. Bonon. 2. Reg. Tax. 2. Colbert. Baluz. Sangerman. Clarom. in marg. quàm *orbis*, ex aliis 12. MSS. & edd.

Ibidem. *Eo igitur mens & ignis ille divinus, &c.*] Eo, ſubaudi capite. Nonnulli crediderе animam eſſe igneam. Tertull. de Animâ cap. 5. *Animam effingunt Hipparchus & Heraclitus, ex igni; Hippon & Thales, ex aquâ, &c.* Cic. Tuſcul. lib. 1. *Zenoni Stoïco animus ignis videtur.* Et de Nat. deor. lib. 3. *Omnia Stoïci ad igneam naturam referre, Heraclitum, opinor, ſecuti.* Sic etiam Ennius in Epicharmo à Priſciano lib. VI. prolatus:

Terra corpus eſt; at mentis ignis eſt.

Virg. Æneid. lib. 6.

Igneus eſt ollis vigor, & cœleſtis origo.

Hinc etiam delirium illud, de quo Servius ad lib. 1. Æneid. *Grave eſſe perire naufragio, quia anima eſt ignea.* Gataker. Hinc veteres *extingui*, pro *mori*, dixerunt, & *extincto calore, occidimus ipſi*, ait Cicero de Naturâ deorum lib. 2. cap. 9.

Lin. 14. *Quòd.*] Rejicitur ab Heumanno juxta editiones 1472. 1478. 1497. 1513.

Ibidem. *Concluſit.*] MSS. 1. Bonon. antiq. & Sangerm. *incluſit.*

Lin. 15. *A quo foratu.*] Ità MSS. & editi. Legere mallem cum Françio, *A quorum foratu.*

Lin. 18. *Pulchritudinem præferat.*] Id eſt, *præ ſe ferat*, quod in multis vulgatis eſt; in cunctis autem MSS. & vetuſtioribus editis *præferat*, ut apud Plinium lib. 1. epiſt. 22. *qui ſapientiæ ſtudium habitu corporis præferunt.* Ex Cellario.

Lin. 21. *Noluit eſſe nuda.*] Sic legunt Janus Guilielmi & Iſæus. MSS. 2. rec. cum editis Rom. & Pariſ. *voluit*, vitioſè. In cæteris *noluit.*

Digitized by Google

rum, & utile minùs fuiſſet, quoniam ſimplicium cavernarum anguſtias prætervolare vox poſſet, niſi exceptam per cavos ſinus, & repercuſſu retentam foramina ipſa cohiberent: illis ſimilia vaſculis, quibus impoſitis ſolent anguſti oris vaſa compleri.

Eas igitur aures, (quibus eſt inditum nomen à vocibus hauriendis; undè Virgilius:

— Vocemque his auribus hauſi;

aut quia vocem ipſam Græci αὐδὴν vocant, ab auditu, per immutationem litteræ, aures velut audes ſunt nominatæ) noluit Deus artifex mollibus pelliculis informare, quæ pulcritudinem demerent pendulæ atque flaccentes, neque duris ac ſolidis oſſibus, ne ad uſum inhabiles eſſent immobiles ac rigentes: ſed quod eſſet horum medium excogitavit, ut eas cartilago mollior alligaret, & haberent aptam ſimul & flexibilem firmitatem. In his audiendi tantùm officium conſtitutum eſt, ſicut in oculis videndi; quorum præcipuè inexplicabilis eſt ac mira ſubtilitas, quia eorum orbes gemmarum ſimilitudinem præferentes, ab eâ parte quâ videndum fuit, membranis perlucentibus texit, ut imagines rerum contrà poſitarum tanquàm in ſpeculo refulgentes, ad ſenſum intimum penetrarent. Per eas igitur membranas ſenſus ille, qui dicitur mens, ea quæ ſunt foris tranſpicit. Ne fortè exiſtimes, aut imaginum incurſione

Lin. 1. *Anguſtias prætervolare vox poſſet.*] MSS. 2. Reg. 3. Colb. Baluz. multique editi addunt *& ſpargi*, quas voces delevi, velut inutiles & ſenſum depravantes. Abſunt autem à cæteris MSS. ac vet. edit. Rom.

Lin. 2. *Exceptam.*] Ità reſtitui ex MSS. 2. Bonon. 2. Reg. Tax. Baluz. faventibus 1. Colbert. & 1. Clarom. in marg. in quibus eſt *inexceptam*, corruptè; in 1. Colbert. *perfecta*, mendosè; in cæteris MSS. & editis *perceptam*.

Ibidem. *Repercuſſu retentam.*] Sic emendavi ex 7. editis & omnibus MSS. præter 1. Colb. Clarom. Brun. in quibus, ut & octo excuſis, eſt *retenta*, mendosè.

Lin. 3. *Cohiberent.*] Ità correxi ex MSS. 1. Colb. & Baluz. accedentibus & faventibus Cauc. & Brun. in quibus eſt *coniberent*. 2. Bon. 1. Reg. 2. Colb. Sorb. Tax. Clar. *conbiberent*; Ultr. *comburent*; 1. Clarom. *roborent*; Pen. *coërcerent*. In 4. Reg. 3. Colbert. Marm. editiſque eſt *conveherent*.

Lin. 4. *Anguſti oris vaſa.*] Sic profectò cum Jano Guillelmi legendum ex MSS. 12. in quibus ſcriptum eſt corruptè *anguſtiores vaſa*: undè facilis mutatio in *anguſti oris vaſa*; in 14. ſcriptis & excuſis *anguſtiora vaſa*. Quæ verba cùm nullum habeant ſenſum, placet emendatio J. Guil. qui hoc pacto legendum putat, *anguſti oris vaſa*. Nam, ut inquit ille, in mente fuit Lactantio Quintiliani locus: *Ut vaſcula anguſti oris ſuperfuſam humoris copiam reſpuunt, ſenſim autem influentibus, vel inſtillantibus, complentur; ſic animi puerorum quantùm excipere poſſint videndum eſt.* Betul.

Lin. 7. *Vocem.*] Virg. 4. Æneïd. 359.

Lin. 10. *Quæ pulcritudinem demerent.*] Ità MSS. 4. Reg. Cauc. 1. Bonon. & 12. alii ac ſex editi. Eſt *ne* in 2. Colbert. Baluz. Bodl. Balliol. Clarom. à ſecundâ manu, & pleriſque editis; in Torneſ. Soubron. & Faſit. *ut pulcritudinem*. Veteres mediocres aures prætuliſſe videntur. Sueton. in Auguſt. cap. 79. *Mediocres aures habuit Auguſtus.* Aſpaſiæ etiam breviores aures tribuit Ælianus Variar. Hiſt. XII. ibi enim formam ejus deſcribens, addit inter alia, ὦτα εἶχε βραχύτερα. Opponuntur iis longæ aures apud Martial. 6. 39.

Hunc verò acuto capite, & auribus longis,
Quæ ſic moventur, ut ſolent aſellorum,
Quis morionis filium neget Cyrthæ.

Franc. FF. Junius.

Lin. 20. *Imaginum incurſione nos cernere.*] Sic legimus in omnibus editis & MSS. præter 1. Colbert. cui eſt *incurſiones*; MSS. 2. Bonon. 2. Reg. Tax. 2. Colbert. Baluz. Clarom. *concurſiones*.

Digitized by Google

nos cernere (ut philoſophi dixerunt) quoniam videndi officium in eo debet eſſe quod videt, non in eo quod videtur: aut intentione aëris, cum acie aut effuſione radiorum, quoniam, ſi ita eſſet, radium quem oculis advertimus, videremus, donec intentus aër cum acie, aut effuſi radii ad id quod videndum eſſet pervenirent.

Cùm autem videamus eodem momento temporis, plerùmque verò aliud agentes, nihilominùs tamen univerſa quæ contrà ſunt poſita intueamur, veriùs & manifeſtiùs eſt mentem eſſe, quæ per oculos ea quæ ſunt oppoſita, tranſpiciat, quaſi per feneſtras lucente vitro, aut ſpeculari lapide obductas. Et idcircò mens, & voluntas ex oculis ſæpè dignoſcitur. Quod quidem ut refelleret Lucretius, ineptiſſimo uſus eſt argumento. Si enim mens (inquit) per oculos videt, erutis & effoſſis oculis magis videret; quoniam evulſæ cum poſtibus fores plus inferunt luminis, quàm ſi fuerint obductæ. Nimirùm ipſi, vel potiùs Epicuro, qui eum docuit, effoſſi oculi erant, ne viderent, effoſſos orbes, & ruptas oculorum fibras, & fluentem per venas ſanguinem, & creſcentes ex vulneribus carnes, & obductas ad ultimum cicatrices nihil poſſe lucis admittere, niſi fortè auribus oculos ſimiles naſci volebat; ut non tam oculis, quàm foraminibus cerneremus: quo nihil ad ſpeciem fœdius, ad uſum inutilius fieri poteſt. Quantulùm enim videre poſſemus, ſi mens ab intimis penetralibus capitis per exiguas cavernarum rimulas attenderet; ut ſi quis velit tranſpicere per cicutam, non plus profectò cernat, quàm cicutæ ipſius capacitas comprehendat. Itaque ad videndum membris potiùs in orbem conglobatis opus fuit, ut viſus in latum ſpargeretur, & quæ in primori facie adhærerent, ut liberè poſſent omnia con-

Lin. 1. *Ut Philoſophi dixerunt.*] MSS. 2. Colb. Em. Brun. ac edit. Betul. Cellar. *diſſerunt.* Cæteri ut in textu.

Lin. 3. *Radium quem oculis advertimus, videremus.*] Ità 3. Reg. 2. Colbert. vet. edd. Rom. Tridin. Florent. Cæteri typis excuſi & MSS. (præter 1. Bonon. antiq. cui eſt *oculos*,) habent, *tardiùs quàm oculis advertimus videremus.* At lectio noſtra ſenſum multò clariorem habet.

Lin. 8. *Mentem eſſe, quæ per oculos ea, &c.*] Salvian. de Provid. lib. 3. cap. 7. *Sciens feneſtras quodammodò eſſe noſtrarum mentium lumen oculorum.* Alii oculos *animi portas* dixere; Origines Adamantius Phyſiognom. lib. 1. cap. 1. Cicero de Orat. *animi indices* vocat. *Gataker.*

Lin. 9. *Lucente vitro.*] MSS. 2. Bonon. & 4. alii *perlucente.* Sic etiam Heumannus amat ſcribere verùm cæteri habent lucente.

Lin. 11. *Lucretius.*] Hujus hi ſunt verſus.

Præterea ſi pro foribus ſunt lumina noſtra,
Jam magis exemptis oculis, debere videtur
Cernere res animus, ſublatis poſtibus ipſis.

Lin. 18. *Naſci volebat.*] Sic à me ex omnibus MSS. & ed. Rom. aliiſque antiquioribus eſt emendatum. In 14. vulgatis eſt *volebant.*

Lin. 20. *Ad uſum.*] Ità reſtitui ex MSS. 2. Bonon. 5. Reg. 6. Colb. 3. Oxon. & 9. aliis, ed. Rom. 1470. & Cellar. Rectè juxta Thomaſium. In 2. rec. & excuſis 33. *ad viſum.* Sequitur ubique, *fieri poteſt.* Francius ſuſpicatur legendum *fingi poteſt.*

Lin. 22. *Si quis velit tranſpicere per cicutam . . . cernat.*] Ex cunctis penè MSS. repoſui *velit*, quod meliùs cohæret cum *cernat*, quàm *vellet*, quod eſt omnium editorum ac 2. Reg. & Em. in quorum poſtremo eſt *cerneret.* Cicuta autem, quod juxta Servium eſt *propriè ſpatium inter cannarum ſive fiſtularum nodos*, hîc pro fiſtulâ ipſâ, aut potiùs fiſtulæ foraminibus accipitur. Virgilius enim Eclogâ 2. dixerat,

Eſt mihi diſparibus ſeptem compacta cicutis
Fiſtula.

Digitized by Google

tueri. Ergò ineffabilis divinæ providentiæ virtus fecit duos ſimillimos orbes, eoſque ita devinxit, ut non in totum converti, ſed moveri tamen ac flecti cum modo poſſent. Orbes autem ipſos humoris puri ac liquidi plenos eſſe voluit, in quorum mediâ parte ſcintillæ luminum concluſæ tenerentur, quas pupillas nuncupamus, in quibus puris ac ſubtilibus cernendi ſenſus ac ratio continetur. Per eos igitur orbes ſeipſam mens intendit ut videat, mirâque ratione in unum miſcetur & conjungitur amborum luminum viſus.

Lin. 1. *Simillimos.*] At in MS. Bov. *ſimiles.*

CAPUT IX.

De ſenſibus, eorumque vi.

LIBET hoc loco illorum reprehendere vanitatem, qui dum volunt oſtendere ſenſus falſos eſſe, multa colligunt, in quibus oculi fallantur; inter quæ illud etiam, quòd furioſis & ebriis omnia duplicia videantur: quaſi verò ejus erroris obſcura ſit cauſa. Ideò enim fit, quia duo ſunt oculi. Sed quomodò id fiat, accipe. Viſus oculorum intentione animi conſtat. Itaque quoniam mens (ut ſuprà dictum eſt) oculis tanquàm feneſtris utitur, non tantùm hoc ebriis, aut inſanis accidit, ſed & ſanis, ac ſobriis. Nam ſi aliquid nimis propiùs admoveas, duplex videbitur; certum eſt enim intervallum, ac ſpatium, quo acies oculorum coït. Item ſi retrorſùm avoces animum, quaſi ad cogitandum, & intentionem mentis relaxes, tum acies oculi utriuſque diducitur, tunc ſinguli videre incipiunt ſeparatim.

Si animum rursùs intenderis, aciemque direxeris, coït in unum quidquid duplex videbatur. Quid ergò mirum, ſi mens veneno, ac potentiâ vini diſſoluta, dirigere ſe non poteſt ad videndum, ſicut ne pedes quidem ad ambulandum, nervis ſtupeſcentibus debiles? aut ſi vis furoris in cerebrum ſæviens concordiam disjungit oculorum? Quod adeò verum eſt, ut luſcis hominibus, ſi aut inſani, aut ebrii fiant, nullo modo poſſit accidere, ut aliquid duplex videant. Quare ſi ratio appa-

Lin. 1. *Illorum reprehendere vanitatem.*] Pro *illorum*, in ſolo Bononienſi antiquiore codice legitur *Archeſila.*

Lin. 2. *Senſus eſſe falſos.*] Sicut Lucretius lib. 4. Hinc illud nonnullorum, *ſenſibus non eſt habenda fides*, de quo Carteſium diſſerentem vide.

Lin. 3. *Quòd furioſis & ebriis omnia duplicia videantur.*] Quâ de re Ariſtot. problem. 11. 17. & 18.

Lin. 8. *Et.*] Sic in MSS. Bov. & Sangerm. in aliis *etiam.*

Lin. 11. *Tum acies oculi.*] Repoſui *tum* ex cunctis penè MSS. In rec. 2. Reg. & 1. Colb. eſt *cùm*, ſicut & in editis 13. In Marm. *tamen.*

Ibidem. *Diducitur.*] MSS. 2. Bonon. & Brun. *deducitur*, corruptè.

Lin. 12. *Tunc ſinguli.*] Ità typis mandati & multi MSS. In 2. Colbert. & Baluz. *tum;* in 2. Bonon. & Tax. *& ſinguli.*

Lin. 18. *Nullo modo.*] Sic reſtitui ex vet. ed. Rom. nec non Cellar. omnibuſque MSS. dempto 1. Reg. rec. in quo, ſicut & in 14. vulgatis, eſt *nullo pacto.*

Digitized by Google

ſet, cur oculi fallantur, manifeſtum eſt, non eſſe falſos ſenſus; qui aut non falluntur, ſi ſunt puri & integri, aut ſi falluntur, mens tamen non fallitur, quæ illorum novit errorem.

Lin. 1. *Cur oculi fallantur.*]Ità emendavi ex vetuſtiſſimis Regio-Put. 2. Bonon. Cauc. Tax. Pent. Sangerm. edit. Cellar. approbante Francio, faventibus 5. Reg. 6. Colb. Baluz. Marm. Clarom. Brun. editiſque 2. vet. Rom. in quibus eſt *cur oculi falluntur;* in 1. Reg. rec. & 14. vulgatis, *cur illi falluntur.*

Lin. 2. *Sunt.*] Ità MSS. Sangerm. & Bov. alii legunt *ſint.*

CAPUT X.

De exterioribus hominis membris, eorumque uſu.

SED nos ad Dei opera revertamur. Ut igitur oculi munitiores eſſent ab injuriâ, eos ciliorum tegminibus occuluit; undè oculos dictos eſſe, Varroni placet. Nam & ipſæ palpebræ, quibus mobilitas ineſt, & palpitatio vocabulum tribuit, pilis in ordine ſtantibus vallatæ, ſeptum oculis decentiſſimum præbent. Quarum motus aſſiduus incomprehenſibili celeritate concurrens, & videndi tenorem non impedit, & reficit obtutum. Acies enim, id eſt membrana illa perlucens, quam ſiccari & obareſcere non oportet, niſi humore aſſiduo terſa purè niteat, obſoleſcit. Quid ipſa ſuperciliorum faſtigia pilis brevibus adornata? nonne, quaſi aggeribus, & munimentum oculis, ne quid supernè incidat, & ſpeciem ſimul præſtant? Ex quorum confinio naſus exoriens, & veluti æquali porrectus jugo, utramque aciem ſimul & diſcernit & munit. Inferiùs quoque genarum non indecens tumor, in ſimilitudinem collium leniter exurgens, ab omni parte oculos efficit tutiores; proviſumque eſt ab

Lin. 2. *Eos.*] Abeſt à MS. Anglic.

Ibidem. *Occuluit.*] Solus MS. Bov. *operuit.*

Ibidem. *Unde oculos dictos eſſe; &c.*] Sequuntur Varronem reliqui etiam Grammatici, pugnante interim ſcriptionis & quantitatis ratione. Nam *oculus* ſimplici *c*, primam brevem habet: *occulere* verò eamdem geminato *cc* poſitione producit. *Betul.*

Lin. 4. *Palpitatio, &c.*] Id eſt, tremendo, interprete Perotto, qui tamen à palpando id eſt prætentando nomen ducit. Sunt autem palpebræ tunicæ, quæ tegunt oculos.

Ibidem. *In ordine.*] Sic MS. Sangerm. ſic Virgilius Eclogâ 7.

— *Illos referebat in ordine Thyrſis.*

At MS. Bov. legit *in ordinem.*

Ibidem. *Vallata.*] Cic. de Naturâ Deorum lib. 2. *Munitaque ſunt palpebra tanquàm vallo pilorum, quibus & apertis oculis, ſi quid incideret, repelleretur, & ſomno conniventibus, quum oculis ad cernendum non egeremus, ut tanquàm involuti quieſcerent.* Hic locus apud Nonium Marcel. falſo ex 2. de Oratore citatur. Hæc deſumpta ſunt ex Platone, atque ſimiliter loquitur Galenus.

Lin. 13. *Leniter exurgens.*] Ità MSS. 3. Reg. 2. Bonon. 1. Colbert. aliique, cum cunctis fermè vulgatis. In MSS. Regio-Put. 3. al. Reg. 4. Colbert. 5. aliis, edd. Rom. 1470. ac Gymnic. legitur *leviter;* in 1. Colb. *lenis;* in Marm. *levis.* Malo legere *leniter* cum Cellario aliiſque viris doctis, & hoc ex indole latini ſermonis, ut apud Plinium lib. 5. epiſt. 6. *Villa in colle imo ſita, ita leniter & ſenſim clivo fallente conſurgit, ut cùm aſcendere non putes, ſentias aſcendiſſe.* Et Calpurnius Eclog. 7. v. 25.

— *Et clivos lenè jacentes.*

Sic & Julius Cæſar lib. 2. de Bell. Gall. *lenè jugum montis.*

Digitized by Google

artifice ſummo, ut ſi quis fortè vehementior ictus extiterit, eminentibus repellatur. Naſi verò pars ſuperior uſque ad medium ſolida formata eſt, inferior autem cartilagine adhærente mollita, ut ad uſum digitorum poſſit eſſe tractabilis. In hoc autem, quamvis ſimplici membro, tria ſunt officia conſtituta; unum ducendi ſpiritûs; alterum capiendi odoris; tertium ut per ejus cavernas purgamenta cerebri defluant: quas ipſas Deus quàm mirabili, quàm divinâ ratione molitus eſt, ut tamen hiatus ipſe naſi oris ſpeciem non deformaret. Quod erat planè futurum, ſi unum ac ſimplex foramen pateret. At id velut pariete per medium ducto interſepſit atque diviſit, fecitque ipsâ duplicitate pulcherrimum. Ex quo intelligimus, quantùm dualis numerus, unâ & ſimplici compage ſolidatus, ad rerum valeat perfectionem.

Nam cùm ſit corpus unum, tamen totum ex ſimplicibus membris conſtare non poterat, niſi ut eſſent partes vel dextræ, vel ſiniſtræ. Itaque ut pedes duo, & item manus, non tantùm ad utilitatem aliquam uſumque, vel gradiendi, vel faciendi valent, ſed & habitum, decoremque admirabilem conferunt: ſic in capite, quod totius divini operis quaſi culmen eſt, & auditus in duas aures, & viſus in duas acies, & odoratio in duas nares à ſummo artifice diviſa eſt; quia cerebrum, in quo ſentiendi ratio eſt, quamvis ſit unum, tamen in duas partes membranâ interveniente diſcretum eſt. Sed & cor, quod ſapientiæ domicilium videtur, licèt ſit unum, duos tamen intrinſecùs

Lin. 1. *Eminentibus.*] Heumannus putat legendum eſſe, *eminentiâ.*

Lin. 2. *Uſque.*] Deeſt in MS. Bov.

Lin. 3. *Inferior autem cartilagine adhærente mollita, ut &c.*] Sic emendavi ex MSS. Regio-Put. 2. al. Reg. 2. Colb. Baluz. Clarom. Sangerm. Et hæc mihi omnium optima videtur lectio. Vide præcedentia. Accedunt alii MSS. 4. Reg. 4. Colbert. Goth. Em. Cant. Lipſ. Marm. Brun. edit. Rom. 1470. in quibus eſt, *cartilagine adhæret mollita*, mendosè. Vulgati ferè omnes dividunt *molli ita*, etiam vitiosè; Spark. *cartilagini adhæret molli, ita ut.*

Lin 6. *Ut per ejus cavernas.*] Ex MSS. & multis editis additum *ejus.*

Ibidem. *Quas ipſas Deus.*] Ità correxi ex MSS. 7. Reg. Ultr. Baluz. Brun. ed. Rom. 1470. Graph. Cellar. Walch. Optimè. Sic idem infrà, *hiatus ipſe naſi*, & . . . *ipsâ duplicitate.* In MSS. rec. 1. Colb. Marm. Clarom. & 12. editis *quas ipſe Deus.*

Lin. 7. *Quàm mirabili.*] Sic repoſui ex MSS. 7. Reg. 5. Colb. Ultr. Baluz. Brun. ed. Rom. 1470. Graph. Cellar. Walch. Et rectè. Sic infrà Autor noſter, *quàm utilis, quàm decens.* In ſcriptis rec. 1. Colb. Clarom. Marm. & 11. vulgatis *tam mirabili.*

Lin. 9. *Si unum ac ſimplex foramen.*] Ità præferunt veterrimi MSS. Regio-Put. 2. Bonon. & Tax. ac edd. Thomaſ. Iſ. Thyſ. Gall. eâdemque locutione mox utitur Lactantius, cùm ait, *unâ & ſimplici compage.* Deſideratur *unum ac*, in 24. rec. MSS. & in 13. vulgatis.

Lin. 11. *Ex quo intelligimus.*] Sic reſtitui ex vetuſtioribus editis & ex omnibus MSS. præter 1. Reg. in quo, ſicut & in octo impreſſis, eſt *ex quo intelligitur.*

Lin. 14. *Itaque.*] Deeſt in Bov. contra fidem aliorum MSS.

Lin. 20. *In duas partes.*] Κοιλίας, id eſt ventriculos nominavit Galen. Κοιλίας ἃς ἔχει ὁ ἐγκέφαλος δύο. Idem fatetur duas ſecundùm quoſdam eſſe, ubi nimirùm animi principatus reſidet. Veſalius certè etiam tertium ventriculum addit figurâ 5. & 6. lib. 7. Ariſtoteles in 1. de Hiſt. animalium cap. 16.

Lin. 21. *Duos tamen intrinſecùs ſinus.*] Plinius lib. 11. cap. 37. Prima domicilia intrà ſe animo & ſanguine præbet ſinuoſo ſpecu, & in magnis animalibus triplici, in nullo non gemino: ibi mens habitat, &c. Hipp. in lib. de Corde, hos ſinus γαστέρας nominat; Jullius Pollux κόλπους appellat. *Betul.*

Digitized by Google

trinſecùs ſinus habet, quibus fontes vivi ſanguinis continentur, ſepto intercedente diviſi; ut ſicut in ipſo mundo ſumma rerum vel de ſimplici duplex, vel de duplici ſimplex, & gubernat, & continet totum: ita in corpore de duobus univerſa compacta, indiſſociabilem prætenderent unitatem. Oris quoque ſpecies, & rictus ex tranſverſo patefactus, quàm utilis, quàm decens ſit, enarrari non poteſt: cujus uſus in duobus conſtat officiis, ſumendi victûs, & loquendi.

Lingua intùs incluſa, quæ vocem motibus ſuis in verba diſcernit, & eſt interpres animi; nec tamen ſola poteſt per ſe loquendi munus implere, niſi acumen ſuum palato illiſerit, niſi juta vel offenſione dentium, vel compreſſione labiorum: dentes tamen plus conferunt ad loquendum; nam & infantes non antè incipiunt fari, quàm dentes habuerint, & ſenes amiſſis dentibus ita balbutiunt, ut ad infantiam revoluti denuò eſſe videantur. Sed hæc ad hominem ſolum pertinent, aut ad aves, in quibus acuminata & vibrata certis motibus lingua, innumerabiles cantuum flexiones, & ſonorum varios modos exprimit. Habet prætereà & aliud officium, quo in omnibus, ſed tamen ſolo in mutis utitur, quòd contritos & commolitos dentibus cibos colligit, & conglobatos vi ſuâ deprimit, & tranſmittit ad ventrem. Itaque Varro à ligando cibo putat linguæ nomen impoſitum. Beſtias etiam potu adjuvat; protentâ enim cavatâque hauriunt aquam, eamque comprehenſam linguæ ſinu, ne tarditate ac morâ effluat, ad palatum celeri mobilitate complodunt. Hæc itaque palati concavo tanquàm teſtudine tegitur; eamque dentium ſeptis Deus quaſi muro circumvallavit.

Dentes autem ipſos mirabili modo per ordinem fixos, ne nudi ac re-

Lin. 1. *Quibus fontes vivi.*] Ex hoc fonte duæ grandes venæ in priora & terga diſcurrunt, ſparſæque ramorum ſerie per alias minores, omnia membra vitali ſanguine rigant. Plin. Hi rami deſcribuntur à Veſalio primâ & ſecundâ 15. capitis figuris lib. 3. *Betuleius.*

Lin. 10. *Niſi juta vel offenſione dentium.*] Ità reſtitui ex MSS. 3. Reg. 1. Colb. Clarom. à primâ manu, Marm. Brun. & Bov. ac 2. vet. edd. Rom. & Cellar. accedentibus MSS. Goth. 3. Colb. & Lipſienſibus, in quibus legitur mendosè *vita*, pro *juta*. In MSS. 3. Reg. 2. Colb. Baluz. Clarom. & Sangerm. à ſecundâ manu, & edit. Ald. & Parrhaſ. *adjuta*, quos ſecuti ſunt cæteri, fortaſſe quia uſu magis tritum videbatur. Nec tamen inſolens ſimplex; Tacitus enim lib. 14. cap. 4. initio ait: *Placuit ſolertia, tempore etiam juta.*

Lin. 17. *Quo in omnibus, &c.*] Sic legitur in vulgatis; & in MSS. Bov. & Sangerm. atque aliis multis. Verùm in Regio-Put. & uno Bonon. eſt, *quòd in omnibus.* MS. Eraſm. *quo in hominibus.* Lingua utitur officio colligendi cibos in omnibus mutis animantibus, ſed hoc ſolo, quum in homine geminum præbeat uſum. *Eraſmus.* Heumannus autem legit, *quo non in hominibus ſolùm, ſed etiam in mutis utitur.*

Lin. 19. *Itaque Varro à ligando, &c.*] Iſidor. lib. 11. Orig. cap. 1. refert, Varronem non à ligando cibo, ut ait Lactant. ſed à lingendo cibo linguam dictam putaviſſe, alios verò à ligandis vocibus, quòd per articulatos ſonos verba liget. *Iſæus.*

Lin. 22. *Effluat.*] Ità repoſui ex MSS. præter 1. Bonon. in quo *refluat*, 2. Reg. & vulg. in quibus eſt, *defluat.*

Lin. 24. *Eamque dentium ſeptis Deus, &c.*] Sic reſtitui ex editis Rom. 1470. Iſ. Cellar. Walch. & ex omnibus MSS. præter Cauc. in quo, ſicut & in decem excuſis, legitur; *eamque dentium ordine ſapiens Deus.*

Lin. 25. *Mirabili modo per ordinem fixos.*] Has quinque voces rectè ex optimis codicibus MSS. 2. Bonon. & Tax. reſtituit Thomaſius; quæ à cæteris MSS. & à vulgatis abſunt, præter Iſ. & Spark.

Digitized by Google

ſtricti magis horrori, quàm ornamento eſſent, gingivis mollibus, quæ à gignendis dentibus nominantur, ac deinde labiorum tegminibus honeſtavit, quorum durities, ſicut in molari lapide, major eſt & aſperior, quàm in cæteris oſſibus, ut ad conterendos cibos pabulumque ſufficerent. Labra ipſa, quæ quaſi anteà cohærebant, quàm decenter intercidit; quorum ſuperius ſub ipſâ medietate narium lacunâ quâdam levi, quaſi valle ſignavit, inferius honeſtatis gratiâ foràs molliter explicavit. Nam quòd attinet ad ſaporem capiendum, fallitur, quiſquis hunc ſenſum palato ineſſe arbitratur; lingua eſt enim, quâ ſapores ſentiuntur: nec tamen tota; nam partes ejus, quæ ſunt ab utroque latere teneriores, ſaporem ſubtiliſſimis ſenſibus trahunt. Et cùm neque ex cibo quidquam, neque ex potione minuatur; tamen inenarrabili modo penetrat ad ſenſum ſapor, eâdem ratione, quâ nihil de quâque materiâ odoris-capio decerpit.

Cætera quàm decora ſint, vix exprimi poteſt. Deductum clementer à genis mentum, & ita inferiùs concluſum, ut acumen ejus extremum ſignare videatur leviter impreſſa diviſio; rigidum ac teres collum; ſcapulæ velut mollibus jugis à cervice demiſſæ; validà & ſubſtricta nervis ad fortitudinem brachia; inſignibus toris extantium la-

Lin. 3. *In molari lapide, &c.*] Undè dentes molares, ad quos videtur alludere: eos etiam maxillares vocant.

Lin. 4. *Ut ad conterendos.*] Ità MSS. 2. Bonon. 7. Reg. 5. Colb. Tax. Pen. Clarom. Brun. & vet. edd. In nonnullis MSS. & 5. vulgatis legitur *aut*; in 1. Colb. & Marm. *&*.

Lin. 9. *Senſum palato, &c.*] Fallitur ergò Ariſtoteles, fallitur Plinius, fallitur cum his univerſa (& quidem docta) antiquitas. Namque hæc vox metonymicòs, ſicut etiam gulæ, pro voluptate ab autoribus crebrò uſurpatur; apud Ciceronem enim, ubi de Finib. lib. 2. de Lælii ſapientiâ verba facit: » Non ſe» quitur, ut cui cor ſapiat, ei non ſapiat pa» latus, « & Quintil. lib. 1. cap. 2. ægrè fert, quòd antè palatus puerorum, quàm os inſtituitur. Phavorinus apud Gell. lib. 15. cap. 8. reprehendit præfectos Popinæ, qui aiunt, eos palatum non habere, qui ſuperiorem partem avium atque altilium edunt. Hor. 2. Epiſt.

Tres mihi convivæ propè diſſentire videntur,
Poſcentes vario multùm diverſa palato.

Philoſophi tamen linguæ juxtà, palatoque, ſive gulæ, ſaporis ſenſum tribuunt. Ariſt. in Probl. ſect. 28. & apud Gell. lib. 19. cap. 2. *Betuleius.*

Lin. 13. *Nihil de quâque materiâ.*] Sic reſtitui ex veterrimis optimiſque MSS. 2. Bon. Regio-Put. & 3. al. Reg. Cauc. 2. Colbert. Baluz. Cæteri manu exarati & typis mandati habent *de quâcumque.*

Lin. 14. *Odoris capio decerpit.*] Ità MSS. 2. Bon. Regio-Put. & 2. alii Reg. Cauc. Baluz. 3. Colb. Clarom. in marg. edd. Graph. Thom. Iſ. Cellar. Quæ lectio, ut patet, minimè corrupta eſt; nam Lactantius hîc uſus eſt vocabulo raro, ſed proprio. *Capio capionis* enim nomen eſt, quo Jureconſulti ſæpè uſi ſunt, ut *uſus-capio, pignorum-capio*, in lib. 7. cod. Theodoſ. de exactionibus, & tit. de diſtract. pignorum. Gellius lib. 7. c. 10. docet Varronem ita *pignoris-capionem* dixiſſe, ut hîc *odoris*. In cæteris MSS. & in editis *capio* non extat, idque, ut videtur malè ad lumen orationis. In Thyſ. & Gall. eſt *captio*, corruptè.

Lin. 15. *Deductum clementer à genis mentum, &c.*] Menti non obeſi, ſed ſucculenti lacteam cutem requirit Sidonius; Apuleius quoque in deſcript. Bathylli, *modico mentò facies*. Anacreon in picturâ amicæ poſtulat *delicatum ac molle mentum*. Varro apud Nonium *in Mollitudinem*. Arnob. lib. 3. *mentiones* dicuntur, quibus mentum plus juſto prominet. *Franc. F. F. Junius.*

Lin. 19. *Inſignibus toris extantium lacertorum vigens robur.*] Sic emendavi ex veterrimis & optimis MSS. 2. Bonon. Regio-Put. & 5. al. Reg. Cauc. Goth. 5. Colb. Baluz. Ultr. Lipſ. Em. 1. Sorb. Brun. & edit. Thomaſ. In 4. MSS. rec. multiſque editis eſt *extentum lacertorum ingens robur*; in Marm. *ex-*

Digitized by Google

certorum vigens robur; utilis ac decens flexura cubitorum. Quid dicam de manibus, rationis ac ſapientiæ miniſtris? quas ſolertiſſimus artifex plano ac modicè concavo ſinu fictas, ut ſi quid tenendum ſit, aptè poſſit inſidere, in digitos terminavit: in quibus difficile eſt expedire, utrùmne ſpecies, an utilitas major ſit. Nam & numerus perfectus, ac plenus, & ordo ac gradus decentiſſimus, & articulorum parium curvatura flexibilis, & forma unguium rotunda, concavis tegminibus digitorum faſtigia comprehendens atque firmans, ne mollitudo carnis in tenendo cederet, magnum præbet ornatum. Illud verò ad uſum miris modis habile, quòd unus à cæteris ſeparatus cum ipsâ manu oritur, & in diverſum maturiùs funditur: qui ſe velut obvium cæteris præbens, omnem tenendi faciendique rationem vel ſolus, vel præcipuè poſſidet, tanquàm rector omnium atque moderator; undè etiam pollicis nomen accepit, quòd vi & poteſtate inter cæteros polleat. Duos quidem articulos extantes habet, non ut alii ternos, ſed unus ad manum carne connectitur pulcritudinis gratiâ. Si enim fuiſſet tribus arti-

tantum; in Clarom. *extantium.* Vide paulò pòſt, *duos articulos* [pollex] *extantes habet.* Præcipua Herculis commendatio à lacertis ejus petitur, ut Apollinis à comâ, juxta illud ex appendice Virgil.

Phœbus comoſus, Hercules lacertoſus.

Docti etiam *thoris* ſcribunt. Veſalius cap. 2. ſecundi libri, ubi de muſculis agit, dicit Thorum ſimplicem carnem fibris obductam eſſe. Tori potiſſimùm in eâ parte brachii ſunt, quæ ab humeris incipit, in cubitum deſinit. Relinquitur ergò, contra Grammaticos, lacertos ſuperiorem brachii partem eſſe. Obſervandum etiam vel ex locis ſuperiùs jam citatis eſt, & tori & lacerti rarò apud autores fieri mentionem, niſi robur ſignificetur: ſicut etiam brachii voce in Bibliis, quo nomine ὁ βραχίων apud LXX. eſt. *Betuleius.*

Lin. 1. *Quid dicam de manibus, &c.*] Ariſtænetus lib. 1. epiſt. XVI. Εἶδον χεῖρας ἄκρας ϗ πόδας τὰ λαμπρὰ τοῦ κάλλους γνωρίσματα. *Vidi ſummas manus ac pedes ſplendida formæ indicia.* Hîc à Lactantio patulæ laudantur, ut & à Sidonio: *teneras* quoque ac nonnihil proceras facit Apuleius Bathylli *manus*; manus ejus teneræ, inquit. Ovid. quoque Amor. lib. 1. Eleg. IV. non videtur molles manus improbare. Mollibus porrò ac teneris manibus opponuntur,

——— *Vellere Thuſco*

Vexatæ duræque manus. Ex Juven. Sat. V.

Lin. 11. *Maturiùs funditur.*] Id eſt *dilatatur.* Ità correxi ex optimis MSS. 1. Bon. Regio-Put. 1. al. Reg. à ſecundâ manu, 3. Colb. Clarom. Marm. & Baluz. à primâ manu. Hoc eſt, pollex à manu ſuum quidem habet initium, ſed maturiùs, ſeu citiùs quàm alii digiti *in diverſum funditur.* MSS. rec. 3. Reg. Em. Cant. Brun. omneſque editi habent *maturiùs finditur*; 2. Reg. 1. Colb. Baluz. *manus finditur*; 1. Colb. & 1. Bonon. rec. & 4. vulgati rec. *manus funditur.*

Ibidem. *Qui ſe velut obvium, &c.*] Theodoretus ſermone περὶ τῆς προνοίας 4. manuum ſtructuram ſolertiſſimam, & uſum multiplicem Græcè non minùs eleganter, quàm Lactantius Latinè deſcripſit.

Lin. 15. *Non ut alii ternos.*] Ex MSS. 1. Bonon. antiq. Regio-Put. 5. al. Reg. alter Reg. à ſecundâ manu, Goth. Tax. Lipſ. 6. Colbert. Clarom. & editis Rom. 1470. Betul. Torneſ. Soubron. Cellar. Walch. ſic repoſui. In 1. Bon. rec. 1. Reg. à primâ manu, Brun. & 11. eſt *trinos.*

Ibidem. *Sed unus ad manum carne connectitur pulcritudinis gratiâ.*] Ità continuo tenore & ſine ullo vocum compendio ſcriptum eſt in duobus antiquiſſimis codicibus Cauc. & Reg. Put. niſi quòd poſterior habet *manus.* In 18. ſcriptis, *ad manum carne nectitur*; & ſic legendum eſſe cenſet Hecquetius Doctor Medicus Pariſienſis, ſuadente partis ſitu & poſiturâ. Gaudefridus Doctor Medicus Aurelianenſis legi mallet cum ſex MSS. & 9. editis, *ſed unus ad manûs carnem nectitur pulcritudinis gratiâ*; iſque illi videtur genuinus Autoris noſtri ſenſus, quoniam Lactantius in hoc opere ad elegantiam ac pulcritudinem

Digitized by Google

culis & ipſe diſcretus, fœda & indecora ſpecies ademiſſet manibus honeſtatem.

Jam pectoris latitudo ſublimis, & expoſita oculis, mirabilem præ ſe ſert habitûs ſui dignitatem. Cujus hæc cauſa eſt, quòd videtur hominem ſolum Deus veluti ſupinum formaſſe (nam ferè nullum aliud animal jacere in tergum poteſt) mutas autem animantes quaſi alterno latere jacentes finxiſſe, atque ad terram compreſſiſſe. Idcircò illis anguſtum pectus, & ab aſpectu remotum, & ad terram verſus abjectum: homini autem patens & erectum; quia plenum rationis à cœlo datæ, humile, aut indecens eſſe non debuit. Papillæ quoque leviter eminentes, & fuſcioribus ac parvis orbibus coronatæ, non nihil addunt venuſtatis, fœminis ad alendos fœtus datæ, maribus ad ſolum decus, ne informe pectus, & quaſi mutilum videretur. Huic ſubdita eſt planicies ventris, quam mediam ferè umbilicus non indecenti notâ ſignat, ad hoc factus, ut per eum fœtus, dum eſt in utero, nutriatur.

corporis maximè attendit. Aliàs *ad manum connectitur* potiùs arrideret. Arrideret & Euſtachio, Doctori item Medico Aurelianenſi, qui tamen cum MS. Pen. legere mavult, *ad manum carne veſtitur.* Is admonet errare Lactantium in eo, quòd duos duntaxat articulos extantes eſſe in pollice dicit, cùm tres habeat, quorum primùs unum non eſt ex oſſibus manûs, quibus non eſt ſenſibiſis motus, dum articuli primi motus eſt manifeſtiſſimus. Itaque Firmianus noſter (ut ex capitis quinti medio colligitur) agnoviſſe videtur duplicis generis articulos in pollice, duos ſcilicet extantes & viſibiles, alterum ad manum nexum, & muſculis tectum, qui ſit tertius *Unus quidem ad manum carne veſtitur;* Jo. Cauci, *carne conveſtiitur.*

Lin. 3. *Jam pectoris latitudo ſublimis.*] Aut *nunc*, vel leviori mutatione *Jam* legendum eſt, aut multa deſunt, ut adnotarunt viri eruditi Betuleius, Francius, Iſæus, Sparkius, Walchius. Ariſtoteles, item Galenus & Pollux manuum tractationi pectus ſubjiciunt, τὸ ςῆθος. Cæterùm cur homini latum pectus Conditor tribuerit, Lactantii rationes longè quàm Ariſtoteſis meliores ſunt. Vide Ariſtoteſem in 4. de Partibus. *Betuleius.*

Lin. 5. *Aliud.*] Deeſt in MS. Bon. Bov. in quibuſdam editis, idque rectè.

Lin. 8. *Abjectum.*] Sic reſtitui ex MSS. 2. Bonon. Regio-Put. & 4. al. Reg. Cauc. 5. Colb. Tax. Ultr. Pen. Em. Cant. Clarom. Ed. Rom. 1470. Iſ. Cellar. Walch. faventibus 1. Reg. 1. Colb. & Brun. in quibus eſt *adjectum*, pro *abjectum;* Baluz. *objectum;* in 10. impreſſis *ſubjectum.*

Ibidem. *Homini.*] Ità legendum ex pleriſque MSS. & editis, nec non ex præcedenti voce *illis.* In 12. ſcriptis & 4. excuſis eſt *hominis.*

Lin. 9. *Patens & erectum.*] Hæc eſt lectio edit. Graph. & omnium MSS. præter 1. Reg. rec. in quo, ſicut & in cæteris editis, eſt *rectum.*

Ibidem. *Plenum rationis à cœlo datæ.*] Sic reſtitui ex MSS. Regio-Put. 2. al. Reg. 4. Colbert. Marm. Em. Merton. Clarom. à primâ manu, & ed. Graph. In alio Colb. eſt *è cœlo data;* in altero Colbert. *à cœlo datum;* 3. Reg. Baluz. 1. Colb. Clarom. à ſecundâ manu ac editi *à cœlo datum.*

Lin. 10. *Papillæ quoque leviter eminentes.*] MSS. 5. rec. & 4. edit. habent *leniter.* At *leviter* melior lectio quàm *leniter.* Hîc enim agitur de partis prominentiâ, nequaquam de cutis lenitate. *Hecquet* Doctor Medicus Pariſienſis. Juvenalis Sat. 6. de Meſſalinâ Claudii Cæſaris conjuge. Martialis lib. 8. epiſt. 64.

Et talis tumor excitet papillas,
Quales cruda viro puella ſervat.

Lin. 13. *Huic ſubdita eſt planicies ventris, &c.*] Laudatur γαςὴρ ἀπίεστος, qualem junior Philoſtratus tribuit Meleagro. Præcipuum in ventre ut ſit planus; *profundus umbilicus, planus venter.* Turpis eſt mollis venter. Horat. Epod. Od. 8. *Junius.*

Lin. 14. *Umbilicus non indecenti, &c*] Ariſt. lib. 7. de Hiſt. Animal. cap. 8. & lib. 2. de Generat. Anim. cap. 5. Hippocrates de Nat. Pueri.

Digitized by Google

CAPUT XI.

De inteſtinis in homine, eorumque uſu.

SEQUITUR neceſſariò, ut de internis quoque viſceribus dicere incipiam: quibus non pulcritudo, quia ſunt abdita, ſed utilitas incredibilis attributa eſt, quoniam opus fuerat, ut terrenum hoc corpus ſucco aliquo de cibis ac potibus aleretur, ſicut terra ipſa imbribus ac pruinis. Providentiſſimus artifex in medio ejus receptaculum cibis fecit, quibus concoctis & liquefactis, vitales ſuccos membris omnibus diſpertiret. Sed cùm homo conſtet ex corpore atque animâ, illud quod ſuprà dixi receptaculum, ſoli corpori præſtat alimentum: animæ verò aliam ſedem dedit. Fecit enim genus quoddam viſcerum molle atque rarum, quod pulmonem vocamus, in quod ſpiritus reciprocâ viciſſitudine commearet; eumque non in uteri modum finxit, ne effunderetur ſimul ſpiritus, aut inflaret ſimul. Ideòque ne plenum quidem viſcus effecit, ſed inflabile, atque aëris capax; ut paulatim ſpiritum reciperet, dùm vitalis ventus per illam ſpargitur raritatem, & eumdem rursùs paulatim redderet, dùm ſe ex illo explicat. Ipſa enim viciſſitudo flandi & ſpirandi, reſpirandique tractus, vitam ſuſtentat in corpore.

Lin. 8. *Receptaculum, ſoli corpori.*] Nam Platoni etiam ἡ ὀνομασμένη κάτω κοιλία ὑποδοχὴ nominatur: ſtomachus, ſive ventriculus Latinis, Ciceroni alvus. Hujus officium eſt, cibi concoctio. *Betuleius.*

Ibidem. *Animæ verò.*] Id eſt, ſpiritui vitali. *Francius.*

Lin. 9. *Molle:*] Μαλακὸν, Plato. Ovid.

Cernis ut è molli ſanguis pulmone remiſſus.

Ex levibus enim & aſperis arteriis conſtat; & ut Plinius & Celſus inquiunt, ſpongioſus eſt.

Lin. 10. *In quod ſpiritus reciprocâ viciſſitudine commearet.*] Hæc habent MSS. 2. Bon. 2. Reg. 2. Colb. Sorbon. Clarom. in marg. & 13. vulgati. At illa abſunt à 19. MSS. & edit. 2. vet. Rom. & Cellar.

Lin. 11. *In uteri.*] Heuman. legit *in uteris.*

Ibidem. *Ne effunderetur ſimul ſpiritus, aut inflaret ſimul.*] In MSS. ſæpè reperies *ſimul*, pro *ſemel*, & è converſo. In 19. MSS. eſt *ſemel*, bis.

Lin. 12. *Ideòque ne plenum quidem viſcus effecit.*] MSS. 2. Reg. omneſque editi præter ed. Rom. 1468. habent *ne*. Abeſt à 29. MSS. Sed profectò retinendum. *Ne plenum*, id eſt non compactum, ut moris eſt quibuſdam viſceribus, quæ Parenchymata vocantur, utpotè glandulis & vaſculis arctè ſtipata denſatáve, cujus ſortis eſt jecur. De pulmone ſecùs eſt; viſcus enim eſt fiſtulis & veſiculis mille diſtinctum. Igitur *pulmonem ideò ne plenum quidem viſcus effecit, ſed inflabile, &c.* Inflari enim non potuiſſet, ſi fuiſſet plenum viſcus, parenchymatis inſtar; ideòque loculis mille pervium eſſe debuit. *Hecquet.*

Lin. 15. *Viciſſitudo flandi, & ſpirandi reſpirandique tractus, &c.*] Ob id folli confertur, vel potiùs humana induſtria naturalem ſolertiam imitata eſt. Vide Theodoretum Sermone 3. de Providentiâ Dei. Verbum *flandi* legitur in MSS. 2. Reg. 2. Bonon. 2. Colb. Baluz. & in omnibus ferè vulgatis. Abeſt autem à 15. MSS. nec non ab editis Rom. & Cellar. ſed retinendum. *Flandi*, id eſt ſpiritu ductum aërem reddendi . . . *Spirandi*, id eſt ſpiritu ductum aërem admittendi; in hâc enim admiſſi redditique aëris reciprocatione conſiſtit omnis *reſpirandi tractus*, id eſt totum reſpirandi negotium. Itaque legendum *viciſſitudo flandi & ſpirandi*, abſtinendo à virgulâ interjectâ inter *flandi & ſpirandi*, quam apponi præſtabit poſt *ſpirandi*, utpotè cùm viciſſitudo de quâ hîc agitur, non ſit flandi tantùm, ſed & ſpirandi. *Hecquet.*

Lin. 16. *Vitam ſuſtentat, &c.*] Ità tamen, ut quidquid utile ac vitæ neceſſarium in pulmone

Digitized by Google

Quoniam ergò duo ſunt in homine receptacula, unum aëris, quod alit animam, alterum ciborum, quod alit corpus, ut flecti cervix, ac moveri facilè poſſit, duas eſſe per collum fiſtulas neceſſe eſt, cibalem, ac ſpiritalem, quarum ſuperior ab ore ad ventrem ferat, inferior à naribus ad pulmonem. Quarum ratio, & natura diverſa eſt. Ille enim qui eſt ab ore tranſitus, mollis effectus eſt, & qui ſemper clauſus cohæreat ſibi, ſicut os ipſum; quoniam potus, & cibus, dimotâ & patefactâ gulâ, quia corporales ſunt, ſpatium ſibi tranſmeandi faciunt. Spiritus contrà, qui eſt incorporalis, ac tenuis, quia ſpatium ſibi facere non poterat, accepit viam patentem, quæ vocatur gurgulio. Is conſtat ex oſſibus flexuoſis ac mollibus, quaſi ex annulis in cicutæ modum invicem compactis & cohærentibus; patetque ſemper hic tranſitus. Nullam enim requiem meandi habere ſpiritus poteſt, quia is, qui ſemper commeat, demiſſâ utiliter de cerebro membri portione, cui uva nomen eſt, velut occurſu quodam refrœnatur, ne aut teneritudinem domicilii cum impetu veniens attractâ peſtilenti aurâ corrumpat, aut totam nocendi violentiam internis receptaculis perferat. Ideòque etiam nares breviter ſunt apertæ, quæ idcircò ſic nominantur, quia per eas vel odor, vel ſpiritus nare non deſinit, quæ ſunt hujus fiſtulæ quaſi oſtia. Tamen hæc fiſtula ſpiritalis non tantùm ad nares, verùm ad os quoque interpatet in extre-

bus elaboratum eſt, ad ſiniſtrum cordis ventriculum deferatur: quidquid inutile, illàc, quà inſpiravimus, efflatur. Adi de hoc Theodoretum cum admiratione diſſerentem. *Betuleius.*

Lin. 1. *Quod alit animam.*] Non hîc rationalem intelligas, ſed vitalem illam nobis cum brutis communem. *Iſæus.*

Lin. 2. *Ut flecti cervix, ac moveri facilè poſſit.*] Hæc verba abſunt à 19. MSS. atque editis 2. vet. Rom. ac Cellar. In 3. Colbert. & in Baluz. pro adverbio *facilè*, eſt *facillimè.*

Lin. 3. *Duas eſſe per collum fiſtulas .. cibalem, ac ſpiritalem.*] Quam cibalem Lactantius nominat, ea gula eſt, quæ οἰσοφάγος Græcis nominatur. Atque etiam quibuſdam στόμαχος, & adeò ab ipſo etiam Celſo & Galeno. Spiritalis verò, Græcis τραχεῖα ἀρτηρία, aſpera arteria, eò quòd cartilagineis annullis conſtat. Noſter gurgulionem vocat. *Betul.*

Lin. 5. *Ille enim qui eſt ab ore tranſitus.*] Ità reſtitui ex omnibus impreſſis & MSS. ſi excipias unum Colb. rec. & edit. Gall. in quibus eſt, *Illi enim quà.*

Lin. 11. *In cicutæ modum.*] Virg. Eclog. 2.
Eſt mihi diſparibus ſeptem compacta cicutis
Fiſtula.

Lin. 12. *Patetque ſemper hic tranſitus.*] Ità MSS. in editis eſt *hinc.*

Lin. 17. *Nares, &c.*] Numerat Galenus ſpiritûs inſtrumenta, nares, os, fauces, aſperam arteriam, & pulmonem: nutrimenti verò vaſa, os, dentes, ſtomachum, ventriculum, jejunum & tenuia inteſtina. Cæterùm alia narium eſt, ſecundùm Feſtum, derivatio: nempè quòd per ea naſi foramina, odoris cujuſque gnari ſimus. *Betul.*

Lin. 18. *Vel ſpiritus nare non deſinit.*] Ità Feſtus & Iſidor. Orig. lib. 11. capt. 1. qui pro *nare* habet *manare*; ſed hinc reſtituendus. *Iſæus. Nare*, hîc idem quod fluere.

Lin. 19. *Quæ ſunt hujus fiſtulæ quaſi oſtia.*] Hæc reſtituenda fuerunt Lactantio ex Bonon. Tax. Pen. Lipſ. quæ in aliis deſunt.

Lin. 20. *Ad os quoque interpatet.*] Sic emendavi ex MSS. 2. Bonon. Tax. Regio-Put. 3. al. Reg. 5. Colb. 4. Oxon. Goth. Pen. Lipſ. Em. Gat. Marin. Sorbon. Vict. Baluz. Clarom. ed. Cell. & Walch. meliori ſenſu, quàm hæc quæ in 4. rec. & in editis ſunt verba *iter patet*, quæ cum ſyntaxi conſtare nequaquam poſſunt. *Interpatet* autem dixit, quia non rectà ad os tendit, ſed ad nares. Aliquantulùm autem patet ad os, & meatum quoque ad illud habet. Vox autem hæc ſatis Latina. Ità pulmonem *interpatere* rimis dixit Macrobius lib. 7. Saturnal. cap. 15. Partim *ex Thyſio*. Nec Lactantius noſter vocis hujus autor eſt: extat quoque apud alios.

Digitized by Google

mis palati regionibus, ubi ſe colles faucium ſpectantes uvam tollere incipiunt in tumorem. Cujus rei cauſa & ratio non obſcura eſt; loquendi enim facultatem non haberemus, ſi, ut gulæ iter ad os tantùm, ita gurgulio ad nares tantùm pateret, nec procedens ex eo ſpiritus efficere vocem ſine linguæ miniſterio poſſet.

Aperuit igitur viam voci divina ſolertia ex illâ fiſtulâ ſpiritali, ut poſſet lingua miniſterio ſuo fungi, & vocis ipſius inoffenſum tenorem pulſibus ſuis in verba concidere. Qui meatus, ſi aliquo modo interceptus ſit, mutum faciat neceſſe eſt. Errat enim profectò, quiſquis aliam cauſam putat, cur homines muti ſint. Non enim (ut vulgò creditur) vinctam gerunt linguam: ſed ii vocalem illum ſpiritum per nares quaſi mugientes profundunt, quòd voci tranſitus ad os aut nullus omnino eſt, aut non ſic patens, ut plenam vocem poſſit emittere. Quod plerumque naturâ fit; aliquando etiam caſu accidit, ut morbo aliquo hic aditus obſeptus vocem non tranſmittat ad linguam, faciatque de loquentibus mutos. Quod cùm acciderit, auditum quoque obſtrui neceſſe eſt; ut quia vocem emittere non poteſt, ne admittere quidem poſſit. Loquendi ergò causâ patefactus eſt hic meatus. Illud quoque præſtat, ut in lavacris celebrandis, quia nares calorem ferre non poſſunt, aër fervens ore duca-

Lin. 1. *Colles faucium.*] Jo. Cauci & Iſæus legendum putant *tolles*; quod in nullo reperi codice. In 1. Colb. rec. eſt *calles faucium*; in 2. Reg. rec. & ed. Rom. 1474. Venetâ 1490. Florent. Junt. Graph. *folles faucium.* At in MSS. 2. Bonon. Regio-Put. & 4. al. Reg. 7. Vaticanis, 5. Colb. Sorbon. Ultr. Cant. Em. Cant. Gat. Marm. Vict. Clarom. Baluz. Brun. & in 14. vulgatis eſt *colles faucium.* Perpendat lector, an pro *colles* & *folles*, *tolles* ſit legendum. *Tolles* enim vocantur glandulæ ob quamdam glandis ſimilitudinem. *Tolles* autem ſeu *toles* eſt (ut obſervat Feſtus) tumor in faucibus, quæ per diminutionem *tonſillæ* dicuntur. Plin. lib. 11. cap. 37. *Tonſillæ in homine, in ſue glandulæ.* Sed & tolles, ſeu tonſillas, quas Celſus vocat glandulas, recentiores medici vocant amygdalas, Græci autem paristhmia. *Tolles* autem à tollendo, quia partem attollunt in tumorem. Legi autem fortè præſtaret (inquit Hecquetius) *tolli*, quàm tollere. Undè ſic reſtituendus veniret hîc locus: *ubi ſe tolles faucium ſpectantes uvam tolli incipiunt in tumorem.* Et utinam huic lectioni faverent MSS. contra quorum fidem nihil mutare volui. Nihil enim obſtat, quominùs tumor faucium collis appelletur, nec repugnant peritiſſimi Medici Gandeffridus & Euſtachius.

Lin. 3. *Si, ut gula iter.*] Ità repoſui ex MSS. omnium vetuſtiſſimis optimiſque 1. Bonon. & Regio-Put. necnon ex Iſæanâ editione: quod meliùs fluit, quàm *ſi ſicut gula iter* 12. Manuſcriptorum rec. & edit. Favent etiam textui noſtro 2. Colb. Baluz. Brun. in quibus ſolùm legitur *ſicut gula iter*, deleto *ſi*.

Lin. 4. *Nec procedens ex eo ſpiritus efficere vocem ſine lingua miniſterio poſſet.*] Hæc ſuppleta ſunt ex MSS. 2. Bonon. 1. Reg. Tax. 3. Colb. Baluz. Sorbon. Clarom. in marg. atque editis Iſ. & Spark, quæ in aliis deſiderantur.

Lin. 9. *Errat enim, &c.*] Errat igitur princeps medicorum Hippocrates, qui Aphoriſ. 59. libri 7. ait, eos quibus cerebrum aliquâ ex cauſſâ concuſſum fuerit, neceſſe eſſe ſtatim mutos fieri; & Aphor. 5. lib. 5. ex ebrietate hoc malum etiam evenire ſubindicat, & id lethale adeò eſſe, ſi convulſus fuerit, niſi febri corripiatur. Vide ad hæc Vuilichium. *Betuleius.*

Lin. 11. *Nares quaſi mugientes.*] Addidi *quaſi* ex MSS.

Lin. 16. *Auditum quoque, &c.*] Experientia contrarium teſtatur. Imò qui ſurdi naſcuntur, muti ſint neceſſe eſt.

Lin. 17. *Ne admittere quidem poſſit.*] Ex 21. MSS. & 10. vet. ed. expunxi vocem *auditum*, quæ ſat inutilis videtur, cùm hîc de voce emittendâ & de voce admittendâ agatur, quod non nemo intelligit. *Ne auditum admittere quidem poſſit* perperàm legitur in 2. Bonon. Tax. & 6. recentioribus vulgatis.

Digitized by Google

tur; item, ſi fortè ſpiramenta narium frigoris pituita præcluſerit, per os auram trahere poſſimus, ne obſtructâ meandi facultate, ſpiritus ſtranguletur. Cibi verò in alvum recepti, & cum potûs humore permiſti, cùm jam calore percocti fuerint, eorum ſuccus inenarrabili modo per membra diffuſus, irrigat univerſum corpus, & vegetat.

Inteſtinorum quoque multiplices ſpiræ, ac longitudo in ſe convoluta, & uno tamen ſubſtricta vinculo, quàm mirificum Dei opus eſt? Nam ubi maceratos ex ſe cibos alvus emiſerit, paulatim per illos internorum anfractus extruduntur, ut quidquid ipſis ineſt ſucci, quo corpus alitur, membris omnibus dividatur. Et tamen necubi fortè obhæreant, ac reſiſtant, quod fieri poterat, propter ipſorum voluminum flexiones in ſe ſæpè redeuntes, & fieri ſine pernicie non poterat, oblevit ea intrinſecùs craſſiore ſucco, ut purgamenta illa ventris ad exitus ſuos faciliùs per lubricum niterentur. Illa quoque ratio ſubtiliſſima eſt, quòd veſica, cujus uſum volucres non habent, cùm ſit ab inteſtinis ſeparata, nec ullam habeat fiſtulam, quâ ex illis urinam trahat, completur tamen, & humore diſtenditur. Id quomodò fiat, non eſt difficile pervidere. Inteſtinorum enim partes, quæ ab alvo cibum potumque ſuſcipiunt, patentiores ſunt quàm cæteræ ſpiræ, & multò tenuiores. Hæ veſicam circumplectuntur, & continent: ad quas partes cùm potus & cibus miſta pervenerint, fimum quidem craſſius fit, & traſmeat, humor autem omnis per illam teneritudinem percolatur, eumque veſica, cujus æquè tenuis ſubtiliſque membrana eſt, abſorbet, & colligit, ut foràs, quà natura exitum patefecit, emittat.

CAPUT

Lin. 2. *Auram trahere poſſimus.*] Ità reſtitui ex MSS. veterrimis 1. Bonon. Reg. Put. Cauc. Ultr. 3. Colbert. Baluz. Vict. Brun. ed. Rom. 1470. Et ſic legendum eſſe patét ex præcedentibus. In 2. Reg. rec. 3. Colb. Clarom. excuſiſque multis *poſſumus*, malè.

Ibidem. *Spiritus ſtranguletur.*] Iſæus & Gaudeffridus legendum eſſe cenſent *ſtrangulemur*, quia ſtrangulatio ad hominem, non ad aërem pertinet. Sed repugnant MSS. & editi præter If. Et dici poteſt aërem ſtrangulari, id eſt faucibus premi.

Lin. 4. *Eorum ſuccus, &c.*] Non alvi hoc officium eſt, ſed inteſtinorum, quæ exceptum ex ventriculo ſuccum tantiſper fovent, dum per venam meſeraicam in jecur evectus, in ſanguinem convertitur, indéque univerſa corporis membra nutriuntur. *Betuleius.*

Lin. 6. *Inteſtinorum quoque multiplices ſpiræ, &c.*] Maximè illius quod εἰλεὸς vocatur, gracile nimirùm illud. Flexuoſiſſimos orbes Plinius nominat: Celſus verò, ſinus. *Betul.*

Lin. 7. *Et uno tamen ſubſtricta vinculo.*] Ità 15. MSS. quorum duo ſunt veterrimi, & 8. editi. In 10. ſcriptis rec. & 7. impreſſis rec. *& uno tantùm.* Utraque lectio bona; & in idem recidit.

Lin. 10. *Et tamen necubi fortè obhæreant.*] Sic ex veterrimis & optimis MSS. 2. Bonon. Regio-Put. 1. al. Reg. 3. Colb. Baluz. Tax. emendavi *necubi*, quod eſt *ne alicubi*; in 7. rec. eſt *ne cui*; in ſex rec. & in vulgatis *ne qui*.

Lin. 12. *Oblevit.*] Vera lectio, quam reſtitui ex MSS. Torneſ. & Eraſm. atque editis Graph. & Betul. eademque ſententia, Eraſmo teſte, reperitur apud Ariſtotel. & Plin. In 9. MSS. & 6. excuſis rec. eſt *opplevit*; malè.

Lin. 14. *Niterentur.*] Ex MSS. vetuſtiſſimis 1. Bon. Regio-Put. 4. al. Reg. Pen. Goth. 4. Colb. Vict. Gat. Marm. Clarom. Brun. editis vet. 3. Rom. Ald. 1515. Pariſ. 1525. Parrhaſ. Florent. Graph. Iſ. Cellar. ſic emeudavi; rectiùs quàm *mitterentur*, quod eſt 9. Manuſcriptorum rec. & 6. vulgatorum.

Ibidem. *Veſica, cujus uſum volucres, &c.*] Plin. Infra alvum à priore parte veſica, quæ nulli ova gignentium, præter teſtudinem (hactenus ex Ariſt.) nulli niſi ſanguineum pulmonem habenti, nulli pedibus carentium, &c. *Betul.*

Digitized by Google

CAPUT XII.

De utero, & conceptione, atque ſexibus.

DE utero quoque, & conceptione, quoniam de internis loquimur, dici neceſſe eſt, ne quid præteriſſe videamur: quæ quanquàm in operto latent, ſenſum tamen atque intelligentiam latere non poſſunt. Vena in maribus, quæ ſeminium continet, duplex eſt, paulò interior quàm illud humoris obſcœni receptaculum. Sicut enim renes duo ſunt, ita teſtes, ita & venæ ſeminales duæ, in unâ tamen compage cohærentes; quod videmus in corporibus animalium, cùm interſecta patefiunt: ſed illa dexterior maſculinum continet ſemen, ſiniſterior fœmininum; & omninò in toto corpore pars dextra maſculina eſt, ſiniſtra verò fœminina. Ipſum ſemen quidam putant ex medullis tantùm, quidam ex omni corpore ad venam genitalem confluere, ibique concreſcere. Sed hoc, humana mens, quomodò fiat, non poteſt comprehendere. Item in fœminis uterus in duas ſe dividit partes, quæ in diverſum diffuſæ ac reflexæ,

Lin. 1. *De utero, &c.*] Quæ hoc & ſequenti capite, ait Cellarius, de hominis formatione in utero traduntur, multùm plebeiæ opinionis tenent, quæ ſatiùs fuiſſet Lactantio, & caſtiùs etiam tacuiſſe. Qui veriora reſcire cupit, philoſophos naturæ ſcrutatores adeat.

Lin. 3. *Senſum.*] Ità MSS. Sangerm. & Bov. editi verò minùs benè habent *ſenſus:* atque noſtram lectionem veram putat Heumannus.

Lin. 4. *Quæ ſeminium continet.*] Ità reſtitui ex MSS. Regio-Put. 2. al. Reg. Brun. ac ed. Betul. faventibus MSS. Bodl. Baluz. 3. Colb. Clarom. in marg. in quibus eſt *quæ ſeminum rationem continet;* in 3. Reg. 2. Colbert. à primâ manu, ed. Rom. 1470. *quæ ſemina continet;* in Marm. *quæ ſemina continent;* in 1. Colb. rec. & multis editis, *quæ ſemen continet.*

Lin 6. *Ita.*] Sic MSS. Bov. reliqui habent *itemque.*

Ibidem. *Venæ ſeminales duæ.*] Quæ ſic in Medicorum definitionibus deſcribuntur: Παραστάται (vaſa aſſiſtentia Philippus tranſtulit) Obſerva obiter, quòd rurſus dualem urget numerum. Sed ex Veſalii deſcriptione duos in pene ſeminis meatus non invenio. *Betul.*

Ibidem. *In unâ tamen compage.*] Sic emendo ex vet. MSS. 2. Bonon. Cauc. 6. Reg. 4. Colb. Tax. Pen. Ultr. Vict. Gat. Marm. Brun. & 2. vet. edit. Rom. Faſitel. Betul. In. 4. MSS. rec. & 9. excuſis eſt *in unâ tantùm;* in 4. vulgatis rec. eſt *una tantùm*, abſque prærpoſitione.

Lin. 7. *Interfecta.*] Rectè Heumannus exiſtimat legendum eſſe *interſecta*, quia hîc res eſt de Anatomiâ.

Ibidem. *Patefiunt.*] Id eſt, ſecantur. *Francius.*

Lin. 8. *Dexterior maſculinum continet ſemen, &c.*] Plutarchus & Cenſorinus hujus ſententiæ autores faciunt Anaxagoram & Empedoclem. Lege tu Ariſt. lib. 4. de Generat. animal. cap. 1. Aphoriſ. Hippocratis eſt, 48. *Betul.*

Lin. 9. *Et omninò in toto corpore.*] Sequor maximam MSS. vetuſtiſſimorum & optimorum partem, cum Iſæo Grapheo & Cellario. Legitur *Et ideò* in ſcriptis 10. rec. & editis 13. Utraque lectio bona.

Lin. 10. *Quidam putant ex medullis tantùm, quidam.*] Sic ferunt MSS. Bonon. Regio-Put. 1. al. Reg. 2. Colb. 1. Sorb. & omnes fermè editi. At MSS. rec. 4. Reg. 4. Colbert. Goth. Lipſ. Em. Cant. Vict. Gat. Marm. Clarom. Brun. edit. 2. Rom. & Cellar. omiſſis quinque prioribus verbis, habent, *quidam aiunt ex omni corpore.* Cæterùm Platonis hæc ſententia eſt in Timæo pauculis verbis delibata, nimirùm ab aliud agente. Cenſorinus Hipponi hoc dogma tribuit. *Betul.*

circumplicantur, ſicut arietis cornua. Quæ pars in dextram retorquetur, maſculina eſt; quæ in ſiniſtram, fœminina.

Conceptum igitur Varro & Ariſtoteles ſic fieri arbitrantur. Aiunt non tantùm maribus ineſſe ſemen, verùm etiam fœminis, & indè plerùmque matribus ſimiles procreari: ſed earum ſemen ſanguinem eſſe purgatum, quod ſi rectè cum virili miſtum ſit, utraque concreta & ſimul coagulata informari: & primùm quidem cor hominis effingi, quòd

Lin. 1. *Sicut arietis cornua.*] De nominibus matricis priùs Plinium audiamus. » Fœminis, inquit, ea omnia, præterquàm veſicæ » junctus utriculus, undè dictus uterus, quod » alio nomine Locos appellant. Hoc in reliquis » animalibus vulvam «. Cæterùm de cornibus arietinis, adeòque de uteri formâ, præter alios lege Veſalium lib. 5. cap. 15. & ejuſdem libri figuram 25. cum aliquot ordine ſequentibus. *Idem.*

Lin. 3. *Varro & Ariſtoteles.*] Ariſtot. hæc non diſſimulanter negat in primo de Generatione, cap. 20. Fuit de hoc olim inter autores controverſum. Adſcribam autem Cenſorini verba: *Illud quoque ambiguam facit inter autores opinionem, utrùmne ex patris tantummodò ſemine partus naſcatur, ut Diogenes & Hippon, Stoïcique ſcripſere; an etiam ex matris, ut Anaxagoræ & Alcmæoni, nec non Parmenidi, Empedoclique & Epicuro viſum eſt.* Pythagoras (inquit Plut.) Democritus, Epicurus, fœminam quoque ſemen emittere putarunt. Seminales enim meatus averſos habere (ἔχει γὰρ παραστάτας ἀνεστραμμένας) propter quod ab uſu (inquiunt) coitûs appetentiam habet. Ariſtoteles Platoque materiam quidem uvidam (ὕλην ὑγρὰν) emittere, tanquàm ſudorem à colluctatione, ſed haud quaquàm ſeminalem. Hippo emittere quidem fœminas ſem[illegible] minùs maribus, ſed quod ad gener[illegible] non conferat, ut quod citra vulvam [illegible]t, διὰ τὸ ἐκτὸς πίπτειν τῆς ὑστέρας: undè nonnullas ſæpenumerò citra coitum ullum ſemen emittere, præſertim quæ viduæ degant. Sunt qui à mare oſſa, carnes verò à fœminâ eſſe contendunt. Hippocrates in libro de Geniturâ (ſive is Polybis ipſius diſcipuli eſt) aſſerit, mulieres etiam ſemen generationi idoneum ejaculari. *Betul.*

Ibidem. *Aiunt non tantùm.*] MSS. 5. rec. & 14. editi, *Aiunt enim.*

Lin. 4. *Et indè plerùmque matribus ſimiles procreari.*] Quid de prolis ſimilitudine philoſophi ſenſerint, ſigillatim referre longum foret; indicabimus ſaltem aliquot Autorum loca. Vide Ariſtot. lib. IV. de Gen. Anim. cap. III. & lib. VII. Hiſt. Anim. cap. VI. Plutarch. de Placit. Philoſoph. lib. V. cap. XI. & XII. Stob. in Eclog. Phyſ. Galen. lib. II. de Semine, Plin. lib. VII. cap. XII. Solin. cap. V. Dionyſ. Halicarn. περὶ τῆς λογ᾽ ἐξετ. Strab. lib. XV. Auguſt. lib. V. contra Julian. cap. IX. Iſidor. lib. II. Orig. cap. I. Pet. Meſſiam l. I. Variar. lect. cap. XLII. Lev. Lemnium lib. I. de Occult. Nat. mir. cap. IV. Johan. Riolan. lib. de Hominis Procreat. cap. XII. Franc. Bonamic. lib. de Aliment. cap. XXXIV. Balduin. Ronſ. lib. de Hum. vitæ primordio c. X. *Lindenbrogius.*

Lin. 5. *Sed earum ſemen ſanguinem eſſe purgatum.*] Ità ſcribit Ariſtoteles, & ita ſcribo cum 5. vet. edd. & omnibus fermè MSS. ſicque legendum eſſe cenſent tres peritiſſimi Medici quos conſului. MSS. rec. 1. Reg. & 1. Colb. impreſſique 11. habent *ſanguine*, malè. Sanguinem enim menſtruum (ait Hecquetius) in partem hominis formaturæ venire putarunt Medici veteres.

Lin. 7. *Et primùm quidem cor hominis, &c.*] Addita conjunctio *&*, ex MSS. & editis, præter Gall. & Spark. in quibus deſideratur. Cenſorinus de die Natali capite 5. multas multorum opiniones recenſens, in hâc Empedoclis dogma fuiſſe ſequutum Ariſtotelem ait. Ariſtotelis locus alius mihi non eſt in promptu, niſi ille fortaſſis, qui eſt in 3. de Partibus animalium, cap. ſecundùm Theodori demiſſiones 4. ubi quidem non primam partium corporis humani facit, ἀλλὰ ἔναιμον πρώτη γινομένη τῶν μορίων ἁπάντων. Probat id rationibus probabilibus; nempè quòd fons ſanguinis ſit, & ob hoc ipſum, quia corporis ferè meditullium in totum ſe corpus diffundat. Ariſtotelem fortaſſis etiam Plin. pro more ſecutus eſt. Ejus verba ſunt: » Cor primùm naſcentibus formari in utero tradunt, deindè » cerebrum, ſicut tardiſſimè oculos «. Sed apud Plut. & Gal. ὀσφὺν, id eſt lumbos, ſicut carinam navis, primùm formari Ariſtoteli tribuitur; cor autem, ſecundùm medicos, in quo

in eo ſit & vita omnis & ſapientia; denique totum opus quadrageſimo die conſummari. Ex abortionibus hæc fortaſſe collecta ſunt. In avium tamen fœtibus primùm oculos fingi, dubium non eſt, quod in ovis ſæpè deprehendimus. Undè fieri non poſſe arbitror, quin fictio à capite ſumat exordium.

Similitudines autem in corporibus filiorum ſic fieri putant. Cùm ſemina inter ſe permiſta coaleſcunt, ſi virile ſuperaverit, patri ſimilem provenire, ſeu marem, ſeu fœminam; ſi muliebre prævaluerit, progeniem cujuſque ſexûs ad imaginem reſpondere maternam. Id autem prævalet è duobus, quod fuerit uberius; alterum enim quodammodò amplectitur & includit: hinc plerùmque fieri, ut unius tantùm lineamenta prætendat. Si verò æqua fuerit ex pari ſemente permiſtio, figuras quoque miſceri; ut ſoboles illa communis, aut neutrum referre videatur, quia totum ex altero non habet, aut utrumque, quia partem de ſingulis mutuata eſt. Nam in corporibus animalium videmus, aut confundi parentum colores, ac fieri tertium neutri generantium ſimile; aut utriuſque ſic exprimi, ut diſcoloribus membris per omne corpus concors mi-

videlicet venarum arteriarumque principium eſt. Sed Gal. in lib. de Fœtuum formatione poſt jecur formari ait, Chryſippi & Stoicorum dogmata refellens. *Betuleius.*

Pag. 106. lin. 7. *Effingi.*] Ità ex 19. melioribus & antiquioribus MSS. & edit. Cellar. reſtitui. In 9. ſcriptis rec. & 15. vulgatis eſt *confingi cor hominis;* quâ de re vide Cenſorinum de Die Natali cap. 5. ubi Philoſophorum de formatione hominis recenſet opiniones.

Lin. 1. *Vita omnis.*] Sic repoſui ex 21. MSS. potioribus, & editis Cellar. Walch. In 5. rec. deſcriptis & 14. excuſis eſt *vita hominis.*

Ibidem. *Totum opus.*] MSS. 1. Colbert. & Brun. ac Betul. edit. *totum corpus.* Utraque lectio bona; eademque lectionum varietas infrà cap. 13. *Totum opus quadrageſimo die conſummari.* Plutarch. lib. 5. de Placit. Philoſ. Hippocrat. maſculi conformationem 30. diebus, fœminæ 42. fieri exiſtimavit. At Ariſtoteles libro 7. de Hiſt. Animal. cap. 3. longius tempus ſtatuit, nimirùm in maſculis XL. dies, in fœminis tres menſes. *Lindenbrogius.* Diſpar eſt tamen in utroque ſexu ratio. Nam Plinius lib. 7. cap. 6. maſculis motum in utero quadrageſimo die tribuit, femellis, nonageſimo. Hæc fortaſſis ex Ariſt. (ut pleraque) transtulit, amputatis tamen quibuſdam, vel mutatis. Vide etiam Plut. lib. 5. Placit. c. 13. *Betul.*

Lin. 3. *Primùm oculos fingi*, &c.] Hoc experientiæ repugnare egregiè demonſtrat Guiliel. Harveus in doctiſſimo, quem de Generatione animalium, conſcripſit, libello: hunc conſulere de hâc re ne pigeat; egregiæ enim ſunt ipſius obſervationes. *Gallæus.* Et Ariſtoteles de Generat. 2. ait, omnium animantium oculos ſerò naſci, nullo excepto.

Lin. 6. *Similitudines*, &c.] De hoc lege præcipuè Hippocratem περὶ τῆς γονῆς: Galen. de formatione fœtuum: Ariſtotelem lib. 4. de Generatione animalium, capite tertio. Philoſophorum de hâc re dogmata quære apud Cenſorinum, Plutarchum & Galenum, locis jam ſuprà citatis. *Betul.*

Lin. 7. *Si virile ſuperaverit*, &c.] Non ſemper hæc locum habent. Vide Hippocrat. Galen. Ariſtot.

Ibidem. *Patri ſimilem provenire.*] MSS. rec. 1. Reg. 1. Colb. Gat. Brun. *pervenire.* Marm. 1. Colb. rec. edit. Iſ. *provehi.* Cæteri maximo numero ut in textu.

Lin. 11. *Fieri.*] MSS. Gat. Marm. & editi multi perperàm addunt *ſolet*, quod reſpuunt cæteri MSS. & editi 2. Rom. ac Cellar.

Lin. 12. *Prætendat.*] Sic à me ex vet. editis 5. & Cellar. omnibuſque MSS. emendatum, præter 1. Colb. cui eſt *prætendant.* Gat. *pertendat.*

Ibidem. *Ex pari ſemente.*] Ità ſcripſiſſe Lactantium probant melioris notæ MSS. Reg. Put. 2. al. Reg. 2. Colb. Clarom. Brun. edit. Rom. 1470. Graph. favente 1. al. Colb. qui habet *ſementa.* In 3. Reg. 3. Colb. Marm. Baluz. & 13. editis *ſemine*, quod ut uſitatius ſubſtituerunt recentiores librarii.

ſtura varietur. Diſpares quoque naturæ hoc modo fieri putantur. Cùm fortè in lævam uteri partem maſculinæ ſtirpis ſemen inciderit, marem quidem gigni opinatio eſt: ſed quia ſit in fœmininâ parte conceptus, aliquid in ſe habere fœmineum, ſuprà quàm decus virile patiatur; vel formam inſignem, vel nimium candorem, vel corporis levitatem, vel artus delicatos, vel ſtaturam brevem, vel vocem gracilem, vel animum imbecillum, vel ex his plura. Item, ſi partem in dextram ſemen fœminini ſexûs influxerit, fœminam quidem procreari: ſed quoniam in maſculinâ parte concepta ſit, habere in ſe aliquid virilitatis, ultrà quàm ſexûs ratio permittat; aut valida membra, aut immoderatam longitudinem, aut fuſcum colorem, aut hiſpidam faciem, aut vultum indecorum, aut vocem robuſtam, aut animum audacem, aut ex his plura.

Si verò maſculinum in dexteram, fœmininum in ſiniſtram pervenerit, utroſque fœtus rectè provenire; ut & fœminis per omnia naturæ ſuæ decus conſtet, & maribus tam mente, quàm corpore robur virile ſervetur. Iſtud verò ipſum quàm mirabile inſtitutum Dei, quòd ad conſervationem generum ſingulorum, duos ſexus maris ac fœminæ machinatus eſt; quibus inter ſe per voluptatis illecebras copulatis, ſucceſſiva ſoboles pareretur, ne omne genus viventium conditio mortalitatis extingueret. Sed plus roboris maribus attributum eſt, quò faciliùs ad patientiam jugi maritalis fœminæ cogerentur. Vir itaque nominatus eſt, quod major in eo vis eſt, quàm in fœminâ; & hinc virtus nomen accepit. Item mulier (ut Varro interpretatur) à mollitie, immutatâ & detractâ litterâ, velut mollier; cui ſuſcepto fœtu, cùm partus appropinquare jam cœpit,

Lin. 15. *Rectè provenire.*] Sic reſtitui ex 20. MSS. & vet. editis octo ac Cellar. In ſex rec. ſcriptis totidemque vulgatis eſt *rectè pervenire.*

Lin. 17. *Quàm mirabile inſtitutum Dei!*] Juxta omnes fermè MSS. expunxi poſt *Dei* verbum *eſt*, quod erat in 11. vulgatis. In 13. ſcriptis & editis vet. 2. Rom. legitur *conſtitutum Dei*; in edit. Graph. *conſtitutum Deo.*

Lin. 19. *Succeſſiva ſoboles.*] Ità cum cunctis impreſſis MSS. 3. Reg. 1. Colb. Vict. Brun. & rectè. In 2. Bonon. Pen. Tax. Cauc. *ſucciſiva ſoboles*; in 3. Reg. 3. Colb. Gat. 1. Sorbon. Clarom. à ſecundâ manu, *ſubſiciva*; alii 5. mendoſè *ſubſicina*, *ſubvicina*, &c. 1. Reg. Put. *ſicut ſoboles*; corruptè. *Succeſſiva ſoboles pareretur*: vera lectio tribus doctiſſimis Medicis probata. Scriptis 6. eſt *pararetur*; nec malè.

Lin. 22. *Vir itaque, &c.*] Idem etiam affirmat Cic. Tuſculanarum quæſtionum ſecundo. Viri, inquit, propria maximè eſt fortitudo: cujus munera duo maxima ſunt, mortis dolorisque contemptio. Utendum eſt igitur his, ſi virtutis compotes, vel potiùs, ſi viri volumus eſſe; quoniam à viris virtus nomen eſt mutuata: ſic etiam Græcis ἡ ἀνδρεία, ἀπὸ τοῦ ἀνδρός. *Betul.*

Lin. 23. *Item mulier (ut Varro interpretatur) à mollitie.*] Sex MSS. rec. & 12. vulgati addunt *eſt dicta*; ſed fruſtrà. Vide præcedentia. Hæ duæ voces abſunt à vet. & opt. MSS. 1. Bonon. Regio-Put. 4. al. Reg. 4. Colbert. Pen. Vict. Gat. Marm. Clarom. Brun. & 7. vet. editis. Ad Varronem omnes hanc derivationem referunt; major tamen uſus iſtius vocis eſt, ut viro potita, à virgine diſcernatur, præſertim apud Jureconſultos. Eadem ferè differentia, quæ eſt apud Græcos, qui παρθένον dicunt eam quæ virum non geſtavit; νύμφην, quæ geſtavit quidem, ſed ex eo non peperit; γυναῖκα, quæ etiam peperit; ſed γραῦν, quæ jam parere deſiit: quæ differentia eſt apud Iſacium Tzetzam in Lycophronis commentario. In Sacris litteris ἡ γυνὴ ferè ἀντὶ τῆς ἀλόχου uſurpatur. *Idem.*

turgeſcentes mammæ dulcibus ſuccis diſtenduntur, & ad nutrimenta naſcentis fontibus lacteis fœcundum pectus exuberat. Nec enim decebat aliud, quàm ut ſapiens animal à corde alimoniam duceret. Idque ipſum ſolertiſſimè comparatum eſt, ut candens ac pinguis humor teneritudinem novi corporis irrigaret, donec ad capiendos fortiores cibos, & dentibus inſtruatur, & viribus roboretur. Sed redeamus ad propoſitum, ut cætera, quæ ſuperſunt, breviter explicemus.

Lin. 1. *Ad nutrimenta naſcentis fontibus lacteis.*] Sic emendavi ex veterrimis MSS. 2. Bonon. Cauc. Regio-Put. al. 3. Reg. 6. Colb. Tax. Pen. Ultr. Em. Vict. Gat. Marm. Clar. Baluz. Brun. edit. Betul. accedente 1. Sorbon. in quo eſt *ad nutrimenta naſcentibus fontibus lacteis*; in 2. Reg. & 14. vulgatis *naſcentis fontibus lactis*; in 3. al. editis *naſcentibus fontibus lactis.* Editi annorum 1472. & 1478. habent etiam *fontibus lacteis.*

CAPUT XIII.

De Membris inferioribus.

POTERAM nunc ego ipſorum quoque genitalium membrorum mirificam rationem tibi exponere, niſi me pudor ab hujuſmodi ſermone revocaret: itaque à nobis indumento verecundiæ, quæ ſunt pudenda, velentur. Quod ad hanc rem attinet, queri ſatis eſt, homines impios, ac profanos, ſummum nefas admittere, qui divinum & admirabile Dei opus, ad propagandam ſucceſſionem inexcogitabili ratione proviſum & effectum, vel ad turpiſſimos quæſtus, vel ad obſcœnæ libidinis pudenda opera convertunt; ut jam nihil aliud ex re ſanctiſſimâ petant, quàm inanem & ſterilem voluptatem. Quid reliquæ corporis partes, num carent ratione, ac pulcritudine? Conglobata in nates caro, quàm ſedendi officio apta! & eadem firmior, quàm in cæteris membris, ne premente corporis mole oſſibus cederet. Item feminum deducta, & latioribus toris valida longitudo, quò faciliùs onus corporis ſuſtineret; quam paulatim deficientem in anguſtum genua determinant, quorum decentes nodi flexuram pedibus, ad gradiendum ſedendumque aptiſſimam, præ-

Lin. 3. *Indumento verecundiæ, quæ ſunt pudenda, &c.*] Vide Paulum Epheſ. 5. ℣. 4. Præclarus eſt locus apud Ariſtot. lib. 7. Polit. cap. ult.

Ibidem. *Quæ ſunt pudenda, &c.*] Pudenda, virilia, ad imitationem Græcorum, qui αἰδοῖον nominant. Ariſt. in 1. de Hiſt. animalium, virilia propria ſic vocari ait: fœminina autem, ὑστέραν. Sed Medicorum ſchola differentiam hanc non obſervat, utriuſque ſexûs pudenda αἰδοῖα nominans, ut & Julius Pollux.

Lin. 9. *Sterilem voluptatem.*] Id eſt, ſine ſpe prolis. *Francius.*

Ibidem. *Quid reliquæ corporis partes?*] Ità repoſui ex MSS. 2. Bonon. Regio-Put. & 3. al. Reg. 6. Colb. Tax. Pen. Lipſ. Em. Marm. Clarom. Baluz. In 6. MSS. & editis Rom. 1468. & 1470. *Quæ reliqua*; in 2. Reg. & 12. impreſſis, *Quæ reliqui.*

Lin. 11. *Et eadem.*] Heumannus legit *et eadem.*

Lin. 13. *Valida.*] Deeſt in MS. Bov.

Lin. 15. *Flexuram pedibus, ad gradiendum ſedendumque aptiſſimam, præbent.*] Sic legunt omnes ferme MSS. & edd. At MSS. 2. Bon. & rec. 1. Reg. Tax. 2. Colbert. Clarom. habent, *flexuram in pedibus ad gradiendum ſedendumque aptiſſimum uſum præbent.*

Digitized by Google

bent. Item crura non æquali modo ducta, ne indecens habitudo deformaret pedes, ſed teretibus ſuris clementer extantibus, ſenſimque tenuatis, & firmata ſunt & ornata.

In plantis verò eadem quidem, ſed tamen longè diſpar, quàm in manibus ratio eſt: quæ quoniam totius corporis quaſi fundamenta ſunt, mirificus eas artifex non rotundâ ſpecie, ne homo ſtare non poſſet, aut aliis ad ſtandum pedibus indigeret, ſicut quadrupedes, ſed porrectiores, longioreſque formavit, ut ſtabile corpus efficerent planicie ſuâ; undè illis inditum nomen eſt. Digiti æquè totidem, quot in manibus, ſpeciem magis, quàm uſum majorem præferentes, ideòque & juncti, & breves, & gradatim compoſiti: quorum qui eſt maximus, quoniam illum ſicut in manu diſcerni à cæteris opus non erat; ita in ordinem redactus eſt, ut tamen ab aliis magnitudine, ac modico intervallo diſtare videatur. Hæc eorum ſpecioſa germanitas, non levi adjumento niſum pedum firmat; concitari enim ad curſum non poſſumus, niſi digitis in humum preſſis, ſoloque nitentibus, impetum ſaltumque capiamus. Explicaſſe videor omnia, quorum ratio intelligi poteſt. Nunc ad ea venio, quæ vel dubia, vel obſcura ſunt.

Lin. 2. *Sed.*] Hæc vox & quatuor ſequentes deſunt in MS. Bov.

Ibidem. *Suris clementer extantibus.*] Id eſt leniter prominentibus. Eodem enim ſenſu adverbiis clementer, leniter, molliter utitur Lactantius. *Sura* eſt pars poſterior cruris, eaque carnoſior.

Lin. 3. *Et firmata ſunt & ornata.*] Sic repoſui ex editis Betul. Cellar. Walch. omnibuſque MSS. præter 2. Reg. rec. cæteroſque typis excuſos, quibus eſt *& firma ſunt & ornata.*

Lin. 5. *Corporis.*] Ità MSS. 2. Colb. Claromont. Brun. Bov. & alii. Reliqui multi habent *operis.*

Lin. 10. *Quàm uſum majorem præferentes.*] Ità cum edit. Rom. 1470. & Cellar. cuncti MSS. præter 1. Reg. rec. & 11. vulgatos, quibus deeſt, *majorem.*

Lin. 14. *Germanitas.*] Hoc eſt fraterna ſocietas. Sic apud Salvianum libro 2. contra avaritiam cap. 6. legitur *Apoſtolorum germanitas.* Heumannus.

Ibidem. *Niſum.*] MS. Bov. *Nixum.*

CAPUT XIV.

De inteſtinorum quorumdam ignotâ ratione.

MULTA eſſe conſtat in corpore, quorum vim, rationemque perſpicere nemo, niſi qui fecit, poteſt. An aliquis enarrare ſe putat poſſe, quid utilitatis, quid effectûs habeat tenuis membrana illa perlucens, quâ circumretitur alvus, ac tegitur? Quid renum gemina ſimilitudo?

Lin. 3. *Tenuis membrana illa perlucens.*] Græcè *Περιτόναιος*: Pollux. Hujus nomenclatione Latini carentes, Græco nomine ut ſuo utuntur, niſi quòd aliqui abdominis membranam nuncupant: à circummuniendo videtur nomen eſſe deductum; potiſſimus enim hic iſtius uſus eſt. Gallis etiam dicitur *peritoine.* Ex Betuleio.

Lin. 4. *Quâ circumretitur alvus.*] Ità reſtitui ex veterrimis & optimis MSS. 2. Bonon. Regio-Put. 3. al. Reg. Cauc. Tax. Pen. 6. Colb. Em. Ultr. Sorbon. Vict. Gat. Marm. Baluz. Clarom. Brun. & edit. Betuleii. Id eſt, membranâ illâ ſicut reti involvitur alvus. In

Digitized by Google

quos ait Varro ita dictos, quòd rivi ab his obſcœni humoris oriantur: quod eſt longè ſecùs, quia ſpinæ altrinſecùs ſupini cohærent, & ſunt ab inteſtinis ſeparati. Quid ſplen? quid jecur? quæ viſcera quaſi ex conturbato ſanguine videntur eſſe concreta: quid fellis amariſſimus liquor? quid globus cordis? Niſi fortè illis credendum putabimus, qui affectum iracundiæ in felle conſtitutum putant, pavoris in corde, in ſplene lætitiæ. Ipſius autem jecoris officium volunt eſſe, ut cibos in alvo concoquat amplexu & calefactu ſuo: quidam libidines rerum Venerearum in jecore contineri arbitrantur.

Primum iſta perſpicere acumen humani ſenſûs non poteſt; quia horum officia in operto latent, nec uſus ſuos patefacta demonſtrant. Nam ſi ita eſſet, fortaſſe placidiora quæque animalia, vel nihil fellis omninò, vel

MSS. rec. 2. Reg. Cantabrig. 1. Colbert. à ſecundâ manu, & in quamplurimis excuſis eſt *circumnectitur alvus.* Membrana autem illa, ſeu peritonium, complectitur ventriculum, inteſtina, omentum, meſenterium, jecur, lienem, renes, utramque veſicam, uterum, & vaſa demùm quæcumque inter ſeptum tranſverſum & crura ſitum habent. Et licèt Lactantium latuerit uſus hujus membranæ, medicos tamen minimè latuit, quorum haud ſpernendos aliquot enumerat Andreas Veſalius in præclaro de Humani corporis fabricâ opere, lib. nempè 5. cap. 2. Ex *Betuleio.*

Lin. 1. *Quòd rivi.*] *Quòd* ſenſus poſtulat: id repoſui ex præcipuis MSS. viginti ſuprà laudatis, & editis Graph. & Gymnic. In 2. Colb. Baluz. Brun. eſt *quos rivi;* in uno Reg. recentiore & 15. vulgatis, *quaſi rivi.* Ἀπὸ τοῦ ῥέειν fortaſſis, ſi Grammaticorum deductioni credimus. Sed mihi parùm placent derivationes ex Græcis, ubi ipſi alias iſtius rei nomenclationes habent: ſicut ipſis ῥὴν ovem, Latinis *ren* idem quod illis νεφρὸς ſignificat. *Betul.*

Lin. 2. *Quia ſpina, &c.*] Aliter Ariſt. ſub finem primi de Hiſt. Animalium.

Lin. 3. *Quid ſplen?*] Cùm in ſplene multæ ſparſæ ſint arteriæ, calorem recipit à corde, quo illum feculentum & limoſum ſanguinem magis coquit, & aliquid aſſumit indè quo nutritur. *Betul.*

Ibidem. *Quid jecur?*] Quid, Lactanti? Neſcis hoc membrum eſſe generoſum? neſcis hoc inter organa nutritivæ potentiæ præcipuum eſſe? neſcis officinam eſſe ſanguinis? neſcis hepar in hoc ipſo cordi tradere mutuas operas? neſcis id quod Plato dicit, ὅτι τὸ ἧπαρ πέφυκε χάριν τῆς μαντικῆς? Rectè interim facis, quòd agnoſcis, quòd juvat concoctionem in ventriculo, virtute nimirùm caloris. *Betul.*

Ibidem. *Ex conturbato ſanguine.*] Verum hoc quidem eſt, quòd jecoris ſubſtantia ſit ſanguini nuper concreto ſimillima. *Betul.*

Lin. 4. *Quid fellis, &c.*] Flava bilis (cujus veſicula bilis folliculus Latinis, Græcis χοληδόχος appellatur) incredibiliter quidem ſanitatem infeſtat: habet tamen etiam ſua commoda. Nam ut ſanguis purificetur, opus eſt derivari aliquò flavam bilem copioſiorem. Eſt enim, ut inquit Plin. fel nihil aliud, quàm purgamentum peſſimi ſanguinis. Eſt igitur opus receptaculo, in quo bilis & calefacit hepar, & conſervat ne putreſcat. Pellit item nutrimentum inteſtinis, & abſtergit inteſtinorum ſordes. Vide de hoc Veſalium copioſè diſſerentem c. 8. lib. 5. Plin lib. 28. cap. 9. medicinas ex animalibus enumerans. Inter omnia, inquit, animalium fel præſtantius in effectu. Eſt enim vis ejus excalfacere, mordere, ſcindere, extrahere, diſcutere, &c. *Betuleius.*

Lin. 5. *Quid globus cordis.*] Poſt hæc verba, manu exarati codices ſeptem, ſcilicet 2. Bon. 1. Reg. 1. Sorbon. 1. Colbert. Tax. & Baluz. addunt, *qui vivus ſanguinis fons eſt;* in 1. Colbert. & Clarom. ad marg. *unius;* in 15. excuſis *qui unus ſanguinis fons eſt.* Unus, id eſt ſolus. At hæc 5. verba abſunt ab antiquiſſimis MSS. Cauc. 2. Reg. & 22. aliis, nec non ab edit. 2. vet. Rom. eaque expunxi ut Gloſſema. Apud Platonem in Timæo, paulò antè finem, *cor* dicitur *venarum origo, fonſque ſanguinis per omne corpus impetu quodam manantis;* quo in loco non eſt *vivus*, nec *unus.*

Lin. 7. *Concoquat.*] Ità MS. Bon. *coquat*, idque rectè.

Lin. 11. *Patefacta.*] Scilicet, cùm aperiuntur.

Lin. 12. *Placidiora quæque, &c.*] Quæ animalia fel habeant, docet Ariſt. lib. de Hiſt.

Digitized by Google

minùs haberent, quàm feræ; timidiora, plus cordis, ſalaciora, plus jecoris, laſciviora, plus ſplenis habuiſſent. Sicuti igitur nos ſentimus, audire auribus, oculis cernere, naribus odorare: ita profectò ſentiremus, nos felle iraſci, jecore cupere, ſplene gaudere. Cùm autem, undè affectus iſti veniant, minimè ſentiamus, fieri poteſt, ut aliundè veniant, & aliud viſcera illa, quàm ſuſpicamur, efficiant. Nec tamen convincere poſſumus, falſa illos, qui hæc diſputant, dicere. Sed omnia, quæ ad motus animi animæque pertineant, tam obſcuræ altæque rationis eſſe arbitror, ut ſupra hominem ſit, ea liquidò pervidere. Id tamen certum & indubitatum eſſe debet, tot res, tot viſcerum genera, unum & idem habere officium, ut animam contineant in corpore. Sed quid propriè muneris ſingulis ſit injunctum, quis ſcire, niſi artifex, poteſt, cui ſoli opus ſuum notum eſt?

Animal. 1. cap. 18. lib. 2. cap. 17. Item lib. de Partibus Animal. 4. cap. 2. Plin. in Cherſoneſo, fel non omnibus datum animalibus eſſe ſcribit, in Eubœæ Chalcide nullum pecori, in Naxo prægrande geminumque, &c. Sed hæc, ut alia, ex Ariſtotele habet. *Idem.*

Lin. 1. *Timidiora, plus cordis, &c.*] Ironiæ genus eſt: quia cùm pavor tribuatur cordi, plus cordis, idem eſt ac plus pavoris haberi. *Hecquet.* In MS Regio-Put. eſt *timidiora plus jecoris;* malè. Siquidem Autor noſter in jecore nonniſi virtutem coctionis ciborum, & libidines rerum venerearum locat.

Ibidem. *Timidiora plus cordis, &c.*] Imò ob id cervi maximè timidi. Plin. Cæteris corruptis vitalitas in corde durat. Bruta exiſtimantur animalium, quibus durum riget; audacia, quibus parvum eſt; pavida, quibus prægrande. Maximum autem eſt, proportione omnibus, lepori, aſino, cervo, pantheræ, muſtelis, hyenis, & omnibus timidis, aut propter metum maleficis, &c. *Idem.*

Ibidem. *Salaciora, plus jecoris.*] Hæc deſunt in MS. Bov. ſicut & in multis aliis.

Lin. 4. *Jecore cupere.*] Galenus non dicit nos jecore cupere: ſed hepar facit ſedem τῦ ἐπιθυμητικῦ, ſicut cor τῦ θυμοειδῦς, ſicut ἡγεμονικῦ in capite. Et Democrit. ad Hippocratem ſcribens, καρδίαν dicit βασιλίδα ὀργῆς τιθήνην.

Lin. 10. *Tot viſcerum.*] MS. Bov. *tanta viſcera. Tanta* hîc numerum ſignificat: ſic libro 1. Divin. Inſtitut. cap. 3. circa finem, *Tantarum rerum gubernationem*, pro *tot rerum.*

Lin. 12. *Muneris.*] MSS. 3. rec. *numeris*, corruptè: ſcripti ſex & quinque editi, *nervis.*

CAPUT XV.

De Voce.

De voce autem quam rationem reddere poſſumus? Grammatici quidem ac philoſophi vocem eſſe definiunt, aërem ſpiritu verberatum,

Lin. 2. *Vocem eſſe definiunt.*] Rectiùs & elegantiùs legeres delendo *eſſe.* Sic etiam legendum eſſe putat Heumannus.

Ibidem. *Aërem ſpiritu verberatum, &c.*] Seneca in 2. Natur. quæſt. de tonitruis agens: » Præter hæc, inquit, naturâ eſt aptus aër ad » voces. Quidni? cum vox nihil aliud ſit, quàm » ictus aër «. Idem paulò ſuperiùs: » Quid enim » eſt vox, niſi intenſio aëris audiatur, linguæ » formata percuſſu «? Hæc philoſophus, & quidem Stoïcus. Ex Grammaticis Diomedes lib. 2. » Vox eſt (ut Stoïcis placet) ſpiritus tenuis, » auditu ſenſibilis, quantùm in ipſo eſt. Fit » autem vel exilis auræ pulſu, vel verberati » aëris ictu «. Priſcianus: » Philoſophi definiunt, » vocem eſſe aërem tenuiſſimum ictum. *Betul.* De Vocis formatione lege Cordomæſium (*Cordemoy*) in oratione Phyſicâ de loquelâ.

tum: undè verba ſunt nuncupata, quod perſpicuè falſum eſt. Non enim vox extra os gignitur, ſed intrà; & ideò veriſimilior eſt illa ſententia, ſtipatum ſpiritum, cùm obſtantiâ faucium fuerit illiſus, ſonum vocis exprimere: veluti cùm in patentem cicutam, labroque ſubjectam demittimus ſpiritum, & is cicutæ concavo repercuſſus ac revolutus à fundo, dum ad deſcendentem occurſu ſuo redit, ad exitum nitens, ſonum gignit; & in vocalem ſpiritum reſiliens per ſe ventus animatur. Quod quidem an verum ſit, Deus artifex viderit. Videtur enim non ab ore, ſed ab intimo pectore vox oriri. Denique & ore clauſo, ex naribus emittitur ſonus qualis poteſt. Prætereà & maximo ſpiritu, quo anhelamus, vox non efficitur, & levi, & non coarctato ſpiritu, quotiès volumus, efficitur. Non eſt igitur comprehenſum, quomodò fiat, aut quid ſit omninò. Nec me nunc in Academiæ ſententiam delabi putes, quia non omnia ſunt incomprehenſibilia. Ut enim fatendum eſt multa neſciri, quæ voluit Deus intelligentiam hominis excedere: ſic tamen multa eſſe, quæ poſ-

Lin. 1. *Undè verba ſunt, &c.*] Lactantio ſubſcribunt Priſcianus & Diomedes, inter Latinos Grammaticos coryphæi. Sed Quintilianus exſibilat. Varro à veritate deduci mavult. Græci τὸ ῥῆμα ἀπὸ τοῦ ῥέειν deducunt. Undè Epicurei, teſte Gellio, vocem ῥεῦμα λόγου dixerunt. *Betul.*

Ibidem. *Non enim vox, &c.*] Hæc ratio huic definitioni confutandæ non ſufficit; nam hæc verberatio non extra os, ſed intra fauces fit. Neque enim illa verberatio in auribus audientis, ſed eſt in gutture loquentis. *Betul.*

Lin. 4. *Demittimus ſpiritum.*] Ità repoſui ex MSS. 2. Reg. 2. Colbert. Brun. & edit. Betul. Cæteri vulgati & decem ſcripti rec. ferunt *dimittimus*. In optimo & vetuſtiſſimo Regio-Put. eſt *mittimus*, quod magis placeret. Verſio enim latina Platonis in Timæo ante finem ſic habet: *Pulmo diſtillatione occluſus, libera & expedita ſpiracula nobis non exhibet, & hinc quidem nullus* MITTITUR *ſpiritus.*

Lin. 5. *Cicuta.*] Fiſtulæ, ut apud Virgil. in Ecl.

Eſt mihi diſparibus ſeptem compacta cicutis
Fiſtula. ——

Theodoretus in Serm. 3. de Providentiâ Dei, artem naturæ vel ipſius adeò ſapientiæ divinæ imitatricem eſſe dicit in eo, quòd organa muſica, ad vocis humanæ modulationem exprimendam, induſtria humana effinxerit.

Lin. 6. *Dum ad deſcendentem occurſu ſuo redit.*] In pluribus editis deerat *dum*, quod reſtitui ex 22. MSS. ex quibus novem habent *redit;* alter *reducit*. Decem MSS. & 14. excuſi, *deſcendentem occurſu ſuo reddit;* malè.

Lin. 8. *Deus.*] Deeſt in MS. Bov.

Ibidem. *Ab intimò pectore, &c.*] Sic Homerus Ulyſſem, virum ſapienti facundiâ præditum, vocem mittere ait, non ex ore, ſed ex pectore, Il. γ.

Lin. 9. *Vox oriri.*] Abeſt *vox* ab uno Reg. rec. & edit. Ald. Pariſ. 1525.

Ibidem. *Ex naribus.*] Ità reſtitui ex quampluribus impreſſis, & omnibus MSS. præter 2. Reg. & edd. 6. in quibus eſt *& naribus*.

Lin. 10. *Et maximo ſpiritu.*] Ità omnes ferè MSS. At editi *ex*.

Lin. 11. *Et levi.*] Heuman. legit *ex levi*.

Lin. 12. *Non eſt igitur comprehenſum, &c.*] Imò ſatis comprehenſum. Nam animalium vox, quæ ἔμψυχος dicitur, aut eſt ἐγγράμματος: atque hæc eſt ſermo, vel loquela, διάλεκτος Galeno; aut eſt ἀγράμματος, quam homo cum animantibus pulmonem habentibus communem habet. Utraque fit reſpiratione, ut nos Ariſtotelis definitio docuit. διαλεκτικά, hoc eſt, ſermonis inſtrumenta Galenus de locis affectis primùm aſſignat linguam, quam κυριώτατον ὄργανον nominat; deinde nares, & labra & dentes. Hæc enim ſuis illiſionibus vocem alioquin biantem conſonantibus ſtridere facit, & reddit ἔναρθρον καὶ ἐγγράμματον. Ariſt. guttur & pulmonem reſpirationis inſtrumenta facit. *Betul.*

Ibidem. *Omninò.*] Hanc vocem, quæ extat in veterrimis optimiſque MSS. Regio-Put. Bonon. aliiſque, & in cunctis ferè editis, retinui in textu, licèt abſit à 15. MSS. rec. & 2. edd. Rom.

Digitized by Google

ſint & ſenſibus percipi, & ratione comprehendi. Sed erit nobis contra philoſophos integra diſputatio. Conſiciamus igitur ſpatium, quod nunc decurrimus.

Lin. 2. *Spatium.*] Cicero de Amicitiâ cap. 12. *ſpatium curriculumque* ſimul conjungit.

Ibidem. *Quod nunc decurrimus.*] Sic repoſui ex vetuſtiſſimo & optimo MS. Regio-Puteano, approbante Doctiſſimo Francio. Cæteri codices habent *quo*.

CAPUT XVI.

De mente, & ejus ſede.

MENTIS quoque rationem incomprehenſibilem eſſe, quis neſciat; niſi qui omninò illam non habet; cùm ipſa mens quo loco ſit, aut cujuſmodi, neſciatur? Varia ergò à philoſophis de naturâ ejus, ac loco diſputata ſunt. At ego non diſſimulabo, quid ipſe ſentiam; non quia ſic eſſe affirmem (quod eſt inſipientis in re dubiâ facere,) ſed ut expoſitâ rei difficultate, intelligas, quanta ſit divinorum operum magnitudo. Quidam ſedem mentis in pectore eſſe voluerunt. Quod ſi ita eſt; quanto tandem miraculo dignum eſt, rem in obſcuro ac tenebroſo habitaculo ſitam, in tantâ rationis atque intelligentiæ luce verſari? tum quòd ad eam ſenſus ex omni corporis parte conveniunt, ut in quà-

Lin. 4. *At ego.*] Itâ MSS. & plerique edd. Vulgati 5. *Ac ego*, minùs aptè; & proximè præceſſit.

Lin. 7. *Quidam ſedem mentis in pectore, &c.*] Parmenides & Epicurus, videlicet ἐν ὅλῳ τῷ θώρακι: Stoïci ad unum toto in corde. Diogenes in arteriaco cordis ventriculo, qui animalis, id eſt, ſpiritalis eſt Plutarcho. Et in hâc ſententiâ fuiſſe apparet eos, qui prudentes cordatos appellarunt. De quo audiamus Ciceronem in 1. Tuſcul. quæſt. diſſerentem. » Quid ſit porrò ipſe animus, aut ubi, » aut undè, magna diſſenſio eſt. Aliis cor ipſum » animus videtur: ex quo excordes, vecordes, » concordeſque dicuntur. Empedocles autem » animum eſſe cenſet, cordi ſuffuſum ſangui- » nem. Aliis pars quædam cerebri viſa eſt animi » principatum tenere. Aliis nec cor ipſum pla- » cet, nec cerebri quamdam partem eſſe ani- » mum: ſed alii in corde, alii in cerebro dixe- » runt animi eſſe ſedem & locum, &c. « Pluri-mæ ſunt paſſim apud Autores locutiones, quibus conſilium & cogitatio in pectore & corde ponuntur. Sed miſſis illis, videamus quid Sacræ litteræ dicant, in quibus vocabulum νοῦς variè uſurpatur. Paulus etiam utitur pro animi principatu, quem ἡγεμονικὸν appellant, Rom. 7. v. 23. Mentem Chriſtus Matth. 6. v. 22. lumen appellat. Anima non ſemel & ſpiritus mentem ſignificat, ut in hoc divæ Virginis apud Lucam cap. 1. v. 46. & 47. νοῦς pro intellectu ponitur 1. Cor. 14. v. 15. Cæterùm quòd Scripturæ phraſis cor mentis ſedem, & cogitationum conſiliorumque quaſi officinam quamdam faciat, minimè obſcurum eſſe poteſt iis, qui in eâ non oſcitanter verſantur. Corde creditur ad juſtitiam, inquit Paulus. Credere autem mentis officium eſt, & quidem defecatæ, & per Spiritum S. illuminatæ. Foret infiniti negotii, hujus rei teſtimonia colligere; ſufficiat ergò unum hoc, quòd Dominus καρδιογνώστης appellatur Act. 1. & 15. Obtrudenda itaque & objicienda Scripturæ autoritas iis eſt, qui rationibus nixi, dogmatibus inter ſe pugnant. Theodoret. Serm. 3. de Providentiâ, cordi totius corporis imperium, ſeu regimen aſſignat; & Hieronymus multis in locis hoc aſſerit. Atqui non deſunt Scripturæ teſtimonia, quibus demonſtrari poteſt, cor affectuum ſedem eſſe. Nam Dominus non minùs renes, quàm cor ſcrutatur; & cùm cor explorat, probat an contritum ſatis & humiliatum ſit, an æſtuet livore ſeu odio. Nam hîc majori ex parte dominatur lex carnis. *Betul.*

Digitized by Google

libet regione membrorum præſens eſſe videatur. Alii ſedem ejus in cerebro eſſe dixerunt. Et ſanè argumentis probabilibus uſi ſunt : oportuiſſe ſcilicet, quod totius corporis regimen haberet, potiùs in ſummo, tanquàm in arce habitare ; nec quidquam eſſe ſublimius, quàm id, quod univerſum ratione moderetur, ſicut ipſe mundi dominus & rector in ſummo eſt. Deinde quòd ſenſus omnis, id eſt audiendi, & videndi, & odorandi miniſtra membra in capite ſint locata, quorum omnium viæ non ad pectus, ſed ad cerebrum ferant : alioqui neceſſe nos eſſet tardiùs ſentire, donec ſentiendi facultas longo itinere per collum ad pectus uſque deſcenderet. Ii verò aut non multùm, aut fortaſſè non errant.

Videtur enim mens, quæ dominatum corporis tenet, in ſummo capite conſtituta, tanquàm in cœlo Deus : ſed cùm in aliquâ ſit cogitatione, commeare ad pectus, & quaſi ad ſecretum aliquod penetrale ſecedere, ut conſilium, tanquàm ex theſauro recondito, eliciat ac proferat ; ideòque cùm intenti ad cogitandum ſumus, & cùm mens occupata in altum ſe abdiderit, neque audire quæ circumſonant, neque videre, quæ obſtant, ſolemus. Id verò ſive ita eſt, admirandum profectò eſt, quomodò id fiat, cùm ad pectus ex cerebro nullum iter pateat. Sin autem non eſt ita, tamen nihilominùs admirandum eſt, quòd divinâ neſcio quâ ratione fiat, ut ita eſſe videatur. An poteſt aliquis non admirari, quòd ſenſus ille vivus atque cœleſtis, qui mens, vel animus nuncupatur, tantæ mobilitatis eſt, ut ne tum quidem, cùm ſopitus eſt, conquieſcat ; tantæ celeritatis, ut uno temporis puncto cœlum omne colluſtret, &, ſi velit, maria pervolet, terras, ac urbes peragret, omnia denique, quæ libue-

Lin. 1. *Sedem ejus in cerebro.*] Plutarch. Πλάτων, Δημόκριτος, ἐν ὅλῃ τῇ κεφαλῇ ; Στράτων ἐν μεσοφρύῳ. Vide diſputationem benè longam in Veſalii Anatomico lib. 6. *Betul.*

Lin. 4. *Tanquàm in arce habitare.*] Sic MSS. 2. Reg. & Cant. cum ed. penè omnibus. MSS. 25. inter quos ſunt duo antiquiſſimi, habent *in arce corporis* : ſed perperàm ; ſiquidem vox *corporis* mox præceſſit lineâ ſuperiori.

Lin. 6. *Audiendi, & videndi, & odorandi miniſtra membra in capite ſint locata.*] In tribus MSS. rec. & omnibus editis legitur *ſunt.* In optimis MSS. Regio-Put. aliiſque 13. *ſint* ; rectè. Vide præcedentia, *quòd haberet .... quòd moderetur.*

Lin. 12. *Sed cùm in aliquâ ſit cogitatione.*] Ità reſtitui ex antiquiſſimis MSS. Regio-Put. Bonon. Cauc. aliiſque 16. In 3. rec. & vulgatis eſt, *ſed quandò in aliquâ ſit cogitatione.*

Lin. 13. *Secedere.*] Sic repoſui ex cunctis MSS. & veteribus editis. In 3. vulgatis rec. eſt, *cedere.*

Lin. 18. *Cùm ad pectus ex cerebro, &c.*] Ergò, Lactanti, tuâ cenſurâ Pythagoras longè aberravit, qui animæ imperio fines, ſeu terminos cor & cerebrum conſtituit. Deus ſpiritus eſt ; mens divinum quiddam eſt. Undè ſequitur, mentem ſeu animam eſſe ἀσώματον. Ergò circumſcriptione locorum mens opus minimè habet. Taceo jam, quòd cerebrum mentis ſedes, non modò ſpiritum animalem ità tenuem parat, ut rebus divinis exequendis ſit idoneus : ſed etiam ſenſuum inſtrumenta per nervos, veluti per funiculos diſtribuit. Utrilibet animæ parti non ſenſus modò parent dictanti : ſed ad ipſarum nutum omnes corporis particulæ excubias agunt, juſſum expectantes. Nam ſi voluntas, id eſt rectæ rationis dictamen aliquid videre jubeat, tunc in promptu oculorum officium eſt. Eadem ratio in cæteris quoque ſenſuum organis, artubus, & cæteris membris eſt. *Betuleius.*

Ibidem. *Sin autem non eſt ita,*] Ex vetuſtiſſimis MSS. Regio-Put. 2. Bonon. Cauc. ſeptemque aliis ita reſtitui. In cæteris deſiderantur duo extrema verba, in nonnullis ultimum duntaxat : in vet. editis 4. *Sin autem non eſt ita, hoc tamen.* At MS. Bov. ſat rectè habet, *Sin autem non eſt, nec tamen nihilominùs admirandum eſt.*

Digitized by Google

rit, quamvis longè latèque ſummota ſint, in conſpectu ſibi ipſe conſtituat?

Et miratur aliquis, ſi divina mens Dei per univerſas mundi partes intenta diſcurrit; & omnia regit, omnia moderatur, ubique præſens, ubique diffuſa; cùm tanta ſit vis ac poteſtas mentis humanæ intra mortale corpus incluſæ, ut ne ſeptis quidem gravis hujus ac pigri corporis, cui alligata eſt, coërceri ullo pacto poſſit, quominùs ſibi liberam vagandi facultatem, quietis impatiens, largiatur? Sive igitur in capite mens habitat, ſive in pectore, poteſtne aliquis comprehendere, quæ vis rationis efficiat, ut ſenſus ille incomprehenſibilis aut in medullâ cerebri hæreat, aut in illo ſanguine bipartito, qui eſt incluſus in corde? ac non ex eo ipſo colligat, quanta ſit Dei poteſtas, quòd animus ſe ipſum non videt, aut qualis, aut ubi ſit; nec ſi videat, tamen perſpicere poſſit, quo pacto rei corporali res incorporalis adjuncta ſit? Sive etiam mentis locus nullus eſt, ſed per totum corpus ſparſa diſcurrit, quod & fieri poteſt, & à Xenocrate Platonis diſcipulo diſputatum eſt, ſiquidem ſenſus in quâlibet parte corporis præſto eſt, nec quid ſit mens ipſa, nec qualis, intelligi poteſt, cùm ſit natura ejus tam ſubtilis ac tenuis, ut ſolidis viſceribus infuſa, vivo, & quaſi ardenti ſenſu, membris omnibus miſceatur.

Illud autem cave, ne unquàm ſimile veri putaveris, quod Ariſtoxenus dixit: Mentem omninò nullam eſſe; ſed quaſi harmoniam in fidibus, ex conſtructione corporis, & compagibus viſcerum vim ſentiendi exiſtere. Muſici enim intentionem concentumque nervorum in integros modos, ſine ullâ offenſione conſonantium, harmoniam vocant. Volunt igitur animum ſimili ratione conſtare in homine, quâ & concors modulatio conſtat in fidibus; ſcilicet, ut ſingularum corporis partium firma

Lin. 5. *Vis.*] In MS. Bov. *virtus.*

Lin. 7. *Alligata.*] Sic MS. Bov. alii *illigata*, minùs rectè.

Ibidem. *Ullo pacto.*] In MS. Bov. *ullo modo*, idque ſat benè.

Lin. 11. *Incluſus.*] In MS. Bov. *infuſus.*

Lin. 12. *Animus ſe ipſum non videt, &c.*] Purgatus & defecatus hoc ſecundùm Plotinum poterit: ſed juxta Catholicos, animâ à corpore libera. *Betul.*

Lin. 15. *Quod & fieri poteſt.*] Sic reſtituo ex potioribus MSS. & ed. Graph. In aliis eſt *quod & etiam*; vel *& quod etiam.*

Lin. 16. *Xenocrate.*] Cicer. 4. Academ. quæſt. varias variorum ſententias enumerans: » An (inquit) ut Xenocrates, mens nullo cor» pore, quod intelligi quale ſit vix poteſt, &c. Cæterùm Xenocratis argumentum, ut à Nemeſio refertur, eſt hoc:

Omne corpus alitur: Anima non alitur;
Anima itaque corpus non eſt. Betul.

Lin. 17. *Nec quid ſit mens ipſa, nec qualis.*] Addidi *ipſa* ex vetuſtiſſ. & optimo MS. Regio-Put. alio item Reg. 2. Colb. Em. Brun. & ed. Graph.

Lin. 20. *Quod Ariſtoxenus dixit, &c.*] Priora hujus dogmatis pars Dicæarcho magis attribuitur, quàm Ariſtoxeno: tribuitur tamen utrique. Cic. in 1. Tuſc. quæſt. » Dicæarchus » quidem & Ariſtoxenus, quia difficilis erat ani» mi, quid, aut qualis eſſet intelligentia, nul» lum omninò animum eſſe dixerunt«. Sed in eodem paulò antè: » Dicæarchum verò cum Ari» ſtoxeno, æquali & condiſcipulo ſuo, doctos » ſanè homines omittamus, quorum alter ne » condoluiſſe quidem unquàm videtur, qui » animum ſe habere non ſentiat; alter ità de» lectatur ſuis cantibus, ut eos etiam ad hunc » transferre conetur, &c. « *Betuleius.* De Ariſtoxeni opinione vide Lactantium lib. 7. Div. Inſtitut. cap. 13.

Lin. 21. *Omninò.*] Deeſt in MSS. Bov.

Lin. 26. *Scilicet.*] Reſtitutum ex omnibus MSS. & 8. vet. editis. In 5. vulg. leg. *id eſt.*

Digitized by Google

conjunctio, membrorumque omnium conſentiens in unum vigor, motum illum ſenſibilem faciat, animumque concinnet, ſicut ſunt nervi benè intenti ad conſpirantem ſonum. Et ſicut in fidibus, cùm aliquid aut interruptum, aut relaxatum eſt, omnis canendi ratio turbatur, & ſolvitur: ita in corpore, cùm pars aliqua membrorum duxerit vitium, deſtrui univerſa, corruptiſque omnibus atque turbatis, occidere ſenſum, eamque mortem vocari. Verùm ille, ſi quidquam mentis habuiſſet, non harmoniam de fidibus ad hominem tranſtuliſſet. Non enim canere ſuâ ſponte fides poſſunt, ut ſit ulla in his comparatio ac ſimilitudo viventis. Animus autem ſuâ ſponte & cogitat, & movetur. Quòd ſi quid in nobis harmoniæ ſimile eſſet, ictu moveretur externo, ſicut nervi manibus, qui ſine tactu artificis pulſuque digitorum, muti atque inertes jacent. Sed nimirùm pulſandus ille manu fuit, ut aliquandò ſentiret; quia mens ejus ex membris malè compacta torpebat.

Lin. 2. *Sicut ſunt nervi benè intenti ad conſpirantem ſonum.*] Sic repoſui ex MSS. veterr. Cauc. Regio-Put. 5. al. Reg. 4. Colb. Vict. Tax. Em. Cantabrig. Gat. Marm. Clarom. Brun. & 10. vet. impreſſis, & 2. rec. Cellar. Walch. In 7. MSS. & 6. vulgatis legitur, *ſicut nervi benè intenti conſpirantem ſonum.*

Lin. 4. *Interruptum.*] Ità reſtitui ex ſupradictis MSS. & edd. Betul. ac Cellar. In 6. rec. ſcriptis & 14. vulgatis eſt *interceptum.*

Lin. 6. *Occidere ſenſum.*] Hoc eſt, mentem. *Franc.*

Lin. 7. *Non harmoniam.*] MSS. 9. ac Bonon. præcipuè à Thomaſio inſpecti, cum ed. Graph. *nunquam harmoniam.* Cæteri tam manu exarati, quàm impreſſi, ut in textu.

Lin. 9. *Similitudo viventis.*] Id eſt, *ſimilitudo cum vivente.* Francius.

Lin. 12. *Sine tactu artificis.*] Sic undecim MSS. & 15. typis vulgati: in 7. ſcriptis cum ed. Rom. 1468. eſt *tractu*; in 6. aliis *tractatu.*

CAPUT XVII.

De Animâ, deque eâ ſententia Philoſophorum.

SUPEREST de animâ dicere; quanquàm percipi ratio ejus, & natura non poſſit. Nec ideò tamen immortalem eſſe animam non intelligimus; quoniam quidquid viget, moveturque per ſe ſemper, nec videri, aut tangi poteſt, æternum ſit neceſſe eſt. Quid autem ſit anima, nondùm inter philoſophos convenit, nec unquàm fortaſſe conveniet. Etenim alii ſanguinem eſſe dixerunt, alii ignem, alii ventum; undè anima, vel animus nomen accepit, quòd Græcè ventus ἄνεμος dicitur: nec illo-

Lin. 6. *Alii ignem.*] Zenon videlicet, ut ſuprà ex Cicerone citavimus: undè Stoïcis θερμὸν πνεῦμα. Sed apud Nemeſium Democrito ignis eſt anima, apud Plutarchum Demetrio, apud Macrobium Hipparcho, ſicut Hipponi aqua. Hinc illud Virg. in 6.

Igneus eſt ollis vigor & cæleſtis origo.

Item in 4. *Betul.* Æn.

Lin. 7. *Quòd Grecè ventus ἄνεμος.*] Aliâ ratione, ſive *ſpiritum*, ſive *flatum animam* nos dicimus; non tanquàm aër quidam ſit, qualis ſpiritus ille, quem ſpirando trahimus: ſed *ſpiritum*, quia propriam quamdam habet *naturam corporis expertem, & mundanæ molis elementis omnibus excellentiorem ſubſtantiam*, ut Auguſtin. epiſtol. 28. *Flatum, quia Deo eſt inſufflante* creata, ut ex Moſe *lib.* 1. *cap.* 2. *verſ.* 7. Idem de Civit. Dei lib. 13. cap. 24.

Digitized by Google

rum tamen quiſquam dixiſſe aliquid videtur. Non enim, ſi anima ſanguine aut per vulnus effuſo, aut febrium calore conſumpto, videtur extingui, continuò in materiâ ſanguinis animæ ratio ponenda eſt: veluti ſi veniat in quæſtionem, lumen quo utimur, quid ſit, & reſpondeatur oleum eſſe, quoniam conſumpto illo, lumen extinguitur; cùm ſint utique diverſa, ſed alterum ſit alterius alimentum. Videtur ergò anima ſimilis eſſe lumini, quæ non ipſa ſit ſanguis, ſed humore ſanguinis alatur, ut lumen oleo.

Qui autem ignem putaverunt, hoc uſi ſunt argumento, quòd præſente animâ corpus caleat, recedente frigeſcat. Sed ignis & ſenſu indiget, & videtur, & tactu comburit. Anima verò & ſenſu aucta eſt, & videri non poteſt, & non adurit. Undè apparet, animam neſcio quid eſſe Deo ſimile. At illi, qui ventum putant, hoc falluntur, quòd ex aëre ſpiritum ducentes, vivere videamur. Varro ita definit: „ Anima eſt aër conceptus ore, tepefactus in pulmone, fervefactus in corde, diffuſus in corpus. " Hæc apertiſſimè falſa ſunt. Neque enim tam obſcuram nobis hujuſmodi dico eſſe rationem, ut ne hoc quidem intelligamus, quid verum eſſe non poſſit. An ſi mihi quis dixerit, æneum eſſe cœlum, aut vitreum, aut, ut Empedocles ait, aërem glaciatum, ſtatimne aſſentiar,

Lactant. certè contrà planè quàm Stoïci, quia partu animam in corpus inſinuari ſtatuebant, quod & Lactantius monet; Ariſtoteles de Animâ lib. 1. cap. 5. Latinis etiam *animus* & *anima* παρὰ τὸν ἄνεμον. Serv. ad Æneïd. lib: 1. *Gataker.*

Lin. 5. *Conſumpto illo.*] MS. Clarom. *conſumpto oleo;* ſicque legi malebat Francius.

Lin. 7. *Alatur.*] Ità MS. Bov. quod rectius juxta Heumannum ex editione 1472. In aliis *alitur*, ſed minùs benè.

Lin. 12. *Animam neſcio quid eſſe Deo ſimile.*] Sic ferunt quamplures & potiores MSS. ſeptemque editi. In 4. ſcriptis rec. & 12. excuſis eſt *ſimilem.* Hæc ſobriè intelligenda ſunt.

Lin. 13. *Ventum putant.*] MSS. 9. & 5. rec. edd. addunt *eſſe;* ſed perperàm. A cæteris abeſt. Vide ſuprà, *ignem putaverunt.*

Lin. 14. *Videamur.*] Ità tres MSS. rec. cunctique impreſſi. Vide ſuprà, *quòd . . . corpus caleat, recedente frigeſcat.* In 17. ſcriptis eſt *videmur;* in Cantabrig. *videantur.*

Ibidem. *Varro ita definit.*] Sic repoſui ex vet. MSS. 2. Bonon. Cauc. Regio-Put. alio item Regio, 3. Colbert. Lipſ. Ultr. Clarom. Vict. Brun. ed. Betul. Cellar. MSS. 9. rec. *itaque diffinit.*

Ibidem. *Anima eſt aër conceptus ore, tepefactus in pulmone, fervefactus in corde.*] Vera lectio juxta Voſſium, & tres peritiſſimos Medicos quos conſului. Apùd plures alios Autores, qui illum ex Varrone locum referunt, *Anima* dicitur *aër ſuſceptus ore, tepefactus in pulmone, accenſus in corde, diffuſus in corpus.* Quod idem eſt. Tepor ad pulmonem pertinet, fervor ad cor; quod enim calidi habet pulmo, aſcititium illi eſt, utpotè à corde profectum; cor enim Antiquis caloris vitalis promptuarium habebatur aut officina. Itaque vitiosè in MSS. 27. reperitur ſcriptum, *defervefactus in pulmone, temperatus in corde;* in Marm. *madefactus in pulmone, temperatus in corde;* in 2. Reg. & editis 16. *defervefactus in pulmone, tepefactus in corde.* Vide Voſſium libro 2. de Idololâtriâ cap. 83.

Lin. 15. *Tepefactus.*] In MS. Bov. *Deferveſcens in pulmone, temperatus in corde.*

Lin. 17. *Hujuſmodi.*] MSS. 6. & editi octo rec. perperàm addunt *verum*, quod abeſt à priùs cuſis, & à MSS. Regio-Put. aliiſque 4. Reg. Cauc. 4. Colb. Vict. Marm. Clarom. Brun. Bov. & ut inutile expunxi.

Lin. 18. *Aut vitreum, aut, ut Empedocles ait, aërem glaciatum.*] Ità MSS. 1. Bonon. antiquior, Cauc. Vict. & typis excuſi Gymnic. Graph. Torneſ. Soubron. Betul. 2. Pariſ. Iſ. Thyſ. Spark. Gall. In 18. MSS. & 8. vulgatis eſt, *aut vitreum, ut Empedocles ait, aërem glaciatum;* in Cantabrig. & Em. *aut vitreum, ut Empedocles, aut aërem glaciatum;* minùs aptè ut puto.

Digitized by Google

quia cœlum ex quâ materiâ ſit ignorem? Sicut enim hoc neſcio, ita illud ſcio. Anima ergò non eſt aër ore conceptus, quia multò priùs gignitur anima, quàm concipi aër ore poſſit. Non enim poſt partum inſinuatur in corpus, ut quibuſdam philoſophis videtur, ſed poſt conceptum protinùs, cùm fœtum in utero neceſſitas divina formavit; quia adeò vivit intra viſcera genitricis, ut & incremento augeatur, & crebris pulſibus geſtiat emicare. Denique abortum fieri neceſſe eſt, ſi fuerit animal intùs extinctum. Cæteræ definitionis partes eò ſpectant, ut illis novem menſibus, quibus in utero fuimus, mortui fuiſſe videamur. Nulla ergò ex his tribus vera ſententia eſt. Nec tamen in tantùm falſos eſſe dicendum eſt, qui hæc ſenſerunt, ut omninò nihil dixerint; nam & ſanguine ſimul, & calore, & ſpiritu vivimus. Sed cùm conſtet anima in corpore his omnibus adunatis, non expreſſerunt propriè quid eſſet, quia tam non poteſt exprimi, quàm videri.

Lin. 1. *Ita illud ſcio.*] Scilicet non eſſe id, &c. *Francius.*

Lin. 9. *Mortui fuiſſe.*] Ità MSS. 2. Bonon. 1. Reg. 2. Colb. Baluz. ac editi 16. At MSS. 16. cum edit. Rom. 1470. & Cellar. habent *mortui eſſe.*

CAPUT XVIII.

De animâ & animo, eorumque affectionibus.

SEQUITUR alia, & ipſa inextricabilis quæſtio: idemne ſit anima, & animus; an verò aliud ſit illud, quo vivimus, aliud autem, quo ſentimus & ſapimus. Non deſunt argumenta in utramque partem. Qui enim unum eſſe dicunt, hanc rationem ſequuntur, quòd neque vivi ſine ſenſu poſſit, neque ſentiri ſine vitâ; ideòque non poſſe eſſe diverſum id, quod non poteſt ſeparari, ſed quidquid eſt illud, & vivendi officium, & ſentiendi habere rationem. Idcircò animum & animam indifferenter appellant duo Epicurei poëtæ. Qui autem dicunt eſſe diverſa,

Lin. 1. *Ipſa.*] Deeſt in MS. Bov.

Lin. 5. *Neque ſentiri.*] Ità MS. Bov. editi habent *nec ſentiri.*

Lin. 8. *Duo Epicurei Poëtæ.*] De Lucretio conſtat, cujus verſiculos ex lib. 3. adſcribam:

Nunc animum atque animam dico conjuncta teneri
Inter ſe, atque unam naturam conficere ex ſe:
Sed caput eſſe quaſi, & dominari in corpore toto,
Conſilium, quod nos animum mentemque vocamus.

Sunt qui Actianam hanc ſententiam huc referunt: Sapimus animo, fruimur animâ: ſine animo anima eſt debilis. Cicero prim. Tuſc. quæſt. philoſophorum de animâ dogmata recitans, inter cætera ſic ſcribit. » Animum autem animam etiam ferè noſtri declarant nominari. Nam & agere animam, & efflare dicimus, & animoſos, & benè animatos, & ex animi ſententiâ. Ipſe autem animus ab animâ dictus eſt «. Actianæ ſententiæ ſimilem Nonius Marcellus effert his verbis: Animus eſt quo ſapimus, anima quâ vivimus. Cornelius Fronto: Animus qualitas viventis, anima cauſa vitæ. Sed audiamus ex Catholicis aliquem, & quidem Auguſtinum, diù in philoſophicis ſtudiis verſatum. Is in libro de Spiritu & animâ cap. 34. ſic ſcribit: Spiritus pro ſpiritali animâ, vel pro eo quod ſpirat in corpore. Item animum idem dicimus, quod animam:

Digitized by Google

ſic argumentantur: ex eo poſſe intelligi, aliud eſſe mentem, aliud animam, quia incolumi animâ mens poſſit extingui, quod accidere ſoleat inſanis; item, quòd anima morte ſopiatur, animus ſomno, & quidem ſic, ut non tantùm, quid fiat, aut ubi ſit, ignoret, ſed etiam rerum falſarum contemplatione fallatur. Quod ipſum quomodò fiat, non poteſt pervideri; cur fiat, poteſt. Nam requieſcere nullo pacto poſſumus, niſi mens viſionum imaginibus occupata teneatur. Latet autem mens oppreſſa ſomno, tanquàm ignis obducto cinere ſopitus, quem ſi paululùm commoveris, rursùs ardeſcit, & quaſi evigilat. Avocatur ergò ſimulacris, donec membra ſopore irrigata vegetentur; corpus enim, vigilante ſenſu, licèt jaceat immobile, tamen non eſt quietum, quia flagrat in eo ſenſus, & vibrat, ut flamma, & artus omnes ad ſe adſtrictos tenet.

Sed poſtquàm mens ad contemplandas imagines ab intentione traducta eſt, tunc demùm corpus omne reſolvitur in quietem. Traducitur autem mens cogitatione cæcâ, cùm cogentibus tenebris ſecum tantummodò eſſe cœperit: dùm intenta eſt in ea, de quibus cogitat, repentè ſomnus obrepit, & in ſpecies proximas ſenſim ipſa cogitatio declinat: ſic ea, quæ ſibi ante oculos poſuerat, videre quoque incipit. Deinde procedit ulteriùs, & ſibi avocamenta invenit, ne ſaluberrimam quietem corporis interrumpat. Nam ut mens per diem veris viſionibus avocatur, ne obdormiat: ita falſis nocte, ne excitetur. Nam ſi nullas imagines cernat, aut vigilare illam neceſſe erit, aut perpetuâ morte ſopiri. Dormiendi ergò causâ tributa eſt à Deo ratio ſomniandi; & quidem in commune univerſis animantibus: ſed illud homini præcipuè, quòd cùm eam rationem Deus quietis causâ daret, facultatem ſibi reliquit docendi hominem

ſed anima vitæ, animus conſilii. Undè aiunt philoſophi, & ſine animo vitam manere, & ſine mente animam durare, ſicut in amentibus. Ad mentem enim pertinere videtur, ut ſciat; ad animum, ut velit. *Betul.* Alterum poëtam Epicureum creditur à Lactantio Virgilium fuiſſe deſignatum. Virgilius enim in Ciris verſ. 3. & 4. ipſe ſe Epicureum profitetur. Hinc Fabricius lib. 3. cap. 33. Biblioth. Græcæ Virgilium retulit inter Epicureos. Alii tamen Horatium putant, quem inter Epicureos poëtas numerant, præcipuè ex Ode 3. libri 1. & Sermonum lib. 2. Satyr. 3.

Lin. 1. *Aliud animam.*] Sic MS. Bov. in editis verò minùs benè legitur *aliud eſſe animam.*

Lin. 4. *Fiat.*] In MS. Bov. *faciat.*

Lin. 6. *Niſi mens, &c.*] Eſt enim, ut Cicero alicubi docet, mentis incredibilis videndi veri cupiditas. Sed ea pars quæ φανλασία Græcis, Latinis imaginatio dicitur, erroribus obnoxia, mentem ſæpè ſecum in errores trahit. Lactantius ait, animum rerum falſarum contemplatione falli, falli etiam inſomniis. Phantaſma Lactantius cogitationem cæcam nominat. *Betul.*

Lin. 10. *Sopore irrigata vegetentur.*] Quod caret alternâ requie, durabile non eſt; inquit Ovidius. Neceſſe eſt etiam mentem quieſcere: quæ quies ſomnus dicitur, cùm ſomnus nihil aliud ſit, quàm animi quies.

Hic reparat vires, feſſaque membra novat. Ovid. *Ex Betul.*

Lin. 15. *Mens cogitatione cacâ.*] Scilicet phantaſiâ.

Lin. 19. *Avocamenta.*] In MS. Bov. *adnotamenta.*

Lin. 22. *Neceſſe erit.*] Sic repoſui ex MSS. Regio Put. 3. al. Reg. 6. Colbert. Marm. Em. Baluz. Clarom. Brun. ed. Cellar. In 1. Reg. & cunctis penè vulgatis, *neceſſe eſt.*

Lin. 24. *Illud homini præcipuè.*] Heumannus putat legendum eſſe, *ſed illud hominis præcipuum eſt*, juxtà hanc Ciceronis locutionem Orat. pro Ligario n°. 9. *Hoc certè præcipuum Tuberonis fuit, quòd.*

Digitized by Google

minem futura per ſomnium. Nam & hiſtoriæ ſæpè teſtantur, extitiſſe ſomnia, quorum præſens & admirabilis fuerit eventus; & reſponſa vatum noſtrorum ex parte ſomnii conſtiterunt. Quare neque ſemper vera ſunt, neque ſemper falſa, Virgilio teſte, qui duas portas voluit eſſe ſomniorum. Sed quæ falſa ſunt, dormiendi causâ videntur; quæ vera, immittuntur à Deo, ut imminens bonum aut malum hâc revelatione diſcamus.

Lin. 1. *Futura per ſomnium.*] Ut Joſephus & Daniel ſomniorum interpretes fuerunt, & Dominus per Johelem hoc divinationis genus mortalibus promiſit. Sed & in Gentilium hiſtoriis ſæpè inſomnia minimè vana occurrunt; qualia Valerius lib. 1. aliquot collegit, quanquàm Peripatetici omnem ferè divinationem ex ſomniis tollunt. Circumfertur Artemidori liber de ſomniorum interpretatione, meris refertus nugis. Macrobius cap. 3. lib. 1. de ſomnio Scipionis, quinque ſomniandi genera diſertè & copiosè proſequitur. *Betul.*

Lin. 3. *Vatum noſtrorum.*] Id eſt, Prophetarum. *Francius.*

Ibidem. *Ex parte ſomnii conſtiterunt.*] Ità omnes MSS. & editi Rom. 1470. 1474. Cellar. Walch. In cæteris impreſſis eſt *ex parte ſomniis conſtituerunt:* quod magis placeret ſi Manuſcriptorum fulciretur autoritate; quaſi diceret, Oraculorum noſtrorum pars maxima, vaticinantium ſomnia fuerunt, ſed quædam vera, & quædam falſa. *Hecquet.* Attamen editiones Aldi, Eraſmi, Thomaſii, Thyſii, &c. habent *ſomniis conſtituerunt.*

Lin. 4. *Virgilio teſte.*] Vide Virgil. Æneid. 6. circa finem: hanc ſomnii fictionem primus expreſſit Homerus Odyſſeæ lib. τ. ubi Penelopes deſcribit inſomnium.

CAPUT XIX.

De animâ, eâque à Deo datâ.

ILLUD quoque venire in quæſtionem poteſt, utrùmne anima ex patre, an potiùs ex matre, an verò ex utroque generetur. Sed ego id in eo jure ab ancipiti vendico. Nihil enim ex his tribus verum eſt, quia neque ex utroque, neque ex alterutro ſeruntur animæ. Corpus enim ex corporibus naſci poteſt, quoniam confertur aliquid ex utroque; de animis anima non poteſt, quia ex re tenui & incomprehenſibili nihil poteſt decedere. Itaque ſerendarum animarum ratio uni ac ſoli Deo ſubjacet.

Denique, cæleſti ſumus omnes ſemine oriundi:
Omnibus ille idem pater eſt,

ut ait Lucretius. Nam de mortalibus non poteſt quidquam niſi mortale generari. Nec putari pater debet, qui transfudiſſe, aut inſpiraſſe ani-

Lin. 2. *Sed ego id in eo jure ab ancipiti vendico.*] Ità MS. Bov. quaſi dicas: *At ego in re dubiâ & ancipiti id judicandum puto, nihil ex his tribus verum eſſe.* Vulgati ita ſcribunt, *ſed ego id meo jure ab ancipiti vendico;* quod nullum efficit ſenſum.

Lin. 4. *Seruntur animæ.*] MS. Cauc. & 10. editi addunt *corporibus*, quod cæteri reſpuunt, ſicut & MSS. Francius fortè, *inſeruntur.* MS. Lipſ. *ſeruntur anima & corpus.*

Lin. 9. *Denique cæleſti, &c.*] Præter Lucretium habes Arati autoritatem, quam Athenienſibus olim obtruſit Doctor gentium: Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν; *Ipſius enim & genus ſumus.* Locus Lucretii eſt libro 2. verſ. 990.

Lin. 12. *Pater.*] Subaudi *anima.*

Digitized by Google

mam de ſuo nullo modo ſentit; nec, ſi ſentiat, quandò tamen, aut quomodò id fiat, habet animo comprehenſum.

Ex quo apparet, non à parentibus dari animas, ſed ab uno eodemque omnium Deo patre, qui legem rationemque naſcendi tenet ſolus, ſiquidem ſolus efficit. Nam terreni parentis nihil eſt, niſi ut humorem corporis, in quo eſt materia naſcendi, cum ſenſu voluptatis emittat, vel recipiat; & citra hoc opus homo reſiſtit, nec ampliùs quidquam poteſt: & ideò naſci ſibi filios optant, quia non ipſi faciunt. Cætera jam Dei ſunt omnia, ſcilicet conceptus ipſe, & corporis informatio, & inſpiratio animæ, & partus incolumis, & quæcumque deinceps ad hominem conſervandum valent; illius munus eſt, quòd ſpiramus, quòd vivimus, quòd vigemus. Nam (*Act.* 17. 28.) præterquàm quòd ipſius beneficio incolumes ſumus corpore, & quòd victum nobis ex variis rebus ſubminiſtrat, ſapientiam quoque homini tribuit, quam terrenus pater dare nullo modo poteſt. Ideòque & de ſapientibus ſtulti, & de ſtultis ſapientes ſæpè naſcuntur; quod quidam fato, ac ſideribus aſſignant. Sed non eſt nunc locus de fato diſſerendi. Hoc dicere ſatis eſt, quòd etiamſi aſtra efficientiam rerum continent, nihilominùs à Deo omnia fieri certum eſt, qui aſtra ipſa & fecit, & ordinavit. Inepti ergò, qui hanc poteſtatem Deo detrahunt, & operi ejus attribuunt.

Hoc igitur Dei munere cœleſti atque præclaro, an utamur, an non utamur, in noſtrâ eſſe voluit poteſtate. Hoc enim conceſſo, ipſum hominem virtutis ſacramento religavit, quo vitam poſſet adipiſci. Magna

Lin. 1. *De ſuo.*] MSS. 10. & edd. 5. *de ſuâ.* Utraque lectio bona.

Ibidem. *Quandò tamen, aut quomodò.*] Abeſt *tamen* à ſex MSS. & 4. editis; in tribus eſt *quantùm*, pro *quandò*; in MS. Pen. *quâ ratione tamen.*

Lin. 3. *Non à parentibus dari animas.*] Certum eſt, Deum vocari patrem ſpirituum, quia ipſe animas creat & corporibus infundit. Per generationem nullomodò poteſt produci anima rationalis; non enim virtus corporea, qualis eſt generatio, poteſt aſſurgere ad productionem rei ſpiritualis. Hoc etiam argumentum rem hanc evincit: quidquid fit, eſt vel ex aliquâ præjacente materiâ, vel fit ex nihilo, vel, ſecundùm illos, qui *modos* tanquàm medios inter ens & nihil ponunt, ex *modis rei.* Anima autem non eſt ex materiâ, quia ita eſſet corporalis, quod repugnat ejus actionibus, quas independenter à materiâ producit; neque ex *modis*, modi enim nihil producunt: ſaltem hoc certum eſt, non poſſe producere ſpiritum, qui etiam poſt corporis interitum ſubſiſtit. Reſtat itaque ut fiat ex nihilo: homo autem ex nihilo non poteſt producere aliquid, quia inter ens & nihil infinita eſt diſtantia, quæ non poteſt ſuperari, niſi vi infinitâ. *Gall.*

Lin. 7. *Citra hoc opus homo reſiſtit.*] Ità omnes ferè editi: quidam tamen MSS. hìc legunt *citra hoc opus humoris iſtum homo reſiſtit.* At hæc ultima lectio mendoſa eſt, etiam teſte Heumanno. In 8. vulgatis eſt *& circa.* Poſt *opus* MSS. 1. Bonon. Regio-Put. & 6. al. Reg. 6. Colb. Vict. Gat. Marm. Baluz. Em. Brun. edd. Rom. 1470. Ald. Graph. Crat. addunt *humoris iſtius*, ut jam dictum eſt.

Ibidem. *Homo reſiſtit.*] Id eſt, ſiſtit, verbum compoſitum pro ſimplici; nihil ampliùs agit. Vel, hoc opere omiſſo, homo non naſceretur.

Lin. 12. *Incolumes ſumus corpore.*] Ex MSS. & priſcis vulgatis ſex & 2. rec. repoſuimus *incolumes;* in editis novem eſt *incolumi.*

Lin. 20. *An utamur, an non utamur.*] Poſterius membrum, quod in MSS. 2. Bonon. Tax. & 4. rec. deſideratur, hùc ex 21. ſcriptis & ex ed. Rom. 1468. Cellar. & Walch. revocavimus.

Lin. 22. *Religavit.*] Vide ſuprà lib. 4. Div. Inſtitut. cap. 28. initio, id eſt, *obligavit.*

Ibidem. *Quo vitam poſſet adipiſci.*] Poſt hæc verba, oratio poſita in inferiore libri orâ extat in MSS. 6. Reg. 8. Vaticanis, 6. Colbert. 2. Sorbon. 4. Oxon. ac 15. aliis, in 8. vet.

eſt enim vis hominis, magna ratio, magnum ſacramentum: à quo ſi quis non defecerit, nec fidem ſuam devotionemque prodiderit; hic beatus, hic denique (ut breviter finiam) ſimilis Deo ſit, neceſſe eſt. Errat enim quiſquis hominem carne metitur. Nam corpuſculum hoc, quo induti ſumus, hominis receptaculum eſt. Nam ipſe homo neque tangi, neque aſpici, neque comprehendi poteſt, quia latet intra hoc quod videtur. Qui ſi delicatus magis ac tener in hâc vitâ fuerit, quàm ratio ejus expoſcit, ſi virtute contemptâ, deſideriis ſe carnis addixerit, cadet, & premetur in terram. Sin autem, (ut debet) ſtatum ſuum, quem rectum rectè ſortitus eſt, promptè conſtanterque defenderit, ſi

edit. Rom. in Ald. 1515. Pariſ. 1525. & 10. aliis. Quæ tamen cùm in antiquiſſimis optimiſque MSS. Bononienſi, Regio-Put. Cauc. aliiſque à Thomaſio & Gallæo laudatis, & pluribus editis non reperiatur, multaque contineat Manichæiſmum redolentia, qualia plurima ſcriptis Lactantianis à veteratoribus iſtis inſerta fuiſſe olim monuimus; idcircò tanquàm adulterinâ manu adjuncta, à textu in inferiorem libri oram à nobis rejecta eſt, ne nos malâ fide egiſſe videamur, qui ejuſdem criminis eos inſimulamus, qui tam indignis modis Lactantium acceperunt. Sic autem prodit iſthæc Oratio: *Dedit ei & conſtituit adverſarium nequiſſimum & fallaciſſimum ſpiritum, cum quo in hâc terreſtri vitâ ſine ullâ ſecuritatis requie dimicaret. Cur autem Deus hunc vexatorem generi hominum conſtituerit, breviter exponam.* (Hîc incipit in vulg. caput 20.) *Antè omnia diverſitatem voluit eſſe; ideòque vulgo non aperuit veritatem, ſed eam pauciſſimis revelavit: quæ diverſitas omne arcanum mundi continet. Hæc eſt enim, quæ* (5. Colb. & Bov. *facit etſi*) *faciat virtutem, quæ ſcilicet ſine ipſâ non modò non eſſe, ſed ne apparere quidem poſſet; quia virtus eſſe non poterit, niſi fuerit compar aliquis, in quo ſuperando vim ſuam vel exerceat, vel oſtendat. Nam, ut victoria conſtare ſine certamine non poteſt: ſic nec virtus quidem ipſa ſine hoſte. Ita,* (MS. Bov. *Itaque*) *quoniam virtutem dedit homini, ſtatuit illi ex contrario inimicum, ne virtus otio torpens naturam ſuam perderet. Cujus omnis ratio in eo eſt, ut concuſſa & labefactata firmetur, nec aliter ad ſummum faſtigium poſſit venire, niſi* (MS. Torn. *trudenti*) *prudenti manu ſemper agitata, ſe ad ſalutem ſuam dimicandi tenore* (1. Bonon. rec. *ſudaverit.*) *fundaverit. Noluit enim Deus hominem ad immortalem illam beatitudinem delicato itinere pervenire. Daturus ergò virtutem, dedit hoſtem priùs, qui animis hominum cupiditates & vitia immitteret, qui eſſet autor errorum, malorumque omnium machinator; ut quoniam Deus hominem ad vitam vocat, ille contrà, ut rapiat & traducat ad mortem. Hic eſt, qui aut inducit, aut decipit eos, qui veritati ſtudent, aut ſi dolo & ſtudiis non quiverit, virilem gerit animam, quo* (*quâ* MS. Bov.) *ſublimium vigorem labefactare conetur, infanda dictu & execrabilia moliens: vexat, interficit; & tamen, ut proſternit multos, ſic à multis victus proſtratuſque diſcedit.* Hæc ſunt quæ alienâ manu huc inſerta fuerunt.

Lin. 5. *Hominis receptaculum eſt.*] Videtur Lactantium naturam hominis in ſolâ animâ conſtituere, cùm tamen ex duabus hiſce partibus eſſentialibus conſtet. Qui corpus hominis videt, videt etiam, & tangere poteſt aliquid hominis, Lactantius igitur nimis generaliter aſſerit, corpus tantùm hominis eſſe receptaculum. *Gallæus.*

Ibidem. *Nam ipſe homo.*] MS. 1. Bonon. antiquior, *Nam mens hominis*: quam lectionem probat Thomaſius. Ego à vulgatâ lectione, quæ eſt codicum MSS. 6. Reg. 8. Vatic. 6. Colbert. Tax. Pen. 1. Bon. rec. Claromr. Baluz. Brun. editorumque 19. non recedo. In illâ enim Lactantius permanet opinione, quòd mens hominis ſit ipſe homo, de quâ latè dictum eſt ad c. 3. l. 2. Div. Inſtit. *Iſæus.*

Lin. 6. *Quia latet intra hoc.*] MSS. 4. rec. *in hoc.* Poſt hæc verba in 1. Lipſ. codice adduntur hæ duæ voces *animal homo*; in aliis MSS. deſunt.

Lin. 7. *Qui ſi delicatus magis.*] Deſideratur adverbium in 19. MSS. & ed. Rom. 1470.

Lin. 9. *Sin.*] In MS. Bov. legitur *ſi.*

Lin. 10. *Quem rectum rectè ſortitus eſt.*] Hunc locum ità reſtitui ex 16. MSS. & 12. editis. Mirum quàm hîc varient tum ſcripti,

terræ, quam calcare ac vincere debet, non ſervierit, vitam merebitur ſempiternam.

tum excuſi codices. In aliis MSS. rec. 1. Reg. 1. Colbert. & Marm. pro *rectum*, eſt *rectus;* in Regio-Put. *quem rectum rectus;* in 1. Sorbon. & Brun. *quem rectum ratione*. A Baluz. abeſt *rectum;* à 2. Bonon. & Tax. editiſque rec. quatuor *rectè*. Poſt *ſortitus eſt*, 20. MSS. ac vulgati 5. addunt conjunctionem *&*, quam reſpuunt alii, quamque inutilem judicavi. Attamen voculam *rectè* Gallæus delevit, delendamque judicat Heumannus.

CAPUT XX.

De ſeipſo, & veritate.

HÆC ad te, Demetriane, interim paucis, & obſcuriùs fortaſſe quàm decuit, pro rerum ac temporis neceſſitate peroravi; quibus contentus eſſe debebis, plura, & meliora laturus, ſi nobis indulgentia cœlitùs venerit. Tunc ergo te ad veræ philoſophiæ doctrinam, & planiùs, & veriùs cohortabor. Statui enim, quàm multa potero, litteris tradere, quæ ad vitæ beatæ ſtatum ſpectent; & quidem contra philoſophos, quoniam ſunt ad perturbandam veritatem pernicioſi & graves. Incredibilis enim vis eloquentiæ, & argumentandi diſſerendique ſubtilitas, quemvis facilè deceperit: quos partim noſtris armis, partim verò ex ipſorum inter ſe concertatione ſumptis revincemus; ut appareat, eos induxiſſe potiùs errorem, quàm ſuſtuliſſe.

Fortaſſè mireris, quòd tantum facinus audeam. Patiemurne igitur extingui, aut opprimi veritatem? Ego verò libentiùs vel ſub hoc onere defecerim. Nam ſi Marcus Tullius, eloquentiæ ipſius unicum exemplar, ab indoctis & ineloquentibus, qui tamen pro vero nitebantur, ſæpè

Lin. 3. *Debebis.*] Sic repoſui ex vet. MSS. 2. Bonon. Regio-Put. Cauc. aliiſque octo & edd. quatuor, faventibus 4. aliis ſcriptis, in quibus eſt *debetis*, corruptè. In MSS. decem rec. totidemque editis legitur *debeas*.

Ibidem. *Meliora laturus.*] Ità MSS. 2. Bon. 4. Reg. 4. Colb. Vict. Gat. Marm. Chriſt. Em. Cant. Clarom. Brun. & alii, ac vet. edd. 7. In 6. ſcriptis & 10. impreſſis eſt *lecturus*.

Lin. 4. *Tunc ergo.*] Sic legunt editi à Thomaſio, Thyſio, & Gallæo, verùm in 16. MSS. & 7. vulgati: alii 2. ſcripti & 7. vet. edd. *Tunc & ego;* 4. MSS. *Tum ego;* plures editi, *Tunc ego.*

Ibidem. *Planiùs & veriùs.*] Ità omnes MSS. & impreſſi: Francius, fortè *pleniùs*.

Ibidem. *Et veriùs.*] Clarom. à primâ manu, *& meliùs*.

Lin. 5. *Quæ ad vitæ beatæ ſtatum ſpectent, &c.*] Hinc conſtat, hunc librum priùs fuiſſe ſcriptum, quàm illos VII. libros contra Philoſophos. *Thomaſ.* Pollicetur ſe quàm multa poterit litteris traditurum, quæ ad vitæ beatæ ſtatum ſpectant; atque hoc munere defunctus fuit in VII. libb. Inſtitut. ac præſertim *de Vitâ beatâ* libro 7. conſcripſit: talis enim titulus illi libro dandus, ut conſtat ex ejuſdem lib. cap. 5. non ille quem editi, *de Divino Præmio*, præ ſe ferunt. *Gall.*

Lin. 6. *Philoſophos.*] Eos Hæreticorum Patriarchas vocat Tertullianus.

Lin. 7. *Incredibilis enim vis eloquentiæ.*] In ſcriptis 3. rec. & pluribus editis, *Incredibilis eſt enim*. In cæteris *eſt* non extat.

Lin. 15. *Qui tamen.*] Ità MS. Bov. & ſic eruditi Francius & Heumannus ſuſpicabantur eſſe legendum. Alii verò habent, *quia tamen*.

Digitized by Google

ſuperatus eſt, cur deſperemus veritatem ipſam contra fallacem captioſamque facundiam ſuâ propriâ vi & claritate valituram? Illi quidem ſeſe patronos veritatis profiteri ſolent: ſed quis poteſt eam rem defendere, quam non didicit, aut illuſtrare apud alios, quod ipſe non novit? Magnum videor polliceri: ſed cœleſti opus eſt munere, ut nobis facultas ac tempus ad propoſita perſequenda tribuatur. Quòd ſi vita eſt optanda ſapienti, profectò nullam aliam ob cauſam vivere optaverim, quàm ut aliquid efficiam quod vitâ dignum ſit, & quod utilitatem legentibus, etſi non ad eloquentiam, quia tenuis in nobis facundiæ rivus eſt, ad vivendum tamen afferat: quod eſt maximè neceſſarium. Quo perfecto, ſatis me vixiſſe arbitrabor, & officium hominis impleſſe, ſi labor meus aliquos homines ab erroribus liberatos ad iter cœleſte direxerit. *Cic. de Senect. c. 23.*

Lin. 1. *Captioſam.*] MSS. 3. Colbert. & Brun. *copioſam.*

Lin. 4. *Quod ipſe.*] Ità reſtitui ex veterrimis & optimis MSS. Regio-Put. 2. Bonon. Tax. In 1. Regio, 3. Colb. & Clarom. eſt *qua ipſe.* Plures rec. manu exarati & typis vulgati habent *quam.* Relativum deeſt in 2. Colbert. rec. & Vict.

Lin. 9. *Ad vivendum.*] Benè ſcilicet.

Lin. 12. *Homines.*] Rectiùs & elegantius eſt, ſi deleatur, juxta Heumannum. Hoc verbum, inquit, è margine in textum irrepſit.

ANALYSIS
LIBRI
DE IRA DEI.

QUÆSTIO hujus libri: *An Deus verè iraſcatur?*

Philoſophi nonnulli negarunt, eò quòd Deum vel beneficam eſſe tantùm naturam, vel nihil omninò curare ſtatuerent. Lactantius contrà, Deum verè iraſci hoc libro demonſtrat his argumentis:

I. Aut ira tribuenda eſt Deo, & gratia detrahenda; aut utrumque detrahendum: aut ira demenda eſt, & gratia tribuenda; aut utrumque tribuendum.

Primum falſum eſt, quia nemo de Deo unquam dixit, iraſci eum tantummodò, & gratiâ non moveri. Alterum eſt Epicureum. Statuit enim Epicurus, nec iram in Deo eſſe, nec gratiam, ut qui nihil omninò curet: ſed falsò; Deus enim non eſſet, niſi moveretur: nec dignior Deo adminiſtratio aſſignari poteſt, quàm mundi gubernatio. Nulla etiam beatitudo eſt rei immobilis. Tertium eſt Stoïcum, gratiam in Deo eſſe, iram non eſſe: falſum id quoque. Nam ſi Deus non iraſcitur impiis, nec pios diligit.

Relinquitur igitur quartum, quod eſt verum, nempè iram & gratiam Deo tribuendam, *cap.* 1. 2. 3. 4. 5. 6.

II. Quæcumque opinio tollit Religionem, vana eſt & falſa:

Opinio quæ Deo ſive gratiam, ſive iram, ſive utrumque detrahit, tollit Religionem;

Igitur opinio illa vana eſt & falſa.

Majorem probat, *cap.* 7. Religionem nempè non poſſe diſſolvi, quia ſit propria hominis. Minorem confirmat, *cap.* 8. Si enim Deus nihil cuiquam boni tribuit, ſtultum eſt eum colere.

Excipiunt quidam: *Prodeſſe quidem hoc credere, ſed utilitatis, non veritatis gratiâ, ut conſcientiæ terreantur, quas leges punire poſſunt.*

Lactantius negat hoc; & Religionem, non utilitatis tantùm, ſed veritatis gratiâ fuiſſe inſtitutam, aſſerit *cap.* 9. 10. 11.

III. Si in rebus humanis ſunt bona & mala, neceſſe eſt ad utramque partem moveri Deum, & ad gratiam, cùm juſta fieri videt, & ad iram, cùm cernit injuſta.

Verum prius, quod oſtenditur *cap.* 13. 14. 15.

Igitur & poſterius.

Objectio Epicuri: *Si eſt in Deo lætitiæ affectus ad gratiam, & odii ad iram, habebit igitur & timorem, & libidinem, & cupiditatem.*

Reſpon. Non ſequitur: quia gratia, & ira, & miſeratio habent in Deo materiam, id eſt, cauſam, reliqui affectus non habent: quibus vacat Deus, quia vitiorum affectus ſunt, alios ſicut hos habet, quia ſunt virtutis, *cap.* 16.

Objectio alia: *Deus ideò beatus eſt, quia ſemper quietus. Igitur nec iraſcitur, nec gratiâ commovetur.*

Reſpondet Lactantius, Deum non eſſe quietum, quia nec dormiat, nec moriatur. Curare igitur eum hominum vitam, & vi conſequentis iraſci malis, favere bonis. Deinde, ſicut crudelitatis eſt potiùs, quàm pietatis, ſi quis homo contumelias non vindicet: ita, inquit, non virtutis eſt in Deo, ad ea, quæ injuſtè fiunt, non commoveri, *cap.* 17.

Objectio: *Atqui Deus ſine hoc affectu peccata poteſt corrigere.*

Reſpon. Ipſe peccati adſpectus indignus eſt. Nam qui non movetur, omninò aut probat delicta, aut moleſtiam caſtigandi fugit, quorum utrumque eſt vitioſum. Hoc loco reprehendit dictum Architæ Tarentini, qui cùm in agro corrupta eſſe omnia comperiſſet, villici ſui culpam redarguens, miſerum dixit, quem jam verberibus necaſſem, niſi iratus eſſem. Nam propter iræ magnitudinem pœnam non donandam, ſed differendam fuiſſe docet *cap.* 18.

IV. Si Deus ſanctiſſimam vivendi legem poſuit, voluitque univerſos innocentes ac beneficos eſſe, utique non poteſt non iraſci, cum videt legem ſuam contemni.

Verum prius;

Ergò & poſterius.

V. Si eſt mundi adminiſtrator, non utique contemnit id, quod eſt in mundo vel maximum.

VI. Si eſt pater ac Deus univerſorum, certè & virtutibus hominum delectatur, & vitiis commovetur;

Ergò & juſtos diligit, & impios odit, *cap.* 19.

VII. Si poteſt ignoſcere, poteſt & iraſci:

Sed poteſt ignoſcere, quia eſt legis ſuæ ipſe diſceptator & judex; Poteſt igitur & iraſci, *cap.* 20.

Objiciebant: *Cur ergò qui peccant, ſæpè felices ſunt, & qui piè vivunt, ſæpè miſeri?*

Reſp. Quia fugitivi & abdicati liberè vivunt, ſtrictiùs autem & frugaliùs, qui ſub diſciplinâ patris ſunt. Deinde quia virtus per mala probatur, vitia per voluptatem. Prætereà non eſt perpetua felicitas malorum.

Inſtantia: *Si iraſcitur Deus, ſtatim debuit vindicare.*

Reſpon. Si id faceret, nemo ſupereſſet, nec ex peccatoribus aliqui converterentur, *cap.* 20.

Objectio: *Deus hominem iraſci vetat in lege ſuâ;*

Igitur nec ipſe iraſcitur.

Reſp. Lex refrœnat iram hominis injuſtam; nec in totum prohibet iraſci, quia is affectus neceſſariò datus eſt: ſed prohibet in irâ permanere. Quin Deus præcepit iraſci; Itaque & ipſe iraſcitur, *cap.* 21.

VIII. Prophetæ univerſi divino Spiritu repleti nihil aliud, quàm de gratiâ Dei erga juſtos, & de irâ ejus adversùs impios loquuntur.

IX. Sibyllæ & ipſæ iram Deo attribuunt, Apollo item Mileſius, *cap.* 22. 23.

CONCLUSIO ſequitur parænetica, quâ hortatur univerſos, ut Deum ament, quòd pater, eumdemque vereantur, quòd Dominus ſit. *Scultetus.*

Digitized by Google

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII LIBER DE IRA DEI, AD DONATUM.

CAPUT PRIMUM.

De ſapientiâ divinâ & humanâ.

ANIMADVERTI ſæpè, Donate, plurimos id exiſtimare (quod etiam nonnulli philoſophorum putaverunt,) non iraſci Deum; quoniam vel benefica ſit tantummodò natura divina, nec cuiquam nocere, præſtantiſſimæ atque optimæ congruat poteſtati; vel certè nil curet omninò, ut neque ex beneficentiâ ejus quidquam boni perveniat ad nos, neque ex maleficentiâ quidquam mali. Quorum error, quia maximus

LIBER de Irâ Dei, ad Donatum.] Ità ferunt plerique MSS. & editi. In MS. Bonon. antiquiore eſt *L. Cælii Firmiani Lactantii incipit de Irâ Dei liber* VIII. In Regio-Puteano, CELII FIRMIANI *Inſtitutionum Divinarum de Vitâ beatâ explicit ſeptimus liber, incipit de Irâ Divinâ liber* VIII. Legitur quoque *de Irâ Divinâ*, in 1. Oxononienſi. In 16. MSS. deeſt *ad Donatum*. Extat de hoc libro honorificum B. Hieronymi teſtimonium, ad cap. 4. Epiſt. ad Epheſios, his verbis: *Firmianus noſter librum de Irâ Dei docto pariter, & eloquenti ſermone conſcripſit, quem qui legerit, puto ei ad iræ intellectum ſatis abundèque ſufficere, &c.* Eumdem librum appellat *pulcherrimum* in libro de Scriptor. Eccleſiaſt. in Firmiano. Cavendum tamen à themate illius, quod eſt *de Irâ Dei*; nam toto libro

Digitized by Google

eſt, & ad evertendum vitæ humanæ ſtatum ſpectat, coarguendus eſt à nobis, ne & ipſe fallaris, impulſus autoritate hominum, qui ſe putant eſſe ſapientes. Nec tamen nos tam arrogantes ſumus, ut comprehenſam noſtro ingenio veritatem gloriemur: ſed doctrinam Dei ſequimur, qui ſcire ſolus poteſt, & revelare ſecreta. Cujus doctrinæ philoſophi expertes exiſtimaverunt, naturam rerum conjecturâ poſſe deprehendi. Quod nequaquam fieri poteſt, quia mens hominis, tenebroſo corporis domicilio circumſepta, longè à veri perſpectione ſummota eſt; & hoc differt ab humanitate divinitas, quòd humanitatis eſt ignoratio, divinitatis ſcientia.

Undè nobis aliquo lumine opus eſt ad depellendas tenebras, quibus offuſa eſt hominis cogitatio; quoniam in carne mortali agentes, noſtris ſenſibus divinare non poſſumus. Lumen autem mentis humanæ Deus eſt, quem qui cognoverit, & in pectus admiſerit, illuminato corde myſterium veritatis agnoſcet: remoto autem Deo cœleſtique doctrinâ, omnia erroribus plena ſunt. Rectèque Socrates, cùm eſſet omnium philoſophorum doctiſſimus, tamen ut cæterorum argueret inſcitiam, qui ſe aliquid tenere arbitrabantur, ait ſe nihil ſcire, niſi unum, quòd nihil ſciret. Intellexit enim, doctrinam illam nihil habere in ſe certi, nihil veri; nec,

docet, iræ affectum & alios quoſdam verè & propriè in Deo reperiri, & præſertim cap. 15. 16. & 17. quod etiam aſſeruit lib. 2. Div. Inſtitut. cap. 18. Quem locum adi. *Iſæus.*

Pag. 127. lin. 1. *Animadverti ſæpè, Donate.*] Imitatio eſt Ciceronis, qui Paradoxa ſua ſic inchoat: *Animadverti ſæpè, Brute.*

Ibidem. *Donate.*] Hunc nonnulli fuiſſe cenſent Donatum Confeſſorem, cui Lactantius ſuum *de Mortibus Perſecutorum* dicavit *librum.* Alii volunt fuiſſe Donatum hæreſiarcham Donatiſtarum, alteri verò Ælium Donatum Grammaticum S. Hieronymi præceptorem: quod cùm divinari magis, quàm certò ſciri poſſit, penès lectorem remitto examen & judicium.

Ibidem. *Plurimos id exiſtimare.*] Ità veteres 2. edit. Rom. & Betul. cum omnibus MSS. præter 2. Bonon. & Tax. in quibus eſt *æſtimare.* Cæteri edit. *id* tanquàm inutile abjecerunt.

Lin. 1. *Coarguendus eſt à nobis.*] Abeſt præpoſitio à MS. 1. Bonon. antiq.

Lin. 2. *Ne & ipſe fallaris.*] Additum & ex omnibus MSS. & vet. ed. Rom. an. 1470.

Lin. 3. *Nec tamen nos tam arrogantes ſumus.*] *Tam* abeſt à 21. MSS. & 3. vet. editis.

Lin. 7. *Tenebroſo corporis domicilio circumſepta.*] Platonicum hoc eſt, qui alibi τὸ σῶμα τῆς ψυχῆς σκῆνος, alibi σχῆμα nominat, alibi φυλακὴν: Cicero nunc vas, nunc receptaculum. De quo in Divinis Inſtitut. plura dicta ſunt. Pauli philoſophia magnificentiùs de dignitate corporis humani ſentit. Sic Corinthiis ſcribit 1. Cor. cap. 3. v. 6. *Neſcitis, quia templum Dei eſtis, & Spiritus Dei habitat in vobis.* Rursùs, *Neſcitis, quoniam corpora veſtra membra ſunt Chriſti*, cap. 5. v. 15.

Lin. 8. *Longè à veri perſpectione.*] Ità plures edd. & omnes ferè MSS. cum Thomaſio. Et rectè. In 5. MSS. rec. & edit. Rom. 1470. *à veri perfectione*, malè; in 6. editis *à Dei perſpectione*, vitiosè; non enim ibi de Dei cognitione ſermonem inſtituere vult Lactantius, ſed oſtendere Deum eſſe autorem cognitionis veritatis. *Gallæus.* De hâc ſententiâ vide libr. 11. Inſtitut. cap. 9. pag. 153. lin. 22.

Lin. 9. *Humanitate.*] Humanitas hîc non notat illam virtutem, quam propriè homo alteri homini præſtat, ſed naturam humanam, ipſum hominem. Minutius Felix in Octavio: *Timorem omnem, quo humanitas regitur, penitùs ſuſtulerunt.*

Lin. 12. *Noſtris ſenſibus.*] MSS. 7. præmittunt *de.*

Lin. 16. *Rectèque Socrates.*] Francius, fortè *Itaque.* In Em. eſt *Rectè ergò.*

Lin. 18. *Se nihil ſcire.*] Apud Platon. in Apolog. Socrat. ſub initium, & Cic. 1. Acad. quæſt.

Digitized by Google

nec; ut putant quidam, ſimulavit ipſe doctrinam, ut alios refelleret; ſed vidit ex parte aliquâ veritatem. Teſtatuſque eſt etiam in judicio (ſicut traditur à Platone) quòd nulla eſſet humana ſapientia: adeò doctrinam, quâ tum philoſophi gloriabantur, contempſit, deriſit, abjecit, ut id ipſum pro ſummâ doctrinâ profiteretur, quòd nihil ſcire didiciſſet. Si ergò nulla eſt ſapientia humana, ut Socrates docuit, ut Plato tradidit, apparet eſſe divinam, nec ulli alii, quàm Deo veritatis notitiam ſubjacere. Deus igitur noſcendus eſt, in quo ſolo veritas eſt. Ille mundi parens, & conditor rerum, qui oculis non videtur, mente vix cernitur. Cujus religio multis modis impugnari ſolet ab iis, qui neque veram ſapientiam tenere potuerunt, neque magni & cœleſtis arcani comprehendere rationem.

Lin. 1. *Putant.*] Ità MS. Bov. quam lectionem probat Heumannus; alii *putabant.*

Ibidem. *Simulavit ipſe doctrinam.*] MSS. 7. *ipſe.* Scripti 9. & 2. vet. edd. Rom. *diſſimulavit ipſam.*

Lin. 2. *Teſtatuſque.*] Abeſt *que* à Colbert. 1. & 9. editis. Plato ſcripſit pro Socrate Apologiam, quemadmodùm etiam Xenophon & Lyſias. In eâ Plato Socratem cauſam ſuam contra calumniatores defendentem inducit, ac ut elevaret cujuſdam ſapientiæ titulo turgentis opinionem, pulcherrimâ & modeſtâ ſyncriſi ſapientiæ illius ſuam præfert, quòd ipſe de nullâ ſapientiâ gloriaretur, ille verò cùm nihil ſciat, ſapiens tamen videre velit. Ariſtophanes Comicus, à Socratis æmulis pecuniâ corruptus, eum ludo ſcenico indignis modis preſcindit, inter cætera calumnians, quòd [illegible] pro mercede æquum & iniquum doceat. hanc calumniam Commentator fideliter (ut cæteras quoque) retundit. *Betul.*

Lin. 3. *Platone.*] Plato in Apolog.

Ibidem. *Adeò doctrinam.*] Sic omnes MSS. & plerique editi. In 6. impreſſis eſt *adeòque.*

Lin. 8. *In quo ſolo veritas eſt.*] 1. Reg. rec. & 7. editi, *in quo ſola.*

CAPUT II.

De Veritate, deque ejus gradibus, atque de Deo.

NAM cùm ſint gradus multi, per quos ad domicilium veritatis aſcenditur, non eſt facilè cuilibet evehi ad ſummum. Caligantibus enim veritatis fulgore luminibus, qui ſtabilem greſſum tenere non poſſunt, revolvuntur in planum. Primus autem gradus eſt, intelligere falſas religiones, & abjicere impios cultus deorum humanâ manu fabricatorum. Secundus verò, perſpicere animo, quòd unus ſit Deus ſummus, cujus poteſtas ac providentia effecerit à principio mundum, & gubernet in poſterum. Tertius, cognoſcere miniſtrum ejus ac nuntium, quem legavit in

Lin. 5. *Fabricatorum.*] Scilicet deorum. Sic emendavi ex cunctis ferè MSS. & vulgatis Gymnic. Iſ. Cellar. Walch. multò meliùs quàm *fabricatos* 4. Manuſcriptorum rec. & 11. editorum. Quid enim ſibi vult *cultus deorum fabricatos?* Sed & ſuprà lib. 7. Div. Inſt. *ad impios cultus manufactorum deorum.*

Lin. 8. *Cognoſcere miniſtrum ejus ac nuntium, &c.*] Angelum nimirùm magni conſilii. *Hæc eſt enim vita æterna*, inquit ipſe Dominus Joan. 17. *ut cognoſcant te ſolum verum Deum, & quem miſiſti* JESUM *Chriſtum.* Si miſſus, ergò legatus, nuntius, angelus, ſeu apoſtolus, ſalvâ tamen majeſtate divinâ. Item eâdem conditione *miniſter.* Rom. 15.

Digitized by Google

terram; quo docente, liberati ab errore, quo implicati tenebamur, ſormatique ad veri Dei cultum, juſtitiam diſceremus. Ex quibus omnibus gradibus, ut dixi, pronus eſt lapſus & facilis ad ruinam, niſi pedes inconcuſsâ ſtabilitate figantur.

De primo gradu eos excuti videmus, qui, cùm falſa intelligant, tamen verum non inveniunt, contemptiſque terrenis fragilibuſque ſimulacris, non ad colendum ſe Deum conferunt, quem ignorant: ſed mundi elementa mirantes, cœlum, terram, mare, ſolem, lunam, cæteraque aſtra venerantur. Sed horum imperitiam jam coarguimus in ſecundo Divinarum Inſtitutionum libro. De ſecundo verò gradu eos dicimus cadere, qui cùm ſentiant, unum eſſe ſummum Deum, iidem tamen à philoſophis irretiti, & ſalſis argumentationibus capti, aliter de unicâ illâ majeſtate ſentiunt, quàm veritas habet; qui aut figuram negant habere ullam Deum, aut nullo affectu commoveri putant, quia ſit omnis affectus imbecillitatis, quæ in Deo nulla eſt. De tertio verò ii præcipitantur, qui cùm ſciant legatum Dei, eumdemque divini & immortalis templi conditorem, tamen aut non accipiunt eum, aut aliter accipiunt, quàm fides poſcit: quos ex parte jam refutavimus in quarto ſupradicti operis libro, & refutabimus poſteà diligentiùs, cùm reſpondere ad omnes ſectas cœperimus, quæ veritatem, dum diſputant, perdiderunt.

Nunc verò contra eos diſſeremus, qui de ſecundo gradu lapſi, prava de ſummo Deo ſentiunt. Aiunt enim quidam, nec gratificari eum cuiquam, nec iraſci; ſed ſecurum, & quietum, immortalitatis ſuæ bonis perfrui. Alii verò iram tollunt, gratiam relinquunt Deo; naturam enim

Lin. 1. *Implicati.*] MS. Bov.

Lin. 6. *Verum.*] At MS. Bov. legit *vera.*

Lin. 9. *Horum imperitiam jam coarguimus in ſecundo Divinarum Inſtitutionum libro.*] Indè patet Divinarum Inſtitutionum libros ante librum *de Irâ Dei* fuiſſe conſcriptos.

Ibidem. *Secundo libro.*] Cap. 5. & ſeqq.

Lin. 11. *Qui cùm ſentiant.*] Ità emendatum ex omnibus penè MSS. & edit. Rom. 1470. & Gymnic. Vide ſeq. Reg. 1. rec. & edit. Crat. *qui cùm ſentiunt.* Multi impreſſi, *qui conſentiunt.*

Lin. 13. *Qui aut figuram negant habere ullam Deum.*] Deum nemo vidit unquàm. Quæ ergò eſt illa figura, ad quam homo (inquies) creatus eſt? Sed ne ipſa quidem humanis oculis occurrit, quæ, ut ipſe fateris, vix mente concipitur. Nos figuram Dei nullam cognoſcimus. Vide Tertullianum adverſùs Marcionem, & Baſilium Homil. 10.

Lin. 14. *Aut nullo affectu commoveri.*] Sic lego cum MSS. 7. Vaticanis, Regio-Put. 2. al. Reg. 5. Colb. Marm. 1. Clarom. Brun. & 4. impreſſis. Mendum irrepſit in 3. Reg. 2. Vatic. 1. Colb. & multis editis, ubi pro *nullo* legitur *ullo*, quod res ipſa repudiat; nam Lactantius eos arguit, qui *nullo affectu Deum commoveri putant.*

Lin. 16. *Divini & immortalis templi conditorem.*] Templi vivis conſtructi lapidibus, 1. Pet. 2. Cujus templi dicatio divini Spiritûs opus eſt. Sacerdos verò idem qui & conditor, æternus ille nimirùm, ſecundùm ordinem Melchiſedech, ut ad Hebræos ſcriptum eſt. *Botuleius.*

Lin. 18. *Quos ex parte.*] MSS. 2. *Quod.*

Lin. 19. *Et refutabimus poſteà, &c.*] Videtur Lact. in animo habuiſſe ad omnes ſectas tum in Chriſtianiſmo ortas reſpondere. *Riverius* in Notis MSS.

Lin. 20. *Quæ veritatem, dum diſputant, perdiderunt.*] Sic legunt plerique MSS. ſic etiam editi. At *Janus Guilielmi* mavult legere cum antiquis ſuis codicibus *diſſipant*, quibus etiam ſimiles ſunt MSS. Ultr. Em. Br. 2. Reg. 3. Colb. Ratio ejus eſt, quòd veritas diſputatione invenitur, non perditur. Sed ego nihil mutandum cenſui; elegans enim & ſcopo eſt apta lectio. *Gallæus.*

Lin. 24. *Alii verò iram tollunt.*] Ità legen-

ſummâ virtute præſtantem, ut non maleficam, ſic beneficam eſſe debere. Ita omnes philoſophi de irâ conſentiunt; de gratiâ diſcrepant. Sed ut ad propoſitam materiam per ordinem deſcendat oratio, hujuſmodi facienda nobis, & ſequenda partitio eſt, cùm diverſa & repugnantia ſint, ira, & gratia. Aut ira tribuenda eſt Deo, & gratia detrahenda; aut utrumque pariter detrahendum. Aut ira demenda eſt, & gratia tribuenda; aut utrumque tribuendum. Aliud ampliùs, præter hæc, nihil poteſt capere natura, ut neceſſe ſit in uno iſtorum aliquo verum, quod quæritur, inveniri. Conſideremus ſingula, ut nos ad latebras veritatis, & ratio & ordo deducat.

dum eſſe ex omnibus MSS. & 6. impreſſis textus ipſe ſuadet, non ut in 12. editis, *Illi verò*.

Lin. 4. *Et ſequenda partitio eſt.*] Sic lego ex antiquioribus & melioribus MSS. 2. Bon. Regio-Put. & 2. al. Reg. 3. Colb. multiſque aliis. In ſcriptis 6. Reg. & editis eſt, *& exſequenda*, quod idem eſt; *ſequi enim*, pro *exequi* legitur apud Ciceronem.

Lin. 6. *Utrumque pariter detrahendum.*] Ex omnibus MSS. & 13. vet. editis addidi *pariter*, quod cæteris impreſſis deeſt.

Lin. 7. *Aut utrumque tribuendum.*] Ità meliores & antiquiores MSS. In 1. Reg. rec. & multis vulgatis eſt *aut neutrum tribuendum.* Plurimi MSS. & editi 2. vet. Rom. & Betul. ferunt *aut neutrum detrahendum.*

CAPUT III.

De bonis & malis in rebus humanis, eorumque autore.

PRIMÙM illud nemo de Deo dixit unquàm, iraſci eum tantummodò, & gratiâ non moveri. Eſt enim diſconveniens Deo, ut ejuſmodi poteſtate ſit præditus, quâ noceat, & obſit, prodeſſe verò, ac benefacere nequeat. Quæ igitur ratio, quæ ſpes ſalutis hominibus propoſita eſt, ſi malorum tantummodò autor eſt Deus? Quod ſi ſit, jam majeſtas illa venerabilis, non ad judicis poteſtatem, cui licet ſervare ac liberare, ſed ad tortoris & carnificis officium deducetur. Cùm autem videamus, non modò mala eſſe in rebus humanis, ſed etiam bona, utique ſi Deus eſt autor malorum, eſſe alterum neceſſe eſt, qui contraria Deo faciat, & det nobis bona. Si eſt, quo nomine appellandus eſt? aut cur nobis, qui malè faciat, notior eſt, quàm ille, qui benè? Si autem nihil poteſt eſſe præter Deum, abſurdum eſt & vanum, divinam putare poteſtatem,

Lin. 2. *Diſconveniens Deo.*] MSS. 2. Bon. 9. Reg. rec. Tax. 1. Sorbon. 2. Colb. & ed. Betul. & Iſ. emendationis gratiâ præferunt *inconveniens Deo.* At vox *diſconveniens*, quæ legitur in cæteris MSS. & 12. editis, eſt Ciceroniana, ut exiſtimant Grammatici quidam.

Lin. 5. *Si malorum tantummodò autor eſt Deus?*] Theologi diſtingunt inter malum pœnæ & malum culpæ; prioris autor eſt Deus, culpæ non item. *Gallæus.*

Lin. 8. *Utique ſi Deus eſt autor malorum, eſſe alterum neceſſe eſt, qui contraria Deo faciat.*] Ità repoſui ex MSS. 2. Bonon. 1. Reg. 3. Colbert. 1. Sorbon. Tax. edd. Thom. & Walch. In MSS. 11. & 5. editis legitur: *Utique ſi Deus eſt, autorem eſſe alterum neceſſe eſt, qui;* in 3. editis rec. *Utique ſi Deus non eſt, eſſe alterum neceſſe eſt qui;* in ſcriptis 9. & totidem impreſſis, *Utique ſi Deus non eſt, autorem eſſe alterum neceſſe eſt qui.*

Digitized by Google

quâ nihil eſt majus, nihil melius, nocere poſſe, prodeſſe non poſſe. Et ideò nemo extitit, qui auderet id dicere; quia nec rationem habet, nec ullo modo poteſt credi. Quod quia convenit, tranſeamus & veritatem alibi requiramus.

Lin. 1. *Nocere poſſe, prodeſſe non poſſe.*] Tria poſtrema verba abſunt à 20. MSS. & 3. ed.

CAPUT IV.

De Deo, deque ejus affectibus; Epicurique repræhenſione.

QUOD ſequitur, de ſcholâ Epicuri eſt; ſicut iram in Deo non eſſe; ita nec gratiam quidem. Nam cùm putaret Epicurus, alienum eſſe à Deo malefacere atque nocere, quod ex affectu iracundiæ plerùmque naſcitur, ademit ei etiam beneficentiam, quoniam videbat conſequens eſſe, ut ſi habeat iram Deus, habeat & gratiam. Itaque ne illi vitium concederet, etiam virtutis fecit expertem. Ex hoc (inquit) beatus & incorruptus eſt, quia nihil curat, neque habet ipſe negotium, neque alteri exhibet. Deus igitur non eſt, ſi nec movetur, quod eſt proprium viventis: nec facit aliquid impoſſibile homini, quod eſt proprium Dei, ſi omninò nullam habet voluntatem, nullum actum, nullam denique adminiſtrationem, quæ Deo digna ſit. Et quæ major, quæ dignior adminiſtratio Deo aſſignari poteſt, quàm mundi gubernatio, maximèque generis humani, cui omnia terrena ſubjecta ſunt?

Lin. 3. *Malefacere.*] Sic Lactantius infrà cap. 5. & ſic omnes MSS. duobus rec. demptis, in quibus eſt *malum facere*, ut in excuſis.

Ibidem. *Atque nocere.*] Deeſt in MS. Bov.

Lin. 6. *Ex hoc inquit.*] Lucret. l. 1. v. 56.

Omnis enim per ſe Divûm natura neceſſe eſt,
Immortali ævo ſummâ cum pace fruatur,
Semota à noſtris rebus, &c.

Verſus ſunt Lucretii: ſed ſententia eſt Epicuri. Lactantius enim nos admonet lib. de Opificio cap. 6. *Epicuri eſſe omnia quæ delirat Lucretius*; eumdemque errorem Epicuro adſcripſit Cicero lib. 1. de Naturâ deorum. Hæc prima eſt τῶν κυρίων δόξων: *Quanquam*, inquit Cicero, *video nonnullis videri, Epicurum, ne in offenſionem Athenienſium caderet, verbis reliquiſſe deos, re ſuſtuliſſe. Itaque in illis ſelectis ejus brevibuſque ſententiis, quas habet, quas appellatis κυρίας δόξας, hæc (ut opinor) prima ſententia eſt: Quod beatum & immortale eſt, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium, &c.* Adſcribendus ſimul, notanduſque Tertulliani de hâc re locus eſt, ex Apologetici cap. 46. *Alii incorporalem aſſeverant, alii corporalem, ut tam Platonici, quàm Stoïci; alii ex atomis, alii ex numeris; ſicut Epicurus & Pythagoras; alii ex igne, qualiter Heraclito viſum eſt. Et Platonici quidem curantem rerum, Epicurei otioſum & inexercitum, & (ut ita dixerim) neminem humanis rebus, poſitum verò extra mundum, &c.* In primo membro videri poſſent & Platonici & Stoïci Deum corporalem facere, cùm utrique incorporalem faciant. Nam Plato ἀσώματον Deum dixit. Sed cur Tertulliano ſum iniquior, quòd Stoïcos dicit Deum corporeum facere, cùm hoc idem etiam faciat Origenes contra Celſum? Adde quòd Stoïci Deum ignem dicunt: ignis autem corpus. *Betuleius.*

Lin. 9. *Quod eſt proprium Dei.*] Ut ſuprà lin. præced. *quod eſt proprium viventis.* MSS. 3. rec. *Deo.*

Lin. 12. *Quàm mundi gubernatio.*] MSS. rec. & edd. addunt, *quàm cura viventium*, quod non cohæret cum aliis Lactantii verbis, & abeſt ab antiquioribus MSS. Regio-Put. Bonon. & Tax.

Digitized by Google

Quæ igitur in Deo poteſt eſſe beatitudo, ſi ſemper quietus, & immobilis torpet? ſi precantibus ſurdus, ſi colentibus cæcus? Quid tam dignum, tam proprium Deo, quàm providentia? Sed ſi nihil curat, nihil providet, amiſit omnem divinitatem. Qui ergò totam vim, totam Deo ſubſtantiam tollit, quid aliud dicit, niſi Deum omninò non eſſe? Denique Marcus Tullius à Poſidonio dictum refert, id Epicurum ſenſiſſe, nullos deos eſſe, ſed ea, quæ de diis locutus ſit, depellendæ invidiæ causâ dixiſſe: itaque verbis illum deos relinquere, re autem ipsâ tollere, quibus nullum motum, nullum tribuit officium. Quod ſi ita eſt: quid eo fallacius? quod à ſapiente & gravi viro debet eſſe alienum. Hic verò ſi aliud ſenſit, & aliud locutus eſt, quid aliud appellandus eſt, quàm deceptor, bilinguis, malus, & propterea ſtultus? Sed non erat tam verſutus Epicurus, ut fallendi ſtudio iſta loqueretur, cùm hæc etiam ſcriptis ad æternam memoriam conſignaret: ſed ignorantiâ veritatis erravit. Inductus enim à principio veriſimilitudine unius ſententiæ, neceſſariò in ea, quæ ſequebantur, incurrit. Prima enim ſententia fuit, iram in Deum non convenire. Quod cùm illi verum & inexpugnabile videretur, non poterat conſequentia recuſare, quia uno affectu amputato, etiam cæteros affectus adimere Deo neceſſitas ipſa cogebat. Ita qui non iraſcitur, utique nec gratiâ movetur, quod eſt iræ contrarium: jam ſi nec ira in eo, nec gratia eſt, utique nec metus, nec lætitia, nec mœror, nec miſericordia. Una eſt enim ratio cunctis affectibus, una commotio, quæ in Deum cadere non poteſt. Quòd ſi nullus affectus in Deo eſt, quia quidquid afficitur, imbecillum eſt; ergo nec cura ullius rei, nec providentia eſt in eo.

Hucuſque pervenit ſapientis hominis diſputatio; cætera, quæ ſequuntur; obticuit: ſcilicet, quia nec cura ſit in eo, nec providentia; ergò nec cogitationem aliquam, nec ſenſum in eo eſſe ullum: quo efficitur, ut non ſit omninò. Ita cùm gradatim deſcendiſſet, in extremo gradu

Lin. 3. *Sed ſi nihil curat.*] Id eſt in multis MSS. Extat autem in 1. Reg. 2. Bon. 2. Colb. aliiſque, & in omnibus ferè impreſſis. Vide infrà ſemel & iterùm, *ergò nec cura ullius rei, nec providentia eſt in eo.*

Lin. 4. *Divinitatem.*] In MS. Bov. *dignitatem.*

Lin. 5. *Denique Marcus Tullius, &c.*] Sub finem lib. 1. de Naturâ deor. » Verius eſt igitur, nimirùm illud, quod familiaris omnium » noſtrûm Poſidonius diſſeruit in libro quinto » de Naturâ deorum, nullos eſſe deos Epicu- » ro videri.

Lin. 6. *Refert.*] Vide Cicer. lib. 1. de Nat. deorum circa finem.

Lin. 14. *Conſignaret.*] Ità reſtitui ex 9. impreſſis cunctiſque MSS. præter Lipſ. in quo eſt *conſignaretur.* In cæteris editis eſt *conſignemus.* Francius malebat, *conſignarit.*

Lin. 15. *Inductus enim,*] Sic emendavi ex omnibus MSS. & octo editis veteribus. Et res ita poſcit. Cæteri impreſſi habent *indoctus.*

Ibidem. *Unius ſententiæ.*] Expunxi ut inutilem *falſæ* vocem, quam inſerunt quàmplurimi editi; reſpuunt autem omnes ſcripti, tres vet. edit. Rom. Parrhaſ. Cellar. Walch.

Lin. 16. *Iram in Deum non convenire.*] Hanc locutionem, quæ omninò Ciceroniana eſt, reſtitui ex omnibus propè MSS. codicibus. In tribus rec. eſt *in Deo;* in 13. editis eſt *Deo* ſine præpoſitione.

Lin. 18. *Conſequentia recuſare.*] Sic repoſui ex cunctis ferè ſcriptis. In tribus MSS. & 2. vet. edit. Rom. eſt *recuſari;* in 3. rec. manu exaratis & multis editis *reſecare.*

Lin. 20. *Nec ira.*] Ità omnes MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus eſt *non ira*, ut in editis.

reſtitit, quia jam præcipitium videbat. Sed quid prodeſt reticuiſſe, ac periculum diſſimulaſſe? Neceſſitas illum vel invitum cadere coëgit. Dixit enim quod noluit, quia argumentum ſic ordinavit, ut ad illud, quod evitabat, neceſſariò deveniret. Vides igitur quò perveniat, irâ ſublatâ, & Deo ademptâ. Denique aut nullus id credit, aut admodum pauci, & quidem ſcelerati, ac mali, qui ſperant peccatis ſuis impunitatem. Quod ſi & hoc falſum invenitur, nec iram in Deo eſſe, nec gratiam, veniamus ad illud, quod tertio loco poſitum eſt.

Lin. 1. *Reſtitit.*] MS. Goth. *perſtitit*; 2. Reg. rec. & edd. *conſtitit.*

Lin. 4. *Quò perveniat.*] MSS. 3. habent *pervenias*; 2. *perveniret*; plurimi editi, *perveniatur.* Quamplurimi MSS. & 2. vet. edd. Rom. ut in textu *perveniat*, Epicurus ſcilicet.

Lin. 6. *Impunitatem*, *&c.*] Hanc ſperare non poteſt, qui Deum novit omniſcium, & juſtiſſimum. Nam & magiſtratus ſæpè, & ludimagiſter, & pater ſuorum delicta ſine irâ puniunt, promptiores ad veniam, niſi diſciplina vel publica, vel domeſtica aliud flagitaret. Neque enim unus duntaxat finis puniendi, ratiovè caſtigandi eſt, ſed plures: quæ, ut reipsà, ita nominibus quoque inter ſe diſtant. De quo lege Gell. l. 6. c. 14. *Betul.*

CAPUT V.

De Deo Stoïcorum ſententia; de Irâ & gratiâ ejus.

EXISTIMANTUR Stoici, & alii nonnulli, aliquantò meliùs de divinitate ſenſiſſe, qui aiunt, gratiam in Deo eſſe, iram non eſſe. Favorabilis admodùm, ac popularis oratio, non cadere in Deum hanc animi puſillitatem, ut ab ullo ſe læſum putet, qui lædi non poteſt; ut quieta illa, & ſancta majeſtas concitetur, perturbetur, inſaniat, quod eſt terrenæ fragilitatis. Iram enim, commotionem mentis eſſe ac perturba-

Lin. 1. *Exiſtimantur Stoïci*, *&c.*] Reprehendit Stoïcos, quòd Deo gratiam tribuant, clementem ſolùm ſibi fingant Deum, non item ſeverum, iracundiâ ipſum privantes. Argumentum potiſſimum quo nititur, eſt: Quòd omnia quæ moventur, moveantur in utramque partem. Deum itaque, ſi moveatur gratiâ, moveri etiam irâ. Hoc concederem, ſi ſenſus corporis utriuſque affectionis oppoſitæ particeps eſſet: ut, Quidquid ſentit calorem, idem frigus quoque ſentit. Sed in Deum (quia incorporeus eſt) nulla paſſio cadit: Ira paſſio eſt, & ob id imbecillitas. Gratia verò non modò non paſſio eſt, ſed virtus inſuper, & virtus divina: quia χρηστότης pars quæ Deo ſoli rectè, non ut accidens, ſed ut proprium ἀχώριστον tribuitur. Ex quibus apparet, gratiam & iram in Deo, non ut in magiſtratu, ſeu principe, contraria ex diametro eſſe. *Betuleius.*

Lin. 3. *Favorabilis admodùm.*] Ità antiquiſſimi & optimi MSS. Regio-Put. 2. Bonon. 3. Colbert. Tax. Pen. Autor noſter *favorabilis* activè poſuit, quod rarum eſt. *Admodùm* abeſt à 10. MSS. & à 13. editis.

Ibidem. *Popularis oratio.*] Id eſt, quæ populo grata eſt & accepta, quæ ſtudet voluntati populi. *Walch.*

Lin. 4. *Animi puſillitatem.*] MSS. 6. rec. & 3. edd. *puſillanimitatem.*

Lin. 6. *Iram enim*, *commotionem mentis eſſe.*] Sufficiat ſemel monuiſſe, quotiès iram Deo tribuimus, eo id ſenſu nos intelligere, quo Durandus lib. 2. diſt. 30. quæſt. 2. ubi ait: Deus dicitur iratus, non ſecundùm *affectum*, ſed *effectum*, in quantùm præparat alicui pœnam vel infligit. Duriuſculè enim loquitur Lactantius, cùm iræ affectum ita Deo competere affirmet, quatenùs illi motum quemdam imprimat. *Sparkius.*

Digitized by Google

tionem, quæ ſit à Deo aliena. Quòd ſi hominem quoque, qui modò ſit ſapiens & gravis, ira non deceat (ſi quidem, cùm in animum cujuſquam incidit, velut ſæva tempeſtas tantos excitet fluctus, ut ſtatum mentis immutet, ardeſcant oculi, os tremat, lingua titubet, dentes concrepent, alternis vultum maculet nunc ſuffuſus rubor, nunc pallor albeſcens:) quantò magis Deum non deceat tam fœda mutatio? Et ſi homo, qui habet imperium ac poteſtatem, latè noceat per iram, ſanguinem fundat, urbes ſubvertat, populos deleat, provincias ad ſolitudinem redigat; quantò magis Deum, qui habeat totius generis humani, & ipſius mundi poteſtatem, perditurum fuiſſe univerſa credibile ſit, ſi iraſceretur?

Abeſſe igitur ab eo tam magnum, tam pernicioſum malum oportere. Et ſi abſit ab eo ira, & concitatio, quia & deformis, & noxia eſt, nec cuiquam maléfaciat, nihil aliud ſupereſſe, niſi ut ſit lenis, tranquillus, propitius, beneficus, conſervator. Ita enim demùm & communis omnium pater, & optimus maximus dici poterit, quod expetit divina cœleſtiſque natura. Nam ſi inter homines laudabile videtur, prodeſſe potiùs, quàm nocere; vivificare, quàm occidere; ſalvare, quàm perdere (nec immeritò innocentia inter virtutes numeratur;) & qui hæc fecerit, diligitur, præfertur, ornatur, benedictis omnibus votiſque celebratur, denique ob merita & beneficia Deo ſimillimus judicatur; quantò magis ipſum Deum par eſt, divinis perfectiſque virtutibus præcellentem, atque ab omni terrenâ labe ſummotum, divinis & cœleſtibus beneficiis omne genus hominum promereri? Specioſè iſta, populariterque dicuntur, & multos illiciunt ad credendum: ſed qui hæc ſentiunt, ad veritatem quidem propiùs accedunt; ſed in parte labuntur, naturam

Lin. 2. *Siquidem cùm in animum cujuſquam incidit, &c.*] Hieron. in Epiſt. ad Titum cap. 1. de irato homine: *Torva vultu, trementibus labiis, rugatâ fronte, effrænatis conviciis, facie inter pallorem ruboremque variatâ.* Seneca de Irâ, lib. 1. cap. 1. *Multus ore toto rubor, exæſtuante ab imis præcordiis ſanguine: labia quatiuntur, dentes comprimuntur, horrent ac ſubriguntur capilli, ſpiritus coactus, ſtridens articulorum ſeipſos torquentium ſonus, gemitus mugituſque; & parùm explanatis vocibus ſermo præruptus, & comploſæ ſæpiùs manus, & pulſata humus pedibus, & totum concitum corpus, magnaſque minas agens, fœda viſu & horrenda facies depravantium ſe atque intumeſcentium.* Elmenhorſt.

Lin. 3. *Excitet fluctus.*] Francius, *excitat.*

Lin. 4. *Ardeſcant.*] Vide Senec. de Irâ, initio lib. 1. cap. 1.

Lin. 10. *Perditurum fuiſſe univerſa credibile ſit.*] Duas voces poſtremas addidi ex omnibus fermè MSS. & 12. vet. editis. Abſunt autem à MSS. 5. & totidem impreſſis.

Lin. 14. *Malefaciat.*] MSS. 3. *malefacit.* Clarom. *malefaciet.*

Ibidem. *Nihil aliud ſupereſſe.*] Sic lego ex MSS. 2. Bonon. 1. Reg. aliiſque & edit. H. Et ſic legendum eſſe patet ex præcedentibus. In multis tum ſcriptis, tum impreſſis legitur *abeſt.*

Lin. 16. *Et optimus maximus.*] Ità MSS. 5. Reg. inter quos eſt antiq. Regio-Put. & ed. Rom. 1470. Cellar. Walch. Aliis eſt, *& verè maximus.*

Ibidem. *Maximus.*] In MS. Bov. eſt *maximuſque.*

Lin. 20. *Ornatur.*] Ità cum editis Rom. 1470. ac Cellar. omnes MSS. præter 2. rec. in quibus eſt *honoratur*, ut in impreſſis multis.

Ibidem. *Benedictis omnibus votiſque celebratur.*] Sic lego cum editis cunctiſque MSS. præter 2. rec. quibus eſt, *ornatur benedictis, votiſque omnibus celebratur.*

Lin. 26. *Naturam rei.*] Francius, fortè legendum *Dei.* MS. Clarom. *rerum.*

Digitized by Google

rei parùm conſiderantes. Nam ſi Deus non iraſcitur impiis & injuſtis; nec pios utique juſtoſque diligit. Ergò conſtantior eſt error illorum, qui & iram ſimul, & gratiam tollunt. In rebus enim diverſis, aut in utramque partem moveri neceſſe eſt, aut in neutràm. Ita qui bonos diligit, & malos odit, & qui malos non odit, nec bonos diligit: quia & diligere bonos, ex odio malorum venit; & malos odiſſe, ex bonorum caritate deſcendit. Nemo eſt qui amet vitam ſine odio mortis, nec appetat lucem, niſi qui tenebras fugit. Adeò naturâ iſta connexa ſunt, ut alterum ſine altero fieri nequeat.

Si quis Dominus habens in familiâ ſervos, bonum ac malum, non utique aut ambos odit, aut ambos beneficiis & honore proſequitur; quod ſi faciet, & iniquus & ſtultus eſt: ſed bonum & alloquitur amicè, & ornat, & domi ac familiæ ſuiſque omnibus rebus præficit; malum verò maledictis, verberibus, nuditate, fame, ſiti, compedibus punit, ut & hic exemplo cæteris ſit ad non peccandum, & ille ad promerendum, ut alios metus coërceat, alios honor provocet. Qui ergò diligit, & odit; qui odit, & diligit; ſunt enim, qui diligi debeant, ſunt qui odio haberi. Et ſicut is, qui diligit, confert bona in eos, quos diligit: ita qui odit, irrogat mala iis, quos odio habet; quod argumentum, quia verum eſt, diſſolvi nullo pacto poteſt. Vana ergò & falſa eſt ſententia eorum, qui cùm alterum Deo tribuant, alterum detrahunt, non minùs, quàm illorum qui utrumque detrahunt. Sed illi, ut oſtendimus, ex parte non errant, ſed id quod melius eſt ex duobus retinent. Ii verò, quos ratio, & veritas argumenti hujus inducit, falsâ omninò ſententiâ ſuſceptâ, in maximum errorem cadunt. Non enim ſic oportebat eos argumentari: Quia Deus non iraſcitur, ergò nec gratiâ commovetur; ſed ita, Quia Deus gratiâ movetur, ergò & iraſcitur. Si enim certum & indubitatum fuiſſet, non iraſci Deum, tunc ad illud alterum veniri eſſet neceſſe. Cùm autem magis ſit ambiguum de irâ, penè manifeſtum de gratiâ; abſurdum eſt, ex incerto certum velle ſubvertere, cùm ſit promptius, de certis incerta firmare.

Lin. 4. *Ita qui bonos diligit, &c.*] Tres MSS. Reg. ſequentia verba reſpuunt, *& malos odit, & qui malos non odit.*

Lin. 17. *Qui odit, & diligit.*] In quamplurimis editis eſt, *& qui odit, & diligit.*

Lin. 20. *Qui cùm alterum Deo tribuant, alterum detrahunt.*] In MSS. 11. deeſt *alterum Deo detrahunt.* Sex alii, *qui alterum Deo tribuunt.*

Lin. 21. *Non minùs, quàm illorum qui utrumque detrahunt.*] Sic legunt MSS. & edit. Thomaſ. atque hanc eſſe genuinam lectionem, cenſeo. Si editorum recipiatur lectio, *quàm illorum qui utrumque*, expuncto τὸ *detrahunt*, ſenſus erit obſcurior, poteritque æquè ad *tribuunt* referri, quod ſcopo Lactantii repugnaret. *Ex Iſæo.*

Lin. 23. *Sed id quod melius eſt.*] Francius, *& id.*

Lin. 24. *Falsâ omninò ſententiâ ſuſceptâ.*] Deeſt *ſententiâ* in 11. MSS. rec. & in ed. Rom. 1470. & 1474. Pro *omninò*, 1. Clarom. habet *animo*; abeſtque *ſententiâ.*

Lin. 29. *Penè manifeſtum.*] Francius, fortè *benè* aut *plenè.*

CAPUT

CAPUT VI.

Quòd Deus iraſcatur.

HÆ ſunt de Deo philoſophorum ſententiæ. Aliud præter eà nihil quiſquam dixit. Quòd ſi hæc, quæ dicta ſunt, falſa eſſe deprehendimus, unum illud extremum ſupereſt, in quo ſolo poſſit veritas inveniri, quod à philoſophis nec ſuſceptum eſt unquàm, nec aliquandò defenſum; conſequens eſſe, ut iraſcatur Deus, quoniam gratiâ commovetur. Hæc tuenda nobis & aſſerenda ſententia eſt. In eo enim ſumma omnis, & cardo Religionis pietatiſque verſatur. Nam neque honos ullus deberi poteſt Deo, ſi nihil præſtat colenti, nec ullus metus, ſi non iraſcitur non colenti.

Lin. 6. *Sententia eſt.*] Additum *eſt* ex cunctis MSS. & compluribus editis.

Ibidem. *In eo.*] 3. Colbert. Clarom. à ſecundâ manu, & ed. Gymnic. *in eâ.* Clarom. à primâ manu, *in quâ.*

Lin. 7. *Nam neque honos ullus deberi poteſt Deo, &c.*] Simili modo in Hieremiam Origenes benignum Deum dicit, ne deſperemus; ſeverum, ne benignitatem contemnamus. Sed quemadmodùm Cicero in Officiis docet, virum bonum non peccare, etiam impunitate propoſitâ? Oderunt enim peccare boni virtutis amore; & contrà, oderunt peccare mali formidine pœnæ. Quid quòd Paulus etiam ait, Juſtis legem non eſſe poſitam? Benignitas Dei contemptum ſui adeò non gignit, ut (ſi Paulo credimus) Deus ſuam erga nos caritatem tum maximè commendarit, cùm adhuc peccatores eſſemus. Porrò ſi hæc ſive Lactantii, ſive Origenis ſententia rata eſſet, irrita fieret tota Pauli de prædeſtinatione diſputatio. *Nam* deeſt in 12. MSS. & 4. editis. In Em. eſt *ulli.* Et Heuman. putat delendum eſſe punctum poſt *verſatur.*

Lin. 9. *Si non iraſcitur, &c.*] Deum iraſci teſtantur multa Scripturæ loca. At notandum, iram non eſſe paſſionem violentam in Deo, ſed voluntatem puniendi, & Deo attribui effectivè, non affectivè, ut loquuntur; hoc eſt, Deum facere quod irati faciunt, non verò propterea affici aliquâ perturbatione animi, quemadmodùm homines irati. *Gallæus.*

CAPUT VII.

De Homine & Brutis, ac Religione.

CUM ſæpè philoſophi per ignorantiam veritatis à ratione deſciverint, atque in errores inciderint inextricabiles (id enim ſolet his evenire, quod viatori viam neſcienti & non fatenti ſe ignorare, ut vagetur, dùm percontari obvios erubeſcit) illud tamen nullus philoſophus aſſeruit unquam, nihil inter hominem & pecudem intereſſe; nec omninò quiſquam, modò qui ſapiens videri vellet, rationale animal

Lin. 3. *Ut vagetur.*] MSS. Ultr. Brun. *ut evagetur.* Edd. Ald. Faſitel. Torneſ. *ut vagatur.*

Lin. 5. *Nihil inter hominem.*] Ità MSS. 2. Bonon. Tax. 3. Colb. totidemque editi. In aliis corruptè legitur *non nihil*, quod ſententiæ Lactantii repugnat.

Lin. 6. *Rationale animal, &c.*] Non diſſimilia ſunt, quæ Ariſtoteles in primo de Animâ, Anaxagoræ dogmata fuiſſe refert; nec

cum mutis & irrationabilibus coæquavit: quod faciunt quidam imperiti, atque ipſis pecudibus ſimiles, qui cùm ventri ac voluptati ſe velint tradere; aiunt, eâdem ratione ſe natos, quâ univerſa quæ ſpirant; quod dici ab homine nefas eſt. Quis enim tam indoctus eſt, ut neſciat, quis tam imprudens, ut non ſentiat, aliquid ineſſe in homine divini? Nondùm venio ad virtutes animi & ingenii, quibus homini cum Deo manifeſta cognatio eſt. Nonne ipſius corporis ſtatus & oris figura declarat, non eſſe nos cum mutis pecudibus æquales? Illarum natura in humum pabulumque proſtrata eſt; nec habet quidquam commune cum cœlo, quod non intuetur. Homo autem recto ſtatu, ore ſublimi, ad contemplationem mundi excitatus, confert cum Deo vultum; & rationem ratio cognoſcit.

Propterea nullum eſt animal, (ut ait Cicero) præter hominem, quod habeat aliquam notitiam Dei. Solus enim ſapientiâ inſtructus eſt, ut Religionem ſolus intelligat; & hæc eſt hominis atque mutorum, vel præcipua, vel ſola diſtantia. Nam cætera, quæ videntur hominis eſſe propria, etſi non ſint talia in mutis, tamen ſimilia videri poſſunt. Proprius homini ſermo eſt: tamen & in illis quædam ſimilitudo ſermonis. Nam & dignoſcunt invicem ſe vocibus; &, cùm iraſcuntur, edunt ſonum jurgio ſimilem; &, cùm ſe ex intervallo vident, gratulandi officium voce declarant. Nobis quidem voces eorum videntur inconditæ, ſicut illis fortaſſe noſtræ: ſed ipſis, quæ ſe intelligunt, verba ſunt; denique in omni affectu certas vocis notas exprimunt, quibus habitum mentis oſtendant.

pè univerſis tam majorum quàm minorum gentium animalibus mentem eſſe dicens, non tamen eam, cui prudentia tribuitur, quæ ne cunctis quidem hominibus inſit. Hæc eadem ferè de Anaxagorâ Plutarchus in 5. Placitorum, cap. 20. *Betuleius.*

Lin. 1. *Coæquavit.*] Sic repoſui ex MSS. & edit. vet. Rom. Florent. Junt. Iſ. Cellar. Cæteri impreſſi habent *coæquaverit*; & pro *ſimiles*, MSS. 2. Bonon. 1. Reg. rec. 2. Colb. & Tax. habent, *ſimillimi*.

Lin. 8 *Æquales.*] Expungunt *nos* plerique MSS. quorum ſex, ſcilicet Regio-Put. 1. al. Reg. 2. Colbert. 1. Clarom 8. Brun. habent, *oris figura declarat, non eſſe cum mutis pecudibus æqualis.*

Lin. 9. *Habet.*] MSS. 4. rec. *habent*... *intuentur.* Francius, fortè leg. *habens*... *intuentur.*

Lin. 10. *Homo autem recto ſtatu.*] Lactantius ſuprà lib. 7. cap. 9. Divin. Inſtit. *Cujus corpus ab humo excitatum, vultus ſublimis, ſtatus rectus* originem ſuam quærit. Quod autem dicit, *Confert cum Deo vultum*, intellige cùm meditatur de ſimilitudine, quæ ei communis eſt cum Deo, ait Walchius.

Lin. 11. *Et rationem ratio cognoſcit.*] Francius malebat, *& rationem ratione cognoſcit.*

Lin. 13. *Cicero.*] Cic. 1. de Legib.

Lin. 18. *Tamen & in illis quædam ſimilitudo ſermonis.*] Francius, *tamen eſt.* Huic ſententiæ ſimilia habet Lucret. lib. 5. & Baſil. Mag. Oration. 8. Hexam. & in 9. ubi ſimilitudinem quandam ratiocinationis in canibus eſſe præclarè demonſtrat; ſicut & B. Ambroſ. lib. 6. Hexam. cap. 4. per ἐποτύπωσιν quamdam, proponit nobis canem venaticum συλλογιζόμενον in compito multifido: de quo præclarè diſſerunt & Franc. Valleſius l. 5. de Sacrâ Philoſophiâ. Cl. Voſſius in lib. de Idololat. pag. 961.

Ibidem. *Nam & dignoſcunt invicem ſe vocibus; &, cùm iraſcuntur, edunt ſonum.*] In MSS. 14. & 2. vet. edit. Rom. legitur, *Nam & dignoſcuntur, edunt ſonum.* Minùs benè. Senſus imperfectus.

Lin. 22. *Quæ ſe intelligunt.*] Rectè *quæ*; nam de mutis animalibus loquitur Verùm error eſt in 8. editis & 12. MSS. ubi legitur *qui ſe intelligunt.*

Ibidem. *In omni affectu.*] Editi ſex *effectu.*

Digitized by Google

Riſus quoque eſt homini proprius; & tamen videmus in aliis animalibus quædam ſigna lætitiæ, cùm ad luſum geſtiunt, aures demulcent, rictum contrahunt, frontem ſerenant, oculos in laſciviam reſolvunt. Quid tam proprium homini, quàm ratio, & providentia futuri? Atqui ſunt animalia, quæ latibulis ſuis diverſos & plures exitus pandant, ut ſi quod periculum inciderit, fuga pateat obſeſſis; quod non facerent, niſi ineſſet illis intelligentia & cogitatio. Alia provident in futurum; ut

—— Ingentem formica farris acervum
Cùm populant, hyemis memores, tectoque reponunt;

ut apes, quæ

— Patriam ſola, & certos novere penates,
Venturæque hyemis memores, æſtate laborem
Experiuntur, & in medium quæſita reponunt.

Longum eſt, ſi exequi velim, quæ à ſingulis generibus animalium fieri ſoleant humanæ ſolertiæ ſimillima. Quòd ſi horum omnium, quæ adſcribi homini ſolent, in mutis quoque deprehenditur ſimilitudo, apparet ſolam eſſe Religionem, cujus in mutis nec veſtigium aliquod, nec ulla ſuſpicio inveniri poteſt. Religionis enim eſt propria juſtitia, quàm nullum aliud animal attingit. Homo enim ſolus imperat; cætera

Lin. 2. *Aures demulcent.*] Id eſt, *demittunt.* Horat. lib. 2. Ode 13.

— Illis carminibus ſtupens
Demittit atras bellua centiceps.
Aures. Turnebus.

Lin. 4. *Providentia futuri.*] Et infrà, *provident in futurum.* Francius, fortè *pravidentia...* & *pravident.*

Lin. 8. *Ingentem farris acervum, &c.*] Virgilius hâc ſimilitudine laborantium operas deſcribit Georgic. primo:

Populatque ingentem farris acervum:
Curculio, atque inopi metuens formica ſenectæ.

Vide Horat. ad Mecœnatem Sat. 1.

—— Sicut,
Parvula nam exemplo eſt magni formica laboris,
Ore trahit quodcumque poteſt, atque addit acervo
Quem ſtruit, haud ignara, ac non incauta futuri.

Quid quòd Salomon pigrum formicæ exemplo ad operas excitat, Proverb. cap. 6. & trigeſimo colligit etiam induſtriæ animalium exempla. Cæterùm de formicarum induſtriâ Æſopi apologus eſt. De hujus naturâ conſulendus eſt Plinius lib. 11. c. Deeſt, Ælianus lib. 8. Ariſtot. lib. 1. Hiſt. Animalium c. 1. *Betul.*

Lin. 9. *Cùm populant.*] Ex vetuſtiſſimo & optimo MS. Regio-Put. reſtitui *Cùm populant;* nec aliter legitur apud Virgilium 4. Æneïd. v. 403. & Georgic. 1. v. 185. *Populat,* per archaïſmum, cùm Veteres & *populo* activè poſuerint, obſervante Servio. Iſ. Nonium cap. 7. n. 26. Ex *Walchio.* In cæteris Lactantii MSS. & editis eſt *Comportant.* Ariſtotel. libro 1. de Hiſt. Animalium, cap. 1. *Betul.*

Lin. 10. *Ut apes, quæ patriam ſola, &c.*] Georg. quarto, quo libro apum regnum deſcribit. Conſule Plin. lib. 11. Naturalis hiſtoriæ, cap. 5. Varron. de re Ruſt. lib. 3. c. 16. Columellam lib. 10. à capite 11. uſque ad fin. Palladium lib. 1. cap. 37. & lib. 6. cap. 8. Conſtantinum lib. 15. capitibus aliquot. Ariſt. de Nat. animal. lib. 5. cap. 21. & 22. & lib. 9. cap. 14. Lege ad hæc omninò Theodoreti Sermonem quintum, quo ex animalium induſtriâ providentiam probat, Sacrarum litterarum teſtimoniis ubique inſtructus. *Idem.*

Lin. 16. *In mutis quoque.*] Ità legendum eſſe oſtendunt omnes propè MSS. & textus ipſe. In 4. MSS. rec. & in editis Amanuenſium errore legitur *multis.*

Lin. 18. *Religionis enim eſt propria juſtitia.*] Addidi *enim* ex MSS. antiq. Cauch. 1. Colb. & 3. Reg. necnon ex omnibus ferè impreſſis. Quod meliùs cohæret.

Lin. 19. *Quam nullum aliud animal attingit.*] Plerique MSS. & 3. editi habent *quæ.*

Digitized by Google

ſibi conciliata ſunt. Juſtitiæ autem Dei cultus adſcribitur; quem qui non ſuſcipit, hic à naturâ hominis alienus, vitam pecudum ſub humanâ ſpecie vivet. Cùm verò à cæteris animalibus hoc penè ſolo differamus, quòd ſoli omnium divinam vim poteſtatemque ſentimus, in illis autem nullus ſit intellectus Dei: certè illud fieri non poteſt, ut in hoc vel muta plus ſapiant, vel humana natura deſipiat; cùm homini ob ſapientiam & cuncta quæ ſpirant, & omnis rerum natura ſubjecta ſit. Quare ſi ratio, ſi vis hominis hoc præcellit & ſuperat cæteras animantes, quòd ſolus notitiam Dei capit, apparet Religionem nullo modo poſſe diſſolvi.

Lin. 2. *Vitam pecudum vivet.*] Sic cum quarto caſu *vivere*, dixit Lactantius Divin. Inſtitut. lib. 5. cap. 8. & lib. 7. cap. 24. In 7. editis pro *vivet*, legitur *vivit*.

Lin. 8. *Si ratio, ſi vis hominis.*] Ità reſtitui ex omnibus propè MSS. & 8. vet. editis. *Mentis vis ac ratio*, apud Cicer. 1. de Naturâ deorum 26. Alii *jus*.

CAPUT VIII.

De Religione.

DISSOLVITUR autem Religio, ſi credamus Epicuro illa dicenti:

Lucret. de Nat. rer. initio l. 11.

Omnis enim per ſe divûm natura neceſſe eſt,
Immortali ævo ſummâ cum pace fruatur,
Semota à noſtris rebus, ſejunctaque longè.
Nam privata dolore omni, privata periclis,
Ipſa ſuis pollens opibus, nil indiga noſtri,
Nec benè pro meritis capitur, nec tangitur irâ.

Quæ cùm dicit, utrùm aliquem cultum Deo putat eſſe tribuendum, an evertit omnem Religionem? Si enim Deus nihil cuiquam boni tribuit, ſi colentis obſequio nullam gratiam refert, quid tam vanum, tam ſtultum, quàm templa ædificare, ſacrificia facere, dona conferre, rem familiarem minuere, ut nihil aſſequamur? Atenim naturam excellentem honorari opportet. Quis honos deberi poteſt nihil curanti & ingrato? An aliquâ ratione obſtricti eſſe poſſumus ei, qui nihil habeat commune nobiſcum? » Deus, (inquit Cicero) ſi talis eſt, ut nullâ gratiâ, nullâ

Lin. 6. *Nam privata.*] Ità quamplurimi MSS. & 8. editi, ac Lucretius ipſe. Scripti 9. rec. & ſex impreſſi, *Jam privata.*

Lin. 7. *Nil indiga noſtri.*] MSS. 6. & 2. edit. *nihil.*

Lin. 10. *Nihil cuiquam boni.*] Sic reſtitui ex MSS. 2. Bonon. 3. Reg. inter quos eſt Regio-Put. 3. Colb. Baluz Goth. Ultr. Lipſ. Em. Brun. & 5. edit. In MSS. Cauc. 1. Colbert. Pen. Clarom. eſt, *nihil unquàm cuiquam boni;* in rec. 3. Reg. 1. Colb. Cant. & 10. excuſis legitur, *nihil unquàm boni;* in 1. Colbert. pro *boni*, eſt *homini.*

Lin. 12. *Sacrificia facere, dona conferre.*] Hæc 4. verba deſiderantur in MSS. 20. rec. & in 3. ed. Rom. Sunt autem in antiquiſſimis Regio-Put. 2. Bonon. aliiſque multis, & 12. editis.

Lin. 16. *Cicero.*] Cic. lib. 1. de Naturâ deorum ad finem.

Digitized by Google

» hominum caritate teneatur, valeat. Quid enim dicam, propitius ſit? » eſſe enim propitius poteſt nemini «. Quid contemptius dici potuit in Deum? Valeat, inquit; id eſt, abeat & recedat, quandò prodeſſe nulli poteſt. Quòd ſi negotium Deus nec habet, nec exhibet, cur non ergò delinquamus, quotiès hominum conſcientiam fallere licebit, ac leges publicas circumſcribere? Ubicumque nobis latendi occaſio arriſerit, conſulamus rei, auferamus aliena, vel ſine cruore, vel etiam cum ſanguine, ſi præter leges nihil eſt ampliùs, quod colendum ſit.

Hæc dum ſentit Epicurus, Religionem funditùs delet; quâ ſublatâ, confuſio ac perturbatio vitæ ſequetur. Quòd ſi religio tolli non poteſt, ut & ſapientiam, quâ diſtamus à belluis, & juſtitiam retineamus, quâ communis vita ſit tutior; quomodò Religio ipſa ſine metu teneri aut cuſtodiri poteſt? Quod enim non metuitur, contemnitur: quod contemnitur, utique non colitur. Ità fit, ut Religio, & majeſtas, & honor metu conſtet: metus autem non eſt, ubi nullus iraſcitur. Sive igitur gratiam Deo, ſive iram, ſive utrumque detraxeris, Religionem tolli neceſſe eſt, ſine quâ vita hominum ſtultitiâ, ſcelere, immanitate completur. Multùm enim refrænat homines conſcientia, ſi credamus nos in conſpectu Dei vivere; ſi non tantùm quæ gerimus, videri deſuper, ſed etiam quæ cogitamus, aut loquimur, audiri à Deo putemus. Atenim prodeſt id credere, ut quidam putant, non veritatis gratiâ, ſed utilitatis; quoniam leges conſcientiam punire non poſſunt, niſi aliquis deſuper terror impendeat ad cohibenda peccata. Falſa eſt igitur omnis religio, & divinitas nulla eſt. Sed à viris prudentibus univerſa confictæ ſunt, quo rectiùs innocentiùſque vivatur. Magna hæc, & à materiâ quam propoſuimus aliena quæſtio eſt: ſed quia neceſſariò incidit, debet quamvis breviter attingi.

Lin. 3. *Quandò prodeſſe.*] Ità ferè omnes MSS. & editi pro *quandoquidem*, quod perperàm ſubſtituerunt ſcripti ſex & editi quatuor, ſeu pro *quoniam*, ut apud Ciceronem lib. 2. Offic. cap. 58. & lib. 5. Epiſt. Fa. 20.

Lin. 6. *Arriſerit, conſulamus rei.*] Hæe duo poſtrema verba abſunt à 15. MSS. & vet. edit. Rom.

Lin. 8. *Quod colendum ſit.*] Ità MSS. penè omnes & veteres editi. In 4. ſcriptis rec. & editis multis *verendum ſit.* Utraque lectio bona. 2. MSS. rec. leviſſimâ mutatione, *dolendum ſit.*

Lin. 9. *Sentit Epicurus.*] 2. Reg. & edit. Rom. 1470. *Sentit Lucretius.* Et quidem Epicuri echo eſt Lucretius.

Lin. 10. *Sequetur.*] Ità cuncti MSS. præter 2. rec. in quibus eſt ut, in editis, *ſequitur.*

Lin. 11. *Ut & ſapientiam, quâ diſtamus à belluis, & juſtitiam.*] Quatuor poſtrema verba deſiderantur in 20. MSS. & 7. editis.

Lin. 21. *Non veritatis gratiâ, &c.*] Sic enim Numam, Scipionem & alios Religionem ſimulaſſe Valerius exemplis docet. *Betul.* Idque ut moroſos populos timore deorum ad legum obſervantiam adigerent.

Ibidem. *Sed utilitatis.*] Regio-Put. *utilitati.* MSS. 13. *utilitate.*

Lin. 23. *Terror impendeat.*] Ità omnes fermè MSS. & 6. editi. Scripti tres rec. & 7. excuſi mendosè *impendat.* 2. Reg. rec. & ed. Rom. 1470. *impediat.* 1. Colbert. *tortor impendat.*

Lin. 24. *Conficta ſunt.*] Sic repoſui ex cunctis penè MSS. & 3. editis. In 10. ſcriptis & 12. impreſſis legitur *confecta ſunt.*

Lin. 26. *Quamvis breviter.*] Ità omnes propè MSS. & 6. vetuſtiores editi, ac Cellar. Walch. In 3. rec. MSS. & 10. impreſſis eſt, *quàm breviter.*

CAPUT IX.

De Providentiâ Dei, deque ſententiis illi repugnantibus.

CUM ſententiæ philoſophorum prioris temporis de providentiâ conſenſiſſent, nec ulla eſſet dubitatio, quin mundus à Deo, & ratione eſſet inſtructus, & ratione regeretur: primus omnium Protagoras extitit temporibus Socratis, qui ſibi diceret non liquere, utrùm eſſet aliqua divinitas, necne. Quæ diſputatio ejus adeò impia, & contra veritatem & Religionem judicata eſt, ut & ipſum Athenienſes expulerint ſuis finibus, & libros ejus in concione, quibus hæc continebantur, exuſſerint. De cujus ſententiâ non eſt opus diſputare, quia nihil certi pronuntiavit. Poſt hæc Socrates, & auditor ejus Plato, & qui de ſcholâ Platonis, tanquàm rivuli diverſas in partes profluxerunt; Stoïci & Peripatetici, in eâdem fuere ſententiâ, quâ priores.

Poſteà verò Epicurus Deum quidem eſſe dixit, quia neceſſe ſit eſſe aliquid in mundo præſtans, & eximium, & beatum; providentiam tamen nullam: itaque mundum ipſum nec ratione ullâ, nec arte, nec fabricâ inſtructum, ſed naturam rerum quibuſdam minutis ſeminibus & inſecabilibus conglobatam. Quo quid repugnantius dici poſſit, non video. Etenim ſi eſt Deus, utique providens eſt, ut Deus; nec aliter ei poteſt divinitas attribui, niſi & præterita teneat, & præſentia ſciat, & futura proſpiciat. Cùm igitur providentiam ſuſtulit, etiam Deum negavit eſſe. Cùm autem Deum eſſe profeſſus eſt, & providentiam ſimul eſſe conceſſit. Alterum enim ſine altero nec eſſe prorsùs, nec

Lin. 3. *Protagoras, &c.*] Vide Laërtium. De Protagorâ dictum eſt lib. 1. Inſtitut. c. 2. Refertur etiam ab Arnobio lib. 8. adversùs Gentes. Similes catalogi ſunt apud Cicer. de Naturâ deorum primo; & inter Eccleſiaſticos ſcriptores, apud Epiphanium in Epitome, apud Euſebium de Præparat. Evangel. lib. 14. cap. 1. Irenæus lib. 2. cap. 19. Anaxagoram ἄθεον nominat, niſi lectio ſit mendoſa; quod non puto. *Betuleius.* Cicero lib. 1. de Nat. deor. c. 23. *Abderites Protagoras, ſophiſtes temporibus illis vel maximus, cùm in principio libri ſic poſuiſſet :* De Divis neque ut ſint, neque ut non ſint, habeo dicere, *Athenienſium juſſu urbe atque agro eſt exterminatus, librique ejus in concione combuſti.*

Lin. 4. *Temporibus Socratis.*] Teſte Laërtio, floruit Olympiade 74. Sed hanc librorum exuſtionem Euſeb. in Chronicis anno tertio Olympiadis 84. ponit. & floruit ſanè tum Socrates, & eum Socratis fuiſſe ſynchronon teſtatur etiam Platonis Dialogus, qui Protagoræ nomine inſcriptus fuit. Quanquàm de hoc quæſtio eſt apud Macrob. lib. 1. Sat. cap. 1. *Betuleius.*

Lin. 7. *Et libros ejus in concione., &c.*] Vide quæ ſuprà diximus ad cap. 21. lib. 1. Ex hoc loco corrigendus locus Minutii Felic. ubi nonnulli legunt, *ſcripta ejus deriſerint*; legendum *deüſſerint.* Patet hoc ex Lactant. etiam ex Diogene Laërt. qui de omni hâc re differit. Vide & Ciceronem lib. 1. de Naturâ deorum.

Lin. 9. *Et auditor ejus Plato, &c.*] Quàm inconſtanter autem is de rebus divinis diſſeruerit, non modò Velleius Epicureus apud Ciceronem objicit, ſed etiam Euſeb. de Præp. Evang. lib. 13. collatione ſcriptorum ipſius diligenti evidenter demonſtrat. *Betul.*

Lin. 16. *Inſecabilibus.*] Atomis ſcilicet.

Lin. 20. *Cùm autem Deum eſſe profeſſus eſt.*] Additum *autem* ex omnibus MSS. & multis editis, quod in cæteris deerat. MS. 1. Bon. antiq. legit *confeſſus eſt.*

Digitized by Google

intelligi poteſt. Verùm iis poſteà temporibus, quibus jam philoſophia defloruerat, extitit Melius quidam Diagoras, qui nullum eſſe omninò Deum diceret, ob eamque ſententiam nominatus eſt ἄθεος; item Cyrenæus Theodorus: ambo quia nihil novi poterant reperire, omnibus jam dictis & inventis, maluerunt vel contra veritatem id negare, in quo priores univerſi ſine ambiguitate conſenſerant. Ii ſunt, qui tot ſeculis, tot ingeniis aſſertam atque defenſam providentiam calumniati ſunt. Quid ergò? utrùmne iſtos minutos & inertes philoſophos ratione, an verò autoritate præſtantium virorum refellemus? an potiùs utroque? Sed properandum eſt, ne longiùs à materiâ divagetur oratio.

Lin. 2. *Defloruerat, &c.*] Diagoras tamen ab Euſebio eâdem Olympiade ponitur, quâ Protagoram ſuprà à Laërtio poſitum eſſe diximus; id eſt 74. Theodorus autem Olympiade 118. quum Epicurus vix paucis annis antiquior fuerit. Nam Laërtius ejus obitum in Olympiade 107. poſuit: quanquàm Euſebius eum Olymp. 118. floruiſſe referat. *Betuleius.*

Ibidem. *Melius quidam Diagoras.*] Melius à patriâ, ſicut infrà Cyrenæus Theodorus. MSS. 1. Reg. antiq. habet *Ætlius*; 1. Bonon. antiquior, & 8. alii, ac 2. vet. ed. Rom. *Alius;* Regio-Put. 1. al. Reg. 2. Colbert. Goth. Navar. Gat. Marm. Ulrr. Pen. Brun. *Ælius;* MS. Torneſianus & ed. Genev. *Metius*, quod exiſtimo vitiosè à librario ſcriptum pro *Melius*, ſicut vocatur à Cicerone lib. 1. de Nat. deor. MS. Baluz. & 15. excuſi, *Extitit Athenis quidam Diagoras.* Nec contemnenda hæc lectio; Suidas enim ad ṽ. *Diagoras*, refert Diagoram poſt captam Melum [undè *Melius* dictus eſt] ſeceſſiſſe Athenas. MSS. 1. Reg. rec. Clarom. 1. Sorbon. 3. Colb. legunt *Extitit Atheus quidam & Diagoras*, niſi quod particula *&* à duobus prioribus abeſt. Cæterùm de hoc Diagora vide quæ notata ſunt ad initium cap. 2. lib. 1. Divin. Inſtitut.

Lin. 3. *Cyrenæus Theodorus.*] Meruit & hic τὸ ἀθέου epitheton, eodem Epiphanio teſte. Et ſic legendum cenſeo in Chronicis Euſebii, ubi *Theodorus Athenæus* legitur; nec mihi tempora refragantur. Auguſtinus contra litteras Petiliani Donatiſtæ libro ſecundo putat, in hunc Theodorum eſſe dictum hoc Pſalmi: Dixit ſtultus, quòd non eſt Deus. *Betul.*

Lin. 5. *Maluerunt vel contra veritatem.*] *Vel*, quod hîc eſt pro *etiam*, Gallicè *même*, abeſt à 10. MSS. totidemque editis.

Ibidem. *Id negare.*] MSS. 2. Bonon. 1. Reg. rec. 2. Colb. Tax. Baluz. *id denegare.*

Lin. 6. *Qui tot ſeculis, tot ingeniis.*] Hæc lectio 4. vet. editorum, & omnium MSS. eſt, præter 1. Reg. rec. in quo, ut & in 15. editis, eſt *ſeculis & ingeniis.*

Lin. 9. *Autoritate præſtantium.*] Hi erant *maximarum ſectarum principes*, quos infrà adducit ante capitis 10. finem, & cap. 11. MSS. 12. cum edit. Rom. 1470. legunt *veritate*, alter *virtute.*

Ibidem. *Utroque.*] Ità MSS. & editi. Francius fortè legendum putat, *utraque.*

Lin. 10. *Divagetur.*] Ità MSS. propè omnes cum 7. editis; in cæteris vulgatis eſt *devagetur;* in 1. Reg. rec. *evagetur;* in 1. Colb. & Clarom. à primâ manu *dirigatur.*

CAPUT X.

De Mundi ortu & rerum naturâ, & Dei Providentiâ.

QUI nolunt divinâ providentiâ factum eſſe mundum, aut principiis inter ſe temerè coëuntibus dicunt eſſe concretum, aut repentè naturâ extitiſſe; naturam verò (ut Straton) habere in ſe vim gignendi &

Lin. 3. *Straton.*] Straton Lampſacenus, Arceſilâi filius, auditor Theophraſti, fuit præceptor Ptolemæi Philadelphi: vir acri ingenio, qui cum maximè neceſſariam philoſo-

minuendi: ſed eam nec ſenſum habere ullum, nec figuram, ut intelligamus, omnia quaſi ſuâ ſponte eſſe generata, nullo artifice, nec autore. Utrumque vanum & impoſſibile. Sed hoc evenit ignorantibus veritatem, ut quidvis potiùs excogitent, quàm id ſentiant quod ratio depoſcit. Primùm minuta illa ſemina, quorum concurſu fortuito totum coiiſſe mundum loquuntur, ubi aut undè ſint, quæro. Quis illa vidit unquàm? quis ſenſit? quis audivit? An ſolus Leucippus oculos habuit? ſolus mentem? qui profectò ſolus omnium cæcus & excors fuit, qui ea loqueretur, quæ nec æger quiſquam delirare, nec dormiens poſſet ſomniare.

Quatuor elementis conſtare omnia philoſophi veteres diſſerebant: ille noluit, ne alienis veſtigiis videretur inſiſtere. Sed ipſorum elementorum alia voluit eſſe primordia, quæ nec videri poſſint, nec tangi, nec ullâ corporis parte ſentiri. Tam minuta ſunt, inquit, ut nulla ſit acies ferri tam ſubtilis, quâ ſecari ac dividi poſſint; undè illis nomen impoſuit atomorum. Sed occurrebat ei, quòd ſi una eſſet omnibus eademque natura, non poſſent res efficere diverſas, tantâ varietate, quantam videmus ineſſe mundo. Dixit ergò, lævia eſſe, & aſpera, & rotunda, & angulata, & hamata. Quantò meliùs fuerat tacere, quàm in uſus tam miſerabiles,

phiæ partem, quæ poſita eſt in virtute & in moribus, reliquiſſet, totum ſe ad inveſtigationem naturæ contulit; undè Phyſici cognomentum aſſequutus eſt. Floruit Olymp. 123. Ejus vitam ſcribit Laërt. libro 5. Multa hujus mentio paſſim fit apud Ciceronem, undè etiam hæc tranſcripta ſunt; hæc enim ferè ad verbum leguntur in primo libro de Naturâ deorum. *Betuleius.* Vide eumdem Ciceronem in Lucullo ad finem.

Lin. 5. *Concurſu fortuito.*] Abeſt *fortuito* à 13. MSS. & à 2. vet. edit. Rom. Sed eſt in aliis, apud eumdem Lactantium Epitom. cap. 36. & apud Ciceronem lib. 1. de Nat. deor. cap. 24. ſeu n. 66.

Ibidem. *Totum coiiſſe mundum.*] Benè, ut patet ex præcedentibus & ſequentibus. In 11. ſcriptis & ed. Iſ. *cohæſiſſe.* Bona utraque lectio.

Lin. 7. *An ſolus Leucippus oculos habuit?*] Francius,

— *Oculos an, Pari, ſolus habes?*

Licèt Laërtius in Leucippo nullam de atomis mentionem faciat, & Plutarchus eos ad Democritum autorem referat, Ariſt. tamen in primo τῆς Γενέσεως Democritum & Leucippum plerùmque in hoc dogmate conjungit. Atque item Cicero in primo de Naturâ deorum: Iſta enim flagitia Democriti, ſive etiam antè Leucippi; eſſe corpuſcula quædam lævia, alia aſpera, rotunda alia, partim autem angulata, & quædam pyramidata, curvata quædam, & quaſi adunca: ex his effectum eſſe cœlum atque terras, nullâ cogente naturâ, ſed concurſu quodam fortuito. Hoc deinde dogma Epicurus etiam amplexus eſt: ſicut nihil in Phyſicis Epicuri fuit, quod non habuerit à Democrito. Quanquàm, ut in 1. de Finibus idem Cicero ſcribit, quæ Democriti Epicurus corrigere vult, ea depravare videatur. Ità Democriti atomi motum ex æterno tempore habent, Epicurei declinationem. Cujus differentiæ etiam Auguſtinus meminit, ubi de inanibus & inutilibus quæſtionibus ſcribit. *Betul.* Vide lib. 3. Div. Inſtitut. cap. 17.

Lin. 9. *Poſſet ſomniare.*] Ità repoſui ex 5. vet. edd. & omnibus MSS. præter 1. Colbert. cui eſt ut 12. editis *poſſit.*

Lin. 11. *Quatuor elementis, &c.*] Non quidem omnes philoſophi in hoc conſentiunt. Empedocles & Anaxagoras primi fuerunt, qui quatuor elementa aſſeruerunt: qui tamen illi conſtant & ſolvuntur concordiâ & diſcordiâ. Quod Ariſtotelis reprehenſionem non evitat, qui & ipſe quintam eſſentiam fovet. *Betuleius.*

Lin. 18. *Lævia eſſe & aſpera, &c.*] Hæ ſunt Particulæ Carteſianæ.

Lin. 19. *Et angulata, & hamata.*] Abeſt *& angulata* à recentioribus MSS. 4. Reg. 4. Colbert. Goth. Lipſ. Marm. 1. Sorbon. Clarom. & Brun. Sed adeſſe debet, ut legenti mox patebit.

Digitized by Google

miſerabiles, tam inanes, habere linguam: & quidem vereor, ne non minùs delirare videatur, qui hæc putet refellenda. Reſpondeamus tamen velut aliquid dicenti. Si lenia ſunt & rotunda, utique non poſſunt invicem ſe apprehendere, ut aliquod corpus efficiant; ut ſi quis milium velit in unam coagmentationem conſtringere, lenitudo ipſa granorum in maſſam coïre non ſinat. Si aſpera & angulata ſunt, & hamata, ut poſſint cohærere; dividua ergò & ſecabilia ſunt: hamos enim neceſſe eſt & angulos eminere, ut poſſint amputari.

Itaque quod amputari ac divelli poteſt, & videri poterit & teneri. » Hæc, inquit, per inane irrequietis motibus volitant, & huc, atque illuc » feruntur, ſicut pulveris minutias videmus in ſole, cùm per feneſtram radios ac lumen immiſerit. Ex his arbores, & herbæ, & fruges omnes » oriuntur: ex his animalia & aqua, ignis & univerſa gignuntur, & » rursùs in eadem reſolvuntur «. Ferri hoc poteſt, quamdiù de rebus parvis agitur. Ex his etiam mundus ipſe concretus eſt. Implevit numerum perfectæ inſaniæ; nihil videtur ulteriùs dici poſſe: ſed invenit tamen ille quod adderet. » Quoniam eſt omne, inquit, infinitum, nec poteſt quidquam vacare; neceſſe eſt ergò innumerabiles eſſe mundos «. Quæ tanta vis fuerat atomorum, ut moles tam inæſtimabiles ex tam minutis conglobarentur? Ac primùm requiro, quæ ſit iſtorum ſeminum, vel ratio, vel origo. Si enim ex illis ſunt omnia, ipſa igitur undè eſſe dicemus? quæ natura tantam copiam ad efficiendos innumerabiles mundos ſubminiſtravit? Sed concedamus, ut impunè de mundis deliraverit: de hoc loquamur, in quo ſumus, & quem videmus. Ait, omnia ex individuis corpuſculis fieri.

Si hoc ita eſſet, nulla res unquam ſui generis ſemine indigeret. Sine

Lin. 3. *Aliquid dicenti.*] MSS. 12. rec. & edit. Rom. 1470. *aliqua dicenti.*

Ibidem. *Lenia ſunt & rotunda.*] MSS. 3. Reg. 4. Colb. & editi *levia*, malè.

Lin. 5. *Lenitudo ipſa granorum.*] Sic à me reſtitutum ex MSS. ferè omnibus & vet. edit. Rom. Scripti 4. rec. cunctique penè impreſſi *levitudo.*

Lin. 6. *Si aſpera & angulata ſunt & hamata, &c.*] Ità MSS. veterrimi 2. Bonon. & Regio-Put. Alii 12. & 2. edd. addunt, *inquit*; & cum eis alteri 8. ſcripti & impreſſi 10. expuncto *ſi.*

Lin. 7. *Hamos enim . . . & angulos.*] Sic reſtitui in quarto caſu ex multis antiquioribus & melioribus MSS. & edit. vet. Rom. ac Cellar. In cæteris impreſſis & 5. ſcriptis rec. eſt *hamis . . . & angulis.*

Lin. 11. *Pulveris minutias.*] MSS. 7. *micas.*

Lin. 16. *Perfectæ inſaniæ.*] MSS. 6. *pertectæ*; 2. al. *protectæ.*

Ibidem. *Nihil videtur ulteriùs dici poſſe.*] Rectiùs, ut puto, ex 2. MSS. Bonon. 1. Reg. 2. Colbert. Baluz. quàm *adjici* cæterorum; nam cum verbo *adjici* inutile eſſet *ulteriùs.*

Lin. 17. *Quod adderet.*] Sic repoſui ex MSS. In editis eſt *quid.*

Lin. 18. *Vacare.*] Id eſt, vacuum eſſe. *Francius.*

Ibidem. *Innumerabiles eſſe mundos.*] Πολλοὺς κόσμους Philoni, ἀπείρους Laërtio & Plut. κόσμον ἄπειρον Epiphanio, Democritici mundi proverbio locum fecere. Plut in Placitis libro 2. cap. 1. Democritus, Epicurus, eorumque diſcipulus Metrodorus, innumerabiles in infinito mundos per omnem ejus complexum in immenſum exſpatiantem dixerunt. *Betuleius.*

Lin. 20. *Ac primùm requiro.*] MSS. 8. *At primùm requiro.*

Ibidem. *Iſtorum ſeminum vel ratio, vel origo, &c.*] Τοὺς ἀτόμους etiam Virgilius & Lucretius ſemina nominarunt; Lucret. non longè ab initio libri primi.

Digitized by Google

ovis alites naſcerentur, ac ova ſine partu, item cætera viventia ſine coïtu: arbores, & quæ gignuntur è terrâ, propria ſemina non haberent, quæ nos quotidiè tractamus, & ſerimus. Cur ex frumento ſeges naſcitur, & rursùs ex ſegete frumentum? Denique ſi atomorum coïtio & conglobatio efficeret omnia, in aëre univerſa concreſcerent; ſi quidem per inane atomi volitant: cur ſine terrâ, ſine radicibus, ſine humore, ſine ſemine, non herba, non arbor, non fruges oriri augerique poſſunt? Undè apparet, nihil ex atomis fieri; quandoquidem unaquæque res habet propriam certamque naturam, ſuum ſemen, ſuam legem ab exordio datam. Denique Lucretius, quaſi oblitus atomorum, quas aſſerebat, ut redargueret eos, qui dicunt ex nihilo fieri omnia, his argumentis uſus eſt, quæ contra ipſum valerent. Sic enim dixit:

Nam ſi de nihilo fierent, ex omnibu rebus
Omne genus naſci poſſet; nil ſemine egeret.

Item poſteà,

Nil igitur fieri de nilo poſſe fatendum eſt;
Semine quandò opus eſt rebus, quo quæque creata
Aëris in teneras poſſint proferrier auras.

Quis hunc putet habuiſſe cerebrum, cùm hæc diceret, nec videret ſibi eſſe contraria? Nihil enim per atomos fieri exindè apparet, quòd ſemen cujuſque rei certum eſt; niſi fortè & ignis, & aquæ naturam ex atomis eſſe credemus. Quid, quòd duriſſimi rigoris materiæ, ſi ictu vehementiore collidantur, ignis excutitur? Num in ferro aut ſilice atomi latent? Quis incluſit? aut cur ſuâ ſponte non emicant; aut quomodò ſemina ignis in materiâ frigidiſſimâ permanere potuerunt?

Omitto ſilicem ac ferrum. Orbem vitreum plenum aquæ ſi tenueris in ſole, de lumine, quod ab aquâ refulget, ignis accenditur etiam in duriſſimo frigore. Num etiam in aquâ ignem eſſe credendum eſt? atqui de ſole ignis ne æſtate quidem accendi poteſt. Si ceræ inhalaveris, vel ſi vapor levis aliquid attigerit, aut cruſtam marmoris, aut laminam, paula-

Lin. 7. *Non herba.*] Sic repoſui ex MSS. & editis vet. Rom. Gymnic. Cellar. In cæteris editis legitur, *non herba.*

Ibidem. *Augerique poſſunt.*] MSS. 14. & 13. edd. *aut generari poſſunt.*

Lin. 16. *Fatendum eſt.*] MSS. 2. Bonon. 1. Reg. rec. 3. Colbert. Pen. Clarom. *putandum eſt.* 1. Sorbon. *ſciendum eſt.*

Lin. 19 *Quis hunc putet habuiſſe cerebrum?*] Sic ex MSS. ferè omnibus reſtitui; in 4. rec. & in editis legitur *putat. Habuiſſe cerebrum*, id eſt rationem & ſanam mentem; nam veteres in cerebro dixerunt animi eſſe ſedem. Cic. Tuſcul. 1. cap. 9.

Lin. 22. *Credemus.*] 1. Colbert. *credimus*; 2. al. Colbert. & Brun. *credamus.*

Lin. 26. *Orbem vitreum, &c.*] Hæc cryſtalli natura eſt, quæ nihil aliud eſt, quàm aqua in lapidis duritiem frigore & vetuſtate congelata. Vide Marbodæum cum ſuis commentatoribus. De ignis naturâ Theophraſti liber extat. Sunt ſimiles ignis eliciendi rationes apud Plin. & Lucretium ipſum, atque etiam apud Senecam in Natural. quæſt. *Betul.*

Lin. 28. *Credendum eſt.*] MSS. 5. *credent.*

Ibidem. *Atqui de ſole ignis, &c.*] Hallucinatur Lactantius: experientia contrarium teſtatur.

Lin. 29. *Ceræ inhalaveris.*] MSS. 1. Reg. rec. 3. Colbert. & Baluz. *Si cera in alveariis.*

Lin. 30. *Vapor levis.*] MS. Goth. *lenis*; 1. Bonon. antiq. *lene.*

Digitized by Google

tini per minutiſſimos rores aqua concreſcit. Item de halitu terræ aut maris nebula exiſtit : quæ aut diſperſa humefacit quidquid texerit ; aut collecta, in arduos montes in ſublime vento rapta, ſtipatur in nubem, atque imbres maximos dejicit. Ubi ergò dicimus liquores natos eſſe ? num in vapore ? num in halitu ? num in vento ? Atqui nihil poteſt conſiſtere in eo, quod nec tangitur, nec videtur. Quid ego de animalibus loquar, in quorum corporibus nihil ſine ratione, ſine ordine, ſine utilitate, ſine ſpecie figuratum videmus ; adeò ut ſolertiſſima, & diligentiſſima omnium partium membrorumque deſcriptio, caſum ac fortunam repellat. Sed putemus artus & oſſa & nervos & ſanguinem de atomis poſſe concreſcere. Quid ſenſus, cogitatio, memoria, mens, ingenium, quibus ſeminibus coagmentari poſſunt ? minutiſſimis, inquit. Sunt ergò alia majora. Quomodò igitur inſecabilia ?

Deinde, ſi ex inviſibilibus ſunt, quæ non videntur, conſequens eſt, ut ex viſibilibus ſint, quæ videntur ; cur igitur nemo videt ? Sed ſive inviſibilia quæ ſunt in homine conſideret, ſive tractabilia, quæ veniunt ſub aſpectum, ratione utraque conſtare quis non videt ? Quomodò ergò ſine ratione coëuntia poſſunt aliquid efficere rationale ? Videmus enim nihil eſſe in omni mundo, quod non habeat in ſe maximam mirabilemque rationem. Quæ, quia ſupra hominis ſenſum & ingenium eſt, cui rectiùs, quàm divinæ providentiæ tribuenda eſt ? An ſimulacrum hominis & ſtatuam ratio & ars fingit ; ipſum hominem de fruſtis temerè concurrentibus fieri putabimus ? Et quid ſimile veritatis in ficto, cùm ſummum & excellens artificium nihil aliud, niſi umbram & extrema corporis lineamenta poſſit imitari ? Num potuit humana ſolertia dare operi ſuo aut motum aliquem, aut ſenſum ? Omitto uſum videndi, audiendi, odorandi, cæterorumque membrorum, vel apparentium, vel latentium, mirabiles utilitates. Quis artifex potuit, aut cor hominis, aut vocem, aut ipſam fabricare ſapientiam ? Quiſquamne igitur ſanus exiſtimat, quod homo ratione & conſilio facere non poſſit, id concurſu atomorum paſſim cohæ-

Lin. 1. *Aut maris.*] MSS. 6. *& maris.*

Lin. 6. *Quid ego.*] Sic legendum ex vet. MSS. 1. Bonon. Cauc. Cæteri & edd. habent *ergò* ; Brun. *igitur.*

Lin 14. *Deinde.*] Ità repoſui ex omnibus MSS. præter 3. rec. in quibus eſt *Denique*, ut in editis.

Ibidem. *Si ex inviſibilibus ſunt, quæ non videntur, conſequens eſt, ut ex viſibilibus ſint, quæ videntur ; cur igitur nemo videt ?*] Sic legendum ex utroque Bonon. 3. Colbert. Baluz. & Tax. non ut alii, *ſi ex inviſibilibus ſunt, quæ videntur, cur igitur nemo videt ?* Utitur argumento à contrariis : ſi ea quæ non videntur, manant à corporibus inviſibilibus ; ergò quæ videntur, prodeunt ex viſibilibus ; ea igitur cur non videntur ? *Iſæus.*

Lin. 16. *Conſideret.*] MSS. 7. *conſideres.*

Ibidem. *Tractabilia.*] MSS. 16. inter quos eſt Regio-Put. habent *tactibilia* ; Bonon. antiq. *tactilia* ; 2. Colb. *tactabilia* ; 2. Reg. rec. & ed. Rom. 1470. *intactibilia* ; al. ed. Rom. 1474. *intactabilia* ; altera Rom. 1468. cum cæteris impreſſis ac ſcriptis *tractabilia*, ut in textu. Undè liquet, ſicut ex variis lectionibus aliis, tres Romanas editiones à ſe invicem diverſas. Sed & alibi legimus apud Lactantium lib. 5. Divin. Inſtitut. cap. 22. *oculis manuque tractabile* ; ubi vide Not. ad lib. de Opificio cap. 1. *manu & oculis contrectare.*

Lin. 26. *Omitto.*] MS. 1. Bon. antiq. *Mitto.* Pro *uſum videndi*, in edit. Venet. Trid. Florent. eſt *ſenſum videndi*, malè ; mox enim vox *ſenſum* præceſſit.

Digitized by Google

rentium perfici potuiſſe? Vides in quæ deliramenta inciderint, dum nolunt effectionem curamque rerum Deo dare.

Concedamus tamen his, ut ex atomis fiant quæ terrena ſunt: num etiam cœleſtia? Deos aiunt incorruptos, æternos, beatos eſſe; ſoliſque dant immunitatem, ne concurſu atomorum concreti eſſe videantur. Si enim dii quoque ex illis conſtitiſſent, diſſipabiles fierent, ſeminibus aliquandò reſolutis, atque in naturam ſuam revertentibus. Ergò ſi eſt aliquid, quod atomi non effecerint, cur non cætera eodem modo intelligamus? Sed quæro, antequàm mundum primordia iſta generarent, cur ſibi dii habitaculum non ædificaverint? Videlicet, niſi atomi coiiſſent, cœlumque feciſſent, adhuc dii per medium inane penderent. Quo igitur conſilio, quâ ratione de confuſo acervo ſe atomi congregaverunt, ut ex aliis inferiùs terra conglobaretur, cœlum deſuper tenderetur, tantâ ſiderum varietate diſtinctùm, ut nihil unquàm excogitari poſſit ornatius? Tanta ergò qui videat & talia, poteſt exiſtimare nullo effecta eſſe conſilio, nullâ providentiâ, nullâ ratione divinâ; ſed ex atomis ſubtilibus, exiguis concreta eſſe tanta miracula? Nonne prodigio ſimile eſt aut natum eſſe hominem, qui hæc diceret, aut extitiſſe, qui crederet? ut Democritum, qui auditor ejus fuit, vel Epicurum, in quem vanitas omnis de Leucippi fonte profluxit. At enim (ſicut alii dicunt) naturâ mundus effectus eſt, quæ ſenſu & figurâ caret. Hoc verò multo eſt abſurdius. Si natura mundum fecit, conſilio & ratione fecerit, neceſſe eſt; is enim facit aliquid, qui aut voluntatem faciendi habet, aut ſcientiam. Si caret ſenſu ac figurâ, quomodò poteſt ab eâ fieri, quod & ſenſum habeat & figuram? niſi fortè quis arbitretur, animalium fabricam tam ſubtilem à non ſentiente formari animarique potuiſſe; aut iſtam cœli ſpeciem, tam providenter ad utilitates viventium temperatam, neſcio quo caſu, ſine conditore, ſine artifice, ſubitò extitiſſe.

„Si quid eſt, inquit Chryſippus, quod efficiat ea, quæ homo, licèt ratione ſit præditus, facere non poſſit, id profectò eſt majus, & fortius, & ſapientius homine.“ Homo autem non poteſt facere cœleſtia; ergò illud, quod hæc efficiet vel, effecerit, ſuperat hominem arte, conſilio, prudentiâ, poteſtate. Quis igitur poteſt eſſe, niſi Deus? Natura verò, quam

Lin. 2. *Effectionem.*] Rara vox, quæ tamen reperitur apud Ciceronem lib. 2. de Finibus cap. 45. & lib. 3. cap. 24. *artis effectio.*

Lin. 6. *Si enim dii quoque ex illis conſtitiſſent.*] Sic reſtitui ex quamplurimis MSS. inter quos ſunt antiquiſſimi 1. Bonon. & Reg. Put. In 6. ſcriptis & editis legitur, *deos quoque ex illis conſtituiſſent*; in 3. Reg. rec. Clarom. ed. Rom. 1470. *deos . . . conſtituiſſet.*

Ibidem. *Diſſipabiles,*] Hæc vox vix occurrit apud alios ſcriptores: nihilominùs extat apud Ciceronem lib. 3. de Naturâ deor. cap. 12. *Aër naturâ cedens eſt maximè & diſſipabilis.*

Lin. 7. *Revertentibus.*] MSS. 2. Bon. Tax. 1. Colb. *recurrentibus.*

Lin. 9. *Primordia iſta generarent.*] 1. Bonon. antiq. *generaſſent.*

Lin. 10. *Non ædificaverint.*] MSS. 7. & 4. editi, *non ædificaverunt.*

Lin. 13. *Terra conglobaretur.*] Ità MSS. antiquiores & potiores Bonon. Regio-Put. aliique, & ed. Iſ. At ſcripti 12. rec. & editi, *terra conglobarentur.*

Lin. 25. *Tam ſubtilem.*] MSS. 6. & 2. edd. addunt *tamque mirabilem*; Cauc. & 9. editi, *tam ſubtiliter à non ſentiente naturâ formari.*

Digitized by Google

veluti matrem eſſe rerum putant, ſi mentem non habet, nihil efficiet unquàm, nihil molietur. Ubi enim non eſt cogitatio, nec motus eſt ullus, nec efficacia. Si autem conſilio utitur ad incipiendum aliquid, ratione ad diſponendum, arte ad efficiendum, virtute ad conſummandum, poteſtate ad regendum & continendum; cur natura potiùs, quàm Deus nominetur? Aut ſi concurſus atomorum, vel carens mente natura, ea, quæ videmus, effecit, quæro cur facere cœlum potuerit, urbem aut domum non potuerit? cur montes marmoris fecerit, columnas & ſimulacra non fecerit? Atqui non debuerant atomi etiam ad hæc efficienda concurrere; ſiquidem nullam poſitionem relinquunt, quam non experiantur. Nam de naturâ, quæ mentem non habeat, non eſt mirandum, quòd hæc facere oblita ſit. Quid ergò eſt? Utique Deus, cùm inchoaret hoc opus mundi, quo nihil poteſt eſſe nec diſpoſitius ad ordinem, nec aptius ad utilitatem, nec ornatius ad pulcritudinem, nec majus ad molem, quæ fieri ab homine non poterant, fecit ipſe; in quibus etiam hominem ipſum, cui particulam de ſuâ ſapientiâ dedit; & inſtruxit eum ratione, quantùm fragilitas terrena capiebat, ut ipſe ſibi efficeret, quæ ad uſus ſuos eſſent neceſſaria.

Si verò in hujus mundi (ut ita dixerim) republicâ nulla providentia eſt, quæ regat, nullus Deus, qui adminiſtret, nec omninò ſenſus ullus in hâc rerum naturâ pollet; undè igitur mens humana tam ſolers, tam intelligens orta eſſe credetur? Si enim corpus hominis ex humo fictum eſt, undè homo nomen accepit; animus ergò qui ſapit, qui rector eſt corporis, cui membra obſequuntur tanquàm regi & imperatori, qui nec aſpici, nec comprehendi poteſt, non potuit ad hominem niſi à ſapiente naturâ pervenire. Sed ſicut omne corpus mens & animus gubernat;

Lin. 1. *Si mentem non habet.*] Cicero de Nat. deor. 2. diverſas de naturâ ſententias ſeu definitiones deſcribit: unam eorum, qui naturam cenſent vim quamdam ſine ratione cientem motus in corporibus neceſſarios; alteram eorum, qui definiunt vim rationis atque ordinis participem, tanquàm viâ progredientem, declarantemque quid cujuſque cauſſâ res efficiat, quid ſequatur, cujus ſolertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex conſequi poſſit imitando. *Betuleius.*

Lin. 2. *Nec motus, &c.*] Atqui natura Zenonis artifex, opifex, conſultrix, & provida utilitatum opportunitatumque omnium mundi, omnes motus habet voluntarios, conatuſque & appetitiones, quas ὁρμὰς Græcè vocant. Cic. de Nat. deor. lib. 2. *Betul.*

Lin. 3. *Conſilio.*] MSS. 7. addunt *ſuo*, quod ab aliis & à vulgatis abeſt, necnon à cæteris periodi membris.

Lin. 7. *Effecit.*] MSS. 2. Colbert. Clarom. ed. Gymnic. & Spark. *efficit.*

Lin. 9. *Atqui non debuerant atomi.*] Ità reſtitui ex MSS. antiquiſſimis & opt. 2. Bon. 3. Reg. 5. Colbert. Clarom. Baluz. Brun. faventibus 3. aliis à quibus abeſt negatio. In 3. ſcriptis rec. & 10. edd. pro *debuerant*, eſt *potuerant*; in aliis quatuor impreſſis *potuerunt.*

Lin. 17. *Quantùm fragilitas terrena capiebat.*] Sic reſtitui ex cunctis MSS. & 10. editis. Cæteri vulgati legunt *cupiebat.*

Lin. 18. *Ad uſus ſuos.*] Sequor antiquiores & potiores MSS. 2. Bonon. Regio-Put. alioſque multos, & ed. Iſ. In cæteris editis & 10. ſcriptis rec. eſt *in uſus ſuos.*

Lin. 22. *Corpus hominis ex humo fictum eſt.*] Cum vet. ed. Rom. ſic ferunt omnes MSS. præter 1. Reg. rec. & Clarom. à primâ manu; quibus eſt, ut in editis, *factum eſt.* Vide infrà *fictum eſſe.*

Lin. 23. *Undè homo nomen accepit.*] Alluſio eſt, non verum etymon, quod eſt ab Hebræo petendum. *Francius.* Vide Lactantium ſuprà lib. 2. Divin. Inſtitut. cap. 11. & Voſſii Etymologicon Linguæ Latinæ. In editis 7. deeſt *homo.*

ita & mundum Deus. Nec enim veriſimile eſt, ut minora & humilia regimen habeant, majora & ſumma non habeant. Denique M. Cicero in Tuſculanis, & in Conſolatione, » Animorum (inquit) nulla in terris origo inve-
» niri poteſt. Nihil eſt enim, inquit, in animis miſtum atque concretum, aut
» quod ex terrâ natum atque fictum eſſe videatur; nihil ne aut humidum qui-
» dem, aut flabile, aut igneum. His enim naturis nihil ineſt, quod vim memo-
» riæ, mentis, cogitationis habeat, quod & præterita teneat, & futura præ-
» videat, & complecti poſſit præſentia, quæ ſola divina ſunt. Nec enim in-
» veniuntur unquàm, undè ad hominem venire poſſint, niſi à Deo «. Exceptis igitur duobus tribuſve calumniatoribus vanis, cùm conſtet, divinâ providentiâ mundum regi, ſicut & factus eſt, nec ſit quiſquam, qui Diagoræ Theodorique ſententiam, vel Leucippi inane commentum, vel Democriti Epicurique levitatem præferre audeat autoritati, vel illorum ſeptem priorum, qui ſunt appellati ſapientes, vel Pythagoræ, vel Socratis, vel Platonis, cæterorumque philoſophorum, qui eſſe providentiam judicaverunt; falſa igitur eſt & illa ſententia, quâ putant terroris ac metûs gratiâ Religionem à ſapientibus inſtitutam, quò ſe homines imperiti à peccatis abſtinerent.

Quod ſi verum ſit, ergò deriſi ab antiquis ſapientibus ſumus. Quòd ſi fallendi noſtri, atque adeò totius generis humani causâ commenti ſunt Religionem; ſapientes igitur non fuerunt, quia in ſapientem non cadit mendacium. Sed fuerint ſapientes; quæ tanta felicitas mentiendi, ut non tantummodò indoctos, ſed Platonem quoque, ac Socratem fallerent, & Pythagoram, Zenonem, Ariſtotelem, maximarum ſectarum principes, tam facilè deluderent? Eſt igitur divina providentia, ut ſenſerunt ii homines, quos nominavi; cujus vi ac poteſtate omnia, quæ videmus, & facta ſunt, & reguntur. Nec enim tanta rerum magnitudo, tanta diſpoſitio, tanta in ſervandis ordinibus temporibuſque conſtantia, aut olim

Lin. 2. *M. Cicero.*] Ut ſuprà l. 7. Inſt. c. 8.

Lin. 4. *Nihil eſt enim (inquit.)*] In 12. MSS. rec. & 7. edd. deſideratur *enim*, quod eſt in cæteris codicibus, & apud Ciceronem in fragmentis de Conſolatione.

Lin. 5. *Atque fictum eſſe.*] Ità MSS. edit. Betul. ac Cicero ipſe. In 2. Reg. rec. & editis *eſt factum*.

Ibidem. *Nihil ne aut humidum quidem.*] Ità Cicero. Accedunt MSS. 2. Reg. antiq. 5. Colb. Baluz. Brun. in quibus eſt *nihil ne humidum quidem;* in Bonon. antiq. & 4. aliis, *nihilve aut humidum quidem.*

Lin. 6. *Flabile.*] Id eſt, aërium. *Francius.*

Ibidem. *His enim naturis nihil ineſt.*] Ità MSS. cum vet. ed. Rom. 1470. Venet. 1490. In 2. Colb. Baluz. & in 10. impreſſis legitur, *His enim innatum nihil eſt.*

Lin. 7. *Quod &c.*] Sic cum MSS. 2. Bonon. Tax. 2. Colb. Baluz. Clarom. à ſecundâ manu, edit. Crat. Graph. Cellar. Walch. Cicero ipſe. Cæteri, *quo &c.*

Ibidem. *Prævideat.*] Sic lego cum MSS. 5. à Bon. antiq. Pen. & ipſo Cicerone. Clarom. primâ manu *pervideat.* Cæteri, *provideat.*

Lin. 8. *Nec enim inveniuntur.*] Ità conſtanter omnes MSS. & impreſſi, præter 4. edd. rec. in quibus eſt, *invenietur*, ut apud Ciceronem.

Lin. 15. *Cæterorumque Philoſophorum.*] Ità cum omnibus fermè MSS. edit. Rom. 1470. At ſcripti recentiſſimi 1. Reg. 2. Colb. Baluz. & impreſſi interjiciunt *ſummorum.*

Lin. 19. *Commenti ſunt.*] MSS. 13. rec. & ed. Rom. 1470. *commentati ſunt.*

Lin. 21. *Sed fuerint ſapientes.*] Vox *ſapientes* deeſt in Colb. & Pen. In MS. Cauc. & 7. vulgatis legitur, *ſed ut fuerint.*

Lin. 23. *Et Pythagoram.*] 1. Bon. antiq. *ut Pythagoram.*

Lin. 27. *In ſervandis ordinibus.*] MSS. 12. rec. *in conſervandis.*

Ibidem. *Aut olim potuit.*] 2. Bon. Tax. 2. Colb. Baluz. *aut demum.*

Digitized by Google

potuit ſine provido artifice oriri, aut conſtare tot ſeculis ſine incolâ potenti, aut in perpetuum gubernari ſine perito ac ſentiente rectore: quod ratio ipſa declarat. Quidquid eſt enim, quod habet rationem, ratione ſit ortum neceſſe eſt. Ratio autem ſentientis ſapientiſque naturæ eſt: ſapiens verò ſentienſque natura nihil aliud poteſt eſſe, quàm Deus. Mundus autem, quoniam rationem habet, quâ & regitur, & conſtat; ergò à Deo factus eſt. Quòd ſi eſt conditor rectorque mundi Deus, rectè igitur ac verè Religio conſtituta eſt; autori enim rerum, parentique communi honos veneratioque debetur.

Lin. 2. *Sine perito ac ſentiente rectore.*] Sic reſtitui ex veterrimis & optimis MSS. Regio-Put. Cauc. 2. al. Reg. 3. Colbert. Ultr. Clarom. Em. Brun. & edit. Betul. Vide infrà, *ſentientis*, &c. *quàm Deus.* 2. Colbert. & Baluz. *ac ſapiente*; 2. Bonon. 5. al. rec. & 6. editi *ac ſciente*: quæ verba deſunt in 7. impreſſis.

CAPUT XI.

De Deo, eoque uno, cujuſque providentiâ mundus regatur & conſtat.

QUONIAM conſtitit de providentiâ, ſequitur ut doceamus, utrùmne multorum eſſe credenda ſit, an potiùs unius. Satis (ut opinor) oſtendimus in noſtris Inſtitutionibus, deos multos eſſe non poſſe; quòd divina vis ac poteſtas ſi diſtribuatur in plures, diminui eam neceſſe ſit: quod autem minuitur, utique & mortale eſt; ſi verò mortalis non eſt, nec minui, nec dividi poteſt. Deus igitur unus eſt, in quo vis & poteſtas conſummata, nec minui poteſt, nec augeri. Si autem ſunt multi, dum habent ſinguli poteſtatis aliquid ac numinis, ſumma ipſa decreſcit; nec poterunt ſinguli habere totum, quod eſt commune cum pluribus: unicuique tantùm deerit, quantùm cæteri poſſidebunt. Non poſſunt igitur in hoc mundo multi eſſe rectores: nec in unâ domo multi domini, nec in navi unâ multi gubernatores, nec in armento aut grege duces multi, nec in uno examine multi reges. Sed nec in cœlo quidem multi

Lin. 2. *Multorum eſſe.*] MSS. 3. & edd. 4. interjiciunt *deorum*; MSS. 5. rec. *multorum credenda ſit.*

Ibidem. *Oſtendimus in noſtris Inſtitutionibus.*] MSS. 10. *docuimus.* Indè patet, Divinarum Inſtitutionum libros à Lactantio conſcriptos ante librum de Irâ Dei.

Lin. 3. *Quod divina vis ac poteſtas ſi diſtribuatur in plures.*] Ità omnes editi cum MSS. præter ſeptem, quibus eſt *diſtrahatur.*

Lin. 4. *Diminui eam neceſſe ſit: quod autem minuitur, utique & mortale eſt; ſi verò.*] Sic MSS. 2. Bonon. pluresque alii ac nonnulli editi; & concinnius quàm in cæteris; quibus eſt, *diminuitur utique, & mortalis eſt; ſi verò.*

Lin. 10. *Non poſſunt, &c.*] Argumento ab analogiâ ducto, & inductione quâdam Socraticâ ſtatuit monarchiam divinam. Huic rei confirmandæ Philo Judæus Homerico utitur verſu, quem non magis de politicis monarchiis, quàm de Cœleſti dictum credit.

Lin. 13. *Nec in uno examine, &c.*] Ità legendum ex omnibus ferè tum MSS. tum editis. Quia anteà poſuerat exempla hominum, poſteà deſcendit ad muta animantia: itaque intelligendum eſt omninò de examine apum, quarum ſingula examina regem ſuum habent. MSS. ſeptem & 4. impreſſi *regimine.*

ſoles eſſe potuerunt, ſicut nec animæ plures in uno corpore: adeò in unitate natura univerſa conſentit. Quòd ſi mundum

Spiritus intùs alit; totamque infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet:

apparet teſtimonio poëtæ, unum eſſe mundi habitatorem Deum; ſiquidem corpus omne niſi ab unâ mente incoli regique non poteſt. Omnem igitur divinam poteſtatem neceſſe eſt in uno eſſe, cujus nutu & imperio regantur omnia; & ideò tantus eſt, ut ab homine non poſſit, aut verbis enarrari, aut ſenſibus æſtimari.

Undè igitur ad homines opinio multorum deorum perſuaſione pervenit? Nimirùm ii omnes, qui coluntur ut dii, homines fuerunt, & iidem primi, ac maximi reges: ſed eos, aut ob virtutem, quâ profuerant hominum generi, divinis honoribus affectos eſſe poſt mortem; aut ob beneficia & inventa, quibus humanam vitam excoluerant, immortalem memoriam conſecutos, quis ignorat? nec tantùm mares, ſed & fœminas. Quod cùm vetuſtiſſimi Græciæ ſcriptores, quos illi θεολόγυς nuncupant, tum etiam Romani, Græcos ſecuti & imitati, docent; quorum præcipuè Euhemerus, ac noſter Ennius, qui eorum omnium natales, conjugia, progenies, imperia, res geſtas, obitus, ſepulcra demonſtrant. Et ſecutus eos Tullius tertio de Naturâ deorum libro diſſolvit publicas religiones: ſed tamen veram, quam ignorabat, nec ipſe, nec alius quiſquam potuit inducere. Adeò & ipſe teſtatus eſt, falſum quidem apparere, veritatem tamen latere. Utinam (inquit) tam facilè vera invenire poſſem, quàm falſa convincere! Quod quidem non diſſimulanter, ut Academicus, ſed verè atque ex animi ſententiâ proclamavit: quia veritas humanis ſenſibus erui nunquàm poteſt, quod aſſequi valuit humana providentia, id aſſecutus eſt, ut falſa detegeret. Quidquid enim fictum, & commenticium.

Lin. 1. *Potuerunt.*] Ità MSS. Editi, *poterunt.*

Lin. 2. *Quod ſi, &c.*] Ab autoritate Maronis. Nam hi verſus ſunt ex Æneïdos ſexto verſ. 726. Sed Lactantius noſter libro 7. capite tertio, hos verſus aliò torquet; reprehendit enim Gentiles, quòd Deum mentem, Dei corpus mundum fecerint. *Betuleius.*

Lin. 8. *Aut verbis enarrari.*] Sic ante Lactantium Minutius Felix: *Hic nec videri poteſt, viſu clarior eſt: nec comprehendi poteſt, nec æſtimari; ſenſibus major eſt: Infinitus, immenſus, & ſibi ſoli, tantus quantus eſt, notus.*

Lin. 10. *Perſuaſione.*] Francius ſuſpicabatur legendum eſſe *perſuaſioque.*

Lin. 11. *Dii, homines fuerunt.*] Eadem penè habes lib. 1. Divin. Inſtitut. c. 15. Theophilus ad Autolicum: Καὶ τὰ μὲν ὀνόματα, ὧν φῇς, σέβεσθαι θεῶν, ὀνόματά ἐστι νεκρῶν ἀνθρώπων. Deinde longâ inductione ſylvam exemplorum adducit. *Betuleius.*

Lin. 12. *Quâ profuerant.*] Ità MSS. 2. Bonon. aliique multi. Vide infrà *quibus.* Scripti 12. & editi *quia.*

Lin. 14. *Immortalem memoriam.*] MSS. 7. *immortalitatis memoriam.*

Lin. 18. *Euhemerus.*] De hoc dictum eſt lib 1. cap. 11. Divin. Inſtitut.

Lin. 19. *Sepulcra demonſtrant.*] Ità MSS. 2. Bonon. aliique plures. Multi MSS. & editi legunt *ſimulacra*; quod parùm, aut nihil probaret.

Lin. 25. *Quia veritas.*] Francius, fortè, *quia autem veritas:* alioqui non cohæret.

Lin. 26. *Erui nunquàm poteſt.*] Sic multi MSS. inter quos ſunt antiquiſſimi 2. Bon. Reg. Put. Pro *nunquàm* 11. MSS. cum editis habent *non.*

Ibidem. *Aſſequi valuit.*] Voluit eſt in MSS. quamplurimis. Septem rec. ferunt, *potuit;* 2. rec. & editi *valuit.*

mentitium, quia nullâ ratione ſubnixum eſt, facilè diſſolvitur. Unus eſt igitur princeps, & origo rerum Deus, ſicut Plato in Timæo & ſenſit & docuit; cujus majeſtatem tantam eſſe declarat, ut nec mente comprehendi, nec linguâ exprimi poſſit.

Idem teſtatur Hermes, quem Cicero ait in numero deorum apud Ægyptios haberi, eum ſcilicet, qui ob virtutem multarumque artium ſcientiam Triſmegiſtus nominatus, & erat non modò Platone, verùm etiam Pythagora ſeptemque illis ſapientibus longè antiquior. Apud Xenophontem Socrates diſputans ait, „formam Dei non oportere conquiri;“ & Plato in Legum libris: „Quid omninò ſit Deus, non eſſe quærendum; „quia nec inveniri poſſit, nec enarrari.“ Pythagoras quoque unum Deum confitetur dicens, incorporalem eſſe mentem, quæ per omnem rerum naturam diffuſa & intenta, vitalem ſenſum cunctis animantibus tribuat. Antiſthenes autem in Phyſico unum eſſe naturalem Deum dixit, quamvis gentes & urbes ſuos habeant populares. Eadem ferè & Ariſtoteles cum ſuis Peripateticis, & Zeno cum ſuis Stoïcis. Longum eſt enim ſingulorum ſententias exequi, qui licèt diverſis nominibus ſint abuſi, ad

Lin. 2. *Sicut Plato, &c.*] Eadem Platonica verba citata ſunt libri primi capite octavo.

Lin. 5. *Cicero.*] Id eſt Cic. 3. Nat. deor. ut lib. 1. Inſtitut. cap. 6.

Lin. 7. *Triſmegiſtus nominatus.*] Edit. Gymnic. *nominatur. Triſmegiſtus*, id eſt *ter maximus*, ut habetur in tribus MSS. rec. interpretationis gratiâ. Triſmegiſtus apud Stobæum Serm. 80. de Diis.

Ibidem. *Et erat non modò, &c.*] Moſe dicitur multò recentior, ut Marſilius ex Auguſtino indicat. Nam quo tempore Moſes natus eſt, floruit Atlas aſtrologus, Promethei phyſici frater, ac maternus avus majoris Mercucurii, cujus hic Triſmegiſtus filius fuit. *Betul.* Alii tamen hunc Triſmegiſtum Moſe multò antiquiorem fuiſſe non ſine causâ putant.

Lin. 8. *Apud Xenophontem, &c.*] Apud Xenophontem, ἀπομνημονευμάτων quarto, Socrates cum Euthydemo diſputans, non Deum modò τὸν οἰκονομοῦντα ἀθέατον dicit, ſed etiam miniſtros deorum inviſibiles eſſe affirmat. Atque paulò inferiùs animas noſtras quiddam de divinitate participare docet. Hæc Xenophontea verba vide lib. 4. memorab. dictor. & factor. Socratis circa medium; vide lib. 7. Platon. de Leg. & Ciceron. lib. 1. de Nat. deor.

Lin. 10. *Et Plato in Legum libris, &c.*] In ſeptimo de Legibus ſic legimus, ſub perſonâ hoſpitis Athenienſis: Τὸν μέγιστον θεὸν, καὶ ὅλον τὸν κόσμον φαμὲν οὔτε ζητεῖν δεῖν, οὔτε πολυπραγμονεῖν τὰς αἰτίας ἐρευνῶντας. Sunt quædam ſimilia etiam in 10. ſed huc non referenda.

Lin. 11. *Pythagoras quoque, &c.*] Simile quiddam eſt apud Cic. in primo de Naturâ deorum; nempè Pythagoram cenſuiſſe, Deum eſſe animum per naturam rerum omnem intentum & commeantem, ex quo noſtri animi carperentur. Quæ tamen à Velleio etiam Epicureo reprehenduntur; neque immeritò. Craſſior eſt illa, quæ legitur apud Epiphanium, & planè ab hâc noſtrâ diſcrepans, ubi Epicurus Deum non mentem, ſed corpus facit. Sed ex Platone in 10. de Legib. Aſtra non deorum corpora facit idem Epicurus; ſed deos ipſos: Librum Platonis adeas. Hanc definitionem, quæ hîc citatur, produximus ſuprà libro 1. cap. 5. ſicut etiam Antiſthenis jamjam ſequentem. *Betul.*

Lin. 12. *Incorporalem.*] Pythag. apud Cic. lib. 1. de Naturâ deorum.

Lin. 14. *Antiſthenes.*] Apud Cic. ubi ſuprà.

Ibidem. *Phyſico.*] Liber fuit Antiſthenis.

Lin. 15. *Suos habeant populares.*] MSS. 9. addunt *deos.*

Ibidem. *Eadem ferè & Ariſtoteles, &c.*] Libro primo, capite 5. Lactantius eſt confeſſus, Ariſtotelem ſecum diſſidere; in ſummâ tamen, Mentem eſſe mundi præſidem. De illâ ipſâ verò diſſenſione lege Cic. in primo de Naturâ deorum. *Betul.* De Ariſtotel. & Zenone, vide Ciceron. lib. 1. de Nat. deor.

Lin. 16. *Et Zeno, &c.*] Vide omninò Lactantium ipſum & Ciceronem locis jam ſæpiùs citatis, ubi hæc, quæ hîc in medio ſuſpenſa relinquuntur, excutiuntur diligentiùs.

Digitized by Google

unam tamen poteſtatem, quæ mundum regeret, concurrerunt. Sed tamen ſummum Deum, cùm & philoſophi & poëtæ & ipſi denique, qui deos colunt, ſæpe fateantur; de cultu tamen & honoribus ejus nemo unquàm requiſivit, nemo diſſeruit; eâ ſcilicet perſuaſione, quâ ſemper beneficum incorruptumque credentes, nec iraſci eum cuiquam, nec ullo cultu indigere arbitrantur. Adeò Religio eſſe non poteſt, ubi metus nullus eſt.

Lin. 1. *Concurrerunt.*] Sic reſtitui ex multis editis & omnibus MSS. præter 1. Colb. rec. in quo, ut & in 5. excuſis, eſt *concurrunt.*

CAPUT XII.

De Religione, & Dei timore.

NUNC quoniam reſpondimus impiæ quorumdam deteſtabilique prudentiæ, vel potiùs amentiæ, redeamus ad propoſitum. Diximus, Religione ſublatâ, nec ſapientiam teneri poſſe, nec juſtitiam; quia ſapientia divinitatis intellectus eſt, quo differimus à belluis: in homine ſolo reperiri juſtitiam, quâ niſi cupiditates noſtras Deus, qui falli non poteſt, coërcuerit, ſceleratè impièque vivemus. Spectari ergò actus noſtros à Deo, non modò ad utilitatem communis vitæ attinet, ſed etiam ad veritatem; quia religione juſtitiâque detractâ, vel ad ſtultitiam pecudum amiſsâ ratione devolvimur, vel ad beſtiarum immanitatem: imò verò ampliùs; ſiquidem beſtiæ ſui generis animalibus parcunt. Quid erit homine truculentius, quid immitius, ſi dempto metu ſuperiore, vim legum aut fallere potuerit, aut contemnere? Timor igitur Dei ſolus eſt, qui cuſtodit hominum inter ſe ſocietatem, per quem vita ipſa ſuſtinetur, munitur, gubernatur. Is autem timor auferetur, ſi fuerit homini

Lin. 1. *Deteſtabilique prudentia.*] Malebat Francius legere *impudentia.* At legendum cum MSS. Regio-Put. aliiſque decem, & 2. vet. edd. Rom. ac Betul. *prudentia*, id eſt ſapientiæ, vel ſcientiæ Gentilium Philoſophorum, ut ſumitur hâc notione apud Cicer.

Lin. 3. *Quia ſapientia divinitatis intellectus eſt.*] Sequor lectionem antiquiſſimorum & opt. codicum MSS. 2. Bonon. 3. Colbert. Baluz. & ed. Plantin. probatam à Thomaſio in notis ſuis, Iſ. Spark. Cæteri multifariàm legunt: alii *dum*; alteri *cùm divinitatis intellectus*... *reperiatur*, *juſtitiam*; alii *juſtitia*: hanc poſtremam vocem plures reſpuunt.

Lin. 5. *Reperiri juſtitiam.*] Ità MSS. 2. Bonon. 3. Colb. Baluz. In aliis eſt *reperiatur.*

Ibidem. *Quâ niſi cupiditates.*] Sic lego cum MSS. 2. Reg. 3. Colbert. Chriſt. Morton. Lipſ. Ultr. Em. Brun. & ed. Faſitel. Baſil. 1532. Egnat. Al. *quia.*

Lin. 6. *Impièque vivemus.*] Ità omnes MSS. & vet. edd. Rom. non ut in editis *viveremus*. Nam dixerat *coërcuerit.*

Ibidem. *Actus.*] Pro *actione* etiam infrà cap. 17. *ſingulorum actus animadvertit.*

Lin. 8. *Religione juſtitiâque detractâ.*] Hæc locutio Lactantii eſt, illamque in ejus ſcriptis frequenter reperies. In 2. MSS. Bonon. & 5. aliis rec. eſt *detractis.*

Lin. 9. *Devolvimur.*] Ex omnibus MSS. & vulgatis editis ita reſtitui, quod latinius & rotundius eſt, quàm *volvimur*, ut in pluribus editis.

Lin. 14. *Timor auferetur.*] Eadem ſuperius locutio. Editi 4. *auferretur.* In 21. MSS. & 3. edit. Rom. Florent. Iſ. *timor aufertur.*

Digitized by Google

perſuaſum, quòd iræ ſit expers Deus; quem moveri & indignari, cùm injuſta fiunt, non modò communis utilitas, ſed etiam ratio ipſa nobis & veritas perſuadet. Rursùs nobis ad ſuperiora redeundum eſt, ut quia docuimus à Deo factum eſſe mundum, doceamus quare ſit effectus.

Lin. 2. *Ratio ipſa nobis & veritas.*] Abeſt nobis à multis MSS. & edd. Sed extat in antiquiſſimis & optimis MSS. Regio-Put. 2. Bonon. & vulgatis quinque.

CAPUT XIII.

De Mundi & temporum commodo & uſu.

SI conſideret aliquis univerſam mundi adminiſtrationem, intelliget profectò, quàm vera ſit ſententia Stoïcorum, qui aiunt noſtrâ causâ mundum eſſe conſtructum. Omnia enim, quibus conſtat, quæque generat ex ſe mundus, ad utilitatem hominis accommodata ſunt. Homo utitur igni ad uſum calefaciendi & luminis & molliendorum ciborum, ferrique fabricandi: utitur fontibus ad potum & ad lavacra; fluminibus ad agros irrigandos terminandaſque regiones: utitur terrâ ad percipiendam frugum varietatem; collibus ad conſerenda vineta; montibus ad uſum arborum atque lignorum; planis ad ſegetem; utitur mari, non ſolùm ad commercia & copias ex longinquis regionibus ferendas, verùm etiam ad ubertatem omnis generis piſcium. Quòd ſi his elementis utitur, quibus eſt proximus, non eſt dubium, quin & cœlo, quoniam & cœleſtium rerum officia ad fertilitatem terræ, ex quâ vivimus, temperata ſunt. Sol

Lin. 2. *Quàm vera ſit ſententia Stoïcorum.*] Chryſippi maximè, ut Cicero in 3. de Finibus indicat, & in 3. de Naturâ deorum. Hanc rem longâ oratione proſequitur Q. Lucilius Balbus, qui (Cicerone teſte) tantos progreſſus habet in Stoïcis, ut cum excellentibus in eo genere Græcis comparetur. Ex Eccleſiaſticis ſcriptoribus, præter eos qui in ſex dierum opera ex profeſſo ſcripſerunt, hoc negotium elegantiſſimè tractavit Theodoretus, duobus prioribus de Providentiâ divinâ ſermonibus, atque item quinto: quibus præterquàm quòd divinam providentiam ex rerum univerſitate ſtatuit, edocet manifeſtè, non ſolùm utilitatem quæ mortalibus indè naſcitur, ſed etiam jucunditatem; & noſter Lactant. lib. 7. Divin. Inſtit. cap. 3. eamdem quæſtionem attingit. *Betuleius.*

Ibidem. *Stoïcorum.*] Stoïci apud Ciceron. Lucull. ut ſuprà Inſtitut. lib. 7. cap. 4. & 7.

Lin. 4. *Ad utilitatem hominis.*] MSS. 2. Bonon. & 4. al. rec. addunt *ſolius*. Vide infrà *in uſum hominis à Deo facta.*

Lin. 5. *Molliendorum ciborum.*] Sic lego ex MSS. 1. Reg. 2. Colbert. Baluz. quæ vox τῷ *igni*, quod præcedit, meliùs convenit, quàm *molendorum*, 2. Bon. & Tax. Et quidem Latinius in ſui Lactantii orâ ſcripſerat *molliendorum* vel *moliendorum*. Lego apud Ciceronem 2. de Nat. deor. 134. *mollitur cibus.* Quod non intelligentes librarii in MSS. rec. & in editis mutaverunt in *coquendorum;* Ultr. & Brun. *decoquendorum.*

Lin. 8. *Frugum varietatem.*] MSS. 6. rec. *frugum ubertatem;* 1. Bonon. antiq. & Ultr. *fructuum varietatem.*

Lin. 9. *Planis ad ſegetem.*] In 15. MSS. & editis 3. deeſt *planis ad ſegetem.*

Lin. 10. *Ferendas.*] 1. Reg. rec. 2. Bonon. 2. Colb. Tax. Baluz. *perferendas.*

Lin. 11. *Ubertatem omnis generis piſcium.*] Ità omnes ferè MSS. & editi, meliùs quàm 2. Bonon. & Tax. *ad varietatem.* Quid enim ſibi vult *varietas omnis generis piſcium?* Omne genus piſcium nonne varietatem piſcium ſignificat?

Digitized by Google

irrequietis curſibus & ſpatiis inæqualibus orbes annuos conficit, & aut oriens diem promit ad laborem, aut occidens noctem ſuperducit ad requiem: & tum abſceſſu longiùs ad meridiem, tum acceſſu propiùs ad ſeptentrionem, hyemis & æſtatis viciſſitudines facit, ut & hybernis humoribus ac pruinis in ubertatem terra pingueſcat, & æſtivis caloribus, vel herbidæ fruges maturitate durentur, vel quæ ſunt in humidis, incocta & ferveſacta miteſcant. Luna quoque nocturni temporis gubernatrix, & amiſſi ac recepti luminis vicibus menſtrua ſpatia moderatur, & cæcas tenebris horrentibus noctes fulgore ſuæ claritatis illuſtrat; ut æſtiva itinera, & expeditiones, & opera ſine labore ac moleſtiâ confici poſſint. Siquidem:

Nocte leves ſtipulæ meliùs, nocte arida prata
Tondentur.

Aſtra etiam cætera, vel ortu, vel occaſu ſuo, certis ſtationibus opportunitates temporum ſubminiſtrant. Sed & navigiis, quominùs errabundo curſu per immenſum vagentur, regimen præbent, cùm ea ritè gubernator obſervans, ad portum deſtinati littoris pervehatur. Ventorum ſpiritu attrahuntur nubes, ut ſata imbribus irrigentur, ut vites fœtibus, arbuſta pomis exuberent. Et hæc per orbem vicibus exhibentur, ne deſit aliquandò, quo vita hominum ſuſtineatur. At enim cæteras animantes eadem terra nutrit, & ejuſdem fœtu etiam muta paſcuntur. Num etiam mutorum causâ Deus laboravit? Minimè, quia ſunt rationis expertia. Sed intelligimus, & ipſa eodem modo in uſum hominis à Deo facta, partim ad cibos, partim ad veſtitum, partim ad operis auxilia; ut clarum ſit, divinam providentiam rerum & copiarum abundantiâ hominum vitam inſtruere atque ornare voluiſſe, ob eamque cauſam, & aërem volucribus, & mare piſcibus, & terram quadrupedibus implevit. Sed Academici contra Stoïcos diſſerentes ſolent quærere, cur, ſi Deus

Lin. 2. *Superducit.*] MSS. 1. Reg. rec. & Clarom. *ſuperinducit*.

Lin. 15. *Temporum ſubminiſtrant.*] MS. Cauc. & 7. edit. interſerunt *planè*.

Lin. 17. *Pervehatur.*] Sic reſtitui ex omnibus propè MSS. & 5. vet. editis. In 2. Reg. rec. Cauc. totidemque excuſis eſt *provehatur*; in 3. vulgatis *provehamur*; in quibuſdam editis *provehantur*, teſte Iſæo, mendosè; in Egnat. Pariſ. 1525. & Graph. *provehat*.

Lin. 21. *Num etiam mutorum causâ.*] Immò illorum causâ Deus laboravit, ſed tantùm ſecundariò, hominis verò primariò.

Lin. 23. *In uſum hominis.*] Ità MSS. omnes præter 3. Reg. rec. qui habent *ad uſum*.

Lin. 24. *Ad veſtitum.*] Sic à me reſtitutum ex 6. vet. edit. cunctiſque MSS. præter 1. Reg. rec. in quo eſt *veſtium*, ut in cæteris impreſſis.

Lin. 28. *Sed Academici, &c.*] De hoc ex quarto Academicarum Ciceronis ſuprà lib. 7. cap. 4. dictum eſt. Auguſtinus contra Manichæos in Gen. lib. 1. cap. 16. reſpondet illis hominibus eidem errori obnoxiis, animantia omnia aut utilia eſſe, aut pernicioſa, aut omninò inutilia & abjecta. De utilibus certa ratio eſt; pernicioſa nos propter peccata exercent. Exemplis nec noſtra tempora carent, nec Teſtamenti veteris libri; & in iis quæ videntur nobis ab omni uſu aliena eſſe, materiam nobis exiſtere, ut Deum etiam in formicarum humilitate laudemus. Et omninò hinc colligit, univerſitatis integritatem indè compleri. Baſilius ad mores transfert. Poſſunt enim, vel Salomonis teſtimonio, nos ab inertiâ ad ſedulitatem excitare: quanquàm ſuas naturales virtutes habeat etiam illud animal: & Chriſtus ſerpentium exemplo ſapientiam nobis commendat, &c. *Betuleius*.

Digitized by Google

omnia hominum cauſâ fecerit, etiam multa contraria, & inimica, & peſtifera nobis reperiantur, tam in mari, quàm in terrâ. Quod Stoïci veritatem non reſpicientes ineptiſſimè repulerunt. Aiunt enim, multa eſſe in gignentibus, & in numero animalium, quorum adhuc lateat utilitas: ſed eam proceſſu temporum inveniri; ſicut jam plura prioribus ſeculis incognita neceſſitas & uſus invenerit. Quæ tandem utilitas poteſt in muribus, in blattis, in ſerpentibus reperiri, quæ homini moleſta & pernicioſa ſunt? An medicina in his aliqua latet? Quæ ſi eſt, invenietur aliquandò, nempe adversùs mala, cùm id illi querantur eſſe omninò malum. Viperam ferunt exuſtam in cineremque dilapſam, mederi ejuſdem beſtiæ morſui. Quantò melius fuerat eam prorsùs non eſſe, quàm remedium contra ſe ab eâ ipſâ deſiderari?

Breviùs igitur, ac veriùs reſpondere potuerunt in hunc modum. Deus cùm formaſſet hominem veluti ſimulacrum ſuum, quod erat divini opificii ſummum, inſpiravit ei ſapientiam ſoli, ut omnia imperio ac ditioni ſuæ ſubjugaret omnibuſque mundi commodis uteretur. Propoſuit tamen ei & bona & mala; quia ſapientiam dedit; cujus omnis ratio in diſcernendis malis ac bonis ſita eſt. Non poteſt enim quiſquam eligere meliora & ſcire quid bonum ſit, niſi ſciat ſimul rejicere ac vitare quæ mala ſunt. Invicem ſibi alterutra connexa ſunt; ut ſublato alterutro,

Lin. 4. *Quorum adhuc lateat utilitas.*] Deeſt *adhuc* in 13. MSS. & 12. edd.

Lin. 6. *In muribus.*] Neque hoc animalculum tam vile eſt, quin celebrari etiam ab optimis ſcriptoribus meruerit. Ducentis nummis in obſidione Maſſilianâ venit, Strabone, Plinio & Valerio autoribus. Id etiam accidit in Pariſienſi anni 1590. & in Rupellenſi anni 1628. obſidionibus. Taceo ſalubritatem; nam murium capitum caudarumque cinerem oculis claritatem inducere tradunt, ſi ex melle inungatur. Plures ejus virtutes quære apud Plinium, cùm alibi, tum verò præcipuè l. 29. cap. 6. Sextum verò philoſophum, qui Adriani temporibus floruit, cap. 21. *Betul.*

Lin. 7. *Blattis.*] Inter inſecta & Ariſtoteles & Plin. numerant. Ariſtoteles ſuas *πεγωνχυείδας* nominat, ſic enim Gaza tranſtulit: ſed ex ſcarabeis natas, cùm Gaza ex alvearis naſci dicat; undè locus mihi ſuſpectus eſt. Plinius ſuas ex humido vapore naſci ait. Virgilius in 4. Georg. & Columella lib. 10. lucifugas cognominant. Nam & Plinius eas lucem fugere ait, & earum vitam tenebrarum alumnam dicit. Eſt aliud genus, quod Græci *μύλοχον* vocant, vel (ut aliis placet) *σίλφω*, vermiculum infeſtum libris & ſtudioſis. Ad prius genus referendam puto medicinam, quæ refertur à Plin. ſub finem 29. ubi ait quamdam ejus eſſe, ſi caput avellatur. Hanc enim tritam unà cum roſaceo, auribus mirè prodeſſe, &c. Ergò blattarum etiam in medicinis ſalubris mortalibus uſus aliquis eſt. *Betuleius.*

Ibidem. *In ſerpentibus.*] Unicuique notum eſt, ex illis theriacon, homini valdè utile, confici. *Gall.*

Lin. 10. *Viperam ferunt exuſtam, &c.*] Vide Plinium lib. 29. Natur. hiſtor. cap. 4. Galenum in Therapeuticâ ad Piſonem.

Lin. 14. *Quod erat divini opificii ſummum.*] Abeſt *divini* à 16. MSS.

Lin. 17. *Et bona & mala, &c.*] Sæpè hæc & ſimilia inculcat Lactantius: fallitur autem quàm maximè; omnia enim quæ Deus creavit, erant valdè bona, ut textus ſacer innuit. Si igitur nonnullæ creaturæ homini noxias habent qualitates, non creatoris vitio, ſed hominis peccato imputandum; illud enim totum hunc mundum vanitati obnoxium reddidit, ut innuit B. Paulus ad Romanos cap. 8.

Lin. 18. *Ac bonis ſita eſt.*] Sic reſtitui ex MSS. omnibus præter 3. rec. in quibus eſt, ut in editis, *poſita eſt*; MSS. quidam *ſita ſit.*

Lin. 20. *Invicem ſibi alterutra connexa ſunt.*] Ità ferunt veterrimi MSS. Regio-Put. & Cauc. aliique plures, ac Betuleii edit. In multis aliis, *alterutrum connexa ſunt.*

Ibidem. *Sublato alterutro, &c.*] 1. Bonon. antiq. *altero.* Scripti Cauc. Ultr. *alterutrâ.* Huic quæſtioni non ſatis appoſitè reſpondet

Digitized by Google

utrumque tolli ſit neceſſe. Propoſitis igitur bonis maliſque, tum demum opus ſuum peragit ſapientia; & quidem bonum appetit ad utilitatem, malum rejicit ad ſalutem. Ergò ſicut bona innumerabilia data ſunt homini, quibus frui poſſet; ſic etiam mala, quæ caveret. Nam ſi malum nullum ſit, nullum periculum, nihil denique, quod lædere hominem poſſit, tollitur omnis materia ſapientiæ, nec erit homini neceſſaria. Poſitis enim tantummòdò in conſpectu bonis, quid opus eſt cogitatione, intellectu, ſcientiâ, ratione? cùm quòcumque porrexerit manum, id naturæ aptum & accommodatum ſit: ut ſi quis velit apparatiſſimam cœnam infantibus, qui nondùm ſapiant, apponere, utique id appetent ſinguli, quo unumquemque, aut impetus, aut fames, aut etiam caſus attraxerit, & quidquid ſumpſerint, id illis erit vitale ac ſalubre. Quid igitur nocebit, eos ſicuti ſunt, permanere & ſemper infantes ac neſcios eſſe rerum? Si autem admiſceas vel amara, vel inutilia, vel etiam venenata, decipiuntur utique per ignorantiam boni ac mali, niſi accedat his ſapientia, per quam habeant malorum rejectionem, bonorumque delectum.

Vides ergò, magis propter mala opus nobis eſſe ſapientiâ: quæ niſi fuiſſent propoſita, rationale animal non eſſemus. Quòd ſi hæc ratio vera eſt, quam Stoïci nullo modo videre potuerunt, diſſolvitur etiam argumentum illud Epicuri. Deus, inquit, aut vult tollere mala & non poteſt; aut poteſt & non vult; aut neque vult, neque poteſt; aut & vult & poteſt. Si vult & non poteſt, imbecillis eſt; quod in Deum non cadit. Si poteſt & non vult, invidus; quod æquè alienum à Deo. Si neque vult, neque poteſt, & invidus & imbecillis eſt; ideòque neque Deus.

Lactantius. Cùm enim Deus ſui operis inſpector, quæcumque totius naturæ complexu continebantur, proprio effato *bona* pronuntiaret, ita ut quæ deinceps *mala* acciderint, ſibi homo neceſſe ſit accepta referat, quippè quæ non naturæ, ſed peccati humani ſequela eſſent: tam longè abeſt, ut quod infrà aſſerit Lactantius, *ſublato alterutro, utrumque tolli ſit neceſſe*, ut cœli incolis nihil eo nomine decedat, quòd omni contrarietatis metu immunes, felici neceſſitate in alteram dumtaxat partem ferantur. Hæc itaque *pœna* mala conſecuta ſunt malum *culpa*, quod in ſe Adamus admiſit, ſecurus alioqui à prioribus futurus, ſi innocens perſtitiſſet. *Sparkius.*

Lin. 6. *Tollitur omnis materia ſapientiæ.*] Falſum hoc eſſe patet in Adamo; fuit enim antequàm mala eſſent.

Lin. 8. *Cùm quòcumque porrexerit.*] Abeſt *cùm* à 10. MSS. totidemque editis.

Lin. 9. *Accommodatum ſit.*] Sic reſtitui ex antiquiſſ. MSS. 1. Bonon. Regio-Put. 1. al. Reg. rec. 2. Colbert. Baluz. & Clarom. in marg. In aliis & editis *commodum*.

Lin. 12. *Vitale ac ſalubre.* Ità repoſui ex 2. veterrimis & optimis MSS. Bonon. Regio-Put. Et rectè; reſpicitur enim ad *cœnam* ſuprà. Aliis eſt *utile*.

Lin. 18. *Opus nobis.*] Sic emendavi ex MSS. 2. Bonon. 1. Reg. 2. Colbert. Baluz. Tax. In cæteris libris legitur *bonis*, mendosè.

Ibidem. *Quæ niſi fuiſſent propoſita.*] Scilicet mala. Vide præced. & in fine capitis. Ità correxi ex editis vet. Rom. Betul. Iſ. & omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. & 1. Colbert. in quibus legitur *fuiſſet*, ut in 15. vulgatis.

Lin. 19. *Rationale animal non eſſemus.*] An Adam utique in paradiſo non fuit animal rationale? num homines hanc proprietatem in cœlis amittent, eò quòd ibi nulla ſint mala? *Gallæus.*

Lin. 20. *Quam Stoïci nullo modo videre potuerunt, diſſolvitur.*] MSS. 15. & edit. 2. vet. Rom. Parrhaſ. Tridin. Florent. *quam Stoïci poſuerunt, diſſolvitur*; non rectè, quia ſuprà dixerat Stoïcos repuliſſe quæſtionem Academicorum, &c. *Iſæus.*

Digitized by Google

Si vult & poteſt, quod ſolum Deo convenit, undè ergò ſunt mala? aut cur illa non tollit? Scio pleroſque philoſophorum, qui providentiam defendunt, hoc argumento perturbari ſolere & invitos penè adigi, ut Deum nihil curare fateantur, quod maximè quærit Epicurus. Sed nos ratione perſpectâ, formidoloſum hoc argumentum facilè diſſolvimus. Deus enim poteſt quidquid velit, & imbecillitas, vel invidia in Deo nullà eſt; poteſt igitur mala tollere: ſed non vult; nec ideò tamen invidus eſt. Idcircò enim non tollit, quia ſapientiam (ſicut edocui) ſimul tribuit, & plus eſt boni ac jucunditatis in ſapientiâ, quàm in malis moleſtiæ. Sapientia enim facit, ut etiam Deum cognoſcamus & per eam cognitionem immortalitatem aſſequamur; quod eſt ſummum bonum. Itaque niſi priùs malum agnoverimus, nec bonum poterimus agnoſcere. Sed hoc non vidit Epicurus, nec alius quiſquam; ſi tollantur mala, tolli pariter ſapientiam, nec ulla in homine virtutis remanere veſtigia, cujus ratio in ſuſtinendâ & ſuperandâ malorum acerbitate conſiſtit. Itaque propter exiguum compendium ſublatorum malorum maximo & vero & proprio nobis bono careremus. Conſtat igitur, omnia propter hominem propoſita, tam mala, quàm etiam bona.

Lin. 1. *Si vult & poteſt, quod.*] Ità antiquiſſimi MSS. 1. Bonon. 1. Regio-Put. 1. Colbert. & editi ferè omnes. In 14. MSS. rec. & impreſſis Rom. & Gymnic. legitur, *ſi & vult & poteſt, quod.*

Lin. 8. *Sicut edocui.*] Ità reſtitutum ex 4. Reg. inter quos eſt Regio-Put. aliiſque multis, accedentibus 2. al. Reg. 3. Colb. Clarom. & ed. Rom. 1470. quibus eſt *& docui.*

Lin. 9. *Et plus eſt boni.*] Ex Regio-Put. 3. Colbert. aliiſque addidi *eſt*, pro quo legitur *&* in 6. ſcriptis; deeſt autem in cæteris.

Lin. 10. *Sapientia enim facit.*] Ità lego ex vetuſtiſſimis MSS. 2. Bonon. Regio-Put. aliiſque 2. Reg. 6. Colb. ſexque aliis & ed. Betul. ac Iſ. non ut in MSS. 3. Reg. rec. & in quamplurimis editis *Sapientia etiam.* Nam cauſam affert, cur in ſapientiâ plus ſit boni ac jucunditatis, neque placet hîc & iterùm mox *etiam.*

Lin. 14. *Cujus ratio in ſuſtinendâ, &c.*] Præpoſitionem *in* addidi ex omnibus ferè MSS. & 6. editis. Abeſt à 2. Reg. & excuſis 8.

CAPUT XIV.

Cur Deus fecerit hominem.

SEQUITUR ut oſtendam, cur fecerit hominem ipſum Deus. Sicut mundum propter hominem machinatus eſt, ita ipſum propter ſe, tanquàm divini templi antiſtitem, ſpectatorem operum rerumque cœleſtium. Solus eſt enim, qui ſentiens, capaxque rationis, intelligere poſſit Deum, qui opera ejus admirari, virtutem poteſtatemque perſpicere; idcircò enim conſilio, mente, prudentiâ inſtructus eſt. Ideò ſolus præter cæteras animantes recto corpore ac ſtatu factus eſt, ut ad contemplationem parentis ſui excitatus eſſe videatur. Ideò ſermonem ſolus accepit, ac lin-

Lin. 7. *Recto corpore.*] Ità quamplurimi MSS. inter quos ſunt veterrimi Bonon. & Reg. At 14. rec, & totidem impreſſi *rectus corpore.*

guam cogitationis interpretem, ut enarrare majeſtatem domini ſui poſſit. Poſtremò idcircò ei cuncta ſubjecta ſunt, ut factori atque artifici Deo eſſet ipſe ſubjectus. Si ergò Deus hominem ſuum voluit eſſe cultorem, ideòque illi tantum honoris attribuit, ut rerum omnium dominaretur; utique juſtiſſimum eſt & eum qui tanta præſtiterit, amare & hominem, qui ſit nobiſcum divini juris ſocietate conjunctus. Nec enim fas eſt, cultorem Dei à Dei cultore violari. Undè intelligitur, Religionis ac juſtitiæ causâ eſſe hominem figuratum. Cujus rei teſtis eſt Marcus Tullius in libris de Legibus, ita dicens: Sed omnium, quæ in doctorum hominum diſputatione verſantur, nihil eſt profectò præſtabilius, quàm planè intelligi, nos ad juſtitiam eſſe natos. Quod ſi eſt veriſſimum, Deus ergò vult omnes homines eſſe juſtos, id eſt, Deum & hominem caros habere: Deum ſcilicet honorare tanquàm patrem, hominem diligere velut fratrem; in his enim duobus tota juſtitia conſiſtit. Qui ergò aut Deum non agnoſcit, aut homini nocet, injuſtè & contra naturam ſuam vivit, & hoc modo rumpit inſtitutum legemque divinam.

Lin. 4. *Ideoque illi, &c.*] In MS. 1. Lipſ. *Ideòque illi titulum tantum honoris.* In nullo alio, quod ſciam, ità legitur, ideòque nihil mutare volui.

Ibidem. *Rerum omnium dominaretur.*] Per Græciſmum; inſolens enim conſtructio *dominari* cum gignendi caſu. Apud Ciceronem jungitur quarto, vel ſexto caſui cum præpoſitione *in*.

Lin. 5. *Utique juſtiſſimum eſt & eum qui tanta præſtiterit, amare & hominem, qui ſit.*] Sic lego & emendo ex MSS. Regio-Put. 2. Bonon. Tax. Em. 1. Colb. quod rectius & purius eſt, quàm *Utique juſtiſſimum eſt & Deum colere, videlicet eum qui tanta præſtiterit & amare hominem, &c.* quod gloſſam ſapit, ut in MS. Cauc. in 3. editis *præſtitit*; in 5. vulgatis, demptis conjunctionibus, 1. Reg. 2. Colb. & Baluz. ut in textu, niſi quòd pro *& eum*, habent *eum videlicet*; 1. Lipſ. & 5. impreſſi, *& Deum colere qui tanta præſtiterit & amare hominem qui, &c.* Vide infrà, *Deum & hominem caros habere*.

Lin. 7. *Undè intelligitur.*] MSS. 2. Bonon. 1. Reg. rec. 2. Colbert. Tax. Baluz. *intelligimus*.

Lin. 12. *Omnes homines eſſe juſtos.*] Ex omnibus MSS. & multis edd. addidi τὸ *homines*, quod à nonnullis impreſſis abeſt.

Lin. 14. *In his duobus.*] Matth. 22. Rom. 13. Gal. 5.

CAPUT XV.

Undè ad hominem peccata pervenerint.

HIc fortaſsè quærat aliquis, undè ad hominem peccata pervenerint; aut quæ pravitas divini inſtituti regulam ad pejora detorſerit, ut cùm ſit ad juſtitiam genitus, opera tamen efficiat injuſta. Jam ſuperiùs explanavi, ſimul Deum propoſuiſſe bonum ac malum; & bonum quidem diligere, malum autem, quod huic repugnat, odiſſe: ſed ideò malum

Lin. 4. *Simul Deum propoſuiſſe bonum ac malum.*] Id eſt, *permiſiſſe.* Hîc loquitur de malo culpæ. *Iſæus.*

Ibidem. *Et bonum quidem diligere; malum autem, quod huic repugnat, odiſſe.*] Sic lego cum MSS. 1. Reg. & antiquiſſimis Cauc. & 1. Bonon. 3. Colbert. Clarom. & 14. vulgatis, niſi quòd pro *malum autem*, 7. editi habent *ac malum*

hûn permiſiſſe, ut & bonum emicaret, quod alterum ſine altero (ſicut ſæpè docui) intelligimus conſtare non poſſe: denique ipſum mundum ex duobus elementis repugnantibus & invicem copulatis eſſe concretum, igneo & humido, nec potuiſſe lucem fieri, niſi & tenebræ fuiſſent; quia nec ſuperum poteſt eſſe ſine infero, nec oriens ſine occidente; nec calidum ſine frigido, nec molle ſine duro. Sic & nos ex duobus æquè repugnantibus compacti ſumus, animâ & corpore: quorum alterum cœlo adſcribitur, quia tenue eſt & intractabile; alterum terræ, quia comprehenſibile eſt: alterum ſolidum & æternum eſt, alterum fragile atque mortale. Ergò alteri bonum adhæret, alteri malum: alteri lux, vita, juſtitia; alteri tenebræ, mors, injuſtitia. Hinc extitit in hominibus naturæ ſuæ depravatio; ut eſſet neceſſe conſtitui legem, quâ poſſent & vitia prohiberi, & virtutis officia imperari. Cùm igitur ſint in rebus humanis bona & mala, quorum rationem declaravi, neceſſe eſt in utramque partem moveri Deum, & ad gratiam, cùm juſta fieri videt; & ad iram, cùm cernit injuſta.

Sed occurrit nobis Epicurus, ac dicit: » ſi eſt in Deo lætitiæ affectus » ad gratiam, & odii ad iram, neceſſe eſt habeat & timorem, & libidi- » nem, & cupiditatem, cæteroſque affectus, qui ſunt imbecillitatis hu- » manæ«. Non eſt neceſſe ut timeat, qui iraſcitur; aut mœreat, qui gaudet: denique iracundi, minùs timidi ſunt; & naturâ læti, minùs mœrent. Quid opus eſt de humanis affectibus dicere, quibus fragilitas noſtra ſuccumbit? Conſideremus divinam neceſſitatem; nolo enim naturam dicere, quia Deus noſter nunquàm creditur natus. Timoris affectus habet in homine materiam, in Deo non habet. Homo, quia multis caſibus periculiſque ſubjectus eſt, metuit, ne qua vis major exiſtat, quæ illum verberet, ſpoliet, laceret, affligat, interimat. Deus autem, in quem nec egeſtas, nec injuria, nec dolor, nec mors cadit, timere nullo pacto poteſt; quia nihil eſt, quod ei vim poſſit inferre. Item libidinis ratio & cauſa in homine manifeſta eſt. Nam quia fragilis & mortalis effectus eſt, neceſſe fuit alterum ſexum diverſumque conſtitui, cujus permiſtione ſoboles effici poſſet ad continuandam generis perpetuitatem. Hæc autem

malum; 4. ſcripti rec. *& malum.* In 1. Bon. antiq. & ed. Iſ. pro *huic*, eſt *bono.* Regio-Put. *& bonum quidem diligere, pugnat odiſſe*, omiſſis, *malum autem quod huic re.* MSS. 4. Reg. rec. 2. Colb. Ultr. Brun. & vet. edit. Rom. *& bonum quidem diligere, pugnas odiſſe*; Pen. & 1. Colb. *habent eligere, pugnas odiſſe.*

Lin. 2. *Intelligimus conſtare non poſſe.*] Cautè lege, quæ de mali origine & neceſſitate proponit Lactantius: in his enim non ubique ſanus eſt.

Lin. 15. *In utramque partem.*] Ità omnes MSS. præter 2. Reg. rec. qui habent *ad utramque partem.*

Lin. 23. *Conſideremus divinam neceſſitatem.*] Ità omnes ferè MSS. & editi. In ſcriptis 5. eſt, *Quòd ſi conſideremus divinam bonitatem*; minùs aptè.

Lin. 24. *Noſter.*] Deeſt in veterib. edition.

Lin. 30. *Et cauſa.*] Deeſt in 6. rec. MSS. & 9. editis.

Ibidem. *Nam quia fragilis.*] Ità corrigendum fuit illud librariorum erratum, 3. MSS. rec. & 8. edit. in quibus legitur, *Nam qui.*

Lin. 32. *Ad continuandam generis perpetuitatem.*] Sic reſtitui ex MSS. vetuſtiſſimis 1. Bonon. Regio-Put. Cauc. Goth. 1. Colbert. 1. Lipſ. Em. Brun. edit. Betul. Cellar. Walch. & Spark. in marg. meliùs quàm *ad continendam*, ut in 13 ſcriptis & 10. vulgatis.

Digitized by Google

libido in Deo locum non habet; quia & fragilitas & interitus ab eo alienus eſt, nec ulla eſt apud eum fœmina, cujus poſſit copulatione gaudere, nec ſucceſſione indiget, qui ſemper futurus eſt. Eadem de invidiâ & cupiditate dici poſſunt; quæ certis manifeſtiſque de cauſis in hominem cadunt, in Deum nullo modo. At verò & gratia, & ira, & miſeratio habent in Deo materiam; rectèque illis utitur ſumma illa & ſingularis poteſtas ad rerum conſervationem.

CAPUT XVI.

De Deo, ejuſque irâ & affectibus.

QUÆRET quiſpiam, quæ ſit iſta materia? Primùm accidentibus malis afflicti homines ad Deum plerumque confugiunt, mitigant, obſecrant, credentes eum poſſe ab his injurias propulſare. Habet igitur cauſam miſerandi; nec enim tam immitis eſt hominumque contemptor, ut auxilium laborantibus deneget. Item plurimi, quibus perſuaſum eſt Deo placere juſtitiam, eumque qui ſit dominus ac parens omnium, venerantur, & precibus aſſiduis ac frequentibus votis, dona & ſacrificia offerunt, nomen ejus laudibus proſequuntur, juſtis ac bonis operibus demereri eum laborantes. Ergò eſt, propter quod Deus & poſſit, & debeat gratificari. Nam ſi nihil eſt tam conveniens Deo, quàm beneficentia, nihil autem tam alienum, quàm ut ſit ingratus: neceſſe eſt, ut officiis optimorum ſanctèque viventium præſtet aliquid, ac vicem reddat, ne ſubeat ingrati culpam, quæ eſt etiam homini criminoſa. Contrà autem ſunt alii facinoroſi, & nefarii, qui libidinibus omnia polluant, cædibus vexent, fraudent, rapiant, perjurent; nec conſanguineis, nec parentibus parcant; leges, & ipſum etiam Deum negligant.

Habet igitur ira in Deo materiam. Non eſt enim fas eum, cùm talia fieri videat, non moveri, & inſurgere ad ultionem ſceleratorum, & peſtiferos nocenteſque delere, ut bonis omnibus conſulat: adeò & in ipſâ

Lin. 1. *Quæret quiſpiam.*] Sic MSS. Marm. & 1. Clarom. à ſecundâ manu. Et ſic Cicero, & mox *inquiet*, cap. 20. Multi ſcripti, *quærit*; 1. al. *Quærat.*

Ibidem. *Accidentibus malis.*] MSS. 1. Bon. antiq. Pen. & ed. Rom. 1468. Torn. Soubron. Walch. *accedentibus.*

Lin. 2. *Mitigant.*] Quod verbum mutat Heumannus in *eumque obſecrant.*

Lin. 3. *Ab his injurias propulſare.*] Ità emendavi ex MSS. 2. Bonon. 1. Reg. ac ſex aliis & edit. Iſ. Alii, *ab his injuriis propulſare.*

Ibidem. *Habet igitur cauſam.*] MS. 1. Bon. antiq. & 6. editi interjiciunt *Deus*, quod à cæteris abeſt. In Lipſ. & ed. Cellar. *cauſſas.*

Lin. 4. *Nec enim tam immitis eſt hominumque contemptor.*] Sic vet. edit. Rom. & Gymnic. cum omnibus MSS. præter 3. Colbert. à quibus abeſt conjunctio *que*, ut à cæteris impreſſis.

Lin. 7. *Et precibus aſſiduis.*] Ità cum edd. Betul. & Iſ. cuncti MSS. demptis 3. rec. quibus eſt *cum precibus*, ut in vulgatis cæteris.

Lin. 15. *Perjurent.*] Ità omnes ferè MSS. In 2. Bonon. 2. Reg. rec. & 1. Lipſ. eſt *pejerent.*

Lin. 19. *Adeò & in ipſâ irâ ineſt & gratificatio.*] Sic repoſui ex antiq. Regio-Put. 2. al. Reg. 2. Colb. Clarom. & ed. Cellar. In 21. ſcriptis rec. *ineſt gratificatio*; in 2. rec.

Digitized by Google

irâ ineſt & gratificatio. Inania ergò & falſa reperiuntur argumenta, vel eorum, qui, cùm iraſci Deum nolunt, gratificari volunt, quia ne hoc quidem fieri ſine irâ poteſt; vel eorum, qui nullum animi motum eſſe in Deo putant. Et quia ſunt aliqui affectus, qui non cadunt in Deum, ut libido, timor, avaritia, mœror, invidia, omni prorsùs affectu eum vacare dixerunt. His enim vacat, quia vitiorum affectus ſunt: eos autem, qui ſunt virtutis, id eſt, ira in malos, caritas in bonos, miſeratio in afflictos, quoniam divinâ poteſtate ſunt digna, proprios, & juſtos, & veros habet. Quæ profectò niſi habeat, humana vita turbabitur; atque ad tantam confuſionem deveniet ſtatus rerum, ut contemptis ſuperatiſque legibus, ſola regnet audacia, ut nemo denique tutus eſſe poſſit, niſi qui viribus prævaleat. Ita quaſi communi latrocinio terra omnis depopulabitur. Nunc verò quoniam & mali pœnam, & boni gratiam, & afflicti opem ſperant; & virtutibus locus eſt, & ſcelera rariora ſunt. Atenim plerumque & ſcelerati feliciores ſunt, & boni miſeriores, & juſti ab injuſtis impunè vexantur. Conſiderabimus poſteà, cur iſta fiant. Interim de irâ explicemus, an ſit aliqua in Deo; utrùm nihil curet omninò, nec moveatur ad ea, quæ impiè geruntur.

eſt gratificatio. In Lipſienſibus *non ineſt;* in 2. al. rec. *non eſt;* utrumque malè.

Lin. 2. *Nolunt.*] Heumannus legit *nolint.*

Ibidem. *Quia ... poteſt.*] Hæc octo verba eradenda putat Heumannus velut gloſſema.

Lin. 8. *Digna.*] Lege *digni*, ait Heumannus, ſubaudiendo, *affectus.*

Lin. 9. *Quæ profectò.*] Idem legit *quos profectò*, ſubaudiendo *affectus.*

Lin. 16. *Cur iſta fiant.*] 1. Colb. *Cur ita fiant;* Em. & Brun. *cur ita fiat.*

Lin. 17. *Utrum.*] Heuman. legit, *an verò.*

CAPUT XVII.

De Deo, curâ & irâ.

DEUS, inquit Epicurus, nihil curat; nullam igitur habet poteſtatem. Curare enim neceſſe eſt eum, qui habet poteſtatem; vel ſi habet, & non utitur, quæ tanta cauſa eſt, ut ei, non dicam noſtrum genus, ſed etiam mundus ipſe ſit vilis? Ideò, inquit, incorruptus eſt ac beatus, quia ſemper quietus. Cui ergò adminiſtratio tantarum rerum ceſſit, ſi hæc à Deo negligantur, quæ videmus ratione ſummâ gubernari? aut quietus eſſe quomodò poteſt, qui vivit & ſentit? Nam quies aut ſomni res eſt, aut mortis. Sed nec ſomnus habet quietem. Nam cùm ſoporati ſumus, corpus quidem quieſcit, animus tamen irrequietus agitatur: imagines ſibi, quas cernat, effingit, ut naturalem ſuum mo-

Lin. 3. *Quæ tanta cauſa eſt.*] Ex MSS. Reg. Put. & 3. al. Reg. Lipſienſibus, 4. Colbert. aliiſque pluribus expunxi, ut inutile, *τὸ negligendi*, quod eſt in 4. MSS. rec. & 13. editis; in 5. ſcriptis *negligentia;* in tribus *tanta.*

Lin. 5. *Cui ergò adminiſtratio tantarum rerum.*] Sic in MSS. omnibus lego, & in editis vet. Rom. & Crat. Vide infrà *mundi adminiſtratio.* In cæteris impreſſis eſt, *Cui ergò miniſtratio.*

Lin. 9. *Tamen.*] Sic MSS. Thomaſii: alii plures legunt *autem*, minùs benè.

Digitized by Google

tum exerceat varietate viſorum; avocatque ſe à falſis, dum membra ſaturentur, ac vigorem capiant de quiete. Quies igitur ſempiterna ſolius mortis eſt. Si autem mors Deum non attingit, Deus igitur nunquàm quietus eſt. Dei verò actio quæ poteſt eſſe, niſi mundi adminiſtratio? Si verò mundi curam gerit, curat igitur hominum vitam Deus, ac ſingulorum actus animadvertit, eoſque ſapientes ac bonos eſſe deſiderat. Hæc eſt voluntas Dei, hæc divina lex; quam qui ſequitur, qui obſervat, Deo carus eſt. Neceſſe eſt igitur, ut irâ moveatur adverſùs eum, qui hanc æternam divinamque legem, aut violaverit, aut ſpreverit. Si nocet, inquit, alicui Deus, jam bonus non eſt. Non exiguo falluntur errore, qui cenſuram ſive humanam, ſive divinam, acerbitatis & malitiæ nomine infamant, putantes nocentem dici oportere, qui nocentes afficit pœnâ. Quod ſi eſt, nocentes igitur leges habemus, quæ peccantibus ſupplicia ſanxerunt; nocentes judices, qui ſcelere convictos pœnâ capitis afficiunt. Quod ſi & lex juſta eſt, quæ & nocenti tribuit, quod meretur, & judex integer ac bonus dicitur, cum malè facta vindicat (bonorum enim ſalutem cuſtodit, qui malos punit) ergò & Deus, cùm malis obeſt, nocens non eſt; ipſe autem eſt nocens, qui aut innocenti nocet, aut nocenti parcit, ut pluribus noceat.

Libet quærere ab iis, qui Deum faciunt immobilem, ſi quis habeat rem, domum, familiam, ſervique ejus contemnentes patientiam domini, omnia invaſerint, ipſi bonis ejus fruantur, ipſos familia ejus honoret, dominus autem contemnatur ab omnibus, derideatur, relinquatur: utrùmne ſapiens eſſe poſſit, qui contumelias non vindicet, ſuiſque rebus eos perfrui patiatur, in quos habeat poteſtatem? Quæ tanta in quoquam poteſt patientia reperiri? ſi tamen patientia nominanda eſt, & non ſtupor quidam inſenſibilis. Sed facile eſt ferre contemptum. Quid ſi fiant illa, quæ à Cicerone dicuntur? » Etenim quæro, ſi quis paterfa» milias liberis ſuis à ſervo interfectis, uxore occisâ, incensâ domo, » ſupplicium de ſervo non quàm acerrimum ſumpſerit; utrùm is cle» mens ac miſericors, an inhumanus & crudeliſſimus eſſe videatur? «

Lin. 1. *Avocatque ſe à falſis.*] Sic vetuſtiſſimæ editiones & MSS. 2. rec. & multi editi *falſis*; 2. al. rec. *de falſis.*

Lin. 2. *Capiant de quiete. Quies igitur ſempiterna.*] Sic repoſui ex antiquis MSS. Reg. Put. Cauc. al. 4. Reg. 6. Colbert. Ultr. Em. Brun. multis editis & 1. Clarom. niſi quòd habet *capiat.* 1. Bon. antiq. Cant. & 4. impreſſi *capiant. Denique requies ſempiterna.* Hanc tamen veram eſſe ſcripturam exiſtimat Heumannus.

Lin. 9. *Si nocet (inquit) alicui Deus.*] Abeſt *inquit* à quàmplurimis ſcriptis & impreſſis: at extat in antiquiſſimis MSS. Regio-Put. 1. Bonon. & editis Gymnic. Iſ. Gall. Thyſ. Spark.

Lin. 11. *Acerbitatis & malitiæ.*] Haud ſecùs veterrimi Regio-Put. & 1. Bonon. edd. Thomaſ. Iſ. Thyſ. Gall. Spark. In aliis deeſt *& malitiæ.*

Lin. 14. *Qui ſcelere convictos.*] Ità reſtitui ex quàmplurimis editis & omnibus MSS. præter 1. Reg. cui eſt corruptè *conjunctos*, pro *convictos.* In pluribus editis eſt *convicto*, mendosè.

Lin. 20. *Libet quærere.*] Manuſcriptorum eſt & 9. vet. edit. In 7. vulgatis eſt *Licet.*

Lin. 30. *Supplicium de ſervo non quàm acerrimum ſumpſerit.*] In omnibus Lactantii MSS. & edd. eſt cum negatione hic locus; apud Ciceronem Orat. 4. in Catilinam c. 6. *quàm acerbiſſimum*, ſine negatione in quibuſdam editis: Lambinus verò, Iſæus, aliique legunt *non quàm acerrimum.* Et ita apud Lactantium.

Quòd ſi ejuſmodi facinoribus ignoſcere, crudelitatis eſt potiùs, quàm pietatis; non eſt ergò virtutis in Deo, ad ea, quæ injuſtè fiunt, non commoveri. Nam mundus tanquam Dei domus eſt, & homines tanquàm ſervi: quibus ſi ludibrio ſit nomen ejus, qualis aut quanta patientia eſt, ut honoribus ſuis cedat, prava & iniqua fieri videat, & non indignetur, quod proprium & naturale eſt ei, cui peccata non placeant? Iraſci ergò rationis eſt; auferuntur enim delicta, & refrænatur licentia, quod utique juſtè, ſapienterque fit.

Sed Stoïci non viderunt eſſe diſcrimen recti & pravi; eſſe iram juſtam, & injuſtam: & quia medelam rei non inveniebant, voluerunt eam penitùs excidere. Peripatetici verò non excidendam, ſed temperandam eſſe dixerunt: quibus in ſexto libro Inſtitutionum ſatis reſpondimus. Neſciſſe autem philoſophos, quæ ratio eſſet iræ, apparet ex definitionibus eorum, quas Seneca enumeravit in libris, quos de Irâ compoſuit. » Ira eſt, inquit, cupiditas ulciſcendæ injuriæ. Alii, ut ait Poſidonius, » cupiditas puniendi ejus, à quo te iniquè putes læſum. « Quidam ita definierunt: » Ira eſt incitatio animi ad nocendum ei, qui aut nocuit, » aut nocere voluit. « Ariſtotelis definitio non multùm à noſtrâ abeſt. Ait enim, iram eſſe cupiditatem doloris rependendi. Hæc eſt ira, de quâ ſuperiùs diximus; injuſta; quæ etiam mutis ineſt: in homine verò cohibenda eſt, ne ad aliquod maximum malum proſiliat per furorem. Hæc in Deo eſſe non poteſt, quia illæſibilis eſt; in homine autem, quia fragilis eſt, invenitur. Inurit enim læſio dolorem; & dolor facit ultionis cupiditatem. Ubi eſt ergò illa ira juſta adversùs delinquentes? quæ utique non eſt cupiditas ultionis, quia non præcedit injuria. Non dico de iis qui adversùs leges peccant, quibus etſi judex ſine crimine iraſci poteſt, fingamus tamen, eum ſedato animo eſſe debere, cùm ſubjicit pœnæ nocentem, quia legum ſit miniſter, non animi, aut poteſtatis

Lin. 9. *Sed Stoïci non viderunt.*] Perturbatio. πάθος, ut Cicero in 4. Tuſc. ex Zenonis ſententiâ definit, eſt averſa à rectâ ratione contra naturam animi commotio. Quidam appetitum vehementiorem, ὁρμὴν πλεονάζουσαν: iram autem ut formam libidini, τῇ ἐπιθυμίᾳ, libidinem verò perturbationi ſubjiciunt, ſic definientes: Ira eſt libido ejus, qui videtur læſiſſe injuriâ. Ergò Stoïci poſuerunt iram inter morbos & vitia. *Betuleius.*

Lin. 15. *Alii (ut ait) Poſidonius*] Sic lego cum Lambino, Gothofredo, Francio, aliiſque doctis viris; non *Poſſidonius*, ut in MSS. & editis noſtris. *Poſidonius*, fortè à Ποσειδῶν, Neptunus, ait Francius.

Lin. 19. *Iram.*] Ariſtot. 2. Rhetor. cap. 2. & apud Senec. ubi ſuprà.

Lin. 20. *Injuſta.*] Hæc vox deeſt in 8. vulgatis & 12. MSS. At extat in vetuſtiſſimis 1. Bonon. Regio-Put. 1. al. Reg. 2. Colb. Baluz. & Clarom. in marg. necnon in editis Thom. Iſ. Thyſ. Gall. Spark. Walch. eſtque neceſſaria, quia de *irâ juſtâ* poſt loquitur.

Lin. 21. *Ne ad aliquod maximum malum.*] Ità MS. Regio-Put. cum multis editis. In pleriſque deeſt *malum*

Lin. 22. *Illæſibilis.*] Rara vox, quam nullibi reperire potui.

Lin. 23. *Inurit enim læſio dolorem.*] Sic reſtitui ex MSS. 4. Reg. aliiſque MSS. plurimis, vet. edit. Rom. & Cellar. In 6. ſcriptis & 14. excuſis eſt *Irritat.* Sed & infrà dixit, *dolorem inureret*, cap. 18. circa med.

Lin. 24. *Illa ira juſta.*] MSS. tres rec. addunt *quâ movetur*; 3. al. rec. *qua movetur*: quas voces utpotè inutiles expunxi, & abſunt à cæteris MSS. & vet. edit. Rom.

Lin. 26. *Quibus etſi judex.*] Ità cuncti ferè MSS. ac 2. vet. edd. In 3. ſcriptis rec. & aliis editis eſt *&c.*

Digitized by Google

ſuæ; ſic enim volunt, qui iram conantur evellere. Sed de iis potiſſimùm dico, qui ſunt noſtræ poteſtatis, ut ſervi, liberi, conjuges & diſcipuli: quos cùm delinquere videmus, incitamur ad coërcendum.

Neceſſe eſt enim bono ac juſto diſplicere, quæ prava ſunt; & cui malum diſplicet, moveri, cùm id fieri videt. Ergò ſurgimus ad vindictam; non quia læſi ſumus, ſed ut diſciplina ſervetur, mores corrigantur, licentia comprimatur. Hæc eſt ira juſta, quæ ſicut in homine neceſſaria eſt ad pravitatis correctionem, ſic utique in Deo, à quo ad hominem pervenit exemplum. Nam ſicuti nos poteſtati noſtræ ſubjectos coërcere debemus: ita etiam peccata univerſorum Deus coërcere debet. Quod ut faciat, iraſcatur neceſſe eſt; quia naturale eſt bono ad alterius peccatum moveri & incitari. Ergò definire debuerunt: Ira eſt motus animi ad coërcenda peccata inſurgentis. Nam definitio Ciceronis, Ira eſt libido ulciſcendi, non multùm à ſuperioribus diſtat. Ira autem, quam poſſumus vel furorem, vel iracundiam nominare, hæc ne in homine quidem debet eſſe, quia tota vitioſa eſt. Ira verò, quæ ad correctionem vitiorum pertinet, nec homini adimi debet, nec Deo poteſt, quia & utilis eſt rebus humanis, & neceſſaria.

Lin. 5. *Moveri.*] Sic lego ex præcedenti periodi membro, & ex MSS. Cauc. Baluz. aliiſque ac multis editis. In quampluribus MSS. & 4. edd. eſt *movetur.*

Ibidem. *Cùm id fieri videt.*] Cauc. & 18. impreſſi, *videat.*

Lin. 13. *Ciceronis.*] Cic. 4. Tuſc. circ. med.

Lin. 14. *Ira autem.*] Hæc verba quæ ſcriptis Bonon. Tax. Lipſ. & 5. vulgatis deſunt, addidimus ex MSS. 5. Reg. 6. Colb. 4 Oxon. 5. aliis & 4. excuſis. In Cauc. Ultr. & 5. vet. editis eſt *Iram autem*, mendosè.

Lin. 16. *Quia tota vitioſa eſt.*] MSS. rec. 1. Reg. & 1. Colb. ac 13. edit. *qua.*

CAPUT XVIII.

De Peccatis vindicandis, ſine irâ fieri non poſſe.

QUID opus eſt, inquiunt, irâ, cùm ſine hoc affectu peccata corrigi poſſint? Atqui nullus eſt, qui peccantem poſſit videre tranquillè: poſſit fortaſſè, qui legibus præſidet, quia facinus non ſub oculis ejus admittitur, ſed defertur aliundè tanquàm dubium, nec unquàm poteſt eſſe ſcelus tam clarum, ut defenſioni locus non ſit; & ideò poteſt judex non moveri adversùs eum, qui poteſt innocens inveniri. Cùmque detectum facinus in lucem venerit, jam non ſuâ, ſed legum ſententiâ utitur. Poteſt concedi, ut ſine irâ faciat, quod facit; habet enim quod ſequa-

Lin. 2. *Qui peccantem.*] Sic repoſui ex 3. vet. edd. Rom. & omnibus MSS. præter Pen. in quo eſt *qui peccata*; in cæteris editis, *qui peccatorum.*

Lin. 4. *Sed defertur aliundè tanquàm dubium, nec unquàm poteſt eſſe ſcelus tam clarum, ut defenſioni locus non ſit; & ideò poteſt judex non moveri.*] Hæc retinenda fuerunt, ut in MSS. & in edd. Aldin. & Plant. quæ in 10. MSS. & editis 5. deſiderantur.

Lin. 8. *Poteſt concedi.*] 1. Reg. rec. & 3. Colo. ac 7. editi præponunt *ſed.*

Ibidem *Ut ſine irâ faciat, quod facit.*] Deeſt *quod facit* in 7. MSS. & 3. editis.

Digitized by Google

tur. Nos certè, cùm domi peccatur à noſtris, ſive id cernimus, ſive ſentimus, indignari neceſſe eſt; ipſe enim peccati aſpectus indignus eſt. Nam qui non movetur omninò, aut probat delicta, quod eſt turpius & injuſtius, aut moleſtiam caſtigandi fugit, quam ſedatus animus & quieta mens aſpernatur ac renuit, niſi ſtimulaverit ira & incitaverit. Qui autem cùm moveatur, tamen intempeſtivâ lenitate, vel ſæpiùs quàm neceſſe eſt, vel etiam ſemper ignoſcit, is planè & illorum vitam perdit, quorum audaciam nutrit ad facinora majora, & ſibi ipſi æternam moleſtiarum materiam ſubminiſtrat. Vitioſa eſt ergò in peccatis iræ ſuæ cohibitio.

Laudatur Archytas Tarentinus, qui cùm in agro corrupta eſſe omnia comperiſſet, villici ſui culpam redarguens, Miſerum te, inquit, quem jam verberibus necaſſem, niſi iratus eſſem. Unicum hoc exemplum temperantiæ putant: ſed autoritate ducti non vident, quàm inepta & locutus fuerit, & fecerit. Nam ſi (ut ait Plato) nemo prudens punit, quia peccatum eſt, ſed ne peccetur, apparet quàm malum vir ſapiens propoſuerit exemplum. Si enim ſenſerint ſervi dominum ſuum ſævire, cùm non iraſcitur, tum parcere, cùm iraſcitur, non peccabunt utique leviter, ne verberentur; ſed quantùm poterunt graviſſimè, ut ſtomachum ejus incitent, atque impunè diſcedant. Ego verò laudarem, ſi cùm fuiſſet iratus, dediſſet iræ ſuæ ſpatium; ut reſidente per intervallum temporis animi tumore, haberet modum caſtigatio. Non ergò propter iræ magnitudinem donanda erat pœna, ſed differenda; ne aut peccanti majorem juſto dolorem inureret, aut caſtiganti furorem. Nunc verò quæ

Lin. 3. *Aut probat delicta, &c.*] Dilemma infirmum. Nam Sopater, ut eſt apud Stobæum, mediam quamdam rationem invenit, ut nec judex iraſcatur, nec impunitas ſubditis feneſtram ad nequitiam aperiat. *Betul.*

Lin. 5. *Niſi ſtimulaverit ira & incitaverit.*] Ità MSS. 2. Bonon. & plures edd. In 7. ſcriptis & in ed. Rom. deeſt *ira & incitaverit*. In multis eſt *ira*: ſed deeſt *& incitaverit*.

Ibidem. *Qui autem cùm moveatur, tamen, &c.*] Sic lego ex veterrimis MSS. 2. Bonon. Regio-Put. 4. aliis Reg. & aliis quinque, in quibus ſcriptum eſt *commoveatur* uno vocabulo, cùm ſint duo *cùm moveatur*. Et ſic legunt docti viri.

Lin. 6. *Lenitate.*] Ità edit. Rom. 1470. & 5. al. cum MSS. omnibus, præter Baluz. & Brun. quibus eſt *levitate*, ut 14. vulgatis.

Lin. 8. *Æternam moleſtiarum materiam ſubminiſtrat.*] Æternam, id eſt perpetuam. MSS. 2. Bon. Tax. *æternam moleſtiam ſubminiſtrat*.

Lin. 11. *Laudatur Archytas Tarentinus.*] Reperitur hæc chria, vel apophthegma etiam apud Ciceronem in 4. Tuſcul. quæſt. apud Valer. Max. lib. 4. cap. 1. de Animi moderatione, apud Plutarch. de Pueris educandis; atque rurſus apud eumdem de Serâ numinis animadverſione.

Lin. 15. *Si (ut ait Plato) nemo prudens punit, &c.*] Rectè: vide ſeqq. At MSS. Cauc. 2. Reg. & 5. alii, necnon 19. edit. *Sicut.* Vide Plat. de Leg. 2. Similis locus eſt apud eumdem Platonem in Protagorâ, ad quem Lactantius veriùs reſpexiſſe videtur. Eſt rurſus alius locus Platonicus in quinto de Legibus, hiſce pulchrè ſubſerviens, & ad ſequentem figuram explicandam mirè conveniens. Vide apud eumdem Platonem locum citatum ab A. Gellio lib. 6. Noct. Atticar. cap. 14. ex Gorgiâ; & apud Senec. in fine 1. de Irâ, & ad fin. 2. cap. 31.

Lin. 19. *Ut ſtomachum ejus incitent.*] MSS. 9. pro *ejus*, legunt *in his*. MSS. 2. Bonon. & 6. alii, *Ut ſtomachum perverſi hominis incitent*. Quæ lectio arridet Iſæo. MS. Ball. *perverſi homines*.

Lin. 24. *Dolorem inureret.*] Sic ſuprà, *inurit læſio dolorem*. cap. 17. 1. Colb. *vinceret*, pro *inureret*; 3. Colb. Brun. *immitteret*. Cæteri, ut in textu.

Digitized by Google

tandem æquitas, aut quæ ſapientia eſt; ut aliquis ob exiguum delictum puniatur, ob maximum non puniatur? Quòd ſi naturam rerum cauſaſque didiciſſet, nunquàm tam importunam continentiam profiteretur, ut nequam ſervus iratum ſibi fuiſſe dominum gratularetur. Nam ſicut corpus humanum Deus multis & variis ſenſibus ad uſum vitæ neceſſariis inſtruxit: ſic & animo varios attribuit affectus, quibus vitæ ratio conſtaret; ut libidinem prodendæ ſobolis gratiâ dedit, ſic iram cohibendorum causâ delictorum.

Verùm ii, qui neſciunt fines bonorum ac malorum, ſicut libidine utuntur ad corruptelas & ad voluptates, ſic irâ & affectu ad nocendum, dum iis, quos odio habent, iraſcuntur. Ergò etiam non peccantibus iraſcuntur, etiam paribus, aut etiam ſuperioribus. Hinc quòtidiè ad immania facinora proſilitur: hinc tragœdiæ ſæpè naſcuntur. Eſſet igitur laudandus Archytas, ſi, cùm alicui civi & pari facienti ſibi injuriam fuiſſet iratus, repreſſiſſet ſe tamen, & patientiâ furoris impetum mitigaſſet. Hæc ſui cohibitio glorioſa eſt, quâ compeſcitur aliquod imminens magnum malum. Servorum autem filiorumque peccata non coërcere, peccatum eſt; evadent enim ad majus malum per impunitatem. Hic non cohibenda ira, ſed etiam, ſi jacet, excitanda eſt. Quod autem de homine dicimus, id etiam de Deo, qui hominem ſimilem ſui fecit. Omitto de figurâ Dei dicere, quia Stoïci negant habere ullam formam Deum; & ingens alia materia naſcetur, ſi eos coarguere velimus: de animo tantùm loquor. Si Deo ſubjacet cogitare, ſapere, intelligere, providere, præſtare: ex omnibus autem animalibus homo ſolus hæc habet; ergò ad Dei ſimilitudinem factus eſt: ſed ideò procedit in vitium, quia de terrenâ fragilitate permiſtus, non poteſt id, quod à Deo ſumpſit, incorruptum purumque ſervare, niſi ab eodem Deo juſtitiæ præceptis imbuatur.

Lin. 1. *Quæ tandem æquitas, aut quæ ſapientia eſt.*] Ità quamplurimi MSS. & edit. Rom. 1470. & al. 5. In MS. Ultr. legitur, *quænam ſapientia eſt.* In Cauc. 1. Colb. Brun. & 8. vulgatis *aut ſapientia eſt;* in 2. Reg. rec. 2. Colb. & Baluz. *quæ tandem aut æquitas, aut quæ ſapientia eſt.*

Ibidem. *Ob exiguum delictum.*] Sic MSS. antiquiſſimi 2. Bonon. Regio-Put. & 1. al. Reg. rec. 2. Colbert. Clarom. ac 12. editi. Et rectè. Lege & expende quæ præceſſerunt, & ea quæ ſequuntur. In 12. ſcriptis rec. & 2. vet. edit. Rom. pro *delictum*, legitur *dolorem.*

Lin. 7. *Prodendæ ſobolis gratiâ.*] Ità repoſui ex omnibus MSS. demptis 2. Reg. rec. in quibus, ut & in editis, eſt *producendæ*. Ed. Rom. 1468. corruptè *perdendæ*, pro *prodendæ.*

Lin. 11. *Ergò etiam non peccantibus iraſcuntur, etiam paribus.*] In MSS. Lipſienſibus, 4. Reg. rec. 4. Colb. Clarom. 2. vet. ed Rom. deeſt *ergò etiam non peccantibus;* item in 8. al. editis, ubi *iraſcuntur aut paribus*; alia deſunt.

Lin. 12. *Ad immania facinora.*] Sic reſtitui ex MSS. 2. Bonon. Regio-Put. Cauc. 5. Colbert. & 10. aliis, & edit. Betul. Iſ. Spark. In 1. Reg. rec. 1. Colbert. & 13. editis eſt *ad maxima facinora.*

Lin. 20. *Omitto de figurâ Dei dicere.*] τὸ *Dei* non extat in 7. MSS. Contrarium videre eſt lib. 2. cap. 9. & lib. 6. cap. 25. ubi rectè de Deo ſenſit.

Lin. 22. *Materia naſcetur.*] MS. 1. Reg. & editi, *naſcitur.*

Lin. 24. *Hæc habet.*] Sic repoſui ex ed. Gymnic. & cunctis MSS. præter 1. Reg. rec. 1. Colbert. Cant. in quibus eſt, ut in editis, *hoc habet.*

CAPUT

CAPUT XIX.

De Animâ & Corpore, deque Providentiâ.

SED quoniam compactus eſt, ut diximus, è duobus, animo & corpore, in altero virtutes, in altero vitia continentur, & impugnant ſe invicem. Animi enim bona, quæ ſunt in continendis libidinibus, contraria ſunt corpori; & corporis bona, quæ ſunt in omni genere voluptatum, inimica ſunt animo. Sed ſi virtus animi repugnaverit cupiditatibus, eaſque compreſſerit, erit verè Deo ſimilis. Undè apparet animam hominis, quæ virtutem divinam capit, non eſſe mortalem. Sed diſcrimen illud eſt, quòd cum virtus habeat amaritudinem, & ſit dulcis illecebra voluptatis, vincuntur plurimi, & abſtrahuntur ad ſuavitatem. Ii verò, qui ſe corpori rebuſque terrenis addixerunt, premuntur in terram, nec aſſequi poſſunt divini muneris gratiam, quia ſe vitiorum labibus inquinaverunt. Qui autem Deum ſecuti, eique parentes, corporis deſideria contempſerint, & virtutem præferentes voluptatibus, innocentiam juſtitiamque ſervaverint: hos Deus ut ſui ſimiles recognoſcit.

Cùm igitur ſanctiſſimam legem poſuerit, velitque univerſos, innocentes ac beneficos eſſe; poteſtne non iraſci, cùm videt contemni legem ſuam, abjici virtutem, appeti voluptatem? Quòd ſi eſt mundi adminiſtrator, ſicut eſſe debet, non utique contemnit id, quod eſt in omni mundo vel maximum. Si eſt providus, ut oportet Deum, conſulit utique generi humano, quò ſit vita noſtra & copioſior, & melior, & tutior. Si eſt pater ac Deus univerſorum, certè virtutibus hominum delectatur, & vitiis commovetur; ergò & juſtos diligit, & impios odit. Odio (inquit)

Lin. 1. *Compactus eſt.*] Supple *homo*.

Lin. 2. *Impugnant ſe invicem.*] Abeſt *ſe* à 9. MSS. & ed. Rom. 1470. In Goth. & Lipſ. eſt *repugnant invicem*.

Lin. 5. *Repugnaverit cupiditatibus.*] Hæc lectio eſt antiquiſſimorum & opt. MSS. 2. Bonon. Regio-Put. Cauc. & 1. al. Reg. 2. Colb. Lipſ. Baluz. & 14. impreſſorum. In 13. rec. ſcriptis ac 2. vet. edd. Rom. & Iſ. eſt *voluptatibus*.

Lin. 6. *Eaſque compreſſerit.*] 1. Colb. *oppreſſerit*; 2. Bon. & Tax. *repreſſerit*. Vide infrà cap. 21. initio, *temperari debuit furor ejus & comprimi*.

Ibidem. *Erit verè Deo ſimilis.*] Ità antiq. MSS. Regio-Put. & Cauc. 2. al. Regii, Colb. aliique multi, necnon 13. editi. In 2. Colb. eſt, *erit vero Deo ſimilis*; in 2. Bonon. Tax. Baluz. *verè Deo ſimilis invenietur*; in 1. Reg. rec. 1. Colb. & 4. vulgatis *invenitur*.

Lin. 10. *Qui ſe corpori.*] In 6. MSS. & 2. edd. vet. Rom. eſt *quia*, quod mox ſequitur.

Lin. 11. *Divini muneris.*] Sic repoſui ex quamplurimis MSS. inter quos ſunt veterrimi & optimi 2. Bonon. Regio-Put. Cauc. & edd. Betul. ac Cellar. In 3. Reg. rec. & 4. Colb. ac 13. vulgatis eſt *divini numinis*; in Clarom. *nominis*; malè.

Ibidem. *Inquinaverunt.*] Ità lego cum omnibus ferè MSS. & edit. Rom. 1470. Florent. Iſ. At cæteri vulgati codices cum MSS. 1. Reg. rec. 2. Colb. Clarom. habent, *inquinarunt*.

Lin. 17. *Quòd ſi eſt mundi adminiſtrator.*] 1. Bonon. recentior, *Qui*.

Lin. 19. *Si eſt providus.*] Ità cum veteribus editis omnes MSS. præter 1. Reg. rec. & Cauc. quibus eſt *providens*, ut 15. impreſſis.

Lin. 22. *Odio (inquit) opus non eſt.*] MS. Em. & edd. Cellar. Walch. (*inquit aliquis.*)

Digitized by Google

opus non eſt; ſemel enim ſtatuit bonis præmium, & malis pœnam. Quòd ſi aliquis juſtè innocenterque vivat, & idem Deum nec colat, nec curet omninò, ut Ariſtides, & Timon, cæterique philoſophorum, cedetne huic impunè, quòd cùm legi Dei obtemperarit, ipſum tamen ſpreverit? Eſt igitur aliquid, propter quod Deus poſſit iraſci, tanquàm fiduciâ integritatis adversùs eum rebellanti. Si huic poteſt iraſci propter ſuperbiam, cur non magis peccatori, qui legem cum ipſo pariter latore contempſerit? Judex peccatis veniam dare non poteſt, quia voluntati ſervit alienæ. Deus autem poteſt, quia eſt legis ſuæ ipſe diſceptator & judex: quam cùm poneret, non utique ademit ſibi omnem poteſtatem, ſed habet ignoſcendi licentiam.

Lin. 3. *Ariſtides.*] Nullus mihi reſtat ambigendi locus, quin hîc legendum ſit *Ariſtides*, tum ex Cicerone, qui eum *de iracundiâ* citat, & Timonem *de odio*; tum ex antiquiſſimis & optimis MSS. 1. Bonon. Regio-Put. 1. Vatic. 1. Colbert. Bodl. & Clarom. in marg. quod recentiores MSS. & editi corruperunt in *Ariſtoteles*. *Ariſtides* autem Græcus Athenienſis erat, cujus virtutes, verba & exempla commemorat Cicero Tuſcul. Quæſt. lib. 5. n. 106. de Officiis lib. 3. n. 44. & Orat. 32. pro P. Sextio n. 141. *Si apud Athenienſes homines Græcos Themiſtoclem illum conſervatorem patriæ non deterruit... Ariſtidis fuga, qui unus omnium invictiſſimus fuiſſe traditur... propoſitis tot exemplis iracundiæ, &c.*

Ibidem. *Et Timon.*] Fuit Cicerone teſte etiam Athenienſis, Laërtio vir frugi, ſolitudinis & hortorum amans, hominum oſor. Ejus dicta refert Cicero Tuſcul. Quæſt. lib. 4. n. 25. & 27. ac de Amicitiâ n. 87. Abeſt *Timon* ab 11. MSS. & 3. edd. Alii volunt hunc fuiſſe Philigiſmum Pyrronis diſcipulum.

Ibidem. *Cæterique Philoſophorum.*] MS. 1. Bonon. antiq. *Plerique Philoſophorum.*

Lin. 6. *Rebellanti.*] Ità ferunt 13. MSS. inter quos eſt Regio-Put. In 2. Reg. rec. & ed. Rom. 1470. eſt *rebellati*; in 2. Bonon. & aliis 5. *rebellante*; in omnibus ferè editis eſt *rebellandi.*

CAPUT XX.

De Peccatis & Dei miſericordiâ.

SI poteſt ignoſcere, poteſt igitur & iraſci. Cur ergò, inquiet aliquis, & qui peccant, ſæpè felices ſunt, & qui piè vivunt, ſæpè miſeri? Quia fugitivi & abdicati liberè vivunt, & qui ſub diſciplinâ patris, aut domini ſunt, ſtrictiùs & frugaliùs. Virtus enim per mala & probatur, & conſtat; vitia per voluptatem. Nec tamen ille qui peccat, ſperare debet perpetuam impunitatem, quia nulla eſt perpetua felicitas:

Ovid. Metam. 3. v. 135.

——— *Sed ſcilicet ultima ſemper*
Expectanda dies homini; dicique beatus
Ante obitum nemo ſupremaque funera debet;

ut ait poëta non inſuavis. Exitus eſt, qui arguit felicitatem; & nemo judicium Dei poteſt, nec vivus effugere, nec mortuus. Habet enim pote-

Lin. 1. *Poteſt igitur & iraſci.*] Sic lego cum MSS. Regio-Put. 4. al. Reg. 2. Colb. Baluz. Clarom. In 2. Bonon. Tax. 1. Colb. & ed. M. deeſt *igitur*; in vulgatis deſideratur *&*. MSS. 1. Reg. 3. Colbert. 2. Lipſ. Brun. & edd. Rom. 1470. 1474. Tridin. Florent. legunt: *Si poteſt igitur iraſci, cur ergò?*

Lin. 3. *Abdicati.*] Id eſt *repudiati.*

ſtatem, & vivos præcipitare de ſummo, & mortuos æternis afficere cruciatibus. Imò, inquit, ſi iraſcitur Deus, ſtatim debuit vindicare, & pro merito quemque punire. Atenim ſi id faceret, nemo ſupereſſet. Nullus eſt enim, qui nihil peccet; & multa ſunt, quæ ad peccandum irritent; ætas, vinolentia, egeſtas, occaſio, præmium. Adeò ſubjecta eſt peccato fragilitas carnis, quâ induti ſumus, ut niſi huic neceſſitati Deus parceret, nimiùm fortaſſè pauci viverent: propter hanc cauſam patientiſſimus eſt, & iram ſuam continet. Nam quia perfecta eſt in eo virtus, neceſſe eſt patientiam quoque ejus eſſe perfectam, quæ & ipſa virtus eſt. Quàm multi ex peccatoribus juſti poſteriùs effecti ſunt, ex malis boni, ex improbis continentes! quàm multi in primâ ætate turpes, & omnium judicio damnati, poſtmodùm tamen laudabiles extiterunt! Quod utique non fieret, ſi omne peccatum pœna ſequeretur.

Leges publicæ manifeſtos reos damnant: ſed plurimi ſunt, quorum peccata occuluntur; plurimi, qui delatorem comprimunt, aut precibus, aut præmio; plurimi, qui judicia eludunt per gratiam, vel potentiam. Quòd ſi eos omnes, qui humanam pœnam effugiunt, cenſura divina damnaret, eſſet homo aut rarus, aut etiam nullus in terrâ. Denique vel una illa cauſa delendi generis humani juſta eſſe potuiſſet, quòd homines contempto Deo vivo, terrenis fragilibuſque figmentis honorem divinum tanquàm cœleſtibus deferunt, adorantes opera humanis digitis laborata. Cùmque illos Deus artifex, ore ſublimi, ſtatu recto figuratos, ad contemplationem cœli & notitiam Dei excitaverit, curvare ſe ad terram maluerunt pecudum modo. Humilis enim, & curvus, & pronus eſt, qui ab aſpectu cœli Deique patris averſus, terrena, quæ calcare debuerat, id eſt, de terrâ ficta & formata, veneratur. In tantâ igitur impietate hominum tantiſque peccatis id aſſequitur patientia Dei, ut ſe ipſi homines damnatis vitæ prioris erroribus corrigant. Denique, & boni ſunt juſtique multi, & abjectis terrenis cultibus, majeſtatem Dei ſingularis agnoſcunt. Sed cùm maxima & utiliſſima ſit Dei patientia, tamen, quam-

Lin. 5. *Vinolentia.*] Ità emendavi ex omnibus fere MSS. inter quos ſunt 2. Bon. Regio-Put. 2. al. Reg. 3. Colbert. 4. Oxon. Tax. Em. Cant. Brun. edit. Rom. 1470. ac Cellar. Et ita Joan. Cauci & Francius legendum eſſe ſuſpicabantur; quam lectionem probat Heumannus. At in 3. Reg. rec. 3. Colb. Martn. Clarom. editiſque 13. eſt *violentia.*

Lin. 14. *Quorum peccata occuluntur.*] Sic reſtitui ex ed. Gymnic. & Manuſcriptis, præter 2. Reg. rec. 3. Colb. in quibus eſt *occultantur*, ut in pluribus editis.

Lin. 18. *Aut etiam nullus.*] Ex omnibus propè MSS. & ed. Gymnic. additum *etiam*, quod cæteris impreſſis & 4. rec. ſcriptis deeſt.

Lin. 22. *Laborata.*] Francius, fortè *elaborata.* Eſt tamen *laboratus* eodem ſenſu apud Ciceronem 13. Attic. 3. & pro Cœl. 54.

Lin. 24. *Maluerunt pecudum modò.*] Ità repoſui ex veteribus edit. Rom. & 12. aliis impreſſis, Manuſcriptis Regio-Put. & 14. al. niſi quòd MSS. Cauc. Clarom. ac 12. impreſſi legunt *more*, pro *modo*. Regius unus, Bonon. Tax. Lipſ. addunt *humi repere*; ſcripti 5. *irrepere.*

Lin. 25. *Averſus, terrena, quæ calcare debuerat.*] Benè. Vide ſeqq. MSS. Regio-Put. & 1. al. Reg. edit. Rom. 1470. Ald. Faſit. Betul. habent, *averſus, terram quam calcare debuerat.* MSS. 13. & ed. Rom. 1468. *adverſus terram quam calcare debuerat.*

Lin. 29. *Majeſtatem Dei ſingularis agnoſcunt.*] Sic & alibi paſſim Lactantius. Vide Not. ad lib. de Mortib. Perſecut. cap. 1. MS. Em. habet *Dei cœleſtis*; 2. Reg. rec. 3. Colb. Clarom. & 2. vet. edd. Rom. *cognoſcunt.*

Digitized by Google

vis ſerò, noxios punit, nec patitur longiùs procedere, cùm eos inemendabiles eſſe perviderit.

CAPUT XXI.

De Irâ Dei & hominis.

SUPEREST una & extrema quæſtio. Nam dixerit fortaſsè quiſpiam; adeò non iraſci Deum, ut etiam in præceptis hominem iraſci vetet. Poſſem dicere, quòd ira hominis refrænanda fuerit, quia injuſtè ſæpè iraſcitur; & præſentem habet motum, quia temporalis eſt. Itaque ne fierent ea, quæ faciunt per iram & humiles, & mediocres, & magni reges, temperari debuit furor ejus, & comprimi, ne mentis impos aliquod inexpiabile facinus admitteret. Deus autem non ad præſens iraſcitur, quia æternus eſt perfectæque virtutis; & nunquàm niſi meritò iraſcitur. Sed tamen non ita res ſe habet. Nam ſi omninò prohiberet iraſci, ipſe quodammodò reprehenſor opificii ſui fuiſſet, qui à principio iram jecori hominis indidiſſet: ſiquidem creditur, cauſam hujus commotionis in humore fellis contineri. Non igitur in totum prohibet iraſci, quia is affectus neceſſariò datus eſt: ſed prohibet in irâ permanere. Ira enim mortalium debet eſſe mortalis; nam ſi maneat, confirmantur inimicitiæ ad perniciem ſempiternam. Deinde rursùs cùm iraſci quidem, ſed tamen non peccare præcepit, non utique evellit iram radicitùs, ſed temperavit; ut in omni caſtigatione modum ac juſtitiam teneremus. Qui ergò iraſci nos jubet, ipſe utique iraſcitur: qui placari celeriùs præcipit,

Lin. 1. *Supereſt una & extrema quæſtio.*] Ità libri antiquiores, tum MSS. tum editi. Multi impreſſi poſt *una* addunt *maxima;* 1. Colbert. *permaxima;* ſcripti 4. rec. *una & maxima.*

Lin. 2. *Ut etiam in præceptis.*] Repoſui *etiam* ex èditis Cratand. & Cellar. cunctiſque ſcriptis, præter 4. MSS. rec. in quibus, ut in cæteris impreſſis, legitur *&;* in Em. *ipſe.*

Lin. 6. *Debuit.*] Ità ex vet. edd. Rom. & ſſ. ac quamplurimis MSS. repoſui. In Cauc. & in 8. impreſſis eſt *debuerat;* in 5. ſcriptis & 4. vulgatis eſt *debuerit.*

Ibidem. *Ne mentis impos aliquod inexpiabile facinus admitteret.*] MSS. 14. inter quos eſt Regio-Put. & unus Jano Guilielmi viſus, editioque Romana 1468. habent, *ne mentis impoſſibile aliquod*, nullo ſenſu; undè Guilielmus & Gallæus legendum eſſe putant, *ne mentis impos à bile*, aut *in bile.* MSS. 2. Bonon. 1. Reg. rec. Tax. 2. Colb. 1. Sorbon. Baluz. Clarom. in marg. *ne poſt aliquod, &c.* 1. Colb. *ne poſt iram aliquod.*

Lin. 10. *Qui à principio.*] MSS. 14. & totidem editi *quia in principio.*

Ibidem. *Iram jecori hominis.*] MSS. 2. Reg. 4. Colbert. *iram jecoris hominis;* Em. *felli hominis.*

Lin. 15. *Deinde.*] Ità reſtitutum ex edit. Bonon. 1470. Betul. Cellar. In 1. Reg. rec. & 12. excuſis eſt *Denique.*

Ibidem. *Cùm iraſci quidem, ſed tamen non peccare præcepit, non utique.*] MSS. 3. rec. & 14. edd. *eum iraſci...* ſcripti 3. rec. *præcipit.*

Ibidem. *Sed tamen non peccare, &c.*] Pſal. 4. apud Septuaginta quidem eſt ὀργίζεσθε, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε. Sed Hebræi transferunt *contremiſcite:* qui ſenſus eſt, ut abhorreamus à peccatis. *Betul.*

Lin. 18. *Qui placari.*] Ità correxi ex omnibus MSS. multiſque editis: in nonnullis impreſſis eſt *placare.*

Ibidem. *Celeriùs præcipit.*] Sic lego ex MSS. quamplurimis antiquiſſimis & optimis, approbante Francio: quod ſuperioribus reſpondet, ubi eſt *jubet.*

Digitized by Google

eſt utique ipſe placabilis; ea enim præcepit, quæ ſunt juſta, & rebus utilia communibus.

Sed quia dixeram non eſſe iram Dei temporalem, ſicut hominis, qui præſentaneâ commotione ferveſcit, nec facilè regere ſe poteſt propter fragilitatem; intelligere debemus, quia ſit æternus Deus, iram quoque ejus in æternum manere: ſed rursùm, quia virtute ſit maximâ præditus, in poteſtate habere iram ſuam; nec ab eâ regi, ſed ipſum illam, quemadmodùm velit, moderari: quod utique non repugnat ſuperiori. Nam ſi prorsùs immortalis fuiſſet ira ejus, non eſſet ſatisfactioni aut gratiæ poſt delictum locus; cùm ipſe homines ante ſolis occaſum reconciliari jubeat. Sed ira divina in æternum manet adversùs eos, qui peccant in æternum. Itaque Deus non thure, non hoſtiâ, non pretioſis muneribus, quæ omnia ſunt corruptibilia, ſed morum emendatione placatur; & qui peccare deſinit, iram Dei mortalem facit. Idcircò enim non ad præſens noxium quemque punit, ut habeat homo reſipiſcendi & corrigendi ſui facultatem.

Lin. 1. *Ea enim pracepit.*] Sic reſtitui ex cunctis MSS. & vet. ed. Rom. In 12. impreſſis eſt, *ſiquidem pracipit.*

Lin. 4. *Nec facilè regere ſe poteſt propter fragilitatem: intelligere debemus, &c.*] Ità ferunt omnes Manuſcripti & 5. editi. Atque vera & genuina eſt lectio Tridin. & Florent. Ven. 1490. Vitiosè in impreſſ. aliis, *non ideò intelligere, &c.* quæ lectio ſcopo Lact. contraria eſt, ut benè obſervarunt Thomaſius & Iſæus.

Lin. 5. *Iram ejus in aternum manere.*] Id eſt, Ab omnipotentiâ aliiſque Dei attributis illud neceſſariò fluit, ut eos odio habeat, quotquot adversùs ipſius majeſtatem *obſtinato animo* deliquerint. Uti rursùs ab infinitâ Dei miſericordiâ proficiſcitur, quòd eos ſinat ſecum in gratiam redire, qui (ut noſter infrà loquitur) conceſſâ *reſipiſcendi & ſui corrigendi facultate* benè utuntur. *Sparkius.*

Lin. 9. *Aut gratia poſt delictum locus.*] 1. Bonon. antiq. *aut gratia poſitus locus.*

Lin. 10. *Ante ſolis occaſum, &c.*] Non Chriſti, ſed Pauli vox hæc eſt, Eph. 4. Ergò tantùm autoritatis tribuit ſcriptis Pauli, ut oraculi loco habeat, quod à numine divino dictata ſint.

Lin. 15. *Reſipiſcendi & corrigendi ſui facultatem.*] Deeſt *& corrigendi ſui* in 20. MSS. ſed in 12. eſt *reſipiſcendi ſui*, quamvis tamen *ſui* cum caſu *reſipiſcendi* componi nequeat. Edit. Betul. habet, *homo recipiendi ſui facultatem.* Verùm hæc Lactantiana verba ex Cicerone ſunt deſumpta, ubi legas *Reſipiſcendi & corrigendi ſui.*

CAPUT XXII.

De Peccatis, deque iis recitati verſus Sibyllæ.

HÆC habui, quæ de irâ Dei dicerem, Donate cariſſime; ut ſcires quemadmodùm refelleres eos, qui Deum faciunt immobilem. Reſtat, ut more Ciceronis utamur epilogo ad perorandum. Sicut ille in Tuſculanis de morte diſſerens fecit: ita nos in hoc opere teſtimonia divina, quibus credi poſſit, adhibere debemus, ut illorum perſuaſionem

Lin. 2. *Refelleres.*] 1. Bon. antiq. *refellas.*

Lin. 5. *Illorum perſuaſionem revincamus.*] Ità repoſui ex omnibus propè MSS. edit. Venet. Tridin. Florent. Iſ. Cellar. In MS. Brun. legitur *perſuaſione*; in 1. Colb. Marm. Clarom. *perſuaſiones*; in 1. Reg. rec. *perſuaſionem pervincamus*; in Cauc. 1. Colb. & 14. impreſſis *perſuaſionem vincamus.*

revincamus, qui ſine irâ Deum eſſe credentes, diſſolvunt omnem Religionem: ſine quâ, ut oſtendimus, aut immanitate belluis, aut ſtultitiâ pecudibus adæquamur; in ſolâ enim Religione, id eſt, in Dei ſummi notione ſapientia eſt. Prophetæ univerſi divino ſpiritu repleti nihil aliud, quàm de gratiâ Dei erga juſtos, & de irâ ejus adversùs impios loquuntur. Quorum teſtimonia nobis quidem ſatis ſunt: verùm iis quoniam non credunt iſti, qui ſapientiam capillis & habitu jactant, ratione quoque & argumentis fuerant à nobis refellendi. Sic enim præposterè agitur, ut humana divinis tribuant autoritatem, cùm potiùs humanis divina debuerint. Quæ nunc ſanè omittamus ne nihil apud iſtos agamus, & in infinitum materia procedat. Ea igitur quæramus teſtimonia, quibus illi poſſint, aut credere, aut certè non repugnare.

Sibyllas plurimi & maximi autores tradiderunt; Græcorum, Ariſto Chius & Apollodorus Erythræus; noſtrorum, Varro & Feneſtella. Hi omnes præcipuam, & nobilem præter cæteras Erythræam fuiſſe commemorant. Apollodorus quidem ut de civi ac populari ſuâ gloriatur. Feneſtella verò etiam legatos Erythras à Senatu eſſe miſſos refert, ut hujus

Lin. 7. *Qui ſapientiam capillis & habitu jactant.*] Nam promiſſum capillum gerebant, & palliis induebantur, qui ſapientiam profitebantur, ut lib. 3. Inſtitutionum cap. 25. diximus. *Iſaus.* Vide etiam libro 5. cap. 2.

Lin. 9. *Ut humana divinis tribuant autoritatem, cùm potiùs humanis divina debuerint.*] Ità omnes ferè MSS. ex quibus ſunt antiquiſſimi, & 7. vet. editi. In ſcriptis 5. & multis impreſſis mendosè legitur, *ut humanam divinis tr. aut. cùm potiùs humanis divinam debuerint*; 1. Colb. *tribuerint.*

Lin. 13. *Sibyllas.*] MSS. 4. rec. & edd. 16. addunt, *multas fuiſſe*: quæ duo verba à cæteris abſunt. De Sibyllis lege quæ diximus tom. 1. pag. 28. Confirmant Lactantii ſententiam, quæ plurima memorat Suidas, haud dubiè ex vetuſtiſſimorum Autorum monumentis collecta. Affirmat is, decem fuiſſe, diverſis temporibus & locis. Verùm Sebaſtianus Caſtalio, quidquid Sibyllarum nomine fertur, ab unâ profectum affirmat; ac in ſuam me propemodùm traxit ſententiam, argumentis non in ſpeciem modò probabilibus, ſed juſtis quibuſdam rationibus roboratis. Sed interim vetuſtatis autoritas faciebat, ut rationes diligentiùs expenderem. Obſtitit primùm incredibilis Sibyllæ, quam ex multis unam facit, longævitas, à Diluvio nimirùm uſque ad Tarquiniorum tempora: quod ſpatium complectitur annos circiter 1770. Et quanquàm Sibyllæ vivacitas olim in proverbium abiit, fidem tamen excedit ætas ita prodigioſa, ut à nullo ſcriptore tanta commemoretur. Indè obſtat nominum varietas, non ex gentibus variis variantium, ſed propriorum maximè. Poſtremò adduci vix potero ut credam, Noæ tempore græcè eas ſcripſiſſe, & quidem numeris heroïcis, tam facilè ad Homeri, vel Heſiodi (vel ſi mavis antiquioris Orphei) ſuavitatem fluentibus. Et ut facilè credo decem non extitiſſe Sibyllas, ita malim ſubſcribere illis qui duas ſolummodò poſuerunt, aut quatuor. *Betul.* Sed quidquid hîc dicat Betuleius, vide quæ de Sibyllis diximus libro 1. cap. 6. pag. 28. Tomi I. hujuſce editionis.

Ibidem. *Ariſto Chius.*] Sic plures MSS. & omnes fermè editi; nec aliter dicitur Ciceroni lib. 1. de Legib. n. 78. ubi refert ejus dogmata, & Minutio Felici in Octavio. Itaque vitiosè ſcribitur in 2. Colbert. & ed. Rom. 1470. *Ariſtochius*; pejus in Regio-Put. Cauc. & 7. aliis *Ariſtonicus*; in Marm. *Ariſto meus*, pro *Ariſtonicus*; 1. in Bon. antiq. *Ariſto Stoicus*; in 1. Reg. rec. 2. Colb. ed. Rom. 1468. *Ariſtericus*; in nonnullis editis *Ariſtarchus.* Hic *Ariſto* patriâ fuit Chius, Stoïcus Philoſophus; de quo vide Diogenem Laërtium lib. 6. ad finem, & lib. 7. ad finem Zenonis.

Lin. 17. *Erythras.*] Ità plurimi MSS. & omnes editi. Variè alii. MS. Baluz. legit *Erythreas*; Regio-Put. *Erythrea à Senatu*; 2. rec. & ed. Rom. 1468. *Erithreos*; 1. Colb. *Erithros*; Bon. 1. Reg. Brun. *Erythro*; 1. Colb. *Erithreo*; 1. alter Colb. *Eritheo.*

Digitized by Google

Sibyllæ carmina Romam deportarentur, & ea Conſules Curio & Octavius in Capitolio, quod tunc erat curante Quinto Catulo reſtitutum, ponenda curarent. Apud hanc de ſummo & conditore rerum Deo hujuſmodi verſus reperiuntur:

> Ἄφθαρτος κτίστης αἰώνιος αἰθέρα ναίων,
> Τοῖς ἀγαθοῖς ἀγαθὸν προφέρων. πολὺ μείζονα μισθὸν·
> Τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τε χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων.

Rursùs alio loco enumerans, quibus maximè facinoribus incitetur Deus, hæc intulit: *Sibyl. ſer. 3. ad finem.*

> Φεῦγε δὲ λατρείας ἀνόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε.
> Μοιχείας τε φύλαξαι, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνήν,
> Ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε·
> Καὶ γὰρ ὁ ἀθάνατος κεχολώσεται, ὅς κεν ἁμάρτῃ.

Indignatur ergò adverſùs peccatores.

Lin. 1. *Deportarentur.*] Vel *deportarent.*

Lin. 2. *Q. Catulo.*] Ità MSS. & plures editi; nec aliter Cicero lib. 2. & 3. de Oratore. Alii, *Catullo.*

Lin. 5. Ἄφθαρτος, *&c.*] Interpret. Lat.
Incorruptibilis conditor æternus in æthere habitans,
Bonis bonum proferens, multo majorem mercedem;
Malis autem & injuſtis iram & furorem excitans.

Lin. 6. Τοῖς ἀγαθοῖς ἀγαθὸν.] 1. Reg. rec. 1. Colbert. & 7. editi, Τοῖς ἀκακοῖς ἀκακὸν. Cæteri cum Autolyco ut in textu.

Lin. 9. *Hæc intulit.*] Ex cunctis MSS. & edd. Rom. 1470. Betul. ſic repoſui. Cæteris vulgatis eſt *retulit.*

Lin. 10. Φεῦγε δὲ.] Latinè:
Fuge verò religiones impias, & Deo vivo famulare.
Ab adulterio te abſtine, & à maſculi commixtione impurâ.
Propriam generationem filiorum nutri, & ne occidas;
Etenim immortalis iraſcitur ei qui peccaverit.

Lin. 12. Ἰδίαν γενεὰν.] MS. Lactantii Regio-Put. his majuſculis litteris exprimit ΘΗΝΑΙΔΙΑΝ ΘΗΝΑΗ.

Lin. 14. *Indignatur ergò adverſùs peccatores.*] Hæc addidi ex omnibus MSS. & vet. 3. edit. Rom. Florent. Betul. & Cellar. quæ in cæteris excuſis non habentur.

CAPUT XXIII.

De Ira Dei, & peccatorum punitione, deque iis Sibyllarum carmina recitata: caſtigatio præterea & adhortatio.

VERUM quia plures, ut oſtendi, Sibyllæ à doctiſſimis Autoribus fuiſſe traduntur, unius teſtimonium ſatis non ſit ad confirmandam, ſicut intendimus, veritatem. Cumææ quidem volumina, quibus Romanorum fata conſcripta ſunt, in arcanis habentur: cæterarum tamen ferè omnium libelli, quominùs in uſu ſint omnibus, non vetantur; ex quibus alia denuntians univerſis gentibus iram Dei ob impietatem hominum, hoc modo exorſa eſt:

Digitized by Google

Serm. 8. initio. Ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ,
Ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω,
Πᾶσι προφητεύουσα κατὰ πόλιν ἀνθρώποισι.

Alia quoque per indignationem Dei adversùs injuſtos cataclyſmum priore ſeculo factum eſſe dixit, ut malitia generis humani extingueretur.

Serm. 4. initio. Ἐξ οὗ μηνίσαντος ἐπουρανίοιο θεοῖο
Αὐταῖσι πολίεσσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν,
Γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος.

Simili modo deflagrationem poſteà futuram vaticinata eſt, quâ rurſùs impietas hominum deleatur.

Eod. Serm. ad fin. Καὶ ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκ ἔτι πραΰνοντα,
Ἀλλ' ἐξεμβρίθοντα, καὶ ἐξολύοντά τε γένναν
Ἀνθρώπων, ἅπασαν ὑπ' ἐμπρησμοῦ πέρθοντα.

Undè apud Naſonem de Jove ita dicitur:

Eſſe quoque in fatis reminiſcitur, affore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaque regia cœli
Ardeat, & mundi moles operoſa laboret.

Quod tunc fiat neceſſe eſt, cùm honor, & cultus Dei ſummi apud homines interierit.

Eadem tamen, placari eum pœnitentiâ factorum & ſui emendatione conteſtans, hæc addidit:

Serm. 4. Ἀλλ' ἐλεῖ μετάθεσθε βροτοὶ νῦν, μὴ δὲ πρὸς ὀργὴν
Παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν.

Item paulò poſt:

Ibid. Οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον, εὖτ' ἂν ἅπαντες

Εὐσεβίην

Lin. 1. Ἐρχομένης, &c.] Latinè:
Veniente irâ magnâ ad mundum pertinacem,
Poſtremum ad ſeculum Dei edicta pando,
Omnibus vaticinans oppidatim hominibus.
Lin. 6. Ἐξ οὗ, &c.] Latinè:
Ex quo irato ſupercœleſti Deo
Ipſis urbibus & hominibus cunctis,
Terram cooperuit mare diluvio erupto.
Lin. 7. Πολίεσσι.] Regii duo, πολίεσιν; 1, alter Reg. & edit. Rom. 1470. πολίεσι.
Lin. 11. Καὶ ποτε.] Latinè:
Et aliquandò Deum iram non ampliùs placantem,
Sed aggravantem, & perdentem genus
Hominum, ac totum id incendio depopulantem.
Ibidem. Πραΰνοντα.] MS. Regio-Put. πραϋνόμενα, paſſivè; malè.
Lin. 14. *Naſonem.*] Metam. 1. verſ. 256.
Lin. 22. Ἀλλ' ἐλεῖ, &c.] Latinè:
Sed miſericordiâ convertimini homines nunc, neque ad iram
Omnigenam adducite Deum magnum.
Lin. 25. Οὐκ ὀλέσει.] Latinè:
Non perdet, ſedabit autem iterum iram, cùm omnes
Pietatem pretioſam in præcordiis exercueritis.
Ibidem. *Pro* Εὖτ' ἂν ἅπαντες.] MS. Regio-Put. ἢν ἄρα πάντες; 1. Colb. & edit. Rom. 1470. ἵνα ἅπαντες; alter Colb. ἐπειδὴ πάντες. Quidam MSS. & edd. περὶ θυμῷ. Libri Sibyllæ impreſſi περίψημον; 1. Colb. περίθυμον. Sed omnium rectiſſimè Regio-Put. ἐρίτιμον; approbante Opſopœio.

Digitized by Google

Εὐσεβέην ἐέλπιμον ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε.

Deinde alia Sibylla cœleſtium terrenorumque genitorem diligi oportere denuntiat, ne ad perdendos homines indignatio ejus inſurgat:

Μήποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξαπολέσσῃ
Πᾶν γένος ἀνθρώπων, βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδὲς,
Δεῖ στέργειν γενετῆρα Θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα.

Ex his apparet vanas eſſe rationes philoſophorum, qui Deum putant ſine irâ; & inter cæteras laudes ejus id ponunt, quod eſt inutiliſſimum, detrahentes ei, quod eſt rebus humanis maximè ſalutare, per quod conſtat ipſa majeſtas. Regnum hoc imperiumque terrenum niſi metus cuſtodiat, ſolvitur. Aufer iram regi, non modò nemo parebit, ſed etiam de faſtigio præcipitabitur. Imò verò cuilibet humili eripe hunc affectum, quis eum non ſpoliabit? quis non deridebit? quis non afficiet injuriâ? Ita nec indumenta, nec ſedem, nec victum poterit habere, aliis quidquid habuerit diripientibus; nedum putemus cœleſtis imperii majeſtatem ſine irâ & metu poſſe conſiſtere. Apollo Mileſius, de Judæorum religione conſultus, reſponſo hoc indidit:

Ἠδὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γεννητῆρα πρὸ πάντων,
Ὃν τρέμεται καὶ γαῖα, καὶ οὐρανὸς, ἠδὲ θάλασσα,
Ταρτάρεοί τε μυχοὶ, καὶ δαίμονες ἐκφρίττουσιν.

Si tam lenis eſt, quàm philoſophi volunt, quomodò ad nutum ejus non modò dæmones, & miniſtri tantæ poteſtatis, ſed etiam cœlum, & terra, & rerum natura omnis contremiſcit? Si enim nullus alteri ſervit niſi coactus, omne igitur imperium metu conſtat: metus autem per iram: nam ſi non moveatur quis adversùs parêre nolentem, nec cogi

Lin. 4. Μήποτε, &c.] Latinè:
Ne fortè iratus Deus incorruptibilis perdat
Omne genus hominum, vitam & gentem impudentem,
Oportet amare genitorem Deum ſapientem qui ſemper eſt.

Lin. 8. *Sine irâ.*] Heuman. legit *ſine irâ eſſe.*

Ibidem. *Id ponunt, quod eſt inutiliſſimum, detrahentes ei, quod eſt rebus humanis maximè ſalutare, per quod conſtat ipſa majeſtas.*] Sic habent uterque Bonon. Tax. Pen. In Lipſ. 2. Brun. Ultr. aliiſque, mutilus eſt locus, & ſic legitur: *id ponunt quod eſt contra ipſam majeſtatem. Regnum hoc.* Iſæus. In veterrimo Regio-Put. eſt, *id ponunt quod eſt conſtat ipſa majeſtas.* Deſunt verba intermedia à primo *quòd* uſque ad tertium *quòd.* In quo patet fuiſſe Amanuenſis erratum, ex prætermiſsâ lineâ. Videtur Lactantius reſpexiſſe ad ea, quæ habet ſub finem cap. 17. ſuprà, ubi ait de Irâ, *quia utilis eſt rebus humanis & neceſſaria.*

Lin. 16. *Apollo Mileſius.*] Suprà l. 4. c. 13.

Lin. 18. Ἠδὲ Θεὸν.] Latinè:
*Et Deum Regem & genitorem * omnium,*
Quem contremiſcit terra, & cœlum, ac mare,
Tartareæque latebræ & dæmones horreſcunt.

* MSS. Baluz. Brun. & ed. Rom. 1470. pro *omnium*, legunt *ante omnia*, juxta Græcum πρὸ πάντων.

Lin. 22. *Tantæ poteſtatis.*] Non inconcinnè legit Heumannus *Tartareæ poteſtatis*; quod exprimitur voculâ Græcâ ταρτάρεοι.

Lin. 24. *Metu conſtat.*] Id dicas de terreno imperio, quod legibus & metu conſtat: attamen dicit Livius lib. 2. *Imperia legum potentiora ſunt quàm Hominum.* Non idem eſt de cœleſti imperio, quod amor & ſpe potiùs quàm metu continetur. Lex pœnalis & metus in Religione non ſunt niſi pro injuſtis, quia gratiâ & amore ſeu timore filiali juſtus ducitur.

Digitized by Google

poterit ad obſequium. Conſulat unuſquiſque affectus ſuos: jam intelliget; neminem poſſe ſine irâ & caſtigatione imperio ſubjugari. Ubi ergò ira non fuerit, imperium quoque non erit. Deus autem habet imperium; ergò & iram, quâ conſtat imperium, habeat neceſſe eſt. Quapropter nemo vaniloquentiâ philoſophorum inductus ad contemptum ſe Dei erudiat; quod eſt maximum nefas. Debemus hunc omnes & amare, quòd pater eſt; & vereri, quòd dominus; & honorificare, quòd beneficus; & metuere, quòd ſeverus: utraque perſona in eo venerabilis. Quis ſalvâ pietate non diligat animæ ſuæ parentem? aut quis impunè contemnat eum, qui rerum dominator, habeat in omnes veram, & æternam poteſtatem? Si patrem conſideres, ortum nobis ad lucem, quâ fruimur, ſubminiſtrat: per illum vivimus, per illum in hoſpitium hujus mundi intravimus. Si Deum cogites, ille nos innumerabilibus copiis alit, ille ſuſtentat, in hujus domo habitamus, hujus familia ſumus; & ſi minùs obſequens, quàm decebat, minùſque officioſa, quàm domini & parentis immortalia merita poſcebant: tamen plurimùm proficit ad veniam conſequendam, ſi cultum ejus notionemque teneamus; ſi abjectis humilibus terreniſque tam rebus, quàm bonis, cœleſtia & divina ſempiterna meditemur. Quod ut facere poſſimus, Deus nobis ſequendus eſt, Deus adorandus & diligendus eſt; quoniàm in eo eſt materia rerum, & ratio virtutum, & fons bonorum.

Quid enim Deo aut potentiâ majus eſt, aut ratione perfectius, aut claritate luculentius? Qui quoniam nos ad ſapientiam genuit, ad juſtitiam procreavit; non eſt fas hominem, relicto Deo ſensûs ac vitæ datore, terrenis fragilibuſque famulari, aut quærendis temporalibus bonis inhærentem, ab innocentiâ & pietate deſciſcere. Non faciunt beatum vitioſæ ac mortiferæ voluptates, non opulentia libidinum incitatrix, non inanis ambitio, non caduci honores, quibus illaqueatus animus humanus, & corpori mancipatus, æternâ morte damnatur: ſed innocentia ſola, ſola juſtitia, cujus legitima & digna merces eſt immortalitas, quam

Lin. 4. *Quapropter*, *&c.*] Hîc in MSS. 4. Colbert. Clarom. & edd. Rom. 1470. 1474. Parrhaſ. & Iſ. incipit *Caput XXIV*. quod cæteri ſuperiori connectunt.

Lin. 8. *Utraque perſona in eo venerabilis.*] Hoc eſt, venerari eum debemus, non solùm velut patrem beneficum, ſed etiam tanquàm ſeverum dominum. Id jam dixerat Lactantius Divin. Inſtitut. lib. 4. cap. 4. initio, ubi ait: *Quoniam utramque perſonam ſuſtinet (Deus) & patris & Domini, & amare eum debemus, quia filii ſumus, & timere, quia ſervi.* Heumannus.

Lin. 10. *Habeat.*] Heuman. legit *habet.*

Lin. 15. *Officioſa.*] Subaudi *familia*. Heumannus.

Lin. 18. *Cœleſtia & divina ſempiterna meditemur.*] Ità MSS. & editi. Francius legebat, *& ſempiterna*, ſicut & Heumannus, qui omittendum putat *divina.*

Lin. 20. *Et diligendus eſt.*] Abeſt à 14. MSS. inter quos eſt Regio-Put. & à 10. vulgatis. Sed ex cæteris reponendum & retinendum, ut fiat ad tria ſequentia relatio; & duo veterrimi MSS. Bonon. habent in textu ut ſcripſimus. Quam lectionem rectè propugnat Thomaſius ex hoc ipſo Lactantii loco. *Deus ſequendus eſt*, quia in eo eſt materia rerum; *adorandus*, ob rationem virtutum; *diligendus*, quia eſt fons bonorum.

Ibidem. *Materia rerum.*] Id eſt, *cauſa rerum.* Spark.

Lin. 26. *Deſciſcere.*] MSS. 13. & edd. *diſcedere.*

Lin. 27. *Incitatrix.*] MSS. Bonon. *irritatrix.*

Digitized by Google

Digitized by Google

Specimen Manuſcripti Colbertini.

LXCII. CECULII. INCIPIT LIBER AD DONA
TUM CONFESSOREM. DE MORTIB; PSECUTORU

AUDIVIT dñs orationes tuas donate kariſſime · quas in conſpectu
eius conſ m ſſimm qui gloſa
ſeſſione ſepu pſidei u ttis que ſier ; Ecce adda
his omnib; aduerſarus reſtituto p orbē tranquillitate pſligata nup
eccla. rurſu exſugu tmaiore gla teplū di qd abimpus fuerat euer
ſu: mica dni fabricar Excitauit enī ds principes qui tirannoꝝ neſa
ria ac cruenta imperia reſciderēt humano generi puiderēt ut iam qua
ſi diſcuſſo triſanſaru tēporis nubilo · mentes omiū pax iocunda & ſerena
laetificaret · Nunc uoſtatae tēpeſtatis uiolentos turbines placidus aer ·
& obicta lux refulſit . nunc placatus ſer uoꝝ ſuoꝝ ds. iacentes & affli
tos celeſti auxilio ſubleuauit . Nunc merentiū lacrimas ex incta im
pioꝝ conſpiratione deterſit o ſiui illuſtrati erant dō iacenta . qui tem
plum ſcm euerterant ruina maioris ceciderēt Vui iuſtos excarni
ficauerant . celeſtib; plagis & cruciatib; meritus nocentes animas
pſuderēt Serunt quide ſ · ſed grauiā ac digne · deſtuerat enim poe
nas eoꝝ ds ut ederet in eos magna & mirabilia exēpla quibus
poſteri diſcerent & dm eſſe unum & eumdē iudicē digna uid
ſuplitia impus ac pſecutorib; inrogare · De quo exitu
tificari placuit . ut oms qui pcul moti fuerēt ul q
turi ſunt ſcirent qtenū uirtutē ac maieſtatē ſuā ine
dis delendiſq; nominis ſui hoſtib; ds ſūm oſtenderet Vinc ta
ē ſi a principio ex qu ō eccla coſtituta. q fuerint ecut res
iqb; pēnis in eos celeſtis iudicis ſeueritas uindicauerit expona

Extremis tēporib; tiberii ceſaris ut ſcriptū legimus dns nr ihc xpr
a iudeis cruciatus ē · Poſt diē x. kl. aplr duob; geminis conſulib. cū
reſſurrexiſſet die tcio cogregauit

Hoc manuſcriptum nunc eſt in Bibliothecâ Regiâ in 4°. N°. 2627.

ſtatuit à principio Deus ſanctis & incorruptis mentibus, quæ ſe à vitiis, & ab omni labe terrenâ integras inviolataſque conſervant. Hujus præmii cœleſtis ac ſempiterni participes eſſe non poſſunt, qui facinoribus, fraudibus, rapinis, circumſcriptionibus conſcientiam ſuam polluerunt, quique injuriis hominum, nefariis commiſſis, ineluibiles ſibi maculas inuſſerunt. Proinde univerſos oportet, qui ſapientes, qui homines meritò dici volunt, fragilia contemnere, terrena calcare, humilia deſpicere, ut poſſint cum Deo beatiſſimâ neceſſitudine copulari.

Auferatur impietas, diſcordiæ; diſſenſioneſque turbulentæ ac peſtiferæ ſopiantur, quibus humanæ ſocietates, & publici fœderis divina conjunctio rumpitur, dirimitur, diſſipatur: quantùm poſſumus, boni ac benefici eſſe meditemur; ſi quid nobis opum, ſi quid ſuppetit copiarum, id non voluptati unius, ſed multorum ſaluti impartiatur. Voluptas enim tam mortalis eſt, quàm corpus, cui exhibet miniſterium. Juſtitia verò & beneficentia tam immortales, quàm mens & anima, quæ bonis operibus ſimilitudinem Dei aſſequitur. Sit nobis Deus non in templis, ſed in corde noſtro conſecratus. Deſtructilia ſunt omnia, quæ manu fiunt. Mundemus hoc templum, quod non fumo, non pulvere, ſed malis cogitationibus ſordidatur; quod non cereis ardentibus, ſed claritate ac luce ſapientiæ illuminatur. In quo ſi Deum ſemper crediderimus eſſe præſentem, cujus divinitati ſecreta mentis patent, ita vivemus, ut & propitium ſemper habeamus, & nunquàm vereamur iratum.

Lin. 3. *Qui facinoribus, fraudibus.*] Sic *facinoribus* reſtitui ex MSS. Regio-Put. 1. al. Reg. 2. Colbert. Baluz. Clarom. in margine. Deeſt in cæteris tum ſcriptis, tum impreſſis.

Lin. 5. *Ineluibiles.*] Ità MSS. quod vix in Scriptoribus Latinis reperias, niſi apud Lactantium libro 7. Divin. Inſtitut. cap. 20. circa medium. Quædam editiones habent *indelebiles*, Cellarii ſcilicet & aliorum; ſed maluimus ſequi MSS. & editos.

Lin. 13. *Impartiatur.*] 1. Colb. *impartiamur.* Regio-Put. 4. Colb. Clarom. edit. Cantabrig. *impertiatur.*

Lin. 17. *Deſtructilia.*] Sic lego cum vetuſtiſſimis & optimis MSS. Bonon. 2. Reg. 2. Colb. Tax. Scripti recentiores & editi ferunt *deſtructibilia.*

Lin. 19. *Quod non cereis ardentibus.*] Vide Not. ſuprà ad lib. 6. Inſtit. cap. 6.

Ibidem. *Sed claritate ac luce ſapientiæ.*] MS. Bodl. habet, *ſed Dei claritate;* editi nonnulli *ac duce ſapientiâ.*

Lin. 21. *Cujus divinitati ſecreta mentis patent.*] Hæc deſunt in 19. rec. MSS. & edd. Rom. quorum vice legitur *ejus divinitatis potentiâ ita vivemus*; ita etiam habent vetuſtæ ſeculi xv. editiones. At in Bonon. multiſque aliis eſt ut in textu; in Regio-Put. verò, *cujus divinitatis ita patentia vivemus.*

LUCII CÆCILII.
FIRMIANI LACTANTII
LIBER
AD DONATUM CONFESSOREM,
DE MORTIBUS PERSECUTORUM.

I.

AUDIVIT Dominus orationes tuas, Donate cariſſime, quas in conſpectu ejus conſtanter fundis per dies omnes, & cariſſimorum fratrum, qui glorioſâ confeſſione ſempiternam ſibi coronam pro fidei ſuæ meritis quæſierunt. Ecce addetur his omnibus adverſarius; & reſtitutâ per orbem tranquillitate, profligata nuper Eccleſia rursùm exſurgit, & majore gloriâ

Ad Donatum.] Illuſtrem horum temporum Confeſſorem, qui novies tormenta varia pertulit pro nomine Chriſti, ſex annorum ſpatio detentus in carcere, undè emiſſus eſt extremis Galerii Maximiani temporibus, ut legitur infrà cap. 16. & 25. *Baluz.*

De Mortibus Perſecutorum.] Vide Diſſert. noſtram in lib. de Mortibus Perſecut. Ità & MORTES dixit Lactantius plurali numero ſuprà lib. 5. cap. 20. *Ex* MORTIBUS, lib. 7. cap. 10. *Ità* MORTES *duæ propoſita ſunt.*

Lin. 2. *Conſtanter . . . fratrum.*] In prioribus editionibus legebatur, *Ejus per omnes horas totâ die fundis, cæterorumque fratrum noſtrorum, qui &c.* Sed ex reliquiis litterarum conjicimus legendum eſſe, ut in textu inſinuavimus. Vide ſpecimen è regione poſitum.

Lin. 3. *Sempiternam ſibi coronam pro fidei ſuæ meritis quæſierunt.*] In MS. hæc ſolùm apparent; *ſepit. . . . pro fidei . . rittis quæſierunt;* itaque ex conjecturâ reliqua hæc ſcripta ſunt, *Sempiternam ſibi coronam pro fidei ſuæ meritis quæſierunt.* Similiter Lactantius ultimis ſuæ Divinarum Inſtitutionum Epitomes verbis ait: *ut poſſit Deo judice* PRO *virtutis* SUÆ MERITIS, *vel* CORONAM FIDEI, *vel præmium immortalitatis adipiſci;* & lib. 7. cap. 14. *non immortalitatem ſibi, ſed mortem peccatis ac libidinibus* QUÆSIERUNT.

Lin. 4. *Quæſierunt.*] Pro *acquiſierunt.* Ità & lib. 1. Divin. Inſtitut. cap. 20. lib. 7. cap. 14. & alibi Lact. Vide infrà Not. ad cap. 18.

Ibidem *Addetur.*] Ità in MS. pro *additur;* atque ſic legendum eſſe in præſenti, præcedens præteritum *Audivit*, & ſequentia verba *exſurgit* & *fabricatur* confirmant. Verùm doc-

Digitized by Google

templum Dei, quod ab impiis fuerat everſum, miſericordiâ Domini fabricatur. Excitavit enim Deus principes, qui tyrannorum nefaria & cruenta imperia reſciderunt, humano generi providerunt; ut jam quaſi diſcuſſo tranſacti temporis nubilo, mentes omnium pax jocunda & ſerena lætificet. Nunc poſt tantæ tempeſtatis violentos turbines, placidus aër & optata lux refulſit. Nunc placatus ſervorum ſuorum precibus, Deus jacentes & afflictos cœleſti auxilio ſublevat. En nunc mœrentium lacrymas, extinctâ impiorum conſpiratione, deterget; & qui illuctati erant Deo, jacent; qui templum ſanctum everterant, ruinâ majori ceciderunt; qui juſtos excarnificaverunt, cœleſtibus plagis, & cruciatibus meritis nocentes animas profuderunt; ſeriùs quidem, ſed graviter ac dignè. Diſtulerat enim

tiſſimus Joan. Bapt. Cottelerius Eccleſiæ Græcæ Monumentorum tom. 2. pag. 528. legendum eſſe monebat *adteritur*, ſcitâ antitheſi ex *adteritur*, & *exſurgit*; ſed minùs benè.

Pag. 180. lin. 5. *Adverſarius.*] Id eſt, diabolus; & ita vocatur à Lactantio lib. de Opificio Dei cap. 1. *Nam ille colluctatōr & ADVERSARIUS noſter ſcis quàm ſit aſtutus... qua illicere poſſunt, pro laqueis habet.*

Ibidem. *Et reſtitutâ per orbem.*] In MS. deeſt *&* ſed locus hujus ſyllabæ remanet vacuus: deinde legitur *reſtituto per orbem, &c.* ſed ſcriptoris errore, ubi *reſtituto*, pro *reſtitutâ* ſcriptum eſt.

Ibidem. lin. 6. *Profligata nuper Eccleſia.*] Sic Lactantius dicit Divin. Inſtitut. lib. 5. c. 2. PROFLIGARE *ſapientiam*; & cap. 4. *omnes... uno ſemel impetu* PROFLIGAREM.

Lin. 1. *Templum Dei, quod ab impiis fuerat everſum, miſericordiâ Domini ſabricatur.*] Templum Nicomedienſe, de quo Lactant. agit c. 13. & lib. 5. Inſtit. cap. 2. *Ego cùm in Bithyniâ oratorias litteras accitus docerem, contigiſſetque ut eodem tempore* DEI TEMPLUM EVERTERETUR. Viden eamdem locutionem? Attamen Cuperus & Baluzius in ſecunda editio. per *templum* intelligunt *Cœtum Chriſtianorum*; Verùm non poteſt dici de fidelium Societate reſtaurandâ quod *fabricatur*. Verbum iſtud non intelligitur niſi de opere materiali, non de congregatione fidelium & unione Chriſto ſub primario Paſtore inſtauratâ.

Lin. 2. *Principes.*] Conſtantinum & Licinium. Horum diploma vide infrà n°. XLVIII.

Ibidem. *Qui Tyrannorum nefaria & cruenta imperia reſciderunt.*] Lactantius lib. 5. Div. Inſtitut. cap. 11. *Reſcripta* PRINCIPUM NEFARIA; lib. 7. cap. 26. *Qui poſſes verâ pietate aliorum malè conſulta* RESCINDERE.

Lin. 4. *Tranſacti.*] MS. Colb. *triſanſaru.*

Lin. 6. *Precibus.*] Verbum iſtud addidimus, ut ſenſum clariorem eliciamus.

Lin. 7. *Et afflictos.*] At in MS. *ut afflictos.*

Ibidem. *Sublevat. En nunc.*] Aliæ editiones legunt *ſublevavit. Nunc.* Sed propiùs & ſcrupuloſiùs inſpecto Manuſcripto codice, legi *ſublevat. En nunc*, quod ſonat elegantiùs.

Lin. 8. *Deterget; & qui.*] Priores Editi habent *deterſit*; ſed admoto lumine, legimus *deterget, & luii, &c.* quod ultimum verbum rectè ab editoribus interpretatur *Qui*.

Ibidem. *Illuctati.*] In MS. legitur *illuſtrati*: at unius litteræ mutatione lego *illuctati*, quaſi dicas *adverſati*, quod ultimum verbum erat in prioribus editis *qui illuctati erant Deo, jacent.* Ità igitur à me reſtitutum: ſic apud Statium reperitur participium *illuctans.* Jam verò quòd ad hujuſce verbi regimen attinet, infrà cap. 18. legitur quoque *luctari* cum tertio caſu, etiamque *reluctari* cap. 11. & *obluctari* Virgil. 3. Æneid. Et Lactantius his vocibus *luctari, reluctari, luctatio, eluctatio, eluctari* ſæpè utitur, lib. 2. cap. 20. lib. 3. cap. 11. bis, lib. 4. cap. 25. & 30. lib. 5. cap. 21. lib. 6. cap. 18. 23. 24. Porrò verbum *jacent*, præcedenti verbo *illuctati erant* optimè reſpondet. Autor noſter eodem ſenſu lib. 7. Divin. Inſtitut. cap. 26. dixit: *Qui cœleſtis ac ſingularis Dei cultum tollere voluerunt, profligati* JACENT.

Lin. 10. *Juſtos.*] Id eſt, Chriſtianos. Sic eos vocat Lact. lib. 1. cap. 1. lib. 5. cap. 11.

Ibidem. *Excarnificaverunt.*] Sic in MS. aliæ editiones *excarnificaverant*. At nil mutandum eſſe putavimus.

Lin. 11. *Seriùs, &c.*] In MS. corruptè legitur *Seruit... Deſtulerat.* In primâ editione & in aliis deinceps, *profuderunt... Diſtulerat.* Cætera autem verba omiſſa erant; quæ Nouriſius rectè primus ex MS. reſtituit.

Digitized by Google

pœnas eorum Deus, ut ederet in eos magna & mirabilia exempla; quibus poſteri diſcerent, & Deum eſſe unum, & eumdem vindicem, digna videlicet ſupplicia impiis ac perſecutoribus inrogare. De quorum exitu ſcripto teſtificari placuit, ut omnes qui procul amoti fuerunt, vel qui poſteà futuri ſunt, ſcirent, quatenùs virtutem ac majeſtatem ſuam in excindendis delendiſque nominis ſui hoſtibus Deus ſummus oſtenderet. Hinc itaque utile eſt, ſi à principio ex quo eſt Eccleſia conſtituta, qui

Lin. 2. *Quibus poſteri diſcerent.*] Sic habet MS. codex: itaque poſt *quibus*, expunxi *&*, quod eſt in omnibus editis.

Ibidem. *Et eumdem vindicem, digna videlicet ſupplicia, &c.*] Ità reſtituendum judicavimus; in MS. enim legitur, *& eumdē vicucē digna vid. . ſuplitia, &c.* Verùm primaria editio habebat, *& eumdem mortem dignâ ultione ſuperbis & impiis:* ſed hæc non concordant cum ſcripturâ Manuſcripti. Maximè ergò depravatus eſt aliarum editionum textus, quem hîc ad MS. fidem accommodamus. Loco *Vicucē* ſupplevimus *Vindicem*, ex eo quòd lib. 5. Divinar. Inſtit. cap. 21. initio legitur, *Deus ipſe* VINDEX *erit.*

Lin. 3. *De quorum exitu ſcripto teſtificari placuit.*] In MS. legitur, *de quo exitu . . . tificari placuit.* Sed cùm phraſis ſit imperfecta, eam ſic reſtituimus; *quorum*, loco vocis *quo*, atque poſt *exitu*, addidimus *ſcripto teſ-*, quia Libellus iſte tum exules vel remotos, tum poſteros docere debebat. Nouriſius reſtituerat *de quo exitu palam teſtificari, &c.* Sed *palam*, minùs aptè poſitum eſt: vox *ſcripto* eo loci aptior eſt. *Exitus* verò idem eſt ac *Mors.* Sic infrà cap. 50. circa medium, *exitu ejus audito, protinùs fugit.*

Lin. 4. *Procul amoti fuerunt.*] In MS. legitur tantùm *procul moti fuerunt*, id eſt, in exilium pulſi, vel relegati, undè ſupplendam eſſe judicavi litteram *a*, ita ut legatur *amoti;* hinc exurgit ſenſus clarior. Sic apud Tacitum *amoveri in inſulam*, pro *in exilium pelli.*

Lin. 5. *Poſteà futuri ſunt.*] In MS. hæc ſolùm leguntur *p . . . . turi ſunt;* ſupplevimus juxta ſpatium quod exhibet MS. alii legunt *poſt nos futuri ſunt*; alii verò *poſt nos victuri ſunt:* Sed elegimus verba ſimplicia, quæ ſenſum optimum juxta ſpatium MS. repræſentarent.

Ibidem. *Virtutem ac majeſtatem ſuam.*] Et infrà cap. 5. *Adversùs majeſtatem ſingularis Dei.* Lactantius Div. Inſtitut. lib. 1. cap. 1. *Majeſtatem Dei ſingularis ac veri cognoviſtis &c.* l. 3. c. 4. lib. 2. c. 1. *Singularis Dei aſſevere majeſtatem*, bis, lib. 4. cap. 26. VIRTUTEM MAJESTATEMQUE DEI SINGULARIS *interpretari;* lib. 6. cap. 9. VIRTUTEM AC MAJESTATEM DEI SINGULARIS *enarrat.* lib. 5. cap. 15. & 22. lib. 7. frequenter. lib. 4. adhuc cap. 29. lib. 6. cap. 17. lib. de Irâ Dei cap. 20. *& abjectis terrenis cultibus*, MAJESTATEM DEI SINGULARIS *agnoſcunt.* Epitom. cap. 3. & 4. Et alibi paſſim.

Lin. 6. *In excindendis delendiſque, &c.*] In MS. legitur, *in e . . . . . dis delendiſque:* poſt litteram *e* apparet pars media litteræ *x*; itaque ſupplevimus *excindendis*, quam vocem uſurpat infrà Autor noſter capite 2. circa medium hoc modo: *Proſilivit* (Nero) *ad excindendum Cœleſte templum delendamque juſtitiam;* vel ſupple *extinguendis*: ſic initio cap. 46. has voces ita jungit, *ut Chriſtianorum nomen extingueret funditùſque deleret.*

Ibidem. *Deus ſummus.*] Et cap. 47. Haſce dictiones inter Lactantii ſcripta centies deprehendes, lib. 1. Divin. Inſtitut. cap. 1. *Te* DEUS SUMMUS *ad beatum Imperii culmen evexit.* Ibid. cap. 5. cap. 6. lib. 2. cap. 1. lib. 3. cap. 11. lib. 4. cap. 4. bis cap. 6. cap. 10. cap. 13. cap. 16. lib. 7. cap. 27. Epitom. cap. 12. cap. 28. 43. 49. bis. lib. de Irâ Dei cap. 2. Et alibi paſſim. Quin hæc etiam epitheta *ſingularis* & *ſummus*, inter alia (ait Baudri) Lactantium iſtius quoque libelli parentem eſſe ſuadeant, dubitari non poteſt.

Ibidem. *Oſtenderet.*] Fortè legendum *oſtenderit*: vide præcedentia.

Lin. 7. *Hinc itaque utile eſt, ſi.*] In MS. legitur tantùm *Vinc ta . . . , eſt, ſi*, undè ſenſum formavimus in hunc modum, *hinc itaque utile eſt, ſi, &c.* idque juxta ſpatium MS.

Ibidem. *Qui fuerint perſecutores.*] In MS. eſt *qui fuerint . . . . ecutores . . . .* deficientibus 4. litteris ante *ecutores.* Hunc itaque locum ſic reſtituendum eſſe exiſtimo, *qui fuerint perſecutores.* Pariſienſis editio an. 1710. habet *fuerunt*, quod contrarium eſt MS. codici, & ſtare non poteſt cum *vindicaverit* quod ſequitur. Hæc editio legit *fuerunt auctores*, ſed malè. Namque in MS. clarè ſcriptum eſt *fue-*

Digitized by Google

fuerint perſecutores, & quibus pœnis in eos cœleſtis judicis ſeveritas vindicaverit, exponam.

rint : deinde malè *auctores* ſcribit, cùm appareat pars inferior litteræ *p*, & ſuperior litteræ *ſ*. Itaque legendum eſt *perſecutores*. Vide ſpecimen ſuprà poſitum.

Lin. 1. *In eos ... vindicaverit.*] Lactantius noſter lib. 2. Divin. Inſtitut. cap. 4. *In ſacrilegos* VINDICAVERUNT ; & lib. 4. cap. 17. *Ego* VINDICABO IN *eum*.

I I.

EXTREMIS temporibus Tiberii Cæſaris, ut ſcriptum legimus, Dominus noſter Jeſus Chriſtus à Judæis cruciatus eſt, poſt diem decimum Kalendarum Aprilium, duobus Geminis Conſulibus : cùm reſurrexiſſet die tertio, congregavit diſcipulos, quos metus comprehenſionis ejus in fugam verterat ; & diebus quadraginta cum his commoratus, aperuit corda eorum, & Scripturas interpretatus eſt, quæ uſque ad id tempus obſcuræ atque involutæ fuerunt. Ordinavitque eos, & inſtruxit ad prædicationem dogmatis ac doctrinæ ſuæ, diſponens Teſtamenti novi ſolen-

An. 29. vel potiùs anno 33.

Lin. 2. *Jeſus Chriſtus ... cruciatus eſt.*] Id eſt, cruci affixus. Eodem ſenſu utitur eâdem voce Lactantius Div. Inſtitut. lib. 1. cap. 16. *Ab hominibus inſigni ſupplicio affectum &* EXCRUCIATUM ; lib. 4. cap. 18. & Epitom. Div. Inſtit. cap. 18. *Et* CRUCIAVERUNT *illum in humilitate magnâ* ; lib. 4. cap. 22. *ut mortalis occiſus ... Deum ab hominibus eſſe* CRUCIATUM ; & Epitom. cap. 18. *Cùm igitur ad dexteram Dei ſedeat, calcaturus inimicos ſuos qui eum* CRUCIAVERUNT. Sic lib. 4. cap. 16. *cruciando*, eodem ſenſu.

Ibidem. *Poſt diem decimum Kalendarum Aprilium.*] MS. habet *Aprilium*, non *Aprilis*. Lactantius lib. 4. Div. Inſtitut. cap. 10. *Duobus Geminis Conſulibus ante* DIEM DECIMUM KALENDARUM APRILIUM *Judæi Chriſtum cruci affixerunt* ; quod idem eſt. Vide ſuprà Not. lib. 4. ad finem capitis 10. Eſt Ellyptica locutio, quam ſupplere poſſis, poſt exortum diem decimum Kalendarum Aprilium, ſive poſt eum diem incœptum. Ita verba Chriſti, *Poſt tres dies reſurgam*, Marc. 8. v. 31. à pleriſque doctioribus exponuntur *die tertio*, vel *poſtquàm venerit dies tertius*. Partim ex *Joanne Columbo*.

Sed POST DIEM DECIMUM KALENDARUM APRILIUM, & ANTE DIEM DECIMUM KALEND. APRILIUM idem eſſe ac *die decimo Kalendarum*, poſteà in noſtrâ ad hunc librum Diſſertatione abundè demonſtrabimus, ex ipſo Lactantio aliiſque. Eam conſulere non te pigeat.

Lin. 3. *Duobus Geminis Conſulibus.*] Hoc aſſignat Inſtitutionum libro 4. cap. 10. anno Tiberii quinto-decimo. Id quidem convenienter Conſulatui duorum Geminorum. At obſerva, Lector, quàm immaniter indè hallucinetur. Tiberius annum Imperii quintum decimum iniit anno 28. æræ vulgaris. Hoc ipſo Tiberii anno Joannes Baptiſta, uti apud Lucam cap. III. 1. 2. 3. legimus, pœnitentiam prædicare cœpit. Erat is juxta noſtrum Lactantium Tiberii annus quintus decimus... Baptizatus itaque Chriſtus die 6. Januarii, *Conſulibus duobus Geminis* anno æræ vulg. 29. & paſſus die 23. menſis Martii inſequentis, nonniſi per duos menſes ac dimidium ea omnia peregit, quæ ab ipſius baptiſmo ad mortem uſque referuntur. Quod quidem portentoſum eſt dictu, quamvis ab aliis multis Veterum inconſultè pronuntiatum fuerit, ac Faſtis Idatianis infartum. Quid enim tandem fiet de quatuor Paſchatibus, quibus Servatoris miniſterium apud Evangeliſtas diſtinguitur ? &c. Hæc Doctiſſ. Nic. *Toinardus* Aurelianenſis.

Lin. 4. *Comprehenſionis.*] Eâdem ſignificatione bis offendes COMPREHENSI & COMPREHENDAT, Divin. Inſtitut. lib. 7. cap. 17. & infrà cap. 15.

Lin. 7. *Ordinavitque eos, & inſtruxit ad prædicationem dogmatis ac doctrinæ ſuæ.*] Lactantius lib. 4. Divin. Inſtitut. cap. 21. & Epitom. cap. 47. ORDINATA *verò diſcipulis Evangelii ac nominis ſui* PRÆDICATIONE ; vel juxta MSS. codices Jun. & Goth. ORDINATA *diſcipulis ſuis Evangelicâ* DOCTRINA ; & mox, PRÆDICAVERUNT.

nem diſciplinam. Quo officio repleto, circumvolvit eum procella nubis, & ſubtractum oculis hominum rapuit in cœlum. Et indè diſcipuli, qui *Act. 1. 26.* tunc erant undecim, adſumptis in locum Judæ proditoris Matthiâ & *Act. 9. 15.* Paulo, diſperſi ſunt per omnem terram, ad Evangelium prædicandum, ſicut illis magiſter Dominus imperaverat; & per annos xxv. uſque ad principium Neroniani imperii, per omnes provincias & civitates Eccleſiæ fundamenta miſerunt. Cùmque jam Nero imperaret, Petrus An. 54. vel an. 58. Romam advenit; & editis quibuſdam miraculis, quæ virtute ipſius Dei, datâ ſibi ab eo poteſtate, faciebat, convertit multos ad juſtitiam, Deoque templum

Lin. 1. *Repleto.*] Quod faciliùs in MS. legitur, quàm *expleto*, quod eſt in editis: igitur nil mutare debuerant editores.

Lin. 2. *Rapuit in cœlum.*] Lactantius Div. Inſtitut. lib. 7. cap. 17. RAPIETUR IN COELUM.

Lin. 3. *Adſumptis in locum Judæ proditoris Matthiâ & Paulo.*] Ne ex his verbis inferas, Paulum unà cum Matthiâ fuiſſe Judæ ab Apoſtolis ſuffectum. Tantùm (incurioſiùs paulò ſcribens) Lactantius innuere voluit, loco Judæ alios duos Apoſtolatûs munere fuiſſe functos, Matthiam ſcilicet ſorte lectum. (*Act.* 1. *v.* 26.) & Paulum ab ipſo Chriſto aſſumptum. *Toinardus.*

Lin. 4. *Ad Evangelium prædicandum.*] Lactant. lib. 4. cap. 21. *Petrus* & *Paulus Romæ* PRÆDICAVERUNT.

Lin. 5. *Magiſter Dominus.*] Lactantius lib. 4. cap. 21. In nomine MAGISTRI DEI, & cap. 26. necnon lib. 6. cap. 8. Et alibi paſſim.

Ibidem. *Et per annos XXV. &c.*] A Conſulatu duorum Geminorum, ſive ab anno æræ vulg. Chr. 29. quo, ex Lactantii hypotheſi Apoſtoli poſt Pentecoſten prædicaverunt ubique Evangelium, anni quidem ſunt 25. completi uſque ad 13. diem Octobris anni Chr. 54. quo Nero ſucceſſit Claudio: at ab anno æræ Chr. 33. quo reverà paſſus eſt Chriſtus, ad 58. ſunt anni 25.

Fortaſſis ex his viginti quinque annis, qui ad prædicationem omnium Apoſtolorum ex æquo pertinent, orta eſt opinio de 25. annis, quos quidam veteres, & innumerabile recentiorum agmen S. Petro Apoſtolo tribuunt in ſede Romanâ... Si autem fas eſſet recedere à vulgari & in animis hominum inſitâ opinione, ei Lactantianam lubenter præferrem, id eſt, Petrum quidem Romæ prædicaſſe Evangelium facilè concederem, non ſub Tiberio Claudio, ut vulgò putant, ſed ſub Nerone Claudio. Quippe ſtabilitâ ſemel hâc veriſſimâ (ut puto) ſententiâ, conquieſcit ſtatim omnis diſputatio abſque ullo incommodo autoritatis Romani Pontificis. Neque enim longa annorum ſeries, quibus Petrus fuerit Epiſcopus Romæ, primatum illius Eccleſiæ ſtabilivit, ſed perſona Petri, qui cathedram ſuam ibi collocavit, & eam ſuo ſanguine ſolidavit ac confirmavit. *Ex Baluzio.*

Lin. 7. *Eccleſiæ fundamenta miſerunt.*] Id eſt, *poſuerunt; mittere*, pro *ponere*. Ita uſurpant paſſim Agrimenſores, *limitem mittere*, *mettre une borne; mittere murum aut vallum*, apud Lampridium in vitâ Sept. Severi. Sed & apud Ciceronem 1. in Verrem *mittere in poſſeſſionem*, *mettre en poſſeſſion*; apud Senecam legitur *mittere in Acta*, Gallicè *mettre dans les Regiſtres*; apud Livium, *mittere urbes in ſervitutem*, *mettre les villes en ſervitude;* apud Statium, *corpus mittere ſepulcro*, *mettre un corps dans le tombeau*. Apud Sidonium Apollinarem lib. 2. epiſt. 11. *jam ſemel miſſa fundamenta certantis amicitiæ*. Apud veterem Vulgatæ noſtræ Interpretem *vinum novum in utres novos mittunt, &c.* Matth. cap. 9. v. 17. cap. 15. v. 26.

Ibidem. *Cùmque jam Nero imperaret, Petrus Romam advenit.*] Multi duplicem Petri adventum ad urbem Romam ſub Claudio & Nerone aſſerunt, alii tantummodò unum ſub Nerone agnoſcunt; nonnulli verò heterodoxi Apoſtolicæ & Romanæ Eccleſiæ inimici utrumque negant, quos ſolidè admodùm confutàrunt ejuſdem Religionis Joan. Pearſonius in *Operib. poſthum.* & Samuel Baſnagius Exercitat. Hiſtor. ad an. 44. n. 25. *Toinard.*

Lin. 9. *Convertit multos ad juſtitiam.*] Sic infrà dicit *ad delendam* JUSTITIAM, id eſt, Religionem cultumque veri Dei. Lactantius eodem ſenſu dixit lib. 5. cap. 7. *Reddita quidem terra, ſed paucis aſſignata* JUSTITIA *eſt*, *quæ nihil aliud eſt, quàm Dei unici pia & religioſa cultura;* & lib. 5. cap. 12. *invaleſcente* JUSTITIA; lib. 7. cap. 16. & 26. in Epilogo ad Conſtantinum, *Te Deus ſummus ad reſtituendum*

templum fidele ac ſtabile collocavit. Quâ re ad Neronem delatâ, cùm animadverteret non modò Romæ, ſed ubique quotidiè magnam multitudinem deficere à cultu idolorum, & ad religionem novam, damnatâ vetuſtate, tranſire; ut erat execrabilis ac nocens tyrannus, proſilivit ad excidendum cœleſte templum, delendamque juſtitiam, & primus omnium perſecutus Dei ſervos, Petrum cruci adfixit, & Paulum interfecit. Nec tamen habuit impunè; reſpexit enim Deus vexationem populi ſui. Dejectus itaque faſtigio imperii, ac devolutus à ſummo tyrannus impotens, nuſquàm repentè comparuit; ut ne ſepulturæ quidem locus in An. 68.

tuendum JUSTITIÆ *domicilium excitavit.* Et lib. 1. cap. 1. *Per quem* ... JUSTITIA *& ſapientia reſtituta eſt.*

Pag. 184. lin. 9. *Deoque templum fidele ac ſtabile collocavit.*] Infrà de Nerone, *Proſilivit ad excidendum cœleſte* TEMPLUM, *delendamque juſtitiam;* & cap. 15. *Nam Conſtantius... verum* DEI TEMPLUM *quod eſt in hominibus, incolume ſervavit.* Lactantius lib. 4. Div. Inſtitut. cap. 14. *Verum* TEMPLUM DEI, *quod non in parietibus eſt, ſed in corde ac* FIDE *hominum, qui credunt in eum, ac vocantur* FIDELES; & cap. ſeq. *Æternum & immortale Dei templum;* & cap. 24. *Habeatque radicem & fundamentum,* STABILISQUE *apud homines & fixa permaneat.* Et lib. 4. cap. 10. *ut conſtitueret* DEO TEMPLUM, *doceretque juſtitiam.*

Lin. 1. *Templum fidele.*] Hîc & infrà lineâ 5. per *templum cœleſte* intelligitur Religio Chriſtiana, vel cœtus Chriſtianorum; quod ex adjunctis vocibus *fidele* & *cœleſte*, rectè interpretatur.

Lin. 4. *Execrabilis ac nocens tyrannus.*] Sic infrà cap. 4. *Execrabile animal Decius.* *Nocens* eſt, nefarius & impius. Vox *execrabilis* ſæpè apud Lactantium. Vide lib. 1. cap. 21. lib. 3. cap. 18. lib. 6. cap. 17. & cap. 23. lib. 7. cap. 16. &c. Epitom. cap. 63.

Lin. 5. *Ad excidendum cœleſte templum.*] Ità Lactantius noſter lib. 3. Div. Inſtitut. cap. 26. dixit EXCIDERE *vitia;* lib. 6. cap. 15. *vitia penitùs* EXCIDUNT; lib. 5. cap. 3. *veritatem penitùs* EXCIDERE; & lib. de Irâ Dei cap. 17. *voluerunt eam penitùs* EXCIDERE.

Ibidem. *Delendamque juſtitiam.*] Id eſt, Religionem Chriſtianam, cultumque veri Dei.

Ibidem. *Primus omnium perſecutus Dei ſervos.*] Sic Tertullianus Apolog. cap. 5. S. Auguſt. l. 2. contra litteras Petiliani c. 92. Sulpic. Severus lib. 2. de Nerone loquens; *dignus extitit qui perſecutionem in Chriſtianos primus inciperet.* A Lactantio poſt *omnium*, erat cum Euſebio addendum *Imperatorum;* vel *à conſtitutâ Eccleſiâ.* Præceſſerant enim martyria SS. Joannis Baptiſtæ, Jacobi, & Stephani, quo tempore ex Actis cap. 8. fuit magna perſecutio Jeroſolymis. In MS. Colb. pro *perſecutus*, eſt *perſecutos*; mendosè.

Lin. 7. *Nec tamen habuit impunè*] Ità MS. Colb. *habuit*, ut & infrà ad initium capitis 30. ubi pariter legitur in eodem MS. *habuit impunè.* In poſteriore loco editio Pariſienſis an. 1710. & in priore priſcæ editiones ſubſtituerunt *abiit;* ſed perperàm. Eâdem enim locutione utitur Lactantius in Epitome cap. 53. NEC *ullus* IMPUNE HABUIT *quòd Deum læſit;* & cap. 55. *Cur* IMPUNE HABENT *Ægyptii, qui pecudes & omnis generis beſtias colunt?* *Habuit*, vox eſt inter lineas in MS. addita, ſed eâdem planè manu.

Ibidem. *Reſpexit enim Deus vexationem populi ſui.*] Suetonius: *Cùm à Senatu* [Nero] *quæreretur ad pœnam, è palatio fugiens, ad quartum Urbis milliarium in ſuburbano liberti ſui, inter Salariam & Numentanam viam ſemet interficit anno ætatis ſuæ 32.* Quod contigit anno Chriſti 68. die 9. Junii. *Toinard.*

Lin. 9. *Nuſquàm repentè comparuit, ut ne ſepulturæ quidem locus tam malæ beſtiæ appareret.*] S. Auguſtinus de Civitate Dei lib. xx. cap. 19. *Nonnulli ipſum* [Neronem] *reſurrecturum, & futurum Antichriſtum; Alii verò nec eum occiſum putant: ſed ſubtractum potiùs, ut putaretur occiſus; & vivum occultari in vigore ipſius ætatis in quâ fuit, cùm crederetur extinctus, donec ſuo tempore reveletur, & reſtituatur in regnum.* Fuit illa plerorumque opinio tertio, etiamque quarto ſeculo, Neronem venturum ante ſeculi finem, & ipſum vel fore Antichriſtum, vel iiſdem temporibus per Occidentem ſæviturum, quibus ille per Orientem. Quæ fuit etiam opinio S. Martini Turonenſ. & Sulpic. Severi Dialog. 2. atque Hiſtoriæ Sacræ lib. 2. *Sed multum mira hæc opinantium præſumptio*, inquit Au-

terrâ tam malæ beſtiæ appareret. Undè illum quidam deliri credunt eſſe tranſlatum, ac vivum reſervatum, Sibyllâ dicente matricidam profugum à finibus eſſe venturum; ut quia primus perſecutus eſt, idem etiam noviſſimus perſequatur, & Antichriſti præcedat adventum. Itaque fas eſt credere, ſicut duos Prophetas vivos eſſe tranſlatos in ultima tempora, atque initium Chriſti ſanctum ac ſempiternum, cùm deſcendere cœperit, quod Sibyllæ futurum prænuntiant: eodem modo etiam Neronem venturum putant, ut præcurſor diaboli ac prævius ſit venientis ad vaſtationem terræ, & humani generis everſionem.

Sibyll. lib. 5. & 6.

guſtinus, loco ſuprà citato. Contra Lactantii & Sulpicii opinionem facit, quod à Plutarcho refertur in vitâ Galbæ; maximè verò quod ait Suetonius lib. 6. cap. 50. *Funeratus eſt impenſâ ducentorum millium, ſtragulis albis auro intextis, quibus uſus Kalend. Januarii fuerat. Reliquias Ægloge & Alexandria nutrices cum Acte concubinâ gentili Domitiorum monumento condiderunt, quod proſpicitur è campo Martio impoſitum colle hortorum. In eo monumento ſolium porphyretici marmoris ſuperſtanti Lunenſi arâ circumſeptum eſt lapide Thaſio.* Toinard.

Lin. 1. *Tam mala beſtia.*] Eâdem locutione utitur de tyrannis ſcribens infrà cap. 4. Et cap. 9. de Maximiano Galerio: *Inerat huic* BESTIÆ *naturalis barbaries & feritas*; & cap. 16. 25. 32. 39. & 52, Divinarum autem Inſtitut. lib 5. cap. 11. *Illa eſt vera* BESTIA, *&c.* Et cap. 23. *Poſtea vindicaturum ſe in eos* [Deus] *pollicetur, & exterminaturum* BESTIAS MALAS *de terrâ*; nec non lib. 6. cap. 9. BELLUAS etiam eos nominat, lib. 5. cap. 11. lib. 6. c. 17.

Ibidem. *Deliri.*] MS. *deleri.*

Lin. 2. *Sibyllâ dicente.*] Sic libros Sibyllinos laudare ſolet Lactantius, tametſi illos ſciret non unius eſſe Sibyllæ, ſed plurium. Ita ipſe lib. 1. Divin. Inſtitut. cap. 6. *Et ſunt ſingularum ſinguli libri: qui quia Sibyllæ nomine inſcribuntur, unius eſſe creduntur. Sed & nos confusè Sibyllam dicemus, ſicubi teſtimoniis earum fuerit abutendum.* Hi loci videntur eſſe ex lib. 5. & 6. Sibyllinorum oraculorum. Vid. Not. Baluz.

Lin. 3. *A finibus.*] Doctiſſimus Janſon ab Almeloven addendum eſſe ait *terræ*, quod excidiſſe putat.

Lin. 4. *Perſequatur.*] Ita MS. ſed litteris breviatis; quod meliùs convenit cum *præcedat*.

Ibidem. *Itaque fas eſt credere.*] Ità reſtitui, apprimè obſervatâ Manuſcripti ſcripturâ, in quo *fas* tantùm ſatis aptè legitur; ſpatium verò præcedit quinque vel ſex litterarum, undè repoſui *itaque*. Hæc vox ſpatium implere poteſt. Aliæ editiones habent, *nefas eſt credere*. Sed lectio quam ſequimur in textu conſonantior mihi videtur cum MS. & cum ſequentibus Autoris verbis.

Lin. 5. *Duos.*] MS. habet *duas*, ſed malè.

Ibidem. *In ultima tempora, atque initium Chriſti.*] Poſt *ultima* abraſa ſunt in MS. duo ſaltem verba. Sed cùm inſpectâ diligenter ſcripturâ legantur tres ultimæ litteræ vocis *atque*, tunc ſupplendum putavi *tempora atque*. At duo Prophetæ quorum hic habetur mentio, ſunt *Moſes atque Elias*.

Lin. 7. *Quod Sibyllæ futurum prænuntiant.*] Poſt *cœperit*, deſunt in MS. decem circiter litteræ, uſque ad *um prenuntiant*. Has exiſtimavi ſuppleri poſſe his verbis, quæ breviatis litteris iſtud ſpatium replere poſſunt. Cæteræ editiones habent *pronuntiant*, quod verbum breviatum legi poteſt *prænuntiant*. De his porrò Sibyllarum propheciis vide lib. 7. Inſtitut. cap. 15. uſque ad 20.

Lin. 8. *Ut præcurſor, &c.*] Hîc in MS. legitur ſolùm *curſor*, atque ante vocem iſtam tres aut quatuor deſunt litteræ, quas per iſtas *ut præcurſor* ſupplevimus, vel per *qui præcurſor*.

Lin. 9. *Humani generis.*] In MS. deſunt litteræ duæ ultimæ *Humani*, ac priores duæ *generis*: itaque non difficile fuit iis ſupplere.

III.

POST hunc, interjectis aliquot annis, alter non minor tyrannus ortus

Lin. 1. *Aliquot.*] In MS. legitur *aliquod*, quod erratum frequens eſt in eo libro.

Ibidem. *Alter non minor tyrannus ortus eſt.*] *Ortus eſt*, id eſt, imperare cœpit; Domitia-

eſt; qui cùm exerceret injuſtam dominationem, ſubjectorum tamen An. 81.
cervicibus incubavit quàm diutiſſimè, tutuſque regnavit, donec impias
manus adversùs Dominum tenderet. Poſtquàm verò ad perſequendum
juſtum populum inſtinctu dæmonum incitatus eſt, tunc traditus in ma- An. 95.
nus inimicorum luit pœnas. Nec ſatis ad ultionem fuit, quòd eſt interfe-
ctus: domi etiam memoria nominis ejus eraſa eſt. Nam cùm multa mi-
rabilia opera fabricaſſet, cùm Capitolium aliaque nobilia monumenta An. 96.
feciſſet, Senatus ita nomen ejus perſecutus eſt, ut neque imaginum,
neque titulorum ejus relinqueret ulla veſtigia, graviſſimis decretis etiam
mortuo notam inureret ad ignominiam ſempiternam. Reſciſſis igitur
actis tyranni, non tantùm in ſtatum priſtinum Eccleſia reſtituta eſt, ſed
etiam multò clariùs ac floridiùs enituit; ſecutiſque temporibus, quibus
multi ac boni principes Romani imperii clavum regimenque tenuerunt,

nus, duodecim Cæſarum poſtremus. *Toinard.* Domitianus *Calvus Nero* dictus à Juvenale, quem Tertullianus in Apologetico cap. 5. vocat *portionem Neronis in crudelitate*; & Euſebius lib. 3. Hiſt. Eccleſ. cap. 17. *Neronianæ impietatis & odii adversùs Deum ſucceſſorem.* Baluz.

Lin. 1. *Injuſtam.*] Sic poteſt legi in MS. cæteræ editiones habent *inviſam.*

Ibidem. *Subjectorum cervicibus incubavit.*] Lactantius Div. Inſtitut. lib. 5. cap. 5. *Soli abſconditis* INCUBARENT; & cap. 9. *In eos totis carnificinæ ſuæ viribus* INCUMBUNT; lib. 7. cap. 19. *Capto mundo, cum magnis latronum exercitibus* INCUBABIT.

Lin. 4. *Traditus in manus inimicorum luit pœnas.*] Domitianus menſe Februario anni Chr. 94. ſævire cœpit. Peremptus eſt anno Chriſti 96. XIV. Kalend. Octobris, (ſive die 18. Septembris,) ut in confeſſo eſt apud omnes. *Toinard.* Neque aliter Lactantius Divin. Inſtitut. lib. 7. de Antichriſto: *Et captus, tandem ſcelerum ſuorum luat pœnas.* Idem Epitom. cap. 68.

Lin. 5. *Interfectus: domi.*] Sic legere maluimus cum Doctiſſimo Cupero, quàm cum cæteris *interfectus domi.*

Lin. 6. *Memoria nominis ejus eraſa eſt.*] Et infrà cap. 52. *Et eraſit de terrâ.* Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 12. *Octobrem verò ſuo nomine Domitianus invaſerat: ſed uti infauſtum vocabulum ex omni ære vel ſaxo placuit eradi.* Baluz.

Ibidem. *Cùm multa mirabilia opera fabricaſſet.*] Suetonius in Domitiano: *Plurima & ampliſſima opera incendio abſumta reſtituit, in queis & Capitolium, quod rursùs arſerat, ſed omnia ſub titulo tantùm ſuo, ac ſine ullâ priſtini autoris memoriâ.* Baluz.

Lin. 8. *Neque imaginum, neque titulorum ejus, &c.*] Id ipſum ſcribit Euſebius lib. 3. cap. 20. Hiſt. Eccleſ. Suetonius: *Contrà Senatus adeò lætatus eſt, ut repletâ certatim Curiâ, non temperaret quin mortuum contumelioſiſſimo atque acerbiſſimo acclamationum genere laceraret, ſcalas etiam inferri, clypeoſque & imagines ejus coràm detrahi, & ibidem ſolo affigi juberet, noviſſimè eradendos ubique titulos, abolendamque omnem memoriam decerneret.* Ex Baluzio.

Lin. 9. *Relinqueret.*] MSS. *relinquerent.*

Ibidem. *Graviſſimis.*] In MS. eſt *graviſſimè*, cum majuſculâ initiali litterâ, præcedente puncto; malè.

Lin. 10. *Reſciſſis actis tyranni.*] Vide ſuprà Not. ad cap. 1.

Lin. 11. *Non tantùm.*] Sic MS. breviatis litteris *ttm*; at in editis eſt, *non modò*: malè.

Ibidem. *Eccleſia reſtituta.*] Narrat Dio apud Xiphilinum, Nervam omnes, qui impietatis in deos rei fuerant, abſolviſſe, exules in patriam reduxiſſe, edicto inſuper vetuiſſe, ne cui liceret aut impietatis ſive Judaïcæ ſectæ (ſic tum vocabant Religionem Chriſti) quempiam dehinc inſimulari. Eâ porrò occaſione Joannes Apoſtolus, qui in Patmon inſulam à Domitiano fuerat relegatus, exilio ſolutus, Epheſum reverſus eſt, ut ex Clemente Alexandrino recitat Euſebius lib. 3. cap. 23.

Lin. 13. *Ac.*] Hanc conjunctionem Heumannus putat eſſe delendam, ut meliùs fluat oratio.

Ibidem. *Boni Principes.*] Quamvis pagani, ſcilicet Nerva, Trajanus, Antonini, &c. qui edicta contra Chriſtianos non promulgarunt. Lactantius in fine libri ſeptimi Div. Inſtitut.

Digitized by Google

nullos inimicorum impetus paſſa, manus ſuas in orientem occidentemque porrexit; ut jam nullus eſſet terrarum angulus tam remotus, quò non religio Dei penetraſſet; nulla denique natio tam feris moribus vivens, ut non ſuſcepto Dei cultu, ad juſtitiæ opera miteſceret. Sed enim poſteà longa pax rupta eſt.

ad Conſtantinum: *Quoniam unus ex omnibus extitiſti, qui præcipua virtutis & ſanctitatis exempla præberes, quibus antiquorum* PRINCIPUM *gloriam, quos tamen fama inter* BONOS *numerat, non modò æquares, ſed etiam, quod eſt maximum, præterires, &c* De bonis Principibus, qui & libertatem credendi noſtris hominibus permiſerunt, & eorum miniſterio in palatio & in provinciis uſi ſunt, eoſque ad maximas dignitates evexerunt, videndus Euſebius initio libri 8. Hiſtor. Eccleſ. *Baluzius.*

Lin. 1. *Nullos inimicorum impetus paſſa.*] Id eſt, ferè nullos, aut levioris momenti.

Ibidem. *Manus ſuas in Orientem Occidentemque porrexit.*] Lactantius lib. 7. Div. Inſtitut. cap. 15. *Roma . . . ſublatâ Carthagine,* MANUS SUAS IN *totum orbem terrâ marique* PORREXIT. Epitom. cap. 51. *Alas ſuas* IN ORIENTEM OCCIDENTEMQUE PORREXIT.

Lin. 2. *Nullus terrarum angulus tam remotus, quò non Religio Dei penetraſſet.*] Lactantius lib. 4. Divin. Inſtitut. cap. 26. *Crux potiùs electa eſt, quæ ſignificaret illum tam conſpicuum tamque ſublimem futurum, ut ad eum cognoſcendum pariter & colendum, cunctæ nationes ex omni orbe concurrerent.* DENIQUE NULLA GENS TAM *inhumana eſt, nulla regio* TAM REMOTA, *cui aut paſſio ejus, aut ſublimitas majeſtatis ignota ſit.* Baluz.

Ibidem. *Quò non.*] In MS. *co n.*

Lin. 3. *Denique natio.*] In MS. *denique di natio.*

Ibidem. *Nulla denique natio tam feris moribus vivens, &c.*] In MS. poſt *denique*, eſt *di natio*. Vel eſt *mundi*, vel eſt *Dei*: quam vocem, ut ſuperfluam, expungendam eſſe dicit Baluzius.

IV.

An. 249. EXTITIT enim poſt annos plurimos execrabile animal Decius, qui vexaret Eccleſiam. Quis enim juſtitiam, niſi malus perſequatur? Et quaſi hujus rei gratiâ provectus eſſet ad illud principale faſtigium, furere protinùs contra Deum cœpit, ut protinùs caderet. Nam profectus adverſùs Carpos, qui tum Daciam Mœſiamque occupaverant, ſtatimque circum-

Lin. 1. *Extitit poſt annos plurimos execrabile animal Decius, &c.*] Sæviiſſe Decium ſtatim ac imperavit, docet quoque Chronicon Paſchale his verbis: *Initio imperii Decii perſecutione contra Chriſtianos concitatâ . . . .* Conſtat Decium ſub finem anni 251. ad Abritum, ſive Abrittum in prælio adverſus Carpos interiiſſe, & imperaſſe plus quàm duos annos; nempè ab illo temporis ſpatio quod eſt intra diem 17. Junii & 19. Octobris anni 249. uſque ad finem Novembris anni 251. atque adeò annos duos cum menſibus circiter quinque. *Toinard.*

Lin. 2. *Quis enim juſtitiam, niſi malus perſequatur?*] Per *juſtitiam* hîc intellige juſtum populum, populum Dei, ſervos Dei.

Lin. 3. *Provectus eſſet ad illud principale faſtigium.*] Et infrà cap. 18. *ſublime faſtigium*, Imperatoriam ſcilicet dignitatem. Haud ſecus Lactantius Divin. Inſtitut. lib. 7. cap. 26. ad finem in Epilogo ad Conſtantinum Imperatorem: *Te providentia ſumma Divinitatis* AD FASTIGIUM PRINCIPALE PROVEXIT, Viden' utriuſque operis Autorem noſtrum Lactantium? An ovum ovo ſimilius eſſe poteſt?

Lin. 4. *Profectus adverſùs Carpos, qui tum Daciam Mœſiamque occupaverant, &c.*] Carpos in hoc Lactantii loco, Francos in Chronico Paſchali, Getas ſive Gothos apud Jornandem, & Scythas apud Zoſimum, eoſdem eſſe oſtendit Du Cangius in Notis, pag. 547. ad Chronic. Paſch. *Toinard.*

Ibidem. *Adverſùs.*] In MS. *adverſu.*

Lin. 5. *Carpos.*] Populos transdanubianos ex Ptolom. aut Gallos, juxta Cedrenum.

Digitized by Google

ventus à barbaris, & cum magnâ exercitûs parte deletus, nec ſepulturâ quidem potuit honorari: ſed exutus ac nudus, ut hoſtem Dei oportebat, pabulum feris ac volucribus jacuit. An. 251.

Lin. 1. *Deletus, nec ſepulturâ quidem potuit honorari.*] Pro *nec*, mallem *ne*: ſic ſuprà cap. 11. *Ut ne ſepultura quidem locus... appareret.* Decii necem ultioni quoque divinæ tribuunt Cyprianus initio libri de Lapſis, & ad Demetrianum, pag. 282. nec non Hieronymus in Zachar. 14. Inter paludes enim victus, cum exercitu deletus eſt, ex Aurelio Victore.

Lin. 2. *Ut hoſtem Dei oportebat.*] Locutio Lactantiana lib. de Irâ Dei, cap. 19. *Si eſt providus*, UT OPORTET DEUM. Utrobique ſupple *eſſe*.

V.

NON multò pòſt Valerianus quoque non diſſimili furore correptus, impias manus in Deum intentavit; & multùm, quamvis brevi tempore, juſti ſanguinis fudit. At illum Deus novo ac ſingulari pœnæ genere adfecit, ut eſſet poſteris documentum, adverſarios Dei ſemper dignam ſcelere ſuo recipere mercedem. Hic captus à Perſis, non modò imperium, quo fuerat inſolenter uſus, ſed etiam libertatem, quam cæteris ademerat, perdidit, vixitque in ſervitute turpiſſimè. Nam Rex Perſarum Sapor, is qui eum ceperat, ſi quandò libuerit aut vehiculum aſcendere, aut equum, inclinare ſibi Romanum jubebat, ac terga præbere, & impoſito pede An. 253. An. 257. An. 261.

Lin. 1. *Non multò poſt Valerianus.*] Poſt ſeptem annos. Nam anno Chriſti 257. ſæviit, Imperii ſui 5. *Toinard.*

Mira ſunt, quæ de modeſtiâ ac manſuetudine, reliquiſque ſummis Valeriani virtutibus tradit Trebellius Pollio: quæ confirmantur etiam ab Euſebio, qui lib. 7. Hiſt. Eccleſ. cap. 10. illum vel ex eo maximè commendat, quòd manſuetiſſimus, ac benigniſſimus fuerit erga Chriſtianos; additque, nullum ſuperiorum Principum, ne illos quidem ipſos, qui palam Chriſtiani fuiſſe dicuntur, tantâ humanitate ac benevolentiâ noſtros complexum eſſe, quantam Valerianus præ ſe ferebat initio principatûs ſui, totamque ejus familiam Chriſtianis hominibus abundaſſe, ita ut Dei Eccleſia eſſe videretur. Sed poſteà immensùm mutatus ab illo, crudeliſſimè ſæviit in Chriſtianos; ac mox ſecuta Dei manus, quæ illum graviter afflixit. *Baluz.*

Lin. 2. *In Deum.*] MS. *In Deo.*

Lin. 3. *Pœna*] MS. *Ppenè*; ac ideò Heuman. legit, *ſingulari prorsùs pœna genere.*

Lin. 4. *Ut eſſet poſteris documentum.*] Vide ſuprà cap. 1. *Diſtulerat pœnas eorum Deus, ut ederet in eos magna & mirabilia exempla, quibus poſteri diſcerent, & Deum eſſe unum, & eumdem vindicem digna videlicet ſupplicia impiis ac perſecutoribus inrogare.*

Ibidem. *Adverſarios Dei ſemper dignam ſcelere ſuo recipere mercedem.*] *Semper*, ita MS. legit, id eſt, dignam ſemper ſuo ſcelere mercedem Dei hoſtes recipere. Quamvis non de omnibus perſecutoribus agat Lactantius, ſed de multis, quos poſteris in dignæ ultionis exemplum adducere ira divina voluit. Pro *ſemper* antiqui editi legunt *ſæpè*, contra fidem MS.

Lin. 5. *Quo.*] MS. *Quod.*

Lin. 7. *Sapor, is qui eum ceperat.*] Ita MSS. Priſcæ editiones habent *Sapores, qui*; malè.

Lin. 9. *Inclinare ſibi Romanum.*] Non ſtratoris officium exhibebat Sapori Valerianus: ſed planè vicem ſtapedis, aut ſcalæ illi in equum aſcenſuro præſtabat, ut colligitur ex Actis S. Pontii Martyris, cap. 24. *Valerianus ſcilicet Imperator in captivitatem ductus à Sapore Rege Perſarum, non gladio, ſed ludibrio omnibus diebus vitæ ſuæ merita pro factis percepit; ita ut quotienſcumque Rex Sapor equum conſcendere vellet, non manibus ejus, ſed incurvato dorſo, & in cervice ejus pede poſito, equo membra locaret.* Similia tradit Hugo Floriacenſis in Chronico: *Valerianus Dei præſidio deſtitutus, à Rege Perſarum Sapore captus... donec vixit, hanc infamis officii pœnam ſemper tulit, ut acclinis humi Regem aſcenſurum, non manu, ſed dorſo attelleret.* Baluz.

Ibidem. *Romanum.*] In MS. *Romanam*, mendosè.

Ibidem. *Impoſito.*] In MS. *impoſita* malè.

Digitized by Google

ſupra dorſum ejus, illud eſſe verum dicebat [triumphi genus] exprobrans ei cum riſu, non quod in tabulis aut parietibus Romani pingerent. Ita ille digniſſimè triumphatus, aliquandiù vixit, ut diù barbaris Romanum nomen ludibrio ac deriſui eſſet. Etiam hoc ei acceſſit ad pœnam, quòd cùm filium haberet Imperatorem, captivitatis ſuæ tamen ac ſervitutis extremæ non invenit ultorem, nec omninò repetitus eſt. Poſteà verò quàm pudendam vitam in illo dedecore finivit, direpta eſt ei cutis, & Fortè an. 269. exuta viſceribus pellis eſt infecta rubro colore, ut in templo barbarorum deorum ad memoriam clariſſimi triumphi poneretur, legatiſque noſtris ſemper eſſet oſtentus, ne nimiùm Romani viribus ſuis fiderent, cùm exuvias capti Principis apud deos ſuos cernerent. Cùm igitur tales pœnas de ſacrilegis Deus exegerit, nonne mirabile eſt, auſum eſſe quemquam poſteà non modò facere, ſed etiam cogitare adversùs majeſtatem ſingularis Dei regentis & continentis univerſa?

Lin. 1. *Supra dorſum.*] Ità MS. ſed breviatis litteris. Hanc hiſtoriam Heumannus in dubium revocat. Priſcæ editiones habent *ſuper*.

Ibidem. *Triumphi genus.*] Hæc addidimus verba tanquàm neceſſaria, quamvis non legantur in MS.

Ibidem. *Exprobrans ei.*] Ità MS. *ei*, non *&*.

Lin. 2. *In tabulis aut parietibus.*] Mos olim fuit principum geſta in tabulis pingi & in parietibus illuſtrari. Sic Capitolinus in Maximino, cap. 12. *Juſſit tabulas pingi ita, ut erat bellum ipſum geſtum, & ante Curiam proponi, ut facta ejus pictura loqueretur:* vide etiam Herodianum, lib. 3. cap. 9.

Lin. 3. *Ille.*] MS. *Illa*, mendosè.

Ibidem. *Digniſſimè triumphatus.*] *Digniſſimè*, ſcilicet ut merebatur: *triumphatus* paſſivè. Itaque non mirum, ſi infrà *triumphare* junxerit cum quarto caſu, c. 16. *ſeculum cum ſuis terroribus triumphaſti.* Similiter Lactantius ſcribit, *catenatam mortem cum ſuis terroribus* TRIUMPHARET, lib. 4. c. 26. TRIUMPHATO SECULO, Epitom. c. 66. *captivos* TRIUMPHAVIT, c. 46. TRIUMPHARI *deos, Dæmonas*, c. 51. *terram* TRIUMPHABIT, Div. Inſt. l. 6. c. 23. Valeriani ſervitus fuit decem annorum.

Lin. 5. *Cùm filium haberet Imperatorem.*] Gallienum nempe ſeniorem, quem jam ab anno Chriſti 251. fecerat Imperii conſortem, quique capto patre, ſolus per multos annos ſummam rerum adminiſtravit; nec unquàm eum à perſecutore vindicare voluit, licèt *Bactriani, Hiberi, Albani & Tauroſcythæ auxilia fuerint polliciti, ad Valerianum de captivitate liberandum*, ut ſcribit Trebellius Pollio in Valeriano ſeniore.

Lin. 6. *Extremæ.*] MS. *extremamè*, malè.

Lin. 7. *Direpta eſt ei cutis.*] Ita MS. ſed malè. *Diripere* eſt expilare: *diripere agros, urbes.* Mallem hîc legere cum doctiſſimo Nic. Heinſio *derepta*. *Deripere* eſt detrahere, auferre, ut oſtendit in Notis ad Ovidium. Ex hoc verſu metamorph. v. 388.

Clamanti cutis eſt ſummos derepta per artus.

Lin. 8. *Eſt.*] Hæc vox non legitur in MS. ſed tantùm adeſt quædam virgula.

Lin. 9. *Clariſſimi triumphi.*] MS. *Kariſſimi.*

Lin. 10. *Oſtentus.*] Ita MS. at in editis eſt *oſtentui*.

Lin. 11. *Principis.*] MS. *principes*, malè.

Ibidem. *Apud deos ſuos.*] Id eſt, in templo deorum ſuorum.

VI.

An. 270. AURELIANUS, qui eſſet naturâ veſanus & præceps, quamvis capti-

Lin. 1. *Aurelianus qui eſſet.*] Ita MS. Colb. Almelov. fortè *quum eſſet:* ſat rectè.

Lin. 2. *Veſanus & præceps.*] Ex Flavio Vopiſco: *Aurelianus ſevetus, truculentus, ſanguinarius fuit princeps.* Ex Eutrop. lib. 9. de eodem: *Vir in bello potens, animi tamen immodici, & ad crudelitatem propenſioris. Et præceps* diſtinctè non legitur in MS. ſed virgula quædam cum voce *prebs*, quod æquè diceretur *Veſanus princeps.* Attamen non inconcinnè in editis eſt *præceps*; ſic Livius eleganter ait *præceps in avaritiam & crudelitatem animus.*

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

vitatem Valeriani meminiſſet, tamen oblitus ſceleris ejus & pœnæ, iram Dei crudelibus factis laceſſivit. Verùm illi ne perficere, quidem quæ cogitaverat, licuit: ſed protinùs inter initia ſui furoris extinctus eſt. Nondùm An. 274. ad provincias ulteriores cruenta ejus ſcripta pervenerant, & jam Cœnofrurio, qui locus eſt Thraciæ, cruentus ipſe humi jacebat, falsâ quâdam ſuſpicione ab amicis ſuis interemptus. Talibus & tot exemplis coërceri poſteriores tyrannos opportebat. At hi non modò territi non ſunt, ſed audaciùs etiam contra Deum confidentiùſque fecerunt.

Lin. 3. *Inter initia ſui furoris extinctus eſt.*] Concitavit itaque perſecutionem ſolummodò ſub finem anni 274. vel initio inſequentis. Interemptus eſt enim menſe Aprili anni 275. quâ de re vide Euſeb. Hiſt. Eccleſ. l. 7. c. 30.

Lin. 4. *Cœnofrurio.*] Medio itinere inter Heracleam & Byzantium ad mare. Flavius Vopiſcus in D. Aureliano: *Sed cùm iter faceret, apud Cœnophrurium manſionem, quæ eſt inter Heracliam & Byzantium, malitiâ Notarii ſui & manu Mucaporis interemptus eſt.* Vide Eutropium lib. 9. *Baluz.*

Lin. 7. *Non modò.*] *Non* abeſt à MS.

Lin. 8. *Fecerunt.*] Id eſt, egerunt.

VII.

DIOCLETIANUS, qui ſcelerum inventor & malorum machinator An. 284. fuit, cùm diſperderet omnia, nec à Deo quidem manus potuit abſtinere. Hic orbem terræ ſimul & avaritiâ, & timiditate ſubvertit. Tres enim participes regni ſui fecit, in quatuor partes orbe diviſo, & multiplicatis An. 285. exercitibus, cùm ſinguli eorum longè majorem numerum militum ha- & 293. bere contenderunt, quàm priores Principes habuerant, cùm ſoli rempublicam gererent. Adeò major eſſe cœperat numerus accipientium, quàm dantium, ut enormitate indictionum conſumptis viribus colonorum, deſererentur agri, & culturæ verterentur in ſylvam. Et ut omnia terrore complerentur, provinciæ quoque in fruſta conciſæ, multi Præſides & plura Officia ſingulis regionibus, ac penè jam civitatibus incubare, item

Lin. 1. *Diocletianus.*] Qui (ex fine cap. 9.) *Diocles* ante imperium vocabatur.

Ibidem. *Malorum machinator.*] Ita Lactantius, lib. 7. Divin. Inſtitut. cap. 24. *qui eſt* MACHINATOR *omnium* MALORUM.

Lin. 2. *Nec à Deo quidem.*] Mallem legere *ne*, ut legitur ſub initium cap. 6. *Verùm illi* NE *perficere* QUIDEM, *quæ cogitaverat, licuit.*

Lin. 3. *Orbem terræ.*] Intellige immenſam Imperii Romani amplitudinem.

Ibidem. *Avaritiâ.*] De quâ Vopiſcus in Numeriano: vide infrà Baluzii notas ad iſtud caput.

Ibidem. *Timiditate.*] Quâ tres regni ſui participes fecit, nempe Maximianum cognomento Herculium, anno Chriſti 285. Conſtantium cognomento Chlorum, & Galerium Maximinum, cognomento Armentarium, anno 293.

Lin. 4. *In quatuor partes.*] Orientem regebat Diocletianus; Italiam & Africam Maximianus Herculius; Tranſalpinas provincias Conſtantius Chlorus; Illyricum & Thraciam Galerius Maximianus. Nicomedia Bithyniæ Diocletiani ſedes erat regia, Mediolanum Herculii, Auguſta Trevirorum Conſtantii, & Galerii Sirmium in Pannoniâ.

Lin. 7. *Major eſſe cœperat.*] MS. *majores eſſe cœperant*; mendosè.

Lin. 8. *Enormitate indictionum.*] MS. *Inbormitate. Indictionum*, id eſt tributorum, extra ordinem ad arbitrium victoris, aut ſecundùm neceſſitates Reipublicæ. *Columbus.*

Lin. 11. *Officia.*] Id eſt, Præfecti, vel ii qui funguntur Officiis. De iis vide Pancirollum ad notitiam Imperii, cap. 9. & Voſſium lib. 3. de vitiis Serm. cap. 30.

Ibidem. *Civitatibus incubare.*] Sic & Lactantius Divin. Inſtit. lib. 7. cap. 19. *Siquidem capto mundo cum magnis latronum exerci-*

Digitized by Google

Rationales multi, & Magiſtri, & Vicarii Præfectorum, quibus omnibus civiles actus admodùm rari, ſed condemnationes tantùm & proſcriptiones frequentes, exactiones rerum innumerabilium, non dicam crebræ, ſed perpetuæ, & in exactionibus injuriæ non ferendæ. Nec quoque tolerari poſſunt, quæ ad exhibendos milites ſpectant. Idem inſatiabili avaritiâ theſauros nunquàm minui volebat: ſed ſemper extraordinarias opes ac largitiones congerebat, ut ea quæ recondebat, integra atque inviolata ſervaret. Idem cùm variis iniquitatibus immenſam faceret caritatem, legem pretiis rerum venalium ſtatuere conatus eſt. Tunc ob exigua & vilia multus ſanguis effuſus, nec venale quidquam metu apparebat, & caritas multò deteriùs exarſit, donec lex neceſſitate ipsâ poſt multorum exitium ſolveretur. Huc accedebat infinita quædam cupiditas ædificandi, non minor provinciarum exactio in exhibendis operariis, & artificibus, & plauſtris omnibus, quæcumque ſint fabricandis operibus neceſſaria. Hîc baſilicæ, hîc circus, hîc moneta, hîc armorum fabrica, hîc uxori domus, hîc filiæ. Repentè magna pars civitatis exceditur. Migrabant omnes cum conjugibus ac liberis, quaſi urbe ab hoſtibus captâ. Et cùm perfecta hæc fuerant cum interitu provinciarum: Non rectè facta ſunt, aiebat; alio modo fiant. Rursùs dirui ac mutari neceſſe erat, iterùm fortaſsè caſura. Ita ſemper dementabat, Nicomediam ſtudens urbi Romæ coæquare. Jam illud prætereo, quàm multi perierint poſſeſſionum aut opum

tibus INCUBABIT; lib. 5. cap. 11. *uno loco recubans.*

Lin. 1. *Rationales.*] Id eſt, Fiſci Regii Procuratores miſſi in provincias: ſic Lampridius in Alexandro, cap. 45. *Procuratores, id eſt rationales.*

Lin. 3. *Non dicam crebra, ſed perpetua.*] Sic & Lactantius Divin. Inſtit. lib. 3. cap. 22. NON DICAM *mutorum*, SED *pecudum & belluarum.* Et lib. 2. cap. 4. *Qui non furtum, ſed palàm Deos ludibrio habuiſſe:* omiſſis *ſolùm* & *etiam.*

Lin. 4. *Nec quoque tolerari poſſunt.*] *Nec* præcedentia poſtulant, *injuria non ferenda, &c.* In MS. eſt *hac.* Doctiſſimi viri Almelov. & Baudri adnotaverunt legendum eſſe *Nec.*

Lin. 5. *Ad exhibendos milites.*] Vel ad ſuppeditandos ipſos militiæ homines ex quolibet pago, ut vulgò fit hodie; vel potiùs ad militibus præſtanda ſtipendia, ac miniſtranda alimenta & cætera ad vitam neceſſaria. Sic Juſtin. 9. 2. *Alimentis exhibere*; & 11. 10. *Vitam exhibere.*

Ibidem. *Spectant.*] In MS. eſt *expectant.*

Lin. 10. *Metu.*] Heuman. legit *tum*, rectè.

Lin. 11. *Lex neceſſitate ipsâ.*] Baluz. *Quoniam leges eâ intentione lata ſunt, ut proficiant, non ut noceant*, ut ad Avitum Viennenſem Epiſcopum ſcribit Papa Symmachus.

Lin. 15. *Hîc.*] Diſtributivè ſumitur pro *alibi.*

Ibidem. *Moneta*,] Hîc ſumitur pro ædificio, in quo nummi cuduntur.

Lin. 16. *Magna pars civitatis exceditur.*] Scilicet Nicomediæ, ubi habitabat Diocletianus, & quàm ſtudebat urbi Romæ coæquare, ut ſtatim dicet Lactantius. Huic locutioni ſimiliter dicimus Gallicè, *toute la Ville eſt ſortie, tout Paris eſt ſorti*, &c. *Exceditur*, vel diſceditur, id eſt, tam vaſtorum ædificiorum conſtructione coguntur cedere loco quamplurimi cives, & ex urbe migrare, alias ſedes extrà quæſituri. *Exceditur* autem hîc dicit Lactantius, ut *acceditur* infrà initio capitis 47. Itaque admitti poteſt vulgata lectio. Heuman. loco *exceditur*, legit *exciditur.* Quaſi dicas, veteres domus deſtruuntur, ut locus aperiatur novis ædificandis palatiis.

Lin. 19. *Aiebat.*] MS. *agebat*, ſed malè.

Lin. 20. *Ita ſemper dementabat.*] Ità MS. codex; non *dementabatur*, nec *demutabat*, ut nonnullis doctis viris viſum eſt. *Adeò ſtultè impendioſus erat.* Bauldri. Gallicus interpres Maucroix, *Ainſi ſa manie* [*des batimens*] *n'avoit point de bornes. Dementabat*, id eſt, *inſaniebat.*

Lin. 21. *Coæquare.*] MS. *quo equare*; malè.

Digitized by Google

opum gratiâ. Hoc enim uſitatum & ferè licitum conſuetudine malorum. Sed in hoc illud fuit præcipuum, quòd ubicumque cultiorem agrum viderat, aut ornatius ædificium, jam parata domino calumnia & pœna capitalis, quaſi non poſſet rapere aliena ſine ſanguine.

Lin. 1. *Ferè licitum conſuetudine.*] Comœdia Queroli : *Nam facilè intelligo perjurium joculare ; quid putas ? Tamen tranſeamus, quòd, ut video, conſuetudo jam fecit leve.* S. Ambroſius epiſt. 66. *Numquid ideò licet, quia non eſt prohibitum ?*

VIII.

QUID frater ejus Maximianus, qui eſt dictus Herculius ? non diſſimilis ab eo. Nec enim poſſent in amicitiâ tam fideli cohærere, niſi eſſet in utroque mens una, eadem cogitatio, par voluntas, æqua ſententia. Hoc ſolùm differebant, quòd avaritiâ minori altero fuit plus, majori verò minùs ; ſed plus timiditatis, plus verò animi, non ad benè faciendum, ſed ad malè. Nam cùm ipſam imperii ſedem teneret Italiam, ſubjacerentque opulentiſſimæ provinciæ vel Africa, vel Hiſpania, non erat in cuſtodiendis opibus tam diligens, quarum illi copia ſuppetebat. Et cùm opus eſſet, non deerant locupletiſſimi Senatores, qui ſubornatis indiciis, affectaſſe imperium dicerentur, ita ut effoderentur aſſiduè lumina Senatûs. Cruentiſſimus fiſcus malè partis opibus affluebat. Jam libido in homine peſtifero, non modò ad corrumpendos mares, quod eſt

293.

Ex Virgil. Æneid. lib. 3. v. 663.

Lin. 1. *Quid frater ejus Maximianus ?*] Non naturâ, ſed Imperatoriâ dignitate frater ejus, ſcilicet Diocletiani, de quo capite præcedenti egimus. Gallicè, *ſon aſſocié à l'Empire.*

Ibidem. *Qui eſt dictus Herculius.*] MS. *quĕ dictus Irculius.* In hoc codice MS. ſæpè omnes litteræ *h* omittuntur.

Lin. 2. *Fideli coharere.*] MS. *fidele quo erere ;* mendosè.

Lin. 3. *Mens una.*] MS. *menſura.* Sed littera *n* additur ſupra *r*, eâdem tamen manu, ac eodem atramento.

Lin. 4. *Avaritiâ minori altero fuit plus, majori verò minùs ; ſed plus timiditatis, &c.*] Hîc dicere videtur Lactantius, Herculium avariorem Diocletiano fuiſſe. Locus videtur corruptus. Nonnulli extrudere volunt vocabula *majori* & *minori*, ut ex margine in textum intruſa, & legere *avaritia.* Simillimus verborum poſitu & figurâ locus lib. 4. Div. Inſtitut. cap. 3. invenitur ; ex quo conſtare poſſit hæc quoque verè Lactantii eſſe : *In illâ priori parte ut periculi* MINUS, *ſic* PLUS *difficultatis eſt*, quòd obſcura rerum ratio cogit diverſa ſentire. *Hîc ut periculi* PLUS, *ita* MINUS *eſt difficultatis ; quòd ipſe uſus rerum & quotidiana experimenta poſſunt docere, quid ſit verius & melius.* Partim *ex Columbo.*

Doctiſſimus Almelov. expungebat *altero ;* & poſt *timiditatis*, legebat, *alteri verò plus animi.*

Lin. 6. *Ipſam.*] MS. *ipſa* : ſed malè.

Lin. 7. *Vel Africa, vel Hiſpania.*] Ità MS. codex. Aut *vel* eſt hîc pro *& ;* aut ex margine in textum hæc fuerunt intruſa.

Lin. 8. *Et.*] Heumannus legi vult *At.*

Lin. 10. *Indiciis.*] Id eſt, *indicibus*, vel *delatoribus.*

Ibidem. *Ita ut effoderentur aſſiduè lumina Senatûs.*] Lactantius lib. 7. Div. Inſtitut. cap. 26. de Româ : *Precanduſque nobis & adorandus eſt Deus cœli, ſi tamen ſtatuta ejus & placita differri poſſunt, ne citiùs quàm putemus tyrannus ille abominandus veniat, qui tantum facinus moliatur, ac* LUMEN *illud* EFFODIAT, *cujus interitu mundus ipſe lapſurus eſt ;* & lib. 5. c. 12. EFFODIANTUR OCULI. Et infrà cap. 36. *Itaque confeſſoribus* EFFODIEBANTUR OCULI. Et de Opif. cap. 8.

Lin. 12. *Peſtifero.*] MS. *peſtiphero.* Nonnulli legere mallent *peſtifera*, referendo ad vocem *libido.*

Ibidem. *Ad corrumpendos mares.*] Et hoc etiam tradit Victor : *Quippe Herculius libidine tantâ agebatur, ut ne ab obſidum corpo-*

Digitized by Google

odioſum ac deteſtabile, verùm etiam ad violandas primorum filias. Nam quâcumque iter fecerat, avulſæ à conſpectu parentum virgines, ſtatim præſto. His rebus beatum ſe judicabat; his conſtare felicitatem imperii ſui putabat, ſi libidini & cupiditati malæ nihil denegaret.

Conſtantium prætereo, quoniam diſſimilis cæterorum fuit, dignuſque qui ſolus orbem teneret.

ribus quidem animi labem comprimeret. Quod obſervavit erud. Cuperus. Poſteà quis non videat *mares* legendum eſſe, non *mores*, ut in Manuſcripto, cùm libido non *mores* hominum ſpectet, ſed corporis uſum. Adde antitheſim, violationem filiarum. Adde quod dicit odioſum ac deteſtabile eſſe. *Almelov.*

Et licèt (inquit Burnetus) gradatio videatur minùs congrua à crimine Sodomiæ ad raptus virginum, apud Romanos tamen hoc crimen illo majus habebatur; fortè quia in raptu filiabus vis inferebatur, maribus minimè, qui prece, vel pretio, aliiſque lenociniis fuerant allecti & conciliati.

Lin. 1. *Odioſum.*] MS. *otioſum*; malè.

Ibidem. *Violandas.*] MS. *volandas*; mendosè.

Lin. 2. *Quâcumque.*] MS. *quecũque te.*

Lin. 5. *Conſtantium.*] Chlorum ſcilicet, Conſtantini magni patrem, Principem optimum ac benigniſſimum.

Ibidem. *Quoniam.*] MS. *qm.* Elegantior porrò eſſet loquutio, ſi diceretur *quàm diſſimilis, &c.* per admirationem.

IX.

ALTER verò Maximianus, quem ſibi generum Diocletianus aſciverat, non his duobus tantùm, quos tempora noſtra ſenſerunt, ſed omnibus qui fuerunt, malis pejor. Inerat huic beſtiæ naturalis barbaries, & feritas à Romano ſanguine aliena. Non mirum, cùm mater ejus Tranſdanuviana, infeſtantibus Carpis, in Daciam novam tranſjecto amne confugerat. Erat etiam corpus moribus congruens, ſtatus celſus, caro ingens, & in

Lin. 1. *Alter verò Maximianus.*] Cui prænomen Galerio fuit, cognomen Armentario, quoniam armentorum fuerat paſtor. Gener fuit Diocletiani, quia Valeriam filiam habuit uxorem, mulierem caſtiſſimam & infeliciſſimam. Sed de eà poſteà pluribus agemus. *Baluz.*

Ibidem. *Generum.*] Vide Eutropium lib. 9.

Lin. 3. BESTIÆ.] Sic vocat Galerium Maximianum, alioſque Chriſtianorum perſecutores. Vide ſuprà not. ad lin. 1. p. 186. Huic Galerio aptari poſſe putant ea, quæ ſcribit Lactantius Div. Inſtit. lib. 5. cap. XI. *Nam quis Caucaſus, quæ India, quæ Hyrcania tam immanes, tam ſanguinarias unquàm* BESTIAS *aluit? Quoniam ferarum omnium rabies uſque ad ventris ſatietatem fuerit, fameque ſedatâ protinùs conquieſcit. Illa eſt vera* BESTIA, *cujus unâ juſſione funditur ater ubique cruor, crudelis ubique luctus, ubique pavor, & plurima mortis imago. Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem poteſt pro merito deſcribere, quæ uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis ſævit; & non tantùm artus hominum diſſipat, ſed & oſſa ipſa comminuit, & in cineres furit, ne quis extet ſepulturæ locus.* Baluz. Ibid. cap. 24. BESTIAS *malas exterminaturum de terrâ.*

Ibidem. *Naturalis barbaries.*] Heumannus legit *natalis*, non malè.

Ibidem. *Et feritas.*] MS. *efferitas.*

Lin. 4. *Cùm mater ejus . . . confugerat.*] Hîc *cùm* eſt pro *quoniam.* Simili pacto cap. 17. ait: *Cùm libertatem populi Romani ferre non poterat, prorupit;* & cap. 18. *Cùm inde . . . ſibi nihil præter nomen videbat accedere, reſpondit*, Terentii exemplo, qui ſcribit: *Cùmque huic veritus eſt optumæ adoleſcenti facere injuriam;* non *veritus ſit.* Ex Paulo Bauldri.

Ibidem. *Tranſdanuviana.*] Ità MS. *v*, pro *b*, apud veteres Latinos, & apud recentiores Græcos.

Lin. 5. *Tranſjecto.*] MS. *traſjecto.*

Lin. 6. *Status celſus.*] Sic profectò ſcribi ſyntaxis & ſequentia poſtulant, *caro ingens, &c. ſtatus celſus.* Si enim legas *ſtatu celſus*,

Digitized by Google

horrendam magnitudinem diffuſa & inflata. Denique & verbis, & actibus, & aſpectu terrori omnibus ac formidini fuit. Socer quoque eum metuebat acerrimè. Cujus timoris hæc fuit cauſa. Narſeus, Rex Perſarum, concitatus domeſticis exemplis avi ſui Saporis, ad occupandum orientem cum magnis copiis inhiabat.

Tunc Diocletianus, ut erat in omni tumultu meticuloſus, animique *Ex Philippicâ 8. Cic.* disjectus, ſimul & exemplum Valeriani timens, non auſus eſt obviàm tendere: ſed hunc per Armeniam miſit, ipſe in Oriente ſubſiſtens & aucupans exitus rerum. Ille inſidiis ſuis barbaros, quibus mos eſt cum omnibus ſuis ad bellum pergere, multitudine impeditos, & ſarcinis occupatos non difficiliter oppreſſit; fugatoque Narſeo Rege, reverſus cum An. 302. prædâ & manubiis ingentibus, ſibi attulit ſuperbiam, Diocletiano timorem. In tantos namque faſtus poſt hanc victoriam elevatus eſt, ut jam detrectaret Cæſaris nomen. Quod cùm in litteris ad ſe datis audiſſet, truci vultu ac voce terribili exclamabat: QUOUSQUE CÆSAR? Exinde inſolentiſſimè agere cœpit, ut ex Marte ſe procreatum, & videri, & dici vellet, tanquàm alterum Romulum; maluitque Romulam matrem ſtupro infamare, ut ipſe diis oriundus videretur. Sed differo de factis ejus dicere, ne confundam tempora. Poſteà enim quàm nomen Imperatoris accepit, exuto ſocerò, tum demùm furere cœpit, & contemnere omnia. Diocles [ſic] enim ante imperium vocabatur: cùm rempublicam talibus conſiliis & talibus ſociis everteret, cùm pro ſceleribus ſuis nihil non mereretur, tamdiù tamen ſummâ felicitate regnavit, quamdiù manus ſuas juſtorum ſanguine non inquinaret. Quam verò cauſam perſequendi habuerit, exponam.

ut in MS. ad quid refertur *celſus*? ad *corpus* neutrius generis? Sed pariter legimus apud Lactantium lib. 2. Div. Inſtit. cap. 1. STATUS CELSUS; & lib. 3. cap. 1. *ſtatus rectus*, ac lib. 9. & alibi. Quibus in locis *ſtatus* eſt, pro *ſtatura*.

Almelov. Cicero in Orat. cap. 18. *ſtatus erectus & celſus*.

Lin. 2. *Metuebat acerrimè.*] Ex Virgilio lib. 1. Æneid. v. 366. *Aut metus acer erat.*

Lin. 6. *Animique disjectus.*] Ità in Manuſcripto; non *dejectus*, quod melius. In hoc MS. ſæpè videas in verbis compoſitis *dis* & *di*, pro *de*. Almelov. Columbus, & Tollius legebant *dejectus*.

Lin. 7. *Exemplum Valeriani.*] A Perſis capti, & in ſervitutem abducti.

Lin. 9. *Inſidiis ſuis.*] Tollius vult reſcribi *Inſidiis uſus*.

Lin. 10. *Impeditos.*] MS. *imperitos*, & *ſartinos occupatos*; corruptè.

Lin. 11. *Difficiliter.*] Rara vox; legitur tamen in Cicerone lib. 4. Academic.

Lin. 13. *Elevatus eſt.*] Heumannus exiſtimat Lactantium ſcripſiſſe *elatus eſt*.

Lin. 14. *Detrectaret.*] Ità hìc MS. codex; alibi *detractaret*.

Lin. 15. *Quouſque Cæſar?*] Ambiebat enim Galerius vocari & eſſe Imperator & Auguſtus, id eſt primum habere locum; *Cæſar* enim non erat, niſi ſecundo loco.

Lin. 17. *Romulam.*] Hæc erat Galerii mater, à quâ *Romulianum* oppidum fuit appellatum.

Lin 20. *Exuto ſocero.*] Id eſt, poſtquàm Diocletianus purpurâ exutâ ſe Imperio abdicavit, & Galerius Imperator factus eſt. Eadem eſt loquendi ratio apud nos Gallos; dicimus enim vulgò, *Cet homme s'eſt dépouillé pour ſon fils.* Sic & infrà cap. 10. Vel potiùs *exuto ſocero*, id eſt, poſtquàm Galerius Diocletianum coegit imperio cedere, ut infrà c. 18. initio, quod eſt rectius.

Lin. 21. *Sic.*] Hanc particulam ſupplevimus cum Cupero, ſine quâ manca eſt oratio. Ita cap. 19. infrà: *Huic purpuram Diocletianus injecit ſuam, quâ ſe exuit; Diocles iterùm factus eſt.*

Lin. 24. *Perſequendi.*] Adde eos, id eſt juſtos, quod nomen mox præceſſit.

X.

CUM ageret in partibus Orientis, ut erat pro timore ſcrutator rerum futurarum, immolabat pecudes, & in jecoribus earum ventura quærebat. Tum quidam miniſtrorum ſcientes Dominum, cùm adſiſterent immolanti, impoſuerunt frontibus ſuis immortale ſignum. Quo facto, fugatis dæmonibus, ſacra turbata ſunt. Trepidabant aruſpices, nec ſolitas in extis notas videbant; & quaſi non litaſſent, ſæpiùs immolabant. Verùm identidem mactatæ hoſtiæ nihil oſtendebant, donec magiſter ille aruſpicum Tagis, ſeu ſuſpicione, ſeu viſu, ait idcircò non reſpondere ſacra, quòd rebus divinis profani homines intereſſent. Tunc irâ furoris ſacrifi-

Lin. 1. *Pro timore.*] Emenda *præ timore*, id eſt, *præ timiditate.*

Lin. 3. *Quidam miniſtrorum ... impoſuerunt frontibus ſuis immortale ſignum, &c.*] Et hic quoque locus apertè oſtendit librum iſtum eſſe Lactantii. Similia enim omninò ipſe habet in libro 4. Inſtitut. Divin. cap. 27. *Nam* CUM *diis ſuis* IMMOLANT, *ſi* ADSISTAT *aliquis* SIGNATAM FRONTEM *gerens*, SACRA *nullo modo litant*, NEC RESPONSA *poteſt conſultus reddere vates. Et hæc ſæpè cauſa præcipua juſtitiam perſequendi malis Regibus fuit.* CUM *enim* QUIDAM MINISTRORUM *noſtri* SACRIFICANTIBUS *dominis* ADSISTERENT, IMPOSITO FRONTIBUS SIGNO, *deos illorum* FUGAVERUNT, *ne poſſent* IN VISCERIBUS HOSTIARUM *futura depingere. Quod cùm intelligerent* ARUSPICES, *inſtigantibus iiſdem dæmonibus quibus proſecant, conquerentes prophanos homines ſacris intereſſe, egerunt Principes ſuos in* FUROREM, *ut expugnarent Dei templum.* Baluz.

Ibidem *Scientes Dominum.*] Ità Lactantius lib. 7. Div. Inſtit. cap. 20. *Judicabuntur ergò qui* DEUM SCIERUNT; ſcilicet Chriſtiani.

Lin. 4 *Immortale ſignum.*] Lactantius Div. Inſtitut. lib. 4. cap. 27. quos SIGNUM IMMORTALE *munierit tanquàm inexpugnabilis murus, &c.* Ubi miraculum fugatorum dæmonum ſigno Crucis iiſdem ferè verbis refertur à Lactantio. De hujus ſigni potentiâ S. Cyrillus Jeroſolymitanus Epiſcopus Catecheſ. 13. *Trophæum Jeſu ſalutare, Crux ... curat morbos, dæmones fugat, &c.* Eadem Catecheſ. 13. *Cùm à Deo ſit hæc gratia, Signum fidelium, & timor dæmonum*: Et Catecheſ. 4. *Crucem ... tu palàm ad frontem obſignato, ut dæmones regium Signum intuentes, tremuli procul aufugiant. Signo autem iſto utere tum edens ac bibens, tum ſedens ac cubans, de lecto ſurgens, loquens, ambulans; & ut ſemel dicam, in omni re omnique negotio.* S. Ignatius Martyr: *Crucis Signum trophæum eſt contra principis mundi virtutem, quod videns expaveſcit, & audiens timet.* Vide S. Auguſt. Enarrat. 4. in Pſal. 30. & in Pſal. 50. n. 1. *Quòd ſi fortè Chriſtiani in ipſo circo aliquâ ex cauſâ expaveſcant, continuò ſe ſignant, & ſtant illic portantes in fronte, undè abſcederent, ſi hoc in corde portarent.* Et de Civitate Dei lib. 22. n. 3. Quin & Theodoretus ait lib. 3. Hiſt. Eccleſ. cap. 3. *Cùm iſti verò dæmones ſolitâ ſpecie apparuiſſent, coëgit Julianum timor imponere fronti Crucis Signum.* De Signo Crucis, ejuſque vi & efficaciâ vide prætereà Origenem, Tertullianum, Baſilium, Athanaſium de Incarnatione Verbi Dei, tom. I. pag. 73. Gregor. Nazianz. carm. 61. tom. II. pag. 142. & Orat. 3. adversùs Julianum pag. 206. Ambroſium, Paulinum, alioſque SS. Patres.

Lin. 8. *Tagis.*] Aliis eſt *Tages, etis.* Hic Thuſcus erat, & omnium Aruſpicum primus. Vide Arnobium lib. 2. adversùs gentes. *Tagis* porrò aut id nomen erat dignitatis ejus, qui præerat Aruſpicum diſciplinæ, aut, ut ait Baluzius noſter, Autor oratorio more loquitur, quia Tages Thuſcus fuit olim magnus Aruſpex & magiſter Aruſpicum, de quo præter Arnobium vide Ciceronem lib. 2. de Divinat. vel etiam, ut putat Heumannus, vox *Tagis* ex margine tranſlata fuit in textum.

Lin. 9. *Profani homines.*] Chriſtiani, qui à Gentilibus prophani, impii, & irreligioſi vocabantur.

Ibidem. *Irâ furoris ſacrificare non eos tantùm ... juſſit.*] Optima MS. codicis lectio: quam ob cauſam immutata fuerit in editis, etiamque priſcis codicibus, neſcio. Quid enim clarius hâc elocutione, & mox? *Hactenùs furor ejus & ira proceſſit.* In aliis editis extat *irâ furens*:

tare non eos tantùm, qui ſacris miniſtrabant, ſed univerſos qui erant in palatio juſſit, & in eos, ſi detrectaſſent, verberibus animadverti; datiſque ad Præpoſitos litteris, etiam milites cogi ad nefanda ſacrificia præcepit, ut qui non paruiſſent, militiâ ſolverentur. Hactenùs furor ejus & ira proceſſit, nec ampliùs quidquam contra legem aut religionem Dei fecit. Deinde interjecto aliquanto tempore, in Bithyniam venit hyematum; eòdemque tum Maximianus quoque Cæſar inflammatus ſcelere advenit, ut ad perſequendos Chriſtianos inſtigaret ſenem vanum, qui jam principium fecerat. Cujus furoris hanc cauſam fuiſſe cognovi. An. 302.

ſed MS. ſequor. Nourriſius in margine inferiori ſuæ editionis habet, *irâ furori*. Sed *irâ furoris* habet MS. quaſi dicas *irâ furoris plenâ*: ſic apud Plautum *ætatis plenus*, & apud Livium *animi plenus*. Id porrò dicimus, ut non immutetur textus.

Lin. 2. *Si detrectaſſent.*] Heumann. rectè monet legendum eſſe *qui detrectaſſent*.

Lin. 3. *Præpoſitos.*] Hi fuerunt Militares Præfecti, qui erant poſt Tribunos, & tamen præerant cohorti perinde ac Tribuni, ut obſervat Henricus Valeſius ad Ammianum Marcellinum. Lactantius cap. 46. Præpoſitos Tribunoſque etiam ſimul commemorat. Ex eorum numero fuit S. Dorotheus ille, cujus encomium enarrat Euſeb. lib. 8. Eccl. Hiſt. c. 1.

Ibidem. *Milites cogi, &c.*] Ab iis hanc perſecutionem exortam præter Lactantium adnotat Euſebius lib. 8. cap. 1. neque tum ulteriùs proceſſiſſe.

Lin. 4. *Hactenùs.*] MS. habet *ac tenus*: ſed mendosè.

Lin. 6. *Interjecto tempore.*] MS. *interdicto*; mendosè.

Ibidem. *Bithyniam*] MS. *Bethaniam*; corruptè.

Lin. 7. *Maximianus Cæſar.*] Scilicet Galerius.

Ibidem. *Inflammatus ſcelere advenit.*] Ità Cicero 5. Accuſ. in Verrem: *Ipſe inflammatus ſcelere ac furore in forum venit.* Sic Lactant. lib. 7. Inſtitut. cap. 1. INFLAMMATI *amore potentiæ*; & cap. 17. *Impius Rex* INFLAMMATUS.

Lin. 8. *Senem vanum.*] Diocletianum intelligit.

X I.

ERAT mater ejus deorum montium cultrix, mulier admodùm ſuperſtitioſa. Quæ cùm eſſet, dapibus ſacrificabat penè quotidiè, ac vicariis ſuis epulis exhibebat. Chriſtiani abſtinebant; & illâ cum Gentibus epulante, jejuniis hi & orationibus inſiſtebant. Hinc concepit odium adversùs eos, ac filium ſuum non minùs ſuperſtitioſum querelis muliebribus ad tollendos homines incitavit. Ergò habito inter ſe per totam hyemem conſilio, cùm nemo admitteretur, & omnes de ſummo ſtatu reipublicæ

Lin. 1. *Mater ejus.*] Scilicet Galerii Maximiani, quam Romulam ſuprà vocavit.

Ibidem. *Mulier admodùm ſuperſtitioſa. Quæ cùm eſſet, &c.*] Locus contaminatus, aut confuſus An legendum inverſione verborum *Quæ cùm eſſet mulier ſuperſtitioſa*, aut cum Tollio, *quæ cùm eſſet Nicomediæ*, vel cum Columbo ſic intelligendum, *Quæ cùm eſſet*, id eſt, *cùm ederet*, aut *cœnaret*?

Lin. 2. *Vicariis ſuis epulis exhibebat.*] Almelov. & Gall. fortè *epulas*. Hîc aliquod mendum ſubeſſe ſuſpicor. Nonnulli volunt *vicanos epulis exhibebat; vicanos*, id eſt, inquiunt, ejuſdem loci habitatores. Alii, *vicarios ſuis epulis exhibebat*. Et quidem proba eſſet lectio; legitur enim apud Juſtinum IX. 2. *Non patrimoniis ditet Scythas, ſed vix alimentis exhibeat. Exhibere*, eſt *alere*. Vicariis, id eſt, miniſtris aulicis, vel domeſticis.

Lin. 6. *Ad tollendos.*] Scilicet è medio, ſeu occidendos. Ità vulgata noſtra Joan. cap. 19. v. 15. *Tolle, tolle, crucifige eum.* Sic apud Juſtinum hiſtor. lib. 38. *tollendos*, pro *occidendos*

Ibidem. *Homines.*] MS. habet *omines*: ſed mendosè.

Digitized by Google

tractari arbitrarentur, diù ſenex furori ejus repugnavit, oſtendens quàm perniciosum eſſet inquietari orbem terræ, fundi ſanguinem multorum; illos libenter mori ſolere, ſatis eſſe ſi palatinos tantùm ac milites ab eâ religione prohiberet. Nec tamen deflectere potuit præcipitis hominis inſaniam. Placuit ergò amicorum ſententiam experiri. Nam erat hujus malitiæ, cùm bonum quid facere decreviſſet, ſine conſilio faciebat, ut ipſe laudaretur. Cùm autem malum, quoniam id reprehendendum ſciebat, in conſilium multos advocabat, ut aliorum culpæ adſcriberetur quidquid ipſe deliquerat. Admiſſi ergò judices pauci, & pauci militares, ut dignitate antecedebant, interrogabantur. Quidam proprio adversùs Chriſtianos odio, inimicos deorum & hoſtes religionum publicarum tollendos eſſe cenſuerunt; & qui aliter ſentiebant, intellectâ hominis voluntate, vel timentes, vel gratificari volentes, in eamdem ſententiam congruerunt. Nec ſic quidem flexus eſt Imperator, ut accommodaret aſſenſum: ſed deos potiſſimùm conſulere ſtatuit, miſitque aruſpicem ad Apollinem Mileſium. Reſpondit ille ut divinæ religionis inimicus. Traductus eſt itaque à propoſito. Et quoniam nec amicis, nec Cæſari, nec Apollini poterat reluctari, hanc moderationem tenere conatus eſt, ut eam rem ſine ſanguine tranſigi juberet, cùm Cæſar vivos cremari vellet, qui ſacrificio repugnaſſent.

Lin. 1. *Senex.*] Diocletianus.

Ibidem. *Ejus.*] Scilicet Galerii Maximiani.

Lin. 2. *Orbem terra.*] Id eſt, Imperium Romanum; ut ſuprà monui.

Lin. 3. *Palatinos.*] Id eſt, *Palatii proceres.*

Lin. 4. *Pracipitis hominis.*] Galerii. De quo jam initio capitis 6. ſuprà pag. 190. dicitur quòd *praceps* erat, id eſt, *inconſideratè agens ac temerè.*

Lin. 5. *Nam.*] In MS. *Non*: ſed malè.

Lin. 8. *Aliorum culpa adſcriberetur.*] Sic de Diocletiano Eutropius habet lib. 9. hiſt. cap. 16. *Moratus callidè fuit, qui ſeveritatem ſuam alienâ invidiâ vellet explere.*

Lin. 10. *Proprio adversùs Chriſtianos odio.*] In MS. eſt *proprium odium*, mendosè. Lactantius lib. 5. Divin. Inſtitut. cap. 11. de hâc ipsâ perſecutione loquens: *Alii ſui* PROPRIO ADVERSUS *juſtos* ODIO. Lactantio *juſtos*, idem eſt ac *Chriſtianos.*

Lin. 12. *Qui aliter.*] MS. habet *qualiter*; malè.

Lin. 13. *Timentes.*) Lactantius ibidem lib. 5. cap. 11. *Alii pra nimiâ* TIMIDITATE *plus auſi ſunt, quàm jubebantur.*

Ibidem. *Gratificari volentes.*] Idem ibid. *Nonnulli ut placerent, & hoc officio viam ſibi ad altiora munirent.*

Lin. 14. *Imperator.*] Diocletianus.

Lin. 16. *Mileſium.*] Vide ſuprà lib. 4. cap. 13. & Euſeb. lib. 2. Hiſt. Conſtantini cap. 1.

Lin. 19. *Cæſar.*] Galerius.

XII.

An. 303. 23. Febr.

INQUIRITUR peragendæ rei dies aptus, & felix; ac potiſſimùm Terminalia deliguntur, quæ ſunt ad ſeptimum Kalendas Martias, ut quaſi terminus imponeretur huic Religioni.

Lin. 1. *Terminalia.*] Dies feſtus erat Romanis ob Deum Terminum. De Termino Deo vide Lactant. lib. 1. Inſtitut. cap. 20. Florum hiſt. lib. 1. cap. 7. Ciceron. lib. 6. Epiſt. ad Attic. initio.

Lin. 2. *Deliguntur.*] MS. *Deleguntur*, malè.

Ibidem. *Ad ſeptimum Kalendas Martias.*] Id eſt 23. die Februarii an. Chriſti 303. Vide Tillemontium tom. 4. Hiſtor. Imperatorum artic. 10. & ejuſdem Hiſtor. Eccleſiaſtic. tom. 5. artic. 8. & Not. 7. pag. 598. col. 2. nec non Baluzii Notam.

Digitized by Google

Ille dies primus lethi, primuſque malorum Virgil. 4.
Cauſa fuit, Æn. v.169.

quæ & ipſis, & orbi terrarum acciderunt. Qui dies cùm illuxiſſet, agentibus Conſulatum ſenibus ambobus octavum & ſeptimum, repentè adhuc dubiâ luce ad Eccleſiam Præfectus cum ducibus, & Tribunis, & Rationalibus venit; & revulſis foribus, ſimulacrum Dei quæritur. Scripturæ repertæ incenduntur, datur omnibus præda. Rapitur, trepidatur, diſcurritur. Ipſi verò in ſpeculis (in alto enim conſtituta Eccleſia ex palatio videbatur) diù inter ſe concertabant, utrùm ignem potiùs ſupponi oporteret. Vicit ſententiâ Diocletianus, cavens ne magno incendio facto, pars aliqua civitatis arderet. Nam multæ ac magnæ domus ab omni parte cingebant. Veniebant igitur Prætoriani acie ſtructâ, cum ſecuribus & aliis *Ex Virgil.* ferramentis; & immiſſi undique, fanum illud editiſſimum paucis horis ſolo adæquarunt.

Lin. 5. *Eccleſiam.*] *Nicomediæ* ſcilicet: ſic vulgò Chriſtiani ædem rebus ſacris deſtinatam vocabant.

Ibidem. *Præfectus.*] Sic legere cogimur. In MS. eſt *profeſſus*, nullo ſenſu; cum illâ enim voce nihil eſt, quod conveniat.

Lin. 6. *Simulacrum Dei quæritur.*] A Paganis, qui putabant templa non poſſe ſine ſimulacris eſſe. Lact. lib. 2. cap. 2. SIMULACRUM DEI *non illud eſt.*

Ibidem. *Scripturæ repertæ incenduntur.*] Indè ortum eſt *traditorum* vocabulum iis, qui pœnarum metu ſacras Scripturas Judicibus Imperialibus tradiderant.

Lin. 8. *Ipſi.*] Diocletianus & Galerius.

Lin. 9. *Oporteret.*] Adde, *quàm dirui*, ut ſenſus clarior fiat.

Lin. 13. *Fanum illud editiſſimum.*] In MS. eſt *tamen*, quod nullum ſenſum præſtat. Cum Doctiſſ. Tollio, Paulo Bauldri, aliiſque, pro *tamen*, ſubſtituo *Fanum*, quod tot litterarum tractus habet. *Fanum* de templo, ſeu majori eccleſiâ dictum obſervat in Notis Paulus Bauldri ſuæ editionis, quem vide infrà.

XIII.

POSTRIDIE propoſitum eſt edictum, quo cavebatur, ut Religionis illius homines carerent omni honore ac dignitate, tormentis ſubjecti eſſent, ex quocumque ordine aut gradu venirent, adversùs eos omnis actio caleret; ipſi non de injuriâ, non de adulterio, non de rebus ablatis agere poſſent, libertatem denique ac vocem non haberent. Quod edictum quidam, etſi non rectè, magno tamen animo diripuit & conſcidit, cùm irridens diceret, victorias Gothorum & Sarmatarum propoſitas. Statimque productus,

Lin. 3. *Adversùs eos omnis actio caleret.*] Ità conſtanter MSS. non *valeret*. Hîc *caleret* rectè Latinè dicitur à Lactantio; non ut quidam volunt, ex vocibus Græcis Latinas facit, ut *ſophia*, pro *ſapientia*, lib. 3. cap. 16. *anaſtaſis*, pro *reſurrectio*, lib. 7. cap. 23. *antitheus*, lib. 2. cap. 10. &c.

Lin. 5. *Quod edictum quidam diripuit & conſcidit.*] Quis ille fuerit, non conſtat. Ex ſilentio Lactantii, qui tum Nicomediæ erat, ſatis datur intelligere, ignotum fuiſſe nomen hominis, quia haud dubiè de plebe erat. Perperàm alii dicunt, nominatum fuiſſe S. Joannem martyrio affectum die ſeptimo menſis Septembris, alii S. Georgium martyrem paſſum 23. Aprilis; cùm ex Lactantio & Euſebio certò colligatur, virum hunc ſtatim productum, ſtatim morti traditum fuiſſe, adeòque expiraſſe exeunte Februario. *Ex Baluzio.*

Lin. 6. *Diripuit.*] Sic legendum, non *deripuit.*

Lin. 7. *Propoſitas.*] Sic viri docti malunt, quàm *prepoſitas*, quod eſt in MS.

non modò extortus, ſed etiam legitimè coctus, cum admirabili patientiâ poſtremò exuſtus eſt.

Lin. 1. *Extortus.*] Quo verbo utitur infr. c. 27.

Ibidem. *Legitimè coctus.*] Scilicet lento igne, quali carnes aſſari ſolent; primò coctus, indè exuſtus. *Ex Cupero.* Alii vellent, *lentiſſimè coctus*, ut infrà cap. 21. *datis legibus, ut poſt tormenta damnati lentis ignibus urerentur. Legitimè coctus*, id eſt, *ambuſtus.* Modus coquendi Chriſtianos vivos explicatur infrà cap. 21. *Deindè incenſæ faces, & extinctæ admovebantur ſingulis membris.... Quod poſtremò accidebat, cùm per multum diem decoctâ omni cute; vis ignis ad intima penetraſſet. Legitimè* autem *coctum* dixit, quia *coctus* erat ſecundùm leges quas Auguſti tulerant, ſicut lib. 5. Inſtitut. c. 11. lib. 6. cap. 9. eâdem ratione illa vox uſurpatur. *Ex Baluzio & Toinardo.*

Ibidem. *Cum admirabili patientiâ, &c.*] De eo Euſeb. lib. 8. Hiſtor. Eccleſ. cap. 5. *Lætitiam ac tranquillitatem animi uſque ad ultimum ſpiritum conſervavit.*

X I V.

SED Cæſar non contentus eſt Edicti legibus. Aliter Diocletianum aggredi parat. Nam ut illum ad propoſitum crudeliſſimæ perſecutionis impelleret, occultis miniſtris palatio ſubjecit incendium. Et cùm pars quædam conflagraſſet, Chriſtiani arguebantur, velut hoſtes publici, & cum ingenti invidiâ ſimul cum palatio Chriſtianorum nomen ardebat: illos, conſilio cum eunuchis habito, de extinguendis Principibus cogitaſſe, duos Imperatores domi ſuæ penè vivos eſſe combuſtos. Diocletianus verò, qui ſemper ſe volebat videri aſtutum & intelligentem, nihil potuit ſuſpicari: ſed irâ inflammatus, excarnificare omnes ſuos protinùs cœpit. Sedebat ipſe, atque innocentes igne torrebat. Item judices univerſi, omnes denique, qui erant in palatio magiſtri, datâ poteſtate,

Lin. 1. *Cæſar.*] Galerius: nondùm Auguſtus erat.

Ibidem. *Eſt.*] Heuman. voculam iſtam delendam putat.

Lin. 3. *Incendium.*] Cujus etiam meminit Euſebius lib. 8. Hiſt. Eccleſ. cap. 6.

Lin. 4. *Chriſtiani arguebantur, velut hoſtes publici, &c.*] Gentiles in odium Chriſtianorum illis falſa affingebant crimina, & omnes eis imputabant, quæ orbi univerſo eveniebant calamitates, quòd dii ſui (inquiebant) à noſtris non colerentur. Arnob. S. Cyprianus Tractatu 1. contra Demetrianum, & S. Auguſtinus lib. 1. de Civit. Dei acriter hâc de re Ethnicos reprehendunt: illos conſule, ſi lubet.

Lin. 5. *Invidiâ.*] In MS. *vidia*, malè, per errorem.

Ibidem. *Chriſtianorum.*] Heuman. ex Tertull. Apolog. cap. 5. legit *Chriſtianum nomen*, non malè.

Lin. 6. *Illos conſilio.*] MS. *illo conſilio*, mendosè.

Lin. 7. *Combuſtos.*] Videtur deeſſe verbum *ferebatur*, vel *dicebatur.* Almelov.

Lin. 9. *Irâ inflammatus.*] Apud Lactantium lib. 7. Divin. Inſtitut. cap. 17. INFLAMMATUS IRA *veniet cum exercitu magno.*

Ibidem. *Excarnificare omnes ſuos.*] Aulicos, ſeu domeſticos. MS. *excarnificari*, quod ſequens verbum *cœpit* non patitur.

Lin. 10. *Cœpit.*] Ità reſtitui ex MS. Editi, *præcepit.*

Ibidem. *Sedebat ipſe.*] Diocletianus.

Lin. 11. *Judices univerſi, omnes denique, qui erant in palatio Magiſtri, datâ poteſtate, torquebantur.*] Apud Diocletianum erant domeſtici maximo numero Chriſtiani. Ex iis non ſolùm *Magiſtri palatii, ſed & Judices univerſi torquebantur* ipſi; *datâ* aliis eos judicandi *poteſtate;* quippe ſi eam habebant Judices, nulla eos dari poteſtatem judicandi neceſſitas erat. Non video, quâ de causâ mutatum ſit *cœpit* in *præcepit*, *torquebantur*, in *torquebant*, quod alium omninò ſenſum exhibet; *cùm familiam Cæſaris* Galerii *nemo torqueret.* Hùc ſpectare videntur quæ ſcribit Lactantius Div. Inſtitut. libro 5. cap. 24. *Miniſtros furoris alieni, ſatellites impiæ juſſionis neceſſitas fecit. Non enim*

- - *bonor*

Digitized by Google

poteſtate, torquebantur. Erant certantes, quis prior aliquid inveniret. Nihil uſquàm reperiebatur; quippe cùm familiam Cæſaris nemo torqueret. Aderat ipſe, & inſtabat, nec patiebatur iram inconſiderati ſenis deflagrare. Sed quindecim diebus interjectis, aliud rursùm incendium molitus eſt. Id celeriùs animadverſum, nec tamen autor apparuit. Tunc Cæſar medio hyemis profectione paratâ prorupit, eodem die conteſtans, fugere ſe, ne vivus arderet.

honor ille aut provectio dignitatis fuit... Quis voluminum numerus capiet tam infinita, tam varia genera crudelitatis? ACCEPTA *enim* POTESTATE, *pro ſuis moribus quiſque ſæviit, &c.*

Lin. 1. *Erant certantes, &c.*] Pro *certabant*, vel *certabatur*, *&c.* Gallicè, *On cherchoit à l'envi. Dici non poteſt quanta, & quàm gravia tormentorum genera excogitaverunt hujuſmodi Judices. Itaque in excogitandis pœnarum generibus nihil aliud, quàm victoriam cogitant. Sciunt enim certamen eſſe illud & pugnam.* Lactant. lib. 5. Div. Inſtit. cap. 11.

Lin. 2. *Cæſaris.*] Galerii.

Lin. 3. *Aderat ipſe.*] Galerius Maximianus.

Ibidem. *Iram inconſiderati ſenis deflagrare.*] Id eſt, deferveſcere, imminui, decreſcere. Apud Livium lib. 40. *deflagrare iras veſtras.*

Lin. 5. *Id celeriùs.*] Ità editio Aboenſis & Heumann. reliquæ habent *ſed.*

X V.

FUREBAT ergò Imperator jam non in domeſticos tantùm, ſed in omnes; & primam omnium filiam Valeriam, conjugemque Priſcam ſacrificio pollui coëgit. Potentiſſimi quondam eunuchi necati, per quos palatium & ipſe antè conſtabat. Comprehenſi Presbyteri ac miniſtri, & ſine ulla probatione ac confeſſione damnati, cum omnibus ſuis deducebantur. Omnis ſexûs & ætatis homines ad exuſtionem rapti: nec ſinguli, quoniam tanta erat multitudo, ſed gregatim circumdato igni amburebantur; domeſtici, alligatis ad collum molaribus, mari mergebantur. Nec minùs in cæterum populum perſecutio violenter incubuit. Nam judices per omnia templa diſperſi, univerſos ad ſacrificia cogebant. Pleni carceres erant. Tormentorum genera inaudita excogitabantur; & ne cui temerè

Lin. 1. *Imperator.*] Diocletianus.

Lin. 2. *Filiam Valeriam, conjugemque Priſcam ſacrificio pollui coegit.*] Erant fortè Chriſtianæ. Valeria nupta erat Galerio Maximiano Cæſari jam ab an. 292. Vide Euſeb. Hiſt. Eccleſ. lib. 8. cap. 1.

Lin. 3. *Quondam.*] MS. *Cdā.* Scriptura mendoſa.

Ibidem. *Eunuchi.*] Inter quos erat Petrus. Vide Euſeb. Hiſt. Eccleſ. lib. 8. cap. 6.

Ibidem. *Palatium & ipſe antè conſtabat.*] Quidam legunt *Per quos Palatium & ipſe antè conſtabat*; alii *per quos palatium rexiſſe antè conſtabat.* Sed lectio MS. magis arridet.

Lin. 4. *Miniſtri.*] Diaconi.

Ibidem. *Sine ullâ probatione ac confeſſione.*] In MS. eſt *ad confeſſione*, mendosè: lego *ac confeſſione*; id eſt, Gallicè, *ſans aucune preuve de témoins, & ſans être convaincus* [*d'aucun crime*] *par leur propre aveu.*

Lin. 7. *Sed gregatim circumdato igni amburebantur.*] Sic lego *ſed*, pro *&*, quod ortum videtur in MS. pro *ſet. Circumdare* & *ambire* idem eſt: quid ſibi vult cum *circumdato ambiebantur*, quod eſt in editis? Lege *amburebantur*: quo verbo Lactantius non uno in loco utitur, & præcipuè lib. 7. Div. Inſtit. cap. 17. *Procedet ignis de ore ejus, atque* AMBURET *illum*; & cap. 21. *perſtringentur igni, atque* AMBURENTUR.

Lin. 11. *Ne cui temerè jus diceretur.*] Temerè, incogitantiâ, Gallicè, *par mégarde, ſans y penſer.* Ne forte alicujus Chriſtiani cauſam Judices imprudenter audirent, ac dijudicarent. Quâ de re vide Acta Criſp. apud Mabillon. Analect. Tom. 3.

Digitized by Google

jus diceretur, aræ in ſecretariis ac pro tribunali poſitæ, ut litigatores priùs ſacrificarent, atque ita cauſas ſuas dicerent; ſic ergò ad judices, tanquàm ad deos adiretur. Etiam litteræ ad Maximianum atque Conſtantium commeaverant, ut eadem facerent. Eorum ſententia in tantis rebus expectata non erat. Et quidem ſenex Maximianus libens paruit per Italiam, homo non adeò clemens. Nam Conſtantius, ne diſſentire à majorum præceptis videretur, conventicula, id eſt, parietes, qui reſtitui poterant, dirui paſſus eſt: verum autem Dei templum, quod eſt in hominibus, incolume ſervavit.

Lin. 1. *In ſecretariis.*] In Curiis Judicialibus. *Secretaria* enim fuerunt propriè loca, in quibus Judices de cauſis civilibus, vel criminalibus cognoſcebant, ſedebantque. *Bauldri.* De Secretariis vide Cod. lib. 3. titul. 24. l. 3.

Lin. 3. *Etiam.*] Sic MS. at Editi habent *& jam*, quod minùs benè putat Heumann.

Lin. 5. *Expectata non erat.*] Id eſt, non expectabatur. In MS. legitur *ſpectata.*

Ibidem. *Senex Maximianus.*] Scilicet Maximianus Herculius.

Lin. 6. *Non adeò clemens.*] De aſperitate & ſævitiâ Maximiani Herculii vide Eutropium libris 9. & 10.

Ibidem. *Conſtantius.*] Præerat Galliis & Magnæ Britanniæ.

Ibidem. *Diſſentire.*] MS. habet *deſentire.*

Lin. 7. *Majorum.*] Id eſt, Auguſtorum, qui Cæſaribus ſuperiores erant.

Ibidem. *Parietes... dirui paſſus eſt.*] Itaque Eccleſias in nonnullis Galliarum locis dirui paſſus eſt, nullo juſſit edicto. Sicque Euſebius Lactantio non contradicit, ut exiſtimavit Baluzius. Vide Not. ejuſdem.

Lin. 8. *Verum autem Dei templum.*] Id eſt, hominem Chriſtianum. Vide Lactantium Div. Inſtitut. lib. 5. cap. 8. & lib. 6. cap. 25. *Secum denique habeat Deum ſemper in corde ſuo conſecratum, quoniam ipſe eſt* DEI TEMPLUM.

X V I.

VEXABATUR ergò univerſa terra, & præter Gallias, ab oriente uſque ad occaſum tres acerbiſſimæ beſtiæ ſæviebant.

Non mihi ſi lingua centum ſint oraque centum,
Ferrea vox, omnes ſcelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina poſſim,

quas Judices per provincias juſtis atque innocentibus intulerunt. Verùm quid opus eſt illa narrare, præcipuè tibi, Donate cariſſime, qui præ-

Lin. 1. *Univerſa terra.*] Id eſt, Romanum Imperium.

Lin. 2. *Tres acerbiſſimæ beſtiæ ſæviebant.*] Ità apud Lactantium Div. Inſtitut. lib. 6. cap. 6. *Dominationes* ACERBÆ; & lib. 7. cap. 9. ACERBI *cenſus.* Iſtæ autem *tres acerbiſſimæ beſtiæ* erant Diocletianus, Maximianus Herculius, & Galerius Maximianus. Conſtantium enim Galliis imperantem non ponit in numero Perſecutorum. Lactantius lib. 5. c. 11. *Nec immeritò à Prophetis* BESTIÆ *nominantur... Aſpernantur itaque corpora belluarum, quibus ſunt ipſi* SÆVIORES. *Nam... quæ Hyrcania tam immanes, tam ſanguinarias unquàm* BESTIAS *aluit?.. Illa eſt vera* BESTIA, *cujus unâ juſſione funditur ater ubique cruor, &c.* Vide ſuprà Not. ad caput 9.

Lin. 3. *Non.*] Virgil. 6. Æneid. v. 625.

Lin. 5. *Poſſim.*] Sic reſtitui ex MS. Colbertino, & ſic lego cum Virgilio, & quidem eleganter pro *poſſem*, quod ferunt omnes Lactantii editiones: exempli gratiâ, *hìc ſi ſis, aliter ſentias*, pro *hic ſi eſſes, aliter ſentires.*

Lin. 6. *Quas.*] MS. *Quæ*, malè; neque enim referri poteſt ad *nomina.* Legendum profectò *quas*, referendo ad τὸ *pœnarum.*

Lin. 7. *Donate*] Donatus ille eſt Lactantii noſtri amicus, illuſtris Chriſti Confeſſor, qui ſub tribus Judicibus novies tortus, de diabolo triumphans è carcere liber dimiſſus eſt.

Digitized by Google

ter cæteros tempeſtatem turbidæ perſecutionis expertus es? Nam cùm incidiſſes in Flaccinum Præfectum, non puſillum homicidam, deinde in Hieroclem ex Vicario Præſidem, qui autor & conſiliarius ad faciendam perſecutionem fuit, poſtremò in Priſcillianum ſucceſſorem ejus, documentum omnibus invictæ fortitudinis præbuiſti. Novies enim tormentis cruciatibuſque variis ſubjectus, novies adverſarium glorioſâ confeſſione viciſti. Novem præliis zabulum cum ſatellitibus ſuis debellaſti: novem victoriis ſeculum cum ſuis terroribus triumphaſti.

Quàm jocundum illud ſpectaculum Deo fuit, cùm victorem te cerneret, non candidos equos, aut immanes elephantos, ſed ipſos potiſſimùm triumphatores currui tuo ſubjugantem? Hic eſt verus triumphus, cùm dominatores dominantur. Victi enim tuâ virtute ac ſubjugati ſunt; quandoquidem nefandâ juſſione contemptâ, omnes apparatus ac terriculas tyrannicæ poteſtatis fide ſtabili & robore animi profligaſti. Nihil adversùs te verbera, nihil ungulæ, nihil ignis, nihil ferrum, nihil varia tormentorum genera valuerunt. Adimere tibi fidem ac devotionem

Lin. 2. *Flaccinum præfectum.*] Scilicet Bithyniæ.

Lin. 3. *Hieroclem.*] Bithyniæ Præſidem.

Ibidem. *Autor & conſiliarius ad faciendam perſecutionem.*] *Perſecutionem facere*, phraſis fuit illorum temporum. Lactantius lib. 5. Div. Inſtitut. cap. 11. *Alius eamdem materiam mordaciùs ſcripſit, qui erat tum è numero Judicum, &* QUI AUTOR *in primis* FACIENDÆ PERSECUTIONIS FUIT.

Lin. 4. *Priſcillianum.*] Bithyniæ præſidem ex menologio Græcor. ad diem 12. Junii.

Lin. 7. *Zabulum.*] Id eſt, *diabolum*. Nihil vulgatius in antiquis libris MSS. quàm vox *zabuli*, vel *zaboli*, pro *diaboli*; *zabolici*, pro *diabolici*. Ita paſſim apud SS. Patres. Vide Not. 2. ad novam Operum S. Paulini Nolani J. B. le Brun Editionem Pariſ. an. 1685.

Lin. 8. *Seculum cum ſuis terroribus triumphaſti.*] *Triumphare* cum quarto caſu etiam Lactantiana dictio eſt, lib. 4. Inſtitut. *Mortem* CUM SUIS TERRORIBUS TRIUMPHARET; lib. 6. cap. 23. *Hic* TERRAM TRIUMPHABIT; Epitom. cap. 46. *triumphavit captivos*; Ibid. cap. 51. *cùm videant deos ſuos per crucem ab hominibus triumphari*; tandem c. 66. TRIUMPHATO SECULO.

Lin. 9. *Quàm jocundum illud ſpectaculum Deo fuit.*] Cyprianus epiſt. 9. *O quale illud fuit ſpectaculum Domino!*

Lin. 10. *Elephantos.*] Nam & elephantos ad currum junxerunt antiqui, ut patet ex Lampridio in Vitâ Antonini Heliogabali, & ex aliis locis. Autor eſt Flavius Vopiſcus in triumpho, quem Aurelianus egit de Zenobiâ & Tetrico, elephantos viginti præceſſiſſe. Vide Bulengerum in libro de Triumphis cap. 21.

Lin. 11. *Subjugantem . . . ſubjugati ſunt.*] Hæc verba quæ eruditiſſimo Nic. Heinſio diſplicent, nihilominùs Lactantiana ſunt; ſic enim Div. Inſtitut. lib. 7. ait: *Falſus igitur Ariſtippus, qui hominem voluptati, hoc eſt malo, tanquàm pecudem* SUBJUGAVIT.

Lin. 12. *Cùm dominatores dominantur.*] Hîc *dominari* eſt paſſivâ ſignificatione, ut apud Ciceronem in libro 1. Officiorum: *O domus antiqua, heu quàm diſpare dominare domino!*

Lin. 13. *Nefandâ juſſione.*] Sic Lactantius Div. Inſtitut. lib. 4. cap. 15. *Verbo ac* JUSSIONE *faciebat*; & lib. 5. cap. 13. *Non tyrannicas* JUSSIONES; & ejuſdem cap. 11. *Illa eſt vera beſtia, cujus unâ* JUSSIONE *funditur ater ubique cruor*. Et paulò pòſt, *quos miniſtros furoris alieni, quos ſatellites impia* JUSSIONIS *neceſſitas aut invenit, aut fecit. Juſſionis* vox, juxta Cangium, præceptionem notat maximè Principis.

Ibidem. *Terriculas.*] Id eſt, terrores. Livius lib. 34. cap. 11. *Nullis minis, nullis terriculis ſe motos*. De hâc voce adi Nonium. *Columb.*

Lin. 15. *Nihil ungulæ.*] *Ungula*, genus quoddam ferreæ forcipis, inter tormenta olim adhibitæ. Formam vide apud Gallonium lib. de Cruciatibus Martyrum cap. 5. atque alios qui de Martyribus egerunt.

Digitized by Google

nulla vis potuit. Hoc eſt eſſe diſcipulum Dei : hoc eſt militem Chriſti, quem nullus hoſtis expugnet, nullus lupus de caſtris cœleſtibus rapiat, nullus laqueus inducat, nullus dolor vincat, nullus cruciatus affligat. Denique poſt illas novem glorioſiſſimas pugnas, quibus à te zabulus victus eſt, non eſt auſus ulteriùs congredi tecum, quem tot præliis expertus eſt non poſſe ſuperari. Et cùm tibi parata eſſet victrix corona, deſiit ampliùs provocare, ne jam ſumeres. Quam licèt non acceperis in præſenti, tamen integra tibi pro virtutibus tuis & meritis in regno Domini reſervatur. Sed redeamus ad ordinem rerum.

Lin. 1. *Hoc eſt militem Chriſti.*] Ità MS. Mox præceſſit, *Hoc eſt eſſe diſcipulum Dei :* hîc pro *eſt*, mallem *eſſe ;* vel repeti, *hoc eſt eſſe.*

Lin. 3. *Nullus laqueus inducat.*] Eadem eſt locutio apud Lactantium Div. Inſtitut. lib. 6. cap. 24. poſt medium, *in eoſdem* LAQUEOS INDUCANTUR.

Lin. 8. *Domini.*] Sic in MS. *Dñi ;* quandò verum ibi nomen *Dei* ſcribitur, *Dī* ſic legitur. Cæteri tamen editi habent *Dei* contra fidem MS.

XVII.

HOC igitur ſcelere perpetrato, Diocletiani cùm jam felicitas ab eo receſſiſſet, perrexit ſtatim Romam, ut illic vicennalium diem celebraret, qui erat futurus ad XII. Kalendas Decembres. Quibus ſolennibus celebratis, cùm libertatem populi Romani ferre non poterat, impatiens, & æger animi, prorupit ex urbe impendentibus Kalendis Januariis, quibus illi nonus conſulatus deferebatur. Tredecim dies tolerare non potuit, ut Romæ potiùs quàm Ravennæ procederet Conſul. Sed profectus hyeme, ſæviente frigore atque imbribus verberatus, morbum levem, at perpetuum traxit; vexatuſque per omne iter, lecticâ plurimùm vehebatur. Sic æſtate tranſactâ, per circuitum ripæ Iſtricæ Nicomediam venit, morbo jam gravi inſurgente. Quo cùm que ſe premi videret, prolatus eſt tamen, ut circum, quem fecerat, dedicaret anno poſt vicennalia repleto; deindè ita languore oppreſſus, ut per omnes deos pro vitâ ejus roga-

An. 303.

An. 304.

Ex Virgil. lib. 11. & 12. Æneid.

Lin. 1. *Diocletiani.*] Sic MS. editi verò habent *Diocletianus.*

Lin. 2. *Vincennalium.*] Magno ſumptu *quinquennalia*, *decennalia*, *vicennalia* celebrabant Imperatores.

Lin. 4. *Cùm libertatem populi Romani ferre non poterat.*] Hîc *cùm* eſt pro *quoniam ;* ideòque non regit ſubjunctivum. *Libertatem* : in MS. *libertate* ; malè.

Lin. 8. *Morbum levem, at perpetuum traxit.*] Cum viris doctis criticis pro *ac*, quod eſt in MS. lego *at*. *Traxit*, eſt pro *contraxit.* Verbum ſimplex pro compoſito ; ut ſolet Lactantius.

Lin. 10. *Per circuitum ripæ Iſtricæ.*] In MS. *ripæ Strigæ.* Multi viri docti mendum ſuſpicantur in vocabulo *Strigæ* quod eſt in MS. Legunt *Iſtricæ*, id eſt, juxta ripam Iſtriæ Provinciæ, quam petere debebat Diocletianus, cùm relictâ Ravennâ Nicomediam iret. Ad quid enim longius iter carperet versùs Danubium, cum brevius eſſet & facilius, id eſt, juxta ripam Iſtriæ, & Dalmatiæ ipſius Diocletiani patriæ : deinde per Illyrium ubi erant viæ militares, per quas Byzantium adiret, ac deinde Nicomediam præternavigaret ? Dicit verò *per circuitum*, quia ut peteret ripam Iſtriæ, circuire debebat juxta partem Septentrionalem ſinûs Adriatici. Qui plura deſiderat, legat Henrici Dodwelli diſſertationem de Ripâ Strigâ ad calcem hujus voluminis.

Lin. 11. *Quo cùm que ſe premi videret.*] Benè, per metatheſim pro *quoque cùm ſe premi videret.* Idem, *ſatis Deo fecerimus*, lib. 4. Divin. Inſtitut. cap. 17.

Lin. 13. *Oppreſſus.*] Supple, *eſt*, quod Lactantius ſæpè ſubaudit.

Digitized by Google

retur, donec Idibus Decembribus luctus repentè in palatio, mœſtitia & & lacrymæ, judicum trepidatio, & ſilentium. Totâ civitate jam non modò mortuum, ſed etiam ſepultum dicebant, cùm repentè manè poſtridiè pervagari fama quòd viveret, domeſticorum ac judicum vultus alacritate mutari. Non defuerunt qui ſuſpicarentur celari mortem ejus, donec Cæſar veniret, ne quid fortè à militibus novaretur. Quæ ſuſpicio tantùm valuit, ut nemo crederet eum vivere, niſi Kalendis Martiis prodiſſet, vix agnoſcendus, quippè qui anno ferè toto ægritudine tabuiſſet. Et ille Idibus Decembribus ſopitus animam receperat, nec tamen totam. Demens enim factus eſt, ita ut certis horis inſaniret, certis reſipiſceret. An. 304. An. 305.

Lin. 4. *At.*] MS. habet *ad*, mendosè.

Lin. 5. *Mutari.*] Heumann. legi vult *mutati.*

Lin. 6. *Donec Cæſar.*] Galerius Maximianus *veniret.*

Lin. 8. *Toto.*] MS. habet *tota*, mendosè.

Lin. 9. *Sopitus.*] In editis præmiſſum eſt *morte*, quod deeſt in MS. alii malunt *morti*, alteri *morbo;* ſed perperàm. Nam ut rectè adnotavit doctiſſimus Grævius, *ſopiti* dicuntur, qui deliquio animi corporis quoque ſenſum ad tempus amittunt, ut pro mortuis jaceant. Liv. lib. 1. *Populum Tanaquil alloquitur, jubet bono animo eſſe: ſopitum fuiſſe Regem ſubito ictu; ferrum haud altè in corpus deſcendiſſe, jam ad ſe rediſſe.* Qui locus ferè Lactantii geminus eſt. *Animam receperat*, idem eſt ac *ad ſe rediit.* Qui ſomno ſopiuntur, aut vulnere, aut morbo, evigilant, & ad ſe redeunt; qui morte ſopiuntur, ſomnum ferreum illum dormiunt, ex quo nunquàm excitantur in his terris. *Grævius.*

Lin. 10. *Inſaniret.*] Hujus inſaniæ teſtis eſt Euſebius lib. 8. Hiſt. Eccl. cap. 13.

XVIII.

NEC multis poſt diebus Cæſar advenit, non ut patri gratularetur, ſed ut eum cogeret imperio cedere. Jam conflixerat nuper [cum] Maximiano ſene, eumque terruerat injecto armorum civilium metu. Aggreſſus eſt ergò Diocletianum, primùm molliter & amicè, jam ſenem eſſe dicens, jam minùs validum, & adminiſtrandæ reipublicæ inhabilem, debere illum requieſcere poſt labores. Simul & exemplum Nervæ proferebat, qui im-

Lin. 1. *Cæſar.*] Galerius Maximianus.

Ibidem. *Non ut patri gratularetur.*] Diocletiani erat filius adoptivus; atque etiam gener. cap. 9. Diocletiani enim filiam *Galeriam Valeriam* duxerat Galerius. *Toinard.*

Lin. 2. *Cogeret imperio cedere.*] MS. ut & infrà, *imperium credere.*

Ibidem. *Conflixerat [cum] Maximiano ſene.*] Herculio ſcilicet. *Cum* deeſt in MS. ſed Lactantium ſuſpicor ſcripſiſſe, ac inde ſenſus fit clarior.

Lin. 3. *Aggreſſus eſt ergò Diocletianum, jam ſenem eſſe, &c.*] Hìc incipit dialogus inter Diocletianum & Maximianum Galerium, iſto Socerum urgente ad deponendum imperium, altero repugnante. Quod valdè animadvertendum eſt. Hactenùs enim exiſtimavimus ſpontaneam fuiſſe Diocletiani abdicationem, & longo tempore meditatam: quod certè evidentiſſimè colligebatur ex vetuſtis Autoribus, qui vulgatas tantùm hiſtorias ſcribebant, arcana rerum non noverant. At Lactantius, qui Nicomediam à Diocletiano fuerat accitus, qui frequens erat in palatio, meliùs totam hanc hiſtoriam ſcire potuit, quàm illi qui poſteà animum ad ſcribendas hiſtorias appulerunt. *Baluz.*

Lin. 6. *Simul & exemplum Nervæ proferebat, qui imperium Trajano tradidiſſet.*] Id verò eſt longè falſiſſimum; neque enim Trajanus à Nervâ adoptatus imperavit, niſi eo demortuo. Obſervandum eſt autem, id non à Lactantio tanquàm Autore, ſed apud Lactantium à Maximiano referri in rem ſuam.

Digitized by Google

perium Trajano tradidiſſet. Ille verò aiebat, & indecens eſſe, ſi poſt tantam ſublimis faſtigii claritatem in humilis vitæ tenebras decidiſſet, & minùs tutum, quòd in tam longo imperio multorum ſibi odia quæſiſſet. Nervam verò uno anno imperantem, cùm pondus & curam tantarum rerum vel ætate, vel inſolentiâ, ferre non quiret, abjeciſſe gubernaculum reipublicæ, atque ad privatam vitam rediſſe, in quâ conſenuerat. Verùm ſi nomen Imperatoris cuperet adipiſci, impedimento nihil eſſe, quominùs omnes Auguſti nuncuparentur. At ille, qui orbem totum jam ſpe invaſerat, cùm ſibi aut nihil præter nomen, aut non multùm videbat accedere, reſpondit debere ipſius diſpoſitionem in perpetuum conſervari, ut duo ſint in republicâ majores, qui ſummam rerum teneant; item duo minores, qui ſint adjumento: inter duos facilè poſſe concordiam ſervari, inter quatuor pares nullo modo. Si ipſe cedere noluiſſet, ſe ſibi

Ex Terent. & Tacit.

Hoc quippe exemplo volebat abuti apud Diocletianum, hominem illiteratum & hiſtoriæ rudem, ſed etiam tum in anguſtiis poſitum, ut eum ad abdicandum Imperium induceret. *Toinard.*

Lin. 1. *Aiebat, & indecens eſſe.*] Reſtitui & ex MS. Et nullus dubito, quin Lactantius ſic ſcripſerit. Alioqui ſcripſiſſet *ſibi*, ut infrà, non *ei*, ut in editis, *aiebat* Diocletianus.

Lin. 2. *Decidiſſet.*] In MS. *decidiſſe.*

Lin. 3. *Quæſiſſet.*] In MS. *quæſiſſe*, id eſt, *acquiſiviſſet*, vel ex eo certum, quòd nemo ſibi ultrò multorum odia conciliet, ſed invitus ſemper ſuſtineat. Item *quæſierunt*, pro *acquiſierunt* ſuprà hujuſce libri initi., & infrà cap. 31. poſt medium, *cibos labore quæſitos*, pro *acquiſitos*. In Lactantii more eſt *quærendi* verbum in *acquirendi* ſignificatione adhibere, ſimplex pro compoſito lib. 1. Div. Inſtitut. cap. 20. & Epitom. cap. 20. *Flora cùm magnas opes ex arte meretriciâ* QUÆSIVISSET; lib. 2. cap. 12. *Per ejus divinum atque unicum nomen ſibi miſericordiam* QUÆRIT; lib. 4. cap. 1. *Mortem ſibi perpetuam cum diis & cum bonis corporalibus* QUÆSIERUNT; lib. 5. cap. 1. ante finem loquens de S. Cypriano, *Magnam ſibi gloriam ex artis Oratoriæ profeſſione* QUÆSIERAT; lib. 6. cap. 12. *Perdamne rem familiarem meo aut majorum labore* QUÆSITAM? lib. 7. cap. 11. *Virtutis ſuæ nomen indelebile* QUÆSIERUNT; Ibid. cap. 14. *Suis meritis non immortalitatem ſibi, ſed mortem peccatis ac libidinibus* QUÆSIERUNT; Ibid. c. 15. *malè* QUÆSITUM, pro *malè acquiſitum;* & Epitom. cap. 27.

Lin. 4. *Nervam imperantem . . . abjeciſſe.*] Ex omnium eruditorum conſenſu ſic repoſuimus, cùm eſſet in MS. codice & editis *Nervâ imperante . . . abjeciſſe gubernaculum Reipublicæ*, mendosè, ut cuivis præcedentia & ſequentia legenti patebit.

Lin. 5. *Quiret.*] Vide infrà Not. ad capitis 37. initium.

Lin. 8. *At ille.*] Cæſar Galerius, ſcilicet.

Ibidem. *Orbem totum jam ſpe invaſerat.*] Omnes ferè viri docti non aliter legendum eſſe cenſent; quidam *inhiaverat*. In MS. eſt, *ipſe invenerat.*

Lin. 9. *Cùm ſibi, &c.*] Ità MS. non *inde*, ut in editis.

Ibidem. *Aut non multùm.*] Negationem, quæ deeſt in MS. addidi, ut omninò neceſſariam, eamque ſenſus poſtulat. Vide idem lib. 1. Divin. Inſtitut. cap. 8. *Almelov.*

Lin. 10. *Diſpoſitionem.*] Formam conſtituendæ, ſeu regendæ Reipublicæ. Recepta tunc erat ea vox. Apud Lactantium, DISPOSITIONES *Dei*, lib. 2. Inſtit. cap. 6. & lib. 7. cap. 2. *In* DISPONENDO *vitæ ſtatu, formandiſque moribus*, lib. 3. cap. 7. Vide Jac. Gothofredum ad titulum Codicis Theodoſ. *De proximis.*

Lin. 11. *Majores.*] Id eſt, duo Auguſti Imperatores. *Ex Terent. & Tacit.*

Lin. 12. *Duo minores.*] Id eſt, duo Cæſares, qui erant Auguſtis minores.

Lin. 13. *Cedere noluiſſet.*] MS. *credere noluiſſent.*

Ibidem. *Se ſibi conſulturum, ne ampliùs minor & extremus eſſet.*] Gal. Maximianus *minor* erat Auguſtis (Diocletiano & Maximiano Herculio) utpote tantùm Cæſar; atque erat extremus Cæſarum, quia Conſtantio inferior. Id verò jampridem ferebat moleſtiſſimè; nam

Digitized by Google

conſulturum, ne ampliùs minor & extremus eſſet. Jam fluxiſſe annos quindecim, in Illyricum, id eſt, ad ripam Danubii relegatus, cum gentibus barbaris luctaretur, cùm alii intra laxiores & quietiores terras delicatè imperarent.

His auditis, ſenex languidus, qui jam & Maximiani ſenis litteras acceperat, ſcribentis quæcumque locutus fuiſſet, & didicerat augeri ab eo exercitum, lacrymabundus:

DIOCLET. Fiat, inquit, ſi hoc placet. Supererat ut, communi conſilio omnium Cæſares legerentur.

GALERIUS. Quid opus eſt conſilio, cùm ſit neceſſe illis duobus placere quidquid nos fecerimus?

D. Ita planè. Nam illorum filios nuncupari neceſſe eſt. Erat autem Maximiano [filius] Maxentius, hujus ipſius Maximiani gener, homo perniciosæ ac malæ mentis, adeò ſuperbus & contumax, ut neque patrem, neque ſocerum ſolitus ſit adorare. Et idcircò utrique inviſus fuit. Conſtantio quoque filius erat Conſtantinus, ſanctiſſimus adoleſcens, & illo

fugato Narſeo Perſarum Rege [cap. 9.] *truci vultu ac voce terribili exclamabat: Quouſque Cæſar?* Toinard.

Lin. 1. *Jam fluxiſſe annos quindecim.*] Lactantius Div. Inſtitut. lib. 3. cap. 17. ex mente adverſariorum, *nullum diem, nullum denique temporis punctum* EFFLUERE *nobis ſine voluptate patiamur. Joan. Columb.* in Aboenſi editione.

Lin. 2. *In Illyricum, id eſt.*] Sic MS. In omnibus ferè editis eſt *vel ad ripam.* In pleriſque impreſſis eſt *vel*, pro *id eſt. In Illyricum*, lege *cùm in Illyricum*, juxta doctiores quoſque Criticos.

Ibidem. *Relegatus.*] MS. *religatus.*

Lin. 3. *Luctaretur.*] Ità MS. Omnes fermè editi, *luctaret.*

Lin. 5. *Senex languidus.*] Diocletianus.

Ibidem. *Et.*] Legitur in MS. deeſt in editis omnibus.

Ibidem. *Maximiani ſenis.*] Herculii.

Lin. 6. *Locutus fuiſſet.*] Id eſt, *ſcribentis quæcumque ſibi Galerius locutus fuiſſet.*

Lin. 8. *Fiat &c.*] Quoniam quod reliquum eſt hujus capitis ſubobſcurum eſt & perplexum propter loquentium perſonarum mutationem, cum Thomâ Sparkio, in Dialogi formam cuncta digeſſimus, præfixis Diocletiani & Galerii litteris nominum initialibus, ut quæ alteruter dixerit faciliùs innoteſcat.

Ibidem. *Inquit.*] Diocletianus.

Ibidem. *Supererat.*] Pro *ſupereſſet*; ut *erat*, pro *eſſet*, apud Ciceronem pro lege Maniliâ.

Lin. 10. *Quid opus eſt.*] Hæc ſunt verba Galerii Maximiani.

Lin. 12. *Ita planè. Nam, &c.*] Loquitur Diocletianus. Familiaris Lactantio phraſis: lib. 1. Div. Inſtitut. c. 11. ITA PLANE. NAM *cùm idem neque virginibus neque maritatis unquàm pepercisset*; & lib. 2. cap. 2. ITA PLANE: *quemadmodùm vulgus exiſtimat mortuorum animas circa tumulos & corporum ſuorum reliquias oberrare.* Et lib. 6. cap. 24. *Licet* PLANE. NAM, &c.

Lin. 13. *Filius.*] Abeſt à MS. & nullum eſt ſpatium vacuum.

Ibidem. *Maxentius.*] Homo *ferus*, inquit Aurelius Victor, *& inhumanus, nulli carus, ne patri, aut ſocero quidem Galerio.*

Ibidem. *Ipſius.*] Ità MS. At editio Nourriſii habet *ipſe.*

Lin. 14. *Malæ.*] Bis repetitur in MS. per errorem.

Lin. 15. *Adorare.*] Id eſt, inclinare, incurvare ſe profundè, ut de Davide ante Jonathan legitur 1. Reg. cap. 20. v. 41. & 2. Reg. cap. 24. v. 21. &c. Eodem ſenſu etiam ſæpè ſumitur apud medii ævi Scriptores. Ità de Diocletiano dicit Eutropius lib. 9. cap. 16. *Regiæ conſuetudinis formam invexit, adorarique ſe juſſit, cùm ante eum cuncti ſalutarentur.*

Ibidem. *Conſtantio.*] At in MS. *Conſtantius.*

Lin. 16. *Sanctiſſimus adoleſcens.*] De eodem Conſtantino Lactantius in libri 7. Div. Inſtit. Epilogo cap. 26. SANCTISSIME *Imperator. Sanctiſſimus adoleſcens*, Paganorum elogium, id eſt, *integerrimus*; ità Cicero Philipp. 13.

Digitized by Google

faſtigio digniſſimus, qui inſigni & decoro habitu corporis, & induſtriâ militari, & probis moribus, & comitate ſingulari, à militibus amaretur, à privatis & optarctur. Eratque tunc præſens, jam pridem à Diocletiano factus Tribunus ordinis primi.

D. Quid ergò fiet?

G. Ille, inquit, dignus non eſt. Qui enim me privatus contempſit, quid faciet, cùm imperium acceperit?

D. Hic, verò & amabilis eſt, & ita imperaturus, ut patre ſuo melior & clementior judicetur..

G. Ita fiet, ut ego non poſſim facere quæ velim. Eos igitur oportet nuncupari, qui ſint in meâ poteſtate, qui timeant, qui nihil faciant, niſi meo juſſu.

D. Quos ergò faciemus?

G. Severum, inquit.

D. Illumne ſaltatorem, temulentum, ebrioſum, cui nox pro die, & dies pro nocte?

G. Dignus, inquit, quoniam militibus fideliter præbuit, & eum miſi ad Maximianum, ut ab eo induatur.

D. Eſto. Alterum quem dabis?

G. Hunc, inquit, oſtendens Daiam adoleſcentem quemdam ſemibarbarum, quem recèns juſſerat Maximianum vocari de ſuo nomine. Jam &

Octavianum Cæſarem dixit *Sanctiſſimum adoleſcentem*. Vide & Velleium lib. 2. cap. 53.

Lin. 1. *Decoro.*] In MS. *decore*. Mendum eſt.

Lin. 3. *A privatis & optaretur.*] Ità MS. Nota hîc obiter privatum à milite diſtingui.

Ibidem. *Diocletiano.*] Et ſic habet Manuſcriptus, non *Deciano*; extendatur membrana, MS. quæ hîc conſtricta eſt, & legatur.

Lin. 5. *Quid ergò fiet.*] Loquitur Diocletianus.

Lin. 6. *Ille.*] Scilicet Maxentius.

Ibidem. *Inquit.*] Galerius.

Ibidem. *Dignus non eſt.*] De Maxentio dicitur.

Lin. 8. *Hic.*] Conſtantinus. Verba ſunt Diocletiani ad Galerium.

Lin. 10. *Ita fiet.*] Verba Galerii.

Lin. 14. *Inquit.*] Galerius.

Lin. 15. *Illumne.* Loquitur Diocletianus.

Ibidem. *Temulentum,*] MS. *tumulentum*; mendosè.

Lin. 17. *Inquit.*] Galerius.

Ibidem. *Militibus fideliter præbuit.*] Nimirùm ſtipendia, annonam militarem, quam *præbendam* vocant autores varii. *Cuperus.* *Præbuit*, meliùs tamen eſſet *præfuit*.

Lin. 18. *Maximianum.*] *Herculium*, ſcilicet.

Ibidem. *Ut ab eo induatur.*] Purpurâ, quâ Cæſares inſigniebantur.

Lin. 19. *Eſto.*] Loquitur Diocletianus.

Lin. 20. *Inquit.*] Galerius.

Ibidem. *Daiam.*] Sive Dazam, filium ſororis Galerii, ob hoc ipſum *Galerium Maximianum* dictum in adoptione.

Lin. 21. *Juſſerat Maximianum vocari de ſuo nomine.*] Baluzius V. C. in Notis agnoſcit, hîc & ferè ſemper alibi legi in veteri codice *Maximianum*. Undè ſuſpicio mihi inest, Dazam à Gal. Maximiano de *pleno* ipſius nomine vocatum fuiſſe *Maximianum*, non *Maximinum*. Etenim in duabus Thermarum Diocletiani Inſcriptionibus apud Gruterum pag. CLXXXVIII. 2. & 7. poſt Conſtantium & Maximianum Augg. ac Severum Cæſ. recenſetur *Maximianus Cæſar*, qui alius eſſe nequit à Dazâ. Adde apud Græcos Scriptores eumdem promiſcuè appellari *Maximianum*. Exiſtimaverim itaque, quoniam jam duo erant Maximiani, (*Herculius* & *Galerius*,) apud vulgum obtinuiſſe, ut diſcriminis ergò, Daza non *Maximianus*, ſed *Maximinus* diceretur. *Toinard.*

Digitized by Google

& ipſi Diocletianus nomen ex parte mutaverat ominis cauſâ, quia Maximianus fidem ſummâ religione præſtabat.

D. Quis eſt hic, quem mihi offers?

G. Meus, inquit, affinis.

D. At ille gemebundus: Non idoneos homines mihi das, quibus tutela Reipublicæ committi poſſit.

G. Probavi eos, inquit.

D. Tu videris, qui regimen imperii ſuſcepturus es. Ego ſatis laboravi, & providi quemadmodùm, me imperante, Reſpublica ſtaret incolumis. Si quid acceſſerit adverſi, mea culpa non erit.

Lin. 1. *Diocletianus nomen ex parte mutaverat ominis cauſâ, &c.*] Toinardus legendum cenſet *nomen ex fratre mutuaverat, ominis cauſâ.* An enim (inquit) quiſpiam dicendus eſt alicujus nomen *ex parte mutare*, qui aliquod integrum illi adjicit, quale eſt iſtud *Maximiani* impoſitum Galerio per Diocletianum? *Mutuaverat* à Lactantio hîc uſurpatum, pro *mutuatus fuerat.* Sic enim apud Priſcianum lib. 8. de verbo, *Meto* & *Metor*, *Mutuo* & *Mutuor*; & apud Nonium cap. 17. n. 48. Ut verò correctionis iſtius ratio intelligatur, ſciendum eſt, Maximianum Herculium fuiſſe à Diocletiano fratrem appellatum, Imperii nempè conſortio. *Toinard.*

Ibidem. *Ex parte mutaverat.*] Hoc eſt, Galerium juſſerat vetus prænomen abjicere, & poſthàc nominari *Maximianum Galerium.* Ita non ex toto, ſed ex parte nomen ejus mutaverat. Si hæc interpretatio in mentem Toinardo veniſſet, non tantum fruſtrà laboraſſet; ut probaret legendum eſſe, *nomen ex fratre mutuaverat.* Heumannus.

Ibidem. *Ominis cauſâ.*] MS. *hominis*, mendosè. Cum viris doctis Cupero, Toinardo, aliiſque ſcribo *ominis.* Dicit autem *ominis cauſâ*, quia (inquit) ſperabat eum ſibi tam fidum futurum ac erat Maximianus, cujus nomen alteri dabat, Herculius.

Lin. 2. *Maximianus.*] Ità MS. Is erat ſenex Maximianus Herculius.

Lin. 3. *Quis eſt hic, quem mihi offers?*] Verba ſunt Diocletiani.

Lin. 4. *Inquit.*] Scilicet Galerius.

Ibidem. *Affinis.*] Quia Galerii ſororis filius erat.

Lin. 5. *Ille gemebundus.*] Diocletianus.

Ibidem. *Non idoneos.*] MS. habet *idĕos*, cum calami ductu ſive lineolâ ſuper *de.*

Lin. 7. *Probavi eos.*] Loquitur Galerius.

Lin. 8. *Tu videris.*] Formula improbantium. Hæc & cætera uſque ad capitis finem, verba ſunt Diocletiani.

Lin. 10. *Acceſſerit.*] Ità MS. Non, *acciderit*; quamvis Heumannus cum Galeo optaret legi *acciderit.*

XIX.

CUM hæc eſſent conſtituta, procedit Kalendis Maiis. Conſtantinum omnes intuebantur. Nulla erat dubitatio. Milites qui aderant, & priores militum electi, & acciti ex legionibus, in hunc unum intenti gaudebant, optabant, & vota faciebant. Erat locus altus extra civitatem ad millia ferè tria, in cujus ſummo Maximianus ipſe purpuram ſumpſerat; & ibi columna fuerat erecta cum Jovis ſigno. Eò pergitur. Concio militum convocatur. Inquit ſenex cum lacrymis, alloquitur milites: ſe An. 305.

Lin. 1. *Kalendis Maiis.*] Hinc conſtat Kalendis Maii anni 305. Diocletianum & Maximianum Herculium purpuram depoſuiſſe.

Lin. 2. *Priores militum.*] Ità MS. Quidam vellent legi *primores militum*, ſicut *primores civitatum*, infrà cap. 21. At utraque lectio bona. Vide not. Cuperi, & Gloſſarium Cangii.

Lin. 4. *Extra civitatem.*] Propè Nicomediam.

Lin. 5. *In cujus ſummo Maximianus, &c.*] Galerius ſcilicet *Armentarius.*

Lin. 6, *Concio militum convocatur. Inquit*

Digitized by Google

invalidum eſſe, requiem poſt labores petere, imperium validioribus tradere, alios Cæſares ſubrogare. Summa omnium expectatio quid afferret. Tunc repentè pronuntiat Severum & Maximinum Cæſares. Obſtupeſiunt omnes in tribunali. Conſtantinus aſtabat ſusùm: hæſitare inter ſe, num Conſtantini immutatum nomen eſſet, cùm in conſpectu omnium Maximianus manum retrorsùm extendens, protraxit à tergo Daiam, Conſtantino repulſo, & exutum veſtem privatam, conſtituit in medium. Mirari omnes qui eſſet, undè eſſet. Nemo tamen reclamare auſus eſt, cunctis inſperatæ novitate rei turbatis. Huic purpuram Diocletianus injecit ſuam, quâ ſe exuit, & Diocles iterùm factus eſt. Tum deſcenditur; & rhedâ per civitatem veteranus Rex foràs exportatur, in patriamque dimittitur. Daia verò ſublatus nuper à pecoribus & ſilvis, ſtatim Scutarius, continuò Protector, mox Tribunus, poſtridiè Cæſar, accepit Orientem calcandum & conterendum; quippè qui neque militiam, neque Rempublicam ſciret, jam non pecorum, ſed militum paſtor.

ſenex.] Locus, ut putant, mendoſus. At MS. legit *inquit ſenex*. Quidam reponendum eſſe putant *in quâ ſenex;* alii *convocetur, inquit ſenex.* Sed vel legas *inquietus ſenex*, juxta editos, vel *inquit ſenex*, aut etiam *concio militum convocetur, inquit ſenex, cum lacrymis, &c.* idem ferè eſt.

Lin. 3. *Maximinum.*] Scilicet Daiam. In MS. ſemper dicitur *Maximianus.* Et Græci & Latini ſæpè utrumque confundunt. Ubique repoſuimus *Maximinum*, ne qua difficultas lectorem remorari poſſet.

Lin. 4. *Conſtantinus aſtabat.*] Ut Protectorum Tribunus, ac munia ſua obiens; quâ enim ratione abſuiſſet à tam celebri actione?

Ibidem. *Susùm.*] Pro *ſursùm*, eſt apud Plautum Ciſtel. Act. 2. Scen. 3. v. 78.

Ibidem. *Hæſitare.*] In MS. *ſtare:* ſed in margine eâdem manu eodemque atramento *eſitare*, quod non eſt aliud quàm *hæſitare*, quod rectum habet ſenſum. Editi verò habent *ſciſcitari*, bono etiam ſenſu. Doctiſſ. igitur Baluzius ſubſtituit *ſciſcitari*, pro *ſtare*, quod eſt in MS. & *eſitare* in margine, pro *hæſitare:* at eruditus vir Paulus Bauldri, pro *ſusùm ſtare*, ſuſpicabatur legendum eſſe *ſuſurrare:* quod huic loco convenire poteſt, æquè ac *ſciſcitari.*

Ibidem. *Inter ſe.*] Intellige, *quærentes.*

Lin. 6. *Maximianus.*] Galerius.

Lin. 7. *Exutum.*] Daiam: ità emendavit inter Errata Baluzius, & ita poſcit ratio ſyntaxeos, non *exuto*, ut in MS.

Lin. 9. *Inſperatæ novitate rei.*] Sic fuit emendandum. In Manuſcripto eſt, *inſpirata novitatem rei*, mendosè.

Ibidem. *Huic purpuram Diocletianus injecit ſuam.*] Diocletianus ſuâ veſte purpureâ Maximianum Daïam Cæſarem veſtiit: undè colligi poteſt, eaſdem tunc fuiſſe Imperatorum & Cæſarum veſtes.

Lin. 10. *Diocles iterùm factus eſt*] Hoc eſt, privatam egit vitam, ut antequàm regendum ſuſcepiſſet imperium.

Lin. 11. *Patriam.*] Salonas in Dalmatiâ; cujus ruinæ ſunt è regione Spalatenſis urbis, propè caſtellum de Cliſsâ. Spalato autem villa erat Diocletiani, ubi obiit. Sic de eo S. Hieron. in Chronico: *Diocletianus haud procul à Salonis in villâ ſuâ Spalato moritur.*

Lin. 12. *Scutarius.*] Id eſt, gregarius miles.

Lin. 13. *Protector.*] Id eſt, Stipator Imperatoris cuſtodiæ inſerviens.

X X.

MAXIMIANUS, poſtquàm ſenibus expulſis, quod voluit & fecit, ſe jam ſolum totius orbis dominum eſſe rebatur. Nam Conſtantium, quamvis

Lin. 1. *Maximianus.*] Galerius.

Ibidem. *Senibus expulſis.*] Diocletiano & Maximiano Herculio.

Ibidem. *Et fecit.*] Fortè *effecit.* Sic Lactant. l. 6. c. 14. *Videbimus an efficiant quod velint.*

Lin. 2. *Eſſe rebatur.*] In MS. *eſſe ferebatur.* Quidam legunt *eſſe ſe rebatur:* in editis *eſſe ferebat*, legitur.

Digitized by Google

priorem nominari eſſet neceſſe, contemnebat, quòd & naturâ mitis eſſet, & valitudine corporis impeditus. Hunc ſperabat brevi obiturum; & ſi non obiſſet, vel invitum exuere facile videbatur. Quid enim faceret, ſi à tribus cogeretur imperium deponere? Habebat ipſe Licinium veteris contubernii amicum, & à primâ militiâ familiarem, cujus conſiliis ad omnia regenda utebatur. Sed eum Cæſarem facere noluit, ne filium nominaret, vel ut poſteà in Conſtantii locum nuncuparet Auguſtum atque fratrem; tunc verò ipſe principatum teneret, ac pro arbitrio ſuo debacchatus in orbem terræ, vicennalia celebraret, ac ſubſtituto Cæſare filio ſuo, qui tunc erat novennis, & ipſe deponeret: ita cùm imperii ſummam tenerent Licinius ac Severus, & ſecundum Cæſarum nomen Maximinus & Candidianus, inexpugnabili muro circumſeptus ſecuram & tranquillam degeret ſenectutem. Hoc conſilia eis oſtendebant. Sed Deus, quem ſibi fecit infeſtum, cuncta illius cogitata diſſolvit.

Lin. 2. *Valitudine.*] Ità MS. Conſule Dauſqueium in Orthographicis, voce *valitudo*, & *valetudo*.

Lin. 3. *Obiſſet.*] MS. *noviſſet;* malè.

Lin. 4. *A tribus.*] Scilicet à Galerio, Severo & Maximino.

Ibidem. *Ipſe.*] Maximianus Galerius.

Lin. 7. *Vel.*] Poſt *nominaret*, in Manuſcripto eſt vacuum ſpatium duarum litterarum, quas credidi fuiſſe *ūl*, propter ductam ſursùm lineolam, ut hîc expreſſi. Quod ſi velis litteras fuiſſe *ēt*, fuerit *etiam*.

Lin. 10. *Filio ſuo.*] Candidiano è concubinâ nato. Nullum enim ſuſcepit filium ex ſuâ uxore Valeriâ, Diocletiani filiâ, quæ ſterilis fuit, ut docet Lactantius infrà cap. 50.

Ibidem. *Ipſe deponeret.*] Galerius etiam deponeret imperium, exemplo Diocletiani & Maximiani Herculii.

Lin. 13. *Hoc conſilia eis oſtendebant.*] Cum viris doctis lego *conſilia*. In MS. eſt *conſilio eis;* Galerio ſcilicet, & Licinio, cujus conſiliis ad omnia regenda uſum fuiſſe Galerium ſuprà vidimus. Editi habent, *conſilia ei oſtendebant.* Doctiſſimus Grævius legendum eſſe exiſtimat, *Huc conſilia ejus tendebant.*

XXI.

ADEPTUS igitur maximam poteſtatem, ad vexandum orbem, quem ſibi patefecerat, animum intendit. Nam poſt devictos Perſas, quorum hic ritus, hic mos eſt, ut Regibus ſuis in ſervitium ſe addicant, & Reges populo ſuo tanquàm familiâ utantur, hunc morem nefarius homo in Romanam terram voluit inducere, quem ex illo tempore victoriæ ſine pudore laudabat. Et quia id apertè jubere non poterat, ſic agebat, ut & ipſe libertatem hominibus auferret. In primis honores ademit. Tor-

Lin. 1. *Adeptus igitur.*] Galerius.

Lin. 2. *Devictos Perſas.*] Vide ſuprà c. 9.

Lin. 3. *In ſervitium ſe addicant.*] Hîc *ſervitium*, pro *ſervitute*, ut apud Lactantium Epitom. cap. 52. ad initium, *tradet* IN SERVITIUM *gentes univerſas;* Div. Inſtitut. lib. 2. cap. 1. *Totos ſe libidinibus* ADDICUNT; lib. 6. cap. 20. & 23. *Quia ſe corpori* ADDIXERANT, *in quo habet mors poteſtatem.* De inſtituto ſeu conſuetudine hâc Perſarum legatur Briſſonius.

Lin. 4. *Familiâ.*] Id eſt, famulis, ſervis, ut apud Perſas. In MS. eſt *milia* tantùm, & deeſt *fa*.

Lin. 5. *Terram.*] In MS. *ērā*.

Lin. 7. *Torquebantur Decuriones.*] Jure civili Romanorum non licebat torquere Decuriones, ut patet ex Epiſtolâ Conſtantini ad Probianum Proconſulem Africæ. Poſteà tamen Conſtantinus legem tulit, ut Decuriones torqueri liceret in crimine falſi. *Baluz.*

Digitized by Google

quebantur ab eo non Decuriones modò, ſed Primores etiam civitatum; egregii ac perfectiſſimi viri, & quidem in cauſis levibus atque civilibus. Si morte digni viderentur, cruces ſtabant; ſin minùs, compedes parati. Matresfamilias ingenuæ ac nobiles in gynæceum rapiebantur. Si quis eſſet verberandus, defixi in ſtabulo pali quatuor ſtabant, ad quos nullus unquàm ſervus diſtendi ſolebat. Quid luſorium, vel delicias ejus referam? Habebat urſos ferociæ ac magnitudinis ſuæ ſimillimos, quos toto imperii ſui tempore elegerat. Quoties delectari libuerat, horum aliquem adferri nominatim jubebat. His homines non planè comedendi, ſed obſorbendi objectabantur: quorum artus cùm diſſiparentur, ridebat ſuaviſſimè; nec unquàm ſine humano cruore cœnabat. Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit; & hæc ille primò adversùs Chriſtianos permiſerat, datis legibus, ut poſt tormenta damnati lentis ignibus urerentur. Qui cùm deligati fuiſſent, ſubdebatur primò pedibus lenis flamma

Lin. 1. *Civitatum.*] In MS. *civitatis*, & apponitur *ū*, ſupra ultimam ſyllabam.

Lin. 2. *Egregii ac perfectiſſimi viri.*] Dignitates honorariæ, de quibus vide Leg. 1. cod. Theod. de honorariis codicillis. Lactantius lib. 5. Div. Inſtit. cap. 14. *Nemo* EGREGIUS, *niſi qui bonus & innocens fuerit; nemo* CLARISSIMUS, *niſi qui opera miſericordiæ largiter fecerit; nemo* PERFECTISSIMUS, *niſi qui omnes gradus virtutis impleverit.* Perfectiſſimatûs dignitas, ut ait Valeſius ad librum 21. Ammiani Marcellini, minor erat clariſſimatu; & ut Clariſſimi apud Præfectum urbis conveniebant, ſic Perfectiſſimi apud Vicariam Præfecturam.

Lin. 4. *Matresfamilias nobiles in Gynæceum rapiebantur.*] Gynæcea, ut vox ipſa loquitur, erant loca deſtinata operibus muliebribus, in quæ interdùm pœnæ loco dejiciebantur & viri & fœminæ. Vide Valeſii annotationes ad Euſebium pag. 211. & Cangium in Gloſſario.

Ibidem. *Gynæceum.*] In MS. *Geniceum.*

Lin. 5. *In ſtabulo.*] Ità MS. non *ſabulo*, ut quibuſdam placeret. *Stabulum* hîc, non equorum, ſed equuleorum, ejuſque generis cataſtarum accipe, & ubi homines ad palos fixi & propè ſuſpenſi ſtabant. Sic *ſtabulum ferriterium* habes apud Plautum, Perſ. act. 3. ſcen. 3. v. 13. ex emendatione Gronovii. *Columbus.*

Ibidem. *Ad quos nullus unquàm ſervus diſtendi ſolebat.*] Ità MS. nonnulli mallent legere, *niſi ſervus.*

Lin. 6. *Luſorium*] Theatrum, ſive amphitheatrum, ubi ludi publici edebantur, ut pluribus oſtendit Cangius. Salvianus lib. 6. pag. 123. ſecundæ editionis Baluz. Acta ſanctæ Seraphiæ virginis & martyris. *Baluz.*

Lin. 7. *Ferociæ.*] MS. *ferocia*, mendosè.

Ibidem. *Ac magnitudinis ſuæ ſimillimos.*] *Similis* ſecundo caſu gaudet apud Lactantium lib. 4. cap. 24. *hominum ſimillimum*; lib. 3. cap. 20. *ſuorum ſimillimus*; lib. de Irâ Dei cap. 18. *hominem* SIMILEM SUI *fecit*; & cap. 19. *hos Deus ut* SUI SIMILES *recognoſcit*; de Opif. cap. 16. SIMILE VERI.

Lin. 8. *Elegerat.*] *Urſos*, aliis corpulentiores, immaniores, & ferociſſimos.

Lin. 9. *Nominatim.*] Fortaſsè cuique urſo nomen aliquod impoſuerat Tyrannus.

Lin. 10. *Sed obſorbendi.*] Scilicet urſi lambere & ſorbere ſanguinem, & ita corpus conſumere ſolent; undè ὠμοβόροις θηρσὶν eos rectè accenſet Euſebius Hiſt. Eccleſ. lib. 8. cap. 7. *Obſorbere* autem etiam apud Plautum Truc. 2. 3. 30. occurrit: *Quæ obſorbent quidquid venit intra peſſulos*; & Mil. 3. 2. 21. *quia enim obſorbui.* Ex Virgilio 4. Georg. & 2. Æneid.

Ibidem. *Objectabantur.*] Pro *objiciebantur.*

Ibidem. *Homines... quorum artus cùm diſſiparentur.*] Locutio Lactantiana lib 5. Inſtit. cap. 11. *Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem poteſt pro merito deſcribere, quæ... dentibus ferreis... non tantùm* ARTUS HOMINUM DISSIPAT, *ſed, &c.*

Lin. 12. *Et hæc ille primò, &c.*] Sic lego cum doctiſſimo viro. In MS. legitur, *& exilii primò adversùs Chriſtianos permiſerat datis legibus.* An legendum *promſerat*? Cicero de Legib. lib. 1. cap. 22.

Lin. 14. *Deligati.*] Idem quod *ligati.* MS. *delegati.*

Digitized by Google

tamdiù, donec callum ſolorum contractum igni ab oſſibus revelleretur. Deindè incenſæ faces & extinctæ admovebantur ſingulis membris, ita ut locus nullus in corpore relinqueretur intactus. Et inter hæc ſuffundebatur facies aquâ frigidâ, & os humore abluebatur, ne areſcentibus ſiccitate faucibus, citò ſpiritus redderetur; quod poſtremò accidebat, cùm per multum diem decoctâ omni cute, vis ignis ad intima viſcera penetrâſſet. Hinc rogo facto cremabantur corpora jam cremata; lecta oſſa, & in pulverem comminuta, jactabantur in flumine ac mare.

Lin. 1. *Callum ſolorum.*] De hâc pedum induratâ pelle loquitur Cicero lib. 5. Tuſculanar.

Lin. 5. *Spiritus redderetur.*] Lactant. lib. 5. Inſtitut. cap. 11. *Contendunt igitur ut vincant, & exquiſitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud devitant, quàm ut ne torti moriantur.* Et paulò poſt: *Illi autem pertinaci ſtultitiâ jubent curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renoventur, & reparetur novus ſanguis ad pœnam.* Baluz.

Ibidem. *Accidebat.*] MS. *Accedebat.*

Ibidem. *Cùm per multum diem, &c.*] Approbantibus omnibus viris doctis lego *cùm*, pro *tunc*, quod eſt in MS. totidem tractuum numero.

Lin. 8. *In flumine ac mare.*] Ità MS. nec aliter legendum. Nam olim, ut apud Naſonem & Varronem, ſcribebatur *mare* in ſexto caſu: quem cum propoſitione *in*, pro quarto poſitum non ſemel offendes apud Lactantium. Vide Columbi notam ad hunc locum. *Jactabantur*, pro *jaciebantur.* Heumannus tamen vult legi *in flumen ac mare.*

XXII.

QUÆ igitur in Chriſtianis excruciandis didicerat, conſuetudine ipsâ in omnes exercebat. Nulla pœna penes eum levis: non inſulæ, non carceres, non metalla; ſed ignis, crux, feræ, in illo erant quotidiana & facilia. Domeſtici & Adminiſtratores lanceâ emendabantur. In curiâ pœna capitis & animadverſio gladii admodùm paucis quaſi beneficium deferebatur, qui ob merita vetera impetraverant bonam mortem. Jam illa huic levia fuerant. Eloquentia extincta, cauſidici ſublati, jureconſulti aut relegati, aut necati. Litteræ autem inter malas artes habitæ; & qui eas noverant, pro inimicis hoſtibuſque protriti & execrati. Licentia rerum omnium, ſolutis legibus, adſumpta & judicibus data. Judices mi-

Lin. 2. *Nulla pœna penès eum levis.*] In veteri exemplari legitur, *nulla pœnis eum levis.* Peſſima lectio bonam nobis indicavit. *Baluz.*

Ibidem. *Inſulæ.*] MS. *inſola.*

Ibidem. *Carceres.*] MS. *incarceris.*

Lin. 3. *Illo ... quotidiana.*] MS. *illa ... cotidiano.*

Lin. 4. *Facilia.*] Id eſt, facilè conceſſa. *Almelov.*

Ibidem. *Adminiſtratores.*] In aulâ *miniſtrantes.*

Ibidem. *In curiâ pœna capitis & animadverſio gladii.*] Sic lego, approbante eruditiſſimo viro, nullâ aut leviſſimâ mutatione factâ. In Manuſcripto enim legitur, *In câ pœna capitis & animadverſia gladii*; mendosè. Editi habent, *In causâ capitis & animadverſio gladii*, omiſſo *pœna.*

Lin. 5. *Quaſi beneficium.*] Sic lego cum duobus doctis viris, pro *beneficii*, quod eſt in Manuſcripto; nec opus eſt voce *loco* additâ.

Lin. 6. *Bonam mortem.*] Id eſt, non coactam vi tormentorum, nec in publico patibulo turpem ſcilicet ac ignominioſam: ſed facilem, & privatim, ut eſt venarum profectio, vel venenum, ſæpè ad libitum reorum. Vide infrà cap. XXVI. ad finem. In MS. *bonâ morte.*

Ibidem. *Jam illa huic.*] Repoſui *huic*, ſcilicet Galerio, pro *his.* Vide præcedentia *didicerat, ... exercebat, ... in illo.*

Lin. 9. *Execrati.*] Paſſivè, ut infrà *metiebantur.*

Digitized by Google

litares, humanitatis litterarum rudes, ſine adſeſſoribus in provincias immiſſi.

Lin. 1. *Adſeſſoribus.*] Id eſt, conſiliariis.

XXIII.

AT verò illud publicæ calamitatis & communis luctûs omnium fuit; cenſus in provincias & civitates ſemel miſſus, cenſitoribus ubique diffuſis, & omnia exagitantibus, hoſtilis tumultûs, & captivitatis horrendæ ſpecies erant. Agri glebatim metiebantur, vites & arbores numerabantur, animalia omnis generis ſcribebantur, hominum capita notabantur, in civitatibus urbanæ ac ruſticæ plebes adunatæ, fora omnia gregibus familiarum referta; unuſquiſque cum liberis, cum ſervis aderant: tormenta ac verbera perſonabant, filii adversùs parentes ſuſpendebantur, fideliſſimi quique ſervi contra dominos vexabantur, uxores adversùs maritos. Si omnia defecerant, ipſi contra ſe torquebantur; & cùm dolor vicerat, adſcribebantur quæ non habebantur. Nulla ætatis, valitudinis excuſatio. Ægri & debiles deferebantur; æſtimabantur ætates ſingulorum: parvulis adjiciebantur anni, ſenibus detrahebantur. Luctu & mœſtitiâ plena

Lin. 1. *Omnium fuit.*] Ità MS. Duo viri docti ſuſpicantur, pro *omnium*, legendum eſſe *initium*.

Lin. 2. *Semel miſſus.*] Illi duo eruditi, pro *ſemel*, mallent *ſimul*. Utrumque in MS. ſæpè confunditur.

Lin. 4. *Glebatim.*] Ità in MS. Id eſt, de glebâ ad glebam. *Almelov.*

Ibidem. *Metiebantur.*] *Metiebantur*, paſſivè; ita quoque apud Arnobium, & apud Quint. Curtium lib. 3. In MS. *mitiebantur.*

Lin. 5. *Scribebantur.*] Id eſt, annotabantur; in tabulas eorum numerus & ſpecies referebantur, ut indè pro iis vectigal ſolveretur. Sic *ſcriptura* non ſemel apud Ciceronem pro vectigali ſumitur.

Lin. 6. *Adunata.*] Quo vocabulo utitur etiam Lactantius de *Opificio Dei*, cap. 17. ſub finem.

Ibidem. *Fora omnia.*] MS. *foras omnia*, mendosè.

Lin. 8. *Suſpendebantur.*] Adde *ex Equuleo.*

Ibidem. *Fideliſſimi quique ſervi contra dominos vexabantur.*] Contra regulam Juris, quæ vetat ſervos in dominorum caput interrogari.

Lin. 10. *Si omnia defecerant.*] Ità MS. Quidam viri docti legere volunt, *ſi tormenta*, vel *tormina defecerant.* Mallem, *ſi hæc omnia defecerant.*

Ibidem. *Ipſi contra ſe torquebantur.*] Id eſt, tormentis huc adigebantur, ut ſe ipſos accuſarent, quaſi & convincerent. Amat Lactantius tales argutias. Sic Divin. Inſtitut. lib. 5. cap. 2. IPSE ADVERSUS SE *gravis cenſor, & accuſator acerrimus*; lib. 6. cap. 6. *Et gradus per quos aſcenderunt amputant, ne quis illos* CONTRA SE IPSOS *poſſit imitari;* lib. 1. cap. 18. & lib. 2. cap. 1. lib. 6. cap. 8. IPSE SE *fugiet.*

Lin. 11. *Adſcribebantur.*] Id eſt, annotabantur poſſeſſiones etiam quæ non habebantur, ut eas vel earum pretium fiſco addicerent.

Ibidem. *Valitudinis.*] Ità MS. Præmittendum eſt *nulla*, vel *aut*, quod excidit ex MS. Heuman. ſcribit, *vel valitudinis.*

Lin. 12. *Parvulis adjiciebantur anni, ſenibus detrahebantur.*] En tibi utriuſque rei cauſam ex Ulpiano de Cenſibus, Digeſt. lib. 50. Tit. 15. §. ubi ille. *Ætatem*, ait, *in cenſendo ſignificare neceſſe eſt: quia quibuſdam ætas tribuit, ne tributo onerentur; veluti in Syriis à quatuordecim annis maſculi, à duodecim fœmina uſque ad ſexageſimum quintum annum tributo capitis obligantur. Ætas autem ſpectatur cenſendi tempore.* Bauldri.

Parvulis adjiciebantur anni, ut poſſent torqueri, vel potiùs ut tributum penderent. Nam legibus Imperatorum cautum erat, ut qui verbi causâ annos decem non haberent, quique plus quàm ſexaginta nati eſſent, tribu-

Digitized by Google

omnia. Quæ veteres adverſùs victos jure belli fecerant, hæc ille adverſùs Romanos Romaniſque ſubjectos facere auſus eſt; quia parentes ejus cenſui ſubjugati fuerant, quem Trajanus Daciis aſſiduè rebellantibus pœnæ gratiâ victor impoſuit. Poſt hoc, pecuniæ pro capitibus pendebantur, & merces pro vitâ dabatur. Non tamen hiſdem cenſitoribus fides habebatur: ſed alii ſuper alios mittebantur, tanquàm plura inventuri. Et duplicabatur ſemper, illis non invenientibus, ſed ut libuit addentibus, ne fruſtrà miſſi viderentur. Intereà minuebantur animalia, & mortales obibant, & nihil minùs ſolvebantur tributa pro mortuis, ut nec vivere jam, nec mori ſaltem gratìs liceret. Mendici ſupererant ſoli, à quibus nihil exigi poſſit, quos ab omni genere injuriæ tutos miſeria & infelicitas fecerat. Atqui homo impius miſertus eſt illis, ut non egerent. Congregari juſſit, & exportatos naviculis in mare mergi. Adeò hominem miſericordem, qui providerit ne quis, illo imperante, miſer eſſet. Ita, dum cavit, ne quis ſimulatione mendicitatis cenſum ſubterfugiat, multudinem virorum miſerorum contra omne jus humanitatis occidit.

tum capitis ſolvere non tenerentur, uti patet ex L. 3. D. de Cenſibus : L. 4. & 6. Cod. Theod. eodem, ubi poteſt videri Jac. Gothofredus.

Lin. 1. *Quæ veteres.*] Scilicet Romani. Nullam invenio cauſam immutandæ hujus lectionis, quæ eſt in MS. & ſubſiſtere poteſt. Editores ſequendo Baluzium ſubſtituerunt *victores*.

Ibidem. *Hæc ille.*] MS. *& ille*, malè ab Amanuenſi.

Lin. 2. *Parentes.*] Id eſt, majores, propter matrem trans-danubianam.

Lin. 3 *Daciis.*] Ità MS. cum duplici *i*. Erat enim duplex Dacia, ſuperior, & inferior ; & apud Paulinum Nol. Epiſc. carm. 17. ad Nicetam v. 249.

Et uterque Dacus. Vides ſuprà, *cenſus in provincias miſſus*. Ideòque nihil mutare volui. Utraque lectio bona.

Lin. 4. *Poſt hoc.*] Heumann. legit *poſt hæc.*

Lin. 5. *Hiſdem.*] Lege *iiſdem.*

Lin. 8. *Mortales*] Hâc voce pro *homines* utitur Lactantius, lib. 1. Div. Inſtitut. *Opus quod ipſe ad propagandam ſobolem* MORTALIBUS *tribuit ;* lib. 7. cap. 15. *Mortalia ſunt opera* MORTALIUM ; ibid. cap. 14. MORTALES *quoſdam* ; & alibi paſſim. Item *mortalitas* eodem ſenſu, lib. 4. cap. 24.

Lin. 9. *Et nihil minùs.*] Almelov. Gal. & edit. Aboenſis, *& nihilominùs.*

Lin. 11. *Quos ab omni genere injuriæ tutos miſeria & infelicitas fecerat.*] Lactantius Epitom. cap. 59. ante finem, *ſe* TUTOS AB INJURIIS FACERENT. Attamen vir quidam eruditus volebat legere, ut in MS. *injuriâ ætatis*, ſeu temporum, Gallicè *par le malheur des temps*.

Ibidem. *Miſeria & infelicitas.*] In MS. *miſeria & infelicitatis*, mendoſè.

Lin. 12. *Homo impius.*] Ità MS. Mallem cum nonnullis viris doctis legere *homo pius*, ironicè, propter vocabulum *miſericordem* quod ſequitur in Manuſcripto, non *immiſericordem*.

Lin. 14. *Ita, dum cavit.*] Quidam vellent legere *cavet*, propter *ſubterfugiat* quod ſequitur in MS. vel legendum *ſubterfugeret*. Sic Tollius, Columbus & Heumannus.

Lin. 16. *Virorum miſerorum.*] Ità MS. Mallem *verorum miſerorum*.

Ibidem. *Contra omne jus humanitatis occidit.*] Ità & Lactantius Div. Inſtitut. lib. 5. cap. 19. *In iiſne mala mens eſt*, CONTRA JUS HUMANITATIS, *contra fas* OMNE *lacerantur ;* & cap. 21. *Nec alienum quidquam concupiſcit, ne quem* CONTRA JUS HUMANITATIS *lædat oratio ;* lib. 6. cap. 10. *Ergò pro belluis immanibus ſunt habendi qui hominibus nocent, qui* CONTRA JUS HUMANITATIS *& fas* OMNE *ſpoliant, cruciant,* OCCIDUNT, *exterminant.* Vide etiam cap. 20. ſi lubet.

Digitized by Google

XXIV.

JAM propinquavit illi judicium Dei, ſecutumque tempus eſt, quo res ejus dilabi ac fluere cœperunt. Nondùm animum intenderat ad evertendum pellendumve Conſtantium. Dum eſt occupatus his rebus, quas ſuperiùs expoſui, & expectabat obitum ejus: ſed tam celeriter non putabat obiturum. Qui cùm graviter laboraret, miſerat litteras, ut filium ſuum Conſtantinum remitteret ſibi videndum, & quidem jamdudùm. Ille verò nihil minùs volebat. Nam & in inſidiis ſæpè juvenem adpetiverat; quia palam nihil audebat, ne contra ſe arma civilia, &, quod maximè verebatur, odia militum concitaret. Sub obtentu exercitii ac luſûs feris illum objecerat: ſed fruſtrà; quoniam Dei manus hominem protegebat, qui illum de manibus ejus liberavit in ipſo cardine. Namque ſæpiùs cùm jamdiù necare non poſſet, dedit illi ſigillum, inclinante jam die, præcepitque ut poſtridiè manè, acceptis mandatis, proficiſceretur, vel ipſe illum occaſione aliquâ retentaturus, vel præmiſſurus litteras, ut à Severo teneretur. Quæ cùm ille proſpiceret, quieſcente jam Imperatore, poſt cœnam properavit exire, ſublatiſque per manſiones

Lin. 1. *Jam propinquavit illi judicium Dei.*] Videtur Autor in mente habuiſſe illud 2. Machab. cap. 9. v. 18. *Supervenerat enim in eum juſtum Dei judicium.* Verbum autem *propinquare* poëticum eſt ex Plauti Truculento Act. 2. ſcen. 6. aut ex Virgilio; eſtque etiam infrà initio c. 46. Eſt & apud Lactantium Div. Inſtitut. lib. 2. cap. 8. *Corruptibile incorrupto* PROPINQUARE *non poteſt;* lib. 7. cap. 14. *cujus* JUDICII PROPINQUARE *tempus oſtendam;* & infrà eod. lib. 7. cap. 24. *Et* JAM PROPINQUARE *ſummum illum concluſionis extremæ diem;* & cap. 15. lib. 2. cap. 9. necnon Epitom. cap. 71.

Ibidem. *Illi.*] Galerio Maximiano.

Lin. 2. *Res ejus dilabi ac fluere.*] Reſpicit notum illud Virgilii Æneid. 2. v. 169.

Ex illo fluere, ac retrò ſub lapſa referri
Spes Danaüm.

Lin. 5. *Laboraret.*] Adde *morbo.*

Lin. 6. *Et quidem jamdudùm.*] Approbante Doctiſſimo viro, pro *quem*, reponere malui *quidem* leviori mutatione, quàm addere duo verba *fruſtrà repetierat*, cùm nulla ſit in MS. lacuna.

Lin. 7. *Nam & in inſidiis.*] Præpoſitionem *in* habet MS. codex.

Lin. 10. *Dei manus hominem protegebat.*] Idem Lactantius Div. Inſtitut. lib. 2, cap. 15. *Quos* DEI MANUS *potens & excelſa* PROTEGIT.

Lin. 11. *In ipſo cardine.*] Id eſt, in ipſo articulo, vel in ipſâ liberationis opportunitate; in ultimo & decretorio momento. *Bauldri.* Ex Virgil. 1. Æneid. v. 676.

In ipſo cardine. Sic Lactantius Div. Inſtit. lib. 2. cap. 8. *Hic eſt ergò* CARDO *rerum, hîc vertuntur omnia.* Similiter lib. 3. cap. 7. & libro de Irâ Dei cap. 6. *In eâ enim ſumma omnis &* CARDO *Religionis pietatiſque verſatur.* Columb.

Ibidem. *Namque ſæpiùs cùm jamdiù necare non poſſet.*] Nullum autumo vocabulum addendum; nec mutandum *diù* in *diutiùs*, *necare* in *negare*. *Jamdiù* illum clam *necare* voluiſſet, nec poterat, nullâ habitâ occaſione aptâ; *palam* enim *non audebat;* ſuprà.

Lin. 12. *Sigillum.*] Id eſt, epiſtolam dimiſſoriam ſigillo munitam. Vide Cangii Gloſſarium.

Lin. 13. *Acceptis mandatis.*] Quæ (ut exiſtimo) ad patrem Conſtantium ferret.

Lin. 15. *Teneretur.*] Id eſt, retineretur à Severo. Quippe è Nicomediâ eunti in Galliam pergendum erat per Italiam, ubi Severus imperitabat. Fragmentum de Conſtantio Chloro pag. 471. *Qui ut Severum per Italiam tranſiens vitaret, ſummâ feſtinatione veredis poſt ſe truncatis Alpes tranſgreſſus, ad patrem Conſtantium venit apud Bononiam.*

Lin. 16. *Sublatis ... equis publicis.*] Zoſimus in libro 2. narrat, Conſtantinum veritum ne fortè fugiens apprehenderetur, equos ſtabularios quos Reſpublica alebat, cùm primùm aliquod ſtabulum attigiſſet, mutilaſſe & inutiles

nes multas omnibus equis publicis, evolavit. Poſtridiè Imperator, cùm conſultò ad medium diem uſque dormiſſet, vocari eum jubet. Dicitur ei poſt cœnam ſtatim profectus. Indignari ac fremere cœpit. Poſcebat equos publicos, ut eum retrahi faceret. Nudatus ei curſus publicus nuntiatur. Vix lacrymas tenebat. At ille incredibili celeritate uſus, pervenit ad patrem jam deficientem, qui ei, militibus commendato, imperium per manus tradidit; atque ita in lecto ſuo requiem vitæ, ſicut optabat, accepit. Suſcepto Imperio, Conſtantinus Auguſtus nihil egit priùs, quàm Chriſtianos cultui ac Deo ſuo reddere. Hæc fuit prima ejus ſanctio ſanctæ religionis reſtitutæ.

inutiles reliquiſſe, cùmque id de loco in locum pergens faceret, excluſiſſe ab ulteriore progreſſione perſequentes. Eadem fermè leguntur in Epitome Victoris.

Lin. 1. *Evolavit.*] Scribe cum Heumanno *avolavit*, quo verbo utitur Cicero lib. 1. Tuſculan. cap. 43. *me hinc avolaturum*, inquit.

Lin. 4. *Nudatus ei curſus publicus.*] Ità MS. Id eſt, nulli erant in manſionibus equi publici curſuri, quia eos mutilaverat Conſtantinus.

Lin. 6. *Ei.*] In MS. *eis*, mendosè.

Ibidem. *Ei ... imperium per manus tradidit.*] Lactantius lib. 2. Divin. Inſtitut. cap. 4. *Vixit enim uſque ad ſenectutem*, REGNUMQUE PER MANUS FILIO TRADIDIT.

Lin. 7. *In lecto ſuo requiem vitæ accepit.*] Faſti Idatiani Conſtantio VI. & Maximiano VI. Conſulibus: *His Conſulibus diem functus Conſtantius, & poſteà levatus eſt Conſtantinus VIII. Kal. Auguſti.* Chronicon Euſebii: *Conſtantius ſexto-decimo imperii anno diem obiit in Britannia, Eboraci*; ibidemque ſepultus eſt, ſi vera ſunt quæ de ejus tumulo narrantur à Doctiſſimo viro Guillelmo Camdeno, paginâ 572. Britanniæ. Contigit iſtud anno Chriſti CCCVI. ut rectè adversùs Petavium contendit Valeſius in annotationibus ad Euſebium; & quidem die 8. Kalend. Auguſti. *Baluz.*

Lin. 8. *Nihil egit priùs, quàm Chriſtianos cultui ac Deo ſuo reddere.*] Ità MS. per Helleniſmum. Alioquin legendum eſſet, *quàm ut ... redderet.* Lactantius in præfatione libri 1. Div. Inſtitut. ad Conſtantinum: *Nam cùm ille dies feliciſſimus orbi terrarum illuxiſſet, quo te Deus ſummus ad beatum Imperii culmen evexit, ſalutarem univerſis & optabilem principatum præclaro initio auſpicatus es, cùm everſam ſublatamque juſtitiam reducens, teterrimum aliorum facinus expiaſti.*

Lin. 9. *Prima ejus ſanctio, ſanctæ Religionis reſtituta.*] Sic MS. *reſtituta*, pro *reſtitutio*. Ita dicitur *miſſa*, pro *miſſio*; *relata*, pro *relatio*; *Aſcenſa*, pro *Aſcenſio*; *defenſa*, pro *defenſio*; *acceſſa*, pro *acceſſio*; *expoſita*, pro *expoſitio*; *remiſſa*, pro *remiſſio*, apud Tertullianum & S. Cyprianum Lactantii populares.

XXV.

PAUCIS poſt diebus, laureata imago ejus adlata eſt ad malam beſtiam. Deliberavit diù an ſuſciperet. In eo penè res fuit, ut illam, & ipſum qui attulerat, exureret; niſi eum amici ab illo furore flexiſſent, admonentes eum periculi, quòd univerſi milites, quibus invitis, ignoti Cæ-

Lin. 1. *Laureata imago ejus adlata eſt.*] *Ejus*, ſcilicet Conſtantini. Laureatam imaginem dixit Lactantius, quoniam qui res lætas & benè geſtas nuntiabant, laureatas tabellas adferebant, ut pluribus explicat Salmaſius in Notis ad Lampridium pag. 235. *Baluz.*

Ibidem. *Ad malam beſtiam.*] Galerium Maximianum, qui ut crudelis perſecutor à Lactantio vocatur MALA BESTIA. Vide ſuprà Not. ad capp. 2. & 16. ejuſdem libri.

Lin. 2. *Res fuit.*] MS. *rex fuit.*

Lin. 3. *Amici.*] Id eſt, qui erant à conſiliis.

Ibidem. *Flexiſſent.*] Pro *deflexiſſent*; ſimplex pro compoſito, quod Lactantio, ut ſæpè diximus, familiare eſt.

Digitized by Google

ſares erant facti, ſuſcepturi Conſtantinum fuiſſent, atque ad eum concurſuri alacritate ſummâ, ſi veniſſet armatus. Suſcepit itaque imaginem admodùm invitus, atque ipſi purpuram miſit, ut ultrò aſciviſſe illum in ſocietatem videretur. Jam turbatæ rationes ejus fuerant, nec poterat alterum extra numerum nuncupare, ut voluerat. Sed illud excogitavit, ut Severum, qui erat ætate maturior, Auguſtum nuncuparet, Conſtantinum verò non Imperatorem, ſicut erat factus, ſed Cæſarem cum Maximino appellari juberet, ut eum de ſecundo loco rejiceret in quartum.

Lin. 1. *Suſcepturi.*] MS. *ſuſcepturum.*

Ibidem. *Ad eum concurſuri alacritate ſummâ, ſi veniſſet armatus.*] MS. *ad eum concurſas alacritate ſummâ, ſi inveniſſet armatus.*

Lin. 4. *Turbatæ rationes.*] In MS. *turba rationes*, per errorem.

Ibidem. *Nec poterat alterum extra numerum nuncupare.*] Id eſt, præter quatuor, ne mutaret Diocletiani diſpoſitionem, quam ipſe tantoperè dixerat debere cuſtodiri, ſuprà cap. 18. *Baluz.*

Lin. 5. *Illud excogitavit.*] Lactantius de Opif. Dei cap. 3. *Quid enim* EXCOGITABIT? *quid faciet? quid molietur?*

Lin. 7. *Maximino.*] MS. ſemper *Maximiano.*

XXVI.

COMPOSITÆ ei res quodam modo jam videbantur, cùm ſubitò illi alius terror adlatus eſt, generum ipſius Maxentium Romæ factum Imperatorem. Cujus motûs hæc fuit cauſa. Cùm ſtatuiſſet cenſibus inſtitutis orbem terræ devorare, ad hanc uſque proſiluit inſaniam, ut ab hâc captivitate ne populum quidem Romanum fieri vellet immunem. Ordinabantur jam Cenſitores, qui Romam miſſi deſcriberent plebem. Eodem ferè tempore caſtra quoque Prætoria ſuſtulerat. Itaque milites pauci, qui Romæ in caſtris relicti erant, opportunitatem nacti, occiſis quibuſdam judicibus, non invito populo, qui erat concitatus, Maxentium purpu-

Lin. 1. *Quodam modo.*] MS. *quo modo.*

Lin. 2. *Adlatus eſt.*] Ità MS. Sed infrà eſt *allato*: ſequor MS.

Ibidem. *Maxentium Romæ factum Imperatorem.*] Erud. Toinardus vult legi ſeu intelligi Cæſarem, non Auguſtum. At multis eximiis rationibus, & ex Eutropio lib. x. Doctiſſimi viri Baluzius & Paulus Bauldri probant, cum à Prætorianis Auguſtum fuiſſe nuncupatum: quos autores adi ſi lubet.

Lin. 4. *Orbem terræ devorare.*] Lactantius lib. 7. Div. Inſtitut. cap. 16. *Diſperdent omnia, & comminuent*, & DEVORABUNT. Atque ſic etiam Epitomes cap. 11. *Decem viri occupabunt* ORBEM, *& partientur*, *&* VORABUNT; & mox, VORABIT *omnem* TERRAM, prout eſt in omnibus editis & MSS. codicibus, ſi excipias Taurinenſem, in quo eſt *vexabit.*

Ibidem. *Proſiluit.*] Ità MS. Et rectè. Plures editi, *proſiliit.* Utraque lectio bona; nihilque mutandum.

Ibidem. *Ab hâc captivitate.*] Id eſt, ab hoc tributo. Cenſus enim non fiebat, niſi ut vectigal imponeretur.

Lin. 6. *Deſcriberent plebem.*] Lactantius Divin. Inſtitut. lib. 1. cap. 22. *Deos per familias* DESCRIPSIT.

Lin. 7. *Caſtra Prætoria ſuſtulerat.*] Non omninò: ſed imminuerat. Alioqui quomodò Prætoriani, ſi nulli fuiſſent, Maxentium Imperatorem nuncupare potuiſſent? Rectè Aurelius Victor in libro de Cæſaribus: *Hinc etiam quaſi truncatæ vires urbis, imminuto Prætoriarum cohortium atque in armis vulgi numero.* Baluz.

Lin. 8. *Occiſis judicibus.*] *Abellio priùs interfecto*, inquit Zozimus, *quòd is Præfecti Urbis locum obtinens, horum molitionibus adverſari viſus eſſet.* Baluz.

Lin. 9. *Maxentium purpuram induerant.*] In MS. *Maxentius purpuram induerat*: utraque

Digitized by Google

ram induerant. Quo nuntio allato, aliquantùm rei novitate turbatus eſt, nec tamen nimiùm territus. Et oderat hominem, & tres Cæſares facere non poterat. Satis viſum eſt ſemel feciſſe quod noluit. Severum arceſſit, & hortatus ad recipiendum imperium, mittit eum cum exercitu Maximiani ad expugnandum Maxentium; & mittit Romam, in quâ milites illi ſummis deliciis ſæpiſſimè excepti, non modò ſalvam eſſe illam urbem, ſed ibi vivere optarent. Maxentius tanti facinoris ſibi conſcius, licèt jure hæreditatis paternos milites traducere ad ſe poſſet, cogitans tamen fieri poſſe, ut Maximianus ſocer idipſum metuens Severum in Illyrico relinqueret, atque ipſe cum ſuo exercitu ad ſe oppugnandum veniret, quærebat quatenùs ſe à periculo impendente muniret. Patri ſuo poſt depoſitum imperium in Campaniâ moranti purpuram mittit, & bis Auguſtum nominat. Ille verò & rerum novarum cupidus, & qui depoſuerat invitus, libenter arripuit. Severus interim vadit, & ad muros Urbis armatus accedit. Statim milites, ſublatis ſignis, abeunt, & ſe contra quem venerant, tradunt. Quid reſtabat deſerto, niſi fuga? Sed occurrebat jam reſumpto imperio Maximianus, cujus adventu Ravennam confugit, ibique ſe cum paucis militibus incluſit. Qui cùm videret futurum, ut Maximiano traderetur, dedit ſeſe ipſe, veſtemque purpuream eidem, à

lectio non æquè bona. Indicat una Maxentium ex ſe ipſo purpuram ſumpſiſſe, rebus perturbatis per motus populares; altera, ſed melior, Maxentium à militibus purpurâ donatum.

Lin. 1. *Turbatus eſt.*] Galerius Maximianus.

Lin. 2. *Nimiùm territus.*] *Nimiùm*, id eſt, *valdè*. Divin. Inſtitut. lib. 5. cap. 10. *Si* NIMIUM *pii fuerint*. Et de Opificio Dei cap. 9. *Si aliquid* NIMIS *propiùs admovens*.

Ibidem. *Tres Cæſares facere non poterat.*] Obſtante diſpoſitione Diocletiani. Vide ſuprà cap. 18. & 25.

Lin. 3. *Arceſſit, & hortatus.*] Ità MS. Poteſt tamen legi *hortatus* vel *hortatur*. Lectionem ſequuti ſumus, quæ meliùs ſonat.

Lin. 4. *Recipiendum.*] Id eſt, *recuperandum*.

Ibidem. *Maximiani.*] Herculii nimirùm.

Lin. 5. *Maxentium.*] MS. *Maximianum*, mendosè.

Lin. 7. *Ibi vivere.*] MS. *ut vivere*.

Ibidem. *Maxentius tanti facinoris ſibi conſcius.*] Hoc eſt, ſumptæ ſine ſenioris Auguſti conſilio purpuræ, uſurpatique ſimul Italiæ Imperii, quod Galerius Severo cum Occidente ceſſerat. *Baldri.*

Lin. 9. *Maximianus.*] Scilicet Galerius, cujus filiam Maxentius duxerat.

Lin. 11. *Quærebat quatenùs.*] *Quatenùs* eſt pro *quomodò*. Lactantius Divin. Inſtitut. lib. 1. cap. 21. *Iſidis Ægyptia ſacra ſunt*, QUATENUS *filium parvulum vel perdiderit, vel invenerit*; lib. 4. cap. 27. *Sciet qui viderit*, QUATENUS *adjurati per Chriſtum de corporibus fugiant*; l. 7. c. 6. QUATENUS *aut quamobrem homines procreati*. Columbus. Lib. de Opificio Dei bis, cap. 6.

Ibidem. *Se à periculo impendente muniret.*] Lactantius Epitom. cap. 6. *Severiſſimis legibus vita noſtra* MUNITUR; de Opific. Dei cap. 4. *Ut adversùs nocentia fragilitatem ſuam* MUNIRET; cap. 10. *Ut oculi munitiores eſſent ab injuriâ.*

Lin. 12. *Campaniâ.*] Eutropius lib. 9. circa finem, & Zozimus lib. 2. cap. 10. *Lucaniam* dixerunt: forſan villa in utriuſque confiniis fuit.

Lin. 13. *Bis.*] Id eſt, iterùm.

Lin. 14. *Severus interim vadit.*] Haud ſecùs MS. non *Italiam invadit*, ut quidam ſuſpicatur.

Lin. 15. *Et ſe contra quem venerant, tradunt.*] MS. *&*; non *ei*.

Lin. 17. *Ravennam confugit.*] Severus.

Lin. 19. *Maximiano.*] Herculio.

Ibidem. *Dedit ſeſe ipſe.*] MS. habet *dedit de ſe ipſe*.

Ibidem. *Veſtemque purpuream.*] Ità MS. nec aliter excudi debuit: aliæ editiones habent, *Veſtemque & purpuram*.

Ibidem. *Eidem.*] MS. *& idem*. *Eidem*, id eſt Herculio, à quo acceperat. Vide c. 18. ſup.

Digitized by Google

quo acceperat, reddidit. Quo facto, nihil aliud impetravit, niſi bonam mortem. Nam venis ejus inciſis, leniter mori coactus eſt. Ab hoc cœpit ſuos perſequi.

Lin. 1. *Bonam mortem.*] Quid hîc ſit bona mors, vide id quod ſequitur, & ſuprà ad caput 22.

Lin. 2. *Venis ejus inciſis.*] Sic MS. at editio Baluz. *Venis ei inciſis.* Contrà Zoſimus lib. 2. & auctor Fragmenti de Conſtantio Chloro ſcribunt, ut paulò antè vidimus, Severum *fractis laqueo cervicibus* expiraſſe. *Baluz.*

Ibidem. *Cœpit*] In MS. *cæpite.* De hoc loco, quem corruptum eſſe fatentur Interpretes, vide Baluzium infrà p. 316. & Doctiſſ. Columbi Not. Quinque ultima verba hujus capitis putat Heumannus eſſe delenda.

XXVII.

HERCULIUS verò cùm Maximiani nôſſet inſaniam, cogitare cœpit illum, auditâ nece Severi, inflammatum irâ, cum exercitu eſſe venturum, & fortaſsè adjuncto Maximino, ac duplicatis copiis, quibus reſiſti nullo modo poſſet: Urbe munitâ, & rebus cœptis inimicis diligenter inſtructis, proficiſcitur in Galliam, ut Conſtantinum partibus ſuis conciliaret, ſuæ minoris filiæ nuptiis. Ille intereà, coacto exercitu, invadit Italiam, ad Urbem accedit, Senatum extincturus, populum trucidaturus. Verùm clauſa & munita omnia offendit. Nulla erat ſpes inrumpendi: oppugnatio difficilis; ad circumſedendum mœnia non ſatis copiarum, quippe qui nunquàm viderat Romam, æſtimaretque illam non multò eſſe majorem, quàm quas noverat civitates. Tunc quædam legiones deteſtantes ſcelus, quòd ſocer generum oppugnaret, & quòd Romani milites Romam, tranſlatis ſignis, imperium reliquerunt. Et jam cæteri mili-

Lin. 1. *Herculius.*] MS. *Hirculius.*

Ibidem. *Maximiani.*] Galerii ſcilicet.

Lin. 2. *Inflammatum irâ.*] Ità & ſuprà cap. 24. Lactantius lib. 7. Div. Inſtitut. cap. 17. INFLAMMATUS IRA; & eodem lib. 7. cap. 1. INFLAMMATI *amore potentiæ.*

Lin. 3. *Adjuncto Maximino.*] Dazâ. Editi *Maximino.* A Lactantio enim Daza indiſcriminatim *Maximianus* & *Maximinus* fuit appellatus. Vide Not. ad caput 18. *Toinard.*

Lin. 4. *Et rebus cœptis inimicis diligenter inſtructis.*] Ità MS. Locus ſubobſcurus: attamen nihil immutandum eſſe puto. Redderem Gallicè, *par des entrepriſes, qui annonçoient ou déclaroient la guerre.* Pro *cœptis*, quidam volunt *aptis.*

Ibidem. *Inſtructis.*] Quidam legunt *inſtruens.*

Lin. 6. *Sua minoris filia nuptiis.*] MS. *ſic minoris familia nuptiis*, quod editi rectè immutaverunt. Miror nullum ex eruditis viris inquiſiiſſe, quænam eſſet Fauſtæ ſoror natu major, & an fuerit unquàm; nullam enim reperire mihi datum eſt apud Romanæ Hiſtoriæ Scriptores. Attamen lectio MS. meritò fuit immutata, nec prout jacet in Lactantio potuit conſervari. Nullos Maximianus Herculius alios ex ſuâ uxore Eutropiâ habuit liberos, quàm Maxentium, de quo capite 26. & Fauſtam, de quâ cap. 30. Verùm Eutropia, priuſquam nupta eſſet cum Herculio, filiam habuit Theodoram, quam uxorem duxerat Conſtantius Chlorus Conſtantini Pater. Theodoram verò Eutropiæ filiam, ut ſuam, procul dubio habebat Herculius. Itaque de Fauſtâ potuit Lactantius dicere, quòd Herculii filia minor eſſet.

Ibidem. *Ille intereà.*] Galerius Maximianus.

Lin. 9. *Circumſedendum mœnia.*] In MS. *circumſedendam*; mendum, pro *circumſedendum*: editi habent *circumſedenda mœnia.*

Lin. 11. *Quas noverat civitates.*] Sic apud Virgilium Tityrus:

Urbem quam dicunt Romam, Melibœe, putavi
Stultus ego huic noſtra ſimilem.

Ibidem. *Deteſtantes ſcelus.*] MS. *deteſtande*; Fortè legendum eſt *deteſtata.*

Lin. 13. *Imperium reliquerunt.*] Galerii nimirùm. Fortè legendum *Imperatorem.* Vide

Digitized by Google

tes nutabant, cùm ille, fractâ ſuperbiâ, dimiſſiſque animis, & Severi exitum metuens, ad pedes militum provolutus orabat, ne hoſti traderetur, donec promiſſis ingentibus flexit animos quorumdam, & retrò ſigna convertit, ac fugam trepidus capeſſivit; in quâ opprimi facillimè potuit, ſi cum paucis quiſpiam ſequeretur. Quod cùm timeret, dedit militibus poteſtatem, ut diſperſi quàm latiſſimè diriperent omnia, vel corrumperent; ut ſi quis inſequi voluiſſet, utenſilia non haberet. Vaſtata eſt igitur ea pars Italiæ, quò peſtiferum illud agmen inceſſit: expilata omnia, mulieres corruptæ, virgines violatæ, extorti parentes & mariti, ut filias, ut conjuges, ut opes ſuas proderent. Abactæ tanquàm de barbaris prædæ pecorum ac jumentorum. Hoc modo ſe ad ſedes ſuas recepit, cùm Romanus quondam Imperator, nunc populator Italiæ, hoſtiliter univerſa vexaſſet. Olim quidem ille, ut nomen Imperatoris acceperat, hoſtem ſe Romani nominis erat profeſſus, cujus titulum immutari volebat; ut non Romanum imperium, ſed Daciſcum cognominaretur.

infrà, *quia milites erant, qui Severum reliquerant.*

Lin. 1. *Nutabant.*] MS. *mutabantur.*

Ibidem. *Dimiſſiſque animis.*] Fortè legendum, *demiſſiſque animis*, id eſt, abjectis. Ità Cicero variis in locis. *Almelov.*

Ibidem. *Et.*] Ex MS. ſed omiſſum in editis.

Lin. 3. *Flexit animos quorumdam.*] MS. *felix animus quorum.* Editores repoſuerunt *flexit animos eorum.* Ego ponendo *quorumdam*, perſtiti in Manuſcripti codicis lectione unam addendo ſyllabam; eamque vocem ac lectionem genuinam puto.

Lin. 7. *Utenſilia non haberet.*] *Utenſilia* ſunt cibaria, copiæ victui neceſſariæ.

Lin. 8. *Quò.*] *Quà*, juxta Tollium & Heumannum.

Lin. 11. *Se ad ſuas ſedes recepit.*] Maximianus Galerius.

Lin. 13. *Vexaſſet.*] Baluzius putat legendum eſſe *vaſtaſſet.* Attamen infrà num. XXXI. dicit Autor *vexationem generis humani.*

Lin. 15. *Daciſcum.*] Sic lego cum Manuſcripto, ut apud Vopiſcum in Aureliano cap. 38. non *Dacicum*, ut habent plures editi. *Daciſcum*, quòd ipſe natus eſſet ex Daciâ.

XXVIII.

Post hujus fugam, cùm ſe Maximianus alter è Galliâ recepiſſet, habebat imperium commune cum filio. Sed juveni magis parebatur, quàm ſeni, quippe cùm prior & major filii poteſtas eſſet, qui etiam patri reddiderat imperium. Ferebat iniquo animo ſenex, quòd non poſſet liberè facere quod vellet, & filio ſuo puerili æmulatione invidebat. Cogitabat ergò expellere adoleſcentem, ut ſibi ſua vindicaret. Quod facile videbatur, quia milites erant [ſui,] qui Severum reliquerant. Advocavit populum ac milites, quaſi concionem de præſentibus Reipublicæ malis

Lin. 1. *Maximianus alter.*] Scilicet, Herculius.

Ibidem. *Galliâ.*] In MS. *Gallie:* ſed mendosè.

Lin. 3. *Filii poteſtas eſſet.*] Addidi verbum *eſſet*, quod deeſt in Manuſcripto, ſed neceſſariò addendum.

Ibidem. *Qui etiam.*] In MS. codice eſt *& eã.*

Lin. 5. *Quod.*] MS. *quos*, mendosè; fortè *quæ vellet.*

Lin. 7. *Milites erant ſui.*] Scilicet, Maximiani Herculii Imperatoris. Cum doctiſſ. viris Giſb. Cupero & Paulo Bauldri addo *ſui*, & ſenſus omninò poſtulat, ut ſic legatur; idque verum eſſe patet ex capite 44. & ſimilitudo litterarum *ſui*, & *qui*, vocem eam extricare potuit. *Ex Cupero.*

Digitized by Google

habiturus. De quibus cùm multa dixiſſet, convertit ad filium manus; & illum eſſe dicens autorem malorum, illum principem calamitatum, quas Reſpublica ſuſtineret, diripuit ab humeris ejus purpuram. Exutus ille præcipitem ſe de tribunali dedit, & à militibus exceptus eſt. Quorum irâ & clamore perturbatus eſt ſenex impius, & ab urbe Româ, tanquàm Superbus alter, exactus eſt.

Lin. 2. *Autorem malorum, principem calamitatum.*] Item Lactantius Epitom. cap. 72. *Ipſe dæmonum* PRINCEPS, AUTOR *& machinator* MALORUM.

Lin. 3. *Quas reſpublica ſuſtineret.*] Lactant. Div. Inſtitut. lib. 6. cap. 8. *Mala omnia* SUSTINERE; & cap. 18. SUSTINEAMUS *invicem, & mala hujus vitæ mutuis adjumentis perferamus.* Columb.

Ibidem. *Diripuit ab humeris ejus purpuram.*] Ità MS. Dicendum foret *deripuit*, id eſt, de corpore filii detraxit; cùm contrà *diripere* ſignificet in fruſta *concidere*. Ità Ovid. 4. Met.

—— *velamina Progne*
Deripit ex humeris. Ex Cupero.

Ibidem. *Exutus.*] In MS. *exſutus.*

Lin. 6. *Tanquàm Superbus alter, exactus eſt.*] Id eſt, Tarquinius Superbus, Rex Romanorum ultimus. Lactantius lib. 4. Inſtit. c. 14. *Tarquinius* SUPERBUS EXACTUS EST. *Baluz.*

XXIX.

REDIENS rursùs in Gallias, ubi aliquantùm moratus eſt, profectus ad hoſtem filii ſui Maximianum, quaſi ut de componendo Reipublicæ ſtatu & cum eo diſputaret; re autem verâ ut illum per occaſionem reconciliationis occideret, ac regnum ejus teneret, excluſus à ſuo, quòcumque veniſſet. Aderat ibi Diocles, à genero nuper accitus, ut quod antè non fecerat, præſente illo imperium Licinio daret, ſubſtituto in Severi loco. Itàque fit utroque præſente. Sic uno tempore ſex fuerunt. Quarè impeditis conſiliis ſenex Maximianus tertiam quoque fugam moliebatur: redit in Galliam plenus malæ cogitationis ac ſceleris, ut Conſtantinum Imperatorem generum ſuum, generi filium, dolo malo cir-

Lin. 2. *Ad hoſtem filii ſui Maximianum.*] Id eſt, Herculius proficiſcitur ad Galerium filii ſui hoſtem.

Lin. 3. *Et cum eo diſputaret.*] Sic MS. editi omittunt *&*, idque benè. *Diſputaret*, id eſt, conferret, cum eo ageret. Sic apud Ciceronem 2. Famil. 8. & Orat. pro Cœlio.

Lin. 5. *Aderat ibi Diocles.*] Apud Maximianum Galerium generum ſuum, à quo nuper fuerat accitus.

Lin. 6. *Subſtituto.*] In MS. poteſt legi *ſubſtituto*, aut etiam *ſubſtituturo.*

Ibidem. *In Severi loco.*] Sic MS. Docti malunt ſcribere, *in Severi locum*: ſed utraque lectio defendi poteſt.

Lin. 7. *Utroque præſente.*] Diocletiano nimirùm, & ſene Maximiano Herculio.

Ibidem. *Sex fuerunt.*] Ità MS. Nonnulli mallent *præfuerunt*. Reipublicæ ſcilicet, ſeu Imperatores, ſeu Cæſares; nempè Herculius, Galerius, Maximinus Daza, Conſtantinus; Maxentius & Licinius.

Lin. 8. *Quarè.*] Ex Terent. Andr. Act. 3. Sceu. 5.

Ibidem. *Maximianus.*] Scilicet *Herculius.*

Ibidem. *Moliebatur.*] Id eſt, parabat. Æneid. 2. v. 108.

Lin. 9. *Cogitationis.*] Ità MS. Et rectè. Priſcæ editiones, *contagionis*: fortaſsè eò quòd libro 5. Div. Inſtitut. Lactantii cap. 12. initio legitur, *pectus purum ab omni ſceleris contagione præſtare.*

Ibidem. *Conſtantinum Imperatorem generum ſuum.*] Fauſtam enim Maximiani Herculii filiam duxerat. *Toinard.* Legitur mendosè Conſtantium apud Toinardum.

Lin. 10. *Generi filium.*] Conſtantii Chlori; cui Flavia Maximiana Theodora, ejuſdem Herculii privigna, nupſerat. Ideò Conſtantius ductâ privignâ habetur vitrici gener. *Toinard.*

Digitized by Google

circumveniret; & ut poſſet fallere, deponit regiam veſtem. Francorum gens in armis erat. Perſuadet nihil ſuſpicanti, ne omnem ſecum exercitum duceret, paucis militibus poſſe barbaros debellari; ut & ipſe haberet exercitum, quem occuparet, & ille opprimi poſſet ob militum paucitatem. Credit adoleſcens, ut perito, ac ſeni; paret, ut ſocero: proficiſcitur, relictâ militum parte majore. Ille, paucis diebus expectatis, cùm jam Conſtantinum æſtimaret intrâſſe fines barbarorum, repentè purpuram ſumit, theſauros invadit, donat, ut ſolet, largè; fingit de Conſtantino, quæ in ipſum protinùs reciderunt. Imperatori properè quæ geſta ſunt, nuntiantur. Admirabili celeritate cum exercitu revolat. Opprimitur homo ex improviſo, nondùm ſatis inſtructus; milites ad Imperatorem ſuum redeunt. Occupaverat Maſſiliam, & portas obſeraverat. Accedit propiùs Imperator; & in muro adſtantem alloquitur, non aſperè, nec hoſtiliter: ſed rogat quid ſibi voluiſſet, quid ei defuiſſet, cur faceret quod ipſum præcipuè non deceret. Ille verò ingerebat maledicta de muris. Tum ſubitò à tergo ejus portæ reſerantur, milites recipiuntur. Adtrahitur ad Imperatorem rebellis Imperator, pater impius, ſocer perfidus. Audit ſcelera quæ fecit, detrahitur ei veſtis, & increpito vita donatur.

Lin. 1. *Francorum gens in armis erat.*] De hoc fortè Francorum Bello loquitur Euſeb. in vitâ Conſtantini lib. 1. cap. 25.

Lin. 2. *Perſuadet.*] Id eſt, Herculius perſuadet Conſtantino nihil ſuſpicanti.

Lin. 4. *Poſſet.*] In MS. *Poſſit.*

Lin. 5. *Paucitatem.*] In MS. *paucitate*: fortè *paucitati.*

Lin. 7. *Æſtimaret.*] Legunt eruditi *exiſtimaret.*

Lin. 8. *Fingit de Conſtantino, &c.*] Id eſt, fingit Conſtantinum oppreſſum eſſe ab hoſtibus, ſicut ipſe, paulò poſt, inopinato generi recurſu opprimebatur. *Cellarius.*

Lin. 9. *Imperatori.*] Scilicet, Conſtantino.

Lin. 10. *Revolat.*] Lactantius Div. Inſtitut. lib. 7. cap. 12. *Donec animus amiſſa corporis domicilium ad ſedem ſuam* REVOLET: quam vocem apud ullum autorem Chriſtianum non reperies; & hauſit à Cicerone & Virgilio Georgic. 1. v. 361. eorum imitator Firmianus noſter.

Lin. 11. *Homo.*] Senex Herculius.

Lin. 15. *Non deceret.*] Quia Conſtantinus gener erat Herculii, quem quodammodò non decebat, ut Socer genero bellum inferret.

Lin. 16. *A tergo ejus.*] Id eſt, portæ quæ à tergo erant Herculii.

Ibidem. *Milites.*] Conſtantini.

Lin. 17. *Pater impius.*] *Pater*, ſcilicet Fauſtæ, quam uxorem duxerat Conſtantinus; impius, quia inhumanus.

Lin. 18. *Audit ſcelera quæ fecit.*] Eleganter de obnoxio. Sic Lactantius lib. 5. Divin. Inſtitut. cap. 19. AUDIT QUÆ *illi Deus comminetur.*

Ibidem. *Detrahitur ei veſtis.*] Imperatoria ſcilicet, id eſt, purpura.

XXX.

SIC amiſſo Imperatoris ac ſoceri honore, humilitatis impatiens, alias rurſùs inſidias machinatus eſt. Quia ſemel habuit impunè, vocat filiam Fauſtam, eamque nunc precibus, nunc blandimentis ſollicitat ad proditionem mariti, alium digniorem virum pollicetur, petit cubiculum patens relinqui, & negligentiùs cuſtodiri ſinat. Pollicetur illa facturam,

Lin. 2. *Habuit impune.*] Nec aliter MS. & Lactantius Epitom. cap. 53. IMPUNE HABUIT; & cap. 55. IMPUNE HABENT. Hîc in editis eſt abiit.

& refert protinùs ad maritum. Componitur ſcena, quâ manifeſtò facinus teneretur. Supponitur quidam vilis eunuchus, qui pro Imperatore moriatur. Surgit ille nocte intempeſtâ: videt omnia inſidiis opportuna. Rari excubitores erant, & ii quidem longiùs; quibus tamen dicit vidiſſe ſomnium, quod filio ſuo narrare vellet. Ingreditur armatus, & ſpadone obtruncato, proſiliit gloriabundus, ac profitetur quod admiſerit. Repentè ſe ex alterâ parte Conſtantinus oſtendit cum globo armatorum. Profertur è cubiculo cadaver occiſi: hæret manifeſtarius homicida, & mutus ſtupet,

Quaſi dura ſilex, aut ſtet Marpeſia cautes;

impietatis ac ſceleris increpatur. Poſtremò datur ei poteſtas liberæ mortis;

Ac nodum informis leti trabe nectit ab altâ.

Ita ille Romani nominis maximus Imperator, qui per longum temporis intervallum cum ingenti gloriâ viginti annorum vota celebravit, eliſo & fracto ſuperbiſſimo gutture, vitam deteſtabilem turpi & ignominioſâ morte finivit.

Lin. 1. *Scena.*] In MS. *ſchena;* quaſi pronuntiandum eſſet *chena*, more ſcilicet Italorum.

Lin. 5. *Filio ſuo.*] Id eſt, genero ſuo, Conſtantino ſcilicet, quia erat Maximiani Herculii filiæ maritus.

Lin. 6. *Proſiliit.*] Melius foret *proſilit.*

Lin. 8. *Hæret manifeſtarius homicida.*] Lactantius lib. 1. Div. Inſtitut. cap. 7 *Quaſi ſubductis & conſumptis omnibus viis, ſubſiſtit*, HÆRET, *deficit.* Ex Plauto in Aulular. & Trinummo.

Lin. 10. *Quaſi.*] Virgil. 6. Æneid. v. 471.

Lin. 12. *Ac.*] Idem, lib. 12. v. 603.

Lin. 14. *Intervallum.*] In MS. *intervallo.*

Ibidem. *Viginti annorum vota.*] Id eſt, vicennalia, quæ cum Diocletiano Romæ celebravit. *Baluz.* Vide Valeſium in Euſebium de Vitâ Conſtantini lib. 4. cap. 47.

Lin. 15. *Turpi.*] In MS. *turbi*, *p*, in *b* mutato, quod ſcribenti ſæpe accidit.

Ibidem. *Ignominioſâ morte.*] De quâ Euſeb. Hiſtor. Eccleſ. lib. 8. cap. 13. Maſſiliæ ſcilicet ſtrangulatus eſt. Euſeb. in Chronico.

XXXI.

AB hoc Deus, religionis ac populi ſui vindex, oculos ad Maximianum alterum tranſtulit, nefandæ perſecutionis autorem, ut in eo etiam virtutem majeſtatis oſtenderet. Jam de agendis & ipſe vicennalibus cogitabat; & ut qui jamdudùm provincias afflixerat auri argentique indictionibus

Lin. 1. *Maximianum alterum.*] Id eſt, à Maximiano Herculio ad Maximianum Galerium, cognomento Armentarium.

Lin. 2. *Autorem.*] Id eſt, unum ex autoribus perſecutionis; de quibus vide ſuprà c. 2. *perſecutores:* non unicus erat *autor*, ſed plures.

Ibidem. *Etiam virtutem.*] Sic lego ex MS. in quo eſt *et . . . . em*, cum vacuo ſpatio 7. aut 8. litterarum; nec aliter legendum eſſe arbitror. In omnibus editis legitur *etiam vim*, quod cum reliquâ codicis ſcripturâ ſtare non poteſt; & quidem in hoc MS. *etiam* vulgò ſcribitur per quatuor litteras *etiã*. Lectio noſtra eâdem confirmatur locutione cap. 1. *Quatenùs* VIRTUTEM *ac* MAJESTATEM *ſuam in exſcindendis delendiſque nominis ſui hoſtibus* OSTENDERET. Ità & Lactantius lib. 4. Div. Inſtit. cap. 26. VIRTUTEM MAJESTATEMQUE *Dei ſingularis interpretari;* & lib. 6. cap. 9. VIRTUTEM *ac* MAJESTATEM *Dei ſingularis enarrat.*

Lin 4. *Et ut.*] Poſt *cogitabat*, in MS. quatuor deſunt litteræ, quas ſupplendas eſſe duxi per *& ut.*

Digitized by Google

Indictionibus factis, quæ promiſerat redderet, etiam in nomine vicennalium ſecurem alteram afflixit. Quâ vexatione generis humani exactio celebrata ſit, maximè rei annonariæ, ecquis enarrare dignè poteſt? Officiorum omnium milites, vel potiùs carnifices, ſingulis adhærebant; cui priùs ſatisfieret, incertum: venia non habentibus nulla; ſuſtinendi multiplices cruciatus, niſi exhiberetur ſtatim, quod non erat: multis cuſtodiis circumſepto nulla reſpirandi facultas; nullo tempore anni vel exigua requies; frequens ſuper hiſdem hominibus, vel ipſis judicibus, vel militibus judicum pugna: nulla area ſine exactore, nulla vindemia ſine cuſtode, nihil ad victum laborantibus relictum. Quæ quanquàm intolerabilia ſint, eripi ab ore hominum cibos labore quæſitos, tamen ſuſtentabile aliquo modo vel ſpe futurorum. Quid veſtis omnis generis? quid aurum? quid argentum? Nonne hæc neceſſe eſt ex venditis fructibus comparari? Unde igitur hoc, ô dementiſſime tyranne, præſtabo, cùm omnes fructus auferas, univerſa naſcentia violenter eripias? Quis ergò non bonis ſuis everſus eſt, ut opes, quæ ſub imperio ejus fuerunt, corraderentur ad votum, quod non erat celebraturus.

Lin. 1. *Redderet.*] In MS. *rediret*, mendoſè.

Ibidem. *In nomine vicennalium.*] Ità MS

Lin. 2. *Securem alteram afflixit.*] Ità MS. idem quod *inflixit*. Et ſanè illud Ciceronis pro Cn. Plancio. cap. 29. Autor noſter reſpexit: *Quam enim illi Judices graviorem potuerunt Reipublicæ infligere ſecurim? &c.*

Lin. 3. *Ecquis enarrare dignè poteſt?*] MS. *& quis*. Leviſſimâ vel penè nullâ mutatione poſui *ecquis*; cùm *e* & *c* in pleriſque MSS. ſint ſimiles, aut penè ſimiles.

Ibidem. *Officiorum omnium milites.*] Id eſt, *milites omnium magiſtratuum*, vel *milites qui magiſtratibus auxilium præſtabant.*

Lin. 5. *Venia non habentibus nulla.*] Sic lego, ità ut ſit, *venia nulla non habentibus* quod ſolverent. MS. habet, *veniam non habentibus nullas abſtinendi multiplicis cruciatus.* Locus corruptus, qui tamen levi admodùm mutatione emendari poteſt. In dictione *veniam* eſt mendum, *m* redundat: item *s* in voce *nullas*, quam litteram ſuſpicor eſſe initium ſequentis verbi *abſtinendi;* ita ut ſit *nulla ſubſtinendi*, vel *ſuſtinendi multiplices cruciatus:* quæ omnia eximium ſenſum exhibent.

Lin. 6. *Exhiberetur.*] Adde vectigal, cujus ſolvendo pares non erant.

Lin. 10. *Quæ quanquàm intolerabilia ſint, eripi ab ore hominum cibos labore quæſitos.*] Ità quibuſdam viris doctis approbantibus hunc locum emendavi. In MS. eſt *Quæ quàm tolerabilia ſint*, pravo ſenſu; id enim non tolerabile. Legendum etiam cum eruditis *ab ore*, pro *labore*, quod in MS. exceptum eſt ex voce *labore* mox ſequente. Cæterùm verbum *quæſitos* hîc eſt pro *acquiſitos*, ut ſuprà oſtendi in Not. ad caput 18. illudque verbum ſimplex pro compoſito à Lactantio multoties uſurpatum; Divin. Inſtitut. lib. 6. cap. 12. *Perdamne rem familiarem meo aut majorum* LABORE QUÆSITAM; & lib. de Opificio Dei cap. 3. circa med. QUÆSITIS PER LABOREM CIBIS; & lib. de Irâ Dei cap. 23. QUÆRENDIS *temporalibus bonis.*

Lin. 11. *Suſtentabile.*] Ità MS. Priſcæ editiones *tolerabile*, quod idem eſt; ſicut Lactantius Divin. Inſtitut. lib. 7. cap. 16. dixit INSUSTENTABILI *dominatione*, pro *intolerabili. Suſtentabile*, fortè legendum eſt *ſuſtentabantur*. Pluralis numerus præcedit.

Lin. 12. *Spe futurorum.*] Erud. Paulus Bauldri volebat legere *ſpe fœturarum*, ſeu proventu animantium; fœtura enim (inquit) Latinis proventus animantium eſt, & ipſemet fœtus, *fœtura*.

Ibidem. *Quid veſtis omnis generis?*] Adde *Exigitur*, vel *eripitur*. Paul. Bauldri aliquod verbum excidiſſe putabat, quale eſt illud quod damus.

Lin. 17. *Ad votum.*] Sic vocabant feſta, in quibus vota concipiebantur pro incolumitate & diuturnâ Principum vitâ; atque ſicut vicennalia celebrabant, ſic deos exorabant ut tribuerent pariter eorum tricennalia celebrari. *Baluz.*

Digitized by Google

Pag. 225. lin. 17. *Quod non erat celebratus.*] Hic locus eſt magni momenti, cùm ex eo certò colligatur Galerium Maximianum non perveniſſe ad vigeſimum annum imperii ſui; fœdo enim morbo antea extinctus eſt, ut notat Doctiſſ. *Baluz.*

XXXII.

NUNCUPATO igitur Licinio Imperatore, Maximinus iratus, nec Cæſarem ſe, nec tertio loco nominari volebat. Mittit ergò ad eum ſæpè legatos: orat ſibi pareat, diſpoſitionem ſuam ſervet, cedat ætati, & honorem deferat canis. At ille tollit audaciùs cornua, & præſcriptione temporis pugnat ſe priorem eſſe debere, qui prior ſumpſerit purpuram; preces ejus & mandata contemnit. Dolet beſtia, & mugit, quòd cùm ideò ignobilem feciſſet Cæſarem, ut ſibi obſequens eſſet, is tamen tanti beneficii ſui oblitus, voluntati ac precibus ſuis impiè repugnaret. Victus contumaciâ, tollit Cæſarum nomen, & ſe Liciniumque Auguſtos appellat, Maxentium & Conſtantinum filios Auguſtorum. Maximinus poſtmodùm ſcribit, quaſi nuntians in campo Martio proximè celebrato Auguſtum ſe ab exercitu nuncupatum. Recepit ille mœſtus ac dolens; & univerſos quatuor, Imperatores jubet numerari.

Lin. 1. *Maximinus.*] In MS. *Maximianus.*

Lin. 2. *Mittit ergò ad eum ſæpè legatos.*] Galerius Maximianus ad Maximinum, ut eum placaret.

Lin. 4. *At ille.*] *Maximinus*, ſcilicet.

Ibidem. *Præſcriptione.*] In MS. *præſcriptionem.*

Lin. 6. *Contemnit.*] Sic emendo ex verbis præcedentibus & ſequentibus, quæ ſunt in tempore præſenti. MS. *contemſit.*

Ibidem. *Dolet beſtia.*] Galerius Maximianus. Sic BESTIAS MALAS Lactantius vocat Imperatores, qui Chriſtianos vexarunt.

Ibidem. *Et mugit.*] Itâ MS. Nonnulli volunt, *rugit.*

Ibidem. *Quòd cùm.*] MS. fert *eum*, cujus vice ſcripſi *cùm*, quod infrà *is tamen* poſtulat.

Lin. 8. *Victus contumaciâ.*] Senſus eſt, Maximinum, vi contumaciæ ſuæ abreptum, non paruiſſe Maximiano æqua poſtulanti. *Toinard.*

Lin. 9. *Tollit Cæſarum nomen.*] Trium, id eſt, Maximini, tum Conſtantini, & Maxentii. *Toinard.*

Lin. 11. *In campo Martio.*] Campus Martius non eſt hîc nomen loci, qualis erat Romæ; ſed potiùs, ut ita dicam, *Comitiorum militarium*, in quibus luſtrabatur exercitus. An verò ſtatis temporibus, vel quotieſcumque juberet Imperator, celebraretur *Campus Martius*, non liquet. *Toinard.*

Lin. 12. *Nuncupatum.*] In MS. *nuncupato.*

Ibidem. *Univerſos quatuor, Imperatores jubet numerari.*] Adde virgulam poſt *quatuor*, & lege *nominari* pro *numerari*. Hoc modo: *univerſos quatuor, Imperatores jubet nominari*, nempè Licinium, Maximinum; Conſtantinum, ac Maxentium. Hîc autem per Imperatores ſignificantur Auguſti. *Toinard.*

Lin. 13. *Numerari.*] Fortè leg. *nominari.* Attamen Heumannus ex Cicerone putat legendum eſſe *numerari*, ut eſt in MS.

XXXIII.

JAM decimus & octavus annus agebatur, cùm percuſſit eum Deus inſanabili plagâ. Naſcitur ei ulcus malum in inferiori parte genitalium,

Lin. 1. *Percuſſit eum Deus.*] Scilicet Galerium Maximianum. *Inſanabili plagâ.*] Sic Lact. lib. 7. Inſtit. cap. 15. PERCUSSIT *Ægyptum* DEUS INSANABILI PLAGA.

Lin. 2. *In inferiori parte genitalium.*] Vide Euſebium lib. 8. Hiſt. Eccleſ. cap. 16. & lib. 1. de Vitâ Conſtantini cap. 57. Ruffinum lib. 8. cap. 18. Fragmentum de Conſtantio Chloro pag. 472. atque etiam Paulum Oroſium lib. 7. cap. 28.

Digitized by Google

ſerpitque latiùs. Medici ſecant, curant. Sed inductam jam cicatricem ſcindit vulnus; & ruptâ venâ, fluit ſanguis uſque ad periculum mortis. Vix tamen cruor ſiſtitur. Nova ex integro cura. Tamen perducitur ad cicatricem. Rursùs levi corporis motione vulneratur: plus ſanguinis quàm antè decurrit. Albeſcit ipſe, atque abſumptis viribus tenuatur; & tunc quidem rivus cruoris inhibetur. Incipit vulnus non ſentire medicinam: proxima quæque cancer invadit; & quantò magis circùm ſecatur, latiùs ſævit, quantò curatur, increſcit.

——— *Ceſſere magiſtri*
Phillyrides Chiron, Amythaoniuſque Melampus.

Undique Medici nobiles trahuntur. Nihil humanæ manus promovent. Confugitur ad idola. Apollo & Aſclepius orantur; remedium flagitatur. Dat Apollo curam. Malum multò pejus augetur. Jam non longè pernicies aberat, & inferiora omnia corripuerat. Computreſcunt forinſecùs viſcera, & in tabem ſedes tota dilabitur. Non deſinunt tamen infelices Medici, vel ſine ſpe vincendi mali, fovere, curare. Repercuſſis medul-

Lin. 1. *Medici ſecant, curant.*] Ità MS. *Medici*, vulnerarii ſcilicet, nunc dicti Chirurgi. Nonnulli legere volunt ex Celſo, *ſecant, urunt.* Attamen nihil infrà de uſtione; eſtque tantummodò *ſecatur* & *curatur*.

Ibidem. *Inductam jam cicatricem ſcindit vulnus.*] Ità Celſus lib. 4. v. 26. *quo cicatrix inducitur.* Doctiſſimus Grævius legendum eſſe putat *reſcindit*; nec malè. Lactantius enim Divin. Inſtitut. lib. 6. cap. 24. ait, *perniciem* RESCISSIS VULNERIBUS *effundere*. Joannes Columbus, *ſcindit ſe*, quomodò apud Virgilium Æneid. lib. 1. v. 571. *Scindit ſe nubes.* Nonnulli, *inductâ jam cicatrice ſcinditur vulnus.* Item MS. præterquàm quod habet *ſcindit*; non *ſcinditur*.

Lin. 3. *Tamen.*] Mox præceſſit. Mallem, *Tandem.*

Lin. 4. *Motione.*] Sic reſtitui: quippe poſt litteram initialem *m*, in MS. deſunt 5. aut 6. litteræ. Editi ferunt, *motu*; quæ vox (cùm poſt *m*, tres duntaxat litteræ ſequantur) hujus loci eſſe non poteſt.

Ibidem. *Vulneratur.*] MS. *vulneratus*, mendosè; non enim video ad quid referri poſſit. Quidam volunt *vulnerato*; nec rejicienda hæc lectio.

Lin. 5. *Albeſcit ipſe.*] Id eſt, *palleſcit*, quomodò *pallor* ALBESCENS dicitur à Lactantio libro de Irâ Dei cap. 5.

Ibidem *Tenuatur.*] Id eſt, pinguedo evaneſcit; erat enim ut ſuprà cap. 9. dictum eſt *caro ingens ... & inflata.* Ex Virgil. Georg. lib. 3. v. 129.

Lin. 7. *Proxima.*] In MS. *promaxima*: ſed mendosè.

Lin 8. *Sævit.*] Heuman. putat legendum eſſe *ſerpit.*

Lin. 10. *Phillyrides, &c.*] Hic verſus ex Virgilio reſtitutus, cùm in MS. Colb. legatur corruptè omninò, *Phyllides Cirona, Metonius Melamphius* contra metri leges.

Lin. 11. *Trahuntur.*] Id eſt, advocantur.

Lin. 12. *Aſclepius.*] Lactantium maluiſſe uti Græco nomine quàm Latino monuit Gronovius Obſervat. ad Script. Eccleſiaſt. p. 182. Quod & ipſum facere nonnihil videtur ad aſſerendum hoc ſcriptum autori ſuo, quippe in quo videamus vocem illam ASCLEPIUS recurrere, pro *Æſculapius*, lib. 1. cap 17.

Lin. 13. *Dat Apollo curam.*] Id eſt, docet remedium. *Dare* alicui, pro *dicere* alicui, *decere* aliquem, apud Virgilium Eclog. 1. v. 19. *Da, Tityre, nobis*, id eſt, doce nos. *Ex Gravio.* Heumann. tamen, loco verbi *dat*, putat legendum eſſe *negat*, vel potiùs *non dat.*

Lin. 12. *Jam non longè pernicies aberat ... computreſcunt forinſecùs viſcera, & in tabem ſedes tota dilabitur.*] Eodem ſenſu legimus apud Lactantium lib. 6. Divin. Inſtitut. c. 24. PERNICIEM *reſciſſis vulneribus effundere.*

Lin. 14. *Forinſecùs.*] Hâc inſolitâ voce uſus eſt Lactantius lib. de Opificio Dei c. 2. *Non* FORINSECUS *ut cætera, ſed interiùs armavit.*

Lin. 15. *Sedes tota.*] Pars corporis quâ ſedetur. In MS. eſt *ſedis*, mendosè.

Lin. 16. *Repercuſſis medullis.*] Id eſt, in-

Digitized by Google

lis, malum recidit introrsùs, & interna comprehendit; vermes intus creantur. Odor it autem non modò per palatium: ſed totam civitatem pervadit. Nec mirum, cùm jam confuſi eſſent exitus ſtercoris & urinæ. Comeſtum à vermibus & in putredinem corpus cum intolerandis doloribus ſolvitur.

Clamores ſimul horrendos ad ſidera tollit,
Quales mugitus fingit ſaucius taurus.

Apponebantur ad ſedem fluentem cocta & calida animalia, ut vermiculos eliceret calor. Queis reſolutis, inæſtimabile ſcatebat examen; & tamen multò majorem copiam tabeſcendorum viſcerum pernicies fœcunda generaverat. Jam diverſo malo partes corporis amiſerant ſpeciem. Superior uſque ad vulnus aruerat, & miſerabili macie cutis lurida longè inter oſſa conſederat. Inferior ſine ullâ pedum formâ, in utrium modum inflata diſcreverat. Et hæc facta ſunt per annum perpetem; cùm tan-

quiunt nonnulli, affectis medullis. Fortè legendum, *Repercuſſum medullis*, aut *medelis*. Quis enim unquàm aut audivit, aut legit *Repercuti medullas?* Additâ itaque poſt *malum* virgulâ, ſcribe: *Repercuſſum medelis malum, recidit introrsùs*. Poſitum eſt enim *medelis*, pro *medicinis*. Ità ſuprà, *Incipit vulnus non ſentire medicinam*. Partim *ex Toinardo*.

Lin. 1. *Malum recidit introrsùs*. Hîc *recidere* eſt, reverti, redire; recidere introrsùs, *rentrer au-dedans*. Lactantius lib 6. Div. Inſtitut. cap. 17. *Neque enim capere videtur natura, ut aliquid in contrarium* RECIDAT. *Ex* Columbo.

Lin. 2. *Odor it autem.*] Sic lego cum doctiſſimis viris Voſſio & Boherello, unius litteræ adjectione, pro *Odoritatem*, quod eſt in MS.

Lin. 4 *Comeſtum à vermibus & in putredinem corpus,*] Hæc vera nobis videtur lectio, *comeſtum* referendo ad *corpus*, quod mox ſequitur. MS. *Comeſtus*, malè. Nonnulli malunt *Comeſtur*, id eſt, *Comeditur*.

Lin. 6. *Clamores*] Fortè hîc addendum *aram*, ut apud Virgilium; & ſic legendi hi duo verſus:

Clamores ſimul horrendos ad ſidera tollit;
Quales mugitus, fugit cùm ſaucius aram
Taurus. Virgil. 2. Æneid. v 222. & ſeqq.

Lin. 8. *Cocta & calida animalia.*] Ità MS. Vir eruditus mallet *incocta*, pro *viva*.

Lin. 9. *Eliceret.*] In MS. *eligeret*; mendosè.

Ibidem. *Queis reſolutis.*] Animalia illa non appoſita fuerunt vulneribus ſine faſciis, quarum ope meliùs ulceratis partibus applicarentur, ſuoque loco inſiſterent. Obligabantur ergò cum vulneribus animalia; & quandò poſteà faſciæ removebantur, ipſa quoque animalia reſolvebantur. Eſt enim in mille locis *reſolvere*, id quod ligatum fuerat diſſolvere. Noſter cap. 46. *Liciniani ſcuta deponunt, galeas reſolvunt.* Lactantius Epitom cap. 72. *Sed & ipſe dæmonum princeps.... catenis igneis,* ALLIGATUS, *&c. Peractis verò mille annis ac* RESOLUTO *dæmonum principe.* Bauldri. Quam vocem ſic acceptam in alio quovis Chriſtiano ſcriptore vix (ut puto) reperies.

Ibidem. *Inæſtimabile ſcatebat examen.*] Vermiculorum ſcilicet. *Inæſtimabile*, pro *innumerabile*, vox Lactantio peculiaris; l. 1. Div. Inſtitut. cap. 16 *Nam cùm hominum vix incredibilis numerus ſit &* INÆSTIMABILIS, Gallicè, *une quantité innombrable*; lib. de Irâ Dei, cap. 10. *Atomorum moles tam* INÆSTIMABILES *ex tam minutis conglobarentur*; & Epitom. cap. 72. *vis* INÆSTIMABILIS *Angelorum*.

Lin. 10 *Tabeſcendorum viſcerum pernicies.*] Ità MS. Nonnulli malunt *tabeſcentium*; quidam, *tabe exeſorum*, Gallicè, *un ulcere dans les entrailles*. Eodem ſenſu Lactantius lib. 6. Div. Inſtitut. cap. 24. PERNICIEM *reſciſſis vulneribus effundere*, ut mox notavimus.

Ibidem. *Fœcunda.*] Priſcæ editiones, *ſecunda*.

Lin. 11. *Diverſo*] Heumann. legit *diſperſo*. Fortè legendum *adverſo*.

Ibidem. *Amiſerant.*] In MS. *Admiſerant*.

Lin. 12. *Lurida longè.*] In MS *luridè longè*.

Lin. 14. *Diſcreverat.*] Ità MS. *Diſcreverat* à *diſcreſco*, non autem à *diſcerno*. Rarum ver-

Digitized by Google

dem malis domitus Deum coactus eſt confiteri : novi doloris urgentis per intervalla exclamat, ſe reſtituturum Dei templum, ſatiſque pro ſcelere facturum. Et jam deficiens edictum miſit hujuſmodi :

bum. *Diſcreſco*, pro *diſtendo ; diſcreſcere*, vel *diſtendere* aut potiùs diſtendi, Gallicè, *étendre davantage*. Plures volunt legi *increverat*.

Pag. 228. lin. 14. *Per annum perpetem.*] Id eſt, integrum, totum. Sic & Lactantius lib. 7. cap. 26. *Tunc per ſeptem* ANNOS PERPETES *intactæ erunt ſylvæ.*

Lin. 1. *Deum coactus eſt confiteri.*] Vide ſimilem Antiochi hiſtoriam lib. 2. Machab. cap. 9. Ruffin. lib. 8. cap. 18. Oroſ. lib. 8. c. 28.

Ibidem. *Novi doloris urgentis.*] Heumann. legit, *nam vi doloris urgente.*

Lin. 2. *Dei templum.*] ſcilicet Nicomediæ.

Ibidem. *Satiſque pro ſcelere facturum.*] Ità & Lactantius lib. 5. Div. Inſtitut. cap. 13. *Ut pro facinore ſuo ſatisfaceret ;* lib 7. cap. 1. SATIS *& huic parti* FACIAMUS ; & lib. 4. c. 17. *Si peccata noſtra confeſſi*, SATIS *Deo* FECERIMUS. Nota diviſa bipartitò verba.

Lin. 3. *Edictum miſit.*] Id eſt, *emiſit*. Extat apud Euſebium lib. 8. cap. 17. ex Latinâ Linguâ tranſlatum ab eo in Græcum ſermonem, & dein ex Græco verſum in Latinum à Ruffino, ut ipſe docet : *Hæc de Latino in Græcum verſa nos rursùm transfudimus in Latinum.* Quod igitur hodiè legimus primùm Latinè, beneficium eſt Lactantii. *Baluz.* De tempore miſſi Edicti vide Not. ad initium c. 35.

XXXIV.

EDICTUM GALERII.

An. 311.

INTER *cætera quæ pro Republica ſemper commodis atque utilitate diſponimus, nos quidem volueramus antehàc, juxta leges veteres & publicam diſciplinam, Romanorum cuncta corrigere, atque id providere, ut etiam Chriſtiani, qui parentum ſuorum reliquerant ſectam, ad bonas mentes redirent. Siquidem eâdem ratione tanta eoſdem Chriſtianos voluntas invaſiſſet, & tanta ſtultitia occupâſſet, ut non illa veterum inſtituta ſequerentur, quæ forſitan primùm parentes eorumdem conſtituerant : ſed pro arbitrio ſuo, atque ut hiſdem erat libitum, ita ſibimet leges facerent, quas obſervarent, & per diverſa varios populos congregarent. Denique cùm ejuſmodi noſtra juſſio extitiſſet, ut ad veterum ſe inſtituta conferrent, multi periculo ſubjugati, multi etiam deturbati ſunt ; atque cùm plurimi in propoſito perſeverarent, ac videremus nec diis eoſdem cultum ac religionem debitam exhibere, nec Chriſtianorum Deum obſervare, contemplatione mitiſſimæ noſtræ clementiæ intuentes & conſuetudinem ſempiternam, quâ ſolemus cunctis hominibus veniam indulgere, promptiſſimam in his quoque indulgentiam noſtram credidimus porrigendam ; ut denuò ſint Chriſtia-*

Edictum.] De hoc edicto vide Euſebium lib. 8. Hiſt. Eccl. cap. 17.

Lin. 4. *Ad bonas mentes redirent.*] Ejurando ſcilicet Chriſtianam Religionem in Paganiſmi gratiam, qui Galerio ſola bona Religio erat. *Bauld.* Lact. l. 5. c. 19. ad hoc fortaſſis Edictum reſpiciens : *Sed hæc ipſa ignoratio efficit, ut in perſequendis ſapientibus tam mali ſint, fingantque ſe illis conſulere, illos* AD BONAM MENTEM *velle revocare.*

Lin. 6. *Primùm.* Priſcæ editiones, *primi.*

Lin. 7. *Hiſdem.*] Vel *eiſdem* : apud Euſebium Ἑκάστῳ ; atque ideò legiſſe videtur, *cuique.*

Lin. 8. *Diverſa.*] Adde, *loca.*

Ibidem. *Denique.*] Heumann. legit *proindè*, quia in Euſebio eſt τοιγαροῦν.

Lin. 10. *Deturbati.*] Apud Euſebium legitur ταραχθέντες παντοίους θανάτους ὑπέφερον. Proindè Lactantius ſcribere debuit, *perturbati & variis mortibus affecti ſunt.* Heumannus.

Lin. 12. *Obſervare.*] Subaudi *palam.*

Ibidem. *Contemplatione.*] Ità legendum. In MS. eſt verò *contemplationē.*

Lin. 13. *In his.*] Docti legunt tantùm *his.*

Lin. 14. *Credidimus.*] MS. *credimus.*

Digitized by Google

ni, & conventicula ſua componant, ita ut ne quid contra diſciplinam agant. Aliâ autem epiſtolâ judicibus ſignificaturi ſumus, quid debent obſervare. Undè juxta hanc indulgentiam noſtram debebunt Deum ſuum orare pro ſalute noſtrâ, & Reipublicæ, ac ſuâ, ut undiqueverſùm Reſpublica perſtet incolumis, & ſecuri vivere in ſedibus ſuis poſſint.

Lin. 1. *Conventicula ſua componant.*] Hæc de reædificandis Chriſtianorum Eccleſiis nonnulli intelligunt; alii de eorum cœtibus celebrandis, quod rectius eſt: ſic Gallicè, *tenir leurs aſſemblées*.

Ibidem. *Aliâ autem epiſtolâ.*] MS. *Aliam autem epiſtolam*: aut præponendum *per*; aut legendum ut repoſitum eſt in textu.

Lin. 2. *Significaturi ſumus.*] Malè Ruffinus, *indicavimus*, rem quaſi jam peractam narrans, cùm ad futurum referatur. Neque iſtud tribuendum eſt errori typographorum, cùm hanc lectionem exhibeant tres vetuſti codices Manuſcripti Bibliothecæ Colbertinæ. Chriſtophorſonus & Valeſius rectè verterunt *ſignificabimus*. Baluz.

Lin. 4. *Perſtet.*] MS. *Perſtetur*, mendosè.

Ibidem. *In ſedibus ſuis.*] Ruffinus vertit *in laribus*, quemadmodùm legitur in uno codice Colbertino. Sed alii MSS. & editiones habent *in laboribus*. Chriſtophorſonus vertit *in ſuis familiis*; Valeſius, *in ſuis domiciliis*. Baluz.

XXXV.

Hoc edictum proponitur Nicomediæ pridie Kalendas Maias, ipſo octies, & Maximino iterùm Conſulibus. Tunc apertis carceribus, Donate cariſſime, cum cæteris confeſſoribus è cuſtodiâ liberatus es, cùm tibi carcer ſex annis pro domicilio fuerit. Nec tamen ille hoc facto veniam ſceleris accepit à Deo: ſed poſt dies paucos, commendatis Licinio conjuge ſuâ & filio, atque in manu traditis, cùm jam totius corporis membra defluerent, horrendâ tabe conſumptus eſt. Idque cogni-

Lin. 1. *Hoc edictum proponitur Nicomediæ pridiè Kalend. Maias.*] Cùm in titulo præfati Edicti *Galerius Maximianus* dicatur Tribunitiæ Poteſtatis XX. conſtat illud emiſſum eſſe poſt Kalendas Martias currentis anni [311.] quibus Tribunitiam Poteſtatem XX. auſpicatus eſt idem Galerius. Poſt illum diem datum, ex Nummis etiam Græcis apud Goltzium certum redditur. Ultimus enim, in quo annus Auguſti ejus Imperii notatur, exhibet hos caracteres L. Z. id eſt, *annus ſeptimus*. Nam cùm, Lactantio teſte, Kalendis Maii anni CCCV. Auguſtus renuntiatus fuerit, Kalendis Maii currentis Chriſti anni ſeptimum Imperii Auguſtei annum incœpit. Quare cùm idem Imperator jam deficiens Edictum illud promulgarit, apparet Lactantii ſententiam Galerii Maximiani Nummis corroboratam eſſe, perperàmque ſcripſiſſe Valeſium in Notis Euſebianis, alioſque viros Doctos, Edictum illud ante menſem Martium datum eſſe. *Pagius in Critic. Baron. ad an. Chr.* 311. *num.* 12. & 13.

Prodiit tandem abſoluto anno perſecutionis VIII. ineunte IX. Edictum Galerii, quo perſecutio penitùs extincta, inter Kal. Martias quibus XX. Tribunitiam Poteſtatem inchoaverat, & pridiè Kal. Maias, quod Nicomediæ dicit propoſitum fuiſſe Lactantius. *Dodwellus Diſſ. Cyprian. XI. num.* 82.

Ibidem. *Ipſo.*] Nempè Galerio Maximiano. In MS. *ipſa*.

Lin. 2. *Ipſo octies, & Maximino iterùm Conſulibus.*] Anno ſcilicet 311. *Maximino*, in MS. *Maximiano*.

Lin. 3. *E cuſtodiâ.*] In MS. *& cuſtodia*.

Lin. 4. *Fuerit.*] Vel *fuiſſet*.

Lin. 6. *In manu.*] Pro *in manum*, in ſexto caſu pro quarto: infrà cap. 39. ſub initium, *in matrimonio poſtulat*; & ſæpè apud eumdem Lactantium; lib. 3. cap. 3. *Quæ* IN *rerum* NATURA *cadunt*; lib 4. cap. 17. IN TERRA *toto & corpore & ore* PROJECTUM; lib. de Opif. cap. 2. IN EA *ſunt relegata* REGIONE.

Lin. 7. *Membra defluerent.*] Nonnulli mallent, *diffluerent*, ut eſt lib. 3. Div. Inſtitut. cap. 1. *corruptum vaneſcit, ac* DIFFLUIT; & cap. 20. *Corpus relictum ab animâ* DIFFLUIT. Utrobique in MSS. rec. & omnibus ferè editis eſt DEFLUIT.

Digitized by Google

tum Nicomediæ Id. menſis ejuſdem, cùm futura eſſent vicennalia Kalendis Martiis impendentibus.

Lin. 1. *Id. menſis ejuſdem.*] Cùm hîc ante *menſis* in MS. ſit vacuum duarum duntaxat litterarum ſpatium, nullam aliam vocem ſubſtituere poſſe credidi, quàm *Id.* pro *Idibus* menſis ejuſdem Maii, quo menſe Maio obiit Galerius anni æræ Vulgaris 311.

Ibidem. *Kalendis Martiis impendentibus.*] Scilicet ſequentis anni 312.

XXXVI.

Quo nuntio Maximinus audito, diſpoſitis ab Oriente curſibus pervolavit, ut provincias occuparet, ac Licinio morante, omnia ſibi uſque ad fretum Chalcedonium vindicaret. Ingreſſuſque Bithyniam, quò ſibi ad præſens favorem conciliaret, cum magnâ omnium lætitiâ ſuſtollit cenſum. Diſcordia inter ambos Imperatores, ac penè bellum. Diverſas ripas armati tenebant. Sed conditionibus certis pax & amicitia componitur, & in ipſo freto fœdus fit, ac dexteræ copulantur. Redit ille ſecurus, & fit qualis in Syriâ & in Ægypto fuit. In primis indulgentiam Chriſtianis communi titulo datam tollit, ſubornatis legationibus civitatum, quæ peterent, ne intra civitates ſuas Chriſtianis conventicula extruere liceret, ut ſuaſu coactus & impulſus facere videretur, quod erat ſponte facturus. Quibus annuens, novo more ſacerdotes maximos per ſingulas civitates ſingulos ex primoribus fecit, qui & ſacrificia per omnes deos ſuos quotidiè facerent, & veterum ſacerdotum miniſterio ſubnixi, darent operam, Chriſtiani neque fabrica-

Lin. 1. *Maximinus.*] In MS. *Maximianus.*

Ibidem. *Pervolavit.*] Heumann. legit *provolavit*, quia apud Livium legitur, *infenſis haſtis provolant duo Fabii.*

Lin. 3. *Fretum Chalcedonium.*] Id eſt, Boſphorum Thracium, cui adjacet in Bythiniâ Chalcedon.

Ibidem. *Ad præſens.*] Lactantius Inſt. l. 7. c. 6. *Et quæ alia non niſi* AD PRÆSENS *valent;* cap. 10. *Vitia omnia temporalia ſunt:* AD PRÆSENS *commoventur;* cap. 15. *Quamvis* AD PRÆSENS *virtutem Dei hominibus oſtenderet;* libro de Irâ Dei cap. 22. *Non* AD PRÆSENS *noxium quemque punit.* Columb.

Lin. 4. *Suſtollit.*] Heuman. legit *ſuſtulit.*

Lin. 5. *Diſcordia.*] MS. *Diſcordiam.*

Ibidem. *Penè.*] In MS. *pena*, malè.

Ibidem. *Diverſas ripas.*] Id eſt, littora freti Chalcedonii.

Ibidem. *Armati.*] In MS. *armata.*

Lin. 6. *Freto.*] In MS. *fretu.*

Lin. 7. *Redit ille.*] Scilicet Maximinus.

Lin. 8. *Communi titulo.*] Ità legendum eſſe cenſent Doctiſſimi viri Cotelerius, Cangius, Cuperus & Columbus. Reſpicit enim Lactantius ad Conſtitutionem editam Cap. XXXIV. quæ pro more tum recepto inſcripta erat nominibus Maximiani Galerii & Maximini Dazæ, id eſt, *communi titulo.* In MS. eſt corruptè *tutelo.*

Lin. 10. *Conventicula extruere liceret.*] *Conventicula*, id eſt, Eccleſias.

Ibidem. *Ut ſuaſu coactus & impulſus facere videretur.*] Ità MS. Rectè quidem, ut puto. *Suaſu* à *ſuadeo. Suadere* autem *legem*, eſt communibus ſuffragiis poſtulare legem. Gallicè dicerem, *porter tous ſon ſuffrage pour une loi.* Itaque, *ut ſuaſu coactus*, eſt quaſi diceret, *comme y ayant été porté par les ſuffrages de toutes les villes qui demandoient cette loi.*

Lin. 12. *Maximos.*] In MS. *Maximus.*

Lin. 13. *Deos.*] In MS. *dōs*: fortè etiam *domos ſuas*, quod bonum ſenſum efficit. Elige.

Ibidem. *Per omnes deos ſuos.*] Id eſt, per omnia deorum ſuorum templa, ſeu in omnibus templis.

Lin. 14. *Subnixi.*] In MS. *ſubnexi.*

Ibidem. *Darent operam, Chriſtiani neque fabricarent.*] Subaudiendum *ut. Vellem faceres*, pro *vellem ut faceres. Quàm vellem domi manſiſſes*, pro *ut domi manſiſſes.*

Digitized by Google

rent, neque publicè aut privatim colerent: ſed comprehenſos ſuo jure ad ſacrificia cogerent, vel judicibus offerrent. Parùmque hoc fuit, niſi etiam provinciis ex altiore dignitatis gradu ſingulos quaſi Pontifices ſuperponeret; & eos utroſque candidis chlamydibus ornatos juſſit incedere. Facere autem parabat, quæ jamdudùm in Orientis partibus fecerat. Nam cùm clementiam ſpecie tenùs profiteretur, occidi ſervos Dei vetuit, debilitari juſſit. Itaque confeſſoribus effodiebantur oculi, amputabantur manus, pedes detruncabantur, nares vel auriculæ deſecabantur.

Lin. 1. *Comprehenſos.*] In MS. *comprehenſus.*

Lin. 2. *Cogerent.*] In MS. *cogeret.*

Lin. 4. *Candidis chlamydibus, &c.*] Scilicet candidi coloris veſtes induebant Sacerdotes, exceptis iis, qui inferis operabantur, utì notiſſimum eſt. Et ſic in ſpecie docet Porphyr. 4. 19. de Abſt. νεοφύτας Jovis in Cretâ uſos eſſe ejuſmodi veſtimentis. Silius lib. 3. Sacerdoti *veſtem niveam* tribuit; Plinius Druidibus *candidam*, lib. 16. c. ult. & Apuleius Antiſtitibus ſacrorum *candidum linteamen*, lib. 11. *Cuper.*

Lin. 5. *Qua jamdudùm.*] Quod adverbium deeſt in priſcis editis; legitur autem in MS.

Lin. 6. *Clementiam ſpecie tenùs.*] Nihil frequentius his vocibus ſic junctis apud Lactantium; nec attinet, opinor, exſcribere. Inter *tam varia* autem *genera crudelitatis illud peſſimum genus eſt, cui* CLEMENTIÆ SPECIES *falſa blanditur: ille gravior, ille ſævior eſt carnifex, qui neminem ſtatuit occidere.* Lactant. lib. 5. Div. Inſtit. cap. 11.

Lin. 7. *Debilitari juſſit.*] Id eſt, mutilari; quemadmodùm illi, verbi gratiâ, Confeſſores, quibus candenti ferro *debilitati fuerunt ſiniſtri poplites.* Vide Euſebium lib. 8. cap. 12. & lib. 1. de Vitâ Conſtantini cap. 58. ubi in Interpretatione Valeſii irrepſit per errorem nomen *Licinii*, pro nomine *Maximini.*

XXXVII.

HÆC ille moliens, Conſtantini litteris deterretur. Diſſimulavit ergò. Et tamen ſi quis inciderat, mari occultè mergebatur. Conſuetudinem quoque ſuam non intermiſit, ut in palatio per ſingulos dies ſacrificaretur. Et hoc primus invenerat; ut animalia omnia, quibus veſcebatur, non à coquis, ſed à ſacerdotibus ad aras immolarentur, nihilque prorſùs menſæ apponeretur, niſi aut delibatum, aut ſacrificatum, aut perfuſum mero; ut quiſquis ad cœnam vocatus eſſet, inquinatus indè atque impurus exiret. In cæteris quoque magiſtri ſui ſimilis. Nam ſi quid reliqui,

Lin. 1. *Litteris.*] In MS. *litteras.* De his litteris vide Euſebium Hiſtor. Eccleſ. lib. 9. cap. 9.

Lin. 2. *Mergebatur.*] In MS. *Mergebantur.*

Lin. 3. *Palatio.*] In MS. *Palatium.*

Lin. 6. *Delibatum.*] Erat particula cœnæ paratæ, quam decerptam diis offerebant. Solebant autem cibos etiam libare. Sil. Ital. lib. 7.

— Primum Veſta deterſit honorem,
Undique & in mediam jecit libamina flammam.

Quod Dionyſius Halicarn. 4. Antiquit. Rom. dicit, *Cœnarum primitias libare.* Grævius.

Ibidem. *Sacrificatum.*] Eſt, quod ex victimâ diis oblatâ præciſum erat in epulas, ut ſolebant partem victimarum proſecare & adolere, partem ſacerdotum & ſacrificantium epulis reſervare. *Grævius.*

Ibidem. *Perfuſum mero.*] Scilicet quo ſolebant ſupplicare, ut hi cibi quaſi ſacrarentur. Quis enim ignorat thure & vino ſolitos veteres ſupplicare, etiam inter epulas? Horat. IV. Carm. 5. de Auguſto:

Te menſis adhibet deum.
Te multâ prece, te proſequitur mero
Defuſo pateris, & laribus tuum
Miſcet numen. Grævius.

Lin. 8. *Magiſtri ſui ſimilis.*] Scilicet Galerii

qui, vel Diocles, vel Maximianus reliquerunt, hic abraſit, ſine ullo pudore auferens omnia. Itaque horrea privatorum claudebantur, apothecæ obſignabantur, debita in futuros annos exigebantur. Hinc fames, agris ferentibus; hinc caritas inaudita. Armentorum ac pecorum greges ex agris rapiebantur ad ſacrificia quotidiana, quibus eos adeò corruperat, ut aſpernarentur annonam, & effundebant paſſim ſine delectu, ſine modo; quum ſatellites univerſos, quorum numerus ingens erat, pretioſis veſtibus & aureis nummis expungeret, gregariis & tyronibus argentum daret, barbaros omni genere largitionis honoraret. Nam quòd viventium bona vel auferebat, vel dono ſuis dabat, [proüt] quiſque petierat aliena, neſcio an [non] agendas illi fuiſſe gratias putem, quòd more clementium latronum incruenta ſpolia detrahebat.

rii Maximiani. Ita ſuprà cap. 21. *magnitudinis ſuæ ſimillimos.*

Pag. 232. lin. 8. *Reliqui.*] Heumannus delet hoc verbum.

Lin. 2. *Apotheca.*] Id eſt, cellæ vinariæ, de quâ voce Phædrus lib. 4. fab. 4.

Lin. 3. *Debita.*] Heuman. addit *tributa.*

Ibidem. *Hinc fames, agris ferentibus.*] Itâ MS. nihil mutandum. *Agris ferentibus*, id eſt, *licèt agris ferentibus.* Vide præcedentia *abraſit... horrea privatorum claudebantur, &c.* Editi legunt *non ferentibus*, minus benè.

Lin. 4. *Armentorum, &c.*] Hæc omnia valdè corrupta ſunt tum in MS. tum in editis, ita ut vix intelligi queant. Ea verò ſic legenda eſſe credidi. *Armentorum ac pecorum greges ex agris rapiebantur ad ſacrificia quotidiana, quibus aulicos adeò corruperat, ut aſpernarentur annonam; & effundebant paſſim ſine delectu, ſine modo, cùm ſatellites univerſos, quorum numerus ingens erat, pretioſis veſtibus & aureis nummis excoleret* (id eſt, *demulceret*,) *gregariis & tyronibus argentum daret, barbaros omni genere largitionis honoraret.*

Lin. 5. *Eos.*] Vel *ſuos*, id eſt, *aulicos.*

Ibidem. *Corruperat.*] Quia jam mos invaluerat, ut in conviviis carnes præberentur, quæ Idolis oblatæ fuerant.

Lin. 6.] *Effundebant.*] Alii *effundebat.*

Lin. 7. *Satellites.*] In MS. *lites*, ſine ullâ lacunâ: verùm cum doctiſſ. Toinardo & Tollio repoſui *ſatellites*; noſtraque correctio confirmatur tum ex ſequentibus *dono ſuis dabat*, tum ex Ruffino lib. 8. cap. 17. *Undè & montes auri, ut ità dixerim, congregatos familiaribus ſuis ac ſatellitibus largiebatur*; & Lactantius infrà cap. 38. ſub finem: *His ſatellitibus & protectoribus cinctus.*

Lin. 8. *Expungeret.*] MS. *Expungerent.*

Lin. 9. *Barbaros omni genere largitionis honoraret.*] MS. *Omni genere largitionibus.*

Lin. 10. *Proüt.*] In MS. deſideratur.

Lin. 11. *Neſcio an* [*non*] *agendas illi fuiſſe gratias putem.*] Lego cum Cupero *an non*, quod eſt ironia. *Non* deeſt in MS.

Ibidem. *More clementium latronum.*] Sic Salvianus: *Latrones hoc proverbio uti ſolent, ut quibus non auferunt vitam, dediſſe ſe dicant.*

XXXVIII.

ILLUD verò capitale, & ſupra omnes, qui fuerunt, corrumpendi cupiditas, quid dicam neſcio, niſi cœca & effrænata, & tamen his verbis exprimi pro indignatione ſuâ non poteſt. Vincit officium linguæ ſceleris

Lin. 1. *Capitale.*] In MS. *Capitali.*

Ibidem. *Et.*] Itâ MS. Aliis *ei*, pro *&*.

Lin. 2. *Quid dicam neſcio.*] Lactantius lib. 1. cap. 21. *Nam de infantibus, qui Saturno immolabantur propter odium Jovis*, QUID DICAM NESCIO.

Ibidem. *Exprimi pro indignatione ſuâ non poteſt.*] In MS. *exprimere.* Quod ſi legas, deeſſe videtur *Mens*; atque ſic eſſet legendum, *& tamen his verbis* [*mens*] *exprimere pro indignatione ſuâ non poteſt.* Sic Lactantius. Lib. 6. Divin. Inſtitut. cap. 23. *Quibus hoc* VERBIS, *aut quâ* INDIGNATIONE *tantum nefas proſequar?* VINCIT OFFICIUM LINGUÆ SCELERIS MAGNITUDO.

magnitudo. Eunuchi, lenones ſcrutabantur omnia. Ubicumque liberalior facies erat, ſecedendum patribus ac maritis fuit. Detrahebantur nobilibus fœminis veſtes, itemque virginibus, & per ſingulos artus inſpiciebantur, ne qua pars corporis regio cubili eſſet indigna. Si qua detrectaverat, in aquâ necabatur; tanquàm majeſtatis crimen eſſet ſub illo adultero pudicitia. Aliqui, conſtupratis uxoribus, quas ob caſtitatem ac fidem cariſſimas habebant, quum dolorem ferre non poſſent, ſe ipſos etiam necaverunt. Sub hoc monſtro, pudicitiæ integritas nulla, niſi ubi barbaram libidinem deformitas inſignis arcebat. Poſtremò hunc jam induxerat morem, ut nemo uxorem ſine permiſſu ejus duceret, ut ipſe in omnibus nuptiis prægustator eſſet. Ingenuas virgines imminutas ſervis ſuis donabat uxores. Sed & Comites ejus ſub tali Principe imitabantur [hoc exemplum, & civium] ſuorum cubilia impunè violabant. Quis enim vindicaret? Mediocrium filias, ut cuique libuerat, rapiebat. Primariæ, quæ rapi non poterant, in beneficiis petebantur; nec recuſari licebat, ſubſcribente Imperatore, quin aut pereundum eſſet, aut habendus gener aliquis barbarus. Nam ferè nullus ſtipator in latere ei, niſi ex gente horum, qui

Lin. 2. *Nobilibus fœminis.*] Augebat indignitatem rei, quòd *nobiles* eſſent. Nam ſervile prorsùs, & liberis corporibus deteſtabile erat, ſic conſiderari. Servitia ſic ſolebant à mangonibus inſpicienda ſiſti licitantibus. *Columb.*

Ruffinus lib. 8. cap. 17. *Cui etiam inter cætera hoc etiam ſingulare ſtudium erat, ne ullam non dico urbem, ſed vel breve oppidum, abſque adulterio nobilium matronarum, quæ per loca fuiſſent reperta, vel corruptione virginum præteriret.* Latinis *fœminæ* non ſolæ ſunt, quæ viris junctæ ſunt, ſed & virgines. Gloſſaria Labbei, *Fœmina*, θήλεια, quam vocem vulgò per *fœminea*, ſeu quæ fœminei ſexûs eſt, interpretantur, quod virginibus quoque proprium eſt. *Bauldri.*

Lin. 3. *Veſtes.*] In MS. *Vris*, malè.

Ibidem. *Per ſingulos artus inſpiciebantur.*] Caſaubonus notat, ut ſervos, ſic & ſervas nudas ab emptoribus fuiſſe inſpectas. Non abſimilis (inquit Tollius) olim Perſarum licentia, & hodiè Turcarum, atque item Perſarum.

Lin. 4. *Detrectaverat.*] MS. legit *detractaverat.*

Lin. 5. *Tanquàm majeſtatis crimen eſſet ſub illo adultero pudicitia.*] Ità MS. Neſcio quo pacto dictio *pudicitia*, tam neceſſaria ad hujus loci intelligentiam, in nullâ editione reperiatur.

Lin. 6. *Caſtitatem ac fidem.*] In MS. *caſtitate ac fide.*

Lin. 8. *Monſtro, pudicitia.*] *Miniſtro* conſtanter legitur in MS. quod ferri non poteſt: dictio enim *miniſtri* non convenit *Principi.* Legendum, *Sub hoc monſtro, pudicitiæ integritas nulla;* aut, *Sub hoc monſtro impudicitiæ, integritas nulla.* Almelov. & Bauldri.

Lin. 10. *Ut ipſe in omnibus nuptiis prægustator eſſet.*] Id eſt, novam nuptam deflorarer; ſi hoc verbo uti licet.

Lin. 11. *Ingenuas virgines imminutas.*] *Imminutas*, id eſt corruptas, vel violatas. Proba MS. codicis lectio; nec mutanda, ſiquidem ipſemet Lactantius Div. Inſtitut. lib. 1. cap. 10. paulò ante finem, de ſpurco illo Jove Paganorum ait: *Reliquam ſuam vitam in ſtupris adulteriiſque conſumpſit. Omitto* VIRGINES *quas* IMMINUIT.

Lin. 12. *Comites.*] Id eſt, aulæ proceres, qui principem ſectabantur.

Ibidem. *Imitabantur [hoc exemplum, & civium] ſuorum, &c.*] MS. *Imitabatur*, mendosè. Per *hoc exemplum & civium*, quindecim litterarum lacunam Manuſcripti codicis ſupplevi. Aliter tamen legi poſſet, cùm propiùs inſpicienti appareant in MS. duæ litteræ *Tr.* quæ priores ſunt litteræ vocis *Tribuni*.

Lin. 15. *In Beneficiis.*] *Beneficium* eo loci ſignificat *remunerationem* conceſſam ob quædam munia rectè ſuſcepta & perfecta.

Ibidem. *Recuſari licebat.*] Ità MS. Mallem, *recuſare licebat*, metu ſubmerſionis.

Lin. 17. *Stipator in latere ei.*] Sic repoſuerunt editores, pro *inlata rei*, quod eſt in MS. corruptè.

Digitized by Google

à Gothis tempore vicennalium terris ſuis pulſi, Maximiano ſe tradidèrunt, malo generis humani, ut illi barbaram ſervitutem fugientes, in Romanos dominarentur. His ſatellitibus & protectoribus cinctus, Orientem ludibrio habuit.

Lin. 1. *A Gothis... pulſi.*] Ad Galerium Maximianum Cæſarem confugerunt, & poſteà ſe Maximino, quem Galerius adoptaverat, adjunxerunt, & in numerum Satellitum ac protectorum ejus adlecti ſunt. *Baluz.*

Lin. 3. *Protectoribus.*] Id eſt, corporis cuſtodibus.

Ibidem. *Orientem ludibrio habuit.*] MS. pro *ludibrio*, habet *indibria*, corruptè. Hæc mirè conveniunt cum extremis verbis capitis 19. *Daïa verò... accepit Orientem calcandum atque conterendum.*

XXXIX.

DENIQUE quum libidinibus ſuis hanc legem dediſſet, ut fas putaret quidquid concupîſſet, ne ab Auguſtâ quidem, quam nuper appellaverat matrem, potuit temperare. Venerat poſt obitum Maximiani ad eum Valeria, quum ſe putaret in partibus ejus tutiùs moraturam, eò maximè quòd habebat uxorem. Sed animal nefarium protinùs inardeſcit. Adhuc in atris veſtibus erat mulier, nondùm luctûs tempore impleto. Legatis præmiſſis in matrimonio poſtulat, ejecturus uxorem, ſi impetrâſſet. Reſpondit illa liberè, quæ ſola poterat: primò non poſſe de nuptiis in illo ferali habitu agere, tepidis adhuc cineribus mariti ſui, patris ejus; deindè illum impiè facere, quòd ſibi fidam conjugem repudiet, idem utique facturus & ſibi; poſtremò, nefas eſſe illius nominis ac loci fœminam ſine more, ſine exemplo, maritum alterum experiri. Nuntiatur homini quid eſſet auſa. Libido in iram furoremque convertitur. Statim mulierem proſcribit, bona ejus rapit, aufert comites, ſpadones in tormentis necat, ipſam cum matre in exilium relegat; nec in locum certum: ſed huc atque illuc præcipitem cum ludibrio exturbat, & amicas ejus afficto adulterio damnat.

Lin. 2. *Concupîſſet.*] Sic & Lactantius, *audîſſet*, *quæſîſſet*.

Lin. 3. *Matrem.*] Propter Maximini adoptionem à Maximiano Galerio factam, cujus uxor & vidua erat Valeria.

Ibidem. *Ad eum.*] Scilicet Maximinum Daiam, in cujus aulam illa poſt mariti mortem conceſſerat, ibi ſe tutiùs moraturam eſſe putans, ſpreto Licinio, cui eam Galerius commendaverat. *Baluz.*

Lin. 7. *Præmiſſis.*] MS. *primis.*

Lin. 8. *Quæ ſola poterat.*] Subaudi, *liberè reſpondere.* Non verebatur enim, ne ipſam vi ſtupraret, vel necaret Maximinus. Tantùm ſcilicet in Imperatoris uxorem viduam non audebat Tyrannus. *Heumannus.*

Lin. 9. *Ferali.*] MS. *fedali*, corruptè.

Ibidem. *Patris ejus.*] Scilicet Galerii Maximiani, qui erat per adoptionem pater Maximini.

Lin. 10. *Fidam.*] In MS. *fidem.* Fortè, *fidelem*, breviatis litteris.

Lin. 11. *Fœminam.*] In MS. *fœmina.*

Lin. 12. *Sine exemplo.*] Vix exemplum ſecundarum nuptiarum in Auguſteis *fœminis* habemus, præter Lucillæ Lucii Veri uxoris, quam poſt viri mortem pater Marcus Antoninus Claudio Pompeiano ſeni, equitis Romani filio, invitam tamen tradidit. Vide *Capitolin. in Marco*, cap. 20.

Ibidem. *Homini.*] Pro *illi*, ſcilicet Maximino.

Lin. 14. *Comites.*] Hîc fœminini generis.

Lin. 15. *Ipſam cum matre in exilium relegat.*] Valeriam nempè cum Priſcâ Diocletiani uxore, de quâ pluribus actum eſt ad cap. 15. *Ipſam*, in MS. *ipſa.*

Lin. 16. *Amicas ejus.*] Scilicet Valeriæ.

Lin. 17. *Afficto.*] MS. *afflicto*, corruptè.

X L.

ERAT clariſſima fœmina, cui ex filiis juvenibus jam nepotes erant. Hanc Valeria tanquàm matrem alteram diligebat, cujus conſilio negatam ſibi ſuſpicatur. Dat negotium Præſidi Eratineo, ut eam cum dedecore interficiat. Huic aliæ duæ adjunguntur, æquè nobiles, quarum altera Veſtalem famulam virginem Romæ reliquerat, fugitivæ tunc Valeriæ familiaris. Altera virum habuit Senatorem, non nimis Auguſtæ proxima. Sed utraque ob eximiam pulchritudinem corporis ac pudicitiam necabatur. Rapiuntur ſubitò mulieres, non ad judicium, ſed ad latrocinium. Nec enim quiſquam accuſator extabat. Invenitur quidam Judæus ob alia facinora reus, qui ſpe impunitatis inductus, adversùs inſontes mentiatur. Judex æquus & diligens extra civitatem cum præſidio, ne lapidibus obruatur, protulit. Agebatur hæc tragœdia Nicææ. Inrogantur tormenta Judæo, dum quæ juſſus [erat diceret; hæ ne] loquerentur, pugnis à tortoribus coërcentur: innocentes duci jubentur. Fletus & comploratio, non illius tantùm mariti, qui aderat benè meritæ uxori, ſed omnium, quos res indigna & inaudita contraxerat. Ac ne impetu populi de carnificum manibus raperentur, promoti militari modo inſtructi velites & ſagittarii proſequuntur. Ita mediæ inter cuneos armatorum ad ſupplicium deductæ. Jacuiſſentque inſepultæ, domeſticis in fugam verſis, niſi eas furtiva amicorum miſericordia ſepeliſſet. Nec adultero impunitas promiſſa perſolvitur: ſed patibulo adfixus, aperuit omne

Lin. 3. *Suſpicatur.*] Sic in MS. Editi verò *ſuſpicabatur*. Maximinus ſcilicet *ſuſpicatur*.

Ibidem. *Eratineo.*] Locus videtur corruptus: Præſidis nomen eſt. *Baluz.* Forsàn *Eratino*, ut ſit Græcum ἐρατεινὸν, quod idem ac ἐράσμιος. Attamen Heumannus loco *Eratineo* ſuſpicatur legendum eſſe *protinùs*, quod verbum Lactantio eſt familiare, ut videtur hujuſ-ce libri capp. 29. 30. & 39.

Lin. 5. *Famulam.*] Nonnulli legere volunt jure ac meritò *filiam*.

Ibidem. *Fugitiva.*] In MS. *furtivè*, malè.

Lin. 6 *Non nimis Auguſta proxima.*] Ità MS. Nonnulli legere volunt *non minùs*; alii *non nihil*.

Lin. 7. *Necabatur.*] MS. *necabantur*.

Lin. 9. *Invenitur quidam Judaus, &c.*] Non hoc primùm à Maximino inventum. Præiverat enim illi vir boni exempli Nero, cùm Octaviam uxorem repudiare vellet in gratiam Poppeæ. Vide Tacit. lib. 14. Annalium.

Lin. 10. *Judex aquus & diligens.*] Ironicè dictum.

Lin. 11. *Obruatur.*] Scilicet à civibus, qui earum innocentiam noverant; vel fortè, ne Judæus ipſe ob falſum teſtimonium lapidibus obruatur.

Lin. 12. *Juſſus erat diceret; ha ne loquerentur.*] Sic reſtituit criticus Anonymus, qui MS. inſpexerat, in quo quatuordecim circiter deſunt litteræ. Alii legunt *juſſus clàm erat, palàm*, & ſic legendum eſſe conjiciebat Doctiſſimus Nic. Heinſius. At in MS. legi *loquerentur & coercentur*, quæ nolui mutare.

Lin. 14. *Jubentur.*] Adde, ad ſupplicium.

Ibidem. *Tantùm.*] MS. *tanti*.

Lin. 15. *Contraxerat.*] Id eſt, advocaverat ad ſpectaculum.

Lin. 16. *Manibus*] In MS. *manus*.

Ibidem. *Promoti.*] Vel *progreſſi*, vel ut volunt quidam, duces militares, qui ad ordines priores promoti ſunt.

Lin. 17. *Inſtructi velites & ſagittarii proſequuntur.*] Sic lego cum Baluzio inter ſuæ editionis Errata, cùm ſit in MS. *inſtructibilemens eſſagittari*, nullo ſenſu, & ſit idem litterarum numerus. Rectè enim hîc (inquit) conjunguntur *velites* & *ſagittarii*, cùm utrique ſint levis armaturæ milites.

Lin. 18. *Jacuiſſentque.*] Ità MS. & rectè. Deeſt *que* in priſcis editionibus.

Lin. 19. *Adultero.*] Scilicet Judæo. *Adultero*, in MS. *adulterio*.

Lin. 20. *Aperuit.*] Heumannus legit *aperit*.

Digitized by Google

myſterium, & ſub extremo ſpiritu inquit omnibus, qui videbant, [ac] innocentes occiſas eſſe teſtatur.

Lin. 1. *Inquit.*] MS. *in quod*. Redundat hoc verbum, vel mutandum ut fecimus, cum additione conjunctionis *ac*, quæ deeſt in MS. quaſi diceret, *ſub extremo ſpiritu locutus eſt, vel ait omnibus qui videbant, ac innocentes occiſas eſſe teſtatur.*

X L I.

AUGUSTA verò in deſertas quaſdam ſolitudines Syriæ relegata, patrem ſuum Diocletianum per occultos gnarum calamitatis ſuæ fecit. Mittit ille legatos, & rogat ut ad ſe filiam remittat. Nihil proficit. Iterùm ac ſæpiùs obſecrat. Non remittitur. Poſtremò cognatum ſuum quemdam militarem ac potentem virum legat, qui eum beneficiorum ſuorum admonitum deprecetur. Is quoque, imperfectâ legatione, irritas preces renuntiat.

Lin. 1. *Auguſta.*] Valeria nempè, Galerii Maximiani vidua.

Lin. 2. *Gnarum.*] MS. *magnarum*, malè.

Ibidem. *Calamitatis.*] In MS. *calamitates.*

Lin. 6. *Deprecetur.*] MS. *depreeatur.*

Ibidem. *Imperfectâ legatione.*] Ità MS. Nonnulli eruditi legi volebant, *perfectâ legatione.*

X L I I.

EODEMQUE tempore ſenis Maximiani ſtatuæ Conſtantini juſſu revellebantur, & imagines cum quo pictus eſſet, detrahebantur. Et quia ſenes ambo ſimul plerùmque picti erant, & imagines ſimul deponebantur amborum. Itaque quum videret vivus, quod nulli unquàm Imperatorum acciderat, duplici ægritudine adfectus, moriendum ſibi eſſe decrevit. Jactabat ſe huc atque illuc, æſtuante animâ per dolorem, nec ſomnum, nec cibum capiens. Suſpiria & gemitus, crebræ lacrymæ, jugis volutatio corporis, nunc in lecto, nunc humi. Ita viginti annorum feliciſſimus Imperator, ad humilem vitam dejectus adeò, & proculcatus injuriis, atque in odium vitæ dejectus, poſtremò fame atque angore confectus eſt.

Lin. 1. *Eodemque tempore.*] Ità MS. Duo eruditi viri vellent, *eodem quoque tempore.*

Ibidem. *Senis*] In MS. *ſenex.*

Ibidem. *Maximiani.*] Herculii nempè.

Lin. 2. *Imagines cum quo pictus eſſet.*] Ità MS. abſque ullâ lacunâ. Poſt *imagines*, videtur deeſſe *illius.*

Ibidem. *Senes ambo.*] Diocletianus ſcilicet, & Maximianus Herculius.

Lin. 4. *Cùm videret vivus.*] Diocletianus, cujus viventis imagines deponebantur; quia conjunctæ erant cum imaginibus Herculii.

Ibidem. *Nulli.*] In MS. *nulla.*

Lin. 5. *Duplici ægritudine.*] Scilicet ob contumeliam tum filiæ, tum ſibi illatam. *Heum.*

Lin. 6. *Animâ.*] In MS. *animam.*

Ibidem. *Per dolorem.*] Id eſt, *præ dolore*, vel *propter dolorem.*

Lin. 7. *Suſpiria.*] Cuſpinianus in Diocletiano: *Quidam dicunt ſtupore mentis, & longâ ægritudine confectum, animam inter ſuſpiria efflaſſe.* Ex Cedreno.

Lin. 9. *Adeò.*] Viri docti legebant *à Deo.*

Lin. 10. *In odium vitæ dejectus.*] Ità MS. licèt mox præceſſerit *dejectus.* Quarè plures legere mallent *devectus*; alii *adductus*, ut Cicero *in odium, in invidiam adducere.*

Ibidem. *Fame atque angore confectus eſt.*] Alii eum morbo aquæ intercutis extinctum ferunt, alii veneno, Suidas ſuſpendio. Ut ut ſe res habeat, periiſſe eum conſtat anno 312. ante nuptias Licinii & Conſtantiæ. *Pagius.*

Digitized by Google

XLIII.

An. 312. UNUS jam ſupererat de adverſariis Dei, cujus nunc exitum ruinamque ſubnectam. Cùm haberet æmulationem adversùs Licinium, quia prælatus ei à Maximiano fuerat, licèt nuper cum eo amicitiam confirmâſſet, tamen ut audivit Conſtantini ſororem Licinio eſſe deſponſam, exiſtimavit affinitatem illam duorum Imperatorum contra ſe copulari. Et ipſe legatos ad Urbem miſit occultè, ſocietatem Maxentii atque amicitiam poſtulatum. Scribit etiam familiariter. Recipiuntur legati benignè, fit amicitia, utriuſque imagines ſimul locantur. Maxentius tanquàm divinum auxilium libenter amplectitur. Jam enim bellum Conſtantino indixerat, quaſi necem patris ſui vindicaturus. Undè ſuſpicio inciderat, ſenem illum tam exitiabilem finxiſſe diſcordiam cum filio, ut ad alios ſuccidendos viam ſibi faceret, quibus omnibus ſublatis, ſibi ac filio totius orbis imperium vindicaret. Sed id falſum fuit. Nam id propoſiti habebat, ut & filio, & cæteris extinctis, ſe ac Diocletianum reſtitueret in regnum.

Lin. 1. *Unus ſupererat.*] Nimirùm Maximinus cognomine Daza vel Daïa, adhuc qui Orienti præerat.

Lin. 2. *Quia.*] In MS. *qui ad.*

Lin. 4. *Ut.*] In MS. bis repetitur *ut*, *ut*.

Ibidem. *Conſtantini ſororem.*] Conſtantiam, quæ poſteà ſic Ario favit, ut etiam fratrem ſuum ad eum protegendum impelleret. *Baluz.*

Ibidem. *Deſponſam.*] Id eſt, *deſponſatam.*

Lin. 7. *Poſtulatum.*] In MS. legitur *poſtulatam;* editi habent *poſtulans.* Scripſimus *poſtulatum*, quod rectius videtur.

Ibidem. *Familiariter.*] Id eſt, amicè.

Lin. 10. *Necem patris ſui.*] Maximiani Herculii, quem Conſtantinus ſtrangulari juſſerat apud Maſſiliam. Zoſimus lib. 2. *Maxentius occaſiones gerendi adversùs Conſtantinum belli quærebat, ſeque dolere propter obitum patris ſui ſimulans, cui mortis cauſam Conſtantinus præbuiſſet.* Baluz.

Lin. 11. *Senem illum.*] Maximianum Herculium.

Ibidem. *Tam exitiabilem.*] Sic repoſui, cùm in MS. ſit *xtabilē*, cum defectu trium aut quatuor initialium litterarum. Poteſt etiam legi, ſi mavis, *deteſtabilem*, ſupprimendo *tam*

Ibidem. *Finxiſſe diſcordiam.*] Eutropius lib. x. *Indè ad Gallias profectus eſt, dolo compoſito, tanquàm à filio eſſet expulſus.* Baluz.

Lin. 12. *Succidendos.*] In MS. *ſuccedendos.*

XLIV.

JAM mota inter eos fuerant arma civilia. Et quamvis ſe Maxentius Romæ contineret, quòd reſponſum acceperat, periturum eſſe, ſi extra portas urbis exiſſet; tamen bellum per idoneos duces gerebatur. Plus virium Maxentio erat, quòd & patris ſui exercitum receperat à Severo, & ſuum proprium de Mauris atque Italis nuper extraxerat. Dimicatum,

Lin. 1. *Jam mota inter eos fuerant arma civilia.*] Inter Conſtantinum & Maxentium, ab anno nempè 311.

Lin. 2. *Reſponſum.*] Ab Oraculo ſcilicet.

Lin. 3. *Duces.*] MS. *ducere.*

Lin. 5. *Et ſuum proprium.*] Locutio Lactantiana: lib. 4. cap. 14. SUUM PROPRIUM; lib. 3. cap. 10. & lib. 4. cap. 40. *ſuo proprio;* lib. 5. cap. 11. *Alii* SUO PROPRIO *adversùs juſtos odio;* & de Opif. cap. 2. *Singulis autem generibus ad propulſandos impetus externos* SUA PROPRIA *munimenta conſtituit.*

Ibidem. *Italis.*] Heum. putat, & quidem rectè, legend. eſſe *Getulis*, qui Mauris erant proximi.

Ibidem. *Dimicatum, &c.*] Heumannus legit *Dimicatum eſt.*

Digitized by Google

& Maxentiani milites prævalebant; donec poſteà confirmato animo Conſtantinus, & ad utrumque paratus, copias omnes ad Urbem propiùs admovit, & è regione Pontis Mulii conſedit. Imminebat dies, quo Maxentius Imperium ceperat, qui eſt ad ſextum Kalendas Novembris; & quinquennalia terminabantur. Commonitus eſt in quiete Conſtantinus, ut cœleſte ſignum Dei notaret in ſcutis, atque ita prælium committeret. Fecit ut juſſus eſt, & tranversâ X litterâ, ſummo capite circumflexo, Chriſtum in ſcutis notat. Quo ſigno armatus exercitus capit ferrum. Procedit hoſtis obviàm ſine Imperatore, pontemque tranſgreditur. Acies pari fronte concurrit. Summâ vi utrinque pugnatur. Neque his fuga nota, neque illis. Fit in urbe ſeditio, & dux increpitatur, velut deſertor ſalutis publicæ. Tumque repentè populus, (Circenſes enim natali ſuo edebat) voce ſubclamat, Conſtantinum vinci non poſſe.

Quâ voce conſternatus proripit ſe, ac vocatis quibuſdam Senatoribus, libros Sibyllinos inſpici jubet, in quibus repertum eſt, illo die hoſtem Romanorum eſſe periturum. Quo reſponſo in ſpem victoriæ inductus procedit, in aciem venit. Pons à tergo ejus ſcinditur. Eo viſo, pugna crudeſcit, & manus Dei ſupererat aciei. Maxentianus proterretur; ipſe

Lin. 2. *Ad utrumque paratus.*] Eventum putà peremptorium, citam mortem, aut victoriam lætam. Apud Virgilium Æneidos l. 2. v. 61. *fidens animi, atque ad utrumque paratus.*

Lin. 3. *Pontis Mulii.*] Sequor MS. qui haud ſecùs habet. In editis eſt *Mulvii*, quod verum eſt nomen, hodiè *Ponte Mole.*

Ibidem. *Dies, quo Maxentius Imperium ceperat... 6. Kalend. Novemb. &c.*] Maxentius, ut ex Lactantio liquet, 6. Kalend. Novemb. id eſt, 27. Octob. Imperator Romæ appellatus eſt. Maxentium vicit Conſtantinus 6. Kalend. Novemb. autore eodem Lactantio.

Lin. 5. *Commonitus in quiete.*] Proprium hoc verbum. *Monieri* enim dicuntur, quibus Deus aliquid per ſomnium imperat. Vide Inſcript. Antiq. *Tollius.*

Lin. 6. *Cœleſte ſignum.*] *Immortale ſignum* alibi vocat Lactantius lib. 4. cap. 27. id eſt, ſignum crucis. Iſte porrò locus eſt magni momenti. Signat enim, & locum, & diem quo crux, in quâ vinceret, oſtenſa eſt Conſtantino. Nam cùm ex teſtimonio Euſebii, qui ſe id accepiſſe ait ab ore Conſtantini, conſtet viſum ab eo crucis trophæum in cœlo horis meridianis, ſole in occaſum vergente; & addubitanti quidnam hoc ſpectrum ſibi vellet, nocte ſequenti Chriſtum Dei dormienti apparuiſſe cum ſigno illo, quod in cœlo oſtenſum fuerat, præcepiſſeque, ut militari ſigno ad ſimilitudinem ejus, quod in cœlo vidiſſet, fabricato, eo tanquàm ſalutari præſidio in præliis uteretur: certum eſt utramque viſionem uno in loco, & intra ſpatium aliquot horarum contigiſſe.

Lin. 7. *Et tranſversâ X. litterâ, ſummo capite circumflexo, Chriſtum in ſcutis notat.*] MS. *Chriſto.* Hæc ita intelligenda ſunt, ut Chriſti Monogramma circumflexum fuerit in capite Labari, ut videmus in nummis veteribus.

Lin. 9. *Sine Imperatore.*] Sine Maxentio.

Lin. 10. *Concurrit.*] *Concurrere*, paſſim eſt ad pugnam, ad prælium procedere. Accipio autem hîc *pari fronte concurrere*, pro eâdem fiduciâ & alacritate, quâ contra te veniant hoſtes, obviam illis ire. Vel ſi mavis; *omnes æquali fronte concurrunt. Concurrit*, alii *concurrunt.*

Lin. 11. *Dux increpitatur.*] Maxentius.

Lin. 12. *Natali ſuo.*] Id eſt, die illo quo Imperator factus eſt.

Lin. 13. *Edebat.*] MS. *Cumque... & debita*, nullo ſenſu. Pro *& debita*, cum nonnullis viris doctis lego *edebat*, ſcilicet Maxentius. MS. *Cumque*, lego *tumque*; aliis *cunctus.*

Lin. 17. *Scinditur.*] De exciſo ponte vide Euſeb. lib. 9. Hiſt. Eccleſ. cap. 9. & Zozimum lib 11. cap. 15.

Lin. 18. *Supererat aciei.*] Biblica hæc phraſis eſſe videtur: Exod. cap. 17. v. 11.

Fortè legendum *ſuberrat aciei* (inquit Bauldri) id eſt, ſeſe huc & illuc per pugnantium ordines extendit, vim ſuam latenter contra Maxentii milites exercens. *Acies* enim ſæpè

Digitized by Google

in fugam verſus properat ad pontem, qui interruptus erat, ac multitudine fugientium preſſus, in Tiberim deturbatur. Confecto tandem acerbiſſimo bello, cum magnâ Senatûs populique Romani lætitiâ ſuſceptus Imperator Conſtantinus, Maximini perfidiam cognoſcit, litteras deprehendit, ſtatuas & imagines invenit. Senatus Conſtantino, virtutis gratiâ, primi nominis titulum decrevit, quem ſibi Maximinus vindicabat: ad quem victoria liberatæ Urbis quum fuiſſet adlata, non aliter accepit, quàm ſi ipſe victus eſſet. Cognito deindè Senatûs decreto, ſic exarſit dolore, ut inimicitias apertè profiteretur, convicia jocis mixta adversùs Imperatorem maximum diceret.

pugna, ſeu prælium eſt. *Suberrare* autem *aciei*, ut apud Claudianum, *ſuberrare montibus*. Sed Heumann. ita legendum eſſe putat: *At manu Dei ſuperante, acies Maxentiana proterretur.*

Pag. 239. lin. 18. *Maxentianus proterretur.*] Ità MS. Maxentianus ſcilicet miles. Alii volunt, *Maxentiana*, nempè *acies*. Nonnulli malunt, *Maxentiani proterrentur*. Si quid immutandum eſſet, mallem, *Maxentius proteritur*. *Proterrere* eſt terrendo fugare.

Lin. 1. *Ac.*] In MS. *hac.*

Lin. 2. *Tandem.*] MS. *tamen.*

Lin. 6. *Titulum.*] Scilicet *maximi*. Poſt mortem Galerii Maximinus, quia prior Cæſar, quanquàm poſtremò Auguſtus fuerat, primas ſibi in titulis atque honoribus inter ejus temporis Auguſtos vindicabat, ait *Euſebius*, Hiſt. Eccleſ. lib. 9. cap. 10. Jam verò Senatus decrevit, ut primus Auguſtorum Conſtantinus eſſet.

Ibidem. *Vindicabat.*] Fortè, *vindicarat.*

X L V.

CONSTANTINUS, rebus in Urbe compoſitis, hyeme proximâ Mediolanum contendit. Eòdem Licinius advenit, ut acciperet uxorem. Maximinus ubi eos intellexit nuptiarum ſolennibus occupatos, exercitum movit è Syriâ, hyeme quàm cùm maximè ſæviente, & manſionibus geminatis, in Bithyniam concurrit, debilitato agmine. Nam maximis imbribus, & nivibus, & luto, & frigore, & labore jumenta omnis generis amiſſa ſunt, quorum miſerabilis per viam ſtrages ſpeciem jam futuri belli, & ſimilem cladem militibus nuntiabat. Nec ipſe intra fines ſuos moratus eſt: ſed transjecto protinùs freto, ad Byzantii portas acceſſit armatus. Erant ibi milites præſidiarii, ad hujuſmodi caſus à Licinio conlocati. Hos primùm muneribus & promiſſis illicere tentavit: poſteà vi &

Lin. 2. *Contendit.*] Verbum iſtud in MS. mancum eſt & propè detritum, ac vix legi poteſt.

Ibidem. *Uxorem.*] Scilicet Conſtantiam, Conſtantini ſororem.

Lin. 4. *Quàm.*] Voculam hanc delendam putat Heumannus.

Ibidem. *Manſionibus geminatis.*] Id eſt, unâ die tantùm fecit itineris, quantùm duæ manſiones in viâ Regiâ diſtabant invicem. Nec in primâ, ſed in ſecundâ quieſcebat. *Cellar.*

Lin. 5. *In Bythiniam concurrit.*] Ità MS. Nonnulli volunt, *accurrit;* Almelov. *cucurrit.* Nam facilè *cu*, in *cũ*, & poſteà in *con*, mutatum eſt.

Lin. 9. *Transjecto protinùs freto.*] Thraciæ nimirùm. Vulgò Boſphorus Thracius nuncupatur.

Lin. 10. *Ad hujuſmodi caſus.*] In veteri codice legitur, *ad hujuſmodi cauſa Licinio conlocati.* Noſtra emendatio bona eſt. Et ſæpè in antiquis codicibus reperitur ſcriptum *cauſa*, pro *caſus;* ut apud S. Ambroſium epiſt. 43. *In naturâ caſus eſt, in electione judicium;* pro quo in vetuſtiſſimo codice MS. Eccleſiæ Bellovacenſis ſcriptum eſt *cauſa*, quamvis non benè. *Baluz.*

Lin. 11. *Illicere.*] In MS. *illicire.*

Digitized by Google

& oppugnatione terrere ; nec tamen quidquam vis aut promiſſa valuerunt.

Jam conſumpti erant dies undecim , per quos fuit ſpatium nuntios litteraſque mittendi ad Imperatorem , cùm milites non fide , ſed paucitate diffiſi , ſeipſos dederunt. Hinc promovit Heracleam ; & illic eâdem ratione detentus , aliquot dierum tempus amiſit. Et jam Licinius , feſtinato itinere , cum paucis Adrianopolim venerat , cùm ille , acceptâ in deditione Perintho , aliquantò moratus , proceſſit ad manſionem millia decem & octo. Nec enim poterat ulteriùs , Licinio jam ſecundam manſionem tenente diſtantem millibus totidem ; qui , collectis ex proximo quantis potuit militibus , pergebat obviam Maximino , magis ut eum moraretur , quàm propoſito dimicandi , aut ſpe victoriæ. Quippè cùm ille ſeptuaginta millium armatorum exercitum duceret , ipſe vix triginta millium numerum collegiſſet. Sparſi enim milites per diverſas regiones fuerant , & adunari omnes anguſtiæ temporis non ſinebant.

Lin. 1. *Nec tamen quidquam vis aut promiſſa valuerunt.*] Ità MS.

Lin. 4. *Imperatorem.*] Scilicet *Licinium.*

Lin. 5. *Heracleam.*] MS. *Heracliam* , ſcilicet Thraciæ , quæ eſt & Perinthus infrà. Zozimus lib. 1. cap. 62.

Lin. 7. *Acceptâ in deditione.*] Ità MS. Legendum eſſet *in deditionem.* Sed ut jam ſuprà adnotavi , ſic loquitur Lactantius.

Lin. 8. *Perintho.*] MS. *Perentho.*

Lin. 9. *Licinio jam ſecundam manſionem tenente diſtantem millibus totidem.*] Sic lego cum Voſſio & Baluzio. In Manuſcripto eſt , *ſecundâ manſione tenente deſtantum* , mendosè omninò.

Lin. 10. *Qui , collectis.*] Cum Voſſio lego , *Qui* ; ſcilicet Licinius. In MS. eſt *atque.*

Lin. 11. *Quantis.*] Pro *quot.*

Lin. 12. *Quippe cùm ille.*] Maximinus.

Lin. 13. *Ipſe vix.*] Licinius.

XLVI.

PROPINQUANTIBUS ergò exercitibus , jam futurum propediem prælium videbatur. Tum Maximinus ejuſmodi votum Jovi vovit , ut ſi victoriam cepiſſet , Chriſtianorum nomen extingueret , funditùſque deleret. Tunc proximâ nocte Licinio quieſcenti adſiſtit Angelus Dei , monens ut ocyùs ſurgeret , atque oraret Deum ſummum cum omni exer-

Lin. 1. *Propinquantibus.*] Verbum ex poëtis , ut jam ſuprà obſervavi ad initium capitis 24. eſtque apud Lactantium.

Lin. 2. *Si victoriam cepiſſet.*] Id eſt , reportaſſet. Quid aliud enim victoriam *capere* eſſe poſſit , quàm , ut vulgò Latini locuti ſunt , *reportare* , adipiſci , conſequi ? Sed quis interim , præter noſtrum , *victoriam capere* uſurpavit ? Nam nullum mihi uſpiàm exemplum obſervatum. Nihil uſitatius eo loquendi modo apud Lactantium , in cujus ſcriptis , & præcipuè lib. 7. frequenter legimus *capere virtutem* , *capere ſapientiam* , *capere originem* , *capere fructus* , *capere notitiam* ; lib. de Irâ Dei cap. 7. *capere morbos* ; lib. de Opific. cap. 4. *capere mortem* ibid.

Lin. 3. *Chriſtianorum nomen extingueret.*] Lactantius Div. Inſtitut. lib. 1. cap. 18. *magnam partem generis humani* EXTINXIT.

Lin. 4. *Quieſcenti.*] Id eſt , dormienti. Confer elegantiſſimum Lactantii locum libri de Opificio Dei cap. 18. *Corpus enim vigilante ſenſu licèt jaceat immobile* , *tamen non eſt quietum* ; . . . *ne ſaluberrimam quietem corporis interrumpat.*

Lin. 5. *Deum ſummum.*] Hoc epitheto , cùm de vero Deo agitur , vix quidquam frequentius in indubitatis Lactantii lucubrationibus ; & in hoc opere cap. 1. cap. 47. & alibi. Quin hæc etiam inter alia Lactantium iſtius quoque libelli parentem eſſe ſuadeant , dubitari non poteſt. *Bauldri.*

Digitized by Google

citu ſuo ; illius fore victoriam, ſi feciſſet. Poſt has voces, cùm ſurgere ſibi viſus eſſet, & cum ipſo qui monebat, adſtaret, tunc docebat eum quomodò & quibus verbis eſſet orandum. Diſcuſſo deindè ſomno, notarium juſſit acciri, & ſicut audierat, hæc verba dictavit : *Summe Deus, te rogamus. Sancte Deus, te rogamus. Omnem juſtitiam tibi commendamus, ſalutem noſtram tibi commendamus, imperium noſtrum tibi commendamus. Per te vivimus, per te victores & felices exiſtimus. Summe ſancte Deus, preces noſtras exaudi. Brachia noſtra ad te tendimus. Exaudi, ſancte ſumme Deus.* Scribuntur hæc in libellis pluribus, & per Præpoſitos Tribunoſque mittuntur, ut ſuos quiſque milites doceat. Crevit animus univerſis, victoriam ſibi credentibus de cœlo nuntiatam. Statuit Imperator prælium diei Kalendarum Maiarum, quæ octavum annum nuncupationis ejus implebant; ut ſuo potiſſimùm natali vinceretur, ſicut ille victus eſt Romæ. Maximinus voluit præire maturiùs : pridiè manè aciem compoſuit, ut natalem ſuum poſtridiè victor celebraret. Nuntiatur in caſtra moviſſe Maximinum. Capiunt milites arma, obviamque procedunt. Campus intererat ſterilis ac nudus, quem vocant Serenum. Erat jam utraque acies in conſpectu. Liciniani ſcuta deponunt, galeas reſolvunt, ad cœlum manus tendunt, præeuntibus Præpoſitis, & poſt Imperatorem precem dicunt. Audit acies peritura precantium murmur. Illi, oratione ter dictâ, virtute jam pleni,

Lin. 1. *Si feciſſet.*] Lege potiùs, *id ſi feciſſet*, ait Heumannus.

Lin. 3. *Notarium.*] Id eſt, unum à ſecretis.

Lin. 4. *Acciri.*] MS. *aſciri.*

Lin. 5. *Omnem.*] Heumann. putat ſcribendum eſſe *noſtram.*

Lin. 9. *Libellis.*] Id eſt, chartis brevioribus ; ita poſt Giſbertum Cuperum Doctiſſ. Heumannus.

Ibidem. *Præpoſitos.*] Præpoſiti erant primarii, qui præerant legionibus, ut patet ex quibuſdam Gruteri inſcriptionibus.

Lin. 10. *Univerſis.*] Scilicet Licinii militibus.

Lin. 11. *Statuit Imperator prælium diei Kal. Maiarum.*] *Imperator*, ut videtur, Licinius. Kalendis Maii factus fuerat Cæſar Maximinus.

Ibidem. *Diei.*] Docti putant ſcribendum eſſe *in diem* ; non malè.

Lin. 12. *Ejus.*] Scilicet Maximini.

Ibidem. *Implebant.*] MS. *Implebunt.*

Ibidem. *Ut ſuo potiſſimùm natali vinceretur.*] Videlicet Maximinus.

Lin. 13. *Sicut ille victus eſt Romæ.*] *Ille*, ſcilicet Maxentius.

Lin. 15. *Nuntiatur in caſtra moviſſe.*] Scilicet Licinii. Sic apud Ciceronem Orat. pro Milone *nunciatum eſſe in hortos*, & lib. de Claris orat. *in Tuſculanum mihi nunciabantur gladiatorii ſibili.*

Lin. 16. *Sterilis.*] MS. *ſterelis*, mendosè.

Lin. 17. *Serenum.*] Circa Reſiſton, Thraciæ locum inter Hadrianopolim & Heracleam, contra Zoſimum, qui pugnam hanc in Illyriis pugnatam refert. *Ex Baluzio.*

Ibidem. *Utraque acies.*] MS. *utroque.*

Lin. 18. *Galeas reſolvunt.*] Id eſt, reſolvunt nexus ligaminum, quibus galeæ capiti aptabantur, & conſtringebantur ne exciderent. Itaque milites nonniſi depoſitis galeis, nudoque proindè capite, quam edocti fuerant dixerunt precem, vel juxta præceptum Angeli qui dictaverat precem, vel juxta illud Apoſtoli 1. ad Corinthios cap. 11. cap. 4. & 7. *Omnis vir orans velato capite dedecorat caput ſuum.... vir enim non debet velare caput.*

Lin. 19. *Et poſt Imperatorem precem dicunt.*] Sic lego. In MS. eſt *p Imperatorē prc dicunt.* Prima littera *p* ſcripta eſt cum lineolâ ſubter tranſversâ, quam exiſtimo ſignificare *poſt* ; deinde *Imperatorē* cum lineolâ tranſversâ ſuper *ē* finalem ;. & tandem duæ lineolæ ſuper *p* & *c*, ita ut ſit *precem.* Sic & lib. 1. Divin. Inſtitut. *Cùm* PRECEM ... *expromeret.* Attamen Cellarius ſcribendum putat *pro Imperatore*, ſed minùs rectè.

Lin. 20. *Virtute.*] Id eſt, fortitudine bellicâ ; ſicut & infrà.

Digitized by Google

reponunt capitibus galeas, ſcuta tollunt. Procedunt Imperatores ad colloquium. Ferri non potuit Maximinus ad pacem. Contemnebat enim Licinium, ac deſertum iri à militibus exiſtimabat, quòd ille eſſet in largiendo tenax, ipſe autem profuſus; eoque propoſito moverat bellum, ut, exercitu Licinii ſine certamine accepto, ad Conſtantinum duplicatis viribus ſtatim pergeret.

Lin. 1. *Scuta tollunt.*] Id eſt, *attollunt.*

Lin. 2. *Ferri.*] In MS. *ferre*, parùm Latina locutio.

Lin. 4. *Tenax.*] Avarum fuiſſe Licinium multis exemplis probat Euſebius lib. 1. de Vitâ Conſtantini cap. 55. Fragmentum de Conſtantio Chloro pag. 474. *Licinius ſcelere, avaritiâ, crudelitate, libidine ſæviebat.* Baluz.

Lin. 5. *Exercitu.*] In MS. *exercitum.*

XLVII.

ERGÒ propiùs acceditur, tubæ canunt, ſigna procedunt. Liciniani, impetu facto, adverſarios invadunt. Illi verò perterriti, nec gladios expedire, nec tela jacere quiverunt. Maximinus aciem circumire, ac milites Licinianos nunc precibus ſollicitare, nunc donis. Nullo loco auditur. Fit impetus in eum, & ad ſuos refugit. Cædebatur acies ejus impunè, & tantus numerus legionum, tanta vis militum à paucis metebatur. Nemo nominis, nemo virtutis, nemo veterum præmiorum memor; quaſi ad devotam mortem, non ad prælium veniſſent, ſic eos Deus ſummus jugulandos ſubjecit inimicis. Jam ſtrata erat ingens multitudo. Videt Maximinus aliter rem geri, quàm putabat. Projecit purpuram, & ſumptâ veſte ſervili, fugit, ac fretum trajecit: at in exercitu pars dimidia proſtrata eſt, pars autem vel dedita, vel in fugam verſa eſt. Ademerat enim pudorem deſerendi deſertor Imperator. At ille Kalendis Maiis,
id eſt, unâ nocte atque unâ die, Nicomediam aliâ nocte pervenit, cùm An. 313.

Lin. 3. *Quiverunt.*] Iſtud verbum amat Lactantius, & in multis ejus operum locis memini me legere, ut ſuprà cap. 18. poſt initium *quiret*; lib. 2. Div. Inſtitut. cap. 5. *intelligere* QUIVERUNT; lib. 5. cap. 10. poſt medium, *iram frenare* NEQUIVERIT; c. 22. *ſi id efficere non* QUIVERINT; lib. 6. cap. 2. *non* QUEAT *contueri.* Sic lib. 7. cap. 7. & de Opific. cap. 4. At in MS. *quieverunt*, vitiosè.

Lin. 6. *Metebatur.*] MS. *metuebatur.* Sed legendum eſt *metebatur.* Sic Silius Italicus lib. 4. v. 464.

— Metit agmina tectus
Cæleſti clypeo & ſternit, &c.

Sic Lactantius ipſe lib. 7. cap. 15. *Tunc peragrabit clades orbem, metens omnia.* Cellarius.

Lin. 8. *Ad devotam mortem.*] *Devota mors* hîc loci eſt *mors deſtinata*, quomodò apud Virgilium Æneid. 1. v. 716... Gallicè, *à une mort volontaire*, Maucroix. Hoc eſt ad mortem voluntariam, ſenſu feliciter declarato. *Bauldri.*

Ibidem. *Deus ſummus ſubjecit.*] Martyrium S. Baſilei Epiſcopi Amaſeæ: *Licinius igitur omnipotente Domini noſtri Jeſu-Chriſti manu adjutus victoriam de Maximino reportavit.* Baluz.

Lin. 10. *Putabat.*] Lege *putarat*, ex Heumanno.

Lin. 11. *Sumptâ veſte ſervili.*] Confirmat hanc narrationem Euſebius lib. 9. Hiſt. Eccleſiaſt. cap. 10. & lib. 1. de Vitâ Conſtantini cap. 58. *Baluz.*

Ibidem. *Fretum trajecit.*] Id eſt, Boſphorum Thracium, atque ex Europâ in Aſiam navigavit.

Ibidem. *At in exercitu.*] Cum Tollio lego *at*, pro *ac*, quod eſt in MS. & mox præceſſit. Almelov. legebat, *ac ita exercitûs pars dimidia proſtrata eſt.*

Lin. 12. *Pars autem.*] Adde altera.

Lin. 14. *Unâ die.*] Poſt hæc verba deeſſe

Digitized by Google

locus prælii abeſſet millia centum ſexaginta; raptiſque filiis, & uxore; & paucis ex palatio comitibus, petivit Orientem. Sed in Cappadociâ, collectis ex fugâ & ab Oriente militibus, ſubſtitit. Ita veſtem reſumpſit.

videtur juxta doctos nomen manſionis, quam petierat hâc die, cùm alterâ nocte Nicomediam petierit. Fortè deeſt *Melantiada*.

Lin. 1. *Locus prælii.*] Fortè propè Heracleam ad XIV. millia paſſuum versùs Occidentem.

Lin. 2. *Petivit Orientem.*] Zoſimus: *Per Orientem in Ægyptum diſcedens, ſpe cogendarum copiarum, quanta gerendo bello ſufficerent.* Baluz.

Ibidem. *In Cappadociâ.*] MS. *ex Cappadociâ.*

Lin. 5. *Veſtem reſumpſit.*] Nimirùm purpuram, ſignum Imperatoriæ Majeſtatis.

XLVIII.

LICINIUS verò, acceptâ exercitûs parte ac diſtributâ, trajecit exercitum in Bithyniam paucis poſt pugnam diebus, & Nicomediam ingreſſus, gratiam Deo, cujus auxilio vicerat, retulit; ac die Iduum Junia-
An. 313. rum, Conſtantino atque ipſo ter Conſulibus, de reſtituendâ Eccleſiâ hujuſmodi litteras ad Præſidem datas proponi juſſit.

LITTERÆ LICINII.

CUM feliciter, tam ego Conſtantinus Auguſtus, quàm etiam ego Licinius Auguſtus, apud Mediolanum conveniſſemus, atque univerſa, quæ ad commoda & ſecuritatem publicam pertinerent, in tractatu haberemus, hæc inter cætera, quæ videbamus pluribus hominibus profutura, vel in primis ordinanda eſſe credidimus, quibus divinitatis reverentia continebatur, ut daremus & Chriſtianis, & omnibus liberam poteſtatem ſequendi religionem, quam quiſque voluiſſet, quò quidem divinitas in

Lin. 1. *Diſtributâ.*] In ſuas legiones, ut indè ſupplementum eſſet legionibus.

Ibidem. *Trajecit.*] Per Boſphorum Thracium.

Lin. 2. *Pugnam.*] In MS. *pugna;* malè.

Lin. 3. *Die Iduum Juniarum.*] Iſta non ſunt intelligenda de die quo datum eſt Edictum, ſed de die quo Licinii juſſu propoſitum eſt Nicomediæ. *Baluz.*

Lin. 4. *Conſtantinò atque ipſo ter Conſulibus.*] Id eſt, anno Chriſti 313.

Ibidem. *De reſtituendâ Eccleſiâ.*] Nicomedienſi ſcilicet, cæteriſque, quæ ante decennium per totam Bithyniam, cujus Nicomedia princeps erat civitas, fuerant everſæ. Nam Nicomedienſis quidem prima omnium everſa fuerat, & ſolo adæquata, ut ex capite 12. certum eſt.

Lin. 5. *Litteras.*] Eas deſcripſit Euſebius lib. 10. cap 5. ſed è Romanâ linguâ in Græcum ſermonem tranſlatas ut ipſe ait. Quòd ergò eas nunc habemus Latinè, uti editæ primò ſunt, unius Lactantii diligentiæ debemus. Sed iſte omiſit præfationem, quam Euſebius habet. *Baluz.*

Litteras. Id eſt, ex utriuſque Interpretis Verſione, *edictum.* Et Pagius quidem exertè in hoc ipſo argumento, *Epiſtolam*, inquit, *& Edictum hic non diſtinguo.* Sed eſſe, accuratè loquendo, nonnihil diſcriminis inter edicta & litteras Imperatorum ad Præſides datas, jam antè, ni fallor, oſtendit Paulus Bauldri notâ ultimâ ad has litteras infrà.

Lin. 7. *Tam ego Conſtantinus.*] MS. *tam ego quàm Conſtantinus;* malè. Vid. ſeq.

Lin. 10. *Credidimus.*] MS. *credimus.*

Ibidem. *Divinitatis.*] MS. *divinitas.*

Lin. 11. *Continebatur.*] Heuman. *continetur.*

Lin. 12. *Sequendi.*] In MS. *ſequenti.*

Ibidem. *Quò quidem divinitas, &c.*] Quidam legunt *ut quidem divinitas;* nonnulli *quò*, pro *ut*, ſicut infrà *quò ſcires.* Pronum fuit cum erudito Toinardo exſcribere ex Euſebio lib. 10. cap. 5. & Nicephoro lib. 7. cap. 41.

ſede cœleſti, nobis atque omnibus, qui ſub poteſtate noſtrâ ſunt conſtituti, placata ac propitia poſſit exiſtere. Itaque hoc conſilio ſalubri ac rectiſſimâ ratione ineundum eſſe credidimus, ut nulli omninò facultatem abnegandam putaremus, qui vel obſervationi Chriſtianorum, vel ei religioni mentem ſuam dederat, quam ipſe ſibi aptiſſimam eſſe ſentiret; ut poſſit nobis ſumma divinitas, cujus religioni liberis mentibus obſequimur, in omnibus ſolitum favorem ſuum benivolentiamque præſtare. Quarè ſcire Dicationem tuam convenit, placuiſſe nobis, ut amotis omnibus omninò conditionibus, quæ priùs ſcriptis ad officium tuum datis ſuper Chriſtianorum nomine videbantur, nunc verè ac ſimpliciter unuſquiſque eorum, qui eamdem obſervandæ religioni Chriſtianorum gerunt voluntatem, citra ullam inquietudinem ac moleſtiam ſui idipſum obſervare contendant. Quæ ſollicitudini tuæ pleniſſimè ſignificanda eſſe credidimus, quò ſcires, nos liberam atque abſolutam colendæ religionis ſuæ facultatem hiſdem Chriſtianis dediſſe. Quod cùm hiſdem à nobis indultum eſſe pervideas, intelligit Dicatio tua, etiam aliis religionis ſuæ vel obſervantiæ poteſtatem ſimiliter apertam, & liberam pro quiete temporis noſtri eſſe conceſſam; ut in colendo quod quiſque delegerit, habeat liberam facultatem, quia (nolumus detrahi *) honori, neque cuiquam religioni aliquid à nobis. Atque hoc inſuper in perſonâ Chriſtianorum ſtatuendum eſſe cenſuimus, quòd ſi eadem loca, ad quæ anteà convenire conſueverant, de*

quò quidquid eſt divinitatis & rei cœleſtis, nobis & univerſis qui ſub imperio noſtro degunt conſtituti, propitium eſſe poſſit. Ego ut à Manuſcripto minùs recedam, leviori mutatione lego cum Doctiſſimo Grævio, *quò quidem divinitas in ſede cœleſti nobis, atque omnibus qui ſub poteſtate noſtrâ ſunt conſtituti, placata & propitia poſſit exiſtere.* Almelov. & Sparkius legunt, *Quod quidem divinitas... placatum & propitium poſſit efficere.*

Lin. 2. *Conſilio.*] Lege *conſilium*, deletâ virgulâ poſt *ſalubri*, ex Græco Euſebii.

Lin. 4. *Dederat.*] Ità MS. Priſcæ editiones, *dederet*: lege potiùs *dederit.*

Lin. 5. *Summa divinitas.*] Nec aliter Lactantius Divin. Inſtitut. lib. 7. cap. 26. in Epilogo ad Conſtantinum Imp. ante finem: *Te providentia* SUMMÆ DIVINITATIS *ad faſtigium principale provexerit.* Et lib. 5. cap. 10. *Offenſa* DIVINITAS *ſcelere hominum pravè religioſorum, gravi eos infortunio mactat.* Et ſuprà, *divinitatis reverentia.* Nota *divinitatem*, pro *Deo* à Lactantio uſurpari.

Lin. 6. *Solitum favorem.*] MS. *ſolita fervorem.*

Lin. 7. *Dicationem.*] Id eſt, *Dignationem.* Vide, ſi lubet, Cangii Gloſſarium Lat. Apud Euſebium eſt, *Devotionem.*

Lin. 8. *Scriptis ad officium tuum datis.*] Pro *ad officium tuum*, apud eumdem Euſebium legitur, *ad Devotionem tuam.*

Ibidem. *Super Chriſtianorum nomine videbantur, nunc verè ac ſimpliciter unuſquiſque.*] Supplenda & corrigenda ex Euſebii Græcis lib. 10. cap. 5. *Super Chriſtianorum nomine continebantur, & quæ prorſùs læva, & à noſtrâ clementiâ aliena eſſe videbantur, ea tollantur; & nunc liberè ac ſimpliciter unuſquiſque.* Vide ad hæc obſervationem erud. Pauli Bauldri ex edit. Ultrajectinâ, infrà.

Lin. 9. Pro *nunc verè.*] Apud Euſebium eſt *liberè*; in MS. *nunc cavere.*

Lin. 10. *Ullam inquietudinem.*] MS. *illam.*

Lin. 11. *Pleniſſimè.*] In MS. *pleniſſima.*

Lin. 13. *Hiſdem.*] In MS. *iſdem.*

Lin. 14. *Dicatio tua.*] Apud Euſebium, *Devotio tua.*

Lin. 15. *Ut in colendo quod quiſque delegerit.*] Sic lego cum doctiſſimo Grævio, levi factâ mutatione. MS. habet, *ut in colendâ quod quiſque diligeret, habeat liberam facultem, qui.*

Lin. 16. *Quia nolumus detrahi.*] In MS. eſt *qui*, cujus vice poſui *quia*, & duo verba quæ deſunt, ex Euſebio ſupplevi per *nolumus detrahi.*

Lin. 17. *In perſonâ.*] Heumann. ex Euſebio legit *in perſonam.*

Lin. 18. *Eadem.*] *Eorum*, juxta Heumannum.

Ibidem. *Ad quæ anteà.*] In MS. *ad quæ q. anteà.*

Ibidem. *Conſueverant.*] Tollius legit *conſueverunt.*

Digitized by Google

quibus etiam datis ad officium tuum litteris certa antehàc forma fuerat comprehenſa, priore tempore aliqui vel à fiſco noſtro, vel ab alio quocumque videntur eſſe mercati, eadem Chriſtianis ſine pecuniâ, & ſine ullâ pretii petitione, poſtpoſitâ omni fruſtratione atque ambiguitate, reſtituantur. Qui etiam dono fuerunt conſecuti, eadem ſimiliter hiſdem Chriſtianis quantocyùs reddant: etiam vel hi qui emerunt, vel qui dono fuerunt conſecuti, ſi petiverint de noſtrâ benivolentiâ aliquid, Vicarium poſtulent, quò & ipſis per noſtram clementiam conſulatur. Quæ omnia corpori Chriſtianorum protinùs per interceſſionem tuam, ac ſine morâ tradi oportebit. Et quoniam iidem Chriſtiani non ea loca tantùm, ad quæ convenire conſueverunt, ſed alia etiam habuiſſe noſcuntur, ad jus corporis eorum, id eſt, Eccleſiarum, non hominum ſingulorum, pertinentia, ea omnia lege, quâ ſuperiùs, comprehendimus, citra ullam prorsùs ambiguitatem vel controverſiam hiſdem Chriſtianis, id eſt, corpori & conventiculis eorum reddi jubebis, ſupradictâ ſcilicet ratione ſervatâ, ut ii qui eadem ſine pretio, ſicut diximus, reſtituerint, indemnitatem de noſtrâ benivolentiâ ſperent. In quibus omnibus ſupradicto corpori Chriſtianorum interceſſionem tuam efficaciſſimam exhibere debebis, ut præceptum noſtrum quantocyùs compleatur, quò etiam in hoc per clementiam noſtram quieti publicæ conſulatur. Hactenùs fiet, ut ſicut ſuperiùs comprehenſum eſt, divinus juxta nos favor, quem in tantis ſumus rebus experti, per omne tempus proſperè ſucceſſibus noſtris cum beatitudine noſtrâ publicâ perſeveret. Ut autem hujus ſanctionis benivolentiæ noſtræ forma ad omnium poſſit pervenire notitiam, perlata programmate tuo hæc ſcripta & ubique proponere, & ad omnium ſcientiam te perferre conveniet, ut hujus benivolentiæ noſtræ ſanctio latere non poſſit.

His litteris propoſitis, etiam verbo hortatus eſt, ut conventicula in ſtatum priſtinum redderentur. Sic ab everſâ Eccleſiâ uſque ad reſtitutam fuerunt anni decem, menſes plus minùs quatuor.

Lin. 2. *Aliqui.*] Ità reſtitui ex MS. Apud Euſebium eſt, *ſi qui aut à fiſco noſtro.* Omnes editi ferunt, *aliquid.*

Lin. 4. *Reſtituantur.*] Sic MS. Priſci editi habent, *reſtituant.*

Ibidem. *Fuerunt.*] Lege *fuerint*, ex Græco Euſebii.

Lin. 6. *Dono fuerunt.*] In MS. *donaverunt.*

Ibidem. *Si petiverint.*] Ità ſcripſiſſe Lactantium ex Euſebio pro certo habeo, non *putiverint*, quod eſt in Manuſcripto corruptè, ac nullum ſenſum præſtat. Et mox idem Euſebius, *προσίωσι τῷ ἐπὶ τόπων* Ἐπάρχῳ *δικάζοντι*, *adeant locorum Præfectum qui jus dicit.* Itaque hîc legendum profectò *Vicarium* per *V.* majuſculum. In editis eſt *putaverint*, corruptè.

Ibidem. *Vicarium poſtulent.*] Id eſt, *ad Vicarium noſtrum eant*, ex Græco Euſebii. Alii putant legendum eſſe, *ſi petiverint de noſtrâ benevolentiâ aliquid vicarium, poſtulent, quò & ipſis, &c. Vicarium*, id eſt, rem ejuſdem pretii.

Lin. 7. *Quò.*] In MS. *co.*

Ibidem. *Corpori.*] Id eſt, *Societati.*

Lin. 9. *Iidem.*] MS. *idem.*

Ibidem. *Non ea loca.*] MS. *Non in ea loca.*

Ibidem. *Conſueverunt.*] MS. *conſuerunt*; ſicut n°. 7. *conſuerant.* Heumann.

Lin. 11. *Quâ ſuperiùs, comprehendimus.*] Vel juxta Græcum Euſebii, *ſicut ſuperiùs comprehenſum eſt.* Heumann.

Lin. 12. *Hiſdem.*] MS. *idem.*

Lin. 14. *Reſtituerint.*] MS. *reſtituant.*

Lin. 21. *Perlata.*] In MS. *P~lata*, quod eſt *perlata*, non *prolata*, ut in editis; *pro* enim in hoc MS. exprimitur per *p*, cum lineolâ transverſâ ad partem inferiorem litteræ.

Lin. 24. *Hortatus eſt.*] Licinius. *Eſt*, deeſt in MS.

Ibidem. *In.*] Deeſt in MS.

Lin. 26. *Anni decem, &c.*] Id eſt, à Kalendis, ſeu die 1. Martii anni 303. ad diem 13. menſis Junii 313. Sunt proindè anni decem, menſes tres & dies tredecim.

Digitized by Google

XLIX.

SEQUENTI autem Licinio cum exercitu tyrannum, profugus conceſſit, & rursùs Tauri montis anguſtias petiit: munimentis ibidem ac turribus fabricatis, iter obſtruere conatus eſt; & indè dextrorsùm perrumpentibus omnia victoribus, Tarſum poſtremò confugit. Ibi cùm jam terrâ marique peteretur, nec ullum ſperaret refugium, angore animi ac metu confugit ad mortem, quaſi ad remedium malorum, quæ Deus in caput ejus ingeſſit. Sed priùs cibo ſe inferſit, ac vino ingurgitavit, ut ſolent hi, qui hoc ultimò ſe facere arbitrantur. Et ſic hauſit venenum. Cujus vis, referto ſtomacho repercuſſa, valere non potuit in præſens, ſed in languorem malum verſa peſtilentiæ ſimilem, ut diutiùs protracto ſpiritu cruciamenta ſentiret. Jam ſævire in eum cœperat virus; cujus vi cùm præcordia ejus furerent, inſuſtentabili dolore uſque ad rabiem mentis elatus eſt, adeò ut per dies quatuor inſaniâ percitus, hauſ-

Lin. 1. *Sequenti, &c.... perrumpentibus.*] Quatuor has lineas ſic legit Heumannus: *Sequente autem Licinio cum exercitu, Tyrannus* (Maximinus) *profugus receſſit, & rursùs Tauri montis anguſtias petiit, munimentis ibidem ac turribus fabricatis iter obſtruere conatus eſt. Sed undiquè versùm perrumpentibus omnia victoribus, &c* Igitur ex vocabulis *indè dextrorsùm*, facit Heumannus *undiquè versùm*, quâ locutione uſus eſt Lactantius ſuprà num. 34. ad finem.

Ibidem. *Tyrannum.*] Maximinum.

Ibidem. *Conceſſit.*] Id eſt, loco ceſſit, vel abeundo locum illi dedit.

Lin. 2. *Petiit.*] Ità rectè. MS. *petit*, malè.

Ibidem. *Munimentis.*] In MS. *monumentis.*

Lin. 3. *Iter obſtruere.*] Licinio nimirùm.

Ibidem. *Dextrorsùm.*] MS. *detrorsùm.*

Lin. 4. *Ibi.*] In MS. *Hibi*, mendosè.

Lin. 5. *Peteretur.*] Haud ſecùs Lactantium ſcripſiſſe credo cum doctiſſimo Grævio; neque prolixius verbum patitur vacuum MS. codicis ſpatium, quod vix eſt 5. aut 6. litterarum poſt primam litteram *p*, nec ſine compendio, ita ut ſcriptum fuerit, *petētur*, loco *peteretur.*

Lin. 7. *Priùs cibo ſe inferſit, ac vino ingurgitavit, ut ſolent hi, &c.*] Exempla ſunt apud Florum l. 2. c. 18. & 4. 2. & 12. Ad hunc locum mirum in modum facit alter Lactantii de Vitâ Beatâ lib. 7. ult. *Quantò quiſque annis in ſenectutem vergentibus appropinquare cernit illum diem, quo ſit ei ex hâc vitâ demigrandum, cogitet quàm purus abſcedat, quàm innocens ad judicem veniat; non ut faciunt quidam cæcis mentibus nixi, qui jam deficientibus corporis viribus, in hoc admonentur ultimæ neceſſitatis, ut cupidiùs, ut ardentiùs hauriendis libidinibus intendant.*

Lin. 8. *Et ſic.*] Id eſt, *& deindè.*

Ibidem. *Hauſit venenum.*] Non itaque periit morte ſimplici, ut tradit Epitome Victoris.

Lin. 9. *Repercuſſa.*] In MS. *repercuſſus*, mendosè.

Ibidem. *In præſens.*] Id eſt, tempore tunc præſenti.

Lin. 10. *Verſa.*] In MS. *verſo.*

Lin. 12. *Cujus vi, cùm præcordia ejus furerent.*] *Furerent*, in MS. *furens*: ſed error, ut puto, Amanuenſis, pro *furerent.* Editi verò habent, *cujus vis cùm præcordia ejus ureret*: fortè etiam ſatis benè. Nihil quantùm poſſimus mutamus, & quod fieri poteſt per parvam mutationem, id potiſſimùm eligimus, dummodò ſenſum optimum eliciamus. *Furerent vi morbi*, rectè dici poteſt, id eſt, *vi morbi adurerentur.*

Ibidem. *Inſuſtentabili.*] Viri docti ignorare ſe fatentur, quis ità olim ante hunc Autorem noſtrum fuerit locutus. Lactantius ipſe eſt, qui Divin. Inſtitut. lib. 7. cap. 16. ait: INSUSTENTABILI *dominatione vexabit orbem.* Porrò *inſuſtentabilis*, eſt *intolerabilis.* Quis non ſibi perſuadeat, Lactantium iſtius quoque libelli eſſe parentem?

Lin. 13. *Inſaniâ percitus.*] Ità nos emendavimus, cùm in codice veteri ſcriptum ſit, *inſaniâ percutis.* Lactantius lib. 1. Inſtit. cap. 9. *Idem furore atque* INSANIA PERCITUS, *uxorem ſuam cum liberis interemit.* Baluz.

Digitized by Google

tam manibus terram velut eſuriens devoraret. Deindè poſt multos graveſque cruciatus, cùm caput ſuum parietibus infligeret, exilierunt oculi ejus de caveis. Tunc demùm, amiſſo viſu, Deum videre cœpit candidatis miniſtris de ſe judicantem. Exclamabat ergò ſicut ii, qui torqueri ſolent; & non ſe, ſed alios feciſſe dicebat. Deindè, quaſi tormentis adactus, fatebatur, Chriſtum ſubindè deprecans, & plorans ut ſuimet miſereretur. Sic inter gemitus, quos tanquàm cremaretur, edebat, nocentem ſpiritum deteſtabili genere mortis efflavit.

Lin. 2. *Caput parietibus infligeret.*] Hoc eſt unum ex deteſtabilibus, ut in tertiâ Tuſculanâ Cicero vocat, generibus lugendi. Vide Caſauboni Notas in Julium Capitolinum.

Ibidem. *Exilierunt oculi.*] Idem ſcribit Euſebius lib. 9. Hiſt. Eccleſ. cap. 10. & lib. 1. de Vitâ Conſtantini cap. 59. item Eutychius, Theophanes, & Anaſtaſius. Meminit etiam D. Chryſoſtomus Oratione in S. Babylam, & S. Hieronymus in Zachariam; ut videbimus Not. 1. ad cap. 50. *Baluz.*

Lin. 4. *Candidatis miniſtris.*] Id eſt, *Deum circumdatum candidatis miniſtris*, ſive, *angelis ſuis.* Vide Paulum Bauldri ad hunc locum.

Lin. 6. *Fatebatur.*] Adde, *ſe feciſſe.*

Ibidem. *Plorans.*] Heuman. *Implorans.*

Lin. 7. *Nocentem ſpiritum deteſtabili genere mortis efflavit.*] Maximinus periit eo anno, quo pax data eſt Eccleſiæ, quo etiam Lactantius finem impoſuit huic operi, atque perſecutio cœpit anno 303. exeunte Februario. Luce igitur clarius eſt, Maximinum extinctum fuiſſe anno 313. qui decimus annus erat à cœptâ perſecutione. *Baluz.*

L.

HOC modo Deus univerſos perſecutores nominis ſui debellavit, ut eorum nec ſtirps, nec radix ulla remaneret. Nam Licinius ſummâ rerum potitus, in primis Valerium, quem Maximinus iratus nec poſt fugam quidem, cùm ſibi videret eſſe pereundum, fuerat auſus occidere; item Candidianum, quem Valeria ex concubinâ genitum ob ſterilitatem adoptaverat,

Lin. 1. *Perſecutores . . . debellavit.*] Lactantius lib. 7. Inſtitut. cap. 26. *Illi enim, qui ut impias Religiones defenderent, cœleſtis ac ſingularis Dei cultum tollere voluerunt, profligati jacent.* Eadem obſervant Euſebius in libro 1. de Vitâ Conſtantini cap. 3. Autor Fragmenti de Conſtantio Chloro p. 475. & Hieronymus in caput 14. Zachariæ. Adeatur, ſi lubet, Baluzius.

Lin. 2. *Stirps.*] MS. *ſtirpis.*

Ibidem. *Radix.*] In MS. *radis.*

Lin. 3. *Valerium, quem.*] Ità MS. Valerium ſcilicet Valentem, de quo anno 306. num. 15. ſic loquitur Pagius. Eodem tempore quo Alexander, qui Præfecti Prætorii Africæ munere fungebatur, apud Carthaginem Imperator fit, *Valens Imperator creatur*, inquit Victor in Epitome, qui poſtquàm Maximini mortem narravit, ſubjungit: *Valens à Licinio morte mulctatur.* De hoc Valente loquitur Lactantius libro de Mortibus Perſecutorum cap. 50. ut primus omnium obſervavit eruditiſſ. Abbas Ludovic. *du Four de Longuerue*, in litteris ad Pagium ſcriptis; ibi Lactantius de Maximini morte ait: *Licinius ſummâ rerum potitus, in primis Valerium, quem Maximinus iratus nec poſt fugam quidem, cùm ſibi videret eſſe pereundum, fuerat auſus occidere, necari juſſit.* Nec dubitari poteſt, quin Valerius ille idem ſit cum Valente à Victore memorato, cùm Goltzius inter Nummos triginta Tyrannorum, qui Imperante Gallieno Rempublicam Romanam afflixere, hunc referat: ΑΥΤ. Κ. ΠΟΥ. ΟΥΑΛΕΡ. ΟΥΑΛΕΝC. CEB. L. A. id eſt, *Imperator Cæſar Publius Valerius Valens Auguſtus Anno primo.* Pagius. Attamen cum Doct. Cupero aliiſque Criticis Baluzius ſecundis curis legit *Valeriam quam.*

Ibidem. *Iratus.*] Scilicet ob negatum ſibi matrimonium, legendo ſuprà *Valeriam.*

Lin. 5. *Item Candidianum.*] MS. *idem Candidianum.*

adoptaverat, necari juſſit. Mulier tamen, ut eum vixiſſe cognovit, mutato habitu, comitatui ejus ſe miſcuit, ut fortunam Candidiani ſpecularetur; qui quia Nicomediæ ſe obtulerat, & in honore haberi videbatur, nihil tale metuens, occiſus eſt. Et illa, exitu ejus audito, protinùs fugit. Idem Severi filium Severianum, jam ætate robuſtum, qui fugientem Maximinum fuerat ex acie ſequutus, tanquàm poſt obitum ejus de ſumendâ purpurâ cogitâſſet, capitali ſententiæ ſubjectum interemit. Qui omnes Licinium jam pridem, quaſi malum metuentes, cum Maximino eſſe maluerant, præter Valeriam, quæ volens Licinio in omnes Maximiani hæreditates jure ſuo cedere, idem Maximino negaverat. Ipſius quoque Maximini filium, tùm maximum, agentem in annis octo, & filiam ſeptennem, quæ deſponſa fuerat Candidiano, extinxit. Sed priùs mater eorum in Orientem præcipitata eſt. Ibi ſæpè illa caſtas fœminas mergi juſſerat. Sic omnes impii vero & juſto judicio Dei eadem, quæ fecerant, receperunt.

Lin. 1. *Mulier tamen, ut eum vixiſſe cognovit.*] Ità MS. Vide Columbum & Paulum Bauldri. *Mulier*, id eſt, *Valeria.*

Lin. 3. *Qui quia.*] In MS. deeſt, *qui.*

Lin. 4. *Exitu.*] Id eſt, morte.

Lin. 9. *Præter Valeriam.*] MS. *præ Valeriâ.*

Ibidem. *Volens.*] Doctiſſ. Cuperus legendum eſſe cenſet *nolens.* MS. *volenti.*

Ibidem. *In omnes.*] MS. *in omnia.*

Lin. 11. *Maximini filium, tùm maximum.*] Pro *tùm*, eſt *ſuum* in MS.

Ibidem. *Maximum.*] Adde natu.

Lin. 13. *Mater eorum.*] Uxor Maximini, cujus nomen ignotum eſt.

Ibidem. *In Orientem præcipitata eſt.*] Ità MS. Plerique conjecerunt reſcribendum eſſe *in Orontem*, quia conſtat fluvium in hoc loco deſignari: quod pluribus argumentis eruditè profectò oſtendit clariſſimus Cuperus. Quia tamen & ipſe tradit, nonnullos veteres *Orientem* vocaſſe eum fluvium, quem reliqui vulgò dicunt *Orontem*, nolui textum immutare.

Ibidem. *Eſt.*] Deeſt in MS.

Ibidem. *Ibi ſæpè illa.*] Ità MS. non, *ille.*

L I.

VALERIA quoque per varias provincias quindecim menſibus plebeio cultu pervagata, poſtremò apud Theſſalonicam cognita, comprehenſa cum matre pœnas dedit. Ductæ igitur mulieres cum ingenti ſpectaculo & miſeratione tanti casûs ad ſupplicium; & amputatis capitibus, corpora earum in mare abjecta ſunt. Ita illis pudicitia & conditio exitio fuit.

Lin. 1. *Plebeio cultu.*] Id eſt, *plebeio habitu.*

Lin. 3. *Cum matre.*] Priſcâ ſcilicet, uxore Diocletiani.

Lin. 5. *Illis.*] In MS. *Illic.*

Ibidem. *Ita illis pudicitia & conditio exitio fuit.*] MS. *conditioni*, mendosè. *Exitio fuit*, quia & Licinio & Maximino Valeria nubere recuſavit. *Tollius.*

Pars igitur pudicitiæ eo quoque ſeculo habebatur, verbi gratiâ, in mulieribus, unius tantùm viri fuiſſe uxores. Suo enim ævo Tertullianum cum Montaniſtis monogamiam in utroque ſexu requiſiviſſe, omnibus notum eſt ex ejus libro de Monogamiâ. Obſervandum interim, *conditionem* quam hic noſter memorat, æqualiter quidem matri & filiæ, ſeu quod idem eſt, Priſcæ & Valeriæ convenire: verùm addita *pudicitiæ* mentio ſpecialiter pertinet ad Valeriam. *Bauldri.*

Miror Lactantium non dixiſſe, *fuiſſe Valeriæ exitio ſacrificia, quibus cogente Diocletiano patre ſuo polluta fuerat*, Chriſtiana cùm eſſet, cap. 15. *Toinard.*

L I I.

QUÆ omnia ſecundùm fidem (ſcienti enim loquor) ita ut geſta ſunt, mandanda litteris credidi; ne aut memoria tantarum rerum interiret, aut ſi quis hiſtoriam ſcribere voluiſſet, corrumperet veritatem, vel peccata illorum adverſùs Deum, vel judicium Dei adverſùs illos reticendo. Cujus æternæ pietati gratias agere debemus, qui tandem reſpexit in terram, quòd gregem ſuum partim vaſtatum à lupis rapacibus, partim verò diſperſum, reficere ac recolligere dignatus eſt, & beſtias malas extirpare, quæ divini gregis paſcua protriverant, cubilia diſſipaverant. Ubi ſunt modò magnifica illa & clara per gentes Joviorum & Herculiorum cognomina, quæ primùm à Dioclete ac Maximiano inſolenter aſſumpta, ac poſtmodùm ad ſucceſſores eorum tranſlata, viluerunt? Nempè delevit ea Dominus, & eraſit de terrâ.

Celebremus igitur triumphum Dei cum exultatione, victoriam Domini cum laudibus frequentemus, diurnis nocturniſque precibus celebremus; celebremus, ut pacem, poſt annos decem plebi ſuæ datam, confirmet in ſeculum. Tu præcipuè, Donate cariſſime, qui à Deo mereris audiri, Dominum deprecare, ut miſericordiam ſuam ſervet æternam famulis ſuis propitius ac mitis; ut omnes inſidias atque impetus diaboli à populo ſuo arceat; ut floreſcentes Eccleſias perpetuâ quiete cuſtodiat.

Lin. 1. *Fidem (ſcienti enim loquor) ita, &c.*] MS. habet *ſecundùm finem ſcienti enim loquor ita, &c.* Editi verò habent, *ſecundùm fidem ſcientium loquor, ita, &c.* ſed malè. Nil mutandum puto, niſi *finem*, cujus loco ſcribimus *fidem. Scienti enim loquor*, duas inter parentheſes. Hîc autem Donatum alloquitur Autor noſter ſub finem libri, ſicut initio fecit; & ita rectè procedit oratio. Donatus enim pars ipſe perſecutionis fuerat, cùm in eum per plures annos ſævierint perſecutores. Miror ergò hanc lectionem tam facilem, tam promptam, non fuiſſe ſubodoratam à prioribus hujuſce libri editoribus.

Lin. 2. *Interiret.*] In MS. *interire.*

Lin. 3. *Corrumperet veritatem.*] In MS. præmittitur *non*; ſed malè.

Ibidem. *Peccata.*] In MS. *ſpecta.*

Lin. 4. *Adverſùs.*] In MS. *adverſos.*

Lin. 5. *Æterna.*] Heuman. legit, *paterna.*

Ibidem. *Pietati.*] In MS. *pietatis. Pietati* verò, id eſt, benignitati, clementiæ.

Lin. 7. *Beſtias malas.*] Tyrannos, Chriſtianorum perſecutores, de quibus ſuprà in Not. ad hujus libri caput 2. *Et beſtias malas. Et* deeſt in MS.

Lin. 9. *Magnifica.*] MS. *magnificentia*, vitiosè.

Lin. 11. *Viluerunt.*] A *vileſco.* In MS. *viguerunt*: ſed minùs benè.

Lin. 12. *Ea.*] In MS. *eam.*

Lin. 15. *Celebremus.*] Bis in MS. repetitur verbum iſtud: ideò bis illud ſcribimus; & eo loci non parùm ad elegantiam confert.

Lin. 17. *Æternam.*] Ità lego cum erud. Boherello aliiſque viris doctis, pro *&tam*, quod eſt in MS. Fortè primò ſcriptum erat *&nam*, quod breviatis litteris eſt *æternam.*

Lin. 19. *Ut floreſcentes Eccleſias perpetuâ quiete cuſtodiat.*] Sic lego hunc locum à Baluzio ipſo emendatum in Indice Erratorum ſuæ editionis, aliiſque poſt illum. In MS. eſt, *ut floreſcentes Eccleſia perpetua quiete cuſtodiat*, mendosè; vel rectè juxta Heinſium & Grævium legeres, *ut floreſcentis Eccleſiæ perpetuam quietem cuſtodiat.*

Digitized by Google

CÆLII FIRMIANI SYMPOSIUM*,

OLIM INSCRIPTUM

SYMPOSII POETÆ

ÆNIGMATA.

HOc quoque *Sympoſium* luſi de carmine inepto.
Sic tu, Sexte, doces: ſic te deliro magiſtro.
Annua Saturni dum tempora feſta redirent
Perpetuo ſemper nobis ſolennia ludo,
Poſt epulas lætas, poſt pocula dulcia menſæ*,
Deliras inter vetulas, pueroſque loquaces,
Cùm ſtreperet latè madidæ facundia linguæ;
Tum verboſa cohors ſtudio ſermonis inepti
Magno neſcio quas paſſim de carmine nugas
Eſt meditata: diù ſic frivola multa locuta eſt.
Nec mediocre fuit magni certaminis inſtar,
Ponere de verſu, vel ſolvere quæque viciſſim.
Aſt ego ne ſolus fœdè tacuiſſe viderer,
Quò nihil attulerim mecum, quod dicere poſſem,
Hos verſus feci ſubito de carmine. Voces
Inſanas inter ſanum non eſſe neceſſe eſt.
Da veniam, lector, quòd non ſapit ebria Muſa.

* Hinc patet hos verſus nil aliud eſſe, quàm ſermones convivales; proindèque Sympoſium nomen eſſe operis, non Poetæ.

ÆNIGMA I.

GRAPHIUM, ſive STYLUS.

De ſummo planus, ſed non ego planus ab imo,
Verſor utrinque manu, diverſa & munera fungor:
Altera pars revocat quidquid pars altera fecit.

* Primus, quod ſciam, Chriſtophorus Heumannus hos verſus Lactantio tribuit, quorum quidem meminit S. Hieronymus. Hi priùs editi fuerant ſub nomine *Cœlii Firmiani Sympoſii Poetæ* à Nicolao Cauſſino è Societ. Jeſu, atque adjecti *Hieroglyphicis Hori Apollinis*. Jam ab anno 1533. publici juris fecerat hæc ænigmata ſub nomine *Symphoſii poetæ* Joachimus Perionius. Alii verò non *Symphoſium*, ſed *Sympoſium* vocarunt. Anſam verò arripuit haud dubiè Heumannus Lactantio tribuendi hæc ænigmata, quòd in quibuſdam editionibus *Cælii Firmiani* titulum præferant; & nomen Poetæ, qui *Sympoſius* dicebatur, putavit *Sympoſium*, id eſt, *convivium* inſcribendum eſſe. Sic etiam recentiores quidam ediderunt *Sermones convivales*. Attamen eruditi omnes, ac præſertim Joan. Albert. Fabricius, non deſcenderunt in Heumanni ſententiam.

Digitized by Google

I I.
ARUNDO.

Dulcis amica Dei, ripæ vicina profundæ;
Suavè canens Muſis, nigro perfuſa colore,
Nuntia ſum linguæ, digitis ſtipata miniſtris.

I I I.
ANNULUS CUM GEMMA.

Corporis extremi non magnum corpus adhæſi;
Ingenitum dicas, ita pondere nemo gravatur:
Una tamen facies plures habitura figuras.

I V.
CLAVIS.

Virtutes magnas de viribus affero parvis.
Pando domos clauſas; iterùm præcludo patentes:
Servo domum Domino: ſed rursùs ſervor ab ipſo.

V.
CATENA.

Nexa ligor ferro multos habitura ligatos;
Vincior ipſa priùs: ſed vincio vincta viciſſim.
Exſolvi multos, nec ſum tamen ipſa ſoluta.

V I.
TEGULA.

Terra mihi corpus, vires mihi præſtitit ignis;
Eſtque domûs tecto ſedes mihi ſemper in alto;
Et me perfundit, qui me citò deſerit, humor.

V I I.
FUMUS.

Funduntur lacrymæ: ſed non eſt cauſa doloris.
Eſt iter ad cœlum: ſed me gravis impedit aër;
Et qui me genuit, ſine me non naſcitur ipſe.

V I I I.
NEBULA.

Nox ego ſum facie: ſed non ſum nigra colore;
Inque diem mediam tenebras tamen affero mecum;
Nec mihi dant ſtellæ lucem, nec Cynthia lumen.

I X.
PLUVIA.

Ex alto venio, longâ delapſa ruinâ.
De cœlo cecidi medias tranſmiſſa per auras;
Et ſinus, effudit qui me priùs, ipſe recepit.

X.
GLACIES.

Unda fui quondàm, quod me citò credo futuram:
Nunc rigidi cœli duris connexa catenis,
Nec calcata pati poſſum, nec nuda teneri.

Digitized by Google

XI.

FLUMEN, & PISCIS.

Eſt domus in terris, clarâ quæ voce reſultat.
Ipſa domus reſonat: tacitus ſed non ſonat hoſpes;
Ambo tamen currunt hoſpes ſimul & domus unà.

XII.

NIX.

Pulvis aquæ tenuis modico cum pondere lapſus;
Sole madens, æſtate fluens, in frigore ſiccus,
Flumina facturus, totas priùs occupo terras.

XIII.

NAVIS.

Longa feror velox formoſæ filia Sylvæ;
Innumerâ pariter comitum ſtipante catervâ;
Curro vias multas, veſtigia nulla relinquens.

XIV.

PULLUS IN OVO.

Mira tibi referam noſtræ primordia vitæ.
Nondùm natus eram, nec eram tum matris in alvo:
Jam poſito partu, natum me nemo videbat.

XV.

VIPERA.

Non poſſum naſci, ſi non occidero matrem:
Occidi matrem: ſed me manet exitus idem.
Id mea mors faciet, quod jam mea fecit origo.

XVI.

TINEA.

Litera me pavit, nec quid ſit litera novi.
In libris vixi, nec ſum ſtudioſior inde.
Exedi Muſas, nec adhuc tamen ipſa profeci.

XVII.

ARANEA.

Pallas me docuit texendi noſſe laborem:
Nec pepli radios poſcunt, nec licia telæ.
Nulla mihi manus eſt: pedibus tamen omnia fiunt.

XVIII.

COCHLEA.

Porto domum mecum, ſemper migrare parata,
Mutatoque ſolo non ſum miſerabilis exul:
Sed mihi conchylium de cœlo naſcitur ipſo.

XIX.

RANA.

Rauca ſonans ego ſum mediâ vocalis in undâ;
Cùmque canam ſemper, nullus mea carmina laudat:
Sic vox laude caret, quæ ſe laudaverit ipſa.

Digitized by Google

X X.

TESTUDO.

Tarda gradu lento, ſpatioſo prædita dorſo;
Viva nihil dixi: ſed ſævo perdita fato,
Docta fui ſtudio, quæ ſic modò mortua canto.

X X I.

TALPA.

Cæca mihi facies, atris obſcura tenebris:
Nox eſt ipſa dies, nec ſol mihi cernitur ullus.
Malo tegi terrâ: ſic me quoque nemo videbit.

X X I I.

FORMICA.

Provida ſum vitæ, duro non pigra labori.
Ipſa ferens humeris ſecuræ præmia brumæ:
Nec gero magna ſimul, ſed congero multa viciſſim.

X X I I I.

MUSCA.

Improba ſum, fateor; quid enim gula turpe veretur?
Frigora vitabam, quæ nunc æſtate revertor:
Sed citò ſubmoveor falſo conterrita vento.

X X I V.

CURCULIO.

Non bonus agricolis, non frugibus utilis hoſpes:
Non magnus formâ, non recto nomine dictus:
Non gratus Cereri, non parvam inſumo saginam.

X X V.

MUS.

Parva mihi domus eſt: ſed janua ſemper aperta.
Exiguo ſumtu furtivâ vivo saginâ.
Quod mihi nomen ineſt, Romæ quoque Conſul * habebat.

* Decius Mus.

X X V I.

GRUS.

Littera ſum cœli pennâ perſcripta volanti,
Bella cruenta gerens volucri diſcrimine Martis;
Nec vereor pugnas, dum non ſit longior hoſtis.

X X V I I.

CORNICULA.

Vivo novem vitas, ſi non me Græcia fallit;
Atraque ſum ſemper nullo compulſa dolore:
Et non iraſcens vitro convicia dico.

X X V I I I.

VESPERTILIO.

Nox mihi dat nomen primo de tempore noctis.
Pluma mihi non eſt, cùm ſit mihi penna volantis.
Deſideo in tenebris, nec me committo diebus.

Digitized by Google

XXIX.

ERICIUS.

Plena domus ſpinis: parvi ſed corporis hoſpes:
Incolumi dorſo telis confixus acutis,
Suſtinet armatas ſegetes habitator inermis.

XXX.

PEDICULI.

Eſt nova notarum cunctis captura ferarum:
Ut, ſi quid capias, id tu tibi ferre recuſes;
Et, quod non capias, tecum tamen ipſe reportes.

XXXI.

PHŒNIX.

Vita mihi mors eſt; morior, ſi cœpero naſci:
Sed prius eſt fatum, lætæ quàm lucis origo.
Sic ſolus Manes ipſos mihi dico parentes.

XXXII.

TAURUS.

Mœchus eram Regis*: ſed lignea membra ſequebar;
Et Cilicum mons ſum: ſed non hoc nomine ſolo
Et vehor in cœlis, & in ipſis ambulo terris.

* Minois Regis Cretenſium.

XXXIII.

LUPUS.

Dentibus inſanis ego ſum qui vinco bidentes;
Sanguineas prædas quærens victuſque cruentos
Multa cum rabie: vocem quoque tollere poſſum.

XXXIV.

VULPES.

Exiguum corpus: ſed cor mihi corpore majus.
Sum verſuta dolis, arguto callida ſenſu;
Et fera ſum ſapiens, ſapiens fera ſi qua vocatur.

XXXV.

CAPRA.

Alma Jovis nutrix, longo veſtita capillo,
Culmina difficili peragrans ſuper ardua greſſu;
Cuſtodi pecoris tremulâ reſpondeo linguâ.

XXXVI.

PORCUS.

Setigeræ matris fœcundâ natus ab alvo;
Deſuper ex alto virides exſpecto ſaginas,
Nomine Numen habens, ſi littera prima periret.

XXXVII.

MULA.

Diſſimilis patri, matri diverſa figurâ,
Confuſi generis generi non apta propago,
Ex aliis naſcor; nec quiſquam naſcitur ex me.

XXXVIII.

TIGRIS.

A fluvio dicor, fluvius vel dicitur ex me;
Junctaque ſum vento, vento velocior ipſo.
Et mihi dat ventus natos, nec quæro maritum.

XXXIX.

CENTAURUS.

Quatuor inſignis pedibus, manibuſque duabus;
Diſſimilis mihi ſum, quia ſum non unus, & unus.
Et vehor, & gradior, quia me duo corpora portant.

X L.

PAPAVER.

Grande mihi caput eſt: intùs ſunt membra minuta.
Pes unus ſolus, ſed pes longiſſimus unus:
Et me ſomnus amat; proprio nec dormio ſomno.

XLI.

MALVA.

Anſeris eſſe pedes ſimiles mihi nolo negare;
Nec duo ſunt tantùm: ſed plures ordine cernis;
Et tamen hos ipſos omnes ego porto ſupinos.

XLII.

BETA.

Tota vocor Græcè: ſed non ſum tota Latinè;
Ante tamen mediam cauponis ſcripta tabernam.
In terris naſcor, lymphâ lavor, ungor olivo.

XLIII.

CUCURBITA.

Pendeo, dum naſcor: rurſùs, dum pendeo, creſco.
Pendens commoveor ventis, & nutrior undis.
Pendula ſi non ſim, non ſum jam jamque futura.

XLIV.

CEPA.

Mordeo mordentes: ultrò non mordeo quenquam;
Sed ſunt mordentem multi mordere parati.
Nemo timet morſum, dentes quia non habeo ullos.

XLV.

ROSA.

Purpura ſum terræ pulchro perfuſa colore;
Septaque, ne violer, telis deffendor acutis.
O felix, longo ſi poſſem vivere fato!

XLVI.

VIOLA.

Magna quidem non ſum: ſed ineſt mihi maxima virtus!
Spiritus eſt magnus, quamvis in corpore parvo.
Nec mihi germen habet noxam, nec culpa ruborem.

XLVII.

Digitized by Google

XLVII.

THUS.

Dulcis odor nemoris flammâ fumoque fatigor;
Et placet hoc Superis, medios quòd mittor in ignes,
Cùm mihi peccandi meritum natura negarit.

XLVIII.

MYRRHA.

De lacrymis & per lacrymas mea cœpit origo.
Ex oculis fluxi: ſed nunc ex arbore naſcor,
Lætus honor frondis, triſtis ſed imago doloris.

XLIX.

EBUR.

Dens ego ſum magnus, populis cognatus Eois.
Nunc ego per partes in corpora multa receſſi;
Nec remanent vires: ſed formæ gratia manſit.

L.

FŒNUM.

Herba fui quondam viridi de gramine terræ:
Sed chalybis duro mollis præciſa metallo,
Mole premor propriâ, tecto concluſa ſub alto.

LI.

MOLA.

Ambo ſumus lapides; unà ſumus ambo jacentes:
Quàm piger eſt unus, tantùm non eſt piger alter.
Hic manet immotus: non deſinit ille moveri.

LII.

FARINA.

Inter ſaxa fui, quæ me contrita premebant:
Vix tamen effugi totis colliſa medullis;
Et nunc forma mihi minor eſt, ſed copia major.

LIII.

VITIS.

Nolo thoro jungi, quamvis placet eſſe maritam.
Nolo virum thalamo: per me mea nata propago eſt.
Nolo ſepulchra pati: ſcio me ſubmergere terræ.

LIV.

HAMUS.

Exiguum corpus, flexu mucronis aduncum;
Fallaces eſcas medio circumfero fluctu.
Blandior, ut noceam: morti præmitto ſaginam.

LV.

ACUS.

Longa, ſed exilis, tenui producta metallo,
Mollia duco levi comitantia vincula ferro:
Et faciem læſis, & nexum reddo ſolutis.

Digitized by Google

LVI.

LINUM.

Major eram longè quondam, dum vita manebat:
Sed nunc exanimis lacerata, ligata, revulſa,
Dedita ſum terræ: tumulo ſed condita non ſum.

LVII.

CLAVUS CALIGARIS.

In capite ingredior, quia de pede pendeo ſolo:
Vertice tango ſolum; capitis veſtigia ſigno:
Sed multi comites caſum patiuntur eumdem.

LVIII.

CAPILLUS.

Findere me nulli poſſunt, præcidere multi.
Sed ſum verſicolor, albus quandòque futurus.
Malo manere niger: minùs ultima fata verebor.

LIX.

PILA.

Non ſum cincta comis, & non ſum comta capillis;
Intùs enim crines mihi ſunt, quos non videt ullus.
Meque manus mittunt, manibuſque remittor in auras.

LX.

SERRA.

Dentibus innumeris ſum toto corpore plena.
Frondicomam ſobolem morſu depaſcor acuto:
Mando tamen fruſtrà, quia reſpuo præmia dentis.

LXI.

PONS.

Stat nemus in lymphis, ſtat in alto gurgite ſylva,
Et manet in mediis undis immobile robur.
Terra tamen mittit, quod terræ munera præſtat.

LXII.

SPONGIA.

Ipſa gravis non ſum, ſed aquæ mihi pondus inhæret:
Viſcera tota tument patulis diffuſa cavernis.
Intùs lympha latet: ſed non ſe ſponte profundit.

LXIII.

TRIDENS.

Tres mihi ſunt dentes, unus quos continet ordo:
Unus præterea dens eſt & ſolus in imo;
Meque tenet Numen, ventus timet, æquor adorat.

LXIV.

SAGITTA.

Septa gravi ferro, levibus circumdata pennis,
Aëra per medium volucri contendo meatu;
Miſſaque deſcendens nullo mittente revertor,

Digitized by Google

LXV.

FLAGELLUM.

De pecudis dorſo pecudes ego terreo cunctas,
Obſequio cogens moderati lege doloris.
Nec volo contemni: ſed contrà nolo nocere.

LXVI.

LATERNA.

Cornibus apta cavis, tereti perlucida gyro,
Lumen habens intùs divini ſideris inſtar,
Noctibus en mediis faciem propè reddo dierum.

LXVII.

SPECULAR.

Perſpicior penitùs, nec luminis arceo viſus,
Tranſmittens oculos intra mea membra meantes.
Nec me tranſit hyems, ſed ſol tamen emicat in me.

LXVIII.

SPECULUM.

Nulla mihi certa eſt, nulla eſt peregrina figura.
Fulgor ineſt intùs radianti luce coruſcans,
Qui nihil oſtendit, niſi ſi quid viderit antè.

LXIX.

CLEPSYDRA.

Lex bona dicendi, lex ſum quoque dura tacendi,
Do linguæ frenos avidæ ſine fine loquendi;
Ipſa fluens, dum verba fluunt, ut lingua quieſcat.

LXX.

PUTEUS.

Merſa procul terris in ceſpite lympha profundo
Nonniſi perfoſſis poſſum procedere terris,
Et trahor ad ſuperos alieno ducta labore.

LXXI.

TUBUS.

Truncum terra tegit, latitant in ceſpite lymphæ:
Alveus eſt modicus, qui ripas non habet ullas.
In ligno vehitur medio, quod ligna vehebat.

LXXII.

FOLLIS.

Non ego continuò morior, dum ſpiritus exit:
Nam redit aſſiduè, quamvis mihi ſæpè recedit.
Et mihi nunc magna eſt animæ, nunc nulla facultas.

LXXIII.

LAPIS.

Deucalionis ego crudeli ſoſpes in undâ,
Affinis terræ, ſed longè durior illà.
Littera decedat: volucris quoque nomen habebo.

Digitized by Google

LXXIV.

CALX.

Evaſi flammas, ignis tormenta profugi.
Ipſa medela meo pugnat contraria fato.
Ardeo de lymphis: mediis incendor in undis.

LXXV.

SILEX.

Semper ineſt intùs, ſed raró cernitur ignis;
Intùs enim latitat, ſed ſolos prodit ad ictus:
Nec lignis, ut vivat, eget, nec, ut occidat, undis.

LXXVI.

ROTÆ.

Quatuor æquales currunt ex arte ſorores.
Sic, quaſi certantes, cùm ſit labor omnibus unus,
Et propè ſunt pariter, nec ſe contingere poſſunt.

LXXVII.

SCALÆ.

Nos ſumus, ad cœlum quæ tendimus alta petentes,
Concordi fabricâ, quas unus continet ordo,
Ut ſimul hærentes per nos ſcandatur ad auras.

LXXVIII.

SCOPA.

Mundi magna parens, laqueo connexa tenaci,
Juncta ſolo plano, manibus comprenſa duabus,
Ducor ubique ſequens, & me quoque cuncta ſequuntur.

LXXIX.

TINTINNABULUM.

Ære rigens curvo patulum componor in orbem:
Mobilis eſt intùs linguæ crepitantis imago.
Non reſonat poſitus, motus quoque ſæpè reſultat.

LXXX.

CONDITUM.

Tres olim fuimus, qui nomine jungimur uno.
Ex tribus eſt unus, tres & miſcentur in uno.
Quiſque bonus per ſe: melior, qui continet omnes.

LXXXI.

ACETUM EX VINO.

Sublatum nihil eſt, nihil eſt extrinſecùs auctum:
Nec tamen invenio, quod in iſto vaſe reliqui.
Quod fuerat, non eſt: cœpit, quod non erat, eſſe.

LXXXII.

MALUM.

Nomen habens Græcum, contentio magna dearum,
Fraus juvenis pulchri, multarum cura ſororum,
Excidium Trojæ, cui bella cruenta paravi.

Digitized by Google

LXXXIII.

PERNA.

Nobile duco genus magni de gente Catonis.
Una mihi ſoror eſt, plures licèt eſſe putentur.
De fumo facies, ſapientia de mare nata eſt.

LXXXIV.

MALLEUS.

Non ego de toto mihi vindico corpore vires,
Sed capitis pugnâ nulli certare recuſo.
Grande mihi caput eſt: totum quoque corpus in illo.

LXXXV.

PISTILLUS.

Contero cuncta ſimul virtutis robore magno.
Una mihi cervix, capitum ſed forma duorum.
Pro pedibus caput eſt: nam cætera corporis abſunt.

LXXXVI.

STRIGILIS.

Rubida, curva, capax, alienis humida guttis,
Luminibus falſis auri mentita colorem,
Dedita ſudori, modico ſuccumbo labori.

LXXXVII.

BALNEUM.

Per totas ædes innoxius introit ignis:
Eſt calor in medio magnus, cui nemo ferendo.
Non eſt nuda domus: ſed nudus convenit hoſpes.

LXXXVIII.

TESSERA.

Dedita ſum ſemper voto, non certa futuri:
Jactor in ancipites variâ vertigine caſus,
Nunc ego mœſta malis, nunc rebus læta ſecundis.

LXXXIX.

PECUNIA.

Terra fui primò latebris abſcondita terræ:
Nunc aliud pretium flammæ nomenque dederunt.
Nec jàm terra vocor, licèt ex me terra paretur.

XC.

MULIER GEMINOS PARIENS.

Plus ego ſuſtinui, quàm corpus debuit unum:
Tres animas habui, quas omnes intùs habebam:
Diſceſſere duæ, ſed tertia penè ſecuta eſt.

XCI.

MILES PODAGRICUS.

Bellipotens olim ſævis metuendus in armis
Quinque pedes habui: quod quanquàm nemo negavit,
Nunc mihi vix duo ſunt: inopem me copia fecit.

Digitized by Google

XCII.

LUSCUS ALLIUM VENDENS.

Cernere jam fas eſt, quod vix tibi credere fas eſt.
Unus ineſt oculus: capitum ſed millia multa.
Qui, quod habet, vendit, quod non habet, undè parabit?

XCIII.

FUNAMBULUS.

Inter luciferum cœlum terraſque jacentes
Aëra per medium doctâ meat arte viator:
Semita ſed brevis eſt, pedibus nec ſufficit ipſis.

XCIV.

Nunc mihi jam credas, fieri quod poſſe negatur.
Octo tenes manibus: ſed me monſtrante magiſtro,
Sublatis ſeptem, reliqui tibi ſex remanebunt.

RESOLUTIO.

Octo tenes globulos manu, vel etiam manibus, id eſt, ſingulis manibus octo. En tollo ſeptem, vel ſeptenos ex octo illis globulis. Nonne remanent ſex, unus nempè globulus, & connumerandi ei quinque digiti manûs globum tenentis?

XCV.

UMBRA.

Inſidias nullas vereor de fraude latenti.
Nam Deus attribuit talis mihi munera formæ,
Quòd me nemo movet, niſi qui priùs ipſe movetur.

XCVI.

ECHO.

Virgo modeſta nimis legem benè ſervo pudoris.
Ore procax non ſum, nec ſum temeraria linguâ.
Ultrò nolo loqui: ſed do reſponſa loquenti.

XCVII.

SOMNUS.

Sponte meâ veniens varias oſtendo figuras.
Fingo metus vanos nullo diſcrimine vero.
Sed me nemo videt, niſi qui ſua lumina claudit.

XCVIII.

MONUMENTUM.

Nomen habens hominis, poſt ultima fata remanſi.
Nomen inane manet: ſed dulcis vita profugit.
Vita tamen ſupereſt multis poſt tempora vitæ.

XCIX.

ANCORA.

Mucro mihi geminus ferro conjungitur unco.
Cum vento luctor; cum gurgite pugno profundo:
Scrutor aquas medias; ipſas quoque mordeo terras.

Digitized by Google

C.

OLLA.

Mater erat tellus, genitor fuit ipſe Prometheus:
Auriculæque regunt redimitæ ventre cavato.
Dum cecidi infelix, mater mea me diviſit.

INCERTI AUCTORIS PHŒNIX*

LACTANTIO TRIBUTUS.

EST locus in primo felix Oriente remotus,
Quà patet æterni maxima porta poli;
Nec tamen æſtivos, hyemiſque propinquus ad ortus;
Sed quà Sol verno fundit ab axe diem.
Illic planicies tractus diffundit apertos:
Nec tumulus creſcit; nec cava vallis hiat.
Sed noſtros montes, quorum juga celſa putantur,
Per bis ſex ulnas eminet ille locus.
Hic Solis nemus eſt: ſtat conſitus arbore multâ
Lucus perpetuæ frondis honore virens.

* CARMIMA hæc, quæ in libris impreſſis Lactantio tribuuntur, in nullis antiquis codicibus inveni. [Ea tamen legimus in MS. Sangermanenſi, etſi non antiquo] Phœnicis carmina Lactantii non creduntur, [ſaltem Chriſtiani] quamvis ſint ab elegantiſſimo aliquo poëtâ ſcripta, quem tamen certò credo non fuiſſe Chriſtianum. Nam Phœnicem nominat Solis ſacerdotem; & ſic de nemore illo loquitur, & de Phœbo, tanquàm ille re verâ ſit Deus, & habeat nemus illud chariſſimum, ac ſibi dicatum. Carmina autem illa de reſurrectione, ſive de Paſchâ, quòd ad elegantiam ſpectat, cum illis de Phœnice comparari non poſſunt; & ex ipſis apparet manifeſtè, non eumdem fuiſſe eorum auctorem. Hæc verò inter opuſcula Venantii Fortunati, poëtæ Chriſtiani, quæ ſunt in bibliothecâ Vaticanâ, ab optimo & litterato viro Antonio Gironâ admonitus, inveni; de quibus poſtmodùm aliqua annotabo. Illius tertii poëmatis, de Paſſione Domini, nullum veſtigium uſquàm invenire potui: in quo tamen non multi errores reperiuntur, ut diligentia emendationis in eo non valdè fuerit neceſſaria. *Thomaſ.* Eraſmus non inconcinna eſſe carmina Phœnicis judicat: ſed nemo poteſt affirmare eſſe Lactantii; de iis enim non loquitur Hieronymus, ubi agit de Autoris noſtri operibus. Nicolaus Heinſius Lactantii genuinum in eo fœtum agnoſcit & prædicat.

Phœnix.] Tota hæc Phœnicis hiſtoria inter fabulas annumeranda eſt. Noluimus tamen omittere; ne aliquid deſit huic noſtræ Editioni; atque hæc Carmina contulimus cum MS. Sangermanenſi.

Verſ. 1. *Primo Oriente.*] Id eſt, in Arabiâ, ubi fabulantur Phœnicem habitare. Multi tamen apud Indos ſedem ſtatuiſſe Phœnicem dicunt: quâ de re Auſonius & Claudianus.

Verſ. 2. *Quà patet.*] Lege apud Ovidium initio 2. libri Metamorphoſ. Regiæ Solis deſcriptionem elegantiſſimam.

Ibidem. *Maxima porta poli.*] Ità MS. Sangermanenſis. Editi habent *Janua celſa poli*: ſed minùs benè, ut videtur, propter *Juga celſa*, quæ leguntur verſ. 7.

Verſ. 4. *Sed quà.*] In MS. Sangerm. *In quo.*

Verſ. 6. *Nec tumulus creſcit, &c.*] Ergò plana ſunt omnia, nec fraudi datur locus, Nam juxta Virgilium Æneid. 11. *eſt curvo anfractu valles accommoda fraudi.*

Verſ. 9. *Stat.*] Sic legunt Nicol. Heinſius & Heumannus. Alii editi legunt, *&.*

Verſ. 10. *Honore virens.*] Quia frondes ſunt honor & pulcritudo arboris. MS. San-

Digitized by Google

Cùm Phaëthontæis flagraſſet ab ignibus axis,
Ille locus flammis inviolatus erat.
Et cùm diluvium merſiſſet fluctibus orbem,
Deucalioneas exuperavit aquas.
Non huc exangues morbi, non ægra ſenectus,
Nec mors crudelis, nec metus aſper adit;
Nec ſcelus infandum, nec opum veſana cupido,
Aut Mars, aut ardens cædis amore furor.
Luctus acerbus abeſt, & egeſtas obſita pannis,
Et curæ inſomnes, & violenta fames.
Non ibi tempeſtas, nec vis furit horrida venti;
Nec gelido terram rore pruina tegit.
Nulla ſuper campos tendit ſua vellera nubes;
Nec cadit ex alto turbidus humor aquæ.
Sed fons in medio eſt, quem vivum nomine dicunt,
Perſpicuus, lenis, dulcibus uber aquis.
Qui ſemel erumpens per ſingula tempora menſûm,
Duodeciès undis irrigat omne nemus.
Hic genus arboreum procero ſtipite ſurgens,
Non lapſura ſolo mitia poma gerit.
Hoc nemus, hos lucos avis incolit unica Phœnix:
Unica, ſed vivit morte refecta ſuâ.
Paret, & obſequitur Phœbo memoranda ſatelles:
Hoc natura parens munus habere dedit.
Lutea cùm primùm ſurgens aurora rubeſcit,
Cùm primum roſeâ ſidera luce fugat:
Ter quater illa pias immergit corpus in undas;
Ter, quater è vivo gurgite libat aquam.
Tollitur, ac ſummo conſedit in arboris altæ

Vertice,

german. & editi 1472. 1478. 1497. & alii legunt *virens*; editi vero vulgares legunt *viret*.

Verſ. 11. *Phaëthontæis.*] De hâc fabulâ vide Ovidium lib. 2. Metamorph.

Verſ. 14. *Exuperavit aquas.*] Quod falſum eſt, ſi intelligatur de Diluvio univerſali, quod exuperavit etiam altiſſimos montes. Attamen de ſolo Deucalionis Diluvio hîc agitur, quod univerſale non fuit.

Verſ. 15. *Huc.*] Ità editio Aldina: verùm editi 1472. 1478. 1497. & 1513. legunt *hunc*.

Ibidem. *Exangues morbi.*] Morborum vulgare epitheton. Sic Ovid. lib. 15. Metamorp. *Pallidaque exangui ſquallebant corpora morbo.*

Verſ. 18. *Aut Mars, &c.*] MS. Sangerman. legit, *aut metus, aut ardens cedit amore furor*, idque minùs benè; nam de metu jamjam loquutus eſt.

Verſ. 22. *Rore pruina tegit.*] De roris & pruinæ differentiâ vide Ariſtotel. in Meteorologicis lib. 1. cap. 10.

Verſ. 25. *Sed fons, &c.*] Hic fons multis nominibus illuſtratur; *vivus* enim eſt, *perſpicuus, lenis, dulcis.*

Verſ. 27. *Menſum.*] Pro *menſium.*

Verſ. 31. *Unica.*] Sic de Phœnice; undè proverbium, *Phœnice rarior.*

Verſ. 32. *Sed vivit.*] De hoc vide ſuprà Ænigma 31. ubi de Phœnice ait, *vita mihi mors eſt, &c.* De Phœnicis reſurrectione vide Ovidium in Metamorph. & Tzetzem in variâ hiſtoriâ.

Verſ. 33. *Obſequitur Phœbo.*] Credidit antiquitas Aves, ſicut & arbores, diis eſſe ſacratas: ſic Aquila Jovi; Columba Veneri; ita & Phœbo Phœnix.

Digitized by Google

Vertice; quæ totum deſpicit una nemus:
Et converſa novos Phœbi naſcentis ad ortus;
Expectat radios, & jubar exoriens.
Atque ubi ſol pepulit fulgentis limina portæ;
Et primi emicuit luminis aura levis;
Incipit illa ſacri modulamina fundere cantûs;
Et mirâ lucem voce movere novam:
Quam nec Ædoniæ voces, nec tibia poſſit
Muſica Cyrrhæis aſſimilare modis.
Sed neque olor moriens imitari poſſe putatur,
Nec Cyllenææ fila canora lyræ.
Poſtquàm Phœbus equos in aperta refudit Olympi;
Atque orbem totum protulit uſque means;
Illa ter alarum repetito verbere plaudit
Non errabilibus nocte dieque ſonis.
Atque eadem celeres etiam diſcriminat horas;
Igniferumque caput ter venerata, ſilet:
Antiſtes nemorum, & luci veneranda ſacerdos;
Et ſola arcanis conſcia, Phœbe, tuis;
Quæ poſtquàm vitæ jam mille peregerit annos,
Ac ſe reddiderint tempora longa gravem;
Ut reparet lapſum fatis urgentibus ævum,
Aſſueti nemoris dulce cubile fugit.
Cumque renaſcendi ſtudio loca ſancta reliquit;
Tunc petit hunc orbem, mors ubi regna tenet.
Dirigit in Syriam celeres longæva volatus;
Phœnicis nomen cui dedit ipſa venus;

Verſ. 40. *Deſpicit.*] Quia quodammodò aliæ arbores huic ſunt inferiores.

Verſ. 44. *Aura levis.*] Sic Ovidius: *& levis impulſos retrò dabat aura capillos.*

Verſ. 46. *Movere.*] Sic MS. Sangerman. Editi habent *ciere.* Variant tamen libri. Heinſius opinatur legendum eſſe *fovere.*

Verſ. 47. *Quam nec Ædoniæ.*] Locus corruptus. MS. Sangerman. habet *Idonea*: editi legunt *Iulaa.* At juxta Gallæum, Frideric. Gronovius & Heinſius emendaverunt *Ædoniæ.*

Verſ. 48. *Cyrrhæis.*] Id eſt, Caſtaliis modis Muſicis, vel Muſarum & Apollinis; *Cyrrha* ſiquidem oppidum eſt ad radicem Montis Parnaſſi.

Verſ. 50. *Cyllenææ.*] Quaſi dicat Mercurialis, quia Mercurius Cyllenæ natus eſt. Hinc Mercurius ipſe *Cyllenius* vocatur à Claudiano 1. libro de Raptu Proſerp.

Verſ. 51. *Poſtquàm Phœbus equos, &c.*] Hoc eſt, poſtquàm ſol ſupra horizontem aſcendit. De fabulâ Phaetontis vide Ovidium in Metamorph.

Verſ. 53. *Illa ter alarum, &c.* uſque ad *Antiſtes nemorum.*] MS. Sangerman. ſic legit quatuor iſta carmina:

Illa ter alarum repetito verbere plaudit,
Igniferumque caput ter venerata, ſilet.
Atque eadem celeres etiam diſcriminat horas
Non errabilibus nocte dieque ſonis.

Sed minùs benè, ut puto. *Celeres horas;* horas enim ſolis comites facit Ovidius.

Verſ. 59. *Jam mille peregerit annos.*] Sic etiam Claudianus ad mille annos vitam Phœnicis producit; Plinius verò tantùm ad 660. quamvis id fabuloſum putet: alii etiam breviorem ſtatuunt terminum.

Verſ. 61. *Lapſum fatis.*] Sic emendavimus cum Gallæo & ex MS. Sangermanenſi: editi habebant *laſſum ſpatiis*: ſed ſine ſenſu.

Verſ. 66. *Venus.*] Sic Heumann. legit. Ea culta erat in Syrophœnice. In editis eſt *vetus.*

Secretoſque petit deſerta per avia lucos;
Hîc ubi per ſaltus ſilva remota latet.
Tum legit aërio ſublimem vertice palmam;
Quæ gratum Phœnix ex ave nomen habet;
Et quâ nulla nocens animans perrumpere poſſit;
Lubricus aut ſerpens, aut avis ulla rapax.
Tum ventos claudit pendentibus Æolus antris,
Ne violent flabris aëra purpureum;
Neu concreta Noto nubes per inania cœli
Summoveat radios ſolis, & obſit avi.
Conſtruit inde ſibi ſeu nidum, ſive ſepulchrum;
Nam perit, ut vivat: ſe tamen ipſa creat.
Colligit hinc ſuccos & odores, divite ſilvâ
Quos legit Aſſyrius, quos opulentus Arabs;
Quos aut Pygmeæ gentes, aut India carpit,
Aut molli generat terra Sabæa ſinu.
Cinnama dehinc, auramque procul ſpirantis amomi
Congerit, & miſto balſama cum folio.
Non caſiæ mitis, nec olentis vimen acanthi,
Nec thuris lachrymæ, guttaque pinguis abeſt.
His addit teneras nardi pubentis ariſtas,
Et ſociat myrrhæ paſcua grata nimis.
Protinùs in ſtrato corpus mutabile nido,
In talique thoro membra quieta locat.
Ore dehinc ſuccos membris circumque ſupraque
Injicit, exequiis immoritura ſuis.

Verſ. 69. *Sublimem Palmam.*] Quam arborem inter eas quas fert Syria, Plinius numerat, ſcilicet lib. 13. cap. 4.

Verſ. 71. *Et quâ nulla nocens animans, &c.*] Sic habet MS. Sangerman. Editi vulgares legunt, *Quam nec dente nocens animal perrumpere poſſit.* Heuman. verò, *In quam nulla nocens animans perrumpere poſſit*, cum editis 1472. 1478. 1513. & 1515. quod concordat cum noſtrâ lectione.

Verſ. 74. *Flabris.*] Id eſt, flatibus.

Ibidem. *Purpureum aëra.*] Fortè intelligit matutinas horas, quas auroram vocamus.

Verſ. 75. *Noto.*] Ventus iſte nubes colligit, Verùm à Plinio æſtuoſus appellatur.

Ibidem. *Per inania cœli.*] Id eſt, mediam aëris regionem.

Verſ. 77. *Sepulcrum.*] De ſepulcro quod ſibi Phœnix condit, vide Claudianum in Epigram. his verbis:

Arentes tepidis de collibus eligit herbas;
Et cumulum texens pretioſâ fronde Sabæum,
Componit, buſtumque ſibi partumque futurum.

Verſ. 80. *Opulentus Arabs.*] Sic de Arabibus Horatius, *otia divitiis Arabum liberrima cantat.* Id tamen intellige de Arabiâ felici.

Verſ. 81. *Pygmea gentes.*] Quas veteres quidam ponunt in Indiâ, alii ultra Arabiam: ſed quæ de hâc gente narrantur, fabulæ ſunt.

Verſ. 82. *Terra Sabæa ſinu.*] Sic Virgil. lib. 1. Georg.

India mittit ebur, molles ſua thura Sabæi.

Verſ. 83. *Cinnama.*] Verſum iſtum ſic legit MS. Sangerm. *Cinnamum hic auſque procul ſpirantis amomi.*

Verſ. 85. *Caſiæ mitis.*] Caſia veterum non eadem eſt ac recentiorum.

Verſ. 88. *Et ſociat myrrhæ.*] MS. Sangerm. *Et ſociam myrrha vim Banachea tuam*; alii *Panathea thure.*

Verſ. 89. *Mutabile.*] MS. Sangerm. *motabile.*

Verſ. 90. *In talique thoro.*] Sic MS. Sangerman. Editi habent, *Vitalique thoro membra quieta locat.*

Digitized by Google

Tunc inter varios animam commendat odores;
  Depoſiti tanti nec timet illa fidem.
Intereà corpus genitali morte peremptum
  Æſtuat, & flammam parturit ipſe calor;
Æthereoque procul de lumine concipit ignem:
  Flagrat, & ambuſtum ſolvitur in cinerem.
Quos velut in maſſam cineres in morte coactos
  Conflat; & effectum ſeminis inſtar habet.
Hinc animal primùm ſine membris fertur oriri:
  Sed fertur vermi lacteus eſſe color.
Crevit in immenſum ſubitò cùm tempore certo,
  Seque ovi teretis colligit in ſpeciem:
Indè reformatur, qualis fuit ante figura;
  Et Phœnix ruptis pullulat exuviis.
Ac velut agreſtes, cùm filo ad * ſaxa tenentur, * Al. taxa;
  Mutari tineæ papilione ſolent.
Non illi cibus eſt noſtro conceſſus in orbe;
  Nec cuiquam implumem paſcere cura ſubeſt.
Ambroſios libat cœleſti nectare rores,
  Stellifero tenues qui cecidere polo.
Hos legit; his alitur mediis in odoribus ales,
  Donec maturam perferat effigiem.

Verſ. 95. *Genitali morte.*] Antitheſis.

Verſ. 96. *Æſtuat.*] Verum non eſt, corpus mortuum ita æſtuare, ut flammam generet; meliùs itaque Claudianus, qui flammam ad ſolis radios refert.

Fervet odoratus telis (id eſt radiis) *cœleſtibus agger,*
Conſumitque ſenem.

Verſ. 97. *Æthereoque.*] Sic MS. Sangerm. editi verò habent *Aërioque.*

Verſ. 99. *Quos.*] Ità MS. Sangerman. editi *Hos.*

Verſ. 100. *Conflat.*] In MS. Sangerman. *conſlat.*

Verſ. 102. *Vermi.*] Sic MS. Sangerm. editi *Vermis.* De Vermi loquitur Plinius, non verò Claudianus.

Verſ. 103. *Crevit.*] Fortè *creſcit.*

Verſ. 104. *Ovi.*] Nil de ovo Claudianus.

Verſ. 107. *Ac velut agreſtes, cùm filo ad ſaxa tenentur, Mutari tineæ papilione ſolent.*] Admonuit Thomaſium vir doctiſſ. Didacus Covarruvias, Epiſcopus Segobienſis, ut in ſecundo verſu loco *pennæ*, ſcriberetur *tineæ*, quod valdè probandum eſt. Nam tineæ ſunt vermes illi, ex quibus ſerici papiliones naſcuntur Hoc verò in loco videtur poëta imitari voluiſſe Ovidium, libro ultimo Metamorph. qui de hâc eâdem mutatione ſic ait:

Quæque ſolent canis frondes intexere filis
Agreſtes tineæ, res obſervata colonis,
Ferali mutent cum papilione figuram.

Ac ſanè non dubito, quin pro illo nomine, *pennæ*, legendum ſit, *tineæ*, ſed in priori verſu, illa *filo ad ſaxa tenentur*, videntur mihi non ſatis cum re ipſâ convenire, cùm fila illa potiùs ad frondes, vel ad ramos ducantur, quàm ad *ſaxa*: propterea puto potiùs legendum *taxa*, quàm *ſaxa*. Hæc ait *Thomaſius.*

Verſ. 109. *Non illi cibus.*] De cibo Phœnicis vide Claudianum in Epigram. de Phœnice, verſu 13. &c.

Verſ. 111. *Ambroſios.*] Apud poëtas Ambroſia cibus, nectar potus deorum eſt: ſic Martialis, *Jupiter Ambroſiâ ſatur eſt, & nectare vivit.*

Verſ. 112. *Tenues.*] Id eſt, *rores tenues.* Ità MS. à Gallæo laudatus. Editi habent *teneri*, quod refertur ad *rores*, & ſenſum elegantem facit. *Polo*, id eſt, *cœlo.*

Verſ. 113. *Alitur mediis.*] Sic MS. Sangerman. & editi 1471. & 1478. Vulgati legunt *mediis alitur*: ſed malè.

Verſ. 114. *Perferat.*] Ità codex Sangermanenſis & alii. In editis verò *proferat*, ſed minùs benè.

Aſt ubi primævâ cœpit florere juventâ,
Evolat ad patrias jam reditura domos.
Antè tamen, proprio quicquid de corpore reſtat;
Oſſaque, vel cineres, exuviaſque ſuas;
Unguine balſameo, myrrhâque, & thure ſoluto
Condit, & in formam conglobat ore pio.
Quam pedibus geſtans contendit ſolis ad ortus;
Inque arâ reſidens, ponit in æde ſacrâ.
Mirandum ſeſe præſtat præbetque videnti;
Tantus ibi decor eſt, tantus abundat honor.
Principio color eſt, qualis ſub cortice lævi,
Mitia quem croceum punica grana legunt.
Qualis ineſt foliis, quæ fert agreſte papaver,
Cùm pandit veſtes Flora rubente polo.
Hoc humeri pectuſque decens velamine fulgent;
Hoc caput, hoc cervix, ſummaque terga nitent.
Caudaque porrigitur fulvo diſtincta metallo,
In cujus maculis purpura miſta rubet.
Clarum inter pennas inſigne eſt deſuper, Iris
Pingere ceu nubem deſuper alta ſolet.
Albicat inſignis miſto viridante ſmaragdo;
Et puro cornu gemmea cuſpis hiat.
Ingentes oculos credas geminos hyacintos;
Quorum de medio lucida flamma micat.
Æquatur toto capiti radiata corona,
Phœbei referens verticis alta decus.
Crura tegunt ſquamæ flavo diſtincta metallo:
Aſt ungues roſeus pingit honore color.
Effigies inter Pavonis miſta figuram
Cernitur, & pictam Phaſidis inter avem.
Magniciem, terris Arabum quæ gignitur ales,
Vix æquare poteſt, ſeu fera, ſeu ſit avis.
Non tamen eſt tarda, ut volucres, quæ corpore magno

Verſ. 116. *Patrias domos.*] Sic MS. Sangerman. alii *primas domos.*

Verſ. 117. *Antè tamen, &c.*] Hâc de re vide Claudianum in Epigram. de Phœnice verſ. 72. qui concordat cum iis quæ hic dicuntur.

Verſ. 125. *Sub cortice lævi, Mitia quem croceum.*] Ità Heumannus ex emendatione Nicol. Heinſ. Editi verò habent *qualis ſub ſydere cæli.*

Verſ. 128. *Cùm pandit veſtes Flora rubente polo.*] Sic emendavimus partim ex MS. Sangerman. partim ex editis. MS. habet *Cùm pandit veſtes flore rubente polo*: at editi legunt, *cùm pendens veſtit ſole rubente polus.*

Verſ. 129. *Fulgent.*] MS. *Fulget.*

Verſ. 136. *Et puro cornu, &c.*] Roſtrum cornu quidem eſſe dicit, ſed ita lucidum, ut gemma eſſe videatur.

Verſ. 137. *Ingentes oculos credas, &c.*] Sic lege ex MS. Voſſiano.

Verſ. 139. *Corona Phœbei verticis.*] Id eſt, radii Solares.

Verſ. 142. *Roſeus.*] MS. Sangerm. *Roſeo.*

Verſ. 144. *Phaſidis avem.*] Id eſt, Phaſianam à Phaſide fluvio Colchidis nominatam, ad nos per Argonautas advectam. Martialis Epigram. lib. 13. 72.

Verſ. 145. *Magniciem.*] Quæ ſit hæc avis ignoratur, vel fortè pro *magnitudinem.*

Digitized by Google

Inceſſus pigros, pergrave pondus habent:
Sed levis & velox, regali plena decore.
Talis in aſpectu ſe exhibet uſque hominum.
Hùc venit Ægyptus tanti ad miracula visûs;
Et raram volucrem turba ſalutat ovans.
Protinùs exſculpunt ſacrato in marmore formam;
Et ſignant titulo remque, diemque novo.
Contrahit in cœtum ſeſe genus omne volantum;
Nec prædæ memor eſt ulla, nec ulla metûs.
Alituum ſtipata choro volat illa per altum;
Turbaque proſequitur munere læta pio.
Sed poſtquàm puri pervenit ad ætheris auras;
Mox redit iſta: ſuis conditur ille locis.
At fortunatæ ſortis filique volucrem,
Cui de ſe naſci præſtitit ipſe Deus!
Fœmina ſit, vel mas, ſeu neutrum, ſeu ſit utrumque;
Felix, quæ Veneris fœdera nulla colit.
Mors illi Venus eſt; ſola eſt in morte voluptas:
Ut poſſit naſci, hæc appetit antè mori.
Ipſa ſibi proles, ſuus eſt pater, & ſuus hæres,
Nutrix ipſa ſui, ſemper alumna ſibi.
Ipſa quidem, ſed non eadem, quæ eſt ipſa, nec ipſa eſt;
Æternam vitam mortis adepta bono.

Verſ. 151. *Hùc venit.*] Ità Sangerm. MS. editi verò *convenit.*

Verſ. 153. *Exſculpunt.*] Sic MS. Sangerm. & alii: editi verò legunt *Inſcalpunt.*

Verſ. 155. *Genus omne volantum.*] Quâ de re vide Claudianum verſ. 76. &c.

Verſ. 157. *Alituum.*] Pro *alitum*; ſic Virgil. Æneid. 8. *Alituum pecudumque genus ſopor altus habebat.*

Verſ. 158. *Munere læta pio.*] Id eſt, pietatis & reverentiæ officio erga tantæ dignitatis avem. *Munere*, Heinſius emendat malè, *murmure.*

Verſ. 160. *Mox redit iſta ſuis: conditur ille locis.*] Sic legimus in MS. Sangerman. alioque veteri à Gallæo memorato: in editis legitur *mox redit illa; ſuis conditur inde locis*, nec malè.

Verſ. 161. *At fortunatæ ſortis filique volucrem.*] Hæc eſt emendatio Heinſii, referentis *filum* ad Parcas,

Quæ diſpenſant mortalia fila ſorores:

verùm MS. Sangerman. legit, *At fortunatæ ſortis, felixque volucrum.* Gallæus putat legendum eſſe, *O fortunatæ ſortis, fatique volucrem*; editi habent *hac fortunatæ ſortis, fatique volucris.*

Verſ. 163. *Fœmina ſit, vel mas, ſeu neutrum, ſeu ſit utrumque.*] Ità emendavimus ex MS. Sangerman. & editione Heumanni. Vulgati habent *fœmina vel mas hæc, vel neutrum ſit mage felix.*

Verſ. 169. *Quæ eſt ipſa.*] Ità MS. Sangerm. Editi habent *quia & ipſa.*

Digitized by Google

VENANTII HONORII CLEMENTIANI FORTUNATI*,

Presbyteri Italici, ad Felicem Episcopum, de Paſcha.

Tempora florigero rutilant diſtincta ſereno;
  Et majore poli lumine porta patet.
Altiùs ignivomum ſolem cœli orbita ducit,
  Qui vagus Oceanas exit, & intrat aquas.
Armatus radiis elementa liquentia luſtrans,
  Hâc in nocte brevi tendit in orbe diem.
Splendida ſyncero producunt æthera vultu;
  Lætitiamque ſuam ſydera clara probant.
Terra ferax vario fundit munuſcula cultu,
  Cùm benè vernarit; reddit & annus opes.
Mollia purpureum pingunt violaria campum:
  Prata virent herbis, & micat herba comis.
Paulatim ſubeunt ſtellantia lumina florum;
  Floribus arrident gramina cuncta ſuis.
Semine depoſito, latè ſeges exilit arvis,
  Spondens agricolæ vincere poſſe famem.
Caudice deſerto, lachrymat ſua gaudia palmes;
  Undè merum tribuat, dat modò vitis aquam.
Cortice de matris tenerâ lanugine ſurgens
  Præparat ad partum turgida gemma ſinum;
Subque hyemis tempus foliorum crine refuſo,
  Jam reparat viridans frondea tecta nemus.
Miſta ſalix, abies, corylus, ſiler, ulmus, * acer, nux; (* Acernus.)
  Plaudit quæque ſuis arbor amœna comis.
Conſtructura favos apis hinc alvearia linquens,
  Floribus inſtrepitans poplite mella rapit.
Ad cantus revocatur avis, quæ carmine clauſo,
  Pigrior hyberno frigore muta fuit.
Hinc Philomela ſuis attemperat organa cannis;
  Fitque repercuſſo dulcior aura melo.
Ecce renaſcentis teſtatur gratia mundi,
  Omnia cum domino dona rediſſe ſuo.

* In carminibus Reſurrectionis, quia apertè invenitur, cujus illa eſſent, mutata eſt tota inſcriptio, & ea aſcripta eſt, quæ eſt in illis opuſculis, Venantii Honorii, &c. quæ ſunt in bibliothecâ Vaticanâ, ex quibus multa in libris impreſſis emendantur; multa tamen relicta ſunt, quia melior viſa eſt lectio vulgaris, quàm illa codicis Vaticani. Eſt enim ille codex valdè corruptus; tamen is eſt, qui eum juvare poſſit, qui eo cum judicio utatur. Et ſanè ſic faciendum eſt eis, qui hanc curam emendandi veterum auctorum libros ſuſcipiunt, ut ſæpè ex pluribus malis codicibus unicum optimum efficiant. *Thomaſius*.

Namque triumphanti poſt triſtia tartara Chriſto
  Undique fronde nemus, gramina flore favent.
Legibus inferni oppreſſis, ſuper aſtra meantem
  Laudant ritè Deum lux, polus, arva, fretum.
Qui crucifixus erat, Deus ecce per omnia regnat;
  Dantque creatori cuncta creata precem.
Salve, feſta dies, toto venerabilis ævo,
  Quâ Deus infernum vicit, & aſtra tenet.
*Mobilitas anni, menſum, lux alma dierum; * Nobilitas
  Horarum ſplendor, ſtridula * cuncta favent. * Puncta.
Hinc tibi ſylva comis, hinc plaudit campus ariſtis;
  Hinc grates tacito palmite vitis agit.
Hinc tibi nunc avium reſonant virgulta ſuſurro;
  Has inter * nimio paſſer amore * canit. * Minimus.
Chriſte ſalus rerum, bone conditor, atque redemptor, * Cano.
  Unica progenies ex deitate patris,
Irrecitabiliter manans de corde parentis,
  Verbum ſubſiſtens, & * patris ore potens, * Al. penetrare.
Æqualis, concors, ſocius, cum patre coævus;
  Quo ſumpſit mundus principe principium;
Æthera ſuſpendis, ſola congeris, æquora fundis;
  Quæque locis habitant, quæ moderata vigent.
Qui genus humanum cernens merſum eſſe profundo;
  Ut hominem eriperes, es quoque factus homo.
Nec noſtro tantùm voluiſti è corpore naſci,
  Sed caro, quæ naſci pertulit, atque mori.
Funeris exequias * patris novus * author, & orbis; * Pateris.
  * Intra mortis iter dando ſalutis opem. * Auctor.
Triſtia * ceſſarunt infernæ vincula legis; * Intras.
  Expavitque chaos luminis ore premi. * Ceſſerunt
Depereunt tenebræ Chriſti fulgore fugatæ:
  * Æternæ noctis pallia craſſa cadunt. * Et terræ.
* Sollicitam ſed redde fidem, precor, alma poteſtas. * Pollicitam.
  Tertia lux rediit: ſurge, ſepulte meus.
Non decet, ut vili tumulo tua membra tegantur;

Verſ. 39. *Salve feſta dies, toto venerabilis ævo, Quâ Deus infernum vicit, & aſtra tenet.*] Auctoritate codicis Vaticani mutatus eſt verſus, ut eſſet poſt viginti diſticha, quo ſanè in loco eſſe debet. Nam antè nihil de Paſſione, vel Reſurrectione Chriſti dicitur: ſed ver ipſum ex multis propriis naturæ ſuæ bonis commendatur. Poſtquam verò facta eſt mentio Reſurrectionis, rectè illud additur: Salve feſta dies, &c. cui diſticho rectè etiam illud continenter adjungitur:
Nobilitas anni, menſum, lux alma dierum, Horarum ſplendor, ſtridula puncta favent.
Nobilitas enim legendum eſt ex codice Vaticano, ut laus aliqua illi diei, quem laudare vult, attribuatur; cùm ex mobilitate, ut erat antè, nulla laus ad diem aliquem accedere poſſit, quia hoc eſt omnibus commune. Legendum quoque eſt, *ſtridula puncta* in ſecundo verſu, ut omnia ad diem referantur. Aliqua alia in his carminibus mutantur, quæ tamen meliora facta ſunt: quod quivis hunc librum cum aliis conferens, intelligere poterit. *Thomaſius.*

* Nec. * Non pretium mundi vilia ſaxa premant.
Indignum eſt, cujus clauduntur cuncta pugillo;
Ut tegat incluſum rupe vetante lapis.
Lintea tolle, precor; ſudaria linque ſepulcro:
Tu ſatis es nobis; & ſine te nihil eſt.
Solve catenatas inferni carceris umbras,
Et revoca ſursùm quicquid ad ima ruit.
Redde tuam faciem, videant ut ſecula lumen;
Redde diem, qui nos, te moriente, fugit.
Sed planè impleſti remeans, pie victor, olympum:
Tartara preſſa jacent, nec ſua jura tenent.
Inferus inſaturabiliter cava guttura pandens,
* Rapuit. Qui * raperet ſemper, ſit tua præda, Deus.
Eripis innumerum populum de carcere mortis;
* Auctòr. Et ſequitur liber, quò ſuus * author abis.
Evomit abſorptam pavidè fera bellua plebem;
Et de fauce lupi ſubtrahit agnus oves.
Hinc tumulum repetens poſt tartara, carne reſumptâ,
Belliger ad cœlos ampla trophæa refers.
* In te. Quos habuit pœnale chaos, jam reddidit * iſte;
Et quos mors peteret, hos nova vita tenet.
* Triumphi Rex ſacer, ecce tui radiat pars magna * trophæi,
Cùm puras animas ſacra lavacra beant.
Candidus egreditur nitidis exercitus undis;
Atque vetus vitium purgat in amne novo.
Fulgentes animas veſtis quoque candida ſignat;
Et grege de niveo gaudia paſtor habet.
* Conſors. Additur hâc Felix * concors mercede ſacerdos,
Qui dare vult domino dupla talenta ſuo.
Ad meliora trahens gentili errore vagantes,
Beſtia ne raperet, munit ovile Dei.
Quos priùs Eva nocens infecerat, hos modò reddit
Eccleſiæ paſtor ubere lacte ſinu.
Mitibus alloquiis agreſtia corda colendo,
Munere Felicis de vepre nata ſeges.
Aſpera gens Saxo, vivens quaſi more ferino;
Te medicante ſacer, bellua reddit ovem.

105 Centeno

Verſ. 101. *Mitibus.*] Hi ſequentes verſus additi ſunt ex codice Vaticano à Thomaſio, cujus hæc verba ſunt. In hoc poëmate ex illo codice addidi decem verſus, qui optimè cum reipsâ conveniunt, & declarant cur illa carmina ad Felicem Epiſcopum Venantius ſcripſerit, qui ſanè Felix nullus eſt Romanorum Pontificum, ſed fuit aliquis ex primis illis Saxonum Epiſcopis, Nam Saxones, cùm à Carolo Magno poſt bellum triginta annorum & ampliùs, victi eſſent, religionem Chriſtianam ſuſceperunt: ex Romanis verò Pontificibus ultimus, qui nomen hoc Felicis habuit, fuit Felix IV. qui multò antè Carolum Magnum vixit. Illos verò decem verſus propterea judicavi addendos, quia optimè cum re, de quâ agitur, conveniunt, & quia in fine poëmatis additus erat numerus verſuum ex, ita ut omninò decem ad explendum numerum deeſſent.

Digitized by Google

Centeno reditu tecum manſura per ævum;
Meſſis abundantis horrea fruge reples.
Immaculata tuis plebs hæc agitetur in ulnis;
Atque Deo purum pignus ad aſtra feras.
Una corona tibi detur, & tribuatur ab alto;
Altera de populo vernet adepta tuo.

INCERTI AUCTORIS CARMEN,
DE PASSIONE DOMINI.

Quisquis ades, mediique ſubis in limina templi;
Siſte parùm, inſontemque tuo pro crimine paſſum
Reſpice me; me conde animo, me in pectore ſerva.
Ille ego, qui caſus hominum miſeratus acerbos,
Hùc veni pacis promiſſæ interpres, & ampla
Communis culpæ venia, hic clariſſima ab alto
Reddita lux terris, hic alma ſalutis imago,
Hic tibi ſum requies, via recta, redemptio vera;
Vexillumque Dei, ſignum & memorabile fari.
Te propter vitamque tuam ſum Virginis alvum
Ingreſſus, ſum factus homo, atque horrentia paſſus
Funera; nec requiem terrarum in finibus uſquàm
Inveni, ſed ubique minas, ſed ubique labores.
Horrida prima mihi in terris mapalia Judæ
Hoſpitia in partu, ſociæque fuere parenti.
Hìc mihi fuſa dedit bruta inter inertia primùm
Arida in anguſtis præſepibus herba cubile.
In Phariis primos vixi regionibus annos,
Herodis regno profugus; reliquoſque reverſus
Judæam, ſemper jejunia, ſemper & ipſam
Pauperiem extremam, & rerum inferiora ſecutus;
Semper egens, monitis humana ſalubribus almæ
Ingenia ad ſtudium probitatis, aperta ſalubri
Plurima doctrinæ injungens miracula: quare
Impia Hieruſalem rabidis exercita curis
Invidiæ, ſæviſque odiis, & cæca furore,
Inſonti eſt pœnis letalibus auſa cruentam
In cruce terribili mortem mihi quærere. Quæ ſi
Latiùs ipſe velim diſtinguere, ſique per omnes
Ire juvet gemitus, mecum & ſentire dolores;
Collige conſilia, inſidiaſve, meique nefandum
Sanguinis innocui pretium, & ſimulata clientis
Oſcula, & inſultus, & ſævæ jurgia turbæ.
Verbera prætereà, & promptas ad crimina linguas;

Fige animo, & teſtes, & cæci infanda Pilati
Judicia, ingentemque humeros & feſſa prementem
Terga crucem, atque graves horrenda ad funera greſſus.
Nunc me, nunc verò deſertum, extrema ſecutum
Supplicia, & dulci procul à genitrice levatum,
Vertice ad uſque pedes me luſtra: en aſpice crines
Sanguine concretos, & ſanguinolenta ſub ipſis
Colla comis, ſpiniſque caput crudelibus hauſtum
Undique diva pluens vivum ſuper ora cruorem.
Compreſſos ſpeculare oculos, & luce carentes,
Afflictaſque genas: arentem ſuſpice linguam
Felle venenatam, & pallentes funere vultus.
Cerne manus clavis fixas, tractoſque lacertos;
Atque ingens lateri vulnus: cerne indè fluorem
Sanguineum; foſſoſque pedes, artuſque cruentos.
Flecte genu, lignumque crucis venerabile adora
Flebilis; innocuo terramque cruore madentem
Ore petens humili, lachrymis ſuffunde ſubortis,
Et me nonnunquàm devoto in corde, meoſque
Fer monitus. Sectare meæ veſtigia vitæ;
Ipſaque ſupplicia inſpiciens, mortemque ſeveram
Corporis, innumeros memorans animique dolores;
Diſce adverſa pati, & propriæ invigilare ſaluti.
Hæc monimenta tibi ſi quandò in mente juvabit
Volvere, ſi qua fides animo tibi ferre meorum,
Debita ſi pietas, & gratia digna laborum,
Surget: erunt veræ ſtimuli virtutis, eruntque
Hoſtis in inſidias clypei, quibus acer in omni
Tutus eris, victorque feres certamine palmam.
Hæc monimenta tuos ſi labilis orbis amicos
Avertent ſenſus, fugiente decoris ab umbrâ
Mundani, efficient, ne ſpe captatus inani,
Mobilis occiduis fortunæ fidere rebus
Auſeris, aut vitæ ſperare fugacibus annis.
Sed te nimirùm ſic iſta caduca videntem
Secula, & exutum patriæ melioris amore,
Orbis opes, rerumque uſus, & vota piorum
Moribus extollent ſacris, vitæque beatæ
Spe, duras inter pœnas, te rore fovebunt
Cœleſti, pacique boni dulcedine paſcent.
Purpuream donec, poſt ultima fata relicto
Corpore, ſublimes animam revocabit ad auras
Gratia magna tibi. Tunc omnem exuta laborem,
Angelicos tunc læta choros, acieſque beatas
Sanctorum inſpiciens, æternæ pacis amœnâ
Perpetuò felix mecum regnabit in aulâ.

Digitized by Google

STEPHANI BALUZII
TUTELENSIS
NOTÆ
AD
LACTANTII LIBRUM
DE
MORTIBUS PERSECUTORUM.

EX SECUNDA EDITIONE.

Digitized by Google

STEPHANI BALUZII
TUTELENSIS
NOTÆ
AD
LIBRUM DE MORTIBUS
PERSECUTORUM.

INTER multos ac varios codices manuſcriptos, quos vir litterarum ac litteratorum amantiſſimus, & in omni genere laudis excellentiſſimus JOANNES-BAPTISTA COLBERTUS in publicam ſtudiorum utilitatem ex omni Europâ, Aſiâ, Africâ comparavit, repertus eſt unus auro contra æſtimandus, in quo continetur Lucii Cæcilii Firmiani Lactantii liber de perſecutione, ſive de mortibus perſecutorum, quo hactenùs caruerat Eccleſia. Non facit ille quod plerique ſolent; qui ſi veteris cujuſpiam Scriptoris opus ineditum, quantumvis leve ſit ac tenue, nacti fuerint, diligenter occultant, tanquàm in tenebris magis eluceat, ut gloriari poſſint ſe ſolos poſſidere, quod omnes habere vellent; caventque ſummoperè, ne in manus aliorum venire poſſit. Liberalior excelſiorque eſt animus illuſtriſſimi viri, quàm ut falſâ iſtâ gloriâ teneri poſſit. Itaque cùm intellexiſſet hunc Lactantii librum extare inter antiquos codices manuſcriptos bibliothecæ ſuæ, ſatiſque compertum haberet, quantùm hinc utilitatis accederet Eccleſiæ, ſi vulgaretur, quanquàm anteà frequenter mandaverat, ut ſi quid ineditum videretur in eiſdem antiquis codicibus, id totum prælo committeretur, tamen eâ occaſione mandatum dedit ſpeciale, & ſolitâ magnitudine animi ſtatim juſſit, ut hic Lactantii liber in clariſſimam lucem ederetur.

Damus igitur illum ex codice 1297. Bibliothecæ Colbertinæ, (*nunc in Biblioth. regiâ, in-4°. num. 2627,*) qui octingentorum, aut circiter, annorum eſſe videtur, integrum quidem, ſed ab imperitâ manu ſcriptum, adeòque pluribus mendis infectum. Atque ea quidem, quorum emendatio facilis & obvia erat, liberè nos emendavimus: ſed ea intacta reliquimus, in quibus audacia corrigendi non vacabat periculo. Fortaſſis alii feliciores erunt. Compoſitus & abſolutus eſt liber eo anno, quo poſt extinctos perſecutores, dulciſſimum & pulcherrimum pacis nomen auditum eſt in Eccleſiâ Chriſti, noſtriſque hominibus tranquillitas, ac lo-

Digitized by Google

quendi ſcribendique libertas reſtituta. Quis enim hiſtoriam iſtiuſmodi ſcriberet in medio atrociſſimæ perſecutionis? Sanè Lactantius libros divinarum Inſtitutionum ſcripſit furente perſecutione, in ipſis ejus initiis, ut ex capite ſecundo & quarto libri quinti colligitur: ſed non emiſit, impeditus videlicet rei & temporis neceſſitate, ut ipſe loquitur in principio libri de Opificio Dei. At cum data eſſet pax, omniſque metus à pectoribus Chriſtianorum depulſus beneficio Conſtantini M. Imperatoris, tum verò Eccleſiaſtici Scriptores indulgentiâ benigniſſimi principis uſi, animum converterunt ad ſcribendum: quod anteà non erant auſi. Itaque tum Lactantius divinarum Inſtitutionum libros, in quibus loca quædam ſparſim reperiuntur, quæ manifeſtò conſtat ſcripta eſſe poſt bellum ſedatum atque extinctum, recenſuit, pleraque addidit, imprimis verò ea, quæ in initiis librorum, & in epilogo dicuntur ad Conſtantinum; quæ perperàm nonnulli judicant notha eſſe, ac ſuppoſititia, adeò ut eorum præjudicio fretus Joſephus Iſæus, qui poſtremam Lactantii editionem Romanam emiſit, univerſa deleverit, quæ in aliis editionibus ad Conſtantinum ſcripta leguntur. Et tamen puto non poſſe verè dubitari, quin ea ſint Lactantii, cùm & ejuſdem ſint ſtyli cum cæteris ejuſdem operibus, & phraſes quædam, quæ illic habentur, eædem ſint in variis locis iſtius hiſtoriæ, & reliquarum Lactantii lucubrationum. Sed haud dubiè duæ antiquitùs fuere divinarum Inſtitutionum editiones, una fermè ſtatim poſt datam Eccleſiæ pacem emiſſa, cùm adhuc Lactantius eſſet in Bithyniâ, altera poſt bellum Cibalenſe & Mardienſe, cùm veniſſet in Gallias propter Criſpum Conſtantini filium. Qui ergò priore editione uſi ſunt, ea profectò non habuerunt, quæ poſteà de Conſtantino addita ſunt; atque adeò mirum non eſt, ea deſiderari in quibuſdam exemplaribus. Sed ut redeamus ad librum de mortibus perſecutorum, à quo nos abduxit occaſio differendi de tempore, quo ſcripti ſunt libri divinarum Inſtitutionum, certum eſt eum ab Auctore ſcriptum Nicomediæ in Bithyniâ, ubi is habitavit per totum illud tempus, quo perſecutio in Oriente graſſata eſt, & abſolutum fuiſſe poſt confectum bellum apud Campum Serenum in Thraciâ, poſt quod integra fuit Eccleſiæ pax, profligato, ac paulò poſt extincto Maximino, homine noſtræ religionis inimiciſſimo. Colligitur illud ex pluribus ejuſdem hiſtoriæ locis, ſed præcipuè ex epilogo, in quo Auctor verbis apertiſſimis innuit, hæc ſcripta à ſe eſſe poſt datam pacem plebi Dei, quæ per annos decem partim vaſtata, partim diſperſa fuerat. Adde quòd librum ſuum nuncupavit illuſtri regionum illarum Confeſſori Donato, quem etiam compellat in medio operis, & in fine. Hæc enim indicant, eos tum ſimul fuiſſe, aut certè non magno locorum intervallo disjunctos. Illud etiam diligenter obſervandum eſt, eum illa tantùm edicta, quæ pro Chriſtianis data ſunt, in hoc opere deſcripſiſſe, quæ propoſita Nicomediæ ſunt, aliorum mentionem non facere: quia nimirùm ea tantùm refert, quæ ipſe proponi vidit, & quorum proptereà copiam facilè habere potuit.

De patriâ Lactantii video varias eſſe ſententias; quarum ea infirmior videtur, quæ Firmo Piceni oppido eum ortum contendit, quia Firmianus vocatur. Eam ego præfero, quæ Afrum fuiſſe cenſet. Nam & in Africâ præceptore uſus eſt Arnobio; & Nicomediam accitus à Diocletiano, ut illic literas oratorias doceret, ut ipſe ſcribit, non aliundè veniſſe videtur, quàm ex Africâ, cùm apud Hieronymum, in libro de viris illuſtribus legatur, ὁδοιπορικὸν ſuum ab Africâ Nicomediam uſque verſibus hexametris deſcripſiſſe. Erat autem Nicomediæ tempore perſecutionis, quæ ſub Diocletiano univerſam commovit Eccleſiam; etiam cùm data pax eſt. Nam quæ in libro de mortibus perſecutorum dicuntur, de propoſitâ Nicomediæ Conſtitutione Conſtantini & Licinii, deque adventu Licinii in eam urbem, ea profectò ab alio ſcribi non potuerunt, quàm ab eo, qui quæ ſcriberet oculis uſurparet. Cùm verò poſteà Conſtantinus, poſt bellum Cibalenſe, quod confecit anno Chriſti CCCXIV. VIII. Idus Octobris, in Thraciam ac Macedoniam profectus eſſet, tum haud dubiè Lactantius, ei fortè an olim cognitus, è Nicomediâ ad eum venit, & poſteà juſſu ejus Gallias petiit, ubi Criſpum Conſtantini filium Latinis litteris erudivit. Putavit vir doctiſſimus Franciſcus Chifletius, Criſpum à Lactantio inſtitutum fuiſſe anno Chriſti CCCXII. eodem nimirùm tempore, quo primùm Conſtantinus, ut ille ait, mox mater ejus Helena Chriſtum agnovere, fidei noſtræ ſacramenta edocti ab Euſebio Epiſcopo Veſuntionenſi, & Criſpum cum Helenâ & Lactantio relictum Veſuntione à Conſtantino, cùm is in Italiam profectus eſt adversùs Maxentium. Verùm narratio, ex quâ Chiffletius hanc hiſtoriam con-

Digitized by Google

teruit ; poſterioris ac ſequioris ſæculi ſcriptum eſt, & nullam fidem meretur. Prætereà certum eſt, Lactantium adhuc in Bithyniâ fuiſſe, cùm bellum parabatur adversùs Maxentium, & aliquantò poſt. Venit ergò Lactantius in Galliam (quod etiam placuiſſe video clariſſimo viro Jacobo Gothofredo) anno tantùm cccxv. cùm pace poſt pugnam Cibalenſem atque Mardienſem conſtitutâ inter Conſtantinum & Licinium, Magnus Gallias repetiit. Rediiſſe enim illum ad uxorem ſuam facilè colligitur ex Zozimo, & Epitome Victoris, ubi ſcriptum eſt, Conſtantinum Magni filium, *in Arelatenſi oppido ante non multos dies editum*, factum fuiſſe Cæſarem cum Criſpo, & Liciniano Licinii filio, quod contigiſſe anno Chriſti cccxvii. Kalendis Martiis docent Faſti Idatiani. Nam cùm pugnatum in Pannoniâ ſit anno cccxiv. exeunte, & ineunte anno cccxvii. natus in Galliâ ſit Conſtantinus Conſtantini filius, neceſſe eſt patrem medio temporis in Galliâ fuiſſe ; adeòque illuc rediiſſe poſt pacem factam cum Licinio. Quâ occaſione veriſimile eſt, Lactantium, virum omnium ſuo tempore eruditiſſimum, ut Euſebius ait, à Conſtantino adductum fuiſſe in Gallias, ut Criſpum imbueret cognitione hiſtoriæ, & cæterarum bonarum litterarum. Et quidem facilè aſſentior doctiſſimis viris Chriſtophoro Browero & Ægidio Bucherio, qui tanquàm rem certam tradunt, Lactantium Treviris ſenectutem extremam egiſſe, cùm erudiendo Criſpo daret operam, & hìc veriſimiliter libros divinarum Inſtitutionum ad Conſtantinum Imperatorem contexuiſſe. At Chifletius, honeſto & decoro patriæ amore ductus, hunc honorem æquâ lance partitur inter Treviros & Veſuntionenſes, ſic Bucherio concedens Criſpum Treviris eruditum à Lactantio fuiſſe, ut id tamen factum velit etiam Veſuntione. Sed conjectura illa nullum omninò fundamentum habet, præter bonam clariſſimi & optimi viri voluntatem, & inclinationem in ſuos Veſuntionenſes. Cæterùm Lactantium alibi, quàm in imperio Licinii fuiſſe, cùm is religioni Chriſti manifeſtò contrarius apparuit, adeòque tum in Galliâ fuiſſe, docet ipſe ad Conſtantinum ſcribens in initio libri primi divinarum Inſtitutionum. *Nam malis*, inquit, *qui adhuc adverſùs juſtos in aliis terrarum partibus ſæviunt, quantò ſeriùs, tantò vehementiùs idem omnipotens mercedem ſceleris exſolvet.* Cœpit autem Licinius apertè ſævire in Chriſtianos anno cccxx. ut certis argumentis oſtenderunt viri doctiſſimi. Undè colligi poteſt, Lactantium adhuc eo tempore in humanis fuiſſe. Imò ultra hunc annum eum produxiſſe ætatem docere ipſe videtur in fine libri quarti divinarum Inſtitutionum, ubi inter varias hæreticorum ſectas numerat etiam Arianos. Nam cùm illi plenè orbi univerſo non innotuerint, niſi poſt habitam Synodum Nicænam, apparet Lactantium ſuperſtitem huic Synodo fuiſſe, ſi vera eſt lectio. Scio virum clariſſimum & eruditiſſimum Michaëlem Thomaſium ſuſtuliſſe ab eo loco nomen Arianorum, in eâ quam curavit Lactantianorum operum editione, & habuiſſe ſententiæ ſuæ ſuffragatorem Joſephum Iſæum. Sed cùm illi paucos veteres libros habeant iſtius ſuæ ſententiæ aſſertores & vindices, & de novem Vaticanis, duobuſque Vallicellanæ bibliothecæ ; quòd hanc clauſulam habeant, fidem faceret illuſtriſſimus Cardinalis Baronius ; cùm ſcirem prætereà unum Bononienſem, quem & Thomaſius, & Latinus Latinius viderunt, tum etiam quatuor bibliothecæ regiæ, ſive Colbertinos, & veteres editiones, eas nimirùm, quæ Thomaſianam anteceſſerunt, cùm ſcirem, inquam, tot veteres codices & editiones mentionem hìc facere Arianorum, & pauca admodùm exemplaria vetera proferri, in quibus hoc nomen non extet, præ multitudine eorum, quæ illud habent, non invitus aſſentiebar eidem Baronio Thomaſium reprehendenti, quòd contra omnium ferè veterum exemplarium & editionum fidem, textum Lactantii corruperit, nullâ, vel levi additâ ratione cur id feciſſet. Sed nunc, dum mecum repeto, codices qui Arianos commiſcent hæreticis à Lactantio commemoratis, non eſſe admodùm veteres, duos verò bibliothecæ regiæ ſignatos 3735. & 3736. ſanè vetuſtiſſimos, & optimos, tum etiam vetuſtiſſimum illum Bononienſem, quo Thomaſius utebatur, nullam eorumdem Arianorum mentionem facere, dubitare cogor, num retinenda ſit emendatio ejuſdem Thomaſii contra tot exemplarium manuſcriptorum fidem, cùm certum ſit in iſtiuſmodi rebus multitudinem teſtium, qui per imperitiam temeritatemque Scriptorum falſi fictitique eſſe poſſunt, cedere interdùm debere dignitati & auctoritati paucorum antiquiorum. Utcumque ſe res habeat, cùm conſtet Lactantium in extremâ ſenectute præceptorem Criſpi fuiſſe, neceſſe eſt illum circa eâ tempora mortuum, quibus Conſtantinus vicennalia ſui imperii celebravit. Acciderit ne

Digitized by Google

illius mors Auguſtæ Trevirorum, an alibi, exploratum non eſt. Ego hùc valdè inclino, ut cum Bucherio ſentiam, eum in civitate illâ & extinctum, & ſepultum eſſe, cùm id extrema illius ſenectus, quam illum egiſſe in Galliâ docet Hieronymus, facilè perſuadeat.

Ad pag. 180. LUCII CÆCILII] In veteri codice ita ſimpliciter conceptus eſt titulus iſtius operis: * *Lucii Cæcilii. Incipit liber ad Donatum confeſſorem, de mortibus perſecutorum.* Quòd autem is ſit Lactantius, cujus extant libri ſeptem divinarum Inſtitutionum, & alia quædam opuſcula, tanta ac tam manifeſta ſunt argumenta, ut res extra omnem controverſiam poſita eſſe videatur. Nam & ſtylus omninò Lactantianus eſt, ut facilè periti rerum iſtarum æſtimatores agnoſcent; & verſus interdùm Virgilianos huic operi interſerit Auctor, ut ſolet Lactantius; denique pleraque, quæ illic leguntur, eadem ferè ad verbum in aliis ejuſdem libris leguntur, ut ſuis infrà locis adnotabimus. Adde auctoritatem ſancti Hieronymi, qui in catalogo virorum illuſtrium recenſens opera Lactantii, inter ea commemorat librum de perſecutione, nimirùm hunc noſtrum. Neque movere quemquam debet, quòd in Lactantii editionibus, quæ manibus eruditorum feruntur, non Cæcilius, ſed Cælius appellatur, tanquàm hinc colligi poſſe videatur, Lucium Cæcilium libri iſtius auctorem diverſum eſſe à Lactantio. Nam licèt verum ſit, eum ſemper vocari Cælium in editionibus, quæ prænomen ejus habent, ut ſunt omnes poſteriores, in Romanâ tamen anni MCCCCLXX, quam curavit Joannes Andreas Epiſcopus Alerienſis, vocatur ſimpliciter Lactantius Firmianus abſque ullo prænomine; & in codice 1975. bibliothecæ Colbertinæ, in quo continentur vulgatæ Lactantii lucubrationes, diſertè in titulo vocatur Lucius Cæcilius Firmianus Lactantius; in codice verò 3736. Bibliothecæ regiæ, Cæcilius Firmianus. Imò cùm videam eum appellari tantùm Firmianum in codicibus 3737. 3738. 3740. Bibliothecæ regiæ, & in codicibus 3573. 4095. & 4495. Colbertinæ, tum etiam in optimo & vetuſtiſſimo exemplari manuſcripto Academiæ Oxonienſis, facilè adducor ut credam, pleraque vetera lucubrationum ejus exemplaria neque Cælii prænomen habere, neque Cæcilii, ac nihilominùs verum ejus nomen eſſe Cæcilium, cùm ita conſtanter vocetur in titulo iſtius hiſtoriæ in codice 3736. Bibliothecæ regiæ, & in codice 1975. Colbertinæ, ut monuimus. Quanquàm, fatendum enim eſt, L. Cælius Firmianus ſemper ſcribitur in codice regio 3735. quem diximus eſſe vetuſtiſſimum & optimum. Cur autem in titulo libri de mortibus perſecutorum, & in codice illo regio prætermiſſum ſit verum nomen Lactantii, quod eſt ultimum ex quatuor quæ illi tribuuntur, id (ut in ſimili cauſâ Sirmundus adnotavit ad Sidonium) librarii oſcitantiâ eveniſſe credendum eſt: qui cùm omnia Scriptoris iſtius nomina brevitatis ſtudio adſcribere nollet, pro ultimo, quod proprium erat, id potiùs imperitè delegit, quod primo loco occurrebat.

* Vel potiùs *Lycii*.

Eâdem paginâ. AD DONATUM] Illuſtrem horum temporum Confeſſorem, qui novies tormenta pertulit pro nomine Chriſti, ſex annorum ſpatio tentus in carcere, undè emiſſus eſt extremis Galerii Maximiani temporibus, ut legitur infrà, cap. XVI. & XXXV. iſtius operis. Eidem librum de Irâ Dei nuncupavit Lactantius, ſcriptum poſt datam divinitùs pacem.

Eâdem pag. DE MORTIB. PERSEC.] Apud Hieronymum legitur ſimpliciter, Lactantium ſcripſiſſe *de perſecutione librum unum.* Sed nos retinuimus lectionem veteris exemplaris, quoniam manifeſtum eſt, conſilium inſtitutumque Auctoris fuiſſe, ut miſerabiles exitus eorum deſcriberet, qui perſecutionem adversùs Chriſtianos excitaverant. Mortes autem dixit, quomodò Cicero libro ſecundo de Finibus: *Præclaræ mortes ſunt imperatoriæ.* Item in fine libri primi Tuſculanarum Quæſtionum: *Claræ verò mortes pro patriâ oppetitæ, non ſolùm glorioſæ rhetoribus, ſed etiam beatæ videri ſolent.* Tacitus, lib. XI. annalium: *Multaſque mortes juſſu Meſſalinæ patratas.* Et lib. XIV. *Sequuntur virorum illuſtrium mortes.* Idem, lib. III. hiſtor. *Variâ pereuntium formâ, & omni imagine mortium.* Item lib. I. *Laudatis antiquorum mortibus pares exitus.* Et Statius in libro nono Thebaïdos: *Deſertaſque tulit ſine funere mortes.* Et paulò poſt: *Nil opus arma ultrà tentare, & perdere mortes.* Sanctus Auguſtinus, epiſt. LXVIII. *Inſuper etiam, ſi quas mortes ſibi ultrò ingerunt, nobis volunt eſſe invidioſas,* Idem, lib. I. contra Gaudentium, cap. VI. *Hæc eſt innocentia partis Donati, ut hoc faciatis, adjunctis mortibus veſtris, quod etiam apud Carthaginem in invidiam noſtram de baſilicis, quæ veſtræ fuerunt, ſicut potuiſtis, & cum quibus potuiſtis, feciſſe aſſeveramini ſine mortibus veſtris.*

CAPUT PRIMUM.

Pag. 181. *lin.* 3. EXCITAVIT DEUS PRINCIPES]

Digitized by Google

CIPES] Ut Conſtantinum & Licinium, qui tum cùm hæc ſcribebat Lactantius, pacem Eccleſiæ dederant, nondùm commotâ à Licinio perſecutione adverſùm noſtros.

Lin. 8. QUI ILLUCTATI, vel QUI ADVERSATI] In veteri libro legitur *illuſtrati*, quod nos mutavimus, quia emendatio certa erat.

Lin. 9. TEMPL. SANC. EVERT.] In primâ editione ſcripſi ex capite XIII. iſtius libri, & ex libro V. Divinarum Inſtitutionum, cap. XI. patere heic agi de templo Nicomediæ everſo à Diocletiano & Maximiano. Poſteà cùm viderem virum clariſſimum & eruditiſſimum Gisbertum Cuperum aliam loci iſtius interpretationem adduxiſſe, quæ veritati videatur eſſe conſentanea, illam lubenter amplexus ſum. Putat ergò intelligi iſtic debere in genere Chriſtianam religionem, cùm veteres, poſt Apoſtolum, corpus Chriſtianorum vocare ſoleant templum Dei, ut obſervamus ad caput ſecundum.

Lin. 10. NOCENTES ANIMAS PROFUDERUNT] Diocletianus nimirùm, Maximianus Herculius, Galerius Maximianus, & Maximinus Daza, quorum horrendæ mortes deſcribuntur in hoc libro.

Pag. 182. *lin.* 5. VIRTUTEM AC MAJEST.] Lactantius, lib. IV. Inſtitut. cap. XXVI. *virtutem majeſtatemque Dei ſingularis interpretari.* Et lib. VI. cap. 9. *virtutem ac majeſtatem Dei ſingularis enarrat.*

CAPUT II.

Pag. 183. *lin.* 2. POST DIEM DECIMUM.] Hic in primis locus confirmat, librum iſtum verè eſſe Lactantii. Nam idem ipſe libro quarto Divinarum Inſtitut. cap. X. loquens de Judæis, ait: *Exindè Tetrarchas habuerunt ad Herodem, qui fuit ſub imperio Tiberii Cæſaris, cujus anno quinto decimo, id eſt, duobus Geminis Conſulibus, ante diem decimum Kalendarum Aprilium Judæi Chriſtum cruci affixerunt.* Sic enim legitur in omnibus antiquis Lactantii exemplaribus manuſcriptis, in editione Romanâ anni MCCCCLXX. in Venetâ anni MDXXI. & apud Paulum de Middelburgo in Paulinâ. Xyſtus tamen Betulejus contendit, in melioribus Lactantii editionibus legi, *ante diem ſeptimum Kalendarum*, Romanamque illam ſugillat, quæ *ante decimum* habet. Sed tandem anno MDCL. Joſephus Iſæus veterem lectionem huic loco reſtituit, auctoritate plurimorum veterum exemplarium, quæ nunc confirmatur ex iſtâ quoque Lactantii lucubratione. Vide porrò doctiſſimi viri Michaëlis Thomaſii Notas ad locum illum ex Divinarum Inſtitutionum libro quarto.

POST DIEM DECIMUM] In libro quarto Inſtitutionum legitur *ante diem decimum.* Verùm hæc diſcrepantia nullam importat repugnantiam. Idem enim valet *poſt diem*, ac *ante diem*, ut monet Paulus in l. *Anniculus.* 132. Dig. de verbor. ſignificat. *Anniculus amittitur, qui extremo anni die moritur. Et conſuetudo loquendi id ita eſſe declarat, Ante diem decimum Kalendarum, Poſt diem decimum Kalendarum.* Sed hic locus Pauli non caret difficultate. Nam Marcellus Francolinus in tractatu de tempore horarum canonicarum, cap. LXXIII. contendit heic per verba *poſt diem* non poſſe intelligi aliquem dierum, qui ſunt ante Kalendas, ſed decimum poſt Kalendas, id eſt, nonum menſis diem; idque confirmare nititur pluribus exemplis. Fruſtrà. Nam cùm Lactantius eandem rem duobus in locis referens, in uno quidem dixerit, *ante diem decimum*, in alio verò *poſt diem decimum;* manifeſtum eſt, horum verborum eundem debere ſenſum eſſe. Prætereà Romani nunquàm à Kalendis denominaverunt dies, qui ſequuntur poſt Kalendas, ſed eos tantùm qui antecedunt, ut nemini paulò erudito eſt obſcurum.

Lin. 4. CONGREGAVIT DISCIPULOS] Lactantius lib. IV. Inſtitut. cap. XX. *Diſcipulis iterùm congregatis, ſcripturæ ſanctæ litteras, id eſt, prophetarum arcana patefecit, quæ antequàm pateretur, perſpici nullo modo poterant.* Et cap. XV. *Sicut etiam voces Prophetarum, quæ cùm per annos mille quingentos, & eò ampliùs, lectæ fuiſſent à populo Judæorum, nec tamen intellectæ ſunt, niſi poſtquàm illas Chriſtus & verbo, & operibus interpretatus eſt.*

Lin. 7. ORDINAVIT.] Lactantius ibid. cap. XXI. *Ordinatâ verò diſcipulis ſuis evangelicâ ac nominis ſui prædicatione, circumfudit ſe repentè nubes, eumque in cœlum ſuſtulit.*

Pag. 184. *Lin.* 5. PER ANNOS XXV] Ait Lactantius Apoſtolos, & in his Matthiam & Paulum, qui poſt mortem Chriſti Domini reliquis adjuncti fuerant, evangelium per omnem terram prædicaviſſe per annos XXV. uſquè ad principium Neroniani imperii, & Petrum Romam profectum, cùm Nero illic imperaret. Et hanc quidem fuiſſe tum communem de Petri ad urbem Romam profectione opinionem, tamen etſi aliter poſt nonnullos veteres ſenſerit Euſebius, valdè probabile eſt, cùm Lactantius nullam de eâ re controverſiam moveat. Fortaſſis ergò ex his

viginti quinque annis, qui ad prædicationem omnium Apoſtolorum ex æquo pertinent, orta eſt opinio de viginti quinque annis, quos quidam veteres, & innumerabile recentiorum agmen ſancto Petro Apoſtolo tribuunt in ſede Romanâ. Sanè licèt fruſtrà ac ſupervacaneè à nonnullis negari putem adventum ejus ad urbem Romam, qui clariſſimis veterum teſtimoniis comprobatus eſt, de tempore tamen multùm ambigo, cùm videam tot tantaſque difficultates habere eorum ſententiam, qui illum Romam veniſſe volunt Claudio imperante, ut coacti ſint duplicare profectionem ejus in urbem, & duplex item ejus cum Simone mago certamen comminiſci, primò quidem temporibus Claudii, dein principatu Neronis. Quæ res quàm abſurda ſit, cùm id à nullo veterum proditum ſit memoriæ litterarum, pervident iſtarum rerum periti. Nam quod à recentiore auctore ſine alicujus vetuſtioris auctoritate profertur, contemnitur, ut monuit illuſtriſſimus Cardinalis Baronius. Itaque ſi fas eſſet recedere à vulgari & in animis hominum inſitâ opinione, ei Lactantianam lubenter præferrem; id eſt, Petrum quidem Romæ prædicâſſe Evangelium facilè concederem, non ſub Tiberio Claudio, ut vulgò putant, ſed ſub Nerone Claudio. Quippè ſtabilitâ ſemel hâc veriſſimâ, ut puto, ſententiâ, conquieſcit ſtatim omnis diſputatio, abſque ullo incommodo auctoritatis Romani Pontificis. Neque enim longa annorum ſeries, quibus Petrus fuerit Epiſcopus Romæ, primatum illius Eccleſiæ ſtabilivit, ſed perſona Petri, qui Cathedram ſuam ibi collocavit, & eam ſuo ſanguine ſolidavit ac confirmavit.

Lin. 7. FUNDAMENTA MISERUNT] Id eſt, poſuerunt, ut ipſe Lactantius ſcripſit in loco paulò antè laudato: *Diſcipuli verò per provincias diſperſi, fundamenta Eccleſiæ ubique poſuerunt, facientes & ipſi in nomine magiſtri Dei magna & penè incredibilia miracula.* Agrariæ rei Scriptores *mittere* dicunt pro *ponere*, ut pluribus oſtendit vir clariſſimus Nicolaus Rigaltius in Gloſſis.

Lin. 9. CONVERTIT MUL. AD JUSTITIAM] Id eſt, ad cultum veri Dei, ut loquitur Lactantius, lib. VII. Inſtitut. cap. XVII. Idem, lib. V. cap. VII. *Reddita quidem terræ, ſed paucis aſſignata juſtitia eſt, quæ nihil aliud eſt, quàm Dei unici pia & religioſa cultura.* Quâ voce paſſim ad ſignificandam religionem Chriſti utitur Lactantius in hoc libro, & in reliquis lucubrationibus ſuis. Sulpitius Severus, lib. II. ſacræ hiſt. loquens de Romanis ad audiendum Paulum convenientibus: *Qui veritate intellectâ, virtutibuſque Apoſtolorum, quas tum crebrò ediderant, permoti, ad cultum Dei ſeſe conferebant.*

Pag. 185. *lin.* 1. TEMPLUM FIDELE AC STABILE] Eccleſiam nimirùm, *quæ eſt verum templum Dei, quod non in parietibus eſt, ſed in corde ac fide hominum qui credunt in eum, ac vocantur fideles*, ut ait Lactantius in libro quarto Inſtitutionum cap. XIV. Et in capite ſequenti Eccleſiam vocat æternum & immortale Dei templum: quod etiam repetit in capite ſecundo libri de Irâ Dei. Hinc infrà de Nerone in hoc ipſo libro: *Proſilivit ad excidendum cœleſte templum.* Et cap. XV. *Nam Conſtantinus, ne diſſentire à majorum præceptis videretur, conventicula, id eſt, parietes, qui reſtitui poterant, dirui paſſus eſt, verum autem Dei templum, quod eſt in hominibus, incolume ſervavit.* Hinc libro quarto Inſtitut. cap. X. ait, neceſſe fuiſſe *Dei filium deſcendere in terram, ut conſtitueret Deo templum doceretque juſtitiam*

Ead. pag. & *lin.* STABILE COLLOCAVIT] Lactantius lib. VII. Inſtitut. cap. X. *Sibi domicilium ſtabile collocavit.*

Lin. 5. PRIMUS OMNIUM PERSECUTUS] Tertullianus in Apologetico cap. V. *Conſulite commentarios veſtros. Illic reperietis, primum Neronem in hanc ſectam tum maximè Romæ orientem Cæſariano gladio ferociſſe. Sed tali dedicatore damnationis noſtræ etiam gloriamur.* Petilianus Epiſcopus Conſtantinienſis, ſive Cirtenſis, partis Donatiſtarum, apud Auguſtinum lib. II. contra litteras Petiliani cap. XCII. *Relinquam Neronem, qui primus perſecutus eſt Chriſtianos.* Sulpitius Severus lib. II. de Nerone loquens: *qui, non dicam Regum, ſed omnium hominum, & vel immanium beſtiarum ſordidiſſimus, dignus extitit qui perſecutionem in Chriſtianos primus inciperet.*

Lin. 9. NE SEPULT. Q. LOCUS] Contrà Suetonius docet, eum funeratum eſſe impenſâ ducentorum millium, & reliquias ejus Domitiorum monumento conditas, quod proſpiciebatur è campo Martio impoſitum colle hortorum, & fuiſſe qui per longum tempus vernis æſtiviſque floribus tumulum ejus ornarent.

Pag. 186. *Lin.* 2. VIVUM RESERVATUM] Ea fuit quorundam veterum perſuaſio, Neronem non eſſe mortuum, ſed adhuc vivere, & venturum ante ſeculi finem, & vel ipſum fore Antichriſtum, vel temporibus iiſdem per Occidentem ſæviturum, quibus ille per Orientem, ut obſervavit Caſaubonus ad Sueto-

Digitized by Google

nium. Quâ de re vide etiam Annales eccleſiaſticos illuſtriſſimi Cardinalis Baronii. Sed alia mens Lactantio fuit, qui eos qui ita ſentiunt, delirare pronuntiat. Quare falſa prorſus eſt conjectura Joſephi Iſæi, qui in Notis ad librum ſeptimum Divinarum Inſtitutionum cap. XVI. ſuſpicatur Lactantio eam ſediſſe ſententiam, ut crediderit Regem illum potentiſſimum, qui in fine mundi princeps omnium conſtituetur, futurum Neronem; eoque nomine Lactantium arguit erroris.

Ibid. SIBYLLA DICENTE] Sic libros Sibyllinos laudare ſolet Lactantius, tametſi illos ſciret non unius eſſe Sibyllæ, ſed plurium. Ita ipſe libro primo Divinar. Inſtitut. cap. VI. *Et ſunt ſingularum ſinguli libri: qui quia Sibyllæ nomine inſcribuntur, unius eſſe creduntur. Sed & nos confusè Sibyllam dicemus, ſicubi teſtimoniis earum fuerit abutendum.* Duo autem ſunt loca in vulgatis Sibyllarum oraculis, ad quæ reſpexiſſe hoc loco reor Lactantium. Primus habetur in libro quinto:

Ἥξει δ' ἐκ περάτων γαίης μητροκτόνος ἀνὴρ
Φεύγων ἠδὲ νόον, ὀξὺ στόμα μερμηρίζων,
Ὃς πᾶσαν γαῖαν καθελεῖ, καὶ πάντα κρατήσει.

Quæ ſic Latinè verſa ſunt à Sebaſtiano Caſtalione:

Matris & occiſor quidam de finibus orbis
Vir fugiens veniet, ſpirans immane, fremenſque,
Omnes qui terras vaſtabit, & omnia vincet.

Secundus locus ita habet in libro octavo Sibyllinorum oraculorum:

——— ἦν ὅταν γ' ἐπανέλθῃ
Ἐκ περάτων γαίης ὁ φυγὰς μητροκτόνος ἐλθὼν,
Ταῦτ' ἅπασι διδοὺς, πλοῦτον μέγαν Ἀσίδι θήσει.
——— *ut quandò redibit*
Extremo cæſor matris fugitivus ab orbe,
Omnibus has donans, Aſiam locupletet abundè.

CAPUT III.

Pag. 186. *lin.* 1. ALTER NON MINOR] Id eſt, Domitianus, calvus Nero dictus à Juvenale, quem Tertullianus in Apologetico cap. V. vocat portionem Neronis de crudelitate; & Euſebius lib. III. hiſt. eccleſ. cap. XVII. Neronianæ impietatis & odii adverſus Deum ſucceſſorem. Tertullianus: *Tentaverat & Domitianus, portio Neronis de crudelitate: ſed quia & homo, facilè cœptum repreſſit, reſtitutis etiam quos relegaverat.* Ita veteres editiones, & duo vetuſti codices Bibliothecæ Colbertinæ. Poſteriores editores maluerunt *qua*: quàm benè, viderint alii. Cæterùm quod heic à Tertulliano dicitur de reſtitutis Chriſtianis, quos Domitianus relegaverat, ita interpretatur Franciſcus Zephyrus, ut intelligi velit Domitianum, quia non omnem exuerat humanitatem, neque dignos exilio aut aliâ mulctâ Chriſtianos videret, repreſſiſſe impetum, & quos jam in inſulam aliaque paſſim loca relegaverat, eundem ipſum reſtituiſſe. Iſtud verò ego olim falſum putavi, quia ex Dione & Clemente Alexandrino, tum etiam ex Lactantio conſtat, Chriſtianos revocatos ex inſulis non fuiſſe ante imperium Nervæ. Nunc verò exiſtimo hanc repugnantiam ſic poſſe conciliari, ut dicamus Domitianum quidem revocaſſe Chriſtianos in inſulas aliave exilia deportatos, ſed illos indulgentiâ ejus potiri non potuiſſe ante imperium Nervæ, quia ſtatim poſt illam datam Domitianus exceſſiſſe videtur è vivis. Hæc porrò conciliatio mea non eſt, ſed Henrici Dodvvelli viri doctiſſimi.

Pag. 187. *lin.* 6. ERASA EST] Macrobius lib. I. Saturnal. cap. XII. *Octobrem verò ſuo nomine Domitianus invaſerat: ſed uti infauſtum vocabulum ex omni ære vel ſaxo placuit eradi.*

Ibid. MUL. MIR. OP. FABRICASSET] Suetonius in Domitiano: *Plurima & ampliſſima opera incendio abſumta reſtituit, in queis & Capitolium, quod rurſus arſerat, ſed omnia ſub titulo tantùm ſuo, ac ſine ullâ priſtini auctoris memoriâ.*

Lin. 8. NEQ. IMAG. N. TITULOR.] Idipſum ſcribit Euſebius lib. III. cap. XX. Hiſtoriæ eccleſiaſticæ. Suetonius: *Contrà Senatus adeò lætatus eſt, ut repleta certatim curia non temperaret, quin mortuum contumelioſiſſimo atque acerbiſſimo acclamationum genere laceraret: ſcalas etiam inferri, clypeoſque & imagines ejus coràm detrahi, & ibidem ſolo affligi juberet; noviſſimè eradendos ubique titulos abolendamque omnem memoriam decerneret.* Vide etiam Xiphilinum in Nervâ, & Procopii Cæſarienſis Hiſtoriam arcanam pag. 37. editionis Lugdunenſis.

Lin. 11. ECCLESIA RESTITUTA] Narrat Dio apud Xiphilinum, Nervam omnes qui impietatis in deos rei fuerant, abſolviſſe, exules in patriam reduxiſſe, edicto inſuper vetuiſſe, ne cui liceret aut impietatis, ſive Judaïcæ ſectæ (ſic tum vocabant religionem Chriſti) quempiam dehinc inſimulari. Eâ porrò occaſione Joannes Apoſtolus, qui in Patmon inſulam à Domitiano fuerat relegatus, exilio ſolutus, Epheſum reverſus eſt, ut ex Clemente Alexandrino recitat Euſebius lib. III. cap. XXIII.

Digitized by Google

Lin. 13. BONI PRINCIPES] Quamvis pagani. Lactantius in fine libri ſeptimi Divinarum Inſtitutionum ad Conſtantinum : *Quoniam unus ex omnibus extitiſti, qui præcipua virtutis & ſanctitatis exempla præberes, quibus antiquorum principum gloriam, quos tamen fama inter bonos numerat, non modò æquares, ſed etiam, quod eſt maximum, præterires. Illi quidem naturâ fortaſſe tantùm ſimiles juſtis fuerunt. Qui enim moderatorem univerſitatis Deum ignorat, ſimilitudinem juſtitiæ aſſequi poteſt, ipſam verò non poteſt.* De bonis principibus qui & libertatem credendi noſtris hominibus permiſerunt, & eorum miniſterio in palatio & in provinciis uſi ſunt, eoſque ad maximas dignitates evexerunt, videndus Euſebius in initio libri octavi Hiſt. eccleſ.

Pag. 188. *lin.* 2. NULLUS TERR. ANGULUS] Lactantius lib. IV. Inſtitut. cap. XXVI. *Nam quoniam is qui patibulo ſuſpenditur, & conſpicuus eſt omnibus, & cæteris altior, crux potiùs electa eſt, quæ ſignificaret illum tam conſpicuum tamque ſublimem futurum, ut ad eum cognoſcendum pariter & colendum cunctæ nationes ex omni orbe concurrerent. Denique nulla gens tam inhumana eſt, nulla regio tam remota, cui aut paſſio ejus, aut ſublimitas majeſtatis ignota ſit.*

Lin. 3. NULLA DENIQUE NATIO] In veteri codice legitur, *nulla denique Dei natio.* Sed nos vocem *Dei*, quæ heic omninò ſuperflua erat, abjecimus. Et noſtram emendationem confirmat Lactantii locus mox relatus.

CAPUT IV.

Pag. 188. *lin.* 3. PRINCIPALE FASTIGIUM] Lactantius in epilogo libri ſeptimi ad Conſtantinum : *Te providentia ſummæ divinitatis ad faſtigium principale provexit.*

Lin. 4. ADVERSUM CARPOS] Conſtantinus in oratione ad ſanctorum cœtum cap. XXIV. Getas ſive Gothos vocat ; auctor Chronici Alexandrini Francos; Zoſimus libro primo hiſtoriarum Scythas, de quibus etiam interpretatur Cuſpinianus. Ac ſanè Conſtantinus in eâdem oratione ſcribit, Decium periiſſe in campis Scythicis. Res iſta ſic conciliari poteſt, ut quia Carporum Gothorumque eadem origo erat, & quia utrique propter Iſtrum fluvium ſedes habebant, ut Zoſimus docet, facilè eorum nomina permutarentur, & alius ad Gothos referret, quæ alibi de Carpis & Scythis leguntur. Quod de Francis quoque hominibus, qui ejuſdem cum Carpis Gothiſque originis erant, intelligi velim.

Pag. 189. *lin.* 1. NEC SEPULTURA] Epitome Victoris : *In ſolo barbarico inter confuſas turbas gurgite paludis ſubmerſus eſt, ita ut nec cadaver ejus potuerit inveniri.* Rem multò aliter narrat auctor Chronici Alexandrini, qui ſcribit Decium ab uno aliquo principum mactatum unà cum filio fuiſſe in Abyrto. Euſebius in Chronico : *Decius cum filio in Abritto occiditur;* ubi vide Notas Joſephi Scaligeri.

CAPUT V.

Pag. 189. *lin.* 1. VALERIANUS] Mira ſunt, quæ de modeſtiâ ac manſuetudine reliquiſque ſummis Valeriani virtutibus tradit Trebellius Pollio : quæ confirmantur etiam ab Euſebio, qui lib. VII. Hiſt. eccleſ. cap. X. illum vel ex eo maximè commendat, quòd manſuetiſſimus ac benigniſſimus fuerit erga Chriſtianos ; additque nullum ſuperiorum principum, ne illos quidem ipſos qui palàm Chriſtiani fuiſſe dicuntur, tantâ humanitate ac benevolentiâ noſtros complexum eſſe, quantam Valerianus præ ſe ferebat initio principatûs ſui, totamque ejus familiam Chriſtianis hominibus abundaſſe, ita ut Dei Eccleſia eſſe videretur. Sed poſteà immenſùm mutatus ab illo, crudeliſſimè ſævit in Chriſtianos; ac mox ſecuta Dei manus, quæ illum graviter afflixit.

Lin. 9. INCLINARE SIBI ROMANUM] Acta ſancti Pontii martyris cap. XXIV. *Valerianus ſcilicet Imperator in captivitatem ductus à Sapore Rege Perſarum, non gladio, ſed ludibrio omnibus diebus vitæ ſuæ merita pro factis percepit, ita ut quotienſcunque Rex Sapor equum conſcendere vellet, non manibus ejus, ſed incurvato dorſo, & in cervice ejus pede poſito, equo membra locaret.* Non ſtratoris igitur officium exhibebat Sapori Valerianus : ſed planè vicem ſtapedis aut ſcalæ illi in equum aſcenſuro præſtabat, ut rectè ex hoc Actorum ſancti Pontii loco, quorum auctorem facit Eutropium, obſervavit Salmaſius ad Trebellium Pollionem pag. 276.

Pag. 190. *lin.* 5. FILIUM IMPERATOREM] Nimirùm Gallienum ; de quo narrat idem Pollio, quòd *compertâ patris captivitate gauderet*, tantùm abfuit ab eâ vindicandâ. Addit paulò poſt Trebellius : *Et cùm plerique patris ejus captivitatem mœrerent, ille ſpecie decoris, quòd pater ejus virtutis ſtudio deceptus videretur, ſupra modum lætatus eſt.*

Lin. 7. DIREPTA EST EI CUTIS] Id eſt, Valeriano. Confirmat hanc hiſtoriam Conſtantinus Imperator in oratione ad ſanctorum cœtum cap. XXIV. *Tu quoque, Valeriane, cùm eandem crudelitatem in famulos Dei declaraſſes, juſtum Dei judicium omnium oculis ſubje-*

Digitized by Google

ciſti, captus ab hoſtibus, & in vinculis circumductus cum chlamyde purpureâ & reliquo imperiali cultu, tandem verò à Sapore Perſarum Rege, detractâ tibi cute, condiri juſſus, ſempiternum calamitatis tuæ tropæum ſpectandum præbuiſti. Qui locus lucem accipit ex Lactantio. Vide porrò quæ illic adnotat vir clariſſimus Henricus Valeſius.

Lin. 9. AD MEMOR. TRIUMPHI] Hoc eſt illud tropæum, quod à Perſis tantopere jactatum ſcribit ad Saporem eorum Regem Conſtantinus apud Euſebium lib. IV. de vitâ ejus cap. XI.

CAPUT VI.

Pag. 190. *lin.* 1. VÆSANUS ET PRÆCEPS] Flavius Vopiſcus: *Aurelianus, quod negari non poteſt, ſeverus, truculentus, ſanguinarius fuit princeps.* Eutropius lib. IX. de eodem: *Vir in bello potens, animi tamen immodici, & ad crudelitatem propenſioris.*

Pag. 191. *lin.* 3. EXTINCTUS EST] Eleganter idem Conſtantinus in eodem capite XXIV. *Tu item, Aureliane, fax omnium vitiorum, quàm præſenti & perſpicuâ divini numinis vindictâ, dum furore percitus Thraciam percurreres, in medio viâ publicâ caſus, ſulcos aggeris publici impio ſanguine complevisti.*

Lin. 4. COENOFRURIO] Inter Heracleam & Byzantium. Flavius Vopiſcus in D. Aureliano: *Sed quum iter faceret, apud Cœnophrurium manſionem, quæ eſt inter Heracliam & Byzantium, malitiâ Notarii ſui & manu Mucaporis interemptus eſt.* Vide Eutropium lib. IX.

Lin. 5. FALSA SUSPICIONE] Eam hiſtoriam multis enarrat idem Vopiſcus, quem conſule.

CAPUT VII.

Pag. 191. *lin.* 3. AVARITIA] Idem Vopiſcus in Numeriano: *Quum Diocletianus apud Tungros in Galliâ quâdam in cauponâ moraretur, in minoribus adhuc locis militans, & cum Druyde quâdam muliere rationem convictûs ſui quotidiani faceret, ac illa diceret, Diocletiane, nimiùm avarus, nimiùm parcus es, joco non ſeriò Diocletianus reſpondiſſe fertur: Tunc ero largus, quum Imperator fuero.*

Ibid. TRES PARTICIPES REGNI] Maximianum, cognomento Herculium anno Chriſti CCLXXXV. Conſtantium cognomento Chlorum & Galerium Maximianum cognomento Armentarium anno CCXCIII. *Quatuor ſanè principes mundi*, inquit Vopiſcus in Carino, *fortes, ſapientes, benigni, & admodùm liberales, unum in republicâ ſentientes.* Sed hæc ſcribebantur de vivis principibus; & adulatio ſuberat, ut patet ex libro Juliani Imperatoris de Cæſaribus. In Chronico Alexandrino ſcriptum eſt, Diocletianum communicaſſe imperium cum Maximiano Herculio anno tertio imperii ſui, & Maximianum Jovium & Conſtantium in conſortium imperii adſcitos Nicomediæ XII. Kal. Jun. anno nono imperii Diocletiani, id eſt, anno Chriſti CCXCII. ut interpretatur Baronius, ſeu veriùs anno CCXCIII. Sed poſteà dicturi ſumus de initiis Maximiani Herculii & aliorum. Nunc ſatis erit admonere, graviter errare auctorem Chronici Alexandrini, quum tradit Maximianum Jovium & Conſtantium factos fuiſſe Cæſares XII. Kalendas Junias, quos ad principale faſtigium evectos eſſe Kalendis Martiis extra omnem eſt controverſiam.

Lin. 8. ENORMITATE INDICTIONUM] Id eſt, tributorum. Salvianus libro quinto pag. 105. ſecundæ & tertiæ editionis noſtræ: *Quibus enim aliis rebus Bacaudæ facti ſunt, niſi iniquitatibus noſtris, niſi improbitatibus judicum, niſi eorum proſcriptionibus & rapinis, qui exactionis publicæ nomen in quæſtûs proprii emolumenta verterunt, & indictiones tributarias prædas ſuas eſſe fecerunt?* Et pag. 107. *Decernuntur his nova munera, decernuntur novæ indictiones.* Item pag. 108. extremâ: *Nam ſicut in onere novarum indictionum pauperes gravant, ita in novorum remediorum opitulatione ſuſtentant: ſicut tributis novis minores maximè deprimuntur, ſic remediis novis maximè ſublevantur.*

Lin. 9. DESERERENTUR AGRI] Idem Salvianus pag. 103. *Jam verò illud quale, quàm familiare Romanis, quòd ſe invicem exactione proſcribunt.* Item pag. 104. *Inter hæc vaſtantur pauperes, viduæ gemunt, orphani proculcantur, in tantùm ut multi eorum, & non obſcuris natalibus editi, & liberaliter inſtituti, ad hoſtes fugiant, ne perſecutionis publicæ adflictione moriantur*, & reliqua.

Pag. 192. *lin.* 1. RATIONALES] Id eſt, procuratores Principum, quorum cura erat, ut in provinciis bona caduca & vacantia fiſco vindicarent, quemadmodùm ad Ammianum Marcellinum & ad Euſebium obſervavit vir doctiſſimus Henricus Valeſius. Rectè autem hoc tempore mittebantur Rationales, quia multa bona vacabant ob deſertionem agrorum.

Lin. 5. AD EXHIBENDOS MILITES] Id eſt, ad præſtanda ſtipendia militibus. Nam in jure civili, exhibere ſignificat ſuppeditare alimenta & cætera ad vitam neceſſaria, ut in l. 1. Dig. *De off. Præf. urbi*, & l. 34. Dig. *De negotiis*

Digitized by Google

geſtis. Sic etiam in jure canonico. Extat enim in libro tertio Extravagantium communium, in titulo *De cenſibus*, conſtitutio Benedicti XII. in quâ verbum *exhibere* ſumitur pro *procurare*, ut heic notat gloſſa, id eſt, alimenta miniſtrare. Immò in capite octavo Actorum legitur eodem ſenſu: *In locis autem illis erant prædia principis inſulæ, nomine Publii; qui nos ſuſcipiens, triduò benignè exhibuit.*

Lin. 9. LEGEM PRET. RER. VENAL.] Appoſitè prorsùs ad hunc locum Ammianus Marcellinus lib. XXII. pag. 226. editionis Henrici Valeſii, de Juliano Imperatore agens: *Inter præcipua tamen & ſeria illud agere ſuperfluum videbatur, quòd nullâ probabili ratione ſuſceptâ popularitatis amore vilitati ſtudebat venalium rerum, quæ nonnunquàm ſecùs quàm convenit ordinata, inopiam gignere ſolet & famem.* Vilitatem vocabant antiqui, cùm res parvo pretio conſtabant, ut pluribus oſtendit idem Valeſius ad hunc Ammiani locum. Arnobius in libro primo adversùs Gentes: *Sæpenumerò maximos annonæ fuiſſe proventus, vilitates, atque abundantias rerum tantas, ut commercia ſtuperent univerſa, pretiorum auctoritate proſtratâ.*

Lin. 11. LEX NECESSITATE IPSA] *Quoniam leges eâ intentione latæ ſunt, ut proficiant, non ut noceant*, ut ad Avitum Viennenſem Epiſcopum ſcribit Papa Symmachus. L. Valerius apud T. Livium lib. XXXIV. loquens de abrogatione legis Oppiæ: *Cui non apparet ob inopiam & miſeriam civitatis, quia omnium privatorum pecuniæ in uſum publicum vertendæ erant, iſtam legem ſcriptam, tamdiù manſuram, quamdiù cauſa ſcribendæ legis manſiſſet?*

Lin. 16. MAGNA PARS CIVITATIS] Nicomediæ, ubi habitabat Diocletianus, quam verò ſtudebat urbi Romæ coæquare, ut ſtatim dicet Lactantius. Sic Conſtantinus M. Conſtantinopolim Romæ deſideravit æquare. Fragmentum de Conſtantio Chloro & Conſtantino M. editum ab Henrico Valeſio poſt Ammianum Marcellinum pag. 475. *Conſtantinus autem ex Byzantio Conſtantinopolim nuncupavit ob inſigne victoriæ; quam velut patriam cultu decoravit ingenti, & Romæ deſideravit æquari.* Eutropius lib. X. loquens de Conſtantino: *Primus urbem nominis ſui ad tantum faſtigium evehere molitus eſt, ut Romæ æmulam faceret.*

Pag. 193. *lin.* 1. LICITUM CONSUETUDINE] Comœdia Queroli. *Non facilè intelligo perjurium joculare quid putas. Tamen tranſeamus quod, ut video, conſuetudo jam fecit leve.* S. Ambroſius epiſt. LXVI. *Numquid ideò licet, quia non eſt prohibitum?*

CAPUT VIII.

Pag. 193. *lin.* 1. FRATER EJUS] Iſta non ſic accipienda ſunt, quaſi Maximianus Herculius fuerit naturâ frater Diocletiani, ſed *frater imperii*, ut eleganter loquitur Severus Imperator ad Albinum ſcribens apud Julium Capitolinum, ex more videlicet Regum, qui ſe fratres ſolent vocare, uti pluribus ad Annam Comnenam pag. 274. oſtendit vir eruditiſſimus Carolus Dufreſnius. Nam planum eſt ex panegyrico quem Mamertinus Herculio dixit, non naturâ illum Diocletiani fratrem fuiſſe, ſed electione, ut verbis utamur ſancti Ambroſii ex epiſtolâ LXIII. *Diverſum ſanguinem*, inquit Mamertinus, *affectibus miſcuiſtis. Non fortuita in vobis eſt germanitas, ſed electa.* Illud ipſum confirmat etiam Eumenius in panegyrico primo ad Conſtantinum M. ubi poſt laudatam Diocletiani conſtantiam in retinendo vitæ privatæ uſu, addit: *Hunc ergò illum, qui ab illo fuerat frater adſcitus, puduit imitari.* Denique Diocletianus erat Dalmata, iſte Pannonius. Adde quòd nullus hiſtoricus tradit, eos naturâ fratres fuiſſe. Eodem porrò more Galerius Maximianus, quia Cæſar cum Conſtantio factus fuerat, ejus frater vocatur à Trebellio Pollione in D. Claudio: *Quæ idcircò poſui, ut ſit omnibus clarum Conſtantium, divini generis virum, ſanctiſſimum Cæſarem, & Auguſtæ ipſum familiæ eſſe, & Auguſtos multos de ſe daturum, ſalvis Diocletiano & Maximiano Auguſtis, & ejus fratre Galerio.* Immò qui eodem aut pari magiſtratu fungebantur in republicâ, fratres vocabantur, ut patet ex epiſtolâ CLX. ſancti Auguſtini. Cæterùm in conſtituendis Maximiani Herculii initiis, variæ ac multùm inter ſe diſcrepantes ſunt eruditorum virorum ſententiæ, quas in libro XI. de doctrinâ temporum cap. XXXI. enumerat Dionyſius Petavius. Ipſe ea ponit in anno Chriſti CCLXXXV. quo Tribunitiæ poteſtatis perindè ut Imperii ſecundum annum Diocletianus iniit. Id autem colligit vir doctiſſimus ex eo, quòd incertus auctor panegyrici Maximiano & Conſtantino dicti affirmet, Maximianum vigilias & curas imperatorias viginti annis expertum eſſe, & viceſimo anno Imperatorem, octavò Conſulem fuiſſe; tum etiam quia Aurelius Victor tradit, ei anno minùs potentiam fuiſſe quàm Diocletiano. Sanè anni imperii Maximiani hanc certam, ut mihi videtur, regulam habent, quòd viceſimus annus imperii debet concurrere cum octavo ejuſdem Conſulatu. Cùm ergo certum ſit octavum Conſulatum ejus incidiſſe in annum Chriſti CCCIV, & ex Faſtis Idatianis ſciamus, ini-

Digitized by Google

tium imperii ejus fuiſſe Kalendas Apriles, conſequens eſt illum à Diocletiano factum fuiſſe Imperatorem Kalendis Aprilibus anni CCLXXXV. cùm Diocletianus jam imperaret à menſe Novembri proximè præterito. Nam & Euſebius in Chronico Maximianum dicit in conſortium imperii adſcitum anno ſecundo Diocletiani, non quidem in editione Scaligeri, ſed in tribus antiquis exemplaribus manuſcriptis bibliothecæ Colbertinæ, quorum unum eſt antiquiſſimum & optimum, tum etiam in veteri illâ editione Venetâ, & in eâ quam Arnaldus Pontacus Epiſcopus Vaſatenſis emiſit ad veterum exemplarium fidem caſtigatam. Quod tamen non ita intelligendum eſt, ut Maximianus dicatur adſcitus in conſortium imperii, cùm jam Diocletianus imperaſſet per annum integrum: ſed anno ſecundo ex quo Diocletianus levatus fuerat, incipiendo à Kalendis Januariis, ut tum auſpicari ſolebant annum. Ad quam etiam regulam revocanda ſunt verba Aurelii Victoris dicentis, Maximiano anno minùs potentiam fuiſſe quàm Diocletiano, inchoato videlicet, non completo. Nam, ut dixi, certa illa eſt regula, vigeſimum annum imperii Maximiani non poſſe disjungi ab octavo ejus Conſulatu. Referenda ſunt autem verba panegyrici. *Te rurſus viceſimo anno Imperatorem, octavò Conſulem, ita amplexu quodam ſuo Roma voluit detinere, ut videretur augurari jam & timere quod factum eſt.* Quæ verba ſic interpretari oportet, ut dicamus Maximianum Romæ remanſiſſe poſt diſceſſum Diocletiani, & illic Conſulem proceſſiſſe Kalendis Januariis anni CCCIV. imperii ſui XIX. exeunte; vigeſimum inchoaſſe Kalendis Aprilibus, quæ in Conſulatum ejus octavum inciderunt; deindè Roma digreſſum eo anno quo Conſul octavùm erat, excitaſſe querelas & ſuſpiciones civium Romanorum, quaſi jam augurarentur & timerent quod factum eſt, id eſt, depoſitionem imperii, quæ anno ſequenti poſt Conſulatum ejus octavum evenit, cùm ipſe iniſſet vigeſimum primum imperii ſui annum. Itaque Diocletianus imperium habuit menſibus tantùm quatuor & duodecim diebus plus quàm Maximianus. Imperavit autem per annos viginti, menſes quinque, dies duodecim, Maximianus verò per annos viginti & menſem unum integrum. Heic rurſùm ſeſe offert alia difficultas, utrùm ſcilicet Maximianus à Diocletiano factus ſit primùm Cæſar, & anno ſequenti Auguſtus; an verò ſtatim Auguſtus dictus & frater, omiſſo nomine Cæſaris. Controverſiam hanc quidam movent argumento ſumpto ex libro XXVII. Ammiani Marcellini cap. VI. ubi cùm dixiſſet Gratianum puerum à patre Valentiniano factum eſſe conſortem imperii, quod anno Chriſti CCCLXVII. contigit, addit id factum eſſe contra morem inſtitutum antiquitùs, quia Gratianum non priùs Cæſarem fecerat Valentinianus, ſed ſtatim Auguſtum nuncupaverat. Ex quo collegerunt viri eruditiſſimi Maximianum, qui multò ante Valentiniani tempora evectus eſt ad dignitatem imperatoriam, primò Cæſarem factum à Diocletiano, præſertim quia ſic eum videbant vocari ab Eutropio lib. IX. ubi agit de Bagaudis in Galliâ domitis. Addit deindè Eutropius, Diocletianum uno eodemque tempore Maximianum Herculium ex Cæſare feciſſe Auguſtum, Conſtantium & Galerium Maximianum Cæſares. Sed vir doctiſſimus Henricus de Noris in diſſertatione de numiſmate Diocletiani & Maximiani cap. II. vel ex eo capite contendit erraſſe Eutropium, quòd inauguratio Maximiani Auguſti pleno quinquennio anteceſſerit deſignationem Cæſarum. Intellexit vir itidem iſtarum rerum peritiſſimus Antonius Pagius vim pondusque iſtius argumenti; & ut illud infringat, ait Eutropium geſta diverſis annis brevi, ut aſſolet, ſummâ deſcribere. Sanè reſponſio illa eſſet optima, ſi Eutropius iſthic non obſervaſſet ordinem temporum. Sed cùm dicat Maximianum factum Auguſtum, poſtquàm Carauſius Britannias occupaverat, Quinquegentiani Africam infeſtaverant, Narſeus Orienti bellum intulerat, & Achilleus in Ægypto rebellàrat, quæ contigiſſe per annos tertium, quartum, & quintum imperii Diocletiani docet Chronicon Euſebii, planum eſt deſignati tempus, quo Conſtantius & Galerius Maximianus facti ſunt Cæſares. Et ſic rectè à viro clariſſimo obſervatum eſt, Eutropium erraſſe in hoc loco. Undè nos certò colligimus, locum illum nullius momenti eſſe ad adſtruendam eorum opinionem, qui putant Herculium primò Cæſarem, deindè Auguſtum fuiſſe factum à Diocletiano. Auguſtum enim ſtatim dictum eſſe probant plures leges latæ ſub Conſulatu Diocletiani & Ariſtobuli, quæ in titulo præferunt nomen Diocletiani & Ariſtobuli Auguſtorum; inter quas una eſt data Nonis Auguſti. Cùm autem anno illo Maximianus in conſortium imperii adſcitus ſit à Diocletiano, quo leges publicæ nomen ejus præferunt ut Auguſti, non ut Cæſaris, videtur ambigi non poſſe de hâc illius dignitate. Neque verò accuſandi negligentiæ aut erroris in hoc loco ſunt, qui Codicem Juſtiniani, in

Digitized by Google

quo leges illæ referuntur, collegere: ſed potiùs laudanda eorum diligentia, qui rectè iſta diſtinxerunt. Nam, exempli cauſâ, legem à Diocletiano latam Carino II. & Numeriano Conſulibus, qui fuere Conſules anno quo Diocletianus levatus eſt Imperator, unius Diocletiani nomine inſcripſerunt: eam verò quæ Diocletiano V. & Maximiano IV. Coſſ. lata eſt, cùm Conſtantius & Maximianus Cæſares eſſent, ita: *Impp. Diocletianus & Maximianus AA. & Conſtantius & Maximianus nobiliſſimi Cæſares.* Eodem modo legem aliam à Conſtantio & Galerio Maximiano latam poſt abdicationem ſuperiorum Auguſtorum, non illorum ſolùm nominibus inſcribunt qui tulerant, ſed Severi etiam & Maximiani ſive Maximini nobiliſſimorum Cæſarum, qui eodem tempore ad faſtigium illud evecti ſunt, quo Conſtantius & Galerius Maximianus ſupremum gradum conſecuti. Itaque leges illæ, quæ à Diocletiano & Maximiano Auguſtis datæ reperiuntur ſub Conſulatu Diocletiani & Ariſtobuli, cùm multæ ſint, oſtendunt Maximianum Herculium fuiſſe factum Auguſtum anno illo, quo eum Diocletianus fecit participem ſuæ dignitatis ac poteſtatis.

Lin. 3. IN UTROQUE MENS UNA] Id eſt, Diocletiano & Maximiano, quos notant antiqui pari in ſocietate potentiæ fuiſſe concordes, & Maximianum Diocletiano in omnibus ſemper obſecundaſſe. Mamertinus in panegyrico quem dixit Maximiano: *Veſtra hæc concordia facit, invictiſſimi principes, ut vobis in tantâ æqualitate ſucceſſuum etiam fortuna reſpondeat. Rempublicam enim unâ mente regitis; neque vobis tanta locorum diverſitas eſt, quò minùs etiam veluti junctis dexteris gubernetis.* Idem in Genethliaco: *Intelligimus enim, ſacratiſſimi principes, geminum vobis, quamvis diſpares ſitis ætatibus, ineſſe conſenſum; neque tibi ille cunctatior, ſed invicem voſmet imitamini, invicem veſtros affectatis annos. Sic vos eſtis juniores, ambo ſeniores. Neuter plus ſuis moribus favet. Uterque ſe vult eſſe quod frater eſt.* Flavius Vopiſcus in Carino, loquens de Diocletiano & Maximiano, Galerio Maximiano & Conſtantio: *Quatuor ſanè principes mundi, fortes, ſapientes, benigni, & admodùm liberales, unum in republicâ ſentientes.* Aliter tamen ſenſiſſe video Julianum Imperatorem, qui in libro de Cæſaribus ait, Deos quidem admiratos eſſe illorum concordiam: ſed unum eorum acerbè & intemperanter ſe gerentem, rerum novarum cupidum, & perfidiæ plenum, neque in omnibus tetrachordo concordem, à Sileno admiſſum non fuiſſe in convivium Imperatorum. Quo loco deſignari Maximianum Herculium ſatis apparet.

Lin. 4. AVARITIA MINORI ALTERO] Hæc ſanè corrupta ac depravata ſunt. Quippe heic dicere videtur Lactantius, Herculium avariorem Diocletiano fuiſſe, quem tamen paulò poſt ſcribit, non admodùm diligentem fuiſſe in conſervandis opibus, quas ei Africa & Hiſpania, opulentiſſimæ provinciæ, ſubminiſtrabant. Et infrà cap. XXIX. de eodem loquens, ait: *Theſauros invadit, donat ut ſolet largè.* Undè colligi poteſt, quanta fides habenda ſit Actis ſancti Mauritii & ſociorum ejus ab Eucherio conſcriptis, ubi Herculius deſcribitur *ferus animo, avaritiâ crudelis.* Tentaverunt viri clariſſimi emendationem hujus loci, Sparkius nimirùm & Columbus. Et Columbus quidem ita legendum cenſet: *Hoc ſolùm differebant, quòd avaritia majori altero fuit plus, ſed & plus timiditatis, minori verò minùs, plus verò animi, non ad benè faciendum, ſed ad malè.* Sparkius autem: *Hoc ſolùm differebant, quòd avaritia minori altero fuit plus, (Majori verò minùs, ſed plus timiditatis) plus verò animi, non ad benè faciendum, ſed ad malè.* Idem refert virum eruditiſſimum Epiſcopum Aſaphenſem exiſtimare ita legendum eſſe: *quòd avaritia minori altero fuit plus, ſed plus timiditatis, majori verò minùs, ſed plus animi.* Harum emendationum neutra mihi ſatis probatur. Si tamen ulla earum admittenda eſſet, præferenda mihi videretur ea quam Sparkii eſſe diximus; ſic tamen, ut ita ſimpliciter legamus uti nos edidimus, niſi quòd reponendum *avaritia* pro *avaritiâ*. Quo caſu ita intelligendus eſſet hic locus. Diocletianus quidem fuit avarus adeò, ut inſatiabili avaritiâ theſauros nunquàm minui vellet: ſed ſemper extraordinarias opes ac largitiones congereret, ut ea quæ recondebat, integra atque inviolata ſervaret. Maximianus avarus quoque erat, ſed non tam diligens in cuſtodiendis opibus; ideòque avarior Diocletiano dici poteſt, quia cùm opes profunderet, novos quotidiè modos novaſque artes exigendarum coacervandarumque pecuniarum invenire cogebatur, ob quam fortaſſis cauſam eum avaritiâ crudelem vocant Acta illa ſancti Mauritii ab Eucherio conſcripta. Timiditatem quoque iſthic uni Imperatorum attributam in Diocletianum cadere debere perſpicuum eſt. Huc uſque omnia rectè convenire poſſe puto. Poſteà deſunt, ut exiſtimo, nonnulla ad perficiendam comparationem.

Digitized by Google

parationem. Quæ enim deinceps ſequuntur, ea profectò non pertinent ad Diocletianum, ſed ad Maximianum.

Lin. 9. LOCUPLETES SENATORES] Exemplo videlicet D. Aureliani, de quo hæc ſcribit Vopiſcus in vitâ ejus. *Dicitur præterea hujus fuiſſe crudelitatis, ut pleriſque Senatoribus ſimulatam ingereret factionem conjurationis ac tyrannidis, quò faciliùs eos poſſet occidere.*

Lin. 10. EFFODERENTUR LUMINA] Lactantius lib. VII. Inſtitut. cap. XXVI. de Româ: *Precanduſque nobis & adorandus eſt Deus cœli, ſi tamen ſtatuta ejus & placita differri poſſunt, ne citiùs quàm putemus tyrannus ille abominandus veniat, qui tantum facinus moliatur, ac lumen illud effodiat, cujus interitu mundus ipſe lapſurus eſt.* De eodem Senatu Romano agens Mamertinus in genethliaco Maximiani, ſic ſcribit: *Ipſa etiam gentium domina Roma, immodico propinquitatis veſtræ elata gaudio, lumina ſenatûs ſui miſit.*

Pag. 194. *lin.* 5. CONSTANTIUM] Cognomento Chlorum, Conſtantini M. patrem, principem optimum & benigniſſimum, uti jure meritòque vocatur in veteri inſcriptione Nicomedienſi nondùm editâ, quam in eâ urbe ante hos annos ex veteri lapide in areâ Moſcheæ novæ reperto deſcripſit vir clariſſimus Joannes Vaillant Antiquarius regius, & mecum humaniſſimè communicavit. Sic autem habet:

OPTIMO. BENIGNISSIMOQ.
PRINCIPI. FLAVIO. VALERIO.
CONSTANTIO. NOB. CAESARI.
GERMANICO. MAX. CONS. COLONIA.
NICOMEDIENSIUM. D. N. M. Q. EJUS.

Poſita eſt hæc inſcriptio poſt victoriam, quam Conſtantius reportavit de Germanis ſive Alamannis, poſt quam vocatus eſt Germanicus, anno Chriſti CCXCIV. cùm ipſe & Galerius Maximianus eſſent Conſules. De hâc victoriâ ſic loquitur Eutropius lib. IX. *Per idem tempus à Conſtantio Cæſare in Galliâ pugnatum eſt circa Lingones. Die unâ adverſam & ſecundam fortunam expertus eſt. Nam cùm repentè barbaris ingruentibus intra civitatem eſſet coactus tam præcipiti neceſſitate, ut clauſis portis, in murum funibus tolleretur, vix quinque horis mediis adventante exercitu, ſexaginta ferè millia Alamannorum cæcidit.* Quòd ſi quis titulum Germanici additum Conſtantio velit poſt devictos Francos, poteſt & ea quoque ſententia bona eſſe.

CAPUT IX.

Pag. 194. *lin.* 1. MAXIMIANUS] Cui prænomen Galerio fuit, cognomen Armentario. Gener fuit Diocletiani, quia Valeriam filiam ejus habuit uxorem, mulierem caſtiſſimam & infeliciſſimam. Sed de eâ poſteà pluribus agemus.

Lin. 3. HUIC BESTIÆ] Sic perſecutores Chriſtianorum nominare ſolet Lactantius. Cujus appellationis hanc reddit rationem in libro quinto Divinarum Inſtitutionum cap. XI. *Nam quis Caucaſus, quæ India, quæ Hircania tam immanes, tam ſanguinarias unquàm beſtias aluit? Quoniam ferarum omnium rabies uſque ad ventris ſatietatem furit, fameque ſedatâ, protinùs conquieſcit. Illa eſt vera beſtia, cujus unâ juſſione funditur ater ubique cruor, crudelis ubique luctus, ubique pavor, & plurima mortis imago. Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem poteſt pro merito deſcribere, quæ uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis ſævit, & non tantùm artus hominum diſſipat, ſed & oſſa ipſa comminuit, & in cineres furit, ne quis extet ſepulturæ locus.* Hunc locum beneficio indicinæ noſtræ repertum intellexit vir illuſtris Ezechiel Spanheimius in annotationibus ad Cæſares Juliani Imper. pag. 52. ubi deſcribens Lactantii verba quæ iſthic illuſtrantur, addit eum alicubi rationem reddere, cur Imperatores illos beſtias appellet. Non abſurda autem conjectura fuerit, ſi quis hæc quoque dicta ſuſpicetur adversùs Galerium Maximianum, hominem crudeliſſimum, quem & Lactantius & cæteri vocant auctorem perſecutionis adversùm Chriſtianos excitatæ, ut obſervabimus infrà. Eâdem ratione Sulpitius Severus in libro ſecundo ſacræ Hiſtoriæ Neronem vocat immanium beſtiarum ſordidiſſimum; & Victor lib. V. de perſecutione Vandalicâ Hunericum Regem beſtiam quoque vocat.

Lin. 4. MATER EJUS] Romula, de quâ paulò poſt,

Lin. 5. DACIAM NOVAM] Id eſt, Daciam Aureliani, nimirùm eam Mœſiæ partem, in quam Aurelianus populos tranſtulerat, quos ex Daciâ Trajani abduxerat. Ea amiſſa fuerat ſub Gallieno: ſed ab Aureliano revocata ad Romanam ditionem, ac poſteà rurſùm ab eo intermiſſa, quia deſperabat poſſe retineri, abductique ex eâ Romani in mediâ Mœſiâ collocati ſunt, ut in libro nono tradit Eutropius. Flavius Vopiſcus in D. Aureliano: *Cùm vaſtatum Illyricum ac Mœſiam deperditam videret, provinciam trans Danubium Daciam à Trajano conſtitutam ſublato exercitu*

& provincialibus reliquit, deſperans eam poſſe retineri; abductoſque ex eâ populos in Mœſiam collocavit, appellavitque ſuam Daciam, quæ nunc duas Mœſias dividit. Tum ergò haud dubiè Romula mater Galerii, quæ erat Transdanubiana, confugerat in Daciam novam.

Ibid. TRAJECTO AMNE] Id eſt, Danubio, ubi conſtitutus erat limes duarum Daciarum illius temporis.

Lin. 6. CARO INGENS] Conſentanea Lactantio narrat Euſebius lib. VIII. Hiſt. eccleſ. cap. XVI. & libro primo de vitâ Conſtantini cap. LVII. nimirùm Galerio Maximiano totam corporis molem ob nimiam alimenti copiam in immenſam quandam pinguedinem excreviſſe, etiam ante morbum quo periit.

Pag. 195. *lin.* 8. PER ARMENIAM] Majorem, ut docet Sextus Rufus. Duæ itaque fuere Armeniæ, Euphrate fluvio invicem diſterminatæ. Minor Cappadociæ juncta erat, major Perſarum regno contigua. Itaque cùm bellum in Armeniâ majore parabatur, procul erant exercitus à Nicomediâ, adeòque Diocletianus tutus erat adversùs timorem de Perſis. Narrat ergò Sextus Rufus Maximianum Cæſarem, cùm primâ congreſſione pulſus fuiſſet à Perſis, à Diocletiano vix *impetraſſe, ut reparato de limitaneis Daciæ exercitu eventum Martis repeteret. In Armeniâ majore ipſe Imperator cum duobus equitibus exploravit hoſtes, & cum viginti quinque millibus superveniens caſtris hoſtilibus, ſubitò innumera Perſarum agmina adgreſſus ad internecionem cecidit. Rex Perſarum Narſeus effugit. Uxor ejus & filiæ captæ ſunt, & cum maximâ pudicitiæ cuſtodiâ reſervatæ. Pro quâ admiratione Perſæ non modò armis, ſed etiam moribus, Romanos ſuperiores eſſe confeſſi ſunt: Meſopotamiam cum Tranſtigritanis quinque regionibus reddiderunt.* Inſignis eſt hic locus, & qui merebatur à nobis deſcribi.

Lin. 11. FUGATO NARSEO] Iſta contigiſſe anno Chriſti CCXCVII. pluribus probat Henricus Valeſius in Notis ad Euſebium pag. 370. quem conſule. Quanquàm, fatendum enim eſt, victoriam Galerii de Perſis contigiſſe anno XVII. Imperii Diocletiani diſertè ſcriptum eſt in optimo illo & antiquiſſimo Chronico Euſebiano Bibliothecæ Colbertinæ: in veteri verò editione Venetâ revocatur ad annum XIV. Triumphus autem de Narſeo victo actus eſt Romæ tempore vicennalium anno CCCIII. ut oſtendemus infrà ad caput XVII.

Lin. 14. DETRECTARET CÆSARIS NOMEN] Non fuit ille ſolus, qui imperium habere quàm expectare mallet. Julianus Cæſar eum ſecutus eſt; qui Cæſaris nomine non contentus, Auguſtum ſe appellari & voluit, & paſſus eſt. Quod ubi ad Conſtantium Imperatorem perlatum eſt, ille Leonam Quæſtorem ſuum, ut in libro XX. tradit Ammianus Marcellinus, in Gallias cum litteris datis ad Julianum pergere celeri ſtatuit gradu, eum, ſi ſaluti ſuæ proximorumque conſuleret, tumenti flatu depoſito, intra Cæſaris ſe poteſtatem continere præcipiens. Sed Julianus reſtitit, ſub nomine celſi ſe imperii multò officioſiùs pariturum aſſeverans, ut legitur in Epitome Victoris.

Lin. 21. DIOCLES ANTE IMPERIUM] Infrà cap. XIX. *Huic purpuram Diocletianus injecit ſuam, quâ ſe exuit, & Diocles iterùm factus eſt.* Epitome Victoris: *Diocletianus Dalmata, Anulini ſenatoris libertinus, matre pariter atque oppido nomine Diocleâ, quorum vocabulis, donec imperium ſumeret, Diocles appellatus, ubi orbis Romani potentiam cepit, Grajum nomen in Romanum morem convertit.* Vide Valeſium in Notis ad Euſebium pag. 165. Emendandus ergò Flavius Vopiſcus in loco à nobis ſuprà relato ex vitâ Numeriani: ubi legendum, *Diocles nimiùm avarus*, pro eo quod ibi legitur, *Diocletiane.*

Lin. 23. SUMMA FELICITATE REGNAVIT] Vide quæ adnotamus infrà ad caput XVII.

CAPUT X.

Pag. 196. *lin.* 1. SCRUTATOR RER. FUTUR.] Aurelius Victor: *Namque imminentium ſcrutator, ubi fato inteſtinas clades &c.*

Lin. 3. QUIDAM MINISTRORUM] Et hic quoque locus apertè oſtendit, librum iſtum eſſe Lactantii. Similia enim omninò ipſe habet in libro quarto Inſtitutionum cap. XXVII. *Nam cùm diis ſuis immolant, ſi aſſiſtat aliquis ſignatam frontem gerens, ſacra nullo modo litant, nec reſponſa poteſt conſultus reddere vates. Et hæc ſæpè cauſa præcipua juſtitiam perſequendi malis Regibus fuit. Cùm enim quidam miniſtrorum noſtrorum ſacrificantibus Dominis aſſiſterent, impoſito frontibus ſigno deos illorum fugaverunt, ne poſſent in viſceribus hoſtiarum futura depingere. Quod cùm intelligerent aruſpices, inſtigantibus iiſdem dæmonibus quibus proſecrant, conquerentes prophanos homines ſacris intereſſe, egerunt principes ſuos in furorem ut expugnarent Dei templum.* Quo loco, ut illud obiter admoneam, lapſus graviter eſt Joſephus Iſæus, putans heic agi de templo Jovis, Apollinis, vel cujuſvis alterius dæmonis expurgato, cùm tamen hic

locus intelligendus ſit de Eccleſiâ, ſive de corpore Chriſtianorum, ut rectè iſta explicat laudatus ſuprà Cuperus. Nam eo tempore quo principes acti ſunt in furorem ut expugnarent Dei templum, Diocletianus non erat apud Nicomediam, ſed in Oriente, ut docet Lactantius: qui quod in libro quarto dixit de expugnato Dei templo, explicat de perniciosis & injuſtis Diocletiani juſſis, qui non eos tantùm qui ſacris miniſtrabant, ſed univerſos qui erant in palatio ſacrificare juſſit, & milites etiam cogi præcepit ad nefanda ſacrificia. Itaque prima illa militum perſecutio incidit in annum CCCII. Neque certè furore, ſed pietate potiùs opus eſt ad expurgandum templum: ad expugnandum verò templum ſive corpus Chriſtianorum, quòd Deus, qui in templo Chriſtianorum colebatur, ſacra turbâſſet quibus Imperatores operam dabant, furor animum addidit. Meliùs Thomaſius, qui vocem *expugnarent* heic retinuit, aliam rejecit: quoniam ſi legeremus *expurgarent*, per Dei templum eſſet intelligendum Apollinis vel alterius hujuſmodi, quod Lactantius non templum Dei, ſed dæmonis profanum domicilium nominâſſet. Sed idem tamen hujus loci ſenſum aſſecutus non eſt. Exiſtimat enim heic per templum intelligi viros illos Chriſtianos, qui ſacrificiis intererant, qui martyrio affecti ſint ob querelas dæmonum & eorum ſacerdotum, cùm certum ſit heic agi de Eccleſiâ in univerſum. Errandi itaque occaſio fuit vox *expurgarent*, quam quædam editiones habent, pro *expugnarent*. Porrò legendum eſſe *expugnarent*, docent ſex vetuſti codices Bibliothecæ regiæ, totidem Colbertinæ, item alii duo vetuſti codices Bononienſes, quos & Thomaſius & Iſæus viderunt, ut teſtatum fecit Latinus Latinius in orâ ſui Lactantii, quem mecum pro amicitiâ noſtrâ communicavit clariſſimus & eruditiſſimus conterraneus meus Antonius Faure, Doctor Theologus Pariſienſis, & Præpoſitus Eccleſiæ Remenſis. Quo etiam modo Petrus Ciaconius legendum eſſe monuit in margine Lactantii ſui, quem mihi utendum dedit idem vir clariſſimus. Atque ita ſanè habent vetus illa editio Romana, Veneta anni MDXXI. & Baſileenſis Xyſti Betuleji.

Lin. 4. IMMORTALE SIGNUM] Lactantius lib. IV. Inſtitut. cap. XXVII. *quos ſignum immortale munierit tanquàm inexpugnabilis murus.* Alibi dixit *cœleſte ſignum.*

Lin. 8. TAGIS] Puto hæc oratorio more dicta eſſe, quia Tages Thuſcus fuit olim magnus aruſpex & magiſter aruſpicum. Arnobius libro ſecundo adverſùs Gentes: *Antequàm Thages Thuſcus oras contingeret luminis, quiſquam hominum ſciebat, aut eſſe noſcendum condiſcendumque curabat, an fulminum caſus aut extorum aliquid ſignificaretur in venis?* ubi vide obſervationes Gebharti Elmenhorſtii. Hinc illud Ammiani Marcellini ex libro XVII. pag. 101. *In Tageticis libris legitur, Vejovis fulmine mox tangendos adeò hebetari, ut nec tonitrum, nec majores aliquos poſſint audire fragores.* Sic hunc locum emendavit Henricus Valeſius, cùm anteà legeretur *Tagetis Thuſci.* In veteri codice MS Bibliothecæ Colbertinæ ſcriptum eſt *Tagetinicis.*

Pag. 197. *lin.* 3. PRÆPOSITI] Nomen id dignitatis militaris, & quidem poſt Tribunos, qui tamen præerant cohorti perindè ac Tribuni, ut obſervat Henricus Valeſius ad Ammianum Marcellinum. Lactantius cap. XLVI. iſtius hiſtoriæ: *Scribuntur hæc in libellis pluribus, & per Præpoſitos Tribunoſque mittuntur.* Ex eorum numero fuit Dorotheus ille, cujus encomium enarrat Euſebius lib. VIII. Hiſt. eccleſ. cap. I. ut ex Actis martyrum Indis & Domnæ collegit idem Valeſius.

Ibid. MILITES COGI] Rectè itaque adnotat Euſebius in eodem capite primo libri octavi, orſam primùm perſecutionem fuiſſe ab iis qui militabant. Neque tum illa proceſſit ulteriùs.

Lin. 6. BITHYNIAM] In veteri codice legitur *Bethaniam*, manifeſto errore. Certum quippe eſt ea quæ deinceps narrantur, peracta eſſe apud Nicomediam Bithyniæ metropolim.

CAPUT XI.

Pag. 197. *lin.* 1. MATER EJUS] Galerii Maximiani, quam Romulam ſuprà vocavit.

Ibid. DEOR. MONTIUM CULTRIX] Commodianus lib. I. cap. XXI. *Monteſes deos dicitis.* Sic enim legitur in vetuſtiſſimo codice MS. ſancti Albini Andegavenſis, ex quo inſtructiones Commodiani deſcripſit Jacobus Sirmondus, cùm in utrâque editione Rigaltii ſcriptum ſit: *Montes & deos dicitis.* Malè. Nam vel ipſe titulus, qui *Monteſianis* inſcriptus eſt, admonebat retinendam eſſe lectionem veteris exemplaris. Difficile eſt autem interpretari, qui fuerint dii montenſes. Nam vetus Inſcriptio Romana, in quâ iſtorum deorum mentio extat, eorum explicationem reddit difficiliorem. Habetur apud Gruterum pag. XXI.

Digitized by Google

ARAM. JOVI. FULGERATORIS. EX. PRECEPTO. DEORUM. MONTENSIUM. VAL. CRESCENTIO. PATER. DEOR. OMNIUM. ET. AUR. EXUPERANTIUS. SACERDOS. SILVANI. CUN. FRATRIBUS. ET SORORIBU. DEDICAVERUNT.

Porrò alii fuere Monteſes, qui commemorantur à Prædeſtinato lib. I. cap. LXIX. & in Conſtitutione Honorii Aug. editâ in Appendice Codicis Theodoſiani titulo XII. quos ſanctus Auguſtinus in Epiſtolâ ad Quodvultdeum vocat Montenſes, ut & multi alii, quos recenſet vir clariſſimus Carolus Dufreſnius in verbo *Montenſes*. Hi fuere Donatiſtæ, ut ſatis notum eſt vel ex libro ſecundo Optati Milevitani.

Lin. 4. JEJUNIIS INSISTEBANT] Sic Maria ancilla Tertulli principalis, ut in Actis ejus legitur. *Natale itaque filii celebrante Tertullo, cùm impuris idolis vaniſque ſimulacris hoſtias immolaret, Maria incumbebat jejuniis.*

Lin. 6. INTER SE] Id eſt, inter Diocletianum Aug. & Maximianum Cæſarem: quod ſequentia docent.

Pag. 198. *lin.* 3. ILLOS LIBENTER MORI Sulpitius Severus in libro ſecundo Hiſt. eccleſ. de hâc ipſâ perſecutione loquens: *Quippe certatim tum glorioſa in certamina ruebatur.* Nihil vulgatius in actis martyrum, quàm voces illæ ultroneæ: *Chriſtianus ſum*, *Mori volo*, & cætera hujuſmodi. Hinc ſancta illa Chriſtianorum invidia ergà defunctos, quòd digni non fuiſſent eorum mortis eſſe participes, ut Valerii in Actis ſancti Pontii martyris. Hinc etiam quorumdam calidus zelus, ac pius, ut ita dixerim, furor ſeſe ultrò morti ac tormentis offerentium; adverſùs quos exarſit Menſurius Epiſcopus Carthaginenſis, ut teſtatur ſanctus Auguſtinus in Breviculo Collationum cum Donatiſtis lib. III. cap. XIII. ubi docet ſcriptam à Menſurio fuiſſe epiſtolam ad Secundum Epiſcopum Tigiſitanum, in quâ legebatur, *eos qui ſe offerrent perſecutionibus non comprehenſi, & ultrò dicerent ſe habere ſcripturas quas non traderent, à quibus hoc nemo quæſierat, diſplicuiſſe Menſurio, & ab eis honorandis eum prohibuiſſe Chriſtianos.* Quò etiam ſpectat Canon LX. Eliberitanus. Elegans autem eſt & cumprimis memorabilis locus Pontii Diaconi in vitâ ſancti Cypriani, ubi loquens de fugâ ejus cùm ad martyrium quæreretur, ait: *Fuit verò formido illa, ſed juſta, formido quæ Dominum timeret offendere, formido quæ præceptis Dei mallet obſequi, quàm ſic coronari. Dicata enim in omnibus Deo mens, & fides divinis admonitionibus mancipata, credidit ſe, niſi Domino latebram tunc jubenti paruiſſet, etiam ipſâ paſſione peccare.* Hinc denique quorumdam preces ad martyres, orantium ut martyrii conſortes eſſe mererentur; ut Eulampiæ in Menologio Græcorum ad diem decimam Octobris in tomo ſecundo antiquæ lectionis Henrici Caniſii. Sufficiunt enim hæc exempla ex multis ac propè innumeris, quæ recitari facilè poſſent.

Lin. 8. ALIOR. CULPÆ ADSCRIBERET] Eutropius lib. IX. *Diocletianus moratus callidè fuit, ſagax prætereà, & admodùm ſubtilis ingenio, & qui ſeveritatem ſuam alienâ invidiâ vellet explere.* Eadem de illo narrat Suidas, ingenio fuiſſe dicens vario & callido, ſed ſingulari prudentiâ & acumine vitia naturæ ſæpè celaviſſe, res omnes aſperiores in alios conferendo.

Lin. 10. PROPRIO ADV. CHRISTIANOS ODIO] Lactantius lib. V. Inſtitut. cap. XI. de hâc ipſâ perſecutione loquens: *Alii ſuo proprio adversùs juſtos odio.*

Lin. 11. TOLLENDOS ESSE] Acta paſſionis ſancti Savini Epiſcopi & Martyris: *Pars major populi clamabant, dicentes: Chriſtiani tollantur, & voluptas conſtat.*

Lin. 13. TIMENTES.] Lactantius ibidem: *Alii præ nimiâ timiditate plus auſi ſunt, quàm jubebatur.*

Ibid. GRATIFICARI VOLENTES] Idem ibidem: *Nonnulli ut placerent, & hoc officio viam ſibi ad altiora munirent.*

Lin. 15. APOLLINEM MILESIUM] Hanc hiſtoriam narrat Euſebius in libro ſecundo de vitâ Conſtantini cap. I. ſed non explicat ad cujus Apollinis templum pertineat. Tradit Pauſanias in Arcadicis, Xerxem Darii filium Mileſiis ademiſſe æneum Apollinem qui in Branchidis fuerat, quem multis poſt annis Seleucus iiſdem remiſit. Branchidæ porrò locus erat in agro Mileſio ſupra Panormum portum, celebris Apollinis oraculo, quem Iones & Æoles olim conſulere ſolebant, ut ex libro primo Herodoti obſervat Henricus Valeſius ad Ammianum Marcellinum pag. 382. Lactantius lib. VII. Inſtitut. cap. XIII. *Polytes quidam conſuluit Apollinem Mileſium.* Macrobius lib. I. Saturnal. cap. XVII. *Meandrius ſcribit, Mileſios Ἀ'πόλλωνι ὐλίῳ pro ſalute ſuâ immolare.*

Lin. 16. UT. DIV. RELIG. INIMICUS] Nimirùm juſtos viros in terris degentes, id eſt, Chriſtianos, obſtare ſibi quò minùs vera prædiceret, atque idcircò falſa ex tripode

bracula reddi, ut docet Euſebius in libro ſecundo de vitâ Conſtantini. Quæ verba transſcripſit & ſua fecit auctor Actorum ſancti Georgii martyris apud Surium.

CAPUT XII.

Pag. 198. *lin.* 2. AD SEPT. KAL. MART.] Rectè. Hoc enim die ſignantur Terminalia in veteri Kalendario Romano, quod editum eſt tempore Conſtantini, & ab Herwarto & Bucherio factum publici juris. Sanctus Auguſtinus lib. VII. de Civitate Dei cap. VII. *Terminalia menſe Februario celebrari dicunt, cùm ſit ſacrum purgatorium quod vocant februum*. Dies igitur primus iſtius perſecutionis, quod notandum eſt, fuit VII. Kalendas Martias, ipſo Terminalium die; quod probatur etiam ex capite XLVIII. ut illic obſervabitur.

Pag. 199. *lin.* 3. AGENTIB. CONS. SENIB. AMB.] Id eſt, Diocletiano & Maximiano Herculio, quos anno Chriſti CCCIII. Conſules VIII. & VII. fuiſſe conſtat. Hæc porrò verba certò indicant tempus iſtius perſecutionis, de quo tantâ contentione inter ſe digladiantur viri docti. Nam Onuphrius, Baronius, Petavius, ne ſingulos commemorem, contendunt eam cœpiſſe anno Chriſti trecenteſimo ſecundo, Scaliger, Valeſius, & alii multi, anno ſequenti; quorum opinionem eſſe veram probat hic locus Lactantii. Nam præterea apparet ex capite XVII. iſta contigiſſe paulò antè quàm Diocletianus Romam pergeret. Atqui certum eſt eum Romam profectum eſſe anno decimo nono Imperii ſui exeunte, ibique triumphaſſe de Narſeo Rege Perſarum, ut rectè notat Joſephus Scaliger ad Chronicon Euſebii. Præterea Lactantius infrà cap. XLVIII. hiſtoriam iſtius perſecutionis colligens, cùm dixiſſet edictum Conſtantini & Licinii pro Chriſtianis, quo pax data eſt Eccleſiæ, propoſitum fuiſſe Nicomediæ die Iduum Juniarum, Conſtantino & Licinio ter Conſulibus, ait ab everſâ Eccleſiâ Nicomedienſi uſque ad reſtitutam fuiſſe annos decem, menſes plus minùs quatuor. Atqui ſi à die ſeptimo Kalendas Martias anni CCCIII. (quo diruta eſt Eccleſia Nicomedienſis) uſque ad diem Iduum Juniarum anni CCCXIII. colligas, invenies ab everſâ Eccleſiâ illâ uſque ad reſtitutam fluxiſſe annos decem, menſes tres, dies novemdecim. Denique perſecutionem cœpiſſe anno CCCIII. hinc etiam probari poteſt, quòd Euſebius lib. VIII. cap. XVI. ait eam poſt octavum annum aliquantiſper remittere cœpiſſe. Nam ſi tempora numeres à feſtis paſchalibus anni CCCIII. uſque ad menſem Aprilem anni CCCXI. quo Galerius Maximianus in extremis agens perſecutionem quieſcere juſſit, facilè reperies annos octo integros effluxiſſe ab initio perſecutionis, & initium noni fuiſſe. Itaque remittere cœpit poſt annum octavum, ut obſervavit Euſebius. Quare argumenta quæ Petavius in libro XI. de Doctrinâ temporum cap. XXXII. adducit ex Sulpitio Severo, ut probet perſecutionem cœpiſſe anno CCCII. infirma eſſe conſtat, cùm eo fundamento nitantur, quòd ea deſierit anno CCCXI. quam certum eſt nonniſi anno demum ſequenti conquieviſſe.

Lin. 6. SIMULACRUM DEI QUÆRITUR] Nimirùm ut inter paganos, qui non putabant templa eſſe poſſe ſine ſimulacris. Et tamen Plinius lib. II. cap. VII. dixerat: *Effigiem Dei formamque quærere, imbecillitatis humanæ reor*. Simulacris itaque carebant Eccleſiæ Chriſtianorum, ut pluribus obſervat Deſiderius Heraldus ad librum ſextum Arnobii. Vide etiam Caſaubonum in Notis ad Alexandrum Severum Ælii Lampridii.

Ibid. SCRIPTURÆ INCENDUNTUR] Narrat iſta Euſebius lib. VIII. Hiſt. eccleſ. cap. II. ac plures alii quos ſupervacaneum eſſet commemorare. Res enim eſt notiſſima. Hinc natum contumelioſum traditoris vocabulum adversùs eos, qui metu pœnarum libros divinos tradiderant judicibus imperialibus. Quâ de re conſulendi in primis Africani ſcriptores, præcipuè verò Donatiſta ille, qui deſcripſit Acta ſanctorum martyrum Saturnini, Dativi, & ſociorum. Neque interim omittenda geſta purgationis Cæciliani Epiſcopi Carthaginenſis & Felicis Epiſcopi Aptungitani.

CAPUT XIII.

Pag. 199. *lin.* 1. POSTRIDIE] Id eſt, ſexto Kalendas Martias. Hoc igitur die propoſitum eſt Nicomediæ edictum Diocletiani & Maximiani adversùm noſtros, cœptâ jam perſecutione. Verùm Euſebius lib. VIII. cap. II. ſcribit propoſitum fuiſſe menſe Martio, appetente die feſto dominicæ paſſionis; & auctor Chronici Alexandrini propoſitum ait die XXV. Martii, ipſo die Paſchæ. Iſta verò ſic conciliari poſſe mihi videntur, ut primò quidem edictum illud propoſitum fuerit Nicomediæ, velut in civitate regiâ, VI. Kalendas Martias, deindè miſſum ad cæteras imperii civitates, menſe quidem Martio propoſitum in eo loco ubi tum Euſebius habitabat, in Palæſtinâ menſe Aprili, Alexandriæ vel alibi ipſo die Paſchæ.

Digitized by Google

Lin. 2. CARERENT OMNI HONORE] Iſta ſic expreſſit Ruffinus apud Euſebium lib. VIII. cap. II. *Si quis inter noſtros alicujus honoris prærogativâ muniretur, ſublatâ hâc maneret infamis.*

Lin. 5. LIBERTATEM NON HABERENT] Hæc apertiùs explicantur ab Euſebio lib. VIII. cap. II. ſecundùm interpretationem Ruffini. Reliqui enim interpretes ſenſum legis non ſatis feliciter aſſecuti ſunt. Sic ergò habet Ruffinus. *Si quis ſervorum permanſiſſet Chriſtianus, libertatem conſequi non poſſet.* Primùm enim pœnæ conſtitutæ ſunt adverſus honoratos, tum adverſus plebem, poſtremò adverſus ſervos; quibus adempta omnis ſpes libertatis, ſi permanſiſſent in profeſſione religionis Chriſtianæ. Ut conſtet falli virum alioqui eruditiſſimum Henricum Valeſium, qui in Notis ad Euſebium pag. 164. ait hanc Ruffini interpretationem ferri non poſſe. Longiùs etiam aberravit Nicephorus Calliſtus, qui lib. VII. cap. III. ita intellexit hunc locum edicti, ut putaverit ſervis libertatem datam eſſe, qui Chriſtianiſmum abjurarent. Attamen vir clariſſimus Giſbertus Cuperus putat, Lactantium heic non reſpicere ad ſervorum libertatem, & Valeſii ſententiam ita probat, ut de eâ ne dubitandum quidem exiſtimet. Verùm cùm Ruffinus fuerit utriuſque linguæ peritus, tum proximus temporum quibus iſta fuerant conſtituta, valdè probabile eſt illum ſciſſe & vim verborum Euſebii, & quonam modo res geſta fuiſſet in eâ perſecutione Diocletiani. Prætereà melior fuiſſet conditio ſervorum quàm honoratorum, ſi nullæ adverſùs eos pœnæ fuiſſent conſtitutæ. Veriſimilior videretur opinio clariſſimi Dodwelli locum iſtum interpretantis de libertis. Sed ne ego eam amplectar obſtat ſemper auctoritas ejuſdem Ruffini.

Ibid. QUOD EDICTUM QUIDAM] Ex ſilentio Lactantii, qui tum Nicomediæ erat, ſatis datur intelligi, ignotum fuiſſe nomen iſtius hominis, quia haud dubiè de plebe erat. Nam ſi fuiſſet vir illuſtris & ſecularium honorum prærogativâ conſpicuus, ut eum deſcribit Euſebius, qui ita vel fando audiverat, vel ex traditione majorum acceperat, ejus nomen neque ignoraſſet Lactantius, neque tacuiſſet, & ad Euſebium quoque perveniſſet. Intererat quippe rei publicæ Chriſtianæ, ut nomen illius viri cunctis Eccleſiis innoteſceret, qui magnum illud facinus fuerat auſus. Quare ſuſpecta mihi valdè ſunt, quæ in vetuſtis quibuſdam martyrologiis leguntur ad diem ſeptimam menſis Septembris; ubi deſcriptis Ruffini verbis Euſebium interpretantis, hæc facta dicuntur à quodam beato Joanne. Nam cùm ex Lactantio & Euſebio certò colligatur, virum hunc ſtatim productum, ſtatim morti traditum fuiſſe, adeòque expiraſſe exeunte Februario, quomodò fieri poteſt, ut natalis ejus dies incidat in menſem Septembrem, tam procul ab initio perſecutionis? Ac ſanè licèt illorum martyrologiorum auctoritas apud me vacillet, aſſentiri tamen non poſſum clariſſimo viro Godefrido Henſchenio, qui tomo tertio Februarii pag. 107. contendit hanc hiſtoriam intelligi debere de ſancto Georgio martyre, quem paſſum ait Nicomediæ anno Chriſti CCCIII. die XXIII. menſis Aprilis, inſtante dominicæ & ſalutiferæ paſſionis ſolennitate. Præterquàm quòd enim certum eſt, perſecutionem cœpiſſe exeunte Februario, & eum qui edictum diripuit ac conſcidit, eodem menſe extinctum fuiſſe, duobus videlicet menſibus ante diem vigeſimam tertiam menſis Aprilis, Acta illa ſancti Georgii, quæ Henſchenius edidit, non id dicunt, & tot fabulis ac portentoſis narrationibus plena ſunt, ut planè conſtet nihil boni ſanique ex illis poſſe colligi. Una Alexandræ Imperatricis hiſtoria, quæ cùm Chriſtiana eſſet, capite damnata dicitur à Diocletiano ipſo proferente ſententiam, hiſtoria eſt quæ omnia poëtarum figmenta ſuperat, cùm certum ſit, ut dicemus paulò poſt, nullam aliam Diocletianum toto principatûs ſui tempore conjugem habuiſſe, quàm Priſcam. Prætereà cùm ipſe Henſchenius ſcribat Paſcha incidiſſe anno CCCIII. in diem XVIII. Aprilis, & dominicam paſſionem in diem decimam ſextam, planum eſt hanc hiſtoriam non poſſe intelligi de ſancto Georgio: qui ſi paſſus fuit anno quo Paſcha incidit in diem XVIII. Aprilis, ut vult Henſchenius, certè paſſus non eſt imminente ſolennitate Paſchali, ſed poſt tranſactos dies feſtos. Atqui hoc erat validius Henſchenii argumentum ſumptum ex præfatione libri Euſebiani de martyribus Palæſtinæ, ubi ſcriptum eſt, edicta de deſtruendis Eccleſiis & comburendis ſacris codicibus propoſita fuiſſe in Palæſtinâ menſe Aprili, cùm ſalutaris paſſionis dies immineret. Quod ut verum eſſe poteſt ratione Palæſtinæ, falſum eſt ratione Nicomediæ, ubi certum eſt edictum fuiſſe propoſitum XI. Kalendas Martias, proſtridiè Terminalium.

Lin. 6. ETSI NON RECTE] Ruffinus apud Euſebium lib. VIII. cap. V. *calore nimio fidei ignitus*, tanquàm reprehenderet imprudentem & intempeſtivum illius ardorem pro fide Chriſti.

Digitized by Google

Lin. 7. VICTORIAS GOTHOR. ET SARMAT.] Quia Imperatores ſe in titulo edicti vocabant Gothicos & Sarmaticos, ut in veteri Inſcriptione, quam refert Cuſpinianus in libro de Cæſaribus pag. 135. In titulo autem edicti poſita fuerunt non ſolùm nomina Diocletiani & Maximiani Imperatorum, ſed etiam Conſtantii & Galerii Maximiani Cæſarum, ut facilè colligi poteſt ex hiſtoriâ paſſionis ſanctorum martyrum Saturnini, Dativi, Felicis, & ſociorum, & ex martyrio ſanctarum Agapes, Chioniæ, & Irenes.

Pag. 200. *lin.* 2. LEGITIME COCTUS] Modus coquendi Chriſtianos vivos explicatur infrà cap. XXI. Legitimè autem coctum dixit, quia coctus erat ſecundùm leges, quas Auguſti tulerant; ſicut lib. V. Inſtitut. cap. XI. legitima ſacra vocat ea, quæ ſecundùm veterem morem fiebant, quia mos vim legis obtinet. Eâdem ratione dixit lib. VI. cap. IX. injurias hoſtibus legitimè inferri, ſcilicet poſtquàm, ſervato belli jure, bellum per legatos denuntiatum & indictum eſt. Fallitur enim heic vehementer Joſephus Iſæus, qui vocem *legitimè* ironicè poſitam putat hoc loco eſſe, quia videlicet non intellexit veram ejus ſignificationem.

Ibid. CUM ADMIRABILI PATIENTIA] Verba ſunt Ruffini interpretantis & explicantis Euſebium. *Continuò omni in eum crudelitatis genere deſævientes, ne hoc quidem ſolùm efficere quiverunt, ut eum mœſtum aliquis videret in pœnis: ſed læto atque hilari vultu, cùm jam viſcera in ſuppliciis defeciſſent, ſpiritus tamen lætabatur in vultu. Ex quo tortores ſui graviùs cruciabantur, quòd omnia ſuppliciorum genera conſumebant in eum, quem ne triſtem quidem ex his reddere poterant.*

CAPUT XIV.

Pag. 200. *lin.* 3. SUBJECIT INCENDIUM] Euſebius lib. VIII. cap. VI. agens de hoc incendio, neſcire ſe fatetur quo caſu excitatum fuerit. Alii palatium fulmine ictum conflagrâſſe ſcribunt, ut Conſtantinus in oratione ad ſanctorum cœtum, cap. XXV.

Lin. 9. OMNES SUOS PROT. PRÆC.] In veteri codice legitur, *omnes ſuos protinùs cepit.* Nos emendavimus.

Lin. 11. DATA POTESTATE] Lactantius lib. V. Inſtitut. cap. XI. de hâc ipſâ perſecutione agens: *Acceptâ enim poteſtate, pro ſuis moribus quiſque ſæviit. Alii præ nimiâ timiditate plus auſi ſunt, quàm jubebatur. Alii propriâ adversùs juſtos odio, quidam naturali mentis feritate, nonnulli ut placerent, & hoc officio viam ſibi ad altiora munirent. Aliqui ad occidendum præcipites extiterunt, ſicut unus in Phrygiâ, qui univerſum populum cum ipſo pariter conventiculo concremavit.*

Pag. 201. *lin.* 1. TORQUEBANT] Sic ſcriptum eſt in veteri libro: ſed ſupra ultimam lineam, ut ferè fit, appoſitum eſt ſignum, quod oſtenderet legendum eſſe *torquebantur*, manifeſto ſanè errore. Atque hunc eſſe fontem plurimorum erratorum, quæ in vetuſtis auctoribus occurrunt, nos ſæpè deprehendimus in codicibus manuſcriptis. Librarii enim primò deſcribebant libros, qui deindè tradebantur emendatoribus. Iſti verò frequenter bonam lectionem vertebant in malam per ſpeciem emendationis.

Ibid. ERANT CERTANTES] Lactantius in loco paulò antè laudato: *Itaque in excogitandis pœnarum generibus nihil aliud, quam victoriam excogitant.*

Lin. 2. FAMILIAM CÆSARIS] Id eſt, Galerii. Hanc itaque placuit excipere, tanquàm abominabile eſſet ullum ſcelus adversùs Diocletianum ſuſpicari de familiâ Cæſaris, & ne auctores incendii, qui ex domo ejus prodierant, detegerentur, ſi locus inquiſitioni datus fuiſſet.

Lin. 23. PROFECTIONE PARATA] Bellum eâ tempeſtate nullum, quod ſciam. Sed itâ contumaciter & ſuperbè egit homo væſani ac ferocis animi, ut hoc agendi modo Diocletianum vehementiùs impelleret ad excidium Chriſtianæ Religionis, quem videbat molliter hactenùs tanto operi incumbere.

CAPUT XV.

Pag. 201. *lin.* 2. FILIAM VALERIAM] Nuptam Galerio Maximiano Cæſari, quæ miſeram vitam traduxit poſt mortem mariti, & miſerabili morte cum matre periit, ſub imperio Licinii, ut docet Lactantius in fine hujus operis. Ex quâ narratione peſſumdatur omninò conjectura illuſtriſſimi Cardinalis Baronii, qui ad annum CCXCIV. ſcribit filiam Diocletiani, quæ conjugio juncta fuit Galerio Maximiano, haud diù poſt nuptias fuiſſe ſuperſtitem, cùm nulla ejus memoria extet in antiquioribus monumentis, ſed nec ex eâ proles aliqua legatur eſſe ſuſcepta. Addit deindè patrem, ut filiæ defunctæ memoriam conſecraret æternitati, Pannoniæ partem ejus nomine inſtitui atque cognominari voluiſſe; citatque in eam rem librum XIX. Ammiani Marcellini. Verùm id non dicit Marcellinus: ſed tantùm eam Pannoniæ partem ad honorem Valeriæ Diocletiani filiæ & inſtitutam, & ita cognominatam. Referam autem ipſa ejus

Digitized by Google

verba : *Valeriam venit, partem quondàm Pannoniæ, ſed ad honorem Valeriæ Diocletiani filiæ & inſtitutam, & ita cognominatam.* Porrò nec inſtitutam à Diocletiano, nec cognominatam, ſed à Galerio Maximiano, docet Aurelius Victor in libro de Cæſaribus : *Provinciam uxoris nomine Valeriam appellavit.* His ita conſtitutis, tanquàm certa eſſent, addit Baronius Diocletianum, cùm Valeriæ morte reſoluta eſſet affinitas quæ inter eum & Galerium contracta erat, quam in ſuâ cognatione haberet gradu propinquiorem virginem, eam illi fœdere nuptiarum conjungere feſtinâſſe : Suſannam nimirùm filiam Gabinii germani Caii Papæ ; qui ambo Diocletiano ſanguine conjuncti erant, utpotè nati ex fratre ejuſdem Diocletiani, ut patet ex Actis ejuſdem ſanctæ Suſannæ. Verùm tota hæc Hiſtoria ruit, ruente fundamento ſuper quo poſita fuerat, id eſt, morte Valeriæ, quam diù ſupervixiſſe Galerio conſtat. Adeò autem periculoſi ſunt magnorum virorum errores, ut hic Baronii lapſus pleroſque viros doctos ſecum traxerit, Odoricum Reynaldum, Joannem Bollandum, & alios.

Ibid. CONJUGEM PRISCAM] Quæ poſteà, vivo adhuc marito, in exilium cum filiâ Valeriâ projecta eſt à Maximino, & demùm juſſu Licinii capite plexa, ut docebit Lactantius in fine hujus operis. Sed hîc ſe offert ingens difficultas. Nam in vetuſtis Actis ſanctæ Suſannæ virginis, quæ martyrium Romæ conſummâſſe ſcribitur ſub imperio Diocletiani, mentio eſt Serenæ Auguſtæ uxoris ejuſdem Principis, quæ occultè Chriſtiana erat, ubi dies natalis ejus conſignatus eſt ad diem XVII. Kalendas Septembres. Gravis ſanè difficultas, ſi de Actorum illorum veritate & auctoritate conſtaret. Sed cùm illa multa eaque magna ſuppoſitionis indicia habeant, tum ex hoc ſanè capite falſa eſſe probantur, quòd Serenam uxorem Diocletiani fuiſſe volunt. Quippè oſtenſurus ſum, Diocletiano nullam aliam toto principatûs ſui tempore uxorem fuiſſe, quàm Priſcam. Etenim ſi ea mater Valeriæ fuit, ut ſanè fuit, neceſſe eſt eam Diocletiano nupſiſſe antequàm is fieret Imperator, id eſt, ante annum Chriſti CCLXXXIV. cùm Valeria Galerio Maximiano juncta matrimonio ſit anno CCXCIII. ætatis ſuæ ut minimùm duodecimo. Vixiſſe autem tum Priſcam matrem ejus hinc certò colligitur, quòd diù poſteà ſuperſtes fuit, & anno tantùm CCCXIII. extincta eſt poſt victoriam, quam Licinius reportavit de Maximino. Hæc monumenta non ſenſerat illuſtriſſimus Annalium Eccleſiaſticorum conditor Cardinalis Baronius ; & tamen ſuſpicabatur futuros, qui eam de Serenâ Auguſtâ Hiſtoriam in dubium revocarent, quòd nulla penitùs de eâ mentio alibi habeatur, neque apud Scriptores ethnicos, neque in antiquis inſcriptionibus ; ac tanquàm ei difficillimæ quæſtioni finem impoſuiſſet, interrogat litteratulos, ſi his diſpliceat nomen Serenæ Auguſtæ, ut dicant quonam alio nomine Diocletiani conjux Auguſta ab antiquioribus dicta inveniatur, & cùm non invenerint, non faciant de nomine controverſiam. Satisfactum eſt igitur cumulatiſſimè interrogationi ejus. Rejectâ itaque ſuppoſititiâ illâ Diocletiani uxore, videamus an Eleutheria, quam vir clariſſimus Hadrianus Valeſius in defenſione diſceptationis ſuæ de Baſilicis uxorem Diocletiani fuiſſe collegit ex vitâ Vigilii Papæ, quæ extat in Geſtis Pontificalibus, quæ vulgò tribuuntur Anaſtaſio Bibliothecario, verè Diocletiani uxor fuerit. Venerat Vigilius Conſtantinopolim ex præcepto Juſtiniani & Theodoræ ; & cùm ad ea cogeretur, quæ facere nolebat, ait : *Ut video, non me fecerunt venire ad ſe Juſtinianus & Theodora piiſſimi Principes ; ſed hodiè ſcio, quòd Diocletianum & Eleutheriam inveni.* Ex hoc itaque loco collegit vir ille clariſſimus, Eleutheriam Diocletiani uxorem fuiſſe, quòd certum ſit illic comparationem inſtitui inter Juſtinianum & Diocletianum, & inter Theodoram Juſtiniani conjugem & Eleutheriam, propterea Diocletiani uxorem. Verùm ex argumentis quæ adverſùs Serenam allata ſunt, efficitur etiam Eleutheriam, ſive Lutheriam, ut eſt in vetuſtiſſimo codice manuſcripto 417. Bibliothecæ Colbertinæ, aut Leutherem, quomodò ſcriptum legitur in codice 733. Bibliothecæ regiæ, non fuiſſe uxorem Diocletiani, cùm certum ſit, ut anteà dixi, nullam aliam eum uxorem habuiſſe, quàm Priſcam, toto principatûs ſui tempore. Erravit ergò Vigilius in Hiſtoriâ, aut corruptus in hoc loco eſt Geſtorum pontificalium liber. Sanè in codice 736. ejuſdem Bibliothecæ Colbertinæ itâ habetur : *Sed hodiè ſcio, quòd Diocletianum & Decium, vel Leutherium inveni.* Jam ergò fœmina illa in virum mutata eſt. Porrò ex his quæ hactenùs dicta ſunt de Serenâ & Eleutheriâ, facilè colligere quivis poteſt, quæ fides adhibenda ſit Hiſtoriæ ſancti Georgii Martyris, in quâ ſcriptum eſt, Alexandram Imperatricem Diocletiani conjugem, viſo quodam inſigni miraculo in perſonâ Martyris perpetrato, veritatem agnoviſſe, id eſt, Chriſti

fidem

Fidem eſſe amplexam. Hæc nimirùm eſt Alexandra, Diocletiani conjux, mater conjugis Maximiani; ut refertur in vitâ ejuſdem Georgii, cujus fragmentum in tomo tertio Aprilis pag. 103. edidit Godefridus Enſchenius. Eandem defunctam ab inferis oratione ſolâ ejuſdem Georgii revocatam, tradit Nicephorus Calliſtus lib. VII. cap. XV.

Lin. 3. POLLUI COEGIT] Ex hoc loco vir doctiſſimus Henricus Dodwellus collegit in diſſertationibus Cyprianicis, Diocletiani uxorem Priſcam & filiam ejus Valeriam fuiſſe Chriſtianas; eamque ſententiam confirmat auctoritate Euſebii, qui lib. VIII. cap. I. Hiſt. Eccleſ. commemorans ea, quæ perſecutionem Diocletiani anteceſſerunt, ait uxores Imperatorum palàm ac publicè fuiſſe Chriſtianas, & ea quæ religionis ſuæ erant, tam verbis, quàm factis liberè exequendi coram Imperatoribus poteſtatem ab ipſis habuiſſe. Nam quamvis Imperatores non nominet, qui hanc facultatem dederunt uxoribus ſuis, hæc tamen Lactantii verba innuere videntur, intelligi debere de Diocletiano & Galerio. Atenim ſi illæ verè Chriſtianæ fuerunt, quomodò exiſtimari poteſt ſacrificio fuiſſe pollutas, etiam coactas? Quis enim credat, fœminas principes in edito loco conſtitutas non fuiſſe auſas refragari, cùm pueri & mulierculæ, ut in libro quinto Divinarum Inſtitutionum cap. XIII. ait Lactantius, tormentis non cederent: Eunuchi verò necari maluerint, quàm negare fidem Chriſti, quàm impio ſacrificio pollui? Prætereà ubicunque de Priſcâ & Valeriâ agitur in hoc libro, nullum illic veſtigium religionis earum; cujus tamen mentionem feciſſet Lactantius ſaltem cap. LI. ubi deſcribens earum exitum, ait, illis pudicitiam & conditionem exitio fuiſſe.

Ibid. EUNUCHI NECATI] Et inter hos Petrus, cujus martyrium deſcribit Euſebius lib. VIII. cap. VI. Item Indes, ut produnt Acta martyrii ejus.

Lin. 6. AD EXUSTIONEM RAPTI] Confirmat iſta Euſebius ibidem, ſcribens imperiali juſſu, quotquot Nicomediæ erant Dei cultores, acervatim cum ſuis familiis, alios gladio, alios flammis conſumptos periiſſe.

Lin. 8. MARI MERGEBANTUR] Euſebius ibidem: *Alios quoque innumerabiles vinctos, & ſcaphis impoſitos, carnifices in profundum mare projecere.* Idem in libro de Martyribus Palæſtinæ cap. VI. narrans martyrium Agapii, ait illum appenſis ad pedes ejus lapidibus medio mari ſubmerſum eſſe,

Pag. 202. *lin.* 6. HOMO NON ADEÒ CLEMENS] Herculium Maximianum fuiſſe hominem aſperum, crudelem ac inhumanum, tradunt vetuſti Scriptores. Eutropius lib. 9. *Herculius autem propalàm ferus & incivilis ingenii, aſperitatem ſuam etiam vultûs horrore ſignificans.* Item lib. X. *Vir ad omnem aſperitatem ſævitiamque proclivus, infidus, incommodus, civilitatis penitùs expers.* Etiam Diocletianus, qui ſummum imperium cum eo communicaverat, ejus aſperitatem reprehendere ſolitus erat, ut docet Flavius Vopiſcus in D. Aureliano. Vide etiam Julianum Imperatorem in libro de Cæſaribus.

Lin. 7. PARIETES DIRUI PASSUS EST] Contrà Euſebius lib. VIII. cap. XIII. apertè ſcribit, Conſtantium neque Eccleſiarum ædes, ſive conventicula, ut hîc dicit Lactantius, itemque Ruffinus in verſione hujus loci Euſebiani, ſubvertiſſe, nec quicquam adversùs noſtros eſſe molitum.

Lin. 8. VERUM DEI TEMPLUM] Id eſt, hominem Chriſtianum. Lactantius lib. V. Inſtitut. cap. VIII. *Cujus templum eſt, non lapides, aut lutum, ſed homo ipſe, qui figuram Dei geſtat; quod templum non auro & gemmarum donis corruptibilibus, ſed æternis virtutum muneribus ornatur.* Idem lib. VI. cap. XXV. *Non templa illi congeſtis in altitudinem ſaxis extruenda ſunt: in ſuo cuique conſecrandus eſt pectore.* Et infrà: *Secum denique habeat Deum ſemper in corde ſuo conſecratum, quoniam ipſe eſt Dei templum.* Idem lib. II. cap. II. & lib. VI. cap. X. ait hominem eſſe Dei ſimulacrum.

CAPUT XVI.

Pag. 202. *lin.* 1. PRÆTER GALLIAS] Libellus precum Conſtantino M. oblatus à Donatiſtis apud Optatum Milevitanum lib. I. *Rogamus te, ô Conſtantine optime Imperator, quoniam de genere juſto es, cujus pater inter cæteros Imperatores perſecutionem non exercuit, & ab hoc facinore immunis eſt Gallia, petimus ut è Galliâ nobis judices dari præcipiat pietas tua.* Galliæ ergò fuerunt immunes ab hâc perſecutione, quòd illic imperaret Conſtantius benigniſſimus Imperator, & qui, ut Euſebius tradit, perſecutionis adverſùm nos concitatæ expers omninò fuit, & cultores Dei ſub ipſius imperio degentes ab omni noxâ & injuriâ immunes ſervavit, ac neque Eccleſiarum ædificia ſubvertit, nec novi quicquam adverſùs nos ſtatuit. Quin & Eutropius in initio libri decimi dicere videtur, Gallicum ſanguinem non fuiſſe fuſum in hâc perſecutione. Loquens enim de Conſtantio, ita ait:

Hic non modò amabilis, ſed etiam venerabilis Gallis fuit, præcipuè quòd Diocletiani ſuſpectam prudentiam, & Maximiani ſanguinariam temeritatem imperio ejus evaſerant. Sed adverſùs hæc reclamant hiſtoriæ nonnullarum Galliæ civitatum ac provinciarum, quæ ſuos martyres hâc perſecutione ad Deum tranſlatos prædicant, ita ut vix ulla civitas fuerit intra Gallias, quæ tum non dicatur maduiſſe ſanguine Chriſtianorum. Iſta ſic conciliari poſſunt, initio quidem Gallias à perſecutione non fuiſſe prorſùs immunes, occupato videlicet Conſtantio contra barbaros, (ut illuſtriſſimus Epiſcopus Monſpelienſis Franciſcus Boſquetus ait in libro quarto Hiſtoriarum Eccleſiæ Gallicanæ cap. II.) ac pro conſuetudine, & ſolito Gentilium furore, multos Chriſtianos in Galliis cæſos fuiſſe. Confirmat hæc Euſebius in fine libri de martyribus Palæſtinæ. *Nam quæ ulteriùs ſita ſunt regiones*, inquit, *Italia videlicet tota, & Sicilia, Gallia quoque, & quæcunque ad occaſum ſolis porriguntur, Hiſpania, Mauritania, & Africa, cùm vix duobus primis perſecutionis annis integris furorem belli experta eſſent, divini numinis præſentiſſimum auxilium & pacem brevi ſunt conſecuta.* Hunc tamen locum ita intelligi vult doctiſſimus Dodwellus in Diſſertationibus Cyprianicis, ut annum illum Occidentalis imperii tractum Euſebius præcipuis Provinciis nominatis deſignaret, nec ultra ſecundum perſecutionis annum ipſum in toto illo tractu duraſſe indicaret, ac tamen interim Gallias ab eâ immunes fuiſſe. Ac ſanè ejus argumentatio multam veri ſpeciem habet, & in hanc ego ſententiam facilè tranſirem, niſi conſtaret Euſebium nominatim Gallias exprimere voluiſſe.

Lin. 2. TRES BESTIÆ] Id eſt, Diocletianus, Maximianus Herculius, & Galerius Maximianus. Perſtat itaque Lactantius in ſententiâ, & Conſtantium Galliis imperantem non ponit in numero perſecutorum.

Pag. 203. *lin.* 2. FLACCINUM PRÆFECTUM] Bithyniæ, in quâ præſidatum geſſit Hierocles, antequàm præfecturam Ægypti, quâ eum ornatum fuiſſe in annotationibus ad Euſebium pag. 177. docet Henricus Valeſius, adminiſtraret. Crudelem autem fuiſſe Flaccinum hinc colligitur, quòd eum Lactantius vocat non puſillum homicidam. Eâdem tempeſtate vixit Flavianus Præfectus Ægypti, cujus mentio extat in Menologio Græcorum ad diem octavam Julii, quod editum eſt ab Henrico Caniſio in tomo ſecundo lectionis antiquæ.

Lin. 3. HIEROCLEM] Hic locus confirmat conjecturam illuſtriſſimi Cardinalis Baronii; qui ſequentia Lactantii verba, quæ nos deſcripturi ſumus ex libro quinto Divinarum Inſtitutionum, exiſtimaverat eſſe intelligenda de Hierocle. Fuit autem Hierocles Præſes Bithyniæ, uti jam dictum eſt, & multam carnificinam de Chriſtianis exercuit.

Ibid. AUCTOR ET CONSILIARIUS] Lactantius lib. v. Inſtitut. cap. II. *Alius eandem materiam mordaciùs ſcripſit, qui erat tum è numero judicum, & qui auctor in primis faciendæ perſecutionis fuit.*

Lin. 4. PRISCILLIANUM] Bithyniæ Præſidem, ut legitur in Menologio Græcorum ad diem XII. menſis Junii. *Eodem die ſanctæ martyris Antoninæ. Apud Nicæam Bithyniæ, Diocletiano & Maximiano Imperatoribus, Priſcilliano Præſide, Antonina in Chiſtianæ fidei confeſſione conſtanter perſeverans, demùm gladio percuſſa, martyrio coronata eſt.* Eadem habentur in Martyrologio Romano.

Lin. 6. ADVERSARIUM VICISTI] Cyprianus epiſt. VII. ad Rogatianum & cæteros Confeſſores: *Quantùm dolemus ex illis quos tempeſtas inimica proſtravit, tantùm lætamur ex vobis, quos diabolus ſuperare non potuit. Hortamur tamen per communen fidem, per pectoris noſtri veram circa vos & ſimplicem caritatem, ut qui adverſarium primâ hâc congreſſione viciſtis, gloriam veſtram forti & perſeveranti virtute teneatis.*

Lin. 7. ZABULUM] Id eſt, diabolum. Sic apud Commodianum lib. II. cap. XVII. *Cuncta de Zabuli pompâ;* & cap. XVIII. *aut tota Zabuli pompa;* Et lib. I. cap. XXXV. *Zabolicam legem omnes omninò vitate.* Rurſùm lib. II. cap. XXXI. *Germine Zabolico ut faciatis turbè pronate.* Referimus autem hæc loca juxta fidem veteris codicis. Nam editio diverſa eſt. Nihil vulgatius, quàm Zabuli vox in antiquis libris. Eâdem ratione ſcribebant *Zaritorum* pro *Diaritorum*, ut in collatione primâ Carthaginenſi cap. 139. Quod cùm non animadverteret Papirius Maſſonus, heic pro *Hipponenſium Zaritorum*, quæ eſt vera lectio, ſcripſit *Hyppenſis Zaritorenſis*: quam lectionem retinuit etiam Petrus Pithœus in ſuâ editione collationis Carthaginenſis. Quare in veteri Notitiâ Africæ, quam Sirmondus edidit, & poſt eum Chiffletius, pro eo quod illic legitur, *Marianus Hippzaritenſis*, ſcribendum eſt *Marianus Hipponenſium Zaritorum*, id eſt, Diaritorum, ſive Diarrhytorum, ut apud Plinium lib. v. Hiſt. naturalis cap. IV. Sic etiam apud Commodianum Zacones, pro

Diaconibus. Numiziam quoque pro Numidiâ legi in veteri codice MS. Bibliothecæ Colbertinæ.

Lin. 8. TRIUMPHASTI] Lactantius lib. IV. Inſtitut. cap. XXVI. *Poſtremò etiam mortem ſuſcipere non recuſavit, ut homo illo duce ſubactam & catenatam mortem cum ſuis terroribus triumpharet.*

Lin. 9. JOCUNDUM SPECTACULUM] Cyprianus epiſt. IX. *O quale illud fuit ſpectaculum Domino, quàm ſublime, quàm magnum, quàm Dei oculis ſacramento ac devotione militis ejus acceptum!*

Lin. 10. ELEPHANTOS] Nam & elephantos ad currum junxerunt Antiqui, ut patet ex Lampridio in vitâ Antonini Heliogabali, & ex aliis locis. Auctor eſt Flavius Vopiſcus, in triumpho quem D. Aurelianus egit de Zenobiâ & Tetrico, elephantos viginti præceſſiſſe. Joannes Abbas Biclarenſis ad annum IX. Juſtini Imperatoris adnotat, Juſtinianum Ducem Romanæ militiæ XXIV. elephantos Conſtantinopolim direxiſſe pro triumpho, qui de Perſis devictis agendus erat. Vide Sirmondum in Notis ad panegyricum Anthemii apud Sidonium, & Bulengerum in libro de Triumphis cap. XXI.

Lin. 12. DOMINATORES DOMINANTUR] Paſſivâ ſignificatione, ut apud Ciceronem in libro primo Officiorum: *O domus antiqua, heu quàm diſpare dominare domino!* Virgilius in ſecundo Æneidos: *multos dominata per annos.*

Pag. 204. *lin.* 6. DESIIT PROVOCARE] Emiſſus eſt Donatus è carcere extremis Galerii Maximiani temporibus, ut legitur infrà cap. XXXV.

CAPUT XVII.

Pag. 204. *lin.* 1. FELICITAS AB EO RECESS.] Nimirùm à Diocletiano, quem per totos viginti annos imperii fuiſſe felicem, produnt antiqui hiſtoriarum ſcriptores. Neque opus eſt referre teſtimonia ſingulorum. Sufficiet unicus auctor panegyrici Maximiano & Conſtantino dicti in nuptiis Fauſtæ. Sic ergò ille. *Sed profectò exegit hoc ipſa varietas & natura fortunæ, cui nihil mutare licuerat dum vos imperium teneretis, ut illa viginti annorum continua felicitas intervallo aliquo diſtingueretur.*

Lin. 2. PERREXIT ROMAM] Diocletianus, duabus de cauſis, ut vicennalia celebraret, & triumphum ageret de Narſeo Rege Perſarum ante aliquot annos victo. Hoc enim anno actus eſt triumphus, non autem anno decimo octavo imperii, ut putavit Henricus Valeſius, qui propterea cum triumpho conjunxit vilitatem annonæ, quam Imperatores juſſiſſe docent Faſti Idatiani, tanquàm id ab eis poſt triumphum conſtitutum eſſet in gratiam populi Romani. Rectè igitur Scaliger in animadverſionibus ad Chronicon Euſebii adnotat, triumphum à Diocletiano & Maximiano actum anno viceſimo imperii, aliquot menſibus antequàm purpuram deponerent. Sed poſtremum illud falſum. Nam retinuerunt adhuc imperium ferè per ſeſquiannum, ut poſteà videbimus. Porrò triumphum actum eſſe tempore vicennalium, quod nobis incumbit probandum, patet ex capite decimo Lactantii: ubi, poſt narratam victoriam de Perſis, ait Diocletianum in Orientem profectum, & annum illic egiſſe qui perſecutionem antecesſit, deinde hyematum veniſſe in Bithyniam, ac tum quidem captum conſilium deſtruendarum Eccleſiarum, & menſe Februario ſequenti cœptam perſecutionem. Igitur certum eſt Diocletianum non fuiſſe Romæ anno XVIII. imperii ſui, quo eum triumphaſſe contendit Valeſius ſecutus Euſebium, quem propterea reprehendit Joſephus Scaliger. Sanè, quod negari non poteſt, in vulgatis Chronici Euſebiani editionibus, & in pleriſque antiquis exemplaribus, triumphus ille notatur in anno XVIII. Diocletiani. Verùm in vetuſtiſſimo & optimo codice Colbertino, & in aliis antiquis quos Pontacus vidit, ponitur in anno XIX. ſed præpoſtero ordine, cùm antecedat hiſtoriam perſecutionis. Quæ fuit occaſio errandi clariſſimo Valeſio. Probabile autem eſt dilatum tamdiù à Diocletiano triumphum de Perſis, ut eum conjungeret cum feſtis vicennalium, & ea ſic faceret clariora atque celebriora. Nunc referenda ſunt Euſebii verba. *Diocletianus & Maximianus Auguſti inſigni pompâ Romæ triumpharunt, antecedentibus currum eorum Narſei conjuge, ſororibus, liberis, & omni prædâ quâ Parthos ſpoliaverant.* Eadem habet Eutropius in fine libri noni, ubi ait, Diocletianum & Herculium depoſuiſſe purpuram *poſt triumphum inclytum, quem Romæ ex numeroſis gentibus egerant, pompâ ferculorum illuſtri, quâ Narſei conjuges, ſororeſque & liberi ante currum ducti ſunt.* Sed emendandus heic eſt Eutropius, ubi de conjugibus Narſei ante currum ductis loquitur. Quippe Sextus Rufus in duobus locis, & Euſebius in Chronico, qui accepiſſe videtur ex Eutropio, de unâ tantùm Narſei uxore loquuntur. Igitur Diocletianus in Oriente fuit anno CCCII. eoque exeunte venit

Digitized by Google

Nicomediam; ineunte anno CCCIII. cœptâ perſecutione, Romam poſteà profectus eſt, ut triumphum ageret, & vicennalia celebraret.

Ibid. VICENNALIUM DIEM] Hæc agenda erant ineunte anno vigeſimo imperii; & non uno ſolùm die agebantur, ſed continuatis diebus, ut patet etiam ex his, quæ de Romano martyre narrat Euſebius in libro de martyribus Palæſtinæ. Ad iſta Diocletiani quod attinet, certum eſt ea Romæ celebrata fuiſſe per menſem integrum, cùm Lactantius dicat, illum iis ſolennibus celebratis, impatientem & ægrum animi prorupiſſe ex urbe, & tredecim dies tolerare non potuiſſe, ut Romæ potiùs quàm Ravennæ procederet Conſul. Porrò Diocletianum eo ipſo anno vicennalia celebraſſe, quo cœpta eſt perſecutio adversùs Chriſtianos, vel hic locus evincit. Celebrata autem fuerunt eo anno, quo ipſe Conſulatum octavum agebat. Nam prorupit ex urbe paucis diebus ante Kalendas Januarias, quibus nonus Conſulatus illi deferebatur.

Lin. 3. XII. KAL. DECEMB.] Quoniam imperium Diocletiani fundus eſt iſtius hiſtoriæ, res poſtulare videtur, ut ejus initia brevi ſermone conſtituamus, ut finis tandem imponatur diſſidiis, quæ ex eâ occaſione emerſerunt inter viros doctos. Ac de anno ſanè quo is ad remp. adminiſtrandam acceſſit, non arbitror ambigi nunc poſſe, cùm eum fuiſſe annum Chriſti CCLXXXIV. luculenter probaverit in libro XI. de Doctrinâ temporum cap. XXX. vir iſtarum & multarum aliarum rerum peritiſſimus Dionyſius Petavius. Denique ſi perſecutio adversùs Eccleſiam commota eſt anno Chriſti CCCIII. ut certum faciunt plurima loca iſtius Lactantianæ lucubrationis, quæ nos ſuprà retulimus, commota autem ſit anno imperii Diocletiani XIX. ut omnes conſentiunt, negari non poteſt principatum ejus incipere ab anno CCLXXXIV. exeunte. Major itaque difficultas eſt in conſtituendo die, quo factus eſt Imperator. Ante Petavium perſuaſum erat hominibus eruditis, illum Palilibus ipſis, id eſt XI. Kalendas Majas, à militibus Imperatorem eſſe ſalutatum: quam ſententiam, ut falſam, meritò refellit idem vir eruditiſſimus, & addit: *Reſipiſcant itaque deinceps Chronologi omnes, & hanc de primo Diocletianei imperii die σύλληψιν tam levi, imò nullo argumento ſubnixam, dediſcant, ac meliore commutent. Gratia verò Alexandrino illi Chronico debentur, cujus auctor ex actis publicis diem nobis deſignat, quo primùm Chalcedone Diocletianus Imperator eſt appellatus, nimirùm XV. Kal. Octobres.* Si Petavius nunc viveret, certus ſum eum, ut erat veri amantiſſimus, gloriam conſtitutæ illius diei, quam falsò tribuit auctori Chronici Alexandrini, reddìturum Lactantio, & XV. Kal. Octobres mutaturum in XII. Kal. Decembres: quem diem Lactantius docet fuiſſe natalem imperii Diocletiani, quo vicennalia Romæ celebraturus erat. Atque eo modo ſolvitur difficultas, quam Valeſius in annotationibus ad Euſebium pag. 175. indicavit, nimirùm ex eo quòd Euſebius dicit, Romanum die XVII. Novembris martyrium conſummaſſe, cùm Diocletiani vicennalia agerentur, cùm, ſi illud verum eſt, ſequi videatur primum diem imperii Diocletiani incidere in menſem Novembrem, non autem in Septembrem, ut tradit auctor Chronici Alexandrini. Incidit itaque in menſem Novembrem, ſed poſteriùs die decimâ ſeptimâ ejuſdem menſis. Sed adversùs hæc vir clariſſimus Antonius Pagius opponit, XII. Kal. Decembrium diem à Lactantio tributum vicennalibus Diocletiani non eſſe natalem ejus, ſed Maximiani Herculii: quod ex eo quoque probat, quòd in libro tertio Codicis Juſtinianei deſcripta ſit lex Diocletiani data Idibus Octobris, Carino II. & Numeriano Conſulibus, id eſt, eo anno quo nos quoque ſcripſimus illum fuiſſe factum Imperatorem, adeòque certum ſit, eum ad principale faſtigium fuiſſe evectum diù ante XII. Kal. Decembris. Sanè fateor iſtud eſſe magni momenti, ſi conſtaret certam eſſe lectionem. Verùm cùm in Codice Juſtinianeo unica tantùm iſtiuſmodi lex reperiatur, quæ propterea auctoritatem ab aliis ejuſdem temporis mutuari non poteſt, & in quatuor vetuſtis codicibus bibliothecæ regiæ, ſeptem Colbertinæ, tum etiam in tribus qui fuere Petri Pithœi viri clariſſimi, adſcriptum non ſit tempus quo data eſt, in uno autem regio, in uno Colbertino, & in tribus Pithœanis dicatur eſſe Diocletiani & Maximiani Auguſtorum & Cæſarum, patet nihil hinc boni firmique accipi poſſe ad conſtituenda initia imperii Diocletianei; adeòque etiam poſt illam Pagii obſervationem nobis liberum eſt exiſtimare, veram eſſe quam ex Lactantio concepimus opinionem de die, quo idem Auguſtus ad imperium primò pervenit: præſertim cùm Faſti Idatiani doceant, Maximianum Imperatorem fuiſſe levatum Kalendis Aprilis, non verò XII. Kal. Decembris.

Lin. 4. LIBERT. P. R. FERRE N. POTERAT] Immoderatam videlicet, eò acriorem, quòd intermiſſa erat. Magnam enimverò oportuit fuiſſe populi Romani petulantiam &

loquendi libertatem, quæ Diocletianum, ſatis bonum alioqui Principem, ſi perſecutionem adversùs noſtros motam excipias, coëgerunt urbem relinquere ſic præcipitanter. Eadem licentia Conſtantinum etiam movit, ut Romam relinqueret, & ſedem Imperii aliò transferret, ut in libro ſecundo hiſtoriarum ſuarum narrat Zoſimus. Quanquàm alia cauſa transferendi Imperii habetur in Donatione Conſtantini.

Lin. 5. PRORUPIT EX URBE] XIII. Kalendas Januarii, poſt terminata vicennalia. Nam vicennalium feſta duraverunt per menſem integrum, ut jam diximus.

Lin. 6. NONUS CONSULATUS] Hæc etiam evincunt, perſecutionem excitatam eſſe anno Chriſti CCCIII. cùm nonum Conſulatum Diocletiano deſtinatum fuiſſe dicat ad Kalendas Januarias, quæ proximæ poſt commotam perſecutionem fuerunt. Nonus enim Conſulatus Diocletiani incidit in annum Chriſti CCCIV.

Ibid. DEFEREBATUR] A ſenatu nimirùm. Sed iſta explicanda ſunt. Nam certum eſt nominationem Conſulum fuiſſe tum prorſùs in poteſtate Imperatorum. Itaque ſenatus non deſignabat quidem Conſules, ut olim, ſed eos declarabat, eis inſignia Conſulatûs tradebat, & ſic quodammodò Conſulatum deferre ac tribuere videbatur. Ita nos docet Valerianus Imper. in oratione ad Aurelianum, qui poſteà fuit Imperator, apud Flavium Vopiſcum: *Nam te Conſulem hodiè deſigno, ſcripturus ad ſenatum, ut tibi deputet ſcipionem, deputet etiam faſces. Hæc enim Imperator non ſolet dare, ſed à ſenatu, quandò fit Conſul, accipere.* Itaque Diocletianus ſibi Conſulatum deſtinaverat in annum ſequentem; & ſi manſiſſet Romæ, ejus inſignia pro more Conſulum accepiſſet à ſenatu. Sed tredecim dies tolerare non potuit ut ſumeret, propter nimiam populi Romani licentiam.

Lin. 7. RAVENNÆ] Diſcedens igitur Româ Diocletianus profectus eſt Ravennam, quà rectum iter eſt in Illyricum & Bithyniam.

Ibid. PROCEDERET CONSUL] Ælius Lampridius in Heliogabalo: *Denique Kal. Januariis, cùm ſimul tum deſignati eſſent Conſules, noluit cum conſobrino procedere.* Faſti Idatiani Diocletiano II. & Ariſtobulo: *His Coſſ. occiſus eſt Carinus Margo, qui ipſo anno cum Ariſtobulo Conſul proceſſerat.* Chronicon Alexandrinum pag. 641. *Diocletianus Imperator XV. Kalendas Octobr. Chalcedone renuntiatus, V. Kalendas Octobres Nicomediam purpuratus intravit, & Kalendis Januariis Conſul proceſſit.* Antiquorum Conſulum proceſſio, ut ego quidem arbitror, & ut ſunt omnia fermè initia, modeſta erat & ſimplex. Poſteà vanitas & ambitio multa addidit, quæ dein omnem modum exceſſere. Hinc illa querela Flavii Vopiſci in D. Aureliano: *Vidimus proximè conſulatum Furii Placidi tanto ambitu in Circo editum, ut non præmia dari aurigis, ſed patrimonia viderentur, cùm darentur tunicæ ſubſericæ, lineæ paragaudæ, darentur etiam equi, ingemiſcentibus frugi hominibus. Factum eſt enim, ut jam divitiarum ſit non hominum Conſulatus: quia utique ſi virtutibus defertur, editorem ſpoliare non debet. Pereunt caſta illa tempora, & magis ambitione populari peritura ſunt.* Profuſa autem plurimorum liberalitas in editione Conſulatûs varias extorſit Principum leges, quibus modum ponerent immenſitati donorum, ut colligitur ex Novellâ CV. Juſtiniani, qui proceſſiones Conſulum enumerat per annum ſeptem, & ſtatuit quomodò illæ celebrandæ ſint. De munificentiâ ejuſdem Juſtiniani in editione primi Conſulatûs ſui vide Marcellinum Comitem.

Ibid. PROFECTUS HYEME] Henricus Valeſius in Notis ad Euſebium pag. 168. diſputans adversùs Joſephum Scaligerum, qui contendit Diocletiani triumphum actum eſſe Romæ anno imperii ejus vigeſimo, aliquot menſibus antequàm purpuram deponeret, adversùs eum, inquam, diſputans Valeſius, ait iſtam opinionem ferri non poſſe, quòd ex eâ ſequatur, Diocletianum hyberno tempore triumphaſſe, & mediâ adhuc hyeme ab urbe Româ profectum Nicomediam veniſſe. *Quorum neutrum probabile eſt*, inquit, *cùm nec triumphi per hyemem agi ſolerent ab Imperatoribus Romanis, nec Diocletiani ætas ac valetudo tam longi itineris laborem hybernis menſibus ſuſtinere valuerit.* Hæc tamen, quæ abſurda viſa ſunt viro clariſſimo, vera ſunt, & ea pro veris agnoviſſet ipſe, ſi hanc Lactantii lucubrationem vidiſſet. Nam & certum eſt triumphum actum eodem tempore quo vicennalia, & Diocletianum Româ profectum hyeme, ſæviente frigore, & dein Nicomediam veniſſe, non quidem ipſâ hyeme, ſed poſt æſtatem ſequentem. Neque verum eſt, quod paulò poſt ſubdit idem Valeſius, morbum illum quo Diocletianus de ſtatu mentis paululùm deturbatus eſt, primùm Nicomediæ eum corripuiſſe, paulò poſt excitatam ab eo perſecutionem. Neque id dicit Conſtantinus. Is morbus eum corripuit poſt trium-

Digitized by Google

phum & vicennalia, cùm in itinere eſſet, ut heic ſcribit Lactantius.

Lin. 10. RIPÆ STRIGÆ] Quo tempore hunc Lactantii librum emiſimus, monuimus aut locum hunc cubare in mendo, aut ripæ Strigæ nomine intelligi debere oram Propontidis circa Nicomediam. Conjecturam noſtram non putavit vir clariſſimus Thomas Sparkius eſſe veram; ideòque eruditam ſanè & elegantem diſſertationem edidit, ut oſtenderet, ripæ Strigæ nomine quidvis potiùs intelligi, quàm oram Propontidis; & poſt longos circuitus de ſignificatione vocis Strigæ & de ripâ Danubii, pronuntiavit iſthic intelligi ripam Danubii, ſive Iſtri, quo vectum ait Diocletianum ægrum uſque ad Pontum Euxinum. Verùm Lactantius non ait, illum navigio peregiſſe iter ſuum, ſed per circuitum ripæ: quod manifeſtè evincit, illud terrâ fuiſſe confectum, cùm ſecundùm Ulpianum lib. LXVIII. ad Edictum quod in ripâ fit, non videatur in flumine factum. Confecit ergò Diocletianus iter ſuum terrâ, nimirùm per ea loca, quæ in Itinerario Antonini deſcribuntur *per ripam à Viminacio Nicomediam*, quæ eſt ipſa ripa Iſtri, cujus meminit etiam Ovidius lib. I. de Ponto eleg. IX. *Stat vetus urbs ripæ vicini nominis Iſtri*: quò loci poëta intelligit Iſtrum Antonini, ſeu Iſtropolim Plinii, Ptolemæi, tabulæ Peutingerianæ, & aliorum. Quin & legiones riparienſes vocabantur, quæ locatæ erant in ripâ Iſtri, uti patet ex Notitiâ Imperii. Iſter autem eſt idem fluvius, qui à jugo Abnobæ montis ortus Danubius dicitur, donec perventum eſt Axiopolim, ubi Danubium accipere nomen Iſtri tradit Ptolemæus. Axiopolim porrò ſitam fuiſſe inter Sucidavam & Capidavam videre eſt apud eundem Ptolemæum, in Itinerario Antonini, & in tabulâ Peutingerianâ. Itaque Diocletianus, relictâ Ravennâ, poſt hyemem iter ingreſſus, per viam publicam, quæ in eodem Itinerario deſcripta eſt & in tabulâ Peutingerianâ, pervenit Nicomediam ſub exitum menſis Novembris, id eſt, per Veronam, Altinum, Concordiam, Aquilejam, Sirmium, Taurunum, Viminacium, & hinc per ripam Strigam, ſive Iſtricam, per Cuppas & cætera loca, uſque ad Doroſtolum, Sucidavam, Axiopolim, Capidavam, Iſtrum, Develtum, Burtudizum, Driſiparam, Heracleam, Byzantium, Pantichium, Libyſſam, & hinc ſtatim Nicomediam. Hæc loca nominavi, quia inter illa quæ ad ripam Iſtricam ſunt majorem habent celebritatem, & quia eorum magna pars notata eſt in Conſtitutionibus quibuſdam Diocletiani Codice Juſtinianeo comprehenſis, quæ progreſſum itineris ejus demonſtrare videntur. Nam ex eâ quæ data eſt Ravennæ XV. Kal. Aprilis anno CCCIV. colligitur, eum Ravennâ digreſſum non eſſe ante menſem Martium, eumque Veronæ fuiſſe XIV. Kal. Junias docet lex alia illic eo die lata. Hinc profectus eſt Aquileiam, Sirmium, Taurunum, Viminacium; ubi eum aliquandiù ſubſtitiſſe colligi poſſe videtur ex legibus ibidem datis, ſive ſubſcriptis, ab exceſſu menſis Auguſti uſque ad Kalendas Octobris. Doroſtoli deindè eum fuiſſe liquet XII. & XI. Kal. Novembris. Tertio dein Kal. erat Develti, III. Non. Burtudizi, VI. Idus Heracleæ, V. Kal. Decembris Nicomediæ. Iſta colligi poſſunt, ut dixi, ex legibus Diocletiani quæ extant in Codice Juſtinianeo. Nolim tamen contendere iſta eſſe omni ex parte vera, cùm ſciam illum iiſdem diebus aliorum annorum potuiſſe eſſe in iiſdem locis. Affero tantùm conjecturam meam, quæ ſatis mihi videtur eſſe probabilis. Si quis tamen eam non probaverit, poteſt eam rejicere ut falſam, & judicio ſuo frui, præſertim ſi non obſcuras diſſentiendi cauſas habeat.

Lin. 12. CIRCUM DEDICARET] Apud Nicomediam, quam vir ædificandi cupidiſſimus urbi Romæ coæquare ſtudebat.

Ibid. ANNO P. V. REPLETO] Id eſt, ut ego arbitror, XII. Kalendas Decembres. Sic enim poſtulat ſenſus. Sanè poſteà Lactantius cum aliquo intervallo memorat Idus ejuſdem menſis. Non depoſuit ergò purpuram Diocletianus anno Chriſti CCCIV. ut placuit viris eruditiſſimis, ſed altero poſt actum triumphum & celebrata vicennalia, id eſt, anno Chriſti trecenteſimo quinto. Meliùs igitur Scaliger, qui in animadverſionibus ad Chronicon Euſebii ait, Diocletianum depoſuiſſe purpuram aliquantò tardiùs, quàm vulgò cenſent viri docti, eo inter cætera argumento, quòd certum ſit Diocletianum geſſiſſe decimum Conſulatum, & dici non poſſit eum fuiſſe Conſulem poſt depoſitam purpuram. Nam Caſſiodorus ait, Diocletianum & Maximianum depoſuiſſe purpuram eo anno, quo Diocletianus decimum & Maximianus ſeptimum Conſulatum agebant. Quod etiam legitur in vetuſtiſſimo codice MS. bibliothecæ regiæ litteris uncialibus ſcripto, qui inſcriptus eſt *Chronica Georgii Ambianenſis Epiſcopi*. Quanquàm, ut verum fatear, decimus ille Diocletiani Conſulatus mihi multùm ſuſpectus eſt, & valdè huc inclino, ut exiſtimem conflatum eſſe per errorem ex illis verbis Fa-

Digitized by Google

horum, *Item decies & Maximiano ſeptimum*, quæ referenda ſunt ad Maximianum Herculium & Galerium Maximianum. Iſta tamen non impediunt, quin abdicatio facta dicatur anno trecenteſimo quinto, præſertim cùm res eadem aliis adhuc teſtimoniis probetur. Nam cùm Zoſimus ſcribat, à Conſulatu Chilonis & Libonis, quo Severus ludos ſeculares exhibuit, centum & unum annos effluxiſſe uſque ad eum quo Diocletianus & Maximianus abdicaverunt, quem falsò notat incidere in Diocletiani IX. & Maximiani VIII. Conſulatum, & Scriptorum omnium conſenſu ludi illi ſeculares anno Chriſti CCIV. celebrati fuerint, luce clarius eſt, rem quæ centeſimo primo poſt anno geſta eſt, anno Chriſti CCCV. eveniſſe. Quod adeò verum eſt, ut cùm Joannes Fridericus Herwardus in capite CCXXX. ſuæ chronologiæ retuliſſet hunc Zoſimi locum, in eâque ſententiâ eſſet, ut Diocletianum abdicâſſe anno CCCIV. cenſeret, centum & unum annos, qui à ludis Severi uſque ad annum abdicationis fluxerant, ſic interpretari coactus eſt, ut utrumque extremum eo numero includi aſſereret, CCIV. nimirùm, & CCCIV. Videbat enim quòd ſi inciperet ab anno CCV. ut par erat, numerus annorum centum & unius non congrueret cum anno abdicationis imperii, quam, ut dixi, putavit anno CCCIV. eveniſſe. At ſi ſciviſſet eam ſequenti tantùm anno peractam, non redactus fuiſſet in has anguſtias. Porrò abdicationem contigiſſe anno quo diximus, probatur etiam ex capite XLVI. Lactantii, in quo ille ſcribit, annum octavum nuncupationis Maximini cognomento Dazæ completum fuiſſe Kalendis Majis anni, quo ille pugnam commiſit cum Licinio: quæ cùm pugnata fuerit anno CCCXIII. conſequens eſt Diocletianum abdicâſſe, & Maximianum fuiſſe nuncupatum Cæſarem anno CCCV. Kalendis Majis.

Pag. 205. *lin.* 5. CÆSARI MORTEM] Ut fieri olim ſolebat poſt mortem Principum. Nam id de Auguſto narrat Tacitus in libro primo Annalium, de Conſtantino Ruffinus lib. I. cap. XI. Hiſtoriæ eccleſiaſticæ. Poſſunt inveniri etiam alia exempla. Sed iſta tanti non ſunt.

Lin. 7. KAL. MARTIIS] Anni ſequentis, id eſt, anni trecenteſimi quinti. Nam cùm certum ſit Diocletianum vicennalia celebraviſſe Romæ anno CCCIII. & hinc digreſſum medio Decembri, Nicomediam perveniſſe poſt æſtatem anni CCCIV. & Circum dedicaviſſe anno poſt vicennalia repleto, id eſt, menſe Novembri, deinde ita ægrotâſſe, ut mortuus crederetur Idibus Decembribus, manifeſtum eſt Kalendas Martias, quæ poſt Idus illas ſubſecutæ ſunt, incidiſſe in annum CCCV. adeòque adhuc eo tempore Diocletianum fuiſſe Imperatorem. Sed paulò poſt eum viſuri ſumus cum Galerio deliberantem de abdicando imperio.

Lin. 10. DEMENS FACTUS EST] Euſebius lib. VIII. cap. XIII. rectè hunc Diocletiani morbum, cujus vi demotus eſt de mentis ſuæ ſtatu, accidiſſe ait poſt acta vicennalia, & poſt motam adverſùs noſtros perſecutionem. Rectè quidem. Sed idem tamen in eo caſtigandus eſt, quòd vicennalia ab eo expleta ait, antequàm bellum inferret Chriſtianis, cùm ex Lactantio teſte oculato conſtet motam primò perſecutionem, vicennalia deindè acta exeunte anno. Meminit autem amentiæ Diocletiani & Chryſoſtomus Oratione in ſanctum Babylam martyrem.

CAPUT XVIII.

Pag. 205. *lin.* 6. EXEMPLUM NERVÆ] Qui ſenio gravis, ac ideò ſe contemni videns, Trajanum adoptavit, eodemque die in ſenatu Cæſarem deſignavit, ut Xiphilinus tradit ex Dione. Eandem cauſam adoptionis affert Plinius in panegyrico. *O novum atque inauditum ad principatum iter! Non te propria cupiditas, proprius metus, ſed aliena utilitas, alienus timor Principem fecit.* Et infrà: *Ut dare poſſet imperium Imperator qui reverentiam amiſerat, auctoritate ejus effectum eſt cui dabatur. Simul filius, ſimul Cæſar, mox Imperator & conſors Tribunitiæ poteſtatis.*

Pag. 206. *lin.* 1. INDECENS ESSE] Heic incipit dialogus inter Diocletianum & Galerium, iſto ſocerum urgente ad deponendum imperium, altero repugnante. Quod valdè animadvertendum eſt. Hactenùs enim exiſtimavimus ſpontaneam fuiſſe Diocletiani abdicationem, & longo tempore meditatam: quod certè evidentiſſimè colligebatur ex vetuſtis auctoribus, qui vulgatas tantùm hiſtorias ſcribebant, arcana rerum non noverant. At Lactantius, qui Nicomediam à Diocletiano fuerat accitus, qui frequens erat in palatio, meliùs totam hanc hiſtoriam ſcire potuit, quàm illi qui poſteà animum ad ſcribendas hiſtorias appulerunt.

Lin. 9. INVASERAT vel INHIAVERAT] In veteri codice legitur *invenerat*.

Lin. 10. DISPOSITIONEM] Formam conſtituendæ, ſeu regendæ reipublicæ. Receptum erat ea vox. Epiſtolâ D. Aureliani ad Flavium Arabianum, apud Flavium Vopiſcum:

Digitized by Google

Nunc tuum eſt officium, Arabiane jucundiſſime, elaborare ne mea diſpoſitiones in irritum veniant. Valeriani epiſtolâ ad Ragonium Clarum, apud Trebellium Pollionem in triginta Tyrannis cap. XVII. *Diſpoſitionem Baliſtæ proſequere. Hâc in formâ remp. vides.* Vide Lactantium lib. II. Inſtitut. cap. XVI. & lib. III. cap. VII. & X. & Jacobum Gothofredum ad titulum Codicis Theodoſ. *De proximis.*

Lin. 10. DISPOSIT. CONSERVARI] Ut quia ipſe primus orbem Romanum in quatuor partes diviſiſſet, quarum duas à duobus Auguſtis, reliquas duas à duobus Cæſaribus in ſpem imperii allectis teneri inſtituerat, jam & ipſe hanc diſpoſitionem non immutans, ſed cuſtodiens, cederet imperio cum ſene Maximiano, & ſe Conſtantiumque, qui tum Cæſares erant, Auguſtos diceret, in iſtorum verò loco duos novos Cæſares faceret. Daret exemplum poſteris, quomodò conſervari oporteret immenſum reipublicæ corpus.

Lin. 12. INTER DUOS CONCORDIAM] Proponebat tacitè Galerius exemplum Diocletiani & Maximiani Herculii, qui per tot annos mirâ concordiâ imperium tenuerant, ut oſtenderet rem non eſſe difficilem. Re autem verâ res eſt difficillima concordia, præſertim ubi ſumma potentia eſt; rectèque Tacitus in libro quarto Annalium ſcribit, potentiam & concordiam eòdem loci eſſe vix poſſe. Idem lib. XIII. loquens de Senecâ & Burrho rectoribus juventæ Neronis Imperatoris adnotat, tanquàm rem difficilem & extraordinariam, eos pari in ſocietate potentiæ fuiſſe concordes. Denique diſcordia quæ poſteà fuit inter Conſtantinum & Licinium, qui Romanum Imperium æquâ poteſtate tenebant, probavit, concordiam difficilè ſervari inter duos Imperatores.

Pag. 207. *lin.* 1. MINOR ET EXTREMUS] Infrà cap. XX. *Nam Conſtantium, quamvis priorem nominari eſſet neceſſe, contemnebat.* Hæc loca oſtendunt, priorem in adoptione locum datum eſſe Conſtantio, haud dubiè propter nobilitatem generis, quod referebat ad Claudium Imperatorem. Sed de hoc poſteà.

Lin. 2. ILLYRICO VEL.] Codex vetus *Illyricum.* Idem autem valet in hoc loco vox *vel*, ac *id eſt.* Neque enim vera eſt obſervatio Cuperi, cenſentis Illyricum non fuiſſe ad ripam Danubii, ſed ad mare Adriaticum. Nam Mœſia utraque, quæ eſt ad ripam Danubii, pertinebat ad Illyricum, ut ſatis notum eſt. Carpi verò & Baſtarni, quos à Galerio victos poſteà ait idem vir clariſſimus, erant Transdanubiani.

Lin. 12. ITA PLANE] Familiaris Lactantio phraſis. Lib. I. divinar. Inſtitut. cap. XI. *Ita planè. Nam cùm idem neque virginibus neque maritatis unquàm peperciſſet.* Et lib. II. cap. II. *Ita planè: quemadmodùm vulgus exiſtimat mortuorum animas circa tumulos & corporum ſuorum reliquias oberrare.*

Ibid. ILLOR. FILIOS NUNCUPARI] Æquum ſanè ac rationi conſentaneum erat, quod proponebat Diocletianus, ut filius Herculii Maxentius & Conſtantii filius Conſtantinus fierent Cæſares, ne Principum filii privati viverent. Sed contrà obtinuit pervicax Galerius, & alios Cæſares fecit, præſente etiam Conſtantino.

Lin. 14. NEQUE PATREM] Eadem de Maxentio referuntur in Epitome Victoris. *Is Maximianus* (Leg. *Maxentius*, ut patet etiam ex libro XI. Hiſtoriæ miſcellaneæ) *carus nulli unquàm fuit, ne patri aut ſocero quidem Galerio.* Erat ille, ut vulgò ſcribitur, Herculii Maximiani filius. Sed tamen paulò antè in eâdem Epitome iſta leguntur. *Genuit ex Eutropiâ Syrâ muliere Maxentium & Fauſtam conjugem Conſtantini, cujus patri Conſtantio tradiderat Theodoram privignam. Sed Maxentium ſuppoſitum ferunt arte muliebri tenere mariti animum laborantis auſpicio gratiſſimi partûs cœpti à puero.* Hanc enim ego lectionem meritò, ut opinor, reliquis præfero. Hiſtoriam hanc confirmat incerti panegyricus Conſtantino dictus poſt victum Maxentium, cujus auctorem eſſe Nazarium putabat vir doctiſſimus Petrus Pithœus: *Ut enim omittam illa quæ non decet comparari, quòd erat ille Maximiani ſuppoſitus; tu Conſtantii pii filius: ille deſpectiſſimæ pravitatis,* (Leg. *parvitatis*) *detortis ſolutiſque membris, nomine ipſo abuſivâ appellatione mutilato; tu, quod ſufficit dicere, tantus ac talis.* Auctor fragmenti de Conſtantio Chloro & Conſtantino: *De cujus origine mater ejus, cùm quæſitum eſſet, Syro quodam genitum eſſe confeſſa reſpondit.*

Pag. 208. *lin.* 15. TEMULENTUM, EBRIOSUM] Idem auctor: *Severus Cæſar ignobilis, & moribus, & natalibus, ebrioſus, & hoc Galerio amicus.* Cenſuit enim auctor hujus fragmenti Galerium fuiſſe ebrioſum, quem tamen alibi non facilè reperias temulentiæ accuſatum. Sic ergò ille: *Galerius ſic ebrioſus fuit, ut cùm juberet temulentus ea quæ facienda non eſſent, à Præfecto admonitus conſtituerit, ne juſſu ejus aliquis poſt prandium faceret.* Confudit haud dubiè auctor fragmenti Galerium Maximianum cum Galerio Ma-

ximino,

Digitized by Google

ximino; quem narrat Euſebius lib. VIII. cap. XIV. temulentiæ & crapulæ eò uſque obnoxium fuiſſe, ut in compotationibus inſaniret & fureret, & ea imperaret ebrius, quorum poſtridiè ſobrium pœnitebat. Et ita quidem verba Græca Euſebii verterunt Chriſtophorſonus & Valeſius. At Ruffinus alium ſenſum his dedit, dicens Maximinum adeò temulentum fuiſſe, ut inſanus & mente captus vini furore putaretur, & ea ebrius fieri juberet, quæ die poſterâ ſe juſſiſſe neſciret. De eodem hæc habentur in Epitome Victoris, quæ magis congruunt cum interpretatione virorum clariſſimorum. *Vini*, inquit, *avidior: quo ebrius, quædam corruptâ mente aſpera jubebat, qui cùm pigeret factum, differri quæ præcepiſſet in tempus ſobrium ac matutinum ſtatuit.* Denique victus à Licinio, cùm Tarſum profectus eſſet, neque ullum ſperaret refugium, angore & metu confugit ad mortem, quaſi ad remedium malorum, & priùs ſe cibo inferſit ac vino ingurgitavit, ut dicet infrà Lactantius cap. XLIX.

Lin. 17. EUM MISI AD MAXIMIANUM] Audax ſanè nimiùm fuit Galerius, qui nondùm conſulto Diocletiano, Severum miſerat ad Maximianum, ut ab illo fieret Cæſar. Qui locus etiam oſtendit, quàm præceps & væſanus fuerit Galerius, & quàm parùm libera ac ſpontanea Diocletiani abdicatio.

Lin. 18. UT AB EO INDUATUR] Purpurâ videlicet: quod erat inſigne principalis faſtigii. Itaque idem Severus ab Herculio poſteà victus ad Ravennam, *veſtem & purpuram eidem à quo acceperat reddidit*, ut ait infrà Lactantius cap. XXVI.

Lin. 20. OSTENDENS DAIAM] Sive Dazam, filium ſororis Galerii, ob hoc ipſum Galerium Maximinum dictum in adoptione. Epitome Victoris: *Galerius Maximinus ſorore Armentarii progenitus, veroque nomine ante imperium Daza dictus.*

Lin. 21. JUSSERAT MAXIMINUM] In veteri codice, & heic, & ferè ſemper legitur *Maximianum*, ſueto Græcis Latiniſque librariis errore, ut Maximiani & Maximini nomina perſæpè confundant. Quoniam verò certum eſt iſtum, non Maximianum, ſed Maximinum fuiſſe vocatum, nos ubique emendavimus, ne qua lectorem difficultas remorari poſſet.

Pag. 209. *lin.* 1. HOMINIS] Cuperus & Sparkius moneat legendum eſſe *ominis*: quod ego valdè probo.

CAPUT XIX.

Pag. 209. *lin.* 3. PROCEDITUR KAL. MAJIS] Anno Chriſti CCCV. ut diximus. Mendum itaque eſt apud Zoſimum & in Faſtis Idatianis, ubi iſta contigiſſe dicuntur Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Conſſ. die Kal. Aprilis. Alii abdicationem Imperatorum ponunt in die XI. Kal. Maji, ipſis Palilibus; Labbeus Kalendis Auguſti, neſcio quo auctore. Sed nunc neque de anno, neque de die diſputare fas eſt, poſt tam luculentam & accuratam abdicationis iſtius hiſtoriam, quam nobis exhibet Lactantius.

Ibid. CONSTANTINUM O. INTUEB.] Ex hoc loco, & ex pluribus aliis veterum Scriptorum teſtimoniis probari poteſt, Conſtantinum apud Diocletianum fuiſſe eo tempore, quo iſta agebantur. Quare neceſſe eſt mendum eſſe in fragmento de Conſtantio Chloro & Conſtantino pag. 472. ubi ſcriptum eſt, Severum & Maximinum Cæſares factos, *Conſtantino nihil tale noſcente*. Ubi legendum eſt, *Conſtantio*, abſque quo & abdicatio facta, & Cæſares ſuffecti, ut docet Lactantius.

Lin. 5. MAXIMIANUS IPSE] Galerius, cognomento Armentarius.

Ibid. PURPURAM SUMPSERAT] Magni momenti ſunt hæc verba, neque leviter prætereunda. Signant enim locum, ubi Galerius Maximianus adoptatus eſt à Diocletiano, nimirùm prope Nicomediam. Quippe altum de eâ re ſilentium eſt apud antiquos hiſtoriarum ſcriptores, niſi quòd in Chronico Alexandrino ſcriptum eſt, Maximianum Jovium & Conſtantium in conſortium imperii adſcitos eſſe Nicomediæ. Sigonius in libro primo de Occidentali imperio putat, id factum eſſe in Illyrico. Sed errare illum evincit hic locus Lactantii. Rursùm heic adnotandum eſt, Diocletianus & Maximianus ſicut uno eodemque die imperium depoſuerunt, prior ad Nicomediam, alter apud Mediolanum, ita uno eodemque die Cæſares adoptatos ab illis fuiſſe, Galerium quidem à Diocletiano ad Nicomediam, Conſtantium verò ab Herculio in Italiâ, ac fortè an Mediolani.

Pag. 210. *lin.* 1. REQUIEM PETERE] Hinc haud dubiè orta communis opinio, Diocletianum ſemet volentem ac ſpontaneum imperio exuiſſe propter ſenium & infirmam valetudinem, & id ab eo factum poſt diutinam deliberationem; ut colligunt, & rectè, viri docti ex veteri panegyrico, qui Maximiano Herculio & Conſtantino dictus eſt poſt nuptias Conſtantini & Fauſtæ. Verùm Lactantius arcanum iſtius hiſtoriæ aperuit, quod ſe ignorare faſſus eſt Euſebius in libro primo de vitâ Conſtantini cap. XVIII, ubi ait, ſeniores

Auguſtos *neſcio quo pacto* imperio ſe abdicâſſe. Ruffinus lib. VIII. cap. XV. ait, Diocletianum Auguſtum in id vanitatis atque amentiæ perveniſſe, quò depoſitis cum collegâ pariter Auguſto regni inſignibus, privati & plebeii poſt imperium viverent. At Conſtantinus in oratione ad ſanctorum cœtum cap. XXV. (cui adſtipulari videtur Euſebius lib. VIII. cap. XIII.) diſertè affirmat, Diocletianum ob mentis alienationem ſpontè ſe imperio abdicâſſe: quem Valeſius in annotationibus ſuis refellit, & meritò. Sed errat idem Valeſius in eo, quòd ait conſilium de abdicando imperio diu ante perſecutionem cepiſſe Diocletianum, tunc ſcilicet, cùm de Perſis aliiſque barbaris nationibus Romæ triumphavit. Nam ex ſerie iſtius lucubrationis Lactantianæ conſtat, conſilium de abdicando imperio captum fuiſſe poſt commotam perſecutionem, poſt reditum Diocletiani ab urbe, poſt vicennalia repleta, adeòque poſt difficilem illum morbum, cujus vi demotum de mentis ſuæ ſtatu viſum fuiſſe Diocletianum tradit Euſebius. Prætereà triumphus actus non eſt ante perſecutionem, ut ſuprà oſtenſum eſt.

Lin. 3. SEVERUM ET MAXIMINUM] Faſti Idatiani Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Conſulibus: *His Conſſ. depoſuerunt purpuram privati effecti Diocletianus & Maximianus, & veſtierunt Severum & Maximinum*; Severum quidem Herculius apud Mediolanum, Maximinum Diocletianus ad Nicomediam. Sed malè apud Euſebium in Chronico, ubi ſcriptum eſt, Galerium ſolum biennio Auguſtum imperium tenuiſſe, & anno poſt ſeniorum Auguſtorum abdicationem Maximinum & Severum à Galerio Maximiano Cæſares factos. Ita quidem in pleriſque editionibus. Sed in Venetâ anni MCCCCLXXXIII. & in antiquis codicibus manuſcriptis à Pontaco laudatis, tum etiam in vetuſtiſſimo & optimo codice Colbertino, ea deſunt, quæ de Galerio ſolo imperium per biennium obtinente illic dicuntur, & ſubſtitutio Severi & Maximini Cæſarum ponitur in eodem anno, quo facta eſt abdicatio. Petavius tamen vulgatam Euſebiani Chronici lectionem propugnat in libro XI. de Doctrinâ temporum cap. XXXIV. & verba illa de Galerii biennio ſic interpretatur, ut is biennio ſolus, id eſt, nondûm creatis Cæſaribus, imperaſſe dicatur, Cæſares autem electos anno illo, quo Conſtantius exceſſit è vivis. Itaque in libro XIII. (qui eſt chronologicus) colligere ſe ait ex fragmento anonymi Scriptoris, qui poſt Ammianum Marcellinum Valeſii editus eſt, Severum aliquantò anteà copiis in Italiâ præfuiſſe, quàm Cæſar fieret, neque tam citò eam dignitatem adeptum, ſed eodem ferè tempore quo Conſtantinus Conſtantii filius. Quæ omnia falſa eſſe agnoſceret ſanè Petavius, ſi librum iſtum Lactantii videret.

SEVERUM ET MAXIMINUM] Certum eſt hæc acta Nicomediæ fuiſſe, ubi tunc erant Diocletianus & Galerius Maximianus. Et tamen Socrates in initio ſuæ hiſtoriæ, ut quidem verterunt Muſculus, Chriſtophorſonus, & Valeſius, ait Galerium poſt abdicationem Diocletiani & Maximiani Herculii profectum in Italiam, duos Cæſares, Maximinum in Oriente, Severum in Italiâ conſtituiſſe. Aliter vertit Epiphanius ſcholaſticus, & quidem congruentiùs ad veritatem hiſtoriæ: *Cùm Diocletianus & Maximianus Herculius privatam elegiſſent vitam, & Maximianus Galerius, qui cum eis imperaverat, tenens Italiam, duos Cæſares feciſſet, Maximinum in Oriente, & Severum in Italiâ, tunc Conſtantinus in Britanniâ patre mortuo ordinatur Imperator.* Utcunque ſe res habeat, manifeſtum eſt Socratem exiſtimaſſe, Maximinum & Severum factos fuiſſe Cæſares, poſtquàm Italia ceſſit in ditionem Galerii, quæ tempore abdicationis evenerat Conſtantio. Atque in eâdem ſententiâ fuiſſe videtur etiam Eutropius in initio libri decimi; ubi ſcribit Galerium, cùm Italiam quoque finente Conſtantio adminiſtrationi ſuæ acceſſiſſe ſentiret, Cæſares duos creaviſſe. Errat ergò uterque, cùm ex Lactantio appareat, Cæſares factos eſſe apud Nicomediam eodem tempore, quo ſeniores Auguſti depoſuerunt imperium. Occaſio illis errandi, ut arbitror, illa fuit, quòd cùm Maximianus Herculius abdicaſſet apud Mediolanum, præſente Severo, qui ab eo factus eſt Cæſar, & ab eo purpuram accepit, crediderunt haud dubiè utrumque Cæſarem in Italiâ factum eſſe à Maximiano, non diſtinguentes inter Maximianum Herculium & Galerium Maximianum, id verò fieri non potuiſſe, niſi poſt abdicationem. Vide Sigonium in libro ſecundo de Occidentali imperio.

SUSUM] *In ſuperiori parte; in loco ſignato*, ut ait Papias. Veteres dicebant *ſuſum*, pro *ſurſum*, ut pluribus oſtendit in ſuo Gloſſario vir clariſſimus Carolus Dufreſnius. Et Rigaltius ad librum ſecundum Teſtimoniorum ſancti Cypriani ad Quirinum cap. XXVIII. ubi legitur, *Vocavit cœlum ſurſum*, adnotat, in Beneventano & Veronenſi codicibus legi *ſuſum*.

Lin. 4. SCISCITARI VEL HAESITARE] In

veteri libro ſcriptum eſt *ſtare*, & in margine *haſitare*, per ſpeciem emendationis. Ego utramque lectionem puto fàlſam eſſe, & vocem *ſciſcitari* meliùs convenire huic loco.

Lin. 6. CONSTANTINO REPULSO] Vel unicus hic locus, quamvis alia argumenta non deſint, oſtendit Conſtantinum non fuiſſe factum Cæſarem cum Severo & Maximino. Illud ipſum probatur etiam ex ſilentio Scriptorum illius ævi, & ex quibuſdam antiquis Inſcriptionibus exaratis poſt abdicationem Diocletiani, & ante obitum Conſtantii; in quibus poſt Conſtantium & Galerium Auguſtos, Severi & Maximini Cæſarum nomina inſcripta ſunt, omiſſo nomine Conſtantini. Harum unam exhibet Onuphrius Panvinius in libro ſecundo Faſtorum, alteram Gruterus pag. CLXXVIII. Præterea hæc erat diſpoſitio à Diocletiano introducta in adminiſtratione reipublicæ, quam in perpetuum conſervari debere contendebat Galerius, ut quatuor tantùm eſſent Principes, *duo majores, qui ſummam rerum teneant, item duo minores, qui ſint adjumento*, ut docet Lactantius cap. XVIII. hujus operis. Itaque cùm poſteà Galerius accepiſſet mortem Conſtantii, & Conſtantinum in loco ejus poſitum, cùm valdè cuperet imperium tenere ſolus, nec tamen vellet ordinem mutare in republicâ conſtitutum, maluit collegam Auguſtum aſſumere, quàm tertium Cæſarem *extra numerum nuncupare*, ut ait Lactantius in capite XXV. ejuſdem hiſtoriæ. Ex his quæ hactenùs dicta ſunt manifeſtè colligitur, Conſtantinum non fuiſſe factum Cæſarem cum Severo & Maximino. Et tamen in Epitome Victoris iſta leguntur: *Conſtantius Conſtantini pater atque Armentarius Cæſares, Auguſti appellantur, creatis Cæſaribus, Severo per Italiam, Maximino Galerii ſororis filio per Orientem; eodemque tempore Conſtantinus Cæſar efficitur.* Negari ſanè non poteſt, quin Conſtantinus fuerit Cæſar, cùm id nummi plures proferant, in quibus viſitur imago ejus laureata, cum hâc Inſcriptione: CONSTANTINUS NOB. CÆS. In uno verò & prænomina etiam Conſtantini leguntur hoc modo: FL. VAL. CONSTANTINUS NOB. C. Credidit vir eruditiſſimus, innixus auctoritati Aurelii Victoris, Conſtantinum à Maximiano Auguſto & ſocero conſecutum eſſe dignitatem Cæſaris eodem menſe, quo Conſtantius pater ejus Auguſtus eſt renuntiatus. Contrà Joſephus Scaliger in animadverſionibus ad Euſebium pag. 247. contendit, eum non fuiſſe Cæſarem ſub patre, ſed ſub Galerio, tametſi poſteà adnotat, nullam hiſtoriam referre eum Cæſarem à Galerio dictum. Si iſthæc Lactantii Hiſtoria viris doctiſſimis nota fuiſſet, haud dubiè ab his ſcribendis abſtinuiſſent, quæ veritati conſentanea non ſunt. Nam primò certum eſt, uti diximus, Conſtantinum non fuiſſe factum Cæſarem cum Severo & Maximino. Deindè non potuit eodem tempore fieri Cæſar à Maximiano Herculio, cùm apud eum non eſſet, ſed apud Diocletianum. Neque tum Herculius ſocer ejus erat, quandòquidem Conſtantinus Fauſtam Herculii filiam duxit tantùm poſt obitum Conſtantii, ut dicemus ſuo loco. Denique videbimus infrà Lactantium docere, Conſtantinum Cæſarem à Galerio dictum fuiſſe: quod apud nullum Hiſtoricum reperiebatur ætate Scaligeri.

Lin. 9. PURPURAM INJECIT] Ut eum veſte imperatoriâ indueret ac veſtiret, quem Galerius veſte privatâ exuerat. Veſtire enim eſt vocabulum, quo tum ſignificabantur inſignia ſummæ poteſtatis. Faſti Idatiani: *Veſtierunt Severum & Maximinum.* Et Lactantius in hoc capite loquens de Severo: *Miſſ ad Maximianum, ut ab eo induatur.*

Lin. 11. VETERANUS REX] Eleganter Diocletianum vocat veteranum Regem, quia regnaverat per annos viginti integros, tanquàm ſi propterea meruiſſet privilegia ſimilia iis, quæ conceſſa erant militibus, qui per viginti annos in legione vel vexillatione militaverant.

Ibid. IN PATRIAM DIMITTITUR] Id eſt, Diocleam prope Salonas Dalmatiæ oppidum, ubi præclaro otio conſenuit.

Lin. 12. SCUTARIUS] Varia Scutariorum genera fuerunt in palatio Imperatorum Romanorum, de quibus agit Henricus Valeſius in annotationibus ad Ammianum Marcellinum pag. 33.

Lin. 13. PROTECTOR, MOX TRIBUNUS] Per eoſdem gradus, ſed non ita citò, ad imperium pervenerat Conſtantius. Fragmentum editum ab Henrico Valeſio pag. 471. *Conſtantius D. Claudii optimi Principis nepos ex fratre, Protector primùm, exin Tribunus, poſteà Præſes Dalmatiarum fuit.* Protectores autem dicti ſunt ex eo, quòd Principis latus protegerent, & ad cuſtodiam corporis ejus electi erant. Horum alii in comitatu manebant, alii in provincias cum Comitibus & Magiſtris militum mittebantur, quidam etiam ad cuſtodiam limitis ex eâ ſcholâ erant deputati. De his pluribus agit Henricus Valeſius in annotationibus ad Ammianum Marcellinum pag. 33. 46. 152.

CAPUT XX.

Pag. 210. *lin.* 1. SENIBUS EXPULSIS] Id eſt, Diocletiano & Herculio, quorum primus ſeceſſit in Dalmatiam, alter in Lucaniam, ut plerique tradunt.

Lin. 2. SOLUM ORBIS DOMINUM] Non quòd reverà eſſet ſolus Imperator, cùm collegam haberet Conſtantium, ſed quia cùm iſtum contemneret, illum pro nullo habebat. Apud Socratem quoque lib. 1. Hiſt. eccleſ. cap. 11. ſcriptum eſt, Galerium Maximianum totius imperii clavum tenuiſſe. Quæ benignè intelligenda eſſe ait Henricus Valeſius. *Neque enim*, inquit, *Galerius totius imperii reverà clavum tenuit, cùm duo alii eodem tempore eſſent Auguſti, Conſtantinus in Galliis, & Maxentius Romæ. Verùm ſummam imperii nihilominùs adminiſtraſſe dicitur, eò quòd ipſe ſenior erat Auguſtus, & à junioribus Auguſtis inſtar patris colebatur.* Iſta viri doctiſſimi obſervatio habet aliquid veri, ſed non omnia. Nam quamvis concederem Galerium à Conſtantino, ut erat ille vir multæ civilitatis, cultum fuiſſe inſtar patris, certum eſt non ita cultum fuiſſe à Maxentio, quamvis ſocer ejus eſſet, immò nunquàm benè inter eos conveniſſe, etiam vivente Diocletiano, & bellum inter eos fuiſſe graviſſimum ex eo tempore quo Maxentius ſumpſit purpuram, uſque ad imperium Licinii.

Pag. 211. *lin.* 1. PRIOREM NOMINARI] Suprà cap. XVIII. Galerius Maximianus alloquens Diocletianum ait, *ſi ipſe cedere noluiſſet, ſe ſibi conſulturum, ne ampliùs minor & extremus eſſet.* Euſebius in libro primo de vitâ Conſtantini cap. XVIII. ait Conſtantium, cùm ſeniores Auguſti imperio ſe abdicâſſent, primum Auguſtum renuntiatum eſſe, & primum Auguſtum appellatum inter quatuor, qui poſtmodùm deſignati ſunt. Idem ſemper priore loco nominatur in Faſtis Idatianis, à Zoſimo, Eutropio, in Codice Juſtiniani, in veteri Inſcriptione de Conſecratione Thermarum Diocletianarum, & in aliquot aliis Inſcriptionibus, quæ apud Gruterum leguntur pag. LVIII. CLIX. CLXI. CLXVI. CCLXXIX. MLXIII. Et tamen Ælius Spartianus in Ælio Vero, & Flavius Vopiſcus in Carino, Galerium Maximianum nominant ante Conſtantium, & id quidem tempore Diocletiani. Sanè æquum videbatur, ut is qui adoptabatur à Diocletiano, & qui filiam ejus Valeriam habebat uxorem, priorem locum haberet ſupra eum, qui adoptabatur à Maximiano ſecundi loci principe. Contrà, rationi conſentaneum erat, ut vir magnæ nobilitatis, cujuſmodi erat Conſtantius, non poſtponeretur homini agreſti, paſtori pecorum, atque illum poſt ſe haberet in adminiſtratione reipublicæ. Ego crediderim, Spartiani & Vopiſci teſtimonia poſtponenda eſſe auctoritati veterum Inſcriptionum, & eorum auctorum, qui diſertè aiunt primum locum datum eſſe Conſtantio: præſertim cùm ii qui illum Galerio tribuunt, non tractaverint hanc hiſtoriam ex profeſſo, ſed per tranſennam, & aliud agentes. Quod etiam dicendum eſt de auctore vitæ ſancti Procopii martyris, quæ habetur in tomo quarto Surii, ubi Galerius primo loco nominatur ante Conſtantium.

Lin. 4. A TRIBUS] Id eſt, à Galerio, Severo, & Maximino.

Ibid. LICINIUM V. C. AMICUM] Idem tradit Socrates lib. 1. cap. 11. ubi ait, Galerium Maximianum abiiſſe è vitâ, cùm Licinium priùs Imperatorem creaviſſet, veterem amicum, & contubernalem ſuum, qui ex Daciâ erat oriundus.

Lin. 6. NE FILIUM NOMINARET] Ego arbitror hunc iſtorum & ſequentium verborum ſenſum eſſe. Cùm Galerius Licinium haberet veterem amicum & contubernalem, *bonum militiâ*, ut Taciti verbo utar, *& victoriæ ſocium*, cujus conſiliis ad omnia regenda utebatur, noluit tamen illum facere Cæſarem, ne filium eum nominaret, cum quo per omnem vitam vixerat velut frater: ſed deſtinata in longum jaciens, eum in locum Conſtantii, aut brevi morituri, aut certè per vim deturbandi, ſubſtituere cogitabat, ut ſic Auguſtum & fratrem nuncuparet. Nam qui fiebant Cæſares, in filiorum numerum veniebant, & filii Auguſtorum dicebantur. Qui verò nuncupabantur Auguſti, fratres Imperatorum appellabantur, ut ſuprà vidimus de Maximiano Herculio.

Lin. 9. VICENNALIA CELEBRARET] Ad exemplum Diocletiani, qui poſt emenſos novendecim annos Imperii Romam veniens, initia vigeſimi tanto apparatu celebravit, ut propterea dixerit Sextus Rufus, notam eſſe pompam victoriæ, quæ ſub Diocletiano Principe reportata de Perſis eſt. Sed multùm eo tempore diſtabat Galerius à vicennalibus ſuis. Nam ex capite XXXV. hujus libri colligitur, ea celebrari debuiſſe Kalendis Martiis, quæ mortem ejus ſubſecutæ ſunt. Igitur mortuus eſt anno ex quo Cæſar factus eſt decimo nono ineunte, cùm obierit menſe Majo, qui fuit proximus ante diem vicennalium. Mortuus eſt autem cùm ageret octavum Conſulatum, ut ſcriptum eſt in hâc Hiſtoriâ & in

Digitized by Google

Faſtis Idatianis. At ſi iſta vera ſunt, quomodò fieri poteſt ut Galerius imperaverit annis uno & viginti ? Tot enim numerantur à Conſulatu Tiberiani & Dionis, quo Galerius dicitur factus Cæſar, uſque ad Conſulatum ejus octavum. Deindè ipſe in hoc libro Lactantii cap. XVIII. docet, ſe eo tempore quo Diocletianum impellebat ad abdicationem, jam per annos quindecim in Illyrico ad ripam Danubii luctaſſe cum gentibus barbaris, interim dum alii intra laxiores & quietiores terras delicatè imperarent. Profectò ſi annos ſex, quibus ille rempublicam adminiſtravit poſt ſeceſſum Diocletiani, addas ad quindecim qui effluxerant cùm hæc dicebantur à Maximiano, manifeſtum erit, illum mortuum eſſe *viceſimo primo imperii ſui anno*, ut legitur in vulgatis editionibus Euſebiani Chronici. Quanquàm in vetuſtiſſimo & optimo codice MS. bibliothecæ Colbertinæ, & in variis antiquis exemplaribus quæ Pontacus teſtatur ſe vidiſſe, hæc tantùm leguntur : *Galerius Maximianus moritur.* Verùm cùm ea ſit auctoritas Lactantii, ut ei contradici non poſſit, & Aurelius Victor ſcribat, Galerium potentiam Cæſaris annos tredecim geſſiſſe, imperium quinquennio, tum Eutropius in initio libri noni & auctor Chronici Alexandrini pag. 651. doceant Conſtantium, qui Cæſar cum Galerio factus eſt, obiiſſe Eboraci in Britanniâ anno decimo tertio principatûs ſui, in fragmento prætereà de Conſtantio Chloro pag. 471. legatur Galerium imperaſſe annis novendecim, neceſſe eſt ut in eam ſententiam concedamus, quæ potentiam ejus intra novendecim annos coërcet, & quindecim illos annos per quos cum gentibus barbaris luctavit, interpretemur partim de bellis quæ illic geſſit cùm adhuc privatus eſſet, partim poſtquàm Cæſar factus eſt, & initia principatûs ejus revocemus ad Kalendas Martias anni CCXCIII. ut ſic per annos XIII. Cæſar fuiſſe dici poſſit anno CCCV. quo Diocletianus depoſuit imperium.

Lin. 10. CÆSARE FILIO SUO] Galerii, ut opinor. Infrà cap. XXXV. *commendatis Licinio conjuge ſuâ & filio.* Nuſpiam alibi legimus, Galerio filium fuiſſe. Sanè ſi habuiſſet, ex priore uxore habuiſſet. Quo caſu, Cæſares duos extra ſuam familiam non quæſiſſet : ſed filium ſuum primo ſaltem loco nominaſſet. Ex Valeriâ non habuit. Sterilis enim fuit, ut docet infrà Lactantius in capite quinquageſimo. Hæc itaque intelligenda ſunt de Candidiano, qui paulò poſt nominatur, & quem Lactantius infrà in eodem capite quinquageſimo adnotat ex concubinâ natum, à Valeriâ Galerii uxore adoptatum ob ſterilitatem, ac deſponſum filiæ ſeptenni Maximini Auguſti. Hunc ergò Cæſarem facere deſtinabat pater poſt celebrata vicennalia. Occiſus eſt autem à Licinio Candidianus anno Chriſti CCCXIII. ætatis ſuæ XVI.

Ibid. IPSE DEPONERET] Imperium. Meditabatur ergò Galerius ſeceſſionem à republicâ poſt celebrationem vicennalium, ut fortunam Diocletiani imitaretur. Sed Deus cuncta illius cogitata diſſolvit. Nam neque vicennalia celebravit, neque Candidianum fecit Cæſarem, nec conſequi potuit otii dulcedinem.

CAPUT XXI.

Pag. 211. 212. *lin.* 7. TORQUEBANTUR DECURIONES] Rem iſtam adnotavit Lactantius tanquàm actam contra jus & morem. Nam jure civili Romanorum non licebat torquere Decuriones, ut patet ex Epiſtolâ Conſtantini ad Probianum Proconſulem Africæ. Quare Baronius ad annum CCCXIV. admonet, Acta purgationis Felicis Epiſcopi Aptungitani corrupta eſſe eo loco, ubi Ælianus Proconſul ait ad Ingentium : *Noli itaque tibi blandiri, quòd cùm mihi dicas Dei cultorem te eſſe, ac proptereà non poſſis torqueri ;* & *Decurionem* legendum heic eſſe pro *Dei cultorem.* Poſteà tamen, ut illic obſervat Baronius, Conſtantinus legem tulit, ut Decuriones torqueri liceret in crimine falſi.

Pag. 212. *lin.* 2. PERFECTISSIMI VIRI] Lactantius lib. V. Inſtitut. cap. XV. *Nemo Perfectiſſimus niſi qui omnes gradus impleverit.* Perfectiſſimatûs dignitas, ut ait Valeſius ad librum XXI. Ammiani Marcellini, minor erat clariſſimatu ; & ut Clariſſimi apud Præfectum urbi conveniebantur, ſic perfectiſſimi apud Vicariam præfecturam. Vide etiam Notas Balduini in Eumenii Orationem de ſcholis inſtaurandis, Juretum in Notis ad epiſtolam XL. libri decimi Symmachi, & Jacobum Gothofredum ad Codicem Theodoſianum tom. III. pag. 418.

Lin. 4. GYNÆCEUM] Gynæcea, ut vox ipſa loquitur, erant loca deſtinata operibus muliebribus, in quæ interdùm pœnæ loco dejiciebantur & viri & fœminæ. Plura de iſtiuſmodi gynæceis obſervavit vir clariſſimus Carolus Dufreſnius in ſuo Gloſſario, & nos etiam in notis ad Reginonem pag. 568. & ad Capitularia pag. 1009. Vide quoque Valeſii annotationes ad Euſebium pag. 211.

Lin. 6. LUSORIUM] Theatrum, ſive amphitheatrum, ubi ludi publici edebantur, ut

Digitized by Google

pluribus oſtendit idem Dufreſnius. Salvianus lib. *6.* pag. 122. ſecundæ editionis noſtræ: *Equidem quia longum eſt nunc dicere de omnibus, amphitheatris ſcilicet, odeis, luſoriis, pompis, athletis &c.* Acta ſanctæ Seraphiæ virginis & martyris cap. III. *Præſes verò poſt tertium diem paravit luſorium trans pontem ſuper arcum Albini, ubi ſolebat fieri themela.* Aliud ſunt luſoriæ apud Vopiſcum, naves nimirùm, quas Romani habebant in fluminibus, quæ Romanum imperium diſterminabant à barbaris, ſemper inſtructas & paratas ad arcendos eorum tranſitus & incurſus, ut explicat Salmaſius in Notis ad eundem Vopiſcum pag. 475. De quibus etiam fuſè agit Jacobus Gothofredus ad tit. Codicis Theodoſ. *De luſoriis Danubii.* Alibi luſorius idem valet ac deriſorius, ut in libro XLIII. Digeſtor. l. ult. *Ne quid in loco publico fiat,* ubi ita legitur: *Qui adverſùs edictum Prætoris ædificaverit, tollere ædificium debet. Alioquin inane & luſorium Prætoris imperium erit.* Item Seneca lib. v. de benefic. cap. VIII. *velut luſorium nomen ſtatim tranſit.* Apud eundem epiſt. LXXX. *ſpectaculum non fidele & luſorium.* Et in epiſtolâ Gelaſii Papæ ad Euphemium Epiſcopum Conſtantinopolitanum, ubi ſic vulgò legitur: *aut ad veniam luxuria de me cognoſceris iſta jactare.* Pro quo in vetuſtiſſimis & optimis codicibus MSS. Eccleſiæ Bellovacenſis & monaſterii Corbejenſis ſcriptum vidi: *aut, da veniam, luſoriè de me cognoſceris iſta jactare.* Neque inſolens eſt hic error. Obſervat enim Salmaſius in loco paulò antè laudato, pro eo quod ipſe apud Vopiſcum edidit, *Romanas luſorias barbari incendiſſent*, vulgò excudi ſolitum, *Romanas luxurias.* Et Jacobus Gothofredus in loco paulò antè laudato commemorat tria loca Codicis Theodoſiani, ubi ſcriptum eſt *luxuriis*, pro *luſoriis.*

Pag. 213. *lin.* 5. SPIRITUS REDDERETUR] Lactantius lib. v. Inſtitut. cap. XI. *Contendunt igitur ut vincant, & exquiſitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud devitant, quàm ut ne torti moriantur.* Et paulò poſt: *Illi autem pertinaci ſtultitiâ jubent curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renoventur, & reparetur novus ſanguis ad pœnam.*

CAPUT XXII.

Pag. 213. *lin.* 2. NULLA POENA PENES] In veteri exemplari legitur, *Nulla pœnis eum levis.* Peſſima lectio bonam nobis indicavit.

Lin. 4. IN CAUSA CAPITIS] Emendatio quoque iſta noſtra eſt. Nam vetus codex habet: *In causâ pœna capitis & animadverſio gladii admodùm paucis &c.* Scilicet vox *pœna* in hunc locum irrepſit ex ſuperiore.

Lin. 6. BONAM MORTEM] Id eſt, non coactam vi tormentorum, ſed facilem & abſque cruciatibus: cujuſmodi ſunt ſectio venarum, ſtrangulatio, & venenum. Infrà cap. XXVI. de Severo: *Quo facto nihil aliud impetravit, niſi bonam mortem. Nam venis ei inciſis, leniter mori coactus eſt.* Et cap. XXX. de Maximiano Herculio: *Poſtremò datur ei poteſtas libera mortis, ac nodum informis leti trabe nectit ab altâ.* Sed in hoc Lactantius adverſantem ſibi Tacitum habet, quòd ait Severum leniter mori coactum inciſis venis. Nam Tacitus lib. XVI. Annalium extremo agens de Petronio, qui eo genere mortis extinctus eſt, ait: *Mox lentitudine exitûs graves cruciatus afferente.*

CAPUT XXIII.

Pag. 214. *lin.* 2. CENSUS IN PROVINCIAS] Cenſualis profeſſio duo continebat, modum agrorum, & numerum capitum, tam liberorum quàm ſervilium; ut pluribus eruditè ſuo more explicat Henricus Valeſius ad Ammianum Marcellinum pag. 167. Cæterùm hic Lactantii locus confirmat conjecturam doctiſſimi viri Jacobi Gothofredi, qui ex l. 2. Cod. Theodoſ. *De cenſu*, collegit mutationem aliquam à Galerio Maximiano factam eſſe per Lyciam & Pamphyliam poſt abdicationem Diocletiani, nimirùm urbanam plebem capitationi ſujectam. Quæ lex magnam profectò lucem accipit ex iſto capite Lactantii.

Lin. 9. SERVI CONTRA DOMINOS] Regula juris eſt, ut Caſaubonus ait ad Flavium Vopiſcum, ſervum in caput domini non poſſe interrogari. Sed excepta ſunt Conſtitutione Severi aliquot crimina, adulterii, fraudati cenſûs, & majeſtatis. Hanc igitur Conſtitutionem lege ſuâ antiquavit Tacitus Imperator. Galerius revocavit, neſcio an lege latâ, certè in executione. Paulus lib. I. ſentent. tit. XIII. *In caput domini patronive, nec ſervus, nec libertus interrogari poteſt.*

Pag. 215. *lin.* I. QUÆ VICTORES] Primò, ſecuti vetus exemplar, edideramus: *Quæ veteres* Poſteà emendatio ſe obtulit ingenio. Deindè repoſuimus etiam *ea*, pro *&*

Lin. 3. TRAJANUS DACIS] Galerius enim Maximianus ortus erat è Daciâ ripenſi, è loco quem ipſe Romulianum ex nomine Romulæ matris appellavit, haud longè à Sardicâ, ut docent Eutropius & Euſebius in chronico. Duæ porrò Trajani expe-

Digitized by Google

ditiones in Dacos fuere, prima quarto ejus Conſulatu, altera quinto, cùm ſextum jam annum imperaret, ut ad Spartianum obſervavit Caſaubonus. Et Xiphilinus quidem ex Dione commemorat utramque Trajani expeditionem in Dacos: ſed nullibi meminit tributi eis imperati. Illud tantùm ait, Daciam factam fuiſſe provinciam; quod etiam tradit Flavius Vopiſcus in D. Aureliano. Sed cùm ea fuerit certa ac conſtans regula apud Romanos, ut quæcunque gens quæ in provinciæ formam redacta fuerat, vectigalis eſſet, ac populi Romani magiſtratui obediret, quemadmodùm obſervat Sigonius in libro primo de jure Provinciarum, ambigi non poteſt quin Dacia tributaria fuerit, præſertim cùm Lactantius id expreſſis verbis affirmet.

Lin. 11. INJURIÆ TUTOS] In veteri libro mendoſè ſcriptum eſt *injurietatis;* atque ita nos primò edidimus. At in extremâ paginâ monuimus legendum eſſe *injuria tutos;* quam emendationem, quia certa eſt, nunc tranſtulimus in textum.

CAPUT XXIV.

Pag. 216. *lin.* 6. CONSTANTINUM REMITTERET] Zoſimus, qui inimicus erat Conſtantino, hiſtoriam hanc aliter tractat quàm Lactantius, diſceſſum ejus à latere Galerii non referens ad mandata Conſtantii, ſed ad ambitionem & cupiditatem Conſtantini jam dudùm cum animo ſuo de imperio cogitantis, qui ex quo Severum & Maximinum Cæſares factos vidit, ea loca relinquenda ſtatuit in quibus agebat, & ad patrem Conſtantium proficiſci, qui apud nationes tranſalpinas erat, & in Britanniâ plerùmque vivebat. Eadem habet Aurelius Victor in libro de Cæſaribus, ſcribens Conſtantinum, cujus jamtum à puero ingens potenſque animus ardore imperitandi agitabatur, cùm tolerare nequiret Severum & Maximinum factos fuiſſe Cæſares, ſe videlicet prætermiſſo, fugæ commento (quod apud Euſebium quoque legitur in libro primò de vitâ Conſtantini cap. XX.) in Britanniam ad patrem Conſtantium vitæ ultima agentem perveniſſe, eoque mortuo, cunctis qui aderant annitentibus, imperium cepiſſe. Sed in Epitome Victoris, ubi eadem repetuntur, malè ſcriptum eſt, Conſtantinum juvenculum à Galerio in urbe Româ religionis ſpecie obſidem tentum fuiſſe; quod poſt Epitomen illam ſcripſere etiam Baronius, Camdenus, & Morinus. Verùm Galerius Romam tum temporis non viderat, ut certò colligitur ex capite XXVII. iſtius operis, & nunquàm pedem in urbem intulit. Præterea conſtans eſt omnium Scriptorum opinio, eum obſidem apud Diocletianum & Maximianum fuiſſe, nimirùm in Bithyniâ, ubi Diocletianus habitabat. Atque id certè docet Praxagoras apud Photium cod. LXII. & colligitur etiam ex Politiâ ſanctorum Metrophanis & Alexandri apud eumdem Photium cod. CCLXVI. & ex Euſebio in libro primo de vitâ Conſtantini, cap. XIX. Si vera eſſent quæ Nicephorus Calliſtus lib. VII. cap. XVIII. refert de Conſtantino, hæc diſcrepantia facilè conciliari poſſet. Ait enim Conſtantium, quem ille Conſtantem nominat, puerum Conſtantinum unà cum matre Romam adduci curaviſſe, veritum autem, ne illi abſurdi quicquam à Theodorâ legitimâ uxore ſuâ, quæ Conſtantini noverca erat, per zelotypiam & conjugalem æmulationem accideret, eum Nicomediam ad Diocletianum, qui ibi cum Galerio Maximiano genero erat, miſiſſe, ibique illum in palatio apud Imperatorem vixiſſe. Antequàm verò hinc recedam, admonendus eſt lector, hunc locum ex Epitome Victoris in alienum ſenſum à Baronio eſſe translatum, dum quæ illic dicuntur de Conſtantino *religionis ſpecie* obſide tento à Galerio, Baronius interpretatur de religione Chriſtianâ: ſive quòd juvenis Helenâ Chriſtianâ matre natus, & patre Conſtantio erga Chriſtianos propenſiore, ſpecimen aliquod edidiſſet, quo patrocinari videretur ei religioni; ſeu quòd cùm Conſtantius admodùm favorabilis eſſet noſtris hominibus, apud Galerium de proditâ avitâ ſuperſtitione in ſuſpicionem venerit. Quam ob cauſam cenſet Conſtantinum in cuſtodiâ tentum Romæ à Galerio loco obſidis, ut obtentu religionis arrepto impediret, ne optimæ indolis juvenis patri ſuccederet. Verùm hâc circuitione opus non erat ad explicandum hunc locum Epitomes, cujus ſimplex & aperta narratio eſt. Illud tantùm voluit auctor, Conſtantinum obſidem apud Galerium fuiſſe *religionis ſpecie*, id eſt, ſpecie amoris præcipui & officii, tanquàm ſi eum à patre petiiſſet erudiendum in re militari & in arte adminiſtrandæ Reipublicæ. Nam neque tum Helena Chriſtiana erat, nec Chriſtianiſmum Conſtantino objecit Galerius, homo ſuperſtitioſus, cùm Diocletianus cenſeret filios Herculii & Conſtantii creandos eſſe Cæſares. Aliis artibus juvenem à ſummo faſtigio removere conatus eſt Galerius, inſidiis nimirùm, exponendo eum variis periculis.

Ibid. JAM DUDUM FRUSTRA REPETIERAT]

Hæc verba non habentur in veteri codice. Quoniam verò ſenſus erat mutilus, & conſtabat heic aliquid deeſſe, nos hæc duo vocabula addidimus propter auctoritatem Fragmenti de Conſtantio Chloro, in quo ità legitur: *Conſtantinus obſes apud Diocletianum & Galerium ſub iiſdem fortiter in Aſiâ militavit; quem poſt depoſitum imperium Diocletiani & Herculii Conſtantius à Galerio repetiit: ſed hunc Galerius objecit antè pluribus periculis.* Attamen ſi quis hiatum illum his verbis non poſſe ſuppleri exiſtimat, pro his ſubſtituere poteſt *non viderat*, aut aliquid ſimile.

Lin. 7. INSIDIIS ADPETIVERAT] Idem Fragmentum: *Sed hunc Galerius objecit antè pluribus periculis. Nam & in Sarmatas juvenis equeſtris militans ferocem barbarum capillis tentis raptum ante pedes ſupplicem Galerii Imperatoris adduxerat. Deindè Galerio mittente per paludem, equo ingreſſus ſuo viam cæteris fecit ad Sarmatas, ex quibus plurimis ſtratis, Galerio victoriam reportavit. Tunc eum Galerius patri remiſit.* Vide etiam Euſebium lib. I. de vitâ Conſtantini, cap. XX. & Annales Zonaræ.

Lin. 10. FERIS OBJECERAT] Praxagoras in libro de geſtis Conſtantini ait, Galerium Maximianum inſidias adoleſcenti tetendiſſe, & ad pugnam cum fero leone ineundam compoſuiſſe, illum verò feram ſuperaſſe & occidiſſe. Eadem habet etiam Zonaras in imperio Diocletiani,

Lin. 12. SIGILLUM] Id eſt, epiſtolam miſſoriam ſigillo munitam. Vide Gloſſarium Dufreſnii.

Lin. 15. A SEVERO TENERETUR] Quippè è Nicomediâ eunti in Galliam pergendum erat per Italiam, ubi Severus imperitabat. Fragmentum de Conſtantio Chloro, pag. 471. *Qui ut Severum per Italiam tranſiens vitaret, ſummâ feſtinatione, veredis poſt ſe truncatis, Alpes transgreſſus, ad patrem Conſtantium venit apud Bononiam.*

Lin. 16. SUBLATIS EQUIS PUBLICIS] Zoſimus in libro ſecundo narrat Conſtantinum veritum, ne fortè fugiens apprehenderetur, equos ſtabularios, quos Reſpublica alebat, cùm primùm aliquod ſtabulum attigiſſet, mutilaſſe & inutiles reliquiſſe; cùmque id de loco in locum pergens faceret, excluſiſſe ab ulteriore progreſſione perſequentes. Eadem fermè leguntur in Epitome Victoris.

Pag. 217. *lin.* 4. CURSUS PUBLICUS] Vide Caſaubonum in Notis ad Spartianum, ubi multa doctè & eruditè diſſerit de curſu publico & fiſcali.

Lin. 5. PERVENIT AD PATREM] XII. Kalendas Auguſti, ut ego quidem arbitror. Nam in veteri Kalendario edito ab Herwarto hæc ad eam diem ſcripta ſunt: *Adventus Divi*; id eſt, Conſtantini, ut manifeſtum eſt. Quippè Kalendarium illud ſcriptum eſt eo imperante. Qui verò putant eum perveniſſe ad patrem VIII. Kalendas Auguſti, hinc decepti ſunt, quòd Aurelius Victor in libro de Cæſaribus, & alii veteres ſcribunt, illum in Britanniam ad patrem Conſtantium vitæ ultima agentem perveniſſe; quæ verba ſic interpretantur, quaſi neceſſe ſit illum qui in extremis erat, mortuum fuiſſe ſtatim poſt adventum Conſtantini. De ejus porrò adventu ad Conſtantium patrem, & de his quæ tum circa Conſtantinum geſta ſunt, vide Euſebium in libro primo de vitâ ejus, cap. XXI. & Politiam ſanctorum Metrophanis & Alexandri apud Photium. Pervenit autem ad patrem è Nicomediâ, non verò è Româ, ut falsò ſcripſit Camdenus in Britanniâ ſuâ, pag. 52. deceptus ab auctore Epitomes Victoris.

Lin. 6. IMP. PER MANUS TRADIDIT] Lactantius lib. II. Inſtitut. cap. IV. *Vixit enim uſque ad ſenectutem, regnumque per manus filio tradidit.*

Ibid. IMPERIUM TRADIDIT.] Idem ſcribit Euſebius in libro primo de vitâ Conſtantini, cap. XXV. Quare fruſtrà Joſephus Scaliger in animadverſionibus ad Chronicon Euſebii redarguit auctorem Politiæ ſanctorum Metrophanis & Alexandri, quòd ſcripſerit, Conſtantinum à Conſtantio moriente ſucceſſorem in imperio deſignatum. Neque ille conſenſus militum, cui initia imperii Conſtantiniani aſſignat Scaliger, quicquam præjudicat adversùs ea quæ ſcribit auctor Politiæ. Probat hoc Eumenius in panegyrico Conſtantini; ubi cùm dixiſſet, Conſtantinum manifeſtâ ſententiâ patris electum fuiſſe Imperatorem, mox ſubdit: *Dii boni, quantâ Conſtantium pium etiam in exceſſu ſuo felicitate donaſtis! Imperator tranſitum facturus in cœlum vidit quem relinquebat hæredem. Ilicò enim atque ille terris fuerat exemptus, univerſus in te conſenſit exercitus, te omnium mentes oculique ſignarunt.* Item Julianus Imperator in oratione primâ ad Conſtantium: *Igitur quemadmodùm pater tuus poſt parentis ſui obitum, non modò ipſius judicio, verùm etiam exercituum omnium ſuffragio imperium ſit adeptus, quid eſt quod diligentiùs proſequamur?* Oroſius lib. VII. cap. XXVI. *Conſtantius verò Auguſtus ſumma manſuetudinis & civilitatis*

litatis in Britanniâ mortem obiit, qui Conſtantinum filium ex concubinâ Helenâ creatum Imperatorem Galliarum reliquit.

Lin. 7. REQUIEM VITÆ ACCEPIT] Faſti Idatiani Conſtantio VI. & Maximiano VI. Conſulibus: *His Coſſ. diem functus Conſtantius, & poſteà levatus eſt Conſtantinus* VIII. *Kal. Auguſti.* Chronicon Euſebii: *Conſtantius ſextodecimo imperii anno diem obiit in Britanniâ Eboraci;* ibidemque ſepultus eſt, ſi vera ſunt quæ de ejus tumulo narrantur à doctiſſimo viro Guillelmo Camdeno in paginâ 572. Britanniæ. Contigit iſtud anno Chriſti CCCVI. ut rectè adversùs Petavium contendit Valeſius in Annotationibus ad Euſebium. Tum verò, ut Socrates ait, Conſtantinus creatus eſt Imperator in locum patris ſui Conſtantii, qui ante diem octavum Kalendarum Auguſti exceſſerat è vivis. Hic eſt itaque primus annus imperii Conſtantini. Undè in vetuſtiſſimo Kalendario ità legitur apud Herwartum & Bucherium: VIII. *Kal. Auguſti. Nat. Divi Conſtantini.* Malè ergò in libro primo Hiſtoriæ tripartitæ, & in libro undecimo Hiſtoriæ miſcellaneæ ſcriptum eſt, Conſtantinum factum eſſe Imperatorem VI. Kal. Auguſti. Eumenius in panegyrico ſuprà laudato: *O fortunata & nunc omnibus beatior terris Britannia, quæ Conſtantinum Cæſarem prima vidiſti.* !

Lin. 9. CHRISTIANOS CULTUI REDDERE] Lactantius in præfatione libri primi divinarum Inſtitutionum ad Conſtantinum: *Nam cùm ille dies feliciſſimus orbi terrarum illuxiſſet, quo te Deus ſummus ad beatum imperii culmen evexit, ſalutarem univerſis & optabilem principatum præclaro initio auſpicatus es, cùm everſam ſublatamque juſtitiam reducens, teterrimum aliorum facinus expiaſti.*

Lin. 10. RESTITUTA] Puto reponendum *reſtitutio*, ità ut legatur: *Hæc fuit prima ejus ſanctio, ſanctæ Religionis reſtitutio.* Columbus reponit *reſtituta.*

CAPUT XXV.

Pag. 217. *lin.* 1. IMAGO EJUS ADLATA] Eumenius in panegyrico Conſtantini: *Et quanquàm tu ad ſeniores Principes de ſummâ republicâ quid fieri placeret retuliſſes, prævenerunt tamen ſtudio, quod illi mox judicio probaverunt.* Vir clariſſimus Hadrianus Valeſius in libro primo rerum Francicarum, pag. 20. heic per ſeniores Principes intelligit Diocletianum, Maximianum Herculium, & Galerium Maximianum, quos ait comprobaſſe factum militum, qui Conſtantino purpuram injecerant. Patietur vir doctiſſimus me ab eâ ſententiâ recedere, cùm certum ſit nullas tum Diocletiani & Herculii partes in republicâ fuiſſe, adeòque nullum operæ pretium fuiſſe, ut ad eos Conſtantinus referret de imperio ſibi delato. Seniores ergò Principes interpretor Galerium Maximianum Auguſtum, Severum & Maximinum Cæſares. Quanquàm huc valdè inclino, ut exiſtimem relatum ad ſolum Galerium fuiſſe, qui tum ſolus erat rerum dominus: ſed Eumenium pro more Oratorum ex formulâ locutum eſſe, & ad cunctos Principes retuliſſe, quæ de uno tantùm dici debuerant. Laureatam autem imaginem dixit Lactantius, quoniam qui res lætas & benè geſtas nuntiabant, laureatas tabellas adferebant, ut pluribus explicat Salmaſius in Notis ad Lampridium, pag. 235.

Pag. 218. *lin.* 3. PURPURAM MISIT] Inſigne regiæ dignitatis, ut ait Lactantius lib. IV. Inſtitut cap. VII. *Nunc Romanis indumentum purpuræ inſigne eſt regiæ dignitatis aſſumptæ.* Non indigebat Conſtantinus purpurâ, quam ad eum Galerius mitteret, cùm illam in initio imperii accepiſſet à militibus. Eumenius in loco paulò antè laudato: *Purpuram ſtatim tibi, cùm primùm tui fecit egreſſus, milites utilitati publicæ magis, quàm tuis affectibus ſervientes, injecere lacrymanti.* Sic Probus accepit purpuram. Auctor Flavius Vopiſcus in libro de vitâ ejus: *Ornatus etiam pallio purpureo, quod de ſtatuâ templi oblatum eſt.* Item idem in Saturnino: *Ibi tamen cùm cogitare cœpiſſet tutum ſibi non eſſe, ſi privatus viveret, depoſitâ purpurâ ex ſimulacro Veneris, cyclade uxoriâ militibus circumſtantibus amictus & adoratus eſt.* Quâ de re vide Caſauboni Notas in Capitolinum. Verùm id decentiùs fiebat, cùm purpura tribuebatur à Principe. Ità Severus accepit ab Herculio, Maximinus à Diocletiano, rurſùm Herculius à filio Maxentio Romæ imperante. Nam hinc oſtendebatur conſenſus in novum Principem.

Lin. 5. EXTRA NUMERUM] Id eſt, præter quatuor, ne mutaret diſpoſitionem Diocletiani, quam ipſe tantoperè dixerat debere cuſtodiri.

Lin. 6. SEVERUM AUG. NUNCUPARET.] Certum eſt Severum hunc nuncupatum fuiſſe Auguſtum, cùm id nummi doceant, qui apud Adolphum Occonem reperiuntur. De tempore quo titulum Auguſti ſumpſit, non adeò conſtat. *Sunt qui ſcribant*, inquit Panvinius in libro ſecundo Faſtorum, *eum, cùm adversùs Maxentium cum exercitu veniret, ſe*

ipſum Auguſtum appellaſſe. Quam ſententiam amplectitur Triſtanus Santamantius. Dubitari non poteſt, quin id evenerit paulò antè quàm Romam proficiſceretur adversùs Maxentium. Verùm id factum non eſt occaſione ſumpti à Maxentio imperii: ſed eo tempore, quo Conſtantinus Cæſar à Galerio renuntiatus eſt poſt mortem Conſtantii, id eſt, anno Chriſti CCCVI. exeunte, ut arbitror. Quâ de re poſteà. Porrò hinc etiam colligi poteſt, Severum dignitate Auguſti ornatum fuiſſe, quòd cùm Galerius imperium Licinio dedit, id eſt, Auguſtum creavit, eum Lactantius cap. XXIV. ſcribit ſubſtitutum fuiſſe in locum Severi. Quod planè verum non eſſet, ſi Severus non fuiſſet Auguſtus. Occo Cæſarem & Auguſtum à Galerio dictum tradit: ſed tempus non adnotat.

Lin. 7. SED CÆSAREM] Jam anteà oſtendimus, Conſtantinum non fuiſſe factum Cæſarem cum Severo & Maximino. Quia tamen ex nummis conſtat eum fuiſſe Cæſarem, & hactenùs viri docti fruſtrà quæſierunt tempus quo ad eam dignitatem evectus eſt, operæ pretium videtur heic aliquantiſper immorari, ut iſtius nuncupationis initia conſtituamus. Nam cùm auctor panegyrici Maximiano & Conſtantino dicti poſt nuptias Fauſtæ doceat Conſtantinum, cùm ei pater imperium reliquiſſet, Cæſaris tamen appellatione contentum, expectare maluiſſe, ut idem illum declararet Auguſtum, qui patrem ejus Conſtantium eo titulo decoraverat, neque dicat quo tempore iſtud factum ſit, res nobis integra eſt, tanquàm ſi vetuſti illius Scriptoris auctoritate careremus. Itaque ſic conſtituere debemus. Conſtantius obiit anno Chriſti CCCVI. VIII. Kalendas Auguſti. Huic ſtatim ſucceſſit Conſtantinus; & cùm laureata imago ejus ad Galerium delata eſſet, is Conſtantinum Cæſarem nuncupavit, *ut eum de ſecundo loco*, quem obtinebat in locum patris ſuffectus, re*jiceret in quartum*, & ſic poſtremum faceret. Conſtantinum porrò tum Cæſarem à Galerio nuncupatum fuiſſe, patet etiam ex capite ſequenti; ubi ſcriptum eſt Galerium, cùm ad eum nuntius perlatus eſſet de Maxentio Romæ facto Imperatore, Severum arceſſiviſſe, & quia *tres Cæſares facere non poterat*, eum hortatum eſſe ad rejiciendum imperium. Ex quo certiſſima conjectura colligitur, jam tum duos in imperio Cæſares fuiſſe, nimirùm Maximinum & Conſtantinum. Nam Severus nuncupatus erat Auguſtus poſt mortem Conſtantii, adeòque iſtic non computatur in numero Cæſarum. Confirmant hanc interpretationem verba quæ ſtatim ſequuntur. *Satis viſum eſt*, inquit, *ſemel feciſſe quod noluit*, id eſt, Conſtantinum nominaſſe Cæſarem. Alioqui enim nihil uſque ad hunc diem fecerat, quod noluiſſet, imò cuncta fecerat quæ voluerat. Conſtantinum ergò puto declaratum à Galerio Cæſarem fuiſſe anno eodem CCCVI. exeunte. Nam in veteri Kalendario, quod eo imperante ſcriptum, ab Herwarto primùm, dein ab aliis quoque editum eſt, hæc leguntur: VIII. *Kal. Januarii. Natalis Invicti.* Qui locus non videtur ad alium diem referri poſſe, quàm ad eum quo Conſtantinus pronuntiatus eſt Cæſar. Nam quòd vir clariſſimus Petrus Lambecius in libro quarto Commentariorum de Bibliothecâ Vindobonenſi, pag. 298. hunc natalem refert ad Conſtantium auctoritate Faſtorum Idatianorum, revincitur ex ipſiſmet eorumdem Faſtorum verbis; ubi Vetranio quidem depoſitus dicitur VIII. Kalendas Januarii: ſed Conſtantius levatus eſt Cæſar tantùm Idibus Martiis ſequentibus; qui eſt dies natalis Conſtantii. Prætereà quoties in hoc Kalendario legitur ſimpliciter nomen *Divi* aut *Invicti*, abſque alio nomine addito, certum eſt toties debere intelligi Conſtantinum Magnum. Cæterùm nova prorsùs eſt opinio viri clariſſimi Petri Franciſci Chiffletii, qui in Notis ad Vigilium Tapſenſem, pag. 134. opinatur Conſtantinum à Galerio Maximiano creatum Cæſarem VIII. Kal. Auguſti anno Chriſti CCCV. cùm in ejus aulâ tanquàm à patre datus obſes verſaretur, & deindè rursùs Cæſarem declaratum Eboraci in Britanniâ anno ſequenti ſecundùm obitum Conſtantii patris. Sed hæc opinio veritate non conſtat. Poſteà Conſtantinus nuncupatus eſt Imperator à Maximiano Herculio bis Auguſto anno CCCVII. cùm ducturus eſſet uxorem Fauſtam Herculii filiam. Ità nos docet auctor panegyrici paulò antè laudati: *Dixerint*, inquit, *licèt plurimi, multique dicturi ſint, ea quibus omnia facta veſtra, ſummarumque virtutum merita laudantur, ſacratiſſimi Principes Maximiane, velis nolis, ſemper Auguſte, & Conſtantine oriens Imperator; mihi tamen certum eſt ea præcipuè iſto ſermone complecti, quæ ſunt hujus propria lætitia, quâ tibi Cæſari additum nomen imperii, & iſtarum cœleſtium nuptiarum feſta celebrantur.* Et paulò poſt: *Quid enim aut tu carius dare, aut tu carius accipere potuiſti, cùm hâc affinitate veſtrâ & tibi, Maximiane, per generum juventa renovata ſit, & tibi, Conſtantine, per ſocerum nomen Imperatoris accreverit?* Iſta quidem certa & manifeſta ſunt. Cæ-

Digitized by Google

terùm Labbeus in parte primâ Chronologiæ hiſtoricæ, pag. 223. laudat ejuſdem rei teſtes Euſebium atque Zoſimum, apud quos ego nihil iſtiuſmodi reperire potui. Quatuor ergò, ut notatur in veteri Kalendario, fuere natales Conſtantini, III. Kalendas Martii, VIII. Kalendas Auguſti, VIII. Kalendas Januarii, & pridiè Kalendas Aprilis. Primus, ut rectè obſervavit vir eruditiſſimus Carolus Dufreſnius, pertinet ad genuinum Conſtantini natalem, quo nempe eſt in lucem editus; ſecundus ad eum diem, quo patri Conſtantio ſucceſſit; tertius ad eum, quo Cæſar nuncupatus eſt à Galerio; quartus denique ad eum, quo Imperatoris & Auguſti nuncupationem ſortitus eſt. Quintum, quem in die III. Kalendas Aprilis locat Kalendarium Philocali, non puto diverſum eſſe ab eo, quem aliæ editiones ponunt III. Kalendas Martias; & hinc arbitror emendandam eſſe Philocali editionem.

CAPUT XXVI.

Pag. 218. *lin.* 2. MAXENTIUM F. IMP.] Fragmentum de Conſtantio Chloro, pag. 472. *Subitò in urbe Româ Prætoriani milites Maxentium filium Herculii Imperatorem creârunt.* Eutropius lib. X. *Romæ intereà Prætoriani, excitato tumultu, Maxentium Herculii filium, qui haud procul ab urbe in villâ publicâ morabatur, Auguſtum nuncupaverunt.* Idem ſcribit Euſebius in Chronico. Fuit ille filius Maximiani Herculii, gener verò Galerii Maximiani, ut heic & ſuprà cap. XVIII. & paulò infrà cap. XXVII. docet Lactantius. Quod etiam in Epitome Victoris ità traditur: *Is Maximianus* (Leg. *Maxentius*) *carus nulli unquàm fuit, ne patri aut ſocero quidem Galerio.* Et Fragmentum de Conſtantio Chloro pag. 472. *Gener apud ſocerum, id eſt, Maxentius apud Galerium.* Quare miror doctiſſimum virum Joſephum Scaligerum in Animadverſionibus ad Chronicon Euſebii mirari, quòd cùm Maxentius fuerit Herculii Maximiani filius, in nummis tamen ejus ità legatur: IMP. MAXENTIUS DIVO MAXIMIANO PATRI SOCERO ÆTERNA MEMORIA. Nummus hic cuſus non eſt in memoriam Maximiani patris, ſed Galerii Maximiani ſoceri.

Lin. 7. CASTRA PRÆTORIA SUSTULERAT] Non omninò; ſed diminuerat. Alioqui enim quomodò Prætoriani, ſi nulli fuiſſent, Maxentium Imperatorem nuncupare potuiſſent? Rectè Aurelius Victor in libro de Cæſaribus: *Hinc etiam quaſi truncatæ vires urbis, imminuto prætoriarum cohortium atque in armis vulgi numero.* Ubi fortè legendùm: *atque inermis vulgi.*

Lin. 8. OCCISIS JUDICIBUS] *Abellio pridie interfecto*, inquit Zoſimus, *quòd is Præfecti urbis locum obtinens, horum molitionibus adverſari viſus eſſet.*

Pag. 219. *lin.* 1. TURBATUS EST] Galerius Maximianus.

Lin. 2. TRES CÆSARES F. N. POTERAT] Obſtante diſpoſitione Diocletiani, qui duos Auguſtos eſſe debere inſtituerat, duos Cæſares; eamque diſpoſitionem ſervaverat Galerius, cùm Auguſti nuncupationem accepit. Poſteà tamen tres Cæſares facti ſunt à Conſtantino & Licinio anno Chriſti CCCXVII. Criſpus nimirùm, Conſtantius Conſtantini filius, & Licinianus filius Licinii. Deindè victo occiſoque Licinio, extinctis quoque Criſpo & Liciniano, Conſtantius & Conſtans minores filii Conſtantini facti ſunt Cæſares variis temporibus. Ad quæ tempora referenda eſt illa Eutropii obſervatio ex libro decimo: *Eo tempore res Romana ſub uno Auguſto & tribus Cæſaribus* (*quod nunquàm alias*) *fuit, cùm liberi Conſtantini Galliæ, Orienti Italiæque præeſſent.*

Lin. 5. MAXENTIUM] In veteri libro legitur *Maximianum*, ſanè mendoſè, ſicut paulò antè vidimus eundem errorem commiſſum fuiſſe in Epitome Victoris.

Lin. 8. PATERNOS MILITES] Qui erant in exercitu Severi, ut dicitur paulò ſuprà.

Lin. 12. IN CAMPANIA] Alii omnes Maximianum Herculium tunc temporis in Lucaniâ, quò ſe contulerat poſt abdicationem, fuiſſe conſentiunt, ut Eutropius, Zoſimus, Suidas. Itaque ſic conſtituenda res eſt, ſeceſſiſſe quidem Herculium in Lucaniam, cùm depoſuiſſet imperium: ſed tum cùm iſta agebantur, in Campaniam veniſſe, ut indè, tanquàm è propinquo, militum Prætorianorum, qui Romæ tendebant, animos tentaret ac ſollicitare poſſet, &, ſi daretur, aut imperium reſumeret, quod invitus depoſuerat, aut Maxentio filio procuraret. Nam iſta per longum temporis ſpatium tractata ab Herculio fuiſſe docet Aurelius Victor in libro de Cæſaribus: *Interim Romæ vulgus turmæque prætoria Maxentium, retractante diù patre Herculio, Imperatorem confirmant.* Miror autem celeberrimum in rei nummariæ cognitione virum Santamantium in contrarium omninò ſenſum traduxiſſe hunc locum, tanquàm ſi Maxentius *retractante*, id eſt, repugnante patre, fuiſſet factus Imperator; quod etiam placuiſſe video doctiſſimo viro Hadriano Va-

Digitized by Google

leſio. Sed eos decepit haud dubiè falſa Andreæ Schotti admonitio, ſcribentis heic vocem *retractante* idem ſignificare, quod *detrectante*. Retractare idem ſignificat, ac tractare. Lactantius lib. IV. Inſtitut. cap. XXVIII. *Qui autem omnia quæ ad cultum deorum pertinent, retractarent, & tanquàm relegerent, ii dicti ſunt religioſi.* Et paulò poſt: *Religioſos à relegendo appellatos, qui retractent ea diligenter, quæ ad cultum deorum pertineant.* Hinc libri Retractationum ſancti Auguſtini. Sufficiunt enim hæc exempla. Poſtquàm ergò Maxentius factus eſt Imperator, ſtatim Maximianus ab eo evocatus Romam profectus, paulò poſt Severum morti tradidit; ac mox in Galliam, illic filiæ Fauſtæ nuptias cum Conſtantino celebravit eâ æſtate, quâ Galerius exercitum duxit in Italiam adverſus Maxentium, ut viſuri poſteà ſumus. Quare mirum in modum deceptus eſt Petavius auctoritate anonymi Scriptoris, de Conſtantio Chloro res eo quo geſtæ ſunt ordine non referentis. Scribit ergò Petavius in libro XIII. de Doctrinâ temporum, pag. 713. Galerium Maximianum cum ingentibus copiis Romam advolaſſe anno Chriſti CCCVII. & contemptum, & à pleriſque ſuorum deſtitutum abiiſſe in Illyricum, Licinium feciſſe Cæſarem, & Sardicam regreſſum eſſe: tum Maximianum Herculium ad ſpem erectum reſumendi faſtigii, Romam advolaſſe è Lucaniâ, Diocletianumque ut idem faceret adhortatum eſſe; poſteà Severum perjurio deceptum cuſtodiæ tradidiſſe ac jugulaſſe: deindè, cùm inſidias Maxentio ſtrueret, pulſum Româ in Galliam ad Conſtantinum veniſſe, eique filiam Fauſtam collocaſſe, & eum Auguſti appellatione donaſſe. Quæ omnia, non ſanè contra fidem Hiſtoriæ, ſed perturbato prorſus temporum ac rerum ordine ſcripta eſſe, nullus eſt dubitandi locus. Fœdiùs aberravit Sethus Calviſius, Maxentium tum demùm imperium invaſiſſe ſcribens, poſtquàm Conſtantinus à Maximiano Herculio creatus fuiſſet Auguſtus, & Maximianum à Romanis perſuaſum anno ſequenti reſumpſiſſe imperium. At quomodò Conſtantinum declarare potuit Auguſtum is, qui neque Imperator eſſet, neque Auguſtus?

Lin. 13. RERUM NOVAR. CUPIDUS.] Eadem de Herculio tradit Julianus Imperator de Cæſaribus.

Ibid. DEPOSUERAT INVITUS] Conſtans eſt omnium Scriptorum ſententia, ſi incertum Panegyriſtam excipias, qui Herculii Maximiani & Conſtantini laudes proſecutus eſt in nuptiis Conſtantini & Fauſtæ, omnium, inquam, Scriptorum ſententia eſt, hunc Maximianum invitum depoſuiſſe imperium. Verùm illi aliter hanc Hiſtoriam narrant quàm Lactantius. Hic enim cap. XVIII. docet Herculium abdicare coactum à Galerio, ab eoque territum injecto armorum civilium metu. Alii contrà ſcribunt Diocletianum, cùm ingraveſcente ævo, parùm ſe idoneum moderando imperio eſſe ſentiret, auctorem Herculio fuiſſe, ut in privatam concederent, eique ægrè collegam obtemperaviſſe, ſed tamen obtemperaviſſe.

Lin. 14. LIBENTER ARRIPUIT] Purpuram quam depoſuerat. Incerti panegyricus paulò antè laudatus: *Fecit enim Roma ipſa pro majeſtate nominis ſui, ut oſtenderet poſſe ſe etiam Imperatoribus imperare. Abduxit exercitus ſuos, ac tibi reddidit; & cùm ad ſedandos animos auctoritatem privati Principis attuliſſes, ſupplices tibi manus tendens, vel potiùs queribunda, clamavit: Quouſque hoc, Maximiane, patiar, &c.* Et paulò pòſt: *Imperaſti pridem rogatus à fratre, rurſùs impera juſſus à matre.* Purpuram facilè reſumebat Herculius, quippè qui ter ſumpſiſſe invenitur. Atque hoc peſſimum exemplum cauſa fuit mortis Licinii; quem cùm Conſtantinus viciſſet, ac ei vitam conceſſiſſet, poſteà *Herculii Maximiani ſoceri ſui motus exemplo, ne iterùm depoſitam purpuram in perniciem Reipublicæ ſumeret, tumultu militari exigentibus in Theſſalonicâ juſſit occidi;* ut legitur in Fragmento de Conſtantio Chloro, pag. 475. Bonifacius VIII. timens, ne ſi Cæleſtinus V. liberam vitam ageret, Pontificatum, quo ſe abdicaverat, reſumeret, eum in cuſtodiâ detineri juſſit. Cui præiverat Calliſti II. exemplum erga Burdinum.

Lin. 17. RAVENNAM CONFUGIT] Zoſimus in libro ſecundo ſcribit, Herculium circumvento ſacramentis Severo perſuaſiſſe, ut Ravennâ excedens, quò ſe contulerat, Romam veniret, eòque pergentem, ubi quemdam ad locum veniſſet, quem Tres tabernas vocant, ab inſidiis quas eo loco Maxentius collocaverat, adprehenſum, inſertâ laqueo cervice necatum. Incerti panegyricus Conſtantino dictus poſt victoriam de Maxentio partam: *Duxerat magnum Severus exercitum, & hoſtem ſuum perfidiâ deſertus armaverat.* Auctor Fragmenti de Conſtantio Chloro, pag. 472. *Deſertus Severus à ſuis fugit Ravennam. Per Maxentium filium* (ſic enim legendum) *evocatus illuc venit Herculius, qui per perjurium Severum deceptum cuſtodiæ tradidit, & captivi habitu in urbem perduxit, & in villâ*

Digitized by Google

publicâ Appia via tricesimo milliario cuſtodiri fecit. Poſteà cùm Galerius Italiam peteret, ille jugulatus eſt, & deindè relatus ad octavum milliarium, conditus in Galieni monumento. Ex quo loco collegit Henricus Valeſius, falli Eutropium & Aurelium Victorem, qui Severum Ravennæ occiſum eſſe ſcribunt. De loco igitur ubi Severus vitam finivit, controvertitur inter eruditos. Nam Scaliger in Animadverſionibus ad Euſebium ait, non dubitare ſe, quin illæ Tres tabernæ in agro Ravennate fuerint, neque aliter colligi poſſe ex verbis Zoſimi. Contrà Valeſius contendit, Tres illas tabernas fuiſſe in viâ Appiâ propè Romam. Parùm autem probabile eſt, id quod Sigonius in libro ſecundo de Occidentali Imperio collegit ex Zoſimo, Severum Maximiani fidem ſecutum Ravennâ exceſſiſſe, atque ad Tres tabernas ſeſe contuliſſe, haud dubiâ ſpe ductum urbem ſe Maximiani operâ recepturum. Quam Sigonii opinionem ſecutus eſt Hieronymus Rubeus in libro ſecundo Hiſtor. Ravennatum.

Pag. 220. *lin.* 2. VENIS INCISIS] Contrà Zoſimus lib. II. & auctor Fragmenti de Conſtantio Chloro ſcribunt, ut paulò antè vidimus, Severum fractis laqueo cervicibus expiraſſe.

CAPUT XXVII.

Pag. 220. *lin.* 3. ADJUNCTO MAXIMINO] Cognomento Daiâ vel Dazâ, qui Orientem adminiſtrabat.

Lin. 5. PROFICISCITUR IN GALLIAM] Huic narrationi fidem adſtruit etiam Zoſimus, tametſi in rerum erret ordine narrandarum, Herculium inquiens eo conatu fruſtratum, quo Diocletianum pertrahere niſus erat ad reſumendum imperium, rursùm versùs Alpes contendiſſe, ut commorantem ibi Conſtantinum conveniret, & filiam ei Fauſtam promiſiſſe, eoque promiſſo impleto, fallere conatum hominem. Errat, inquam, Zoſimus. Nam ex capite XXVII. & XXIX. Lactantii patet, illum bis in Galliâm profectum antequàm Carnuntum peteret, & Diocletianum non vidiſſe, niſi poſt nuptias Conſtantini & Fauſtæ. Atenim quod Lactantius & Zoſimus aïunt, Herculium Conſtantino filiam promiſiſſe, aliter legitur in panegyrico incerti auctoris dicto in nuptiis Conſtantini & Fauſtæ, ubi ſcriptum eſt Conſtantinum eam poſtulaſſe à Maximiano. *Sed profectò ſicut tuo, Conſtantine, ſocero antè eſt conciliata divinitas, quàm ab eo pignus ipſi cariſſimum poſtulares: ſic & nunc quoque in hâc gratulatione prius illa dicenda ſunt, quæ in te conſiderans tantus iſte, & paterni, & tui auctor imperii, lætatus eſt quòd petiſti.* Ubi interim obſervandum eſt illud, quod aït Scriptor iſtius panegyrici, Herculium eſſe auctorem imperii Conſtantini. Quâ de re vide quæ ſuprà dicta ſunt ad caput XXV.

Lin. 6. SUÆ MINORIS FILIÆ.] Heic admoneri convenit, mendosè in veteri codice ſcriptum eſſe, *ſic minoris familia.* Intelligit autem Fauſtam. Sed inquirendum eſt in tempus, quo nuptiæ Conſtantini & Fauſtæ celebratæ ſunt. Certum eſt Severum Auguſtum extinctum fuiſſe anno Chriſti CCCVII. ineunte, quanquàm de menſe non conſtat. Poſteà Maximianus Herculius Fauſtæ pater in Galliam profectus eſt, ut Conſtantinum partibus ſuis conciliaret, promiſſis illi Fauſtæ minoris filiæ nuptiis; eoque promiſſo impleto, ut Zoſimus aït, perſuadere conabatur Conſtantino ut diſcedentem ex Italiâ Galerium Maximianum proſequeretur. Ex quibus verbis colligitur, nuptias fuiſſe celebratas eo tempore, quo Galerius erat in Italiâ, vel certè cùm in procinctu eſſet Italicæ expeditionis. Cùm autem ille in Illyricum ex Italiâ redux fuerit anno eodem CCCVII. ante menſem Septembrem, ut opinor, & ex capite XXVIII. iſtius libri Lactantiani conſtet, Herculium Romam iterùm profectum poſt fugam Galerii, ac cùm rursùm eodem anno rediiſſet in Gallias, ibi aliquantulùm moratum eſſe, & poſteà in Illyricum ad urbem Pannoniæ Carnuntum veniſſe, ibique fuiſſe III. Idus Novembris, quo die Licinius à Galerio factus eſt Imperator, manifeſtum Conſtantini & Fauſtæ nuptias aliquanto tempore ante menſem Septembrem anni CCCVII. coïſſe. Si certa eſſent quæ de Conſtantini initiis dicuntur à R. P. Petro Fr. Chifletio in Notis ad Vigilium Tapſenſem, non opus eſſet eâ inquiſitione in quâ nos hactenùs exercuimus. Is enim contendit nuptias Conſtantini cum Fauſtâ, & initium auguſtæ dignitatis in eum collatæ à Maximiano ſocero, eveniſſe VIII. Kalend. Auguſti anni CCCVII. eâdem nimirùm auctoritate, quâ Conſtantinum ſcribit primò Cæſarem factum à Galerio, anno CCCV. VIII. Kalend Auguſti, & rursùm Cæſarem declaratum VIII. Kalendas Auguſti anni CCCVI. ſecundùm obitum patris. Sed quia hæc à viro clariſſimo non probantur, neceſſaria fuit ea cura, quam nos adhibuimus in inveſtigando tempore iſtarum nuptiarum.

Ibid. ILLE INTEREA] Galerius Maximianus. Cæterùm totum hunc apparatum Galerii ſic paucis perſtringit Zoſimus: *Cùm au-*

Digitized by Google

tem Maximianus Galerius haud æquo tuliſſet animo quæ in Severum Cæſarem deſignata fuerant, ab Oriente Romam eundum ſtatuit, & admiſſorum nomine meritas Maxentio pœnas irrogandas. Ut in Italiam adpulerat, parùm fidos erga ſe militum animos ſentiens, ad Orientem nullo commiſſo prælio rediit.

Lin. 7. POPULUM TRUCIDATURUS] Fragmentum de Conſtantio Chloro, pag. 472. *Dehinc Galerius cum ingentibus copiis Romam venit, minatus civitatis interitum, & caſtra Interamnæ ad Tiberim poſuit. Tunc legatos ad urbem miſit Licinium & Probum, per colloquium petens, ut gener apud ſocerum, id eſt, Maxentius apud Galerium precibus magis quàm armis optata mercaretur. Qui contemptus agnovit, promiſſis virorum Maxentii partes ſuas deſeruiſſe. Quibus perturbatus, retrò verſus eſt; & ut militi ſuo prædam quamcumque conferret, flamminia juſſit auferri.* Quid ſibi velit hoc loco vox *flamminia*, neſcire ſe fatetur Henricus Valeſius, & deeſſe heic nonnulla putat, quæ ad Maximianum Herculium pertinebant. Ego potiùs exiſtimaverim, poſtrema hæc verba pertinere ad ea cum quibus conjunguntur, ut ſenſus ſit, Galerium, *ut militi ſuo prædam quamcumque conferret*, id eſt, ut ſummam & nullis legibus coërcitam prædandi licentiam daret, etiam ea flammis tradi juſſiſſe, quæ auferri non poſſent; *ut ſi quis inſequi voluiſſet, utenſilia*, id eſt, res ad victum neceſſarias, *non haberet*, ut mox dicet Lactantius. Itaque ſcribendum cenſeo *flammis omnia*, pro *flamminia*, ob vulgatum errorem Librariorum, qui frequenter primas vocabulorum ſyllabas omittunt. Et admiſſus fortaſſis error ab eo, qui cùm heic *flammonia* vel *flammomnia* vidiſſet ſcriptum, neque ſatis intelligeret quid hoc vocabuli eſſet, ſciret porrò veteres flamonium dixiſſe pro flaminio, emendandam putavit hanc vocem, reducendamque ad ſuam originem. Nam & veteres gloſſæ Iſidori & aliorum, tum etiam Sidonius, & duæ veteres Inſcriptiones, quas ex Grutheri theſauro deſcribit Jacobus Gothofredus ad l. XXI. Cod. Theod. De Decurionibus, & harum unam Savaro, & Sirmundus ad Sidonium, flamonium dicunt pro flaminio. Scio inelegantem prorsùs locutionem eſſe, neque dici ſolere flammis rem quampiam auferri. Sed in auctore excerptorum non requirimus elegantiam ſermonis. Sed hanc conjecturam meam non eſſe veram facilè colligo ex eâ, quam mecum pro amicitiâ noſtrâ communicavit vir iſtarum aliarumque plurimarum litterarum peritiſſimus Carolus Dufreſnius Cangius, qui hîc, pro *flamminia*, legi debere putat *flammula*, id eſt, ſigna militaria; quibus erectis, neceſſe eſt milites ſtare in acie; cadentibus verò, facilè diſſipantur. Vide Gloſſarum latinum ejuſdem Dufreſnii.

Pag. 221. *lin.* 3. FLEXIT ANIMOS QUOR.] Ità olim monuimus eſſe emendandum, cùm primò edidiſſemus *felix animus quorum.*

Lin. 4. FUGAM CAPESSIVIT] Hadrianus Valeſius in libro primo rerum Francicarum ſcribit, Licinium creatum Cæſarem à Galerio fuiſſe anno CCCVIII. eique tutelâ Illyrici delegatâ, Galerium cum maximis copiis ingreſſum Italiam, Maxentium generum ſuum Romæ obſeſſiſſe, & arte Maximiani Herculii ab urbe repulſum eſſe. Oſtenſuri poſteà ſumus, Licinium factum Imperatorem poſt reditum Galerii ex Italiâ. Nunc verò id tantùm obſervandum, parùm probabile videri quod ait vir clariſſimus, Galerium arte Maximiani Herculii ab urbe repulſum eſſe, cùm ex capite XXVII. & XXVIII. Lactantii certò conſtet, illum in Galliâ apud Conſtantinum fuiſſe per totum illud tempus, quo Galerius fuit in Italiâ: quod etiam colligi facilè poteſt ex verbis Zoſimi.

Ibid. OPPRIMI POTUIT] Apud Zoſimum Herculius dicitur perſuadere voluiſſe Conſtantino, ut diſcedentem ex Italiâ Galerium proſequeretur. Sed cùm ille naturâ inquietus & infidus eſſet, non mirum ſi Conſtantinus ejus conſilia ſprevit.

Lin. 13. VEXASSET] Puto legendum eſſe *vaſtaſſet.*

Lin. 14. TITULUM IMMUTARI] Hæc alibi non leguntur. Et mirum eſt ab aliis Hiſtoricis prætermiſſa fuiſſe.

Lin. 15. DACISCUM] Quòd ipſe natus eſſet ex Daciâ.

CAPUT XXVIII.

Pag. 221. *lin.* 1. MAXIMIANUS ALTER] Cognomento Herculius, qui reſumpſerat imperium, illudque habebat commune cum filio Maxentio.

Lin. 3. PRIOR FILII POTESTAS] Ratione nimirùm habitâ novi imperii. Nam pater depoſuerat anteà imperium, & in privatam vitam conceſſerat. Poſteà in conſortium imperii adſcitus fuerat à Maxentio, qui ad eum purpuram miſit, & bis Auguſtum nominavit.

Lin. 7. MILITES E. Q. SEVER. RELIQ.] Id eſt, milites ex veteri Maximiani Herculii exercitu, à Galerio miſſi cum Severo ad expugnandum Maxentium, qui tranſlatis ſignis,

Severum deſerentes, ſe Maximiano tradiderant. Hos, quia ſui olim fuerant, exiſtimabat Maximianus ſibi adhæſuros.

Pag. 222. *lin.* 3, DIRIPUIT PURPURAM] Eutropius lib. X. *Herculius tamen Maximianus poſt hæc in concione exercitûs filium Maxentium denudare conatus, ſeditionem & convitia militum tulit.* Incerti panegyricus Conſtantino dictus poſt devictum Maxentium : *Ipſe denique, qui pater illius credebatur, diſciſſam ab humeris purpuram detrahere conatus, &c.* Apud Socratem lib. I. cap. II. legitur, Herculium recuperandi imperii cupiditate raptum, conatum eſſe interficere, ſive de medio tollere filium ſuum Maxentium. Ita quidem verſiones Chriſtophorſoni & Valeſii, propter vocem *ἀνελέσαι*, quæ varias ſignificationes habet. Meliùs, ut arbitror, Epiphanius ſcolaſticus : *Hinc ejus pater imperandi cupidine voluit filium regno privare.* Nam iſta interpretatio meliùs congruit cum narratione Lactantii & aliorum.

Lin. 6. SUPERBUS ALTER] Id eſt, Tarquinius ſuperbus, Rex Romanorum ultimus. Lactantius lib IV. Inſtitut. cap. XIV. *Tarquinius ſuperbus exactus eſt.*

CAPUT XXIX.

Pag. 222. *lin.* 2. MAXIMIANUM] Galerium.

Lin. 5. ADERAT IBI DIOCLES] Aurelius Victor loquens de fugâ & exitu Severi : *Hoc acrior Galerius, adſcito in conſilium Jovio, Licinium vetere cognitum amicitiâ Cæſarem creat Auguſtum; eoque ad munimentum Illyrici ac Thraciæ relicto, Romam contendit.* Sed in hoc erraſſe convincitur Victor, quòd ait, Licinium creatum eſſe Auguſtum poſt mortem Severi, & antequàm Galerius exercitum in Italiam duceret adversùs Maxentium; cùm econtrà teſtimonio Lactantii & aliorum certum ſit, Licinium factum eſſe Imperatorem in locum Severi poſt reditum Galerii ex Italiâ, & eam tum Galerio mentem fuiſſe, cùm imperium Licinio tribueret, ut eo uteretur in bello quod ſuſceperat adversùs Maxentium. Zoſimus : *Maximianus Galerius ex ſocietate ſuperiorum temporum familiarem ſibi Licinium Imperatorem creat, quòd ejus operâ bello Maxentium perſequi cogitaret.* Auctor Fragmenti de Conſtantio Chloro pag. 473. *Licinius itaque ex novâ Daciâ vilioris originis à Galerio factus Imperator, velut adverſùm Maxentium pugnaturus.* Et tamen Victor eum ait in Illyrico relictum eo tempore, quo Galerius maximè cogitabat de bello Italico. Sed id quoque falſum eſſe neceſſe eſt, cùm auctor ejuſdem Fragmenti pag. 472. ſcribat, Licinium fuiſſe in exercitu Galerii Romam obſidentis, & ab eo miſſum in urbem cum Probo, ut viam aliquam invenirent concordiæ inter ſocerum & generum. Quæ etiam evincunt privatum adhuc fuiſſe, adeòque nondùm Imperatorem. Ut mirum valdè ſit, virum doctiſſimum Hadrianum Valeſium ſequutum in hâc Hiſtoriâ ſcribendâ fuiſſe Victorem potiùs, quàm cæteros auctori iſtius Fragmenti conſentaneos.

Ibid. QUOD ANTE NON FECERAT] Nimirùm ut Licinium faceret Imperatorem. Quod facere jam tum poterat, cùm Severum & Maximianum fecit Cæſares : ſed noluerat, propter rationes ſuprà allatas in capite vigeſimo.

Lin. 6. IMPERIUM LICINIO DARET] Digladiantur inter ſe viri docti in conſtituendo anno quo Licinius factus eſt Imperator, quibuſdam id eveniſſe cenſentibus anno Chriſti CCCVII. aliis ſequenti. Ego utrorumque rationes adferam. Qui priorem ſententiam tuentur, his argumentis aut utuntur, aut uti poſſunt. Anno Chriſti CCCVII. mota ſunt arma adversùs Maxentium, qui fine anni ſuperioris imperium invaſerat; & Severus Cæſar Auguſtus, qui ad expugnandum eum Romam acceſſerat miſſus à Galerio Maximiano, repulſus, ac poſtremò miſerabili mortis genere extinctus eſt anno ſecundo imperii ſui, ut legitur in Chronico Euſebii, id eſt, anno Chriſti CCCVII. ante Kalendas Maias, quibus biennio anteà factus fuerat Cæſar ab Herculio Maximiano. Ita Onuphrius Panvinius in Commentario ad librum ſecundum Faſtorum, ad annum V. C. MLIX. qui congruit cum anno Chriſti CCCVII. *Hoc anno circa Kal. Maii Severus, qui à Galerio Cæſar per Italiam & Africam creatus fuerat, cùm adverſùm metum prætorianorum atque Maxentii Romam cum exercitu veniſſet, militum ſuorum ſcelere deſertus, ipſeque fugiens, altero imperii anno Ravennæ interfectus eſt.* Accenſus eâ ignominiâ Galerius, in quem hoc dedecus recidebat ut in auctorem belli, incredibili celeritate ex Illyrico Romam cum immenſo exercitu advolat, & ex Italiâ in Illyricum revolat inglorius, totum illud terrarum ſpatium bis emenſus intra quinque, aut ſex ut plurimùm menſes, de caſtigando pellendoque Maxentio eò acriùs cogitans, quòd vincere ſuetus, nunc cum ingenti dedecore coactus erat terga vertere. Eâ de cauſâ Licinium poſt reditum ex Italiâ creat Imperatorem, deſtinans eum Italiæ adversùs Maxentium.

Digitized by Google

Acta hæc III. Idus Novembris, ut legitur in Faſtis Idatianis & in Chronico Alexandrino. Sed quamvis hi duo libri conſentiant de die, de anno tamen non conveniunt. Nam Chronicon Alexandrinum initia imperii Liciniani refert ad annum, quo Fl. Conſtantinus Auguſtus ſolus Conſul fuit; Faſti ad annum ſequentem, qui ſic notatur: *Item decies & Maximiano* VII. Quo etiam modo, ut hoc obiter moneam, Græca illa, παλινδεκάτου, quæ leguntur in Chronico Alexandrino, vertenda ſunt, pro eo quod Raderus vertit *Palindecato*, coactus admonere in margine, hæc intelligenda eſſe de decimo Diocletiani Conſulatu. In quo ſanè lapſus eſt vir eruditiſſimus. Nam ſi Diocletianus decies Conſul fuit, decimus ejus Conſulatus incidit in annum Chriſti CCCV. ut ſuprà vidimus. Itaque hic locus intelligendus eſt de decimo Maximiani Herculii Conſulatu, qui tum imperium reſumpſerat. Sed his omiſſis, ad quæ per tranſennam tantùm, & quaſi aliud agendo animum advertimus, perſequamur argumenta quibus probari poteſt, Licinium factum eſſe Imperatorem anno Chriſti trecenteſimo ſeptimo. Certum eſt Conſtantinum fuiſſe factum Imperatorem poſt mortem patris anno Chriſti CCCVI. menſe Julio exeunte. Itaque primus imperii ejus annus finitus eſt eodem menſe Julio anni ſequentis. Cùm autem Euſebius in Chronico imperatoriam Licinii dignitatem ponat in anno ſecundo imperii Conſtantini, dubium non eſt, quin ſecundùm Euſebii teſtimonium ejus initia referenda ſint ad annum CCCVII. exeuntem. Denique ſi Tribunitia poteſtas Imperatorum illius ævi numerabatur à die quo imperium adepti erant, ut placet viris eruditiſſimis, hinc etiam confirmatur, Licinium factum eſſe Imperatorem anno Chriſti CCCVII. cùm in edicto quod Galerius moriturus edidit anno CCCXI. in gratiam Chriſtianorum, quod verò Nicomediæ propoſitum eſt pridiè Calendas Maias, adnotatus ſit annus quartus Tribunitiæ poteſtatis Licinii apud Euſebium in editione Valeſii, & apud Nicephorum. Atqui ſi annos Licinii colligas, & illos à menſe Novembri anni CCCVII. incipias, nullo negotio reperies annum CCCXI. fuiſſe quartum Tribunitiæ ejus poteſtatis, adeòque etiam imperii. Et hæc ſunt quæ dici poſſunt pro confirmandâ eorum opinione, qui arbitrantur, Licinium anno CCCVII. evectum ad dignitatem imperatoriam. Sed adverſùs hæc reponi poteſt, magnam eſſe auctoritatem Faſtorum Idatianorum, in quibus Hiſtoria illa refertur ad annum ſequentem, & meritò. Primùm enim non potuiſſe Galerium Maximianum ſic raptim & præcipitanter proficiſci in Italiam cum ingentibus copiis, Romam obſidere, ac reducere exercitum in Illyricum, ut omnia facta dici poſſint intra quinque aut ſex menſium ſpatium; adeòque probabilius videri, exceſſum Galerii ex Italiâ contigiſſe anno trecenteſimo octavo. Præterea credibile non eſſe Maximianum Herculium, hominem ſenem, qui apud Carnuntum cum Diocletiano erat eo tempore quo Licinius factus eſt Imperator, intra ſex menſium ſpatium Italiam Galliaſque emenſum eſſe, nuptias Conſtantini & Fauſtæ celebraviſſe, rursùm in Italiam rediiſſe poſt fugam Galerii, tum etiam iterùm in Galliam, & hinc in Pannoniam profectum ad Diocletianum. Denique in Epitome Victoris legi, Maximinum Dazam Cæſarem quadriennio fuiſſe, Auguſtum triennio. Cùm autem ille factus fuerit Cæſar anno CCCV. Kalendis Maiis, conſequens eſſe, ut Cæſaris nomine contentus fuerit uſque ad annum CCCVIII. exeuntem. Alioqui quadriennio Cæſar non fuiſſet, ſed triennio, ſi Licinius factus fuiſſet Imperator anno ſuperiore. Iſta quidem magnum momentum habere ſtatim videntur. Sed profectò ſi conſideremus ſtatum Reipublicæ illius temporis, ingenium Galerii ferox, iracundum, præceps & ſuperbum, inſtabilitatem & perfidiam ac mobilitatem Herculii, quæ ſanè vitia ſemper eos præcipitant, quibus inhærent, quia in animis hominum potentiora virtutibus ſunt, ut ait Lactantius in libro primo divinarum Inſtitutionum, facilè intelligemus, ea quæ primo intuitu ferè impoſſibilia videntur, fieri tamen potuiſſe ab hominibus inquietis & ſummum imperium retinere cupientibus. Nam, exempli gratiâ, Illyricum, ubi Galerius habitabat, Italiæ adjacet; adeòque facile illi fuit in Italiam venire, & dein recedere, etiam cum exercitu, intra illud ſex menſium ſpatium quod diximus: præſertim cùm ex Zoſimo & auctore Fragmenti de Conſtantio Chloro intelligamus, illum ex Italiâ diſceſſiſſe nullo commiſſo prælio, hoc eſt, parvam ejus in Italiâ moram fuiſſe. Herculium verò, cupidum imperii, quod invitus depoſuerat, quis miretur tantâ celeritate tot itinera feciſſe, quem dubium non eſt illa feciſſe abjectâ omni cunctatione & tarditate? Solvebat à Româ, & mare trajiciens, cùm Maſſiliam perveniſſet, citò ad Auguſtam Trevirorum, ubi ſedes erat Conſtantini. Quæ omnia itinera confici profectò poſſunt intra menſem ab homine diligenti.

Poſteà

Poſteà aliquanto tempore apud Conſtantinum fuit occaſione nuptiarum. Menſe dein altero ei opus fuit ad redeundum in Italiam, undè brevi pulſus eſt. Adde alium menſem pro ſecundâ profectione in Gallias, ubi non multùm moratus eſt, & menſem pro itinere ab Auguſtâ Trevirorum uſque ad Carnuntum in Pannoniâ. Patet jam, totum hunc numerum menſium ſatis congruere ſpatio temporis, quod fluxit à morte Severi (nam tum primò Herculius in Galliam profectus eſt) uſque ad diem tertium Idus Novembris, quo die Licinius factus eſt Imperator. Imò ſuſpicor, Severum diù ante Kalendas Maias occiſum eſſe, nimirùm menſe Februario. Nam in veteri Kalendario quod Herwartus edidit, natalis Conſtantini notatur pridiè Kalendas Apriles. Quod cùm de die quo factus eſt Cæſar interpretari debere putaverit vir eruditiſſimus, ego crediderim intelligendum eſſe de eo die, quo Maximianus Herculius eum nuncupavit Auguſtum; quod quidem eveniſſe anno CCCVII. nullus, ut opinor, dubitandi locus eſſe poteſt. Itaque ſi Maximianus exeunte Martio Conſtantinum dixit Auguſtum, jam pro ſex menſibus, quos ab exitu Severi uſque ad imperium Licinii numerabamus, habemus ferè novem, intrà quos utrique Maximiano facile fuit, hos curſus & has peregrinationes conficere, de quibus anteà diximus. Porrò natalem Conſtantini pridiè Kalendas Apriles non poſſe referri ad diem quo factus fuit Cæſar, hinc puto colligi, quòd aut factus eſt Cæſar cum Severo & Maximino, aut cùm perveniſſet ad patrem, aut certè cùm Cæſar nuncupatus eſt à Galerio. Atqui jam oſtendimus, factum non fuiſſe Cæſarem cum Severo & Maximino. Quod tametſi factum fuiſſet, tamen natalis ille non poſſet congruere, cùm conſtet, Severum & Maximinum fuiſſe factos Cæſares, non pridiè Kalendas Apriles, ſed Kalendis Maiis. Non poteſt etiam congruere tempori quo patri ſucceſſit, cùm id evenerit exeunte menſe Julio. Congrueret ergò tantùm huic tempori, quo Conſtantinus à Galerio factus eſt Cæſar. Verùm ne illud quoque incidet in pridiè Kalendas Apriles. Quippè ambigi non poteſt, quin laureata Conſtantini imago ad Maximianum perlata ſit ſtatim atque ille in locum Conſtantii patris ſucceſſit, id eſt, exeunte Julio, non ſecùs ac ejus imago Romam ſtatim adlata eſt; quod quidem occaſio fuit Maxentio invadendi imperii, ut Zoſimus docet in libro ſecundo. At ſi exeunte Julio nuntius accepti à Conſtantino imperii perlatus eſt ad Galerium, cùm Lactantius non doceat, moram fuiſſe in mittendâ purpurâ ad Conſtantinum, par eſt credere, & Cæſarem factum, & purpuram miſſam intra eundem annum quo imago adlata eſt, atque adeò diù ante menſem Martium. Et certè rationi conſentaneum eſt, ut dies accepti ſummi faſtigii adnotatus ſit in Kalendario: quem ſi non referas ad pridiè Kalendas Apriles, nullibi notatus reperietur dies, quo Conſtantinus Imperator & Auguſtus dictus eſt. Quod attinet ad auctoritatem ex Epitome Victoris allatam, ea non officit his quæ hactenùs dicta ſunt. Nam multa ſunt in hâc Epitome quæ non cohærent, nominatim verò in hoc loco, ubi ſeptem tantùm imperii annos tribuit Maximino, quem certum eſt imperaſſe per annos octo integros & aliquot menſes. Poſtremò redeundum nobis ad Tribunitiam poteſtatem, quæ magnum momentum habet in hoc negotio. Quod cùm intelligeret vir clariſſimus Henricus Valeſius, qui contendit Licinium anno tantùm CCCVIII. factum eſſe Imperatorem, hùc deſcendit in Annotationibus ad Euſebium pag. 171. ut fateatur, obſervationem de Tribunitiâ poteſtate incommodare ſententiæ ſuæ de initiis Licinii, coactus etiam edictum illud, in quo quartus annus Tribunitiæ poteſtatis Licinii annotatus eſt, rejicere ad exitum anni CCCXI. ut ſic inveniret annum illum quartum Tribunitiæ poteſtatis Licinii. Sed ruit conjectura illa, cùm ex Lactantio conſtet, edictum illud propoſitum fuiſſe Nicomediæ pridiè Kalendas Maias, & Galerium obiiſſe paulò poſt. Itaque etiam ex illâ eruditiſſimi viri obſervatione colligimus, veriſſimam eſſe illorum ſententiam, qui Licinium anno Chriſti CCCVII. putant creatum fuiſſe Imperatorem. Hinc etiam puto confirmari poſſe, Licinium fuiſſe factum Imperatorem anno CCCVII. quòd Maximianus Herculius & Galerius Maximianus Conſulatum ſimul geſſiſſe reperiuntur anno ſequenti, & quòd deinceps bellatum non fuit adverſùs Maxentium Herculii filium. Concordiam enim, quæ poſteà inter eos fuit, illo tempore conſtitutam fuiſſe oportet, quo Herculius & Galerius ſimul fuerunt apud Carnuntum, cùm videamus, Galerium tum maximè de bello adverſùs Maxentium gerendo conſilia agitaſſe, cùm Licinium provehere deſtinabat ad principale faſtigium, & hunc ardorem ſtatim deferbuiſſe poſt promotionem ejus. Quòd ſi Conſulatus ab Herculio & Galerio, quod negari non poteſt, communi conſenſu ſuſceptus eſt poſt amicitiam inter eos conglutinatam apud

Digitized by Google

Carnuntum, cùm is in annum Christi CCCVIII. inciderit, manifeſtum eſt, Licinium exeunte anno CCCVII. factum fuiſſe Imperatorem. His ità conſtitutis, reliquum eſt ut de aliâ difficultate quæ heic occurrit, an nimirùm Licinius primùm factus fuerit Cæſar, ac poſtmodùm Auguſtus, ut placuit quibuſdam, an verò uno eodemque tempore Cæſar & Auguſtus, ut alii volunt, nonnulla dicamus. Res eſt, quæ facilè decidi poteſt vel unico Lactantii teſtimonio, qui imperium Licinio ac primum locum poſt Galerium datum fuiſſe ſcribit, etiam ſupra Maximinum; quod etiam confirmatur auctoritate Euſebii, ut oſtendemus paulò poſt. Itaque difficultas illa non indiget ampliori examine. Orta autem eſt ex malè intellecto Aurelii Victoris loco, ubi agit de Licinio facto Cæſare & Auguſto. Vide Scaligerum in Animadverſionibus ad Chronicon Euſebii.

Ibid. lin. 7. UTROQUE PRÆSENTE] Nimirùm Diocletiano & Maximiano Herculio, ut mox dicemus. Venerat Herculius ad Diocletianum, ut Zoſimus ait, id temporis Carnunti degentem, ut eum impelleret ad reſumendum imperium: ſed venerat è Galliâ, ut docet Lactantius, non verò ex Italiâ, ut putavit Cluverius, qui in libro de Vindeliciâ & Norico cap. V. ſcribit, auctore, ut ipſe ait, Zoſimo, Herculium è Lucaniâ Italiæ regione Carnuntum ad Diocletianum profectum fuiſſe, ac per Ravennam tranſiiſſe in eundo & redeundo. Quod utrumque procul dubio falſum eſt. Nam, ut dixi, Herculius è Galliâ profectus eſt Carnuntum, ubi reperit Diocletianum; & ab eo diſcedens, in Galliam reverſus eſt, ut etiam colligi poteſt ex panegyrico quem Eumenius Conſtantino dixit, ubi varios Herculii errores recto ordine recenſet, hoc modo: *Fati neceſſitas tulit, ut ille pietati tuæ hanc referret vicem, quem tu ab urbe pulſum, ab Italiâ fugatum, ab Illyrico repudiatum, tuis provinciis, tuis copiis, tuo palatio recepiſti.* Rectè, inquam. Nam cùm filium Maxentium denudare ac regno privare vellet, exactus ab urbe, pulſus Italiâ, ad Conſtantinum confugit. Dein in Pannoniam Illyrici provinciam profectus eſt, ut Galerio ſtrueret inſidias; ibique Diocletianum, quem anteà per litteras fruſtrà tentaſſe colligi poteſt ex Eutropio, hortatus ad reſumendum imperium, cùm nihil ſuis ſuaſionibus effeciſſet, impeditis conſiliis, ut Lactantius ait, tertiam fugam molitus, rediit in Galliam. Quæ ita ut in panegyrico leguntur geſta eſſe, probat Lactantius. Memorabilis autem in primis eſt vox Diocletiani imperium reſpuentis; cùm ad illud reſumendum eum hortarentur Herculius & Galerius. Epitome Victoris: *Dum ab Herculio atque Galerio ad recipiendum imperium rogaretur, tanquàm peſtem aliquam deteſtans, in hunc modum reſpondit: Utinam Salonæ poſſetis viſere olera noſtris manibus inſtituta. Profectò nunquàm iſtud tentandum judicaretis.* Itaque ex hoc Lactantii loco habemus, quem anteà neſciebamus, annum quo Herculius ad Diocletianum profectus eſt, eum nempe, quo Licinius factus eſt Imperator. Cæterùm heic obſervandum eſt, erraſſe Arnaldum Pontacum Epiſcopum Vaſatenſem in Notis ad Chronicon Euſebii pag. 698. & Joſephum Scaligerum in libro quinto de Emendatione temporum pag. 497. poſtremæ editionis, ubi redarguentes Zoſimum, qui dixerat Diocletianum conventum ab Herculio fuiſſe Carnunti Celtarum oppido, aiunt id falſum eſſe, cùm Diocletianus poſt abdicatum imperium nunquàm pedem poſuerit in Galliâ, imò non extulerit Salonis Dalmatiæ. Prima pars obſervationis vera eſt, nempe Diocletianum nunquàm pedem poſuiſſe in Galliâ poſt abdicatum imperium. Sed tamen fuit Carnunti in Pannoniâ, ubi eum Herculius convenit. Et pedem eum extuliſſe Salonis patet ex reſponſo ejus, quod paulò antè retulimus: *Utinam Salonæ poſſetis viſere olera.* Nam ſi tum cùm hæc dicebat, fuiſſet Salonæ, locus non erat huic exclamationi. Itaque longè aberat à Salonis. Graviùs etiam errat vir doctiſſimus Joannes Morinus in parte ſecundâ libri de Eccleſiâ per Conſtantinum liberatâ cap. I. pag. 126. 129. & cap. II. pag. 153. ubi ſcribit, Maximianum Herculium ea ſcripſiſſe ad Diocletianum, quæ dicta, non ſcripta, eſſe jam vidimus, & longam confinxit epiſtolam ad eum ſcriptam, cujus nullum veſtigium extat apud veteres, & Diocletianum, poſt acceptam epiſtolam illam, brevi eam reſponſo dignatum eſſe, quod nos retulimus ex Epitome Victoris. His ita conſtitutis, videndum eſt an vera eſſe poſſint, quæ à viro clariſſimo Hadriano Valeſio in libro primo rerum Francicarum pag. 22. dicta ſunt de profectione Maximiani Herculii in Illyricum, & de diſceſſu ejus. Ait ergò Herculium, cùm videret omnes Romani imperii provincias teneri à Galerio, Maximino, Maxentio, & Conſtantino, adeòque nuſquàm ſibi locum conſiſtendi eſſe, nec ſe ſine provinciis & ſine exercitu imperatoriam dignitatem tueri diutiùs poſſe, iterùm ceſſiſſe imperio, poſtquàm annos circiter duos inſignia principatûs retinuiſſet…

inuerat, cùmque ſe odio eſſe Maxentio & ejus militibus ſciret, à Galerio petiiſſe ſibi, ut per filium ex Urbe & Italiâ expulſo in Illyrico reliquum vitæ agere privato liceret, repudiatumque ab Galerio, anno ſecundo poſt Conſulatum ſuum decimum & Galerii ſeptimum, ſub ſpecie officii, velut viſendi Conſtantini generi ſui gratiâ, in Galliam profectum, à Maxentio ſe pulſum ſimulantem. Hæc ſunt enim omninò verba viri clariſſimi. Primùm illud ſtare non poteſt quod ait, Herculium ceſſiſſe imperio antequàm proficiſceretur in Illyricum, quandoquidem Lactantius docet id ab illo factum eſſe, poſtquàm ex Illyrico rediiſſet ad Conſtantinum. Deindè certum eſt, eum ad Galerium profectum intra primum annum reſumpti imperii, non verò poſtquàm annos circiter duos inſignia principatûs retinuerat. Nam purpuram reſumpſit anno Chriſti CCCVI. exeunte, & ſequenti profectus eſt in Illyricum menſe, ut tardiùs, Octobri. Quod autem ait, eum petiiſſe à Galerio, ut ſibi in Illyrico reliquum vitæ agere privato liceret, cùm id apud neminem alium reperiam, puto Valeſium paraphraſticè traxiſſe ex illis Eumenii verbis, ubi legitur, Herculium ab Illyrico repudiatum, tanquàm ſi aliter repudiari non potuiſſet, quàm negatâ ei habitatione Illyrici. Verus autem verborum Eumenii, ut ego quidem arbitror, ſenſus hic eſſe debet, ut ab Illyrico repudiatus dicatur, quia illic, ut diximus, ſuaſionibus ſuis efficere non potuit, ut Diocletianus reſumeret imperium. Neque verò repudium illud contigit anno ſecundo poſt Conſulatum decimum Herculii, id eſt, anno Chriſti CCCX. ut putat Valeſius, ſed ſtatim poſt conlatam in Licinium dignitatem imperatoriam. Siquidem Lactantius de diſceſſu ejus ab Illyrico ſic ſcribit, tanquàm de fugâ deſperatâ, adeòque de diſceſſu ſubito & præcipiti profectione. Denique reditum Herculii ad Conſtantinum ſic narrat Valeſius, tanquàm ſi nondùm ille Conſtantinum vidiſſet poſt exactionem ſuam ab urbe Româ, adeòque apud eum conqueſtus non fuiſſet de filii ſui crudelitate adverſùm ſe; cùm tamen certò ſciamus ex Lactantio, Herculium Româ profugum veniſſe primò in Galliam ad Conſtantinum, & hinc in Illyricum ad Galerium & Diocletianum, & ab iſto repudiatum rediiſſe in Galliam ad Conſtantinum.

Ibid. UTROQUE PRÆSENTE] Diocletiano nimirùm & Maximiano Herculio. Unum heic occurrit examinandum, an iſtorum præſentia trahenda ſit ad conſenſum, præſertim cùm iſta agerentur à Galerio, homine admodùm pervicaci ac ſuperbo, & qui ſtricto velut enſe ſupplicare ſuetus erat; & an conſenſus ille trahendus rursùm ſit ad cæteros, penès quos reipublicæ poteſtas erat. Nam id dicere videtur Euſebius lib. VIII. cap. XIII. Λικίνιος δ' ἐπὶ τούτοις ὑπὸ κοινῆς ψήφου τῶν κρατούντων αὐτοκράτωρ καὶ σεβαστὸς ἀναπέφηνε. Hunc locum Interpretes in varios ſenſus traduxerunt. Et Ruffinus quidem ita vertit: *Sed & Licinius communi omnium ſententiâ adſcitus in imperium, Auguſtus pronuntiatur.* Muſculus: *Licinius verò communi ſententiâ potentatuum & ipſe Imperator & Auguſtus creatur.* Chriſtophorſonus: *Licinius deinceps communi eorum ſuffragio & conſenſu penès quos ſumma poteſtas erat, Imperator & Auguſtus declaratur.* Denique Valeſius: *Licinius communi Imperatorum ſuffragio Imperator & Auguſtus declaratus eſt.* Ruffinus igitur in ambiguo relinquit, quos intelligi velit. Neque clariùs ſe Muſculus explicat, quid potentatuum vocabulo ſignificare velit, incertum relinquens. At Chriſtophorſonus & Valeſius apertè pronuntiant, id factum eſſe communi Imperatorum, ſive eorum penès quos ſumma poteſtas erat, ſuffragio. Verùm iſta interpretatio plurimùm habet difficultatis. Nam cùm iſtud conſilium præcipitanter, ut palàm eſt, captum à Galerio ſit, temporis anguſtiæ non permiſerunt, ut Cæſarum, qui in provinciis erant, conſenſus expeteretur; & non erat hic mos Galerii. Prætereà certò colligi poteſt ex Euſebio & Lactantio, uti poſteà dicemus, neque Maximinum, neque Conſtantinum interrogatos fuiſſe. Neque probabile item eſt, Maxentii conſenſum fuiſſe requiſitum, adversùs quem bellum parabatur. Reliquum igitur eſt, ut hic Euſebii locus intelligatur de Imperatoribus, nimirùm de Diocletiano veterano Rege, de Maximiano Herculio, qui tum imperium reſumpſerat, & de Galerio Maximiano. Nam hi tres tum erant Carnunti, cùm Licinius factus eſt Auguſtus. Itaque verum non eſt omni ex parte, quod heic ait Euſebius, Licinium factum eſſe Imperatorem & Auguſtum communi eorum conſenſu, qui tum rempublicam poſſidebant.

Ibid. SEX FUERUNT] Nimirùm Maximianus Herculius, Galerius Maximianus, Maximinus cognomento Daia vel Daza, Conſtantinus, Maxentius & Licinius.

Lin. 10. GENERUM SUUM] Conſtantinum, qui Fauſtam, ſenioris Maximiani minorem filiam, paulò antè duxerat, eodem anno nimirùm, quo & Severus occiſus,

Digitized by Google

& Licinius factus eſt Imperator. Incerti panegyricus Maximiano & Conſtantino dictus in nuptiis Fauſtæ : *O divinum tuum, Maximiane, judicium, qui hunc tibi jure adoptionis nepotem, majeſtatis ordine filium, etiam generum eſſe voluiſti!*

Ibid. GENERI FILIUM] Nam Conſtantius Conſtantini pater, repudiatâ, ut juſſus erat, Helenâ, Theodoram duxit, quam nonnulli tradunt Herculii filiam fuiſſe, alii privignam.

Pag. 223. *lin.* 1. DEPONIT REGIAM VESTEM] Id eſt, purpuram ; & ſic iterùm ad vitam privatam rediit. Factum iſtud ab Herculio ſcribit Hadrianus Valeſius in libro primo rerum Francicarum, pag. 21. antequàm proficiſceretur in Illyricum ; id eſt, anno CCCVII. exeunte. Verùm repugnat Lactantius huic ſententiæ, qui ſecundam Herculii abdicationem diſertè revocat ad poſteriora tempora : ſed annum non indicat. Probabile tamen eſt, id factum non ità multò poſtquàm ad Conſtantinum rediiſſet ex Illyrico, id eſt, anno CCCVIII. ineunte, ipſo decies & Maximiano ſepties Conſulibus. Nam nulla deinceps facinorum ejus mentio habetur uſque ad annum CCCX. quo interiit ; & vir cupidiſſimus ſignando annos per Conſulatus ſuos, Conſul deinceps non reperitur fuiſſe.

Lin. 6. RELICTA MILITUM PARTE] In poteſtate ſoceri ſui Maximiani. Sed homo perfidus eos ſollicitavit ad defectionem. Teſtis, præter Lactantium, Eumenius in panegyrico quem poſteà dixit Conſtantino, ubi cùm dixiſſet Maximianum genero ſuo pejeraſſe, ſtatim addit : *Hæc eſt fides, hæc religio palatini ſacrarii devota penetralibus, ut lentè & cunctanter, jam ſcilicet cum illis belli conſiliis, itinere confecto, conſumptis copiis manſionum, ne quis conſequi poſſet exercitus, repentè intra parietes conſideret purpuratus, & bis depoſitum tertiò uſurparet imperium, litteras ad ſollicitandos exercitus mitteret, fidem militum præmiorum oſtentatione turbare tentaret, ſecurè ſcilicet uſurus exercitu, quem venales manus habere docuiſſet.* Iſtius loci ſenſum Livineius aït hunc eſſe, ut Maximianus Herculius intelligatur reſumpſiſſe purpuram Arelati, cùm urbe pulſus, Italiâ fugatus, ab Illyrico repudiatus, à Conſtantino eſt exceptus. Rectè ſanè, quantùm ad Hiſtoriam. Sed neſcio ubi invenerit, acta hæc eſſe apud Arelatem. Neque enim id dicit Eumenius : ſed tantùm ſe concluſiſſe in civitate Arelatenſi, quò eum perſecutus eſt exercitus Conſtantini, & indè Maſſiliam poſteà fugiſſe. Mihi certum videtur, Herculium purpuram, quam bis depoſuerat, reſumpſiſſe in ipsâ civitate Trevirorum, aut non multò procul. Id mihi colligere videor ex his verbis Lactantii, ubi aït, eum paucis poſt diebus, quàm Conſtantinus profectus erat adversùm Francos, cùm theſauros publicos invaſiſſet, purpuram repentè ſumpſiſſe, cùm æſtimaret, Conſtantinum intrâſſe fines barbarorum. Nam Francorum limes erat circa Danubium. Et theſauri publici, quos tùm invaſit Herculius, non alibi potuerunt eſſe, quàm in palatio Imperatoris, id eſt, in civitate Treverenſi. Itaque Herculius non potuit intra paucos dies purpuram reſumere Arelati, quæ longo intervallo diſtat à Treveris.

Lin. 15. QUOD IPSUM NON DECERET] Eumenius in panegyrico Conſtantini : *Talibus te pro utilitate ac dignitate publicâ rebus intentum averterunt in ſe novi motus ejus hominis, quem ſucceſſibus tuis maximè favere decuiſſet.*

CAPUT XXX.

Pag. 224. *lin.* 1. REFERT AD MARITUM] Eutropius lib. X. *Detectis igitur inſidiis per Fauſtam filiam, quæ dolum viro enuntiaverat, profugit Herculius Maſſiliam ; ibique oppreſſus, pœnas dedit juſtiſſimo exitu.* Fallitur Eutropius. Nam Herculius antè Maſſiliam profugerat, quàm hunc dolum componeret, ut patet ex Lactantio. Graviùs etiam erravit Zoſimus aiens, Herculium, quòd Fauſta conatum illius antevertiſſet, ac rem totam Conſtantino indicâſſet, in deſperationem rerum omnium adductum, apud Tarſum morbo extinctum eſſe. Confudit heic videlicet Maximianum cum Maximino, qui Orientem tenebat, & qui pulſus à Licinio, apud Tarſum poſtremò in Ciliciâ obiit, ut adnotabitur infrà. Sed neuter dolum explicavit, quem retuliſſe videntur ad invaſionem imperii. Unus Eucherius, Epiſcopus Lugdunenſis, in hiſtoriâ Martyrum Agaunenſium adnotavit, Maximianum Herculium ſtruxiſſe inſidias Conſtantino, ut ei vitam auferret. *Cùm diſpoſitis inſidiis*, inquit, *genero ſuo Conſtantino tunc regnum tenenti mortem moliretur, deprehenſo dolo ejus, apud Maſſiliam captus, nec multò poſt ſtrangulatus, teterrimoque hoc ſupplicio affectus, impiam vitam dignâ morte finivit.* Rectè ſanè, & conſentaneè Lactantio. Meminit autem hujus Herculii perfidiæ, ac dein mortis, Euſebius in libro primo de vitâ Conſtantini, cap. XLVII. ſcribens, alterum eorum qui ſe imperio abdicaverant, cùm inſi-

Digitized by Google

[..]dias in necem Conſtantini pararet, deprehenſum, turpiſſimo mortis genere interiiſſe. Hæc Euſebius, apertè deſignans Maximianum Herculium. Sed quoniam ſtatim Euſebius tradit, ejus quem ità interiiſſe ſcribit, imagines & ſtatuas omnes ubique terrarum dejectas eſſe, & hanc mortem deſcribit longo intervallo poſt caput, in quo egit de profligato Maxentio, huc deſcendit Valeſius, in Annotationibus ſuis, ut putaverit, corruptum eſſe locum Euſebii, atque ità emendari debere, ut Maximinus heic intelligatur, qui unà cum Severo factus eſt Cæſar. Maximinus enim interiit poſt victoriam, quam Conſtantinus reportavit de Maxentio, & quidem mortis genere turpiſſimo, ut ex Euſebio libro octavo & nono colligi poſſe ait. Et hæc quidem vir doctiſſimus adnotavit ad hunc locum, quæ ego puto contra veritatem Hiſtoriæ pugnare. Nam primò certum eſt, Euſebium loqui de altero eorum, qui ſe imperio abdicaverant. Quod de alio, quàm de Maximiano Herculio intelligi non poteſt, qui ſecundum in imperio locum obtinebat, & cum Diocletiano ſe abdicavit. Id verò nullo pacto dici poteſt de Maximino, qui nullibi legitur abdicâſſe. Deindè ille, de quo loquitur Euſebius, extinctus eſt, cùm deprehenſus fuiſſet inſidias parare in necem Conſtantini. Quam Hiſtoriam ad Herculium referendam eſſe nihilominus certum eſt, quàm certum eſt, Conſtantinum inſidiis appetitum ab Herculio fuiſſe; id quod & Lactantius in hoc libro, & reliqui Hiſtorici produnt uno conſenſu. Sanè utriuſque imagines dejectæ poſt mortem eorum ſunt, ut patet ex Euſebio. Narratio porrò de cæde Maxentii, quæ præcedit Hiſtoriam mortis Herculii, nihil huic ſententiæ officit. Euſebius enim (ut obſervat Socrates in initio ſuæ Hiſtoriæ) in libris, quos de vità Imperatoris Conſtantini conſcripſit, plæraque obiter tantùm perſtrinxit: quippè cui, ut in encomiis fieri ſolet, Imperatoris laudes & panegyricam orationem contexere magis curæ eſſet, quàm res geſtas accuratè commemorare. At in libro octavo Hiſtoriæ eccleſiaſticæ, cap. XIII. ubi ordinem temporum ſequitur, & ubi hæc eadem de Maximiano narrat, quæ leguntur etiam in vità Conſtantini, docet ea non poſſe, neque debere accipi de alio, quàm de Herculio, cùm ſtatim initio ſequentis capitis dicat, Maxentium ejus filium fuiſſe, de quo anteà loquutus eſt.

Ibid. COMPONITUR SCENA] In Manuſcripto legitur *ſchena*. Facilis fuit emendatio. Apud Tacitum lib. XIII. Annal. Agrippina Neronis mater ſic loquitur: *Nunc per concubinum Atimetum & hiſtrionem Paridem quaſi ſcenæ fabulas componit.* Acta purgationis Felicis Epiſcopi Aptungitani: *Semper ſic falſum per terrorem, per ſcenam, per inreligioſam mentem actum eſt ab his, qui catholicæ religioni conſentire noluerunt.*

Lin. 14. VIGINTI ANNOR. VOTA] Id eſt, vicennalia, quæ cum Diocletiano Romæ celebravit.

Lin. 15. ELISO GUTTURE] Epitome Victoris: *Maximianus Herculius à Conſtantino apud Maſſiliam obſeſſus, deindè captus, pœnas mortis genere poſtremo, fractis laqueo cervicibus, luit.* Oroſius lib. VII. cap. XXVIII. *Herculius Maximianus in Galliam profectus eſt, ut Conſtantino genero æquè dolis junctus auferret imperium: ſed per filiam deprehenſus & proditus, deindè in fugam verſus, Maſſiliæ oppreſſus & interfectus eſt.* Aberrant autem in hoc loco omnes Hiſtorici, qui in viam reducuntur à Lactantio. Peſſimè Suidas, qui Diocletianum à Senatu jugulatum eſſe, Maximianum verò ſe ſuſpendiſſe ſcribit. Iſta porrò Maximiani Herculii mors dicitur in Faſtis Idatianis eveniſſe *anno ſecundo poſt Conſulatum decimum & ſeptimum*, qui congruit cum anno Chriſti CCCX. Non eſt autem occiſus à Conſtantino Maximianus *ob purpuram tertiùm ſumtam*, ut putavit vir doctiſſimus Hadrianus Valeſius: ſed quia poſt violatum jusjurandum, poſt bellum civile commotum, poſt ſollicitatos milites, poſtremò Conſtantinum occidere voluerat, & occidiſſet, ſi Fauſtam ſibi conſentientem habuiſſet.

CAPUT XXXI.

Pag. 224. *lin.* 1. MAXIMIANUM ALTERUM] Galerium, cognomento Armentarium.

Lin. 2. PERSECUTIONIS AUCTOREM] Ità etiam Euſebius in libro primo de vità Conſtantini, cap. LVIII. Ruffinus lib. VIII. cap. XV. *Ille verò, qui ei ſecundus in honore, poſtmodùm etiam in primis ſucceſſor fuit, qui & incentor ac ſignifer noſtræ perſecutionis extiterat.* Et cap. XXVIII. *Ipſum namque auctorem ſceleris ultio divina corripuit.* Fragmentum de Conſtantio Chloro, pag. 472. *Tunc Galerius in Illyrico Licinium Cæſarem fecit. Deindè illo in Pannonià relicto, ipſe ad Serdicam regreſſus, morbo ingenti occupatus ſic diſtabuit, ut aperto & putreſcente viſcere moreretur, in ſupplicium perſecutionis iniquiſſimæ ad auctorem ſcelerati præcepti juſtiſſimâ pœnâ redeunte.* Vide Lactantium ſuprà cap. X. & ſequentibus.

Fruſtrà ergò Scaliger in Animadverſionibus ad Chronicon Euſebii ait, Galerium Maximianum nunquàm perſecutum eſſe Chriſtianos, cùm bonus & laudabilis Princeps fuerit, eximius & fortis bellator. Atque heic eum meritò reprehendit Petavius in libro XI. de Doctrinâ temporum, cap. XXXIV. & lib. XIII. pag. 714.

Lin. 3. ETIAM VIM MAJESTATIS] In hoc loco deſiderantur aliquot litteræ in veteri exemplari, in quo ità legitur: *ut in eo et . . . . im majeſtatis oſtenderet.* Nos ex veſtigiis litterarum, quæ perierunt, conjecimus ità legendum eſſe, ſicuti ſe habet hæc editio. Et conjecturam noſtram confirmat ipſe Lactantius, cujus hæc ſunt verba in libro primo divinarum Inſtitutionum, cap. III. *Quid quòd ſumma illa rerum poteſtas ac divina vis ne ſemel quidem dividi poteſt.* Et lib. III. cap. XVII. *Vim majeſtatemque veri Dei non intellexerunt.* Alibi virtutem dixit pro vi; ut lib. IV. cap. XXVI. *Virtutem ac majeſtatem Dei ſingularis interpretari.* Et lib. VI. cap. IX. *Virtutem ac majeſtatem Dei ſingularis enarrat.*

Ibid. DE AGENDIS VICENNALIB.] Ad exemplum Diocletiani, cujus imitationem affectabat ità, ut etiam de deponendo imperio aliquandò cogitaverit. Sed tamen vicennalia non celebravit, extinctus antequàm eorum agendorum tempus adeſſet.

Pag. 225. *lin.* 5. VENIA NON HAB.] Primò edideramus: *Veniam non habentibus nullas abſtinendi multiplicis cruciatûs.* Quanquàm autem ità omninò ſcriptum ſit in archetypo, non dubito tamen, quin ea lectio vera ſit, quam nunc conſtituimus.

Lin. 10. QUÆ QUAM TOL.] Hic locus ità habet in vetere codice: *Quæ quàm tolerabilia ſint, eripi à labore hominum cibos labore queſtos.* Partem ultimam rectè, ut opinor, reſtituimus. Priorem convellere non ſumus auſi, licèt olim exiſtimaverimus reponi poſſe: *Quanquàm intolerabile ſit.* Sparkius ità ſcribendum eſſe ait: *Quæ cùm intolerabilia ſint.* Conjecturam noſtram prætulit Columbus.

Lin. 17. VOTUM] Sic vocabant feſta, in quibus vota concipiebantur pro incolumitate & diuturnâ Principum vitâ, ut ſicut vicennalia, exempli causâ, celebrabant, ſic dii tribuerent, ut tricennalia celebrarent. Sed opus non eſt, me plura dicere de hoc argumento, cùm nuper duo eruditiſſimi viri Carolus Dufreſnius & Henricus Noris hanc materiam abundè tractaverint; ille in Diſſertatione de numiſmatibus inferioris ævi, quæ poſt tomum tertium Gloſſarii edita eſt; alter in Diſſertatione chronologicâ de votis decennalibus, quæ edita eſt cum Diſſertatione de nummis Diocletiani & Licinii. Vide etiam Caſauboni Notas in Spartianum.

Ibid. QUOD NON ERAT CELEBRATURUS] Hic locus eſt magni momenti, cùm ex eo certò colligatur, Galerium Maximianum non perveniſſe ad vigeſimum annum imperii ſui.

CAPUT XXXIII.

Pag. 226. *lin.* 1. MAXIMINUS IRATUS] Euſebius lib. VIII. cap. XIII. cùm dixiſſet, Licinium & Imperatorem & Auguſtum factum fuiſſe, addit: *Quod quidem Maximinus ægrè admodùm tulit, qui hactenùs Cæſar duntaxat ab omnibus appellabatur. Hic ergò præ cæteris tyrannico ingenio præditus, Auguſtus à ſemetipſo renuntiatus eſt.*

Lin. 2. MITTIT ERGÒ] Galerius ad Maximinum, ut eum placaret.

Lin. 3. DISPOSIT. SUAM SERVET] Quia Licinium veterem contubernalem & victoriæ ſocium fecerat Imperatorem ſecundi loci.

Lin. 4. DEFERAT CANIS] Dictum id propter Galerium, qui ſenex erat. Nam de Licinio non poſſe intelligi, hinc patet, quòd cùm interiit, nondùm erat ſexagenarius. Epitome Victoris: *Hic Licinius anno dominationis ferè poſt quintumdecimum, vitæ proximè ſexageſimum, occiditur.* In Faſtis Idatianis occiſus dicitur ſub Conſulatu Paulini & Juliani, qui in annum CCCXXV. incidit. Obiit autem ſub finem anni. In Fragmento de Conſtantio Chloro dicitur regnâſſe annos XIX. filio & uxore ſuperſtitibus. Quod verum ex omni parte non eſt. Nam ab anno CCCVII. exeunte uſque ad annum CCCXXIV. quo ad vitam privatam menſe Octobri rediit victus à Conſtantino, numerantur anni tantùm XVII. Quòd ſi anno CCCXXIV. cùm ageret decimumſeptimum imperii ſui annum, nondùm nactus erat annum ætatis ſuæ ſexageſimum, jam conſtat, eum factum fuiſſe Imperatorem anno circiter ætatis ſuæ quadrageſimo. Itaque quæ de canis heic dicuntur, ad eum referri non poſſunt.

Lin. 9. TOLLIT CÆSARUM NOMEN] Non quidem ut nomen Cæſarum aboleret, quod Imperatores ſemper retinuerunt: ſed ut ab eo deinceps abſtinerent illi, qui in ſpem imperii adoptarentur, & ſic excluderetur Maximinus. Hunc puto hujus loci ſenſum eſſe. Contrà vir religionis & doctrinæ laude inſignis Antonius Pagius in Diſſertatione hypaticâ, pag. 138. putat, alium eſſe verborum Lactantii ſenſum, eaque ad Galerium Maximi-

Digitized by Google

num cognomento Daiam referenda eſſe, non verò ad Galerium Maximianum At Joannes Columbus in Annotationibus ad hunc locum mirari ſe ait, Antonium Pagium hæc de Maximiano Daiâ accipere, cùm ſeries verborum & res ipſa doceat, intelligenda eſſe de Galerio Maximiano: iſtum enim, qui jam veteranus erat, contumacem dici non poſſe in novitium Imperatorem Maximinum, cùm contumacia ſit inferioris in ſuperiorem. Ego verò arbitror, rectè in hoc loco reprehenſum eſſe Pagium à Columbo.

Lin. 10. MAXENTIUM] Aut valdè fallor, aut Maxentii nomen iſtic, ut in Chronico Alexandrino, perperàm poſitum eſt pro Maximino. Nulla enim inter hæc mentio Maxentii, quem Galerius Maximianus ſocer ejus oderat, & ut hoſtem publicum paulò antè bello appetierat. At vir clariſſimus Joannes Columbus retinet in hoc loco nomen Maxentii, addit verò Maximini Daiæ nomen, quod à dormitante Librario omiſſum eſſe putat, & quatuor Imperatores paulò poſt nominatos ait eſſe, Licinium, Maximinum, Maxentium & Conſtantinum. Mihi multò ſimilius vero videtur, ità intelligendum eſſe hunc locum, ut quatuor illos, quos Imperatores nominari juſſit Galerius, dicamus hos eſſe, ipſum videlicet primò Galerium, ut par erat, tum Licinium, deindè Maximinum, poſtremò Conſtantinum. Nam, ut anteà dixi, nulla tum mentio Maxentii; & certum eſt, Maximinum non potuiſſe præteriri. Habebat enim exercitum fortem.

Ibid. CONSTANTINUM FIL. SUO.] Ex hoc præcipuè loco colligo, conſenſum Conſtantini requiſitum non fuiſſe, cùm Licinius factus eſt Imperator. Quippè probabile non eſt, eum, qui Imperator & Auguſtus dictus ab Herculio fuerat, qui filius & gener Auguſtorum erat, virum prætereà ſpectatum militiâ, fortiſſimorum exercituum ducem, & victoriis multis inſignem, paſſurum fuiſſe ſibi præferri hominem novum. Et ſanè neſcio, an iſta ſic ex omni parte ſucceſſerint. Nam in edicto anni CCCXI. ubi tres Imperatores nominantur, Galerii quidem nomen, ut ſenioris Principis, primo loco ponitur, tum Conſtantini, deindè poſtremò Licinii. Quod indicat, dignitatem iſtius paſſam eſſe aliquam contradictionem apud Conſtantinum, eamque non aliter ſopitam, quàm rejiciendo Licinium in tertium locum.

Lin. 11. AUGUSTUM SE NUNCUPATUM] Singularis eſt, huicque Lactantii ſcriptioni planè conveniens locus Ruffini ex lib. IX. cap. V. ubi loquens de eodem Maximino, ait: *Et quamvis ei agere cuncta ex ſententiâ liceret, quippè qui jam ſibi etiam Auguſti conceſſam præſumpſerat dignitatem, videri tamen vult, quòd aliquibus juſtis hac rationibus agat.* Confirmat Euſebius lib. VIII. cap. XIII. ubi cùm dixiſſet, Licinium Imperatorem & Auguſtum declaratum eſſe, addit: *Quod quidem Maximinus ægrè admodùm tulit, qui hactenùs Cæſar duntaxat ab omnibus appellabatur. Hic ergò præ cæteris tyrannico ingenio præditus, Auguſtus à ſemetipſo renunciatus eſt.*

CAPUT XXXIII.

Pag. 226. *lin.* 1. DEC. ET OCT. ANNOS] Is eſt annus Chriſti CCCX. ut oſtendit tempus mortis Galerii. Nam cùm ille incœperit ægrotare anno XVIII. imperii ſui, ægrotaverit autem per annum perpetem, & obierit anno CCCXI. menſe Maio, planum eſt, annum octavum & decimum imperii ejus congruere cum anno Chriſti CCCX.

Lin. 2. INSANABILI PLAGA] Lactantius lib. VII. Inſtitut. cap. XV. *Percuſſit Ægyptum Deus inſanabili plagâ.*

Ibid. IN INF. PA. GENITALIUM] Vide Euſebium lib. VIII. Hiſt. eccleſ. cap. XVI. & lib. I. de vitâ Conſtantini, cap. LVII. Ruffinum lib. VIII. cap. XVIII. Fragmentum de Conſtantino Chloro, pag. 472. & Oroſium lib. VII. cap, XXVIII.

Pag. 227. *lin.* 1. INDUCTAM JAM CIC.] In codice manuſcripto legitur: *Sed inductâ jam cicatrice, ſcindit vulnus.* Ex quo nos primò confeceramus: *Sed inductam jam cicatricem ſcindit vulnus.* Nunc verò videmus, retinendam eſſe lectionem veteris libri, pro *ſcindit* tamen reponendum eſſe *ſcinditur*. Noſter lib. VI. Inſtitut. cap. XXIV. *Perniciem reſciſſis vulneribus effundere.* Paulò poſt lacuna, ut olim monuimus, ſic fortè ſupplenda eſt: *Rursùm levi corporis motu vulneratus.* Ubi Columbus legi debere ait *vulnerato*.

Lin. 12. ASCLEPIUS] Sic etiam lib. III. Inſtitut. cap. XIX. *Timuit videlicet, ne apud Rhadamantum recuperatorem voti reus fieret ab Aſclepio.* Hæc eſt enim ſcriptura vetuſtiſſimorum Lactantii exemplarium, cùm in vulgatis legatur *ab Æſculapio*. Paulò ſuprà ibidem editum eſt *pro ſe ſacrarent*. Meliùs, ut arbitror, codex regius 3735. *profecrarent*. Ità etiam primò habuit codex 3736. ejuſdem Bibliothecæ. Sed poſteà ſyllaba *ſa* addita eſt ſuprà lineam. Et ſic conſtituta eſt editio vulgata. Infrà lib. IV. cap. XXVII. *Inſtigantibus iiſdem dæmonibus, quibus profecrant.*

Pag. 228. *lin.* 1. VERMES INTUS CREANTUR] Vide Euſebium lib. VIII. cap. XVI. & Oroſium lib. VII. cap. XXVIII. Similem omninò hiſtoriam de Juliano, qui avunculus Apoſtatæ fuit, narrant D. Joannes Chryſoſtomus Oratione in ſanctum Babylam, Sozomenus lib. V. cap. VIII. & Theodoretus lib. III. cap. XIII.

Lin. 2. ODORITATEM] Certum eſt, hunc locum eſſe mendoſum. Itaque conjeceram ſic reſtitui poſſe: *Odor teter non modò per palatium.* Sparkius deindè faciliori, ut ipſe ait, emendatione legendum cenſet: *Odor autem.* Cuperus: *Odoritas tetra.* Columbus: *Odor ita teter.* Quid, ſi reponatur *Odoris diritas?*

Pag. 229. *lin.* 1. DEUM COACTUS EST CONFITERI] Memorabile eſt, quod hoc loco narrat Ruffinus lib. VIII. cap. XVIII. Referam autem ejus verba: *Denique pleroſque medicorum*, inquit, *quòd nec morbo aliquid mederi, nec vim fœtoris tolerare poſſent, interfici jubet. In quibus cùm quidam jugulandus potiùs, quàm medicaturus aſſiſteret, inſpiratus à Deo: Cur, inquit, Imperator, erras, & quod Deus infert, ab hominibus putas poſſe revocari? Nec humanus eſt iſte morbus, nec à medicis curatur. Sed recordare, quanta in ſervos Dei egeris, quàmque in religionem divinam impius & prophanus extiteris, & intelliges undè tibi ſint poſcenda remedia. Nam & ego quidem mori cum cæteris potero; tu tamen à medicis non curaberis. Tunc primùm ſe Maximianus hominem eſſe intellexit, &c.* Eandem hiſtoriam compendio perſtrinxit Oroſius lib. VIII. cap. XXVIII. & ex eo auctor Hiſtoriæ miſcellaneæ lib. XI. At Eutychius in Annalibus tradit, Maximianum ſponte ſenſiſſe ac dixiſſe, ſe ea pati, quia Chriſtianos interfecerit, & litteras in omnes provincias ſuas dediſſe, ut Chriſtiani, qui in carceribus erant, dimitterentur. Sed idem tamen in hoc graviter errat, quòd eum ex hoc morbo convaluiſſe ſcribit precibus Chriſtianorum, ac poſteà ad majorem impietatis gradum, quàm anteà prolapſum, Chriſtianos ubique juſſiſſe occidi & penitùs extirpari. Qui error ei evenit ex confuſione nominum Maximiani & Maximini, dum uni tribuit, quod à duobus factum eſſe conſtat. Fallitur etiam Sethus Calviſius, qui tum putat, perſecutionem decennalem quieviſſe poſt edictum illud mortemque Galerii, cùm octavus tantùm perſecutionis annus eſſet, ut ſuprà diximus.

Lin. 3. EDICTUM MISIT] Extat apud Euſebium lib. VIII. cap. XVII. ex Latinâ linguâ tranſlatum ab eo in Græcum ſermonem, & dein ex Græco verſum in Latinum à Ruffino, ut ipſe docet: *Hæc de Latino in Græcum verſa nos rursùm transfudimus in Latinum.* Quòd igitur hodiè legimus primâ Latinâ, beneficium eſt Lactantii.

CAPUT XXXIV.

Pag. 229. *lin.* 4. AD BONAS MENTES RED.] Lactantius lib. V. cap. XIX. ad hoc fortaſſis edictum reſpiciens: *Sed hæc ipſa ignoratio efficit, ut in perſequendis ſapientibus tam mali ſint, fingantque illis conſulere, illos ad bonam mentem velle revocare.* Acta ſanctorum Saturnini, Dativi & Felicis, cap. VII. *Debueras alios ad bonam mentem revocare, & non contra præcepta Imperatorum & Cæſarum facere.*

Lin. 5. UT NON VET. INST. SEQ.] Taxat Chriſtianos, quòd à priſcâ illâ parentum ſuorum ſimplicitate defeciſſent. Euſebius ſanè lib. VIII. cap. 1. calamitoſum Eccleſiæ illius ævi ſtatum deſcribens, invidias, obtrectationes, quaſi bella inteſtina inter Chriſtianos, Antiſtitum adversùs Antiſtites certamina, & cætera, quæ iram Dei adversùs ipſos excitârunt, hinc ortam eſſe ait perſecutionem Diocletiani & Maximiani adversùs Eccleſiam. Vide etiam Ruffinum lib. eod. cap. 1. & Lactantium initio libri de Opificio Dei.

Pag. 230. *lin.* 2. SIGNIFICATURI SUMUS] Malè Ruffinus, *indicavimus*, rem quaſi jam peractam narrans, cùm ad futurum referatur. Neque iſtud tribuendum errori typographorum, cùm hanc lectionem exhibeant tres vetuſti codices manuſcripti Bibliothecæ Colbertinæ. Chriſtophorſonus & Valeſius rectè verterunt *ſignificabimus.*

Lin. 4. AC SUA] Hæc verba omiſit Ruffinus, quæ rectè alii repoſuerunt.

Ibid. IN SEDIBUS] Ruffinus vertit *in laribus*, quemadmodùm legitur in uno codice Colbertino. Sed alii & editiones habent *in laboribus.* Chriſtophorſonus vertit, *in ſuis familiis;* Valeſius, *in ſuis domiciliis.*

CAPUT XXXV.

Pag. 230. *lin.* 1. PROPONITUR NICOMEDIÆ] Abſente nimirùm Galerio Auguſto, qui apud Sardicam ægrotabat. Itaque verum eſſe non poteſt, quod ait vir eruditiſſimus Henricus Valeſius in Annotationibus ad Euſebium pag. 171. hoc edictum emiſſum fuiſſe poſt initium anni CCCXI. ante menſem Martium. Nam anni Galerii Imp. conſurgebant ex Kalendis Martiis.

Digitized by Google

Lin. 2. Ipso octies et Maximino iter. Cons. In Faſtis Maximianus dicitur Conſul viii. ſolus. Quod etiam tradunt auctor ignotus de Conſulibus, & auctor quoque de Pontificibus Romanis, à Cuſpiniano citati. At heic additur Maximinus iterùm. Quod valdè mirum eſt, præſertim cùm de primo illius Conſulatu nulla uſpiàm mentio habeatur. Verùm dubitare non licet, quin is iterùm Conſul fuerit, cùm luculentiſſimum de eo extet Lactantii teſtimonium.

Ibid. Apertis carceribus] Ruffinus lib. ix. cap. i. *Judices verò per ſingulas civitates edicta mittentes, legemque præferentes relaxari cunctos, qui tenebantur in carcere, quique in metallis, aut quibuſlibet vinculis aſſervabantur, omnes abſcedere liberos jubent.*

Lin. 6. Conjuge sua] Valeriâ, Diocletiani filiâ. Hæc tamen non manſit in aulâ Licinii, ob ferociam ejus : ſed ad Maximinum confugit, ubi peſſimè habita eſt, ut videbimus infrà cap. xxxix.

Ibid. Filio] Candidiano, de quo dictum eſt ſuprà cap. xx.

Lin. 7. Horrenda tabe consumptus] Ruffinus lib. viii. cap. xv. ait, Galerium tam multis variiſque morbis, & corporis tabe atque inſaniâ mentis affectum eſſe, ut *poſt longos atque inextricabiles languores, ſcelerum ſuorum furiis agitatus, ſpontè vitam nefariam proderet*, id eſt, ut Oroſius explicat in capite xxviii. libri ſeptimi, *vim vitæ ſuæ attulit.* Sed hæc vera non ſunt. Mortuus autem eſt anno Chriſti cccxi. quo inierat nonum & decimum imperii ſui annum. Ita enim colligitur in primis ex Lactantio teſte luculentiſſimo. Nam cùm ex capite xxxiii. conſtet, Galerium ægrotare cœpiſſe anno decimo & octavo imperii ſui, & morbum ejus duraviſſe per annum perpetem, ac poſteà illum deficientem anno ſequenti edictum miſiſſe, ut Chriſtianis liceret Deum publicè colere, mortuumque eſſe *cùm jam futura eſſent vicennalia, Kalendis Martiis impendentibus*, clarum eſt, eum non perveniſſe ad annum vigeſimum imperii ſui : ſed mortuum eſſe anno decimo nono. Conſentit Lactantio Aurelius Victor in libro de Cæſaribus, ubi ait, Galerium potentiam Cæſaris geſſiſſe annos tredecim, quinquennio imperium tenuiſſe. *Huic quinquennii imperium*, inquit, *Conſtantio annuum fuit, cùm ſanè uterque potentiam Cæſarum annos tredecim geſſiſſent.* Quod confirmatur auctoritate Eutropii in initio libri noni, & ex Chronico Alexandrino pag. 651. ubi ſcriptum eſt, Conſtantium, qui Cæſar cum Galerio factus eſt, & eodem die Auguſtus nuncupatus eſt, quo Galerius, obiiſſe Eboraci in Britanniâ anno decimo tertio principatûs ſui, exacto videlicet, cùm ab aliquot menſibus iniiſſet decimum quartum. Atqui ſuprà cap. xvii. probavimus, Diocletianum & Maximianum depoſuiſſe imperium anno Chriſti cccv. Kalendis Maii. Itaque qui tum Cæſar erat ab annis tredecim, adoptatus fuerat anno Chriſti ccxciii. Kalendis Martiis. Quod ſi addas quinquennium, ſeu potiùs ſexennium imperii, facilè reperies, conſurgere numerum annorum novendecim, quibus eum imperaſſe colligitur ex Lactantio. Nam & auctor quoque Fragmenti de Conſtantio Chloro, pag. 492. eundem Galerium tradit imperaſſe annos novendecim. Quod cùm videret vir clariſſimus Henricus Valeſius, perſuaſumque haberet, illum regnaſſe per annos viginti & unum, ſic locum Fragmenti interpretatus eſt, ut diceret, annos quidem xix. integros ac plenos imperaſſe Galerium, ſed prætereà duos ſemiplenos, ſeu cavos. In Conſtitutione ſanè, quam Lactantius ſuprà deſcripſit, quæ data eſt paulò ante mortem ejus, ipſe ſe vocat Imperatorem xix. apud Euſebium & Ruffinum. Scio, eundem virum eruditiſſimum, quem paulò antè nominavi, iſta ita interpretari, ut hoc loco vox *Imperator* non ſignificet dignitatem Auguſtam; aliud enim illam in titulis Imperatorum ſignificare, cùm primo loco ponitur, aliud cùm ſubjungitur cæteris titulis. Nam vox *Imperator*, quæ ſecundo loco ponitur, deſignat victoriam Imperatorum ; & quoties poſt partam victoriam Imperatores ab exercitu appellati ſint, oſtendit, ut docet Dio. Neque ego ſanè diſputare heic velim adversùs hanc interpretationem viri clariſſimi. Illud tantùm volui monere, Galerium Imperatorem xix. nominari in titulo illius edicti. Obiit autem Galerius, ut colligi poteſt ex Lactantio, menſe Maio apud Sardicam. At Onuphrius Panvinius in Commentario ad librum ſecundum Faſtorum tradit, eum obiiſſe circa menſem Septembrem. Meliùs Sigonius in libro ſecundo de Occidentali imperio, ubi ſcribit, Galerium vitâ exceſſiſſe non multò poſt xi. Kalendas Maias. In hoc tamen errat, quòd tum Licinium imperii conſortem & Auguſtum nuncupatum apud Carnuntum putat à Galerio, *cùm ſe imperio gerendo ineptum conſpiceret.* Quippè neque ea cauſa fuit aſſumendi Licinii in conſortium imperii : ſed quò pluribus munimentis inſiſteret, & ut eo uteretur in bello adversùs

Maxentium. Deindè illud factum non eſt extremis Galerii temporibus : ſed quadriennio antè, ut ſuprà oſtenſum eſt. Committendi verò hujus erroris hæc occaſio fuit, quòd plerique veteres Galerii mortem conſecutam ſcribunt poſt conlatam Licinio dignitatem imperialem. Eutropius lib. x. *Per hoc tempus à Galerio Licinius Imperator eſt factus, Daciâ oriundus, notus ei antiquâ conſuetudine, & in bello, quod adverſùs Narſeum geſſerat, ſtrenuus laboribus & officiis acceptus. Mors Galerii confeſtim ſecuta.* Zoſimus lib. II. *Maximianus Galerius ex ſocietate ſuperiorum temporum familiarem ſibi Licinium Imperatorem creat, quòd hujus operâ bello Maxentium perſequi cogitaret. Poſteaquàm Galerius hæc agitans conſilia ex incurabili vulnere vitam cum morte commutaſſet, imperium Licinius quoque ſibi vindicabat.* Oroſius quoque lib. VII. cap. XXVIII. & auctor Fragmenti de Conſtantio Chloro, pag. 472. ſic deſcribunt hanc hiſtoriam, ut ſtatim poſt levatum Licinium ſubſequatur mors Galerii. Et Aurelius Victor, qui Licinium Imperatorem factum ait antequàm Galerius iret in Italiam, ſcribit, eum paulò poſtquàm Italiâ deceſſerat, vulnere peſtilenti conſumptum eſſe. Et in Epitome Victoris : *Hic Licinius annum dominationis ferè poſt quintum decimum occiditur ;* numerando videlicet ab exceſſu Galerii. Et Socrates lib. I. cap. II. ait, Maximianum abiiſſe è vitâ, cùm Licinium priùs Imperatorem creaviſſet. His igitur ducibus erravit Sigonius, quem ſecutus eſt Morinus.

Pag. 231. *lin.* 1. MENSIS EJUSDEM] Id eſt, Maii.

Lin. 2, KAL. MARTIIS] Eo enim die Galerius Maximianus factus fuerat Cæſar cum Conſtantio, adeòque Kalendis ſemper Martiis inchoabantur anni ejus imperii, & vicennalia celebrari debebant Kalendis Martiis impendentis anni, qui futurus erat vigeſimus imperii ejus. Faſti Idatiani Tiberiano & Dione Conſulibus : *Eo anno levati ſunt Conſtantius & Maximianus Cæſares die Kal. Mart.* Eumenii panegyricus Conſtantio dictus : *O Kalendæ Martiæ, ſicuti olim annorum voventium, ità nunc æternorum auſpices Imperatorum !* Sed heic rursùm occurrit difficultas de annis imperii. Nam ſi verum eſt, Galerium factum fuiſſe Cæſarem ſub Conſulatu Tiberiani & Dionis, & illorum Conſulatum congruere cum anno Chriſti CCCXI. ut vulgò putant, conſtabit eum mortuum fuiſſe anno imperii XXI. ineunte. Cùm autem contradici non poſſit argumentis ex Lactantio petitis, quærenda aliqua via eſt, quâ nos expediamus ex his difficultatibus. Et ſanè optimos illos Faſtos Idatianos certum eſt non carere nævis & erroribus, ut facilè probari poſſet.

CAPUT XXXVI.

Pag. 231. *lin.* 2. LICINIO MORANTE] Quî tum erat in Daciâ Mediterraneâ apud Sardicam, aut non multò procul. Nam illic mortuus erat Galerius.

Lin. 3. FRETUM CHALCEDONIUM] Hunc itaque limitem Orientalis Imperii conſtituere volebat Maximinus, ut intra illum eſſet etiam Bithynia uſque ad Chalcedonem, provinciæ verò ultra fretum Chalcedonium pertinerent ad imperium Occidentale, ità ut ſedes imperii, quæ tum erat apud Nicomediam, ad ſe, qui prior factus fuerat Cæſar, pertineret, non autem ad Licinium.

Ibid. BITHYNIAM] In veteri codice legitur *Bhyaniam*. Certam eſſe emendationem, probat primò iter Maximini, qui ex Oriente ad Chalcedonem properabat ; deindè ipſe Maximinus, qui in epiſtolâ ſequenti anno ſcriptâ ad Sabinum, quam recitat Euſebius, docet, ſe anno præterito Nicomediæ fuiſſe. *Cùm anno præterito*, inquit, *Nicomediam feliciter eſſem ingreſſus, cives ejus urbis me illic degentem adierunt.* Quare rectè obſervatum eſt ab Henrico Valeſio in Annotationibus ad Euſebium, pag. 185. & ſeq. Maximinum, mortuo Galerio, Aſiam ac Bithyniam occupaſſe, quas Galerius unà cum Illyrico & Thraciâ ſibi retinuerat.

Lin. 5. DIVERSAS RIPAS] Nimirùm Maximinus, ut palàm eſt, ripam Bithyniæ, Licinius adverſam, in quâ Byzantium.

Lin. 6. IN IPSO FRETO FOEDUS] Haud dubiè in faucibus Boſphori Thracii, inter Byzantium & Chalcedonem. Et Bithyniam quidem ceſſiſſe in jus & ditionem Maximini, colligitur ex martyrio ſancti Luciani Antiocheni, quod enarrat Euſebius lib. IX. cap. VI.

Lin. 8. INDULGENTIAM] Id eſt, pacem ; ceſſationem à perſecutione. Suprà cap. XXXIV. in edicto : *Indulgentiam noſtram credidimus porrigendam* : quam vocem in ſuis verſionibus rectè Ruffinus & Valeſius retinuerunt, Chriſtophorſonus malè omiſit. Lactantius in libro de Irâ Dei, cap. XX. *Si nobis indulgentia cœlitùs venerit.* Acta ſanctorum Saturnini, Dativi & Felicis, cap. XIII. *Qui vult ex vobis ad indulgentiam pervenire, ut ſalvus eſſe poſſit, profiteatur.* Optatus Milevitanus in libro primo : *Tempeſtas perſecutionis peracta & definita eſt. Jubente Deo, indulgentiam mittente*

Digitized by Google

Maxentio, *Chriſtianis libertas eſt reſtituta.* D. Auguſtinus frequenter hanc vocem uſurpat adversùs Donatiſtas, cùm loquitur de Reſcriptis Principum, quibus libertatem ſui dogmatis dederant iiſdem Donatiſtis.

Ibid. COMMUNI TUTELO] Certum eſt, heic agi de edicto, quod extremis Galerii temporibus editum eſt in favorem Chriſtianorum. *Communi* autem *tutelo* dixit, pro communi conſenſu. Hanc vocem non reperi alibi. Fortaſſis eſt corrupta. Vir doctiſſimus & chariſſimus amicus meus Joannes-Baptiſta Cotelerius, quem magno rei litterariæ & eccleſiaſticæ damno nuper amiſimus, tom. III. Monumentorum Eccleſiæ Græcæ, pag. 662. cenſet, reponendum eſſe *titulo*. Eadem eſt ſententia Cuperi & Columbi. Sparkius verò *tutelâ* reſcribit, admonens interim, virum quendam doctum è ſuis exiſtimare legendum eſſe *titulo*. Vir doctiſſimus Carolus Dufreſnius Cangius putat, legendum omninò eſſe *titulo*: rectè. Reſpicit enim Lactantius ad Conſtitutionem editam in capite XXXIV. quæ pro more tum recepto inſcripta erat nominibus Galerii Maximiani & Maximini Dazæ, id eſt, *communi titulo*.

Lin. 9. SUBORNATIS LEGATIONIBUS] Hæc pluribus explicat Euſebius lib. IX. cap. II. initium factum dicens ab Antiochenſibus. *Sed & alios*, inquit Ruffinus, *per ſingulas civitates ſimiliter deterrimos cives ad ſimile facinus impellit, & ex omnibus provinciis hujuſcemodi legationem dirigi componit.* Quæ verba ideò retuli, quòd apertiora ſint, quàm Græca Euſebii.

Lin. 12. SACERDOTES MAXIMOS] Hæc confirmantur ab Euſebio lib. VIII. cap. XIV. & lib. IX. cap. IV. Vide Valeſii Annotationes ad eundem Euſebium, pag. 169.

Pag. 232. *lin.* 4. CANDIDIS CHLAMYDIB. ORNATOS] Euſebius in locis mox commemoratis annotat quidem, addita ornamenta ſacerdotibus per provincias conſtitutis à Maximino, quæ coercet ad militare ſatellitium, id eſt, ad lictores & apparitores: quâ de re vide Annotationes Valeſii. At Lactantius addit, illum juſſiſſe, ut Pontifices illi, qui ſuper provincias erant, incederent ornati candidis chlamydibus. Chlamydem autem heic accipio pro paludamento, ut apud Nonium, ſeu illâ albæ tunicæ ſpecie, auro interdùm limbatæ, quâ utebantur ſoli miniſtri Imperatorum; de quibus plura Salmaſius in Notis ad Lampridium, pag. 241. Itaque Maximinus veſtes miniſtrorum palatinorum communicavit cum ſummis Pontificibus, quos per provincias ordinavit. Et hinc fortaſſis explicabitur locus ille Trebellii Pollionis in D. Claudio, *Chlamydes veri luminis limbatas duas*, ubi Salmaſius verum lumen interpretatur de colore purpureo.

Lin. 7. DEBILITARI JUSSIT] Vide Euſebium lib. VIII. cap. XII. & in libro primo de vitâ Conſtantini, cap. LVIII. ubi in interpretatione Valeſii irrepſit nomen Licinii, pro nomine Maximini.

Ibid. EFFODIEBANTUR OCULI] Non adnotaſſem iſta, quæ ab Euſebio quoque commemorantur, niſi admonere voluiſſem, hanc crudelitatem à Suidâ referri ad Diocletianum & Maximianum, eumque hoc loco, ut ſæpè ſolet in rebus hiſtoricis, lapſum eſſe.

CAPUT XXXVII.

Pag. 232. *lin.* 1. CONSTANTINI LITTERIS] Conſtantinus poſt partam de Maxentio victoriam, cùm apud Mediolanum conveniſſet cum Licinio, Conſtitutionem emiſerat admodùm favorabilem Chriſtianis, eamque miſerat in Orientem ad Maximinum, ut is eam in provinciis ſuis proponi curaret. Auctor eſt Euſebius lib. IX. cap. IX. illum primùm quidem ad hæc graviter ingemuiſſe; poſteà tamen, cùm nec videri vellet Conſtantino ac Licinio ceſſiſſe, nec rurſùm id, quod juſſum erat, ſupprimere, metu eorum qui juſſerant, epiſtolam ad Sabinum Præfectum ſcripſiſſe, veluti ſuopte motu & ex propriâ auctoritate, in quâ eadem fermè de Chriſtianis ſancivit, quæ in illâ Conſtantini ac Licinii Conſtitutione continentur. Addiderat autem Conſtantinus litteras ad Maximinum, quarum mentionem facit Euſebius in poſtremâ parte ejuſdem capitis.

Lin. 5. A SACERDOTIB. IMMOLAR.] Quod heic ait Lactantius de Maximino cibis immolatitiis quotidiè veſcente, id ab eo publico edicto conſtitutum ait Euſebius in libro de Martyribus Palæſtinæ, cap. IX. itâ, ut cuncti tam viri, quàm mulieres, unà cum ſervulis & infantibus, ſacrificare & libare diis immortalibus cogerentur, & immolatis hoſtiarum carnibus veſci, & ut cuncta in foro venalia ſacrificiorum libationibus inquinarentur. Iſtud ipſum docent etiam Acta paſſionis ſancti Luciani Martyris Antiocheni, quem idem Maximinus morte affecit. *Quin etiam ad tantam proceſſit ſævitiam, ut ne infantibus quidem parceret, ſed ipſos quoque interimeret, quoniam nec poterat quidem eis perſuadere, ut guſtarent ea, quæ ſacrificabantur dæmonibus.* Secutum in hoc fuiſſe Maximinum veſtigia magi-

Digitized by Google

ſtri ſui Galerii, docent Acta ſanctorum Martyrum Agapes, Chioniæ & Irenes, quæ Theſſalonicæ martyrium conſummaverunt anno ſecundo perſecutionis, Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Conſulibus. In illis enim Actis legitur, Caſſandrum beneficiarium ità ſcripſiſſe ad Dulcetium Præſidem : *Scito, mi Domine, Agathonem, Agapen, Chioniam, Irenem, Caſiam, Philippam & Eutychiam nolle his veſci, quæ diis ſunt immolata.* Eadem habentur in Actis ſanctorum Sergii & Bacchi, qui ſub eodem Maximino paſſi ſunt: item in Actis ſancti Martyris Vari & ſociorum ejus, & in Actis Theodori Amaſeni cognomento Tyronis. Imò diù antè hanc ſuperſtitionem uſurpatam eſſe, reperio in Actis ſanctorum Terentii, Aphricani & ſociorum; ubi ſcriptum eſt, Decium Imperatorem in univerſas Romani imperii provincias edictum miſiſſe, ut omnes Chriſtiani ad immolandum & comedendum ea, quæ Idolis eſſent immolata, pertraherentur. Quare quod ait Lactantius, Maximinum hoc primum inveniſſe, ut animalia omnia, quibus veſcebatur, non à coquis, ſed à ſacerdotibus ad aras immolarentur, intelligendum non eſt de edicto ſeu generali lege, cùm multis antè annis id conſtitutum fuiſſet à Decio & Galerio Maximiano: ſed de privato palatinorum ciborum uſu. Porrò hunc uſum in regiones quoque extra limitem Romanum poſitas penetraſſe, docent Acta ſancti Sabæ Gothi, qui martyrium conſummavit in Cappadociâ pridiè Idus Aprilis, Modeſto & Arintheo Conſulibus id eſt, anno Chriſti CCCLXXII. Cæterùm ab iſtiuſmodi cibis immolatitiis, quos idolothyta vocabant, ſemper abhorruiſſe Eccleſiam, notius eſt, quàm ut neceſſe ſit veterum teſtimoniis comprobari.

Lin. 6. PERFUSUM MERO] Lactantius lib. VI. Inſtitut. cap. I. *Homines autem, neglectâ juſtitiâ, cùm ſint omnibus flagitiis ac ſceleribus inquinati, religioſos ſe putant, ſi templa ac aras hoſtiarum ſanguine cruentaverint, ſi focos odorati ac veteris vini profuſione madefecerint. Quin etiam ſacras dapes apparant, & exquiſitas epulas, quaſi aliquid indè libaturis offerant.* Et cap. ſeq. *Mactant igitur optimas ac pingues hoſtias Deo quaſi eſurienti, profundunt vina tanquàm ſitienti.*

Pag. 233. *lin.* 3. HINC FAMES] Crudelitatem iſtius famis deſcribit Euſebius lib. IX. cap. VIII. Videndus etiam Ruffinus, qui nonnulla habet, quæ apud Euſebium non leguntur. Meminit & hujus famis Eutychius Alexandrinus in ſuis Annalibus.

Lin. 10. DONO SUIS DABAT] Ruffinus lib. VIII. cap. XVI. *Undè & montes auri, ut ita dixerim, congregatos familiaribus ſuis ac ſatellitibus largiebatur.*

Lin. 11. MORE CLEM. LATRONUM] Salvianus in fine libri octavi de Gubernatione Dei, pag. 191. *Latrones quidem hoc proverbio uti ſolent, ut quibus non auferunt vitam, dediſſe ſe dicant.*

CAPUT XXXVIII.

Pag. 233. *lin.* 9. VINCIT OFFICIUM] Eadem omninò verba habentur in libro ſexto divinarum Inſtitutionum, cap. XXIII.

Pag. 234. *lin.* 2. NOBILIBUS FOEMINIS] Ruffinus libro VIII. cap. XVII. *Cui etiam inter cætera hoc ſingulare ſtudium erat, ut ullam non dico urbem, ſed vel breve oppidum, abſque adulterio nobilium matronarum, quæ per loca fuiſſent reperta, vel corruptione virginum, prætereret.*

Lin. 11. PRÆGUSTATOR] Metaphora ducta à cibo & potu, quâ etiam uſus eſt Cicero in Oratione pro domo ſuâ : *Scilicet tu helluoni ſpurciſſimo, præguſtatori libidinum tuarum, homini egentiſſimo & facinoroſiſſimo Sexto Roſcio, &c.* Præguſtator itaque eſt, qui cibos potuſque guſtu explorat, apud viros principes præcipuè, ne fortè venenum cum cibo potuque hauriant. Eâ de causâ Antonius timens ſceleratam Cleopatræ ſolertiam, nonniſi præguſtatos cibos ſumebat, ut docet Plinius lib. XXI. cap. III. Hiſtoriæ naturalis. Suetonius in Claudio cap. XLIV. *Et veneno quidem occiſum convenit: ubi autem, & per quem dato diſcrepat. Quidam tradunt epulanti in arce cum ſacerdotibus per Halotum ſpadonem præguſtatorem.* Tacitus lib. XIII. Annalium : *Illic epulante Britannico, quia cibos potuſque ejus delectus ex miniſtris guſtu explorabat.* Gregorius Papa XI. in epiſtolâ ſcriptâ ad Carolum V. Regem Francorum, & Johannam ejus uxorem, editâ in tomo quarto Spicilegii Dacheriani, pag. 300. *Et inſuper, ut hi, qui hujuſmodi ova, lac, butyrum & caſeum, ſeu fercula ex eis parabunt, & etiam illi, qui de eis vobis ſervient, duntaxat pro probâ faciendâ, guſtare de ipſis valeant, concedimus per præſentes.* Quod heic Gregorius dicit *pro probâ faciendâ*, nos dicimus hodiè, *pour faire l'eſſai.* Evodius Upſalenſis in libro ſecundo de Miraculis ſancti Stephani, cap. III. *Jubet illi præguſtatori vini ſui.*

Ibid. IMMINUTAS] Putabam olim, hunc locum eſſe corruptum, & conjeceram reſcribendum eſſe *invitas*. Poſteà viri clariſſimi

Digitized by Google

Sparkius & Columbus admonuerunt, retinendam eſſe lectionem, quæ habetur in codice veteri, quia vox *imminutas* nihil aliud ſonat, quàm præguſtatas, ſeu præfloratas; quod exemplis aliquot oſtendit idem Columbus, & iſto præſertim Lactantii libro primo Inſtitut. cap. x. *Omitto virgines, quas imminuit.*

Lin. 13. CUBILIA IMPUNE VIOLABANT] Ruffinus lib. VIII. cap. XVII. *Deliciis, luxu atque omni diſſolutionum genere fluitans, turpiſſima ſuis militibus præbebat exempla. Denique quicquid laſcivè, quicquid petulanter, quicquid luxurioſè geſtum à rectoribus vel militum, vel provinciarum fuiſſet, inultum cedebat ob Imperatoris exemplum.*

Pag. 235. *lin.* 1. A GOTHIS PULSI] Cùm Diocletianus Italiam petiiſſet vicennalia celebraturus, Gothi, ſive populi ripam Iſtri fluminis incolentes, eâ occaſione uſi, aliquam partem vicinæ provinciæ invaſerunt, & indigenas expulerunt. Hi verò pulſi ſedibus ſuis ad Galerium Maximianum Cæſarem confugerunt, & poſteà ſe Maximino, quem Galerius adoptaverat, adjunxerunt, & in numerum ſatellitum ac protectorum ejus adlecti ſunt.

CAPUT XXXIX.

Pag. 235. *lin.* 2. NE AB AUGUSTA QUIDEM] Valeriâ, Galerii viduâ, quæ poſt mortem mariti in aulam Maximini conceſſerat, ſpreto Licinio, cui eam Galerius commendaverat.

Lin. 9. PATRIS EJUS] Galerii, qui Maximinum adoptaverat, & Cæſarem fecerat.

Lin. 15. IPSAM CUM MATRE] Diocletiani uxore, de quâ pluribus actum eſt ad caput XV. Eam Octavius Strada mortuam eſſe ait aliquot annis ante maritum. Sed errare Stradam, probat auctoritas Lactantii, qui dicet infrà, eam anno CCCXIII. capite plexam fuiſſe, cùm Diocletianus vitâ jam exceſſiſſet anno ſuperiore.

CAPUT XL.

Pag. 238. *lin.* 3. ERATINEO] Locus corruptus. Præſidis nomen eſt. Quid, ſi Flaccini nomen heic reponatur, quem noſter cap. XVI. non puſillum homicidam vocat?

Lin. 6. NON MINUS] Ea emendatio non eſt mea, ſed Columbi. Nam vetus codex habet *nimis*. Certum eſt autem, ſæpè voces illas conſueſſe permutari in antiquis libris.

Lin. 9. QUIDAM JUDÆUS] Non hoc primùm à Maximino inventum. Præiverat enim illi vir boni exempli D. Nero, cùm Octaviam uxorem repudiare vellet in gratiam Poppææ. Quâ de re videndus Tacitus in libro XIV. Annalium.

Lin. 17. INSTRUCTI VELITES] In veteri codice ſcriptum eſt *inſtructibile mens eſſagitari.* Certum mendum: ſed non ſtatim obvia certa emendatio, quæ tandem reperta eſt poſt abſolutam editionem. Columbus tamen mavult *vigiles*, quàm *velites*.

CAPUT XLI.

Pag. 237. *lin.* 1. AUGUSTA VERO] Valeria. Ubi notandum eſt, nihil nunc de matre ejus dici, neque repetitam à Diocletiano, cùm Valeria repeteretur. Et tamen illa vivebat adhuc, ut patet ex capite LI.

CAPUT XLII.

Pag. 237. *lin.* 1. SENIS MAXIMIANI STATUÆ] Ruffinus lib. VIII. cap. XVI. ait, Maximianum Herculium turpiter deprehenſum in inſidiis, quas Conſtantino ſtruebat, turpiùs periiſſe, *ità ut poſt interitum ſtatuæ ejus atque imagines auferrentur, & in ædibus publicis vocabula ejus nominis mutarentur.* Apud Euſebium lib. VIII. cap. XIII. hæc hiſtoria ſic deſcribitur, tanquàm ſi Herculius primus fuiſſet, cujus ſtatuæ & imagines disjectæ fuiſſent. Quod cùm falſum eſſe videret Chriſtophorſonus, ità Euſebium vertit, ut velit, illum dixiſſe eam contumeliam irrogatam viventi. Quod non eſſe verum, patet ex ſequentibus Lactantii verbis, ubi ait, nulli Imperatorum ante Diocletianum contigiſſe, ut imagines viventis dejicerentur. Itaque Henricus Valeſius aliò ſe convertit, non quidem Herculium fuiſſe primum omnium Imperatorum, qui à primordio imperii fuerunt, cui inuſtum ſit hoc dedecus: ſed primum eorum, qui ætate illâ Rempublicam adminiſtraverant. Sic Trebellius Pollio in triginta tyrannis cap. XXVIII. ait, imaginem Celſi *novo injuriæ genere* ſublatam eſſe in crucem: cùm tamen, ut heic annotat Caſaubonus, ſoliti fuerint Græci Latinique damnatorum imagines dejicere, lutare, frangere, ſcalis Gemoniis inferre, omni denique contumeliæ genere afficere; quod probat etiam auctoritate Plutarchi.

Lin. 4. CUM VIDERET VIVUS] Diocletianus, cujus viventis imagines deponebantur, quia conjunctæ erant cum imaginibus Herculii.

Lin. 7. SUSPIRIA] Cuſpinianus in Diocletiano: *Quidam dicunt, ſtupore mentis & longâ ægritudine confectum, animam inter ſuſpiria efflâſſe;* quod puto illum accepiſſe à Cedreno.

Digitized by Google

Lin. 10. FAME ATQUE ANGORE CONFECTUS] Alii Diocletianum alio mortis genere extinctum tradunt: quidam morbo aquæ intercutis, alii veneno, Suidas ſuſpendio. Vide etiam quæ infrà dicuntur ad caput quinquageſimum. Obiit autem haud procul Salonis in Dalmatiâ, in villâ ſuâ Aſpalato, ubi & ſepultus eſt. Vide Henrici Valeſii Notas ad Ammianum Marcellinum, pag. 112. Variæ porrò ſunt doctorum virorum opiniones de anno, quo Diocletianus interiit, aliis cenſentibus id eveniſſe anno CCCXIII. aliis triennio ſeriùs. Iſtos in hanc ſententiam impulit auctoritas Faſtorum Idatianorum, in quibus ſcriptum eſt, Diocletianum diem functum eſſe in Salonâ III. Nonas Decembris, Sabino & Rufino Conſulibus. Sed horum Faſtorum auctorem falsò ea ſcripſiſſe jam conſtat, cùm Lactantius doceat, Diocletianum eſſe mortuum ante nuptias Licinii & Conſtantiæ, & ante Maximinum Dazam. Cùm ergò mortuus ſit poſt Galerium & ante Maximinum, exeunte anno, manifeſtum eſt, deceſſiſſe anno CCCXII. exeunte. Nam Maximinus periit anno ſequenti, ut oſtendam. Itaque verum non eſt quod legitur in Epitome Victoris, Diocletianum annos propè novem egiſſe in communi vitâ. A Kalendis enim Maiis anni CCCV. uſque ad III. Nonas Decembris anni CCCXII. ſunt tantùm anni ſeptem & menſes ſeptem cum aliquot diebus. Sed adverſùs hæc dici poteſt, id quod quibuſdam placuiſſe video, Diocletianum non potuiſſe dici mortuum anno CCCXII. cùm in l. 2. Cod. Theodoſ. *De cenſu*, quæ data eſt anno CCCXIII. Kalendis Juniis, Conſtantinus eum vocet dominum & parentem, divum vocaturus, ſi mortuus fuiſſet. Verùm eam argumentationem falſam eſſe, probat epiſtola Maximini Aug. ad Sabinum apud Euſebium, lib. IX. cap. IX. ubi is Galerium Maximianum, quem ab anno ſuperiore mortuum fuiſſe conſtat, vocat tamen dominum ac parentem ſuum; qui tamen in edicto, quod ibidem apud Euſebium extat, eundem Maximianum & Diocletianum vocat divos parentes ſuos. Cæterùm cùm ex hoc Lactantii loco conſtet, Diocletianum mortuum eſſe ante nuptias Licinii & Conſtantiæ, conſequens eſt, falſum eſſe quod legitur in Epitome Victoris, nimirùm eum morte conſumptum eſſe, ut ſatis patuit, per formidinem voluntariam: *Quippè cùm à Conſtantino atque Licinio vocatus ad feſta nuptiarum, per ſenectam, quominùs intereſſe valeret, excuſaviſſet, reſcriptis minacibus acceptis, quibus increpabatur Maxentio faviſſe ac Maximino favere, ſuſpectans necem dedecoroſam, venenum dicitur hauſiſſe.* Parùm autem probabile eſt, qui noluerat iterùm accedere ad regimen Reipublicæ, & qui vitam privatam imperio antepoſuit memorabili & ſapientiſſimo apophtegmate, quod ſuprà pag. 73. ex eâdem Epitome retulimus, ſuſpectum fuiſſe habitum, quòd Maxentio & Maximino faveret, præcipuè verò Maximino, à quo ſciret, graviſſimas contumelias irrogatas filiæ Valeriæ conjugique Priſcæ, & à quo contemptum illum fuiſſe, dum Valeriam repeteret, recentius erat, quàm ut obliviſci tam citò potuerit.

CAPUT XLIII.

Pag. 238. *lin.* 1. UNUS SUPERERAT] Nimirùm Maximinus cognomento Daza. Adverſarios Dei Lactantius appellat Diocletianum, Herculium, Galerium & Maximinum. In eodem numero non ponit Maxentium, quia, licèt crudelis ac ſævus fuerit, viſus tamen eſt favere Chriſtianis. Inter eos item non numerat Licinium, quia tum cùm hæc ſcribebat Lactantius, ille videbatur eſſe amicus Chriſtianorum. Poſteà ſe prodidit.

Lin. 3. NUPER AMICITIAM] Id eſt, eo tempore, quo pax inter Licinium & Maximinum conſtituta eſt in Boſphoro Thracio, paulò poſt mortem Galerii.

Lin. 4. CONSTANTINI SOROREM] Conſtantiam, quæ poſteà ſic Arrio favit, ut etiam fratrem ſuum ad eum defendendum impelleret.

**Lin.* 6. MISIT OCCULTE] Euſebius lib. VIII. cap. XIV. iſtud ipſum commemorat, nimirùm Maximinum iniiſſe clam fœdus cum Maxentio.

Lin. 9. BELLUM CONSTANTINO INDIXERAT] Ex hoc loco & ex libro ſecundo Zoſimi apparet, conſilia agitandi belli à Conſtantino profecta non eſſe, ſed à Maxentio; atque adeò Conſtantinum velut invitum ad arma proſiliiſſe, tum etiam invitatum poſteà à Romanis tyrannidem Maxentii ægrè ferentibus. Et tamen vir clariſſimus Hadrianus Valeſius in libro primo rerum Francicarum pag. 23. bellum iſtud imputat arrogantiæ Conſtantini, qui ſtatuas ſuas Romæ juſſu Maxentii everſas adeò iniquo tulerit animo, ut eam injuriam armis vindicandam putârit; ejuſque memoriam acriter ac contumelioſè ſugillat, quòd cùm Maximiani ſoceri ſui ſtatuas ſubverti juſſiſſet in Galliis, parem ſibi à Maxentio ejus filio factam injuriam ferre non potuerit. Veri amor & magni principis memoria poſtu-

Digitized by Google

ſunt, ut heic obſervemus, immenſum eſſe diſcrimen inter hæc duo facinora. Conſtantinus everterat ſtatuas inimici ſui, ſed mortui, & qui propterea contumeliam ſibi irrogatam ulciſci non potuit. At Maxentius dejecerat venerandas, ut ait Nazarius, imagines principis viventis ac fortiſſimorum exercituum ductoris, qui propterea & potuit, & debuit eum caſtigare, à quo cum tantâ ignominiâ læſus eſſet. Sanè Diocletianus, ut infrà ſcribit Lactantius, adeò commotus eſt cùm videret ſtatuas ſuas everti, quæ cum ſtatuis Herculii conjunctæ erant, tametsi iſta adverſùs eum non fierent conſilio, ſed neceſſitate, ut hinc acceperit magnum atque incredibilem dolorem, ac propterea moriendum ſibi eſſe decreverit. At Conſtantinus injuriam illam, quâ erat magnitudine animi, remittere Maxentio paratus erat, ſi is ad æquas pacis conditiones deſcendere voluiſſet. Sed ille Conſtantinum aſpernatus eſt: appetitum ejus (verba ſunt Nazarii) refugit, averſatus eſt, horruit; & cùm voluntas pacificandi alienata eſſet, eò dementiæ proceſſit, inquit idem Nazarius, *ut ultrò etiam laceſſeret, quem ambire deberet*. Undè conſtat, arrogantiæ immeritò argui Conſtantinum in hoc loco: qui ſi injuriam ſuam ultus non fuiſſet adverſùs hoſtem ferocem ac bonitati ejus illudentem, profectò majorem ignominiam ex eâ injuriæ oblivione reportaſſet, quàm ut verbis ullis explicari poſſit.

Lin. 10. NECEM PATRIS SUI] Maximiani Herculii, quem Conſtantinus ſtrangulari juſſerat apud Maſſiliam. Zoſimus lib. II. *Maxentius occaſiones gerendi adverſùs Conſtantinum belli quærebat, ſeque dolere propter obitum patris ſui ſimulans, cui mortis cauſam Conſtantinus præbuiſſet.*

Lin. 11. INTESTABILEM vel EXITIABILEM] Hoc in loco deſunt aliquot litteræ in veteri exemplari, ubi hæc tantùm leguntur, *xtabilem*. Ex quo nos collegimus reponendum eſſe *inteſtabilem*. Inteſtabilis autem idem valet, ac deteſtabilis & inviſus.

Ibid. FINXISSE DISCORDIAM] Eutropius lib. X. *Indè ad Gallias profectus eſt, dolo compoſito, tanquàm à filio eſſet expulſus.*

CAPUT XLIV.

Pag. 238. *lin.* 1. INTER EOS] Maxentium & Conſtantinum.

Lin. 2. RESPONSUM ACCEPERAT]. Incerti panegyricus Conſtantino dictus poſt devictum Maxentium: *Stultum & nequam animal nuſquàm extra parietes egredi audebat: Ita enim aut prodigiis, aut metûs ſui præſagiis movebatur.*

Pag. 239. *lin.* 4. SEXTUM KAL. NOV.] Hic ergò dies primus Maxentium vidit Imperatorem; contrà quàm alii ſcribunt, qui ad diem VII. Kal. Octobris eum imperium invaſiſſe ſcribunt, pridiè extinctum: quorum neutrum verum eſt. Cæſus enim eſt die natali ſuo, ut docent Lactantius & auctor panegyrici paulò antè laudati. Sed iſte tamen in hoc fallitur, quòd ait, Maxentium diem natalis ſui cæde ſuâ ſignaſſe, ne ſeptenarium illum numerum ſacrum & religioſum vel inchoando violaret. Nam ſi cæſus eſt ipſo die natalis ſui, manifeſtum eſt, cæſum eo die, quo imperium inierat. Hunc quippe diem antiqui vocabant natalem Imperatorum. Occiſus eſt igitur Maxentius anno Chriſti CCCXII. VI. Kal. Novembris, ſexto imperii ſui anno exacto, in ipſis initiis ſeptimi. Atque ita intelligendi ſunt Aurelius Victor & auctor Chronici Alexandrini, cùm ajunt, eum periiſſe anno tyrannidis ſuæ ſexto. At Eutropius ait, Conſtantinum quinto imperii ſui anno bellum commoviſſe adverſùs Maxentium. Commovit ſanè, ſed non perfecit. Itaque verba illa veteris Kalendarii à Bucherio editi: V. *Kal. Novembr. Evictio tyranni*, IV. *Kal. Ingreſſus Divi*, capienda quidem ſunt de Maxentio & Conſtantino, ut rectè cenſuerunt eruditiſſimi viri Petrus Franciſcus Chiffletius & Henricus Noris; ſic tamen, ut dies V. Kal. non referatur ad diem, quo Maxentius periit, ut illi arbitrati ſunt: ſed ad poſterum, quo corpus ejus inventum eſt, ut docet auctor fragmenti de Conſtantio Chloro, quo certa fuit victoria, IV. verò Kal. ad diem, quo Conſtantinus victor urbem Romam ingreſſus eſt. Et hæc quidem certa atque extra omnem omninò controverſiam poſita eſſe videntur. Et tamen vir clariſſimus Petrus Lambecius in libro quarto Commentariorum de Bibliothecâ Vindobonenſi, pag. 298. evictionem illam tyranni refert ad tempus illud, quo Licinius à Conſtantino pulſus Byzantio & Chalcedone, Nicomediam ſe recepit, ibique etiam obſeſſus, rebus deſperatis, ut Zoſimus ait, quòd ſciret, nullas ſibi reſtare juſtas & ſatis amplas ad dimicandum copias, egreſſus urbe, ſupplex Conſtantino factus eſt, & adlatâ purpurâ, Imperatorem & Dominum clamavit, veniamque præteritorum popoſcit. Quæ omnia contigere anno Chriſti CCCXXIV. Criſpo III. & Conſtantino III. Conſulibus, ut eſt in Faſtis Idatianis. Verùm hæc Lambecii ſententia vera eſſe non poteſt, cùm conſtet, verba illa veteris Kalendarii accipienda eſſe de Maxentio profligato. Prætereà nullibi adnotatum eſt,

Digitized by Google

deditionem Licinii incidiſſe in diem quintam Kalendarum Novembrium. Quod in primis neceſſarium eſſet demonſtrare. Immò eam factam aliquantò antè, colligi poſſe videtur ex eo, quod Zoſimus ait, Licinium, fuſo deditoque exercitu, cum equitibus reliquis & paucis peditum millibus Nicomediam ſe recepiſſe poſt captam Chalcedonem, id eſt, XIV. Kal. Octobris, ut legitur in Faſtis. Quàm exiguo autem temporis intervallo victor exercitus pervenire potuerit Nicomediam, nemo eſt rei geographicæ vel tenuiter peritus, qui non ſatis intelligat. Quare profectionem Divi, quæ in veteri Kalendario notatur ad diem V. Kalendas Octobris, valdè ſuſpicor accipi debere de Conſtantini digreſſu ab urbe Chalcedone, ut Nicomediam proficiſceretur. Itaque cùm hinc via ſit certa neque longa, non abſurda conjectura erit, ſi dicamus, deditionem Licinii factam eſſe paucis poſt diebus, id eſt, ſub initium menſis Octobris; cùm ex Zoſimo liqueat, eum non toleraſſe diù obſidionem Nicomediæ, & ex fragmento de Conſtantio Chloro, quod Henricus Valeſius edidit, colligi poſſit, Conſtantiam uxorem Licinii in caſtra Conſtantini fratris veniſſe ſequenti die poſt adventum ejus. Neque magnum momentum habet, quod idem vir clariſſimus adnotat heic, ut in Codice Theodoſiano, Licinium κατ' ἐξοχὴν, ſive per excellentiam appellari tyrannum. Nam & Maxentium quoque tyrannum dictum legimus in panegyrico, quem Nazarius dixit Conſtantino; ubi agens de his, quæ poſt devictum Maxentium acta Romæ ſunt à Conſtantino, addit: *Quarum rerum miraculo ſic omnes devinciebantur, ut non tam omnes dolerent quòd illum tyrannum ita diù tulerant, quàm quòd tali principe tam ſerò fruerentur* Et ſuprà de eodem Maxentio: *Illum ipſum tyrannum non mors virilis, ſed fuga turpis prodidit.* Item: *Sequebatur hunc comitatum ſuum tyranni ipſius teterrimum caput.* Fragmentum de Conſtantio Chloro pag. 475. *Intereà Conſtantinus apud Veronam, victis ducibus tyranni, Romam petiit.* Vetus Inſcriptio poſita Conſtantini memoriæ poſt victoriam de Maxentio: *Quòd inſtinctu divinitatis, mentis magnitudine, cum exercitu ſuo tam de tyranno, quàm de omni ejus factione uno tempore juſtis rempublicam ultus eſt armis.* Prudentius libro primo adverſùs Symmachum: *Mulvius exceptum Tyberina in ſtagna tyrannum præcipitans.* Immò in Codice quoque Theodoſiano per tyrannum intelligitur Maxentius in l. un. *De ingenuis, qui tempore tyranni ſervierunt*, & in l. 2. *De cohortalibus.*

Lin. 5. QUINQUENNALIA TERMINABANTUR] Certum eſt, Maxentium quinquennalia celebraviſſe. Manifeſta eſt enim auctoritas Lactantii. Sed prætereà extat apud Occonem pag. 541. nummus Maxentii, in cujus averſâ parte hæc ſcripta ſunt; VICTORIA DD. NN. AUG. ET CÆS. VOT. V. MULT. X. Quin ergò celebrata à Maxentio ſint quinquennalia, & quidem poſt exactum annum quintum, ambigi non poteſt. Illud tantùm quæro, quomodò fieri poſſit, ut quæ ſecundùm morem acta ſunt die primâ anni ſexti, terminata fuerint in fine ejuſdem anni. Scio, vota illa magno apparatu celebrata fuiſſe: feſta hæc per multos dies duraſſe; & non ſolùm in urbe regiâ uſurpata, ſed etiam in provinciis. Verùm illa non ſolvunt difficultatem. Niſi ſi dicamus, hominem voluptarium & deſidiæ amatorem, cujuſmodi fuiſſe deſcribitur Maxentius, voluiſſe novo more quinquennalia ſua commendata facere, ac proptereà per annum integrum ea continuaſſe: quod parùm probabile videtur. Vel fortaſſis, ſicut primus anni dies, quo quinquennalia celebrabantur, ludis ac ſacrificiis tranſigebatur, ſic eadem ſolennia repetebantur in ultimo die ejuſdem anni, ut ſic quinquennalia eo modo terminarentur, quo cœperant, pari ferè modo, quo proceſſiones Conſulum ſeptem erant per annum, ut patet ex Novellâ CV. Imperatoris Juſtiniani. Quid ſi natales Imperatorum feſti erant, cùm per unumquemque menſem recurrebant? Nam in Actis ſancti Marcelli Centurionis, qui paſſus eſt in civitate Tingitanâ ſub imperio Diocletiani, reperio diem XII. Kalendarum Auguſti fuiſſe feſtam in imperio Romano. *Jam die duodecimo Kalendarum Auguſtarum*, inquit, *apud ſigna legionis iſtius, quandò diem feſtum Imperatoris veſtri celebraſtis, publicâ voce reſpondi, me Chriſtianum eſſe.* Diocletianus quippe factus eſt Imperator XII. Kal. Decembris. Sic quidam olim natali Epicuri viceſimâ lunâ ſacrificabant, feriaſque omni menſe cuſtodiebant, quas Icadas vocabant, ut Plinius ait libro XXXV. Hiſtoriæ natur. cap. 11.

Lin. 6. COELESTE SIGNUM] Immortale ſignum, ut alibi dicit Lactantius, id eſt, ſignum crucis. Iſte porrò locus eſt magni momenti. Signat enim & locum, & diem, quo crux, in quâ vinceret, oſtenſa eſt Conſtantino. Nam cùm ex teſtimonio Euſebii, qui ſe accepiſſe ait ab ore Conſtantini, conſtet viſum ab eo crucis tropæum in cœlo horis meridianis, ſole in occaſum vergente; & addubitanti quidnam hoc ſpectrum ſibi vellet, nocte

nocte ſequenti Chriſtum Dei dormienti apparuiſſe cum ſigno illo, quod in cœlo oſtenſum fuerat, præcepiſſeque ut militari ſigno ad ſimilitudinem ejus quod in cœlo vidiſſet, fabricato, eo tanquàm ſalutari præſidio in præliis uteretur, certum eſt, utramque viſionem uno in loco & intra ſpatium aliquot horarum contigiſſe. Quod ſi ita eſt, ut certè eſt, habent viri docti undè finem tandem imponant nobili controverſiæ de loco, ubi ſignum crucis oſtenſum eſt Conſtantino, & undè fides adſtruatur auctori vitæ ſancti Artemii ex Duce Ægypti, cujus auctoritatem vir eruditiſſimus Petrus Franciſcus Chiffletius circuitione & anfractu infringere & elevare conatus eſt. Hæc ſunt verba Artemii memoriam Conſtantini defendentis coram Juliano Imperatore: *Ad Chriſtum autem declinavit ab illo vocatus, quandò difficillimum commiſit prælium adverſus Maxentium. Tunc enim ei in meridie apparuit ſignum crucis radiis ſolis ſplendidius, & litteris aureis belli ſignificans victoriam. Nam nos quoque ipſi ſignum adſpeximus, cùm bello intereſſemus, & litteras legimus. Cùm etiam totus quoque id eſt contemplatus exercitus, & multi hujus rei teſtes ſunt in tuo exercitu.* Apud Surium die xx. menſis Octobris. Mirum verò fortaſſis cuidam videbitur quod heic ait Artemius, multos hujus rei teſtes tum fuiſſe in exercitu Juliani Imperatoris. Nam ſi iſta dicebantur anno Chriſti CCCLXII. exeunte, effluxerant anni quinquaginta à morte Maxentii, & difficile eſt multos milites ſuperfuiſſe ex eo exercitu, qui tum adverſùs eum pugnarunt. Verùm id mirum nequaquàm videri debet. Nam in Dialogo de claris Oratoribus, cujus auctorem eſſe Quintilianum pleríque cenſent, alii Tacitum, quidam Suetonium, in dialogo, inquam, illo, qui ſcriptus eſt anno ſexto principatûs Veſpaſiani, teſtatur auctor vidiſſe ſe in Britanniâ ſenem, qui ſe fateretur ei pugnæ interfuiſſe, quâ Cæſarem inferentem arma Britanniæ arcere littoribus & pellere aggreſſi ſunt: quod contigerat ante annos ferè centum viginti. Et ſanctus Hieronymus in Dialogo adverſùs Luciferianos (quem Baronius putat ſcriptum circa annum Chriſti CCCLXXXII.) ait tum ſuperfuiſſe homines, qui ſynodo Nicænæ interfuerant, raros tamen propter antiquitatem. Itaque, ut ad rem noſtram redeamus, ità conſtituendum eſt, viſionem illam crucis Conſtantino oſtenſæ contigiſſe in caſtris, dum Romam obſideret, VII. Kal. Novembris anno Chriſti CCCXII. Audax enim verò nimium fuit Jacobus Oiſelius, qui in Theſauro numiſmatum antiquorum pag. 463. ait, eum qui totum hoc negotium de cruce oſtenſâ Conſtantino ad pias veterum fraudes retulerit, parùm à rei veritate aberraturum. Quid enim deinceps verum cenſebitur, ſi hiſtoriam hanc, quæ Lactantii, Publii Optatiani Porphyrii, Euſebii, ac veterum etiam numiſmatum teſtimonio nititur, inter fabulas & pias, ut ille ait, veterum fraudes connumerare fas fuerit? Religioſiùs iſta tractanda ſunt, & irreligioſa illa temeritas procul abeſſe debet à pectoribus Chriſtianorum.

Lin. 7. CIRCUMFL. CHRISTUM] Hæc ita intelligenda ſunt, ut Chriſti monogramma circumflexum fuerit in capite Labari, ut vidĕmus in nummis veteribus.

Lin. 15. LIBROS SIBYLLINOS INSPICI] Zoſimus lib. II. *Maxentius incluſus diis beſtias immolat, & extiſpices de belli eventu conſulit, ipſis quoque Sibyllinis oraculis perveſtigatis. Cùmque reperiſſet oraculum, quo ſignificaretur in fatis eſſe, ut qui ad detrimentum populi Romani ſpectantia deſignaret, miſerabili morte periret, de ſemetipſo id oraculum accipiebat, quaſi qui Romam adortos eamque capere cogitantes propulſaret. Eventus autem comprobavit id, quod verum erat.* Hæc verò prorſùs congruunt cum narratione Lactantii.

CAPUT XLV.

Pag. 240. *lin.* 1. HYEMI PROXIMA] Id eſt, hyeme quæ mortem Maxentii ſtatim ſubſecuta eſt. Atqui Maxentius periit anno CCCXII. VI. Kalendas Novembris. Igitur Conſtantinus Mediolanum profectus eſt eo anno exeunte, aut ſub initium ſequentis: quod magis credo. Quippè Nazarius in panegyrico quem Conſtantino dixit, ſic de morâ, quam ille Romæ traxit, loquitur, ut planè conſtet, eum illic fuiſſe per duos menſes. *Quicquid mali,* inquit, *ſexennio toto dominatio feralis inflixerat, bimeſtris ferè cura ſanavit.* Probabile autem non eſt, eum qui ſic proximus erat Kalendis Januariis, Romam reliquiſſe illis impendentibus, ut alibi potiùs, quàm Romæ, procederet Conſul. Prætereà extat in Codice Juſtiniani Imp. lib. XI. tit. 57. lex à Conſtantino data Romæ XV. Kalend. Febr. ipſo & Licinio tertiùm Conſulibus, id eſt, menſe Januario, qui proximus fuit poſt extinctum Maxentium, ex quâ colligi poſſe videtur, Conſtantinum Româ digreſſum non eſſe ante diem, quâ lex illa data dicitur. Quod ſi ità eſt, ſic accipienda videntur verba Nazarii, ut illa bimeſtris *ferè* cura, quam componendis rebus urbanis Conſtantinum impendiſſe tradit, eo modo intelligatur, quo ſanctus Auguſtinus

Digitized by Google

in libro ad Donatiſtas poſt collationem cap. XXXIII. ait, Ælianum Proconſulem cauſam Felicis Epiſcopi Aptungitani audiviſſe xv. Kalendas Martias, *poſt menſes fermè quatuor*, quàm Cæcilianus à Melchiade fuerat judicatus; cùm tamen à die VI. Nonas Octobris, quo ille judicatus eſt, uſque ad xv. Kalendas Martias, quo cauſa Felicis audita eſt, interceſſerint menſes quatuor cum dimidio. Eâdem ratione ſanctus Leo Papa in epiſtolâ quinquageſimâ ſecundâ ad Ravennium Arelatenſem & cæteros Galliarum Epiſcopos ſcribens ait, ſynodum Chalcedonenſem conſtitiſſe ex ſexcentis *ferè* Epiſcopis, cui interfuiſſe DCXXX. Epiſcopos conſtans eſt omnium fermè Scriptorum ſententia. Acceſſit ergò Mediolanum Conſtantinus ſub finem menſis Januarii. Eò verò venit etiam Licinius, uxorem ducturus Conſtantiam Conſtantini ſororem. Eadem commemorat & Zoſimus, rectè adnotans, hæc acta poſt devictum Maxentium, & antequàm bellum eſſet inter Maximinum & Licinium. Quare lapſum eſſe patet virum doctiſſimum Joannem Morinum, qui in libro de Eccleſiâ per Conſtantinum liberatâ, pag. 328. ſcribit, Licinium veniſſe Mediolanum ad Conſtantinum poſt devictum extinctumque Maximinum, ibique Conſtantiam in matrimonium duxiſſe. *Eo peracto*, inquit Zoſimus, *Conſtantinus ad Celtas revertitur*, Licinius in Illyricum, ut tradit auctor Fragmenti de Conſtantio Chloro, pag. 473. Sed antè quàm Mediolano diſcederent, legem pro Chriſtianis ediderunt, quæ paulò poſt recitabitur.

Exiſtimant viri quidam doctiſſimi, nuptias Licinii & Conſtantiæ celebratas fuiſſe Mediolani menſe Martio, argumento petito ex lege primâ Codicis Theodoſiani *De bonis vacantibus*, quæ ſcribitur data à Conſtantino VI. Idus Martias Mediolani, Conſtantino Aug. III. & Licinio Conſulibus. Quanquàm menſem Martium in Majum eſſe mutandum in hâc Conſtitutione cenſet Morinus in libro de Eccleſiâ per Conſtantinum liberatâ, pag. 329. quia, ut inquit ille, Conſtantinus menſe Martio illius anni adverſùs barbaros pugnavit in Germaniâ. Sanè, quod ſemel heic obſervaſſe ſufficiat, nihil certi colligi poteſt ex ſubſcriptionibus legum Codice Theodoſiano comprehenſarum; adeòque ex eis concludi non poteſt, Conſtantinum eo tempore in iis locis fuiſſe, in quibus datæ dicuntur. Nam ſi id certum eſſet, certum quoque eſſet, eum intra ſex dierum ſpatium fuiſſe Heracleæ in Macedoniâ, aut in Thraciâ, & Mediolani in Italiâ, cùm lex, de quâ diximus, data legatur Mediolani VI. Idus Martias, & lex prima *De actoribus* Heracleæ III. Non. Mart. ſub iiſdem Conſulibus. Fortiùs urget exemplum, quod ſumi poteſt ex l. 2. *De pœnis*, & ex l. 1. *Si petitionis ſocius ſine hærede defecerit*: quarum prima data dicitur Cabilluno, altera Antiochiæ, utraque XII. Kal. April. Conſtantino Aug. IV. & Licinio IV. Conſulibus. Vir doctiſſimus Jacobus Gothofredus vidit, difficultatem eſſe in ſubſcriptione poſterioris iſtius legis, & aut eam pronuntiavit tribuendam eſſe Licinio, qui Orientem, cujus vertex Antiochia, tenebat, aut reponendum eſſe nomen Antigoniæ prope Stopis in Macedoniâ, quæ Conſtantino ceſſit, cùm pax inter eum & Licinium conſtituta eſt poſt pugnam Cibalenſem. Sed hæc non ſolvunt difficultatem. Nam ſemper difficile erit iſtam diſcrepantiam componere, cùm certum ſit, Conſtantinum non potuiſſe uno eodemque die eſſe in Galliâ & in Macedoniâ. Rurſum quomodò fieri poteſt, ut idem, qui Cabilluno & Antiochiæ fuerit XII. Kal. Aprilis, eodem anno VIII. Idus Martias fuerit Theſſalonicæ, & biduò poſt, id eſt, VI. Idus Martias, Romæ? Nam id colligitur ex ſubſcriptionibus l. 1. *De diverſis officiis*, & ex l. 2. *Ad l. Juliam de vi pub. & privatâ*. Idem deindè Idibus Septembris ejuſdem anni cenſendus eſſet fuiſſe Romæ, & ſexto poſt die apud Naiſſum in Daciâ. Quippè lex prima *De jure fiſci* data dicitur Idibus Septembris Romæ, & lex prima *De Centonariis* XIV. Kal. Octobris Naiſſo. Denique idem Conſtantinus, ſi hæc regula certa eſſet, fuiſſet anno ſequenti XII. Kal. Maias Sardicæ, Romæ verò ipſis Kalendis Maiis, intra ſpatium dierum duodecim, cùm id colligi poſſit ex ſubſcriptionibus l. 2. & 3. *De donationibus*. Poſſent & alia exempla adferri. Sed iſta ſufficiunt. Undè colligi debet, id quod anteà dicebamus, ex ſubſcriptionibus legum Codicis Theodoſiani nihil colligi poſſe certi ad ſignanda loca, in quibus Conſtantinus habitavit per varia tempora imperii ſui; adeòque infirma eſſe argumenta, quæ viri doctiſſimi hinc ſumpſerunt, ad confirmandas & conſtabiliendas conjecturas ſuas hiſtoricas.

Lin. 10. AD HUJUSMODI CASUS] In veteri codice legitur, *ad hujuſmodi cauſa Licinio conlocati*. Noſtra emendatio bona eſt. Et ſæpè in antiquis codicibus reperitur ſcriptum *cauſa* pro *caſus*, ut apud S. Ambroſium epiſt. XLIII. *In naturâ caſus eſt, in electione judicium:* pro quo in vetuſtiſſimo codice MS. Eccleſiæ Bellovacenſis ſcriptum eſt *cauſa*, quamvis non benè.

Pag. 241. *lin.* 8. PERINTHO] Id eſt, He-

Digitized by Google

racleâ. Sic enim vocatur Heraclea Thraciæ, ad differentiam aliarum ejuſdem nominis urbium, ut rectè notavit Henricus Valeſius ad librum XXII. Ammiani Marcellini. Menologium Græcorum ad diem decimam Maii: *Perinthum urbem Thraciæ, quæ nunc Heraclea dicitur.* Apud Caniſium to. II. antiquæ lectionis pag. 768.

Ibid. MILLIA DECEM ET OCTO] Circa Reſiſton, qui locus primus occurrit in Itinerario Antonini euntibus ab Heracleâ Hadrianopolim, quanquàm ibi dicitur abeſſe M. P. XXII. ab Heracleâ.

Lin. 9. SECUND. MANS.] Repræſentanda eſt rurſùm ſcriptura veteris exemplaris, quæ ſic habet: *Secundâ manſione tenente deſtante militibus totidemque collectio.* Nos olim conjeceramus legendum eſſe: *Secundam manſionem tenente diſtantem milibus totidem atque collectis.* Poſteà animadverti conjecturam Britannicam non ſolùm diſtinctiorem eſſe, ſed veram; ideòque illam tranſtuli in textum. Quanquàm Columbus non probat ex eâ emendatione quod à nobis prolatum fuerat.

CAPUT XLVI.

Pag. 242. *lin.* 4. SUMME DEUS] Vir clariſſimus Joannes Columbus putat, ad hanc orationem reſpicere Euſebium lib. IV. de vitâ Conſtantini cap. XIX. dum ſcribit, illum militibus, qui divinæ fidei doctrinam nondùm ſuſceperant, lege latâ præcepiſſe, ut dominicis diebus in campum purum procederent, & precationem, *quam anteà didiciſſent*, ſimul omnes ſigno dato ad Deum funderent. Et mox in capite ſequenti formulam ejus deſcribit. Verùm illa multùm diverſa eſt ab eâ, quam Angelus edocuit Licinium; & valdè probabile eſt, illam à Conſtantini militibus ſæpè anteà fuiſſe recitatam, cùm ex libro ſecundo de vitâ ejus cap. IV. & XII. conſtet, eum preces ſemper ad Deum fudiſſe, antequàm ad manus atque ad pugnam veniret.

Lin. 11. KAL. MAIAR.] Hoc enim die factus fuerat Cæſar anno Chriſti CCCV. ut ſuprà vidimus. Ex quo etiam confirmantur quæ à nobis dicta ſunt de anno, quo Diocletianus depoſuit imperium. Nam ſi Kalendis Maiis anni CCCXIII. complebatur annus octavus nuncupationis Maximini, ut ait Lactantius, neceſſarium eſt, illum nuncupatum fuiſſe Cæſarem anno CCCV. Kalendis Maiis. Errant ergò qui putant, eum per annos tantùm ſeptem imperium tenuiſſe, & quadrienniò quidem Cæſarem, trienniò Auguſtum per Orientem fuiſſe. Imperavit enim per annos octo integros & aliquam partem noni.

Lin. 13. SICUT ILLE] Id eſt, Maxentius, qui victus eſt ipſo die natali ſuo.

Lin. 17. VOCANT SERENUM] Circa Reſiſton, ut diximus, locum Thraciæ inter Hadrianopolim & Heracleam. Campus ſanè hâc pugnâ illuſtris, quæ pacem afflictæ Eccleſiæ peperit. Fallitur ergò Zoſimus, qui pugnam illam in Illyriis pugnatam putat. Hæc ſunt ejus verba: *Bellis civilibus inter Licinium & Maximianum accenſis, utrique facto prælio in Illyriis, ab initio quidem ſuperati viſus eſt Licinius: ſed confeſtim redintegratâ pugnâ, Maximianum in fugam vertit.*

Pag. 243. *lin.* 4. TENAX] Avarum fuiſſe Licinium multis exemplis probat Euſebius lib. I. de vitâ Conſtantini cap. LV. Fragmentum de Conſtantio Chloro pag. 474. *Licinius ſcelere, avaritiâ, crudelitate, libidine ſæviebat.*

CAPUT XLVII.

Pag. 243. *lin.* 8. DEUS SUMMUS] Martyrium ſancti Baſilei Epiſcopi Amaſeæ: *Licinius igitur omnipotente Domini noſtri Jeſu Chriſti manu adjutus victoriam de Maximino reportavit.*

Lin. 11. SUMPTA VESTE SERVILI] Confirmat hanc narrationem Euſebius lib. IX. Hiſt. eccleſ. cap. X. & lib. I. de vitâ Conſtantini cap. LVIII.

Ibid. FRETUM TRAJECIT] Pugnatum eſt igitur in eâ parte imperii, quam Licinius tenebat, id eſt, inter Heracleam & Hadrianopolim in campo quodam vocato Sereno, ut in capite ſuperiori dixit Lactantius. Aberat autem M. P. CLX. à Nicomediâ.

Pag. 244. *lin.* 2. PETIVIT ORIENTEM] Zoſimus: *Per Orientem in Ægyptum diſcedens, ſpe cogendarum copiarum quanta gerendo bello ſufficerent.*

Lin. 3. VESTEM RESUMPSIT] Nimirùm purpuram, ſignum imperatoriæ majeſtatis.

CAPUT XLVIII.

Pag. 244. *lin.* 2. NICOMEDIAM INGRESSUS] Meminit adventûs Licinii Nicomediam Joannes Presbyter Nicomedienſis in vitâ ſancti Baſilei Epiſcopi Amaſeæ, ex quo diſcimus, Conſtantiam quoque Licinii uxorem veniſſe cum eo Nicomediam poſt victum Maximinum. *Itaque poſt juſtam Maximini pœnam & divinitùs invectam iram Licinius, cùm totum Orientem ſub ſe haberet, magno cum apparatu ad noſtræ regionis urbem Nicomediam venit unà cum conjuge ſuâ, ut in regiâ domo habitaret, & Orientis imperium gubernaret. Jam verò primùm ſumma quædam pax repentè per totum regionis orbem, poſt vehementes illas inſanien-*

Digitized by Google

tis idololatria commotas fluctuationes ac pugnas, Licinii arbitrio atque operâ invecta eſt. Quanquàm ſint, quibus hæc Baſilei Acta videntur eſſe falſa & ſuppoſititia, in hoc loco ſincera eſſe, ſatis manifeſtum eſt.

Lin. 3. DIE IDUUM JUNIAR.] Iſta non ſunt intelligenda de die, quo datum eſt edictum: ſed de die, quo Licinii juſſu propoſitum eſt Nicomediæ.

Lin. 4. CONSTANTINO ATQ. IPSO TER CONSUL.] Id eſt, anno Chriſti CCCXIII.

Lin. 5. LITTERAS] Eas deſcripſit Euſebius lib. X. cap. V. ſed è Romanâ linguâ in Græcum ſermonem tranſlatas, ut ipſe ait. Quòd ergò eas nunc habemus Latinè, ut editæ primò ſunt, unius Lactantii diligentiæ debemus. Sed iſte omiſit præfationem, quam Euſebius habet.

Pag. 245. *lin*. 5. UT POSSIT NO. S. DIV.] Euſebius vertit ὅπως ὅ τί ποτέ ἐστι θειότης καὶ οὐρανίου πράγματος. Ait autem Valeſius, hanc lectionem non eſſe ſanam. Certè non congruit cum verbis Edicti.

Ibid. CUJUS R. L. M. OBSEQUIMUR] Hæc Euſebius non reddidit Græcè.

Lin. 7. DICATIONEM] Id eſt, dignationem. Hæc enim vocabula promiſcuè & indifferenter uſurpari video. Paulò poſt in hâc epiſtolâ legitur: *Intelligit dicatio tua*. Eadem vox reperitur in Collatione primâ Carthaginenſi, cap. X. & XIX. & in Relatione Anulini Proconſulis ad Conſtantinum Auguſtum, in Collatione tertiâ, cap. CCXX. & apud ſanctum Auguſtinum, epiſt. LXVIII. Plura exempla ſi quis requiret, conſulat Gloſſarium Dufreſnii.

Ibid. CONDITIONIBUS] Euſebius vertit τῶν αἱρέσεων. Quæ vox multùm laboris attulit hominibus eruditis, ut patet ex Valeſii Annotationibus ad hunc locum. Nunc itaque facilis erit loci iſtius intellectus. Nam Juris-periti apud Græcos hæreſes vocârunt, quas nos conditiones appellamus, ut videre eſt in variis locis Baſilicorum, præcipuè verò in libro XLIV. tit. XIX. XXX. & ſequenti, in Codice Juris Græco-Romani, & alibi. Conſtantinus Harmenopulus lib. V. tit. VIII. αἱ παράνομοι καὶ καταγέλαστοι αἱρέσεις ἀεὶ αἴρονται τῶν ἐνστάσεων καὶ τῶν λεγάτων, καὶ χωρὶς αἱρέσεως ταῦτα παρέχονται. Quem locum ſic rectè vertit Joannes Mercerus: *Conditiones, quæ contra leges vel deriſoriæ ſunt, in inſtitutionibus & legatis pro non adjectis habentur, atque adeò hæc abſque ejuſmodi conditione præſtantur*. In Codice Theodoſiano l. 9. & 10. *De prædiis navicularior.* hæreſis ſignificat functionem, ſive conditionem navalem. *Navalem hæreſim in omnibus volumus cuſtodiri, ut uſque ante viginti annos quæcunque poſſeſſiones ſubhaſtariâ ſorte diſtractæ ſunt, & propter contractum publicum navali fuerant hæreſi ſeparatæ, ſi huic oneri antè eas ſubjacuiſſe conſtiterit, rursùs ad debitam functionem teneantur obnoxiæ*.

Lin. 16. QUIA ..... HONORI] Hæc corrupta ſunt apud Euſebium, ubi ſic legitur ex interpretatione Valeſii: *Atque id à nobis eò factum eſt, ut ne cui divino cultui atque honori quidquam à nobis detractum eſſe videretur*. Meliùs ſanè, quàm Muſculus & Chriſtophorſonus.

Pag. 246. *lin*. 1. DATIS LITTERIS] Loquitur de priore Conſtantini & Licinii Conſtitutione, quæ lata erat paulò poſt devictum Maximinum. Vide Annotationes Valeſii.

Lin. 5. QUI EMERUNT] Hanc Conſtitutionem renovavit Conſtantinus poſt partam de Licinio victoriam, ut patet ex libro ſecundo Euſebii de vitâ ejus, cap. XLI. in editione Valeſii.

Lin. 6. VICARIUM] Cùm Euſebius Græcè loqui vellet, nec verbum haberet, quo Vicarii dignitas ſignificaretur, interpretatione & circuitione uſus eſt. Deindè Euſebii interpretes Præfectum verterunt, qui in illâ provinciâ ſeu regione jus dicit.

Lin. 24. HORTATUS EST] Nempè Licinius.

Lin. 26. ANNI DECEM] Hic locus oſtendit, et ſuprà diximus, perſecutionem cœpiſſe die VII. Kalendas Martias, quo die everſa eſt Eccleſia Nicomedienſis. Nam ſi numeres à die vigeſimâ tertiâ Februarii anni CCCIII. uſque ad diem tertiam decimam menſis Junii anni CCCXIII. quâ propoſitum eſt Nicomediæ edictum de reſtaurandis Eccleſiis, reperies effluxiſſe annos decem, menſes tres, dies verò novendecim, id eſt, ut heic ait Lactantius, annos decem, menſes plus minùs quatuor.

CAPUT XLIX.

Pag. 247. *lin*. 2. TAURI MONTIS ANGUSTIAS] Sive fauces, ut alii loquuntur. Sunt autem inter Cappadociam & Ciliciam. Nam Maximinum fugientem tranſiiſſe per Cappadociam, docet Lactantius cap. XLVII. Et certè venienti è Bithyniâ in Ciliciam rectum iter eſt per Cappadociam. Itaque anguſtias illas eò loci poſitas reor, ubi portæ Ciliciæ notantur in tabulis geographicis.

Lin. 4. TARSUM CONFUGIT] Lactantius in capite XLVII. teſtatur, Campum Serenum, ubi Maximinus victus ac fugatus eſt ab exer-

Digitized by Google

dita Licinii, abfuiſſe à Nicomediâ M. P. CLX. In Itinerario autem Burdegalenſi notatum eſt, à Nicomediâ uſque Ancyram Galatiæ numerari M. P. CCLVIII. ab Ancyrâ Tarſon uſque M. P. CCCXLIII. Fiunt M. P. DCCLXI. Scio, Maximinum fugiſſe cum ſummâ diligentiâ donec Nicomediam perveniſſet. Sed poſteà puto conquieviſſe aliquatenùs animum ejus, & deferbuiſſe aliquantiſper ardorem fugiendi. Itaque cùm ei ſuperfuerint peragranda M. P. DCI. ut Tarſum Ciliciæ urbem perveniret, collectis autem ex fugâ & ab Oriente militibus, in Cappadociâ primùm ſubſtiterit, dein in Tauri montis anguſtiis, ubi munimenta ac turres fabricavit, ad arcendos inſequentium Licinianorum impetus, fieri non potuit, ut is, qui Kalendis Maiis pervenit Nicomediam, Tarſum pervenerit ante menſem Julium ſequentem. Quod ideò heic adnotare viſum eſt, quòd videam, pleriſque placere, Maximinum hunc Junio menſe extinctum fuiſſe, & virum alioqui eruditiſſimum Henricum Noris in Diſſertatione de numiſmate Licinii cap. II. contendere, mortem ei eveniſſe anno CCCXIV. ineunte vere. Sed de anno poſteà videbimus. Interim obſervare oportet, non ſtatim mortuum eſſe Maximinum, ac Tarſum pervenit: ſed aliquanto tempore ſuperviviſſe ignominiæ ſuæ, graviſſimoſque dolores perdiù ſuſtinuiſſe ità, ut affirmare fas ſit, non eſſe mortuum ante menſem Auguſtum.

Lin. 13. INSANIA PERCITUS] Ità nos emendavimus, cùm in codice veteri ſcriptum ſit, *inſaniâ percutis*. Lactantius lib. I. Inſtitut. cap. IX. *Idem furore atque inſaniâ percitus uxorem ſuam cum liberis interemit.* D. Joannes Chryſoſtomus in Oratione de ſancto Babylâ, loquens de mortibus perſecutorum, ait, uni ex illis adhuc viventi pupillas ex oculis exiliiſſe, id eſt, Maximino, alium furore percitum, alium alio oppreſſum incommodo mortem oppetiiſſe. Quod autem heic de furore dicitur, Henricus Valeſius interpretatus eſt de Diocletiano, quem ex Euſebio & Conſtantino colligit dementem periiſſe. Verùm id non dicunt Euſebius & Conſtantinus: ſed tantùm illum de mentis ſtatu vi morbi deturbatum extremo anno imperii ſui. Et ſanè Lactantius, qui morbum ejus deſcribit, nihil adnotat de dementiâ ac furore. Quòd ſi Chryſoſtomus ſe non explicâſſet, facilè crederem, ea, quæ de Imperatore furore percito ab eo dicuntur, ad Maximinum referenda eſſe, propter hunc locum Lactantii.

Pag. 248. *lin.* 2. CAPUT PARIETIB. INFLIGERET] Hoc eſt unum ex deteſtabilibus, ut in tertiâ Tuſculanâ Cicero vocat, generibus lugendi. Vide Caſauboni Notas in Julium Capitolinum.

Ibid. EXILIERUNT OCULI] Idem ſcribit Euſebius lib. IX. Hiſt. eccleſ. cap. 10. lib. I. de vitâ Conſtantini, cap. LIX. item Eutychius, Theophanes, & Anaſtaſius. Meminit etiam D. Chryſoſtomus Oratione in ſanctum Babylam, & ſanctus Hieronymus in Zachariam; ut videbimus paulò poſt.

Lin. 7. TANQUAM CREMARETUR] In Annalibus Eutychii ſcriptum eſt, Maximinum in morbum incidiſſe, quo aduſtum eſt corpus ipſius adeò, ut carbonis inſtar eſſet, & ità toſtum fuiſſe, ut rumperentur viſcera ejus præ calore, quem intùs ſentiebat, & excidentes ipſius oculos in terram decidiſſe, aduſtamque carnem ab oſſibus ſeparatam eſſe. Sed iſta meliùs explicat Anaſtaſius Bibliothecarius in Hiſtoriâ eccleſiaſticâ, his verbis: *Divina præveniens ira comprehendit eum. Flamma enim de medio viſcerum & medullarum ſuccenſa cum dolore intolerabili pronum ſuper terram anhelantem proſtravit ità, ut uterque oculus ejus exiliret, & cæcus, ut reverà ſceleſtus, relinqueretur. Porrò cùm carnes ejus putrefactæ præ innumerabili oſſium incendio caderent, ipſe impugnantem Deum projecit animam.* Sumpſiſſe autem iſta Anaſtaſium ex Theophane, manifeſtum eſt.

Ibid. NOCENTEM SPIRITUM EFFLAVIT] In Epitome Victoris ſcriptum eſt, illum ſimplici morte periiſſe, id eſt naturali, ſeu fato ſuo. Et Eutropius tradit, eum vicinum exitium fortuitâ morte præveniſſe. Quod utrumque verum eſt. Communis doctorum virorum ſententia eſt, eam mortem eveniſſe anno Chriſti CCCXIII. Petavius tamen lib. XI. de Doctrinâ temporum cap. XXXIV. ſcribit, auctore, ut ipſe ait, Euſebio in Chronico, adſtipulantibus Victore & Eutropio, Maximinum extinctum fuiſſe anno altero, quàm Galerius Maximianus periit, id eſt, anno Chriſti CCCXII. Verùm cùm certum ſit, illum obiiſſe anno ſequenti poſt cædem Maxentii, jure hoc loco Petavium reprehendit Henricus Noris. Sed ipſe tamen in hoc errare convincitur, quòd ſecutus Baronium contendit, mortem Maximini contigiſſe anno CCCXIV. ineunte vere. Nam cùm ex poſtremis Lactantii capitibus conſtet, illum periiſſe eo anno, quo pax data eſt Eccleſiæ, quo etiam Lactantius finem impoſuit huic operi, & perſecutionem oſtenderimus cœpiſſe anno CCCIII. exeunte Februario, luce clarius eſt, Maximinum extinctum fuiſſe anno CCCXIII. qui decimus erat à cœptâ per-

Digitized by Google

ſecutione. Nititur ſanè vir doctus probabili in ſpeciem argumento, iis nimirùm Maximini verbis ex Edicto, quod paulò ante mortem dedit in gratiam Chriſtianorum apud Euſebium, lib. IX. cap. X. ubi ait, ſe ſuperiore anno datis ad ſingulos provinciarum Præſides litteris ſtatuiſſe eadem, quæ in Conſtantini & Licinii litteris continebantur. Cùm itaque ea Conſtantini ac Licinii Conſtitutio lata fuerit anno CCCXIII. ineunte, evidentiſſimè lucere iſtam, quæ ſequenti anno data eſt, in annum CCCXIV. rejiciendam eſſe, adeòque eo anno tyrannum imperium cum vitâ amiſiſſe. Gravis ſanè argumentatio, ſi conſtaret, Maximinum numeraſſe annos ſuos à Kalendis Januariis. Sed cùm octavus imperii ejus annus impletus fuerit Kalendis Maiis anni CCCXIII. ut docet Lactantius, Edictum ab eo poſt aliquot menſes datum ad ſequentem, id eſt, nonum imperii ejus annum refertur: ſed non ad annum Chriſti CCCXIV. præſertim cùm ex narratione Euſebii conſtet, datum eſſe paulò poſtquàm à Licinio victus erat. Itaque Baronius & victoriam Licinii, & exitum Maximini conjungens, iſta contigiſſe ſcribit anno Chriſti CCCXIV. unius anni errore. Nam quæ de ſexto anno Maximini Auguſti addit ex nummis vir doctiſſimus Henricus Noris, ea ſanè non officiunt opinioni eorum, qui anno Chriſti CCCXIII. aſſignant mortem Maximini, cùm is, qui titulum Auguſti ſumpſerat exeunte anno CCCVII. aut ſub initium ſequentis, ſextum imperii ſui annum numerare potuerit anno CCCXIII. Quo anno mortuum eſſe illum, probari poteſt etiam auctoritate Aurelii Victoris, qui ſcribit, eum poſt biennii auguſtum imperium, id eſt, biennio poſt mortem Galerii, fuſum fugatumque à Licinio, apud Tarſum periiſſe. Nam cùm Galerius extinctus ſit anno CCCXI. menſe Maio, Maximinus moriens anno CCCXIII. rectè ſcribitur biennium in Oriente regnaſſe; qui ſi anno tantùm CCCXIV. mortuus fuiſſet, exceſſiſſet biennium, quod illi tribuitur ab Aurelio Victore.

Iſta ego putaveram vera eſſe, aut vero ſimilia, quòd nullam aliam emergendi ex eâ difficultate viam invenirem præter rationem numerandi annos Maximini à Kalendis Maiis. Poſteà vir plurimæ lectionis limatique judicii Henricus Dodwellus hanc meam explicationem cenſuit non eſſe bonam, eò quòd ſæculi illius uſu receptum non eſſet, ut anni Imperatorum arceſſerentur ab eorum die natali, teſtatus tamen, ſe pronum eſſe in eam ſententiam concedere, ſi idoneo aliquo probatæque fidei exemplo uſus ille poſſet confirmari. Aliam ergò viam ſequitur, Edictumque ſuperioris anni commemoratum à Maximino revocat ad annum Chriſti CCCXII. exeuntem, argumento ſumpto ex lege Conſtantini editâ in Codice Theodoſiano, *quam Romæ edidit ſub initium Decembris*, inquit, *ſed Româ ſtatim diſceſſurus.* Itaque exiſtimat, edictum Conſtantini & Licinii de pace Eccleſiæ datum Mediolani medium circiter Decembrem perveniſſe eodem menſe ad Maximinum, eumque prius illud edictum in ſecundo commemoratum emittere potuiſſe eodem anno. Addit deindè, non eſſe quòd quis miretur iſta ſic conſtitui, ſi veredariorum celeritatem, ipſiuſque Maximini præceps ingenium exploratum habuerit.

Arbitror eam eſſe viri modeſtiam & æquabilitatem, ut non ægrè paſſurus ſit, ſi heic adnotavero difficultates, quæ mihi occurrerunt ejus verba ſeriò examinanti, non quòd ei me præponere, aut æquiparare velim: ſed ut per amicas velitationes veritatem quæramus invicem; qui eſſe debet unicus ſcopus ſtudiorum noſtrorum. Primò fateor, non fuiſſe tum in uſu, ut anni numerarentur à die natali Imperatorum: ſed à Kalendis Januariis, à proceſſione Conſulum, qui faſtos ſignabant, & annis nomen imponebant, ut verbis Lactantii utar è libro ſexto Inſtitutionum, cap. IV. Quòd ſi quis tamen heic contendere vellet, afferri adversùs iſta poſſet obſervatio illuſtriſſimi Cardinalis Baronii, qui in Annalibus eccleſiaſticis adnotat, Diocletianum inſtituiſſe, ut anni deinceps numerarentur à primâ die ſui imperii, eoque exemplo Maximinum, qui ei ſucceſſerat, annos ſuos eodem modo numeraviſſe. Sed miſſa iſta faciamus, quæ teſtimoniis veterum non fulciuntur. Ait vir clariſſimus, Conſtantinum Romam ingreſſum eſſe die XXIX. Octobris, illicque duos menſes non expleviſſe; quod accepit ex panegyrico, quem Nazarius Conſtantino dixit. At ſi ſub initium menſis Decembris Romam reliquit, ut ex lege ſuperiùs adductâ colligi poſſe putavit vir eruditiſſimus, perit illa bimeſtris cura, quam laudat Nazarius. Quippè eo modo Conſtantinus vix menſe integro fuerit Romæ. Sed quod jugulum petit, extat, uti diximus, in Codice Juſtiniani Imp. lib. XI. tit, 57. lex à Conſtantino data Romæ declinante menſe Januario, qui proximus fuit poſt extinctum Maxentium; quæ manifeſtè, ut reor, oſtendit, Conſtantinum Româ digreſſum non eſſe ante menſem Januarium exeuntem. Prætereà immen-

Digitized by Google

ſum eſt ſpatium ab urbe Româ Mediolanum, quod exiguo temporis intervallo confici non poteſt, cùm M. P. DXXVIII. numerentur in Itinerario Antonini, à Mediolano autem Nicomediam quatuordecies centum & ſeptuaginta ſex millia paſſuum. Impoſſibile eſt, legem, quæ data eſt Mediolani circa medium Decembrem, perferri potuiſſe Nicomediam eodem menſe, quantumvis expediti curſores fuerint, aut equi celeres & veloces. Neque heic quicquam facit Maximini præceps ingenium, cùm econtrà tarditatem ejus in hoc negotio culpet Euſebius lib. IX. cap. IX. Hiſtoriæ eccleſiaſticæ. His ità ritè conſtitutis, puto ambigi deinceps non poſſe, quin redeundum ſit ad explicationem noſtram, cùm conſtet, primum Maximini edictum fuiſſe datum anno CCCXIII. menſe, ut videtur, Aprili; poſterius verò, in quo prioris velut anno ſuperiore dati meminit, emiſſum circa menſem Septembrem. Vel certè, quod probabilius videtur, dicendum eſt, Maximinum numeraviſſe annos Græco more, adeòque initium anni ipſi fuiſſe menſem Septembrem. Quæ explicatio ſi admittitur, jam difficile non erit intelligere, quomodò Conſtitutio data menſe Aprili anni Romani CCCXIII. dicatur data anno ſuperiore ab eo, qui annum inciperet à Septembri, ſecundùm morem Græcorum.

CAPUT L.

Pag. 248. *lin.* 1. PERSECUTORES DEBELLAVIT] Lactantius lib. VII. Inſtitut. cap. XXVI. *Illi enim, qui, ut impias religiones defenderent, cœleſtis ac ſingularis Dei cultum tollere voluerunt, profligati jacent.* Eadem obſervant Euſebius in libro primo de vitâ Conſtantini, cap. III. & auctor Fragmenti de Conſtantio Chloro, pag. 475. Hieronymus in caput XIV. Zachariæ: *Legamus eccleſiaſticas hiſtorias, quid Valerianus, quid Decius, quid Dioclesianus, quid Maximianus, quid ſæviſſimus omnium Maximinus, & nuper Julianus paſſi ſint; & tunc rebus probabimus, etiam juxta litteram prophetiæ veritatem eſſe completam, quòd computruerint carnes eorum, & oculi contabuerint, & lingua in pedorem & ſaniem diſſoluta ſit.* Scaliger in Animadverſionibus ad Euſebium, pag. 248. ſic interpretatur hunc locum, ut Hieronymum putet Maximinum inter eos poſuiſſe, quorum carnes computruerint. Sed ego puto, hunc non eſſe ſenſum verborum Hieronymi. Loquitur primò de miſerabili morte Valeriani & Decii: ſed mortis genus non explicat. Nam verba prophetiæ, quæ ſuſceperat interpretanda, non poterant trahi ad genus mortis, quo duo illi Principes perierunt. Deindè putredinem carnium refert ad Maximianum, tabem oculorum ad Maximinum, linguæ pedorem & ſaniem ad Diocletianum, ſi vera ſunt, quæ de eo narrant Eutychius Alexandrinus & Georgius Cedrenus, nimirùm eum morti propinquum ex faucibus multitudinem vermium ipsâ cum linguâ, quæ computruerat, ejeciſſe.

Lin. 3. VALERIAM] Cùm viderem, disertè in veteri libro ſcriptum eſſe, *Valerium quem*, non auſus ſum mutare in primâ libri iſtius editione, veritus ſcilicet, ne fortaſſis aliquis homo iſtius nominis alicubi lateret. Poſteà verò animadverti, dubium non eſſe, quin vetus liber mendoſus ſit in hoc loco, & Valeriæ nomen hîc reponendum eſſe. Itaque repoſui.

Pag. 249. *lin.* 1. UT EUM VIXISSE]. Columbus ſuſpicatur, ſcribendum eſſe, *ut eum*, id eſt, Licinium, *edixiſſe cognovit*. Mihi autem videtur, nihil omninò eſſe mutandum. Senſus enim hic eſt. Licinius Candidianum necari juſſit. Quia verò non ſtatim mandato eſt ſatisfactum, Valeria, ut eum vixiſſe tum cognovit, cùm necari juſſus erat, comitatui ſe Licinii miſcuit, ut fortunam Candidiani ſpecularetur.

Lin. 13. MATER EORUM]. Id eſt, uxor Maximini, cujus nomen ſe neſcire fatentur eruditi.

Ibid. IN ORIENTEM] Plerique conjecerunt, reſcribendum, *in Orontem*, quia conſtat, fluvium in hoc loco ſignari; quod pluribus argumentis eruditè profectò oſtendit clariſſimus Cuperus. Quia tamen & ipſe tradit, nonnullos veteres Orientem vocaſſe eum fluvium, quem reliqui vulgò dicunt Orontem; nolui textum mutare; licèt idem vir clariſſimus non dubitet, quin Lactantius ſcripſerit *Orontem*, & *Orientem* in locum veri nominis irrepſiſſe per librarios eâ ætate, quâ ità loquebantur.

CAPUT LII.

Pag. 250. *lin.* 3, CORRUMPERET VERITATEM] Lactantius lib. III. Inſtitut. cap. I. *Deus hanc voluit eſſe rei naturam, ut ſimplex & nuda veritas eſſet luculentior; quia ſatis ornata per ſe eſt, ideòque ornamentis extrinſecùs additis fucata corrumpitur.*

Lin. 19. JOVIOR. ET HERCULIOR.] Sic vocatæ familiæ Diocletiani, qui ſe Jovium dicebat, & Maximiani ſenioris, qui Herculius dictus eſt, tanquàm ſi à Jove & Hercule genus ducerent, ut obſervatum eſt à viris eruditiſſimis. Annotat Aurelius Victor, hinc mi-

Digitized by Google

litaribus auxiliis in exercitu præſtantibus nomen impoſitum, id eſt, ut Herculiani vocarentur. Undè apud Ammianum Marcellinum lib. xx. & xxii. mentio Jovianorum & Herculianorum.

Atque heic tandem finis eſto Notarum noſtrarum ad librum Lactantii de mortibus perſecutorum. Ejuſdem argumenti opus, ſi vera fides, ſcripſerat Aurelius Victor, hiſtoriam comprehendens perſecutionum Eccleſiæ uſque ad Diocletianum, quod in Bibliothecâ Vaticanâ extitiſſe ſuâ ætate, teſtatur Marianus Victorius ad epiſtolam xxi. Hieronymi, quæ inſcripta eſt Paulo Monacho Concordienſi, à quo Hieronymus poſtulabat *Commentarios Fortunatiani, & propter notitiam perſecutionum, Aurelii Victoris Hiſtoriam.* Multùm tamen ambigo, an verè dici poſſit, Aurelium Victorem, hominem minimè Chriſtianum, ſcripſiſſe hiſtoriam iſtiuſmodi, cùm locus ille Hieronymi corruptus ſit in vulgatis editionibus, adeòque intricatus, ut virum doctiſſimum Andream Schottum in horrendas ambages impulerit, dum Aurelium Victorem perſecutionum Eccleſiæ Scriptorem quærit, hùc deſcendere coactus, ut exiſtimaret plures Victores Hiſtoriæ auguſtæ ſcriptores fuiſſe, & unum etiam Chriſto nomen dediſſe. Nam ſi hiſtoria illa extitiſſet in Bibliothecâ Vaticanâ, quâ tempeſtate Victorius ſcholia ſua ſcribebat in Hieronymum, certè non evaſiſſet eruditas ac diligentes Baronii manus, neque tot doctiſſimorum & antiquitatis eccleſiaſticæ amantiſſimorum hominum, qui poſt Pii V. Pontificatum & Mariani Victorii tempora Romæ vitam egerunt, & in edendis recenſendiſque ac emendandis Scriptorum, in primis verò eccleſiaſticorum, lucubrationibus laudabilem operam poſuerunt. Profectò concors illud ac perpetuum tot præſtantiſſimorum virorum ſilentium de re tanti momenti, qui ne verbo quidem ullam iſtius Aurelii Victoris Hiſtoriæ mentionem uſpiàm faciunt, me vel invitum ac reluctantem ſuſpicari cogit, aut memoriâ lapſum eſſe Victorium, aut impoſitum illi fuiſſe; præſertim cùm ex verbis Hieronymi colligi non poſſit, Aurelium Victorem ſcripſiſſe Hiſtoriam perſecutionum: ſed tantùm ejus Hiſtoriam, in quâ tractatur de Vitâ Imperatorum uſque ad Julianum, utilem eſſe ei, qui velit habere *notitiam perſecutorum*, id eſt, eorum Imperatorum, qui perſecuti ſunt Eccleſiam Dei. *Perſecutorum* enim heic legendum eſſe, non verò *perſecutionum*, docent in primis codices 173. & 2789. Bibliothecæ regiæ, vetus alter codex ejuſdem Bibliothecæ, qui fuit olim viri clariſſimi Claudii Puteani, tum codex 305. Bibliothecæ Colbertinæ, prima editio Romana anni MCCCCLXVIII. Veneta anni MCCCCLXXXVIII. & Lugdunenſes annorum MDVIII. MDXIII. & MDXVIII. Primus omnium Eraſmus repoſuit *perſecutionum*, auctoritate haud dubiè vetuſti alicujus exemplaris, cùm in codice quoque 4110 ejuſdem Bibliothecæ Colbertinæ ità legatur. Hunc ſecutus eſt Victorius. Sed profectò ex his, quæ dicta hactenùs ſunt, ſatis conſtat, hanc lectionem non eſſe bonam, & eam retineri debere, quam veteres libri & editiones exhibent, cùm nullam habeat difficultatem. Agamus autem gratias immenſæ Dei optimi maximi benignitati, qui iſtum Lactantii librum nobis poſt tot ſæcula redonavit, eoque utamur ad majorem ipſius gloriam & ſanctæ Eccleſiæ utilitatem, in cujus gratiam ſuſceptus eſt hic labor.

STEPHANI

STEPHANI BALUZII

EPISTOLÆ DUÆ,

In quibus explicantur & illuſtrantur duo loca ex libro Lactantii de Mortibus perſecutorum.

Præfixa eſt initio Obſervatio viri doctiſſimi de altero eorumdem locorum.

Digitized by Google

Digitized by Google

Illuſtriſſimi viri PETRI VALERI DIAZII, Conſiliarii Regis Hiſpaniarum in ſupremo Conſilio Aragonum, ſententia de quodam loco Lactantii corrupto.

IN libro Lactantii de Mortibus Perſecutorum, quem litteratus orbis reſtitutum nuper vidit ſtudio & virtute illuſtriſſimi Dom. Stephani Baluzii, locus eſt præ aliis valdè corruptus pag. 43. ubi ſic editum videmus:

Pag. 246. lin. 6. *Etiam vel hi, qui emerunt, vel qui dono erunt conſecuti, ſi putaverint de noſtrâ benevolentiâ aliquid, Vicarium poſtulent, quò & ipſis per noſtram clementiam conſulatur.*

Ego verò tribus emendationibus repurgandum eſſe hunc locum, & in hanc formam ſcribendum, cenſeo.

Et jam vel hi, qui emerunt, vel qui dono erunt conſecuti, ſi optaverint de noſtrâ benevolentiâ aliquid vicarium, poſtulent, quò & ipſis per noſtram clementiam conſulatur.

Ac primùm quidem τὸ *etiam* non congruere huic parti, manifeſtum ſatis eſt, ac levi diviſione ſubſtituendum *& jam*, quod idem ſignificat, ac *tum*, vel *mox*, aut *poſtquàm*, ut Plautus in Truculenti ſcenâ ultimâ dixit: *Jam abis, poſtquàm aurum habes.* Mens enim Imperatorum in propoſito edicto hæc erat, ut bona Chriſtianis reſtituerentur ſine ullo pretio quantociùs, ac deindè de indemnitate, ut poſteà dicunt, tractaretur, ſi eam cuperent. Secundo loco illud *putaverint* facili errore inductum eſt ex permutatione tranſpoſitioneque litterarum *o* & *u*. Ratio autem ſermonis optimè conſtat, legendo *optaverint*. Nam in eàdem Conſtitutione inferiùs dicitur, *de noſtrâ benevolentiâ ſperent.* Hæc verò duo optandi & ſperandi verba conjuncta ſæpè occurrunt, & Cicero Orat. 27. ad Quirites dixit: *Multa prætereà à diis immortalibus optata conſecuti ſumus.*

Præcipua autem animadverſio noſtra eſt circa τὸ *Vicarium*, quod verbum Dominus Baluzius majuſculâ litterâ initiali curavit imprimi, fortaſſis quia in manuſcripto Colbertino exemplari ſic repererat, vel, quod magis puto, de ſuo adſcripſit, Vicarii dignitatem ſignificari hoc loco exiſtimans, ſecutuſque Euſebii antiquam lectionem & ſententiam; quam & priorem interpretem Chriſtophorſonum, & noviſſimum, eumque longè doctiorem accuratioremque Henricum Valeſium ſuis verſionibus expreſſiſſe viderat. Cæterùm erravit Euſebius (quod pace ejus dixerim) alioſque in errorem induxit, quem Lactantii locus hic nobis detexit. Nam in imperiali hoc edicto, quod Latinè, ut fuerat conceptum, tranſcripſit, non de Gubernatore, Vicario, aut Judice alio provinciæ mentio facta eſt: ſed *aliquid vicarium*, valet *rem aliquam vicariam*, ſeu vice & loco illius, quæ reſtituta fuiſſet Chriſtianis, reddendam ab Imperatoribus; id quod ſequentibus rationibus evincitur. Nam Lactantius diſertè dixerat has litteras imperiales ad Præſidem datas, non ad Vicarium; & illarum ſermo totus directus eſt ad eundem, cui executio reſtitutionis faciendæ committebatur: ut abſurdum planè eſſet, ad alium quempiam Præfectum, qui in illâ provinciâ jus diceret, verba Imperatorum converti.

Jam verò hæc loquendi ratio, *aliquid vicarium optare & poſtulare*, Latinè ſcribentibus eleganter uſurpatur. Quin & aliquid vicarium reddere dictum legimus in ſanctâ Scripturâ; Levitici cap. 24. verſu 19. ibi: *Qui percuſſerit animal, reddet vicarium, id eſt, animam pro animâ;* & inferiùs verſu 21. *Qui percuſſerit jumentum, reddet aliud.* Quo loco Cornelius à lapide, ut alios Criticos ſacros omittam, interpretatur *animal vivum vice animalis à ſe occiſi.* Lorinus verò ait: *Vicarium animal ſignificat aliud, quod ſuppleat vicem percuſſi, ſive occiſi.* Ac deindè ſubjungit: *Hoc tantùm loco uſum reperio interpretem nomine vicarii.*

Illuſtriſſimo doctiſſimoque viro PETRO VALERO DIAZIO, Conſiliario regio, STEPHANUS BALUZIUS *Tutelenſis*,

S. P. D.

EX litteris à te ſuperiore anno datis ad illuſtrem notique nominis Abbatem Camerarium intellexi, benè te agere, illuſtriſſime Domine, & meî mentionem facere, nec injucundam, nec inutilem; quippè qui non ſolùm amicè & honorificè de me ſtudiiſque meis loqueris: ſed etiam admones, quid tibi

Digitized by Google

videatur emendandum in quâdam Conſtitutione Conſtantini M. quæ extat in libro Lactantii de Mortibus perſecutorum. Amplector utrumque cum eâ reverentiâ & cum eâ grati animi teſtificatione, quæ tibi à me debentur, eruditiſſime vir; ideòque officii mei eſſe putavi has ad te litteras dare, tum ut tibi gratias agam pro hâc animi tui in me propenſione, tum ut per eam occaſionem utar familiaritate ejus viri, quem is, cum quo meliorem vitæ meæ partem exegi, vir immortalis memoriæ Petrus de Marca, Archiepiſcopus Pariſienſis, plurimi faciebat, & cum Antonio Auguſtino conferre ſolebat. Revoco te, ut vides, ad ſcopulos Breſconis, illuſtriſſime vir, undè initium commercii tui cum ſummo viro; quo in cœlum poſteà ſublato, & tu magno amico orbatus es, & ego optimo patrono.

Venio nunc ad locum Lactantii, cujus à te tentata emendatio eſt. Obſcurum eſſe illum ac mutilum, ſatis conſtat, propter defectum nimirùm unius vocis; quæ ſi ſemel ſuppleta fuerit, nulla, ut ego quidem arbitror, difficultas remanebit. Quæ autem illa ſit, ipſa quidem Lactantii verba ſatis indicare videntur, clariùs verò verſio Græca Euſebii, ex quâ colligimus, vocem *poſcendum*, aut aliquam ſimilem addendam eſſe in hoc loco, & ſic legendum: *Etiam vel hi, qui emerunt, vel qui dono erunt conſecuti, ſi poſcendum putaverint de noſtrâ benevolentiâ aliquid, Vicarium poſtulent, quò & ipſis per noſtram clementiam conſulatur.* Hanc reſtitutionem confirmant verba Legis primæ Codicis Theodoſiani de Officio rectoris provinciæ: *Si de civilibus cauſis quicquam putaverint eſſe poſcendum.* Tu verò, vir eruditiſſime, cenſes, ità legendum & interpungendum: *Et jam vel hi, qui emerunt, vel qui dono erunt conſecuti, ſi optaverint de noſtrâ benevolentiâ aliquid vicarium, poſtulent, quò & ipſis per noſtram clementiam conſulatur.* Et conjectura quidem tua docto & erudito viro digna eſt, & plurimam habet veri ſimilitudinem. Veteres quippè eleganter dicebant vicariam operam, manus vicarias, amorem vicarium, pœnam vicariam, mortem vicariam, & alia hujuſmodi. Opinio tamen illa tua, ſi me permittis liberè loqui, non vacat difficultate. Nam præterquàm quòd tu non ſupples vocem, quæ illic deeſt, vocemque *putaverint* mutas in *optaverint*, quod non licet abſque evidentiſſimâ neceſſitate, ſenſus poſtulare videtur, ut Princeps deſignet perſonam, cui provinciales ſpoliati porrigant preces ſuas. Cùm verò Vicarium totius conlationis ac tranſmiſſionis cura conſtringeret, ut legitur in titulo Codicis Theodoſiani de Officio Vicarii, nihil alienum ab ejus officio fecit Conſtantinus, cùm juſſit, ut qui putarent aliquid ab ejus benevolentiâ poſcendum pro bonis, quæ coacti reddidiſſent corpori Chriſtianorum, Vicarium adirent, nimirùm ut is ad Principem referret quicquid illud eſſet.

Sed tu, vir doctiſſime, ais, Lactantium diſertè dixiſſe, has litteras imperiales ad Præſidem datas eſſe, non ad Vicarium, & totum illarum ſermonem directum eſſe ad eundem, cui executio reſtitutionis faciendæ committebatur; abſurdumque planè eſſe, ad alium quempiam Præfectum, qui in illâ provinciâ jus diceret, verba Imperatoris referri. Sed heic, nî fallor, obſervandum eſt, nomen Præſidis non fuiſſe poſitum in fronte Conſtitutionis, cùm Edicta generalia conſueverint inſcribi nominibus Præfectorum Prætorio, quamvis ad eum miſſa fuerit à Licinio. Hic enim, cùm manifeſto divini Numinis auxilio victoriam de Maximino reportâſſet, cùm primùm poſteà Nicomediam ingreſſus eſt, gratiam ſummo Deo relaturus, litteras illas miſit ad Præſidem, ut ejus curâ proponerentur in eâ urbe. Cùm autem Præſidis nomen generale ſit, & ad omnes pertineret, qui provincias imperii Romani regebant, videtur Lactantius iſthic per Præſidem intellexiſſe, aut Vicarium Ponticæ diœceſeos, aut Conſularem Bithyniæ, quam fuiſſe conſtat ſub diſpoſitione ejuſdem Vicarii. Itaque cùm ſummus poſt Præfectum magiſtratus in eâ regione eſſet Vicarius Ponticæ, videretur cenſendum, ſervatam ei fuiſſe ſuam auctoritatem in Edicto, quod juſſum eſt proponi in urbe Nicomedienſi, adeòque retinendam lectionem vulgatam iſtius loci Lactantiani. Ego tibi, vir doctiſſime, mentem meam aperio, & conjecturas meas committo, facilè amplexurus opinionem, quam tu probaveris eſſe veram. Jamdudùm auſculto de epiſtolis Antonii Auguſtini, quas fama erat te vulgaturum. Magna eſt inter nos viri iſtius reverentia & auctoritas, lucubrationeſque ejus avidiſſimè arripimus. Itaque ſi nondùm ea editio facta eſt, oro te, vir illuſtriſſime, nomine eorum omnium, qui bonas litteras amant, ne diutiùs protrahas expectationem noſtram. Non dubito autem, quin inter epiſtolas Latini Latinii plures legeris datas ad eundem Antonium, alias de eo loquentes, unam etiam ipſius ad Latinium. Cæterùm diſquirendum eſt, verane ſit ſuſpicio Latinii ad Metellum

Digitized by Google

ſcribentis, alienatum nimirùm ab eo fuiſſe animum Antonii, quòd ad ipſum interdùm ſcribens, ampliſſimos illuſtrium reverendiſſimorumque titulos, quibus Hiſpani valdè delectarentur, ei non tribuerit. Ego enim Auguſtinum animadverti fuiſſe inanium contemtorem; ac proindè ſuſpicor, alias fuiſſe cauſas, ob quas ille interrupit litterarum commercium, quod ipſi erat cum Latinio. Tui judicii facio totum illud negotium, eruditiſſime vir, tibique longam ac felicem vitam opto.

Lutetiæ-Pariſiorum, Kal. Maiis MDCLXXXIII.

Clariſſimo viro HENRICO DE NORIS, *Auguſtiniano*, STEPHANUS BALUZIUS *Tutelenſis*,

S. P. D.

CUM ante hoc biennium vir tui meique ac communium ſtudiorum noſtrorum amantiſſimus, idemque doctiſſimus Antonius Magliabecus ad me miſiſſet opus tuum, eruditiſſime vir, quo Cenotaphia Piſana Caii & Lucii Cæſarum illuſtrâſti, conſtitueram ad te ſcribere de controverſiâ, quam video inter nos ortam eſſe propter verba quædam obſcura Pauli Juriſconſulti; ſic tamen ut totum illud negotium facerem tui judicii. Verùm quoniam eo tempore multùm occupatus eram in edendo primo tomo meorum Conciliorum, adeòque laborabam otii penuriâ, coactus ſum deſerere conſilium illud meum, aut ſaltem in aliud tempus differre. Interim magnus ille ſtudiorum meorum fautor & altor Joannes-Baptiſta Colbertus exceſſit è vivis; eoque cadente, fateor, ità mœrore abjectum ac profligatum eſſe animum meum, ut cùm in libris meis quærerem perfugium ac ſolatium, nihil minùs cogitaverim, quàm ut ludicri certaminis ſpeciem præberem; adeòque memoriam quoque ipſam perdidi iſtius noſtræ concertationis, de quâ paulò antè memoravi. Revocata eſt autem occaſione litterarum, quas amicus ille noſter ad me dedit XV. Kalendas Februarias hujus anni; quas accepi tardiuſculè, nimirùm XVIII. Kal. Aprilis. Mentionem quippè in illis faciens novæ lucubrationis à te emiſſæ, quam ſe miſſurum pollicetur, excitavit memoriam Cenotaphiorum Piſanorum, & tuæ mecum diſputationis. Accedo itaque tandem bonæ, ut reor, cauſæ qualiſcunque patronus, eam apud te acturus; vir eruditiſſime, te, inquam, judicem habiturus, quem antè expertus ſum adverſarium. Neque enim mihi metuendum eſt ſub tali judice; qui præterquàm quòd amicus meus eſt, juſtus & recti tenax, tres perſonas, ut Cicero de ſe aiebat, unus ſuſtinebit ſummâ animi æquitate, ſuam, adverſarii, judicis.

Igitur hæc ſunt verba Pauli in editionibus per typographos vulgatis, quæ manibus nunc eruditorum teruntur: *Anniculus amittitur, qui extremo anni die moritur. Et conſuetudo loquendi id ità eſſe declarat. Ante diem decimum Kalendarum, Poſt diem decimum Kalendarum. Neque utro enim ſermone undecim dies ſignificantur.* L. Anniculus, 132. D. de verbor. ſignific.

Hunc ego locum ſic interpretatus ſum in Annotationibus ad librum Lactantii de Mortibus perſecutorum, ut exiſtimaverim, eundem diem ſignificari duobus loquendi modis adductis à Juriſconſulto. Tu contrà, vir clariſſime, putas priore modo intelligi debere dies decem, qui Kalendas antecedunt, poſteriore, decem qui ſubſequuntur eaſdem Kalendas, id eſt, decimum diem menſis ſequentis. Quamvis autem Rebuffus ſcripſerit, hanc quæſtionem plus ſubtilitatis, quàm utilitatis habere, putaverintque Budæus & Alciatus, Paulum ludere potiùs & morari lectorem hoc grypho voluiſſe, quàm docere, adeòque inutile videri poſſit ultrà perſcrutari verum verborum illorum ſenſum; enitar tamen pro virium mearum modulo oſtendere, quid dicere voluerit Juriſconſultus, ſimulque confirmabo opinionem meam de verbis Lactantii.

Duplex antiquitùs fuit editio verborum Pauli, in quibus tota conſiſtit difficultas, & quæ crucem fixerunt viris eruditiſſimis. Quidam enim codices habent: *Æquè utroque enim ſermone undecimus dies ſignificatur;* alii contrà: *Neutro enim ſermone undecimus dies ſignificatur.* Prior editio, quam Paulus de Middelburgo, Valla, Budæus, Alciatus, Rebuffus & Dionyſius Gothofredus amplexi ſunt, nititur auctoritate veterum exemplarium manuſcriptorum, quorum unum eſt Bibliothecæ regiæ, reliqua Colbertinæ; cum quibus congruit etiam codex Germani Colladonii laudatus ab eodem Gothofredo. Altera, quam Cujacius, Antonius Auguſtinus, Marcellus Francolinus & Dionyſius Petavius ſequi maluerunt, ſuffragatores habet duos veteres libros Bibliothecæ regiæ, quorum unus fuit olim Æmari Ranconeti viri doctiſſimi; neque eam alibi reperi. An illam adjuvet auctoritas Pandectarum Florentinarum, videbimus

poſteà. Interim expendamus utramque editionem, affirmativam videlicet, & negativam, ut eas quidam vocavere.

Affirmativam habent, ut dixi, octo vetera exemplaria Bibliothecæ regiæ & Colbertinæ. Et in regio quidem ſignato 4673. ſic legitur: *Æquè enim utro ſermone undecima dies ſignificatur.* Codices verò Colbertini notati 524. 529. 2608. habent: *Æquè utroque enim ſermone undecimus dies ſignificatur.* Codex 743. *Æquè utroque ſermone undecimus dies ſignificatur.* Codices 397. & 461. *Utroque enim ſermone undecimus dies ſignificatur.* Codex denique 583. *Utroque ſermone XI. dies ſignificatur.* Contrà in codice regio notato 4672. ſcriptum eſt: *Neutra enim ſermone undecima dies ſignificatur.* In eo verò, qui fuit Æmari Ranconeti, ſic: *Neutro enim ſermone undecimus dies ſignificatur.* Ubi illud admonendum eſt, ſupra lineam iſtius ultimi codicis ſcriptum eſſe antiquitùs alibi legi *utro* pro *neutro;* quæ lectio propiùs accedit ad eam, quam codex Florentinus exhibet, in quo ſic legi etiam tu ipſe teſtaris: *Neque utro enim ſermone undecim dies ſignificantur.*

Inveſtigandum nunc eſt, utrùm illa codicis veſtri lectio bona ſit, & utrùm negativam, ut nonnulli putant, adjuvet, an potiùs revocari debeat ad eam, quam tot vetera exemplaria præferunt. Primà ſanè fronte codex ille veſter, omnium, qui hodiè extant, ſine controverſiâ vetuſtiſſimus, videtur oſtendere, neutro horum loquendi modorum, ut etiam ſcriptum eſt in libris regiis, & ut in veſtro legiſſe ſe ait Antonius Auguſtinus, ſignificari diem undecimum Kalendarum, atque ita confirmare cenſendus eſt lectionem, quam vocant negativam. At ſi conſideremus, veriſſimum illud eſſe, quod vir doctiſſimus Nicolaus Rigaltius obſervavit ad Tertullianum, veterum librorum auctoritate falſiſſimas interdùm lectiones aſſeri, ac præterea ex adverſo ſtatuamus, conſenſum tot veterum codicum, qui lectionem affirmativam præferunt, dubitare jure meritòque licebit, an huic veſtro exemplari inſiſtendum ſit, an verò amplectenda lectio, quam reliqui codices exhibent, quam negari non poteſt ſumptam eſſe ex antiquioribus exemplaribus. Neque fortaſſis aberraverit, qui putabit, in veſtro per errorem ſcriptum eſſe *neque*, pro *æquè;* ſicut in Fragmento ſancti Ambroſii relato in geſtis primæ Synodi Epheſinæ, codices 1363. & 1600. Bibliothecæ Colbertinæ, & antiquiſſima exemplaria veteris verſionis Latinæ ejuſdem Synodi habent, *Nec ipſa littera*, pro eo, quod in editionibus Operum ejuſdem ſancti Ambroſii legitur, *Hac ipſa littera*, & apud Marium Mercatorem, & in editione Contianâ ejuſdem Synodi, *Et ipſa littera;* ut monui nuper, dum recenſerem eandem antiquam verſionem.

Præterea quis in animum inducere queat, virum gravem Paulum Juriſconſultum uti negatione voluiſſe ad eam rem confirmandam, quæ maximè egebat probatione affirmativâ? Probandum enim erat, eum cenſeri anniculum, qui extremo anni die moritur, ſive incipiente, ſive exacto. Similitudine igitur iſtud oſtendere volens Juriſconſultus, ait eo modo, quo idem dies ſignificatur, ſive dicas ante decimum Kalendarum, ſive poſt decimum Kalendarum, id eſt, ſive ante abſolutum, ſive poſt abſolutum diem, eodem modo anniculum eſſe cenſendum eum, qui extremo anni die extinguitur, ſive dies ille ſit abſolutus, ſive non ſit abſolutus. Porrò dum viri docti hæc verba, *Ante diem decimum Kalendarum*, ſic interpretati ſunt, ut ſignificare docerent rem actam ante diem decimum abſolutum & finitum, nobis documentum dederunt, ut iſta, *Poſt diem decimum Kalendarum*, interpretemur de ipſo die decimo Kalendarum, ſed tamen exacto & finito. Quoniam autem hi duo loquendi modi promiſcuè & indifferenter à populo uſurpabantur, conſuetudine factum eſt, ut utroque ſermone idem dies ita intelligeretur, ut quicquid intra viginti quatuor horas diei & noctis actum eſſet, perindè exiſtimaretur quaſi quàvis horâ lucis actum eſſet, ut docet idem Paulus lib. XIII. ad Sabinum. *More Romano*, inquit, *dies à mediâ nocte incipit, & ſequentis noctis mediâ parte finitur. Itaque quicquid in his viginti quatuor horis (id eſt, duabus dimidiatis noctibus & luce mediâ) actum eſt, perindè eſt quaſi quàvis horâ lucis actum eſſet.* Confirmat Cenſorinus cap. XXIII. cujus verba tranſcribo. *Romani*, inquit, *à mediâ nocte ad mediam noctem diem eſſe exiſtimaverunt. Indicio ſunt ſacra publica, & auſpicia etiam magiſtratuum: quorum ſi quid ante medium noctis eſt actum, diei, qui præteriit, adſcribitur; ſi quid autem poſt mediam noctem & ante lucem factum eſt, eo die geſtum dicitur, qui eam ſequitur noctem. Idem ſignificat, quòd qui à mediâ nocte ad proximam mediam noctem in his horis quatuor & viginti naſcuntur, eundem diem habent natalem.* L. More, D de Feriis.

Hinc colligi poſſe mihi videtur, Romanos, quamvis diem ordirentur à mediâ nocte, in vulgari tamen ſermone diem dixiſſe

illud ſpatium, quod eſt inter ortum ſolis & occaſum, id eſt, diem naturalem, & quod agebatur ſummo mane, ſive ante lucem, ut
Scalig. lib. 1. de Emend. temp. pag. 174. edit. an. 1629. ante me obſervavit Joſephus Scaliger; vocaviſſe initio ante Kalendas, quod poſt receſſum ſolis, poſt Kalendas: ſed deindè paulatim utroque loquendi modo idem tempus ſignificatum, quia tum populus, quem penès arbitrium eſt & jus & norma loquendi, non attendebat ad diſcrimen, quod olim ita loquendo ponebant inter diem incipientem & exactum. Itaque Cicero ad Tironem ſcribens, cujus tu locum, vir eruditiſſime, attuliſti ad confirmandam opinionem tuam, ait,
Cicero lib. 16. ad Famil. epiſt. 3. ſe Nonis Novembris fuiſſe apud Alyziam, indèque ante lucem proficiſcentem, ante diem octavum Idus Novembris has litteras dediſſe; quod etſi de quâvis horâ diei capi poſſit, proclivius eſt, ut interpretemur de die incipiente, cùm Cicero ſcribat, ſe litteras illas dediſſe, cùm Alyziâ proficiſceretur, quod fuit ante lucem. Eodem modo Seneca Claudium Imperatorem, quem animam agere cœpiſſe ait, cùm ſol ad occaſum feſtinaret, horâ inter ſextam & ſeptimam, tradit mortuum eſſe ante tertium Idus Octobris, quem Suetonius ſcribit defeciſſe prope lucem, id eſt ſub initium diei naturalis. Quod confirmari quoque poteſt ex verbis Taciti; qui cùm docuiſſet, celatam aliquandiù fuiſſe mortem ejus, addit, Neronem egreſſum eſſe ad cohortem medio diei ejuſdem.

Itaque ut ad id revertamur, undè digreſſi ſumus, cùm veteres dicebant, *Ante decimum Kalendas*, *Poſt decimum Kalendas*, utroque ſermone ſignificare volebant diem decimum Kalendarum, ipſis Kalendis numeratis. Hanc interpretationem ex lectione quoque codicis veſtri hauſit doctiſſimus conterraneus meus Simeo Boſius, qui in Animadverſionibus ad epiſtolam primam Ciceronis earum quæ datæ ſunt ad Atticum, ait, utroque loquendi modo diem ipſum decimum Kalendarum ſignificari.
Cujac. lib. .D. de ver. oblig. Contrà Cujacius exiſtimat quidem utroque loquendi modo ſignificari diem decimum, ſic tamen, ut decimum diem, qui vocatur poſt Kalendas, interpretetur de decimo die menſis, qui ſequitur poſt Kalend. Quo loco, ne quid diſſimulem, conſentaneam habet Cujacius veterem gloſſam interlinearem codicis 524. Bibliothecæ Colbertinæ; in quo ſupra hæc verba, *Ante diem decimum Kalendarum*, ſcriptum eſt, *ſcilicet Kalendas præcedentem*; ſupra verò iſta, *Poſt diem decimum Kalendarum*, itidem ſcriptum eſt, *Scilicet Kalendas ſequentem*. Verùm & vetuſtum hunc gloſſatorem, & Cujacium ipſum, alioſque, quia deſtituti erant exemplo ſimili, quod habetur apud Lactantium, ad hanc interpretationem adegit obſcuritas hujus loci; qui ſi exemplum illud Lactantii habuiſſent, attentèque conſideraſſent, veteribus Romanis in uſu poſitum non fuiſſe, ut dies, qui ſequuntur poſt Kalendas annecterent Kalendis, ſed Nonis, aut Idibus, nunquàm eo modo detorſiſſent ſenſum verborum Pauli. Nam ſi fas eſſet ita interpretari veteres, ex conjecturâ tantùm, abſque ullo exemplo, abſque auctoritate, mallem dicere, aut Paulum exiſtimaſſe utroque loquendi modo intelligi diem undecimum Kalendarum, ut habent pleraque vetera exemplaria, aut librarium, qui primus hunc locum reſcripſit, à quo cæteri acceperint, errore undecimum poſuiſſe pro decimo, potiùs quàm lectores in eam ſententiam trahere, cui omnis retrò antiquitas adverſatur. In obſcuris enim, ut docet idem L. 114. D. de reg. jur.
Paulus, inſpici ſolet quod veriſimilius eſt, aut quod plerumque fieri ſolet.

Scio uti vos ſolere quodam loco Ciceronis, ſeu potiùs M. Cœlii ad Ciceronem ſcribentis, ex quo colligitis, eum tempora diviſiſſe in ante & poſt Kalendas, quia is refert, dixiſſe Pompeium, *ſe ante Kalendas Martias non* Cicero lib. 8. ad Famil. epiſt. 8.
poſſe ſine injuriâ de provinciis Cæſaris ſtatuere, *poſt Kalendas Martias ſe non dubitaturum*. Verùm cùm locus ille ſit temporis indeterminati & indefiniti, nullo pacto juvat opinionem veſtram, neque eam labefactat, quam ego tueor. Nemo enim diffitetur, quin dici optimè poſſit, rem quampiam non poſſe agi ante Kalendas, poſſe agi poſt Kalendas. Sed iſtud non probat, dies qui ſequuntur poſt Kalendas, conſueſſe conjungi cum Kalendis, ita ut, exempli causâ, quæ acta ſunt IV. Idus Januarias, dici quoque poſſint acta poſt X. Kalendas Januarias.

At Plutarchus in vitâ Ciceronis ait, eum natum ἡμέρᾳ τρίτῃ τῶν νέων καλανδῶν, idque Franciſcus Fabricius vertit poſt diem tertium Kalendarum Januarii, quia ex Cicerone ipſo & A. Gellio conſtat, eum natum tertio Nonas ejuſdem menſis. Ergò dies tertius Nonarum eſt etiam tertius Kalendarum. Fateor, diem tertium Nonarum eundem eſſe cum tertio poſt Kalendas. Sed quamvis Fabricius locum Plutarchi ſic interpretatus ſit, ut dixerit, Ciceronem natum eſſe poſt diem tertium Kalendarum Januarii, iſtud cauſæ noſtræ non officit, quia Fabricius non habet auctoritatem antiquitatis, adeòque nullius momenti eſt ad oſtendendum, dies qui ſequuntur poſt

Kalendas, adjungi ſolitos Kalendis in computatione dierum. Plutarchus, homo Græcus, Græco more locutus eſt, Cicero & Gellius Latino; & Ciceronem Latinè de ſe ſcribentem ſequi malo, quàm Plutarchum Græcè de Cicerone loquentem. Quanquàm nec ipſa Plutarchi verba admodùm favent veſtræ opinioni, cùm ex ipſis nihil aliud colligi poſſit, quàm Ciceronem natum eſſe die tertio novarum Kalendarum, quæ cœperant, ſeu potiùs deſierant primâ die menſis Januarii.

L. Si cal. 233. D. de verb. ſign.

Objicitur etiam nobis auctoritas Caii Juriſconſulti, cujus hæc ſunt verba: *Poſt Kalendas Januarias die tertio pro ſalute principis vota ſuſcipiuntur.* Quo loquendi modo intelligi tertium diem Nonarum Januarii, tu rectè obſervas. Verùm huic objectioni jam ſatisfactum à me eſt in diſputatione de die natali Ciceronis, & certum præterea eſt, hæc Caii verba non pertinere ad hanc noſtram controverſiam. Non dicit enim, *Poſt tertium Kalendas Januarias*, ut neceſſe eſſet eum dicere ad fulciendam opinionem veſtram: ſed *Poſt Kalendas Januarias die tertio.* Quod nos ultrò concedimus verum eſſe.

Antequàm huic diſputationi meæ finem imponam, redeundum eſſe mihi video ad poſtremam partem loci Paulini, quam ſatis ſcio mihi poſſe opponi etiam poſt omnia illa, quæ à me dicta huc uſque ſunt. Nam tametſi mihi concedatis, his duobus loquendi modis, *Ante diem decimum Kalendarum*, *Poſt diem decimum Kalendarum*, unum eundemque diem demonſtrari, ſemper tamen verum erit, neutro eorum ſignificari diem undecimum Kalendarum; hincque colligetis, veriorem eſſe lectionem, quam vocant negativam. Fateor, hanc difficultatem eſſe magnam, eique facilè reſponderi non poſſe. Verùm cùm illa nullum detrimentum afferat cauſæ noſtræ, ſed illam potiùs confirmare videatur, in eam ultrà inquirere non eſt animus; cùm, ſi negativam lectionem ut veram aſſumimus, ſic capienda putem verba Pauli, ut dicere voluiſſe videatur, hinc colligi poſſe, his duobus loquendi modis intelligi diem decimum Kalendarum, prout Romani numerare conſueverant, quia neutro undecimus ſignificatur. Et ſic propoſitio negativa convertetur in affirmativam.

Abundè, nî fallor, oſtendi, quænam ſit verior explicatio verborum Pauli, quæ viros doctiſſimos exercuerunt. Ut verò probationes meas cumulem, afferam etiam auctoritatem Lactantii; & quemadmodùm teſtimonio Pauli uſus olim ſum, ut oſtenderem diſcrepantiam verborum Lactantii nullam importare repugnantiam, ita nunc Lactantii verbis utar, ut evincam, nullam eſſe contradictionem in verbis Pauli. Nam cùm utriuſque par omninò ſimiliſque ſit ſermo, manifeſtum eſt, eos lucem à ſe invicem mutuari, & quæ obſcura in uno eorum ſunt, alterius ope poſſe fieri clariora. Ait ergò Lactantius in libro quarto divinarum Inſtitutionum, cap. x. Chriſtum cruci affixum fuiſſe à Judæis *ante diem decimum Kalendarum Aprilium*; in libro verò de Mortibus perſecutorum, eum cruciatum fuiſſe ab iiſdem Judæis *poſt diem decimum Kalendarum Aprilis.* Tu verò, vir clariſſime, cenſes horum loquendi modorum ſenſum eſſe diverſum, & priore quidem intelligi debere diem vigeſimam tertiam Martii, poſteriore decimam Aprilis. Ego verò à te peto, utrùm probabile ſit Lactantium, virum doctum & eruditum, ſibimetipſi contraria & contradicentia ſcripſiſſe; præſertim cùm ejus ætate perſuaſum vulgò eſſet, Chriſtum paſſum eſſe die decimo Kalendarum Aprilis, nullus hactenùs ſcripſiſſet, paſſum eſſe die decimâ Aprilis? Huic argumento non puto quemquam poſſe obniti, cùm ſit robuſtiſſimum & validiſſimum; adeòque affirmari poſſe credo abſque ullo periculo, Lactantium his duobus loquendi modis eamdem omninò rem exprimere voluiſſe, nimirùm Chriſtum cruci affixum die vigeſimâ tertiâ menſis Martii. Quod ſi ita eſt, ut certè eſt, jam conſtat, verborum quoque Pauli unum eundemque debere ſenſum eſſe, & priore poſterioreque modo intelligi debere diem decimum, qui antecedit Kalendas, nullo modo decimum, qui ſubſequitur Kalendas.

Hæc apud te, doctiſſime vir, ad defenſionem opinionis meæ peroravi quantâ potui brevitate. Tui deinceps, ut initio dicebam, judicii erit conſtituere, quid cenſendum ſit de toto iſto negotio; meque pro tuâ humanitate in viam revocabis, veriora monſtrando, ſi fortè me limitem veritatis exceſſiſſe cognoveris. Interim vale, & me ſemper ama tui nominis ſtudioſiſſimum.

Lutetiæ-Pariſiorum IV. Idus Apr. MDCLXXXIV.

Digitized by Google

JOANNIS COLUMBI

NOTÆ

IN

LACTANTIUM.

Digitized by Google

Perilluſtri & ampliſſimo Viro D. GISBERTO CUPERO, *ab Ordinibus Tranſiſalaniæ ad illuſtriſſimorum & præpotentium Fœderatorum Belgii Ordinum Generalium Conventum Delegato, inclytæ Reipublicæ Daventrienſium Conſuli*, JOANNES COLUMBUS

S. P. D.

LICET in patriâ quoque meâ gaudeam dari magnas & illuſtres animas, quæ bonas litteras ament & recipiant perbenignè, modiſque multis conatus etiam meos foveant atque ornent; præſens tamen hoc opuſculum ſuâ ſponte ab hoc ſolo, trans mare nimirùm, & in ſinus tuos, Vir ampliſſime, evolare dicam, an redire feſtinabat. Ego certè niſi hoc, quicquid eſt, tibi miſiſſem primò, nomenque tuum illuſtriſſimum frons ipſa ut præferret, curaſſem, gravia quidem crimina aliquot effugere vix poſſe mihi videbar. Nam aut plagiarius forem, qui debito tibi corpori injeciſſem manus; aut peculatu quodammodò tenerer, vel etiam ſceleri quadruplatoris adfinis exiſterem, ſi tot præclaras res tuas, publicis deſtinatas uſibus, privatum ſub titulum avertiſſem. Animi quidem ingrati notam, bonis omnibus æquè inviſam ac deteſtabilem, nequaquàm evitaſſem, tibi, operæque & auxilio tuo profectus hîc meos niſi referrem acceptos. Nondùm mihi ſatis certum fixumque erat editionis conſilium, cùm tu modò ſcriptum hoc Lactantii laudans, modò emendationes meas, aliàs probans, aliàs regens & reducens in viam, obſervationes denique tuas communicans, quæ per ſe etiam ac ſolæ quantumvis editioni meæ conciliarent pretium, ut inſiſterem cœptis perfeciſti. Atque hæc inter maximas curas & negotia, quibus populorum ſalus continetur, quibuſque te muneris ampliſſimi partes plerumque diſtringunt, meâ causâ facere non gravatus es. Denique editionis Britannicæ exemplum, diù, ſed fruſtrà noſtris à bibliopolis expectatum, à publico tabellario mihi ut afferretur, per conſuetam tibi beneficentiam effectum eſt. Non mirum igitur, ſi nemini priuſquàm tibi qualeſcunque has curas meas, imò & tuas multò feliciores, totumque adeò opuſculum hoc conſtitui mittere: fas etiam & æquum fuit, primo ex aditu lectores, quid cuique debituri ſint, ut cognoſcerent. Cæterùm editio ipſa ſi minùs elegantiæ tuæ ſatisfacit, oro abſentiæ meæ condones; per quam præterea vereor factum eſſe, ut quædam ſeriùs miſſa dilata ſint in tempus aliud. Hoc verò fore propediem, quo liceat & illa proferre in lucem, ſpei nonnihil ſupereſt. Nihil certè eorum vitio meo periiſſe, quorum me participem facere dignata eſt ſumma bonitas tua, dum vivam, notum teſtatumque facere, Deo benè juvante, laborabo. Vale, vir inſignis, & conatus meos conſule boni. Scrib. Upſaliæ, prid. Kal. Jul. ann. CIↃ IↃC LXXXIV.

LECTORI BENEVOLO S.

EX quo tempore vir quidam illuſtris hoc opuſculum, cui Lactantium auctorem non dubiè videbatur inſcribere, libros inter publicam in lucem tunc prodeuntes non gravabatur mihi indicare, arſiſſe me fateor ſtudio non levi penitiùs illud cognoſcendi. Cùmque tandem, ut unà cum cæteris à Cl. Baluzio editis voluminibus afferretur, perfeciſſem, res expectationi non malè reſpondere, nec à candido illo & terſo orationis Lactantianæ filo ſcriptio hæc abhorrere viſa eſt; multaque alia, præſertim verò raritas rerum, & cum narrationibus aliorum vel fida convenientia, vel diſcrepantia etiam minùs nonnunquàm ſuſpecta, fidem aliquam faciebant, mercem non vanam tanto ſub nomine venditari. Sed & genus hoc apud antiquos uſurpatum reperiſſe me putabam; ut in tribus illis C. Fannii libris, quibus ille narravit exitus occiſorum, aut relegatorum à Nerone, quos C. Plinius minor lib. 5. *Epiſt.* 5. ſubtiles, diligentes, & Latinos *vocat*, atque inter ſermonem hiſtoriamque medios. *Idque genus Trebellius Pollio ſecutus etiam videtur, qui* ſcriptos ſibi libros plures, non hiſtorico, nec diſerto, ſed pedeſtri eloquio *ait*, *ſatis quidem modeſtè. Agnovi præterea quædam deſumta ex libris Biblicis, ſecundo præſertim Maccabæorum (quem librum poſt Chriſti tempora confictum arbitror, temporibus perſecutionum: fidem ejus certè in hiſtoriis laborare diù eſt, cùm notaverunt eruditi;) item ex B. Cypriano*

Digitized by Google

Patrumque aliis, quæ pro facultate meâ paſſim indicare ſtudui. De eodem hoc opuſculo, quod B. Hieronymus ſimplice titulo DE PERSECUTIONE *deſignat, quomodò & Tertulliani librum memorat, quem ipſe paulò fuſiùs* DE FUGA IN PERSECUTIONE *inſcribit, agam, ſi* DEO *viſum fuerit, prolixiùs olim; præſertim ſi meas in manus pervenerint ſubſidia, hactenus quidem fruſtrà quæſita, uti Joannis Sariſberienſis opuſculum argumenti ejuſdem, de quo ipſe Polycratici, ſeu de Nugis Curialium, lib.* VIII. *c.* XX. *p. m.* DCXLVIII. Libellus, *inquit*, qui de exitu tyrannorum inſcriptus eſt, quid de tyrannis ſententiam pleniùs poterit aperire, diligenti tamen compendio, *&c. Sed ille libellus an exſtet, ſatis liquidò me non ſcire fateor; ſi exſtat, ſpero indè lucis nonnihil acceſſurum huic præſenti. Contendenti mihi præterea hæc cum Lactantianis jam olim vulgatis pluſcula fateor occurriſſe, quæ convenire viderentur: ex quibus ea, quæ minùs operosè poterant excerpi, locis appoſui (ſi quid video) aptis & parquàm ſimilibus; ut horum ſylvula, vel judicium ex collatione facere volentibus præſtò eſſet, vel juventuti prodeſſet, unà cum rebus memorabilibus ſermonis ubique purioris venanti veſtigia. Nequeo tamen diſſimulare, uſquè & uſquè oggeſſiſſe auribus ſeſe veterem Epimarchi cantilenam,* Νῆφε καὶ μέμνησ' ἀπιστεῖν. *Imprimiſque optabam, uti me de manuſcripto tantum ſervante theſaurum plura docuiſſet C. Baluzius; præſertim ubi latuerit antehàc, & cujus hominis, aut ſocietatis armario relicto, in illuſtriſſimi Colberti migraverit Bibliothecam. Obverſabantur animo etiam cogitationes aliæ hùc ferè ducentes. Illam orationis Lactantianæ imaginem forſitan labore ſummo adumbratam; illos rerum inſignes apparatus, quaſi ſcenam quandam ad captandos adplauſus, videri poſſe compoſitos. In ipſo codice quadam arte ſordidata, arroſa, pertuſa, omnia ad ementiendum vetuſtatis habitum. Jam olim ſimiles fabulas dediſſe ambitionem illorum, qui otio abundantes, vel effingere aliena ingenia & facultates, vel ſub eorum nominibus illudere aliorum credulitati geſtiebant. Hæc & alia hujus generis propè victa tamen fateor ab iis, quæ parti favebant adverſæ. Videbam Cl. Baluzii fidem & candorem, non minùs quàm eruditionem, à viris emunctæ naris laudari. Viros dein laudis raræ hùc magis propendere deprehendi, ut ludos hic tales fieri minùs credant. Plurimùm quoque valuit rerum alibi non temerè inveniendarum (de quibuſdam loquor) præſtantia, aliaque non levis momenti. Quibus fultus erectuſque inſtiti cœptis, & ut aliquid etiam his; quod haberent, darent; qui ſublatas vetuſtatis maculas, & alia ejus generis, penè eodem locò ponunt, quo reduviarum & præſegminum curam. Verùm hæc celeriùs deproperata, poſtquàm illuſtriſſimi D. Cuperi Epiſtola advenere, tandemque etiam Oxonienſis editio, ſaltem paucos, & harum rerum magis gnaros, criticas velitationes non rejecturos confiſus, ea perfeci, quæ hîc vides. Fruere his, ſi videtur, mi Lector; majora autem & magis exquiſita ab his expecta, quibus ſeneſcentia jam litterarum ſtudia majore ſucceſſu reducere ac reformare datum eſt. Quos inter celeberrimum Grævium habes, cujus in hoc opuſculum emendationes promiſſas avidè & propè impotenter expecto. In memoratâ editione Britannicâ non tam doleo quædam D. Cuperi meiſque conjecturis prærepta, quàm lætor, & his ipſis, concurrentibus magnorum hominum ſtudiis, accedere robur & fidem, ſcriptoque ipſi auctoritatem. Emendationes illas nunc excerpere non vacat; fiet hoc, uti ſpero, propediem, alioque in ſchedio pluribus eas impertiar. Adoleſcentes verò ne quid erroris ex his imbibant, ſi quandò hic auctor nimiùm in ſtudium armorum & militiæ, quod in Diocletiano neceſſarium fuit, invehitur, meminerint, Lactantium alibi graviſſimo errore bella inter Chriſtianos in totum damnare. Vide lib. VI. cap. XX. p.* DCXLVIII. *Quis igitur eum in re tam abſurdâ ſequi velit ducem? Sed de his fortaſsè alibi agam pluribus. Interim vale, mi Lector, & quam expectas ipſe ab aliis, mihi, ſicubi lapſus ſum, veniam indulge.*

DE LIBRO HOC

TESTIMONIA

ET JUDICIA ALIQUOT.

Hieronymus in Eccleſiaſticorum Scriptorum Catalogo.

Inter cætera Lactantii opera, memorat DE PERSECUTIONE LIBRUM UNUM. Sequuntur Hieronymum *Freculphus*, *Honorius Auguſtodunenſis*, *Abbas Trithemius*, & alii.

Ex Litteris Nicolai Heinſii, datis Vianæ ad Leccam, anno 1680. *a. d.* 20. *Jan. ad J. C. Upſaliam.*

E Galliâ libros complures haudquaquam contemnendos nuper accepi, atque in his elegantiſſimum Lactantii libellum de ferali ac violento exitu Cæſarum Romanorum, qui

ab imperio Neronis ad ſua tempora Chriſtianos eſſent perſecuti. Hunc Cl. Baluzius Miſcellaneorum ſuorum volumini inſertum primus publicavit.

Ex Litteris Giſberti Cuperi ad Conſtantinum Hugenium, Celſiſſimo ac Sereniſſimo Arauſionenſium Principi à Secretis, a. d. III. Cal. Jan. anno 1682.

Lactantii ille liber elegans admodùm eſt; & quia novitate rerumque clariſſimarum diverſitate mihi placebat mirum in modum, cœpi varia loca diligentiori examine excutere, &c.

Idem in Litteris ad J. C. ſcriptis Hagæ Com. V. Non. Oct. anno eodem.

Quòd de Lactantio edendo cogitas, rectè facis; eſt enim libellus ejus dignus qui ab adoleſcentibus legatur etiam, ut jam à teneris videant, CHRISTUM DEUM ter optimum & ter maximum, verum eſſe SOSPITATOREM, DEFENSOREM, PROPUGNATOREM, TUTATOREM & CONSERVATOREM (qui tituli ementitis Gentilium diis dantur immeritò) Eccleſiæ, quam ſanguine ſuo redemit.

Stephanus Baluzius in Præfatione Miſcellaneorum libri ſecundi.

Damus, Lector, ſecundum Miſcellaneorum noſtrorum librum, in quo primum jure meritòque locum obtinet liber Lactantii de Mortibus perſecutorum, nunc primùm editus ex vetuſtiſſimo codice manuſcripto Bibliothecæ Colbertinæ; de cujus libri præſtantiâ non opus eſt plura dicere in præſentiarum, cùm abundè huic argumento ſatisfactum ſit in Notis ad illum noſtris.

Idem initio Notarum.

Inter multos ac varios codices manuſcriptos, quos vir litterarum ac litteratorum amantiſſimus, & in omni genere laudis excellentiſſimus, JOANNES-BAPTISTA COLBERTUS, in publicam ſtudiorum utilitatem ex omni Europâ, Aſiâ, Africâ comparavit, repertus eſt unus auro contrà æſtimandus, in quo continetur Lucii Cæcilii Firmiani Lactantii liber de Perſecutione, &c.

Ludovicus Moreri in Lexico Hiſtorico, edito Gallicâ linguâ Lugduni, anno 1681.

M. Baluze a publié dans le II. Volume de ſes Mélanges un Traité de Lactance, que nous avions perdu. C'eſt le livre à Donat Confeſſeur, *De Mortibus perſecutorum*. Il y a ajoûté de très-belles Notes de ſa façon.

Antonius Pagi in Diſſertatione Hypaticâ, ſeu de Conſulibus Cæſareis, hujus libri teſtimonia paſſim vocat ad partes, neque uſquàm quin ſit Lactantii dubitat.

Ex Præfatione ad lectorem, in editione Oxonienſi.

Exhibemus ſcilicet Lactantii noſtri librum de Mortibus perſecutorum, auro contrà æſtimandum, quem per plus mille annos deſideratum eruditiſſimi Baluzii ſtudio nuperrimè recepimus. Eumque malè multatum, & lacunis ſæpiùs hiulcum, partim ex noſtris, partim doctiſſimorum virorum, Epiſcopi Aſaphenſis & Iſaaci Voſſii, conjecturis ſubindè reſtituimus, &c.

Digitized by Google

INCIPIUNT JOANNIS COLUMBI NOTÆ IN L. CÆC. LACTANTII FIRMIANI LIBRUM DE PERSECUTIONE, SEU DE MORTIBUS PERSECUTORUM.

IN TITULUM.

Pag. 180. L. *Cæcilii Lact. Firm.*] Secutus hîc ſum, ut in pleriſque cæteris, editionem Pariſienſem, in quâ auctor non L. Cælius, quemadmodùm in vulgatis antehàc operibus, ſed L. Cæcilius Lactantius Firmianus appellatur. Hoc ita mutatum eſt à Cl. Baluzio, vetuſti illius codicis Bibliothecæ Colbertinæ auctoritate, qui ſcriptum hocce nobis ſervavit; titulum autem hunc præfert: *Lucii Cæcilii incipit liber ad Donatum Confeſſorem, de Mortibus perſecutorum.* Suffragatur ejuſdem Bibliothecæ codex alius, in quo cætera Lactantii, quæ quidem habemus, opera extant, ubi ſimiliter vocatur L. Cæcilius Lact. Firmianus.

Ad Donatum Confeſſorem] Cui liber etiam de Irâ Dei, à B. Hieronymo impensè laudatus, inſcribitur. Cæterùm quis hic fuerit ex tantâ multitudine eorum, qui memorantur hoc nomine apud veteres, difficile dictu eſt. Cùm tamen infrà cap. 16. & 35. novies tormenta cruciatuſque varios ob cœleſtem veritatem paſſus, ſex item annorum carcere detentus, nec tamen victus dicatur, illuſtris temporum illorum Confeſſoris laude meritò eum à Baluzio celebrari conſtat. Confeſſores enim appellabantur eâ tempeſtate Martyres, ut Tertullianus vocat, deſignati; nempè qui diris vexati modis, in confitendo nomine Chriſti fortiter perſiſtebant, nondùm tamen ad mortem rapti. Undè B. Cyprianus epiſt. 52. ad Antonianum, *Presbytero Moyſe*, inquit, *tunc adhuc Confeſſore, nunc etiam Martyre ſubſcribente.* Hodiè Pontifici Romano addicti *Confeſſores* vocant, nullis quidem perſecutionum turbinibus agitatos, præ reliquis tamen mortalibus, ut iſti quidem autumant, vitæ ſanctitate conſpicuos.

De Mortibus perſecutorum] *Mortes* in numero multitudinis Tullio cæteriſque notæ optimæ Scriptoribus eſſe frequentatum, Voſſius de Analogiâ, lib. 1. c. 40. & Baluzius initio Notarum ad hunc librum, exemplis docuere plurimis. Quibus addi poſſent haud pauca, ſi foret opus; ut illud Prudentii περὶ στεφ. hymno V.

> *Nil iſta vis exercita*
> *Tot noxiorum mortibus*
> *Agone in iſto proficit;*
> *Ars & dolorum vincitur.*

Imò & illud Lactantii lib. 7. c. 10. *Nam ſicuti duæ vitæ propoſitæ ſunt homini, quarum eſt altera animæ, ac altera corporis, ita mortes duæ propoſitæ ſunt.*

IN CAPUT PRIMUM.

Pag. 180. lin. 1. *Audivit Dominus orationes tuas*] Reſpexit, ut opinor, illud 2. Macchab. 1. v. 5. *Exaudiat orationes veſtras, & reconcilietur vobis.*

Lin. 4. *Pro fidei ſuæ meritis*] Joan. Vorſtius ad Sulpicii Severi ſacram Hiſtoriam, quem librum Sulpicii rectè & utiliter lectitant adoleſcentes, lib. 1. c. 23. & quidem ad verba, *merito fidei noctem avertit*, hæc annotavit: Quod auctor Ep. ad Hebr. toties dicit, πίστει

ſide; itemque *διὰ πίστεως per fidem*, id noſter dicit, *merito fidei*. Et vox *merito* ferè παρέλκει, ut in illo cap. 12. *Benedictionis merito majorem minori præpoſuiſſet*, id eſt, *benedictione*; vel *per benedictionem*. Vide & Notas ejuſdem in c. 47. Illud *fidei merito* uſurpat Sulpicius etiam Dial. 2. c. 11. Nempè *mereri* ſæpè accipitur pro nanciſci, adipiſci, ſortiri, ita ut eventum potiùs, quàm jus & dignitatem, vel eventum etiam, non ſolùm jus & dignitatem notet, auctore magno illo Gronovio, Obſ. ad Script eccleſ. c. 7. p. 76. ubi vide quæ ex Plauto, Terentio, Cicerone, aliiſque adfert. Sic in precibus Eccleſiæ veteris, *Ut per ejus adventum purificatis tibi mentibus ſervire mereamur*. Nihil in ſcriptis horum temporum frequentius.

Ibid. *Addetur his omnibus adverſarius*] Paganis, qui videbantur antehàc impunè graſſari in Chriſti gregem, apponitur ultor, qui eos coerceat. Sic Virg. Georg. II.

An memorem portus, Lucrinoque addita clauſtra;

Et Æn. VI. in verbis Sibyllæ:

—— Nec Teucris addita Juno
Uſquàm aberit.

Vide illic Servium, imprimiſque Macrob. Saturn. 6. c. 4.

Lin. 6. *Profligata nuper*] Sic Lactantius Inſtit. 5. c. 2. *Quippè cùm ſapientiæ profeſſor* (Epicurus) *profligare ſapientiam niteretur*. Cap. 4. *Ut omnes, qui ubique idem operis efficiunt, uno ſemel impetu profligarem*. Idem verbum Lactantio reddendum eſt lib. 6. c. 23. *Animas ad ſanctitatem genitas, velut in cæni gurgite demerſit, pudorem extinxit, pudicitiam profligavit*. Sic aliquot & ſcripti, & editi codices, teſte Servatio Gallæo, cujus tamen editio habet, *flagitavit*: ipſe mallet, *flagitiavit*; quorum neutrum ſat firmis illic adſtrui poteſt tibicinibus. De recto uſu verbi hujus adeant adoleſcentes Gellium, lib. 6. cap. 23.

Pag. 181. lin. 6. *Nunc placatus ſervorum ſuorum Deus*] Excidiſſe videtur vox *precibus*, aut alia ſimilis; quam ſi reſtituas, plenior ſermo erit, multòque concinnior. Sic lib. de Irâ Dei, c. 21. *Itaque Deus non thure, non hoſtiâ, non pretioſis muneribus, ſed morum emendatione placatur. Moyſi precibus placatum Dominum cladem avertiſſe*, ait Sulp. Severus. Nonnihil dubitationis tamen injicit 2. Macch. 1. 2. Qui liber quo loco habeatur à doctis, haud neſcio: aſſiduè tamen eum legiſſe videntur Chriſtiani temporibus perſecutionum, ob argumenti convenientiam. Hujus certè ſcripti auctorem aliquot locis ex illo quædam verba retuliſſe, ſatis conſtabit infrà. Obſcurior eſt ſeries verborum: ſed ita jungenda tamen ea puto, ut *ſervorum ſuorum fidelium Deus* dicatur, quomodò & alibi in ſacris Litteris frequentiſſimè Deus Abraham, Iſaac & Jacob dicitur. Inſpice ſodes; & utrum putes eligendum, ipſe, mi lector, ſtatue.

Lin. 11. *Diſtulerat pœnas eorum Deus*] Graviter in argumento ſimili Gregorius Nazianzenus, Invect. III. in Jul. Πρότερον μὲν οὖν ἡνίκα ἔτι ἀνεῖχε, καὶ ἀνεβάλλετο τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ὀργὴν ὁ Θεὸς, καὶ οὔπω πάντα τὸν ἑαυτοῦ ζῆλον ἐξέκαυσεν, ἀλλ' ὑψηλὴν ἔτι κατὰ τῶν ἀσεβῶν εἶχε τὴν χεῖρα, καὶ τὸ τόξον ἐνέτεινε μὲν καὶ ἡτοίμασε· Κατεῖχε δὲ βίᾳ, καὶ ὥσπερ τι νόσημα ὕπουλον καὶ κακόηθες ἐκραγῆναι πρότερον ὅλην αὐτοῦ πονηρίαν ἀνέμενεν· ὥσπερ δὴ τῆς κρίσεως Θεοῦ νόμος, ἢν ἢ σώσῃ μετανοίᾳ, ἢ κολάσηται δικαιότερον. Verùm hanc doctrinam ex divinis Litteris, & fidelibus earum interpretibus antiquis noviſve tradere, non eſt inſtituti mei. Præter eas tamen, undè præcipuè peti illa debet, non contemnenda ſunt penitùs, quæ ducti lege conſcientiæ datâ, aut ab aliis edocti pronuntiarunt οἱ ἔξω. Qualis illa interrogatio Andromaches ad Menelaum, apud Euripidem:

Τὰ θεῖα δ' οὐ θεῖ, οὐδ' ἔχειν ἡγῇ δίκην;

Item illa Chori, in aliâ ejuſdem tragœdiâ:

Πρόσω μὲν, ἀλλ' ὅμως αἰθέρα ναί-
οντες ὁρῶσι τὰ βροτῶν κρατίδαι.

Quàm eximia etiam illa, quæ ex Antiopâ ejuſdem conſervavit nobis Stobæus:

Δίκα τοι δίκα χρόνιος.
Ἀλλ' ὅμως ὑποπεσοῦ-
σ' ἔλαθεν ὅταν ἔχῃ,
Τίν' ἀσεβῆ βροτῶν.

Hoc eſt, interprete Grotio, viro illuſtri,

Jus ſerò veniat licet,
Jus eſt; attamen impio
Pœnas quas decet, irrogans,
Tanquàm ex inſidiis latet.

Ubi *Dice*, ſeu *Juſtitia*, Paganorum Deam notat; eſtque eadem quæ Aſtræa, Themis, Erigone, Nemeſis, Adraſtia, aut certè non valdè diverſa. De quâ fuſiùs agit vir eruditionis raræ prorſùſque copioſæ, Samuel Bochartus, Hierozoici part. 2. lib. 5. cap. 2. ubi præceps illud Melitenſium de S. Paulo judicium, ὃν ἡ Δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν Act. 28. v. 4. doctè peritèque expendit & illuſtrat. Cujus notæ plura cùm & alibi, tam in diverbiis, quàm in choris, ubi partes ſuas agere ſolet poëta, paſſim apud Euripidem exſtent, mirum non ſine causâ videri poſſit, cur Plutarchus, & forſitan Sextus Empiricus, in verſibus

Digitized by Google

quos emendatiores nobis dedit Petrus Petitus, vir doctiſſimus, impiam & ſacrilegam ſententiam, quam ex perſonâ Siſyphi protulit, ipſi Euripidi, tam ſolerti & perito rerum humanarum rimatori, tribuere non dubiteut. Sed in hæc penitiùs nunc inquirere nihil attinet. *Vigilat utique, vigilat ſempiternus ille juſtitiæ vigor, vigilat oculus arbiter & vindex rerum perpetuus; aliquoties ſerus, ſed ſcrupuloſus quæſitor rectè geſtorum vel ſeciùs*, ut ferè ait Am. Marcellinus. *Quàm autem lento gradu ad vindictam ſui procedit, tarditatem ſupplicii gravitate compenſat*, ut habet Val. Maximus. Quâ de re clariùs & prolixiùs Theologi. Nec penitùs tamen contemnenda ſunt, quæ ſcripſere de hoc argumento extranei, præſertim Seneca & Plutarchus; nec quæ ex diverſis congeſſere eandem in ſententiam varii, ut Eraſmus in Adagiis, *Dii laneos habent pedes*: *Reperit Deus nocentem*: Mornæus de verit. Rel. Chriſt. c. 12. & 24. Lipſius de Conſtantiâ lib. 2. c. 13. 14. 15. Barthius Adverſ. p. 2907. Chriſtoph. Ad. Rupertus ad Val. Max. p. 31. &c.

Pag. 182. lin. 3. *De quo exitu.*] Verba quæ exciderunt, ita fortè ſupplenda ſunt, ait vir ampliſſimus Cuperus. *De quo exitu imperiorum teſtificari placuit, ut omnes qui procul moti fuerunt, vel qui poſt nos futuri ſunt, ſcirent quatenùs virtutem ac majeſtatem ſuam in perdendis delendiſque nominis ſui hoſtibus Deus ſummus oſtenderet.* Idem paulò poſt: *Auctores....* Excidit fortè, inquit, *tantorum ſcelerum*, vel, *perſecutionis*. Ego de cæteris aſſentior viro ampliſſimo: pro eo autem quod ſubjicit *imperiorum*, commodiùs ſubſtitui arbitror *crudelium principum*, aut *tyrannorum*; quomodò & poſteà librum edidit Joannes Sariſberienſis, *de Exitu Tyrannorum*; nec multò aliter vir illuſtris, Nicolaus Heinſius, ut ex verbis allatis colligere eſt, præſens hoc opuſculum appellaſſe, aliiſque forſitan appellandum putaſſe videtur. Paulò aliter etiam ſequentia fateor me antehàc accepiſſe. Nam per *motos procul*, intellexi *procul à veritate motos*, ſive *dimotos*; ut in Pſalmis מרוד & affinia verba ſolent reddi: quomodò etiam *lapſos* appellarunt Chriſtiani, qui defecerunt in graviſſimis illis perſecutionum certaminibus, & vel penitùs rediere ad Paganiſmum, vel ſemel deliquerunt, thure in aram idolorum jaciendo. Et huic quidem conjecturæ ſi quid tribuendum, locus totus ſic fuerit conſtituendus: *De quo exitu ſæviſſimorum principum teſtificari placuit, ut omnes qui procul moti fuerunt, vel poſthàc aberraturi ſunt, ſcirent quatenùs virtutem ac majeſtatem ſuam in perdendis delendiſque nominis ſui hoſtibus Deus ſummus oſtenderet. Rectè autem & ordine ſermo meus proceſſurus eſt, ſi à principio qui fuerint auctores perſecutionis, & quibus pœnis, &c.*

Pag. 173. lin. 1. *Qui fuerunt auctores.*] Et ratio ſyntaxeos, & ſequens verbum *vindicaverit*, oſtendunt ſcriptum fuiſſe à Lactantio, *qui fuerint auctores*, non *fuerunt*.

Ibid. *In eos vindicaverit.*] Lactantius lib. 2. c. 4. *Atenim ſæpè ipſi quoque in ſacrilegos vindicaverunt.* Similiter idem c. 4. ejuſdem libri, & lib. 4. c. 17. item Hegeſippus (ſive ille eſt Ambroſius, ut verè videtur collegiſſe vir quidam magnus, ſive alius) & Eccleſiaſtici Patres Latini, nec non Vegetius, Gellius, Julius Capitolinus, aliique paſſim.

IN CAP. II.

Pag. 183. lin. 2. *Cruciatus eſt*] Gloſſæ Labbæi *Cruciat & crucificat*, σταυροῖ. Lactant. Inſtit. 1. c. 16. *Ab hominibus inſigni ſupplicio affectum & excruciatum.* Et mox, *impium conſilium de eo tollendo cruciandoque ceperunt*, c. 18. *Et cruciaverunt eum in humilitate magnâ.* c. 21. *Mirari deſinet Deum ab hominibus eſſe cruciatum.*

Ibid. *Poſt diem X. Kal. Apr.*] Elliptica locutio, quam ſupplere poſſis, poſt exortum diem decimum Kal. Apr. ſive poſt eum diem inceptum. Ita verba Chriſti, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγέρεσθαι, à pleriſque Doctioribus exponuntur, poſtquàm venerit dies tertius. Sic apud Marcum c. 9. v. 2. *poſt ſextiduum*, valet, ſexto die inchoato. Hæc & plura, poſt Antonium Auguſtinum & quoſdam alios interpretes juris, ad legem CXXII. de verb. ſignif. Scioppius, Wiſembachius, & nuper ad intelligenda veterum ſcripta utili opere de intercalatione Philippus Munckerus, quem ad lib. 1. c. 2. num. 4.

Lin. 3. *Duobus Geminis Conſulibus.*] Problema Chronologorum de anno, menſe, & die, quo Chriſtus Dominus ſalutiferâ paſſione genus humanum redemit, mei quidem propoſiti non eſt explicare; hoc enim agere ſi quis inſtituerit, ut veterum pariter diverſas excutiat ſententias, & recentiorum etiam calculos ſubducat, opus eſt. Suffecerit in præſens monuiſſe, multorum è Patribus opinionem hanc fuiſſe, quam Lactantius ſequitur; Tertulliani nempè, Julii Africani, Hieronymi, Auguſtini, nec non Sulpicii Severi, & Pauli Oroſii, imò & recentiorum, Glareani atque Haloandri, uno tantùm anno Chriſtum prædicaſſe Evangelium ſolenniùs, eo-

que

Digitized by Google

que peracto, proximo indè, C. Rubellio Gemino & Fuſio Gemino Conſulibus, paſſione ac morte functum eſſe. Eorum autem, qui hoc tempore cum curâ quæſtionem hanc agitant, illis videtur præ cæteris accedendum, qui conſentiunt quidem in hoc cum veteribus, quintodecimo anno Tiberii Imperatoris Chriſtum baptiſatum eſſe, cùm hoc dicat Lucas disertè, c. 3. nimirùm Appio Junio Silano & P. Silio Nervâ Conſulibus: ex eo autem quatuor paſchata egiſſe, aut certè ante quartum, ingens illud, & omnibus omnium temporum hominibus piis venerandum ſacrum obiiſſe; atque adeò hoc Sergio Sulpitio Galbâ & L. Cornelio Sullâ Conſulibus fuiſſe peractum. Et hæc ſententia eſt Scaligeri, cui ſe adjungunt ex noſtris, qui felicius horum temporum rationes componunt. His proximum aſſecuti videntur gradum, qui unum addunt annum, ante paſcha quintum rati filium Dei mortem illam generi humano ſalutarem occubuiſſe: cæteri abeunt longiùs. Ad menſem & diem quod attinet, ſatis conſtat ex hiſtoriâ ſacrâ, Chriſtum paſſum & mortuum eſſe die quartâ decimâ menſis Niſan, primo poſt æquinoxium plenilunio; hoc eſt, ſi Scaligerum ſequimur, Aprilis die tertiâ. Sin unum adjiciendum Scaligerianæ ſummæ putaverimus annum, lunarem nempè, (nam intercalatio ter in octaëteride fieri ſolita in illum annum incidiſſe non videtur] dìes σταυρώσιμος fuerit, X. Kal. Apr. in quo, aut circa quem, plurium è veteribus vel computatio vel ſecuta priores narratio conquieſcit. Sed hæc pleniùs ac limatiùs elaboranda lubens aliis relinquo.

Pag. 184. lin. 1. *Quo officio repleto.*] Eleganter officii voce utitur, pro adminiſtratione. Nihil notius aut uſitatius de Comitibus palatii, Præſidibuſque & judicibus provinciarum, imò & de Apparitoribus: afferam tamen nonnulla forſitan infrà. Græci quoque Patres miniſterium Chriſti οἰκονομίαν vocant.

Ibid. *Procella nubis.*] Monet optimè perilluſtris Cuperus, à divinarum ductu litterarum non fuiſſe recedendum. Certè externas iſtas tenebras cum cœleſti luce temerè interdùm miſcuiſſe, non parùm obfuit quibuſdam Eccleſiæ priſcæ Patribus. Ita hîc quoque vereor, ne ἐννόημα iſtud, quaſi Chriſtus repentinæ interventu procellæ ſit ereptus oculis ſuorum, obhæſerit Lanctantio ex iis, quæ de Romulo apud Livium cæteroſque Hiſtoricos Romanos leguntur: ut de Homeri aut Virgilii nubibus, quibus illi Deos ſuos aut heroas abſcondunt, nihil dicam. Haud multò meliùs lib. 4. c. 21. nubem illam *repentè* ſe circumfudiſſe dicit; cùm tamen ex divinis Scripturis placidè ac leniter, ut pleraque Chriſti acta in terris, res geſta colligatur. B, Cyprianus prope finem libelli de Vanitate idolorum, paulò ſimpliciùs & rectiùs: *Tunc in cœlum*, inquit, *circumfusâ nube ſublatus eſt.*

Lin. 7. *Fundamenta miſerunt.*] Sidonius Apollinaris lib. 2. Epiſt. 11. *Neque jam ſemel miſſa fundamenta certantis amicitia, diverſis honorum generibus exſtruere ceſſarem.* Non multò ſecùs Agrariæ rei Scriptores dixerunt, *lineam* aut *limitem mittere*, *ſecundum fundi litterariam normam mittere*, & ſimilia. *Radicem mittere* habes apud veterem Bibliorum interpretem 2. Reg. 19. *Murum aut vallum mittere*, apud Lampridium in vitâ Sept. Severi, c. 12. pro quibus vetuſtiores *agere radicem*, *ducere murum*, dixerunt.

Lin. 8. *Petrus Romam advenit.*] Hiſtoriæ illius veritas adhuc in dubio eſt, quà Petrum attinet.

Pag. 185. lin. 1. *Ac ſtabile.*] Solet ita etiam Lactantius ipſe; ut lib. 4. c. 24. *Habeatque radicem & fundamentum, ſtabiliſque apud homines & fixa permaneat*; & lib. 7. c. 10. *Cùm verò ſibi domicilium ſtabile collocavit, &c. Fidele* verò quod vocat, idem eſt; alterum enim interpretatur. Exiſtimo autem Hebraiſmum eſſe, & reſpici verba Dei, quibus per Ahiam Prophetam Jeroboamo, ſub conditione ſi piè ageret, Deique legibus inſiſteret, firmam ac ſtabilem domum promittit, 1. Reg. 10. v. 38. *Ero tecum, & ædificabo tibi domum fidelem, quomodò ædificavi David domum.* Veram autem Dei Eccleſiam, ut annotavit ad ſuperius Caput illuſtris Cuperus, ſancti Patres paſſim *domum* aut *templum Dei* vocant, ſacrarum nempe litterarum ductu. Et ſic Lactantius quoque multis in locis: ut lib. 4. c. 10. ait, *Filium Dei deſcendiſſe in terram, ut conſtitueret Dei templum, doceretque juſtitiam.* Sic cap. 11. *Volens igitur Deus metatorem Templi ſui mittere in terram, noluit eum in poteſtate & claritate cœleſti mittere;* cap. 13. *Eccleſia eſt verum templum Dei, quod non in parietibus eſt, ſed in corde ac fide hominum, qui credunt in eum, ac vocantur fideles; illud verò Solomonium templum, quia manu factum eſt, manu cecidit.* Adde initium capitis 14. ubi multa & præclara. Item lib. de Irâ, c. 2. ubi ſimiliter Chriſtum vocat *divini & immortalis templi conditorem.* Ex aliis plura colligere vitandæ prolixitatis gratiâ ſuperſedeo.

Digitized by Google

Lin. 3. *Ad religionem novam.*] Dicam hanc ubique Chriſtianis impegiſſe homines è pago verum eſt; ac idem facit etiam Galerius in edicto, quod Græcè apud Euſebium & Nicephorum, Latinè infrà hujus libri capite 34. legitur. De ſenſu verborum Julii Capitolini, ſi omninò & mihi eundum eſt in partes, Caſaubono me accedere fateor; alter vir ſummus in nodo, quem ipſe fatetur difficilem, ſic ad emendationem confugere videtur, ut Poëta non optimus ad machinam, Sed hoc amor veritatis excuſet dictum de viro, quem alioquin, uti par eſt, admiror & ſuſpicio.

Lin. 5. *Ad excidendum cæleſte templum.*] Sic Lactantius lib. 5. c. 3. *Cùm veritatem penitùs excidere connixus eſſet.* Ita *excidere vitia* lib. 3. c. 26. quomodò illic duo vetuſtiores codices; item lib. 6. c. 15. & De Irâ Dei, c. 17.

Lin. 9. *Nuſquàm repentè comparuit.*] Hoc ità ab auctore hujus opuſculi paulò minùs mirabimur tradi, ſi meminerimus à Tacito lib. 2. Hiſt. c. 8. narrari, diù poſt mortem ejus vagatam de eo quaſi vivo famam. *Sub idem tempus*, inquit, tenente ſcilicet rerum ſummam Veſpaſiano, *Achaja atque Aſia falſo metu exterrita, velut Nero adventaret: vario ſuper exitu ejus rumore, eoque pluribus eum vivere fingentibus credentibuſque.* Perſequitur dein, quas turbas dederit Neronem ſe fingens vilis quidam homuncio; de quibus ipſum adi Hiſtoricum, aut Caſauboni notas ad Suetonium. Firmatum verò falſis hiſce rumoribus errorem, qui adhæſiſſe videtur multis temporum illorum Chriſtianis, Neronem aut ſuperſtitem, aut noviſſimis temporibus reviĉturum, ut adversùs Chriſtianum nomen omne ſæviat, cum Lactantio noſtro tangunt & refutant quidam Eccleſiæ veteris Patres; ut Hieronymus in c. 11. Danielis, Auguſtinus de Civit. Dei lib. 20. c. 119. Ambroſius ad 1. Cor. 4. v. 9. Alii & ipſi Neronem aut Antichriſti typum, aut ipſum Antichriſtum fuiſſe ac futurum eſſe, ſuſpicati ſunt. Vide Chryſoſt. in 2. Theſſ. 2. Homil. 4. p. m. 1504. & ſerm. de Eleemoſ. Sever. Sulp. Sacr. Hiſt. lib. 2. c. 29. & Dial. 2. c. ult. &c.

Pag. 186. lin. 6. *Cùm deſcendere cœperit . . .*] Formulas veteres elegantiaſque ſermonis amare Lactantium vident, qui eum legunt; optimèque notat vir inſignis, idem in voce *deſcenſoris*, aut *deſcendere* factum. Adeantur inſuper, ſi placet, Adr. Turnebus Adverſ. l. 9. c. 9. Interpretes Virgilii ad Georg. 2. v. 326. & Torrentius ad illud Horatii Epod. 13. — *Et imbres niveſque deducunt Jovem.* In his, quæ ad pertuſæ à blattis, aut vetuſtate læſæ paginæ defectus circa hunc locum ſupplendos ſpectant, nihil habeo quod adjiciam, niſi quòd exiſtimem legi poſſe minori mutatione, *& in ultimâ ætate;* & ſic porrò, ut præit Ampliſſimus Cuperus: aut *& in ultima ſæcula, initium Chriſti ſanctum ac ſempiternum cùm deſcendere cœperit, redituros pronuntiant.* Enochum verò cum Eliâ reverſurum, quidam veterum putavere, teſte Auguſtino lib. 9. de Geneſi ad litteram, cap. 6. Cujus verba attulere jam alii, qui quid Gregorius Magnus eâdem de re exiſtimaverit, etiam oſtenderunt. Inclinare huc videtur etiam Andreas Cæſarienſis, commentario in Apocalypſin, p. m. 45. quem edidit unà cum quibuſdam Chryſoſtomi libris Sylburgius; ut jam his multò antiquioris Tertulliani verba omittam aliorum operâ item nota, quæ leguntur apud ipſum lib. de Animâ, c. 50. ubi plura ex eodem, propè ejúſdem ſententiæ, collegit Pamelius. Imò hoc ipſum è Syr. c. 44. v. 11. firmare quidam noſtrorum temporum heterodoxi ſunt conati, quibus non tam verba Syracidæ Græca, quàm Interpretis Latini verſio favet. *Henoch placuit Deo, & tranſlatus eſt in Paradiſum, ut det gentibus pœnitentiam.* In Græcâ Hœſchelii editione, quam ad vetuſtiſſima exemplaria emendavit, legitur: Ἐνὼχ εὐηρέστησε κυρίῳ, καὶ μετετέθη, ὑπόδειγμα μετανοίας ταῖς γενεαῖς. Verùm de his multò ſatiùs fuerit adire celebratiſſimi nominis Theologum Helmoſtadienſem D. Georgium Callixtum, Tractatûs de ſupr. Jud. parte eâ, quâ de ſignis agit decretorium illum diem præceſſuris. Ab eo refutatum eſſe hunc errorem egregiè, judicium eſt Joan. Henr. Bœcleri, viri celeberrimi & doctiſſimi, Hiſtor. Univ. pag. 210.

IN CAPUT III.

Pag. 186. lin. 1. *Non minor tyrannus*] Is fuit Domitianus, *quem dixit calvum ſua Roma Neronem*, ut ait Auſonius. *Portionem Neronis de crudelitate* vocavit Tertullianus in Apologetico; & in lib. de Pallio, *Subneronem.*

Pag. 187. lin. 2. *Incubavit cervicibus*] Lactant. Inſtit. lib. 5. cap. 9. *Qui autem cultores Dei ſe non abnegaverint, in eos totis carnificina ſua viribus incumbunt.* L. 7. c. 19. Siquidem *capto mundo cum magnis latronum exercitibus incubabit.*

Lin. 6. *Etiam memoria nominis ejus eraſa eſt.*] Meminerunt hujus ritûs Dio Caſſius, Herodianus, & Latini Scriptores Hiſtoriæ Auguſtæ, multis in locis. Imò & Lactantius hujus opuſculi capite ultimo ad eum alludit.

Digitized by Google

Lin. 7. *Opera fabricaſſet*] Symmachus lib. 1. epiſt. 52. *Urbana opera ſummis faſtigiis excitabam.* Spartianus in vitâ Hadriani, c. 19. *Cùm opera ubique infinita feciſſet, nunquam ipſe, niſi in Trajani patris templo, nomen ſuum ſcripſit.* Sed hoc vulgatiſſimum eſt. Opera autem Domitiani recenſentur à Suetonio, Eutropio, pleniſſimèque ab Euſebio in Chronico, num. M M C. Capitolium refectum, Odeum, Forum tranſitorium, Stadium, Horrea piperatoria, & plura: de quibus adi viros maximos, qui memoratos Scriptores illuſtrarunt notis.

Lin. 8. *Nomen ejus perſecutus*] Tertull. de Patientiâ, c. 2. *Nomen cum familiâ ipſius perſequentes.* Aur. Victor de Cæſaribus, c. 3. *Gentem omnemque affinitatem armati perſequuntur.*

Pag. 188. lin. 1. *Manus porrexit*] Lact. lib. 7. c. 15. *Sublatâ enim Carthagine, manus ſuas in totum orbem terrarum terrâ marique porrexit.*

In Caput IV.

Pag. 188. lin. 2. *Quis enim juſtitiam, niſi malus perſequatur?*] Tertullianus Apologet. cap. 5. *Tales ſemper nobis inſecutores, injuſti, impii, turpes: quos & ipſi damnare conſueſtis, & à quibus damnatos reſtituere ſoliti eſtis.* Confer. lib. 1. adversùs Nationes, c. 7. & alia aliorum dicta hujus ſenſûs plurima. Nam pii quorumlibet temporum homines verè ſic gloriantur, ſolis ſe malis odio eſſe: ſed verba eorum afferre prolixæ foret operæ.

Lin. 4. *Profectus adversùs Carpos*] Auctor hujus libri Carpos nominat ſolos, cùm conſtet adfuiſſe cum Carpis populos alios multis partibus numeroſiores; Boranos puta, Gotthos, Vrugundos, ut eos vocare ſolet Zoſimus; imò & Aſtringos, Taphilos, & plures, quos recenſet in hâc Hiſtoriâ Jornandes. Solos tamen Carpos Lactantius nominat, quippè qui crebris incurſibus in Romana cæteris eſſent notiores. Idem Jornandes de rebus Geticis c. 16. *Sed & Carporum tria millia acceſſere, genus hominum ad bella nimis expeditum, qui ſæpè Romanis infeſti ſunt.* Adde quæ notarunt eruditiſſimi viri, Cellarius ad Zoſimum lib. 1. c. 28. & Baluzius ad hæc Lactantii. Factum verò eſſe non rarò, ut à gente vixdùm victâ, nedùm perdomitâ, cognomen aſſumſerint Imperatores, notum eſt; item tyrannos ab iis populis titulos habuiſſe, quos ne laceſſiviſſent quidem bello. Verùm de his pluribus fortaſsè aliàs.

In Caput V.

Pag. 190. lin. 1. *Illud eſſe verum dicebat*] Ambigebam nonnihil, excidiſſetne hic vox aliqua, *jugum* videlicet, aut *tropæum*, aliave ſimilis. Sed conſultus eâ de re ampliſſimus & doctiſſimus Cuperus, hunc ſcrupulum mihi exemit. Quòd autem res ſuas per picturas, aut inciſos lapides, memoriæ prodere ſolerent Romani, vitio vertendum non puto. Quot res pulcherrimas haberemus notiores, ſi ſtudium hoc fuiſſet gentibus etiam aliis! Legantur, ſi lubet, quæ Plinius lib. 35. c. 4. de Meſſalâ, L. Scipione, Hoſtilio Mancino, imprimiſque de Auguſto narrat; item quæ Aur. Victor de L. Æmilio triumphum de Liguribus in tabulâ pictum proponente publicè, & alia apud alios paſſim. Nec pingebant modò; ſed marmoribus item incidebant res geſtas frequentiſſimè; quod ex tropæis marmoreis Marii, quæ ſuperſunt etiam nunc, ex arcubus Conſtantini aliorumque triumphalibus, monumentiſque aliis, docet Cæſar Bulengerus in Commentario de triumphis. Nummi quoque, ut jam monuit illuſtris Cuperus, oſtendunt paſſim, victorias ſuas quanto ſtudio poſteris notas reddere laboraverint; in quibus non modò plurimi occurrunt, Cæſarum qui referant tropæa, ſed nonnulli liberâ quoque civitate facti, in quibus victor premit victi cervicem, aut terga. Exemplo ſit ille Pauli Æmilii apud Goltzium, in quo non multò ſecùs ac Sapores inſultat victo victor.

Uſque ad vitium tamen laboraſſe Romanos de ſuis omnibus picturâ ſimilibuſque exprimendis artibus, temporis præſertim eorum, qui hîc memorantur, Imperatorum, non diſſimulat Caſaubonus ad vitam Peſcennii Nigri, cap. 6. quem velim adiri. Sed jam exigit (puto) Lector, ut laudata ſuperiùs ab ampliſſimo Cupero Nazianzeni verba exhibeam. Νόμος ἐστὶ βασιλικὸς, οὐκ οἶδα μὲν εἰ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις παρ' ὅσοις τὸ βασιλεύεσθαι, ῥωμαίοις δὲ καὶ τῶν σφόδρα (1) σπουδαζομένων, εἰκόσι δημοσίαις τιμᾶσθαι τοὺς βασιλεύοντας. οὐ γὰρ ἐξαρκοῦσιν οἱ στέφανοι, καὶ τὰ διαδήματα, καὶ τὸ τῆς ἁλουργίδος ἄνθος, οὔτε ἀριθμούμενοι νόμοι. καὶ φόροι, καὶ τὸ τῶν ἀρχομένων πλῆθος, συγκρατεῖν (2) τούτοις τὴν βασιλείαν. ἀλλὰ δεῖ καὶ προσκυνήσεως αὐτοῖς, ὑφ' ἧς σεμνότεροι δόξουσιν οὐχ ἵν' αὐτοὶ προσκυνῶνται μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν (3) ἐν πλάσμασί τε καὶ χρώμασιν, ἵν' ᾖ τὸ σέβας αὐτοῖς ἀπληστότερόν τε καὶ τελειότερον (4) ταύταις ταῖς εἰκόσιν ἄλλοι μὲν ἄλλό τι τῶν βασιλέων προσπαραγράφεσθαι χαίρουσιν. οἱ μὲν τῶν πόλεων τὰς λαμπροτέρας δωροφορούσας, οἱ δὲ νίκας ὑπὲρ κεφαλῆς στεφανούσας, οἱ δὲ τοὺς ἐν τέλει προσκυνοῦντας, καὶ τοῖς τῶν ἀρχῶν τιμωμένους (5) συνθήμασιν. οἱ δὲ θηροφονίας καὶ εὐστοχίας, οἱ δὲ βαρβάρων ἡττημένων, καὶ ὑπὸ τοῖς ποσὶν ἐρριμμένων [ἢ κτεινομένων] (6) πολυειδῆ σχήματα. φιλοῦσι γὰρ οὐ τὰς ἀληθείας τῶν πραγμάτων μόνον, * ἀλλὰ καὶ (7) τούτων ἰνδάλματα. Ve-

(1) Ed. Gr. Lat. Par. A. 1630. habet λίαν, pro σφόδρα.

(2) Ead. συγκροτεῖν.

(3) Ead. τοῖς pro τῶν.

(4) Ead. τελεώτερον.

(5) Ead. τιμωμένους.

(6) Deſunt in eâdem Editione voces uncinulis incluſæ.

* Ead. addit hoc loco, ἐφ' οἷς μέγα φρονοῦσιν.

(7) Ead. καὶ τὰ τούτων.

Digitized by Google

rè hæc ſanctus ille Scriptor; foretque facillimum hæc omnia ſingulatim illuſtrare. Sed cùm quivis idem poſſit non nimiùm ignarus rerum Romanarum, contentus ero notaſſe in præſens, originem conculcandorum à victoribus collorum, aut tergorum, videri ab Oriente profectam, & perantiquam eſſe. Ità Joſuæ ducis juſſu, primores Iſraelitarum colla Regum devictorum calcant pedibus, Joſ. 10. 24. Ab hâc tam veteri, tam notá conſuetudine, phraſis illa videtur orta, συντρίβειν ὑπὸ τοὺς πόδας, ſive *conculcare*: ſignificare autem *ſubigere*, ſeu *domare*, aut in ordinem redigere hoſtem, modumque illi ponere, ne noceat in poſterum. Habes eam Geneſ. 3. 15. Pſ. 119. 118. Rom. 16. 20. Quibuſcum aliquot alia dicta Biblica conveniunt. Quæ omnia licèt ſanctiſſima ſint, planèque myſtica, conſuetudinem tamen Orientalium oſtendunt. Verùm de his alii pluribus.

IN CAPUT VI.

Pag. 190. lin. 1. *Veſanus & praceps*] Id inter alia ſatis oſtendit uſurpatus *Domini* ac *Dei* titulus, de quo vide illuſtr. Spanhemium in de Præſt. & uſu num. p. m. 729. De perſecutione ab eodem inſtitutâ, vide quæ collegit Ant. Pagius in Diſſertatione eruditâ de Conſulibus Cæſareis, p. 380.

Pag. 191. lin. 4. *Canofrurio*] καινὸν φρύαιον vocat Pæanius; ideòque per Æ ſcribendum eſſe, ne Scaligerum quidem monere piguit.

Lin. 6. *Ab amicis interemptus*] Amicos dici Regum, quos ad interiorem admiſſionem & conſilia ſecretiora ſibi habent proximos, & hanc eſſe illam Ariſtotelis, καθ' ὑπεροχὴν φιλίαν, docuerunt homines eruditionis laudatiſſimæ. Aureliani verò, ſanguinarii principis, minas ut occuparet Mneſtheus, unus libertorum ejus, (Zoſimo dicitur Eros, & τῶν ἔξωθεν φερομένων ἀποκρίσεων μηνυτὴς τεταγμένος, lib. 1. c. 62. id eſt, Officiorum magiſter) plures in necem ejus, partim veris, partim falſis terroribus concitavit: prorſùs ut poſteà Commodus in ſe irritavit ſuos, apud Spartianum in Commodo, c. 9. Vide Vopiſcum in Aurel. c. 36. Aurelium Vict. Cæſ. c. 35. Epit. c. 50. Eutropium lib. 9. c. 9.

Lin. 8. *Contra Deum fecerunt*] Cælius apud Ciceronem ad Att. lib. 10. *Nunc te contra victorem Cæſarem facere, ſumma ſtultitia eſt.* Ita indignus ille loco ſuo Antiſtes, ſeu Epiſcopus, apud Optatum Milevitanum: *Et hunc occidi, & quicunque contra me fecerit, occidam.*

IM CAPUT VII.

Pag. 191. lin. 1. Ut firmet id, quod ſuprà dixit, Chriſtianos non niſi malis odio fuiſſe; de Diocletiano imperiique ejus participibus dicturus, multa eos perversè docet egiſſe; inque mores & inſtituta eorum graviter invehitur. Quanquàm verò tyranni iſti ſæviſſimâ & atrociſſimâ Chriſtianorum lanienâ omnis ævi, quod exindè fuit, & poſthàc, ſi ſic Deo viſum, futurum eſt, odia meruerint; videant tamen gnari illorum temporum, ſerviatne hîc in nonnullis Lactantius propoſito ſuo, idque ſic, ut nonnunquàm ea carpat, quorum ratio diverſa eſt, multòque ſecùs ab aliis narrantur & explicantur.

Ibid. *Scelerum inventor, & malorum machinator*] Lact. Div. Inſtitut. 7. c. 24. *Princeps dæmonum, qui eſt machinator omnium malorum.* Ita *ſcelerum inventor* Uliſſes Maroni, Ruffinus Claudiano appellatur.

Lin. 3. *Tres enim participes regni*] Idem Claudianus 2. in Ruf.

Increpat Auguſtum, ſcandat ſublime tribunal,
Participem ſceptri, ſocium declaret honoris.

Sic apud Am. Marcellinum lib. 26. dicitur Valentinianus fratrem Valentem produxiſſe *participem legitimum poteſtatis, ſed in modum apparitoris morigerum.* Et auctor vitæ Sept. Severi, c. 8. *Cùmque Severum ad participatum vocaret* (Peſcennius Niger,) *contemtus eſt.* Porrò ut de inſtituto hoc Diocletiani in adoleſcentiæ gratiam ſummatim aliquid dicam, nihil notius eſt illo Homerico, οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἷς κοίρανος ἔστω. Hoc plurimis comprobatum eſt aſſenſibus aliorum, ut Euripidis Androm. Act. II. choro:

Εἷς ὁ δύναμις ἀνά τε μέλαθρα, κατά τε πόλιας.

Senecæ item, & Philoſophi lib. 1. de Clementiâ, c. 4. & Poëtæ in Medeâ, Lucani lib. 1. & quorum ibi illuſtris Grotius meminit. Quin Hieronymi quoque ad Ruſticum Monachum hæc ſunt verba: *Etiam muta animalia & ferarum greges ductores ſequuntur ſuos. In apibus principes ſunt: grues unam ſequuntur ordine litterato. Imperator unus, judex unus provinciæ*, & reliqua. Quibus adde Cyprianum, de Idolorum vanitate, p. m. 289. & ejus verba mutuantem Minucium Felicem, ex quo ſimul Fulvii Urſini emendatio firmatur, pro *diſceſſit*, legentis *deſiit;* ubi habes plures in hunc ſenſum laudatos à clariſſimo doctiſſimoque Ouzelio, p. 139. Nec præterire decet Lactantium noſtrum Inſt. l. 1. c. 3. & 5. Horum aliorumque judicia ipſa probat veritas; feciſſetque haud dubiè prudentiùs Imperator Diocletianus, ſi non tam æquando ſibi paulatim Maximiano, cæteriſque dein adjungendis, aperuiſſet in futura tempora

latam inteſtinis diſcordiis feneſtram, quàm legendis idoneis ubique miniſtris & vicariis; ſummâque imperii per omnes partes retentâ, quieti ſuorum ratione tutiore conſuluiſſet. Ita certè judicat Firmianus noſter, & rectè. Alios tamen quoſdam haud neſcio abire in alia omnia. Laudat profectò Valentinianum Ammianus, lib. 26. quòd *magnitudine urgentium negotiorum ſe ſuperari conſiderans, nihil morandum putaret, quin fratrem Auguſtum pronuntiaret.* Idem de Diocletiano pronuntiat Zonaras Annal. T. 2. Ἀπιδὼν δὲ πρὸς τὸ τῆς βασιλείας ὑπέρογκον, κοινωνὸν αὐτῆς προσλαμβάνεται κατὰ τὸ τέταρτον ἔτος τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ. ἢ καθ᾽ ἑτέρους, κατὰ τὸ δεύτερον. At Mamertinus nimiùm πανηγυρικῶς: *Vos, qui imperium non terræ, ſed cœli regionibus terminatis, tantam vim, tantam poteſtatem mutuò vobis impartire, divina profectò immortaliſque fiducia eſt, quam cupiditas perturbet*: Paneg. ad Maximianum, c. 10. Quibus paria, aut etiam ampliora habes in Genethliaco, cap. 6. Quid dicemus igitur de tetrachordo hoc à Juliano Parabate aliiſque non parùm laudato? Reſpondet noſter etiam hic Scriptor, non fuiſſe ſinceram illam concordiam, ſed temporum cauſâ ſervatam utcunque ſocietatem: non amicitiam virtute matre natam & cultam, ſed qualis inter latrones & πονηροπολίτας in mutuam opem fit, conſpirationem.' Nec profectò indignum eſt obſervatu, vultus quoque ſimillimos habuiſſe, (inſpice nummos utriuſque) quos natura ingeniis, fortunâ, ſorte, vitâ, inſtitutis & actionibus tam aptè comparaverat. At ſi cæteros duos ſpectamus, Conſtantius ob ingenii lenitatem ac comitatem, non probavit paris iſtius crudeliſſimi mores: ſed tulit utcunque, cùm emendare non poſſet. In Galerio autem tetrachordum nimis diſcrepabat, qui & aliàs terrori fuit duobus illis ſenioribus, & ad extremum coëgit imperio ſe abdicare ſocerum Diocletianum, quem & Herculius dein eſt imitatus. Sed hæc hactenùs; nam ſi quis ſeriâ paret operâ excutere, non injucundæ, fors nec inutili diſſertationi argumentum hinc naſcetur.

Lin. 8. *Indictionum*] Indictiones initio videntur extra ordinem factæ, ad arbitrium victoris, aut ad neceſſitates Reipublicæ; atque id ſenſiſſe videtur Aſconius, cùm has à *canone* & *oblatione* diverſas faceret. Poſtmodùm tamen & hæ tempori certo ſunt aſſignatæ. Sed vide Juriſconſultos. Etiam interpres Bibliorum, 2. Reg. 15. *Indixitque Manahem argentum ſuper Iſraël cunctis potentibus & divitibus*; & cap. 18. *Indixit Rex Aſſyriorum Ezechiæ Regi Judæ trecenta talenta argenti, & triginta talenta auri.* Adde capitis 23. partem extremam.

Lin. 10. *Multi Præſides*] Attingit hanc rem leviter Eutropius, lib. 9. c. 15. ſimulque oſtendit, quâ fuerit occaſione uſus ad hæc perficienda Diocletianus, bellis ſcilicet ac victoriis; his enim potitus, ſuo nutu & arbitrio provincias ſingulas temperavit compoſuitque. Exemplum eſt Ægyptus, proſtrato in eâ Achilleo. *Victoriâ*, inquit, *acerbè uſus eſt; totam Ægyptum gravibus proſcriptionibus cædibuſque fœdavit. Eâ tamen occaſione ordinavit providè multa & diſpoſuit, quæ ad noſtram ætatem manent.* Clariùs & magis appoſitè Pæanius: Καὶ αὐτὸς Διοκλητιανὸς ἐν Αἰγύπτῳ τὸν Ἀχιλλέα νικήσας, αὐτόν τε διεχρήσατο, καὶ διὰ πάσης ὠμότητος ἐπεξῆλθε τῇ νίκῃ, τοὺς μὲν κατασφάξας τῶν Αἰγυπτίων, τοῖς δὲ λοιποῖς φόρους τάξας ὡς μάλιστα βαρυτάτους. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς αἰτίας καὶ πᾶσι τοῖς βασιλευομένοις τὰς εἰσφορὰς ἐπέθηκε διαμετρησάμενος τὴν γῆν, καὶ εἰς ἀπογραφὴν ἀναγαγὼν ἅπαντα, ὅπερ καὶ εἰς τόδε ἐκράτησεν. Quare omnia cum his bellè conſentiunt; indèque apparet, non ita ἀνιστόρητα ſemper eſſe, quæ Metaphraſtes ille habet pleniora, ſive ea de ſuo adjecit, ſive Eutropio copioſiore uſus eſt, quàm utimur hodiè nos. Rei verò, quâ de hîc agitur, veſtigia obſervaſſe videor in legibus etiam iſtorum & ſequentium deinceps temporum: ſed ad ea colligenda nunc ſatis otii non eſt. Rectè autem *Præſides* noſter vocat, quia ab Imperatore miſſi conſtitutique erant. Vide Lipſ. Excurſ. ad Tacit. Annal. lib. 1. cap. 75. lib. 12. c. 60. Salmaſ. ad Spart. Hadrianum, c. 13. & 33. Spanhem de Præſt. & uſu numiſ. p. m. 572. Per *officia*, hoc quidem loco intelligit Præſidum Judicumque apparitores, minores nempè magiſtratus cum militibus; quo loco ferè fuerant, quos antiquior ætas *accenſos*, *ſtatores*, (quanquàm habuit & recentior ſuos *ſtatores*) &, ſi ſummis apparerent magiſtratibus, *lictores*, poſterior, communi nomine *officiales* appellabat. Nihil frequentius in Actis Martyrum, in Legibus illius ævi, in Notitiâ utriuſque Imperii, ſcriptiſque aliis. Imò & Suetonium in Veſpaſiano ſic locutum oſtendit ὁ πάνυ Gronovius in Obſ. ad Scriptores Eccleſiaſticos. Sic Orientis quidam Comes 10C homines habebat in officio: præfectus Prætorii Africæ, CCCXCVIII. alii plures, alii pauciores, prout res exigere videbatur. Vide quæ collegit de his Pancirollus ad cap. 9. Notitiæ Imperii Orientis. Sin contendat aliquis, hîc à Lactantio Præſides potiùs ipſos dici, ἐν ſcilicet διὰ δυοῖν, aut ipſis

Digitized by Google

paulò majores, pares, ſuppareſve, magnoperè quidem non repugnabo. Memini namquè hos etiam venire officiorum nomine; præſertim ipſorum contemplatione Imperatorum. Sic Trajanus Plinio ſcribit: *Diplomatibus quæ officio tuo dedi*, Epiſt. ult. lib. 10. Sic alii rurſùm Bithyniæ Præſidi, hoc libro, cap. 48. Licinius, *datis ad officium tuum litteris*. Verùm hæc jam antè nota eſſe poſſunt.

Pag. 192. lin. 1. *Rationales multi*] Etiam *Rationales* in provinciis conſtituti officium, ſeu apparitionem habebant, ut oſtendit ex Lege 7. de Cohortalibus, & Leg. 2. & 4. de Bonis vacantibus, in Cod. Theod. doctiſſimus Valeſius. Hi autem damnatorum bona, & ſententiâ Judicis proſcriptorum occupabant. Inſpice Valeſium ad Am Marcell. lib. 28. Imò *Rationales* erant procuratores Principum, qui reditus provinciales quoſvis ad Principes ſpectantes exigebant. Adde Dufreſnium in Gloſſario.

Ibid. *Et Magiſtri*] Vocabulum *Magiſtri* latè patet; nam ſic dicti quicunque vel homines moderantur, componuntque vitam eorum & mores, vel rebus præſunt. Ita Tullius ipſe Conſules Romanos vocat *magiſtros populi*. Ita Cenſores *magiſtri morum* audiunt paſſim. Ita *magiſtros operum* (noſtris *Arbetes Feugtar*, Græcis ἐργοδιώκτας,) habes in veteri verſione Bibliorum, *Exod*. 1. Ita *magiſtri* dicebantur, qui ex auctoritate Prætoris præerant dividendis bonis, aliique plurimi. Feſtus, & ex eo Gronovius ad Liv. lib. 34. c. 25. magis propriè dictos recenſent *magiſtros pagorum*, *ſocietatum*, *vicorum*, *collegiorum*, *equitum*, *ludorum*, prætereà & *conviviorum*, denique *doctores artium;* quorum omnium dignitas *magiſterium*, non *magiſtratus*. Poſteà cœpit ea vox in aulis Imperatorum frequentari; erantque *magiſtri militum*, de quibus vide eundem Gronovium, Obſ. in Script. Eccleſ. p. 217. Item *magiſtri officiorum*, de quibus adi Corippum Africanum, lib. 3. v. 172. ibique notata à doctis, præſertimque Salmaſium ad Julii Capitolini M. Antoninum Philoſophum, cap. 8. & Valeſium ad Ammianum Marcell. lib. 26. Sed & *magiſtri epiſtolarum*, *memoriæ*, *libellorum*, *diſpoſitionum*, *cenſûs*, *veſtis lineæ*, *veſtis privatæ*, & alii rerum aliarum; de quibus inſpice Notitiam utriuſque Imperii, & Notas virorum raræ eruditionis famâ illuſtrium ad Hiſtoriam Auguſtam.

Lin. 2. *Civiles actus*] *Actus* pro *actionibus* illâ ætate crebrum. Et ſic etiam Lactantius de Irâ Dei, c. 12. *Spectari actus noſtros à Deo*; Cap. 17. *Singulorum actus animadvertit*.

Lin. 3. *Exactiones*] Undè *exactores*, [illegible], qui vel tributa, vel opera exigunt. Vide interpretes Moſis, Exod. 5. v. 6. & 14. *Flagellatique ſunt, qui præerant operibus filiorum Iſraël ab exactoribus Pharaonis*. Sed de his paſſim etiam alibi in ſacris extraneiſque litteris. Exactiones verò has in Diocletiano nonnihil excuſant creberrima bella, quæ imperante eo vexabant orbem terrarum. Nam ut initia ipſa omittam, Bagaudæ Gallias, Britanniam Carauſius cum incolis ejus inſulæ, Orientem Perſæ, Ægyptum Achilleus, Africam reliquam Julianus & nationes Quinquegentanæ quatiebant. Undè & auctor hujus ſcripti infrà: *Hæc quoque tolerari poſſunt, quæ ad exhibendos milites ſpectant*. Porrò de cenſu, ſive cenſitione hâc, imprimis de capitatione, vide Lipſium ad Taciti Annal. 1. c. 31.

Lin. 9. *Legem pretiis rerum venalium*] Olim quidem ab Ædilibus, quos ἀγορανόμους Græci appellant, vendentium coërcebatur rabies. Vide quæ ad Ariſtot. Polit. lib. 6. cap. 8. collegit Piccartus; niſi mavis & Romanorum, & reliquarum gentium tabularia excutere.

Lin. 11. *Donec lex neceſſitate ipſâ ſolveretur*] Imperatâ vilitate nimiâ, venditores *omnes de compacto rem gerunt, quaſi in velabro olearii*, ut cum Plauto loquar, reſque amotas fruſtrâ deſiderari faciunt. Hâc aliiſque de cauſis *uſus legum corrector multas experiendo arguit*, ut ait ferè Livius lib. 45. cap. 32. quod inter alia de iis vel maximè venit accipiendum, quæ ad pretii pertinent menſuram. Illa enim vernis eſt ventis incertior. Vide Bœcleri diſſertationem de Menſurâ pretii, & quos ibi vir ille ſummus laudat.

Lin. 15. *Hîc moneta*] Gloſſæ veteres, *Moneta*, τόπος, τὸ χαραγεῖον. Item, *Moneta*, τόπος ἔνθα τὸ νόμισμα χαράσσεται. Sic Monetæ Trevericæ mentio fit in lapidis mutili inſcriptione apud Grut. pag. 93. Num. 3. Sic ab Auſonio celebrantur, quæ Mediolani fuere *Templa*, *palatinaque arces*, *opulenſque Moneta*. Cujus carminis verſus aliquot in veteri marmore exſtare docet Ferretius in Muſis Lapidariis, lib. 4. mem. 21. Emendationem verò viri docti, qui in notis ad Auſonium reponit, *Et lati mores*, ubi legebatur antehàc, *Antiqui mores*, marmor illud non comprobat. Et ſanè notum illud Ennii, *Moribus antiquis*, à Plauto bis repetitum, laudatum etiam à Veſpaſiano Imperatore apud Tacitum lib. 3. c. 57. & à M. Antonino Philoſ. Imp. apud Volcatium Gallicanum in vitâ Avidii Caſſii, c. 5. locum ſatis aptum in Auſoniano illo carmine habere videtur.

Digitized by Google

Lin. 16. *Ita ſemper dementabat*] Id eſt, inſaniebat, furioſus & demens erat. Hincmarus de divortio Lotharii: *Alij autem potu, alij autem cibo à ſortiariis dementati ſunt.* Gloſſæ Lat. Gr. *Dementat*, ἐξίςαται. *Dementire*, dixit Tertullianus lib. de Animâ, Lactantius ipſe in Inſtit. alique. *Cuperus.* Verba Lactantii, lib. 4. c. 27, hæc ſunt: *Ecce aliquis inſtinctu dæmonis percitus, dementit, effertur, inſanit.* Quibus gemina ſunt iſta, lib. 1. c. 21. *Sectis namque humeris, & utrâque manu diſtrictos gladios exſerentes currunt, efferuntur, inſaniunt.* Hæc omninò retinenda eſt lectio, non illa quam invitis libris obtrudunt nobis Dempſterus & Gallæus, *& efferantur.* Ciceronem imitatur Lactantius, ut plerùmque aliàs. Orat. pro Cœlio, c. 9. *Læſi dolent, irati efferuntur;* Contra Rullum, c. 35. *Sed certò continebuntur, progredientur longiùs, efferentur.* Verùm ut ad præſentia redeamus, *dementare* ſic poſitum eſt, ut apud Hegeſippum *efferare. Ita efferaverat*, inquit, *Herodes in univerſos.* Vide Gronov. Obſ. in Hiſt. Eccl. p. 71. Sic *ponere, mutare, movere, præcipitare*, aliaque multa, intranſitivè interdùm, aut ellipticè potiùs, ita ut τὸ *ſe* ſubaudiendum ſit. Adeant adoleſcentes ingenui Voſſium, lib. 3. de Analogiâ, cap. 3.

IN CAPUT VIII.

Pag. 193. Lin. 1. *Frater ejus Maximianus.*] Max. Herculius frater fuit Diocletiani, non naturæ, ſed imperii conſortio: qui nominis ejus uſus frequentatus eſt Hiſtoricis & Panegyriſtis illius ævi. Baluzium vide, aut ipſum potiùs, quem allegat, Mamertinum, cæteroſque.

Ibid. *Herculius.*] Nempè ut Diocletianus Jovem, ita Maximianus Herculem patri opem contra hoſtes ferentem ſimulabat; unde & Joviorum & Herculiorum longiùs producta ad poſteros nomina, de quibus hic ſcriptor infrà extremo hoc libro. Adi Mamertini Panegyricum, præſertim priorem, Maximiano dictum. Mirâ autem inſolentiâ Deorum nomina & honores multi Principum invaſerunt olim. Sic Antigonus, ſic unus Grypi filiorum Antiochus, item Mithridates, & poſt eos M. Antonius, nec non & C. Caligula, Bacchum referre ſtudebant; Menecrates Mercurium; Themiſo, Alexander, Pyrrhus, Commodus, & hic Maximianus Herculem; imò & Maximinus ſuperior eumdem. Auguſtus Apollinem egit, non refugiens tamen quandòque Jovis nomen; ſic certè ab Ovidio aliiſque vocatus non ſemel: quod & de cæteris legas aliquotiès. Fuſiùs hoc oſtenderunt Andreas Schottus lib. 3. c. 3. obſ. Hiſt. & illuſtris Spanhemius de Præſt & uſu num. aliquot locis.

Lin. 4. *Quòd avaritiâ minori altero fuit plus, majori verò minùs, ſed plus timiditatis, plus verò animi, non ad benè faciendum, ſed ad malè*] Corrupta hæc & depravata eſſe fatetur clariſſ. Baluzius; nec diſſimulat Ampliſſimus & Doctiſſimus Cuperus locum eſſe difficilem. Tentabo tamen, quâ potero: exiſtimo autem ſic poſſe reſtitui. *Hoc ſolùm differebant, quòd avaritiâ majori altero fuit plus, ſed & plus timiditatis: minori verò minùs; plus verò animi, non ad benè faciendum, ſed ad malè.* Diocletianum timidum callidumque fuiſſe, eumdemque avarum, (& eſt ſanè timidior qui non viribus, ſed artibus doloſis pugnat; rursùmque avaritiæ cum utroque vitio ſolet eſſe convenientia) talem, inquam, Diocletianum fuiſſe narrant Hiſtorici paſſim. Maximianum luxus, profundendique & temerè donandi libido ad rapinas & injurias alias inſtigavit; ut mirum non ſit, & ipſum dici avarum, licèt altero minùs. Ejus nempè generis homines *rapta ſpargere, ſparſa rapaci avaritiâ recolligere certant*, ut ait Seneca, l. 1. de Benef. ſive, ut Ovidius:

Quærere ut abſumant, abſumta requirere certant;
Atque ipſa vitiis ſunt alimenta vices

Item Manilius, lib. 4. v. 25.

Luxuriamque lucris emimus, luxuque rapinas;
Et ſummum cenſûs pretium eſt, effundere cenſum.

Adde, ſi videtur, Ariſtotelem, Nicom. l. 4. c. 3. Sed ut redeam ad hæc Lactantiana, ſimillimus verborum poſitu & figurâ locus lib. 4. c. 3. invenitur; ex quo conſtare poſſit, aut hæc quoque verè Lactantii eſſe, aut auctorem ſcripti hujus eum eſſe ſtudioſiùs imitatum. *In illâ priori parte, ut periculi minùs, ſic plus difficultatis eſt: quòd obſcura rerum ratio cogit diverſa ſentire. Hic ut periculi plus, ita minùs eſt difficultatis: quòd ipſe uſus rerum & quotidiana experimenta poſſunt docere, quid ſit verius & melius.*

Pag. 194. lin. 2. *Statim præſto.*] Cic. de Nat. Deorum, l. 1. c. 38. *Quid, quòd ſimul ac mihi collibitum eſt, præſto eſt imago?*

Lin. 5. *Conſtantium prætereo*] Hæc ita nonæ ſectioni, ſive capiti, rectiùs videntur acceſſura.

IN CAPUT IX.

Pag. 194. lin. 3. *Efferitas à Romano ſan-*

Digitized by Google

guine aliena] Scribe *& feritas* : ſic infrà, c. 40. *eſſagitarii*, pro *& ſagitarii*. Amplecti ſe hanc, duaſque ſequentes emendationes meas, ſcribit perbenignè Ampliſſimus Cuperus.

Lin. *6*. *Statu celſus*] Ita editio Pariſienſis: ſed legendum eſſe *ſtatus celſus*, docent Lactantii ſimilia complura. Div. Inſtit. l. 2. c. 2. *Nobis autem ſtatus rectus, ſublimis vultus ab artifice datus eſt*; Cap. 2. *Subjectam pedibus veſtris terram contemneretis, corporis ſtatu ſalvo*; C. 17. *Statum ſublimem accepimus*. L. 3. c. 1. *Quorum ſtatus rectus eſt*; Lib. 7. c. 9, *Cujus corpus ab humero excitatum, vultus ſublimis, ſtatus erectus, originem ſuam quærit*. De Irâ D. c. 7. *Recto ſtatu, ore ſublimi*. De Opif. c. 8. *Hominis itaque ſolius recta ratio eſt, & ſublimis ſtatus*. Similiter Min. Felix, p. 138. & ex vetuſtioribus Plautus, Amphitrione, *Formam cepi hujus in me & ſtatum*.

Pag. 195. lin. *6*. *Animique dejectus*] Scribo, *dejectus*, ut apud Claudianum operâ viri magni nunc emendatiorem, l. 3. de Raptu Proſerp. v. 297.

—— Supplex dejectaque veſtris
Advolvor genibus.

Alibi quoque *dejectum clientem* dixit idem: quomodò & Statius, Silius, Prudentius, aliique. Etiam Gloſſæ, *Dejicio*, καταφέρω, καταβάλλω τὸ φρόνημα, καταβάλλω.

Lin. *9*. *Cum omnibus ſuis ad bellum pergere*] De gentibus Orientis, quibus prælium ineuntibus,

—— Eſt acerrima nullo
Ordine mobilitas, inſperatique recurſus,

ut ait Claudianus, non eſt cur ea, quæ apud veteres novoſque obſervata ſunt ſcriptores, huc congeram. Videat qui volet Julium Cæſarem de B. Gall. lib. 3. c. 3. Herodianum lib. 4. c. ult. Senecam de Irâ l. 3. c. 3. Florum lib. 3. c. 3. Num. 5. &c. Servant majorum morem hunc etiam hodierni Turcæ.

Lin. 14. *Ut jam detractaret*] Ita apud Min. Felicem, p. 260. *inſparſa mendacia*; apud Symmachum, l. *6*. ep. ult. *commandare*; apud alios, *contractabilis, impartire, obaudire, circumſedere*.

In Caput X.

Pag. 196. lin. 1. *Erat pro timore ſcrutator rerum futurarum*] *Præ timore*, aut *præ metu*, eſt equidem uſitatius. Opinor tamen dici poſſe *pro timore*, ut apud interpretem Bibliorum, 2. Reg. *6*. *Conturbatumque eſt cor Regis Syriæ pro hâc re*; & quomodò Sulp. Severus Sac. Hiſt. 1. c. 9. *Fratres, poſt patris obitum, pro conſcientiâ paventes benignè habuit*. Eruditè verò dicit, divinationem ſuperſtitioſam profectam eſſe à timore & ſollicitudine, quâ futura antevertimus. Arrianus in Epict. lib. 2. c. 7. τί οὖν ἡμᾶς ἐπὶ τὸ συνεχῶς μαντεύεσθαι ἄγει, ἡ δειλία, τὸ φοβεῖσθαι τὰς ἐκβάσεις. Lucianus in Pſeudomanti: Καλινδοῦσαν τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον ὑπὸ δυοῖν τούτοιν μεγίστοιν τυραννούμενον, ἐλπίδος καὶ φόβου ... ἐν ἀμφοτέροις γὰρ, τῷ τε δεδιότι, καὶ τῷ ἐλπίζοντι, ἑώρων τὴν πρόγνωσιν ἀναγκαιοτάτην τε καὶ ποθεινοτάτην οὖσαν, καὶ Δελφοὺς οὕτω πάλαι πλουτήσας . . . καὶ Δῆλον, καὶ Κλάρον, καὶ Βραγχίδας, & reliqua, quæ apud ipſum rectiùs legentur. Suaviter etiam Valerius Flaccus, lib. 4.

Fidere ſed mens cæca nequit; quantùmque propinquat
Phaſis, & ille operum ſummus labor, hoc magis angunt
Proxima; nec vates ſat jam mihi Mopſus & Idmon.

Lin. 1. *Magiſter aruſpicum Tagis*] Exiſtimo retineri poſſe *Tagis*, etiam in recto caſu, more Græcorum, apud quos occurrit Tagis Pythagoricus, cujus Stobæus meminit; item Agis, Bacis, Betis, Datis, Lyſis, Eupolis, & alia virorum nomina ſic terminata. Sed ne quid diſſimulem, ſuſpecta mihi eſt vox *aruſpicum*, ut gloſſema, cujus loco auguror fuiſſe *interpretum Tagis*, aut aliquid tale: quomodò in narratione ſimillimâ, & cum hâc utiliter conferendâ, Prudentius, Apotheoſ. v. 467.

Poſtremoſque animæ pulſus in corde tepenti
Callidus interpres numeris & fine notabat.

Adjice his, quæ de eodem Juliano narrant Gr. Nazianzenus & Theodoretus; undè conſtare poteſt, impia illa Paganorum ſacra Chriſtianorum interventu ſæpiùs fuiſſe diſturbata.

Lin. 9. *Profani homines*] Quod impoſtor ille ſceleſtiſſimus, de quo Lucianus, in re ſimulatâ, idem in ſeriis fecere alii, ut Chriſtianos, ſolos verè pios, impietatis & ſacrilegii accuſarent. Sic Flavio Clementi (Fabium malè vocat editio Leunclavii) Conſuli Romano, & uxori ejus Domitillæ, Domitiani conjugis cognatis, ἄμφοιν ἀσεβείας καὶ ἀθεότητος ἔγκλημα ἐπηνέχθη: de quorum ſuppliciis Dionis librum 67. adire licebit; niſi quis ipſa conſulere malit Chriſtianorum Martyrologia. Adde Baluzium ad verba capitis tertii, *Eccleſia reſtituta*.

In Caput XI.

Pag. 197. lin. 1. *Deorum montium Cultrix*] Cl. Baluzius, cujus non levi beneficio librum hunc reſpublica litteraria, ut vindici ac editori primo, debet, *Deos* hoſce *montium*, quoſque tangit Commodianus, *Deos monteſes*, (ſic enim legendum cenſet) nec non *Deos montenſes*, quorum ex præſcriptis Jovi dedicata

dedicata eſt ara illa apud Gruterum, cujus dabimus mox inſcriptionem, non dubitat eoſdem habere; qui tamen, aut quorum nominum illi ſint, faſſus ſibi non liquere. Et certè res non caret obſcuritate. Videamus tamen, quam hîc nobis viam præeat Cuperus noſter, vir eruditionis pariter & dignitatis ampliſſimæ. Ex Notis ſuis ad Apotheoſin Homeri, quod opus ad umbilicum nunc, ut audio, feſtinans cupidè à priſcarum ſtudioſis elegantiarum expectatur, hæc excerpta, pro reliquâ benignitate ſuâ, mecum communicavit vir humanitatis celebratiſſimæ. Poſtquàm de Homeri in monte ſummo poſiti picturâ agere cœpit, Montium, inquit, magna olim veneratio, inque iis extructæ aræ & templa, ut ſatis ſuperque ex hiſtoriâ tam ſacrâ, quàm profanâ patet, pleriſque numinibus fuerunt. Undè apud Philoſtratum Indi Caucaſum Θεῶν οἶκον vocant; Perſæ apud Herodotum, ἐπὶ τὰ ὑψηλότατα τῶν ὀρέων ἀναβαίνοντες, Jovi hoſtias immolant. *Montinus*, qui montibus præeſt Deus, apud Arnobium occurrit: mater Galerii Maximiani *deorum montium cultrix mulier admodùm ſuperſtitioſa* Lactantio dicitur. DII MONTENSES in Inſcriptione apud Gruterum, p. XXI. celebrantur; quæ quia Romæ inventa, videntur ſignificari dii, qui ſeptem montibus præſidebant, quorumque in honorem conſtitutum forsàn eſt ſacrum *Septimontium*, quod celebratur à *Montanis*, id eſt, qui montes inhabitabant, non autem à toto populo, utì apud Varronem lib. V. de L. Lat. legere licet: in ſeptem quoque locis, teſte Feſto, faciebant ſacrificium diis, ut opinor, præſidibus; ut apud eundem *palatualis flamen ad ſacrificandum ei deæ conſtitutus erat, in cujus tutelâ palatium eſſe putabant*. Pergit dein de monte Argæo, de deo Penino, de Jove item in montibus culto diſſerere, quæ rectiùs ex ipſo libro petentur, propediem in uſus publicos prodituro. At in aliâ Epiſtolâ, quæ mihi attulit eas viri inſignis Notas, quibus hîc fruuntur lectores, iſthæc adjecit. Hâc de re anteà ſcripſi: ſed cùm non ſolos *montes* ut deos venerati ſint, vide an potiùs legendum ſit *omnium*. Sic c. 36. *Qui & ſacrificia per omnes deos ſuos quotidiè faceret*. Sed fortè præcipuè Elagabalum & alios Deos coluit, qui ſub montis effigie colebantur. Nam Elagabalus ita dictus eſt, quaſi *Deus mons*, vel *Deus montis*, utì poſt Fullerum docet Salmaſius ad Hiſt. Auguſtam; & ex Herodiano nummiſque patet, ejus ſimulacrum nihil aliud fuiſſe, quàm ſaxum ingens. Hùc pertinet Mater Deûm, vel Cybele, quæ *fera montium Dea* vocatur Mæcenati apud Diomedem, l. 3. p. 514. vel quia in montibus culta, vel quia lapis informis ex monte exciſus. Atlantem certè montem ut Deum coluiſſe accolas, & Cappadocibus montem fuiſſe καὶ θεὸν, καὶ ὅρκον, καὶ ἄγαλμα, ſcribit Max. Tyrius Diſſert. XXXVIII. Quam in rem plura notari poſſent: ſed accipe occaſione Matris Deûm duas emendationes, quas judicii tui facio. Strabo lib. 10. p. 469. ſcribit, Phryges eam à loco πυλίνη vocare: at πυλήνη eſt urbs Ætoliæ, teſte Stephano & Statio. Scribo quapropter Σιπυλήνη, quod nomen datum fuit Matri Deûm; & ita in marmore Arundeliano Magneſii & Smyrnæi jurant per ΜΗΤΕΡΑ ΤΗΝ ΣΙΠΥΛΗΝΗΝ. Alter locus eſt Varronis apud B. Auguſtinum, lib. 7. c. 24. de Civitate Dei. *Eandem dicunt matrem magnam, quòd tympanum habeat, ſignificari eſſe orbem terræ; quòd turres in capite, oppida; quòd ſedes fingantur circa eam, cùm omnia moveantur, ipſam non moveri*. Ultima ſic reſtitue: *quòd ſedens fingatur, circa eam cùm omnia moveantur, ipſam non moveri*. Id eſt, ideò Dea ſedens fingitur, utì ex nummis plurimis patet, quia ipſa, ſive terra, non movetur, cùm tamen omnia circa eam moveantur. Non eſt hujus loci inquirere in placita Philoſophorum, qui vel terram moveri, vel ſtare immobilem docuerunt. Rectè autem apud Lactantium, *Deorum cultrix*; & ita *Marticultores* in Inſcriptione veteri apud Gruterum occurrunt. Quæ ſequuntur, ita jam olim emendabam, *cùm intereſſet dapibus, ſacrificabat penè quotidiè, ac vicariis ſuis epulas exhibebat*. Ex ultimâ litterâ vocis *cùm*, & brevi ſcribendi ratione, *ir* pro *inter*, omiſſa eſt hæc propoſitio; & *epulas* legendum eſſe ex ipſâ loquendi ratione patet. *Vicariis* igitur ſuis, ſive miniſtris aulicis, Comitibus, Præfectis, qui circa eam erant, epulas exhibebat; iiſque, ut ſequitur, abſtinebant Chriſtiani. Scilicet cùm illa dapes exhibere volebat, etiam ſacrificabat, atque ſacrificiorum λείψανα menſis jubebat inferri. Hæc erant *idolothyta*, à quibus quomodò abſtinere ſe Chriſtiani debeant, Lucas & Paulus docent. Nonnulla, eaque non cuivis obvia, hâc de re notare poſſem: ſed tempus non ſinit; tantùmque monebo, eâdem adverſùs Chriſtianos fraude graſſatum eſſe Maximinum, c. 37. infrà. Hæc ampliſſimus & doctiſſimus Cuperus; quæ cùm ſatis luculentam afferant huic loco explicationem, & elegantiâ ſuâ placeant plurimùm, meas cogitatiunculas de his in pauca contraham. Emendationes illæ duæ, verborum nem-

pè Varronis apud B. Auguſtinum, & Strabonis de Matre Idæâ, ſeu Sipylenâ, placent vehementer; nec dubito, quin viris multò me doctioribus ſeſe approbatum eant. Sed nec malè, pro *montium*, reponere videtur *omnium deorum* cultricem; & ſanè *dis deabuſque omnibus*, *Jovi ac diis omnibus*, *Silvano & dis omnibus*, ſimiliaque complura, multæ olim dicatæ ſunt aræ. Quia tamen tutius eſt inſiſtere lectioni codicis antiqui, *montium deos* interpretor, deos à profanis cultos Gentibus; has enim Moſes ipſe ait, deos ſuos collocaſſe *ſuper montes excelſos, & colles, & ſubter omne lignum frondoſum*, Deut. c. 12. v. 2. Adde 2. Reg. 17. v. 11. & plura; qualia ſacrarum Litterarum teſtimonia & formulæ Lactantio ob oculos fuiſſe videntur, conſolatorium ſcriptum ad Chriſtianos meditanti, cùm nihil ad conſolationem iis efficacius, nihil ad leniendam acerbitatem rerum potentius exiſtat: quare ad eas conformat ſtylum ſuum ſæpius. Tamen aut *Septimontii* deos, quorum meminit etiam Tertullianus ad Nationes, lib. 2 c. 15. *Arquis, & Jani, & Montium ſeptimontium*, (ubi fors legendum *ſeptimontii*) aut *Montium Romanorum*, qui fuere in Piceno in regione Reatinâ, (de quibus Siculus Flaccus, & Rei Agrariæ Scriptores cæteri,) horum, dico, aut aliorum deos montium nulla vetat religio ſub iſtis comprehendere: niſi quòd Sylvanus ille finium tutor Romulæ iſtius ſacrificium non admiſit; hunc enim à fœminâ ſic coli nefas fuit. At à cœtu Montenſium Deorum, de quibus Inſcriptio loquitur, Sylvanum minimè excludendum puto, neque ex eorum catervâ, in quos intendit digitum Commodianus; Exuperantius enim iſte Sylvani ſe jactat ſacerdotem, & mihi quidem veriſimile fit, ſacrificulum illum, Sylvanum ejuſque συμβώμους καὶ συννάους, Herculem putà Ruſticum, Liberum patrem, Nymphas & ſimilia monſtra, hîc vel maximè innuere, utpote quorum & ſacris operaretur, & monitis nocturnis, ſibi, aut aliis factis, eſſet ditiſſimus. Sed en rudis illius aræ marmoreæ, in Quirinali colle repertæ, Inſcriptionem.

ARAM. JOVI. FULGERATORIS.
EX PRECEPTO. DEORUM. MONTENSIUM. VAL. CRESCENTIO.
PATER. DEORU. OMNIUM. ET
AUR. EXUPERANTIUS. SACERDOS
SILVANI. CUN. FRATRIBUS. ET
SORORIBU. DEDICAVERUNT.

Ubi PATER, pro PATRI, vitio lapicidæ, aliaque, ſed facilè deprehendenda, occurrunt. Forma autem vocis MONTENSES certos hîc deſignare videtur montes, quomodò Nemorenſem Dianam Aricinam vocarunt, & ad eandem formam Fretentes, Fabricenſes, Comitatenſes, apud Ammianum leguntur. Certius itaque dictu videtur, Deos quidem hos incertos, & in quorum numerum aut nomina inquirere non auderent, ſic fuiſſe cultos, notis tamen in montibus; ut CAMPESTRES in Inſcriptione aliâ apud Grut. pag. 1015. num. 2. aut ut Genium, Tutelam, Præſides locorum Deos paſſim venerabantur. Hùc refer hiſtoriolam de AJO LOCUTIO; item formulas, SIVE DEUS SIVE DEA, DIS OMNIBUS, DIS PRAESENTIBUS, DEO GENIO TUTELAE HUJUS LOCI, DIS PRAESIDIBUS H. L. aliaſque plures, in quibus ſollicitè cavebatur, ne quem malè prætirent. Ut igitur certos intra fines ſermo meus redeat, Lactantium quidem & Commodianum omnes Gentium Deos, Romæ præſertim coli ſolitos, aut illos ſeptimontii, quos disertè *montium Deos* vocare vidimus Tertullianum, innuere arbitror: Inſcriptionem verò illam aram præſentibus tantùm in illis montibus, ubi ara fuit ſacrata, dicatam fuiſſe. Verba autem, *Quæ cùm eſſet*, cum ſequentibus rectè ſe habere auguror, modò diſtinctione juventur, hoc nempè modo: *Quare cùm eſſet, dapibus ſacrificabat quotidiè. Cùm eſſet*, id eſt, *ederet*, aut *cœnaret*. Sic *iſta non eſſes*, apud Val. Maximum, l. 4. c. 3. in fine; ſic ſecundùm Hyginum, Fab. 139. rogabat Opem Saturnus, *ut eſſet quod illa peperiſſet*. Quæ duo loca indicavit mihi ad Ovid. Art. Am. l. 3. v. 757. illuſtris Heinſius. *Sacrificare* autem *dapibus*, ut apud Lact. 1. c. 21. *In quibus ipſi Sacerdotes non ſuo, ſed alieno cruore ſacrificant*. Et lib. 6. c. ult. *Verbo ergò ſacrificari oportet Deo, ſiquidem Deus Verbum eſt. Si ſummo Jovi argento ſacrificaſſem*, habes apud Plautum in Moſtellariâ. *Vicarios* autem intellige in re ſacerdotali. Sic M. Antoninus Imperator apud Capitolinum, c. 2. dicitur nullum ſacrificium per Vicarium feciſſe, niſi cùm æger eſſet.

Pag. 198. lin. 5. *Nam erat hujus malitia*] Eutropius l. 9. c. 16. *Diocletianus moratus callidè fuit; ſagax præterea, & admodùm ſubtilis ingenio, & qui ſeveritatem ſuam alienâ vellet invidiâ explere*. Similia legas in Excerptis Joannis Antiocheni à Valeſio editis. Simonidæ præceptum reſpexiſſe videtur Diocletianus, quod Hieroni dedit apud Xenophontem: verùm juſto latiùs extendiſſe. Ἀνδρὶ ἄρχοντι τὸ μὲν ἀνάγκης δεόμενον, ἄλλοις προστακτέον εἶναι κολάζειν, τὸ δὲ ἆθλα ἀποδιδόναι, δι' ἑαυτοῦ ποιητέον.

Lin. 12. *Et qualiter ſentiebant*] Legendum eſſe, *Et qui aliter ſentiebant*, vidit in addendis Cl. Baluzius.

Lin. 15. *Apollinem Mileſium*] De oraculo Mileſii Apollinis, ſeu Branchidarum, vide Strabonem lib. 9. & quæ collegere eruditi ad Marmora Oxonienſia. Cumprimis autem adeundus Valeſius ad Am. Marcell. l. 29. & pauca, ſed præclara afferens Iſaacus Voſſius ad Melam, lib. 1. c. 17.

IN CAPUT XII.

Pag. 198. lin. 2. *Ad ſeptimum Kal. Mart.*] Vide fueritne hîc ellipſis voculæ *diem* ferenda, quæ hodiè etiam vulgò frequens. Porrò non illud modò Kalendarium, cujus meminit Baluzius, Terminalia ponit a. d. VII. Kal. Mart. ſed & alia nihilò minùs vetuſta, inter quæ celebratiſſimum illud à Ciacconio, Paulo & Aldo Manutiis, aliiſque deinceps editum ſæpiùs: quòd autem quædam diſcrepare videntur, ab intercalatione eſt, quam eo factam menſe notum. Rursùm nec illi magnoperè falluntur, qui dicunt, Eccleſias tempore Paſchatos ſubverſas. Nam perſecutioni cœptæ in Terminalibus acriter vere proximo, imò toto anno, Tyranni inſtiterunt.

Pag. 199. lin. 3. *Agentibus Conſulatum ſenibus*] Hæc verba certò indicant tempus, de quo non levi certamine quidam eruditorum diſquirunt, uti monet etiam benè Baluzius; tempus, inquam, cœptæ perſecutionis, annum nempè Chriſti trecenteſimum tertium, id quod Scaliger & Valeſius verè exiſtimarunt. Vide quomodò hoc colligant Baluzius, Pagius & alii, qui ſibi hæc cum curâ ſumſerunt expendenda. Fuit autem hic annus, ſecundùm Scaligerum, Antiochenus CCCLI. Chriſti; Dionyſianus, CCCIII. Numerus aureus XIX. Cyclus ſolis IV.

Lin. 5. *Ad Eccleſiam profectus*] Omninò ſcribendum eſt *Præfectus*, Prætorii nempè; alioqui ſeries verborum hians & abrupta pendebit. Evincunt id etiam ſequentia, in quibus Prætoriani memorantur Eccleſiam everiſſe, Imperatores autem ambo fuiſſe in ſpeculis.

Lin. 13. *Tamen illud editiſſimum*] Opinor ſcribendum *tutamen*. Hâc voce uſi Virgilius, Livius, & Arnobius Lactantii præceptor, haud multò ſecùs, quàm ipſe hoc loco. Sermo eſt de animalibus, lib. 2. pag. 55. edit. Lugd. Bat. *Nonne alia cernimus opportuniſſimis ſedibus nidulorum ſibi conſtruere manſiones: alia ſaxis & rupibus tegere & communire ſuſpenſis: excavare alia telluris ſola, & in foſſilibus foveis tutamina ſibimet ac cubilia præparare?* Et pag. 17. *Neque domorum, aut veſtium tutamina ſibi & velamina conquirerent.*

IN CAPUT XIII.

Pag. 199. lin. 5. *Libertatem denique ac vocem non haberent.*] Similis querela B. Gregorii Nazianzeni, Invect. 1. ταῦτα δ' ἦν πάσης μὲν παῤῥησίας ἀποστερεῖσθαι κελεύσαντος, πάντων δὲ αὐτοὺς εἴργεσθαι συλλόγων, ἀγορῶν, πανηγύρεων, τῶν δικαστηρίων αὐτῶν. Μὴ γὰρ ἐξεῖναι κεχρῆσθαι τούτοις, ὅστις μὴ κατὰ τῶν βωμῶν θυμιάσειεν ἔμπροσθεν κειμένων, καὶ μισθὸν δοίη μέγαν οὕτω καὶ τοσούτου πράγματος. Quibus adjungi poſſunt ea, quæ infrà c. 15. à noſtro narrantur.

Lin. 6. *Etſi non rectè*] Non eſt quòd exiſtimet aliquis, hâc formulâ aliquid leviter tantùm improbari. Utitur eâ Bibliorum interpres vetus de iis, quæ longiſſimè abeunt à recto & pio, 2. Reg. 7. v. 9. *Non rectè facimus; hæc enim dies boni nuntii eſt.* Cap. 17. v. 8. *Et irritaverunt filii Iſraël verbis non rectis Dominum Deum ſuum.* 2. Paralip. 21. v. ult. *Ambulavitque non rectè.* Sap. 2. 1. *Dixerunt enim impii cogitantes non rectè.* Et cap. 6. *Quoniam cùm eſſetis miniſtri regni ipſius, non rectè judicaſtis.* Ita vetuſtiores quoque paſſim, ut Cic. pro Cn. Planco c. 6. *Iſte potiùs, quàm ego? vel neſcio, vel non dico; vel denique, quod mihi graviſſimum eſſet dicere, ſed impunè tamen deberem dicere, non rectè.* Quin etiam Lactantius ipſe ſuprà, c. 7. ſic locutus; alibì verò, *non piè, non perfectè, non integrâ conſcientiâ*, dixit.

Ibid. *Magno tamen animo*] Sapientibus nihil magnum, niſi quod & bonum: ſed hi ſequuntur nonnunquàm vulgarem conſuetudinem, duntaxat in ſermone. Sic Tullius in Milone prædicat animi magnitudinem. Sic Livius reprehenditur à Senecâ, quòd virum animi boni à viro magni animi diſtinguat, lib. 3. de Irâ, c. ult. Et tamen ipſe L. Seneca ad Marciam c. 16. *Gracchos*, inquit, *etiam qui bonos negaverit, magnos fatebitur.* Similia videor legiſſe apud Hegeſippum de Excidio Jeroſolymitano. Notum utique eſt illud Naſonis, *Magnis tamen excidit auſis.* Quod expreſſum videtur ex iſto veteri ſenario, qui legitur apud Dionyſ. Longinum:

Μεγάλως ἀπολισθαίνειν, ἁμάρτημ' εὐγενές:

ubi viderint eruditi rectiùsne legant,

Μεγάλων ἀπολισθαίνειν.

Pag. 200. lin. 1. *Legitimè coctus*] Ego arbitror his verbis ineſſe quid, quale illis B. Laurentii apud Prudentium:

Converte partem corporis.

Satis crematam jugiter;
Et fac periclum, quid tuus
Vulcanus ardens egerit.
Præfectus inverti jubet.
Tunc ille: Coctum eſt, devora;
Et experimentum cape,
Sit crudum, an aſſum ſuavius.

Legitimè, ait, *coctus*, id eſt, ut interpretandum puto, legitimo, ſive conſueto ſacra paganica, aut etiam culinaria tractantibus more. Noſtri dicerent, *Van bleſſ ſteekt van ordinariè vviis, eller ſom en annan Steek.* Sic *Legitimum ſacrum*, in divinis humaniſque libris ſæpè. *Legitima verba* apud Naſonem:

Curio legitimis tunc Fornacalia verbis
Maximus indicit.

Legitima foſſa, apud Vegetium lib. 1. c. 24. Hinc ipſe Lactantius *legitima ſacra* dixit lib. 5. c. 2.

IN CAPUT XIV.

Pag. 200. lin. 9. *Excarnificari omnes ſuos protinùs præcepit.*] Non *præcepit*, ſed *cœpit*, in codice illo vetuſto extare fatetur Baluzius. Exiſtimo hoc relictum ab auctore in tyranni invidiam, *Excarnificare ſuos omnes protinùs cœpit.* Addit enim, *Sedebat ipſe*, & reliqua. *Omnes ſuos* interpretare aulicos, qui ipſi ſerviebant; c. 15. *domeſticos* vocat, utì benè monet ampliſſimus & doctiſſimus Cuperus. Nam proxima tempora *domeſticos* peculiariter vocabant corporis imperatorii cuſtodes equites pediteſque, qui quidem domi excubabant; qui verò militiæ, *protectores*.

Pag. 201. lin. 1. *Erant certantes*] Figura eſt μακρολογίας, ſeu productionis, de quâ vide Buchnerum de commutatâ Ratione dicendi, l. 1. c. 21. In Græcis Latiniſque Bibliis hoc genus eſt frequentiſſimum. Sed & Lactantius ita, lib. 2. c. 13. *Aberrantes à Dei notitiâ gentes eſſe cœperunt.* Cic. de Nat. deor. l. 2. c. 8. *Omnia enim hæc meliora ſunt, quàm ea, quæ ſunt his carentia.*

Lin. 5. *Sed celeriùs animadverſum*] Loco τῦ *ſed*, quod præcedebat, *id* non dubiâ conjecturâ videbatur reponendum.

IN CAPUT XV.

Pag. 201. lin. 8. *Alligatis ad collum molaribus*] Quid, igne ambuſti iidemne, qui dein alligatis molaribus immergebantur mari? Imò verò alii. Sed & ſuperiora minùs aptè cohærent. Corrigendum cenſeo, *Ne ſinguli, quoniam tanta erat multitudo: ſed gregatim circumdato igni amburebantur: domeſtici, alligatis ad collum molaribus, mari mergebantur.* Sic lib. 7. c. 21. *Tunc quorum peccata pondere, vel numero prævaluerint, perſtringentur igni, atque amburentur.* Cypr. de Opere, &c. *Et ibunt in ambuſtionem æternam.* Am. Marcell. l. 30. *Internis nimietate calorum ambuſtis.* Sic Inſcriptio vetus apud Antonium Auguſtinum, Dialogo X. AMBUSTO CORPORE, id eſt, exuſto. Et ſic alii paſſim. Si quis tamen ideò quòd ignem multi præferrent ſuffocationi per aquas faciendæ, rati flammam animas ſibi cognatas luſtrare purgareque, aquam verò eaſdem elidere atque extinguere, ab ethnicis Imperatoribus hoc velut indultum dicat domeſticis, ut igne conſumerentur, cæteros aquis, ut nefarios & ſacrilegos fuiſſe abolitos, non obnitar vehementer, quin legi poſſe concedam: *Gregatim circumdato igni amburebantur domeſtici; alii, ligatis ad collum molaribus, &c.* Sed eligo nunc priora, cùm ea non diſpliceant illuſtriſſimo Cupero.

Pag. 202. lin. 1. *Ara in ſecretariis*] Secretarium, ſeu ſecretum, locus eſt, in quo ſedent Judices pro tribunali. Vide Heſych in Σίκρετον, & Suidam in Στήλη. Valeſ. ad Am. Marcell. lib. 15. *Ab hoc judicum ſecularium more manaſſe videtur, ut ſecretaria in Eccleſiis haberent Epiſcopi & Presbyteri, ubi audiendis fratrum negotiis vacarent.* Hæc Valeſius. Meminit & Sulpicius Severus, Dial. 2. c. 1. Item Epiſt. 1. & 3. de vitâ Martini: ubi conſule etiam Notas Vorſtii. Aræ autem à Paganis inſidiosè poſitæ memorantur non uno in loco in priſcis Annalibus. Sic de arâ Victoriæ in Senatu ponendâ Symmachus vehementer laborabat. Sic donativum diviſurus militibus Julianus præcepit, ut ſinguli aurum accepturi grana aliquot thuris in aras jacerent, adeò minuta, ut multos Chriſtianorum falleret, ignaros quid agerent.

Lin. 3. *Commeant litteræ*] Symmachus L. 1. Epiſt. 91. *Meæ litteræ quoniam acceptæ ſunt tibi, crebriùs commeabunt.*

Lin. 8. *Verum autem Dei Templum*] Lact. Epitome, cap. 8. *Evacuetur omni labe pectus, ut Templum Dei eſſe poſſit, quod non auri, non eboris nitor, ſed fidei & caſtitatis fulgor illuſtrat.* Hieronymus ad Nepotianum: *Multi ædificant parietes, & columnas Eccleſiæ ſubſtruunt: marmora nitent, auro ſplendent laquearia, gemmis altare diſtinguitur; & miniſtrorum Chriſti nulla electio eſt.*

IN CAPUT XVI.

Pag. 202. lin. 2. *Tres acerbiſſimæ beſtiæ*] Ita *veritas acerba*, Lact. 4. c. 26. *Dominationes acerbæ*, l. 6. c. 6. *Acerbi cenſus*, l. 7. c. 9.

Digitized by Google

Pag. 203. lin. 2. *Deindè in Hieroclem*] Hic ille eſt Hierocles, qui poſteà præfuit Ægypto; cùmque indignis modis in Chriſtianos ſæviret, ab Ædeſio inter cæteros Martyres nomen profeſſo verbis aſperis exceptus & pugno cæſus eſt. Vide Euſeb. Hiſt. Eccl. lib. 6. c. 5. Diverſus autem ab hoc fuit, vetuſtiorque paulò Hierocles ille, de quo Dio Caſſius in Excerptis Valeſianis, fœdiſſimum Elagabali mancipium; & ab utroque rurſùm diverſus Hierocles philoſophus, in Chriſtianam veritatem nihilo æquior, ſub Juliano Parabate virulentiſſima ſparſit ſcripta. Conſule Jonſium de Scriptoribus Hiſt. Phil. lib. 3. c. 18.

Lin. 4. *Priſcillianum*] Præfectum Bithyniæ poſt ſuperiores iſtos. Vide Notas Baluzii.

Lin. 6. *Noviès adverſarium viciſti*] Tertull. Apolog. c. 27. *Et illos* (Dæmones) *nunquàm magis triumphamus, quàm cùm pro fidei obſtinatione damnamur.* Similia occurrunt apud Cyprianum, Ambroſium, Prudentium; item in Martyrologiis.

Lin. 7. *Zabolum cum ſatellitibus*] Æoles Δ mutant in Ζ, ut ζανυκτὸς, pro διανυκτὸς; ζαβάλλειν, pro διαβάλλειν: undè ζάβολος, pro Διάβολος, quo & uſi Cyprianus, Hilarius, alii. Imò Paulinus vix aliter unquàm, quàm *Zabolus* dicit. Simileque *zeta*, pro *diata*. Hæc Voſſius de Arte Gram. l. 1. c. 21. Gronov. Obſ. lib. 4. c. 13. p. 208.

Lin. 9. *Quàm jucundum illud ſpectaculum Deo ...*] Cyprianus Epiſt. 9. ad Martyres: *O quale fuit illud ſpectaculum Domino! quàm ſublime! quàm magnum! quàm Dei oculis Sacramento ac devotione militis ejus acceptum!* Adde quæ ex Minutio Felice, item quæ ex Epicteto affert Lipſius ad nota illa verba Senecæ, lib. 1. de Provid. c. 2. *Ecce ſpectaculum dignum, ad quod reſpiciat intentus operi ſuo Deus: ecce par Deo dignum, vir fortis cum malâ fortunâ compoſitus.*

Lin. 12. *Cùm Dominatores dominantur*] Cypr. Ep. 6. *Nunc eſt ut magis inſidiantem adverſarium metuant, qui fortiorem quemque magis aggreditur, & acrior factus hoc ipſo; quòd victus eſt, ſuperantem ſuperare conatur.* Et Ep. 34. de Celerino Mart. *Jacuit inter pœnas pœnis ſuis fortior, incluſus includentibus major, jacens ſtantibus celſior, vincientibus firmior vinctus, ſublimior judicantibus judicatus.*

Lin. 13. *Nefandâ juſſione*] Sic lib. 4. Inſtit. c. 15. *Verbo ac juſſione faciebat*; l. 5. c. 13. *Non tyrannicas juſſiones, non præſidum gladios tremunt.* Plura Elmenhorſthius ad Arnob. lib. 2. p. 67.

Ibid. *Ac terriculas*] De hâc voce adi Nonium. Præterea è Nævio *caſſam terriculam* afferunt, & è Senecæ deperditis, *Omnes ejus terriculas delude.* Imò habet & Livius lib. 34. c. 11. *Nullis minis, nullis terriculis ſe motos.*

Lin. 14. *Fide ſtabili*] Suſpicor leviter excidiſſe vocem unam; ut fuerit, *fide ſtabili, & invicto robore animi.*

Lin. 15. *Nihil ungula*] Ungulæ, genus quoddam ferreæ forcipis, inter tormenta adhibitæ olim. Formam vide apud Gallonium, aut inter ea, quæ ſubjiciuntur libro Magii de Equuleo, pag. 176. & 81.

IN CAPUT XVII.

Pag. 204. lin. 2. *Vicennalium diem*] Solennium votorum, quinquennalium nempè, decennalium, & deinceps, quæ origo, quæque ratio fuerit, licèt traditum ſit à doctis, repetam breviter tamen, in gratiam eorum, quibus hoc genus librorum non ita facilè eſſe poteſt ad manus. Cæſar Auguſtus, cùm Romanis rebus poſt motus & turbas maximas à ſe compoſitis & conſtitutis decennio præfuiſſet, ſive tædio valetudinis diuturnæ, curiſque ac laboribus imperii fractus, de reddendâ Republicâ feriò cogitaret, (quod affirmare videtur Suetonius in Aug. c. 28.) ſive hoc tantùm præ ſe ferret ob cauſas à Dione prolixiùs expoſitas, convocato Senatu, rationem adminiſtrati imperii ſic reddidit, ut tamen, quaſi decernente eodem, in proximum quinquennium poteſtatem conſtituendæ Reipublicæ retineret. Verùm hoc elapſo, rurſùs aliud quinquennium, pòſt decennium, ac eo finito, aliud iterùm decretum eſt; ita ut continuatis decenniis, per totam vitam imperii ſummam obtinuerit. Cujus exemplum quodammodò ſecuti ſucceſſores, etſi non ad certum tempus, ſed per omne vitæ ſpatium imperium delatum ſibi haberent, ſingulis tamen decenniis feſtum pro renovatione ejus agebant. Hæc ferè Dio ita refert lib. 53. & ex eo recentiores. Id primò geſtum Auguſto ſeptimùm, Agrippâ tertiùm Conſulibus. Sequentes igitur Auguſti ſingulis decenniis celebrarunt has πανηγύρεις, ob id δεκαετηρίδας dictas Xiphilino, quibus vota diis ſolvebantur, initio cujuſque decennii ſolenniter poſtmodùm ſuſcipi conſueta; militibus donativum, & annonæ populo Circenſes exhibebantur. Imò ſingulis etiam luſtris, ſive quinquenniis, res hæc dein repeti cœpta. Fiebant ergò vota quinquennalia primo anno initæ dignitatis: ſed ſolvebantur exacto luſtro; tum decennalia nuncupabantur, luſtro altero de-

Digitized by Google

mum completo ſolvenda. Vota vicennalia ſuſcipiebantur anno quintodecimo imperii: feſtum verò ipſum agebatur viceſimo, quo munera etiam Imperatori mitti ſolebant; de quibus vide Symmachum, lib. 10. Epiſt. 26. Rei prætereà carceribus eximebantur, Deo gratiæ agebantur, pecuniæ diſtribuebantur per civitates, & lætitia publica multis modis fiebat teſtatior. Hæc ex nummis pleniùs docent Adolphus Occo, Erizzus & Chalucius, firmantque, aut repetunt alii; ut Carolus Dufreſnius Diſſertatione de Numiſmatibus ævi inferioris, pag. 29. Magnâ itidem cum curâ argumentum idem tractarunt Henricus Noriſius Diſſertatione de Votis decennalibus, & Antonius Pagius Diſſertatione Hypaticâ, ſeu de Conſulatibus Cæſareis.

Lin. 3. *Ad XII. Kalendas Decembres*] Videndus eſt de hoc loco Antonius Pagius, jam dicti operis paginâ 90. 92. & 93. ubi tradit, non ideò celebrata à Diocletiano hoc die vicennalia, quòd is eſſet imperii ejus natalis: ſed quia tunc Maximianus Herculius Cæſar eſſet nuncupatus. Idque factum aliquotiès, utique poſt Conſtantini Magni tempora, ut causâ quâpiam interveniente, non ipſius Imperatoris primi, ſed participis ejus die natali, hoc eſt, quo particeps imperium auſpicatus fuerat, feſtum hujus generis celebraretur.

Lin. 11. *Quodcunque ſe premi*] Lego, *Quo utcunque ſe premi*.

Pag. 205. lin. 9. *Animam ... nec tamen totam*] Id eſt, vitam, aut vitales ſpiritus. Sic vetus Bibliorum Interpres 2. Sam. 1. v. 9. *Quoniam tenent me anguſtiæ, & adhuc tota anima mea in me eſt*. Martyrologium Uſuardi, prid. Kal. Febr. *Ibique ſpiritum, qui in eo ſupererat, injecerunt*. Vide Barthii Adverſaria, pag. 1682.

In Caput XVIII.

Pag. 206. lin. 1. *Aiebat ei indecens eſſe*] Scribe, *Aiebat & indecens eſſe*, ut hoc membrum ſequenti, *& minùs tutum*, lepidiùs reſpondeat.

Lin. 3. *Multorum ſibi odia quæſiſſet*] Lactant. l. 2. c. 12. *Per ejus divinum atque unicum nomen hominum ſibi miſericordiam quærit.* Et l. 4. c. 1. *Mortem ſibi perpetuam cum diis & cum bonis corporalibus quæſierunt.* Adde Gronov. ad Sen. Herc. Fur. v. 285.

Lin. 4. *Nervâ verò uno anno imperante*] *Nervam verò uno anno imperantem* ſcribendum eſſe, ratio ſyntaxeos evincit.

Lin. 8. *Jam ipſe inhiaverat ..*] Lego, *Jam ſpe inhiaverat, cùm indè ſibi aut nihil præter nomen, aut non multùm videbat accedere.* Nihil, aut exiguum nimis, videbatur Galerio, ſi duo majores retinerent ſummam imperii, ipſe contentus nomine Cæſaris, tertium, aut quartum teneret locum.

Pag. 207. lin. 1. *Jam fluxiſſe annos quindecim*] Lactant. l. 3. c. 17. ex mente adverſariorum: *Nullum diem, nullum denique temporis punctum effluere nobis ſine voluptate patiamur.*

Ibid. *Annos quindecim, in Illyricum*] Videtur reſpexiſſe verba Livii, lib. 7. c. 38. *An æquum eſſe dedititios ſuos illâ felicitate perfrui *; ſe militando feſſos, in peſtilenti atque arido circa urbem ſolo luctari?*

* Editio Lugd. Bat. 1654. dedititios ſuos illâ fertilitate atque amœnitate perfrui;

Lin. 12. *Filios nuncupari*] Inſtit. l. 1. c. 8. *Quos imperiti & inſipientes tanquàm deos & nuncupant, & adorant.* Sic lib. 4. c. 4. *Nuncupare patrem, nuncupare dominum*, ſenſu nonnihil diverſo. Nam hîc nuncupare, eſt Cæſarem pronuntiare, atque adeò in hæreditatem & jus obtinendi olim imperii vocare.

Lin 16. *Sanctiſſimus adoleſcens*] Id eſt, vitæ integerrimæ & innocentiſſimæ. Sic de Paganis Lactant. l. 5. c. 10. *Qui licèt ſanctis moribus vivant, in ſummâ fide atque innocentiâ, tamen quia deos colunt, à juſtitiâ & nomine veræ pietatis ſunt alieni.* Symmacho hæc vox valdè frequens eſt, Chriſtianos, ut opinor, æmulanti. Vel uno in quinto libro en quotiès eam repetat. Epiſt. 15. *Sancto Lampadio, germano tuo;* Ep. 20. *Sanctus Aurelius;* Ep. 29. *Sancti Aſclepiadis philoſophi;* Ep. 39. *Sanctus Sabius;* Ep. 49. *Ex tuo ſanctiſſimo & luculentiſſimo ore.* Plura non congero.

Pag. 208. lin. 17. *Fideliter præbuit*] Omninò vera eſt prior hujus loci apud Cuperum interpretatio. Sic in Bibliis Latinis, 2. Paralip. 31. v. 18. *Sacerdotibus per familias & Levitis fideliter cibi de his, quæ ſanctificata fuerant, præbebantur.* Ammianus Marc. lib. 28. *Quòd ipſi ad expeditionales uſus præbere neceſſaria detrectarunt.* Sic dicebant, *præbere congrua, præbere juſta, annua, diurna*, & ſimilia. Lactantius Inſtit. l. 4. c. 8. *Ut generanti nos Deo juſta & debita opera præbeamus.*

Lin. 18. *Ut ab eo induatur*] *Veſtire* dixerunt alii, ut Ammianus Marcell. lib. 26. *Si tuos amas, Imperator optime, habes fratrem; ſi rempublicam, quære quem veſtias.*

Lin. 20. *Dajam adoleſcentem*] Opinor ſic dictum, quòd originem duceret è Daharum populo, non tam illo, proximè qui ſitus ad mare Caſpium fuit, noto per Scriptores rerum Alexandri, quàm Europæo, & quidem

Germanico. Vide quæ de eo collegerunt Cluverius in Germ. Ant. Freinshemius ad Curt. Dauſquejus ad Sil. Italicum.

IN CAPUT XIX.

Pag. 209. lin. 1. *Kal. Maiis*] Annotavit Baluzius, Zoſimum & Faſtos Idatianos dicere hoc factum Kalendis Aprilibus, alios etiam longiùs recedere; cum Lactantio tamen Kal. Maias tenendas eſſe, Antonius Pagius etiam non ambigendum putat. Vide eundem pag. 139. Diſſertationis memoratæ, & locis aliquot aliis.

Lin. 2. *Et priores militum*] Exiſtimo legendum, *primores militum*, quomodò Livius, Tacitus, aliique frequentiſſimè. *Primores Judæorum* dixit etiam Lactantius, lib. 4. c. 16. Hegeſippus de Excid. Jer. l. 2. c. 15. *Etiam quibuſdam afflictis militiæ primoribus.*

Lin. 7. *Inquit ſenex*] Emendavi, *In quâ ſenex*, *concione* ſcilicet: *recipit*, quod ſuggeſſerit vir quidam doctiſſimus, cum ſequenti *alloquitur*, aptè hîc convenire non poteſt.

Ibid. *Alloquitur milites*] Propriè, ut ab aliis eſt annotatum; undè *allocutiones* in nummis ſæpè.

Pag. 210. Lin. 4. *Omnes in tribunali*] Diſtingue, *Obſtupeſiunt omnes. In tribunali Conſtantinus adſtabat ſusùm.* Non enim ſoli obſtupuere, qui ſtabant in tribunali, ſed & cæteri. *Susùm* habes apud Plautum, Ciſtell. Act. 2. ſc. 3. v. 78.

Quid nunc ſupina ſusùm in cœlum ſuſpicis?

Ita quidem duo vetuſti codices, teſte Paræo in Analect. quomodò & bis edidit Gruterus. Utitur & Cato de R. R. c. 157. ſub finem. Sic in Decreto arbitro finium regundorum inter Genuates & Veiturios, quod legitur in Collectione Gruterianâ, p. CCIV. IBEI. TERMINUS. STAT. INDE. FLOVIO. SUSO. VORSOM. IN. FLOV. LEMURIM. INDE. FLOVIO. LEMURI. SUSUM. USQUE. AD. RIVUM. COMBERANE. INDE. RIVO. COMBERANEA. SUSUM. USQUE. AD. CONVALLEM. CÆPTIEMAM. Manet eadem vox in compoſitis, *ſuſtollo*, *ſuſpendo*, *ſuſcipio*, *ſuſtineo*, & ſi qua ſunt ſimilia. Plura Ducange in Gloſſario.

Lin. 12. *Statim Scutarius, continuò Protector*] Gradus hi ſunt militiæ honoratæ, de quibus docti abundè egerunt. Cumprimis vide Valeſium ad Am. Marcell. lib. 14. qui docet, Scutariorum Scholas, inter Palatinas, alias fuiſſe Sagittariorum, alias Clibanariorum: *Protectores* autem latus Principis protexiſſe, & alios in comitatu manſiſſe, alios cum Comitibus & Magiſtris militum miſſos in provincias. *Conſtantius Chlorus, divi Claudii, optimi Principis, nepos ex fratre, Protector primùm, exin Tribunus, poſteà Præſes Dalmatiarum fuit*, uti docent publicata à Valeſio Excerpta.

IN CAPUT XX.

Lin 210. *Quod voluit & fecit*] *Effecit* ab auctore ſcriptum puto. Sic Inſtit. div. l. 6. c. 14. *Mox videbimus, an efficiant quod velint.* Inſcriptio temporum eorumdem apud Ad. Occonem pag. 11. num. 3. in editione Commelini:

IMP. MAXIMIAN. HERCUL. CÆS. AUG.
CONSTANTIO IN OCCID. CÆS. EFFECTO.
ET. IMP. REIP. LONGE. LATEQUE. AUCTO.
ET. CUM. DIOCLETIANO. PRINCIPE. INVICT.
ETIAM. UNO. TEMPORE. COLLEGA. EFFECTO.

Lin. 2. *Dominum eſſe ferebat*] Illud *eſſe* ſuſpicor à librario adjectum. Vellejus Paterculus l. 1. c. 11. *Qui ſe Philippum regiæque ſtirpis ferebat.* Tacitus Annal. 1. c. 2. *Conſulem ſe ferens.*

Pag. 211. lin. 10. *Cæſare filio ſuo*] Candidiano, ex concubinâ nato, ſed quem adoptaverat etiam Valeria conjux, uti narrabit noſter infrà, c. 50. Hæc ita verè interpretatum arbitror Baluzium.

IN CAPUT XXI.

Pag. 211. lin. 3. *Se addicant*] Div Inſtit. l. 2. c. 1. *Totos ſe libidinibus addicunt.* Lib. 6. c. 20. & 23. *Quia ſe corpori addixerant, in quo habet mors poteſtatem.* De inſtituto, ſeu conſuetudine hâc Perſarum legatur Briſſonius.

Lin. 6 *Sic agebat*] *Clam ſic agebat*, aut *artibus ſibi conſuetis*, aut aliquid ſimile niſi adjeceris, nihil erit, quod præcedenti *apertè* reſpondeat.

Pag. 212. lin. 2. *Egregii ac perfectiſſimi viri*] Non Decuriones modò, qui quidem *egregii* ac *perfectiſſimi* viri non erant dicti, ſed & his potiores, quales fuere Duumviri, & defenſores civitatum, item Sacerdotes, Curiales, & ſi quis ex his, aut præter hos, codicillis ab Imperatoribus datis, honores & ornamenta *egregiorum* & *perfectiſſimorum* erant conſecuti, eorumdem dignitatum nullâ ratione habitâ, atque ſic iis amiſſis, ſubjiciebantur ab eo tormentis. Plura de his cæteriſque titulis Pancirollus ad Notit. Imperii.

Lin. 5. *Defixi in ſtabulo*] Stabulum hîc non equorum, ſed equuleorum, ejuſque generis cataſtarum, accipe, & ubi homines ad palos fixi & propè ſuſpenſi ſtabant. Sic *ſtabulum ferriterium* habes apud Plautum, Perſ.

Digitized by Google

Act.3. ſc. 3. v. 13. ex emendatione Gronovii.

Lin. 6. *Quid Luſorium*] Luſorium, id eſt, Amphitheatrum, ſi Salmaſium ad Spartianum ſequimur. Ex hoc loco tamen colligere poſſis, deſtinatum peculiariter oblectationi Imperatoris in ſpectandâ confectione ferarum, aut lanienis quæ per eas fiebant, ædificium intelligi hoc vocabulo. Scholiaſtes Juvenalis ad Sat. 4. v. 100. *In Luſorio Cæſaris juvenis iſte urſos ſæpè ut venator occidit.* Salvianus quoque Luſorium, ut ab amphitheatro diverſum, recenſet verbis à Dufreſnio adductis, apud quem vide plura. Imò & Seneca, Epiſt. 80. *Cogito mecum quàm multi corpora exerceant, quàm ingenia pauci; quantus ad ſpectaculum non fidele & Luſorium fiat concurſus; quanta ſit circa artes bonas ſolitudo.*

Lin. 7. *Habebat urſos*] Non diſſimilia de Valentiniano Marcellinus lib. 29. *Cùm duas haberet urſas, ſævas, hominum ambeſtrices, Micam auream, & Innocentiam, curâ agebat enixâ, ut earum caveas propè cubiculum ſuum locaret, cuſtodeſque adderet fidos, viſuros ſollicitè, ne quo caſu ferarum rumperetur luctificus calor. Innocentiam denique, poſt multas quas ejus viderat laniatu cadaverum ſepulturas, ut benè meritam in ſylvas abire dimiſit innoxiam.*

Lin. 12. *Et exilii*] Locus eſt difficilis, & quem ab aliis reſtitutum videre malim, ac lubens: tentabo tamen & ipſe. Puto compendium ſcriptionis *cros*, quod *cæteros* debuit notare, mutatum fuiſſe in *Chriſtianos; exilii* verò ἀντὶ τοῦ *exilium*, fuiſſe ſcriptum, ut proximo capite *beneficii*, pro *beneficium*, & *imperii*, pro *imperium*, apud Aur. Victorem de Cæſaribus c. 35. ut benè conjectavit Schottus, ſubſidente videlicet nonnunquàm librarii manu. His obſervatis, ſcribo: *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit*; aut, ſi omninò videtur neceſſaria mentio Chriſtianorum, quia de his maximè agitur: *Chriſtianis dignitatem non habentibus pœna ignis fuit; exilium primoribus* (Romanis putà; nam de municipiorum decurionibus priùs eſt actum) *permiſerat, adversùs cæteros datis legibus, ut poſt tormenta lentis ignibus urerentur.* Cyprianus Epiſt. 82. non planè diſſimilem ſuppliciorum recenſet ſeriem, quam illic rectiùs leges.

Pag. 213. lin. 5. *Cùm per multum diem*] Ita jam typis Aboæ fuerat deſcriptum, Doctiſſimi Viri, ut opinor, conjecturâ, qui illic non gravatus eſt præeſſe huic labori, ut opuſculum iſtud rectè ederetur. Firmarunt poſteà litteræ Ampliſſimi Cuperi. In Pariſienſi fuit, *Quod poſtremò accedebat. Tunc per* .... Pro *in flumine ac mare*, item rectè forſàn eſt repoſitum, *in flumina ac mare*; ſic enim ſcripſiſſe Lactantium facilè credam. Nec tamen planè novum eſt *jactabantur in flumine.* Nam & in Paſſione Savini Epiſcopi & Martyris habes, cap. x. *omnia juſſit comminui & projici in flumine*: quomodò & Lactantius non raró, ut oſtendam infrà. *Mare* pro *mari* Naſo quoque locis aliquot, & ante eum Varro uterque dixerunt, ut ab aliis eſt obſervatum. Non repugnabo igitur, ſi quis retinendam contendat editionis primæ Lectionem.

In Cap. XXII.

Pag. 213. lin. 2. *Nulla pœna penès eum levis*] Adſentior Cl. Baluzio, ex eo quod in manuſcripto fuit, *pœnis*, facienti *penès*. Sed cùm vox *pœna*, teſte ipſo, legatur inferiùs, exiſtimo hæc ita eſſe concinnanda, *Nulla penès eum levis pœna.*

Lin. 4. *Emendabantur lanceâ*] Arbitror ſpeciem fuſtigationis hoc genus ſupplicii fuiſſe, quod & Cupero noſtro eſt viſum: lanceam verò loco fuſtis, ut minùs ignominioſam, adhibitam eſſe. Apulejus lib. x. c. 1. *Lanceam longiſſimo haſtili conſpicuam, quam ſcilicet non* DISCIPLINÆ *tunc quidem cauſâ, ſed propter terrendos miſeros viatores ---- compoſuerat. Emendare legibus res Romanas, emendare urbes judiciis*, habes àpud Horatium, & Quinctilianum.

Lin. 5. *Beneficii loco*] Voce *loco* inſertâ opus non eſſe, ſcribendumque *beneficium*, dixi ad caput præcedens. Dio lib. 58. p. m. 634. Καὶ τὴν ζωὴν τιμωρίαν ποιεῖ, καὶ τὸν θάνατον εὐεργεσίαν ἐποίει. Et ſic alii.

Lin. 6. *Bonam mortem*] Id eſt, facilem, & cruciatûs carentem. Plin. lib. 2. Ep. ult. *Quouſquè miſerum cruciatis? quid invidetis bonam mortem, cui vitam dare non poteſtis?* Ubi adde quæ habent Gruterus & Buchnerus. P. Syrus:

Bona mors eſt homini, vita quæ tollit mala.

In Cap. XXIII.

Pag. 214. lin. 2. *Cenſitoribus ubique diffuſis*] Quæ de ratione cenſûs provincialis, ſive cenſitionis, deque ejus ab urbano cenſu diſcrimine, commentatus ſum, adferre non ſinit feſtinatio. Auguſtum etiam ſic deſcripſiſſe provincias nemini ignotum. Fecerunt & poſteà Veſpaſianus, Conſtantinus Magnus, Arcadius, Juſtinianus, & alii, uti Leges diſertè docent.

Lin. 6. *Fora omnia*] Sic emendavi, doctiſ-

ſimo

ſimo Cupero approbante. In Pariſienſi fuit, *foras omnia.*

Lin. 10. *Ipſi contra ſe torquebantur*] Id eſt, tormentis huc adigebantur, ut ſe ipſos accuſarent quaſi, & convincerent. Amat Lactantius tales argutias. Sic Inſtit. Div. l. 1. c. 18. *Se ipſo minor aut deformior ;* cap. 22. *Sed cùm alios falleret, ſeipſum tamen non feſellit ;* l. 2. c. 1. *In gratiam ſecum ipſos reducere, ne ſe tantoperè deſpiciant ;* ibid. *ipſi ergò ſibi renunciant.* Magis etiam huc faciunt iſta, Lib. 3. c. 27. *Tam incerti fuerunt, ſibique ſæpè contraria diſſerentes ;* Lib. 5. c. 2. *Ipſe adversùs ſe gravis cenſor, & accuſator acerrimus ;* L. 6. c. 6. *Et gradus per quos aſcenderunt amputant, ne quis illos contra ſeipſos poſſit imitari ;* L. 7. c. 2. *Sibi contraria ſententia.* Similia etiam alii; quos inter Ovidius argutè:

Contra te ſolers, hominum natura, fuiſti ;
Et nimiùm damnis ingenioſa tuis.

Nec non & Cicero planè ſimiliter, & æquè in re judiciariâ. Orat. pro Roſcio Comœdo, c. 6. *Quid tu, Saturni, qui contra hunc venis, exiſtimas aliter ?* cap. 13. *Te te, inquam, Fanni, ab tuis ſubſelliis contra te teſtem ſuſcitabo.* Cap. 14. *Contra ſe nunquàm teſtimonium dicet.* Et alibi ſimilia. Eſtque vocula *contra* in judiciis uſitatiſſima, & formulam ſapit. Jul. Capitolinus in Ant. Pio, c. 6. *Contra Procuratores ſuos conquerentes libenter audivit.* Ita vetuſtiores etiam ſæpè; ut cùm Cicero ait, *contra alium patronum cauſam defendere, contra diſputare,* & ſimilia.

Pag. 215. lin. 1. *Quæ veteres adversùs victos*] Lege cum Baluzio in addendis, *Quæ victores adversùs victos.*

Lin. 4. *Pro capitibus pendebantur*] Capitationem non rejeciſſe veteres Romanos, apud quos capite cenſi pauperiores fuere, notum eſt. Conſtantinus ſolam Romanam plebem huic tributo exemit. Vide Franciſcum Balduinum de Legibus Conſtantini M. p. m. 154.

Lin. 10. *Nec mori ſaltem gratis*] Alludit ad proverbium καὶ ἀπὸ νεκρῦ φέρει, quod habes apud Ariſtotelem Rhetor. lib. 2. cap. 6. al. 14.

Lin. 12. *Atquin homo impius*] Alii mallent ubiquè ſeparatim ſcribere, *at quin.* Vide Briſſonium in Parergis, aut Iſæum ad Lactantium, lib. 1. c. 4. Idem Lactantius l. 4. c. 12. *Atquin Propheta utroſque adventus ejus paucis verbis comprehendit.* Sic codex Franc. Peniæ, teſte Servatio Gallæo. Magis neceſſaria eſt correctio, lib. 5. c. 9. ubi nunc legitur: *Æquè fieri non poteſt, ut ipſi qui errant in omni vitâ, & in religione fallantur.* Ubi legendum forſaſſè, *non & in religione fallantur.* Niſi ex veſtigiis libri Bononienſis, qui pro *æquè* habet *atquin*, ſcribendum, *At fieri non poteſt, quin ipſi, qui errant in omni vitâ, & in religione fallantur.* Senſus utiquè eſt, nec religionis iter rectum tenere poſſe, quos per omnem vitam error agit. Porrò cùm διασυρτικῶς hic traducatur tyrannus, veroſimile eſt, non *hominem impium*, ſed *pium* illum dictum, per ironiam. Notum enim eſt, pro miſericordibus aut propenſis illâ ætate *pios* dictos Principes, ut in illo Claudiani:

Sis pius in primis ; nam cùm vincamur in omni
Munere, ſola deos æquat clementia nobis.

Quo de modo loquendi videndus Auguſtinus de Civ. D. lib. 10. c. 1. & ex recentioribus Scaliger ad Auſonium. Similis ironia apud Terent. Andr. 5. 2. *ô Chreme, pietatem gnati !*

Lin. 13. *Adeò hominem miſericordem*] Lactant. Div. Inſt. l. 1. c. 21. *Tam barbaros, tam immanes fuiſſe homines, ut parricidium ſuum ſacrificium vocarent.* Cic. lib. 5. Epiſt. 11. *Hominem gravem & civem egregium.* Plura vide apud Gronov. ad Sen. Conſ. Marc. cap. 9.

Lin. 14. *Ita, dùm cavit*] Rectiùs *cavet ;* ſequitur enim *ſubterfugiat.*

Lin. 16. *Contra omne jus humanitatis*] Lact. Div. Inſtit. l. 5. c. 19. *In iisne mala mens eſt, qui contra jus humanitatis, contra fas omne lacerantur !* cap. 22. *Nec alienum quicquam concupiſcit, ne quem contra jus humanitatis lædat oratio.* De jure eodèm agit pluribus lib. 6. c. 10. & 20.

In Caput XXIV.

Pag. 216. lin. 1. *Judicium Dei*] Videtur in mente habuiſſe illud 2. Macchab. 9. v. 4. *Cæleſti eum judicio perurgente ;* & v. 18. *Supervenerat enim in eum juſtum Dei judicium.*

Lin. 2. *Res ejus dilabi ac fluere*] Reſpicit notum illud Virgilii, Æn. 2.

Ex illo fluere & retrò ſublapſa referri
Spes Danaûm.

Lin. 7. *Sæpè in inſidiis*] Deleretur forſitàn rectiùs τὸ *in.*

Lin. 10. *Dei manus hominem protegebat*] Lact. lib. 2. c. 15. *Quos Dei manus potens & excelſa protegit.*

Lin. 11. *In ipſo cardine*] Sic Inſt. Div. l. 2. c. 8. *Hic eſt ergò cardo rerum ; hic vertuntur omnia.* Similiter lib. 3. c. 7. & de Irâ Dei, cap. 6.

Lin. 12. *Cùm jam diù necare*] *Negare* Baluzius curis ſecundis rectè emendavit. Ac forſàn præterea pro *diù*, ſcribendum *diutiùs.*

Ibid. *Dedit illi ſigillum*] *Sigillum*, præ-

Digitized by Google

ceptum, epiſtola, diploma, literæ ipſæ ſigillo munitæ, ut *Bulla*, diploma bulla ſuâ inſtructum. Gloſſ. Gr. Lat. σύνθημα, *ſigillum*, *evectio*. Hæc & plura Carolus du Freſne, vir harum litterarum eximiè gnarus. Nec diffitendum eſt, diplomata, quibus curſus dabatur publicus, Auguſti tempore & proximorum Principum, ab Imperatore ipſo, aut Proconſulum Præſidumve aliquo ſubnotata fuiſſe. Aliquo tamen ævo teſſeras tantùm fuiſſe certas, cum ſigillo Principis, non malè videtur ſtatuiſſe Budæus; in cujus ſententiam inclinare ſe faſſus eſt Schefferus noſter, vir in juvandis litteris, dum vita & vires erant, indefeſſi laboris, libro priore de Vehiculari re, c. 18. p. 264. *Synthema* vocat Hieronymus, epiſtolâ ad Julianum. *Jam demiſſo*, inquit, *ſynthemate*, *equus publicus ſternebatur*, *& nobilem juvenem puniceâ indutum tunicâ baltheus ambiebat*. Συνθήματα etiam à Polybio memorata (quanquàm hæc ab iſtis haud dubiè diverſa) *ſecretas notas*, *per quas mandata mittentis vera eſſe cognoſcerentur*, vocat Livius. Adde Lipſ. ad Tac. Annal. 13. c. 2. Caſaub. ad Æneam Tacticum, Salmaſ. ad Jul. Capitol. Pertinac. cap. 1. Nec abſurdè quis dixerit, in his comparuiſſe notarum genus, quæ *ſigla* dicuntur à Juſtiniano Imperatore, quibus utebantur σημειογράφοι, ſive ταχυγράφοι. Nam hos, qui per *ſigla* illa intellexere ſingulares litteras, de quibus Val. Probus, refellit Nicolaus Henſius, Vir illuſtris, in Epiſtolâ ad Socerum meum, τὸν μακαρίτην, jam olim ab hoc mecum benignè communicatâ, quæ, ſi res fuiſſet meæ ſpontis, jamdudùm donata foret publicæ luci. Quod & de aliis non paucis dictum velim, quæ nunc in ſcriniis B. Soceri deliteſcunt, me quidem prorſùs nolente & invito.

Pag. 217. Lin. 7. *Requiem vitæ, ſicut optabat*] Elegantiſſima ejus verba refert auctor Politiæ Metrophanis & Alexandri apud Photium. Νῦν δὲ θάνατός μοι τῆς ζωῆς ἡδύτερος, μέγιστον ὤλφιον λαβόντι τὴν σὺν ἡγεμονίαν, διὰ μὲν τὸ γὰρ καταλιπεῖν ἐπὶ γῆς βασιλεία, τὰ χριστιανῶν δάκρυα πειράζαι δυνάμενον, καὶ γνῶναι τὸν ἄδικον φόνον, ὃν Μαξιμιανὸς ὁ λέγει κατὰ τῶν χριστιανῶν πολλαμέμηνος, ἤδη μοι τὴν μακαρίαν δίδωσι λῆξιν.

Lin. 9. *Deo ſuo reddere*] *Deo ſuo ut redderet*, forſàn concinnius.

Ibid. *Sancta Religionis reſtituta*] Sic rectè emendari puto, cùm in Pariſienſi ſit *reſtituta*. Sic infrà c. 48. *hujus benivolentiâ noſtra ſanctio*. Utitur ætas ea frequentiſſimè etiam hoc modo. Poſſet tamen (ſi cui brevitas hæc non ſatis placeat) legi, *Hæc fuit prima ejus ſanctio*, *ſanctitas religioni reſtituta*. Cic. 1. de Naturâ Deor. cap. 4. *Sanctitas eſt ſcientia colendorum Deorum;* lib. 2. c. 2. *Deorum cultus & Religionum ſanctitates*, itidem conjunxit. Imò Lactantius ipſe ſimiliter initio divinarum Inſtit. *Per quem rebus humanis juſtitia & ſanctitas reſtituta eſt*. Eidem *Sancta religio*, *Homo ſanctum animal*, *Sancta littera*, & ſimilia, ſatis crebra.

IN CAPUT XXV.

Pag. 217. lin. 1. *Laureata imago ejus*] Multiplex fuit *laureatarum*, ſeu, ut poſteà dicebantur, *lauratarum* uſus: ſed præcipuus in Imperatorum inaugurationibus. Statim enim atque auguſtam erant adepti dignitatem, mittebantur in provincias eorum ſtatuæ, in ſignum adeptæ dignitatis, & ut à populis exciperentur. Philoſtorgius lib. 12. c. 10. Αἱ δὲ τοῦ Κωνσταντίου εἰκόνες, ὡς ἔθος ἦν τοῖς ἄρτι παρελθοῦσιν εἰς βασίλειαν πέμπειν, ἀναπεμφθεῖσαι πρὸς τὴν ἑῴαν. Hæc ferè & plura in eumdem ſenſum Du-Cange in doctiſſimo Gloſſario, quibus pluſcula addi poſſent ex aliis, ſi foret opus. Vide infrà ad cap. 42.

Pag. 218. lin. 4. *Turbata rationes ejus*] Rationibus turbatis, ſeu conturbatis, opponuntur liquidæ & expeditæ. Sic *turbare cenſum*, *turbare peregrinas delicias*, apud Petronium; de quibus vide Gronov. Obſerv. 3. 11. Niſi mavis hæc ad turbatas *agrorum rationes* referre, de quibus Agrariæ rei Scriptores, & ad eos Rigaltius & Cœſius, viri doctiſſimi.

Lin. 5. *Sed illud excogitavit*] Lactantius de Opif. Dei, c. 3. *Quid enim excogitabit? quid faciet? quid molietur?*

IN CAPUT XXVI.

Pag. 218. lin. 4. *Orbem terra devoraret*] Interpres Eſaiæ vetus, c. 24. v. 6. *Propter hoc maledictio vorabit terram*. Lactant. 7. c. 16. *Diſperdent omnia*, *& comminuent*, *& devorabunt*. Atque ſic etiam Epitomes cap. 11. bis loquitur, ut nunc vetuſtiores omittam.

Lin. 6. *Deſcriberent plebem*] Lactant. Inſtitut. l. 1. c. 22. *Deos per familias deſcripſit*. Uſitatiſſimum verbum de cenſu, aut cenſitione; quomodò & apud Græcos, ἀπογραφὴ & ἀπογράφειν.

Lin. 8. *Opportunitatem nacti*] *Nancti*, quod eſt in editione Pariſienſi, nollem mutatum. Atque ſic in Livio Doctiores ſcribi curavere, *Sine arbitris Mericum nanctus*, lib. 25. c. 30. Gloſſæ, *Nanctus*, δεξάμενος. In veteribus libris comparet etiam apud alios.

Pag. 219. lin. 2. *Nimiùm territus*] *Nimiùm*,

Digitized by Google

id eſt, *valdè*, ἄγαν. Inſtit. Div. l. 5. c. 10. *Si nimiùm pii fuerint;* de Opif. Dei, c. 9. *Si aliquid nimis propiùs admoveas;* ubi legendum, *nimiò propiùs.* Sic Liv. 1. *Nimiò plus, quàm ſatis tutum eſſet accolis.* Horat.

Et tollens vacuum nimiò plus gloria verticem.

Nimiò ſatiùs, dixit Plautus, aliique non diſſimilia.

Lin. 11. *Quærebat quatenùs*] *Quatenùs*, illo ævo, ſæpiùs notat *quomodò.* Lact. Div. Inſtit. l. 1. c. 21. *Iſidis Ægyptia ſacra ſunt, quatenùs filium parvulum vel perdiderit, vel invenerit;* l. 4. c. 27. *Sciet qui viderit, quatenùs adjurati per Chriſtum de corporibus fugiant;* lib. 7. c. 6. *Quatenùs, aut quamobrem homines procreati.*

Ibid. *Se à periculo impendente muniret*] Lact. Epitom. c. 6. *Severiſſimis legibus vita noſtra munitur;* de Opif. Dei, c. 4. *Ut adverſùs nocentia fragilitatem ſuam muniret;* c. 10. *Ut oculi munitiores eſſent ab injuriâ.*

Lin. 14. *Severus interim vadit*] Oratio hæc elegantiæ Firmiani noſtri minùs reſpondere videtur, *Severus vadit, & ad muros accedit.* Arbitror ſcribendum: *Severus interim Italiam invadit.* Nec officit, paulò poſt has voces repeti, nimirùm capite proximo. Videmus enim, Lactantium frequentare conſuetas verborum formulas, duntaxat ubi hoc ſine legentium tædio fieri poſſe videbatur.

Lin. 19. *Veſtemque, & purpuram*] An eſt ἓν διὰ δυοῖν? Crediderim potiùs, & interiorem veſtem, & exteriorem intelligi, cùm in utrâque Majeſtatis Imperatoriæ aliqua extiterint inſignia.

Pag. 220. lin. 2. *Ab hoc capite ſuos perſequi*] Verba hæc mutila quorſùm ſpectent, difficile pronuntiatu fatentur etiam viri doctiſſimi. Suſpicor leviter, dicere auctorem hujus ſcripti, Max. Galerium à Severo ſuos perſequendi feciſſe initium, ſive caput pro homine, ſive pro initio accipias. Ita Ovid.

Hanc ego ſuſpiciens, & ab hâc Capitolia cernens.

Curt. lib. 5. c. 2. *Poſt hos Antigonus, & ab eo Lynceſtes Amyntas fuit.* Florus l. 3. c. 18. *Ut victrix Aſia Europaque à Corfinio Roma peteretur.* Et ſic alii non rarò.

IN CAPUT XXVII.

Pag. 220. lin. 4. *Urbe munitâ, & rebus cœptis inimicis*] Mihi videtur fuiſſe, *urbe munitâ, & rebus cœptis inimicâ redditâ, bellum diligenter inſtruens, in Galliam proficiſcitur. Rebus cœptis*, à Severo putà, ac occiſo illo à Galerio: his rebus, id eſt, molitionibus inimicam urbem reddidit. *Inſtruere certamen* habes etiam apud Lactantium, lib. 6. c. 22.

Pag. 221. lin. 1. *Dimiſſiſque animis*] Aptiùs, ut puto, *demiſſis.*

Lin. 3. *Promiſſis ingentibus felix animus*] Scribendum eſt cum Baluzio: *Donec promiſſis ingentibus flexit animos eorum;* aut, quod ego malim, *donec promiſſis ingentibus flexis animis quorumdam, retrò ſigna convertit.*

Lin. 15. *Sed Dacium*] In Pariſienſi editione fuit *Daciſcum*, quod non temerè velim mutatum. Nam *Daciſcos*, pro Dacis, habes etiam apud Vopiſcum in Aureliano, cap. 38. extremo; quomodò eos & *Hunniſcos, Teutiſcos, Mauriſcos*, dixiſſe docet Salmaſius.

IN CAPUT XXVIII.

Pag. 221. lin. 1. *Maximianus alter*] Herculius, qui ut ſuprà cap. 26. dictum, reſumtum imperium commune habebat cum Maxentio filio.

Pag. 222. lin. 2. *Principem calamitatum*] Sic *princeps religionum Jupiter*, Div. Inſtit. l. 1. c. 21. & ibidem, *Principes intelligendi divina Curetes; Pythagorici, Stoici, Peripatetici, principes omnis diſciplinæ*, lib. 2. c. 8.

Lin. 3. *Quas reſpublica ſuſtineret*] Div. Inſt. l. 6. c. 8. *Propter quæ tanti ſit, & voluptates omittere, & mala omnia ſuſtinere;* c. 18. *Suſtineamus invicem, & mala hujus vitæ mutuis adjumentis perferamus.*

IN CAPUT XXIX.

Pag. 222. lin. 1. *Ubi aliquantulùm moratus eſt, profectus*] Diſtingue, *ubi aliquantulùm moratus, eſt profectus* ... aut *profectus eſt ad hoſtem filii ſui* ... Infrà, *ſubſtituto in Severi locum* puto ſcriptum fuiſſe, non *loco;* quanquàm non immemor, exempla reperiri etiam alterius.

Lin. 5. *Quod antè non fecerat*] Tò *antè* accipit Antonius Pagius Diſſertatione Hypat. p. 245. de tempore, quo Severum Auguſtum, vel Licinium Cæſarem renunciavit. Ego motus auctoritate eorum, quæ allegavit pro ſe ampliſſimus Cuperus, Licinium non puto ſic declaratum Cæſarem, ut plenè adoptatus eſſet in proximam ſpem imperii. Quod tamen ab Aurelio Victore Schotti, c. 40. & auctore ignoto de Vitâ Conſtantii Chlori, ejuſque filii Conſtantini Magni, dicatur à Galerio Cæſar factus, id tale eſſe auguror, quale quod de Maximino ſuprà dicitur, cap. 18. *Jam & ipſi Diocletianus nomen ex parte mutaverat*, aliquem ſcilicet illi gradum factum per faventem adeò Galerium, non in totum Cæſarem declaratum.

Digitized by Google

Lin. 7. *Sic uno tempore ſex fuerunt*] Undè colligere licet, Diocletianum, ſeu Dioclem, iis non accenſendum eſſe; quem tamen Antonius Pagius autumat, ideò ab Aurelio Victore dici tenuiſſe imperium viginti quinque annis, quia hoc quoque anno publicis interfuerit conſiliis, id quod ex hoc ſatis liqueat loco. Sine eo certè ſex fuerunt, nempè ut eos recenſet etiam Cl. Baluzius, Maximianus Herculius, Galerius Maximianus, Maximinus, Conſtantinus, Licinius. Herculius tunc equidem bonâ fide non imperabat: hunc tamen potiùs, quàm Dioclem numerum iſtum implere crediderim.

Lin. 9. *Plenus malæ contagionis ac ſceleris*] Hoc genus loquendi in ſacris extraneiſque Scriptis frequens eſt. Sic Joſ. 7. dicitur Iſraël *anathemate pollutus*, & Achan *ſcelere contaminatus. Inexpiabili ſcelere contaminari atque diſtringi* dixit Lactantius lib. 5. c. 1. & Epit. c. 6. Paulò aliter Salomo. Prov. 5. 22. *Iniquitates ſuæ capiunt impium, & funibus peccatorum ſuorum conſtringitur.* Quod Græci pereleganter Παρανομίαι ἄνδρα ἀγρεύουσι, σειραῖς δὲ τῶν ἑαυτοῦ ἁμαρτιῶν σφίγγεται. Adde Salmaſium ad Solin. p. 1091.

Pag. 223. lin. 10. *Cum exercitu revolat*] Lact. Div. Inſtit. l. 2. c. 12. *Donec emiſſa corporis clauſtro, ad ſedem ſuam revolet.*

Lin. 18. *Audit ſcelera quæ fecit*] Eleganter de obnoxio. Sic lib. 5. Div. Inſt. c. 19. *Audit quæ illi Deus comminetur.*

IN CAPUT XXX.

Pag. 223. lin. 2. *Vocat filiam Fauſtam*] Cujus imaginem in numiſmate habes apud illuſtriſſimum Spanhemium de uſu & Præſt. Num. p. 639. Obiit hæc poſteà balneo ſupra modum calefacto; quod mariti juſſu factum criminati ſunt Pagani. Sed hoc non immeritò ſuſpectum habet clariſſimus Cellarius in Notis ad Eutrop. lib. 10. c. 4. Num. 13. Amata verò plurimùm fauſta illa, ut Tacitus vocat, nomina, non in viris modò, ſed & fœminis. Hinc Felicitas, Fauſta, Fauſtina, Fauſtilla, Fortuna, Feliciſſima, Tyche, Callityche, Profutura, & alia jam antè ab inſignibus viris recenſita.

Lin. 4. *Digniorem virum pollicetur*] Non malè prorſùs hoc de honorum dignitate acceperis. Sic Lactant. 3. 11. *At nihil virtute pulchrius, nihil ſapientiâ dignius inveniri poteſt.* Uſuardus in Martyrologio: *Sepultuſque eſt ad Eccleſiam, ubi fuerat dignus miniſter conſtitutus.* Et ſic cùm alii, tum Eccleſiaſtici frequentiſſimè. In noſtro quoque ſermone veteres ſimiliter, ut & Rex Birgerus, qui in Præfatione Legum Uplandicarum, Archiepiſcopum eleganter vocat *Baerdogan Verra.* In hoc tamen Lactantii loco rectiùs fortaſſè dignum interpretabimur hâc conditione conjugii: ut apud Tibullum lib. 4. Eleg. 7.

— *Cum digno digna fuiſſe ferar.*

Pag. 224. lin. 1. *Quâ manifeſtò facinus teneretur*] Quid ſit *manifeſtò teneri*, Juriſconſulti docent. Vide Briſſonium & alios.

Lin. 8. *Hæret manifeſtarius homicida*] Lactant. lib. 1. c. 7. *Quaſi ſubductis & conſumtis omnibus viis, ſubſiſtit, hæret, deficit.* Gloſſæ veteres, *Hæreo*, ἅπτομαι, ἐνέχομαι. *Manifeſtarius fur* occurrit apud Plautum in Aulularià & Trinummo. Poſteriores *manifeſtum* dicere malebant; Græci, ἐπαυτοφώρῳ.

Lin. 14. *Viginti annorum vota*] Contra Noriſium docet Antonius Pagius Diſſertatione Hypat. p. 157. non anticipaſſe Maximianum vicennalia ſua, ſed legitimo tempore celebraſſe; quippè qui bienniò Cæſar antequàm Auguſtus fuerit nuncupatus. Ipſe videatur.

Lin. 16. *Morte finivit*] Admodùm conſentanea his habent cùm alii, tum Zonaras præcipuè; adeò ut ea quoque, quibus factum putat ille, ut diſſenſerint inter ſe antiquiores, vera eſſe pateat, & ex hâc tam luculentâ narratione multò evadant clariora. Sed ea hùc afferre nimis foret prolixum negotium.

IN CAPUT XXXI.

Pag. 224. lin. 3. *De agendis & ipſe vicennalibus*] Non quòd Galerio tum adeſſet eorum tempus: ſed quòd apparatu ſibi ad ea plurium annorum opus eſſe Imperatores putarent. Adi laudatum modò Ant. Pagium, diligenter hoc argumentum exequentem, Diſſ. Hyp. p. 188. Egregium hunc locum eſſe ad oſtendendam impenſarum magnitudinem, quas occaſione iſtiuſmodi faciebant, docet idem p. 247.

Lin. 4. *Qui jamdudùm*] In lacunulâ hîc arbitror deeſſe, *ut Diis ſuis*, nempè redderet quæ promiſerat; quæ verba mox ſequuntur.

Pag. 225. lin. 2. *Securim alteram affixit*] *Securum alterum* legendum putat vir doctiſſimus, Imperatorem nempè; quod aſſequi me non fateor, cùm hîc non de Imperatore Diocletiano, ſed de provinciis agatur. Nec mihi dubium eſt, quin Ciceronis illud pro Cn. Plancio reſpexerit, cap. 29. *Quam enim illi Judices graviorem potuerunt reipublicæ infligere ſecurim, quàm cùm illum è civitate ejecerunt, qui Prætor finitimo, Conſul domeſtico bello rempublicam liberârat?* Præterea licèt uſitatius multò ſit quod nunc editum eſt,

Digitized by Google

mallem tamen ex iſtius ævi conſuetudine retentum fuiſſet, quod eſt in editione Gallicâ, *ſecurem*. Sic enim etiam Prudentius in Paſſione Martyris Prudentii, v. 328.

Adeon' ſecurem publicam
Mollis retundit lenitas?

Etiam Ammianus lib. 30. p. m. 430. *Papirius Curſor eâ tempeſtate Dictator ſecurem per lictorem expediri —— juſſit.* Sed talia noſtris adoleſcentibus non ſunt imitanda; licèt etiam *ſitem* legatur apud Prudentium & Boëthium, *cutem* apud Corn. Celſum, imò apud Maronem etiam *turrem*, ſi Chariſium ſequimur, & alia apud alios.

Ibid. *Exactio celebrata ſit*] Optatus Milevitanus lib. 3. *Si quandò — in judiciis publicis aliqua celebrata ſit actio;* lib. 5. *Cùm videret à Filio Dei tantas celebrari virtutes*, id eſt, tanta divinæ potentiæ opera edi; lib. 7. *Nullum judicium celebratum eſt: ſed ſententia eſt operatus effectus.*

Lin. 5. *Veniam non habentibus, nullas*] Lege cum Baluzio ad umbilicum voluminis ſecundi: *Venia non habentibus nulla abſtinendi multiplices cruciatus;* aut *Venia à non habentibus*, quod ego malim: ut ſit ſenſus, non licuiſſe miſſis ad hoc magiſtratibus abſtinere cruciatus à provincialibus, licèt non haberent quod præſtarent.

Lin. 9. *Nulla area ſine exactore*] Veteres aliquandiù frumenta habebant in areis, donec extrita & purgata reconderent in horreis & apothecis. Vide Scriptores Rei Ruſticæ. Etiam Liv. l. 34. c. 9. *Id erat fortè tempus, ut frumentum in areis haberent.*

Lin. 10. *Quæ quàm tolerabilia ſint*] Emenda cum Baluzio: *Quanquàm intolerabile ſit, eripi ab ore hominum cibos labore quæſitos;* niſi quòd *quæſtos* κατ' ἀρχαϊσμὸν videatur ferri poſſe. Simile, quòd ad figuram orationis, eſt illud Lactantii, lib. 5. c. 9. *Hoc verò inenarrabile eſt, quod ſit adverſus eos, qui malefacere neſciunt;* quòd ad ſententiam verò, illud Livii, lib. 21. c. 13. *Hæc quanquàm ſint gravia atque acerba, fortuna veſtra vobis ſuadet.*

Lin. 14. *O dementiſſime*] Hic locus alterum revocat mihi in memoriam, qui nunc apud Lactantium haud dubiè corruptus extat. Videlicet Div. Inſtit. lib. 5. c. 10. *Quid eſſe poteſt hâc pietate dementius? quàm mortuis humanas victimas immolare, & ignem cruore hominum tanquàm oleo paſcere?* Hîc *pietati* primùm *dementia* malè opponitur; dein efficiunt hæ duæ voces, *hâc pietate*, ut ſequens membrum, *quàm mortuis humanas, &c.* non habeat cui aptè poſſit reſpondere. Servatius Gallæus teſtatur, ἀντὶ τοῦ *dementius* in uno codice vetuſto legi *inclementius;* undè veram lectionem hanc eſſe colligo: *Quid eſſe poteſt hâc pietate inclementius? quid dementius, quàm mortuis humanas victimas immolare, & ignem cruore hominum tanquàm oleo paſcere?* ut hoc velit, Nihil inclementius, adeòque nihil Æneâ, qui pium ſe jactavit, indignius, (nam & clementia pietas dicta, uti priùs eſt oſtenſum) quàm cædere & exurere crudeliter innoxios homines; nihil inconvenientius duci perito & prudenti, quàm credere mortuos paſci cruore humano. Judicent alii, ſiccine ſcripſiſſe videri poſſit Lactantius.

Lin. 16. *Bonis ſuis everſus*] Ciceronem imitatur, qui & ipſe ſimiliter dicit, *evertere quempiam bonis, aut fortunis ſuis*, ut ab aliis eſt adnotatum.

IN CAPUT XXXII.

Pag. 226. lin. 2. *Mittit ergò ad eum ſæpè legatos*] Galerius nempè ad Maximinum. Vide Euſebium lib. 8. c. 13. cujus verba attulere jam alii complures.

Lin. 4. *Præſcriptione temporis*] Quòd purpuram diù ante Licinium ſumſiſſet Maximinus.

Lin. 8. *Victus contumaciâ*] Miror, Antonium Pagium hæc de Maximino Dajâ, ſive Dazâ, accipere, cùm ſeries verborum & res ipſa doceat, intelligendum eſſe Galerium. Quomodò enim Galerius, Imperator jam veteranus, contumax diceretur in novitium Dajam? Contumacia inferioris utiquè eſt in ſuperiorem. Dein ſanæ mentis nihil fuiſſet in Maximino Dajâ, ſi vivo Galerio Cæſarum nomen tollere, & unus omnia ſuo arbitratu turbare veriùs, quàm adminiſtrare tentaſſet. At Pagius inſtat: Quid ergò fiebat de Maximino? hunccine Galerius dejecit gradu omni? Primùm reſpondere poſſem, non eum nominatum in præſentiâ, quippè Galerio inimicum jam, penitùſque inviſum; poſtmodùm ejus fieri mentionem, cùm ratio jam non poſſet non haberi. Dein ſi miraris, præteritum à Galerio Dajam, quantò magis mirabor ego, à Dajâ præteritum Galerium? an ideò tamen potuit eum è faſtigio ſuo dejicere? Sed ut ſeriò magis agam, opinor, hîc omiſſum eſſe à dormitante librario Maximini Dajæ nomen, ſcribendumque, *Maximinum, Maxentium, & Conſtantinum, filios Auguſtorum.* Sic utiquè omnia erunt planiſſima, liquebitque verè hæc Baluzium interpretatum eſſe de Galerio. Firmant ſequentia: *Omnes*, inquit Lactantius, *quatuor Imperatores jubet numerari:* Licinium ſcilicet, Maximinum, Maxen-

Digitized by Google

tium, & Conſtantinum: omnes hos quatuor pronuntiavit Imperatores; nam de ipſo Galerio qui tot annos jam imperaverat, nemo ambigebat. Spero acceſſuros mihi in hoc diligentiùs hæc expendentes, teque cumprimis, Ampliſſime & Doctiſſime Cupere; quod ſi fiat, aliquos diſſentire moleſtè non feram.

Lin. 10. *Filios Auguſtorum*] Sic apud Julium Capitolinum in Vero, cap. 3. *Nec aliud ei honorificentia adnomen adjunctum eſt, quàm quòd Auguſti filius eſt appellatus.*

IN CAPUT XXXIII.

Pag. 226. lin. 1. *Jam decimus octavus annus*] *Annus decimus octavus Galerii Maximiani cœpit Kalendis Martiis anni* 309. *quo exeunte, vel circiter, eo morbo is afflictus eſt, uſque ad anni ſequentis finem, ac initium anni* 311. *quo poſt Kalendas Martias, ac Tribunitiam poteſtatem viceſimam ſuſceptam*, (vide edicti, quod infrà habes capite proximo, Inſcriptionem, apud Euſeb. lib. 8. c. 17. Eccl. Hiſt.) *edictum in Chriſtianorum gratiam emiſit, & poſt Kal. Maias ejuſdem anni, cùm futura eſſent Vicennalia Kal. Martiis anni* 312. *miſeram efflavit animam.* Hæc & plura Ant. Pagius Diſſ. Hypat. p. 159. quem in hoc puto ſequendum.

Ibid. *Percuſſit eum Deus inſanabili plagâ*] In animo habuit illud 2. Macchab. c. 9. v. 5. *Sed qui univerſa reſpicit, Dominus Deus Iſraël, percuſſit eum inſanabili & inviſibili plagâ.* Sic de Herode Euſebius & Nicephorus: Θεήλατος αὐτὸν καταλαβοῦσα μάστιξ, εἰς θάνατον συνήλασεν. Atque hoc pronuntiarunt Herodi, qui ab eo de morbo conſulebantur: Ποινὴν τοῦ πολλοῦ καὶ δυσσεβοῦς (dele particulam καὶ cum Nicephoro & aliquot libris, τὸ πολὺ δυσσεβὲς, *multa impietas*) ταύτην εἰσπράττεσθαι ὁ θεὸς (vide an fuerit, τὸν θεὸν) παρὰ τοῦ βασιλέως; *Hanc multiplicis impietatis pœnam Deum à Rege expoſcere.* Docent hoc exempla plurima, ſolennem hanc eſſe, aut immanis ſacrilegii & impietatis, aut aliorum atrocium ſcelerum pœnam. Aliquot ego nunc feſtinans recitabo. Pheretima, plus quàm fœmina in exigendis ab hoſtibus ſuppliciis, viva in vermes efferbuit, teſte Herodoto, libro quarto in fine. Pherecydes Syrus, linguæ adverſùm Deos incontinentiſſimæ impuriſſimæque, quàm fœdè perierit, ſeu pediculis, ſeu ſerpentibus è corpore ipſo enatis, narrabit Ælianus Var. Hiſt. l. 4. c. 28. & Plin. 7. 51. Sulla, homo crudelitatis notiſſimæ, phthiriaſi periit, uti tradit Plutarchus; eodemque morbo Eunus, ſervus præſtigiator, dira fax atrocis ſervorum in Siciliâ belli adverſùm dominos Romanos. Herodem magnum, de quo cœpi dicere, τῶν ἥτρων φλεγμονὴ, καὶ αἰδοίου σηπεδὼν σκώληκας γεννῶσα, planè gemina his Galerii malis, è medio abſtulere; de quibus Euſebius, & vetuſtior eo Joſephus, adeundi. Occubuit & nepos ejus Agrippa σκωληκόβρωτος, qui & ipſe Herodes dictus, Act. 12. 23. *Claudius Herminianus in Cappadociâ, cùm Chriſtianos crudeliter tractaſſet, ſoluſque, in prætorio ſuo vaſtatus peſte, vivus vermibus ebulliiſſet: Nemo ſciat, inquit, ne ſpe gaudeant Chriſtiani. Poſteà, cognito errore ſuo, quòd tormentis quoſdam à propoſito ſuo excidere feciſſet, pœnè Chriſtianus deceſſit;* narratio eſt Tertulliani, lib. ad Scapulam, c. 3. ubi plura videas licet. Caput Hæreticorum Arrius tetro correptus morbi genere, cùm ejus fœtorem ne ipſæ quidem cloacæ ferrent, diſruptis effuſiſque inteſtinis, impuram animam eructatus eſt. Socr. Schol. Hiſt. Eccl. l. 1. His accenſendus etiam Julianus, Parabatæ avunculus, de quo vide laudatos Baluzio. Plures dabunt, Plutarchus in vitâ Sullæ; Helladius apud Photium, p. 870. edit. Schotti; & Schottus ipſe in Notis ad Aur. Victoris Sullam. Plures iterùm Sam. Bochartus ὁ θαυμάσιος, part. 2. lib. 4. c. 18. Hieroz. Has ſimileſque hiſtorias gravi judicio proſequitur B. Hieronymus ad illud Zachariæ, cap. 14. v. 12. *Tabeſcent carnes eorum*, &c. *Nos autem dicemus*, inquit, *omnes perſecutores, qui afflixerunt Eccleſiam Dei, ut taceamus de futuris cruciatibus, etiam in præſenti ſæculo recepiſſe quæ fecerint. Legamus Eccleſiaſticas Hiſtorias; quid Valerianus, quid Decius, quid Diocletianus, quid Maximianus, quid ſæviſſimus omnium Maximinus, & nuper Julianus, paſſi ſint; & tunc rebus probabimus etiam juxta litteram, etiam prophetiæ veritatem eſſe completam, quòd contabuerint carnes eorum, & oculi computruerint.* Unum his nunc addam illud B. Greg. Nazianzeni, Invect. 11. Νόσους μὲν δὴ τῶν ἀσεβῶν (miro errore editio Hervagii habet ἐυσεβῶν) ἐνδίκους, καὶ ῥήξεις οὐκ ἀφανεῖς, καὶ πολυτρόπους ἄλλας πληγὰς καὶ μάστιγας, οἷς τετολμήκασι παραπλησίας, καὶ θανάτους οὐ κατὰ τὸ εἰωθὸς χαρίσαντας, καὶ τὰς ἐν αὐτοῖς τοῖς δεινοῖς ἐξαγορεύσεις καὶ ἀνονήτους μεταμελείας, τάς τε δι' ὀνειράτων παιδεύσεις, καὶ τὰ καθ' ὕπαρ φαντάσματα, τίς ἂν ἀξίως ἐκτραγῳδήσειεν.

Lin. 2. *Ulcus malum*] Euſebius l. 8. c. 16. ait, primùm fuiſſe apoſtema, dein ulcus in imo fiſtuloſum. Plura ipſe.

Pag. 227. lin. 1. *Medici ſecant, curant*] Languidiora hæc ſunt, niſi ſcripſeris, *Medici ſecant, urunt, curant.* Corn. Celſus l. 6. c. 18.

Digitized by Google

num. 3. ubi de partium iſtarum malis hujus generis: *Si medicamenta vinc ntur, hic quoque ſcalpello, quidquid corruptum eſt, ſic, ut aliquid integri ſecum trahat, præcidi debet. Illud quoque æquè perpetuum eſt, exciſo cancro vulnus eſſe adurend m.* Adjice ſequentia, ubi de motu, mananteque ex eo ſanguine. S. Pacianus in Parænesi: *Prudentes ægri medicos non verentur, ne in occultis quidem corporum partibus, etiam ſecaturos, etiam peruſturos. Meminimus quoſdam remota etiam & verecunda corporum non erubeſcentes, in ferro, & cauterio, & graviſſimâ illâ pulveris mordacitate, duraſſe. Et quantum eſt illud, quod homines præſtiterunt? Peccator timebit? peccator erubeſcet perpetuam vitam præſenti pudore mercari? & offerenti manus Domino vulnera malè tecta ſubducet?* Inferiùs etiam eodem ſimili ſæpiùs utitur.

Ibid. *Cicatricem ſcindit vulnus*] Baluzius teſtatur in veteri libro fuiſſe, *ſed inductâ jam cicatrice, ſcindit vulnus*, ubi ille ſcribendum cenſet, *ſcinditur.* Ego malim, *ſcindit ſe,* quomodò Virg. *ſcindit ſe nubes.*

Lin. 4. *Levi corporis m***] *Motu* benè reponere videtur Baluzius: ampliùs vero requirit ſyntaxis, ut ſcribas, *vulnerato;* Galerio nempè *vulnerato plus decurrit ſanguinis.*

Lin. 5. *Albeſcit ipſe*] Id eſt, *palleſcit*, quomodò *pallor albeſcens* dicitur lib. de Irâ Dei, cap. 5.

Ibid. *Tenuatur*] Ut Virg.

Ipſi autem macie tenuant armenta volentes.

Lin. 9. *Ceſſere magiſtri*] Ita ſe emendaſſe, commentario ad Apotheoſin Homeri, ſcribit Ampliſſ. Cuperus, & hanc eſſe ſententiam: Optimos magiſtros, qui aderant, non potuiſſe curare Galerium, & propterea ex aliis regionibus alios attractos fuiſſe. Sicque eumdem alibi ſui temporis aruſpicum magiſtrum, inventoris nomine, vel certè veteris aruſpicis, *Tagem* appellaſſe. Fateor, & me primo intuitu Virgilianos iſtos verſus agnoviſſe, qui leguntur prope finem libri tertii Georgicorum.

Lin. 11. *Undiquè medici nobiles trahuntur*] Lact. Inſt. 6. c. 4. *Quos cupiditas, aut voluptas præcipites trahit.* Ammianus l. 28. *Ex præjudiciis variis plures à disjunctiſſimis regionibus trahuntur.*

Lin. 12. *Apollo & Aſclepius*] Lactantium etiam in editis maluiſſe uti Græco nomine, quàm Latino, monuit ὁ πάνυ Gronovius, Obſerv. ad Script. Eccleſiaſt. p. 182. Quod & ipſum facere nonnihil videtur ad aſſerendum hoc ſcriptum auctori ſuo; quippè in quo videamus eodem modo vocem illam recurrere, *Aſclepius*, *non Aeſculapius.*

Pag. 228. lin. 1. *Malum recidit introrsùs*] Lact. 6. 17. *Neque enim capere videtur natura, ut aliquid in contrarium recidat.*

Lin. 2. *Odoritatem*] Mihi videtur fuiſſe apud Lactantium, *odor ita teter*, aut, *odoris fœtor.* Hegeſippus lib. 5. c. 2. *Omnes artus cæſorum civium diro odore fœtebant.*

Lin. 4. *Comeſtus à vermibus*] Baluzius legit —— *& urina comeſti à vermibus*, exitus nempè. At Ampliſſimus Cuperus, *comeſtus à vermibus eſt: & in*—— Mihi videntur aptiùs hæc jungi ſequentibus, ſi ſcribamus *comeſtur;* hoc enim meliùs reſpondet verbis, *ſolvitur*, & *tollit. Comeſt* activum uſurpavit etiam Cicero, teſte Nonio, apud quem plura vide. Diomedes Grammaticus etiam paſſivum, quod nunc adhibui, docet fuiſſe in frequenti uſu. *In paſſivo autem*, inquit, *declinatur edor, ederis, eſtur; item ambedor, & comedor.* Simplex *eſtur* occurrit apud Plautum, Ovidium, & Columellam.

Lin. 8. *Cocta & calida animalia*] Forſàn legendum, *incocta & calida animalia* —— adhuc nempè viva, ſed ſecando aperta, qualia memini à Medicis interdùm applicari. Sed pro hoc vehementer non pugno.

Lin. 9. *Inæſtimabile*] Sic Lact. lib. 1. c. 16. *Cùm hominum vis incredibilis, numerus ſit inæſtimabilis.* Sic *inæſtimabiles acervi*, *vulgus inæſtimabile barbarorum*, & alia illius ævi Scriptoribus frequentiſſima, quibus interdùm *æſtimare*, propè idem atque numerare, aut potiùs de numero conjecturam facere; ut Amm. Marcellino lib. 31. *Ita ſunt cæſi, ut ex prædicto numero non plus, quàm quinque millia, ut æſtimabatur, evaderent.*

Lin. 10. *Tabeſcendorum viſcerum*] *Tabeſcendus* quâ ratione, aut quâ analogiâ dici poſſit, non video. Pro eo mallet aliquis forſàn *tabidoſorum*, quæ vox occurrit in Apologetico Tertulliani, cap. 14. Sed Lactantius dicendi artem diù profeſſus in pleriſque multò ſcripſit caſtigatiùs. Veriùs igitur *tabeſcentium* reſtitui poſſe auguror; quomodò & Cyprianus de Bono patientiæ: *Accedit vulnerum vaſtitas, & tabeſcentes ac fluentes artus edax quoque vermium pœna conſumit.* Aut, ſi neque hoc ſatis placet, *tabe exeſorum.*

Ibid. *Pernicies fœcunda*] Eleganter & propriè; nam *pernities* à *pernecandis* aut partibus, aut corpore toto dicitur: undè conjungitur ſæpè cum peſte, ſaluti autem opponitur. Sic Div. Inſtit. lib. 6. c. 24. *Ergò ſatius eſt, aut effundere conſcientiam, aut nos ipſos ultrò ape-*

rire animum, & perniciem reſciſſis vulneribus effundere.

Lin. 14. *Inflata diſcreverat*] Id eſt, decreverat, contractior, ſive brevior facta. Gloſſæ veteres, *Diſcreſcere*, ἀπομειοῦσθαι.

Ibid. *Annum perpetem*] Lactantius lib. 7. c. 26. *Tunc per ſeptem annos perpetes intactæ erunt ſilvæ.* Habes etiam apud Sulp. Severum, Dialogo I. item Mamertinum in Panegyricis aliquotiès, & alios.

Pag. 229. Lin. 1. *Novi doloris urgentis*] Scribendum puto: *Novâ vi doloris urgentis*, aut, *urgente per intervalla.* Cyprianus ad Demetrianum: *Tunc torquendus fuiſſem, tunc ad confeſſionem criminis vi doloris adigendus.* Am. Marcell. l. 39. *Senſit immenſâ vi quâdam urgente morborum, ultima neceſſitatis adeſſe præſcriptum.*

Lin. 2. *Satisque pro ſcelere facere*] Lactant. l. 5. c. 13. *Ut pro facinore ſuo ſatis faceret;* lib. 7. c. 1. *Satis & huic parti faciamus.*

IN CAPUT XXXIV.

Pag. 229. lin. 6. *Primi.... conſtituerant*] Non quòd auctores exſtitiſſent, aut conditores primi: ſed quòd ea priùs firmaverant & ſanciverant cum cæteris; id enim ſæpè eſt conſtituere, ſi qua diſjecta ſunt, reponere, & firmiore ſtatu roborare. Undè & Euſebius vertit, ὥσπερ ἴσως πρότερον καὶ οἱ γονεῖς αὐτῶν ἦσαν καταστήσαντες.

Lin. 7. *Sibimet leges facerent*] Duo capita ſunt criminis, quæ objicit. Primum, quòd in re divinâ ſuas quaſdam leges ſequerentur, rejectis & damnatis publicis. Alterum, quòd hetærias, ſive cœtus facerent, in ſe quidem innoxios planè ſanctoſque, ſed Imperatoribus tamen prorſùs inviſos, quibus nihil magis ſuſpectum, quàm injuſſu ipſorum facta collectio hominum, quocumque demùm ea titulo fieret. Aſſentior autem ampliſſimo Cupero, in præcedentibus agi de factâ ſeceſſione ab Ethnicis; in ſequentibus verò, *nec Chriſtianorum Deum obſervare*, ad hæreſes reſpici.

Ibib. *Quas obſervarent*] Ad rem divinam ſpectat hæc vox. Cyprianus Epiſt. X. *Contemtâ Domini lege & obſervatione, quam iidem ſancti Martyres & Confeſſores tenendam mandant.* Arnobius lib. 1. *Sine ullâ aliquâ ſollicitâ obſervatione ſacrorum.* Vide illic notata ab Heraldo, p. m. 41. & 42.

Lin. 9. *Multi periculo ſubjugati*] Euſebius: Τοιγαροῦν τοιούτου ὑφ' ἡμῶν προστάγματος παρακολουθήσαντος, ὥστε ἐπὶ τὰ τῶν ἀρχαίων κατασταθέντα ἑαυτοὺς παραδώσουσι; πλεῖστοι μὲν κινδύνῳ ὑποβληθέντες, πλεῖστοι δὲ ταραχθέντες, παντοίους θανάτους ὑπέφερον. Hîc οἱ ὑποβληθέντες κινδύνῳ non ſunt objecti diſcriminibus, ut vertunt, ſed ut Lactantius, aut potiùs ipſe Galerius habet, *ſubjugati periculo*, id eſt, penitùs victi, deque conſtantiæ gradu dejecti, & turpiter ſubacti. Id enim eſt ὑποβάλλεσθαι interdùm, quod etiam ex Polluce liquet, qui conjungit ὑποθεῖν, ταπεινοῦν, ὑποβάλλειν, lib. 4. c. 6. Exemplaque ſic loquentium exhibita ſunt ab aliis. Eodem modo utuntur verbo *deturbandi* veteres; quos inter Ammianus Marcellinus lib. 29. *Abceſſit innocuus, Paſiphilo eximente philoſopho; qui, ut eum mendacio injuſto perverteret, crudeliter tortus, de ſtatu robuſtæ mentis non potuit deturbari.* Cæteri vexati, afflicti & ſollicitati, (τοὺς ταραχθέντας ſic interpretandos puto) in ſtatu ſuo manſerunt: ſive, ut ipſe ait, παντοίους θανάτους ὑπέφερον; quod vertere ſimpliciter, ut opinor, licet, *diverſas mortes*, aut ſi mavis, *ſupplicia varia ſubiere.* Cùm autem veroſimile non ſit, Euſebium, qui cætera hujus edicti tam aptè expreſſerit, in hoc uno procul receſſiſſe, legendum, pro *deturbati*, arbitror, *indeturbati*, aut certè verba aliquot excidiſſe.

Lin. 12. *Contemplationem noſtræ clementiæ*] Cyprianus Epiſt. 54. *Quod credimus vobis quoque paternæ miſericordiæ contemplatione placiturum.* Pacianus Epiſt. 1. *Nemo Epiſcopum hominis contemplatione deſpiciat honeſtatis meritò cenſetur.* Et ſic illo ævo paſſim loquebantur.

IN CAPUT XXXV.

Pag. 230. lin. 2. *Et Maximino iterùm*] Ad hunc locum conciliandum cum Scriptoribus cæteris, quorum alii dicunt, Maximianum Galerium hoc anno ſolum fuiſſe Conſulem, alii Licinium habuiſſe Collegam, nondùm quidem aliud quidpiam inveni aptius, quàm ea, quæ in hæc diligenter inquirens Antonius Pagius tradit. Illum igitur in hiſce ſi placet ſequi, initio quidem anni Galerius ſolus Conſul proceſſiſſe dicendus eſt; paulò poſt autem Licinium ſibi adjunxiſſe Collegam; Kalendis Maiis Maximinum adſciviſſe; nempè quia Conſulatus Imperatoriæ Majeſtatis eſſe quædam acceſſio deberet; & hunc adeò Conſulatum non ordinarium, ſed ſuffectum fuiſſe, quemadmodùm & antè Licinii. Imò & priorem Conſulatum Maximini fuiſſe ſuffectum, geſtumque poſt Conſtantium Chlorum & Maximianum Galerium novos Auguſtos, & anno 306. ordinarios Conſules. Hæc, inquam, ſive omnia, ſive ex parte recipimus, manet tamen illud novum & propè ſingulare in hoc loco,

rationem

Digitized by Google

rationem ſuffecti Conſulatûs ita haberi, ut ejus causâ Maximinus *iterùm Conſul* dicatur. Verùm de his aliàs fortaſsè operoſiùs.

Lin. 4. *Carcer ... pro domicilio*] Lactant. lib. 6. c 10. *Sed frondes & herbam pro cubilibus, ſpeluncas & antra pro domibus haberent.*

Lin. 6. *In manu traditis*] In veteri Bibliorum verſione Latinâ hoc genus eſt frequentiſſimum. Gen. 30. 35. *Cunctum autem gregem unicolorem tradidit in manu filiorum ſuorum;* cap. 39. *Qui tradidit in manu ejus univerſos vinctos, qui in cuſtodiâ tenebantur;* 1. Sam. 24. v. 11. *Quòd tradiderit te Dominus in manu meâ;* 2. Paral. 34. 10. *Tradiderunt in manibus eorum, qui praerant operariis.* Notum verò eſt etiam Ciceronem dixiſſe, *veni in ſenatu,* & Varronem, *quâ in Cœlio monte itur;* qualia tamen adoleſcentibus non temerè ſunt imitanda. Multò frequentiora hæc fuere poſterioribus ſæculis; obſervatque pluſcula Vorſtius in pereleganti Scriptore Sulpitio Severo. Undè nec Lactantius refugit, lib. 3. c. 3. *Quæ in rerum naturâ cadunt;* l. 4. c. 17. *In terrâ toto & corpore & ore projectum;* de Opif. Dei, cap. 2. *In eâ ſunt relegata regione.*

Lin. 7. *Membra defluerent*] Inſtit. lib. 3. c. 1. *Mendacium verò ſpecie placet alienâ; quia per ſe corruptum vaneſcit ac defluit, niſi aliundè ornetur;* cap. 20. *Corpus relictum ab animâ defluit.*

Pag. 231. lin. 1. *Nicomediæ menſis ejuſdem*] Legendum, *Idque cognitum Nicomediæ medio menſis ejuſdem.* Idem firmavit poſteà per litteras ſuas illuſt. Cuperus.

Ibid. *Kalendis Martiis impendentibus*] Rectè Baluzius intelligi docet Kal. Martias anni ſequentis, ſi modò hanc narrationem præſtamus eſſe integram, quæ hoc capite exhibetur. Nam ſi menſe Maio cognita fuit Nicomediæ mors horrenda Galerii, utique Kalendæ Martiæ non potuerunt eo anno ampliùs impendere. Quod ut adnotarem, factum eſt per dubitationem viri cujuſdam politiſſimi, ſed in hoc, ut ipſe fatetur, feſtinantis. Ac fieri poteſt, ut necdùm mentem ejus ſatis perceperim.

IN CAPUT XXXVI.

Pag. 231. lin. 3. *Ad præſens*] Lactant. lib. 7. c. 6. *Et quæ alia nonniſi ad præſens valent;* cap. 10. *Vitia omnia temporalia ſunt; ad præſens commoventur;* cap. 15. *Quamvis ad præſens virtutem Dei hominibus oſtenderet;* de Irâ Dei, c. 21. *Non ad præſens noxium quemque punit.*

Lin. 4. *Suſtollit cenſum*] Reponendum putavi, *ſuſtulit*, cùm præcedat, *ut conciliaret.* Parùm tamen intereſſe nunc arbitror, cùm idem ſit verbum Lactantio peruſitatum; ut lib. 2. c. 3. *Itàque multi philoſophorum religiones ſuſtulerunt;* l. 3. c. 5. *Rectè ergò aliorum ſuſtulit diſciplinas.*

Lin. 5. *Diverſas ripas armati tenebant*] Obſerva ripas dici Propontidis littora, præſertim ad anguſtias Boſphori. Sic Plin. 9. c. 15. *Thunni dextrâ ripâ intrant, exeunt lævâ.* Plura vide apud illuſt. Heinſium, add. Not. in Ovid. Epiſt. 6. v. 54.

Lin. 8. *Communi tutelo*] Baluzius ad hæc: *Hanc vocem non reperi alibi; fortaſſis eſt corrupta.* Omninò corruptam eſſe & ego cenſeo, ſcribendumque pro eâ *titulo.* Nam communi Imperatorum nomine data Chriſtianis hæc pax fuit, uti liquet ex edicto, apud Euſebium in fine libri octavi. Ovidius;

Te ſatis eſt titulum mortis habere meæ.

Et alibi:

Utilitas tua ſit: titulus donetur amicæ.

Auctor elegiæ ad Liviam:

Et titulum belli dux duce fratre tulit.

Legum latarum titulos habes apud Corn. Tacitum, Annal. 1. c. 8. *Adminiſtrationis titulum* apud Symmachum lib. 10. Epiſt. 4. & ſimilia apud alios.

Lin. 12. *Sacerdotes maximos*] Parabam ego, quinam fuiſſent illorum temporum, aut antecedentium Aſiarchæ, qui ϛεφανοφόροι ἀρχιερεῖς, ſive Sacerdotes maximi, paulò fuſiùs exponere: ſed non ſinunt labores Academici alii, qui me nunc tenent diſtrictum. Et præſtiterunt in his multa jam antè viri longè doctiſſimi, Seldenus ad Eutychii origines, & ad recenſionem Smyrnenſium donariorum, aliique ad marmora Arundelliana, ſive Oxonienſia; Dionyſius Gothof. ad Leg. 8. D. tit. de Vacatione & Excuſat. munerum; Pancirollus ad Notit. Imp. Orient. c. 105.

Pag. 232. lin. 3. *Provinciis ſuperponeret*] Hoc verbum frequentiſſimum illi ævo; occurrit etiam apud elegantiſſimum Minuc. Felicem, p. 152. *Epicurus ille naturam tamen ſuperponit.*

Lin. 6. *Specie tenùs*] Nihil frequentius his vocibus ſic junctis apud Lactantium; nec attinet, opinor, exſcribere. De genere autem hoc crudelitatis, *cui clementiæ ſpecies falſa blanditur*, plura idem lib. 5. c. 11.

IN CAPUT XXXVII.

Pag. 232. lin. 4. *Ut animalia omnia*] Signatè dixit *omnia.* Priores quoque technis uſi talibus, ſed admittebant tamen etiam alias carnes; hic

nonniſi ſuperſtitione inquinatas. Hujus rei contemplatione primus hoc inveniſſe dicitur.

Pag. 233. lin. 2. *Apotheca*] Veteribus *Apotheca* fuit cella vinaria major, aut aliud penu capacius. *Apothecas frumenti, vini & olei*, habes 2. Paralip. 32. Utitur & Arnobius l. 8. Ex vetuſtioribus plura collegerunt alii.

Lin. 5. *Quibus eos adeò corruperat*] Lego, *quibus ſuos adeò corruperat*. Ego mox non dubitabam *milites* reponere, honoratiores nempè intelligens, ſive palatinos, quomodò vocem eam tempore iſto ſæpè uſurpatam eſſe, doctiſſimi viri jam oſtendêre. Corruptos autem dicit milites ſacrificiis quotidianis, propter epulas ſacras, quibus ſaginati, viliores verèque militares cibos faſtidiebant. Planè idem refert de Juliano Nazianzenus; nec mihi dubium eſt, quin deſertor ille, ſive transfugam dicere mavis, multa Diocletiani & συγχρόνων Principum ſit imitatus; idque conſtat ex Invectivis ſancti illius Patris, quem dixi. Porrò ſcribendum eſſe *expungeret*, (quomodò jamdudum typis, me curante, expreſſum eſt) non *expugnaret*, vidit etiam illuſtriſſimus Cuperus. Expungi autem nomina, ſeu debita, cùm ſolvuntur, & homines ipſos ſic expungi, notum eſt ex Tertulliano, qui ſic loquitur frequentiſſimè, aliiſque etiam vetuſtioribus; docuitque ὁ πάνυ in Obſervatione ad Script. Eccleſ. Quomodò etiam S. Cyprianus, Epiſt. 38. *Cùmque ego vos pro me vicarios miſerim, ut expungeretis neceſſitates fratrum noſtrorum ſumtibus; —— ille interceſſerit, ne quis poſſet expungi, neve ea, quæ deſideraveram, poſſent diligenti examinatione diſcerni: comminatus ſit etiam fratribus noſtris, qui primi expungi acceſſerant.*

In Caput XXXVIII.

Pag. 233. lin. 2. *Quid dicam neſcio*] Lactant. l. 1. c. 21. *Nam de infantibus, qui Saturno immolabantur propter odium Jovis, quid dicam neſcio;* lib. 6. c. 23. *Quibus hoc verbis, aut quâ indignatione tantum nefas proſequar? vincit officium linguæ ſceleris magnitudo.*

Lin. 3. *Exprimere pro indignatione*] Lego, *Exprimi ea pro indignatione. Cuperus.* Hæc conjectura, quæ vera certaque eſſe videtur, arridere quidem poteſt ſatis: ſed obſtant voces, *pro indignatione ſuâ;* nec enim ſatis commodè diceretur: *Cupiditas pro indignatione ſuâ non poteſt exprimi*, niſi forſàn pro *indignatione*, legamus *indignitate*. Sed mihi videbatur minore mutatione legendum, (dummodò pro *his*, meminerimus ſcriptum *ais*, id eſt, *animus*,) *Et tamen animus verbis exprimere pro indignatione ſuâ rem non poteſt;* aut, *animus his verbis;* & loco lacunulæ, *rem fœdiſſimam*, aut ejus generis quidpiam. Ita ego, antequàm adveniſſent litteræ optimi doctiſſimique hujus ἐνεργέτου noſtri. Nunc arbitrium totum ipſi & Lectoribus defero.

Pag. 234. lin. 2. *Nobilibus fœminis*] Augebat indignitatem rei, quòd nobiles eſſent. Nam ſervile prorsùs, & liberis corporibus deteſtabile erat, ſic conſiderari. Servitia ſic ſolebant à mangonibus inſpicienda ſiſti licitantibus. Vide quæ ex Suetonio & Martiali protulit doctiſſimus & celeber D. Rappoltus ad Horatium, pag. 600. in hanc ſententiam.

Lin. 11. *Virgines imminutas*] Emendat Baluzius lib. extremo, *invitas*, quod mihi non probatur. Nam & de ſpurco illo Jovę paganorum Lactantius l. 1. c. 10. *Omitto virgines, quas imminuit;* reperieſque ſimilia apud Plautum, & in jure Romano. Quin etiam ipſe Cicero, *violare & imminuere jus & officium* dixit.

Lin. 12. *Sub tali Principe imitabantur*] Supple, *exemplum, & amicorum* (Cuperus) aut, *Domini mores, & ſuorum cubilia impunè violabant.* Sic de Jove eodem Lactantius, lib. 5. c. 6. deque ejus domeſticis: *Quoniam mores ac vitia Regis imitari, genus obſequii judicatur, abjecerunt omnes pietatem; ne exprobrare Regi ſcelus viderentur, ſi piè viverent.*

In Caput XXXIX.

Pag. 235. lin. 2. *Quam nuper appellaverat matrem*] Adoptaverat enim illum maritus Valeriæ Maximianus Galerius, ut ſuprà cap. 18. vidimus. Itaque ſperavit ea, ſibi apud hunc tutius fore præſidium, quàm apud Licinium, cui commendata fuerat à Galerio. Imaginem hujus Valeriæ, Diocletiani filiæ, conſervant nobis nummi, quorum unum exhibet illuſtriſſimus Spanhemius in Opere de Præſtantiâ & uſu Numiſmatum; alium D. Patinus, inter Imperatorum Rom. num. in ære med. & min. p. 452. &c. In ejuſdem honorem pars Pannoniæ Valeria cognominata eſt, Ammiano Marc. teſte, lib. 19.

Lin. 7. *In matrimonio poſtulat*] Sic Sulp. Severus: *Eamque ſibi in matrimonio à patre poſtulans, ſeptem annorum ſervitio ſe mancipavit.* Ubi vir doctus *in matrimonium* reponit, falſus tamen alibi talia apud Sulpitium crebra eſſe. Vide quæ notavi ſuprà ad c. 35. *in manu traditis.*

Lin. 16. *Amicas ejus*] Ut *amicos* Principum, ita Auguſtarum *amicas* hîc dici licet

Digitized by Google

notare. Redi ad cap. 6. Eòdem ſpectant infrà memoratæ *comites.*

IN CAPUT XL.

Pag. 236. lin. 2. *Cujus conſilio ſibi neg.*] Rectè emendare videtur Ampliſſimus Cuperus, *Ejus conſilio negatam.*

Lin. 3. *Præſidi Eratineo*] Forſàn *Eratino*, ut ſit Græcum ἱερατικὸν, quod idem ac ἱερώμενος.

Lin. 6. *Non minùs Auguſta proxima*] In exemplari Pariſienſi mendoſè, *non nimis. Proxima* autem, ut apud Lactantium, l. 1. c. ult. *Ulyxes eodem gradu proximus fuit.* Ita etiam Apuleio *oppido proxima humanitas*, & ſimilia. Vide Soceri mei τοῦ μακαρίτου Notas ad Phædri verſum, *Negabat illa ſe eſſe culpa proximam.*

Lin. 12. *Dum quæ juſſus—*] Exciderunt fortè, *juſſus à malâ beſtiâ erat, loqueretur.* Cuperus.

Lin. 16. *Promoti militari modo*] Ita putabam hæc jungenda eſſe, quaſi diceret, eos ritu militari productos fuiſſe, haud ſecùs, ac ſolebant milites ſub Tribuno, aut Centurione ducere damnatos. Nunc non adverſabor, ſi quis malit, *militari modo inſtructi*, propter ea, quæ ſequuntur.

Lin. 17. *Bile * mens eſſagitarii*] Prior conjectura Cl. Baluzii, *milites & ſagittarii*, ſatis ipſa refutat ſe, cùm nihil attinuiſſet dicere, milites militari modo promotos, aut inſtructos fuiſſe in actu tali; hoc enim per ſe facilè intelligi poſſet. Alteram, *velites & ſagittarii*, fateor me aliquandiù tenuiſſe; eò quòd & Pacatus in Panegyrico, cap. 35. & Am. Marcellinus locis pluribus eorum meminerint, ut quorum etiam illo ſæculo in bello non exiguus fuerit uſus. Præ cæteris hùc facere videbatur, quòd Hiſtoricus ille lib. 24. p.m. 264. & 271. ſtipatores Juliani velites fuiſſe dicat. In præſens tamen placet magis, *militari modo inſtructi vigiles & ſagittarii*, aut, *vigiles & Cretenſes* (aliudve hujus loco) *ſagittarii.* Colligebantur vigiles ex variis corporibus artificum, uti conſtat ex Legibus Romanis, quas habes apud Pancirollum ad Notit. Imp. Orient. cap. 27. & Conſultos juris alios: aptè igitur dicuntur promoti, aut inſtructi militari more, cùm ipſi milites non eſſent, adjunctos tamen ſibi haberent ſagittarios. Et videor alibi legiſſe, dimidiam partem eorum, qui vigilias aut prætenturas in provinciis agerent, milites fuiſſe Romanos; reliquos collectos ex oppidanis, aut provincialibus aliis. Sed nunc feſtino ad alia.

IN CAPUT XLII.

Pag. 237. lin. 1. *Senis Maximiani*] Quemadmodùm imagines eorum, qui jam capeſſiverant imperium, mittebantur in provincias, & à Magiſtratibus populiſque excipiebantur cum veneratione, quod ſuprà dictum ad cap. 25. poſſetque firmari pluribus: ut cùm dicit Zoſimus lib. 2. c. 9. Romæ Conſtantini imaginem κατὰ τὸ σύνηθες δειχθεῖσαν, *pro more exhibitam*, Maxentio bilem moviſſe; narratque idem cap. 12. eundem, cùm ſibi conſtabilitum putaret imperium, miſiſſe in Africam, qui imaginem ejus circumferrent; quæque alia afferri poſſent ex aliis: ita à non paucioribus traditum, imagines eorum è ſignis militaribus detractas, & dejectas ſtatuas fuiſſe, quorum res vehementer diſplicuere, damnataque poſt mortem fuit memoria. Hoc de Maximino Thrace, ejuſque filio, narrat Herodianus lib. 8. c. 5. & ex eo Jul. Capitolinus in Maximinis, c. 23. & in Gordianis c. 9. De Maximiano Herculio refert id Euſebius lib. 8. c. 13. extremo, quaſi primo huic ea contigiſſet ignominia: ſed hoc accipiendum de Principibus eorum temporum putat Valeſius. Eodem igitur modo licebit, opinor, tueri, quòd noſter dicat, hoc Diocletiano primo eveniſſe, ut vivus imagines ſuas ſtatuaſque aboleri videret. Nam hoc ſimpliciter verum non eſſe, vel ex eo patet, quòd Tacitus lib. 3. Hiſt. c. 13. Vitellii imagines direptas, & c. 85. ipſum Vitellium inter cæteras contumelias cadentes ſtatuas ſuas contueri ſubactum narret. Verùm ut hoc potiùs, quod inſtare videtur, agamus, verba hæc à blattis & carie non arbitror evaſiſſe illæſa. Nam & bis dicitur idem, amborum imagines fuiſſe depoſitas, nec cætera ſatis apta & concinna videntur. Paulò meliùs ſe habebunt, ſi legerimus, *Imagines ejus, cùm quo pictus eſſet;* & pro, *Et quia, Etenim quia ſenes ambo ſimul plerumque picti erant.* Ac fortaſſis in principio etiam, pro *Eodemque tempore, Eodem quoque tempore,* ſcribendum.

Lin. 10. *In odium vitæ dejectus*] Utique Lactantius neutiquàm ſcripſit, *ad humilem vitam dejectus*, & *in odium vitæ dejectus*, uno eodemque in loco. Somnolenti librarii, repetunt interdùm voces, cùm ſequi debuit alia ſimilis ſoni. Loco igitur poſteriore *adductus*, aut *deductus*, repone; quomodò & Cicero *deducere aliquem in fletum inque miſericordiam* dixit.

IN CAPUT XLIII.

Pag. 238. lin. 1. *Unus jam ſupererat*] Maximinum intelligi ſatis liquet ex ſequentibus. Verùm an evidens ratio ſit Antonii Pagii, Maximinum interiiſſe anno Chriſti CCCXIII.

Digitized by Google

non, ut alii dicunt, A. CCCXIV. quia Lactantius nonniſi narrato Diocletiani exitu, de morte Maximini agit, quem Diocletiano conſtat fuiſſe ſuperſtitem, alios velim diſpicere. Adi, ſi vacat, opus laudatum, paginâ 248.

Lin. 2. *Cùm haberet æmulationem*] Lactantius de Irâ Dei, c. 13. *Niſi accedat ſapientia, per quam habeant malorum rejectionem.* Hieronymus ad Nepotianum: *Habeto prudentiam, juſtitiam, temperantiam, fortitudinem.* Spartianus in Hadr. cap. 5. *Tantum clementiæ ſtudium habuit.*

Lin. 5. *Et ipſe legatos*] Suſpicor fuiſſe, *Ergò & ipſe legatos ad urbem miſit occultè. Et ipſe*, putà, non ſecùs, ac amicè conſpiraverant inter ſe Conſtantinus & Licinius.

In Caput XLIV.

Pag. 238. lin. 5. *De Mauris atque Italis nuper extraxerat.*] Uſitatius, *contraxerat.* Arbitror tamen & alterum alicubi locum habere.

Pag. 239. lin. 2. *Ad utrumque paratus*] Virgilii eſt: *Fidens animi atque ad utrumque paratus*, Æn. 2. v. 61. Alterum: *Neque his fuga nota, neque illis*, quod paulò poſt ſequitur, habes Æn. lib. 10. v. 755.

Lin. 5. *Commonitus in quiete Conſtantinus*] Multa ad hunc locum Ampliſſimus Cuperus, quæ cum Lectoribus curioſis placitura eſſe non dubitem, tantò pauciora erunt, quæ à me nunc adjicientur. Ac de veritate hujus hiſtoriæ cum nemine ſerram longæ contentionis ducere velim, probè memor eorum, quæ ſe narrat Euſebius àb ipſo Conſtantino audiviſſe; item eorum, quæ piè dicuntur ab his, qui monent ſatis probabile habendum, Deum, ut primam Chriſtianæ religionis originem plurimis, ita ejuſdem ſub Conſtantino latiſſimè propagandæ progreſſum, ſaltem hoc uno, ſi non & pluribus miraculis adjuviſſe. Verumtamen in talibus, non quid hominibus, ſed quid Deo fuerit viſum, unicè ſpectandum arbitror; adeòque quid verè factum in hiſtoriis non dubiæ fidei narretur, non quid humani judicii imbecillitas conveniens futurum fuiſſe arbitretur. Ergò ſi, bonâ cum pace ſecùs ſentientium, licebit mihi in hoc aliquid autumare, exiſtimo apparitiones duas, ſecundùm loca, modum & tempora multùm diverſas, miſceri in unam. Cùm Julianus cœleſtis ſacramenti deſertor nefarius, gregem Dominicum vafritie pariter & crudelitate ſummâ vaſtaret, inque eum rabiem quoque Judæorum concitaret, non in veſtimentis modò hominum, uti teſtantur plurimi, ſed & in cœlo ſignum crucis, & hoc quidem ſplendidiſſimam in faciem emicuiſſe, narrant auctores non levis fidei. Ex quibus audiamus, ſi placet, unum, Nazianzenum nempè, notæ ſanctitatis & conſtantiæ Patrem. Invectivâ in Julianum ſecundâ is ita loquitur: Ὃ δὲ ἔτι τούτου (a) παραδοξότερον καὶ περιφανέστερον, ἔστι φῶς ἐν τῷ οὐρανῷ τὸν σταυρὸν περιγράφον, καὶ τὸ πρότερον ἐπὶ γῆς ἀτιμαζόμενον τοῖς ἀθέοις καὶ σχῆμα, καὶ ὄνομα, νῦν ἐν οὐρανῷ δείκνυται πᾶσιν ἐπίσης, καὶ γίνεται τρόπαιον τοῦ θεοῦ τῆς κατὰ τῶν ἀσεβῶν νίκης, τρόπαιον (b) παντὸς ὑψηλότερον. πρὸς ταῦτα τί φήσουσιν (c) οἱ τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοί. Hoc ſi reclamante veritate ſcripſiſſet Gregorius, eopſe propemodùm tempore, quo facta ferebantur, quàm malè conſuluiſſet pietati Chriſtianæ! Mea igitur opinio eſt, vidiſſe quidem etiam Conſtantinum crucis figuram, in ſomnio nimirùm divinitùs profectò. Sin verò vidiſſet etiam in cœlo, vix tacuiſſet hoc loco tam opportuno Nazianzenus; vix omiſiſſet Lactantius; aut certè clariùs & magis dilucidè narraſſet. Poſſet etiam dici, ſatis viſum Deo, pium Imperatorem, & ad fovendam religionem ſanctam impigrè omnia facientem, apparitione gratioſâ per quietem monere atque inſtigare: Paganis verò & Judæis ad diſturbandos impios conatus majore opus fuiſſe terrore. Sed veniam mihi dent altiùs hæc rimari atque excutere ſoliti, ſi non ſatis peritè videor in his verſari. Euſebium fuſiùs de viſo iſthoc differentem cùm fortè legerem, videbar mihi tempus, quo contingeret illud Conſtantino, videre clarioribus ab Euſebio ipſo verbis deſignatum, quàm viſum id eſt Interpretibus, viris me partibus multis doctioribus. Ait Euſebius lib. 1. de Vitâ Conſtantini, c. 28. ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλίου ὥρας, ἤδη τῆς ἡμέρας ἀποκλινούσης, hoc Imperatori monſtratum fuiſſe. Nec multò aliter vel Nicephorus, vel Socrates, Zonaraſve. Pugnare videntur illis hæc duo, *de meridie*, ſive *circa meridianas horas*, & *inclinante in veſperam die*, cùm ſint eadem. Nam Iſidorus lib. 20. c. 3. diſertè ait, id etiam tempus *meridiem appellari, quod poſt medium diem eſt;* & Cenſorinus de Die nat. cap. ult. *de meridie* id factum dici, quod factum eſt ante ſupremam, id eſt, ut plurimi expoſuere, ante occaſum Solis. Nam & in XII. Tabulis ſcriptum erat, SOL OCCASUS SUPREMA TEMPESTAS ESTO. Plætoria tamen Lex (alii legunt *Prætoria*) tempus juſſit eſſe ſupremum, quo Prætor in Comitio *ſupremam* pronuntiavit populo, teſte Varrone de L. L. Lib. V. Hinc dies *in meridiem vergere* dicitur Ammiano Marcellino, lib. 16. in Allocutione Juliani. Idem lib. 31. p. m. 455. *Exorſumque prælium,*

(a) De[…] vox τούτου Ed. Gr. L.P[…] A. 1630.
(b) Ead[…] habet hoc co[…] τρόπαιον[…] τρέψαιμι.
(c) Ead[…] φήσειεν.

vergente in meridiem die, tenebræ occupavere nocturnæ. Ex his patet, Euſebium iſthic non ſcripſiſſe pugnantia: ſed meridiem dici apud veteres etiam horas occaſum Solis propiùs antecedentes. Sed hæc eò tantùm ſpectare velim, ut quodnam tempus ab Euſebio deſignetur, declarent: de viſione ipſâ pluribus in præſens agere nec vacat, nec forſitàn attinet.

Lin. 12. *Cùmque repentè populus*] Quæ notat Ampliſſ. Cuperus, fateor mihi veniſſe in mentem, antequàm adveniſſent litteræ ipſius: niſi quòd pro *Cùmque*, *cùm*, deletâ particulâ encliticâ, & loco τῶ *erant*, quod Vir ille doctiſſimus reponit, *dabat* mihi conjectura mea ſuggerebat, aut *edebat*. Quod poſterius ſi cui probatum fuerit, pro *debitâ*, forſàn legendum *elatâ*, aut *ſublatâ voce*. Circenſes autem ſolenne munus natalibus Principum, ſive eos Principes darent populo, ſive Senatus populuſque honori dicaret Principum. Jul. Capitolinus in Antonino Pio, c. 5. *Circenſes natali ſuo dicatos non reſpuit, aliis honoribus refutatis*.

Lin. 18. *Manus Dei ſuperarat aciei*] Biblica hæc phraſis eſſe videtur. Vide Pſ. 38. (Lat. 37.) v. 2. Pſ. 39. v. 11. &c.

Ibid. *Proterretur*] Opinor ego vocem *miles* hùc reponendam eſſe.

Pag. 240. lin. 5. *Primi nominis titulum*] Ex Ampliſſimi Cuperi ad hunc locum conjecturis amplector eam, quæ ſtatuit Conſtantino nominique ejus primum inter Auguſtos illos locum.

IN CAPUT XLV.

Pag. 240. lin. 4. *Hyeme quàm cùm maximè ſæviente*] Sæpiùs illo *quàm* remoto, aut ſubaudito, dicunt *cùm maximè*, quod valet, *in præſenti*, *hoc tempore*, ut volunt viri doctiſſimi. Ferri tamen poſſe etiam hanc lectionem puto, ἰσοδυνάμως ſcilicet, pro *hyeme tam ſæviente quàm cùm maximè*.

Ibid. *Manſionibus geminatis*] Id eſt, ita ut quotidiè tantùm itineris conficerent, quantùm aliàs biduò. Nam manſio ſumebatur ut plurimùm, pro unius diei itinere, videlicet quia mutationes veredorum, ac diverſoria, ubi manerent, ad certam ſtadiaſmi rationem ſic erant diſpoſita, ut ſingulis manſionibus reſponderent ſingulorum itinera dierum; niſi quòd camelorum aquationes interdùm variarent. Sed vide pleniùs hæc explicantem Salmaſium, Exercit. Plin. ad Solin. pag. 494. 495.

Pag. 241. lin. 1. *Vis aut promiſſa*] Suſpicor ſcripſiſſe Lactantium: *Nec tamen quicquam aut vis, aut promiſſa valuerunt*.

Lin. 9. *Jam ſecundâ manſione tenente*] Mallet Clariſſ. Baluzius: *Jam ſecundam manſionem tenente, diſtantem*. Nequaquàm aſſentior; alterum enim, *Licinio ſecundâ manſione tenente*, ſic dictum accipio, ut illud Livii, l. 32. c. 7. *Quà abſciſſæ rupes erant, ſtatio paucorum armatorum tenebat*. Quomodò & alibi locutum eſſe Livium docuit ὁ νῦν Gronovius ad lib. 24. c. 3. In cæteris paulò felicior conjectura videtur Editoris primi; totumque hoc ita refingendum puto: *Nec enim poterat ulteriùs, Licinio jam ſecundâ manſione tenente, diſtante millibus totidem; hic itaque collectis ex proximo quantis potuit militibus, pergebat obviam Maximino*. *Quantis*, pro *quot*; quomodò non illâ tantum ætate dicebant frequentiſſimè, ſed & ſuâ Propertius, lib. 1. Eleg. 5.

At tibi curarum millia quanta dabit?

IN CAPUT XLVI.

Pag. 242. lin. 3. *Notarium juſſit*] Notarios tempeſtate illâ Auguſtorum, exceptores, Præſidum acta qui ſcriberent, fuiſſe dictos, accuratiſſimus Valeſius docet ad Am. Marcell. lib. 14. apud quem plura vide.

Lin. 4. *Summe Deus*] Fallor, an hìc reſpicit Conſtantinus apud Euſebium, libro de Vitâ ipſius quarto, c. 19. cùm militibus, qui nondùm ſuſceperant ſalutarem Chriſtianæ fidei doctrinam, ſancitâ lege præcepit, ut Dominicis diebus in campum purum procederent, & precationem, *quam anteà didiciſſent*, ſimul omnes ſigno dato ad Deum funderent. Senſus quidem formulæ precum non longè abit: Σὲ μόνον οἴδαμεν θεὸν, σὲ βασιλέα γνωρίζομεν, σὲ βοηθὸν ἀνακαλούμεθα, παρὰ σοῦ τὰς νίκας ἠράμεθα; Et reliqua.

Lin. 9. *In libellis pluribus*] Libelli ſunt chartæ breviores; & hoc ævo ponebantur interdùm pro Epiſtolis, ut ab eodem Valeſio obſervatum eſt ad Am. Marcell. lib. 16. ſecùs ac tempore Ciceronis uſurpabant, monente ad Epiſtolas ejus (lib. 11. Epiſt. 11.) Paulo Manutio.

Ibid. *Per Præpoſitos*] Hos præfuiſſe cohortibus putant viri doctiſſimi, perindè ac Tribunos; Tribunis autem inferiores habitos, quod ex Veget. lib. 2. c. 12. colligunt. Joſephus χιλιάρχους vertit; itemque Apuleïus, *millenorum armatorum duces*. Plura alii.

Lin. 11. *Statuit Imperator prælium diei Kalendarum Maïarum*] Forsàn voluit *in diem*, aut *ad diem*. Quid ſi legerimus, *ſtatuit Imperator prælio diem Kalendarum Maïarum?* Puto tamen ferri utcunque etiam poſſe, *ſta-*

Digitized by Google

tuere illi diei prælium, ἀντὶ τοῦ *conſtituere in illum diem prælium*.

Lin. 17. *Quem vocant Serenum*] Id eſt, placidum, quietum, ventis carentem. Claudianus de Raptu Proſ. lib. 3. v. 232.

— — — — — *Cùm rore ſerenus*
Albet ager.

Ubi ſimiliter *ſerenus* à Gulielmo Pyrrhone *placidus* exponitur. Quomodò & Gloſſæ veteres, *Serenus*, νήνεμος.

Lin. 20. *Ter dictâ*] Ternarium numerum amaſſe in precibus videntur veteres Chriſtiani, non tam imitatione pravâ Paganorum, quàm ad memoriam ſanctiſſimæ in Deo Trinitatis; quod diſertè ait Cyprianus de Oratione Dominicâ, videorque etiam apud alios legiſſe. Ter etiam cantari audivit puer ille, cujus meminit Nicephorus lib. 14. c. 46. poſt diros terrores terræ motuum, congregatis ad ſupplicationes Chriſtianis, ſublimis raptus, & paulò poſt redditus mortalium cœtui, ſed eidem rurſùs per mortem ereptus; ter, inquam, cantari audiverat hæc verba: Ἅγιος ὁ θεός, ἅγιος ἰσχυρὸς, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς. Quod ferè idem canitur etiam hodiè ab orthodoxâ Eccleſiâ, & in linguâ noſtrâ. Habuit & Latina Eccleſia.

IN CAPUT XLVII.

Pag. 243. lin. 6. *A paucis metebatur*] Planè veram hanc lectionem eſſe cenſeo. Lactantius lib. 7. c. 15. *Tunc peragrabit clades orbem, metens omnia, & tanquàm meſſem cuncta proſternens*. Hieronymus ad Heliodorum: *Ecce bis acutus gladius, ex ore procedens Regis, obvia quæque metit*. Virg. Æn. X.

Proxima quæque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro.

Plura illuſtris Heinſius ad Ovid. Metamorph. lib. 5. v. 104.

Lib. 7. *Nemo nominis... memor*] Solebant in præliis duces, ſicubi ſegniùs rem geri viderent, nominatim ſuos compellare, ut oſtenderent quemlibet eorum ſibi notum eſſe, nec defore laudes & præmia, prout cujuſque virtus meritumque ſpectaretur. Sed hîc, omnibus immiſſo divinitùs terrore trepidantibus, ars illa nihil profecit.

Lin. 14. *Unâ nocte atque unâ die*] Subjice *fugiens;* nam ſine illo, aut ſimili verbo, hæc cum ſequentibus non cohærebunt, ubi dicitur perveniſſe Nicomediam nocte aliâ, id eſt, alterâ ſeu proximâ.

IN CAPUT XLVIII.

Pag. 244. lin. 12. *Quod quidem divinitas*] Hæc ſana non eſſe vel ex eo perſpici poteſt, quòd non conveniunt: *Quod quidem divinitas placatum ac propitium poſſit exiſtere*. Scribendum eſſe puto: *Quo quicquid demùm eſſet divinitatis in ſede cœleſti*. In Euſebio nunc occurrit: Ὅπως οὖν, τί ποτέ ἐστι θειότης καὶ οὐρανίου πράγματος, ἡμῖν καὶ πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὴν ἡμετέραν ἐξουσίαν διάγουσιν εὐμενὲς εἶναι δυνηθῇ. Ubi videri legendum, ὅ, τι ποτέ ἐστι θειότητος, cùm indicaſſem Ampliſſimo Cupero, faſſuſque eſſem ambigere me, poſſetne ratione quâdam ferri in Lactantio, *quo quicquid eſſet divinitas in cœlo, hoc nobis eſſet propitium;* quaſi diceret: *Sive cum his, ſive cum illis, de naturâ numinis fuerit ſentiendum, numen utique nobis propitium eſſet*, in hunc modum mihi reſpondit: »Rectè perſpexiſti, in verbis, *quo quidem divinitas*—ulcus latere. Et primò quidem »Euſebium non aliter ſcripſiſſe, quàm θειότητος, Græcæ linguæ perſuadet genius; deinde apud Lactantium veſtigiis tuis Euſebiique verbis inſiſtens repono, *quo quicquid divinitatis in ſede cœleſti*. Nam ſi τὸ *divinitas* retineatur, ad nullam vocem poteſt referri *placatum ac propitium;* & ita loquuntur Imperatores, quia Chriſtianorum Deum »& Ethnicorum deos intelligunt. Sic paulò »poſt: *Ut poſſit nobis ſumma divinitas, cujus religione liberis mentibus obſequimur, in omnibus ſolitum favorem benevolentiamque præſtare*. Id eſt, tam Chriſtus, quàm Gentilium numina. Hæc ille. Sed ſcrupulum injicit alium Nicephorus, qui ut in cæteris pleriſque ſequitur Euſebium, ita in hoc quoque edicto, quod lib. 7. c. 41. refert, rariùs ab eo diſcedit. Is igitur hæc verba ſic concipit: ὅ, τι ποτέ ἐστι θειοτάτου καὶ οὐρανίου πράγματος. Verùm huc magis inclino, apud Nicephorum quoque legendum θειότητος; video enim plurimis in locis corruptum, haud dubiè deſcriptorum vitio; mirorque eos, qui tam ſplendidè illum edidere, non contuliſſe eum diligentiùs cum Euſebio, nec ea ſaltem in quibus manifeſta ſunt menda, correxiſſe. Verùm hoc levius damnum cenſendum, in Scriptore fidei non ubique optimæ. Redeamus igitur ad Lactantium. In quo notent juniores, vocem *divinitatis*, ex conſuetudine iſtius ævi, pro Deo, ſive numine uſurpari. Hoc in Tertulliani libris, præſertim illis ſeriùs repertis, quos ad Nationes inſcripſit, eſt frequentiſſimum. Sic in arcu triumphali Conſtantinus ſcripſit, ſe DIVINITATIS. INSTINCTU. DE. TYRANNO. OMNIQUE. EJUS. FACTIONE. JUSTIS. REMP. ARMIS. ULTUM. eſſe. Inter alios plurimos etiam Salvianus lib. 2. de Gubern. Dei, ſic loquitur: *Aſpe-*

Digitized by Google

ctus divinitatis propitia munus eſt conſervationis humanæ. Adjiciam & illud modò memorati Tertulliani, Apologet. c. 34. quia ad rem quoque ipſam facit: *Videte, ne & hoc irreligioſitatis elogium concurrat, adimere libertatem religionis, & interdicere optionem divinitatis, ut non liceat mihi colere quem velim, ſed cogar colere quod nolim.* Idem judicium fuit Joviani Imperatoris apud Socratem, lib. 3. Hiſt. Eccl. ὡς τὸ ἐφεῖναι θρησκεύειν, ὡς ἕκαστοι βούλονται. Verùm hanc quæſtionem pleniùs agitare aliorum eſt; itaque plura de eâ afferre ſuperſedeo.

Pag. 245. lin. 7. *Amotis omnibus omninò conditionibus*] *Conditiones* hîc vocatæ, Euſebio αἱρέσεις dicuntur, ut egregiè obſervatum Baluzio, quem vide.

Lin. 9. *Nunc cavere ac ſimpliciter*] Hæc quoque corrupta eſſe facilè agnoſcet attentus lector, imò & mutilata. Eſt autem hic eorum ſenſus: (nam de verbis præſtare non auſim, cùm hoc eruditi omnes minimè probaturi ſint, ſi quis paret ſua pro veterum verbis obtrudere,) *Quarè ſcire dicationem tuam convenit, placuiſſe nobis, ut amotis omnibus omninò conditionibus, quæ ſcriptis priùs ad officium tuum datis ſuper Chriſtianorum nomine, lævæ prorsùs, & à clementiâ noſtrâ alienæ eſſe videbantur, nunc cavere*, ut liberè *ac ſimpliciter*, & reliqua. Hîc ea tantùm diverſo ſtylo, ſive litterarum formâ aliâ, curavi edenda, quæ adjecta ſunt ex Græcis. Quod ut conſtet meliùs, an opportunè ſit factum, pluſcula Græca exhibebo: Ἅτινα οὕτως ἀρέσκειν ἡμῖν ἀντιγράψαι ἀκόλουθον ἦν, ἵν᾽ ἀφαιρεθεισῶν παντελῶς τῶν αἱρέσεων, ἅτινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμμασι τοῖς πρὸς τὴν σὴν καθοσίωσιν ἀποσταλεῖσι περὶ τῶν χριστιανῶν ἐνείχοντο, καὶ ἅπινα πάνυ σκαιά, καὶ τῆς ἡμετέρας πρᾳότητος ἀλλότρια εἶναι ἐδόκει, ταῦτα ὑφαιρεθῇ, καὶ νῦν ἐλευθέρως τε καὶ ἁπλαγῶς ἕκαστος τῶν τὴν αὐτὴν προαίρεσιν ἐσχηκότων τοῦ φυλάττειν τὴν τῶν χριστιανῶν θρησκείαν, ἄνευ τινὸς ὀχλήσεως, τοῦτο αὐτὸ παραφυλάττοι.

Lin. 16. *Quas —— honori*] Vel *quia*, &c. Fuiſſe auguror: *Quod à nobis factum eſt, ut neque honori cuiquam, neque religioni detractum aliquid, aut imminutum eſſe à nobis videatur*, aut certè ejus ſententiæ quidpiam. Græca Euſebii: τοῦτο δὲ ὑφ᾽ ἡμῶν γέγονεν, ὅπως μηδεμιᾷ τιμῇ μηδὲ θρησκείᾳ τινὶ μεμειῶσθαί τι ὑφ᾽ ἡμῶν δοκοίη.

Pag. 246. lin. 2. *Priore tempore aliquid*] *Aliqui* ſcribendum. Euſebius, ἵν᾽ εἴ τινες ἢ παρὰ τοῦ ταμείου

Lin. 5. *Quantocyùs reddant*] Inter voces non Latinas habuere τὸ *quantocyùs* duo viri ſummi, Voſſius & Borrichius. Legitur tamen apud Sulp. Severum, Dialogo 3. c. 4. *Diſcede quantocyùs, ne me ob injuriam tuam cœleſtis ira conſumat.* Habet etiam Bibliorum vetus Interpres, Gen. 45. 9. Gloſſæ Labbei: *Quàm ocyùs*, τὴν ταχίστην ſcribe, *quantocyùs.*

Ibid. *Etiam vel hi, qui emerunt*] Diſtinguo à ſuperioribus, & ſuis quæque locis ita repono --- *quantocyùs reddant. Etiam hi, qui vel emerunt, vel qui dono erant* (non *erunt*) *conſecuti, ſi putaverint, de noſtrâ benevolentiâ aliquid, Vicarium poſtulent; quò & ipſis* --- *Poſtulare* hoc ſenſu, eſt *deſiderium ſuum, vel amici apud eum, qui juriſdictioni præeſt, exponere*, docente Ulpiano, l. 1. de Poſtulando. Vide Briſſon. de Verb. Signif.

IN CAPUT XLIX.

Pag. 247. lin. 1. *Sequenti autem Licinio*] Neceſſarium videtur, ut mox legamus, *anguſtias petiit; munimentiſque* ---

Lin. 12. *Inſuſtentabili dolore*] Sic lib. 7. Div. Inſtit. c. 16. *Hic inſuſtentabili dominatione vexabit orbem.* Luxuriat in talibus Lactantius, in quo ſimiliter *inextricabilis, inexcogitabilis, illibabilis, inviolabilis, ineluibilis, incomprehenſibilis, cruciabilis, diſſipabilis, ineloquibilis*, & alia multa reperies, quorum quædam extant etiam apud alios.

IN CAPUT L.

Pag. 249. lin. 1. *Ut eum vixiſſe cognovit*] Inconcinnus ſermo; *ut eum*, Candidianum, *vixiſſe cognovit, immiſcuit ſe ejus comitatui, ut fortunam Candidiani ſpecularetur.* Nam aliter, τὸ *vixiſſe* accipere non poſſis, quàm per εὐφημισμόν, de Candidiano neci jam deſtinato: verùm cætera nimiùm reclamant. Rectiùs igitur, *ut eum*, Licinium, *hoc edixiſſe cognovit, immiſcuit ſe ejus*, nempè Imperatoris, *comitatui.* Mox, *Qui quia ſe Nicomediæ obtulerat*, ſi legeris, erunt & illa expeditiora.

Lin. 11. *Agentem in annis octo*] Forſan legendum: *Agentem in Ciliciâ annis octo.* Sic certè ſolet Lactantius; ut lib. 5. cap. 22. *Qui in rebus proſperis agit, impatiens eſt;* lib. 6. 2. *Velut in tenebris agenti;* de Opificio Dei, c. 1. *Res tuas, in quibus nunc agis. Egit vitam tot annis*, habes in Inſcriptione veteri:

TIGRINIANO. CONJUGI. BENEMERENTI. PROFUTURA. FECIT. QUI. VIXIT. MECUM. ANN. XXV. EGIT. AUTEM. VITAM. IN ANNIS. LVIII. IN. PACE.

Lin. 13. *In Orientem præcipitata eſt*] Ex Epiſtolâ illuſtriſſimi Cuperi ad Virum item

Digitized by Google

ſuis ſuorumque decoribus fulgentiſſimum, Conſtant. Hugenium, Celſiſſimo Arauſionenſium Principi à Secretis. Cùm paucis abhinc diebus fruerer tuo fratriſque colloquio, & de variis antiquitatibus nos confabularemur, incidit, ut fieri amat, mentio libri Lactantii de Mortibus Perſecutorum, quem tomo II. Miſcellaneorum inſeruit Stephanus Baluzius, vel hoc nomine plurimùm meritus de Hiſtoriâ Eccleſiaſticâ. Litem viro motam in Galliis affirmabat doctiſſimus frater tuus ob hæc verba capitis L. *Sed priùs mater eorum in Orientem præcipitata eſt*, cùm ratio & ſequentia planè ſuadeant, fluvium hîc ſignari, & legendum eſſe, *in Orontem*. Ego continuò ampliùs deliberandum eſſe cenſebam; & me legiſſe aſſeverabam, *Orontem* appellatum fuiſſe *Orientem*. Sed quia numeros tantùm tenebam, accipe quæ mihi ad locum iſtum domi annotata ſunt. Nunquàm certè dubitavi, quin diſertiſſimus Patrum Lactantius ſcripſerit *Orontem*: verùm *Oriens*, in locum *Orontis*, per Librarios irrepſit eâ proculdubiò ætate, quâ ita loquebantur; nec tam malè fecit vir doctiſſimus, quòd repertam in membranis vetuſtis ſcripturam retinuerit. Unus enim idemque fluvius intelligitur; & Hegeſippus lib. 3. c. 5. Excidii, ac Iſidorus lib. 13. c. 21. Orig. teſtantur, fluvium hunc *Orientem* appellatum fuiſſe: undè & Euſtathius Theſſalonices Epiſcopus, ad Dionyſii Periegeſin *Orontem* interpretatur Ἀνατολικόν. Ἄλλοι δὲ φασιν ὅτι Καῖσαρ Τιβέριος ἐκ Δράκοντος αὐτὸν Ὀρόντην μετωνόμασεν, ὃ σημαίνει Ῥωμαίοις τὸν Ἀνατολικόν. Verùm uti à veritate alienum, Tiberium Imperatoris Auguſti ſucceſſorem, (niſi tamen poſterior aliquis intelligendus ſit) hunc fluvium *Orontem*, cujus jam mentio apud Polybium occurrit, ex Draconte appellaſſe: ità reſpicit proculdubiò ille ad Orientis vocem; & cum aliis auctoribus excuſat aliquo modo lectionem vulgatam, quæ clarè docet, non abſque ratione Hegeſippum & Iſidorum tradere, *Orontem* dictum eſſe *Orientem*. Hæc ibi. In litteris verò ſuperiore autumno ad me datis hæc adjecit vir doctiſſimus. Hoc de loco quid ſentiam, miſi antè. Propertius, ut hoc addam, celebrat Oronteam myrrham; quia illa ex Arabiâ Antiochiam, celeberrimum Syriæ, & ad Orontem fluvium poſitum emporium, deferebatur. Gaſpar Hofmannus (lib. 3. c. 4. Var. lect.) myrrham non à fluvio Oronte, ſed à Cypro, in quâ regnavit Cynyras, Myrrhæ pater, dictam eſſe putat; Cyprum prætereà fuiſſe Syriæ quondam partem, teſte Plin. 2. 88. indèque ſe apud Ovid. Met. 10. reſcribere:

—— Undiquè lecti
Te cupiunt proceres, totoque Oronte juventus,

pro *Oriente*; nec quemquam moveri debere, quòd prima in *Orontes* ſyllaba brevis ſit: tandemque exiſtimat, aroma hoc ab Arabibus ſemper fuiſſe petitum; *Orontes*, teſte Plin. 6. 26. populos Arabicos eſſe, & indè myrrham eſſe cognominatam. Non perdam tempus his refellendis. Sed Orontes non ſunt populi in Arabiâ, verùm Gordiæis proximi in Meſopotamiâ. Et quanquàm eâ in regione Arabes vixerint, & interdùm Arabiæ nomen ſe eò uſque extendat, tamen *myrrha* in eâ non gignitur. Columellæ l. 10. celebratur Achaïca myrrha, quia, teſte Dioſcoride, in Bœotiâ etiam provenit; quæ, uti noſti, Achaiæ nomine cum adjacentibus regionibus venit. Hæc ampliſſimus Cuperus. Ne quid autem deſideret, quod in præſens queat afferri, ſtudioſus Lector, afferam Hegeſippi verba ex l. 3. c. 5. ubi deſcribit Antiochiam: *Fluvius eam medius interſecat, qui à Solis ortu oriens, non longè ab Urbe mari conditur; quem de originis ſuæ tractu Orientem veteres appellavere, ut vulgò putetur locis nomen dediſſe, cùm indè acceperit. Cujus fluentis ipſo impetu frigidioribus, & Zephyris aſſiduò per ea loca ſpirantibus, tota civitas momentis propè omnibus refrigeratur, ut Orientis in partibus Orientem abſcondat.* Eadem legas apud Iſidorum lib. 13. c. 21. His igitur à Viro dignitatis ampliſſimæ copioſiſſimæque eruditionis præclarè explanatis, nihil habeo, quod addam, niſi applauſum. Euſtathii verba non dubiè corrupta eſſe cenſeo. Typhonem dictum Orientem narrat Strabo: Draconis verò nomen ei datum, uſquàm, niſi hîc, legiſſe non recordor. Equidem ſuppetit conjectura, ἐξ Ὀρόντου αὐτὸν Ὀρόντην μετωνόμασε. Sed cùm credibile ſit, hanc quoque facilè Cuperum vidiſſe, verùm ut audacem nimis repudiaſſe; rectiùs forſan ab aliis opem certiorem expectabimus. De nomine tractûs illius, cujus meminit Hegeſippus, ex Conſtantino de Thematibus omnia poſſunt nota eſſe.

IN CAPUT ULTIMUM.

Pag. 250. lin. 3. *Non corrumperet veritatem*] Præceſſit *ne*; quarè τὸ *non*, à Librario adjectum, delendum cenſeo.

Lin. 5. *Reſpexit in terram*] Non modò in extraneorum litteris, quod oſtenderunt ſatis viri docti, elegans hoc loquendi genus eſt peruſitatum, ſed etiam in ſacris. Deut. 26. 7. *Qui exaudivit nos, & reſpexit humilitatem noſtram, & laborem, atque anguſtiam*; & v. 15. *Reſpice de ſanctuario tuo, & excelſo Cœlorum*

cœlorum habitaculo, & benedic populo tuo ſancto. Sic Virgo θεοτόκος in admirando illo hymno, Ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ; ubi collegit plura Pricæus. Utitur & Euſebius de hâc ipsâ pace Eccleſiæ redditâ, de quâ Scriptor hîc agit, Hiſt. Eccl. lib. 8. c. 16. Ὡς γὰρ τὴν εἰς ἡμᾶς ἐπισκοπὴν εὐμενῆ καὶ ἵλεω ἡ θεία καὶ οὐράνιος χάρις ἐνεδείκνυτο. Niſi mavis illic ab inſpectione, ſeu viſitatione, metaphoram duci, quam fecerunt οἱ ἁρμοστῆρες, ſive qui ad res ſociorum aut provincialium cognoſcendas & conſtituendas miſſi erant. De quâ doctiſſimus & celeberrimus Buchnerus ad Hymnum natalitium, quem Chriſto Servatori cecinit Prudentius.

Lin. 19. *Ut floreſcentes eccleſiæ perpetua quiete*] Duo doctiſſimi viri legendum putarunt: *Ut floreſcentes eccleſias perpetuâ quiete cuſtodiat.* Mihi magis ex conſuetudine temporum illorum ſcribi poſſe videtur: *Ut floreſcentis eccleſiæ perpetuam quietem cuſtodiat.* Non enim niſi de unâ illâ & verâ agit Eccleſiâ. Cætera quoque ſic fuerint convenientiora ſtylo Lactantii; ut lib. 6. c. 10. *Ut quietem noctis tutam ſibi faceret;* lib. 7. c. 2. *Piorum animis ad beatam vitam revocatis, quietum, tranquillum, pacificum, aureum denique, ut Poëtæ vocant, ſæculum, Deo ipſo regnante, floreſcat.* Amabile verò quietis nomen Romanis Romanorumque Principibus vehementer placuit, ut ex nummis liquet, aliique oſtenderunt. Inter alios hoc amavit & Conſtantinus Magnus, (ne de Paganis dicam) qui in arcu triumphali nummiſque, LIBERATOR URBIS, FUNDATOR QUIETIS vocatur, alibique PACIS, aut QUIETIS PUBLICÆ dulciſſima exhibet nomina. Faxit DEUS OPT. MAX. ut omne Chriſtianum nomen, pace & quiete ſolidâ ac diuturnâ, nominatimque ut cum REGE pio, forti, felice, Patria noſtra jam dictis aliiſque bonis propriis & perpetuis æternùm effloreſcat.

NIC. TOINARDI MONITUM LECTORI.

EX quo ea, quæ in his Notis ad caput IV. *de* Sabbato magno, *deque BB. Polycarpi ac Pionii Paſſionibus, ferè animi gratiâ ſcripſi, typis mandata ſunt, operæ pretium duxi profiteri, probabiles admodum mihi videri ſententias illas duas, quæ pluribus à me aliàs exponentur: nempè* Sabbato *ipſo* magno Judaïco, *id eſt, quod decimam quartam Lunam Paſchalem proximè præcedit, Polycarpum martyrium feciſſe die* 26. *menſis Martii, (prout in Actis) & quidem anno Chriſti* 147. *Pionium autem comprehenſum fuiſſe* Sabbato *quoque* magno, *die* 22. *Martii anni* 251. *& martyrio fuiſſe affectum die* 12. *ſeptimi Aſianorum menſis, qui ſupradicto* 251. *anno in Sabbatum, atque in* 5. *diem Aprilis incidit.*

Iis, qui hanc tuebuntur ſententiam, nulla erit habenda Conſulatuum ratio, utpotè Actis proconſularibus perperàm adjectorum.

Digitized by Google

NICOLAI TOINARDI
AURELIANENSIS
NOTÆ
IN LACTANTIUM
DE MORTIBUS
PERSECUTORUM.

IN CAPUT PRIMUM.

PAg. 180. lin. 4. paulò poſt initium. *Ecce addetur his omnibus adverſarius; & reſtitutâ per orbem tranquillitate, profligata nuper Eccleſia rursùm exſurgit.*] V. C. Joan. Bapt. Cotelerius *Eccleſiæ Græcæ Monumentorum*, Pariſiis anno 1681. editorum, pag. 528. in Notis legendum jubet: *Ecce adteritur his omnibus adverſarius;* aperto, ut ait, ſenſu, & ſcitâ antitheſi ex *adteritur* & *exſurgit*. Eximiam Viri eruditiſſimi, mihique olim conjunctiſſimi, emendationem tum bono omine meas inter Notas principem hîc exhibendam duxi, tum ne in peregrino loco latens, Lactantii ſtudioſis maneret ignota.

IN CAPUT II.

Pag. 183. lin. 1. *Extremis temporibus Tiberii Cæſaris, ut ſcriptum legimus, Dominus noſter Jeſus-Chriſtus à Judæis cruciatus eſt,* poſt *diem decimum Kalendarum Aprilis, duobus Geminis Conſulibus.*] His paucis in verbis error non unus. Primus quidem eſt ex librarii oſcitantiâ, ita ut pro *ante*, irrepſerit *poſt*. Hîc enim legendum puto, *ante diem decimum*, ut ipſe Lactantius habet alio in loco, ſcilicet *Inſtitutionum Lib. IV. c. X* ubi de Judæis ait: *Exindè Tetrarchas habuerunt uſque ad Herodem, qui fuit ſub Imperio Tiberii Cæſaris, cujus anno quinto decimo, id eſt, duobus Geminis Conſulibus*, ante *diem decimum Kalendarum Aprilium Judæi Chriſtum cruci affixerunt.*

Clariſſimus Stephanus Baluzius, hujus tanti theſauri diligentiſſimus editor, Pariſiis anno 1679. in Notis ad ſuperius cap. 2. negat contrarietatem eſſe ullam inter duas iſtas loquendi formulas, POST & ANTE *diem decimum*, fretus auctoritate Pauli J. C. D. de Verb. Signific. L. Anniculus CXXXII. Ejus verba ſunt:

» *Lin.* 2. POST DIEM DECIMUM] In libro » quarto Inſtitutionum legitur, *ante diem* » *decimum.* Verùm hæc diſcrepantia nullam » importat repugnantiam. Idem enim valet » *poſt diem*, ac *ante diem*, ut monet Paulus » in L. Anniculus 132. Dig. de Verbor. ſigni» ficat. *Anniculus amittitur, qui extremo an*» *ni die moritur. Et conſuetudo loquendi id* » *ita eſſe declarat: Ante diem decimum Kalen*» *darum, Poſt diem decimum Kalendarum.* Sed » hic locus Pauli non caret difficultate. Nam » Marcellus Francolinus in Tractatu de Tem» pore Horarum Canonicarum, cap. LXXIII. » contendit, heic per verba, *poſt diem*, non » poſſe intelligi aliquem dierum, qui ſunt » ante Kalendas: ſed decimum poſt Kalen» das, id eſt, nonum menſis diem; idque » confirmare nititur plurimis exemplis. Fru» ſtrà. Nam cùm Lactantius eamdem rem » duobus in locis referens, in uno quidem » dixerit, *ante diem decimum*, in alio ve» rò, *poſt diem decimum*; manifeſtum eſt, ho» rum verborum eumdem debere ſenſum eſſe. » Præterea Romani nunquàm à Kalendis de» nominaverunt dies, qui ſequuntur poſt Ka» lendas: ſed eos tantùm, qui antecedunt, » ut nemini paulò erudito eſt obſcurum. « Hactenùs V. C. verba.

At clariſſ. Henr. Noriſius ingentis *Cenotaphiorum Piſanorum* Operis Venet. anno 1681. editi, pag. 345. hanc ſententiam confutat; atque ex ipſo *Pandectarum* autographo, Flo-

Digitized by Google

rentiæ aſſervato, germanam verborum Pauli
lectionem profert his verbis : *Ante diem de-
cimum Kalendarum*, *poſt diem decimum Ka-
lendarum ; neque utro enim ſermone undecim
dies ſignificantur*. Deindè ait :

» Ex hàc autem germanâ lectione textûs,
» Ricciolii opinio refellitur . . . Etenim illa
» verborum Pauli recitatio optimum ſenſum
» habet, & veriſſima eſt, quamvis non iiſ-
» dem Juriſconſulti verbis expreſſa. Idem
» enim *Lib.* 134. *D. De Verbor. ſignificat.*
» ait : *Anniculus non ſtatim ut natus eſt, ſed*
» *trecenteſimo ſexageſimo quinto die dicitur*,
» *incipiente planè, non exacto die*. Itaque qui
» inchoato extremo anni die moritur, ut in-
» quit L. 132. *anniculus amittitur ;* quod pro-
» bat argumento à vulgatâ loquendi conſue-
» tudine ducto, quâ dicentes, *ante diem deci-*
» *mum Kalendarum*, ipſum diem termini, nem-
» pè primas ſequentes Kal. computamus, non
» autem * diem undecimum, qui Kalendas
» ſequitur, nempè diem ſecundum menſis.
» Quarè inquit Juriſconſultus, etiam annicu-
» lum amitti, qui ipſo die ccc. ſexageſimo
» quinto *incipiente planè*, non exacto, amit-
» titur ; neque neceſſe eſt amitti die primo
» anni inſequentis. Itaque conſtat, auctore
» celeberrimo Juriſconſulto, eâ vulgatâ di-
» cendi formulâ, *Ante diem decimum Ka-*
» *lendarum*, non ſignificari undecim dies,
» ſed tantùm decem, ipſis Kalendis compu-
» tatis.

Tandem, inſequenti paginâ, poſt rela-
tam utriuſque loci Lactantii per clariſſimum
Baluzium conciliationem, idem Noriſius
ſubdit : » Verùm doctiſſimi Interpretes ſe-
» cùs Pauli textum intelligunt. Antonius Au-
» guſtinus lib. 4. Emendat. ad laudatam Le-
» gem Pauli ait : *Ante diem tertium Nonas*,
» *& tertio Nonas, & die tertio poſt Kalendas*
» *idem eſſe deprehenditur*. Hæc Cujacii verba
» in adverſariis olim notavi : *Poſt diem X.*
» *Kalend. ſignificatur dies decima poſt Kalen-*
» *das, ut ipſa Kalenda computentur. Ergò poſt*
» *diem X. Kalend. Januarii, id eſt, IIII.*
» *Idus Januarii*. Rectè notat P. Manutius in
» Epiſt. 12. lib. 3. Familiarium Tullii, *ante*
» *diem tertium Nonas*, veteres Latinos dixiſſe,
» id eſt, *tertio die ante Nonas ;* nam cùm di-
» citur *tertio Nonas*, conciſa locutio eſt ; ſub-
» intelligitur enim *die ante*, ſiquidem præpo-
» ſitio tacita Kalendas in quarto caſu regit.
» Quarè *poſt decimum diem Kalend. Aprilis*,
» idem eſt, ac *decimo die poſt Kalendas Apri-*
» *lis*. . . Neque Paulus memoratæ doctiſſimi
» Baluzii opinioni ſuffragatur. Nam ſcribit,
» neutrâ loquendi formulâ *ante diem decimum*
» *Kalend.* & *poſt diem decimum Kalend.* diem
» undecimam ſignificari, ſed decimam, non
» quidem ejuſdem menſis, ſed tum decimam
» diem ante, id eſt, præcedentem Kalendas,
» tum decimam poſt, nempè poſteriorem
» Kalendis. Hinc Caius Juriſconſultus eo-
» dem D. lib. L. 233. ait : *Poſt Kalendas Ja-*
» *nuarias die tertio pro ſalute Principis vota*
» *ſuſcipiuntur ;* nempè III. Nonas Januarias.
» Hinc apparet, alium planè menſem ſigni-
» ficari hiſce loquendi phraſibus : *Ante deci-*
» *mum Kalend. Aprilis*, ac *poſt decimum Kal.*
» *Aprilis :* priori enim modo dicendi deſi-
» gnatur dies 23. Martii ; altero verò * dies
» poſterior decimo Kal. Aprilis.

» Quarè Lactantii verborum formula ne-
» minem veterum Latinorum auctorem ha-
» bet, ac doctiſſimis recentioribus improba-
» tur. Scio, Aſtronomos diem à meridie præ-
» cedentis ad meridiem inſequentis diei nu-
» merare. Hinc dies 23. Martii poſt meridiem
» ipſis dicitur, *poſt diem decimum Kalendas*
» *Aprilis*. Lactantius ut deſignaret tempus
» diei, quâ paſſus eſt Dominus, videlicet poſt
» meridiem diei 23. Martii, ſcripſit juxta mo-
» dum loquendi Aſtronomorum. Hæc tamen
» non quidem eruditiſſimo Baluzio oppoſita,
» ſed propoſita, ac ejuſdem cenſuræ ſuppo-
» ſita velim. »

Hactenùs clariſſimus Noriſius, cujus lo-
cum ferè integrum ideò exhibui, tam ob
ipſius præſtantiam, quàm quia *Cenotaphia
Piſana* omnium non ſunt in manibus.

Noriſii autem ſententiæ omninò accedo,
ita ut iſtis verbis, *poſt diem decimum Kalen-
darum Aprilis*, intelligatur *decimus dies men-
ſis Aprilis*, computatis ipſis Kalendis.

Fruſtrà autem excuſando, vel interpretan-
do Lactantio celeberrimus auctor Aſtrono-
mos in auxilium vocat ; quid enim Lactantio
cum Aſtranomis in re minimè Aſtronomicâ,
ut ad iſtas ſubtilitates confugiatur, de quibus
neutiquàm cogitaverit Lactantius ?

Deindè ſi locum haberet iſte loquendi mo-
dus Aſtronomorum, ſequeretur ex eo, quòd
dies decimus Kalendarum Aprilium juxta
Aſtronomos exactus ſit ad meridiem diei
23. Martii, atque adeò nonus incœperit,

* Nota. *Diem undecimum, qui Kalendas ſequitur, nempè diem ſecundum menſis.* Pace eruditiſſimi Noriſii dixerim, ſcribendum videri : *Diem decimum, qui Kalendas præcedit, nempè diem decimum ante finem menſis.*

* Nota. *Dies poſterior decimo Kal. Aprilis.* Scribe : *Dies decimus poſterior Kal. Aprilis*, nempè dies decimus menſis Aprilis.

Digitized by Google

Lactantium dixiſſe, Chriſtum eo die poſt meridiem cruci fuiſſe affixum: ſiquidem, ipſo auctore, *Cap. II.* hujus libri, *poſt decimum diem Kalendarum Aprilis cruciatus eſt*, quo vocabulo ſignificatur, *cruci affixus*.

At verò Lactantius non ſcribit ſigillatim de diei parte, ſed ſolummodò univerſim de ipſo die, in quo Chriſtus crucem ſubiit: undè nihil quidquam expeditius eſt, quàm dicere, τὸ POST in iſto loco eſſe librarii errore, ac pro eo reponendum ANTE. Idque eò magis, quòd Inſtitut. *Lib. IV. Cap. X.* ubi *Ante decimum diem* rectè legitur, ibidem in nonnullis editionibus, quales ſunt Lugdunenſis anni 1548. in-12. & Antuerpienſis anni 1555. in-8. legere ſit: *Ante diem ſeptimam*, pro *Ante diem decimum*; utì eſt univerſim in compluribus antiquis codicibus & caſtigatis editionibus.

Quemadmodùm itaque in *Inſtitutionum* loco poſitum eſt vocabulum *ſeptimam*, pro *decimum*: ita planè in hoc *de Mortibus Perſecutorum*, pro vocabulo *ante*, malè ſcriptum eſt, *poſt*.

Joannes Columbus, qui Notis Aboæ in Finlandiâ anno 1684. editis hunc eumdem librum illuſtravit, pag. 88. in hunc locum habet inſequentia:

» Pag. 183. lin. 2. *Poſt diem X. Kal. Apr.*] » Elliptica locutio, quam ſupplere poſſis poſt » exortum diem decimum Kal. Apr. ſive poſt » eum diem incœptum. Ita verba Chriſti: » *μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι*, *poſt tres dies reſur-* » *gam* (*Marc.* VIII. 31.) à pleriſque doctio- » ribus exponuntur, *poſtquàm venerit dies ter-* » *tius*. Sic apud Marcum *Cap.* IX. 12. *poſt ſex-* » *tiduum*, valet, *ſexto die inchoato*. Hæc & » plura, poſt Antonium Auguſtinum & quoſ- » dam alios Interpretes Juris, ad Legem » CXXIII. (*lege* CXXXII.) De Verb. ſignif. » Scioppius, Wiſembachius, & nuper ad in- » telligenda Veterum ſcripta utili opere *De* » *Intercalatione* Philippus Munckerus, quem » adi ad *Lib.* 1. *C.* 2. *num.* 4. «

Hactenùs Joannes Columbus, cujus ſententia ex iis; quæ ſuprà à Noriſio atque à me allata ſunt, ſatis ſuperque confutatur.

Præthereà Vir eruditus non advertit, in altero *Marci* IX. 12. exemplo, quod quidem eſt *Matth.* XVII. 1. neutiquàm poſſe *ſextum diem inchoatum* intelligi, ſed *exactum*. In loco enim parallelo apud *Luc.* IX. 28. numerantur ὡσεὶ ἡμέραι ὀκτὼ, *ferè dies octo*. In Matthæo itaque & Marco *ſex dies* cenſendi ſunt *integri*, ut inſequens *ſeptimus* propiùs accedat ad *octo*, quot ſunt in Lucâ.

Dixi ſuprà *Cap. II.* initio, complures eſſe in verbis Lactantii errores. Confecto itaque eo, qui librarii erat, nunc in ipſum Lactantium vertendus ſtylus.

Pag. 183. lin. 1. Ait, *Extremis temporibus Tiberii Cæſaris Chriſtum cruciatum fuiſſe, duobus Geminis Conſulibus.*] Extrema illa Tiberii tempora in altero Inſtitutionum loco, ſive *Lib. IV. Cap. X.* aſſignat anno Tiberii quinto decimo. Id quidem convenienter Conſulatui duorum Geminorum. At obſerva, Lector, quàm immaniter indè hallucinetur.

Tiberius annum Imperii quintum decimum iniit anno 28. æræ vulgaris, die 19. menſis Auguſti. Hoc ipſo Tiberii anno Joannes Baptiſta, utì apud Lucam, *Cap. III.* 1. 2. 3. legimus, pœnitentiam prædicare incœpit. Erat is, juxta Lactantium, Tiberii annus quintus decimus *iniens*, ſiquidem, juxta eumdem, paſſus eſt Chriſtus quinto decimo Tiberii anno, qui in curſu fuit uſque ad 19. diem Auguſti anni 29. æræ vulgaris.

Baptizatus itaque Chriſtus die 6. Januarii, Conſulibus duobus Geminis, anno æræ vulgaris 29. & paſſus die 23. menſis Martii inſequentis, nonniſi per duos menſes ac dimidium ea omnia peregerit, quæ ab ipſius Baptiſmo ad mortem uſque referuntur. Quod quidem portentoſum eſt dictu, quamvis ab aliis multis Veterum inconſultè pronuntiatum fuerit, ac Faſtis Idatianis infartum.

Quid enim tandem fiet de quatuor omninò Paſchatibus, quibus, ipſo fatente viro clariſſimo Harduino, in Indice *Antirrhetici ſui*, Pariſiis anno 1689. editi, Servatoris miniſterium apud Evangeliſtas diſtinguitur? Quis Philolaus, vel Ptolomæus; quis Copernicus, vel Tycho, in illo 29. æræ vulgaris anno repeĉriet characteres diei Paſſionis Chriſti congruentes, Feriam, inquam, ſextam cum die Paſchatis concurrentem?

Et tamen ille ipſe eſt Lactantius, qui cum aliis ſimilibus Auctoribus, id eſt, Chronologiæ atque Evangelicæ Hiſtoriæ æquè incurioſis, obtruditur ab iis, qui negant Chriſtum æræ vulgaris anno 33. & quidem menſis Niſan die 14. ſive Aprilis die 3. cruci fuiſſe affixum.

Verùm abſit, ut indè quidquam detractum velim Lactantii aliorumque Eccleſiaſticorum Scriptorum auctoritati. Id unum contendo, eis, quantò magis ob vetuſtatem prædicantur, tantò minùs in rebus Chronologicis habendum eſſe fidei; cùm enim unum Chriſtum ſcirent & docerent, eumque crucifixum, rerum geſtarum ordinem non ita accuratè ſervabant.

Vir clariſſimus Joannes Harduinus in *Antirrethico ſuo*, pag. 67. quæſtionem hanc definit inſequentibus verbis: *Deniquè paſſum eſſe Dominum Jeſum anno æræ vulgaris* XXIX. *ex eo intelligimus, tertio Paſchate poſt ſuſceptum prædicandi munus, ut vetuſtiſſimi è Patribus unanimi conſenſione prodidere, duobus Geminis Conſulibus.*

Deindè in *Addendis*, quæ ſunt ad calcem libri, ſubdit: *Nam & Judæorum prætereà ritus, & Aſtronomicæ tabulæ in eum annum, ut aliàs dicemus, conſentiunt.*

Tum adversùs virum clariſſimum Joannem Vaillantium eâdem pag. 67. inſurgens, ait: *Horum an tu quidquam es ſuboderatus? aut tibi aliquis ante nos indicavit?*

Hùc uſque clariſſimus Harduinus, à quo ſtabiliendæ huic ſententiæ neſcio equidem quid proferri poſſit. Neque enim Judaicorum rituum planè ſum rudis, neque porrò Aſtronomicis ex tabulis ullâ unquàm machinâ eruentur *Feria ſexta ac Paſchatis dies*, in quibus conjunctim anno æræ vulgaris 29. paſſus ſit Chriſtus.

Pag. 184. lin. 3. *Aſſumptis in locum Judæ proditoris Matthiâ & Paulo.*] Ne ex his verbis inferas, Paulum unà cum Matthiâ fuiſſe Judæ ab Apoſtolis ſuffectum. Tantùm incurioſiùs paulò ſcribens Lactantius innuere voluit, loco Judæ alios duos Apoſtolatûs munere fuiſſe functos, Matthiam ſcilicet ſorte lectum, (*Act. I. 26.*) & Paulum ab ipſo Chriſto aſſumptum.

Lin. 5. *Et per annos* XXV. *uſque ad principium Neroniani Imperii, per omnes Provincias & civitates Eccleſiæ fundamenta miſerunt.*] A Conſulatu duorum Geminorum, ſive ab anno æræ vulgaris Chriſti 29. quo, ex Lactantii hypotheſi ſuprà confutatâ Apoſtoli poſt Pentecoſten, (*Act. II. 1. cum Marc. XVI. 20.*) prædicaverunt ubique Evangelium, anni quidem ſunt 25. completi uſque ad 13. diem Octobris anni Chriſti 54. quo Nero ſucceſſit Claudio: at ab anno æræ Chriſti 33. quo reverà paſſus eſt Chriſtus, non ſunt, niſi 21.

Lin. 7. *Cùmque jam Nero imperaret, Petrus Romam advenit*] In Indiculo Depoſitionis Martyrum, edito per Ægidium Bucherium Antuerpiæ 1634. in *Comment. De Doctrinâ Temporum*, legitur: *Octavo Kalendas Martii*, (ſive die 22. Februarii,) *Natale Petri de Cathedrâ.* Id contigerit juxta Lactantii rationes, anno Chriſti 55. cùm primus Neronis annus in curſu eſſet à 13. die Octobris antecedentis.

Quòd ſi deindè Eruditiſſ. Virorum Godefredi Henſchenii, initio *primi Tomi Sanctorum menſis Aprilis*, editi Antuerpiæ 1675. & Danielis Papebrochii, in *Propylæo ad Acta Sanctorum Maii*, edito ibidem 1685. ſententia admittatur, quam eandem V. C. Ant. Pagius in *Criticâ Baronianâ*, Pariſiis 1688. editâ, amplectitur, *Petrum tertio Kalendas Julias, Coſſ. Nervo Siliano & Veſtino Attico*, id eſt, anno Ch. 65. Neronis 12. die 29. Junii, *martyrium feciſſe Romæ*, non vixerit Petrus à conſtitutâ Romæ cathedrâ ampliùs quàm annos 10. & menſes 4. cum diebus 8.

Ex Fl. Joſepho, atque etiam ex Numiſmatis, prout in Tractatu *De Numiſmatis Herodiadum* oſtenſurus ſum, conſtare debet, annum Ch. 43. Claudii Imp. 3. ac Senioris Agrippæ 7. poſtremumque extitiſſe, quandò Petrus Hieroſolymis divinâ ope è vinculis ereptus eſt, ac deindè Agrippa ab Angelo percuſſus, [*Act.* XII. 3. 23.] obiit Cæſareæ Palæſtinæ, ubi munus edebat in honorem Claudii Cæſaris, feſto quodam pro ejus ſalute inſtituto. [*Joſeph. Antiq. Lib.* XIX. *Cap. ult.*]

Si itaque, ut ſuprà, convenit *Natale Petri de Cathedrâ* diei 22. Februarii cujuſcunque anni, ac Petrus anno Ch. 65. in crucem actus fuerit, neceſſe planè eſt, ipſum biennio ad minimum, priuſquàm ab Agrippâ anno Ch. 43. in vincula mitteretur, Romam ſemel veniſſe, idque ineunte primo Claudii Imp. anno, ac labente menſe poſt Caligulam anno Ch. 41. Januarii die 24. necatum, atque indè in Judæam rediiſſe, ut 25. annis ante ſuum obitum ſedem Romæ conſtitueret.

Sin iſta Petri excurſio parùm probetur, quòd videatur non cohærere cum ſerie rerum in *Actis* uſque ad *Cap.* XII. relatarum, tum primus ejus in Urbem adventus non fuerit quàm maximè citò, niſi anno Ch. 44. ſub Claudio Imp. die quidem 22. Februarii, ut ſuprà, ex *Indiculo Depoſitionis Martyrum*, undè ad annum Ch. 65. & diem 29. Junii, quo, ex ſententiâ Henſchenii, Papebrochii, & Pagii ſuprà relatâ, Petrus Romæ ſæviente Nerone peremptus eſt, nequeunt anni numerari ultra 21. cum menſibus 4. & diebus 8.

Et certè quoniam in Chronico Paſchali, Pariſiis denuò per V. C. Carol. Ducangium nuper edito, quod *Alexandrinum* anteà perperàm appellabatur, nihil de Petri & Pauli obitu in anno Ch. 66. neque deinceps ſcribitur, intelligere eſt, ejus Auctorem anno alicui ſuperiori hunc eventum aſſignaſſe. Quis verò ille ſit annus, elici non poteſt, propter lacunam, quæ 20. omninò annos in hoc

Digitized by Google

Chronico intra annos Ch. 45. & 66. occupat.

Non moror in Faſtis Idatianis, ad calcem Chronici ejuſdem Paſchalis tertiùm editis Petrum & Paulum paſſos dici *Nerone III. & Meſſalâ Coſſ.* id eſt, anno Ch. 58. Quis enim ſanus id ferat? etiamſi non eſſet ad manum Taciti locus, quem infrà referam, ex quo evincitur, Neronem non ſæviiſſe, niſi anno Ch. 64.

Pag. 185. lin. 7. *Nec tamen abiit impunè. Reſpexit enim Deus vexationem populi ſui.... ut ne ſepulturæ quidem locus in terrâ tam malæ beſtiæ appareret*] Nero continuò poſt incenſam Romam in Chriſtianos ſæviit. Id expreſſè Tacitus *Lib. XV. Annal. Cap.* 38. 44.

De hoc incendio Suetonius quoque, in Nerone *Cap.* 38. & Dio, *pag.* 708. quod, teſte *ibidem* Tacito, *Cap.* 33. contigit *C. Lecanio Baſſo, M. Licinio Craſſo Coſſ.* id eſt, anno Ch. 64. Ejus principium XIV. Kalend. Sextiles, *ſive* 19. *die Julii*, finis, ſexto demùm die, *ſive Julii* 24. vel 25. ex Tacito, ibid. *Cap.* 44. ubi addit: *Ergò abolendo rumori Nero ſubdidit reos, & quæſitiſſimis pœnis affecit, quos per flagitia inviſos vulgus Chriſtianos appellabat.*

Demus itaque Neroni reliquos ſeptem vel octo Julii dies capiendo conſilio, ut incenſæ Urbis invidiam in Chriſtianos derivaret: conſequens erit, Perſecutionem cœpiſſe ineunte circiter menſe Auguſto anni Ch. 64. Annus autem Ch. 68. & dies 9. Junii inſignes ſunt Neronis nece. Intervallum divinæ vindictæ, anni 3. menſes 10. ac dies circiter 9.

Ex his atque ex ſupradictis, Beati Apoſtoli martyrio fuerint affecti exeunte undecimo menſe à concitatâ Perſecutione. Ab initio enim menſis Auguſti anni Ch. 64. ad finem Junii anni 65. undecimus menſis fluxit.

IN CAPUT III.

Pag. 186. lin. 1. *Poſt hunc, interjectis aliquot annis*] Nempè 30. præter 6. menſes, ut dicetur infrà.

Ibid. *Alter non minor tyrannus ortus eſt.*] Domitianus, duodecim Cæſarum poſtremus.

Pag. 187. lin. 1. *Subjectorum tamen cervicibus incubavit quàm diutiſſimè, tutuſque regnavit, donec impias manus adversùs Dominum tenderet.*] Tito, fratri ſuo, ſucceſſit Domitianus anno Ch. 81. die 13. Septembris. Si ſævire cœpit adverſùs Chriſtianos anno Ch. 94. menſe circiter Februario, ut quidem exiſtimo, tum verò imperaverit ante Perſecutionem annos 12. cum menſibus 4. ac pluſquàm dimidio.

Chronicon Paſchale initium Domitianeæ Perſecutionis annectit ann. Ch. 92. non autem 93. ut cenſet V. C. Ant. Pagius in *Diſſertatione Hypaticâ*, Lugduni anno 1680. editâ, *pag.* 110. & in *Criticâ Baronianâ* ad annum Ch. 90. num. V. *pag.* 86. qui prætereà in *Criticâ* ibidem ait, hujus Chronici Auctorem *in putandis Olympiadibus Euſebianam rationem ſequi*, ſive uno anno eas antevertere, licet reverà duobus annis ab Auctore Chronici antevertantur. Earum enim initium ducit ab anno Periodi Julianæ 3936. cùm incœperint duntaxat anno 3938.

Horum nihil quidquam, ſicut nec alia complura, vidit ille, cujus Chronologicâ operâ uſus eſt Clariſſ. Ducangius in apponendis Chronico Paſchali temporum characteriſmis.

In ſupradictâ iſtius Chronici editione tanta quidem eſt perturbatio, nata ex ignorantiâ dicam, an incuriâ, ut annus concitatæ per Domitianum Perſecutionis fluctuans *pag.* 250. inter annos Ch. 93. & 94. relinquatur; neque porrò Olympiadis 218. primus annus, qui ibi Domitiani eſt 13. ullo omninò charactere notetur.

Jam verò inquirendum, quo primùm tempore Domitianus Eccleſiam vexaverit.

Ant. Pag. V. C. in *Diſſertatione Hypaticâ*, pag. 110. & in *Criticâ Baronianâ*, *pag.* 85. *num.* IV. id ponit ſub finem anni Ch. 93. ex Taciti loco, qui in fine *Vitæ Agricolæ* felicem prædicat Agricolam, quòd *Conlegâ Priſcoque Coſſ.* anno ſcilicet Ch. 93. *decimo Kal. Septemb.* ſive 23. die Auguſti, *exceſſerit, atque* adeò *evaſerit poſtremum illud tempus, quo Domitianus non jam per intervalla ac ſpiramenta temporum, ſed continuò, & velut uno ictu, Rempublicam exhauſit.* Undè infert Pagius, Perſecutionem ſub finem anni Ch. 93. incœpiſſe.

At, meo quidem judicio, indè tantummodò ſequitur, Domitianum non ſæviiſſe, niſi poſt obitum Agricolæ. Cùm autem incertum ſit, quo poſteà tempore id contigerit, ac prætereà videatur Reſpublica primò, ac deindè Eccleſia malè habita, nihil planè Taciti locus iſte confert ad figendam Perſecutionem anno Ch. 93.

Henricus Dodwellus Anglus, V. C. in *Diſſertatione* XI. *Cyprianicâ*, Oxonii anno 1684. editâ, cui *De Paucitate Martyrum* Lemma affixit indigniſſimum homine utcumque Chriſtiano, nedùm Auctore litterato, contendit ex Brutii verbis apud Euſebium, *Hiſt. Lib. III. Cap.* 18. nonniſi Ch. anno 95. Eccleſiam fuiſſe à Domitiano vexatam, quia

Digitized by Google

videlicet ejus principatûs anno xv. Flavia Domitilla, Flavii Clementis tum Conſulis ex ſorore neptis, ob confeſſionem Chriſti in Inſulam Pontiam relegata eſt.

Sed à VV. CC. Anton. Pagio in *Criticâ Baronianâ* paſſim, & Theodorico Ruinartio, Monacho Benedictino, in Præfatione ad *Acta Martyrum ſincera & ſelecta*, Pariſiis anno 1689. edita, non modò tota illa Dodwelli *Diſſertatio* egregiè confutata eſt: ſed etiam huic argumento, pro aſſerendâ Perſecutionis Domitianeæ brevitate adducto, reſponſum eſt, nihil indè confici, niſi Perſecutionem iſtam anno Ch. 95. maximè efferbuiſſe.

Et certè in Chronico Paſchali ad 14. Domitiani annum habentur hæc verba: Ἱστορεῖ δὲ Βρούττιος (lege Βρέττιος) πολλοὺς Χριστιανοὺς κατὰ τὸ ιδʹ. ἔτος Δομετιανοῦ μεμαρτυρηκέναι; *Memoria prodit Brutius, multos Chriſtianos. 14. anno Domitiani martyrium feciſſe.*

Ut autem ex iſto Brutii loco aliquid eliciatur, cui inniti poſſimus, ſecernenda ſunt certa ab incertis, ac ſtatuendum:

Primò, Domitiani annum 12. iniiſſe anno Ch. 92. die 13. Septembris, cùm decurreret 217. Olympiadis annus 4.

Deindè, Olympiadem 218. incœpiſſe in Solſtitio æſtivo anni Ch. 93.

Tertiò, Domitiani annum 13. ductum fuiſſe à die 13. Septembris anni Ch. 93. cùm decurreret 218. Olympiadis annus primus.

Deniquè, eidem annum 14. fuiſſe incœptum anno Ch. 94. cùm ejuſdem 218. Olympiadis annus alter eſſet in curſu.

Undè conſequens eſt, bienniò errare Chronici Paſchalis Auctorem, qui Domitiani 13. annum alligat primo 218. Olympiadis anno, & Indictioni 5. Nam juxta hujus Auctoris methodum & hypotheſes, Olympias 218. & annus 13. Domitiani ortum habuiſſent anno Ch. 91.

Non moror, Conſulatus in poſterioribus Domitiani annis ab Auctore Chronici Paſchalis perperàm fuiſſe affixos. Id enim ad rem præſentem non attinet. Aſſumo duntaxat quod ibi refertur ex Brutii hiſtoriâ, *multos Chriſtianos anno 14. Domitiani martyrium feciſſe.* Cùm enim inter Eruditos conveniat, Domitianum non vexaſſe Eccleſiam, niſi poſtquàm *defuncto Agricolâ die 23. Auguſti anni Ch. 93.* (ex Tacito ſuprà laudato) *continuò & velut uno ictu Rempublicam exhauſit*, mihi videor medio tutiſſimus iturus, ſi dixero, Domitianeam Perſecutionem incœpiſſe menſe Februario inſequentis anni 94. atque adeò eodem anno, die 6. Maii menſis, Joannem Apoſtolum in dolium ferventis olei plenum fuiſſe immiſſum, ac deindè in Pathmon inſulam relegatum: quod cum Hieronymo convenit, qui in Catalogo Scriptorum Eccleſiaſticorum ait, id contigiſſe *quartodecimo* [Domitiani] *anno, ſecundam poſt Neronem perſecutionem movente Domitiano.*

Sic itaque à Neronianâ Perſecutione, quæ, ut ſuprà oſtendi, ſub initium menſis Auguſti anno Ch. 64. cœpit, fuerint ad Domitianeam anni 30. præter 6. menſes, quot ſunt nempè ab initio Auguſti anni Ch. 64. ad finem Januarii anni 94.

Lin. 3. *Poſtquàm verò ad perſequendum juſtum populum inſtinctu dæmonum incitatus eſt, tunc traditus in manus inimicorum luit pœnas.*] Domitianus menſe Februario anni Ch. 94. ut proximè dictum, ſævire cœpit. Peremptus eſt anno Ch. 96. xiv. Calend. Octobris, *ſive die* 18. *Septembris*, ut in confeſſo apud omnes. Divinæ vindictæ intervallum, anni 2. & menſes 7. cum dimidio circiter.

IN CAPUT IV.

Pag. 188. lin. 1. *Extitit enim poſt annos plurimos execrabile animal Decius, qui vexaret Eccleſiam. Quis enim juſtitiam, niſi malus, perſequatur? Et quaſi hujus rei gratiâ provectus eſſet ad illud principale faſtigium, furere protinùs contra Deum cœpit, ut protinùs caderet.*] Sæviiſſe Decium ſtatim ac imperavit, docet quoque Chronicon Paſchale his verbis: *Initio Imperii Decii, perſecutione contra Chriſtianos concitatâ,* Φλαβιανὸς Flavianus, (lege Φαβιανὸς, Fabianus,) *Romanorum Epiſcopus martyrium fecit.* Jam inquirendum quo id tempore contigerit.

Decius ſucceſſit Philippo, qui anno Ch. 249. *XV. Kal. Julias*, ſive 18. die Junii, *Æmiliano & Aquilino Coſſ.* etiamtum imperabat, ex Cod. Juſtinianeo, *Lib. VIII. Tit.* 56. De Revocandis Donationibus, *L.* 1. Decii autem Auguſti nomen *iiſdem Coſſ. XV. Kal. Novemb.* ſive 19. die Octobris, *ibid.* inſcribitur, *Lib. IV. Tit.* 16. De Hæreditariis Actionibus, L. 2. Decius itaque Imperium adeptus eſt intra dies 17. Junii, & 19. Octob.

Quòd ſi demus, ipſum imperare cœpiſſe ſub finem Junii, vel ſub initium Julii, ut infrà dicetur, tum à Domitianeâ Perſecutione, quam Februario anni Ch. 94. aſſignavi, erunt ad Decianam, præter quinque circiter menſes, anni 156. quos Lactantius *plurimos* jure merito appellat, quòd inſequentes Perſecutiones ſibi invicem ferè contiguæ fuerint.

Digitized by Google

Quod autem Lactantius ait, *Decium protinùs cecidiſſe, poſtquàm vexavit Eccleſiam*, non omninò idem tempus æquat, quod fuit à concitatâ per Domitianum Perſecutione uſque ad ejuſdem necem, nempè à menſe Februario anni Ch. 94. ad annum Ch. 96. & diem 18. Septembris. Intervallum eſt enim annorum 2. ac menſium 7. cum dimidio circiter; quod aliquantò minus eſſe in Decio, ita oſtenditur.

Decius ex antedictis imperavit anno Ch. 249. intra diem 17. Junii, & 19. Octobris. Imperare deſiit anno Ch. 251. quo Coſ. III. proceſſit, Collegâ filio ſuo Decio Etruſco. Anno enim inſequenti, ſive 252. Trebonianus Gallus, amborum ſucceſſor, Faſtis *jam tum Auguſtus* nomen dedit, Collegâ Vibio Voluſiano, filio ſuo, *jam tum Cæſare*.

Quânam verò anni tempeſtate Decii obierint, colligere eſt ex Trebellio Pollione in *Valeriano*, ubi hæc leguntur: *Duobus Deciis Coſſ.* anno Ch. 251. *VI. Kal. Novemb. die*, ſive 27. Octob. *cùm ob Imperatorias litteras in æde Caſtorum (Romæ) Senatus haberetur, ireturque per ſententias ſingulorum, cui deberet cenſura deferri, (nam id Decii poſuerant in Senatûs ampliſſimi poteſtate,) --- abſente Valeriano, (nam ille in procinctu ſuo cum* Decio *agebat,) omnes unâ voce dixerunt, interrupto more dicendæ ſententiæ : Valeriani vita cenſura eſt.... Quæ cùm eſſent ſæpiùs dicta, addiderunt*, OMNES; *atque ita diſceſſum eſt. Hoc Senatuſconſultum ubi Decius accepit, omnes aulicos convocavit, ipſum etiam Valerianum præcepit rogari.* Hùc uſque Trebellius Pollio.

Undè liquet, delatâ Senatui per Decios *abſentes* eligendi Cenſoris poteſtate, Valerianum, *& ipſum abſentem*, Cenſorem fuiſſe electum *Romæ*, die 27. Octobris.

Degebat Valerianus in limite Mœſiæ cum Deciis, qui ibi ante finem iſtius anni occiſi ſunt. Demus menſem circiter unum, tum renunciando in Mœſiam iſti Senatuſconſulto, tum deindè committendo prælio, in quo uterque Decius cecidit: Decii ſub finem Novembris occiſi fuerint.

Id contigit Abrutti, ſive Abyrti, vel Abritti, ut teſtantur Victor De Cæſaribus, Dexippus apud Syncellum, *pag.* 376. Regiæ Editionis, anni 1652. & Chronicon Paſchale anno Ch. 251. præter Jornandem *Libri* De Rebus Geticis *Cap. XVIII.* apud quem habetur: *Venienſque Adabritto* (ſive abrupto) *Mœſiæ civitatem, circumſeptus à Gothis & ipſe extinguitur;* ubi legendum eſſe *Abrutto*, notavit V.C. Ant. Pagius *Critica Baronianæ pag.* 51. ad hunc 251. Ch. annum: ſed meliùs legeris *ad Abrittum.* Lege quoque *Abrutti* apud Victorem De Cæſaribus, loco *Bruti.*

Victor De Cæſaribus ait ſimpliciter, Decium imperaſſe *exacti regni biennio;* Victor alter, *menſes triginta.* At nequeunt *triginta* illi *menſes* in imperio Decii reperiri, niſi admittamus, Philippum ſtatim obiiſſe poſtquàm die 17. Junii anni Ch. 249. nomen ejus in Lege, de quâ ſuprà, inſcriptum eſt; Decium verò ſub finem anni 251. in prælio adverſùs Carpos interiiſſe. Ita enim delibatus fuerit triceſimus menſis.

Intereà ex his conſtat, Decios imperaſſe plus quàm duos annos; nempè ab illo temporis ſpatio, quod eſt intra diem 17. Junii, & 19. Octobris anni 249. uſque ad finem Novembris anni 251. atque adeò annos duos cum menſibus circiter quinque.

Et quidem tertium Imperii annum Decios attigiſſe, docent variæ Inſcriptiones, in quibus Decio *Seniori* aſſignatur *Tribunitia Poteſtas* III. quarum altera Feltriæ apud Gruterum CCLXXXIII. 6. altera Vintiis in Provinciâ *Galliæ*, ubi etiamnùm extat, ac refertur à V.C. Ant. Pagio, *Diſſert. Hypat.* Part. I. Cap. VII. pag. 64. & in *Criticâ Baronianâ* correctior ad annum Ch. 251. pag. 52.

Chronici Paſchalis Auctor Decii Imperium intra unius anni ſpatium perperàm definit, ac Perſecutionem cum anno 251. connectit. Rectè quidem, quantùm ad utriuſque Decii Conſulatum, ſed adverſùs ipſos, qui ibi producuntur, martyrii Pionii characteres.

Verba ipſa, in quibus duo menda cubare ſuſpicabar, non abs re forſàn erit referre, ac eorum caſtigationem proponere. Ea ſunt:

Καὶ ἐν Σμύρνῃ τῆς Ἀσίας Πιόνιος --- ἐπὶ Πρόκλου Κυντιλλιανοῦ Ἀνθυπάτου τῆς Ἀσίας, πρὸ δʹ εἰδῶν * Μαρτίων, ὅ ἐστι κατὰ Ἀσιανοὺς, μηνὶ * ἕκτῳ, ιβ. σαββάτου ὥρᾳ δεκάτῃ.	*Et Smyrna Aſiæ Pionius --- ſub Proclo Quintiliano Proconſule Aſiæ*, IV. *Idus Martias, quod eſt ſecundùm Aſianos, menſe ſexto*, die XII. *Sabbati horâ decimâ.*

Venerat mihi in mentem, pro δʹ εἰδῶν Μαρτίων, IV. *Idus Martias*, & μηνὶ ἕκτῳ, *menſe ſexto*, legendum eſſe, δʹ εἰδῶν Ἰουλίων, IV. *Idus Julias*, & μηνὶ αὐτῷ, *menſe ipſo*, ſive, *eodem*.

Quantùm ad primam caſtigationem, poſt δʹ εἰδῶν, IV. *Idus*, loco Μαρτίων, *Martias*, reponebam Ἰουλίων, *Julias*, quia in toto Decii Imperio nullum Sabbatum, quod ſit menſis dies XII. connectitur cum aliquo

die

Digitized by Google

die IV. Idus *Martias*: ſed ſolummodò IV. Idus *Julias*, & XII. dies menſis in anno Ch. 251. conveniunt Sabbato; quod ita oſtenditur.

Decius, ut dictum ſuprà, imperavit ad ſummum poſt diem 17. Junii anni 249. uſque ad finem Novembris anni 251. His annis, & 250. intermedio, Sabbatum cum aliquo die IV. *Idus* cujuſvis menſis ſe habuit ut in Diagrammate inſequenti, in quo prætereà indicatur, quoto menſis die ſit IV. *Idus*.

Anno Ch. 249. Litterâ Dominicali G.

IV. Idus Februarias, dies X. menſis.

IV. Idus Maias, dies XII. Id quidem corrigendo Chronico Paſchali apprimè conveniret, quoniam facilis eſt mutatio τοῦ Μαΐων, *Maias*, in Μαρτίων, *Martias*: at Decius in iſto Maio menſe nondùm imperabat, ut oſtenſum ſuprà.

IV. Idus Novembres, dies X.

Anno 250. Lit. Dom. F.

IV. Idus Auguſti, dies X. menſis.

IV. Idus Octobris, dies XII. ſed Ὀκτωβρίων, *Octobres*, nimiùm differt à Μαρτίων, *Martias*.

Anno 251. Lit. Dom. E.

IV. Idus Julias, dies XII. ejuſdem menſis Julii. Sunt enim Idus die XV. Julii. Undè conjeceram Ἰουλίων, *Julias*, in Chronico Paſchali legendum, pro Μαρτίων, *Martias*, ut IV. Idus & Sabbatum concurrerent cum XII. die menſis; adeòque Pionii Paſſionem anno Ch. 251. convenire.

Hactenùs de primâ caſtigatione.

Quantùm ad alteram, in quâ αὐτῷ, *ipſo*, repoſitum pro ἕκτῳ, *ſexto*, ſenſus eſſet, *diem* IV. *Idus* includi in eodem illo menſe, cujus ibi ſignificatur eſſe *diem* XII.

Videlicet quamvis apud Romanos dinumeratio retrograda ex ante Nonas vel Idus inſtituatur, ſicut ex ante Kalendas, id tamen fit cum hoc diſcrimine, quòd dies numerati ex ante Kalendas ſint in menſe, qui deſignatas Kalendas antecedit, adeòque alio, quàm ipſæ Kalendæ: ſecùs ac dies, qui ex ante Nonas vel Idus putantur; ſunt enim illi eodem in menſe, ac Nonæ & Idus, ex quibus retroaguntur.

Auctor itaque Chronici Paſchalis in Pionii Martyrio, ſupradictis verbis μηνὶ αὐτῷ, ιβʹ *menſe ipſo*, die XII. innueret, IV. *Idus Julias eſſe ipſius menſis Julii diem* XII. *ſecundùm Aſianos*: quoniam Aſiani ordine recto à primâ die menſis dies menſium putant, non autem retrogrado à Nonis, vel Idibus inſequentibus, uti faciunt Romani, apud quos quandò dinumeratio procedit ex ante Kalendas, tum deſignatus dies non eodem eſt in menſe, ac Kalendæ.

Fruſtrà ergò deinceps juxta illas correctiones quæreretur in Chronico Paſchali, atque in Actis Latinis Paſſionis Pionii, *ſextus* aliquis *menſis in Martio*, ut ab aliis anteà factum eſt.

Tamen, ut verum fatear, audacior mihi videtur mutatio vocabuli Μαρτίων *Martias*, in Ἰουλίων *Julias*; maximè cùm adducar ut credam, Pionium anno Chriſti 250. paſſum fuiſſe, ut ſignatus in Actis Paſſionis ejus docet Decii Conſulatus II. in quo Collegam habuit Gratum.

Itaque exiſtimaverim, fuiſſe reverà ab Auctore Chronici Paſchalis ſcriptum, πρὸ δʹ εἰδῶν Μαρτίων, id eſt, *ante IV. Idus Martias*: ſed menſem *Martium* ibi intelligenduum eſſe *Xanthicum*, qui in *Aſianorum Proconſularium* anno Solari *ſextus* eſt, ductâ dinumeratione à menſe *Dio*. Ut autem *Dius* iniit die 24. Septembris: ita Xanthicus die 22. Februarii.

Præterea cùm S. Polycarpus, Smyrnæ Epiſcopus, paſſus ſit *die ſecundo menſis Xanthici, ante diem VII. Kal. Martias, magno Sabbató, horâ octavâ*, ut ex Eccleſiæ Smyrnenſis Epiſtolâ *De martyrio S. Polycarpi* ab Uſſerio editâ, & ex Græcorum Menologiis diſcimus, atque aliundè in Actis Paſſionis Pionii inſequentia legantur: *Viceſimâ tertiâ menſis Februarii die, cùm Sabbatum magnum inſtaret*, id eſt, adeſſet, *Natalis ſcilicet Beati Martyris Polycarpi, urgente Decii Perſecutione, Pionius Presbyter, & Sabina... comprehenſi ſunt*; quæ in ejuſdem Pionii Actis à viro clariſſimo Theod. Ruinartio editis, pag. 123. ita habentur: *Secundo itaque die ſexti menſis, qui dies eſt quarto Idus Martias, die Sabbati majore, Natale Polycarpi celebrantes*, &c. Ex iſtis diei 23. & Sabbati characteribus neceſſe eſt, Pionium comprehenſum fuiſſe anno Chriſti 250.

Ut verò paſſus eſt inſequentis *Martii*, ſive *Xanthici*, die XII. qui in Feriam III. eo anno incidit, nemo non agnoſcet vocabulum σαββάτου, *Sabbati*, tum in Actis Pionii, tum in Chronico Paſchali perperàm additum fuiſſe à ſciolo aliquo, qui cùm memoriâ teneret, Pionium miſſum fuiſſe in carcerem die Sabbati, & quidem *magni*, ac martyrio fuiſſe affectum die XII. menſis *Martii*, ſive *Xanthici*, præcipiti calamo *Sabbati characterem*, qui diei 23. Februarii conveniebat, affixerit diei XII. menſis *Xanthici*, nullo dierum, in quibus comprehenſus & paſſus eſt Pionius, habito diſcrimine; quamvis eodem in anno

dies 23. Februarii & 22. Martii nequeant in Sabbatum incidere.

Supradicta omnia ob oculos ponuntur in Diagrammate inſequenti.

MENSES ineunt	ANNI die	ASIANORUM. Xanthici, ſive Martii Aſian. dies	Feriæ
12. Hyperberetæus.	24. Aug.		
1. Dius.	24. Sept.		
2. Apellæus.	24. Oct.		
3. Audynæus.	23. Nov.		
4. Peritius.	24. Dec.		
5. Dyſtrus.	23. Jan.		
6. Xanthicus.	22. Febr.	1.	6.
* Dies Paſſionis Polycarpi, & Comprehenſionis Pionii.	* 23	2	7.
	24	3	1
	25	4	2
	26	5	3
	27	6	4
	28	7	5
	1. Mart.	8	6
	2	9	7
	3	10	1
	4	11	2
* Dies Paſſionis Pionii.	5	* 12	3

Ibi videre eſt, quomodò *Xanthicus*, ſive *Martius Aſianorum*, qui Februarii *Juliani* die 22. init, ſit in anno Aſianorum menſis *ſextus*; ductâ videlicet dinumeratione à menſe *Dio*. Eſſet autem *ſeptimus*, ſi illa inſtitueretur à præcedenti menſe, ſive ab *Hyperberetæo*, qui *duodecimus* ac poſtremus eſt, quandò *Dius* putatur primus.

Undenàm autem illud *Sabbatum*, quod erat die 23. Februarii *Juliani*, anno Chriſti 166. quandò Polycarpus martyrio affectus eſt, & anno 250. quandò Pionius comprehenſus, appelletur *magnum*, neſcio an quiſquam hactenùs ſit aſſecutus; neque verò me aſſecutum fuiſſe confido: at liceat id indagari, aliorumque indè excitare ſagacitatem.

In duobus illis Chriſti 166. & 250. annis, Paſcha in diem 7. Aprilis incidit, adeòque prima Quadrageſimæ Dominica in 24. diem Februarii. Hinc *Sabbatum*, quod primam illam Quadrageſimæ Dominicam præcedit, potuit *magnum* appellari ab Aſianis Proconſularibus, quibus, utpotè Quartodecimanis, plurima erant, in rebus ad Paſcha ſpectantibus, cum Judæis communia.

Judæis porrò *Sabbatum*, quod Paſchati imminet, dicitur *magnum*. Cùm autem tempus ineundæ Quadrageſimæ pendeat à Paſchate inſequenti, deque Paſchate Chriſtianos admoneat, ideò Smyrnenſes *Sabbato*, quod eſt *ante primam Quadrageſimæ Dominicam*, appellationem eamdem dederint, quæ à Judæis Sabbato, quod eſt *ante Paſcha*, tribuitur.

Ad rem præſentem nihil attinet, Smyrnenſes unà cum Quartodecimanis Paſcha decimâ quartâ ipſâ Lunâ, id eſt, iis Chriſti 166. & 250. annis die 2. Aprilis, feriâ 3. celebraſſe ſecùs, ac cæteros Chriſtianos. Quartodecimanis enim idem erat, ac cæteris Chriſtianis, Quadrageſimæ initium.

Notavi ſuprà, vocabulum *inſtaret*, quod eſt in Actis Paſſionis Pionii poſt *cùm Sabbatum magnum*, ſignificare *adeſſet*. Enimverò redditum eſt ex ἐνισταμένου malè accepto, quod erat poſt σαββάτου μεγάλου, quaſi de *imminente* Sabbato magno diceretur, quamvis ibi Sabbatum, *quod jam advenerat*, indicetur.

Sæpè quidem Latinis Auctoribus *inſtans* appellatur illud tempus, quod medium eſt inter *præteritum* & *futurum*: at quoniam ſignificatus eſt ambiguus, prava eſt ſimilis interpretatio, quæ apud varios Auctores Lectoribus minùs eruditis nonnunquàm anſa fuit rerum malè intelligendarum.

Varia Latina Acta Paſſionis Pionii ex editis ac manuſcriptis codicibus retulit vir clariſſimus Theodor. Ruinartius, de quo ſuprà, inter *Acta Martyrum ſincera & ſelecta*, pag. 138. ubi omiſſo die XII. qui eſt in Chronico Paſchali, *IV. Idus Martias*, vel *Martii*, cum menſe *ſexto* plerùmque jungitur, præterquàm in uno Bollandino, in quo legitur: *Ante IV. Idus Martias*, *More Romanorum*, *Aſiæ autem more*, *ſeptimi menſis* undecimo, *die Sabbati horâ* ſeptimâ.

Neſcitur quidem, undè in iſto codice Bollandino horâ *ſeptimâ* legatur pro *decimâ*; neque divinare eſt, quomodò iiſdem in Actis Latinis, & in Græcis Menologiis dicatur Pionius die undecimo paſſus. At ſuſpicio mihi ineſt, *ſeptimi* menſis poſitum fuiſſe deditâ operâ pro *ſexti* menſis, quòd nempè menſium dinumeratio ibi ducta ſit ab Hyperberetæo, qui variis gentibus & Auctoribus caput eſt anni civilis, ita ut *Xanthicus* hunc in modum ex *ſexto* fiat *ſeptimus*; licèt contrà aliàs ſit *primus*, quandò cum Aprili committitur, ſicut apud Chronici Paſchalis Auctorem iis in lo-

Digitized by Google

cis, in quibus ipſe Auctor loquitur.

Non moror, in locis ſuprà laudatis menſes citra ullam aliam deſignationem appellari juxta ordinem, quem ſinguli in anno obtinent. *Xanthicus* putà dicitur *primus*, & ſic reliqui. Sed abs re forsàn non erit ex Fl. Joſepho, apud quem Judaïci menſes Lunares nominibus menſium Syro-Macedonicorum appellantur, ſimile exemplum referre, in quo mendum cubat.

Illud eſt *Lib. V. de Bello*, *Cap. ιέ*, ſive 25. in Græcis, vel III. in Latinis exemplaribus, pag. Gr. Lat. 888. D. ubi Veſpaſianus legitur Gadara intraſſe τετάρτῃ δύϛρου μηνὸς, id eſt, die *quartâ Dyſtri menſis;* præcedit autem *Dyſtrus* Xanthicum. At pauló antè, nempè pag. 887. F. dicuntur Sicarii *Feſto Azymorum*, quod medio menſe *Xanthico* celebrabatur, invaſiſſe oppidulum Engaddi. Lege itaque levi mutatione, δευτέρου, pro δύϛρου, quod erit, τετάρτῃ δευτέρου μηνὸς, die *quartâ* SECUNDI *menſis;* adeòque die quartâ menſis *Artemiſii*, qui *Xanthicum* proximè ſequitur, Veſpaſianus Gadara intraverit, direpto per Sicarios ante novendecim dies Engaddi. Artemiſius ſimpliciter quoque 1. Macchab. 13. 51. appellatur Δεύτερος μὴν, ſecundus menſis.

Porrò iiſdem in Actis Latinis Paſſionis Pionii Decius dicitur Conſul fuiſſe diverſimodè Collegâ *Vizeto Grato*, vel *Vicio Grato*, vel *Vitio Trato :* undè verum nomen illius *Grati* elici nequit.

Hîc obiter, datâ occaſione, Juriſconſultos, vel alios quoſvis Codicis Juſtinianei Lectores, accuratiori Chronologiæ minùs addictos, monitos velim, peccari anni anachroniſmo uſque ad Diocletiani tempora in æræ Chriſti numeris, qui Legibus illis appoſiti ſunt, in quibus Coſſ. notantur, v. g. ſuprà laudatis Legibus, quæ Coſſ. *Æmiliano & Aquilino* latæ ſunt; annus enim æræ Chriſti 250. ſubjicitur pro 249.

Error autem primò commiſſus eſt ab illuſtri Faſtorum parente, Onuphrio Panvinio, deindè ab ejus Exſcriptore. Panvinius enim ratus Servatoris Nativitatem uno anno eſſe antevertendam, *ætatem* & *æram* Chriſti indiſcriminatim acceptas ſuis Faſtis intruſit; in quo imitatorem habuit illum, qui Chriſti annos Conſulatibus in Codice deſignatis adjiciendos ſuſcepit.

Panvinii errorem uno prætereà anno Eminentiſſ. Baronius in ſuis nunquàm ſatis prædicandis *Annalibus* auxit, uti à Chronologis paſſim animadverſum. Sed, quod maximè ſtupendum, in illâ tantâ Chronologiæ luce, ad eumdem lapidem offendit V. C. Carol. Cointius, nuperus *Annalium Francorum* Scriptor. Nunc è diverticulo in viam.

In Ducangianâ Chronici Paſchalis editione, *pag.* 270. eodem fato eodemque errore, ac annus Domitianeæ Perſecutionis, de quâ ſuprà, annus quoque Decianæ Perſecutionis nudus ac vagus inter annos Ch. 253. & 254. duplici errore relinquitur.

Primò quidem, quòd Decii Imperium nullis omninò characteribus inſigniatur. Deindè verò, quòd connexo ibi Ch. 253. anno cum poſtremo Philippi Imp. neceſſe ſit, Decianam Perſecutionem ad ſummum cœpiſſe anno Ch. 254. cùm ſit longè certiſſimum, Decium ante annum 252. obiiſſe, ſiquidem illo 252. anno, ut notavi ſuprà, ſucceſſor ejus Trebonianus Gallus Coſ. II. proceſſit, *jamtum Auguſtus*, Collegâ Vibio Voluſiano, filio ſuo, *jamtum Cæſare*.

In conſignandis ſimilibus eventibus paſſim hallucinatum fuiſſe Clariſſ. Ducangium, minimè miror, cui ſcilicet ut diffuſiſſima inerat variarum reconditiſſimarumque rerum lectio, ita perexiguus ac propemodùm nullus Chronologiæ uſus.

Lin. 4. *Nam profectus adversùm Carpos, qui tum Daciam Mœſiamque occupaverant.*] Carpos in hoc Lactantii loco, Francos in Chronico Paſchali, Getas, ſive Gothos, apud Jornandem, & Scythas apud Zoſimum, eoſdem eſſe oſtendit V. C. Ducangius in Notis p. 547. ad ſupradictum Chronici Paſchalis locum.

IN CAPUT V.

Pag. 189. lin. 1. *Non multò poſt Valerianus.*] Poſt 7. annos; nam anno Ch. 257. Imperii ſui 5. Epiſcopos & Presbyteros exilio mulctavit, ut liquet ex Vitâ, Actis, & Epiſtolis Cypriani. Inſequenti autem 258. Imperii ſui 6. circa æſtatem ſæviit, ut docet laudatus Cyprianus Epiſt. ad Succeſſum: undè hoc loco Lactantius ait, Valerianum *multùm, quamvis brevi tempore, juſti ſanguinis fudiſſe*, id eſt, intra unius anni ſpatium; nam captus eſt à Perſis anno inſequenti 259.

IN CAPUT VI.

Pag. 191. lin. 3. *Aurelianus -- inter initia ſui furoris extinctus eſt.*] Concitavit itaque perſecutionem ſolummodò ſub finem anni 274. vel initio inſequentis. Interemptus eſt enim Martio anni 275.

IN CAPUT XI.

Pag. 198. lin. 15. *Miſitque aruſpicem ad*

Digitized by Google

Apollinem Mileſium.] Coluiſſe Mileſios Apollinem, docent præter Strabonem, *Lib.* XIV. pag. 634. & Pauſaniam *in Atticis*, pag. 15. complura numiſmata, inter quæ unum eſt magni moduli in Gazâ Regiâ æreum Julii Veri Maximini Imp. in hunc modum:

ΑΥ. Κ. Ι. ΟΥΗΡΟC. ΜΑΞΙΜΙΝΟC.

Cap. radiato.

ΑΜΙCΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΑC ΕΤ. CΞΗ.

Apollo ſedens, dextrâ lyram; Serapis ſtans, capite modiato, dextrâ ſpicas, ſiniſtrâ lanceam.

Infrà, inter utramque figuram, globus.

In imo: ΑΜΙCΗΝΩΝ ΜΙΛΗCΙΩΝ;

Id eſt,

*IM*perator. Cæſar. Julius. *VERUS. MAXIMINUS.*

AMISI LIBERAE, *AN*no 268.

AMISENORUM MILESIORUM.

Ex hoc numiſmate intelliges, Serapidem cultum fuiſſe Amiſenis, ut Apollinem Mileſiis.

Ex notandis infrà de alterâ Amiſenorum ærâ, cuſum eſt in obſequium Maximini, anno Per. Jul. 4950. U. C. 990. Ch. 237. poſt obitum amborum Gordianorum.

Occaſione litterarum numeralium in eo inſcriptarum, paucis dicam, duas fuiſſe ad ſummum Amiſenis æras.

Prima ſumpta fuerit ab anno Per. Jul. 4667. U. C. 707. ante Ch. 47. quandò Jul. Cæſar Amiſenos ἐλευθερίᾳ ἠμείψατο, *libertate remuneratus eſt*, teſte Dione, *Lib. XLII.* pag. 207. quòd Pharnaces, Mithridatis filius parricida, virilitatem ipſis ademiſſet, ut docet Hirtius *Bell. Alexandr. Cap.* 41. & 70. cum Appiano *Lib. II. Bell. Civil.* pag. 484. & Dione *Lib. XLII.* pag. 206. apud quem, τούς τε ἡβῶντας ἐν αὐτῇ πάντας ἀπέκτεινε, *puberes in eâ omnes interfecit*, legendum ex duobus aliis Auctoribus ἀπέτεμε, *exſecuit*; quod apud Appianum, τομίας ἐποιήσατο. Hoc verò mendum demiror manſiſſe hactenùs inobſervatum.

Iſtam primam Amiſi æram exhibet Hadriani nummus, ſi modò genuinus eſt, qui à Joſ. Scaligero, *Canon. Iſagogic. Lib.* III. pag. 301. Edit. Amſteld. num. xc. laudatur:

ΑΥΤ. ΚΑΙC. ΑΙΛ. ΑΔΡΙΑΝΟC. CΕΒ. Π. Π. ΥΠ. Γ.

ΑΜΙCΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΑC ΕΤΟΥC. "ΡΠΓ. "*malè*, Γ;

Id eſt,

*IMP*erator. *CAES*ar. *AEL*ius. *HADRIANUS. AUG*ſtus. Pater. Patriæ. *CO*nſul. *III.*

AMISI LIBERAE, *ANNO* 183.

Ibi Scaliger ΥΠ. Γ. *Conſul* III. non modò malè interpretatur *tertium*, quod eſt *ter*: ſed etiam errat, cùm dicit, eos 183. annos deſinere anno Periodi Julianæ 4833. quo tertium Hadriani Conſulatum illigat; Hadrianus enim ſuum III. ac poſtremum Conſulatum inivit anno Per. Jul. 4832. U. C. 872. Ch. 119. undè utrovis modo, citra omne fundamentum, repetenda eſſet æra ab anno Per. Jul. 4650. vel 4651. id eſt, ante Ch. 64. vel 63.

At vehemens mihi ſuſpicio ineſt, eo in nummo legi debere, ΡΞΓ. 163. ſicuti alius ejuſdem Hadriani argenteus nummus in Gazâ Regiâ præfert:

ΑΥΤ. ΚΑΙ. ΤΡΑ. ΑΔΡΙΑΝΟC. CΕΒ. ΥΠ. Γ.

Cap. laureato.

ΑΜΙCΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΑC ΕΤΟΥC ΡΞΓ.

Pallas ſtans, dextrâ Victoriolam, ſiniſtrâ clypeo innixâ.

Cuſus eſt, ut ex inſequenti ærâ videbimus, anno Per. Jul. 4854. U. C. 885. Ch. 132. Hadriani Imp. 15. Hadrianus enim, demortuo Trajano, anno Chr. 117. die 10. menſis Auguſti Imperium adeptus eſt.

Altera æra, quæ litteris numeralibus CΞΗ. 268. in ſupradicti Maximini numiſmate ſignatur, ducenda eſt ab ipſo initio anni Per. Jul. 4683. U. C. 723. ante Ch. 31. quandò Amiſeni, necato, vel expulſo Stratone Tyranno, libertatem ſibi armis quæſiverunt. Quòd autem apud Strabonem *Lib.* XII. pag. 547. libertas eis *reddita* dicitur à Cæſare Auguſto poſt Actiacam pugnam, intelligendum eſt, *confirmata*.

Illa eadem æra viſitur in æreo medii moduli numiſmate Diadumeniani, quod in Muſæo Eruditiſſ. atque Humaniſſ. Viri Fr. Dronii aſſervatur.

Μ. ΟΠΕΛ. ΑΝΤ. ΔΙΑΔΟΥΜΕΝΙΑΝΟC. ΚΑΙCΑΡ. *Cap. nudo.*

ΑΜΙCΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΑC ΕΤΟ. CΜΘ. *Aquila expanſis alis*:

Id eſt,

*M*arcus. *OPEL*ius. *ANT*oninus. *DIADUMENIANUS. CAESAR.*

AMISI LIBERAE, *ANN*o 249.

Cuſus eſt ante menſem Junium anni Ch. 218. ſiquidem Macrinus Imp. eo anno, unà cum filio Diadumeno, initio Junii, interemptus eſt.

Hîc verò monendus eſt Lector, Ælii Cæſaris numiſma, quod V.C. Ant. Pagius ſibi à me è Gazâ Regiâ tranſmiſſum laudat *in Addendis Critica Baroniana* pag. 305. cum litteris ΡΖΕ. 165. non pertinere ad Ælium

Cæſarem, neque eſſe in Gazâ Regiâ. Id quidem ita memini me ſcribere V.C. uti ab ipſo exhibitum eſt: ſed prius ita quoque ab amico per litteras, dolo non malo deceptus, acceperam.

Eſt autem hoc numiſma Sabinæ, Hadriani uxoris, quod habetur pag. 307. *Theſauri Palatini* per L. Begerum Heidelbergæ anno 1685. editi. Indè ruit tertia Amiſenorum æra, quam Ant. Pagius *ibid. in Addendis* falſo iſti numiſmati ſuperſtruxit.

Neque prætermittendum eſt, ab Holſtenio quoque *in Notis ad Stephanum de Urbibus*, voce Ἀμισὸς, malè referri Caracallæ nummum Amiſi cuſum, in quo ait, eſſe litteras CNE. 255. quæ neutri æræ conveniunt. Sunt enim in eo CME. 245. prout leguntur in æreo maximi moduli nummo Gazæ Regiæ, in hunc modum:

ΑΥ.Κ. Μ. ΑΥΡ. ΑΝΤΩΝΙΝΟϹ. ΓΕΡΜ. *Cap. radiato.*

ΑΜΙϹΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΑϹ. *Victoria in bigis, dextrâ coronam, ſin. palmam.*

In imo, ΕΤ. CME. Id eſt,

*IM*perator. Cæſar. *M*arcus. *AU*Relius. *ANTONINUS*. *GERM*anicus.

AMISI LIBERAE

*AN*no 245.

Caracalla *Germanici* appellationem non uſurpavit, niſi decurrente ſibi Tribuniciâ Poteſtate XVI. uti videre eſt in nummis apud Occonem *pag.* 377. & Mediobarbum *pag.* 293. Tribunicia autem Poteſtas tradita eſt Caracallæ anno Ch. 198. atque ita anno Ch. 213. Tribuniciam Poteſtatem XVI. inivit, cujus duntaxat in decurſu *Germanicum* ſe inſcripſit.

Cuſus eſt itaque iſte nummus anno U.C. 967. Ch. 214. non autem U.C. 961. Ch. 208. ut cenſet Clariſſ. Pagius eâdem pag. 305. *in Addendis*, ubi in errorem ab Holſtenio inductus, litteras CNE. 255. à priori Amiſi ærâ, ſive ab anno U.C. 707. repetit.

IN CAPUT XIII.

Pag. 200. lin. 1. *Legitimè coctus.*] Id eſt, ambuſtus, ut *Cap.* XXI. *Deindè incenſæ faces & extinctæ admovebantur ſingulis membris.-- Quod poſtremò accidebat, cùm per multum diem decoctâ omni cute, vis ignis ad intima penetraſſet.*

IN CAPUT XV.

Pag. 201. lin. 1. *Furebat ergò Imperator jam non in domeſticos tantùm, ſed in omnes; & primam omnium filiam Valeriam, conjugemque Priſcam ſacrificio pollui coëgit.*] Erant itaque Chriſtianæ. Et fuiſſe quidem Chriſtianas, nec ſemper ita malè habitas, diſcas ex hoc Euſebii loco, reddito ad verbum, *Hiſt. Eccleſ. Lib.* VIII. *Cap.* 1. ſtatim initio.

Τί δεῖ περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς λέγειν οἴκους, καὶ τῶν ἐπὶ πᾶσιν ἀρχόντων; οἳ τοῖς οἰκείοις, εἰς πρόσωπον ἐπὶ τῷ θείῳ παρρησιαζομένοις λόγῳ τε καὶ βίῳ συνεχώρουν, γαμεταῖς, καὶ παισὶ, καὶ οἰκέταις, μονονουχὶ καὶ ἐγκαυχᾶσθαι ἐπὶ τῇ παρρησίᾳ τῆς πίστεως ἐπιτρέποντες, οὓς ἐξόχως, καὶ μᾶλλον τῶν συνθεραπευόντων ἀποδεκτοὺς ἡγοῦντο: οἷος ἐκεῖνος ἦν Δωρόθεος, πάντων αὐτοῖς εὐνούστατός τε καὶ πιστότατος; καὶ πάντων ἕνεκα διαφερόντως παρὰ τοὺς ἐν ἀρχαῖς καὶ ἡγεμονίαις ἐντιμότατος, ὅ τε σὺν αὐτῷ περιβόητος Γοργόνιος.

Quid opus eſt de iis dicere, qui in Imperatorum erant *domibus, & iis qui omnibus imperabant? qui ſuis coràm circa rem divinam & ſermone, & vivendi ratione liberè ſe gerere ſinebant, uxoribus, & liberis ac famulis, tantùmnon & gloriari ſuper liberâ profeſſione fidei permittentes, quos eximiè, & præ* cæteris eorum *conſervis acceptos habebant: qualis ille erat Dorotheus, omnium erga ipſos benevolentiſſimus & fidiſſimus; & propterea præ iis, qui in magiſtratibus & præfecturis* erant, *honoratiſſimus, & cum ipſo celebratus Gorgonius.*

Liceat hujuſce textûs duas alias ſubjicere verſiones à Clariſſ. Viris editas, Joannis Chriſtophorſoni alteram, atque alteram Henrici Valeſii: ex quibus cum ſuperiori illâ collatis intelliget Lector, quanta ſit, quàmque veſana nonnullorum Interpretum libido, qui in reddendis Auctoribus omnia ſuſdeque vertunt, atque innumera vocabula infarciunt, futilia illa pleraque & inutilia; etiam citra omnem characterum diſtinctionem. Talia ferè ſunt, quæ in iſtis duabus verſionibus curavi uncinis [ ] includi.

Illam, quæ Joan. Chriſtophorſoni eſt, primo loco, utpote antiquiorem, exhibeo. Eſt autem hujuſmodi.

» Quid de his attinet dicere, qui [ſunt] » in Imperatorum palatio [magnam dignitatem adepti:] deniquè [ipſis] Imperatoribus, qui domeſticis [ſuis] pro ſermone » divino propagando, & [piâ] vitæ ratione » [degendâ ipſi velut] inſpectantes, copiam fecerunt liberè [& ingenuè] dicendi: atque » [ſuis ipſorum] uxoribus, liberis & ſervis, » quaſi [palàm] de [mirâ] fidei libertate glo» riandi [exultandique] poteſtatem permiſe» runt? Quos certè chariores habuerunt, &

Digitized by Google

» magis eximiè dilectos, quàm [reliquam ſervorum turbam.] Ut Dorotheum illum, qui præter cæteros erga illos & benevolentiam ſummam oſtendit, & fidem non minorem, ac propterea præ aliis, qui magiſtratus & præfecturas in Imperio gerebant, ampliſſimum honoris gradum adeptus eſt. Ut Gorgonium, qui non diſſimili famâ [& celebritate] enituit. «

Hactenùs Chriſtophorſonus, quem vides τῷ θείῳ accepiſſe tanquàm adjectivum; reddit enim, *divino*, & jungit illud cum λόγῳ, *ſermone*. At malè; ſiquidem ſubſtantivè ſumendum eſt, & interpretandum, *numen*, vel *res divina*: undè reddidit Valeſius per, *ea quæ religionis ſuæ erant*. Hujus integra verſio ſic ſe habet.

» Quid opus eſt dicere de iis, qui in Imperatorum palatiis [verſabantur,] quid de Imperatoribus [ipſis?] Qui domeſticis [ſuis eorum] que uxoribus, liberis ac ſervis, ea quæ religionis [ſuæ erant,] tam verbis quàm factis liberè exſequendi coram [ſemetipſis] poteſtatem dederunt; ipſis ob [hanc] fidei [ſuæ] libertatem gloriari, [ac ſe oſtentare] quodammodò permittentes, eoſque præ cæteris [omnibus] miniſtris præcipuo [quodam] amore complectebantur. Cujuſmodi fuit Dorotheus ille, qui ſummam erga ipſos benevolentiam ac fidem declaravit, eamque ob cauſam præ [cunctis] magiſtratibus provinciarum rectoribus magnum honorem promeruit. Huic adjungendus eſt celeberrimus ille Gorgonius.

Hactenùs Valeſius. In ejuſdem Notis hæc leguntur. » Γαμεταῖς: Hæc verba de Imperatorum conjugibus intellexit Chriſtophorſonus, quibus ſcilicet Imperatores permiſerint Chriſtianam fidem liberè profiteri. Sed quæ ſequuntur, ſenſum hunc apertè refutant. «

At Cl. Viro non quæ ſequuntur, ſed quæ præcedunt, erant advertenda. Deprehendiſſet enim vocabulo οἰκείοις, quod ſuperiori loco occurrit, quodque reddidi per, *ſuis*, tanquàm generico, comprehendi tres perſonarum ſpecies, quæ in Imperatorum palatiis verſabantur; nempè γαμετὰς, παῖδας, & οἰκέτας, *uxores*, *liberos*, *& famulos*, utiquè Imperatorum omnes: Dorotheum autem & Gorgonium nonniſi ad tertiam ſpeciem, ſive claſſem, immediatè præcedentem, pertinere, quæ eſt τῶν συνδιακονούντων, *eorum qui ſimul miniſtrant*, quos unâ voce *conſervorum* expreſſi. Dorotheus quippè erat eorum ex numero, quibus creditæ erant Imperii præfecturæ: undè ibidem ex Actis Martyrum Indis & Domnæ *Cap.* 23. notat Valeſius, *fuiſſe illum civili dignitate inſignem, ut qui Præpoſitus vocaretur ab Italis.*

In Caput XVII.

Pag. 204. lin. 9. *Sic æſtate tranſactâ, per circuitum ripæ Strigæ.*] Repone *Iſtricæ*, id eſt, *Danubianæ*, ab *Iſter*, Danubius. Facilis enim fuit corruptio ex *Iſtrica* in *Strica*, ac deindè *Striga*, demptâ ex uſu per librarios primâ litterâ. Sic *Strix* ex *Hiſtrix*. Undè *Striculus* apud Arnobium pro *Hiſtriculus*. *Strionem*, pro *Hiſtrionem*. Iſidorus & Gloſſæ Veteres: *Strio*, *mimarius*, *ſcenicus*. Hæc exempla cum multis aliis ſubminiſtrat Magnus Salmaſius ad Spartiani *Cap.* 27. *in Hadriano*.

Henr. Dodwellus in Diſſertatione *De Ripâ Strigâ*, Lactantii Operibus Oxonii anno 1684. editis ſubjectâ, delicias facit, cùm dicit, » STRIGAM in hoc Lactantii loco eſſe vocem *Agrimenſariam*, ſeu *Gromaticam*, à Caſtrametatione primùm, indè ad *Coloniarum* Agros, qui pro *Caſtrorum* normâ menſurari atque diſtribui ſolebant, traductam atque uſurpatam. « Quod poſtquàm Vir pereruditus multo conatu adſtruxit, demùm ita concludit:

» Proindè Româ Ravennam uſque lecticâ plurimùm vehebatur noſter Imperator [*Diocletianus.*] Indè ad *Danubium* fortaſſè lecticâ, reliquum deindè iter in *navi*, & ſecundo *Danubii* flumine, per *Pontum Euxinum* uſque ad *Nicomediam*. «

At verò quis ſanus admittat, ægrum corpore atque animo Imperatorem per Danubii Catarractas, & Ponti Euxini brevia procellaſque, longam ac periculoſiſſimam navigationem ſuſcepiſſe. Itaque ſatiùs diceretur Diocletianus lecticâ fuiſſe delatus ad Dravum vel Savum, eò loci ubi primùm navigiorum ſunt patientes; atque indè ſecundo flumine, uti & Danubio, in illas appuliſſe partes, quæ Hadrianopoli ſunt magis vicinæ, undè recto itinere, lecticâ iterùm, Nicomediam verſùs iter inſtituiſſet.

At iſti, quanquàm veriſimiliori ſententiæ, obſtat æquè ac Dodwellianæ Lactantii textus, in quo Imperator conficiendo ſupradicto itineri neutiquàm legitur *ſecundis fluminibus uſus*: undè aliundè petenda interpretatio, nempè ab Itinerario *Antonini* dicto, in quo videre eſt, *duo fuiſſe itinera à Viminacio*, quod in Mœſiâ ſitum, *Nicomediam uſque*.

Diocletianus itaque Ravennâ *Viminacium* venerit, urbem ſibi pridem caram, ut variæ

Leges ibi ab eo latæ docent; ubi duplex habuerit iter, quorum unum carperet.

Alterum quidem erat breviſſimum; nam in eo, *per Municipium & Hadrianopolim*, non recenſentur niſi xx. Manſiones uſque *Oſtudizum*, quo duo itinera in ſe recurrunt. Sed illud à Diocletiano vitatum fuiſſe exiſtimo, ac dextrorſùs relictum, quòd eſſet maximè arduum, & per hoc compendium plurimi montes, quos inter præcipuè Hæmus, eſſent ſuperandi.

Deſcribitur pag. 30. Itinerarii Antonini, anno 1600. Colon. editi; atque operæ pretium duxi oculis illud ſubjicere, citra locorum omnium recenſionem, vel intervallorum deſignationem, quòd neutrum ad rem præſentem ſpectet.

» VIMINACIUM.		
» Municipium.		M. P. XVIII.
» Idimum.		M. P. XVII. &c.
| | |		
» Burdipta.		
» Hadrianopolim.		M. P. XXIIII.
» * OSTUDIZUM.		M. P. XVIII. &c.
| | |		
» Byzantium,		
» *Qua & Conſtantinopolis.*		
» Chalcedoniam.		
» *Trajectus in Bithyniam*,		M. P. IIII.
» Pantichium.		M. P. XV.
» Libyſſam.		M. P. XXIIII.
» Nicomediam.		M. P. XXII.

Alterum verò iter, in quo notandum τὸ *per Ripam*, ab eodem *Viminacii* termino ad eundem *Oſtudizi* terminum, habetur pag. 49. atque ita inſcribitur.

» *Item per RIPAM à Viminacio Nicomediam. xij.*		M. P. LXXII. ſic.
» Cuppas.		M. P. XXIIII.
» Novas.		M. P. XXIIII.
| | |		
» Ratiariam.	*Leg. 14. Gemina.*	M. P. XVIII.
| | |		
» Oeſcon.	*Leg. Mac.*	M. P. XII.
| | |		
» Novas.	*Leg. I. Ital.*	M. P. XVII.
| | |		
» Trans Mariſcam.		
» Candidianam.		M. P. XIII.
» Teglicium.		M. P. XII.
» Doroſtoron.	*Leg. XI. Cl.*	M. P. XII.
» Sucidavam.		M. P. XVIII.
» Axiopolim.		M. P. XII.
| | |		
» Troſmin.	*Leg. I. Jovia.*	

SCYTHIA.

» Arrubium.		M. P. IX.
» Diniguttiam.		M. P. IX.
» Noviodunum.	*Leg. II. Herculea.*	M. P. XX.
| | |		
» Iſtrum.		
« Tomos.		M. P. XXXVI.
| | |		
» Sadame.		
» Tarpodizon.		M. P. XVIII.
» * OSTUDIZUM.		M. P. XXXII.
| | |		
» Byzantium.		
» Pantichium.		M. P. XV.
» Libyſſam.		M. P. XXIIII.
» NICOMEDIAM.		M. P. XXII.

Nota, in alterâ iſtâ recenſione omitti ab Auctore *Chalcedoniam*, cum *Trajectu in Bithyniam*, licèt ſint in primâ.

Erat quidem proximè deſcriptum iter longiſſimum, quippe LIII. Manſiones habens, uti numeranti in ipſo Itinerario patebit, ſed expeditiſſimum Imperatori malè habenti, quòd per plana fieret, legendo *Ripam Iſtricam*, id eſt, *Flexus Danubii inferioris.*

In Latinis enim Ptolemæi exemplaribus, eâ parte ubi Græca deſiderantur, pag. 57. Gr. Lat. Edit. Bertianæ, anni 1618. legitur: *Flexio juxta Axium civi.* id eſt Axiopolim, *& hinc uſque ad oſtia vocatur ISTER.* Adde ejuſdem Itinerarii pag. 53. *Iter* quod eſt *à Tauruno in Gallias ad Leg. XXX. uſque*, dici fieri *per Ripam Pannonia*, non per *Ripam* ſimpliciter, quia *Iſtro* iſta denominatio κατ' ἐξοχὴν, *pag.* 49. convenit.

Poſtremum hoc iter elegerit Diocletianus, non modò tanquàm commodius altero, quod erat per compendium: ſed etiam quòd per illud, ſi per valetudinem licuiſſet, Imperatoris partes eſſet adimpleturus; luſtrando ſcilicet identidem varias *Legiones* in limitibus Imperii ſuprà relatis collocatas, cùm nullæ eſſent alio in itinere; ac præcipuè *I. Joviam, in Troſmin*, ſive Troſmis, & *II. Herculeam*, *Novioduni*: quæ ambæ de Diocletiani Maximianique *Senioris* cognominibus nuncupatæ ſunt, atque ad Honorii uſque tempora perſtiterunt, Claudiano teſte in *Bello Gildonis*, his verſibus:

Herculeam ſuus Alcides, Joviamque cohortem
Rex dicit Superûm.

Digitized by Google

Jam, opinor, intelligis, Lector, quid ſit apud Lactantium *circuitus RIPÆ* illius *Iſtrica*, per quem *Diocletianus* Ravennâ *Nicomediam venit*, nempè pedeſtri itinere *per varios flexus Danubii inferioris*, uſque ad ejus propemodùm oſtia, ac deindè *Oſtudizum*.

Palmariam hanc obſervationem accepi ab Illuſtriſſ. Abbate, in quo, præter ſtupendam eruditionem, ea eſt modeſtia, ut nomen ſuum celari velit.

Pag. 205. lin. 6. *Cæſar.*] Galerius Maximianus.

IN CAPUT XVIII.

Pag. 205. *lin.* 1. Caput integrum hîc exhibeo, verſiculis non modò, ſed etiam nominum Diocletiani & Gal. Maximiani adjectione diſtinctum. In eo præterea, ad majus diſcrimen, verba amborum *charactere Italicô* expreſſa ſunt. Optandum autem eſſet, ut quorumvis Auctorum, ac præcipuè veterum, qui deinceps edentur libri, appoſitis ſimiliter verſiculis diſtinguerentur. Id fieret citandis eorum locis maximo Lectoris commodo.

» CAP. XVIII. 1. Nec multis poſt diebus » Cæſar advenit, non ut patri gratularetur, » ſed ut eum cogeret Imperio cedere. 2. Jam » conflixerat nuper Maximiano ſene, eum» que terruerat injecto armorum civilium » metu. 3. Aggreſſus eſt ergò Diocletianum, » primùm molliter & amicè, *jam ſenem eſſe* » *dicens, jam minùs validum, & admini-* » *ſtrandæ Reipublicæ inhabilem: debere illum* » *requieſcere poſt labores.* 4. *Simul & exem-* » *plum Nervæ proferebat, qui Imperium Tra-* » *jano tradidiſſet.*

» 5. Ille verò aiebat, *& indecens eſſe, ſi,* » *poſt tantam ſublimis faſtigii claritatem, in* » *humilis vitæ tenebras decidiſſet; & minùs* » *tutum, quòd in tam longo imperio multorum* » *ſibi odia quæſiſſet.* 6. *Nervam verò uno anno* » *imperantem, cùm pondus & curam tantarum* » *rerum vel ætate vel inſolentiâ ferre non qui-* » *ret, abjeciſſe gubernaculum Reipublicæ, at-* » *que ad privatam vitam rediſſe, in quâ con-* » *ſenuerat.* 7. *Verùm ſi nomen Imperatoris cu-* » *peret adipiſci, impedimento nihil eſſe, quo-* » *minùs omnes Auguſti nuncuparentur.*

» 8. At ille, qui Orbem totum jam ſpe in» hiaverat, cùm indè ſibi aut nihil præter no» men, aut haud multùm videbat accedere, » reſpondit, *debere ipſius diſpoſitionem in per-* » *petuum conſervari: ut duo ſint in Republicâ* » *majores, qui ſummam rerum teneant; item* » *duo minores, qui ſint adjumento.* 9. *Inter* » *duos facilè poſſe concordiam ſervari: inter* » *quatuor pares nullo modo.* 10. *Si ipſe ce-* » *dere noluiſſet, ſe ſibi conſulturum, ne am-* » *pliùs minor & extremus eſſet.* 11. *Jam flu-* » *xiſſe annos quindecim, cùm in Illyricum* » *vel ad ripam Danuvii relegatus, cum gen-* » *tibus barbaris luctaret, cùm alii intra laxio-* » *res & quietiores terras delicatè imperarent.*

» 12. His auditis ſenex languidus, qui jam » Maximiani ſenis litteras acceperat, ſcribentis » quæcunque locutus fuiſſet, & didicerat au» geri ab eo exercitum, lacrymabundus,

» 13. DIOCL. *Fiat*, inquit, *ſi hoc placet.* » Sapererat ut communi conſilio Cæſares le» gerentur.

» 14. MAX. *Quid opus eſt conſilio, cùm ſit* » *neceſſe, illis duobus placere quicquid nos* » *fecerimus?*

» 15. DIOCL. *Ita planè. Nam illorum filios* » *nuncupari neceſſe eſt.*

» 16. Erat autem Maximiano [filius] » Maxentius, hujus ipſius Maximiani gener, » homo pernicioſæ ac malæ mentis, adeò ſu» perbus & contumax, ut neque patrem, ne» que ſocerum ſolitus ſit adorare, & idcircò » utrique inviſus fuit. 17. Conſtantio quo» que filius erat Conſtantinus, ſanctiſſimus » adoleſcens, & illo faſtigio digniſſimus, qui » inſigni & decoro habitu corporis, & indu» ſtriâ militari, & probis moribus, & co» mitate ſingulari, à militibus amaretur, à » privatis & optaretur. 18. Eratque tunc » præſens, jampridem à Diocletiano factus » Tribunus ordinis primi.

» 19. *Quid ergò fiet?*

» 20. MAX. *Ille*, inquit, *dignus non eſt.* » *Qui enim me privatus contemſit, quid faciet,* » *cùm Imperium acceperit?*

» 21. DIOCL. *Hic verò & amabilis eſt,* » *& ita imperaturus, ut patre ſuo melior &* » *clementior judicetur.*

» 22. MAX. *Ita fiet, ut ego non poſſim fa-* » *cere quæ velim. Eos igitur oportet nuncupari,* » *qui ſint in meâ poteſtate, qui timeant, qui* » *nihil faciant, niſi meo juſſu.*

» 23. DIOCL. *Quos ergò faciemus?*

» 24. MAX. *Severum*, inquit.

» 25. DIOCL. *Illumne ſaltatorem, temu-* » *lentum, ebrioſum, cui nox pro die, & dies* » *pro nocte?*

» 26. MAX. *Dignus*, inquit, *quoniam mi-* » *litibus fideliter præbuit; & eum miſi ad* » *Maximianum, ut ab eo induatur.*

» 27. DIOCL. *Eſto. Alterum quem dabis?*

» 28. MAX. *Hunc*, inquit, oſtendens » Dajam, adoleſcentem quendam ſemibar-

» barum;

Digitized by Google

» barum ; quem recèns juſſerat Maximinum
» vocari de ſuo nomine.

» 29. Jam & ipſi Diocletianus nomen ex
» fratre mutuaverat, ominis cauſâ, quia Ma-
» ximianus fidem ſummâ religione præſtabat.

» 30. Diocl. *Quis eſt hic, quem mihi*
» *offers?*

» 31. Max. *Meus*, inquit, *affinis.*

» 32. At ille gemebundus:

» Diocl. *Non*, inquit, *eos homines mihi das, quibus tutela Reipublicæ committi poſſit.*

» 33. Max. *Probavi eos*, inquit.

34. Diocl. *Tu videris, qui regimen Imperii ſuſcepturus es. Ego ſatis laboravi & providi, quemadmodùm, me imperante, Reſpublica ſtaret incolumis. Si quid acciderit adverſi, mea culpa non erit.*

Sequuntur jam Notæ in hoc Caput.

Pag. 205. lin. 1. *Patri.*] Ejus erat filius adoptivus. Erat quoque gener. [*Cap.* IX.] Diocletiani enim filiam, *Galeriam Valeriam*, duxerat Gal. Maximianus.

Lin. 3. *Sene.*] Fortè legendum, *ſeni.*

Lin. 6. *Simul & exemplum Nervæ proferebat, qui Imperium Trajano tradidiſſet.*] Id verò eſt longè falſiſſimum; neque enim Trajanus à Nervâ adoptatus imperavit, niſi eo demortuo, quamvis poſt V. C. Henricum Dodwellum in *Appendice ad Diſſertationes Cyprianicas, n. XL.* idem ſentiat Illuſtriſſ. D. Guilielmus Loydius, S. Aſaphi in Cambriâ Epiſcopus, ut docet ab ipſo eruditiſſimè ac ſolertiſſimè ſcriptus Nervæ & Trajani Canon, quem curioſè apud me ſervo, intereà dum prodeat in *Opere Chronologico*, quod à tanto Viro omnes litterati in dies expectant.

Obſervandum eſt autem, id non à Lactantio tanquàm Auctore, ſed apud Lactantium à Maximiano referri in rem ſuam. Hoc quippè exemplo volebat abuti apud Diocletianum, non modò hiſtoriæ rudem, ſed etiam tum in anguſtiis poſitum, ut eum ad abdicandum Imperium induceret. Sed enim Diocletianus in illo rerum ſtatu Gal. Maximiano fidem non audebat detrahere; atque idcircò inferiùs (v. 6.) ſive ignoratione rei, homo illiteratus, ſive potiùs ob Maximiani ferociam, ſenex meticuloſus falſitatem exempli minimè redarguit.

Quomodò verò Nerva Imperium inierit, ac poſt adoptatum à ſe Trajanum, vivendi fecerit finem, paucis hîc expedire non omninò abs re fuerit.

Domitiano XIV. Kal. Octobris, *ſive* 18. *die Septembris*, interempto, anno Ch. 96. imperavit Nerva; quâ eâdem olim die, anno ſcilicet 56. Ch. natus erat Trajanus, ut apud Plinium, *Lib. X. Epiſt.* 28. atque in veteri apud Bucherium & Lambecium Kalendario. Undè in ejus Panegyr. *Cap.* 92. ille dies dicitur *triplici gaudio lætus, qui Principem abſtulit peſſimum*, [Domitianum] *dedit optimum*, [Nervam] *meliorem optimo genuit* [Trajanum].

Deindè paulò poſt Trajanum abſentem anno 97. Octobri exeunte adoptatum, Nerva moritur; nempè anno 98. die 27. Januarii. Neque enim ex Dione, pag. 771. B. imperavit ampliùs, quàm annum unum, menſes quatuor, & dies novem.

Certè Nervam poſt Trajani adoptionem non fuiſſe diù ſuperſtitem, intelligimus ex Plinio, *Panegyr. Cap.* 10. ubi de Nervâ ait: *Quem dii cœlo vindicaverunt, ne quid poſt illud divinum & immortale factum mortale faceret; deberi quippè maximo operi hanc venerationem, ut noviſſimum eſſet, auctoremque ejus* STATIM *conſecrandum, ut quandòque inter poſteros quæreretur, an illud Deus feciſſet.* Hactenùs Plinius Junior.

Porrò quoniam tempus, quod Nerva poſt adoptatum Trajanum exegit, ab Aur. Victore tribus menſibus in Epitome definitur, indè Trajani adoptio ſub exitum menſis Octobris anni 97. convenienter aſſignatur; & quidem V. Kal. Novembris, id eſt, 28. *die Octobris.* Erat enim dies V. Kal. cujuſvis menſis ſimilibus Imperatorum actionibus ſacra, ut docet V. C. Anton. Pagius in *Diſſertatione Hypaticâ*, & in *Criticâ Baronianâ.*

Abdicatum autem fuiſſe Imperium à Nervâ, ſi reverà abdicatum fuiſſet, quis ſcire potuit meliùs, quàm Plinius Junior? At in ejus Epiſtolis, atque in ipſo Trajani Panegyrico, non modò altum eſt eâ de re ſilentium: ſed etiam contrarium planè ex iis aſſeritur.

Id verò ſcripſit Aurel. Victor *Libro De Cæſaribus*, in quo de Nervâ iſta ſunt verba: *Ubi proſpexit, niſi à ſuperioribus robuſtioribuſque corpore animoque geri non poſſe* (Imperium) *menſe ſexto ac decimo ſemet abdicavit.*

Quo loco autem ponenda ſit iſtius Scriptoris auctoritas de abdicato per Nervam Imperio, ipſe prodit, cùm de eodem Imperium ineunte ſcribit: *Quid enim Nervâ Cretenſi prudentius, magiſque moderatum? qui cùm extremâ ætate apud Sequanos, quo tyranni defecit metu, Imperium arbitrio legionum cepiſſet*, &c. de quibus Joſ. Scaliger num. 2113. Euſeb. rectè ait: *Omnia falſa, & portentoſa.*

Victori *De Cæſaribus* erroris anſa eſſe po-

Digitized by Google

tuit, vel iſte Lactantii locus, ubi Gal. Maximianus hoc exemplum obtrudit Diocletiano; vel alius itidem malè acceptus ex Plinio eodem, qui *Panegyr. Cap.* 8. de Trajani adoptione loquens, ait de Nervâ: *Indè quaſi depoſito Imperio, quâ ſecuritate, quâ gloriâ lætus, (nam quantulùm refert, deponas, an partiaris Imperium, niſi quòd difficilius hoc eſt,) non ſecùs ac præſenti tibi innixus, tuis humeris ſe patriamque ſuſtentans, tuâ juventâ, tuo robore invaluit?* Ex quibus iſti Auctori intelligendum erat, apud Plinium quidem oratoriè loquentem *deponere ac partiri Imperium* ferè idem eſſe: attamen Nervam non *depoſuiſſe* illud, ſed ſolummodò *eſſe partitum*.

Imò Eutropii de Diocletiano ipſo loquentis verba ſunt: *Solus omnium poſt conditum Romanum Imperium ex tanto faſtigio ad privatæ vitæ ſtatum civilitatemque remeavit.* Quod partim falſum; id enim ei fuit cum *Fratre ſuo*, Maximiano *Herculio*, commune: ambobus autem vi, non ex liberâ voluntate, ut diſcimus ex hoc Lactantii Libro, *Cap. XVIII. XIX. & XX.*

Pag. 206. lin. 1. *Ille verò aiebat.*] Diocletianus.

Ibid. *&.*] Ita repoſui, loco articuli *ei*, præmonſtrante Joanne Columbo, niſi malis *ei* idem eſſe, ac ſibi.

Lin. 4. *Nervam verò uno anno imperantem.*] Ita legendum, pro *Nervâ verò uno anno imperante.* Porrò Nerva anno uno & ſeſquimenſe circiter imperaverat, cùm adoptavit Trajanum; quod temporis intervallum eſt à medio Septembri anni Ch. 96. ad 28. diem Octobris anni 97.

Lin. 6. *Ad privatam vitam rediſſe, in quâ conſenuerat.*] Ex antedictis patet, Nervam poſt Trajani adoptionem tres menſes vixiſſe, atque imperaſſe.

Lin. 7. *Nomen Imperatoris.*] Quo ſignificatu de ſolis Auguſtis dicebatur. Ita hujus libri *Cap. IX. Poſteà enim quàm nomen* Imperatoris *accepit.* Tum *Cap. XXV. Conſtantinum verò non* Imperatorem, *ſicut erat* factus, *ſed Cæſarem.* Sic *Cap. XXVII. Olim quidem ille, ut nomen* Imperatoris *acceperat.* Deindè *Cap. XXIX. Conſtantinum* Imperatorem. Prætereà *Cap. XXX. amiſſo* Imperatoris *honore.* Denique *Cap. XXXII. Nuncupato Licinio* Imperatore; & ibidem in fine: *Univerſos quatuor*, Imperatores *jubet nominari.*

Lin. 8. *Omnes.*] Alii duo, qui Cæſares, nempè Conſtantius & ipſe Gal. Maximianus.

Ibid. *At ille.*] Maximianus.

Ibid. *Spe.*] Malè in autographo *ipſe*, ut benè advertit Joannes Columbus.

Lin. 9. *Aut haud multùm.*] Addidi *haud* ante *multùm*, tanquàm neceſſarium; non àutem *non*, quoniam *haud* potiùs abſorptum fuiſſe videtur in præcedente vocabulo *aut*.

Lin. 13. *Se ſibi conſulturum, ne ampliùs minor & extremus eſſet.*] Gal. Maximianus *minor* erat Auguſtis, (Diocletiano & Maximiano *Herculio*) utpotè tantùm Cæſar; atque erat *extremus* Cæſarum, quia Conſtantio inferior. Id verò jampridem ferebat moleſtiſſimè; nam *fugato Narſeo*, Perſarum Rege, [*Cap. IX.*] *truci vultu ac voce terribili exclamabat: Quouſque Cæſar?*

Pag. 207. lin. 2. *Quindecim, cùm in Illyricum.*] Poſt *quindecim* addidi *cùm*, erutum videlicet ex *cim*, poſtremâ præcedentis vocabuli ſyllabâ.

Lin. 8. *Fiat*, inquit, *ſi hoc placet. Supererat, ut communi conſilio omnium Cæſares legerèntur.*] Continua ſunt ipſius Diocletiani verba, non autem (à Vocabulo *Supererat*,) intermedia Lactantii, ut primâ fronte videri poſſent. *Supererat* enim poſitum eſt, pro *ſupereſſet*; quemadmodum *erat*, pro *eſſet*, apud Cicer. in Orat. pro Lege Maniliâ: *Quòd ſi Romæ Cn. Pompeius privatus eſſet hoc tempore, tamen ad tantum bellum* ERAT *deligendus atque mittendus.* Alia quoque occurrunt exempla.

Ibid. *Communi conſilio omnium.*] Cujus nempè Maximianus *Herculius* Auguſtus, & Conſtantius Cæſar debebant eſſe participes.

Lin. 10. *Illis duobus.*] Maximiano *Herculio*, & Conſtantio,

Lin. 12. *Ita planè. Nam.*] Iterùm *Nam*, pro *Autem.*

Ibid. *Nuncupari.*] Cæſares.

Ibid. *Erat.*] Ab initio hujus v. 16. ad finem v. 18. una eſt ſola parentheſis, complectens Lactantii verba.

Lin. 13. Poſt *Maximiano*, additum *filius*, ut eſt v. 17. poſt *Conſtantio.*

Ibid. Primus Maximianus, de quo ibi ſermo, *Herculius* eſt; alter verò, *Galerius.*

Pag. 208. lin. 5. *Quid ergo fiet?*] Diocletiani verba ſunt, quibus continenter excipiuntur ejuſdem poſtrema, quæ v. 15. habentur.

Lin. 6. *Ille.*] Conſtantinus, quem ibi tunc v. 18. *præſentem* Maximianus contemptim oſtendebat.

Lin. 18. *Induatur.*] Purpuram, quâ Cæſares inſigniebantur.

Lin. 21. *Juſſerat Maximinum vocari de ſuo*

Digitized by Google

nomine.] Baluzius V. C. in Notis agnoſcit, hîc & ferè ſemper alibi legi in veteri codice *Maximianum*. Undè ſuſpicio mihi ineſt, Dazam à Gal. Maximiano, de *pleno* ipſius nomine, vocatum fuiſſe *Maximianum*, non *Maximinum*. Etenim in duabus Thermarum Diocletiani Inſcriptionibus, apud Gruterum pag. CLXXXIII. 2. & 7. poſt Conſtantium & Maximianum Augg. ac Severum Cæſ. recenſetur MAXIMIANUS CÆS. qui alius eſſe nequit à Dazâ. Adde apud Græcos Scriptores eumdem promiſcuè appellari *Maximianum*.

Exiſtimaverim itaque, quoniam jam duo erant Maximiani, *Herculius & Galerius*, apud vulgum obtinuiſſe, ut diſcriminis ergò Daza, non *Maximianus*, ſed *Maximinus* diceretur, ſicut in Græcis Latiniſque nummis inſcribitur.

Porrò Gal. Maximianus cenſendus eſt eodem Dazam tempore adoptaſſe, quo eum juſſit vocari de ſuo nomine: ſiquidem *Cap.* XXXIX. Daza legitur *Valeriam*, *Gal.* Maximiani conjugem, appellaſſe *matrem*, atque ibidem *Gal* Maximianus dicitur Dazæ *pater*.

Ibid. *Jam & ipſi.*] Gal. Maximiano *Armentario*.

Pag. 209. lin. 1. *Diocletianus nomen ex fratre mutuaverat, ominis cauſâ, quia Maximianus fidem ſummâ religione præſtabat.*] Ita repoſui, pro eo quod ſcriptum erat: *Ex parte mutaverat, hominis cauſâ*, &c. An enim quiſpiam dicendus eſt alicujus nomen *ex parte mutare*, qui aliquod integrum illi adjicit, quale eſt iſtud *Maximiani* impoſitum Galerio per Diocletianum?

Poſſet utcunque dici, Galerii nomen à Diocletiano fuiſſe *ex parte mutatum*, ſi Galerius adoptivorum nominum terminatione appellatus eſſet *Galerianus*, ut *Octavianus* ex Octavio, *Valerianus* ex Valerio, & ſimilia pleraque: at impoſito *Maximiani* nomine, nullum in Galerii appellationibus *mutati* nominis veſtigium, ſed planè *additi*.

Erit fortaſsè qui objiciet, immutatum fuiſſe *Galerio* nomen, quòd pro *Armentario* appellatus ſit *Maximianus*: ſed id parùm feliciter. Neque enim *Armentarii* appellatio nomen eſt, ſed cognomen joco impoſitum: qualia *Caligula*, *Caracalla*, & *Tarantis*, quæ ore vulgi ſolummodò uſurpata, in monimentis publicis, edictis putà, lapidibus, ac numiſmatis, inſcripta haud reperias. Accedit non deſiiſſe Galerium, ex quo *Maximianus* appellatus eſt, *Armentarium* quoque appellari, ut videre eſt apud utrumque Victorem, & alibi.

Quivis Latinè utcunque ſciens intelliget, *mutuaverat* à Lactantio hîc uſurpari, pro *mutuatus fuerat*. Priſcianus enim *Lib.* VIII. De verbo: *Multa ſimiliter ancipiti terminatione in unâ eâdem ſignificatione protulerunt Antiqui, ut Partio & Partior, Meto & Metor, Modero & Moderor*, MUTUO & MUTUOR. Hactenùs Priſcianus, cujus unius auctoritas plurium inſtar eſſe poſſit. Lactantius hoc ipſo libro cap. XVI. habet: *Hic eſt verus triumphus, cùm dominatores* dominantur; *victi enim tuâ virtute ac ſubjugati ſunt.*

Iſtius quidem uſûs exempla in verbo MUTUO mihi in præſentiâ non occurrunt, præter illud quod eſt Matthæi V. 42. *Volenti à te mutuare* (δανείσασθαι) *ne avertaris;* & aliud apud Nonium inter Auctores Linguæ Latinæ, *Cap.* XVII. *num.* 48. *pag.* 751.

Mutuet. mutuum ſumat. *Cæcil. Aſoto:*

Ad amicum curret mutuatum, mutuet meâ cauſâ;

ubi legendum, *currat*, & *cauſâ meâ*.

His duobus exemplis adde, ſi voles, Plinium, *Lib.* II. *Cap.* IX. dicentem: *Solis fulgore reliqua ſiderum regi, ſiquidem in toto mutuatâ ab eo luce fulgere.*

Ut verò correctionis iſtius ratio intelligatur, ſciendum eſt, Maximianum *Herculium* fuiſſe à Diocletiano *fratrem* appellatum, Imperii nempè conſortio.

Ita hujus Libri *Cap.* VIII. ſtatim ïnitio, ubi de Diocletiano ſermo eſt, legitur: *Quid* FRATER EJUS *Maximianus, qui eſt dictus Herculius?* Ita in Thermarum Diocletiani Inſcriptione apud Gruter. CLXXVIII. 7. poſt relata Diocletiani & Maximiani (*Herculii*) Conſtantii & Maximiani (*Galerii*) Severi & Maximini (*Dazæ*) nomina, legere eſt:

THERMAS. FELICES. DIOCLETIANI. AUG. FRATRIS. SUI. NOMINE. CONSECRAV. &C. ubi poſt vocabulum FELICES, vel quadratarii, vel exſcriptoris incuriâ omiſſum eſt, MAXIMIANUS AUG. id eſt, *Herculii* nomen, uti eſt in conſimili aliâ Inſcriptione, quæ ibid. num. 8. mutila exhibetur.

Eam in iis, quæ ad præſens inſtitutum pertinent, partim ſupplere conabor in hunc modum.

	SENIORES. AUGG.
* Lege, D. D.	* Ↄ N. N. CONSTANTIUS
	ET MAXIM
	THERMAS. FELIC.
es. ſenior.	MAXIMIANUS. AUG.
..... ſuae.	pr AESENTIA. MAIE.
ſtatis.	fi ERI. IUSSIT. ET. DI
ocletiani.	NOMINI. CONSECRAVIT.

Ibi vides *et* MAXIMIANUS. AUG. quod deſideratur in primâ Inſcriptione, in iſtâ addi poſt THERMAS FELICES, quia nempè eas *Herculius* Diocletiano, *fratri ſuo*, conſecraverat.

Præterea hujus ipſius Libri *Cap.* XX. Auguſtos fuiſſe invicem *fratres*, Cæſares autem fuiſſe ab Auguſtis *filios* appellatos, diſcimus his verbis: *Sed eum* (Licinium) *Cæſarem facere noluit, ne* filium *nominaret, ut poſteà in Conſtantii locum nuncuparet* Auguſtum atque FRATREM.

Eamdem Diocletiani & Maximiani *Herculii* fraternitatem præfert Inſcriptio in foro Tyri poſita, quæ in Thalmude Hieroſol. Codice *Havodah Zarah*, Cap. I. Fol. 39. verſo, col. 2. v. 17. refertur in hunc modum:

Ego Diocletianus Imperator qui ædificavi hoc forum Tyri fortunæ Herculii FRATRIS MEI *octoginta diebus.*

Hæc ex Bombergii editione Venetâ, quæ longè elegantior & correctior Cracovienſi illâ anni Judaïci 367. ſive Ch. 1706.

Significat itaque Lactantius, Diocletianum, cui *Maximianus* Herculius FRATER ERAT, nomen *Maximiani* Herculii, *fratris ſui*, *mutuaſſe*, ſive *mutuatum eſſe*, ut illud Galerio *Armentario* daret.

Dati nominis ratio ſubditur, nempè OMINIS *cauſâ*, *quia Maximianus* Herculius *fidem ſummâ religione præſtabat.* Captaverat videlicet Diocletianus *omen* ex nomine, ratus Galerium, quem Cæſarem creabat, fidum ſibi futurum, ſi Imperatoris *Maximiani* Herculii *fratris ſui*, ſibi fidi, nomen gereret. Apud Victorem quoque *De Cæſaribus* Maximianus *Herculius* legitur fuiſſe erga Diocletianum *fidus amicitiâ*.

IN CAPUT XX.

Pag. 210. lin. 1. *Maximianus, poſtquàm Senibus expulſis, quod voluit effecit, ſe jam totius orbis dominum eſſe ferebat.*] Cenſendus eſt tum voluiſſe Romani Imperii titulum immutare, [*Cap.* XXVII. in fine.] *ut non Romanum Imperium, ſed Dacicum cognominaretur.*

Pag. 211. lin. 9. *Ac ſubſtituto Cæſare filio ſuo, qui tunc erat novennis.*] Natus eſt itaque anno Ch. 296. poſt Maium menſem, vel 297. ante eumdem menſem. Senes enim expulſi ſunt Kalend. Maiis [*Cap.* XIX.] anni Ch. 305. qui nempè [*Cap.* XVII.] Conſulatum IX. Diocletiani proximè excepit.

Lin. 12. *Candidianus.*] Nomen eſt filii *Galerii* Maximiani, quem ex concubinâ genitum [*Cap.* L.] Valeria *ejuſd. Maximiani uxor* ob ſterilitatem adoptaverat. Quoniam verò in Illyrico, vel *ad ripam Danubii*, pater ejus per XV. annos [*Cap.* XX. v. 11.] bellum geſſit, non omninò ineptè dixeris, *Candidianam*, ſive urbem, ſive manſionem, quæ ex Itinerario Antonini pag. 63. ſuprà relato ſita eſt inter *Transmariſcam* & *Teglicium*, appellationem hanc accepiſſe, quòd in eâ vel natus eſſet, vel educatus Candidianus.

IN CAPUT XXIV.

Pag. 217. lin. 8. *Suſcepto Imperio, Conſtantinus Auguſtus nihil egit priùs, quàm Chriſtianos cultui ac Deo ſuo reddere.*] Statim itaque *Auguſtum* egit, nunquàm anteà *Cæſar*, ac ſecundum in Imperio locum obtinuit, ut Cap. XXV. in fine. Euſebius quoque De Vitâ Conſtantini lib. 1. cap. 22. ait, *Conſtantinum ſtatim poſt Conſtantii mortem dictum fuiſſe Auguſtum*: niſi malis dicere, Conſtantinum à Lactantio *Auguſtum* per prolepſim appellari; neque enim hunc titulum ſibi vindicavit, ſi qua fides Auctori Panegyrici Conſtantini & Maximiani, niſi poſtquàm illum accepit à Maximiano Herculio, qui, reſumptâ purpurâ, in Gallias venit anno 307. ut filiam Fauſtam nuptui daret Conſtantino.

At undenàm tot varia numiſmata, aurea, argentea, ærea, in quibus CONSTANTINUS legitur CÆSAR? An id Conſtantini moderationi tribuendum, cùm nonnulla ſignata ſint in provinciis, quæ penès ipſum erant? An verò maximam partem cuſa fuerint in Gal. Maximiani potiùs, quàm in Conſtantini obſequium, iis in partibus, quæ Gal. Maximiano erant obnoxiæ, ut tot numiſmatis per Imperium ſparſis nuncupatio *Auguſti* Conſtantino detraheretur?

Sic autumandi ratio, quòd Gal. Maximianus *Conſtantinum, non* Imperatorem, *ſicut erat factus, ſed* Cæſarem *cum Maximino*, Cap. XXV. in fine, *appellari juſſerit.* Id ipſum etiam elicias ex *Cap.* XXVI. in quo idem Maximianus legitur *tres Cæſares facere non potuiſſe*: nempè Maxentium, duobus aliis Maximino & Conſtantino adjunctum.

IN CAPUT XXV.

Pag. 218. lin. 8. *Ut eum de ſecundo loco rejiceret in quartum.*] Conſtantinus *Cap.* XXIV. ſub finem, per patrem Conſtantium morti proximum commendatus militibus, factus fuerat *Auguſtus*; adeòque Gal. Maximiano par, atque in Imperio Romano *ſecundus.* Severus autem & Maximinus à Gal. Maximiano, *Cap.* XVIII. v. 24. & 28—34.

Digitized by Google

facti fuerant Cæſares, antequàm Conſtantinus dignitatem ullam obtineret. Rurſùs, Severo jam nuncupato Auguſto, & Maximino tertium locum adepto, utpotè facto pridem Cæſare, neceſſe erat, Conſtantinum ambobus de ſuo loco concedere, ſi fuiſſet duntaxat *Cæſar* appellatus; atque ita de *ſecundo* loco ſibi poſt mortem patris ſui à militibus dato, ut ſuprà notatum ſub finem cap. XXIV. rejectus fuiſſet in *quartum*.

IN CAPUT XXVI.

Pag. 218. lin. 2. *Maxentium Romæ factum Imperatorem.*] Cave intelligas hoc *Imperatoris* ſignificatu *Auguſtum*, utì deindè Cap. XXXII. in fine, ipſe Maxentius factus eſt. Hîc nihil aliud eſt præter Cæſarem; infrà enim, computato Maxentio, legitur: *Et oderat* Maximianus *hominem*, *& tres Cæſares facere non poterat*.

Pag. 219. lin. 12. *Et bis Auguſtum nominat.*] Id eſt, iterùm, ſive *denuò*.

IN CAPUT XXVII.

Pag. 220. lin. 3. *Adjuncto Maximiano.*] Id eſt, Maximino. A Lactantio enim Daza indiſcriminatim *Maximianus* & *Maximinus* fuit appellatus. Vide Notam ad Cap. XVIII. v. 28.

Lin. 6. *Suæ minoris filiæ nuptiis.*] Fauſtæ.

Ibid. *Ille.*] Gal. Maximianus.

Pag. 221. lin. 3. *Felix animis quorum.*] Lege, *flexis animis eorum*.

IN CAPUT XXIX.

Pag. 222. lin. 7. *Sex fuerunt.*] In numerum non intrat Diocles, ſed Maximianus *Herculius*, cui in Campaniâ moranti Maxentius filius purpuram miſerat, ac bis, id eſt, *denuò*, Auguſtum, Cap. XXVI. nominaverat, ita ut commune pater ac filius, Cap. XXVIII. Imperium haberent.

Lin. 9. *Conſtantinum Imperatorem, generum ſuum.*] Fauſtam enim, Maximiani *Herculii* filiam, duxerat.

Lin. 10. *Generi filium.*] Conſtantii Chlori, cui Flavia Maximiana Theodora, ejuſd. Herculii privigna, nupſerat. Ideò Conſtantius, ductâ privignâ, habetur vitrici gener.

IN CAPUT XXX.

Pag. 224. lin. 5. *Filio ſuo.*] Ita in Inſcriptione Conſtantienſi, quæ apud Gruterum pag. CLXVI. 7. Conſtantius dicitur Maximiani *Herculii* filius, etiam duntaxat privignæ ejus maritus, utì proximè notatum.

IN CAPUT XXXII.

Pag. 226. lin. 1. *Maximinus iratus, nec Cæſarem ſe, nec tertio loco nominari volebat.*] Indè intelliges, Maximinum priore ſe loco poſuiſſe, quàm Conſtantinum. Si enim Conſtantinum *Auguſti* loco habuiſſet, ut factus fuerat, Cap. XXIV. ſub finem, tum ipſe non fuiſſet niſi quarto loco nominandus. Sed hoc non repugnat iis, quæ notavi ſuprà ad Cap. XXIV.

Lin. 2. *Mittit ergò ad eum ſæpè legatos.*] Id eſt, Gal. Maximianus ad Maximinum.

Lin. 3. *Orat ſibi pareat, diſpoſitionem ſuam ſervet.*] Illam nempè, quâ Imperium, Cap. XXIX. Licinio dederat, ſubſtituto in Severi loco.

Ibid. *Cedat ætati, & honorem deferat canis.*] Maximino enim provectior erat ætate Licinius factus Auguſtus, quem Gal. Maximianus *habebat*, Cap. XX. *veteris contubernii amicum*, *& à primâ militiâ familiarem*.

Lin. 6. *Dolet beſtia.*] Gal. Maximianus. Ita quoque initio Cap. XXV. *mala beſtia*.

Lin. 8. *Victus contumaciâ.*] Omninò adſcribo ſententiæ V. C. Ant. Pagii, qui in *Criticâ Baronianâ* ad an. Ch. 307. ait, hæc verba intelligi debere de Maximino; idque oſtendit ex Euſebio, apud quem, *Lib.* VIII. *Cap.* 13. poſt Licinium à Gal. Maximiano nuncupatum *Auguſtum*, legitur *Maximinus ſeipſum renunciaſſe* Auguſtum.

Hæc vocabula, *Victus contumaciâ*, idem ſignificant, ac *Impar contumaciæ*, non quidem *alienæ*, ſed ſuæ. Senſus eſt, Maximinum vi contumaciæ ſuæ abreptum non paruiſſe Maximiano æqua poſtulanti; quem loquendi uſum aliquot exemplis liceat illuſtrare, petitis præcipuè ex Fl. Joſepho. Eſt enim hic Auctor mihi aliquantiſper familiaris.

Plato *in Hipparcho*, ſtatim initio, φιλοκερδεῖς, *cupidos lucri*, appellat ἥττους τοῦ κέρδους, ad verbum *minores*, id eſt, victos *lucro*. Apud Herodianum habetur, ἥττων ὀργῆς καὶ ἔρωτος, *minor irâ & amore*.

Antiquit *Lib.* XXII. *Cap.* 3. *pag.* 401. de Oniâ Pontifice legitur, χρημάτων ἥττων, *pecuniis minor*, id eſt, avarus: quod vitium Fl. Joſepho ibidem eſt Φιλοχρηματία, *Cupiditas pecuniarum*. Deindè *Lib.* XVII. *Cap.* 10. *pag.* 600. de Herode, ὀργῆς μὲν ἥσσων, κρείσσων δὲ τοῦ

δικαίῳ, irâ quidem minor, melior autem jure. Denique *Lib.* XVIII. *Cap.* 11. *pag.* 643. de Caio Caligulâ; *ἥσσων μὲν τοῦ αἰσχροῦ, κρείσσων δὲ τοῦ βελτίστου, minor quidem turpitudine, melior autem eo quod optimum eſt*, id eſt, honeſtate.

Porrò in iſtis Fl. Joſephi locis, & *Lib.* XIV. *Cap.* 17. 484. ubi Sameas vir juſtus *τοῦ δεδοιέναι κρείττων, terreri melior*, id eſt, *terroribus ſuperior* prædicatur, *τὸ κρείσσων* idem eſt ac *contemptor*. Apud Apuleium enim *Lib.* VII. *Metamorph.* verba ſunt Tlepolemi phraſim Græcam Latinè uſurpantis: *Avete, fortiſſimo Deo Marti clientes, mihique jam fidi commilitones; & virum magnanimæ vivacitatis volentem volentes accipite, libentiùs vulnera corpore excipientem, quàm aurum manu ſuſcipientem, ipſâque morte, quam formidant alii*, MELIOREM.

Ut verò apud Tacit. Annal. *Lib.* XIII. *Cap.* 46. Poppæa legitur *Imparem cupidini ſe, & formâ Neronis captam ſimulans*; & in Victoris Epitome, Julianum *Apoſtatam cupido gloriæ flagrantior pervicerat*: ita contrà M. Porcius Cato dicitur Ti. Livio, *Lib.* XXXIX. 40. *Invicti à cupiditatibus animi*; Julianus idem *Apoſtata* Victori De Cæſ. *Cibi omnis, libidinis atque omnium cupidinum victor*; Imp. Gratianus in Victoris Epitome: *Vini ac libidinis victor*. Denique apud Cicer. De Finibus legitur: *Et qui ſuum judicium retinent, ne voluptate victi faciant id, quod ſentiunt non eſſe faciendum.*

Ex his liquet, vocabula iſta, *Victus contumaciâ*, non dici hoc loco de contumaciâ *alienâ*, atque adeò hactenùs fuiſſe hallucinatos, qui ea Gal. Maximiano adſcripſêre, cùm de Maximino dicantur.

Lin. 9. *Tollit Cæſarum nomen.*] Trium, id eſt, ſui ipſius, tum Conſtantini, & Maxentii.

Lin. 10. *Maxentium & Conſtantinum filios Auguſtorum.*] Maxentius & Conſtantinus *naturâ* erant filii Auguſtorum, nempè Maximiani *Herculii* & Conſtantii: ſed *dignitatis* fuit ea appellatio, quâ Maximinus ambos inſignivit. Suſpicandi verò locus eſt, eos appellatione iſtâ, *duntaxat honorificâ*, in claſſem redigere voluiſſe; nulla enim vel exigua erat in Imperio poteſtas eorum, qui *Filii Auguſtorum* dicebantur. Undè Capitolinus *Cap.* 3. de L. Vero Imperatore, Antonini Pii filio adoptivo, ait: *Nec aliud ei, antequàm imperaret, honorificentiæ adnomen adjunctum eſt, quàm quòd* Auguſti filius *eſt appellatus.*

Addo, me prætereà ſuſpicari numiſma Conſtantini M. quod Mediob. *pag.* 459. exhibet, ſi modò genuinum eſt, cum epigraphe, CONSTANTINUS FIL. AUGG. id eſt, FILIUS AUGUSTORUM, nempè Conſtantii & Maximiani *Herculii*, fuiſſe deditâ operâ & juſſu Maximini alicubi ejus in partibus percuſſum; ut numiſmatum ope ſanctio illa vulgaretur, quâ Maximinus Conſtantinum nonniſi FILIUM AUGUSTI haberi volebat.

Lin. 11. *In Campo Martio proximè celebrato Auguſtum ſe ab exercitu nuncupatum.*] Campus Martius non eſt hîc nomen loci, qualis erat Romæ, ſed potiùs, ut ita dicam, *Comitiorum militarium*, in quibus luſtrabatur exercitus. An verò ſtatis temporibus, vel quotieſcunque juberet Imperator, celebraretur *Campus Martius*, non liquet.

Veriſimile eſt Maximinum, qui Syriæ & Ægypto, *Cap.* XXXVI. præerat, harum provinciarum Legiones in caſtra coëgiſſe, ut ab ipſis militibus tanquàm auctoribus nuncupatus *Auguſtus*, ſecuritatem ſibi, propter appellationem, quam arripuerat, procuraret.

Neque verò ſolummodò apud Romanos, ſed etiam eorum imitatione apud Francos *Campus Martius* celebrabatur. Audi Gregor. Turon. *Lib.* II. *Cap.* 27. de Clodoveo Rege dicentem: *Tranſacto verò anno, juſſit omnem cum armorum apparatu advenire phalangem, oſtenſuram in* Campo Martio *ſuorum nitorem*: undè firmatur quod ſuprà dixi, *Campi Martii* celebrationem eſſe militarium copiarum recenſionem. Illa autem Clodovei facta fuerit ineunte vere, quo exercitus ad bella educi ſolent.

Lin. 13. *Univerſos quatuor Imperatores jubet numerari.*] Adde virgulam poſt *τὸ quatuor*, & lege *nominari*, pro *numerari*, hoc modo: *univerſos quatuor, Imperatores jubet nominari*: nempè Licinium, Maximinum, Conſtantinum, ac Maxentium. Hîc autem per *Imperatores* ſignificantur *Auguſti*, ut ad *Cap.* XVIII. v. 7. notatum.

IN CAPUT XXXIII.

Pag. 227. lin. 16. *Repercuſſis medullis, malum recidit introrſùs.*] Quis unquàm aut audivit, aut legit, *Repercuti medullas?* Additâ itaque virgulâ poſt *malum*, ſcribe: *Repercuſſum medelis malum, recidit introrſùs.* Poſitum eſt enim *medelis*, pro *medicinis*. Ita ſuprà: *Incipit vulnus non ſentire medicinam.* Hanc emendationem, Lector, ſi probas, acceptam refer Viro inſigni, qui ſe ejus auctorem à me laudari vetuit.

IN CAPUT XXXVII.

Pag. 233. lin. 6. *Sine modo, cùm milites.*]

Digitized by Google

Lege, *ſatellites*. Ita in fine Cap. XXXVIII. *His* ſatellitibus *& protectoribus cinctus*.

IN CAPUT XXXIX.

Pag. 235. lin. 11. *Poſtremò, nefas eſſe illius nominis ac loci fœminam, ſine more*, ſine exemplo, *maritum alterum experiri.*] Hæc dicebat Valeria, vel reverà ignoratione rei, vel ſimulatione, ut Maximinus *inſolentiâ exempli* à conſilio ſuo averteretur. Similium enim nuptiarum vetus exemplum ante annos 142. ſuppetebat in Lucillâ Auguſtâ, M. Antonini Philoſophi, id eſt, M. Aurelii filiâ, L. Veri Imp. viduâ, teſte Capitolino in M. Antonino Philoſopho *Cap.* 20. his verbis: *Proficiſcens ad bellum Germanicum, filiam ſuam*, non decurſo luctûs tempore, *grandævo Equitis Romani filio, Claudio Pompeiano dedit; genere Antiochenſi, nec ſatis nobili, quem poſteà bis Conſulem fecit, cùm filia ejus eſſet* Auguſta, *& Auguſta filia*.

Id contigit, inquam, ante annos 142. ſiquidem tot eſſe à luctu Lucillæ ad luctum Valeriæ, ita oſtenditur.

Gal. Maximianus ipſo Coſ. VIII. obiit, menſe Maio, *Cap.* XXV. adeòque Valeria anno Ch. 311. facta eſt vidua.

L. Verus vivendi finem fecit *mediâ hyeme*, ut teſtatur Galenus *Lib. De Præcognit. Cap.* 10. Hyems illa fuit, quæ finem anni Ch. 169. & initium 170. occupavit.

In præſentiâ non diſſero, an ante finem anni 169. an poſt initium inſequentis L. Verus obierit: quanquàm exiſtimo, id contigiſſe ſub finem anni 169. utrovis enim modo conſequens eſt, indè ad menſem Maium ſupradicti anni Ch. 311. quo obiit Maximianus, annum 142. decurrere.

L. Verum obiiſſe ſub finem anni 169. vel ad ſummum vitam produxiſſe uſque ad initium anni inſequentis, agnoſcere eſt ex initio & fine ejus Imperii.

M. Aurelius & L. Verus ambo, novo exemplo, Imperium adepti ſunt poſt demortuum Antoninum Pium, qui anno Ch. 161. è vivis exceſſit; & quidem, juxta Tertullianum *Apologet. Cap.* XXV. & Dionem pag. 814. die 17. Martii.

Quo dato, cùm L. Verus decimum Imperii annum non attigerit, obiiſſe ipſum neceſſe eſt ante 17. diem menſis Martii anni Ch. 178. Secùs enim decimum Imperii annum attigiſſet.

Non attigiſſe autem niſi nonum annum, duobus potiſſimùm argumentis conficitur, quæ breviter expediam.

Primum ſuppeditant numiſmata, tam Græca, quàm Latina; quorum nulla omninò ultra L. Θ. id eſt, *annum IX.* vel ultra TR. P. VIIII. exhibent.

Alterum habetur in Chronico Paſchali, ubi ad primum CCXXXVII. Olymp. annum, Indict. VI. Conſſ. Aproniano & Paulo, legitur Lucius Aurelius Commodus mortuus eſſe, ἄρξας ἔτη θ´. *cùm imperaſſet annos IX.*

Neque verò ideò rejiciendum eſt Auctoris iſtius Chronici teſtimonium, quòd bienniò citiùs, quàm par eſt, anno nempè Chriſti 168. L. Veri obitum conſignet; ſibi enim ipſi in hoc anachroniſmo conſtat, quippè qui initium imperii ejuſdem L. Veri in annum Chriſti 159. retroagat: quæ duo ex Indictionum numeris in hoc Chronico accuratè appoſitis palàm fiunt; ſicut & alius, iſque perpetuus, in figendis Olympiadibus ejuſdem Auctoris biennii prochroniſmus, uti à me ſuprà notatum, *pag.* 151.

Si quis verò à me quærat, undenàm ergò apud Capitolinum *in L. Vero* dicatur L. Verus *imperaſſe cum fratre* (M. Aurelio) *annis undecim*, reſponſum accipiet, vocabulum *undecim* ibi natum fuiſſe ex duabus litteris numeralibus *XI.* quæ fuerint tranſpoſitæ ex aliis duabus *IX.* quibus *novem* ſignificatur, ita ut ex τῶ *XI.* τὸ *undecim* plenè deindè ſcriptum univerſa Capitolini exemplaria, quæ in noſtras manus hactenùs pervenerunt, inundaverit.

Porrò mirum nemini eſſe debet, apud Victorem Epitomatorem, Caſſiodorum atque Eutropium ſimiliter legi *undecim*. Ii enim omnes, corrupto ſemel fonte, idem virus hauſerunt.

Apud Cedrenum facilior eſt ejuſdem erroris correctio, ubi legitur pag. 250. Edit. Regiæ, anni 1647. Μάρκος Ἀντωνῖνος ἐβασίλευσεν ἔτη ιθ´, μετὰ μὲν Βήρου [malè Σεβήρου] τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ ἔτη ι´, καὶ μῆνας θ´: *Marcus Antoninus imperavit annos* 19. *cum Vero quidem* [malè *Severo*] *genero ſuo, annos* 10. *& menſes* 9. Loco enim ἔτη ι´, καὶ μῆνας θ´. vel legendum eſt ſimpliciter, ἔτη θ. *annos* 9. vel η´ poſt ἔτη reponendum eſt, pro ι´, id eſt, 8. pro 10. quoniam mutatum fuerit τὸ η´, in ι´, prono lapſu tum ex figuræ ſimilitudine, tum ex eâdem utriuſque litteræ apud nonnullos pronunciatione. Undè L. Verus, qui medio Martio anni Chriſti 161 imperare cœpit, obierit juxta Cedrenum anno 169. antequàm, medii Decembris interventu, 10. menſem anni delibaſſet.

Maneat itaque, L. Verum nonniſi IX annos imperaſſe, & vivendi finem feciſſe anno

Digitized by Google

Chriſti 169. exeunte, vel 170. ineunte: undè ad 311. quo Maximinus Valeriæ nuptias poſt Gal. Maximiani obitum ambivit, annus 142. fuit in decurſu.

Addam, quoniam id quoque confert ad inſtituendam L. Veri Chronologiam, corrigendum eſſe prætereà Capitolinum *Cap. II. in L. Vero*, ubi legitur: *Vixit annis quadraginta, duobus minùs*, id eſt, *triginta octo;* quod optimè convenit cum *anno nativitatis L. Veri in præturâ patris ſui, XVIII. Kalendas Januarias*, apud Capitol. *cap.* I. Sed de hoc aliàs.

Neque verò poſſum prætermittere aſſerendæ correctioni litterarum XI. in IX. egregium exemplum, quod vir clariſſimus Joannes Harduinus in *Nummis antiquis illuſtratis*, Lutetiæ anno 1684. editis, pag. 316. voce ΜΑΣΣΑ. profert ex Plinio, apud quem *Lib.* XVIII. *Sect.* 69. permutatis annorum numeris, jubet legi, *Urbis an. DXVI.* pro *DXIV.*

Permulta non modò ſimilium tranſpoſitionum, ſed etiam litterarum numeralium malè acceptarum, ac deindè ipſorum numerorum plenè ſcriptorum exempla ex Græcis Latiniſque Auctoribus congeſſi, quæ aliquandò loco haud alieno ſum exhibiturus.

Inter illa unum eſt, ſi quod aliud inſigne, apud Fl. Joſephum, *Antiquit. Lib. XVII. cap. X.* pag. Gr. L. 600. E. v. 9. ubi Herodis funus dicitur *Hierichunte* proceſſiſſe Herodium uſque στάδια ὀκτὼ, *per ſtadia octo;* cùm in loco parallelo, *Lib.* I. de Bello *cap.* XXI. pag. 774. v. 3. à fine, legatur id factum σταδίους διακοσίους, *per ſtadia ducenta.*

Hujus utriuſque loci conciliatio in devia abduxit tres Auctores aliàs ſagaciſſimos, Wilhelmum Langium *Lib. II. De Annis Chriſti, cap. XVIII.* pag. 350. Edit. Lugd. Batav. 1649. Jac. Uſſerium, *Annal. parte poſteriore*, anno Per. Jul. 4711. pag. 536. Edit. Londin. 1654. & Chriſt. Noldium, *Hiſtoria Idumææ* pag. 71. Edit. Franequeræ; quorum confutandis ſententiis longiorem operam olim impendi. In præſentiâ tantummodò dicam, malè in *Antiquitatibus* legi ὀκτὼ, quod ex η′, numeri octonarii indice, plenè ſcriptum; cùm τὸ η′ ex σ′, ducenarii numeri notâ perperàm effictâ, vel lectâ, exaratum eſſet. Obſervandum enim, *in Libris Antiquitatum* numeros compendiosè per litteras numerales ferè univerſim exprimi, ſecùs ac *in Libris de bello*, ubi numeri ipſi integri ſcribuntur.

Accedit in illâ Herodianæ pompæ funebris recenſione, *in Libris de Bello*, eamdem litteram η malè legi pro σ, nempè pag. 744. v. 6. à fine, in vocabulo Προῆγε, id eſt, *Præcedebat*, loco Πρόσγε, id eſt, *Prætereà.* Sic enim locus ſe habet.

Προῆγε δὲ ἡ λοιπὴ δύναμις; *Præcedebat autem reliquus exercitus.* Quod eſt planè contra ſeriem narrationis, ut legenti patebit, & contra id, quod huic loco reſpondet in *Antiquitatibus*, pag. 600. E. v. 6. his verbis:

Τούτων δὲ κατόπιν ἤδη πᾶς ὁ στρατὸς, *Poſt eos autem univerſus exercitus.*

IN CAPUT XLIV.

Pag. 238. lin. 1. *Jam mota inter eos fuerant arma civilia. Et quamvis ſe Maxentius Romæ contineret.*] Id anno Chriſti 312.

Pag. 240. lin. 5. *Senatus Conſtantino, virtutis gratiâ, primi nominis titulum decrevit, quem ſibi Maximinus vindicabat.*] Titulus eſt *Maximi*, qui in fine hujus cap. & qui deinceps in Conſtantini numiſmatis obſervatur. Eum Conſtantinus anno præcedenti in Galliis acceperat, uti optimè advertit illuſtriſſimus Mediobarbus, præſtantiſſimi Operis ſui pag. 462. ex numiſmatis, in quibus,

IMP. CONSTANTINUS MAX. P. F. AUG. SM. H. ER.

VOTIS V. MULT. X. VICTOR. AUG. P. TR.

Poſtremæ tres litteræ P. TR. ſignificant *Percuſſa* TR*eviris*, ſupple *Moneta.*

Porrò *Maximi* titulum, *quem ſibi Maximinus* ex Lactantio *vindicabat*, fuiſſe ab eo uſurpatum, numiſmata vel Inſcriptiones nondùm indicarunt. Undè ſentiebat vir eruditus, hoc loco per *primi nominis titulum*, intelligi debere *primi Imperatoris nomen*, quod ſibi *præſcriptione temporis* Maximinus vindicabat, quoniam factus erat Cæſar (*cap.* XVIII) multò ante Conſtantinum.

IN CAP. XLVI.

Pag. 242. lin. 13. *Sicut ille victus eſt Romæ.*] Maxentius, ut *cap.* XLIV.

IN CAP. XLVIII.

Pag. 244. lin. 12. vel Edicti 6. *Quod quidem divinitas in ſede cæleſti*] Lege: *Quo quicquid eſt divinitatis & rei cæleſtis*, ex Euſebio, *lib.* X. *cap.* 5. & Nicephoro, *lib.* VII. *cap.* 41. ubi θειότητος legendum, pro θειότης in Euſebio, & pro θειοτάτου in Nicephoro.

Pag. 245. lin. 8. *Super Chriſtianorum nomine videbantur, nunc cavere ac ſimpliciter unuſquiſque.*] Supplenda & corrigenda ex Euſebii Græcis, lib. X. cap. 5. *Super Chriſtia-*

norum

Digitized by Google

morum nomine continebantur , & quæ prorſus læva , & à noſtrâ clementiâ aliena eſſe videbantur , ea tollantur ; & nunc liberè ac ſimpliciter unuſquiſque.

IN CAPUT L.

Pag. 248. lin. 3. *Inprimis Valerium.*] Omninò is eſt , de quo Sextus Victor *Epitomes* num. 55. habet : *Valens Imperator creatur ;* & num 56. *Valens à Licinio morte multatur ;* cujus eſt apud Occonem, pag. 480. numiſma :

ΑΥΤ. Κ. ΠΟΥ. ΟΥΑΛΕΡ. ΟΥΑΛΕΝϹ. ΕΥ. ϹΕΒ. L. Α.

Id eſt ,

IMPerator. CAEſar. PUblius. VALERius. VALENS. PIus. AUGuſtus. Anno I.

Hunc nummum non benè ad Valentem ſub Gallieno Tyrannum retulit illuſtriſſimus Comes Mediobarbus pag. 387. Nam Valens iſte , cujus Pollio num. XVIII. meminit , Valens Theſſalonicus appellabatur , ut docet nos Ammianus Marcellinus lib. XXI. cap. XVI. non autem geminato nomine Valerius Valens. At potiùs ad eum pertinet alius apud Occonem nummus , pag. 528. in hunc modum :

ΑΥΤ. ΚΑΙ. Γ. ΙΟΥΛ. ΟΥΑΛΕΝϹ. ϹΕΒ. L. Α.

Id eſt ,

IMP*erator*. CAE*ſar*. C*aius*. IUL*ius*. VALENS. AUG*uſtus*. Anno I.

Undè ibidem iſtum Valentem malè cenſet Occo *fuiſſe à Licinio morte mulctatum ;* ſiquidem erat tempore Gallieni.

Porrò *Valerius Valens* in primo nummo inſcriptus nequit eſſe Valens , quem Licinius , poſtquàm inter ſe & Conſtantinum bellum exarſit , *Cæſarem* creavit , non autem *Auguſtum*. Valens enim iſte *Cæſar* , pace poſtmodùm inter ambos Imperatores factâ , in ordinem ſolummodò redactus eſt , non verò interfectus , ut teſtantur Sirmundi Anonymus in Valeſianâ Ammiani editione , pag 659. & Petrus de Legationibus in Excerptis Tomo I. Hiſt. Byſant. pag. 27. Neque audiendus Zozimus , oſor Conſtantini infenſiſſimus , cùm tradit , nec affirmat tamen , (ut vox Græca οἶμαι , id eſt , *arbitror* , quâ utitur , ſatis indicat) Conſtantino volente & jubente , Valentem iſtum *Cæſarem* fuiſſe occiſum.

Alter Valens *Auguſtus* eodem ferè tempore interemtus eſt , quo periit Maximinus ; & *his abſumptis , Imperii jura penès Conſtantinum & Licinium devenere* , utì ſcribit Sextus Victor. Ad Conſtantinum autem & Licinium *Imperii jura devenere* anno Chriſti 313. Tunc itaque Valens , ſeu *Valerius Valens* , periit , cujus meminit Victor : nam *inprimis* necatus eſt à Licinio , ut ſcribit Lactantius.

Nec Valerius iſte Valeria Auguſta eſt , ut in Notis Oxonienſibus correctum ; *poſtremò* enim , non verò *inprimis* , Valeria à Licinio interfecta eſt , utì diſertis verbis habetur cap. 41.

Hoc , præter complura alia , docuerat me olim illuſtriſſimus & eruditiſſimus Abbas Ludovicus Du Four *De Longuerue* , quod ab eo acceptum vir clariſſimus Antonius Pagius nuper inſeruit *in Criticâ ſuâ Baronianâ* , ad annum Chriſti 306. num. XV. pag. 20. profeſſus , utì ingenuum hominem decet , à quo id didicerat.

IN CAPUT LI.

Pag. 249. lin. 5. *Ita illis pudicitia & conditio exitio fuit.*] Miror Lactantium non dixiſſe , *fuiſſe Valeriæ exitio ſacrificia , quibus , cogente Diocletiano patre ſuo , polluta fuerat ,* Chriſtiana cùm eſſet , ut id *cap.* XV. diſſerui.

IN CAPUT LII.

Pag. 250. lin. 9. *Ubi ſunt modò magnifica illa & clara per gentes Joviorum & Herculiorum cognomina , quæ primùm à Dioclete ac Maximiano inſolenter aſſumpta , ac poſtmodùm ad ſucceſſores eorum tranſlata , viguerunt ? Nempè delevit ea Dominus & eraſit de terrâ.*] Hæc oratoriè & contra Hiſtoriæ fidem ſcripſit Lactantius , niſi dixeris , coronidem Libro *De Mortibus Perſecutorum* fuiſſe ab eo impoſitam in intermedio quodam tempore poſt debellatos univerſos Perſecutores nominis Dei , antequàm cuſa eſſent inſequentia numiſmata , in quibus Licinii ambo *Jovii* inſcribuntur.

Primum cum typo exhibetur in *Familiis Byzantinis* viri clariſſimi Caroli Ducangii Lutetiæ anno 1680. editis , pag. 25. in hunc modum :

D. D. NN. IOVII. LICINII. INVICTI. AVG. ET CAES.

Cap. gemmata.

Protomæ Licinii Auguſti & Licinii Cæſaris , manibus Victoriam utrique lauream porrigentem tenentium.

Alia duo ſunt apud Mediob. pag. 455. relata his verbis :

D. D. N. N. IOVII. LICINII. INVICT. AVG. ET CAES.

Capita cum Buſtis, id eſt, cum effigie umbilico tenùs, *Liciniorum Patris & Filii, laureata, ſe reſpicientia, dextris Victoriam ſuſtinent, quæ expanſis brachiis, ſingulis manibus ſingulam tenet lauream.*

Hoc numiſma videtur idem eſſe, ac ſuperius illud Ducangianum.

Sequitur poſtremum aliud ibid. apud Mediobarbum:

D. D. N. N. IOVII. LICINII. INVICT. AVG. ET CAES.

Capita Liciniorum laureata, dextris ſuſtinent Fortunæ typum, Figuram ſcilicet calatro caput ornatam, dextrâ temonem, ſiniſtrâ cornucopiæ.

Accedit Legiones, Alas equitum, & cohortes Joviorum Herculiorumque nominibus ſemper inſignitas permanſiſſe, etiam ſub ipſo Conſtantino, & uſque ad Imperatorem Valentinianum III. ut paſſim videre eſt in Notitiâ Dignitatum Imperii.

Vale, Lector. Votis tuis Fortuna reſpondeat; mea ſunt vota.

Digitized by Google

GISBERTI CUPERI

NOTÆ

IN

LACTANTIUM

DE MORTIBUS

PERSECUTORUM.

Ggg 4

Digitized by Google

Digitized by Google

PRÆFATIO.

Ante annos aliquot, τῷ μακαρίτῃ Joannis Columbi, viri eruditi rogatu, nonnulla in chartam tumultuariâ operâ conjeci, quæ inſervire arbitrabar poſſe uni aut alteri aurei hujus opuſculi loco illuſtrando. Edita illa ſunt Aboæ, quæ urbs Finnorum caput eſt: ſed quemadmodùm facilè credo, ea doctis non planè probata fuiſſe, ita me non alia tunc temporis publici juris facere voluiſſe, velim iidem perſuaſum habeant. Columbus me certiorem fecerat, multa ſibi in Lactantium annotata eſſe; nolui propterea falcem in ipſius meſſem immittere: ſed ut morem amico, præclariſſimi Schefferi genero, & doctrinæ perelegantis viro, gererem, Notulas miſi, quæ editæ in ultimo Septentrione ſunt. Quid longiori vitâ Vir dignior præſtiterit, palàm eſt; cùmque animadvertam, haud pauca relicta eſſe, quæ merentur illuſtrari pluribus, & cùm ipſi mihi nonnulla meorum, neque enim hoc diffiteri pudet, minùs placeant, cœpi diligentiùs elegantiſſimum opuſculum excutere, & notas meas, quas cum ſuis edidit Columbus, ubi commodè id fieri potuit, hiſce novis inſerere, ut omnes eâ viâ ſub unum quaſi conſpectum cadere queant, & ut qui ſententiam meam cognoſcere deſiderant, non teneantur ſingulis momentis conſulere Viri præſtantis curas. Natæ hinc mihi ſunt Annotationes longè auctiores: eaſque ut luce donem publicâ, facit Patrum diſertiſſimus; faciunt res præclaræ, quas ille nos docet; & facit deniquè operis argumentum, quod hodiè renaſci miramur, & ſtupemus, quodque caput eſt omnium confabulationum, ſaltem apud eos, qui vetera tempora, vulnera Eccleſiæ inflicta, & Perſecutorum tragicos exitus ſecum animo revolvunt, quoſque tangit ac cruciat Eccleſia Dei tam miſeris, tam horrendis, & apud poſteros fortè fidem non inventuris modis vexata. Quòd ſi aliquid dignum Lactantio, viriſque doctis acceptum præſtiterim, erit certè quòd læter ſerium in modum; ſecùs ſi accidit, ſique moroſi ingenii homines, quibus nihil, niſi quod ab ipſis proficiſcitur, placet, multa invenire ſe poſſe putant, quæ ipſis diſpliceant, per me id fiat licet; quippè qui non litibus & commiſſionibus, ſed veræ eruditioni & humanitati, idque animi, cui luſus aliquandò dari debet, relaxandi cauſâ, vacuum à negotiis publicis tempus impendam.

Valere te juberem, Lector, niſi manum injiceret Conſtantinus Magnus, decus & ornamentum libelli, quem à Lactantio compoſitum Notis illuſtro. Nam cùm is ſæpè ad partes vocandus ſit, cùm multa de eodem oblatâ occaſione moneam, non abs re me facturum arbitratus fui, ſi in Illuſtriſſimi Principis natalem inquirerem locum. Video eruditionis præſtantis viros inter ſeſe immane quantùm diſſentire, alioſque in Thraciâ, alios in Britanniis, alios alibi exiſtimare natum eſſe magnum illum Imperatorem, qui in nummis non abſque ratione vocatur EXUPERATOR OMNIUM GENTIUM, PRINCEPS PROVIDENTISSIMUS, UBIQUE VICTOR, & FUNDATOR PACIS; cuique in iiſdem tribuitur SÆCULI FELICITAS, BEATA TRANQUILLITAS, nec non SECURITAS REIP. Hunc igitur Principem Baronius, Pomponius Lætus, Archiepiſcopus Armachanus in Britannicarum Eccleſiarum Antiquitatibus, atque nuper Ed. Stillengfleet in Originibus Britannicis cenſuerunt natum eſſe in Britanniâ; aliique Helenam, matrem ipſius, filiam faciunt Regis cujuſdam Britanniæ, quod certè purum putum figmentum eſt. Cæterùm præcipuus prioris opinionis fundus eſt Panegyricus, quem Conſtantino Eumenius dixit: *O fortunata*, ait, *& nunc omnibus terris beatior Britannia, quæ Conſtantinum Cæſarem prima vidiſti!* Illique addendus omninò eſt Panegyricus ab incerto auctore dictus Maximiano & Conſtantino, in quo hæc verba leguntur: *Liberavit ille Britannias ſervitute; tu nobiles illic oriundo feciſti.* Verùm, pace tantorum virorum quod fiat, alia ego omnia ſentio; arbitrorque, Conſtantinum Magnum natum eſſe in Illyrico latè ſumpto, vel in Daciâ Mediterraneâ, & quidem in urbe Naſſo. Conſtantinus certè Porphyrogeneta illud nos abſque ambagibus docet lib. 2. Themat. 9. *Præfectura Daciæ Mediterraneæ ſub Conſiliario: urbes quinque, Pantalia, Germanus,* Ναϊσσὸς, ἡ πατρὶς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου: *Naſus, patria Magni Conſtantini.* Stephanus, vel Epitomator ejus Hermolaus Barbarus, idem in v. Ναϊσσὸς teſtatur: Ναϊσσὸς, πόλις Θρᾴκης, κτίσμα ἢ πατρὶς Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως: *Urbs Thra-*

cia, opus & patria Conſtantini Imperatoris; putoque idem tradere Julium Firmicum lib. 1. Matheſeos, atque apud eum legi debere cum Valeſio ad Amm. Marcellinum ex MSS. *Naïſum*, non autem *Tarſum;* id quod editi libri ſervant: *Apud Naïſum genitus Conſtantinus, à primo ætatis gradu gubernacula Imperii retinens.* Sed firmiſſimum argumentum nobis præbet Auctor Excerptorum de Conſtantio Chloro, & Conſtantino Magno; cujus hæc ſunt verba: *Hic igitur Conſtantinus natus Helenâ matre viliſſimâ in oppido Naiſo.* Nihil certè clarius dici poteſt; tranſiremque ad alia, niſi conjecturam, quæ mihi commodè in mentem venit, cujuſque etiam mentionem feci ad caput 26. ſupponere è Repub. litterariâ judicarem; non quòd illam aliis obtrudere velim, vel ipſe etiam eam planè amplectar: ſed ut diligentiores habeant, in quo ſeſe exercere poſſint. Helenam ab aliis *concubinam* Conſtantii vocari notum eſt: verùm nemo, quod equidem ſciam, inventus eſt, qui eam dixerit fuiſſe *viliſſimam* fœminam, præter Auctorem Excerptorum, qui tamen fortè non ita ſcripſit, cùm non ſit veroſimile, Chriſtianum ita locuturum de Piiſſimâ & Venerabili, quemadmodùm in nummis vocatur, Auguſtâ. Quid igitur? titubanter & dubius planè dico, ſcriptum fortè fuiſſe, *viliſſimo in oppido.* Nam videtur hoc oppidum non valdè illuſtre, vel magnum fuiſſe; & certè mox in iiſdem Excerptis ſequitur, Conſtantinum illud *mirificè ornaſſe:* Stephanus ejuſdem iſtud κτίσμα facit; & indè magnificè ornatum cùm fuerit, mirum non eſt, vocari Amm. Marcell. 21. 10. *copioſum oppidum.* Miror autem, eruditorum nonnullos hanc urbem eandem eſſe exiſtimare cum *Naſto* & *Neſto*, (quarum illam Stephanus facit urbem Thraciæ, alioque modo ſcribi Νεστὸν addit; hanc verò urbem & fluvium Illyriæ;) eoſdemque memoriæ mandare, Neſti urbis Illyriæ & fluvii neminem è veteribus meminiſſe: at Neſtum, Thraciæ fluvium longè celeberrimum, memorare Melam, Plinium, Solinum. Nam ego quidem arbitror, Plinium 4. 16. non alium, quàm Illyriæ Neſſum memorare, quandò notat, *in Europâ inter Acheloum tantùm Neſtumque amnes leones eſſe;* & Scylax Caryandenſis, vel qui ejus ſub nomine editus eſt Geographus, in Illyriâ memorat κόλπον Νεσταῖον, & urbem, vel fluvium, neque enim adjicitur unum ex iis, Νεστόν. Quin imò Apollonius Rhodius 4. 1215. *Neſtaos* etiam eidem regioni adſcribit; & notanda ſunt Scholiaſtæ verba: Τοὺς Νεσταίους Σκύλαξ φησὶν ἔθνος Ἰλλυρικόν. ἀπὸ τούτων παράπλους ἐστὶν εἰς τὸν κόλπον ἡμέρας μιᾶς; καὶ Ἐρατοσθένης ἐν Γ. γεωγραφουμένων φησί: μετὰ Ἰλλυριοὺς Νεσταῖοι, καθ᾽ οὓς νῆσος Φάρος, Φαρίων ἄποικος: id eſt, *Neſtaos Scylax dicit eſſe gentem Illyria: ab his in ſinum unius diei eſt navigatio; & Eratoſthenes in tertio Geograph. libro ait: Poſt Illyrios Neſtai, prope quos inſula eſt Pharus, Phariorum colonia.* Fuit igitur in Illyriâ urbs & fluvius Neſtus; fuit Neſſus, vel Neſtus fluvius Thraciæ, & denique Naiſus urbs patria Conſtantini, quam & Thraciæ urbem facit Stephanus, latè ſcilicet regionis hujus nomine ſumpto: niſi cum Valeſio quis reſcribere velit Δακίας, & intelligere Daciam mediterraneam, de quo in Notis ſatis multa doceo. In oppido igitur Naiſo natus Conſtantinus, à rerum geſtarum gloriâ poſteà Magnus dictus; videturque vile & parvum fuiſſe, quia Conſtantinus illud mirificè ornavit, ut ſcilicet natalem locum illuſtriorem redderet. *Viliſſimum* indè dicitur Auctori Excerptorum, ſi tamen conjectura mea vera eſt, quam vel eo nomine premere diutiùs nolui, ut ab Auguſtâ Helenâ vilitas auferatur, quam etiam non memini ab ullo veterum illi objectam fuiſſe; niſi quòd Eutropius narret, Conſtantinum Conſtantii filium fuiſſe *ex obſcuriori matrimonio*, quod certè reſpectu ſecundarum nuptiarum, quas Conſtantius celebravit cum Valeriâ Diocletiani Imp. filiâ, dici ab eo potuit. Sed ut pergam, nullo prætereà modo temporum ratio permittit, ut in Britanniâ Conſtantinus naſci potuerit. Natus enim eſt anno Chriſti 272. Coſſ. Aureliano & Baſſo, diù antequàm pater Cæſareâ dignitate fuit ornatus, quod factum eſt anno Chriſti 291. Neque enim inſulam illam ingreſſus eſt, antequàm Cæſar foret, & anteà ſine dubio ut plurimùm in Illyrico egit; ut enim Auctor Excerptorum loquitur, *Conſtantius D. Claudii optimi Principis nepos ex fratre, Protector primùm, exin Tribunus, poſteà Præſes Dalmatiarum*, ultimamque dignitatem accepit à Caro, qui regnare cœpit anno 282. vel certè eam ſub eo geſſit, uti patet ex Vopiſco in Carino. Nec quicquam illuſtres viros juvat Eumenius; egoque arbitror, alium longè verborum, quæ adferuntur, ſenſum eſſe: nempè, *Conſtantinum primam Britanniam vidiſſe Cæſarem*, non quia ibi natus, ſed quia, patre mortuo, ab exercitu Cæſar eſt factus; id quod verum eſſe patet ſatis ſuperque ex iis, quæ in Notis obſervavi. Nec etiam quicquam alter Panegyriſta evincit, qui dicit, Conſtantinum *Britannias no-*

biles illic oriundo feciſſe. Nam *oriri* quidem dicuntur, qui naſcuntur, & in vitam introeunt homines, iiſdemque *ortus* tribuitur: ſed eædem voces ſingulari elegantiâ etiam uſurpantur de iis, qui Reges, Imperatores, vel Cæſares fiunt. Sic Cajus & Lucius ab Auguſto adoptati, & principes juventutis deſignati, *Orientes juvenes* dicuntur Paterculo, 2. 99. & *exortum principis Veſpaſiani* dixit Plinius 33. 3. de initio imperii ipſius loquens; & de eodem, ut multis videtur, verba facit Curtius 10. 9. *Proindè jure meritòque populus R. ſalutem ſe Principi ſuo debere profitetur, cui noctis, quam penè ſupremam habuimus, novum ſidus inluxit. Hujus herculè, non ſolis* ORTUS, *lucem caligantem reddidit mundo.* Neque aliter Panegyriſtæ loqui ſolent. Cap. 1. Paneg. Maximiano & Conſtantino dicti: *Sacratiſſimi Principes, Maximiane, velis nolis, ſemper Auguſte, & Conſtantine ORIENS Imperator;* cap. 8. *Hic eſt, qui in ipſo ORTU Numinis ſui, Gallias priorum temporum injuriis efferatas reip. ad obſequium reddidit;* id eſt, ſimul ac factus fuit Imperator, initio imperii. Eumenius cap. 10. Panegyrici dicti Conſtantino: *Ignobilem credo aliquam Barbarorum manum repentino impetu, & improviſo latrocinio* ORTUS TUI AUSPICIA *tentaſſe;* idemque in alio Paneg. cap. 2. diem, quo Conſtantinus Cæſar eſt dictus, appellat *divinum* ORTUM *Majeſtatis ſuæ.* Adeò ut quandò Conſtantinus dicitur Britannias nobiles feciſſe *illic oriundo*, nihil certè aliud evinci indè poſſit, quàm illum ibi purpuram ſumpſiſſe, & Cæſarem, vel Imperatorem factum eſſe, quæ etiam ſententia eſt Juſti Lipſii in Admirandis, & Joh. Livineji; eſtque loquendi ratio deſumpta à ſole, vel ſideribus, quibus Imperatores ſolebant comparari. Britannicus ab Octaviâ ſorore vocatur apud Senecam *ſidus orbis*: Antoninus Philoſophus ſe ſenem vocat *ſolem occidentem*, Commodum verò *orientem*, ἀνατέλλοντα; & Geta atque Caracalla in rariſſimo Epheſiorum nummo apud Sponium & Morellium vocantur ΝΕΟΙ ΗΛΙΟΙ.

Quid mihi porrò de *Actis Pilati* videatur palam feci ad cap. 36. Incidi poſteà in Opera poſthuma Epiſcopi Ciſtercienſis; & animadverti, Virum Illuſtrem pag. 51. notare: » Acta Pilati plena impietatis adverſùs Chriſtum conficta ex mandato Maximini Tyranni, publicè tam in agris, quàm in civitatibus propoſita, & à Ludimagiſtris addiſcenda pueris tradita eſſe; his Romanos uſos eſſe ſub Diocletiano & Maximino, ad Chriſtianos à Martyrio revocandos, ut teſtantur verba Maximini in Paſſione SS. Tarachi, Probi, & Andronici: *Iniquiſſime, non ſcis quem invocas, Chriſtum hominem quendam factum, ſub cuſtodiâ Pontii Pilati poſitum, cujus acta repoſita* (aliter legitur in editis) *ſunt.* « Quòd ſi Illuſtris Antiſtes per *Maximinum* intelligit Galerium Maximinum, quo imperante Acta hæc conficta fuiſſe Euſebius teſtatur, certè illis ſub Diocletiano & Maximino (vel *Maximiano* potiùs) uti non potuere Romani; quippè qui purpurâ ſeſe exuerant, antequàm hæc Acta publicata ſunt. Deindè Maximinus Imp. verba in Paſſione laudata non protulit, id quod videtur cenſere Epiſcopus; ſed Numerianus Maximus Præſes, qui in jus Martyres traxit Diocletiano & Maximiano Herculio (ex quibus, ut hoc obiter moneam, interpres Theodori Metochitæ malè tres Impp. facit, Diocletianum, Maximianum, & Herculium, cùm ipſe ſcripſerit, Διοκλητιανὸς ἢ Μαξιμιανὸς ὁ Ἑρκούλιος) iterùm Coſſ. utì Acta teſtantur, licèt non inveniam, eos ſimul ſecundum Conſulatum geſſiſſe. Prætereà Euſebius hæc ſpurciſſima Acta, ut monui, Galerio Maximino tribuit; undè & lib. 1. cap. 9. χθὲς ἢ πρώην illa inventa fuiſſe ſcribit. Vir doctus, qui Diſſertationem de Legione Fulminatrice publicavit nuper, ſcribit Diocletianum & Maximinum hæc Acta cudiſſe, cùm tamen Diocletianus, jam imperio depoſito, Salonæ ageret; arbitraturque, *Acta Pilati* laudata Juſtino Martyri, Tertulliano, & aliis, eſſe etiam ſuppoſititia: cui tamen opinioni adverſatur Epiſcopus Ciſtercienſis; quam litem aliis relinquo examinandam.

Eodem capite 36. per *ſummum ſacerdotem* apud Prudentium, non Pontificem Romanorum Maximum, ſed Cybeles Sacerdotem intelligi debere doceo. Et proculdubiò is primus erat Sacerdotum Cybeles, & reliquorum caput; quomodò & Apulejus lib. 1. Iſidis Sacerdotem maximum celebrat: *Ac cùm ad ipſum jam templum pervenimus, Sacerdos maximus, quique divinas effigies progerebant.... diſponunt ritè ſimulacra.*

Notatu inſuper dignum eſt, Lactantium cap. 4. narrare, Valeriano *direptam* vel *dereptam*, utì ſcribendum judico, cutim, & infectam rubro colore, in templo barbarorum deorum ad memoriam clariſſimi triumphi poſitam, & legatis Romanorum ſemper fuiſſe oſtentui. Nam auctor Chronici Alexandrini ſimilia de Carino tradit: *eum* nempè

Digitized by Google

victum Carras profugiſſe, & à Perſis captum, mox interfectum eſſe, pellemque detractam eos feciſſe ſaccum, & σμυρνίσαντες, *vel unguentantes ſervaſſe* εἰς ἰδίαν δόξαν, *gloriæ causâ.* Undè hæc hauſta ſint, ignoro planè: nam nemo aliorum auctorum tale quid de Carino memoriæ mandavit; quippè qui victus & occiſus fuit in prælio, quod cum Diocletiano habuit apud Nargum in Mœſiâ. Adeò ut Chronici illius auctor valdè cautè legendus ſit; utì eo ipſo loco Carum facit avunculum Carini, qui tamen illius, nec non Numeriani, fuit pater. Κάρινος ὁ βασιλεὺς ἀπιὼν πολεμήσας κατὰ Περσῶν κατὰ τοῦ θείου αὐτοῦ Κάρου: *Carinus in Perſas profectus cum Caro avunculo ſuo.* Neque tantùm ex patre avunculum facit: verùm etiam ſcribit, Carinum patri in Perſas proficiſcenti comitem fuiſſe; cùm contrà Carinus Gallias rexerit, & Numerianus expeditionem cum patre in Orientem ſuſceperit, teſte Vopiſco. Quòd ſi vox αὐτοῦ abeſſet, vel addita foret ab ignariis librariis, θείου Κάρου, reddi poſſet, *Divi Cari;* quomodò is non modò in nummis, verùm etiam à Nemeſiano in Cynegetico, quod ſcripſit ad Carinum & Numerianum, appellatur:

> *Mox veſtros meliore lyrâ memorare triumphos*
> *Accingar*, Divi *fortiſſima pignora* Cari.

Ad cap. 16. notavi, humani aliquid Caſaubonum V. Clar. pati, cùm ſcribit, Conſtantium bello Perſas viciſſe. Idem tamen etiam tradit Auctor Chronici laudati pag. 642. Πέρσαι, ait, κατὰ κράτος ἐνικήθησαν ὑπὸ Κωνσταντίου καὶ Μαξιμίνου Ἰοβίου; *Perſæ maximo bello à Conſtantio & Maximino Jovio Cæſaribus devicti ſunt.* Hæc geſta eſſe dicuntur Maximiano Herculio v. & Maximiano Jovio Cæſare II. Coſſ. qui annus U.C. eſt 1050. & Chriſti 297. quo certè Galerius Maximianus Narſeum ſuperavit: ſed Conſtantius in Britanniis bellabat. Deindè Maximinus Jovius eſt Galerius Maximianus Jovius, cùm C. Valerius Maximinus illo tempore nondùm Cæſar fuerit factus.

Cap. XXIX. putabam, Aurelium Victorem corrigendum eſſe, interpoſitâ particulâ *&*: ſed vulgata etiam ſcriptura declarat, Licinium ſimul factum eſſe *Cæſarem Auguſtum;* cùm aliàs primò Cæſarea dignitas, indè Auguſti nomen daretur Principibus.

Cap. XXXIX. diſſerui de combuſtione cadaverum, putavique in binis Inſcriptionibus hæc verba, CORPUS INTEGRUM CONDITUM, denotare corpus illud non crematum, verùm humi mandatum eſſe. Nondùm conjecturam illam damno: ſed videant tamen eruditi, num potiùs ſignificare illi, qui monumenta iſta poſuerunt, velint, corpora non mutilata, verùm integra humata eſſe. Nam illud ut fieret, magna Gentiles tenebat religio; magnumque ipſis ſolatium erat, ſi florentibus & integris membris, ultimum valere rebus humanis dicerent. Statius 2. Sylv. I. 156.

> *Gratum eſt, fata tamen, quòd non mors lenta jacentis*
> *Exedit puerile decus, maneſque ſubivit*
> Integer, *& nullo temeratus corpora damno,*
> *Qualis erat* — — — — —

Quò non incommodè refert Gevartius factum Auguſti, *qui ſupremo die, petito ſpeculo, capillum ſibi comi, ac malas labentes corrigi præcepit,* Suetonio teſte. Scilicet umbras ita apud inferos verſari, ut corpora ex vitâ decedebant, habebant perſuaſum; utì vel Deiphobus apud Virgilium 6. Æn. & Laius apud Statium 2. Theb. ne alia exempla advocem, docent. Indè eſt, quòd tam graviter in Antonium invehatur Cornelius Severus apud Senecam Suaſ. VII. quòd Ciceroni caput & manum amputari juſſerat:

> *Hæc nec in Emathio mitis victoria Perſe,*
> *Nec te, dire Scyphax, non fecit in hoſte Philippo;*
> *Inque triumphato ludibria cuncta Jugurthâ*
> *Abfuerant, noſtrâque cadens ferus Annibal irâ*
> *Membra tamen Stygias tulit inviolata ſub umbras.*

Et fortè hùc etiam reſpicit Nero, cùm apud Sueton. *nihil priùs ac magis à comitibus exigit, quàm ne poteſtas cuiquam capitis ſui fieret, ſed ut quoquo modo* TOTUS *cremaretur:* quanquàm ludibrium, & caput pilo infixum, utì fieri ſolebat, ante oculos habere potuerit. Integri igitur inferos adire exoptabant Gentiles, ut ſcilicet integris etiam membris in campo Elyſio choreis & epulis operam dare poſſent. Hinc puto occiſorum membra diligenter fuiſſe aptata, ut ſcilicet tanquàm integri conderentur. Statius 3. Th. 132.

> *Vulneraque alta replent lacrymis. Pars ſpicula dextrâ*
> *Nequicquam parcente trahunt; pars molliter aptant*
> *Brachia trunca loco, & cervicibus ora reponunt.*

Vulnera itidem obligabant; uti apud Euripidem Phœn. v. 1663. Antigone Creontem rogat, ut vulnera fratris Polynicis occiſi obligare poſſet;

Ἀλλ'

Digitized by Google

Ἀλλ' ἀμφὶ τραύματ' ἄγεια τελαμῶνας βαλεῖν.

Capite eodem, de *Rege ſæculi* nonnulla ad Tertullianum explicandum monui, ſuſpicatuſque poſteà ſum, ſcribi haud incommodè poſſe, *pro Diaboli ſcilicet æmulatione Regis ſæculi;* nam Diabolus in Novo Fœdere, & quidem in Evangelio Joannis, Ἄρχων τοῦ κόσμου, & in Epiſtolâ ad Corinthios ſecundâ, ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου, vocatur: vel vulgatam ſcripturam ita explicari poſſe, Pontificem Maximum eſſe ad Diaboli imitationem Regem ſæculi. *

Furens ſe t hic ha inge-

Adjiciendum tandem eſt, Freherum, vir. ampl. pereruditè de Tributorum variis generibus agere in Diſſert. quam de Numiſmate Cenſûs compoſuit; & valdè illuſtrari Lact. caput tertium & viceſimum per verba ejus, quæ ſequuntur. Tenendum eſt certè, ait, tributum ſoli, id eſt, agrorum, pro modo & latitudine eorum indictum fuiſſe, ut Ulpianus de Cenſibus docet; vel potiùs pro feracitate. Stipendium enim & tributum onera ſunt fructuum, l. 7. D. de Uſufr. l. *neque*, D. de Impenſ. in res dotales factis. Undè Mæcenas apud Dionem: Φόρον ἐπιτάξας πᾶσιν ἁπλῶς τοῖς ἐπικαρπίαν τινὰ τῷ κεκτημένῳ αὐτὰ παρέχουσι. Nec agris ſolùm, ſed cæteris etiam facultatibus, auro facto & infecto, pecuniæ numeratæ, mancipiis, gregibus tributa imponebantur pro eorum modo. Qui ut inter divites & inopes diverſus: ita & tributi onus; neque hoc inopibus valdè formidandum. At capitis tributum in omnes peræquè unum, liberos modò (nam ſervorum nulla capita: ſed pecudum inſtar pro pretiis ſuis à domino cum cæteris fortunis horum tributum dependebatur) divites & tenues, maritos & cælibes, parentes & orbos. Non dicam juvenes & ſenes, quòd ei rei modus datus, ut nec ante vigeſimum annum capite obligaretur, & ſenectuti ſua immunitas eſſet; niſi quòd in Judæâ hoc etiam aliquantulùm aggravatum Ulpianus auctor eſt d. l. 3. D. de Cenſibus.

Hîc cùm te iterùm relinquere, Lector, vellem, ecce affertur ex Italiâ Henrici Noriſii, Viri certè celeberrimi, & cui plurimùm antiquitatis ſtudium debet, Epiſtola Conſularis, quam mihi ille dono mittebat. Ad caput Lactantii x. doceo, Cæſares in Auguſtorum planè fuiſſe poteſtate, nec propterea mirum eſſe, Galerium Maximianum ad carpentum Diocletiani concurriſſe. Hæc mea & aliorum ſententia valdè firmatur à Viro præſtantiſſimo; quippè qui pag. 177. laudatæ Epiſtolæ docet, Cæſareum nomen nullius imperii indicium fuiſſe. Antonius Pagi, vir itidem pereruditus, *imperium Cæſareum* ſubindè commemorat; hoc alii explodebant, quos ita loquentes introducit: Nos planè, inquiunt, ignoramus, quidnam ſit hocce imperium Cæſareum Domitiani ac Commodi, ut ille tuus fingit. Nam Dio lib. 53. diſſerens de Titulis Imperator. teſtatur, appellationem Cæſaris *nihil peculiaris poteſtatis* ſignificare, ſed tantùm *ſucceſſionem ſtirpis*. Et ne à Domitiano diſcedamus, Tacitus in fine l. 3. Hiſtor. ſcribit, Domitianum poſt necem Vitellii à frequenti milite Cæſarem conſalutatum. Et initio lib. 4. ait: *Nomen ſedemque Cæſaris Domitianus acceperat.* Eo autem titulo nullum eidem imperium collatum, patet ex iis, quæ ſtatim ſubjungit: *Prætura Domitiano & Conſulare imperium decernuntur.* Prætura nullum imperium, ſed juriſdictionis tantùm poteſtatem Domitiano conferebat. Cæterùm ut Cæſar, idemque filius Veſpaſiani Auguſti, quidpiam auctoritatis ac poteſtatis ſupra privatos Prætores haberet, eidem *Conſulare imperium* S. C. decretum fuit, quòd nuda illa Cæſaris appellatio nullum eidem imperium tribuebat. Marcus Aurelius filios adhuc pueros Cæſares creavit, nullo cum eiſdem imperio, cujus ob ætatem nondùm capaces erant, communicato. Idem verò poſt annum nonum imperium Proconſulare Commodo tradidit, ante quod ſine ullo imperio Cæſar tantùm fuerat. Etenim Auguſti poteſtatem atque imperium intra urbem ſibi reſervantes, filios Cæſares imperio Proconſulari extra urbem inſigniebant. Itaque Commodus ac reliqui Cæſares, ante imperium Proconſulare, omnis imperii expertes cenſebantur. Hinc cùm anno 175. Senatus nuntium necis Avidii Caſſii accepiſſet, inter feſtivas acclamationes abſenti M. Aurelio factas dixerunt: *Commodo imperium juſtum rogamus, Commodo Tribunitiam poteſtatem rogamus.* Erat igitur Commodus ſine imperio, quamvis jam indè ab anno 166. Cæſar eſſet, deſtinatus tamen ad imperium, quod unà cum Tribunitiâ poteſtate eodem demùm anno 175. accepit. Idem Commodus cùm Albinum Cæſaris nomine donaſſet, hic poſteà Imperator pro concione dixit: *Commodum donantem me Cæſariano nomine contempſi.* Non imperium Cæſareum dixit, ſed purum putum nomen Cæſareum. Horum auctor Capitolinus cap. 2. & 3. in Albino. Hæc apud Virum tam præclarum, & Faſtorum correctorem & conditorem, cujus amicitiam, humanitatem & eruditionem maximi facio, leguntur; atque ex iis, Lector, perſpicere

ſimul potes; non malè Julianum ſeſe vocaſſe *Apparitorem fidum*; & Galerium Maximianum apud Lactantium cap. 9. cauſas habuiſſe, quarè detrectaret Cæſaris nomen, cùmque illud in litteris ad ſe datis audiſſet, exclamaret truci vultu ac voce terribili: *Quouſque Cæſar?* & quarè tandem Galerius Maximinus c. 32. *nec Cæſarem ſe, nec tertio loco nominari volebat.*

Hæc commodùm digeſſeram, cùm ecce mihi litteræ à Viro præſtantiſſimo afferuntur; quas quia Cæſaream dignitatem magis illuſtrant, non ſecùs ac annum, quo Conſtantius ac Galerius deſignati Cæſares fuerunt, adjicere, Lector, bonâ tuâ cum veniâ, viſum fuit.

Illuſtriſſimo Domino, eruditiſſimo ac clariſſimo Viro D. GISBERTO CUPERO, *Præpotentium Ordinum Belgii Fœderati Senatori ampliſſimo.*

CUM Epiſtolam Conſularem tibi, Vir illuſtriſſime, mittere auſus ſum, haud in votis mihi fuit, ut tu arduis, ac hoc præſertim armis Gallicis concuſſæ Europæ motu, Præpotentium Ordinum Belgii Fœderati negotiis implicitus, oculos ad eamdem deflecteres. Nam in ſupremum Provinciarum Belgicarum Senatum cooptatus, præſentia, ac quæ vario eventu contingere poſſunt, conſilio ac providentiâ curare debes, non autem in elapſa retrò ſæcula animum revocare. Verùm, qui tuus genius eſt, ubi in Senatu maximis de rebus conſilia diſcutis, ac Conſo publicè litas, domi poſteà Minervæ Sacris operaris; quod utrumque cum laude exequi iis tantùm datum, quos æquus amavit Jupiter. Hinc victoris gentium populi Faſtos à me emendatos laudas, qui ob præclara abs te edita volumina in litterariæ reipublicæ Faſtis es laudatiſſimus. Lætor autem plurimùm, quòd aureum Lactantii librum novis ſupra Baluzianas Notis illuſtraturus ſis; pleraque enim Majoribus noſtris ignorata ibidem exponuntur, ac chronologia imperii Diocletiani, quæ Scaligerum, Panvinium, Baronium, alioſque latuit, rectiſſimè declaratur. Nicolaus Toinardus Aurelianenſis dudùm meam ſententiam rogavit de anno, quo, juxta Lactantium, Conſtantius ac Galerius deſignati Cæſ. fuerint, cùm Baluzius id actum putet anno æræ Chriſti vulgaris 293. At reſcripſi Baluzium anni metachroniſmum admittere. Nam Galerius Maximianus in titulo Edicti pro Chriſtianis promulgati A. C. 311. quo & idem Auguſtus animam inter cruciatus projecit, inſcribitur TRIB. POT. XX. COS. VIII. At ſi ille Tribunitiam poteſtatem accepiſſet A. C. 293. eadem Tribunitia poteſtas anno demùm 312. Kalendis Martiis viciès cœpiſſet multiplicari. Panvinius ſcribit, eos Cæſares deſignatos fuiſſe A. C. 291. quod anteà Idatiani Faſti tradiderant, eodem anno eclipſim etiam Solis advocantes. Sed cum Baronio ea Cæſarum deſignatio referenda eſt ad Kalendas Martias A. Chriſti 292. Etenim ubi Lactantius c. 33. de Galerio ſcripſiſſet: *Jam decimus & octavus annus agebatur, quo percuſſit eum Deus inſanabili plagâ*, &c. addit: *Et hæc facta ſunt per annum perpetem, cùm tandem malis domitus Deum coactus eſt confiteri, &c. & jam deficiens Edictum miſit hujuſmodi.* Itaque ægrotare cœpit poſtremâ parte anni imperii, ſive TRIB. POT. XVIII. ac toto anno TRIB. POT. XIX. morbo vexatus fuit: initio verò TRIB. POT. XX. nempè poſt Kalendas Martias A. Chriſti 311. Edictum emiſit. Jam verò ſi Edictum promulgaſſet anno eodem 311. ante Kalendas Martias, ſub exitum TRIB. POT. XX. primùm initæ A. C. 291. uti putat Panvinius, idem ante Edicti promulgationem pleno biennio ægrotaſſet; nempè poſtremâ parte TRIB. POT. XVIII. ac rursùs TRIB. POT. XIX. ac XX. cùm Conſul VIII. anno ſcilicet 311. Edictum emiſerit. Conſulendæ autem ſunt Tabulæ Aſtronomicæ, ſi quæ eclipſis anno 292. contigerit, uti produnt laudati Faſti. Petavius anno Chriſti 291. ponit eclipſim die 15. Maii horâ tertiâ poſt meridiem. At Idacius eam eclipſim, ac illorum Cæſarum deſignationem perperàm eodem anno 291. recitavit, cùm creatio Cæſarum anno inſequenti, ſi Lactantio fides, contigerit.

De imperio Cæſarum ſub Auguſtis ita cenſeo. Quidam fuere puri puti Cæſares ſine ullo imperio, uti Caius ac Lucius, Auguſti filii, ſtatim poſt adoptionem; uti & Nero, antequàm A. U. 804. imperio Proconſulari ornaretur. Ita etiam & Commodus ejuſque frater Annius Verus, cùm eſſent parvuli. At quidam alii unà cum Cæſareâ dignitate imperium accipiebant. Ita Conſtantius ac Galerius cùm primùm Cæſares facti ſunt, Proconſulare imperium acceperunt. Vopiſcus c. 6.

de Vitâ Cari ait , hunc in animo habuiſſe , *ut Carino Cæſareum imperium abrogaret* , cùm, ut initio de Vitâ Carini ſcribit , *Cæſarianum teneret imperium* , quo nempè bellum in Occidente gerere poterat. Vide ſcripta mihi pag. 189. Cenotaph. Piſanorum. Cùm verò Conſtantius ac Galerius uti futuri bellorum adminiſtratores Cæſ. dicti fuerint , imperium etiam Proconſulare unà cum nomine Cæſareo inierunt. Hinc in plurimis Reſcriptis Codicis Juſtin. in titulis Legum Diocletiani & Maximiani , *Augg.* & *Cæſares* nominantur , nempè ob imperium Proconſulare extra urbem. Ita cum Valeriano & Gallieno Cæſar Valerianus etiam Reſcriptis ibidem præponitur , uti & Philippus Cæſar cum Auguſto patre. At in eodem Codice , ubi Divorum fratrum reſcripta recitantur, nunquàm legitur additus M. Aurelius Cæſar : ex quo infero , hunc, vivente Antonino Pio , purum putum Cæſarem fuiſſe. Videſis lib. 2. Cod. tit. 1. 13. & 38. lib. 6. tit. 26. Nec item Commodus unà cum patre M. Aurelio ac L. Vero legitur lib. 3. tit. 31. lib. 5. tit. 25. lib. 6. tit. 26. Itaque exiſtimo , quoſdam Auguſtos imperium Proconſulare ſuis Cæſaribus tradidiſſe ; alios verò nudam omni imperio dignitatem Cæſaream filiis ſive naturâ, ſive adoptione communicaſſe. At omnia hæc ſingulari tuæ eruditioni examinanda propono eâ mente , ut ſim paratus tuam in ſententiam , quæcunque illa fuerit , pedibus tranſire ; es enim Senator , ac apud me primæ etiam , ut olim dicebant , ſententiæ Conſularis. Vale , Vir doctiſſime , ac litterariæ in Belgio rei decus & præſidium. Dabam Florentiæ x. Kal. Decemb. 1688.

Illuſtriſſimæ Dominat. Veſtræ

Humillimus & addictiſſimus ſervus.

Hæc Vir illuſtris doctrinâ ad me miſit ; quæ ſi tibi , Lector , tantùm quantùm mihi placent , placebunt certè plurimùm. Vale.

GISBERTI CUPERI NOTÆ IN LACTANTIUM.

Pag. 180. *De Mortibus Perſecutorum.*] Ex exemplis, quæ Baluzio & Columbo notata ſunt, ſatis patet, Veteres frequenter *mortes* dixiſſe plurali numero. Neque aliter loquitur Manil. 1. 887.

Ceſſerat officium lacrymis: & funera deerant
Mortibus, & lacrymæ -------

Sen. Suaſ. extremâ; *Juba & Petrejus mutuis vulneribus concurrerunt, & mortes fœneraverunt;* quibus addendus Prudentius 2. contra Symm. 675. Cæterùm id quod Columbus optabat, ut Joannis Sariſberienſis opuſculum, quod *De Exitu Tyrannorum*, ipſo in de Nugis Curialium teſte, inſcripſit, lucem aſpiceret publicam, id certè & ego vellem ſummoperè. Arbitror enim eum Diocletiani, Maximiani, aliorumque Tyrannorum & *θεομάχων* mortes exituſque memoraſſe; & ut veteres auctores legere ſolebat, potuiſſe fortè conſulere hunc ipſum Lactantii libellum, cùm ſæculo vixerit XII. quo major longè MSS. copia ſupererat. Laus inventionis editioniſque hujus opuſculi Anglis, vel Gallis reſervata eſt, quia in utroque regno vitam egit; & certè eruditione præſtantes viri omnem movere lapidem deberent, ut ea Joannis Sariſberienſis cura in lucem prodeat tandem. Balæo teſte, inſcribitur *De malo Tyrannorum exitu.* In Bibliothecæ Bodleianæ manuſcriptis laudatur ejuſdem *Nero;* & arbitrabatur Grævius idem opuſculum eſſe, quod à primo & ſæviſſimo tyranno ac perſecutore, *Nero*, & ab argumento, *De Exitu Tyrannorum*, fuerat inſcriptum: quem morem libros inſcribendi vetuſtum eſſe, ex Cicerone & Varrone conſtat.

Caput primum.

Pag. 180. lin. 4. *Addetur his omnibus.*] Fallor, aut intelligitur diabolus, qui præcipuus fidelium adverſarius & hoſtis eſt, quemque dicit tandem etiam vincendum eſſe, non ſecùs ac inſtrumenta ejus perſecutores ſuperati fuerunt: cap. xiv. *Noviès enim tormentis cruciatibuſque variis ſubjectus, noviès* Adversarium *glorioſâ confeſſione viciſti;* mox idem repetens, eum *Zabulum*, vel *diabolum* vocat: *Novem præliis Zabulum cum ſatellitibus ſuis*, id eſt, perſecutoribus, *debellaſti.* Et quanquàm Maxentius c. 43. dicatur unus intereſſe *de adverſariis Dei*, tamen ille aliique omnes eo, quo hæc ſcribebat tempore Lact. ſublati fuere perſecutores; undè cap. 50. *Hoc modo Deus univerſos perſecutores nominis ſui debellavit, ut eorum nec ſtirps, nec radix ulla remaneret.* Et tamen his omnibus addetur *adverſarius*, id eſt, diabolus; id quod etiam indicat fine hujus libelli: *Ut omnes inſidias atque impetus diaboli à populo ſuo arceat, ut floreſcentes eccleſias perpetuâ quiete cuſtodiat;* quod ſi fit, diabolus certè victus eſt, & additur reliquis adverſariis proculcatis. Atque ita diabolus dicitur Martyribus certamina parare. Paſſio SS. Perpetuæ & Felic. *Puellis autem ferociſſimam vaccam, ideòque præter conſuetudinem comparatam, diabolus præparavit, ſexui earum etiam de beſtiâ æmulatus.* Græci hunc adverſarium ſimiliter vocant ἀντικείμενον, quomodò Chryſoſt. in cap. 12. 2. ad Cor. Epiſtolæ, citans 3. Reg. 4. οὐκ ἦν Σατὰν ἐν ἡμέραις αὐτοῦ, explicat, τουτέστιν ἀντικείμενος; & ita ὁ ἀντικείμενος in Epiſt. ad Theſſal. eſt Dei adverſarius, vel Antichriſtus, qui ſemper & perpetuò Deum oppugnat.

Lin. 5. *Reſtitutâ per orbem tranquillitate.*] Ita eleganter loquebantur, quia bella tempeſtatibus, uti notiſſimum, & procellis comparabantur. Indè in nummo Antonini apud Triſtan. T. 1. p. 575. Tranquillitas. Aug. ut indicarent, Antoninum prudentiâ ſuâ & virtute pacem & tranquillitatem dediſſe imperio Romano. In aliis numiſmatis occurrit Serena Tranq. & ita mox Lactantio *pax jocunda & ſerena* dicitur.

Pag. 181. lin. 1. *Templum Dei, quod ab impiis fuerat everſum.*] Hîc agi de templo Nicomediæ, quod à Diocletiano & Maximiano everſum fuit, uti patet ex cap. 13. putat doctiſſimus Baluzius. Verùm ego arbitror, intelligi in genere debere Chriſtianam religio-

Digitized by Google

nem; vel Chriſtianos antè vexatos acerbâ perſecutione, nunc verò per Conſtantinum paci & quieti redditos. Hinc mox nihil de ædificio extruendo ſequitur, uti omninò neceſſe erat: verùm de *mentibus*, quas pax jocunda & ſerena lætificat; hocque ad præcedentia reſpicere, patet ex particulâ *enim* ſatis ſuperque. Neque aliter mihi interpretandum eſſe videtur, quod mox ſequitur: *Qui templum ſanctum everterant, ruinâ majore ceciderunt: qui juſtos excarnificaverant;* nam hoc in genere ad Perſecutores referendum eſt, qui certè non juſſerant templum Nicomediæ deleri omnes. Quin & initio capitis *templum* illud, ſive cœtum fidelium, *eccleſiam* vocat: *Reſtitutâ per orbem tranquillitate, profligata nuper eccleſia rursùm exſurgit;* quanquàm non ignorem, cap. 12. eamdem vocem pro conventiculo poni. Solebant ad hæc Patres gentilium deorum ædes *templa*, & loca, in quibus Chriſtiani conveniebant, *eccleſias*, vel *conventicula*, &c. vocare; id quod facit ipſe Lactantius, cap. 5. 15. 35. 36. patetque ex Aureliani Imperatoris Epiſtolâ apud Vopiſcum, & docuerunt ſatis eruditionis præſtantis viri. Atque ut fideles in novo Fœdere dicuntur ναὸς Θεοῦ: ita & Patres Latini eoſdem vocarunt *templum Dei ſanctum, fidele, ſtabile, cœleſte;* uti facit ipſe Lactantius cap. 2. & 15. necnon 4. Inſtitut. 25. *Conquerentes profanos homines ſacris intereſſe, egerunt Principes ſuos in furorem, ut expugnarent Dei templum*: ubi nequaquàm reſpicere Lactantium arbitror ad templum Chriſtianorum apud Nicomediam, verùm ad *fideles*, quos per totum Romanum imperium conati ſunt *expugnare;* & vox hæc non de everſo conventiculo, licèt milites manus operi admoverint: ſed de Chriſtianis perſecutione afflictis commodè poteſt uſurpari. Sic lib. 5. Inſtitut. 2. τὸ *Dei* additum indicare videtur, & ibi fideles debere intelligi, non ſecùs ac cap. 33. infrà, quia Edictum, quod mox ſequitur, omnes Chriſtianos reſpicit.

Lin. 3. *Humano generi providerunt.*] Hùc pertinent nummi, quibus inſcribitur PROVIDENTIA AUG. & SAPIENTIA PROVIDENTISSIMI PRINCIPIS; & per *genus humanum* ſolenne eſt intelligere imperium Romanum: undè in iiſdem nummis SALUS GENERIS HUMANI occurrit.

Lin. 6. *Nunc placatus.*] Putabam τὸ *Deus* poni debere poſt *placatus*, & Lactantium *jacentes & afflictos ſervorum* poſuiſſe, pro miſeris & afflictis ſervis: ſed nunc non diſplicet Columbi *precibus;* quod & eruditis Anglis in mentem venit.

Pag. 182. lin. 3. *De quo exitu.*] Verba quæ exciderunt, ità fortè ſupplenda ſunt: *De quo exitu impiorum teſtificari placuit, ut omnes, qui procul moti fuerunt, vel qui poſt nos futuri ſunt, ſcirent quatenùs virtutem & Majeſtatem ſuam in perdendis delendiſque nominis ſui hoſtibus Deus ſummus oſtenderet;* mox, poſt *auctores*, puto excidiſſe *tantorum ſcelerum*, vel *perſecutionis.* Angli aliter paulò ſupplent, atque etiam Columbus; quorum conjecturas ſi quis meæ præferat, haud id feram gravatè.

CAPUT II.

Pag. 183. lin. 2. *Cruciatus eſt.*] Id eſt, cruci affixus, uti ex Lactantii Inſtitut. docet Columbus; neque aliter locutus eſt Hegeſippus lib. 18. *Capiebantur innumeri; quingenti fermè ad diem cruciabantur.*

Lin. 3. *Duobus Geminis.*] Quàm diverſa alii ſentiant, notum eſt: vide Scaligerum, Petavium, Bucherium, Onuphrium, Langium, Chriſtmannum, Th. Lydiat & alios.

Pag. 184. lin. 1. *Procellæ nubis.*] Plus dicit, quàm in ſacrâ Scripturâ; ibi enim tantùm νεφέλης mentio, & ablatio ipſa exprimitur per ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανόν: quæ loquendi ratio procellam excludit planè, docetque placidè J. Chriſtum D. N. in cœlum ſublatum eſſe.

Lin. 7. *Petrus Romam advenit.*] Tradit hoc etiam Lactantius 4. Inſtitut. 21. *Miracula* autem reſpiciunt proculdubiò fabulam, quæ fertur de Simone mago, quæque narratur Arnobio & aliis.

Pag. 185. lin. 1. *Ac ſtabile.*] Id eſt, firmum, duraturum. Sic in nummis occurrit, TELLUS, vel TERRA STABILITA, apud Erizzum p. 386. quo ſignificatur proculdubiò, Imperatores pacem duraturam & firmam dediſſe orbi terrarum.

Lin. 3. *A cultu idolorum.*] Hoc Lactantius ut Chriſtianus loquitur; nam Ethnici dicebant *cultum deorum.* Inſcriptio apud Gruterum:

DIOCLETIAN. CAES.
AUG. GALERIO. IN. ORI
ENTE. ADOPT. SUPER
STITIONE. CHRIST.
VBIQ. DELETA. ET. CVL
TV. DEOR. PROPAGATO.

Utque ex innumeris tam Græcis, quàm La-

tinis auctoribus, necnon ex Martyrologiis & Actis Martyrum patet, Gentiles ſtatuas deos repræſentantes ipſis deorum nominibus deſignabant.

Ibid. *Ad religionem novam.*] Et hoc eſt, quod objiciebatur continuò Chriſtianis, utì patet ſatis ſuperque ex Arnob. lib. 1. pag. 34. lib. 2. pag. 92. 93. & 94. aliiſque. Indè Aſclepiades gentilis apud Prudent. Hym. 10. περὶ στεφ. v. 580. primò celebrat *ſacra vetuſta*, & indè *novellum dogma* Chriſtianis objicit; & Baronium ſecutus Triſt. Tom. 1. pag. 698. per *pueros & puellas novorum hominum* apud Capitol. in M. Ant. Philoſopho, intelligit pueros Chriſtianorum: quanquàm ego exiſtimem, Caſaubonum & Salmaſium veriora tradere.

Lin. 5. *Primus omnium.*] Hoc uno ore narrant omnes; & quanquàm à Claudio Chriſtiani videantur malè habiti, non ſecùs ac Judæi, quorum nomine primis Eccleſiæ naſcentis temporibus etiam illi veniebant, (quam in rem extat locus elegans apud Sulp. Sever. 2. 99.) non tamen motus ille inter perſecutiones numeratus eſt. Claudium Judæos Româ juſſiſſe excedere, tradit B. Lucas in Apoſtol. Actis; ac de eâdem re ita loquitur Sueton. c. 24. *Judæos impulſore Chreſto aſſiduè tumultuantes Româ expulit.* Per *Chreſtum* proculdubiò *Chriſtum* D. N. intelligit, eumque ita vocabant, quia *Chreſtus* erat nomen Romanis uſitatum, utì ex Inſcriptionibus, & Cic. 2. ad Fam. 8. patet; & puto Gentiles errore nominis Dominum noſtrum ita nominaſſe, non autem per contumeliam, id quod tamen eruditi exiſtimant. Neque enim mihi ulla contumelia eſſe videtur, aliquem *Chreſtum*, id eſt, bonum, ſuavem, benignum nominare; quanquàm erraverint ſatis ſuperque Gentiles, quandò illud putaverunt Salvatoris noſtri nomen eſſe. *Impellere* autem *Chriſtus* Judæos non potuit, quippè qui imperante Tiberio cœlo redditus eſt: ſed hoc ita mihi videtur eſſe interpretandum, nonnullos Judæorum noſtrum Chriſtum dixiſſe eſſe Meſſiam, alios contrà id negaſſe; atque indè tumultus inter ipſos tam privatim, quàm publicè ortos eſſe. Sed tamen Claudius nihil aliud fecit, quàm ut omnes Româ expelleret; illoque tempore abſque dubio etiam Chriſtianis eadem ſors obtigit: & quia ſolum tantùm, fortunis religioneque ſalvis, mutare cogebantur, Claudius inter Perſecutores numeratus non eſt.

Pag. 186. lin. 1. *Tam mala beſtia.*] Ita Neronem, Diocletianum, & alios Perſecutores nominat optimo merito Lactantius, utì monuit Baluzius. Videantur capita 4. 9. 16. 25. 32. & 39. in quibus, modò *execrabile animal*, modò *nefarium*, modò *mala beſtia* occurrunt. Latinus Pacatus Maximum vocat *belluam furentem*; ubi ſimilia ex Rutilio & Senecâ obſervat Livinejus. Neque aliter loquuntur de tyrannis & impiis Principibus Liv. 34. 39. Cic. lib. 1. & 3. Offic. Lucianus pag. 1015. 1016. 200. & 206. Ed. Bourd. Dion. Caſſius lib. 77. extremo, Arnob. 5. p. 115. Aſterius Homil. 1. quibus addi poteſt Ritterſh. 4. 9. Lect. Sac. & in Paſſione Seraphiæ Helpidius *rabidiſſimus canis* vocatur. Scilicet interdùm non ſatis habebant generale nomen, ut *beſtia*, *animalis* adhibere: ſed quod eorum maximè fœdis hominibus conveniebat, vel convenire putabant, projiciebant. Ita Lycophron p. 20 Helenam propter impudentiam vocat κύνα; p. 170. Clytemneſtram δράκαιναν διψάδα; hominesque moribus ſævis & aſperis præditos ὄφεις, δράκοντας, & *ſcorpiones* dictos eſſe, obſervavit Meurſ. ad Lycophr. p. 125. Sic Aſterius pag. 72. adulteram nominare nullus dubitat λαίδα καὶ ἔχιδναν; & apud Livium 39. 11. Hiſpala, mulier non ſatis pudica, *excetra* vocatur. Sic Julianus Ep. 23. Conſtantinum appellat πολυκέφαλον ὕδραν; undè ſatis perſpici poteſt, quo odio Apoſtata ille Chriſtianos fuerit perſecutus.

Lin. 4. *Adventum ... nefas.*] Hæc ſic ſuppleri poſſe exiſtimo: *quod nefas eſt credere. Sicut duos prophetas vivos eſſe tranſlatos, & in ultimo ſæculo initium Chriſti ſanctum ac ſempiternum, cùm deſcendere cœperit, præceſſuros pronunciant, eodem modo etiam Neronem venturum putant, qui futurus præcurſor diaboli.* Et rectè primò dicit Lactantius, nefas eſſe credere Neronem rediturum, & Antichriſti præceſſurum adventum; eoſque paulò antè *quoſdam deliros* nominat. Hinc patet auctorem noſtrum, id quod monere oblitus non eſt Baluzius, non accedere eorum opinioni, qui cenſebant Neronem non eſſe mortuum, ſed adhuc vivere, & venturum ante finem ſæculi, ipſumque vel fore Antichriſtum, vel temporibus iiſdem per Occidentem ſæviturum, quibus ille per Orientem; quam in rem plura videri poſſunt apud Caſaub. ad Sueton. Commodianus Inſtruct. 41. canit, Neronem de inferno reverſurum; ejuſque verſus ſupponendi ſunt, quia libellus ille rarus eſt admodùm, & quia adventûs Heliæ

Digitized by Google

etiam facit mentionem:

Dixit Eſaias: Hic Homo, qui commovet orbem
Et Reges totidem, ſub quo fiet terra deſerta:
Audite, quoniam propheta de illo prædixit:
Nihil ego compoſitè dixi, ſed neglegendo.
Tum ſcilicet mundus finitur, cùm ille parebit;
In tres imperantes ipſe diviſerit orbem.
Cùm fuerit autem Nero de inferno levatus,
Helias veniet priùs ſignare dilectos.
Res quas Africa regio, & Arctoa natio tota
In ſeptem annis tremebit undiquè terra:
Sed medium tempus Helias, medium Nero tenebit.
Tunc Babylon meretrix incineſacta favilla
Indè ad Jeruſalem perget, victorque Latinus
Tunc dicet: Ego ſum Chriſtus, quem ſemper oratis.

Per Prophetas autem *vivos tranſlatos duos*, intelligendi ſunt Enochus & Elias, uti patet ex Jo. Damaſceno 4. 27. de Orthod. Fide; quanquàm alii ſolius Eliæ reventuri meminerint, quod etiam facit, uti ex laudatis verſibus patet, Commodianus. Prætereà reſpicere Lactantius videtur ad regnum Chriſti millenarium, de quo videri etiam poteſt l. 7. c. 1. extremo, & cap. 14. alibique Inſtit. Divinarum; illique addi poteſt Commodianus. Ut autem hoc loco *deſcendere* dicit Chriſtum advenientem: ita etiam de ejus nativitate non aliter loquitur 4. Inſt. 10. *Ut eſſet neceſſe, appropinquante ſæculi termino, Dei filium deſcendere in terram.* Græci id vocant καταβαίνειν, & Jupiter Καταιβάτης, vel *Deſcenſor* occurrit in nummis; eoque nomine ad adulationem proni Athenienſes honorarunt Demetrium Poliorcetem, tanquàm in eum mutatus Jupiter in terram deſcendiſſet. Non ſatis cautè, meâ ex ſententiâ, Triſtanus Tom. 2. p. 571. explicat, *in terram fulmen jaculantem Jovem.* Nam quamvis Jupiter fulmen jaculans, & cum pluit, καταβαίνειν, & *deſcendere* poſſit dici, ipſumque adeo fulmen, vel σκηπτὸς, Lycophroni p. 67. vocetur καταιβάτης, & eidem p. 199. Ζεὺς καταιβάτης dicatur fulmine hoſtium domos incendere; quamvis loca fulmine tacta conſecrata fuerint eidem Jovi, teſte Magni Etymol. Auctore in v. Ἐπηλύσια, nec non Polluce lib. 9. c. 5. puto tamen, Demetrium ita dictum fuiſſe, quia adulatores ipſum Jovem eſſe perſuaſum ſeſe habere volebant videri. Sic & Jupiter *deſcendere* dicitur, quandò pluit. Virg. 2. G. 324.

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Conjugis in gremium latè deſcendit ——

& fortè hæc mythologia repræſentatur in nummo Antonini Pii apud Seguinum p. 197. in quo Jupiter in aëre ſuſpenſus, & alatum tenens fulmen unâ manu, alterâ ex cornucopiæ effundit vel rorem, vel pluviam.

CAPUT III.

Pag. 187. lin. 2. *Donec impias manus.*] Interpres Vulgatus Eſaiæ 14. 26. *Et hæc eſt manus extenta ſuper univerſas gentes;* Lactant. cap. ſeq. *Impias manus in Deum intentavit;* nihilque aliud illæ loquendi rationes ſignificant, quàm aliquem oppugnare. Alio ſenſu in Inſ. apud Grut. 1. DCCCXXX. PROCOPE dicitur MANUS LEVARE CONTRA DEUM, QUI INNOCENTEM SUSTULIT, addito duarum elevatarum manuum ectypo; nam illa ſe innocentem teſtatur obiiſſe, deumque ut crudelem accuſat, quòd tam citò humanis ſit erepta rebus.

Lin. 5. *Interfectus domi. Etiam memoria.*] Parùm abeſt, quin diſtinguam: *Interfectus. Domi etiam*, id eſt, Romæ, ex Senatûs decreto, uti patet ex ſeqq. & Suetonio. De more autem damnandi memoriam alicujus vide Lipſ. ad 6. Ann. Taciti; & Rad. Forner. 2. c. 17. & 18. Rer. Quotidianarum. Eòque pertinet nummos talium Impp. etiam abolitos & fuſos fuiſſe, uti factum, Dione teſte, mortuo Caligulâ; vel nihil eos valuiſſe, quemadmodum docet Arrianus de Nerone agens 4. 5. in Epictetum. At quantò melius cum bonis Principibus habere ἀγαθὴν μνήμην, quam iis tribuit Themiſtius Orat. nonâ! Quòd ſi diſtinctio hæc admittenda non eſt, per τὸ *domi* proculdubiò intellexit Lactantius, Domitianum in palatio ſuo occiſum, idque à ſuis, fuiſſe; uti patet ex Suet. c. 17. & hoc mihi nunc præferendum eſſe videtur.

Lin. 11. *In ſtatum priſtinum.*] Lactantium ſentire hoc ſub Nervâ factum eſſe, non autem vivente adhuc Domitiano, ſatis puto patere ex verbis, quæ præcedunt, *reſciſſis igitur actis tyranni;* quod certè non niſi poſt mortem Domitiani evenire potuit. Non tamen ille diù Eccleſiam perſecutus eſt; quin & meliori menti redditus, à perſequendis Chriſtianis deſtitit, & exules revocavit, uti haud obſcurè ex Tertulliano patet: *Tentaverat & Domitianus, portio Neronis de crudelitate; ſed quia & homo, facilè cœptum repreſſit, reſtitutis etiam, quos relegaverat;* qualia etiam tradit Hegeſippus apud Euſeb. 3. 20. Hiſtoriæ Eccleſ.

IN CAPUT IV.

Pag. 188. lin. 1. *Execrabile animal De-*

Digitized by Google

cius.] Si Martyrologiis habenda fides, proximi tamen ejus Chriſtiani fuerunt, ut *Trofonia*, vel *Tryphonia*, vel *Tryphana*, filii ipſius Cæſaris uxor, cujus celebratur memoria in Martyr. German. nuper edito a. d. xv. Cal. Nov. iiſdemque ſacris imbuta fuit filia Cæſaris ejuſdem *Cyrilla*, teſte Adone in Martyr. p. 159. 174. & 178. Sed cum diligenti cautelâ ejuſmodi libri legendi ſunt.

Ibid. *Exſtitit enim poſt eum execrabile animal Decius.*] Nullus ferè locus æquè notabilis in hoc toto libello eſt; nam indè diſcimus, Chriſtianos temporibus Nervæ, Trajani, Antoninorum &c. promulgatis & propoſitis Impp. Edictis, atque adeò ipſorum juſſu perſecutionem paſſos non eſſe: undè & cap. præced. Lactantius eos nominat *bonos Principes;* quod certè non feciſſet, ſi res Chriſtiana tantum ab iis damnum accepiſſet, quantum Martyrologia præ ſe ferunt. Et obſervatione inprimis etiam dignum eſt, Prudent. lib. 2. contra Simm. v. 669. Neronianæ perſecutioni ſubjungere Decianam, omiſſis non modò perſecutionibus, quæ Antoninis aliiſque bonis Principibus tribuuntur, verùm etiam illâ, quâ Domitianus in pios graſſatus eſt:

Illius inſtinctu primus Nero, matre peremptâ,
Sanguinem Apoſtolicum bibit, ac me ſtrage piorum
Polluit, & proprium facinus mihi ſævus inuſſit.
Poſt hunc & Decius jugulis bacchatus apertis
*Inſanam pavit rabiem: mox & * ſitis arſit*
Multorum ſimilis. ———

* Al. *hac.*

Cauſas proculdubiò ſuas habuit Prudentius, cur Domitiani ſævitiam ſilentio involvere, quàm enarrare, maluerit. Scilicet perſecutio illa non diù duravit, & conſilium ille mutavit in melius. Anno enim imperii quartodecimo incœpit ſævire in Chriſtianos; cùmque anno quintodecimo occiſus ſit, per multos utique annos id facere non potuit: id quod clariùs patebit indè, quòd, teſte Tertulliano, *facilè cœptum repreſſit, reſtitutis etiam, quos relegaverat.* Nec omittendum, eumdem Tertullianum uti verbo *tentare*: *Tentaverat Domitianus;* & Lactantium cap. præced. ſcribere, Domitianum *ſubjectorum cervicibus incubaſſe quàm diutiſſimè, & tutum regnaſſe, donec impias manus adverſus Dominum tenderet;* & traditum eſſe in manus inimicorum ſuorum, cùm ad juſtum populum perſequendum incitatus eſt. Nam hæ loquendi formæ ſatis indicant ſuperque, Domitianum ultimo imperio ſuo perſecutionem moviſſe: quin & vox *tentare*, eam emollire quodammodò, & incœptam eſſe, ſignificare videtur. Præterea Prudentius de cruciatibus & cædibus, quibus in Chriſtianos ſævierunt Nero & Decius, loquitur. At Domitianus eos tantùm neci dedit, qui ſe oriundos Judâ & cognatos Chriſti eſſe dicebant; reliquos autem relegavit, uti haud obſcurè ex Euſeb. 3. 20. patet: hinc etiam à Tertulliano dicitur *reſtituiſſe eos, quos relegaverat;* & Nerva redire in patriam eos permiſit, qui ἀδίκως erant ἐξεληλαμένοι, vel expulſi. Henr. Dodwellus Diſſert. xi. in Cyprianum multus eſt in adſtruendâ Martyrum paucitate; rejicitque, Lactantium ſecutus, perſecutiones, quæ Adriano & Antoninis tribuuntur. Ejus ſententiam refellere conatur Jo. Mabillonius in Itinere Italico, ope Prudentii Hymn. xi. & seq. ubi *innumeros cineres* Martyrum celebrat; & duarum Inſcriptionum, quarum prima Alexandrum quemdam ſub Antonino, altera Marcum adoleſcentem, ducem militiæ ſub Hadriano, martyrio affectos eſſe teſtantur. Verùm licèt genuinæ hæ Inſcriptiones forent (id quod aliis fortè ſecùs videbitur) non tamen bini Martyres numerum eorum valdè augere poterunt; nec indicio erunt, Hadrianum & Antoninum tot Chriſtianos Romæ neci dediſſe, quot in Martyrologiis memorantur. Deindè non diſputatur, num aliqui Chriſtiani ſub iis paſſi Romæ, vel in provinciis ſint: (potuerunt enim id facere Præfecti, vel Præſides immitiores, & ſuperſtitioni gentili magis devoti) ſed num talia juſſerint boni illi Principes; id quod certè ego difficulter credere poſſum. Denique Prudentius poſt graviſſimas Diocletiani aliorumque perſecutiones ſcripſit, per quos certè Romæ plures martyrio affecti ſunt; & donandum aliquid Poëtis, ubi rem exaggerare conantur.

Lin. 4. *Nam profectus adverſùs Carpos.*] Cum his bellavit Philippus, qui ante Decium imperavit, &, ſi nummis fides, eoſdem vicit; æreus enim ipſius vultu, teſte illuſtri Spanhemio, ſignatus inſcribitur VICTORIA CARPICÆ. Sed vel non benè domiti fuerunt, vel rebellarunt, quia Decius contra eos profectus eſt; inque ejus nummo apud Triſt. T. 2. p. 578. legitur VICTORIA CARPICA VOTIS X. Et ex nuncupatis votis decennalibus patet haud obſcurè, primo imperii ſui anno proſperè Decium adverſùs Carpos pugnaſſe; videturque per totum biennium cum Carpis, aliiſque barbaris, bella geſſiſſe. Et quidem Zoſimus 1. 2. teſtatur, eum imperio admotum hoſtes coëgiſſe recedere ad ripam Tanaïs,

Tanais, eoſque ex Mœſiâ & Daciâ, quas occupaverant, expuliſſe; undè in ejus nummis cernitur proculdubiò DACIA CAPTA, & DACIA FELIX. Neque tamen ita Carpi quieverunt; nam ab iis cæſus fuit, teſte Lactantio, & Zoſimo, qui longiori narratione utitur. Aurelianus ab iiſdem devictis *Carpicus* dictus eſt, narrante Vopiſco. Hinc Diocletianus poſteà antiquis *excitos eos ſedibus tranſtulit in Pannoniam*, teſte Am. Marc. 28. i. Hieron. in Chron. p. 178. Eutropio 9. 15 Aur. Victore 39. aliiſque. Et ab iis proculdubiò *Carporum vicus* in Mœſiâ nomen accepit, cujus meminit Ammianus 27. 5. ubi Valeſius notat, Carpos à Galerio victos fuiſſe, & deditione factâ, omnes in Romanum ſolum tranſlatos eſſe Tuſco & Annullino Coſſ. Atque à devictis Carpis Galerius *δὶς Καρπῶν μέγιστος* dictus eſt apud Euſeb. 8. 17. Hiſtor. Eccl. Et hâc occaſione eruditis illuſtrandas propono *urbes Carpias*, quas memorat Menander Rhetor, lib. 1. cap. 15. de Gen. Demonſtrativo: *τοῦ δὲ ἀναγκαίου, ὡς κατὰ τὰς πόλεις τὰς κατὰ τὸν ποταμὸν ὑπὲρ Ῥωμαίων κατοικισθείσας τὰς καλουμένας Καρπίας, ὡς μὴ διαβαίνοντες οἱ βάρβαροι κακουργῶσι*; *Neceſſarii autem, ut quòd attinet ad urbes juxta flumen conditas à Romanis, quæ Carpiæ dicuntur, ne trajicientes barbari infeſtarent*, uti vertit Græca Natalis Comes. Examinent autem alii, quæ hæ urbes fuerint, numque illæ *Carpiæ*, vel *Carpicæ* dictæ ſint, quas Romani contra Carporum excurſiones in ripâ Danubii exſtruxerunt; quod ſi verum, neceſſe eſt, multùm ſibi ab his barbaris initiò metuiſſe Romanos. Ptolemæus oppidum *Κάρπιν* Danubio imponit.

Pag. 189. lin. 1. *Ne ſepulturâ quidem.*] Et hoc inter pœnas Decio inflictas refert Lactantius. Gentiles maximè cadaverum, vel reliquiarum ſepulturam exoptaſſe conſtat, quia perſuaſum habebant, inſepultorum animas non quieſcere, nec à Superis, vel Inferis diis recipi. Chriſtiani etiam, quanquàm Auguſtinus dicat nihil intereſſe, humi quis, an alibi putreſcat, ſepulturæ admodùm ſtudioſi fuerunt, illamque gentiles Judices ſæpè Martyribus inviderunt, uti ex eorum hiſtoriis patet ſatis ſuperque; adeò ut mirum non ſit Lactantium hoc notare, præcipuè in Imperatore, cui Mauſoleum cæteroquin erectum fuiſſet forte.

CAPUT V.

Pag. 190. lin. 1. *Illud verum eſſe dicebat.*] Verba hæc optimè ſeſe habent, nec quicquam, ut putabat vir eruditus, ſubauditur. Romani ſcilicet in parietibus, aut tabulis pingere ſolebant Imperatores calcantes hoſtium & Regum devictorum cervices & terga. Nummi certè moris illius indubitati teſtes ſunt; & Impp. ita pictos fuiſſe, docet locus elegans Gregorii Nazianzeni Invectivâ I. in Julianum. Dicit igitur Perſarum Rex, fictitias & imaginarias eſſe picturas Romanorum, in quibus Imperator calcabat Regum, & fortè ipſius Saporis cervices: verùm illud verum eſſe, quòd ille calcaret Valeriani terga. Ut autem clarè hic locus poſſit percipi, notandum eſt, veterum ſellas caruiſſe ſtapedibus, vel inſtrumentis, quibus hodiè in aſcendendis equis utimur, & quibus equites aliquo modo inſiſtunt. Indè vel ſaltu equos aſcendebant, vel aliorum operâ in eos levabantur, & ſubjiciebantur. Virgil. 12. Æn. 287.

Infrænant alii currus, aut corpora ſaltu
Subjiciunt in equos, & ſtrictis enſibus adſunt.

Et Vegetii etiam ætate, quemadmodùm patet ex lib. 1. c. 18. *tyrones condiſcebant non ſolùm à dextris, ſed etiam à ſiniſtris partibus & inſilire, & deſilire*: quò certè nihil pertinent *deſultores* Livii aliorumque, nec *pares equi* Feſti, quos advocat Stewechius. Hinc qui de equis deſcendebant, dicebantur *equis delabi, deſilire, defluere*, uti ex Juſtin. l. 1. c. 10. Virgil. 11. Æn. v. 501. & Furio apud Macrob. 6. Sat. 14. patet. Et Græci eodem ſenſu *ἀποπηδᾷν* dixerunt, id eſt, *deſilire*, uti ex Themiſtii Orat. 6. patet. Et quidem *deſilire*, ut puto, eſt uno ſaltu ſeſe equo liberare; *defluere* autem, lentè & trans corpus, ut ſic loquar, equi deſcendere: undè Furius ita locutus eſt de vulnerato; idemque facit Liv. lib. 2. *Nec quicquam equitis vulnere retardato, moribundus Romanus, labentibus ſuper corpus armis, ad terram defluxit*: undè & Virgilius per τὸ *deſilire* majorem agilitatem poſſit videri Camillæ tribuere, quàm turmæ ipſius, quam canit *defluxiſſe*. Alii, & quidem honoratiores, ab hominibus in equos ſublevabantur; Liv. 6. 24. *Cùm Camillus ſubjectus à circumſtantibus in equum, & raptim ſubſidiis oppoſitis: hæc eſt, inquit, milites, pugna, quam popoſcitis.* Habebantque *Stratores*, à ſternendis, vel inſternendis equis ita dictos, qui dominos in eos levabant. Spart. Caracal. 4. *Denique cùm eum* STRATOR *ejus levaret, pugione latus ejus confodit*; Ammian. Marcel. l. 38. *Cùm eum elatus non ſuſciperet equus, anteriores pedes præter morem erigens in ſublime, dextram* STRATORIS *militis juſſit*

abſcindi. Ubi obſerva, milites id miniſterium exhibuiſſe Imperatoribus; loquitur enim de Valentiniano. Ita 22. 1. de Juliano: *Lapſo milite, qui ſe inſeſſurum equo dextrâ manu erexit.* In Inſ. apud Grut. 7. CI. occurrit MATERNIUS. PERLETUS. MIL. LEG. VII. PR. P. F. STRATOR. & in 2. CCCLXXXIX. SILIUS. HOSPES. HASTATUS. LEG. X. GEMINAE. STRATOR. EJUS. vel præſidis T. Cl. Candidi. Neſcio, an eodem ſenſu hæc vox occurrat in Inſ. apud Sponium pag. 233. Miſcell.

DIOMEDES AP
STRATOR
FAUSTAE. HEDIAE.

Nam vir eruditus explicat *ſtratorem Appia*, qui viam ſternebat eam, pavimentumque, ubi deficeret, reſtituebat. Quòd ſi Fauſtam Hediam in equum hic Diomedes levavit, illuſtre documentum haberemus, mulieres etiam ſuos Stratores habuiſſe: ſed, ut verum fatear, *Appia via ſtrator* magis placet, qui uxoris fortè ſuæ memoriam conſervavit; & ita *ſtrata* Virgil. & *ſtraturam viarum* dixit Suetonius. Græcis homo, qui equum aſcendentibus idem officium præſtabat, dicitur Ἀναβολεύς; iſque Suidæ exponitur ὁ ἐπὶ τὸν ἵππον ἀνάγων; idque exemplo ex neſcio quo auctore ſumpto firmat idem: ὁ δὲ βασιλεὺς τὸν ΑΝΑΒΟΛΕΑ προσκαλεσάμενος, καὶ ταχέως ἀναβὰς ἐπὶ τὸν ἵππον, ᾔτησε πιεῖν: *Rex Stratorem vocans, celeriter conſcenſo equo, potum petiit.* Neque aliter locutus eſt Plutarchus in Craſſo: *Simul Craſſo admotus eſt equus auratis frænis;* καὶ οἱ ἀναβολεῖς αὐτὸν δεξάμενοι παρεβίβασαν; *& ſtratores eum ſublevantes impoſuerunt*: undè ſimul patet, plures ſimul id officium uni eidemque homini præſtitiſſe nonnunquàm. Perſas quoque *ſtapedas* ignoraſſe, & ſtratores ſervos habuiſſe, patet ex Hiſtoriâ Tiribazi apud Xenoph. lib. 4. nec non ex ejuſdem Hipparchico pag. 956. undè videor colligere, Stratores Græcis illo tempore adhuc incognitos, & morem à Perſis deductum fuiſſe; nam ſcribit, juniores equites addiſcere debere in equos inſilire: ætate autem provectioribus haud parùm profuturum τὸ περσικὸν τρόπον ἀναβάλλεσθαι ὑπ' ἀλλήλων. Scythaſque iis uſos non fuiſſe, ex Hippocrate docuit Magius in Miſcellaneis. Sapor igitur ut equum conſcendere poſſet, Stratoribus uſus non eſt, ſed Valeriano, qui etiam ipſi Stratoris vicem non præſtabat, verùm ſtapiæ: quia dorſo ejus imponebat pedes, uti optimè obſervat Illuſtris Salmaſius ad Hiſtor. Auguſtam. Et hoc notare oblitus non eſt Auctor Paſſionis S. Pontii apud Baluzium: *Valerianus ſcilicet Imp. in captivitatem ductus à Sapore Rege Perſarum, non gladio, ſed ludibrio omnibus diebus vita ſua merita pro factis percepit, ita ut quotieſcunque Rex Sapor equum conſcendere vellet, non manibus* (ecce munus Stratoris) *ejus, ſed incurvato dorſo, & in cervice ejus* (qui ſc. ſtapedæ loco erat) *pede poſito, equo membra locaret;* ſimiliaque tradit Hugo Florenſis in Chronico: *Ad extremum autem ipſe Valerianus Dei præſidio deſtitutus, à Rege Perſarum Sapore captus, ignominioſâ apud eum ſervitute conſenuit, & donec vixit, hanc infamis officii pœnam ſemper tulit, ut acclinis humi Regem aſcenſurum, non manu, ſed dorſo attolleret.* Cùm igitur ſtapedum uſus antiquis fuerit ignotus, certè Alexandri Magni nummus, quem exhibet Laurenbergius in Græciâ Antiquâ, vel ſuppoſititius, vel malè depictus eſt, quia ille pedes inſtrumentis iſtis habet impoſitos; & ſimilis planè nummus cernitur apud Lazium lib. 1. Græciæ: ſed ſtapedes ex lateribus equi non dependent.

Et rectè quoque propterea Sponius T. 2. p. 386. rejicit ſellam, vel ephippium, quod Julio Cæſari attribuunt Helvetii. In originem tamen horum inſtrumentorum inquirendum eſt; & Carolus quidem Pagius pag. 333. ea valdè recentia facit. Scaliger quoque novitiam rem eſſe tradit; & eam ob cauſam maximum Conſtantini Imperatoris nummum argenteum recentem eſſe judicat. Alii contrà, interque eos Magius, antiquum, licèt non antiquiſſimum morem eſſe contendunt, adducuntque Inſcriptionem veterem, cujus hic finis eſt:

——— CASU. DESILIENS.
PES. HAESIT. STAPIAE. TRACTUS. INTERIIT.
IN. REM. TUAM. MATURE. PROPERA. VALE.

Sed primò nihil de ætate hujus monumenti conſtat; deindè varia ſunt, quæ illud vel ultimi ævi, vel ſuppoſititium eſſe ſuadent: undè etiam Janus Gruterus illud ſpuriis Inſcriptionibus inſeruit. Negari tamen non poteſt, quin inſtrumenti hujus mentio ſit apud Euſthatium, qui floruit Manuelis Comneni temporibus, circa annum Chriſti MCL. item ſub Alexio Comneno & Andronico, ad Odyſſ. Ἀναβάλλειν καὶ τὸ εἰς ἵππον ἀνάγειν, ἔφιππον ποιεῖν, ὅθεν καὶ ἀναβολεὺς οὐ μόνον τὸ σιδήριον ᾧ τοὺς πόδας ἐνθέντες ἔφιπποι γίνονταί τινες, ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος ὃς εἰς τοῦτο τὸ ἔργον καθυπούργει; id eſt, Ἀναβάλλειν *ſignificat in equum levare, & equo ut inſideat eques facere: indè* ἀναβολεὺς *non modò ferrum notat, cui pedes inſerentes equos nonnulli aſcendunt, ſed etiam hominem, qui*

Digitized by Google

eidem rei inſervit. Ante Euſtathium Suidas, qui vixit temporibus Alexii Comneni prioris, circa annum Chriſti 1080. idem inſtrumentum memorat: Ἀναβολεὺς καὶ ἡ παρὰ Ῥωμαίοις λεγομένη σκάλα. Idque adducto teſtimonio ex auctore anonymo firmare conatur: ὁ δὲ Μασσίας γηράσας, ἵππου χωρὶς ἀναβολέως ἐπέβαινεν. Salmaſius in Epiſt. de Cruce, & Reineſius 3. Var. 2. rectè reſcribunt Μασσανάσσας; illeque per ἀναβολέα non *ſcalam*, verùm *ſtratorem* intelligit, qui domino equum aſcendenti manum commodabat. Polybii fortaſsè hoc fragmentum eſſe, putat vir illuſtris; ex eoque ῥῆσιν hanc deſumpſiſſe Suidam, exiſtimat Reineſius: ſed rectè Lipſius notat, ejus auctorem eſſe Appianum, quippè qui lib. de Bellis Punicis p. 107. ed. ultimæ, ita de Maſiniſſa loquitur: *Corpore quoque magno & robuſto* ἐς γῆρας πολύ fuit; *uſque ad mortem præliis interfuit*, ἵππου δὲ χωρὶς ἀναβολέως ἐπέβαινε, *& equum ſine ſtratore* (peſſimè redditur *ſine ephippiis*) *aſcendit.* Adeò ut Suidæ quidem ætate ſcalæ fuerint nonnullis in uſu: ſed illæ in verbis laudatis nequaquàm quærendæ ſunt, cùm antiquioribus temporibus planè fuerint incognitæ. Leo Imp. cognomento Philoſophus, qui imperium adiit mortuo patre Baſilio Macedone, anno 886. lib. 1. Tact. c. 6. hæc inſtrumenta etiam memorat: εἰς δὲ τὰς σέλλας δύο σκάλας σιδηρᾶς, *ad ſellas duas ferreas ſcalas*; imò ante eum Mauritius, quem vixiſſe volunt anno 491. iiſdem verbis utitur lib. 1. cap. 2. Tacticorum. Quin & D. Hieronymi ætate, qui floruit anno 408. videntur hæ ſcalæ in uſu fuiſſe; ita enim in Epiſtolis, teſte Magio, loquitur: *Si memoria non labat, ſe cùm quaſdam accepit litteras jumentum conſcenſurum, jam pedem habuiſſe in* BISTAPIA; imò Voſſius 1. de vit. Serm. 7. fretus Inſcriptione antiquâ antè à me laudatâ, fortaſsè paulò antiquiorem earum uſum fuiſſe cenſet: ſed leve hoc argumentum eſſe, ex iis, quæ monui, conſtat. Atque ex his conſtabit utique, Hugonem 1. de Mil. Equeſtri c. 5. malè exiſtimare, nullam hujus inſtrumenti mentionem extare, quàm apud Euſtathium Homeri interpretem. Notandum autem diligenter Euſtathium dicere, *quoſdam* id ferrum uſurpaſſe; & illuſtrem Salmaſium exiſtimare, Leonis Imperatoris tempore equites iſtis ſcalis ferreis non habuiſſe impoſitos pedes, dum equitarent: ſed eas tantùm uſum præſtitiſſe ad ſcandendum in equum, poſt ſubductas, & ſub ſellam fuiſſe reconditas; quod ſi verum, jam Leonis ætate abſque illis ſcalis equitabant, & incognitus adhuc ſtapedarum noſtrarum uſus, quas tamen Hieronymi *biſtapia*, ipſiuſque Leonis *duæ ferreæ ſcalæ* (nam una ſuffeciſſet aſcendenti) videntur agnoſcere. Nam *bi* in *biſtapiâ* proculdubiò numerum dualem denotat, non ſecùs ac in aliis compoſitionibus: ſic apud Prudent. Hym. 12. *biſeſtus dies* eſt ſacer duobus Apoſtolis Paulo & Petro; *bipalium* apud Varr. 1. 24. de R. R. *bicinium*, ubi duo canunt; *bilorus*, *biplex*; & *biſellium*, quod illuſtravit Chimentelius, quodque etiam occurrit in Colloquio Scholaſtico cum Gloſſis edito à Vulcanio: Δότε ὧδε θρόνους, δίφρους, βάθρον, δίεδρον. *Date huic ſedes, ſellas, ſcamnum, biſellium*; & in Notis Tyronis p. 164. *Sella, ſellarius, ſelliſternium, biſellium, ſubſellium, bidinium, tridinium*; ubi lege *biclinium, triclinium.* Quidquid ſit, certa hujus moris origo difficulter poteſt ex tenebris in lucem protrahi. Caſaubonus ad Ath. 6. 16. antiquiſſimos Rabinorum *ſtapedum* mentionem facere ſe ſcribit alibi docere; & ſi nummus à Triſtano vulgatus genuinus, adſcribenduſque eſt Choſroi Perſarum Regi, à Juſtiniani, cui ille fuit æqualis, tempore, & à Perſis fortaſsè mos hic repetendus eſt. Nam inſidet equo Choſroes inſtar Solis (cujus ſe & Lunæ fratres dicebant Perſarum Reges) radiis ornatus, pedeſque ejus ſtapedibus, quemadmodùm ex ectypo patet, inſiſtunt. Cùm autem omnes homines Stratores non habebant, C. Gracchus, liberâ Repub. ut conſuleret plebis commodis, conciliaretque Italorum ſibi animos, vias ſtravit multas, columnas lapideas ad indicanda milliaria ſtatuit, ἄλλους δὲ λίθους ἔλαττον ἀπέχοντας ἀλλήλων ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ διέθηκεν, ὡς εἴη ῥᾳδίως τοῖς ἵππους ἔχουσιν ἐπιβαίνειν ἐπ' αὐτῶν ἀναβολέων μὴ δεομένοις; *alios lapides paulùm à ſe invicem diviſos ab utroque via latere conſtituit, ut qui equos haberent, facilè eos aſcendere poſſent abſque operâ ſtratorum*, teſte Plut. in ejus Vitâ; & quia tunc temporis ſcalæ non fuerint in uſu, certè nulla cauſa eſt, cur Lipſius fluctuet, & ad inſtrumentum ſcanſile verba illa trahi poſſe exiſtimet. Idem autem quod Gracchus fecit, diù antè etiam memorat alicubi Xenophon.

Pag. 190. lin. 1. *Impoſito pede ſuper dorſum ejus.*] Variant auctores illius & poſteriorum temporum in deſcribendâ calamitate, quæ Valerianum exercuit, uti videre licet apud Barthium ad Claudianum & ad Statium, l. 2. Theb. v. 713. ſed ipſi Saporem cervicem calcaſſe, præter Victoris Epitomen, Paſſionem S. Savini, teſtis omni exceptione major eſt Lactantius noſter. Vir eruditus tam ex veteri Teſta-

Digitized by Google

mento, quàm profanis auctoribus, illuſtrat morem calcandi devictorum cervices; atque ex Coryppo Imperatores Romanos ita pictos fuiſſe docet:

Ipſum autem in mediâ victorem pinxerat aulâ

Effera Vandalici calcantem colla tyranni.

Indè conatur evincere, hæc verba: *Nam quamdiù vixit Rex ejuſdem provinciæ, incurvato eo, pedem cervicibus imponens ſolitus erat equum conſcendere*, aſſuta Eutropio aliundè eſſe, quia in melioribus codicibus non inveniuntur, atque etiam à Græco interprete omiſſa ſunt; & poſtquàm attuliſſet varias de Valeriani calamitate ſententias, etiam Euſebium ad partes vocat, atque ex ejus lib 7. c. 8. Hiſt. Eccleſ. vel potiùs ex Dionyſio, quem ille ſequitur, docet Valerianum ita in imperio conſenuiſſe, ut ipſe affectus ætate tradiderit id regendum filiis; additque Euſebium rem Romano nomine indignam, reverentiâ ſuorum Principum, vel negligentiâ, vel aliâ de causâ, tranſire, eoque genere neminem neſcire eum ſæpiùs cum toto grege ſuo labi. Certè Valerianus duos filios habuit, Gallienum & Valerianum, eumque Auguſtum, hunc Cæſarem fecit, antequàm in Saporis venit poteſtatem: ſed tamen apud neminem alium auctorem reperio, Valerianum ita in imperio conſenuiſſe, ut ætate affectus id tradiderit filiis. Nam primò ille in imperio non conſenuit, ſed annos LXX. natus Imperator factus eſt; & cùm ætatem ferret optimè, multiſque virtutibus præditus dignus eſſet imperio, non certè dici poteſt propter ætatem imperium filiis tradidiſſe, Gallienum licèt initio Principatûs Auguſtum, & alterum filiorum Valerianum Cæſarem *abſens*, fortè ad bellum Perſicum profectus, creaverit. Deceptus proculdubiò Barthius eſt à Chriſtophorſono Euſebii interprete, quem rectè notat Valeſius verba laudata intellexiſſe de Valeriano, cùm ad Macrianum, cujus proximè mentio præceſſit, ſint referenda; undè hodiè ita ille locus vertitur: *Macrianus verò imperandi cupiditate flagrans, tametſi imperio indignus, cùm regium imperium induere non poſſet, ipſe corpore debilis, duos filios paterna in ſe tranſlaturos crimina imperio præfecit.* Et quadrant hæc optimè cum iis, quæ narrat in ipſius Vitâ Trebellius Pollio. Nam quamvis ille non memoret *imperii cupiditatem*, tamen ex conſilio, quod cum Baliſtâ habuit, (de quo idem videatur in Gallienis) & quia ſtatim manus ipſi dedit, puto ſatis patere, hanc ſcenam ipſos communi conſilio egiſſe, & ita Macrianum poſſe dici imperium concupiviſſe. Reliqua optimè etiam conveniunt; nam Macrianus dixit: *Sed non hoc in me ætatis eſt: ſenex ſum, ad exemplum equitare non poſſum; lavandum eſt mihi frequentiùs, edendum delicatiùs; divitiæ me jamdudùm ab uſu militiæ retraxerunt.* Cùm autem Baliſta intelligeret eum de filiis cogitare, dixit, *prudentiæ ſe ipſius Rempublicam tradere: daret liberos Macrianum & Quietum fortiſſimos juvenes;* atque ita factus eſt cum duobus filiis, cunctis militibus volentibus, Imperator. Sed quia Valeriani Cæſaris mentionem tam illuſtrem facit Lactantius, facere non poſſum, quin Epitomen Victoris examinem. *Licinius Valerianus, cognomento Colobius, imperavit annos quindecim, parentibus ortus ſplendidiſſimis, ſtolidus tamen & multùm iners, neque ad uſum aliquem publici officii, conſilio, ſeu geſtis accommodatus. Hic filium ſuum Gallienum Auguſtum fecit, Gallienique filium Cornelium Valerianum Cæſarem.* Quod de ingenio Valeriani dicit ille, ſatis refellitur à Triſtano initio Tom. 3. quem arbitror veriſſima monere; deindè Valerianus non regnavit per annos quindecim, ſed ad ſummum per annos ſex. Factus enim Imperator ſeptuagenarius, teſte Treb. Pollione, & quidem anno Chriſti 253. captuſque à Perſis fuit an. 259. Fulv. Æmiliano & Pomponio Baſſo Coſſ. notantque viri eruditi, eum crudeliſſimâ morte obiiſſe, à cervicibus cute ad imos pedes detractâ Saporis juſſu anno ætatis 77. quæ certè tot imperii annos excludunt, licèt Chronicon Alexandr. eidem etiam quatuordecim annos tribuat. Erroris fons fortè petendus eſt ex iis Auctoribus, qui ſcripſerunt, Valerianum & Gallienum totidem annos imperaſſe; quod cùm de Gallieno verum ſit, (quippè qui cum patre ſex, ſolus novem annos imperium tenuit) alii id etiam de Valeriano interpretati ſunt. Trebell. Pollio ita loquitur in Gallienis: *De annis autem Gallieni & Valeriani ad imperium pertinentibus adeò incerta traduntur, ut cùm* XV. *annos eoſdem imperaſſe conſtet, id eſt, Gallienum uſque ad quintumdecimum perveniſſe, Valerianus verò ſexto ſit captus, alii* IX. *annis, alii decem etiam Gallienum imperaſſe, in litteras mittant.* Neque aliam potuiſſe mentem eſſe Auctoris Epitomes, patet ex iis, quæ mox narrat: *Regnavit annos quindecim*, (nimirùm Gallienus) *cum patre ſeptem, ſolus octo:* undè Gallienus in Epiſtolâ Dionyſii apud Euſeb. 7. 23. vocatur παλαιὸς ἅμα βασιλεὺς καὶ νέος. Quod autem addit,

Gallieni filium Cornelium Valerianum Cæſarem à Valeriano eſſe factum, id alii meliori jure ad Valerianum Valeriani filium referunt, qui aliâ, quàm Gallienus matre, vel Marinianâ genitus, à patre abſente Cæſar eſt appellatus, teſte Trebellio Pollione; cùm contrà P. LICINIUS CORNELIUS SALONINUS VALERIANUS Gallieni filius natu major, à patre ſit factus Cæſar. Hic patre vivo mortuus & conſecratus fuit: alter verò cum fratre Gallieno occiſus eſt; adeò ut mirer Balerum Caduſiorum, & Artabaſdem Armeniorum Reges in Epiſtolis ad Saporem miſſis apud Trebellium Pollionem, meminiſſe tantùm filii Valeriani & nepotis: *Valerianus & filium Imperatorem* (Gallienum) *habet, & nepotem.* Sed hæc aliis relinquo excutienda; nec te pœniteat, Lector, conſulere illuſtriſſimum Spanhemium Diſſertatione 7. & Joannem Vaillant, virum doctiſſimum in Numiſmatis Imperatorum præſtantiorum; necnon Notam Reineſii ad Inſ. XLI. Claſſis III.

Pag. 190. lin. 1. *Impoſito pede ſuper dorſum ejus.*] *Athenæus lib. 6. pag.* 256. memoriæ mandat, Cariæ nonnullas fœminas accitas ab Artabazi & Mentoris uxoribus, Κλιμακίδας eſſe dictas, quia pro ſcalis ita ſe illis offerebant, ὥστε ἐπὶ τοῖς νώτοις αὐτῶν τὴν ἀνάβασιν γίγνεσθαι, καὶ τὴν κατάβασιν ἐπὶ ταῖς τῶν ἁμαξῶν ὀχημάταις, *ut per earum tergum in currum, quo vehebantur, conſcenderent, & ex eo ita deſcenderent;* obſervatque Caſaubonus, Euſtathium notare poſt adducta Athenæi verba, pag. 1669. ſuâ ætate id etiam factum eſſe, & cùm eques non facilè poſſet equum aſcendere, aliquem ſeſe inclinaſſe, & cervicem ejus loco ſcalæ, vel ſtapedis fuiſſe: qui locus nos inſuper docet, ipſius ætate illorum inſtrumentorum uſum non fuiſſe promiſcuum. Cæterùm notanda eſt Perſarum Orientaliumque gentium feritas; quippe qui tantum Imperatorem tam fœdo affecerunt ludibrio. Et huc referenda crudelitas Adonibeſec, qui LXX. Regulis digitos pedum & manuum amputavit, eoſque ſub menſâ ſuâ colligere micas coëgit, teſte Judicum libro. Huc pertinet arrogantia Seſoſtris, qui currui ſuo junxit Reges ſubactos, cùm templum, vel urbem ingrederetur, uti apud Diod. Sic. legimus; & denique Tamurlanis non minùs ſævum factum, qui Turcorum Imp. Bajazethem ferreæ caveæ incluſum ludibrii causâ circumtulit, quemque etiam currui adjunxit, ſi fides habenda Matthæo Palmerio in Chronico MS. quod mihi utendum dedit Henr. Copezius. *Temberlanis*, ait, *incredibilis potentiæ Imp. moritur. Fuerat apud Tartaros natus humili loco, & tantas vires adeptus, ut ſupra duodecies centena hominum millia haberet in caſtris. Quâ multitudine, attritis bello Teucris*, (ita & *Turcos* alibi vocat) *eorum Imperatorem catenis vinctum aureis currui, quo vehebatur, quaſi triumphans adjunxerat.*

Lin. 4. *Quod cùm filium.*] Gallienum, qui Chriſtianos perſecutus non eſt: undè à Dionyſio Alexandrino apud Euſeb. 7. 23. Hiſt. Eccl. vocatur ὁ ὁσιώτερος καὶ φιλοθεώτερος, *religioſiſſimus, Deique amantiſſimus* Imperator.

Lin. 7. *Direpta eſt ei cutis.*] Mortuo ſcilicet; id quod etiam tradit Petrus Patricius in Excerptis Legationum, notante Valeſio ad Euſebium, cap. 24. Orat. Conſtantini. Adeò ut malè Cedrenus narret, vivum Valerianum excoriatum fuiſſe: ὑπὸ Σαπώρου ἐκδαρεὶς ἐτελεύτησεν; & fruſtrà Barthius ad lib. 2. Thebaidos Statii v. 713. hanc hiſtoriam in dubium vocet. Valeriano vivo cutem fuiſſe detractam, tradit etiam Agathias lib. 4. Nam poſtquàm narraſſet, Nachoragam à Choſroë eâ pœnâ fuiſſe affectum, & fabulis adſcripſiſſet Marſyæ hiſtoriam, adjicit, Saporem, qui multo ante Choſroën tempore regnavit, hujus ſupplicii auctorem: eum valdè injuſtum, præcipitem ad iram & crudelitatem; & multas hiſtorias teſtari, Valeriano hanc pœnam ab ipſo irrogatam fuiſſe.

Lin. 13. *Singularis Dei.*] Id eſt, unius, & qui ſolus Deus eſt. Lib. 5. c. 5. Inſt. eum vocat *ſingularem rerum conditorem;* & cap. 14. libri ejuſdem ita loquitur: *Qui juſtitiam veram defendere, Deoque ſingulari ſervire cœpiſſent.*

Lin. 14. *Continentis univerſa.*] Ita de mundo loquitur Cicero 2. de Nat. Deor. *Mundus omnia complexu ſuo coërcet & continet.*

CAPUT VII.

Pag. 191. lin. 3. *Tres participes regni fecit.*] Non ſimul, vel eodem tempore. Nam Maximianus Herculius aſſumptus eſt in conſortium imperii, & Auguſtus factus an. 285. à Diocletiano; illique ambo an. 293. Conſtantium Chlorum & Galerium Maximianum Cæſares fecerunt. Puto enim errare Eutropium, cùm cap. 13. lib. 14. Herculium Cæſarem, & cap. 14. eumdem ex Cæſare Auguſtum creatum eſſe narrat, licèt illum ſequantur Oroſius 7. 25. & P. Diaconus lib. 10. Hiſtor. Miſcellæ. Errat etiam Auctor Epitomes Temporum apud Scalig. p. 277. & non ſatis cautè ſcribit, Herculium factum eſſe βασιλέας κοινωνὸν ineunte tertio anno imperii Diocletiani, cùm illud factum ſit Cal. Aprilibus an. 285. & Dio-

cletianus imperium adierit XII. Kal. Dec. 284. utì docet Baluzius in Chronologiâ.

Lin. 8. *Indictionum.*] Id eſt, tributorum, utì docet idem, pluribuſque exemplis firmat Du Cange in Gloſſario. Infrà c. 31. *Indictiones auri & argenti;* videnturque initiò extra ordinem imperatæ fuiſſe. Tangit hanc rem Victor c. 39. De Cæſaribus : *Hinc denique parti Italiæ invectum tributorum ingens malum. Nam cùm omnis eâdem functione, moratàque * ageret, quò exercitus atque Imperator, qui ſemper, aut maximâ parte aderant, ali poſſent, penſionibus inducta lex nova.* Aſterius Homil. in Avar. p. 38. ἐπιτάγματα appellat.

* Al. *moderataque.*

Lin. 10. *Multi præſides.*] Notabilis valdè locus, quippè qui inſervit multùm ad cognoſcendum initium diviſionis unius provinciæ in plures, quæ ſingulæ ſuos præſides habebant; & digna hæc verba ſunt, quæ alius, cui plus otii eſt, diligenter illuſtret, quippè quæ proculdubiò lucem magnam accendent tam Eccleſiaſticis, quàm profanis auctoribus.

Pag. 192. lin. 2. *Civiles actus rari.*] Id eſt, raró hi judices litibus privatorum dirimendis operam dabant : ſed de criminibus atrocibus cognoſcebant, damnabantque ad mortem homines, vel proſcribebant. Cap. 21. *cauſas leves atque civiles* dixit.

Lin. 15. *Hic moneta.*] Pro ædificio, in quo *moneta*, vel nummi ſignabantur, vox hæc ſumitur. Amm. Marc. 22. 121. *Quòd aram in monetâ, quam regebat, evertiſſet.* Sidon. in carmine de Narbone :

Salve, Narbo, potens ſalubritate,
Portis, porticibus, foro, theatro,
Delubris, capitoliis, Monetis,
Thermis, arcubus, horreis, macellis.

Alii *monetum* dicebant, utì docet Du Cange. Diocletianum autem multa præclara exſtruxiſſe opera, ex hoc loco, & ex thermis ejus Romæ conſtat, quæ abſolutè *Diocletianæ* vocantur Scholiaſtæ Juvenalis, cujus verba laudat Ferrarius i. El. 6. *Juxta aggerem primus poſuit caſtra Sejanus, id eſt, ſuper Diocletianas, quæ dicta ſunt caſtra prætoria*; nam ultra has thermas fuere illa caſtra. Sic Vopiſcus in Carino c. 19. teſtatur, Romæ Diocletianum ſcenam, quæ conflagraverat, magnificentiorem reddidiſſe.

Ibid. *Armorum fabricæ.*] In quibus vel omnis, vel hujus ſive illius generis arma fabricabantur. Sic in Notitiâ Imperii Magiſter Officiorum in Occidente præeſſe fabricis VIII. in Galliis dicitur : *Argentoratenſi armorum omnium; Matiſconenſi ſagittaria; Auguſtodunenſi loricaria; Sueſſionenſi baliſtaria, & ſcutaria, & clibanaria.*

Caput VIII.

Pag. 193. lin. 1. *Quid frater ejus Maximianus.*] Nimirùm Herculius, qui à Diocletiano factus erat conſors imperii & Auguſtus. Num Cæſaream dignitatem geſſerit, magna inter eruditos lis eſt. Eutropius 9. 13. P. Diaconus in Hiſtor. Miſc. Hugo Floriac. in Chron. aliique, Triſtan. T. 3. p. 349. & Anton. Pagi p. 157. memoriæ mandant & contendunt, Herculium Cæſarem factum eſſe, antequàm Auguſtus creatus eſt. Sed Victor narrat, Diocletianum, ubi comperit Bagaudas, *populatis agris, pleraſque urbium tentare, Maximinianum* Statim *Imperatorem juſſiſſe.* At Bagaudas ab eo Cæſare ſuperatos eſſe, eruditi ſcribunt; deindè *Cæſaris* dignitas in nullis ipſius nummis, quos collegit Mezzabarba, apparet. Franciſcus quidem Angeloni unum recenſet, cujus in anticâ parte cernitur Maximianus. Nob. Cæs. in alterâ verò Principi. Juventut. ſed fortè ille ad Galerium referendus eſt, cujus nummi talibus inſcriptionibus ornantur. Sed & *Cæſarem* eum vocat Mamertinus cap. 6. Panegyr. quem Treveris dixit : *Vidimus te, Cæſar, eodem die pro Republ. & vota ſuſcipere;* & mox : *Vidimus te, Cæſar, & in clariſſimo pacis habitu.* Verùm oratio dicta eſt Maximiano Herculio Auguſto : undè & eum cap. 4. *fratrem* Diocletiani vocat; & cap. 9. eos *virtutibus fratres* eſſe dicit. Sic cap. 1. *Reverà enim te, ſacratiſſime Imp. meritò quivis te, tuumque fratrem R. imperii dixerit conditores*, quæ certè nequaquàm Cæſari conveniunt; & cùm cap. 2. & cap. 5. narret varias Herculii victorias, & quidem de Burgundionibus, Alamannis, Chaibonibus & Erulis, non potuit niſi Imperatori & Auguſto hic panegyricus dici, quia gentes illæ ſuperatæ ſunt anno 287. Diocletiano Aug. III. & Maximiano Aug. Coſſ. & quia Maximianus, ex ſententiâ eruditorum, factus eſt Auguſtus anno 286. cùm Cæſar an. 285. foret creatus. Undè apparet τὸ *Cæſar* Auctori panegyrici non eſſe ſecundi faſtigii, ſed, more antiquo, primi vocabulum.

Ibid. *Frater ejus Maximianus.*] Optimè notat & veriſſimè Baluzius, Maximianum fratrem dici Diocletiani, non quia iiſdem parentibus, vel eodem patre, eâdemve matre geniti erant : ſed quia erant Imperii conſortes, vel ambo Auguſti. Atque ut illi dicebantur *fratres*; ita reſpectu Cæſarum dice-

bantur *patres*, & contrà hi *illorum filii*, quemadmodùm patet ex cap. 20. quo præclarum hujus moris veſtigium continetur. Quin & Diocletianus atque Maximinianus reſpectu eorum, quos ex Cæſaribus fecerant Auguſtos, *patres* vocantur, uti patet ex Inſ. 7. pag. CCLXXVIII. apud Grut.

DD. NN. DIOCLETIANUS ET MAXIMINIANUS. INVICTI. SENIORES AUGUSTI. PATRES. IMPERATORUM ET. CAESARUM. CONSTANTIUS. ET MAXIMINIANUS. INVICTI. AUGG. ET. SEVERUS. ET MAXIMINUS. NOBILISS. CAESARES. THERMAS FELICES. DIOCLETIANI. AUG. FRATRIS NOMINE. CONSECRAV. CAEPTIS. AEDIFICIIS. PRO. TANTI. OPERIS. MAGNITUDINE. OMNI. CULTU. PERFECTAS ROMANIS. SUIS. DEDICAVERUNT.

Quâ in Inſcript. obſervandum præterea, Diocletianum & Maxim. Herculium poſt depoſitum imperium etiam Auguſtos, & denique Diocletianum ab Imp. & Cæſaribus, quorum paulò antè dicitur *pater*, appellari FRATREM. Atque ut hæc loquendi forma illuſtretur poſt Baluzium pluribus, notandum eſt, Reges ſeſe invicem *fratres* appellaſſe. Sapor apud A. Marc. 17. 5. Conſtantium Cæſarem nominat *fratrem ſuum*; idemque alios feciſſe, tam ex ſacris, quàm profanis auctoribus probat Valeſius. Et tam Romani, quàm Græci res animatas, vel inanimatas, ſi modò ejuſdem originis, vel ſimiles forent, non aliter deſignare ſolebant. Noti ſunt ſacerdotes, *Fratres Arvales* dicti; & in Inſ. occurrunt *fratres fabriles*, qui ſcilicet ex uno corpore fabrorum ſunt. Carthaginienſes & Philippus cum Macedonibus in fœdere apud Polyb. 7. 2. ſeſe vocant φίλυς, καὶ οἰκείυς, καὶ ἀδελφὺς; notumque eſt Æduos & Batavos à Romanis eo honore dignatos eſſe ex Panegyricis & Inſcriptionibus: id quod & civitates alias feciſſe, ex Ariſtide & Dione Pruſæo notat Harduinus pag. 487. quomodò apud Polybium etiam cap. 25. Excerpt. Legat. Rhodii teſtantur, ſeſe cum Solenſibus oriundos Argis eſſe, & indè ἀδελφικὴν inter eos eſſe συγγενείαν; & Carthago atque Utica Tertulliano lib. de Pallio, *ſorores* vocantur, quia ambæ à Phœnicibus conditæ ferebantur. Res inanimatas eodem conſanguinitatis nomine deſcriptas eſſe, docet Mela i. 5. *Montes ſunt alti, qui continenter & quaſi de induſtriâ in ordinem expoſiti, ob numerum ſeptem, ob ſimilitudinem* FRATRES *vocantur.* Sic cùm veteres crediderint Euphratem & Tygrim eodem fonte naſci, ut vel patet ex Lucan. 2. 256. indè *fratres*, vel quod plus eſt, *gemini* dicti ſunt. Mamert. in Genethl. c. 6. *Vobis Rhenus, & Iſter, & Nilus, & cum gemino Tigris Euphrate.* Livinejus *geminum Euphratem* interpretatur, qui in Meſopotamiâ ſe cum Tigride conjungit, cæteroquin ſeorſim fluens: verùm *geminus* dicitur, quia iiſdem fontibus oritur; undè Eumenius etiam c. 21. Orat. quam pro Scholis reſtaur. habuit, eos *gemina Perſidos flumina* appellat. Quanquàm ſi quis hîc malit *duos fluvios* intelligere, quomodò Virgil. *geminos ſerpentes*, Manil. *geminum cardinem mundi*, & alia dixerunt, nullus repugnaturus ſim. Apud Stephanum prætereà Euphrates & Araxes ἀδελφοὶ dicuntur, quia ex eodem Armeniæ monte oriuntur; & Auctor M. Etymol. ἀδελφὰ exponit ὅμοια; eoque ſenſu vox hæc uſurpatur Ælian. 2. Var. 18. & 12. 1. Lucianus prætereà lib. de Calum. aſſentationem facit ἀδελφὴν calumniæ; Petron. paupertatem *ſororem bonæ mentis*; Martialis *lodices ſorores*; aliique plures ita loquuntur.

Ibid. *Qui eſt dictus.*] Hæc ita diſtinguo: *qui eſt dictus Herculius? non diſſimilis ab eo; nec enim ...* tranſlatâ interrogationis notâ. Maximianus autem frequenter in Paneg. & lapidibus vetuſtis vocatur *Herculius*; inque nummis ejus cernitur Hercules, & VIRTUTI HERCULIS, uti videre licet apud Triſtan. Spanhemium & alios.

Lin. 10. *Effoderentur aſſiduè lumina Senatûs.*] Virgilium ſuum expreſſit:

Poſtquàm altos tetigit fluctus, & ad æquora venit,
Luminis effoſſi fluidum lavit indè cruorem.

Quanquàm hic propriè, ille metaphoricè loquatur; planè ut Velleius 2. 52. *Colliſa inter ſe duo Reip. capita, effoſſumque alterum Romani imperii lumen*, i. e. Pompeius: ubi tamen Scioppius mallet *effuſum*. Ut autem Lactantius præcipuos Senatores vocat *lumina Senatûs*: ita etiam Prud. Hymno 2. περὶ στεφ.

Ipſa & Senatûs lumina,
Quondàm Luperci & Flamines,
Apoſtolorum & Martyrum
Exoſculantur lumina.

Cicero 3. Catil. *Lumina civitatis*, & Vell. 2. 99. Tiberium *alterum Reip. lumen* appellant. Latino Pacato c. 16. Paneg. bini Theodoſii vocantur *ſpes oculique Reipub.* & cap. 46. præcipui Senatores, *Senatûs lumina*; & Agamemnon Euripidi Hec. 841. μέγιστον Ἑλλήνων φάος, Amphiaraus Adraſto apud Pind. Ol. 6. p. 47. στρατιᾶς ὀφθαλμὸς ἐμᾶς. Quin & ad-

Digitized by Google

res alias hæc loquendi forma tranſlata eſt. Athenæ & Sparta Juſtino lib. 5. ſunt *duo Græcia oculi;* & Plutarchus in Polit. narrat, Athenas à Lacedæmoniis deletas non eſſe, ne Græcia fieret ἑτερόφθαλμος: quò pertinet Philonem Judæum alicubi ſcribere, Athenas id in Græciâ eſſe, quod pupilla in oculo, & in animâ ratio. Ciceroni lib. 3. de Nat. Deor. Corinthus & Carthago *duo oculi oræ maritimæ;* Pindaro 2. Olymp. Agrigentum Σικελίας ὀφθαλμὸς; & denique villa Catullo Carm. 27. dicitur *peninſularum inſularumque ocellus.*

Lin. 12. *Ad corrumpendos mores.*] Rectè vidit, quemadmodùm ex verſione patet, doctiſſimus Burnetus, ſcribi debere *mares;* & hoc etiam tradit Victor: *Quippè Herculius libidine tantâ agebatur, ut ne ab obſidum corporibus quidem animi labem comprimeret.*

Pag. 194. lin. 3. *Felicitatem imperii.*] Quæ in variis Impp. nummis occurrit; ut TEMPORUM FELICITAS, & PERPETUA FELIC. SÆCULI in nummis Commodi, Getæ, Caracallæ & aliorum: imò in uno pereleganter FELICIA TEMPORUM. Felicem igitur ita ſe & *beatum*, uti præcedit, fore putabat. Et ſic *beatitudo publica* occurrit infrà c. 48. *beatiſſimi Cæſares* apud Nazar. cap. 1. & ult. Paneg. *beatiſſima victoria*, 32. *beatitudo urbis*, 33. & *beatiſſimum ſæculum* apud Tac. c. 3. Agric. Quibus ex locis patet, alio ſenſu τὸ *beatus* Veteribus ſumi, quàm hodiè fieri ſolet.

IN CAPUT IX.

Pag. 194. lin. 1. *Alter verò Maximianus.*] Nimirùm Galerius; ex quibus nominibus malè duos Cæſares facit Jornandes: *Ob quæ Conſtantius, & Galerius, ac Maximianus Cæſares aſſumuntur in regnum.*

Pag. 195. lin. 3. *Narſeus, Rex Perſarum.*] Diocletianus antè Perſas vel vicerat, vel illi pacem cum ipſo fecerant; nam Mamert. in Panegyr. quem Maximiano Herculio ante ipſius quinquennalia dixit, c. 7. ita loquitur: *Credo itidem, optimam illam fertilemque Syriam velut amplexu ſuo tegebat Euphrates, antequàm Diocletiano ſponte ſe dederent regna Perſarum;* rursùs c. 10. *Hoc eodem modo Rex ille Perſarum, nunquàm ſe antè dignatus hominem confiteri, fratri ſuo ſupplicat, totumque, ſi ingredi ille dignetur, regnum ſuum pandit;* & ipſum Herculium ad Euphratem bella geſſiſſe, haud dubiè colligitur ex cap. 2. Undè & cap. 5. Genethl. *Prætereo Francos ad petendam pacem cum Rege venientes, Parthumque vobis munerum miraculis blandientem:* de quibus muneribus etiam in alio Panegyrico loquitur cap. 10.

Lin. 4. *Avi ſui Saporis.*] Si alios ſequimur, Sapor fuit atavus Narſei. Scilicet Sapori ſucceſſit filius Hormiſdates; hunc exigui temporis Regem excepit Vararanes, qui cùm tribus annis regnaſſet, reliquit filium ejuſdem nominis, annorum ſeptem & decem Regem: illum ſecutus eſt Vararanes tertius, cognomine Seganſaa, quia pater Vararanes gentem eam devicerat, uti videre licet apud Agathiam lib. 4. Tertii Vararanis filium Eruditi Narſen faciunt, & ex eorum ſententiâ proindè Sapor ejus atavus fuit. Sed tamen non narrat Agathias, Narſen Vararane tertio fuiſſe genitum, quamvis eum exceperit; & ſi vera Lactantius ſcribit, Saporque Narſei avus fuit, potuit eſſe genitus Hormiſdate, ipſique propter infantiam avunculus, poſteàque filii ipſius prælati ſunt. Narſes autem noſter regnaſſe ab Agathiâ dicitur annos VII. menſes V. quod certè verum eſſe nullo modo poteſt, ſi jam regnum Probi tempore obtinuit. Vopiſcus c. 16. Vitæ ipſius ita loquitur: *Fertur etiam epiſtola illius, repudiatis donis, quæ Rex Parthorum miſerat, ad Narſeum talis eſſe.* Caſaubonus notat, hunc Narſeum fuiſſe Armeniæ regulum, juſſum à Rege Perſarum, vel Parthorum hæc ad Rom. Principem deferre munera, & mentionem de hoc facere Aur. Victorem in Diocletiano. Victori certè nullus alius Narſeus in Dioclet. memoratur, quàm hic noſter, qui Perſarum Rex, & à Galerio Maximiniano victus fuit: undè ſatis patet ſuperque, malè virum doctiſſimum & tempora, & perſonas confundere, & malè exiſtimare, Narſeum Vopiſci laudari Victori in Diocletiano. Propterea illum facit Armeniæ regulum, cùm tamen mihi etiam Rex Perſarum videatur eſſe: ſed confundi cum Vararane, qui Probi tempore regnabat, ſi vera monet Agathias. Nam ſi Narſeus dona attulit ad Imperatorem Rom. & ita Legati munus obiit, non eſt veriſimile, Probum ad ipſum præſentem epiſtolam daturum, nec poſſet dici *accepiſſe litteras*, nec *tertius eſſe*, & *pacem feciſſe;* quæ omnia Regi Perſarum, vel Parthorum conveniunt. Fortè Caſaubonus ante oculos habuit, cùm hæc ſcriberet, Narſeum, quem Sapor, Narſetis noſtri nepos, miſit ad Conſtantium anno 357. uti legimus apud Amm. Marcel. 17. 5. qui tamen non dicit, eum Armeniæ regulum fuiſſe. Eutropius prætereà Narſeum, vel Narſeten, vel Narſen noſtrum facit *avum Ormiſdæ & Saporis;* quod etiam examinandum eſt. Agathias narrat, poſt Narſeum regnaſſe filium ipſius Hormiſdatem

miſdatem (qui avi fortè nomen geſſit) per totidem annos & menſes, illumque excepiſſe Saporem, filium poſthumum, qui imperavit per annos LXX. & poſt mortem ipſius imperium ad fratrem ipſius Artaxerxem eſſe delatum; quæ certè ego vix capere poſſum. Nam ſi uxorem gravidam Hormiſdates reliquit, iſque regnare debebat, quem regina eſſet paritura, utì Agathias memoriæ mandat, clarum utique eſt, nec plures Hormiſdati filios, nec Sapori fratrem fuiſſe. Undè & Perſæ cùm ex Magis intellexiſſent, Reginam filium & ſucceſſorem daturam, cidarin utero ejus impoſuerunt, & infantem necdùm natum Regem crearunt, qui fuit Sapor nepos noſtri Narſei. Errat certè Chevræus lib. 4. c. 3. cùm Sapori, qui Valerianum vicit, & indignis adeò habuit modis, tam felix omen futuræ potentiæ nondùm nato accidiſſe ſcribit. Nam illud nequaquàm huic Sapori tribui poteſt: verùm ad alterum, qui vixit tempore Juliani, referendum eſt, utì vel Agathiam inſpicienti patebit. Narratio hæc, ut dixi, fratrem planè excludit; & conciliari hæc non poſſunt, niſi dicamus, Artaxerxem concubinâ Hormiſdati genitum, & pluſquàm ſeptuagenarium regno admotum eſſe. Sed mirum eſt, Sapori fratrem ſucceſſiſſe, cùm *duos filios Regis*, id eſt, Saporis noſtri, memoret Amm. Marcell. 25. 1. Quòd ſi ponamus, illos diem ſuum obiiſſe, nec Saporem poſteros reliquiſſe, ita Artaxerxes frater ejus, licèt ex concubinâ genitus, ſuccedere potuit, quia filii ex concubinis geniti à regno erant remoti, quamdiù juſti & legitimi liberi ſupereſſent, utì ex Herodoto notavit Briſſonius. Claris certè verbis teſtatur Agathias, poſt Saporem per quatuor annos fratrem ipſius Artaxerxem regnaſſe, & hunc exceptum fuiſſe à filio itidem Sapore dicto. Atque hinc etiam patere arbitror, *Hormiſdam*, qui ad Conſtantinum Magnum fugit, non potuiſſe eſſe Saporis longævi fratrem; id quod tamen plerique Eruditi, & Henr. quoque Valeſius ad Amm. 16. 18. tradit, qui eum *Regalem* dicit fuiſſe, ut Zoſimus & Suidas *Regis filium*: ſed nemo eum Hormiſdate, Narſei filio, progenitum ſcribit. Scilicet Narſes quatuor filios habuit, *Adanarſen*, *Hormiſdam*, *anonymum & Hormiſdatem.* Adanarſes ob crudelitatem & ſævum dictum (quod tamen aliud eſt ab eo, quod Hormiſdas projecit) regno excidit; Hormiſdas propter jactatam Marſyæ hiſtoriam, mortuo patre Narſete, & pulſo Adanarſe, in vincula conjectus eſt, quibus arte uxoris liberatus ad Conſtantinum Magnum aufugit: Hormiſdati traditur regnum, qui alterum fratrem anonymum excæcavit, utì videre apud Zonaram licet. Videntur tamen Veteres cenſuiſſe, Hormiſdam fratrem fuiſſe Saporis, nepotem Narſei, utì vel ex verbis Eutropii patet. Nec certè omnia in tantâ hiſtoriæ caligine liquidò ſatis elucidari poſſunt. Reſtant duo illuſtranda, cum quo nimirùm bellum inteſtinum geſſerit Narſeus, & num à Galerio captus ſit. De priori re ita loquitur Mamert. c. 17. Genethl. *Ipſos Perſas, ipſumque Regem, aſcitis Saccis, & Ruſſis, & Gellis*, (vel *Gethis*) *petit frater Ormies; nec reſpicit vel pro majeſtate quaſi Regem, vel pro pietate quaſi fratrem.* Livineius ſcribit *Ormiſda*, & Eutropium notat Narſeum facere avum Saporis & Ormiſdæ. Sed ſi tempora inſpicimus, patebit facilè, Eutropii Hormiſdam locum hîc habere non poſſe. Dictus eſt Panegyricus, utì ex initio ejus patet, ante celebrata quinquennalia Herculii, quæ inciderunt in annum 288. vel ſequentem. Nam ſi Narſes per ſeptem tantùm annos & aliquot menſes regnavit, ut Agathias memorat, ſi obiit anno 302. utì Eruditi cenſent, ſequitur neceſſariò, eum incœpiſſe regnare anno 295. ante quem Panegyricus ille pronuntiatus eſt; & deindè hoc bellum inteſtinum Narſetis avum, vel patrem exercuiſſe. Alterum, Narſeum nimirùm cum uxore, liberis, ſororibuſque à Galerio captum fuiſſe, notant Eruditi; auctoreſque ſententiæ ſuæ faciunt Euſebium in Chronicis, & Eutropium. Sed Euſebius ſcribit, Galerium, *ſuperato Narſeo, & uxoribus, ac liberis, ſororibuſque ejus captis, à Diocletiano ingenti honore ſuſceptum eſſe;* & Eutropius, Galerium, *pulſo Narſeo, caſtra ejus diripuiſſe, uxores, ſoceros, liberos cepiſſe:* undè certè evinci nullo modo poteſt, Narſea in poteſtatem Galerii veniſſe. Narrat id tamen Victor Aurelius, quem miror viris doctis præteritum eſſe: *Denique ibidem Narſeum Regem in ditionem ſubegit, ſimul liberos, conjugeſque, & aulam regiam.* Idemque tradit etiam Chevræus lib. 4. c. 3. Hiſtor. Mundi. Verùm uterque erravit; & ex aliis omnibus Hiſtoricis, necnon Lactantio noſtro, clarè patet, Regem fugâ elapſum eſſe.

Lin. 11. *Fugatoque Narſeo.*] Primò tamen victus fuit Galerius, utì ex Victore, Rufo, necnon Hieronymo conſtat, quorum hic ita loquitur: *Galerius Maximianus victus à Narſeo ante carpentum Diocletiani purpuratus cucurrit;* eamque ad hiſtoriam reſpicit Amm.

Marcell. 14. 11. ubi Galerius etiam non *Cæſar*, verùm *purpuratus* vocatur; quia ſcilicet illi, qui creabantur Cæſares, purpurâ induebantur, uti vel patet ex c. 19. Lactantii, & Amm. Marcell. lib. 15. undè Julianus apud eumdem 20. 5. milites alloquens Cæſar, ſeſe *purpuratum* nominat. Sed ſi audimus P. Diac. 10. Hiſt. Miſc. primum prælium Galerius ſecundum habuit; indè inter Callinicum & Carras congreſſus, pulſus eſt, poſteàque feliciter in Armeniâ minore pugnavit, Narſeumque vicit: ſi verò Hugon. Floriacenſem, Galerius, cùm duobus jam præliis adversùs Narſeum conflixiſſet, tertio congreſſu victus, amiſſis copiis, ad Diocletianum refugit, poſteà meliori fortunâ uſus. Cæterùm notatu valdè dignum eſt, Diocletianum tam arrogantem & tam immanem fuiſſe, ut Cæſarem vel paſſus ſit, vel juſſerit ante carpentum purpuratum, id eſt, poteſtatis ſuæ inſignibus ornatum currere. Similia exempla hiſtoriæ conſervant. Eutropius 7. 5. narrat, *multos Reges ex regnis ſuis veniſſe, ut Auguſto obſequerentur; & habitu Romano, togatos ſcilicet, ad vehiculum, vel equum ipſius cucurriſſe*: ſed hoc voluntatis erat, alterum pœna habebatur. Galba apud Suet. c. 6. ad *eſſedum Caii Imperatoris per* XX. *paſſuum millia cucurrit*, qui tamen erat nobili & veteri proſapiâ oriundus. Et hujus arrogantiæ exemplum etiam præbet Epictetus Epiſcopus, in Libello Precum, quem Fauſtinus & Marcellinus Imperatoribus Valentiniano, Theodoſio & Arcadio obtulerunt. *Denique cùm pro fidei integritate perſiſtit* (Rufinianus) *hunc Epictetus, atrox ille & dirus de Centumcellis Epiſcopus, ante rhedam ſuam currere coëgit; & cùm diù currit, ſic in viâ, ruptis vitalibus, ſanguinem fundens exſpiravit.* Nec cuiquam mirum videri debet, Galerium paruiſſe Diocletiano; nam Cæſares in Auguſtorum planè erant poteſtate. Hi illis annonas, notarios, vehiculationem præbebant, officiaque domûs Cæſarum ex eorum nutu pendebant, uti ex variis Ammiani Marcell. locis patet, apud quem propterea Julian. Cæſ ſeſe vocat ipſe *apparitorem fidum*.

Lin. 12. *Cum prædâ ingenti.*] Eleganter de hâc, atque aliorum Imperatorum & Cæſarum victoriis loquitur Eumenius in Oratione, quam pro reſtaurandis Scholis habuit, cap. 21. *Ibi fortiſſimorum Imperatorum pulcherrima res geſta per diverſa regionum argumenta recolantur; dum calentibus ſemperque venientibus victoriarum nuntiis, reviſuntur gemina Perſidos flumina, & Libyæ arva ſitientia, & connexa Rheni cornua, & Nili ora multifida; dumque ſibi ad hæc ſingula intuentium animus affingit, aut ſub tuâ, Diocletiane Auguſte, clementiâ, Ægyptum furore poſito quieſcentem, aut te, Maximiane Invicte, perculſa Maurorum agmina fulminantem, aut ſub dextrâ tuâ, Domine Conſtanti, Bataviam Britanniamque ſqualidum caput ſylvis & fluctibus exerentem, aut te, Maximiane Cæſar, Perſicos arcus pharetraſque calcantem.* Prædâ autem ingenti potitum fuiſſe Galerium, alii etiam omnes teſtantur; & notandum inprimis, Auctorem Συναγωγῆς ἱστοριῶν à Scaligero editum p. 395. narrare, eum reverſum fuiſſe βαλάντια πεπληρωμένα ἔχοντα λίθων τιμίων καὶ μαργαριτῶν, Diocletianum tunc primùm veſte & calceis λίθοις τιμίοις καὶ χρυσῷ κεκοσμημένοις uſum eſſe, & eumdem juſſiſſe, ut ſpreto ſalutandi veteri more, adoraretur. Sed Euſebius initium hujus moris refert ad annum 295. victum verò Narſetem ad annum 303. Quin & ante Diocletianum Carinus *gemmas in calceis habuit, gemmatâ fibulâ uſus eſt, & balteo ſæpè gemmato*, teſte Vopiſco c. 17. Imò ante Carinum Aurelianus, *gemmis & auratâ omni veſte, quod adhuc ferè incognitum Romanis moribus videbatur, uſus eſt*, quemadmodùm in Victoris Epitome legimus; adeò ut hujus moris auctor non fuerit Diocletianus, qui tamen gemmas augere & omnibus veſtibus addere potuit. Triſtanus T. 3. p. 325. ex Eutropio notat, Diocletianum tibiarum tegumenta ex ſerico & purpurâ habuiſſe, *ſe chauſſant même de bas de ſoye & de pourpre, ce dit Eutrope*; id quod tamen apud eum adhuc quæro.

Ibid. *Manubiis ingentibus.*] Præterea Perſæ compulſi ſunt Romanis cedere Meſopotamiâ & Tranſtigritanis regionibus quinque, teſte Rufo Feſto; quas, mortuo Juliano, Jovianus illis reddere coactus eſt, uti apud Ammianum 25. 7. ubi etiam Maxim. Galerii mentio fit, legimus. Notatu inſuper dignum eſt, eumdem 23. 5. narrare, Juliano adverſùs Perſas bellanti oblatum fuiſſe leonem mortuum, non ſecùs ac antè Maximiano noſtro oblati erant leo & aper; ubi quid portenderint hæc omina, diſputat, Juliano ſcilicet mortem, Galerio victoriam.

Ibid. *Diocletiano timorem.*] Qui proculdubiò noluit regiones novas adjicere Romano Imperio, ne inſolentior fieret Galerius. Victor: *Adeò victor, ut ni Valerius, cujus nutu omnia gerebantur, incertum quâ cauſâ, abnuiſſet, Romani faſces in provinciam novam ferrentur.* Cauſam, quam ſe neſcire fatetur

Victor, ex Lactantio noſtro diſcere licet. Sed tamen mirum eſt, Victorem talia tradere, cùm ex iis, quæ ad hoc ipſum caput notavi, pateat, Narſen Meſopotamiâ, & quinque gentium trans Tigridem conſtitutarum ditione ceſſiſſe. Quæ ut concilientur, ſtatuendum eſt, Romanos nihil recepiſſe, niſi quod Trajanus in poteſtatem redegerat. Illius ſub imperio *limes Orientalis ſuper ripas Tigridis eſt inſtitutus*; & ſub Diocletiano *Meſopotamia eſt reſtituta, & ſuper ripam Tigridis limes eſt reformatus ita, ut quinque gentium trans conſtitutarum ditionem Romani aſſequerentur: quæ conditio fœderis in tempus Divalis Conſtantii reſervata duravit*, teſte Rufo Feſto. Nam *Tranſtigritanæ regiones* ita vocantur reſpectu Perſarum, non reſpectu Romanorum, quemadmodùm docuit Valeſius ad lib. 25. Ammiani Marcellini.

Lin. 16. *Ex Marte ſe procreatum dici.*] Voluit ſcilicet imitari Diocletianum & Maximianum, qui non tantùm dicebantur *Jovius* & *Herculius*, ſed qui etiam Jovem & Herculem patres ſuos faciebant. Hinc Mamert. c. 1. Paneg. *Herculem* appellat principem generis Maximiani; & mox ita loquitur: *Quem ſimilitudo ipſa ſtirpis tuæ, ac vis tacita naturæ ad honorandum natalem Romæ diem tam liberalem facit.* Idem Geneth. c. 2. *Siquidem vos Diis eſſe genitos, & Numinibus quidem veſtris, ſed multò magis virtutibus, approbatis;* c. 3. *Deindè præcipuè veſtri parentes, qui vobis & nomina* (Jovii & Herculii) *& imperia tribuerunt, perpetuis maximorum operum actionibus occupantur;* & mox *Jupiter* vocatur *Diocletiani auctor Deus*, & ipſe cum Hercule, *parentes dii* Auct. incertus Pan. Herc. & Conſt. dicti c. 8. non aliter de illo loquitur: *Hic eſt, qui nomen, quod accepit à Deo principe generis ſui, dedit vobis; qui ſe progeniem eſſe Herculis, non adulationibus fabuloſis, ſed æquatis virtutibus comprobavit.* Sed miror, hanc Diocletiani & Maximiani arrogantiam non carpere Lactantium, cùm eamdem in Galerio reprehendat.

Lin. 17. *Romulam matrem*] Ita etiam Galerii Maximiani matrem appellat Auctor Epitomes Aurelii Victoris, additque, eum *inſolenter affirmare auſum fuiſſe, matrem more Olympiadis, Alex. Magni creatricis, compreſſam dracone ſemet concepiſſe;* quod licèt multùm à Lactantii narratione abeat, æquè tamen hominis arrogantiam arguit. Nomen autem hoc etiam aliis mulieribus datum eſt; & PETRONIA ROMULA occurrit in Inſc. apud Reineſ. Nonnunquàm ea vox eſt adjectiva, occurruntque *Romula gens* apud Horat. *Romula ſceptra* apud Prudent. & *Romula vox* apud Grammat. vet. in Catalectis Pithœi. In principio autem capitis mulier hæc dicitur fuiſſe *Transdanuviana*, & confugiſſe in *Daciam Novam*. Et primò obſervanda orthographia in voce *Transdanuviana*, cùm fluvius ille cæteroquin ferè *Danubius* ſcribatur. Sed ſimiliter planè in Nummo Trajani apud Triſt. 1. p. 393. DANVVIVS occurrit, non ſecùs ac in Inſcriptione 3. CCCCXLVIII. apud Gruterum. Deindè nonnulla de *Daciâ Novâ* monenda ſunt. Memoratur etiam illa Auctori Excerpt. Valeſii: *Licinius itaque,* ex NOVA DACIA *vilioris originis, à Galerio factus Imperator;* eſtque Dacia Aureliani, uti rectè docet Baluzius; & puto, hanc ante oculos habuiſſe Auctorem Expoſ. totius mundi à Gothofredo editum cap. 6. ubi ſcribit, *Dacas habitaſſe ab eâ parte Danubii, ubi Pannonia & Thracia ſunt.* Epitome Victoris, quam P. Diaconus ſequitur, narrat, Armentarium *ortum Daciâ Ripenſi, ibique ſepultum, locumque ab eo Romulianum ex vocabulo Romulæ matris appellatum eſſe.* Superioris ſæculi Eruditi Daciam Tranſdanuvianam diviſerunt in *Mediterraneam, Ripenſem & Alpeſtrem*; quæ diſtinctio ſi vera, ſequitur, Armentarium natum eſſe antequàm mater ejus in Daciam Novam, vel Ciſdanuvianam migraret. Sed neminem ex Veteribus adhùc inveni, qui *Daciæ Alpeſtris* mentionem faciat. *Ripenſis* & *Mediterranea* memorantur: verùm illæ fuerunt ab hâc parte Danuvii, & quidem in Mœſiâ & Dardaniâ, quâ de re pluribus ago ad c. 35. Hæ ſunt duæ Daciæ, quas recenſet Rufus Feſtus in Breviario: *Trajanus Dacos ſub Rege Decebalo vicit, & Daciam trans Danubium in ſolo Barbariæ provinciam fecit, quæ in circuitu habuit deciès centena millia paſſuum. Sed Gallieno Imperatore amiſſa eſt, & per Aurelianum tranſlatis exindè Romanis, duæ Daciæ in regionibus Mœſiæ ac Dardaniæ factæ ſunt.* Una harum Daciarum vocata eſt *Ripenſis*, quia Danuvio proxima; altera verò *Mediterranea*, quia indè remota & interior erat. *Daciam Novam* autem Iſtro proximam fuiſſe, patet ex Eutropio lib. 9. c. 9. *Abductoſquè Romanos ex urbibus & agris Daciæ in mediâ Mœſiâ collocavit; & eſt in parte dexterâ, Danubio in mare fluente, cùm antè fuerit in lævâ.* P. Diaconus lib. 10. Hiſt Miſc. hoc ſequitur, additque, *in Mœſiâ mediâ collocavit, appellavitque eam Daciam, quæ nunc duas Mœſias dividit;* quæ verba malè Eutropio tribuit vir illuſtris. Hauſta hæc au-

Digitized by Google

tem ſunt ex Vopiſco c. 39. Aureliani, ubi illuſtris Salmaſius *Daciam Ripenſem* & *Mediterraneam* rectè interpretatur. Nec obſtare debet, Aurelianum à Vopiſco, Eutropio 9. 9. Jornande, aliiſque, dici *ortum eſſe Daciâ Ripenſi;* quia indè videtur ſequi, jam ante ipſius imperium Daciam, ejuſve partem, *Ripenſem* fuiſſe appellatam. Nam Anachroniſmum committunt Auctores illi; & quæ, naſcente Aureliano, *Mœſia* dicebatur, poſteà appellata eſt *Dacia Ripenſis;* indèque factum eſt, veterem quendam Auctorem tradidiſſe, eum *Mœſiâ eſſe genitum*: quod miror non intellexiſſe Vopiſcum, cùm idem dicant, qui narrant, Aurelianum natum eſſe in *Daciâ Ripenſi*, & alii, qui tradunt, eumdem genitum eſſe *in Mœſiâ.*

Lin. 20. *Exuto ſocero.*] Notanda eſt loquendi ratio elegans admodùm. Nam *exuere* aliquis, verbi causâ, *ſocerum* dicitur, qui ſoceri animum abjicit, ſeſeque ut ſocerum adversùs generum non gerit. Ita *exuere hominem* dixerunt Statius & Quintilianus; id eſt, ab humanâ naturâ quaſi deſciſcere, ferum & barbarum fieri: *exuere fœminam*, Seneca Ep. 95. *exuere principem*, & *induere rabidum tyrannum*, Haymo 8. 2. Hiſtor. Eccleſ. *exuere patrem*, Val. Maximus; ἐνδῦναι τὸν ἄνθρωπον, Heſychius in Vitis Philoſ. & *induere proditorem & hoſtem*, Tacitus 6. Annal. Sed ita hoc loco non poteſt exponi loquendi ea ratio, quia Galerius non fuit ſocer, verùm gener Diocletiani. Quarè *exuto ſocero* nihil aliud eſt, quàm Diocletiano ab imperio remoto, vel poſtquàm Diocletianus, purpurâ exutâ, ſe imperio abdicavit, & Galerius Imperator, vel Auguſtus factus eſt, tunc demùm furere cœpit. Notum eſt, purpuram, vel paludamentum purpureum fuiſſe inſigne tam Cæſareæ, quàm Auguſtæ dignitatis: hinc qui creabantur Cæſares, vel Auguſti, dicebantur ſimpliciter *indui;* qui verò imperium deponebant, vel deponere cogebantur, *exui.* Lactantius cap. 18. *Et eum miſi ad Maximianum, ut ab eo induatur;* & cap. 29. *Exutus ille præcipitem ſe de tribunali dedit.* Et ita optimè cohærebunt ſequentia, in quibus Diocletianum, utpotè privatum, *Dioclem* nominat; quæque ita ſcribenda judico: *Diocles (ita enim ante imperium vocabatur) cùm rem publicam* ....

CAPUT X.

Pag. 196. lin. 1. *Cùm ageret in partibus Orientis.*] In Notitiâ Dignitatum ipſo initio legitur: *Notitia in partibus Orientis;* ubi omnes Orientalis imperii provinciæ deſignantur, cujus imperii *Oriens* pars fuit. Ut autem Lactantius, ita etiam locutus eſt Treb. Pollio in Gallienis ex emendatione Salmaſii: *Cùm Odenatus in Orientis partibus cepiſſet imperium;* & alibi: *Ergò Macrianus undiquè collectis exercitibus Orientis partes petiit;* nam his in locis Orientalis imperii pars, *Oriens* dicta, intelligi debet, quia eum, vel illius Orientis partem, in poteſtatem redegit Odenatus, ipſoque mortuo tenuit Zenobia. Et proculdubiò ea loquendi ratio indè exorta, quia primò Orientale imperium erat pars imperii Romani: deindè quia quot Cæſares, vel Imperatores erant, in tot partes illud erat diviſum; & tertiò, quia Oriens etiam pars totius corporis erat. Infrà c. 39. *Venerat poſt obitum Maximiani ad eum Valeria cùm ſe putaret in partibus ejus tutiùs moraturam;* id eſt, in parte imperii Rom. quam regebat. Hoc autem capite *Bithyniam*, & cap. 9. *Armeniam* ab *Oriente* diſtinguit: undè dignum eſt, ut inquiratur, quæ provinciæ eo nomine venerint. Viri eruditi obſcurum judicant, quæ Aſiæ pars ita vocetur, putantque, illam versùs Parthiam, Aſſyriam & Armeniam minorem ſitam fuiſſe. Ego exiſtimo, ſi non omnes, at ſaltem pleraſque regiones, eo nomine fuiſſe comprehenſas, quæ in Notitiâ imperii recenſentur; ut ſunt *Palaſtina*, *Phœnice*, *Syria*, *Cilicia*, *Cyprus*, *Arabia*, *Iſauria*, *Palaſtina Salutaris*, *Palaſtina ſecunda*, *Phœnice Libani*, *Euphratenſis*, *Syria Salutaris*, *Oſrhoena*, *Meſopotamia*, *Cilicia ſecunda*. Ammian. Marcell. 15. 8. deſcribit Orientales provincias, incipitque à Ciliciâ & Iſauriâ: indè narrat, has regiones ab *orbe Eoo* monte Amano ſeparari, & ORIENTIS *limitem in longum portentum & rectum ab Euphratis fluminis ripis ad uſque ſupercilia Nili porrigi, lævâ Saracenis conterminantem gentibus;* limitique Orientis includit Commagenam, Euphratenſem, Syriam, Phœniciam, Palæſtinam, Arabiam & Cyprum: adeò ut in eo nomine ipſi non veniat Cilicia, Iſauria & Meſopotamia. Meminit etiam *Orientis* Baſilius lib. 1. de Vitâ Theclæ: Πόλις δὲ αὕτη Λυκαονίας, τῆς μὲν ἑώας οὐ πολὺ ἀπέχουσα; *Urbs ea* (Iconium) *eſt Lycaonia, ab Oriente non procul diſtans, Aſiam tamen versùs magis accedens, & in ipſo Piſidarum Phrygumque regionis aditu ſita:* ubi per *Aſiam* intelligenda eſt Aſia minor ad Helleſpontum ſita, cui Iconium propior erat, quàm Orienti ultra Amanum montem remoto. Sed cùm Diocletianus cap. 9. dicatur in *Oriente ſubſtitiſſe*, videndum eſt ubi æſtatem egerit. Aurel. Vi-

ctor ſcribit, *Jovium Alexandriam profectum eſſe ; provinciâ creditâ Maximiano Cæſari ;* ibique tunc temporis Achilleum, qui purpuram ſumpſerat, vicit, ut idem Victor, Eutropius & Suidas in verb. Διοκλητιανὸς memoriæ mandant. Lactantius c. 36. tradit, Maximinum ab *Oriente* curſus diſpoſuiſſe, moxque eum factum eſſe, *qualis in Syriâ & Ægypto fuit*, undè nimirùm venerat; adeò ut per *Orientem*, in quo ſubſtitit Diocletianus, videatur debere intelligi Ægyptus, cujus ad fluvium Nilum Orientis limes ſeſe extendit, teſte Amm. Marcellino. Valeſius ad ejuſdem 14. 7. miratur, Ægyptum inter provincias Orientis recenſeri, cùm ex Notitiâ & innumeris Auctoribus conſtet, Ægyptum ab Orientis provinciis ſejunctam eſſe: ſed mirari tandem ſe deſiiſſe addit, poſtquàm didicit, Ægyptum & Meſopotamiam olim ſub diſpoſitione Comitis Orientis fuiſſe; idque docere veterem Inſcriptionem, quæ ſic habet: M. MAECIO. MEMMIO. FVRIO. BALBVRIO. CAECILIANO. PLACIDO. C. V. COMITI. ORIENTIS. AEGYPTI. ET. MESOPOTAMIAE. Certè *Ægyptum* ab *Oriente* ſeparant Vopiſcus in Probo, cap. 9. Libellus Precum à Fauſtino oblatus Valentiniano, &c. p. 20. Haymo 8. 2. Hiſtor. Eccleſ. & proindè nondùm video, illam Orientis nomine fuiſſe comprehenſam; quod ſi verum foret, certè in Inſcriptione laudatâ etiam ab eo non diſtingueretur. Aliud igitur *Provinciæ Orientales*, aliud *Oriens* & *Provinciæ Orientis ;* du[illegible]ci ſenſu poſſunt uſurpari, nempè vel pro provinciis in genere versùs Ortum remotis, vel pro provinciis, quæ *Oriente* propriè dicto comprehendebantur. Ammianus recenſere ſe dicit *Orientales provincias*, quo certè nomine Meſopotamia & Ægyptus fuerunt comprehenſæ, licèt illæ diſtinctæ ſint ab *Oriente*, vel *Orientis* ſtrictè ſumpti *provinciis ;* quod diligenter notandum eſt. Quia autem Lactantius diſertè ſcribit, Diocletianum *ſubſtitiſſe in Oriente, & aucupatum eſſe rerum exitus*, potuit primò Antiochiæ (quæ Orientis caput erat) ſubſtitiſſe, & poſteà Ægyptum petiiſſe; vel potiùs tempora diſtinguenda ſunt, quia utrumque bello adversùs Perſas accidere potuit, ſed non eodem anno. Nam contra Perſas bellatum eſt annis 294. 295. 296. & 297. & Achilleus victus eſt, utì Eruditi cenſent, anno 295. adeò ut anno ultimo, quo victus eſt victor antè Narſes, Diocletianus in Oriente, & quidem Antiochiæ, videatur ſubſtitiſſe.

5 Ibid. *Scrutator rerum futurarum.*] Sic Diocletianus Aurelio Victori vocatur *imminentium ſcrutator* ; cùmque propterea victimarum exta conſuleret, & ita Gen[illegible]ium diligenter Deos coleret, hinc puto, Zoſimum 2. 10. narrare, eum noluiſſe reſumere purpuram, quia proſpiciebat perturbationem rerum: οἷα καὶ τῇ [illegible] τὸ θεῖον ἀεὶ προσκείμενος, *ut erat vir religionis obſervantiſſimus ;* id eſt, diligens deorum cultor & conſultor. Atque ita Ammianus Marcell. 22. 1. narrat, Julianum *exta rimatum eſſe aſſiduè, aveſque ſuſpicientem præſcire feſtinaſſe accidentium finem.*

Lin. 5. *Sacra turbata ſunt.*] Id eſt, ſacrificia ritè fieri non potuerunt; malum omen illis objectum eſt. Virgil. 3. Æn. 407.

Ne qua inter ſanctos ignes in honore deorum
Hoſtilis facies occurrat, & omina turbet.

Lin. 7. *Magiſter ille aruſpicum Tagis.*] Certè ita appellat primum aruſpicum, quia Tages artem eam dicitur inveniſſe, teſte Cicerone & aliis; atque adeò *aruſpicinam ſcripſiſſe*, ſi fides habenda Fulgentio, in Expoſ. Serm. Antiqui: quomodò ſui temporis Medicos cap. 33. *Chironem* & *Melampum* antiquis nominibus deſignat. Nec inſolitum eſt, Collegiorum ſacrorum Præſides *magiſtros* vocare. In Inſcript. occurrit *Magiſter collegii Fratrum Arvalium, Ordinis Sacerdotum Dei Solis Invicti Mithræ*, & *Saliorum.* Quin & ipſe *Magiſter Aruſpicum* in lapide apud Reineſ. v. 13. memoratur:

L. FONTEIVS FLAVIANVS

—

HARVSPEX. AVGG. CC.
PONTIFEX. DICTATOR
ALBAN. MAG. PVBLICVS
HARVSPICVM. ORDINI
HARVSPICVM. EX. D D.

Neſcio an Græci hanc vocem nonnunquàm per Διδάσκαλος expreſſerint. Certè apud Euſeb. lib. 7. c. 10. Hiſt. Eccleſ. celebratur ὁ διδάσκαλος καὶ τῶν ἀπ᾽ Αἰγύπτου μάγων ἀρχισυνάγωγος, qui Valerianum ad perſequendos Chriſtianos incitavit, & per quem nequaquàm Macrianum, qui poſteà imperium arripuit, intelligi cum Valeſio poſſe exiſtimo. Nam is dicitur fuiſſe Καθολικός, id eſt, *Rationalis Imperatoris*, & αὐτοῖς, vel *ipſis*, nempè Valeriano & Archiſynagogo, egregiam gratiam retuliſſe: ſaltem niſi alia præceſſerint, utì hæc continuo ordine non narrantur; id quod etiam Valeſii ſententiæ non favet. Sed tutiùs eſt intelligere cum præſtantiſſimo Franciſco Spanhemio Judæum, quia Archiſynagogorum & Magiſtrorum nomen illis proprium erat.

Digitized by Google

Lin. 9. *Profani homines.*] Chriſtiani, quos proptereà ſacris ſuis arcebant Gentiles, quoſque *atheos, impios & irreligioſos* vocabant, quia deorum cultum damnabant, utì ex Luciani Pſeudomante, & Arnobio conſtat.

Pag. 197. lin. 3. *Milites cogi ad nefanda ſacrificia præcepit.*] Rectè notat Baluzius, Euſebium 8. 1. idem memoriæ mandare, qui etiam malorum, quæ hoc Edictum ſecuta ſunt, originem eleganter deſcribit, quæque adjicere placet, ut unuſquiſque indè exemplum capiat. *Senſim ac moderatè in nos cœpit animadvertere* (Deus) *orſâ primùm perſecutione ab iis, qui militabant. Cùm verò ſenſu omni deſtituti de placando Deo ne cogitaremus quidem, quin potiùs inſtar impiorum quorumdam, res humanas nullâ ſollicitudine ac providentiâ gubernari rati, alia quotidiè crimina aliis adjiceremus; cùm Paſtores, ſpretâ religionis regulâ, mutuis inter ſe contentionibus decertarent, nihil aliud, quàm jurgia, minas, æmulationes, odia, ac mutuas inimicitias augere ſtudentes, principatum quaſi tyrannidem quandam contentiſſimè ſibi vindicantes; tunc demùm juxta dictum Jeremiæ, obſcuravit Dominus in irâ ſuâ filiam Sion, &c.* Et milites Chriſtianos militiâ motos fuiſſe, ſi ſacrificare nollent, docet idem c. 4. ubi notandum στρατοπεδάρχην, quicunque is fuerit, milites primò perſecutum eſſe. Hic procul-dubiò id juſſu Diocletiani fecit, ſi Lactantium ſequimur; ſi verò Euſebium, Maximiani Galerii: nam l. 8. p. 317. tradit, Galerium diù ante reliquos Imperatores, Chriſtianos, qui in exercitu erant, & qui in palatio verſabantur, perſecutum, illumque miſerandæ perſecutionis auctorem fuiſſe. Ad ſacrificia autem coacti ſunt Chriſtiani, quia nullum evidentius ſignum erat Deos colendi: undè & PIETAS in nummis cernitur cum inſtrumentis ſacrificio adhiberi ſolitis, utì doceo ad Homeri Apotheoſin pag. 288. quod quia facere recuſabant Chriſtiani, *athei* audiebant. Arnob. lib. 6. extremo: *Quoniam ſatis, ut res tulit, quàm inaniter fiant ſimulacra, monſtratum eſt; de ſacrificiis deinceps, de cædibus, atque immolationibus hoſtiarum, de mero, thure, deque aliis omnibus, quæ in parte iſtâ conſiſtunt, poſcit ordo quàm paucis, & ſine ullis circumlocutionibus dicere. In hâc enim conſueſtis parte invidias nobis tumultuoſiſſimas concitare, appellare nos ATHEOS; & quòd minimè attribuamus diis, pœnas etiam capitis belluarum crudelitatibus irrogare.*

CAPUT XI.

Pag. 197. lin. 1. *Deorum montium cultrix.*] Quid hoc de loco ſentiam, patebit ex iis quæ ad Columbum τὸν μακαρίτην miſi, quæ ex viri eruditi notis commodè hùc transferri non potuerunt. Perſuaſus autem nunc ſum, lectionem hanc rectè ſeſe habere, & Galerii matrem *montes* ut Deos coluiſſe; vel certè præcipuè adoraſſe Deos, quos in montibus, tanquàm ſedibus ſuis, verſari putabant: quales *Monteſes Deos* in apographo Commodiani dici, notavit etiam Rigaltius; quàmvis præferat,

Montes & Deos dicitis ——

illudque vel poſitum eſt pro *Montenſes*, quomodò in Inſ. 7. p. XLI. Gruteri NEMORESIS DIANA eſt *Nemorenſis*; vel ita ex more loquendi illius ſæculi ſcribitur. Sic *Dii montium* occurrunt apud vulgatum Interpr. 3. Reg. 20. 23. *Servi verò Regis Syriæ dixerunt ei: DII MONTIUM ſunt dii eorum, ideò ſuperaverunt nos: ſed meliùs eſt, ut pugnemus in campeſtribus.* Interpretes LXX. ſingularem numerum ſervant: Θεὸς ὀρέων Θεὸς Ἰσραὴλ, καὶ οὐ Θεὸς κοιλάδων. Syri volunt ſignificare Deos, vel Deum, quem Iſraelitæ adorabant, in montibus habitare, & dominari; quemadmodùm canit Ovidius:

Dii ſumus agreſtes, & qui dominamur in altis
Montibus, imperium eſt in ſua tecta Jovi.

Neque tantùm *dii agreſtes* vocari *montium dii* poſſunt: ſed etiam illi, qui in montibus colebantur, & alii, qui in iis verſari putabantur; ut [illegible]na, quæ in montibus feras agitabat, *montivaga* proptereà dicta. Quin & Cybele *dea montium* vocatur Mœcenati apud Diomedem lib. 3. p. 514.

Ades, inquit, ô Cybele fera montium dea.

Galerii igitur mater *deos montium*, vel *deos montes* coluit; quod ultimum ſi quis amplecti mavult, me certè haud fiet invito. Erat enim illa Daciâ oriunda, & fortè Dacis parentibus genita, ibique educata; undè nihil mirum eſſe debet, ſi eorum ſuperſtitionem ſecuta eſt. Nam conſtat, Getas, ſive Dacos, *montem* quemdam inſtar numinis coluiſſe. Strabo lib. 8. Παρὰ δὲ τοῖς Γέταις ὁ ἱερεὺς ὠνομάζετο θεός. Καὶ τὸ ὄρος ὑπελήφθη ἱερόν, καὶ προσαγορεύουσιν οὕτως; *apud Getas ſacerdos dicitur Deus, & mons ſacer exiſtimatur, atque ita appellatur;* & Statium *conjuratum verticem* celebrare cenſent Eruditi, quia Daci bella geſturi in eo monte conveniebant, & jurejurando ſeſe obſtringebant: quanquàm Strabonis mons ideò tantùm ſacer haberi potuerit, quia in eo ſacerdos habitabat, qui Θεός, exemplo à Zamolxi ſumpto, vocabatur; &

Digitized by Google

quia ἀντεῦθεν illud χωρίον reliquis, Rege & famulis exceptis, eſſet ἄβατον, uti apud eumdem legimus: quæ res excludit Dacos ſacramento ſe obſtringentes; fortèque vox ἱερὸν verti debet *templum*, quomodò Max. Tyrius Diſſ. 38. ſcribit, Libyæ incolis Atlantem montem habitum fuiſſe ἱερὸν, καὶ Θεὸν, καὶ ὅρκον, καὶ ἄγαλμα; id eſt, *templum*, *Deum*, *juſjurandum & ſimulacrum*. Quicquid ſit, vel *Dii montes*, vel *Dii montium* ſunt intelligendi apud Lactantium. Dum autem hanc ſuperſtitionem ad animum revoco, facere non poſſum, quin primò doleam, humanum genus quòd digeſtas quidem, ſed tamen rudes & informes moles inſtar numinum venerari potuit, quòdque eumdem honorem exhibuit informibus lapidibus, & dealbatis ſtipitibus, columniſque, quæ nullam hominis præ ſe figuram ferebant. Propter argumenti ſimilitudinem, quæ eâ de re notavi, licèt longiuſcula, nec omnia nova ſint, hâc occaſione adjiciam, ut fœda & veſana ſuperſtitio omnium clariſſimè oculis pateat. Lapides igitur, vel saxa à Gentilibus honore divino cultos, id eſt, unctos, coronatos, & adoratos fuiſſe, ex Arnobii lib. 1. conſtat: *Picturatas veternoſis in arboribus tanias ſi quandò conſpexeram, lubricatum lapidem, & ex olivi unguine ſordidatum, tanquàm ineſſet vis præſens, adulabar, affabar, & beneficia poſcebam nihil ſentiente de trunco;* ubi videri poſſunt Interpretes. Lucianus in Pſeudomante notat Rutilianum, ſi quandò λίθον ἀληλιμμένον ἢ ἐστεφανωμένον conſpexiſſet, continuò in genua cecidiſſe, adoraſſe, vota feciſſe, & proſpera ab illo poſtulaſſe. Et puto, verè notare eruditione præſtantes viros, ſuperſtitioſos homines imitatos eſſe Jacobum lapidem unguento perfundentem in Bethel Gen. 28. qui tamen, teſte Auguſtino, more idololatriæ lapidem non perfudit oleo, velut faciens illum Deum, neque adoravit illum lapidem, neque illi ſacrificavit. Certè Palæſtinæ finitimi Arabes lapidem pro Deo coluerunt. Max. Tyrius Diſſ. 38. Ἀράβιοι σέβουσι μὲν, ὅντινα δὲ οὐκ οἶδα. τὸ δὲ ἄγαλμα ὃ εἶδον λίθος ἦν τετράγωνος. Apud eoſdem ſanguine, quem ex majoribus digitis, vel pollicibus fœdus percutientium eliciebant acuto ſilice, ungebantur ſeptem lapides in medio poſiti, invocabanturque Bacchus & Urania, teſte Herod. 3. 8. Deum autem, quem lapidis formâ colebant, Bacchus, ut reor, fuit alio nomine Δυσάρης dictus. Neque enim audiendus Suidas, qui illud mutat in Θεὺς, id eſt, Θεὸς Ἄρης, uti obſervatum Illuſtri Bocharto: ſed tamen ille rectè ſimulacrum ejus deſcribit: *Simulacrum autem eſt lapis niger quadratus,* ἀτύπωτος, *nullam figuram habens, altus quatuor, latus pedes duos, aureæ baſi impoſitus.* Sic Tertulliano in Apol. Arabiæ Deus dicitur eſſe *Dyſares;* & apud Heſychium legimus Δυσάρην τὸν Διόνυσον, Ναβαταῖοι: quin & Stephanus ſcribit, Δυσάρη *ſcopulum*, & κορυφὴν ὑψηλοτάτην eſſe Arabiæ, nomenque habere ἀπὸ τοῦ Δυσάρου, qui Deus ab Arabibus colebatur. Clariſſimus Voſſius 6. 39. Idol. Gentium putat, lapidem τετράγωνον Max. Tyrio laudatum fuiſſe loci excelſi verticem, vel cacumen, quod pro numine Arabes coluerunt; quia Stephanus σκόπελον καὶ κορυφὴν vocat, & mox addit, eundem, vel Hermolaum, clarè narrare, Δυσάρην eſſe dictum jugum, ſive altiſſimum Arabiæ locum, proque numine habitum ab Arabibus pariter ac Dacharenis: in quibus notandis humani aliquid patitur vir doctiſſimus. Nam Stephanus tantùm narrat, cacumen, vel ſcopulum Δυσάρη, nomen habere à Deo Dyſare; ejuſque ſimulacrum, non montem, verùm lapidem quadratum fuiſſe, ex Suidâ edocti ſumus. Et de hoc Arabum numine videtur explicandus eſſe Porphyrius lib. 2. de Abſtin. Δουματηνοὶ δὲ τῆς Ἀραβίας κατ᾽ ἔτος ἕκαστον ἔθυον παῖδα, ὃν ὑπὸ βωμὸν ἔθαπτον ᾧ χρῶνται ὡς ξοάνῳ; *Dumatii quoque, Arabiæ populi, puerum quotannis ſacrificabant, quem ſub arâ ſepeliebant, quâ ſimulacri loco utebantur;* nam cùm Arabum Deus lapis fuerit quadratus, teſtibus M. Tyrio & Suidâ, cum eâ formâ plurimæ aræ ſint, cùmque ara illa loco ſimulacri fuerit Arabibus, nihil certè cauſæ video, cur non ita Porphyrius explicari poſſit. Hæc autem ſuperſtitio videtur etiam ad Saracenos tranſiiſſe, licèt lapis, quem adorabant, habuerit lineamenta capitis, ſi quis accuratiùs illum inſpiceret, teſte Euthymio Zygabeno in Panopliâ à Sylburgio editâ. Quin imò & hodiè Mahumedani in parvo templo, quod ab Adamo fabulantur eſſe conditum, poſtquàm pulſus fuit Paradiſo, & in quo Abrahamus, Iſmaël, & Mahomet preces ſuas, ſi eos ſequimur, fecerunt, colunt & oſculantur lapidem *Al-hajar Al-Aſwad*, quem vocant *Brachtan*, eumque ex Paradiſo Gabrielem ad Abrahamum nugantur portaſſe, initiò nive & lacte candidiorem, atque ad inſtar Solis lucidum fuiſſe: ſed nigrum factum propter peccata hominum, uti docet Chevræus in Hiſtoriâ Mundi. Et de hoc lapide neſcio an loquatur Antoninus Martyr in Itiner. *In parte ipſius montis habent Sarraceni idolum ſuum poſitum marmoreum, quod eſt*

candidum ſicut nix ; ibi permanet ſacerdos indutus dalmaticâ & pallio lineo. Quandò autem venit tempus feſtivitatis eorum, percurrente lunâ, antequàm ſacerdos ingrediatur ad diem feſtum illorum, incipit marmor illud mutare colorem ; & dum adorant idolum, fit marmor illud nigrum ſicut pix ; completoque tempore feſtivitatis, revertitur in priſtinum colorem, undè & valdè admirati ſumus ; prout illa verba ab aliis laudantur. Atque ut Arabes, vel Iſmaëlitæ, Patriarchas malè imitati ſunt : ita Phænices lapides conſecrarunt, quos *Batulia*, vel *Batulos*, teſte Damaſcio apud Photium, vocarunt; idemque nomen Græci dederunt lapidi, quem Rhea loco Jovis fingitur Saturno dediſſe devorandum, quemadmodùm ex Heſychio, Priſciano, & aliis, docuerunt Seldenus, Voſſius, Bochartus, Salmaſius, & Reineſius : quam ad hiſtoriam reſpiciens Lycophron in Caſſandrâ p. 70. Jovem appellat δίσκον μέγιστον, *lapidem maximum ;* ut enim notat Tzetzes, Δίσκον δὲ τὸν Δία λέγει διὰ τὸν λίθον τὸν ἀντὶ Διὸς ὑπὸ Ῥέας σπαργανωθέντα καὶ ὑπὸ Κρόνου καταποθέντα. Præterea *Divi Lapides* occurrunt apud Lamprid. in Heliogab. cap. 8. *Lapides, qui Divi dicuntur, ex proprio templo Dianæ Laodiceæ ex adyto ſuo, in quo Oreſtes id poſuerat, afferre voluit.* Salmaſius arbitratur, *divos lapides* fuiſſe in adyto Dianæ Laodicenæ; & Caſaubonus notat, *lapides divos* appellari famoſiſſimum illud ſimulacrum ab Oreſte & Iphigeniâ è Tauricâ ablatum. Rubenius 2. Elect. 31. divos fratres, id eſt, Caſtoras intelligit, quorum templum Domitianus inſtauravit : ſed ſimul fatetur, animum ſibi pendere, ampliuſque eſſe deliberandum ; & poſt τὸ *templo* finit ſenſum, interſeritque τὸ *ſimulacrum* poſt *Laodiceæ*. Certè hi lapides non potuerunt eſſe in adyto Dianæ, neque quicquam commune habent cum deæ iſtius ſtatuâ, nec ad Caſtores queunt ullo modo referri ; quia disertè *proprium templum* Divis Lapidibus tribuitur, & quia Lampridius agit de novis diis, quos Romam ex aliis urbibus transferre voluit Heliogabalus. Hoc animadvertens Triſtanus, T. 2. pag. 324. arbitratur, *divos lapides* nullos alios eſſe, quàm triginta lapides, formâ quadrangulari, qui Pharis in Achaiâ circa ſimulacrum Mercurii ſtabant, quibuſque ſingulis nomina deorum erant impoſita, teſte Pauſaniâ lib. 7. Sed quominùs & hanc explicationem amplecti poſſim, facit *proprium templum*, in quo *divi lapides* fuerunt poſiti. Templum quidem Pauſaniæ auctoritate his Lapidibus tribuit Triſtanus : verùm apud eum nihil tale reperiò, quippè qui tantùm narrat, Pharis aquam eſſe Mercurio ſacram, fonti nomen Hama ; incolas piſcibus parcere, quia eos ſacros deo eſſe exiſtimant, & propè ipſum illius ſignum lapides ferè triginta poſitos eſſe quadrangulâ formâ. Quid igitur ? Putò hos lapides in Oriente & Syriâ quærendos eſſe ; &, ſive ſcribas, *divos lapides*, ſive cum Illuſtri Salmaſio *vivos*, intelligi debere *Batulos*, quos non modò ἐμψύχους λίθους vocarunt Græci : verùm de quibus etiam multa mira narrabant, uti videre licet apud Photium in Damaſcio, quibuſque in Oriente, Heliogabali patriâ, alicubi, & fortè Hierapoli *proprium templum* fuit exſtructum. Et excidiſſe, vel ſubintelligi (id quod Obrechtus arbitratur) τὸ *ſimulacrum*, ſive *ſignum*, ſatis patet ex relativo *id*, quod cæteroquin ad nullum præcedens poteſt commodè referri; adeò ut ita Lampridii verba diſtinguenda meâ ex opinione ſint : *Lapides, qui Divi dicuntur ex proprio templo, Dianæ Laodiceæ* (ſignum) *ex adyto ſuo, in quo Oreſtes id poſuerat, afferre voluit.* Sed ut pergam, obſervandum diligenter, verbis diſertis notare Dionem Chryſoſtomum Orat. 12. multos barbarorum paupertate, vel quia artem ſculptoriam ignorabant, montes Deos exiſtimaſſe, καὶ δένδρα ἀργὰ, καὶ ἀσήμους λίθους, ſive *informes lapides ;* & ſcribere Pauſaniam in Achaicis, ſolenne fuiſſe antiquitùs Græcis ἀργοῖς λίθοις, *rudibus lapidibus*, ἀντὶ ἀγαλμάτων *exhibere* τιμὰς θεῶν ; & in Corinthiacis eundem notare, ante ædem Dianæ Λυκείας jacere λίθον καλούμενον ἱερὸν, ſuper quo novem Trœzenorum viri Oreſtem à matris cæde purgarunt. Plinius præterea 2. 58. memoriæ mandat, in gymnaſio Abydi lapidem ſuo tempore cultum fuiſſe, modicum quidem, ſed quem in medio terrarum caſurum (è Sole nempè) Anaxagoras prædixerat : alium coli Caſſandriæ, quæ Potidæa vocata eſt ; & Anaxagoram alio tempore iterùm prædixiſſe, ſaxum è Sole caſurum ; idque factum eſſe interdiù in Thraciæ parte ad Ægos flumen, & lapidem iſtum oſtenſum fuiſſe vehis magnitudine colore aduſto. Cùm talia igitur ferantur de Anaxagorâ, nihil utique mirum eſt, Amm. Marcell. 22. 16. ſcribere, illum prædixiſſe *lapides è cœlo lapſuros ;* miror que, Plinii verba non occurriſſe doctiſſimo Commentatori, qui ſcribit, cum Ammiano facere Philoſtratum & Tzetzem, ſed cæteros omnes narrare, Anaxagoram prædixiſſe, unum lapidem tantùm caſurum. Nam bis id prædixit, & utramque hiſtoriam, vel fabulam conjungere potuerunt illi, qui ſcribunt,

bunt, *lapides caſuros* prædixiſſe philoſophum; vel ſi ſemel id factum eſſe habuerunt perſuaſum, potuerunt plurali numero pro ſingulari, more loquendi vulgatiſſimo, uſi eſſe: quomodò etiam Amm. cap. 8. libri ejuſdem narrat, Anaxagoram Ægis-Potamis prædixiſſe, *lapides ex cœlo caſuros;* qui tamen tantùm unus fuit. Offert inſuper ſe *Mater Deûm*, quam *ſacrum lapidem* ſcribit fuiſſe Liv. 29. 11. quamque ex inauditæ per omnia vaſtitatis petrâ, cui nomen Agdus, in finibus Phrygiæ, cum lapidibus à Pyrrhâ & Deucalione in orbem mortalibus vacuum jactatis informatam eſſe, atque animatam divinitùs, memoriæ mandat Arnob. lib. quinto. Mons igitur, cui ortum ſuum *Montana*, vel ὄρειος θεὸς, ſive Rhea, debebat, *Agdus* fuit vocatus; quod vocabulum reſtituendum eſſe Iſidoro, cenſet Reineſ. 3. Var. Lect. 17. apud quem in Gloſſis ſcribitur, *Agadir*, vel, uti Vulcanius edidit, *Abadir lapis.* Rectè quidem vir eruditiſſimus reprehendit Barthium, qui in Germaniâ hunc lapidem quærit: ſed malè *Agdir*, *Agadir*, vel, ſi incorruptus Arnobius, *Agdum* lapidem eſſe, itemque Deam cultam in ſimulacro lapidis grandis nigri è Phrygiâ Romam tranſvecto, arbitratur. Nam *Agdus* non fuit lapis, verùm petra, vel mons inauditæ vaſtitatis: deindè *Abdir*, *Abadir*, *Abaddir* eſt lapis βαίτυλος, uti notatum eſt Eruditis ex Priſciano, qui ita loquitur lib. 1. *Abdir genus lapidis*; lib. 5. *Abadir Deus eſt: dicitur & hoc nomine lapis ille, quem Saturnus dicitur devoraſſe pro Jove, quem Græci* Βαίτυλον *vocant;* lib. 6. *Abdir quoque & Abaddir* ὁ βαίτυλος, *hujus Abaddiridis.* Lapis autem, qui Deûm mater eſſe exiſtimabatur, lineamenta faciei muliebris videtur habuiſſe; quæ etiam Saracenorum lapidi tribuit Zygabenus. Prudent. Hym. 10. v. 155.

Lapis nigellus evehendus eſſedo,
Muliebris oris clauſus argento ſedet:

niſi hic ſenſus ſit Poëtæ, capſam argenteam, cui lapis ille erat incluſus, retuliſſe faciem muliebrem; ita ut clauſus fuerit *argento muliebris oris;* quod, rogo, Eruditiores examinent. Lapis etiam fuit Deus *Alagabalus*, eumque Herodianus lib. 5. facit λίθον μέγιστον κάτωθεν περιφερῆ λήγοντα εἰς ὀξύτητα; additque, κωνοειδῆ eſſe illi χῆμα, & μέλαιναν χρόιαν, oſtendi in lapide eminentias nonnullas, & formas vel τύπους, Solis imaginem eſſe humanâ arte non fabrefactam, ac tandem è cœlo cecidiſſe. Deus hic cernitur in nummo Heliogabali, inſigniſque lapis eſt aquilâ & tribus ſtellis apud Illuſtrem Spanhemium ad Juliani Cæſares. In nummis præterea Seleucenſium Pieriæ Syriæ, qui in honorem Trajani percuſſi ſunt, repræſentatur mons, cujus cacumen foramen habet, vel lapis in medio templo poſitus, cum Inſ. ΖΕΥC ΚΑCΙΟC: undè non immeritò exiſtimant eruditione præſtantes viri, Jovem Caſium exhiberi, vel montem hunc creditum eſſe Jovem Caſium, quippè qui *tereti ambitu in ſublime*, teſte Am. Marcell. 22. 14. *porrigitur*, qualis planè in nummo exhibetur. In Philippi patris numiſmate cernitur quoque templum, & in ejus medio rupes, vel mons, cum Inſ. ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΠΕΡΓΑΙΑΣ; quæ haud vanum indicium eſt, rupem illam, vel montem peculiari honore cultum, & Dianæ ſacrum fuiſſe. In alio Caracallæ lapis rotundus & in acumen deſinens templum medium occupat, cum Inſ. ΚΟΙΝ. ΔΕΙΗΩΝ; quod Harduinus poſitum putat pro Διέων, refertque ad Dium, urbem Decapolitanæ regionis in Syriâ, cujus Plinius & Steph. meminerunt, Triſtanus verò & Holſtenius ad Diam Arabiæ urbem; repreſentarique putant Venerem, quam eâ formâ cultam fuiſſe ex Clemente Alexandrino, Maximo Tyrio, Arnobio, Dione Chryſoſtomo, & Pauſaniâ docent. Sed Venerem non nominant Clemens, Maximus Tyrius, Arnobius, Dion; & celebrant tantùm λίθον, λίθον τετράγωνον, vel *informem lapidem;* potueruntque reſpicere ad lapidem quadratum ab Arabibus cultum, de quo antè memini me agere. Vidit id fortè etiam Triſtanus; utque evinceret, lapidem hunc eſſe *Venerem Vraniam*, addit, Pauſaniam lib. 1. narrare, Athenis templum eſſe Veneri Vraniæ dedicatum, quam ferebant Parcarum vetuſtiſſimam, *Dans lequel il y avoit une pierre faite en forme de Herme, ou borne, dont l'Inſcription marquoit, que c'éſtoit l'effigie de Venus Vranie.* Græca ita ſeſe habent: Οὐρανίας ἄγαλμα τετράγωνον κατὰ ταυτὰ καὶ τοῖς Ἑρμαῖς: quibus in verbis ego nullum lapidem acuminatum invenio, ſed Veneris ſtatuam quadratam ad inſtar Hermarum; id eſt, eam caput habuiſſe, & reliquum corpus fuiſſe quadratum abſque brachiis, &c. quomodò Hermæ fieri ſolebant. Huc omninò pertinet Venus Paphia, cujus ſimulacrum, teſte Tacito in Hiſtoriis, *non effigie humanâ, ſed continuus orbis latiore initio, tenuem in ambitum metæ modo exurgens, & ratio in obſcuro:* cujuſque ſtatuam nulli alii rei aſſimilari poſſe, quàm πυραμίδι λευκῇ, ſcribit Max. Tyrius Diſſ. 38. qualis & illa cernitur in nummo Druſi apud Patinum, Trajani apud Triſta-

Digitized by Google

num, & aliis apud Jac. Gutherium 3. 5. de Jure Pontif. qui malè hæc numiſmata ad Dianam Paphiam refert. Eodem loco vir eruditus Lampridii paulò antè laudata verba emendat: *Ex proprio templo Dianæ Lycææ, illam Laodiceæ ex adyto ſuo, in quod Oreſtes poſuerat, auferre voluit;* & intelligit lapidem qui, teſte Pauſaniâ, ante ædem Dianæ Lycææ jacebat, & ſacer vocabatur; additque, Laodicenſes Dianæ ſimulacrum Braurone avectum impetraſſe à Seleuco, illudque ſignum deæ eſſe, quod olim è Tauricâ Oreſtes & Iphigenia ſuſtulerant. Sed primò aliud ſunt *divi*, vel *vivi lapides;* aliud lapis Træzene jacens ante templum Dianæ Licææ: illi ſuum ſibi templum habuerunt; hic verò ne in templo quidem, ſed ante ædem alterius numinis poſitus fuit. Deindè Pauſanias non docet, ſtatuam Dianæ, quæ ex Braurone in Perſiam aſportata, & à Seleuco Laodicenſibus Syriæ data fuit, eſſe Dianam Tauricam; quin imò variis argumentis lib. 3. id refellit, docetque, Dianæ Orthiæ ſimulacrum, quod in Lymnæo, Laconicæ agro, colebatur, potius illud eſſe, quod ab Oreſte & Iphigeniâ barbaris erat ablatum. Neque etiam mihi placet quod addit Gutherius, ſimulacrum priſci operis Praxitelis fuiſſe illius, qui marmore felix & clarus habebatur. Nam cùm Praxiteles tempore Cn. Pompeii Magni vixerit, utique Dianæ Tauricæ ſimulacrum facere non potuit; & Pauſanias in Atticis ſcribit, Braurone eſſe Dianæ Brauroniæ ſacellum, & ſimulacrum, Praxitelis opus: ſed adjicit: καὶ τὸ ἀρχαῖον ξόανόν ἐστι ἐν Βραυρῶνι, Ἄρτεμις, ὡς λέγουσι, ἡ Ταυρική: undè patet, aliud antiquius longè ſignum ibi fuiſſe Dianæ Tauricæ; quæ cùm non diſtingueret vir doctus, in errorem lapſus eſt. Sed ut pergam, Seldenus ex Suidâ & Heſychio obſervat, Apollinis Ἀγυιεὺς ſtatuam eſſe, lapidem baſi circulari, in conum deſinentem: verùm illi, non ſecùs ac Harpocration, Schol. Ariſtophanis, Stephanus, Auctor M. Etym. & Euſtathius p. 166. uno ore tradunt: Ἀγυιέα aram eſſe ante fores ἐν σχήματι κίονος, vel κίονα εἰς ὀξὺ λήγοντα, ὃν ἱστᾶσι πρὸ τῶν θυρῶν, vel κωνοειδῆ κίονα *ſacrum Apollini, vel Baccho, vel ambobus;* ſimulque ex iis patet, Apollinem Ἀγυιάτην & Ἀγυιέα dictum eſſε, id eſt, Ἐφόδιον, vel viarum præſidem: ſed nondùm diſcere ex iis Auctoribus potui, Apollinem tali formâ cultum fuiſſe; quin potiùs contrarium planè tradit Macrob. 1. Sat. 9. *Etenim ſicut Nigidius quoque refert, apud Græcos Apollo colitur, qui* Θυραῖος *vocatur; ejuſque aras ante fores ſuas celebrant, ipſum exitûs & introitûs demonſtrantes potentem. Idem Apollo apud illos &* Ἀγυιεὺς *nuncupatur, quaſi viis præpoſitus urbanis. Illi enim vias, quæ intra pomœria ſunt,* ἀγυιὰς *appellant;* nam diſertè Apollo ab arâ diſtinguitur. Pauſanias prætereà lib. 1. Megaris ſcribit eſſe lapidem, παρεχόμενον πυραμίδος σχῆμα οὐ μεγάλης, illumque nominatum fuiſſe *Apollinem* Καρινόν; & in Corinthiacis memorat Jovis Μειλιχίου & Dianæ Πατρῴας ſimulacra nullâ arte facta, illius πυραμίδι, hujus verò columnæ, vel κίονι εἰκασμένα. Sic Auctor Phoronidis apud Cl. Alexandrinum Junonis Argivæ ſtatuam, κίονα, vel columnam non aliam ob cauſam nominat, notante Scaligero ad Euſebium. Bacchus, eodem Clemente teſte, columnæ etiam formâ cultus; quod Dickinſonus cap. 1. Delph. Phœni. ad columnam refert, quæ in veteri Fœdere Moſi, ex quo Bacchum fecerunt, & Iſraëlitis præluxit; nec immeritò idem Clemens tradit, olim columnas pro ſimulacris cultas eſſe: πρὶν γ᾽ οὖν ἀκριβωθῆναι τὰς τῶν ἀγαλμάτων σχέσεις κίονας ἵσταντες οἱ παλαιοί, ἔσεβον τούτους ὡς ἀφιδρύματα τοῦ θεοῦ. Et hùc etiam referri poſſet *diſcus*, quem pro Sole Pœonas coluiſſe in Harpocrate doceo; hùc Penates Lavinii, quorum formam & figuram ſcribit Timæus apud Dionyſ. Hal. lib. 1. eſſe κηρύκια σιδηρᾶ καὶ χαλκᾶ, καὶ κέραμον Τρωϊκόν, *caduceos ferreos & æreos, & teſtam fictilem Trojanam:* niſi quis τὸ κέραμον malit vertere *lucernam* cum Baudelotio De Dairual Tom. 1. p. 199. & hùc tandem pertinet Saxonum idolum *Irminſul*, de quo peculiari libro egit Meibomius. Hic autem informium lapidum ſaxorumve cultus diù duravit, ipſaque plebs Chriſtiana in pagis eo infecta fuit. Ivo Carnotenſis part. 11. c. 38. refert caput Concilii Nannetenſis, quo *funditùs effodi jubentur lapides, quos in ruinoſis locis & ſylveſtribus venerantur;* & cap. 57. caput Concilii Agathenſis, quo ſtatuitur, *perſcrutandum eſſe, ſi aliquis vota ad arbores, vel ad fontes, vel ad lapides quoſdam, quaſi ad altaria faciat.* Atque ex his ſatis ſuperque patere arbitror, Græcos, Syros, alioſque populos, lapides informes ut deos coluiſſe. Nunc diſpiciendum eſt, num eò etiam veſaniæ progreſſus ſit Romuli populus, & gens togata. Matrem deûm & Elagabalum eos coluiſſe, ut & lapides unxiſſe, notum eſt: ſed id ago, ut examinem, num aliquod numen patrium eâ formâ venerati ſint. Certè Triſtan. T. 1. p. 427. notat, Jovem dictum eſſe ἐπάκριον, non ſolùm quia in ſummis montibus colebatur: ſed

Digitized by Google

quia mons, vel rupes exiſtimabatur Jupiter ipſe, qui reverà erat Jupiter cognominatus *Lapis*, Ciceroni memoratus; ejuſque veſtigiis alii Antiquarii celebres inſiſtunt. Sed nihil huc pertinet *Romanus vetuſtiſſimus ritus*, uti Apuleio vocatur, *jurandi per Jovem lapidem;* vel *ſanctiſſimum jusjurandum*, ut illud appellat Gellius 1. 21. Nam quemadmodùm docuerunt ex Feſto, & Polybio, Turnebus & Sanctius, locutio eſt elliptica; & qui ritu illo jurabant, lapidem ſilicem tenebant, hæc verba dicentes: *Si ſciens fallo, tum me Dieſpiter ſalvâ urbe arceque bonis ejiciat, ut ego hunc lapidem;* undè patet, Jovem lapidis formâ à Romanis cultum non fuiſſe. Habuerunt tamen illi lapidibus informibus honorem; uti *manali lapidi*, vel *petra, quæ erat*, Feſto docente, *extra portam Capenam juxta ædem Martis, quam cùm propter nimiam ſiccitatem in urbem protraherent, inſequebatur ſtatim pluvia, eumque, quòd aquas manaret, manalem lapidem dixere.* Et ut lapis qui, Anaxagorâ prædicente, è Sole decidit, cultus fuit: ita in agro Cruſtumino, teſte Livio 41. 9. lapis, qui in lucum Martis cecidit, ſacer habitus eſt; ſi modò de eodem, & non de alio loquitur idem cap. 13. *In Cruſtumino avem ſangualem (quam vocant) ſacrum lapidem roſtro cecidiſſe.* Ut autem ad aliud membrum me convertam, notandum, Gentiles etiam ſtipites nudos ut deos coluiſſe; quò pertinent *haſtæ*, de quibus ad Apotheoſin Homeri egi. Simulacrum etiam Dianæ Epheſiæ cùm primùm ex cœlo decidit, vel ab Amazonibus conſecratum eſt, fuit truncus acutus ulmeus, uti notat ad Euſebium Scaliger: quod ſi verum (alia enim ſentit Petitus c. 30 politiſſimi libri De Amazonibus) non ſatis cautè Petrus Faber 1. Sem. 3. ſimulacrum Dianæ ab Amazonibus venatricis antiquâ & ſolitâ figurâ fuiſſe conſecratum ſcribit; & æquè malè oſtendere conatur, Dianam Epheſiam non fuiſſe multis mammis & verubus extructam: quod tamen adeò clarum eſt, ut ne quidem probatione indigeat. Sed, ut ad rem redeam, audiendus eſt Arnob. l. 6. adv. Gentes: *Ridetis temporibus priſcis Perſas fluvium coluiſſe; memorialia ut indicant ſcripta, informem Arabas lapidem, acinacem Scythiæ nationes, ramum pro Cinxiâ Theſpios, lignum Icarios* (alii legunt *Caryos*, & Caryam, vel Caryatydem Dianam à Laconibus cultam intelligunt) *pro Dianâ indolatum, Peſſinuntios ſilicem pro Deûm Matre, pro Marte Romanos haſtam, Varronis ut indicant Muſæ; atque ut Aëthlius memorat, ante uſum diſciplinamque fictorum, pluteum Samios pro Junone; & abſtinetis à riſu, cùm pro diis immortalibus ſigilliolis hominum, & formis ſupplicatis humanis?* Quæ verba clariſſimè anilem hanc ſuperſtitionem nobis ob oculos ponunt. Sic Clemens Alex. Cinxiæ vel Junonis ſimulacrum, κρέμνιον ἐκκεκομμένον; Dianæ, ξύλον οὐκ εἰργασμένον; Junonis, σανίδα, uti eruditis obſervatum, appellat; neque aliter vel Junonem Samiam, vel Minervam Lindiam deſcribit Callimachus apud Euſeb. 3. 8. Præp. quemadmodùm eruditè docet Voſſius ad Catullum. De hujuſcemodi ſtatuis eleganter loquitur Tertull. 1. 12. ad Nat. *Si de hoc differentia intercedit, quantò diſtinguntur à crucis ſtipite Pallas Attica, & Ceres Pharia, quæ ſine formâ, rudi palo,* (ita enim cum Stephano le Moyne Viro doctiſſimo legendum) *& ſolo ſtaticulo ligni informis repræſentatur.* Per *ſtipitem crucis* intelligit lignum crucis rectum, quod ὄρθιον ξύλον vocat Juſtinus; malèque hinc arbitratur Lipſius crucem aliquandò ſolo arrectario ligno conſtitiſſe, quia ſenſus eſt, non debere Gentes mirari, Chriſtianis crucem in pretio eſſe, cùm ipſi ſub formâ ſtipitis, vel ſtaticuli, atque adeò recti pali, qui partem crucis facit, Athenis quidem colant Palladem, in Ægypto autem Cererem ſive Iſidem. Antè eodem capite dixerat Tertull. *Crucis qualitas, ſignum eſt de ligno: etiam de materiâ colitis penès vos cum effigie. Quanquàm ſicut veſtrûm humana figura eſt, ita & noſtrûm ſua propria: viderint nunc lineamenta, dum una ſit qualitas; viderit forma, dum ipſum ſit Dei corpus.* His doctiſſimus Gothofredus verbis componi poſſe æſtum inquirentium exiſtimat, utrùm Tertulliani tempore cruci ſuperaddita ſit imago crucifixi; additque, eum inter Nationum & Chriſtianorum cruces apertè hoc diſcrimen ponere, illas nimirùm fuiſſe cum effigie humanâ, has ſuâ propriâ figurâ, non humanâ effigie, non lineamentis humanis, ſed ἀπηγλαϊσμένας, ſimulacro nudas: quæ certè quid ſibi velint, vix capio. Nam Ethnicos deorum ſuorum aliquem cruci affixum coluiſſe, vel cruci honorem (excipient alii fortè Ægyptios, quorum in Hieroglyph. notis figura inſtar crucis apparet) habuiſſe, non puto apud Patrum vel alium quenquam reperiri: nec certè illa eſt mens Tertulliani; verùm is ita argumentatur; Chriſtianorum crucem ſignum de ligno eſſe; Gentiles etiam colere quod de materiâ, ſive ex ligno factum eſt: atque ita amborum eandem eſſe qualitatem; Gentis

Digitized by Google

lium quidem ligna repræſentare figuras humanas, id eſt, ſtatuas eſſe: crucem verò habere etiam figuram, non humanam, verùm ſuam & propriam; quò pertinet, ſcribere Minutium Felicem in Octavio: *Cruces etiam nec colimus, nec optamus. Vos planè qui ligneos deos conſecratis, cruces ligneas, ut deorum veſtrorum partes, forſitàn adoratis.* Indè addit Tertullianus, nullam rationem habendam eſſe lineamentorum, vel ſtatuas præferendas eſſe cruci, cùm ſint ex ligno; ſubjicitque, ſi demus eſſe hîc differentiam, nihil tâmen à crucis arrecto ſtipite differre Palladem Atticam, quæ neſcio an illa fuerit, quam è ligno Autochthonas poſuiſſe refert Euſebius loco laudato. Frequens autem hæc ſuperſtitio in agris, in quibus Terminus formâ lapidis vel ſtipitis colebatur. Prius nos docet Prudent. 2. contra Sym. 1005.

Utimur & ruris reditu, & ratione colendi
Exercere manus non pœnitet; & lapis illic
Si ſtetit antiquus, quem cingere ſueverat error
Faſciolis, vel gallinæ pulmone rogare,
Frangitur, & nullis violatur Terminus extis.

Alterum verò ſimul Ovid. 2. Faſt.

Termine, ſive lapis, ſive es defoſſus in agro
Stipes, ab antiquis tu quoque Numen habes.

Tibullus i. i. vocat *ſtipitem deſertum* (quem alii emendant, alii explicant, utì videre licet apud Scal. ad Varr. i. de Re Ruſt. Barth. 4. Adv. ii. Voſſ. 2. 7. 21. Harm. Evan. Giphan. in Ind. Lucret. Jac. Loënſem 2. Miſc. 18. & Poëtæ Commentatores) & *deaſciatum ſtipitem* Prudent. in Hym. Romani Martyris. Ejuſmodi ſtipitem appellabant *delubrum*. Feſtus: *Delubrum dicebant fuſtem delibratum, hoc eſt decorticatum, quem venerabantur pro Deo.* Doctiſſimus Voſſius putat, poſtrema verba eſſe Pauli, qui ubique hoc agit, ne Gentium religioni favere videatur; & licèt ab eâ opinione nequaquàm ſim alienus, tamen videor nonnullos ſcrupulos movere poſſe. Nam cùm *delubrum* non uſurpetur niſi de re ſacrâ, vel loco religioſo, nihil dixiſſet Feſtus, niſi ultimas adjeciſſet voces; & omnis fuſtis decorticatus, omnis ſtipes quocunque in loco, quâcunque de cauſâ defixus *delubrum* eſſet. Maſſurius Sabinus apud Servium 2. Æn. 225. *delubrum* interpretatur *effigiem, à delibratione corticis, quia antiqui felicium arborum ramos cortice detracto in effigiem deorum formabant.* Ipſe Servius ad lib. 4. ſimulacrum *delubrum* dici notat à libro, hoc eſt raſo ligno, factum, quod Græce ξόανον dicitur; & nonnulli apud Aſconium tandem planè cum Feſto (Servii enim locà etiam de ſtatuis poſſunt exponi) faciunt. *Sunt etiam qui delubra ligna delibrata, id eſt decorticata, pro ſimulacris deorum more veterum poſita exiſtiment: ſed malè;* ubi quod dicit, *more veterum*, Feſtus videtur exprimere per *venerabantur.* Hinc in Gloſſis *Delubrum* explicatur, Καϑίδρυμα, ξόανον, ἀνάϑημα, & alibi ξόανον, *delubrum.* Ad hanc ſuperſtitionem etiam pertinet *haſta* pro Marte Romanis culta, teſtibus Arnob. & Plutarcho; & neſcio an indè ſit explicandus Servius ad 2. Æn. 325. *Quos tamen Penates alii Apollinem & Neptunum volunt; alii Aſtatas eſſe, & in Regiâ poſitos tradunt.* Nam vel legendum *Haſtatos*, quomodò *Penates* deſcribit Dion. Halicarnaſſeus, vel *Haſtas*, & *poſitas;* & intelligendæ ſunt *Haſtæ Martis*, quas in Regiâ collocatas eſſe teſtatur Jul. Obſequens. Et hæc quidem ſatis erunt ad fœdam illuſtrandam ſuperſtitionem, & nonnulla auctorum loca illuſtranda; ſperoque æquum lectorem hoc, qualecunque eſt, boni conſulturum.

Ibid. *Deorum cultrix.*] Ita Statius 5. Sylv. 1. 193. Priſcillam vocat, *propriam cultricem Cæſaris;* & in Inſcr. apud Gruterum, *Cultores Herculis, Jovis, Larum*, aliorumque deorum, occurrunt, qui ſignificant, ſeſe illos deos præcipuâ religione venerari. Deos autem in ſummis montibus cultos, & Jovem indè Ἀκραῖον dictum eſſe, eundemque in Smyrnæorum nummo occurrere, docui ad Apotheoſin; & rem tibi gratiſſimam fore, lector, ſpero, ſi communicem tecum Inſcriptionem elegantem admodùm, Smyrnâ nuper ad me cum aliis præclaris miſſam, quæ ejuſdem Jovis memoriam conſervat:

ΕΚ. ΤΟΙ. ΕΙΣΑΧΘΕΝΤΟΣ
ΥΔΑΤΟΣ. ΕΠΙ. ΤΟΝ. ΔΙΑ ΤΟΝ
ΑΚΦΑΙΟΝ. ΕΠΙ. ΟΥΛΗΙΟΥ
ΤΡΑΙΑΝΟΥ ΤΟΥ ΑΝΘΥΠΑΤΟΥ
ΕΝ ΤΑΙΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΑΙΣ
ΤΑΙΣ. ΜΑΡΚΩΝ. ΙΟΥΝΙΩΝ
ΥΙΟΥ. ΚΑΙ. ΠΑΤΡΟΣ.

Pag. 198. lin. 15. *Ad Apollinem Mileſium.*] Hujus oraculi videtur tunc temporis fama magna fuiſſe. Sic Licinius contra Conſtantinum bellaturus conſuluit, teſte Sozomeno, lib. 1. c. 7. τὸ Διδυμαίου Ἀπόλλωνος Mileti oraculum; quod auctor Hiſtor. Tripartitæ ita vertit: *Dicunt eum tunc expertum divinationem Mileti Geminique Apollinis.* Cæterùm hinc atque ex A. Marcellino, qui 14. 6. narrat, Sereniaanum *familiarem*

ſuum ad templum fatidicum miſiſſe, aliiſque auctoribus patet, oracula eâ tempeſtate nondùm planè conticuiſſe; vel fraudes ſacerdotum omnium adhùc oculis non patuiſſe.

CAPUT XII.

Pag. 198. lin. 1. *Dies aptus & felix.*] Qui ſcilicet non foret nefaſtus, ater, vel infelix rebus agendis. Notiſſimum eſt Gentiles diebus nefaſtis, ominoſis, ſive Ægyptiacis, nihil egiſſe: ſed illos, ſi quid aggredi vellent, elegiſſe dies commodos atque felices; quam in rem nonnulla, eaque haud vulgaria, ſi id ageretur, in medium adferre poſſem.

Lin. 2. *Ad ſeptimum Kal. Martias.*] Non monerem rem vulgatiſſimam, ſcribendum nimirùm eſſe diductis litteris, *a. d.* id eſt, *ante diem*, niſi viderem & idem vitium ſupereſſe cap. 17. & 44. Quàm variæ autem de initio Diocletianeæ perſecutionis ſententiæ ſint, vide apud Velſerum in Notis ad Converſionem S. Afræ.

Ibid. *Ut quaſi terminus.*] Et ſacra Termino fiebant menſe Februario, qui habebatur ultimus anni antiquis temporibus. Ovid. 2. Faſt. 47.

Sed tamen antiqui ne neſcius ordinis erres,
Primus, ut eſt, Jani menſis & antè fuit.
Qui ſequitur Janum, veteris fuit ultimus anni:
Tu quoque ſacrorum, Termine, finis eras.

Et quidem Ovidius videtur ſignificare, poſt Terminalia, vel ſacra Termino peracta, nullum ampliùs eo anno diem deo alicui feſtum agitatum fuiſſe. In Calendariis certè, poſt Terminalia nulla memorantur feſta, niſi quæ poſt prima illa tempora, de quibus loquitur Ovidius, introducta ſunt. Neque tamen puto, ultimos quinque Februarii dies Termino ſacros fuiſſe; nam illud ſi verum foret, quinque, imò ſex dies Termino dicati forent. Quin & Dionyſius Halicarnaſſeus *ſtatum diem*, vel ἡμέραν τακτὴν lib. 2. pag. 133. Terminalibus tribuit; & Macrob. 1. Sat. 13. Romanos ſcribit, *non confecto Februario, ſed poſt viceſimum & tertium diem ejus intercalaſſe, Terminalibus ſcilicet jam peractis, deindè reliquos Februarii dies, qui erant quinque, poſt intercalationem ſubjunxiſſe.* Et fictione quâdam, dies Terminalium dies anni ultimus habebatur. Varro lib. 5. L. L. *Terminalia, quòd is dies anni extremus conſtitutus. Duodecimus enim menſis Februarius; & cùm intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur menſe*: ità ut hi quinque dies unà cum diebus intercalaribus Februario non fuerint annumerati.

Pag. 199. lin. 5. *Profectus.*] Optimè exiſtimat Columbus, ſcribendum eſſe *Præfectus*; neque enim Imperator unà ad Eccleſiam ivit, uti patet ex ſeq. *ipſi verò in ſpeculis*; & *Præfectum Prætorii* intelligendum eſſe, conſtat ex Ducibus & Tribunis, qui ipſum comitabantur, necnon indè, quòd milites Prætoriani templum diruerunt.

Lin. 12. *Acie ſtructâ.*] Vel legendum *inſtructâ*, vel ut *ſtrumentum*, pro *inſtrumentum*, uti docet Du Cange in Gloſſario, ita etiam *ſtruere* pro *inſtruere* poſuerunt. Sed & *ſtruere aciem* dixit Virgilius alicubi, ſi benè memini.

Lin. 13. *Fanum illud editiſſimum.*] Initio Chriſtiani privatis in ædibus ad colendum D. N. I. C. conveniebant, uti ſatis ſuperque ex Novo Teſtamento patet, in quo & Paulus 1. ad Cor. c. ult. celebrat Eccleſiam, καὶ οἶκον Ἀκύλας καὶ πρισκίλλας. Sed poſteà non prohibentibus Imperatoribus vel Magiſtratibus ethnicis, propter multitudinem, quæ quotidiè Chriſto nomen dabat, in ſingulis urbibus exſtruxerunt domos laxas & grandes, uti ex Euſeb. lib. 8. c. 1. Hiſtor. Eccleſ. conſtat, nec non ex hoc Lactantii loco, in quo Eccleſia vocatur *editiſſimum*, nimirùm *ædificium*. Quod autem paulò antè dixit, *multas ac magnas domos eccleſiam ab omni parte cinxiſſe*, ita videtur interpretandum, Eccleſiam undiquè cinctam fuiſſe à domibus privatorum, ita ut illa conſpici non poſſet ab ambulantibus per plateas: quod proculdubiò factum ad evitandam Gentilium invidiam; quomodò & hodiè antiquiora monaſteria undiquè cingi domibus videmus, ita ut eorum amplitudo conſpici nequeat.

CAPUT XIII.

Pag. 199. lin. 2. *Tormentis ſubjecti eſſent.*] Ut enim ex jure Romano conſtat, omnes promiſcuè torqueri non poterant: undè & cap. 21. veluti rem inſolitam notat, *Decuriones & Primores civitatum egregios & perfectiſſimos viros* tortos fuiſſe.

Lin. 3. *Omnis actio caleret.*] Non improbo; quia *judicia calere*, *calere in agendo*, & *crimen calere* dixit Cicero: ſed tamen valdè arridet *valeret*, ut Juriſconſulti loquuntur.

Lin. 5. *Libertatem denique ac vocem non haberent.*] Id eſt, de injuria, adulteriis, & cæteris contumeliis agere non poſſent, neque apud judicem queri. Nec puto Lactan-

Digitized by Google

tium reſpicere ſervorum libertatem, uti arbitratur Baluzius. Euſebium nunc quidem à Ruffino rectè interpretatum eſſe arbitror; nam οἱ ἐν οἰκετίαις proculdubiò ſunt *ſervi*; & qui οἱ ἐν βασιλικαῖς οἰκετίαις alibi Euſebio dicuntur, nulli certè alii ſunt, quàm Imperatorum miniſtri, qui in familiâ, in palatio erant, quique ſerviunt, quamvis ſervi non ſint propriè ita dicti.

Lin. 7. *Victorias Gothorum & Sarmatarum.*] Quos ſcilicet vicerant: undè in nummis Dioclet. & Maximiani occurrit VICTORIA SARMATICA; & *Gothos* ab iis victos fuiſſe, patet ex Mamertini Genethliaco. Vult igitur Chriſtianus ille ſignificare, Imperatores ex Chriſtianis peſſundatis titulum ſibi debere adſciſcere, uti à Gothis *Gothici*, & à Sarmatis devictis *Sarmatici* dicebantur. Et quanquàm Euſebius videatur laudare hominem hunc, ego tamen arbitror, meliora ſentire Lactantium, qui ſcribit, *illud non rectè factum eſſe.*

Pag. 200. lin. 1. *Legitimè coctus.*] Gallonius & Sagittarius in de cruciatibus Martyrum nihil monent de *legitimè coctis*. Ego nunc puto, eum lento igne, quali carnes aſſari ſolebant, primo coctum, indè exuſtum fuiſſe; quomodò in Chriſtianos ſæviiſſe Galerium patet ex cap. 21. ubi inter alia legitur, *per multum diem decoctâ omni cute;* necnon ex Euſeb. 8. 6. qui ſignificanter dicit, Petrum quendam *inſtar carnium, quæ ad cibos parantur, igne aſſatum*, vel, uti Lactantius loquitur, *coctum fuiſſe*. Et ita certè, *legitimè*, commodè explicari cum Columbo poteſt: quanquàm nec iis repugnaverim, qui exponunt, *ſecundùm leges*, quas Auguſti tulerant; quomodò *legitimum oleum* Petronio eſt, quo luctatores ex lege & more palæſtræ perfundebantur, uti docuit Gronovius, vir doctiſſimus, ad Statium.

CAPUT XIV.

Lin. 3. *Occultis miniſtris.*] Fortè poſitum eſt pro *per occultos miniſtros;* vel intelligendi ſunt miniſtri & domeſtici Diocletiani, quibus inſciis & non animadvertentibus, palatium incendi fecit.

Lin. 7. *Duos Imperatores.*] Atqui unus tantùm Imperator, alter Cæſar erat: quod notandum diligenter, quia ejuſmodi loquendi ratio apud alios etiam occurrit, & quia ſimiliter Euſebius eos appellat βασιλέας. Rectè cæteroquin hæc diſtinguit Lactantius cap. 18. ubi Diocletianus Galerium Maximinianum, qui Cæſar erat, alloquitur: *Verùm ſi nomen Imperatoris cuperet adipiſci, impedimento nihil eſſe, quin omnes Auguſti nuncuparentur.*

Lin. 9. *Omnes ſuos.*] Id eſt, aulicos, qui ipſi ſerviebant: cap. 15. *domeſticos* vocat. Obſervandum autem, multos in palatio fuiſſe, qui Chriſto nomen dederant; eamque gratiam feciſſe Dominum noſtrum crudeliſſimorum perſecutorum aulicis, atque adeò proximis. Ita D. Paulus epiſtolâ ad Philadelphenſes extremâ memorat, τοὺς ἁγίους, τοὺς ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας; & notatu digniſſima ſunt Euſebii verba lib. 8. cap. 1. Hiſt. Eccleſ. *Argumento eſſe poſſit Imperatorum benignitas erga noſtros, quibus regendas etiam provincias committebant, omni ſacrificandi metu eos liberantes ob ſingularem, quâ in religionem noſtram affecti erant, benevolentiam. Quid opus eſt dicere de iis, qui in Imperatorum palatiis verſabantur? Quid de Imperatoribus ipſis, qui domeſticis ſuis, eorumque uxoribus, liberis, ac ſervis, ea quæ religionis ſuæ erant, tam verbis quàm factis liberè exſequendi coram ſemetipſis poteſtatem dederunt, ipſis ob hanc fidei ſuæ libertatem gloriari, ac ſe oſtentare quodammodò permittentes.* Atque ita idem 7. 10. ſcribit, Valerianum ſummoperè initio complexum Chriſtianos, totamque ejus domum plenam fuiſſe θεοσεβῶν, ita ut ἐκκλησία θεοῦ videretur eſſe.

CAPUT XV.

Pag. 201. lin. 2. *Sacrificio polluì coëgit.*] Quid mihi hoc de loco videatur, doceo ad cap. 1.

Lin. 3. *Per quos palatium.*] Id eſt, qui maximâ auctoritate erant apud Imperatorem, cujus rei Hiſtoria Auguſta ſatis multa exempla præbet, atque ita, *quondàm*, non capiendum eſt de longo temporis intervallo, ſed brevi, quod ſcilicet edictum præcedebat.

Lin. 4. *Presbyteri ac miniſtri.*] Id eſt Presbyteri & Diaconi. Iſidorus apud Gratianum: *Hi* (Levitæ) *Græcè Diaconi, Latinè miniſtri dicuntur.* Canon 18. Concilii Illiberitani agit *De Sacerdotibus & miniſtris, ſi mœchaverint.* Canon. 33. *De Epiſcopis & miniſtris, ut ſe ab uxoribus abſtineant:* quam in rem plura videri poſſunt apud Gaſp. Zieglerum lib. de Diaconis & Diaconiſſis Eccleſ. Veteris, & apud Du Cange in Gloſſario. Sulpicius Severus 2. 43. generaliter hâc voce utitur: *Equidem hoc exemplum non tacitus præterierim, legendumque* MINISTRIS *Eccleſiarum libenter ingeſſerim.* Sed quia Concilii Illiberitani mentio, illuſtrandus mihi, bonâ Lectoris veniâ, erit *Januarius Epiſcopus*

Digitized by Google

Sibarienſis, vel, ut alii ex MSS. ſcribunt, *Salarienſis*, in illo memoratus. Mendoza teſtatur in codice Eccleſiæ Toletanæ legi, *Januarius de Fiblariâ*, & *Fibulariâ*; lectionemque eam non temerè improbandam ſcribit, cùm Plinius teſtetur, Calagurrim *Fabulariam* à veteribus nuncupatam eſſe. Ego igitur judico, ſcribi debere *Fibularienſis*; quia Luitprandis Num. 226. Adverſariorum id nomen diſertè ſervat: *In faucibus ſaltûs Fibularienſis eſt Fabularia, quam Mauri vocant Xergal, ſedes Epiſcopalis. Sic in Concilio Illiberitano* XIV. *loco confirmat Januarius Epiſcopus Fibularienſis: ſic in quibuſdam codicibus.* Et indè conſtat, vel alio ordine Epiſcoporum nomina in nonnullis codicibus poſita fuiſſe, vel numerum XIV. mutandum eſſe in XVII. quo loco in editis Januarii illius nomen recenſetur. Laudat etiam hunc locum Gonzalez in Notis ad illud Concilium: ſed non animadvertit eum ad Januarium, qui memoratur, pertinere; malèque indè evincere conatur, ultra Epiſcopos relatos, etiam *Fibularienſem* interfuiſſe & ſubſcripſiſſe Concilio.

Lin. 5. *Cum omnibus ſuis.*] Nimirùm domeſticis, liberis, ſervis; quia mox ſequitur, *nec minùs in cæterum populum.*

Lin. 10. *Pleni carceres erant.*] Notandum imprimis, Euſebium lib. 8. c. 6. ſcribere, initio perſecutionis innumeros Chriſtianos neci datos eſſe: ſed mox edictum fuiſſe propoſitum, ut omnes Eccleſiarum Antiſtites vincti carceribus includerentur, quia alii in Melitenâ, alii in Syriâ imperium arripiebant; & carceres Epiſcopis, Presbyteris, Diaconis, Lectoribus, atque Exorciſtis fuiſſe repletos: poſteà aliud edictum fuiſſe propoſitum, ut qui ſacrificaſſet, liber abiret, qui verò id recuſaſſet facere, tormentis gravibus afficeretur. Valeſius ex Libanio notavit eum, qui in Syriâ Imperium arripuit, *Eugenium* dictum eſſe: ſed ingens hiſtoriæ damnum eſt, ignorare nos quid in Melitenâ, vel Armeniâ Minore geſtum ſit; & utinàm huic rei ſuccurriſſet, qui omnia probè ſcire potuit, Lactantius!

Lin. 11. *Ne cui temerè.*] Id eſt, ne judices fortè darent ſententias ſecundùm Chriſtianos, quod legibus erat vetitum, uti patet ex cap. 13.

Pag. 202. lin. 7. *A majorum præceptis...*] Id eſt Diocletiani & Herculii, qui erant Auguſti, cùm ipſe tantùm & Galerius forent Cæſares: τῶν κρειττόνων poſſes dicere cum Euſebio, lib. 9. c. 1. Et certè Conſtantius Chriſtianis valdè favit; & in Galliis, Britanniâ viciniſque locis, non videbatur contra legem, Chriſtianum quenquam eſſe, uti teſtatur Caſſiod. lib. 1. cap. 7. Hiſt. Tripart. Libellus Donatiſtarum apud Optatum Milev. Conſtantino oblatus: *Tuus pater inter cæteros Imperatores perſecutionem non exercuit, & ab hoc facinore immunis eſt Gallia.* Nam Conſtantio Gallia & Britannia obvenerant. In Galliâ is fortiter circa Lingonas pugnavit, multoſque Alamannos occidit, teſte Eutropio 9. 15. undè & *Galliam Romanis legibus reddidiſſe* dicitur Vopiſco cap. 18. Carini: ubi certè humani aliquid patitur Caſaubonus, quandò notat, Conſtantium noſtrum bello Perſas viciſſe.

CAPUT XVI.

Pag. 203. lin. 7. *Zabulum.*] Quem *adverſarium* mox, & cap. 1. vocat, uti ibi docui. Solebant autem Martyres, qui fortiter tormentis reſiſtebant, dici *diabolum vincere*, quia ille Dux & Imperator eorum eſt, qui Chriſti Eccleſiam perſequuntur: quò pertinent viſiones narratæ in Paſſionibus SS. Perpet. & Felic. quarum Perpetua cùm induere nollet habitum ſacratarum Cereri, dicitur *caput jam Ægyptii*, id eſt diaboli, *calcaſſe.*

Lin. 10. *Non candidos equos, aut immanes elephantos....*] Scilicet & olim, & tunc *candidi equi* triumphantium curribus jungebantur. Ovid. 1. Artis:

Quattuor in niveis aureus ibis equis.

Undè iis *quadrigas niveas* tribuit Claud. v. 127. Belli Getici:

Qui captos Reges niveis egere quadrigis;

& Plautus Aſin. 2. 2. 13. *quadrigas albas.* Exemplum à Camillo, cui tamen id factum invidiam conflavit, quia Jovem Solemque imitari velle videbatur, teſtibus Livio, Auctore de Vir. Ill. Plutarcho, & aliis. Nec audio Freinshemium V. Cl., qui ad Florum & Curtium commentatur, illud Camillo invidiam non conflaſſe, quia inter ſolennia triumphi fuere equi albi. Nam poſteà illud quidem factum eſt: ſed exemplum primùm à Camillo, reſque inſolita ipſi invidiam peperit. Neque accedo etiam Plutarcho narranti, nullum ſequentium Imperatorum ita triumphaſſe; cùm ex hiſtoriâ Romanâ contrarium facili operâ evinci poſſit.

Ibid. *Non candidos equos.*] Quorum exemplum, ut monui, à Camillo; de quo ità loquitur Liv. 5. 23. *Maximè conſpectus ipſe eſt, curru equis albis juncto urbem ingreſſus; parùmque id non civile modò, ſed humanum*

etiam viſum. Jovis Soliſque equis (Scheffe-rus V. Cl. lib. 1. c. 18. de Re Vehic. reſcribit *Jovi Solique equis) æquiparari Dictatorem, in religionem etiam trahebant; triumphuſque ob eam unam maximè rem clarior, quàm gratior fuit;* & cap. 28. *Camillus multò meliore laude, quàm cùm triumphantem per urbem vexerant equi, inſignis juſtitiâ fideque.* Jovi *albatas hoſtias* immolatas Varro (ne aliorum teſtimonia advocem) auctor eſt apud Gell. 10. 15. ejuſdemque currum apud Perſas ab albentibus equis tractum fuiſſe, Curtius 3. 3. tradit. Et ejus coloris equos Soli etiam ſacrari ſolere, docet nos elegans locus apud Eratoſthenem (quem, ut hoc obiter moneam, diligenter ſæpè ſequitur Scholiaſtes Germanici) cap. 13. Cataſteriſmorum: *Hic eſt Erichthonius, Vulcani & Terræ filius. Hunc, ut aïunt, Jupiter, cùm vidiſſet primùm inter homines equos currui junxiſſe, admiratus eſt,* ὅτι τῇ τοῦ ἡλίου ἀντίμιμον ἐποιήσατο διφρείαν, ὑποζεύξας ἵππους λευκούς; *quòd currûs Solis ſimulacrum inveniſſet, jungens equos albos;* & hoc ad quadrigas refert Scholiaſtes laudatus, *hic primus currus homines equis junctis docuit ſimiles quadrigæ Solis facere:* qualia etiam Hyginus tradit in Poët. Aſtronomico.

Lin. 13. *Terriculas tyrannicæ poteſtatis...*] Id eſt, terrores: ita cap. 47. etiam locutus eſt; & Lucilius apud Lact. 1. Inſt. 21. ſi fides habenda Barthio ad Stat. 5. 68.

Terriculas, Lamias, Fauni quas Pompiliique
Inſtituere Numa —

quas ille interpretatur idola, quæ terrorem injiciebant pueris, vel aliis. Verùm in editis circumfertur *Terricolas Lamias;* & Illuſtris Huëtius in Dem. Evang. reſcribit, *Turricolas*, quia *Lamiæ turres & pectines Solis* dixit proverbialiter Tertullianus.

Lin. 15. *Ungula...*] Erant inſtrumenta ferrea, quæ ungues avium referebant, undè & id nomen acceperunt; quibus laniabantur homines ut plurimùm in eculeo extenti: de quibus præter Gallonium, Magium, alioſque, egit Ferrarius 1. c. 6. Electorum. Clarè Prudentius Hym. 5. περὶ στεφ. v. 337.

Ille ungularum duplices
Sulcos pererrat oſculis.

Duplices dicit, quia unâ ungulâ duo ſulci unâ vice ducebantur.

CAPUT XVII.

Pag. 204. lin. 6. *Nonus Conſulatus...*] Zoſimus 2. 7. hunc ſcribit incidiſſe in annum centeſimum primum, poſtquàm Severus ludos ſeculares celebraverat: tempus verò quibus illi debebant celebrari, in Conſulatum Conſtantini & Licinii tertium; iiſque ludis neglectis, infelix fuiſſe Romanum Imperium. Qui locus diligenter propter temporis notam obſervandus eſt.

Lin. 7. *Procederet Conſul.*] Vox propria, utì docuit Baluzius: indè in nummo apud Spanhemium Diſſ. 8. FELIX PROCESSUS COS. VI. AUG. vel AUG. COS. VI. cui adde Wilthemium ad Diptychon Leodienſe, & Henr. Noriſium in Diſſert. de Votis Decennalibus. Solebant autem Imperatores, ſimul ac Imperium inibant, Conſulatum ſumere: undè fortè τὸ CONS. in Aureliani nummo *Conſulem* notat, quanquàm aliter illum explicem in gemmâ Auguſtæâ; inque eodem Sol poteſt vocari DOM. IMP. ROM. quia Aurelianus Solem magnâ reverentiâ, teſte Vopiſco, proſequebatur. Atque hæc explicatio eò magis amplectenda videtur, quia τὸ CONS. in nummis interdùm *Conſulem* denotat. Sirmondus ad Ep. 12. lib. 2. Sidonii hæc commentatur: *Antica facies Valentiniani vultum exhibet, cum ſolitâ inſcriptione:* D. N. PLA. VALENTINIANUS P. F. AUG. *altera Maximum Senatorio habitu in ſellâ ſedentem, & volumen ejus in dextrâ, in lævâ ſcipionem cum aquilâ, nomine hinc adſcripto:* PETRONIUS. MAXIMUS. O. C. CONS. quem nummum pluribus illuſtrat Wilthemius libro laudato. Vox autem hæc ferè uſurpari ſolet, quandò cum pompâ & die ſolenni in publicum veniebant Imperatores: ità cap, 19. ubi narrat Diocletianum & Herculium imperium depoſuiſſe, & novos Auguſtos atque Cæſares creaſſe: *Cùm hæc eſſent conſtituta, proceditur Cal. Maiis.* Diocletianus autem nonum Nicomediæ, & octavum Conſulatum Romæ iniit Herculius; huncque ad an. 304. obſervat Baluzius per æſtatem fuiſſe in Campaniâ. Et quidem Nolæ fuit, utì videor affirmare poſſe ex Paſſione S. Felicis: *poſt dies autem duodecim juſſit eum Præfectus Prætorii poſt Imperatores navigare;* & mox: *Jejunus autem venit Nolam.* Nam licèt celebrentur *Imperatores*, Præfectuſque eum ad ambos mittere voluerit, tamen Herculio ſoli oblatus fuit Felix, quia Diocletianus Nicomediæ agebat; rectèque Paſſionis auctor, proculdubiò vetuſtus, edictum, quo Chriſtiani perſequi jubentur, ſcribit promulgatum fuiſſe Diocletiano octiès & Maximiano ſeptiès Coſſ. id eſt an. 303. non autem 304. utì in orâ libri notatur, quo ultimò gladii ſupplicium Felix obiit. Sed difficultas in-

gens

gens oritur, quòd Felix dicitur eſſe decollatus a. d. XVIII. Kal. Febr. quia an. 304. illo menſe Herculius adhuc Romæ erat, ibique Aprili ingreſſus eſt annum imperii vigeſimum, notante Baluzio: qui nodus quomodò ſolvi poſſit, vix video; niſi ponamus, initio anni 305. Herculium adhuc in Campaniâ hæſiſſe, & tunc neci datum fuiſſe Felicem: quod velim alii, quibus plus otii eſt, diligentiùs examinent.

Lin. 10. *Per circuitum ripa ſtriga.*] Heinſius, Vir Ampliſſimus & Doctiſſimus, me monuit olim ſcribi debere, *ripa Hiſtria*, vel *Hiſtrica;* quomodò *ſtriculus* pro *hiſtriculus*, *Spania* pro *Hiſpania*, & alia apud Salmaſium ad Tertulliani Pallium inveniuntur: quæ emendatio ſi vera, non recta. Diocletianus Nicomediam petiit viâ: verùm circumivit littus illius regionis, vel Hiſtriæ. Vel intelligenda erit ripa Danubii, qui *Hiſter* etiam vocatur, uti notiſſimum eſt. Certè circuitu uſus eſt; & ita etiam Victor de Carino loquitur, qui in Galliis erat: *Illyricum properè Italiæ circuitu petit.*

CAPUT XVIII.

Pag. 205. lin. 2. *Conflixerat nuper Maximiano ſene.*] Vel Græcos ſequitur, vel excidit particula *cum;* vel ſcribi debet *Maximiano ſeni*, quomodò *certare alicui* dixerunt, Virgil. Ecl. 5.

Montibus in noſtris ſolus tibi certet Amyntas.

Apud Catullum legimus, *noli pugnare duobus;* & apud Am. Marcell. 15. 4. *Congredi barbaris:* quanquàm poſſit ſubaudiri particula *cum*.

Pag. 207. lin. 1. *Jam fluxiſſe annos quindecim* ...] Videtur excidiſſe *quibus*, ut ſcripſerit Lactantius, *Jam fluxiſſe annos quindecim quibus in Illyricum* &c. Cæterùm nihil mutandum eſt cum Baluzio; nam Illyricum ſtrictè ſumptum non fuit ad ripam Danubii, verùm ad mare Adriaticum, quod & indè *Illyricum* dicitur: deindè non modò Illyricum, ſed totus ille tractus uſque ad Pontum Galerio commiſſus fuit. Aur. Victor: *Illyrici ora uſque ad Ponti fretum Galerio commiſſa; atque Carpos & Baſtarnas ad Danubium habitantes poſt debellatum Narſea vicit.* Scio quidem Illyricum ſeſe longè latèque extendiſſe his, & maximè ſequentibus temporibus; docetque id Illuſtriſſimus Antiſtes Petrus de Marca in Differt. de Conſtantinopolitano Patriarchatu, atque ita Baluzium emendationem ſuam defendere poſſe: ſed quid opus præter neceſſitatem aliquid mutare?

Lin. 12. *Erat autem Maximiano filius Maxentius.*] Herculio igitur natus fuit Maxentius. Sed Triſt. T. 3. p. 376. ex Juliani Orat. 1. pag. 9. notat, Eutropiam interrogatam, ſi Maxentius ipſius filius eſſet, reſpondiſſe, *illum ſibi natum eſſe ex quodam Syro:* quod ſi verum, Maxentius non filius, ſed privignus Herculii, vel Herculio ſuppoſitus fuit. Sed nihil ego quidem tale apud Julianum reperio; iſque tantùm memorat, nonnullos Orientalium narraſſe, ſeſe aviam Conſtantii, Conſtantini Magni filii, avo materno, id eſt Herculio, conjugem dediſſe; quia ſcilicet Eutropia erat Syra, & ex eâ Fauſtam ſuſtulerat Herculius, Conſtantini Magni uxorem: quâ de re pluribus agam ad cap. 39.

Lin. 15. *Solitus ſit adorare.*] Scilicet Diocletianus adorari ſeſe primus voluit, cùm antè Imperatores ſalutarentur. Eutropius 9. 16. *Imperio Romano primus regiæ conſuetudinis formam magis quàm Romanæ libertatis invexit, adorarique ſe juſſit, cùm ante eum cuncti ſalutarentur.* Hieron. in Chron. *Primus Diocletianus adorari ſe ut Deum, & gemmas veſtibus calceamentiſque inſeri juſſit, cùm ante eum omnes Imperatores more judicum ſalutarentur; & chlamydem purpuream à privato habitu plus haberent:* qualia etiam apud Jornandem, & alios legas. Diocletiani mores proculdubiò ſecuti ſunt Herculius & Galerius; nec videtur culpandus eſſe Maxentius, quòd divinum honorem Imperatoribus reddere noluerit, non minùs ſcilicet ac Macedones, qui ita etiam adulari Alexandro Magno noluerunt: adeò ut non videam, quarè *ſuperbum & contumacem* illum hoc reſpectu vocet Lactantius; niſi fortè mos adorandi à Diocletiano inceptus in conſuetudinem abierit, & Conſtantino aliiſque etiam uſitatus fuerit.

Ibid. *Utrique inviſus.*] Idem traditur in Epitome Victoris: *Is Maximianus carus nulli unquàm fuit, ne patri aut ſocero quidem Galerio:* ubi legendum eſſe *Maxentius*, conſtat ex Paulo Diacono; notavitque Valeſius ad Excerpta, quæ cum A. Marcell. edita ſunt.

Lin. 16. *Conſtantinus*..] Nihil mirum huic favere Diocletianum, quippè quem pater Conſtantius Nicomediam ad eum miſerat παιδευθησόμενον, *erudiendum*, teſte Praxagorâ apud Photium; vel ut in aulâ Imperatoris, & ſub oculis quaſi ejus, quem *diligentiſſimum & ſolertiſſimum Principem* vocat Eutro-

Digitized by Google

pius, addiſceret, quæ ipſi quandòque ad imperandum futura eſſent neceſſaria. Alii eum *obſidem* narrant fuiſſe; & certè talis etiam haberi potuit. Excerpta Valeſii: *Hic igitur Conſtantinus natus Helenâ matre viliſſimâ in oppido Naiſo, atque eductus, quod oppidum poſteà magnificè ornavit, litteris minùs inſtructus, obſes apud Diocletianum & Galerium, ſub iiſdem fortiter in Aſiâ militavit.* Quod proculdubiò factum fuit, cùm Galerius adverſùs Narſen bellaret, & Diocletianus Ægyptum rebellantem recuperaret. Nam comitem eum Diocletiano hæſiſſe, legimus in Politiâ Sanctorum patrum Metrophanis & Alexandri apud Photium p. 1406. *Se autem vidiſſe* (narrat) *Conſtantinum* ἐν τοῖς ἐφήβοις τελοῦντα *in Palæſtinâ, cùm Diocletiano Ægypto bellum inferenti adeſſet; quod bellum moverat ſeditio*: id quod etiam tradit Paulus Diaconus lib. 10. nec non Euſeb. lib. 1. cap. 19. de Vitâ Conſtantini, qui & eum à ſeſe ibi viſum fuiſſe memoriæ mandat.

Ibid. *Sanctiſſimus adoleſcens.*] Id eſt, integræ & probæ vitæ, qui ſervabat juſtitiam, & moribus bonis præditus erat. Apud Vell. 2. 53. eo ſenſu Pompeïus vocatur *ſanctiſſimus & præſtantiſſimus vir;* & cap. 29. *innocentiâ eximius, ſanctitate præcipuus.* Plurima in medium tam ex Auctoribus, quàm Inſcriptionibus afferri poſſent exempla: ſed illud eſſet otio ſuo abuti. In his autem ſæpè occurrunt *Sanctiſſimus maritus*, *Sanctiſſima uxor;* eoque elogio conjuges teſtantur mortuam, vel mortuum, continenter, ſanctè, & pudicè vixiſſe. Neque enim erudito viro adſentior, qui in Inſcript. Gratianopolitanis arbitratur, Valerium quendam Valerianam uxorem ſuam conſecraſſe, eamque propterea SANCTAM vocare. Nam nihil aliud hoc epitheton ſignificat, quàm mulierem eam caſtè vixiſſe; quomodò Catullus Junonem nominat *ſanctam conjugem Jovis.*

Pag. 208. lin. 6. *Qui enim me privatus contempſit.*] Atqui jam dignitate auctus, Tribunus ordinis primi, & ſimul filius Cæſaris erat; qualem certè nos hodiè *privatum* non vocaremus. Locus hanc in rem eſt elegantiſſimus apud Horat. Lib. 3. Od. 8. quem Viros eruditiſſimos non ſatis intellexiſſe arbitror:

Negligens ne quà populus laboret,
Parce privatus nimiùm cavere, &
Dona præſentis rape lætus horæ, &
Linque ſevera.

Martias Kalendas celebrat poëta, quia iis propè occiſus fuerat ab arbore, uti patet ex 2. 13. hortaturque Mœcenatem, ut anniverſario illo die ſeſe propter ſoſpitem amicum exhilaret, mittatque curas civiles ſuper urbe; idque eò magis, quia Daci & Cantabri victi, Medi & Parthi inter ſe infeſtis armis concurrebant, & Scythæ parabant domuitionem. Hæc cùm ita ſeſe habeant, adjicit, *parce privatus nimiùm cavere*: id eſt, ne nimis ſaluti urbis atque adeò imperii intentus ſis; vel, ne nimiùm, ut alibi loquitur, *ſollicitus urbi timeas*, cùm non ſis Imperator, & penès quem ſit ſumma rerum, ſed *privatus.* Scilicet poſtquàm Romana res ad unum delata eſt, omnes alii, licèt maximis dignitatibus honoribuſque ornati, reſpectu Principis *privati* dicebantur. Hoc eſt quòd Claudius apud Tac. 11. A. 31. identidem interrogat, *an ipſe imperii compos? an Silius privatus eſſet?* id eſt, num nondùm eſſet factus Imperator? Sic *privata ſpectacula* apud Sueton. Ner. 21. optimè interpretantur Torrentius & Caſaub. quæ ab aliis, licèt Magiſtratus forent, quàm Imperatore, edebantur; eodemque ſenſu Tac. c. 39. Agricolam *privatum* appellat, licèt cum imperio Britannias obtineret. Liberâ Rep. is *privatus* dicebatur, qui non erat cum imperio, vel illud depoſuerat, licèt alios honores obtineret, uti ex Suetonio, Cæſare, Cicerone, & aliis conſtat; cùmque Cæſares vel Imperatores ſoli imperium obtinerent, reliqui *mandata ſigna ferrent*, uti eleganter canit Statius, atque adeò Magiſtratus juriſdictionem à Principe acciperent, rectè illi *privati* dicti ſunt. Parce igitur, Mœcenas, cùm ad te cura imperii non pertineat, ſed ad Auguſtum, tantâ ſemper curâ providere, ne quid detrimenti populus Romanus *negligens* accipiat. *Negligentem populum* interpretor, ſalutis ſuæ negligentem, otio, ludis, & deſidiæ deditum. Notum eſt, Tacitum initio Annalium notare, *Auguſtum, ubi militem donis, populum annonâ, cunctos dulcedine otii pellexit, munia Senatûs, Magiſtratuum, legum, in ſe traxiſſe, nullo adverſante;* & Juvenalem Sat. x. canere:

—— jampridèm ex quo ſuffragia nulli
Vendimus, effugit curas; nam qui dabat olim
Imperium, faſces, legiones, omnia, nunc ſe
Continet, atque duas tantùm res anxius optat,
Panem & Circenſes. ——

Notandum inſuper, *privatum* interdùm *militi* opponi; & tunc ſignificare paganos, vel qui militiæ nomen non dederant. Ipſe Lactantius hoc me docuit paulò antè: *probis*

Digitized by Google

moribus, & comitate ſingulari, à militibus amaretur, à privatis & optaretur. Hâc occaſione facere non poſſum, quin Ciceronem ſimul illuſtrem. Illi, qui de Jure Pontificio ſcripſerunt, quærunt, num Pontifex Max. veteris Romæ privatus ſit; multuſque eſt in hâc re explicandâ Muretus ad 1. Catil. in quâ Cicero ita loquitur: *An verò vir ampliſſimus P. Scipio, Pontifex Max. Ti. Gracchum mediocriter labefactantem ſtatum Reip.* PRIVATUS *interfecit?* Ego, ut quæſtionem Mureto, Gutherio, & Boſio relinquam, arbitror eum fruſtrà fluctuare, & Ciceroni nunquàm veniſſe in mentem dicere hoc loco, Pont. M. eſſe *privatum*: ſed P. Scipionem, qui poſteà factus eſt P. Maximus, ſeditionem Gracchi compeſcuiſſe, cùm adhuc eſſet privatus. Sic clarè eum, & abſque ambagibus, *privatum* facit, i. de Offic. *Nec plus Africanus ſingularis, & vir, & Imperator in excidendâ Numantiâ Reip. profuit, quàm eodem tempore P. Naſica* PRIVATUS, *cùm Tib. Gracchum interemit.* Et licèt Appianus 1. Bel. Civ. ſcribat, Romanis ducem fuiſſe Scipionem Pont. Maximum, καὶ πρῶτος αὐτοῖς ὁ μέγιστος Ἀρχιερεὺς λεγόμενος ἐξῆρχε τῆς ὁδοῦ Κορνήλιος Σκιπίων ὁ Νασικᾶς; & Gracchanos ceſſiſſe tanto viro, vel κατ᾽ ἀξίωσιν ἀνδρὶ ἀρίστῳ; mihi tamen contrarium planè verum videtur, & major eſt Velleii auctoritas qui 2. 3. ſcribit: *P. Scipionem Naſicam privatum & togatum* hæc feciſſe, *atque ob eas virtutes primum omnium Pont. Maximum abſentem eſſe factum.* Compeſcuit igitur Scipio ſeditionem *privatus*, & propter tam egregium facinus Pontificatum Maximum meruit; & quia eam dignitatem paulò poſt adeptus eſt, Auctores tempora non ſatis ritè diſtinguentes, eum ſcripſerunt Gracchum occidiſſe, cùm Pontifex Maximus foret. P. Licinius Craſſus Dives Pont. Max. bello contra Ariſtonicum geſto periit. Epitome Livii 59. *P. Licinius Craſſus Coſ. cùm idem Pont. Max. eſſet (quod nunquàm anteà factum erat) extra Italiam profectus, prælio victus, & interemptus eſt.* Et quidem Coſs. Appio Claudio & M. Perpennâ, teſte Julio Obſequente cap. 87. id eſt A. V. C. DCXXIII. cùm anno priore Craſſus fuiſſet Conſul, eodemque in bellum eſſet profectus, quo ipſo anno eum alii etiam periiſſe volunt. Nullo igitur modo potuit Scipio ſeditione Gracchanâ, quæ repreſſa eſt anno 620. vel 621. Pontificatum Maximum gerere: ſed occiſo Licinio Craſſo, primùm is honor ipſi oblatus eſt, & quidem abſenti, quippè qui, *ut invidia ſubtraheretur, per ſpeciem legationis in Aſiam ablegatus erat*, quemadmodùm teſtatur Auctor de Viris Illuſtribus.

Ibid. lin. 17. *Fideliter præbuit.*] Nimirùm ſtipendia, annonam militarem, quam *præbendam* vocant auctores varii. Dubitavi, fateor, num legi poſſit, *præfuit*: ſed priorem explicationem me haud invito amplectitur Columbus; quanquàm loca, quæ laudat, ſibi adjunctam habeant rem quæ præbebatur, qualia & apud Terent. Ciceron. Horat. alioſque occurrunt. Sed ut *præbere* hoc loco abſolutè ponitur: ita & *Præbitores* in Codice Theodoſ. dicuntur provinciales, qui angarias & vehicula præbebant ad curſum publicum in certis provinciis, explicante Jac. Gothofredo.

Lin. 18. *Induatur.*] Nimirùm purpuram, quæ ſignum erat Imperatoriæ & Cæſareæ dignitatis. Ita c. 20. & 28. contrario ſenſu abſolutè *exuere* dixit, pro imperium deponere.

Pag. 209. lin. 1. *Nomen ex parte mutaverat...*] Locus hic obſcurus, &, ſi quid video, corruptus eſt; ita tamen, ut leviſſimâ mutatione in integrum reſtitui poſſit. Dicit igitur Lactantius, Galerium Maximianum affinis ſui Daiæ vel Dazæ nomen mutaſſe, quia & ipſius nomen antè mutaverat Diocletianus: undè ſcribo, *quem recèns juſſerat Maximinum vocari de ſuo nomine. Nam & ipſi Diocletianus nomen ex parte mutaverat ominis cauſâ, quia Maximianus fidem ſummâ religione præſtabat.* Scilicet Galerius Maximianus antè dictus fuit *Galerius*, & cognominatus *Armentarius*, quia, ortus parentibus agrariis, paſtor armentorum fuerat. Indè hoc illi cognomen tribuitur ab Aur. Victore in Cæſar. *His de cauſis Julium Conſtantium, Galerium Maximianum, cui cognomen Armentario erat, Cæſares creavit;* & in Epitome: *Conſtantium & Galerium Maximianum, cognomento Armentarium, Cæſares creavit.* Nam quamvis disertè non tradat, Galerium ante adeptam Cæſaris poteſtatem *Armentarium* fuiſſe appellatum, tamen illud affirmare non dubito; quia veroſimile non eſt, aliquem auſurum fuiſſe eum itâ cognominare, poſtquàm ad id honoris faſtigium erat elatus; licèt non diffitear, mox in eâdem Epitome eum, jam Cæſarem, ſic appellari. *Ex parte* igitur, id eſt, cognomen *Armentarii* mutavit Diocletianus, illumque, retento *Galerii* nomine, vocavit *Maximianum;* idque *ominis cauſâ*, quia ſperabat, eum tam fidum ſibi futurum, ac erat Maximianus, cujus nomen alteri dabat, Herculius, de cujus fidelitate itâ loquitur Victor: *Maximianum ſta-*

Digitized by Google

tìm FIDUM AMICITIA, *quanquàm ſemiagreſtem, militiâ tamen atque ingenio bonum, Imperatorem jubet*. In Epitome tamen, *carus nulli, ne patri aut ſocero quidem Galerio, fuiſſe* dicitur. Sed cùm Herculius non fuerit filius Diocletiani, nec Galerium habuerit ſocerum, legendum utiquè eſt: *Is Maxentius carus nulli unquàm fuit;* utì ſuprà memini me monere, docuitque non modò Valeſius, verùm etiam Baluzius.

Ibid. *Hominis cauſâ.*] Corruptè, ut jam innuimus, pro *ominis cauſâ*. Idem autem vitium etiam eſt apud Schol. Juven. ad Sat. 2. v. 142. *Steriles mulieres februantibus Lupercis ſeſe offerebant, & ferulâ verberabantur. Hoc homine, qui &c.* ubi ſcribe: *verberabantur, hoc omine; qui.* Reliqua abſque MSS. ope non videntur ſanari poſſe.

Lin. 4. *Meus eſt affinis.*] Laxo ſenſu hæc vox ſumitur, pro ſororis filio. Occurrit eadem in nummo, quem vulgavit Du Cange in Famil. Byzant. IMP. MAXENTIUS. DIVO. CONSTANTIO ADFINI: erat autem Maxentius frater ex matre Flaviæ Maximianæ Theodoræ, uxoris Conſtantini.

CAPUT XIX.

Pag. 209. lin. 1. *Kalendis Maiis.*] Rectè notat Baluzius, hunc verum diem eſſe, quo Diocletianus & Herculius imperium depoſuerunt. Firmat id aliquo modo Euſebius; nam cùm narraſſet, Dionyſium decollatum fuiſſe a. d. IX. Kal. April. addit, ἐν τούτῳ, id eſt, *per*, vel *circa idem tempus*, mutationem factam eſſe Imperatorum. Errat igitur Idatius in Faſtis, qui illud accidiſſe ſcribit Kalendis Aprilibus: & potuit non ſatis benè intellexiſſe Euſebium, illudque ἐν τούτῳ, ad *Kal. Apriles*, utpotè proximas, retuliſſe: ſed ex Lactantio patet, de longiori tempore hoc intelligendum eſſe. Zoſimum idem narrare notavit Columbus, quod tamen nullibi apud eum exſtat; & puto virum Cl. non cepiſſe Baluzii mentem, quippè qui ſcribit, mendum quidem eſſe apud Zoſimum & in Faſtis Idatianis, ubi iſta contigiſſe dicuntur Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Coſſ. die Kal. Aprilis. Sed puto virum præclarum innuere, Zoſimum narrare, id accidiſſe Diocl. 9. & Maximiano 8. Coſſ. Idatium verò eoſdem Conſules & Kal. Apriles memorare. Præterea Maximianum octavo ſuo Conſulatu ſeſe imperio exuiſſe, teſtatur etiam Auctor Panegyrici ipſi & Conſtantino dicti, cap. 8. qui etiam mox nos docet, Diocletianum tunc valetudine & annis laboraſſe, Maximianum verò integris ſolidiſque fuiſſe viribus.

Lin. 2. *Priores militum* ...] Sic *prior civitatis* in Paſſione S. Mammarii apud Mabill. 4. Annal p. 94. *priores ſcrinii* in Cod. Theod. & *prior loci*, *prior ſcholæ*; & ſimilia apud Du Cange in Gloſſario occurrunt.

Lin. 6. *Columna cum Jovis ſigno.*] Solebant veteres in locis publicis, & celebritate aliquâ ſolennibus, columnas erigere, illiſque vel deorum, vel Imperatorum ſtatuas imponere. Multis id exemplis firmari, ſi id agerem, poſſet: ſed monebo tantùm, Conſtantinopoli columnæ, quæ hodièque ibi exſtat, fuiſſe impoſitam Marciani Imperatoris ſtatuam, additâ hâc inſcriptione, teſte Sponio:

PRINCIPIS HANC STATUAM MARCIANI CERNE TORUMQUE
TEREIUS VOVIT QUOD TATIANUS OPUS.

Vir eruditus arbitratur, cor Marciani vaſi, quod columnæ imponitur, quadrato inditum, & cadaver fortè ſub columnâ fuiſſe poſitum: ſed videant eruditi, num potiùs ſcribi debeat FORUMQUE. Hîc autem fortè Jovis ſtatua fuit collocata, quia Diocletianus Jove genitus volebat videri, *Jovius* propterea dictus, utì notiſſimum. Triſtanus T. 3. p. 332. videtur innuere, Diocletianum purpuram depoſuiſſe in templo Jovis. Certè ſcribit, eum & Maximianum uſos eſſe his verbis, cùm purpuram deponerent: *Recipe, Jupiter, quod optaſti. Ce que Diocletian fit à Nicomedie, & Maximian à Milan, dans le temple de Jupiter, uſans tous deux de ces termes, Recipe &c.* Sed Auctor Paneg. cap. 12. undè hæc petita ſunt, ne *templi* quidem meminit; & deindè de Maximiano ſolo loquitur, nullâ mentione Diocletiani factâ. Eumenius tamen cap. 13. Panegyrici Conſtantino dicti, haud obſcurè innuit, Herculium in Jovis, & quidem Capitolini, templo depoſuiſſe imperium. Nam poſtquàm laudaſſet Diocletianum, quòd imperium reſumere nollet, addit: *Hunc ergò illum, qui ab illo fuerat frater adſcitus, puduit imitari: huic illum in Capitolini Jovis templo juraſſe pœnituit: non mirum, quòd etiam genero pejeravit*, id eſt: Herculius non imitatus eſt Diocletianum, & ipſum pœnituit, ſe juraſſe in templo Jovis Diocletiano, ſeſe ipſius exemplo bonâ fide imperium deponere. Geſta autem hæc ſunt ab Herculio Mediolani, ne quis fortè Romam intelligat, propter Jovis Capitolini mentionem. Nam, exemplo Romæ, etiam Capitolia in aliis urbibus fuerunt; quod de *Capuâ* teſtatur Suetonius in Tib. c. 40. de *Toloſâ*, Paſſio S. Saturnini apud Chifletium, & Ado in Martyr. p. 193. de *Ravennâ*, idem p. 118. de *Augu-*

Digitized by Google

ſtoduno, Eumen. in Orat. de Reſtit. Scholis; de *Corintho*, Pauſanias: quam in rem videri etiam poteſt Velſerus lib. 4. Rer. Aug. & in Commentario, ad Converſionem S. Afræ. Columna autem Græcis στήλη dicitur; quæ vox frequenter etiam *ſtatuam* notat, id quod ſæpè viri eruditi non obſervant: in Anthol. lib. 4. cap. 8. Tit. εἰς εἰκόνας &c. occurrit Epigramma Poſidippi εἰς στήλην Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος, quod malè vertitur *in columnam Alexandri*: id quod mirandum certè, quia poëta celebrat ſtatuam Alexandri à Lyſippo factam. Sic στήλην Ἀμαζονίδα, quam celebrat Plato in Axiocho, non puto reddendam eſſe *columnam*, verùm *ſtatuam Amazonis*; quod vitium etiam Interpretes Plutarchi committunt in vitâ Theſei: *Nam is Hyppolyten vocat eam, quam Theſeus habuit, non Antiopen. Quidam verò aiunt, hanc cum Theſeo pugnantem occubuiſſe jaculo à Molpadiâ transfixam*: καὶ τὴν στήλην τὴν παρὰ τὸ τῆς Ὀλυμπίας ἱερὸν ἐπὶ ταύτῃ κεῖσθαι; *eique ſtatuam eam, quæ eſt juxta Telluris Olympiæ ædem, poſitam eſſe*: malè vulgò *columnam impoſitam eſſe*.

Pag. 210. lin. 9. *Huic purpuram Diocletianus injecit ſuam.*] Nimirùm, Maximino Dazæ, ſive Daiæ. Verùm hîc interrogare eruditos libet, num inter purpuram Imperatoris & purpuram Cæſaris aliquam differentiam fuiſſe exiſtiment. Certè contrarium ſuadet hic locus, quia Diocletianus Auguſtus purpurâ ſuâ induit Cæſarem Maximinum; & indè iterùm res quæſitu digna eſt, quo inſigni Imperatores à Cæſaribus fuerint diſtincti. Nam tam Cæſares, quàm Imperatores etiam diademata geſtaſſe, ex nummis patet, docueruntque Illuſtres Viri Spanhemius Diſſert. 8. & Du Cange, numero 16. Diſſertationis de inferioris ævi Numiſmatis; ità tamen, ut interdùm Cæſarea dignitas daretur χωρὶς τοῦ διαδήματος, uti ex Chryſoſtomo notat ille: quomodò Demetrius Rex Syriæ Myrinem Samium habuit κοινωνὸν ἔξω τοῦ διαδήματος, teſte Athenæo lib. 13. & quomodò Philoſtratus lib. 7. extremo, ἐν Καίσαρος σχήματι, & ἐν διαδήματι opponit: ubi Julianum ſcribit, *in habitu Cæſaris vixiſſe annos quinque, poſt Conſtantium verò cum diademate duos & dimidium.* Undè clariſſimè patet, illo tempore *Diadema* ſolis Auguſtis fuiſſe reſervatum; quanquàm exſtent nummi, in quibus Julianus diadematus cernitur cum Inſ. D. N. JULIANUS. NOB. CAES. quos ex alterius partis Inſcriptionis VOT. V. MULT. ultimo Cæſareæ dignitatis anno percuſſos fuiſſe conſtat; cæteròquin in pleriſque Cæſar Julianus abſque diademate vel coronâ laureâ cernitur. Undè & Julianus cùm vivo Conſtantio à militibus Auguſtus crearetur, diademate, vel torque, quia illud non aderat ad manus, coronatus fuit; *uti coronatus ſpeciem ſaltem obſcuram ſuperioris prætenderet poteſtatis*, teſte A. Marcell. l. 20. c. 4. ubi etiam notandum, Cæſarem Julianum teſtari, *ſe nunquàm diadema habuiſſe*: undè certè mirum eſt, eum in nummis adhuc Cæſarem diadematum cerni; niſi ille ſignatus fuerit eo ipſo tempore, quo dictus fuit Auguſtus, quia, teſte eodem lib. 21. *quinquennalia jam Auguſtus edidit*: vel potiùs hoc adſcribi debeat monetariis. Cæteròquin Conſtantius Chlorus, Conſtantinus M. Licinius Junior, Criſpus, Conſtantinus Junior, Conſtantius & Decentius Cæſares, in nummis apud Du Cange occurrunt vel radiati, vel laureati, vel nudi capita; niſi quòd CONSTANTINUS JUN. NOB. CAES. etiam diademate, ſed gemmis non ornato, cingatur in nummo uno. Diadema autem primus Romanorum Imperatorum ſumpſiſſe dicitur Caïus Cæſar, vel Caligula ab Aur. Victore: *Primus, diademate capiti impoſito, Dominum ſe juſſit appellari*: ſed major Suetonio habenda fides, qui ſcribit, eum non multùm abfuiſſe, quin diadema ſumeret, ſpeciemque Principatûs in regni formam converteret, cap. 22. Quin & oblitus ſui Victor in Epitome, Aureliano hoc tribuit: *Iſte primus apud Romanos diadema capiti innexuit*; cùmque Cedrenus, aliique, moris hujus Conſtantinum Magnum faciant auctorem, vel dicendum eſt cum Valeſio ad lib. 21. Amm. c. 1. Aurelianum non perpetuò uſum eo fuiſſe, verùm in feſtis duntaxat ac ſolennioribus diebus; Conſtantinum verò primum perpetuum diadema geſtaſſe, idque exindè inter inſignia Auguſti imperii fuiſſe habitum, nec Cæſaribus conceſſum: vel Aurelianum diadema innexuiſſe capiti abſque gemmis, Conſtantinum verò illi gemmas addidiſſe, quomodò certè in nummis ornatus occurrit. Aurelianus non conſpicitur diademate cinctus; niſi quòd Triſt. T. 3. p. 211. nummum laudet, cujus in unâ areâ conſpicitur *Vaballathus*, in alterâ *Aurelianus*, ita ornati; putatque ille, nummum hunc percuſſum eſſe in Oriente à Vaballatho, ut indicaret ſe imperium Aureliano ſubmittere, illudque ſignificare *diadema*, quo Romani nondùm capita ſuorum Imperatorum hoc tempore cingebant. In nummo, quem ſimilem planè publicavit Pa-

tinus, Aurelianus coronâ laureâ cingitur, & Vaballathus diademate. Sed ante Aurelianum Antoninus Caracalla diademate uſus eſt, ſi modò nummis Græcis fides haberi debet; Triſtanus enim T. 2. pag. 215. edidit unum, in quo indè cernitur triremis, & ΑΝΤΩΝΕΙΝΙΑΝΗΣ ΣΕΥΗΡΑΣ, infrà ΤΑΡΣΟΥ ΜΗΤΡΟΠ. hinc verò Caracalla ex ejus ſententiâ diademate cinctus, & ΑΥΤ. Κ. Μ. ΑΥΡ. ΣΕΥΗΡΟΣ. ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΣ: niſi dicamus, hoc Tarſenſes pro more Orientalium Regum feciſſe, nec diademate Caracallam uſum eſſe unquàm. Imò ante Caracallam Heliogabalus diadema, & quidem gemmatum uſurpavit, utì notat illuſtris Salmaſius p. 370. Exerc. Plin. *Diadema*, ait, *regium faſcia erat candida & lata: tales erant ſacerdotum infulæ... Diadema Romanorum Imperatorum tale fuit, quod primus Heliogabalus gemmatum uſurpavit: diademate poſt Julium Cæſarem uti tentaverat Caligula; poſt Diocletianum verò omnes gemmato uſi ſunt.* Velim certè vir maximus hoc nos clariùs docuiſſet. Herodianus quidem Heliogabali caput lib. 5. ſcribit exornaſſe στέφανον λίθων πολυτελῶν χροιᾷ διηνθισμένον, *& coronam pretioſorum lapidum coloribus florentem*; & alibi, eundem habuiſſe impoſitum εἰς εἶδος τιάρας στεφάνην χρυσῷ καὶ λίθοις ποικίλοις λαμπροῖς, *coronam ad tiaræ formam auro lapilliſque pretioſis inſignem.* Sed non fuit hoc propriè *diadema*: deindè geſſit illud Heliogabalus, non ut Imperator, verùm ut Sacerdos Dei ſui, utì vel Herodianum inſpicienti patebit. Sed ut, diademate relicto, ad purpuram revertar, arbitror primùm conſtare, Diocletiani tempore nihil ad aliquem Auguſtum vel Cæſarem declarandum opus fuiſſe, quàm purpuræ injectionem; & ſi diadema etiam illi rei inſerviiſſet, illud Lactantium ſilentio non præteriturum: deindè, *purpuram* inſigne tanti faſtigii fuiſſe. Indè Conſtantino, quem milites mortuo patre Auguſtum fecerant, Galerius *purpuram mittit, ut ultrò adſciviſſe illum in ſocietatem videretur*, cap. 25. infrà; & Maxentius *patri ſuo, poſt depoſitum imperium in Campaniâ moranti, purpuram mittit, & bis Auguſtum nominat*, cap. 26. Hinc qui ſeſe imperio exuebant, purpuram tradebant victori: ibid. *Dedit ſe ipſe, veſtemque & purpuram* (id eſt, purpuream veſtem, purpureum paludamentum) *eidem à quo acceperat reddidit*; rurſùs: *Non invito populo, qui erat concitatus, Maxentium purpuram induerunt*: nimirùm milites, qualia etiam videri poſſunt cap. 28. 29. 32. 47. & 50. Sed nota hæc ſunt; & de hâc purpurâ videri nonnulla poſſunt apud. Rad. Fornerium 5. 30. Rer. Quotidianarum.

Lin. 11. *In patriamque dimittitur.*] Id eſt, Diocleam, propè Salonas Dalmatiæ oppidum, ubi præclaro otio conſenuit, utì notat Vir Doctiſſimus. *Diocleam* certè patriam fuiſſe Diocletiani tradit Aur. Victor, eumque ſecutus Paulus Diaconus lib. XI. Verùm eum *Salonas* conceſſiſſe ſcribunt Eutropius lib. X. & Zonaras: adeò ut *in patriam* poſſit exponi, in Dalmatiam, vel Salonas, utì nunc equidem mihi videtur. Aur. Victor certè Diocletiano, Herculio, Galerio, & Conſtantio, Illyricum ſcribit fuiſſe patriam. Conſtantinus Porphyr. l. 2. Them. 9. Diocletianum oriundum facit ἀπό τινος χωρίου Σαλώνας; & vel Salonam vocat χωρίον, quia à Sclavis tunc temporis erat vaſtata & deleta, vel deſignat agrum Salonæ vicinum; vel χωρίον ſignificat urbem, & ità Salonis ipſis natus eſſet. Zonaras enim ita loquitur: Διοκλητιανὸς ἐν Σάλωνι πόλει τῆς Δαλματίας διῆγεν ἥτις ἦν αὐτῷ καὶ πατρὶς, quæ nimirùm urbs erat ipſi patria. *Dioclea* autem, vel *Diocla*, verſùs Epirum ſita, & longè à Salonâ remota; nec puto plures eo nomine urbes fuiſſe. Salonam conceſſiſſe Diocletianum non modò patet clariſſimè ex reſponſo, quod Herculio & Galerio ad reſumendum imperium eum hortantibus dedit: *Utinàm Salonæ poſſetis viſere olera noſtris manibus inſtituta! Profectò nunquàm iſtud tentandum judicaretis*; verùm etiam ex palatio Diocletiani, quod propè Salonas fuit, quodque hodiè *Spalato* dicitur, utì clarè docet Sponius ὁ μακαρίτης, nec non Georgius Wheler Eques Anglus, qui diligentiſſimè illud deſcripſerunt. Quin & in hoc palatio, vel hâc villâ, mortuus eſt Diocletianus. Hieronymus in Chron. *Diocletianus haud procul à Salonis in villâ ſuâ Spalato* (aliis *Aſpalato*) *moritur, & ſolus omnium privatus inter Deos refertur.* Quæ verba ſi ab Hieronymo omnia profecta ſunt, certè ante plus quàm quadringentos annos palatium hoc *Spalatum*, vel *Aſpalatum* dictum fuit. Sed mihi Latinitatem Hieronymiani temporis conſideranti videbatur, nonnunquàm vocem eam oræ, ut loquuntur, libri adſcriptam eſſe, & indè inter ipſa auctoris verba locum ſuum repperiſſe; atque id à vero alienum eò minùs videtur, quia Eutropius, à quo Hieronymum hæc hauſiſſe non abſque ratione ſuſpicatur Scaliger, ſcribit: *Diocletianum privatum in villâ, quæ haud procul Salonis eſt, præclaro otio conſenuiſſe.* Occurrit tamen &

eadem vox in Notitiâ Imperii. *Procurator Gynæcii Jovenſis Dalmatiæ Aſpalato*: adeò ut iis repugnare nolim, qui vocem hanc quadringentis annis vetuſtiorem faciunt; niſi eam quis cenſeat hîc etiam adjectam explicationis causâ fuiſſe. Habuit igitur Diocletianus propè Salonas villam vel palatium ſuum; ibi mortuus, ibique fortè etiam ſepultus eſt. Amm. Marcell. 16. 8. ſepulchri ejus meminit: *Velamen purpureum à Diocletiani ſepulchro furatus quibuſdam conſciis occultabat.* Erudiſſimus Valeſius credit, fornices & cameras ſubterraneas eleganti opere ſtructas Aſpalathi Conſtantino Porphyrogenetæ deſcriptas, ſepulchrum ipſum Diocletiani eſſe; quanquàm tutius mihi videatur eſſe cenſere, iſtas palatii totius eſſe reliquias, quod vaſtiſſimum fuiſſe ex Sponio conſtat. Neque modò Diocletianus ibi ſepultus, verùm etiam inter Deos relatus fuit; & arbitratur Valeſius, velamen purpureum in ejus ſepulchro poſitum conſecrationis certiſſimum indicium eſſe. Scio Eutropium atque Hieronymum narrare, nulli poſt natos homines præterquàm Diocletiano contigiſſe, *ut cùm privatus obiret, inter Deos tamen referretur*: ſed non video, quale indicium *purpureum paludamentum* ejus honoris præbere potuit, cùm potiùs id vel lectulo ferali, vel ſepulchro fuerit impoſitum, ad indicandum eum Imperatorem fuiſſe. Deindè mirum mihi admodùm videtur, neminem præter laudatos auctores de Diocletiani conſecratione loqui; nec eam vel in nummis, vel marmoribus occurrere, cùm cæteroquin vivi Imperatores pietatem ſuam his monumentis in defunctos teſtari ſoliti ſint. Quid reverà dicam hàc de re, vix habeo, cùm mihi veroſimile non videatur, Conſtantinum vel Licinium hunc honorem Diocletiano habuiſſe; quippè qui putabant, eum Maxentio ac Maximino faviſſe, uti patet ex Victoris Epitome, & quorum Conſtantinus etiam paſſus eſt ipſius picturas unà cum Maximiani picturis detrahi, teſte Lactantio c. 42. Galerius tamen Maximinus apud Euſeb. 9. 10. Hiſt. Eccl. Diocletianum & Maximianum vocat θειοτάτους, quod non incommodè vertitur per *Divos*: quanquàm ità potuerit appellari à Chriſtianorum itidem perſecutore, honoris causâ, licèt conſecratus non fuerit; qui honor tamen Maximiano Herculio, ſi modò is intelligitur, & non potiùs Galerius Maximianus, à Maxentio habitus fuit. Ut autem ad patriam Diocletiani revertar, arbitror eum natum eſſe Salonis, vel propè Salonas, ſive in agro urbis illius ſuburbano; quia dicitur *in patriam ſuam* à Lactantio revertiſſe, & quia conſtat eum propè Salonis depoſito imperio privatum vixiſſe. Sed tamen Victor *Diocleam* memorat, urbem Epiro proximam: *Diocletianus Dalmata, Anulini ſenatoris libertinus, matre pariter atque oppido nomine Diocleâ, quorum vocabulis, donec imperium ſumeret, Diocles appellatus.* Nullis ambagibus utitur Victor, claréque dicit, Diocletianum vel Dioclem à matre & oppido, in quo natus erat, nomen ſuum traxiſſe. Quid tam veteri auctoritati opponam neſcio ferè; niſi dicamus, cognatione nominis deceptum Victorem, vel verba luxata, & loco ſuo mota eſſe. Sanè hunc ſcrupulum de nihilo non eſſe, alii mecum, ut arbitror, ſentient, qui Pauli Diaconi, qui ubiquè Victorem ſequitur, verba inſpicient: *Matre, oppido pariter atque nomine Diocleâ, quorum vocabulis, donec imperium ſumeret, Diocles eſt appellatus.* Longè hinc alius exoritur ſenſus; & Paulum ſi ſequimur, Diocletianus non erit natus in urbe Diocleâ: verùm mater ibi edita in dias luminis oras idem nomen geſſit, & ab eâ, ut & oppido, undè fuit oriunda, filius Diocles fuit appellatus; potuitque eum mater propè Salonas, vel in ipſâ eâ urbe parere, licèt oriunda foret Diocleâ.

Sed quoniam nova editio Lactantii adhuc ſudat ſub prælo, facere non poſſum, quin iis, quæ de urbe Diocleâ notavi, nonnulla addam, ſi fortè indè Diocletiani hiſtoria magis illuſtrari poſſit. Obſervo igitur, ex urbe illâ oriundam Diocletiani matrem, alioſque in eâ natum eſſe ipſum Diocletianum narrare. Sed intercedit Conſtantinus Imperator; iſque cap. 29. de Adminiſtrando Imperio ſcribit, κάστρον Διοκλείαν, quod ſuo tempore παρὰ τῶν Διοκλητιανῶν habitabatur, à Diocletiano exſtructum eſſe; & cap. 35. regionem Διοκλείαν nomen habere à caſtro ibi à Diocletiano exſtructo, quod habitatoribus vacuum tunc etiam Dioclea vocabatur. Quin & cap. 31. necnon 35. teſtatur, Diocletianum Romanos multos Româ exitos in Dalmatiâ collocaſſe; & proculdubiò tunc etiam Diocleam exſtruxit, vel potiùs eò coloniam traduxit, locumque, ex quo mater erat oriunda, ornavit ac ampliorem reddidit. Ut enim Conſtantinus cap. 30. ſcribit, Salonam caſtrum eſſe ἔργον Διοκλητιανοῦ βασιλέως, cùm tamen urbem eam conſtet longè vetuſtiorem eſſe, atque adeò eamdem à Diocletiano nonniſi ornari, augeri, vel muniri potuiſſe: ita etiam Diocleam ab eo-

Digitized by Google

dem Principe ornatam & auctam fuiſſe, exiſtimo, quod per *condere* Latini, per κτίζειν & οἰκοδομεῖν Græci exprimebant. Sed & illud obſervandum, eodem in libro bis mentionem *Aſpalati* fieri. Nam cap. 29. Imperator memorat, *Diocletianum* τοῦ Ἀσπαλάτου κάστρον, ὅπερ παλάτιον μικρὸν ἑρμηνεύεται, *exſtruxiſſe; habuiſſe veluti domum illud, propriam aulam & palatia ibi ædificaſſe, pleraque eorum periiſſe; ſupereſſe* ἐπισκοπεῖον τοῦ κάστρου, *& templum S. Domni, quod fuerat cubiculum Imperatoris; ſubter eſſe rotundos fornices, eoſque fuiſſe cuſtodias, in quas Sanctos immaniter à ſe cruciatos conjiciebat; caſtrum hoc non exſtructum eſſe ex latere, neque enchorego* (materia quædam eſt) *ſed ex lapidibus quadratis inter ſe ferro ac plumbo liquefacto coagmentatis; eſſe ibi columnas complures cum epiſtyliis, inque iis voluiſſe Diocletianum exſtruere fornices, & tegere oppidum, ſuperque illos fornices domos binarum aut trinarum concamerationum* (nam ità puto Græca verba reddenda eſſe) *mœnia autem urbis non habuiſſe* περίπατον, *neque propugnacula, ſed muros ſolùm altos* (καὶ τοξικὰς φωταγωγούς) in quibus foramina erant ad emittenda. Capite 30. iterùm ſcribit, *Salonam & Aſpalathum à Diocletiano exſtructa, & hîc ejus palatium fuiſſe.* Horum ego certè nonnulla fabulis annumeranda eſſe, exiſtimo. Nam primò totam urbem fornicibus tegere, & iis domos imponere Diocletianum voluiſſe, vix eſt veriſimile: deindè quæ de Martyrum cruciatibus narrantur, vana ſunt, cùm nemo Veterum memoret, Diocletianum, poſtquàm Salonas depoſitâ purpurâ conceſſit, in Chriſtianos ſæviiſſe; & tandem dubito valdè, num *Aſpalathum* ſignificet *parvum palatium.* Præterea obſervandum, Conſtantinum Porphyrog. cap. 30. Diocleam facere propinquam oppidis Dyrrachii regionis, nullum illi aliud eo nomine memorari, & proindè unam tantùm ſic dictam urbem proculdubiò in eo tractu fuiſſe; & tandem Conſtantium, Conſtantini Magni patrem, cap. 53. *Conſtantem* perpetuò appellari; ibidemque narrari, eum, cùm eſſet Τειβοῦνος, contra Sarmatas ad Halyn fluvium juſſu Diocletiani exercitum duxiſſe, atque adeò ipſum, antequàm Cæſar, vel Auguſtus fieret, in Aſiâ militaſſe.

Lin. 13. *Orientem calcandum.* [Id eſt, vaſtandum, perdendum, conculcandum. Et ita loquebantur de gente victâ, cui propterea in nummis Imperatores pedum plantas imponunt. *Calcare gentem*, Juſtinus lib. 12. extremo; *calcare tyrannos*, Corippus; *calcare mortem*, Jul. Firmicus, (apud quem duriore metaphorâ etiam *calcare undas ſub remis* legitur) dixerunt. Huc reſpicit Ovid. 4. Triſt. 2.

Crinibus en etiam fertur Germania paſſis,
Et Ducis invicti ſub pede mœſta ſedet.

Et l. 2. El. 2. ex Ponto:

Nec dedignata eſt abjectis Illyris armis
Cæſareum famulo vertice ferre pedem.

Prudent. lib. 1. contra Sym. v. 462. & lib. 2. v. 748. ſimiliter loquitur; & quomodò Maximinus Orientem perdiderit & vaſtaverit, docet Lactantius c. 38.

CAPUT XX.

Pag. 211. lin. 1. *Naturâ mitis eſſet.*] Quod & indè patuit, ſi Oroſio fides habenda, 7. 25. quia Galerio ceſſit Italiâ & Africâ, contentuſque fuit Hiſpaniâ & Galliâ. Sed undè hæc hauſerit ille ignoro, cùm Diocletianus ſibi & Galerio retinuerit Orientem latè ſumptum, Conſtantio autem dederit Britannias, Hiſpanias & Gallias, Maximiano verò Herculio Illyricum, Italiam & Africam, uti commentatur illuſtris Antiſtes P. de Marca initio Diſſertat. de Patriarchatu Conſtantin. Sed apud Socratem, quem laudat, nihil aliud reperio, quàm Diocletianum Nicomediæ τὰ βασίλεια, ſive *regiam*, conſtituiſſe. Victor ità de hâc re loquitur: *Quaſi partito imperio, cuncta, quæ trans Alpes Galliæ ſunt, Conſtantio commiſſa; Africa Italiaque Herculio, Illyricique ora ad uſque Ponti fretum Galerio: cætera Valerius retentavit;* quæ clarè docent, Oroſium dormitaſſe planè cùm hæc ſcriberet.

Lin. 6. *Ne filium nominaret.*] Ità Cæſares vocabantur ab Auguſtis, uti docet Baluzius ad cap. 8. Incertus Auctor Panegyric. qui eſt dictus Maximiano Herculio & Conſtantino cap. 3. *O divinum tuum, Maximiane, judicium, qui hunc tibi jure adoptionis nepotem, majeſtatis ordine filium, etiam generum eſſe voluiſti!* Scilicet Herculius adoptaverat Conſtantium, patrem Conſtantini, qui indè ipſius nepos erat factus; uti Majeſtatis ordine filius, quia Cæſar ab eo creatus, vel quia ab eo tunc temporis renuntiatus fuerat Imperator: quod interdùm factum fuiſſe ex Inſcriptione veteri ad cap. 8. doceo. Maximinus apud Euſeb. 9. 10. Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, Diocletianum & Maximianum vocat δεσπότας γονέας, quia ab iis erat factus Cæſar.

CAPUT XXI.

Ibid. lin. 4. *Tanquàm familiâ utantur.*]

Id eſt, tanquàm ſervis, qui per *familiam* deſignantur. Phæd. Fab. 58.

Æſopus domino ſolus cùm eſſet familia; id eſt, cùm nullum alium ſervum haberet, quàm Æſopum; Fab. 46. *fruſta jactat familia.* Sed nota hæc ſunt. Reges autem Perſarum omnes ſubditos ut ſervos exiſtimaſſe, docet multis exemplis Briſſonius lib. 1. de Regno Perſarum.

Lin. 7. *Honores ademit.*] Fortè ideò, ut torqueri poſſent; cùm cæteròquin Decuriones & honorati viri legibus Romanorum à torturâ forent exempti, uti notat ad hunc locum Baluzius. Indè Amm. Marcell. 28. 1. de Valentiniano: *His ille cognitis efferatus, ut erat vitiorum inimicus acer magis, quàm ſeverus, uno proloquio in hujuſmodi cauſas, quas arroganter propoſito Majeſtatis imminutæ miſcebat, omnes quos juris priſci juſtitia, Divorumque arbitria quæſtionibus exemere cruentis, ſi poſtulaſſet negotium, ſtatuit tormentis affligi.* Verùm cùm poſteà legati Nobilitatis decreto miſſi orarent, *ne delictis ſupplicia ſint graviora, neve Senator quiſquam inuſitato & illicito more tormentis exponeretur, emendatum eſt crudele præceptum*, uti idem loquitur; tortique Honorati tantùm ſunt in crimine Majeſtatis, quemadmodùm docet Valeſius, & ante eum Fornerius 3. 8. Rer. Quotid. Sic Lampadio ablata priùs fuit dignitas Præfecturæ, antequàm tortus eſt, teſte Amm. Marcell. lib. 15. quam in rem plura poſſunt videri apud Langlæum lib. 13. c. 1. Semeſtrium. Et huc pertinet aliquo modo locus elegans, qui exſtat in Libello precum Fauſtini: *Sed Clementinus, licèt non eſſet Chriſtianus, tamen exhibens reverentiam nomini Epiſcopatûs, in eo maximè homine, quem videbat rationabiliter & fideliter obtinere, reſpondit Oſio: non audeo, inquiens, Epiſcopum in exilium mittere, quandiù in Epiſcopi nomine perſeverat: ſed da tu prior ſententiam, eum de Epiſcopatûs honore dejiciens, & tunc demùm exequar in eum quaſi privatum, quod ex præcepto Imperatorum fieri deſideras.*

Pag. 212. lin. 6. *Luſorium.*] Scilicet *luſus* habebatur, cum urſis aliiſque feris beſtiis pugnare; eratque illud inter juvenum exercitia. Infrà c. 24. *Sub obtentu exercitii ac* LUSUS *feris illum objecerat.* Et fortè *luſorium* hinc nomen habet, quia homines ad id exercitati cum feris quaſi ludebant, & eas irruentes ſaltibus aliiſve modis fruſtrabantur, uti clariſſimè patet ex Diptycho Leodienſi, & iis, quæ ad illud notat Wilthemius, cui addi poteſt Buleng. c. 29. de Ven. Circi.

Lin. 9. *Adferri nominatim jubebat.*] Nomina ſcilicet ſua habebant hæ feræ, quomodò apud Marcell. l. 29. una urſarum, quas Valentianus alebat, vocabatur *Mica aurea*, altera *Innocentia.* Eſt gemma apud Leonardum Auguſtinum, præcipuum Urbis Antiquarium, part. 2. N. 32. in quâ cernitur homo flagellum tenens, eoque demulcens urſam ipſi adſilientem, cum hâc Inſcriptione in circuitu, ΕΥΤΥΧΙ ΜΑΡΚΕΛΛΕ, & ſuprà dorſum beſtiæ, ΕΙΡΗΝΗ, quorum hoc nomen proprium eſſe urſæ, altero verò homo beſtiam circumducens bonam fortunam videtur exoptare. Et ita *equos* nomina ſingulos ſua in Circo habuiſſe, ex Suetonio, Dione, Inſcriptionibus vetuſtis tam à Grutero, quàm Sponio editis conſtat.

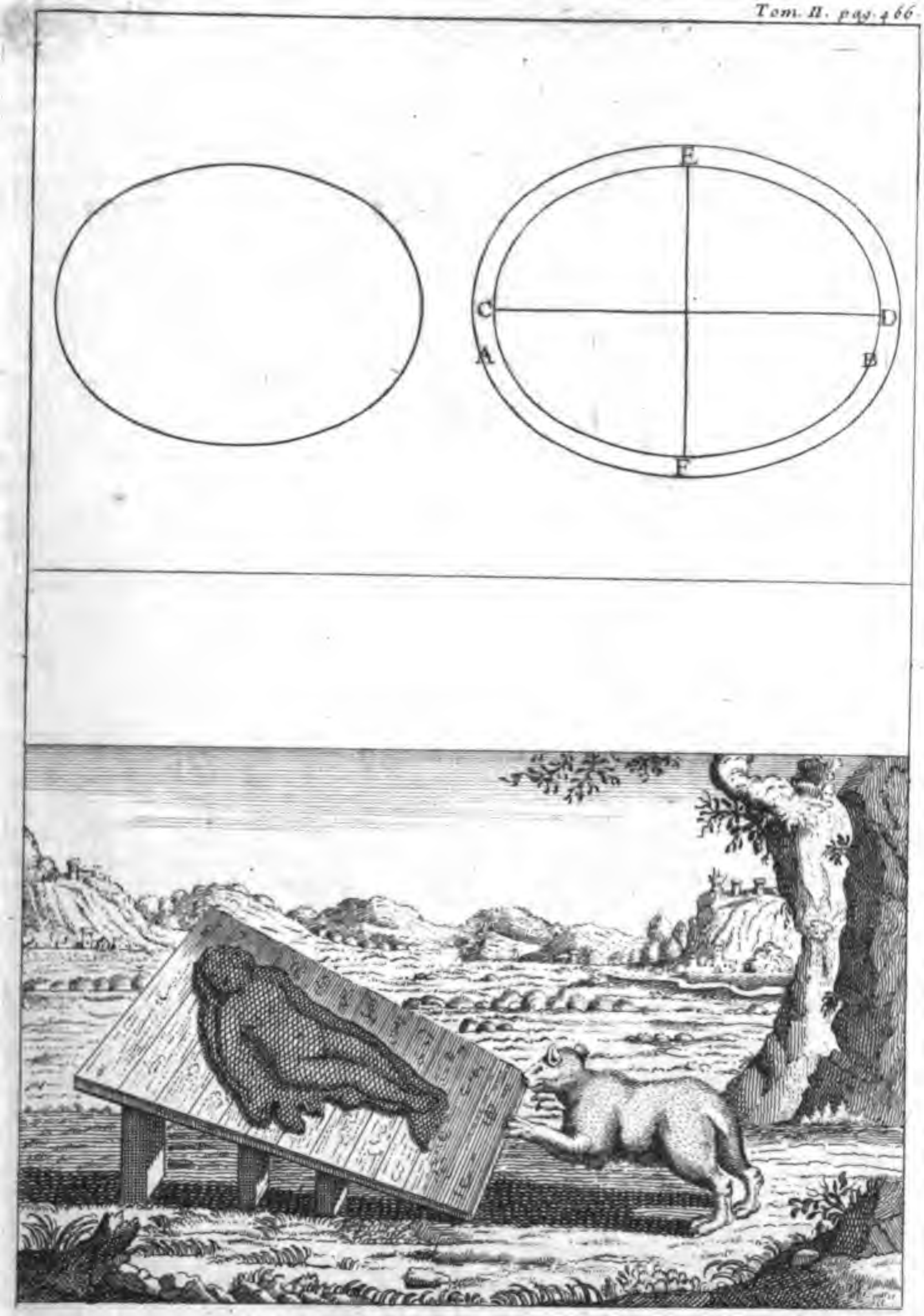
Ibid. *Non planè comedendi, ſed obſorbendi.*] Scilicet urſi lambere & ſorbere ſanguinem, & ita corpus conſumere ſolent: undè ὠμοβόροις θηρσὶν eos rectè accenſet Euſebius 8. 7. Hiſt. Eccl. *Obſorbere* autem etiam apud Plautum Truc. 2. 3. 30. occurrit: *Quæ obſorbent quicquid venit intra peſſulos;* & Mil. 3. 2. 21 *quia enim obſorbui. Nam nimis calebat, amburebat gutturem.* Sed quia *urſorum* mentio, tentabo explicare unum & alterum Paſſionis SS. Perpetuæ & Felicitatis locum, qui elegantes admodùm, nec ſatis, quod ſciam, explicati ſunt. Commodum Imperatorem Xiphilinus ex Dione narrat venationibus & confectionibus ferarum operam diligentem dediſſe, atque inter cætera his verbis utitur: Διείληπτο γὰρ τὸ θέατρον πᾶν συμπήκτοις τισὶ διαμέτροις τήν τε στέγην φειδόμενον ἔχουσι, καὶ δίχῃ τέμνουσιν ἄλληλα, ἵν' ἐξ ὀλίγου πανταχόθεν τετραχῇ τὰ θηρία μεμερισμένα ῥᾷον ἀκοντίζηται; *Erat enim diviſum theatrum omne connexis quibuſdam diametris tectum habentibus, circa quod inambulari poterat, ac ſeſe bifariàm ſecantibus, quò faciliùs undique ex anguſto loco belluæ diviſæ in quatuor partes jaculis trajicerentur.* Lucas Holſtenius, vir paucis comparandus, cenſet, Xiphilinum loqui de PONTIBUS AMPHITHEATRI, quorum mentio in Paſſione SS. Perpetuæ & Felicitatis, ad quam hæc notat: » Quòd paulò antè PONTIS eſt men- » tio, videtur inſtituto Commodi factum, » ut in Amphitheatro pontes eſſent. Refert » enim Xiphilinus in Commodo, hunc Im- » peratorem per Amphitheatri arenam PON- » TES ſtruxiſſe, ut indè feras conficeret. « Sed Inſtitutum Commodi nihil commune cum his pontibus habere, perſuaſus ſum, ſperoque, id alios mecum exiſtimaturos, qui Dionis & Paſſionis antiquiſſimæ verba

Digitized by Google

conferre atque examinare velint. Commodus enim Amphitheatrum diviſit συμπήκτοισι διαμέτροις, id eſt, inter ſe junctis, & in altum erectis tabulis, quæ Amphitheatri arenam in quatuor æquales partes ad hunc modum ſecabant. Has namque machinas ex ligno fuiſſe ſatis indicat τὸ πήγνυμι, quia ea vox de eâ materiâ ferè ſemper & propriè uſurpatur. Πηκτὰ δωματίων, *compactitia ædium*, ſunt fores, quæ ex pluribus tabulis compinguntur; πῆγμα, *pegma*, machina lignea in Amphitheatro, de quâ multa ſatis monuerunt Eruditi. Diametri inſuper cingebantur στέγῃ περιδρόμου, quo ſignificat Dio, in orbem Amphitheatri porticum eſſe tectam factam, per quam circumire, & ex quâ beſtias jaculis commodiſſimè conficere poterat Imperator. Malè Interpres tectum diametris tribuit, illudque planè à mente Auctoris alienum eſſe ſequens ſchema palàm faciet.

A. Amphitheatrum. B. περίδρομος. C. D. primus diameter. E. F. Alter diameter, qui ambo ſe invicem in angulos rectos ſecant.

Firmat hoc planè Herodianus lib. I. de eâdem re verba faciens: τῷ δὲ Κομμόδῳ ΠΕΡΙΔΡΟΜΟΣ ΚΥΚΛΩ κατεσκεύαστο, ὡς μὴ συστάδην τοῖς θηρίοις μαχόμενος κινδυνεύοι, ἄνωθεν δὲ καὶ ἐκ ἀσφαλοῦς ἀκοντίζων εὐστοχίας μᾶλλον ἢ ἀνδρείας παρέχοιτο δεῖξιν; id eſt, interprete Angelo Politiano, *Ubi cùm ſpectaculi dies adfuit, pleno Amphitheatro exædificatus Commodo peridromus fuerat, per quem decurrere in orbem poſſet, ne cominùs cum beſtiis pugnans periclitaretur, ſed supernè ac de tuto loco tela jaciendo, jaculandi potiùs ſcientiam, quàm fortitudinem oſtentaret;* & paulò poſt ait, ipſum in orbem currentem ſupernè jaculis confodiſſe nobiliſſima animalia: περιθέων ἄνωθεν κατηκόντιζεν. Peridromum, ſeu porticum, etiam Herodianus narrat: ſed addit prætereà Dio, καὶ διχῇ τέμνουσιν ἄλληλα, *ac ſeſe bifariàm ſecantibus*; vel, ut ègo redderem, *ac ſeſe æqualiter ſecantibus*. Sic enim locutus eſt Ariſtoteles lib. VI. Politic. Ἐὰν δίχα γένηται δικαστήριον, *ſi judicium æqualiter in duo dividatur*. Neque certè alia ſectio poteſt intelligi, cùm paulò poſt dicat, animalia quadrifariàm fuiſſe partita, & diameter vix uſurpetur, niſi cùm totum in duas partes dividitur æquales, ut facili operâ patet ex diametro globi terreſtris, aliorumque circulorum, per quorum centrum ductus binas partes æquales facit. In hoc Amphitheatro duplex diameter eſt: unus in latitudinem, alter in longitudinem ductus; undè factum, ut moles illa divideretur in IV. partes æquales: quod fieri in figurâ propoſitâ liquidò apparet. Rationem autem reddit Dio: ἵν' ἐξ ὀλίγου πανταχόθεν τετραχῇ τὰ θηρία μεμερισμένα ῥᾷον ἀκοντίζηται: *quò faciliùs undique ex anguſto loco belluæ diviſæ in partes quatuor jaculis trajicerentur*; vel, ut vertendum cenſeo, *quò faciliùs undique brevi tempore*. Cæterùm meritò quæri poteſt, quâ tandem ratione ſpectatores confectionem ferarum videre potuerint, ſi peridromus à ſummo ad imum ex tabulis fuerit compactus. Nam ſi ea forma fuit, nullo modo ſpectaculo homines frui potuere. Puto igitur, vel hunc peridromum atque diametros non adeò altos, & inferiora ſedilia vacua relicta fuiſſe; vel diametros quidem in altum erectos, peridromi verò partem inferiorem viſui perviam, eumque tantùm in ſuperiore parte fuiſſe factum, ità ut Commodus circumire, & beſtias jaculari, ſpectatores verò omnia oculis haurire poſſent. Cum hoc Commodi inſtituto PONTES, qui laudantur in Paſſione, nihil commune habent; aliumque eorum uſum fuiſſe luce meridianâ clariùs docebo, eâ tamen lege & conditione, ut de eorum origine, quæ planè ignoratur, nihil in medium allaturus ſim. PONTES igitur fuerunt tabulata allevata in modum pontium, ita ut una pars terram tangeret, altera verò pedibus ligneis, ex aliâve materiâ factis, allevaretur, in quibus damnati ad beſtias ſtatuebantur vel conſtringebantur, ut majore impetu feræ in eos ferrentur, & dilaceratio ſeu *vexatio*, ut loquebantur, ab omnibus poſſet conſpici. Nulla tum erat Amphitheatri diviſio: ſed in ipſâ arenâ patente, omniumque oculis expoſitâ, PONTES erant extructi ad hunc fermè, ut opinor, modum. Firmat certè explicationem hanc Paſſionis auctor: *Et cùm ad urſum ſubſtrictus eſſet in* PONTE, *urſus de caveâ prodire noluit*; id eſt, cùm Martyr vinctus in ponte deponeretur, ut urſus in eum impetum facere & ſævire poſſet, quod paulò antè, *apro ſubligare & ſubminiſtrare* dixit: *Itaque cùm* APRO SUBMINISTRARETUR, *venator potiùs, qui illum* APRO SUBLIGAVERAT, *ſuffoſſus ab eâdem beſtiâ poſt dies muneris obiit*; id eſt, dum in ponte, vel certè arenâ deponeretur vinctus, & offerretur apro dilaniandus. Atque hîc PONS in eâdem Paſſione PULPITUM appellatur: *Itaque in commiſſione ſpectaculi revocatus, leopardo expertus, etiam* SUPER PULPITUM *ab urſo erat vexatus*: ſive, in pulpito vel ponte poſitus, primum à leopardo, indè ab urſo fuit vexatus, id eſt, morſus, laceratus; quo ſenſu hæc

Digitized by Google

Digitized by Google

vox ſolet uſurpari. Nam Arnobius atque Lactantius lib. 7. Inſtit. *vexationes* beſtiis tribuunt, Græcique eam rem ἑλκυθμὸν τῶν θηρίων appellant. Quin & *aſcendere* reſpectu horum pulpitorum, vel pontium, Martyres dicuntur, uti patet ex eâdem Paſſione: *Cæteri quidem immobiles & cum ſilentio ferrum receperunt, multò magis Saturus, qui ut prior aſcenderat, prior reddidit ſpiritum:* aſcenderat ſcilicet in pulpitum, vel pontem. Quanquàm inficiàs ire nolim, poſſe etiam ſpoliarium hoc loco intelligi; quod cùm fuerit inſtar cavernæ ſubterraneæ, (Caſſius Severus *ſpecum*, Plinius *ſcævum receptaculum* vocant) cùmque Saturus ex eo per gradus pervenerit in theatrum, non incommodè *aſcendiſſe* dicitur. Hæc mea hàc de re ſententia; quam tamen mutare paratus ſum, ſi quis meliora doceat.

CAPUT XXII.

Pag. 213. lin. 4. *Lanceâ emendabantur.*] Ut gladii pœna honoratior, quàm ſecuris: ita lanceâ emendari videtur honoratius fuiſſe, quàm fuſtibus caſtigari; arbitrorque, & gladium & lanceam militiæ ſuam originem debere. Non puto tamen apud Apul. lib. 10. hujus moris mentionem fieri, uti arbitratur vir doctus; & per *diſciplinam* ibi intelligo diſciplinam militarem, cujus ex præſcripto exercitus ambulans ità ſarcinas ſuas componere debebat. In Paſſione SS. Perpetuæ & Felicitatis ſcala miræ magnitudinis in viſione conſpicitur à Perpetuâ, *cujus in lateribus omne ferramentorum genus erat infixum, gladii, lanceæ, hami, machæræ:* ſed hæ lanceæ ideò memorantur hîc, ut puto, quia iis Martyres nonnunquàm transfigebantur. Poſtquàm autem hæc vox ab Hiſpanis deſumpta eſt, teſte Gellio 15. 30. frequens ejus uſus eſſe cœpit; militeſque nonnulli, qui ità armati erant, *Lancearii* dicebantur, uti patet ex Notitiâ Imperii, & Inſcript. 3. p. ccccxcv. Gruteri, in quâ *præfectus Lanciariorum* videtur memorari. Meminit & eorum Libellus precum Fauſtini: *Et primùm quidem vexat per publicas poteſtates: ità ut aliquotiès ſolum intempeſtâ nocte raptum per* LANCEARIOS *de urbe ſuſtulerit.* Et ante tentorium Præfecti caſtrorum *lancea* figebatur, teſte Obſequente lib. extremo de Prodigiis; fortè, ut illud ab aliis internoſci poſſet.

Lin. 6. *Bonam mortem.*] Occurrit & hujus mentio in P. Syro: ſed in editione ejus ultimâ malè ſcribitur,

Bona mora eſt homini, vita quæ extinguit mala.

Nam vel legi debet *hora*, vel *mors*; & in genere Syrus mortem bonam vocat, quæ aliquem miſerum & infelicem è vitâ tollit. Clariſſimus Baluzius etiam inter bonas mortes recenſet *ſtrangulationem*, quia homines, qui ità vitam finiunt, abſque cruciatibus & tormentis moriuntur. Lactantius c. 30. appellat *informe letum*, exemplo Virgilii, & *turpem atque ignominioſam mortem*, reſpectu dedecoris, quod ejuſmodi exitum ſequebatur; & ævi medii ſcriptor Witichindus, *malam mortem* libro tertio: *Tres Duces gentis Ungariæ capti, Ducique Henrico præſentati, malâ morte, ut digni erant, multati; ſuſpendio namque crepuerunt;* nam ſtrangulationem, & talem ſuſpenſionem, uno eodemque loco habendas eſſe, unuſquiſque facilè concedet. Et jam olim Homerus extremâ Odyſſeâ X. μὴ καθαρὸν θάνατον vocavit, quandò quis ſuſpenſus ſtrangulabatur; notatque Euſtathius, καθαρὸν θάνατον exiſtimari τὸν διὰ ξίφους, μιαρὸν verò, vel deteſtabilem, τὸν ἀγχονιμαῖον; quam in rem idem omninò videri debet ad Od. Λ. pag. 1678. Ante Euſtathium eandem differentiam obſervavit Heſychius, eundem Homeri locum explicans: Μὴ μὲν δὴ καθαρῷ θανάτῳ δι᾽ ἀγχόνης. θάνατος οὐκ ἔστι καθαρὸς, ἀλλ᾽ ὁ διὰ ξίφους. ὅθεν οὐδὲ ἐναγίζουσι τοῖς ἀπηγξαμένοις; iſque nos inſuper docet, ſtrangulatis ne quidem parentatum fuiſſe. Xenophon lib. 2. de Exped. Cyri extremo, cædem Menonis Theſſali narrans, clarè teſtatur honeſtiſſimam mortem habitam fuiſſe, capita præcidere: *Sed necatis jam Ducibus cæteris, & ipſe à Rege mortis pœnâ multatus eſt, non ille quidem ut Clearchus, & duces cæteri, quibus præciſa ſunt capita,* ὅσπερ κάλλιστος θανάτων ἔδοξεν εἶναι, *quæ mors eſſe videbatur honeſtiſſima: ſed ut homo ſceleratus, anno toto excruciatus vivus, tandem exſpiraſſe dicitur.* Et Seneca alicubi teſtatur, *nullo genere homines molliùs mori, quàm gladio ſectâ cervice.* At contrà ſtrangulationem *mortem infamem* & *fœmineam* vocat Latinus Pacatus cap. 28. *Quorum alter poſt ampliſſimos magiſtratus, & purpuras Conſulares, & contractum intra unam domum quendam honorum ſenatum, vitâ ſeſe abdicare compulſus eſt; alteri manibus ſatellitum Britannorum gula domi fracta, & inuſta fœmineæ mortis infamia, ut ſcilicet maluiſſe vir ferri amantiſſimus videretur laqueo perire, quàm gladio;* atque ex Tacito & Suetonio obſervat Clariſſimus Schefferus, mulieres hoc genere ſupplicii affectas fuiſſe. Præterea notandum obiter, Tac. lib. 16. Annal. extremo, ubi narrat len-

Digitized by Google

titudinem exitûs graves cruciatus attuliſſe ei, qui venis inciſis moriebatur, non de *Petronio*, ut arbitratur Baluzius, ſed de *Pæto Thraſeâ* loqui.

Lin. 6. *Bonam mortem.*] Id eſt, facilem, abſque cruciatibus & tormentis; quo ſenſu venarum ſectionem *bonam mortem* vocari cap. 26. obſervat Baluzius. Videtur etiam honeſtius habitum fuiſſe, gladio quàm ſecuri percuſſum vitam finire. Extremâ Rep. nondùm gladii pœna in uſu erat, uti rectè ex Lucano notat Caſaubonus: ſed ſub Imperatoribus uſurpari cœpta; utque lictores ſecuri utebantur, ita milites gladio cervicem damnatis demebant; adeò ut hic mos ab iis videatur originem ſuam duxiſſe. *Miles decollandi artifex* memoratur Suetonio in Calig. cap. 32. & Antoninus Caracalla interfectorem Papiniani increpavit, quòd eum ſecuri percuſſiſſet, non gladio, teſte Dione, & Spartiano, cujus hæc ſunt verba: *Papinianus ſecuri percuſſus eſt, & à militibus occiſus; quo facto percuſſori dixit, gladio oportuit te exequi meum juſſum:* undè haud obſcurè patet, militibus gladium fuiſſe ordinariè in uſu, illiuſque pœnam honeſtiorem habitam, quàm ſecuris. Et licèt decollationem *bonam mortem* vocet Lactantius, quia mollior, tamen & illa poteſt cruciatus ſuos & dolores habere nonnunquàm; quandò ſcilicet miles, vel ſector collorum, ut Cicero in Orat. pro Roſcio loquitur, plures ictus infert. Lat. Pacatus cap. 41. *Niſi verò vel levior manus aliena, quàm propria, vel fœdior mors privata, quàm publica, vel longior pœna ferro incumbere, & corpore vulnus onerare, & recipere interitum ſtatim totum, quàm ſupplicium dividere, pop[illegible] flectere, cervicem extendere ad plaga[illegible]rtaſsè non unam.* Hinc pecuniam dabant lictoribus damnatorum proximi, ut ictu uno, levandi cruciatûs gratiâ, ipſis caput auferrent, quemadmodum ex Ciceronis Orat. 5. in Verrem conſtat. Atque ex eo loco, non ſecùs ac ex Suetonio in vitâ Calig. c. 30. diſcimus, populum tela non ſumpſiſſe in carnificem, ſi plures ictus damnato infligeret; imò poſteà lege vel conſuetudine ſancitum fuit, ut carnifex poſt tertium ictum ferire ampliùs non auderet, ſi fides habenda eſt Hiſtoriæ Paſſionis B. Cæciliæ, Valeriani, Tiburtii, & aliorum, quam Boſius edidit, cujuſque pag. 26. hæc verba leguntur: *Quam cùm ſpiculator tertio ictu percuſſiſſet, caput ejus amputare non potuit; ſic autem ſeminecem tam cruentus carnifex dereliquit: nam apud veteres lex erat ei impoſita, ut ſi in tribus percuſſionibus non decollaretur, ampliùs percutere non audebat.*

Lin. 7. *Cauſidici ſublati, Jureconſulti aut relegati aut necati.*] Rectè hos diſtinguit, quia illi cauſas in foro vel judiciis agebant; hi verò de jure reſpondebant, uti vel ex Cicerone patet, & Hotomanni libello, quem *Juriſconſultum* inſcripſit.

Lin. 8. *Litteræ autem inter malas artes habita.*] Per *malas artes* intelligo *magicas*, quæ Imperatorum edictis erant vetitæ, quæ vocantur *artes malæ*, & *artes Dardaniæ*: uti doceo ad Homeri Apotheoſin pag. 271. *Artes ſecretas* vocat A. Marcell. 23. 6. *artem Attraciam* Statius 1. Thebaidos. Putaveram olim, à Proclo in laudatione B. Chryſoſtomi magiam vocari *artem Midæ*: ſed nunc amplector unicè quod mihi inter confabulandum ſuggeſſit ſpectatæ Nobilitatis Vir Joh. ab Haarsholten, tunc temporis Friſiorum nomine ad Conſeſſum Præpotentium Generalium Ordinum delegatus; cenſeoque apud eum ſcribi debere, *Artemida nudavit*, vel *fugavit*.

Lin. 10. *Judices militares, humanitatis litterarum rudes, ſine adſeſſoribus.*] Id eſt, Præſides, Proconſules, Duces, Comites, aliive, qui in provinciis militiæ præerant, dicebant jus provincialibus, non adhibitis aſſeſſoribus, vel Jureconſultis, uti antè fieri etiam ipſis ab Imperatoribus ſolebat, docente Fornerio lib. 4. Rer. Quot. cap. 10. Hi erant quaſi conſiliarii judicum; undè in Inſ. veteri C. Calpurnius Aſclepiades dicitur ADSEDISSE MAGISTRATIBUS POP. ROMANI: qui Aſclepiades cùm dicatur fuiſſe *medicus*, videntur & alii, quàm Jureconſulti, eſſe adhibiti; niſi ponamus eum ſimul juri operam dediſſe. Atque ex hoc tempore paulatim, ut opinor, conſuetudo invaluit, ut judices ordinarii vel civiles negligerentur, & cauſæ deferrentur ad judicium militare; quod legibus latis prohibuere Conſtantius, Arcadius, Honorius, & Marcianus, Imperatores, uti docet Gothofr. ad Tom. 1. Cod. Theod. p. 86. Suidas in V. Μαξιμῖνος tradit, eum factum Imperatorem, confeſtim amicos omnes, qui Alexandro familiares fuerant, quique σύνεδροι vel adſeſſores à Senatu vocantur, removiſſe; dumque in Oriente regnaret, multa nefaria facinora perpetraſſe, Chriſtianos perſecutum eſſe, & tandem in graviſſimum morbum incidiſſe, carnem inſtar ceræ liquefactam, corpus incendio quaſi flagraſſe, ità ut ipſa humana forma deleretur. Undè patet,

Digitized by Google

& illum *adſeſſores* removiſſe : quod tamen ita accipiendum eſt , ut eos tantum removerit, qui Alexandri erant amici. Hauſit priora hujus narrationis Suidas ex initio libri 7. Herodiani ; atque ex eo primùm legi debet, ἐπιλεχθέντες, vel *electi* : deindè reſpiciunt illa Maximinum , qui Alexandrum Severum excepit : ſed quæ de morte illius ſequuntur, referenda ſunt ad C. Valerium Maximinum Dazam , de quo ſimilia planè narrat Euſebius libro 9. extremo , & Lactantius cap. 49. vel ad Maximianum Galerium , de quo agitur cap. 33.

CAPUT XXIII.

Pag. 214. lin. 2. *Cenſitoribus ubique diffuſis...*] Ita cap. 26. & cap. 6. *Non tamen hiſdem Cenſitoribus fides habebatur.* Qui ſcilicet in provinciis cenſum agebant , *Cenſitores*, non *Cenſores* dicti : undè in Inſcript. *Cenſitor provinciæ Hiſpaniæ citerioris*, & aliarum provinciarum in iiſdem lapidibus *Cenſitores* occurrunt. Erant autem in urbibus , vel civitatibus, debebantque illi , qui in agris habitabant, cum liberis & ſervis eò venire : undè fiebat , ut fora omnia urbium , vel civitatum , plena eſſent ſervorum gregibus, utque *in civitatibus urbana ac ruſtica plebes fuerint adunatæ*, quemadmodùm mox loquitur Lactantius.

Lin. 5. *Animalia omnis generis ſcribebantur.*] Id eſt , annotabantur , in tabulis eorum referebantur ; & ſignificanter atque propriè loquitur , nam vectigal , quod pro pecore paſcendo dabatur liberâ Republicâ , *ſcriptura* appellatum fuit : indè *ager ſcripturarius* eſt paſcuus , teſte Feſto ; & publicani vocantur *ſcripturarii* , uti notum eſt. Quod autem addidi olim , Judæos pro arboribus vectigal ſolviſſe , uti hoc loco juſſu Galerii *vites & arbores fuere numeratæ* , nunc muto, putoque , Juven. Sat. 3. v. 15. in genere perſtringere Romanorum avaritiam , & religionis veteris contemptum , quippè qui Camænarum Sylvam locarent Judæis.

Lin. 8. *Suſpendebantur...*] Nimirùm ex equuleo. Prudent. Hymno Romani Martyris :

Incenſus his Aſclepiades juſſerat
Eviſcerandum corpus equuleo eminùs
Pendere ———

Idem alibi :

Miſerum putatis , quòd retortis pendeo
Extentus ulnis ———

Paſſio S. Tarachi : *Diſpoliate eum , cingite , & ſuſpendite.* Rursùs : *Cùm ſuſpenſus es , conſenti , & ſacrifica.* Quæ loca bina cum Lactantio planè conveniunt , non ſecùs ac alter Amm. Marcell. 14. 9. *Euſebius objecta fidentiùs negans* , SUSPENSUS *in eodem gradu conſtantiæ ſtetit ;* pro quo idem 19. 12. dixit : *Diù utiquè adhærens equuleo.* Corrupta vox , *Equuleus* , ut arbitror , eſt apud Adonem in Martyrol. pag. 38. *Dein catenatus & in exilium directus eſt , in quo rursùm diutiùs fuſtibus cæſus ;* ſenſus enim poſtulat , ut legatur , *equuleum.* Quâ ratione autem torti & ſuſpenſi ſint Martyres noxiive in equuleo , videre licet apud Magium , Gallonium , alioſque.

Ibid. *Filii adversùs parentes ſuſpendebantur , fideliſſimi quique ſervi contra dominos vexabantur.*] Id eſt, liberi ſuſpendebantur in equuleo , ut contra parentes teſtimonium dicerent ; eos nimirùm non rectè bona ſua profeſſos eſſe , eamdemque ob cauſam ſervi per alia & proculdubiò graviora tormenta interrogabantur : quod eleganter Lactantius exprimit per τὸ *vexabantur.* Vox enim hæc habet uſum ingentis calamitatis ; & ut Gellius 2. 6. loquitur , *qui fertur & rapitur , & hùc & illùc diſtrahitur , is vexari propriè dicitur ;* cui addi poteſt Aſconius in 2. Verrinam. Lactant. c. 27. *Nunc populator Italiæ hoſtiliter omnia vexaſſet* , id eſt , diripuiſſet , vaſtaſſet ; eoque ſenſu frequens ea vox eſt Juſtino , Floro atque aliis : quibus adde Servium ad Ecl. 6. Virgilii , & illuſtrem Salmaſium pag. 787. de modo Uſurarum. Verbum hoc arenæ commiſſionibus etiam fuiſſe accommodatum , eoſque *vexatos* dici à beſtiis, quos vel cornubus , vel ore lædebant , ita ut non occiderent , docuit Holſtenius ad Paſſionem SS. Perpetuæ & Felicitatis ; & fortè per *vexationem* apud Sueton. Tib. c. 61. tormenta debent intelligi.

Lin. 13. *Parvulis adjiciebantur anni.*] Vel hoc factum eſt , ut poſſent torqueri , quomodò Lipſ. ad Tacit. 5. Annal. 9. notat , puerum quemdam à Triumviris in proſcriptione juſſum eſſe togam virilem ſumere , ut juſtè poſſet interfici ; vel potiùs ut tributum penderet. Nam Legibus Imperatorum cautum erat, ut qui , verbi causâ , annos 10. non haberent , quique pluſquàm LX. nati eſſent , tributum capitis ſolvere non tenerentur , uti patet ex L. 3. D. de Cenſibus , L. 4. & 6. Cod. Theod. eodem , ubi poteſt videri Jacobus Gothofredus.

Pag. 215. lin. 4. *Pecunia pro capitibus.*] Lactantius hoc capite valdè perſtringit Galerium Maximianum , quòd Cenſitores ipſius juſſu omnia perquirerent & exquirerent , re-

Digitized by Google

fertque, agros glebatim ab ipſis dimenſos fuiſſe, &c. tanquàm illa omnia tunc primùm introducerentur; quod tamen longè aliter ſeſe habet. Nam Ulpianus, qui Hadriani temporibus vixit, libro de Cenſibus ſcribit, *agros*, *arva*, *vineas*, *olivas*, *pratum*, *paſcua*, *ſylvas caduas*, *vitium numerum*, *ſervos*, *eorumque ætates*, *officia & artificia*, *lacus piſcatorios*, *portus*, *ſalinas*, *inquilinos*, fuiſſe in tabulas cenſuales relata, adeò ut nihil novi introduxerit Galerius, & vel culpandus ſit ob nimiam acerbitatem, vel quia rem intermiſſam repetiverit, vel quia hoc tributum in provincias introduxit, quæ antè illud non ſolverant. Propterea inſolitum quaſi narrat, *in civitatibus urbanas ac ruſticas plebes fuiſſe adunatas*. In civitatibus Cenſitores, ut antè monui, tabulas cenſuales conficiebant, annotabanturque ibi agri, qui in territorio ſiti erant, uti patet ex L. 4. §. 2. D. de Cenſ. atque ſimiliter etiam ruſticorum fuere annotata capita, qui in territorio oppidi alicujus habitabant. Neque tamen video quid novi & inſoliti introduxerit Galerius, niſi Lactantius narret, cives & ruſticos coactos fuiſſe capitis cenſum promiſcuè exſolvere, cùm antè ab hâc præſtatione Honorati & Decuriones forent immunes, & in Orientalibus provinciis ipſa etiam plebs urbana, uti docet Valeſius ad Amm. Marcell. 16. 5. cui addi poteſt Contarenus cap. 18. Variarum Lectionum.

Caput XXIV.

Pag. 216. lin. 10. *Feris illum objecerat.*] Leonem fuiſſe, rectè ex Praxagorâ notat Baluzius, hujuſque rei memoriam in nummo conſervari, cum Triſt. ſentio, T. 3. pag. 528. qui idem narrari à Pomponio Læto tradit, idque eum ab alio quodam Auctore, quàm Praxagorâ, hauſiſſe putat; qui fortè fuit Zonaras, apud quem etiam eadem hiſtoria reperitur. Conſtantinum autem leonem viciſſe *corps à corps*, ità ut eum comprimeret, nec armis foret inſtructus, apud Praxagoram non invenio; potuitque ità in nummis pingi, quia exemplo Herculis leonem vicit, quem fabularis hiſtoria tradit *leonem pectore preſſiſſe*, uti Statius canit, vel brachiorum nexibus nudum eliſiſſe.

Lin. 11. *In ipſo cardine.*] In ipſo puncto, quia ipſum manebant pericula, & quia patrem adhuc vivum viſurus erat.

Lin. 13. *Acceptis mandatis...*] Quæ, ut puto, ad Conſtantium patrem ferret.

Pag. 217. lin. 4. *Nudatus ei curſus publicus...*] Id eſt, equos in iis nullos eſſe, quia præcedit, *ſublatos per manſiones multas fuiſſe omnes equos publicos*. Flor. 2. 15. *Operis portus nudatus*. Cic. 13. ad Att. *Nuda præſidio*. Hâc de re ità loquitur Auctor Epitomes Victoris: *Hic cùm juvenculus à Galerio in urbe Româ religionis ſpecie teneretur, fugam arripiens, atque ad fruſtrandos inſequentes publica jumenta quaquà iter ageret, interficiens, ad patrem in Britanniam pervenit*; ubi malè Conſtantinum Romæ fuiſſe obſidem ſcribit. Errat etiam P. Diaconus, cùm lib. 10. narrat, Diocletianum dolo perimere Conſtantinum voluiſſe, quia ſcilicet eum intellectu animæ, & corporis robore, atque ingenio circa eruditionem proficere videbat, & deprehendebat, hunc futurum tyrannidis & ejus dogmatis deſtructorem. Nam hæc omnia Galerio conveniunt; nec credibile eſt, Diocletianum id agitaſſe, quippè qui eum Cæſarem facere voluit. Undè etiam errare arbitror Philoſtorgium 1. 5. ubi ſcribit, Conſtantinum fugiſſe τὴν ἐπιβουλὴν Διοκλητιανοῦ, *inſidias Diocletiani*.

Lin. 5. *Vix lacrymas tenebat.*] Errat igitur Auctor Excerptorum Valeſianorum, cùm ſcribit, Galerium Conſtantinum patri remiſiſſe, poſtquàm cauſa fuerat victoriæ, quam de Sarmatis reportavit.

Ibid. *Pervenit ad patrem...*] Proculdubiò Eboraci in Britanniâ ex morbo decumbentem, & poſt quartum ab adventu ejus diem mortuum, uti arbitratur Baluzius. Sed abit indè multùm Auctor Excerptorum, ſcribitque, Conſtantinum *ſummâ feſtinatione veredis poſt ſe truncatis Alpes tranſgreſſum ad patrem Conſtantium veniſſe apud Bononiam, quam Galli prius Geſoriacum vocabant; poſt victoriam autem Pictorum Conſtantium patrem Eboraci mortuum eſſe*. Errat is tamen proculdubiò, nec in Galliis, verùm in Britanniis patrem ſuum ægrum & morti proximum invenit Conſtantinus, uti alii uno ore teſtantur omnes. Deindè Conſtantius, ex ſententiâ Eruditorum, anno Chriſti 305. trajecit in Britanniam contra Pictos bellaturus, & anno 306. a. d. VIII. Calendarum Auguſti diem ſuum obiit Eboraci. Sed turbat hoc valdè Eumenius, vel alius Auctor Panegyrici Conſtantino dicti, cap. 7. *Jam tunc enim cœleſtibus ſuffragiis ad ſalutem Reipublicæ vocabaris, cùm ad tempus ipſum, quo pater in Britanniam transfretabat, claſſi jam vela facienti repentinus tuus adventus illuxit: ut non advectus curſu publico, ſed divino quodam advolaſſe curriculo videreris.* Nam & is haud obſcurè innuit, Conſtantinum unà cum pa-

tre Conſtantio ex Galliis petiiſſe Britanniam, vel eum conſpexiſſe patrem vela facientem; videturque talia non dicturus fuiſſe præſenti Conſtantino, ſi vera non forent. Narrat igitur eadem ferè Panegyriſta, quæ Excerptorum Auctor: ſed victoriam de Pictis poſteà relatam planè rejicit, quia ex eodem & ſequenti capite conſtat, haud multùm Conſtantium poſt filii adventum ſupervixiſſe, docentque illud præcipuè hæc verba: *Dii boni, quantâ Conſtantium Pium etiam in exceſſu ſuo felicitate donaſtis! Imperator tranſitum facturus in cœlum, vidit quem relinquebat hæredem.* Quæ aliis concilianda relinquo.

Lin. 6. *Per manus tradidit.*] In Politiâ SS. Patrum Metrophanis & Alexandri apud Photium pag. 1406. legimus, Conſtantinum ſacris Chriſtianorum à patre imbutum, Cæſarem ab eodem renuntiatum eſſe, & à moribundo βασιλέα, vel *Imperatorem*. Sed Photius ſcribit, ſe neſcire, undè iſta hauſta ſint; quia ſcilicet noverat, à veritate aliena eſſe. Narrant eadem Acta, quæ Conſtantius moribundus ad filium verba habuerit, quæ ſi reverâ ità geſta ſunt, lucem indè haud levem capiet *requies vitæ*, quam Conſtantium accepiſſe, nos docet Lactantius. Proptereà ibidem traditur, Conſtantium mortuum eſſe anno tertio Perſecutionis: quod tamen ità ſe non habet, ſi accuratam inimus computationem; nam initium perſecutionis incidit in Terminalia, vel 23. Februarii diem anni 303. indè ad Martium anni 306. ſunt anni tres: at Conſtantius obiit a. d. VIII. Kalendas Auguſti anni 306. cùm jam ageretur annus perſecutionis quartus.

Lin. 9. *Sanctæ religionis reſtituta.*] Vel ſcribendum eſt *reſtitutio*, vel cum Columbo *reſtituta*; adeò ut verè Conſtantinus *Reſtitutor Religionis Chriſtianæ* poſſit dici. Ita *Reſtitutor orbis* vocantur Aurelianus & Carus; *Reſtitutor exercitus* Probus; *Reſtitutor monetæ* Alex. Severus; & in alio Aureoli nummo occurrit LEGIO. II. MINERVA. RESTITUTA.

CAPUT XXV.

Pag. 217. lin. 1. *Laureata imago ejus.*] Quæ indè nomen accepit, ut puto, quòd laureâ cingebatur coronâ. Vide Meurſ. in Gloſſ. Græco-barbaro v. Λαυρᾶτον, & Du Cange in Gloſſ. Medii ævi, quomodò *laureatas litteras*, *laureatos poſtes*, & alia dixerunt.

Pag. 218. lin. 6. *Conſtantinum verò, non Imperatorem, ſicut erat factus, ſed Cæſarem.*] Non conveniunt Auctores; aliique dicunt, eum Imperatorem, mortuo patre, alii verò eum Cæſarem tantùm à militibus eſſe factum. Priorem ſententiam ſequitur Lactantius, Euſebius lib. 8. cap. 13. Socrates lib. 1. c. 2. Sed Zoſimus 2. 6. tradit, milites Conſtantino Καίσαρος ἀξίαν tribuiſſe; & Excerpta Valeſiana teſtantur, eum *omnium militum conſenſu Cæſarem eſſe creatum*; neque alia tradit Eumenius cap. XI. Panegyrici, quem ipſi Conſtantino Auguſto dixit: *O fortunata, & nunc omnibus beatior terris Britannia, quæ Conſtantinum Cæſarem prima vidiſti!* Quæ certè non pronunciaſſet Eumenius (qui videatur etiam cap. præcedente) ſi res aliter ſeſe habuiſſet. Idem ſequitur, licèt poſteriorum ætatum Scriptor, Hugo Floriacenſis, iſque narrat in Chronico, Conſtantium *ordinaſſe Licinium Cæſarem Hiſpaniarum, & filium ſuum Conſtantinum Cæſarem Galliarum*; quod prius tamen à veritate alienum eſt planè. Et Cæſarem fuiſſe Conſtantinum, res eſt certiſſima, nummique illud teſtantur, in quibus non modò CAESAR, verùm etiam FIL. AVGG. dicitur, quomodò Cæſares vocatos fuiſſe conſtat. Digna ſunt Panegyrici Maximiano Herculio & Conſtantino dicti verba cap. V. *Quanquàm quid ego in te ætatis tuæ potiùs, quàm gravitatis nomen uſurpo? cujus tanta maturitas eſt, ut cùm tibi pater imperium reliquiſſet, Cæſaris tamen appellatione contentus expectare malueris, ut idem te, qui illum, declararet Auguſtum. Siquidem ipſum imperium hoc fore pulchrius judicabas, ſi id non hæreditarium ex ſucceſſione creviſſet, ſed virtutibus tuis debitum à ſummo Imperatore meruiſſes.* In quibus verbis neſcio quomodò vir eruditus admodùm invenire potuit, *poſt nuptias Fauſtæ Conſtantinum, cùm ei pater imperium reliquiſſet, Cæſaris tamen appellatione contentum fuiſſe.* Neque enim ea mens Panegyriſtæ, neque hoc loco loquitur de iis, quæ poſt Fauſtæ nuptias acciderunt: ſed narrat, Conſtantinum, cùm ipſi à patre Conſtantio eſſet relictum imperium, noluiſſe Auguſti nomen accipere: ſed Cæſareâ dignitate fuiſſe contentum; ut ſcilicet idem illum diceret Auguſtum, qui patrem illo honoris faſtigio ornaverat; id eſt, Maximianus Herculius, qui etiam in ipſis filiæ Fauſtæ & Conſtantini nuptiis eum creavit Imperatorem. Idem initio Panegyr. *Sacratiſſimi Principes, Maximiane (velis nolis) ſemper Auguſte, & Conſtantine oriens Imperator, mihi tamen certum eſt ea præcipuè iſto ſermone complecti, quæ ſunt hujus propriæ lætitiæ, quâ tibi Cæſari additum nomen im-*

Digitized by Google

perii, *& iſtarum cœleſtium nuptiarum feſta celebrantur.* Conſtantinus igitur factus Auguſtus nuptiarum tempore; & obſervandum obiter, quàm gnaviter Panegyriſtes adulétur Imperatoribus, quandò dicit, Conſtantinum expectaſſe; ut ab eodem, qui patrem Conſtantium creaverat Auguſtum, etiam Auguſtus diceretur. Nam hoc in mentem venire non potuit Conſtantino, quia Maximianus Herculius, cùm Conſtantius moreretur, depoſito imperio privatus vivebat in Campaniâ, vel, utì Eutropius narrat, in Lucaniâ. Quòd autem in Epitome Victoris, & apud P. Diaconum initio lib. XI. legimus, Conſtantinum Cæſarem eſſe factum eodem tempore, quo illa dignitas collata fuit in Severum & Maximinum, error certè eſt manifeſtus, utì etiam optimè notavit Baluzius ad cap. 19. & quòd Acta Metrophanis & Alexandri apud Photium narrant, Conſtantinum admodùm juvenem à patre creatum fuiſſe Cæſarem, antè à me refutatum fuit.

Lin. 7. *Sed Cæſarem ...*] Non malè Baluzius veteris Kalendarii verba, VIII. KAL. *Jan. Natalis Invicti*, refert ad illud tempus, quo Conſtantinus à Galerio Cæſar eſt nuncupatus, licèt obſtare videatur, quòd Conſtantius mortuus ſit menſe Julio anni 306. ſtatimque Conſtantinus more ſolenni laureatam imaginem miſerit ad Galerium, & tamen primùm ab eo ut Cæſar agnitus ſit menſe Decembri anni ejuſdem. Sed, ut dixi, non diſplicet hæc conjectura, præferrique illa debet explicationi Petavii; vir enim ille eruditiſſimus ad extremam Orat. IV. Juliani, intelligit ludos in honorem SOLIS INVICTI celebratos. Certè SOL INVICTUS ſæpiſſimè in nummis occurrit, & in uno Victorini abſolutè INVICTUS vocatur. Sed ſi maximè hoc locum habere poſſet, non tamen video, quo ſenſu *Natalis Solis* diceretur: deindè, ſi in hunc diem ludi in honorem Solis celebrati rejiciuntur, Saturnaliorum diem ultimum proximè ii ſequentur, quibus Conſtantini temporibus octavum acceſſiſſe gratis equidem affirmatur. Nam ultimus Saturnalium dies eſt a. d. X. Kalendas Januarii: *Natalis Invicti* verò incidit in VIII. Kalendarum earumdem. Cùm autem eo Natalis Cæſaris Conſtantini fortè celebratus ſit, ſequitur, Solis ludos incidiſſe in IX. Kal. Jan. Hoc certè die in Kalendario notatur MUNUS CONSUMMAT, illoque indicari videtur, nulla gladiatorum munera ampliùs eo anno fuiſſe celebrata; & cùm Julianus dicto loco ſcribat, poſt agonem Solis in honorem celebratum nefas fuiſſe ullum συνδεομένων θεαμάτων exhibere, ſuſpicio mihi oborta eſt, ludos hoc die Soli ſacratos fuiſſe ex inſtituto, vel Juliani, vel alterius Imperatoris; nam ultimum Saturnalium diem proximè illi ſequebantur: Ἀλλά, ait, τοῖς Κρονίοις ἐπὶ τελευταίοις εὐθὺς συνάπτει κατὰ κύκλον τὰ Ἥλια; & paulò antè, περὶ τῆς νουμηνίας εὐθέως μετὰ τὴν τελευταίαν τῶν Κρόνου ἡμέραν (ita legendum fortè) θύομεν Ἡλίῳ τὸν περιφανέστατον ἀγῶνα. Sed hæc velim alii diligentiùs examinent; optimèque id facere poterit dignitate & doctrinâ illuſtris Spanhemius, qui nobis Julianum emendatiorem promiſit, & quantâ is eruditione præditus ſit, docent ſatis ſuperque in ejuſdem Imperatoris Cæſares Notæ.

CAPUT XXVI.

Pag. 218. lin. 2. *Maxentium Romæ factum Imperatorem.*] Eutropius lib. 10. cap. 2. ſcribit, Maxentium haud procul ab urbe *in villâ publicâ* moratum fuiſſe. Fuit Romæ *villa publica* in Campo Martio; eratque domus ampla, in quâ exterarum gentium legatis lautia præbebantur, utì docent Nardinus & Donatus. Illa hîc non debet intelligi, ſed prætorium, vel villa, quæ *publica*, ut reor, vocatur, quia ad Imperatores & Rempublicam pertinebat; quomodò *jumenta publica* dicuntur, quibus curſus publicus peragebatur. Nam Epitome Victoris nos docet, Maxentium fuiſſe *in villâ ſex millibus ab urbe diſcretâ, ab itinere Labicano;* eademque verba reperias apud P. Diaconum, qui tamen & *villam* appellat *publicam.* Sic in viâ Appiâ fuit alia *via publica.* Auctor Excerptorum Valeſ. *pro Maxentio filio evocatus illùc venit Herculius, qui per perjurium Severum deceptum cuſtodiæ tradidit, & captivi habitu ad urbem perduxit, & in villâ publicâ Appia via triceſimo milliari cuſtodiri fecit.* Eutropius quoque 10. 2. narrat, Conſtantinum Magnum *Nicomediæ in villâ publicâ abiiſſe.* Interpres Græcus reddidit, ἐν Νικομηδικῷ χωρίῳ; non ſecùs ac ſcilicet Plutarchus cædem à Sullâ factam fuiſſe ſcribit ἐν χωρίῳ μικρῷ, id eſt, *in villâ publicâ*; quemadmodùm Latini loquuntur. Nam χωρίον ſignificat non modò agrum, verùm etiam villam, vel domum in agro extra urbes exſtructam; & quandò Conſtantinus Porphyr. 2. Them. 9. dicit, Diocletianum oriundum eſſe ἀπό τινος χωρίου Σαλῶνος, indicare poteſt, eum in agro, vel villâ prope Salonas, eo ipſo in loco, ubi poſteà exſtruxit palatium amplum, natum fuiſſe; quâ de re videri poſſunt, quæ ad cap. 19. noto. Certè

ſic

ſic Maximianus Herculius haud procul Sirmio palatium exſtruxit in loco, *ubi parentes ejus exercebant opera mercenaria*, teſte Epitome Victoris, & P. Diacono; & Conſtantinus oppidum Naiſum, in quo natus atque educatus erat, magnificè ornavit, quemadmodùm in Excerptis ſæpiùs laudatis legimus: *Conſtantinus natus Helenâ matre viliſſimâ in oppido Naiſo, atque eductus, quod oppidum poſteà magnificè ornavit;* ubi ſi quis reſcribi debere judicaret, *Helenâ matre, viliſſimo in oppido Naiſo*, vilitatem certè generis ab Helenâ tolleret.

Ibid. *Romæ factum Imperatorem.*] Notatu dignum præcipuè eſt, Euſebium lib. 8. cap. 14. Hiſtoriæ Ecclеſ. narrare, Maxentium initio ſimulaſſe ſe Chriſtianum eſſe, *ἐπ' ἀρεσκείᾳ καὶ κολακείᾳ τοῦ δήμου Ῥωμαίων, ut morem gereret, blandireturque populo Romano.* Nam indè videor affirmare poſſe, Chriſtianorum numerum ingentem hoc tempore Romæ fuiſſe, & fortè eos Gentiles ſuperaſſe. Neque enim aliam cauſam invenire, quamcunque in partem hæc verſem, poſſum, cur Chriſtianorum gratiam captaverit novus Imperator, qui ethnicæ ſuperſtitioni erat devotiſſimus, & Chriſtianos odio proſequebatur.

Lin. 7. *Caſtra quoque prætoria ſuſtulerat.*] Ea diminuta fuiſſe à Diocletiano & Herculio, vel certè illo, docet nos Aurelius Victor. *Herculius libidine tantâ agebatur, ut ne ab obſidum corporibus quidem animi labem comprimeret; Valerio parùm honeſta in amicos fides erat, diſcordiarum ſanè metu, dum enuntiatoribus poſſe agitari quietem conſortii putat. Hinc etiam quaſi truncatæ vires urbis, imminuto Prætoriarum cohortium atque in armis Vulgi numero: quo quidem plures volunt imperium poſuiſſe;* cujus loci hunc ſenſum eſſe puto, Diocletianum rarò cum aliis Imperatoribus fuiſſe, quia diſcordias ex congreſſibus metuebat, nec iis habebat fidem; conſortium poſſe coli cenſuiſſe per alios, quos ſibi invicem mittebant; & imminuiſſe militum Prætorianorum numerum, quia timebat, ne illis alius uteretur ad ipſi bellum inferendum. Et nota ex Eutropio eſt Diocletiani *ſuſpecta prudentia.* Per *in armis vulgus* fortè intelligi poſſent cohortes urbanæ, quæ tunc temporis ex vulgo lectæ videntur; vel cum Cl. Baluzio legendum eſt *inermis vulgi*, quia & vulgi magna multitudo ſeditionibus cauſam præbere ſolet. Quod autem hic Imperator fecit, adſcribit Galerio Lactantius, niſi ille poſteà etiam imminuerit Prætorianorum numerum. Nam licèt narret, eum *caſtra prætoria ſuſtuliſſe*, non tamen illud ex omni parte verum eſt, quia id poſteà fecit Conſtantinus Magnus, teſte Zoſimo 2. 17. atque ab eo imminutam valdè Præfectorum Prætorio poteſtatem fuiſſe, docet Valeſius ad Amm. Marcell. 14. 9. Conſtantinus autem ea ſuſtulit, quia milites Prætoriani juſſu Maxentii Romæ certo tempore obvios quoſque occiderant, & ingentem ſtragem ediderant, tradentibus Euſebio 8. 14. & P. Diacono lib. xi. & quia apti erant fovendis factionibus. Victor: *Quos* (Senatum & Plebem) *in tantum afflictaverat, uti Prætorianis cædem vulgi quondam annuerit;* mox: *Quorum odio Prætoriæ legiones ac ſubſidia factionibus aptiora, quàm urbi Romæ, ſublata penitùs, ſimul arma atque uſus indumenti militaris.* Non videntur autem multi Prætorianorum militum ſuperfuiſſe, cùm Conſtantinus eos ſuſtulit, quia ceciderunt magnam partem in prælio, quo victus Maxentius; ita enim mihi interpretanda videntur eſſe verba Panegyrici Auctoris incerti, cap. 7. *Hoſtes territi, fugatique, & anguſtiis Mulvii pontis excluſi, exceptis latrocinii illius primis Auctoribus, qui, deſperatâ veniâ, locum, quem pugnæ ſumpſerant, texere corporibus;* nam Prætorianos intelligo, qui Maxentium fecerant Imperatorem, & qui cædibus in Romanos fuerant graſſati.

Pag. 219. lin. 2. *Tres Cæſares facere non poterat.*] Obſtante ſcilicet Diocletiani lege, uti optimè explicat Baluzius; cujus legis, vel diſpoſitionis mentio c. 18. Quod autem ſequitur, *Satis viſum eſt ſemel feciſſe quod noluit*, Conſtantinum reſpicit, quem invitus Cæſarem admiſit,

Lin. 3. *Severum arceſſit.*] Victor narrat, Severum *caſu ad urbem* (nimirùm Romam) *fuiſſe*, & juſſiſſe Galerium, ut *arma in hoſtem ferret properè.* Certè Severus Italiam obtinuit, potuitque ad urbem fuiſſe: ſed indè videtur arceſſitus in Illyricum à Galerio, qui eum tunc hortatus eſt ad recipiendum imperium.

Lin. 4. *Ad recipiendum imperium.*] Italiæ nimirùm, quod cum Occidente ceſſerat Severo Auguſto, quodque occupaverat Maxentius à milite Prætoriano factus Imperator. At ſi Zoſimum ſequimur, Severus fuit tantùm Cæſar, non autem Auguſtus, quia 2. 10. narrat, Galerium ægrè tuliſſe *Τὰ ἐπὶ τῷ Καίσαρι Σεβήρῳ γενόμενα.* Sed fallitur; & quia per breve admodùm tempus in ſummo faſtigio fuit conſtitutus, eum proculdubiò Cæſarem vocat. Capite enim præcedente diſertè Lactantius ſcribit, Severum Auguſtum eſſe creatum, & nummi ejus inſcribuntur,

Digitized by Google

IMP. C. SEVERVS. P. F. AVG. Triſtanus Tom. 3. p. 437. notat, eum factum fuiſſe Auguſtum conſenſu Conſtantii atque Galerii: verùm, uti ex Lactantio conſtat, mortuo demùm Conſtantio, Severus Auguſtus eſt factus à Galerio, cùm intellexiſſet, Conſtantinum purpurâ indutum fuiſſe à militibus in Britanniâ. Num autem, accepto hoc nuntio, ſtatim Severum dixerit Auguſtum Galerius, an verò id primùm fecerit, poſtquàm Maxentii conatus intellexit, dubium eſt, ſtantibus pro utrâque ſententiâ viris eruditis. Ex Lactantio conſtat, Severum Auguſtum eſſe creatum, cùm laureata imago Conſtantini ad Galerium eſſet perlata; & Zoſimus teſtatur lib. 2. cap. 9. Maxentium Auguſtum eſſe factum, cùm Romæ talis Conſtantini imago eſſet exhibita: adeò ut hinc pateat, non multùm inter ſeſe diſcrepare viros eruditos, & utrumque eodem ferè tempore potuiſſe accidere, licèt nihil neceſſe ſit credere, Galerium ſciviſſe res, quæ Romæ gerebantur, cùm Severum renuntiaret Auguſtum. Nummos obſervo *Severi Cæſaris* caput repræſentare laureatum, *Severi* verò *Auguſti* galeatum, ad indicandum fortè, eum ſimul ac Auguſtus factus eſt, contra Maxentium profectum fuiſſe; quò pertinet Auguſti Severi nummos inſcribi, CONCORDIA, vel FIDES MILITUM, quæ in Cæſareis nequaquàm apparent.

Pag. 220. lin. 2. *Venis ei inciſis.*] Errat igitur Politia SS. Patrum Metrophanis & Alexandri, in quâ apud Photium p. 1407. ſcribitur, *Severum morbo extinctum eſſe;* & fortè huic Severo tribuitur, quod Severo ſucceſſori Nigri convenit. Si Excerpta Valeſii ſequimur, jugulatus fuit, idque non ſtatim, ſed poſteà, uti patet ex verbis, quæ modò laudavi; quæque etiam nos docent, Herculium decepiſſe Severum, & jusjurandum violaſſe.

CAPUT XXVII.

Pag. 220. lin. 4. *Urbe munitâ, & rebus cæptis inimicis.*] Locus non modò difficilis, verùm etiam, ſi quid video, corruptus. Fortè legendum eſt, *rebus captis inimici*, id eſt, rebus, quas ab inimico Severo ceperat, diligenter inſtruens & muniens.

Pag. 221. lin. 7. *Utenſilia non haberet.*] Id eſt, res ad perſequendum neceſſarias. Petrus Damian. apud eruditiſſimum Du Cange in Gloſſario: *Calcaria, ſcutica, & ſi qua alia equitandi ſunt utenſilia*, id eſt, inſtrumenta.

CAPUT XXVIII.

Pag. 221. lin. 7. *Quia milites erant, qui Severum reliquerant.*] Senſus poſtulat omninò, ut legatur, *quia milites erant ſui, qui Severum reliquerant;* idque verum eſſe patet ex cap. 44. & ſimilitudo litterarum vocem eam extricare potuit.

Pag. 222. lin. 3. *Diripuit ab humeris purpuram.*] Si Latinè loqui volumus, dicendum foret *deripuit*, id eſt, de corpore filii detraxit; cùm contrà *diripere* ſignificet in fruſta concidere, uti doceo lib. 4. Obſerv. cap. 5. Ita Ovid. cap. 7.

——— *Velamina Progne*
Deripit ex humeris ———

Virgilius, *Tergora deripiant coſtis.* Apud Socratem, ubi de hoc conatu Herculii agitur, legitur, ἀπολέσαι, quod commodiſſimè verti poteſt, *perdere*.

CAPUT XXIX.

Ibid. lin. 3. *Cum eo diſputaret.*] Id eſt, ſermocinaretur, diſſereret, cum eo ageret: Cic. 3. Fam. 8. *Itaque me arbitror Synnadis pro tribunali multis verbis diſputaviſſe;* Orat. pro Cælio: *Scitote, Judices, eas cupiditates, atque hæc ſtudia de quibus diſputo, non facilè in eodem homine eſſe poſſe;* & ſæpiùs alibi.

Lin. 4. *Excluſus à ſuo.*] Quod nempè, antequàm ſecundò Auguſtus erat factus, Diocletiano etiamnùm imperante, habuerat; uti patet ex cap. 7. & 8. & ad quod regendum nunc vocatus erat à filio Maxentio, cap. 28.

Lin. 5. *Aderat ibi Diocles.*] Notat vir doctus, Herculium nunc equidem bonâ fide non imperaſſe; hunc tamen, potiùs quàm Diocletem, numerum ſenarium implere. Certè Diocles, vel Diocletianus, ſex Principibus annumerari non potuit; quippè qui nunquàm purpuram reſumpſit: quod tamen ut faceret, adhortati eum fuerant Herculius, & Galerius, teſtibus Zoſimo & Eutropio. At contrà Herculius bonâ fide imperabat: nam Maxentius Auguſtus ipſi purpuram miſerat; & Imperator ſecundò factus, dixit etiam Conſtantinum Imperatorem, qui Cæſar tantùm erat. Fateor vim imperii penès alios quàm Herculium fuiſſe: ſed tamen illi hoc reſpectu comparari Diocletianus non poteſt.

Lin. 6. *Imperium Licinio daret, ſubſtituto in Severi loco.*] Ergò ſtatim Licinius Auguſtus factus eſt; nam, uti conſtat ex cap. 25. Severus à Galerio nuncupatus fuit Auguſtus. Auctor anonymus de vitâ Conſtantini ſcribit, Galerium in Illyrico Licinium feciſſe Cæſarem; eumque ſequuntur Triſtanus Tom. 3.

Digitized by Google

pag. 482. (ubi etiam notat, Licinium Imperatoris titulum poſt Galerii mortem ſumpſiſſe primò, quod valdè à vero alienum eſt) Oiſelius ad Tab. XIII. & Antonius Pagius in Diſſertat. Hypaticâ. Verùm ex Lactantio, præſertimque ex cap. 20. (ubi diſertis verbis narrat, Galerium *Licinium veteris contubernii amicum, & à primâ militiâ familiarem, Cæſarem facere noluiſſe, ne filium nominaret, ut poſteà in Conſtantii locum nuncuparet Auguſtum atque fratrem*) nec non ex iis quæ notat Henr. Noriſius in Explicat. Nummi Diocletiani & Licinii pag. 38. contrarium videtur verum eſſe. In nummo tamen apud Stradam cernitur προτομὴ Licinii patris laureata, cum epigraphe LICINIUS. NOB. CAES. ab alterâ parte, CONCORDIA. AVGG. DD. NN. AET. Et in alio apud Angelonum, caput ejuſdem laureatum, & D. N. VAL. LIC. LICINIUS. NOB. C. Noriſius loco laudato notat, Licinium unà ſimul Cæſarem & Auguſtum eſſe deſignatum, idque apertè ſatis ex Euſebio & ex nummorum Inſcript. patere. Quòd ſi vera notat vir doctiſſimus, videri alicui poſſet, neminem Auguſtum eſſe illo tempore factum, quin antè fuerit creatus Cæſar; eoſque qui Auguſti creandi erant, dicis tantùm causâ, uno eodemque tempore, quo Auguſti renuntiabantur, Cæſares eſſe dictos. Et ità Licinius, in Severi locum ſubſtitutus, factus erit Auguſtus: ſed ut omnia ritè peragerentur, antè in eum Cæſarea dignitas fuit collata. Idem de Maxentio ſentiendum eſſe apparet, cujus nummi etiam inſcribuntur, M. VAL. MAXENTIUS NOB. CAESAR. Liciniani autem laudati nummi evincunt, Scaligerum non ſatis cautè notare, Licinium in nummis non dici NOB. CAES. Quin & Licinium ſimul Cæſarem atque Auguſtum eſſe factum firmat, ſi particula *&* interponatur, Victor Aurelius: *Hòc acrior Galerius, adſcito in conſilium Jovio, Licinium vetere cognitum amicitiâ Cæſarem creat & Auguſtum.* Particula *&* in editionibus, fateor, non apparet: abſorpta tamen fortè fuit ab ultimâ ſyllabâ vocis præcedentis; nec puto Victorem obliturum fuiſſe antè memoriæ mandare, Licinium Cæſarem eſſe factum, ſi cenſuiſſet eum primò Cæſarem, tunc verò temporis Auguſtum eſſe creatum: deindè ratio loquendi exigit, ut ſcribere debuiſſet Victor, *Licinium Cæſarem vetere cognitum amicitiâ creat Auguſtum*, ſi indicare voluit, Licinium tunc temporis Auguſtum ex Cæſare eſſe factum.

Pag. 223. lin. 1. *Francorum gens...*] Doctiſſ. Baluzius notat, Francorum limitem circa Danubium fuiſſe. Sed illi propè Rhenum, quem proculdubiò trajecit Conſtantinus, habitarunt: indè latè diffuſi, uti patet ex Tabulâ Peutingeri, & variis auctoribus; deindè ſi ad Danubium habitarunt, non potuit intra paucos dies fines eorum intrare Conſtantinus, id quod tamen ipſum feciſſe conſtat ex hoc capite. Et hoc vel alio tempore Conſtantinus Francos vicit: undè in ejus nummo captivus ſedet, additâ inſcript. GAUDIUM ROMAN. & FRANCIA, apud Illuſtr. Spanhemium.

CAPUT XXX.

Ibid. lin. 2. *Quia ſemel abiit impunè.*] Similiter planè Phædrus Fab. 8.

Impunè abire deindè quia jam non poteſt;

neque aliter Terentius, Cicero, Catullus, & Seneca loquuntur.

Pag. 224. lin. 4. *Vidiſſe ſomnium...*] Propriè loquitur; undè frequenter in Inſcript. EX VISU. Interpres Vulgatus 41. Gen. 1. *poſt duos annos vidit Pharao ſomnium.*

Lin. 15. *Eliſo & fracto ſuperbiſſimo gutture.*] Illuſtraturus mortem Herculii vir doctiſſimus notat, *peſſimè Suidam ſcribere, Diocletianum à Senatu jugulatum eſſe, Maximianum verò ſe ſuſpendiſſe.* Certè Diocletianus non eſt juſſu Senatus jugulatus: ſed tamen Herculius, permiſſo mortis genere, ſuſpenſionem elegit; uti clariſſimè ex hoc Lactantii capite conſtat. Tradit idem etiam Suidas; adeò ut cur carpatur non videam: errat tamen, quòd Maximianum Herculium, qui ſuſpendio vitam finivit, vocet γαμβρὸν, vel *generum* Diocletiani; quippè qui fuit Galerius Maximianus. Liberum autem mortis arbitrium multis olim permiſſum fuiſſe, ſatis ſuperque ex Tacito, Suetonio, & aliis conſtat.

Lin. 16. *Morte finivit.*] Maſſiliæ ſcilicet; notatque rectè Zoſimum Baluzius, quòd Maximinum & Maximianum Herculium confundens, hunc ſcribat Tarſi morbo extinctum fuiſſe. Idem vitium committit Socrates 1. 2. nec non Caſſiod. 1. 4. Hiſtor. Tripartitæ: *Hinc ejus* (Maxentii) *pater imperandi cupidine voluit filium regno privare, quod facere nequivit: poſt hæc autem Tarſo Ciliciæ mortuus eſt.*

CAPUT XXXI.

Pag. 225. lin. 1. *Quæ promiſerat, redderet.*] Locus hic admodùm difficilis eſt; & vix video quis ſenſus illi inſit. Videtur dicere, Galerium exactiones graves feciſſe, ut vicennalia, quæ promiſerat, ſplendidè ageret & celebrare poſſet.

Lin. 2. *Securem alteram afflixit.*] Et hîc mihi vix ſatisfacio. Si ſenſus eſt, ut exiſtimat Columbus, Galerium *afflixiſſe*, vel *inflixiſſe ſecurem alteram provinciis*, crediderim facilè, Lactantium novam exactionem deſignare, & ab eâ alteram, cujus mentio cap. 23. diſtinguere; & ſic in nomine *vicennalium* nihil aliud erit, quàm quia vicennalia jam nominabantur, deque iis multus ſermo eſſet, & præparabantur quæ ad ea celebranda erant neceſſaria. Lacuna fortè itâ ſuppleri poteſt: *cogitabat, & ut is qui jamdudum, &c.*

Lin. 3. *Officiorum omnium milites...*] Eo tempore *officium* ſignificabat comitatum, vel homines, qui viro illuſtri parebant: undè in. Notitiâ Dignit. *officium viri illuſtris Præfecti prætorio Orientis, Princeps, Cornicularius*; alibi, *officium Virorum Illuſtrium Præfectorum Prætorio per Illyricum.* Præterea ipſæ etiam dignitates eo nomine veniebant: Suetonius, Ner. 15. *Præterito Quæſtoris officio*, id eſt, Quæſtore; Inſ. I. CCCLXI. PERFUNCTO OFFICIO PRÆFECTURÆ PRÆTORIO; Infrà cap. 48. *ad officium tuum*, id eſt, ad te judicem. Undè *omnium officiorum milites* non malè exponi poſſunt, omnium magiſtratuum milites, quos mox vocat *milites judicum.*

• Lin. 9. *Area...*] In quâ ſcilicet frumentum purgabatur, & diſcernebatur à paleâ. Videantur Rei Ruſticæ Scriptores.

Lin. 12. *Spe futurorum.*] Nimirùm fructuum, qui in agris creſcunt, & quibus ſeſe alere poterant.

Lin. 14. *Præſtabo.*] Id eſt, exhibebo, dabo. Itâ *præſtare certam ſummam* apud Sueton. Dom. c. 9. Cicero, *vix videor quod promiſi præſtare poſſe*: indè *præſtatio* & *legatorum præſtatio* in Jure. Videtur autem Galerius veſtes omnis generis, tapetia, aurum etiam atque argentum exegiſſe ad ornandam vicennalium pompam. Indè eum interrogat Lactantius: Undè hoc tibi præſtabo, vel dare potero, ſi tollis omnes fructus, ex quibus venditis talia mihi comparare debeo?

CAPUT XXXII.

Pag. 226. lin. 1. *Nec Cæſarem ſe, nec tertio loco...*] Itâ ferè ſeſe gerit Maximinus, utì antè fecerat Galerius ipſe, quemadmodùm patet ex cap. 9. & aliquo modo obſervare poſſumus Talionis legem; id eſt, itâ eum à Maximino Cæſare vexatum fuiſſe, utì ipſe vexaverat Diocletianum & Herculium. Galerius Maximianus Auguſtorum primus erat, Licinius ſecundus; Cæſareſque habebantur Conſtantinus, Maximinus, & Maxentius: ſed coactus tandem eſt Galerius, utì ex fine capitis patet, quatuor Imperatores numerare, ita ut quinque ſimul forent Auguſti, Galerius, Licinius, Conſtantinus, Maximinus, & Maxentius. Sed quo loco Maximini nomen fuerit poſitum, nondùm certò conſtat; & ille nec Cæſar, nec tertio loco Auguſtus, nominari volebat: undè clarum utique eſt, eum cenſuiſſe ſecundum locum ſibi deberi, nomenque ſuum poſt Galerii nomen ponendum eſſe. Mortuo certè Galerio primus eſſe voluit, utì nos docet Euſeb. 9. 10. Hiſt. Eccl. καὶ πρῶτον ἑαυτὸν ταῖς τιμαῖς ἀναγορεύειν: *primum locum in titulis atque honoribus vindicare;* rectèque notat Valeſius, Maximinum ſeſe in operum Inſcriptionibus publicorum ſtatuarumque primum nominaſſe, quia ante Conſtantinum & Licinium creatus erat Cæſar. Et hinc ad veram cauſam deveniri fortè poſſet, cur Maximini nomen in edicto apud Euſeb. 8. 17. non reperiatur; quippè qui non tertio, ſed ſecundo poſt Galerium loco nominari volebat. Quòd ſi tamen edictum hoc promulgatum eſt *communi titulo*, utì docet Lactantius cap. 36. id eſt, præſcriptis nominibus Galerii, Conſtantini, Licinii, Maximini, & Maxentii, omiſſa fortè à Chriſtianis ſunt ultimorum nomina, quia non niſi parumper deſtiterunt eos perſequi: vel illa omiſere Galerius, Conſtantinus, & Licinius, quia non ſatis firma cum iis erat amicitia; & fortè, quia Maxentius etiam litem de loco movebat, quippè qui ante Conſtantinum, Maximinum, & Licinium, à Prætorianis erat factus Imperator. Potuit etiam edictum ad Maximinum & Maxentium mitti, ut illud præpoſito ſuo quiſque nomine publicaret; & miſſum fuiſſe indè conſtat, quia Maximinus in Oriente, quem regebat, promulgare illud noluit, teſte Euſebio 9. 1. qui poteſt videri.

Lin. 3. *Diſpoſitionem ſuam ſervet...*] Id eſt, quod ſtatuit, quod decrevit, quod quaſi legem præſcripſit; cap. 18. *Debere ipſius diſpoſitionem in perpetuum conſervari;* cap. 34. *Quæ pro Reip. ſemper commodis atque utilitate diſponimus.* Ins. vetus: QUÆ. FORMA. INTERDICTI. ET. DISPOSITIONIS. SUB. GLADII. PERICULO. CUSTODIENDA. MANDATUR.

Lin. 4. *Tollit audaciùs cornua...*] Majores animos ſumit, audacior fit, atque ſuperbior. Ovid. 1. Artis, 239.

Tunc veniunt riſus: tunc pauper cornua
ſumit.

Idem 4. Triſt. 9.

Jam feror in pugnas, & nondùm cornua ſumpſi;
Nec mihi ſumendi cauſa ſit ulla velim.

Eodemque ſenſu Micyllo in Luciani Gallo dicuntur κέρατα ἔχειν.

Lin. 10. *Filios Auguſtorum.*] Veriſſima puto monere Columbum; & nullus alius victus contumaciâ Maximini dicitur eſſe à Lactantio, quàm Galerius Maximianus. Conſtantinus autem & Maxentius reverà filii erant Auguſtorum, undè & ita appellantur ab Eutropio, 10. 3. Maximinus autem Daza, novus homo; cui tamen puto hunc titulum etiam fuiſſe datum, quia nequaquàm eſt veriſimile, Galerium eum, quem ipſe Cæſarem fecerat, præteriturum planè.

Lin. 11. *In campo Martio proximè celebrato...*] Locus hic ſuas difficultates habet; nec capio, quid ſit *celebrare campum Martium.* An ſignificat habitas militum decurſiones? an verò *armiluſtrium* fuiſſe factum? Sed hoc celebratum non fuit in campo Martio, verùm in Regione Urbis XIII. ubi à P. Victore memoratur, *Vicus Armiluſtri.* Deindè armiluſtrium non ſpectavit omnem exercitum, ſed tantùm *ancilia*, quæ, uti in obſervationibus doceo, *arma* vocantur. Varro lib. 5. de L. Lat. *Armiluſtrio circumiſſe ludentes ancilibus armatos.* Præterea, Maximinus non erat Romæ, verùm in Oriente, uti ex cap. 36. patet; undè diſcimus, alias urbes exemplo Romæ etiam *Campos Martios* habuiſſe. Puto igitur, milites omnes in unum fuiſſe collectos, vel exercitii, vel alterius rei gratiâ, diemque illum fuiſſe ſolennem; & propterea Lactantium dicere, *Campum Martium fuiſſe celebratum.* Et ità ferè *celebrare aſylum* legitur in Kalendario, quod cum Ovidii Faſtis editum eſt: *Templum factum eſt Carmenti. Celebratur aſylum;* quod Ovidius, ſi nonnullas editiones ſequimur, ità expreſſit: *vicini lucus celebratur aſyli;* pro quo Heinſius reſcribit *Hylerni; & celebrare aſylum* ſignificat, diem illum colere, quo Romulus aſylum aperuit; *celebrare lucum Hylerni*, celebrare ſtatum diem in honorem numinis, quod luco illi præſidebat; & in celebrando campo Martio potuerunt etiam ſacrificia Marti oblata fuiſſe.

CAPUT XXXIII.

Ibid. Lin. 1. *Percuſſit eum Deus...*] 2. Jobi 7. *percuſſit Job ulcere peſſimo;* Exod. 9. 15. *percutiam te & populum tuum peſte;* & Jerem. 30. 12. occurrit *inſanabilis fractura & peſſima plaga;* moxque ſequitur, *plagâ enim inimici percuſſi te, caſtigatione crudeli.*

Pag. 227. lin. 7. *Cancer invadit.*] Gangræna, uti ex medicis Latinis Celſo & Scribonio, iiſque quæ in Lexico Scriboniano notat Rhodius, patet.

Lin. 9. *Ceſſere magiſtri....*] Petitum eſt ex Virgilio, ſcribique debet:

ceſſere magiſtri
Phyllirides Chiron, Amythaoniuſque Melampus,

uti doceo pag. 4. Apotheoſeos Homeri.

Lin. 13. *Dat Apollo curam.*] Id eſt, oraculo ſuo præſcribit, quæ remedia debeant adhiberi; & conſultos ſæpè ab ægris deos, eorumve oracula fuiſſe, ut ipſis medicinam facerent, notius eſt, quàm ut probari debeat: tu vide Ariſtidem variis locis, & M. Anton. Philoſ. lib. 5. §. 8.

Lin. 15. *Sedes tota....*] Ita etiam infrà *ſedem fluentem*, partem corporis, quâ ſedemus, & per quam ejiciuntur excrementa, appellat. Græci ſimiliter τὴν ἕδραν dixerunt, uti patet ex Heſychio in v. Γαφανιδωθῆναι.

Pag. 228. lin. 1. *Odoritatem...*] Nullus damno lectionem Baluzii, *odor teter*: ſed minimùm à vulgatâ receditur ſcripturâ, ſi legimus, *odoritas tetra.* Sic occurrunt *prioritas, commodioritas, ſuperioritas*, notata Meurſio cap. 32. Avit. Philologici; nec abit UBERITAS in nummis obvia, & alicubi memini me legiſſe *differitas*, pro differentiâ.

Lin. 9. *Ineſtimabile...*] Id eſt, innumerabile.

Lin. 11. *Corporis amiſerant ſpeciem.*] Ita planè Suidas: Καυρωθέντος δὲ φλογιζομένῳ καὶ αὐτὰ συνεφρύγησαν τὰ ὀστᾶ, ὥστε ἐξαφανισθῆναι καὶ τὸ χαρακτῆρα τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς: *Cum autem incendio magno flagraret, ipſa etiam oſſa toſta ſunt, ita ut humanæ formæ figura planè deleretur;* nam hæc verba de Maximino, vel Galerio Maximiano, non Maximino Alexandri Severi ſucceſſore, intelligenda eſſe, docui ad cap. 22.

Lin. 14. *Annum perpetem.*] Id eſt, integrum, totum; eoque ſenſu vox hæc occurrit apud Plaut. in Amph. Juſtin. 5. 7. Ins. 2. CCXIV. adeò ut non ſatis cautè notet Feſtus, illâ ſolos poëtas uſos eſſe.

Pag. 229. lin. 1. *Novi doloris urgentis....*] Vel Græcos imitatur, qui genitivum pro dativo abſoluto ponere ſolent; vel aliquid vitii latet, quod non incommodè tollit Columbus per, *novâ vi doloris.* Cæterùm Haymo, 8. 2. ſcribit, etiam *Maximinum* (ita Galerium Maximianum vocat) *ſubitò inflatis viſceribus diſtentum, putrefactiſque poſtmodùm vulneribus vermes ebulliiſſe, fætoremque into-*

Digitized by Google

lerabilem exhalaſſe ; & fine capitis ſequentis, Maximinum Dazam, *vehementi ægritudine & doloribus internorum viſcerum correptum, amiſſis quoque morbo luminibus, & tunc magis quid adverſus Chriſtum commiſerit videntem, vivendi finem feciſſe, latâ prius lege pro libertate Chriſtianorum.*

CAPUT XXXIV.

Ibid. lin. 1. *Atque utilitate* ....] Quæ etiam in nummo occurrit, cujus in unâ areâ cernitur Imp. laureatus & MAXIMIANUS P. F. AUG. in alterâ mulier ſtolata, ſingulis manibus tenens ſingulos globos, &, UTILITAS PUBLICA, apud Andream Morellium in pererudito ſpecimine Univerſæ Rei Nummariæ Antiquæ ; & nota eſt ſententia Caſſii apud Tac. 14. An. 44. *Habet aliquid ex iniquo omne magnum exemplum, quod contra ſingulos utilitate publicâ rependitur.*

Lin. 2. *Juxta leges veteres & publicam diſciplinam* ...] Id eſt, juxta leges olim latas, rituſque uſu receptos, vel præcepta quæ hoc tempore obſervantur. Plin. 10. 82. *Si qui autem ſe contra diſciplinam meam geſſerint, ſtatim coërceantur.*

Lin. 4. *Ad bonas mentes redirent.*] Ii dicuntur *redire ad bonam mentem*, qui ſententiis pravis relictis, meliores amplectuntur, & de errore in viam redeunt : quales Ciceroni in epiſt. ad Famil. dicuntur *redire ad ſanitatem*, id eſt, ad meliora conſilia ; & *bona mens* etiam occurrit apud Petron. *bona mentis ſoror eſt paupertas* : quo verbo ſignificat, divitibus raro ſanam mentem ineſſe, quia plerùmque corrumpuntur luxu, aliiſque vitiis.

Lin. 8. *Et per diverſa varios populos congregarent* ...] Euſebius vertit, καὶ ἐν διαφόροις διάφορα πλήθη συνάγειν ; quod interpretantur, *& in diverſis ſectis atque ſententiis diverſos cogerent cœtus* : cùm ego reddere malim, *& in diverſis locis* : putoque etiam Lactantium *diverſa*, nimirùm loca, vel oppida, ſimiliter dixiſſe.

Lin. 9. *Multi periculo ſubjugati.*] Id eſt, multi tormentis & pœnis, quæ ex legibus noſtris tolerare debebant, ſubjugati, Chriſto nuntium remiſerunt : multi etiam abſque tormentis illud fecerunt ; ſi modò *deturbare* eo ſenſu, quo putat Du Cange, uſurpatur. Loca enim quæ adfert, potiùs notant *disjicere, turbam collectam ſegregare*, quàm *detourner*. Prius expreſſit Euſebius per κινδύνῳ ὑποβληθέντες ; alterum verò per ταραχθέντες, id eſt *deturbati ;* vel qui metu tormentorum ſe ad Gentiles contulerunt. Nam [illegible] ; ut notiſſimum, ſignificat *terrere, conſternare, percellere*, & *deturbare, dejicere.* Cic. 5. Fam. 7. *Sed hoc ſcito, tuos veteres hoſtes, novos amicos, vehementer litteris perculſos, atque ex magnâ ſpe deturbatos jacere* . Alibi : *Suum quemque ſcelus de ſanitate ac mente deturbat.*

Lin. 11. *Nec Chriſtianorum Deum obſervare.*] Aut fallor, aut hæc reſpiciunt planè hæreſes hoc ſæculo, vel præcedentibus natas ; de quibus poſt alios præclarè agit Frid. Spanhemius, Theologus apud Batavos celeberrimus, Introd. ad Chronol. & Hiſtoriam ſacram, cujus nunc ſecunda pars magno cum fructu & voluptate ab Eruditis evolvitur. Nam inter alias fuere multæ, quæ Chriſtum, vel Chriſtianorum Deum, habebant ludibrio ; & neſcio quæ portenta religionum ſibi fingebant, uti ex Auguſtino, Epiphanio, Damaſceno, Thimotheo Presbytero, aliiſque patet. Edictum autem hoc difficultates ſuas habet : undè breviter quid mihi de uno & altero loco videatur, ſupponam. Per hæc verba igitur, *qui parentum ſuorum reliquerant ſectam*, intelligi debere puto Chriſtianos, qui gentilium parentum & Majorum ſuorum ſuperſtionibus nuntium remiſerant : indè addit, *eos ſe revocare voluiſſe ad bonam mentem*, ſive facere, ut iterùm Deos colerent, & relictam ſectam amplecterentur ; additque rationem, quia ſcilicet tanta ἄνοια, vel *ſtultitia*, ſive *dementia* eos invaſerat, ut pro arbitrio ſibi quiſque religionem & cultum fingeret, & relinqueret inſtituta primorum Chriſtianorum, qui ſcilicet uno ore, unoque corde Deum colebant. Hinc adjicit, ſe juſſiſſe, *ut ad veterum ſe inſtituta conferrent ;* id eſt, ut relictis tam diſcrepantibus ſententiis, deos Gentilium colerent. Hunc puto verum horum locorum ſenſum eſſe ; & licèt antè ſuſpicatus ſim, hæc verba, *ut non illa veterum inſtituta ſequerentur, quæ forſitàn primi parentes eorum conſtituerant*, reſpicere etiam ad Gentilium ſuperſtitionem ; tamen, re diligentiùs perpensâ, muto ſententiam, & arbitror cum Baluzio, præſtantis eruditionis viro, taxari Chriſtianos, quòd defeciſſent à priſcâ illâ parentum ſuorum ſimplicitate, & in plurimas ſectas eſſent diviſi. At quod ſequitur, *ut ad veterum ſe inſtituta conferrent*, de Gentilium ſuperſtitione capio, ad quam Chriſtianos reducere tentaverat Galerius.

Lin. 14. *Indulgentiam noſtram* ...] Vox propria, atque in ipſis nummis obvia ; ſignificat autem clementiam ben[illegible]

Imperatorum, ſive in remittendis reliquis, ſive in largiendis & concedendis rebus, quæ petebantur. Meurſius eam putat natam Ammiani Marcellini temporibus, quia is lib. 16. ita loquitur: *Denique id eum uſque ad imperii finem & vitæ ſcimus ſimiliter obſervaſſe, ne per* INDULGENTIAS, *quas appellant, tributaria rei concederet reliqua.* Sed nihil tale indè doceri poſſe exiſtimo, quia Ammianus Marcellinus tantùm dicit, reliqua tributorum ſi remitterentur ab Imperatoribus, rem illam *indulgentias*, uti reverà erant, dictam fuiſſe. Eſt enim vox hæc apud longè vetuſtiores Auctores obvia; & notat gratiam, vel remiſſionem, quam Imperatores largiebantur. Sic in nummo Caracallæ legitur, INDULGENTIÆ FECUNDÆ, apud Triſtan. Tom. 2. p. 169. qui poteſt videri: in alio Severi, INDULGENTIA AUG. IN CARTHA. Hinc Eumenius in Paneg. Imperatores ſæpè vocat *Indulgentiſſimos Principes;* & Ambroſius Orat. in obitum Theodoſii, *annonarum exigendarum relaxationem* ab eo promiſſam, ſed morte prævento non præſtitam, vocat *indulgentiarum hæreditatem.*

Pag. 230. lin. 1. *Conventicula ſua . . .*] Ita cap. 15. & 36. & 49. ubi vocantur loca, *ad quæ convenire conſueverant.* Cicero Orat. pro Domo & pro Seſtio utitur hâc voce, pro cœtu & congregatione.

Ibid. *Aliâ autem epiſtolâ judicibus, &c.*] Vel ſignificat, ſe Chriſtianis per Judices certa loca adſignaturum, in quibus conveniant, vel mandaturum, ut obſervent quid in iis agatur, & ut provideant, ne quæ contra Rempublicam conſilia ineant. Eâ enim lege ipſis hæc libertas datur, uti patet ex illis verbis, *ita ut ne quid contra diſciplinam agant;* id eſt, contra præcepta Imperatorum, contra imperium, contra leges. Apud Euſeb. eſt, ὥστε μηδὲν ὑπεναντίον τῆς ἐπιστήμης αὐτοὺς πράττειν, quod non ſatis benè reddi credo, *ita ut nihil contrarium diſciplinæ ſuæ deinceps facere cogantur;* cùm eâ conditione libertas Chriſtianis concedatur, ne quid in leges & conſtitutiones peccent. In principio eodem ſenſu dixit, τὴν δημοσίαν ἐπιστήμην τὴν τῶν Ῥωμαίων; quod Lactantio eſt, *juxta leges veteres & publicam diſciplinam Romanorum.*

Lin. 3. *Deum ſuum . . .*] Liberâ Republicâ, Romani deos ſuos rogabant pro ſalute Reipublicæ, uti vel patet ex lib. 1. c. 10. & 22. Velleii, aliiſque Auctoribus. Primus fuit Cn. Pompeius Magnus, pro cujus ſalute univerſa Italia vota ſuſcepit, teſte eodem 2. 48. Poſtquàm imperii vis ad ûnum fuit delata, pro ejus etiam ſalute deos rogabant, uti docet idem lib. 2. extremo, & Sen. 1. Conſol. ad Polyb. Plinius fine Panegyrici, Ariſtides Tom. 1. pag. 50. & Julius Firmicus lib. 1. Mathes. Chriſtiani idem imitati optimo merito; & Chriſtum etiam pro ſalute Imperatorum, licèt gentiles forent, precati ſunt, idque ex præcepto D. Pauli 1. Thimoth. 2. 2. quod confirmatur v. 7. c. 29. Jeremiæ. Atque hoc eos feciſſe, docent Theophilus ad Autholicum lib. 7. pag. 76. Athenag. Legatione pro Chriſtianis extremâ, Paſſio S. Cypriani pag. 11. Paſſio S. Victoris Maſſilienſis à Colomeſio, viro erudito, edita, Tertull. c. 30. Apologetici, & denique Dionyſius apud Euſeb. lib. 7. Hiſt. Eccleſ. cap. 1. ubi narrat, Gallum occidiſſe τοὺς ἱεροὺς ἄνδρας τοὺς ὑπὲρ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ καὶ τῆς ὑγιείας προσβεύοντας πρὸς τὸν Θεόν; qui etiam videatur cap. 11. libri ejuſdem. Sic hodiè idem faciunt pro Imperatoribus Turcorum Patriarchæ Græcorum & Armeniorum, teſte Ricautio in Vitâ Mahumetis IV. Veterem conſuetudinem etiam retinere Ægyptios nunc Chriſtianos, & Orthodoxos pro Imperatoribus Arrianâ hæreſi infectis Deum precatos eſſe, conſtat ex Liturgiis Copticis, necnon ex Cyrillo Catech. 4. & litteris Ariminenſis Synodi ad Conſtantium miſſis; quod utinàm hodiè nonnulli, qui ſe Chriſtianos primi ordinis & loci volunt eſſe, obſervarent!

CAPUT XXXV.

Pag. 230. lin. 7. *Horrendâ tabe . . .*] Quæ qualis fuerit, patet ex cap. 33. rectèque ibi notat Baluzius, ſimilem hiſtoriam de Juliano, qui avunculus Apoſtatæ fuit, narrare Joann. Chryſoſtomum. Idem de eodem Juliano tradit Philoſtratus 7. 10. ſed *vermes* omittit; quos tamen recenſet Auctor Paſſionis Theodoriti Presbyteri Antiochiæ apud Mabill. Tom. IV. Annal. p. 133. Cæterùm obſervandum, Maximiani hujus, licèt crudeliſſimi Principis, ſtatuam tempore Juliani Antiochiæ adhuc viſam fuiſſe. Amm. Marcell. 25. 10. *Nam & Maximiani ſtatua Cæſaris, quæ locata eſt in veſtibulo Regiæ, amiſit repentè ſphæram æream, formatam in ſpeciem poli, quam geſtabat;* quæ vel ibi ſemper manſit, vel repoſita fuit ab infenſiſſimo Chriſti hoſte Juliano.

Ibid. *Conſumptus eſt.*] Obiit autem *Serdicæ*, vel prope eam urbem in Daciâ mediterraneâ, uti notat Baluzius ad cap. ſequens. Verùm nulla in Daciâ Serdica, & illa urbs Thraciæ adſcribenda eſt. Neque tamen errant Auctores, qui Galerium vel *natum in Daciâ*

Digitized by Google

non longè à Serdicâ, id quod facit Eutropius, vel mortuum Serdicæ fuiſſe, ſcribunt. Nam, uti antè docui, Dacia ultra Danubium ſita fuit provincia Romanorum à Trajano facta; poſtquàm illa defendi non poterat, Aurelianus provinciales in alteram Danubii ripam tranſtulit, & regionem illam *Daciam* vocavit, cujus pars Danubio vicina dicebatur *Ripenſis*, interior verò *Mediterranea*. Sic Amm. Marcell. 21. 10. ſcribit, ſummitates Æmi & Rhodopes *Illyrios interſcindere & Thracas, hinc vicinas mediterraneis Dacis & Serdicæ, indè Thracias deſpectantes & Philippopolim, civitates amplas & nobiles;* quæ certè non niſi de Mœſiâ, vel vicinâ regione, exponi poſſunt. Idem 26. 5. *Æquitium* ſcribit *relationem accepiſſe Antonii Tribuni, agentis in Daciâ mediterraneâ militem;* quæ itidem in Thraciâ, vel Mœſiâ, uti ex ſequentibus patet, quærenda eſt. Macedoniæ urbem SERDICAM dici ab Ammiano lib. 31. extremo, Ortelium ſecuti alii cenſent: ſed nihil tale apud eum reperitur, uti ex ipſis verbis patebit. *Obſeſſi verò apud Hadrianopolim ..... egreſſi mediâ nocte, vitatis aggeribus publicis, per nemoroſa & devia, pars Philippopolim, exindèque Serdicam, alii ad Macedoniam currebant.* Nam tantùm abeſt, ut Serdicam Macedoniæ adſcribat, ut contrarium potiùs planè affirmet; & ſi alii petierunt ab Hadrianopoli Macedoniam, alii verò Philippopolim, &indè Serdicam, certè Serdica ab Ammiano Macedoniæ adſcribi non potuit: quin imò ab Hadrianopoli Philippopolim, & indè ad Serdicam noſtram versùs Occidentem rectiſſima via eſt, cùm Macedonia ad Meridiem ſita fuerit. Notant etiam Eruditi, Nicetam Choniatem Serdicam memorare ad Iſtri ripam poſitam, & proindè à mediterraneâ noſtrâ diverſam: ſed ego tantùm invenio apud eum pag. 19. *Hunnos, ſuperato Iſtro, Branitzobam vaſtaſſe, & Sardicam ſpoliaſſe:* undè certè evinci nequaquàm poteſt, Iſtro illius nominis urbem fuiſſe impoſitam, cùm notum ſit, quàm multùm itineris gentes illæ brevi temporis ſpatio facere ſolitæ ſint, quippè quæ nulli alii rei, quàm agendis prædis intentæ eſſent. Illyrico Serdicam adſcribit Socrates 2. 20. Hiſtor. Eccleſ. Sed nec hæc à noſtrâ diverſa eſt, quia Illyrici nomen tunc longè latèque patebat. Nam Appianus uſque ad Thraciæ montes Illyricum extendit, includitque illi Mœſias, &alias regiones; & ex Notitiâ Imperii patet, per Illyricum octo Præſides fuiſſe, Theſſaliæ, Epiri veteris, Epiri novæ, Daciæ Ripenſis, Mœſiæ primæ, Prævalitanæ, Dardaniæ & Macedoniæ Salutaris; & Rufus Feſtus *decem & ſeptem provincias* illi adſcribit: adeò ut mirum non ſit, illius temporis Auctores urbem hanc Illyrico adſcripſiſſe. Imò, ſi conſideramus Præfectum prætorio Illyrici præſediſſe *duabus Diœceſibus Macedoniæ & Daciæ, & Daciam complexam fuiſſe quinque provincias, Daciam Mediterraneam, Daciam Ripenſem, Mœſiam primam, Dardaniam, Prævalitanam, & partem Macedoniæ Salutaris*, apparebit facilè, Serdicam etiam in Illyrico latè ſumpto fuiſſe. Conſtat præterea, atque à viris doctis annotatum eſt; Illyricum dividi in Orientale & Occidentale: illud complexum fuiſſe partes duas, Mœſiam & Thraciam; provincias undecim, Mœſiam primam, ſive ſuperiorem, Prævalin, Dardaniam, Daciam Ripenſem, Daciam Mediterraneam, Mœſiam ſecundam, ſive inferiorem, Scythiam, Thraciam, Hœmimontum, Rhodopen & Europam: Illyricum verò Occidentale comprehendere partes quatuor, Rhætiam, Noricum, Pannoniam & Illyrin; provincias novem, Rhætiam, Vindeliciam, Noricum Mediterraneum, Noricum Ripenſe, Pannoniam primam, Pannoniam ſecundam, Saviam, Valeriam; & in Illyride populos Japodas, Liburnos & Delmatas. Sic excuſari poterit Zoſimus, qui ſcribit, Licinium & Maximinum acie decertaſſe in *Illyriis*, cùm tamen ex Lactantio & aliis conſtet, pugnam eam pugnatam fuiſſe prope Perinthum, vel Heracleam Thraciæ. Notant præterea Eruditi, ex Cedreno & Curopalate videri, imò ex his vetuſtiore Procopio lib. 4. Ædif. *Serdicam* juxta Neſſum Serviæ eſſe; & Sigonium lib. 5. Occidentalis Imperii cis Iſtrum in Daciâ Mediterraneâ inter duas Mœſias eam conſtituere. Priores Auctores conſulere nequeo: ſed Sigonius non alia à me ſentit, quia urbem eam cis Danubium collocat, & ita Daciam Tranſdanuvianam excludit; & Dacia Aureliani fuit inter utraſque Mœſias, & complectebatur etiam Dardaniam, vel Serviam, & fortè Thraciæ partem: niſi dicamus, Dardaniam Thraciæ etiam nomine veniſſe. Nam ego unam tantùm *Serdicam* agnoſco in Thraciâ poſitam: undè in lapide apud Grut. 2. p. DXL. NATIONE THRAX. CIVITATE. SERDICA; & quia Thraciæ fortè pars Daciæ poſteà Mediterraneæ acceſſit, vel, ut dixi, Dardania etiam Thraciæ fuit annumerata, indè in Thraciâ & Daciâ Mediterraneâ; & quia Illyricum longè latèque ſeſe extendebat, indè in Illyrico dicitur fuiſſe ſita; exiſtimaruntque Eruditi, plures eo no-

mine

mine urbes celebrari; quod tamen à ratione alienum eſt planè. Sic latè *Illyrici* voce utitur Victor, cùm ſcribit, Diocletiano, Herculio, Conſtantio & Galerio *Illyricum patriam fuiſſe;* quia Galerius in Daciâ prope Serdicam, Diocletianus in Dalmatiâ, Herculius prope Sirmium, nati ſunt; & quanquàm Conſtantii natalis ignoretur locus, proculdubiò tamen in iiſdem regionibus genitus fuit, quippè qui ex Helenâ etiam in urbe Naiſo procreavit Conſtantinum, teſtibus Excerptis Valeſianis. Hæc ita commentatus fueram, cùm incidi in Tabulam Geographicam Sanſonis, in quâ vir harum rerum peritus admodùm Illyricum delineavit. Animadverti autem, eum *Sardicam* collocare ad fluvium Cebrum à parte Hæmi montis, quæ versùs Dardaniam & mare Adriaticum eſt; cùm contrà in Tabulis Ptolomæi illa conſpiciatur ab eâ parte montis ejuſdem, quæ versùs Propontidem jacet. Et ſententia firmari videtur per Ammianum Marcell. quem dicentem audivimus, ſummitates Æmi & Rhodopes *hinc vicinas eſſe Mediterraneis Dacis & Serdicæ:* indè *Thracias deſpectaſſe & Philippopolim;* & ita nulla Thraciæ pars contineretur Daciâ Mediterraneâ. Quicquid ſit, una tantùm *Serdica* fuit. Et Ptolomæus diſertè lib. 3. c. 11. eam Æmo monte includit; nam primò ſcribit, in provinciâ eſſe ϛρατηγίας τρεῖς μὲν ταῖς Μυσίαις καὶ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος ἀρχομένοις ἀπὸ δυσμῶν; *præturas juxta Mæſiam utramque, & circa montem Æmum incipientibus ab occaſu;* & inter eas numerat *Sardicam;* & mox inter civitates Thraciæ Mediterraneas recenſet *Deultum Coloniam, Orcelin, Carpudanum, Bizyam, Sardicam, Tertam, Philippopolim, & alias.*

Pag. 231. lin. 1. *Nicomedia menſis ejuſdem*...] Nullus dubito, quin ſcribendum ſit, *Nicomedia medio menſis ejuſdem*, ſive Maii; neque enim citiùs commodè potuit proponi Edictum Nicomediæ, cùm Serdicæ ægrotaret Galerius, illudque ibi propoſitum fuit ante hunc nuntium acceptum, pr. Kal. Maias.

CAPUT XXXVI.

Pag. 231. lin. 3. *Fretum Chalcedonium*...] Quod etiam fuit limes imperii Maximini, uti patet ex cap. 45.

Lin. 8. *Communi tutelo*...] Scribendum omninò eſt *titulo*, uti olim miſeram ad Columbum. Nam communi Imperatorum nomine data hæc libertas fuit Chriſtianis; & indè ſequitur, Maximini etiam atque Maxentii nomina Edicto fuiſſe præpoſita, quæ tamen hodiè non apparent; quâ de re vide quæ noto ad cap. 32. Poſt hoc Edictum Chriſtianis pacem datam eſſe, non modò ex Lactantio, verùm etiam ex Euſeb. c. 9. de Martyribus Palæſtinæ, ubi Maximini ſævitia multis deſcribitur, patet. Notandum autem, Maximinum vix ſex integros menſes abſtinuiſſe à perſequendis Chriſtianis, & Edictum in Oriente, cui præerat, non promulgaſſe: ſed ducibus tantùm ſuis mandaſſe, ut à perſecutione Chriſtianorum abſtinerent; Præfectùmque prætorio Sabinum ſcripſiſſe ſententiam Imperatoris ad provinciarum Præſides; primum denique quod fecit, fuiſſe, Chriſtianos à conventibus, qui ἐν τοῖς κοιμητηρίοις fiebant, arcere. *Tituli* autem comprehendebant nomina & honores. Suet in Tib. c. 50. ſcribit, *titulis Tiberii adjiciendum eſſe, Auguſti & Liviæ filius;* & apud eumdem in Dom. c. ult. Senatus decrevit, *eradendos ubique titulos, & abolendam omnem memoriam* ejus.

Lin. 12. *Sacerdotes maximos*...] Rectè ad Euſeb. 8. 14. notat Valeſius, ante hæc tempora ἀρχιερίας & ſacerdotes provinciarum fuiſſe; idemque multis docet Spanhemius in Diſſert. nec omittendus inſignis locus; qui exſtat in Chronologiâ Monachi Altiſſiod. p. 39. *Erant etiam tunc*, tempore Commodi, *in Britanniâ viginti octo Flamines, id eſt, Pontifices Paganorum, necnon & tres Archiflamines, quorum poteſtati cæteri judices morum atque phanatici ſubmittebantur. Hos denique ex præcepto Apoſtolico idololatriæ eripuerunt; & ubi erant Flamines, Epiſcopos, ubi Archiflamines, Archiepiſcopos poſuerunt.* Quanquàm ignarus non ſim, quàm difficulter fides talibus Monachorum narrationibus adhibenda ſit, veſtigia tamen ibi reperiuntur, Gentiles habuiſſe ſacerdotes provinciis, vel urbibus impoſitos. Per *phanaticos* autem intelligo ſacerdotes, vel homines diis conſecratos; quomodò in Inſcript. *Fanaticus ab Iſis Serapis; Fanaticus ex vico Bellonæ, & de æde Bellonæ*, occurrunt.

Lin. 13. *Per omnes deos ſuos facerent*...] Id eſt, omnibus diis ſacrificarent. Mira locutio, quæ neſcio an alibi ſit obvia: cap. ſeq. dixit, *per ſingulos dies ſacrificare.*

Pag. 232. lin. 1. *Jure ſuo*...] Liberè, nemine impediente, ex ſuo arbitrio. Cic. 2. ad Att. 2. Flor. 1. 17. & 3. 17. non aliter loquuntur.

Lin. 3. *Ex altioris dignitatis gradu ſingulos quaſi Pontifices ſuperponeret*....] Sacerdotes Maximi ex primoribus civitatum

erant lecti, præerantque reliquis ejuſdem civitatis ſacerdotibus: at toti provinciæ impoſitus erat *Pontifex*; iſque eligebatur ex viris majore dignitate, uti erant Præſides, quàm quâ *primores* erant, præditis: id quod etiam clarè docet Euſeb. 8. 14. & 9. 4. ubi *ſacerdotes maximos* ἱερέας, *Pontifices* verò ἀρχιερέας appellat. Per *primores* autem commodè intelligi poſſunt Decuriones, vel Magiſtratus municipales; quomodò *primores civitatis* occurrunt in L. 16. D. de Uſu & Uſuf. Sed obſervandum, *Pontificem* provinciæ impoſitum etiam ſæpè vocari *Sacerdotem provinciæ*, quemadmodùm patet ex Leg. 46. Cod. Theod. De Decurionibus, quâ Imperatores conſtituunt, *à ſolis Advocatis, eorumque conſortio, dari debere provinciæ Sacerdotem*; ubi videatur Gothofredus, non ſecùs ac Tom. 6. ejuſdem Codicis p. 254. Et huc pertinent *Aſiarchæ*, de quibus conſuli poſſunt Salmaſius ad Solinum, Spanhemius in Diſſertationibus, Ant. Auguſtinus ad Modeſtinum de Excuſat. Gothofredus de Interdictâ Chriſtianis Gentilium communione, Grotius ad N. Teſt. Rubenius de Urbibus Neocoris, & denique Harduinus pag. 422. Nummorum Illuſtrat. qui omnes viri eruditiſſimi multis hâc de re agunt. Iiſque addendi ſunt *Galatarchæ*, qui Communi Galatarum præerant, & ludos ſolennes curabant. Exſtat eorum mentio in Inſcript. apud me ineditâ, & Ancyræ inventâ.

Γ. ΑΙΛ. ΦΛΑΟΥΙΑΝΟΝ
ΣΟΥΛΠΙΚΙΟΝ. ΔΙΣ. Γ...
ΛΑΤΑΡΧΗΝ. ΤΟΝ
ΓΝΟΤΑΤΟΝ. ΚΑΙ. ΔΙ
ΚΑΙΟΤΑΤΟΝ
ΦΛΑΟΥΙΑΝΟΣ
ΕΥΤΥΧΗΣ
ΤΟΝ. ΓΛΥΚΥ
ΤΑΤΟΝ. ΠΑ
ΤΡΩΝΑ.
ΔΙΕΥΤΥΚΥ.

Et apud Gruterum 3. ccccx. & 1. ccccxv. *T. Flavius Caius Antonius* (ea enim nomina vir ille tulit, ut ex integrioribus Inſcriptionibus alibi docebo) dicitur fuiſſe Γαλατάρχης & Σεβαστοφάντης. Sed quia Galatarum metropolis fuit *Ancyra*, non ingratam me Lectori rem facturum ſpero, ſi aliam, eamque elegantiſſimam ineditam Inſcriptionem, quæ ejus mentionem facit, ſupponam.

ΚΑΛΠΟΥΡΝΙΟΝ
ΠΡΟΚΛΟΝ. ΕΚ. ΣΥΝ
ΚΛΗΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΥΠΑΡ
ΧΩΝ. ΚΕΙΛΙΑΡΧΟΝ
ΕΝ. ΔΑΚΙΑ. ΛΗΓΙΩΝΝΟΣ.
ΙΓ. ΓΕΜΙΝΗΣ. ΔΗΜΑΡ
ΧΩΝ. ΣΤΡΑΤΗΓΟΝ. ΡΩ
ΜΕ. ΕΠΙΜΕΛΗΘΕΝΤΑ. Ο
ΔΩΝ. ΗΓΕΜΟΝΑ. ΛΗΓΙΩ
ΝΟΣ. Α. ΑΘΗΝΑΣ...
ΑΝΤΥΠΑΤΟΝ ΓΑΛ...
ΑΣ. ΠΡΕΣΒΕΥΤΗΝ. ΚΑΙ. ΑΝΤΙΣΥΡ
ΤΗΓΟΝ. ΒΕΛΤΙΚΗΣ. Η ΜΗΤΡΟΠΟ
ΛΙΣ. ΤΗΣ ΓΑΛΑΤΙΑΣ ΣΕΒΑΣ
ΤΗ. ΤΕΚΣΑΓΩΝ ΑΝ
ΚΥΡΑ. ΤΟΝ. ΕΑΥΤΗΣ· ΣΩΤΗ
ΡΑ. ΚΑΙ. ΕΥΕΡΓΕΤΗΝ

Verùm ut pergam, mulieres etiam provinciarum Sacerdotes fuere creatæ. Inſcript. 8. pag. cccxxi.

PORCIAE. M. F.
MATERNAE
D. SACER. DESI
P. H. C. ET. POSTEA
O. SACERD. CAESAR. M
TARRAC. PERPETUAE
L. NUMISIUS
MONTANUS
VXORI.

Nam Siglas P. H. C. explicant Docti *Provinciæ Hiſpaniæ Citerioris*. Et notatu dignum eſt, hos provinciæ Sacerdotes non videri fuiſſe omnium, qui in eâ provinciâ colebantur, deorum Sacerdotes: ſed unius, cui tota provincia ſacra faciebat; & maximè quidem Auguſtorum, quemadmodùm docet Rubenius: undè Inſcriptio 10. p. cccxxi. interpretanda eſt:

C. SEMPRONIO. SPERATO. FLAMINI. DIVORUM AVGG. PROVINCIAE. BAETICAE.

quæ inſuper videtur docere, Speratum fuiſſe Flaminem omnium Imperatorum, qui inter Divos erant relati, vel qui ibi colebantur; ſimiliterque apud Victorem, *per Africam decretum fuiſſe Sacerdotem Flaviæ genti*; quia ſcilicet Conſtantinus *Flavius* vocabatur. Huc pertinet *Flamen Auguſtalis in Bæticâ perpetuus*, *Flamen Provinciæ Hiſpaniæ Citerioris*, & ſimiles, qui in iiſdem lapidibus occurrunt, quique nos docent, provinciis impoſitos *Flamines*, vel *Sacerdotes* fuiſſe. Fateor tamen, aliam eſſe eorum rationem; quos Maximinus, teſte Lactantio, inſtituit, quippè qui reliquis omnibus præfuerint, cùm alii tantùm provinciæ Flamines, vel Sacerdotes poſſent eſſe appellati, quia commune provinciæ ſacrum curabant. Sed reſtat *Sacerdos maximus* explicandus. Quemadmodùm igitur ex Lactantio, & iis, quæ annotavi, patet, *Sacerdos maximus* dictus eſt, qui reliquis in civitatibus ſingulis Sacerdotibus, veluti ca-

Digitized by Google

put erat impoſitus; nam per *veteres Sacerdotes* intelligendi ſunt, qui ante conſtitutos maximos Sacerdotes in urbibus, vel civitatibus illis ſacra faciebant. Imperatores PONTIFICES MAXIMOS dictos eſſe, notius eſt, quàm ut vel monere neceſſe ſit: præter eos, *Pontifices*, vel *Sacerdotes maximi* raro occurrunt, licèt apud Græcos Ἀρχιερεῖς frequentiſſimi ſint, & nonnunquàm eo vocabulo deſignent Pontificatum Maximum Imperatorum, & aliorum, uti docuit præclarè illuſtris Spanhemius Diſſert. 6. Apud Reineſ. Inſ. 58. Cl. 5. ſervat memoriam mulieris ſacerdotis maximæ:

LABERIA. FELICIA
SACERDOS. MAXIMA
MATRIS. DEVM. M. I.

Sed arbitror, eam ita vocari, quia ætate reliquas ſuperabat; vel quia prima in Collegium erat adoptata. Feſtus certè ultimam rem Romæ in uſu fuiſſe, teſtatur. *Minorum Pontificum maximus dicitur, qui primus in id collegium venit; item minimus, qui noviſſimus;* quomodò & Virgo Veſtalium vetuſtiſſima, *Maxima* fuit appellata, uti docuit Lipſius, vir certè eruditiſſimus, & qui plurimùm Antiquitatis ſtudia illuſtravit: quanquàm ejuſmodi Pontifex, Sacerdos, & Virgo Veſtalis, reliquos etiam abſque dubio dignitate atque auctoritate anteceſſerit. In Cephaledio, parvo Siciliæ apud Himeram fluvium oppido, etiam *Sacerdotem Maximum* fuiſſe, docet nos Cicero Act. 2. in Verrem: *Cephaledi menſis eſt certus, quo menſe* SACERDOTEM MAXIMUM *creari oporteat;* & ex ſequentibus patet, eum annuum ex civibus, & in Comitiis populi electum fuiſſe; iſque ita non ab ætate, verùm ab auctoritate, dictus fuit: quomodò Feſtus teſtatur, alios putare *Prætorem Maximum* dici, qui maximi imperii ſit, alios verò, qui ætatis maximæ. Eidem *Curio Maximus* dicitur, *cujus auctoritate Curia, omneſque Curiones reguntur;* ejuſque fortè reſpectu alii dicti *Curiones minores*, qualis celebratur in Inſcript. 4. pag. cccv. apud Gruterum. *Augurem Maximum* etiam recenſet Joannes Andr. Boſius in pereruditâ Diſſertatione De Pontific. Maximo Romæ veteris, cap. 2. ſed eum, ut verum fatear, nondùm vidi à veteri quoquam memorari; certè apud Feſtum in V. *Maximum Prætorem*, non reperitur. Atque ex iis quidem patet, *Maximi* titulum Sacerdotibus datum fuiſſe nonnullis: ſed illud dignum eſt examine, num Romani præter Pontificem ſuum Maximum alios ita appellaverint, ſive Romæ, ſive extra Romam. Sentit id Gutherius, putatque, in Inſcriptione veteri memorari *P. Vergilium Pontificem Maximum Sabinorum*: damnat hoc Boſius, & arbitratur, Reineſium ſecutus, hîc ſcriptum fuiſſe PONT. MAI. hoc eſt, *Majori*, vel MAR. id eſt, *Martis*. Sed ipſe Reineſius poſteà ſententiam videtur mutaſſe, quia pag. 445. Inſcript. notat, hunc Vergilium Pontificem Maximum dici, inter ſuos, & in Collegio Pontificum municipalium, uti inter minores Pontifices, Romæ etiam maximum fuiſſe: quem tamen Boſius vel putat ſimpliciter *maximum* eſſe dictum, vel nomine ſcribæ (ita enim dici minores Pontifices notat) aliove quopiam adjecto. Quicquid ſit, rariſſime certè præter Romanorum Pontificem reverà Maximum, alii *Pontifices Maximi* memorantur. *Summum Pontificem* invenio apud Prudent. Hym. 10. περὶ στεφ. v. 223. ubi Romanus Martyr alloquitur Aſclepiadem:

Spectator horum Pontifex ſummus ſedes;

quem puto Pontificem Provinciæ fuiſſe; eidemque celebratur *ſummus ſacerdos*:

Summus Sacerdos nempè ſub terram ſcrobe
Actâ in profundum conſecrandus mergitur,
Mitrâ inſulatur....

Quibus verſibus Pontificem Maximum deſcribi malè arbitrantur Bulengerus, Reineſius pag. 622. Epiſt. & pag. 77. Inſ. Sylburgius ad Zoſimum l. 4. c. 36. nec non eruditiſſimus vir pag. 172. Cenotaphiorum Piſanorum; cùm *ſummus* ille *Sacerdos* ſit ſacerdos Cybeles, vel matris deûm, primus, qui eo modo conſecrabatur; & de his ſacris Prudentium agere exiſtimat etiam Illuſtris Salmaſius ad Hiſt. Aug.

Ibidem. *Singulos quaſi Pontifices...*] Puto me docuiſſe, hos majores fuiſſe ſacerdotibus in civitatibus conſtitutis; nihilque obſtat illos *maximos*, hos verò ſimpliciter *Pontifices* appellari. Nam Pontificis nomen dignius ſemper habitum fuit, quàm Sacerdotis; illudque generale, hoc verò ſpeciale eſt: undè non abſque ratione Vellejus 2. 59. *Pontificatûs ſacerdotium* dixit. Imò & Pontifex Maximus nonnunquàm *Pontifex* abſolutè dicitur Latinis, & Græcis Ἀρχιερεὺς, omiſſâ voce μέγιστος, uti docet præclarè Illuſtris Spanhemius Diſſert. 6. Sic Geta in nummis modò PONTIF. modò PONT. MAXIMUS dicitur; & in Plautillæ nummo Caracalla vocatur ANTON. P. AUG. PONT. TR. P. V. COS. apud celebrem Antiquarium & eruditum Joh. Vaillantium: & Ciceroni in Orat. de Aruſp. Reſp. P. *Lentulus Cos.* dicitur *Pontifex*, qui erat Pontifex Maximus. Et ut Euſebius La-

Digitized by Google

ſtantii *Pontifices* appellat ἀρχιερέας, ità Pontifices non aliter appellat Plutarchus in Numâ. Νυμᾷ δὲ καὶ τὴν τῶν Ἀρχιερέων, οὓς ποντίφικας καλοῦσι, διάταξιν καὶ κατάστασιν ἀποδιδόασι, καὶ φασὶν αὐτὸν ἕνα τούτων τὸν πρῶτον γεγονέναι: *Jam etiam Sacerdotum, quos Pontifices vocant, adſcribunt inſtitutionem Numæ; aiuntque ipſum inter eos Pontificem Maximum fuiſſe.* Torquet hic me locus, quia viri eruditi cenſent, Plutarchum narrare Numam Regem Pontificem Maximum fuiſſe; firmatque eorum opinionem Zoſimus 4. 36. Sed mirari ſoleo illud memoriæ non mandaſſe Dionyſium Halicarnaſſenſem, Livium, aliumve auctorem Plutarcho & Zoſimo vetuſtiorem; & ſuſpicabar nonnunquàm, apud eum ſcribi debere τὸ πρῶτον, id eſt, *ipſum initiò unum ex iis fuiſſe.* Certè non video quomodò aliàs vox ἕνα locum habere poſſit; & Livius, quod apprimè huc facit, ſcribit 1. 20. Numam *ipſum plurima ſacra obiiſſe, ea maximè, quæ nunc ad Dialem Flaminem pertinent*: idemque cum aliis teſtatur, Numam Marcium, Marcii filium, è Patribus lectum Pontificem, eique ſacra omnia exſcripta exſignataque attributa eſſe à Numâ Rege. Nequicquàm me movet Zoſimi auctoritas, quippè qui & alia ibi malè narrat, & nomine *Numæ* deceptus eſſe potuit.

Lin. 4. *Candidis chlamydibus...*] Scilicet candidi coloris veſtes induebantur ſacerdotes, exceptis iis qui inferis operabantur, uti notiſſimum eſt. Et ſic in ſpecie docet Porphyr. 4. 19. de Abſt. προφήτας Jovis in Cretâ uſos eſſe ejuſmodi veſtimentis. Silius lib. 3. ſacerdoti *veſtem niveam* tribuit; Plinius Druidibus *candidam* lib. 16. c. ult. & Apuleius Antiſtitibus ſacrorum *candidum linteamen* lib. 11. Atque ut *chlamys* hoc loco tribuitur ſacerdotibu, ità & idem facit Apuleius libro laudato: *Et humeris dependebat pone tergum pretioſa chlamyda.*

Lin. 7. *Confeſſoribus effodiebantur oculi...*] Frequens hoc ſupplicium, ut & truncatæ manus, pedes, nares, in Hiſtoriâ Eccleſ. Sed obſervatione dignum eſt, Euſeb. 8. 12. narrare in rebus Diocletiani, Imperatores, poſtquàm judices tormentorum & ſanguinis ſatietas ceperat, juſſiſſe, *ut oculi Chriſtianis eruerentur, & alterum crurium debilitaretur*: quin & idem memoriæ mandare Haymonem 8. 1. Hiſt. Eccleſ. & Suidam illud referre ad Diocletianum & Maximianum ipſius generum, qui fuit Galerius, quemque, uti ex ſequentibus patet, cum Maximiano Herculio confundit. *Victos*, ait, *multitudine Chriſtianorum, qui occidebantur, edictum promulgaſſe, ut omnibus Chriſtianis, quotquot invenirentur, dexter oculus effoderetur, non ſolùm propter acerbitatem doloris, ſed etiam propter ignominiam*, τι καὶ πρόδηλον, καὶ τῆς Ῥωμαίων πολιτείας ἀλλότριον; *eamque conſpicuam, & ob Romanæ Civitatis alienationem*, ut vertit Portus, cùm mihi videatur Suidas dicere, pœnam hanc fuiſſe *alienam à diſciplinâ Romanorum*, vel *non uſitatam in Rep. Romanâ*; id quod certè verum eſt: undè unuſquiſque ſtatim cognoſcere poterat, eos Chriſtianos eſſe. In Politiâ SS. Patrum Metrophanis & Alexandri apud Photium legimus, Paphnutii, qui interfuit Concilio Nicæno, juſſu Maximiani τὸ μαχαίρᾳ *dextrum oculum erutum, & ſiniſtri cubiti nervos inciſos* fuiſſe; καὶ τὴν λαιὰν συνεχόπτειν ἀγκύλην: ſed hoc vertendum erat, *& nervos ſiniſtri poplitis incidit*, quia ἀγκύλη tam flexum poplitis, quàm brachii, vel cubitum ſignificat; & Euſebius poſt verba modò laudata disertè ſcribit, dextros Chriſtianis oculos effoſſos, & τοὺς λαιοὺς πόδας κατὰ τῶν ἀγκύλων candente ferro fuiſſe debilitatos. Notatu inſuper non indignum eſt, Euſeb. 9. 5. & poſt eum Haymonem 8. 3. narrare, ubi de hâc Maximini perſecutione agunt, *Simulacrorum Pontifices in odia & necem Chriſtianorum concitatos eſſe: quod ut aliquâ juſtâ ratione videretur fieri, confictæ eſſe acta quadam velut apud Pilatum de Salvatore noſtro habita, in quibus adversùs Chriſtianos omnis blaſphemia conſcribitur.* Undè ſequitur ficta hæc Acta fuiſſe A. C. 311. extremo, quia poſt Galerii mortem, quæ incidit in Maium ejuſdem anni, vix ſex menſes à perſecutione Maximinus abſtinuit. Sed eorum Actorum anteà fieri mentionem in Actis Præſidialibus Tarachi, Probi, & Andronici cap. 9. putat Valeſius: *Inique non ſcis* (ait Maximus præſes) *quem invocas Chriſtum, hominem quidem fuiſſe, factum ſub cuſtodiâ Pontii Pilati, & punitum, cujus exſtant Acta paſſionis.* Geſta hæc ſunt Diocl. IV. & Maximiano III. Coſſ. ſive anno Chriſti 290. & ſi eadem Acta intelligi debent, certè illa præceſſerunt perſecutionem; utque tempora conciliet Valeſius, ſcribendum putat, *Diocletiano* IX. *Maximiano* VIII. quia in illis Actis fit mentio præcepti Imperatorum, quo omnes jubebantur diis immortalibus ſacrificare, & quia Præſes cap. 9. dicit, *diuturnam & altam pacem* Principes præſtitiſſe, quæ non erat Diocletiano quartùm Conſule. Nonum ille Conſulatum geſſit an. 304. & ſic quoque Pilati Acta ante Maximini

Digitized by Google

perſecutionem fuere conficta; cujus tamen initio Acta hæc ſuppoſititia edita fuiſſe diſertè tradit Euſebius. Puto igitur in Actis Tarachi non reſpici ad illa Acta Pilati: ſed vel præſidem Maximum innuere ipſam S. Scripturam; *cujus*, non *Pilati*, ſed *Chriſti*, ex hiſtoriâ litteris à Chriſtianis mandatâ conſtat, eum cruci affixum eſſe; vel ad Acta, quæ Pilatus ad Tiberium Imperatorem de paſſione, reſurrectione, & miraculis Chriſti miſit, & ad quæ provocant Tertullianus, Euſebius, aliique. Nam ſi nefaria, quæ ab impiis & ſceleſtis illis Chriſto tribuuntur, ſcelera in Actis Pilati tunc lecta fuiſſent ab Ethnicis, proculdubiò ea Maximus non reticuiſſet, nec dixiſſet tantùm, Chriſtum hominem & punitum fuiſſe.

Lin. 8. *Auricula*...] Id eſt, aures: Poëta, *Auriculas aſini Mida Rex habet;* Arnob. lib. 6. p. 240. *Nunc verò, quia cernunt ora, oculos, capita, buccas, auriculas, naſos;* notumque eſt illud Ciceronis, *auricula infima mollior.* Hæc autem ſuppliciorum genera apud Perſas in uſu fuiſſe frequenti docet Briſſonius; & Auctor M. Etymologici ἀκρωτηριάζειν indè deducit, quia facinoroſis veteres τὰ ἄκρα τῶν ὤτων abſcindebant.

CAPUT XXXVII.

Ibid. lin. 7. *Ut quiſquis ad cœnam vocatus eſſet, inquinatus indè atque impurus abiret.*] Jam monui ad cap. 11. uti ex Columbi notis patebit, hæc ad *Idolothyta* referri debere; eandemque ob rationem abſtinuiſſe Chriſtianos ab epulis, quas Galerii mater Romula exhibebat. Quid de his Apoſtolorum tempore ſtatutum ſit, quidque Paulus ad Corinthios ſcripſerit, ſatis ſuperque ex Novo Fœdere conſtat. Gentiles, cùm ſacrificarent diis ſuis, victimas quidem integras ante aras ſtatuebant, eaſque diis ſacrabant: ſed tamen non totas offerebant; verùm pars earum inſerviebat amicis excipiendis. Val. Flaccus 2. Argon. v. 347.

——— Sacris dum vincitur extis
Prima fames ———

id eſt, carnibus, quæ ex ſacrificio ſuperfuerant. Ipſe deus, cui ſacrum erat factum, exiſtimabatur convivas paſcere; undè elegantiſſimè Ariſtides Tom. 1. p. 97. Sarapin vocat ἑστιάτορα, uti optimè explicat Salmaſius in Obſerv. ad Jus Att. & Rom. Erant tamen homines parci, qui reliquias ſacrificiorum ſale condiebant domum relatas; alii, qui eas macellariis vendebant, uti nos docet Theophraſtus cap. 23. Characterum; alii honeſtiores, qui, ad evitandos ſumptus, victimarum partes amicis mittebant, quemadmodùm ex Theocrito & Plauto docuerunt eruditi. Sed qui eas dividebat non fuit dictus Καλωκρέτης, uti arbitratur Caſtellanus in præfat. Syntagmatis de Feſtis Græcorum: verùm id ipſe ſacrificans per certum hominem, & ſervum fortè, fecit. Contrà Καλωκρέτης fuerit Quæſtor pecuniæ publicæ; & licèt expenſarum, quæ in ſacris publicis fiebant, curam habuerit, acceperitque talium victimarum pelles & reliquias non ſecùs ac ſacerdotes, obſervante Scholiaſte Ariſtophanis, tamen indè nequaquàm inferri poteſt, eum reliquias ſacrificiorum diviſiſſe, & ad ſacrificantium amicos miſiſſe. Porphyrius lib. 2. §. 8. de Abſtin. teſtatur, ſuo tempore animalium nonnullas partes ſacrificatas, cætera epularum loco fuiſſe: καθάπερ ἡμεῖς νῦν ἐπὶ τῶν ζώων ἀπαρξάμενοι γὰρ, τὰ λοιπὰ δαῖτα τιθέμεθα; & §. 27. putat homines, cùm antiquitùs fructuum primitias diis offerrent, & reliquos comederent, eodem exemplo de animalibus ſacratis guſtaſſe. Erant tamen ſacrificia, in quibus nefas erat edere immolata. Idem Porph. 2. 44. *Omnes enim in hoc conſenſerunt Theologi*, ὡς ὅτι ἀπτέον ἐν ταῖς ἀποτροπαίοις θυσίαις τῶν θυομένων, καθαρσίοις τε χρηστέον; *quòd in ſacrificiis, quæ ad malum aliquod avertendum fiunt, ea quæ immolantur non ſunt comedenda, ſed expiatoriis utendum ſit.* Abſtinebant autem ab Idolothytis primi Chriſtiani; & præter exempla ab aliis allata, vide Adonem in Martyr. pag. 80. 142. 148. & 181. Analecta Mabillonii Tom. 4. pag. 132. qui locus ſingularis & elegans admodùm, & pag. 141. at contrà iis veſcebantur Nicolaitæ, Valentinianique, uti teſtantur Epiphanius & Auguſtinus.

Lin. 8. *In cæteris quoque magiſtri ſui ſimilis.*] Arbitror deſignari Galerium Maximianum; niſi quis putet ſcribi debere *magiſtris ſuis*, quia mox Diocles & Maximianus memorantur.

Pag. 133. lin. 3. *Hinc fames, agris* ...] Hanc etiam memorat Haymo lib. 8. cap. 3. ſed alias adfert cauſas.

Lin. 5. *Rapiebantur ad ſacrificia quotidiana, quibus eos*...] Putabam anteà, τὸ *eos* referri debere ad *agros:* ſed nunc illud damno, quia ſequentia contrarium evincunt planè. Nec diſplicet Columbi *ſuos;* ita ut aulicos intelligat Lactantius, vel domeſticos Imperatoris, qui ſacrificiorum reliquiis tam probè ſatiabantur, ut annonam vel victum, qui ipſis dabatur, tanquàm vilem ſpernerent. Pertinet & hic locus ad *idolothyta;* illique

ſimilis ferè invenitur apud A. Marcell. 22. 12. *Hoſtiarum tamen ſanguine plurimo aras crebritate nimiâ perfundebat*, (Julianus) *tauros aliquotiès immolando centenos, & innumeros varii pecoris greges, aveſque candidas terrâ quaſitas & mari: adeò ut in dies penè ſingulos milites carnis diſtentiore ſaginâ victitantes incultiùs, potúſque aviditate corrupti, humeris impoſiti tranſeuntium per plateas ex publicis ædibus, ubi vindicandis potiùs quàm ſedandis conviviis indulgebant, ad ſua diverſoria portarentur.* Per *annonam* autem intelligere debemus, carnem, oleum, vinum, frumentum, utì diſcimus ex Cod. Theod. de Erogat. Militaris Annonæ; ad quem videatur Gothofredus, ut & Salmaſius ad Hiſtor. Aug. quibus addatur Zoſimus 2. 9. ex quo patet, unum præfectum fuiſſe carni ſuillæ Prætorianis præbendæ.

Lin. 6. *Et effundebant paſſim* ...] Hæc ita ſcribenda eſſe judico: *annonam. Et effundebat paſſim ſine delectu, ſine modo, cùm divites univerſos* ..... *expungeret*, ita ut hæc omnia reſpiciant Maximinum. Euſebius certè 8. 14. narrat, Maximinum ditiſſimum quemque paternis & avitis bonis ſpoliaſſe, πλούτους ἀθρόως καὶ σωροὺς χρημάτων τοῖς ἀμφ' αὐτὸν κόλαξιν tribuiſſe. *Expungere* autem *veſtibus & aureis nummis*, nihil aliud eſt, quàm aliquem rebus illis privare, ab aliquo eas auferre. Eſt tamen mira locutio, & neſcio an alibi obvia. *Expungere nomen*, eſt debitum ſolvere; *expungi pauperes* dicuntur, quandò iis ſolvitur, quod gratuitum propter Chriſtum debet Eccleſia, utì docet Clariſſ. Gronovius cap. 8. Obſervat. in Hiſt. Eccleſ. *expunctus manipulus*, qui in catalogo militum deletus, & ſacramento ſolutus: *expuncta rationes* abolitæ ſunt & deletæ. Hæc omnia nihil commune cum Lactantianâ phraſi habent; & quanquàm alicui videri poſſet, legi debere *emungerent*, quomodò Terent. Phormione *ſenem emungere argento* dixit, tamen puto Lactantium ſcripſiſſe *expungerent*, quia ſimiliter planè locutus eſt Papinianus in l. 15. D. de Re Milit. *Ex cauſâ deſertionis notatus, ac reſtitutus, temporis, quod in deſertione fuerit, impendiis expungitur.*

Lin. 11. *Neſcio an agendas* ...] Lego, *an non agendas*, quod ironicè dicit Lactantius.

CAPUT XXXVIII.

Pag. 234. lin. 3. *Per ſingulos artus* ...] Auguſto idem objicit Antonius apud Suet. cap. 69. *Conditiones quaſitas per amicos, qui matres-familias & adultas ætate virgines denudarent atque perſpicerent:* ubi Caſaubonus notat, ſervos ſervaſque nudas ab emptoribus fuiſſe *inſpectas*; quâ voce & Seneca lib. 1. Controv. utitur.

Lin. 5. *In aquâ necabatur: tanquàm Majeſtatis crimen eſſet.*] Non quòd pœna læſæ Majeſtatis eſſet ſubmerſio: ſed quia crimen illud capitale erat, non quidem ex lege Juliâ, ſed ex legibus poſteriorum Imperatorum. Nam cùm lege Juliâ pœna talium foret exilium, ſeu aquæ & ignis interdictio, idque etiam ex Tacito pateat, Paulus tamen Juris-Conſultus ſuo tempore ſcribit, *humiliores beſtiis objici, vel vivos exuri, honeſtiores capite puniri*; & indè ſequentibus temporibus (vixit Paulus ſub Al. Severo) pœna capitis iis irrogata eſt, qui crimine læſæ majeſtatis tenebantur.

CAPUT XXXIX.

Pag. 235. lin. 2. *Quam nuper appellaverat matrem* ...] Intellige Valeriam Galerii Maximiani, qui Maximinum Dazam adoptaverat, viduam. Sed operæ pretium erit brevi quaſi in tabellâ exhibere, quas uxores Diocletianus, Herculius, Galerius, aliique habuerint, quique ex his nati ſint, ut ita lux clarior variis Lactantii locis affulgeat.

DIOCLETIANUM uxorem nomine *Serenam* habuiſſe teſtantur Ado in Martyr. p. 135. Triſtanus, & alii. *Eleutheriam* eam appellat Valeſius; *Alexandram* alii: ſed vocatam fuiſſe *Priſcam* docet Lactantius cap. 15. & priores omnes erraſſe videntur; niſi dicamus eam bina vel plura nomina habuiſſe. Genuit Diocletianus ex eâ *Galeriam Valeriam.*

GALERIUM MAXIMIANUM quod attinet, illi *Galeria Valeria* nupſit; hunc enim Diocletianus adoptatum juſſit, repudiatâ priore uxore, eam ducere, indèque *gener Diocletiani* dicitur capite 29. Fuit ſterilis: undè *Candidianum*, Galerio natum ex concubinâ, quemque Cæſarem facere voluit, utì patet ex cap. 20. adoptavit, quemadmodùm nos docet Lactantius cap. 50. *Idem* (Licinius) *Candidianum, quem Valeria ex concubinâ genitum ob ſterilitatem adoptaverat, necari juſſit.* Morti proximus Galerius eam cum filio Candidiano commendavit Licinio, atque in manus tradidit, cap. 35. Sed Licinium reliquit exacerbatum, ut arbitror, quia ipſi nubere nollet, & ſe cum matre credidit Maximino, cui tamen non ſatis benè cum marito convenerat, utì conſtat ex cap. 32. Cauſam autem relicti Licinii arbitror latere in his hujus capitis verbis: *Venerat poſt obitum Maximiani ad eum Valeria, cùm ſe putaret in partibus ejus tutiùs moraturam, eò*

Digitized by Google

maximè quòd habebat uxorem. Licinius ſcilicet erat innuptus, quippè qui poſteà Conſtantiam, Conſtantini ſororem, in uxorem duxit; & veriſimile admodùm eſt, Valeriam ab eo de connubio fuiſſe appellatam, illamque eodem, quo Maximinum rejecit, argumento uſam eſſe: *quia nefas erat illius nominis ac loci fœminam ſine more, ſine exemplo, maritum alterum experiri.* Neque enim video, quam aliam ob cauſam tam ſignificanter dixiſſet Lactantius, eam ſe crediſſe Maximino, *eò maximè, quòd habebat uxorem;* & rem, uti ſeſe habebat, narrare auſus non eſt, quia inter Conſtantinum & Licinium firma erat amicitia, cùm hic libellus editus fuit. Cùm igitur Maximino etiam nubere nollet, pellitur ab eo in exilium cum matre, relegaturque in quaſdam deſertas Syriæ ſolitudines, nec precibus Diocletiani veniam conſequi potuit, cap. 20. & 41. Tandemque Licinius illius matriſque Priſcæ capita Theſſalonicæ amputari juſſit, cap. 51. cujus verba corrupta ibi emendabo. Notandum autem, Adonem Viennenſem pag. 105. Martyrol. ſcribere, filiam Diocletiani Imperatoris à Dæmonio vexatam, atque à S. Vito oratione curatam: imò pag. 70. eamdem vocari *Artemiam*, & à Cyriaco liberatam dæmonio, ac baptizatam fuiſſe; moxque ipſum addere, *ipſo tempore Maximinum interfeciſſe ſororem ſuam Artemiam.* Quibus ſi quid veri ineſt, Diocletianus duas filias habuerit, neceſſe eſt; ſique illa, quæ occiſa dicitur, eadem cum priore Artemiâ, ſcribi debet *Maximianus*, nimirùm *Galerius;* quippè qui ſororem ejus Valeriam habebat in matrimonio, ſuamque poteſt dici occidiſſe, interficiens uxoris ſuæ germanam. Sed ut verum fatear, haud magna fides ejuſmodi Auctoribus adhiberi poteſt.

Maximianus Herculius uxorem habuit *Valeriam Eutropiam*, quæ antè ex homine Syro genuerat *Theodoram*, vel *Flaviam Maximianam Theodoram*, quæ nupſit Conſtantio Chloro; Herculio autem nupta genuit *Maxentium.*

Constantius Chlorus, cùm Cæſar crearetur, repudiare coactus eſt Helenam, vel concubinam, vel conjugem, ex quâ natus ipſi erat *Conſtantinus*, poſteà à rerum geſtarum gloriâ *Magnus* dictus; & in uxorem duxit Herculii privignam Theodoram, quæ ipſi peperit Delmatium, Conſtantium, Annibalianum, Conſtantiam, Eutropiam, & Anaſtaſiam; quarum una nupſit Licinio, uti patet ex cap. 43. *Ut audivit, Conſtantini ſororem Licinio eſſe deſponſam, exiſtimavit, affinitatem illam duorum Imperatorum contra ſe copulari.* Et quia Theodoræ vitricus erat Max. Herculius, indè Conſtantius Chlorus, c. 29. ejus *gener* vocatur: *Ut Conſtantinum Imperatorem generum ſuum* (propter Fauſtam uxorem) *generi filium, dolo malo circumveniret;* id eſt, Conſtantii Chlori filium, qui Theodoram, privignam Herculii, duxerat in uxorem, quæque, non mater, ſed noverca erat Conſtantini.

Constantinus Magnus Herculii Maximiani filiam minorem, *Fauſtam* nomine, duxit in uxorem: ita cap. 27. Panegyricus incerti Auctoris, & alii; idque cùm prima illius uxor *Minervina* diem obiiſſet. Quos, & quot liberos habuerit, notum ſatis eſt, docetque præclarè illuſtris Du Cange.

Maxentius filius fuit Maximiani Herculii atque Eutropiæ. Eum puerum valdè laudat Mamert. cap. 14. Panegyr. *Sed profectò maturè ille eluceſcet dies, cùm vos videat Roma victores, & alacrem ſub dexterâ filium, quem ad honeſtiſſimas artes omnibus ingenii bonis natum felix aliquis præceptor exſpectat, cui nullo labore conſtabit divinam immortalemque progeniem ad ſtudium laudis hortari.* Eum tamen *ſuppoſitum fuiſſe Herculio arte Eutropiæ, tenere mariti animum laborantis auſpicio gratiſſimi partûs cœpti à puero*, tradunt Epitomes Victoris, & Excerpt. Valeſ. Auctor, & P. Diaconus. Idem docet incerti Panegyrici, cap. 3. *Ipſe denique, qui pater illius credebatur, diſciſſam ab humeris purpuram detrahere conatus*: ecce *creditus*; ergò non verus pater: undè mox cap. 4. Maxentium *Maximiani ſuppoſitum* vocat; idemque Julianum tradere putabat Triſtanus, quem tamen errare docui ad cap. 18. Cæterùm in Politiâ SS. Patrum Metrophanis & Alexandri apud Photium Maxentius vocatur ἀδελφιδοῦς Μαξιμιανοῦ. Adſcribam totum locum, quia mihi valdè eſſe videtur intricatus. *Severo morbo extincto, Licinius, qui ſororem Conſtantii conjugem habebat, imperavit, reliquam Orientis partem Maximianus tenuit.* Μαξέντιος δὲ τῆς κατὰ Ῥώμην ἦρχεν ἀδελφιδοῦς ὢν Μαξιμιανοῦ· καὶ γὰρ ὁ μὲν ἦν Μαξιμιανοῦ προτέρου, ὁ δὲ Διοκλητιανοῦ; *Maxentius verò Romæ imperabat, fratris Maximiani filius. Et hic quidem erat Maximiani prioris, alter verò Diocletiani filius.* Ego certè vix me hinc extrico, ſperoque alios inventos iri, qui nodum ſolvent; neque enim lectum mihi, Maxentium natum fuiſſe fratre, vel ſorore Maximiani, cùm genitus ſit Herculio & Eutropiâ Syrâ. Suſpicabar non-

nunquàm locum corruptum, & verba tranſ-poſita eſſe, & quidem initiò legi debere, Μαξιμῖνος ἐπεῖχε ἀδελφιδοῦς ὢν Μαξιμιανοῦ; nam Maximinus Orientem tenuit, fuitque ſorore Galerii Maximiani genitus: deindè Maxentius dicitur filius Maximiani, nimirùm *Herculii*; alter verò, vel Galerius Maximianus, filius Diocletiani, quia ab eo adoptatus, & filiam ejus habebat uxorem. Sed nihil certi definio, aliiſque hæc relinquo excutienda. MAXENTIUS, ſi Triſtano credimus, uxorem habuit *Magnam Urbicam*, filiam Galerii ex priore conjuge, ex quâ Romulum vivo patre mortuum conſecratumque, & alium filium genuit, qui cum matre dicitur vixiſſe adhuc duobus ante cladem diebus: undè Panegyriſta narrat, Maxentium *ante biduum palatio emigraſſe, & cum uxore & filio in privatam domum ſpontè conceſſiſſe*.

SEVERUS filium habuit *Severianum*, uti conſtat ex cap. 50. Nomen uxoris & parentum incognitum. Triſtanus arbitratur, eum genitum eſſe ſorore Maximiani Galerii: ſed Zoſimus & Aurelius Victor, quos laudat, illud tantùm de Galerio Maximino, Dazâ ante imperium dicto, commemorant. Et ſi hoc fuiſſet verum, non puto, Galerium Maximianum illud ſilentio oblitteraturum, cùm alloqueretur Diocletianum, & cum eo de Cæſaribus creandis ageret, cap. 18. & 19.

C. VALERIUS MAXIMINUS, quem malè Haymo 8. 3. *Severum Maximinum* vocat; natus fuit ſorore Galerii Maximiani. Epitome Vict. *Galerius Maximinus, ſorore Armentarii progenitus, veroque nomine ante imperium Daza dictus*: indè Galerius Maximianus eum cap. 18. appellat *affinem ſuum*, & P. Diacono dicitur *filius ſororis Galerii*, cui tamen malè *Maximus* vocatur. Triſtanus ſcribit, Zoſimum eam facere ſororem Maximiani Herculii: ſed apud eum nihil tale invenio, quanquàm idem tradant Hofmannus & Moreri in Lexicis ſuis. Uxoris nomen ignoratur cap. 39. & ipſa in Orontem præcipitata eſt c. 50. Suſtulit ex eâ Maximinus filium & filiam Licinii juſſu occiſos, ibidem. Sed tamen cap. 47. *filios* illi, non filium & filiam, tribuit. *At ille Kalendis Maiis, id eſt, unâ nocte atque unâ die, Nicomediam aliâ nocte pervenit .... raptiſque filiis, & uxore, & paucis ex palatio comitibus, petivit Orientem.* Quin & cap. 50. filius ejus *maximus* memoratur: *Ipſius quoque Maximini filium ſuum maximum agentem in annis octo, & filiam ſeptennem, quæ deſponſa erat Candidiano, extinxit.* Verùm ſi plures filios habuiſſet, non certè oblitus fuiſſet Licinius eos interimere: undè priore loco *filiorum* nomine fortè etiam *filia* venit, id quod factum fuiſſe, ex Jure Civili patet; & altero *Maximus* eſt nomen proprium, niſi dicamus, natu minorem in fugâ fuiſſe mortuum. Nam duos Maximinum filios habuiſſe, videtur clarè docere Euſebius lib. 9. Hiſtoriæ Eccleſ. extremo: τούτοις ἅμα προσετέθησαν καὶ οἱ Μαξιμίνου παῖδες, οὓς ἤδη καὶ τῆς βασιλικῆς τιμῆς τῆς τε ἐν πίναξι καὶ γραφαῖς ἀναθέσεως πεποίητο κοινωνούς; *Adjecti ſunt his omnibus Maximini liberi, quos ille jam imperii conſortes, & titulorum atque imaginum participes fecerat.* Scio, παῖδας in genere liberos ſignificare, & complecti poſſe filium filiamque Maximini: ſed addit, eos in tabulis pictos, imperiique conſortes eſſe factos; quæ, ut puto, in filiam non cadunt, nec quicquam ad hoc eludendum telum invenio, niſi dicamus, Euſebium plurali pro ſingulari numero uſum eſſe. Atque hæc de Imperatoribus, eorumque uxoribus & liberis, monenda habui; judicavique, non ingratum lectori futurum, ſi & vultus illorum, aliorumque Perſecutorum genuinos Lactantiani opuſculi initio exhiberem, ut ita uno quaſi intuitu unuſquiſque ſibi ob oculos poneret horrendas perſecutiones, quibus illi Eccleſiam, & meritas pœnas, quibus eos Deus afflixit. *Magnam Urbicam* non addidi, quia Eruditi dubitant, num Maxentii conjux fuerit. *Licinium* adjeci, quia à Lactantio memoratur; & quia poſteà Eccleſiam perſecutus eſt, locum ſuum inter Perſecutores habet. Conſtantinum in medio tabellæ depingendum curavi cinctum patre, matre, novercâ & uxore; quia Conſtantius Chlorus favit Chriſtianis, & quia Conſtantinus tyrannorum victor, unà cum Licinio pacem Eccleſiæ dedit, quam tamen hic poſteà, ut monui, turbavit.

Lin. 5. *Inardeſcit.*] Id eſt, libidine accenditur: *inardeſcitque tuendo.*

Lin. 6. *Nondùm luctûs tempore impleto.*] Quod fuit decem menſium, poſteàque ex Lege Gratiani, Valentiniani & Theodoſii, factum eſt menſium 12. uti notarunt Eruditi; adeò ut hæc acciderint anno 311. exeunte, vel ineunte 312. quia menſe Maio anni 311. obiit Galerius; & quia *nuper* ſcribit, eam appellatam à Maximino matrem, & tepidos adhuc mariti ſui cineres eſſe queritur Valeria, me haud invito, hæc anno trecenteſimo & undecimo adſcribentur: undè ſimul patet, quandiù ferè illa apud Licinium morata ſit.

Lin. 8.

Lin. 8. *In illo ferali habitu* ...] Id eſt, nigro: undè paulò antè, *adhuc in atris veſtibus erat mulier*; quanquàm Lipſius ad Tacitum, & eum ſecutus Kirchmannus 2. 18. de Funer. exiſtiment, ſub Imperatoribus fœminas in luctu veſtes albas induiſſe. Verum illud eſſe, patet ex Herodiano & Plutarcho: ſed potuit hic mos Diocletiani tempore abolitus, vel non omnibus, imò & certis tantùm caſibus obſervatus fuiſſe.

Lin. 9. *Tepidis adhuc cineribus mariti* ...] Ergò Maximianus Galerius rogo impoſitus, illoque tempore crematio adhùc in uſu apud Gentiles fuit; niſi quis figuratam loquendi formam eſſe, cenſeat, velitque ſignificare tantùm Valeriam, maritum ſuum nuper mortuum eſſe. Cremationem per Antoninos ſublatam eſſe cap. 13. M. Ant. Philoſophi Capitolinum tradere, probare olim conati ſunt Eruditi: ſed eorum error caſtigatus eſt; & nihil certè locus ille nos aliud docet, quàm Antoninos, maximâ peſtilentiâ exortâ, de ſepulcris extruendis aliquid caviſſe: quod tamen quale fuerit, certant inter ſe harum rerum peritiſſimi viri, Salmaſius, Caſaubonus, Jac. Gothofredus, & Obreghtus, quorum Gothofredus mihi non planè aberraſſe à vero videtur. Sed ſi Capitolini verba hanc opinionem non refellerent, certum utique eſt, eam admitti non poſſe propter ſequentia exempla; quorum non minima ſunt CONSECRATIO cum rogo in nummis L. Septimi Severi, Caracallæ, & Cæſaris P. Cornelii Salonini Valeriani, filii Gallieni Auguſti, obvia, necnon Galerius Maximianus crematus. Ego perſuaſus ſum, cremationem lapſu temporis abolitam; nec malè arbitror cenſere Eruditos, Chriſtianos magnam hujus mutationis cauſam fuiſſe, qui, ut loquitur Felix Minutius, *nullum damnum ſepulturæ timebant; ſed ut veterem & meliorem conſuetudinem humandi frequentabant*. Macrobius 7. 7. Saturn. ſcribit, *ſuo ſæculo*, id eſt, imperante Theodoſio Juniore, *urendi corpora defunctorum uſum nullum fuiſſe*. Ipſam cremationem non fuiſſe veteris inſtituti, Gentiſque Corneliæ primum Sullam Dictatorem crematum eſſe, Plinius & Cicero tradunt. Quin & Domitiani tempore humationem à nonnullis uſurpatam, vel cadavera fuiſſe condita, patet ex Statii Sylvis, ubi Priſcillæ funus deſcribit. Cùmque in dies magis magiſque accreſceret conſuetudo vetus, illaque humanior ipſis etiam Gentibus videretur, hinc puto factum eſſe, ut nonnunquàm in monumentis vetuſtis *corpus integrum conditum eſſe*, legamus.

D. M.
L. IVLII. EPIGONI
VIXIT. AN. XXVI. M. V. D. XII.
CORPVS. INTEGRVM. CONDITVM
M. IVLIVS. HAMVS
PATER. FILIO. PIISSIMO.

C. IVLIVS. HAMVS
DIS. MANIB.
L. IVLII. MARCELLI
NEPOTIS. SVI.
VIXIT. ANN. V.
DIEBVS. XXXXI.
CORPVS. INTEGRVM
CONDITVM. SARCOPHAGO.

Nec certè diſplicet doctiſſimi celeberrimique viri ſententia, qui putat, *catacumbas* à Gentibus factas, inque iis cadavera poſita fuiſſe: ſed non ægrè eum laturum ſpero, ſi apponam, quid hâc de re ſentiat Joannes Bapt. Donius in libro, quem *De Reſtituendâ Salubritate Agri Romani* inſcripſit. *Arenariæ*, ait pag. 52. *Cryptæ antiquis temporibus ad extrahendam arenam in uſum ædificiorum excavatæ (quod hodiè diverſâ ratione faciunt ſupernè effoſſâ terrâ, ut in paſtinationibus ſolet) tam multæ exſtant non in proximo tantùm, ac ſub vineis urbi propinquis, ſed etiam longiùs, & in omnes ferè partes ad mare uſque & montes Præneſtinos; atque ab alio cœli cardine in Etruriam etiam longiſſimè (nec defuit quibuſdam abditiora quædam, ac penitùs ſepulta veteris ævi miracula rimandi ſtudium) ut totus hic Latii ac Tuſciæ ſuburbanæ tractus (cujus infimum ſolum unius naturæ eſt tophaceum & ſabuloſum) penitùs ſuffoſſus, ac propè penſilis exiſtimari poſſit: undè fit, ut vix unquàm internis flatibus quatiatur; ita longi, & multiplices, ac multifariàm inter ſe impliciti ſubterranei meatus quoquoverſùs patent, ut immenſi cujuſdam labyrinthi ſpeciem præbeant. Hujuſmodi cryptæ, ſive cuniculi*, ARENARIÆ *etiam ſimpliciter dictæ, leguntur in veteribus SS. Martyrum Actis*; CATACUMBÆ *etiam, quòd ſæviente tyrannorum perſecutione, innocens Chriſti plebs ſubterraneis hiſce locis interdiù potiſſimùm deliteſceret, cubaret, cibum caperet, ſacroſque conventus haberet. Ab his, tanquàm à genere ſpecies, diſtant Cœmeteria, quæ Urbi ferè propinqua ſunt, ac militaribus viis adſita (multa enim ſuperſunt) laxioribus, ſed brevioribus ſpatiis diffuſa, ſacellis, ſepulchris, aris, atque id genus ædificationibus luculenter ornata; qualia fermè nonnulla quoque fuerunt apud Ethnicos ſubterranea monumenta, quæ & conditoria dicebantur, opere*

lateritio parietibus in ambitum ſuffulta, in queis crebri loculi cum urnis, atque oſſuariis ad unicam ferè familiam ſpectantibus. Hæc eſt viri eruditi admodùm de hiſce cryptis & catacumbis ſententia, quam examinandam relinquo Eruditis, qui Romæ habitant, & agrum ejus ſuburbanum inſpicere poſſunt. Neque tamen arbitror, *Puticulos* cum his cryptis, vel cuniculis quicquam habere commune. Nam fuerunt primò extra portam Eſquilinam in uno loco, cùm contrà catacumbæ & cryptæ illæ arenariæ reperiantur in ambitu Romæ: deindè veriſimile nequaquàm eſt, tantis ſumptibus excavatam fuiſſe terram, ut ibi viliorum hominum cadavera ſepelirentur; & denique aliud *puteus*, cujus diminutivum *puticulus*, aliud *catacumba*: ille patet, hæ verò ſub terrâ ſunt; & in loco, qui dicebatur *puticuli*, plures puteos fuiſſe, clarè docent Varro & Feſtus, & ipſum *puticulorum* nomen non aliud videtur ſuadere. Feſtus notat, *puticulos antiquiſſimum genus ſepulturæ appellatos eſſe, quòd ibi in puteis ſepelirentur homines*, & illa verba nihil mihi aliud innuere videntur, quàm cadavera ſcrobibus impoſita & terrâ obruta antiquitùs, ſcrobeſque illas *puticulos* appellatas fuiſſe; indèque Varronem ejus nominis rationem redditurum ſcribere, *quòd ibi in puteis obruebantur homines;* nimirùm terrâ, ut hodiè ſolet. Si Ælium Gallum apud Varronem ſequimur, *projecta ibi fuere cadavera, & locus à putiſcendo* dictus; id quod etiam Feſtus docet verbis laudatis modò ſubjungens: *Qualis fuerit locus, quo nunc cadavera projici ſolent extra portam Exquilinam; quæ quòd ibi puteſcerent, nomen eſſe factum Puticuli.* Et tam Ælii Galli, quàm Feſti verba docere videntur, cadavera ne quidem fuiſſe terrâ obruta, ſed tantùm projecta, ſiccanda & conſumenda per aërem. Certè hoc firmat planè Horat. lib. 1. Sat. 8. ubi hortos Mæcenatis, qui in Exquiliis & Puticulis fuerunt, deſcribit:

Aſt importunas volucres in vertice arundo
Terret fixa, vetatque novis conſidere in hortis.
Hùc priùs anguſtis ejecta cadavera cellis
Conſervus vili portanda locabat in arcâ.
Hoc miſeræ plebi ſtabat commune ſepulchrum,
Pantolabo Scurræ, Nomentanoque nepoti.
Mille pedes in fronte, trecentos cippus in agrum
Heic dabat, hæredes monumentum ne ſequeretur.
Nunc licet Exquiliis habitare ſalubribus, atque
Aggere in aprico ſpatiari; quomodò triſtes
Albis informem ſpectabant oſſibus agrum.

Nam indè diſcimus primò, ſervorum corpora ex arcis, quæ locabantur, ejecta: deindè, infimæ plebis ibi etiam fuiſſe ſepulchra; & denique, oſſa cadaverum diſperſa in eodem loco jacuiſſe: quæ omnia ſuadent, multa cadavera eum in locum eſſe projecta, & nullâ, vel levi terrâ obruta, combuſtorumque fortè relliquias, oſſa nempè & cineres, non fuiſſe condita, ſed in agro relicta. Nam & uſtrinæ publicæ ibi fuerunt. Porphyr. ad Od. 5. Horatii notat, *in regione aggeris, quæ eſt extra portas Eſquilinas, ſolita fuiſſe pauperum corpora vel comburi, vel projici;* & Commentator à Cruquio editus, non modò puticulos vocat *foſſas*, atque ità ſententiam meam planè firmat: verùm etiam ibi fuiſſe ſcribit uſtrinam publicam. *A puteis*, ait, *foſſis ad ſepelienda cadavera pauperum locus dictus eſt puticuli; hic etiam erant uſtrina publica.* Hos igitur *puticulos* arbitror nos poſſe appellare *ſcrobes*, *foſſas*, vel Belgico idiomate *cuylen*, *groeven*. Quæ omnia ſi aliis diſplicuerint, ego certè continuò manus traditurus ſum, ſi meliora fuero edoctus.

Lin. 12, *Sine more, ſine exemplo...*] Nemo igitur Auguſta, mortuo Imperatore marito, alteri ad hoc uſque tempus nupſit; id quod ex Hiſtoriâ etiam patet ſatis ſuperque: nec obſtat Statilia Meſſalina, Neronis uxor ultima, quam quidem Otho matrimonio deſtinaverat, teſte Suet. c. 10. vitæ ipſius: ſed illud, morte interveniente, contractum non fuit. Verùm præcipuè notandum, Eruditos exiſtimare, Tertullianum tradere Exhortat. ad pudicitiam cap. 13. Imperatores, utpotè Pontifices maximos, ſecundas nuptias ex Lege non potuiſſe adire. *Flaminica*, ait, *univira eſt, quæ & Flaminis Lex eſt. Nam duo ipſi Pontifici Maximo matrimonia iterare non licet, quod utiquè monogamiæ gloria eſt;* & lib. 1. ad uxor. c. 7. *Sacerdotium viduitatis & cælibatium eſt apud nationes. Pro Diaboli ſcilicet æmulatione, Regem ſæculi Pontificem Maximum rurſus nubere nefas eſt.* Joannes Andreas Boſius cap. 2. Differt. de Pontif. Max. veteris Romæ priore loco reſcribit, *jam cùm ipſi, &c.* ut ita ſcilicet relationem, quam τὸ *Nam* habet ad præcedentia, tolleret: deindè *Regem ſæculi* explicat, qui ſummâ poteſtate inter Ethnicos erat, hoc eſt, Imperatorem, qui Pontificatu maximo fungebatur. Sed tot ſunt Imperatorum exempla, qui plures uxores habuerunt, ut vel neceſſe ſit dicere, eos Legem

ſpreviſſe, vel aliter hæc loca interpretari debere, maximè cùm nuſpiàm legatur Pontifici Maximo, liberâ Republicâ, ſecundas nuptias fuiſſe interdictas. Mallem igitur viros eruditos ſequi, qui per *Pontificem Maximum* intelligunt Flaminem Dialem, quem *maximum*, nempè Flaminum, quemque univirum fuiſſe, memoriæ mandat Gellius 10.15. Referri hoc etiam poſſet fortè ad Pontificem Cybeles, quem *ſummum* dictum fuiſſe ad cap. 36. docui. Nam & Tertullianus lib. de Præſ. adv. Hæret. non aliter loquitur: *Quid? quòd & ſummum Pontificem in unis nuptiis ſtatuit.* Quicquid ſit, nequaquàm veriſimile eſt, Imperatorem Romanum poſſe intelligi; & ſi vel *Flaminem Dialem*, vel alium Pontificem Tertullianus *Pontificem Maximum* appellavit, cùm dicere debuiſſet *ſummum*, uti fecit Prudentius, condonandum illud ipſi eſt. Hunc autem *Regem ſæculi* vocat, non quia Ethnicorum Princeps & Imperator erat: ſed quia caput quaſi ſuperſtitionis gentilis, quam puto per *ſæculum* deſignari; & nullus repugnabo, ſi quis intelligere velit Pontificem, vel Flaminem quendam, qui in Africâ erat impoſitus Sacerdotibus, vel qui Sacerdos, ſive Pontifex provinciæ erat.

CAPUT XL.

Pag. 236. lin. 4. *Veſtalem famulam virginem* ...] Eleganter *famula Dea* vocatur, quæ illi conſecrata eſt; ut Hecatæ Medea apud Val. Flac. 6. 502.

— — — Meque ille magiſtram
Sentiet, & raptu FAMULÆ *doluiſſe pudendo.*

Idem 6. 643.

— — — Famulamque ferebant
Phaſidis intonſo nequicquàm crine parentes.

Ruſsùs 7. 366.

Mox famula monſtrata ſeges, quâ lampade Phœbes
Sub decimâ juga fœta metit — — —

Oenomao apud Euſebium 5. Præpar. Poëta vocatur Μουσῶν θεράπων, quia illis ſacratus quaſi eſt: imò Hyperborei; vel δᾶμος Ὑπερβορέων Apollinis θεράπων dicitur Pindaro Olympiad. 3. quia eum præcipuè colebat. *Gratiæ* ſunt *famulæ Veneris* apud Scholiaſt. Statii ad lib. 2. Theb. quod neſcio quarè mutatum eat Barthius; idemque nomen tandem datum eſt animalibus, quæ deorum juſſa exequebantur; uti aper Calydonius Ovid. 8. Metam. 287. *eſt infeſta famulus vindexque Dianæ.* Nec alio nomine veniebant animalia diis peculiariter conſecrata; quomodò cycni, προδικοθύρας, & ἀκωπτέρος, Apollinis θεράποντες appellantur Æliano 2. 32. 6. 19. & 12. 4. Hiſtor. Animalium.

Lin. 6. *Non minùs Auguſtæ proxima.*] Id eſt, quæ æquè familiaris erat Auguſtæ, ac altera, quæ ſemper cum eâ agebat. Neque enim puto, τὸ *proxima* reſpicere ad gradum aliquem conſanguinitatis, quomodò frequentiſſimè uſurpatur; quia voces *non minùs* reſpiciunt familiaritatem, cujus mentio præcedit.

Lin. 11. *Ne lapidibus obruatur* ....] Judæus nempè, cui populus, propter falſum, quod dicturus erat, teſtimonium, erat infeſtus; & hinc æquitatem ac diligentiam judicis ironicè laudat Lactantius, quia eum, qui teſtis in tam gravi cauſâ eſſe debebat, defendebat ab injuriâ populi.

Lin. 12. *Quæ juſſus* ....] Fortè hæc ità ſuppleri debent, *juſſus à malâ beſtiâ*, vel *à judice nefario*, vel ſimile quid; mox fortè etiam meliùs diſtingueretur, *coërcentur innocentes, & duci jubentur.*

Lin 13. *Coërcentur.*] Nimirùm duæ illæ nobiles fœminæ, quæ Judæum refellebant. Et ità apud Euſeb. 8. 3. milites legimus pugnis coërcuiſſe Chriſtianos, ne loquerentur, neque dicerent, ſe nec ſacrificaſſe, nec ſacrificaturos; quod etiam repetitur cap. 1. de Martyribus Palæſtinæ. Reos autem & damnatos propriè & abſolutè dici *duci*, quandò ad carcerem, vel locum ſupplicii deducebantur, notiſſimum eſt.

Lin. 15. *Benè merita* ...] Nihil frequentius in Inſcriptionibus vetuſtis, quàm maritum ab uxore, & uxorem à marito *benè merentem*, *benè meritum*, & *meritam* nominari; eâque loquendi formâ Gentiles teſtabantur amorem conjugalem.

Lin. 16. *Promoti militari modo* ...] Variè conantur Eruditi ſanare hunc locum; ego, uſque dum alii certiora proferant, eorum veſtigiis inſiſtens ſcribendum puto: *Promoti militari modo inſtructi, ut velites & ſagittarii, proſequuntur.* Neceſſaria mihi videtur inſertio particulæ *ut;* quia non dicit, milites proſecutos eſſe nobiles illas mulieres: ſed *Promotos* inſtar velitum & ſagittariorum armatos. *Promoti* ſunt officiales judicum, ad gradum aliquem promoti, uti patet ex l. 2. Cod. Theodoſ. ad l. Jul. de Ambitu; viderique poteſt Jac. Gothofredus ad l. 2. ejuſdem Codicis de Falsâ Monetâ. Quòd ſi præter *Promotos militari modo inſtructos* adfuerint velites & ſagittarii, commodè τὸ *ut* omitti, & pro *velites*

etiam legi *milites*, poteſt; quia id ſi ſequimur, non milites dicuntur militari modo inſtructi, verùm *Promoti* fuiſſe.

Lin. 19. *Nec adultero* ...] Judæo nimirùm, qui falsò coram Judice per tormenta interrogatus, confeſſus fuerat, ſe cum nobilibus fœminis rem habuiſſe; atque ità ſeſe ipſe adulterum fecerat: & hæc verba docent verum eſſe, quod capite præcedenti narrat, *amicas Valeriæ afficto adulterio damnatas eſſe*. Cæterùm obſervanda pœna, quâ adulter & adultera affecti ſunt; eam nempè capitalem eſſe. Lege Juliâ pœnam adulterii relegationem, & ex Lege Conſtantini gladio in eos animadverſum fuiſſe, ſentiunt doctiſſimi Juriſconſulti. Sed cùm Lex Conſtantini, quæ eſt 30. Cod. ad L. Jul. de Adult. lata ſit anno Chriſti 326. hæc verò acciderint anno 312. ſequitur, hanc pœnam tyranni Maximini ingenio adſcribi debere; vel pœnam capitalem ante Conſtantini Legem in adulteros fuiſſe ſtatutam.

CAPUT XLI.

Pag. 237. lin. 1. *In quaſdam Syriæ ſolitudines* ...] Quâ in Syriæ parte hæſerint, difficillimum ſanè dictu eſt, cùm regio illa longè latèque ſeſe extenderit, & magna habuerit deſerta. Auctor Vitæ Damaſi unum eorum memorat: *Eo autem tempore, quo B. Damaſus Eccleſiæ præerat, B. Hieronymus, vir fulgore ſcientiæ & ſanctâ vitâ laudabilis, in eâ Orientalis plagæ ſolitudine, quæ Syriam junctæ Barbariæ fine determinat*; ubi fortè *Barbariam* appellat Arabiam, vel regiones, quas Saraceni inhabitabant; ipſe enim Hieronymus ità loquitur in Vitâ P. Eremitæ: *In eâ eremi parte quæ juxta Syriam Saracenis jungitur, vidiſſe me monachos*; & *ſolum Barbaricum*, atque adeò *Barbariam*, ſignificaſſe eo tempore regiones Romano Imperatori non parentes, notum eſt.

Lin. 5. *Militarem ac potentem virum* ...] Id eſt, qui magnâ valebat auctoritate, magniſque honoribus vel dignitatibus erat ornatus; quo ſenſu etiam c. 15. *potentiſſimos* eunuchos dixit.

CAPUT XLII.

Ibid. lin. 1. *Senis Maximiani ſtatuæ* ...] Id eſt, Herculii, qui, & Diocletianus, SENIORES AUGUSTI vocantur pag. CLXXVIII. Inſcriptionum Gruteri; & ipſius Maximiani Herculii nummus inſcribitur, D. MAXIMIANO. BEATISSIMO. SEN. AUG. Statuæ autem eorum, qui exuebantur imperio, dejiciebantur; undè hoc rebellionis initium frequenter. Vide A. Marc. 14. 7.

Lin. 2. *Et imagines cum quo pictus eſſet, detrahebantur.*] Mox idem narrat Lactantius: *Et quia ſenes ambo ſimul plerùmque picti erant.* Hinc ſuſpicio mihi oborta, leve hîc ulcus latere, quod ſublatum elegantiſſimum dabit ſenſum. Diſtinguit igitur Lactantius inter *ſtatuas*, quæ ex marmore, ære, auro, argento, aliâve materiâ duriore erant factæ, & *imagines*, quæ in tabulis vel clypeis depictæ, in templis, curiis, aliiſque locis publicis, dedicabantur: undè puto legi debere, *Et imagines, cum quoque pictus eſſet, detrahebantur.* Hæc ad Herculium pertinent: ſed quod ſequitur, ægrè habuit Diocletianum, *& quia ſenes ambo ſimul plerùmque picti erant;* indè etiam ejus *imagines*, non *ſtatuæ*, quod notandum, deponebantur unà cum imaginibus Herculii. Sic cap. 44. inter ſtatuas & imagines diſtinguit: *Conſtantinus Maximini perfidiam agnoſcit, litteras deprehendit, ſtatuas & imagines invenit;* & cap. 43. per Maxentii & Maximini *imagines ſimul locatas*, non videntur aliæ quàm pictæ in clypeis poſſe intelligi: quanquam probè ſciam, ipſeque adeò docuerim, vocem *imago* de ſignis etiam vel ſtatuis ex marmore aliâve materiâ factis uſurpari. Sic Euſebius de Herculio loquens 8. 3. ſcribit τὰς ἐπὶ τιμῇ γραφὰς καὶ ἀνδριάντας dejectas fuiſſe; & exſtat hanc in rem locus elegans apud eundem 9. 11. Hiſtor. Eccleſ. Γραφαί τε ὅσαι εἰς τιμὴν αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ παίδων κατὰ πᾶσαν ἀνέκειντο πόλιν: *Sed & imagines vel picturæ, quæ ipſi liberiſque ejus* (loquitur de Maximino) *honoris causâ poſitæ per ſingulas propè urbes viſebantur, aliæ è ſublimi dejectæ confractæque ſunt; aliæ inutiles redditæ, obliterato nigris coloribus vultu*: ἀνδριάντων τε ὁμοίως ὁπόσοι εἰς τὴν αὐτοῦ τιμὴν διανεστήκεσαν ὡσαύτως ῥιπτόμενοι συνετρίβοντο; *ſtatuæ quoque quotquot honoris ejus cauſâ erectæ fuerant, dejectæ ſimiliter atque contritæ.* Ut Lactantius *imagines* & *ſtatuas*, ita Euſebius diſtinguit γραφὰς & ἀνδριάντας; imaginumque alias detractas & ſolo illiſas, alias verò nigro colore obductas fuiſſe ſcribit; moxque narrat, Maximini liberos ultimo ſupplicio à Licinio eſſe affectos: οὓς ἤδη καὶ τῆς βασιλικῆς τιμῆς τῆς τε ἐν πίναξι καὶ γραφαῖς ἀναθέσεως πεποίητο κοινωνούς: *quos ille jam imperii, & dedicationis, vel conſecrationis, in tabulis pictis fecerat conſortes*, uti locus ille vertendus eſt. Haymo 8. 4. Hiſtor. Eccl. priora ità reddidit: *Ipſius verò tyranni imagines ſculptas, vel pictas, præcipitari jubentur, vel atro fuſcari, aut coloribus obli-*

Digitized by Google

terrari: quæ verſio tamen, uti ex Græcis patet, non ſatis felix eſt. Ad picturas pertinent omninò *clypei*, in quibus depicti Imperatores. Suet. Dom. c. 23. *Senatus adeò lætatus eſt, ut, repletâ certatim curiâ, ſcalas etiam inferri, clypeoſque & imagines ejus* (id eſt, imagines in clypeis depictas) *coràm detrahi, & ibidem ſolo affligi juberet*: qui locus nos docet, clypeos illos in parietibus curiæ, altiore loco, fuiſſe ſuſpenſos, & indè non immeritò Lactantium & Suetonium ſcribere, *imagines detractas* fuiſſe. Neque aliter loquitur Juſtinus 38. 9. *Tunc populus ſtatuas & imagines ejus detrahit*: ubi ſimiliter *ſtatuæ* atque *imagines* diſtinguuntur; id quod etiam facit Venuleïus Saturninus Juriſconſultus l. 6. D. ad L. Jul. Maj. Modeſt. l. 7. §. 4. D. eod. & Suet. Ner. c. 24. quorum Venuleïus ità loquitur: *Qui ſtatuas aut imagines Imperatoris jam conſecratas conflaverint, aliudve quid ſimile admiſerint, lege Juliâ Majeſtatis tenentur.* Hinc diſcimus, *imagines* conflari potuiſſe, id eſt, clypeos, in quibus Imperatores pingebantur, ex auro vel argento ſæpè factos fuiſſe; quomodò *clupeum aureum* Claudio Senatum in Curiâ collocaſſe narrat Trebell. Pollio: deindè, ſtatuas vel imagines Imperatorum ſolenniter collocatas & conſecratas, eoque modo ſacras ac religioſas factas eſſe; nam, teſte Marciano lib. 7. D. ad L. Jul. Maj. §. 2. *Severus & Antoninus Poncio reſcripſerunt, non videri contra Majeſtatem fieri, ob imagines Cæſaris nondum conſecratas venditas.* Sed hâc occaſione interrogare eruditos placet, quam putent fuiſſe differentiam inter ἄγαλμα ἀνδριάντα, atque inter ἀγαλματοποιὸν & ἀνδριαντοποιόν. Polybius in Excerptis de Virt. & Vitiis pag. 1468. Ed. ult. ea diſtinguit, ubi de Pruſiâ Nicephorium ſpoliante loquitur: Ἐσύλησε δὲ καὶ τοὺς ἀνδριάντας, καὶ τὰ λίθινα τῶν ἀγαλμάτων; *ſtatuas deorum immortalium ſpoliare ac diripere cœpit*, uti vertit eruditiſſimus editor, qui tamen non interpretatur λίθινα τῶν ἀγαλμάτων, nec quæ differentia inter ἀνδριάντας atque ἀγάλματα fuerit, docet. Et certè ego nullam rationem invenire poſſum, cur Pruſias ſpoliaverit tantùm, atque adeò abſtulerit λίθινα τῶν ἀγαλμάτων, relictis argenteis, & fortè aureis; niſi dicamus ſtatuas ex pretioſiore materiâ factas Pergamum fuiſſe deportatas, cùm hoſtis agros illorum invaderet; nam λίθινα τῶν ἀγαλμάτων indicare videntur, alia etiam ſimulacra eodem in loco fuiſſe. Diſtinguit igitur Polybius ἀγάλματα atque ἀνδριάντας; eorumque artifices quaſi planè diverſos nobis exhibet Scholiaſtes Theocr. ad Idyl. 5. v. 105. Δύο δέ φασι Πραξιτέλεις. τὸν μὲν ἀρχαιότερον ἀνδριαντοποιὸν, τὸν δὲ νεώτερον ἀγαλματοποιόν. Οὗτος δὲ ἦν ἐπὶ Δημητρίου τοῦ βασιλέως, περὶ οὗ φησὶν ὁ Θεόκριτος. Errabo forſan, ſi ſtatuam, ἀγαλματοποιὸν Deorum, ἀνδριαντοποιὸν verò hominum ſigna fuiſſe. Sed tamen illud videtur aliquo modo affirmari poſſe. Nam non modò Suidas ἀγάλματα interpretatur τὰ τῶν θεῶν μιμήματα: verùm etiam has voces ita diſtinguit Pauſanias lib. 1. p. 31. Καὶ θεῶν Εἰρήνης ἀγάλματα κεῖται καὶ Ἑστιάς, ἀνδριάντες δὲ ἄλλοι τε καὶ Αὐτόλυκος ὁ παγκρατιαστής. Neque tamen aſſeverare velim, vel ipſum Pauſaniam, vel alios Auctores Græcos, hanc ſemper differentiam obſervaſſe; ſed nihilominùs arbitror illos, quandò has voces tam clarè diſtinguunt, etiam credidiſſe, eas ſignificaſſe res à ſe invicem diverſas; cùm cæteroquin ſatis fuiſſet memorare ἀγάλματα vel ἀνδριαντάς. Herodotus etiam 1. 131. de Perſis loquens, conjungit ἀγάλματα καὶ νηοὺς καὶ βωμοὺς; undè haud vanum argumentum duci fortè poteſt, ἀγάλματα diis fuiſſe attributa. Apud Suidam ἄγαλμα Ἀθηνᾶς, *Apollinis*, & *Dionyſi*, occurrit in vocibus Ἄγαλμα Ἀπόλλωνος, & Αὐξέντιος; illaque omnia jungit in voce priore, ubi hæc verba, καὶ ἦν ἄγαλμα βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἐν Ἀντιοχείᾳ, reddit Interpres, *Eſt etiam Antiochiæ ſimulacrum vaſtationis & ſolitudinis manifeſtum ac abominandum*: quod certè nequaquàm verum eſſe poteſt. Nam primò ſcribendum eſt ἐν Ἀντιόχεια, vel potiùs Ἀντίοχος; id eſt, in eâ voce occurrit illud ſimulacrum; & in voce Ἀντίοχος Suidas memorat, Antiochum ingreſſum eſſe Sanctuarium, atque in eo erexiſſe βωμὸν καὶ εἴδωλον βδέλυγμα ἐρημώσεως, id eſt, ſtatuam alicujus dei, & proculdubiò Jovis Olympii, cui templum Hieroſolymitanum ſacrabat: quæ ſtatua erat abominatio vaſtationis. Et ἄγαλμα ordinariè pro ſtatuâ deorum vel heroüm poni ſolere, docet Euſtathius ad Il. Δ. pag. 456. Παλαιὸς δέ τις γράφει οὕτως, ἄγαλμα οὐ συνήθως τὸ θεῶν ἢ Ἡρώων, ἀλλὰ κοινῶς: id eſt, *Antiquus quidam commentator ità ſcribit, ἄγαλμα hoc loco non ſignificat, ut ſolet, deorum vel Heroum ſtatuam, ſed in genere uſurpatur.* Aliam longè differentiam inter ξόανον, βρέτας, & ἄγαλμα, ſtatuit Ammonius; illudque ſcribit eſſe τὸ ἐξεσμένον λίθινον ἢ ἐλεφάντινον, *ſculptum, ligneum, vel eboreum*; alterum *mortali ſimile, æneum, vel ex ſimili materiâ factum*: ἄγαλμα verò *porinum*, ſive *lapideum ex lapide poro* (cujus Plinius meminit) vel *ex alio marmore factum*

ſimulacrum; adeò ut ἄγαλμα ad marmora reſtringat: quod ſi verum, poſſit videri Polybius λίθινα τῶν ἀγαλμάτων ſimpliciter poſuiſſe pro *ſtatuis marmoreis*, nullo reſpectu habito ad ἀγάλματα ex aliâ pretioſioreque materiâ facta; quod aliis, quibus plus otii eſt, diſcutiendum relinquo. Theocritus Praxiteli, qui ex Scholiaſtæ ſententiâ Demetrio Regi æqualis fiat, tribuit *craterem*:

—— ἔστι δὲ κρατὴρ
Ἔργον Πραξιτέλευς ——

qui crater cùm ſculptus & figuris exornatus fuerit, videant eruditi, num aliqua inter ἀνδριαντοποιὸν & ἀγαλματοποιὸν differentia hinc poſſit inveniri.

Atque ita ἀγαλματοποιὸς eſſet *cælator*, quia Scholiaſtes obſervat, Praxitelem juniorem craterem eum feciſſe. Praxiteles ſtatuarius & ἀρχαιότερος vixit Olympiade 104. teſte Plinio 34. 8. qui ejuſdem etiam opera recenſet 34. 8. & 36. 5. Sed num is Demetrii tempora, atque Ptolemæorum primorum, ſub quibus floruit Theocritus, attigerit, non utique conſtat; fierique potuit ut alius ab eo fuerit, quem Theocritus craterem cælaſſe canit. Atque ita ἀγαλματοποιὸς eſſet *cælator*; & ἄγαλμα ſignificat καλλώπισμα, πᾶν ἐφ᾽ ᾧ τις ἀγάλλεται καὶ χαίρει: at contrà ἀνδριὰς de *ſignis* vel *ſtatuis* ſolis uſurpari ſolet; vel ſtatuendum eſt, Praxitelem vixiſſe uſque ad Demetrii regis tempora, cælaſſe etiam opera quædam; vel Comatam paſtorem illius mentionem facientem introduci à Theocrito, quia magna viri fama erat, & ut exprimeret paſtoris ſimplicitatem. A Praxitele autem veteri longè diverſus alius eſt, qui Pompeii tempore Romæ floruit, & quem male Loydius, Hofmannus, & Morerius confundunt cum ſtatuario nobili, & cui tribuunt opera memorata Plinio 36. 5. quæ vetuſtioris omninò ſunt. Deindè ille Praxiteles non fuit *ſtatuarius*, verùm *cælator argenti*, quemadmodùm patet ex eodem Plin. 33. 12. & Cicerone lib. 1. de Divin. qui eum tamen non appellat *argentarium*; uti non ſatis cautè facit nuperus Interpres, adducens mox Ciceronis verba, cùm magna inter *argentarium* & *argenti cælatorem* fuerit differentia.

Lin. 8. *Viginti annorum feliciſſimus Imperator.*] Aurel. Victor Diocletianum *imperaſſe viginti quinque annis* ſcribit: ſed proculdubiò fallitur; & annos, quibus imperio depoſito privatus vixit, etiam numeravit. Nam à Chriſti 305. purpurâ ſe exuit, mortuuſque eſt a. 312. uti clarè docet Baluzius; adeò ut audiendi non ſint Zoſimus 2. 8. & Suidas in voce Διοκλητιανός, qui ſcribunt, eum annis tantùm tribus poſt abdicatum imperium vixiſſe. Sed quid Triſtano fiet, qui Victorem ſecutus, Diocletianum poſt imperium depoſitum ſuperfuiſſe ſcribit annos novem, T. 3. pag. 325. Hoc ſi verum foret, jam idem Victor ſcribere debuiſſet, eum imperaſſe annos viginti novem. Hæc, ut opinor, verba ante oculos habuit vir eruditus, *Vixit annos ſexaginta octo, ex quibus communi habitu propè novem egit.* Locus certè hic difficultates ſuas habet; quia ſi totam Diocletiani vitam inſpicimus, plus quàm novem annos communi habitu, ſive privatus vixit. Putabam nonnunquàm ſcribi debere *quadraginta novem*, & extritam fuiſſe notam numeralem priorem; quibus ſi addantur viginti anni imperii, jam vixit annos octo & ſexaginta. Sed Victoris veſtigiis inſiſtens P. Diaconus lib. 10. extremo, memoriæ mandat, *Diocletianum vixiſſe annos ſexaginta octo, è quibus poſt imperium in communi habitu propè novem exegit.* Significanter addit, *poſt imperium*; adeò ut nonnulli videantur cenſuiſſe, Diocletianum per tot annos vixiſſe, poſtquàm ſeſe purpurâ exuit, quod tamen verum eſſe non poteſt. Noluit autem Diocletianus, licèt id ſuaderent Herculius & Galerius, imperium reſumere; undè eum egregiè laudat Eumenius cap. 15. Panegyrici Conſtantino dicti: *At enim divinum illum virum, qui primus imperium & participavit, & poſuit, conſilii & facti ſui non pœnitet, nec amiſiſſe ſe putat, quod ſpontè tranſcripſit. Felix beatuſque verè, quem veſtra, tantorum Principum, colunt obſequia. Sed & ille multijugo fultus imperio, & veſtro tegitur latus umbraculo, quos ſcit ex ſuâ ſtirpe creviſſe, & glorias veſtras ſibi juſtè vindicat. Hunc ergò illum, qui ab illo fuerat frater aſcitus, puduit imitari; huic illum in Capitolini Jovis templo juraſſe pœnituit: non mirum, quòd etiam genero pejeravit.*

Lin. 10. *Fame atque angore confectus eſt.*] Alios narrare, Diocletianum eſſe extinctum morbo aquæ intercutis, alios veneno, Suidam ſuſpendio; alios ipſi linguæ pædorem, & ex faucibus erumpentes vermes, ac ſaniem tribuere, notat ad hoc & ad cap. 1. præſtantiſſimus Baluzius. Sed ad cap. 30. obſervat idem, Suidam narrare, Diocletianum à Senatu jugulatum eſſe, Maximianum verò ſe ſuſpendiſſe, quod certè memoriæ vitio adſcribendum eſt. Undè autem hæc Suidas hauſerit, ignoro: ſed non memini, quenquam Veterum narrare, Diocletianum, vel Maximianum juſſu Senatûs jugulatum, ſive occi-

Digitized by Google

ſum fuiſſe : verùm conſtat, Herculium libero mortis arbitrio ipſi à Conſtantino relicto, ſuſpendio vitam finiviſſe ; undè optimè ei convenit ὁ δ' ἀπήγξατο. Alii memoriæ mandant, Diocletianum μανέντα, *furore percitum* obiiſſe, uti ex Euſebio, & Oratione Conſtantini apud eumdem, & Chryſoſtomo in Oratione de S. Babylâ, notat Henricus Valeſius. Euſebius 8. 13. ſcribit, Diocletianum poſt peracta vicennalia in difficilem morbum, νόσον ἐκ αἰσίαν, incidiſſe, & de mentis ſtatu dejectum fuiſſe : ſed non narrat, eum obiiſſe furibundum ; & Conſtantinus c. 25. Orationis memoriæ mandat, Diocletianum διὰ τῆς ἀφροσύνης βλάβην, *ob vitium inſaniæ, vili quodam clauſum domicilio pœnas dediſſe* : quod oratoriè magis, quàm verè dictum eſſe, perſuaſus ſum ; & quicquid ſit, Conſtantinus non memorat, eum furore correptum obiiſſe. Chryſoſtomus, fateor, teſtatur, Diocletianum μανέντα periiſſe : ſed potuit Rhetorum more rem exaggerare ; potuit etiam ad morbum, cujus Euſebius mentionem facit, quemque deſcribit Lactantius c. 37. digitum intendere. Neque enim perſuaderi poſſum, Lactantium obliturum fuiſſe memoriæ & poſteritati conſecrare, Diocletianum furore percitum obiiſſe, ſi hoc verum foret ; & ſcire ille rem omnem potuit, utpotè illorum temporum æqualis. At qui tragicos meritoſque Perſecutorum exitus deſcribit, narrat tantùm, Diocletianum *in odium vitæ dejectum, & proculcatum injuriis, fame atque angore confectum fuiſſe* ; quæ verba nihil aliud ſonant, quàm, ut paulò antè loquitur, ægritudine duplici confectum moriendum ſibi eſſe decreviſſe ; omniaque, quæ hoc capite narrantur, evincunt, Diocletianum dolore & angore, qui tantus fuit, ut & cibos reſpueret, vitam finiviſſe, atque adeò, quemadmodùm Victor loquitur, *morte conſumptum eſſe per formidinem voluntariâ* ; quia ſcilicet, ut ſequitur, ſuſpectabat necem dedecoroſam : undè & venenum hauſiſſe dicitur. Lactantius cap. 17. morbo, in quem poſt peracta vicennalia incidit Diocletianus, ſcribit, eum *dementem factum eſſe, ità ut certis horis inſaniret, certis reſipiſceret*. Sed hoc ità ſeſe habere potuit, dum morbo agitatus eſt, uti in multis hominibus obſervatur : potuit illud etiam per aliquod tempus, imò per omnem reliquam vitam duraſſe : ſed tamen variæ res, atque adeò mors ipſa, contrarium videntur ſuadere. Noluit enim reſumere purpuram, licèt Herculius & Galerius id eum rogarent enixè ; illiſque ſapienter reſpondit : *Utinàm Salonæ poſſitis viſere olera noſtris manibus inſtituta ! Profectò nunquàm iſtud tentandum judicaretis* : quod Carnuti accidiſſe, non abſque ratione exiſtimat Baluzius ad cap. 29. Scilicet eò à Galerio Maximiano accitus erat, ut quod antè non fecerat, præſente illo imperium Licinio daret, & cum eo de ſummâ Republicâ, & de creando Licinio Imperatore, id quod docet clarè Victor, conſilium haberet ; quod utiquè non feciſſet, ſi ille de mentis ſtatu fuiſſet dejectus ; quibus adde, Eutropium ſcribere, *præclaro eum otio conſenuiſſe*. Narratio autem Conſtantini, quamvis rem ſcire potuit, videtur cum micâ ſalis eſſe capienda. Nam non puto, eum de morte Diocletiani loqui : verùm innuere tantùm, hunc ex morbo dementem factum depoſuiſſe imperium, & incluſum vili domicilio pœnas dediſſe perſecutionis ; & deindè non vile hoc fuit domicilium, vel ἐυκαταφρόνητος οἴκησις : aſt ingens ſplendidumque palatium, uti ſatis ſuperque Sponius, longiori vitâ digniſſimus, in Itinerario oſtendit. Quòd ſi quis tamen Diocletianum poſt depoſitum imperium, modò ſanum, modò mentis non compotem, per totam vitam fuiſſe cenſeat, inſaniæque omnia adſcribat, quæ narrat hoc capite Lactantius, nullus quidem ego repugnabo. Videtur tamen mihi ſatis ingens pœna fuiſſe, æſtuantem, edere nolentem, ſuſpiria ducentem, & miſeram mortem timentem, angore, &, uti Euſebius lib. 8. extremo ſcribit, μακρᾷ, καὶ ἐπιλυπωτάτη τῇ τοῦ σώματος ἀσθενείᾳ, diem ſuum obire. Atque ità etiam Maximinus à Licinio victus ac fugatus, *angore animi ac metu confugit ad mortem*. Cæterùm neſcio, undè hauſerit Jornandes, Diocletianum in *Cappadociâ* defunctum eſſe ; & puto etiam, non abſque ratione eruditiſſimum Baluzium redarguere Victorem, qui narrat, Diocletianum minaces litteras à Conſtantino & Licinio accepiſſe, & ideò ſuſpectantem necem dedecoroſam venenum hauſiſſe. Nam quamvis, ut ferè ſemper, Victorem ſequatur P. Diaconus lib. 10. extremo, non puto tamen, Lactantium præteriturum hiſtoriam, quæ maximè notabilis foret in narrandâ Diocletiani morte. Cæterùm ad cap. IX. obſervo, Diocletianum in Ægypto apud Alexandriam cepiſſe & interfeciſſe Achilleum, qui purpuram ſumpſerat. Addit Oroſius, eum crudeliter victoriâ uſum eſſe, Alexandriam direptioni dediſſe, Ægyptum totam proſcriptionibus cædibuſque fœdaviſſe. Quin inſuper Alexandriam videtur caſtello coërcuiſſe ; nam Victor, Epiſcopus Tunnunenſis, ità loqui-

Digitized by Google

tur in Chronico : *Exilio mittitur* (nimirùm Victor) *& carceris caſtelli Diocletiani poſt Prætorianum carcerem traditur ;* & hoc Alexandriæ accidiſſe, patet ex ſequentibus : *Victor & Theodorus, antè fati Epiſcopi Africani, de carcere ejiciuntur, & poſt diſputationes in Prætorio continuas dierum* XV. *ad aliam cuſtodiam Monaſterii Tabenenſiotarum, quod eſt apud Canopum* XII. *Mil. procul ab urbe Alexandriâ, mittuntur.* Hoc monendum eſſe operæ pretium duxi, quia hoc in libello totiès Diocletiani mentio occurrit ; putoque, ſcribendum apud Victorem eſſe, *carceri caſtelli Diocletiani poſt Prætorianum carcerem traditur* : quanquàm illius ætatis Auctorum Latinitas ad normam redigi nequaquàm poſſit.

CAPUT XLIII.

Pag. 238. lin. 4. *Conſtantini ſororem ...*] Undè Licinius apud Photium in Actis Metrophanis & Alexandri, pag. 1407. vocatur ἐπ᾽ ἀδελφῇ γαμβρὸς Κωνσταντίνου.

Lin. 8. *Utriuſque imagines ſimul locantur.*] Nimirùm in clypeis, non ſecùs ac Diocletiani & Maximiani Herculii, cap. præcedenti, ubi videatur Nota. Sic in nummorum variorum unâ parte binorum Imperatorum vultus ſæpè junctos videmus.

Lin. 10. *Quaſi necem patris ...*] Rectè addit *quaſi*, quia eum non amaverat vivum ; & Herculius ea fecerat, quæ certè amorem omnem & reverentiam ſuſtuliſſent, utì patet ex cap. 18. & 28. Prætextus igitur armorum fuit pater ; nec aliam ob cauſam à Maxentio arbitror conſecratum fuiſſe Herculium, utì Nummi teſtantur, qui inſcripti ſunt, DIVO. MAXIMIANO. SEN. OPT. FORT. neque enim puto, hoc alium, quàm filium feciſſe.

Lin. 11. *Senem hunc inteſtabilem ...*] Ità emendat, me haud invito, Baluzius ; alii *diſcordiam inteſtabilem* dici, malè exiſtimant.

CAPUT XLIV.

Pag. 238. lin. 2. *Quòd reſponſum acceperat ...*] Maxentius quidem initiò ſimulaverat, ſeſe Chriſtianum eſſe, teſte Euſeb. 8. 14. ſed poſteà ſatis ſuperque docuit, ſe aniles Gentilium fabulas amplecti ; hocque etiam ex *accepto reſponſo* ab oraculo abſque dubio, & ex *conſultis libris Sybillinis* patet. Sed mirum, imò pluſquàm mirum, Lactantium nihil narrare de ſceleribus ejus, libidine, magiciſque artibus, quæ omnia graphicè depingit Euſebius 8. 14. illiuſque veſtigiis inſiſtens Haymo 8. 2. P. Diaconus lib. undecimo, & Politia SS. Patrum ſæpiùs laudata apud Photium. Quin & ipſe Aurelius Victor leviter iſta tangit : *Hujus nece incredibile quantùm lætitiâ gaudioque Senatus ac plebes exſultaverint, quos in tantum afflictaverat, utì Prætorianis cædem vulgi quondàm annuerit ; primuſque inſtituto peſſimo numinum ſpecie patres aratoreſque pecuniam conferre prodigenti ſibi cogeret ;* ubi non malè Eruditi reſcribunt, *munerum ſpecie* : ſed incautè advocant ſtrenas Auguſto & Caligulæ oblatas. Nam per *munera* intelligi debent ludi, ſpectacula, quæ edere deſtinaverat magnifica, eoque nomine pecunias corradebat & exigebat immenſas. Multus eſt etiam P. Diaconus in narrandis crudelitatibus & libidinibus Maxentii ; additque, agros relictos eſſe, & omni ſtudio arandi ſerendique ceſſante, magnam famem Urbem atque omnia loca invaſiſſe ; quæ conveniunt iis, quæ Maximo Dazæ adſcribit Lactantius c. 37. & 38. Nefarios inſuper Maxentii mores depingit Auctor incertus Panegyrici Conſtantino dicti, c. 4. & c. 14. ubi eum *viliſſimum hominem, ſtultum, ac nequam animal* vocat ; necnon Nazarius cap. 31. qui omninò videatur.

Ibidem. *Periturum eſſe, ſi ...*] Tolerari poteſt : fortè tamen excidit τὸ *ſe*, & ſcribi debet, *periturum eſſe ſe, ſi ...*

Lin. 5. *De Mauris atque Italis ...*] Scilicet in Africâ Alexander imperium arripuerat : ſed vicit eum Rufus Voluſianus, Præfectus Prætorio, à Maxentio miſſus, teſtibus Aurelio Victore cap. 39. & Zoſimo 2. 15. Hic autem Alexander videtur obſeſſus fuiſſe in urbe Cirtâ. Victor : *Tum per Africam ſacerdotium decretum Flaviæ genti, Cirtaque oppido, quod obſidione Alexandri ceciderat, repoſito exornatoque nomen Conſtantina inditum;* id eſt, quod oppidum Numidiæ vaſtatum & direptum fuerat, cùm in eo obſideretur Alexander, qui purpuram ſumpſerat. Potuit etiam illa fida manſiſſe Imperatoribus, & obſeſſa atque everſa fuiſſe ab Alexandro, quia Zoſimus ſcribit, eum primo congreſſu victum, captum, & mox ſtrangulatum fuiſſe. Priorem tamen ſententiam amplectitur Triſtanus, T. 3. p. 440. utì ex his ejus verbis patet : *Leſquels (Voluſianus & Zenas) étant deſcendus en Afrique, défirent Alexandre dès la premiére rencontre, & le pourſuivirent fuyant de ſi près, qu'ils l'attraperent dans Cirta, qu'ils prirent de force, & ſoudain l'étranglerent.* Quicquid ſit, urbs vaſtata reſurrexit, & CONSTANTINÆ nomen accepit. Vir erudi-

tus

tus ad Victorem Aurelium notat, eam etiam dictam fuiſſe *Nicephorium*, quòd ab Alexandro Magno ibi inſigni parta victoria illuſtris eſſet; additque, eamdem *Niſibenam Conſtantinam* in Notitiâ Imperii appellari. Sed Alexander Magnus nunquàm Africam victoriis peragravit: deindè *Nicephorium* fuit in Meſopotamiâ prope Edeſſam, teſtibus Stephano & Plinio 5. 24. qui illud ab Alexandro Magno conditum fuiſſe, teſtatur 6. 26. *In viciniâ Euphratis Nicephorium, ut diximus, quod Alexander juſſit condi propter loci opportunitatem.* Si *Nicephorium*, quemadmodùm Stephanus, & eum ſecutus Suidas ſcribunt, *Conſtantina* nomen tulit, videtur ſequi, eam autè vocatam *Amidam* fuiſſe, & *Conſtantina* nomen accepiſſe à Conſtantio, Conſtantini Magni filio, cùm adhùc Cæſar eſſet; quia eum Amidam mutato nomine dixiſſe *Conſtantinam*, clarè teſtatur Ammianus Marcell. 18. 8. & 9. quod tamen eruditione præſtantes viri non videntur animadvertiſſe. Sed ut non nego, *Nicephorium*, quia id tradit Stephanus, dici potuiſſe *Conſtantinam*: ita certè nihil commune habet cum *Amidâ*, vel *Conſtantinâ* laudatâ Marcellino. Nam *Nicephorium* ſitum fuit ad Euphratem, utì docent Plinius & Ptolomæus 5. 18. Sed *Amida*, vel *Conſtantina* Ammiani fuit vicina Niſibi, Tigri impoſita, teſte Procopio lib. 1. Perſic. vel per foſſam ex Tigri ad eam perveniri poterat, utì apud Ammianum legimus; quibus addi poſſunt quæ notat Bochartus, vir ſummus, pag. 21. Geograph. Sacræ: adeò ut Stephani verba nihil cum Ammiani narratione commune habeant. Niſibi vicinam eſſe hanc urbem, patet quoque ex Notitiâ, quippè in quâ vocatur *Niſibina Conſtantina*, fortè ad alterius, vel aliarum in eo tractu Conſtantinarum differentiam; quarum una, ſi Stephanum ſequimur, fuit *Nicephorium* ad Euphtatem ſita; aliaque longiùs indè remota in Arabiâ Petræâ, utì patet ex ſubſcriptione Concilii Conſtantinopolitani, quam cum Codice Canonum à Pithæo reſtituto edidit illuſtris Pelletierius, & in quâ *Provincia Boſtron* Epiſcopi memorantur, *Elpidius Dioniſienſis*, *Chilon Conſtantinienſis*, *Uranius Adratenſis, vel Adranenſis*, & *Severus Neapolitanus.* Et quanquàm Conſtantius nomen illius mutaverit, tamen vetus etiam retinuit; & Procopius apud Photium memoriæ mandat, Anaſtaſii Imperatoris tempore *Amidam* à Perſis fuiſſe obſeſſam; ejuſque incolas fine Excerptorum vocari Κωνσταντιαίους, perſuaſus ſum. Nam *Nicephorium* hoc loco non poſſe intelligi, clarum certè eſt, quia indè Daras petiit Choſroës; quæ etiam fuit prope Niſibin, & ab Anaſtaſio Imperatore dicta eſt *Anaſtaſiopolis*: niſi tamen hæc oppida fuerint valdè vicina, & alterum *Amida*, alterum *Conſtantina* nomen tulerit. Nam in laudatâ Subſcriptione recenſentur Epiſcopi *Provinciæ Meſopotamiæ*, *Maras Amidenſis*, *Jobianus Æmarenſis*, *Bathes Conſtantinianenſis*: quanquàm non diſſitear, Bathen alterius urbis potuiſſe eſſe Epiſcopum, quæ *Conſtantina* nomen in Meſopotamiâ etiam tulit, utì Stephanus de Nicephorio memorat. Dio lib. 40. & Strabo lib. 16. meminerunt etiam *Nicephorii*; atque ex hoc patet, illud circa Carrhas fuiſſe, *Jovemque Nicephorium*, quem memorat Spartianus initio Hadriani, ab eâ urbe nomen habere, cenſent Eruditi; dubitavitque vir maximus, an alia urbs hoc nomine ſit: Jovem tamen Nicephorium à loco dici, cenſet. Sed *Nicephorium* fuit etiam locus, vel vicus prope Pergamum, multis templis & ſtatuis deorum illuſtris. Polyb. in Excerpt. de Virt. & Vitiis: *Poſtridiè verò* (Pruſias) *copiis ad Nicephorium adductis, templa omnia vaſtare, delubra, ac ſtatuas deorum, ac imagines ſpoliare ac diripere cæpit;* fuitque ſimul lucus conſitus ab Eumene Rege: undè τὸ Νικηφόριον ἄλσος memorat Strabo lib. 13. Patet id etiam ex Regis Macedoniæ reſponſo ad T. Flaminium apud Polybium lib. 17. Nam cùm Regis Attali Legati c. 2. petiiſſent, ut τὸ τῆς Ἀφροδίτης ἱερὸν ἀκέραιον καὶ τὸ Νικηφόριον, ἃ κατέφθειρε, reſtitueret, reſpondet ille cap. 6. *Nicephorium & Veneris templum, quæ ſunt vaſtata, cùm nequeam aliàs in integrum reſtituere, plantas & hortulanos mittam, quibus locorum cultura ſit futura curæ, & cæſarum arborum incrementum;* qualia narrat etiam Livius liv. 32. cap. 33. & 34. ubi *Veneris templum* ſimiliter à *Nicephorio* diſtinguitur. Hinc videor affirmare poſſe, lucum à templo primario, quod potuit fuiſſe Jovis Νικηφόρου, nomen accepiſſe, & ambitu, vel περιβολῇ, complexum fuiſſe Veneris aliorumque deorum templa. Diodorus certè Siculus p. 294. Excerptorum memoriæ mandat, Philippum evertiſſe τὰ περὶ τὸ Πέργαμον ἱερὰ, τό τε Νικηφόριον πολυτελῶς κατεσκευασμένον, καὶ τ' ἄλλα γλυφὰς ἔχοντα θαυμαζομένας; & iterùm pag. 337. Pruſiam, Bithyniæ Regem, ſpe capiendi Attali fruſtratum, τὸ πρὸ τῆς πόλεως τέμενος τὸ καλούμενον Νικηφόριον, καὶ τὸν νεὼν corrupiſſe, καὶ τοὺς ἀνδριάντας, καὶ τὰ τῶν θεῶν ξόανα, καὶ τὸ περιβόητον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, & denique ἱερὰ παντὰ, *templa omnia* diripuiſſe. Quòd ſi quis igitur Jovem Ni-

cephorium hinc nomen habere, eumdemque ita appellari, quòd Victoriam manu teneret, qualis frequentiſſimè in Græcorum & Romanorum numiſmatis conſpicitur, cenſeat, per me id certè licet. Sed ut ad Aurelium Victorem revertar, notat inſuper vir eruditus, Straboni *Cirtam* per V. ſcribi, & *Virtam*, ab Alexandro conditum oppidum memorari Marcellino lib. 20. In editione Caſauboni Κίρτα ſcribitur, quod leviuſculum eſt: verùm *Virta*, ab Alexandro Magno condita, nihil cùm *Cirtâ* noſtrâ commune habet, nec fuit ſita in Africâ, ſed in extremâ Meſopotamiâ, uti vel Ammianum inſpicienti patebit. *Cirta* autem Africæ, *Conſtantina* poſteà dicta, fuit urbs olim celebris, *Regum quondàm domus, procul à mari ſita*, teſte Melâ lib. 1. cap. 6. Et Strabo lib. 17. eam etiam locat ἐν μεσογαίᾳ, urbemque ſcribit eſſe munitiſſimam, & optimè omnibus rebus inſtructam, maximè à Micipsâ, qui eò Græcos colonos deduxit. Eam poſteà ſub Arabibus floruiſſe, ſuo tempore celebrem fuiſſe, Conſtantinæque nomen retinere, tradit multis Leo Africanus in Deſcriptione Africæ; idemque mihi teſtatus eſt Legatus Imperatoris Marocci, qui non ita pridem ad Præpotentes Fœderatorum Belgarum Ordines miſſus fuit: urbem magnam, amplam, ſplendidis antiquiſque ædificiis & monumentis, quæ inſcripta ſunt litteris incognitis (Græcis proculdubiò & Latinis) refertam, & longè à mari poſitam eſſe, identidem affirmans: quod ultimum etiam Strabonem & Melam narrare, modò vidimus. Sed ſitum turbat valdè Salluſtius, urbemque mari vicinam facere videtur c. 21. B. Jugurth. *Interim haud longè à mari prope Cirtam oppidum utriuſque conſedit exercitus*: quæ quomodò conciliari queant, ego vix video, cùm & hodiè *Conſtantina* longè à mari ſit remota, nec duplex *Cirta* in Africâ fuerit; licèt illud arbitretur Danæus ad Auguſtini cap. 69. de Hæreſibus: quod miror etiam occurrere in Strabonis Indice, cùm apud eum nihil tale legatur. Et quia parùm hæc urbs cognita eſt, non ingratam me tibi, lector, rem facturum exiſtimo, ſi ectypum ejus apponam, quem debeo Ampliſſimo Witzio Reip. Amſtelodamenſis Conſuli, quemque cum Viro Illuſtri communicavit non nemo, qui per tres in eâ annos durâ, at poſteà Tuneti ſplendidiſſimâ fortunâ, licèt Chriſtianus foret, uſus eſt.

Conſtantina igitur montis propè inacceſſi vertici impoſita, qui munitur inſuper lapidibus 10. vel 12. pedes longis, 4. vel 5. latis, rotunda, & ejuſdem ferè ac Roterodamum magnitudinis eſt. Ædificia pro gentis more & genio parvi momenti ſunt: ſed rudera & columnæ marmoreæ, quæ paſſim à fodientibus terram eruuntur, certiſſima indicia ſunt, olim illa ſplendida & magnifica fuiſſe. Qualia etiam fuerunt Leonis Africani tempore. *Ædificia*, ait, *paſſim ſumptuoſiſſima videre licet: quale ſummum eſt templum, duo collegia, tria aut quatuor monaſteria, aliaque id genus complura.* Et hic locus revocat mihi in memoriam, urbem eam fuiſſe olim metropolim Numidiæ. Canon Concilii Milevitani 86. *De Archivo & Matriculâ Numidiæ: Dein placuit omnibus Epiſcopis, qui in hoc Concilio ſubſcripſerunt, ut matricula & Archivus Numidiæ, & apud primam ſedem ſit, & in Metropoli, id eſt, Conſtantinâ*: de quo Canone multis diſputat Sam. Petitus lib. 3. cap. 1. Var. Lection. cui addatur omninò Ludovicus du Pin, Vir certè eruditiſſimus, Diſſert. Hiſtoricâ 1. de Antiquâ Eccleſiæ Diſciplinâ. Diſtat Conſtantina Tuneto 45. vel 50. Bonâ 20. vel 25. & Algeriâ 70. milliaribus Germanicis; quibus faciendis ab ultimâ profectus urbe quatuordecim impendit dies is, qui hæc cum Witzio communicavit.

1. Turris alta, ex quâ de nocte lucernæ dependent ardentes.

2. Caſtellum ad tuendum exitum veteris viæ, per quam ſolam urbs adiri poterat, in mediâ urbe exſtructum.

3. Via, vel introitus urbis rupi inciſus, tam latus atque altus, ut equis & camelis per eum in urbem aſcendere potuerint. Nunc ſordibus repletus eſt, quia grave nimis onus incolis habebatur alimenta plurimis lucernis de die & nocte præbere; quippè ſine quibus hic aditus nullius uſûs eſſe poterat propter tenebras.

4. Caſtella, vel duplex potiùs murus turribus munitus, & defendendi aditûs cauſâ extructus: in exteriori erant duæ portæ, quæ ducebant obliquâ viâ ad unam, quæ in interiori muro erat, portam; per quam portam ad introitum in urbem rupi inciſum dabatur aditus. Fuiſſe duas vias ad urbem Leo Africanus tradit: *Suntque duæ tantùm viæ arctiſſimæ, quæ in urbem ducunt: quarum hæc ex Oriente, illa verò ex Occidente, patet. Portas quoque habet maximas, ampliſſimas, atque elegantes.* Sed αὐτόπτης noſter ſuo tempore tantùm hanc memorat; & niſi ſitus obſtaret, binæ hæ viæ ad binas exterioris muri portas ducere potuiſſent.

5. Hodiernus ad urbem aditus, quem

Digitized by Google

Digitized by Google

Turcæ ex ruinis veterum ædificiorum fecerunt; ſed qui adeò difficilis eſt, ut pedibus tantùm uti, non autem equo quis vehi poſſit: adeò ut Turcæ & incolæ neceſſe habeant de camelis & equis deſcendere, eoſque ducere.

6. Caſtellum, quo novus aditus defenditur.

7. Balnea aquæ calidæ corrupta ferè, & in quibus nunc pauperes corpora ſua purgant, mulieresque ope certi generis terræ, quæ vim cinis lixivi obtinet, quamque *roſill* nominant, linea veſtimenta, & alia, reddunt nitida. De his balneis loquitur proculdubiò Leo: *Ad flumen quibuſdam gradibus deſcenditur rupi inciſis; in ipſo autem flumine domus quædam eſt rupi quoque ſic inciſa, ut tectum, columna, & muri, unam tantùm efficiant partem*: *hìc Conſtantinæ mulieres panniculos abluere ſolent. Eſt quoque huic oppido vicinum quoddam balneum aquæ calidæ, quæ inter rupes fluendo diffunditur.*

8. Molæ aquariæ, quas exſtruxerunt Mauri à Carolo V. ex Andaluſiâ & Granatâ ejecti.

9. Eorundem Maurorum horti & viridaria. Leo Africanus: *Habet fluvius, qui in eâ planitie præterfluit, hortos utrinque feraciſſimos, ſi rectè colerentur.*

10. Catarractes, quem facit fons prope urbem Orientem versùs exoriens, & multam vim aquæ ejiciens; qui urbem, quà Septentrionem ſpectat, cingit, & munimenti loco eſt, atque in profundam admodùm vallem magno cum ſtrepitu ſeſe effundit. Leo Afr. *Rupibus altiſſimis cingitur*: *huic fluvius Suſogmate ſubterfluit, qui & rupibus etiam clauditur, adeò ut fluvius profundiſſimus, unà cum rupibus utrinque poſitis, Conſtantinæ ceu foſſam quandam præbeat.*

11. Rivus, vel fluvius, qui ex fonte prædicto oritur. Hæc omnia, uti patet, ferè conveniunt: ſed mirum, Leonem non facere mentionem aditûs in urbem veteris; niſi fortè eum intelligat per *gradus rupi inciſos*, per quos ad fluvium deſcendebatur. Sed hæc ſufficiant.

Ibid. *Mauris*...] Illi etiam in exercitu Severi fuerunt, & proculdubiò cum reliquis militibus ad Maxentium tranſgreſſi ſunt. Zoſimus enim 2. 10. ſcribit, Severum διὰ τῶν Μαυρυσίων ταγμάτων veniſſe; nec mirum, quia exercitum Herculii habebat, qui, teſte Eutropio, *bellum in Africâ profligavit, domitis Quinquegentanis, & ad pacem redactis*: & hos Mauros inſuper auxit Maxentius; undè dicitur, *ſuum proprium de Mauris atque Italis exercitum nuper extraxiſſe.*

Pag. 239. lin. 1. *Maxentiani milites prævalebant.*] Haud obſcurè indicat Lactantius, initiò non ſatis feliciter pugnaſſe Conſtantinum: at contrà Euſebius 9. 9. narrat eum primam, ſecundam, & tertiam aciem tyranni viciſſe, & ita acceſſiſſe ad urbem Romam dimicaturum cum ipſo Maxentio. Et, quemadmodùm ex Panegyrico Conſtantino dicto patet, primò dimicatum ſub ipſis Alpium jugis, cap. 5. indè in campis Taurinatibus, c. 6. tertiò ad Veronam, c. 8. tandemque ad Pontem Mulvium; quam in rem etiam videri poteſt Nazarius cap. 17. 21. & ſequentibus Panegyrici ſui. Atque ita Oroſius 7. 28. narrat, Maxentium *ſæpè multis præliis fatigatum, ultimè ad pontem Mulvium victum & interfectum fuiſſe.* Neque tamen puto, talia memoriæ mandaturum Lactantium, ſi aliter ſe illa planè haberent. Et ipſi adſtipulatur Politia SS. Patrum apud Photium p. 1409. quippè ubi diſertè narratur, Conſtantinum, cùm permovere non poſſet Maxentium ut à perſecutione abſtineret, bello eum aggreſſum eſſe; & *primò haud procul abfuiſſe, quin ſuccumberet*: καὶ συμπλ[illegible] μάχῃ, τὰ πρῶτα μὲν ἐγγὺς γίνεται, τὸ λαβεῖν τὸ ἧττον, uti Græca ſonant; & indè de cruce in cœlo visâ verba facit, quomodò rem ferè etiam narrat Lactantius.

Lin. 5. *Quinquennalia terminabantur.*] Quid de hoc loco ſentiant eruditi viri Baluzius & Pagius, vide in notis ad hunc locum, Lector, & pag. 248. Diſſert. Hypaticæ; & indè diſces ambos cenſere, ſexto imperii anno exacto, ineunte ſeptimo, Maxentium occubuiſſe. Firmat illam ſententiam Auctor Paneg. Conſtantino dicti cap. 16. *Et conſumpto per deſidias ſenio, ipſum diem natalis imperii ſui ultimâ cæde ſignaret, ne ſeptenarium illum numerum ſacrum & religioſum vel inchoando violaret.* Et arbitror, non abſque ratione cenſere eruditos, annum ſextum imperii vocari *quinquennalia*, quia primo illius anni die celebrabantur. Sed non vacat hanc in rem diligentiùs inquirere; totamque hanc diſputationem iis relinquo, qui tam in Galliis, quam Italiâ, ſummâ cum eorum laude illi incumbunt.

Ibid. *Commonitus in quiete*...] Lactantium ſi ſequimur, certum eſt Conſtantinum vigilantem hoc ſignum non vidiſſe in cœlo: ſed nolo materiam examinare, quæ à tot eruditis viris excuſſa eſt; tu vide Fred. Spanhemium, Antiquitatis Eccleſiaſticæ peritiſſimum

virum, in Introd. Chronologicâ, & Jac. Gothofredum ad lib. 1. cap. 6. Philoſtorgii. Scribendum autem in ſequentibus, uti monui obiter ad Diſſertationem de Utilitate quam Principes ex nummis capere poſſunt, *Chriſtum in ſcutis notat;* id eſt, Chriſti nomen, quod exprimebant per duas primas ſalutaris vocis litteras. Non aliter loquitur Prudentius contra Symm.

Chriſtus purpureum gemmanti textus in auro
Signabat labarum -----

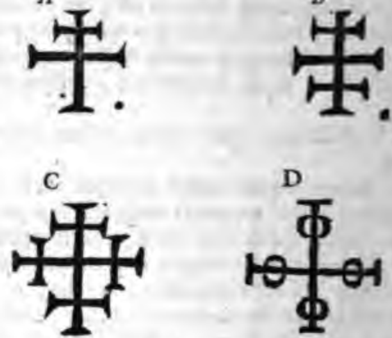
id eſt, Chriſti nomen, Chriſti monogramma. Et ſi Lactantium ſequimur, fuit illud ad hunc modum compoſitum, quomodò ſæculo IV. ſequentibuſque, Chriſtianos ſignaſſe obſervat Baronius in Annalibus, & Gaſſendus in Notit. Eccleſ. Dinienſis. Nec aliter occurrunt primæ divini nominis litteræ in nummo Anaſtaſii apud Arſchotanum Ducem Tab. LXVII. Alii crucem, ego verò Chriſti nomen facio; quia Chriſtus, non autem crux, mundi, qui per globum deſignatur, ſalvator eſt. Potuit etiam monogramma illud tale fuiſſe,

quia ſimiliter in nummis Conſtantini exprimitur, & quia Euſebius lib. 1. cap. 25. de Vitâ ejus ſcribit, primas Chriſti nominis litteras fuiſſe labaro intextas, χιαζομένȣ τȣ̃ P κατὰ τὸ μεσαίτατον; quanquàm & hæc verba de priore figurâ, quam opinor Lactantium innuere, poſſint fortè interpretari, cùm littera Græca P, ſi eam mediam linea ſecat, fit decuſſata. Certè à rei veritate aberrat planè eruditus Diſſertationis Hiſtoricæ de Viſione Conſtantini Auctor, & malè arbitratur, vulgarem circumflexi accentûs notam adhibitam fuiſſe ad hunc modum,

quod non opus eſt multis refellere, cùm certus ſim, virum illum ſententiam ſuam relicturum, ſi nummos inſpiciat, vel in hancce notam incidat. Finem hîc facerem, niſi adjicere placeret ea, quæ ad illuſtrandas crucium nonnullarum formas ad Columbum τὸν μακαρίτην miſeram, quia notis ipſius inſerta ſunt. Illæ igitur ita ſeſe habent.

Non immorabor iis examinandis, quæ notat Carolus Du Freſne in Diſſertatione de Inferioris XVI. Numiſmatis, N. 23. ſed monebo tantùm in cruce, quæ notatur litterâ A. ſuperiorem lineam tranſverſam denotare tabulam, cui inſcriptum fuit βασιλεὺς Ἰȣδαίων; alteram verò lignum cui manus D. N. I. C. fuerunt affixæ: in eâ, quæ notatur litterâ B. ſupremam & mediam eodem planè ſenſu accipi debere; infimam verò lineam, ſignificare locum, cui pedes affixi Salvatoris fuere: in tertiâ, quam deſignat littera C, eadem denotari: ſed cruces decuſſatas, ut vocant, mediæ lineæ tranſverſæ innuere loca, in quibus clavi Dominicas manus ob peccata noſtra perforarunt; & denique ultimæ crucis, notatæ litterâ D. orbem ſummum referendum eſſe ad titulum, binos tranſverſi ligni ad brachia, & infimum ad pedes transfixos. Ratio hæc omnia ſuadet, licèt tempus, quo talis effingendi cruces mos initium ſumpſerit, ignotum mihi ſit planè; nec puto rem tanti eſſe, ut propterea nos cruciare vel tantillùm debeamus. De monogrammate autem Chriſti in nummis expreſſo agit illuſtris Du Freſne Num. 24. Diſſertationis laudatæ; quæ ut elegantia ſunt, ita tamen non puto eum ſatis rectè explicare gemmam, in quâ illud cernitur, & ſimul legitur SAL. DO. N. ALEX. FIL. LUCE. Neque enim illa ullo modo referri poteſt ad Alexandrum Mammææ filium: ſed ad Alexium, quo nomine varii poſterioribus temporibus Imperatores fuerunt, ſpectat; & LUCE æquè commodo ſenſu exponi poteſt LUCEBIT, ut ita ſimul quaſi vota ſuſcipiantur pro Alexio Imperatoris filio. Quanquàm nec LUCET reſpuam, quia illud in aliis nummis apud Choulium obvium eſt. Prætereà in Maxentii nummis cernitur Chriſti monogramma pag. 277. apud eundem: ſed, ut verum fatear,

Digitized by Google

mihi nequaquàm ſit veriſimile, ejus numiſmatis divinum characterem inditum vel impreſſum fuiſſe; & ſi rationem temporum inire placet, nullo id modo fieri potuit, cùm in ipsâ illâ acie, in quâ primò Conſtantinus ſignum hoc præcedere exercitum juſſit, perierit. Puto igitur deceptum eſſe Choulium, & id *Maxentio* adſcribere, quod fecit *Magnentius*, cujus nummos ita ſignatos fuiſſe conſtat, docetque ſatis illuſtris Mediobarbus, qui & alium nummum Magnentio tribuit, quem idem Choulius pag. 187. Maxentio adſignat. Putaveram ab illuſtri Du Cange etiam Deliorum nummum laudari inſignem iſto monogrammate, eumque ſuppoſititium eſſe cenſueram: ſed nunc demùm animadverto, virum eruditum nihil aliud ſignificare, quàm in gemmâ, quæ ſuper caput Jovis exhibet Chriſti monogramma, cerni capita Jovis, Apollinis, & Dianæ, uti illa occurrunt juncta in nummo Deliorum apud Goltzium Tab. 18. quarè hîc me quidem properaſſe nimis libens lubens confiteor. Quî autem factum ſit, ut divinum illud ſignum Jovis capiti ſit impoſitum, difficile admodùm dictu eſt; nec certè hinc me extrico. Nam inſcriptio addita VIVAS. IN. DEO. F. id eſt, *Feliciter*, clarè indicare videtur, hanc gemmam à Chriſtiano ſculptam fuiſſe: niſi dicamus, Deorum capitibus monogramma & Inſcriptionem poſteà adjeciſſe Chriſtianum quendam, ignarum fortè quorum capita forent, vel ut rem profanam ita quaſi in ſacrum uſum converteret. Notandum autem, monogramma in nummis occurrere, qui non modò ante Conſtantinum, verùm etiam ante Chriſti adventum ſalutarem, ſignati ſunt. Nam Scaliger ad Euſebium, & Rupertus in Oratore Hiſtorico Ptolomæi Apionis laudant numiſma, cujus in unâ areâ cernitur caput cornibus arietinis cum diademate; in alterâ verò aquila unguibus fulmen retinens: juxtà eſt cornu copiæ; infra pedes alitis hæc nota; in ambitu nummi, ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ; & illi hanc notam eſſe arbitrantur ΧΡΗΣΤΗΡΙΟΥ Oraculi Ammonis, Cyrenis, quarum ille Rex erat, vicini. Vellem equidem, ejuſmodi ut nummum inſpicere poſſem, quippè qui certè inter rariſſimos habendus eſt; & ut illam interpretationem non reſpuo, ita memini, me alicubi legiſſe, notam hanc in nummis ante Conſtantinum percuſſis deſignare nomen monetarii: quod tamen, ut verum fatear, difficultates ſuas habet. X. & P. ſimiliter ſibi ferè junctæ occurrunt in nummo Decii apud Triſtan. Tom. 2. pag. 595. in quo legitur

BA☧ATO.

Lin. 8. *Chriſtum in ſcutis notat...*] Non, quemadmodùm monui, Chriſti effigiem, ſed monogramma. Et tempore Prudentii nondùm illud etiam fiebat. Hym. 2. περὶ στεφ. v. 98.

> *Quod Cæſaris ſcis, Cæſari*
> *Da; nempè juſtum poſtulo.*
> *Ni fallor, haud ullam tuus*
> *Signat Deus pecuniam.*

Niſi hæc referenda ſint ad tempora Laurentii, qui martyr obiit anno 254. Sed nec Prudentii ætate id factum eſt, quia primus Imperatorum Græcorum Juſtinianus Rhinotmetus, qui regnare cœpit anno 685. ita nummos ſignavit. Et rectè Du Cange in Diſſertatione ſæpiùs laudatâ rejicit Joannem Damaſcenum, qui ſcribit, Conſtantinum nummo indidiſſe τό τε οὐρανοφανὲς σημεῖον τοῦ σωτηρίου σταυροῦ, καὶ θεανδρικὸν Χριστοῦ χαρακτῆρα μετὰ τοῦ ἰδίου; id eſt, *ſalutaris crucis, quod in cœlo viderat ſignum, Chriſtique Dei hominis imaginem cum ſuâ*. Nec puto, Conſtantinum Sanctorum vultibus nummos ſignaſſe, licèt id tradat Andreas Mamora in Hiſtoriâ inſulæ Corcyræ, Venetiis anno 1672. editâ. Exhibet enim nummum, cujus in unâ areâ cernitur Conſtantini caput, nec laureâ, vel aliâ coronâ cinctum; in alterâ verò *Corcyra* ſancta virgo & martyr ſtans in templo, & palmam in victoriæ ſignum manibus tenens, cum Inſcriptione ΚΟΡΚΥΡΑΙΩΝ: quam Corcyram faciunt filiam Cercillini, Principis Senatûs Corcyræorum, ad Chriſtum converſam operâ Jaſonis & Soſipatri, diſcipulorum S. Pauli. Sed nihil illa προσώπῳ commune cum Conſtantini habet vultu; deindè ſibi ſuaviter imponunt, qui talia credere animum inducere poſſunt, cùm à veritate aliena planè ſint.

Ibid. *Quo ſigno armatus exercitus capit ferrum...*] Non hanc, ſed aliam rem miram, animaſſe Conſtantinum ad inſtruendam aciem, & prælium ineundum narrat Zoſimus 2. 16. noctuas nimirùm ἀπείρῳ πλήθει advolantes muros impleſſe, illudque conſpicientem Conſtantinum juſſiſſe παύεσθαι τοὺς ὕμνους, quod fingere potuerunt Ethnici, ut aliquid opponerent viſioni, ἐν τούτῳ νίκα; & hinc etiam fortè eſt, cur in ejus nummis conſpiciatur noctua baſi inſiſtens, cujus à lateribus ſunt haſta, clypeus & galea, cum Inſcriptione SAPIENTIA PRINCIPIS: quanquàm commodè hæc omnia ad Minervam, ſapientiæ præſidem deam, poſſint referri.

Lin. 12. *Cùmque repentè populus...*] Hæc

ſic diſtinguo : *Cùmque repentè populus (Circenſes enim natali ſuo) & editâ voce* . . . ita ut ſubaudiatur *erant ;* neque tamen improbo τὸ *edebat* Columbi.

Lin. 14. *Vocatis quibuſdam Senatoribus, libros Sibyllinos inſpici jubet* . . .] Notum eſt, Sibyllinos libros inſpectos eſſe à *Duumviris*, indè à *Decemviris*, & tandem à *Quindecimviris* ſacris faciundis. Et *Quindecimviros* uſque ad Theodoſii tempora manſiſſe, eumque ſacerdotium cum veteris ſuperſtitionis ſacris abrogaſſe, ut & Sibyllinos libros ſub Honorio per Stiliconem combuſtos eſſe, notarunt Eruditi. Hoc tamen loco Maxentii juſſu, non *Quindecimviri*, ſed *quidam Senatores* libros illos inſpiciunt : undè fortè affirmari poſſet, vel tunc temporis *Quindecimviros* non fuiſſe ampliùs, vel libros Sibyllinos conſultos fuiſſe ab illis, quos Imperator eligebat. Sed prius verum eſſe vix poteſt, quia, notante illuſtri Salmaſio ad Hiſt. Aug. Conſtantini Magni temporibus id muneris etiam *Quindecimviris* tribuit ipſe Lactantius 1. Inſtitut. cap. 6. Vopiſcus in Aureliano cap. 19. *Pontifices* Sibyllinos libros inſpexiſſe ex decreto Senatûs & juſſu Imperatoris docet. *Agite igitur, Pontifices, quà puri, quà mundi, quà ſancti, quà veſtitu animiſque ſacris commodi, templum aſcendite, ſubſellia laureata conſtituite, veteranis* (alii legunt *veneratis*) *manibus libros evolvite, fata Reipublicæ, quæ ſunt æterna, perquirite.* Atque arbitratur vir idem eruditiſſimus, *Quindecimviros*, cùm multi eorum etiam Pontifices eſſent, nobiliori nomine *Pontifices* eſſe vocatos ; eos tamen, non ut Pontifices, ſed ut Quindecimviros curam inſpiciendorum & ſervandorum librorum Sibyllinorum habuiſſe. Sed hoc loco Lactantius *quoſdam Senatores* memorat : quæ quomodò conciliari poſſint, vix video, niſi vel amplectamur rationem à me allatam, alios nimirùm, quàm *Quindecimviros*, ſi Imperator juberet, libros illos inſpicere potuiſſe ; vel niſi potiùs ſtatuamus, hos Senatores etiam fuiſſe *Quindecimviros*, quomodò allocutio Ulpii Sullani apud Vopiſcum etiam ſuadere videtur, Pontifices illos ex Senatorum numero fuiſſe. Nam antiquitùs ex Patribus *Decemviri* creabantur, & poſteà etiam pars eorum dimidia ex plebe. Liv. 6. 42. *Refecti decimùm iidem Tribuni Sextius & Licinius de Decemviris ſacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. Creati quinque Patrum, quinque plebis ; graduque eo jam via facta ad Conſulatum videbatur ;* quod ita interpretor, ut quinque *Quindecimvirorum* fuerint Patricii, quinque Plebeii Senatores ; neque enim mihi ſit veriſimile, hoc ſacerdotium unicuique ex plebe datum fuiſſe. Et Senatores fuiſſe Pontifices, Sacerdoteſque ut plurimùm, conſtat ; docetque vel unus Cic. 4. ad Att. 2. *Adhibentur omnes Pontifices, qui erant Senatores.*

Lin. 15. *Hoſtem Romanorum* . . .] Ambiguum eſt hoc, ut pleraque talia ; & ſi Conſtantinus fuiſſet victus, proculdubiò illum appellaſſent *hoſtem.*

Lin. 17. *Pons à tergo ejus ſcinditur.*] Mulvius, ut videtur, cujus antè meminit. Victor hâc de re ita loquitur : *Dum, ceſâ acie, fugiens ſeſe Romam reciperet, inſidiis, quas hoſti apud pontem Mulvium locaverat, in transgreſſu Tiberis interceptus eſt ;* & arbitror, eum narrare, de alio, quàm Mulvio ponte in fluvium Maxentium cecidiſſe. Mulvius pons factus eſt à M. Æmilio Scauro, teſte Auctore de Viris Illuſtribus, & proculdubiò lapideus fuit : quòd ſi per hunc fugâ ſibi conſulere voluit Maxentius, veroſimile admodùm eſt, pontem fuiſſe injuſſu ejus ſciſſum. Et quanquàm hoc à ratione alienum ſit, tamen eâ viâ Maxentium conatum ſibi conſulere, mox tradit Lactantius : *Ipſe in fugam verſus properat ad pontem, qui interruptus erat, ac multitudine fugientium preſſus in Tiberim deturbatur.* Celebrat etiam Prudentius 1. contra Sym. pontem eumdem :

Mulvius exceptum Tiberina in ſtagna tyrannum
Præcipitans — — —

Et Auctor incertus Paneg. cap. 17. ſcribit, milites Maxentii *ad primum impetum exercitûs Conſtantini territos fugatoſque, & anguſtiis Mulvii pontis excluſos in fluvium abiiſſe præcipites.* Sed Euſeb. 9. 9. teſtatur, Maxentium Tiberim ſcaphis junxiſſe, cùmque per pontem indè factum fugâ ſibi conſulere vellet, propriis inſidiis periiſſe ; id quod etiam memoriæ mandat Praxagoras apud Photium, & pluribus narrat Zoſimus 2. 15. & 16. qui poſſunt videri. Euſebium, ut ſolet, ſequitur Haymo 8. 3. *Maxentiumque tyrannum congredi parantem cum univerſis navibus, quibus fluvium ſtraverat, demergit in profundum.* Quin & Epitome Victoris, necnon P. Diaconus tradunt, hunc pontem *paulò ſuperiùs à ponte Mulvio*, & Maxentium *lapſu equi in profundum demerſum eſſe.* Sed quòd *lapſu equi* ſcribunt tyrannum cecidiſſe in flumen, id apud alios non reperitur ; niſi idem ſignificare cenſeamus Excerpta Valeſiana, in quibus legimus, *equo eùm præcipitatum* fuiſſe. Zoſimus

narrat, tigna pontis non potuiſſe ſuſtinere multitudinem fugientium, & rupta fuiſſe; & Politia SS. Patrum apud Photium p. 1407. ruptum eſſe pontem fallacem, διαῤῥαγείσης αὐτοῖς γεφύρας σοφισμένης. Atque hinc patet ſatis ſuperque, quid ſibi velint hæc Victoris verba, Maxentium nempè *inſidiis, quas hoſti apud pontem Mulvium locaverat, interceptum fuiſſe*. Ille igitur de Mulvio, vel de ligneo potiùs ponte in fluvium decidit; & fortè Mulvium pontem interrumpi fecit, ut Conſtantinum ad inſidias pertraheret, ſi tranſire Tiberim, & inter pugnandum, vel ante pugnam, Romam occupare vellet. Non tamen ſtatim ſubmerſus fuit tyrannus, ſed equo vectus, conatus eſt evadere; quod quominùs facere poſſet, obſtabat altior & abrupta ripa. Auctor Panegyrici c. 17. *Ipſum autem illum cum equo & armis inſignibus fruſtrà conatum per abrupta ripa ulterioris evadere idem Tiberis correptum gurgite devoravit.*

Lin. 18. *Proterretur.*] Lege *proteritur*, nimirùm exercitus, vel miles Maxentii, utì paulò antè *Maxentiani milites* occurrunt; niſi ſignificare Lactantius velit, Maxentii milites primo impetu exercitûs Conſtantini territos fugatoſque fuiſſe, utì loquentem audivimus modò Panegyrici Auctorem. Utuntur eâdem voce non modò Terentius & Plautus, verùm etiam Virgilius 12. Æn. quem imitari ſolet Lactantius.

Pag. 240. lin. 5. *Primi nominis titulum*...] Variè fluctuabam antè; & licèt putaverim, hunc titulum τὸ *Maximus* eſſe potuiſſe, quia ita in nummis & Inſcript. Conſtantinus vocatur, & quia mox Lactantius narrat, Maximinum *convicia jocis mixta adversùs Imperatorem* MAXIMUM *dixiſſe*, nunc tamen arbitror, nihil aliud indicari, quàm Conſtantini nomen ex Senatûs decreto primo loco poſitum fuiſſe, quia idem Lactantius ſcribit, *Maximinum primi nominis titulum ſibi vindicaſſe*: quod etiam Euſebium tradere, doceo ad cap. 32. Et jure id Maximinus videtur facere potuiſſe, quia ante Conſtantinum Cæſar erat factus.

CAPUT XLV.

Pag. 240. lin. 4. *Quàm cùm maximè*...] Placet nonnunquàm ad minutias deſcendere. Particulæ *quàm cùm maximè* & tempus denotant, & ſimul frigoris intenſionem; adeò ut dicat Lactantius, tunc temporis maximum frigus fuiſſe. Sæpè tamen additur τὸ *nunc*; & tunc nihil aliud, quàm intendit & auget. Cic. pro Cluentio: *Mater, quæ multos jam annos, & nunc cùm maximè filium interemptum cupit*; paulò aliter lib. de Senect. *Cauſarum illuſtrium, quaſcunque defendi, nunc quàm maximè conficio orationes.* Nazar. cap. 1. Paneg. *Jactat quippè ſe nunc cùm maximè*; & ante eos Terentius Phorm. *Atqui opus eſt nunc cùm maximè.*

Ibid. *Geminatis manſionibus*...] Id eſt, ut unâ die tantùm itineris faceret, quantùm duæ manſiones à ſe invicem diſtabant, nec in primâ, ſed ſecundâ requieſceret. Viæ regiæ diſtinctæ erant in *Manſiones* & *Mutationes*: in *Manſionibus* pernoctabant, ita ut ab unâ manſione ad aliam diei iter eſſet; in *Mutationibus* verò equos mutabant, & de die reficiendi ſeſe causâ ſubſiſtebant. Nam MANERE Veteribus ſignificabat pernoctare. Sen. 3. de Ben. 16. *Quam invenies tam miſeram, tam ſordidam, ut illi ſatis ſit unum adulterorum par? Niſi ſingulis diviſit horis, & non ſufficit dies omnibus; niſi apud alium geſtata eſt, apud alium* MANSIT, id eſt, pernoctavit. Cic. 1. de Div. *Conclave illud, ubi erat* MANSURUS, *ſi ire perrexiſſet, primâ nocte corruit*; pro quo lib. 2. dixit: *In eo conclavi illi cubandum fuiſſet*; quomodò & loquitur Suetonius in Aug. 72. 78. & Calig. cap. 55. Hinc MANSIONES ſunt loca, in quibus aliquis pernoctat. Eo ſenſu MANSIONES SALIORUM occurrere in Inſcriptione veteri, doceo lib. 4. 2. Obſervationum. Hinc non modò *Manſiones* à *Mutationibus* diſtinguuntur in Codice Theodoſiano, Itinerario Burdigalenſi, & alibi: verùm etiam *Manſio* pro itinere totius diei uſurpatur Plinio 12. 14. *Manſionibus octo ſtat thurifera à monte excelſo.* Erant autem hæ Manſiones ædificia ampla, adeò ut Imperatores in ipſis cum comitatu ſuo nonnunquàm pernoctarent, utì conſtat ex Ambroſio in de Obitu Valentiniani, & Suet. Tito, & Vopiſco cap. 35. Aurel. Verùm juncta ipſis fuere etiam horrea, vel horreorum uſum præſtabant, atque ibi recondebatur annona militaris, militibus dividenda euntibus viâ militari in expeditionem; quam annonam *copias Manſionum* vocat Eumenius. Sed longum nimis foret hæc verba elucidare; & monebo tantùm, ſimilem loquendi rationem inveniri apud Juſtin. 13. 8. *Victus Neoptolemus ad Antipatrum & Craterum profugit, hiſque perſuadet, ut* CONTINUATIS MANSIONIBUS, *læto ex victoriâ, & ſecuro fugâ ſuâ Eumeni ſuperveniant*: deindè exſtare Inſcriptionem elegantem apud Spon. 302. Miſcellaneorum, in quâ vox MANERE etiam occurrit:

MERCURIUS. HIC. LUCRUM.
PROMITTIT. APOLLO. SALUTEM.

SEPTIMANUS. HOSPITIUM.
CUM. PRANDIO. QUI. VENERIT.
MELIUS. UTETUR. POST.
HOSPES. UBI. MANEAS. PROSPICE.

Obſcura illa, fateor, eſt; & ſi quid humani in eâ explicandâ patior, alios ſequar meliora doctus continuò. Puto igitur, huic hoſpitio inſigne fuiſſe Mercurium & Apollinem; & hinc Septimanum arripere occaſionem homines invitandi in ſuum hoſpitium: quo tamen meliùs ii utentur, qui prandium ſecum attulerint, vel qui eâ horâ venerint, cùm prandium ſumitur: at poſt prandium hoſpes proſpicere debet, ubi *maneat*, id eſt, pernoctet.

Pag. 241. lin. 7. *Acceptâ in deditione Perintho.*] Rectè notant Eruditi, *Perinthum* eſſe *Heracleam*, quam paulò antè narravit fuiſſe obſeſſam; eamque urbem illud nomen tuliſſe, obſervat Ammianus Marcell. 22. 2. & 27. 4. necnon Procop. lib. 1. Hiſt. Vandal. quibus addatur omninò Triſtanus Tom. 2. p. 80.

Lin. 10. *Diſtantem militibus...*] Aliorum conjecturis inſiſtens lego, *millibus totidem, ibidemque collectis.* Vir doctiſſimus notat, hoc circa *Reſiſton* accidiſſe, huncque locum primum occurrere in Itinerario Antonini euntibus ab Heracleâ Hadrianopolim. Ego in Itiner. pag. 37. invenio, inter Trajanopolim & Heracleam recenſeri *Apros & Reſiſton*, illumque locum à Trajanopoli abeſſe XXIII. millia paſſuum, hunc XXII. ita ſi prima manſio fuit *Reſiſton*, ſecunda certè erit *Apros*, quia utrique paria milliaria tribuit Lactantius. Sed ille non *Trajanopolim*, verùm *Adrianopolim* memorat; & Auctor Itinerarii alia longè loca inter Adrianopolim & Heracleam nobis deſcribit; ut pag. 30. *Oſtudizum*, *Bergulas*, *Driziparam*, *Izirallon*; pag. 51. eadem cum *Heracleâ* recenſet; ut & pag. 73. *Hadrianopolim*, *Oſtudizum*, *Burdidizum*, *Bergulas*, *Druſiparum*, *Tirallum*, *Perinthum*, *Heracleam*: at contrà pag. 75. iterùm nobis annumerat *Trajanopolim*, *Cypſelam*, *Apros*, *Reſiſton*, *Heracleam*; adeò ut mihi quidem videatur, *Campum Serenum*, cap. ſeq. memoratum, alibì quærendum eſſe.

CAPUT XLVI.

Pag. 242. lin. 9. *Per Præpoſitos Tribunoſque...*] Nomen *Præpoſiti* generale valdè eſt, uti docet Gutherius in lib. de Officiis Domûs Auguſtæ. Hîc præponuntur Tribunis: ſed tamen Vegetius 2. 12. legionis primæ cohorti ſcribit præeſſe Tribunum, reliquas verò à Tribunis, vel Præpoſitis fuiſſe rectas. In Inſcriptionibus apud Gruterum occurrunt *Præpoſitus cohortis expeditionis Germanicæ*, *Præpoſitus Legionis*, *Numerorum tendentium in Pontum*, & *Vexillationis Perinthi*; adeò ut nemo peccaturus ſit, qui hoc loco *Præpoſitos* majores Tribunis faciat. Sic in Inſcriptione apud me ineditâ:

D. M.
C. IVL. CANDIDO
P. P. LEG. XIII. GEM.
HEREDES. EX. TES
TAMENTO. FECE
RVNT.

Nam duplex P. P. ſignificat Præpoſitum; & malè in Indice Gruteriano nonnunquàm explonuntur hæ ſiglæ per *Præfectus*; & pejùs in Inſ. 6. p. CCLXXVII. *Pro Prætore*, cùm ſit Imperatoris Cari titulus *pater patriæ*: quomodò & I. p. CCLXXVIII. explicari debet, in quâ quidem legitur & expreſſum eſt PRO. PR. ſed non ad Imperatorem, verùm ad M. Aurelianum Valentinianum refertur. Sed hoc obiter.

Lin. 11. *Prælium diei Kal. Majarum...*] Vel *diei* poſitum eſt pro *die*, vel ſcribendum *diem*.

Lin. 16. *Campus ... quem vocant Serenum.*] Hunc ita dictum puto, non quia ventis, ſed quia arboribus fruticetiſque carebat, eratque planus. Talem campum καϑαρὸν πεδίον, *purum campum*, arbitror vocari ab Euſeb. 4. 19. de Vitâ Conſtantini, qui juſſit, ut milites nondùm Chriſtiani facti ſingulis diebus Dominicis in eum procederent, & ſimul omnes ſigno dato preces ad Deum funderent. Nam hic campus proculdubiò fuit planus, nec arboribus aliiſve rebus impeditus; in quo etiam milites armis ſeſe exercuiſſe arbitror. *Purum ac patentem campum* dixit Livius 24. 14. Sed facit *ſerenus campus*, ut monere debeam, *ſerenam militiam* mihi etiam lectam eſſe apud Paulum Diac. lib. 10. Hiſtoriæ Miſcell. *Qui* (Carauſius) *viliſſimè natus ſerenâ militiâ ordine famam egregiam fuerat conſecutus.* Qualis militia *ſerena* ſit, fateor me non capere, niſi quis exiſtimet, reſpectu Imperatorum eam ita dici, qui *Sereni Domini* vocantur in columnâ, quæ adhùc hodiè Conſtantinopoli conſpicitur. Et perpendant Eruditi, num potiùs reſcribi debeat *ſtrenua*, vel *ſevera* militiæ: quod ultimum erudito amico in mentem veniebat; ita ut Carauſius dicatur famam ſibi acquiſiviſſe ex diligenti obſervatione diſciplinæ militaris.

Pag. 243. lin. 3. *In largiendo tenax...*

Digitized by Google

Victor : *Namque illi* (Conſtantino) *præter modum magna cætera ; huic* (Licinio) *parcimonia , & ea quidem agreſtis tantummodò inerat.* Et Auctor Epitomes ſcribit, eum *avaritiæ cupidine omnium peſſimum* fuiſſe.

Caput XLVII.

Pag. 243. lin. 6. *A paucis metebatur.*] Id eſt , ſternebatur , dejiciebatur , utì falce ſuccidimus gramen. Exempla adfert Columbus ; & exſtat aliud apud Tertullianum in fine Apolog. *Nec quicquam profuit exquiſitior crudelitas veſtra ; illecebra eſt magis ſecta : plures efficimur , quotiès metimur à vobis ; ſemen eſt ſanguis Chriſtianorum.* Et apud Sil. Ital. lib. 13.

——— Ruit obvia in arma
Scipio , & adverſum metit inſatiabilis agmen.

Lin. 8. *Deus ſummus* ...] Optimo jure ita vocatur Deus noſter : ſed Gentiles etiam *ſummum* ſimpliciter de Deo Maximo, quem ignorabant , uſurparunt. Stat. 4. Th. 516.

Et triplicis mundi SUMMUM , *quem ſcire nefaſtum eſt ;*

ubi hæc notat Scholiaſtes : *Dicit Deum Demogorgona Summum , cujus nomen ſcire non licet. Infiniti autem Philoſophorum Magorum , Perſæ etiam confirmant , reverà eſſe , præter hos deos cognitos , qui coluntur in templis , alium principem , & maximè Deum , cæterorum numinum ordinatorem , de cujus genere ſint ſoli Sol atque Luna ;* ubi reliqua poſſunt videri , quæ elegantia ſunt , & quæ emendare conatur Barthius in Notis ; cui addendus Fr. de Cordoüâ , qui cap. 25. Didaſcaliæ Multiplicis , pro *Demogorgona* reſcribit *Demiurgum* , id eſt , opificem , Demogorgonemque Boccatio originem ſuam debere , exiſtimat : ſed malè dubitat , quis vetuſtior ſit *Lutatius* , an verò *Boccatius* , cùm nihil certius ſit , quàm illum ante hunc vixiſſe.

Caput XLVIII

Pag. 244. lin. 8. *Securitatem publicam* ...] Quæ in variis apud Antiquarios nummis occurrit ; utì Erizzum pag. 119. 413. 469. 497. 559. Triſtanum Tom. 1. pag. 630. Tom. 2. pag. 469. Patinum pag. 73. Theſauri ; Vaillantium , cujus librum de Coloniis avidè exſpectamus , alioſque. Apud Ammianum Marcell. 14. 6. etiam memoratur *Pompiliani ſecuritas temporis.*

Lin. 9. *In tractatu haberemus* ...] Id eſt , conſultaremus , & deliberaremus. Vide huc pertinentia in Gloſſario ſæpiùs laudato.

Lin. 12. *Quod quidem divinitas* ...] Scribendum puto , *quo quicquid divinitatis in ſede cœleſti.* Vide Columbi , viri doctiſſimi , Notas. Et ita loquebantur Gentiles , quia quid propriè eſſet ſummum numen , quis Deus , dubitabant, atque inter ſeſe diſputabant.

Pag. 245. lin. 15. *Pro quiete temporis* ...] Ut ſub imperio meo quies & pax ſit ; mox : *Quò etiam in hoc per clementiam noſtram quieti publicæ conſulatur.* In nummo Maximiani Herculii apud Triſtan. Tom. 3. pag. 372. conſpicitur dea , unâ manu rudem , alterâ ſpicas tenens ; & QUIES. AUG. illoque emblemate denotatur proculdubiò , quietem , ſeu pacem abundantiæ & annonæ cauſam eſſe. Amm. Marcell. 19. 11. *Et* QUIETEM *colentes tanquàm ſalutarem deam , Tributariorum onera ſubirent* , ubi poteſt videri Valeſius.

Pag. 246. lin. 6. *Vicarium poſtulent* ...] Nomen hoc generale eſt , adeò ut pro certo affirmari non poſſit , quod munus Vicarius hic geſſerit. Sed tamen eum erraturum neutiquàm puto , qui Maximinum deſignare exiſtimet quemcunque in ſuâ provinciâ Vicarium. Sic in partibus Orientis fuere Vicarii quatuor, Aſianæ diœceſeos , Ponticæ , Thraciarum , Macedoniæ, de quibus , ut & aliis aliarum provinciarum Vicariis , videri poteſt Notitia Imperii. In Inſcriptionibus à Reineſio editis memoratur *Flavius Rufus Sabinus Voluſianus Vicarius Aſiæ* , & *Virius Nicomachus Flavianus Vicarius Africæ* ; atque in libello Precum Fauſtini , pag. 14. occurrit *Vicarius Hiſpaniæ.* In genere autem *Vicarius* vocatur , qui alterius vicem gerit , vel alteri ſervit ; ita *ſervus vicarius* , teſte Ulpiano , ſervit ſervo ordinario. VICARIUS SUPRA COCOS in Inſcript 12. DLXXX. qui coquis præeſt loco illius , qui in eos imperium habebat ; & *Vicarii* noſtri id nomen habent reſpectu Præfectorum Prætorio , vel Præſidum , quorum vicem adminiſtrabant : undè Sextilius Ageſilaus Ædeſius in lapide antiquo vocatur VICARIUS PRAEFECTURAE PER HISPANIAS ; & cap. XVI. Lactantius memorat *Hieroclem ex Vicario Præſidem* , qui malè à Gallis redditur *Préſident.*

Lin. 10. *Ad jus corporis eorum* ...] Hæc ſunt *bona Eccleſiaſtica ;* & locus hic clarè evincit , ante Conſtantini Magni Legem Eccleſias Chriſtianorum bona , ut vocant , immobilia poſſediſſe. Julianus id prohibuit ; utì teſtatur Ado in Martyrol. pag. 108. illique certè adſtipulati fuiſſent Fauſtinus & Marcellinus , quia in libello Precum pag. 21. ita loquuntur : *Sed ideò nominis iſtius etiam cum*

Digitized by Google

omni dedecore querebatur auctoritas, ne illis poſſeſſiones Eccleſiæ tollerentur; quas utinàm nunquàm poſſediſſet Eccleſia, ut Apoſtolico more vivens fidem integram inviolabiliter poſſideret.

Ibid. *Jus corporis eorum* . . .] Edictum hoc Maximini permittit unicuique deum colere quemcunque vellet; cùmque ſinguli ferè Gentilium dii haberent ſibi devotos homines in unum corpus redactos, hinc ſimiliter de Chriſtianis loquitur, quippè qui Numini Majeſtatique D. N. J. C. erant devoti. In lapidibus vetuſtis occurrit COLLEGIUM AESCULAPII, ET HYGIAE NAUCLERUS, QUI ERAT IN COLLEG. SERAPYS, COLLEG. FABRUM VENERIS; de quibus alibi dabitur propediem differendi locus. Atque uti hæc corpora arcas ſuas & agros, undè ſumptus faciebant, habebant: ita etiam Chriſtiani bona ſua poſſidebant; qui tamen omnes reditus omneſque eleemoſynas in pauperes erogabant, nec iis otioſos ventres alebant.

Lin. 19. *Beatitudine publicâ* . . .] Et hæc vox ſolennis, atque adeò in ipſis nummis obvia eſt, ac notat tranquillum & felicem Reipublicæ ſtatum. *Beatiſſimum ſæculum* dixit Tacit. c. 3. Agric; *Beatiſſimos Cæſares* Nazarius cap. 1. & ultimo; *Beatiſſimam victoriam* cap. 32. *& beatitudinem urbis* cap. 33. Panegyrici.

Lin. 21. *Prolato programmate tuo* . . .] Significat, Præſidem provinciæ ſcripto publicè propoſito ſignificare debere, ſe tale Edictum ab Imperatoribus accepiſſe, juſſumque eſſe, ut iſtud affigeret. Locus hic certè mihi obſervandus eſſe videtur, quia nos docet, Imperatorum Edicta in provinciis non fuiſſe propoſita, niſi ſimul teſtarentur Præſides, ejuſmodi Edicta ab Imperatoribus ad ſeſe miſſa eſſe; idque factu neceſſarium fuit, ut arcerentur ſuppoſititia Edicta, quibus provinciales ad res novas incitari à turbulentis hominibus potuiſſent.

CAPUT XLIX.

Pag. 247. lin. 1. *Sequenti autem Licinio* . . .] Putaveram, ſcribendum eſſe *ſequente*: ſed nunc arbitror, Maximinum *conceſſiſſe ſequenti Licinio*, id eſt, eum non expectaſſe, ſed fugiſſe, ſimul ac Licinium venire & appropinquare cum exercitu cognovit. Cicero 1. de Orat. *Quibus ego, ut de his omnibus rebus diſſeram, cùm conceſſero, illud tamen Oratori tribuam & dabo;* qui locus, ſi loquendi formam ſpectes, planè ſimilis huic Lactantii.

Lin. 3. *Dextrorsùm perrumpentibus omnia victoribus* . . .] Maximinus, poſt cæſas inter Heracleam & Hadrianopolim copias, aufugit primò Nicomediam, indè in Cappadociam, teſte Lactantio c. 47. Quò cùm eum ſequeretur Licinius, Tauri montis *anguſtias* occupat; & quia montes ejuſmodi ubique non ſunt pervii, crediderim facilè, certum locum deſignari, & quidem per quem adiri poterat Cilicia, cùm Tarſum Maximinus fugiſſe dicatur. Apud Liv. 35. 13. Antiochum legimus *Antiochiam ſe recepiſſe per Ciliciam Tauro monte ſuperato.* Alexander apud Juſtin. 11. 8. *timens anguſtias* magnâ celeritate Taurum tranſcendit, & Tarſum pervenit; eaſque anguſtias optimè deſcribit Curtius 3. 4. ex quo inſuper diſcimus, Alexandrum etiam ex Cappadociâ Ciliciam petiiſſe, & illas *pylas*, ſive *portas* (id quod & aliis exemplis firmari poſſet) fuiſſe appellatas. Licinius autem aliud iter tenuit, & versùs Pamphyliam Taurum ſuperavit: undè metuens Maximinus, ne fugâ excluderetur, Tarſum ſe contulit, *Orienti* ſcilicet & *Ægypto* propior futurus.

Lin. 8. *Ut ſolent hi, qui hoc ultimò ſe facere arbitrantur* . . .] Ita certè in prælium ruere voluerunt Numantini; cùmque id facere non poſſent, ſeſe ipſi occiderunt, Flor. 2. 18. Juba magnificè epulatus, ſuper menſas & pocula Petrejo ſe interficiendum dedit, 4. 2. & Cantabrorum nonnulli, poſtquàm extrema vident, certatim igne, ferro, inter epulas, venenoque præcepere mortem, 4. 12. Quin & hominibus ſententiâ judicis damnatis, quò fortè reſpicit Lactantius, & gladiatoribus, dabatur ultima cœna *miſcellanea*, ut varietate ciborum ſeſe replerent, benèque poti formidinem mortis abjicerent. Juven. Sat. 11. *Sic veniunt ad miſcellanea ludi;* ubi Commentator: *Miſcellanea, cibi gladiatorum, id eſt, ultima cœna;* additque rationem: *Ideò miſcellanea, quia omnia, quæ apponuntur eis, miſcent, ſic manducant;* quam Poëtæ interpretationem licèt alii, nec fortè immeritò, improbent, & licèt non veroſimile ſit omnes gladiatorum cibos in cœnâ, quam ultimam eſſe putabant, miſtos fuiſſe, potiùſque varietate ciborum repleti ſint, tamen Scholiaſtes morem illum videtur nobis conſervare. Apud Athenienſes damnatis, vel qui ἐπὶ θάνατον, *ad mortem* ducebantur, licebat ſe cibo vinoque replere, σιτίῳ καὶ οἴνῳ πληρωθῆναι, teſte Suidâ in v. ἔχεις τὰ τρία, & Append. Vatic. Cent. 1. Prov. 75. Et *beſtiariis*, vel ad beſtias damnatis, datam fuiſſe *cœnam liberam*, eoſque pridiè antequàm pugnarent, lautiſſimè cœnare conſue-

viſſe, patet ex Paſſione SS. Perpetuæ & Felicitatis, necnon ex iis, quæ in Præfatione monet Henr. Valeſius, vir celeberrimus. Quin & hùc videtur pertinere *militare prandium*, *dictum ab eo, quòd milites ad bellum*, id eſt, prælium, *paret*, teſte Pollione in Gallienis.

Pag. 248. lin. 3. *Candidatis miniſtris* ...] Lego, *cum canditatis*. In aliis alioquin loquendi formulis, illius ætatis Scriptoribus omittitur hæc particula. Ammianus Marcell. 25. 4. *congredi barbaris* dixit, utì doceo ad cap. 18. Sed quia Ammiani mentio, nonne apud eumdem 15. 7. *ad damnandum*, pro *ad amandum* ſcribendum eſt? *In diſceptando juſtiſſimus, naturâ benevolus, licèt auctoritatis causâ ſervandæ acer quibuſdam videbatur & inclinatus ad amandum.* Mihi certè illud videtur, quia *acer* & *amor* non benè hîc conveniunt; & ex eodem capite conſtat, Leontium abſque moris homines damnaſſe; hancque emendationem neceſſariam & veram judicabat clariſſimus Columbus.

Ibid. *Candidatis miniſtris* ...] Ita ſcilicet fideles in Apocalypſi, alibique, idque optimo merito veſtiuntur, ad indicandam vitæ puritatem atque integritatem. Prudent. Hym. 2. περὶ στεφ. v. 67.

Chriſtus illic candidatis præſidet cohortibus,
Et throno regnans ab alto damnat infames deos.

Lin. 6. *Chriſtum ſubindè deprecans* ....] Idem tradit Euſeb. 9. 10. extremo. Inſigne autem hoc exemplum nos docet, conſcientiam ſæviſſimorum etiam Perſecutorum tantùm valere, ut ipſos illa reos faciat. Hùc pertinet Maximinum, poſtquàm victus eſſet à Licinio, libertatem Chriſtianis conceſſiſſe edicto, quod ex Latinâ linguâ in Græcam tranſlatum conſervavit Euſebius loco laudato, cujuſque etiam meminit Haymo lib. 8. c. 3. Hiſt. Eccl. Sed mirum hujus rei memoriam nullam Lactantium conſervaſſe.

Lin. 8. *Deteſtabili genere mortis efflavit* ...] Eum αἰσχίστῳ θανάτῳ obiiſſe ſcribit Euſebius 9. 9. & Auctor Epitomes Victoris, *ſimplici morte*: quod planè cum Lactantio & Euſebio pugnat. *Simplex mors* iis tribuitur, qui abſque tormentis gravibuſque cruciatibus neci dantur, utì patet ex Suet. Cæſ. c. 74. Undè Prudent. Hym. 10. περὶ στεφ. V. 877.

Temptemus igitur antè partem quampiam
Truncare ferro corporis ſuperſtitis,
Ne morte ſimplâ criminoſus multiplex
Cadat, vel unâ perfidus cæde obpetat;
Quot membra geſtat, tot modis pereat volo.

Sed Maximinus graviſſimos dolores, licèt ab alio non illatos, perpeſſus eſt; putoque auctorem illum *mortem ſimplicem* opponere illi, quâ quis ab alio tollitur, & idem hoc eſſe, ac ſi dixiſſet, non ſtrangulatus, non capite truncatus eſt, verùm ſuâ morte obiit, utcunque illa fuerit cruciatibus plena. Victorem ſequitur P. Diaconus, imò tam fideliter illud facit, ut etiam ipſius exemplo ſæviſſimum hunc hominem laudet, eumque ſcribat fuiſſe, *ortu quidem atque inſtituto paſtorali, verùm ſapientiſſimi cujuſque ac litterarum cultorem, ingenio quieto, avidiorem vini, quo ebrius quædam corruptâ mente aſpera jubebat; quod cùm pigeret factum, differri quæ præcepiſſet in tempus ſobrium ac matutinum ſtatuiſſe.* Sed alia longè nos Lactantius docet; & pati poſſum religionis gentilis hominem laudare illius religionis propugnatorem fortiſſimum: ſed talia nequaquàm Chriſtiano condonanda ſunt; & fortè Victor eum *cultorem ſapientiſſimi cujuſque ac litterarum* vocat, quia Ethnicis Philoſophis & Sacerdotibus, quos Chriſtianis longè ſapientiores eſſe judicabat, favebat, eoſque colebat.

Ibid. *Efflavit* ...] Sepultus fuit in Ciliciâ, & prope eum caſu conditum fuiſſe infenſiſſimum Chriſti hoſtem Julianum, memoriæ mandat Philoſtratus 8. 1.

CAPUT L.

Pag. 248. lin. 3. *Valerium* ...] Quis hic fuerit, ne divinando quidem aſſequi poſſum, cùm nemo alius ejus faciat mentionem: id quod etiam rectè obſervavit Baluzius. Nec puto hùc quicquam pertinere, quod poſt narratam Maximini mortem ſcribit P. Diaconus lib. 11. *Valens intereà in Oriente ab exercitu Imperator appellatus, ab eodem Licinio morte multatur. Deindè Alexander, qui apud Carthaginem Imperator eſt factus, à Conſtantini exercitu jugulatur.* Nam licèt *Valens* poſſet ſimul appellatus fuiſſe *Valerius*, tamen ille huic tempori non convenit; & pluſquàm ſemel auctor iſte in his narrandis humani aliquid patitur. Nam Valens eodem tempore neci non fuit datus: ſed à Licinio, poſt cladem ad Cibalim per Conſtantinum acceptam, Cæſar eſt creatus, & occiſus poſtulante Conſtantino, cùm pacem eidem daret, utì ex Victore & Paulo Diacono docet Triſtanus T. 3. p. 472. qui tamen non ſatis cautè ex iiſdem auctoribus notat, Valentem rebellaſſe contra Galerium Maximiaum. Eſt enim hoc à veritate alienum; & Galerius Maximianus jam diem ſuum obierat, cùm

Digitized by Google

Valens à volente Maximino *Cæſar* eſt creatus, uti ex Excerptis Valeſianis conſtat, licèt Victor & P. Diaconus eum *Imperatorem* appellent. Quod ſequitur, *Alexandrum à Conſtantini exercitu jugulatum eſſe*, etiam fidei hiſtoriæ repugnat. Nam victus ille fuit à Maxentio per Præfectum Prætorii Voluſianum & Zenam, uti videre licet apud Zoſ. 2. 14. adeò ut hi duo nihil commune cum *Valerio* noſtro habeant; quem nuſquàm inveniri arbitror, quemque ſolùm cognoſcere poſſumus Metamorphoſeos Ovidianæ remedio. Ut enim ille canit Iphidem virginem in marem eſſe mutatam ope Iſidis: ita ſuſpicio mihi nonnunquàm oborta eſt, *Valerium* in *Valeriam* ope Critices mutandum eſſe. Mirum hoc proculdubiò aliis videbitur, quia cap. ſequente Lactantius Valeriæ mortem pluribus enarrat. Facit id, fateor, Lactantius: ſed puto eum eadem illo capite, & in principio rerum quas poſt victum Maximinum aggreſſus eſt Licinius, obiter narrare; nihilque tam ardenter ille deſideravit, quàm ut poſſet *Valeriam* è medio tollere. Nec video cui *iratus* potuerit fuiſſe, niſi Valeriæ, quæ ipſum ſpreverat, uti patet ex cap. 39. cuique ob injuriam illam infeſtus abſque dubio erat. Atque hinc eſt ut ſuſpicatus nonnunquàm ſim, ſcribendum hoc loco eſſe, *in primis Valeriam, quam Maximinus* ..... & conveniunt admodùm ſequentia, quia narrat, *Valeriam Candidianum adoptaſſe*. Atque ut mox *Candidiani* mortem in ſpecie deſcribit, quem dixerat necatum fuiſſe: ita etiam capite 51. Valeriæ matriſque ipſius Priſcæ interitum enarrat, licèt illæ cum Candidiano interfectæ non fuerint ſtatim poſt obitum Maximini. Hæc commentatus fueram, cùm animadverti eruditos Anglos ita etiam hunc locum emendaſſe; quos à me antè inſpectos non fuiſſe, liquidò teſtor.

Pag. 249. lin. 3. *Et in honore haberi videbatur* ...] Quippe qui filius eſſet Galerii Maximiani ex concubinâ ſuſceptus, & adoptatus ab uxore ejus legitimâ Valeriâ, filiâ Diocletiani: quæ omnes res certè animos ipſi addere poterant. Undè cùm Nicomediæ, quæ ſedes Imperatorum erat, ſeſe efferret altiùs & ſupra privatum, juſſu Licinii occiſus eſt; quia in ſuſpicionem, ut reor, veniebat rerum novarum, & de purpurâ ſumendâ cogitabat fortè; id quod mox objectum fuiſſe legimus Severiano, Severi filio.

Lin. 9. *Præ Valeriâ, quæ volens Licinio in omnes Maximiani hæreditates jure ſuo cedere, idem Maximino negaverat* ...] Locus admodum intricatus; nam ſi Valeria voluit Licinio cedere in omnes Maximiani hæreditates, nequaquàm veriſimile eſt, illam cum matre ſuâ eum relicturam, & ſe credituram Maximino, mariti ſui ſi non inimico, at certè non amico, uti patet ex cap. 39. Certè, hæc non cohærent; & locum depravatum eſſe propterea exiſtimo. Licinium narrat Lactantius omnes, quos memorat, tanquàm malum metuiſſe, ſeque tutiores credidiſſe fore cum Maximino: ſed excipit Valeriam, matremque ejus Priſcam, quæ Licinium exemplo aliorum relinquentes, noluerunt etiam eſſe cum Maximino, cui tamen reliqui ſeſe credebant. Puto igitur ſcripſiſſe Lactantium, *quæ nolens Licinio* ... & ſic optimè quadrabit ſequens, *idem Maximino negaverat;* quod certè verum non foret, ſi illa Licinio omnia dare voluiſſet. Noluit igitur Valeria Galerii Maximiani mariti ſui hæreditates Licinio cedere; quem perſuaſus ſum eam ante ductam Conſtantini ſororem in uxorem petiiſſe, quia tam ſignificanter Lactantius dixit antè, eam *putaſſe ſeſe tutiùs moraturam apud Maximinum, quia uxorem habebat*. Et hanc meam ſententiam firmat mirum quantùm ipſe capite ſequente, ubi ſcribit, *pudicitiam & conditionem ipſis exitio fuiſſe;* id eſt, periiſſe, quòd Priſca erat Diocletiani conjux, Valeria eorum filia, & Galerii Maximiani uxor; quòdque hæc Imperatoris vidua noluerit vel Licinio, vel Maximino nubere, & abſque more, ac abſque exemplo ad ſecundas nuptias tranſire. Laudat igitur illuſtriſſimas fœminas à pudicitiâ Lactantius, ut licèt eas *pœnas dediſſe* dicat, tamen videatur tam acerbum caſum miſerari: *Ductæ igitur mulieres cum ingenti ſpectaculo & miſeratione tanti caſûs ad ſupplicium, & amputatis capitibus, corpora earum in mare abjecta ſunt*, cap. 51. Nullibi certè eas carpit, vel leviter indicat, Diocletianum vel Galerium Maximianum ad perſequendos Chriſtianos ab illis incitatos fuiſſe; id quod tamen non obliviſcitur annotare de Romulâ Galerii Maximiani matre, cap. 11. quomodò etiam Maximini uxorem propter merſas Oronte caſtas fœminas hoc capite perſtringit. Quin & ab impiis & perſecutoribus eas ſeparat; nam cùm cap. 50. narraſſet, *omnes impios vero & juſto Dei judicio recepiſſe eadem, quæ fecerant*, mox capite ſequente Valeriæ, nec non matris ipſius Priſcæ mortem deſcribit. Quid igitur? Priſca & Valeria vel Chriſtianæ fuerunt, vel iis faverunt; utque illud ſentiam, facit ipſe Lactantius cap. 15. ubi ita loquitur.

Furebat ergò Imperator (Diocletianus) *jam non in Domeſticos tantùm, ſed in omnes; & primam omnium filiam Valeriam, conjugemque Priſcam* SACRIFICIO POLLUI COEGIT. Neque enim Diocletianus eas coëgiſſet ſacrificare, nec Lactantius ſcripſiſſet eaſdem ſacrificio pollutas fuiſſe, niſi Chriſtianæ fuiſſent, vel in eam ſuſpicionem apud Imperatorem incidiſſent, licèt apertè eorum placita amplecti non auderent. Gentilis enim non cogitur ad ſacrificium; nec talis propriè ſacrificio pollui poteſt dici, verùm quidem is, qui Chriſto nomen dedit, & ad ſuperſtitionem ejuratam redit. Sic eodem capite *cogere* uſurpatur de Chriſtianis, quos in templa compulſos cogebant ſacrificare: *Nec minùs in cæterum populum* (à quo ſcilicet diſcreverat presbyteros & miniſtros) *perſecutio violenter incubuit. Nam Judices per omnia templa diſperſi, univerſos ad ſacrificia cogebant.* Et Prudentius Hym. περὶ στεφ. 2. v. 367. canit, Judæam plebem *inquinatam fuiſſe aureo bove;* & notius eſt, quàm ut probari debeat, ad amplectendam gentilem religionem nihil aliud neceſſe fuiſſe facere, quàm diis ſacrificare, & aris thus injicere. Hæc mea opinio firmatur variis Actis & Hiſtoriis, quæ apud Baronium, Triſtanum, alioſque, uxorem Diocletiani faciunt Chriſtianam, licèt verum ejus nomen ipſis latuerit, & multa tradant quæ à veritate aliena ſunt; id quod etiam obſervat Baluzius. Sed ſi Chriſtianæ fuerunt, quid tandem cauſæ eſt, cur illud non tradat Lactantius claris verbis, cùm contrà Martyrologia a. d. XVII. Cal. Sept. narrent *Serenam* (id nomen dant Diocletiani uxori) martyrem obiiſſe. Martyrium, ut verum fatear, mihi videtur reliquis Martyrologiorum erroribus adſcribendum eſſe; nec veroſimile eſt Lactantium illud præteriturum, ſi tam illuſtres fœminæ propter Chriſtum capite fuiſſent punitæ. Quin & illud planè rejicit ſacrificium idolis oblatum; quod licèt coactæ fecerint, poſteà ad bonas mentes fortè redierint, crimenque illud lacrymis, vitâ pudicâ, & verâ pœnitentiâ deleverint, tamen ut Chriſtianæ occiſæ non ſunt, quia Licinius libertatem Chriſtianis edicto dederat, & nondùm animum induxerat innoxiam lacerare gentem. Nam ſcriptus hic libellus fuit, antequàm bellum inter Conſtantinum & Licinium oriretur, cùm pace frueretur Eccleſia & tranquillitate; uti ex fine ejus clariſſimè patet; nec non ex initio, ubi narrat Deum *excitaſſe Principes, qui tyrannorum nefaria & cruenta imperia reſciderunt;* id eſt, Conſtantinum & Licinium. Hæc ita commentatus fueram, cùm poſteà in mentem mihi venit verba, quibus tradit Valeriam & Priſcam ſacrificio pollutas eſſe, poſſe à Lactantio ut Chriſtiano dici, & *cogi* eo ſenſu uſurpari, ut cap. eodem, *ad ſacrificia cogebant;* quanquàm, ut verum fatear, hæ voces vim repugnantibus adlatam eſſe deſignent: *Nam judices per omnia templa diſperſi, univerſos ad ſacrificia cogebant.*

Lin. 13. *Sed prius mater eorum in Orientem præcipitata eſt...*] Quæ mea hoc de loco ſit ſententia, vide ſis, Lector, in notis Columbi; quæ ibi relinquenda eſſe cenſui, quia commodè huc transferri non potuerunt. Ne tamen planè ſterilis ſim eo in loco, ubi celebris fluvii mentio occurrit, medicinam conabor facere Joſepho fluminis Sabbatii mentionem facienti, lib. 7. Excidii cap. 24. Ῥεῖ μὲν γὰρ μέσος Ἀρχαίας τῆς Ἀγρίππα βασιλείας καὶ Ῥαφαναίας. ἔχει δὲ θαυμαστὴν ἰδιότητα. πολὺς γὰρ ὢν ὅτε ῥεῖ, καὶ κατὰ τὴν φορὰν οὐ σχολαῖος, ἔπειτα δὲ πᾶς ἐκ τῶν πηγῶν ἐπιλείπων, ἐξ ἡμερῶν ἀριθμὸν, ξηρὸν παραδίδωσιν ὁρᾶν τὸν τόπον, εἶθ' ὥσπερ οὐδεμιᾶς γενομένης μεταβολῆς, ὅμοιος κατὰ τὴν ἑβδόμην ἀναδίδωσι, καὶ ταύτην ἀεὶ τὴν τάξιν ἀκριβῶς τετήρηται διαφυλάττων· ὅθεν δὴ καὶ Σαββατικὸν αὐτὸν κεκλήκασι, ἀπὸ τῆς ἱερᾶς τῶν Ἰουδαίων ἑβδόμης, οὕτως ὀνομάσαντες; id eſt, interprete Ruffino: *Is fluit medius inter Arcas & Raphanaas Agrippæ regni civitates. Habet autem quoddam peculiare miraculum. Nam cùm ſit, quandò fluit, plurimus, neque meatu ſegnis, tamen interpoſitis ſex diebus à fontibus deficiens, ſiccum exhibet locum videre. Deindè quaſi nullâ mutatione factâ, ſeptimo die ſimilis exoritur; atque hunc ordinem eum ſemper obſervare pro certo compertum eſt. Undè etiam Sabbaticus appellatus eſt, à ſacro Judæorum ſeptimo die ſic denominatus.* Locus reverà intricatus, &, ex ſententiâ Caſauboni, jam ante Ruffinum corruptus, quia omnes Rabbini Joſepho adverſantur, & *Sabbaticum* fluvium dici contendunt, non quòd undas ſeptimo exoneret, ſed quòd eo quieſcat die; quod & facit Plinius 31. 11. Hiſt. Naturalis: *In Judæâ rivus Sabbatis omnibus ſiccatur.* Spizelius in Diſſertat. de Iſraëlitis Americ. arbitratur, fluvium illum nomen Sabbatici juxta Joſephum non exindè accepiſſe, quòd quâvis ſeptimâ die quieſcat, ſed quòd ſingulis Sabbatis inſigni quâdam mutatione gaudeat. Manaſſe Ben Iſraël ita verborum ſenſum invertit, ut Plinio per omnia reſpondeat; Iſaacus vero Caſaubonus paucorum verborum trajectione, & nonnullorum omiſſione, corruptum reſtituit in Exerc. adv. Ba-

ronium. Verùm ego nulla verba omiſſa eſſe perſuaſus ſum; & ita reſtituebam illa: ὁ χολαῖος ἐξ ἡμερῶν ἀριθμόν: ἔπειτα δὲ πᾶς ἐκ τῶν πηγῶν ἐπιλείπων, ξηρὸν παραδίδωσιν ὁρᾷν τὸν τόπον. εἶθ' ὥσπερ οὐδεμιᾶς γενομένης μεταβολῆς, ὅμοιος κατὰ (l. μετὰ) τὴν ἑβδόμην ἐκδίδωσι; id eſt, *feraturque impetu non leni per ſpatium ſex dierum: indè totus ab ipſis fontibus deficiens, ſiccum præbet ſpectandum alveum; & hinc, quaſi nulla facta eſſet mutatio, ſimilis poſt ſeptimum diem erumpit.* Nam dum ſcribit, fluvium Sabbaticum poſt ſextum diem ſiccum fuiſſe, & poſt ſeptimum, ſimilem, ut ante ſeptimum diem illum, erupiſſe, ſatis clarè docet, eum omnibus Sabbatis quieviſſe & ſiccum fuiſſe. Sed eruditi judicent, qui nobis jamdiù Joſephum promiſerunt emendatiorem longè.

CAPUT LI.

Pag. 249. lin. 1. *Valeria quoque per varias provincias quindecim menſibus plebeio cultu pervagata* ...] Videndum eſt, undè hujus vagationis epocha repetenda ſit. Licinius an. Chr. 313. Kal. Maji vicit Maximinum, à quo tempore ſi errores Valeriæ computamus, neceſſe eſt illam occiſam eſſe menſe Junio vel Julio an. 314. Quòd ſi verò eos numerare incipimus ab eo tempore, quo in exilium miſſa eſt à Maximino anno 312. ſequitur eam haud multò poſt victum Maximinum neci fuiſſe datam; quod certè à ratione alienum non eſt, quia *imprimis Valeriam*, ſi conjectura mea vera, *necare* cupiebat Licinius; & quia etiam Lactantius c. 39. diſertè tradit, Maximinum ipſam *cum matre in exilium relegaſſe, nec in locum certum, ſed hùc atque illùc præcipitem cum ludibrio exturbaſſe:* quod infortunium dum illa ſubire cogitur, certè non niſi plebeïum cultum induta fuit: quanquàm non diffitear, τὸ *pervagata* videri ſignificare, eam non juſſu Imperatoris, ſed ſuâ ſponte, & ad evitandos perſecutores, modò in hanc, modò in aliam provinciam, ſeſe tranſtuliſſe. Quòd ſi libellus hic in lucem editus eſt ſtatim poſt victum Maximinum, & ante bellum quod anno 314. inter Conſtantinum & Licinium ortum eſt, commodè fuga hæc à Maximini decreto repeti poteſt. Illo bello victus fuit Licinius VIII. Id. Oct. ejuſdem anni, pacemque obtinet tradito Illyrico, & anno demùm 319. ad deos redit; vel potiùs ſe ſemper gentilem fuiſſe oſtendit, propoſito edicto, ne Epiſcopi haberent concilia, Chriſtianoſque perſequitur. Quòd ſi quis exiſtimet, poſt primum quod inter Conſtantinum & Licinium fuit bellum, hunc librum à Lactantio editum eſſe, videbit ille facili operâ, ejus natales adſcribi debere tempori, quod inter annos 314. & 319. intercedit. Nam pace fruebatur Eccleſia, cùm hæc memoriæ mandarentur.

Lin. 3. *Pœnas dedit* ...] Non opinor Lactantium velle ſignificare, eas ut noxias punitas eſſe, ſed tantùm morte periiſſe violentâ.

CAPUT LII.

Pag. 250. lin. 1. *Quæ omnia, &c.*] Hæc erunt planiſſima, ſi diſtinguas, *Quæ omnia (ſecundùm fidem ſcientium loquor) ita ut geſta ſunt mandanda litteris credidi.*

Lin. 9. *Clara per gentes Joviorum & Herculiorum cognomina, quæ primùm à Diocletiano & Maximiano inſolenter aſſumta, ac poſtmodùm ad ſucceſſores eorum tranſlata, viluerunt?*] Alii igitur poſt Diocletianum & Maximianum *Jovii* atque *Herculii* cognominati ſunt. Sanè Galerius, Maximinus, & Licinius, *Jovii* fuerunt dicti, uti docet Valeſius ad Euſeb. 9. 9. Hiſtor. Eccleſ. & Triſtanus T. 3. p. 433. qui tamen nummum elegantiſſimum non ſatis benè explicat: id quod facit Henr. Noriſius, vir doctiſſimus, in Explicatione Nummi Liciniani, ubi ſimul docet, Conſtantium & Conſtantinum *Herculios* fuiſſe appellatos; quod etiam memorat Auctor Panegyrici Maximiano & Conſtantino dicti cap. 8. *Hic eſt qui nomen, quod accepit à Deo principe generis tui, dedit vobis* (Conſtantino) *qui ſe progeniem eſſe Herculis non adulationibus fabuloſis, ſed æquatis virtutibus comprobavit.* Atque in Epitome χείρων pag. 277. *Maximinus Jovius* ἐπιφανέστατος Καῖσαρ occurrit; & Galerius Maximianus intelligendus eſt: quomodò vice verſâ, *Maximinus* nonnunquàm ab auctoribus nomina hæc confundentibus, vel librariorum vitio, *Maximianus* appellatur.

Lin. 12. *Delevit ea Dominus* ...] Rectiſſimè ita Deus noſter vocatur, quippè qui optimo jure omnium rerum Dominus eſt. Dederunt tamen & Gentiles tam ſplendidum & tam illuſtrem titulum Diis Deabuſque ſuis. Apud Gruterum, 6. LXVIII. occurrit ΚΥΡΙΟΣ ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ; & in nummo apud Harduinum, Θεὸς μέγας Κύριος Σάραπις, uti haud abſque ratione diductis litteris legendum eſſe ſuſpicatur vir eruditus. Solem DOMINUM Latinis, Græciſque Δεσπότην dictum fuiſſe, docui in Harpocr. pag. 113. & per DOMINUM INVICTUM apud Gruter. II. MLXVI. vel Sol intelligi debet, qui ſæpè *Invictus* vocatur, vel Deus, quem Commodia-

Digitized by Google

nus Inſtructione 13. *Invictum* abſolutè appellat, qui *Agdeſtis* erat; cui *robur invictum* tribuit Arnobius, & quem cum Mithrâ vel Sole confundi obſervat Rigaltius: vel denique ita appellatur Deus eo in loco cultus. Nec Deæ caruerunt hoc titulo. Κυρία Ἄρτεμις, *Domina Diana*, occurrit in Inſ. 13. pag. MLXVI. Gruteri; DOMINÆ in aliâ pag. 90. Albæ Juliæ repertâ, per quas fortè *Deæ Matres* deſignantur; & DOMINA HONOR in Inſ. 3. pag. c. quod notandum, quia *Honor* eſt maſculini generis, & is tamen DOMINA (ſi modò nullæ lineæ interierunt) vocatur, quia interdùm inſtar Deæ effingebatur, uti conſtat ex nummo Galbæ, qui inſcribitur HONOS ET VIRTUS. Virgilio lib. 3. Æn. v. 113. non aliter Cybele, vel Deûm mater, vocatur:

Et juncti currum Dominæ ſubiere leones.

Et quanquàm nonnulli apud Servium arbitrentur, Cybelem *leonum dominam* dici, notat tamen idem, eam propriè *dominam* fuiſſe appellatam. *Dominas*, ait, *deas dicunt; ut alibi*:

Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.

Sanè Dominam propriè matrem Deûm dici Varro & cæteri affirmant; nam & ibi Proſerpinam ideò à Virgilio DOMINAM *appellatam, quòd ipſa terra eſſe dicatur, ſicut & mater Deûm*: mox addit, *Hanc eandem* (nempè Cybelen) *Eram appellari, hoc eſt Dominam.* Non aliter canit Germanicus in Arateis:

Dictæi exercent Dominæ famuli Corybantes;

id eſt, famuli Matris Deûm; idemque epitheton Junoni atque Dianæ dat Valerius Flaccus lib. 4. v. 355. & lib. 7. v. 181. Argonaut. Quin & Arcades Deam ſummâ veneratione coluerunt ſimpliciter Δέσποιναν dictam, uti ex Pauſaniæ lib. 8. patet. Interpres pag. 499. eam facit *Proſerpinam*; procuidubiò quia Cereri conjungitur, & quia pag. 516. ejus filia eſſe dicitur: ſed tamen ibi ſimul clarè à Proſerpinâ diſtinguitur, Neptunique & Cereris filia dicitur; & ſcribit inſuper Pauſanias, ſe non audere *ἐς τοὺς ἀτελέστους γράφειν* nomen hujus Deæ: quæ certè docent ſatis ſuperque, eam Proſerpinam non fuiſſe. Verùm licèt Gentilium dii ita cognominati ſint, noſter tamen Deus optimo jure Dominus eſt; qui ut eos dejecit & calcavit, ita ſpero eundem tandem reſpecturum populi fidelis atrociſſimas calamitates, & pacem redditurum Eccleſiæ veræ per totum orbem terrarum. Imperatores etiam Romani Domini appellati ſunt, uti eſt notiſſimum; nec illud monerem, niſi viderem Gaſp. Gevartium ad lib. 1. Sylvarum Statii extremum non ſatis benè interpretatum eſſe Claudianum. Nam cùm docuiſſet Domitianum, Trajanum, alioſque, *Dominos* dictos fuiſſe, addit, ſe mirari, Claudianum lib. 3. de Laud. Stiliconis ſignatè ſcribere, Romanos primo omnium *Domini* appellationem Stiliconi tribuiſſe his verbis:

Publica ſed nunquàm tanto ſe gratia fudit
Aſſenſu; quis enim princeps hoc omnibus egit
Obſequiis, ſeſe Dominum, Patremque vocari,
Quod tibi continuis reſonant convexa diebus?
Macte novis Conſul titulis: Mavortia plebes
Te Dominum Bruto non indignante fatetur,
Et quod adhùc nullo potuit terrore coacta
Libertas Romana pati, Stiliconis amori
Detulit. ——

Sed hanc Claudiani mentem fuiſſe vix puto: quin potiùs arbitror eum canere, populum coactum quaſi & invitum ita Principes appellaſſe; id quod certè ſequitur, ſi probabilem admodùm Heinſii conjecturam admittimus, *Princeps non omnibus emit Obſequiis*; & eundem populum ſuâ ſponte, atque ex adfectu Stiliconem *Dominum* vocaſſe: vel Stiliconem primum Conſulum fuiſſe, qui *Dominus* à populo nominatus ſit; quod certè firmant ſequentia, quibus docet ipſum reſtitutorem libertatis Brutum id non ægrè laturum, quia ſcilicet Stilico, licèt *Dominus* appellaretur, parentem tamen populi agebat.

Digitized by Google

Ampliſſimo viro PAULO VOET VAN WINSSEN, *Celſis ac præpotentibus Trajectinæ diœceſeos Ordinibus à Secretis,* S. D. GISB. CUPERUS.

SI nova Lactantii de Mortibus Perſecutorum editio abſoluta foret, haſce à me haud ferres fortè litteras, vir ampliſſime; nam cùm varii præſtantis eruditionis viri præter Baluzium & me, (id quod vehementem in modum gaudeo) libellum hunc illuſtrare animum induxerint, vix dubito, quin eorum alicui in mentem venerit, quod præcipuum earum caput erit. Pauca verba ſunt, & in quibus primâ fronte vix aliquid obſervatione dignum ſeſe offert: undè & factum eſt, ut cùm Notulas meas digererem, non animadverterim, quod nunc ad te cognoſcendi causâ mitto.

Conſtat igitur, Gentiles coëgiſſe Chriſtianos, ut ſacrificarent diis, nihilque ab iis exegiſſe aliud, quandò eos veræ religioni nuntium remittere cogebant. Plurima Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, Paſſionum, Patrumque loca hoc teſtantur ſatis ſuperque. Notum eſt quod Eulaliæ dictum eſſe canit Prudentius Hymno περὶ στεφ. 3.

> *Hæc* [tormenta] *rogo, quis labor eſt fugere?*
> *Si modicum ſalis eminulis,*
> *Thuris & exiguum, digitis*
> *Tangere, Virgo, benigna velis,*
> *Pœna gravis procul abfuerit.*

Diocletianus apud Lact. cap. x. *Irâ furens, ſacrificare non eos tantùm, qui ſacris miniſtrabant, ſed univerſos, qui erant in palatio juſſit, & in eos, ſi detrectaſſent, animadverti; datiſque ad Præpoſitos litteris, etiam milites cogi ad nefanda ſacrificia, præcepit, ut qui non paruiſſent, militiâ ſolverentur.* Cap. xv. *Furebat ergò Imperator jam non in domeſticos tantùm, ſed in omnes; & primam omnium filiam Valeriam, conjugemque Priſcam ſacrificio pollui coëgit.* Et mox: *Nam judices per omnia templa diſperſi univerſos ad ſacrificia cogebant.* Ultima hæc verba explicare obiter conatus fui ad cap. I. ſed ut illa non damno planè, ita aliquid majus & annotatione dignius in iis videtur reconditum eſſe. Nam exiſtimo, Chriſtianos tam acerbâ perſecutione preſſos unà cum Gentilibus deorum templa frequentaſſe, non ut eos adorarent, iis ſacrificarent, vel aliquâ re honorem ementitis numinibus haberent: ſed ad evitanda tormenta & pœnas, quæ parata continuò erant iis, qui Chriſtiani habebantur, Chriſtoque ejurato, diis ſacrificare nolebant. Diocletianus certior factus, quid rerum gereretur, jubet, omnes, qui in templis reperiebantur, ſacrificare, id quod nequaquàm neceſſe erat ſtatuere, ſi nulli alii, quàm Gentiles templa adibant; atque eâ viâ factum eſt, ut Chriſtiani, qui cruciatus effugere conabantur, detegerentur: undè & mox ſequitur: *Pleni carceres erant, tormentorum genera inaudita excogitabantur.* Et proculdubiò Chriſtiani perſuaſum habuerunt, ſibi illud licuiſſe facere ad evitandam perſecutionem, & tamen fidem Chriſto datam ſe poſſe ſervare; quia nequaquàm conſilium illis erat templa intrantibus idola colendi. Non jam dicam, Nicolaïtas *multa docuiſſe abſque diſcretione facere, & immolata idolis veſci, & in templis eſſe, & publicè omnia communiter agere*, quemadmodùm loquitur Auctor Indiculi de Hæreſibus Judæorum, qui vulgò Hieronymo tribuitur: ſed videor animadvertiſſe, Veteres diſtinxiſſe eos, qui templa idolorum colendorum causâ adibant, ab iis, qui eo animo eadem non frequentabant. Can. I. Concil. Eliberitani ita ſe habet: *Placuit inter eos, qui poſt fidem Baptiſmi ſalutaris, adultâ ætate, ad templum idololatrurus acceſſerit, & fecerit, quod eſt crimen principale, quia eſt ſummum ſcelus, placuit nec in fine eum communionem accipere.* Diſtinguuntur enim Chriſtiani, qui templa adeunt animo idola adorandi, & qui illud faciebant, & ſacrificabant; quod utrumque cùm Chriſtiani, qui ſeſe à perſecutionibus liberare conabantur, non fecerint, videor haud immeritò affirmare, eos nihil cum aliis commune habuiſſe, nec de illis loqui Canonem Concilii. Sic Canone III. diſtinguuntur Flamines, qui munera, quæ in honorem deorum celebrabantur, dederint tantùm, & qui ſacrificaverint ſimul: *Item Flamines, qui non immolaverint, ſed munus tantùm dederint, eò quòd ſe à funeſtis abſtinuerint ſacrificiis, placuit in fine eis præſtari communionem;* & Can. LV. *Sacerdotes, qui tantùm coronam portant, nec ſacrificant, nec de ſuis ſumptibus aliquid àd idola præſtant, placuit poſt biennium accipere communionem.* Et exemplum elegans eſt apud Cyprianum Ep. XXI. ubi *Candidam* AECUSAM, ut Ceſtrienſis reſcribit, vocat, *quia pro ſe dona numeravit, ne ſacrificaret.*

Sed

Digitized by Google

Sed tantùm aſcendiſſe videtur uſque ad Tria fata, vel *Dryphacta*, (uti rectè reſcribendum cenſet J. F. Gronovius, præclaræ vir eruditionis, cap. XIV. Obſ. in Scriptores Eccleſ.) *& indè deſcendiſſe*: ad *Dryphacta*, ſcilicet, ubi coram Præſide ſacrificare cogebantur Chriſtiani, quòque licèt aſcenderit Candida, excuſatur tamen à Cypriano, quia ſacrificio ſeſe non polluit. Et quanquàm à peccato, meâ ex ſententiâ, nequaquàm immunes ſint, qui eam ob cauſam Gentilium templa intrant, aliquo tamen modo excuſari poſſe videntur, quia id non faciebant animo idola colendi. Sic Canon XLI. Concilii laudati permittit, ut fideles idola in domibus ſuis habere poſſint. *Admoneri placuit fideles, ut in quantum poſſunt, prohibeant, ne idola in domibus ſuis habeant: ſi verò vim metuunt ſervorum, vel ſe ipſos puros conſervent; ſi non fecerint, alieni ab Eccleſiâ habeantur.* Nec abſque ratione eſt, quod notat Albaſpinæus, verba iſta haud dubitanter aſtruere, Concilium illud difficillimis perſecutionum temporibus, atque adeò ante Conſtantinum convocatum; nam nominis delationem per ſervos ſuos fieri non exhorruiſſent, ſi impunitate propoſitâ potuiſſent ad arbitrium religionem quamlibet amplecti & tueri. Quemadmodùm igitur domi ſuæ fideles perſecutionis tempore idola habere potuerunt, & permittere, ut ſervi ea adorarent, ne ſcilicet ab iis accuſarentur: ita videntur perſuaſum habuiſſe, ſeſe Gentilium templa frequentare potuiſſe ad evitandam perſecutionem; nec poterant in iis facilè diſtingui, quia loca erant ampliſſima, porticibus exornata, aliiſque operibus, in quibus ambulare poterant, nihilque earum rerum agere, quas Gentiles facere conſueverant colentes numina ſua, idque eò magis, quia hi ſæpè templa adibant ſalutaturi tantùm deos, nec ſemper ſacrificabant. Nolo jam diſputare num rectè, an ſecùs fecerint Chriſtiani, aut quàm grave peccatum hoc ſit; nec etiam inquirere, quo piaculo teneantur, qui ex noſtratibus, videndi tantùm gratiâ, eorum Chriſtianorum templa intrant, in quibus ſtatuæ & ſimulacra non ornatûs tantùm, ſed cultûs etiam gratiâ diſpoſita ſunt. Verùm illud facere non poſſum, quin moneam, Gentiles nihil aliud exegiſſe à Chriſtianis, quàm ut ſacrificarent, nullâ tacti curâ, quo animo homines deos ſuos colerent. * Horum utinàm exemplum non imitarentur Pontificii, qui ſacris ſuis initiatos eſſe exiſtimant omnes, quos vi, metu, pœnis, tormentis cogunt eorum participes fieri, cùm Julianus Apoſtata contraria ſenſerit, vetueritque, *ne qui aliquem Chriſtianorum aut injuriâ afficerent, aut contumeliâ*, μηδ' ἄκοντας πρὸς θυσίας ἕλκειν, *neque invitos ad ſacrificandum traherent, ſed ut qui ſuâ ſponte ad aras accederent, prius placarent deos* Ἀποτροπαίους, *& expiationibus, quæ ipſis uſitata ſunt, purgarentur.* Nam meliorem partem noſtrî, animum & mentem, non corpus ſibi poſcit Deus. Sed libet hâc occaſione Inſcriptionem veterem ad partes vocare, ex quâ videor affirmare poſſe, Judæos perſecutionis tempore vel nuntium remiſiſſe religioni ſuæ, vel etiam ejus evitandæ causâ feciſſe nonnulla, undè Gentiles perſuaſum habere poterant, illos non amplius judæos eſſe. Inter marmora Oxonienſia, num. XXVIII. & apud Reineſium 3. num. LXVIII. exſtat Inſcriptio, quæ comprehendit eorum nomina, qui pecunias contulerunt ad exornandum, ut videtur, gymnaſium Smyrnæ; & inter illos recenſentur Judæi, οἱ ποτὲ Ἰουδαῖοι, M. A. id eſt, ex ſententiâ virorum eruditorum, *qui nuper affuere Judæi, minam unam.* Verùm mihi videbatur nonnunquàm, reddi hæc verba debere, *qui quondàm fuerunt Judæi.* Hæc acta ſunt Smyrnæ tempore Adriani Imperatoris, quo graviſſimam Judæi excitarunt ſeditionem & rebellionem, duce Barchochebâ, pſeudo-Meſſiâ. Illos vicit Adrianus, tota Judæa vaſtata, & occiſa eſt miſeræ gentis multitudo ſine numero; cùmque perſecutionem abſque dubio paſſi ſint per totum imperium Romanum, fieri potuit facili operâ, ut nonnulli Smyrnenſium Deo nuntium remiſerint, & Gentilium ſuperſtitionem fuerint amplexi, vel argentum ad ornandum Fortunæ fanum contulerint, ut putarent Gentiles, eos in ipſorum caſtra tranſiviſſe, atque ita ſeſe à tormentis liberarent. Nam Judæos haud difficulter talia ex magiſtrorum ſuorum ſententiâ facere potuiſſe, patet ex iis, quæ obſervavit Jacobus Capellus in libros Moſis, pag. 619. & ſequentibus. Nec ſanè video, cur minam darent in ornatum templi Judæi, *qui nuper affuere*, cùm non ſit veroſimile, Judæos, qui aliò habitatum conceſſerant, vel aliò ſeſe contulerant, collaturos aliquid ad ædificandum Smyrnæ templum, vel idem præſtaturos, ſi palàm profiteri auderent ſeſe Judæos eſſe; cùm immunes nequaquàm ab idololatriâ forent, à quâ gens illa poſt captivitatem Babylonicam averſo planè fuit animo. Hæc mea de Lactantii loco & Inſcriptione veteri ſententia, quam ſi approbaveris, rectè me huic ſcribendæ Epiſtolæ horu-

non poteſt. Neminem cogit. At principes ejus qui non ſine cauſâ gladium portant, rebelles, diſcordiarum ſeminatores, contumaces, turbulentos, ut R. P. ſocietati pernicioſos, meritis afficiunt pœnis.

...vox ea... Cor... is exi... ſia Ca... ; ſed ...

lam impendiſſe exiſtimabo : ſin ſecùs eveniat , & me mea fallat conjectura , nihilominùs lætabor me hoc egiſſe , quia dolor , quem ex chariſſimæ uxoris morte repentinâ cepi vix conſolabilem , mitigari videtur , dum tecum colloquor ; atque hæc eadem cauſa non patitur , ut finem litteris imponam : ſed jubet quaſi , ut unam , aut alteram Notam adjiciam , quæ reliquis jungi debent.

Ad Caput IX. pag.442. b. verſu 43.poſt *legimus* , addo : Atque hìc reſpicit Auguſtinus lib. IV. pag. XXIX. de Civitate Dei , ubi Deum Terminum ridet. » Aliud eſt enim non ceſſiſſe, aliud undè ceſſeras rediſſe. « Quan» quàm etiam poſteà in Orientalibus partibus » Hadriani voluntate mutati ſunt termini Im» perii Romani. Ille namque tres provincias » nobiles , Armeniam , Meſopotamiam , Aſ» ſyriam Perſarum conceſſit imperio , ut » Deus ille Terminus , qui Romanos termi» nos ſecundùm iſtos tuebatur , & per illud » pulcherrimum auſpicium loco non ceſſerat » Jovi , plus Hadrianum Regem hominum , » quàm Regem Deorum timuiſſe videatur. » Receptis quoque alio tempore provinciis » memoratis , noſtrâ penè memoriâ , retror» sùs Terminus ceſſit , quandò Julianus deo» rum illorum oraculis deditus , immodera» to auſu , naves juſſit incendi , quibus ali» monia portabatur , &c.

Ad Cap. XVIII. noto , Veteres dixiſſe , *certare alicui* , & ſimilia ; atque hanc loquendi formam obſervo etiam in Inſcrip. CCCXXXIX. Gruteri :

CERTASTI. MVLTIS. NVLLVM. PAVPER. TIMVISTI.
INVIDIAM. PASSVS. SEMPER. FORTIS. TACVISTI.

Et apud Apul. l. 4. pag. 143. *Cùm viderem canes & modo magnos , & numero multos , & urſis ac leonibus ad pugnandum idoneos.*

Ad cap. XXXIII. annotavi , *odoritatem* , *prioritatem* , *&c.* inveniri , quibus adde *indulgitatem.* Junius Philargyr ad 2. Georgic. *Novè indulgentia dixit. Veteres enim* indulgitatem *dicebant* , *ut Cælius in* VII. *Conſuetudine uxoris indulgitate liberum.*

Ad Cap. XXXVI. p. 483. b. lin. 36. poſt *ad Hiſt. Aug.* adde : Ita Iſidis Sacerdotum primus vocatur *ſummus* , vel *primarius* , vel *præcipuus Sacerdos* , Apulejo lib. 11. pag. 264. 266. & 267. Ed. Hlm.

Ad Cap. XL. obſervo , quo ſenſu homines , vel animalia dicantur *famuli & θεράποντες deorum.* Pſyche apud Apul. lib. 5. Metam. eamdem ob cauſam Cererem rogat *per famulorum draconum pinnata curricula* ; & Plato ſeſe vocare ſolebat τοῖς κύκνοις ὁμόδουλον , teſte Olympiodoro in ejus Vitâ , quia cygni in tutelâ Apollinis , vel ipſi dicati erant , ipſeque genitus putabatur eo Deo. Præterea ſacrati diis , vel eorum ſacris initiati *famuli* dicebantur. Apul. lib. 11. *Prohinc me quoque peti magno etiam Deo famulum ſentire deberem , & ſervire iiſdem* ; idem : *Teque jam nunc obſequio religionis noſtræ dedica , & miniſterii jugum ſubi voluntarium ; nam cùm cœperis deæ* SERVIRE , *tunc magis ſenties fructum tuæ libertatis.* In Inſcript. 12. CCCXVIII. FAMULA BACCHI occurrit ; & Auguſtino lib. 4. cap. 10. de Civitate Dei , Veſtales Virgines dicuntur *ancillæ Veſtæ* , quod mirificè Lactantio convenit. Strabo lib. XII. 1. 557. ſcribit Ameriæ Templum Μηνὸς fuiſſe , πολλοὺς ἱεροδούλους habens ; & pag. 577. Antiochiæ ad Piſidiam ἱερωσύνην Μηνὸς Ἀρκαίου πλῆθος ἔχουσαν ἱεροδούλων , id eſt , *ſacerdotium Luni* , *cognomine Arcæi* [alibi Ἀσκαῖος vocatur , & Salmaſio ad H. A. Ἀρχαῖος] *multitudinem habens Hierodulorum* , ſive *ſacrorum famulorum* , quo nomine ſacerdotes & ſacrati venire poſſunt ; & pag. 559. Strabo ἱεροδούλους & ἱερέας diſtinguit. Verti autem μηνὸς , *Luni* , idque etiam pag. 580. faciendum arbitror ; nec puto , *Menſem* aliquem ab iis populis cultum fuiſſe , ſed deum *Lunum* , qui in nummis Antiochiæ ad Piſidiam , ne quid de aliis urbibus dicam , cernitur , quique etiam in nummo Olbianorum , quorum urbs in Pamphiliâ fuit , equo inſidet. Videri poſſunt quæ pag. 17. Harpocratis noto , ubi *Dioſpolin* voco Armeniæ urbem ; quæ Straboni *Diopolis* dicitur , quod monendum duxi. Atque indè ſimul conſtabit , utique *Menſem* in Antiochenſium nummo , uti exiſtimant Eruditi , non memorari , ſed reſcribi debere *Antiochenſis* , non autem *Menſis* COL. CÆS. ANTIOCH. id quod obiter in Harpocrate monui , & etiam placet Harduino in Antirrhetico. Atque , ſi fas eſt ſacra miſcere profanis , Chriſtiani , ipſique Apoſtoli , δοῦλοι Χριστοῦ vocantur , & Epiſcopus in Inſ. 9. MLIII. *Famulus Chriſti.*

Ad Caput XXXIX. & præcipuè in præfatione , ago de combuſtione cadaverum , necnon de corporibus integris conditis. Poſteà obſervavi , Apuleji tempore humationem etiam in uſu fuiſſe ; utì clariſſimè patet ex hiſtoriâ pueri , quem veneno è medio ſublatum putabant , cùm contrà potionem ſoporiferam ipſi miſcuiſſet medicus , lib. Metam. 10.

Digitized by Google

Deindè magnam Gentiles religionem tenuiſſe, corpora integra ut ſepulturæ mandarentur, vel indè patet, quòd cadavera in ædibus collocata ſervarent diligenter, ne magæ aliqua membra indè auferrent. Narrat id multis Apul. lib. 2. p. 124. & addit: *Ehem, & quod penè præterieram, ſi qui non integrum corpus mane reſtituerit, quidquid indè decerptum, diminutumve fuerit, id omne de facie ſuâ deſectum ſarcire compellitur.* Quod ſive verum, ſive fictum ſit, innuit tamen curam quæ tenebat Gentiles, ut corpora integra conderentur, totique ad inferos venirent. Hinc lib. 3. illa Lucii triſtitia, cùm in judicium ob cædem vocatus eſſet, & ritu Græcienſi ignis & rota, tum omne genus flagrorum, quibus ſcilicet conſcindendus foret, inferebantur. *Augetur oppidò, imò duplicatur mihi mœſtitia, quòd integro ſaltem mihi mori non licuerit.* Hinc lib. 7. cùm in aſinum transformatum caſtrare eum vellent, & ipſe ſe præcipitem dare, vel inediâ mori ſtatuit: *moriturus equidem nihilominùs, ſed moriturus integer;* & tandem hoc etiam patet ex pag. 199. libri ejuſdem. *Cadaver disjectis partibus tandem totum repertum, ægrèque concinnatum, ibidem terra dedere.*

Ad idem Caput obſervo nullam Auguſtam, mortuo Imperatore marito, ad ſecundas nuptias tranſiſſe. Et extat hanc in rem locus elegans in Concilio Toletano XIII. celebrato anno Chriſti 683. Nam Titulus Capituli quinti ita ſeſe habet: *Ne, defuncto principe, relictam ejus conjugem aut in conjugio ſibi quiſquam, aut in adulterio audeat copulare*, uti conſtat ex Notitiâ Conciliorum Hiſpaniæ, quam anno 1686. edidit Joſephus Saenz de Aquire; quanquàm certum etiam ſit, omnes reginas hanc regulam nec olim, nec nunc obſervaſſe: uti vel exemplum Pythodoridis nos docet apud Strabonem lib. 12.

Ad Cap. XLVI. addendum eſt, Apul. l. 10. Met. init. *præpoſitum* memorare, *qui mille armatorum ducatum ſuſtinebat*, eundemque pag. 244. vocari *Tribunum*.

Notavi ad Caput L. Priſcam & Valeriam, uxorem atque filiam Diocletiani, fuiſſe Chriſtianas, vel certè Chriſtianorum religioni faviſſe: poſteà animadverti, præclaræ eruditionis virum Henr. Dodwellum Diſſert. Cyprian. XI. Num LXVI. affirmare eas Chriſtianas fuiſſe; uti ex ejus verbis, quæ ſequuntur, patet. » Quin & in ipſis Imperatorum palatiis liberi verſati ſunt. Ipſæ eorum uxores, » & liberi, & ſervi erant Chriſtiani. (Tales » fuiſſe conſtat Diocletiani uxorem *Priſcam* » & filiam ejuſdem *Valeriam*, Maximiani » autem Galerii uxorem) His ea, quæ reli» gionis ſuæ erant, tam verbis, quàm factis, » liberè exequendi coram ſemetipſis poteſta» tem dederunt. « Binis vir harum rerum callentiſſimus auctoribus nititur; illique faciunt, ut perſuaſum habeat, Auguſtas eas Chriſto nomen dediſſe. Euſebius alter eſt, l. 8. c. 1. Hiſt. Eccl. alter Lactantius cap. XV. cujus verbis & ego veluti fundamento ad eandem rem probandam uſus ſum ad caput L. Sed tamen Euſebius mihi non videtur verba facere de Imperatorum conjugibus, ſed de uxoribus domeſticorum, vel aulicorum, vel eorum qui in palatio verſabantur, uti haud dubiè patebit, ſi quis Græca conſulere velit; undè ipſe etiam iiſdem verbis uſus ſum cap. XIV. ad probandum, in palatiis Imperatorum gentilium ſæpè Chriſtianos fuiſſe, & quidem eos primos honores geſſiſſe. Chriſtophorſonus putavit olim, Euſebium de Imperatorum conjugibus loqui: ſed errorem illum caſtigavit Valeſius in notis. Monendum autem cenſui, Dodwellum ante me animadvertiſſe Auguſtas illas fuiſſe Chriſtianas, ne quis fortè exiſtimet, me alterius inventa mihi vindicare. Teſtor enim me verba illa, cùm notulas meas digererem, non obſervaſſe, neque me aliàs omiſſurum fuiſſe, virum pereruditum eo nomine laudare.

Hæc ſunt quæ mihi in mentem venerunt, quæque tecum ut communicarem fecit amicitia, fecit familiaritas, quæ mihi ſumma & ſuaviſſima tecum intercedit. Quòd ſi Typographus, vel eruditi potiùs, quorum, ut audio, notas expectat, longiores moras nectunt, fortè alteras longioreſque litteras à me feres. Neque enim materiam omnem penitùs adeò exhauſi, ut non de aliquibus rebus prolixiores diſſertationes componere queam. Vale. Hagæ-Comitis, a. d. VII. Id. Jul.

Vix finita hæc erat epiſtola, cùm ecce ad me affertur Antonii Pagii, viri eruditiſſimi, & diligentis temporum reſtauratoris, Critica Hiſtorico-Chronologica in Annales Eminentiſſ. Baronii. Cùmque ille mirum quantùm Diocletiani & Imperatorum, qui cum eo regnarunt, tempora illuſtret, tuum erit judicare, an non benè rebus ſuis conſulturus Typographus ſit, ſi illa ex opere, quæ Lactantio elucidando inſerviunt, excerpta editioni novæ adjiciat. Mihi certè iſtud videtur adprimè utile, atque eruditis acceptum fore; cùm quia liber ille non omnium manibus teritur, tum quia ita in unum cor-

puſculum collecta forent omnia, quæ ad meliùs aureum hunc intelligendum libellum neceſſaria ſunt.

Defatigatus jam es lectione tam longæ & verboſæ epiſtolæ: ſed tamen te miſſum facere nequeo, & veniam precor, ſi alteram æquè prolixam priori annectam. Virum igitur eruditionis præclaræ mecum ad annum Chriſti 306. ſentire, ſummâ cum voluptate perſpicio, Conſtantinum Magnum in oppido Naiſſo, non autem in Britanniis natum; ad an. 302. Priſcam & Valeriam Chriſtiana fuiſſe; & denique eundem ad an. 306. NATALEM INVICTI referre ad Solem. Nec certè ego nunc quidquam cauſæ video, cur non ſententia Petavii, quam etiam Harduinus in Anthirretico amplectitur, ſequenda ſit, cùm dies ille natalis Solis non immeritò dicatur, quia Sol tunc primum ad Septentrionem ab Auſtro cedit, uti Julianus Orat. IV. ipſe docet; & arbitratur Harduinus, in hunc diem natalem Chriſti Romæ primùm tranſlatum eſſe, ut dum Gentiles profanis ritibus vacarent, ſacris ſuis Chriſtiani liberè operam darent. Sed commodius mihi videtur, ut alia, quæ mihi in libro Pagii obſervata ſunt, quæque vel ſententias meas probant, vel quæ ut examinentur digna ſunt, ad ordinem capitum diſponam, ut ita omnia faciliùs invenire, atque de iis judicare poſſis.

De Domitiani perſecutione ago ad Caput Lactantii III. inque eâ ſum opinione, eam nec longam, nec gravem fuiſſe. Pagius contrà exiſtimat, Domitianum anno XIII. imperii decreviſſe perſecutionem adverſùs Chriſtianos, eam continuatam anno XIV. & auctam occaſione Quinquennalium anno XV. quo occiſus eſt in cubiculo, teſte Suetonio, non autem in templo Jovis, ἐν τῷ ἱερῷ Διὸς, uti ſcribit auctor Chronici Alexandrini. Sententiam ſuam ut firmet vir eruditus, ſcribit, in Chronico laudato ſub Coſſ. L. Nonio Aſprenate, & M. Arretino Clemente legi: *Brutius narrat magnam Chriſtianorum copiam ab* XIV. *Domitiani anno ſublatam & martyrio affectam;* & deindè obſervat Euſebium, qui Brutii hiſtoriam legerat, in Chronico narrare, incœptam eſſe perſecutionem anno Chriſti XCIII. idemque eum in Hiſtoriâ confirmare, & Cap. XVIII. lib. III. de perſecutione ſub Domitiano loqui, quæque habet poſteà c. 18. oſtendere tantùm, eam hoc anno auctam eſſe. Sed Chronici auctorem non eſſe ex accuratiſſimis Scriptoribus utique conſtat; nam hoſce Coſſ. ſequentes conjungit: *Domitianum* XIII. *& Flavium Clementem; Aſprenatem & Lateranum; Domit.* XIV. *& Clementem;* denique *Valentem & Veterem.* Primis Coſſ. aſſignat perſecutionis initium, illoque tempore ſcribit Apoſtolum Johannem in Patmum relegatum eſſe, & Domitianum ſtatuiſſe Davidis genus è medio tollere: ſequentibùs, Brutii verba ſupponit; & reliquis binis annis ne perſecutionis quidem mentionem facit. Similia judicare debemus, de Euſebii Chronico. Et quanquàm, ut Brutii ſequamur auctoritatem, perſecutio potuerit anno XIV. incœpiſſe, illa æquè in exitum, quàm in principium anni illius rejici poteſt: quod ſi verum eſt, non multùm certè à cæterorum eruditorum ſententiâ diſcrepabit. Sed quod Pagius ex cap. XVII. & XVIII. lib. 3. Hiſt. Eccleſ. Euſebii probare conatur, perſecutionem incœptam an. XCIII. & auctam an. XCV. illud ego nequaquàm, quo ſum ſtupore, capere poſſum. Nam Euſebius capita librorum per annos non diſpoſuit; deindè ſcribit, τελευτῶντα Chriſtianos perſecutum eſſe Domitianum, id eſt, ſub extremum vitæ tempus. Caput XVIII. ad hæc priori annectit his verbis, ἐν τούτῳ, nim. διωγμῷ, vel perſecutione; & denique illa ipſa verba, quibus Pagius putat probari anno XV. perſecutionem auctam eſſe, prioribus etiam junguntur, indicantque, eo anno Chriſtianos perſecutione vexatos fuiſſe; quod mihi firmum admodùm argumentum videtur, anno XV. in innoxiam gentem graſſari Imperatorem cœpiſſe. Nam cùm dixiſſet, Scriptores etiam ethnicos non dubitaſſe memoriæ tradere Chriſtianorum martyria, addit: ὥστε καὶ τὸν καιρὸν ἐπ᾽ ἀκριβὲς ἀπεσημήναντο, *qui quidem etiam tempus ipſum perſecutionis accuratè notàverunt.* At quod illud tempus fuit? non certè annus XIII. non XIV. ſed quintùs decimus: *ſcribunt enim, anno principatûs Domitiani quinto decimo, Flaviam Domitillam Flavii Clementis, ejus qui tunc temporis Romæ Conſul fuit, ex ſorore neptem, unà cum aliis plurimis ob confeſſionem Chriſti in inſulam Pontiam fuiſſe deportatam.* Neque puto, Euſebium omiſſurum fuiſſe narrare, ſi iidem Scriptores memoriæ mandaſſent, perſecutionem jam anno Domitiani XIII. incœpiſſe, vel decretam eſſe. Neque tamen, quemadmodùm antè dixi, illis planè refragari animus eſt, qui anno XIV. cenſent Domitianum jam in Chriſtianos graſſatum eſſe. Nam Dio Caſſius lib. LXVIII. poſtquàm narraſſet, Fabium Clementem ὑπατεύοντα, *Conſulem*, & Flaviam Domitillam morte affectos eſſe, illato ambobus crimine ἀθεότητος, *Impietatis*,

(ita enim de Chriſtianis loquebantur) adjicit, Domitianum τῷ ἑξῆς ἔτει, anno ſequente, Coſſ. Cajo Valente & Cajo Antiſtio, occiſum eſſe. Et anno præcedente alios etiam Chriſtianos vel relegatos, vel neci datos eſſe, ex verbis, quæ Flaviæ Domitillæ hiſtoriam ſequuntur, patet: ἐπηνέχθη δ' ἄμφοιν ἔγκλημα ἀθεότητος. ὑφ' ἧς καὶ ἄλλοι ἐς τὰ τῶν Ἰουδαίων ἤθη ἐξοκέλλοντες πολλοὶ κατεδικάσθησαν. καὶ οἱ μὲν ἀπέθανον, οἱ δὲ τῶν γοῦν οὐσιῶν ἐστερήθησαν. *Illatum ambobus*, Clementi & Domitillæ, *crimen impietatis, quo crimine plures etiam alii, Judaicos ritus amplexi, damnati ſunt: quorum pars occiſa eſt, pars ſpoliata facultatibus*: ubi per *Judaicos ritus* intelligenda eſt Chriſtiana religio, non modò apud Dionem, verùm etiam apud auctorem Olympiadum, qui ſcribit, illis illatum eſſe crimen Ἰουδαϊσμοῦ. Nam Judæi & Chriſtiani confundebantur; & fortè ità Dio locutus eſt, quia Domitianus interfici juſſit, qui ex Davidis ſtirpe oriundi erant. Et quamvis concederem tam citò incœpiſſe perſecutionem, tamen non ſequeretur indè, illam vel longam, vel gravem fuiſſe; mihique nullum ferè dubium, Domitianum crudeliùs in alios graſſatum eſſe, eoque præcipuè ſenſu poſſe dici, *portionem Neronis de crudelitate*.

Ad Cap. IX. obſervo, ante victum à Galerio Maximiano Narſeum, Perſas etiam ſuperatos fuiſſe à Diocletiano, vel eos cum illo pacem feciſſe; & Herculium videri cum iiſdem bella geſſiſſe. Et Diocletianum quidem bellaſſe cum Perſis probat ad annum 289. Antonius Pagius, ſecutus Noriſium, præclaræ itidem doctrinæ virum, qui videatur cap. IV. Diſſert. I. de numiſmate Diocletiani, quique ibidem obſervat, Maximianum Herculium nunquàm contra Perſas pugnaſſe; id quod etiam Pagius ad an. 297. ſequitur. Contrarium quidem tradit auctor Chronici Alexandrini, iſque etiam malè Conſtantium ſcribit cum Perſis bellum geſſiſſe, quem in errorem incidiſſe quoque Caſaubonum obſervavi ad Cap. Lactantii XV. Et fortè is auctorem Chronici ſecutus eſt, qui ita loquitur p. 642. *Perſæ maximo bello à Conſtantio & Maximino Jovio Cæſaribus devicti ſunt*. Imò Conſtantius nunquàm cum Perſis bellavit, & Nicomediæ Cæſar creatus, ſtatim Occidentem petiit; alter quoque Cæſar, non *Maximinus*, verùm *Galerius Maximianus* dictus fuit: quem errorem & alibi in eodem Chronico, vel ἐπιτομῇ χρόνων, uti Scaligero vocatur, occurrere, doceo ad Cap. LII. Lactantii. Sed tamen Mamertinus, cap. 2. Panegyrici Maximiano Auguſto dicti, ita loquitur: *An tuas res geſtas enumerare conabor, quæ te prima ſigna imperatoriis auſpiciis inaugurarint, quæ caſtra dominum habitura ſuſceperint, quæ bella deduxerint, quæ victoria auxerint? Ibo ſcilicet veſtigiis virtutis tuæ colligendis per totum Iſtri limitem, perque omnem, quà tendit, Euphratem, & ripas peragrabo Rheni, & littus Oceani.* Hæc verba, fateor, mihi ſignificare videbantur, Herculium ad Euphratem cum Perſis bellaſſe; nec muto: ſed id factum antequàm Imperator foret, & cùm in aliorum Imperatorum caſtris militabat; & Mamertinus his verbis breviter enarrat, quomodò vitam tranſegerit Maximianus, antequàm imperio admoveretur, & quæ virtutis ſuæ præclara ſpecimina dederit. Nec quidquam evincunt *munera*, quibus Parthus, uti Cap. 5. Genethliaci legitur, *blandiebatur Diocletiano & Maximiano*, quia Narſeus id fecit, poſtquàm fœdus cum Diocletiano percuſſit, uti patet ex Cap. 10. Panegyrici, quem laudavi: *hoc eodem modo Rex ille Perſarum nunquàm ſe antè dignatus hominem confiteri, fratri tuo* (Diocletiano) *ſupplicat, totumque, ſi ingredi ille dignetur, regnum ſuum pandit, offert; interim varia miracula eximiæ pulchritudinis feras mittit, amicitiæ nomen impetrare contentus, promeretur obſequio.* Nam de iiſdem proculdubiò muneribus loquitur. Nec obſtat, Maximianum Herculium in Inſ. vocari *Perſicum Maximum*, quia illud cognomen ex Diocletiani victoriis obtinuit, qui à victoriis Herculei *Germ. Maximus* etiam dictus eſt, notante Noriſio, cap. V. Diſſert. I. de numiſm. Dioclet.

Ad Cap. XVIII. diſputo, num Diocletianus conſecratus ſit. Animadverto nunc Ant. Pagium ad an. 316. ex loco Euſebii à me laudato adſtruere, eum à Maximino inter Deos relatum eſſe.

Ad Cap. XLII. p. 494. examino, quot per annos Diocletianus, abdicato imperio, privatus vixerit; quæque ibi noto, ita refingenda ſunt. » Significanter ait, *poſt imperium*, » & per totidem annos eum abdicatâ pur» purâ, ſi annum, quo diem ſuum obiit, » illis annumeramus, Diocletianum ſuper» ſtitem vixiſſe in confeſſo eſt; nam anno » CCCV. privatum ſe ipſe fecit, & an. CCCXIII. » obiit, illiſque ambobus pro integris com» putatis, anni novem colligentur, uti do» cet Pagius ad an. Chriſti CCCXVI. Noluit » autem &c.

Ad idem Caput, Maximianum Herculium à filio Maxentio conſecratum eſſe ob-

ſervo. Firmat eam ſententiam Anton. Pagius ex nummo apud Mediobarbum, qui inſcribitur,

DIVO MAXIMIANO PATRI
MAXENTIVS AVG. P.

Et hanc ob cauſam, non autem quia à Conſtantino genero erat conſecratus, Divus in lapide apud Nicol. Bergerum 3.23. à Conſtantino juniore vocatur, obſervante eodem alibi:

IMP. CÆS. FL. VAL.
CONSTANTINO. P. F.
AVG. NEPOTI. DIVI. CONS
TANT. AVG. PII. FILIO
XXXIII.

Niſi dicamus eâ voce nihil aliud tunc temporis deſignare voluiſſe Imperatores vivos, quàm quorum mentionem faciebant, mortuos eſſe; quo ſenſu exiſtimabam ad c. XIX. Diocletianum & Maximianum vocari θειοτάτους à Galerio Maximino apud Euſebium.

Ad Cap. L. *Valerium* mutandum eſſe in *Valeriam* docui. Pagius ad an. 306. n. 15. & 314. 12. *Valerium Valentem* à Licinio interfectum fuiſſe ſcribit. Verùm vix dubito, quin vir raræ eruditionis ſententiam ſuam mutaturus ſit, ſi inciderit in ea, quæ de morte Valentis notavi. Quòd ad nummum attinet, qui apud Goltzium Græcè inſcribitur ΑΥΤ. Κ. ΠΟΠ (apud Pagium legitur ΡΟΥ) ΟΥΑΛΕΡ. ΟΥΑΛΕΝC. CEB. L. A. dubium valdè eſt, num ad Valentem à Licinio occiſum referri poſſit, quia alius eidem Goltzio recenſetur nummus, in quo ex ejus opinione ille vocatur, ΑΥ. ΚΑΙ. Γ. ΟΥΑΛΕΝC. ΚΥ. CEB. L. A. Et, ut verum fatear, optarem ſummoperè, me illos nummos inſpicere, & manibus tractare poſſe; ſuſpecti mihi enim admodùm ſunt, certè unus ex iis, quia Valens noſter nunquàm Auguſtus, verùm Cæſar tantùm fuit. Quidquid ſit, *Valentem* tunc temporis à Licinio non fuiſſe neci datum, ſed poſt geſtum cum Conſtantino primum bellum, quod incidit in annum Chriſti 317. apertiſſimè conſtat, cùm quæ capite illo narrat Lactantius, adſcribenda ſint anno 314. ipſo Pagio hæc ita digerente. Quæ autem ad cap. L. de Valente notavi, ita, rogo, refingas; feſtinatione enim factum eſt, ut non ſatis mentem attentam habuerim ad ea, quæ Triſtanus notavit. » Nam Valens dux limitis » (malè apud Pagium ſcribitur *militis*) Daciæ eodem tempore neci datus non fuit: » ſed à Licinio, poſtquàm à Conſtantino ad » Cibalim victus fuit, Cæſar eſt creatus; & » cùm ambo pugnâ, quæ in campo Mar- » dienſe, qui inter Philippos & Hadriano- » polim videtur fuiſſe, iterùm ſuccumberent, » eâ conditione Conſtantinus pacem cum » Licinio fecit, ut Valens privatus fieret, & » occideretur, quemadmodùm ex Excerptis » de vitâ Conſtantini, Zoſimo & P. Patricio, » notavit Triſtan. T. 3. p. 472. qui etiam » rectè reprehendit Victorem, P. Diaconum, » & Occonem, quòd ſcribunt, Valentem » rebellaſſe contra Galerium Maximianum. « Nam, quamvis illud apud priores duos non inveniam, verum tamen utique eſt, Valentem non potuiſſe rebellare contra Galer. Maximianum, quia ille diem ſuum obierat, cùm Valens à Licinio Cæſar crearetur. *Imperatorem* eum vocant Victor & P. Diaconus; & ſi eum Auguſtum cenſent eſſe factum, errant utique: vel ſtatuendum eſt, illâ ætate *Imperatoris* titulum promiſcuè & Auguſtis, & Cæſaribus fuiſſe datum; quomodò, obſervante Pagio, Numerianus appellatur *Imp. C. M. Aur. Numerianus. Nob. C.* in nummo veteri. Putaveram tamen nonnunquàm, fuiſſe Numerianum tunc temporis non Cæſarem, ſed Auguſtum, quia hic unicus foret nummus, in quo *Cæſar* appellaretur *Imperator*, quem titulum in aliis nummis, vel Inſcriptionibus, non video Cæſaribus tribui, ſi excipias Inſ. 7. CCLXXV.

IMP. Q. IVLIO. FILIO. GALLIENI.
AVG. ET. SALONINÆ. AVG.

Nam tantùm Cæſar fuit factus. Et qui apud Triſtanum, Tom. 3. p. 466. inſcribitur IMP. ROMVLVS, atque à Mediobarbo refertur ad filium Maxentii, qui reverà Cæſar obiit, à Triſtano adſcribitur Romulo Auguſtulo dicto, qui à patre Oreſte Auguſtus, vel Imperator eſt factus. Nec videtur obſtare, Numerianum appellari *nobiliſſimum Cæſarem*; nam eum titulum Auguſti nonnunquàm ſervarunt, utì patet ex Inſcript. 4. CCLXXVIII.

IMP. M. AVR.
CARINO
NOBILISSIMO
CAES. PIO.
FELICI. INVICTO
AVGVST.
PONT. MA
XIMO. TRIB
POT. P. P.
COS. PROCOS.

Patetque hoc etiam ex nummo apud Mediobarbum, in quo C. Valens Hoſtilianus Meſſius Quintus dicitur *nobiliſſimus Cæſar* & *Auguſtus*: QVINTVS. NO. CAE. VALENS. HOSTIL. AVG. Sic Voluſianus, P. Licinius Valerianus, Herodianus filius Odenati, Herennianus, Maxentius & Conſtantinus Magnus in num-

mis appellantur IMPERATORES AUGUSTI, & ſimul PRINCIPES JUVENTUTIS.

Ad idem Caput L. obſervo, Valeriam & Priſcam Chriſtianas fuiſſe, vel valdè Chriſtianis faviſſe. Antonius Pagius idem cenſet, illudque etiam ex Euſebii firmare conatur libro 8. cap. 1. Hiſtoriæ Eccleſ. præfertque ad annum 301. Chriſtophorſoni verſionem Valeſianæ. Mihi iterùm iterùmque Græca Euſebii verba examinanti nondùm conſtare poteſt, eum de Imperatorum uxoribus verba facere, quia ſequentia planè contrarium ſuadent, in quibus Dorothei & Gorgonii fit mentio, cùm certè ne dubitandum quidem videatur, quin Euſebius Auguſtas earumque liberos, pace jam Eccleſiæ datâ, fuiſſet nominatus, ſi per verba hæc γαμεταῖς καὶ παισὶ eas intellexiſſet. Imò, ubi diligentiùs Euſebium inſpicio, neſcio quî fiat, ut exiſtimem, nec Chriſtophorſonum, nec Valeſium horum verborum ſenſum percepiſſe, quamvis hujus verſionem ſecutus ſim ad cap. XIV. Lactantii. Proponam rationes meas, à quibus tamen abire paratus ſum, ſi meliora alius doceat, vel ſi Eruditis videantur non ſatis validæ eſſe. Euſebius igitur narrat, Chriſtianam religionem magnam gloriam & libertatem apud Græcos & Barbaros conſecutam eſſe ante Diocletiani perſecutionem: illud probari τῶν κρατούντων, id eſt, *Imperatorum*, benignitate erga Chriſtianos, quippè qui illis dabant τῶν ἐθνῶν ἡγεμονίας. Poſtquàm ita de Imperatoribus diſſeruiſſet, ad alios tranſit: τί δεῖ περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς λέγειν οἴκους καὶ τῶν ἐπὶ πᾶσιν ἀρχόντων; quæ ultima verba Chriſtophorſonus & Valeſius interpretantur *de ipſis Imperatoribus*, Pagius, *de iis, qui omnibus imperant.* At ego illa ita vertenda cenſeo: *Quid opus eſt dicere de iis, qui in Imperatoris palatio verſantur? Quid de iis, qui omnibus præfecti ſunt?* Et intelligo per hos ἄρχοντας, Præfectos Prætorio, vel potiùs Præpoſitos cubiculi, ſimileſve, qui reliquis, qui in palatio verſabantur, & in comitatu Principis erant, præerant. Hos ait Euſebius fuiſſe Chriſtianos, & domeſticis, uxoribus, liberis & ſervis permiſiſſe liberè profiteri religionem Chriſtianam: talem fuiſſe Dorotheum, qui erat Præpoſitus cubiculi, uti docet Valeſius, talemque Gorgonium, alium itidem in palatio Præfectum, & reliquos, qui cum ipſis propter τὸν τοῦ θεοῦ λόγον parem gloriam ſunt conſecuti; & tandem addit, τοὺς καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν ἄρχοντας, vel Eccleſiarum antiſtites, magno in honore fuiſſe παρὰ πᾶσιν ἐπιτρόποις καὶ ἡγεμόσιν, *apud omnes tam privatos, quàm provinciarum rectores*, ut vertunt, cùm interpretari hæc verba debeant, *apud omnes procuratores Auguſtorum & Præſides, vel rectores provinciarum*; quomodò in Inſcript. II. DXCV. Aufidius Julianus vocatur ὁ κράτιστος ἐπίτροπος τῶν Σεβαστῶν, & CCCCLVIIII. T. Porcius Proclus Ἐπίτροπος Πρειουάτης διὰ Φλαμινίας, Αἰμιλίας, Λιγυρίας. Et ultima hæc Euſebii verba ſatis mihi equidem evincere videntur, eum non de Imperatoribus, ſed de iis, qui primâ dignitate in eorum palatiis erant, & domeſticos regebant, loqui; firmaturque idem cap. VI. ubi agit περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς οἴκους, *de iis, qui in palatio verſantur*, recenſetque ibidem τοὺς ἀμφὶ τὸν Δωρόθεον βασιλικοὺς παῖδας, id eſt, *Cubicularios*, ſimileſve, quibus Dorothæus præerat: qui, tametſi ſummi honoris prærogativâ ab Imperatoribus ornati eſſent, nec minùs ab iiſdem diligerentur, quàm filii, probra tamen & tormenta pro Chriſtianâ religione pati voluerunt; & mox ait, Dorotheum atque Gorgonium ſtrangulatos eſſe. Et accipe tandem quod mihi, dum hæc ſcribo, in mentem venit, quod ſi probas, lis planè omnis è medio ſublata foret. Cap. 6. utì dixi, memorat βασιλικοὺς παῖδας, *Cubicularios Principis*; & tuum erit judicare, num cap. 1. pro ἐπὶ πᾶσι, reſcribi debeat ἐπὶ παισὶ ἀρχόντων; & ſubintelligi commodiſſimè poteſt βασιλικοῖς, quæ vox præceſſit. Et quia capite 7. eumdem ordinem ſequitur, narratque primò conſtantiam & martyria βασιλικῶν παίδων, indè ipſis Præfectorum Dorothei & Gorgonii, & denique Anthimi Epiſcopi, magis magiſque confirmor in eâ opinione, ac puto, Gorgonium etiam Præfecturam in palatio geſſiſſe, & fortè ejus ſive filium, ſive nepotem eſſe, qui tempore Conſtantii Auguſti, teſte Ammiano Marcell. 15. 2. *Gorgonius* etiam fuit vocatus, *cuique thalami Cæſariani cura commiſſa erat.* Nam duo fuerunt Præpoſiti ſacri cubiculi, Auguſti ſcilicet & Auguſtæ, utì patet ex l. 5. Cod. de Præpoſitis ſacr. cubic. ac utrâque dignitate Dorotheus & Gorgonius potuerunt eſſe ornati: quanquàm nullus repugnaverim, ſi quis eos alios in palatio honores geſſiſſe exiſtimet; imò acquieſcam etiam planè, ſi cui conjectura hæc, neque enim alio loco meas habeo emendationes, diſpliceat.

Hæc ſunt, vir ampliſſime, quæ tecum communicare volui; tuumque nunc erit judicare, num digna illa ſint otio meo, atque adeò tuo. *Vale plurimùm.*

Hagæ-Comitis, XV. Julii CIƆIƆCLXXXIX.

Digitized by Google

Ampliſſimo VOETIO, S. D. Gisb. Cuperus.

ID quod eventurum ſæpè prædixi, ſi Lactantius diutiùs inter operarum manus hæreret, nunc factum eſt; & ecce tibi aliam notam, quam Typographus alicubi facili operâ cæteris adjicere poterit, ſi modò tu dignam eam judices, quæ publici juris fiat, vir ampliſſime.

Cap. XII. Repentè adhuc dubiâ luce ad Eccleſiam profectus.] *Monui, Chriſtianos primò in privatorum ædibus conveniſſe, poſteà eoſdem, indulgentibus & conniventibus Imperatoribus, domos exſtruxiſſe amplas, in quibus Chriſtum D. N publicè quaſi & palàm colebant. Euſeb. 8. 1. ſcribit, Chriſtianos propter innumerabilem fidelium multitudinem non contentos* τοῖς παλαιοῖς οἰκοδομήμασι, εὐρείας εἰς πλάτος ἀνὰ πάσας τὰς πόλεις ἐκ θεμελίων *extruxiſſe* ἐκκλησίας*; additque, lapſu temporis ea quotidiè, nemine invidente, in majus & melius iviſſe: adeò ut per* παλαιὰ οἰκοδομήματα *haud incommodè intelligere poſſimus domos privatorum, vel certè Chriſtianorum conventicula, quæ nihil à privatorum ædificiis differebant; &* per ἐκκλησίας εὐρείας εἰς πλάτος, *ædificia majora, quæ non tam longa, quàm laxa & ampla erant, & in quibus Chriſtianos Deum ſuum colere unuſquiſque ſcire ferè poterat. De hoc genere ædificiorum loquitur ex meâ opinione Lamprid. in Al. Severo c.* XLIX. Cùm Chriſtiani quendam locum, qui publicus fuerat, occupaſſent, contrà Popinarii dicerent, ſibi eum deberi, reſcripſit melius eſſe, ut quomodòcunque illic Deus colatur, quàm popinariis dedatur. *Nam quamvis clara ædificii mentio nulla fiat, veroſimile tamen admodùm eſt, Chriſtianos eo in loco conventiculum exſtruxiſſe, cùm abſque metu in unum convenire ex indulgentiâ Imperatoris poſſent; & indè hinc docemur, tunc Chriſtianos loca habuiſſe, in quibus liberè conveniebant, & quæ omnium patebant oculis. Quin & hoc ſub Hadriano ipſis conceſſum fuiſſe, alicui videri poſſit; quia idem Lampridius cap. 43. Vita ejuſdem Imperatoris Severi ita loquitur:* Chriſto templum facere voluit, eumque inter deos recipere. Quod & Hadrianus cogitaſſe fertur, qui templa in omnibus civitatibus ſine ſimulacris juſſerat fieri, quæ hodiè idcircò, quia non habent numina, dicuntur ADRIANI, quæ ille ad hoc paraſſe dicebatur. *Nam cùm Hadrianus id agitaverit, ut pluribus probat magni nominis vir P. Daniel Huetius in Præparat. Evangelicâ, indè à ratione alienum non eſt, ipſum Chriſtianis faviſſe, & conceſſiſſe, ut palàm quaſi Chriſtum colere & adorare poſſent. Quin & Eccleſias ſub Trajano Principe exſtructas fuiſſe, cenſent Eruditi conſiſi Euſebio lib. 3. c.* 37. Eâdem tempeſtate floruit etiam Quadratus, qui cum Philippi filiabus propheticâ gratiâ illuſtris fuiſſe memoratur. Præter hos alii quoque complures eodem tempore viguerunt, inter Apoſtolorum ſucceſſores principem obtinentes locum; οἳ καὶ ἅτε τηλικῶνδε ὄντες θεοπρεπεῖς μαθηταὶ, τοὺς κατὰ πάντα τόπον τῶν ἐκκλησιῶν προκαταβληθέντας ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων θεμελίους ἐπῳκοδόμουν; qui utpotè diſcipuli tantorum virorum admirabiles planè ac divini, eccleſiarum fundamenta, quæ variis in locis Apoſtoli priùs jecerunt, additis ædificiis exſtruxerunt. *Utuntur hoc argumento Pontificii, ut variarum eccleſiarum probent antiquitatem: ſed mihi tempora Trajani conſideranti veriſimile nequaquam eſt, Euſebio tale quid in mentem venire potuiſſe. Trajanus nolebat, in urbibus* hetæriās, *vel ſodalitia, ſive corpora conſtitui, propter factiones, quæ ab illis paſſim excitabantur, uti patet ex Epiſt.* 42. & 43. *lib.* 10. *Epiſt. Plinii. Eodem loco habebantur Chriſtianorum conventus, quia Gentiles etiam collegia ſacra & numini alicui devota habebant; & indè Plinius, & ſine dubio etiam alii Præſides eos coire vetabant. Nam cùm Ep. 98. narraſſet, Chriſtianos carmen Chriſto quaſi Deo dicere, ſacramento ſe obſtringere, ne latrocinia, ne adulteria committerent, cepiſſe cibum promiſcuum & innoxium, addit:* Quod ipſum facere deſiiſſe poſt edictum meum, quo ſecundùm mandata tua hetærias eſſe vetueram. *Deindè obſtant ejuſmodi ædificiis, vel Eccleſiis,* Chriſtiani ſoliti ſtato die ante lucem convenire, *uti loquitur idem Secundus; & Imp. Trajani decretum,* conquirendos non eſſe Chriſtianos: ſi deferantur & arguantur, puniendos. *Cùm enim Gentiles maximo odio proſequerentur Chriſtianos, nullamque occaſionem omitterent eos accuſandi, illud utique commodiſſimè facere potuiſſent, ſi in oculis quaſi civitatum convenirent; nec ego tam abjectè de prudentiâ & pietate veterum Chriſtianorum ſentio, ut credam, eos ſeſe videntes volenteſque graviſſimis periculis objeciſſe. Præterea monumenta veterum nos docent, ipſaque temporum*

conditio

conditio affirmat, conveniſſe Fideles in privatorum ædibus, in cœnaculis, in porticibus, cryptis & cœmiteriis: quin & num ſæculo tertio templa vel Eccleſiæ fuerint, adhuc ſub judice lis eſt; quam in rem videri poteſt raræ vir eruditionis Frider. Spanhemius in Hiſtoriâ Eccleſiaſticâ. Quid multis? ego perſuaſus ſum interpretem Euſebii, quique eum ſequuntur, viros præclaros, verba Græca nequaquàm intellexiſſe. Neque enim de ædificiis loquitur: ſed commemorat eos, qui ex Apoſtolorum ſucceſſoribus vivebant, eccleſiarum fundamentis ab Apoſtolis jactis, ſuperſtruxiſſe, vel Chriſtianorum fidem confirmaſſe, multos Chriſtianos feciſſe, & eorum cœtum vel ἐκκλησίαν auxiſſe. Et petita hæc loquendi ratio eſt ab Apoſtolo Paulo Epheſ. 2. 20. Ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν Ἀποστόλων καὶ Προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ; Superædificati ſuper fundamentum Apoſtolorum & Prophetarum, ipſo ſummo angulari lapide Chriſto Jeſu. Quo ſenſu ἐποικοδομέω & οἰκοδομὴ ſæpè in Novo Fœdere uſurpatur; adeò ut mirer, hoc ne ipſi quidem ſagaciſſimo Valeſio in mentem veniſſe. Et quanquàm hæc ita ſeſe habeant, cenſent tamen & affirmant Pontificii, ſub Domitiano & Trajano conſtructas fuiſſe eccleſias, & ſimilis molis opera, qualia hodiè cernimus. Minutius Felix ita loquitur in Octavio: Cur etenim occultare & abſcondere quicquid illud colunt magnoperè nituntur? cùm honeſta ſemper publico gaudeant, ſcelera ſecreta ſint. Cur nullas aras habent, templa nulla, nulla nota ſimulacra? Notat ad hæc verba vir eruditus, qui nuper de verâ Senonum Origine Chriſtianâ commentatus eſt pag. 40. » Quæ » ſuo tempore vera fuiſſe, quantùm ad publi- » cos conventus, cùm in Chriſtianos cæde & » incendiis cuncta fervèrent, nullus ambigo: » ſed extinctis Nerone & Domitiano, ſub quo » figimus aram inaugurationis Eccleſiæ Seno- » nenſis, Saviniani ſanguine Chriſto dicatæ, » & pacatis tantiſper rebus, nemini dubium, » excitatis ſuperiùs Impp. edictis, è latebris » cryptiſve Chriſtianos emerſiſſe, in quibus » pro reverentiâ ſacrorum ſuorum, & ſui » tutelâ tegi fas erat, & eccleſias variâ ſtru- » cturâ ſeu Baſilicas nemini non notas ſuis » uſibus publicis erexiſſe. «

Varia hic obſervanda ſunt; & I. quidem ætas, quâ Minutius dicitur vixiſſe. Illius quidem ætas incerta eſt, eumque ſcripſiſſe ſub finem Marci Antonini cenſet pereruditus Dodwellus pag. 35. Diſſertat. Cyprian. eundem Alex. Severo poſteriorem facit Balduinus, & ſub illo Imp. eum floruiſſe cenſet Cardinalis Bellarminus: at nemo, præter virum illum doctum, inventus eſt, qui eum Domitiani Neroniſve temporibus adſignet. Neque enim video, ſi hæc non eſt ejus ſententia, quo pacto ita argumentari poſſit: ſuo tempore Cæcilius vel Minutius verè dicit, Chriſtianos nulla templa habuiſſe, quia perſecutionibus Imperatores ſæviebant in gentem innoxiam: at mortuis illis Impp. Nerone & Domitiano, illud verum non erat, quia eccleſiæ exſtruebantur. Deindè ſi Eccleſia Senonenſis inaugurata eſt Domitiano Principe, ſique tunc ſcripſit Minutius, ſequitur eundem errare, cùm tradit, Chriſtianos templa vel Eccleſias (hæc enim eodem loco ſunt viro docto) eodem Imperatore non habuiſſe, adeò ut hæc quidem ἀνυπόστατα ſint.

II. Cautè addit, quantùm ad publicos conventus, ut ſcilicet tacitè nobis ſimulacra & imagines illo ſæculo obtruderet, quæ tamen certiſſimum Chriſtianos tunc ignoraſſe planè; egoque nullus dubito, quin Gentiles mitiùs acturi fuiſſent cum Chriſtianis, ſi ſimulacra coluiſſent, vel memoriæ cauſâ habuiſſent: quin & è re erat eorum non occultare imagines, ſed per eas gratiam Gentilium aucupari, qui facilè illos admiſiſſent, & publicè imagines coli paſſi fuiſſent, quia ſibi finxiſſent eas ſimiles deorum ſuorum ſimulacris eſſe, licèt alio colerentur modo, nec thus in aras injiceretur.

III. Eccleſia Senonenſis non potuit inauguratà eſſe ſub Domitiano, quia Chriſtiani, uti modò probavi, tunc temporis in privatis ædibus, poſteàque in ædificiis à privatorum ædibus, aut non, aut parùm diverſis conveniebant, quas à cœtu Chriſtianorum in iis congregatorum vocabant Ἐκκλησίας, ab iiſdem & formâ ἐκκλησιῶν οἴκους, & à precibus προσευκτηρίων οἴκους. Poſteà cùm jam liberior Chriſtianis vita erat, Baſilicas exſtruxerunt: & quidem id faciebant viri primarii opibuſque affluentes, quandò Chriſto nomen dabant; idque abſque invidiâ Gentilium facere poterant, quia illorum etiam primores domos ſuas baſilicis exornabant, uti docet Alexander Donatus, & quia in baſilicis homines convenire ſolebant. Nam baſilicæ erant ædificia magnifica, columnis multis ſuffulta, & plano tecto, in quibus mercatores non modò merces ſuas vendebant, verùm etiam judicia exercebantur, & fortè etiam nonnunquàm recitationes fiebant; neſcio enim quàm valdè mihi placet ita Juven. Sat. 1. explicare:

Frontonis platani, convulſaque marmora clamant
Semper, & aſſiduo ruptæ lectore columnæ.

Nam quamvis porticus etiam poſſit intelligi,

tamen non à ratione alienum eſſe ad baſilicas privatorum decurrere, is, uti ſpero, judicabit, qui perpendere velit, quàm commoda ad hanc rem illa fuerint. Quicquid ſit, conſtat in baſilicis publicis, & fortè etiam privatis, magnam ſemper hominum multitudinem fuiſſe, ſive in iis ambularent, ſive ſermones caderent, ſive aliud quid agerent; & indè eſt, uti reor, quòd in iis etiam conveniebant Chriſtiani. A. Marcell 27. 3. Conſtatque in baſilicâ Sicinini, ubi ritûs Chriſtiani eſt conventiculum, uno die centum triginta ſeptem reperta cadavera peremptorum. Fuit proculdubiò hæc baſilica à Sicinino quodam conſtructa, & fortè ædibus ſuis juncta; in quâ Chriſtiani ipſo perſecutionis tempore, aliud velutì agendo convenire potuerunt, & Chriſto carmen dicere, quamque alii Baſilicam Liberii vocant, non tam quia Liberius Papa illic eccleſiam ædificaſſet, uti commentatur Valeſius, quàm quia illam in eccleſiam convertit. Illa enim loquendi forma novum ædificium involvit, altera autem nequaquàm; & hoc factum fuiſſe patet ex Actis Serotini laudatis Hugoni Mathoud. Urbis nobilis viri, qui fuerunt ejus parentes & propinqui, conſtruxerunt mirifico opere baſilicam ſuper eum pulchræ ædificationis, quam B. Pontifex Potentianus poſtmodùm eccleſiam conſecravit in memoriam martyris. Et videor hinc affirmare poſſe, Chriſtianos in locis, ubi martyres ſepulti erant, primò baſilicas, tanquàm ædificia publica ſive privata feciſſe, quia ejuſmodi operibus urbem exornare licitum erat; & eaſdem baſilicas in eccleſias fuiſſe converſas poſteà, eaſque nomen habere ab ejuſdem nominis operibus aliis, non autem ita dici, quia Chriſto Regi cœlorum dicata ſunt, uti nonnulli cenſent. Cùm autem baſilicæ Romanorum fuerint planæ, quemadmodùm patet ex nummo Lepidi, qui inſcribitur, ÆMILIA N. Baſilica, M. LEPIDUS REFECIT, & altero Trajani cum Inſ. S. P. Q. R. OPTIMO. PR. BASILICA ULPIA, additis Baſilicarum illarum formis, nec non ex Vitruv. lib. 5. cap. 1. aliiſque auctoribus, eâdem formâ proculdubiò fuerunt etiam Chriſtianorum baſilicæ; potueruntque iis tecta faſtigiata imponi, cùm ex illis eccleſias facerent, ut ita Gentilium templa, eorumque ſplendorem imitarentur.

IV, Quia Chriſtiani vel in privatis ædibus, vel conventiculis à privatorum ædibus nequaquàm diverſis, exteriorem formam ſi ſpectes, convenerunt, & cùm templa Gentilium ſplendidiſſima forent, indè dicit Cæcilius, eos templa nulla habere. Opponuntur enim templa & conventicula; & ita nihil obſtat, quominùs Chriſtiani, cùm hæc ſcriberentur, liberè convenire potuerint; nec neceſſe eſt Minutium ad Neronis vel Domitiani tempora referre. Sic Galerius apud Euſeb. 8. 17. ea vocat οἴκȣς ἐν οἷς συνήγοντο; & apud Lactant. cap. 48. loca ad quæ convenire conſueverant; idemque Lactantius 5. 11. Inſtit. Arnobius aliique conventicula. Atque templa & eccleſias opponunt frequenter Patres; & illa Gentilibus, has Chriſtianis tribuunt, uti docuerunt eruditi.

V. Quæ laudantur Imperatorum edicta, parùm argumento inſerviunt, quæque Maximiani, illa longo tempore poſtquàm eccleſiam Senonenſem conditam opinatur vir eruditus, condita & promulgata ſunt; & quidem illo, quo Chriſtiani extra dubium ampla editaque ædificia, uti ex Lactantio patet, & fortè etiam baſilicas habuerunt.

Hæc mihi, Vir Ampliſſime, & in mentem venerunt; & faciendum mihi eſſe putavi, ut ea tecum, utpotè elegantioribus ſtudiis valdè dedito, communicarem. Vale. Hagæ-Com. XIX. Nov. CIƆIƆCLXXXIX.

PAULI BAUDRI

NOTÆ

IN

LACTANTII LIBRUM

DE MORTIBUS

PERSECUTORUM.

Digitized by Google

Digitized by Google

PRÆFATIO.

ECce tibi tandem, erudite Lector, editionem novam Libelli De Mortibus Perſecutorum, quam teſtudineis paſſibus proceſſiſſe non immeritò mecum dixeris. Nam quamdiù eſt, cùm incœpta eſt, parùm intereſt ſcire; ac multa operis loca rem non tacent. Sed audacter dicam, vix cœperam, cùm libens, ſi potuiſſem, paruiſſem conſilio Horatii, *Nonum prematur in annum.* Neque hæc mihi tantùm ratio erat, quòd de primo ingenii partu ageretur, qui præ cæteris haud debeat temerè in lucem promi: ſed quòd prætereà obſervaſſem, arduum eſſe inchoare, tum & difficile, ne feſtinantibus varia excidant, quæ refingi meliùs poſſint per otium; ut vel ipſe ſæpiùs expertus ſum in hujus editionis curriculo, urgentibus contra ſpem & voluntatem Typographis. Accedebat maximè, quòd in libro, quem pro virili parte illuſtrandum ſuſceperamus, plurima hinc indè loca erant obſcuriſſima, quæ, ut ejuſmodi alia, comparare ſoleo tenebricoſiſſimis illis ſpecubus, in quibus qui ea ſubeunt, nihil primò cernunt: ſed aliquid tandem plùs minùs vident, ſi diutiùs immorentur, & intentis oculis patienter diſpiciant. Gloriari equidem nolim me, ita lentè meditando, rem ſatis acu tetigiſſe, quod aiunt, ſeu, ut planiùs loquar, feliciter vidiſſe, quæ in tantis tenebris latitant. Apage ſis. Perrarò nobis tantùm ſumimus. Sed ſi non ſucceſſit, & eapropter jure tritum illud frequentiùs uſurpandum eſt:

Aut videt, aut vidiſſe putat per nubila lunam,

volebam omninò, ſtudioſe Lector, tui meique gratiâ ſuccedere; & ſi minùs certa ſpes aderat proſperi eventûs, utique propter Petri exemplum, qui, teſtante piiſſimo curſûs comite Joanne (a), plura intuitus eſt in Chriſti ſepulchro, quàm Joannes, qui præcucurrerat, nullum videbatur periculum eſſe in morâ. Eò magis, quòd ſæpenumerò, dum hanc editionem videbar abjeciſſe, incidere me contingeret aliud agendo (nam ad alia quoque, ne neſcias, ſæpiuſcule, &, ut amici ex parte norunt, ſeriò fuimus digreſſi) incidere, inquam, contingeret in improviſas Cæcilii narrationis confirmationes, aut explicationes. Sed nimis moramur in Veteribus remoris.

Aureum eſſe opuſculum, ad quod tam multa, quæ hoc volumine continentur, ſcripta ſunt, non omnes modò, qui ſcripſere, verùm etiam qui legerunt, ſine ullâ propemodùm exceptione ſunt confeſſi. Quàm jure autem, cùm res, quæ graviſſimæ, tum Auctoris dictio, quæ ferè ſemper terſa & elegans, loquuntur. Sed nobilis in præſentiâ præ cæteris omnibus teſtimoniis, quoniam ſcilicet uno complexu pleraque ad rem pertinentia attingit, Præfatio editionis primæ Oxonienſis, quam idcircò paulò fuſiùs deſcribemus. *Exhibemus*, inquit, *Lactantii noſtri librum de Mortibus Perſecutorum, auro contrà æſtimandum, quem per plus mille annos deſideratum Eruditiſſimi Baluzii ſtudio nuperrimè recepimus. Eumque malè multatum & lacunis ſæpiùs hiulcum, partim ex noſtris, partim doctiſſimorum virorum, Epiſcopi Aſaphenſis, & Iſaaci Voſſii conjecturis ſubindè reſtituimus. Hujus tractatûs interventu, tandem aliquandò ab inveterato errore liberamur de S. Petri 25. annorum Pontificatu. Inſuper perſecutionum in Eccleſiâ ſeriem & tempora diſtinguimus; & fictitia martyria, quæ Diocletiano hùc uſquè ante octavum ejus Conſulatum imputabantur, detergimus & explodimus. Demùm imperii Romani ſtatum, per feralia illa tempora fide hiſtoricâ enarrata, nunc primùm obtinemus; & purpuram, quam ſpontè à tyrannis depoſitam vani credidimus, ægrè, nec ſine lacrymis dimiſſam intelligimus.* Ubi nunc reapſè, præter aureum libri pretium & grave de pretio judicium, quæ dixeramus, ante omnia cernis, ut is Lactantio, politiſſimo ſæculi tertii & quarti Scriptori, adjudicatus rotundè fuerit à Reverendiſſimo quondàm Oxonienſi Epiſcopo, Joanne Felles, Præfationis Auctore: tum quàm miſera olim & ad hæc propemodùm tempora fuerit egregii fœtûs conditio in plurimis; tertiò porrò, in quas tandem felices manus & medendi peritas pervenerit; ac poſtremò, quid eximii bre-

(a) In Evang. cap. 20.

Digitized by Google

viter contineat. Nos quod attinet, & quantùm hîc licet agere de rebus, de quibus alibi ſuis locis egimus, vel erit paulò poſt opportuniùs dicendum, credimus quidem, propter auctoritatem Hieronymi ad Titulum laudatam, ſed maximè propter Indicem, quem in proprium uſum cœpimus concinnare, vocum, phraſium, rerumque, quas hic Auctor & Lactantius communes habent, non poſſe meliùs librum cuiquam aſcribi, quàm Lactantio; nec audemus tamen ob alia, quæ ad eumdem Titulum notavimus, rem ſecuriùs extra omnem dubitationis aleam conſtituere. Sed quòd ad errorem de diuturno illo S. Petri Pontificatu memoratum modò ut veterem, & quo tandem errore liberati ſimus ſubjecti operis interventu, operæ pretium eſt accipere, quid mihi noviſſimè evenerit. Poſuit totidem ſyllabis in Chronologiâ ſuâ Technicâ ad annum Chriſti 33. Dionyſium vir magni laboris Philippus Labbeus, *obſcurationem Solis*, de quâ tres Evangeliſtæ Matthæus, Marcus & Lucas meminerunt (a), *contigiſſe die* 3. *Aprilis illius anni*, ſicut locum adeuntibus patebit; contenditque ſimiliter diſertiſſimis verbis in hâc ipsâ lucubratione clariſſimus Toinardus (b), *Chriſtum æra vulgaris* 33. *& quidem Menſis Niſan die* 14. *ſive Menſis Aprilis die* 3. *cruci fuiſſe affixum*. Ego verò nûdius tertius, cùm crederem valetudinem, quam ante tres ferè menſes graviſſimo morbo amiſi, recuperari bellè integram non poſſe, ſi utilis lectio abeſſet, cœpi quærere, quis veterum dictas tenebras cum tertio die Aprilis, & emortuali ſimul Jeſu Chriſti conjunxiſſet, utrùm pſeudo-Dionyſius Areopagita? vel illius annotator Maximus? vel ejuſdem Paraphraſtes Pachymeres? vel libertus Hadriani Phlegon? vel qui Phlegontem eâ de re citarunt Euſebius & Philogonus? vel qui illius Dionyſii vitam ſcripſerunt, Methodius & Metaphraſtes? ac ſic de aliis omnibus, qui quocunque nomine in mentem & manus venire poterant. Sed quid plura? quod unicè quærebam, nuſquàm potui reperire hactenùs; & quod de primo Petri in urbem adventu quærebam, in martyrio Dionyſii Areopagitæ per Methodium, aut, ut alii malunt, Methrodorum, contra ſpem, & ſecundùm ipſam Petri Lanſſelii Jeſuitæ interpretationem, ſic inveni. *Anno*, inquit, *octavo & octingenteſimo poſt natam Romam, cùm imperium adeptus eſſet Nero Cæſar, quintus ab Auguſto, B. Petrus Apoſtolus cum aliis etiam Apoſtolis miſſus, qui Evangelium univerſo orbi prædicaret. Is poſt multos annos prædicationis ſuæ, ſupremâ urbe Româ occupatâ & delectâ, ibi divinitùs prædicandi munus accepit, ut quaſi vertex & Princeps ſanctorum Apoſtolorum in ordine muneris Apoſtolici factus, primus Romæ in certaminibus, eorum quæ Chriſtus perpeſſus erat, ſocius ac particeps fieret. Urbs enim illa, quemadmodùm in magnis erroribus verſabatur, ſic majoribus remediis egebat, ut corrigeretur; ut ubi graviſſimus erat error, ibi etiam maxima gratia abundaret. Deindè tyrannus & impius Nero, qui ſe tyrannidi ſuæ terram & mare ſubacturum ſperaret, furore crudelitatis ſuæ, viique amentiæ in rabiem adactus, in Chriſti ſervos exarſit*, ac QUARTO DECIMO TYRANNICI IMPERII SUI ANNO BEATOS PETRUM ET PAULUM INIQUA MORTE CONDEMNAVIT. Qui certè locus, ut obiter ſæpè alia alibi, non inexpectatò tantùm mirificèque confirmat, *Apoſtolum Petrum Romam, cùm jam Nero imperaret, adveniſſe*, ut inferiùs tradetur capite ſecundo: ſed perſpicuè oſtendit, potuiſſe nos carere hoc libello de Mortibus Perſecutorum ad illam contrariam opinionem abjiciendam, cùm jam eam Methodium ſecuti potuerimus damnare. Et verò ſi ex Methodio Apoſtolus Petrus, imperante jam Nerone, ad prædicandum per totum orbem Evangelium cum cæteris Apoſtolis miſſus eſt, & in urbe Româ anno tantùm Neronis XIV. poſt annuntiatam priùs alibi per multos annos Chriſtianam veritatem capite plexus, quonam ille pacto potuit annos plures, quàm circiter ſex, aut ſeptem, Epiſcopum Romæ agere? Ad rem propiùs accedimus.

Plurimis placet, ut, cùm fortè novus aliquis liber Veterum, qualis nunc noſter, ex unico, nec benè ſano manuſcripto codice imprimendus eſt, edatur per omnia ſicut exſtat exaratus, ne cui vel ullâ parte rei veritas occultetur, aut per publicatas in Auctoris verbis mendarum & lacunarum loco lectiones minùs liceat de novis cogitare; eventurum ſcilicet aliàs, uti totidem fermè literis pronuntiavit Joannes Frider. Gronovius vir maximus (c), ut ſigna ad ſalutem & veram Auctoris manum idonea deſint, futurumque non raró, ut prioribus aliquorum conjecturis meliores nequeant ab aliis proponi. Illius verba ſunt: *Etſi non laudem au-*

(a) Matth. 27. 45. Marc. 15. 33. Luc. 27. 44. (b) P. 2. p. 348. (c) In Obſervatis ad Eccleſiaſt. Scriptores, cap. VII. p. 72.

Digitized by Google

daces conjecturas, quibus nonnulli veterem ſcripturam nimis transformaverunt, & membranis hærere tutiſſimum ſit, tamen ſi quid illa aſperi, & ſcabri, & ſenticoſi exhibeant, id non tam malo, quia Minucii eſſe certum habeam, (agit quippè de Minucii Felicis dialogo contra Paganos) *quàm quia ex eo, quod Auctoris fuerit, faciliùs elici poſſe, non deſperem. Non ſunt enim codices antiqui ſine mendis etiam prodigioſis; & præclarè nobiſcum agitur, cùm ſigna ad ſalutem & veram Auctoris manum ſatis plana ſunt ac certa: reliquum mens divina, plurimumque doctrina ſtudium, & percognita Scriptoris indoles ac natura præſtabunt.* Et quod continenter ſubjicit: *Atque in eo, quod noſtrum eſt, evenit perſæpè, fateor, ut fallamur, quicunque has litteras ſupra vulgum tractamus? ſed & multa interim eruimus præclara; utque olim iniquas Cenſoris alterius* Notas *collega plerùmque levabat, & adversùs Tribunum pro intercesſione vim intentantem alius auxilio erat Tribunus: ita ſi qua malè conciliaverimus, exoritur atque exiſtit ex hoc ipſo ordine, qui noſtra peccata emendet. Denique tempus agit rem; quod hodiè non eſt, cras erit: ſic vita truditur.* Hæc, inquam, adeò non abſterrere debent, ut Priſcorum libri, noſtro ſimiles, cum cunctis ſuis vitiis bonâ fide repræſententur, ut palàm ſit, debere eò magis repræſentari. Nunc autem, quia eadem prorsùs ſentiebam, putaveram, opuſculum non potuiſſe meliùs noſtrâ curâ communicari cum doctis viris, quàm ſi proximè ad vetus exemplar cuderetur, revocatis ob eam rem in ſua loca quibuſcunque lectionibus, quas in Notis primus & clariſſimus editor Baluzius teſtaretur abjectas à ſe fuiſſe ut corruptas; neque enim aliter manuſcriptum codicem, qui Pariſiis ſervabatur, fas erat conſulere. At quid moror? Tantùm juris in alienum opus per litteras roganti conceſſum non eſt. Hinc tibi nunc ante omnia Pariſienſem editionem puram putam, ſicut primùm prodiit, aut in iis ſolùm, quæ Baluzius ipſe mutavit, interpolatam, quantùm ad Auctoris contextum renovamus. Noli ergò, cùm verbi gratiâ in libri ferè limine pro ſcripturâ manuſcripti, *qui illuſtrati erant Deo, jacent*, excuſum de integro reperies ex doctiſſimi viri correctione, *qui adverſati erant Deo, jacent*, rem aliò referre, quàm quò diximus. Jam de Notis.

Illarum, ut in toto opere videre eſt, infinitæ breviuſculæ ſunt, aut non ſaltem longiores, quàm ut commodè ſubjici poſſent *textui*, quem vocant. Contrà verò aliæ, nec omninò paucæ, inveniebantur, quibus nequibat idem locus aſſignari, ſive quòd fuſiores eſſent excurſus Philologici, ſive quòd, licèt aliquam Auctoris difficultatem preſſiùs diſcuterent, ipſæ quoque prolixiores forent; ſive denique quòd ex ſingulis ejuſmodi diſquiſitionibus, vel pluribus ſimul, facile eſſe videretur, Cæcilianas Diſſertationes ad inſtar Cyprianicarum, & Dodwellianæ *de Ripâ Strigâ*, in Prolegomenis, ac præſertim in ſecundâ libri parte conficere. Sed jam, ut id fieret, tria magna corpora, non probantibus viris graviſſimis, nec probaturis etiam, opinor, Auctoribus, qui viverent, diſcerpenda erant in partes ac particulas: Notæ, dico, doctiſſimorum virorum Baluzii, Cuperi & Columbi. Quare mox, mutatâ ſententiâ, ſingulas ut licuit integras, (jam enim ſuas ampliſſimus Cuperus ab illis Columbi ſejunxerat,) imprimendas tradidimus Typothetis, nimirùm ut ex omnibus ac Dodwelli Diſſertatione *de Ripâ Strigâ*, cunctiſque ſimilibus, quæ poſteà inveniri poſſent, & quales deindè reverâ prodierunt Pariſiis (*a*) clariſſimi Toinardi Notæ in noſtrum libellum, ac doctiſſimi Ruinarti Præfatio in Acta Martyrum *ſincera*, ſicut ait, & *ſelecta*, non ſolùm poſterior pars hujus editionis conſtaret, ſed ad illam primo loco editam ea ſuo ordine debitâque ratione in priori tomo fierent, quæ Gallis ſingulari nomine dicuntur *des renvois*.

Neque verò nos tunc temporis ignorabamus, quanta indè talium ſeges poſtmodùm oritura foret. Sed præter quàm quòd jam propoſueramus, ne nimis eſſet arida, aut importuna, aliquid ſemper, ſi quis daretur locus, præmittere, undè & nonnunquàm ſatis levia præmiſſa ſunt, voluimus te citò ac facilè, priorem operis partem legendo, poſſe, verbi gratiâ, ſimul legere, ſi liberet, aut res poſceret, Doctorum Notas, quæ ad libelli ſeriem, vel ad eadem Auctoris loca ſpectarent. Doctiſſimas porrò Obſervationes, quas hodiè primùm ſimul collectas edimus, non antiquum modò pretium commendat: ſed hoc ampliùs ſuperpondii de novo ad illas accedit, quòd, ut vulgò evenit in ſecundis editionibus, ſuas magnoperè doctiſſimi viri Baluzius, Cuperus, Toinardus, ſive nova annotando, ſive vetera reformando, ſive denique aliter diſponendo, prout conferen-

(*a*) Anno 1690.

tibus liquebit, adauxerint. Quinam enim tibi nunc cuncta meliùs indicaremus?

In alteram partem congeſſimus omnia, quæ ad Auctoris intelligentiam diverſimodè cogitata, vel facientia, contextui ſubjicienda ſupererant. Ea autem ſunt, primò, quæ eruditiſſimi & amiciſſimi pariter viri Joannes Georgius Grævius, illuſtris ille tot gravium & exquiſitarum lucubrationum parens, ac Elias Boherellus, à quo eximia quoque in dies meritò expectaveris, è proprio penu nobis flagitantibus depromſerunt: deindè, quæ à clariſſimis Thomâ Gale, Petro Allix, & Paulo Colomeſio per Boherellum noſtrum, dum adhùc in Angliâ degeret, benigniſſimè impetrata, quin & maximam partem laborioſè deſcripta accepimus: tertiò, omnes Notulæ, quas idem Colomeſius ſuâ quoque manu ex Voſſiani exemplaris margine curioſiſſimè expreſſit, & ad nos iterùm pro ſuâ benevolentiâ per eumdem amicum tranſmiſit; tum quæ aliundè ſeriùs ocyùs humaniſſimi Moinardi beneficio, aut Bibliopolæ noſtri operâ, à doctiſſimis viris Jacobo Tollio, & Abbate à S. Hilario, Canonico Bellovacenſi, habuimus: denique, quidquid ipſi potuimus proprio Marte, & ex jam editis aliorum laboribus conferre. Ac ſanè, cùm inter illos, tam propter ſemetipſas, quàm propter additas Notas, Anglicæ tres editiones nullo pacto prætereundæ forent, eminerentque itidem propter talia Verſiones duæ laudatiſſimæ, una Gallica clariſſimi Maucroixii, Canonici Rhemenſis, & altera Anglica Giſberti Burneti, Reverendiſſimi hodiè Epiſcopi Sariſberienſis, quin & poſtremò eruditiſſimæ Dodwelli Diſſertationes Cyprianicæ, necnon doctiſſima Pagii Critica in Annales Baronii, plurima haberent, quæ ad certa ſequentis opuſculi loca commodiſſimè referrentur, quid aliud tibi, obſecro, in hujus generis libro erat expectandum, quàm ut identidem ea opera laudari, aut deſcribi cerneres? Ad alia, quæ reſtant, feſtinamus. A nobis, non diffitemur, editæ ſunt inconſultis prorsùs clariſſimis Auctoribus, Diſſertatio de Ripâ Strigâ, Præfatio in Acta Martyrum, atque ſingula inſuper, quæ tot locis ex Dodwello & Pagio excerpſimus. Sed ne multis, quæ jam anteà facta fuerant ſeparatim juris publici, & ad rem noſtram quovis pacto ſpectabant, nullatenùs iniquum, aut inurbanum putavimus, etiam inſciis, qui vulgaverant, recudere & adunare, licèt interdùm viros doctos non leviter inter ſe commiſſura ſint; ita enim meliùs aliquandò ubi veritas lateat pateatve appariturum. Nec tacendum duco, primarium recudendæ Præfationis Auctorem fuiſſe ampliſſimum Cuperum, qui inopinantem Typographum de eâ re ad majorem veri diſquiſitionem monuerit. Atque nos quidem Titulum illi *de Multitudine Martyrum* penè impoſuimus; præcipuè quòd (ob ſupprimenda ſtudio ſuis locis nonnulla, in quibus Ruinartus ſingulariter rationem reddidit noviſſimæ ſuæ editionis Actorum Martyrum) ſuperfutura eſſent tantummodò, quæ ad multitudinem Martyrum totis viribus aſſerendam facerent. Sed ne fortè videretur illius Præfationis ratio temerè à nobis interpolata, vetus Titulus ſervatus eſt, nec aliud quidquam, ſanctè poſſum dicere, ex toto opere abjectum, quàm dura illa inter Eruditos, & ut minimùm, inter utriuſque partis homines controverſia, *hæretici* appellatio, quâ Ruinartus aliquotiès voluit adverſarium infamare, & pro quâ nos humaniùs certiſſimam, nec inviſam *doctiſſimi* nuncupationem ſubſtituimus, aut aliquid tale. Accipe nunc in hunc modum cum nobili vetuſtiſſimi Eccleſiæ Patris monumento ampliſſimam omnium collectionem, quæ ad illud quomodòcunque pertinebant; & ſi minùs diligentiam aliquam in eâ re, propter tantas procraſtinationes quæ intervenerunt, memorandam eſſe exiſtimas, audi ſaltem ampliùs, quantâ fide ſuum cuique tributum voluerimus. Primum omnium, cùm primæ partis animadverſiones, quas ab aliis accepimus, non omnes ſimul in noſtras manus venerint, ſed quædam citiùs, quædam tardiùs, priores paſſim priori loco, niſi caſu poſteriorum cenſuræ eſſent, collocavimus. Poſteà, ſingula quæ undecunque deſcribenda erant, tantâ curâ deſcripſimus, ut ne ipſos quidem ablativorum circumflexos & adverbiorum graves omiſerimus, quotiès adhibitos fuiſſe vidimus à doctis; nullos verò addiderimus, quotiès contrà ab aliis cum Jo. Frid. Gronovio *(a) elementariis, vel pueris, vel etiam ſenibus relicti fuerant*; ſervatâ nimirùm unicuique ſuâ ſcribendi methodo, etiamſi ex iſtâ accuratione duo plerùmque diverſiſſima ſcripturæ genera, prorſùſque inſociabilia in hoc libro conſpicienda forent. Poſteà rurſùm, ſtudioſè quoque Auctorum nomina ſuis Notis, cùm licuit, ſubjunximus. Ac denique, quoniam ex nullâ trium Anglicarum

(a) In Obſervatis ad Eccleſ. Scriptor. cap. 14. p. 152. & ſeq.

Digitized by Google

Anglicarum editionum ſat perſpicuè patebat, quos potiùs parentes Notulæ, quæ pleriſque omnibus paginis ſubjectæ ſunt, agnoſcerent, editiones ipſas pro Notularum parentibus nominavimus. Tantò magis, quòd licèt in priore Oxonienſi, quæ cæterarum Anglicarum mater eſt, Reverendiſſimus Præfationis auctor anteà nominatus ſimpliciter ſcripſerit, *ſeſe Lactantii librum de Mortibus perſecutorum, utpotè malè multatum, & lacunis ſæpiùs hiulcum, partim ex ſuis, partim doctiſſimorum virorum Epiſcopi Aſaphenſis, & Iſaaci Voſſii, conjecturis ſubindè reſtituiſſe*, haud ſolùm v. gr. non ſuas accuratè diſtinxerit à Voſſianis, ſed Sparkianas aliquot, ut facilè eſſet probare, præter omnem expectationem admiſcuerit; quin & complures, ut legitima mihi ſuſpicio, Galeanas, cùm non paucas in Galei apographo, quo nos vir clariſſimus per Boherellum noſtrum beavit, haud aliter deletas invenerimus, quàm ut ſua quiſque ſolet damnare. Adde Cantabrigienſem editionem, etſi plures ei inſint Notulæ quàm duabus Oxonienſibus, anonymi utiquè eſſe editoris, ſeu ἀδέσποτον.

De cætero, ſcio nos, quantacunque fuerit religio noſtra in iſtis, parùm procul dubio religioſos viſum iri in locis, ubi totiès Cæcilii verba ſuſpecta reddere tentavimus, vel aliorum conjecturas ac ſententias, prolatis confirmatiſque pro virili noſtris, in dubium vocare & evertere. Sed verbo dixero: ut in Religione, primorum Chriſtianorum exemplo, *religioſi crucis* non ſumus (a): ita nec crucium in auctoribus; & ut iterùm in Religione veritatem ſupra omnia ſectamur: ſic quoque ſemper in rebus Criticis & ſcientiis. Imitare tu, vel noſtri laboris diſpendio, ſi peccavimus. Nec enim noſtra nobis ipſis oracula ſunt, & uni omnes veritati debemus litare; atque ut ſæpiùs noſmet liberè & candidè, occaſione datâ, in muſæo reprehendimus: ita per alios ab erroneo tramite in viam reduci, ſi candor & ratio benignè adſint, libentiſſimè patimur, & magnoperè gaudemus. Quin confide, ſi, allatâ modò potiori auctoritate vel ratione, cur hìc aut illic aberraverim oſtenderis, te tantam à me gratiam initurum, quantam à te initam vellem, ſi vel propter ſolas doctorum Notas, quas tanto numero partim recentes, partim veteres collegimus, & jam nunc demùm vulgavimus, feliciter tibi tutoque ab omni parte eſſet exclamandum:

Unus homo nobis cunctando reſtituit rem.

Sed quàm verendum, quantùmcunque æſtimandæ ſint, ut id operis, nî novi ſuppetant MSS. codices, poſſit perfici! Vale; ac dum meliora, ſpero, molimur, animos adde, ſi potes. Nam ut nonnulla, quorum ratio divinatu facilis, non præloquimur: ita nec omnia noſtra, denuò dicam, valdè commendabilia eſſe volumus; & amabimus ſemper, quæ meliora videbimus & probabimus, ſequi. Noſtris porrò, quod penè exciderat, Notulis, longioribuſve animadverſionibus, nomen noſtrum non ſubjungimus. Sed vulgò figura crucis præfixa; eam enim Typographi plurimis locis omiſerunt.

(a) Vid. Tertullian. in Apolog. cap. 16. TERTULL. *non dicit chriſtianos religioſos crucis non eſſe, dicit, tales eos putari* (qui crucis nos religioſos putat) *nec refellit, ſed explicat.*

Viro Perilluſtri atque Reverendiſſimo, D. EMANUELI A SCHELSTRATE, *Eccl. D. Petri Canonico, & Vaticanæ Bibliothecæ primo Cuſtodi,* JACOBUS TOLLIUS S.

Laudem, quæ præclaris ſtudiis Tuis, atque conſummatiſſimæ in Eccleſ. Hiſtoriâ eruditioni, Vir Perilluſtris ac Reverendiſſime, debetur, in commodiora temporâ occaſionemque aptiorem differam. Nunc paucis animum tantùm meum oſtendam Tuorum memorem meritorum. Plurimùm enim Tuæ me debere candidiſſimæ humanitati ac benevolentiæ lubens profiteor: dolere verò maximoperè, quòd nec Tibi, nec amicis cæteris, quorum cumulatiſſimum animi in me propenſi affectum Itinere meo Italico expertus ſum, meritiſſimas, ac tantas, quantas cupio, referre gratias non liceat. Sed de his poſt videro. Tuo verò nomini, Vir Perilluſtris ac Reverendiſſime, hoc, quidquid eſt, mearum in Lactantium de Mortibus Perſecutorum notularum, inſcriptum volui: tametſi vix digna illa ſunt, quæ conſpectum Tuum ſubeant. Sunt enim operâ tumultuariâ raptim & abſque libris in gratiam amici bibliopolæ breviter conſcripta. Verùmtamen placituras credo, quia meæ ſunt. Me enim amas: quod ut perpetuùm facias, rogo. Vale. Dabam Amſtelodami, Annò CIƆ IƆC LXXXVIII. *poſtrid. Kal. Decembreis.*

PAULI BAUDRI NOTÆ IN LACTANTIUM.

Ad Pag. 180. LUCII CÆCILII.] Paulò aliter MS. codex Colbertinus. Neque enim ille *Cæcilii* per *æ*, quod Columbus perperàm ponebat (*a*), ſed *Cecilii* cum *e* ſimplici, ut monuit diſertis verbis clariſſimus Baluzius, oculatus teſtis (*b*). Atque ita nos in primâ hujus editionis paginâ, & ab hâc deinceps in iſtis Notis, partim curioſæ cujuſdam ſimplicitatis gratiâ, partim quò meliùs poſſint, qui volent, hoc opus Lactantio abjudicare; partim denique, quòd *Cecilii* ſcriptura per *e* ſimplex, quam vetus membrana ſuggerit, haud ea ſit forſan, ex quâ *Cæcilii* per diphthongum debeat cudi.

Longino certè Rhetor ille, qui primus περὶ ὕψους ſcripſit, vocatur perpetuò Κεκίλιος, non Καικίλιος; & in ſingulis locis, quæ plurima ſunt, Latinus illorum Interpres, quem clariſſimus Tanaquillus Faber, vir olim, ſi quiſquam alius, emunctæ naris, cæteris Tralatoribus præferebat, diligenter *Cecilium* ſine diphthongo reddidit, non *Cæcilium* per primam diphthongum. Et, quò magis urgeam, apud Dionem Caſſium, lib. 42. Κεκίλιος ὁ Μάρκος illi quoque Prætori Romano nomen eſt, qui primus omnium πρὸς τοῦ Καίσαρος, ut loquitur, reſiſtere auſus, non autem Καικίλιος; quanquàm ibi loci, ſemperque alibi, Καίσαρος ſcripſerit à Romanorum *Cæſare*, non Κέσαρος; itemque haud ſemel Αἰμίλιος, ab eorumdem *Æmilio*, non Ἐμίλιος, & Αἴλιος, ab eorumdem *Ælio*, non Ἔλιος. Imò, quod præcipuum, *Ceciliam Prognen*, *Cecilium Dexterum*, *Cecilium Saturum*, *Cecilium Felicem*, *Quintum Cecilium*, in ipſis Romanorum lapidibus ſine diphthongo reperies apud Gruterum in Inſcriptionibus (*c*). Utcunque ſit, neutrum ſcribendi modum anonymus editor Cantabrigienſis ſecutus eſt: ſed utrumque in *Cælii*, aliquantò, opinor, confidentiùs mutavit: quod ideò dico, quia à duobus MSS. codicibus, iiſque non vulgaribus, qui Baluzio pridem laudati fuerant (*d*), patet haud inſolens eſſe, ut Lactantius *Cecilius* vocetur, non *Cœlius*.

Ibid. FIRMIANI LACTANTII.] Ita editio Latina Pariſ. Oxon. & Aboenſis, cum unâ atque alterâ Tralatione (*e*). Sed omnes tandem, nî paulò liberiùs & incautiùs, ſaltem ex meris conjecturis. *In veteri* enim *codice*, inquit Baluzius (*f*), *ita ſimpliciter conceptus eſt titulus iſtius operis*, LUCII CECILII INCIPIT LIBER AD DONATUM CONFESSOREM DE MORTIBUS PERSECUTORUM. Quam Lectionem ſi in fronte hujus quoque paginæ non vides, ſcito nos jam primogenitam, ut ſic loquar, Baluzii editionem ſummâ fide repræſentare, aut quam utique in iis tantùm quæ ipſe mutaſſet, cupiebat à nobis interpolari. At nulla nobis, quòd ad titulum, mutatio à viro docto miſſa. Et veterem illum Colbertinæ ſchedæ quòd ſpectat, habuiſti ſuperiùs à nobis, ubi licuit, ne in malas oras prorſùs ablegaretur (*g*). Vide nunc Columbum, P. 2. p. 266. ſed multò magis Baluzium, p. 3. 5. 6. ubi varia doctiſſimè de Lactantio ipſo, de ejus patriâ, & ſimilibus, traduntur.

Ibid. AD DONATUM CONFESSOREM.] De quo plura cap. hujus libri 16. *Ed. Oxon. & Cant.*

Rectè. Sed plura adhuc cap. 35. & 52. Adde Bal. P. 2. p. 8. & Col. p. 266. Imò faciunt hujus Donati ante & poſt redditam Eccleſiæ pacem pietas, ſimulque Columbi ad iſtam tituli particulam obſervatio, ne hinc etiamnùm diſcedamus. Nam, *Hodiè* ſanè, quod Columbus monebat (*h*), *Pontifici Romano addicti*, CONFESSORES *vocant nullis quidem perſecutionum turbinibus agitatos*,

(*a*) *V. P.* 2. *p.* 266. (*b*) *V. P.* 2. *p.* 7. (*c*) *V. p.* 41. *Inſ.* 9. *p.* 534. *Inſ.* 3. *p.* 820. *Inſ.* 4. *p.* 547. *Inſ.* 3. *p.* 187. *Inſ.* 2. (*d*) *V. P.* 2. *p.* 7. (*e*) *Anglica, p.* 55. *Gallica Traject. p.* 1. (*f*) *V. P.* 2. *p.* 7. (*g*) *Pag.* 1. (*h*) *V. P.* 2. *p.* 267.

Digitized by Google

pra reliquis tamen mortalibus, ut iſti autumant, vita ſanctitate conſpicuos. Sed, quod tacuit vir doctus, vexatos illos veteris ævi Confeſſores ejuſdem ætatis Eccleſia (*a*) non minore ſanctitate cùm *in acie*, tum *in pace*, volebat eſſe præditos; ipſiſque eâ de causâ coronas, *vel ex opere candidas, vel ex paſſione virtutiſque conſummatione purpureas* obtinendas proponebat. Sciunt qui Cyprianum legerunt, quò reſpiciam; & verba ipſa beati Martyris ſuo deinceps commodiore loco deſcribentur. Interim, fuiſſe Donatum noſtrum, dum in fide Chriſti viveret, unum è ſanctioribus Eccleſiæ Confeſſoribus, clamant ipſummet Opuſculi initium & finis. Principium enim eſt, *Audivit Dominus orationes tuas, Donate cariſſime, quas in conſpectu ejus per omnes horas totâ die fundis:* clauſula verò fermè extrema, *Tu præcipuè, Donate cariſſime, qui à Deo mereris audiri, Dominum deprecare.*

De cætero, Confeſſores, ſi Beckius ad Eccleſiæ Germanicæ Martyrologium eſſet audiendus (*b*), fuere propriè per ea tempora Chriſtiani, *qui interrogati à Judice, Chriſtum confeſſi erant; neque tamen vel carceres, vel tormenta, nedùm ipſum ſupplicium mortis ſenſerant*, à ſolâ ſuâ igitur Jeſu Chriſti confeſſione *Confeſſores* vocati. Sed hæc nimis καθόλου dicta; adeòque falli primò de carceribus virum doctum, manifeſtè oſtendit caput 35. iſtius operis, ubi noſter: *Tunc apertis carceribus, Donate cariſſime, cum cæteris confeſſoribus è cuſtodiâ liberatus es, cùm tibi carcer ſex annis pro domicilio fuerit.* En enim palàm, ſi nullæ aliundè ſuppeterent auctoritates, Confeſſores nonnunquàm in cuſtodiam conjectos. Deindè verò de tormentis quoque erraſſe pari de causâ Beckium, apparet rurſùs ex iſtis hujus auctoris verbis (*c*): *Verùm quid opus eſt illa narrare? præcipuè tibi, Donate cariſſime, qui præter cæteros tempeſtatem turbidæ perſecutionis expertus es.... Noviès enim tormentis cruciatibuſque variis ſubjectus, noviès adverſarium glorioſâ confeſſione viciſti.... Nihil adverſùs te verbera, nihil ungulæ, nihil ignis, nihil ferrum, nihil varia tormentorum genera valuerunt.* Cave igitur *Confeſſorem* vel *Confeſſores*, quandò in veterum libris nominantur, aliter accipias, quàm variæ rerum, temporum, & perſonarum διαστάσεις requirunt. Maximè cùm præter tria priſcorum Confeſſorum genera, quæ ex antedictis colligere facile eſt, primum nempè *ſimpliciter interrogatorum*, ſecundum *conjectorum in carceres*, tertium *tormentis vexatorum*, duos inſuper eorumdem ordines Cyprianicæ epiſtolæ nobis commodùm in memoriam revocent. Unum illorum quibus, quòd in Chriſti confeſſione perſtarent, exilii pœna ſolenniter indicta & inflicta fuerit à Judicibus; uti nuperrimè in noſtrâ patriâ tot fortiſſimis fratribus noſtris, ſeu Verbi Divini præconibus *, ſive aliis. *Exulto lætus & gratulor, fortiſſimi ac beatiſſimi fratres, cognitâ fide ac virtute veſtrâ, in quibus mater Eccleſia gloriatur, gloriata & nuper quidem, cùm confeſſione perſtante ſuſcepta pœna eſt, quæ Confeſſores Chriſti fecit extorres*, Cyprian. Ep. 9. Alterum verò eorum, qui non à Judicibus quidem, ſed à Deo tentati & probati, hoc eſt, ad id per Divinam Providentiam adducti, ut privatim & coram Deo deliberandum haberent, ſua-ne desererent, an Dominum, Dominum ſequi & ſua relinquere malebant. *Sæculo renunciaveramus, cùm baptizati ſumus: ſed nunc verò renunciavimus ſæculo, quandò tentati & probati à Deo, noſtra omnia relinquentes, Dominum ſecuti ſumus, & fide ac timore ejus ſtamus & vivimus*, Cypr. Ep. 7. è ſeceſſu datâ, quem ipſe ſibi, quò ſe ſimili pacto perſecutioni ſubduceret, elegerat.

* *Seu potius perſecutoribus, ſaltem in Euchariſtiâ.*

Ibid. DE MORTIBUS PERSECUTORUM.] En ſummo cunctarum editionum cum MS. codice conſenſu quale ſit hujus libri argumentum. Niſi quòd in Aboenſi, p. 78. (*d*) Columbus ita ad ſuas Notas deſcendat, INCIPIUNT NOTÆ IN L. CÆL. LACT. FIRM. LIBRUM DE PERSECUTIONE, SEU DE MORTIBUS PERSECUTORUM, reſpiciens nempè ad illa Hieronymi, Freculphi, & aliorum loca (*e*), ubi ſcriptum eſſe à Lactantio *De Perſecutione librum unum* legimus; undè ſtatim Columbus (*f*) cæteraque doctorum turba (*g*) colligere non dubitavit, hujus titulum etiam pridem fuiſſe ſimpliciter *De Perſecutione*, nec poſſe igitur hoc quoque argumento opus ipſum alii cuiquam legitimè tribui, quàm Lactantio. Sed infirmum ſatis præſidium. Non omnis liber *De Perſecutione* con-

(*a*) *V. ex. gr. Epiſt. Cypr. Ad Clerum, de curâ pauperum ac Confeſſorum; itemque Ad Martyres & Confeſſores de Mappalico, quæ in Ed. Pamel. ſexta & nona ſunt.* (*b*) *Martyrol. Eccl. Germ. cap. 7. p. 69.* (*c*) *cap. 16.* (*d*) *Conf. infrà P. 2. p. 266.* (*e*) *V. v. g. Hieron. De Script. Eccleſ. v.* Firmianus, *& Freculphum, to. 2. Chronic. l. 3.* (*f*) *V. P. 2. proximè ante p. 266.* (*g*) *V. Bal. P. 2. p. 7. & 8. & Præfat. Ed. Oxon.*

Digitized by Google

tinuò liber eſt *De mortibus Perſecutorum.* Ille, v. gr. Tertulliani, quem idem & in eodem opere Hieronymus (*a*) tanquàm *De Perſecutione* inſcriptum laudabat, ne γρὺ quidem *de Perſecutorum mortibus* diſſerit, ſed ex profeſſo *De Fugâ in Perſecutione*, qui & hodiernus libri titulus, & unicus. Quarè, ſtrictè loquendo, nil prohibeat, quominùs *Lactantii liber De Perſecutione* paulò poſt ab eodem Hieronymo commemoratus, vel *De fugâ* quoque *in Perſecutione* cum Tertulliano tractaverit; vel *De cauſis perſecutionum*, aut ſi quæ alia hujus generis in mentem venire poſſunt: minimè autem de illorum obitu, qui Eccleſiam Chriſtianam ad Conſtantinum uſque fuerint perſecuti. Abſit nihilominùs, ut ex iſtis conjecturis ullam velim egregiè aſſerendam ſuſcipere, nedùm ut de ſingulis cogitem. Diſputo tantùm, non eſſe in Hieronymi & aliorum verbis, *Habemus* [*Lactantii*] *De Perſecutione librum unum*, undè liquidò eruditi oſtendant quod volunt de genuino hujus libri auctore. Aliàs enim, ſicut eum fuiſſe Lactantium haud inviti concedimus: ita pariter duplicem fuiſſe apud Veteres libelli titulum, non auſimus negare. Unum ſcilicet, *De Mortibus Perſecutorum*, quoniam quâ ratione plerique ex primævæ Eccleſiæ perſecutoribus vitam finierint, tetigit. Alterum verò, *De Perſecutione*, ob perſecutionem illam, ut ita dicam, κατ' ἐξοχὴν, ſeu decennalem, de quâ præ cæteris omnibus diſſerere ſtuduit, quamque adeò à capite 20. uſque ad 52. ſeu ultimum, narratam videre eſt; quin & poſtremo illo capite perſtrictam his verbis, *Victoriam Domini cum laudibus frequentemus, diurnis nocturniſque precibus celebremus, ut pacem poſt annos decem plebi ſuæ datam confirmet in ſæculum.* Vel potiùs, *De Perſecutione*, id eſt, *De* variis perſecutionibus in priores Chriſtianos uſque ad auctoris tempora exortis: eo modo, quo *De Conſolatione* apud Senecam plus ſemel, ſimili loco (*b*), pariterque *De Conſolatione Philoſophiæ* apud Severinum Boëtium (*c*), & *De Fugâ In Perſecutione* apud Tertullianum, aptiſſimè *De conſolationibus*, & *De fugâ in perſecutionibus*, exponi queunt.

Quidquid ſit, docent plurimis exemplis Baluzius P. 2. p. 8. Cuperus p. 123. & Columbus p. 267. quàm eleganter, & meliorum auctorum imitatione, noſter in priore titulo poſuerit *De mortibus*, numero multitudinis. Sed, quod viri doctiſſimi obſervare, nî fallor, obliti ſunt, dixere ſimili pacto Græci εἴκοσι θανάτους (*d*), *viginti mortes*; θανάτους ἀλλοκότους (*e*), *mortes abſurdas*; ἐν θανάτοις πολλάκις (*f*), *in mortibus ſæpiùs*: Hebræi autem ממותי תחלאים (*g*), ad verbum, *mortes ægrotationum*, id eſt, *ægerrimas.* Planè ut alibi Græcos in contrariæ ſignificationis vocabulo βίους (*h*), Latinos verò *vitas* (*i*) uſurpaſſe certum eſt.

CAPUT I.

Lin. 1. *Audivit Dominus orationes tuas.*] Conſtans erat veterum Chriſtianorum opinio, imò certiſſima perſuaſio, quidquid Confeſſores & Martyrii candidati à Deo petiiſſent, impetratum iri. Hinc noſter extremo hoc libro, *Tu præcipuè, Donate cariſſime, qui à Deo mereris audiri.* Ergò & Lapſi, aliique, iis deprecatoribus utebantur: quâ de re inter epiſtolas Cypriani nonnullæ exſtant notabiles, & in Hiſtoriâ Eccleſiaſticâ complura occurrunt exempla. Quòd ad phraſin, eodem modo incipit & Horatius ad Lycen:

> *Audivere, Lyce, Dii mea vota: Dii*
> *Audivere, Lyce;*

eſtque ea inter animi exultantis characteres referenda, cujus gaudium pleniſſimè exprimit. *Tollius.*

Ibid. *Aud. Dom. orat. tuas.*] Loquendi genus haud dubiè è medio petitum. *Vel*, ſi mavis, è totâ veteri vulgatâ. Cur enim potiùs ex iſto Macchabæorum commate, *Exaudiat* [*Deus*] *orationes veſtras, & reconcilietur vobis*, quod Columbus ſuſpicabatur (k), quàm ex infinitis ejuſmodi locutionibus, quibus ſacri codices referti ſunt? putà ex iſtâ, *Longè eſt Dominus ab impiis, & orationes juſtorum exaudiet*, Prov. 15. 29. Imò, quàm è Pſalmo nominatim 105. comm. 44. ubi in fine, per omnia fermè uti hîc, *Audivit* [*Dominus*] *orationem eorum?*

Quod autem modò vir clariſſimus de Lapſis ponebat, illos uſos fuiſſe efficaciſſimè Confeſſoribus tanquàm deprecatoribus apud Deum, & eſſe in eam rem notabiles aliquot

(*a*) *V. Hieron. De Script. Eccl. v.* Tertullianus. (*b*) *Is eſt reverà titulus trium Senecæ librorum; nempè, Ad Polybium, Ad Marciam, Ad Helviam Matrem.* (*c*) *V. p. 1. Edit. Baſil.* 1522. *In ſequentibus enim titulus eſt*, De Conſolatu Philoſophico. (*d*) *Ariſtoph. in Pluto.* (*e*) *Lucian. in De Hiſt. Scrib.* (*f*) *Paulus in 2. Ep. ad Cor.* XI. 23. (*g*) *Jer.* 16. 4. *Conf. Ezech.* 28. 10. *Eſa.* 53. 9. (*h*) *Plato lib. 1. Polit.* (*i*) *Terent. And.* 3. 3. (k) *V. P. 2. p. 267.*

epiſtolas inter Cyprianicas; favent ei admodùm, non nego, vigeſima ſecunda, decima tertia, & decima quarta editionis Pamelianæ.

Prima quidem, quoniam in eâ Confeſſor Lucianus de pace omnibus Lapſis ex Martyris Pauli præcepto datâ ad Celerinum ſcribens, *Omnes*, ait, *quos Dominus in tantâ tribulatione arceſſire dignatus eſt, univerſi ex compacto univerſis pacem dimiſimus.*

Altera autem, quoniam pariter in illâ ſecundùm meliores Cypriani editiones, Cyprianus ipſe, poſt hunc titulum. » Ad Clerum, de Lapſis & Catechumenis, ne vacui » communione exeant «, *Occurrendum puto*, inquit, *fratribus noſtris*, de Lapſis loquens, *ut qui libellos à Martyribus acceperunt, & prærogativâ eorum apud Deum* ADJUVARI POSSUNT......

Poſtrema verò, quatenùs in eâ quoque Cyprianus, quin & in totidem ferè verba definens, reſcribenſque ad Clerum de eis qui ad pacem feſtinabant, *Quoniam ſignificaſtis*, ait, *quoſdam immoderatos eſſe, & communicationem accipiendam feſtinanter urgere, & deſideraſtis in hâc re formam à me vobis dari, ſatis plenè ſcripſiſſe me ad hanc rem proximis litteris ad vos factis credo; ut qui libellum à Martyribus acceperunt, & auxilio eorum* ADJUVARI *apud Dominum in delictis ſuis* POSSUNT.....

Sed, ut brevis ſim, videant tamen ſedulò eruditi, aſtipulentur-ne reapſe Tollio ultima duo Cypriani loca, an tantùm in ſpeciem. Multa enim ſunt ob quæ rectiùs, ni fallor, in utroque *adjuvari poſcunt* legatur, quàm *adjuvari poſſunt*, ſicut paulò antè *deſideraſtis dari*, & infrà, *petierant dari*, *poſtulaſtis dari*; quod mox patebit. Agit certè Cyprianus de quibuſdam Lapſis, qui non modò libellos à Martyribus acceperant, ſed *immoderati erant, & communicationem feſtinanter urgebant*, ſeu *ad pacem feſtinabant*, ut loquitur epiſtolæ titulus; de quibuſque adeò vix aliud quidquam ſtatuendum videatur, quàm quod ſuggerimus, hoc eſt, eos ſibi epiſtolas à Martyribus vel Confeſſoribus poſt perfidiæ ſuæ facinora omni arte ſeriùs ociùs comparaſſe, ſtatimque flagitaſſe importunè ab Epiſcopis, aut aliis Eccleſiæ & reconciliationis Divinæ Miniſtris, ad quos illæ dabantur epiſtolæ, ut auxilio Martyrum Confeſſorum-ve, qui eas ſcripſerant, *juvarentur apud Dominum in delictis ſuis*; id eſt, ut ſibi eorum precibus abnegatio ſua condonaretur, & ad ſanctam ſimul Euchariſtiam fideliumque pacem admitterentur, venturi etiam cum eâ pace ſuo tempore ad Dominum. Hoc ergò primum omnium diſpiciat erudita doctorum cohors.

Deindè verò, ſi noſtras fortè minùs probaverit emendationes, caveant nihilò ſeciùs quibus Cypriani lectio non multùm familiaris eſt, ne Tollii verba ſimpliciter intelligant ut ſonant; hoc eſt, quaſi Lapſi quidem uſi ſint apud Deum Confeſſoribus tanquàm deprecatoribus, ſed non pariter apud Eccleſiæ Præfectos. Nam Lapſi ad Confeſſores quoque recurrebant, ut apud hos juvarentur. Nec Confeſſores Deum unicè Lapſorum causâ deprecabantur, ſed ſacros etiam Eccleſiæ & Pœnitentiæ Πρεσβύτας. Hinc in Cypriani epiſtolâ Ad Martyres & Confeſſores, qui Lapſis petierant pacem dari, (is enim titulus undecimæ in editione Pamelianâ) *Cùm vos*, inquit, *ad me litteras direxeritis, quibus examinari deſideria veſtra, & quibuſdam Lapſis pacem dari poſtulaſtis.* Et rursùm in 13. quam modò, ut Ad Clerum de Lapſis & Catechumenis, ne vacui communione exirent, conſcriptam laudavimus, *Quoniam*, inquit, *video facultatem veniendi ad vos nondùm eſſe, ... occurrendum puto fratribus noſtris, ... ut manu eis in pœnitentiam impoſitâ, veniant ad Dominum cum pace, quam dari Martyres litteris ad nos factis deſideraverunt.* Imò, memoratus ſuprà Lucianus ſuam ad Celerinum epiſtolam claudens, *Ideò*, ait, *frater, peto, ut ſicut hic, cùm Dominus cœperit ipſi Eccleſiæ pacem dare, ſecundùm præceptum Pauli, & noſtrum tractatum expoſitâ causâ apud Epiſcopum, & factâ exomologeſi, [Numeria & Candida] habeant pacem, nec tantùm hæ, ſed & quas ſcis ad animum noſtrum pertinere;* non obſcurè orans, ut quam jam ipſe pacem cum reliquo Confeſſorum cœtu Numeriæ & Candidæ dediſſet, Celerinus ratam faceret; intercedentibus itaque quondàm, quotiès per tempus licebat, & ne in Eccleſiæ jura viderentur ultrò invadere, Confeſſoribus apud Epiſcopos, etiam cùm pax Lapſis à Confeſſoribus fuerat *dimiſſa*; quod notandum.

Ibid. *Donate cariſſime.*] Ita noſter, quotiès hunc Donatum compellat in hoc libro, quod quater facit. Confer cap. 16. 35. & 52. Nec obliviſcere, ita quoque compellari à Lactantio, capite 22. De Irâ Dei, Donatum illum, cui id operis nuncupavit. Hoc enim Lactantium hujus auctorem eſſe, inter cætera ſuadere poteſt.

Pag. 180. lin. 3. *Qui glorioſâ confeſſione ſempiternam ſibi coronam pro fidei ſuæ meritis*

Digitized by Google

quæſierunt.] Hùc pertinent ultima verba Lactantii Epitomes, *ut poſſit Deo judice pro virtutis ſuæ meritis, vel coronam fidei, vel præmium immortalitatis adipiſci.* Gale.

Ibid. *Glorioſâ Confeſſione.*] Non modò vera ad Confeſſores gloria ex illâ animi fortitudine, quâ intentata labefactandæ conſtantiæ ſuæ tormenta contemnebant, redibat: ſed & inanis ac humana à nonnullis captabatur, quæ in Proteo ſalſè à Luciano deridetur. Eâdem voce utitur noſter capite XVI. *Noviès adverſarium glorioſâ confeſſione viciſti.* Opponitur autem *glorioſa confeſſio* illi, quæ magno animi impetu & ardore, ſed inconſulto ac temerario ſuſcepta, poſteà in tormentis deficiebat. Undè *Lapſorum* triſte in Eccleſiâ priſcâ nomen, nec Origenis ignobile exemplum eſt. Sit & ideò *glorioſa* dicta videri poſſit, quòd eâ ὁ Θεὸς ἐδοξάζετο, uti eſt apud S. Joannem, Evang. cap. 21. 19. *Tollius.*

Firmat ſanè ultimam expoſitionem Tertullianica iſta interrogatio (*a*), *Quomodò martyria fieri poſſent in gloriam Domini, ſi tributo licentiam ſectæ compenſaremus?* Ne & hanc quoque Novæ Prophetiæ hortationem ex eodem Tertulliano (*b*) adducam, *Nolite in lectulis, nec in aborſibus, & febribus mollibus, optare exire, ſed in martyriis, uti glorificetur qui eſt paſſus pro vobis.* Sed, ut quod res eſt dicam, vereor valdè ut Cecilii locutio, *qui ſempiternam* SIBI *coronam quæſierunt*, ſignificet *confeſſionem* Deo *glorioſam*, ac non potiùs, *ipſiſmet Confeſſoribus.* Mihi ſaltem poſterior ſenſus magis probatur. Atque ita, meo iterùm judicio, noſter infrà, cap. 16. quin & Sulpicius Severus lib. 2. Hiſt. Sacræ his verbis: *Quâ tempeſtate omnis ferè ſacro Martyrum cruore orbis infectus eſt: quippè certatim glorioſa in certamina ruebatur, multòque avidiùs tum martyria glorioſis mortibus quærebantur, quàm nunc Epiſcopatus pravis ambitionibus appetuntur.* Quod & ideò exemplum præ ſexcentis aliis afferre viſum eſt, quia *Tempeſtas quâ*, ſecundùm Sulpicium Severum, *certatim in* GLORIOSA CERTAMINA *ruebatur, & martyria* GLORIOSIS MORTIBUS *quærebantur*, ea ipſa eſt de quâ hîc, *Audivit Dominus orationes tuas, Donate cariſſime, cæterorumque fratrum noſtrorum qui* GLORIOSA CONFESSIONE, & quæ deinceps: quùm iſta verè ad decennalem Diocletiani perſecutionem recèns finitam pertineant, & ante allata Sulpitii verba, proximè apud Auctorem legatur: *Poſt* [*Valerianum*] *interjectis annis ferè quinquaginta, Diocletiano & Maximiano imperantibus, acerbiſſima perſecutio exorta, quæ per X continuos annos plebem Dei depopulata eſt;* ut ſint palàm ejuſdem temporis, ſimulque ſignificationis, Cecilio noſtro ac Sulpicio Severo, *Glorioſa confeſſio, Glorioſa mortes, Glorioſa certamina*, de quibus hic, aut ille, ſuis locis.

Lin. 4. *Pro fidei ſuæ meritis.*] Columbus P. 2. p. 267. omnem planè meriti rationem conatur ab hujus loci ſententiâ removere. Quàm rectè autem, diſcutiemus, Deo dante, alibi, & fuſè; quandoquidem ad aliquot Veterum doctrinam de bonorum operum mercede & meritis bonâ fide intelligendam, verba hæc, cum cæteris quibuſcum cohærent, verè inſignia ſunt.

Ibid. *Quæſierunt*] Ed. Oxon. & Cant. *quæſiverunt.*

Sed non opus fuit mutatione. Manuſcripti codicis ſcriptura ipſa quoque recta eſt. Lactantius de Vitâ Beatâ, cap. 14. *non immortalitatem ſibi, ſed mortem peccatis ac libidinibus* QUÆSIERUNT; & ſimiliter *quæſieris* (*c*), *quæſierat* (*d*), *quæſiſſe* (*e*), apud idoneos auctores occurrunt. Et noſter infrà (*f*), denuò cum ipſis, *quæſiſſet.*

Quoad ſenſum, Reverendi Epiſcopi Sariſberienſis verſio eſt, *who have acquired to themſelves*, ad verbum, *qui ſibi acquiſiverunt.* Optimè. Non enim Cecilius, *qui.... ſibi.... quærunt*, tempore præſenti, ut de Confeſſoribus *adhùc quærentibus* in mentem nobis venire oporteat: ſed, *qui.... ſibi.... quæſierunt*, tempore præterito, ut de iis ſolùm deceat cogitare, qui *olim quæſiverant, nec ampliùs quærebant;* hoc eſt, *qui jam quod quæſierant, acquiſiverant*, quoad jus ſaltem. Et non eſſe præter hujus auctoris morem, *quærendi* verbum in *acquirendi* ſignificatione adhibere, teſtatur caput 18. ubi de Diocletiano: *Ille verò aiebat ei indecens* [*fore*] *ſi poſt tantam ſublimis faſtigii claritatem in humilis vitæ tenebras decidiſſet, & minùs tutum, quòd in tam longo imperio multorum ſibi odia quæſiſſet.* Manifeſtè, pro *acquiſiviſſet*, uti ſuo loco confirmabimus.

Ibid. *Addetur.*] Legendum fortè, *arcetur.* Vide ſub finem, *Impetus Diaboli à populo ſuo arceat.* Eodem modo hîc, *arcetur adverſa-*

(*a*) *V. Tertull. De fugâ in Perſec. c.* 12. (*b*) *V. Tertull. ibid. c.* 9. (*c*) *Hor. l.* 1. *Carm. Ode XI.* (*d*) *Hor. l.* 1. *Ep.* 1. *Ep. & Liv. l.* 6. (*e*) *Cic. Or.* 3. *in Verr.* (*f*) *C.*18.

rius ; id eſt, *Diabolus.* Ita Boherellus noſter, vir nullo non præclaro elogio dignus, omniumque adeò cùm doctorum, tum bonorum, quibus notus eſt, deliciæ.

Ibid. *Additur his omnibus adverſarius.*] Non poteſt hoc de paganis dici, quorum nulla facta mentio : verùm ad orationes referendum eſt Donati & aliorum fratrum, quibus auditis additur à Deo adverſarius, id eſt, Diabolus Divinâ gratiâ coercetur, & ipſorum precibus devictus. Malim tamen hîc legere, *Ecce deditur,* vel *traditur, his omnibus adverſarius.* Tollius.

Ibid. *Ecce addetur his omnibus adverſarius.*] Credam legendum, *Ecce deturbatis his omnibus adverſariis.* Allix.

Ibid. *Ecce addetur.*] Corrigo, *Excidetur,* id eſt, deſtruetur. Eâ voce ſic alibi utitur Lactantius. *Gale.*

Quod de paganis generatim obſervat vir doctus, nullam factam eſſe eorum mentionem in toto antecedente libri contextu, ita ſpeciatim de Perſecutoribus verum eſt, ut ne in libri quidem titulo, qualem apud Hieronymum reperiri putant, vel tantillùm nominentur, quem ſuprà nempè vidimus eſſe ſimpliciter, *De Perſecutione ;* quarè nollem ad eos hoc loco reſpici ab eruditis. Agitur proculdubiò de precibus Donati ejuſque ſimilium. Nec quidquam probabilius, quàm hunc auctorem ab exauditis frequentiſſimis eorum orationibus ſemel exorſum, [*Audivit Dominus orationes tuas &c.*] voluiſſe ſtatim oſtendere, quibus illæ in rebus fuiſſent exauditæ, *Ecce his omnibus adverſarius* .... Utinam ſolùm exemplo aliquo Tollius oſtendiſſet, τὸ *addi*, ſeu *addi adverſarium*, ſumi poſſe pro *coerceri* & *devinci !* Nam quia nullum attulit, omninò non poſſumus, quin cum eo de iſtâ interpretatione diffidamus.

Ibid. *Addetur.*] Hæc eſt MS. codicis lectio, quam ſecutæ ſunt editiones omnes Latinæ, exceptâ Aboenſi, ubi, mutato ſeu de induſtriâ ſeu fortuitò tempore, *additur,* pro *addetur,* tam hîc, quàm in Notis (*a*) excuſum reperimus. Sed utrumque haud dubiè conſultò factum. Nam Columbi explicatio congruit : *Additur*, inquit, *id eſt*, *apponitur* (*b*). Nec aliter modò Tollius & Boherellus, ſuâ quiſque ratione, per præſens, quamvis inditâ quoque cauſâ, legebant. Prior ſcilicet *additur*, vel *deditur*, vel *traditur ;* poſterior verò, *arcetur.* Laudo, ipſaſque etiam Tralationes, quæ per præteritum converterunt (*c*). Nam cùm libri initium ſit, *Audivit Dominus orationes tuas*, eo ipſo debuit multò potiùs afferri continenter ab auctore exemplum præſens vel præteritum iſtius exauditionis, *Ecce additur*, aut aliquid tale, quàm exemplum ejuſdem rei futurum atque incertum, *Ecce addetur.* Et prætereà, ſi ad ea quoque, quæ proximè ſequuntur, reſpicimus, proximè ſequentia ſunt, *& Eccleſia rursùm exurgit*, non *exurget ;* itemque, *& majore gloriâ Templum Dei fabricatur*, non *fabricabitur* : quæ ambo haud minori indicio ſunt, adhibitum fuiſſe in principio periodi verbum quodpiam præſentis temporis, non futuri. Præſentis igitur verbum libentiſſimè prætulerimus. Tantùm, dum his indubiè de cauſis viri docti, quos honoris cauſa ſuperiùs nominabam, ſupradictas correctiones velut vulgatæ lectioni ſufficiendas proponunt, aut ſufficiunt, nos pro ſymbolâ noſtrâ malumus legere *abditur. Ecce abditur his omnibus adverſarius ;* id eſt, Ecce omnium illarum orationum efficaciâ Diabolus, cui ex abyſſo contra Chriſtianos prodire fuerat conceſſum, denuò in abyſſi tenebras detruditur & abditur. *Abdere*, pro *abſcondere*, *retrudere*, & *abditus*, pro *abſconditus*, *retruſus*, Ciceroni, inter alios, quovis conjugationis & conſtructionis genere frequentiſſima ſunt.

Audis-ne hæc, Amphiarae ſub terram abdite ?

ait ille, v. gr. poſt Epigonem in Quæſt. Tuſcul. (*d*) & Orat. 2. in Verrem, *Simulacra Deorum jacent in tenebris*, *ab iſto retruſa atque abdita*, de Verre. Et, quod magis eſt, non ſolùm ex Evangelio didicimus, rogatum quondàm fuiſſe Dominum noſtrum ab integrâ Dæmonum legione, *ne in abyſſum ire juberentur* (*e*) : ſed Joannes ſub finem Apocalypſis (*f*), *Deindè*, inquit, *vidi Angelum deſcendentem è cœlo*, *habentem clavem abyſſi*, *& catenam magnam in manu ſuâ*, *qui apprehendit ſerpentem illum antiquum*, *qui eſt Diabolus & Satanas*, *& vinxit eum ad mille annos ;* CONJECITQUE IN ABYSSUM, QUAM OCCLUSIT *& obſignavit ſuper eum*, *ut non ſeduceret ampliùs gentes*, *donec conſummarentur* ANNI ILLI MILLE, POST QUOS OPORTET EUM SOLVI AD EXIGUUM TEMPUS ; qui ergò permittitur interdùm terras & auras, carcere ſolutus,

(*a*) *Conf. infrà P.* 2. *p.* 267. (*b*) *V. ibid.* (*c*) *Gallica, Paris, Maucroixii, & Anglica Rev. Burneti.* (*d*) *Lib.* 2. *in fine.* (*e*) *V. Luc.* 8. 31. (*f*) *Apoc. c.* 20. *comm.* 1. 2. 3.

Digitized by Google

peragrare, interdùm verò abditur denuò in abyſſum invitus. Planè, ut apud Velleium Paterculum, lib. 2. *Neque hic prioribus in occultando felicior fuit;* ABDITUSQUE CARCERI, *cum conſciis facinoris mortem digniſſimam vitâ ſuâ obiit.* Denique, potuiſſe hunc auctorem efficaciæ orationum, de quibus loquitur, omnia iſta tribuere, *Ecce abditur his omnibus adverſarius; & reſtitutâ per orbem tranquillitate, profligata nuper Eccleſia rursùm exſurgit, & majore gloriâ templum Dei, quod ab impiis fuerat everſum, miſericordiâ Domini fabricatur*, ipſe libri colophon probat, ubi non minori pompâ, *Tu præcipuè, Donate cariſſime, qui à Deo mereris audiri, Dominum deprecare, ut miſericordiam ſuam ſervet famulis ſuis propitius ac mitis, ut omnes inſidias atque impetus Diaboli à populo ſuo arceat, ut floreſcentes eccleſias perpetuâ quiete cuſtodiat.* Nec mirum, cùm multò antè Jacobus viam præiviſſet, teſtando (*a*), *orationem fidei ſalvare infirmum; & Eliam, licèt noſtris affectibus ſimilem, oratione oraviſſe, ut non plueret ſuper terram, & non pluiſſe annos tres & menſes ſex; & rurſùm oraviſſe, & cœlum dediſſe pluviam.*

Lin. 5. *Adverſarius.*] Quòd contra Columbi ſententiam *adverſarium* hoc loco incunctanter de Diabolo intelleximus, perpulere nos haud ſolùm doctiſſimorum virorum (*b*) exempla eodem modo accipientium, ſed præcipuè graviſſimarum rationum momenta, quæ in eam rem ex hujus Scriptoris ſtylo ſuppetunt. Prima nempè è cap. 16. deſumpta, & allata jam à perilluſtri Cupero, P. 2. p. 124.

Altera autem, quòd alibi de Chriſtianorum perſecutoribus Cecilius noſter differens, illos quidem *adverſarios Dei* (*c*) numero multitudinis vocaverit, & Maximinum Dazam, cap. 43. *unum de adverſariis Dei*: at nullum tandem uſpiàm humanum perſecutorem vocaverit ἁπλῶς *adverſarium.* Tertia denique, quòd dum Columbus *adverſarium*, non de ullo inſigni fidelium perſecutore intelligit, ſed contrà de aliquo ſingulari perſecutorum adverſario eos coercente & puniente, reclament validè paucis poſt verſibus hæc verba, *Excitavit Deus* PRINCIPES, *qui tyrannorum nefaria & cruenta imperia reſciderunt*, cùm ibi non *Principem* hunc, aut illum, ſed *Principes*, plurativo numero, habeamus; itemque, quòd nec capite 48. litteræ de reſtituendâ Eccleſiâ ſimpliciter inchoent, *Cùm feliciter ego Conſtantinus Auguſtus*, & quæ poſteà: ſed è contrario, *Cùm feliciter* TAM EGO CONSTANTINUS AUGUSTUS, QUAM EGO LICINIUS AUGUSTUS *apud Mediolanum conveniſſemus*, &c. adeò ut manifeſtò nullus humanus & ſingularis Perſecutorum ultor per *adverſarium* hoc loco ſit intelligendus. Non, inquam, Conſtantinus, vel Licinius: ſed, ut dictum eſt, magnus fidelium Perſecutor, Diabolus; quod infrà optimè confirmat Cuperus, P. 2. p. 124. quem adi.

Ibid. *Reſtitutâ per orbem tranquillitate.*] Vide eundem ibidem.

Ibid. *Per orbem.*] Mirum quantùm inter ſe differre queant, accuratiùs penſitando, *per orbem*, quod hîc habes, & *per omnem terram*, quod capite proximo in alio argumenti genere occurrit; itemque *per omnes provincias & civitates*, quæ altera ejuſdem capitis locutio, in eâdem materiâ.

Ibi enim, quoniam de Evangelio Chriſti *per omnes provincias & civitates* cum fidei obedientiâ ſpatio 25. annorum prædicati agitur, non modò nil vetat, ſed è contrario, ſicut ſuo loco patebit, locus ipſe, & plurimæ Patrum auctoritates commonent, poſſe & debere, verbi gratiâ, per *omnem terram*, omnem terram habitabilem ſeu habitatam latè intelligi; hoc eſt, non ſolùm quidquid intra Imperii Romani fines continebatur, tum cùm ampliſſimum erat & in culmine ſuo, ut ab Auguſto ad Trajanum: ſed, exempli cauſâ, totam inſuper Scythiam, Indiamque, quarum, citra omne dubium, neutra, ne quid aliud dicam, Imperii pars erat, cùm Nero imperare exorſus eſt.

Sed hîc, cùm de amiſſæ *per orbem* tranquillitatis reſtitutione ſermo ſit, nec ea tandem publicæ tranquillitatis amiſſio aliundè originem duxerit, quàm ex Imperatorum decretis contra Chriſtianos, neque jam eorum Decretorum ulla vis fuerit extra Imperii Romani limites, idcircò ſanè *Orbis* vocabulo *Orbem merè Romanum*, id eſt, Legibus Imperatoriis parentem, intelligere oportet, nequaquàm verò cunctas illius portiones Imperatoribus non ſubjectas. Et eo modo *totum orbem* videre licet à Julio Firmico ad *Orbem Romanum* reſtringi his verbis ſuprà quàm dici poteſt notabilibus, *Dominus & Auguſtus noſter* TOTIUS ORBIS *imperator.... Conſtantinus ſcilicet Maximus,* .... ROMANUM ORBEM *ſalubri gubernationis moderamine*

(*a*) *Jac. c. 5. comm. 15. 17. 18.* (*b*) *Cup. Toll. Boh.* (*c*) *V. cap. 5.*

moderamine ſuſtentat. Ne & adjiciam, haud aliud ad ſummum ſonare πᾶσαν τὴν οἰκουμένην hoc Lucæ loco *(a)*, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου, ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. Imò, ſicut egregiè haud ità pridem obſervatum eſt, nullâ olim aliâ de cauſa Conciliis *Oecumenicis* id nominis indebatur, quàm quia qui ad illa vocabantur & conveniebant, veniebant & cogebantur è ſingulis illis partibus generalioribus Orbis habitabilis, quæ Imperatorum poteſtati & juriſdictioni ſuberant *(b)*.

Lin. 6: *Profligata nuper.*] Vide Col. P. 2. p. 268.

Pag. 181. Lin. 1. *Templum Dei.*] Illud Templum Nicomediæ erat. *Maucroix.*

Nicomediæ ſcilicet, quod à Diocletiano & Maximiano everſum fuit. *Editio Oxon.* Eaque totidem ferè verba Baluzii in primâ editione *(c)*, quamvis ad alium locum, de quo infrà pag. 12. num. 18.

Nicomediæ ſcil. [ubi tunc agebat Lactantius,] quod à Diocletiano &c. uti modò. *Editio Cant.*

Aliter, nec immeritò, accipiunt Ampliſſ. Cuperus, P. 2. p. 124. & Baluzius ex illo, ibid. p. 8. quos vide.

Ibid. *Fabricatur.*] Verbum huic Scriptori familiare. Sic cap. 3. *Cùm multa mirabilia opera fabricaſſet;* & cap. 7. *quæcunque fabricandis operibus neceſſaria;* & cap. 36. *Ut Chriſtiani neque fabricarent*...

Lin. 2. *Principes.*] Conſtantinum & Licinium. *Maucroix.* Rectè. Confer infrà caput 48. & Bal. P. 2. p. 8.

Lin. 3. *Humano generi providerunt.*] Pertinere huc egregiè nummos, quos de *Imperatorum providentiâ* laudat doctiſſimus Cuperus, P. 2. p. 125. nemo qui locum adibit, negaverit. Quòd hic verò inſuper, ſive ex iiſdem, ſive ex aliis, *humanum genus* de *Imperio Romano* interpretatur, firmat quidem validè quæ nos paulò antè ad *reſtitutam per Orbem tranquillitatem* obſervavimus. Sed malè, puto, ad *vaſtationem terræ & humani generis everſionem*, de quibus in fine capitis 2. accommodarentur.

Ibid. *Humano generi providerunt.*] Videretur excidiſſe copula *que*, niſi ſæpè ità noſter loqueretur. *Tollius.*

Gaudere illum aſyndetis conſtabit infrà ex dicendis ad caput 38. Sed hîc, ni fallor, ellipſis copulæ paulò durior eſt.

Lin. 5. *Placidus aer.*] Lucretius in primo:

Placatumque nitet diffuſo lumine Cœlum.

Tollius.

Lin. 6. *Nunc placatus ſervorum ſuorum Deus*...] Deeſſe videtur *precibus*, vel *patientiâ*, ſeu verbum aliquod conſimile. *Ed. Ox. & Cant.* Confer Columb. P. 2. p. 268. & Cuper. ibid. p. 125.

Ibid. *Nunc plac. ſerv. ſuor. Deus.*] Deeſt forſan vox *gemitibus*. Colomeſius.

Locus, de quo, meâ ſententiâ, non unicè diſpiciendum, quid ei cum majore veriſimilitudine deſit & ſuppleri debeat; ſed ante omnia, deſit-ne ei reverà aliquid? an una potiùs littera redundet? Si enim ex fine vocis *placatus* litteram *s*, veluti ex ſequente vocabulo *ſervorum* importunè, ut ſæpè fit, prognatum extriveris, reſtabit integro ſenſu, *Nunc* PLACATU *ſervorum ſuorum Deus jacentes & afflictos cœleſti auxilio ſublevavit;* id eſt, *Nunc ſervorum ſuorum* PLACATIONE *Deus*, & quæ poſteà, quomodò apud Ciceronem *(d)*, *Quæ tam ſubitò facta Deorum tanta* PLACATIO; niſi quòd *placatum* noſter, pro *placatione* adhibuerit. Sed ità infrà *tractatu* cap. 48. non *tractatione*. Et Tertullianus *conculcatu*, pro *conculcatione* uſus eſt his verbis, *Tunc erit Hieruſalem* CONCULCATUI *nationibus (e)*. Et apud meliores Scriptores *ejulatus* & *ejulatio*, *ſignificatus* & *ſignificatio*, *conſolatus* & *conſolatio*, *explicatus* & *explicatio*, ne plura congeram, promiſcua ſunt. Quarè poſſit forſitàn hic locus meliori jure cenſeri inter redundantes, quàm inter mutilos. Nil tamen affirmo.

Addo tantùm, ſi defectivis potiùs videbitur annumerandus, fortè etiam deeſſe potiùs *causâ*, vel *gratiâ*, quàm *precibus*, vel *gemitibus*, aut aliquid tale, ut ſenſus ſit, *Nunc placatus ſervorum ſuorum gratiâ Deus.* Nimirùm, quod ſimillimâ ratione libro 2. Macchabæorum *(f)*, *Et meminerit* [*Deus*] *teſtamenti ſui, quod locutus eſt* AD ABRAHAM, ET ISAAC, ET JACOB SERVORUM SUORUM FIDELIUM, poſitum fuerit evidenter, pro *& meminerit teſtamenti ſui quod locutus eſt* AD ABRAHAM, ET ISAAC, ET JACOB, SERVORUM SUORUM FIDELIUM GRATIA; uti & in Græcis, πρὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακὼβ τῶν δούλων αὐτοῦ τῶν πιστῶν, pro, πρὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακὼβ,

(a) *Luc.* 2. 1. *(b)* *V. Biblioth. Univerſ. to.* XI. *p.* 336. *(c)* *V. To.* 1. *Miſcell. p.* 353. *Conf. inf. P.* 2. *p.* 8. 9. *(d)* *Lib.* 2. *de Nat. Deorum.* *(e)* *Tertull. lib. de Reſurr. carnis.* *(f)* *Cap.* 1. *comm.* 2.

τῶν ἄλλων αὐτῷ τῶν πιςῶν ΧΑΡΙΝ. Neque aliud, opinor, volebat Columbus, cùm ad noſtri Cecilii locum his verbis exorſus (*a*), *Exciſiſſe videtur vox* PRECIBUS, *aut alia ſimilis; quam ſi reſtituas, plenior ſermo erit, multòque concinnior*, paulò poſt breviter annotabat (*b*), *Nonnihil dubitationis tamen injicit* 2. *Macchab.* 1. 2. Utcunque ſit, habes quoque certò certiùs eâdem ellipſi apud Tertullianum libro De Fugâ in Perſecutione, *Qui* MEI *confuſus fuerit*, pro *Qui* MEI CAUSA *confuſus fuerit;* moxque itidem, *Et ego confundar* EJUS *coram patre*, pro, *Et ego confundar* EJUS CAUSA *coram patre meo*: undè ſtatim pleniore oratione exclamans, *Felices*, ait, *qui perſecutionem paſſi fuerint* CAUSA NOMINIS MEI. Adde ex Latinis auctoribus Horatium in De Arte Poëticâ canentem:

Serpit humi tutus nimiùm, TIMIDUSQUE PROCELLAE;

id eſt, inquiunt docti (*c*), *timidus cauſâ procella;* ex Græcis verò, Homerum de Junone narrantem, Il. *α.* v. 56.

Κήδετο γάρ Δαναῶν, ὅτι ῥα θνήσκοντας ὁρᾶτο,

ad verbum, *Sollicita enim erat* DANAORUM, *quandòquidem eos morientes videbat;* pro, *Sollicita enim erat* DANAORUM GRATIA. Quid? quòd recta & plana ratiocinandi methodus videtur omninò exigere, ut in difficillimo iſto Pauli loco ad Galatas, Φοβοῦμαι ὑμᾶς, μήπως εἰκῇ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς. γίνεσθε ὡς ἐγώ, ὅτι κἀγὼ ὡς ὑμεῖς, ἀδελφοί, δέομαι ὑμῶν (*d*), Apoſtolus ſimili ellipſis genere ΔΕΟΜΑΙ ΥΜΩΝ ſcripſerit, pro, ΔΕΟΜΑΙ ΥΜΩΝ ΕΝΕΚΑ, ſeu ΧΑΡΙΝ; hoc ſenſu, *Omninò, Fratres, propter veſtras illas Legis Ceremonialis obſervationes ego vos mihi metuo. Ne ſcilicet inveniar tandem fruſtrà laboraſſe apud vos, ſeu ergà vos. Eſtote verò ſicut ego. Id ipſum, inquam, vos quoque mihi timete; quia ego ipſe qui meâ cauſâ vereor, ne incaſſùm apud vos evangelizaverim, illud etiam vobis, tanquàm vos ipſi, metuo, non meâ proindè cauſâ tantummodò ſollicitus, ſed veſtrâ quoque. Par pari igitur referte; & ne mei Apoſtolatûs mercedem quoad vos amittam, meâ cauſâ veremini.* Scio δεῖσθαι Græcis longè frequentiùs eſſe *orare*, quàm *vereri*. Sed apud Plutarchum utique non ſemel pro *vereri* reperitur; putà in hoc Apophthegmate, δεῖσθαι δεῖ βίον, οὐ φοβεῖσθαι, *De vitâ vereri, non metuere.* Imò; quod magis ad rem, Heſychius apertè in vocibus δεῖσθαι & φοβεῖσθαι non diſtinxit inter φοβεῖσθαι & δεῖσθαι, ſed ea, ut nunc nobis Paulus, pro iiſdem habuit. Confer denique tot illa Novi Fœderis loca, ubi ἕνεκα, vel χάριν, relicta ſunt ſubaudienda, quæ & quotidiè ſupplentur ab Interpretibus; exempli causâ, Matth. 11. 1. μετέβη τοῦ διδάσκειν, *Digreſſus eſt docendi* GRATIA; Luc. 24. 29. εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι σὺν αὐτοῖς, *Intravit manendi* CAUSA *cum eis;* & ſic de reliquis, quæ infinita ſunt.

Lin. 8. *Qui adverſati erant* Deo *jacent.*] Ità editores omnes poſt Baluzium, cum non levi, uti mox patebit, ſecuritate.

Ibid. *Adverſati.*] Lege, *inſultati.* Iſaacus Voſſius, ad marginem ſui exemplaris.

Quia nempè à Baluzio didicerat, antiquam lectionem eſſe *illuſtrati* (*e*); quòdque eam quidem cum viro clariſſimo mendoſam exiſtimans, aliter utique mutandam cenſeret, quàm cum eodem in *adverſati.* Rectè ſanè. Nam etſi ſuam Baluzius emendationem certam nuncupaverit (*f*), liquet tamen, Voſſii conjecturam multò magis ad priſcum codicem accedere, quàm Baluzianam, quæ ſic incerta evadere incipit.

Ibid. *Qui adv. erant Deo jacent.*] Hæc eſt editoris Clariſſimi conjectura. In MS. fuit, *Qui illuſtrati erant Deo jacent.* Propiùs aberit à veſtigiis veteris codicis, ſi ſcribatur, *Qui inſultaverant Deo, jacent.* Dicuntur aliis inſultare, qui eos omni afficiunt contumeliâ, & habent indigniſſimè. Cæſar apud Suetonium, cùm gementibus adverſariis adeptus eſſet quæ concupiiſſet, dixit, *ex eo inſultaturum omnium capitibus.* Nicolaus Heinſius ὁ μακαρίτης conjiciebat, *Qui illuſitaverant Deo, jacent.* Grævius.

Plurima profectò Veterum loca celeberrimi & eruditiſſimi Collegæ ſuſpicionem confirmant. Minutius Felix (*g*), *Hoc inſultare & illudere eſt, victis religionibus ſervire.* Claudianus (*h*), *inſultant omnes profugo....* Et ſimilia inſuper non pauca apud Vulgatum Interpretem reperias (*i*). Sed quid ſi nihilominùs ad ſimplicem aliquot ſyllabarum tranſpoſitionem recurramus? ut, pro *Qui illuſtrati erant Deo jacent*, legatur, *Qui illuſerant Deo, ſtrati jacent.* Certè ſenſus erit planiſſimus; & legendum eſſe alibi non diſ-

(*a*) *V. P.* 2. *p.* 268. (*b*) *Ibid.* (*c*) *V. Nouv. Meth. de la L. Lat. p.* 422. (*d*) *Gal.* 4. 11. 12. (*e*) *V. P.* 2. *p.* 8. (*f*) *V. ibid.* (*g*) *In Octavio.* (*h*) *In De Sexto Honorii Conſulatu.* (*i*) *V. Prov.* 25. 10. *Judith.* 5. 17. *Tob.* 2. 15.

Digitized by Google

ſimili methodo *cœpit*, pro *capite*, itemque *cogitationis*, pro *contagionis*, vir ipſe magnus, quem modo laudabam, admonebit infrà cum Heinſio, vel pro Heinſio, ad cap. 27. & 29. quæ vide ſis. Addo, ne forſàn, ut olim non nemini, ſic tibi quoque noſtra lectio ideò minùs arrideat, quòd aliquantò cæteris quæ ſubſequuntur locutionibus debilior ſit, poſſe facilè in totâ periodo geminam quandam gradationem, tam quoad noxas Perſecutorum, quàm quoad eorumdem pœnas, iſto pacto agnoſci:

Noxæ.	Pœnæ.	
1 *Qui illuſerant Deo*, ...	*ſtrati jacent*	1
2 *Qui templum ſanctum everterant*, ...	*ruinâ majori ceciderunt.*	2
3 *Qui juſtos excarnificaverant*	*cœleſtibus plagis & cruciatibus meritis nocentes animas profuderunt.*	3

Imò, facillimè etiam fieri poteſt, ut initio periodi non alium magno illo & κατ' ἐξοχὴν DEI nomine intellectum voluerit hic Scriptor, quàm Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, de quo ſcilicet ſimillimâ prorsùs ratione Tertullianus (*a*), *Recita*, inquit, DEUM *dixiſſe*, *Qui capit capiat*, Chriſtum citra omnem dubitationem hâc voce indigitans, cùm ex Matthæi Evangelio (*b*) Jeſum dixiſſe ſemel, *Qui poteſt capere*, *capiat*, ſit certiſſimum, & locus etiam Tertulliani integer ferat, *Serva* CHRISTO *virginem ſponſam. Nemo quæſtum de eâ faciat. Hæc tibi, frater, dura forſitàn & intolerabilia videntur. Sed recita* DEUM *dixiſſe*, *Qui capit*, *capiat*, *id eſt*, *qui non capit*, *diſcedat.*

Atqui, ſi rem ipſam ſpectemus, Ethnicos & Eccleſiæ Chriſtianæ perſecutores illuſiſſe quondam in Chriſtum, quotiès impium quid lubebat jocari, vel hæc ejuſdem Tertulliani verba in Apologetico (*c*) oſtendunt: *Sed nova jam Dei noſtri in iſtâ civitate proximè editio publicata eſt, ex quo quidam in fruſtrandis beſtiis mercenarius noxius picturam propoſuit cum ejuſmodi inſcriptione:*

DEUS CHRISTIANORUM ONONYCHITIS.

Erat auribus aſininis, altero pede ungulatus, librum geſtans & togatus. Riſimus & nomen, & formam.

De phraſi autem, ne de re ipſâ dicam ampliùs, habes, verbi gratiâ, Luc. 22. 63. *Et viri qui tenebant Jeſum*, ILLUDEBANT EI, *cædentes*; & 23. 11. *Sprevit autem illum Herodes cum exercitu ſuo*, *&* ILLUSIT *indutum veſte albâ.*

Quid? quòd loquendi genus, quo hunc auctorem uſum eſſe ſuſpicamur, indè ipſi fortè in mentem venerit, quòd poſt Judæ oſculum, Phariſæorum Sacerdotumque ſatellites, qui eo oſculo in Jeſum de compacto illuſerant, unicâ fermè voculâ in terram dejecti, aliquandiù humi ſtrati jacuerint. Confer omninò Matth. 26. 28. & Luc. 22. 47. 48. cum Joan. 18. 3. 4. 5. 6. Manifeſtum ſaltem eſt, non repugnare ſequentia iſta, *qui templum ſanctum everterant*, utpotè quæ per tacitam quoque, nec illepidam hujus Chriſti reſponſionis imitationem potuerint exarari, *Deſtruite templum hoc* (*d*), cùm de templo ſui corporis, ut à Joanne obſervatum eſt (*e*), loqueretur. Confer ſuprà, pag. 8. num. 11. Nec nos denique quidquam cum noſtrâ conjecturâ, *Qui illuſerant Deo*, *ſtrati jacent*, agimus vel proponimus, quod non pariter poſſibile ſit cogitaſſe clariſſimum Heinſium, cùm legeret, *Qui illuſitaverant Deo*, *jacent.* Tantùm, ſi de tam vitioſæ tranſpoſitionis origine & cauſis quæſtio ſit, forſàn, dicimus non rarò, quòd Colbertinum codicem haud aliundè deſcriptum habeamus, quàm ab exemplari, in quo unus aliquis verſus deſineret in *Qui illus*-, ſequens verò inciperet per *erant*, vox autem *ſtrati* continuò poſt omiſſa fuiſſet in contextu, dein paulò negligentiùs in margine adſcripta, verbi gratiâ è regione ferè τῶ *illus*-: adeò ut præceps & ineruditus librarius, pro *Qui illuſerant Deo*, *ſtrati jacent*, perperàm *Qui illuſtrati erant Deo jacent* exſcripſerit.

Lin. 9. *Qui templum ſanctum everterant.*] Vide omninò Ampliſſ. Cuperum P. 2. p. 124. & Bal. p. 8. Confer quoque ſuprà, ſi libet, p. 8. num. 11.

Ibid. *Qui juſtos excarnificaverant.* Ità Cicero lib. 3. De Nat. Deor. *Anaxarcum Democriteum à Cyprio tyranno excarnificatum accepimus.* Et noſter rursùs cap. 14. *Diocletianus* .... *excarnificari omnes ſuos protinùs præcepit.*

(*a*) *V. lib. De Fugâ in Perſec. ſub finem.* (*b*) *V. cap.* 19. *comm.* 12. (*c*) *V. cap.* 16. (*d*) *V. Joan.* 2. 19. (*e*) *V. ibid. comm.* 21.

Digitized by Google

Lin. 10. *Nocentes animas profuderunt.*] Eorum, quibus id acciderit, nomina recenſet infrà Baluzius, P. 2. p. 9. Et hic auctor porrò ſimili locutione in fine capitis 49. *nocentem*, inquit, *ſpiritum deteſtabili genere mortis efflavit*, ſup. Maximinus. Noli autem utroque loco per *nocentes animas* & *nocentem ſpiritum* leve quid intelligere. Nam cap. 2. *execrabilis ac nocens* de tyranno Nerone conjunguntur.

Lin. 11. *Diſtulerat enim pœnas eorum Deus.*] De eſusmodi pœnis ſecundùm Theologiam, tam Gentilem, quàm Chriſtianam, dilatis, vide Col. P. 2. p. 268.

Pag. 182. lin. 2. *Quibus & poſteri diſcerent.*] Editio Aboenſis, *quibus poſteri diſcerent*, ſine copulâ; quod melius.

Lin. 3. *Mortem impiis ac perſecutoribus inrogare.*] Columbi editio *irrogare*: quomodò apud Arnobium (*a*) *irrogare pœnas capitis*; & apud Ambroſium, *irrogare injuriam*, *irrogare vim*, *irrogare arma ſuis principibus*, *irrogare ſibi manus*, & ſic de aliis à viro ſummo Jo. Frid. Gronovio ante nos obſervatis (*b*): ubique, ut patet, pro *inferre mortem*, *inferre pœnas capitis*, *inferre injuriam*, *manus*, & quæ reliqua ſunt.

Ibid. *De quo exitu ..... teſtificari placuit.*] Quod hîc deeſt, eruditi hactenùs in vulgatis editionibus variè ſuppleverunt.

SUPPLEMENTA DOCTORUM.

De quo exitu { *eorum* (*c*) / *nobis* (*d*) / *imperiorum* (*e*) / *impiorum* (*f*) / *crudelium principum* (*g*) / *tyrannorum* (*h*) / *ſæviſſimorum principum* (*i*) } teſtificari placuit.

Ibid. *De quo exitu* ...] Lege, *De quorum exitu* [*horrendo*] *teſtificari placuit*. Superborum ſcilicet & impiorum Principum, Chriſtiani nominis perſecutorum; quibus appellationibus ſuperbiam cum maximè notat Diocletiani & Maximiani, cùm ob adſcita cognomina Jovii & Herculii, tum ob indumenta aurata, coronam gemmatam, adorationem, &c. Sed & Galerii Maximiani ingens & intolerabilis faſtus fuit poſt devictum Narſea, de quo noſter infrà, cap. IX. Impietas autem omnibus communis fuit: niſi quòd Maxentius cæteros videtur ſuperaſſe. *Tollius*.

Nos, primùm, cùm nulla ſit lacuna in manuſcripto poſt *De quo*, ſed tantùm poſt *exitu*, nil neceſſe putamus ex *De quo* facere cum Tollio *De quorum*.

Deindè verò, quia illud Colbertini codicis vacuum non vidimus, nec ſcimus adeò quot litterarum ſit capax, quæve litterarum veſtigia in eo remaneant, non audemus quidem ex tot eruditorum ſupplementis ullum tanquàm indubitatum & genuinum præ cæteris eligere. Sed liceat interim animo noſtro eſſe ad primum, aut ſimile, inclinatiori, ſive quòd ſit ſimpliſſimum, ſive quia, cùm vox proximè præcedens ſit *perſecutoribus*, & huic auctori *exitus* alibi pro *morte* uſurpetur, dixerit ità expletus, *De quo exitu eorum*, pro, *De quâ morte Perſecutorum*, qui ipſe fermè libri Titulus, & ad quem proindè Cecilium noſtrum voluiſſe reſpicere pluſquàm veriſimile eſt; faciente præſertim mentionem Joanne Sariſberienſi opuſculi à ſe *De exitu Tyrannorum* inſcripti. Et quod ſupereſt, *exitum* hoc loco *mortem* ſignificare, abundè, ut cætera taceam, adſtruit alter iſte capitis 50. *Nihil tale metuens* [*Candidianus*] *occiſus eſt; &* [*Valeria*] *exitu ejus audito, protinùs fugit.* Ubi *exitu*, id eſt indubiè, *obitu*, *morte*.

Ibid. *De quo exitu teſtificari placuit.*] *De quorum exitu pauca teſtific.* Gale.

De quo exitu Perſecutorum &c. Allix.

De quo exitu ſcripto hoc teſtif. Abbas à S. Hilario, Canonicus S. Petri Bellovacenſis.

Lin. 4. *Ut omnes qui procul moti fuerunt.*]

(*a*) *V. Arnob. lib. 6. in fine.* (*b*) *V. Monobibl. Obſerv. in Script. Eccleſ. cap. 2. Confer Ambroſ. lib. 3. de Offic. cap. 6. & De Obitu Theodoſii, atq. alibi.* (*c*) *Oxon. ad calcem, in Emendationibus quæ ſeriùs occurrebant, p. 108.* (*d*) *Ed. Cantabr. & ante eam Oxonienſis, pag. 2.* (*e*) *Cuperus quondàm, ſi Columbo credendum. V. infrà, P. 2. p. 269.* (*f*) *Cuperus ipſe, veriùs ſine dubio & aptiùs. V. P. 2. p. 125.* (*g*) *Columbus, primâ conjecturâ. V. P. 2. p. 269.* (*h*) *Alterum Columbi Supplem. V. ibid.* (*i*) *Tertium ejuſdem Columbi. V. ib. p. 270.*

Digitized by Google

Ita MS. codex, & univerſæ ſimul editiones. Oxonienſis tantùm & Cantabrigienſis, imâ paginâ, monent emendari poſſe, *ut omnes qui procul* [*remoti*] *fuerunt.* Aut ſi mavis, (addit in ſequentibus poſterior) lege, *ut omnes qui* [*perſecuti*] *fuerunt;* quod & in priori ad Opuſculi calcem (*a*) reperias, licèt minùs æquâ conditione propoſitum.

Ibid. *Qui procul moti*] Lectio turbata. Scribe, *qui procellâ moti.* Allix.

Ibid. *Moti.*] Lege, *nati.* Voſſius.

Nati, inquam, non *noti*, ut quidem accuratiſſimus αὐτόπτης Colomeſius curavit nos pro ſuo in bonas litteras ſtudio fieri certiores; quod & volebat curioſiùs obſervari. Sed fallor, an receptam lectionem viri docti ſine causâ ſollicitant. Omninò, *Movere* apud Plautum, Ciceronem, & alios, *amovendi* vel *removendi* ſignificatione occurrere, extra controverſiam eſt, & eſſe debet. Plautus, v. gr. *Move abs te moram* (*b*), id eſt, *Remove*, vel, *Amove moram abs te.* Adhæc, quòd *procul moveri*, pro, *longè à ſuis ſedibus moveri*, *removeri*, *relegari*, Latiniſſimè dicatur, vel ſoli ſequentes Virgilii verſus idonei teſtes ſunt (*c*):

> *Atque ideò tauros* PROCUL, *atque in ſola* RELEGANT
> *Paſcua;*

Confer eodem libro:

> *Ipſa* PROCUL *nebulis obſcura* RECESSIT.

Tertiò, quod multò gravius eſt, poſt cœptam ſemel decimam Perſecutionem, magna pars fidelium proſcripta & in exilium miſſa fuerat. Idque non teſtatur ſimpliciter epiſtola Maximini apud Euſebium (*d*), reſcribentis inter alia ad Tyrios, *Quòd ſi qui in deteſtando ſua vanitatis errore adhuc perſtant*, *ii* QUAM LONGISSIME A VESTRA URBE ET TERRITORIO SECLUSI, *ſicut petiiſtis*, ABIGANTUR; [ὡς πόλλῳ πόῤῥωθεν τῆς ὑμετέρας πόλεως καὶ περιχώρου, καθὼς ἠξιώσατε, ἀποχωρισθέντες ἐξελαθήτωσαν:] ſed firmat paulò poſt multò diſertiùs Euſebius ipſe his verbis: *Hujuſmodi igitur litteræ in omnibus provinciis adverſùm nos propoſitæ ſunt;* ταῦτα δὴ καθ' ἡμῶν κατὰ πᾶσαν ἐπαρχίαν ἀνεστηλίτευτο.] Præterquàm in De Vitâ Conſt. duas illius Imperatoris leges memorat idem Hiſtoricus (*e*), quibus, ab unâ parte, *Omnes, qui Dei cultum ac fidem prodere noluiſſent, & ideò crudelibus Judicum ſententiis quocumque tempore damnati, patriam extraneo ſolo commutaſſent, patriis fundis reſtituerentur;* ab alterâ verò, *quotquot itidem in inſulas fuiſſent relegati, ibique montium aſperitatibus & circumfuſo mari concluſi, ſeipſos ſuis propinquis & amicis redderent.* Et infrà denique noſter ipſe Cecilius: *Ut omnia*, inquit (*f*), *terrore complerentur, provinciæ quoque in fruſta conciſa, multi præſides & plura officia ſingulis regionibus ac penè jam civitatibus incubare; item rationales multi, & magiſtri, & vicarii Præfectorum, quibus omnibus civiles actus admodùm rari, ſed condemnationes... &* PROSCRIPTIONES FREQUENTES. Undè & capite 52. *Æternæ* [*Dei*] *pietati gratias*, ait, *agere debemus, qui tandem reſpexit in terram, quòd gregem ſuum partim vaſtatum à lupis rapacibus, partim verò diſperſum, reficere ac recolligere dignatus eſt;* haud aliâ, ut liquet, de causâ Eccleſiam *Dei gregem partim diſperſum & tandem recollectum* vocans, quàm eâ, de quâ mentionem injicere operæ pretium putavimus. Quarè non ad alios *procul motos*, ſi quid in me judicii, hic loci reſpexerit, quàm ad fideles illos, primùm proſcriptos & relegatos, ſed Conſtantini poſteà edictis revocatos, quos diximus; quorumque adeò in gratiam ſcribere *De mortibus perſecutorum* fuerit ante omnia aggreſſus, ut quæ Dei virtute & majeſtate, illis abſentibus, contra Perſecutores edita fuerant, reſcirent. Vide tamen Columbum, P. 2. p. 269.

Ibid. *Vel qui p..........turi ſunt.*] Nec uno modo docti ſecundam hanc lacunam compleverunt.

Vel qui p { *oſt nos fu* (*g*) / *oſthàc aberra* (*h*) / *rocul i* (*i*) / *erſecu* (*k*) / *oſthàc fu* (*l*) } turi ſunt.

Ibid. *Vel qui p..........turi ſunt.*] *Vel qui poſt naſcituri ſunt.* Gale.

Vel qui poſteà futuri ſunt. Allix.

(*a*) V. *Edit. Oxon. p.* 108. (*b*) V. *Plaut. Captiv. Act.* 4. *Sc.* 2. *v.* 20. (*c*) *Georg. l.* 4. (*d*) V. *Euſ. l.* 9. *Hiſt. Eccleſ. c.* 7. (*e*) V. *Euſ. De V. Conſt. lib.* 2. *c.* 30. 31. (*f*) V. *cap.* 7. (*g*) *Cuperus*, P. 2. *p.* 125. *aſſentiente Columbo, ibid. p.* 269. (*h*) *Primæva Columbi conjectura, à quâ necdùm prorsùs diſcedit, p.* 270. (*i*) *Editio Oxon. & Cantabrigienſis, primo ſuo ſupplemento.* (*k*) *Alterum earumdem ſupplementum. V. Oxon. p.* 108. *& Cant. p.* 522. (*l*) *Voſſius* ὁ μακαρίτης, *in margine ſui exemplaris.*

Vel qui poſt nos venturi ſunt. Abbas à S. Hilario.

Nos ex iſtis ſupplementis, nonniſi primum & ultimum digna quæ attendantur cenſemus. Sed poſſint fortè alia, utrique non diſſimilia, poſtliminiò recipi; putà, *vel qui p*[*oſteà vic*]*turi ſunt*. Videant, quibus viſendi MS. codicis poteſtas libera eſt. Pendet enim res tota ex ſuperſtitibus litterarum ductibus, ſi qui reſtant.

Lin. 5. *Quatenùs virtutem ac majeſtatem.*] Vide Baluzium P. 2. p. 9. Noſter interim cap. 5. ſub finem, *Majeſtatem Dei ſingularis* nominat, ſine ullâ Divinæ virtutis mentione.

Ibid. *In...... dis.*] Repatandæ hujus loci jacturæ una tantùm ratio hactenùs præ manibus eruditorum erat, *in* [*perden*]*dis (a)*. At jam ecce plures in poſterum non deerunt.

Ibid. *In......dis delendiſque.*] Fortè *in* [*excinden*]*dis*, ut cap. 2. ubi *excindere* ac *delere* ſimul junguntur à Lactantio. *Colomeſius.*

Ibid. *In......dis.*] *In puniendis.* Gale.

In exſcindendis. Allix.

In plectendis. Abbas à S. Hilario.

Haud diſplicet methodus viri docti, quæ per ſe optima. Sed fortè etiam igitur *in* [*extinguen*]*dis delendiſque* legere oportebit. Nam noſter capite 46. *ut ſi victoriam cepiſſet, Chriſtianorum nomen extingueret funditùſque deleret.* Vel fortè iterùm, *in* [*eraden*]*dis delendiſque.* Nam idem capite ultimo, *delevit ea Dominus & eraſit de terrâ.* Aut forſitàn denique, *in* [*expugnan*]*dis delendiſque*, propter hæc Lactantii verba in Epitome *(b)*, *ad expugnandam delendamque ſanctorum gentem.* Quidquid malueris, vel hinc obiter plus ſatis apparet, quàm periculoſæ ſit opus aleæ, hiulcis & mutilis veterum locis addere quæ meliori jure deeſſe videantur, cùm optima demùm methodus nequeat eſſe tutiſſima.

Lin. 6. *Oſtenderet.*] Multò præſtaret, opinor, legere *oſtenderit.* Totum locum relegito.

Ibid. *Oſtenderet..... eſt, ſi*] Quæ hîc in MS. codice deſiderantur, editio Oxon. & Cantabrigienſis ità ſufficiunt, *oſtenderet.* [*Quod clarius futurum*] *eſt, ſi (c).* Columbus verò in hunc modum *(d)*, *oſtenderet.* [*Rectè autem & ordine ſermo meus proceſſurus*] *eſt, ſi,* & quæ poſteà.

Videant, qui poſſunt, docti, annon ſcriptum fuerit à librario, *oſtenderet.* [*Quod & meliùs ſuccedere poteſt*, *ſi....*, aut aliquid tale.

Ibid. *Oſtenderet..... eſt.*] *Oſtenderit....* Gale.

Ibid. *Oſtenderet. Ad hoc operæ pretium eſt.* Allix.

Oſtendere dignatus eſt. Abbas à S. Hilar.

Lin. 7. *Si à principio ex quo eſt Eccleſia conſtituta qui........*] Diſtingue omninò cum Columbo, *ſi à principio, ex quo eſt Eccleſia conſtituta, qui fuerint auctores........* Quaſi plenè ſcripſerit noſter Cecilius, *ſi à principio, id eſt, ex quo Eccleſia conſtituta eſt, qui fuerint,* &c. Voluit enim dicere, ut inferiùs patebit, ſe quidem uſque à primordiis *Eccleſiæ*, per Apoſtolos tandem circa Neroniani Principatûs initia omnibus numeris *conſtitutæ*, repetiturum, quæ ad auctores perſecutionum & illorum pœnas facerent: ſed non pariter uſque à primordiis *Eccleſiæ conſtituendæ*, cujus fundamenta Apoſtoli ſtatim à Chriſti aſcenſu jacere cœperunt, & *per annos* XXV. *uſque ad principium Neroniani imperii per omnes provincias & civitates miſerunt*, ut capite proximè ſequenti locutus eſt.

Ibid. *Qui fuerint.*] Hæc eſt MS. codicis, cunctarumque ſimul editionum Aboenſi anteriorum conſtantiſſima lectio. Quapropter quid ſibi velit infrà Columbus *(e)* cum iſtâ, *qui fuerint*, nullus capio. Niſi ſi, quod pluſquàm veriſimile, ſuæ ipſius editionis errorem typographicum per incogitantiam pro priſcæ ſchedæ ſcripturâ acceperit.

Pag. 183. lin. 1. *Auctores........ &*] Poſt *auctores*, excidiſſe putat Ampliſſimus Cuperus *(f)*, *tantorum ſcelerum*, vel *perſecutionis.* Aſſentitur ſuo loco *(g)* de alterutrâ reſtitutione Columbus. Sed prætulit tamen poſteà *(h)* *perſecutionis.* Supplent editio Oxonienſis & Cantabrigienſis, *Eccleſiæ perſequendæ.*

Ibid. *Auctores......*] *Auctores perſecutionum.* Allix: item Gale; & Abbas quoque à S. Hilario.

Supple, *faciendarum perſecutionum.* Sic Lactantius lib. 5. de Juſtitiâ, cap. 2. de Hierocle, tacito licèt nomine: *Hic auctor*

(a) Ita editio Oxon. in Notis, p. 2. & Cant. p. 522. Cuperus infrà P. 2. p. 125. & Columb. p. 269. & 270. *(b) Cap. XI.* *(c) V. Oxon. p. 2. & Cantabr. p. 522.* *(d) V. P. 2. pag. 270.* *(e) V. P. 2. p. 270.* *(f) P. 2. p. 125.* *(g) V. Columb. ibid. p. 269.* *(h) Vide ibid. p. 270.*

Digitized by Google

imprimis faciendæ perſecutionis fuit. Colomeſius.

Ibid. *In eos cœleſtis judicis ſeveritas vindicavit.*] Vide Columbum, P. 2. p. 270.

Ibid. *Et quibus pœnis in eos cœleſtis judicis ſeveritas vindicaverit exponam.*] Imò, *& quibus pœnis in eos cœleſtis judicis ſe veritas vindicaverit, exponam.* Gale.

CAPUT II.

Pag. 183. lin. 1. *Extremis temporibus Tiberii Cæſaris.*] Latè dictum. Nam ab eventu, quem hic auctor ſubjicit, ad obitum uſque Tiberii Cæſaris, anni octo integri, ſi pauculos dies exemerimus, effluxerunt; crucifixo ſcilicet, ex noſtri Scriptoris ſententiâ, Jeſu Chriſto duobus Geminis Conſulibus, mortuo autem Tiberio ſub Conſulatu Cn. Proculi Acerronii, & C. Pontii Nigrini. Imò, eò multùm inclinamus, ut hoc loco, per *extrema tempora Tiberii Cæſaris*, intelligenda potiùs dicamus *extrema vitæ Tiberii tempora*, quia ineunte duorum Geminorum Conſulatu, annos jam totos ſexaginta novem & ampliùs vixerat, quàm *extrema tempora ejus Imperii*, quia ejuſdem Conſulatûs initio Tiberius annum Imperii tantummodò decimum quintum fuerat ingreſſus, & imperavit adhùc poſteà annos octo, quâ jam ratione dictum eſt. Aliter tamen Rever. Epiſcopus Sariſberienſis, & politiſſimæ Verſionis Pariſ. auctor; quarè nil pronunciamus.

Ibid. *Ut ſcriptum legimus.*] Num Cecilius noſter innuere vult illa, quæ narrare incipit, à ſe lecta apud Lactantium libro 4. Inſtitutionum cap. x. his verbis: *Cujus* [*Tiberii Cæſaris*] *anno quinto decimo, id eſt, duobus Geminis Conſulibus, ante diem decimum Kalendarum Aprilium Judæi Chriſtum cruci affixerunt.* Profectò, vel ad ea ipſa Lactantii verba reſpexerit neceſſe eſt, quod contendent indubiè, qui hoc opus Lactantio abjudicabunt; vel ad alia cujuſvis aliûs Scriptoris aut plurium, quod pertendet quoque ſine dubio clariſſimus Baluzius.

At ſi jam ad Lactantiana illa, ibi quidem lectum fuerit à noſtro auctore, *ante diem decimum*, non *ante diem ſeptimam*, quod non paucæ editiones & codices manuſcripti præ ſe ferunt. Sed *Lucius* ergò *Cæcilius Lactantius Firmianus* non erit germanus hujus operis parens, ſed quilibet alius ſolis *Lucii Cæcilii* appellationibus indigitatus.

Sin verò, quod mihi magis probabile, alia cujuſvis Scriptoris verba & loca noſter potiùs ob oculos, quàm ſuperiora Lactantii, habuerit, tum ſanè potuerit facilè Lactantius, & libros Inſtitutionum, & hunc *De mortibus perſecutorum* pariter compoſuiſſe, biſque adeò ejuſdem rei in diverſis operibus ex aliorum monumentis meminiſſe. Sed indè tamen, velimus nolimus, Baluzii argumentum ab utriuſque loci συμφωνίᾳ deſumtum manebit ſemper æquo infirmius, quòd ſi maximè *ante diem decimum Kalendarum Aprilium*, & *poſt diem decimum Kalendarum Aprilis* ſynonyma ſint, non omnia tandem exemplaria manuſcripta typiſve excuſa in ſuperiori Inſtitutionum περιοχῇ habeant *ante diem decimum*, ſed bona pars *ante diem ſeptimam*; putà, editio Baſileenſis, an. 1532. Autuerpienſis, An. 1587. Lugduno-Batavica, A. 1652. Cantabrigienſis, A. 1685. manuſcriptus codex Emmanuelenſis, in ejus Præfatione laudatus; & ſic de reliquis.

Lin. 2. *Cruciatus eſt.*] Accipe non repugnanter pro *crucifixus eſt*; & graviſſimis auctoritatibus, quas in eam rem Ampliſſimus Cuperus P. 2. p. 125. & Columbus p. 270. attulerunt, patere, non iſtam ſolùm ex libro 5. Hegeſippi cap. 18. adjici: *Eorum quoque qui abierant proximi*, CRUCIABANTUR, *aut cruci affixa plerorumque cadavera ſuis, qui elapſi fuerant, oſtentabantur;* ſed hanc præcipuè Plauti in Milite glorioſo, Act. 2. Sc. 3. v. 7. 8.

> SC. *Metuo* PA. *Quid metuis?* SC. *Ne herclè hodiè quantùm hìc familiarium eſt,*
> *Maximum in malum* CRUCIATUM *inſiliamus.*

Ibi enim, ſicut optimè Taubmannus obſervavit, *maximum in malum cruciatum*, illud eſt quod Plauto alibi *maximam in malam crucem* dicitur. Oſtenditque adeò iſte locus, purioris etiam Latinitatis fuiſſe dicere *cruciari*, pro *cruci affigi*, & *cruciare*, pro *crucifigere*. Alterum porrò huic Plauti geminum, ſi non etiam diſertiorem, puto me olim vidiſſe in ejuſdem Comœdiis. Sed nunc non occurrit ad manum.

Ibid. *Poſt diem decimum Kalendarum Aprilis.*] Libro verò Inſtitut. 4. hæc habet Lactantius: *Ante diem decimum Kalendarum Aprilium Judæi Chriſtum cruci affixerunt*; ità ut huic loco videatur è diametro adverſari: quam tamen repugnantiam nullam eſſe, contendit Baluzius, citato è Pauli Juriſconſulti libris teſtimonio. Aliam verò non addit rationem, niſi quòd Romani numquàm à Kalendis denominaverint dies, qui ſequuntur poſt Kalendas. Quæ quidem ratio evoluta

magis & expoſita facilè has conciliabit dividuas. Siquidem iidem dies pro naturali quo procedunt ordine dici poſſunt ante Kalendas. Sin attendatur ad rationem illos numerandi, quæ ſecundùm Romanæ deſignationis computum à Kalendis auſpicatur, nihil obſtat, quominùs inter poſteriores recenſeantur, gradum retrò ferendo. Atque indè eſt, quòd citra omne contradictionis periculum juxtà haberi poſſit, utrùmvis dixeris. *Editio Oxon. & Cantabrigienſis ex eâ.*

Baluzii locus, ad quem noviſſimæ obſervationis Auctores reſpexerunt, extat infrà, P. 2. p. 9. Et certum eſt quidem, adduci ibi à Baluzio teſtimonium è ſupradicti Pauli monumentis ad probandum, *idem valere* ANTE DIEM KALENDARUM APRILIUM, *&* POST DIEM KALENDARUM APRILIS. Sed nec agit rectà & primariò vir clariſſimus de noſtri Cæcilii locutione, verùm de illâ Juriſconſulti Pauli, cùm aſſerit, *Romanos nunquàm à Kalendis denominaviſſe dies, qui ſequuntur poſt Kalendas, ſed eos tantùm, qui antecedunt*, ità nempè Marcellum Francolinum de induſtriâ refutans, qui contenderit, non poſſe in Pauli verbis per *poſt diem decimum Kalendarum* (verbi gratiâ Aprilium) intelligi *aliquem dierum menſis Martii*: ſed disertè *decimum diem poſt Kalendas Apriles, id eſt, nonum menſis Aprilis.* Nec prætereà illa ſola ratio à Baluzio ad Francolini confutationem allata eſt: ſed hæc quoque de Baluzianis hypotheſibus bellè & ſponte manans, quòd cùm ſecundùm Baluzium Lactantius eamdem rem duobus in locis retulerit, & in uno quidem dixerit *ante diem decimum Kalendarum Aprilium*, in altero verò *poſt diem decimum Kalendarum Aprilis*, indè pateat, utriuſque dicti ſenſum debere eſſe eumdem; nec differre igitur à ſe invicem apud Paulum *ante diem decimum Kalendarum*, & *poſt diem decimum Kalendarum*, quæ contrà toto cœlo diſtare, Francolinus affirmavit. Hoc in gratiam veritatis putavimus non tacendum; ſimulque ne res per ſe controverſiis implicata, intricatior adhuc evaderet ex ſuperiori annotatione aliquantò minùs, quàm decuit, accuratâ. Vide nunc, ſi juvat, Baluzii locum, quem modò diximus (*a*): ſed maximè tamen pag. 114. & ſeq. ob illam ejus Epiſtolam ante quinque annos ad clariſſimum virum Henricum Noriſium conſcriptam, & hucuſque ineditam, in quâ ſtrenuè cum illuſtri adverſario de eâdem Quæſtione in arenam deſcendens videtur, noſtro judicio, causâ vincere; nec quidquam adeò ſcrupuli ſupereſſe, niſi quòd lectio capitis X. libri 4. Inſtitutionum Lactantii non ſit extra omnem planè controverſiam conſtituta, quòdque aliàs non ità rurſùm per omnia conſtet, Lactantium hujus operis auctorem eſſe, ac ubique poſuit Baluzius. Vide ſuprà pag. 1. num. 1. 2. & p. 3. n. 4.

De reliquo, quòd ait, nec leviter probat Columbus (*b*), *poſt diem decimum Kalendarum Aprilis* locutionem eſſe ellipticam, quamque poſſimus ſupplere, *poſt* [*exortum* ſive *inceptum*] *diem decimum Kalendarum Aprilium*, in eâ, de quâ agitur, Doctorum diſputatione maximi momenti eſt; quia ſi reverà quandòque *poſt diem decimum Kalendarum* ſignificare poteſt, & debet, *poſt exortum diem decimum Kalendarum*, tum illud palàm nullatenùs intelligendum de die viginti quatuor horarum, ſeu civili, conſtante ex tenebris & luce, quique Romanis à mediâ nocte incipiebat: ſed ſtrictè de eâ parte diei civilis, quam Veteres à præcedente & conſequente nocte diſtinguebant, & modò *diem*, modò *lucem* appellabant; ac *diem* quidem, v. g. Martialis, cùm caneret:

> *Phoſphore, redde diem. Quid gaudia noſtra moraris?*
> *Cæſare venturo, Phoſphore, redde diem* (*c*).

Lucem autem, exempli quoque causâ, Cicero, cùm ſcriberet ad Lentulum, *Hæc ſcripſi ad* XVI. *Kal. Febr. ante lucem* (*d*). Sicque facili negotio habebimus, quomodò de uno & eodem die civili, putà decimo Kalendas Apriles, Romani propriè atque optimè dicere potuerint, *Ante diem decimum Kalendarum Aprilium*, & *Poſt diem decimum Kalendarum Aprilis.* Nimirùm *ante diem decimum Kalendarum Aprilium* hoc ſenſu, Die decimo civili ante diem integrum & civilem Kalendarum Aprilium, ipſomet die Kalendarum annumerato: *poſt diem* verò *decimum Kalendarum Aprilis* hoc altero ſenſu, poſt exortam lucem diei civilis decimi, diem integrum & civilem Kalendarum Aprilium, ipſo quoque Kalendarum die putato, anteeuntis, ſi nempè de re poſt Solis ortum factâ loqui accuratiùs vellent, qualis fuit proculdubiò huic Auctori Domini noſtri crucifixio, quam interdiù accidiſſe celebris ille, moriente Chriſto, Solis defectus, aliaque tam multa Evangelii loca dubitare non ſinunt.

Sed

(*a*) Vid. P. 2. p. 9. (*b*) P. 2. p. 270. (*c*) *Martial. Epigr. lib.* 8. *Ep.* 20. (*d*) Vid. *Cicer. Epiſt. ad Famil. l.* 1. *Ep.* 1.

Sed an fuerit igitur Jeſus Chriſtus die olim decimo Kalendarum Aprilium, id eſt, vigeſimo tertio Martii crucifixus? Reſpondeo, aliud eſſe Scriptoris mentem aperire, vel ſaltem divinare quantùm poſſis, aliud verò eadem cum ipſo ſentire; & nos quidem fuiſſe hactenùs de priori ſollicitos, ſed velle nunc de poſteriori hanc præcipuè ob cauſam ἐπέχειν, quòd licèt in præſentiâ maximè cum iis Veterum Recentiorumque faciamus, qui Chriſtum duobus Geminis Conſulibus crucifixum fuiſſe, exiſtimant, tamen ipſiſſimi Patres, qui illius Paſſionem duorum Geminorum Conſulatui allegarunt, haud eam omnes ad eumdem diem, vel eodem modo referant: ſed noſter, verbi gratiâ, ad *poſt diem decimum Kalendarum Aprilis*; Lactantius, pro editionum diverſitate (*a*), interdùm ad *ante diem decimum Kalendarum Aprilium*, interdùm ad *ſeptimum*; Victorius Aquitanus conſtanter ad *ſeptimum* (*b*); Tertullianus (*c*) autem & Auguſtinus (*d*) ſuo quiſque pacto ad *octavum Kalendas Apriles*. Ex quibus quis unquam, qui probè cunctas rei difficultates attenderit, viſurum ſe liquidò quid ſit unicè verum, ſperare audeat? Nos ſaltem hactenùs non vidimus. Et ſi Pagium ad annum Periodi ſuæ Græco-Romanæ 5525. num. 6. adiveris, erit etiam, opinor, cur vel ſciri unquàm poſſe quid ſit veriſimilius, deſperes.

Lin. 3. *Kalendarum Aprilis.*] Malim *Aprilium.* Sic enim Priſci loquebantur, & noſter etiam alibi nomine plurali uſus eſt. *Tollius.*

Vulgata lectio poteſt optimè ſervari. Nam utcunque frequentiùs hic Auctor, & cæteri forſàn Veteres, *Kalendarum Aprilium*, & hujuſmodi alia ſcripſerint, quàm *Kalendarum Aprilis*, *Maii*, *Februarii*, & ſic de reliquis, Pompeius tamen olim in ſuâ ad Domitium Epiſtolâ *Kalendarum Martii* (*e*) uſurpavit, non *Martiarum*. Et Cicero ter ad Pompeium pari pacto in unis iiſdemque litteris, *Kal. Martii* (*f*), & ad Atticum, *Id. Maii* (*g*), *Id. Quintii* (*h*); imò alibi ad eumdem, & in unâ ſimiliter Epiſtolâ, *Non. Maiis*, & *Kalend. Maii* (*i*) promiſcuè, idque bis; & rursùs denuò in aliâ, modò *Id. Maias* (k), modò *Idus Maii* (k); ut appareat, utramque loquendi rationem fuiſſe ab Antiquis indiſcriminatim adhibitam, nec eſſe hîc adeò quidquam temerè immutandum. Præcipuè cùm infrà capite 44. *Kalendas Novembris*, non *Novembres* legamus, obſtentque haud leviter allata jam è Ciceronis operibus loca, quin & recepta noſtri ſcriptura [*Kalendarum Aprilis*], ne quis capite illo 44. *Novembris* antiquum eſſe pluralem adjectivæ formæ accuſativum, pro *Novembreis*, vel *Novembres*, in mentem inducat contendere, licèt alioquì Salluſtiani iſtius exordii inter alia meminerim: OMNIS *homines, qui ſeſe ſtudent præſtare cæteris animalibus, ſummâ ope niti decet*... Sed in re diſpari diſpar facilè ratio eſſe poteſt.

Ibid. *Duobus Geminis Conſulibus.*] Ita ex aliorum Veterum numero, quos quidem in eam rem diſertos viderimus, Tertullianus adversùs Judæos (*l*), Lactantius lib. 4. Inſtitutionum (*m*), Sulpitius Severus lib. 2. Hiſtoriæ ſacræ (*n*), Auguſtinus de Civitate Dei (*o*), Proſper Aquitanus in Chronico (*p*) ex *uſitatiore*, uti loquitur, *traditione*, denique conterraneus ejus Victorius in Canone Paſchali (*q*): quanquàm jure merito, ut de Proſpero taceam, Bucherius (*r*), Labbæus (*s*), atque alii mirentur, *cur Victorius primum ſui Periodi annum, id eſt, Julianum ſeptuageſimum tertium, Chriſti verò vulgarem vigeſimum octavum, cum Geminorum Conſulatu pariaverit, quem in ſequentem primum incurrere, ſatis conſtet* (*t*). Sed & Chriſtum duobus Geminis paſſum eſſe, inter Recentiores aſſeruit clariſſimus Pagius in Diſſertatione Hypaticâ, pag. 199. & nuperrimè in Criticâ Annalium Baronii, ad annum ſuæ Periodi Græco-Romanæ 5525. Imò, ait ille ibi loci num. 3. *veteres Patres, Auguſtinus, Hieronymus, aliique, cum Conſulatu duorum Geminorum anno Æra Chriſtianæ* XXIX. *geſto illigarunt. Et Euſebius inter primos fuit, qui mortem Dominicam ab eo anno removerit, ſed cui Epiphanius hæreſi* 51. *aliique poſteà adhæſere; adeò ut,*

(*a*) Vid. *ſup. p.* 16. *nu.* 2. (*b*) V. *Edit. Antverp. p.* 15. 207. *&c.* (*c*) V. *Tertull. lib. contra Jud. cap. De Paſſione Chriſti &c.* (*d*) V. *Aug. De Civit. Dei, l.* 18. *c.* 54. (*e*) Vid. *lib.* 8. *Epiſt. ad Atticum. pag.* 256. *Ed. Rob. Steph. A.* 1543. (*f*) V. *ibid. pag.* 250. *&* 251. (*g*) V. *lib.* 4. *p.* 124. (*h*) V. *lib.* 4. *p.* 125. (*i*) V. *lib.* 4. *p.* 121. (k) V. *lib.* 5. *p.* 139. (*l*) *Sect. de Paſſione & vaſtatione Hieruſalem.* (*m*) *Cap.* 10. (*n*) *Pag.* 366. *Edit. Lugd. Bat.* 1647. (*o*) *Lib.* 18. *cap.* 54. (*p*) *In principio.* (*q*) *Ipſo etiam initio.* (*r*) *Cap.* 12. *Comment. in Victorii Canon. Paſch. p.* 208. (*s*) *Ad annum* 28. *ſeculi primi Æra Chriſtianæ.* (*t*) *Bucherii verba ſunt p.* 208. *Comment. in Can. Paſch. Victorii.*

Digitized by Google

apertâ ſemel, ut pergit, *eâ portâ*, *alii Paſſionem in annum Æræ Chriſtianæ trigeſimum primum, alii in annum trigeſimum ſecundum contulerint:* colligente etiam inferiùs totidem verbis Pagio (*a*), *ex eclipſi, quæ Chriſto patiente viſa, annum Paſſionis determinari non poſſe alium, quàm annum Æræ Chriſtianæ vigeſimum nonum*, quo duo Gemini Conſulatum geſſerunt.

Nos quòd attinet, jamdudùm ſanè eamdem, quàm Pagius, ſententiam ſequimur: ſed nec propter laudatam ab illo Hieronymi auctoritatem, nec quòd rursùm ex iis, quas ſuæ de illâ eclipſi concluſioni præmiſit, hypotheſibus ratiocinationibuſque adſtrui poſſe credamus rem ita eſſe, ut ponit, de anno Chriſti emortuali.

Primò enim quoad Hieronymum, quomodò ei Paſſionem ſub duobus Geminis Conſulibus accidiſſe, potuit eſſe perſuaſum, qui in De Scriptoribus Eccleſiaſticis (*b*), *annum poſt Paſſionem Domini viceſimum quintum* explicat per *ſecundum Neronis?* Omninò ſi annus demùm poſt Paſſionem Domini vigeſimus quintus fuit Hieronymo ſecundus imperii Neroniani, non ergò Chriſtus ſub duorum Geminorum Conſulatu menſe Martio, vel Aprili, in crucem actus eſt, quia ab illo Conſularis ipſorum Poteſtatis tempore uſque ad annum imperantis Neronis ſecundum vel leviter initum anni ſunt toti viginti ſex, cum quinque, aut ſex ampliùs menſibus. Sed ei contrà, cum ſuo Euſebio in Chronicis, Chriſtus palàm paſſus anno decimo octavo imperii Tiberii Cæſaris à morte Auguſti, Conſulibus Cn. Domitio Ahenobarbo & M. Furio Camillo Scriboniano; quandòquidem ſi quis ab illius anni Paſchate annos, qui proximè ad Neronis uſque ſecundum fluxerunt, numeret, annus reapsè vigeſimus quintus poſt Paſſionem Domini cum ſecundo Neronis, aliquantulùm ſaltem provecto, decurrerit. Et indè eſt igitur, quòd cùm priſcos opinionis, quam uſque hodiè cum Pagio in hâc re tuemur, duces putemus, Hieronymum illis annumerare abſtinemus. Quin nec eum modò, ſed nominatim quoque Paulum Oroſium, contra diſertam Columbi ſententiam (*c*), quia ſcilicet cùm Oroſius lib. 7. in ipſo capitis 4. primordio ſcribat, *Tiberium Cæſarem anno ab Urbe conditâ 767. imperium poſt mortem Auguſti adeptum eſſe*, ſubjiciatque in ſequentibus, *Chriſtum anno* [imperantis] *Tiberii decimo ſeptimo ſeſe tradidiſſe Paſſioni, & fuiſſe ſuffixum patibulo*, ea nunquàm Paſſio cadere poſſit in Conſulatum duorum Geminorum, hoc eſt, in annum vigeſimum nonum Æræ Dionyſii, ſed in illam tantummodò ὑπατείαν, quâ, duobus poſt annis, Tiberius Cæſar, Collegâ Ælio Sejano, Conſul quintùm proceſſit; proindèque in annum ejuſdem Æræ trigeſimum primum.

De eclipſi verò, quæ ſub Chriſti mortem conſpecta, [nam Thallus (*d*), Phlegon (*e*), atque alii innumeri tenebras horribiles, quæ tunc temporis terræ incubuerunt, ἔκλειψιν ἡλίου nominarunt, iique nos poſt ſe, reclamante licèt Syncello (*f*), quoad loquendi genus rapient,] quinam pariter, ſi vel tria Africani loca, qualia laudat Pagius (*g*), alicubi Græcè apud Syncellum legantur, non poterit alius annus Paſſionis determinari, quàm Æræ Chriſtianæ vigeſimus nonus. Certè Pagii in eo argumento magnus Auctor, ne & unicus dicam, Julius Africanus eſt, qui cùm apud Syncellum, affirmante Pagio, dixerit in uno loco (*h*), *eam eclipſin anno 4. Olympiadis 202. accidiſſe*, in altero autem (*i*), *anno 2. Olympiadis 202.* tùm porrò in tertio (k), *anno 2. Olympiadis 202. eclipſin à Phlegonte numeratam contigiſſe*; in primo, inquit Pagius (*l*), mendum eſt, legendumque *anno 4. Olympiadis 201.* & communem Olympiadum diſpoſitionem Africanus fuit ſecutus. In ſecundo verò & tertio nullus occurrit error, ait idem Pagius (*m*): ſed Africano Olympiades annique Olympiadici bienniò citiùs, quàm aliis exordiuntur, ita ut annus 4. Olympiadis 201. ex vulgatâ methodo, & annus 2. Olympiadis 202. ex propriis Africano calculis, concurrerint, ac in mediam utriuſque partem initium Conſulatûs duorum Geminorum inciderit. Omnia planè, quò & ego, & res ipſa meliùs intelligamur, ſicuti in diagrammate ſubjecto videre eſt:

(*a*) V. *ejus Critic. Ann. Bar. ad Ann. Per. Gr. Rom.* 5525. *num.* 14. (*b*) *Voce*, Paulus. (*c*) *Vide eam infrà, P.* 2. *pag.* 270. (*d*) *Pag.* 322. *Chronogr. Georgii Syncelli.* (*e*) *In Chronico Latino Euſebii, ad annum* 3. *Ol.* 202. (*f*) *In Chronographiâ, pag.* 322. (*g*) *In Criticâ Annal. Baron. ad ann. Per. Gr. Rom.* 5525. *num.* 13. *&* 11. (*h*) *Id eſt, pag. Syncelli* 308. *Pagio.* (*i*) *Ibidem, ſecundùm Pagium.* (k) *Id eſt, pag.* 323. *Syncelli.* (*l*) *In Crit. ad A. Per. Gr. Rom.* 5525. *num.* 11. (*m*) *Ibid. num.* 11. *& ſeq.*

Digitized by Google

Anni ab Urbe conditâ Varroniani.	An. Æræ Chriſtianæ communes.	Qui Conſulatum geſſerint iiſdem annis.	Africana annorum Olympiadicorum ſeries ab anno 1 Olympiadis 201. hoc eſt, Julio Africano, ſecundùm Pagium, propria, ſeu, quâ pro ſuo more Africanus vulgarem toto biennio anticipabat.	Vulgata eorumdem & ab eodem anno ſeries.
776	23	C. Aſinius Pollio. C. Antiſtius Vetus.		
			Ol. 201. A. 1 incipit.	
777	24	Sex. Cornel. Cethegus. L. Vitellius Varro.		
			annus 2 incipit.	
778	25	Cn. Lentul. Iſauricus. M. Aſinius Agrippa.		
			annus 3 incipit.	Ol. 201. A. 1 incipit.
779	26	Cn. Corn. Lentul. Get. C. Calviſius Sabinus.		
			annus 4 incipit.	annus 2 incipit.
780	27	M. Licinius Craſſus. L. Calpurnius Piſo.		
			Ol. 202. An. 1 incipit.	annus 3 incipit.
781	28	Ap. Junius Silanus. P. Silius Nerva.		
			annus 2 incipit.	annus 4 incipit.
782	29	C. Fuſius Geminus. L. Rubell. Geminus. †	† definit.	† definit.

††† *Ex tribus iſtis crucibus, prima Chriſti mortem ad duorum Geminorum Conſulatum, altera ad annum ſecundum Olympiadis* 202. *tertia ad annum quartum Olympiadis* 201. *refert.*

At eſto, inquio ego, futuros, qui nobis fortunatiores ſingula, de quibus agitur, Africani loca in Græcâ Syncelli Chronographiâ reperiant. Nos enim hactenùs nuſpiam primum potuimus invenire, niſi in Latinâ verſione paginæ 323. ſed quæ evidenter ſit mendoſa, cùm pro Latinis iſtis, *ad Tiberii Cæſaris annum* 16. *qui Olympiadis* 202. ANNO QUARTO *æqualis eſt*, Græca habeant, *μέχρις ἕκτου καὶ δεκάτου Τιβερίου Καίσαρος, ὅπερ ἦν Ὀλυμπιάδος σβ'* ΕΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ, ad verbum, *uſque ad ſextum & decimum Tiberii Cæſaris, qui fuit Olympiadis* 202. ANNUS SECUNDUS. Quinimò futuri ſint poſteà, quantùm libet, qui Pagii judicia de repertis ſemel Africani locis prorsùs approbent, tamen quid olim Epiphanius, noſtroque ſæculo Keplerus & Petavius de anno Paſſionis ſenſerint, nullus ignorat; Chriſtum nempè morte affectum fuiſſe eo anno, qui in Ærâ Dionyſianâ trigeſimus primus eſt. Et quid, ſi igitur ex illorum ſectatoribus aliquis id ipſum volens, illùc quoque eadem Africani loca eatenùs pertinere affirmet, quòd ex vulgatis hypotheſibus annus ſecundus Olympiadis ducenteſimæ ſecundæ anno Æræ Dionyſianæ trigeſimo primo ex parte reſponderit, & idem tamen ex peculiaribus Africani ſupputationibus quartus ejuſdem Olympiadis extiterit? Profectò ex illâ tunc eclipſi annus Æræ Dionyſii alius, quàm vigeſimus nonus conſtitutus fuerit annus Dominicæ crucifixionis; idque, quod magis eſt, ſine ullâ verborum Africani correctione, & ipſum aliàs Pagium ſequendo. Rem, ſi necdùm ſat perſpicua eſt, ſequens diagramma claram & ediſſertatam dabit:

Digitized by Google

Anni ab Urbe conditâ Varroniani.	Anni Æræ Chriſtianæ vulgares.	CONSULES eorumdem annorum.	Africana, ſecundùm Pagium, annorum Olympiadicorum ſeries ab anno primo Olympiadis 202.	Vulgata eorumdem, & ab eodem anno ſeries.
780	27	M. Licinius Craſſus. L. Calpurnius Piſo.	Ol. 202. A. 1 incipit.	
781	28	Ap. Junius Silanus. P. Silius Nerva.	annus 2 incipit.	
782	29	C. Fuſius Geminus. L. Rubellius Geminus.	annus 3 incipit.	Ol. 202. A. 1 incipit.
783	30	L. Craſſus Longinus. M. Vinicius.	annus 4 incipit.	annus 2 incipit.
784	31	Tiberius Auguſtus V. L. Ælius Sejanus. †	deſinit.	deſinit.

† *Chriſtus ineunte hoc anno crucifixus, ſecundùm Petavium, & alios.*

Colligimus itaque, ni alia in ſubſidium vocentur, & ut maximè tria, quæ Pagius Africano tribuit loca, Africani ſint, inefficax ſemper fore viri docti argumentum, quo ab extraordinariâ illâ Solis defectione deſumpto liquere credidit, Paſſionem ad annum Æræ Dionyſii vigeſimum nonum propriè atque unicè pertinere.

Sed euge, ecce opportunè, ſi vel cætera, quæ in eam rem diù ante editum recens Pagii in Annales Baronianos volumen publicè differueramus, & per Tabulas etiam Chronologicas, quò major noſtris diſputationibus fax alluceret, digeſſeramus, quæque adeò fuiſſe ab ipſo magnam partem confirmata gaviſi ſumus, & de quibus tamen ultimam noſtram tandiù ſententiam ferre ſuperſedimus, donec præclaras aliquot Eruditorum lucubrationes (*a*) in contrarium plùs minus facientes comparare & perpendere potuerimus, omnia & ſingula, quod non putamus, nihil forent, ecce, inquam, undè vel nunc obiter tota ſua Pagii argumento efficacia poſtliminiò ſarta tectaque ſervetur.

Apud Hieronymum (*b*), Julio Africano Chriſtus non *anno* ſimpliciter *ſecundo Olympiadis ducenteſimæ ſecundæ paſſus eſt*: ſed *anno* ſimul *quintodecimo Tiberii Cæſaris.*

Et primùm igitur, inquio ego, ex eo quòd ſecundùm Africanum, Chriſtus *anno quintodecimo Tiberii Cæſaris* fuit crucifixus, ſequitur, velis nolis, Chriſtum non anno Æræ Dionyſianæ trigeſimo primo, quod Keplerus ac Petavius volebant, & diagramma ſecundum in ſpeciem evincebat, mortuum eſſe, ſed vigeſimo nono, quod Pagius poſuit, & ex Pagio primum diagramma proponit ob oculos. Ratio eſt evidens, quia nempè nullus annus quintodecimus Tiberii Cæſaris in annum Æræ Dionyſii trigeſimum primum cadere poteſt: at cadit idem rectà in vigeſimum nonum ejuſdem Æræ, ſi à morte Auguſti, ut vulgò ſolent, numeraveris.

Et rurſùs ex eo quòd, ſecundùm Africanum, Chriſtus *anno ſimul quintodecimo Tiberii Cæſaris, & ſecundo Olympiadis ducenteſimæ ſecundæ paſſus eſt*, conſequitur pariter invictiſſimè, pergo ego, Julium Africanum, ubicunque loci Chriſti mortem ad annum 2. Olympiadis 202. retulit, non putare, ut moris eſt, Olympiadas, ſed modo ſibi proprio & peculiari, eoque verè, quem primus Orbi

(*a*) *Epiſtolas v. gr. Eccleſiaſticas Pompeji Sarnelli, Neapoli A. 1681. excuſas, de quibus in Actis Eruditorum Lipſ. Menſis Maji A. 1687. p. 248. fit mentio; & Joan. Harduini Antirrheticum De Nummis &c. nuperrimè vulgatum.* (*b*) *Commentar. in cap. 9. Danielis, fol. 278. litt. F G H, edit. Baſ. A. 1516.*

literatò indicavit Pagius, id eſt, quo Africanus receptum illius & cujuſcunque alius Olympiadis initium biennio ſolet anteverter. Ratio itidem manifeſta, nimirùm, quòd nullus denuò quintodecimus annus Tiberii Cæſaris poſſit dici cum ſecundo Olympiadis 202. vulgariter numerando concurriſſe. At contrà quintodecimus Tiberii ab Auguſti obitu totus ferè concurrit cum anno 2. Olympiadis 202. ex ordinariis Africani anticipationibus Pagio obſervatis.

Quæ cùm ita ſint, maneat, ut patet, contra Petavii & ſuî ſimilium ſententiam, neceſſe eſt, Chriſtum ex genuinis Africani teſtimoniis inter ſe collatis paſſum eſſe anno Æræ Chriſtianæ XXIX. duobus Geminis Conſulibus. Nec committendum adeò, ſicubi reverà inveniatur Africanus eadem apud Syncellum ſcripſiſſe, quæ Phlegon apud Euſebium in Chronico Latino, *Solis* ſcilicet *defectionem magnam*, *& inter omnes excellentem anno* 4. *Olympiadis* 202. *factam eſſe*, aut aliquid tale, ut non continuò recordemur corrigendum apud utrumque, Pagii imitatione, *anno* 4. *Olympiadis* 201. Alioquì nunquàm ſecum concordaret Julius Africanus, nec unquàm inter Julium Africanum & Phlegontem conveniret, aut, quod omnium peſſimum foret, Africanus foret reſpuendus, dicereque haberemus ob Phlegontis, Joſephi, Dionis, & aliorum loca, Chriſtum anno ætatis XXXVII. labente fuiſſe crucifixum; quæ ſententia ſemper erit abſurdiſſima, uti alibi, Deo dante, oſtendemus. Sequenda igitur indicata modò Pagii methodus, in Phlegontis, verbi gratiâ, loco apud Euſebium, itemque in cunctis Africani, quæ alorsùm primo aſpectu abeunt. Sed dum tu eâ de causâ Criticam Annalium Baronii pag. 27. num. 10. & pag. 28. num. 13. & 14., quandò voles, adibis, nos ad ampliorem iterùm totius rei elucidationem, tertium tibi diagramma, quo meliùs licebit loco, excudi, è re tuâ eſſe, cenſemus.

Et quod hîc porrò Cæcilio noſtro, ne de aliis loquar, conciſè *duobus Geminis Conſulibus* dictum eſt, id apud Tertullianum (*a*) pleniùs extat his verbis: *Quæ paſſio perfecta eſt ſub Tiberio Cæſare, Conſulibus Rubellio Gemino & Rufio Gemino*. Et benè ſanè, quòd iſto modo Conſulum cognominibus eorumdem nomina majoris perſpicuitatis & accurationis ergò voluerit adjicere. Poſteriorem tamen non *Rufium*, uti nec *Fuſium*, ſed *Fufium* fuiſſe appellatum, ex Familiâ quippè *Fufiâ*, nos hodiè viri doctiores (*b*) commonefaciunt; nec aliter forsàn ſcripſerat Tertullianus. Peſſimè utiquè Epiphanius, qui in Hæreſi 51. (*c*) ex unico illo Conſulum pari duplex fecerit, hoc eſt, unum ex *duobus Geminis*, alterum autem ex *Rufo & Rubellione*. Imò nec ſimpliciter Tertullianus, *Quæ paſſio perfecta eſt ſub Tiberio Cæſare, Conſulibus Rubellio Gemino & Rufio Gemino*: ſed prætereà in ſequentibus, *die* VIII. *Kal. Aprilium*; ut jam ideò quòd ita fert ejus locus, noſter contrà *poſt diem decimum Kalendarum Aprilis*, liqueat, totam noſtri περιοχὴν non fuiſſe deſcriptam à Tertulliano, ſed ex alio quovis ſæculi primi, ſecundi, tertii, quartive ineuntis Scriptore, ſeu pluribus. Vide ſuprà p. 16. num. 2. Infrà verò ab ampliſſimo Cupero (*d*) plurimi nominantur ex iis, qui de Chriſto ſub duobus Geminis crucifixo non conſentiunt, ſed variè in contraria ſcinduntur; & Columbus, ſuo ordine, (*e*) unam atque alteram è præcipuis eorumdem opinionibus inter alia affert & exponit.

Ibid. ... *duobus Geminis Conſulibus, cùm reſurrexiſſet* ...] Longè meliùs editio Aboenſis, τελεία στιγμὴ poſt *Conſulibus* poſitâ, ibique adeò primam hujus capitis periodum claudens, & ſecundam inchoans: *Extremis temporibus Tiberii Cæſaris, ut ſcriptum legimus, Dominus noſter Jeſus-Chriſtus à Judæis cruciatus eſt poſt diem decimum Kalendarum Aprilis, duobus Geminis Conſulibus. Cùm reſurrexiſſet die tertio, congregavit diſcipulos, quos*, &c. Nam & poſt *diſcipulos* diſtinguit; quod fecit quoque Cantabrigienſis. Utraque non malè.

Lin. 4. *Congregavit diſcipulos.*] Dato ſcilicet duabus Mariis præcepto, uti diſcipulis reſurrectionem ſuam indicarent, monerentque, ut in Galilæam abirent ipſum iſthic viſuri; Matth. c. XXVIII. 10. 16. Marcus enim jam congregatis ſuperveniſſe Chriſtum refert cap. 16. 14. ut & Lucas cap. 24. 36. *Tollius.*

Habet aliquid tale Theodorus Metochita in libro Hiſt. Rom. (*f*), ubi ſcilicet καὶ πρῶτα μὲν, inquit; ὤφθη δυσὶ γυναίοιν ἤδη καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ κρατήσασαι κατησπάζοντο. ἔπειτα τῇ Μαγδαληνῇ μόνῃ ὀπτάνεται. μετὰ δὲ ταῦτα τῷ κορυφαίῳ

(*a*) *Lib. adverſùs Judæos, Sect.* De Paſſione Chriſti, *in fine.* (*b*) *Henr. Noris in Epiſtolâ Conſulari, pag.* 9. *&* 10. *Pagius in Criticâ Annal. Bar. ad A. Per. Gr. Ro.* 5522. (*c*) *Num* 23. (*d*) *P.* 2. *pag.* 125. (*e*) *P.* 2. *pag.* 270. *&* 271. (*f*) Vid. *fol.* 50. *&* 51.

Πέτρῳ: *Ac primùm quidem mulierculis* [Malim *mulieribus*] *duabus viſus eſt, cùm pedibus illa comprehenſum amplecterentur. Indè ſoli Magdalenæ eſt conſpectus, poſteà Petro illi ſummo*: quæ clariſſimi editoris Joannis Meurſii verſio eſt. Sed cùm ab unâ parte, ſecundùm S. Joannis Evangelium (*a*), Maria Magdalena ſola ad ſepulchrum eſſet, quandò ſuam illi Chriſtus reſurrectionem manifeſtam fecit, & *Abi*, ait, *ad fratres meos; dic illis: Aſcendo ad Patrem meum & Patrem veſtrum, & ad Deum meum & Deum veſtrum*; ab alterâ verò, ſecundùm Matthæum (*b*), mulieres, quibus Chriſtus ſuos pedes amplexatis, *Ite*, inquit, *ac fratribus meis renuntiate, ut in Galilæam me iſtic viſuri proficiſcantur*, à ſepulchro jam longè, quandò id ad Diſcipulos mandati acceperunt, abeſſent; & denique ſecundùm diſertiſſimam Marci affirmationem, (*c*) *Chriſtus, cùm reſurrexiſſet manè, primo poſt Sabbatum die, apparuerit primùm Mariæ Magdalenæ*; his, inquam, de cauſis dicenda illa mihi planè videtur & vidiſſe prima omnium, dum ſola ſepulchro adeſſet, Dominum noſtrum è mortuis redivivum, & habuiſſe quoque prima omnium tunc temporis mandatum ab illo de ſuâ reſurrectione diſcipulis indicandâ. Ad phraſin quòd attinet, Lactantianam eſſe, monet & probat infrà Baluzius, P. 2. p. 9.

Ibid. *Quos metus comprehenſionis.*] Videntur Apoſtoli, recollectis poſt primam illam fugam animis, poſtridiè & tertio die conveniſſe in unum, & ſollicitos triſteſque tragœdiæ hujus expectaſſe cataſtrophen. Vide cap. xx. Joannis, & Lucæ XXIV. ubi Chriſtus Hieroſolymis ipſo reſurrectionis die, cùm Cleopas cum ſodali apparitionem Chriſti diſcipulis XI. aliiſque narrarent, ad ipſos in cœnaculum acceſſiſſe narratur, in quod ſe metu Judæorum contulerant, incluſerantque, magnâ ſanè & tantùm non inextricabili à Matthæi Marcique diverſitate, quorum ille profectos in Galilæam diſcipulos ad illum montem tradit, quem Jeſus indicarat, hic poſteà Chriſtum diſcipulis apparuiſſe tradit, quàm hi duo, quid ſibi accidiſſet, ad alios retulerant. *Tollius.*

Qui ea cuncta, quæ antecedens viri clariſſimi obſervatio complectitur, uno ut ipſe intuitu, ſimulque tanquàm eventa trium dierum Julianorum reſpexerint, hoc eſt, diei Paſſionis, quo ſub veſperam Jeſus-Chriſtus ſepulchro conditus eſt; poſteri, quo toto jacuit ſepultus; & reſurrectionis, quo illuceſcente revixit; næ illi priorem Tollii difficultatem, haud *magnam* modò, & *tantùm non inextricabilem*, ut eam vocavit, ſed reverà inſolubilem reperient. Ita quippè, ex Matthæo (*d*), Apoſtoli illo ipſo die reſurrectionis, quo primâ luce Angelus ad mulieres, *Citò*, inquit, *euntes dicite diſcipulis ejus, quia reſurrexit, & ecce præcedit vos in Galilæam*; dein Jeſus ipſe paulò poſt ad eaſdem (*e*): *Abite, renuntiate fratribus meis, ut eant in Galilæam; ibi me videbunt*, profecti fuerint omnes in Galilæam, in montem, quem eis condixerat Chriſtus, ibique Dominum viderint & adoraverint. At contrà, ex aliis Evangeliſtis, jam *veſpera erat* (*f*), & *cœnabant Apoſtoli* (*g*), ni jam etiam cœnaverant (*h*), quandò ſe Chriſtus eorum Collegio primùm exhibuit. Quandònam igitur profecti eo die in Galilæam, & Chriſtum in condicto ſibi monte conſpicati & venerati? An poſt cœnam deniquè, quia non antè? Sed ante cœnam non alia ipſis eundi cauſa in Galilæam per mulieres ſignificata fuerat, quàm ut ibi Chriſtum conſpicerent. Cur ergò poſt cœnam, quo jam eum tempore viderant, in Galilæam viſendi gratiâ exiviſſent? Quorsùm, dico, tam intempeſta profectio? Operæ pretium itaque, quoniam non ignobilis nodus eſt, ut eum, occaſione datâ, pro virili ſolvamus.

Chriſtus, ſi quid cernimus, die reſurrectionis ſemel (*i*) atque iterùm (k) per alios mandari Apoſtolorum familiæ juſſit, ut εἰς Γαλιλαίαν ſuî causâ videndi proficiſcerentur; qui quoniam de ejus à mortuis ſuſcitatione dubitabant, per totum diem dare ſe eò versùs in viam neglexerunt: quamobrem venit tandem ad ipſos Chriſtus de nocte; neque illi ampliùs eo die, ullove è proximè ſequentibus, ob dictum Chriſti juſſum in Galilæam ire cogitaverunt, multò minùs contenderunt. Factum id ergò demùm ab iis poſt octo ad minimum dies, idque ſive ex caſu merè fortuito, ut vulgò loquimur, ſive potiùs ex novo Chriſti mandatu. Confer Joannis xx. 19. 26. cum XXI. 1. & ſeq. Et Chriſtus, dum id temporis in Galilæâ verſarentur, injunxit illis, non abſens & aliorum operâ, ſed ipſe & coràm, ut ad ſe in certum Galilææ montem certâ die, ſive etiam horâ convenirent. Atque eâ vice Apoſtoli ma-

(*a*) Vid. *Evang. Joann.* xx. 11. *& ſeq.* (*b*) *Cap.* XXVIII. *comm.* 8. *& ſeq.* (*c*) *Cap.* XVI. *comm.* 9. (*d*) *Bap.* XXVIII. *comm.* 1. 2. 5. 7. (*e*) *Ibid. comm.* 10. (*f*) *Luc.* XXIV. 29. 33. *Joann.* xx. 19. (*g*) *Marc.* XVI. 14. (*h*) V. *Luc.* XXIV. 41. 42. (*i*) *Matth.* XXVIII. 2. 5. 7. (k) *Ibid. comm.* 10.

Digitized by Google

giſtri ſui dictis obtemperantes *in montem Galilææ profecti ſunt, quem eis præſcripſerat*, Matth. XXVIII. 16. & ad quem cæteroqui *cùm etiamnùm è longinquo accederent, plerique quamprimùm Jeſum viderunt, adoraverunt*, comm. 17. *quidam verò abſtinuerunt*, (ibidem) *quòd an is reapſè foret, hæſitarent*, viſu nimirùm reliquis minùs pollentes, nec ejus reſurrectionem, quam tot certiſſimis teſtimoniis confirmatam vidiſſent, in dubium denuò vocantes, ſed ſolam ejus præſentiam, de quâ ni ſibi planiſſimè conſtaret, nolebant ei ipſi homini, quem ſtrictim oculis obſervarent, & alii coram ſe ut Jeſum & Deum venerarentur, religioſum ullum exhibere honorem. Confer Joan. XXI. 4. & ſeq. Adeò ut illud jam nobis, quod totiès à Chronologis ſacris uſurpatum eſt, inculcandum veniat, *Diſtingue tempora, & conciliabis Scripturas.* Aliquatenùs utiquè in hocce argumento clariores futuras, fateor, ſi quemadmodùm apud Lucam XXIV. 36. legimus: Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων, αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν; *Hæc autem ipſis loquentibus, ſtetit* IPSE JESUS *in medio eorum*; ita verba Matthæi forent: οἱ δὲ ἕνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν εἰς τὸ ὄρος οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς; *Undecim autem illi diſcipuli profecti ſunt in Galilæam, in montem, ubi* JESUS IPSE *conſtituerat eis, ut adeſſent.* Verùm, ne quid aliud dicam, eòdem quoque facere hodiernam lectionem, nemo vel mediocriter Græcè doctus negabit.

De iſtâ autem alterâ queſtione, quî verum ſit, Chriſtum Hieroſolymis ipſo reſurrectionis die ad diſcipulos in cœnaculum acceſſiſſe, *dum Cleopas & ſodalis, quo pacto ſibi Chriſtus apparuiſſet, undecim Apoſtolis aliiſque narrarent*, tradente in contrarium Marco, *Chriſtum non antè diſcipulis apparuiſſe, quàm illi duo quid ſibi accidiſſet, ad alios retuliſſent*, ecce iſtum etiam nodum, ne, cùm opus eſt & poſſumus, Hiſtoriæ ſacræ deſimus, ſic extricamus. Ex Marco (*a*) *Chriſtus duobus è fidelium cœtu rus euntibus apparuit aliâ formâ*, quàm ante mortem conſueverat. Iidem autem, ſi ad Lucam nos conferimus (*b*), vix Jeſum ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου cognoverant, & è ſuo conſpectu evanuiſſe viderant, cùm ſine morâ Hieroſolymam rediere, ubi congregatos invenerunt Apoſtolos, eorumque ſocios, qui dicerent: *verè ſurrexit Dominus, ſeque Simoni oſtendit.* Atque ibi tum Cleopas & ſodalis, quæ ſibi quoque in viâ & in cœnâ contigiſſent, narrarunt, loquendique finem eo temporis articulo fecerunt. Sed jam ſi ad Marcum revertimur (*c*), plurimi ex iis, quibus iſta recitabantur, quique ſimilia prius ab aliis audiverant, nec crediderant, ne Cleopæ quidem ejuſque comiti fidem habuerunt: indèque de iſtis omnes denuò ac magis magiſque diſſerere ac colloqui. *Et dum ita illi*, inquit Lucas (*d*) [tam quos Cleopas ejuſque ſocius convenerant, quàm ipſummet cum itineris comite Cleopam intelligens] *eadem loquebantur, ſtetit ipſe Jeſus in medio eorum*; ut ſimul Chriſtus ſat diù poſt primam Cleopæ & ſodalis narrationem ſeſe vivum conſpiciendumque Apoſtolis repræſentaverit, & dum unà adhùc omnes de memoratis à Marco apparitionibus inter ſeſe agerent & diſceptarent. Quòd ſi pluribus opus eſt, tria ſunt, quæ hanc totam ſolutionem comprobant. Unum, ταυτὰ, cum gravi accentu, non *hæc*, ſed *eadem*, haud raro apud idoneos Auctores ſonare, pro τὰ αὐτὰ ſcilicet (*e*). Alterum verò, nullos in antiquioribus Novi Teſtamenti manuſcriptis codicibus occurrere accentus; ut proindè ſi loci ſenſus, vel veritatis commoda requirant, tam facilè in iis legere queas ταυτὰ cum gravi, quàm ταῦτα cum circumflexo. Tertium deniquè, neutiquàm veriſimile eſſe, ut ad primam Apoſtolorum aliorumve incredulitatis ſignificationem Cleopas, & qui cum eo rure redibat, ibique Chriſtum ſuis ipſe quoque oculis conſpexerat, frigidè conticuerint, vel ad alia omnia, de ſibi factæ apparitionis veritate & gravitate parùm ſolliciti, ſermonem converterint. Potiùs itaque etiam atque etiam pro rei merito inſtiterint, itemque qui ipſis in cœnaculum intrantibus, *Chriſtus verè reſurrexit, & à Simone viſus eſt*, dixerant. Quamobrem vertere equidem, ut ſuprà, non dubitaverim, *Eadem autem illis loquentibus*, id eſt, agitantibus & diſputantibus, *Chriſtus ipſe conſtitit in medio ipſorum.*

Verùm iſta nos longiùs abduxerunt: ad Auctorem noſtrum redimus, qui de Chriſti diſcipulis inquiens, *quos metus comprehenſionis ejus in fugam verterat*, nullatenùs Apoſtolorum metum, ne Chriſtus comprehenderetur, intellexit; nam eos nonniſi poſt ejus comprehenſionem aufugiſſe, ex Evangelio certum eſt: ſed metum ſanè iiſdem ex ipſo comprehenſionis eventu obortum. Vide Matth. XXVI. 50. 56.

(*a*) *Cap.* XVI. 12. (*b*) *Cap.* XXIV. *comm.* 13. 31. *& ſeq.* (*c*) *Cap.* XVI. 12. 13. 11. (*d*) *Cap.* XXIV. *comm.* 36. (*e*) Vid. *Theſ. L. Gr. Henr. Steph. tom.* 2. *pag.* 604. *in* ὁ αὐτὸς

Adde quoque, quæ nos infrà ad num. 36. notabimus.

Lin. 7. *Fuerunt.*] Lege *fuerant*. Bohcellus.

Adeò in eâ re doctiſſimo amico non repugno, ut ita ipſe ſemper putaverim emendandum, inductus ſcilicet tam præcedentibus verbis, *congregavit diſcipulos, quos metus comprehenſionis ejus in fugam* VERTERAT, [tempore pluſquàm perfecto, non tempore perfecto *vertit*] quàm iſtis maximè Lactantii, lib. 4. Inſt. cap. 20. *Diſcipulis iterùm congregatis, Scripturæ ſanctæ litteras, id eſt, Prophetarum arcana patefecit, quæ antequàm pateretur, perſpici nullo modo* POTERANT. Nam neque etiam ibi reperias *potuerunt*. Sed iſtam fortè correctionem præripuit utrique noſtrûm Columbus. Haud enim aliter excuſum hoc loco in editione Aboenſi, ac noſtræ conjecturæ legendum ferunt, licèt rationem fruſtrà quæras in ejuſdem Notis.

Ibid *Ordinavitque eos.*] Ordinati jam erant à Chriſto Matthæi c. x. ſed reſtrictâ miſſione ad Judæos. Ut igitur & Gentibus verbum Dei prædicaretur, novâ rursùs ordinatione indigebant, quæ ſe ad πάντα τὰ ἔθνη extenderet, Matth. xxviii. 19. Lucæ xxiii. 47. *Tollius.*

Unicè probo, totuſque, ita me Deus amet, poſſe gaudeo hinc agnoſcere virum celeberrimum, me, quidquid hactenùs ab ipſo diſſentiens animadverterim, nullâ vel malignitate, vel invidiâ feciſſe, abſit: ſed ex ſolo ſummoque meo erga veritatem ſtudio & candore, ut Litteratis licet ac Criticis. Cæterùm, uti noſter, *ordinavit eos*, indubiè pro eo, quod Paulus, *Chriſti Miniſtros Diſpenſatoreſque myſteriorum Dei conſtituit*, dixiſſet, aut aliquid tale; [vide enim Epiſtolam priorem ad Corinth. cap. 4. comm. 1.] ita Suetonius in Veſpaſiano cap. 23. *Quendam è caris miniſtris diſpenſationem cuidam, quaſi fratri, petentem cùm diſtuliſſet, ipſum candidatum ad ſe vocavit; exactâque pecuniâ, quantam is cum ſuffragatore ſuo pepigerat, ſine morâ* ORDINAVIT, hoc eſt, ut patet, diſpenſatorem inſtituit, vel creavit. Et infrà apud Cuperum, P. 2. p. 193. Hugo Floriacenſis narrat, *Conſtantium* ORDINASSE *Licinium Cæſarem Hiſpaniarum*: quod etſi vir ſummus alieniſſimum pronuntiet à veritate, exemplum tamen eſt certiſſimum locutionis, quam hîc habemus, licèt in recentioris ævi Scriptore.

Tertium affert infrà è Lactantio Baluzius, P. 2. p. 10.

Lin. 8. *Teſtamenti Novi ſolennem diſciplinam.*] Id eſt, Baptiſmum. Hujus enim collatio in veteri Eccleſiâ ſolennis erat tempore Paſchatis; quâ de re nonnulla in Notis ad Auſonii Carmen Paſchale. *Tollius.*

Accepit de *totâ novi Teſtamenti diſciplinâ* clariſſimus Interpres Gallicus (*a*). Sed, ut opinor, malè. Primò enim haud alia attingit hic Scriptor in antecedentibus, quàm quæ à Chriſto poſt reſurrectionem facta ſunt. At nequaquàm, verbi gratiâ, Euchariſtiam poſt ſui ſuſcitationem à mortuis inſtituit, [id ante mortem præſtiterat] ſed Baptiſmum, ſaltem quoad omnes gentes, Matth. xxviii. 19. Et præterea, cùm in noſtro Auctore, poſt *Ordinavitque eos, & inſtruxit ad prædicationem dogmatis ac doctrinæ ſuæ*, rursùmque poſt proximum *diſponens Teſtamenti Novi ſolennem diſciplinam*, confeſtim ſequatur, *Quo officio repleto, circumvolvit eum procella nubis, & ſubtractum oculis rapuit in cœlum. Et indè diſcipuli . . . diſperſi ſunt per omnem terram ad Evangelium prædicandum, ſicut illis Magiſter Dominus imperaverat*; quid primùm omnium manifeſtius eſt, quàm τὸ *Ordinavit eos, & inſtruxit ad prædicationem dogmatis ac doctrinæ ſuæ*, illud ipſiſſimum eſſe, quod apud Matthæum legimus: *Et accedens ad eos Jeſus locutus eſt, dicens; Data eſt mihi omnis auctoritas in cœlo & in terrâ; profecti ergò diſcipulos facite omnes gentes* (*b*)? Poſteà verò quid clarius, quàm τὸ dehinc *diſponens Teſtamenti novi ſolennem diſciplinam*, illud pariter eſſe, quod apud eumdem Matthæum proximè occurrit (*c*), *Baptizantes eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritûs Sancti*? Ac deniquè quid hoc evidentius, quàm τὸ *Quo officio repleto, circumvolvit eum procella nubis, & ſubtractum oculis hominum rapuit in cœlum*, id ipſum quoque denuò eſſe, quod apud Marcum ſcriptum eſt (*d*), *Poſtquàm hæc locutus eſſet, aſſumptus eſt in cœlum*: apud Lucam autem in Actis (*e*), *Et cùm hæc dixiſſet, adſpicientibus illis, elevatus eſt, & nubes ſuſceptum eum abſtulit ab oculis eorum.* Per illam itaque *diſciplinam*, quæ hoc loco *ſolennis* & *Novi Teſtamenti* vocatur, haud videmus, quid aliud melius, non quidem propter Chriſti inſtitutionem, vel praxin primulorum Chriſtianiſmi temporum: ſed ex uſu ſæculi, verbi gratiâ, quarti, quo noſter Cæcilius ſcribebat,

(*a*) *Maucroix, Canonicus Rhemenſis.* (*b*) *Matth.* xxviii. 18. 19. (*c*) *Ibid. comm.* 19. (*d*) *Cap.* xvi. 19. (*e*) *Cap.* i. *comm.* 9.

Digitized by Google

ſcribebat, poſſit intelligi, quàm Baptiſmus.

Cave modò, etſi Burdegalenſis Auſonii verſus Paſchales incipiant,

Sancta ſalutiferi redeunt ſolennia Christi,

& olim in Theſſaliâ, teſte Socrate (*a*), *ſolis diebus Paſcha baptizarent*, & ſecundùm Zonaram (*b*), *ſoleret Eccleſia in magno Sabbato Baptiſmata celebrare*, nec poſtremò aliorsùm abeat Baſilius, Homil. in S. Baptiſmum, ne ob ejuſmodi loca Baptiſmi collationem exiſtimes non alio anni tempore uſitatam fuiſſe ſolenniter in priſcâ Eccleſiâ, quàm tempore Paſchatis. Pleriſque enim in locis, qui in Paſchate baptizabant, baptizabant etiam in Pentecoſte, & alicubi die quoque Epiphaniæ, imò *numeroſiùs in die Epiphaniæ, quàm in Paſchali tempore*, ut ex Decretis Leonis I. Papæ diſcimus, Tit. 7.

Tantùm qui ita die *Epiphaniæ*, ſeu, ut aliàs loquuntur, *Epiphaniorum*, vel interdùm etiam *Epiphaniarum*, pro ritu ſibi à prædeceſſoribus peculiari frequentiùs tingebant, à prædicto Pontifice damnati ſunt, utpotè *qui irrationabilem novitatem uſurparent*, ait ille, *& confuſo temporis utriuſque myſterio, nullam eſſe differentiam crederent inter diem, quo adoratus eſt Chriſtus à Magis, & diem, quo reſurrexit Chriſtus à mortuis* (*c*). Quin imò, inquit Petrus Bleſenſis, *Eccleſia ſub anathemate interdixit, ne aliquis die Epiphaniarum baptizet, ſi articulus neceſſitatis non intercidat* (*d*).

Eorum verò ſuperſtitio, qui Theſſalis illis, de quibus paulò antè è Socrate, ſimiles, nolebant niſi ἐν τῷ Πάσχα accedere ad Baptiſmum, à nullo quidem, quod noverim, Concilio, vel Eccleſiæ Romanæ Epiſcopo inſigniter condemnata eſt: ſed præſtricta eſt tamen à Joanne Chryſoſtomo., Homil. 1. in Acta Apoſtolorum.

Qui autem diebus ſimul Paſchatis & Pentecoſtes baptizare ſolebant, ii diem Paſchatis altero ſolenniorem exiſtimabant: undè & forsàn *ſolennis* noſtri loci *diſciplina* κατ' ἐξοχὴν. Tertullianus (*e*): *Dein Baptiſmo* SOLENNIOREM *Paſcha præſtat, cùm ... Paſſio Domini, in quâ tingimur, adimpleta eſt ... Exindè Pentecoſte ordinandis lavacris latiſſimum*, ſeu, ut alii legunt, *latiſſimum ſpatium eſt*.

Ac denique conſuetudo, quâ uterque dies Baptiſmo conſecrabatur, nobis videtur fuiſſe omnium uſitatiſſima, recepta quippè ab Eccleſiis Africanis, ſecundùm Tertulliani teſtimonium antè allatum; & de quâ diſertè Siricius in Epiſtolâ Decretali ad Himerium Epiſcopum Tarraconenſem: *Sequitur*, inquit, *de diverſis baptizandorum temporibus, prout cuique libitum fuerit, improbabilis & emendanda confuſio, cùm hoc ſibi privilegium*, ET APUD NOS, ET APUD OMNES ECCLESIAS, *Dominicum ſpecialiter cum Pentecoſte ſuâ Paſcha defendat, quibus ſolis per annum diebus ad fidem confluentibus generalia Baptiſmatis tradi convenit Sacramenta.*

Pag. 184. lin. 1. *Quo officio repleto.*] Malim *impleto*. Ideò Chriſtus à Patre in terras miſſus fuerat, πίϛον τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, ad Hebr. 11. 2. ubi & ἀπόστολος καὶ ἀρχιερεὺς τῆς ὁμολογίας ἡμῶν appellatur. *Tollius.*

Habet Lingua Gallica plurimas iſtiuſmodi locutiones. Quapropter, & quia ſimul infinita dicendi genera Latinis accepta referre debemus, vix mendum equidem τῷ *repleto* ſubeſſe, aſſentiri auſim. De *officio* verò, quid hîc ſonet, adi Columb. P. 2. p. 271.

Ibid. *Procella nubis.*] Ῥητορευτικὸν hoc Lactantii, qui hîc artis, quam docebat, non oblitus eſt, reſpondetque aliquantulùm τῷ ἀνεφέρετο, quod eſt apud Lucam, c. 24. 51. *Tollius.*

Alias, nec iniquiores, hujus loci cenſuras habes infrà apud Cuperum, P. 2. p. 125. & Columbum, p. 271.

Lin. 4. *Diſperſi ſunt per omnem terram, ad Evangelium prædicandum, ſicut illis Magiſter Dominus imperaverat, &c.*] Locus, ſi quid Auctor per *omnem terram*, moxque per *omnes provincias & civitates* intellexerit, curioſiùs, ut licet, & ob antè dicta (*g*) neceſſe eſt, ſcire velimus, valdè notabilis. Nam *diſperſi ſunt Diſcipuli per omnem terram*, incipit ille, *ſicut eis Magiſter Dominus imperaverat*. Atqui Dominus non injunxerat Apoſtolis, ut per ſolas gentes Romanis ſubjectas Evangelii causâ diſpergerentur, ſed ut ad omnes ſine ullâ limitatione populos eo nomine abirent. Hinc apud Matthæum, XXVIII. 19. *Profecti*, ait, *docete* OMNES GENTES: apud Marcum verò diſertiùs (*h*), *Euntes in* MUNDUM UNIVERSUM, *prædicate Evangelium* OMNI CREATURÆ; Redemptor ſcilicet totius Mundi, non illius unicè portionis, quæ Romanis parebat. Et noſter ergò, cùm dicit,

(*a*) *Lib. 5. Hiſt. Eccleſ. cap. 22.* (*b*) *Ad Canon. 45. Conc. Laod.* (*c*) V. *Decr. Leon. 1. Tit. 7.* (*d*) *Serm. 13.* (*e*) *Lib. de Baptiſmo, ſub finem.* (*f*) *Tit. 2.* (*g*) V. *ſuprà, pag. 8. num. 9.* (*h*) *Cap. XVI. comm. 15.*

Digitized by Google

Apoſtolos jam indè ab Aſſumptione Domini *diſperſos fuiſſe per omnem terram ad Evangelium prædicandum, ſicut eis Magiſter imperaverat*, tum de iiſdem continuò poſt, *& per annos* XXV. *uſque ad principium Neroniani imperii per omnes provincias & civitates Eccleſiæ fundamenta miſerunt*, omnem totius Orbis terram habitatam, omneſque pariter omnis terræ provincias & civitates lato ſenſu intellexit, non Imperium ſtrictè Romanum, omneſve provincias & civitates Orbis ſimpliciter Romani. Atque ita prorsùs in *διαλέξει De Legibus* Theodoretus (*a*). *Noſtri illi*, inquit, *piſcatores ac publicani, ſutorque ille noſter* [ὁ σκυτοτόμος, Paulo hâc voce indigitato] *cunctis nationibus legem Evangelicam detulerunt. Neque ſolùm Romanos, quique ſub Romano vivunt imperio*, [καὶ τοὺς ὑπὸ τούτων τελοῦντας] *ſed Scythas quoque ac Sauromatas, Indos præterea, Æthiopas, Perſas, Seras, Hyrcânos, Britannos, Cimmerios, & Germanos, utque ſemel dicatur, omne hominum genus, nationeſque omnes induxerunt Crucifixi leges accipere.*

Adde, ſi paucis ad ſpecialiora quædam deſcendimus, Scythiam, verbi gratiâ, atque Indiam nunquàm cenſas fuiſſe ſub Neronis deceſſore Claudio inter Imperii Romani provincias, & eſſe è cæteris Patribus, qui utcunque ex parte Pſeudonymi, non modò *Philippum poſt Aſcenſionem Salvatoris Evangelium per annos tantùm viginti & unum Gentibus per Scythiam prædicaſſe, ſcripſerint* (*b*), *indèque per revelationem in Aſiam reverſum eſſe*: de Thomâ verò, *Evangelium fuiſſe ab illo prædicatum Parthis, & Medis, & Perſis, Hircaniſque, Bactrianis, & Indis, tenente* ſcilicet *Orientalem plagam, & interna Gentium penetrante* (*c*); [longè enim præferenda Freculphi lectio, quam ſequimur, Iſidorianæ (*d*):] ſed quibus, quod magìs eſt, *Philippus anno* XII. *Claudii crucifixus fuerit & lapidibus obrutus* (*e*); imò eſſe, qui ſub Melitonis Sardenſis nomine (*f*) tradiderint, *anno ſecundo ab Aſcenſione Domini Apoſtolos per Orbem diviſos in externis Provinciis Evangelium promulgaſſe*: quorumque proindè omnium ſententia, ſi non planè eadem, quæ hujus Scriptoris, ſaltem quàm ſimillima fuerit, neceſſe eſt, hoc eſt, Chriſti fidem fuiſſe ante principium Neroniani imperii longè ultra Romani fines annuntiatam. Jure, an injuriâ, longum eſſet diſquirere; & quouſque tandem tum temporis perveniſſet, nemo unquàm forsàn paulò prudens definire audebit, ita res obſcura eſt, & de illâ ſibi invicem adverſantur, exempli causâ, Cecilius noſter, hîc loci, Euſebius, lib. 3. Hiſt. Eccl. cap. 1. collato cum ultimo libri ſecundi; Origenes, Tractatu 28. in Matthæum; Tertullianus adversùs Judæos, Sect. de Nativitate Chriſti, ſub finem; ac denique Auguſtinus in Epiſtolâ ad Heſychium, quæ octogeſima eſt, haud procul quoque à calce. Jam ſatis ſit ergò Auctoris noſtri mentem, capite tamen tertio meliùs adhùc declarandam, pro virili aperuiſſe.

Lin. 5. *Magiſter Dominus.*] De Chriſto, citra controverſiam. Quarè maluit ſine dubio Columbus utramque vocem litterâ majuſculâ inchoari. Sed id nihili. Alicujus verò momenti eſt, quòd ita *Magiſter Deus* de eodem apud Lactantium (*g*) occurrat his verbis: *Diſcipuli per provincias diſperſi fundamenta Eccleſiæ ubique poſuerunt, facientes & ipſi in nomine* MAGISTRI DEI *magna & penè incredibilia miracula.* Sic enim firmantur, quæ à nobis ſuprà, pag. 11. num. 17. ad hujus conjecturæ fulcimentum allata ſunt, *Qui illuſerant Deo, ſtrati jacent.*

Ibid. *Et per annos* XXV. *uſque ad principium Neroniani imperii.*] Conſtat ratio. Nam huic Scriptori (*h*) *Jeſus Chriſtus poſt diem decimum Kalendarum Aprilis cruciatus eſt duobus Geminis Conſulibus*; & ſub iiſdem, *commoratus cum Diſcipulis diebus duntaxat* 40. *poſt reſurrectionem, fuit in cœlum raptus. Et indè*, ſecundùm eumdem, *Apoſtoli per omnem terram diſperſi, per annos* 25. *uſque ad principium Neroniani imperii Eccleſiæ fundamenta miſerunt:* Atqui ab anni tempore, quo ſub duorum Geminorum Conſulatu Jeſus Chriſtus in cœlum receptus eſt, uſque ad primordia Principatûs Neronis, anni tantùm ſunt XXV. cum men-

(*a*) *Aliter, De curandis Græcorum affect. Serm.* 9. *p.* 125. *edit. Commel.* 1592. (*b*) *Abdias Babylonius, de Vitis Apoſtolorum, lib.* 10. *p.* 118. *&* 119. *edit. Baſ.* 1552. (*c*) *Ita Freculphus, tom.* 2. *Chronic. lib.* 2. *cap.* 4. (*d*) *Iſidoriana eſt* ...... Hircaniſque, ac Trajanis, & deſtinans Orientalem .... *Apud Iſidorum Hiſpalenſem ſcilicet, lib. De vitâ & obitu Patrum, num.* 75. (*e*) *Ita quædam exemplaria Chronici Euſebiani. Confer Centur. Magdeb. lib.* 2. *cap.* 10. *De vitis Doctor. pag.* 442. *in v.* Philippus, *cum Animadverſionibus Joſ. Scal. ad annum* MMLXIX. *& Sabellico, Ennead.* 7. *lib.* 2. *pag.* 137. (*f*) Vid. *Baronii Annales ad An. Chr.* 44. *num.* 13. (*g*) *Lib.* 4. *Inſtitut. cap.* 20. (*h*) *Initio hujus cap.*

ſibus v. & aliquot diebus. Sed noſter numerum, ut ſolet fieri, rotundavit. Diſtinguit porrò non malè poſt *per annos* xxv. editio Aboenſis, habetque complura Baluzius, nec parvi momenti, ad eadem verba, P. 2. p. 10.

Lin. 6. *Per omnes provincias & civitates.*] Id eſt, ſi vernacula Maucroixii tralatio audienda ſit, *per omnes provincias & civitates* IMPERII ROMANI. Nec dubitandum quidem, quin infrà, cap. 23. *Cenſus in provincias & civitates ſemel miſſus*, de Cenſu in provincias & civitates Imperii Romani miſſo pari modo ſit intelligendus, nec quin pariter, cap. 7. per *conciſas in fruſta provincias, ſingulaſque regiones, ac propemodùm civitates multis Præſidibus & pluribus officiis oppreſſas*, intelligendæ quoque veniant Imperii Romani provinciæ, regiones & civitates. Sed quoad nos, hîc ſanè, ob antè dicta num. 14. non poſſumus non ſupplere potiùs ex præcedentibus *omnis terra*, latè loquendo, ſicuti recèns obſervabamus; ita ut denique, quem admodùm apud noſtrum *Eccleſia conſtituta* uno modo c. 1. ſub finem, & altero c. 12. circa medium, debet accipi: ſic apud eumdem uno loco *per omnes provincias & civitates*, altero verò *ubique in provincias & civitates*, pro locorum naturâ res diverſas connotent. Adde quæ hoc ipſo capite, num. 21. & 31. ad vocem *juſtitiam*, itemque num. 41 & 47. ad *tranſlatum* [*Neronem*] & *tranſlatos* [*duos Prophetas*] dicemus.

Lin. 7. *Eccleſiæ fundamenta miſerunt.*] Vide omninò & Lactantii verba, quæ ſuprà num. 15. exſcripſimus; & Baluzium infrà P. 2. p. 10. Columbum verò, p. 271.

Ibid. *Cùmque jam Nero imperaret, Petrus Romam advenit.*] En tibi, Lector, locum, quem contra Baronium, cæteroſque innumeros & acriores diuturnæ S. Petri in urbe Româ Cathedræ defenſores, verè pugnacem & invictum dicere poſſumus. Baronius enim in Annalibus ad annum Chriſti 44. num. 13. *Omnium*, inquit, *teſtimonio certum exploratumque habetur, jam anno ſecundo ejuſdem* [*Claudii*] *Auguſti Petrum, Apoſtolorum principem, veniſſe Romam*. At noſter contrà, *Petrus Romam advenit, cùm jam Nero imperaret*. Hincque adeò, poſt repertum vulgatumve ſemel hoc opus, gravia illa doctorum tam Proteſtantium, quàm Pontificiorum judicia, quæ partim ſubjicere, partim indicare properamus.

» Hujus Tractatûs interventu, tandem aliquandò ab inveterato errore liberamur, de S. Petri 25. annorum Pontificatu. » *Præfatio editionis Oxonienſis, ſeu veriùs piiſſimi & Reverendi, dum viveret, Oxonienſis Epiſcopi, Joannis Felles, cujus, uti morum ſanctitas excellens, & effuſiſſima in pauperes beneficentia, miruſque animi in promovendis melioribus litteris ardor, juſtam ſemper à me venerationem habuerunt: ita memoria ſit æternùm precor benedicta.*

» The Account that he gives of Saint Peter's coming to Rome, cuts of the Fable of his being there for five and twenty years.« *Præfatio, quam Reverendus ipſe quoque jure meritiſſimo Epiſcopus Sariſburienſis, Burnetus, ſuæ olim vernaculæ Tralationi, necdùm Præſul, præfigebat. Quæ fermè ſonant*: Quod Lactantius in hoc libro de B. Petri in urbem Romam adventu recitat, omnem ſerpendi ampliùs poteſtatem præcidit fabulæ, quâ ipſum Romæ xxv. annis ſediſſe nugabantur.

» Euſebius in Chronico Petri in urbem
» Romam adventum refert anno ſecundo
» Claudii, quam ſententiam ſecutus eſt Ba-
» ronius. Sed, ut inquit Valeſius in Notis
» ad Euſebium lib. 2. cap. 16. ſententia hæc
» refelli videtur ex Actibus Apoſtolorum; ex
» quibus conſtat, Petrum in Judæâ ac Syriâ
» ſemper manſiſſe uſque ad ultimum annum
» Agrippæ Regis. Qui cùm Hieroſolymis
» Petrum in vincula conjeciſſet, paulò poſt,
» divinâ eum inſequente juſtitiâ, extinctus
» eſt Cæſareæ, ut refert Lucas. Cùm igitur
» anno quarto Claudii mortuus ſit Agrippa,
» ut inter omnes convenit, Petrus ante hunc
» annum Romam proficiſci non potuit. Sed
» Auctor Chronici Alexandrini adventum
» Petri in urbem Romam adhùc tardiùs re-
» fert. Scribit enim, Paulum veniſſe Hieroſo-
» lymam ob controverſiam de Circumciſio-
» ne anno ſexto Claudii; eoque anno cele-
» bratum eſſe Concilium Hieroſolymitanum,
» Apoſtolis nondùm à ſe invicem disjunctis.
» Itaque ex ejus ſententiâ, Petrus non ante
» annum VII. Claudii Romam profectus eſt.
» Denique Lactantius lib. de Mortibus Perſe-
» cutorum cap. 2. ait, Petrum, *cùm jam Ne-*
» *ro imperaret*, Romam veniſſe, quæ opinio
» veroſimilior videtur. Neque enim in Chro-
» nologiâ Pontificiâ Euſebio magna fides ha-
» benda, ut inferiùs oſtendemus. Præſtat
» hîc Lactantii citati verba in medium af-
» ferre. Apoſtoli *per annos* XXV. *uſque ad*
» *principium Neroniani imperii* &c.... *Cùm-*
» *que jam Nero imperaret, Petrus Romam*
» *advenit*, &c.... Ex his viginti quinque
» annis, qui ad prædicationem omnium

Digitized by Google

» Apoſtolorum ex æquo pertinent, orta videtur opinio de xxv. annis, qui vulgò tribuuntur S. Petro in Sede Romanâ. Qui Claudio imperante Petrum Romam veniſſe volunt, coguntur duplicare profectionem ejus in Urbem, & duplex item ejus cum Simone Mago certamen comminiſci, primò quidem temporibus Claudii, dein principatu Neronis; quod tamen à nullo Veterum proditum, ut ait Baluzius in Notis ad Lactantium. Hanc etiam ſententiam tuentur Papebrocius in Conatu Chronico-Hiſtorico ad Catalogum veterum Pontificum, & Ludovicus *Du Four* in Obſervationibus MSS. ad Chronologiam Pontificiam, quas mecum pro ſuâ benevolentiâ communicavit.« *Pagius, in Criticâ Annal. Baron. p.* 39. *&* 40. *ad ann. Per. Gr. Rom.* 5536. *num.* 3. *&* 4. Ubi utinàm pari accuratione locum Papebrocii, quem in animo habebat, indicaſſet. Nos enim nullum hactenùs in dicto Conatu, nec in ejus Appendicibus, potuimus reperire, in quo Papebrocius duplicem eam Petri in Urbem profectionem confutet, vel ſimpliciter neget. Et contrà, *Dicam igitur*, inquit ille pag. 12. num. 4. (*a*), *Petrum quidem Romam veniſſe* 2 *anno Claudii*, (*qua res Euſebium deceperit*) *ſed prævalente apud Imperatorem gratiâ Simonis Magi* .... *mox rediiſſe in Syriam*, *ibique manſiſſe*, *quoad Divino admonitu* (*ſi Metaphraſti credimus*) *vel ſuâ propriâ ſponte*, *iterùm Romam revertit*....... *Itaque opinari volo*, *ſub initium anni* 50. *Romam advolaſſe Apoſtolum*, *& menſe Januario ibidem Cathedram ſibi & ſucceſſoribus ſuis conſtituiſſe*: duplicato proindè ibi loci à Papebrocio Petri in Urbem adventu, quemadmodùm moris eſt, quin & utroque ad tempora Claudii relato; imò, priore uſque ad annum illius ſecundum, poſteriore autem non inferiùs, quàm ad decimum. Ubinàm ergò Papebrocii conſenſus cum noſtro Scriptore & Pagio, ponentibus Petrum Romam nonniſi Neronis principatu veniſſe? Sed in eo forſàn ex mente Pagii agnoſci debet, quòd quidquid Papebrocius de geminâ Petri ſub Claudio in Urbem profectione ſtatuerit, non ideò Petrum Romæ 25. annis Pontificem ſediſſe cum vulgo agnoverit, ſed *quindecim tantùm* (*b*), *integramque* adeò, ut ipſe locutus eſt (*c*), *decennium exorbitanti numero viginti quinque annorum ſubtraxerit*. At, ſi ita eſt, locutus ergò fuiſſet paulò aliter, quàm fecit, clariſſimus Pagius. Notam porrò Baluzii, ad quam ſuprà reſpiciebat, extare obiter moneo, P. 2. p. 10. ad hæc verba, *Per annos* xxv. Et ob eandem, longè ante Pagium editiones Oxonienſis & Cantabrigienſis »: Ex hoc loco eos redarguit Baluzius, qui viginti quinque annos Petro aſſignant, quibus Eccleſiæ Romanæ præſideret, & cùm excuſſa ſibi viderint omnia ferè ſubterfugia, eò redacti ſunt, ut duplicem Petri profectionem in Romam comminiſcantur, unam Claudii temporibus, principatu Neronis alteram, contra omnium fidem, qui de eâ aliquid litteris mandarunt.

Videantur nunc, ſi quid reſtat, Cuperus & Columbus ſuis locis (*d*): ſed omnium maximè, quandò in rei veritatem penitiùs inquirere libebit, docta mehercule & laborioſa clariſſimi Frider. Spanhemii de temerè creditâ Petri in urbem Romam profectione Diſſertatio, nec non Illuſtris Salmaſii Tractatus de Primatu Petri.

Ibid. *Petrus Romam advenit.*] Vide de eo Petri adventu Scaligerum ad Novum Teſtamentum. *Tollius.*

Scaligeri locus eſt ad iſtum Joh. XIIX. 31. ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα. Ubi mirum quantâ, non dicam confidentiâ, ſed εὐστοχίᾳ & ſagacitate vir ſummus, cui nunquàm noſter innotuerat, id ipſum ferè totidem verbis, quod noſter olim dicturus erat, occupaverit ſub finem in hunc modum: *A Chriſti in cælum receptu ad* IV. *annum Neronis certo certius eſt*, *Petrum Romam non veniſſe.*

Lin. 8. *Et editis quibuſdam miraculis quâ virtute ipſius Dei datâ ſibi ab eo poteſtate faciebat.*] Meliùs ante omnia cum Aboenſi editione diſtinxeris, *& editis quibuſdam miraculis*, *qua virtute ipſius Dei*, *datâ ſibi ab eo poteſtate*, *faciebat*.... Quæ hîc autem ſecundo loco debeant miracula intelligi, ingenuè dicam, non mihi conſtat. Sive quia quidquid Arnobius (*e*), Sulpicius Severus (*f*), Georgius Metochita (*g*), atque alii, de Petri miraculis apud Romanos patratis ſpeciatim recitent, noſter ad nil tale deſcendat: ſed de quibuſdam tantùm meminerit generatim; *editis quibuſdam miraculis*....

(*a*) *Conatûs nempè Chronico-Hiſtorici &c. qui extat in Propylæo Sanctorum Maji.* (*b*) V. *Indicem Materiarum Tomi* 5. *Maji*, *p.* 178. (*c*) *Pag.* 12. *num.* 3. *Conatûs ſuprà dicti.* (*d*) *Cuperus*, *P.* 2. *p.* 125. *Columbus*, *p.* 271. (*e*) *Lib.* 2. *adverſ. Gentes.* (*f*) *Lib.* 2. *Sac. Hiſtor.* (*g*) *In Hiſt. Rom. p.* 78. *& ſeq.*

Digitized by Google

Sive poſteà, quoniam dum Arnobius & Sulpicius Severus (*a*) *nonniſi Simonis Magi de cœlo in terram, orante Deum Petro, vel etiam Paulo* (*b*), *præcipitati*, mentionem faciunt, adjicit exertè Georgius Metochita (*c*), *fuiſſe in ejus præſtigiatoris veſtibulo canem catena alligatum, qui quoſvis ad dominum injuſſu intrantes devoraret: voluiſſe autem aliquandò Petrum ad Simonem Magum adire; tuncque juſſiſſe cani, ut prior intraret, & voce humanâ Magiſtro de Petro pro foribus ſtante nunciaret: id verò confeſtim factum fuiſſe à cane, cunctis, qui in ædibus erant, obſtupefactis.*

Sive tertiò, quia cùm iſta miracula fabulam merè redoleant, (undè & primum doctiſſimus Cuperus *fabulam* infrà (*d*), tametſi altero probabilius, appellabit) Chriſtus autem miracula longè aliûs naturæ promiſiſſet editum iri per Apoſtolos (*e*), quæque illi adeò ediderunt, imò quæ & Patres edita eſſe ab Apoſtolis crediderunt, ſicut vel ex eorum Homiliis & Commentariis ad Acta Apoſtolorum liquet: idcircò, inquam, admodùm poſſibile ſit, Cecilium noſtrum reſpexiſſe potiùs ad aliqua melioris notæ miracula tanquàm Romæ per Petrum facta, quàm ad modò recitata, quæ mendacii ſuſpicione non carent.

Sive denique, quòd etſi Patres ſolis variorum miraculorum narrationibus fidem habere debuerint, ſæpiùs tamen quàm par fuit, etiam fabuloſis accommodaverint, uti eadem exempla plus ſatis oſtendunt.

Verumenimverò, quæcunque demùm miracula noſter dicere voluerit, Patres certè, dum *dubia*, ſeu quis malit *apertè fabuloſa*, pro veris ſine malo dolo amplectebantur, eadem quoque, quod decuit, divinitùs edita credebant. Nec aliter de vero miraculo Petrus in Actis (*f*), id eſt, poſt celebrem illam pauperis cujuſdam ab utero claudi ſanationem: *Viri Iſraelitæ, quid miramini de hâc re? aut quid intentos oculos in nos habetis, quaſi propriâ potentiâ vel pietate effecerimus, ut hic ambulet? Per fidem in nomen Principis vitæ hunc, quem conſpicitis ac noſtis, confirmavit nomen ipſius.* Et Oroſius similiter (*g*) de cunctorum Apoſtolorum miraculis: *Pilatus .... ad Tiberium Imperatorem atque ad Senatum retulit de paſſione & reſurrectione Chriſti, conſequentibuſque virtutibus, quæ vel per ipſum factæ fuerant, vel per diſcipulos ipſius in nomine ejus fiebant.* Imò, præ cæteris omnibus teſtimoniis, Præfatio Julii, ut ajunt, Africani in Hiſtoriam Abdiæ Apoſtolicam (*h*): *Verùm utrùm magna Apoſtoli oſtendiſſent prodigia in populis, an minora, non hæc fragilitati humanæ ſunt adſcribenda, ſed à nobis fideliter confitendum, quia operatur ea unus atque idem Dominus Jeſus Chriſtus, quî in eis per bonam voluntatem & ſensûs puritatem habitat.*

Lin. 9. *Convertit multos ad juſtitiam.*] Locutio deſumpta, ni fallor, ex iſtâ Gabrielis ad Zachariam de Joanne Baptiſtâ (*i*), *ut convertat... incredulos*, vel, ut alii malunt, *rebelles ad prudentiam juſtorum*. Undè & erunt fortaſſis, qui primo intuitu cenſeant, *juſtitiam* nil hîc eſſe aliud, quàm eam ipſam *juſtorum prudentiam*. Sed meliùs proculdubiò quid nunc *juſtitiæ* nomine intelligere oporteat, docet infrà ex Lactantio & Sulpicio Severo Baluzius, P. 2. p. 10.

Ibid. *Deoque templum fidele, &c.*] Hoc eſt, Chriſtianorum corpus. *Editio Oxon. & Cant.* Optimè. Confer Baluzium, P. 2. pag. 11. Item pag. 8. & 9. Columbum autem, pag. 272. §. 1.

Pag. 185. lin. 1. *Ac ſtabile collocavit.*] Vide Bal. P. 2. p. 12. Cuper. p. 126. & Col. p. 272.

Ibid. *Quâ re ad Neronem delatâ.*] Ita hîc agit Lactantius, ut bonam in eo fidem deſiderem. Longè enim alia ratio fuit, quàm quæ hîc adſertur. Facta namque perſecutio, ut incenſæ urbis invidia in Chriſtianos derivaretur. Sed nec tempora congruunt: imò, ut paucis dicam, manifeſtè hæc falſa ſunt. *Tollius.*

Rectè ſanè, quibus Cornelius Tacitus & Sulpicius Severus lecti fuerint, viſique magni, aut ſoli auctores, ad quos liceat attendere. Tacitus enim (k) de Romæ incendio ad annum V. C. DCCXVII. quo C. Lecanius & M. Licinius Conſules erant, differens: *Sed non ope humanâ*, inquit, *non largitionibus Principis, aut Deûm placamentis decedebat infamia, quin juſſum incendium crederetur. Ergò abolendo rumori Nero ſubdidit reos, & quæſitiſſimis pœnis affecit, quos per flagitia inviſos vulgus Chriſtianos appellabat.* Parique modo

(*a*) *Ubi ſuprà.* (*b*) *Sulpic. Sever. ibid.* (*c*) *Ubi ſuprà, p. 78. item p. 77. ex verſione ferè Joan. Meurſ.* (*d*) *P. 2. p. 125.* (*e*) Vide *v. gr. Matth.* x. 8. (*f*) *Cap.* III. 12. 16. (*g*) *Lib. 7. cap. 4.* (*h*) *Edit. Baſil.* 1552. (*i*) *Luc.* 1. 17. (k) *In Annalib. lib.* 15.

Digitized by Google

Sulpicius Severus (*a*) : *Abundante jam Chriſtianorum multitudine, accidit ut Roma incendio conflagraret, Nerone apud Antium conſtituto. Sed opinio omnium invidiam incendii in Principem retorquebat, credebaturque Imperator gloriam innovandæ urbis quæſiſſe. Neque ullâ re efficiebat, quin ab eo juſſum incendium putaretur. Igitur vertit invidiam in Chriſtianos, actaque in innoxios crudeliſſimæ quæſtiones; quin & novæ mortes excogitatæ, [ut ferarum tergis contecti, laniatu canum interirent. Multi crucibus affixi, aut flammâ uſti. Plerique in id reſervati, ut cùm defeciſſet dies, in uſum nocturni luminis urerentur.] Hoc initio in Chriſtianos ſæviri cœptum.* Ita igitur ambo.

Sed vel indè primò plus ſatis liquet, Cornelium Tacitum & Sulpicium Severum non eſſe in hoc negotio niſi pro uno & eodem homine numerandos, quòd quæ in Sulpicii verbis uncinulis incluſimus, ſingula totidem ferè ſyllabis apud Tacitum, poſt illa quæ ex ejus Annalibus deſcripſimus, legantur; quod ideò ante omnia obſervatum volumus, ne quis nos nunc temporis propter utrumque geminâ propriè credat auctoritate premi, non unicâ.

Poſteà verò, ſi maximè geminâ urgeremur, certè agnoſcet, ſcio, ipſe Tollius, nunquàm potuiſſe hunc auctorem in Hiſtoriam Sacram Sulpicii Severi incidere, eamque legere. Quid ita? Quia nempè ipſemet Tollius hoc quidquid eſt operis ubique Lactantio adſcribit (*b*); nec ignorat quo tempore fuerit conſcriptum, nimirùm, cùm nondùm Licinius ſævire cœpiſſet in Chriſtianos (*c*), id quod anno demùm Æræ Dionyſii CCCXX. aggreſſus eſt (*d*): nec quouſque pariter Lactantius ætatem ad ſummum produxerit, hoc eſt, ad annum circiter CCCXXVI. (*e*): nec poſtremò, poſt quem definitè annum Hiſtoriam ſuam Sulpicius Severus abſolverit; id eſt, non ante quadringenteſimum, Conſulibus Stilicone & Aureliano (*f*), octoginta fermè annis poſt mortem Lactantii. Sicque nulla hactenùs in noſtro Scriptore mala fides.

De Tacito autem, qui ſub Adriano Principe Annales ſuos exarabat, næ illum legere potuit noſter Cecilius. Sed quid, ſi eum tamen nunquàm viderit? aut legerit quidem, verùm ejus, cùm oportuit, non meminerit? aut etiam legerit, probèque illius meminerit, quandò ea, de quibus agitur, ſcriberet, verùm alios ſequi maluerit auctores? An, quidquid ex iſtis tribus dicatur, jurè tandem bona fides deſiderabitur in noſtro, aut manifeſtè falſa erunt quæ hîc loci leguntur? Profectò dixerit cum viro docto qui volet, mihi, ut res eſſe video, religio eſt.

Primùm enim Suetonius, Scriptor æquè, ac quiſquam alius, gravis & idoneus, ita incenſam fuiſſe à Nerone urbem Romam, & Chriſtianos ſub eo perſecutionem paſſos eſſe commemoravit, ut non modò non utriuſque eventûs mentionem fecerit conjunctìm in uno eodemque capite, vel prioris utique eventi alicubi ante poſterius, & tanquàm ejus quod poſteriori occaſionem præbuerit, ut contrà poſterioris capite decimo ſexto meminerit in hunc modum: *Afflicti ſuppliciis Chriſtiani, genus hominum ſuperſtitionis novæ ac maleficæ;* prioris verò capite demùm triceſimo octavo, his verbis: *Sed nec populo aut mœnibus patriæ pepercit. Dicente quodam in ſermone communi,*

ἐμοῦ θανόντος γαῖα μιχθήτω πυρί:

IMO, *inquit*, ΕΜΟΥ ΖΩΝΤΟΣ; *planèque ita fecit: nam quaſi offenſus deformitate veterum ædificiorum, & anguſtiis flexuriſque vicorum, incendit urbem tam palàm*, & quæ deinceps, Suetonio, ut breviter dicam, ne tantillulùm quidem innuente in alterutro loco, Chriſtianorum perſecutionem natam eſſe ex illâ Romæ conflagratione: ſed tradente ſolùm generaliter in primo, *Chriſtianos afflictos fuiſſe ſub Nerone, ut hominum genus novæ ac maleficæ*, ſi Diis placet, *ſuperſtitionis.*

Deindè, quanquàm in Latino Euſebii, vel potiùs Hieronymi Chronico, uterque caſus diverſo ordine recitetur, incendium tamen Hieronymus haud aliò refert, quam ad annum X. Neronis hâc notulâ: *Nero, ut ſimilitudinem Trojæ ardentis inſpiceret, plurimam partem Romanæ urbis incendit.* Chriſtianorum verò perſecutionem quòd ſpectat, illam ad annum demùm ejuſdem Neronis XIV, hâcque adeò ſimpliciſſimâ narratione poſteritati traditam reperimus: *Primus Nero ſuper omnia ſcelera ſua etiam perſecutionem inter Chriſtianos facit, in quâ Petrus & Paulus glorioſè Romæ occubuerunt:* ut manifeſtò Hieronymus incendium & perſecutionem tanquàm res planè disjunctas retulerit, quaſ-

(*a*) *Lib. 2. Sac. Hiſt.* (*b*) *Verbi gr. ad hunc locum, & ſuprà, num.* 13. (*c*) Vide *infrà, à cap. 48. ad finem libri.* (*d*) *Adi Baluz. P. 2. p. 6.* (*e*) Vide *eund. ibid. pag. 6. 7.* (*f*) V. *Sulpic. Sev. lib. 2. Hiſt. Sac. cum Notis Druſii, & aliorum.*

Digitized by Google

que nullam habuiſſe ad ſe invicem cauſæ & effectûs χέσιν exiſtimaret. Quod meliùs tamen haud dubiè intelligemus, ſi nos jam à Latino, ut ita pergam dicere, Hieronymi Chronico ad Græcum Euſebii Chronicon, vel ejuſdem etiam Euſebii Hiſtoriam Eccleſiaſticam, in quâ fuiſſe eum *accuratiorem*, *quàm in Chronico*, viri eximiæ eruditionis (*a*) non injuriâ pronunciant, contulerimus, ſolius quippè Neronianæ perſecutionis mentionem in Chronico primùm his verbis reperturi: Νέρων ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἀδικήμασιν αὐτοῦ τὸν πρῶτον κατὰ χριστιανῶν ἀνεδείξατο διωγμὸν, ἡνίκα Πέτρος καὶ Παῦλος οἱ θειότατοι ἀπόστολοι τῷ ὑπὲρ χριστοῦ μαρτυρήσαντες ἐστέφθησαν ἀγῶνι. Quorum modò verſionem ſat idoneam ex Hieronymo deſcribebamus. In Hiſtoriâ autem Eccleſiaſticâ, Ἐνίδει δ᾽ ἄρα τοῖς πᾶσι ... id eſt, interpretante Henrico Valeſio, *Verùm hoc unum adhùc illi deerat, quod cæteris ejus in titulis adſcriberetur, ut ſcilicet primus* [*Romanorum*] *Imperatorum hoſtis Chriſtianæ Religionis diceretur fuiſſe... Sic igitur omnium divini Numinis hoſtium princeps & anteſignanus Nero in ipſos Apoſtolos ſæviit*, abſque ullâ iterùm incendii commemoratione, undè iſta Neronis perſecutio exarſerit.

Præthereà, quid Oroſius, quem utriuſque cladis cum Hieronymo, & eodem quoque, quo Hieronymus, ordine, mentionem feciſſe, certum eſt? An ei Nero ad perſequendos fideles, ut incenſæ Urbis invidia in Chriſtianos retorqueretur, prorupit? Minimè gentium, ſicut omnibus, quibus vel ſemel caput ſeptimum libri ſeptimi fuerit lectum, conſtabit; ubi nempè Oroſius poſt longam Neronianorum facinorum enumerationem, (& in quorum extremo agmine *urbis Romæ incendium* ante omnia, tum *imperata Senatui vis ingens ſeſtertiûm ad expenſas*, mox *plurimorum Senatorum ſpoliatio*, dehinc *omnium Negotiatorum expilatio*, proximè autem *permultorum ex iiſdem Senatoribus cædes*, dein porrò *integri ferè equeſtris ordinis deſtitutio*, ac deniquè *matris, fratris, ſororis, uxoris parricidia, cæterorumque omnium cognatorum & propinquorum jugulatio* comparent & recenſentur) ſtatim ſubjungit: *Auxit hanc molem facinorum ejus* TEMERITAS IMPIETATIS IN DEUM. *Nam primus Romæ Chriſtianos ſuppliciis & mortibus affecit, ac per omnes provincias pari perſecutione excruciari imperavit; ipſum quoque nomen extirpare conatus, beatiſſimos Chriſti Apoſtolos, Petrum cruce, Paulum gladio occidit;* Oroſio proindè totam Chriſtianorum perſecutionis cauſam culpamque ita apertè ſoli Neronis in Deum impietati aſſignante, ut ſi quis ex rerum ſerie, quam poſt illum exhibuimus, conficere vellet, Chriſtianos fuiſſe ſecundùm Oroſium ad vertendam in eos combuſtæ Urbis invidiam à Nerone vexatos, poſſet idem ſimili, imò meliori jure, illùc quoque Neronis parricidia trahere; de quibus ſcilicet propior in dictâ Oroſii περικοπῇ mentio fit.

Adhæc, dum de cauſâ, propter quam Nero Chriſtianos perſecutus eſt, Tacitus & Oroſius à ſe invicem tam diverſi abeunt, aliò etiam Pſeudo-Hegeſippus (*b*) lectores ſuos ducit, Neronem quippè idcircò *adversùs Chriſtianos inſurrexiſſe*, tradens, quòd *Petrus & Paulus, Chriſtianorum doctores, virtute ſuorum operum Neronem ſibi adverſum feciſſent;* hoc eſt, ut poſteà loquitur, *Simonem Magum, Imperatori utilem, & Reipublicæ neceſſarium, ſuſtuliſſent.*

Poſtremò, quod magis eſt, è Theodoro Metochitâ (*c*), Nero longè etiam ante Romæ incendium Chriſtianos fuerat inſectatus. Accidit enim ea clades *C. Licanio & M. Licinio Conſulibus*, ait Tacitus (*d*), quo tempore, monente Suetonio (*e*), Nero annum ætatis agebat XXVII. Atqui, ſecundùm Theodorum Metochitam (*f*), *poſt Claudium Nero ... imperium* XIV. *annos tenuit. Et hic impuriſſimus* ἐτῶν ὢν δέκα καὶ ἑπτὰ ὢν, πρῶτος τοῦ διωγμοῦ ἤρξατο, ANNOS SEPTENDECIM NATUS, PRIMUS PERSECUTIONEM INCHOAVIT. Nec quiſquam tamen hactenùs, quod noverim, bonam horum omnium fidem (Suetonii dico, Euſebii, Hieronymi, Oroſii, & ſic de cæteris) deſiderare ſe in hoc negotio teſtatus eſt.

Quæ cùm ita ſint, abſit, ut eam magis huic Auctori deeſſe ſuſpicari velimus, multòque minùs affirmare; quanquàm fieri quidem facilè queat, ut non malâ fide malas merces ab aliis acceperit, eaſdemque poſteà uti bonas in hoc ipſo opere expoſuerit. Quid plura? *Deliros* & *deliramenta* ipſemet ſtrenuè explodit ſub finem hujus capitis. Et initio quinquageſimi ſecundi: *Quæ omnia*, inquit,

(a) Pagius in Criticâ Annal. Baron. ad an. Chriſti 90. num. 6. & ante eum Dodwellus in Diſſertat. De Succeſſione primorum Romæ Epiſcoporum. (b) Lib. 3. de Exc. Urb. Hieroſ. cap. 1. & 2. (c) Pag. 76. & 77. Hiſt. Rom. (d) In Annal. lib. 15. (e) In Nerone cap. 6. (f) Ubi modò dictum.

Digitized by Google

ſecundùm fidem ſcientium loquor, [&] *ita ut geſta ſunt mandanda litteris credidi, ne aut memoria tantarum rerum interiret, aut ſi quis hiſtoriam ſcribere voluiſſet, non corrumperet veritatem, vel peccata illorum adverſùm Deum, vel judicium Dei adverſùs illos reticendo*. Ecquis verò meliora bonæ fidei indicia in ullo Auctore requirat?

Atenim *tempora non congruunt*, inſtat vir clariſſimus. Eſto verò, inquio ego. Num id perpetuò certum & indubitatum eſt argumentum malæ fidei, nec quandòque etiam non voluntariæ ἀνισορησίας? Omninò, haud minùs poſterioris, quàm prioris. Sed præcereà, *non convenire tempora*, cur dabimus? cùm ne quidem quid iſta ſibi velit objectio, divinemus, & indè aliàs videantur non malè congruere, quòd quæ hìc quatuor ad doctrinam temporum pertinentia à noſtro Cecilio ponuntur, (Petrum, quandò jam Nero imperabat, Romam veniſſe: eumdem poſteà multos ibi ad juſtitiam convertiſſe: Neronem deindè primum omnium poſt Eccleſiam ſemel conſtitutam perſecutum eſſe Dei Servos: denique, Servos Dei Petrum & Paulum fuiſſe Neronis juſſu in eâ perſecutione interemtos) haud ſolùm iſto pacto inter ſe cohæreant quotquot ſunt, verùm ſingula inſuper talia ſint, ut nullum ex iis ulli anno certo alligetur ab Auctore, poſſintque adeò, ſervatâ dicti ordinis ratione, tam benè, ſi ſit opus, cum hoc, quàm cum illo anno connecti; id eſt, verbi gratiâ, Petri in urbem Romam adventus cum anno 4. imperii Neronis, ſi *à Chriſti in cœlum receptu ad quartum annum Neronis certo certius ſit, Petrum Romam non veniſſe*, quod olim ponebat Joſephus Scaliger (*a*); tunc quippè Petrus bellè huic Scriptori, cùm jam Nero imperaret, Romam advenerit, vel cum primo utique Neroniani imperii, ſi ſecundùm recentiſſimam Pagii ſententiam (*b*), *primus Petri in urbe Româ ſedentis annus cum primo imperantis Neronis inchoandus eſt*, quia tunc quoque egregiè à noſtro: *Cùm jam Nero imperaret, Petrus Romam advenit*, ſcriptum fuerit. Uno igitur verbo, ni, exempli causâ, luce meridianâ clariùs oſtendatur, *Petrum nunquàm fuiſſe Romæ*, quod non videtur contendere Tollius, vel *nullam unquàm extitiſſe ſub Nerone perſecutionem*, quod Tollius non negat, aut *Petrum & Paulum nunquàm eſſe ſub illâ martyrio affectos*, quod à nemine, opinor, poteſt probari, tempora, meo judicio, congruent ſemper hìc loci, quantùm ſatis eſt.

Pag. 185. lin. 3. *Idolorum*.] Vide Cuperum, P. 2. p. 126.

Ibid. *Ad religionem novam*.] Vide eumdem ibidem, & Columbum p. 272.

Ibid. *Damnatâ vetuſtate*.] Non ut *vetuſtate* ſimpliciter, &, quod aiunt, ſine addito: ſed ut *vetuſtate erroris*, quomodò locutus eſt alicubi S. Cyprianus (*c*). Atque ita ſuperiori ſæculo Majores noſtri, *damnatâ vetuſtate errorum Eccleſia Romana*, ad eampſe *Religionem novam*, de quâ modò noſter Cecilius, tranſiverunt. Eant ergò, qui nos Majoreſve noſtros *damnaſſe vetuſtatem* clamitant. Habemus, quorum exemplo, plaudentibuſque purioris Eccleſiæ Patribus, glorìemur eſſe Novatores, Novatorumve filii. *

* *Ergò, fa-
tibus ipſis, l-
veteres ſi-
& Nova-
rum filii. I-
ſtans Eccl-
Romana a-
logia Re-
Chriſti ſe-
conſtituas,
roris eſſenti-
ter neſcis,
vitatem in-
ſemper lau-
vit.*

Lin. 4. *Ut erat execrabilis .... tyrannus*.] Sic cap. IV. *execrabile animal Decius*, de Imperatore Decio.

Ibid. *Ac nocens*.] Nil leve, nunc quidem, hoc epitheto ſignificari, jam monuimus (*d*); nec immeritò, liceat dicere. Nam præterquàm Tyranno, & omnium fortè Tyrannorum maximo Neroni tribuitur, præcedit de eodem elogium alterum *execrabilis*, id eſt, omnium elogiorum odioſiſſimum. Et denique: *Nec tamen*, ait Cicero (*e*), *ut hoc fugiendum eſt*, [*eloquentiam* ſcilicet *ad bonorum peſtem perniciemque convertere*] *item habendum eſt religioni*, NOCENTEM *aliquandò*, MODO NE NEFARIUM IMPIUMQUE, *defendere*. Quo ex loco cùm *nocentem* quandòque *de nefario & impio* apud Romanos dictum eſſe, nemo non videat, & apud noſtrum totiès *impii* (*f*), *impia manus* (*g*), *ſacrilegi* (*h*), & ſimilia de Perſecutoribus occurrant, quid clarius, quàm hìc τὸ *nocens* idem eſſe, atque *nefarius*, *impius*, *ſacrilegus*? En tamen, quominùs dubites, elegantiſſimum Martialis Epigramma, ubi apertiſſimè eadem vox *impium & ſacrilegum*, quaſi dicas *inſigniter nocentem*, indigitat. Lege modò:

De piſcibus Bajanis.

Bajano procul à lacu monemus,
Piſcator, fuge, ne NOCENS recedas.
SACRIS piſcibus hæ natantur undæ,

(*a*) *Vide ejus Notas in N. Teſtament. Joann.* 18. 31. (*b*) *In Critic. Annal. Baron. ad ann. Chriſt.* 54. *num.* 3. (*c*) *In Epiſt. ad Pompeium, quæ eſt* 74. *edit. Pamel. an.* 1574. *p.* 1973. (*d*) *Suprà, p.* 12. *num.* 20. (*e*) *Lib.* 2. *de Offic. cap.* 14. (*f*) *Verbi gr. cap.* 1. *bis.* (*g*) *Ex. causâ, cap.* 3. *&* 5. (*h*) *Putà cap.* 5.

Qui,

Digitized by Google

Qui norunt dominum, manumque lambunt
Illam, quâ nihil eſt in orbe majus.
Quid, quòd nomen habent, & ad magiſtri
Vocem quiſque ſui venit citatus.
Hoc quondam Lybis improbus profundo,
Dum prædam calamo tremente ducit,
Raptis luminibus repentè cœcus
Captum non potuit videre piſcem;
Et nunc SACRILEGOS *peroſus hamos,*
Bajanos ſedet ad lacus rogator.
At tu, dum potes, INNOCENS *recede,*
Jactis ſimplicibus cibis in undas,
Et piſces VENERARE DEDICATOS (a).

Quarè ſint igitur quoque, cap. 1. NOCENTES ANIMÆ, *quas, qui juſtos excarnificaverunt, cœleſtibus plagis & cruciatibus meritis profuderunt*, animæ impiæ & nefariæ, quæ nec verum Deum, nec ejus ſervos veneratæ ſint; itemque, cap. 49. NOCENS SPIRITUS, *quem Maximinus deteſtabili mortis genere efflavit*, ſpiritus impius & ſacrilegus.

Lin. 5. *Excidendum.*] Editio Oxonienſis & Cant. *excindendum*. Sed ſtare manuſcripti codicis lectio optimè poteſt. Vide Columbum, P. 2. p. 272.

Ibid. *Delendamque juſtitiam.*] Quid jam noſter propriè per *juſtitiam* intelligat, interpretatur capite ſequenti his verbis: *Poſtquàm verò ad perſequendum* JUSTUM POPULUM, &c. quin & iſtis capitis 4. *Extitit poſt annos plurimos execrabile animal Decius, qui* VEXARET ECCLESIAM. *Quis enim* JUSTITIAM, *niſi malus*, PERSEQUATUR? *Juſtitia* itaque hîc loci *Eccleſia* eſt, ſeu *juſtus populus*, quem & mox, hoc ipſo capite, *populum Dei* & *ſervos Dei* appellari videbis. Norunt Rhetorum filii, quâ orationis figurâ *ſcelus* pro *ſceleſto homine*, & ſimilia ſexcenta quotidiè in quibuſvis Auctoribus offendantur. Sed hîc quidem vix ullum, opinor, iſto Petri exemplo aptius eſt: *Cœlos novos ac terram novam ſecundùm promiſſum ejus expectamus, in quibus* JUSTITIA *habitat (b);* quippè cùm ibi quoque *juſtitia*, ut verba jacent, nil aliud ſit, quàm *juſtus Dei populus*. At nunc ubinam, ſi non conſummatam, tentatam ſaltem fuiſſe dicemus iſtiuſmodi *juſtitiæ* deletionem à Nerone? An *Romæ ſolùm*, cum doctiſſimo Dodwello in Diſſertationibus Cyprianicis (c)? Aut num verò *ubique per Imperium Romanum*, cum eruditiſſimo pariter Pagio, in ſuâ Annalium Baronianorum Criticâ (d)? Omninò, quin noſter, ex Pagii ſententiâ, *ubique per omnes Imperii Romani provincias* dicere voluerit, non dubitamus; ob hanc ſcilicet orationis ſeriem: *Quâ re ad Neronem delatâ, cùm animadverteret*, NON MODO ROMÆ, SED UBIQUE *quotidiè magnam multitudinem deficere à cultu idolorum, & ad religionem novam, damnatâ vetuſtate, tranſire, ut erat execrabilis ac nocens tyrannus, proſilivit ad excidendum cœleſte templum, delendamque juſtitiam.* Ubi enim terrarum excidendum videri debuit Neroni templum cœleſte, delendaque juſtitia, quàm ubi magnam quotidiè multitudinem à cultu idolorum deficere, intelligebat, & ad religionem novam, damnatâ vetuſtate, tranſire? Atqui, ſecundùm noſtrum, Nero id *non modò Romæ, ſed ubique* quotidiè accidere animadvertebat. Et *ubique* igitur, *non Romæ tantùm* Nero, ſecundùm eumdem, proſilivit per ſua Edicta, & per Præfectos ad delendam juſtitiam.

« Sed enim, inquit Dodwellus (d), non » aliorum certè Chriſtianorum illa potuit eſſe » perſecutio, quàm eorum, qui Romæ ver» ſarentur. [Nam] utcunque *iniquos* perſe» cutores exiſtimemus, qui Româ aberant, » in illos nulla erat vel ſpecie tenùs veriſimi» lis ratio, cur intentaretur *urbis incendium*. » Aliam itaque perſecutionem comminiſcan» tur, neceſſe eſt, quàm illam, cujus me» minit *Tacitus*, ſi quos *alios* præter quàm » *Romæ Chriſtianos* in eâ paſſos comminiſ» cuntur. At quo illam tandem idoneo teſti» monio fuiſſe confirmabunt?

Verùm ecce, ut hinc meritò exordiar, quæ Pagius ad iſta nuperrimè reſponderit: » Dodwellus, inquit, num. XI. imò XIII. » Diſſertationis Cyprianeæ XI. agnoſcit qui» dem, ingentem multitudinem in perſecu» tione Neronianâ paſſam, ſed eorum tan» tùm Chriſtianorum, qui Romæ verſaban» tur; cùm qui Româ aberant, in illos nulla » eſſet vel ſpecie tenùs veriſimilis ratio, cur » intentaretur Urbis incendium. Sed levis hæc » ratio. Nero quippè, non verò Chriſtiani, » auctor incendii; ideòque Edictum non tan» tùm ad Chriſtianos Romæ agentes vexan» dos, ſed ad univerſam ſectam per Impe-

(a) *Martial. Epigram. lib.* 4. *Ep.* 30. (b) *V. Diſſert.* XI. *ſub hoc titulo, De Paucitate Martyrum, &c. num.* 13. (c) *Ad annum Periodi ſuæ Gr. Rom.* 5557. *num.* 4. (d) *In laudatâ modò Diſſertatione* XI. *eodemque numero.* (e) *In eâdem Criticâ, & ad eumdem annum, num.* 4.

» rium Romanum abolendam emiſſum, ut » ex his Lactantii lib. de Mortibus Perſecu» torum cap. 2. verbis intelligimus: *Cùm* » *animadverteret* [*Nero*], *non modò Romæ*, » *ſed ubiquè quotidiè magnam multitudinem* » *deficere à cultu idolorum* . . . *proſilivit ad* » *exſcindendum cœleſte templum*, &c. Hæc » itaque perſecutio non localis, ſed univer» ſalis fuit. Nec refert, quòd Tacitus de iis, » quæ in provinciis adversùs Chriſtianos ge» ſta, ſermonem non habeat, cùm Sueto» nius in Nerone cap. 16. perſecutionem ad » urbem Romam non reſtringat. *Affecti ſup*» *pliciis Chriſtiani*, *genus hominum ſuperſti*» *tionis novæ ac maleficæ*, inquit Suetonius. « Hæc ergò & totidem verbis Pagius in dictâ Criticâ, ſuo loco.

Imò, cùm ſubjectam Inſcriptionem Gruterus (*a*) inter alios, & Joſephus Scaliger (*b*), ipſe tamen de ejus ſinceritate dubitans, protulerint, eamdemque ille *in ruinis pagi Marqueſiæ, in Luſitaniâ*, hic verò *in Hiſpaniâ*, *loco Piſvergæ vocato*, extare monuerint:

NERONI CL. CAIS.
AVG. PONT. MAX.
OB PROVINC. LATRONIB.
ET. HIS. QUI NOVAM
GENERI. HVM. SVPER
STITION. INCVLCAB.
PVRGATAM;

vel ut Scaliger edidit:

NERONI CLAVDIO
CÆSARI AVG.
PONT. MAX. OB
PROVINCIAM LA-
TRONIBVS ET HIS
QUI NOVAM GE-
NERI HVMANO
SVPERSTITIONEM
INCVLCARANT
PVRGATAM.

Pagius ſuperioribus contra Dodwellum argumentis non contentus, haud ſimpliciter præterea Scaligeri de dictâ Inſcriptione dubitationem in eo vanitatis arguere, quòd nullam planè Scaliger ſuæ ſuſpicionis rationem in medium attulerit: ſed contendere ſimul, nunquàm etiam cum fundamento poſſe afferri. Quin & idem alibi (*c*) obſervare, in illâ ſine dubio Inſcriptione generalem, quam poſuit, Neronis in omnes ubique Chriſtianos crudelitatem idcircò tangi, quòd ibi Chriſtiana Religio, quemadmodùm & à Suetonio recèns citato, & in antiquâ Inſcriptione Diocletiano dictâ (*d*), SUPERSTITIO appelletur: & ex eâ itaque deducendum, non tantùm in Hiſpaniis ejuſmodi de proſtratâ Chriſti Religione trophæa fuiſſe erecta: ſed & in aliis provinciis ſimiliter factitatum eſſe. Præſertim, cùm Oroſius [libro, ait Pagius, 9. verùm *ſeptimo* dicendum erat, *cap.* 7. videndumque aliàs, cur ſubjecta ab ipſo Oroſii verba tantoperè à vulgatis editionibus initio & in fine differant (*e*)] de Nerone ſcripſerit: *Denique omnibus flagitiis ſuis hoc etiam addit, quòd primus* ROMÆ CHRISTIANOS SUPPLICIIS ET MORTIBUS AFFECIT, AC PER OMNES PROVINCIAS PERSECUTIONE EXCRUCIARI IMPERAVIT, IPSUM QUOQUE NOMEN EXTIRPARE CONATUS, *beatiſſimos Apoſtolos Petrum cruci affixit, Paulum capite gladio ſecuit.* Ubi etiam denuò Pagius pro clauſulâ: » Quod martyrium, ait, » anno ſequenti contigit; ideòque perſecu» tio, quæ hoc anno Romæ cœpit, intra il» lud tempus in alias provincias propagata: » niſi, quod veriſimilius, Edictum in omnes » ſtatim provincias miſſum fuerit. «

Et nos jam, ut de noſtro quoque aliquid cunctis iſtis addamus, [quatenùs nimirùm validè confirmant, Neronem ad excidendum ubique Dei populum prorupiſſe] ideò minùs habere Dodwellum, quæ iis regerat, arbitramur, quòd, dum pugnat, *nullam vel ſpecie tenùs veriſimilem fuiſſe rationem, cur Chriſtiani, qui Româ aberant, Urbis incendio arguerentur*, ſecurè ille ob Taciti auctoritatem ponit, primò id incendii Neronianæ Chriſtianorum perſecutioni præiviſſe, deindè autem eidem ſimul vexationi occaſionem dediſſe. At præterquàm hujus Scriptoris hypotheſes manifeſtò ab illis Taciti diverſæ ſunt, mul-

(*a*) *Inſcriptionum pag.* 238. *num.* 9. (*b*) *Lib.* 5. *de Emendat. Temp. pag.* 471. (*c*) *Hoc eſt, paulò antè, in eâd. Crit. ad an. Chriſti* 64. *num.* 4. (*d*) *Melius dixiſſet Pagius:* In antiquis Inſcriptionibus Diocletiano dicatis. *Baronius enim, quem Pagius laudat, non unam tantùm, ſed duas refert ad annum Chriſti* 304. *num.* 8. (*e*) *In meâ enim, verbi gratiâ, editione, quæ Moguntiæ anno* 1615. *prodiit, legitur:* Auxit hanc molem facinorum ejus temeritas impietatis in Deum. Nam primus Romæ . . . . beatiſſimos Chriſti Apoſtolos; Petrum cruce, Paulum gladio occidit. *Confer Pagium pag.* 55. *num.* 3.

Digitized by Google

ta paulò antè è Suetonio, Hieronymo, Oroſio, atque aliis, adduximus, quæ vel Neronis perſecutionem incendio anteriorem faciunt, vel poſteriorem quidem, ſed quam ab illo ortam non dicunt. Et, ut maximè anteriorem fuiſſe, non contendamus, haud videmus, fateor, quînam pulchrè & perſpicuè oſtendere quiſquam valeat, impoſſibile eſſe, ut poſt Romæ incenſionem Nero fideles ubique per Imperium Romanum ſolo Chriſtianiſmi nomine fuerit perſecutus; aut ſi non ſolo, Romæ tandem *ut incendii reos*, propter Taciti teſtimonium, ubique verò, è re natâ, *tanquàm homines malefica ſuperſtitioni addictos*, propter alia aliorum loca, licèt reapsè utriuſque culpæ inſontes. Prorsùs uti Suſis Mardochæum *ob neglectum ſalutationis officium*, omnes autem Judæos, occaſione datâ, per centum & viginti ſeptem provincias Imperii Aſſueriani *tanquàm hominum nationem, qui leges ab omnium gentium legibus alienas haberent, neque regiis parerent Edictis*, Aman Aſſueri nomine decreverat interfici (*a*).

Notandum ſedulò, quod ſupereſt, noſtrum quidem de Nerone, *Proſilivit ad excidendum cœleſte templum, delendamque juſtitiam*, dicere; neutiquàm verò, *excidit*, vel *delevit*. Voluit enim reverà excidere & delere. Imò, ut cum Oroſio loquar, *ipſum quoque nomen extirpare conatus*: ſed fruſtrà; quæ & ſors poſteà Diocletiani, niſi ſuum fortaſſis finem Nero in illâ aſſecutus ſit Provinciâ, de quâ allatæ ſuperiùs Inſcriptiones meminerunt. Videant qui nuperrimè numiſmatibus & ſimilibus Inſcriptionibus de *Hæreſi*, quam vocant, *extinctâ* gloriati ſunt, annon incaſsùm quoque ad excidendum cœleſte templum proſiliverint.

Ibid. *Et primus omnium* [Nero] *perſecutus Dei ſervos.*] Rotundè dicam. Nil minùs verum, ſi res ipſa ſpectetur, & ad ſingularia, qualia hic Scriptor ſubjicit, exempla attendamus (*b*). Cur illi enim Nero *primus omnium*, non dico cum Euſebio (*c*) *Imperatorum*, nam id noſter nuſpiàm addidit, vel innuit: ſed *primus omnium* ſimpliciter, adeòque *hominum*, *Dei ſervos perſecutus eſt*? Quia, ut habetur in ſequentibus, *Petrum cruci adfixit, & Paulum interfecit.* Atqui longè anteà, ſub Tiberio, Herodes Antipas Joannem Baptiſtam iniquiſſimè decollaverat (*d*); & ſub eodem, vel, ut alii volunt, ſub Caligulâ, Judæi Stephanum lapidibus obruerant (*e*): ſub Caligulâ autem, vel, ut rursùs aliis placet, ſub Claudio, Jacobus, Joannis frater, ab Herode Agrippâ fuerat interfectus (*f*), & Petrus conjectus in vincula (*g*). Imò, ſi à ſingularibus iſtis quorumdam fidelium martyriis, aut vexationibus, ad generaliores Eccleſiæ perſecutiones tranſierimus, Tiberii, vel Caligulæ certè, ſi quis cum vulgo malit, principatu, ipſoque die, quo Stephanus ille Protomartyr lapidatus eſt, *Facta eſt*, ait Lucas in Actis (*h*), *perſecutio magna adversùs Eccleſiam, quæ erat Hieroſolymis, & omnes diſperſi ſunt per regiones Judææ, & Samariæ, præter Apoſtolos*: undè Georgius Syncellus ad annum mundi 5537. Divinæ verò Incarnationis 37. imperantis autem Tiberii 20. aut 21. *Hoc anno*, inquit, *perſecutione in Eccleſiam excitatâ, fidelium pleríque diſperſi ſunt, ad quos, fidelium in diſperſione conſtitutorum præfixo titulo, Catholicam Epiſtolam Jacobus frater Domini ſcripſit.* Quid? quòd infrà (*i*) perilluſtri Cupero, itemque Lipſio ad Taciti Annales (*l*), videntur non immeritò Chriſtiani, qui ſub Claudio Romæ degebant, Judæis illis accenſendi, qui à Claudio malè habiti ſunt, id eſt, quos Claudius, Lucâ (*m*) & Suetonio (*n*) teſtibus, Româ coëgit excedere. Cur ergò utrumque motum Cecilius noſter non numeravit inter perſecutiones, nec aliter tandem in ſpeciem de Nerone locutus, quàm cùm de eodem Sulpicius Severus (*o*): *Qui, non dicam*, inquit, *regum, ſed omnium hominum, & vel immanium beſtiarum ſordidiſſimus, dignus exſtitit, qui perſecutionem in Chriſtianos primus inciperet.* Nempè quòd hic Auctor *nequaquam Imperatorum aliorumve qualeſcunque perſecutiones, eorumque pœnas jam indè ab Eccleſiâ poſt Chriſti Aſſumptionem conſtituendâ exponere fuerit aggreſſus*: ſed tantùm *à principio, ex quo eſt Eccleſia conſtituta*. Vide caput primum ſub finem, & ibi dicta num. 31. pag. 15. Ex hoc autem ſecundo Eccleſia Chri-

(*a*) *V. lib. Eſthera, cap.* 3. *comm.* 5. 6. 8. *& ſeq.* (*b*) 2. *Petr.* 3. 13. (*c*) *Euſeb. lib.* 2. *Hiſt. Eccl. c.* 25. ἔδει δ' ἄρα τοῖς πᾶσι καὶ τοῦτ' ἐπιγραφῆναι αὐτῷ [Νέρων], ὡς ἂν πρῶτος αὐτοκρατόρων τῆς εἰς τὸ θεῖον εὐσεβείας πολέμιος ἀναδειχθείη. (*d*) *V. Matth.* 14. 1. *& ſeq. uſque ad* 10. (*e*) *V. Act.* 7. 57. *& ſeq.* (*f*) *V. Act.* 12. 1. 2. (*g*) *V. ibid. comm* 3. 4. (*h*) *Vide Act.* 8. 1. (*i*) *V. P.* 2. *p.* 126. (*l*) *V. Juſti Lipſii Commentarium ad lib.* 15. *Annal. Tacit. pag.* 455. *edit. Ant.* 1581. (*m*) *V. Acta Apoſt.* 18. 2. (*n*) *In Claudio, cap.* 25. (*o*) *V. lib.* 2. *Hiſt. Sac.*

ſtiana haud antè *conſtituta* fuiſſe cenſenda eſt, quàm *poſtquàm Apoſtoli per annos* XXV. *uſque ad principium Neroniani imperii per omnes provincias ac civitates fundamenta Eccleſiæ miſerunt.* Et noſtro igitur Scriptori *Nero* optimè, cæteris cæterorum perſecutorum per illos XXV. annos vexationibus de induſtriâ prætermiſſis, dicitur *primus omnium Dei ſervos perſecutus.* Supple, *poſt Eccleſiam ſemel conſtitutam.* Vin' auctoritate, quæ noſtrâ ſit major, urgeri? Extat apud Auguſtinum de Civitate Dei, libro 18. caput 52. cum hoc lemmate: *An credendum ſit, quod quidam putant, impletis decem perſecutionibus, quæ fuerunt, nullam ſupereſſe, præter undecimam, quæ in ipſo Antichriſti tempore ſit futura.* Lege illud; & an aliud, quàm quod jam monuimus, opus ſit facto, tecum cogita, cùm ad hæc veneris: *Primam* [*perſecutionem*] *computant à Nerone .... Sed ... quid ... qui hoc ſentiunt, dicturi ſunt de perſecutione, quâ ipſe Dominus crucifixus eſt? In quo eam ſunt numero poſituri? Si autem, hâc exceptâ, exiſtimant computandum, tanquàm illa numerandæ ſint, quæ ad corpus pertinent, non quâ ipſum caput eſt appetitum & occiſum, quid agent de illâ, quæ poſteà quàm Chriſtus aſcendit in cœlum, Hieroſolymis facta eſt, ubi beatus Stephanus lapidatus eſt, ubi Jacobus, frater Joannis, gladio trucidatus eſt, ubi Apoſtolus Petrus ut occideretur incluſus eſt, & per Angelum liberatus; ubi Saulus, qui poſteà Paulus factus, vaſtabat Eccleſiam; ubi ipſe quoque jam fidem, quam perſequebatur, evangelizans, qualia faciebat, eſt paſſus, ſive per Judæam, ſive per alias gentes, quàcunque Chriſtum ferventiſſimè prædicabat? Cur ergò eis à Nerone videtur ordiendum, cùm ad Neronis tempora inter atrociſſimas perſecutiones, de quibus nimis longum eſt cuncta dicere, Eccleſia creſcendo pervenerit? Quòd ſi à Regibus factas perſecutiones in numero exiſtimant eſſe debere, Rex fuit Herodes, qui etiam poſt aſcenſum Domini graviſſimam fecit.* Hactenùs ergò Auguſtinus, poſt quem nunc Baluzium infrà adeas licet, P. 2. 11. & Cuper. p. 126.

Ibid. *Et primus omnium* [*Nero*] *perſecutus Dei ſervos.*] Neque enim illud verum eſt, quod illi Martyrologiorum Menologiorumque Conſarcinatores putant, tam multos Imperatorum fuiſſe perſecutores. Qui ſcripſit ſub Conſtantino Lactantius, paucos ante Diocletianum in eo perſecutorum Albo recenſuit; Neronem duntaxat, Domitianum, Decium, Valerianum, atque Aurelianum. Convenitque, pro ætate ſuâ, cum Lactantio Tertullianus; nec enim alios ille ante ſe, quàm quos Lactantius, perſecutores Imperatores agnoſcit, Neronem atque Domitianum. *Dodwellus* (*a*).

Lin. 6. *Petrum cruci adfixit.*] Hoc in Petro ſupplicii genus Joannes c. XXI. 19. confirmare videtur, reſpiciens ad Chriſti verba, ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου. Aliàs enim ἐκ τοῦ ζώννυσθαι ϗ τοῦ ἀπάγεσθαι ὅπου τις οὐ θέλει, genus mortis ſignificari non poterat, ſed quidem in carcerem & vincula conjectio, etiam abſque capitali ſupplicio. *Tollius.*

Ibid. *Et Paulum interfecit.*] Tria ſunt, ob quæ non injuriâ videri poſſit ſcriptum quondàm fuiſſe, *& Paulum gladio interfecit.* Unum, quòd Paulum gladio periiſſe, collo ſcilicet deciſo, communis ſit Veterum ſententia. Alterum autem, quia cùm noſter oratorias leges calluerit, & in antecedentibus martyrium Petri memorans inſtrumentum ſimul martyrii nominaverit, *Petrum cruci adfixit*, vix potuerit non continenter, *& Paulum gladio interfecit*, ſubjicere. Præſertim, cùm ex ejuſmodi regulis apud Sulpitium Severum (*b*) legamus: *Paulus ac Petrus capitis damnati, quorum uni cervix* GLADIO DESECTA, *Petrus* IN CRUCEM SUBLATUS EST; parique modo apud Oroſium (*c*): [*Nero*] *beatiſſimos Chriſti Apoſtolos, Petrum* CRUCE, *Paulum* GLADIO *occidis*; rursùmque itidem apud Pſeudo-Hegeſippum (*d*): *Alter* CRUCE, *alter* GLADIO *necatus eſt*: Græcè autem apud Theodorum Metochitam (*e*): ὁ Νέρων τὸν Πέτρον ΕΣΤΑΥΡΩΣΕ, τὸν δὲ Παῦλον ΔΙΑ ΞΙΦΟΥΣ ἐπελέκισεν. Tertium denique, quoniam tantùm abeſt, ut Latinis Patribus *interficere*, vel *interficici*, curtâ locutione ſpecialiter & propriè *decollare*, vel *decollari* ſignificent, ut ii contrà quandòque, verbi gratiâ, interficere breviter, pro *crucifigere* poſuerint, nonnunquàm autem *interfici*, pro *præcipitari in flumen*, & *mergendo necari.* Tertullianus de Synagogâ, quæ Chriſtum, quod omnes norunt, ſecuri non feriit, ſed crucifixit: *Omnis*, inquit (*f*), *Synagoga filiorum Iſraël eum* [*Jeſum*] INTERFECIT, *dicentes ad Pilatum*, & quæ ſequuntur.

(*a*) *Diſſert. Cypr.* XI. *num.* 8. (*b*) *Lib.* 2. *Hiſt. Sac.* (*c*) *Lib.* 7. *cap.* 7. (*d*) *Lib.* 3. *de Excidio*, *&c. cap.* 3. (*e*) *In Hiſt. Rom. fol.* 80. (*f*) *Adverſùs Judæos*, *Sect. de Paſſione Chriſti.*

Digitized by Google

tur. Latinum verò Euſebii Chronicon (*a*) de Quirino Martyre, quem totum, hoc eſt, non priùs decollatum, Ethnici in fluvium præcipitarunt, & hi poſteà vel illi mergendo interemerunt: *Quirinus, Epiſcopus Sciſcianus, pro Chriſto glorioſè* INTERFICITUR. *Nam manuali molâ ad collum ligatâ, è ponte præcipitatus in fluvium diutiſſimè ſupernatavit, & cum ſpectantibus collocutus, ne ſuo terrerentur exemplo, vix orans, ut mergeretur obtinuit.* Cogitent interim Eruditi, nî moleſtum eſt, an hoc ipſo, quòd ita *interficere* in *crucifigendi* & *ſubmergendi* ſignificatione, manante nimirùm à generali, quâ pro *occidere* & *è medio tollere* ponitur, uſurpatum invenimus, non potuerit quoque hic Auctor, neglectis rigidioribus Oratorum præceptis, *interfecit*, ſine ullâ gladii mentione, de Paulo ſecuri cæſo adhibere.

Lin. 7. *Nec tamen abiit impunè.*] Simili phraſi noſter infrà de ſene Maximiano: *Quia ſemel abiit impunè, &c.* initio cap. XXX.

Ibid. *Reſpexit enim Deus vexationem populi ſui.*] Pauci, credo, alludi hoc loco ad iſtum Exodi (*b*): *Vidi, vidi afflictionem populi mei*, ſi non jam ex ſeſe intellexerunt, nunc à me admoniti negabunt. Eò magis, quòd cùm olim 70. Interpretes Hebræa verba reddiderint, Ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου, Beza ſuperiori ſæculo illorum tralationem Act. VII. 34. expreſſerit in hunc modum: *Vidi, vidi* VEXATIONEM POPULI MEI, quæ & forsàn veteris editionis Italæ verſio erat. Extare certè etiamnùm pluribus locis *vexationis* vocem in Vulgatâ, durioreque ſenſu, quod magis eſt, hoc eſt, pro *graviori afflictione & perſecutione*, nemo niſi injuriâ dubitaret. Nam apud Jeremiam (*c*) v. c. de Sedeciâ ejuſque Principibus, *Dabo eos*, inquit Dominus, *in* VEXATIONEM *afflictionemque omnibus regnis terræ.* Sicque alibì apud noſtrum, vel Sulpicium ſaltem Severum, ne de aliorum teſtimoniis ſim ſollicitus, *vexatio* & *vexationes*, pro *perſecutionibus*; itemque *vexare* & *vexari*, pro *perſequi*, aut *perſecutionem pati.* Sulpicius etenim ipſe quoque libro 1. Hiſt. Sac. (*d*): *Viſum eſt mihi*, ait, *non abſurdum, cùm uſque ad Chriſti crucem Apoſtolorumque actus per ſacram Hiſtoriam excurriſſem, etiam . . . excidium Hieroſolymæ*, VEXATIONESQUE *populi Chriſtiani, &c.* decem, quas vocant, perſecutiones intelligens. Undè poſtquàm libro 2. de ſingulis dicere aggreſſus, & ad quartam uſque progreſſus, *Quarta*, inquit, *ſub Hadriano perſecutio numeratur*; moxque ſimiliter de quintâ: *Sub Aurelio, Antonini filio, perſecutio quinta agitata*; ſextam deindè *vexationis* nomine, tanquàm prorsùs ſynonymo, indigitat his verbis: *Sexta, Severo imperante, Chriſtianorum* VEXATIO *fuit. Vexationis* aliàs vocabulum in iſtâ Tertulliani (*e*) Oratione *morbum* ſignificare, non ignoramus: *Pleroſque hoc opus* [*exomologeſeos*] *ut publicationem ſui aut ſuffugere, aut de die in diem differre præſumo, pudoris magis memores, quàm ſalutis; velut illi, qui in partibus verecundioribus corporis* CONTRACTA VEXATIONE, *conſcientiam medentium vitant.* Sed quid cuique loco conveniat, attendendum. Et de cætero, quin in eo, qui nobis verè præ manibus, noſter *vexationem populi ſui* paſſivo ſenſu, pro *vexatum ſuum populum*, idque de Eccleſiâ Dei Chriſtianâ dixerit, nullus ambigendi locus eſt, tam ob hæc verba cap. 4. *Extitit enim execrabile animal Decius, qui vexaret Eccleſiam*, & iſta ſimul Jeremiæ (*f*), *Ero eis in Deum, & ipſi erunt mihi in populum*, quæ certiſſimè ad novi fœderis fideles pertinent, quàm quòd de aliâ quâvis interpretatione, non dicam cogitare, ſed vel ſomniare, foret abſurdiſſimum. Et ſic ſuprà (*g*) paſſivè quoque: *Quos metus* COMPREHENSIONIS EJUS *in fugam verterat*, pro *Quos, eo comprehenſo, metus in fugam egerat.*

Lin. 8. *Dejectus itaque faſtigio imperii.*] Cave, ne ob proximè ſequentia, *ac devolutus A SUMMO tyrannus impotens*, legendum hîc pariter neceſſariò credas, *Dejectus itaque E FASTIGIO imperii.* Sæpiùs enim poſt id verbi in melioribus Auctoribus Latinis præpoſitio *de*, vel *ex*, eleganter relicta eſt ſubaudienda. Cicero in Oratione pro Murænâ: *His hœdinis pelliculis Præturâ dejectus eſt*; & 2. in Verr. *Pollicitus eſt quantùm vellent pecuniæ, ſi me Ædilitate dejeciſſent.* Ibidem alio loco, *dejicere honore* reperies, utì & apud Livium plus ſemel.

Lin. 9. *Nuſquàm repentè comparuit.*] Fabulæ. Miror autem, Chriſtianos veteres tam ſplendidè mentiri ſolitos, quorum mendaciorum ſi contexere catalogum luberet, tota iis plauſtra impleri poſſent, atque unà cum Sibyllinis carminibus ad anus vetulas mitti. *Tollius.*

(*a*) *Ad annum* I. *Olymp.* 272. (*b*) *Cap.* III. 7. (*c*) *Cap.* XXIX. 18. (*d*) *Ferè initio.* (*e*) *In lib. de Pœnit. cap.* 9. (*f*) *V. cap.* XXXI. 33. (*h*) *Cap.* 2. *p.* 23.

Digitized by Google

Licèt quæ hîc & proximè quoque de Nerone, non à noſtro ſolùm Cecilio, ſed à quibuſdam præterea Chriſtianis, ejus, uti nil ponere vetat, æqualibus dicuntur, talia ſint, ut ea ego ſine morâ fabuloſiſſima eſſe, viro docto concedam; vellem nihilominùs, acrem iſtam in noſtrum cæteroſque antiquiores eccleſiaſticos Scriptores cenſuram non ſtrinxiſſet, aut in aliam ſaltem occaſionem magis opportunam diſtuliſſet. Nam nunc quidem, ſi non undiquè, haud parùm tamen tam noſtri, quàm quorumvis inſuper veterum Chriſtianorum candorem honoremque tuetur inſignis Taciti locus, quem infrà (*a*) Columbus ex libro 2. Hiſtor. cap. 8. [nobis *tertio*] adduxit. Res tota, quoniam non indigna eſt quæ paulò accuratiùs explicetur, ſic habet.

Ex hoc Scriptore, *Nero*, ſeu, ut veriùs dicam, ***Neronis à ſeſe interfecti cadaver nuſquàm repentè comparuit, ut ne ſepulturæ quidem locus in terrâ tam malæ beſtiæ appareret.*** Eaque reapsè & unicè ipſius ſententia. Contrà autem, ex illis *quibuſdam*, quos perſtrinxit, Chriſtianis, non Neronis cadaver jam extincti, ſed *Nero ipſe vivus videnſque nuſquàm repentè comparuit, & certum in locum tranſlatus, vivus ibi reſervatus eſt.* Tacitus verò in laudatâ Pericope: *Sub idem tempus*, ait, [factâ non longè antè mentione ſacramenti Othonis, quod uterque exercitus, hoc eſt, unus Veſpaſiani, alter Muciani, octavo circiter menſe ab obitu Neronis acceperant] *Achaia atque Aſia falſo metu exterrita, velut Nero adventaret, vario ſuper exitu ejus rumore, eòque pluribus eum vivere fingentibus credentibuſque.* Quarè primùm omnium, ex Tacito, poſt Neronis mortem ſparſi fuerunt varii ſuper illâ rumores, unuſque aliquis inter cæteros hujuſmodi, ut ſi cui ejus occaſione vivere adhùc Neronem fingere liberet, poſſet facilè apud multos fidem invenire. Deindè, qui id fingerent, octavo, plùs, minùs, menſe, quàm obierat, inventi ſunt. Tertiò, complures ſimul reperti, qui non modò fabulam non reſpuerent & confutarent, ſed fide adeò bonâ admitterent, ut miſerrimè exterrerentur, velut Nero adventaret. Et denique, qui rem ita tum finxerunt & credere cœperunt, ii duplici de causâ nequaquàm Chriſtiani, verùm manifeſtè Ethnici erant. Una, quoniam multorum quidem ex Ethnicis intereſſe poterat fingere, Neronem fuiſſe adhùc ſuperſtitem, non verò pariter Chriſtianorum. Altera autem, quia Tacitus in allato loco nullam planè Chriſtianorum mentionem facit, ſed Achaiæ tantùm & Aſiæ, in quibus plures Neronem poſt ejus exitum vixiſſe finxerint, crediderintque: undè palàm nonniſi Ethnicos debere intelligi, colligendum eſt. Quæ cùm ita ſint, ubi jam noſter, oro, vel deliri, de quibus mox loquetur, Chriſtiani tam ſplendidè mentiti ſunt?

Omninò ſi, ut decet, de fictionis auctoribus ante omnia quæſtio eſt, nulla iſtius culpæ portio vel in hunc, vel in illos conjicienda: ſed, ut liquet, Ethnicis imputanda tota quanta eſt. Sin autem poſteà de fide, quæ fictioni habita, creditam certè; quin & cum inſigni valdè ἐπιμέτρῳ admiſſam fuiſſe eam fabulam à delirantibus noſtri Cecilii Chriſtianis, agnoſcimus.

Sed primò, noſter nec fictionem, nec ἐπίμετρον admittebat; credenſque, uno verbo, Neronis ſemel defuncti cadaver nuſpiàm apparuiſſe, negabat aliàs, tam Neronem nunquàm priore Chriſti ſæculo obiiſſe, quàm eum adhùc ſæculo quarto alicubi terrarum ſuperfuiſſe, adeò, dum utrumque negaret, ab omni ſplendido mendacio alienus, ut pro ipſiſſimâ veritate contra vanas nænias pugnaret.

Secundò verò, quòd ad ejus æquales utriuſque fabulæ defenſores, eorum ſanè cauſa longè minùs favorabilis. Sed tamen quòd octo ferè poſt Neronis obitum menſibus plures in Achaiâ & Aſiâ Ethnici, nimiâ quidem credulitate, ſed nullâ utiquè egregiè mentiendi deliberatione, Neronem adhùc vivere, in animum inducebant, [id enim, puto, mentiri nullo pacto voluiſſent, ut falſo dehinc metu exterrerentur] quidni ita quoque ejus ætatis Chriſtiani, & indè alii, in animum induxerint? Per errorem, inquam, potiùs quàm verâ ipſorum culpâ. *Credulitas error eſt magis, quàm culpa*, ſcribebat olim Plancus Ciceroni (*b*), *& quidem in optimi cujuſque mentem facillimè irrepit;* ut vel hîc, ubi de Chriſtianis ſermo eſt, cavere ſedulò oporteat, ne illos ſplendidè mentitos eſſe dicamus. Et quantò igitur ampliùs, ubi de iſto Auctore agitur? Qui cùm fictionem, fictioniſque appendicem ſannis exceperit, id unum evidenter peccavit, quòd ei præ cæteris rumori fidem ſuper Neronis exitu putaverit adhibendam, qui olim Neronem nuſquàm ſubitò comparuiſſe ſparſerat in vulgus, quemque de Neronis cadavere ſine dubio intelligendum Ethnici, quorum inter-

(*a*) *V. P.* 2. *p.* 272. (*b*) *V.* lib. 10. *Epiſt. Ciceronis ad familiares, Ep.* 23.

Digitized by Google

erat æquivocatione abuti, ad Neronem ipſum paulò poſt ejus mortem quaſi etiamnùm vivum retulerant, & Chriſtiani poſteà eorum exemplo aliis de cauſis. Adde quòd, cùm etiam Romæ, è Suetonii loco plenè mox deſcribendo, non defuerint, qui vel poſt Neronis funera *modò ejus imagines prætextatas in Roſtris proferrent*, *modò edicta*, *quaſi viventis & brevì magno inimicorum malo reverſuri*, haud poſſent illi aliter Neronem in vivis adhùc eſſe dicere, quàm unà affirmando, eum, dum more majorum puniendus quæreretur, derepentè evanuiſſe, & juſta, quæ nativo Neronis corpori ſoluta fuiſſe putarentur, nonniſi ſuppoſititio facta eſſe: neque porrò talia affirmare, quin viventibus victuriſque poſteà Chriſtianis plus æquo facilioribus tales de Nerone fabulas credendi aſſerendique occaſionem darent, quales in hoc capite noſter ponit, aut oppugnat.

Ibid. *Ut ne ſepulturæ quidem locus in terrâ tam malæ beſtiæ appareret.*] Contra Suetonium, qui docet, eum funeratum fuiſſe impensâ ducentorum millium. *Ed. Ox. & Cant.*

Ita dictæ editiones è Baluzio, ut videre eſt infrà P. 2. p. 11. Neque verò negandum, quin Suetonius in Nerone ſub finem capitis 49. & initio quinquageſimi diſertiſſimè habeat: *Nihil priùs ac magis* [*Nero*] *à comitibus exegerat, quàm ne poteſtas cuiquam capitis ſui fieret: ſed ut quoquomodò totus cremaretur. Promiſit hoc Seius, Galbæ libertus .... Funeratus eſt impensâ ducentorum millium ſtragulis albis auro intextis, quibus uſus Kalendis Januarii fuerat. Reliquias Ægloge & Alexandra nutrices cum Acte concubinâ gentili Domitiorum monumento condiderunt, quod proſpicitur è campo Martio impoſitum colle hortorum;* nec quin pariter initio quinquageſimi ſeptimi legamus: *Obiit ſecundo & trigeſimo ætatis anno, die, quo quondàm Octaviam interemerat. Tantumque gaudium publicè præbuit, ut plebs pileata totâ urbe diſcurreret. Et tamen non defuerunt, qui per longum tempus vernis æſtiviſque floribus tumulum ejus ornarent.* Sed quid multa? Iſta, quod quis fortè opinetur, Cecilium noſtrum cum ſuo, *ut ne ſepulturæ quidem locus in terrâ tam malæ beſtiæ appareret*, penitùs non jugulant; quippè cùm Suetonius uno tenore poſt hæc ultima: *Et tamen non defuerunt, qui per longum tempus vernis æſtiviſque floribus tumulum ejus ornarent*, addiderit, *ac modò imagines prætextatas in Roſtris proferrent*, *modò Edicta*, *quaſi viventis*, *& brevì magno inimicorum malo reverſuri;* quos ergò Neronis tumulum pro mero Cenotaphio habuiſſe, perſpicuum eſt. Undè ea noſtri, quâ de agitur, narratio non ſolùm non perimitur, ſed juvatur.

Pag. 186. lin. 1. *Tam malæ beſtiæ.*] Oroſius (*a*) ſimili modo de Tiberio Cæſare: *Ex manſuetiſſimo Principe* SÆVISSIMA BESTIA *exarſit.* Et Paulus ipſe, quod jamdudùm à viris magni nominis dictum eſt, non alium innuebat leonem, quàm Neronem, in hoc loco ſecundæ Epiſtolæ ad Timotheum (*b*), *Ereptus fui ex ore leonis.* Hinc, ut cæteros prætermittam, Euſebius (*c*) ... ἐῤῥύσθην, φησὶν, ἐκ στόματος λέοντος ... τὸν Νέρωνα ταύτῃ ὡς ἔοικε διὰ τὸ ὠμόθυμον προσειπών; id eſt, interpretante Valeſio, *Liberatus ſum de ore leonis, Neronem ſcilicet ita deſignans propter animi crudelitatem.* Plura addere vetant nos, quæ infrà à Baluzio P. 2. p. 22. & Cupero p. 127. obſervata ſunt, quos tu ergò ſuis locis conſule.

Lin. 2. *Tranſlatum.*] Quò? Mira enim hîc noſtri breviloquentia, & iſta ſe quæſtio, velis, nolis, objicit attentis lectoribus. Reſpondeo *in fines terræ*, propter ſequentia. Perge legere.

Ibid. *Vivum reſervatum.*] Vide Baluzium ad hæc ipſa verba, P. 2. p. 11. Cuperum p. 227. ad iſtam periochen, *Adventum* .... *nefas;* Columbum denique, p. 272. & ſeq. ad hanc rurſùm, *Nuſquàm repentè comparuit.*

Ibid. *Sibyllâ dicente matricidam profugum.*] Nonnulli perſuaſum habuere, Neronem ipſum vel Antichriſtum fore, vel iiſdem temporibus per Occidentem ſæviturum, quibus ille in Orientem graſſaretur. Ex Caſaubono Baluzius. Sibyllini verſus ab eodem citati ſic ſe habent:

Ἥξει δ' ἐκ περάτων γαίης μητροκτόνος ἀνὴρ
Φεύγων ἠδὲ νόον [Credo reſcr. νέον] ὀξὺ στόμα
μερμηρίζων,
Ὃς πᾶσαν γαῖαν καθελεῖ, καὶ πάντα κρατήσει.

Sic *editio Oxonienſis cum Cantabrigienſi;* niſi quòd vir doctus, qui poſteriorem curavit, incluſam uncinulis conjecturam prætermiſit prorsùs, memoratâque ejus loco aliâ, cujus auctorem non nominabat, nos verò jam indicabimus, & loquentem inducemus, eam ſibi quoque diſplicuiſſe, teſtatus eſt.

Ἥξει δ' ἐκ περάτων γαίης μητροκτόνος ἀνὴρ
Φεύγων ἠδὲ νόον ὀξὺ στόμα μερμηρίζων,
Ὃς ....

Lego ſecundo verſu:

(*a*) *Lib.* 7. *cap.* 4. (*b*) *V.* 2. *Tim.* IV. 17. (*c*) *V. lib.* 2. *Hiſt. Eccleſ. cap.* 22.

Digitized by Google

Φεύγων Ἠριδανοῦ ὀξὺ στόμα μορμυρίζον.

Padus oritur ex Alpibus. Hunc cum Eridano eumdem faciunt Æſchylus & Apollonius in Argon. & cum Rhodano quoque confundunt. Intelligoque oraculum de Julio Cæſare, qui ex Galliâ per Rhodanum & Alpes in Italiam deſcendebat: Μητροκτόνος, Cæſar Julius. *Gale.*

Autumat vir reverendus, hoc oraculo deſignari Julium Cæſarem, quæ ultima vox Matricidam notat, & ſic putat legendum:

Φεύγων Ἠριδανοῦ ὀξὺ στόμα μορμυρίζον.

Rationem conjecturæ ſuæ hanc affert, quòd Eridanus ab Æſchylo & Apollonio in Argon. pro Pado, Padus itidem pro Rhodano uſurpetur, quem Italiam petens Cæſar trajecit. Sed quanquàm hæc conjectura oraculi ſenſum fortè aſſequatur, cum Lactantii mente non congruit, qui disertè hæc de Nerone intelligit. *Anonymus Auctor editionis Cantabrigienſis.*

Lactantii mentem miramur contra viri reverendi emendationem appellari & urgeri. Quippè quia non Lactantius, vel noſter, uti ſolemus dicere, Cecilius, ſed, quos obiter caſtigavit deliri ii ſunt, qui laudata Sibyllæ carmina de Nerone intellexerunt. Quarè non hæc proculdubiò fuerit præſtantiſſimo Jamblichi Commentatori ſententia, debere eos verſus ex Sibyllæ noſtrique ſimul Cecilii mente de Julio Cæſare accipi: verùm iſta, Sibyllæ oraculum rectà ad Julium Cæſarem pertinere, & fuiſſe tamen, ſecundùm hujus Scriptoris narrationem, quoſdam deliros, qui quod Sibylla de Julio Cæſare vaticinata erat, ad Neronem perperàm retulerint; ut ſtare quidem poſſit optimè eatenùs conjectura, quam cum reliquis deinceps memorandis vir clariſſimus è ſuo exemplari per doctiſſimum & communem ſimul utriuſque noſtri amicum Eliam Boherellum deſcribi humaniſſimè paſſus eſt: ſed quas deniquè ſeriùs ex Angliâ accepimus, quàm ut hactenùs nonnullarum ex iis mentionem in tempore & loco potuerimus facere; legendarum igitur, quandò ſemel nobis invitiſſimis ſuâ ſede exciderunt, ad hujus tantùm libelli calcem. Gaudemus interim, poſſe virum celeberrimum ex recèns dictis intelligere, quàm rectè conſiderit non futurum, quin ſimus candidi, cùm oportebit, ipſius cogitationum interpretes.

Lin. 3. *A finibus.*] Excidit vox *terra*. Eſt enim in Græco, ἐκ περάτων γαίης. *Tollius.*

A finibus terra eſſe venturum. Gale. Nec aliâ, ut liquet, de càusâ.

Planè aſſentior. Nam non ſemel modò, quod ob præcedentia videri poſſit, ſed bis vocem γαίης Græci Sibyllarum verſus exhibent. Vide infrà apud Baluzium P. 2. p. 12.

Ibid. *Ut quia primus perſecutus eſt.*] Malim, *Ut qui Eccleſiam perſecutus eſt.* Tollius.

Ego vulgatam lectionem haud mutandam cenſeo. Nam licèt noſter hoc ipſo capite ſcripſerit: *Primus omnium perſecutus Dei ſervos;* & cap. 2. *Poſtquàm ad perſequendum juſtum populum incitatus;* & iterùm paulò poſt: *Senatus ita nomen ejus perſecutus eſt.;* rursùmque cap. 4. *Quis juſtitiam, niſi malus, perſequatur*, & ſi qua ſunt alia deinceps hujuſmodi exempla, id eſt, in quibus τὸ *perſequi* cum ſubſequente vel præeunte proximè accuſativo aliquo compareat: extat tandem in fine capitis noni locus alter ei, de quo nunc agitur, planè ſimilis, hoc eſt, ubi idem verbum *abſolutè*, quod aiunt Grammatici, poſitum reperitur; nempè hîc; *Quam verò cauſam perſequendi habuerit, exponam*, ibique ne ipſi quidem Tollio aliud quidquam legere in mentem venit. Adde, huic Scriptori familiare fuiſſe, *Eccleſiæ perſecutores* ſimplici *perſecutorum* vocabulo indigitare. Hinc, verbi gratiâ, in libri titulo nil, niſi *De Mortibus Perſecutorum;* & cap. 1. *mortem perſecutoribus irrogare.* Imò, ut videbitur in ſequentibus, ſolet noſter ea verba ſine accuſativis adhibere, quæ ſibi accuſativos adjungi maximoperè poſtulant, putà *agere*, *facere*.

Lin. 4. *Adventum … nefas eſt credere*	*Adventum … nefas* ESSE *credere.* Editio Cantabr. in verbis Auctoris: ſed mendâ proculdubiò typographicâ.
	Adventum (QUOD *nefas eſt credere.*) Editio Oxon. & Cant. in Notulis, cum eâ, quam repræſentamus, parentheſi.
	Adventum: QUOD *nefas eſt credere.* Cuperus, P. 2. p. 127. ſine parentheſi.
	Adventum NON *nefas eſt credere.* Abbas à S. Hilario.

Mallem

Digitized by Google

Mallem equidem, ut liberè dicam, *adventum*. ALII, QUOD NEC *fas eſt credere*. Ita quippè duas delirorum claſſes hic Auctor perſtrinxerit. Unam eorum, qui craſſâ & rudi Minervâ poſuerint, Neronem jam olim, ut cum noſtro loquar, tranſlatum, vivumque ab eo tempore in terræ finibus reſervatum, indidem ἐν τῇ τοῦ αἰῶνος συντελείᾳ venturum, ut Eccleſiam perſequatur, & Antichriſti præcedat adventum. Alteram verò illorum, qui rem totam præclarâ, quod quidem putarent, obſervatione, ſed reverâ futili, confirmatum iverint in hunc modum: duos quondàm Prophetas, hoc eſt, Enochum & Eliam tranſlatos fuiſſe vivos in ea loca, undè die Judicii reverſuri ſint ad epinicium Chriſti ſanctum ac ſempiternum in ultimâ tubâ, cùm deſcendere cœperit, inchoandum; nec aliter Diabolo, cùm ad vaſtationem terræ & humani generis everſionem veniet, Neronem præiturum, ejuſque præcurſorem fore. Agnoſco, nos ita pluribus conjecturis necdùm ſuo loco propoſitis niti, nedùm ut jam illas extra controverſiam pro virili ſtatuerimus. Sed ad eas feſtinamus, & plenam interim cuique poteſtatem ſuas noſtris ſymbolas præferendi libentiſſimè facimus.

Lin. 5. *Sicut duos Prophetas vivos eſſe tranſlatos in ultima ... initium Chriſti ſanctum ac ſempiternum, cùm deſcendere cœperit .... pronuntiant.*] Locus fœdè mutilus & obſcurus, quemque adeò quinque columnis, ex aliorum & noſtrâ quoque ſententiâ ſuis locis explectum & illuſtratum, ſubjicere operæ pretium judicavimus, quò cujuſque mentem de totâ pericope ſemel & faciliùs, Lector, percipias; ſimulque meliùs eligere queas, quam ſequaris.

Ex editionibus Oxonienſi, p. 6. & Cant. p. 524.	Ex ampliſſimo Cupero, infrà, P. 2. p. 127.	Ex Columbo, infrà, P. 2. p. 273.	Ex eodem Columbo, ibidem, aliâ ratione.	Ex noſtrâ ſententiâ.
Sicut duos Prophetas vivos eſſe tranſlatos in ultima SÆCULA PRÆCURSUROS *initium Chriſti ſanctum ac ſempiternum cùm deſcendere* SANCTIS SUIS COMITATUS, *pronuntiant.*	*Sicut duos Prophetas vivos eſſe tranſlatos*, ET *in ultim*O SÆCULO *initium Chriſti ſanctum ac ſempiternum, cùm deſcendere cœperit*, PRÆCESSUROS *pronuntiant.*	*Sicut duos Prophetas vivos eſſe tranſlatos*, ET *in ultimâ* ÆTATE *initium Chriſti ſanctum ac ſempiternum, cùm deſcendere cœperit*, PRÆCURSUROS *pronuntiant.*	*Sicut duos Prophetas vivos eſſe tranſlatos*, Et *in ultima* SÆCULA, *initium Chriſti ſanctum ac ſempiternum cùm deſcendere cœperit*, REDITUROS *pronuntiant.*	*Sicut duos Prophetas vivos eſſe tranſlatos, in ultimâ* UT TUBA EP*ini*C*ium Chriſti ſanctum ac ſempiternum, cùm deſcendere cœperit*, INCHOENT vel PRÆCINANT, *pronunciant.*

Ibid. *Tranſlatos.*] Non quidem *in terræ fines*, quomodò pauló antè *tranſlatum* explicuimus: ſed *è mundo*, ſive *in cœlum*, aut, quod etiam eòdem debet redire, *in Paradiſum*; vel ſi adhùc aliter mavis, πρὸς τὸ θεῖον. Quid enim de duobus, qui hîc ſine dubio (*a*) intelliguntur, Prophetis Enocho & Eliâ Thesbite Scriptores ſacri eorumve Interpretes, aliique homines id genus? De Enocho: *Tranſlatus eſt in Paradiſum*, verterunt Interpres Arabs & Latinus, ille Hebr. XI. 5. hic Syriac. XLIV. 15. *Tranſlatus fuit in cœlum*, habet Vatablus, Gen. V. 24. ἀνεχώρησε πρὸς τὸ θεῖον, ὅθεν οὐδὲ τελευτὴν αὐτοῦ ἀναγεγράφασιν: *Diſceſſit ad Deum, undè nec ejus mortem, ſeu finem conſcripſerunt*, inquit Joſephus lib. 1. Ant. c. 4. Quòd ad Eliam verò Thesbiten: *Helias non ex deceſſione vitæ, ſed ex tranſlatione venturus eſt, nec corpori reſtituendus, de quo non eſt exemptus: ſed mundo reddendus, de quo eſt tranſlatus*, ait elegantiſſimè Tertullianus in libro de Animâ (*b*). Scriptura autem Sacra, 2. Reg. 2. 11. *Aſcendit Elias per turbinem in cœlum*: undè & 1. Macch. 2. 58. Ἠλίας ἐν τῷ ζηλῶσαι ζῆλον νόμου ἀνελήφθη ἕως εἰς τὸν οὐρανόν.

Ibid. *In ultima* ...] Quòd hîc neque *ſæcula*, neque *ætate*, cum doctis modò laudatis, ſed *ut tuba* ſupplendum putaverimus, cauſa ſunt tam quæ proximè dicemus ad vocem *initium*, quàm iſte in primis Apoſtoli locus: πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλα-

(*a*) *Vide loca Patrum, quæ Cuperus infrà, P. 2. p. 127. & Columbus p. 273. indicarunt.* (*b*) *Sectione mihi ſeptimâ decimâ, cui titulus*, Ad Carpocratis opinionem.

γησόμεθα ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ΕΝ ΤΗ ΕΣΧΑΤΗ ΣΑΛΠΙΓΓΙ. σαλπίσει γὰρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα; *Non omnes quidem obdormiemus, ſed omnes mutabimur in momento, in ictu oculi*, IN ULTIMA, ſeu, ut vulgatus Interpres, IN NOVISSIMA TUBA. *Canet enim tuba, & mortui reſurgent incorrupti, & nos immutabimur;* 1. *Cor*. xv. 51. 52. Ne etiam dicam, non infrequens fuiſſe Patribus ad eamdem *ultimam tubam* reſpicere in ſcribendo. Tertullianus, verbi gratiâ, in de Animâ (a): *Quò ergò animam exhalabis? In cœlum, Chriſto adhuc ſedente ad dexteram Patris? Nondum Dei juſſu per Tubam Archangeli audito? Nondum illis, quos Domini adventus in ſæculo invenerit obviam ei, ereptis* [pot. *raptis*] *in aërem, cum his, qui mortui in Chriſto primi reſurgent?* Ita enim hunc locum legimus & diſtinguimus.

At cur potiùs apud noſtrum, *in ultimâ ut tubâ*, quàm *ut in ultimâ tubâ?* Partim, propter lacunam, cujus nulla pars ante *in ultimâ* videtur, quæque tota poſt occurrit: partim verò propter Latinæ linguæ indolem, cui ejuſmodi metatheſes uſitatæ ſunt. Sic eleganter Cicero contra Verrem (b), *verè ut dicam*, pro *ut verè dicam;* & in Epiſtolis ad Atticum, *Quod vereor, tibi ipſi ut probem*, ſimiliter pro *Quod vereor, ut tibi ipſi probem*.

Ibid. *In ultima initium Chriſti.*] In Ultima & Judicium Chriſti. *Abbas à S. Hilario.*

Lin. 6. *Initium Chriſti ſanctum & ſempiternum.*] Id eſt, ut hi boni viri putabant, regnum Chriſti millenarium. Cujus inanis perſuaſionis opinio, quæ etiam apud plures Patrum obtinuit, ex his Pauli ad Corinth. xv. 23. 24. 25. fluxiſſe videtur: Ἀπαρχὴ [ſcilicet ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως] Χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ. Εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ, ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν, καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν, καὶ δύναμιν. Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν, ἄχρις οὗ ἂν θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Præcedit enim ἡ παρουσία Chriſti τὸ τέλος, ſeu finem mundi, cùm traditurus eſt Deo & Patri regnum, atque ipſe ei ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ut ait commate 28. Inter eam παρουσίαν & τὸ τέλος intercedit ἡ βασιλεία, id eſt, regnum Chriſti, cujus regni tempore καταργήσει πᾶσαν ἀρχὴν, &c. καὶ θήσει πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ; & erit adverſarius ultimus ipſa mors; ſic ut dein ſemper victuri ſint electi, & mortem poſt victoriam Chriſti ignoraturi. Ex hoc igitur loco Veteres illud regnum Chriſti in terris expiſcati ſunt. Tempus verò millenarium ex Apocalypſi Joannis c. xx. 3. ubi Diabolus ab Angelo vinctus dicitur χίλια ἔτη; & comm. 4. ubi ſancti Martyres, & qui ſignum beſtiæ non admiſere, βασιλεύουσι dicuntur μετὰ Χριστοῦ τὰ χίλια ἔτη, reliqui verò mortui minimè revixiſſe. Illa verò reſurrectio ſanctorum *prima* ibidem dicitur; *felix*que & *ſanctus, qui ejus fuerit particeps*: quippè in quos mors altera poteſtatem non ſit habitura. Quod apprimè convenit cum illis Pauli, ubi ultimò devictum ſubactumque iri mortem dicit. Duos illos Prophetas quòd attinet, Henochum & Eliam, præcurſores Chriſti ad regnum millenarium de cœlo deſcendentis, hi mihi è cap. xi. Apocal. petiti videntur, ubi duo teſtes memorantur, qui poteſtatem habebunt claudendi cœlum, ne pluat, [quod Eliam præcipuè reſpicit] & aquarum in ſanguinem mutandarum; quæ duo Lactantius noſter lib. VII. cap. 17. Div. Inſtitut. uni tantùm homini, ſeu Prophetæ magno tribuit. Sequitur tandem poſt devictum triumphatumque Diabolum, Principatus, Imperia & Poteſtates, de quibus Paulus, ſive poſt Gog & Magog cœleſti igne abſumtos, ut eſt apud Joannem c xx. 8. 9. judicium extremum, ſive ſecunda reſurrectio, cùm terra, mare & infernum ſuos mortuos dabunt, iique dein, qui damnati fuerint, unà cum morte & inferno in lacum ignis conjicientur, quæ *ſecunda mors* eſt. Ex hoc Joannis viſo tot enata ſunt hominum vigilantium ſomnia, [& unum legiſſe libro VII. cap. 16. 17. Lactantium ſufficit] ut non tam multa ex eburnâ inferorum portâ Æneidos Scriptor emiſerit, aut Hermetis noſtri filii per omnes gentes ac populos diſperſerint. Sed de his aliàs uberiùs. *Tollius.*

Rectè, inquio ego, modò duas ſimul meminerit vir doctiſſimus enodare difficultates, quibus ſententia, quam ſequitur, laborat, quaſque hactenùs intactas prorsùs reliquit. Unam, quâ ratione futurum illud regnum Chriſti millenarium, ad quod ipſi, viroque etiam ampliſſimo (c) hic Auctor reſpicere viſus eſt, vocari queat commodè *initium Chriſti*, cùm jam per tot ſæcula Chriſtus in cœlo & terris ad dextram Patris ſemel elatus & conſidens regnaverit. Alteram verò, quinam verè pariter poſſit *initii ſempiterni* appellatio bono ſenſu eidem regno congruere. Quid enim

(a) *Sect. xx. in quâ De inferis, & An illuc omnes animæ compellantur.* (b) *In 3. Verr.* (c) *Infrà T. 2 p. 128.*

Digitized by Google

ſempiternum initium in eâ re, quæ non æternum initium habitura eſt: ſed quales res reliquæ, hoc eſt, fluxum ac evanidum, finemque adeò poſt mille annos! Ego certè, qui me aliter in ſummo utriuſque viri clariſſimi de utrâque difficultate ſilentio extricare non poſſem, cœpi jamdudùm vitii aliquid in voce *initium* ſuſpicari, &, quid ſi potiùs *epinicium* legatur, dicere; moxque quàm multa eò faciant, ſigillatim aſpectare in hunc modum.

Narrare primùm omnium Joannem in Apocalypſi (*a*), vidiſſe ſe olim poſt alia multa, quæ ſæculorum lapſu eventura erant, *turbam multam, quam numerare nemo poſſet, ex omnibus gentibus, & tribubus, & populis, & linguis, qui ante ſolium & Agnum ſtarent, ſtolis amicti candidis, palmas geſtantes in manibus, & magnâ voce clamantes*, SALUS DEO NOSTRO, QUI SEDET IN THRONO, & AGNO. *Omnes autem Angelos, qui ipſi quoque tum temporis in circuitu throni, & Seniorum, & quatuor animalium ſtarent, procubuiſſe ad ea verba ante ſolium in facies ſuas, & adoraſſe Deum, dicentes*: AMEN. BENEDICTIO, ET GLORIA, ET SAPIENTIA, ET GRATIARUM ACTIO, ET HONOR, ET POTENTIA, ET ROBUR DEO NOSTRO IN SÆCULA SÆCULORUM. AMEN.

Iſtas porrò utrorumque acclamationes, cùm palmæ à prioribus geſtarentur in manibus, non minus verum eſſe ἐπινίκιον, quàm cantica illa palmaria & laureata, quæ Veteres victoribus canebant, & ἐπινίκια vocabant.

Deindè, fuiſſe illa quidem plerùmque, ut vel è Suetonio in Julio Cæſare conſtare poteſt (*b*), impuriſſima, &, ſi non ſemper ſingula unius tantùm diei, ad ſummum certè pauciſſimorum: ſed eas rursùm, de quibus agitur, acclamationes ſanctum ab omni parte ἐπινίκιον eſſe; & verè eatenùs ſempiternum, quod hominum ſint, qui, ſicut patet ex ſequentibus (*c*), *Deum in omne ævum in ejus Templo colent*.

Adhæc, inter cætera, quæ Apoſtolus in priore ad Theſſalonicenſes (*d*) cum ipſo Chriſti de cœlis deſcenſu conjunxit, nominari diſertiſſimè, κέλευσμα. Αὐτὸς ὁ Κύριος ΕΝ ΚΕΛΕΥΣΜΑΤΙ, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ, καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ; ad verbum, *Ipſemet Dominus* CUM CELEUSMATE, *cum voce Archangeli, & tubâ Dei deſcendet è cœlo*.

At alluſiſſe ſine dubio Apoſtolum, cùm ita ſcriberet, ad genus illud *Celeuſmatum*, quod *Militare* vocare eſt, quodque à victricibus quondàm copiis cantabatur. *Super muros Babylonis levate ſignum, augete cuſtodiam, levate cuſtodes, præparate inſidias, quia cogitavit Dominus, & fecit quæcunque locutus eſt contra habitatores Babylonis. Qui habitas ſuper aquas multas, locuples in theſauris, venit finis tuus pedalis præciſionis tuæ. Juravit Dominus exercituum per animam ſuam, Quoniam replebo te hominibus quaſi brucho, &* SUPER TE CELEUSMA CANTABITUR; Vulgata, capite 51. Hieremiæ, commatibus 12. 13. 14. Quanquàm ſi vel maximè Paulus ἀλληγορικῶς ad illa Veterum *Celeuſmata*, ſeu hortamenta, quæ in uvarum calcatione, aliàs autem in remigatione adhibebantur, reſpexiſſet, certum ſit legi alibi apud Vulgatum Interpretem de prioribus, CELEUSMA *quaſi calcantium* CONCINETUR *adverſùs omnes habitatores terræ*, Hier. cap. 25. commate 30. & cap. iterùm 48. comm. 33. *Nequaquàm calcator uvæ ſolitum* CELEUSMA CANTABIT. Nautica verò, ſeu quæ quondàm remigibus dabantur, & ſpeciali quodam uſu κελευσματικὰ nuncupabantur, cani interdùm ſolita fuiſſe per Symphoniacos pueros, & per aſſam vocem, id eſt, voce prolatam, teſtis eſt Pædianus in libros Ciceronis de Divinatione (*e*).

Prætereà, vocem *epinicium*, licèt origine Græcam, uſurpari quandòque Latinè à melioribus Scriptoribus profanis, dicente, verbi gratiâ, Suetonio in Nerone (*f*): *Affirmavit.... ſe ... ſequenti die lætum inter lætos cantaturum* EPINICIA, *quæ jam nunc ſibi componi oporteret*. Ob quam indubiè auctoritatem Laurentius Humfridus ad calcem Diſputationis Origenicæ de Reſurrectione, quam è Græcis interpretatus eſt (*g*), EPINICION, *ſeu Triumphalis Eutropii aliorumque, ut apparet, auditorum acclamatio in Adamantii victoris laudem celebrata*, O DIVINE, OMNIQUE SAPIENTIA ET INTELLIGENTIA ORNATE, &c.

Tum autem, poſt *initium Chriſti ſanctum ac ſempiternum*, ſequi proximè in noſtro Cæcilio, *cùm deſcendere cœperit*. At hæc ultima verba nunquàm poſſe idoneè, niſi ad futu-

(*a*) *Apoc.* 7. *comm.* 9. 10. 11. 12. (*b*) *Cap.* 49. (*c*) *Id eſt, Apoc.* VII. 14. 15. (*d*) *Cap.* 4. *comm.* 16. (*e*) V. *Budæi Annotationes in Pandectas, fol.* 89. *edit.* 1527. (*f*) *Cap.* 4. (*g*) *Extat illa in fine ſecundi tomi Oper. Orig. edit. Baſil.* 1571.

Digitized by Google

rum Chriſti è cœlo deſcenſum totiès in novo Fœdere memoratum referri; nec quidquam jam meliùs cum glorioſâ illâ Chriſti deſcenſione quadrare, quàm hinc *tubam ultimam*, cujus modò è Pauli Epiſtolis meminimus, illinc verò vocabulum *epinicium*, cujus tot litteræ in voce *initium* occurrant.

Deniquè, negari ſanè ab Apoſtolo in priore ad Theſſalonicenſes, cap. IV. comm. 15. fore unquàm, ut ii, quos Chriſtus die Judicii vivos deprehendet in terris, *præveniant illos, qui in Domino obdormierint*; hoc eſt, obviam ei priores, in cœlum rapti, eant: ſed negari nuſpiàm ab eodem, aut ab alio quovis Scriptore ſacro, Enochum & Eliam, qui vivi olim in cœlos tranſlati ſunt, ex iiſdem eodemque die in Chriſti comitatu deſcenſuros, ut ejus ſint prævii ac præcurſores; & eò magis igitur deliris, quos hic Auctor ſuggillat, licuiſſe aſſerere rem ita futuram, addereque inſuper, eoſdem in *ultimâ tubâ* laudatum Chriſti epinicium, aut aliquod tale, præcenturos. Sicque noſtra tandem de hoc loco conflata ſententia eſt, interim dum meliora doceamur.

Ibid. *Cùm deſcendere cœperit.*] Sic lib. VII. 39. *Tunc aperietur cœlum medium intempeſtâ & tenebroſâ nocte, ut in orbe toto lumen deſcendentis Dei tanquàm fulgur appareat.* Et mox: *Cadet repentè gladius è cœlo, ut ſciant juſti ducem ſanctæ militiæ deſcenſurum, & deſcendet, comitantibus Angelis, in medium terræ.* Tollius.

Auctorem noſtrum ſcilicet accipiens, quaſi totidem verbis ſcripſerit, *cùm Chriſtus deſcendere cœperit.* Nil magis probo. Nam quid iſta, verbi gratiâ, conſtructio Columbi (*a*), *cùm initium Chriſti ſanctum ac ſempiternum cœperit deſcendere?* Præſertim, ſi per ſanctum ac ſempiternum Chriſti initium Columbus nil aliud, ut veriſimile eſt, quàm *regnum Chriſti millenarium* intelligebat. Non ſolent ſanè regna, regnorumve initia hominum ritu moveri, deſcendere & aſcendere.

Ibid. *Cùm deſcendere cœperit .... pronuntiant.*] *Cùm deſcendere cœperit, anteverſuros pronuntiant.* Abbas à S. Hilario. Qui quem ſenſum ex hoc loco cum illis ſupplementis elicitum cupiat, vellem indicaſſet. Non enim aſſequor.

Lin. 7. *Venturum putant .... curſor diaboli ac prævius ſit.*] En breviter, ut hæc lacuna expleta fuerit hactenùs à doctis viris:

Venturum putant { *ut qui præ-* (*b*) / *qui futurus præ-* (*c*) / *ut præ-* (*d*) } curſor diaboli ac prævius ſit.

Lin. 9. *Humani generis.*] Non jam ſtrictè & impropriè, ut ſuprà (*e*), pro *Imperio Romano* accepti, id eſt, pro *cunctis provinciis omnique Româ*, quemadmodùm definitur tacitè *Imperium Romanum* ab Aurelio Victore (*f*) his verbis: *Adeò cunctæ provinciæ omniſque Roma interitu ejus exultavit*: ſed ſumti citra controverſiam latiſſimè & propriè pro *toto genere humano*, ut Florus lib. 4. Hiſtoriæ Rom. (*g*): *Ubique*, ait, *cuncta atque continua totius generis humani aut pax fuit, aut pactio*; cùm non omnes tantùm gentes intelligeret, quas olim Auguſtus ad occaſum & meridiem pacaverat, itemque ad Septentrionem intra Rhenum atque Danubium, & ad Orientem intra Taurum & Euphratem, populique proindè Romani imperio ſubjectas: ſed illas etiam reliquas, quæ, ut pergit, *immunes erant imperii*, Scythas, Sarmatas, Seres, Indos, Parthos, qui omnes in χῷει ad Imperium Romanum in pace erant. Vide locum, ſi vacat.

CAPUT III.

Pag. 186. lin. 1. *Poſt hunc.*] Neronem nempè. Undè rotundè, majoriſque perſpicuitatis gratiâ, Anglica Reverend. Epiſcopi Saris. verſio, *After Nero*, ad verbum, *Poſt Neronem*.

Ibid. *Interjectis aliquot annis.*] Hoc eſt, tredecim. Anni enim totidem integri, quin & cum tribus inſuper menſibus diebuſque, à decimâ die Junii, quâ Nero anno Æræ Chriſti vulgaris ſexageſimo octavo miſerè periit, uſque ad diem decimam quartam Septembris, quâ alter, de quo mox, tyrannus anno Chriſti Dionyſiano octogeſimo primo regnare exorſus eſt, lapſi ſunt.

Ibid. *Alter non minor tyrannus.*] *Domitien.* Gallica Maucroixii tralatio, in margine. *Another Tyrant, Domitian, not much inferior to him.* Anglica recèns laudata, Domitiani nomine, commentarii vice, inſerto Auctoris verbis.

(*a*) *V. ſuprà, pag. 46. num. 47. col. 4.* (*b*) *Edit. Oxon. & Cant.* (*c*) *Cuperus P. 2. p. 127.* (*d*) *Allix.* (*e*) *Vide pag. 9. num. 14.* (*f*) *In Epitome, de Nerone.* (*g*) *Sub finem.*

Domitianus, calvum dixit quem Roma Neronem. Editiones Oxon. & Cant. ex ſubjectis, credo, Auſonii verſibus (*a*):

Et Titus imperii felix brevitate. Secutus
Frater, quem CALVUM *dixit ſua Roma* NERONEM.

Favent omnibus Hiſtoria Eccleſiaſtica & profana, quippè cùm è proximis Neronis poſt Galbam, Othonem & Vitellium ſucceſſoribus, putà Veſpaſiano, Tito, Domitiano, Nervâ, nullus ſit præter Domitianum, cui quæ hoc capite narrantur, conveniant. Confer Baluzium, P. 2. p. 12. & Columb. p. 273. præcipuè verò Euſebii caput à Baluzio indicatum.

Ibid. *Tyrannus.*] Domitianum eodem elogio Aurelius Victor (*b*) ſic infamavit: *Igitur metu crudelitatis* [*Domitiani*] *& conſcientiâ ſuâ conjuravere plerique ... adſcitâ etiam in conſilium tyranni uxore Domitiâ.*

Ibid. *Ortus eſt.*] Pro *imperare cœpit*, noſtri ſcilicet Scriptoris locutionem de natali die Domitianei imperii accipiendo, non de nativitate Domitiani propriè dictâ. Atque ita facto opus eſſe, ex eo inſigniter apparet, quòd tantùm abeſt, ut Domitianus poſt Neronis obitum fuerit in lucem ſuſceptus, ut jam annum ætatis ageret decimum ſeptimum, cùm Nero morte occubuit. Confirmatque adeò egregiè, ſi quid judico, hic locus, neſcio quo fato ab ampliſſimo Cupero prætermiſſus, illius ſententiam, quâ de natalitio Conſtantini ſolo diſputans (*c*) contendit, voces *ortus* & *oriri* adhiberi non raròſingulari elegantiâ de iis, qui Reges fiunt, vel Imperatores, aut Cæſares.

Pag. 187. lin. 1. *Qui cùm exerceret inviſam dominationem.*] Πολλὴν nimirùm εἰς πολλοὺς ἐνδειξάμενος ὠμότητα, οὐκ ὀλίγον τε τῶν ἐπὶ Ῥώμης εὐπατριδῶν καὶ ἐπισήμων ἀνδρῶν πλῆθος οὐ μετ᾽ εὐλόγου κρίσεως ἀποκτείνων, μυρίους τε ἄλλους ἐπιφανεῖς ἄνδρας ταῖς ὑπὲρ τὴν ὁρίαν ζημιῶν φυγαῖς, καὶ ταῖς τῶν οὐσιῶν ἀποβολαῖς ἀναιτίως, ut loqui licet poſt Euſebium, lib. 3. Hiſt. Eccl. cap. 17. Hoc eſt, ſi Valeſii verſionem imitemur: *Multa in multos crudelitatis ſuæ ſpecimina edendo, nec paucos nobilium atque illuſtrium virorum urbis Romæ injuſtè interimendo, alios præterea innumerabiles ſummæ dignitatis viros, tametſi inſontes, exilio & bonorum proſcriptione multando.*

Exercere autem *dominationem*, ut id obiter moneam, una eſt ex locutionibus illis, quas è Latinis majores noſtri Gallicas fecerunt, & qualium infinitam eſſe apud noſtrates multitudinem ſuperiùs (*d*) ponebamus, ne facilè Tollio concederemus, debere *quo officio repleto* in *quo officio impleto* mutari.

Ibid. lin. 2. *Cervicibus incubavit.*] Sic c. 7. *Multi Præſides & plura officia ſingulis regionibus ac penè jam civitatibus incubare;* ad quæ verba vide Tollium. Confer capite XV. *In cæterum populum perſecutio violenter incubuit.* Adi quoque Columbum, P. 2. p. 273.

Ibid. *Quàm diutiſſimè.*] Annis videlicet XV. & menſibus V. ſi Græcus Euſebii Canon Chronicus (*e*), Latinuſque Hieronymi (*f*), & utroque opere longè poſterior Jornandes (*g*) audiendi ſunt. Ex priori quippè, verbi gratiâ, Ῥωμαίων ἐβασίλευσεν θ Δομετιανὸς ἔτη ιε, μῆνας ε; id eſt, vertente & commonente Hieronymo, *Romanorum nonus regnavit Domitianus, Titi frater junior, ann.* XV. *menſ.* V. Sed mirum, nî olim Euſebius pro ἔτη ιε, μῆνας ε, ſcripſerit ἔτη ιε, *ἡμέρας ε*, *annos quindecim, dies quinque.* Xiphilinus enim è Dione in Domitiano, Ἐμονάρχησε δὲ [Δομετιανὸς] ἔτη πέντε καὶ δέκα, καὶ ἡμέρας πέντε; *imperavit annos quindecim, & dies quinque.* Ac præterea, ab Idibus Septemb. anni Æræ Chriſti Dionyſianæ LXXXI. quibus Titus, Domitiani deceſſor, vivere & imperare deſiit, uſque ad XIV. Kalend. Octob. anni ejuſdem Æræ XCVI. quibus Domitianus vitam & imperium cum morte commutavit, putandi tantùm veniunt anni XV. & dies V. ſive ad ſummum, quod Petavio placebat (*h*), anni XV. dies VI. Imò, *Domitianum annos quindecim imperaſſe* Epitome Aurelii Victoris; *anno imperii decimo quinto occiſum fuiſſe* Suetonius (*i*); πεντεκαίδεκα ἔτεσιν ἐπικρατήσαντα, ipſe quoque Euſebius quodam loco (*l*), ſine ullâ menſium dierumve, qui excurrerint, mentione ſcripto reliquerunt. Sed numerum proculdubiò rotundabant. Confer Latinam Euſebiani Chroni-

(*a*) *In de Cæſaribus.* (*b*) *In Epitome.* (*c*) Vide *Cuperi Præfationem*, *fol.* 4. (*d*) Vide *ſuprà pag.* 27. *num.* 12. (*e*) *Ad annum* 1. *Olymp.* 215. (*f*) *Ad annum* 4. *Olymp.* 214. (*g*) *Lib.* 1. *de Regnorum ac temporum ſucceſſione.* (*h*) *Lib.* 13. *de Doct. Temp. ad annum Ch.* 96. (*i*) *In Domitiano, cap.* 17. (*l*) *In Hiſt. Eccl. lib.* 3. *c.* 20. *in fine.*

Digitized by Google

ei editionem, in quâ ad an. Dom XCVII. cernitur decimus ſextus Domitiani è regione notatus; quod is nempè iniverit, etſi permodicè. Addo, vel hinc numeri rotundationem in Aurelii Victoris loco, de quo agitur, patere, quòd pro diſertis iſtis illius verbis, *Domitianus . . . imperavit annos quindecim*, exter alibì apud eumdem in libello de Cæſaribus: *Pœnas luit . . . anno . . . dominationis circiter quinto decimo*; quod non ſimpliciter pro *plus, minùs, quinto decimo* commodè accipi poteſt, ſed pro *paulò pluſquàm quinto decimo*, ob Xiphilini locum modò adductum.

Ibid. *Donec impias manus adversùs Dominum tenderet.*] De anno, quo Domitianus in Chriſtianos ſævire cœpit, magna eſt inter Chronologos opinionum diverſitas, quorum alii ad annum Æræ Chriſti vulgaris nonageſimum (*a*), alii ad nonageſimum primum (*b*), alii ad nonageſimum tertium (*c*), alii ad nonageſimum quartum (*d*), atque alii deniquè ad nonageſimum quintum (*e*) illius perſecutionis primordia quocumque modo referunt. Et eam quidem controverſiam non infirmis, ut videbatur, rationibus dirimere hoc loco in gratiam Dodwelli contra Pagium & cæteros propoſueramus, reſque jam diù erat confecta. Sed quis erit finis, inquiunt, ſi ita perrexerimus ut cœpimus? Dandum igitur deinceps plurimis noſtris ἐργοδιώκταις, ut quæ in hunc Auctorem fuſiùs annotavimus, aut obſervare adhùc volebamus, in pauca, quantùm fieri poterit, contrahantur. Tractat infrà hoc argumentum Cuperus in priore ad magnum elegantiorum Muſarum cultorem Voetium, pag. 9. & ſeq. Dodwellus verò in Diſſertatione Cyprian. 11. num. 16. & poſt eum Pagius ad annos Chriſti 90. num. 5. 6. 91. num. 4. 93. num. 2. 94. num. 5. 95. num. 2. De phraſi autem, quam hìc noſter adhibet, Cuperum vide, P. 2. p. 128.

Ibid. *Tutuſque regnavit, donec impias manus adversùs Dominum tenderet.*] Proximus poſt Neronem Chriſtianos perſecutus eſt Domitianus . . . . At ſanè multi eſſe non poterant, qui in eâ [perſecutione] coronati ſunt. Erat enim ea perſecutio breviſſima, ut vix unum annum implere potuerit. Statim extinctum innuit Lactantius. *Tutus*, inquit, *regnavit, donec impias manus adversùs Dominum tenderet. Poſtquàm verò ad perſequendum juſtum populum inſtinctu dæmonum incitatus eſt, tunc traditus in manus inimicorum luit pœnas.* Dodwellus (*f*).

Ibid. lin. 3. *Ad perſequendum juſtum populum.*] Explicat quid ſuprà (*g*) per *delendam juſtitiam* intellexerit. Vertit illuſtris Interpres Anglicus *the holy ſeed*, id eſt, *Sanctum ſemen*, quomodò ſeſe olim Judæi appellitabant. V. 1. Eſdr. IX. 2. & 3. Eſdr. VIII. 71.

Ibid. lin. 5. *Luit pœnas.*] Ita de eodem Domitiano, & in eodem argumento apud Aurelium Victorem: *Pœnas luit quinto & quadrageſimo anno vitæ.* Neque aliter Lactantius de Antichriſto: *Et captus, tandem ſcelerum ſuorum luat pœnas*; De Vitâ beatâ c. 19.

Ibid. *Interfectus domi.*] Id eſt, in palatio. Vide dicta ad caput XIV. Domitianum autem fuiſſe occiſum in palatio, quod ei in urbe Româ pro domo erat, & ubi adeò inter cætera cubabat, non eſt, meo judicio, quòd dubitetur: ita Eutropius, Jornandes, Suetonius & Xiphilini Dio rem unanimi conſenſu contra Alexandrini Chronici Auctorem narrant, ſecundùm quem, laudante ante nos Cupero (*h*), Domitianus ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Διὸς, *in fano Jovis* fuit trucidatus. E contrario enim *interfectus eſt ſuorum conjuratione in palatio*, ait, verbi gratiâ, Eutropius; nominantibus etiam ſpecialiùs partim Suetonio, partim Zoſimo, palatii locum, ubi cædes patrata, *cubiculum Domitiani* ad *domum Palatinam* pertinens (*i*), *in quo volebat interdiù, uti conſueverat, requieſcere* (*l*), & *ad cujus januam Parthenius* (*m*), tanquàm *cubiculo præpoſitus* (*n*) *aderat*.

Ibid. lin. 6. *Etiam memoria nominis ejus eraſa eſt.*] Aurelius Victor in Cæſaribus: *Senatus gladiatoris more funus* [*Domitiani*] *ferri*, ſeu, ut in Epitome, *efferri*, RADENDUMQUE NOMEN *decrevit*. Quod quomodò factum fuerit, ſi videre & probè noſſe cupis, en tibi inſigne exemplum è Criticâ Hiſtorico-Chronologicâ Pagii cum viri doctiſſimi Annotatione:

A. P. R. C. DCCC. XII.
: : : : : : : :
: : : : : : : :
: : : : : : : :
: : : : : : : :
EX. S. C. LUDI SAECULARES FACTI.

(*a*) *Baronius.* (*b*) *Druſius.* (*c*) *Pagius.* (*d*) *Hieronymus, & Cuperus quoque interdùm.* (*e*) *Dodwellus, & libentiùs cum eo Cuperus.* (*f*) *Ibid. num.* 16. (*g*) V. *pag.* 26. *num.* 31. (*h*) *In Epiſt. ad ampl. Voet. p.* 9. (*i*) *Sueton. in Domit. c.* 16. & 17. (*l*) *Zoſimus in Domit. ſub finem.* (*m*) *Zoſimus, ibid.* (*n*) *Sueton. ubi ſuprà, cap.* 17.

Digitized by Google

Eò in marmore Domitiani nomen non legitur, quia, ut inquit Suetonius in Domitiano, cap. 23. Senatus Domitiani *eradendos ubique titulos, abolendamque omnem memoriam* decrevit. *Pagius* (*a*).

Adde Baluzium, P. 2. p. 12. Cuperum, p. 129. Columbum, p. 274. quin & noſtrum cap. 52. exclamantem: *Ubi ſunt modò magnifica illa & clara per gentes Joviorum & Herculiorum cognomina, quæ primùm à Dioclete ac Maximiano inſolenter aſſumta, ac poſtmodùm ad ſucceſſores eorum tranſlata viguerant? Nempè delevit ea Dominus*, & ERASIT DE TERRA; quanquàm id quidem alio ſenſu, quàm hoc loco.

Ibid. *Cùm multa mirabilia opera fabricaſſet, &c.*] Ecce, ſecundùm Caſſiodorum in Chronico, non accuratiſſimam tantùm illorum operum recenſionem poſt Euſebium, cujus ſimilis Catalogus laudatur infrà Columbo, P. 2. p. 274. ſed ſub quibus etiam Conſulibus ſingula facta fuerint; quod ab Euſebio prætermiſſum, ſeu, ut veriùs dicam, peſſimè conturbatum.

Aſprenas & Clemens.

His Conſulibus multa mœnia & celeberrima Romæ facta ſunt; id eſt, Capitolium, Forum tranſitorium, Divorum porticus, Iſium, Serapium, Stadium, Horrea piperatoria, Veſpaſiani templum, Minerva Chalcidica, Odion.

Domitianus IX. & Clemens II.

His Conſulibus inſigniſſima Romæ facta ſunt opera; id eſt, Forum Trajani, Thermæ Trajanæ & Titianæ, Senatus, Ludus matutinus, Meta aurea, Meta ſudans & Pantheon.

Ibid. lin. 7. *Nobilia monumenta feciſſet.*] Vellejus Paterculus de P. Scipione Æmiliano: *Fecit ſua virtutis monumentum, quod fuerat avi ejus clementia.*

Ibid. lin. 8. *Nomen ejus perſecutus eſt.*] Vide Col. P. 2, p. 274.

Ibid. *Ut neque imaginum, neque titulorum, &c.*] *Senatus adeò lætatus eſt, ut repletâ certatim curiâ non temperaret, quin mortuum contumelioſiſſimo atque acerbiſſimo acclamationum genere laceraret, ſcalas etiam inferri, clypeoſque & imagines ejus coràm detrahi & ibidem ſolo affligi juberet; noviſſimè eradendos ubique titulos, abolendamque omnem memoriam decerneret.* Edit. Oxon. & Cant. è Suetonio, poſt Baluzium, apud quem plura vide, P. 2. p. 13.

Ibid. lin. 10. *Reſciſſis igitur actis tyranni.*] Quod ſub Nervâ contigit. Καὶ ὁ Νερούας τούς τε κρινομένους ἐπ' ἀσεβείᾳ, hoc eſt, Chriſtianos, ἀφῆκε καὶ τοὺς φεύγοντας κατήγαγε. *Editiones Oxon. & Cant.* ex Xiphilino ſcil. poſt Dionem in Nervâ.

Ibid. *Reſciſſis igitur actis tyranni, non modò in ſtatum priſtinum Eccleſia reſtituta eſt, ſed etiam multò clariùs ac floridiùs enituit.... Sed enim poſteà longa pax rupta eſt. Extitit enim poſt annos plurimos execrabile animal Decius, qui vexaret Eccleſiam.*] Si Lactantium audimus, à Domitiano ad Decium uſque nulla erit omninò perſecutio. Ita enim ille: *Reſciſſis igitur actis tyranni* [*Domitiani*] *non modò in ſtatum priſtinum Eccleſia reſtituta eſt; ſed*, &c. Ex quibus conterranei ſui verbis intelligimus, *longa Cypriani pax* quibus ſit limitibus includenda. *Dodwellus* (*b*).

Omne quod [*Domitianus*] *conſtituerat, Romani irritum facere*; Jornandes lib. 1. De Regn. Succ. Et quod hîc porrò noſter de *actis tyranni reſciſſis* loquitur, id ſuprà, capite 1. non diſſimili locutione, vel ſenſu, *tyrannorum imperia reſcindere* dixerat.

Ibid. lin. 11. *In ſtatum priſtinum Eccleſia reſtituta eſt.*] Quàm citò id poſt Domitianum contigerit, habuiſti modò duobus verbis ex editionibus Oxon. & Cant. num. 17. initio: tradunt verò fuſiùs infrà Baluzius, P. 2. p. 13. & Cuperus, p. 129. & ſeq.

Ibid. lin. 13. *Multi ac boni principes.*] Nec hoc ex fide hiſtoriæ. Sed mentiendum erat, ut Perſecutoribus omnibus triſtem obtigiſſe mortem probaret; cùm Trajanus & Antonini tranquilliſſimè vitâ defuncti ſint. Vide Jo. Sariſberienſis Polycraticum l. VIII. p. 546. & ſeq. *Tollius.*

Aliud virum doctum, cùm hæc ſcriberet, egiſſe, parùm abfuit quin dicerem. Sive quia multos ac *bonos principes* proximè poſt Domitianum Romani imperii clavum tenuiſſe, Zoſimus, præter Euſebium & Lactantium, qui jam à Baluzio in eam rem laudati (*c*), teſtatus eſt his verbis: *Domitianus peremptus à Stephano liberto.... Ab hoc tempore viri boni*, (ἄνδρες ἀγαθοί) *principatum adepti, Nerva, Trajanus, & poſt eum Hadrianus, & Antoninus Pius, & par illud fratrum, Verus atque Lucius.* Sive deindè quoniam, ut ut maximè Trajanus & Antonini tranquillâ morte defuncti ſint, quod certè nollem negaſſe, haud id magis utiquè negavit noſter Cecilius, qui ne γρῦ quidem de illorum morte, ſeu bona, ſeu triſtis fuerit, meminit; quique proindè

(*a*) *Ad ann. Chriſti* 88. *num.* XI. (*b*) *Diſſ. Cypr.* XI. *num.* 57. (*c*) V. P. 2. p. 13.

nonniſi ſummâ injuriâ videatur dici poſſe mentitus, ut perſecutoribus omnibus triſtem obtigiſſe mortem probaret. Præſertim, cùm nec Trajanum, nec Antoninos, nec ullos alios à Domitiano uſque ad Decium Imperatores Romanos in numero perſecutorum poſuerit, ſicut ſequentia firmabunt. At ecce id ipſum Tollio diſplicuiſſe nunc cogito, quòd noſter, inquam, Trajanum & Antoninos, qui ab Euſebio & aliis inter Eccleſiæ perſecutores cenſentur, *bonos* contrà *principes* vocaverit: haud inficiante nimirùm viro clariſſimo, fuiſſe illos Romanis, cæteriſque Ethnicis quibus imperarunt, bonos, ſed negante fuiſſe tales Chriſtianis; nec aliam ſibi denique fingente præclari illius elogii cauſam, quàm malam hujus Scriptoris fidem, qui quòd iis triſtem contigiſſe obitum oſtendere non poſſet, mentitus ſit fuiſſe bonos. Quaſi verò probandum ſumpſerit, *magna* SEMPER *edi à Domino exempla in perſecutores*; ac non potiùs, *adverſarios Dei* SÆPE *dignam ſcelere ſuo recipere mercedem*, ut ſuo ipſe loco loquetur. Aut quaſi iterùm ex Euſebii ſcribendi methodo, apud quem Adrianus Imperator Juſtini verbis *μέγιςος ϗ ἐπιφανέςατος*, *maximus & illuſtriſſimus* vocatur (*a*), quique aliàs eundem Adrianum, non cum Sulpicio Severo (*b*) *Dæmonum ſimulacra in templo ac loco Dominicæ Paſſionis, perimendæ Chriſtianorum fidei causâ, conſtituentem* induxit, ſed è contrario *Sereni Granii litteris in Chriſtianorum gratiam datis commotum* (*c*); imò ita commotum, *ut ſtatim Proconſuli* Aſiæ ſcriberet, *non eſſe Chriſtianos ſine objectu criminum condemnandos*, quique poſtremò nullàm quartam, Sulpicii ritu, perſecutionem ſub Adriano numeravit, ſed quartam ſuàm uſque ad M. Antonini & L. Au. Commodi tempora memorare diſtulit (*d*), ſequatur, mentitum eſſe in his omnibus Euſebium, nec niſi malâ mente res Adriani tractaſſe. Fuerint ergo potiùs & Cecilius noſter, & Euſebius, bonæ in iſtis fidei Scriptores: ſed quibus gravi aliquâ de causâ ſingulæ Chriſtianorum vexationes non viſæ ſint in perſecutionum catalogum referendæ, nec ſinguli etiam Imperatores, ſub quibus & ex illorum quandoque imperio acciderunt, in perſecutorum albo ſcribendi. Planè quemadmodùm ipſemet Sulpicius lib. 2. Hiſtoriæ Sacræ: *Sanè tum*, inquit, *Licinius, quia adverſùm Conſtantinum de imperio certavit, milites ſuos litare* PRÆCEPERAT; *abnuentes militiâ rejiciebat. Sed id inter perſecutiones non computatur; adeò res levioris negotii fuit, quàm ut ad Eccleſiarum vulnera perveniret.* Seu, ut meliùs dicam, quomodò, dùm Hieroymus in Chronico decem Eccleſiæ perſecutiones uſque ad Licinii tempora recenſet, Sulpicius in Hiſtoriâ Sacrâ novem tantùm numerat, quin nec ſingulas eaſdem cum Hieronymianis, imò, illam Aureliani inter alias prætermittens, quam huic Auctori *cruenta Aureliani ſcripta* ab unâ parte, ab alterâ verò *crudelia ejuſdem facta* inſignem meritò reddiderunt; haud ea propter tamen malæ fidei accuſatus, quòd ad brevem & irritum Aureliani impetum ſine dubio reſpexerit, *cui ne perficere quidem quæ cogitaverat licuit, protinùs inter initia ſui furoris extincto*, ut noſter brevi loquetur (*e*). Adde Cup. p. 2. p. 129, ad hæc verba, *Extitit enim poſt*, &c.

Pag. 188. lin. 1. *Nullos inimicorum impetus paſſa.*] Non quòd nil prorsùs à Domitiani obitu ad Decium uſque fuerit perpeſſa. Paſſa enim v. gr. ſub Trajano, ſub Adriano, ſub Severo, ſub Philippis, ut videre eſt apud Euſebium atque alios: ſed quòd impetus in illam per ea tempora facti nulli fuerint, id eſt, inanes & levioris momenti; quique, ut cum noſtro dicamus, non obſtiterint, quominùs *Eccleſia ambas ſimul in Orientem & Occidentem porrigere poſſet manus*: ſicut omninò in Philipp. 5. Tullius, *Nullæ iſtæ ſunt*, ait, *excuſationes*; non quòd nulli prorsùs excuſationi occurrendum ſibi eſſe videret, ſequuntur enim continuò tres, *Meus amicus eſt. Sit patria priùs. Meus cognatus*: ſed quòd, ipſius judicio, tres illæ vanæ eſſent ac nauci; & ſicut idem iterùm Philipp. 13. *Quid eſt autem, ſcelerate, quòd gemas, hoſtem Dolabellam judicatum à Senatu, quem tu ordinem omninò eſſe nullum putas?* Non quòd pariter Antonius nullum eſſe crederet Senatum in urbe, vel in orbe; eam enim, ut ſequitur, *ſibi cauſam belli gerendi proponebat, ut Senatum funditùs deleret*: ſed quòd nulla eſſet Senatûs auctoritas apud Antonium. De re ipsâ vide Dodwelli Diſſert. Cyprian. XI. nu. 17. & ſeq. uſque ad 25. Quid? quòd germana fortè noſtri ſcriptura fuerit, *nonnullos inimicorum impetus paſſa*; id eſt, pauculos, nec valdè graves.

Ibid. *Manus ſuas in Orientem & Occiden-*

(*a*) *Lib.* 3. *Hiſtoriæ Eccleſiaſt. cap.* 8. (*b*) *Lib.* 2. *Hiſtoriæ Sac.* (*c*) V. *Euſebii Chronicon ad annum Domini* 127. *& Hiſtoriam Eccleſ. lib.* 4. *cap.* 8. *&* 9. (*d*) *Euſeb. Chron. ad ann. Dom.* 168. (*e*) *Cap.* 6.

tem

Digitized by Google

tem porrexit.] Euſebius lib. 4. Hiſtoriæ Eccl. cap. 2. de rebus ad Trajani imperium pertinentibus diſſerens : Καὶ τὰ μὲν τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας τε καὶ ἐκκλησίας, ὁσημέραι ἀνθοῦντα ἐπιμεῖζον ἐχώρει προκοπῆς ; *Ac Servatoris quidem noſtri doctrina atque Eccleſia magis ac magis in dies efflore ſcens, continuis incrementis augebatur.* Idem rursùs eod. lib. c. 7. ſed jam de Adriani temporibus verba faciens : Ἤδη δὲ λαμπροτάτων δίκην φωστήρων τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἀποστιλβουσῶν ἐκκλησιῶν, ἀκμαζούσης τε εἰς ἅπαν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος τῆς εἰς τὸν σωτῆρα καὶ κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστεως ... *Porrò Eccleſiis jam per univerſum orbem inſtar clariſſimorum ſiderum ſulgentibus, & vigente apud totum hominum genus fide in Dominum ac Servatorem noſtrum Jeſum Chriſtum*, & quæ deinceps. Quòd ad locutionem, adi ſis Columbum, P. 2. p. 274.

Ibid. lin. 2. *Ut jam nullus eſſet terrarum angulus, &c.*] Nolebat ergò ſuperiùs (*a*) hic Scriptor, cùm de Chriſti diſcipulis ſtatim poſt ejus in cœlum aſcenſionem diſperſis mentionem faceret, illoſque, Nerone necdùm regnante, Eccleſiam per omnes provincias ac civitates fundaſſe adderet, intelligi quaſi de totâ terrâ habitabili ſine ullâ limitatione loqueretur : ſed aliquot, plus, minùs, terrarum angulos in Oriente & Occidente excipiebat, ad quos ne quidem ſub toto Neronis imperio religionem Chriſti penetraſſe putabat ; nonnullaſque itidem feriſſimas nationes, quæ nonniſi diù poſt Neronem Dei cultum ſuſceperint, & ad juſtitiæ opera manſuefactæ ſint : undè & illæ noſtræ ſuis locis reſtrictiones, *lato ſenſu, latè*, cùm ad Auctoris verba de omni terrâ ante Neronem εὐηγγελισμένῃ diſſereremus.

Sed num ſaltem in Americâ generaliter ſumptâ Apoſtoli ex noſtri Cecilii hypotheſibus Evangelium ante Neronis dominationem prædicaverunt? Affirmare debet Pagius, poſt illa, quæ in Criticâ ſuâ ad annum Domini 42. num. 2. tam in margine, quàm alibi, obſervavit. Sed ego quidem negare non dubitaverim ; & negare aliàs debet ipſemet Pagius, quoniam Lactantius, quem omnes, & Pagius ipſe cum cunctis verum hujus libri parentem eſſe cenſent, & nos quoque credimus, libro tertio Inſtitutionum, cap. 23. doctrinam Antipodum aſperè exagitat ; ut ſint proindè inter Veteres, ne jam Auguſtini & aliorum auctoritatem congeram, qui Pagio negitent, Apoſtolos ad extrema mundi climata pertexiſſe. Ut meo utar inſtituto, habet aliquid in hunc locum Baluzius, P. 2. P. 13.

Ibid. lin. 3. *Nulla denique natio, &c.*] Ὑπερβολικῶς hæc dicta ſunt, & interpretatione lenienda. Cæterùm, non aliter ferè lib. 5. cap. XIII. loquitur, ubi : *Cùm verò*, inquit, *ab ortu Solis uſque ad occaſum lex divina ſuſcepta ſit, & omnis ſexus, omnis ætas, & gens, & regio unitis ac paribus animis Deo ſerviant*, Tollius.

Ibid. *Nulla denique natio.*] Præſtaret, opinor, ex veteri codice legere, *Nulla denique Dei natio*, ob hunc Apoſtoli locum ad Romanos III. 29. *An Judæorum Deus tantùm ? Nonne & Gentium ? Imò & Gentium.* Indè quippè nulla in mundo natio, quæ non ſit *Dei natio*. Præter quàm quòd cùm perrexerit Paulus, *Quoniam quidem unus eſt Deus, qui juſtificabit circumciſionem ex fide, & præputium per fidem*, eo ipſo nulla natio potuit tam feris moribus vivere, quæ non eſſet Evangelii prædicatione Deique cultu miteſcenda ad juſtitiæ opera. Vide tamen Baluzium, P. 2. p. 13.

Ibid. lin. 4. *Suſcepto Dei cultu.*] Tale eſt apud Lactantium de Vitâ beatâ, cap. 27. *Suſcipere ſapientiam cum verâ religione ;* & de Juſtitiâ, cap. 13. *Suſcipere Legem divinam ;* & in Epitome, cap. ultimo, *Suſcipere quem Deus miſit.*

Ibid. *Sed enim poſteà longa pax rupta eſt.*] *Poſteà*, id eſt, *ſub Decio*, ſicut patet ex ſequentibus. *Longa* autem proindè eſt *annorum circiter centum & quinquaginta trium.* Cave tantùm, ut quæ ſuprà diximus ſunt, ne hìc pacem ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ βαθεῖαν intelligas, hoc eſt, *altiſſimam in totâ Eccleſiâ*, qualis apud Euſebium (*b*) ponitur ab Hegeſippo ſub Nervâ extitiſſe. Nam noſter contrà de pace, quam leves aliquot perſecutiones quandòque turbarunt, loquitur, & cujuſmodi adeò habebat ob oculos Sulpitius Severus, cùm ſcriberet (*c*) : *Interjectis deindè annis* VIII. & XXX. *pax Chriſtianis fuit ; niſi quòd medio tempore Maximinus nonnullarum Eccleſiarum clericos vexavit :* ubi pacem triginta & octo annorum haud meram ac continuam, ſed aliquâ vexatione interruptam vides, vocante etiam rotundè Hieronymi Chronico eam pacis ſub Maximino interruptionem, *Sextam Eccleſiæ Perſecutionem*.

CAPUT IV.

Pag. 188. lin. 1. *Extitit enim poſt annos plu-*

(*a*) *Cap. 2. p. 184.* (*b*) *Lib. 3. Hiſt. Eccl. cap. 32.* (*c*) *Lib. 2. Hiſt. Sac.*

Digitized by Google

rimos.] Id eſt, poſt annos plurimos tranquillitatis. *Maucroixius;* ut ſonat quidem Gallica ejus verſio.

Indubiè ob *longæ pacis* mentionem recèns factam, quam hic aliquatenùs ἀπὸ τῶ κοινῶ repetendam putavit. Sed integra igitur locutio repetenda foret hoc modo: *Poſt annos plurimos longæ pacis*, ſeu *tranquillitatis;* quæ mera ταυτολογία, cùm qui *pacem* dicit *plurimorum annorum*, *longam* eo ipſo *pacem* extitiſſe ponat. Mallem itaque *poſt annos plurimos* ſimpliciter de *elapſis plurimis annis* accipere, quos jam porrò centum & quinquaginta tres fuiſſe diximus. Adde Cuperum, P. 2. p. 129.

Ibid. *Execrabile animal Decius.*] Haud aliâ arte Neronem tractabat noſter p. 185. Sed aliud planè diverſum Cuperus habet infrà de Decii proximis, P. 2. p. 129.

Ibid. lin. 2. *Quis enim juſtitiam, &c.*] Redit ad loquendi genus, quod antè (*a*) explicuimus, cujuſque ſimile apud Lactantium (*b*) his verbis: *Hæc ſæpè cauſa præcipua juſtitiam perſequendi malis Regibus fuit.* Videndus de reliquo Columbus, P. 2. p. 274.

Ibid. lin. 3. *Ad illud principale faſtigium.*] An quo ſenſu *principale* interdùm *primum & præcipuum eſt?* Seu quo, verbi gratiâ, Romanorum Imperatorum poteſtas vocata à Trebellio Pollione (*c*) *maximum in terris culmen*, & infrà à noſtro (*d*) *ſublime faſtigium?* Haud crediderim: ſed quo potiùs *principalis auctoritas* & *principalis notio* in Zenonis Lege *de Cauſis criminalibus* (*e*), propriè *Principis auctoritatem & notionem* ſignificant ſecundo paragrapho: *Hoc ſolummodò in hujuſmodi viros vice quoque Principis auditori licebit, ut intentatum apud ſe crimen ſi patefactum fuerit, ad principalem referat notionem: ultionis autem tantis inferendæ dignitatibus modus non niſi in Principis reſidebit arbitrio;* & rursùm paulò poſt: *In hoc namque caſu ſuper coërcendâ hujuſmodi accuſatoris calumniâ, non immeritò conſulenda erit principalis auctoritas.*

Ibid. *Furere protinùs contra Deum cœpit.*] Statim equidem à *ſuſcepto* imperio *incœptam* conſtat ab eo perſecutionem. Quaſi hujus rei gratiâ provectus eſſet ad illud principale faſtigium, furere protinùs contra Deum *cœpit*, *ut protinùs caderet*, inquit Lactantius. Et ad Alexandrinos unus idemque nuntius retulit, & ſucceſſiſſe in imperio Decium, & edidiſſe perſecutionis edicta, ut è Dionyſii Alexandrini Epiſtolâ (*f*) conſtat ad Fabium Antiochenum. Nempè Romæ fuit ipſe ſub finem A. D. CCXLIX. quo circiter menſem Julium imperare exorſus (*g*); & primi omnium capti ſunt cum ſociis Moyſes, & Maximus, & Celerinus, ipſo adhùc Romæ verſante Decio. *Dodwellus*, Diſſert. Cyprian. XI. num. 53., è quo & quinque proximis (*h*), cætera, quæ ad hanc Decii perſecutionem ſpectant, peti poſſunt.

Ibid. *Et quaſi hujus rei gratiâ provectus eſſet ad illud principale faſtigium, furere protinùs.*] Ita, narrante Ammiano Marcellino (*i*): *Cæſar Gallus ex ſqualore nimio miſeriarum, in ætatis indultæ* (aut *adultæ*) *primitiis, ad principale culmen inſperato cultu provectus, ultra terminos poteſtatis delata procurrens, aſperitate nimiâ cuncta fœdabat.*

Ibid. lin. 4. *Nam profectus adversùm Carpos.*] Conſtantinus in Oratione ad Sanctorum cœtum *Getas* ſive *Gothos*, Zozimus *Scythas*. Quæ res ita conciliari poteſt, ut quia Carporum Gothorumque eadem origo erat, & quia utrique propter Iſtrum fluvium ſedes habebant, facilè eorum nomina permutarentur. *Editiones Oxon. & Cant.* è Baluzio, quem plura vide ſis annotantem in eam rem, P. 2. p. 13. Adi quoque Cuperum, p. 130. & Columbum, p. 274.

Ibid. lin. 5. *Statimque circumventus à barbaris, &c.*] Mortis modum ita narrat Zoſimus: Τοῦ δὲ Γάλλου διὰ τοῦ τέλματος ἐπ' αὐτοὺς, id eſt, Scythas, ὁρμῆσαι τῷ Δεκίῳ συμπείσαντος, ἀγνοίᾳ τῶν τόπων ἀπερισκέπτως ἐπελθὼν, ἐμπαγείς τε ἅμα τῇ σὺν αὐτῷ δυνάμει τῷ πηλῷ, καὶ πανταχόθεν ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἀκοντιζόμενος, μετὰ τῶν συνόντων αὐτῷ διεφθάρη, διαφυγεῖν οὐδενὸς δυνηθέντος. *Editiones Oxon. & Cant.*

Pag. 189. lin. 1. *Nec ſepulturâ quidem potuit honorari.*] Malim, *Ne ſepulturâ quidem*, nam hæc vulgata loquendi ratio; & ſic cap. VI. *Illi ne perficere quidem quæ cogitaverat licuit.* Fatendum tamen, capite VII. priori pacto occurrere: *Cùm diſperderet omnia, nec à Deo quidem manus potuit abſtinere;* itemque apud Lactantium, de Vitâ beatâ, cap. 1. *Qui verò ambitione inflati, aut amore potentiæ inflammati, omne ſtudium ſuum ad honores acqui-*

(*a*) *Pag.* 36. *num.* 31. (*b*) *Lib.* 4. *Inſtitut. cap.* 17. (*c*) *In Valeriano patre & filio.* (*d*) *Cap.* 18. (*e*) *Lib.* 3. *Cod. Tit.* 24. (*f*) *Apud Euſeb. Hiſt. Eccleſ.* VI. 41. (*g*) *Ex Pagii Criticâ, ad annum Criſti* 249. *num.* 5. (*h*) *Id eſt*, 52. 54. 55. 56. *&* 57. (*i*) *Lib.* 14. *initio.*

Digitized by Google

tudes contulerunt, nec ſi Solem quidem ipſum geſtemus in manibus, fidem commodabunt; quin & apud Plinium, lib. 8. cap. 36. de urſis: *Procedunt verò, ſed mares propingues; cujus rei cauſa non prompta eſt, quippè nec ſomno quidem ſaginatis præter* 14. *dies.* Sed conſultus à me de his, inter alia, magnus Grævius ſic reſpondit. Rectè te vidiſſe puto, cùm reſcribendum cenſes, *ne ſepulturâ quidem;* & ſic quoque reſcribendum in cap. 7. & Plinio, & Lactantio de Vitâ beatâ. Sæpè Librarii confuderunt *ne* & *nec*, cùm tamen ſuus cuique locus ſit proprius. Memini, Gronovium varia loca in Suetonio ſic quoque correxiſſe. *Grævius.*

Alia in hunc locum Baluzius, P. 2. p. 14. & Cuperus, pag. 131. obſervarunt.

Ibid. lin. 2. *Ut hoſtem Dei oportebat.*] Supple, *eſſe.*

Ibid. lin. 3. *Volucribus*] *Des vautours.* Maucroix. Perindè atque ſcriptum fuerit à noſtro, *vulturibus.*

CAPUT V.

Pag. 189. lin. 1. *Non multò poſt, &c.*] Id eſt, non multò poſt Decium Imperatorem. *Verſio Anglica.*

Anno Æræ Chriſti communis CCLI. Decius Abruti, quæ Moeſiæ civitas, periit; idque in fine Novembris, aut initio Decembris, ut è clariſſimi Pagii Obſervationibus (*a*) conſtare poteſt. Anno autem ejuſdem Æræ CCLVI. quod multi (*b*) volunt, vel ad ſummum, uti Pagius (*c*) maluit, CCLVII. Valeriani perſecutio cœpta. Reverà igitur non multò poſt Decii interitum Valerianus ſimili perſequendi furore fuit correptus.

Tantùm perſecutionem, quam anno Chriſti CCLII. Gallus & Voluſianus ſub finem menſis Junii commoverunt (*d*), noſter, qui aliquot alias tacuit, ſilentio quoque, uti patet, prætermiſit. Sed *eam*, ut hîc meritò Pagium (*e*) exſcribamus, *neque Euſebius in Chronico, neque Divus Auguſtinus lib.* 18. *de Civitate Dei, cap.* 51. [potiùs 52.] *neque Sulpitius Severus numerarunt*, localem quippè ac Romæ ſolùm excitatam; *neque Euſebius in Hiſtoriâ Martyres ſub Gallo & Voluſiano paſſos memoravit. Imò*, pergente eodem, *Oroſius, qui lib.* 7. *decem perſecutiones, quibus Eccleſia afflicta, cum decem plagis, quibus percuſſa eſt Ægyptus, confert, ſeptimam plagam ſub Gallo & Voluſiano deducit ex peſtilentiâ, qua omne propemodùm genus hominum & pecudum neci dedit, non verò ex tormentis Fidelibus inflictis.* Hæc ergò *Pagius.*

Ibid. *Valerianus.*] Senior nempè, qui anno Chriſti CCLIII. ſtatim poſt Gallum & Voluſianum interfectos, ab exercitibus Noricis ac Rhæticis electus Imperator, & mox Auguſtus factus. Idem aliàs non ſolùm P. Licinii Valeriani pater, ſed ſimul P. Cornelii Valeriani Salonini avus extitit. Vide Pagium ad annum Chriſti 259. num. 3. 4. & ad ann. 253. num. 8. 9.

Ibid. *Valerianus.*] Qui initio Principatûs ſui erga Chriſtianos ſe benigniſſimum præſtitit, dein verò cum hâc indole fortunam etiam mutavit. *Edit. Oxon. & Cant.* Adde Baluzium, P. 2. p. 14.

Lin. 2. *Impias manus in Deum intentavit.*] Capite 3. *Donec impias manus adversùs Dominum tenderet.* Eſtque prior locutio apud Virgilium, & Tacitum, aliosque perfrequens.

Ibid. *Quamvis brevi tempore.*] Id eſt, ſpatio duorum circiter annorum, ex Pagii calculo (*f*), quem bonum putamus. Non quòd biennio tantùm Valerianus imperaverit; inchoaverat enim annum imperii ſeptimum, quandò à Sapore captus eſt: ſed quòd cum Reverendiſſimo Epiſcopo Sarisb. *breve*, de quo agitur, *tempus* accipiendum credamus de duratione perſecutionis, potiùs quàm cum Maucroixio (*g*) de duratione imperii. Confer Dodwellum, Diſſert. Cyprian. XI. num. 59. & 60.

Lin. 3. *Juſti ſanguinis.*] Multùm pro *temporis brevitate*, multùm pro *paſſorum qualitate* intellexit. *Dodwellus* (*h*).

Alii aliter, ut ex eodem patet, qui tibi adeundus. Sed quem, verbi gratiâ, ſanguinem vir doctiſſimus fuſum fuiſſe contendit in Ægypto *ultra Edicti modum*, quod Valerianus ad Senatum miſit, & cujus ſummam Cyprianus nobis in Epiſtolâ ad Succeſſum (*i*) conſervavit, quidni potiùs & propriè fuſus

(*a*) *In Criticâ, &c. ad ann. Chriſti* 251. *num.* 29. (*b*) *Baronius*, *v. gr.* (*c*) *In eâdem Criticâ, ad ann. Chriſti* 256. *num.* 15. *&* 257. *num.* 4. (*d*) Vide *Pag. ibid. ad ann. Chriſti* 252. *num.* 7. 8. *& ſeq.* (*e*) *Ibid. num.* 14. (*f*) Vide *ejus Criticam, ad ann. Chriſti* 256. *num.* 15. 257. *num.* 4. *&* 259. *num.* 7. (*g*) *Son régne, quoique de peu de durée, coûta beaucoup de ſang aux fidéles.* (*h*) *Diſſert. Cyprian.* XI. *num.* 61. (*i*) *Quæ eſt* LXXXII. *edit. Pamel. &* LXXX. *edit. Oxon.*

Digitized by Google

dicetur ex ſpeciali reſcripto ad Ægypti Præfectum Æmilianum ? Diſputat enim ex ſolo Valeriani ad Senatum Edicto Dodwellus : at præter illud, imò & ante illud, quod urbi Romæ, ſeu ad ſummum Italiæ proprium fuit, quamplurima alia ad Provinciarum Præſides ab eodem Valeriano Imperatore miſſa fuerant, ut ex dictâ Cypriani Epiſtolâ certum eſt ; in quâ, poſt deſcriptam Valerianei ad Senatum Edicti ſummam, ſequitur : *Subjecit etiam Valerianus Imperator orationi ſua*, id eſt, Legi (*a*), *exemplum litterarum, quas ad Præſides provinciarum de nobis*, hoc eſt, in genere de Chriſtianis, *fecit*. Et, quod magis eſt, non modò apud Euſebium Ægypti Præfectus Æmilianus τῆς τῶν Σεβαςῶν κελεύσεως, quaſi ad verbum dicas, *Auguſtorum juſſionis*, ad ſe miſſæ meminit : ſed id reſcriptum diverſum fuiſſe ab eo, quod ad Senatum Valerianus miſit, duæ res inter alias monent : una, quòd illud ad Senatum ſolius Valeriani fuerit, ſi Epiſtolam Cypriani non uno loco audiverimus ; illud verò ad Æmilianum non ſolius Valeriani, ſed Auguſtorum, id eſt, Valeriani & Gallieni : altera autem, quòd ex Auguſtorum κελεύσει ad Æmilianum miſſâ, debuerit ille ante omnia Chriſtianos ſuæ Provinciæ in quendam Libyæ locum nomine Cephro relegare, quâ de re ne verbum quidem in Cyprianico Valeriani ad Senatum reſcripto ; nec injuriâ ſanè, cùm ea res ad Ægypti Præfectum ſpecialiter pertineret, non ad Senatum, & jam Valerianus de Chriſtianis, qui in provinciis degebant, ad earum Præſides ſcripſiſſet. Acta publica Confeſſionis Dionyſii & aliorum apud Euſebium : *Æmilianus Præfectus dixit : Video vos ingratos eſſe ſimul ac ſtupidos, qui clementiam Auguſtorum minimè ſentiatis. Quamobrem non manebitis in hâc urbe : ſed mittemini in partes Libyæ ad locum, qui dicitur Cephro. Hunc enim locum* ἐκ τῆς κελεύσεως τῶν Σεβαςῶν ἡμῶν, *juſſu Auguſtorum noſtrorum elegi ;* ad quem igitur ſingulare aliquod reſcriptum allatum fuerat ab Imperatoribus, & qui proindè ſanguinem, quem fudit poſteà copioſè in Ægypto (*b*), fudiſſe meritò ex eodem Auguſtorum mandato cenſendus eſt. Pluſque adeò ſanguinis, ne nunc alia adferam, Valerianus fuderit, quàm Dodwello viſum.

Lin. 4. *Ut eſſet poſteris documentum*, &c.] Sic ſuprà, cap. 1 *Diſtulerat . . . pœnas eorum Deus, ut ederet in eos magna & mirabilia exempla, quibus & poſteri diſcerent . . . Deum in mortem dignâ ultione ſuperbis, & impiis, ac perſecutoribus irrogare.*

Ibid. *Adverſarios Dei ſæpè*, &c.] Audin' ut, ex hujus Auctoris hypotheſibus, *dignam ſuo ſcelere mercedem Dei hoſtes*, non SEMPER, ſed SÆPE *recipiant ?* Firmat ergò validè hic locus quæ ſuprà à nobis (*c*) contra Tollium diſputata ſunt. Potuiſſetque adeò Trajanum & Antoninos noſter, vel ſi maximè tranquillâ morte obierint, Eccleſiæ perſecutoribus accenſere, ſi quæ ſub illis perſecutiones contigerunt, ab eorumdem Edictis manaſſent : ſed quoniam aliundè ortæ ſunt, idcircò illi per noſtrum in *bonorum Principum* catervam fuerunt relati. Quæ cùm ita ſint, vellem *ad ſæpè* clariſſimi Interpretes non ſuppreſſiſſent.

Lin. 5. *Hic captus à Perſis.*] Quo anno Valerianus à Sapore captus fuerit, hactenùs in controverſiam vocatum . . . Certum eſt, currenti anno Chriſti 259. Valerianum *ad mancipii fortunam*, ut Zoſimi verbis utar, redactum fuiſſe, inchoato ſeptimo imperii anno . . . æſtate circiter ineunte. *Pagius*, qui omninò videndus.

Captus eſt ſub finem anni CCLXI. *Dodwellus*, Diſſert. Cyp. XI. num. 59.

Valerianus, in Chriſtianos perſecutione commotâ, ſtatim à Sapore, Perſarum Rege, capitur. *Hieronymus* in Chronico, ad annum Æræ ſuæ Domini CCLVIII. ſecundùm Scaligeri editionem. Sed non unico errore. Vide ſuprà, num. 4. & Pagium ſuis locis.

Lin. 8. *Si quandò libuerit.*] *Si quandò libuerat.* Editio Abo. ſeu caſu, ſeu conſilio. Nihil enim eâ de re Columbus in ſuis Notis.

Latinum magis, *liberet*, vel, quod propiùs ad veteris libri ſcripturam, *libuerat.* Tollius.

Poſteriorem malim conjecturam. Nam nec aliter ferè, cap. XXI. *Quotiens delectari libuerat.* Cogitavi etiam, pleniorem fortè noſtri manum fuiſſe, non, *ſi quandò libuerat aut vehiculum aſcendere, aut equum*, cum geminо *aut*, ſed cum unico, *ſi quandò libuerat vehiculum*, &c.

Ibid. *Vehiculum aſcendere, aut equum.*] Ita ſine præpoſitione Terentius, *aſcendere navem ;* Cæſar, *aſcendere jugum ;* & uti hîc denique Livius ac Suetonius, *aſcendere equum :* quamvis præpoſitio in talibus adhiberi ſoleat, & Livius ipſe alibi *aſcendere in equum* dixerit.

(*a*) Vide *Notas edit. Oxon.* (*b*) Vide *Euſeb. Hiſt. Eccleſ. lib. 7. cap. XI.* (*c*) *Cap. 3. num. 19.*

Lin. 9. *Inclinare ſibi, &c.*] Quam contumeliam ultrò diſſimulat Treb. Pollio, qui aliam non memorat contumeliam, niſi quòd Sapores cum Romanorum Rege ut vili & abjecto mancipio loqueretur, quaſi intra verba ſolùm ſtetiſſet hoc dedecus. *Edit. Oxon. & Cant.*

Ibid. *Inclinare ſibi* ...] Eutropius, in Vitâ Pontii manuſcriptâ, ex Bibliothecâ doctiſſimi P. Puteani: *Valerianus ſcilicet Imperator in captivitatem ductus à Sapore, Rege Perſarum, non gladio; ſed ludibrio, omnibus vitæ ſuæ diebus merita pro factis percepit; ita ut quotieſcunque Rex Sapor equum conſcendere vellet, non manibus ſuis, ſed incurvato dorſo, & in cervice ejus pede poſito, equo membra levaret.* Gale; & Baluzius infrà, P. 2. p. 14. cum variantibus tamen aliquot lectionibus non ſpernendis.

Ibid. *Romanum.*] *The Roman Emperour.* Id eſt, Romanum Imperatorem. *Verſio Anglica.*

Ibid. *Romanum.*] Supple, *Regem*, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Quod ne dubitanter facias, vide ut jamdudùm Trebellius Pollio præiverit. [*Valerianus*] inquit, *victus eſt à Sapore, Rege Perſarum* ..... *quem cùm glorioſâ victoriâ ſucceſſu minùs honorificè, quàm deceret, ſuperbo & elato animo detineret, atque cum* ROMANORUM REGE *ut vili & abjecto mancipio loqueretur, &c.* Ut Græci ergò tam Auguſtos ſeu Imperatores, quàm Cæſares ab Auguſtis diverſos ſexcentiès βασιλέας vocarunt: ita Latini quoque non rarò poſt primi & ſecundi ſæculi Imperatores, Auguſtis & Imperatoribus *Regum* nomen dederunt: quin & alterum in ſpeciem multò minùs nobile, uti mox videbimus.

Ibid. *Impoſito pede ſuper dorſum ejus.*] Phraſis, cujus nulla nunc mihi occurrunt exempla, niſi apud Vulgatam, ubi, verbi gratiâ, 2. Reg. 12. 30. *Et* [*diadema*] *impoſitum eſt ſuper caput David;* & Act. 15. 10. *Quid tentatis Deum, imponere jugum ſuper cervicem Diſcipulorum?* Adde Cuperum, P. 2. p. 138. & ſeqq.

Pag. 190. lin. 1. *Illud eſſe verum dicebat.*] Loci ſenſum non aſſequor, niſi innuat Lactantius illud à Sapore exprobrati verum eſſe, Valerianum ſibi eſſe Mancipii loco, utpotè qui ſcalæ vel ſtapedis vicem præſtaret; non ea utiquè, quæ Romani in tabellis depingunt, hoc eſt, *devictos Perſas triumphoſque ab illis reportatos.* Edit. Oxon. & Cant. à quibus diverſus non abit elegantiſſimæ verſionis Pariſienſis Auctor.

Malim, *Illud eſſe verum ſpectaculum dicebat;* quomodò capite XVI. *Hic eſt verus triumphus cùm, &c.* Gale.

Ibid. *Illud eſſe verum dicebat.*] Nimirùm, quòd pedem dorſo Valeriani impoſuiſſet, atque illud etiamnùm loquens premeret. Tota enim ſeries orationis eſt, *& impoſito pede ſuper dorſum ejus, illud eſſe verum dicebat* ...... *non quod in tabulis aut parietibus Romani pingerent*: ut ad eum tandem utriuſque corporis ſitum, non fictitium, ſed reipsà conſtantem, Cecilius noſter poſt Saporem reſpexerit, quo Sapores Valeriani dorſum, inclinare ſe & terga præbere ſemel juſſi, ſuo pede calcabat. *Inclina te mihi, ac terga præbe*, aiebat igitur imperioſiùs Rex Perſarum Romano. Quod cùm dictum factum Valerianus præſtaret, pedem illicò Sapores ejus dorſo imponebat, *Hoc verum eſt*, inquiens, *non quod in tabulis aut parietibus Romani pingunt.* Quaſi dixiſſet: Auſi ſunt aliquandò Romani tui Perſas ſibi hoc pacto ſubjectos depingere. Sed illa ad libitum efficta erant, & merè imaginaria. At quod jam tibi, terga præbenti, pedem impono, id pura puta veritas, Valeriane. Sicque tota, meo judicio, hujus loci difficultas hinc orta, quòd Auctor non integra ſeu ipſiſſima Saporis verba, quæ jam, credo, attulimus, repræſentaverit, verùm interpolata, & quibus uſus ſit pro ſuis. Adde Cuperum, P. 2. p. 131. & Col. p. 274.

Ibid. *Exprobrans ei cum riſu.*] Multùm, nî fallor, lucis & elegantiæ afferri poſſit his verbis, ſi cum proximè præcedentibus ac ſequentibus connectantur in hunc modum: *illud verum eſſe dicebat, exprobrans, & cum riſu, non quod in tabulis*, &c. Neque adeò dubito, quin ipſiſſima ſit auctoris manus: ut haud, inquam, ſcripſerit *Saporem Valeriano exprobraſſe cum riſu*; nam iſta ſanè locutio obſcura, & minùs Latina: ſed *id quod Valeriano Sapores dicebat, dictum illi fuiſſe exprobrando, & ridendo ſimul.*

Lin. 3. *Digniſſimè triumphatus.*] Hoc eſt, ut meritus erat. Sic enim *dignus* & *dignè* veteribus. Noſter capite 1. *Deum mortem dignâ ultione perſecutoribus irrogare*; & hoc ipſo, *adverſarios Dei ſæpè dignam ſcelere ſuo recipere mercedem.* Aliàs, *indigniſſimè* ſolet legendum. *Triumphatus* autem, propter ſequentia, *ad memoriam clariſſimi triumphi*, videtur omninò *per triumphum ductus* ſonare. Nec aliò, opinor, Anglica verſio referenda, *Being thus led about in triumph.*

Ibid. *Aliquandiù vixit.*] Vixit in eâ ſervitute Valerianus uſque ad annum CCLXIX.

Digitized by Google

Auctore Chronici Alexandrini teſte, cui hâc in re fides habenda : *His Coſſ.*] Claudio nempè & Paterno] *Valerianus Auguſtus à Perſis oppreſſus periit.* Pagius.

Nimirùm, ad An. Chr. CCLIX. (a) quo Valerianum captum fuiſſe à Sapore, Pagio (b) certum eſt. Fuitque adeò Valeriani ſervitus decem annorum.

Lin. 5. *Cùm filium haberet Imperatorem.*] Seniorem ſcilicet Gallienum, quem jam ab anno Chriſti 251. conſortem imperii fecerat, & qui, capto patre, ſummam rerum ſolus per multos annos adminiſtravit. Quò hæc Anglicæ Tralationis verba pertinent : *Tho he had a Son, upon whom the Empire had devolved by his miſſortune.* Adde Baluz. P. 2. p. 14. & Cup. p. 138.

Ibid. *Servitutis extrema.*] Eodem proculdubiò ſenſu, quo *extremi ingenii homo* apud Livium, pro *homine ingenii infimi*, & *extremi homines*, pro *infimis ac humillimis*, occurrunt.

Lin. 6. *Nec omninò repetitus eſt.*] Id veriſſimum. *Et Bactriani tamen, atque Hiberi, & Albani, & Tauroſcythæ, ad Romanos duces ſcripſerant, auxilia pollicentes ad Valerianum de captivitate liberandum*, ut ſcripto reliquit Trebellius Pollio in Valeriano Seniore.

Lin. 7. *Direpta eſt cutis.*] Sententia Nicolai Heinſii fuit, ſcribendum eſſe, *derepta eſt ei cutis.* Aliud enim Latinis eſt *diripere*, ut *diripere agros, urbes*; aliud *deripere*, quod eſt *detrahere, auferre*, ut multis oſtendit vir ille magnus in Notis ad Ovidium, idque probat fide & auctoritate vetuſtiſſimorum librorum. *Grævius.*

Confer Cuperi Præfationem, fol. 5. & eundem, P. 2. p. 138. & 197. itemque Baluzium, p. 14.

Lin. 8. *Infecta rubro colore.*] *Qu'ils peignirent de rouge.* Maucroix.

Tanquàm noſter, *picta rubro colore* ſcripſerit.

And both it and its being teinctured with a red colouring. Verſio Anglica.

Perindè jam ac ſi apud noſtrum *tincta rubro colore* legatur, nec de ſolâ Valeriani cute, verùm de ejus inteſtinis quoque agatur. Quod poſterius vereor, ut facilè cum iſto narrationis complexu conciliari poſſit, *& exuta viſceribus pellis, infecta rubro colore, ut poneretur....* De cæteris, vix auſim quid potiùs ſequar eligere. Credo tamen, ſecundam præſtare interpretationem ob hunc Plinii locum (c) : *Mulieribus etiam palpebræ* INFECTÆ *quodammodò : tanta eſt decoris affectatio, ut* TINGANTUR *oculi quoque.*

Ib. *Infecta rubro colore.*] Uti donaria ἀγάλματα ſolebant minio obduci. Quâ de re Servius ad Virgilium. Ruber enim color Diis ſacer, propter igneam eorum naturam. *Tollius.*

Accederem libens viri docti ſententiæ, niſi proximè ſequeretur, *ut in templo barbarorum deorum* AD MEMORIAM CLARISSIMI TRIUMPHI *poneretur.* Sed ex verbis, fateor, *ad memoriam clariſſimi triumphi*, mihi ante omnia ſuſpicio eſt, indutum fuiſſe purpureâ veſte Valerianum eâ die, quâ de illo triumphavit Sapores; quò nempè aſperiùs Valeriano inſultaret, & ſe de Imperatore triumphum agere omnium oculis oſtenderet. Nam nec aliter Chriſtum purpureâ veſte Romani milites, cùm ei impenſiùs illudere vellent, induerunt (d). Deindè verò ſuſpicor quoque, non aliâ de causâ placuiſſe Sapori, ut Valeriani, tandem mortui & corio exuti, cutis rubro colore inficeretur, quàm ut clariſſimæ illius diei memoria in perpetuum duraret, quâ Valerianum in triumpho eduxerat purpuratum. Confer Baluzium ad eadem verba. P. 2. p. 15.

Lin. 10. *Cùm exuvias capti principis.*] Non quo igitur ſenſu apud Virgilium lib. 2. Æn.

.... *exuvias indutus Achillei* :

ſed quo propriè apud eundem (e) *exuvias ſerpentis* habemus in his verſibus :

Cùm poſitis novus exuviis, nitiduſque juventâ
Volvitur.

Itemque apud Plautum (f) *exuvias bubulas*, pro corio, vel pelle bubulâ; & rurſùs apud Actium in Bachiis :

Tunc pecudum exuvias lævo pictas
lateri accommodans.

Qui locus an quod jam præceſſit, *infecta rubro colore*, aliquatenùs illuſtrare queat, judicent Docti : mihi non videtur, ſed pertinere potiùs ad pictas veterum veſtes. Et de reliquo, quem noſter paulò ante Imperatorem tacitè *Regis* nomine donavit, exertè nunc *Principem* appellat : quod primâ, ut dixi, ſpecie multò minùs habet nobilitatis. Sed id nolito Valeriani captivitati tribuere. Latinis maxima feliciorum Imperatorum dignitas & poteſtas nonnunquàm *principa-*

(a) *Num.* 6. (b) *Ad annum Chriſti* 259. *num.* 7. (c) *Lib.* XI. *cap.* 37. (d) *Matth.* XXVII. 28. (e) *Georgic. lib.* 3. (f) *In Moſtell. Act.* 4. *Sc.* 1.

Digitized by Google

tus dicta, ipſique *Principes* nuncupati. Hinc noſter Capite 3. *Multi ac boni Principes Romani Imperii clavum regimenque tenuerunt.* Indèque mox eidem, Cap. 4. de illorum ὑπεροχῇ, *faſtigium illud principale.* Sed & ita apud Plinium & alios, *Claudii principatu*, & *Divi Auguſti principatu*, pro *Claudio & Divo Auguſto imperantibus.* Denique, de ipſiſſimo noſtro Valeriano, cùm jam captivus eſſet, Balerus Rex Caduſiorum ad Saporem ſcribens: *Captum*, inquit, *Valerianum principem principum, non ſatis gratulor (a)*; ut vel indè pateat, quid ex cæcâ & pravâ Ethnicorum adulatione *Princeps*, cùm de Romano Imperatore dicitur, ſonet, idem ſcilicet, quod de Dei Filio in Apocalypſi *(b)*, *Princeps Regum terræ.* Apage ſis.

Lin. 11. *Apud Deos ſuos cernerent.*] Sexcenta ſunt in Latinorum libris exempla, ubi *apud me*, & *in ædibus meis*, unum & idem prorsùs notant. Atque ita nunc *apud Deos ſuos*, & *in templo barbarorum Deorum*, quod recèns præceſſit, eòdem mihi redeunt.

Lin. 13. *Facere... adversùs majeſtatem Dei.*] En quod ſuprà (*c*) diximus, *facere* apud noſtrum abſolutè, hoc eſt, ſine accuſativo, quem regat, reperiri. Neque aliter in fine Capitis 6. *contra Deum fecerunt.* Quod ut minùs mireris, ſciendum τὸ *facere* in utroque exemplo nil aliud eſſe, quàm quod quotidiè neutraliter dicimus *agir*, Græci ferè πολιτεύεσθαι: quo & ſenſu hic Auctor, Cap. 11. de Maximiano loquens, *Exindè inſolentiſſimè agere cœpit.*

Ibid. *Singularis Dei.*] Vide Cuperum, P. 2. p. 139.

Lin. 14. *Continentis universæ.*] Vide eund. ibid.

CAPUT VI.

Pag. 190. lin. 1. *Aurelianus.*] Quintilli, ſeu, ſecundùm Hieronymi Chronicon, Quintilii Imperatoris, qui die imperii decimo ſeptimo interfectus eſt, ſucceſſor; idque anno Chriſti 270. menſe Novembri, aut inſequenti. Eundem aliquot locis *L. Domitium Aurelianum* Indiculi Conſulum nominant; modò etiam nonnullæ Inſcriptiones, *Valerium Aurelianum*, à familiâ Valeriâ, quæ ipſi erat gentilis. V. Hieronymum in Chronic. ad A. Dom. CCLXXI. Criticam Pagii ad A. Chr. CCLXX. nu. 3. & CCLXXI. nu. 1. Petavium denique De Doct. Temp. ad annos Chr. 274. & 275.

Ibid. *Naturâ veſanus, &c.*] *Aurelianus, quod negari non poteſt, ſeverus, truculentus, ſanguinarius fuit princeps.* Edit. Oxon. & Cant. ex Fl. Vopiſco. Adde Baluz. P. 2. p. 15 & Col. p. 276.

Ibid. *Quamvìs captivitatem Valeriani meminiſſet.*] Si quis, undè id noſter ſciverit, cogitet rogare, reſponſio in promptu. Potuit meminiſſe, quia res erat adeò recens & illuſtris, ut illius non poſſet non recordari; mortuo quippè noviſſimè Valeriano apud Perſas poſt annos decem captivitatis, ſeu, quod eòdem redit, anno demùm Chriſti 269. Vide ſuprà, cap. 5. p. 581.

Pag. 191. lin. 1. *Iram Dei crudelibus factis laceſſivit.*] Non *intentata* igitur duntaxat perſecutio ab Aureliano, quod clariſſimo Dodwello viſum eſt (*d*), ſed *executioni mandata*, ut loquitur & multis probat Pagius in Criticâ Hiſtorico-Chron. ad annum Chriſti 272. nu. 5. & 6. Conferantur inſuper tertius, quartuſque: quin & Baronius ad annum Chriſti 273. nu. 9. 10. & 275. nu. 4. 5. & ſeq. ubi, ſi non *innumera* illa *Martyrum millia* recenſentur, quos Leo Magnus in octavâ ſub Aureliano perſecutione paſſos eſſe poſuit (*e*), nominantur ſaltem plurimi, eorumque pœnæ, ex fide Martyrologiorum, & ſimilium Scriptorum auctoritatibus.

Ibid. *Aurelianus... iram Dei crudelibus factis laceſſivit. Verùm illi ne perficere quidem quæ cogitaverat licuit: ſed protinùs inter initia ſui furoris extinctus eſt.*] Edictum itaque *indulgentiæ* emiſerit Gallienus Ægyptiis An. Dom. CCLXII accuratiſſimè, inſtante ſolennitate Paſchali... Indè nemo eſt de perſecutione ſuſpectus uſque ad Aurelianum. Eum tamen ipſum prætermiſit Sulpicius Severus, vir alioqui fabulis addictiſſimus. Et meritò quidem ille. Intentata enim duntaxat erat ab Aureliano, non item executioni mandata. Id ſatis manifeſtè indicant Scriptores illis temporibus proximi Lactantius (*f*) & Euſebius (*g*). Ecquid illis Lactantii verbis clarius? *Verùm illi ne perficere quidem quæ cogitaverat licuit: ſed protinùs, &c.* Similiter Euſebius de eodem Aureliano... ἤδη πως βουλαῖς ὡς ἂν διωγμὸν ἐγείρειεν ἀνεκινεῖτο· πολύς τε ἦν ὁ παρὰ πᾶσι περὶ τούτου λόγος. μέλλοντα δὲ ἤδη, καὶ σχεδὸν εἰπεῖν τοῖς καθ' ἡμῶν γράμμασιν ὑποσημειούμενον θεία μέτεισι δίκη, μο-

(*a*) Vide *Trebell. Pollion. in Valeriano.* (*b*) *Cap. 1. 5.* (*c*) *Pag. 45. num. 5.* (*d*) *In Diſſert. Cyprian. XI. num. 64.* (*e*) *Serm. 2. de Pentec.* (*f*) *De Mort. Perſec. cap. 6.* (*g*) *Lib. 7. Hiſt. Eccl. cap. 30.*

Digitized by Google

γονυχὶ ἐξ ἀγκῶνων τῆς ἐγχειρήσεως αὐτὸν ἀποδεσμοῦσα... Impulſus itaque erat duntaxat Aurelianus, ut perſecutionem adversùs Chriſtianos commoveret; & de eâ rumor ſolùm, quaſi de re nondùm ad exitum perductâ ferebatur. Μέλλοντα etiam dixit, & edictis σχεδὸν εἰπεῖν ὑποσημειούμενον, à Deo eſſe occupatum. Nondùm igitur perſecutionem excitaverat: vixdùm etiam ſubſcripſerat edictis, cùm à Deo punitus eſt. Conſtricto cubito Deus conatum ejus repreſſit. Nondùm igitur res erat ultra conatum perducta; nondùm etiam plagam inflixerat, quam fuerat elevato brachio minatus. *Dodwellus* (*a*).

Lin. 2. *Verùm illi ne perficere quidem, &c.*] Producit [hunc] Lactantii locum Dodwellus (*b*), aitque: *Si* [*Aureliano*] *perficere quæ cogitaverat non licuit, ut tradit Lactantius, nullos itaque ejus decreto factos Martyres fuiſſe neceſſe eſt.* Verùm, ex hoc ipſo loco, & ſequentibus, Dodwelli ſententia jugulatur. Lactantius enim, qui iſtis temporibus fuit proximus, dicit quidem Aurelianum, quæ cogitaverat, perficere non potuiſſe, non verò ei illa inchoare non licuiſſe; perſecutionem verò inchoaſſe ſtatim ſubdit: *ſed protinùs inter initia ſui furoris extinctus eſt:* non itaque ante ejus initium, ſed antequàm eam perficere & ad finem perducere poſſet, quod ſequentibus verbis magis confirmat: *Nondùm ad Provincias ulteriores cruenta ejus ſcripta pervenerant, & jam cruentus ipſe humi jacebat.* Pervenerant ergò ad Provincias viciniores Thraciæ, ubi interfectus eſt. Quibus etiam verbis Lactantius confirmat quod in Chronico Euſebii (*c*), & apud Oroſium (*d*) traditur, inter decretum perſecutionis & Aureliani cædem aliquod temporis ſpatium interceſſiſſe. *Pagius*, apud quem plura in eam rem digna lectu (*e*).

Lin. 3. *Sed protinùs inter initia ſui furoris extinctus eſt.*] Occiſus Aurelianus uno aut altero menſe, ut videtur, poſtquàm perſecutionis edictum emiſit. *Idem Pagius* (*f*).

Breviſſimæ igitur eatenùs, quo & illam nomine appellavit (*g*), duorumque ad ſummum menſium. Sed, pergente viro docto, eadem poſt Aureliani interitum per aliquot menſes, id eſt, per ſex menſium interregnum duravit; & quicunque Chriſtiani martyrium tunc paſſi ſunt, ſub Aureliano in Martyrologiis paſſi dicuntur, quia videlicèt virtute ejus decreti occiſi. Ita ergò rurſùm *Pagius*.

Ibid. *Extinctus eſt.*] Vide Baluzium, Par. 2. pag. 15.

Lin. 4. *Ad Provincias ulteriores.*] Id eſt, ultimas. Thracia enim nondùm à noſtro nominata eſt, ut poſſis cum Pagio *Provincias ultra Thraciam ſitas* intelligere. Maucroixius, *Aux provinces les plus eloignées*, eodem nobiſcum ſenſu.

Ibid. *Scripta.*] Hoc eſt, *Edicta*, quæ Maucroixii verſio; vel, *Edicta contra Chriſtianos*, quæ plenior Epiſcopi Sarisber. interpretatio. Scito tantùm videri, ejuſmodi *Scripta* Cap. X. num. 22. alio nomine *litteras* vocari his verbis, *datiſque ad Prapoſitos litteris, etiam milites cogi ad nefanda ſacrificia præcepit;* ubi lege quæ notavimus.

Ibid. *Coenofrurio.*] *Sed cùm iter faceret, apud Coenophrurium, manſionem quæ eſt inter Heracliam & Byzantium, malitiâ notarii ſui, & manu Mucaporis interfectus eſt.* Editio Ox. & Cant. ex Vopiſco.

Adde Baluzium, P. 2. p. 15. & Col. pag. 276.

Lin. 5. *Qui locus eſt Thraciæ.*] Sed quis locus? *Un Bourg*, ait Maucroixius, id eſt, *pagus*. Præiverat Ferrarii Lexicon Geographicum: *Cœnophrurium, Caſtelnovo, ut ipſum nomen Græcum ſignificat, pagus Thraciæ, ad Propontidem, inter Byzantium... & Heracleam... ubi Aurelianus Imperator interfectus eſt, teſte Eutropio.* Vopiſcus *manſionem* vocavit in verbis modò allatis: de cujus vocis ſignificatione dicetur ſuo loco in ſequentibus.

Ibid. *Falsâ quâdam ſuſpicione.*] Vide Baluz. P. 2. p. 15.

Lin. 6. *Ab amicis interemptus.*] Edit. Ox. & Cant. ex Vopiſco: *Incidit autem, ut ſe res fataliter agunt, ut Mneſtheum quem pro Notario ſecretorum habuerat, libertum, ut quidam, ſuum, infenſiorem ſibi minando redderet, quòd neſcio quid de quodam ſuſpicatus eſſet. Mneſtheus qui ſciret Aurelianum neque fruſtrà minari ſolere, neque, ſi minaretur, ignoſcere, breve nominum conſcripſit, mixtis iis quibus Aurelianus verè iraſcebatur cum iis de quibus nihil aſperum cogitabat, &c.*

Quem Vopiſcus Mneſtheum vocat, à Zoſimo Ἔρος dicitur, τῶν ἔξωθεν φερομένων ἀποκρίσεων μηνυτὴς τεταγμένος, uti olim ad primum Zoſi-

(*a*) *Diſſ. Cypr.* XI. *num.* 63. & 64. (*b*) *In Diſſ. Cypr. loco proximè laudato.* (*c*) *Ad annum Chriſti* 275. & 276. (*d*) *Lib.* 7. *cap.* 23. (*e*) Vide *ejus Criticam, ad ann. Chr.* 272. *num.* 6. (*f*) *Ibidem.* (*g*) *Ibid.*

mi librum

Digitized by Google

mi librum annotavimus. *Eædem editiones.*

Adde Columbum, P. 2. p. 276.

Lin. 8. *Contra Deum... fecerunt.*] Verſio Anglica: *They acted againſt God.*

Ad verbum, *Egerunt contra Deum*; quod illa, quæ à nobis in fine Capitis V. num. 25. dicta ſunt, firmat. Conferatur Columbus, P. 2. p. 276. Salluſtius (*a*) non diſſimili ratione de veteribus Romanis: *Optimus quiſque facere, quàm dicere ... malebat.*

CAPUT VII.

P. 191. lin. 1. *Diocletianus.*] Qui anno Chriſti 284. malè enim Scaliger ſeriùs (*b*), Imperator renunciatus eſt; idque, non Palilibus, ſeu die 21 Aprilis, ut quamplurimis ante Petavii Doctrinam Temporum perſuaſum fuit, ſed die 17 Septembris, ſi cum Pagio auctorem Chronici Alexandrini libeat ſequi, vel XII. Kal. Decembres, id eſt, die 20 Novembris, ſi Diocletianeam Baluzii Chronologiam prætuleris. Vide infrà, P. 2. ad calcem; Petavium autem, lib. XI. de Doct. Temp. C. 30; denique Pagii Criticam in Annales Baronii ad annum Chriſti 284. nu. 3. & 4.

Ibid. *Qui ſcelerum inventor & malorum machinator.*] Maucroix: *Mauvais Prince, & aucteur de tous nos maux.*

Quaſi poſtrema hujus loci verba ſint, *& omnium noſtrorum malorum machinator.*

Verſio Anglica: *That was the Contriver of all our late miſeries.*

Perindè etiam atque recepta lectio ſit, *Inventor poſtremorum omnium noſtrorum malorum.* Occurrunt, opinor, ambæ tralationes difficultati, quam ad caput IX. num. 38. tanget Tollius. Adde Col. P. 2. pag. 276.

Lactantius in lib. de Mortibus Perſecutorum cap. 7. quibus moribus Diocletianus imbutus fuerit, nos edocet.... Diocletianum tamen prioribus Imperii annis Chriſtianis faviſſe teſtatur Euſebius lib. 8. cap. 1. ubi quantam gloriam ante perſecutionem anno CCCIII. excitatam Religio Chriſtiana conſecuta eſſet indicans, ait: *Argumento eſſe poſſit Imperatorum benignitas ergà noſtros, quibus regendas etiam Provincias committebant, omni ſacrificandi metu eos liberantes ob ſingularem, quâ in Religionem noſtram affecti erant, benevolentiam. Quid opus eſt dicere de iis, qui in Imperatorum palatiis verſabantur? Quid de Imperatoribus ipſis, &c.* quæ hùc referenda. *Pagius ad annum Chr.* 284. *nu.* 9.

Lin. 2. *Nec à Deo quidem.*] Vide dicta ad cap. IV. nu. 8.

Lin. 3. *Orbem terræ.*] Quem mox *Diocletiani regnum* appellari videbis, & qui proindè ſimpliciter de Imperio Romano intelligendus, utì & vox *Orbis* paulò poſt ſine addito poſita.

Ibid. *Avaritiâ & timiditate.*] Avaritiæ exemplar occurrit apud Vopiſcum in Numeriano, cùm apud Tungros diverteretur. *Editio Ox. & Cant.*

Affert Vopiſci locum Baluzius, P. 2. pag. 15. Vin' hîc verò inſigne Diocletiani timiditatis argumentum? Perge quæ noſter dicit legere. *Tres enim*, inquit, *participes regni ſui fecit.* Ratio, ſi quæ ulla unquàm, peremptoria. Confer Aurelii locum mox adducendum num. 8. *Quoniam bellorum moles acriùs urgebat, &c.* Item clariſſimum Grævium ad caput VIII. nu. 6. Poſtremò, quæ ad nonum dicimus, num. 39. & ad X. nu. 2.

Ibid. *Subvertit* [*orbem terræ.*] Acta Latina Paſſionis SS. Martyrum Tarachi, Probi, & Andronici (*c*), quos ſub Diocletiano & Maximiano Herculio ſeriùs ociùs paſſos eſſe certum eſt: *Maximus dixit, Maledicis Principes, ô malum caput, qui diuturnam & almam pacem præſtiterunt. Andronicus dixit, Ego maledixi & maledico poteſtates & ſanguibibulos, qui* SÆCULUM EVERTERUNT. Quod cùm magno animo, viventibus iis Principibus, & apud Præſidem Romanum dictum fuerit, major ſanè huic Scriptori, dum poſt utriuſque mortem ſimilia affirmat, fides eſt habenda.

Ibid. *Tres enim participes regni ſui fecit.*] Maximianum cognomento Herculium anno Ch. 285. Conſtantium cognomento Chlorum, & Galerium Maximianum cognomento Armentarium, anno 293. *Editio Ox. & Cant.*

Adde Baluzium, P. 2. p. 15. Cuperum, p. 139. Columbum, p. 277. & Pagii Criticam ad annum Ch. 292. quo videlicèt ſecundùm Pagium, non ſequente, Conſtantius Chlorus & Galerius Maximianus à Diocletiano Cæſares facti.

Lin. 4. *Regni ſui.*] Tanquàm de *Regis* propriè dicti ditione & poteſtate agatur, non verò de Imperatore, qui *orbem terræ* adminiſtrabat.

(*a*) *In Bello Catilinario.* (*b*) *Lib.* 5. *de Emend. Temp. pag.* 467. (*c*) *Cap.* 9. *p.* 283. *edit. Bigot. ad calcem Vitæ S. Chryſ. per Palladium.*

Digitized by Google

Sed quia, ut jam vidimus, Romani Imperatores, tertio ſaltem ſæculo, *Reges* vocati, idcircò etiam quandòque illorum ditio ac poteſtas *regni* nomen ſortitæ ſunt. Aurelius Victor (*a*) de ejuſdem Diocletiani Imperio: *Celebrato* REGNI *viceſimo anno, valentior curam* R. P. *abjecit.* Confer ex Hieronymianâ Euſebiani Chronici verſione *Tiberius Druſum conſortem* REGNI *facit.* Item, *Philippus Philippum filium ſuum conſortem* REGNI *fecit.* *Imperium* ſine circuitione Interpretes noſtro loco reddiderunt.

Ibid. *In quatuor partes orbe diviſo.*] En quo pacto, ex Aurelii Victoris pericope (*b*) verè inſigni: *Quoniam bellorum moles .... acriùs urgebat, quaſi partito imperio, cuncta quæ trans Alpes Galliæ ſunt, Conſtantio commiſſa;* [Hæc prima pars.] *Africa, Italiaque Herculio:* [Hæc ſecunda.] *Illyricique ora ad uſque Ponti fretum, Galerio:* [Ecce tertiam.] *Cætera Valerius retentavit.* Hîc quartam habes. Vide an non itaque *Hiſpania* Valerio Diocletiano inter alia ceſſerit.

Lin. 6. *Quàm priores Principes habuerant cùm ſoli; &c.*] Tralatio Anglica: *The former Emperours.* Id eſt, priores Imperatores.

Optimus Commentarius. Promiſcuæ enim apud antiquos *Imperatoris* ac *Principis* appellationes, etiam cùm de Imperatorum maximis loquuntur. Confer dicta ad caput XIV. num. 10.

Lin. 7. *Accipientium.*] Anglica Verſio: *of thoſe who received his pay.* Hoc eſt, eorum qui ſtipendia ab eo accipiebant.

Lin. 8. *Dantium.*] Eadem, *of thoſe who payed his taxes.* Id eſt, illorum qui imperata ſibi tributa ſolvebant.

Ibid. *Enormitate indictionum.*] Sic apud Spartianum in Caracallâ (*c*), *enormitas ſtipendii;* & in Vitâ S. Cypriani per Pontium, *enormitas ſpatii longioris;* & in Theodoſii Novellis (*d*), *Palatinæ exactionis enormitas;* Denique, apud Jul. Capitolinum in Gordiano tertio, de Philippo Arabe, *qui ſe in novitate atque enormitate fortunæ non tenuit,*

Ibid. *Indictionum.*] Tributorum. *Edit. Ox. & Cant.*

Adde Baluz. P. 2. p. 15. Cup. p. 139. & Col. p. 278.

Lin. 9. *Deſererentur agri.*] Vide Baluzium, P. 2. p. 16.

Ibid. *Et cultura.*] Fortè ſcriptum, *& culta rura:* quanquàm nec vulgata lectio mala eſt. *Tollius.*

Lin. 10. *Provinciæ quoque in fruſta conciſæ.*] Reliquit Auguſtus Senatui imperii *Breviarium*, quod quale fuerit ex Strabone (*e*), & Tacito (*f*), & Plinio (*g*) intelligimus; nec ullus memoratur Imperatorum, qui provinciarum diſtributionem innovarit uſque ad Hadrianum. Mutata equidem nonnulla ab Hadriano diſcimus ex Appiano. Sed quamcunque tandem ille provinciarum diſtributionem reliquerit poſteris, ea rursùs permanſiſſe videtur uſque ad Diocletianum. Novam enim ille cum ſuis Cæſaribus provinciarum partitionem fecit. Provincias, eo imperante, *in fruſta conciſas* tradit in aureolo de Perſecutorum mortibus libello Lactantius. *Dodwellus, in Diſſ. Cypr.* XI. *num.* 23.

Ibid. *Multi præſides.*] Vide Cup. P. 2. p. 139 & Col. p. 278.

Lin. 11. *Officia.*] Pro, *officiarii.* Edit. Ox. & Cant.

Confer Cangii Gloſſarium, v. *Officium;* & Grævium infrà, capite VIII. num. 10.

Sed omninò debere hîc inferioris ordinis *officia* intelligi, oſtendit, cùm antecedens mentio *Præſidum*, quibus ſcilicèt *officia* illa ſuberant, tùm collatus Pollionis locus in duobus Gallienis, ubi *palatinorum officiorum præfecti & magiſtri* ſic commemorantur: *Cùm iret ad hortos nominis ſui, omnia palatina officia ſequebantur. Ibant & præfecti; & magiſtri officiorum omnium adhibebantur.*

Ibid. *Incubare.*] Sic & lib. VII. de vitâ beatâ, cap. 19. *Si quidem capto mundo cum magnis latronum exercitibus incubabit,* & ſuprà cap. III. *Subjectorum tamen cervicibus incubavit quàm diutiſſimè.* Florus l. II. c. VI. de Scipione: *Sic factum eſt, ut inhærentem, atque incubantem Italiæ extorqueret Hannibalem.* Sed plura video clariſſimum Columbum jam ad caput tertium, P. 2. p. 273. congeſſiſſe. *Tollius.*

Pag. 192. lin. 1. *Rationales.*] Procuratores principum, quorum cura erat, ut in provinciis bona caduca & vacantia fiſco vindicarent. *Editio Ox. & Cant.*

Rationales eoſdem reverà eſſe atque Principum procuratores, perſpicuè oſtendit Lampridius in Alex. Severo his verbis: *Ubi aliquos voluiſſet vel rectores provinciis dare, vel præpoſitos facere, vel* PROCURATORES, ID EST RATIONALES, *ordinare, nomina*

(*a*) *In Cæſaribus.* (*b*) *In Cæſaribus quoque.* (*c*) *Initio.* (*d*) *Tit.* 45. *in principio.*
(*e*) *Lib. ult. Georg. in fine.* (*f*) *Lib.* 4. *Annal.* (*g*) *In Hiſt. Nat. lib.* 3. 4. 5.

Digitized by Google

eorum preponebat. De iiſdem *Rationalibus* reperio in Codice (*a*), *ad fiſcum pertinentes cauſas Rationalis decidat, omnibus concuſſionibus prohibendis*; & alio loco (*b*), *Rationalis noſter, ſi res quæ à fiſco occupata ſunt, Domini tui eſſe probaveris, jus publicum ſequetur.*

Ibid. *Magiſtri.*] Vide Columbum, P. 3. p. 279. itemque dicenda ad caput XIV. num. 18.

Ibid. *Vicarii Præfectorum.*] Non ea erat vicariorum Præfectorum urbium regiarum poteſtas, ut his idem quod Præfectis liceret quorum vicem tuebantur. Ergò amplior hîc nunc poteſtas data eſt, quò voluntatem Principis exſequerentur. *Tollius.*

Ibid. *Quibus omnibus.*] Legendum fortè, *ſub quibus omnibus.* Gale.

Lin. 2. *Civiles actus.*] Id eſt, acta in civilibus cauſis decretoria; & ita mox *condemnationes* & *proſcriptiones*, pro actis decretoriis condemnationum & proſcriptionum. Qui ejuſmodi *Acta* faciebant, *Actuarii* & *Actuales* dicti à veteribus. Aurelius Victor (*c*): *Tantùm* ACTUARIORUM.... *in exercitu factiones vigent.* Gloſſæ Philoxeni & aliorum, *Actuarius*, ὑπομνηματογράφος πραγματικός. *Actualis ſcientia*, πραγματική. Confer Cuperum, P. 2. p. 139. Col. p. 279. & Cangii Gloſſarium, v. *Actuarius.*

Ibid. *Sed condemnationes tantùm, &c.*] Quomodò *tantùm condemnationes & proſcriptiones*? Id eſt, quomodò nil aliud, quàm condemnabant & proſcribebant, ſi, ut ſequitur, proſcriptiones *frequentes* ſolùm erant? Et rurſus, quomodò *tantùm condemnationes & proſcriptiones*, ubi *civiles actus* fuiſſe appareret, etſi admodùm raros? An legendum, *quibus omnibus civiles actus admodùm rari, ſed condemnationes & proſcriptiones frequentes*, ſine *tantùm*? Abeſſet certè tota loci difficultas. Sed erunt, credo, quibus id adverbii videbitur potiùs παρέλκον, ut in iſtâ Juſtini Perioche (*d*): *Ingrati civis officium exiſtimans* [*Trogus*], *ſi, cùm omnium gentium res geſtas illuſtraverit, de ſolâ tantùm patriâ taceat*; etſi loca haud perfectè ſimilia ſint.

Ibid. *Proſcriptiones.*] Ea vox tam de hominibus in exilium ejectis, quàm de bonis eorum fiſco addictis accipi poteſt. *Tollius.*

Lin. 3. *Exactiones.*] Vide Baluz. P. 2. p. 15. & 16. & Col. p. 280.

Lin. 4. *Hæc quoque.*] Legendum, *Haud quoque.* Allix.

Imò potiùs, *Nec quoque*, quod à veteri codice minùs recedit. Atque id jamdiù antequàm viri doctiſſimi conjecturam vidiſſem, mirabar, ut amici norunt, nemini in mentem veniſſe, adeò emendatio facilis erat & neceſſaria. Quænam enim ad Diocletianeam Reipublicæ gubernationem pertinentia nominantur & recenſentur in antecedentibus? An res ullo pacto tolerabiles, ut noſter catalogum pertexendo addere potuerit, *Hæc quoque tolerari poſſunt*? Minimè: ſed res è contrariò planè intolerabiles: putà *enormitas indictionum, perpetua rerum innumerabilium exactiones, & in exactionibus injuria* NON FERENDÆ: undè liquet, ſubjiciendum ſtatim fuiſſe, *Nec quoque tolerari poſſunt.*

Lin. 5. *Ad exhibendos milites.*] Id eſt, ad præſtanda militibus ſtipendia. *Pagius* (*e*). Item *Editiones Oxon. & Cant.* è Baluzio, apud quem alia etiam in eam rem, P. 2. p. 16.

Ibid. *Ad exhib. mil.*] *Exhibere* Latinis poſteriorum temporum eſt *alere*, *ſuſtentare.* Juſtin. lib. XI. 10. *miſerè vitam exhibentem*; hoc eſt, *miſerè ſe ſuſtentantem.* Grævius, qui & tibi videndus eſt de re ad caput XI. num. 2.

Lin. 8. *Variis iniquitatibus.*] Sic Salvianus lib. 5. *Quibus enim aliis rebus Bacaudæ facti ſunt, niſi iniquitatibus noſtris, niſi improbitatibus judicum, &c.*

Lin. 9. *Legem pretiis rerum venal.*] Vide Baluz. P. 2. p. 16. & Col. p. 280.

Lin. 11. *Donec Lex neceſſitate ipſâ.*] Vide eoſdem, ibid.

Lin. 13. *In exhibendis oper. & artif. & plauſtris omnibus, quæcunque ſint &c.*] Copulam excidiſſe puto. Videtur enim Lactantius ſcripſiſſe, *In exhibendis operariis, & artificibus, & plauſtris, omnibuſque, quæcunque ſint fabricandis operibus neceſſaria.* Τὸ *que* abſorpſit ſyllaba ſequens in *quæcunque.* Non tantùm coacti fuerunt operarios, artifices & plauſtra exhibere, ſed & omne aliud inſtrumentum, quod requirebatur ad opera condenda. *Grævius.*

Lin. 14. *Omnibus quæcunque.*] Et hìc copula deeſt. Lege igitur, *omnibuſque.* Tollius.

Lin. 15. *Hìc baſilica, hìc circus, hìc, &c.*] Pro *hìc*, legendum ubique credam *hinc.* Gale.

Ibid. *Hìc moneta.*] Vide Cuperum, P. 2. p. 139. & Columbum, p. 286.

(*a*) *Lib.* 3. *Tit.* 26. *Lege* 5. (*b*) *Lib.* 4. *Tit.* 12. *Lege* 2. (*c*) *In Cæſaribus.* (*d*) *Lib.* 41. 3. (*e*) *Ad annum Chriſti* 284. *num.* 9.

Digitized by Google

Ibid. *Hic armorum fabrica.*] Vide Cuperum, P. 2. p. 140.

Lin. 16. *Magna pars civitatis exceditur.*] Pro *magnâ parte civitatis exceditur.* Expulſi namque cives privatis ædificiis, quorum areæ in ædificationes Principis ceſſuræ erant, tanquàm urbe captâ, excedere cogebantur, & alias ſedes quærere. *Tollius.*

Ibid. *Magna pars civ. exced*] Lege, *magnâ parte civitatis exceditur*; aut *magna pars civitatis exciditur.* Allix.

Ibid. *Exceditur.*] *Exeditur.* Gale. Itemque Allixius, alio loco.

Ibid. *Civitatis.*] Nicomediæ, quam Diocletianus Romæ ſtuduit æquare, ut infrà. *Edit. Oxon. & Cant.*

Adſtipulantur doctiſſimi Tranſlatores, qui ne vocis quidem *civitatis* meminerunt, ſed ejus loco *Nicomediam* poſuerunt. Confer Baluz. P. 2. p. 17.

Lin. 20. *Ita ſemper dementabat.*] *So madly expenceful was he.* Verſio Anglica.

Ad verbum, *Adeò ſtultè impendioſus erat.*

Ibid. *Dementabat.*] Inſaniebat, infinitâ ſcilicet ædificandi cupiditate. *Tollius.*

Nec aliter ferè *Maucroixius* (*a*). Adde Cuperum, P. 2. p. 280. in Columbi Notâ ad hunc locum.

Ibid. *Dementabat.*] An *dementabatur*? Allix, qui alibi tamen rotundè, legendum *dementabatur.*

Mihi, quin noſter compoſitum *demutabat*, pro ſimplici *mutabat*, ob adhibitum recèns *mutari* ſcripſerit, non dubium eſt, in hunc ſenſum: *Quòd ita autem Diocletianus plus ſemel opera jam perfecta diruebat ac mutabat, indè ortum, quòd is Nicomediam ſtuderet urbi Romæ coæquare;* ut primo loco frequentes Diocletiani circa ſua ædificia mutationes memoraverit, dein porrò illarum cauſam attulerit, quam dixi, eamque valdè planam & idoneam. *Demutare* idem, quod *mutare.* Plautus (*b*):

> .... *aut ſi* DEMUTANT *mores ingenium tuum;*

pro *mutant*, vel *immutant*, ut è præcedenti verſu apparet:

> *Sive immutare vis ingenium moribus.*

Sed & verbo *demutare*, ejuſque verbali nomine *demutatione*, ſolutæ orationis Auctores uſi ſunt. Apuleïus (*c*), niſi quòd ſenſu ab eo, quem hîc ſequimur, paulùm diverſo: *Quanquàm*, ait, *teterrimum os tuum minimum à Thieſtâ tragico* DEMUTET, hoc eſt, *differat.* Plinius verò *demutationem* in eâdem prorſùs ſignificatione, quâ *mutatio* à Latinis uſurpari ſolet, adhibens (*d*): *Nullum animal* [*Chamaleone*] *pavidius eſſe exiſtimatur, & ideò verſicoloris eſſe* DEMUTATIONIS, ſaltem ſecundùm vetuſtiores editiones (*e*); fatendum enim excuſum fuiſſe in recentioribus (*f*) *mutationis*, propter inſolentiam vocis forſitàn inter alia. Mirum certè, Editores nullam feciſſe mentionem priſcæ lectionis.

Pag. 193. lin. 1. *Licitàm conſuetudine.*] Vide Baluz. P. 2. p. 17.

CAPUT VIII.

Pag. 193. lin. 1. *Quid frater ejus.*] Nempè Diocletiani. *Pagius ad ann. Chr.* 291. *num.* 2.

Rectè, quanquàm id nomen uſque ab initio capitis 7. ſit repetendum.

Ibid. *Frater ejus Maximianus.*] Non naturâ, ſed imperio; ſiquidem Diocletianus Dalmata, Maximianus Pannoniâ oriundus fuerit. *Diverſum ſanguinem*, inquit Mamertinus in Panegyrico, *affectibus miſcuiſtis. Non fortuita in vobis germanitas eſt, ſed electa.* Ed. Ox. & Cant.

Maximien ſon aſſocié à l'Empire, Maucroix. Id eſt, Maximianus ejus in Imperii adminiſtratione ſocius; quocum Anglica concinit Tranſlatio: *His Colleague in the Empire*, ejus in Imperio Collega. Confer Baluzium, P. 2. p. 17. Cuper. p. 140. & ſeq. & Columbum denique, p. 281.

Ibid. *Qui eſt dictus Herculius.*] Claudit hîc primam hujus capitis periodum Maucroixii verſio: *Maximien ſon aſſocié à l'Empire, quel rapport n'avoit-il pas avec lui?* Claudit quoque editio Aboenſis iſto pacto: *Quid frater ejus Maximianus, qui eſt dictus Herculius?* Sed hæc quidem ex optimo præmonſtratore ampl. Cupero, quem vide ſis, P. 2. p. 142.

Ibid. *Qui eſt dictus Herculius.*] Compendium Hiſtoriæ Romanæ à Pomponio Læto vulgatum (*g*), ubi & rem pluribus exequitur: *Cognomina ſibi indidere* (*Diocletianus & Maxi-*

(*a*) Ainſi ſa manie [des bâtimens] n'avoit point de bornes. (*b*) *In Trinum. Act.* 1. *Sc.* 2. *v.* 35. (*c*) *In Apolog. p.* 344. *edit. Raphel.* 1610. (*d*) *Lib.* 28. *Hiſt. Nat. cap.* 8. (*e*) *Unam, v. gr. in Folio, anni* M. D. XXIII. *apud Sanctam Ubiorum Coloniam Agrippinam, in ædibus Eucharii Cervicorni. Alteram, anni* M. CCCCC. *incerto loco, in formâ, ut loquuntur,* 8. (*f*) *Putà, Lugdunenſi, anni* M. D. LXIII. *in Fol. & noviſſimâ Pariſienſi Harduini, in* 4. *ann.* 1685. (*g*) *In Diocletiano.*

Digitized by Google

mianus). *Diocletianus* JOVIUS, *Maximianus* HERCULIUS *appellati ſunt, velut ille Jovis, hic Herculis heres.* Sed aliter, & magis credibiliter Aurelius Victor in Cæſaribus: *Huic* [*Maximiano*] *poſteà cultu numinis*, HERCULEI *cognomentum acceſſit, uti Valerio* [*Diocletiano*] JOVIUM: *undè etiam militaribus auxiliis longè in exercitum præſtantibus nomen impoſitum.* Adde Cuperum, P. 2. p. 142. ad *Qui eſt dictus*, & Columbum, p. 281. v. *Herculius.*

Ibid. *Non diſſimilis ab eo?*] Dele interrogationis notam. *Gale.*

Eamdem meritò tranſlatam hinc voluit Cuperus, loco recèns laudato; ut poſtquàm hic Scriptor ad Maximianum Herculium cum iſtâ interrogatione tranſiverit: *Quid frater ejus Maximianus, qui eſt dictus Herculius?* ſibi ipſi breviter reſponderit: *Non diſſimilis ab eo;* hoc eſt, non diſſimilis fuit à Diocletiano.

Lin. 2. *Nec enim poſſent in amicitiâ tam fideli cohærere, niſi eſſet, &c.*] Oratoriè dictum, pro *Nec enim potuiſſent in amicitiâ tam fideli cohærere, niſi fuiſſet*, & quæ ſequuntur. Illi enim non vivebant ampliùs; optimèque adeò verſio Anglica: *Nor could thei ave been cemented into ſo entire a friendſhip, if thei had not been, &c.* Eòdem redit Maucroixiana (*a*).

Ibid. *Nec enim poſſent in amicitiâ.*] Notum illud Salluſtii in Catilin. *Nam idem velle atque idem nolle, ea demùm firma amicitia eſt.* Tollius.

Lin. 3. *In utroque mens una.*] Vide Baluzium, P. 2. p. 20.

Lin. 4. *Hoc ſolùm differebant, quòd avaritiâ minori, &c.*] *Quòd avaritia minori.* Editio Aboenſis, cum Oxonienſi anni 1684. & Cantabr. anni ſequentis.

Legendum, *avaritia.* Voſſius, cui mox adſtipulabuntur alii.

Ibid. *Hoc ſolùm differebant, quòd avaritiâ minori, &c.*] Subeſſe hîc loci mendum cum Baluzio ſuſpicor; luxata eſt enim verborum ſtructura: ſed aſſentiri non poſſum viro doctiſſimo, qui ideò corrupta hæc cenſet ac depravata, quòd aliàs ſecum pugnaret Lactantius, qui ſubindè ſcribit, non admodùm diligentem fuiſſe Maximianum in conſervandis opibus, quas ei Africa & Hiſpania opulentiſſimæ provinciæ ſubminiſtrabant. Quidni enim rapacior Maximianus, tenacior Diocletianus haberi poſſit? Præſertim cùm Maximianus fuerit *ferus animo, avaritiâ crudelis;* atque hâc ſaltem parte conſortem imperii vicerit. Locum itaque ita reſtituo, donec de illius ſenſu meliùs conſtiterit: *Hoc ſolùm differebant, quòd avaritia minori*, id eſt, Maximiano, *altero fuit plus* [*majori verò minùs, ſed plus timiditatis*], *plus verò animi, non ad benè faciendum, ſed ad malè.* Ita ut intermedia verba uncis incluſa, & à præcedentibus ſejuncta, videantur mihi ſenſum illum ſuppeditare, quem hic locus poſtulat. *Editio Oxon. anni* 1680. à quâ Tralationem Anglicam non niſi verbis diſcrepare dici poteſt.

Epiſcopus Aſaphenſis legit: *Quòd avaritia minori altero fuit plus, ſed plus timiditatis; majori verò minùs, ſed plus animi, &c.* Quæ quidem lectio diſtinctior eſt: ſed ſi admittatur, ſibi non conſtabit Lactantius, quippè qui Diocletianum infrà deſcribit tanquàm in omni tumultu meticuloſum animique disjectum. *Sparkius* in edit. Oxon. anni 1684. itemque in Cantabr. poſt illa, quæ modò ex priore Oxonienſi repræſentavimus.

Locum hunc corruptum & luxatum eſſe, quicunque in hoc libello emaculando elaborarunt, vidêre, variiſque uſi ſunt remediis. Fortè ſcripſit Lactantius: *Hoc ſolùm differebant, quòd avaritia major in altero fuit, ſed plus timiditatis; in altero verò minor avaritia, ſed plus animi, non ad benefaciendum, ſed ad malè.* Non auſim præſtare hanc manum eſſe Lactantii; non tamen longiùs aberrare ab eâ hanc lectionem mihi perſuaſi, ſi præcedentia inſpicias, & quæ ſequuntur. Diocletiani dicit fuiſſe majorem avaritiam, ſed & majorem timiditatem. Indè in capite præcedenti dixit, *illum orbem terræ ſimul & avaritiâ, & timiditate ſubvertiſſe.* Propter illam timiditatem tres in conſortium imperii adſcivit, qui multiplicatis exercitibus exhauſerunt Imperium Romanum; dein ſubjicit avaritiæ exempla. Maximianum autem minùs avarum fuiſſe, ſed prodigum: animoſiorem autem in agendo malè, nimirùm in locupletiſſimis Senatoribus interficiendis, & virginibus abducendis. Vidi poſteà in eâdem ferè ſententiâ doctiſſimum Columbum eſſe. *Gravius.*

Lego: *Hoc ſolùm differebant, quòd avaritia minori altero fuit plus, ſed & plus timiditatis: majori verò minùs, plus verò animi, non ad benè faciendum, &c.* Gale.

Et nobis quoque liceat ad hujus loci intel-

(*a*) A moins que d'avoir les mêmes inclinations, les mêmes penſées, les mêmes déſirs, auroient-ils vécu dans une ſi parfaite intelligence?

lectum ac reſtitutionem conjecturis indulgere. Quid ſi igitur *minori* & *majori* Notulæ antiquitùs fuerint, quæ ex orâ libri, ubi primulùm de more adſcriptæ eſſent, poſteà in Auctoris verba malo fato irrepſerint? Auctor verò ab origine ſcripſiſſet: *Hoc ſolùm differebant, quòd avaritia in altero fuit plus, ſed plus timiditatis; in altero minùs, plus verò animi, non ad benè faciendum, ſed ad malè?* Tunc certè pronum fuerit prius *altero* de *minori*, ſcilicèt *fratre*, poſterius autem de *majori*, pariter *fratre*, accipere; quòd agat citra controverſiam hic Scriptor de Diocletiano & Maximiano Herculio tanquàm *fratribus*: pronum itidem poſuiſſe confeſtim ſuis locis in margine *minori* & *majori*, modò certis Veterum fundamentis ſuperſtruens Annotator crederet, Diocletianum fuiſſe minorem natu, Herculium majorem. Fundamenta verò, quæ nunc potiſſimùm habeo ob oculos, duo ſunt. Unum eſt, ex Caſſiodori Chronico (*a*), Diocletianum & Maximianum Herculium eodem anno *ob ætatis defectum* purpuram depoſuiſſe; poſtquàm videlicèt, narrante Eutropio (*b*), Diocletianus auctor fuiſſet Herculio, *ut in privatam vitam concederent, & ſtationem tuendæ Reipublicæ viridioribus junioribuſque mandarent.* Alterum autem, quòd ex Zoſimo (*c*), non tantùm Maximianus Herculius morte ſimplici obierit æquè ac Diocletianus, ſed prior pluribus annis. Quàm frequenter porrò conquerantur Docti, marginales Notas in Auctorum verba perperàm irrepſiſſe, nemo neſcit; & erit, credo, exemplum rei manifeſtiſſimum in proximè ſequentibus. Scimus aliàs ex Victoris Epitome, *Diocletianum vixiſſe annos ſexaginta octo; Maximianum verò Herculium ætate tantùm ſexagenarium interiiſſe.* Addantur Baluzius, P. 2. p. 20. & Columbus p. 281.

Lin. 6. *Subjacerentque opulentiſſima provincia vel Africa, vel Hiſpania.*] Quid? ſi ſola, verbi gratiâ, Africa ſubjacebat, ſubjacebantne plures ditiſſimæ provinciæ, ac non potiùs unica tantùm? Ferret ergò manuſcriptus codex: *Subjacerentque opulentiſſimæ provinciæ Africa & Hiſpania*, ſicut clariſſimis Interpretibus contra illius, & Aurelii ſimul Victoris auctoritatem legere in mentem venit (*d*). Aut ferret ſaltem: *Subjacerentque opulentiſſimæ provinciæ vel Africæ, vel Hiſpaniæ*, in genitivo caſu. Verùm vulgata lectio ejuſmodi eſt, ut poſtquàm initiò, non unius, ſed plurium provinciarum mentionem injecit, illæ ſubitò in unicam Africam, vel Hiſpaniam recidant. Deindè, cùm Aurelius Victor, qui de Cæſaribus ſub Imperatore Juliano ſcribebat, probè noverit, *quaſi partito imperio, cuncta quæ trans Alpes Galliæ erant, fuiſſe Conſtantio commiſſa*, AFRICAM ITALIAMQUE HERCULIO, *Illyricique oram ad uſque Ponti fretum Galerio: cætera verò Valerium* [*Diocletianum*] *retentaſſe* (*e*), [& inter quæ igitur Hiſpaniam putare oportet] quis credat, noſtrum Cecilium, qui Maximiani Herculii temporibus multò vicinior extitit, paria neſciviſſe; ſeu, quod idem eſt, non potuiſſe utrùm Africa, vel Hiſpania Herculio præter Italiam ſubjacuerit, invenire & dicere? Scripſerat ergò ſimpliciter, ut res clamitat: *Nam cùm ipſam imperii ſedem teneret, ſubjacerentque opulentiſſima provincia*, [Africæ ſcilicet generalis, in quâ plures minores provinciæ continebantur] *non erat in cuſtodiendis opibus tam diligens, &c.* Sed ad voces *opulentiſſima provincia*, neſcio quis longè poſt noſtrum natus, & qui, quas præciſè provincias noſter intellexiſſet, ignorabat, aut non ſatis meminerat, & locum tamen ſibi, vel aliis volebat obiter illuſtrare, notaverat per compendium ad marginem, *vel Africa, vel Hiſpania*, hoc eſt, *velut Africa, vel Hiſpania;* & indè poſteà confecta & exarata in libri contextu lectio, ad quam hæc annotamus. Aliter tamen, quod fatendum, viri docti, ut ſequentia oſtendent.

Dodwellus in Diſſertatione XI. Cyprianicâ de Paucitate Martyrum, num 75. exiſtimat, nullos Martyres in Hiſpaniis hoc tempore fuiſſe, quòd eas Conſtantius regeret. Victor enim de Cæſaribus, qui ſcribit, Italiam & Africam Maximiano Herculio paruiſſe, de Conſtantio ait: *Quaſi partito Imperio, cuncta, quæ trans Alpes Galliæ ſunt, Conſtantio commiſſa.* Quarè cùm Hiſpaniam aliis ditionibus Victor non accenſuerit, putat Dodwellus vir eruditiſſimus, Hiſpanias, Britannias & Gallias Conſtantio Cæſari creditas fuiſſe; indèque infert, nullos in Hiſpaniis Martyres fuiſſe, cùm nullum acceſſe-

(*a*) *Ad decimum Diocletiani Conſulatum, Collegâ Maximo* VII. (*b*) *Lib. 9. Hiſt. Rom. in fine.* (*c*) *Lib. 2. Hiſtor. pag. 674. edit. Francof. anni* 1590. *Confer. pag. 672. 673. &c.* (*d*) *Maucroixius, verbi gratiâ*: Comme Maximien avoit établi le Siége de ſon Empire en Italie, & qu'il étoit maître de l'Afrique & de l'Eſpagne, provinces très-opulentes. (*e*) *Ex Aurelio Victore in Cæſaribus.*

Digitized by Google

rit Conſtantii Edictum, & Urbici Magiſtratus, cùm gladii poteſtate carerent, nullos martyrio coronare poſſent. Verùm Victoris verba citata tantùm oſtendunt, Conſtantium Gallias rexiſſe: Hiſpanias autem Maximiano Herculio ſubditas fuiſſe, docet Lactantius lib. de Mortibus Perſecutorum, cap. 8. *Nam cùm ipſam Imperii ſedem teneret Italiam* [nempè Herculius], *ſubjacerentque opulentiſſimæ provinciæ vel Africa, vel Hiſpania, non erat in cuſtodiendis opibus tam diligens, quarum illi copia ſuppetebat.* Pagius ad annum Chriſti 303. num. I.

Lin. 7. *Non erat in cuſtodiendis opibus tam diligens.*] *He was not ſo careful in the management of his Treaſure as was neceſſary.* Verſio Anglica.

Id eſt, non erat in cuſtodiendis opibus tanta, quanta oportebat, diligentia. Poſſit ſimpliciùs *tam diligens*, pro *valdè diligens* ſumi. Haud rarò enim idonei Auctores eleganter *tam*, pro *valdè* poſuerunt. Plinius lib. 7. Hiſt. Nat. cap. 49. *M. Cæcilius Rufus & C. Licinius Calvus eâdem die geniti ſunt, Oratores quidem ambo, ſed* TAM DISPARI *eventu;* ubi ne aliud quidem unquàm *tam diſpari* queat eſſe, quàm *valdè diſpari.* Plautus pariter in Moſtell. Act. 4. Sc. 2. v. 9.

Ferocem facis, quia te herus TAM AMAT.

Ad quem verſum jure merito Taubmannus, *tam, id eſt valdè*: quod & confirmat laudato Plinii loco, atque aliis.

Lin. 9. *Non deerant locupletiſſimi Senatores, &c.*] Artificium Aureliano ſatis notum, Vopiſco referente. *Dicitur præterea hujus fuiſſe crudelitatis, ut pleriſque Senatoribus ſimulatam ingereret factionem conjurationis ac tyrannidis, quò faciliùs eos poſſet occidere.* Edit. Ox. & Cant. Confer Baluz. P. 2. p. 21.

Ibid. *Qui ſubornatis indiciis, &c.*] Hæſerat mihi aqua hoc loco, quem eapropter ex iſto inter alios Livii (*a*) explicandum credideram: *Ad invidiam* [*Marco Fulvio*] *faciendam, legatos Ambracienſes in Senatum* SUBORNATOS CRIMINIBUS *introduxit;* hoc eſt ad criminandum, prout *crimen* frequenter Ciceroni ipſa *criminatio* eſt, ſive *criminum accuſatio.* Sed nodus aliundè multò meliùs ſolvi poteſt, ut jam videbis.

Subornare indicia eſt *ſubornare indices.* Sic *conjugia*, pro *conjugibus; ſervitia*, pro *ſervis; officia*, pro *iis, qui funguntur officiis*, & mille talia, quæ facilè poſſunt congeri. Nihil certius. Suetonius, verbi gratiâ, in Auguſto, *Conſilia ſemeſtria*, pro *Conſiliariis ſemeſtribus.* Grævius.

Aſtipulatur verſio Anglica. *Accuſed by ſome Witneſſes, that were ſuborned to ſwear againſt them, &c.* id eſt, accuſati à ſubornatis aliquot teſtibus.

Lin. 10. *Effoderentur aſſiduè lumina ſenatûs.*] Juſtinus de Athenis à Lacedæmoniis captis eâdem ferè phraſi utitur. Et noſter, l. 5. cap. 12. *Manus ei deniquè auferantur, effodiantur oculi.* Infrà cap. 36. *Itaque Confeſſoribus effodiebantur oculi.* Tollius.

Adde Baluzium, P. 2. p. 21. & Cuperum, p. 142.

Lin. 11. *Jam libido in homine peſtifero.*] Rectè Heinſius legendum vidit: *Jam libido in homine peſtifera, &c.* Grævius.

Lin. 12. *Non modò ad corrumpendos mores, &c.*] Senſus erit magis nitidus, ſi legeris *mares.* Et licèt gradatio videatur minùs congrua à crimine Sodomiæ ad raptus virginum, apud Romanos tamen hoc crimen illo majus habebatur. *Burnetus.*

Longè antequàm Sariſberienſis eſſet Epiſcopus, ac ſubjiciendam paulò poſt Colomeſii Notulam cum cæteris accepiſſemus. Confer Cuperum, P. 2. p. 142.

Nihil certius conjecturâ pulcherrimâ doctiſſimi Burneti. *Grævius.*

Eò magis, liceat hoc addere, quia, ſi rem propiùs conſideraverimus, Auctoris gradatio non ſimpliciter *à crimine Sodomiæ ad raptus virginum* procedit, quod aliquantò nimis innuit viri celeberrimi locutio, ſed *à crimine corruptorum marium ad crimen violatarum nobilium filiarum:* ut his adeò Maximianus, rem cum eis habendo, vim inferret, maribus minimè, quos nempè ſibi priùs vel prece, vel pretio, aliis-ve lenociniis conciliaſſet. *Corrumpere* certè eo ſenſu minùs eſt, quàm *violare;* præſertim, quandò de violatis primorum filiabus agitur, ut nunc. Neque aliter ſine dubio diſtinguenda apud Aurelium Victorem, MATRIMONIA NOBILIUM CORRUPIT (*b*), de Carino, *qui militarium nuptias affectabat* (*c*); & CONSTUPRATIS VI PLERISQUE (*d*), de Victorino.

Pro *mores, mares* legendum eſſe ſagaciſſimè odoratus eſt amicus noſter Johannes Battely, Suffolcienſis Archidiaconus, vir clariſſimus, idemque Reverendiſſimo Archiepiſcopo Cantuarienſi à Sacris domeſticis. A quo diverſus non abit Reverendus Doctor Burnetus in

(*a*) *Lib.* XXXVIII. (*b*) *Aurel. Vict. in Epit.* (*c*) *Idem in Cæſar.* (*d*) *Idem ibid.*

Digitized by Google

Anglicâ ſuâ libelli hujus tranſlatione. *Colomeſius.*

Pag. 194. lin. 1. *Verùm etiam ad violandas prim. fil.*]Vir ergò reapſe τὰ εἰς ἀφροδίτην παντοίως ἀσελγὴς, ut loquitur de illo Julianus Imperator in Cæſaribus.

In the debauching the daughters... Anglica verſio.

Auribus, opinor, parcens, cùm vox *violandas* hoc loco multò plus notet.

Lin. 2. *Statim præſto.*] Columbum adi, P. 2. p. 282.

Lin. 3. *Felicitatem imperii.*] Vide Cuperum, P. 2. p. 142.

Lin. 4. *Si libidini, & cupiditati mala nihil denegaret.*] Hi mores hominis, qui poſteà Eccleſiam perſecutus eſt. *Pagius*, ad annum Chr. 291. nu. 2.

Ibid. *Si libidini.*]Cic. apud Nonium. *Graves enim dominæ cogitationum libidines infinita quadam cogunt, atque imperant; quæ quia expleri, atque ſatiari nullo modo poſſunt, ad omne facinus impellunt eos, qui illecebris ſuis incenduntur.* Tollius.

Lin. 5. *Conſtantium.*] Intellige Conſtantium Chlorum, unum ex tribus illis, quos capite 7. num. 6. Diocletianus dicitur participes feciſſe ſui regni. *Tres enim participes regni ſui fecit.* Ad quæ verba, quo id anno ſingulis poſt Chriſtum natum contigerit, notavimus. Confer Baluz. P. 2. p. 21. & Col. p. 282.

Lin. 6. *Orbem.*] Eum nempè, quem capite 7. num. 8. Diocletianus narratur in quatuor partes diviſiſſe; *in quatuor partes orbe diviſo.* Vide notas.

The whole Empire. Verſio Anglica.

Id eſt, *totum Imperium :* ſenſu optimè, ſi quid video, expreſſo. Accepit contrà de toto ſeu univerſo terrarum orbe Maucroixius, *Digne de commander à tout l'univers.*

CAPUT IX.

P. 194. Lin. 1. *Alter verò Maximianus, &c.*] *Pour ce qui eſt de Galerius, gendre de Diocletien.* Maucroix.

Latinè, De Galerio, genero Diocletiani. Non malè, ſi ad alios Hiſtoricos reſpexerimus : ſed haud ita forſan, ſi ad noſtrum. Quod ut explicem, fuit certè *alter ille Maximianus*, ad quem jam noſtri properat narratio, vocatus ſæpiſſimè *Galerius* ab Hiſtoricis Latinis, quò ipſum meliùs à Maximiano Herculio diſtinguerent; idque, ſive nomen ſimul Maximiani adjunxerint, ſive non. Priori modo, apud Eutropium libri IX. legimus: *Diocletianus* MAXIMIANUM HERCULIUM *ex Cæſare fecit Auguſtum.....* MAXIMIANUS GALERIUS *in Daciâ haud longè à Sardicâ natus*; & rursùs apud Aurelium Victorem (*a*) licèt diverſo ordine, GALERIUM MAXIMIANUM, *cui cognomen Armentario erat, &c.* Poſteriori verò ratione, apud eundem pauculis interjectis: *Illyrici ora ad uſque Ponti fretum* GALERIO *commiſſa.* Sed, quod videtur Maucroixius non obſervaſſe, accidit neſcio quo pacto, ut à *Galerii* appellatione hic Scriptor per totum librum abſtinuerit; & vel alios diſtinctionis, de quâ agitur, characteres adhibuerit, putà in proximè ſequentibus, *quem ſibi generum Diocletianus* aſciverat, capite autem X. *Maximianus Cæſar*, & ſic de cæteris: vel nullos, ut cum capite XIX. *Erat*, inquit, *locus altus... in cujus ſummo Maximianus ipſe purpuram ſumpſerat*, quod ad Galerianum Maximianum pertinet, ut ex reliquâ libelli ſerie patebit. Atque hoc ultimo modo de duobus ſimul Maximianis Julianus Imperator in Cæſaribus: *Deindè Diocletianus ſecum ducens* MAXIMIANOS DUOS, *& avum meum Conſtantium;* ubi nulla alia vides utriuſque Maximiani nomina.

Adde Baluzium, P. 2. p. 22. & Cup. p. 143. Quo anno verò is, de quo nunc ſermo, Maximianus, admotus fuerit Reipublicæ regimini à Diocletiano, & Cæſar factus, dictum ſuprà, quantùm ſatis eſt, ad caput VII. num. 7.

Ibid. *Quem ſibi generum Diocletianus, &c.*] Eutropius, lib. 9. Hiſt. Rom. *Diocletianus Maximianum Herculium ex Cæſare fecit Auguſtum: Conſtantium & Maximianum Cæſares... atque ut eos etiam adfinitate conjungeret, Conſtantius privignam Herculii Theodoram accepit, Galerius, filiam Diocletiani Valeriam.*

Lin. 2. *Non his duobus tantùm, &c.*] Ordo & ſenſus ſunt: *pejor* [*fuit*] *non tantùm his duobus malis* [*principibus*] *quos tempora noſtra ſenſerunt, ſed omnibus qui fuerunt.* Confer doctiſſimos Tranſlatores.

Ibid. *His duobus.*] Id eſt, Maximiano & ejus ſocero, prout explicare ſtuduit in ſuâ verſione *Maucroixius.*

Lin. 3. *Huic beſtiæ.*] Vide Baluzium, P. 2. p. 22.

Ibid. *Efferitas.*] Legendum, *& feritas.* Editio

(*a*) *De Cæſaribus.*

Digitized by Google

Ox. & Cant. Item Voſſius, Boherellus, Gale.

Adde etiam Columbum, P. 2 p. 282.

Lin. 4. *Cum mater ejus.*] *Ortus parentibus agrariis, paſtor armentorum, undè ei cognomen.* Edit. Ox. & Cant. ex Epitome Aurelii Victoris.

Addendus Baluzius, P. 2. p. 22.

Ibid. *Tranſdanuviana.*] Cæteræ editiones, *Tranſdanubiana.* Vide omninò Cuperum, P. 2. p. 148. ad hæc verba, *Romulam matrem.*

Lin. 5. *In Daciam novam.*] Id eſt, Daciam Aureliani; nimirùm eam Mœſiæ partem, in quam Aurelianus populos tranſtulerat, quos ex Daciâ Trajani abduxerat... *Ed. Ox. & Cant.*

E Baluzio ſcilicèt, apud quem reliqua vide, P. 2. p. 22. Videatur quoque Cuperus, p. 148.

Ibid. *In Daciam novam.*] Adi Anonymi Excerpta de Conſtantino, p. 659. lib. 1. *Gale.*

Ibid. *Amne.*] Legendum, *Amne Danubio.* Editio Oxon. anni 1680. p. 108. in Emendationibus quæ ſeriùs occurrebant.

Confer Baluz. P. 2. p. 22.

Ibid. *Confugerat.*] Lege, *confugeris.* Tollius.

Nil neceſſe. Terentius [a]:

Per caſtor, ſcitu' puer natus eſt Pamphilo.

Deos quæſo, ut ſit ſuperſtes: quandòquidem ipſe eſt ingenio bono,

Cùmque huic veritus eſt optumæ adoleſcenti facere injuriam.

Ubi poſt *cùm*, à Lesbiâ ad reddendam ſui voti rationem adhibitum, non *veritus ſit*, ſed, *veritus eſt* legis: quia nempè ibi loci *cùm* pro *quoniam* uſurpatum. Noſter alibi (b) ſimili pacto, *Cùm libertatem populi Romani ferre non* POTERAT, *prorupit:* quo in loco fruſtrà aliquis ex communi loquendi genere emendari vellet, *non* POSSET. Alibi rurſùm (c), *Cùm indè... ſibi nihil præter nomen videbat accedere, reſpondit, &c.* non, *videret.* Adi loca.

Lin. 6. *Statu celſus.*] Editio Aboenſis, *Status celſus.* Confer Columbum, P. 2. pag. 282.

Rectiùs, *Status celſus*, ut & alii vidêre. *Tollius.*

Ibid. *Caro ingens.*] Vide Baluz. P. 2. p. 22.

Pag. 195. lin. 1. *Actibus.*] *Ses actions*, Maucroix.

Qui ità ſine dubio illos corporis motus geſtuſque intelligebat, à quibus Donato in Terentium *Scena actuoſa* dicta eſt, *quæ magis in geſtu, quàm in oratione conſtituta.*

Lin. 2. *Metuebat acerrimè.*] Virgilius lib. 1. Æneid. *Aut metus acer erat.* Gale.

Lin. 3. *Narſeus Rex Perſarum.*] Vide Ampliſſ. Cuperum, P. 2 p. 143. & Epiſt. 1. ad Ampliſſ. pariter Voetium, p. 11.

Ibid. *Concitatus domeſticis exemplis, &c.*] *Being encouraged by the ſucceſſ that his Grandfather Sapores had againſt Valerian.* Verſio Anglica.

Ad verbum ferè: animatus proſpero ſucceſſu expeditionis avi ſui Saporis contra Valerianum; optimâ paraphraſi & ſententiâ.

Lin. 4. *Avi ſui Saporis.*] Vide Cuperum, P. 2. p. 143. & ſeq.

Lin. 6. *In omni tumultu meticuloſus.*] *Tumultus*, ex Ciceronis Philippicâ 8. *perturbatio tanta eſt, ut major timor oriatur, undè etiam nomen ductum eſt tumultûs.* Quæ verba non mediocriter illuſtrare incipiunt hunc locum, ubi Diocletiani *timiditas*, atque, ut ità dicam, *meticuloſitas*, non tantùm *cum omni tumultu juncta*, ſed *ex omni tumultu orta* apparet. At potuitne Narſei expeditio, ad occupandum Orientem cum magnis copiis adventantis & inhiantis, *in tumultuum* numero poni? Probè, inquam, ſi non ex illo Romanorum uſu, quo jam indè à Ciceronis temporibus *tumultus* vulgò aliquid minus quàm *bellum* & *prælium* ſignificabat: (Florus enim l. III. 18. *Sed hic tumultus magis fuit, quàm bellum;* Curtius, VI. 5. *Tumultus magis quàm prælium fuit;* laudata Philippica, *Belli nomen ponendum in ſententiâ quidam non putabant; tumultum appellare malebant.*) ſaltem ex eâ loquendi conſuetudine, quâ vetuſtiores Romani graviſſima ſua bella, Italica ſcilicèt & Gallica, *tumultus* ſpecialiter, ob *majorem timorem* qui ex iis populo Romano oriebatur, vocabant (d). Rationes ſunt, quòd primùm Cicero in Epiſtolis ad Atticum (e), *maximum illud bellum Parthicum*, quod in

(a) *In Andriâ, Act.* 3. *Sc.* 2. (b) *Capite* XVII. (c) *Capite* XVIII. (d) *Cicero*, *Philipp.* 8. *Itaque majores noſtri tumultum Italicum, quòd erat domeſticus, tumultum Gallicum, quòd erat Italiæ finitimus, præterea nullum tumultum nominabant.* (e) *Lib.* V. *Epiſt.* 21.

Digitized by Google

ſuo Ciliciæ Proconſulatu imminere Reipublicæ videbat, *tumultûs* nomine, priſcam Romanorum loquendi conſuetudinem ad alia bella quàm Italica & Gallica extendendo, appellaverit. Verba ſunt : *Hodiè* [Parthi] *hyemant in Cyrrheſticâ, maximumque bellum impendet. Nam & Orodes, Regis Parthorum filius, in provinciâ noſtrâ eſt; nec dubitat Dejotarus, cujus filio pacta eſt Artavaſdis filia... quin cum omnibus copiis ipſe primâ æſtate Euphratem tranſiturus ſit. Quo autem die Caſſii litteræ victrices in Senatu recitatæ ſunt, eodem meæ* TUMULTUM *nuntiantes.* Deindè autem, ſi ſubjecta noſtrî & aliorum loca vel leviſſimè conferantur, apparebit *Perſicum* noſtrî *tumultum*, hoc eſt, illam Narſei ſub Diocletiano expeditionem, quam videtur hic Scriptor *meris tumultibus* annumeraſſe, ab Aurelio Victore modò *Perſarum impetus*, modò *Perſarum gravem Orientis concuſſum*, modò rotundè *bellum* nuncupari; & rurſùm id, quod Eutropius videtur ſimpliciter *Perſarum ſub Caro tumultum* nominaſſe, appellatum fuiſſe ab eodem Aurelio *Perſarum bellum, qui Meſopotamiam invaſiſſent.*

Noſter in loco quem præ manibus habemus: *Diocletianus, ut erat in omni* TUMULTU *meticuloſus.*

Aurelius Victor in Cæſaribus: *Eodem tempore* ORIENTEM PERSAE, *Africam Julianus ac nationes Quinquegentanæ* GRAVITER QUATIEBANT... *Et quoniam* BELLORUM *moles, de quâ ſuperiùs memoravimus, acriùs urgebat... Illyrici ora ad uſque Ponti fretum Galerio* [*commiſſa*] ... *provinciaque credita Maximiano Cæſari, uti, relictis finibus, in Meſopotamiam progrederetur, ad* ARCENDOS PERSARUM IMPETUS.

Eutropius lib. IX. *Dum* [*Carus*] *bellum adverſùm Sarmatas gerit, nuntiato* PERSARUM TUMULTU, *ad Orientem profectus res contra Perſas nobiles geſſit.*

Aurelius Victor, denuò in Cæſaribus: *Quoniam, cognitâ Probi morte*, BARBARORUM QUIQUE OPPORTUNE INVASERANT, [*Carus*] *miſſo ad munimentum Galliæ majore filio, Numeriani comitatu in Meſopotamiam pergit protinùs, quòd ea* PERSARUM QUASI SOLENNI BELLO *ſubeſt.*

Noſter denique, cap. 23. *Cenſus*, ait, *in provincias & civitates ſemel miſſus, Cenſitoribus ubique diffuſis & omnia exagitantibus, hoſtilis tumultûs & captivitatis horrendæ ſpecies erant*; ubi, dum cum *horrendâ captivitate hoſtilem tumultum* copulavit, vix aliud *hoſtilis tumultus* poſſit eſſe, quàm *hoſtile bellum*. Quarè nec dubitandum credimus, quin hoc etiam capite Narſei expeditionem *tumultûs* voce complectatur.

Ibid. *Animique disjectus.*] Rectè clariſſimus Columbus, *dejectus*. Infrà ſcilicet P. 2. p. 282. Nam *animi disjectus* idem eſt, quod *diſſolutus animi*, ſine intentione animi, & curâ rerum neceſſariarum. *Tollius.*

Idem viderunt viri doctiſſimi *Boherellus*, *Gale.*

Lin. 7. *Non auſus eſt obviàm tendere: ſed hunc, &c.*] Vellem, qui mox vix ullum unquàm *majoris animi Principem* Diocletiano extitiſſe, affirmabunt, probarent ex idoneis Scriptoribus, auſum id fuiſſe Diocletianum, quod noſter negat. Nam ſi illud nequeunt oſtendere, & conſtat contrà ex Aurelio Victore, rem, utì hìc narratur, abiiſſe, quidnì Diocletianum *meticuloſum* fuiſſe credemus & *animi dejectum*? *His tempeſtatibus*, ait (*a*) ergò Aurelius Victor, *interim Jovio Alexandriam profecto, provinciâ creditâ Maximiano Cæſari, uti, relictis finibus, in Meſopotamiam progrederetur, ad arcendos Perſarum impetus*; & rurſùm paulò poſt, indicanſque verum tempus ſuſceptæ à Galerio Perſicæ expeditionis, *Quæ terra*, inquit, *cùm acriùs repoſcuntur, bellum recens ſuſceptum eſt, grave admodùm pernicioſumque*; per *terras*, quas dicit *acriùs repetitas fuiſſe*, Ægypti terras intelligens, quas Valerius Diocletianus haud aliter, poſt ſuperatum ſemel Achilleum, repopoſcit, quàm *Ægyptum totam proſcriptionibus cadibuſque fœdando*, ut infrà ex Eutropio audiemus: per *bel-*

(*a*) *Lib. 9. Hiſt. Rom.*

lum autem *grave admodùm perniciosumque*, *quod*, *dum illa repetebantur*, *susceptum est*, significans bellum Galerio contra Persas commissum, in eo grave admodùm & perniciosum, quòd *à Persis primâ vice Galerius graviter vexatus fuerit*. Ubi si quis regerendum credat, eâ ipsâ de causâ Galerium contra Persas missum fuisse à Diocletiano, quòd ipse adversùs Achilleum, qui Ægyptum invaserat, profectus esset: primò, insitum semper fuit à naturâ Principibus majoris animi, ut sibi majores hostes propulsandos debellandosque sumerent. Carus, ut jam ex Eutropio audivimus, *dum bellum adversùm Sarmatas gerit*, *nunciato Persarum tumultu*, *ad Orientem profectus*, *res contra Persas nobiles gessit*. Et debuit omni tempore Diocletianus Ægyptiacam expeditionem ignobilem censere præ Persicâ. Ex Aurelio quippè Victore, bellum Persicum, *quod intereà dum acriùs Ægypti terra per Diocletianum reposcebantur*, *susceptum est*, fuit *bellum admodùm grave*. *Sed in Ægypto Achilleus facili negotio fusus*. Deindè verò, si ad laudata Victoris verba, simulque cum Pagio (*a*) ad Eumenii Panegyricum Constantio Cæsari post victoriam Britannicam dictum, itemque ad Idacium, & Auctorem Chronici Alexandrini, Libaniumque, ut oportet, attenderimus, vel Ægyptus jam tum planè, posito furore, quieverat, & eam tantùm Diocletianus, debellato Achilleo, proscriptionibus & cædibus polluebat, quandò provinciam credidit Maximiano Cæsari, ut, relictis finibus, in Mesopotamiam proficisceretur ad arcendos Persarum impetus: aut si necdùm penitùs quieverat, tota certè pacata fuerat longè antequàm verè superati fuissent Persæ à Galerio; & Diocletianus tamen *in Oriente substitit*, quo jam sensu dicemus.

Lin. 8. *Per Armeniam misit.*] Persæ Mesopotamiam, Imperii Romani provinciam, invaserant. Undè, narrante Eutropio, primum Galerii Maximiani prælium cum illis inter Callinicum Carrasque factum est. Jam autem, cùm Diocletianus tam sibi & Constantio, quàm duobus Maximianis quasi partiretur imperium, Galerio Illyrici oram ad usque Ponti fretum commiserat; ita ut Galerius non meliùs contra Persas exercitum movere posset, relinquendo fines, quàm per Armeniam, cui contigua erat Mesopotamia, in quam ii irruperant. Alia vide apud Baluzium, P. 2. p. 23.

Ibid. *Ipse in Oriente subsistens.*] Locutio haud dubiè valdè emphatica, sed quâ, nî admodùm fallor, huic Scriptori neutiquàm propositum fuit vel Armeniam, per quam Diocletianus Galerium adversùs Persas misit, vel Mesopotamiam, in quam illi irruptionem fecerant, ab Oriente distinguere. De istâ quippè expeditione Aurelius Victor, *Orientem Persæ quatiebant;* & Eutropius similiter, *Narseus Orienti bellum inferebat*. Nostro itaque propositum potiùs Diocletiani pusillanimitatem acriter arguere & ostendere, qui dum *Orientem Persæ graviter quatiebant* (addidit enim id adverbii Aurelius) non moverit Alexandriâ, quò profectus erat, & quæ ipsa quoque *Orientis*, aut, si quis malit, *Orientalium Provinciarum* nomine comprehendebatur, legatum, uno verbo, contra Persas misisse contentus, cùm debuisset ipse obviàm ire hostibus: ut hoc denique loco *ipse in Oriente subsistens* idem sonet, quod *ipse in ipsissimâ sede belli Oriente pedem procul & immensum quantùm ab hostibus figens*. Credo tamen, ut ingenuè dicam, scriptum potiùs fuisse eo sensu, *ipso in Oriente subsistens*, quàm *ipse*, ut hactenùs editum. *Oriens* autem *in dispositione Imperii Romani*, *ne nos nimis Orientem extendere videamur*, *eas provincias omnes complectitur ab ipsius Vespasiani temporibus*, *quæ à Thraciâ per Ægyptum & Asiam minorem usque ad Euphratem & Tygrim pertinent*, inquit illustrissimus de Marcâ in Concordiâ, lib. 1. cap. 4. Confer Notitiam Imperii, in quâ inter provincias subjectas olim Præfecto Orientis, Ægyptus, & utraque Armenia, & Mesopotamia recensentur.

Ibid. *Aucupans exitus rerum.*] Idem hîc valet *aucupari exitus rerum*, quod initio capitis x. *scrutari* [*sacrificiis*] *res futuras*, *& ventura quærere*. Dodwellus Dissertatione Cyprianicâ XI. num. 68.

Malim τὸ *aucupans* simpliciter pro *observans* sumere, vel ob hæc Ciceronis verba: *Cùm præsertim tam multi occupationem* [*L. Sylla*] *observent*, *tempusque aucupentur*, *ut*, *simul atque ille despexerit*, *aliquid hujusmodi moliantur*. Quo in loco quin *observent* & *aucupentur* synonima sint, vix ullus, credo, poterit dubitare

Lin. 9. *Ille insidiis suis.*] Præstare videtur, *insidiis usus*. Tollius.

Ibid. *Quibus mos est cum omnibus suis*, *&c.*] Nimirùm uxore, pellicibus, & familiâ regiâ. Mos hic antiquus Persarum, de quo vide

(*a*) Vide *ejus Criticam*, *ad annum Christi* 297. *num.* 4.

Digitized by Google

ſis Curtium in Vitâ Alexandri. *Tollius.* Confer Columbum, P. 2. p. 282.

Lin. 11. *Difficiliter.*] Rara ſunt forsàn hujus adverbii exempla. Non deſunt tamen. Cicero lib. 4. Academic. *Cur non etiam ut valdè veriſimile? Cur deindè non ut difficiliter à vero internoſcatur?* Idem alibì, eodem libro: *Quomodò autem ſumis, ut ſi quid cui ſimile eſſe poſſit, ſequatur, ut etiam difficiliter internoſci poſſit?* Difficilè ergò & *difficulter* frequentiora tantùm. Gloſſæ, verbi gratiâ, Polixeni & aliorum, *Difficulter*, δυσκόλως, δυσχερῶς.

Ibid. *Fugatoque Narſeo Rege.*] Primus tamen conflictus Galerio non adeò feliciter ceſſit. *Interim*, inquit Baptiſta Egnatius, *adversùs Narſeum, Perſarum Regem, Galerius infeliciter primò, mox reparatis copiis, irâ etiam animos illi faciente, quòd ad Diocletiani carpentum poſt cladem acceptam per mille paſſus pedes currere coactus eſt, egregiè vicit, Narſeo fugato, & cæſis magnâ ex parte Perſis, pellicibuſque cum gazâ omni regiâ captis.* Edit. Oxon. & Cant.

Alii aliter. Nam Dodwello, verbi gratiâ, *Jam duobus præliis ſuperatus fuerat à Narſeo Galerius*, cùm Narſeum Galerius viciſſim ſuperavit & fugavit. Cætera, quæ hùc pertinent, pete ex Cupero, P. 2. p. 145. è Baluzio, p. 23. & è Pagio denique, ad annum Chriſti 297. quo Perſas à Galerio Cæſare victos fuiſſe, ſi nunc ſatis video, demonſtrat.

Ibid. *Reverſus*, &c.] Anno Chriſti CCCII. ut ponit quidem vir clariſſimus in Diſſertationibus Cyprianicis.

Sed, dum hunc Galerii reditum ex expeditione Perſicâ Dodwellus in Diſſertatione Cyprianicâ XI num. 68. [imò 70.] in annum trecenteſimum ſecundum differt, à recto tramite deviat, ait *Pagius* in Criticâ ſuâ Hiſtorico-Chronologicâ; rejicitque ipſe ad annum Chriſti 297. num. 4. quem adi ſis.

Ibid. *Cum prædâ & manubiis ingentibus.*] Vide Cuperum, P. 2. p. 146. & 147.

Lin. 12. *Sibi attulit ſuperbiam, Diocletiano timorem.*] Metuenti ſcilicet, ne ſucceſſu nimio elatus Galerius contumeliam ſibi ab ipſo factam aliquandò ulciſceretur, quòd eum, re malè contra Perſas geſtâ, ad carpentum ſuum per mille paſſus currere coegiſſet; uti & poſt accidiſſe, noſter inferiùs docebit. *Tollius.*

Ibid. *Diocletiano timorem.*] Ab eâ potiùs, nî fallor, ſuperbiâ, quam, ut modò legebas, *Maximianus ſibi attulit.* Namque *illâ*, ſicut proximè ſequitur, *Galerius in tantos faſtus poſt hanc victoriam elevatus eſt, ut jam detrectaret Cæſaris nomen;* & indè Diocletiano miſerè timendum erat, ne brevì Galerius Auguſti poteſtatem invaderet, eamque, propter memoratum Tollio curriculum, vel ſuo ſocero eriperet, quod poſteà factum. Aliter etiam Cuperus, P. 2. p. 147.

Lin. 13. *Ut jam detractaret*, &c.] Ita quoque editio Aboenſis, & noſter iterùm capite X. *ſi detractaſſent.* Reliquæ omnes, *detrectaret.* Videndus, vel ſi nolis, Columbus, P. 2. p. 283.

Ibid. *Ut jam detractaret Cæſaris nomen.*] Qui hactenùs igitur neque in Epiſtolis ad ipſum miſſis, neque in aliis ſalutationibus, neque poſtremò in communi ſermone *Imperator* vocari conſueverat, quod valdè notandum. Nam ex Pagio (a), *Cæſares quidem anno Chriſti 197. nondùm Imperatores nuncupabantur . . . ſed ab anno inſequenti*, proindèque 198. *quo Severus Quinquennalia exhibuit, Getam, alioſque deinceps Cæſares, licèt nec Tribunitiâ poteſtate, nec imperio Proconſulari exornati eſſent, Imperatores appellatos fuiſſe, certum eſt*, inquit καθόλου vir doctiſſimus. At hîc contrà Cecilius noſter de Galerio, qui Narſeum anno Chriſti, ſecundùm Pagium, 297. ſuperavit, *ut jam detractaret Cæſaris nomen*, quo ſe nimirùm Galerius ante eam victoriam per ſex circiter annos non recuſaverat appellari. Sed res aliundè ex hoc Auctore multò certior. Is quippè in proximè ſequentibus: *Quod* [*nomen*, inquit, *Cæſaris*] *cùm* [*Maximianus*] *in litteris ad ſe datis audiſſet, truci vultu ac voce terribili exclamabat, Quouſque Cæſar?* Et ex capite XVIII. Diocletianus Galerio ſocerum ad Imperii abdicationem cogere volenti reſpondens, *aiebat, indecens eſſe, ſi poſt tantam ſublimis faſtigii claritatem in humilis vitæ tenebras decidiſſet . . . Verùm ſi nomen Imperatoris cuperet adipiſci*, qui illud itaque hactenùs non obtinuerat, *impedimento nihil eſſe, quominùs omnes Auguſti nuncuparentur.* Imò, Galerium haud antè vocatum fuiſſe *Imperatorem*, quàm purpurâ ſocerum exuiſſet, diſertiſſima hujus capitis affirmatio eſt ſub finem his verbis: *Sed differo de factis ejus dicere, ne confundam tempora. Poſteà enim, quàm nomen Imperatoris accepit, exuto Socero, tum demùm furere cœpit;* quorum indubiè genuinus or-

(a) Vide ejus Criticam, ad annum Chriſti 161. num. 7. & 198. num. 6.

Digitized by Google

do : *Poſteà enim, quàm, exuto ſocero, nomen Imperatoris accepit, tum demùm, &c.* Quid ? quòd ſi, ut operæ pretium eſt, ſingula capita, in quibus noſter ante Diocletiani abdicationem de Galerio Maximiano jam Cæſare facto loquitur, cum illis, in quibus de eodem Galerio, poſt depoſitam à Diocletiano purpuram, mentionem facit, conferantur, patebit ſanè, Galerium Maximianum plus ſemel *Imperatorem* nominatum fuiſſe à noſtro poſt dictam Diocletiani abdicationem, utì capite, verbi gratiâ, XXIV. nunquàm verò ante eamdem : ſed vel *alterum Maximianum, quem ſibi generum Diocletianus aſciverat*, ut hujus capitis initio ; vel *Maximianum* ſimpliciter, ut ſemel capite XX. & in decimo nono bis ; vel *Maximianum Cæſarem*, ut in fine capitis X. vel poſtremò ſimpliciſſimè *Cæſarem*, ut ſemel in ſingulis capitibus IX. XVII. & XVIII. bis ad calcem undecimi, ter denique in decimo quarto. Quæ cùm ita ſint, videat clariſſimus Pagius, quo pacto undequàque certum ſit quod illimitatè poſuit, *Cæſares ab anno Chriſti 198. licèt nec Tribunitiâ poteſtate, nec imperio Proconſulari exornati eſſent, fuiſſe Imperatores appellatos*, cùm tam multa in contrarium faciant apud noſtrum de eo ipſo Maximiano, qui, ex Pagii calculis (*a*), Cæſar creatus ann. Ch. 292. & Tribunitiâ ſimul poteſtate donatus. Nam nos quidem verba iſta capitis XIV. ad Diocletianum & Galerium Maximianum adhuc Cæſarem pertinentia, *duos Imperatores domi ſuæ penè vivos eſſe combuſtos*, conciliabimus facilè ſuo loco cum iis, quæ huc uſque ex noſtri locutionibus obſervavimus. Vide ergò quæ ad caput XIV. dicentur.

Lin. 14. *Cæſaris nomen.*] *César étoit le préſomptif héritier de l'Empire.* Maucroix.

Quaſi dicat : Qui Cæſar erat, futurus Imperii hæres cenſebatur. Adi, ſi plura cupis, clariſſimum Baluzium, P. 2. p. 23. ampliſſimum Cuperum, p. 145. ad *Fugatoque Narſeo ;* eumdem in Præfatione, folio ultimo, doctiſſimi denique Noriſii Epiſtolam memoratæ Præfationi ſubjectam.

Lin. 16. *Inſolentiſſimè agere cœpit.*] Dictum jam ſuprà, quid hoc ſit ; id ipſum nempè, quod vulgò apud noſtrates : *Il commença à agir très-inſolemment.* Nec aliter ferè capite XXI. *Et quia id apertè jubere non poterat, ſic agebat, ut & ipſe libertatem hominibus auferret.* Eſt tantùm, ubi eodem ſenſu *ſe ſuperbiſſimè agere* reperias. Julius Capitol. in Gordiano 3. *Suſcepto igitur Imperio, cùm Philippus ſe contra Gordianum ſuperbiſſimè ageret, &c.* Nec ab eodem dicendi genere recedunt ejuſdem verba de M. Antonino Philoſopho: *Præfectus feriarum Latinarum fuit. In quo honore præclariſſimè ſe pro Magiſtratibus agentem oſtendit.*

Ibid. *Ut ex Marte ſe procreatum.*] Paulò aliter, niſi quòd de inſolentiâ idem ferat, Victoris Epitome : *His inſolenter affirmare auſus eſt, matrem, more Olympiadis Alexandri Magni creatricis, compreſſam dracone ſemet concepiſſe.* Edit. Ox. & Cant.

Magis igitur ad rem faciant, quæ ſuprà ab eruditiſſimo Cupero ad hunc locum notantur, P. 2. p. 147.

Lin. 17. *Romulam matrem.*] Ab eâ Romulâ, tanquàm à proaviâ maternâ nomen fuit, ſecundùm Pagium, Romulo, alteri illi Maxentii filio, cujus nullibì, utì loquitur, mentio, & quem aliàs Conſtantini juſſu occiſum fuiſſe, exiſtimat. Vide ſis ejus Criticam, ad annum Chriſti 312. num. 5. Adi quoque de eâdem Romulâ Cuperum, P. 2. p. 148.

Lin. 20. *Exuto ſocero.*] Adiri & hìc debet Cuperus, P. 2. 149.

Ibid. *Et contemnere omnia.*] Utì conſueverunt ſcilicèt, qui *inſolentiſſimè agunt ;* quod Galerii vitium fuiſſe, à noſtro paulò antè ponebatur.

Ibid. *Omnia.*] Malim *nomen.* Gale.

Lin. 21. *Diocles enim ante imperium vocabatur. Cùm rempublicam, &c.*] Locus malè affectus. Maucroixii, ut ex ejus tralatione apparet, diſtinctio & emendatio eſt, *Diocles (ita enim Diocletianus ante imperium vocabatur) cùm rempublicam ;* & quæ poſteà : *Diocles (c'étoit le nom que portoit Dioclétien, quand il n'étoit qu'une perſonne privée) ſe ſervit de tels conſeils.* Non damno. Sed potuit etiam Auctoris manus eſſe : *Diocletianus, Diocles enim ante imperium vocabatur, cùm rempublicam,* & quæ deinceps. Confer Baluzium, P. 2. p. 23.

Ibid. *Contemnere omnia. Diocles enim, &c.*] Iſta non cohærere benè, viderunt docti viri ; puto quoque rectè correxiſſe Galeum, *contemnere nomen.* Sic autem locus videtur conſtituendus : *Contemnere nomen Diocli. Sic enim ante imperium vocabatur. Diocli,* pro *Dioclis,* eſt quoque apud Ciceronem, Act. V. in Verr. ut apud Cornelium Nepotem, *The-*

(*a*) Vide *Criticam Pagii, ad annum Chriſti 292. num. 2.*

Digitized by Google

miſtocles Neocli filius. Sic & *Ariſtoteli* dixerunt pro *Ariſtotelis*, *Ulyſſi* pro *Ulyſſis*, & ſexcenta talia. *Grævius.*

Ibid. *Rempublicam talibus conſiliis & talibus ſociis everteret.*] Et hoc falſum. Vix enim melior, reipublicæ-ve utilior, ac prudentior, & majoris animi princeps Diocletiano fuit, exceptâ illâ motæ crudeliterque exercitæ perſecutionis labe. *Tollius.*

Aliquid eſt ſanè, Lector, quod hîc ultrò vir doctiſſimus concedit. Sed quia, quandò Diocletianum fuiſſe aliàs principem *optimum*, *Reipublicæ utiliſſimum*, *prudentiſſimum*, ac *maximi* denique *animi* aſſeverat, id unicè agit, ut omnem noſtro fidem abroget, vide, oro, uter majorem mereatur Tollius, an hic Scriptor.

Diocletianus, teſtante totidem verbis Eutropio (*a*), *obſeſſum Alexandriæ Achilleum octavo ferè menſe ſuperavit, eumque interfecit. Victoriâ acerbè uſus eſt: totam Ægyptum gravibus proſcriptionibus cædibuſque fœdavit.* Quibus quàm ſimillima legas apud Suidam, voce Διοκλητιανός, & inhumaniora etiam apud Baptiſtam Egnatium in Diocletiano & Maximiano Auguſtis. *Quid hoc eſſe dicam*, exclamat jam Vopiſcus in Aureliano, *tam paucos bonos extitiſſe principes, cùm jam tot Cæſares fuerint?* Mox addens: *Nam ab Auguſto in Diocletianum Maximianumque principes, quæ ſeries purpuratorum ſit, index publicus tenet. Sed in his optimi, ipſe Auguſtus, Flavius Veſpaſianus, Titus, Coccejus, Nerva, divus Trajanus, divus Adrianus, Pius & Marcus Antonini, Severus Afer, Alexander Mammææ, divus Claudius, & divus Aurelianus. Valerianus enim, cùm optimus fuerit, ab omnibus infelix apparuit. Vides, quæſo,* Terentiane, *quàm pauci ſint principes boni.* At ibi, quod valdè notabile, non tantùm Diocletianus inter bonos non numeratur: ſed manifeſta ejus rei cauſa eſt, quòd ille, ut ex antecedentibus liquet, clementiâ, Imperatorum dote primariâ, fuerit deſtitutus. Nam *Aurelianum quidem* (pergit Vopiſcus, ad divum ſuum Aurelianum, quem paulò antè inter optimos putaverat, rediens), *multi neque inter bonos, neque inter malos principes ponunt, idcircò quòd ei clementia, Imperatorum dos primaria, defuerit*; ut jam apertè non ea extiterit in Diocletiano bonitas, quam innuit Tollius, cùm ſolam motæ crudeliterque exercitæ perſecutionis labem in Diocletiani vitâ excipit.

Deindè, ex illâ Imperii partitione, quâ ſuprà vidimus Diocletianum Africam & Italiam Herculio commiſiſſe, INVECTUM PARTI ITALIÆ TRIBUTORUM INGENS MALUM, inquit diſertiſſimè Aurelius Victor in Cæſaribus. *Nam cùm omnis eâdem functione, moderataque ageret, quò exercitus atque Imperator, qui ſemper aut maximâ parte aderant, ali poſſent, penſionibus inducta lex nova. Quæ ſanè illorum temporum modeſtia tolerabilis* IN PERNICIEM PROCESSIT. Et ex Eutropio: *Herculius propalàm ferus, & incivilis ingenii, aſperitatem ſuam etiam vultûs horrore ſignificans, naturæ ſuæ indulgens*, DIOCLETIANO IN OMNIBUS EST SEVERIORIBUS CONSILIIS OBSECUTUS. *Talibus* igitur *conſiliis*, *talibuſque ſociis*, ut noſter loquitur, Diocletianus rempublicam reverà evertebat, pernicioſus, inquam, reipublicæ cum illis, ſi vel maximè futurus fuiſſet utilis reipublicæ abſque iiſdem. Urgeri enim hîc loci ſocietatem, ad quam reſpicio, apertiſſimum eſt; quod non videtur attendiſſe vir clariſſimus. Confer Andronici reſponſionem ad Ægypti Præfectum ſuperiùs allatam: *Ego maledixi, & maledico poteſtates & ſanguibibulos, qui ſeculum everterunt.*

Prætereà, auctore rurſùm Eutropio (*b*): *Hic* [*Conſtantius*] *non modò amabilis, ſed etiam venerabilis Gallis fuit; præcipuè quòd* DIOCLETIANI SUSPECTAM PRUDENTIAM *& Maximiani ſanguinariam temeritatem imperio ejus evaſerant.* Nec erat itaque Diocletianus prudentiâ verè laudabili, cùm eam Eutropius *ſanguinariæ Maximiani temeritati* conjunxerit, ac malo ſenſu *ſuſpectam prudentiam* vocaverit, hoc eſt, ſuſpicioſam, ſive quæ ſemper neſcio quid miſerè ſuſpicaretur & timeret; adeò ut qui eam evaderent, pro feliciſſimis haberentur.

Poſtremò, quòd Diocletianus tres regni ſui participes fecit, id, ſi Aurelium Victorem (*c*) conſulimus, idcircò factum, quia BELLORUM MOLES ACRIUS URGEBAT. Nec fuit igitur magno illo animo Diocletianus, quem laudabat v. gr. Horatius (*d*) in Auguſto:

> *Cùm tot ſuſtineas & tanta negotia ſolus,*
> *Res Italas armis tuteris, moribus ornes,*
> *Legibus emendes.* . . . .

(*a*) *Lib.* IX. *Hiſt. Rom.* (*b*) *In Breviario Hiſt. Rom. lib.* X. *initiò.* (*c*) *De Cæſaribus.* (*d*) *Lib.* I. *Epiſt.* 2. *Epiſt.*

Digitized by Google

ſed contrà mente verè puſillanimâ, & quæ impar eſſet oneri reipublicæ ferendo. Alterum infrà, quin & gravius, ad eam rem argumentum afferetur à nobis, Capite x. p. 600.

Lin. 22. *Cùm pro ſceleribus ſuis nihil non mereretur.*] Vide quid acerbitas odii, quid aſſentandi Principibus libido poſſit. Quarè in illis, quæ ſequuntur, plerìſque ea noſtro fides habenda eſt, quæ Euſebio in Vitâ Conſtantini, atque illâ parte Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, quæ Conſtantini tempora complectitur. *Tollius.*

Imò verò, vide potiùs quò præconcepta ſemel opinio ferat. Nam quòd, narrantibus Aurelio Victore (*a*), Eutropio (*b*), atque aliis, *Diocletianus*, multò ante perſecutionem, *ſe primus omnium Caligulam poſt Domitianumque Dominum palàm dici paſſus, &* ADORARI SE, APPELLARIQUE UTI DEUM JUSSIT; quòd etiam, ſecundùm Eutropium (*c*), debellato Achilleo, TOTAM ÆGYPTUM CÆDIBUS FOEDAVIT; quòd illi prætereà, teſte Aurelio Victore (*d*), PARUM HONESTA IN AMICOS FIDES ERAT; denique, tot illa inhumana & aſpera, ob quæ Diocletianus, quandò ea facere decreverat, & *ſuam* ſimul *ſeveritatem alienâ invidiâ volebat explere*, Herculium præ cæteris in conſilium advocabat, quid cuncta, precor, eſſe poſſunt niſi ſcelera, & qualia hîc perſtringuntur, hoc eſt, Diocletiano propria, *cùm pro ſceleribus ſuis nihil non mereretur.*

Adde quòd, ſi vel noſter planiſſimè de Diocletiani ſceleribus eſſet mentitus, non omnem eapropter fidem amittere deberet in reliquis. Aut nulla certè in poſterùm debebitur Livio, Saluſtio, Cornelio Tacito, & ſimilibus. Quid ita? Quoniam, monente Vopiſco, nemo Scriptorum, quantùm ad hiſtoriam pertinet, non aliquid fuerit mentitus. *Me contrà dicente, neminem Scriptorum, quantùm ad hiſtoriam pertinet, non aliquid eſſe mentitum; prodente quin etiam in quo Livius, in quo Saluſtius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus manifeſtis teſtibus convincerentur.* Locus eſt in Aureliano, ſub initium ferè, iſque, ut vides, non ad rem tantùm, ſed valdè notabilis.

Lin. 23. *Summâ felicitate regnavit.*] Baluzium vide, P. 2. p. 37. ad hæc verba Capitis XVII. *Felicitas ab eo receſſit.*

Lin. 24. *Quam verò cauſam perſequendi habuerit.*] Firmantur quæ de conciſo iſto loquendi genere ſuperiùs (*e*) diximus, ſimili Tertulliani loco in libro ad Scapulam, cap. 4. *Arrius Antoninus in Aſiâ cùm perſequeretur inſtanter, omnes illius civitatis Chriſtiani ante tribunalia ejus ſe manu factâ obtulerunt.*

CAPUT X.

Pag. 196. lin. 1. *Cùm ageret in partibus Orientis.*] Fortè, Alexandriæ: ſed & fortè quoque alibi, ſeu in Ægypto, ſeu extra Ægyptum. Licèt enim, ex noſtrâ ſententiâ (*f*), Diocletianus Alexandriæ, aut ſi minùs forſân in eâ Metropoli, alicubi ſaltem in Ægypto degeret, quandò Galerium juſſit per Armeniam exercitum ducere contra Perſas, non perpetuò utique poſteà Alexandriæ, vel in Ægypto commoratus eſt: quod patet, ut cætera omittam, primùm ex eo quòd poſtquàm, narrante Eutropio (*g*), Galerius primo prælio pulſus eſſet à Perſis, & ad Diocletianum profectus, Diocletiano *iter facienti* occurrerit. *Pulſus igitur & ad Diocletianum profectus, cùm ei* IN ITINERE *occurriſſet, &c.* Tùm ex eo etiam quòd, pergente eodem, locus, in quo poſt illa Galerius, pulſo viciſſim Perſarum rege, & in ultimas regni ſolitudines coacto, honore magno à Diocletiano exceptus eſt, fuerit in Meſopotamiâ ſitus. *Mox tamen... contractis copiis... rurſùs cum Narſeo... in Armeniâ majori pugnavit ſucceſſu ingenti... Pulſo Narſeo... ipſum in ultimas regni ſolitudines coegit: quarè à Diocletiano,* IN MESOPOTAMIA *cum præſidiis* TUM MORANTE, *ovans regreſſus, ingenti honore ſuſceptus eſt.* Sive jam ante alterum illud prælium Diocletianus in Meſopotamiam veniſſet; ſive, quod magis crediderim, poſt auditam Galerii victoriam, & intereà dùm Narſeum in ultimum regnum propelleret. Præſtiterit itaque, opinor, hîc loci *in partibus Orientis* cum clariſſ. Interpretibus (*h*) accipere generaliter de *Oriente*, quàm ullam ſpecialem Orientis partem divinare, ubi memoranda proximè ſacrificia, poſcente timido ſuperſtitioſoque Diocletiano, facta ſint. Nam & ita in Saracenicis, pag. 102. editionis, quam Sylburgius procuravit, ἕως Δαμασκοῦ, *uſque Damaſcum*; & ἐπὶ τὰ μέρη Δαμασκοῦ, *contra partes Damaſci*,

(*a*) *In Cæſaribus.* (*b*) *Lib.* IX. *Hiſt. Rom.* (*c*) *Ibid.* (*d*) *In Cæſar.* (*e*) *Pag.* 45. *num.* 45. (*f*) Vide *ſuprà*, *pag.* 594. & 595. (*g*) *Lib.* 9. *Hiſt. Rom.* (*h*) Dioclétien étant en Orient. *Maucroix.* While he wás in the Eaſt. *Verſio Anglica.*

idem prorſus, aut propemodùm valent. Vide tamen Cuperum, P. 2. p. 149.

Ibid. *Ut erat pro timore*, &c.] Nondùm ergò Narſeum ſuperaverat Galerius, vel eapropter fuerat honorificentiſſimè acceptus in Meſopotamiâ à Diocletiano, quandò quæ jam noſter referet, in Orientis partibus contigerunt; id eſt, quandò Diocletianus ad tot pecudum immolationes recurrit, ut *ventura noſceret*.

Omninè maximo erat in metu Diocletianus, cùm jam duobus præliis ſuperatus fuiſſet à Narſeo Galerius, ut proindè ad nativam ſibi ſuperſtitionem duxerit eſſe confugiendum. *Dodwellus, Diſſert. Cyp.* XI. *num.* 68.

Ibid. *Pro timore.*] Poſſit & *præ timore* legi. Mirificè verè Lactantius cuncta Diocletiani facta in ſequiorem pravamque partem detorquet. Quod Magnus Alexander, quod Cæſar Julius, quod optimi & fortiſſimi Principes ac duces ex more ſolenni fecerunt, id huic tanquàm timoris argumentum vitio vertit. Mihi ſanè à timore alieniſſimus fuiſſe videtur Diocletianus, qui ſe virtute ſuâ ad ipſum ſummi imperii faſtigium admovit, eoque non invitus & coactus, quod vix vero ſimile, licèt hoc Lactantius ita tradat, ſed ſpontè ac volens, contemptâ rerum humanarum vanitate, quod maximi animi eſt, abdicavit. *Tollius.*

De viri docti emendatione, videndus ſuprà Columbus, P. 2. p. 283. Videat verò Tollius ipſe, quòd ad reliqua attinet, quid occipiat. Contendit enim, Diocletianum *ſolenni more, non metu, fuiſſe imminentium ſcrutatorem;* eundemque *maximo animo, non timore, imperium abdicaſſe*. At contrà Aurelius Victor in Cæſaribus, Diocletianeam illam imminentium ſcrutationem, & imperii ſimul abdicationem cum metu conſocians: *Neque tamen*, inquit, cùm hæc [*Herculius & Valerius Diocletianus*] *agerent, extra vitia fuerunt: quippè Herculius*... *Valerio parùm honeſta in amicos fides erat, diſcordiarum ſanè* METU, *dùm ennunciationibus poſſe agitari quietem conſortii putat.* HINC *etiam quaſi truncatæ vires urbis, imminuto prætoriarum cohortium atque in armis vulgi numero.* QUO QUIDEM PLURES VOLUNT IMPERIUM POSUISSE. *Namque* IMMINENTIUM SCRUTATOR, *ubi fato inteſtinas clades, & quaſi fragorem quemdam impendere comperit ſtatûs Romani, celebrato regni viceſimo anno, valentior curam R. P. abjecit.* Quod, quidquid dicere poſſit Tollius, vel Aurelius ipſe in ſequentibus, meticuloſi fuit animi, nec illius denique, quem Horatius in viro ſuo magnanimo requirebat, cùm caneret inter alia (*a*):

Juſtum, & tenacem propoſiti virum,
Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinæ.

Ibid. *Scrutator rerum futurarum.*] Baluzium vide, P. 2. p. 24. Cuperum, p. 151. & Columbum, p. 283.

Lin. 2. *Et in jecoribus eorum.*] Lege, *earum*. Boherellus.

Rectè, cùm præceſſerit, *immolabat pecudes;* nec obſtet per Ennii verſum (*b*),

Pecudi dare viva una marito,

quin *pecus, pecudis*, ut nomen fœminini generis in uſu fuerit apud omnes.

Lin. 3. *Tùm quidam miniſtrorum*, &c.] Ex hoc loco argumentum ducit Baluzius (ſuprà ſcilicèt, P. 2. p. 24.) genuinum hunc eſſe Lactantii librum, eò quòd ſimilia occurrant libro Inſtit. 4. cap. 27. quæ ſic habent: *Nam cùm diis ſuis immolant, ſi adſiſtat aliquis ſignatam frontem gerens, ſacra nullo modo litant, nec reſponſa poteſt conſultus reddere vates. Et hæc ſæpè cauſa præcipua juſtitiam perſequendi malis regibus fuit. Cùm enim quidam miniſtrorum noſtrorum ſacrificantibus dominis aſſiſterent, impoſito frontibus ſigno, deos illorum fugaverunt, ne poſſent in viſceribus beſtiarum futura depingere. Quod cùm intelligerent aruſpices, inſtigantibus iiſdem dæmonibus, quibus proſecrant, conquerentes profanos homines ſacris intereſſe, egerunt principes ſuos in furorem, ut expugnarent Dei templum.* Editio Oxon. A. 1680.

Quod tamen argumentum non eſt tanti roboris, ut ſuâ ſolùm vi hunc librum Lactantio aſſerat, ſiquidem, ut rectè monet vir doctus, alius quiſpiam hæc potuerit Lactantio mutuari. *Editio Oxon. A.* 1684.

Ibid. *Tùm quidam miniſtrorum.*] Locus haud parùm difficilis, ſi de ſupplemento, quo nunc opus eſt, cogitare attentè voluerimus; neceſſariò enim vel *aliqui ex Diocletiani miniſtris* intelligendi, quatenùs tales; vel *aliqui ſacrificiorum miniſtri*, propriè loquendo; & alterutri quidem, *Dominum* ſimul *ſcientes*, ſeu *Chriſtiani. Tùm quidam miniſtrorum ſcientes Dominum*, &c.

(*a*) *Lib.* 3. *Carm. Ode* 3. (*b*) *In Menalippâ.*

Digitized by Google

Si priùs, hoc eſt, ſi potiùs *quidam ex Diocletiani miniſtris*, vel aulicis, ut Interpretes acceperunt (*a*), quàm *quidam ex veris ſacrificiorum miniſtris*, non repugnant ſanè allata modò Lactantii verba, *cùm* QUIDAM MINISTRORUM *noſtrorum ſacrificantibus* DOMINIS ASSISTERENT. Sed verò ſequentia iſta in hoc capite videntur graviter adverſari: *Tunc irâ furens ſacrificare non eos tantùm qui* SACRIS MINISTRABANT, *ſed univerſos qui erant in palatio juſſit.* Audis enim, *qui ſacris miniſtrabant*; non, *qui Diocletiano miniſtrabant*: undè in ſuperioribus, *quidam miniſtrorum ſcientes Dominum*, vix aliud quidquam eſſe queant, quàm nonnulli è ſacrificiorum miniſtris propriè dictis, eò magis quòd ibidem cernuntur *adſiſtentes immolanti*; atque eàpropter Comico illi Pſeudo-Soſiæ ſimiles, cui Jupiter apud Plautum in Amphitruone (*b*):

> . . . . *hæc curata ſint*
> *Fac ſis, proindè adeò, ut me velle intelligis,*
> *Atque ut miniſtres mihi, mihi cùm ſacrificem.*

Sin verò jam de ſacrificiorum miniſtris, eiſque Chriſtianis, hunc locum accipere oportet, quomodò impetrare à ſeipſis fideles potuerunt, ut ejuſmodi ſacris miniſtrarent? Sed de his rursùm, col. ſeq.

Ibid. *Scientes Dominum.*] Id eſt, qui quis eſſet Dominus Jeſus ſciebant, & in illum quoque credebant; *Chriſtiani*, uno verbo, ſicut rectè Interpretes. Atque ita apud Lactantium De Vitâ Beatâ, cap. xx. *Judicabuntur ergò qui Deum ſcierunt*: pro quo paulò antè, *qui ſunt in Dei religione verſati*; & contrariâ locutione, Cap. xxvi, *Qui Dominum mundi neſcierunt.* Neque aliter in novo Fœdere, ſive Græci fontes, ſive vulgatus Interpres adeantur, Act. xix. 15. τὸν Παῦλον ἐπίςαμαι, *Paulum ſcio*; & Joan. 1. 31. 33. κ᾽ἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν. Vulgata denuò, *Et ego neſciebam eum.* Quæ & fortaſſis cauſa, cur noſter eo, quo fecit, modo fuerit locutus. Certum ſanè, quod hîc clariſſimus Grævius obſervabat, pro, *Ego neſciebam eum*, dixiſſe cultiores Scriptores, *Ignorabam eum.* Cornelius Nepos in Ariſtide, *Reſpondit, ſe ignorare Ariſtidem.* Suetonius in Vitellio, *Sciſcitantes quiſnam eſſet. Nam ignorabatur.* Addo viri amiciſſimi exemplis Terentii locum ex Eunucho (*c*):

> *Quid, iſti te ignorabant. Poſtquàm eis mores oſtendi tuos,*
> *Et collaudavi ſecundùm facta & virtutes tuas,*
> *Impetravi.*

Ibid. *Cùm adſiſterent immolanti.*] Facinus ſanè Chriſtianis indigniſſimum: ſed eò magis credibile, quòd ad Imperatoris aulam pertinerent, & odioſiora etiam adferre in promptu ſit. Adriani Epiſtola apud Vopiſcum in Saturnino: *Adrianus Auguſtus. Serviano Coſ. S. Ægyptum quam mihi laudabas . . . totam didici; levem, pendulam, & ad omnia famæ momenta volitantem. Illi, qui Serapin colunt, Chriſtiani ſunt; & devoti ſunt Serapi, qui ſe Chriſti epiſcopos dicunt. Nemo illic archiſynagogus Judæorum: nemo Samarites, nemo Chriſtianorum presbyter: non mathematicus:* NON ARUSPEX: *non aliptes.* [Hoc eſt, qui non ſit mathematicus, & aruſpex, & aliptes.] *Ille ipſe Patriarcha, cùm Ægyptum venerit, ab aliis Serapidem adorare, ab aliis cogitur Chriſtum.* Origenes, Homil. vii. in Joſue: *Sed & illi, qui* (*verbi causâ*) *cùm Chriſtiani ſint, ſolennitates Gentilium celebrant, anathemata in Eccleſias introducunt, Qui de aſtrorum curſibus vitas hominum & geſta perquirunt, qui volatus avium, & cætera hujuſmodi, quæ in ſæculo priùs obſervabantur, inquirunt, de Hiericho anathema inferunt in Eccleſiam, & polluunt caſtra Domini.* Vide nunc, oro, an qui de Chriſtianorum grege licere ſibi Diocletiani immolationibus adſiſtere arbitrati ſunt, non licere ſibi iiſdem miniſtrare, in animum facilè induxerint. Noſter certè non contradicit.

Lin. 4. *Impoſuerunt frontibus ſuis, &c.*] Hoc eſt, interpretante Lactantio in Inſtitutionibus (*d*), *Signum ſanguinis, id eſt, crucis, quæ ſanguinem fudit, in ſuâ fronte conſcripſerunt*; aut ſi planiùs, & cum Tertulliano maximam partem, mavis, *frontem, impoſito digito, ſignaculo crucis triverunt.* Tertullianus enim in Coronâ militis (*e*): *Ad omnem*, ait, *progreſſum, atque promotum, ad omnem aditum & exitum, ad veſtitum & calceatum, ad lavacra, ad menſas, ad lumina, ad cubilia, ad ſedilia, quacunque* [ſeu, quod malim, *quæcunque*] *nos converſatio exer-*

(*a*) Quelques-uns de ſes Officiers, qui étoient Chrétiens. *Maucroix.* But ſome of his Courtiers, that were Chriſtians. *Tralatio Anglica.* (*b*) *Act.* 3. *Sc.* 3. *in fine.* (*c*) *Act.* 5. *Sc.* 9. *in fine.* (*d*) *Lib.* 4. *c.* 26. (*e*) *Cap.* 3.

Digitized by Google

cet, FRONTEM CRUCIS SIGNACULO TERIMUS. Ubi dum non ex unâ, ſed multis, & antiquiſſimis, graviſſimiſque auctoritatibus hodiernam illam tot Chriſtianorum conſuetudinem, nemini non notam, jamdiù in Eccleſiâ obtinuiſſe vides, cave, Lector, ne qui noſtrûm ab eo more abſtinent, eſſe tibi eàpropter penitùs extra Eccleſiæ ſinum putentur, vel dicantur. *Hujus quippè diſciplina ſi legem expoſtules Scripturarum, nullam invenies*, pergit continenter Tertullianus. Et quod is porrò ad dicti ritûs defenſionem denuò ſubjicit, *Traditio tibi prætendetur autrix, conſuetudo confirmatrix, & fides obſervatrix*, id, inquam, ſi noſtros, qui ſibi frontem ſigno crucis non terunt, fidei renuntiaſſe evinceret, adverſarios quoque convinceret ejuſdem rei; quippè qui plures alias veteris Eccleſiæ diſciplinas ibidem loci memoratas, atque eodem Tertulliani ratiocinio defenſas non obſervent. Ubinàm enim ii hodiè *infantibus, vel adultis ter mergitatis, lactis & mellis concordiam prægustandam porrigunt?* vel *die Dominico de geniculis adorare nefas ducunt?* Et de his tamen ritibus Tertullianus non minùs diſertè: *Harum & aliarum ejuſmodi diſciplinarum ſi legem expoſtules Scripturarum, nullam invenies. Traditio tibi prætendetur autrix, conſuetudo confirmatrix, & fides obſervatrix.* Fateantur ergò vel ingratiis, qui ſe κατ᾽ ἐξοχὴν *Catholicos* nominant, eos omnes non alienos eſſe neceſſariò à Chriſti fide, qui ſingularum primitivæ Eccleſiæ diſciplinarum traditionumve nolunt eſſe obſervatores. Sed hæc obiter, & ut duobus verbis Auctori Gallico ſic ſatis recenti (*a*) reſponderemus, * qui *Neophytos* illos, quos vocant, cæteroſque Proteſtantes haud aliter poſſe *Catholicos* dici, autumat, quàm ſi *crucis ſignum frontibus ſuis imponere* didicerint. Utitur, quod ſupereſt, eâ ipſâ locutione Græcus Auctor Theodoretus, lib. 3. Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, cap. 4. Verba ſunt: Ἐκείνων δὲ (ſupple δαιμόνων) μετὰ τῆς συνήθους φαντασίας ἐπιφανέντων, ἠνάγκασε τοῦτον [Ἰουλιανὸν] τὸ δέος ἐπιθεῖναι τῷ μετώπῳ τοῦ σταυροῦ τὸ σημεῖον; *Cùm iſti verò Dæmones ſolitâ ſpecie apparuiſſent, coegit Julianum timor imponere fronti crucis ſignum.*

* *Inanis reſponſio: quis enim diſcrimen non ſentiat inter uſus illos, quorum hi indifferentes, ille verò myſterium principale Religionis exprimens.*

Ibid. *Immortale ſignum.*] Hoc eſt, ſi Maucroixium adire voluerimus, *adorandum ſignum crucis.* Ita enim ejus verſio: *Quelques-uns de ſes Officiers, qui étoient Chrétiens, & qui aſſiſtoient à ces cérémonies profanes, marquerent leurs fronts du ſigne adorable de la croix.* Sed quis ferat? *Immortale eſt, quod per ſe non eſt capax mortis, aut quod procuratione alterius à morte defenditur*, inquit Macrobius in Somnio Scipionis. Gloſſæ autem Philoxeni & aliorum: *Immortales*, ἀθάνατοι; *immortalia*, ἀθανάσια; *immortalis*, ἀθάνατος; *immortalitas*, ἀθανασία. A nemine verò uſpiàm *immortalis*, vel *immortale*, per *adorandum*, ſeu προσκυνητὸν expoſita *. Deindè, *Cruces * nec colimus, nec oramus*, ait exertè Minutius Felix in ſuo Octavio; & Ambroſius pariter (*b*): *Habeat Helena, quæ legat, undè crucem Domini recognoſcat. Invenit ergò titulum;* REGEM ADORAVIT, NON LIGNUM UTIQUE, *quia hic gentilis eſt error, & vanitas impiorum. Sed adoravit illum, qui pependit in ligno, ſcriptus in titulo.* Quæ ſi verè Ambroſius de ligno crucis, Minutius autem de omnibus ſine exceptione crucibus, ut dubitare non licet, pronuntiarunt, quantò magis de ſigno crucis vera ſunt. Abſtinuiſſet ergò à ſuâ tralatione Maucroixius, quam nemo paulò æquior infidam eſſe, & à nimio partium ſtudio profectam diffitebitur, qui de motis jamdiù circa crucis adorationem controverſiis vel per transennam audiverit. Sed ad rem propiùs. Ex Lactantio (*c*): *Futurum eſt in principio regni ſancti, ut à Deo princeps dæmonum vinciatur. Sed idem, cùm mille anni regni, hoc eſt, ſeptem millia cœperint terminari, ſolvetur denuò, & cuſtodiâ emiſſus exibit; atque omnes gentes, quæ tunc erunt ſub ditione juſtorum, concitabit, ut inferant bellum ſanctæ civitati; & colligetur ex omni orbe terra innumerabilis populus nationum, & obſidebit & circumdabit civitatem: tunc veniet noviſſima ira Dei ſuper gentes, & debellabit eas uſque ad unum; ac primùm concutiet terram quàm validiſſimè, & à motu ejus ſcindentur montes Syriæ, & ſubſident colles in abruptum, & muri omnium civitatum corruent, & ſtatuet Deus Solem, triduò ne occidat, & inflammabit eum, & deſcendet æſtus nimius, & aduſtio magna ſupra perduelles, & impios populos, & imbres ſulfuris, & grandines lapidum, & guttæ ignis, & liqueſcent ſpiritus eorum in calore, & corpora conterentur in grandine, & ipſi ſe invicem gladio ferient; & re-*

* *Inepta ratiocinatio.*
* *Soluta ſumptas.*

(*a*) *Libelli titulus eſt:* Les honneurs de la Sainte Croix juſtifiés par l'Ecriture & par les Peres, &c. pour la converſion des Proteſtans, pour l'inſtruction des nouveaux Convertis, & pour l'édification de tous les Catholiques. A Bourdeaux, 1636. (*b*) *Orat. funebri de obitu Theodoſii Imperat.* (*c*) *Lib. 7. Inſt. cap. 27. & lib. 4. cap. 26.*

Digitized by Google

plebuntur montes cadaveribus, & campi operientur oſſibus. Populus autem Dei tribus illis diebus ſub concavis terræ occultabitur, donec ira Dei adverſùs gentes extremum judicium terminet. Tunc exibunt juſti de latebris ſuis, & invenient omnia cadaveribus, atque oſſibus tecta. Qui ita verò *in extremâ totius orbis neceſſitate ac plagâ tuti ſunt futuri*, tantùm erunt, *qui ſignum veri & divini ſanguinis in ſummo corporis ſui notaverint;* quod jam ſignum Lactantius alibi (*a*) *immortale* cum noſtro Cecilio appellavit. *Sed quoniam neque* [*dæmones*] *accedere ad eos poſſunt, in quibus cœleſtem notam viderint, nec iis nocere, quos* SIGNUM IMMORTALE *munierit, tanquàm inexpugnabilis murus*, *laceſſunt eos per homines.* Manifeſtum itaque, quid ambo, ſi non unus, ſed duo ſunt Auctores, per *immortale ſignum crucis* intellexerint; rem nempè, per [illegible], bonorum Patrum judicio, Dei popu[illegible]ntra mortem temporalem & æternam [illegible] protegi. Id illis, fateor, * non credimus: ſed cùm ſine controverſiâ nec ipſimet adverſarii Lactantio de omnibus, quæ proximè è libro 7. Inſtitutionum ſtudioſè adduximus, fidem habeant, condonent nobis neceſſe eſt, ſi nec Lactantium, nec noſtrum, nec ſimiles de immortalis ſui ſigni virtute audimus quantùm cupiunt.

rò Pa- am ſacu- quos liuſe, atres idem ue noſ; bus. is co- amur.

Ibid. *Quo facto, fugatis dæmonibus.*] De ejuſmodi ſigni potentiâ videre poſſunt, qui talia amant, Theodoretum inter cæteros, libro 3. Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, cap. 3. ubi Julianus ille Apoſtata dicitur ſimili pacto dæmones fugaſſe, poſtquàm à Divino quodam fuiſſet in idolorum templum perductus, atque ibi ſeductores dæmones ad arioli invocationem terribili, ut ſolebant, ſpecie apparuiſſent. Videndus quoque, ne nunc plures nominem, Lactantius lib. 4. Inſtit. cap. 27. cujus bona pars ſuprà ab aliis eſt allata.

Lin. 5. *Sacra turbata ſunt.*] Vide Cuperum, P. 2. p. 151.

Ibid. *Trepidabant aruſpices.*] Hoc eſt, caput, manus, totum denique corpus circa victimam motitabant, & cum perturbatâ quâdam feſtinatione agitabant, ut ſolitas in extis notas viderent, quod mirè Galli dicerent unâ voce: *Les Aruſpices ſe trémouſſoient;* abſque *diſcurſitatione* tamen, ſicut manifeſtum erit è ſequentibus: quin nec neceſſariò cum *formidine*, ut ibidem oſtendemus; quanquàm longè veriſimilius ſit, veritos fuiſſe Aruſpices, ne quas in extis notas quærebant, non invenirent. Sed hîc quidem ad nativam vocis ſignificationem attendimus. Palmericus (*b*): *Trepidare eſt feſtinare, & ſatis agere, ac... circumagi.* Varro lib. 3. de Re ruſticâ, cap. 16. *Eximendorum favorum ſignum ſumunt ex ipſis, cùm plenas alvos habent, & cùm illas geminaverint, ex apibus conjecturam faciunt, ſi intùs faciant bombum, & cùm eunt, ac foràs* TREPIDANT; pro quo ultimo verbo cùm ſit apud Ariſtotelem (*c*) ΚΙΝΕΙΣΘΑΙ, [κινεῖσθαι ἐξιόντας, καὶ εἰσιόντας] Græca vox eleganter per VERTIGINOSAM AGITATIONEM à Theodoro Gazâ reddita eſt, *exeundi, ingrediendique vertiginoſa agitatio.* Accedat non levis confirmatio ex Feſto, & etymologiâ. *Trepit, vertit*, inquit Feſtus (*d*): *undè trepido, trepidatio, quia trepidatione mens vertitur. Trepit* itaque à Græcorum τρέπω eſt, apud quos reverâ millies τὸ τρέπειν, pro Latinorum *vertere* offendimus. Quod cùm ita ſit, quidnî indè quoque *trepido* & *trepidatio* tanquàm totidem frequentativa, hoc eſt, tanquàm *trepito* & *trepitatio*, & quaſi Latinè dicas, *verſito* & *verſitatio*, orta ſint? Ita ut, inquam, ab origine primâ *trepidare* per *d*, pro *trepitare* per *t* exaratum, nil aliud fuerit, quàm ſe hùc & illùc frequentiùs τρέπειν; quod quia perpetuò ferè meticuloſi homines faciunt, itemque non rarò qui aliquid feſtinantiùs agunt, hinc poſteà Romani *trepidare*, pro *timere* & *feſtinare* uſurpaverint. Sic certè Varroni ex uſu Linguæ proprio, optimoque ſenſu, *foràs trepidant* dictum fuerit, pro *ſeſe in omnes partes convertunt, vel motitant, ut foràs exeant.* Pulchrè etiam poterit apud noſtrum τὸ *trepidabant aruſpices* id, quod jam diximus, notare. Vide cap. XII. & XVII.

Ad Varronis locum de voce *trepidare* pertinet illud Phædri lib. IV. fab. 5.

Cùm victi mures muſtellarum exercitu
Fugerent, & arctos circum trepidarent cavos;

ubi malè nuperrimus Interpres ἐφοβοῦντο, *paverent prope cavernas obſcuras*, cùm ſit anguſtos cavernarum introitus irrumpere feſtinantes. Sic & Salluſt. Jug. 67. *Trepidare ad arcem oppidi, ubi ſigna & ſcuta erant.* Grævius.

At quid erunt *Aruſpices*? Maucroixii enim verſio ſic habet: *Les Sacrificateurs étonnés s'écrierent;* id eſt, *Sacrificî attoniti exclama-*

(*a*) *Lib. 4. Inſt. cap. 27.* (*b*) *De verborum ſignific. voce* Trepid. (*c*) *Lib. 9. de Animal. cap. 40.* (*d*) *In Martinii Lexico, voce* Trepido.

Digitized by Google

runt. Paulò poſt verò in eâdem, τὸ *Magiſter ille aruſpicum Tagis* transfertur: *Tagis un des Augures; Tagis unus ex Auguribus;* & in Anglicâ denique neutro loco ſimilem alterutri tralationem legas, ſed hanc in ambobus, *The Diviners* (*a*), *Divini*.

Harjuga, auctore Feſto, *dicebatur hoſtia, cujus adhærentia inſpiciebantur exta. Aruſpices* itaque, ſeu potiùs cum aſpiratione, *Haruſpices*, id propriè Divinorum genus fuerunt, qui ab *harjuga*, aut, ut alii ſcribunt, *haruga*, id eſt, hoſtiæ conſpectu futura prædicebant: quod prorsùs cum iis, quæ ſequuntur, convenit. Sed quoniam jamduddùm voces *Haruſpicum* & *Haruſpicina* apud populos obſoletæ ſunt, maluerunt proculdubiò clariſſimi Interpretes notiora vocabula, licèt minùs propria, adhibere, quàm barbara, de verbo ad verbum vertendo. Cuperem tantùm à vocabulo *Augurum* abſtinuiſſet poſteriore loco Maucroixius; quippè cùm nunquàm *Augures*, *Haruſpicum* ritu, ex immolâtarum avium extis futura prædixerint, ſed ex illarum volatu, aut cantu, vel denique guſtatu, quandò pullis gallinaceis è caveâ depromptis eſca porrigebatur, ut indè tripudium ſoliſtimum foret. Cicero ad A. Cecinam (*b*): *Non igitur ex alitis involatu, nec è cantu ſiniſtro oſcinis, ut in noſtrâ diſciplinâ eſt, nec è tripudiis ſoliſtimis . . . tibi auguror.*

Ibid. *Nec ſolitas in extis notas videbant.*] Id eſt, exempli gratiâ, exta cum capite. Colligo ex hoc loco Ciceronis (*c*): *Cùm enim triſtiſſima exta ſine capite fuerint, quibus nihil videtur eſſe dirius, proxima hoſtia litatur ſæpè pulcherrimè.* Eam verò notam præ pluribus, quas facile foret adducere, ideò attigi, quòd idem Tullii locus, qui ejus meminit, tacitè moneat, non litatum fuiſſe quotiès illa nota deſiderabatur in immolatis hoſtiis. De *litatione* autem & *immolatione* agendum mox in ſequentibus.

Lin. 6. *Quaſi non litaſſent, ſæpiùs immolabant.*] *Litare* ergò & *immolare*, ſi accuratiùs loqui velimus, à ſe invicem differunt. Firmat Plautus in Pœnulo, Act. 2.

Dî illum infelicent omnes, qui poſt hunc diem
Leno ullam Veneri unquàm immolarit hoſtiam,
Quive ullum thuris granum ſacrificaverit.
Nam ego hodiè infelix dîs meis iratiſſimis
Sex immolavi agnos; nec potui tamen
Propitiam Venerem facere utì eſſet mihi.
Quoniam litare nequeo, abii illinc illicò
Iratus. . . . . .

Idem paulò poſt, in eodem Actu:

Si herclè iſthùc unquàm factum eſt, tum me Jupiter
Faciat, ut ſemper ſacrificem, nec unquàm litem.

Cicero denique, lib. 2. de Divin. *Quid? cùm pluribus diis immolatur, qui tandem evenit, ut litetur aliis, aliis non litetur?* Et verò *immolare*, ſecundùm Feſtum, eſt *molâ, id eſt, farre mollito, & ſale hoſtiam perſperſam ſacrare: litare* autem, *propititium facere*, uti recèns Plautus explicuit; vel, *facto ſacrificio numen placare*, quæ Macrobii verba in Saturnalibus (*d*). Et tamen haud raro *lita*[illegible] ſimplici *ſacrificare* invenias apud Patres[illegible] pitius Severus de libro Levitici, qui to[illegible] in ſacrificandi ritibus præſcribendis: *Ex*[illegible], ait, *Leviticus liber ſequitur, in quo litandi præcepta traduntur.* Idem alio loco, multòque diſertiùs: *Rursùm* [*Hebræi*] *corrupti longa pacis malo, idolis litaverunt;* quod ita verè pro *ſacrificaverunt*, abſque ullâ propitiationis & impetrati voti notatione accipiendum, ut proximè ſequatur, *moxque aderat pœna peccantibus*, præcedat autem paulò antè ſynonyma phraſis, *profano ritu populus idolis ſacrificare occœpit.*

Lin. 7. *Magiſter ille aruſpicum Tagis.*] Doctiſſimus Baluzius hæc autumat oratorio more dicta eſſe, eò quòd Tages olim apud Tuſcos maximâ inclaruerit aruſpicii famâ. *Edit. Ox. & Cant.*

Tages that was ſet over the Diviners; Tages, qui præpoſitus erat Divinis. *Verſio Anglica.*

Adde Baluzium, P. 2. p. 25. & Cuperum, p. 151.

Ibid. *Tagis.*] Ita ambæ editiones Pariſienſes; Latina, dico, Baluzii, & Gallica Maucroixii; quibus addenda Aboenſis. Cæteræ, *Tages*. Priorem lectionem tuetur Columbus, P. 2. p. 283. Secundam autem, ſi, ut cenſeo, ad antiquum illum Tuſcorum Haruſpicem pertinet, ſequentia loca defendunt. Fulgentius (*e*): *Labeo, qui diſciplinas Hetruſcas* TAGETIS *& Bacchetidis quindecim volumi-*

(*a*) The diviners being likerwiſſe in diſcorder. *Id eſt*, turbatis pari pacto Divinis. *Alterum exemplum inferiùs exſcribetur.* (*b*) *Libro 6. Epiſt. ad Familiares, Epiſt. 6.* (*c*) *Lib. 2. de Divin.* (*d*) *Lib. 3. cap. 5.* (*e*) *De priſco ſermone, initiò fermè, voce Manales.*

Digitized by Google

nitus explicavit. Cicero, Lib. 1. de Divin. *Sed quid plura? Ortum videamus haruſpicinæ.... TAGES quidam dicitur in agro Tarquinienſi, cùm terra araretur, & ſulcus altiùs eſſet impreſſus, extitiſſe repentè, & eum affatus eſſe, qui arabat. Is autem TAGES, ut in libris eſt Etruſcorum, &c.* Tum paucis interjectis: *Si autem homo ille TAGES fuit, quonam modo potuit terrâ oppreſſus vivere?*

Ibid. *Ait idcircò, non reſpondere ſacra, quòd, &c.*] Idem Juliano Imperatori dixit Aruſpex. *Gale.*

Magicis operationibus Chriſtiani adverſiſſimi habebantur. Ideò Alexander pſeudomantis (*a*) Chriſtianos à ſuis myſteriis ſummovendos curavit. Ideò Valerianum Macrianus Magus (*b*) ad perſecutionem adegit. Ideò Diocletianum ſuus quoque, quem appellat Lactantius, Tages. Ideò Julianus (*c*) Babylam Martyrem è Daphne tollendum curavit, quòd Chriſtianos inviſos Diis ſuis cenſuerit, ut proindè nulla ſua ſacra poſſent, niſi ſublatis Chriſtianis, ritè procedere. *Dodwellus, Diſſ. Cypr.* XI. *num.* 30.

Lin. 9. *Profani homines.*] Pervulgata illa ſacra facientium formula: *Procul hinc, procul ite, profani.* Tollius.

Adde Cuperum, P. 2. p. 152. & Columbum, p. 283.

Ibid. *Tunc irâ furens.*] Diocletianus nempè; etſi de Haruſpicum Magiſtro agatur in proximè præcedentibus, & ne ſemel quidem hactenùs nominatus ſit Diocletianus in hoc capite, quod ſatis notandum. Sed quid facias? Ita poſcunt neceſſariò ſequentia, uti nemo non fatebitur. Hincque meritò Maucroixius, quò omnem tolleret amphibologiam: *Dioclétien en fureur;* & poſt eum pariter verſio Anglica: *Upon which Diocletian being enraged.*

Ibid. *Sacrificare non eos tantùm, qui ſacris miniſtrabant, ſed univerſos, &c.*] Maucroix: *Commanda non ſeulement à tous les aſſiſtans, mais encore à tous ceux qui ſe trouverent dans ſon palais, de ſacrifier.*

Id eſt, *haud cunctos duntaxat, qui aderant, verùm etiam univerſos, qui in palatio reperti ſunt, ſacrificare juſſit.*

At primò, cùm olim non quicunque Gentilium ſacris aderant, ſacris miniſtrarent, neque etiam hujus loci initium *de iis omnibus, qui ſacris intererant*, loquatur, ſed *de iis* tantùm, *qui ſacris miniſtrabant*, jam hinc manifeſtè latiùs patet, quàm debuit, viri docti verſio.

Deindè verò, cùm, ex eâdem, Diocletianus irâ ſemel accenſus non omnes ſolùm, qui primò ſacris adfuerant, ſacrificare voluerit, ſed, nemine dempto, univerſos, qui in palatio inventi ſunt, appareat autem in contrarium è capite XV. Diocletiani furorem non in omnes, ſed in ſolos domeſticos ſæviiſſe: *Furebat ergò Imperator jam non in domeſticos tantùm, ſed in omnes; & primam omnium filiam Valeriam, conjugemque Priſcam ſacrificio pollui coëgit*: indè rurſùm perſpicuum eſt, noſtri loci ſententiam extenſam fuiſſe à Maucroixio longiùs, quàm oporteat.

Poſtremò, in univerſos illos, de quibus agitur, id eſt, qui Diocletianei ſacrificii tempore in palatio erant, & à Diocletiano ſacrificare juſſi ſunt, juſſit idem, ut verberibus animadverteretur, ſi recuſaſſent; ſequitur enim: *& in eos, ſi detractaſſent, verberibus animadverti.* Atqui non omnes, ſeu non omnium ordinum homines flagris & verberibus excipi conſueverant, cùm deliquerant; nec vel leviter veriſimile, eam pœnam in Diocletiani, verbi gratiâ, filiam Valeriam, conjugemve Priſcam, aut illos etiam Aulicorum, qui Imperatoris aulam officii causâ frequentabant, vel nobilioribus domeſticorum turmis præerant, fuiſſe decretam. Quarè ob hæc omnia, & quia quoque in principio ferè hujus capitis mentio fit quorumdam miniſtrorum, qui immolanti Diocletiano adſiſtebant: *Tum quidam miniſtrorum, cùm adſiſterent immolanti;* nequimus, fateor, quin nunc ſequentia iſta: *ſacrificare non eos tantùm, qui ſacris miniſtrabant, ſed univerſos, qui erant in palatio juſſit*, pertinere putemus ad omnes & ſolos Diocletiani miniſtros, hoc ſenſu: Tunc irâ furens Diocletianus non eos ſolùm è ſuis miniſtris, quorum alii Chriſtum ſcientes, alii ignorantes adſtiterant hactenùs immolanti, ſacrificare voluit & coëgit: ſed & reliquos omnes, qui ad eamdem miniſtrorum familiam pertinentes hìc illìc in palatio variis rebus occupati reperiri poſſent. Vide verò quam rectè, ſi hæc ita ſumantur, ſcriptum poſteà fuerit capite XV. *Furebat ergò Imperator jam non in domeſticos tantùm, ſed in omnes, primamque omnium filiam, &c.*

Pag. 197. lin. 2. *Si detractaſſent.*] Eamdem exhibet lectionem editio Aboenſis. Aliæ, *ſi detrectaſſent*, legunt. Vide ſuprà, cap. 9.

(*a*) *Apud Lucianum, in* Ἀλέξανδρος. (*b*) V. *Dionyſ. Alex. apud Euſeb. lib.* 7. *Hiſt. Eccl. c.* 10. (*c*) V. *Socratem, lib.* 3. *Hiſt. Eccl. c.* 18. *& Sozomenum, lib.* 5. *c.* 19.

Digitized by Google

Ibid. *Verberibus animadverti.*] Maucroix : *Il condamna au foüet.*

Tanquàm Auctoris verba eſſent , *flagris*, ſeu *virgis cædi.* Nec aliter tralatio Anglica : *and ordered thoſe to be whipped who ſhoud refuſe to do it.* Idem proiſùs ſentio , vel ob locum capitis XXI. ubi diſtenſio cum verberatione conjuncta. Diſtenſos enim de more fuiſſe ſervos , quandò flagris, aut virgis cædendi erant , quis , qui vel unum Plautum legerit , ignorabit ? Adde , apud Euſebium , lib. 8. Hiſt. Eccl. cap. 3. in quo de variis certaminum generibus , quibus Martyres , ſæviente Diocletiani perſecutione, certarunt , diſſerit , mentionem fieri nonnullorum, qui flagellis conciſi ſint : ὁ μὲν μάστιξιν αἰκιζόμενος τὸ σῶμα. ὁ δὲ , &c.

Ibid. *Datiſque ad Præpoſitos litteris.*] Non uni itaque homini , quod apertè poſuit Dodwellus (*a*), curam perſecutionis illius , quæ in milites exercenda erat , commiſit Imperator , ſed pluribus. Eò magis , quòd cùm Euſebii verba , quibus vir doctiſſimus innixus eſt , iſta ſint : ὡς γὰρ ὁ στρατοπεδάρχης ὅς τις ποτὲ ἦν ἐκεῖνος, ἄρτι πρῶτον ἐνεχείρει τῷ κατὰ τῶν στρατευμάτων διωγμῷ , Euſebius quidem in iis ad verbum dicat , *Stratopedarcham neſcio quem, cùm primulùm cœpiſſet milites perſequi*, & quæ poſteà ; at non pariter , *eum Stratopedarcham ſolum fuiſſe Præpoſitum , ad quem Diocletianus litteras eâ de re miſerit.*

Ibid. *Præpoſitos.*] Nomen id quidem dignitatis militaris, & poſt Tribunos, qui tamen præerant cohorti perindè ac Tribuni. *Ed. Ox. & Cant.*

Aux Généraux de ſes armées. Maucroix.

Plura vide apud Baluzium , P. 2. p. 25.

Ibid. *Litteris.*] Hoc eſt, ſi quis velit, *Edictis*. Edicta enim , quæ à Diocletiano poſt has ad militares præpoſitos litteras quaquaverſùm in Chriſtianos miſſa ſunt , & quorum primum plus ſemel in hoc opere *Edictum* vocatum eſt , Euſebius lib. 8. Hiſt. Eccl. cap. 2. nominavit ſimpliciter γραφὴν & γράμματα , vel ad ſummum βασιλικὰ γράμματα : quo fit, ut nec ultimo loco Valeſius dubitaverit vertere : *Sed non multò poſt alia rurſùs* LITTERÆ *ſupervenerunt.* Malim ipſe aliquid diſcriminis ponere inter *litteras ad Præpoſitos*, de quibus noſter hoc loco, & *Edictum* , de quo idem capitibus XIII. & XIV.

Lin. 3. *Etiam milites cogi, &c.*] Primum perſecutionis gradum in milites fuiſſe tradit Euſebius in Hiſtoriâ , ex Chronico omninò intelligendus. Ad annum [enim] Diocletiani XVII. num. Abrahami MMCCXVII. *Veturius* , inquit , *magiſter militiæ , Chriſtianos milites perſequitur ; paulatim ex illo jam tempore perſecutione adverſùm nos incipiente.* Biennio anteriorem ponit editio Pontaci ; triennio Proſper Aquitanus , & Acta Marcelli centurionis , ſi tamen ſinceri ſint illius anni in actis Coſſ. *Fauſtus & Gallus* ; quod negat Antonius Pagi. Sed rectè omninò conſtituit editio Scaligeriana. Convenit enim Lactantius, qui omnia ordine temporis accuratiſſimo diſpoſuit .... Quæ enim in contrarium profert ex actis Marcelli doctiſſimus Pagi , ea certè ſuſpecta ſunt, nec cum Lactantii fide ullâ ex parte conferenda. *Dodwellus (b).*

Perſecutio adversùs Chriſtianos à militibus cœpit, ut non tantùm Euſebius in Chronico de *Veturio* militiæ Magiſtro loquens, & in Hiſtoriâ lib. 8. capitibus 1. & 4. ſed etiam Lactantius lib. de Mortibus Perſec. capitibus 9. & 10. teſtantur... Cùm verò Veturius milites anno 298. perſequi cœperit, ea perſecutio ante eum annum non contigit. *Pagius ad An. Chr.* 297. *nu.* 3.

Perſecutio adversùs milites anno CCXCVIII. inchoata, ut rectè Proſper in Chronico. *Idem Pagius, ad An. Chr.* 298. *nu.* 2. & 302. *nu.* 3. quos vide ſis propter rationes , ob quas contra Dodwellum contendit , Martyrium S. Marcelli Centurionis non eſſe ab eo anno removendum.

Sed hìc occurrit aliqua difficultas ; utrùm ſcilicet rectè ſcribere potuerit inter alios Euſebius (*c*), Diocletiani perſecutionem orſam primùm fuiſſe ab iis qui militabant , ἐκ τῶν ἐν στρατείαις ἀδελφῶν καταρχομένης τοῦ διωγμοῦ , cùm ex noſtro Cecilio , inchoaverit veriùs ab illis miniſtris Dominum ſcientibus , quos Diocletianus ſacrificare juſſit & adegit. Reſpondere facile eſt , cœpiſſe illam quidem ab iis Diocletiani miniſtris : ſed Euſebium , quòd ea res tumultuariò & quaſi intra privatos parietes , tùm & in pauciſſimos forſitan Chriſtianos fuiſſet ſuſcepta, tantùm enim *quidam ſcientes Dominum* Diocletiano ſacrificare incipienti adſtiterant , maluiſſe perſecutionis initium arceſſere à militum perſecutione, quam vel ſolæ Diocletiani litteræ ad Præpoſitos datæ, & Edictorum naturam referentes , tantò alterâ illâ domeſticâ

(*a*) *In Diſſert. Cypr.* XI. *num.* 69. (*b*) *In Diſſert. Cypr.* XI. *num.* 68. (*c*) *Lib.* 8. *Hiſt. Eccl. cap.* 1.

Digitized by Google

perſecutione notiorem & omnibus modis memorabiliorem reddebant, quantò publicata Principum Edicta privatis eorumdem mandatis notiora & notabiliora ſunt.

Adde Baluzium, P. 2. p. 25. & Cup. p. 152.

Lin. 4. *Ut qui non paruiſſent, militiâ ſolv.*] Ita, ſicut antè è Sulpicio Severo (a) in aliâ re laudavimus: *Licinius, quia adverſùm Conſtantinum de imperio certavit, milites ſuos litare præceperat; abnuentes, militiâ rejiciebat.* Sed, quæ nunc magna inter noſtrum & Sulpicium Severum diſcrepantia, *id inter perſecutiones non computatur*, pergit Sulpicius; *adeò res levioris negotii fuit, quam ut ad Eccleſiarum vulnera perveniret;* & è contrario, ſecundùm noſtrum, ſicut mox videbimus, ideò inter alia Diocletianus perſequendi Chriſtianos principium feciſſe dicendus eſt, quòd datis ad Præpoſitos litteris, milites ad nefanda ſacrificia cogi præceperit, ut qui non paruiſſent, exauctorarentur.

Ibid. *Ut qui non, &c.*] Emiſſa itaque ſunt adverſùs milites perſecutionis Edicta, nondùm tamen ſanguinaria. Ita enim ſequitur: *Hactenùs furor ejus & ira proceſſit, nec ampliùs contra legem aut religionem Dei fecit.* Paſſos tamen aliquos, licèt non pro Imperatoris Edicto, at pro miniſtri propriâ ſævitiâ, docet Euſebius: ſed ita docet, ut innuat omninò fuiſſe pauciſſimos. *Dodwellus, in Diſſ. Cypr. XI. nu. 69.*

Ibid. *Hactenùs furor ejus & ira proceſſit, &c.*] Tunc temporis nempè, & in dictis litteris. Poſteà enim longè graviora Diocletiani Edicta, nec in ſolos militantes Chriſtianos, ſed in omnes fideles condita ſunt, & ad Provinciarum Præfectos miſſa: ita ut, ſi quandòque ex optimâ doctiſſimi viri Jo. Frid. Gronovii obſervatione (b), τὸ *hactenùs*, *non poſthàc* valet, ea tandem ſignificatio huic loco minimè poſſit convenire, ſicut ſequentia demonſtrabunt.

Lin. 6. *Deindè.*] Poſt decretam ſcilicet militum perſecutionem. *Pagius, ad An. Ch. 302. nu. 4.*

Ibid. *Interjecto aliquanto tempore.*] Annis nempè quatuor. Decepti enim viri doctiſſimi, qui autumarunt, Lactantium indicare, militum perſecutionem anno 302. cœptam, ſequentique adverſùs omnes Chriſtianos decretam fuiſſe. Nam in hâc Hiſtoriâ explicandâ Euſebius & Lactantius inter ſe conſerendi, alterque ex altero explicandus; in pauciſſimis quippè diſſentiunt. Cùm itaque Euſebius in Chronico militum perſecutionem cum anno Ch. CCXVIII diſertè conjungat, & in Hiſtoriâ indicet etiam, inter initium perſecutionis adverſùs milites, & perſecutionis univerſalis, aliquot annos fluxiſſe, non dubium, quin hæc Lactantii de Diocletiano verba: *deindè* [, hoc eſt, ut jam dictum, poſt decretam militum perſecutionem], *interjecto aliquanto tempore, in Bithyniam venit*, de intervallo aliquot annorum, non verò de intervallo aliquot menſium interpretanda ſint. *Pagius, ad Annum Ch. 302. nu. 3. & 4.*

Ibid. *In Bithyniam venit hyematum.*] Diocletianus nempè; idque in urbem Nicomedienſem, quæ ſedes Regia erat, quò ſub hujus anni finem [intellige 302.] ſe contulit, & ubi perſecutio univerſalis adverſùs Chriſtianos deſtinata fuit. Quòd enim non tantùm Baronius, ſed & Petavius in lib. de Doct. Temp. aliique plures viri docti perſecutionis Diocletianeæ initium in hunc annum 302. contulere, liber Lactantii de Mortibus perſecutorum controverſiam tandem diremit, & Valeſii ſententiam certam eſſe oſtendit. Is quippè in Notis ad librum 8. Euſebii eam anno tantùm 303. cœptam adeò ſolidè demonſtravit, ut mirum mihi acciderit, poſt ejus Notas in lucem emiſſas, inventos fuiſſe qui contrarium ſenſerint. *Pagius, ad An. Ch. 302. nu. 3.*

Adde Baluzium, P. 2. p. 25.

Lin. 7. *Maximianus quoque Cæſar.*] *Galerius Maximian.* Anglica verſio.

Ibid. *Inflammatus ſcelere advenit.*] Sic Lactantius, lib. 7. Inſt. cap. 1. *inflammati amore potentiæ.* Sic ibidem cap. 17. & apud noſtrum, cap. 14. *inflammatus irâ*: ſed ſic præcipuè Cicero de Verre (c), *Ipſe inflammatus ſcelere, & furore, in forum venit*; & alio loco, *Procedit iſte repentè è Prætorio, inflammatus ſcelere, furore, crudelitate.*

Lin. 8. *Senem vanum.*] Id eſt, Diocletianum, ut antecedentia oſtendunt: quem & deinceps modò *inconſideratum ſenem* (d), modò *ſenem languidum* (e), modò etiam ſimpliciter *ſenem* (f), appellari videbis.

Lin. 9. *Principium fecerat.*] Livius (g) ſimili phraſi: *Principium conjurationis factum ab Harmonia ... nuptiis.*

CAPUT XI.

Pag. 197. lin. 1. *Erat mater ejus, &c.*] Lego:

(a) *Lib. 2. Hiſt. Sac.* (b) *In Obſerv. Eccl. cap. 22.* (c) *Lib. 5. Accuſ. in Verrem.* (d) *Cap. XIV.* (e) *Cap. XVIII.* (f) *Cap. XIX.* (g) *Lib. 24.*

Digitized by Google

Erat mater ejus mulier admodùm ſuperſtitioſa. Quæ cùm eſſet deorum montium cultrix, dapibus, & quæ deinceps. *Allix.*

Ibid. *Mater ejus.*] Id eſt, *Maximiani Cæſaris*, de quo noſter paulò antè. Nam ut ad *ſenem vanum*, de quo idem poſteà, referamus, obſtat undique hiſtoriæ ratio & veritas. Confer dicta paginâ 605.

La mere de ce Prince. Maucroix. Hoc eſt, *mater ejus Principis, manente etiamnùm rei obſcuritate & ambiguitate.*

Adde Baluzium, P. 2. p. 25.

Ibid. *Deorum montium, &c.*] Locus contaminatiſſimus. Scio quid viri docti afferant, ſive ad illum emendandum, ſive ad explicandum. Certum eſt, ut flumina, arbores, terram, ſic & montes deos eſſe habitos & cultos. Notus eſt Deus Carmelus ex Tacito & Suetonio, de quo diſſertationem pereruditam edidit illuſtriſſimus vir Gaſpar de Montoza, Marchio de Agropoli, qui inter ſummos Hiſpaniæ proceres dignitate variâque & diffusâ doctrinâ eminet. Notum promontorium in Syriâ, quod propter hanc cauſam dicebatur θεοῦ πρόσωπον. Valdè tamen dubito ſic ſcripſiſſe Lactantium. Quis enim omnium montium deorum cultricem illam mulierem fuiſſe ſibi perſuadeat? Itaque cenſeo, ſcripſiſſe Lactantium *Dea montium cultrix*. Sic Cybelen vocari à Mecœnate, jam antè Vir Ampliſſimus Giſbertus Cuperus annotavit; aut *Deorum matris cultrix*. Sequentia verba confuſa ſunt, ut multa alia hujus libelli. Sic verò mihi videntur refingenda, ſuoque reſtituenda ordini. *Erat mater ejus Dea montium cultrix. Quæ cùm eſſet mulier admodùm ſuperſtitioſa, ſacrificabat penè quotidiè, & dapibus ac epulis ſuis vicanos exhibebat.* Cùm veteres Gentiles ſacra feciſſent, ex parte, quam non adolebant, epulas inſtruebant, ad quas invitabant, quibus volebant benè: quod feciſſe ferè quotidiè ſuperſtitioſam illam Cybeles cultricem, & ideò quaſi his dapibus aluiſſe vicanos, cum quibus degebat, narrat Lactantius. Vicani ſunt, qui in eodem vico habitant Quæ vox apud Livium & Ciceronem legitur. *Exhibere* eſt alere. Juſtin. IX. 2. *Atheas inclementiam cœli, terræ ſterilitatem cauſatus, quæ non patrimoniis dites Scythas, ſed vix alimentis exhibeat*... Idem lib. XXII. *Vitam ſtupri patientiâ exhibuit.* Sic & locuti ſunt veteres Juriſconſulti, ut exemplis oſtendit ille dignitate & doctrinâ illuſtris Jacobus Bongarſius ad locum priorem Juſtini. *Gravius.*

Ibid. *Deorum montium cultrix.*] *Avoit une dévotion particuliére pour les Dieux des montagnes.* Maucroixii verſio. Hoc eſt, *ſpecialiter colebat deos montium*: in quem ſenſum tralatio quoque Anglica, *was particularly addicted to the devotion of the Gods of the mountains;* neutrâ proindè hunc locum de *diis montibus*, ſed de *diis montium* intelligente: quâ de re atque aliis videndus ſuprà Cuperus, P. 2. p. 152. & ſequentibus. Adde eundem, pag. 163. Baluz. p. 25. Columb. p. 283.

Ibid. *Mulier admodùm ſuperſtitioſa. Quæ cùm eſſet.*] Malim: *Quæ cùm eſſet mulier admodùm ſuperſtitioſa.* Gale.

Lin. 2. *Quæ cùm eſſet.*] Excidit nomen urbis. Fortè an ea *Nicomedia* fuerit. *Tollius.*

Ibid. *Quæ cùm eſſet dapibus ſacrificabat penè quotidiè, ac vicariis ſuis epulis exhibebat.*] Locus eſt apud Julium Capitolinum in Antonino Pio, quem, quia forſan aliquid lucis afferre poteſt huic pericopæ, deſcribam: *Convivia cum amicis & privata communicavit, & publica; nec ullum ſacrificium per vicarium fecit, niſi cùm æger fuit.*

Ibid. *Dapibus.*] Legere malebat *Dæmonibus* clariſſimus *Gale.* Quale quid etiam Maucroixio in animum veniſſe ſuſpicandi locus eſt, cùm verterit: *Il ſe paſſoit peu de jours qu'elle ne ſacrifiât à ces divinités fabuleuſes.* Id eſt, *fabuloſis illis Numinibus ſacrificabat penè quotidiè.*

Ibid. *Vicariis ſuis epulis exhibebat.*] Subeſſe mendum ſuſpicor, licèt illud vel diſſimulaverit, vel ultrò prætermiſerit Baluzius. Paulâ mutatione legi poteſt, *vicariis ſuis epulas exhibebat*: niſi ſi iſtud mavis, *vicarios ſuos epulis adhibebat;* alterutrum enim admittendum videtur. *Edit. Ox. & Cant.*

Ibid. *Vicariis ſuis, &c.*] Lege, *vicarios ſuos epulis exhibebat;* id eſt, in eodem vico habitantes excipiebat. Sariſberienſis in Polycratico l. VIII. cap. 22. *Quàpropter doce etiam collationes facere paganos ad talia miniſteria, paganorumque vicos offerre primitias frugum. Vicani* igitur, qui in iſtiuſmodi *vicis* habitabant. *Tollius.*

Ibid. *Vicariis ſuis.*] *à ſes domeſtiques.* Maucroix. Id eſt, *ſuis domeſticis.*

Her Officers. Anglica verſio. Hoc eſt, ſi Salviani voce uti liceat, *ſuis Officialibus.*

Ibid. *Vicariis ſuis.*] Reſcribo, *victimariis ſuis.* Gale.

Lin. 3. *Epulis exhibebat.*] Legendum, *epulas exhibebat.* Gale. Allix.

Ibid. *Chriſtiani abſtinebant.*] *Les Chrétiens évitoient ſa table.* Maucroix. Hoc eſt, *Chriſtiani*

Digitized by Google

Chriſtiani abſtinebant ab ejus menſâ.

Malim ego, ut antecedentia ſunt, ſubaudire cum Anglicâ verſione, *ab iis epulis. The Chriſtians would not aſſiſt at thoſe entertainments.* Sed cur, putas, abſtinebant? An propter ipſamet idola, quæ crederent *eſſe aliquid*, uti Paulus in priore ad Cor. x. 19. locutus eſt? Aut num verò quoniam eorum judicio obſervari adhuc deberet in Eccleſiâ celebre illud Decretum Apoſtolicum de Idolothytis & ſimilibus: *Viſum eſt Spiritui Sancto & nobis nihil ultrà imponere vobis oneris quàm hæc neceſſaria, ut abſtineatis vos ab immolatis ſimulacrorum*, &c. Act. xv. 28. 29. Difficile procul dubio rem divinare. Sed ſi prius, cauſa certè abſtinentiæ neceſſaria fuit & æquiſſima. Nam ſi, ex Apoſtoli præceptis (*a*), propter alterius conſcientiam, cui non benè perſuaſum eſt *Idola nihil eſſe*, debet aliquis abſtinere ab Idolothytis, quantò magis propter ſuam propriam?

Sin autem poſterius, adeò non tenebantur Seculi quarti *fideles* ab omni Idolothytorum eſu propter Apoſtolorum Decretum temperare, ut quia jam per unum & alterum Seculum everſa fuerat Judæorum Reſpublica, neque ampliùs habuerat Moſes, qui illum de more oppidatim ſingulis Sabbatis legerent & exponerent, caſſum pridem eo ipſo evaſiſſet illud Decretum, nec Chriſtianis in reliquum obſervandum, haud alio quippè innixum fundamento ab origine primâ, quàm iſto, quòd Moſi ab ætatibus antiquis κατὰ πόλιν ſuppeterent, qui ipſum prædicarent, lectus nempè per ſingula Sabbata in Synagogis. *Symeon expoſuit, quomodò primùm Deus reſpexerit Gentes, ut ſumeret ex ipſis populum nomini ſuo; & huic rei conſonant verba Prophetarum... Quamobrem ego cenſeo non eſſe obturbandos eos, qui ex Gentibus ad Deum ſe convertunt. Sed ad eos ſcribendum, ut abſtineant à pollutis per ſimulacra, & ſcortatione, & ſuffocatis rebus, & ſanguine. Moſes enim ab ætatibus antiquis oppidatim habet qui ipſum prædicent, cùm in Synagogis per ſingula Sabbata legatur* (*b*). Quarè cùm poſt iſtam Jacobi ſententiam pateat nunquàm futurum fuiſſe, ut interdicerentur Chriſtianis Idolothyta, ni tot illæ Moſis lectiones & expoſitiones, quæ à priſcis temporibus uno quoque Sabbato per omnes urbes & Synagogas uſitatæ fuerant, adhuc poſt ipſam Chriſti in Cœlum Aſcenſionem ſine ullo Divinæ Providentiæ obſtaculo perſeveraſſent, ſequitur neceſſariò, licuiſſe Chriſtianis ab interdictionis obſervatione abſtinere ſimul ac deſiit Moſes ita habere, qui ipſum legerent & explicarent in Synagogis: quod longè ante Diocletiani Perſecutionem contigit. Sublatâ ſcilicèt cauſâ, tollitur effectus. Quæ res utique, tam à Patribus, quàm à Græcorum Eccleſiis minùs animadverſa, multiplices illos canones uſuſque produxit, de quibus breviter Suicerus in Theſauro Eccleſiaſtico voce αἷμα, & nos alibi forſan fuſiùs, ſi vixerimus.

Lin. 4. *Jejuniis hi & orat. inſiſtebant.*] Vide Baluz. pag. 292. col. 1.

Ibid. *Hinc concepit odium.*] Quia ei tacitè vanam ſuperſtitionem exprobrabant. Vide quæ nos ad Lucianum de Calumniâ in hanc ſententiam congeſſimus. *Tollius.*

Lin. 6. *Ad tollendos homines.*] Brevis locutio, quales iſtæ Juſtini, XXXVIII. 1. *Mythridates parricidia nece uxoris auſpicatus, ſororis alterius Laudices filios cujus virum... inſidiis occiderat, tollendos ſtatuit,* id eſt, *occidendos*, mutato verbo, ne idem ſæpiùs uſurparet; & paucis interjectis, *per eundem, filium tolli poſſe*, hoc eſt, interfici, *per quem interfecerat patrem.*, poſteriore verbo jam priùs declarante. Plena phraſis fuiſſet, *ad tollendos è medio homines*, vel *de medio*, vel *ex rerum naturâ.* Livius enim, verbi gratiâ, lib. 4. Belli Punici, *Thraſone ſublato è medio*; Cicero autem pro Roſcio: *Demonſtrant... perfacilè hunc hominem de medio tolli poſſe;* & rursùs ibidem: *Nonne videntur hunc hominem ex rerum naturâ ſuſtuliſſe?* Sed & alii quandòque ſimpliciter *tollere*, pro *è medio tollere*, ſeu *occidere* dixerunt. Vulgata, Joan. XIX. 15 *Tolle, tolle, crucifige eum*; & incertus auctor apud Suetonium (*c*) Neronis impietatem, qui matrem interemit, & Æneæ pietatem qui patrem humeris Trojâ extulit, eodem verbo notans:

> *Suſtulit hic matrem, ſuſtulit ille patrem.*

Quod hic Scriptor quaſi imitatus, *ſcuta tollunt*, inquit capite 46. pro *attollunt*, ſeu *è terrâ attollunt;* & in noſtro deinceps, *hoſtes religionum publicarum tollendos eſſe cenſuerunt*, id eſt, *interimendos.*

Ibid. *Habito inter ſe, &c.*] Solos hîc Diocletianum, & Galerium Diocletiani generum, meritò intelligunt Baluzius (*d*), &

(*a*) 1. *Cor.* x. 27. *& ſeq.* (*b*) *Act.* xv. 14. *ac ſeq.* (*c*) *In Nerone, c.* 39. (*d*) *P.* 292. *col.* 1.

Digitized by Google

ambo Interpretes, cùm, ut proximè de Romulâ, matre Maximiani Cæſaris, habuerimus, *illam è Chriſtianorum à ſuis epulis abſtinentiâ concepiſſe odium adverſus eos, ac filium ſuum ad tollendos homines incitaſſe*, certum ſit tamen, ne Romulam quidem adhibitam fuiſſe ad id conſilii capiendum, cujus nunc hiſtoria inchoatur: ſed habitum eſſe reverà tantummodò inter *Senem*, ſeu *Imperatorem*, ab unâ parte, id eſt, Diocletianum, & *præcipitem hominem*, *Cæſarem*, ab alterâ, hoc eſt, Galerium Maximianum. Hinc paulò poſt, ſingulari numero: *Diu ſenex furori ejus repugnavit*, non *eorum*; & iterùm in ſequentibus: *Nec tamen deflectere potuit præcipitis hominis inſaniam*, abſque ullâ *matris* mentione.

Quòd autem ita hic locus de conſilio *per totam hyemem* inter Galerium & Diocletianum habito loquitur, indicio eſt, Maximianum Cæſarem in Bithyniam quamprimùm advolaſſe, cùm eò Diocletianum ſcivit veniſſe hyematum: quâ de re caput decimum ſub finem.

Ibid. *Per totam hyemem.*] Anni ſcilicet 302. ſecundùm Pagium, cujus hæc verba ad dictum annum, num. 3. *Hoc anno* per totam hyemem *de Chriſtianis perſequendis actum.*

Pag. 198. lin. 1. *Senex.*] Id eſt, interpretante Maucroixio, *Diocletianus. Diocletien réſiſta long tems, &c.*

Rectè. Nam de Maximiano Herculio, altero ſene ex Imperatoribus, nulla hîc loci quæſtio eſſe poteſt. Erant enim per ea tempora in Imperio Romano *duo ſenes* κατ' ἐξοχὴν, Valerius Diocletianus, & Herculius Maximianus, uterque *Auguſtus* & *Imperator*. Hinc capite XII. *agentibus Conſulatum* SENIBUS AMBOBUS *octavum & ſeptimum*; & cap. XX. *Maximianus* [intellige, *Galerius*] *poſtquàm*, SENIBUS EXPULSIS, *quod voluit effecit*. Sed quoniam hoc loco de ſolis Diocletiano & Galerio Maximiano, cujus potiſſimùm ratione Diocletianus ſenex erat, ſermo eſt, non dubitavit noſter Diocletianum ſimpliciter *ſenem* vocare; quod & cap. XIX. ſimili de causâ iterabit. Confer quæ diximus, p. 608.

Ibid. *Ejus.*] Hoc eſt, *Maximiani.* Verſiò Anglica. Vide ſuprà, pag. 608.

Ibid. *Oſtendens quam, &c.*] Mirum non petiiſſe hoc loco, quibus hujus libri fides ſuſpecta eſt, undè hæc auctori noſtro nota fuerint, *cùm nemo*, quemadmodùm præcedentia monent, *admitteretur, & omnes de ſolo ſummo ſtatu rei publicæ tractari arbitrarentur*, uti recentiſſimè poſitum. Sed parata erat reſponſio, ſi quæſiviſſent. Nam, quamvis Diocletianus & Galerius Maximianus neminem diù ad ſua conſilia admiſerint, *admiſſi tandem judices pauci & pauci militares, quorum placuit ſententiam experiri*, ſicut patebit è ſequentibus. Quo facto, non modò plus quàm probabile eſt Diocletianum, cujus animus à ſanguinolentâ Chriſtianorum perſecutione abhorrebat, & cui etiam *ſeveritatem ſuam alienâ invidiâ explere velle* ſolenne erat, cœpiſſe ante omnia exponere in eo cœtu, quibus, uti hîc, argumentis tentaſſet per totam hyemem Galerium à perſequendi propoſito deflectere, & quæ ſibi conſtanter regeſſiſſet Galerius; dicerent ergò candidè, utrius rationes potiores eſſe crederent: verùm valdè etiam veriſimile, extitiſſe poſteà ex advocatis illis ſeu Judicibus, ſeu Militaribus, unum aliquem vel plures, qui ergà Chriſti populum benè affecti, (ſentiebant enim nonnulli haud tollendos fuiſſe Chriſtianos) rem totam noſtro Cecilio, aut aliis ſuis denique familiaribus ſeriùs ociùs retulerint, à quibus deinceps ad hujus Scriptoris notitiam pervenerit.

Lin. 2. *Inquietari orbem terræ.*] Ut ſuprà, capite VII. *Hic orbem terræ ſubvertit*: quod utrobique Interpretes de *Imperio Romano* accipere, uti decuit, non obliti ſunt.

Ibid. *Fundi.*] Pro, *& fundi*; uti ſæpè alibi copula deeſſe videtur. *Tollius.*

Lin. 3. *Illos libenter mori ſolere.*] Hinc voces ſpontaneæ: *Chriſtianus ſum, mori volo.* Qui furor pius eouſque incaluit, ut Menſurius Epiſcopus Carthaginienſis iis negandum cenſeret martyrii honorem, qui inconſultò ſe morti obtulerint. *Edit. Ox. & Cant.*

Ibid. *Illos libenter mori.*] Imò mortem, etiam non intentatam, appetere. Vide eâ de re Tertullianum adversùs Scapulam, alioſque illorum temporum Scriptores. *Tollius.*

Sabinum Ægypti præfectum cum aſſeſſoribus, cùm quidam [Chriſtianus] cedere nonnihil cruciatibus ſenſimque remittere videretur de priſtinâ animi firmitate, repreſſerunt alii eodem tempore ad ſubſellium accurrentes, ſeſeque Chriſtianos, nemine interrogante, confeſſi (a). Idque ipſum Galerio ad perſecutionem ſtimulanti oppoſuit Diocletianus, quòd Chriſtiani *libenter mori ſolerent*. Dodwellus, Diſſ. XI. num. 92. Adde Baluzium, pag. 292. col. 1.

(a) *Euſeb. Hiſt. Eccl. l. 6. c. 41.*

Digitized by Google

Ibid. *Si palatinos tantùm ac milites ab eâ religione prohiberet,*] *Omnes qui in palatio militant, poſſunt appellari Palatini*, inquit Scholiaſtes Juliani Anteceſſoris apud Cangium in Gloſſario, voce *Palatini*. Sed cùm hîc *Palatini* à *militibus* diſtinguantur, patet de aliâ ſignificatione cogitandum eſſe.

« *Palatini*, pergit Cangius, *Proceres Optimates Palatii*, qui *primores Palatii* in » vitâ ſancti Genulphi, *Palatini Principes* » apud Poëtam Saxonicum, an. 782. *Palatinus Senatus* apud Claudianum, de » quarto Honorii Conſulatu, *Proceres Palatii* in Chartâ Roberti Regis Francorum, » an. 1029. appellantur; paulò poſt addens, *Palatini* dicti ſub Impp. Romanis, » qui rei privatæ & largitionales titulos exigebant, de quibus eſt titulus in utroque » Codice, *De Palatinis ſacrarum largitionum*: quod & ſtatim è Scholiaſte Juliani Anteceſſoris confirmat, apud quem *Palatini* dicuntur, *qui pertinent ad Comitem rerum privatarum*, vel *ad Comitem ſacrarum largitionum*. Verùm jam, ſi hoc loco per *Palatinos* nihil aliud quàm Palatii Proceres, aut ejuſmodi Comites intellexerimus, quid illis fiet Magiſtris & Judicibus, quos infrà videbimus in palatio Diocletiani? Capite XIV. *omnes denique qui erant in palatio Magiſtri, datâ poteſtate, torquebant*; & capite XVII. *Luctus repentè in palatio, mœſtitia, lachrymæ, judicum trepidatio & ſilentium.* An, inquam, nolebat eos Diocletianus ullo pacto à Chriſtianâ Religione prohiberi, ſed magnos tantùm Palatinos & milites? At hoc abſurdum.

Et rursùm, ſi hîc loci *Palatinorum* nomine ſolos Palatii Proceres vel utriuſque ordinis Comites intelligere debemus, ne minimùm quidem igitur cogitaverit ampliùs Diocletianus de domeſticis & miniſtris, à quibus perſecutionem inchoaverat; quæ non minor abſurditas. In præſentiâ itaque per *Palatinos* denotari putamus, & omnes Diocletiani domeſticos, tanquàm totidem Palatii incolas, & quotquot inſuper dignitate aliquâ ad Palatium pertinente ornati erant.

Lin. 4. *Deflectere.*] Malim, *flectere.* Sic mox, *Nec ſiquidem flexus eſt Imperator ut accommodaret aſſenſum*; & capite XXV. *Niſi eum amici ab illo furore flexiſſent*, ubi contrà *deflexiſſent* prætulerim. *Tollius.*

Ibid. *Præcipitis hominis.*] Id eſt, inconſiderati; pro quo ſine circuitione Maucroixius *Galerium*, qui hîc certè perſtringitur & intelligitur, interpretatus eſt: *Toutes ces raiſons ne pouvant fléchir l'opiniâtreté de Galerius*: de quo interpretationis genere diximus paulò antè ad cap. IX. pag. 592.

Lin. 5. *Nam erat hujus malitia.*] Hinc apud Vopiſcum in Numeriano vir audit *callidus, & conſilii ſemper alti, nonnunquàm effrontis*. Edit. Oxon. & Cant.

Adde Columbum, pag. 370. col. 2.

Lin. 8. *In conſilium multos advocabat.*] Sed ſi ita eſt, quarè noſter poſt ſex ſeptem verba: *Admiſſi ergò Judices* PAUCI *&* PAUCI *militares*? Putamus ſcriptum primitùs fuiſſe, *in conſilium alios advocabat*: id eſt, alios quàm ſeipſum. Favent proximè ſequentia, *ut aliorum culpæ aſcriberetur quicquid ipſe deliquerat*; nec obſtat purior Latinæ Linguæ genius. Cicero lib. 1. Offic. *Nos autem quantùm in utroque genere profecerimus, aliorum eſto judicium*: hoc eſt, aliorum quàm mei. Adde hujus locutionis elegantiam, *in conſilium* ALIOS *advocabat*, *ut* ALIORUM *culpæ*, *&c.* Quid? quòd in *multos*, ſi prima littera, tanquàm ex fine præcedentis vocabuli *conſilium* temerè repetita, abjiciatur, non obſcura apparent veſtigia lectionis, quam, nî fallor, reſtituimus, vel quam doctis ſaltem cum noſtro ſcrupulo proponimus. Hactenùs enim nemini, quod videam, hærere hîc loci contigit.

Ibid. *Ut aliorum culpæ aſcriberetur.*] Vide Baluzium, pag. 292. col. 2.

Lin. 9. *Admiſſi ergò Judices pauci, & pauci militares.*] Ut hîc meritò *judices* à *militaribus*, ita, quod eòdem recidit, *judices* à *militibus* capite XVII. diſtinguuntur his verbis: *Judicum vultus alacritate mutari. Non defuerunt qui ſuſpicarentur celari mortem ejus donec Cæſar veniret, ne quid fortè à militibus novaretur.* Et ecce tamen è capite XXII. *Judices militares* conjunctim & elegantiſſimè de unis atque iiſdem perſonis: *Judices militares, humanitatis litterarum rudes, ſine adſeſſoribus in provincias immiſſi.*

Lin. 11. *Tollendos eſſe.*] *Qu'il falloit exterminer.* Maucroix.

Vide ſuprà, pag. 609. & Baluzium, pag. 292. col. 2.

Lin. 12. *Et qui aliter ſentiebant.*] Ita omnes editiones præter primam, in quâ ex MS. Codice reperitur, *& qualiter ſentiebant*: ſed mendosè, uti primus vidit & monuit ipſemet Baluzius.

Confer Columbum, pag. 371. col. 1.

Ibid. *Hominis.*] Id eſt, Maximiani. *Verſio Anglica.* Huc pertinent quæ diximus, p. 608.

Digitized by Google

Lin. 13. *Vel timentes.*] Vide Baluzium, pag. 292. col. 2.

Ibid. *Vel gratificari vol.*] V. eundem ibidem.

Lin. 14. *Imperator.*] Rotundè & clariùs ambo interpretes, *Diocletianus.*

Lin. 15. *Miſitque aruſpicem ad Apollinem Mileſium.*] Hanc hiſtoriam narrat Euſebius in lib. 2. de Vitâ Conſtantini, capite 1. *Pagius, ad An. Ch.* 302. *num.* 3.

Adde Baluz. pag. 292. col. 2. Cup. p. 452. col. 1. & Columb. pag. 371. col. 1.

Lin. 16. *Traductus eſt itaque à propoſito.*] Nimis conciſè, ut optimè viderunt Interpretes; qui ambo, etſi non obſcurum ſit ad quem hæc debeant referri, tamen quia ultimo loco mentio facta eſt Apollinis Mileſii, & proximè antè aruſpicis ad eum miſſi, ſupplendum idcircò in ſuâ tralatione vel vocabulum Imperatoris, vel proprium *Diocletiani* nomen putarunt. *Ainſi l'Empereur fut contraint de céder.* Maucroix.

Upon this Diocletiani yelded. Tralatio Anglica.

Lin. 19 *Cùm Cæſar vivos cremari vellet, &c.*] Crudeliſſimus itaque Galerius, & de quo meritò, licèt aliis verbis, Dodwellus(*a*):

> *Nam ſi hîc mali eſt quidquam, hem illic eſt huic rei caput.*

Doctiſſimi viri verba ſunt: « Succeſſerunt » deindè anno CCCIV. ſi Euſebio (*b*) credimus, Edicta ſæviora, quibus πάντας πανδημεὶ τοὺς κατὰ πόλιν θύειν τε καὶ σπένδειν τοῖς εἰδώλοις ἐκελεύετο. Quo tempore Timotheum tradit » Euſebius poſt innumera tormenta, tandem » tenui ac lento igni fuiſſe conſumptum. » Planè hæc Edicta Galerium ſapiunt auctorem, quem Lactantius ait *vivos illos cremari voluiſſe qui ſacrificio repugnaſſent*, » etiamnùm imperium adminiſtrante Diocletiano. »

CAPUT XII.

P. 198. lin. 1. *Felix.*] *De bon augure.* Maucroix. Id eſt, boni ominis: *Auſpicioux*, Verſio Anglica; hoc eſt, auſpicatus. Adde Cuperum, pag. 453. col. 1.

Ibid. *Terminalia.*] Terminalia, inquit Varro, quòd is dies anni extremus conſtitutus. Duodecimus enim menſis fuit Februarius; & cùm intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur menſe. *Feſtus.* Terminus deus ſecundùm Varronem à T. Tatio conſecratus eſt, ſecundùm alios à Numâ Pompilio: *ut Romani contenti propriis aliena non concupiſcerent, Numa lege cavit de prædiis terminandis.* Edit. Oxon. & Cant.

Ibid. *Terminalia.*] *The Feſtivity of the God Terminus.* Tralatio Anglica. Id eſt, Feſtum Dei Termini.

Lin. 2. *Ad ſeptimum Kalendas Martias.*] 23. *Janvier.* Maucroixii verſio; id eſt, die XXIII. Januarii, errore manifeſto Typothetarum, eoque prorsùs intolerabili, pro 23. *Février*, ut vel è ſequentibus Doctorum obſervationibus conſtare poteſt.

Within five days of the end of February. Interpretatio Anglica: quaſi dicas, ſexto die ante finem Februarii.

Ibid. *Ad ſeptim. Kal. Mart.*] Cœpit itaque perſecutio die XXIII. Februarii, ut patet etiam ex cap. 48. ejuſdem libri. Et certum hujus perſecutionis non tantùm annum, ſed menſem ac diem, Lactantius libro de Mort. Perſ. poſt longam tot ſeculorum ignorationem nos docuit. *Pagius ad annum Ch.* 302. *num.* 5.

Confer Baluz. pag. 293. col. 1. Cup. pag. 453. col. 1. Col. pag. 371. col. 1.

Ibid. *Ut quaſi terminus imponeretur huic religioni.*] Mens Auctoris apertiſſima. Sed quis cum eo *terminum imponere*, pro *finem imponere* uſurpavit? Mihi enim exemplum deeſt.

Quamvis *terminum imponere* fortè nemo dixerit, ut *finem imponere*, patet tamen Lactantium hoc loquendi genere alludere ad vocem *terminalia*, quibus hæc perſecutio cœpta eſt. Cùm videret autem id loquendi genus eſſe durius, ideò illud emolliit voculâ *quaſi*. Grævius.

Adde Cuperum, pag. 453. col. 1.

Pag. 199. lin. 1. *Ille dies primus, &c.*] Ex Virgil. 4. Æneid. *Baluzius*, ad marginem primæ editionis.

Lin. 3. *Et ipſis & orbi terrarum.*] Id eſt, *Imperatoribus & omnibus Nationibus*, ſecundùm Maucroixium; hæc enim ejus verſio, *aux Empereurs & à toutes les Nations.* Meliùs verò cum Anglicâ Tralatione acceperis, quaſi Auctoris verba forent, *& ipſis & univerſo Imperio: not only on them, but on the wgole Empire.* Quâ de re jam alibi ſatis diximus.

Ibid. *Agentibus Conſulatum ſenibus ambobus octavum & ſeptimum.*] Anno ſcilicèt 303. quo Diocletianus VIII. & Maximianus VII. Conſules proceſſere, quoque ideò per-

(*a*) *Diſſert. Cypr.* XI. *num.* 74. (*b*) *De Mart. Pal. cap.* 3.

Digitized by Google

ſecutus certò cœpit. *Pagius ad An. Ch.* 302. *num.* 5.

En nonnihil lucis ampliùs è Maucroixii verſione. *Sous le huitiéme Conſulat de Dioclетien, & le ſeptiéme de Maximien Herculius.* Hoc eſt, ſub octavo Conſulatu Diocletiani, & ſeptimo Maximiani Herculii, pro quibus Tralatio Anglica: *in the ſeventh and eighth Conſulate of the two Ancient Emperours*; hoc eſt, in ſeptimo & octavo Conſulatu duorum ſeniorum Imperatorum, mutato, neſcio quam ob rem, ordine quo noſter utrumque Conſulatum nominavit ac numeravit ſimul.

Ibid *Senibus ambobus.*] Rectè: ſed nondùm tamen decrepitis. Utrumque probo ex Caſſiodoro, qui ad decimum Diocletiani Conſulatum, id eſt, quem deinceps Diocletianus anno Ch. 307. inivit, hæc habet:

Dioclet. x. *& Maximus* VII.

His Coſſ. Diocletianus Nicomediæ, Maximianus Mediolani purpuram depoſuerunt ob ætatis defectum. Probo iterùm ex libro IX. Eutropii, cujus verba ſunt: *Cùm... ingraveſcente ævo, parùm ſe idoneum Diocletianus moderando imperio eſſe ſentiret, auctor Herculio fuit, ut in privatam vitam concederent, & ſtationem tuendæ Reipublicæ viridioribus junioribuſque mandarent, cui ægrè Collega obtemperavit.* Quid? quòd uterque non paucos annos poſt depoſitam purpuram vixerunt. Adde quæ ſuprà diximus, pag. 610. item Baluzium, pag. 293. col. 1. & Columb. pag. 371. col. 1.

Lin. 5. *Ad Eccleſiam.*] Fuit hic loquendi mos jam ſeculo quarto poſt Chriſtum natum inductus, ut *Eccleſiæ* nomen Latini Græcique Patres de æde Chriſtianorum ſacris dicatâ uſurparent. Noſter paulò poſt: *Eccleſia ex palatio videbatur.* Euſebius lib. 7. Hiſt. Eccl. Θεότεκνος ὁ τῆδε Ἐπίσκοπος ἀφέλκει [Μαρῖνον] προσελθὼν δι' ὁμιλίας, καὶ τῆς χειρὸς λαβὼν ἐπὶ τὴν ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ προάγει. εἴσω τε πρὸς αὐτῷ στήσας τῷ ἁγιάσματι, &c. Hoc eſt, vertente Valeſio: *Theotecnus civitatis Epiſcopus ad Marinum accedens, & ſermocinando longiùs eum abſtrahens, prehensâ manu ad* ECCLESIAM *perducit. Cùmque interiùs ad ipſum altare eum ſtatuiſſet*, & quæ poſteà. Similia exempla in Euſebio, & ſeculi quinti Scriptoribus frequentiſſima ſunt. Tantùm, iiſdem ſeculis quarto & quinto, Chriſtiani ædes ſuas ſacras *Templa* quoque vocabant. Lactantius, libro 5. Inſt. cap. 2. *Ego cùm in Bithyniâ oratorias litteras accitus docerem, contigiſſetque, ut eodem tempore Dei* TEMPLUM *everteretur...* Auguſtinus, Serm. 255. De Temp. *Quamvis ſancta ſint* TEMPLA, *quæ vidimus de lignis & lapidibus fabricari, tamen plus apud Deum pretioſa ſunt templa cordis & corporis noſtri...* TEMPLA, *de lignis & lapidibus humano ingenio componuntur; templa corporum ipſius cœleſtis artificis manu fabricantur.* Et promiſcuè Imperatores Theodoſius & Valentinianus Auguſti Antiocho PP (*a*): *Pateant ſummi Dei* TEMPLA *timentibus; nec ſola altaria & oratorium* TEMPLI *circumjectum, qui* ECCLESIAS *quadripartito intrinſecus parietum ſeptu concludit, ad tuitionem confugientium ſancimus eſſe propoſita;* & ſic ſæpiùs in ſequentibus.

Ibid. *Profectus cum ducibus.*] Ita editiones omnes præter Oxonienſem anni 1684. & Cantabrigienſem anni ſequentis, in quibus, *ad Eccleſiam præfectus cum ducibus.* Imò qui illarum primam procuravit Sparkius, optimè ad hunc locum. Priùs, inquit, legebatur *profectus*, cum quâ voce nihil occurrit quod congruat.

Ibid. *Profectus cum ducibus.*] Nullus eſt ſenſus. Legendum ergò eſt, *præfectus, &c.* Rever. Epiſc. Sariſb. Burnetus, cujus adeò verſio, *the Prefect*, & quæ poſteà.

Ibid. *Profectus.*] Lege, *præfectus.* Sic cap. 16. mentio fit *Flaccini Præfecti.* Gale.

Lego, *Præfectus.* Allix.

Ibid. *Ad Eccleſiam Præfectus.*] Vide Plinii Epiſt. ad Trajanum, & Juſtinum Martyrem in Apol. *Tollius.*

Confer Cuperum, pag. 453. col. 2. & Columb. pag. 371. col. 1.

Ibid. *Rationalibus.*] *Les Officiers du fiſc.* Maucroix.

The Receivers. Tralatio Anglica.

Vide ſuprà, pag. 586. & ſeq.

Lin. 6. *Simulacrum Dei quæritur.*] Ut inter Paganos, qui putabant templa non poſſe ſine ſimulacris eſſe. *Editio Oxon. & Cant.*

Uti à Romanis ſub Pompeio, expugnatis Hieroſolymis. *Tollius.*

Ex hoc indubiè loco Taciti: *Romanorum primus Cn. Pompeius Judæos domuit, templumque jure victoriæ ingreſſus eſt. Indè vulgatum, nulla intùs Deum effigie, vacuam ſedem & inania arcana.*

Ib. *Simulacrum Dei quæritur.*] Epiſcopus Sa-

(*a*) *In Cod. Theod. lib.* 9. *Tit.* 45. De his, qui ad Eccleſias confugiunt, L. 4.

Digitized by Google

riſberienſis : *Nor that the Chriſtians had any images in their Temples, as Lactantius himſelf teſtifies, de Origine Erroris, lib. 2. p. 65. 66. 67. 107. but the heathens having images in all their Temples were ready to conceive the like of them.* Id eſt, non quòd Chriſtiani ullas haberent imagines in ſuis templis ; teſtatur enim contrarium Lactantius ipſe de Origine erroris, lib. 2. &c. ſed quia cùm in cunctis Ethnicorum fanis imagines extarent, idem facilè Ethnici in animum de Chriſtianis induxerint.

Ibid. *Simulacrum Dei quæritur.*] Benè : ſed non invenitur ; quod valdè notandum. Nullum enim nominatur proximè in catalogo rerum repertarum, ſed ſolæ ſcripturæ. *Scriptura reperta incenduntur.*

Hùc pertinent duæ Pagii concluſiones, haud illaudabiles certè, nec inutiles noſtris hominibus, quanquàm necdùm utraque fidei candidiſſimæ. Una eſt : *Credibile itaque, imagines parùm à Chriſtianis uſurpatas fuiſſe primis ferè quatuor ſæculis, per quæ nefanda dæmonum in idolis religio, & Chriſtiani nominis crudeliſſima vexatio curſum ſuum tenuit.* Altera autem : *Quarè in controverſiâ de imaginibus, citerioris Eccleſiæ potiùs exemplorum & inſtitutorum, quàm antiquioris duci rationem oportet.* Qui priorem locum adibunt, videbunt, cur in iſto quidem argumento aliquantò plus bonæ fidei voluiſſem in viro clariſſimo repertum, qui gratìs ſcilicèt addiderit, *imagines tamen ante quintum ſæculum in uſu aliquo fuiſſe, quamvis non promiſcuo ac frequenti*, quod nullo exemplo probavit.

Adde Baluzium, pag. 293. col. 2.

Ibid. *Simulacrum Dei quæritur.*] *On cherche l'idole du Dieu.* * Maucroix. Ad verbum, *Quæritur idolum Dei.* Benè habet. Nam *idolum* igitur etiam veri Dei ſimulacrum eſt. Quarè videant, qui ad tuendas Sacro-ſanctæ Trinitatis imagines verti volunt in ſecundo Decalogi præcepto, *Non facies tibi idolum*, quomodò vel cum ſuâ interpretatione probare poſſint, illicita quidem eſſe idola, hoc eſt, rerum deorumve οὐκ ὄντων ſimulacra : ſed probè licitas eſſe imagines veri Dei, cùm noſtro loco Maucroixius *ſimulacrum Dei*, ſummi nempè & ſolius veri, per *idolum Dei* reddiderit, nec aliâ voce appellaverit ad marginem imagines, quas ait Paganos crediſſe extare in Chriſtianorum templis : *Ils croyoient que les Chrétiens avoient des* IDOLES *dans leurs Temples.* Hoc eſt, *Credebant, Chriſtianos habere idola in ſuis Templis.* Quid ? quòd quæ habebant idola Pagani, illa nequaquàm τῶν οὐκ ὄντων, ſed τῶν ὄντων imagines eſſe, perſuaſi erant.

* *Loquitur in mente Paganorum, & appoſitè ad illorum ſyſtema. Unde infirmum prorsùs hinc eruitur argumentum.*

Ibid. *Scriptura reperta incenduntur.*] Undè natum eſt *traditoris* vocabulum adversùs eos, qui pœnarum metu S. litteras Judicibus imperialibus tradidere. *Editio Oxon. anni* 1680. item *Cantabrigienſis.* Confer Baluzium, pag. 293. col 2. apud quem de eâ re plura.

Lin. 7. *Datur omnibus præda.*] Potiùs, *dantur omnia prædæ.* Tollius.

Ibid. *Rapitur, trepidatur, diſcurritur.*] *Trepidare* ergò eo ſenſu, quem ſuprà (*a*) tetigimus, aliquid à *diſcurſitatione* diverſum ſonat, ſicut ibidem obſervavimus ; ut trepidetur adeò in uno loco, niſi ſi etiam quandòque circa eumdem locum, diſcurratur verò per plura. Firmat Terentii verſus (*b*) :

Trepidari ſentio, curſari surſùm verſùm ;

quod manifeſtiſſimam invehit *trepidationis* diſtinctionem à *curſationibus*, tanquàm longè minoris motûs à majori.

Sed præterea, planiſſimè etiam *trepidatur* nonnunquàm ſine ullâ formidine, quemadmodùm inſuper ad caput decimum poſuimus, p. 603. cùm iis, de quibus nunc noſter, *rapitur, trepidatur*, data priùs fuerit Diocletiani nomine ſecuriſſima prædandi rapiendique poteſtas. *Datur omnibus præda. Rapitur, trepidatur.* Firmat pariter antè laudata Varronis apium trepidatio (*c*), quas certò certiùs nullus magis metus inceſſit, cùm in alveis ſuis foràs trepidant, quàm cùm eoſdem introeunt. Ne & iſta Livii (*d*) eòdem referam : *Quid ? quòd hoſtes per ſummum otium inſtruxerant aciem, reparaverant animos, ſtabant compoſitis ſuis quiſque ordinibus ; nobis tunc repentè* TREPITANDUM *in acie inſtruendâ erat.* Et iterùm paulò poſt : *At ne illo ipſo quidem die, aut Conſule, aut Rege optante, pugnatum eſt : Rege, quòd nec feſſos, ut pridiè, ex viâ, neque* TREPIDANTES *in acie inſtruendâ, & vixdùm compoſitos aggreſſurus erat ; Conſule, &c.*

Rectè notas, *trepidare* ſæpè accipi ſine formidinis notione. Nam trepidare ſæpè eſt tumultuari, & ab omni parte niti ad ingrediendum, aut egrediendum, aut invadendum, & magnâ vi aliquid infeſtandum. *Gravius.*

(*a*) *Cap.* x. *pag.* 603. (*b*) *In Hecyrâ, Act.* 3. *Scen.* 1. (*c*) *Eâdem pag.* 603. (*d*) *Lib.* 44. *ſub finem.*

Digitized by Google

Confer dicta ad caput x. pag. 603.

Ibid. *Rapitur, trepidatur, diſcurritur.*] Maucroixius: *Les uns raviſſent, les autres ſe pâment de crainte, les autres fuient.* Quaſi primùm Latina ſint: *Alii rapere, alii terrore exanimari, alii diffugere;* & quaſi deindè jam in templum Nicomediæ Chriſtiani ſummo mane conveniſſent, atque eorum alii præ terrore, revulſis foribus, exanimati ſint, alii verò in fugam hùc illùc acti, quò & reliquæ redeunt tralationes. Sed, ut præter illa, quæ antè adversùs iſtas hypotheſes obiter notavimus, hoc ampliùs afferamus, Auctoris verba neutiquàm ſunt: *Rapitur, trepidatur, diffugitur;* detur venia verbo: ſed *Rapitur, trepidatur, diſcurritur*, ut haud propriè ad diffugientes homines pertineant, ſed ad diſcurſantes. Adde, quòd Nicomedienſes Chriſtiani adeò nondùm eâ die in Eccleſiam ſuam convenerant, ut neceſſe fuerit revellere fores, quòd necdùm fuiſſent apertæ. Dicere enim revulſas fuiſſe, quia intùs Chriſtiani Religioni ſuæ, clauſis januis, vacabant, abſurdum foret; partim quoniam nulla repertorum intùs Chriſtianorum mentio fit in noſtro loco poſt forium revulſionem, ſed Scripturarum tantummodò; partim autem quoniam, cùm Nicomediæ Chriſtiani templum propalàm & permittente magiſtratu hactenùs habuiſſent, nil cauſæ erat, cur cœtus ſuos clauſis foribus celebrarent; partim deniquè, quoniam apertiſſimè hæc tria, *Rapitur, trepidatur, diſcurritur*, non ad diverſas, ſed ad eaſdem perſonas pertinent, hoc eſt, ad illos omnes, quibus data fuerat præda; ut proindè multò potiùs vertendum credam Gallicè: *Les uns raviſſent, les autres ſe tremouſſent, les autres courent deça & delà*, quàm quomodò Maucroixio interpretari placuit. Doctorum tamen judicium eſto.

Lin. 8. *In alto enim conſtituta Eccleſia.*] Fortaſsìs caſu, ſed fortaſsìs quoque conſilio. Nam & olim conſilio Judæi Synagogas ſuas in excelſis locis, etſi haud ita ſueviſſent ab initio (*a*), conſtruebant: Gentiles verò magnam partem ſuorum templorum. De Judæis, res certiſſima è permultis Juris, ut ita dicam, Rabbinici canonibus, quibus præſcriptum, *ut in altiſſimo urbium loco Synagogæ ædificarentur, eæque cæteris ædificiis excelſiores* (*b*); ad imitationem nimirùm templi Hieroſolymitani, quod in monte fuerat conditum. Gentiles autem quod attinet, Græci, verbi gratiâ, in excelſis ac puris locis Æſculapii templa, quem ſanitati præfecerant, collocabant. *Cur Æſculapii fanum extra urbem eſt?* quærit Plutarchus in Quæſtionibus Romanis. *An quia ſalubriùs extra, quàm intra urbem degi putant? Nam Græci quoque non abſurdè locis puris & ſublimibus poſita habent Æſculapii ſacraria.* Et Vitruvius (*c*): *Ædibus*, inquit, *ſacris, quorum Deorum maximè in tutelâ civitas videtur eſſe, ut Jovi, Junoni, & Minervæ, in excelſiſſimo loco, undè mœnium maxima pars conſpiciatur, areæ diſtribuantur.*

At incredibile, dicet aliquis, Chriſtianos ullâ ſimili de cauſâ Eccleſiam, quâ de agitur, in alto conſtituiſſe. Fateor: ſed potiùs igitur (ſi quid in eâ re volueris de induſtriâ factum) quoniam priores Chriſtianorum cœtus ἐν ὑπερῴοις, hoc eſt, ut vulgò transferunt, *in cœnaculis*, ad verbum ferè, *in ſupernis*, celebrati fuerint. Vide Act. 1. 12. & ſeq. item xx. 7. 8. Malim ego cauſam in incerto prorsùs relinquere, vel hoc ipſo, quòd ſicut non omni tempore Judæi Synagogas ſuas in excelſis locis, neque ſemper Gentiles ſua fana in alto extruxerunt; Vitruvius enim, ut alios taceam, continuò poſt illa, quæ ſuprà laudavimus: *Mercurio autem*, ait, *in foro, aut etiam, ut Iſidi & Serapi, in emporio; Apollini patrique Libero, ſecundùm Theatrum; Herculi, in quibus civitatibus non ſunt Gymnaſia, neque amphitheatra, ad circum; Marti, extra urbem, ſed ad campum; itemque Veneri, ad portam:* ita nec Chriſtiani perpetuò ſua templa in cacuminibus montium, ſed interdùm quoque in imis vallibus, interdùm quoque in littoribus maris & fluminum, aliiſque locis collocarunt, quemadmodùm jamdiù monuit Hoſpinianus (*d*). Tantùm itaque conſtet, etiam ab Evagrio (*e*) mentionem factam fuiſſe τεμένους, ſeu ναοῦ, id eſt, templi, quod ſæculo quinto Simeoni Stilitæ, trecentis ferè ſtadiis à Theopoli, in ipſo montis vertice conditum viſerit.

Lin. 9. *Utrùm ignem potiùs ſupponi oporteret.*] *Potiùs* quàm quid? Videtur enim ea vis eſſe hujus adverbii, & communis uſus loquendi apud Latinos, ut non potuerit hîc Auctor non ſcribere: *utrùm ignem potiùs ſupponi oporteret, quàm eam dirui;* vel, quod malim, *utrùm illam dirui, an ignem potiùs ſupponi oporteret;* quarè quin alterutro modo

(*a*) Vide *Burmanni Diſput. de Synagogis.* (*b*) Vide *Moſen Maimon. Halac Thephilla, cap.* xi. *&c. Item Burmanni Diſp.* 2. *de Synag. num.* 10. *&* 12. (*c*) *Lib.* 12. *cap.* 7. (*d*) *De Origine Templor. cap.* 6. (*e*) *Lib.* 1. *cap.* 14.

Digitized by Google

aut conſimili legendum ſit, non dubitamus.

Lin. 10. *Incendio facto.*] Latiniſſimè dictum. Cæſar de Bello Gall. *Et tantùm in agris vaſtandis incendiiſque faciendis hoſtibus noceretur.* Alia quoque exempla in promptu.

Lin. 12. *Prætoriani.*] *A conſiderable Body of the Guards.* Anglica verſio. Id eſt, magna manus ſtipatorum & protectorum Imperatorii corporis.

Ibid. *Acie ſtructâ.*] Phraſis Virgiliana, Æn. 9. *Colomeſius.*

Adde Cuperum, pag. 453. col. 2.

Aciem inſtruere communiter proſaïcæ orationis eſt. Exempla vide complura, p. 614.

Lin. 13. *Tamen* (vel *fanum*) *illud editiſſimum paucis horis ſolo æquarunt.*] τὸ *tamen* ferri non poſſe hoc loco, qui Latina doctus eſt, non ignorat, ne dicam, *editiſſimum* deſiderare nomen aliquod. Non probo *tutamen*, quod alii (*a*) ſubſtituendum cenſent. Cogitavi, ſcribendum eſſe *culmen illud editiſſimum*. *Culmina* enim ſunt templa, & omnes ædes editiores, qualis erat hæc Eccleſia. Juſtin. XXIV. 8. *Adveniſſe Deum, eumque ſe vidiſſe deſilientem in templum per culminis aperta faſtigia.* Idem XXVIII. 3. *Ubi dies adventare cœpit, editiſſimiſque culminibus urbis oriens ſplendere.* Statius in Genethliaco Lucani:

Dices culminibus Remi vagantis
Infandos Domini nocentis ignes.

Culmina Remi ſunt templa, aliæque domus, quibus ignem immiſit Nero, cùm Romam incenderet. Idem IX. Theb.

. . . . . . ſeu jam ſub culmine fixus
Excubat, antiquo ſeu pendet gloria luco.

Hoc eſt, ſeu exuvias leonis capti ſuſpenderunt in templo, ſive in luco. Exempla ſunt & alia in promptu. *Gravius.*

Templum Maucroixius, *ædificium* Burnetus in ſuâ quiſque verſione (*b*) ſuppleverunt.

Ibid. *Tamen illud editiſſimum, &c.*] Pro *tamen*, quin reponendum ſit *templum*, nullus ambigo. Conjecturam meam ſtabilitum it Lactantius ipſe, lib. 5. Inſtit. cap. 2. ubi ædificium à Chriſtianis cultui divino dicatum *Dei templum* appellat. Sic etiam in limine hujus libelli. *Colomeſius.*

Ibid. *Tamen illud editiſſ.*] Poteſt vulgata lectio defendi. Præferam nihilominùs *tandem*, pro quo *tamen* aliquandò poſitum uſurpatumque memini. Sed & *templum illud editiſſimum* non incommodè legi poſſit, vel *fanum*. Nam τὸ *tutamen* vix hîc locum inveniat. *Tollius.*

Ibid. *Tamen.*] Legendum *culmen*, vel *cacumen*. Gale.

Ibid. *Tamen illud.*] Ibi eſt hiatus, aut corruptio. *Allix.*

Ita planè ſentio. Incertum verò miris modis, utrum potius. Mihi olim, quod poſterius arrideret, non diſplicebat legi, *fanum*, quod & Tollio in mentem venit, aut Latinis litteris Græcum *temenos*, id eſt, templum; nec me hactenùs utriuſque conjecturæ pœnitet. Nam quòd *Fanum pro Gentilium Templis Chriſtianos proprio vocabulo uſurpaſſe*, poſuit Ducangius (*c*), id, quanquàm multa Veterum loca innuant, perpetuum non eſt. De Judæorum templo, Chriſtianus Interpres libri 2. Macch. XIV. 33. pro Græcis iſtis, ἐὰν μὴ δέσμιόν μοι τὸν Ἰούδαν παραδῶτε, τόνδε τὸν τοῦ θεοῦ οἶκον εἰς πεδίον ποιήσω, hæc habet: *Niſi Judam mihi vinctum tradideritis, iſtud Dei* PHANUM *in planitiem deducam.* Et tam de templo corporis Chriſti, quàm de Hieroſolymitano, Auctor Opuſculi de montibus Sina & Sion adversùs Judæos conſcripti (*d*): *In cujus*, inquit, *Templi* [*Salomonici*] *ſimilitudinem Jeſus carnem ſuam eſſe dixit, dicens Phariſæis: Deſtruite* FANUM *iſtud, & ego in tribus diebus excitabo illud. Et Phariſæi dicebant: Quadraginta ſex annis ædificatum eſt* FANUM *iſtud, & hic in tribus diebus excitabit illud? Dicebat autem Jeſus* FANUM *de corpore ſuo.* Adde ex Aldhelmo, ſeu veriùs ex Gronovii Obſervatis in Scriptores Eccleſiaſticos (*e*):

Neſcitis quòd templa Dei ſint ilia veſtra?

Membranæ:

Neſcitis quòd fana Dei, &c.

De nomine autem *temenos*, quæ altera noſtra τοῦ *tamen* emendatio eſt, non ſolet quidem id vocabulum niſi Græcis litteris & apud Græcos pro *templo* occurrere; putà, apud Dionem Caſſium de Hieroſolymitano, his verbis: ὑπὲρ τοῦ ΤΕΜΕΝΟΥΣ τοῦ θεοῦ ἀμυνόμενοι, *pro templo Dei ſui propugnantes*; & apud Evagrium, de Templo Simeonis Stilitæ: Ἐπόθουν τὸ τέμενος τοῦτο δὴ τοῦ ἁγίου θεάσασθαι, *Cupiebam videre templum Sancti illius.* Sed, uno verbo, nil frequentius in ſcriptis Patrum,

(*a*) *Columbus ſcilicèt, pag. 271. col. 1.* (*b*) Quoique ce temple ſoit fort haut. *Mauer* That lofty Building. *Burn.* (*c*) *In Gloſſario Mediæ & Inf. Latin. voce* Fanum. (*d*) *Apud Cyprianum, ad calcem ferè editionis Pariſ.* 1574. (*e*) *Cap.* XV.

quàm

quàm Græcas voces Latinis litteris exaratas reperire. Joannes Frideric. Gronovius, Obſerv. in Scriptores Eccleſiaſticos (*a*): » Cerda, inquit, vetat *cyclus* ſcribi: vult autem » *ciclus*, quaſi contractum ſit ex circulis. » Miror rationem. An difficilius erat petere à » Græcis *cyclus*, quàm *orama*, & *protus*, & *te*» *tra*, & hujuſmodi innumera »? Lactantius lib. 7. Inſtitut. cap. 23. *quâ de anaſtaſi*, pro *quâ de* ἀναστάσει, id eſt, reſurrectione; & iterùm paulò poſt: *Anaſtaſim mortuorum futuram eſſe conſentiunt*, pro ἀνάστασιν, eodem ſenſu. Noſter infrà, cap. 23. *Apollo & Aſclepius orantur*, ex Græco Ἀσκληπιὸς, pro Latinorum *Æſculapius*. Idem apertiſſimè, capite 2. *epinicium ſanctum & ſempiternum*, pro ἐπινίκιον. Oroſius lib. 7. cap. 7. de Nerone: *Cerices, cithariſtas, tragœdos & aurigas ſæpè ſibi ſuperaſſe viſus eſt;* non pro *Ceritos*, vel *Scenicos*, quomodò primæ editiones ferebant: ſed pro *Cerycas*, Græcis κήρυκας, ut germanus iſte Hieronymiani Chronici locus oſtendit: *Nero, in Olympiade coronatur, cericas, citariſtas, tragœdos, aurigas vario certamine ſuperans*. Paſſio SS. Perpetuæ & Felicitatis: *Benè veniſti tegnon*, pro τέκνον. Alibì in ſequentibus: *Pridiè quàm pugnaremus, video in horomate*, pro in ὁράματι. Alibì rurſùm: *& illum contra Ægyptium video in afâ volutantem*, pro in ἀφῇ; atque iterùm deinceps: *audivimus vocem unitam dicentem: Agios, Agios, Agios, ſine ceſſatione;* pro ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος. Confer initium Orationis Cypriani pro Martyribus; item ejus, quam ſub die Paſſionis ſuæ dixit: ne jam equum Lucretii *durateum*, id eſt, δουράτεον ſeu *ligneum;* Plinii *probata*, hoc eſt, πρόβατα ſeu *oves*, & ſexcenta alia id genus laudem. Verùm hic locus potiùs forsàn mutilus, quàm corruptus.

Adde Cuperum, pag. 453. col. 2. & Columbum, pag. 371. col. 1.

CAPUT XIII.

Pag. 199. lin. 1. *Poſtridiè.*] Die videlicèt XXIV. Februarii. Euſebius tamen lib. 8. cap. 2. ſcribit, propoſitum fuiſſe Edictum menſe Martio, appetente die feſto Dominicæ Paſſionis. Auctor verò Chronici Alexandrini die XXV. Martii, ipſo die Paſchæ. Verùm hæc ſic conciliat Baluzius vir clariſſimus, ut primò Edictum illud propoſitum fueri *Nicomediæ*, ubi agebat Lactantius, velut in civitate Regiâ, die XXIV. Februarii; deindè miſſum ad cæteras Imperii civitates; menſe quidem Martio propoſitum in eo loco, ubi tum Euſebius habitabat, & in Palæſtinâ menſe Aprili; *Alexandriæ*, vel alibì, ipſo die Paſchæ. Quam conjecturam certam eſſe, mox oſtendo. *Pagius, ad Annum Chriſti* 302. *num.* 5.

Confer Baluzium, pag. 293. col. 2.

Ibid. *Propoſitum eſt Edictum.*] *Proponere* æquè ut *proſcribere*, eſt, publicè affixo titulo, decreto, aut alio ſcripto, aliquid ſignificare. *Symbolos proponere*, apud Juſtinum, lib. 2. eſt inſcriptiones in publico loco ponere legendas in cippis. Sed quis hæc ignorat? *Grævius.*

On publia un Edit. Maucroix. Ad verbum, & ut hodiè loquuntur, *publicatum eſt;* quo & modo Verſio Anglica, *An Edict was publiſhed.*

Proponere in publico, & *in publicum*, dixêre interdùm melioris ævi Scriptores (*b*), pleniùſque.

Ibid. *Ut Religionis illius homines.*] Quam noſter ſcilicèt *divinam* in fine cap. XI. appellavit: *Reſpondit ille ut divinæ Religionis inimicus*, intellectis, uno verbo, *Chriſtianis*, quos & ita ter paulò antè ſine circuitione vocaverat; undè etiam rotundè hoc loco Maucroixius: *Tous ceux qui faiſoient profeſſion de la Religion Chrétienne;* quotquot profitebantur Religionem Chriſtianam. Et ſimpliciùs adhùc tralatio Anglica, *The Chriſtians*, Chriſtiani.

Lin. 2. *Carerent omni honore.*] Adi Baluzium, pag. 294. col. 1.

Ibid. *Tormentis ſubjecti eſſent, &c.*] Anteà itaque, ut à *verberibus*, quod ſuprà tangebamus (*c*), ſic à *tormentis* immunes erant varii hominum ordines & gradus. Confer Cuperum, pag. 453. col. 2.

Lin. 3. *Adversùs eos omnes actio caleret.*] Imò potiùs, *adversùs eos omnis actio caleret.* Gale.

. Quæ emendatio non mihi tantùm prætereà, ſed & clariſſimo Auctori verſionis Anglicæ in animum venerat, ut apparet ex his verbis: *All Actions were to be received againſt them.* Nî etiam inſuper pro *caleret*, hoc eſt, acriùs urgeretur, legendum cenſuerit *valeret* cum ampliſſimo Cupero. Nam id quoque Anglica verba præ ſe ferunt. Fuit & cùm ſuſpicarer, ſcriptum primitùs fuiſſe cum majore emphaſi, *adversùs eos omnes omnis actio caleret*, vel *valeret*. Neque aliter ſanè cun-

(*a*) *Cap.* 20. *pag.* 218. (*b*) *Cicero, verbi gratiâ, & Livius.* (*c*) *Ad Caput* X. *pag.* 605. *col.* 2.

ctis occurritur exceptionibus in verbis, quæ proximè præcedunt: *Carerent* OMNI *honore ac dignitate, tormentis ſubjecti eſſent, ex* QUOCUNQUE *ordine, aut gradu venirent.*

Cuperum vide, pag. 453. col. 2.

Lin. 4. *De rebus ablatis agere.*] Supple *jure*; ut in notiſſimo verſu:

Faſtus erit, per quem JURE *licebit* AGI.

Alio enim ſenſu, quanquàm ſimillimâ phraſi, noſter infrà, capite 39. *Reſpondit illa ... non poſſe de nuptiis in illo ferali habitu agere.* Sed ut hìc *agere*, pro *jure agere & in foro*, ita modò *actio*, pro *forenſi actione* in iſtis, *adversùs eos omnes actio caleret* Hincque meritò Verſio Anglica, *might not ſue for thefts or robberies.*

Lin. 5. *Libertatem denique, &c.*] Baluzium vide, pag. 294. col 1. Cuperum, pag. 453. col. 2. Columbum, pag. 371. col. 2.

Ibid. *Quod Edictum quidam, &c.*] Hiſtoria apud Euſebium occurrit lib 8. Hiſtoriæ Eccleſ. cap. 6. (potiùs 5.) Nulla tamen magis, quàm hìc loci fit nominis mentio. *Edit. Ox. & Cant.*

Ibid. *Quidam.*] *Un particulier.* Maucr.

Quaſi dicas: *Homo quidam privatus*; quod minimè cum Euſebii verbis convenit: τῶν οὐκ ἀσήμων τις, ἀλλὰ καὶ ἄγαν κατὰ τὰς ἐν τῷ βίῳ νενομισμένας ὑπεροχὰς ἐνδοξοτάτων. Sed videndus omninò de ea re Baluzius, pag. 294. col. 1.

Lin. 6. *Etſi non rectè.*] Adeantur idem ibidem, & Columbus, pag. 371. col. 2.

Ibid. *Magno tamen animo.*] Columbum vide, ibid.

Ibid. *Diripuit.*] Lege: *deripuit*; ut infrà, cap. XXVIII. *Tollius.*

Adde dicta ad cap. 5. pag. 582. col. 1.

Ibid. *Diripuit & conſcidit.*] Referri hùc non incommodè poteſt Simeonis Metaphraſtæ narratio de Polyeucto, qui, imperantibus Decio & Valeriano, illorum contra Chriſtianos Edictum è Nearchi manibus acceptum perlegit, inter legendum conſpuit, & tunc demùm in fruſta minuta confregit, ventiſque mandavit.

Ibid. *Cùm irridens diceret, victorias Gothorum & Sarmatarum præpoſitas.*] Hoc eſt, nî fallor, Imperatores æquè barbaros eſſe, ac Gothos Sarmataſque, è quibus devictis ſibi titulos compararunt. *Edit. Oxon. & Cant.*

En ſe moquant des ſurnoms de Gotiques & de Sarmatiques, que les Empereurs s'arrogeoient. Maucroix. Ad verbum, Cognomina Gothicorum ac Sarmaticorum, quæ ſibi Imperatores arrogabant, irridendo.

And rallied the Emperours, who had put among their Titles, that they had triumphed over the Goths and the Sarmatians, that they acted like thoſe whom they pretended that they had ſubdued. Verſio Anglica. Quaſi dicas: Et Imperatoribus; qui in Edicti ſui Præfatione ſe de Gothis & Sarmatis triumphaſſe inter alia gloriati fuerant, illudebat, quòd haud aliter agerent, quàm ii, quos à ſe ſubjectos eſſe jactitabant.

Ibid. *Præpoſitas.*] Lego: *propoſitas.* Ironicè dictum. Id eſt, Chriſtianos, quamvis ſubditos, jam loco eſſe Gothorum & Sarmatarum debellandorum. *Boherellus.*

Firmare poſſit editio Aboenſis, in quâ jampridem non *præpoſitas*, ſed *propoſitas* excuſum. At, ne neſcias, eximius & conjunctiſſimus Collega Grævius latere hìc loci putabat aliquid ὕπουλον gravioris momenti, quod ſine emendatiore codice non poſſit elui, ut multa hujus ſcripti alia loca; idemque ſentio.

Lin 7. *Statimque productus.*] In jus ſcilicet, ſeu ad Magiſtratus. Interpretes ſimpliciter pro *captus eſt*, ſumpſerunt.

On le prit. Maucroix.

He was preſently ſeiſed on. Tralatio Anglica.

Pag. 200. lin. 1. *Extortus.*] Id eſt, torquendo excarnificatus. Sic & capite XXVII. *Extorti parentes & mariti, ut filias, ut conjuges, ut opes ſuas proderent.* Tollius.

Ibid. *Legitimè coctus.*] Secundùm leges, quas Auguſti tulerant, inquit Baluzius. *Editio Cantabr.*

ὡς ἂν μὴ συντόμως ἀπαλλαγείη, καταβραχὺ ἀνηλίσκετο, Euſebius loco citato, hoc eſt, lib. 8. Hiſtoriæ Eccl. cap. 6. pergunt *editiones Oxonienſes*; etſi allata Euſebii verba neutiquàm ad eum, de quo agitur, Martyrem pertineant: ſed ad alium nomine Petrum, τῶν βασιλικῶν παίδων ἕνα; id eſt, vertente Valeſio, unum ex Imperatoris cubiculariis.

Ibid. *Legitimè coctus.*] *On le mit ſur le gril.* Maucroix. Ad verbum, *impoſitus eſt craticulæ*; quod quomodò ferri defendive poſſit, non video.

Ibid. *Legitimè coctus.*] Potiùs, *lentiſſimè coctus.* Cap. XXI. *Datis legibus, ut poſt tormenta damnati lentis ignibus urerentur.* Gale.

Adde Baluzium, pag. 295. col. 1. Cup. pag. 454. col. 1. Col. pag. 371. col. 2.

Ibid. *Cum admirabili patientiâ, &c.*] Euſebius, lib. 8. Hiſt. Eccleſ. cap. 5. τὸ ἄλυπον καὶ ἀτάραχον εἰς αὐτὴν τελευταίαν διετήρησεν ἀναπνοήν. *Lætitiam ac tranquillitatem animi uſque ad ultimum ſpiritum conſervavit.* Adjiciendus Baluzius, ubi ſuprà.

Digitized by Google

CAPUT XIV.

Pag. 200. lin. 1. *Sed Cæſar.*] Brevior & obſcurior perſonæ notatio; cui malo ita jam docti variè medicinam fecerunt.

But Maximian. Id eſt, *Sed Maximianus.* Verſio Anglica.

Galerius Maximien Céſar. Maucroix.

Ibid. *Sed Cæſar.*] *Galerius* nempè *Maximianus.* Pagius ad Annum Chriſti 302. n. 6.

Confer quæ nos ſuprà diximus, ad cap. IX. pag. 592.

Ibid. *Non contentus eſt.*] Eleganter atque oratoriè, pro *non contentus fuit;* cujus rei indicium certiſſimum proxima periodus: *Aliter Diocletianum aggredi parat*, non *paravit;* à quâ aliàs lectione vix licitum foret abſtinere manum. Nec malè tamen utrobique doctiſſimi Interpretes per verba præteriti temporis: *Galérius Maximien Céſar ne ſe contenta pas de la rigueur de cet Edit. Il dreſſa, &c. But Maximian was not ſatisfied with the ſeverity of this Edict, ſo he reſolved ...*

Ibid. *Edicti legibus.*] Erant in Edicto, de quo noſter loquitur, ſi non variæ Sectiones, ſaltem varia genera & capita perſecutionis contra Chriſtianos inſtituendæ: putà, *ut religionis illius homines carerent omni honore ac dignitate; ut tormentis ſubjecti eſſent, ex quocunque ordine, aut gradu venirent;* & ſic de reliquis in præcedenti tmemate recitatis. Atque nunc ſingula iſta capita hîc Auctor *Edicti leges* argutè, meo judicio, nominat. *Edicti ſeveritatem & acerbitatem* laudatæ recèns Tralationes intellexerunt, ſicut è ſuperioris Notæ clauſulâ apparet.

Ibid. *Aggredi parat.*] Ita cap. 36. *Facere autem parabat, quæ in Orientis partibus fecerat;* & Terentius in Phorm. Prologo:

Maledictis deterrere, ne ſcribat, parat.

Confer dicta modò, hâc eâd. col.

Lin. 2. *Ut illum ad propoſitum crudeliſſimæ perſecutionis impelleret.*] An cum Interpretibus exponendum, ut illum ad decernendam & animo proponendam ſæviſſimam perſecutionem adigeret? *Afin que cette audace obligeât l'Empereur à jurer la ruine des Chrétiens.* Maucroix. *That ſo he migth engage him to an unrelenting perſecution.* Tralatio Anglica. Malim equidem accipere, quaſi noſter planiſſimè ſcripſiſſet: *Nam Galerius Maximianus, ut ad crudeliſſimam perſecutionem, quam ipſe ſibi primus propoſuerat, Diocletianum induceret, &c.*

Lin. 3. *Occultis miniſtris palatio ſubjecit incendium.*] Credo, Lactantium ſcripſiſſe: *occultis miniſteriis;* quod & Nicolao Heinſio in mentem venerat. *Gravius.*

Legendum eſſe cum minori poſt *miniſtris* diſtinctione cenſeam: *occultis miniſtris, palatio, &c.* Galc.

Ita quoque cogitaveram, in hunc ſenſum: Palatio ſubjecit incendium miniſtrorum operâ, quos eàpropter occuluerat; id eſt, quos ſeſe diligenter occultare juſſerat. Nec obſtat quidquam, opinor, quominùs hîc loci *occultis* tam benè participium ſit, pro *occultatis*, quàm vulgò cenſetur nomen ex participio.

Adde Cuperum, pag. 454. col. 1.

Ibid. *Occultis miniſtris palatio ſubjecit incendium.*] Euſebius lib. 8. cap. 6. neſcire ſe fatetur, quo caſu excitatum fuerit: Conſtantinus verò in Oratione ad Sanctorum cœtum, cap. 25. ait, palatium fulmine ictum conflagraſſe. *Pagius, ad Annum Chriſti* 302. *num.* 6.

Confer Baluzium, pag. 295. col. 1.

Lin. 4. *Chriſtiani arguebantur.*] Sicut ſub Nerone, incenſâ ab eo Româ. *Tollius.*

Præſtiterit, nî fallor, ad Galerium Maximianum Cæſarem referre, quàm ad incerta urbis Nicomediæ ora; ut nempè Galerius, exuſtâ ſemel aliquâ palatii portione, Diocletianum, quò ipſum efficaciter ad propoſitum crudeliſſimæ perſecutionis impelleret, convenerit, & Chriſtianos illicò velut hoſtes publicos ad Socerum detulerit, magno impetu, utì mox audiemus, pergens, *illos, conſilio cum eunuchis habito, de extinguendis Principibus cogitaſſe, duos Imperatores domi ſuæ penè vivos eſſe combuſtos.*

Lin. 5. *Et cum ingenti invidiâ, &c.*] Dele præpoſitionem. Simpliciter enim, *ardere invidiâ, irâ, odio,* Latini dixere. *Tollius.*

Certa eſt viri docti obſervatio. Livius enim, verbi gratiâ (*a*), *cùm arderent invidiâ ... patres.* Et ſimiliter Cicero ad Quinctum fratrem (*b*), *Res ardet invidiâ.* Sed malim tamen ex præpoſitione, quam deleri vult Tollius, adverbium temporis *tùm* facere. *Et cùm pars quædam conflagraſſet, Chriſtiani arguebantur velut hoſtes publici; & tùm ingenti invidiâ ſimul cum palatio Chriſtianorum nomen ardebat.*

Lin. 6. *Illos conſilio, &c.*] Incipiunt

(*a*) *Lib.* 5. (*b*) *Lib.* 2. *Ep.* 14.

Digitized by Google

communis famæ verba, ſecundùm clariſſimos Interpretes (a): mihi verò potiùs Galerii, ſicut jam tetigimus, & ſequentia confirmabunt. Melior autem diſtinctio editionis Aboenſis: *Illos, conſilio cum Euneuchis habito, de extinguendis principibus cogitaſſe*, & quæ deinceps.

Ibid. *De extinguendis principibus.*] Diocletiano ſcilicèt Auguſto, & Galerio Maximiano Cæſare. Nam tunc temporis Galerius haud ſolùm Nicomediæ verſabatur cum Diocletiano, ſed in eodem ſimul palatio degebat, ut quamplurima oſtendunt. Sique aliàs Galerius, ita loquendo, *Principis* nomen commune ſibi faciebat cum ſocero Auguſto, id ei primò per uſum ſeculi licebat, quo Cæſares æquè *Principes* nuncupabantur ac ipſiſſimi Auguſti. Et nobis deindè de eo Cæſare res eſt, qui Cæſaris appellationem jam ab aliquo tempore non poterat ferre; undè hæc illius in capite IX. interrogatio: *Quouſque Cæſar?* Nil miri igitur eatenùs; nî mirum fortè, de *extinguendis Principibus* ſermonem ibi loci fieri, in quo de iiſdem comburendis, quin & penè combuſtis, mentio ſit. Verùm id facilè ſolvitur. Apud bonos Auctores *extinguntur, qui vitam amittunt*, quocunque modo amittant, morbo, incendio, aut aliâ re. Cicero in Somnio Scipionis, capite 3. *Quæſivi tamen, viveretne ipſe & Paullus pater, & alii, quos nos extinctos arbitraremus*; id eſt, mortuos. Livius, lib. 8. *In alio tractu orbis* [*magnum Alexandrum*] *invictum bellis juvenem fortuna morbo extinxit*: quarè *extingui* pariter poterant noſtri Principes, vel comburendo.

Lin. 7. *Duos Imperatores.*] *Two Emperours.* Verſio Anglica, ſine articulo; cùm integra ſit, *aud that two Emperours wer well nihh burnt alive.*

Les deux Empereurs. Maucroix, cum articulo: *& que peu s'en étoit fallu qu'ils n'euſſent bruſlé tout vifs les deux Empereurs.*

Innuit, Lector, ſi neſcis, ac velis nolis, memorata articuli adjectio, tam Diocletianum & Galerium Maximianum fuiſſe tunc ex Imperii Romani diſpoſitione Imperatores, ſeu Auguſtos, quàm neminem præterea fuiſſe per idem tempus ſimilis poteſtatis & tituli compotem. At contrà Galerius Maximianus necdùm propriè Auguſtus erat, ſed Cæſar, uti monet ampliſſimus Cuperus, pag. 454. col. 1. Et qui duo tunc, ſecundùm recentiorem Imperii diſpoſitionem, veri & ſoli Imperatores erant, hi Diocletianus & Herculius Maximianus fuerunt. Malè itaque Verſio Gallica Pariſienſis, & optimè è contrario Anglica. Verùm, inquis, accenſet ſe Galerius Imperatoribus: *duos Imperatores domi ſuæ penè vivos eſſe combuſtos.* Rectè, accenſet ſe. Allata enim verba non noſtri Cecilii, vel vulgi Nicomedienſium, ſed Galerii reapſe ſunt. Cur verò, putas, ſe accenſuit, niſi quia jam indè à ſuperato Narſeo Cæſaris nomen, ut ut Cæſar, detrectabat, & de ſe loqui volebat. Confer dicta, pag. præc.

Ibid. *Domi ſuæ.*] Id eſt, in palatio; tùm ob ea quæ ad caput tertium obſervavimus de Domitiano *domi interfecto*, & quem præſtantiſſimi quique Hiſtorici occiſum fuiſſe *Romæ in palatio* tradiderunt; tùm præcipuè ob iteratam ejus vocis interpretationem, quam in hoc ipſo capite legere eſt; unam paulò antè, his verbis: *cum palatio Chriſtianorum nomen ardebat;* alteram verò in iſtis, *Denique qui erant in palatio...* quæ diſertiſſima *in domi ſuæ* explicatio eſt. Interpretes vel pluſquàm ad verbum, *dans leur propre maiſon; in their own houſe*, hoc eſt, domi ſuæ propriæ.

Lin. 8. *Qui ſemper ſe volebat, &c.*] Talis à Terentio in Heautontim. Chremes deſcribitur, deriſus eàpropter à Menedemo. *Tollius.*

Uſitatior loquendi ratio erat, *qui ſemper volebat videri aſtutus & intelligens.*

Lin. 9. *Nihil potuit ſuſpicari.*] *Ne ſe douta pourtant point de cet artifice.* Maucroix; quaſi dicas, ne vel minimùm quidem de ſubdolâ Galerii perfidiâ cogitavit.

Could not he brought to give any credit to this. Anglica verſio. Hoc eſt, adduci non potuit, ut his ullam fidem haberet.

Ibid. *Irâ inflammatus.*] Vide dicta capite x. pag. 607. col. 2.

Ibid. *Excarnificari omnes ſuos protinùs præcepit.*] Prætulerim cum Columbo, *excarnificare omnes ſuos protinùs cœpit.* Cauſas vide apud Baluzium, pag. 295. col. 1. & Col. pag. 272. col. 1.

Ibid. *Omnes ſuos.*] Id eſt, omnem ſuorum domeſticorum familiam; quod patet, ſi hunc locum cum verbis paulò poſt ſequentibus, & initio quoque capitis XV. contuleris. Nam quid iſta primò: *Excarnificari omnes ſuos præcepit... cùm familiam Cæſaris nemo torqueret*, niſi Diocletiani familiam excarnificatam fuiſſe, cùm familia Galerii à nemi-

(a) L'on diſoit, &c. *Maucroix.* It was given out. *Burnetus.*

Digitized by Google

ne torqueretur? *Omnes ſui* itaque jam Diocletiani familia ſunt.

Deindè verò; *Furebat ergò Imperator*, ait noſter initio capitis XV. *jam non in domeſticos tantùm, ſed in omnes, primamque omnium filiam Valeriam, conjugemque Priſcam ſacrificio pollui coëgit.* Undè nunc haud ſimpliciter quàm multi primam illam Diocletiani carnificinam evaſerint, apertiſſimum eſt; omnes nempè qui non erant è Diocletiani domeſticis propriè dictis, puta *filia Valeria, conjux Priſca, Judices*, quod mox ſubjecturus eſt, *univerſi, item omnes qui erant in palatio magiſtri*: ſed perſpicuum ſimul, noſtro loco *omnes ſuos* nil aliud eſſe, quàm omnem familiam domeſticorum Diocletiani; eorumque, non magiſtrorum, ſed inferioris ordinis: quo & modo antiquitùs *familiæ* vox propriè ſervos complectebatur, haud pariter ſobolem ſeu liberos.

Adde Cuperum, pag. 454. col. 2. & Col. pag. 372. col. 1.

Lin. 10. *Sedebat ipſe, atque innocentes igne torrebat.*] *De ſa chaiſe il voyoit bruſler ces innocens.* Maucroix.

Hoc eſt, ex cathedrâ ſuâ videbat innocentes igne torreri. Sed, ut Latina ſonant, & ſequentia ſunt, non merè videbat torreri Diocletianus; torrebat ipſe.

Lin. 11. *Omnes denique qui erant in palatio magiſtri.*] *Tous ceux qui avoient puiſſance de vie & de mort.* Maucroix. Ad verbum, Omnes qui poteſtatem vitæ ac necis habebant.

Non probo. Id enim apertè *magiſtros* cum *judicibus*, de quibus mentio præceſſit, confundere eſt. Præter quàm quòd ſi, ut innuit Maucroixius, Magiſtris illis, ex ſuî inſtitutione, vitæ neciſque poteſtas erat, cur data iiſdem extra ordinem poteſtas ut torquerent? Sequitur enim continuò, *datâ poteſtate torquebant*, cujuſmodi itaque nullam priùs habuerant, undè *Magiſtri* dicerentur: quarè id *magiſtrorum* genus omninò malim intelligere, qui, verbi gratiâ, ab inferioris ævi Scriptoribus (*a*), *Magiſtri cubiculariorum, Magiſtri oſtiariorum, Magiſtri ſervorum*, & ſic de aliis, vocati ſunt. Fateor difficultatis aliquid oriri poſſe ex Pollionis loco quem ſuprà laudavimus: *Cùm iret ad hortos nominis ſui, omnia* PALATINA OFFICIA *ſequebantur. Ibant &* PRÆFECTI; *&* MAGISTRI OFFICIORUM OMNIUM *adhibebantur*: quippè cùm in iis verbis intelligi, verbi gratiâ, non debeant *Magiſtri familiæ ſervorum*, quæ in Imperatoris palatio verſabatur, ſed *Magiſtri omnium palatinorum officiorum*; id eſt eorum, qui officiis fungebantur in palatio. Verùm reſpondendum credimus, vel palatina ipſa officia ſub generali Imperatoriæ familiæ nomine comprehendi; atque ita Cecilium noſtrum de iis quoque egiſſe, cùm de *Diocletianeæ familiæ miniſtris*, ut ſequentia oſtendunt, diſſerat: vel eum potiùs *minoris Imperatoriæ familiæ miniſtros* ſpecialiter à *Palatinorum miniſtris* diſtinxiſſe. Neque ei tunc adverſari poterunt Pollionis verba, cùm alter nonniſi palatinorum officiorum magiſtros intellectos voluerit; alter verò nonniſi magiſtros minoris familiæ Diocletiani, qui & ipſi in palatio vixerint. *All the Officers of his Houſehold.* Verſio Anglica. Quaſi dicas, omnes familiæ ſuæ Præfectos. Confer ſuprà Cuperum, Epiſt. 1. p. 519. Elegantiùs porrò totum hunc locum ex Aboenſi editione diſtinguere poſſis, ſi volueris, iſto pacto: *Item Judices univerſi, omnes denique, qui erant in palatio magiſtri, datâ poteſtate, torquebant*: ad quæ ultima verba, videndus duobus locis Baluzius, pag. 295.

Pag. 201. lin. 1. *Erant certantes quis prior aliquid inveniret.*] Hoc eſt, aliquid exprimeret ex iis, qui torquebantur, quiſnam auctor incendii eſſet. Sed nihil ex quoquam audiebant, quia familia Cæſaris non torquebatur, in quâ erant ii occulti miniſtri, quorum operâ palatio faces ſubjecerat Galerius, ut hujus facinoris invidiâ Chriſtianos oneraret. *Gravius.*

Ibid. *Erant certantes.*] Pro *certabant*. Sic capite XV. *Eorum ſententia in tantis rebus expectata non erat*, pro *non expectabatur*. Nec diſſimili ratione Vitruvius, lib. 2. cap. 8. *De lateritiis verò* [*parietibus*] *dummodò ad perpendiculum* SINT STANTES, *nihil deducitur.*

Adde Baluzium, pag. 295. col. 2. & Col. pag. 372. col. 1.

Lin. 2. *Reperiebatur.*] Quo ſenſu nempè res aliqua dicitur *reperiri*, quandò palàm & comperta nobis eſt: ut haud ideò tamen ullum ejuſmodi proprium diſcrimen agnoſcere oporteat inter præcedens verbum *invenire*, & *reperire* hoc loco, quale nonnunquàm alibi à viris doctis jure vel injuriâ inter utrumque verbum fuit poſitum. Sunt hîc itaque ſynonyma; nec poſterius noſter uſurpavit, quàm quia prius proximè adhi-

(*a*) Vide *Gloſſar. Cangii, voce* Magiſter.

Digitized by Google

buerat. Confer quæ ad caput VII. notavimus.

Ibid. *Cùm familiam Cæſaris nemo torqueret.*] Jactitantis ſcilicèt, Chriſtianos mali caput certò certiùs eſſe; eorumque tam nullum unquàm à ſe admiſſum toleratumve fuiſſe inter ſuos domeſticos, quàm magnus è contrario eorumdem numerus jam diù toleraretur, & tunc temporis extaret in familiâ Diocletiani. Nam quin per *familiam Cæſaris*, domeſticos Galerii Cæſaris intelligere oporteat, non dubitamus. Ulpianus (*a*): *Familiæ appellatio ſervos continet: hoc eſt, eos qui in miniſterio ſunt, etiamſi liberi eſſe proponantur, vel alieni bonâ fide nobis ſervientes.* Et apud Terentium in Heaut. Act. 4. Sc. 3. Syrus:

Ancillas omnes Bacchidis traduce hùc ad vos properè.

Chremes verò ſcenâ ſequente:

Illanccine mulierem alere cum illâ familiâ?

Adde dicta, pag. 620. & ſeq. & Baluzium, pag. 295. col. 2.

La maiſon de Galerius. Maucroix. Ad verbum, *domum Galerii*: poſitâ, utì liquet, *domo* pro *domeſticis*; quod noſtratibus haud infrequens.

Maximians family. Tralatio Anglica; hoc eſt, *Maximiani familia*, cum aliâ perſonæ deſignatione, ſed necdùm ſatis, ut quod res eſt dicam, ſufficienti, cùm per ea tempora non unus tantùm Maximianus celebris fuerit in Imperio Romano, ſed duo; alter Cæſar, quem & ideò Maximianum Cæſarem, amplioris diſtinctionis ergò, vocare expediverit, alter Auguſtus.

Lin. 3. *Aderat ipſe & inſtabat.*] *Il ſe trouvoit préſent à tout.* Maucroix. Servatâ vi temporis imperfecti, & Maximianum Cæſarem jam antè præſentem fuiſſe palàm innuens.

He came and ſtood by Diocletian. Verſio Anglica. Ad verbum, *Venit ille & Diocletiano adſtitit*; ac ſi tunc demùm Galerius adveniſſet, nec adfuiſſet priùs, contrà quàm à nobis non uno loco ſuperiùs poſitum eſt. Sed id ob nativam, inter alia, utriuſque imperfecti indolem & ſignificationem poſuimus; nec quidquam videmus, cur ab illâ ſit recedendum. Vide pag. 619. col. 2. & ſeq.

Ibid. *Iram inconſiderati ſenis deflagrare.*] Elegantiſſima hæc tralatio eſt. Tantò verò hîc loci ſuavior, quòd de incenſo palatio; atque hinc accenſâ irâ Diocletiani ſermo eſt. *Inconſideratum* autem vocat, quòd ita turpiter ſibi à Galerio imponi paſſus fuerit. *Tollius.*

Ibid. *Deflagrare.*] Quo videlicèt ſenſu id verbum quandòque pro *deferveſcere* occurrit; putà in his Philippi Macedoniæ regis, ſedentis apud Livium (*b*) judicis inter duos filios: *Interdùm ſpes animum ſubibat* DEFLAGRARE IRAS VESTRAS, *purgari ſuſpiciones poſſe. To be abated*, Anglica verſio noſtro loco; quaſi dicas, *imminui*, *decreſcere*, quod eòdem redit. Aliàs certè, ut multa Ciceronis loca oſtendunt, *deflagrare*, *penitùs comburi* ſonat. *Phaeton ictu fulminis deflagravit*, lib. 3. Offic. Et contra Antonium: *Illæ faces, quibus incenſa L. Bellieni domus deflagravit.*

Lin. 4. *Quindecim diebus interjectis.*] *A fortnight af ter.* Verſio Anglica, ſingulari Linguæ idiotiſmo. Quaſi dicas, *poſt quatuordecim noctes*, vel *poſt noctem decimam quartam.*

Ibid. *Incendium molitus.*] Sic capite 37. *Hæc ille moliens*; & 29. *fugam moliebatur.*

Lin. 5. *Sed* (vel *id*) *celeriùs animadverſum.*] Editio Aboenſis; *id celeriùs animadverſum*: quæ Columbi emendatio; imò, ſecundùm virum doctum, *non dubia*, quia proximè præceſſit *ſed*. Verùm ea ratio leviſſima eſt. Amat noſter hanc particulam, illamque multis locis identidem uſurpavit. Capite 23. SED *alii ſuper alios mittebantur, tanquàm plura inventuri. Et duplicabatur ſemper illis non invenientibus*, SED *ut libuit addentibus.* Capite 25. SED *illud excogitavit, ut Severum, qui erat ætate maturior, Auguſtum nuncuparet, Conſtantinum verò non Imperatorem, ſicut erat factus*, SED *Cæſarem, &c.* Capite 27. ſub finem, & initio ſimul ſequentis, *ut non Romanum Imperium*, SED *Daciſcum cognominaretur. Poſt hujus fugam, cùm ſe Maximianus alter è Galliâ recepiſſet, habebat imperium commune cum filio.* SED *juveni...* Ita quoque alibi.

Ibid. *Tunc Cæſar.*] *And then Maximian.* Verſio Anglica. Id eſt, *Tunc Maximianus.* Vide dicta ſuprà.

Lin. 6. *Medio hyemis profectione paratâ prorupit.*] At verò capite XI. dicitur Diocletianus per *totam hyemem* cum Galerio conſilium habuiſſe: porrò capite 12. cœpit perſecutio ſub finem Februarii; poſt 15.

(*a*) Vide *Dig. lib.* 47. *Tit.* 8. *L.* 2. §. 14. (*b*) *Lib.* XL.

Digitized by Google

dies conflagravit palatium, ut proficiſci non potuerit Galerius ante expletum ferè Martii menſem. *Sparkius, in edit. Oxon. An.* 1684. & ex illâ poſtea *Cantabrigienſi*.

Optimæ viri docti difficultates, non graviſſimæ tamen, utì nec mihi novæ, ſed quarum fruſtrà ſolutionem quæras in verſionibus, aut aliis eruditorum lucubrationibus. Maucroixius enim, verbi gratiâ: *Céſar, quoi qu'au milieu de l'hiver, précipita ſon départ.* Id eſt, *Cæſaris, quamvis medio hyemis, ſubitus fuit diſceſſus & præceps profectio*; & ſimili pacto tralatio Anglica: *Maximian, tho it was in the midſt of winter, left Nicomedia on the ſame day in which this ſecond fire was raiſed, proteſting, &c* Hoc eſt, *Maximianus, quamvis media ageretur hyems, Nicomediam eo ipſo die reliquit, quo ſecundum illud incendium conflatum eſt* Quæ, ut vides, propoſitos nodos potiùs ſtringunt, quàm expediunt. Diſtinguendum, quò evaneſcant: *Tunc Cæſar medio hyemis profectione paratâ, prorupit, eodem die conteſtans, &c.* Senſus eſt. Tùm Cæſar, qui per mediam hyemem omnia, quæ ad profectionem opus erant, peſſimâ mente clanculùm parari curaverat, quaſi de improviſo prorupit: quin & hanc ſimul cauſam, cur erumperet, ſceleratè afferens, quòd nollet vivus ardere, cùm jam ante illud incendium conſtituiſſet abire Nicomediâ. Adde dicta ad caput XVII.

Ibid. *Profectione paratâ.*] Baluzium vide, pag. 295. col. 2.

CAPUT XV.

P. 201. l. 1. *Imperator.*] Is nempè qui verè, imò & ἐξόχως Imperator erat; *Diocletianus*, uno verbo, ſicut ſuo nomine in antecedenti capite nuncupatus eſt. Quod non monerem, niſi ibidem quoque præceſſiſſet, *duos Imperatores domi ſuæ penè vivos eſſe combuſtos*: hoc eſt, niſi ſe quoque Maximianus Cæſar *Imperatorem* iis verbis vocaſſet. *Nec ſiquidem flexus eſt* IMPERATOR, *ut accommodaret aſſenſum*, dixit pariter hic Scriptor de Diocletiano capite XI. etſi, ſecundùm eundem capite VII. jam tunc temporis *Diocletianus tres participes regni ſui feciſſet*, atque unum ex illis *Imperatorem*; Maximianum ſcilicèt Herculium. Sed is tandem non fuit niſi Diocletiani ſecundarius. Confer Epiſcopum Meld. ad initium cap. 13. Apoc.

Ibid. *Jam non in domeſticos tantùm.*] Euſebius, lib. 8. cap. 6. confirmat quod ſcribit Lactantius, Diocletianum in domeſticos ſæviiſſe. *Pagius ad An.* 302. *nu.* 8.

Adde quæ nos ſuprà diximus, pag. 611. col. 1. & pag. 620. col. 2.

Ibid. *Sed in omnes.*] Hoc eſt, in omnia genera perſonarum, ſeu hominum, ut optimè Interpretes.

Lin. 2. *Filiam Valeriam conjugemque Priſcam ſacrificio pollui coëgit.*] Erant ergò Chriſtianæ. Sic certè Acta ſancti Marcelli & Paſſio ſanctæ Suſannæ, in quibus Diocletiani uxor *Serena* vocatur, filia verò *Arthemia.* Fuerunt forsàn binomines. De quo viderint eruditi. *Colomeſius.*

Adeundus ergò eâ de re Baluzius, p. 295. col. 2. & ſeq.

Ex Lactantii verbis diſcimus, tam uxorem Diocletiani *Priſcam*, cujus etiam nomen ignorabamus, quàm *Valeriam* ejus filiam & Galerii Maximiani conjugem Chriſtianas fuiſſe ... Atque id quidem Euſebius, lib. 8. cap. 1. indicarat, ſed verbis obſcurioribus, & ab ejus Interpretibus plerùmque non intellectis. Hæc ejus verba: Τί δεῖ περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς λέγειν οἴκους, καὶ τῶν ἐπὶ πᾶσιν ἀρχόντων οἳ τοῖς οἰκείοις εἰς πρόσωπον ἐπὶ τῷ θείῳ παῤῥησιαζομένοις λόγῳ τε καὶ βίῳ, συνεχώρουν γαμεταῖς καὶ παισὶ καὶ οἰκέταις, μονονουχὶ καὶ ἐγκαυχᾶσθαι ἐπὶ τῇ παῤῥησίᾳ τῆς πίστεως ἐπιτρέποντες. *Pagius, ad An.* 302. *nu.* 7. & 8.

Ibid. *Valeriam.*] Valeria, Diocletiani ex uxore Priſcâ filia, Galerio Maximiano juncta fuit matrimonio anno CCXCII. ætatis ſuæ, ut minimùm, duodecimo. Quam diù ſupervixiſſe Galerio conſtat, ut obſervavit Baluzius vir doctiſſimus in Notis ad librum Lactantii de Mort. Perſec. cap. 15... Imò tam *Valeria*, quàm *Priſca*, Maximiano Auguſto anno CCCXIII. extincto ſuperſtites fuerunt, ut infrà ex eodem Lactantio, cap. 50. demonſtrabo. *Pagius, ad an. Chr.* 294. *nu.* 2. & 3.

Ibid. *Priſcam.*] Priſca Diocletiano nupſit antequàm is fieret Imperator: cùm Valeria, ſicut jam dictum, Galerio Maximiano juncta matrimonio ſit anno CCXCII. ætatis ſuæ, ut minimùm, duodecimo. Vixiſſe autem tùm Priſcam, matrem ejus, hìnc certò colligitur, quòd diù poſteà ſuperſtes fuit; & anno tantùm CCCXIII. extincta eſt, poſt victoriam quam Licinius de Maximiano reportavit. Certum quoque, Diocletianum toto Principatûs ſui tempore aliam uxorem non habuiſſe, quàm Priſcam, quidquid in contrarium ex nonnullis Sanctorum Actis poſuerint Baronius, Henſchenius, & Pape-

Digitized by Google

brocius ; qui nempè librum Lactantii de Mort. Perſ. non viderant. *Pagius ad an. Ch.* 294. *nu.* 3.

Ibid. *Filiam Valeriam conjugemque Priſcam, &c.*] Illuſtrantur egregiè, quæ de duabus hiſce Auguſtis illuſtris Cuperus ad cap. I. notavit, illis Lactantii, lib. v. cap. 13. *Quoniàm peccare homines & inquinari poſſunt : averti autem non poſſunt à Deo ; valet enim vi ſuâ veritas.* Ubi & mox ſequuntur, quæ huic loco quoque lucem adferunt : *Nam & in hoc quoque malitia illorum convincitur, qui evertiſſe ſe funditùs religionem Dei opinantur, ſi homines inquinaverint : cùm & Deo ſatisfacere liceat, & nullus ſit tàm malus Dei cultor, qui datâ facultate ad placandum Deum non revertatur, & quidem devotione majori. Peccati enim conſcientia, & metus pœna religioſiorem facit ; & ſemper multò firmior eſt fides, quam reponit pœnitentia.* Ita ut Valeria & Priſca in hunc numerum referendæ videantur pœnitentiam agentium, quandòquidem eas Diocletianus vi ad thus aris imponendum coegerat. Egregia verò ſunt, quæ ibidem ſtatim noſter ſubjicit : *Si ergò*, inquit, *ipſi, cùm deos ſibi arbitrantur iratos, tamen donis, & ſacrificiis, & odoribus placari eos credunt, quid eſt tandem, quòd Deum noſtrum tam immitem, tam implacabilem putent, ut videatur is jam Chriſtianus eſſe non poſſe, qui diis eorum coactus invitusque libaverit ? niſi fortè contaminatos ſemel putant animum tranſlaturos, ut ſuâ ſponte jam facere incipiant, quod per tormenta fecerunt.* Vide infrà de novo Maximiani inſtituto cap. XXXVII. *Tollius.*

Adde Baluzium, pag. 295. & ſeq. & Cuperum, in Epiſtolâ, quam proximè ante noſtras Notas reperies, pag. 519.

Lin. 3. *Eunuchi necati.*] Inter quos erat Petrus, qui ἀπρὶξ ἐχόμενος τῆς προθέσεως, ἐν αὐταῖς ταῖς βασάνοις νικηφόρος ἀπέδωκε τὴν ψυχήν. *Editiones Ox. & Cant.* ex Euſebio, lib. 8. Hiſt. Eccl. cap. 6.

Confer Baluz. pag. 297. col. I.

Ibid. *Per quos palatium & ipſe antè conſtabat.*] Locus obſcurus. *Allix.*

Imò, ſi quid judico, corruptus ; & legendum fortè, *per quos palatium, & ipſe antè, conſlabat*, eo ſenſu, quo noſtratibus dicere familiare eſt : *Il ne reſpire que par lui ;* ad verbum, *non reſpirat niſi per illum* : de homine ſcilicet qui non per ſe, ſed per alium vivere videtur, tanta eſt illius ad alterum applicatio, &, ut ita dicam, *vivificatio* prioris per poſteriorem. *Conflare* certè, propriè loquendo, *ſimul flare* eſt. Gloſſarium vetus, *Conflare*, συμπνεῖν. Et *flare*, pro *animam eam, quæ ducta eſt ſpiritu, reſpirare & efflare*, dixerunt Latini. Plautus in Moſtellariâ (*a*) :

> *Heus tu, ſi verbum hoc cogitare voles,*
> *Simul flare ſorbereque haud facile eſt.*

Palatium, ſi hæc arrideant, fuerit pro *Palatinis*, ſeu hominibus ad Diocletiani palatium pertinentibus, poſitum ; quomodò tot locis apud priſcos *oppidum* pro *oppidanis*, *domus* pro *domeſticis*, *regnum* pro *regni incolis*, & ſi quæ ſimilia ſunt.

Dont les conſeils lui avoient été ſi utiles. Maucroix. Id eſt, quorum conſilia fuerant ei adeò utilia.

By whoſe directions the whole affairs of the palace had been conducted before this Edict. Anglica verſio. Quaſi dicas, quorum operâ & moderamine ante illud Edictum cuncta palatii negotia adminiſtrabantur.

Adde Cuperum, pag. 454. col. 2.

Lin. 4. *Comprehenſi Preſbyteri ac Miniſtri.*] Ejuſmodi *comprehenſionis* meminit noſter ſuperiùs, capite. 3. ubi de Domino noſtro Jeſu Chriſto à Judæis, ut in ipſum animadverterent, comprehenſo : *Congregavit*, inquit, *diſcipulos, quos metus comprehenſionis ejus in fugam verterat.* Cicero Philipp. 2. *Cùm comprehenſio ſontium, mea : animadverſio, Senatûs fuerit.*

On arrêtoit les Prêtres & les Miniſtres de l'Autel. Maucroix. Ad verbum : *Comprehenſi Preſbyteri ac Miniſtri Altaris.* Sed *Altaris* nulla mentio apud noſtrum ; & tam benè *menſa* ſupplere potuiſſet clariſſimus Canonicus, ſi quo fuiſſet opus ſupplemento. Chryſoſtomus Homil. 3. in Epiſt. ad Epheſ. Πῶς ἔμεινας, καὶ οὐ μετέχεις τῆς τραπέζης ; *Quomodò manſiſti, neque tamen* MENSÆ *ſis particeps ?* Imò, *interrogate eos*, (aiebat Baſilius Magnus, Ep. 73. de illis loquens, qui ſe ante aliquot annos pro Orthodoxis geſſerant) *ſi jam orthodoxus eſt Baſilides . . . quarè cùm Dardaniâ redirent*, ALTARIA IPSIUS *in agro Gangrenorum ſubverterint*, MENSASQUE SUAS *ſubſtituerint.* Ἐρωτήσατε δὴ αὐτοὺς, εἰ ὀρθόδοξος νῦν Βασιλείδης, ὁ κοινωνικὸς Ἐκδικίου,

(*a*) *Act.* 3. *Sc.* 2. *v.* 104. *& ſeq.*

διὰ τὸ ἀπὸ Δαρδανίας ἐπιπεσόντες, ΤΑ ΘΥΣΙΑΣΤΗΡΙΑ ΕΚΕΙΝΟΥ *ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Γαγγρηνῶν κατέστρεφον, καὶ* ΕΑΥΤΩΝ ΤΡΑΠΕΖΑΣ *ἐτίθεσαν.* Ac ſi uſus Seculo 4 invaluiſſet, ut ſacræ Hæreticorum menſæ, *θυσιαστήρια* ſeu *altaria*, Orthodoxorum verò ſimpliciter *τράπεζαι* & *menſæ* vocarentur: quod nolim tamen à me affirmatum. Unicè volo, Maucroixium nullam habuiſſe cauſam, cur nomen potiùs *altaris* quàm *menſæ* ſuppleret in noſtro loco, quin nec cur alterutrum, cùm *Miniſtri* de quibus agitur, ſine controverſiâ *diaconi* ſint, & diaconi à Patribus modò *Epiſcopatûs & Eccleſiæ Miniſtri*, modò *Miniſtri Dei*, modò *Miniſtri Chriſti*, & quandòque etiam ſimpliciſſimo nomine *Miniſtri* appellati ſint, ut mox patebit.

Ibid. *Preſbyteri ac Miniſtri.*] *Preſbyteris and Deacons.* Verſio Anglica. Id eſt, Preſbyteri & Diaconi.

Rectiſſimè. Vide Cup. p. 454. col. 2. & ſeq. & Caugium in Gloſſario, voce *Miniſter*, ubi inter cætera, quæ profert, exempla, hoc inſigne è Commodiani carmine inſcripto, *Miniſtris*:

> *Miniſterium Chriſti Zacones*, (id eſt, *Diacones*, ſeu quod magis Latinum, *Diaconi*), *exercete caſtè*;
> *Idcircò* MINISTRI *facite præcepta Magiſtri*, *&c.*

Ibid. *Et ſine ullâ probatione ad confeſſionem damnati.*] *Et ſans preuve ni confeſſion.* Maucroix. Id eſt, *& ſine ullâ probatione aut confeſſione.* Quæ, uti liquet, emendatio non ſoli viro clariſſimo, ſed aliis quoque in animum venit.

Lin. 5. *Ad confeſſionem.*] Lege, *aut confeſſione.* Notum quid in jure ſint *confeſſi rei*; & ſine confeſſione damnari neminem ſolere. *Tollius.*

Emendo, *aut confeſſione.* Gale.

Cum bonâ doctiſſimorum virorum veniâ, mendum mihi alibi cubat; & pro *ſine ullâ probatione*, legendum cenſeo *ſine ullâ prolatione*: hoc eſt, procraſtinatione, ſeu *ἀναβολῇ*. Plautus in Mil. Glor (*a*);

> *Facile eſt: trecenta poſſunt cauſa colligi*;
> *Non domi eſt, abiit ambulatum, dormit, ornatur, lavat*,
> *Prandet, potat, occupata'ſt, opera non eſt, non poteſt*:
> *Quantùmvis* PROLATIONUM, *dummodò nunc primâ viâ*
> *Inducamus*...

Ad quem locum meritò Taubmannus: *Quantùmvis prolationum, procraſtinationum, ἀναβολῶν.* Nota etiam Ciceronis in Epiſtolis ad Atticum (*b*) *rerum prolatio*, pro negotiorum ſuſpenſione.

Sed quid erit tandem ſine ullâ morâ vel procraſtinatione *ad confeſſionem damnari?* Facilis reſponſio. Preſbyteri, verbi gratiâ, qui comprehendebantur, ſtatim atque ſe Preſbyteros eſſe confeſſi erant, nullâ interpoſitâ morâ damnabantur. Hoc fuit *damnari ad confeſſionem.* Neque alio dicendi genere Chriſtus apud Matthæum XII. 41. narrat Ninivitas *εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ μετανοῆσαι*; hoc eſt, *ad Jonæ prædicationem pœnituiſſe.* Vel ſi tu nunc fortè, quod olim cogitaveramus, & nobis jam minùs arridet, mavis, *Damnari ad confeſſionem*, eſt *damnari ad Martyrium*; quia, ut optimè monuit & variis auctoritatibus probavit Cangius: *Confeſſores etiam dicti olim, qui martyrio vitam pro Chriſto, quem palàm confeſſi & conteſtati ſunt, finierunt.* Quod adeò verum, ut indè, ſecundùm cæremoniale Epiſcop. lib. 1. cap. 12. *locus qui in pleriſque Eccleſiis ſub altari majore eſſe ſolet, ubi Sanctorum Martyrum corpora requieſcunt*, non MARTYRIUM duntaxat, ſed & CONFESSIO vocetur. *Qui Martyrium*, inquit, *ſeu Confeſſio appellatur*, *&c.*

Ibid. *Cum omnibus ſuis.*] De ſimili phraſi diximus ſuprà (*c*) quid nobis videretur. Hîc verò latiùs patet illius ſignificatio, quàm anteà. Ibi quippè non liberi, aut uxores, ſed omnes ad ſummum domeſtici intelligendi erant: hîc autem, ut è ſequentibus colligendum, domeſtici, & alii inſuper; qui quid ſint, niſi uxores & liberi?

Adde Cuperum, p. 455. col. 1.

Ibid. *Deducebantur.*] Meliùs, *ducebantur*, ut ſæpè alibi. *Tollius.*

Favet in primis hic locus capitis 21. *Ducta igitur mulieres cum ingenti ſpectaculo & miſeratione tanti caſûs ad ſupplicium.* Nam & ii, de quibus nunc noſter loquitur, ad ſupplicium ducebantur, ut ex proximis liquet: *Omnis ſexûs & ætatis homines ad exuſtionem rapti.* Sed cùm nihilominùs apud idoneos auctores *deducere in carcerem* (*d*), *deducere ad extremum caſum* (*e*), & ejuſmodi alia oc-

(*a*) *Act. 2. Sc. 2. v. 95. & ſeq.* (*b*) *Lib. 7. Ep. 12.* (*c*) *Pag. 620. col. 2. & ſeq.* (*d*) *Cicero.* (*e*) *Hirtius apud Cæſarem.*

currant, haud ſollicitanda fortè lectio ordinaria. Propriè utique, ſi veterem noſtram de toto loco ſententiam præferendam duxeris, ſubaudiendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ante alterutram ſcripturam, *ad confeſſionem*, id eſt, ad Martyrium. Nec diſſimili ſenſu Interpretes: *On les faiſoit paſſer par les mains des bourreaux.* Maucroix. *vvere condemned and executed.* Verſio Anglica. Sed nos quidem credimus hodiè, ipſummet *deducebantur* accipi rectè poſſe pro deducebantur ad ſupplicium. Vide dicta ad hæc verba, cap. 40. ſub finem, *ita media inter Cuneos*, *&c.*

Lin. 6. *Omnis ſexûs & ætatis homines*, *&c.*] Locus, quantùm ad Hiſtoriæ ſeriem, intellectu difficillimus, nî quemadmodùm, ſecundùm eruditos (*a*), in iſto commate Apocal (*b*), καὶ κτήνη, καὶ πρόβατα, καὶ ἵππων, καὶ ῥαίδων, καὶ σωμάτων, καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων; ἄνθρωποι, ad verbum *homines*, diſtinguntur à σώμασι, tanquàm liberæ conditionis homines à mancipiis: ita hîc, per *omnis ſexûs & ætatis homines*, cunctas intelligamus perſonas conditionis liberæ, quæ ad familiam Preſbyterorum ac Diaconorum, quorum noſter cœpit mentionem facere, pertinebant, ſingulaſque adeò à *domeſticis*, de quibus idem paulò poſt, diverſas: ut nunc nempè perſecutionis hiſtoriam continuando, & quomodò Preſbyteri ac Miniſtri ad martyrium cum omnibus ſuis ducti ſint, accuratiùs explicando, inquiat, *Preſbyteros ac Diaconos cum uxoribus ſuis, liberiſque cujuſvis ſexûs & ætatis, ad exuſtionem raptos eſſe & catervatim combuſtos*; paulò poſt verò de eorumdem domeſticis, *illos, ligatis ad collum molaribus, fuiſſe mari merſos;* deinceps autem de cætero Nicomedienſium populo, *perſecutionem in eum atque violenter incubuiſſe;* ac denique de Provinciis, quæ ſeni Maximiano parebant vel Conſtantio, ſævitum quoque fuiſſe in illis, ſive contra Chriſti ſervos, ſive contra eorum conventicula, non minùs quàm Nicomediæ, jubente altero, altero tantùm connivente.

Ibid. *Ad exuſtionem rapti.*] Vide Baluz. p. 297. col. 1.

Lin. 7. *Et gregatim*, *&c.*] Ita videtur legendum: *At gregatim circumdato igni ambiebantur domeſtici*, *& alligatis*, *&c.* Edit. Ox. & Cant.

Lege, *ſed gregatim;* & diſtingue poſt *ambiebantur*. Simile quid noſter habet lib. v c. xi. *Sicut unus in Phrygiâ, qui univerſum populum cum ipſo pariter conventiculo concremavit.* Tollius.

Ibid. *Et gregatim.*] Τὸ *&* ex *ſet*, pro *ſed*, ortum credo; eſtque, meo animo, totus hic locus ita conſtituendus: *Nec ſinguli, quoniam tanta erat multitudo, ſed gregatim circumdato igni ambiebantur; domeſtici (alligatis ad collum molaribus) mari mergebantur.* Gale.

Ibid. *Domeſtici.*] *Their ſervants.* Verſio Anglica. Ad verbum, *Eorum ſervi* aut *famuli*: quod quæ jam ponebamus in eo validè firmat, quòd neque vir doctiſſimus cogitandum eſſe hoc loco de Imperatoris domeſticis putaverit. Videtur enim cæteroqui non Preſbyterorum & Diaconorum, ſed aliorum hominum domeſticos intellexiſſe. *Some Presbyters and Deacons were ſeiſed on... Perſons of all ages and of both ſexes were burnt.... and their ſervants were caſt into the ſea.*

Lin. 8. *Alligatis ad collum molaribus, mari mergebantur.*] Supplicio itaque, quod Palæſtinis peculiare non fuit, uti falſo poſuit Hieronymus ad Matt. xviii. 6. itemque poſt illum Caſaubonus, ſaltem quòd ad καταποντισμοῦ modum: ſed quod rectè vir doctiſſimus oſtendit è Polybio, non fuiſſe inter graviſſima putatum à Græcis. Hieronymi verba ſunt: *Quod autem dixit: Expedit ei ut ſuſpendatur mola aſinaria in collo ejus, ſecundùm ritum Provinciæ loquitur, quo majorum criminum iſta apud veteres Judæos pœna fuerit, ut in profundum ligato ſaxo demergerentur.* Locus verò Caſauboni eſt: » Matt. xvii. 6. Καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει. » Quod notat D. Hieroyumus, peculiare Pa» læſtinis ſupplicium hîc intelligi τὸν καταποντι» σμὸν, non ita accipiendum eſt, quaſi aliæ « gentes eo ſupplicio non uterentur, ſed ad » καταποντισμοῦ modum potiùs referendum, qui » hîc indicatur; nam fuiſſe uſos Græcos » hoc ſupplicii genere ergà ſceleratiſſi» mos homines, apparet ſatis ex Hiſtoriis. » Diodorus Siculus lib. 16. Ὁ δὲ Φίλιππος » τὸν μὲν Ὀνόμαρχον ἐκρέμασε, τοὺς δ' ἄλλους ὡς » ἱεροσύλους κατεπόντισε. Ratio verò & modus » fuit alius, quàm apud Palæſtinos. Non enim » ſaxum collo alligabant Græci, ſed ſontem » in plumbeum vas conjiciebant: quod ex » Athenæi hoc loco didicimus, libr. 14. » Πάτροκλος ὁ τοῦ Πτολεμαίου στρατηγὸς ἐν Καύνῳ » τῇ νήσῳ λαβὼν αὐτὸν, καὶ εἰς μολιβδίνην κεραμίδα » ἐμβαλὼν, καὶ ἀναγαγὼν εἰς τὸ πέλαγος κατεπόντισε.

(*a*) *Piſcat. Cotter*, *&c.* (*b*) *Cap.* xviii. 13.

» Non fuiſſe porrò habitum hoc ſupplicium » inter graviſſima, docet Polybius, lib. 2. » Ἀλλ' ὅμως τοιοῦτος ὢν οὐδενὸς ἔτυχε δεινοῦ, πλὴν » τοῦ καταποντωθῆναι διὰ τῶν ἐν ταῖς Κεγχρέαις » πεπραγμένων. « Etiam Græci igitur, quod non putabat Hieronymus, & ſaxo ad collum alligato, contrà quàm credidit Caſaubonus, ſontes ſuos quandòque mari mergebant. Adde Baluzium, p. 297. col. 1. & Columbum, p. 372. col. 1.

Lin. 9. *In cæterum populum.*] *In all other places.* Verſio Anglica. Hoc eſt, *in omnibus aliis locis.*

Malo de cætero Nicomediæ populo, qui Chriſtum quidem coleret, accipere. Confer Cup. p. 454. col. 1.

Ibid. *Incubuit.*] Vide ſuprà, pag. 586. col. 2.

Ibid. *Nam Judices per omnia templa, &c.*] Illuſtrem vide Cuperum, pag. 512. col. 1. ac ſeq. prioris Epiſtolæ ad ampliſſimum Voetium.

Lin. 10. *Pleni carceres erant.*] Iis nempè, quos ad ſacrificia coegerant; id eſt, quos viderant magnoperè renuiſſe, & indè Chriſtianæ fidei addictiſſimos eſſe cognoverant.

Les priſons étoient pleines de miſérables. Maucroix. Ad verbum, *Pleni carceres erant miſeris.*

Adde Cuperum, p. 455. col. 1.

Lin. 11. *Ne cui temerè, &c.*] Hoc eſt, ne cui non perſpecto & cognito jus diceretur. Et videnda hîc Acta Criſp. apud Mabillon. Annal. vol. 3. p. 423. *Gale.*

Edicto, cujus noſter capite XIII. mentionem fecit, cautum inter alia fuerat, ut Chriſtiani *non de injuriâ, non de adulterio, non de rebus ablatis agere poſſent.* Hinc illud, quod jam præ manibus habemus, ortum arbitror, *& ne cui temerè jus diceretur;* id eſt, & ne cujus fortè Chriſtiani cauſam Judices imprudenter audirent ac dijudicarent. Aſſentitur planiſſimè Maucroixius: *De peur que ſans y penſer on ne leur rendit juſtice;* quin & obſcuriùs Verſio Anglica: *And that no man migth have the benefit of the Law that was not a Heathen.*

Pag. 202. lin. 1. *In ſecretariis.*] *In curiis judicialibus.* Ed. Ox. & Cant.

In the very Courts if Juſtice. Tralatio Anglica, eodem ſenſu.

Dans les Greffes. Maucroix.

Malè. *Secretaria* enim fuerunt propriè loca, in quibus Judices de cauſis civilibus, vel criminalibus cognoſcebant, ſedebantque; cùm ibidem ex altercantibus alii ſederent, alii ſtarent, pro perſonarum dignitate, aut vilitate. Codex, lib. 3. Tit. 24. l. 3. *Sedendi quoque in aliquâ* SECRETARII *parte, quæ Judicibus inferior, altercantibus verò ſuperior eſſe videatur, habituro licentiam;* & §. ult. *Sedendi, cùm celebratur cognitio [querimoniæ criminalis] in* SECRETARIIS *judicantium jus conſequantur.*

Ibid. *Ut litigatores priùs ſacrificarent, atque ita, &c.*] Poſcunt omninò cùm adverbium ordinis *priùs*, tum liquidi ſenſûs ratio, ut hîc τὸ *ita* non pro *eâ ratione, hoc modo*, vel ſimilibus, ſicuti vulgò ſolet, ſumatur, ſed pro *deindè*, Græcè εἶτα, vel ἔπειτα. Quid eſſet enim, *ut litigatores priùs ſacrificarent, atque ſuas cauſas, ita ſacrificando, dicerent*? Poterantne, inquam, cauſas ſuas ſacrificando dicere? Et quorſùm etiam τὸ *priùs*, quod, ut jam dictum, adverbium ordinis eſt, inſeruiſſe in hanc phraſin, *poſita ara, ut litigatores priùs ſacrificarent*, ſi vel inter ſacrificandum dicendæ cauſæ fuerunt, ac non potiùs poſteà? Poſitæ igitur manifeſtò, ut *priùs*, id eſt, *ante omnia*, litigantes falſis numinibus thus, aut aliud quidpiam ſacrificarent, ac deindè cauſas ſuas, peractis jam ſacrificiis, orarent. Neque aliter in fine capitis 47. *Ita veſtem reſumpſit*, pro *deindè veſtem*, ſcilicèt purpuream, *reſumere auſus eſt*: diſertiùs verò capite 49. *Sed priùs cibo ſe inferſit, ac vino ingurgitavit, ut ſolent hi, qui hoc ultimò ſe facere arbitrantur. Et ſic hauſit venenum;* hoc eſt, *& poſteà*, vel *deindè venenum hauſit.* Accedat, confirmationis ergò, Act. locus XXVIII. 14. qui & ipſe ex iſtis illuſtrandus: ἤλθομεν εἰς Ποτιόλους, οὗ εὑρόντες ἀδελφοὺς, παρεκλήθημεν ἐπ' αὐτοῖς ἐπιμεῖναι ἡμέρας ἑπτὰ, καὶ ΟΥΤΩΣ εἰς τὴν Ῥώμην ἤλθομεν. Id eſt, *Venimus Puteolos, ubi repertis fratribus, rogati ſumus, ut maneremus apud eos diebus ſeptem. Et* DEINDE *venimus Romam;* non ut vulgata: *Et* SIC *Romam venimus;* niſi τῷ *ſic* vis quoque τοῦ *deindè* tribuatur. Accedat rursùm hoc comma prioris Epiſt. ad Cor. XI. 28. δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτὸν, καὶ ΟΥΤΩΣ ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω. Ubi pariter novâ ratione vertendum: *Exploret autem quiſquis ſe, &* DEINDE *de pane illo edat.* Accedat denique, ne plura nunc adducam, iſtud quoque primæ ad Theſſ. IV. 17. Ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου εἰς ἀέρα, καὶ ΟΥΤΩΣ πάντοτε σὺν κυρίῳ ἐσόμεθα. Hoc eſt, ſi rectè interpretari voluerimus: *Deindè nos vivi, qui reliqui erimus, rapiemur ſimul*

cum eis in nubes, in occurſum Domini in aera; & POSTEA ſemper cum Domino erimus: quæ & vis verſionis Æthiopicæ (*a*).

Lin. 3. *Et jam litteræ ad Maximianum atque Conſtantium commeaverant, ut eadem facerent.*] Verum itaque eſt, Edictum priùs in civitate Regiâ, quàm in aliis Imperii urbibus, imò priùs in Oriente, quàm in Occidente propoſitum fuiſſe. *Pagius, ad Ann. Chriſti* 302. *num.* 7.

Ibid. *Ad Maximianum.*] Mirum, ni noſter, qui mox hunc ipſum Maximianum, diſtinctionis causâ, *ſenem Maximianum* nuncupabit, eumdem hîc, loco multò convenientiore, ſimilis diſcriminis gratiâ, *ſenem* quoque cognominaverit, vel potiùs *Herculium*, aut *Auguſtum*. Non intelligitur certè alius quiſquam Maximianus, niſi qui iſtis nominibus notus eſt.

Ibid. *Ad Maximianum.*] *To the other Emperour.* Verſio Anglica. Id eſt, ad alterum Imperatorem.

Lin. 4. *Commeaverant litteræ.*] Vide Columbum, pag. 372. col. 2.

Lin. 5. *Expectata non erat.*] Hoc eſt, *non expectabatur*, utì jam dictum ſuprà ad ſimilem locum. pag. 621. col. 2.

Lin. 6. *Homo non adeò clemens.*] Baluzium vide, pag. 297. col. 2.

Ibid. *Ne diſſentire à majorum præceptis, &c.*] Breviter dictum, pro *ne videretur diſſentire à præceptis majorum*; hoc eſt, ab iis, quæ Diocletianus Imperator, & Maximianus pariter Auguſtus [uterque Conſtantio, qui merè per ea tempora Cæſar erat, majores] præcipiebant fieri in provinciis ſibi ſubjectis. Nam ut ea potiùs, quæ iidem Imperatores, vel Diocletianus Imperator, & Maximianus Cæſar, Conſtantio Cæſari præceperint, intelligamus, à rectæ rationis dictamine alienum eſt. Primò, quia nuſpiàm legitur Maximianus Auguſtus Conſtantio mandaſſe per litteras, ut eadem ſecum faceret. Secundò autem, quia tantùm aberat, ut tunc temporis Maximianus Cæſar Conſtantio Cæſare major eſſet in Imperio Romano, ut contrà eo ipſo, quòd erant ambo Cæſares, eſſent æquales. Interpretes difficultatem declinarunt (*b*).

Lin. 7. *Conventicula.*] *Conventiculi* & *Conventiculorum* vocabula, quæ nunc dierum odioſiſſima ſunt, & *propriè olim de hæreticis dicta eſſe*, poſuit incautè clariſſimus Cangius (*c*), interdùm etiam loca cœtuum civilium, aut eccleſiaſticorum melioris notæ, utì hîc, vel cœtus ipſos ſonarunt. De civilibus, Cicero pro Domo ſuâ: *Quoniam plebi quoque urbanæ majores noſtri* CONVENTICULA, *& quaſi conſilia quædam eſſe voluerunt.* Idem pro Sextio: *Qui primi virtute, & conſilio præſtanti extiterunt, ii, perſpecto genere humanæ docilitatis atque ingenii, diſſipatos unum in locum congregarunt... tum res communem utilitatem continentes, quas publicas appellamus, tum* CONVENTICULA HOMINUM, QUÆ POSTEA CIVITATES NOMINATÆ SUNT, *tum domicilia conjuncta, quas urbes dicimus, invento, & divino, & humano jure, mœnibus ſepſerunt.* De Eccleſiaſticis verò, ne plures laudem, Lactantius lib. 5. Inſtitut. cap. 11. *Aliqui ad* [*juſtos*] *occidendum præcipites extiterunt, ſicut unus in Phrygiâ, qui univerſum populum cum ipſo pariter conventiculo concremavit.* Meritò itaque hîc loci Maucroixii verſio: *quelques Egliſes*, aliquot Eccleſias; Anglica autem: *the houſes where the Chriſtians held their Aſſemblies;* domus, in quibus Chriſtiani ſuos cœtus celebrarunt.

Lin. 8. *Dirui paſſus eſt.*] A populo nimirùm, vel à Præfectis. Undè Lactantius cap. 24. de Conſtantino jam Auguſto loquens: *Suſcepto imperio, Conſtantinus Auguſtus nihil egit priùs, quàm Chriſtianos cultui ac Deo ſuo reddere. Hæc fuit prima ejus ſanctio ſanctæ Religionis reſtitutæ.* Nam, ut rectè obſervat Dodwellus in Diſſertatione XI. Cyprianicâ, quæ eſt de Paucitate Martyrum, num. LXXV. nihil habuit agendum Conſtantinus, ſi nihil fuiſſet à patre ejus Conſtantio in Chriſtianorum causâ innovatum. Quarè verum eſt quod ſcribit Lactantius: *Conſtantius, ne diſſentire à majorum præceptis videretur, conventicula, id eſt, parietes, qui reſtitui poterant, dirui paſſus eſt.* Pagius, ad Annum Chriſti 303. num. 7. & 8.

Adde Baluz. pag. 297. col. 2.

Ibid. *Verum autem Dei templum, quod eſt in hominibus, incolume ſervavit.*] Non accenſendus ergò ſæviſſimis primævæ Eccleſiæ per-

(*a*) *Ut licet quidem colligere ex editione Biblior. Polyglott. Londin.* (*b*) *Pour Conſtance, de peur qu'on ne crût qu'il n'approuvât la réſolution des Empereurs.* Maucroix. *But Conſtance, that he might not ſeem to diſſent from thoſe that were in rank above him.* Verſio Anglica.
(*c*) Verbo *Conventiculum*.

Digitized by Google

ſecutoribus, ſicut haud pridem à clariſſimo Epiſcopo Meldenſi Boſſueto ſæpiùs factum(*a*), cùm per ſeptem κεφαλὰς cap. XIII. Apocal. & ſeptem βασιλεῖς cap. XVII hanc Imperatorum Romanorum Pleiadem, utì Perſecutorum, hâc aut illâ de causâ notabilium, intelligendam eſſe ſcriberet, Diocletianum, Maximianum Herculium, Conſtantium Chlorum, Galerium Maximianum, Maxentium, filium primi Maximiani, & Licinium. Sed audiat, ſe à magno ſuarum partium Critico & Hiſtorico ſimul, ſub Baronii nomine, confutari.

Exiſtimavit Baronius, durante perſecutione, Gallias Martyrum ſanguine exundaſſe. Certum tamen videtur, eam in illis, ubi Conſtantius imperabat, locum non habuiſſe. Id enim diſertè affirmat Lactantius de Mortibus Perſecutorum, cap. XV. &c. *Pagius, ad Annum Chriſti* 303. *num.* 7.

Adde eumdem ibid. num. 8. in quo reclamantes in contrarium hiſtorias conciliat. Item Baluzium, pag. 297. col. 2. & ſeq. Cuperum, pag. 455. col. 1. & mox dicenda cap. XVI.

CAPUT XVI.

Pag. 202. lin. 1. *Univerſa terra.*] Id eſt, omnes Imperii provinciæ, ut rectè Maucroixius. Non enim ſæculo IV. totus Orbis, quantus quantus eſt, ab Oriente uſque ad Occaſum, à Meridie uſque ad Septentrionem, Auguſtis & Cæſaribus erat ſubjectus: ſed magna pars tantùm. Quarè ſi vel maximè, quæ jam excipientur Galliæ, in cenſum venirent, nil quidquam, præter *univerſum Imperium Romanum*, intelligendum foret. Alias hujus generis ὑπερβολὰς ſuis locis ſuperiùs tetigimus.

Ibid. *Præter Gallias.*] Quàm tunc felices, Deus bone! & quantis dignas gratulationibus de iſtâ, ſi non ſimplici & pleniſſimâ exceptione, ſaltem qualem noſter habebat ob oculos! Nam Conſtantius, ut paulò antè narratum, *conventicula, id eſt, parietes, qui reſtitui poterant, dirui paſſus eſt: verum autem Dei templum, quod eſt in hominibus, incolume ſervavit.* Quarè, ut hæc ſunt, expertæ quidem Galliæ perſecutionem, quòd ad templa attinet, furentibus nimirùm populis, nec obſtante Conſtantio: nullam verò, quòd ad ſanguinem; quia renitebatur idem Conſtantius.

Sed Euſebius in fine libri de Martyribus Palæſtinæ (*b*), inquiunt Docti, affirmat, *Italiam totam & Siciliam, quin* GALLIAM QUOQUE, *duobus primis perſecutionis annis integris* πόλεμον ὑπομεῖναι, *bellum* [ſupple *perſecutorum*] *ſuſtinuiſſe.* Fateor. Verùm facilè potuit Euſebius nullum aliud bellum intelligere, quòd ad Galliam ſpectat, quàm quod in eâ per biennium ſine ullo Conſtantii mandato, & præcipiti populorum licentiâ geſtum fuerit in ſolos ſacrarum ædium parietes, non in homines. Primò, quia etiam impetus contra Baſilicas & inanima templa facti, ſi ad hujus, aut aliorum loquendi rationem reſpexerimus, *bella* ſunt. Actus Martyrum Saturnini, Felicis & aliorum (*c*): *Placet igitur* ... *cauſam ipſius* BELLI *tractare* .... *Temporibus namque Diocletiani & Maximiani*, BELLUM *diabolus Chriſtianis indixit iſto modo, ut ſacroſancta Domini teſtamenta Scripturaſque divinas ad exurendum peteret*, BASILICAS DOMINICAS SUBVERTERET, *& ritus ſacros, cœtuſque ſanctiſſimos celebrari Domino prohiberet.* Et noſter, ſuprà, capite XII. primum Diocletianeæ perſecutionis impetum, qui merè in Templum Nicomediæ factus, referens, *Qui dies*, ait, *cùm illuxiſſet, repentè* ... *Præfectus cum Ducibus, & Tribunis, & Rationalibus venit, & revulſis foribus* ... *Scriptura reperta incenduntur, datur omnibus præda* .... *Veniebant igitur Prætoriani acie ſtructâ, &c.* Deindè autem, quoniam in libello Precum, quem ante nos clariſſimus Baluzius (*d*) ex Optato citavit, aſſerunt pleno ore Donatiſtæ: *Conſtantium nullam inter cæteros Imperatores perſecutionem exercuiſſe, & ab hoc facinore immunem fuiſſe Galliam.* Tertiò denique, quia apud Euſebium (*e*), quem ſibi ipſi conſtare neceſſe eſt, laudatur totidem verbis Conſtantius, ut Princeps, *qui concitati adversùs Chriſtianos belli particeps nuſquàm fuerit; qui veri Dei cultores ſub ſuo imperio viventes immunes ab omni noxâ & calumniâ ſervarit; poſtremò, qui* NEC ECCLESIARUM ÆDES SUBVERTERIT, *nec quidquam adversùs fideles molitus ſit;* τοῦτε καθ' ἡμῶν πολέμου μηδαμῶς ἐπικοινωνήσαντα, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸν θεοσεβεῖς ἀβλαβεῖς καὶ ἀνεπηρεάστους φυλάξαντα, καὶ ΜΗΤΕ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΤΟΥΣ ΟΙΚΟΥΣ ΚΑΘΕΛΩΝ, μήθ' ἕτερόν τι καθ' ἡμῶν καινουργήσαντα: *paſſus itaque tantùm*, ut hîc meritò ad noſtri verba redeam, *templa dirui*, nihil ipſe circa eadem, vel Chriſtianos aggreſſus.

(*a*) *In libro nempè, cui titulus: L'Apocalypſe, avec une Explication, par, &c.* (*b*) *Cap.* XIII. (*c*) *Apud Baluz. tom.* 1. *Miſc. p.* 57. *num.* 5. *&* 2. (*d*) Vide pag. 297. col. 2. (*e*) *Lib.* 8. *Hiſt. Eccl. cap.* 13.

Scio, quàm multæ hiſtoriæ Gallicarum urbium provinciarumque à Baluzio memoratæ aliò prorsùs abeant. Sed illas, credo, pauci Eruditi dignas judicabunt, quæ præ hoc Auctore & Euſebio, qui tam commodè ſecum & cum noſtro in concordiam adduci poteſt, audiantur. Adi nunc, ſi libet, Baluzium, pag. 297. col. 2. Dodwellum, Diſſertatione Cypr. XI. num. 75. & 77. denique Pagium ad Annum Chriſti 303. num. 7. & 8.

Ibid. *Et præter Gallias ab Oriente, &c.*] Melior diſtinctio editionis Aboenſis, *&, præter Gallias ab Oriente . . .* vel iſta Galei, *& (præter Gallias) ab . . .*

Lin. 2. *Tres acerbiſſimæ beſtiæ.*] Perſecutorum, quos noſter intelligit, nomina extant ſuprà apud Baluzium, pag. 298. col. 1. En hìc verò, quibus de cauſis veteres Chriſtiani licitum ſibi crediderint, ejuſmodi maledictis invehi in ſuos cujuſcunque gradûs perſecutores. Lactantius lib. 5. Inſtitut. ſeu de Juſtitiâ, cap. XI. *Iis igitur hominibus, qui Deorum ſuorum moribus congruunt, quia gravis eſt & acerba juſtitia, eamdem impietatem ſuam, quâ in cæteris rebus utuntur, adversùs juſtos violenter exercent. Nec immeritò à Prophetis* BESTIÆ *nominantur. Præclarè itaque M. Tullius: Etenim ſi nemo eſt, inquit, quin emori malit, quàm converti in aliquam figuram beſtiæ, quamvis hominis mentem ſit habiturus; quantò eſt miſerius, in hominis figurâ animo eſſe efferato? Mihi quidem tantò videtur, quantò præſtabilior eſt animus corpore. Aſpernantur itaque corpora belluarum, quibus ſunt ipſi ſæviores; ſibique adeò placent, quòd homines nati ſunt, quorum nihil niſi lineamenta & ſummam figuram gerunt. Nam quis Caucaſus, quæ India, quæ Hyrcania tam immanes, tam ſanguinarias unquàm beſtias aluit? Quoniam ferarum omnium rabies uſque ad ventris ſatietatem furit, fameque ſedatâ, protinùs conquieſcit. Illa eſt vera beſtia, cujus unâ juſſione*

Funditur ater ubique cruor, crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, & plurima mortis imago.

Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem poteſt pro merito deſcribere, quæ uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis ſævit, & non tantùm artus hominum diſſipat, ſed & oſſa ipſa comminuit, & in cineres furit, ne quis extet ſepulturæ locus; quaſi verò id affectent, qui Deum confitentur, ut ad eorum ſepulchra veniatur, ac non ut ipſi ad Deum perveniant. Quænam illa feritas, quæ rabies, quæ inſania eſt, lucem vivis, terram mortuis denegaſſe? Dico igitur, nihil eſſe miſerius iis hominibus, quos miniſtros furoris alieni, quos ſatellites impiæ juſſionis neceſſitas aut invenit, aut fecit. Non enim honor ille, aut provectio dignitatis fuit: ſed hominis damnatio ad carnificinam, Dei verò ad pœnam ſempiternam. Dicant nunc, qui noſtrates de illâ piâ ſcilicèt *Bimachorum* expeditione ſcriptitantes ad primorum Chriſtianorum patientiam ac moderationem revocant, eccui noſtrûm tale quid uſpiàm exciderit.

Adde Columbum, pag. 372. col. 2.

Lin. 3. *Non mihi, &c.*] Reſcribe confidenter cum Galeo & tribus editionibus (*a*):

Non, mihi ſi linguæ centum ſint, oraque centum.

Verſus enim Virgilianus eſt è lib. 6. Æneidos, ut annotatum à Baluzio ad marginem, ſed is quidem mutilus Librarii oſcitantiâ, vel fortaſſis etiam ignorantiâ, qui neſciret, debere hìc eſſe verſum. Habes certè in iſto exemplo cauſam manifeſtiſſimam, cur non ad ſolas corruptas voces, quæ in hoc Auctore inveniri poſſunt, attendere illos oporteat, qui ipſum lectitant, ſed & ad omiſſas.

Lin. 5. *Omnia pœnarum percurrere nomina poſſem, quæ judices intulerunt.*] Scribe *quas*. Neque enim *pœnæ nomen alicui inferre* poteſt eſſe Latini commatis, quanquàm vir doctiſſimus ſuprà laudatus juxtà habeat *pœnarum nomina & pœnas*. Sparkius in editione Oxon. An. 1684. & ex illâ Cantabrigienſis.

Pag. 203. lin. 2. *In Flaccinum Præfectum.*] Bithyniæ. *Ed. Ox. & Cant.*

Adde Baluzium, p. 298. col. 1.

Ibid. *Non puſillum homicidam.*] Mitius eſt, quam optimè ſenſit Maucroixius (*b*); & talis illa capitis XV. *homo non adeò clemens*, de Maximiano Herculio, quem Eutropius *propalàm ferum fuiſſe, & ad omnem aſperitatem ſævitiamque proclivum*, diſertiſſimè tradidit (*c*). Similis illa quoque Matthæi (*d*), ſecundùm Vulgatum Interpretem: *Et Bethlehem terra Juda, nequaquàm minima es in principibus Juda.*

Ibid. *Deindè in Hieroclem, &c.*] Hinc

(*a*) *Oxon. An.* 1684. *Cant. & Aboenſi.* (*b*) Ce fameux meurtrier. (*c*) *Lib.* IX. *&* X.
(*d*) *Cap.* 2. *comm.* 6.

apprimè illuſtratur Lactantius Inſtitut. lib. v. cap. 2. ubi Hieroclis, tacitè licèt, mentionem fieri vidit lynceus Præſul Joannes Pearſon, ὁ μακαρίτης, Prolegomenis doctiſſimis in Hieroclem. *Colomeſius.*

Imò viderat ante Pearſonium Baronius (*a*), ut ex Baluzio, pag. 298. col. 2. diſcere eſt.

Is Hierocles, Judex Ethnicus, dum Dei templum (Nicomediæ) everteretur, adversùs Chriſtianos ſcripſit, & Bithyniæ Præſidatum geſſit, antequàm Præfecturam Ægypti, quâ eum ornatum fuiſſe docet Valeſius in Annotationibus ad Euſebium, in libro de Martyribus Palæſtinæ, cap. 5. *Pagius*, *ad Annum Chriſti* 302. *num.* 9. 10. *&* 8. *ſub finem.*

Adde Columbum, pag. 373. col. 1.

Lin. 3. *Auctor & conſil. ad faciendam perſecutionem.*] *Perſecutionem facere*, phraſis fuit illorum temporum, ut conſtare poteſt ex Actorum loco, VIII. 1. *Facta eſt autem in illâ die magna perſecutio in Eccleſiâ;* atque iterùm è Lactantii verbis à Baluzio allatis ad hunc locum, p. 298. col. 2.

Lin. 4. *Priſcillianum.*] Vide Baluzium, pag. 298. col. 2. & Columbum, pag. 373. col. 1.

Lin. 5. *Noviès enim tormentis cruciatibuſque variis ſubjectus.*] Quomodò noviès tantùm ſub toto trium dictorum Præſidum magiſtratu, qui ſibi invicem ſucceſſerunt?

Præſides Romani illos præſertim ſuppliciis dies conſtituebant, quibus frequentiſſimi totius provinciæ conventus pro more eſſent expectandi. Hoc erant in numero dies, quibus *ludi* & *munera* eſſent *Circenſia* edenda... Si qui igitur ad *beſtias*, vel ad *munus gladiatorum* in ſe invicem damnati eſſent, illis ipſis ludis omninò proferebant. Nec alio ipſos, quàm ludorum ipſorum diebus, pati potuiſſe, ex Epiſtolâ Smyrnæorum de martyrio Polycarpi colligimus. Petebant Aſiarcham Philippum Smyrnæi, ut Polycarpo leonem immitteret. Reſpondit Philippus, μὴ εἶναι ἐξὸν αὐτῷ, ἐπειδὴ ἐπλήρωκει τὰ κυνηγέσια... Atque ut non admodùm frequentes redire poterant *publicorum ludorum* vices: ita nec frequentes redibant vices *ſuppliciorum publicorum.* Toto biennio, quo retentum in cuſtodiâ tradit Euſebius (*b*) Agapium, à ſecundo nimirùm anno peſecutionis ad quartum, ter duntaxat è carcere eductus, & cum maleficis ſolenni pompâ traductus in ſtadio. Et toto ſexennio Donatus, & tribus Præſidibus ſibi invicem ſuccedentibus, Flaccino, Hierocle, & Priſcilliano, noviès tamen, nec ſæpiùs tormentis cruciatibuſque variis ſubjectus eſt. *Dodwellus, in Diſſ. Cypr.* XI. *nu.* 89.

Lin. 6. *Adverſarium glor. conf. viciſti.*] Baluzium vide, p. 298. col. 2. & Columbum, p. 373. col. 1.

Lin. 7. *Zabulum.*] Diabolum. Sic *Zacones* uſurpari legimus, pro *Diacones (c)*: quin & *Zeta*, ſi quid memini, apud Plinium juniorem occurrit, pro *Dieta.* Edit. Oxon. & Cant.

Adde Baluzium, p. 298. col. 2. Cup. p. 455. col. 2. & Col. p. 373. col. 1.

Lin. 8. *Seculum cum ſuis terr. triumphaſti.*] Vulgata (*d*), *triumphans illos* [*principatus*] *in ſemetipſo.* Aurelius Victor (*e*), *Achæos bis prælio fudit: triumphandos Mummio tradidit.* Denique Tertullianus (*f*), licèt quidem compoſitum verbum adhibens: *Illos* [*dæmones*] *nunquàm magis detriumphamus, quàm cùm pro fidei obſtinatione damnamur.*

Lin. 9. *Jocundum illud ſpectac.* [Adeundi Baluzius, pag. 299. col. 1. & Columb. pag. 373. col. 1.

Lin. 10. *Non Candidos equos, aut immanes eleph.*] Vide Baluzium ibidem, & Cup. p. 455. col. 2. & ſeq.

Lin. 11. *Triumphatores currui tuo ſubjugantem.*] Hoc ſuſpectum erat Nicolao Heinſio τῷ νῦν ἐν ἁγίοις, non modò *quia currui ſubjugare equum* apud Latinos Scriptores vix inveniatur, quamvis ratio Latinæ Linguæ non repugnet: ſed & quia *ſubjugare* ſtatim ſequitur: *Victi enim tuâ virtute & ſubjugati ſunt.* Malebat itaque vir ingenioſiſſimus, *triumphatores currui tuo ſubjungentem. Jungere* enim & *ſubjungere currui, vel ad currum jumenta*, Latinis dici quis ignorat? Virg. Eclog. v.

Daphnis & Armenias curru ſubjungere tigres
Inſtituit. Grævius.

Lin. 12. *Cùm dominatores dominantur.*] Lego, *cùm dominatores domitantur.* Gale.

Interpretes in eundem ſenſum, & propter ſimilem proindè correctionem: *C'eſt un triomphe véritable, que de vaincre les vain-*

(*a*) *In Annal. ad Annum* 302. *num.* 44. 47. 51. *&* 58. (*b*) *In Martyr. Palæſt. cap.* 6. (*c*) Vide *ſuprà, pag.* 625. *col.* 1. (*d*) *Coloſſ.* 2. 15. (*e*) *De Viris illuſtr. in Quinctio Cæcilio Metello.* (*f*) *In Apolog. cap.* 27. *in fine.*

Digitized by Google

queurs des Nations. Maucroix. *This is true Victory, vvhen thoſe that have conquered the Wold, ſubduer.* Rever. Epiſcopus Sariſb.

Aliter Baluzius, p. 299. col. 1. & Columb. p. 373. col. 1.

Lin 13. *Nefandâ juſſione.*] *Juſſionis* vox, ſecundùm Cangium (*a*), *præceptionem* notat, *ſed maximè Principis* : quod veriſſimum, ſicut exempla, quæ vir doctiſſimus attulit, ſtabiliunt, & nos iſtis confirmamus. *Proconſul Anulinus* ad Saturninum (*b*) : *Tu contra juſſionem Imperatorum & Cæſarum feciſti* ; & Lactantius lib. v. Inſt. cap. xi. *Illa eſt vera beſtia, cujus unâ juſſione*

Funditur ater ubique cruor.

Græci Patres in ſimili re, ſimili nomine κελεύσεως uſi ſunt. Euſebius, lib. 7. Hiſt Eccl. c. 11. ἐκ τῆς κελεύσεως τῶν Σεβαστῶν ἡμῶν. Et ut hîc porrò noſter *Imperiale præceptum*, de quo loquitur ſuo nomine, *nefandam juſſionem* appellavit : ita alibi veteres Chriſtiani, ne recentiores bonorum exempla non habere putentur, *ſcapham, ſcapham* in ejuſmodi negotio vocarunt. Actus Martyrum Saturnini & aliorum (*c*) *ſacrilegam juſſionem perhorruit* [*exercitus Domini Dei.*] Lactantius autem, loco proximè laudato, *Satellites impia juſſionis.*

Adde Columbum, p. 373. col. 1.

Ibid. *Terriculas tyrann. pot.*] Vide Cup. p. 456. col. 1. & Columbum, p. 373. col. 2.

Lin. 14. *Fide ſtabili.*] Id eſt, firmâ, ſeu quâ olim, verbi gratiâ, Confeſſores & Martyres *in fide ſtabiles* erant. Cyprianus in Epiſtolâ de Mappalico (*d*) : *Iſtum nunc beatiſſimum martyrem & alios participes ejuſdem congreſſionis & comites*, IN FIDE STABILES, &c. qui & paulò poſt ejuſmodi fideles unicâ, ſed notabili voce, STANTES nuncupavit. *Opto pariter, & exhortor ... ut lachrymas matris Eccleſia, qua plangit ruinas & funera plurimorum, vos veſtrâ* (malim, *veſtri*) *lætitiâ tergeatis ; & cæterorum quoque* Stantium *firmitatem veſtri exempli provocatione ſolidetis* ; & rursùs in Epiſtolâ VIII. *qui ſint poſiti ... inter numeroſam languentium ſtragem, & exiguam* STANTIUM *paucitatem*: ortâ primùm, credo, locutione ex illâ *plurimorum, qui ruerant ſtrativè fuerant*, ideâ, quibus eleganter *Stantes* opponendos putavit ; tùm ex verbis prioris Epiſtolæ ad Cor. XVI. 13. στήκετε ἐν τῇ πίστει ; *State in fide* : poſtremò, ex eo quòd in multis locis τὸ Latinorum *ſtare* & Græcorum στήκειν vim reſiſtendi impugnantibus denotant.

Mulciber in Trojam, pro Trojâ ſtabat Apollo.

Paulus in Epiſtolâ ad Gal. v. 1. Τῇ ἐλευθερίᾳ ᾗ ὁ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε στήκετε ; *State igitur pro libertate, quâ Chriſtus nos liberavit.* Ita enim hoc comma vertendum credimus, potiùs quàm ut vulgò, *State igitur in libertate*, & quæ poſteà.

Adde Columbum, p. 373. col. 2.

Lin. 15. *Verbera.*] *Les fouëts.* Maucroix. Vide dicta ad cap. x. pag. 606. col. 1.

Ibid. *Ungula.*] Adeantur Cuperus, p. 456. col. 1. & Col. p. 373. col. 2.

Ibid. *Ferrum.*] *Svvords* : Anglica verſio ; hoc eſt, *enſes.*

Pag. 204. lin. 1. *Hoc eſt militem.*] Malim, *hoc eſſe militem*, ſupple *eſt.* Tollius.

Ita quoque legendum conjeceram ; vel ſaltem, *hoc & militem Chriſti.* Vulgata certè ſcriptura præ utrâque lectione parùm elegans videtur, & vix digna polito iſto opere. Potuit tamen & antiquitùs fuiſſe exaratum, *Hoc eſt eſſe diſcipulum Dei, hoc eſt eſſe militem Chriſti.*

Lin. 3. *Nullus laqueus inducat.*] Potius videtur, *induat.* Tollius.

Prætulerim ego, *nullus equuleus inducat* ; hoc eſt, perſuadeat, aut aliquid tale. Sequitur quippè, *nullus dolor vincat, nullus cruciatus affligat ;* quibuſcum *equulei* notio optimè cohæret, non illa pariter *laquei.* Cicero pro Roſcio : *Pretio, gratiâ, ſpe, promiſſis induxit aliquem* ? Id eſt, perſuaſit, pellexit ; & in Philip. 2. *Nihil queror de Dolabellâ, qui tùm eſt impulſus, eluſus, inductus* : hoc eſt, perſuaſus. Nobis autem eò magis hæc emendatio arridet, quòd eam etiam doctiſſimo Galeo in mentem veniſſe aliquis ſit ſuſpicandi locus.

Lin. 5. *Non eſt auſus ulteriùs congredi tecum.*] Chriſtianorum monſtroſa fortitudo fregit plerùmque ferociam perſecutorum, ne ultrà ſævire auderent ... Atque ut victoriâ ſupra modum efferebantur, ita viciſſim ſpe victoriæ dejecti, oppugnatione omni abſtinebant. Ita de Donato ſuo Lactantius : *Denique poſt illas novem glorioſiſſimas pugnas, quibus à te Zabulus victus eſt, non eſt auſus*

(*a*) *In Gloſſar. voce* Juſſorium. (*b*) *In Actibus Martyrum Saturnini, &c. apud Baluzium, tom. 2. Miſcellan. cap. 7.* (*c*) *In Miſcellaneis Baluzii, tom. 2. cap. 2.* (*d*) *Nona eſt editionis Pariſ. 1574.*

ulteriùs

alterius congredi tecum, quem tot præliis expertus eſt non poſſe ſuperari, &c. Dodwellus, in Diſſ. Cypr. XI. num. 92.

Ibid. *Congredi tecum.*] Sic ſuprà, pag. præc. in primis Cypriani verbis, *Iſtum nunc beatiſſimum martyrem & alios participes ejuſdem* CONGRESSIONIS. Et alio loco (*a*), *Ipſe* [*Dominus*] *luctatur in nobis*, *ipſe* CONGREDITUR, *ipſe in certamine agonis noſtri*, *&c.*

Lin. 6. *Victrix corona.*] *The crovvn of victory.* Verſio Anglica. Ad verbum, *corona victoria*, ſenſu planiſſimè expreſſo: eodem Actus Martyrum Saturnini Preſbyteri, Felicis, & aliorum (*b*), *victricem palmam in paſſione geſtantes*; & Cicero in Epiſtolis ad Atticum (*c*), *quo die Caſſii litteræ victrices in Senatu recitatæ ſunt*: Ambroſius denique Epiſtolâ XXIX. *Et huic vexilla committes victricia, huic labarum.*

Sed ne hinc citiùs quàm par eſt abeamus, quamnam coronam voluit noſter Cecilius Donato ſuo *paratam* fuiſſe, poſtquàm tot præliis congreſſus eſſet cum diabolo? Utrùm *purpuream*, an *candidam*? Clariſſimus enim Beckius de Sanctorum Martyrum & Confeſſorum Memoriis in genere differens, poſuit (*d*), *His ſtrenuis Chriſti militibus atque Athletis coronam paratam eſſe, Martyri quidem de roſis purpuream, Confeſſori verò de liliis candidam, juxta Cyprianum, Epiſtolâ* VIII. *& Commentatorem ejus Rigaltium in Notis.* Verùm, ignoſcat mihi quod jam dicam vir doctiſſimus, non videtur Cypriani Epiſtolam, quam laudat (*e*), legiſſe unquàm, vel ſaltem attendiſſe. In eâ quippè Cyprianus *candidam*, de quâ loquitur, *coronam* adeò non propriam fecit Confeſſoribus, adeò non ſolis Confeſſoribus propoſuit tanquàm accipiendam ſpecialiter *de confeſſione*, ut eam primum omnium propoſuerit accipiendam *de opere*; deindè, *ſingulis fratribus*, ſeu Eccleſiæ membris; poſtremò, tanquàm illam, *undè jam tùm temporis Eccleſia fuerit candida, cùm necdùm per Decii perſecutionem Confeſſores haberet aut Martyres, ſed ſolùm fratres bonis operibus inſignes.* Cyprianicus, de quo agitur, locus illuſtrior eſt, quin & hîc nimis neceſſarius, quàm ut, licèt paulò longior, non producatur. Sic habet: *Si vos acies vocaverit, ſi certaminis veſtri dies venerit, militate fortiter, dimicate conſtanter, ſcientes vos ſub oculis præſentis Domini dimicare, confeſſione nominis ejus ad ipſius gloriam pervenire: qui non ſic eſt, ut ſervos ſuos tantùm ſpectet; ſed & ipſe luctatur in nobis, ipſe congreditur, ipſe in certamine agonis noſtri & coronat pariter, & coronatur. Quòd ſi ante diem certaminis veſtri de indulgentiâ Domini pax ſupervenerit, vobis tamen manet* [malim, *maneat*] *voluntas integra, & conſcientia glorioſa. Nec contriſtetur aliquis ex vobis, quaſi illis minor, qui ante vos tormenta perpeſſi, victo & calcato ſæculo, ad Dominum glorioſo itinere venerunt: Dominus ſcrutator eſt renis, & cordis; arcana perſpicit, & intuetur occulta. Ad coronam Dei promerendam ſufficit ipſius teſtimonium ſolum, qui judicaturus eſt. Ergò utraque res, fratres cariſſimi, ſublimis eſt pariter & illuſtris. Illa ſecurior, ad Dominum victoriæ conſummatione properare; hæc lætior, accepto poſt gloriam commeatu, in Eccleſiâ laude florere. O beatam Eccleſiam noſtram, quam ſic honor divinæ dignationis illuminat, quam temporibus noſtris glorioſus Martyrum ſanguis illuſtrat! Erat antè in operibus fratrum candida; nunc facta eſt in martyrum cruore purpurea. Floribus ejus nec lilia, nec roſa deſunt. Certent nunc ſinguli ad utriuſque honoris ampliſſimam dignitatem. Ut accipiant coronas* VEL DE OPERE CANDIDAS, VEL DE PASSIONE PURPUREAS. *In cœleſtibus caſtris & pax, & acies habent flores ſuos, quibus miles Chriſti ob gloriam coronetur.* Mala itaque cœleſtium coronarum diviſio, quam è Cypriano ſuggerere & ſtabilire voluit clariſſimus Beckius, in *purpureas de roſis Martyribus paratas*, & *candidas de liliis accipiendas à Confeſſoribus*: perindè ac ſi *candidas* illas Cyprianus tam proprias & peculiares cenſuerit eſſe *Confeſſoribus, qui à Judice interrogati, Chriſtum confeſſi ſunt, neque tamen vel carceres, vel tormenta, nedùm ipſum ſupplicium mortis ſenſerunt*, quàm *purpureas* Martyribus, qui pro Chriſto ſanguinem fuderunt: cùm è contrario in *candidas*, ſecundùm Cypriani mentem, vel ſtrenuiſſimis Confeſſoribus nihil ſit juris, niſi bonis operibus fulgeant; & in *candidas* rursùm tantùmdem juris competat quibuſvis fratribus, modò eximiè ſancti ſint, quantùm vel glorioſiſſimis Confeſſoribus, quibus bona opera non defuerint.

Ibid. *Deſiit ampl. provoc.*] Videndus Baluzius, p. 299. col. 1.

(*a*) *Epiſt.* IX. *editionis Pariſ.* 1674. (*b*) *Tom.* 2. *Miſcell. Baluz. pag.* 57. (*c*) *Lib.* V. *Epiſt.* 21. (*d*) *Cap.* 7. *Commentarii in Martyrolog. Eccleſ. German.* §. 1. (*e*) *Ipſi octavam, mihi nonam editionis Pariſ.* 1574.

Digitized by Google

Lin, 7. *In præſenti.*] Quid ? *ſæculo*, an *tempore* ? Poſſit certè τῷ *ſæculo* deeſſe ex nimiâ librarii properantiâ ; & fatendum, majorem aliquam apparere oppoſitionem inter *præſens ſæculum* & *Regnum Dei*, de quo proximè in ſequentibus, *tamen integra tibi in Regno Dei reſervatur*, quàm inter *præſens tempus* & idem *Dei regnum*. Sed quia ſæpè Græci breviter & eleganter ἐν τῷ παρόντι, pro ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ dixerunt, atque itidem Latini *in præſenti*, pro *in præſenti tempore*, ſatiùs, nî fallor, fuerit ſimilem hoc loco agnoſcere locutionem. Cicero, verbi gratiâ, ad Cœlium (*a*), *Hæc ad te in præſenti ſcripſi, ut ſperares te aſſequi id quod optaſſes.*

Tho it vvas not given to you then. Verſio Anglica; quaſi auctoris verba ſint, *quam licet tunc*, vel *tempore tùm præſenti non acceperis.*

Lin. 8. *Integra tibi pro virtutibus tuis & meritis in regno Dei reſervatur.*] De ſimilis coronæ reſervatione extat inſignis locus in ſecundâ Pauli Epiſtolâ ad Timot. IV. 7. & 8. *Bonum certamen certavi, curſum conſummavi, fidem ſervavi. In reliquo repoſita eſt mihi corona juſtitiæ, quam reddet mihi Dominus in illâ die, juſtus judex: non ſolùm autem mihi, ſed & iis qui diligunt adventum ejus.* De causâ verò ſeu ratione, quam noſter tangit, illius reſervationis, (*pro virtutibus tuis & meritis*) dicemus aliquandò, Deo dante, in diſſertatione ſingulari, quòd ea res fuſiùs tractanda ſit,

CAPUT XVII.

Pag.204. lin.1. *Hoc igitur ſcelere perpetrato.*] De quo noſter ſcilicet capitibus XIII. XV. & XVI. ſeu quo factum, ut *vexaretur univerſa terra.* Conferant, qui Anglicè ſciunt, verſionem Rever. Epiſcopi Sariſberienſis (*b*).

Ibid. *Cùm jam felicitas, &c.*] Baluzium vide, p. 299. col. 1.

Lin. 2. *Perrexit ſtatim Romam.*] Anno nempè 303. *Pagius, ad dictum annum, nu.* 2.

Adde Baluzium, p. 299. col. 1. & 2.

Ibid. *Vicennalium diem.*] Quæ agenda erant ineunte vigeſimo imperii anno (*c*); & quibus Diocletianus, ut clariora fierent, triumphum de Perſis hùc uſque dilatum conjunxit. Rationem temporis ita ſubducit Baluzius. In confeſſo apud omnes eſſe, Diocletianum imperare cœpiſſe anno CCLXXXIV. exeunte, quod Petavius luculenter probavit; commotam verò perſecutionem anno CCCIII. ex plurimis Lactantii locis conſtare, ita ut incidat in annum Imperii Diocletiani XIX. uti fuſiùs eadem diſſerit vir doctiſſimus, ſtatim ante acta vicennalia. *Edit. Ox. & Cant.*

Vicennalia & id genus feſta die natali Imperii celebrari ſolita. Quòd ſi contingeret, ea vel anticipari, vel differri, quod non rarò factum, dies ſimilis denominationis cum die natali, quo ſuſceptum fuerat Imperium, eligebatur, vel feſtum die natali Collegæ imperii aſſumebatur. *Pagius, ad an. Chr.* 284. *nu.* 7.

Vicennalia, obſervante Maucroixio ad marginem ſuæ verſionis (*d*), feſtum fuerunt multorum dierum, ad celebrandum annum viceſimum regni Diocletiani.

Adde Baluzium, p. 300. col. 1. & Col. p. 373. col. 2. & ſeq.

Lin. 3. *Qui erat futurus ad duodecimum Kal. Dec.*] Hînc Diocletianum tali die, id eſt, noſtro putandi modo, viceſimâ Novembris, ante XIX. annos creatum fuiſſe Imperatorem, memorat tralatio Anglica ad hunc locum (*e*); & defendit Baluzius, p. 300. col. 1. & 2. Aliter verò Pagius, ut ſequitur.

Poſitâ regulâ, quam in primâ parte Diſſ. Hypat. (*f*) ſtatuimus ex Lactantio, lib. de Mortibus Perſecutorum, cap. 17. Decennalia nempè & id genus feſta exhibita fuiſſe vel die natali Imperii, vel die natali Collegarum, vel ſaltem die ejuſdem denominationis cum eo, in quem Natale Imperii inciderat, conſtat . . . Diocletianum, qui XV. Kal. Octobris Imperator dictus fuit, ideò anno CCCIII. *ad duodecimum Kalendas Decembres* Vicennalia diſtuliſſe, quia hoc anno eodem die Maximianum Herculium Imperio Cæſareo exornarat; alioquin non XII. Kalendas Decembris, ſed XV. Kalendas Octobris ea ſolennia exhibuiſſet.

(*a*) *Lib.* 2. *Epiſt. ad Familiares, Epiſt.* 10. *edit. Lambin.* (*b*) Diocletian being now engaged ento this wicked deſign, hand having ſucceeded ſo well in the execution of it. (*c*) *Eòdem pertinent iſta verba tralationis Anglicæ*: That ſo he might celebrare there his entring upon the twentieth year of Empire. (*d*) Fêtes de pluſieurs jours pour célébrer la vingtiéme année du régne de Dioclétien. (*e*) That ſo ſe might celebrare there his entring upon the twethietn year of is Empire, that he was to open upon the Anniverſary of his coming to it, which was the twentieth of November. (*f*) *Cap.* 2. *num.* 8.

Digitized by Google

Certus itaque nunc dies natalis Imperii Cæſarei Maximiani Herculii, quem die viceſimâ menſis Novembris, ſeu XII. Kalendas Decembris, Cæſarem appellatum fuiſſe oſtendi (*a*). *Pagius, ad an. Chr.* 284 *nu.* 7. *ſub finem & initio.*

Videatur idem ad an. 298. nu. 2. ad an. 303. nu. 2. & ad an. 304. nu. 12. item Columbus ſuprà, p. 374. col. 1.

Lin. 4. *Cùm libertatem populi Romani ferre non poterat.*] Rectiùs, *quòd libertatem, &c.* Aliàs enim *poſſet* pro *poterat* legendum. *Tollius.*

Imò, ſana veteris ſchedæ lectio; & hîc *cùm* pro *quoniam*, ut jam ad caput IX. pag. 593. col. 1. notatum eſt. Alia vide apud Baluzium, p. 300. col. 2. & ſeq.

Lin. 5. *Prorupit ex urbe.*] Paulò aliter ſuprà in fine capitis XIV. *Tunc Cæſar, medio hyemis profectione paratâ, prorupit*: quod nempè abſolutè poſitum, & ut illud ferè Ciceronis in 2. Catilin. *Abiit, exceſſit, evaſit, erupit.* Adde Baluz. p. 301. col. 1.

Ibid. *Quibus illi nonus Conſulatus defer.*] Is geſtus anno 304. *Pagius, ad eum annum, nu.* 2.

Confer Baluz. p. 301. col. 1. duobus locis; & Cup. p. 456. col. 1. & 2.

Lin. 7. *Ravennæ procederet Conſul.*] Ravenna ad mare Hadriaticum erat; fuitque olim urbs ex primis Italiæ. Adde Baluz. p. 301. col. 1. & Cup. p. 456. col. 2.

Ibid. *Profectus hyeme.*] Vide Baluz. p. 301. col. 2.

Lin. 8. *Morbum levem ac perpetuum traxit.*] An ſic Latini loquantur, *trahere morbum*, pro incidere in morbum, videant peritiores. *Trahere morbum* iis eſt morbum producere, protrahere, ut ſit diuturnior; ut *trahere bellum, obſidionem, iter.* Mihi ſyllaba videtur excidiſſe, & ſecundùm emendatè ſcribentium conſuetudinem ſcripſiſſe quoque Lactantium, *morbum levem ac perpetuum contraxit.* Grævius.

Ibid. *Morbum levem ac perpetuum traxit.*] Scribe, *morbum levem, ac perpetuum contraxit.* Boherellus. Tollius.

Ibid. *Ac.*] Lego, *at.* Gale.

Lin. 9. *Vexatuſque per omne iter.*] Morbo ſcilicet, cujus mentio præceſſit. Eò magis, quòd ipſum *vexationis* vocabulum uſurpatum ſuprà (*b*) viderimus à Tertulliano pro *morbo*, his verbis: *velut illi, qui in partibus verecundioribus corporis* CONTRACTA VEXATIONE, *conſcientiam medentium vitant.* Quæ perioche, ne id taceam, antecedentem Doctorum mutationem τὸ *traxit* in *contraxit* plurimùm juvat.

Ibid. *Sic æſtate tranſactâ.*] Anni nempè Chriſti 304. *Pagius, ad dictum annum, nu.* 2.

Lin. 10. *Per circuitum ripæ ſtrigæ Nicom. venit.*] Mendo laborat hic locus. Baluzius tamen neſcio quâ fretus auctoritate per *ripam ſtrigam* intelligit oram Propontidis. Mihi autem, cùm conjecturis agendum ſit, videtur veriſimilior elici poſſe ex eo, quòd *Strigonium*, Pannoniæ urbs ad Danubium ſita, quà fertur versùs Pontum Euxinum, paulâ mutatione depravato loco aliqualem ſaltem medelam præbeat. Cui conjecturæ illud imprimìs favet, quod Diocletianus non recto curſu, ſed *per circuitum* Nicomediam venit. Scribendum itaque *ripæ Strigoniæ*, donec aliud ſeſe offerat, cui loco cedat hæc conjectura. *Sparkius, in edit. Oxon. An.* 1680.

Locum hunc mendo laborare credideram. Jam autem meliora edoctus nihil mutandum cenſeo; cùm *Striga* ſit vox gromatica, ſeu Agrimenſorum propria, & ab iis, quod in latitudinem longius fuerit, *ſcamnum* appelletur, quod in longitudinem, *ſtriga*. In re enim ruſticâ, ſecundùm Feſtum, ſulcum ſignificat qui uno ductu peragitur. Idem *Sparkius, in Edit. Ox. An.* 1684.

Ibid. *Ripæ ſtrigæ.*] Ripæ ſcilicet *Danubii*, ad quam ait Galerius, Sect. ſequente, luctaſſe ſe per quindecim annos cum Gentibus barbaris. De vocis *Strigæ uſu*, tam *gromatico*, quàm *caſtrenſi*, vide luculentam doct. Dodwelli Diſſertationem, ad calcem Edit. Ox. Lactantii editam, An. 1684. Hujus *Ripæ Strigæ* memoria hodiè conſtare videtur in *Strigonii* nomine, quæ urbs ad Danubii ripam ſita eſt. *Edit. Cant.*

Ibid. *Per circuitum ripæ ſtrigæ.*] Hoc eſt, per ripam Danubii, qui antiquus erat Imperii limes, ubi erant prætenturæ Illyricianæ, *Strigæ* dictæ, ut doctè oſtendit Dodwellus in ſingulari Diſſertatione de *Ripâ Strigâ*. *Pagius, ad An. Chr.* 304. *nu.* 2.

Ibid. *Ripæ ſtrigæ.*] Lego, *ripæ Iſtricæ*, ſive de Iſtro fluvio, ſive de Iſtris ad Sinum Adriaticum intelligas. Diocletianus enim, Ravennâ Nicomediam iter moliens, debebat navem conſcendere: ſed, qui æger eſſet, maluit, ut navigationis incommoda vitaret,

(*a*) *In* 1. *parte Diſſert. Hypat. cap.* 2. *num.* 8. (*b*) *Pag.* 565. *col.* 2.

Digitized by Google

per circuitum Adriæ tendere in Venetos & Iſtros, aut ad ipſam etiam Iſtri, ſeu Danubii ripam. *Boherellus.*

Ibid. *Per circuitum ripa ſtriga.*] *Ripa Iſtrica* Heinſium verè emendaſſe cenſeo, ut ſignificet illum per Illyricum, Pannnoniam, Daciam, veniſſe Conſtantinopolin, indèque, trajecto Boſphoro, Nicomediam. Ripa Iſtrica, undè *Dacia Ripenſis.* Non rectà illum contendiſſe Nicomediam, vox *circuitûs* eſt indicio, quod ſignificat, illum per ambages iter traxiſſe. *Grævius.*

Pro *ſtriga*, malim, *Iſtrica.* Gale.

Ibid. *Per circuitum ripa ſtriga.*] Noriſius nullus dubitat, quin verba Lactantii exponi debeant ex Itinerario Antonini, in quo deſcribitur iter Viminiaco *per ripam* Nicomediam: videlicet per ripam, ut addit, Danubii, in quâ ſtativa habebant legiones Joviæ & Herculeæ, ac ab ipſo Diocletiano extructa fuerunt militaria caſtra adversùs barbaros, præcipuè Sarmatas *Cuperus.*

Legendum: *Frigia.* Voſſius.

Emendandum: *Phrygia.* Edit. Oxon. anni 1680. pag. 108. atque indè forsàn clariſſimus Auctor Verſionis Anglicæ: *Having come round the Coaſt of Phrygia.*

Adde Baluzium, p. 302. col. 1. & Cuperum, p. 457. col. 1 item Toinardum, pag. 406. col. 2. & ſeq.

Ibid. *Morbo jam gravi inſurgente.*] Lege: *Morbo jam graviùs inſurgente.* Antè enim *levis* erat. *Tollius.*

Levis erat, fateor; & videtur etiam viri docti emendatio non parùm firmari duobus Virgilii locis, quorum unus in lib. XII. Æn.

Ille manu raptum trepidâ torquebat in hoſtem
ALTIOR INSURGENS.

Alter verò in lib. XI.

Tum validam perque arma viro, perque oſſa ſecurim
ALTIOR INSURGENS *oranti & multa precanti*
Congeminat vulnus.

Sed vel ob hunc tertium ejuſdem libri:

Saucius at ſerpens ſinuoſa volumina verſat,
Arrectiſque horret ſquamis, & ſibilat ore
ARDUUS INSURGENS.

(*a*) *Lib. 1. de Ludis Circenſ.*

Servari poteſt optimè vulgata lectio; cùm præſertim, ſicut in Virgilianis illis exemplis verus ordo verborum eſt, *inſurgens altior*, *inſurgens arduus*, ita quoque in noſtro loco non de morbo gravi, eoque inſurgente agatur: ſed de morbo inſurgente gravi, hoc eſt, qui è levi, quod erat priùs, evadebat gravis.

Lin. 11. *Quodcunque* (vel *Quocunque*) *ſe premi videret*] Hîc cubat mendum. *Allix.*

Ibid. *Quodcunque*] Lego: *utcunque.* Editio Oxon. anni 1680.

Lego: *Quo utcunque.* Editio Oxon. anni 1684. & Cantab. poſt illam.

Ibid. *Quodcunque ſe.*] Lege: *Quo cùm ſe.* Colomeſius.

Emenda: *Quo cùm ſe*, vel *Quo utcunque ſe*; nam τὸ *Quo* retinendum eſt. *Boherellus. Gale.*

Ibid. *Quodcunque ſe premi videret.*] Hæc nihili ſunt. Rectè olim Nicolaus Heinſius & Joannes Columbus viderunt legendum eſſe: *Quo utcunque ſe premi videret.* Aut fortè ſcripſit: *Quo cùm undique ſe premi, &c.* Grævius.

Columbi locus extat ſuprà, p. 374. col. 1.

Ibid. *Prolatus eſt.*] Scilicèt lecticâ in publicum. *Tollius.*

Lin. 12. *Ut circum, &c.*] Gloſſæ veteres: *Circus & circuitus;* κύκλος ἐν ᾧ ἱπποδρομίαι γίνονται. ἱππικὸς τόπος. Eædem alibì: ἱππικὸς τόπος, *Circus circenſis;* ἱππικόν, *Circum;* ἱππόδρομος, *Circus circenſis*, *Circus;* ἱπποδρομία, *Circenſes.* Atque hinc ſine dubio in Anglicâ Verſione, pro *Circo*, *the Mippodrome.* In circis tamen, ut id obiter dicam, non equi ſolùm, ſed pugiles quoque exercebantur, & alia multa ſpectacula edebantur. Ovidius lib. 4. Triſt. Eleg. IX.

Circus adhùc ceſſat; ſpargit tamen acer arenam
TAURUS, *& infeſto jam pede pulſat humum.*

Idem lib. 4. Faſt.

Proxima victricem cùm Romam inſpexerit Eos,
Et dederit Phœbo ſtella fugata locum:
Circus erit POMPA *celeber* NUMEROQUE DEORUM.

Et Onuphrius Panvinius (*a*) de Circo, verbi gratiâ, Maximo, qui Romæ erat: *In Circo*, inquit, *Maximo multa ſpectaculorum genera*

fieri ab antiquis conſueviſſe, veterum Annalium commentaria perſcrutanti manifeſtum erit. Quæ mihi ea accuratiùs ex iiſdem monumentis contemplanti & diſquirenti octo ſeſe obtulerunt. Præcipuum & proprium, curſus, ſive certamen Curule & Equeſtre; Gymnicum, ſeu Athleticum; Pompa; Ludus Troiæ; Venationes; Pugnæ Equeſtres & Pedeſtres; Naumachia; & aliquandò Ludi Scenici. Quarè meliùs, nî fallor, Maucroixius vocem *Circi* in ſuâ Tralatione retinuit. Adde Baluzium, pag. 302. col. 2.

Ibid. *Anno poſt vicennalia repleto.*] Anno itaque 304. poſt duodecim. Kal. Decembres, cùm, ut ſuprà vidimus, Diocletianus Imperii ſui vicennalia anno 303. ad duodecim. Kalendas Decembres celebraverit. Ad id autem, quòd ille Circum, de quo agitur, non anno Vicennalium labente, ſed jam elapſo, dedicavit, iſta doctiſſimi Pagii (*a*) obſervatio ſic ſatis pertinet: *Thermæ, templa, atque alia opera publica quinquennii initio de more inchoabantur, eoque expleto dedicabantur, ut multis exemplis liquet.*

Ibid. *Repleto.*] Præferam, *expleto.* Tollius.

Lin. 13. *Ita languore oppreſſus.*] Supple, *eſt*, ex præcedentibus. *Boherellus.*

Ibid. *Per omnes deos.*] Id eſt, per omnia templa preces ad deos ſupplices funderentur. Vide Sueton. & Plutarchum de Pompeii morbo, atque item Velleium. Eâdem phraſi utitur Lactantius cap. XXXVI. *Qui & ſacrificia per omnes deos ſuos quotidiè facerent;* id eſt, in omnibus templis. *Tollius.*

Mihi quoque, *per omnes deos*, in utroque loco, & *per omnia templa* in iſto capitis XV. *Judices per omnia templa diſperſi*, eòdem redeunt; ejuſmodi ſcilicet figurâ, quâ in his Martialis verſibus (*b*):

> *Quid petis à Phœbo? Nummos habet arca Minervæ.*
>
> *Hæc ſapit, hæc omnes fœnerat una deos;*

per *omnes deos*, uti magnus monuit Gronovius (*c*), intelligenda *omnium deorum dona*, ſapientia, pulchritudo, potentia, denique, quæcunque alii dii dare dicuntur; & ſingula *fœnerat*, id eſt, confert, tribuit *una arca Minervæ.* Sic nunc igitur, imò meliori jure, *omnes dii* omnia ſunt templa deorum. Ratio eſt, quòd quotidiè non diſſimili pacto innumera Sanctorum nomina, verbi gratiâ, *Sanctum Joannem*, pro templo S. Joannis; *Sanctam Mariam*, pro Eccleſiâ S. Mariæ, & ſic de reliquis; imò & in Veterum lucubrationibus Μαρίαμ Θεοτόκον, atque etiam in Novo Teſtamento, ſecundùm Criticos celeberrimi nominis (*d*), τὸν Δία, pro Eccleſiâ Mariæ Deiparæ, & Templo Jovis uſurpari videamus. Cyrillus in Epiſtolâ ad Clerum populumque Alexandrinum: Ἴστε τοίνυν, ὅτι κατὰ τὴν ὀγδόην καὶ εἰκάδα τοῦ Παυνὶ μηνὸς, ἡ ἁγία σύνοδος γέγονεν ἐν τῇ Ἐφέσῳ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς πόλεως, ἥτις καλεῖται Μαρία Θεοτόκος; *Itaque ſcitote, ſacram Synodum in magnâ Epheſiorum Eccleſiâ, quæ dicitur* MARIA DEIPARA, *celebratam fuiſſe die 28. menſis Pauni.* Act. XIV. 13. Ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν, &c. *Sacerdos autem Jovis collocati ante illorum urbem.* Ad quæ verba videantur Critici infrà laudati.

Ibid. *Pro vitâ ejus rogaretur.*] Hoc loquendi genus malè reprehendi à Scioppio, hic quoque locus declarat, & Phædrum optimæ, aut quæ proxima erat optimæ ætatis Scriptorem abſolvit barbariei & plebeitatis notâ, quam ei affricat, qui dixit: *Damnum haut recuſant, tantùm pro vitâ rogant.* Lactantius enim ſupra ſuæ ætatis captum caſtigatus eſt Scriptor. Quid, quòd ipſe Cicero ſic loquitur in Oratione ad Quirites de reditu ſuo: *Denique ipſe ad extremum pro meâ vos ſalute non rogavit ſolùm, verùm etiam obſecravit.*

Pag 205. lin. 1. *Idibus Dec.*] Anni ſcilicèt 204. *Pagius, ad eum annum, num.* 2.

Lin. 2. *Judicum trepidatio.*] Id eſt, *terror*, ſecundùm Interpretes (*e*). Malo ego de crebris illis motionibus & minoribus itionibus intelligere, quæ cùm quis moribundus eſt, vel recèns mortuus, & cujus mortem aliàs celari intereſt, extra illius cubiculum videri conſueverunt. Confer quæ ſuprà diximus de nativâ τοῦ *trepitandi* notione, pag. 603. col 1. & 2.

Ibid. *Totâ civitate, &c.*] Sic Suetonius in Julio Cæſare, cap. 39. *Edidit ſpectacula varii generis: munus gladiatorium, ludos etiam regionatim urbe totâ.*

Lin. 5. *Celari mortem ejus.*] Vide Baluzium, p. 303. col. 1.

Ibid. *Donec Cæſar.*] Hoc eſt, Verſionum ſupplementa (*f*), ſicuti decet, conjungendo,

(a) In Criticâ ſuâ, &c. ad An. 298. nu. 3. (b) Lib. 1. Epigr. 76. (c) Lib. 1. Obſervat. in Eccl. Script. cap. 1. pag. 11. & 12. (d) De Dieu, Beza, &c. (e) De frayeur. *Maucroix.* The terrour. *Burn. (f)* Galérius Céſar. *Maucr.* Maximian. *Burn.*

Digitized by Google

donec Maximianus Galerius Cæſar. Is nempè Cæſarum, propter quem, utpotè Diocletiani generum, magis veriſimile erat conjecturalem illam Diocletiani mortem celari.

Lin. 7. *Kalendis Martiis.*] Anni nimirùm 305. *Pagius, ad an. Ch.* 304. *nu.* 2.

Adde Baluzium, p. 303. col. 1.

Ibid. *Prodiſſet.*] Ita capite ſequenti per geminam contractionem, *quæſiſſet, rediſſe.*

Lin. 9. *Morte ſopitus animam receperat.*] Quomodò *morte* ſopitus animam recipere poteſt, niſi vi quâdam divinâ, ut Lazarus? Aut vocabulum hoc à ſciolo, qui neſciebat vim vocis *ſopire*, interpoſitum eſt perperàm; aut legendum, *pro mortuo ſopitus*: hoc eſt, tanquàm mortuus eſſet, ſopitus tantùm fuit; cùm pro mortuo haberetur, ſopitus tantùm erat. *Pro mortuo*, ut apud Cæſarem, *nihil pro ſano loqui.* Apud Juſtin. *Victor pro victo fugere viſus eſt. Sopiti* dicuntur, qui deliquio animi corporis quoque ſenſum ad tempus amittunt, ut pro mortuis jaceant. Liv. lib. 1. *Populum Tanaquil alloquitur, jubet bono eſſe animo; ſopitum fuiſſe Regem ſubito ictu; ferrum haud altè in corpus deſcendiſſe; jam ad ſe rediſſe.* Qui locus ferè Lactantii geminus eſt. Tarquinius dicitur ſopitus fuiſſe ictu: ſed Diocletianus vi morbi ſopiebatur. Ille dicebatur, *ad ſe rediſſe;* hic verè *recipiebat animam*, quod idem eſt, ac ad ſe rediit. Idem Livius XLII. *Ad corpus Regis primò amici, dein ſatellites ac ſervi concurrerunt, tollentes ſopitum vulnere, ac nihil ſentientem. Vivere tamen, ex calore & ſpiritu remanente in præcordiis ſenſerunt, victurum exigua ac propè nulla ſpes erat.* Qui ſomno ſopiuntur, aut vulnere, aut morbo, evigilant & ad ſe redeunt; qui morte ſopiuntur, ſomnum ferreum illum dormiunt, ex quo nunquàm excitantur his in terris. *Gravius.*

Ibid. *Morte ſopitus, &c.*] Etſi Vulgata, Judic. IV. 21. ſoporem non ineleganter cum morte conjunxerit in his verbis: *Qui* [*Siſara*] *ſoporem morti ſocians defecit, & mortuus eſt;* mihi certum tamen, geminam hujus loci emendationem meritò propoſitam fuiſſe ab eruditiſſimo Collegâ. Sed quid, ſi interim aliquantò propiùs ad veterem ſcripturam legerimus: *Et ille Idibus Decembr. morti ſopitus animam receperat?* Hoc eſt, ſopitus, ut qui jamjam videretur morti prædæ futurus. Favent certè ſuſpicioni noſtræ cùm illi *debiti morti*, Sapientiæ XII. 20. *Si enim inimicos ſervorum tuorum, & debitos morti cum tantâ cruciaſti attentione*; tum ſubjecti verſus Æn.

> *Multa boum circà mactantur corpora morti* (a).
>
> *Ipſe neque adverſos dignatur ſternere morti* (b).

Quid enim, quòd ad Syntaxim, imò quòd ad ſenſum quoque attinet, differre queant *morti ſterni*, ſeu *ſternere*, *morti mactari*, ac *morti ſopiri*? Accedant aliæ locutiones Vulgati Interpretis, in quibus homines videas modò *morti deſtinatos* (c), modò *morti fructificantes* (d), & quæ inſuper hujus generis.

Ibid. *Nec tamen totam.*] Elegans hoc & facetum. Sic *mente & animo imminuti* dicuntur, quibus integer illius uſus morbo ereptus eſt. Vide ſis Suetonium in Claudio. *Tollius.*

Confer Columbum, pag. 374. col. 1.

Lin. 10. *Demens enim factus eſt.*] Διὰ τὴν τῆς ἀφροσύνης βλάβην, μιᾶς εὐκαταφρονήτου ἐσκίσεως καθειργμῷ ἐτιμωρήθη. Conſtantini Oratio ad Sanct. Cœtum, cap. 25.

Adde Baluzium, pag. 303. col. 2.

CAPUT XVIII.

Pag. 205. lin. 1. *Cæſar.*] Nempè Galerius Maximianus. *Pagius* (e). Item *Verſio Anglica.*

Ibid. *Non ut patri gratularetur.*] Id eſt, ſicut optimè Maucroixius (f), *non ut ſocero gratularetur de reſtitutione valetudinis.* Diocletianus enim ſocer tantùm erat Galerii Maximiani, *quem ſibi generum Diocletianus aſciverat*, uti noſter ſuprà, capite IX. locutus eſt. Undè idem paulò poſt: *Socer quoque eum metuebat acerrimè.* Poteſtque adeò hic locus, ubi qui merè ſocer erat, in hiſtoricâ narratione *pater* vocatur, ſolvendis variis Scripturæ ſacræ difficultatibus commodè adhiberi, de quibus aliàs ex profeſſo, Deo dante, agemus.

Lin. 2. *Jam conflixerat nuper Maximiano, &c.*] Sine dubio legendum, *cum Maximiano.* Neque enim Lactantium pro genio ſeculi ſui, ac tam barbarè locutum eſſe, exiſtimandum eſt. *Tollius.* Si, quod puto, prima manus extitit, *Jam conflixerat nuper Maximiano ſeni*, elegantia fuit Latinorum à Græcis deſumpta. Græci enim non raró inter alia, ἀμφισβητεῖν τινι; ad verbum, *contendere aliquid alicui*, pro

(a) *Lib.* XI. (b) *Lib.* XII. (c) 1. *Cor.* IV. 9. (d) *Rom.* VII. 5. (e) *In Criticâ &c. ad annum Chriſti* 304. *num.* 3. (f) Non pas pour congratuler ſon beau-pere du retour de ſa ſanté.

Digitized by Google

contendere cum aliquo de aliquâ re, dixerunt. Atque ita apud Propertium, lib. I. Eleg. 13.

Non tamen iſta meo valeant contendere amori,

pro cum meo amore contendere; planè ut Ovidius in Metam.

——— *Antigonem auſam contendere quondàm*
Cum magni conſorte Jovis.

Adde Cuperum, pag. 457. col. 1. & pag. 514. col. 1. Epiſt. 1. ad ampliſſimum Voetium.

Lin. 3. *Eumque terruerat injecto armorum civilium metu.*] Simili metu, quemadmodùm ſuprà (*a*) ex Aurelio Victore audivimus, *Diocletianum quoque imperium poſuiſſe plures olim voluerunt.* Imò, quæ diſerta Aurelii Victoris ſententia eſt: [*Valerius Diocletianus*] *imminentium ſcrutator, ubi fato inteſtinas clades, & quaſi fragorem quendam impendere comperit ſtatûs Romani, celebrato regni viceſimo anno, valentior curam Reipublicæ abjecit;* quod ea, quæ hîc & infrà à noſtro narrantur, non leviter firmat. Aliam abdicationis utriuſque Auguſti rationem, ſed eam ſanè parùm veriſimilem, affert Theod. Metochita in Hiſtoriâ ſuâ Romanâ, libro ferè extremo.

Lin. 4. *Jam ſenem eſſe dicens, jam minùs validum, & adminiſtrandæ reipublicæ inhabilem.*] Saturninus apud Vopiſcum: *Adde, quòd omnis ætas in imperio reprehenditur. Senex eſt quiſpiam? Inhabilis videtur, &c.* Reliqua, quæ hîc monenda ſint, ſuperiùs diximus, pag. 607. col. 2.

Lin. 6. *Exemplum Nervæ proferebat, qui imperium Trajano tradidiſſet.*] Nervam Trajano imperium tradidiſſe, convenit omninò inter eruditos. Sed utrùm id Nerva ſemet prorsùs abdicando fecerit, an imperium duntaxat communicando cum Trajano, haud pariter conſentiunt viri magnæ doctrinæ Dodwellus, Pagius atque alii. *Abdicavit tunc cùm Trajanum fecit ἀυτοκράτορα*, inquit Dodvvellus in Appendice ad Diſſertationes Cyprianicas, num 40. & hoc loco clariſſimi Interpretes: *Il lui allégua l'exemple de Nerva, qui ſe déchargea de l'Empire ſur Trajan.* Maucroix. *He ſet before him Nerva's example, who reſigned the Empire to Trajan.* Anglica verſio. Contrà verò, *non abdicavit*, ait Pagius ad an. Ch. 97. nu. 3. Imò, *Ex Plinio Nervam non abdicaſſe liquet; & omnia quæ Victor de Nervâ ſcripſit, portentoſa ſunt; & Lactantius non dixit, Nervam Imperium depoſuiſſe*, pergit idem Pagius, num. 4. & 5. quanquàm, quod notabile, Victor exertè ſcripſerit in Cæſaribus: *Ubi* [*Nerva*] *proſpexit Imperium*] *niſi à ſuperioribus robuſtioribuſque corpore animoque geri non poſſe, menſe ſexto ac decimo ſemet eo abdicavit;* & noſter itidem hoc capite: *Simul & exemplum Nervæ proferebat, qui imperium Trajano tradidiſſet. Ille verò aiebat... Nervam... cùm pondus & curam tantarum rerum, vel ætate, vel inſolentiâ ferre non quiret, abjeciſſe gubernaculum rei publicæ, atque ad privatam vitam rediſſe, in quâ conſenuerat.*

Mihi nullâ ratione videtur meliùs dirimi poſſe iſta controverſia, quàm ſi hînc imperium, id eſt, ipſiſſimam rei publicæ adminiſtrationem, ſedulò diſtinxerimus ab Auguſti nomine, ab Imperatorii corporis Protectoribus, ab habitandi uſu Imperatorum in Palatiis, & ſi quæ ſimilia ſunt; illînc verò Nervam diverſo ſenſu *abdicaſſe* & *non abdicaſſe* poſuerimus: abdicaſſe nempè, quantùm ad rei publicæ gubernationem, totum illius gubernaculum committendo Trajano, redeundoque eatenùs ad vitam privatam; quò allata modò Victoris verba pertineant, *ſemet eo abdicavit*: non abdicaſſe autem quantùm ad Imperatoris nomen, quia illud, vel poſt memoratam imperii depoſitionem, ſervaverit, iſtum Pliniani Panegyrici locum ad eam rem inter alia referendo: *Privatus tibi* [*Trajane*] *videbaris quandiù Imperator & alius eſſet*, Nerva nempè etiamnùm *Imperatoris* nomen gerens; neque rursùs quantùm ad vitæ genus imperatorium, quia illo uti Nerva perrexerit poſt eamdem Trajani adoptionem ad Imperium, vivendo putà cum Trajano in Auguſtorum Palatiis, ob iſtud alterius Victoris in Epitome: *Nerva Trajanum in liberi locum, inque partem imperii adoptavit: cum quo tribus vixit menſibus.*

Sed, objiciet forſan clariſſimus Pagius, ſi Nerva Trajanum in partem tantùm imperii adoptavit, quînam dici poterit Nerva ſeſe toto imperio, hoc eſt, totâ rei publicæ gubernatione, abdicaſſe? Quoniam, inquio ego, nolebat, verbi gratiâ, purpurâ exui, neque Imperatoris nomen amittere, eàpropter, cùm de Trajani adoptione ageretur,

(*a*) *Pag.* 586. *col.* 1.

profeſſus eſt Trajanum à ſe in partem ſolùm imperii adoptari; etſi integrum rei publicæ pondus in Trajani humeros deponere poſteà decreviſſet, & reverâ poſt adoptionem depoſuerit: in eo proindè à Diocletiano diſcrepans, quòd non omnia ſimul & ſemel, quemadmodùm deinceps Diocletianus, depoſuerit, Imperii ſcilicet adminiſtrationem, purpuram, Imperatoris nomen, Palatia, & reliqua id genus, ſed ſolas imperii curas & ſollicitudines, honoribus retentis. Et verò Diocletianum Imperatorum purpuræ, Palatiis, & cæteris ejuſmodi prærogativis, jam indè à primâ die abdicationis in perpetuum valedixiſſe, teſtes ſunt, primò noſter capite XIX. his verbis: *Huic purpuram Diocletianus injecit ſuam, quâ ſe exuit, & Diocles iterùm factus eſt*; tùm Eutropius, libro IX. in fine: *Diocletianus privatus in villâ, quæ haud procul à Salonis eſt, præclaro otio ſenuit; inuſitatâ virtute uſus, ut ſolus omnium poſt conditum Romanum Imperium, ex tanto faſtigio ſponte* AD PRIVATÆ VITÆ STATUM CIVILITATEMQUE *remearet. Contigit igitur ei, quod nulli poſt natos homines, ut cùm privatus obiſſet, inter Divos tamen referretur.* Relatus certè Nerva quoque inter Divos, ut conſtat vel è ſolo Plinii Panegyrico. Sed quia Nerva cum Imperatoris titulo & ſtatu, non ſimiliter *privatus*, obierat; idcircò Eutropius: *Contigit igitur* [*Diocletiano*] *quod nulli poſt natos homines, ut cùm privatus obiſſet, inter Divos tamen referretur.* Undè & quæcumque hactenùs ad iſtam diſtinctionem diximus, Nervam diverſo ſenſu abdicaſſe, & non abdicaſſe, validiſſimè confirmantur. Sed de his rurſùm in ſequentibus. Adde Baluzium, p. 303. col. 2.

[1] Aut ſic loca Scriptorum in concordiam redigenda ſunt, ut tu ſcitè facis, aut fatendum eſt, illorum ſententias ſic diſcrepare, ut alterutri ſint hallucinati. *Gravius.*

Pag. 206. lin. 1. *Ille verò aiebat, &c.*] Nempè Diocletianus. *Pagius, ad An Chr.* 297. *nu* 3. *Item Interpretes.*

Ibid. *Aiebat ei indecens eſſe.*] Fallor, an potiùs noſter ſcripſerat, *aiebat & indecens futurum eſſe.* Ita jam certè correxit ante nos ex parte Columbus, p. 374. col. 1. Adde Baluzium ibidem, p. 303. col. 2.

Lin. 2. *Sublimis faſtigii.*] De faſtigio principum ac regum extat inſignis locus apud Suetonium in Caligulâ, capite 22. *Nec multùm abfuit quin ſtatim diadema ſumeret; ſpeciemque principatûs in regni formam converteret. Verùm admonitus*, ET PRINCIPUM ET REGUM SE EXCESSISSE FASTIGIUM, *divinam ex eo majeſtatem aſſerere ſibi cœpit.* Ubi *principum & regum exceſſiſſe faſtigium*, eſt, ſupra altiſſimam illam Regum dignitatem eſſe evectum. Sic & apud Curtium, *humanum faſtigium exceditis*, eſt, ſupra ſummum illum verticem humanæ dignitatis eſtis elati; & apud Livium *ejuſdem cives faſtigii* ſunt, qui in eâdem altâ dignitate ſunt conſtituti. *Faſtigium* itaque in his rebus dignitas eſt, ἐξοχή, ὑπεροχή, & alia hujuſmodi. Trebellius Pollio in loco, quem antè laudavimus (*a*), ſummam Romanorum Imperatorum poteſtatem ſublimeque faſtigium ſimili voce *maximum in terris culmen* vocabat. Noſter ſuprà (*b*) Decii *ad principale faſtigium*, hoc eſt Auguſteum, *provecti* meminit; & idem paulò poſt, hoc capite, Conſtantini, tanquàm *Cæſareo faſtigio digniſſimi*, mentionem faciet. Ab ejuſmodi porrò faſtigiis occurrunt *duo faſtigatiſſimi Conſulares* apud Sidonium, libro 1. Epiſtolâ 9. quaſi *faſtigiatiſſimi*; id eſt, ex optimâ Cangii interpretatione, ad ſuprema dignitatum faſtigia educti; & *faſtigatiſſima felicitas* apud eundem Sidonium, libro 2. Epiſtolâ 4. pro ſupremâ.

Lin. 3. *Minùs tutum, quòd, &c.*] Non incelebria ſunt Syllæ & Auguſti conſilia & exempla. Adi & infrà, capite XX. extremum. *Tollius.*

Quamvis, ut hîc, ſæpiùs periculoſum fuerit purpuram deponere, etiam tamen quandòque minùs tutum fuit non ſumere. Flavius Vopiſcus de Saturnino: *Cùm cogitare cœpiſſet, tutum ſibi non eſſe ſi privatus viveret, depoſitâ purpurâ ex ſimulacro Veneris, cyclade uxoriâ militibus circumſtantibus amictus & adoratus eſt.* Ubi *depoſitâ*, pro demptâ & detractâ.

Ibid. *In tam longo Imperio.*] Annorum nempè viginti, & ampliùs.

Ibid. *Quæſiſſet.*] Id eſt, acquiſiviſſet. Simplex pro compoſito; ut vel ex eo certum, quòd nemo ſibi ultrò multorum odia conciliet, ſed invitus ſemper ſuſtineat. Confer quæ ſupra diximus ad caput 1. p. 534. col. 2.

Lin. 4. *Nervâ verò uno anno imperante.*] Nervam ampliùs quàm uno anno imperaſſe, ad quemcunque duorum Victorum calculum

(*a*) *Pag.* 578. *col.* 1. (*b*) *Cap.* IV. *pag.* 578. *col.* 1.

reſpiciamus;

reſpiciamus, indubium eſt. *Imperavit* enim *Nerva menſes tredecim, dies decem*, ait junior in Epitome. Senior verò de Cæſaribus, uti ſanè jamdiù Codices editi & MSS. ferunt: *Quid Nervâ Cretenſi prudentius, magiſque moderatum? Qui cùm extremâ ætate ad Sequanos... imperium arbitrio legionum cepiſſet, ubi proſpexit, niſi à ſuperioribus robuſtioribuſque corpore animoque geri non poſſe, menſe ſexto ac decimo ſemet eo abdicavit.* Sed, ne multis, poſteriore loco ſcripſerat Victor, [*Nerva*] *menſe* XIV. *ſemet eo abdicavit.* Librarius verò, notâ numerali loco mutatâ, poſuit *menſe* XVI. tandemque progreſſu temporis notæ numerales omiſſæ, ſcriptumque *menſe ſexto & decimo*, ſicut totidem verbis monuit nonnuper doctiſſimus Pagius (*a*), ambos Victores ſecum eo pacto feliciſſimè concilians. Et deindè, licèt jam Nerva ex utroque Victorum loco menſes, ut minimum, tredecim imperaverit, & decem dies, potuit tamen Diocletianus, quò ſuum meliùs generum refelleret, unius tantùm anni, numerum rotundando, mentionem facere. Præterquàm quòd, cùm locus, in quo nunc verſamur, mendo manifeſtè laboret, nil obſit, quominùs auctoris manus fuerit: *Nervam nonniſi ferè uno anno imperaſſe, & cùm pondus, &c.*

Ibid. *Nervâ verò uno anno imperante.*] Lego, *Nervam verò uno anno imperantem.* Litteram M. ſæpè omiſſam fuiſſe obſervare eſt. *Boherellus.*

Ibid. *Nervâ ... imperante.*] Rectè qui, *Nervam imperantem*, præferunt. *Tollius.*

Malim equidem, ſi nullâ ſit opus majori mutatione: *Nervam verò uno anno imperaſſe, &c...* Adde Columb. p. 374. col. 1.

Lin. 5. *Quiret.*] Pro quo *cuiret* alicubì apud Lucretium per c. & τεκνώσαϑοι, metri causâ.

Ibid. *Abjeciſſe gubernaculum rei publicæ.*] Quantùm ad curam ſcilicet, ac ſuſtentationem ponderis tantarum rerum, de quibus noſter proximè antè: non verò quantùm ad nomen & ſedem Gubernatoris, prout nos in ſuperioribus.

Lin. 6. *Ad privatam vitam rediſſe.*] Quatenùs nempè rem publicam non curabat ampliùs. Alioquin enim adeò iſtâ curarum depoſitione privatus factus non eſt, ut neutiquàm *privatus* obierit, ſed Imperator, ſicut p. 639. col. 2. ex Victoris Epitome oſtendimus.

Lin. 7. *Si nomen Imperatoris cuperet adipiſci.*] Quod necdùm igitur Galerius Maximianus adeptus erat, quemadmodùm antè colligimus, pluribuſque adſtruximus, p. 596. col. 2. & ſeq.

Lin. 8. *Auguſti nuncuparentur.*] Quidni potiùs *Imperatores nuncuparentur?* Haud aliò enim oratio videbatur abitura. *Verùm ſi nomen Imperatoris cuperet adipiſci, impedimento nihil eſſe, quominùs omnes Imperatores nuncuparentur.* Reſpondet duobus verbis Maucroixius ad marginem ſuæ editionis, *Auguſtum* & *Imperatorem* idem eſſe (*b*), vertente prætereà eam ob cauſam viro clariſſimo τὸ *ſi nomen Imperatoris, &c.* tanquàm auctoris verba ſint, *ſi nomen Auguſti cuperet adipiſci* (*c*); ſimiliterque tralatione Anglicâ τὸ *quominùs omnes Auguſti nuncuparentur*, ac ſi noſter, *quominùs omnes Imperatores nuncuparentur* (*d*), ſcripſerit. Non negandum, quin in Codice ſexcentæ hujuſmodi Præfationes legibus anteeant.

Impp. Diocl. & Maxim. AA. (*e*)
Impp. Carus Carinus & Numerianus AAA. (*f*).
Imp. Conſtantinus Aug. (*g*)

Sed id ipſum, quòd in illis Præfationibus ſeu Inſcriptionibus Diocletianus, verbi gratiâ, & Maximianus non ſimpliciter *Imperatores*, ſed *Imperatores* primùm, deindè etiam honoris causâ *Auguſti* appellati ſunt, maximo mihi argumento eſt, ſcriptum olim fuiſſe ab hoc auctore: *Verùm ſi nomen Imperatoris cuperet adipiſci, impedimento nihil eſſe, quominùs omnes & Auguſti nuncuparentur:* quaſi dixiſſet Diocletianus, non modò per me non ſtat, quominùs vel Cæſaribus *Imperatoris* nomen tribuatur: ſed non obſtat etiam, quominùs iidem *Auguſti* quoque dicantur.

Ibid. *Jam ipſe inhiaverat.*] Malo, *jam ſpe inhiaverat.* Gale.

Ex conjecturâ *inhiaverat* viri Docti hîc poſuere, cùm teſtentur in MS. fuiſſe, *jam ipſe inveterat*; à quibus minùs longè receſ-

(*a*) *In Criticâ, &c. ad An. Chriſti 97. num.* 5. (*b*) Auguſte & l'Empereur, la même choſe. (*c*) Si Galérius affectoit le titre d'Auguſte. (*d*) So that they ſhould be all called Emperours. (*e*) *Lib.* x. *Cod. Tit.* xvi. *L.* 3. (*f*) *Ibid. Tit.* xi. *L.* 4. (*g*) *Ibid. Tit.* xiv. *L.* 1.

Digitized by Google

ſeris, ſi ſcribas, *jam ſpe invaſerat*. Pro *ipſe*, Lactantium *ſpe* ſcripſiſſe, ut Columbus vidit, perſuaſiſſimum habeo. Sic enim perpetuò loquuntur Scriptores, *ſpe Imperium affectare*, *invadere*. *Ipſe* ſanè quid hîc ſibi velit, nemo dixerit. Friget minimùm. *Gravius*.

Legendum, *jam ſpe invaſerat*. Voſſius; &, ex ejus indicatione, editio Oxon. An. 1680. p. 108. in emendationibus quæ ſeriùs occurrerant.

Prætulerim, fateor, partim ob veterem ſcripturam, partim ob commodiorem, ut videtur, ſenſum, *jam ſpe invenerat*. Proponebatur nempè Galerio merum Imperatoris nomen adipiſcendum. *Verùm ſi nomen Imperatoris cuperet* ADIPISCI, &c. At ille *jam totum orbem ſpe invenerat;* hoc eſt, ſperabat jam ſe totius orbis imperium inveniſſe, ſeu malis, viam quâ totius orbis compos fieret. Sic initio capitis XX. *Maximianus, poſtquàm ſenibus expulſis, quod voluit effecit, ſe jam ſolum totius orbis Dominum eſſe ferebat. Nam Conſtantium, quamvis priorem nominari eſſet neceſſe, contemnebat, quòd & naturâ mitis eſſet, & valetudine corporis impeditus. Hunc ſperabat brevi obiturum; & ſi non obiiſſet, vel invitum exuere facilè videbatur.* Adde Baluzium, p. 303. col. 2. & Col. p. 374. col. 1. & ſeq.

Lin. 9. *Cùm indè ſibi aut nihil præter nomen, aut multùm, &c.*] Poſtulat ſenſus, ut legatur, *aut non multùm*. Editio Oxon. & Cant.

Ita quoque Tollius & Allixius. Voſſius verò, Colomeſio teſte, *cùm indè ſibi aut nihil, aut præter nomen haud multùm, videbat accedere*. Galeus denique, uti partim oculis cernere, partim animo conjicere eſt, *cùm indè ſibi nihil præter nomen & tumultum*, quæque poſteà. Primam ego correctionem, ut omnium ſimpliciſſimam, cæteris præferendam cenſeo: nî & hanc tamen potiùs, *cùm indè aut ſibi nihil præter nomen, aut haud multùm*...

Ibid. *Videbat.*] Lege, *videret*. Tollius.

Imò *videbat* ſat benè habet, ſicut jam dictum, p. 593. col. 1.

Lin. 10. *Ipſius diſpoſitionem, &c.*] Id eſt, ipſius formam regendæ rei publicæ. *Edit. Oxon. & Cant.*

Confer Baluz. p. 303. col. 2. & ſeq.

Lin. 11. *Ut duo ſint in re publicâ majores.*] Hoc eſt, ſicut rotundè verſio Anglica, *duo Imperatores*, iidemque Auguſti: *majores* autem cum majuſculo M. exarari volebat Gale.

Ibid. *Item duo minores.*] Id eſt, ut nunc ſine circuitione Maucroixius, *duo Cæſares*: addente prætereà viro docto in margine, ſi non Spartiani verbis, ſaltem ſecundùm Spartiani ſententiam in Ælio Vero, *Cæſares fuere deſignati Auguſtæ Majeſtatis hæredes. Céſars étoient les préſomptifs héritiers de l'Empire*; quod & antè ad caput IX. monuerat.

Lin. 12. *Inter duos.*] Supple ex ſequentibus, *pares*: *Inter duos pares facilè poſſe concordiam ſervari;* de *duobus* propriè *paribus Imperatoribus* intelligendo: cùm Diocletianus Galerio propoſuiſſet, ut in poſterùm *quatuor pares Auguſti* exiſterent, Galerius verò ſocerum ſuper eâ re confutaret. Adde Baluzium, p. 304. col. 1.

P. 207. lin. 1. *Ne ampliùs minor & extremus eſſet.*] Hoc eſt, ſicut præcedentia oſtendunt, non modò, *ne ampliùs minor & extremus minorum foret*, verùm, *ne ampliùs Cæſar & extremus Cæſarum:* unus quippè, non è majoribus qui Imperatores, ſed è minoribus, qui Cæſares erant; atque horum etiam non primus, ſed ſecundus, quartuſque adeò illorum, quos tunc temporis Orbis Romanus in principali faſtigio conſtitutos videbat. Vis teſtem locupletiſſimum? Euſebius libro VIII. Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, capite 5. edicti, quod Nicomediæ, jubente Diocletiano Auguſto, auctore verò Galerio Cæſare, propoſitum fuit, mentionem faciens: *Simul ac*, inquit, *Edictum contra Eccleſias propoſitum eſt, vir quidam minimè obſcurus ... Edictum illud ... tanquàm impium ac ſceleſtum manibus ſuis diſcerpſit;* δυοῖν ἐπιπαρόντοιν κατὰ τὴν αὐτὴν πόλιν βασιλέων, τοῦ τε πρεσβυτάτου τῶν ἄλλων, καὶ τοῦ τὸν τέταρτον ἀπὸ τούτου τῆς ἀρχῆς ἐπικρατοῦντος βαθμόν. Id eſt, *duobus Regibus in eâdem urbe commorantibus, quorum alter, aliorum reſpectu, antiquiſſimus erat*, nimirùm Diocletianus, *alter autem quartum ab illo Imperii gradum obtinebat*: nempè Galerius. Confer Baluzium, p. 304. col. 1.

Ibid *Jam fluxiſſe annos quindecim in Illyrico vel ad ripam, &c.*] Hæc Baluzii èmendatio in hâc ſecundâ illius editione. Veteris enim Codicis, ut vir clariſſimus monuit, lectio eſt: *Jam fluxiſſe annos quindecim Illyricum vel ad ripam*... Quarè ita meritò excuſum in editionibus Pariſ. Oxon. Cantabrig. & Aboenſi, licèt locus utique ejuſmodi ſit, ut medicâ manu egeat, quam ſic eruditi variè adhibuerunt.

Digitized by Google

Jam fluxiſſe annos quindecim, { *quibus in Illyricum, vel (a)* / *ex quo in Illyricum, vel (b)* / *cùm in Illyricum, vel (c)* / *in Illyrico, vel (d)* / *in Illyrico, id eſt (e)* / *in Illyrico, cùm (f)* } ad ripam Danuvii.

Et hæ porrò rationes, quas quidam ex illis de ſuis emendationibus reddiderunt.

Scribendum, *in Illyrico cùm ad ripam Danubii.* Scribit Baluzius *in Illyrico, id eſt, ad ripam*, non adeò liquidâ, ut videtur, verborum ſtructurâ; neque enim, uti priùs dicit noſter, *conflixerat Maximiano ſene*, ita illud ſuſtineri poteſt, *luctaret gentibus barbaris.* Siquidem particula *cùm* aut iteratò uſurpanda eſt, quod nos facimus, aut præponenda ſaltem voci [*relegatus*] ſi ſemel. *Sparkius in Editione Oxon. & Cant.*

Ibid. *Annos quindecim in Illyricum.*] Corrige, *annos quindecim cùm in Illyricum*: quæ particula ob præcædentem ſyllabam exciderat. *Tollius.*

Adde Baluzium, p. 304. col. 1. Cuperum, p. 457. col. 1. Columbum, p. 374. col. 2. poſtremò ſubnexam Dodvvelli Diſſertationem.

Lin. 2. *Danuvii.*] Quomodò ſuprà *Transdanuviana*, pag. 593. col. 1. Atque ita prima omnium editio, & Aboenſis: reliquæ, *Danubii.* Vide Cuperum, pag. 443. col. 1. ad *Romulam matrem.*

Lin. 3. *Luctaret.*] Potiùs, *luctaretur.* Tollius.

Sanè ſic capite XI. prope finem, *reluctari*, ut omnes loquuntur, non *reluctare*, quo nemo unquàm uſus, quod ſciam.

Lin. 6. *Scribentis quæcumque locutus fuiſſet.*] Nimis conciſè, ut quod res eſt dicam, pro, *ſcribentis quæcumque ſibi Galerius locutus fuiſſet*, aut aliquid tale; in eo nempè ſermonis conflictu, de quo noſter ſub initium hujus capitis: apud quem alibi non pauca ſunt veſtigia vitioſæ brevitatis, quam noto.

Ibid. *Ab eo.*] Hoc eſt, à Galerio Maximiano, ut in Anglicâ verſione licet legere, & vel modò dicta ſuggerere poterant.

Lin. 7. *Lacrymabundus.*] Et hîc ego tantam Lactantio fidem habeo, quantam qui minimam, vel omninò nullam. Totus enim in eo eſt, ut Diocletianum nobis tanquàm fœminam meticuloſam deſcribat, aut effingat. Sed undè hanc ſcenam accepit? Miror ego, eſſe tam credulum quemquam, atque Lactantius mendax eſt. Neque enim vero ſimile, hæc in publica acta relata eſſe, quæ ſoli inter ſe Imperatores agebant. Tum, ſi intra ſecretos cubiculi parietes hæc acta ſunt, quis lacrymantem vidit Diocletianum? quis hunc mirificum, qui ſequitur, dialogum audivit? Credo ego poſt tapetes Lactantium latuiſſe, atque ita in pugillares, quæ audiebat, retuliſſe. Niſi quis eum à ſervulo hæc accepiſſe ſemi-Chriſtiano ſtultè velit ſuſpicari. *Tollius.*

Bona verba, quæſo. Quæ tunc Diocletianus Imperator, & Galerius Cæſar inter ſe agebant, non egerunt *ſoli*, uti placuit viro docto ponere: ſed ſive intra ſecretos cubiculi parietes acta ſint, ſive non, coram aliquot teſtibus contigerunt, Conſtantino certè & Daiâ, ſicut patebit è ſequentibus. Atqui illi vel procul diſtabant tum temporis à Diocletiano & Galerio, vel propè aderant. Si propè aderant, cur petit Tollius: *Quis lacrymantem viderit Diocletianum, & mirificum hujus capitis dialogum audiverit?* Viderunt enim duo illi Diocletianum lacrymabundum, & ejus cum Galerio colloquium audiverunt; & uterque exindè, vel alteruter, quæ viderant & audiverant, plus minùs narrarunt. Sin autem (quod, ut ingenuè dicam, veriſimilius) procul diſtabant, nihilominùs tamen, cùm intra cubiculum fuerint, potuerunt Diocletiani lacrymas conſpicere. Et ut denique rerum omnium, quæ à noſtro commemorantur, ne γρῦ quidem viderint, vel audiverint, Tollium rogo, annon ſoleant, quibus ſemel talia facinora ſucceſſerunt, gloriari & profiteri, ſaltem apud neceſſarios, quid admiſerint, imò ſingula ad minutias uſque narrare? Omninò non rarum eſt. Apud noſtrum, exempli gratiâ, capite XXX. Maximianus Herculius ſpadone, quem Conſtantinum eſſe putabat, obtruncato, *proſiliit gloriabundus, ac profitetur quod admiſerit.* Quarè ad hunc modum (dicere bellè poterunt Do-

(*a*) *Cuper. pag.* 457. *col.* 1. (*b*) *Boherellus, item Dodwellus.* (*c*) *Boherellus iterùm, necnon Gale, Allix.* (*d*) *Baluzius in exemplari ad nos miſſo.* (*e*) *Idem in Indice Erratorum editionis Pariſ.* (*f*) *Sparkius, ut ſuprà.*

Digitized by Google

cti, apud quos noſter non amiſit fidem) cùm Galerius Imperium tandem ab invito ſocero ſuis artibus extorſiſſet, amicis, utì illo ſenem emunxiſſet, narravit ſuaviter ridens, & utramque agens perſonam, undè poſteà tota res ad noſtrum perlata. De reliquo, Diocletianum reverà meticuloſum fuiſſe, oſtendimus alibì ſuis locis (*a*).

Lin. 8. *Supererat, ut communi conſilio omnium Cæſares legerentur.*] Poſt illud, quod proximè præceſſit, & annuentis ægrè Diocletiani eſt, *Fiat, ſi hoc placet*, perrexerat uno ſpiritu, quemadmodùm ſequentia monent, Diocletianus, ſi non totidem verbis, ſaltem ſimilibus: *Supererit, ut de communi omnium, id eſt, tam mei, & Herculii Maximiani, quàm tui quoque, & Conſtantii Chlori ſententiâ, filius Herculii Maxentius, & Conſtantii filius Conſtantinus hìc præſens Cæſares legantur;* id eſt, eligantur (*b*). Ibique continuò Galerius: *Quid opus eſt conſilio, cùm ſit neceſſe illis duobus placere quidquid nos fecerimus? Ita planè. Nam illorum filios nuncupari neceſſe eſt.* Atque ad eam ſtatim reſponſionem Diocletianus: *Quid ergò fiet?* Galerius verò ſine morâ, & nominatum primo loco Maxentium intelligens: *Ille, inquit, dignus non eſt. Qui enim me privatus contempſit*, & quæ poſteà. Hæc enim germana, integra, nec interrupta ſeries colloquii, cujus partem hactenùs vidiſti, Lector, & reliquæ deinceps ſuccedent. Sed noſter, ut meliùs intelligeretur, quos Diocletianus Cæſares eligendos propoſuiſſet, primùm omnium longiuſculam illam Diocletiani de novorum Cæſarum delectu propoſitionem in pauca contraxit, ſuiſque potiùs, quàm Diocletiani verbis attingendam putavit, cùm ſi verè Diocletianea eſſent, ita forent: *Supererit, ut communi conſilio omnium Cæſares legantur;* quod contrà, *Supererat*, inquit noſter, *ut communi conſilio omnium Cæſares legerentur.* Tum paulò poſt quinam intùs & in cute propoſiti eſſent, hâc multorum verſuum obſervatione illuſtravit: *Erat autem Maximiano filius Maxentius, &c.* ita quidem ſemel atque iterùm hujus Dialogi ſeriem inopinatò, atque etiam, ne diffitear, parùm commodè intercidens. Sed quid facias? Rem ita eſſe manifeſtum eſt; idque, ſcio, non negabunt, qui aliò, quò ſe expediant, confugere voluerint. Adde, quòd non deſunt exempla, cùm ejuſmodi tranſitionum ab oratione directâ ad indirectam, vel vice versâ, tum ſimilium quaſi παρενθέσεων, elucidandis quidem rebus ſæpiſſimè inſervientium, ſed & nonnunquàm ſatis incommodarum. Ordo, qui obſervatur ſuper iis, qui à Saracenis ad Chriſtianorum fidem ſe convertunt: *Tu ille, qui à Saracenis hodiè ad Chriſtianorum fidem accedis, non vi aliquâ, vel neceſſitate, neque dolo, aut ſimulatione, ſed toto animo, corde puro ac ſedulo, Chriſtum Chriſtique fidem amante: Renuncio toti Saracenorum religioni, anathematizoque Moamedem* (*c*). Geneſ. IV. 25. *Cognovit autem Adam adhùc uxorem ſuam, & peperit filium, vocavitque nomen ejus Seth: quia repoſuit mihi Dominus ſemen alterum, pro Hebel, quem occidit Cain;* nec aliter capite XLI. comm. 51. & 52. ac rursùm I. Sam. I. 20. & ſic de aliis.

Ibid. *Supererat, &c.*] Videtur omninò Maucroixius, quo pacto ſuam hujus loci verſionem inſtituit, ex primâ voce *Supererat*, *Supererit* feciſſe, & ex ultimâ *legerentur*, *legantur*, in hunc modum: *Supererit, ut communi conſilio omnium Cæſares legantur* (*d*). Sed multiplici illâ correctione prætermiſſâ, ſi ita ſimpliciter perrexit Diocletianus, hoc eſt, abſque vel minimâ Maxentii & Conſtantini deſignatione, Maxentii nempè, quoniam filius erat Herculii, Conſtantini verò, quoniam filius erat Conſtantii Chlori, quomodò potuit illicò Galerius regerère: *Quid opus eſt conſilio, cùm neceſſe ſit, illis duobus placere, quicquid nos fecerimus? Ita planè. Nam illorum filios nuncupari neceſſe eſt?* Hæc enim evidenter innuunt, Diocletiani de novorum Cæſarum delectu mentionem minimè vagam fuiſſe & generalem: ſed certos certorum hominum filios indigitatos fuiſſe Galerio, eoſque præciſè, qui jam à nobis plus ſemel ſuis nominibus appellati ſunt, & à primo etiam editore nobiſcum, ſicut ſuo loco obſervabimus. Sit itaque hujus lectio, quod & Reverendiſſimo Epiſcopo Sariſberienſi viſa eſt, integra: ſpectetur verò locus ipſe, non tanquàm pars reſponſionis Diocletiani ad Galerium, ſed tanquàm hujus Auctoris verba Diocletianeam illam propoſitionem ſuo modo repræſentantis. Præter quàm quòd admodùm poſſibile ſit, ut proximè poſt iſtam periodum: *Supererat, ut communi conſilio*

(*a*) *Verbi gr. p. 594. col. 1. & ſeqq.* (*b*) Legere, *pro* eligere, *Latinis frequentiſſimum.* (*c*) *Pag. 75. Saracenicorum, edit. Commel.* 1595. (*d*) Dioclétien ... lui répondit, que puiſqu'il le ſouhaitoit, la choſe ſe feroit: mais que d'un commun conſentement il falloit élire des Céſars.

Digitized by Google

omnium Cæſares legerentur, ſubnexum quondàm fuerit à noſtro : *Id enim continenter tetigerat Diocletianus ; quin & memoratis in eam rem Maxentio filio Herculii, atque Conſtantino filio Conſtantii. Sed alter repentè : Quid opus eſt conſilio, cùm ſit neceſſe, &c.* Deficiunt certè haud raró in manuſcriptis codicibus non voces ſolùm, ſed quandòque verſus, interdùmque plures, velut Docti norunt.

Ibid. *Communi conſilio omnium.*] Firmantur, quæ jam ad has voces diximus, verſione Anglicâ, *by the concurring advices of all the four, communi illorum quatuor conſenſu ;* cùm non alios palàm intellexerit ejus Auctor, quàm quos Diocletianum, Herculium, Conſtantium, & Galerium vocitavimus. Confer Euſebii locum de Martyribus Palæſtinæ (*a*), in quo Procopius à Præſide juſſus libare quatuor Regibus, *τοῖς βασιλεῦσι τέσσαρσι σπένδειν*, illi ipſi quaternioni libare jubetur.

Lin. 10. *Quid opus eſt conſilio, &c.*] Galerii verba Diocletiani propoſitionem reſpuentis, ſicut clariſſimi Interpretes plus minùs explanare non obliti ſunt (*b*).

Legendum : *Quid opus eſt, inquit, conſilio* ... Gale.

Ibid. *Illis duobus.*] Maximiano Herculio & Conſtantio. *Tollius.* Item Verſiones, aliis verbis.

Lin. 12. *Ita planè. Nam illorum filios nuncupari neceſſe eſt.*] Sequitur ergò perſpicuè, (quod optimè vidit Baluzius : ſed alii obſcurant, propter quos hæc retractanda) propoſitum fuiſſe à Diocletiano, ut filius Herculii Maxentius, & Conſtantii filius Conſtantinus fierent Cæſares, ne Principum filii privati viverent. Et manifeſtum quoque, non eſſe igitur ea verba Diocletiani, ſicut credidit Maucroixius (*c*), vel hujus Scriptoris, quod alter celeberrimus Interpres cenſebat (*d*), ſed Galerii Diocletianeum illud conſilium deridentis. Et verò nonne, ut Diocletiano poſſent tribui, oporteret, verbi gratiâ, præceſſiſſe : *Quid opus eſt conſilio, cùm futurum ſit illis duobus gratiſſimum quicquid nos fecerimus ?* Et nonne rursùs, ut huic Auctori cum aliquâ veri ſimilitudine tribui poſſent, ſic ſaltem eſſe deberent : *Atque ſanè illorum filios nuncupari neceſſe erat ;* cùm verbo, inquam, temporis imperfecti, quod Hiſtorico ſuum de re præteritâ judicium interponenti conveniret. At habemus è contrario per præſens : *Ita planè. Nam illorum filios nuncupari neceſſe eſt :* quod jam nullâ ratione judicantis Hiſtorici queat eſſe, ſed evidenter hominis alterum cum ſannis excipientis ſermo eſt. Adde Baluzium, pag. 304. col. 2. & Columbum, pag. 374. col. 2.

Ibid. *Erat autem Maximiano, &c.*] Seni nempè, ut rectè Interpretes ſuppleverunt. Confer Baluzium, pag. 304. col. 2. ad *Neque patrem ;* Cuperum verò, pag. 457. col. 2.

Lin. 13. *Maxentius.*] *Ferus* audit apud Aurelium Victorem, & *inhumanus, nulli carus, ne patri, aut ſocero quidem Galerio.* Edition. Oxon. & Cant.

Ibid. *Hujus ipſius Maximiani gener.*] Hoc eſt, hujus gener ipſius Maximiani Cæſaris, de cujus cum Diocletiano conflictione nunc agitur, ait tacitè noſter Cecilius. Qui quantò tamen meliùs ſcripſiſſet : *Erat autem Maximiano ſeni filius Maxentius, junioris Maximiani gener ;* quæ vis Anglicæ Verſionis. Vel, *Erat autem Maximiano ſeni filius Maxentius, Galerii gener*, quomodò Maucroixius interpretatus eſt.

Lin. 14. *Neque patrem.*] Vide Baluzium, pag. 304. col. 2.

Lin. 15. *Solitus ſit adorare.*] Id eſt, vertente Maucroixio, *honorare.* Quam interpretationem, etſi noſtrarum partium hominibus non inutilem, qui ſimilem nimirùm jamdiù & meritò in multis Veterum locis propoſuerunt, & contra adverſarios defenderunt, hîc tamen nullo modo poſſumus admittere, ob delatum olim aliquot Imperatoribus adorationis honorem propriè dictæ. Aurelius Victor in Cæſaribus : *Diocletianus primus omnium Caligulam poſt Domitianumque Dominum dici paſſus, & adorari ſe appellarique uti Deum.* Vopiſcus in Saturnino : *Cùm cogitare cœpiſſet, tutum ſibi non eſſe, ſi privatus viveret, depoſitâ purpurâ ex ſimulacro Veneris, cyclade uxoriâ militibus circumſtantibus amictus & adoratus eſt ;* eâ vice ſcilicèt, cùm Diocletianus voluerit perpetuò adorari. Adde

(*a*) *Cap.* 1. (*b*) A quoi Galérius répartit, qu'il n'étoit pas néceſſaire d'attendre les avis du vieil Maximien & de Conſtance. *Maucroix.* But the other rejected this, &c. *Anglica Verſio, apud quam proximè loquitur Diocletianus.* (*c*) A quoi Dioclétien s'accorda encore, diſant, qu'en effet ni ſon Collégue, ni Conſtance ne pourroient déſapprouver que l'on donnât à leurs enfans la qualité de Céſars. (*d*) And indeed, it ſeemed that there was no room for choice, but that the ſons of the other two muſt have been named for Ceſars.

Digitized by Google

Tralationem Anglicam : *he would not pay the wonted reſpect of adoration ;* & Cuperum, p. 457. col. 2. Dubitavi aliquandò, annon vulgatæ lectioni *ſolitus ſit*, præferri deberet hæc altera, *ſolitus eſſet*, eaque facilè ex *us* & *ſit* eruenda. Judicent Docti.

Ibid. *Utrique inviſus.*] Cuperum vide pag. 457. col. 2.

Lin. 16. *Conſtantinus, ſanctiſſimus, &c.*] Elogium longè Chriſtianiſmo antiquius. Cicero Philipp. XIII. *Ignorans* [*Antonius*] *quæcunque falsò diceret in ſanctiſſimum adoleſcentem* [*Cæſarem*], *ea verè recidere in memoriam pueritiæ ſuæ.* Idem pro Flacco : *Quem vos modeſtiſſimum adoleſcentem, provinciæ maximæ ſanctiſſimum virum . . . cognoverunt.* Et ibidem rursùs : *Homines ſunt totâ ex Aſiâ frugaliſſimi, ſanctiſſimi, à Græcorum luxuriâ & levitate remotiſſimi.* Quæ poſtrema exempla ideò magis afferenda mihi viſa ſunt, quòd cùm illa, quid per *ſanctiſſimum* ſeu *virum*, ſeu *adoleſcentem* intelligere oporteat, non obſcurè moneant, hominem nempè ſingulari virtute præditum, quod & propriè ſonat Verſio Anglica in noſtro loco (*a*), in eodem tamen Maucroixius diverſiſſimâ notione *adoleſcentem magnæ ſpei* verterit. Adde Cuperum, p. 458. col. 1. duobus locis, & Columbum, pag. 374. col. 2.

Ibid. *Illo faſtigio digniſſimus.*] Id eſt, alto illo Cæſareæ dignitatis gradu, in quem novos homines promoveri opus erat.

Pag. 208. lin. 3. *A privatis & optaretur.*] Imò potiùs, *à privatis exoptaretur.* Gale. Quod & ego jam pridem legendum conjeceram. Adde Cuperum, pag. 458. col. 1. & ſeq.

Ibid. *Eratque tunc præſens.*] Clarè audiat Tollius. Nam non ſoli ergò agebant inter ſe Imperatores quæ in eâ Galerii aggreſſione tractarunt. Scio, ſecundùm utramque Tralationem, Conſtantinum fuiſſe duntaxat alicubì præſentem *in aulâ Diocletiani* (*b*) ; hoc eſt, inter aulicos, in loco plus minùs diſtante ab eo, ubi de iſtis ſocer ac gener diſceptabant, non verò in eodem cum illis. Sed quorſùm hâc, aut illâ verborum adjectione abſentem facere Conſtantinum à colloquii loco, cùm ex Auctore noſtro, ſi ut extat ſumatur, fuerit manifeſtè in eo ipſo præſens, neque ulla etiam afferri poſſit ratio, cur non æquè præſens extiterit ibi loci, ac Daia, quem mox Galerius indigitabit ſuo ſocero ?

Lin. 5. *Quid ergò fiet ?*] Diocletiani verba ; noſtro nempè, ſicut antè monui, redeunte nunc ad reliquam cœptæ diſputationis ſeriem, poſt prolixam ſatis digreſſionem, in quâ curioſè explicandum credidit, quos breviter Cæſares Diocletianus Galerio nominaſſet de communi omnium ſententiâ legendos.

Lin. 6. *Ille, inquit, dignus non eſt.*] Hæc jam verba Galerii, per *illum*, de quo loquitur, Maxentium intelligentis.

Ibid. *Ille . . . dignus non eſt.*] Scilicèt Maxentius. *Tollius.*

Rectè ; optimèque etiam Interpretes, qui pronominis loco, nomen ipſum ſubſtituerunt. Quod cur Galerius itidem non fecerit, ſi quis roget, reſponſio eſt, non fuiſſe pariter neceſſe, quoniam cùm directa Diocletiani propoſitio, quam noſter partim ſuppreſſit, partim in indirectam mutavit, hæc propemodùm fuiſſet : *Supererit, ut communi omnium conſilio Herculii filius Maxentius, & Conſtantii filius Conſtantinus Cæſares legantur ;* potuit paulò poſt Galerius ſuper Maxentio ſine ullâ ſermonis obſcuritate, *Ille dignus non eſt*, regerere, quia qui primus nominatus fuerat à Diocletiano, Maxentius erat.

Ibid. *Qui enim me privatus.*] Vide Cuperum, pag. 458. col. 1. & ſeq.

Lin. 8. *Hic verò, & amabilis eſt, &c.*] Reſponſio Diocletiani pugnantis jam tantùm pro Conſtantino, quem Diocletianus, quo tempore *Hic verò* & reliqua reponebat, digito monſtrabat, præſentem quippè, ſive propiùs adſtaret, ſive non. De illo certè Diocletianus ut præſente loquebatur, ſi non ſimul Conſtantinus oſtendebatur. Quarè nollem, Interpretes Conſtantinum nominare maluiſſent, quàm vim pronominis ſervare & exhibere.

Ibid. *Ut patre ſuo melior & clementior judicetur.*] Id eſt, *ut vel ſuo patre melior, &c.* quod optimè explicatum à Maucroixio (*c*). Nam reverà Conſtantini pater Conſtantius bonus fuit Princeps ac mitis. Noſter capite XX. *Conſtantium, quamvis priorem nominari eſſet neceſſe, contemnebat, quòd . . . naturâ mitis eſſet, &c.*

Lin. 15. *Illumne ſaltatorem, temulentum, &c.*] Invidioſiſſima hæc, & à ſcenâ petita. Ita Clitipho apud Terentium Heautontim. extremo. *Tollius.*

(*a*) A moſt vertuous youth. (*b*) Il ſe trouva alors à la Cour de Dioclétien. *Maucroix.* He was then in Diocletian's Court. *Verſio Anglica.* (*c*) Qu'un jour il ſurpaſſeroit ſon pere en bonté & en clémence.

Digitized by Google

Lin. 17. *Fideliter præbuit.*] Leg. *præfuit.* Editio Oxon. An. 1680. p. 108. in Emendationibus, quæ ſeriùs occurrerant. Item Gale, Allix. Aliter Cuperus, pag. 459. col. 2. & Columbus, p. 374. col. 2.

Ibid. *Miſi ad Maximianum.*] Subaudi Herculium, vel ſenem, cum Interpretibus. Addatur Baluzius, pag. 302. col. 1.

Lin. 18. *Ut ab eo induatur.*] Juvenalis, *Dictatorem induit uxor.* Gale.

Cætera, quæ hîc opus ſunt, petenda è Baluzio, pag. 305. col. 1. Cupero, p. 459. col. 2. & Columbo, p. 374. col. 2.

Lin. 20. *Oſtendens Daiam.*] Qui tunc igitur ipſe quoque præſens erat, & ſub eorum oculis, ſi non manibus.

Ibid. *Daiam.*] Aurelius Victor : *Sorore Armentarii genitus, veroque nomine ante imperium Daza dictus.* Edit. Oxon. & Cant. Adde Baluzium, pag. 305. col. 1. & Columbum, p. 374. col. 2.

Ibid. *Adoleſcentem quendam ſemibarbarum.*] Inclinat multùm animus, ut credam, ſcriptum potiùs fuiſſe à noſtro : *aduleſcentem quendam ſemibarbatum.* Noti *barbatuli juvenes* Ciceronis in Epiſtolis ad Atticum (*a*), & diſtinctio *barbatorum* à *barbatulis* apud eumdem in Oratione pro Cœlio. *Aduleſcens* autem, pro *adoleſcens*, occurrit ſæpiùs in Veterum monumentis.

Lin. 21. *Maximinum.*] Vide Baluzium, pag. 305. col. 1. ad *juſſerat Maximinum ;* item ad *oſtendens Daiam.*

Ibid. *Jam & ipſi.*] Legendum : *Nam & ipſi.* Gale: item reverendiſſimus Epiſcopus Sariſberienſis, ut ex hâc illius verſione apparet, *For Diocletian, &c.* ad verbum, *Nam & ipſi Diocletianus.*

Pag. 209. lin. 1. *Nomen ex parte mutaverat hominis causâ.*] Legendum : *ominis causâ.* Edit. Oxon. & Cant. quas ſecutus eſt Galeus.

Loco horum verborum, *hominis causâ*, legendum cum editione Anglicanâ, *ominis causâ.* Quarè ex hâc emendatione, quæ certiſſima eſt, diſcimus, Diocletianum, quandò Galerium Armentarium hoc anno [292] Cæſarem renuntiavit, ei nomen ex parte mutaſſe, eumque Galerium Maximianum fauſto, ut ſibi videbatur, omine vocari præcepiſſe, quia Maximiani cognomento Herculii erga ſe fides nunquàm defecerat. Quo exemplo motus Galerius Maximianus anno cccv. quo Daiam Cæſarem dixit, huic ex toto nomen mutavit, eumque de ſuo nomine Galerium Maximinum appellari voluit. Galerius enim Maximinus *ſorore Armentarii progenitus, vero nomine ante Imperium Daza dictus*, inquit Victor in Epitome. Indèque factum, ut nec Armentarii, nec Dazæ nomina in Nummis, Inſcriptionibus, cæteriſve monumentis publicis unquàm legantur. *Pagius, ad annum Chriſti* 292. *num.* 2. *&* 304. *num.* 3.

Adde Baluzium, pag. 305. col. 1. & Cuperum, pag. 459. col. 2.

Ibid. *Quia Maximianus.*] Nempè Herculius. *Pagius, ad annum Chriſti* 304. *num.* 3.

Ibid. *Quia Maximianus.*] Fortè, *quia Maximiano, &c.* Boherellus.

Lin. 4. *Meus, inquit, eſt affinis.*] Vide Cuperum, pag. 460. col. 1.

Lin. 8. *Tu videris.*] Formula improbantium aliquid. Nil frequentius apud Tertullianum & hujus ſæculi Scriptores. *Tollius.*

Lin. 10. *Acceſſerit.*] Potiùs, *acciderit.* Gale.

CAPUT XIX.

P. 609. lin. 1. *Proceditur, &c.*] Hoc eſt, cum magnâ pompâ, & quales, verbi gratiâ, in Conſulum proceſſibus ſpectari ſolebant, exierunt Nicomediâ Diocletianus & Galerius Maximianus primâ die Maii, verſùs locum, de quo mox noſter poſt paucula. Confer Cuperum, p. 456. col. 2. ad *Procederet Conſul. Proceditur*, pro *procedunt ;* Principes nempè modò nominati cum ſuis. Sic in ſequentibus, *Eò pergitur*, pro *eò pergunt*, ſimili ſenſu ; & ſub finem capitis, *Tùm deſcenditur*, pro *Tùm deſcendunt* ; quibus alia multa poſſent adjici.

Tout étant arrêté, le premier de Mai l'on en vint à l'exécution. Maucroix. Quaſi dicas ; Quod ita conſtituerant, Kalendis Maiis ad rem contulerunt.

All things bing thus concerted in ſecret, on the firſt of May this great affair came to be declared. Verſio Anglica. Ac ſi nunc Latina ſint, quæ cùm eâ ratione ſecretò conſtituta fuiſſent, Kalendis Maiis apertè ac palàm facta ſunt. Quorum ſenſuum vereor valdè ut alteruter poſſit placere. Adde Baluzium, pag. 305. col. 1. & ſeq.

Ibid. *Kalendis Maiis.*] Anni cccv. *Dodwellus* (*b*). Item *Pagius* (*c*).

Confer dicenda, p. 648. col. 1. Adde quoque Cuperum, p. 460. col. 1. & Columb. p. 375. col. 1.

Ibid. *Conſtantinum omnes intuebantur.*]

(*a*) *Lib.* 1. *Ep.* 14. *&* 16. *edit. Amſtel.* 1684. (*b*) *In Diſſert. Cypr.* XI. *num.* 73. *&* 78.
(*c*) *In Criticâ, &c. ad annum Chriſti* 306. *num.* 4.

Digitized by Google

In ipſo nempè proceſſu, hoc eſt, dùm iter adhuc haberetur in locum proximè deſcribendum, ſparſo in vulgus rumore, novos eâ die Cæſares creatum iri. Atque *omnes* hîc, ut alibi ſæpiùs, ſunt *plerique omnes:* niſi quòd nunc intelliguntur plerique omnes eorum qui comitabantur Principes, & illos eò, quò pergebant, deducebant.

Lin. 2. *Nulla erat dubitatio.*] Quin ſcilicet Conſtantinus fieret Cæſar; quod novum nimiæ brevitatis exemplum in hoc Scriptore, rectèque adeò vitatum ab Interpretibus. *Perſonne ne doutoit de ſon élévation.* Maucroix. *Not doubting but the nomination muſt fall on him.* Tralatio Anglica.

Ibid. *Priores militum.*] Imò, *primores militum*, ut capite XXI. *primores etiam civitatum*, &c. Gale; & ſuprà Columbus, p. 375. col. 1.

Aliter Cuperus, p. 460. col. 2.

Lin. 4. *Extra civitatem.*] Extra Nicomediam. *Maucroixii verſio.* Quod ſubjectus Pagii locus firmabit. Confer dicta, pag. 650.

Lin. 5. *In cujus ſummo Maximianus ipſe purpuram ſumpſerat.*] Id eſt, Maximianus Herculius, qui uſque ad annum 286. Cæſar fuerat, & eo anno, rerum publicarum neceſſitate exigente, Auguſtus dictus, & Tribunitiâ Poteſtate exornatus, ut ex antiquis Lapidibus conſtat. Facta ea nuncupatio die Kalendis Aprilis, ut in Faſtis Idacii legitur, idque Nicomediæ extra civitatem ad millia ferè tria, ut nos docet Lactantius, libro de Mortibus Perſecutor. capite 19. ubi de abdicatione Diocletiani & ejuſdem Herculii loquens, ait: *Erat locus altus extra civitatem ad millia ferè tria, in cujus ſummo Maximianus ipſe purpuram ſumpſerat*, &c. Prope Nicomediam itaque ea nuncupatio facta, ut, antequàm liber de Mortibus Perſecutorum lucem vidiſſet, collegerat clariſſimus Noriſius (a) ex L. 6. *De fide inſtrum. dat. Nicomediæ* XIII. *Kalendas Februarias Maximo* II. & *Aquilino*: hoc nempè anno [286] quo Maximianum Kalendas Aprilis [Diocletianus] Nicomediæ in Hibernis morans, ac bellum adverſus Perſas ibidem adornans, Auguſtum renunciavit. *Pagius, ad an. Chr.* 286. *nu.* 2.

Ibid. *Maximianus ipſe.*] Id eſt, Armentarius. *Edit. Oxon. & Cant.* Quæ proindè non Maximianum Herculium cum Pagio & Noriſio, ſed Galerium cum Maucroixio intellexerunt. Vide, ut noſtri breviloquentia eruditos in contrarias partes egerit; quàmque adeò verè ſcripſerit Horatius: *Brevis eſſe laboro; obſcurus fio.* In Maucroixii verà Tralatione ne nomen quidem *Maximiani* cernitur, verùm unica *Galerii* appellatio. *Au haut de laquelle Galerius avoit été honoré de la pourpre.* Adde Baluz. p. 305. col. 2.

Ibid. *Purpuram.*] Adjicit verſio Anglica, *Imperatoriam; the Imperial purplem*, ſive eo tantùm conſilio, ut hîc loci de Herculio Maximiano Imperatore ſermonem eſſe ſciamus, non de Galerio Maximiano Cæſare; ſive ſimul aliquid diſcriminis ponendo inter Imperatorum purpuram, & purpuram Cæſarum: quâ de re ſuprà ampliſſimus Cuperus, p. 461. col. 1. 2. & ſeq.

Lin. 6. *Cum Jovis ſigno.*] Id eſt, *cum Jovis ſtatuâ.* Ambo Interpretes, à quibus meritò non alius abit Cuperus, pag. 460. col. 2.

Lin. 7. *Concio militum convocatur, inquit ſenex*, &c.] Locus indubiè mendoſus, & cujus correctio multiplici ratione à viris doctis tentata, ut noſtro modo exhibemus.

Concio militum	*Convocatur. In quâ ſenex cum lacrymis alloquitur* (b)	milites.
	Convocatur. Recipit ſenex cum lacrymis. Alloquitur (c)	
	Convocatur. Conſurgit ſenex cum lacrymis; alloquitur (d)	
	Convocetur, inquit ſenex cum lacrymis. Alloquitur (e)	

Lin. 7. *Inquit ſenex.*] Alii (nimirùm Columbus, p. 375. col. 1.) *in quâ ſenex*, ſcilicet concione: ſed verbum aſyndeton deſideratur, uti narratio poſtulat. Lege igitur, *Conſurgit ſenex.* Tollius. Qui aliter, credo, pronuntiaſſet, ſi ultimam conjecturam vidiſſet,

Ibid. *Alloquitur milites ſe*, &c.] Potiùs, *Alloquitur milites, ſe invalidum eſſe...* Gale. poſitâ cæteroqui, quam nunc repreſentabamus, diſtinctione poſt *lacrymis*.

Pag. 210. lin. 1. *Requiem poſt labores petere.*] Elegantiùs, puto, fuiſſet, *ſe requiem*,

(a) *In Diſſert.* 1. *De Numiſmate Imperatorum Diocletiani & Maximiani, cap.* 4.
(b) *Editio Aboenſis.* (c) *Anonymus apud Columbum, pag.* 375. *col.* 1. (d) *Tollius.*
(e) *Gale.*

&c.

Digitized by Google

&c. mirumque nî τὸ *ſe* à poſtremâ præcedentis vocis ſyllabâ fuerit abſorptum. Adde Baluz. p. 305 col. 2. & ſeq.

Lin. 2. *Summa omnium expectatio quid, &c.*] Diſtinguit editio Aboenſis, *Summa omnium expectatio, quid afferret;* quo & pacto interpungebat clar. Galeus.

Lin. 3. *Pronuntiat Severum & Maximinum Cæſares.*] Severus & Maximinus anno CCCV. Cæſares nuncupati ſunt, non verò anno currenti, [CCCVI.] ut ex iis, quæ anno CCCIV. diximus, certum redditur. Præterea ea creatio non in Italiâ, ut perperàm Socrates, quem Baronius ſequitur, ſed *Nicomediæ* facta, ut ibidem ex Lactantio lib. de Mortibus Perſecutorum oſtendi. Unâ itaque eâdemque die, ſcilicet *Kalendis Maiis* anni CCCV. *Diocletianus* & *Herculius* abdicarunt, & *Galerius* ac *Conſtantius* Auguſti. *Severus* verò ac *Maximinus* Cæſares appellati, ut eo in loco demonſtratum. Errarunt tam Socrates & Theophanes, quàm Eutropius, qui ſcribunt, Galerium utrumque non creaſſe, niſi poſtquàm in Italiam adventavit. Errat & Idacius in Chronico, dùm abdicationem anno CCCIV. Kalendis Aprilis factam dicit, quæ omnia ex iis, quæ jam in medium attulimus, certa ſunt. *Pagius, ad an. Ch.* 306. *nu.* 4.

Adde eumdem ad an. 304. num 5. & 6. itemque Baluz. p.306.col.1.& 2. duobus locis.

Ibid. *Obſtupeſiunt omnes in Tribunali. Conſtantinus aſtabat ſuſum.*]Meâ ſententiâ, longè meliùs cum Columbo atque Anglicâ verſione (*a*) poſt *omnes*, ſimul verò nobiſcum poſt *aſtabat* diſtinxeris, in hunc modum: *Obſtupeſiunt omnes. In Tribunali Conſtantinus aſtabat. Sus...* Ratio prioris diſtinctionis videri ex parte poteſt apud Columb. p. 375. col. 1. ex parte autem, hujus capitis initio his verbis: *Conſtantinum omnes intuebantur... Milites qui aderant, & priores militum electi & acciti ex legionibus, in hunc unum intenti gaudebant, &c.* Poſterioris rationem proximè ſubjicimus.

Lin. 4. *Suſum.* [In ſuperiori parte. *Suſum* veteres dicebant, pro *ſursùm.* Edit. Ox. & Cant. poſt Baluzium ex Dufreſnio. V, p. 306. col. 2.

Ibid. *Suſum.*] An *furſum*? Id probabile. *Allix.*

Ibid. *Suſum,*] Ita Veteres, pro *ſurſum.* Pagius (*b*).

Mihi neque *aſtabat ſuſum*, neque *aſtabat ſursùm* legi poſſe videtur. Quoniam ſi alterutrum, legeretur, adſtitiſſet ergò Conſtantinus in ſuperiori parte Tribunalis, uti explicant. At quomodò potuiſſet ibi obſtaculo eſſe, ne Daja, qui Galerio Maximiano à tergo erat, in medium protraheretur? Repelli enim oportuit Conſtantinum, quò id fieret, pergente mox noſtro: In *conſpectu omnium Maximianus manum retrorsùm extendens protraxit à tergo Daiam, Conſtantino repulſo, &c... conſtituit in medium.* Patet omninò, Conſtantinum nequaquàm in ſuperiori parte Tribunalis, ut viri docti per ſuum *ſusùm* vel *ſursùm* intelligunt, adſtitiſſe: ſed adſtitiſſe propriè, id eſt, dextrum vel ſiniſtrum Maximiani noſtri latus clauſiſſe: adeò ut Daia, qui à tergo aderat, non poſſet commodè in medium protrahi, niſi repulſo priùs Conſtantino. Præter quàm quòd, cùm ſuperiorem Tribunalis partem memorant, planiſſimè innuunt Tribunale fuiſſe declive, ſeu devexum, & in anteriori portione Diocletianum ſediſſe vel ſtetiſſe cum Galerio, à tergo verò Daiam. Quæ hypotheſis non allatam tantùm difficultatem plurimùm auget, ſed indè prorsùs improbabilis eſt, quòd, ut res ſunt, palàm ſit, Diocletianum non alibì purpuram depoſuiſſe, quàm ubi Maximianus ipſe ſumpſerat, de quocunque tandem Maximiano volueris intelligere. At, quod jam vidimus, *ſumpſerat illam* alteruter *Maximianus* in ſummo loci alti, tribus millibus à civitate diſtantis; eòdemque, ut novi Cæſares pronuntiarentur, perrectum eſt: ibidemque adeò Tribunale non declive ſanè conſtructum, ſed pro ſitu loci rectum planumque, abſque omni parte ſuperiori vel inferiori. Debet ergò τὸ *ſuſum* ſchedæ veteris connecti, quale eſt, cum ſequentibus, ſi quis ex illo ſenſus confici poſſit, quod non credo; vel in aliquid aliud mutari, ſecundùm exempla quæ mox, & poſt pauca iterùm, ſubjiciemus.

Ibid. *Suſum.*] Lego *confuſus*, ut ſit, *Conſtantinus aſtabat confuſus.* Gale.

Ibid. *Sciſcitari*, vel *hæſitare, &c.*] Legendum, *inſtare.* Voſſius.

Sciſcitari eſt à conjecturâ viri doctiſſimi, [Baluzii nimirùm, ut videre licet, p.306. col.2. & ſeq.] MS. *ſtare*, & in margine *hæſitare.* Scripturam quæ in margine habetur, non damnem. Eſt enim *hæſitare* Latinis dubitare.

(*a*) All people were amaſed; and ſince Conſtantine was ſtanding by, &c. (*b*) *In Criticâ, &c. ad annum Chriſti* 304. *num.* 3.

Digitized by Google

Cùm *inter ſe*, hoc eſt apud ſe, in animis dubitarent. *Sciſcitari* nimis longè à veſtigiis veteris codicis abeſt. *Gravius*.

Ibid. *Sciſcitari.*] Rectius illud, quod eruditiſſimus Baluzius in margine codicis reperit, *hæſitare*. Vix enim hìc ſciſcitationi locus eſt ob Principum reverentiam ſilentium imperantem. Puto autem excidiſſe voculam *illi*, ut fuerit : *Hæſitare illi intrà ſe*. Tollius.

De ſciſcitatione quid vir doctiſſimus dicat, audio, nec contrà hiſco. Sed ſi ob Principum reverentiam nullus erat locus *ſciſcitationi*, erat certè *ſuſurrationi*. Quarè jamdiù ex duabus vocibus *ſuſùm ſtare* conficiendum credimus *ſuſurrare*. « *Tunc repentè » pronuntiat Severum & Maximinum Cæſares. Obſtupeſiunt omnes. In Tribunali Conſtantinus aſtabat. Suſurrare inter ſe, nùm Conſtantini immutatum nomen eſſet.* Quaſi aliis verbis noſter ſcripſiſſet, concionem totammiris modis ad Severi & Maximini nomina obſtupuiſſe : cùm videlicet non Conſtantinum, in quem unum paulò antè intenti gaudebant, optabant, & vota faciebant, renuntiari Cæſarem audiviſſent, ſed Severum, & neſcio quem Maximinum ; continenter verò, eo ipſo quòd neminem, qui Maximinus appellaretur, cognoſcerent, & Conſtantinum ad alterutrum latus Galerii adſtantem viderent, in ſuſpicionem veniſſe de mutato forsàn *Conſtantini* nomine in *Maximinum*, ſimulque ſuſurraſſe inter ſe : *Num Conſtantini nomen mutatum eſt, & ille deinceps Maximinus vocandus* ? Favet egregiè Verſio Anglica. *All people were amaſed ; and ſince Conſtantine was ſtanding by, ſome began to ask vvhether he had changed his name into Maximin.*

Lin. 6. *Protraxit à tergo.*] Non diſſimiliter Livius, libro 8. de Bello Punico, *Nudi in medium protrahebantur*. Sunt enim propriè in iſtis exemplis *protrahere* & *protrahi*, antrorsùm trahere & trahi ; *tirer en avant*, inquiunt quotidiè noſtrates. Nec alia vis ejuſdem præpoſitionis *in progredi* apud Ciceronem (*a*), ubi poſt Quintum Fabium Labeonem, ſeu quem alium, dicit, *ut regredi, quàm progredi mallent* ; vel inferiùs apud noſtrum capite XI. in *promoti* : *Ac ne impetu populi de carnificum manibus raperentur, promoti militari modo, &c.* Locum vide & Notas.

Lin. 7. *Et exutum veſtem privatam.*] Ita hodiè Baluzius, pro, *& exuto veſtem privatam*, quæ veteris codicis lectio, eaque primà vice à viro clariſſimo repræſentata, & poſt illum à reliquis editoribus. Hìnc natæ, quæ ſequuntur, emendationes cum adjunctis Notulis.

Lege, *Exutum*. Hoc enim refertur ad Maximinum. *Baluzius, ad calcem edit. Paris.*

Lege, *Exutum*. Refertur quippè ad Maximinum ſororis Galerii filium. *Editio Ox. An.* 1630. *item Cant. An.* 1685.

Lege, *Exutum veſte privatâ ;* refertur quippè, &c. ut modò. *Sparkius, in edit. Oxon.* 1684.

Sparkium omnium meliùs emendaſſe, indicant proxima iſta, *purpuram ... quâ ſe exuit.*

Ibid. *Conſtituit in medium.*] Quidni potiùs *conſtituit in medio*, ſicut tot locis apud Ciceronem, & alios, *ponere in medio*, *proponere in medio*, & ſexcenta id genus ? Videtur ſanè ultima littera vocis *medium* originem ſuam primæ litteræ ſequentis vocabuli debere, quod *mirari* eſt.

Lin. 9. *Huic purpuram Diocletianus injecit ſuam, quâ ſe exuit.*] Purpuram Nicomediæ depoſuit Diocletianus ipſis Kalendis Maiis anni CCCV. teſte Lactantio (*b*), cui etiam conſentit ſuî oblitus Euſebius... Quanquàm autem inſtar omnium unus ſit habendus Lactantius, ſunt tamen & alia, quæ fidem ejus hâc in causâ commendant. *Dodwellus, Diſſert. Cypr.* XI. *nu.* 73. Undè tu, quænam alia intelligat & afferat, debes petere : longiora quippè, quàm ut hìc tranſcribantur.

Ibid. *Huic purpuram, &c.*] Purpuram diximus depoſuiſſe Diocletianum A. D. CCCV. Aprilis I. ſi Idatium, Maii I. ſi Lactantium (*c*) audiemus. Eodem illo die factus eſt Cæſar Maximinus. Eâdem enim purpurâ, quâ ſe exuit, illum induit Diocletianus ; quod factum etiam innuit Lactantius (*d*) in alio Cæſare Severo à Maximiano Herculio. Et tamen alium illi ab utriſque natalem tribuit Euſebius (*e*) Novembris XX. eundem ſcilicet, quem Diocletiano Lactantius ; niſi fortè quid myſterii illis verbis ſubeſſe ſuſpicemur, κατὰ τὴν λεγομένην αὐτοῦ γενέθλιον ἡμέραν, quaſi diceretur duntaxat, non item *verè* fuiſſet ejus natalis... Certum è Lactantio, uno eodemque non anno modò,

(*a*) *Lib.* I. *Offic. cap.* 10. (*b*) *De Mort. Perſ. n.* 19. (*c*) *Ibid. c.* 19. (*d*) *Ibid. c.* 26. (*e*) *De Martyr. Pal. c.* 5.

Digitized by Google

ſed & die depoſuiſſe Diocletianum, ſuſcepiſſe Maximinum. *Dodwellus eâdem Diſſert. Cyp.* xi. *nu.* 78.

Adde Baluzium, p. 307. col. 2. & Cuper. p. 461. col. 1. & ſeq.

Lin. 10. *Diocles iterùm factus eſt.*] Redeundo nempè ad vitam privatam, quam ante Imperium, & cùm adhuc *Diocles* vocaretur, duxerat. Sed ſimulne Diocletianus, ut in Anglicâ verſione traditur (*a*), ad antiquum nomen rediit, adeò ut nollet ampliùs niſi *Diocles* appellari? Aut num etiam poſt imperii abdicationem à ſe vel ab aliis *Diocletianus*, ut in iſto Hieronymi loco (*b*), vocatus eſt: *Diocletianus haud procul à Salonis in villâ ſuâ Spalato moritur?* Digna res certè, in quam penitiſſimè inquirat clariſſimus Epiſcopus Meldenſis, Boſſuetus, qui uno loco (*c*), *fatalem numerum Beſtiæ Apocalypticæ in Diocletiani nomine reperiri poſuit*, alibi verò (*d*), eundem ex numeralibus litteris τῶ *Diocles Auguſtus* eduxit, atque oculis ſubjecit in hunc modum, *DIoCLes aVgVſtVs*, *DCLXVI*. Mihi conſtat, nullum unquàm fuiſſe proprium nomen Diocletiano, ſive dùm adhùc foret privatus, ſive poſtquàm imperio potitus eſt, ſive denique poſt imperii abdicationem, in quo, ſi ad numerales Latinorum litteras è celeberrimi Præſulis methodo reſpiciatur, fatalis, quem vocat, numerus inveniatur. Et verò ante imperium, ut noſter ſuprà ponebat (*e*), vocabatur *DIoCLes*: in quâ voce numerales litteræ, quas ideò majuſculas excudi curavimus, conficiunt duntaxat DCLI. Poſt imperium autem, hoc eſt, imperium adeptus, haud ampliùs *Diocles*, ſed *Diocletianus*, ut omnes norunt, appellabatur: cujus rei vel hic Scriptor eximius teſtis, apud quem quotiès de rebus ad imperium Diocletiani pertinentibus agitur, *Diocletianus* ubique nuncupatur, nuſpiàm *Diocles*. Vide capita VII. IX. XII. XIV. XVII. XVIII. & hoc ipſum pauló antè. Sed jam ex nomine *DIoCLetIanVs* nullo pacto numerus DCLXVI, verùm hic tantummodò DCLVII. emergere poteſt. Ac denique poſt depoſitam à *Diocletiano* purpuram, vel is iterùm priſco more *Diocles*, vel adhùc ſecundùm recentiorem appellationem, *Diocletianus* nominabatur; quæ ambo, ſicut apparet è præcedentibus, nunquàm erunt explendo Beſtiæ numero ſufficientia.

Scio, ſi ex integris Meldenſis Epiſcopi hypotheſibus (*f*), addita ſemel fuerit privato nomini *DIoCLes* dignitatis vox *aVgVſtVs*, appariturum repentè, ſicut loquitur, numerum *DCLXVI*. Sed, ne multa, quis in hoc argumento ferre poſſit dignitatis vocem *aVgVſtVs* aliter conjungi & repræſentari litteratis hominibus, quàm ſit ex omnibus veterum monumentis copulanda & exhibenda, in quibus ſcilicet nuſpiàm, contrà quàm falsò innuit vir doctiſſimus, invenias de Diocle imperium adepto, *Diocles Auguſtus*, ſed vel *Diocletianus Auguſtus*, ut apud Spartianum: *In animo mihi eſt*, DIOCLETIANE AUGUSTE, *tot Principum maximè, &c.* quibus paria apud Capitolinum in fine Veri (*g*) & Macrini invenies; vel *Imperator Diocletianus Auguſtus*, quomodò ſemper in Codice Tituli Legum, quas Diocletianus, ſive ſolus, ſive cum Maximiano Herculio promulgavit. Codicis, verbi gratiâ, libro VIII. Titulo 7. *Imperator Diocletianus Auguſtus Camerio. Invitus agere vel accuſare nemo cogatur.* Et Titulo XI. libro I. *Imperatores Diocletianus & Maximianus Auguſti.* Sicque alibì mille locis. Atqui numerus, qui Latinis ex *DIoCLetIanVs aVgVſtVs* oritur, adeò non eſt DCLXVI. ut ſit DCLXXII. & qui pariter apud eoſdem ex *IMperator DIoCLetIanVs aVgVſtVs*, conſurgit, adeò

(*a*) He returned to his private name of Diocles, which upon his coming to the Empire he had changed to Diocletian. (*b*) *In Chron. ad an. Abrah.* MMCCCXXXII. (*c*) *In fronte nempè Explicationis capitis* XIII. *Apoc. his verbis*: Le nombre fatal de la Bête dans le nom de Dioclétien. (*d*) *In ipſâ Explic. ad comma* XVIII. (*e*) *Cap.* IX. (*f*) Le nom de Dioclétien avant qu'il fût Empereur, étoit Diocles. Il s'appelloit Diocles devant ſon Empire. *Lact. de Mort.* 9. Et enſuite il quitta la pourpre, & redevint Diocles. *Ibid.* 19. Pour en faire un Empereur, qui eſt ici ce que S. Jean a déſigné par la Bête, il ne faut qu'ajoûter à ſon nom particulier Diocles, ſa qualité d'Auguſtus, que les Empereurs avoient en effet accoutumé de joindre à leur nom; auſſitôt on verra paroître d'un coup d'œil dans les lettres numérales des Latins, ainſi qu'il eſt convenable, s'agiſſant d'un Empereur Romain, le nombre 666. *DIoCLes aVgVſtVs*, *DCLXVI*. (*g*) *Cùm adhùc poſt Marcum præter Veſtram clementiam*, DIOCLETIANE AUGUSTE, *Imperatorem talem nec adulatio videatur potuiſſe confingere .... Quæ de pluribus collecta Serenitati tuæ*, DIOCLETIANE AUGUSTE, *detulimus.*

Digitized by Google

* *Falli poteſt; non fallit: dicit enim, non vera forſàn, ſed veri ſimillima.*

rurſùm non eſt Apocalypticus, ut ſit ferè triplo major, hoc eſt, MDCLXXIII. Fallit ergò, falliturque vir clariſſimus. Actumque hoc ipſo de toto fermè illius Commentario in Apocalypſin, qui confutatâ nunc hypotheſi potiſſimùm nititur.

Ibid. *Tùm deſcenditur.*] An *è monte*, ſicut addidit Maucroixius? Præferam *è tribunali*. Proxima quippè mentio *tribunalis* eſt. Multòque veriſimiliùs magnas illas, quas in eâ ſcenâ vidimus, perſonas, Diocletianum, Galerium, Daiam, præcipuè intelligi, quàm eaſdem cum cunctis inſuper Spectatoribus, quod videtur Maucroixius innuiſſe: *On deſcend de la montagne.*

Lin 11. *Per civitatem.*] Et hîc quoque Maucroixii verſio pro appellativâ voce *civitatis*, proprium *Nicomediæ* nomen poſuit; & ad ejus imitationem Anglica, *thro Nicomedia.*

Ibid. *Veteranus Rex.*] Utpotè qui per viginti annos regnaverat. Ex hoc capite conſtat, quæ Diocletiano fuerit cauſa imperio ſe abdicandi, cujus hiſtoriæ arcana primus aperuit Lactantius. Siquidem conſilium illud ceperit poſt perſecutionem commotam, reditum à Româ, & peracta vicennalia, cùm illum difficilis morbus mentis ſuæ ſtatu demoverit. *Edit. Oxon. & Cant.*

Adde Baluz. p. 307. col. 2.

Ibid. *In patriamque dim.*] Videatur Baluzius ibid & Cuperus, p. 462. col. 2.

Lin. 12. *Statim Scutarius.*] Gloſſaria Labbæi, *Scutarius*, ἀξίωμα ϛρατιωματικὸν φέρων. ἀσπιδοποιός. Vox itaque geminæ ſignificationis, modò *ſcutorum fabricatorem* denotans, quod huic loco non convenit; modò *hominem militari dignitate præditum*, & quem ſine dubio eædem Gloſſæ paulò poſt *Scutigerulum*, Græcè ὁπλοφόρον, nominant; quod jam ab hoc loco non alienum. Interpretes de *gregario milite* acceperunt (a). Verùm contrà alibi eadem Gloſſaria, *Scutarium*, ἀξίωμα ϛρατιωματικὸν. Adde Baluzium, pag. 307. col. 2. & Col. p. 375. col. 1.

Lin. 13. *Protector.*] Gloſſæ Baſilicæ, Πριμοσκυτάριοι, ὑπερασπιϛαὶ, οἱ νῦν λεγόμενοι Προτήκτορες. Eſt autem Protector, Stipator Imperatoris. Inſtitutus eſt hic ordo à Gordiano juniore. *Sparkius, in edit. Oxon. Anni 1684. idque, ut ipſemet adjecit, ex Suicero.*

Ibid. *Protector.*] Gloſſæ Baſilicæ, Πριμοσκυτάριοι, ὑπερασπιϛαὶ, οἱ νῦν λεγόμενοι προτήκτορες; *Primoſcutarii, defenſores, qui nunc dicuntur Protectores.* Dicti autem ſunt Protectores, eò quòd Principis latus protegerent. Inſtitutus eſt hic ordo à *Gordiano Juniore.* Vide Gloſſ. Meurſii; & Vales. Not. in Amm. Marcel. p. 34. Edit. Pariſienſis 1681. *Anonymus Auctor editionis Cantabr.*

Videant verò Lectores φιλαλήθεις, an quod ita viri docti poſt Cedrenum ponunt, Protectorum ordinem inſtitutum fuiſſe à Gordiano Juniore, (habet enim inter alia Suiceri locus: *Inſtituti ſunt à Gordiano Juniore, ut Auctor eſt Cedrenus*, p. 211. Μετὰ δὲ τοῦτον ἐβασίλευσεν Γορδιανὸς ὁ νέος μῆνας τρεῖς, ὃς πρῶτος ἐποίησε Κανδιδάτους, καὶ προτήκτορας; *Poſt hunc*, nempè Pupienum, *imperavit Junior menſes tres. Is primus inſtituit Candidatos & Protectores*) non una ſit ex iis rebus, quarum cauſâ Caſaubonus de Gordianis agens exclamaverit: *Cedrenus verò quas nugas blaterat in Hiſtoriâ Gordianorum?* Spartianus enim in Caracallo, qui ante Juniorem Gordianum imperavit, *Protectores* Caracallo tribuit. Verba ſunt: *Per Thracias cum Præf. Præt. iter feci. Indè cùm in Aſiam trajiceret, naufragii periculum adiit, antemnâ fractâ, ita ut in ſcapham cum* PROTECTORIBUS *deſcenderet.*

Ibid. *Protector.*] *Garde du corps.* Maucroix. Qui ita propriam vim vocis noſtratibus accuratè expreſſit. Adde Baluzium, p. 307. col 2. & Col. p. 375. col. 1.

Ibid. *Accepit Orientem calcandum.*] Poſſint hæc & ſimilia plura juventuti velut exempla invidiæ concitandæ proponi. *Tollius.*

Simile apud Ciceronem Philipp. 2. *In eodem verò Tribunatu, cùm Cæſar in Hiſpaniam proficiſcens, huic conculcandam Italiam tradidiſſet, quæ fuit ejus peragratio itinerum?* Adde Cuperum, p. 464. col. 1.

Lin. 15. *Jam non pecorum, ſed militum paſtor.*] Ita ferè Chriſtus Diſcipulos allocutus eſt Petrum & Andream, Matth. IV. 19. Δεῦτε ὀπίσω μου, inquiens, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων. *Tollius.*

CAPUT XX.

Lin. 1. *Maximianus.*] Pro quo *Galerius* apud Maucroixium, ne qua, ut apparet, errandi foret occaſio ex æquivoco nomine *Maximiani*. Vide ſuprà, p. 592. col. 1. & ſeq.

Ibid. *Poſtquàm ſenibus expulſis.*] Id eſt, explicante eodem Maucroixio, *poſt abdicationem Diocletiani & ſenis Maximiani.* Con-

(a) *Simple ſoldat.* Maucr. *A comm ſouldier.* Verſio Anglica.

ſer quæ antè diximus, pag. 610. col. 1. item Baluzium, p. 308. col. 1.

Ibid. *Quod voluit & fecit.*] *Maximian having now effected which he had projected.* Tralatio Anglica. Undè vel in eorum oculis, qui Anglicè neſciunt, ſtabilitur optima Columbi emendatio, *id & fecit* in *effecit* mutantis, ſicut videre eſt, p. 375. col. 2.

Ibid. *Se jam ſolum totius orbis, &c.*] Hoc eſt, *totius Imperii Romani*, ſecundùm Anglicam verſionem, quam Maucroixianæ (*a*) præferendam eſſe ſequentia oſtendunt. Adde Baluzium, p. 308. col. 1. & nos ſuprà ad caput XVIII.

Lin. 2. *Eſſe ferebat.*] VIX credam ita primò fuiſſe exaratum. Malim *eſſe rebatur* : quod & videri poſſit Maucroixius legiſſe. *Galerius ſe crut maître de l'Univers.* Aliter Columbus, p. 375. col. 2.

Ibid. *Quamvis priorem nominari, &c.*] Vide Baluzium ibid, p. 308. col. 1.

Pag. 211. lin. 1. *Quòd & naturâ mitis eſſet.*] Elogium, quo mirum ſanè foret Conſtantium Chlorum hîc loci cohoneſtatum eſſe, ſi, ut nuperrimè à clariſſimo Apocalypſeos Interprete, Meldenſi Epiſcopo (*b*), ita ab hoc Scriptore is Conſtantius inter majores Eccleſiæ perſecutores fuiſſet putatus. Quid enim minùs proclive, imò magis præter naturam, quàm ut eum, quem ſeſe in perſequendis Fidelibus nobilitaſſe credas, *naturâ mitem* fuiſſe cum laude memores? Potiùs igitur, quoniam nunc noſter Conſtantio Chloro ejuſmodi naturam non ſine elogio tribuit, & disertè alibi (*c*) eundem *diſſimilem fuiſſe Diocletiani amborumque Maximianorum* poſuit, quin & *dignum qui ſolus orbem teneret* (*d*), quarè & ille *verum Dei templum, quod eſt in hominibus, incolume ſervaverit* (*e*), neque tandem miſerè, ut reliqui omnes Dei adverſarii, perierit, ſed *in lecto ſuo requiem vitæ, ſicut optabat, acceperit* (*f*): potiùs, inquam, viſus ſit ob iſta omnia huic Auctori unus eſſe ex Eccleſiæ nutritiis & defenſoribus, quàm propter neſcio quas vaniſſimas exceptiones, cenſeatur unus è Chriſtianorum hoſtibus ac perſecutoribus.

Adde Cuperum, p. 464. col. 2.

Lin. 2. *Valitudine.*] Sic capite XXII. *valitudinis.* Cæteræ editiones, *valetudine.* Quâ de re conſulendus Dauſquius in orthographicis, voc. *Valetudo, Valitudo.*

Lin. 3. *Exuere.*] Supple, *purpurâ*, quomodò conciſè anteà capite XVIII. *ut ab eo induatur*: ad quem locum pluribus quod oportuit notatum eſt (*g*).

Lin. 4. *Si à tribus.*] Suis ſcilicet imperii Collegis. Adde Baluzium, pag. 308. col. 2.

Ibid. *Ipſe.*] Id eſt, explanante meritò verſione Anglicâ, *Maximianus*: cùm non jam noſter de Conſtantio, ſed de Galerio Maximiano, ut ſequentia oſtendunt, loquatur.

Ibid. *Licinium vet. cont. amicum.*] Videatur loco proximè indicato Baluz.

Lin. 6. *Ad omnia regenda.*] Mihi, pro *regenda*, non diſpliceret vicina vox *gerenda*. Neque aliter, credo, apud Oroſium, libro VII. capite 4. pro *regi*, emendandum *geri*; id eſt *fieri* (*h*), his verbis: *Itaque paulatim immutata eſt illa Tiberii Cæſaris laudatiſſima modeſtia, in pœnam contradictoris Senatûs. Nam regi, quæcunque voluntate faciebat, voluptas erat.* Confer Ciceronis locum ex Officiis (*i*), ubi cùm alii: *Ego autem quandiù Reſpublica per eos regebatur*, legant; alii contrà, inter quos vir graviſſimi judicii Grævius: *Ego autem quandiù Reſpublica per eos gerebatur*, malunt.

Ibid. *Ne filium nominaret, ut poſteà, &c.*] Præferam, *ne filium nominaret, & ut poſteà in Conſtantii locum nuncuparet Auguſtum atque fratrem.* Adde Baluzium, p. 308. col. 2. & Cup. p. 464. col. 2.

Lin. 9. *Vicennalia celebraret.*] Videndus denuò ibidem Baluz.

Ibid. *Ac ſubſtituto Cæſare filio ſuo, &c.*] Locus nimiâ brevitate obſcurus. Vult certè noſter dicere, conſilium fuiſſe Galerio Maximiano, poſtquàm illam ſemel vicennalium celebrationem abſolviſſet, Severum ante omnia ex Cæſareo gradu ad Auguſteum promovere; tùm filium ſuum Candidianum, ſic enim mox appellabitur, Cæſarem ſubſtituere, hoc eſt, Cæſareâ Severi dignitate donare; denique, his peractis, imperium, Diocletiani exemplo, deponere. Nondùm enim Candidianus, cùm hæc Galerius proponeret, poteſtate vel nomine Cæſaris gaudebat: ſed erat olim Severo Cæſari ſuffi-

(*a*) De l'univers. (*b*) *Ad* I. *comma capitis* XIII. *Apoc.* (*c*) *Cap.* VIII. (*d*) *Ibid.* (*e*) *Cap.* XV. (*f*) *Cap.* XXIV. (*g*) *Pag.* 647. *col.* 1. (*h*) *Cicero de Senectute*: A rebus *gerendis* ſenectus abſtrahit: Quibus? An iis, quæ juventute *geruntur* & viribus? (*i*) *Lib.* 2. *cap.* 1.

Digitized by Google

ciendus ; quarè etiam fortaſsis legendum, *ac ſubſtituto Cæſari filio ſuo*, id eſt, in locum unius è Cæſaribus, quòd eum ſcilicet Galerius pater, non Auguſtum poſt vicennalia, alicujus Auguſti loco, ſed merè Cæſarem facere cogitaret.

Lin. 10. *Filio ſuo.*] E concubinâ nato. Nam ex Valeriâ, utpotè ſterili, nullum ſuſcepit. *Edit. Oxon. & Cant.*

Ibid. *Filio ſuo.*] Uxor Galerii Maximiani erat Valeria Diocletiani filia... Nullum ex eâ Galerius Maximianus filium ſuſcepit; ſterilis enim fuit, ut docet Lactantius, capite 50. Loquitur itaque hîc de Candidiano, qui paulò poſt nominatur. *Pagius, ad An. Ch.* 305. *nu.* 6. & 311. *nu.* 12.

Reliqua ex Baluzio petenda, p. 309. col. 2. & ex Columbo, p. 375. col. 2.

Ibid. *Qui tunc erat novennis.*] Scilicet futurus. Ergò eâdem tunc ætate erat Candidianus, quâ Maximini filius, capite L. nempè annorum octo : ſiquidem ante vicennalia Maximianus diem ſuum obiit, capite XXXV. *Tollius.*

Meliùs ſine dubio Interpretes, uti & ſimpliciùs, *qui tunc annos tantùm novem natus erat* (*a*).

Ibid. *Et ipſe deponeret, ita cùm. &c.*] Diſtingue, *& ipſe deponeret. Ita cùm, &c...* Gale.

Primæva, opinor, ſcriptura fuerat, *& ipſe deponeret, & ita...* hoc ſenſu, *etiam ipſe deponeret, ac deindè, cùm Imperii ſummam*, & quæ poſteà. Adde Baluz. p. 309. col. 2. & nos ſuprà, pag. præc.

Lin. 11. *Secundum Cæſarum nomen.*] Quia nempè alterum primariùmque erat; quod etiamnùm Imperatores, ad exemplum, verbi gratiâ, Imperatoris Octavii Auguſti Cæſaris, in Edictorum titulis uſurpabant, ut ex hoc Edicto, quod Galerius Maximianus Anno Chriſti 311. emiſit, manifeſtum eſt: IMPERATOR CÆSAR *Galerius Valerius Maximianus*... AUGUSTUS... *Et* IMPERATOR CÆSAR *Flavius Valerius Conſtantinus*... AUGUSTUS.. *Et Imperator* CÆSAR *Valerius Licinianus*... AUGUSTUS, &c. Ideò autem inter alia *Cæſarum nomen*, quandò illud ſibi ſumebant Imperatores, primarium dixi, quia non ſolitarium ſumebant: ſed, ſicut allatus titulus oſtendit, diſertis *Imperatoris* & *Auguſti* appellationibus conjungebant, utpotè *majores illi qui ſummam rerum tenerent ;* cùm iidem è contrario, quandò ad *duos minores, qui è Diocletiani diſpoſitione, majoribus adjumento eſſe debebant*, litteras dabant, ſolitarium Cæſaris nomen Epiſtolis ſuis inſcribebant : undè noſter ſuprà capite IX. *In tantos namque faſtus poſt hanc victoriam elevatus eſt* [*Galerius Maximianus*] *ut jam detrectaret Cæſaris nomen. Quod cùm in litteris ad ſe datis audiſſet, truci vultu ac voce terribili exclamabat : Quouſque Cæſar ?* Atque hinc ergò in præſentiâ *ſecundum Cæſarum nomen*, cum notione quâdam minùs nobili & ſecundariâ. Ad primariam verò iſtæc Theodori Metochitæ obſervatio non malè pertineat (*b*), *à Julio Cæſare omnes Romanorum Imperatores dictos eſſe Cæſares*... ἕως Ἰουλίου Καίσαρος, τοῦ μὴ γεννηθέντος· τῆς γὰρ μητρὸς αὐτοῦ θανούσης ἐν τῷ ἐννάτῳ μηνὶ τῆς ἐγκυμονίας αὐτῆς, τὴν κοιλίαν αὐτῆς ἀνατέμνοντες, καὶ ζῶον αὐτὸν ἐκεῖθεν ἐκβάλλουσιν. ὅθεν Καῖσαρ ἐλέγετο. ἀφ' οὗ λοιπὸν πάντες Ῥωμαίων βασιλεῖς Καίσαρες προσηγορεύθησαν.

Lin. 13. *Hoc conſilia ei oſtendebant.*] Sic ſanè Lactantius non ſcripſit : ne rure quidem ſic loquebantur olim, qui Latinè loquebantur. Manus Lactantii fuit : *Huc conſilia ejus tendebant.* Ultima ſyllaba in *ejus* à priore vitio Scribæ avulſa adhæſit voci ſequenti *tendebant*, ut primò ſcriptum fuerit *ei uſtendebant*; indè *oſtendebant* natum. *Gravius.*

CAPUT XXI.

Lin. 1. *Adeptus igitur maximam poteſtatem.*] Nempè quia Auguſteam aſſecutus, quæ jamdiù omnium maxima erat inter humanas. Athenagoras, verbi gratiâ, initio Apologiæ, quam Chriſtianorum nomine Imperatoribus M. Aurelio & L. Vero, an. Chr. 166. obtulit, inſcripſitque, (ſequor enim in eâ re judicium Pagii ac Toinardi (*c*), virorum eruditiſſimorum) ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΣΙΝ, Μάρκῳ Αὐρηλίῳ Ἀντωνίνῳ, καὶ Λουκίῳ Αὐρηλίῳ Κομμόδῳ ἡ ὑμετέρα, ΜΕΓΑΛΟΙ ΒΑΣΙΛΕΩΝ, δικνυμένη... Hoc eſt, interpretante Geſnero, IMPERATORIBUS, *M. Aurelio, &c...* *Qui veſtrum imperium*, MAXIMI REGES, *longè latèque per orbem terrarum agnoſcunt ;* Vel potiùs ob ſequentia, IMPERATORIBUS *M. Aurelio Antonino & L. Aurelio Commodo... Quâ parte*, MAXIMI REGUM, *orbis veſter eſt :* legendo ſcilicet, non ſ ſim-

(*a*) Qui n'avoit alors que neuf ans. *Maucroix.* Wo was now only nine years old. *Verſio Anglica.* (*b*) Vide *ejus Hiſtoriam Romanam, initiò.* (*c*) Vide *Criticam Pagii in Annal. Baron. ad annum Chriſti* 177. *num.* 8. & *ſeq.*

Digitized by Google

pliciter cum aſpero, ſed ἧ cum circumflexo inſuper, & ἰῶτα ſubſcripto. Adeatur locus. Imò, quo tempore is, de quo hîc agitur, Maximianus è Cæſare Auguſtus factus eſt, (agitur autem, ut optimè ſupplevit Maucroixius (*a*), de Juniore Maximiano ſeu Galerio), tunc, inquam, Auguſtorum poteſtas Cæſaream ex Diocletiani diſpoſitione tantoperè ſuperabat, ut *duo Auguſti*, ſecundùm noſtrum, capite 18. *ſummam rerum tenerent*, *Cæſares* verò *ſolùm eſſent adjumento*: utque deindè, ſi quandò *Auguſti* & *Cæſares* communi vocabulo βασιλεῖς, id eſt, *Reges* vocarentur, quemadmodùm, exempli causâ, in iſtis Euſebii (*b*) de Procopio Martyre, ὡς δὲ κἀν τοῖς ΒΑΣΙΛΕΥΣΙ ΤΕΣΣΑΡΣΙ σπένδειν ἐκελεύετο, *Cùm verò* QUATUOR REGIBUS *libare juberetur*, ea demùm locutio, quatenùs ad *Auguſtos* pertinebat, Βασιλέας τελειοτάτους intelligendos relinqueret, hoc eſt, *Reges perfectiſſimos*, ſeu *ſummos*; at nonniſi imperfectos & inferioris ordinis, quatenùs ſpectabat ad *Cæſares*. Qui iſtam nobis ſuppeditavit diſtinctionem, Euſebius eſt in Hiſtoriâ Eccleſiaſticâ, libro 8. capite 13. ubi narrans quomodò Conſtantinus Magnus per milites poſt patris obitum è Cæſaris loco, quem priùs occupabat, ad ſuperiorem fuerit promotus, dicit, illum renunciatum fuiſſe ab eis Βασιλέα τελειότατον καὶ Σεβαστὸν, *Regem perfectiſſimum & Auguſtum*. Βασιλεὺς Κωνστάντιος... τέλος εὐδαίμον καὶ τρισμακάριον ἀπείληφε τοῦ βίου... τελευτήσαντος. τούτου παῖς Κωνσταντῖνος εὐθὺς ἀρχόμενος, βασιλεὺς τελειότατος καὶ Σεβαστὸς πρὸς τῶν στρατιωτῶν.... ἀναγορευθείς.

Ibid. *Ad vexandum orbem quem ſibi patefecerat animum intendit.*] Locus, meâ ſententiâ deteriori modo affectus, quàm ut ſatis ſit illum cum Aboenſi editione, nec non Pagio (*c*) & Galeo, in hunc modum diſtinguere, *ad vexandum orbem*, *quem ſibi patefecerat*, *animum intendit*. Interpunges ergò, unàque, ſi mihi credes, emendabis, *ad vexandum orbem*, *quem ipſi patefecerat*, *animum intendit*. Hoc eſt, eum animum, quem toti orbi, (Perſarum ſcilicet conſuetudinem, de quâ mox, jam indè à reportatâ de illis victoriâ, palàm & ubique laudando) ita patefecerat, ut nullum eſſet dubium, quin cunctos olim vellet vexare, ad orbem reapſè vexandum applicuit & contendit. Propera quæ ſequuntur legere.

Lin. 3. *In ſervitium ſe addicant.*] *Servitium* nonnunquàm, & frequentiùs *ſervitia*, in numero multitudinis, ſunt ſervi ipſi. Cicero Verrinâ 7. cùm interrogaſſet: *Nulline motus in Siciliâ ſervorum Verre Prætore?* Paulò poſt ſubdidit: *Et tamen cœptum eſſe in Siciliâ moveri aliquot locis ſervitium ſuſpicor.* Idem contra Catilinam, Orat. 4. *Ad evertenda fundamenta Reipublicæ Gallos accerſivit*, *ſervitia concitavit*, *Catilinam evocavit.* Alibi rurſùm: *Sollicitantur Allobroges*, *ſervitia excitantur*, *Catilina accerſitur.* Nunc malim per *ſervitium*, ſervitutem intelligere, ob hunc Livii locum: *Rapique in vincula egentem jure libertatis*, *qui liberum corpus in ſervitutem addixiſſet.* Ubi nempè, quod noſter *addicere ſe in ſervitium* dixit, interpretante Livio eſt, *liberum corpus addicere in ſervitutem.* Adjiciendus Columbus, p. 375. col. 2.

Lin. 4. *Tanquàm familiâ.*] Quin hîc per *familiam* ſervi propriè intelligendi ſint, dubitare non ſinunt cùm præcedentia verba, *ut Regibus ſuis in ſervitium ſe addicant*, tùm quæ antè ad iſta capitis 14. notavimus (*d*), *quippè cùm familiam Cæſaris nemo torqueret.* Adde Cuperum, pag. 464. col. 2. & ſeq.

Lin. 5. *Ex illo tempore victoriæ.*] Ad exemplum Alexandri M. poſt devictos Perſas adorari ſe more Regum Perſarum jubentis, in quorum mores deſciverat. *Tollius.*

Antè & poſt *ex illo tempore victoriæ*, diſtingui non immeritò volebat *Galeus.*

Lin. 6. *Sic agebat.*] An potiùs *ſatagebat?* Gale.

Non credam ego. Nam, ut alibì vidimus & monuimus, haud noſtro inſolens eſt, ut duo iſta verba *agere* & *facere* neutraliter, ac pro eo ipſo, quod quotidiè Gallicâ linguâ dicimus *agir*, uſurpet. Capite IX, verbi gratiâ, *Exindè inſolentiſſimè agere cœpit.* Ad quem locum, hunc ipſum obiter explicuimus, p. 597. col. 1. & 2. Addo nunc, confirmationis ergò, ſimillimum è Cypriani Epiſtolis (*e*): *& in Actis Apoſtolorum legamus; Turba autem eorum qui crediderant*, *animâ ac mente unâ agebant.* Confer pag. 583. col. 1. pag. 585. col. 1. Denique Anglica etiam hujus loci verſio pro nobis facit, *yet he behaved himſelf ſo as*, *&c.*

Ibid. *Ut & ipſe.*) Repone, *ut & ipſam.* Tollius.

Miror quî iſtud viro docto factu neceſſa-

(*a*) Galérius, ou le jeune Maximien (c'eſt le même) étant parvenu, &c. (*b*) *De Martyr. Palæſt. cap.* 1. (*c*) *Ad annum Chriſti* 305. *num.* 7. (*d*) *Pag.* 622. *col.* 1. (*e*) Vide *Epiſt.* 8. *edit. Pamel.* 1574.

Digitized by Google

rium viſum fuerit, cùm vulgata lectio ſenſum planiorem commodioremque ſuppeditet: *ut & ipſe*, hoc eſt, ut ipſe quoque, Perſicorum Regum exemplo, &c.

Lin. 7. *Honores ademit.*] Vide Cuperum, pag. 465. col. 1.

Ibid. *Torquebantur ab eo non modò Decuriones.*] Etſi poſteà Conſtantinus legem tulerit, ut liceret Decuriones torqueri in crimine falſi. *Editiones Oxon. & Cant.*

Poſt Baluzium, ut inquiunt, ex Baronio: verùm, ut ipſe quod res eſt dicam, nimis conciſè, & vix ad rem, nî cætera, quæ illæ præterierunt, è Baluzio, p. 309. col. 2. adjungantur.

Pag. 212. lin. 2. *Egregii ac perfectiſſimi viri.*] Quas dignitates honorarias fuiſſe liquet ex Codice Theodoſ. libro 6. tit. 37. *Spectabilium* ordinem à Conſtantino additum olim diximus ad Zoſimi lib. 2. Huic tamen loco præcipuè lucem dabit geminus alter Lactantii locus lib. 5. Inſtit. capite 14. *Nemo Deo pauper, niſi qui juſtitiâ indiget; nemo dives, niſi qui virtutibus plenus eſt; nemo* EGREGIUS, *niſi qui bonus & innocens fuerit; nemo* CLARISSIMUS, *niſi qui opera miſericordiæ largiter fecerit; nemo* PERFECTISSIMUS, *niſi qui omnes gradus virtutis impleverit.* Ut nemini poſſit in dubium venire, quin Lactantius has voces uſurpaverit communi tunc ſenſu & vulgò recepto. *Edit. Oxon. & Cant.*

Adde Baluzium, p. 309. col. 2. & Col. p. 375. col. 2.

Ibid. *Perfectiſſimi viri.*] Quos credendum ſanè fuiſſe per ea tempora, de quibus noſter loquitur, *ex primoribus civitatum*, ſicut idem disertè ponit, *primores etiam civitatum egregii ac perfectiſſimi viri.* Sed adverte, quæſo, ex ſubjecto Codicis Titulo *De perfectiſſimatûs dignitate* (*a*), ut poſteà vel piſtores, & ejuſmodi homines, *Perfectiſſimatûs* Codicillos impetraverint, & edicendum propterea fuerit, ne fruerentur. *Imp. Conſtantinus A. ad Paternum Valerianum. Codicillis perfectiſſimatûs fruantur, qui impetraverint, ſi abhorreant à conditione ſervili, vel fiſco aut curiâ obnoxii non ſint, vel ſi piſtores non fuerint, vel non in aliquo negotio conſtiterint, nec ſibi honorem venali ſuffragio emerint, nec rem alicujus adminiſtraverint.*

Ibid. *Et quidem in cauſis levibus atque civilibus, &c.*] Locus ab antecedentibus magis quàm debuit ſeparatus, nec meliùs conjunctus cum ſequentibus. Quânam enim ratione *in cauſis levibus* egregii illi & perfectiſſimi viri *videri morte digni* potuerunt? Torti ergò potiùs in cauſis levibus atque civilibus. In gravioribus autem & criminalibus, ſi morte digni viderentur, cruces ſtabant. Compedes verò parati, ſi pœnam morte minorem promeriti fuiſſe putarentur. Refingenda ergò omnia in hunc modum, tametſi receptam diſtinctionem ambæ tralationes ſecutæ ſint: *Torquebantur ab eo, non modò Decuriones, ſed primores etiam civitatum egregii ac perfectiſſimi viri; & quidem in cauſis levibus atque civilibus. Si morte digni viderentur, cruces ſtabant. Sin minùs, &c.* Statque pro nobis, ne neſcias, & in ſingulis ferè clariſſimus Gale.

Lin. 3. *Sin minùs.*] *Pour le moins.* Maucroix (*b*). Quaſi noſter ſcripſerit: *Si morte digni viderentur, cruces ſtabant, aut ſaltem compedes parati.* Sed cur *ſaltem compedes*, ſi morte digni? Cur non, inquam, ſemper cruces? Manifeſtò itaque non refertur τὸ *Sin minùs* ad verba proximè præcedentia, ut ſenſus ſit, *Sin minùs ſtabant cruces*: verùm, prout antè tetigimus, refertur ad remotiora iſta, *Si morte digni viderentur*; ſenſuſque eſt: *Sin verò pœnam aliquam, quæ morte minor eſſet, crederentur meriti.* Neque aliud indubiè volebat Reverendiſſimus Epiſcopus Sariſberienſis, cùm verteret, *and for leſſer tranſgreſſions he put them in Irons.* Et propter minores culpas in catenas, vel compedes conjiciebat.

Lin. 4. *In Gynecæum.*] *Gynecæa* ex vi vocis loca ſignificare muliebribus deſtinata operibus, extra controverſiam eſt. Sed hîc potiùs indigitari crediderim infame illud libidinis ſervitium, quale etiamnùm in publico ſuo lupanari à fœminis exigit Ottomannorum Imperator. Neque alia inibi opera præſtari, quæ ſtatim ſequuntur de Maximiani libidine, ſatis indicant. *Edit. Oxon. & Cantab.*

Ego verò, cùm illa ne intrà trigeſimum quidem caput invenire potuerim, quæ ſtatim ſequi dicuntur de Galerii Imperatoris libidine, videamque aliàs propoſitum propriè huic Auctori capite noſtro oſtendere, quo pacto Galerius, Auguſti ſemel poteſtatem adeptus, *orbem terrarum vexaverit, & libertatem hominibus abſtulerit*, longè probabilius cenſue-

(*a*) *Lib. 6. Cod. Theod. Tit. 37.* (*b*) Il y avoit des croix préparées, ou des chaînes pour le moins.

Digitized by Google

rum Gynecæum, de quo nunc agitur, & in quod noſter *matresfamilias ingenuas ac nobiles raptas eſſe* memorat, textrinum fuiſſe aliquod publicum, quale jam nobis deſcribet Du-Cangius, quàm publicum Galerii lupanar, ut laudatæ editiones locutæ ſunt, ſeu, ut Anglica, *his Seraglio*. Du-Cangius itaque, inter cætera, voce *Gynæceum*, cum diphthongo in ſecundâ ſyllabâ, quæ ſine dubio melior ratio ſcribendi: *Sub Imperatoribus Romanis, extitere* Gynæcea, *ſeu textrina publica, in quibus* Gynæciarii, *opifices ita dicti, veſtibus texendis operam dabant, obnoxiæ cæteròquin conditionis: adeò ut vice pœnæ in ea interdùm loca noxii ac rei amandarentur; quod de viris teſtatur Sozomenus, lib. 1. c. 8. de fœminis verò Joannes Chryſoſt. in Epiſtolâ ad Juniorem viduam, to. 6. p.* 300. Maucroixio, ut in ſuæ verſionis margine annotavit (*a*), *Gynæceum locus fuit, in quem ad pœnam & ignominiam mulieres concludebantur*. Adde Baluzium, p. 309. col. 2.

Lin. 5. *In ſtabulo.*] Præferam, *in ſabulo*. Gale. Confer Col. p. 375. col. 2.

Ibid. *Ad quos nullus unquàm ſervus diſtendi ſolebat.*] Id eſt, ex Maucroixii verſione, ad quos ne ullus quidem ſervus diſtendebatur; *quoiqu'on n'y attachât pas même les eſclaves.* Ob ſequentia forſitàn, ex quibus videtur ſervorum pœna, quòd nullam haberent dignitatem, fuiſſe ignis. Malebat amicus noſter David Martinus, vir reverendus: *ad quos nullus unquàm, niſi ſervus, &c.* quod nolim damnaſſe.

Lin. 6. *Luſorium.*] Amphitheatra, ubi publici ludi edebantur. *Edit. Oxon. & Cantab.* Theatrum ſeu amphitheatrum, ubi ludi publici edebantur. *Pagius* (*b*).

Ibid. *Luſorium.*] Luſorium hîc non eſt amphitheatrum, in quo ferarum pugnæ edebantur: ſed locus in palatio domeſticus, animi voluptati deſtinatus, & cœnationi, ſeu triclinio Maximiani ſubjectus. Sequitur enim: *nec unquàm ſine humano cruore cœnabat.* Neminem fermè fugit abominabilis illa & fera Romanorum voluptas gladiatorum ſanguine convivas paſcentium; de quâ plura Lipſius in Saturnalibus. Maximianus autem pro his urſorum ſemet immanitate oblectavit: undè & *delicias ejus* hanc humani ſanguinis effuſionem noſter appellat. Fortè an & in ipſum triclinium inductis urſis objecti damnati; quod hîc Lactantius diaſyrticè *Luſorium* vocet. *Toll.* Adde Baluzium, p. 309. col. 2. & ſeq. Cuperum, pag. 465. col. 1. & Columbum, pag. 376. col. 1.

Lin. 7. *Habebat urſos, &c.*] Vin' ſcire, cur *pedes beſtiæ*, quam Joannes Apocal. XIII. 1. 2. recitat ſe vidiſſe, *fuerint ut pedes urſi?* Quoniam *Galerius Maximianus*, narrante noſtro, *habebat urſos ferociæ ac magnitudinis ſuæ ſimillimos*, inquit ad dictum Joannis locum clariſſimus Boſſuetus (*c*); niſi quòd & iſtum in rem ſuam è ſuperioribus (*d*) adducit: *Erat etiam* [*Galerio*] *corpus moribus congruens, ſtatu celſus, caro ingens, & in horrendam magnitudinem diffuſa & inflata.* Imò, ſi qua fides Præſuli, hic libellus quaſi perpetuus Commentarius eſt Apocalypſeos.

Ibid. *Habebat urſos, &c.*] Vide Ammianum Marcellinum, XXIX. 3. *Gale.*

Ad ea proculdubiò verba reſpiciens, quæ extant ſuprà apud Columbum, p. 376. col. 1.

Lin. 8. *Elegerat.*] Quid ſi *aluerat?* Gale.

Pauci, credo, admittent. Urſi toto imperii tempore electi, ſunt urſi, non ſimpliciter undique per longum temporis ſpatium conquiſiti ac comparati, ſed plurimis aliis corpulentiores & immaniores, ideòque egregiè ab hujuſmodi ferarum amatore delecti.

Lin. 9. *Adferri nominatim jubebat.*] Non debere *adducendi* & *adferendi* verba temerè, vel promiſcuè adhiberi, oſtendit liquidò Plautinus locus, an jocus dicam (*e*)? ubi Calidorus de Pſeudolo, quem ad Charinum adducit, *Attuli hunc.* Pſeudolus verò ſtatim reprehendens, & ſuccenſens, *Quid? attuliſti.* Tum Calidorus ſeſe corrigens, atque hominem placans; *Adduxi, volui dicere.* Quod cùm utique conſtare debeat, ſpontaneum fuiſſe errorem Calidori, eumque malitioſum, & facetiæ ergo uſurpatum, quæſtio jam eſſe poſſit, quo animo uſurpaverit; hoc eſt, utrùm Calidorus, non dicendo primâ vice *adduxi hunc*, ſed *attuli hunc*, jocari vellet de Pſeudolo tanquàm de puero; an potiùs, verbi gratiâ, tanquàm de vitulo, cùm vituli & ejuſmodi pecudes adferri ſoleant humeris quadrupedes conſtrictæ. Nobis ſanè in poſteriorem partem inclinat animus. Sed, utcunque ſit, ea erat ferocia & magnitudo urſorum Galerii, *ipſius* quippè *ferociæ & magnitudinis*, quemadmodùm paucis antè verſibus ponebatur, *ſimillimorum*, ut nequaquàm probabile ſit, voluiſſe Galerium ita ad ſe urſos quadrupedes conſtrictos afferri. An

(*a*) Gynecée, lieu de peine & de honte pour les femmes. (*b*) *Ad an. Ch.* 305. *nu.* 7. (*c*) *In ſuâ Explic. Apoc.* (*d*) *Nim. ex cap.* IX. (*e*) *In Pſeudolo, Act.* 2. *Sc.* 4. *v.* 21.

Digitized by Google

ergò *adferri* apud noſtrum, pro *adduci*, ſicut hodiè non paucarum linguarum idiotiſmus facilè pateretur? Haud crediderim: ſed potiùs juſſiſſe Galerium, ut, quo pacto, majorum noſtrorum memoriâ, Tamerlanes Bajazetem ferreæ caveæ incluſum circunducebat: ita rursùs hic, aut ille nominatim in caveâ ligneâ, vel ferreâ apportaretur ſibi. Tatianus certè de Alexandro Magno in Oratione ad Græcos diſſerens: Ὅς γε, inquit, Ἀριστοτελικῶς πάνυ, τὸν ἑαυτοῦ φίλον διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι αὐτὸν προσκυνεῖν καθείρξας, ὥσπερ ἄρκτον ἢ πάρδαλιν περιέφερε; *Qui prorsùs Ariſtotelicè amicum nolentem eum adorare*, TANQUAM URSUM AUT PANTHERAM INCLUSAM CIRCUMFEREBAT. Benè itaque Maucroixius ad verbum, *Quand il vouloit paſſer le tems, il ordonnoit qu'on en apportât quelqu'un.* Adde Cuperum, pag. 465. col. 2.

Ibid. *His homines*, &c.] Ita ad hunc locum diſputat Ruinartus, p. 61. Præfationis, quam ſinceris ſuis Actis Martyrum præfixit, quaſi qui nunc *homines* dicuntur Galerianis urſis objecti fuiſſe obſorbendi, nunquàm ex Gentilium ſinu, ſed ſingulis vicibus è Chriſtianorum cœtu ſumti ſint; idque tam frequenter, ut nullâ die ſine humano *fidelium* cruore ſæviſſimus Imperator cœnaret; & quaſi iterùm Dodwelli in de Paucitate Martyrum ſententia ſit, agere quidem noſtrum hâc pericope de ſolis Chriſtianis, ſed pauciſſimis. Et verò, poſtquàm ſemel Ruinartus hæc noſtri verba ſuo modo in medium attulit: *Quoties delectari* [*Galerio*] *libuerat, horum* [*urſorum*] *aliquem adferri nominatim jubebat. His homines non planè comedendi, ſed abſorbendi objectabantur, quorum artus cùm diſſiparentur, ridebat ſuaviſſimè*, de ſuo ſtatim ſubjicit vir doctus: » Nec id raro fiebat, aut » diebus tantummodò feſtis, ut contendit » Dodwellus «. Proximè autem ex noſtri verbis, *Nec* enim *unquàm ſine humano cruore* [*Galerius*] *cœnabat.*

At primò, Dodwellum nonniſi Chriſtianos intelligi voluiſſe per hujus loci *homines*, nuſquàm invenias in totâ Dodwelli Diſſertatione de Paucitate Martyrum, in quâ ne tantillulùm quidem vir clariſſimus, fuerintne ii homines Gentiles, an Chriſtiani, diſcuſſit vel attigit. Et deindè, quòd ipſos tantùm Chriſtianos fuiſſe Ruinartus non ſimpliciter innuit, ſed evidenter affirmat, hoc adeò ex Auctore noſtro liquidum certumve non eſt, ut contrà conſtare poſſit ex iis, quæ paulò antè ſub hujus capitis initium traduntur, fuiſſe illos multò veriſimiliùs Gentiles, quàm Chriſtianos. Quinam enim ibi loci ii *homines*, erga quos ſic egiſſe dicitur Galerius, *ut & ipſe libertatem hominibus auferret?* Num unicè, vel præcipuè Chriſtiani? Nequaquàm: ſed Romanæ terræ habitatores, proindèque, univerſè & veriùs loquendo, Pagani. *Nam*, narrante noſtro, *poſt devictos Perſas, quorum hic ritus, hic mos eſt, ut Regibus ſuis in ſervitium ſe addicant, & Reges populo ſuo tanquàm familiâ utantur, hunc morem nefarius homo* IN ROMANAM TERRAM *voluit inducere, quem ex illo tempore victoria ſine pudore laudabat. Et quia id apertè jubere non poterat, ſic agebat, ut & ipſe libertatem hominibus auferret. In primis honores ademit*, quæque poſteà. Nec propriè igitur Chriſtiani, ſed veriùs, uti dixi, Gentiles fuere ii *homines*, quibus ita ſub Galerii principatu libertas & honores adempti. Aut ſi qui etiam forſitàn Chriſtiani ejuſmodi vexationes experti ſunt, non certè quatenùs Chriſtiani, ſed quatenùs Romani ſoli incolæ, ſicut & Pagani. Atquì ob id ipſum Gentiles pariter potiſſimùm cenſendi veniunt *homines*, quos jam noſter recitat objectos fuiſſe Galerianis urſis abſorbendos. Quarè videat Ruinartus, cujus judicio Dodwellus non parcâ veterum manu pro ſuâ Martyrum paucitate ex partium ſtudio abuſus eſt, an non ipſe quoque præſenti loco contra Dodwellum ex ſimili ſtudio ſit abuſus? Eodem certè nos non duci oſtendere poſſunt, quæ in ſuperioribus plus ſemel adversùs doctiſſimum Anglum, diùque antequàm laudata Ruinarti Præfatio lucem vidiſſet, obſervavimus (*a*). Sed omninò, in iſtâ, ſi quid video, de paucitate Martyrum controverſiâ, *intra muros peccatur & extra*, ut ille aiebat; dumque minùs, quàm oporteat, admittit Dodwellus, plures æquo viciſſim Ruinartus ingerit.

Lin. 10. *Obſorbendi.*] Editio Aboenſis, & noviſſimè quoque Ruinartus (*b*), *abſorbendi*. De quâ emendatione videndus ampliſſimus Cuperus, pag. 465. col. 2. & ſeq.

Ibid. *Objectabantur* (*his urſis homines*.)] Noſter, c. XXIV. *Sub obtentu exercitii ac luſûs feris illum objecerat*; quo & modo Fragmentum de Conſtantio Chloro: *Hunc* [*Conſtantinum*] *Galerius objecit antè pluribus periculis.* Verumenimverò ipſius etiam frequentativi, quod vocant, in ſimili argumento adhibiti

(*a*) Vide *dicta, verbi gratiâ, ad caput* 2. *pag.* 561. *col.* 2. *& ſeqq. Item ad caput* X. *pag.* 606. *col.* 2. (*b*) *Pag.* 61. *Præfationis ſuæ in Acta Martyrum.*

Digitized by Google

exempla non rara ſunt. Virgilius libro 4. Georg.

——— *Et corpora bello*
Objectant.

Idem lib. 2. Æneid.

——— *Et rurſus caput objectare periclis.*

Plura adferre brevitatis cauſâ ſuperſedeo.

Ibid. *Quorum artus cùm diſſiparentur.*] Locutio Lactantiana. Lib. v. Inſt. c. 1. *Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem poteſt pro merito deſcribere, quæ .... dentibus ferreis .... non tantùm artus hominum diſſipat, ſed, &c.*

Lin. 11. *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit, & exilii primò adversùs Chriſtianos permiſerat, datis legibus.*] Niſi reſcribatur, *permiſſa*, quid de hujus loci ſenſu futurum ſit, neſcio. *Edit. Oxon. & Cant.*

Malè locum hunc affectum eſſe, nemo non videt. Sed poſt *fuit*, legendum eſt, ut quoque vidit Nicolaus Heinſius, *Id exitii primò adversùs Chriſtianos.* Docet ſequentis capitis initium, hanc pœnam primùm in Chriſtianos, deiu in alios exercuiſſe: *Quæ igitur in Chriſtianis excruciandis didicerat, conſuetudine ipſâ in omnes exercebat.* Sed nondùm eſt perpurgatus locus. Quis enim diſertiſſimum Latinorum Eccleſiæ priſcæ Doctorum ſcripſiſſe credat, *permiſit id exitii adversùs Chriſtianos?* Nec *legibus datis*, ſed *latis*; & pro *permiſerat*, Lactantium exaraſſe crediderim *promſerat*. Totus itaque locus ſic videtur refingendus eſſe: *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit. Id exitii primò adversùs Chriſtianos promſerat, latis legibus, ut poſt tormenta damnati lentis ignibus torrerentur. Promere exitium*, ut *ſæviſſima promere* Tacito XII. Annal. 59. *At Claudius ſæviſſima quæque promere adigebatur ejuſdem Agrippinæ artibus.* Et Annal. IV. 57. *Sævitiam & libidinem cùm factis promeret, locis occultantem.* Grævius.

Ibid. *Dignitatem non habentibus, &c.*] An potiùs, *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit*, (*& exilium, quod primò adversùs Chriſtianos permiſerat*) *datis legibus*, quæque poſteà? Aut num verò, *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit, non exilium* (*quod primò adversùs Chriſtianos permiſerat, &c.*? Malim: *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit,* (*non exilii, quod primò adversùs Chriſtianos permiſſum erat*) *datis legibus*, & quæ ſequuntur. *Gale.*

Ibid. *Dignitatem non habentibus, &c.*] Interpungendum, *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit, & exilii. Primò adversùs Chriſtianos* ... Allix.

Ibid. *Et exilii primò adversùs Chriſtianos permiſerat.*] Nullus hîc *exilio* locus. Lego: *& exemplum primò adversùs Chriſtianos præmiſerat.* Hæc confirmantur primis verbis Sectionis 22. Quæ interjacent, debent omnia de Chriſtianis intelligi. *Boherellus.*

Ibid. *Et exilii.*] Emendatiùs, *& illam*, legas, nempè pœnam ignis; neque enim hîc *exilio* locus, quod è principio capitis ſequentis facilè probari poteſt. *Tollius.*

Præferam ego: *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit. Et ex illis, primò adversùs Chriſtianos permiſerat, latis legibus, &c.* hoc ſenſu. Atque hactenùs de eorum pœnis, qui dignitate aliquâ eminebant. Qui verò nullam habebant, omnes pariter, quandò puniendi erant, comburebantur; niſi quòd cùm iſtorum ignobilium duæ eſſent claſſes, una nimirùm è Chriſtianis conſtans, altera autem è Gentilibus, Chriſtiani primi fuerint, in quos Galerius cœperit igne animadvertere. *Videtur velle dicere, Galerium pœnam ignis primò adversùs Chriſtianos permiſiſſe*, inquit ad hunc locum ampliſſimus Cuperus; quod quid aliud, quàm ea ipſa ponere, quæ ponimus? Confer initium capitis proximè ſequentis. Aliter porrò Columbus, ſuprà, pag. 376. col. 1. & Dodwellus in Diſſertatione Cyprianicâ XI. num. 74. ſed quorum conjecturæ nondùm nobis, ut ex dictis apparet, probatæ ſunt.

Pag. 213. lin. 2. *Et extincta.*] Quantùm ſcilicet ad flammantia priùs lumina, haud verò quantùm ad calorem, cùm non aliâ de cauſâ faces illæ accenderentur & extinguerentur, quàm ut continuò poſt extinctionem flagrantes ſingulis membris igne lento urendis admoverentur; quod quidem in Verſione Anglicâ optimè explicatum (*a*), uti contrà peſſimè ſuppreſſum in Maucroixianâ (*b*).

Lin. 5. *Spiritus redderetur.*] Vide Baluzium, pag. 310. col. 1.

Ibid. *Quod poſtremò accidebat. Tunc per multum diem, &c.*] Legendum: *Quod poſtremò accidebat, cùm per multum diem.* Pagius ad annum Chriſti 305. num. 7. & ante eum editiones Oxonienſis & Cantabrigienſis. Aboenſis, *quod poſtremò accidebat, cùm per multum diem, decoctâ omni cute, vis ignis, &c.* quæ meliùs, credo, diſtinxiſſet, *cùm, per*

(*a*) Then *flambeaux* were lighted and put out, and while they were hot, they clapt them to all the parts of their body. (*b*) On appliquoit enſuite des flambeaux ardens à tous leurs membres.

multum diem decoctâ omni cute, vis ignis ad intima viſcera penetraſſet.

Quod poſtremò accidebat, cùm per multum diem... Ruinarti Præfatio in Acta Martyrum, pag. 61.

Lego: *Quos poſtremò occidebat, cùm*.... Gale.

Lin. 7. *Hinc rogo facto cremabatur. Corpora jam cremata, lecta oſſa, &c.*] Legendum: *Hinc rogo facto cremabantur. Corpore jam cremato, lecta oſſa.* Editio Oxon. anni 1684. item Cantabr. necnon, monente me clariſſimo Grævio, Nicolaus Heinſius, denique Gale.

Ibid. *Corpora jam.*] Deſideratur vox *ubi*, vel *poſtquàm*. Tollius.

Aſſentirer, nî longè probabilius foret, ſcriptum olim fuiſſe à noſtro ſingulari elegantiâ: *Hinc rogo facto cremabantur corpora jam cremata.* Id eſt, cremabantur acerrimis & ampliſſimis ignibus corpora, quæ jam lento igne carnifices cremaverant. Præceſſit namque proximè: *Quod poſtremò accidebat, cùm per multum diem, decoctâ omni cute, vis ignis ad intima viſcera penetraſſet;* paulò ſuperiùs: *datis*, vel *latis legibus, ut poſt tormenta damnati lentis ignibus urerentur. Qui cùm deligati fuiſſent, ſubdebatur primò pedibus lenis flamma tamdiù, donec callum ſolorum contractum igni ab oſſibus revelleretur.*

Scio, nullam diſertam præire mentionem de corporibus *jam crematis*, & eſſe aliàs, rigidè loquendo, aliquid differentiæ inter *uri* & *cremari*, prout iſta Minucii Felicis verba indicant: *Quot ex noſtris non dexteram ſolùm, ſed totum corpus* URI, CREMARI *ſine ullis ejulatibus pertulerunt*? Sed primò non perpetuam eſſe rigidam illam inter *uri* & *cremari* differentiam, abundè, credo, teſtantur Gloſſaria Labbæi, ubi pag. 45. col. 1. & pag. 197. col. 4. legere eſt, *cremo*, καίω; *cremat*, φλέγει; *uro*, καίω.... φλέγω; hoc eſt, ubi quantoperè interdùm ſynonima ſint *cremare* & *urere*, declarant Græcæ interpretationes, utriuſque Latinæ vocis communes, καίειν, φλέγειν. Et deindè, etſi nulla diſerta fiat mentio apud noſtrum in antecedentibus de corporibus *jam crematis*, fit certè de corporibus, *ad quorum ima viſcera vis ignis penetraverat;* & ita uri, non ſimplicer *uri* eſt: ſed, inter alia, *cremari*. Nam aliud quoque eſt *cremari* ſine addito, & *cremari*, ut cum Plinio (*a*) loquar, *in cineres;* quod majoribus illis, verbi gratiâ, noxiis accidit, qui, rogo facto, cremantur, & quorum eàpropter tota corpora, exceptis vulgò paucis oſſibus, in cineres abeunt. Tantùm igitur differunt propriè in hoc Auctore *cremari, rogo facto*, & *cremari lentis ignibus*, ſeu, quod idem eſt, *ita lentis ignibus uri, ut omnis tandem decoquatur cutis, & vis ignis ad intima viſcera penetret.* Quarè primùm, ſi quid judico, inſignem loci gratiam corrupit præpoſtera Librarii diſtinctio; & nunc Docti cum ſuo *corpore jam cremato* multò magis corruptum eunt. Sequi porrò poſſit deinceps per majuſculam litteram, *Lecta oſſa, & in pulverem comminuta, jactabantur, &c.*

Lin. 8. *In flumine ac mare.*] Editio Aboenſis, *in flumina ac mare.* Item Gale.

Ibid. *Flumine.*] Fortè, *flumina.* Editio Oxon. anni 1684. & Cantabr. ex illâ.

Ibid. *In flumine ac mare.*] Rectiùs alii, qui, *in flumina, aut mare*, legunt. *Tollius.*

Adeundus hîc omninò Columbus, pag. 376. ad hæc verba, *Cùm per multùm diem.*

CAPUT XXII.

Pag. 213. lin. 2. *In omnes exercebat.*] Id eſt, *in omnes ſibi ſubjectos*, ſecundùm Maucroixii verſionem (*b*); ſimpliciter verò, *in alios*, ſecundùm Anglicam (*c*). Sed ego ſanè, cùm propter notata ad caput præcedens, tum propter mox dicenda, interpretari mallim: *in Gentiles & Chriſtianos promiſcuè, qui quidem puniendi eſſent, nec ullam haberent dignitatem, neque ex ſuâ eſſent familiâ, vel domeſticis.*

Ibid. *Nulla pœna penès eum levis, &c.*] Ex emendatione Baluzii, inquiunt editiones Oxonienſes & Cantabrigienſis, cùm in exemplari legatur, *Nulla pœnis eum levis;* quod ſuo loco (*d*) agnoſcit & profitetur ipſemet Baluzius. Sed nonne poſſet æquè commodè, imò commodiùs altera iſta lectio ex manuſcripto codice erui, *Nulla è pœnis eorum levis*, referendo nimirùm ad Chriſtianos, de quibus proximè anteà, *Quæ igitur in Chriſtianis excruciandis didicerat*? Haud equidem poſſum, quin ita credam; quoniam iſto pacto noſter, qui ſub finem præcedentis capitis per occaſionem tantùm locutus eſt de Chriſtianis di-

(*a*) *Plin. in Hiſtoriâ Nat. lib.* 20. *cap.* 5. *Purgamenta earum cremata in cinerem illinentes.* (*b*) Il ſe ſervoit contre tous ſes Sujets de la ſcience qu'il avoit appriſe dans les ſupplices des Chrétiens. (*c*) He began to exerciſe them upon others. (*d*) *Vide pag.* 310. *col.* 1.

Digitized by Google

gnitatem non habentibus, qui Galerii Principatu combuſti ſunt, deſcenderit poſteà ex profeſſo ad univerſum Chriſtianorum corpus, ponendo, ſi non totidem verbis, ſaltem æquipollentibus, non debere quemquam, ideò quòd nonniſi de graviſſimo certorum Chriſtianorum ſupplicio mentio injecta ſit, colligere, actum longè aliter fuiſſe cum cæteris, ac ſi, putà, reliqui ſolummodò ad inſulas relegati ſint, vel in carceres conjecti, aut ad metalla damnati; nam *nullam è pœnis eorum fuiſſe levem*, *non inſulas*, *non carceres*, *non metalla: ſed ignem*, *cruces*, *feras*. Quæ cùm dici quidem veriſſimè potuerint ab hoc Scriptore de Chriſtianis ſpecialiter conſideratis, nequit è contrario verum eſſe de Chriſtianis & Gentilibus ſimul ſumptis, nullà in ipſos levi pœnà animadverſum fuiſſe à Galerio. Sunt quippè compedes & carceres ex minorum pœnarum genere; & noſter præcedenti capite, de primoribus civitatum, quos nemo Chriſtianos vulgò fuiſſe contenderit, verba faciens: *Si morte*, inquit, *digni viderentur*, *cruces ſtabant*. *Sin minùs*, COMPEDES PARATI; quæ pœna certè leviſſima eſt.

Addo, ne cui jam videatur oratio ad illos nullius dignitatis homines redire, de quibus antè breviter, *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit*, eorum pœnam, ut vel indè patet, ignem fuiſſe: noſtrum verò in præſentià ad ejuſmodi homines venire, in quos non ſolo igne ſævitum fuerit à Galerio, ſed his tribus, *igne*, *crucibus*, *feris*. Meliùs itaque, quantùm judico, narratio de toto Chriſtianorum corpore proceſſerit, quàm de aliis quibuſvis; quod ſi verum, tum palàm etiam melius fuerit legere: *Nulla è pœnis eorum levis*, quàm, ut vulgò, *Nulla pœna penès eum levis*. Juvat maximè, quòd cùm, ut de Poëtis taceam, haud raròprifci ſolutæ orationis Scriptores *Deûm*, verbi gratià, pro *Deorum*, & *Januariûm*, pro *Januariorum*, & ferè perpetuò *nummûm*, pro *nummorum* uſurpaverint: ita etiam facilè potuerint Librarii compendioſè *eûm*, pro *eorum* ſcribere. Mamertinus in Panegyrico Maximiani Herculii: *Bonâ veniâ Deûm dixerim*, *ne Jupiter quidem ipſe*, *&c.* Ammianus Marcellinus lib. 22. *Allapſo itaque calendarum Januariûm die*, *&c.*

Ibid. *Levis.*] *Lenis.* Ruinarti Præfatio ad Acta Martyrum; ſive ita contra ipſius mentem fuerit excuſum, ſive certo conſilio, ut alia alibi. Nolim nimis damnaſſe. Nec placet tamen, quia cùm noſter paulò poſt, *Jam hæc illis levia fuerunt*, ſcripſerit, clarè apparet, præceſſiſſe potiùs *pœna levis*, quàm *lenis*. De quo nos iterùm aliquid ſuo loco. Adi nunc ſis Baluzium, pag. 310. col. 1. & Columbum, pag. 376. col. 2.

Ibid. *Non inſula*, *non carceres*, *non metalla*, *&c.*] Hoc eſt, ſicuti jam poſt Verſionem Anglicam tetigimus, non relegatio in inſulas, non conjectio in carceres, non damnatio ad metalla, ſed ad ignem, ad crucem, ad feras.

Ibid. *Non metalla.*] Id eſt, Metalli fodinæ, in quas relegati maleſici, ut ab Dionyſio tyranno in lautumias. *Tollius.*

Lin. 3. *In illo erant quotidiana.*] Præceſſit paulò antè, *in omnes exercebat.* Atque ego libens ſimili modo ſcriptum primitùs crediderim hìc loci, *in illos erant quotidiana.* Hoc eſt, in Chriſtianos, & cum puncto poſt *quotidiana;* cujus rei ratio proximè ſequitur.

Lin. 4. *Et facilia.*] Quo bono ſenſu potuerit noſter dicere, feras, verbi gratià, fuiſſe *in illo*, id eſt, in Galerio Auguſto, *res faciles*, fateor mihi non liquere. Imò, ne quidem legendo, *ignis*, *crux*, *fera*, *in illos erant quotidiana & facilia*, concoquendum magis cenſeam, feras inter alia dictas fuiſſe faciles in Chriſtianos. Quamobrem, & quoniam mentio inſuper leviorum aliquot pœnarum de Galerii domeſticis ſumptarum mox occurret, legendum puto: *Ex familià*, *domeſtici*, *&c.* ut ita noſter ab exterorum ſuppliciis ad domeſticorum pœnas & emendationes tranſiverit. Cogitavi etiam de iſtà correctione, *in illos erant quotidiana & familiaria.* Sed videtur paulò longiùs à veteri libro abeſſe.

Ibid. *Adminiſtratores.*] Gloſſaria Labbæi, *Adminiſtrator*, διοικητής; *adminiſtro*, διοικῶ, διακονῶ; *adminiſtratio*, διοίκησις, οἰκονομία. Quarè hìc facilè *Oeconomi* & hujuſmodi miniſtri intelligi poſſint. *Ses Officiers.* Maucroix. De iis verò, quibus negotia ſua Galerius procuranda committebat, maluit accipere clariſſimus Burnetus.

Ibid. *Lanceâ emendabantur.*] Supple, in cauſis, quæ capitis non erant, & quandò nil niſi mores corrigere opus erat. Sequitur enim: *In cauſâ capitis*, *&c.* Adde Cuperum, pag. 467. col. 1. & Columbum, pag. 376. col. 2.

Ibid. *In cauſâ capitis.*] Baluzium vide, pag. 310. col. 1. & ſeq.

Lin. 5. *Quaſi beneficii* [*loco*] *deferebatur.*] Propiùs ad veterem ſcripturam emendaveris, *Quaſi beneficium deferebatur.*] Gale.

Rectè. Eſt enim τὸ *loco* Baluzii ſupplemen-

Digitized by Google

tum. Confer Columbum, pag. 376. col. 2.

Lin. 6. *Bonam mortem.*] Adeantur Baluzius, pag. 310. col. 2. Cuperus, pag. 467. col. 1. & ſeq. Columbus, pag. 376. col. 2.

Ibid. *Jam illa his levia fuerant.*] Malim, *Jam illa hic*, *&c.* Boherellus.

Emendo, *Jam illa præ his.* Gale.

Vitium ego non in *his*, ſed in *fuerant* latitare arbitror; pro quo adeò reſcribendum credam, *fuerunt*. *Jam illa his levia fuerunt*, hoc ſenſu. Ita graves erant pœnæ, quibus Galerius Maximianus in omnes cùm Gentiles, tum Chriſtianos, extra ſuam familiam cenſendos, & reàpſe cenſitos animadvertebat, ut quas de domeſticis ſuis lanceâ emendando, ſive etiam caput amputando ſumebat, leves ab illis domeſticis haberentur. Favent quæ proximè præceſſerunt: *Animadverſio gladii admodùm paucis quaſi beneficium deferebatur.* Eſtque prætereà, quod antè tetigi, palpabilis oppoſitio inter ſuperiorem iſtam veteris ſchedæ lectionem, quocunque tandem modo ſit corrigenda, *Nulla pœnis eum levis;* & præſentem locum, *Jam illa his levia fuerant. Ce que je m'en vais dire n'eſt rien au prix.* Maucroix. Ac ſi Auctoris verba ſint, *Jam verò hæc præ illis levia ſunt. Eloquentia extincta*, *&c.* *Yet all theſe were ſmall matters.* Verſio Anglica. Quaſi nunc noſtri manus fuerit, *Jam illa levia fuerunt*, abſque pronomine *his*.

Lin. 7. *Conſidiri ſublati*, *&c.*] Cuperum vide, p. 468. col. 2.

Ibid. *Jureconſulti.*] Id eſt, ex Anglicâ verſione: *Juriſperiti*; *All that were learned in the law.*

Lin. 8. *Littera autem inter malas artes*, *&c.*] Adeundus iterùm, ubi jam dixi, Cuperus.

Lin. 9. *Execrati.*] Paſſivè, ut mox, *metiebantur;* & ſuprà, *dominabantur.* Tollius.

Poterant & ex aliis, melioriſque notæ, Scriptoribus exempla benè multa afferri. Cicero, verbi gratiâ, in Antonium: *Attuleras domo meditatum .. ſcelus.* Horatius, libro 1. Carm. Od. 1. *bellaque matribus deteſtata.* Juſtinus libro 7. capite 3. *executo regis imperio.*

Lin. 10. *Judices militares*, *&c.*] Hoc eſt, fuere autem ii Judices, non togati, & legum periti; ſed, contra omnem uſum ac rationem, homines militaris ordinis, qui ne quidem ſcirent quid humaniores eſſent litteræ. Quod iſtos Ennii verſus (a) in animum mihi inter alia revocat:

Pellitur è medio ſapientia, vi geritur res.
Spernitur orator bonus, horridus miles amatur.
Haud doctis dictis certantes, ſed maledictis,
Miſcent inter ſeſe inimicitias agitantes.
Non ex jure manu conſertum, ſed magè ferro
Rem repetunt, regnumque petunt, vadunt ſolidâ vi.

Adde Cuperum, p. 468. col. 2.

CAPUT XXIII.

Pag. 214. lin. 1. *Omnium fuit.*] Præferam, *initium fuit.* Gale. Quod mihi valdè placet.

Lin. 2. *Cenſus in provincias*, *&c.*] Tertullianus libro De Fugâ in Perſec. capite 12. *Tanta quotidiè ærario augendo proſpiciuntur remedia cenſuum, vectigalium, collationum, ſtipendiorùm*: ubi licèt quid is per ſingula intellexerit non clarè videas, vides tamen cum quibus noluerit cenſus propriè dictos confundi. Maucroixius ad marginem ſuæ verſionis: *Une impoſition ſur les perſonnes, ſur les bêtes, ſur les terres labourables, arbres fruitiers, vignes.* Quaſi dicas: Impoſitum quidpiam hominibus, pecudibus, arvis, frugiferis arboribus, vineis.

Ibid. *Semel miſſus.*] Imò, *ſimul miſſus.* Gale. Quod iterùm maximè probo, vel ob præcedentia iſta: *Illud* PUBLICÆ *calamitatis &* COMMUNIS *luctûs fuit*; ut ſi nunc cum editione Aboenſi, aut ètiam aliquantò plus quàm illa, poſt *miſſus* diſtinguas, habiturus ſis locum, meâ ſententiâ, præclarè conſtitutum, hoc pacto: *At verò illud publicæ calamitatis & communis luctûs initium fuit, cenſus in provincias & civitates ſimul miſſus.* Tùm, *Cenſitoribus*, *&c.* Favet autem in ſingulis ferè verſio Anglica: *He alſo took care to involve the whole Empire into a general calamity, and under a common grievance, by the new Tax that he laid both on the Cities and Provinces.*

Ibid. *Cenſitoribus*, *&c.*] Ulpianus, ne quos alibi ſæpiſſimè nominatos *Cenſores* videre eſt, tu nunc mireris à noſtro *Cenſitores* vocari, Ulpianus, dico, ipſe quoque noſtri

(a) Ex lib. VIII. Annal.

Digitized by Google

vocabulum, ab antiquo verbo *Cenſio* derivatum, non ſemel duntaxat, ſed iterùm iterùmque uſurpans, *Illam*, ait (*a*), *æquitatem debet admittere* CENSITOR, *ut officio ejus congruat relevari eum, qui in publicis tabulis delato modo frui certis ex cauſis non poſſit. Quarè etſi agri portio chaſmate perierit, debebit per* CENSITOREM *relevari. Si vites mortuæ ſint, vel arbores aruerint, iniquum, eum numerum inſeri cenſui. Quòd ſi exciderit arbores, vel vites, nihilominùs eum numerum profiteri jubetur, qui fuit cenſûs tempore; niſi cauſam excidendi* CENSITORI *probabit*. Quem nos locum, ut ut longiuſculum, eò magis hùc transferendum duximus, quòd alio nomine ad ſequentium intelligentiam futurus ſit utilis. Adde Cup. p. 469. col. 1. & Col. p. 376. col. 2.

Lin. 3. *Hoſtilis tumultûs & captivitatis horrendæ ſpecies erant.*] Senſus facilè eſſe poſſit, tunc uno eodemque tempore duæ diverſæ rerum imagines ſeſe oculis per totum Imperium Romanum ingerebant: una ſcilicèt *hoſtilis tumultûs*, id eſt belli, ſicut antè (*b*) tetigimus ad hæc verba, *ut erat in omni tumultu meticuloſus;* altera autem *horrendæ captivitatis*. Videat nihilominùs eruditus Lector, an non fortaſſis epithetum *horrendæ* pertineat potiùs ad nominativum pluralem *ſpecies*, quàm ad genitivum *captivitatis*, hoc ordine, *erant horrendæ ſpecies hoſtilis tumultûs & captivitatis*. Quidquid placuerit, noſter rurſùm capite XXVI. *Cùm ſtatuiſſet cenſibus inſtitutis orbem terræ devorare, ad hanc uſque proſilivit inſaniam, ut ab hâc* CAPTIVITATE *ne populum quidem Romanum fieri vellet immunem.*

Lin. 4. *Agri glebatim metiebantur.*] Quid ſit *agros glebatim metiri*, neminem video qui dixerit. Imò Interpretum verſio ita eſt, ac ſi vox *glebatim* hînc prorſùs abeſſet (*c*); quam tamen in MS. Codice extare non modò certum eſt, ſed plurimùm etiam ad enormitatem Galeriani cenſûs hoc aut illo pacto repræſentandam facere. Quid ergò ſunt, vel veriſimiliùs eſſe queant *agri glebatim menſi?* Nam primò ſanè res ipſa factu impoſſibilis, neque omninò qualis illa, cujus mentio apud Juriſconſultum Paulum his verbis (*d*): *Quod autem diximus, & corpore & animo adquirere nos debere poſſeſſionem, non utique ita accipiendum eſt, ut qui fundum poſſidere velit, omnes glebas circumambulet: ſed ſufficit, quamlibet partem ejus fundi introire, dùm mente & cogitatione hâc ſit, uti totum fundum uſque ad terminum velit poſſidere.* Facillimum certè cuivis, qui vel ampliſſimum fundum cupiat emere, omnes illius glebas ſimul ac ſemel, in nullam fundi partem introeundo, ſed per totum circuitum ſpatiando, circumambulare. At quis unquàm ſingulas cunctorum imperii Romani agrorum glebas potuit metiri? quæ diſerta vis hujus loci, *Agri glebatim metiebantur*. Profectò nemo. Et jam, ſi quis id invidioſiſſimâ hyperbole ſcriptum fuiſſe exiſtimet, ſimili igitur hyperbole ſubjecerit noſter, *vites & arbores numerabantur*, cùm hæc ultima tam hyperbolen ſapiant, quàm priora. Verùm in his ultimis nullam penitùs eſſe hyperbolen, oſtendit *forma cenſualis*, jam indè ab Ulpiani temporibus inventa & præſcripta, quâ, qui vineas aut olivarum jugera habebant, tenebantur quot in unaquâque vineâ vites haberent profiteri, itemque quot in ſingulis olivarum jugeribus arbores. *Formâ cenſuali cavetur, ut agri ſic in cenſum referantur; Nomen fundi cujuſque, & in quâ civitate & quo pago ſit, & quos duos vicinos proximos habeat, & id arvum quod in decem annos proximos ſatum erit, quot jugerum ſit; vineæ quot vites habeat, olivæ quot jugerum, & quot arbores habeat.* Dig. libro 50. Titulo 15. nu. 4. §. 1. Ne hîc iterùm quæ paulò antè (*e*) ex eodem Ulpiano deſcripta ſunt, adferantur Quocircà nec magis videtur noſter potuiſſe in præſenti loco per hyperbolen, *Agri glebatim metiebantur* ſcripſiſſe; ſed hiſtoricè potiùs id quod res erat narraſſe; quâ de re ipsâ ego nunc ſic conjicio.

Genus illud penſitationis, quod olim Senatores ſuarum poſſeſſionum causâ Principi præſtabant, *glebæ* nomine inter cætera vocabatur; & *gleba Senatoria*, itemque *aurum glebale*, & *aurum oblatitium*, quia non *canonis* vel *indictionis*, ſed quodam *oblationis* genere à Senatoribus exigeretur, ſicut partim ex utroque Juris Codice, partim autem è Symmachi & Syneſii Epiſtolis certiſſimum. Atque ego propterea facilè ante omnia crediderim, agros, pro quibus ita Senatores *glebam* pendebant, *glebatorum*,

(*a*) *Digeſt. lib.* 50. *Tit.* 15. §. 4. De eo, qui in publicis tabulis delato modo frui non poteſt. (*b*) *Pag.* 593. *col.* 2. *& ſeqq.* (*c*) On meſuroit les terres. *Maucroix.* All mens fields were meaſured. *Verſio Anglic.* (*d*) *Digeſt. lib.* 41. *Tit.* 2. *De acquir. vel amitt. poſſeſſ. L.* 3. §. 3. (*e*) *Col. præc.*

Digitized by Google

vel *glebaticorum*, aut fortaſſis etiam *glebatitiorum* cognomen eſſe ſortitos. Eoſdem porrò, quia dicta Senatorum gleba ſub *oblatitii auri* nomine, id eſt, quaſi ultrò in ærarium inſerebatur, nequaquàm obnoxios fuiſſe menſuræ in priſtinis cenſibus: ſed in illo demùm Galerii ceſſaſſe veterem immunitatem, ut in poſterùm ſcilicèt Senatores pro cujuſque fundi quantitate & modo ſuam *glebam* ſolvere cogerentur; huncque tandem Scriptorem ob ea cuncta ſimul ſumpta, ſpecialiter verò ut, quam dixi, cenſûs enormitatem in quibuſcunque poſſet, notaret, ſcripſiſſe quondam unâ litterâ minùs quàm vulgò, eâque valdè veriſimiliter prognatâ lapſu temporis ex initio ſequentis vocabuli, *Agri glebati metiebantur*. Nì & forsàn potiùs, *Agri glebatici*, aut *glebatitii*. Utcunque ſit, tam benè *glebatus* à glebâ, & à glebatus *glebaticus* ſeu *glebatitius* eſſe poſſint, quàm à barbâ *barbatus*, & ab oblatus, *oblatitius*; ab adſcriptus, *adſcriptitius*. *Aurum* enim *oblatitium* jam antè in hoc ipſo argumento habuimus; & *ſervi glebæ adſcriptitii* omnibus noti ſunt. Quid? quòd ipſummet adjectivum *glebaticus* in Teſtamento Perpetui Turonenſis Epiſcopi, qui ſæculo quinto exeunte mortuus eſt, reperitur; ubi loci *ſervitutis glebaticæ & tranſmiſſibilis* mentionem fecit: ut ſi nunc proindè vice *agri glebatim*, *agri glebatici* legere volueris, non futura ſit ultima vox ſine exemplo. Hæcque mea de hoc loco ſymbola, interim dùm meliores à viris doctis expectamus. Primi enim ſcrupulum de receptâ lectione movimus.

Ibid. *Metiebantur.*] Paſſivè, aiebat ſuprà Tollius; quod ſequentia exempla confirmabunt. Arnobius: *Orbe ſi ſol amplior, an pedis unius latitudine metiatur?* Cato, capite 146. *Modio oleario menſum dato unguinis pondo* X. Curtius, libro 3. *Ex pecuniâ deindè Babylonia ... ducenis* [*denariis*] *pedeſtrium ſtipendium menſum eſt.*

Ibid. *Vites & arbores numerabantur.*] A Cenſitoribus nempè, contra veterem formam cenſualem, quâ, ſicut qui quidpiam poſſidebant, ipſi pro jure res ſuas, putà vites & arbores, æſtimabant deferendo, (*Omnia* enim *ipſe qui defert*, *æſtimet*, inquit ſuo loco Ulpianus) ita eorumdem erat ſuas quoque vites & arbores profeſſionis gratiâ numerare, & numerum deindè profiteri, ut è ſequentibus iſtis cognoſcitur: *Quòd ſi exciderit arbores, vel vites, nihilominùs eum numerum profiteri jubetur, qui fuit cenſûs tempore* (a). Confer verba *Forma cenſualis* præcedente paginâ allata.

Lin. 5. *Animalia omnis generis ſcrib.*] Cuperum vide, p. 469. col. 1.

Ibid. *Hominum capita notabantur*, *in civitatibus urbana*, *&c.*] Malim, *hominum capita notabantur in civitatibus*, cum duobus punctis. Tùm, *urbana ac ruſtica plebes adunata.* Gale.

Poſſit omninò uterque legendi modus ſuos invenire amatores ac defenſores. Et primus quidem, quoniàm recepta diſtinctio eum ultrò ſenſum ſuggerit, quem ampliſſ. Cuperus ſequitur ſuprà, p. 469. col. 1. ad hæc verba: *Cenſitoribus ubique diffuſis*: altera verò, ob iſtam viciſſim editionum, quæ Oxonii & Cantabrigiæ prodierunt, annotationem: » Hic Lactantii locus confirmat » Gothofredi conjecturam, qui ex libro 1. » Cod. Theod. *De Cenſu* collegit, mutationem » aliquam à Galerio factam eſſe per Lyciam » & Pamphiliam, nimirùm urbanam plebem » capitationi ſubjectam. » Vides enim, ut ea obſervatio priori membro Galeanæ diſtinctioni faveat, *hominum capita notabantur in civitatibus.* Dicam aliquid ampliùs. Præceſſit in ipſo hujus Sectionis initio: *Cenſus in provincias & civitates ſemel miſſus*: quæ ipſa quoque pericope non leviter ſecundam Galei diſtinctionem ſtabilit, *urbana ac ruſtica plebes adunata.* Et vulgatam tamen ſequi malumus cum Cupero, quàm Galeanam, propter dicenda notâ proximâ in fine.

Lin. 6. *Adunata.*] Tanquàm unum ac diverſum corpus eodem modo cenſitæ. *Tollius.*

Ibid. *Adunata.*] Emendo, *adæquata.* Gale.

Quaſi ſententia ſit, olim quidem ejuſmodi diſcrimen inter urbanas ac ruſticas plebes interceſſiſſe, ut agricolæ cenſerentur, non urbium cives: ſed id tandem diſcriminis, cùm in ipſis etiam civitatibus hominum capita notarentur, ceſſaſſe, & utraſque pari modo fuiſſe habitas; quod memoratâ diſtinctionis mutatione prorsùs niti, nemo non videt. Verùm, vel nil mutando, diverſus ab iſto ſenſus commoduſque confici poteſt. *Adunari* quippè apud idoneos auctores dicuntur propriè res & perſonæ, quæ priùs ſparſæ, in unum poſteà faſciculum vel locum coguntur. Plinius, libro 19. capite 2. *Vulſum* [*ſpartum*] FASCIBUS in

(a) *Dig. lib. 50. Tit. 15. num. 4. §. 1.*

acervo

Digitized by Google

acervo ADUNATUM *biduo*, *tertio reſolutum*, SPARGITUR *in ſole ſiccaturque*, ET RURSUS IN FASCIBUS *redit ſub tecta*. Juſtinus, libro v. capite 9. *Repletur Græcia Athenienſium exulibus : quod etiam ipſum auxilium cùm miſeris eriperetur . . . omnes ſe Argos & Thebas contulere . . . Thraſybulus . . .* ADUNATIS EXULIBUS, *caſtellum Phylen . . occupat.* Denique noſter in fine capitis xv. SPARSI *enim milites per diverſas regiones fuerant*, & ADUNARI OMNES *anguſtiæ temporis non ſinebant.* Quò fit ut facilè noſter, & ex optimo Latinitatis uſu, tam de plebeiis urbium incolis, quàm de immenſá ruſticorum multitudine, quæ à priſco tempore per campos ſparſa, in urbes cenſûs cauſá venerat, potuerit dicere, *urbanas ac ruſticas plebes adunatas fuiſſe in civitatibus* : hoc eſt, coactas. Præſertim, cùm proximè alia loca nominentur, ubi per id tempus ruricolæ cum oppidanis miſerrimo modo adunati ſint : *fora* nempè *omnia*.

Ibid. *Foras omnia.*] Editio Aboenſis, *fora omnia* : quæ & Galei emendatio, noſtraque. Adde Col. p. 376. col. 2.

Ibid. *Gregibus familiarum.*] Non jam quomodò noſter anteà *familiam* pro ſervis ponebat hác pericope (*a*) : *Nihil uſquàm reperiebatur, quippè cùm familiam Cæſaris nemo torqueret*; atque alibì (*b*) : *Hic mos* [*Perſis*] *eſt, ut Regibus ſuis in ſervitium ſe addicant, & Reges populo ſuo tanquàm familiâ utantur* : ſed quomodò nonnunquàm apud veteres vox *familia* unà patrumfamilias, ſobolem & ſervos complectitur, quod ſequentia iſta clariſſimè oſtendunt : *Unuſquiſque cum liberis, cum ſervis aderant.*

Lin. 8. *Filii adversùs parentes ſuſpend.*] Cuper. vide, pag. 469. col. 2.

Ibid. *Fideliſſimi quique ſervi contra dominos vexab.* [Contra regulam Juris, quæ vetat ſervos in dominorum caput interrogari. *Edit. Oxon. & Cant.*

Adde Baluzium, p. 310. col. 1. & Cup. rurſus, p. 469. col. 2.

Lin. 10. *Si omnia defecerant*, *&c.*] Locus obſcurus & ambiguus. Aut vult enim noſter dicere : Quòd ſi hæc omnia (filiorum nempè adversùs parentes ſuſpenſio, & fideliſſimi cujuſque ſervi contra dominos vexatio, uxorumque adversùs maritos) nullam tandem extorſerant confeſſionem, tunc ipſi contra ſe, quoniàm cætera fruſtrà fuerant, torquebantur. Vel, ut malim, ſenſus eſt : Si qui eſſent contra quos, quia jam uxoribus, liberis, ſervis carerent, aut quòd nunquàm iſtorum quidpiam habuiſſent, nec uxores, nec liberi, nec ſervi poſſent torqueri, ipſi tunc contra ſeſe adhibebantur, & graviſſimis urgebantur tormentis.

Ibid. *Ipſi contra ſe torqueb.*] Vide Columb. p. 377. col. 1.

Lin. 11. *Adſcribebantur quæ non habebantur.*] Id eſt, in tabulas cenſûs referebantur etiam illa, quæ tormentis coacti poſſidere ſe profitebantur, licèt ea reverà non haberent. Undè mox : *Et duplicabatur ſemper*, *illis non invenientibus*, *ſed*, *ut libuit*, *addentibus*, *ne fruſtrà miſſi viderentur.* Tollius.

Ibid. *Quæ non habebantur.*] Præferam, *quæ non fatebantur.* Gale.

Senſui, quem nunc Tollius ex vulgatâ lectione eruebat, favet apertiſſimè Maucroixius, qui verterit : *Et quand la douleur avoit arraché quelque aveu de leur bouche, il paſſoit pour véritable.* Nec, ut ingenuè dicam, video cur debeat diſplicere.

Ibid. *Nulla ætatis*, *valitudinis excuſatio.*] Videtur ſemel excidiſſe culpâ Librariorum *nulla*, & Lactantii manus fuiſſe : *Nulla ætatis*, *nulla valetudinis excuſatio.* Malebat Nicolaus Heinſius : *Nulla ætatis aut valetudinis excuſatio.* Grævius.

Ibid. *Nulla ætatis*, *valitudinis excuſ.*] Elegantius : *Nulla ætatis*, *valetudinis nulla excuſ.* Sic autem loqui noſter amat, ut cap. xvi. *quem nullus hoſtis expugnet*, *nullus laqueus induat.* Et ſimili ferè ratione, capite xxi. *quorum hic ritus*, *hic mos eſt.* Tollius.

Ibid. *Valitudinis.*] Et hîc rursùm aliæ omnes editiones, *valetudinis*. Quod cùm ita pergant facere, ac ſi qui illas curarunt, crediderint ſcripturam veteris Codicis nullo pacto poſſe defendi, ecce contra quàm ſuprà conſtitueramus, quid in eam rem notatum ſit à Dauſquio in Orthographicis. » Promunt, inquit, ex Horatio, *dura valetudo*. Amplector. At cùm propè infinita varient in Orthographiâ, cùm *Genitrix* ſcribatur per i, ac per e *Genetrix*, cur non etiam *valitudo ?* Certè Supinum eſt *Valitum*, undè *Valiturus* Livio, libro 35. ne quod aliud per ſomnium nobis objiciant. Et obſervavi, Vulcanium edere ſemper in Apuleio *Valitudo* per i, Lipſium ſcribere, itaque eſſe correctiſſimæ Juſtini editioni Pariſinæ. » Hactenùs Dauſquius qui, ſi hodiè viveret, ſanè nollet alterum ſcri-

(*a*) *Cap. XIV.* (*b*) *Cap. XXI.*

bendi modum ſcientiſſimo Latinitatis Grævio magis placere; quem & ideò præferimus, nec dubitaret certè Dauſquius ipſe Lipſiano & Vulcaniano uſui anteponere.

L. 12. *Ægri & debiles deferebantur.*] In ſellis putà, aut lectulis, ſicut ii de quibus, Act. v. 15. ὥστε κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τιθέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραββάτων. Beza: *Adeò ut in plateas efferrent ægrotos, & ponerent in lectis ac grabbatis.*

Ibid. *Parvulis adiciebantur anni, ſenibus detrahebantur.*] En tibi utriuſque rei cauſam ex Ulpiano, de Cenſibus *(a)*, ubi ille: *Ætatem*, ait, *in cenſendo ſignificare neceſſe eſt, quia quibuſdam ætas tribuit, ne tributo onerentur. Veluti in Syriis à quatuordecim annis maſculi, à duodecim fœminæ uſque ad ſexageſimum quintum annum tributo capitis obligantur. Ætas autem ſpectatur cenſendi tempore.* Adde Cuperum, p. 469. col. 2.

Ibid. *Adiciebantur anni.*] Ita jam rursùs è veteri membranâ Baluzius, qui ex eâdem quoque in fine capitis 35. *ut eum de ſecundo loco reiceret in quartum.* Reliquæ omnes editiones, *adjiciebantur*, & *rejiceret*, ſuis locis. *Secunda in his verbis* [*adjicio, ejicio, injicio*,] *per duo* ji. *non per unum ſcribenda eſt*, inquit Gellius, libro 4. c. 17. Sed *Lapidum & Auctorum tenor non unus*, ait viciſſim Dauſquius in Orthographicis, *v. Adjicio.*

Imò, *Adicere* antiqua ſcriptio, pro *adjicere*, quam in omnibus optimæ notæ libris inventam viri docti teſtantur, ait anoymus Autor Notarum ad Dictyn Cretenſem, pag. mihi 188.

Pag. 215. lin. 1. *Quæ victores adversùs victos jure belli fecerant, ea ille, &c.*] Sic hodiè Baluzius, iiſque de cauſis, quas videre licet, p. 310. col. 2. Idem anteà cum MS. Codice: *Quæ veteres adversùs victos jure belli fecerant, & ille...* Neque aliter ſanè cæteri editores, etſi, quod jam proximè videbitur, neutra emendatio ſit recens.

Ibid. *Quæ veteres.*] Lege, *quæ victores.* Prima Baluzii editio in Addendis. Item Oxonienſis, an. 1680. ad calcem; atque ſuprà Columbus, p. 377. col. 1. Confer dicenda, col. ſeq.

Ibid. *Et ille.*] Legendum, *ea ille.* Edit. Oxon. & Cant.

Lin. 3. *Quem Trajanus Daciis.*] Sub quo [ſcilicet] poſt duas expeditiones (Dacia) in provinciam redacta eſt, & proindè vectigalis facta. *Edit. Oxon. & Cant.*

Ibid *Pœna gratiâ victor impoſuit.*] Rectè ergò paulò anteà vocabulum *victores*, pro *veteres*, quod in MS. legitur, viri docti ſubſtituerunt.

Lin. 4. *Pecunia pro cap. pendeb.*] Cup. vide, pag. 469. col. 2. & ſeq. Columb. verò, p. 377. col. 1.

Lin. 5. *Et merces pro vitâ dabatur.*] Quis hæc, ut ſonant, intelligat? Corrige meo periculo: *Et merces pro vitâ dabantur. Merces* nempè à *merx*, *mercis*, non *merces*, *mercedis*. Senſus eſt: Et quia tanta erat capitatio, ut quidquid pecuniæ habebant pro capitibus penderent, cogebantur illi, quotiès ad victum neceſſaria comparanda erant, ſuas merces pro cibis dare. *Merces* itaque vox pluralis eſt, non ſingularis. Et quòd ad *vitam*, pro victu ſeu alimento, exemplum tibi, ſi requiras, ſuppeditabit Terentius in Phormione *(b)* his verſibus:

Pauper, cui opera vita erat, ruri ferè
Se continebat.

Undè meritò noviſſimus Paraphraſtes, *Pauper, qui labore ruſtico, atque operâ victum quærebat.* Quâ in re palàm Latinorum *vita* Græcorum Βίω, qui *vitam* & *victum* promiſcuè notat, reſpondet. Maucroixius, ſi ipſum ſequi malueris: *La liberté de reſpirer s'achetoit à prix d'argent.* Ad verbum, Reſpirandi libertas argento redimebatur. Verſio autem Anglica, ſi & ipſa forsàn tibi magis placitura ſit: *After that all men vvere thus liſted, then ſo much money vvas laid upon every mans head, as if he had been to pay ſo much for is life.* Id eſt, poſtquàm ita omnes deſcripti ſunt, tanta vis pecuniæ in cujuſque caput fuit impoſita, quanta ſi vel de redimendâ cujuſque vitâ fuiſſet actum.

Ibid. *Hiſdem Cenſitoribus.*] Sic capite 31. *ſuper hiſdem hominibus*; & capite 34. *ut hiſdem orat libitum*; & capite 48. *cum hiſdem à nobis indultum eſſe pervideas*; imò, poſtremo illo capite, *hiſdem Chriſtianis*, ter. Quod non obſervarem, niſi ita hic Auctor & Ennianum *iſdem*, & Ciceronianum *eiſdem*, & aliorum rursùs *iiſdem*, videretur æqualiter damnaſſe, atque omnibus *ut hiſdem*, ut πολλῶν ἀντάξιον ἄλλων, prætuliſſe: cujus tamen vocis nulla mentio apud Ciceronem in Oratore, quo ipſe loco judicium ſuum de tribus prioribus loquendi modis interponens, ſic

(a) *Digeſt. lib. 50. Tit. 15. §. 3.* *(b)* *Act. 2. Sc. 1. v. 16. 17.*

Digitized by Google

habet : « *In templis iſdem* probavit [En- » nius (*a*) :] at *eiſdem*, erat verius ; nec ta- » men *eiſdem* opimius : malè ſonabat *iiſ-* » *dem*. Impetratum eſt à conſuetudine, ut » peccare ſuavitatis cauſâ liceret. «

Lin. 6. *Et duplicabatur ſemper*, *&c.*] Nullò ſenſu, confidenter dicam, niſi ſic diſtinxeris : *Et duplicabatur ſemper*, *illis*, *non invenientibus*, *ſed ut libuit*, *addentibus*, *ne fruſtrà miſſi viderentur*. Hoc eſt : Et illi quidem tributa, & hujuſmodi alia, ſedulò ſemper duplicabant ; non quòd ſanè plura, ob quæ pendenda eſſent, invenirent : ſed quòd *plura* pro libitu adderent, ne viderentur incaſſùm miſſi. Præceſſit, quippè proximè, *alii ſuper alios mittebantur tanquàm* PLURA *inventuri*. Undè mox τὸ *non invenientibus* breviter dictum, pro *non plura invenientibus*, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ; & mox rursùm, *ſed*, *ut libuit*, *addentibus*, pro *ſed plura*, *uti libuit*, *adjicientibus*, eodem pacto.

Lin. 9. *Et nihil minùs ſolvebantur.*] *Et nihilominùs*. Editio Aboenſis. Item Gale.

Lin. 10. *Nec mori ſaltìm gratìs.*] Editio Cantabr. *ſaltèm* : de quo ſcribendi diſcrimine conſulendus Dauſquius in Orthographicis. Diſtinguebat porrò non malè totum hunc locum Aboenſis, hoc modo, *ut nec vivere jam*, *nec mori*, *ſaltìm gratìs liceret*. Adde Columbum, p. 377. col. 1.

Lin. 11. *Ab omni genere injuria tutos.*] Veteris ſchedæ lectio eſt : *ab omni genere injuriâ & atis*. Ex quibus ultimis cùm in primâ editione Baluzius *Injurietatis*, non ſine vocis defenſione, feciſſet, ſequentes omnes ad hanc uſque ſimiliter excuderunt. Idem tamen paulò poſt legendum eſſe, *injuria tutos*, monuerat in Addendis, delendamque priorem ſuam notam ad hunc locum : quarè nec illam notam ſuprà videas, ſed aliam pro eâ, p. 311. col. 1. ſicut nec hîc ampliùs vocabulum *injurietatis*, ſed *injuria tutos*.

Ibid. *Injurietatis.*] Leg. *injuria tutos*. Voſſius.

Ibid. *Injurietatis.*] Inſolens hoc verbum juris Latini facere voluit Baluzius exemplorum aliquot auctoritate, ſed vano conatu, uti & ipſe fatetur, qui in emendationibus, quas ad calcem ſui operis adjecit, fide indubitatâ legendum aſſerat, *injuria tutos*. Edit. Oxon. & Cant.

Lin. 12. *Atquin homo impius.*] Acerbius erit, ſi ironicè legas, *atquin homo pius* ; & ſic Lactantium ſcripſiſſe arbitor. *Tollius.*

Nolim negaſſe, quanquàm mox non *miſericordem*, ſed *immiſericordem* legendum eſſe ſim conjecturus. Adde Columb. p. 377. col. 1.

Ibid. *Miſertus eſt illis.*] Locutio hæc illorum temporum eſt. *Tollius.*

Nicolaus Heinſius emendabat : *miſeratus eſt illos*. Grævius.

Diſtinguunt poſt *illis* Aboenſis editio, & Galeus.

Ibid. *Ut non egerent.*] Mirum, nî ſenſus ſit, ut nihil, hoc eſt, ut nullâ re indigerent ; quomodò nempè Vulgata in priore ad Corinth. XI. 22. *Pudefacitis eos*, *qui non habent*, pro, qui nihil habent.

Lin. 13. *Adeò hominem miſericordem.*] Malim : *Video hominem miſericordem*. Gale.

Senſus poſtulat, ut legamus, *O hominem miſericordem !* Aliàs apud Terentium eſt ; *Adeon' hominem eſſe invenuſtum & infelicem*, *&c.* Sed ea ratio loquendi locum hîc non habet. *Tollius.*

Meliùs, meo judicio, emendaveris : *At*, *ô hominem immiſericordem*, *qui*, *&c.* Firmat præcedens lectio, *homo impius*, ſi ſit ſervanda ; nec repugnat *homo pius* Tollii, ſi ſit, ut credo, admittendus, quia poſtquàm noſter Galerium ironicè *hominem pium* appellaverit, eumdem deinceps ſuo vero nomine, & quaſi ſe caſtigans, vocaverit *immiſericordem*.

Lin. 14. *Ita dum cavit*,] Lege : *Ita dum cavet* ; quod & clariſſimus Columbus vidit. Aliàs *ſubterfugeret*, pro *ſubterfugiat*, reponendum. *Tollius.*

Putabam prætereà, diſtinctione opus eſſe poſt *Ita*, in hunc modum : *Ita*, *dum cavet ne* . . . .

Lin. 16. *Virorum miſerorum.*] Quid ? Nullæne tunc temporis *miſera* erant inter *miſeros*, ut noſter tantummodò *miſerorum virorum* fecerit mentionem ? Aut num verò *miſeris mulieribus* pepercit Galerius, cùm *miſeris viris* non parceret ? Sed nil iſtis opus eſt. Fuerat indubiè Auctoris manus : *Ita*, *dum cavet*, *ne quis ſimulatione mendicitatis cenſum ſubterfugiat* ; *multitudinem verorum miſerorum contra omne jus humanitatis occidit.* Opponendo ſcilicèt *veros miſeros* miſeris illis ſimulatæ mendicitatis, è quibus nolebat Galerius ut quiſquam cenſum effugeret.

Ibid. *Contra omne jus humanitatis.*] Vide Columbum, pag. 377. col. 2.

CAPUT XXIV.

Pag. 216. lin. 1. *Jam propinquavit.*] Ver-

(*a*) *Probavit quoque poſt Ciceronis tempora Ovidius hoc verſu* : Iſdem ſub dominis adſpiciare domus.

Digitized by Google

bum, quod etſi noſter iterùm capite 48. adhibuerit, necnon Vulgata quinquiès ſuis locis (*a*), ideò tamen libentiùs crediderim, magis Poëticum fuiſſe ab origine primâ, quàm ſolutæ orationis, quia unum, verbi gratiâ, exemplum in Plauti Truculento (*b*) occurrit, & apud Virgilium quatuordecim: nullum verò è contrario apud Ciceronem, vel Suetonium, aut Juſtinum.

Ibid. *Jam propinquavit.*] Lege: *Jam propinquabat.* Tollius.

Malè, credo, cùm proximè denuò per præteritum perfectum ſubjiciatur: *ſecutumque tempus eſt.* Maucroixius interim cum Tollio, ne cui ſim fraudi: *Mais le tems de la Juſtice divine approchoit.*

Ibid. *Illi.*] Scilicèt Galerio Maximiano. *Pagius* (*c*).

Ibid *Judicium Dei.*] Columbum vide, pag. 377. col. 2.

Lin. 2. *Res ejus dilabi ac fluere.*] Virgilius 2. Æn.

Ex illo fluere, ac retrò ſublapſa referri
Spes Danaum — Gale.

Adde Columbum, pag. 377. col. 2.

Lin. 3. *Dum eſt occupatus.*] Quidnì potiùs: *Dum eſſet occupatus?* Nam hæc certè malè invicem videntur cohærere: *Nondùm animum intenderat, dum eſt* . . . Sed omninò *τὸ nondùm animum intenderat, dum eſſet*, id eſt, quandò, vel interim dum eſſet, &c. ejuſmodi eſt quale apud Virgilium initio Æneidos:

Multa quoque & bello paſſus, dum conderet urbem.

Lin. 4. *Et expectabat obitum ejus.*] Elegans in eo vocabulo jocus eſt apud Quintilianum, ubi, cùm filius parricidii cogitati reus dixiſſet, *ſe non expectare patris mortem*, pater facetè ſimul & ſeverè reſpondit: *Imò malo expectes.* Tollius.

Lin. 5. *Qui cùm graviter laboraret.*] Hoc eſt, ſicut optimè Verſio Anglica, cùm graviter ægrotaret Conſtantius. Atque ita Cicero 2. Tuſcul. *Artus vehementer laborant*, pro peſſimè habent, valdè ægri ſunt.

Lin. 6. *Conſtantinum remitteret.*] Vide Baluzium, pag. 311. col. 1. & 2.

Ibid. *Fruſtrà repetierat.*] Hæc verba in veteri codice non occurrere, teſtatur Baluzius: ſed quoniam ſenſus imperfectus fuiſſet citra aliquod ſupplementum, commodius nullum addi potuit, quàm quod præbuit Fragmentum de Conſtantio Chloro, in quo ita legitur: *Conſtantinus obſes apud Diocletianum & Galerium ſub iiſdem fortiter in Aſiâ militavit, quem poſt depoſitum imperium Diocletiani & Herculii Conſtantius à Galeriò repetiit. Sed hunc Galerius objecit antè plurimis periculis.* Edit. Oxon. & Cant.

Lin. 7. *Nam & in inſidiis ſæpè juvenem appetiverat.*] Dele *in*, quemadmodùm alibi quoque. *Boherellus.*

In perperàm repetitur. Lege: *Nam & inſidiis, &c.* Grævius.

Ibid. *In inſidiis.*] Tolle præpoſitionem, quæ hîc inepta. *Appetere* enim *inſidiis* veteres, non *in inſidiis* dixerunt. *Tollius.*

Ibid. *Juvenem.*] Atquì priùs *adoleſcens* dictus eſt. Capite enim XVIII. *Conſtantio quoque filius erat Conſtantinus, ſanctiſſimus adoleſcens*; & idem rursùm capite XXIX. *adoleſcentis* voce ſignificabitur: *Credit adoleſcens* [*Maximiano Herculio*] *ut perito ac ſeni.* Rectè. Sed noſtro, quod nec apud alios rarum eſt, *juvenis* & *adoleſcens* ſynonyma ſunt. Et, quod magis notandum, *juvenem jam annos 35. natum* intelligit, aut ad minimum, triginta quatuor plus minùs completos. Conſtantinus quippè anno Chriſti 272. natus, ſicut ante nos Pagius obſervavit (*d*). Et, ex Cyprianicis Dodwelli Diſſertationibus (*e*), anno Chriſti 306. Conſtantinum *juvenem* appellat in noſtro capite Lactantius. Quod ſi verum, uti certè verum eſt, tum profectò etiam non ſolùm conſtat annorum numerus, quem diximus: ſed poſſit prætereà ex hoc loco magna lux multis Hiſtoriæ difficultatibus affulgere. Adde Baluzium, pag. 311. col. 1. & 2. & Columbum, pag. 377. col. 2.

Lin. 8. *Ne contra ſe arma civilia, &, quod maximè verebatur, odia militum concitaret.*] Nemo igitur, ſicut antè diximus, aliter ſibi aliorum odia *quærit*, quàm *ingratiis acquirendo*, prout ibidem diverſis verbis explicuimus. Repete locum, ſi tanti eſt, cap. XVIII. pag. 640. col. 2. Hîc cæteròquin, ne id neſcias, operæ pretium meritò duxerunt viri clariſſimi Galeus ac Pagius (*f*), & ante utrumque Editor Aboenſis, diſtinguere poſt *civilia*, in hunc modum: *Ne contra ſe arma civilia, &, quod maximè verebatur*, quæque poſteà.

(*a*) *Putà, Judic.* XIX. 9. *Eſa.* XLI. 1. (*b*) *Act.* 2. *Sc.* 6. (*c*) *In Criticâ, ad annum Chriſti* 306. *num.* 5. (*d*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 337. *num.* 2. (*e*) *Undecimâ ſcilicèt, num.* 67. (*f*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 306. *num.* 5.

Digitized by Google

Lin. 9. *Sub obtentu exercitii.*] Vide Salluſtium in Jugurthino, de Micipſâ vitæ Jugurthæ imminente. Deeſt autem hîc copula *&* à præcedente ſyllabâ abſorpta; quarè lege: *& ſub obtentu exercitii*. Tollius.

Poſtulant omninò quæ antecedunt, ut ita legamus. Præceſſit quippè: *Nam & inſidiis;* poſt quæ verba alterum *&* ſequi neceſſe eſt. Jamque alibì duobus locis (*a*) nos ipſi eamdem copulam ſimili modo abſorptam fuiſſe ſuſpicati ſumus, & pro virili reſtituimus.

Lin. 10, *Feris illum objecerat.*] *Il avoit expoſé Conſtantin à un lion.* Maucroixius.

Quaſi noſter non *feris*, ſed *leoni*, vel *feræ* ſingulari numero ſcripſerit; cùm contrà multitudinis numerum adhibuerit, & indè admodùm probabile ſit, Galerium, qui non ſemel, ſed *ſæpè* Conſtantinum humanis inſidiis adpetivit, eumdem quoque non ſemel, ſed ſæpiùs objeciſſe feris. Anglica Verſio nobiſcum, *he had engaged him to encounter with Wild Beaſts*.

Ibid. *Feris illum objecerat.*] Vide Anonymum in fine Marcellini, fol. 658. *Gale.*

Adde Baluzium, pag. 312. col. 1. & Cuperum, pag. 470. col. 1.

Ibid. *Dei manus hominem protegebat.*] Adeatur Columbus, pag. 377. col. 2.

Lin. 11. *In ipſo cardine.*] Virgilius Æn. 1.

— *Haud tanto ceſſabit cardine rerum.* Gale.

Ibid. *In ipſo cardine.*] Id eſt, in ipſo articulo, vel in ipsâ liberationis opportunitate. Servius ad præcedentem Virgilii verſum: *Aut* δεικτικῶς *dixit, ne in tantum quidem, hoc eſt, brevi occaſione ceſſabit. Aut ſimpliciter intelligendum eſt: Non poterit in tantâ rerum opportunitate ceſſare; ut ſit de proverbio tractum, de quo dicitur: Res in cardine eſt, hoc eſt, in articulo.* Verſio Anglica perquàm ſignificanter: *In the laſt and critical moment;* ad verbum ferè, in ultimo & decretorio momento. Adde Cuperum, pag. 470. col. 1. & Columbum, pag. 377. col. 2.

Ibid. *Namque ſæpiùs.*] Deeſt aliquod vocabulum poſt *ſæpiùs;* verbi gratiâ, *rogatus*, aut *ſollicitatus*. Boherellus.

Deeſt vox *repetenti*, nempè *Conſtantino*. Tollius.

Ibid. *Namque ſæpiùs.*] *Sæpiùs* corruptum eſt. Non enim ſæpè, ſed ſemel tantùm ſigillum dedit. Legendum: *Namque ſeriùs*. Grævius, item Gale.

Cum bonâ doctiſſimorum virorum veniâ, malebam, *etiamque ſæpiùs*, annectendo ſcilicèt præcedentibus, in hunc modum: *Qui illum de manibus ejus liberavit in ipſo cardine, etiamque ſæpiùs.* Tum mox: *Cùm jam diù negare non poſſet;* ut, uno verbo, ſicut noſter poſuit, Conſtantinum adpetitum ſæpè fuiſſe Galerii, vel aliorum, quos in eam rem præfeciſſet, inſidiis, itemque non ſemel feris objectum: ita quoque obſervaverit, Conſtantinum ereptum ſæpiùs fuiſſe Galerii manibus, cùm in extremo verſaretur periculo.

Lin. 12. *Cùm jam diù (tius) negare non poſſet.*] MS. liber, atque indè quotquot hactenùs editiones vulgatæ fuerant, *cùm jam diù necare non poſſet*. Niſi quòd in omnium primâ reſcribendum, ut in hâc excuſum vides, poſuerat ad calcem operis Baluzius in Erratorum Indice. Sequuntur Doctorum judicia de veteris Schedæ lectione.

Ibid. *Cùm jam diù necare, &c.*] Legendum, *cùm clàm diù necare non poſſet*. Hînc paulò antè tradidit, *ſæpè inſidiis appetitum eum fuiſſe*. Grævius.

Lego, *cùm tamdiù negare*. Boherellus.

Emendo, *cùm jam denegare*. Gale.

Legendum, *cùm jam diutiùs negare:* quod & aliis animadverſum. *Tollius.*

Præferebam, *Cùm jam diù negare non poſſet:* ut ordo & ſenſus ſint, *cùm jam non poſſet diù negare*, Conſtantinum ſcilicet ſuo patri; hâcque de causâ, quòd anteà diutiùs negaſſet, quàm ut poſſet adhùc diù negare. Adde Columb. p. 377. col. 2.

Ibid. *Dedit illi..*] Conſtantino ſcilicet. *Tollius.*

Ibid. *Sigillum.*] Acceperunt diversâ ratione Interpretes. Maucroixius: *Galerius lui donna ſon congé, & le ſigna de ſa main.* Quaſi noſtrî verba ſint, *dedit illi libellum commeatûs ſuâ manu ſubſcriptum.* Tralatio Anglica: *A paſſ, vvhich had the ſeal qut to it.* Hoc eſt, libellum commeatûs, ſigillo munitum. Addendus Baluz. p. 312. col. 1. & Col. p. 377. col. 2. & ſeq.

Lin. 13. *Acceptis mandatis.* Cup. vide, p. 470. col. 1.

Lin. 14. *Retentaturus.*] *Retenturus.* Gale.

Quod ſanè planiſſimum, & potuiſſet optimè à noſtro adhiberi. Sed vel *retentandi* voce uſus eſt, quòd illa interdùm pro ſimplici *retinere* uſurpetur. Cicero, libro 1. de Divinat.

Namque omnes memori portentum mente RETENTANT.

(*a*) *Nimirùm cap.* XX. *pag.* 653. *col.* 2. *&* 654. *col.* 1.

Digitized by Google

Id eſt, retinent. Ammianus Marcell (*a*): *Nec meliora monente ullo, nec* RETENTANTE; hoc eſt pariter, retinente. Poſtremò, Aurelius Victor de Cæſaribus: *Quoniàm bellorum moles... acriùs urgebat, quaſi partito imperio, cuncta quæ trans Alpes Galliæ ſunt, Conſtantio commiſſa: Africa, Italiaque Herculio: Illyricique ora ad uſque Ponti fretum Galerio: cætera Valerius* RETENTAVIT; disertè, ſi quiſquam alius, pro retinuit. Vel quòd, cùm jam ſæpiùs Conſtantinum hoc aut illo pretextu Galerius retinuiſſet, quædam indè oriretur neceſſitas utendi potiùs frequentativo verbo, quàm alio. Vel quia denique ipſos etiam conatus, quibus perſonas à nobis abire contendentes, aut res quaſlibet ſervatu difficiles retinere tentamus, Latini non raro *retentandi* voce exprimunt. De perſonis, Plautus in Aſinariâ (*b*), *Cur me* RETENTAS *nunc?* Idem in Rudente (*c*), *Etiam* RETENTAS? De rebus autem, Antonii vita apud Athanaſium (*d*): *Ad ſummum, illud perſpicere debemus, quòd etſi noſtras velimus* RETENTARE *divitias, cum lege mortis ab ipſis divellamur inviti.* Addo obiter, quanquàm id ab hoc loco alienum eſſe non ignorem, *retentare* quoque apud veteres pro ſimplici *tenere* inveniri. Spartianus in Ælio Vero (*e*): *In animo mihi eſt, Diocletiane Auguſte, tot principum maxime, non ſolùm eorum qui principem locum in hâc ſtatione quam temperas,* RETENTARUNT, *&c.* id eſt, tenuerunt.

Lin. 15. *Ut à Severo teneretur.*] Vide Anonymum Marcellini. *Gale.*

Ibid. *Teneretur.*] Meliùs *retineretur*: ſicut paulò antè, *retentaturus*, legitur. *Tollius.*

Lin. 16. *Properavit exire.*] Ovidius, libro 6. Faſt... *quamvis properabis vincere, Cæſar.* Sulpicius Severus initio Hiſtoriæ Sacræ, *qui divina compendioſâ lectione cognoſcere properabant.*

Ibid. *Sublatiſque, &c.*] Vide Baluz. p. 312. col. 1.

Ibid. *Per manſiones multas.*] Quin *manſiones* & *ſtativa* multa habuerint communia, non poteſt negari. Primò enim, verbi gratiâ, equi erant publici in utriſque. Noſter hoc ipſo loco de prioribus: *Sublatiſque per manſiones multas omnibus equis publicis.* De *ſtativis* verò, ſeu *ſtationibus*, Thomas Magiſter apud Du-Cangium (*f*): σταθμοὶ οἱ κατὰ τόπους δημόσιοι ἄγεσι (Du-Cangius οἶκοι ἔνθα καὶ ἵπποι δημόσιοι ἐτρέφοντο. Deindè autem in utriſque pariter, qui privatâ de cauſâ iter quodpiam ſuſceperant, cibum vulgò ſumebant. Et poſtremò, uti jam è Lampridio conſtabit, in ipſis etiam expeditionibus bellicis *Manſiones* & *ſtativa* per certa itinerum intervalla diſpoſitæ, excipiendis reficiendiſque copiis inſerviebant. Sed eædem aliàs, contra quàm videtur ſenſiſſe vir clariſſimus Du-Cangius, à ſe invicem differebant. Lampridius in Alexandro Severo: *Expeditiones bellicas habuit... Tacebantur ſecreta bellorum: itinerum autem dies publicè proponebantur; ita ut Edictum penderet ante menſes duos, in quo ſcriptum eſſet: Illâ die, illâ horâ ab urbe ſum exiturus, &, ſi Dii voluerint, in primâ manſione manſurus: deindè per ordinem manſiones, deindè ſtativa, deindè ubi annona eſſet accipienda.* In *ſtativis* itaque circa meridiem, nec per longum tempus, (undè illis *ſtationum* & *mutationum*, Græcis ἀλλαγῶν, vocabula) tam milites, quàm alii quilibet, qui vel Imperatorum juſſu, vel proprio nomine iter facerent, ſubſiſtebant, ac cibum capiebant: in *manſionibus* verò ſub veſperam, & per noctem totam. *Manſio*, inquit optimè in eam rem Du-Cangius, *Latinis Scriptoribus dicitur locus, ubi confecto itinere per noctem quieſcebant; undè ut plurimùm pro diei unius itinere ſumitur.* Firmat Archelai Epiſcopi Meſopotamiæ Diſputatio adversùs Manichæum (*g*) in cujus ferè initio: *Turbo... acceptam eam [epiſtolam] huic cui à Mane præceptum fuerat, pertulit, omni itinere diebus quinque tranſacto... in quo plurimùm... laboris ac moleſtiæ pertulit. Si quandò enim* AD VESPERAM *velut peregrinus ad hoſpitium perveniſſet... Turbonem etiam ipſi hoſpitiis detrudebant, ne aquâ quidem ipſi ad bibendum facultate conceſsâ. Quæ cùm ſingula quotidiè atque horum nequiora perferret ab his, qui per ſingula loca* MANSIONIBUS *atque hoſpitiis præerant, &c.*

Pag. 217 lin. 1. *Cùm conſultò ad medium diem uſque dormiſſet.*] Quî *conſultò*, qui volebat Conſtantinum perſequi? inquiebat olim, teſtante clariſſimo Collegâ Grævio, Nicolaus Heinſius; cujus adeò ſententia erat, ſcripſiſſe Lactantium *conſuetò*. Sed liceat viciſſim doctiſſimos Manes roga-

(*a*) *Lib.* 29. (*b*) *Act.* 3. *Sc.* 3. (*c*) *Act.* 3. *Sc. ult.* (*d*) *Tom.* 2. *pag.* 450. *edit. Commel.* (*e*) *In ipſomet initio.* (*f*) *In Gloſſar. Latin. voce* Manſio. (*g*) *Extat illa ad calcem Sozomeni, edit. Valeſ.*

Digitized by Google

re, quînam voluiſſet Galerius Conſtantinum perſequi, qui prorſùs neſciebat Conſtantinum abiiſſe? Potiùs itaque Galerius *conſultò* ad medium uſque diem dormiverit, hoc eſt, in lecto jacuerit, & ſimulaverit ſe dormire, quia pridiè præceperat Conſtantino, ut poſtridiè manè acceptis mandatis proficiſceretur: ita quippè dormiendo die poſterâ ad meridiem uſque, Conſtantiuum, ſi non retentabat, quia pridiè poſt cœnam abierat, ſaltem retentare ſe credebat, ejus ignorans profectionem, & ſibi dieculam addere cogitans. Proba igitur, nî admodùm fallor, vulgata lectio, & ſervanda.

Lin. 4. *Ut eum retrahi faceret.*] Spartianus in Caracallo, *fratrem in Palatio fecit occidi.* Neque fermè aliter Mamertinus (*a*): *Laurea illa devictis accolentibus Syriam nationibus, & illa Rhætica, & illa Sarmatica te, Maximiane, fecerunt pio gaudio triumphare.* Vulgata autem, Matt. v. 45. *Ut ſitis filii Patris veſtri … qui ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos & malos.* Quibus ſimilia quoque nonnulla apud Plautum in Perſâ, & in Epidico, occurrunt.

Ibid. *Nudatus ei curſus publicus nunt.*] Zoſimus, libro 2. Τοὺς ἐν τοῖς σταθμοῖς ἵππους, οὓς τὸ δημόσιον ἔτρεφεν, ἅμα τῷ φθάσαι τὸν σταθμὸν, κολύων καὶ ἀχρείους ἐῶν, τοῖς ἑξῆς ἑστῶσιν ἐχρῆτο. *Edit. Oxon. & Cant.*

Ibid. *Nudatus.*] An potiùs *Truncatus*, vel, *Jam datus?* Gale: qui & addidit, Vide Ammianum, libro 30. Addo ego, & Baluzium, p. 312. col. 1. necnon Cuperum, p. 470. col. 1. & 2.

Lin. 5. *Vix lacrymas tenebat.*] Videatur rurſùm, ibidemque loci ampliſſimus Cuperus.

Ibid. *Pervenit ad patrem.*] Et hîc etiam te meritò ad Baluzium, p. 312. col. 1. & Cup. p. 470. col. 2. remittimus.

Lin. 6. *Qui ei militibus commendato imperium per manus tradidit.*] Fallor, an ſenſus eſt: Qui Conſtantino (quem, antequàm adveniſſet, militibus, ut ab ipſis poſt ſuî mortem Imperator crearetur, commendaverat) purpuram, Imperatoriæ dignitatis inſigne, tradidit ipſe in manus? Poſſit omninò æquè benè ita res eſſe, ac in iſtis Eſtheræ (*b*): *Evenit autem die tertio, ut indueretur Eſther regno*; (Sic enim Hebræa ad verbum ſonant) ſententia eſt: *Die autem tertio induta eſt Eſther regalibus veſtimentis*, ut optimè tranſtulit Interprés Vulgatus; vel, Καὶ ἐγένετο ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἐνεδύσατο ἡ Ἐσθὴρ βασιλικοῖς, ut Septuaginta verterunt. Nec obſtant ſanè quæ ex Dodwello pag. ſeq. col. 2. afferemus. Confer Baluz. p. 312. col. 2. & Cup. p. 471. col. 1.

Ibid. *Imperium per manus tradidit.*] Nimirùm *Auguſteum* … Nec enim aliud *imperii* nomine ſolet denotare Lactantius. *Dodwellus, Diſſ. Cypr.* XI. *nu.* 85.

Solet quidem: verùm ut *Cæſareum* quoque eodem vocabulo nonnunquàm in hoc opere ſignificetur. Quod non ideò dico, quaſi nunc noſtrum de *Cæſareo* loqui exiſtimem: ſed quòd reverà capite 18. cùm de *legendis duobus Cæſaribus* ageretur, & Conſtantini, tanquàm *illo faſtigio digniſſimi*, injecta fuiſſet mentio per Diocletianum, Galerius ſine morâ Cæſaream illam poteſtatem rotundâ *imperii* appellatione donaverit his verbis: *Dignus non eſt. Qui enim me privatus contempſit, quid faciet cùm* IMPERIUM *acceperit?* Non perpetua itaque ejus vocis uſurpatio apud hunc Scriptorem de *Imperio Auguſteo*: ſed varius eſt illius uſus.

Lin. 7. *Atque ita, &c.*] Hoc eſt, atque eo pacto. Neque enim hîc τὸ *ita*, pro *deindè*, ſicut alibi (*c*). Sed Conſtantius Chlorus, qui filio ſuo purpuram propriâ manu tradere ſummoperè expetiverat, & ſe, verbi gratiâ, ſine ullo vitæ deſiderio, ſi id ſemel feciſſet, obiturum dixerat, in lecto ſuo, poſtquàm reipsâ imperium Conſtantino per manus tradidiſſet, *requiem vitæ, ſicut optabat, accepit.* Qui jam loquendi modus, ob id maximè quòd in hoc auctore invenitur, non parùm negotii clariſſimo Meldenſi Epiſcopo Conſtantium Chlorum inter magnos Eccleſiæ Perſecutores putanti, faceſſere poteſt & debet. Noſtro quippè, ſicut ultima primi capitis verba indicant, haud merè propoſitum hoc opuſculo de Perſecutionum auctoribus agere, ſed præcipuè, *quibus pœnis in eos cœleſtis judicis ſeveritas vindicaverit, exponere.* Undè ſuprà, capite 2. de Nerone: *Nec tamen*, inquit, *abiit impunè. Reſpexit enim Deus vexationem populi ſui. Dejectus itaque faſtigio imperii, ac devolutus à ſummo tyrannus impotens, nuſquàm repentè comparuit, ut ne ſepulturæ quidem locus in terrâ tam malæ beſtiæ appareret*; & capite 3. de Domitiano: *Tutus … regnavit, donec impias manus adverſùs Dominum tenderet.*

(*a*) *In Genethl. Maximiani Auguſti.* (*b*) *Cap.* v. *com.* 1. (*c*) *Cap.* XV. *pag.* 627. *col.* 2.

Digitized by Google

Poſtquàm verò ad perſequendum juſtum populum inſtinctu dæmonum incitatus eſt, tunc traditus in manus inimicorum luit pœnas. Nec ſatis ad ultionem fuit quòd eſt interfectus domi. Etiam memoria nominis ejus eraſa eſt; & ſic deinceps de reliquis. At, qui Conſtantium Chlorum *vitæ requiem, ſicut optaverat, accepiſſe* ponit, quid ponit, obſecro, quod cœleſtis judicis ſeveritatem ſapiat, ac non potiùs magnam Dei benignitatem & miſericordiam? Non fuit itaque, ut palàm eſt, Conſtantini pater unus ex inſignioribus Eccleſiæ Perſecutoribus huic Scriptori. Sed nec magis Maucroixio, cujus nempè verſio ſic habeat: *Il expira doucement, comme il avoit ſouhaité*; ad verbum, *Placidè, prout optaverat, expiravit.* Quin & longè minùs Euſebio, qui Conſtantii mortem, τέλος τοῦ βίου εὐδόκιμον ϗ τρισμακάριον, *vitæ finem laudabilem terque beatum* vocaverit (*a*). Scio, ex quinto hujus libri capite, *Dei adverſarios non ſemper dignam ſcelere ſuo recipere mercedem.* Sed nec noſter, nec Euſebius, Conſtantium uſpiàm inter *Dei adverſarios* cenſuerunt. Quarè videat Doctiſſimus Præſul, quomodò Conſtantini patrem ipſe meliùs noverit, quàm duo illi Conſtantii Chlori æquales noſcitare potuerint. Nam quod inter alia poſt Euſebium (*b*) memorat Boſſuetus (*c*), *Procopium Martyrem juſſum fuiſſe quatuor Regibus*, adeòque Conſtantio Chloro, illorum uni, *libare*, id, inquam, cum cæteris quæ pro ſuâ Perſecutorum turmâ protulit, æquè benè Euſebio, ut omnes fatebuntur, innotuerunt, atque Meldenſi Epiſcopo. Et Euſebius tamen Conſtantium Chlorum Perſecutorum numero diſertiſſimè exemit (*d*), eidemque *mortem ter beatam* tribuit. Confer omninò Col. p. 378. col. 1. ad *requiem vitæ, &c.* Imò vide, quod magis eſt, Ruinarti ad Acta Martyrum Præfationem, in quâ (*e*) *nullum ſub Conſtantii principatu Martyrem extitiſſe* ſat ingenuè concedit, ſacra tantùm conventicula, quæ Conſtantius dirui paſſus eſt, & Diocletiani Edicta, quæ, ponente Ruinarto, ſub eodem Conſtantio adhùc Cæſare in Galliis publicata ſunt, nec ab illo, poſtquàm Auguſtus factus eſt, revocata, adversùs Dodwellum urgens. Quæ Principis quidem nimiùm facilis, nec perſecutioni, ut oportuit, obſiſtentis, eſſe poſſunt, at non itidem perſequentis. Quâ de re jam anteà plura diximus (*f*).

Cæterùm, Conſtantium Chlorum anno Chr. 306. VIII. *Kalend. Auguſt.* ut habent Idacius in Faſtis & Socrates, vitâ functum eſſe, quæ in Diſſert. Hypat. capite 2. nu. 19. in medium adduxi, evincunt. Neque, ut putarunt aliqui viri doctiſſimi, contrarius eſt Socrates in libro 1. capite 1. ubi ait, eum diem obiiſſe *primo ducenteſima ac ſeptuageſima prima Olympiadis anno*, qui currenti Chriſti anno [306] menſe Julio abſolvitur. Nam Socrates, multorum Orientalium more, qui Æras omnes menſe Septembri auſpicantur, annum ſecundum Olympiadis 271. menſe tantùm Septembri hujus Chriſti anni inchoat, ut alibi oſtendo. Nam neque Scaliger, neque Petavius, neque Calviſius hunc nodum ſolvere potuere. Hankius in libro de Byſantinarum rerum Scriptoribus Græcis, parte 1. capite 1. num. 19. & ſeq. pluribus contendit, Conſtantium anno præcedenti è vitâ migraſſe, eodemque Conſtantinum Imperatorem levatum eſſe. Sed ejus fundamenta in laudatâ Diſſertatione à nobis everſa, licèt, cùm eam in lucem edidimus, librum illum non vidiſſemus. *Pagius ad an. Chr.* 306. *nu.* 6. Adde Baluz. p. 313. col. 1. in hæc verba, *requiem vitæ accepit.*

Lin. 8. *Suſcepto Imperio, Conſtantinus Auguſtus, &c.*] Fecit illum *Auguſtum* Conſtantius pater (*g*) *Auguſtus* Galerio prior. Renunciavit etiam *Auguſtum* ſtatim à patris deceſſu exercitus (*h*), cui, pro eorumdem temporum more, jus renunciandi competebat. Refragratus tamen eſt *Auguſti* titulo Galerius, qui *Cæſaream* illi duntaxat dignitatem confirmavit. Quod enim excogitatum à Galerio ſcribit Lactantius (*i*), ut *Severum Auguſtum nuncupando, Conſtantinum, non Imperatorem, ſicut erat factus, ſed Cæſarem cum Maximino appellari juberet, ut eum de ſecundo loco rejiceret in quartum*, præpoſito nimirùm illi ipſo quoque Maximino, id etiam feciſſe conſtat è Faſtis Alexandrinis Manuſcripti Uſſeriani, Theone, nî fallor, Alexandrino Auctore, qui illos ad annum uſque Dom. CCCLXXII. perduxit. Ibi enim pro anni CCCVII. Conſulibus, quos agnovit *Imperium Orientale*, legimus Σεβῆρον σεβαστὸν ϗ Μαξιμιανὸν Καίσαρα, noſtrum nempè *Maximinum*, cujus primum conſulatum reperire

(*a*) *Lib.* VIII. *Hiſtor. Eccleſ. cap.* 13. (*b*) *De Martyr. Palaſt. cap.* 1. (*c*) *Ad caput* 13. *Apocal.* (*d*) Vide *lib.* 8. *Hiſt. Eccleſ. cap.* 13. (*e*) *Pag.* 64. *edit. Pariſ.* (*f*) *Verbi gratiâ, pag.* 653. *col.* 1. (*g*) *Lact. de Mort. Perſ. cap.* XXIV. (*h*) *Euſeb. Hiſt. Eccl.* VIII. 13. (*i*) *Ibid. cap.* XXV.

non

Digitized by Google

non potuit Baluzius (*a*); ſæpè enim hæc nomina inter ſe permiſcent illorum temporum Scriptores. Temperavit itaque aliquantiſper *Auguſti* titulo Conſtantinus, ut è Panegyrico anonymi diſcimus coævi illorum temporum auctoris. *Dodvvellus*, *Diſſ. Cyp.* XI. *nu.* 85.

Firmare poſſit egregiè locus iſte Eumenii in Conſtantini Panegyrico: *O fortunata & nunc omnibus beatior terris Britannia, quæ Conſtantinum Cæſarem prima vidiſti!* Veriùs tamen arbitror, quia ita meliùs tota noſtrî narratio cohærebit, Conſtantinum primò creatum fuiſſe à patre *Galliarum Imperatorem*, ſicut Oroſius locutus eſt (*b*). Deindè eundem, jam patre mortuo, renunciatum fuiſſe à militibus *βασιλέα τελειότατον ϗ σεβαστόν*, quæ Euſebii verba ſunt (*c*). Tertiò, eundem rursùs, pro ſummâ poteſtate, quam ſibi à patre & ab exercitu delatam videbat, ſanctionem ſine morâ in gratiam Chriſtianorum, qui in Galliis erant, cum præfixo *Auguſti* titulo emiſiſſe, quâ illos publico ſui Dei cultui redderet; hæcque omnia, priuſquàm ex Angliâ nuntium ullum Galerius de Conſtantini in patris locum ſucceſſione accepiſſet, adeòque, antequàm id, quod ſequenti capite narrabitur, potuiſſet comminiſci: ſed allatâ demùm poſt paucos dies laureatâ novi *Auguſti* imagine ad malam beſtiam, cœpiſſe tùm Galerium excogitare, ut Severum, qui erat ætate maturior, Auguſtum nominaret, atque ita de Imperatoriâ Conſtantini poteſtate Cæſaream faceret: Conſtantinum autem, Galerii mente aliquantò poſt intellectâ, ab *Auguſti* titulo, quem priùs ſumpſerat, abſtinuiſſe, donec idem Galerius nomen Cæſarum de medio tollens, Conſtantinum cum tribus aliis juberet vocari *Imperatores*, ſicut in fine capitis 32. videbimus. Adde Toinardi notam in hunc locum.

Ibid. *Nihil egit priùs, quàm Chriſtianos cultui ac Deo ſuo reddere.*] Quibus ergò cultum Chriſti publicum Conſtantius pater ſiverat interdici, quemadmodùm ſuprà explicuimus (*d*), & ante nos etiam viri clariſſimi Dodwellus & Pagius collegerant (*e*). Adde Baluz. p., 313. col. 1.

Ibid. *Reddere.*] *Redderet.* Gale; item Toinardus ad hunc locum, in auctoris verbis. Quæ illi proindè accipi volunt tanquàm ordo ſit: *Nihil priùs egit, quàm Chriſtianos cultui ac Deo ſuo redderet.* Paulò aliter, atque ſine dubio minùs benè Col. pag. 378. col. 1.

Lin. 9. *Sancta Religionis reſtituta.*] *Reſtituta.* Editio Aboenſis, quo & pacto emendari volebat Boherellus. Confer Baluzium, pag. 313. col. 1. Cuperum, pag. 471. col. 1. & Columbum, pag. 378. col. 1.

Ibid. *Sancta Religionis reſtituta.*] Quid, ſi potiùs, *ſanctæ Religioni ſua reſtituta*, vel *templa reſtituta?* Gale.

Nihil reſpuo. Sed quid, ſi tamen nil ſit mutandum, & hîc loci vox *reſtituta* ſubſtantivè *reſtitutionem* ſonet, quomodò apud Apuleium editionis Raphelengianæ, in hoc titulo: *Hermetis Triſmegiſti de Naturâ Deorum ad Aſclepium* ADLOCUTA, *Apuleio, ut quidam volunt, interprete*, vox *adlocuta* planiſſimè *adlocutionem*, quod & adeò vocabulum in nonnullis codicibus alterius loco legitur, ſignificat? Et quomodò iterùm apud Tertullianum (*f*) *defenſam*, pro *defenſione*, ſeu vindictâ reperimus; & apud Cyprianum (*g*) *remiſſam*, pro *remiſſione*; & apud Joannem Gerundinenſem (*h*) *relatam*, pro *relatione*, ac ſic de aliis. Judicent Docti.

CAPUT XXV.

Pag. 217. lin. 1. *Laureata imago ejus adlata eſt.*] Conſtantini nempè. *Pagius* (*i*).

Ibid. *Laureata imago ejus.*] Id eſt, ſecundùm Tralationem Anglicam, imago ejus cum impoſitis Imperatoriæ dignitatis inſignibus, aut, ſi ad verbum oporteat, characteribus: *His image, with the caracters of the Imperial digniti upon it.* Undè quid clariſſimo Interpreti Conſtantinus à moribundo patre, vel ſaltem ab exercitu poſt Conſtantii obitum factus fuerit, *Auguſtus*-ne, aut ſolummodò *Cæſar*, nemo non poteſt colligere.

Ibid. *Imago ejus adlata eſt.*] Ex Herodiano diſcimus, ritum hunc ab Elagabalo profectum. *Tollius*.

Locus eſt in Herodiani libro V. pag. mihi 567. tomi 8. Scriptorum Hiſt. Rom. editionis Francof. anni 1595. Adde Baluzium, p. 313. col. 1. Cuperum, pag. 471. col. 1. & Columbum, pag. 378. col. 2.

Ibid. *Ad malam beſtiam.*] Galerium ſcilicet Maximianum. *Pagius* (*l*). Qui quod ſuo

(*a*) *Ad Lactantium, in Not.* (*b*) *Lib. 7. cap. 25.* (*c*) *Lib. 8. Hiſtor. Eccleſ. cap. 13.* (*d*) *Pag. 628. col. 2.* (*e*) *Ibidem.* (*f*) *Lib. 2. contra Marc. cap. 15.* (*g*) *Epiſt. 2. edit. Pamel.* (*h*) *In Euſebii Chronico, edit. Scaliger.* (*i*) *In Crit. Bar. ad annum Chriſti 306. num. 9.* (*l*) *Ibidem.*

modo Interpretes illuſtrationis gratiâ ſeparatim fecerant, ita conjunxit. Maucroixii enim Verſio pro *malâ beſtiâ*, *Galerium*; Anglica verò *Maximianum* habet.

Lin. 2. *Deliberavit diù, an ſuſciperet. In eo penè res fuit, ut illam, &c.*] Lectio quidem ſatis ferenda. Sed potuit tamen hæc altera à noſtro æquè benè, nî & meliùs adhiberi: *Deliberavit diù, an ſuſciperet, aut illam & ipſum, qui attulerat, exureret. In eo penè res fuit, niſi eum amici*, quæque deinceps.

Lin. 3. *Amici.*] *Ses Miniſtres.* Maucroix. Ac ſi noſter ſcripſiſſet: *Ipſius in regendo Imperio Adminiſtri.* Rectè. Nam, ut ad Juſtinum 1. 5. clariſſimus Collega Grævius obſervavit, *Amici Regum* dicebantur olim, qui eis à conſilio ſunt. Vide locum, ubi in eam rem plura exempla congeruntur.

Ibid. *Flexiſſent.*] Prætulerim, *deflexiſſent*, inquiebat ſuprà, pag. 611. col. 1. *Tollius.*

Lin. 4. *Ignoti Cæſares.*] Severus nimirùm & Maximinus Daia; quod ex his capitis XIX. certum ac perſpicuum: *Tunc repentè [ſenex Diocletianus] pronuntiat Severum & Maximinum Cæſares. Obſtupeſiunt omnes.* Pauciſque interjectis: *In conſpectu omnium Maximianus manum retrorsùm extendens protraxit à tergo Daiam ... & exuto veſtem privatam, conſtituit in medium. Mirari omnes, qui eſſet, undè eſſet*, quæque poſteà.

Pag. 218. lin. 2. *Imaginem.*] *The ſtatue*, Verſio Anglica; cujus Auctor, cùm priùs eamdem vocem hujus capitis initio ad verbum reddiderit *image*, *(imago)* oſtendit, aut ſe nullum ponere diſcrimen inter ſtatuas & imagines, aut ſibi ſaltèm videri neutro loco ſermonem eſſe de planæ picturæ imagine, quam Conſtantinus ad Galerium miſerit, ſed de ſtatuâ, verbi gratiâ, fuſili. At contrà, non debere apud noſtrum ſtatuas & imagines confundi, unus & alter locus commonebant, qui hujuſmodi ſunt. Capite 44. *Imperator Conſtantinus Maximini perfidiam cognoſcit, litteras deprehendit*, STATUAS ET IMAGINES *invenit.* Ac ſimiliter cap. 42. *Eodem tempore ſenis Maximiani* STATUÆ *Conſtantini juſſu revellebantur*, ET IMAGINES, *cum quo pictus eſſet, detrahebantur.* Confer quæ ad hunc ultimum locum eruditiſſimè pro ſuo more ampliſſimus Cuperus annotavit, pag. 492. col. 2. & ſeqq.

Lin. 3. *Purpuram miſit.*] Baluzium vide, pag. 313. col. 2.

Lin. 4. *In ſocietatem.*] Imperii ſcilicèt, quemadmodùm meritò Interpretes ſuppleverunt.

Ibid. *Jam turbatæ rationes ejus.*] Quæ capite XX. enarrantur. *Tollius.*

Adde Columbum, pag. 378. col. 2.

Ibid. *Nec poterat alterum extra numerum nuncupare, ut voluerat.*] Voluiſſe unquàm Galerium *Cæſaris*, vel *Auguſti* nomen poteſtatemque cuiquam extra numerum conferre, non modò nuſpiàm videmus apud noſtrum, ſed contrarium ter in antecedentibus planiſſimè videmus. Nimirùm capite 18. his verbis: *Reſpondit [Galerius] debere ipſius Diocletiani diſpoſitionem in perpetuum conſervari, ut duo ſint in Republicâ majores, qui ſummam rerum teneant, item duo minores, qui ſint adjumento;* ac deindè capite 20. duobus locis, ubi ſcilicèt, ſi primùm de tertio Auguſto extra numerum creando agatur, Galerium expectantem reliquimus, dum obiret Conſtantius, ut eo ſemel mortuo, Licinium veteris contubernii amicum, & à primâ militiâ familiarem, tum & cujus conſiliis ad omnia regenda utebatur, *Auguſtum* ejus loco nuncuparet fratremque; & ubi rurſùs, ſi jam de tertio Cæſare extra numerum faciendo quæſtio ſit, ita pariter idem Galerius à noſtro relictus eſt cogitans de conferendâ olim Cæſaris dignitate in filium ſuum Candidianum, ut non ideò tres Cæſares futuri eſſent tunc temporis in Imperio Romano, ſed duo tantùm, quoniam ſimul Galerio conſilium erat imperium deponere, & ex altero *Cæſarum* Severo ſecundum facere *Auguſtum*, *ut cùm Imperii ſummam tenerent Licinius ac Severus, & ſecundum Cæſarum nomen Maximinus & Candidianus, inexpugnabili muro circumſeptus ſecuram & tranquillam degeret ſenectutem.* Quæ cùm ita ſint, & illùc verè conſilia ejus omnia tenderent, quid iſta nunc eſſe queant: *Nec poterat alterum extra numerum nuncupare, ut voluerat?*

Verſio Maucroixii eſt: *Il ne pouvoit nommer un troiſiéme Céſar contre la diſpoſition de Dioclétien;* ad verbum, Non poterat tertium Cæſarem contra Diocletiani diſpoſitionem nominare. Sed nunquàm Galerium de tertio Cæſare nuncupando cogitaſſe, ex modò dictis certum eſt; & ex his denuò capitis 20. *[Galerius Licinium] Cæſarem facere noluit, ne filium nominaret, & ut poſteà in Conſtantii locum nuncuparet Auguſtum atque fratrem.* Præterquàm quòd hæc duo manuſcripti codicis vocabula, *ut voluerat*, nuſpiàm in Maucroixii Tralatione comparent.

Anglica fert: *Nor could he now make another Emperour ſupernumerary;* hoc eſt, nec poterat alterum Imperatorem extra numerum

Digitized by Google

facere. At neque jam ſemel Galerius ejuſmodi Imperatorem fecerat, quod illa Verſio innuit; neque is unquàm ullum talem creare cogitaverat, ut proximè oſtendimus; neque poſtremò duas voces, *ut voluerat*, eadem Tralatio magis exhibet. Quid ergò? Suntne prorsùs eliminandæ, tanquàm malo fato à Librariis in hunc locum intruſæ? Aut num potiùs ſervandæ, & loci vitium alibi latet? Puto equidem alibi cubare. Meaque, uno verbo, conjectura eſt, veram olim totius loci ſcripturam fuiſſe: *Jam turbatæ rationes ejus fuerant, nec poterat alterum ſe intra numerum nuncupare, ut voluerat*; hoc eſt, Licinium, maximum ſuum amicum, quemque adeò pro altero ſe habebat. Decreverat enim anteà reàpſe Galerius, uti jam è capite xx. meminimus, *Licinium veteris contubernii amicum, & à primâ militiâ familiarem*, in Conſtantii locum, ſtatim atque Conſtantius obiiſſet, ſufficere, atque Auguſtum nominare, & ita Diocletiani diſpoſitionem per omnia ſervare. Sed, cùm res in eo ſtatu eſſent, Conſtantinus in patris locum, præter Galerii expectationem, ſucceſſit. Nec proindè poterat ampliùs Galerius Licinium, alterum ſe, intra numerum nuncupare, ut voluerat. *Alterum me* ſimili ſenſu, nec ſemel apud Ciceronem reperies in Epiſtolis. Verbi gratiâ, ad C. Cæſarem (*a*): *Vide, quàm mihi perſuaſerim, te me eſſe alterum, non modò in iis rebus, quæ ad me ipſum, ſed etiam in iis, quæ ad meos pertinent*; & ad Atticum (*b*): *Hîc mihi ignoſcas; me enim multò magis accuſo, deindè te, quaſi me alterum*. Rursùm alibi: *Ad omnia me alterum ſe fore dixit*; denuòque ad Brutum: *Ad te, tanquàm ad alterum me, proficiſcens*. Quid? quòd ubi Ciceroni in Lælio *verus amicus, tanquàm alter idem* eſſe ponitur, *eſt enim is quidem*, inquit, *tanquàm alter idem*, nil poſſit unquàm illud *alter idem* ſonare, quàm quod nos Galli quotidiè dicimus, *un autre ſoi-même*. Agnoſco interim, haud leviter in præſentiâ differre vulgatam noſtri loci lectionem, *alterum extra numerum*, ab emendatione, quam proponimus, *alterum ſe intra numerum*. Sed Auctor ſecum, ut vidiſti, neceſſariò conciliandus erat; & conciliationem pro virili ex ipſomet opere eruimus, nec meliorem, ſi quis habeat, recuſabimus.

Lin. 5. *Extra numerum.*] Quia ſervanda erat *diſpoſitio* illa, de quâ ſuprà, cap. 18. *Editiones Oxon. & Cant.*

Confer Baluzium, p. 313. col. 2.

Ibid. *Ut Severum, qui erat ætate maturior.*] Agebat Conſtantinus, quo anni tempore hæc acta ſunt, annum ætatis trigeſimum quintum. Acta enim poſt VIII. Kal. Aug. quo die Conſtantius Chlorus mortuus eſt; & Conſtantinus, ut anteà à nobis cum Pagio poſitum, natus fuerat anno Chriſti 272. III. Kal. Mart. vel, ad ſummum, pridiè Kal. Apr. Conjiciat indè, qui poterit, quot jam annos illo, de quo agitur, tempore vixiſſet Severus. Certè, ſi non plures, vix minùs triginta quinque completis.

Lin. 6. *Auguſtum nuncuparet.*] Adeatur Baluzius, pag. 313. col. 2. & ſeq.

Ibid. *Conſtantinum verò, non Imperatorem, ſicut erat factus, ſed Cæſarem, &c.*] Admodùm perſtat noſter, ut vides, in ſuâ ſententiâ, Conſtantium filio ſuo Conſtantino *imperium per manus tradidiſſe*, & *Auguſtum* feciſſe. Eamque, quò magis cogito, illorum temporum adminiſtratio probabilem reddit, quâ qui primus erat Auguſtorum, omnia vulgò poterat in iſtis. Erat autem Conſtantius *ſenior Auguſtus*, ut ex initio capitis vigeſimi certum eſt. Verba ſunt: *Nam* [*Galerius*] *Conſtantium, quamvis priorem nominari eſſet neceſſe, contemnebat*. Quidni ergò id, quod pro ſuo jure Conſtantius, ſenior Galerio Auguſtus, erga filium Conſtantinum fecerat, confeſtim Galerius, poſt Conſtantii mortem ſenior Conſtantino Auguſtus, licere ſibi mutare crediderit, & illo reverà, qui jam recitatur, modo mutaverit? Aliter tamen, ne diſſimulem, doctiſſimus Cuperus, pag. 471. col. 1. & 2.

Addo, cùm hîc noſter plurimùm diſcriminis inter *Imperatorem* & *Cæſarem* ponat, inquiens, *Conſtantinum, non Imperatorem, ſicut erat factus, ſed Cæſarem cum Maximino appellari juberet*, ſtabiliri indè validè, quæ nos ſuperiùs contra Pagium ex hoc ipſo Scriptore, pag. 596. col. 2. notavimus.

Neque verò jam contrà, ex eo quòd idem Conſtantinus, qui in fine præcedentis capitis vocabatur *Auguſtus*, appellatur nunc in hujus clauſulâ *Imperator*, evertuntur quæ anteà de utriuſque vocabuli differentiâ tetigimus. Quoniam nempè, ſicut quotidiè Chriſtianis idem Deus diverſo ſenſu modò *Optimus*, modò *Maximus*, & quandòque conjunctim *Optimus Maximus* nuncupatur: ita olim eidem quidem homini *Auguſti* & *Imperatoris* appellationes tribuebantur, ſed ſub diverſâ notione. Hîc autem, ne neſcias, ideò potiùs *Imperatorem*, quàm *Auguſtum* de Conſtantino

(*a*) *Lib. 7. Epiſt. ad varios, Ep. 5.* (*b*) *Lib. 3. Ep. 15.*

Digitized by Google

habemus, quia in proximè præcedentibus *Auguſtum* de Severo habuimus, & amat noſter phraſes & vocabula, quantùm poteſt, variare.

Lin. 7. *Sed Cæſarem.*] Quæ viri doctiſſimi (*a*) de natali Conſtantini, ut ita dicam, Cæſareo hîc notarunt, ſunt in promptu. Nolim de illo cum eis contendere. Hoc ſaltem mihi perſuadere non poſſum, in Kalendario vetere Herwarti, in quo VIII. Kal. Januar. adſcribitur *Natalis Invicti*, intelligi hunc Conſtantini natalem, non tantùm ideò quòd cùm trium natalium Conſtantini in illo Kalendario fiat mentio, ſemper dicatur *Natalis Conſtantini*, non *Invicti:* ſed in primis, quòd VIII. Kal. Januar. vulgò ſit appellatus *Natalis Solis*, & *Sol novus.* Chryſoſtomus Homiliâ de Nativitate Joannis Baptiſtæ extremâ: *Quòd dicunt, Solis Natalem eſſe, & Sol Juſtitia, de quo Malachias Propheta dicit*, & quæ ſequuntur. Credebant enim, hâc die VIII. Kal. Januar. quam habebant pro Chriſti natali, dierum lucem augeri, noctium tenebras minui, & propterea Solem ex Antichtonum hemiſphærio ad nos remeare incipientem quaſi renaſci. Eucherius Lugdunenſis, ſive is ſit Euſebius, Homiliâ II. de Nativitate: *Hodiè enim* (VIII. Kal. Januar.) *noctis damna in diei tranſeunt lucra. Hodiè nox deficientibus tenebris minoratur, & dies additus luci* (fortè legendum, *additâ luce*) *producitur, ut naſcente lucis auctore, omni illâ, quæ totum mundum operuerat & texerat, infidelitatis nocte diſcuſsâ, fides noſtra velut dies luceat.* Inferiùs: *Omnium ſæculorum anteceſſor & conditor hanc diem ſibi, in quâ naſceretur, elegit, ut ſicut proficiebat luce, proficeret etiam dignitate.* Propter quam cauſam hæc dies quoque apud Gentiles erat in magnâ dignitate, ut & apud nonnullos Chriſtianos, non ſolùm propter natalem Chriſti, ſed & Solis. Leo Magnus Sermone II. de Nativitate Chriſti: *In fide, quâ fundati eſtis, permanete, ne idem ille tentator, cujus jam à vobis dominationem Chriſtus excluſit, aliquibus vos iterùm ſeducat inſidiis, & hæc ipſa præſentis diei gaudia ſua fallacia arte corrumpat, illudens ſimplicioribus animis, de quorumdam perſuaſione peſtiferâ, quibus hæc dies ſolennitatis noſtra, non tam de Nativitate Chriſti, quàm de novi, ut dicunt, Solis ortu honorabilis videtur. Quorum corda tenebris obvoluta, & ab omni incremento veræ lucis aliena ſunt; imbuuntur enim adhuc ſtultiſſima gentilitatis erroribus.* Dictum autem hunc diem *Solem novum*, Ambroſius Sermone XVI. docet; & Cenſorinus de die natali, cap. 21. *Aliis à novo Sole, id eſt, brumâ, &c. incipere annus naturalis videtur.* Brumam verò in hunc diem incidere, multi Veterum ſtatuerunt. Plinius lib. XIIX. c. 25. *Omnes ea differentia* (æquinoctiorum, ſolſtitii & brumæ,) *fiunt in octavis partibus ſignorum. Bruma Capricorni ad* VIII. *Kal. Jan. ferè.* Servius ad I. Virgil. notavit, brumam finiri VIII. Kal. Jan. *Bruma*, inquit, *finitur* VIII. *Kalend. Januarii die.* Hoc igitur die Gentiles natalem Solis, quo Chriſtiani plerique ſecundo & tertio ſæculo epochæ Chriſtianæ natalem Servatoris noſtri celebrabant, quod etiam nunc faciunt. Hinc in illo vetere Kalendario dicitur *Natalis Invicti*, ſcilicèt Solis. Hoc enim perpetuum ejus epitheton, ut in antiquo lapide, qui penès me eſt, *Soli Invicto, Apollini.* Vide ampliſſimum Cuperum. *Gravius.*

Nimirùm pag. 472. col. 1. Confer quoque Pagii Criticam in Annales Baronii, ad annum Chriſti 306. num. 12. Maximè verò Joannis Harduini Antirrheticum de Nummis antiquis Coloniarum & Municip. ad Joannem Foy-Vaillant, pag. 65. & 66. rursùmque ſub finem, in Addendis. Quin & denuò in Admonitione ad Lectorem, quam in paulò recentiori Opere (*b*) vir clariſſimus poſt Embolum de Canone Turonenſi ſubjecit.

Ibid. *Maximino.*] *Maximien.* Maurcroix. Id eſt, *Maximiano.* Quod quidem mirarer, nî id potiùs typothetarum errori tribuendum foret, quàm conſilio Interpretis. Agi namque de Maximino Daiâ, & veteris ſchedæ lectio, & caput XIX. atque alia plurima, partim indicant, partim evincunt.

Lin. 8. *Ut eum de ſecundo loco reiceret, &c.*] Ita jam prima Baluzii editio. Aliæ omnes, *rejiceret:* quâ de re vide ſuprà, p. 666. col. 1. Adde quoque Toinardi Notas ad hunc locum.

CAPUT XXVI.

Pag. 218. lin. 1. *Compoſita ei res.*] Rectè. Nam ex capite XXV. *turbatæ priùs rationes Galerii Maximiani fuerant;* & inter alia, Latinis *componi* res dicuntur, quandò, poſtquàm utì hîc *turbata* ſunt, cavetur ne in *perturbationem* incidant. *Turbari* enim, & *perturbari*

(*a*) *Baluzius nempè, pag.* 314. *col.* 1. *& ſeq.* (*b*) *Titulus eſt: S. Joannis Chryſoſtomi Epiſtola ad Cæſarium Monachum, cum Notis Joannis Harduini, & Diſſertatione de Sacramento Altaris, Pariſ.* 1689.

Digitized by Google

non minùs à ſe invicem, quàm *purgare*, & *perpurgare*, quæque reliqua id genus, differunt. Cicero libro 1. Offic. *Cavere debemus, ne in perturbationem priùs incidamus, quàm animos noſtros ratio* COMPONAT; & noſter infrà, cap. XXIX. cùm in antecedente mentionem feciſſet calamitatum, quas turbata res publica ſuſtineret, *profectus*, inquit, [*Herculius*] *ad hoſtem filii ſui Maximianum, quaſi ut de* COMPONENDO *Reipublicæ ſtatu cum eo diſputaret.* Quibus locutionibus nec illæ veterum abſimiles, ubi, ſive de rebus ſuo loco motis & in priſtinum reſtituendis agatur, ſive de aliis, quæ ad hoc aut illud minùs ordinatæ, meliùs olim diſponendæ eſſent, *componendi* verbum uſurpatum videas. De priori rerum genere Virgilius Æn. 1.

Quos ego. Sed motos præſtat COMPONERE *fluctus.*

De poſteriori autem, noſter capite XLVI. *Pridiè manè aciem* COMPOSUIT. Et Livius: *Acrior impetu atque animis, quàm* COMPOSITIOR *ullo ordine pugna fuit.* Niſi quòd ibi quidem, non ſimpliciter *compoſitior*, ſed *compoſitior ullo ordine* habemus; nec ſine magno forſitàn indicio ablativum *ordine* ſubaudiri ubique proprio, vel metaphorico ſenſu in præcedentibus locis.

Ibid. *Illi alius terror adlatus.*] Hoc eſt, alius nuntius, qui illum terreret. Vix ſiquidem noſter proximè, ἐπεξηγήσεως causâ, ſubjecerit, *Maxentium Galerii generum Romæ factum fuiſſe Imperatorem;* rurſùmque inferiùs, aliis quidem verbis, ſed illius utique motûs rationem reddendo; *Maxentium fuiſſe purpurâ indutum*, cùm ſtatim ſequetur: *Quo nuntio allato.* *Terror* itaque manifeſtè hoc loco, pro nuntio terribili poſitus. Iſque terror Galerio *alius*, id eſt, alter novuſque ſupervenit, quoniam, ut jam vidimus, prior iſte ad malam beſtiam cum laureatâ Conſtantini imagine apportatus fuerat, *Conſtantium filio ſuo imperium per manus tradidiſſe.* Meritò igitur Maucroixius: *On apporta à Galérius d'autres nouvelles, qui le remplirent de terreur;* & breviter verſio Anglica: *he received a new alarm.*

Lin. 2. *Maxentium Romæ factum Imperatorem.*] Cave, inquit ad iſta verba clariſſimus Toinardus, intelligas hoc *Imperatoris* ſignificatu *Auguſtum*, uti deindè, cap. 32. in fine, ipſe Maxentius factus eſt, ſtatim addens: Nam hîc [*Imperator*] nihil aliud eſt præter Cæſarem; infrà enim [computato Maxentio] legitur: *Et oderat* [*Maximianus*] *hominem, & tres Cæſares facere non poterat.* Ego verò cautione, quam vir doctiſſimus præſcribit, opus eſſe, fateor me non videre. Et è contrario, pauci illi milites, qui mox dicentur Maxentium Romæ, non repugnante populo, purpurâ induiſſe, mihi multò magis videntur *Auguſtum* è Maxentio, dum ita induerent, feciſſe, quàm *Cæſarem.* Primò, quia cùm imperium, quod ſic Maxentio tradebant, eriperent Severo, qui *Auguſtus* erat, non *Cæſar*, conſequitur indè naturaliter, *Auguſteam* dignitatem collatam potiùs fuiſſe per eos milites in Maxentium, quàm ſimpliciter *Cæſaream.* Illos enim ereptam reverà voluiſſe Severo, non portionem tantùm Imperatoriæ poteſtatis, quæ exindè à Maxentio cum mero Cæſaris nomine adminiſtraretur, ſed poteſtatem integram, hæc verba, quæ paulò poſt ſequuntur, indicant: *Severum* [*Galerius*] *arceſſit, hortatur ad recipiendum imperium*, quod totum igitur Severo in Maxentii gratiam fuerat ablatum. Secundò autem, ſi laudati milites Maxentium ſolo Cæſaris imperio donaſſent, nullo jure potuiſſet Maxentius patrem ſuum Herculium *bis Auguſtum* nominare, cùm ejuſmodi nuncupationes ad Auguſtos propriè, non ad Cæſares pertinerent. Atqui, ſicut iterùm ſequentia teſtantur, *Maxentius Herculio patri purpuram miſit, & bis Auguſtum nominavit.* Poſtremò, ut ex capitibus XXVIII. & XXXII. inter ſe collatis diſcimus, necdùm Galerius Maxentium, eâdemque operâ tres alios, vocitari omnes *Imperatoris* nomine juſſerat, cùm jam Maxentii poteſtas, ut ut noviſſimè *Auguſteam* Herculio patri reddidiſſet, Auguſteam illam ſui patris excedebat; qui non proindè merus erat *Cæſar*, quandò eam Herculio reſtitueret, ſed *Auguſtus*, ac quodammodò etiam pluſquàm Auguſtus.

Totam itaque hiſtoriæ noſtræ ſeriem evidenter turbat Toinardus, liceat dicere, dùm ex eo quod infrà legimus, *& oderat* [*Galerius Maximianus*] *hominem, & tres Cæſares* [computato Maxentio] *facere non poterat*, colligit, Maxentium nil aliud factum fuiſſe à memoratis militibus, quàm Cæſarem. Neque enim attingit noſter vel tantillulùm iis verbis, quo poteſtatis genere donatus fuerit Romæ Maxentius in illâ Prætorianorum ſeditione: ſed quid Galerio ad primum de illorum facto nuntium in mente venerit, & nequiverit tamen duabus de cauſis à ſeipſo impetrare, ut aggrederetur vel faceret.

Ante omnia ergò, quoniàm rem integram ordine recitare operæ pretium eſt,

Digitized by Google

pauci illi milites, qui Romæ in caſtris relicti, & opportunitatem nacti, Maxentium purpurâ induerunt, non *Cæſarem*, ſed *Auguſtum*, cùm ita induerent, fecerunt; diſertuſque eſt in eam rem Eutropius, libro x. his verbis: *Romæ intereà, Prætoriani excitato tumultu, Maxentium Herculii filium, qui haud procul ab Urbe in viâ publicâ morabatur*, AUGUSTUM *nuncupaverunt*. Neque pariter iidem Severo ſolam Imperii ſedem, ſed imperium integrum pro virili abſtulerunt. Paulò poſt verò, allato ſemel hujus rei nuntio ad Galerium, cogitavit Galerius, utrùm quâ jam ratione de Conſtantino, quem Conſtantius *Auguſtum* moriendo creaverat, fecerat ipſe pro ſenioris Auguſti jure merum Cæſarem, facturus eſſet ſimiliter merum Cæſarem de Maxentio, quem memorati milites Auguſtum conſtituerant. Sed iſtud tandem conſilii poſtquàm plus minùs animo agitaſſet, duplici de causâ repudiavit. Una, quoniàm Maxentium valdè oderat, nec, præ eo odio, impetrare à ſe poterat, ut vel illum *Cæſarem* nuncuparet. Altera autem, quoniàm prætereà per venerandam Diocletiani diſpoſitionem capite 18. laudatam, tres ſimul Cæſares nequibant eſſe in Republicâ. Quàpropter ſeſe aliò convertens, Severum arceſſivit, & hortatus ad recipiendum imperium, miſit eum cum Maximiani Herculii exercitu ad expugnandum Maxentium, ut ab omni ſcilicet imperio Maxentius excluderetur. Ac denique cùm poſt illam Severi adversùs Maxentium expeditionem, non modò non expugnatus fuiſſet Maxentius, ſed è contrà pluſquàm duplicatæ fuiſſent Maxentii copiæ, periiſſetque Severus, & Maxentii etiam poteſtas ipſam Herculii Auguſti poteſtatem recenter in priſtinum locum reſtituti ſuperaret, tunc temporis, inquam, Galerius, qui ſimplicem *Cæſaris* appellationem tantæ potentiæ homini tribuere velle, nec ſatis Maxentio, nec ſibi ipſi ſat tutum fore judicabat, & qui inſuper omnem ſummi imperii ſpem Maximino Daiæ volebat adimere, ſe Liciniumque *Auguſtos*, Maxentium verò & Conſtantinum *filios Auguſtorum*, *Cæſarum* nomen de medio tollendo, nuncupavit; conceſſo tamen iiſdem non multò poſt ipſo quoque *Imperatoris* titulo, eâ occaſione, quæ in fine hujus capitis memoratur.

Ibid. *Maxentium Romæ factum Imperatorem.*] Maxentius, ut ex Lactantio, capite 46 (imò 44.) liquet, VI. Kalendas Novembris, id eſt, XXVII. Octobris Imperator Romæ appellatus eſt; & teſte eodem Lactantio, capite 46. (potiùs, 26. & 25.) Galerius Maxentium Imperatorem dictum non accepit, niſi poſtquàm Severum Auguſtum & Conſtantinum Cæſarem appellavit. *Pagius, ad An. Ch.* 306. *num. XI.*

Adde Baluz. p. 315. col. 1. & Cuper. p. 472. col. 2. & ſeq.

Lin. 3. *Cùm ſtatuiſſet.*] Galerius nempè Maximianus. Quorum nominum prius à Gallicâ Pariſienſi verſione, poſterius verò ab Anglicâ ſuppletum.

Lin. 4. *Orbem terræ devorare.*] Figuratarum locutionum συμπλοκὴ, quam feliciter tralatio noviſſimè laudata explicuit in hunc modum, totius Imperii opes exhaurire; *to exhauſt the wealth of the whole Empire.* Poſſit & hic Ciceronis locus pro Domo ſuâ vice commentarii eſſe: *Non enim arbitror, cùm poſt meum diſceſſum omnium locupletum fortunas, omnium provinciarum fructus, & Tetrarcharum ac Regum bona ſpe & avaritiâ devoraſſes, &c.* Adde Col. p. 378. col. 2.

Ibid. *Proſilivit.*] MS. liber, *proſiluit*; ut quidem ex primâ Baluzii editione, quam reliqui poſteà editores ſecuti ſunt, colligere eſt. Vellemque ſanè id præteritum ſecundæ viri clariſſimi curæ non mutaſſent. Quorsùm enim, cùm τὸ *proſiluit* haud minùs in uſu fuerit apud Latinos, quàm *proſilivit*? Livius, libro 8. Belli Punici: *Aſdrubal clamore equitum excitatus . . . ex tabernaculo* PROSILUIT. Idem alibì: *Propè attonitus miraculo Rex cùm à ſede* PROSILUISSET. Atque ante illum Virgilius, libro 5. Æneidos:

—*finibus omnes,*
Haud mora, PROSILUERE *ſuis.*

Quid? quòd ſi *proſiluit* nequiviſſet ſervari, mutandum, credo, potiùs fuiſſet in *proſiliit*, quod infrà tibi capite 30. occurret, quàm in *proſilivit*. Sed, uti jam dixi, veteris membranæ lectio proba eſt; habuitque verbum *proſilio* tria ſimul præterita, *proſiluì*, *proſilivi*, & *proſilii*. Confer dicenda capitibus 30. & 49.

Ibid. *Ab hâc captivitate.*] Id eſt, ab hoc tributo, ſi Maucroixii verſionem (a), vel

(a) *Galérius paſſa juſques à ce comble de fureur, de vouloir aſſujettir le Peuple Romain même à ce tribut.*

ab hâc indictione, ſi Anglicam (*a*) ſequi voluerimus. Neque certè negandum, quin apud undecimi & duodecimi ſæculi Scriptores, *captiones* & *captura* talia indigitent (*b*). Sed præter quàm quòd hæ voces ætatis infimæ ſunt, differunt etiam plurimùm à vocabulo *captivitatis*. Quarè nunc quidem longè præſtiterit, meo judicio, per *captivitatem*, captivitatis ſignum vel notam intelligere. Non quòd reverà captivus eſſet populus Romanus, ſed quòd ut captivus tractaretur à Galerio. Noſter ſuprà, capite 23. de iiſdem cenſibus, atque apertè quæ nunc de hujus loci ſententiâ dicimus, in anteceſſum firmans: *Cenſus*, ait, *in provincias & civitates ſemel miſſus*, *cenſitoribus ubique diffuſis & omnia exagitantibus*, *hoſtilis tumultûs & captivitatis horrenda ſpecies erant*. Poſſit autem, ſi in iſtis, *ad hanc uſque proſilivit inſaniam*, *ut ab hâc captivitate ne populum quidem Romanum fieri vellet immunem*, captivitatem rectè de captivitatis notâ vel ſigno accipimus, aliquid indè lucis loco Pauli ad Corinthios accedere, ubi vulgò Interpretes ἐξουσίαν pro potestatis indicio ſumunt. Comma eſt, Ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, 1. Cor. XI. 10.

Lin. 6. *Deſcriberent plebem.*] Col. vide, p. 378. col. 2.

Ibid. *Eodem ferè tempore caſtra quoque ſuſtulerat.*] Locus variè acceptus à doctis.

Id eſt, *numerum militum prætorianorum valdè imminuerat.* Maucroixii verſio, cujus verba ſunt: *En même temps il avoit extrémement affoibli le nombre des ſoldats Prétoriens.*

Hoc eſt, *aliquot privilegia prætorianis cohortibus ademerat.* Tralatio Anglica, ut ex his patet: *He had alſo at the ſame time made an attempt upon ſome of the Priviledges of the Pretorian Bands.*

Ibid. *Suſtulerat.*] Malim, *tranſtulerat.* Gale.

Ibid. *Caſtra ... prætoria ſuſtulerat.*] Id eſt, ex parte. Neque enim eos penitùs dicendus ſuſtuliſſe à quibus factus eſt Imperator. Siquidem ſecundùm Zoſimum, προσλαβὼν ὑπηρέτας τῆς ἐγχειρήσεως τοὺς Πραιτωριανοὺς καλουμένους. εἰς τὸν βασίλειον θρόνον ἀντὶ τούτων ἀνεβιβάσθη, μεγάλαις ἀμείψεσθαι δωρεαῖς τοὺς τὴν δόξαν αὐτῷ κατεπηγγελμένος. *Edit. Oxon. & Cant.* Quibuſcum faciunt Baluzius, p. 315. col. 1. & Cup. p. 473. col. 1. & 2.

Mea ſymbola eſt, omnia planiſſima fore, ſi pro *Eodem ferè tempore*, &c. alio tantùm ordine legerimus, *Eodem tempore caſtra quoque prætoria ferè ſuſtulerat.* Ita autem faciendum eſſe, ſuadent primò quæ proximè ſequuntur, *milites pauci qui Romæ in caſtris relicti erant.* Nam ſi reverà pauci milites relicti Romæ fuerant in caſtris, *ferè* ergò *caſtra prætoria ſuſtulerat* Galerius, quæ noſtra lectio eſt: non verò prorsùs ſuſtulerat, quod recepta vocum diſpoſitio innuit. Et deindè, cùm conſtet, nequaquàm noſtrum numero multitudinis ſcripſiſſe in antecedentibus, *Cujus motûs hæ fuerunt cauſæ*, ſed ſingulari numero, *Cujus motûs hæc fuit cauſa*, præſtat certè duas res, è quibus ſeditio, quâ de agitur, nata eſt, eodem præcisè tempore accidiſſe, quia ita meliùs quaſi unica fuerit cauſa illius motûs, quàm ſi diverſis temporibus evenerint. Quarè ob id quoque legendum potiùs cenſeam, *Eodem tempore*, &c. quàm *Eodem ferè tempore.*

Lin. 8. *Nancti.*] Ita quoque prima Baluzii editio. Cæteræ, *nacti.* Vide omninò quæ de eâ re obſervantur ſuprà Columbo, p. 378. col. 2.

Ibid. *Occiſis quibuſdam judicibus.*] Inter quos Abellium interfecit τὸν τῆς πόλεως ὕπαρχον. *Edit. Oxon & Cant.* Idque, quod addunt, ex Zoſimo. Confer Baluzium, pag. 315. col. 2.

Ibid. *Quibuſdam judicibus.*] Judices hi non erant ordinarii & civiles, ſed domeſtici Principum, & militares, de quibus ſuprà capite XXII. *Judices militares*, *humanitatis litterarum rudes*, *ſine adſeſſoribus*, *in provincias miſſi.* Fit & eorumdem mentio, cap. XVII. ubi de morbo agitur Diocletiani. *Tollius.*

Lin. 9. *Qui erat concitatus.*] Id eſt, interpretante Maucroixio, *qui jam contra Galerium malè animatus erat* (*c*); & ſecundùm Verſionem Anglicam, *qui erat valdè irritatus* (*d*). Ego verò explicare malim, *quem eo ipſo tempore videre erat concitatum turbaſque facientem;* ob illos nempè Cenſitores, quos audiverat ordinari, ut Romam miſſi deſcriberent plebem. Gallicè, loquendique modo non minùs proprio quàm brevi, *ſoulevé.*

(*a*) *Maximian proceeded the that pitch of Madneſs, that he would not ſo much as grant the City of Rome an Exemption from this Tax.* (*b*) Vide *Gloſſar. Latin. Du-Cangii.* (*c*) *Animé déja contre Galérius.* (*d*) *The People, who were now much irritaded.*

Ibid. *Maxentium purpuram induerant.*] Emendaſſe videtur, *Maxentium purpurâ induerant*, Galeus.

Pag. 219. lin. 1. *Turbatus eſt, &c.*] Galerius nempè, ſecundùm Maucroixium. Maximianus ſcilicèt, ſecundùm Tralationem Anglicam. Utrumque conjungit meritò Baluz. p. 315. col. 2.

Lin. 2. *Nec tamen nimiùm territus.*] Locutio ſic ſatis notanda, ſed cujus vim forsàn nulli meliùs hodiè ſenſerint, quàm Galli, quibus (etſi, quod miror, aliter verterit Maucroixius,) familiariſſimum eſt totidem verbis dicere, *& toutefois pas trop épouvanté.* Uſurpamus autem propriè, quandò quis, uti hîc, mediocriter turbatur, nec ineptus redditur animus ad diſpiciendum quid opus ſit facto. Similique dicendi genere noſter infrà, capite, XL. *non nimìs Auguſta proxima* : ubi vide Notas. Confer quoque Col. p. 378. col. 2. & ſeq.

Ibid. *Hominem.*] Pro quo *Maxentium* in ſuâ verſione poſuit commentarii viçe Maucroixius.

Ibid. *Et tres Cæſares facere non poterat.*] Id eſt, & præterea Conſtantino Maximinoque Dajæ, quos jam ambos, licèt diverſiſſimâ mente, Cæſares fecerat, tertium, evehendo extra ordinem Maxentium ad ejuſdem Cæſareæ dignitatis apicem, addere non ſinebat diſpoſitio, de quâ loquuntur ſuprà Baluzius, p. 315. col. 2. & Cuperus, p. 473. col. 2.

Lin. 3. *Semel feciſſe quod noluit.*] Quandò ſcilicet Conſtantinum *Cæſarem* fecit invitus: quæ Maucroixii interpretatio.

Ibid. *Severum arceſſit.*] Cup. vide, pag. 473. col. 2.

Lin. 4. *Hortatur ad recipiendum imperium.*] Suum ſcilicèt. Eſt enim hîc *recipere*, non rem, quæ tibi demùm detur, accipere, quod Anglica verſio ſuggerit (*a*), ſed rem, quam jam antè habueris, recuperare, ſicut optimè tranſtulit Maucroixius, & doctè tibi explicabit ampliſſimus Cuperus, p. 473. col. 2. & ſeq. Vellem tamen, ne quid diſſimulem, Maucroixii Tralatio, quæ ſimpliciter eſt: *il l'exhorte à recouvrer l'Empire*, (hortatur ad recuperandum Imperium) poſſeſſivo nomine auctior eſſet; *il l'exhorte à recouvrer ſon Empire;*) hortatur ad recuperandum ſuum Imperium,) ne videatur nempè innuere Severum fuiſſe ſeniorem Auguſtum; quod certè non erat.

Ibid. *Mittit eum cum exercitu Maximiani.*] Herculii nimirùm, ſeu ſenioris, quod poſtremum lucis causâ ſupplevit Maucroixius in ſuâ verſione; neque id quidem, ut mox patebit, incaſſùm, monente pariter ad ſequentium intelligentiam Anglicâ, eundem Maximianum fuiſſe Maxentii patrem. Sed is porrò Maxentius, ut proxima oſtendent, neſciebat quid contra ſe Galerius Maximianus moliretur, quandò ita Severus ab illo ad ſeſe expugnandum cum patris ſui Maximiani Herculii exercitu miſſus eſt.

Lin. 5. *Maxentium.*] Lectio de quâ videndus tibi Baluz. p. 315. col. 2.

Lin. 7. *Maxentius tanti facinoris ſibi conſcius.*] Hoc eſt, ſumptæ ſine ſenioris Auguſti conſilio purpuræ, uſurpatique ſimul Italiæ Imperii, quod Galerius Severo cum Occidente ceſſerat.

Lin 8. *Licèt jure hæreditatis paternos milites traducere ad ſe poſſet.*] Senſus eſt, licèt tibi minimè impoſſibile videretur paternos milites, ſiquidem à Severo contra ſe adducerentur, in ſuas partes hæreditatis jure traducere. Sunt autem *paterni* illi *milites* iidem, qui paucis antè verſibus *exercitus Maximiani* vocabantur. Vide dicta ſuprà, & Baluz. p. 315. col. 2.

Lin. 9. *Maximianus ſocer.*] Hoc eſt, Galerius; quod & maluit Maucroixius, illuſtrandæ narrationis gratiâ, ſuppreſſis auctoris verbis, ponere.

Lin. 11. *Quærebat quatenùs.*] De vi hujus adverbii Columbum conſule, pag. 379. col. 1.

Ibid. *Se à periculo impendente muniret.*] Hanc phraſin idem vir doctus, ibidemque loci, variis tuetur exemplis.

Ibid. *Patri ſuo.*] Seniori nempè Maximiano, ſicut additum à Maucroixio in ſuâ Tralatione.

Lin. 12. *Poſt depoſitum imperium in Campaniâ moranti.*] Ὑπὲρ τοῦ παιδὸς εἰκότως ἀγωνιῶν Μαξεντίου, inquit Zoſimus, τῆς Λευκανίας ἐν ᾗ τότε ἦν ἐξορμήσας ἐπὶ τὴν Ῥαβένναν ᾔει. Quæ ita conciliat Baluzius, ſeceſſiſſe quidem Herculium in Lucaniam cùm imperium depoſuerat, ſed tùm cùm iſta agebantur, in Campaniam veniſſe. *Edit. Oxon. & Cant.*

Neque ſanè aliter Baluzius ſuprà, pag. 315. col. 2. & ſeq. Sed verò hujus loci verbis, quomodò hactenùs ſumpta ſunt, longè aliud ſignificari, res ipſa, & ambæ clariſſimorum Interpretum verſiones perſpicuè oſtendunt.

(*a*) *So he ſent for Severus, and perſuaded him to aſſume the Empire.*

Gallicâ:

Gallica, *Il envoie préſenter la pourpre à ſon pere le vieil Maximien, qui après ſon abdication faiſoit ſon ſéjour dans la Campagne.* Anglica autem, *So he ſent the Purple to his Father, who had lived in Campania ever ſince his Reſignation of the Empire.* Quid ſi igitur in eo loco, ut alicubi apud Ciceronem (a), τὸ *poſt*, ſequente commate, atque alibi aliter mille locis, *poſteà* valeat? & in noſtro rurſùm, Ciceronis imitatione, qui, *Ego morabor te*, pro *Ego te expectabo*, in Epiſtolis ad Atticum uſurpavit, *depoſitum imperium in Campaniâ moranti*, pro, *expectanti*, dictum fuerit? Tunc profectò nulla magis videbitur ſupereſſe difficultas, quàm ſi planiſſimè haberemus: *Patri ſuo poſteà, depoſitum imperium in Campaniâ expectanti, &c.* In quam ſcilicet Herculius, audito ſemel quo pacto Romæ filium ſuum Maxentium Prætoriani *Auguſtum* nuncupaſſent, ſummâ quidem celeritate, nec ſine magnâ ſpe recuperandi imperii advolaverit è Lucaniâ, ubi jam indè à depoſitâ ingratis purpurâ privatus conſeneſcebat: ſed ita tamen, ut intra Campaniæ limites ſeſe tamdiù tenere voluerit, donec utrùm ſibi filius reſumendæ purpuræ poteſtatem faceret, reſciviſſet. Juvatque admodùm, quamvis ſingula minùs diſtinctè recitet, Eutropius(b), his verbis: *Romæ intereà Prætoriani, excitato tumultu, Maxentium Herculii filium, qui haud procul ab Urbe in viâ publicâ morabatur, Auguſtum nuncupaverunt. Quo nuncio Maximianus Herculius ad ſpem erectus reſumendi faſtigii, quod invitus amiſerat, Romam advolavit è Lucaniâ, quam ſedem privatus elegerat, in agris amœniſſimis conſeneſcens.* Placet itaque, quò ſic deſinam, hæc diſtinctio: *Patri ſuo poſt, depoſitum imperium in Campaniâ moranti, purpuram mittit.* Neque iſta Ciceronis diſſimilis eſt: *Hora poſt, Antiochum Gabinium neſcio quem, &c. condemnarunt.* Confer Baluz. p. 315. col. 2. & ſeq.

Lin. 13. *Bis Auguſtum nominat.*] Explicat hanc locutionem Toinardus ſuo loco.

Ibid. *Et rerum novarum cupidus.*] Baluz. vide, p. 316. col. 1.

Ibid. *Et qui depoſuerat invitus.*] Purpuram ſcilicet, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, eoque propiore. Præceſſit enim & *imperium*, quod æque benè ratio Latinitatis pateretur ſubaudiri. Sed remotius eſt. Adde Baluzium, pag. 316. col. 1. & ſeq.

Ibid. *Et qui.*] Lego, *& quia.* Gale.

Lin. 14. *Libenter arripuit.*] Eandem nempè purpuram. Quâ de re multò plura Baluz. ibidem, col. 2.

Ibid. *Severus interim vadit.*] Vadere nonnunquàm de hoſtibus qui armati, præliandique animo, procedunt, dicitur. Virgilius, Æn. 2.

> — *Spoliis ſe quiſque recentibus armat.*
> VADIMUS *immixti Danais, haud numine noſtro,*
> *Multaque per cæcam congreſſi prælia noctem*
> *Congerimus*:

& Livius pariter, libro 3. VADUNT *igitur in prælium ab ſuâ parte omiſſum, & locum, ex quo ceſſerant, repetunt; momentoque non reſtituta modo pugna, ſed inclinatur etiam Sabinis cornu.* Imò quandòque etiam uſurpatum videas de illis, qui ſeſe hùc aut illùc, jam prælianes, conferunt. Ennius, lib. 8. Annal. verſibus ſuprà laudatis:

> *Non ex jure manu conſertum, ſed magè ferro*
> *Rem repetunt, regnumque petunt:*
> VADUNT *ſolidâ vi*;

nec diſſimili ratione Livius, libro 26. *Cùm inopinatò in caſtra Romana Numidæ Hiſpanique cum elephantis irrupiſſent, elephanti per media caſtra* VADENTES, *ſtragem tabernaculorum ingenti ſonitu ac fugâ abrumpentium vincula jumentorum facerent.* Quarè omninò poſſis Columbi emendatione carere, quam proponit ſuprà, §. 379. col. 1.

Lin. 15. *Et ſe contra quem venerant tradunt.*] Corrige, *ei ſe contra quem, &c.* Gale.

Ita quoque emendaveram, quia mirè gaudet noſter ἀσυνδέτοις. Sed potuit etiam ſcripſiſſe, *& ſe ei*, vel *illi*, *contra quem venerant, tradunt*; aliaque id genus.

Lin. 16. *Sed occurr. jam reſumpto imperio Maximianus.*] Senior nimirùm; quod non malè ambobus Interpretibus ſupplendum viſum eſt.

Currenti anno [306.] *Maximianus Herculius*, qui poſt depoſitum Imperium in Lucaniâ morabatur, à Maxentio filio, dùm is in Campaniâ eſſet, Romam vocatus eſt, ab eoque iterùm Auguſtus nuncupatus, ut jam ex Lactantii capite 26. diximus: quod præſenti anno factum, non tantùm ex laudato Lactantii capite, ſed etiam ex

(a) *In Epiſt. ad Attic. lib.* IV. 16. (b) *Initio ferè libri* X.

ejus Conſulatu ordinario anno ſequenti [307.] juxta primam Conſulatuum Cæſareorum regulam aſſumpto colligitur. *Pagius*, *in Crit. Baron. ad An. Ch.* 306. *nu.* 13.

Lin. 17. *Cujus adventu Ravennam confugit.* [Zoſimus ait, occiſum fuiſſe ad tres Tabernas, ut captus fuerit Ravennæ. *Gale.*

Adde Baluz. p 316. col. 2. & ſeq.

Lin. 19. *Maximiano.*] Illi nempè, qui mox initio capitis XXVII. nominabitur ſimpliciter *Herculius*, & ita ſimul ab alio Maximiano diſtinguetur. Locus eſt, *Herculius verò cùm Maximiani noſſet inſaniam.* Judicet hinc obiter æquus Lector, quàm multis locis hic libellus ſit non ſubobſcurus tantùm, ſed obſcurus, quàmque ſatiùs Auctori nobiſque fuiſſet Herculium ubique, verbi gratiâ, *Herculium*, & Galerium pariter ubique *Galerium* nominaſſe.

Ibid. *Veſtemque & purpuram eidem, à quo acceperat reddidit.*] Locus non unâ de causâ notabilis. Nam quod primò ſuprà vidimus, Severum miſſum fuiſſe à Galerio ad Herculium Maximianum, ut eum Herculius purpurâ indueret, (ſunt enim *ſenex Maximianus* Capitis 18. & *Herculius Maximianus* idem homo;) id hinc diſcimus fuiſſe factum, adeòque Severum ab Herculio purpuram accepiſſe. Et, quod jam ſecundum præcipuumque eſt, Severus qui ita purpuram ab Herculio acceperat, nonniſi *Cæſar* factus fuerat, cùm illam acciperet. Sed quandò eandem Herculio reddebat, recenter factus erat *Auguſtus* à Galerio, ut in fine capitis 25. traditum. Nec videtur proindè *Auguſtorum* purpura diverſa à purpurâ *Cæſarum*, cùm quam Severus ut *Cæſareæ poteſtatis* inſigne ab Herculio habuerat, eandem, jam *Auguſtus* factus, Herculio, à quo habuerat, reddiderit. Addo, quod eòdem pertinet, Diocletianum capite 19. cùm ſe purpurâ, quam hactenùs ut *Auguſtus* & *ſenior Auguſtus* induerat, exueret, velletque ſimul convocatæ militum concioni hominem, quem unà cum Severo novum Cæſarem pronunciare tantùm non deſinebat, traditâ in eorum oculis purpurâ notum facere, haud diverſam ab illâ, quâ ſe exuit, Maximino Daiæ injeciſſe, ſed eandem. *Huic purpuram Diocletianus injecit ſuam, quâ ſe exuit, & Diocles iterùm factus eſt.* Neſcimus porrò, an ita quod ſatis ſit ad ampliſſimi Cuperi quæſtionem ſuperiùs memoratam reſponderimus. Sed vix certè quæ nunc à nobis obſervata ſunt, prætermitti poterant; nec quidquam meminimus in contrarium, quod valeat præponderare.

Ibid. *Veſtemque & purpuram.*] Quærit ſuprà Columb. p. 379. col. 1. an ſit ἓν διὰ δυοῖν. Idque negat, credens potiùs *interiorem & exteriorem veſtem* intelligi. Ego contrà ἓν διὰ δυοῖν eſſe exiſtimo, eamque unicè veſtem ſignificari, quæ ſimul fuerit purpurea, & exterior, ob hæc nimirùm Auctoris noſtri verba ſecum collata:

Senex Maximianus ... ut poſſet [*Conſtantinum*] *fallere, deponit* REGIAM VESTEM. *cap.* 29.

Senex Maximianus ... cùm jam Conſtantinum æſtimaret intraſſe fines Barbarorum, repentè PURPURAM *ſumit*, eodem capite in ſequent.

Sed nec manifeſtè alia mens fuit doctiſſimis Interpretibus; quorum Gallicus *veſtemque & purpuram* ſimpliciter verterit, *la pourpre*, ad verbum, purpuram: Anglicus verò, *the Imperial purple*; Imperatoriam purpuram, in hoc etiam confirmante palàm ultimo, quæ nos modò de indiſcretâ Cæſarum Imperatorumque purpurâ diximus, quòd *Imperatoriam* vocaverit eam purpuram, quam Severus, cùm ab Herculio *Cæſar* fieret, accepit: *and gave back the Imperial Purple to him from whom he had received it.* Celebre autem figuræ, quam hîc laudamus, exemplum eſt, ſi quis aliquod requirat, Virgilianum illud (*a*), *laticis, qualem pateris libamus & auro*, pro *pateris aureis*, inquit Servius; atque alibi (*b*),

Victori velatum auro vittiſque juvencum,

pro *vittis* itidem *aureis*. Necnon in Actibus Apoſtolicis (*c*), ex meliori Doctorum ſententiâ, ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας, id eſt, vertente inter alios Bezâ, *cùm tauros vittatos*, ſeu *coronatos*, *ad veſtibula adduxiſſet*.

Pag. 220. lin. 1. *Quo facto, nihil aliud, &c.*] Præſtat ſine dubio cum Aboenſi editione, & ambabus rurſùm verſionibus, diſtinctionem tollere poſt *facto*, atque uno ſpiritu legere in hunc modum: *Quo facto*

(*a*) *Lib.* 2. *Georg.* (*b*) *Æneid.* 5. (*c*) *Cap.* XIV. *com.* 13.

Digitized by Google

nihil aliud impetravit, niſi bonam mortem. Cette lâcheté ne put lui obtenir qu'une douce mort. Maucroix. *But all that he could obtain by this ſubmiſſion, vvas a gentle death.* Tralatio Anglica.

Ibid. *Bonam.*] Id eſt, lenem, ut modò Maucroixius: quod & proximè ſequentia confirmant, *leniter mori coactus eſt.*

Lin. 2. *Nam venis & inciſis.*] Fractis laqueo cervicibus, ſecundùm Zoſimum. *Edit. Oxon. & Cant.*

Confer Baluz. p. 317. col. 1. & Cup. p. 474. col. 1.

Ibid. *Ei.*] Malim *ſibi.* Gale.

Ibid. *Leniter mori coactus eſt.*] Anno ſcilicet Chriſti 307. *Pagius, ad An. Ch.* 306. *num.* x. *in fine.*

Ibid. *Ab hoc capite ſuos perſequi.*] Lego, *ab hoc cœpit ſuos perſequi.* Cùm anteà ſcilicet ſæviiſſet in ſolos Chriſtianos. *Boherellus.*

Ibid. *Ab hoc capite ſuos perſequi.*] Vitio hujus mendoſiſſimi loci facilè remedebimur, ſi cum Nicolao Heinſio legamus: *Ab hoc cœpit ſuos perſequi. Ab hoc*, eſt poſt hoc. In *capite*, pro *cœpit*, ut multi ſcribebant, peccatum eſt litterarum tranſpoſitione. *Gravius.*

Ibid. *Ab hoc capite ſuos perſequi.*] Adde, *cœperunt.* Sed fortè plura exciderunt. *Tollius.*

Ibi eſt hiatus. *Allix.*

Adde Col. p. 379. col. 1.

CAPUT XXVII.

P. 220. lin. 1. *Herculius verò cùm Maximiani noſſet inſaniam.*] Perioche in ſpeciem perſpicua, ſed indè verè obſcura, quòd is primùm, de quo nunc agitur, *Maximianus*, alius planè ſit ab eo, qui hoc nomine indigitabatur in proximè præcedentibus. Tùm, quòd idem ille antecedentium *Maximianus* vocetur jam inopinanter *Herculius.* Huicque adeò obſcuritati mederi volentes clariſſimi Maucroixius & Burnetus, verterunt, ille quidem, tanquàm noſtri verba ſint: *Senex verò Maximianus cùm Galerii noſſet inſaniam.* [*Le vieil Maximien, qui connoiſſoit la fureur de Galerius.*] Hic autem, ac ſi recepta lectio eſſet: *Senior verò Maximianus cùm junioris Maximiani noſſet inſaniam.* [*But *Maximian the elder knew vvel the madneſs of Maximian the younger.* [

Lin. 3. *Adjuncto Maximiano.*] Dazâ vel Dajâ.

Duæ editiones Oxonienſes & Cantabrigienſis. Confer Baluz. p. 317. col. 1.

Lege, *adjuncto Maximino.* Editio Oxon. anni 1680. p. 108. in Emendationibus, quæ ſeriùs occurrerant.

Vulgatam ſcripturam ſecutus eſt Maucroixius in ſuâ verſione, correctionem Burnetus. Vide tu, quid Toinardo de utrâque lectione pronuncietur ſuprà in Notis ad hunc locum, & ad caput XVIII.

Ibid. *Duplicatis copiis.*] Pro quo *duplicatis viribus* ſimillimo ſenſu reperies in fine capitis XLVI.

Ibid. *Quibus reſiſti nullo modo poſſet.*] Cum puncto & commate. *Gale.*

Emendandum puto: *Quibus cùm reſiſti; &c.* Boherellus.

Placet admodùm. Niſi quòd potuit etiam noſter ſcribere: *Quibus reſiſti nullo modo poſſit; urbeque munitâ*, vel *& urbe munitâ;* adeò ut copula abſorpta ſit à præcedente voce. Sed ultimam, ſcio, legendi rationem teretes aures minùs amabunt.

Lin. 4. *Urbe munitâ, & rebus cœptis inimicis diligenter inſtruens.*] Hîc mendum cubat. *Allix.*

Locus depravatus, quique vix aliter videtur in integrum reſtitui poſſe, quàm ſi legatur: *Urbe munitâ, & rebus cœptis in itinere diligenter inſtans*, vel *inſiſtens.* Edit Ox. & Cant.

Locus contaminatiſſimus. Quî purgari poſſit, incertum eſt. Heinſius conjiciebat: *Urbe munitâ, & ſe ſuper ceptis inimicis diligenter inſtruens;* hoc eſt, diligenter rimans & inquirens quid conſilii caperent inimici. *Gravius.*

Emenda: *Urbe munitâ, & rebus neceſſariis non minùs diligenter inſtructâ;* aut, ſi hoc non placet, *Et recentibus copiis non minùs diligenter inſtructâ.* Tollius.

Corrigo: *Urbe munitâ, & preceptis amicos diligenter inſtruens;* ſive, *Et rebus contra inimicos diligenter inſtans*, vel *inſiſtens.* Gale.

Malim ego: *Urbe munitâ, & rebus aptis inimicis diligenter inſtruens;* modò non *res apta inimica*, ſed *res apta inimicis* intelligantur, id eſt, aptæ ad arcendos & propulſandos à muris inimicos; *des choſes propres pour des ennemis*, inquiunt quotidiè Galli ad verbum, qualia olim erant ſcorpiones, catapultæ, & reliqua id genus. Hirtius lib. 5. *Scorpionum, catapultarum, cæterorumque telorum, quæ ad defendendum ſolent parari, magnam copiam habebat.* Adde Cuperum, pag. 474. col. 1. & Columbum, pag. 379. col. 2.

Lin. 5. *Proficiſcitur in Galliam.*] Baluzium vide, pag. 317. col. 1. & 2.

Lin. 6. *Suæ minoris filiæ nuptiis.*] Maucroixii verſio, ſeu veriùs paraphraſis eſt: *par le mariage de ſa fille Fauſta;* ſuæ filiæ Fauſtæ nuptiis. Rectè. Confer Baluzium, pag. 317. col. 2. ac Toinardum inſuper ad hunc locum.

Ibid. *Ille intereà.*] *Galérius.* Maucroix. *Maximianus alter.* Tralatio Anglica. Adde Baluzium, pag. 317. col. 2. & Toinardum, ſuo loco.

Lin. 7. *Ad urbem accedit.*] Romam ſcilicèt, quod non immeritò Interpretes è ſequentibus, & communi Latinitatis uſu, ſimpliciter & rotundè in ſuis verſionibus poſuerunt.

Ibid. *Populum trucidaturus.*] Baluzium vide, pag. 318. col. 1.

Lin. 9. *Ad circumſedenda mœnia.*] Malebat, credo, vir doctus, cujus nomen, propter rei incertum, tacebo : *Ad circumdanda mœnia.* Sed nullâ mutatione opus eſt. *Mutinam circumſedere*, *Coloniam circumſedere*, *oppidum circumſedere*, aut, ut nonnulli codices habent, *circumſidere*, aliaque id genus, Ciceroni familiaria ſunt in Philippicis, & alibi, pro *obſidere*, & ſimilibus.

Lin. 10. *Æſtimaretque illam.*] Virgilius Eclog. 1.

Illam ego huic noſtræ ſimilem, Melibœe, putavi,
Stultus ego huic noſtræ ſimilem, &c. Tollius.

Lin. 12. *Socer generum oppugnaret.*] Id eſt, Galerius Maximianus Maxentium ; quod vel hæc capitis XXVI. oſtendere poſſint : *Maxentius tanti facinoris ſibi conſcius ... cogitans ... fieri poſſe, ut Maximianus ſocer ... ipſe cum ſuo exercitu ad ſe oppugnandum veniret.* Adjice tamen quæ ex Triſtano memorat ampliſſimus Cuperus, pag. 474. col. 1.

Ibid. *Et quòd Romani milites Romam, tranſlatis ſignis.*] Editio Aboenſis, mutatâ, meo judicio, diſtinctione optimâ in peſſimam : *Et quòd Romani milites, Romam tranſlatis ſignis, imperium reliquerunt.*

Lin. 13. *Imperium reliquerunt.*] Galerii nimirùm ; quod Maucroixio non ſupervacaneum viſum eſt explicare : *Se révolterent contre Galérius.*

Pag. 221. lin. 1. *Dimiſſiſque animis.*] Præſtiterit *demiſſiſque* legere. *Boherellus*, item *Gale*, à quibus nec diverſus abit Columbus, pag. 379. col. 2.

Tam *dimiſſis*, quàm *demiſſis*, hîc legi, & commodè exponi poteſt. Sed prius melius. *Dimittere animos*, id eſt, omittere & abjicere ſuperbiam. *Dejicere animum* potiùs, quàm *animos*, dicitur. *Tollius.*

Ibid. *Dimiſſiſque animis.*] Nihil verius Columbi correctione, *Demiſſiſque animis.* Nam quàm demiſſo animo provolutus fuerit ad genua militum, ſequentia docent. *Dimittere animum* quid ſit, Latium ignorat. *Grævius.*

Lin. 3. *Donec promiſſis ingentibus flexit animos eorum.*] Hæc ex ſecundis curis Baluzii. Prima namque editio, quam & cæteræ poſteà imitatæ ſunt, manuſcripti codicis lectionem ad hunc modum in Auctoris verbis repræſentaverat : *Donec promiſſis ingentibus felix animus, quorum.* Undè natæ ſequentes Eruditorum notulæ, aut illuſtrationes.

Ibid. *Felix animus, quorum.*] Hîc mendum latet. *Allix.*

Facilis emendatio : *Flexit animos eorum.* Edit. Oxon. & Cant.

Enfin la grandeur de ſes promeſſes en toucha quelques-uns. Maucroix. Ex cujus proindè conjecturâ ſcriptum olim : *Donec promiſſis ingentibus flexit animos quorumdam*, vel *aliquorum.* Adde Baluzium, pag. 318. col. 2. Columbum, p. 379. col. 2. & Toinardum, pag. 413. col. 1.

Lin. 4. *Fugam trepidus capeſſivit, in quâ opprimi, &c.*] Videre denuò poſſis Baluzium, pag. 318. col. 2.

Lin. 5. *Si cum paucis.*] Variant hîc Interpretes, quorum alter de *paucis equitibus*, alter verò de *parvâ militum manu* accepit. *Si on eût envoyé de la cavalerie après lui.* Maucroix. *If he had been purſued by ever ſo ſmall a body.* Verſio Anglica.

Lin. 7. *Utenſilia.*] Res ad victum neceſſarias. *Edit. Oxon. & Cant.* ſimiliterque Interpretes (*a*).

Utenſilia ſunt cibaria, copiæ neceſſariæ victui. Tacitus 1. Annal. 70. *Pernoctavere ſine utenſilibus, ſine igne.* Vide quæ ibi notavit vir ſummus, Joannes Fridericus Gronovius. *Grævius.*

Ibid. *Utenſilia.*] Notabilis hujus hîc vocis notio. *Tollius.*

Adde Cuperum, pag. 474. col. 1.

Lin. 8. *Quò peſtiferum.*] Lege : *Quà peſtiferum.* Tollius.

Lin. 9. *Mulieres corruptæ.*] Nempè vi, quomodò in præcedentibus : *Dedit militibus poteſtatem, ut diſperſi quàm latiſſimè diriperent omnia, vel* CORRUMPERENT. Sequitur mox ſynonymâ voce de virginibus : *virgines violatæ ;* ut non proindè perpetua ſit diffe-

(*a*) *Pour ôter le moyen de ſubſiſter à ceux qui le voudroient ſuivre.* Maucroix. *That it might not be poſſible for an army that might purſue him to find were upon to ſubſiſt.* Verſio Anglica.

tentia, quam capite VIII. pag. 591. col. 2. occurrere poſſe credidimus & firmavimus inter *corrumpere* & *violare* in conſimili argumento. *Women were forced.* Verſio Anglica; quod non niſi de mulieribus vi corruptis, ſeu violatis in uſu eſt.

Ibid. *Extorti parentes & mariti, ut filias, ut conjuges, ut opes ſuas proderent.*] *Extorqueri* vulgò, non de perſonis, ſed de rebus uſurpatur: *torqueri* verò de perſonis; ut, uno verbo, *res* communiter *extorqueantur*, *perſonæ torqueantur.* Priori pacto, *extorquere pecuniam*, *extorquere talenta Attica* 1. *extorquere ferrum*, *extorquere auxilium*, apud Ciceronem cum quàm plurimis aliis ejuſmodi locutionibus occurrunt. Poſteriori verò, noſter ſuprà capite XIV. *Judices univerſi, omnes denique, qui erant in palatio magiſtri, datâ poteſtate, torquebant;* & paulò poſt rursùm: *Nihil uſquàm reperiebatur, quippè cùm familiam Cæſaris nemo torqueret.* Item capite XXI. *Torquebantur ab eo non modò Decuriones, ſed Primores etiam civitatum;* & pariter capite XXIII. *Si omnia defecerant, ipſi contra ſe torquebantur.* Quarè vel nunc compoſitum *extorti* pro ſimplici *torti* eâdem ratione habeamus, neceſſe eſt, quâ Latinis *territus* & *exterritus*, *pavidus* & *expavidus*, cæteraque hujus generis promiſcuè ferè adhibentur. Vel ſenſus eſt, parentes & maritos adeò in illâ occaſione tortos fuiſſe, ut ab eis tandem, ubi loci filias, conjuges, opes abſcondiſſent, Galeriani milites extorſerint; dicente nimirùm haud diſſimili ſententiâ Cicerone in Tuſculanis: *Quoniam extorſiſti, ut faterer.* Eligant Docti quod maluerint.

Lin. 11. *Hoc modo ſe ad ſuas ſedes recepit.*] *C'eſt ainſi que Galérius regagna les terres de ſon obéiſſance.* Maucroix. Hoc modo ſe Galerius ad ditionis ſuæ terras recepit.

Lin. 12. *Hoſtiliter univerſa vexaſſet.*] Vera eſt ergò Vorſtii ad Sulpicium Severum, primis Chriſtianorum perſecutionibus *vexationum* nomen in Hiſtoriæ Sacræ limine tribuentem, annotatio: » *Vexare*, ut Aſconius docet, *ingentis calamitatis uſum ſignificat.* Et » paſſim Auctores id verbi jungunt talibus, » quæ ingentem calamitatem utique ſignificant, ſcribuntque *vexare & perdere*, *diripere & vexare*, *populari & vexare*, *vexare & ſpoliare* «. Nam & hìc *hoſtiliter univerſa vexare* habemus; minùſque adeò neceſſaria emendatio, quam proponit ſuprà Baluzius, pag. 318. col. 2.

Lin. 14. *Cujus titulum immutari volebat.*] Eumdem ibidemque vide.

Lin. 15. *Sed Daciſcum.*] Quippè qui ipſe Daciâ oriundus fuerit. *Edit. Oxon. anni* 1580. Item *Oxon. anni* 1684. & *Cantab. anni* 1685. Niſi quòd hæ duæ legi inſuper jubeant, *Dacicum.*

Ibid. *Daciſcum.*] Alii legunt, *Dacicum.* Sed vulgata lectio illo Severi apud Hiſt. Aug. Scriptorem in Maximino defendi poteſt: *Thraciſcum eum compellantis.* Tollius.

Adde Baluzium, pag. 318. col. 2.

CAPUT XXVIII.

Pag. 221. lin. 1. *Poſt hujus fugam.*] Id eſt; *Poſtquàm ita reliquiſſet Italiam Galerius Maximianus*, ut ex variis, quas Eruditi in hunc locum contulerunt, curis colligere eſt.

After that he had left Italy in this manner. Verſio Anglica.

Après la fuite de Galérius. Maucroix.

Ibid. *Hujus.*] Nempè Galerii Maximiani. *Pagius* (*a*).

Ibid. *Maximianus alter.*] Is ergò, de quo ſuprà capite 8. *Quid .... Maximianus, qui eſt dictus Herculius?* quique alibì totiès *ſenex Maximianus* in hoc libello vocitatur, imò hoc ipſo loco in Maucroixii Verſione. Adde Baluzium, pag. 318. col. 2. & Columbum, pag. 379. col. 2.

Ibid. *E Galliâ recepiſſet.*] In Italiam nempè, undè ſe contrà paulò antè in Galliam receperat. Cap. ult. *Et ab urbe Româ tanquàm ſuperbus alter exactus eſt.*

Lin. 2. *Habebat imperium commune cum filio.*] Nempè Maxentio. *Pagius* (*b*). Idque ſecundùm Tralationem Anglicam, *in thae part of the Empire;* hoc eſt, in eâ Imperii parte, quam eadem Verſio paulò antè *Italiam* nuncupabat, & in quam noſter hujus capitis initio tacitè poſuit Maximianum Herculium ſeſe è Galliâ recepiſſe, id eſt, rediiſſe.

Lin. 3. *Quippè cùm prior & major filii poteſtas.*] Subintelligi poteſt τὸ *eſſet*: commodius autem, & ad perſpicuitatem aptius addi. *Tollius.*

Ibid. *Quippè cùm.*] Corrigo, *quippè quod.* Gale.

Mea conjectura eſt, emendandum eſſe, *quippè tùm*, ut hoc temporis adverbio Cecilius noſter ſignificaverit, fuiſſe olim cùm Maxentii poteſtas, quæ poſt redditum ſuo patri Herculio imperium prior & major erat ſui patris poteſtate, non ejuſmodi eſſet, ſed

(*a*) *In Crit. Baron. ad annum Chriſti* 307. *num.* 5. (*b*) *Ibid.*

Digitized by Google

inferior & minor. Adde Baluz. pag. 318. col. 2.

Ibid. *Qui etiam patri reddiderat Imperium.*] Accipio quaſi noſter ſcripſerit, *quam adeò exerens*, vel, *quâ etiam uſus imperium patri reddiderat, illumque bis Auguſtum nominaverat.* Pro *etiam*, editio Aboenſis ſeu caſu, ſeu cujuſvis conſilio, diviſim habet, *& jam.* Mallem, ſi quid foret immutandum, legere *quâ* pro *qui*, hoc pacto, *quâ etiam* (ſubaudi *poteſtate*) *patri reddiderat imperium.* Neque aliter fortè fuerat Auctoris manus.

Lin. 6. *Ut ſibi ſua vindicaret.*] Hoc eſt, ſi Maucroixii verſionem paulò liberiùs interpretemur, ut quæ ſua fuerant, ſibi vindicaret, & reciperet : ad verbum autem, ut antiquam ſuam hæreditatem recuperaret: *De ſe mettre en poſſeſſion de ſon ancien héritage* ; quod mihi vel ob hunc Victoris locum, jam plus ſemel allatum, valdè blanditur, *quaſi partito imperio, cuncta quæ trans Alpes Galliæ ſunt, Conſtantino commiſſa. Africa Italiaque Herculio.*

Lin. 7. *Quia milites erant, &c.*] Ex veteri Herculii exercitu, quos in ſuas partes facilè ſe pertracturum exiſtimavit.' *Edit. Ox. & Cant.*

Rectiùs ſine dubio, ampliſſimi Cuperi imitatione, legeris, *quia ſui milites erant, qui Severum reliquerant*, hoc ſenſu : quoniam eam partem Maxentianorum militum, quæ paulò antè ab Imperatore Severo, ſublatis ſignis, deſciverat, & ſeſe Maxentio, contra quem venerant, tradiderat, Herculius ſuam propriè eſſe reputabat, non filii Maxentii; adeò ut admodùm veriſimile eſſet, illos, qui quoniam olim patris fuerant, ad filium relicto Severo defecerant, defecturos pariter à filio ad patrem, quamprimùm daretur occaſio. Confer Baluz. p. 318. col. 2. & Cup. p. 474. col. 2.

Pag. 222. lin. 1. *Ad filium.*] Ad Maxentium. *Maucroixii verſio.*

Lin. 2. *Illum principem calamitatum.*] Id eſt, Anglicæ verſioni: *The Chief occaſion of all the calamities, &c. præcipuam occaſionem omnium calamitatum.* Maucroixio *auctor* & *princeps* non diverſa hoc loco ſonabant, qui ita nempè verterit, ac ſi poſterius vocabulum hinc prorsùs abeſſet : *l'ayant appellé l'auteur des calamités publiques, il lui arrache la pourpre.* Certum eſt non multùm differre, ſi modò differant. Colligo ex iſtis Ciceronis locutionibus, *princeps belli*, *princeps noctis*, *princeps atque architectus ſceleris* ; ſimiliterque ex iſtâ Cæſaris, *princeps ſceleris*, *& concitator belli* : in quibus haud tantùm optimo ſenſu *auctor* pro *princeps* poſſit ubique ſubſtitui, ſed in quibus præterea videas *ſceleris principem* & *ſceleris architectum* ſynonyma eſſe, item, *principem belli* & *concitatorem belli.* Adde Col. p. 379. col. 2.

Lin. 3. *Quas reſp. ſuſtineret.*] Videndus rursùm, ibidemque loci Columbus.

Ibid. *Diripuit, &c.*] Propter quod *ſeditionem & convitia militum tulit.* Eutr. libro 10. *Edit. Oxon. & Cant.* Confer Baluz. p. 319. col. 1.

Ibid. *Diripuit.*] Lege, *deripuit.* Tollius.

Adde Cuperum, p. 474. col. 2. & quæ ſuperiùs notata, p. 582. col. 1.

Ibid. *Purpuram.*] *The Imperial purple.* Verſio Anglica, hoc eſt, Imperatoriam purpuram; quod optimè quidem convenit cum initio capitis XXVI. *Subitò illi alius terror adlatus eſt, generum ipſius Maxentium Romæ factum Imperatorem* : ſed non ideò labefactant quæ ſuperiùs, auctorem noſtrum cum ſeipſo conferentes, collegimus, pag. 682. col. 1. & 2.

Ibid. *Exſutus.*] Ita quoque editio Aboenſis. Cæteræ, *Exutus.* Neque aliter ſuprà in fine capitis 4. *exutus ac nudus.*

Lege, *Exutus.* Allix.

Lin. 5. *Senex.*] Deeſt importunè iſta vox in editione Aboanâ; quod propter illos moneo, qui eâ utuntur.

Lin. 6. *Tanquàm Superbus alter.*] Scilicet Tarquinius, Romanorum Rex ultimus. *Pagius*(a). Confer Baluz. p. 319. col. 1.

Comme un autre Tarquin. Maucroix. Hoc eſt, tanquàm alter Tarquinius. *As Tarquin the proud.* Verſio Anglica : id eſt, tanquàm Tarquinius Superbus.

Ibid. *Superbus.*] Editio Aboenſis, *Superbus*, cum majuſculâ litterâ ab initio : quod etiam modo reſcribi volebat Galeus.

Ibid. *Exactus eſt.*] Delendum hîc verbum ſubſtantivum, utpotè inficetum, & abundans. *Tollius.*

Imò ſervandum eſſe, neque ullum ipſi vitium ineſſe, quæ jam dicam, perſpicuè, credo, oſtendent.

CAPUT XXIX.

P. 222. lin. 1. *Rediens rursùs in Gallias.*] Anno ſcilicet 307. circa menſem Auguſtum, ut

(a) *In Critic. Baron. ad annum Chriſti 307. num. 5.*

Digitized by Google

ex libello de Præfectis Urbis, à Cuſpiniano primùm & Onuphrio, tùm à Bucherio in lucem edito, intelligitur. *Pagius* (*a*).

Ibid. *Ubi aliquantulùm moratus eſt, profectus ad hoſtem, &c.*] Elegantiùs verbum ſubſtantivum poſt *profectus* inſeratur. *Tollius.*

Vel cum ſupplemento alterius *eſt* legere oportet, *ubi aliquantulùm moratus eſt, profectus eſt ad hoſtem*: vel diſtinguendum, *ubi aliquantulùm moratus, eſt profectus, &c.* Boherellus. Item, quòd ad poſteriorem diſtinctionem attinet, Col. pag. 319. col. 2.

Ego, quin propter aſſerendas proximè rationes poſterius priori longè præferendum ſit, nullus dubito.

Ibid. *Profectus ad hoſtem filii ſui Maximianum.*] Id eſt, *ad alterum Maximianum.* Verſio Anglica.

Galerium ſcilicet, Pagius (*b*): cum quo conferendus Baluz. p. 319. col. 1.

Hoc eſt, *ad Galerium in Pannoniam*, uti tranſtulit Maucroixius.

Omnia admitto. Agi enim cùm de Galerio Maximiano (qui ab Herculio Maximiano diverſus, verè indè *alter Maximianus* fuerit) tùm de eodem degente tunc temporis Carnunti in Pannoniâ, & ad quem Herculius profectus ſit & pervenerit, è Zoſimo atque aliis certiſſimum eſt. Quæro tantùm, quomodò potuerit Herculius, redeundo, ut fecit, ex urbe Româ in Gallias, Carnuntum proficiſci? Qui enim ex Urbe in Galliam ibant, tergum prorsùs obvertebant Carnunto; Herculiuſque non ſe tantummodò in viam versùs Gallias dedit, adeò ut cùm Mediolanum, verbi gratiâ, perveniſſet, ſuſceptum iter deſeruerit, ibique cœperit in Pannoniam tendere: ſed rediit reapsè in Gallias, quin & aliquandiù in Galliis poſt reditum fuit commoratus; nec niſi poſt eam commorationem ad Galerium filii ſui hoſtem profectus eſt. *Rediens rursùs in Gallias, ubi aliquantulùm moratus eſt, profectus ad hoſtem filii ſui Maximianum*: undè, vel ſi nolim, denuò rogandum, quî potuerit Herculius illo ipſo tempore quo redibat ex Italiâ in Gallias, nec ceſſavit ad Gallias pergere, Carnuntum, Pannoniæ oppidum, cui dorſum vertebat, proficiſci?

Hanc difficultatem eruditorum nemo, non dicam ſolvit, ſed ne quidem tetigit. Solvet verò facilè, opinor, receptæ interpunctionis mutatio, paulò altiùs repetita, in hunc modum. *Quorum* [militum] *irâ & clamore perturbatus eſt ſenex impius, & ab urbe Româ, tanquàm ſuperbus alter, exactus eſt rediens rursùs in Gallias, ubi aliquantulùm moratus, eſt profectus ad hoſtem filii ſui Maximianum.* Ita quippè Herculius concionem, in quâ à Maxentii humeris purpuram deripuit, non in urbe Româ habuerit, ſed extra urbem, & fortaſſis etiam procul ab urbe, & ad hoc vel illud Latii oppidum, Hernicorum putà territorii; *advocavit enim populum ac milites*, uti ſuperiùs narratum. Idemque poſteà, irâ & clamore militum de ipſius facto graviſſimè indignantium perturbatus, conſilium ſubitò ceperit in Gallias per urbem Romam revertendi. Mox autem, Româ ipſâ, tanquàm ſuperbus alter, fuerit exactus; idque, cùm ſuum illud conſilium exequeretur, hoc eſt, dùm reapsè in Gallias per urbem Romam rediret, ad quas deindè pervenerit, & à quibus denique, in illis aliquantiſper moratus, contenderit in Pannoniam ad Galerium Maximianum filii ſui hoſtem. Vides, nî admodùm fallor, quàm parvo labore non parva hiſtoriæ ſeries ſecum cohæreat; item, quomodò contra Tollii ſententiam (*c*) τὸ *eſt* poſt *exactus* non ineptum ſit & redundans; poſtremò, uti quoque nihil neceſſe ſit alterum *eſt* poſt *profectus* ſupplere, ſed tantùm diſtinguere, *ubi aliquantulùm moratus, eſt profectus, &c.*

Lin. 2. *De componendo Reipublicæ ſtatu.*] Locutio valdè propria, ſicut antè initio capitis 26. p. 676. col. 2. notavimus. Vide ſis. Eſtque aliàs hæc Sulpicii Severi quàm ſimillima, *paulò poſt rebus domi compoſitis.* Locus integer, quò meliùs judices, ſic habet (*d*). *Nec multò poſt Tirchac Rex Æthiopum regnum Aſſyriorum invadit. Quo nuncio Sennacherib ad ſua tuenda converſus, fremens & clamitans, victori ſibi victoriam eripi, bellum omiſit, miſſis ad Exechiam litteris, cum verborum contumeliis denuncians*, ſe paulò poſt, rebus domi compoſitis, *ad excidium Judeæ maturè rediturum.*

Lin. 3. *Cum eo diſputaret.*] Non quo ſenſu vulgò *diſputandi* ſumitur, ſed illo, quem ex Cicerone ſtabilitum ſuprà videas in Cuperi Notis, p. 474. col. 2. & in Maucroixii Burnetique verſionibus feliciter expreſſum hoc pacto: *Sous pretexte de conferer avec lui des affaires de l'Empire.* Maucroix. *He pretended that the went to concert with him, &c.*

(*a*) *Ibid. num.* 6. *collato cum* 1. (*b*) *Ibid. num.* 6. (*c*) Vide *pag. præc. col.* 2. (*d*) *Lib.* 1. *Hiſt. Sac. cap.* 50. & 51. *edit. Vorſt.*

Digitized by Google

Tralatio Anglica. Quæ in utroque Interprete Latinè ſonant, *quaſi ut de Imperii negotiis conſilia conferrent & caperent.*

Lin. 4. *Regnum ejus.*] Id eſt, ut optimè verſio Anglica, eam Imperii partem quæ Galerio obtigerat: *his ſhare of the Empire.* *Regnum* enim propriè dictum non fuiſſe, certum eſt. Sed, ut illis temporibus Imperatores & Cæſares nonnunquàm *regis* nomine donabantur, ita quoque *regni* appellatione eorum ditiones.

Ibid. *Excluſus à ſuo, quòcunque veniſſet.*] Ex Aurelio Victore, quod nec noſter capite VIII. negabat, Imperii portio, quam Diocletianus adminiſtrandam Herculio commiſerat, Italiæ atque Africæ limitibus continebatur. Sed nuſpiàm noſter, poſtquàm ſemel capite XXVI. reſumpti ab Herculio imperii mentionem fecit, vel tantillulùm Africam ut Herculii regnum, aut ut regnum ad quod fuerit profectus, & à quo undique, etſi ſuo, fuerit excluſus, nominavit, verùm unicè Italiam, quam ſibi Herculius, ut ſuam, vindicare voluerit; tùm Galliam, in quam bis fugerit. Quarè non dubitamus, quin *regnum, à quo nunc, quòcunque veniſſet, excluſus fuiſſe* dicitur, intelligere propriè oporteat de Italiâ: ſive non alia pars prioris imperii reddita fuerit Herculio per filium, quod ſatis crediderim; ſive ſimul reddita ſit Africa, quod videtur ſuprà præferre ampliſſimus Cuperus, p. 474. col. 2. nec negaret forſitàn Pagius, qui in Crit. Baron. ad annum Chriſti 336. nu 12. disertè ponit *Felicem* illum, *Prætorio Præfectum*, ad quem Lex 21. Codicis Theodoſiani inſcripta eſt, ita fuiſſe *Præfectum Prætorio* Italiæ, ut in eâ Africæ quoque Præfectura contineretur.

Ibid. *Quòcunque veniſſet.*] Nullum habet ſenſum, niſi diſpeſcas à priori membro, & fiat initium ſequentis periodi. *Allix.*

Putabam, ſenſum optimum ſine receptæ diſtinctionis mutatione elici poſſe in hunc modum; nullam fuiſſe urbem in Italiâ, ad quam ſe Herculius recipere tentaverit, quæ non ei portas obſeraverit, atque ità, quòcunque veniret, excluſum fuiſſe à ſuo regno, id eſt, à regno, quod ſibi olim Diocletiani diſpoſitione commiſſum ſolus rexerat, & habuerat poſteà commune cum filio, quaſi poſtliminii jure.

Lin. 5. *Aderat ibi Diocles.*] Hoc eſt, apud eum Maximianum, ad quem antè dictus eſt Herculius fuiſſe profectus, proindèque apud Galerium Maximianum, ſeu, quod eòdem redit, in aulâ Galerii, ſi cum Maucroixio ad ſenſum potiùs, quàm ad præcedentia vocabula volueris reſpicere: *Galérius avoit depuis peu fait venir à ſa Cour Dioclès, &c.* Confer Baluzium, pag. 319. col. 1.

Ibid. *Diocles.*] Hæc prima occaſio, quæ data ſit noſtro loquendi de Diocletiano poſt iſtam capitis XIX pericopen: *Huic purpuram Diocletianus injecit ſuam, quâ ſe exuit, & Diocles iterùm factus eſt.* Undè, cùm illum jam non *Diocletianum*, ſed *Dioclem* nominari audimus, videtur ſequi, Diocletianum, purpuram deponendo, ad priſtinam ſuam *Dioclis* nuncupationem rediiſſe. Præſertim cùm pariter capite 37. legamus: *Nam ſi quid reliqui vel Diocles, vel Maximianus reliquerunt;* & iterùm capite 52. *Ubi ſunt modò magnifica illa & clara per gentes Joviorum & Herculiorum cognomina, quæ primùm à Diocletе & Maximiano aſſumta?* Vide ſis tamen, ne quid tale incautiùs colligas. Noſter enim capite 41. non *Dioclem*, vel *Dioclетem*, ſed *Diocletianum* denuò appellabit his verbis: *Auguſta verò in deſertas quaſdam Syriæ ſolitudines relegata, patrem ſuum* DIOCLETIANUM *per occultos gnarum calamitatis ſuæ fecit;* & Eutropius quoque (a) de eodem ad privatam vitam regreſſo: DIOCLETIANUS, inquit, *privatus in villâ, quæ haud procul à Salonis eſt, præclaro otio ſenuit.* Adde, ne nunc plures adducam, Hieronymi locum ſuperiùs allatum, pag. 651. col. 1. Maucroixius, quaſi noſtrum corrigens, *Galérius*, aut quid potiùs eligeret ambigens, *avoit depuis peu fait venir à ſa Cour Dioclès, ou Dioclétien ſon beau-pere;* ad verbum: Galerius Dioclem, ſeu Diocletianum ſocerum ſuum recenter in aulam ſuam acciverat.

Ego ſanè quid potiùs eligendum ſit, dijudicaſſe nolim. Sed quocunque tandem nomine Diocletianus poſt imperii abdicationem vocandus, aut reàpſe vocitatus fuerit, erat certè tunc vel *Diocles iterùm*, ſine alio addito, ut cùm noſter ſuprà, *Diocles iterùm factus eſt*, ſcribebat; vel *Diocles*, ſeu *Diocletianus iterùm privatus*, ſi adjicienda ſit ſimul mentio conditionis; vel *Diocles*, ſeu *Diocletianus ſecundùm privatus*, eo modo, quo qui olim ſecundum Conſulatum apud Romanos agebant, *ſecundùm Conſules* dicebantur; vel denique *Diocles*, ſeu *Diocletianus bis privatus*, ſicut ſuprà Herculius capite 26. *bis Au-*

(a) *Lib. 9. Hiſt. Rom. in fine.*

guſtus nominabatur. Et jam harum omnium locutionum numerales litteræ nunquàm magis fatalem numerum beſtiæ Apocalypticæ, ſi quis eâ de re Meldenſis Epiſcopi exemplo cogitare velit, conficient, quàm in cæteris ſuperiùs memoratis contigit; quod ideò addo, ne ſe forsàn aliquò elabi poſſe crediderit vir clariſſimus. Vide notulas imâ paginâ ſubjectas (*a*).

Ibid. *A genero nuper accitus, ut, &c.*] Diocletianus, ſi vera eſſent quæ ab eodem Epiſcopo ad caput 13. Apocalypſeos ponuntur, cæteros omnes Imperatores ad Licinium uſque fecerat, fuitque cunctorum quaſi pater & origo; quin & Diocli (poſtquàm is, abdicato Imperio, *Imperatoris* nomini valedixiſſet) conſervata fuit quodam modo, ſecundùm Cl. Præſulem, poteſtas alios creandi. Hincque, pergente eodem, Diocletianum Galerius Maximianus ad ſe, cùm vellet *Auguſti* titulum Licinio dare, accerſivit. Sed primò, ut liquet ex cap. 24. Conſtantinum, non *Diocletianus*, ſed *Conſtantius Chlorus* Auguſtum nominavit, eique imperium per manus tradidit. Neque item Severum *Diocletianus*, ſed *Galerius* Auguſtum nuncupavit, cap. 25. in fine. Neque pariter Maxentium *Diocletianus*, ſed *Prætorianorum manus* Imperatorem fecit, cap. 26. Neque magis Severum *Diocletianus*, ſed *Galerius* ad recipiendum imperium hortatus eſt, & reipſe perpulit, ibidem. Neque iterùm magis Herculium *Diocletianus*, ſed *Maxentius* bis Auguſtum nominavit, ibidem rursùs. Neque poſtremò in ſequentibus *Diocletianus*, ſed *Galerius* tres derepentè jubebit *Imperatores*, præter ſe & Licinium jam Auguſtos, ſublatis Cæſarum nomine priſcâque ſimul Diocletiani diſpoſitione, numerari, cap. 32. Imò omnia iſta non modò non præſente Diocletiano, ſed ne quidem conſulto facta eſſe, apparebit ex iiſdem capitibus. Ne & addam, Severum etiam, inſciente planè Diocletiano, miſſum fuiſſe à Galerio ad Herculium ante ipſam Diocletiani abdicationem, ut ab Herculio purpurâ indueretur. Quarè quæ ex laudati Epiſcopi in Joannis Apocalypſin Obſervationibus initio hujus Notæ retulimus, mera ſint oportet ſomnia hominis cauſæ ſtudio abrepti. Hâcque tandem ſimplici & propriâ de causâ accitus fuerit Diocletianus à Galerio, quandò, præſente illo, imperium Licinio dare voluit, ut ſolennior eſſet inauguratio.

Ibid. *A genero.*] A Galerio. *Maucroixius.*

Ibid. *Quod antè non fecerat.*] Vide Baluzium, pag. 319. col. 2. & Columbum, pag. 379. col. 2.

Lin. 6. *Imperium Licinio daret.*] Baluzius longam inſtituit hîc loci diſceptationem de anno, quo Licinius factus eſt Imperator, aliis in annum 307. aliis verò in ſequentem rejicientibus, quorum palmarium argumentum eſt, Galerium intra tam paucos menſes tot terrarum ſpatia emetiri non potuiſſe; quibus tamen id reponi poteſt, inquietum & ferox Galerii ingenium, imperii præſertim retinendi cupiditate accenſum, ea citò perrupiſſe repagula, quæ animis paulò ſedatioribus obicem poſuiſſent. *Edit. Oxon. & Cant.*

Licinium currenti anno (307.) Auguſtum appellatum, rectè ſcripſit Baronius, & nos in Diſſertatione Hypat. demonſtravimus. Quarè errat Idacius in Faſtis, ubi hanc dignitatem anno ſequenti ei collatam tradit. Rectè tamen uterque annotavit, eam nuncupationem *Carnunti* in Pannoniâ, idque *III. Idus Novembris* peractam. Sed Licinius priùs Cæſar, ac non multò poſt Auguſtus appellatus, ut ibidem oſtendi. *Pagius, in Criticâ Baron. ad an. Ch.* 307. *num.* 14. ubi & plura in eam rem.

Adde Baluzium, pag. 319. col. 2. & Cuperum, pag. 474. col. 2. & ſeq.

Ibid. *Subſtituto in Severi loco.*] Rectè, qui malunt, *in Severi locum.* Tollius.

Rectiùs quidem crediderim. Nam ſic, verbi gratiâ, Florus lib. 1. cap. 6. *Ergò inter Tarquinii mortem, annitente reginâ, ſubſtitutus* IN LOCUM *Regis (Servius Tullius).* Sed uno verbo, quod communiter *in manum tradere, in matrimonium poſtulare*, aliaque hujus generis innumera melioris ævi Scriptores dicebant, noſter è contrario, & Sulpicius Severus, & Vulgatus Interpres Bibliorum non rarò *in manu tradere, in matrimo-*

(*a*) *DIoCLeS IterVM*—MDCLVII.
DIoCLes IterVM prIVatVs—MDCLXVIII.
DIoCLetIanVs IterVM prIVatVs—MDCLXXIV.
DIoCLes ſeCVnDVM prIVatVs—MMCCLXXII.
DIoCLetIanVs ſeCVnDVM prIVatVs—MMCCLXXVII.
DIoCLes bIs prIVatVs—DCLXIII.
DIoCLetIanVs bIs prIVatVs—DCLXIX.

Digitized by Google

nio poſtulare, in matrimonio accipere, & ſic de reliquis, dixerunt. Hinc inferiùs, capite 35. *commendatis Licinio conjuge ſuâ & filio, atque* IN MANU TRADITIS; & capite 39. *Legatis præmiſſis*, IN MATRIMONIO POSTULAT; & apud Sulpicium Severum, lib. 1. cap. 9. *Jacob ... amore virginis conflagrabat, eamque ſibi* IN MATRIMONIO POSTULANS, *&c.* ac rursùm, cap. 43. *Achab ... Jezabel* (id eſt, Jezabele) *filiâ Baza Regis ex Sidone* IN MATRIMONIO ACCEPTA, *Baali idolo aram lucoſque conſtituit;* qui tamen alibi (*a*), *Moyſes ... apud Jethro ... diverſatus, filiam ejus Sephoram* IN MATRIMONIUM ACCEPIT; & alibi rursùm (*b*) *Saul ... filiam Malchol ... Faltim cuidam* IN MATRIMONIUM DEDIT; quibus & alia apud eumdem ſimilia, ut quoniam ita quarto Chriſtianiſmi ſæculo politiores Patres promiſcuè utrâque phraſi uſi ſunt, non debeat, meo judicio, hujus loci ſcriptura temerè interpolari. Confer quæ ad capita XXXV. & XXXIX. obſervabimus.

Lin. 7. *Itàque fit utroque præſente.*] Diocletiano nimirùm, & Maximiano ſene, ut non malè tam ex antecedentibus, quàm è proximè ſequentibus ſupplevit, vel explicuit Maucroixius. Mox enim ſequitur *ſenex Maximianus*, & paulò antè præceſſit *Diocles*.

Adde Baluzium, pag. 322. col. 1. & ſeqq.

Ibid. *Sic uno tempore ſex fuerunt.*] Locus ſine dubio corruptus, vel mutilus. Quid hoc enim, *ſex fuerunt?* cùm nulla vox præceſſerit, quæ jam plurali numero intelligi, &, quod aiunt, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ſubaudiri poſſit. Additum autem ſupplementi vice vocabulum *Imperatores* ab ambobus Interpretibus. *Il y eut donc alors ſix perſonnes qui portoient le nom d'Empereurs.* Maucroix. *And now there were all at once ſix Emperours.* Verſio Anglica. Miror, non propriè ſanè, quòd id vocabuli neutro numero in toto hujus capitis initio, imò nec in toto ſuperiori capite 28. legatur: ſed quoniam qui tunc temporis rem publicam gerebant, nondùm omnes *Imperatores* erant, ſed ex antiquâ Diocletiani diſpoſitione per Galerium confirmatâ, partim *Imperatores*, partim *Cæſares*. Vide modò, ſi quid dubitas, totum caput XXXII. Intelliges, tantùm abeſſe, ut, Licinio ſemel *Imperatore* nuncupato, ſex præfuerint reipublicæ *Imperatores*, ut contrà diſtinctio *Cæſarum* ab *Imperatoribus* obtinuerit adhùc aliquandiù, nec denique nomen Cæſarum verè ſublatum fuerit è medio, niſi poſtquàm temporis lapſu ſcripſiſſet ad Galerium Maximinus, ſeſe ſalutatum fuiſſe *Auguſtum* ab exercitu, &, acceptis iis litteris, juſſiſſet demùm Galerius, ut qui quatuor, præter ſe, hoc aut illo jure & titulo Imperium Romanum adminiſtrabant, *Imperatores* quoque in poſterum nominarentur, ſicut ſuo loco firmabimus. Quæ cùm ita ſint, quomodò horum verborum, *Sic uno tempore ſex fuerunt*, ſenſus eſſe poſſet, *Sic uno tempore ſex fuerunt Imperatores?* Potiùs ergò, detur conjecturæ venia, ſcripſerit noſter: *Sic uno tempore ſex præfuerunt; Reipublicæ* nimirùm, cujus mentio in antecedentibus hâc periochе: *Quaſi ut de componendo Reipublicæ ſtatu cum eo diſputaret.*

Ibid. *Sic uno tempore ſex fuerunt.*] Herculius ſcilicèt, Galerius, Maximinus Daza, Conſtantinus, Maxentius & Licinius. *Edit. Oxon. & Cant.*

Adde Baluzium, pag. 323. col. 2. Columbum, pag. 380. col. 1. & Pagium in Criticâ Baron. ad annum Chriſti 307. num. 6.

Lin. 8. *Impeditis conſiliis ſenex Maximianus.*] *Maximien fruſtré de ſon eſpérance.* Maucroixius. Latinè, Maximianus, quem ſua ſpes fruſtrata fuerat. Præſtiterit ſine dubio ex ſequentibus Terentii verſibus (*c*) explicare:

> P. *Ehodùm, bone vir, quid ais? Viden' me conſiliis tuis*
> *Miſerum impeditum eſſe?* D. *At jam expediam.*

Ubi vide, ſi vacat, aut opus eſt, Commentatores.

Ibid. *Tertiam quoque fugam moliebatur.*] Locus variè acceptus ab Interpretibus. Maucroixius per præſens, *ſe prépare à une troiſième fuite.* Ad verbum, tertiam fugam parat. Non malè, cùm in ejuſmodi locutionibus verba præſentis & imperfecti temporis eleganter idem valeant. Serviuſque aliàs ad illud Æn. 1.

> *Sæpè fugam Danai Trojâ cupiere relictâ*
> *Moliri.*

Moliri, inquit, id eſt, *parare*.

Verſio autem Anglica per præteritum: *Fled again for the third time;* ſe tertiâ vice in fugam dedit, inducto ſic Herculio non fugam poſt plus minùs temporis parante, ſed jam fugiente. Suſpicabar, ſcripſiſſe noſtrum, *Tertiam quoquò fugam moliebatur*, hoc eſt, aliquò fugiendi certus, in quem potiùs locum ex multis, qui in mentem veniebant,

(*a*) *Lib. 1. cap. 13.* (*b*) *Cap. 35.* (*c*) *Terent. in Andr. Act. 3. Sc. 5.*

Digitized by Google

abiturus eſſet, cogitabat, & res interim, quæ ad fugam neceſſariæ erant, parabat. Cicero 2. de Divin. *Ita quoquò ſi verterint Stoici, &c.*

Lin. 9. *Plenus mala contagionis ac ſceleris.*] Malebat Heinſius, *Plenus mala cogitationis ac ſceleris. Contagioni* hîc nullum eſſe locum putabat. Cogitationes has malas in verbis ſequentibus prodit. *Gravius.*

Ibid. *Contagionis.*] Corrige meo periculo, & lege, *cogitationis. Contagio* ſanè hîc locum non habet; nec juvant allata à clariſſimo Columbo, pag. 380. col. 1. *Tollius.*

Ibid. *Contagionis.*] *Cogitationis.* Sic lib. 5. Inſt. §. 12. de Juſtitiâ. *Gale.*

In laudato tamen Lactantii loco, non modò nuſpiàm *cogitationis* vox ullo caſu comparet in meis editionibus: ſed videtur etiam recepta lectio, *purum ab omni ſceleris contagione præſtare*, ſenſum habere optimum. Judica tu. Locus integer talis eſt: *Adeòne apud vos perit innocentia, ut ne morte quidem ſimplici dignam judicetis: ſed ſupra omnia facinora habeatur, nullum facinus admittere, pectuſque purum ab omni ſceleris contagione præſtare?*

Ibid. *Ut Conſtantinum Imperatorem.*] Quem necdùm tamen Galerii conceſſu licebat *Imperatorem* vocari, ſed tantummodò *Cæſarem.* Verùm noſter planè Conſtantii diſpoſitionem, de quâ in fine capitis XXIV. antiquiorem habuit Galerianâ, de quâ pariter in fine capitis XXV. mentio eſt. Hincque, ſicut is ſuprà ſtatim à Conſtantii obitu, *Suſcepto*, inquit, *imperio, Conſtantinus Auguſtus*, ita nunc idem poſt annum & ampliùs ab ejuſdem Conſtantii exceſſu, *Conſtantinum Imperatorem* vocat. Cui locutioni mox ſimiles plures hoc ipſo capite videbis; ut eàpropter potuerit quidem aliquandò hic Scriptor *quinque*, ante ſublatum Cæſarum nomen per Galerium, numerare *Imperatores*, ſed non *ſex*, quia eòuſque Maximinus Daza mero *Cæſaris* nomine ſeu titulo gaudebat.

Lin. 10. *Generum ſuum.*] Utpotè qui Fauſtam Maximiani filiam in uxorem duxerit. *Edit. Oxon. & Cant.*

Adde Baluzium, pag. 323. col. 2.

Ibid. *Generi filium.*] Id eſt, Conſtantii, qui, Helenâ repudiatâ, Theodoram, Herculii *filiam*, duxit, ſeu, ut alii malunt, *privignam.* Edit. Oxon. & Cant.

Confer Baluzium, pag. 324. col. 1.

Ibid. *Dolo malo.*] Qui *bonæ fidei* opponitur. Vide Briſſonii formulas. *Tollius.*

Dolus malus eſt, cùm aliud agitur, aliud ſimulatur. Julius Paulus lib. Sentent. receptar. Tit. 9.

Pag. 223. lin. 1. *Regiam veſtem.*] Quæ mox alio nomine *purpura* vocabitur. *Repentè* PURPURAM *ſumit;* & à Lactantio ſimiliter his verbis: *Romanis indumentum* PURPURÆ *inſigne eſt regiæ dignitatis aſſumpta*, lib. IV. Inſtitut. cap. 7. ut indè validè firmentur quæ ſuperiùs diximus, pag. 682. col. 1. & 2.

Les ornemens Impériaux. Maucroixius. Ad verbum, ornamenta imperatoria, multitudinis numero. *The Imperial habit.* Verſio Angl. Id eſt, Imperatorium habitum, numero unitatis.

Adde Baluzium, pag. 324. col. 1.

Ibid. *Francorum gens in armis erat.*] Illud Francorum bellum, de quo Lactantius loquitur, non videtur ab eo diverſum, de quo Euſebius in Vitâ Conſtantini, lib. 1. cap. 25. ubi ait, Conſtantinum adversùs *Britannicas* gentes trajeciſſe. *Pagius, in Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 307. *num.* 7.

Sed jam igitur anno Æræ Chriſti Dionyſianæ 307. Franci totam Galliam pervaſiſſent, & in *Britanniâ Gallicâ* conſediſſent, quod me nuſpiàm legere memini; contrà verò, diverſiſſima apud Eginhardum & alios. Adde Baluzium, pag. 324. col. 1. ad hæc verba, *relictâ militum parte;* & quem ſequi malim, Cuperum, pag. 475. col. 2.

Britannia Gallica hoc nomen accepit circa annum Chriſti 460. cùm Placidi Valentiniani tempore, Rivalus Anglorum dominationem fugiens, cum magnâ Britannorum multitudine trajecit in Galliam, & Venetorum, & Oſiſmiorum fines occupavit, ac de ſuâ gente Britanniam appellavit. *Gravius.*

Lin. 3. *Barbaros.*] *Francos linguâ Atticâ Valentinianus Imperator à feritate & duritiâ atque audaciâ vocari voluit*, inquit Ivo Carnotenſis initio Chronici de Regibus Francorum; quod hunc locum (ubi noſter eandem gentem, quam paulò antè *Francos* nominavit, ſimpliciter *barbaros* appellat) valdè illuſtraret, niſi *Francorum* nomen utriuſque Valentiniani temporibus antiquius eſſe, hic liber, plurimaque alia veterum monumenta, docerent & evincerent. Sed an ideò mollior olim huic auctori *barbarorum* appellatio, cùm de Gallis ageret? Minimè ſanè. Nam ita Carpos odiosè capite 4. ita Perſas capite 5. *barbaros* nuncupavit, haud aliâ mente alibì *barbaram libidinem*, *barbariem naturalem*, *barbarum aliquem generum*, *barbaram ſervitutem*, & hujuſmodi alia nominans.

Digitized by Google

Lin. 5. *Credit adoleſcens.*] *Ce jeune Prince.* Maucroixius.

Haud malè, modò non de *Principe admodùm juvene* intelligas. Tunc enim Conſtantinus annum ætatis agebat circiter triceſimum ſextum. Confer dicta ad caput 24. p. 668. col. 2.

Lin. 6. *Relictâ militum parte majore.*] Vide Baluz. p. 324. col. 1.

Lin. 9. *Imperatori.*] Conſtantino ſcilicet, quod meritò maluit Burnetus, perſpicuitatis gratiâ, repetere, quàm cum noſtro, variatâ appellatione, obſcuriùs loqui. Adde dicta, pag. præc. col. 1.

Lin. 10. *Cum exercitu revolat.*] Columb. viſe, p. 380. col. 1.

Lin. 11. *Opprimitur homo.*] Senex nempè Maximianus, quod ex parte Interpretes declararunt, idemque adeò, qui paulò antè opprimere ipſe Conſtantinum cogitaverat. Præceſſit enim: *Perſuadet nihil ſuſpicanti* (Conſtantino) *ne omnem ſecum exercitum duceret... ut & ipſe* (Senex Maximianus) *haberet exercitum quem occuparet, & ille* (Conſtantinus) *opprimi poſſet ob militum paucitatem.*

Lin. 15. *Quod ipſum præcipuè non deceret.*] Quia & ipſius Conſtantini ſocer erat, & patris fuerat Conſtantii, & Imperator provectæ ætatis, quem omni honore exceperat, adeòque *patris* loco, quia Auguſti *Cæſarum patres* dicebantur. *Tollius.*

Lin. 16. *Tùm ſubitò à tergo ejus portæ reſerantur, milites recipiuntur.*] Planiſſimo ſenſu, modò neutrum ſtrictius à tergo Herculii accidiſſe, ſed in remotâ urbis parte, cui tergum vertebat, intelligas, cujus obſervationis ratio & neceſſitas per ſe patent.

Lin. 17. *Adtrahitur ad Imperatorem rebellis Imperator.*] Vide ut pergat noſter ad aliorum potiùs diſpoſitionem reſpicere, quàm ad Galerianam. Omninò, ſi vel locum iſtum capitis 26. *Patri ſuo poſt*, Herculio ſcilicet, *depoſitum imperium in Campaniâ moranti*, (Maxentius) *purpuram mittit, & bis Auguſtum nominat*, cum hoc capitis 32. contuleris: *Victus contumaciâ* (Galerius) *tollit Cæſarum nomen, & ſe Liciniumque Auguſtos appellat, Maxentium & Conſtantinum filios Auguſtorum*, intelliges adeò, non habitum fuiſſe per plus minùs temporis Herculium pro Imperatore à Galerio, ut in iſtâ ferè ultimâ Galerii diſpoſitione nulla fiat Herculii mentio, nedùm ut Imperatoris.

Ibid. *Pater impius.*] Pater nempè, proprièque dictus, ratione filiæ Fauſtæ, quam Conſtantinus uxorem duxerat: *Impius* autem, id eſt, crudelis, inhumanus, immiſericors, ſicut contrà *pius pater* de patre benigno, humano, & miſericorde uſurpatur. Cicero: *Non ſecùs in me pius, quàm pater in filios*: ut non proindè ſolam filiorum erga parentes pietatem vel impietatem Latini memoraverint, ſed parentum quoque in filios. Imò, *æternam Dei pietatem*, hoc eſt miſericordiam *in gregem ſuum* laudabit noſter ſub finem hujus libri, capite 52.

Lin. 18. *Audit ſcelera quæ fecit, &c.*] Hoc eſt, quamprimùm verò ad Conſtantinum fuit adductus, exprobravit illi Conſtantinus, quomodò non ſe pro patre & ſocero geſſiſſet, ſed ſceleratè, impiè, perfidè. Tùm autem detracta ei veſtis. Ac denique, poſtquàm ita fuiſſet increpitus, vitâ donatus eſt. Adde Col. p. 380. col. 1.

Ibid. *Veſtis.*] Regia ſcilicet, ut noſter, p. præc. col. 2. loquebatur. *Purpuram* Maucroixius, *Imperatoriam purpuram* Burnetus, rotundè tranſtulerunt.

CAPUT XXX.

P. 223. lin. 1. *Sic amiſſo Imperatoris ac ſoceri honore.*] Id eſt, Herculius autem Maximianus, amiſſo in eum modum honore, quem ei anteà Conſtantinus atque alii communiter ut *Imperatori*, Conſtantinus verò inſuper ut *ſocero* exhibebant. Firmant tam ſequentia verba, *humilitatis impatiens* (ex quibus liquet, Herculium deinceps non ſolâ purpurâ, ſed cultu quoque & obſequiis aulicorum caruiſſe, atque ad humillimam denique vitæ conditionem fuiſſe redactum) quàm quòd in præcedentibus dicitur Conſtantinus Herculium, nullum ipſi honorem habendo, increpaſſe ut hominem *ſceleſtum*, ut *patrem impium*, ut *ſocerum perfidum*.

Maximien privé du titre d'Empereur & de beau-pere. Maucroixius; ita ſimpliciter de amiſſis *Imperatoris* & *ſoceri* appellationibus ſermonem eſſe exiſtimans.

But Maximian having loſt both the dignity of an Emperour, and the regard that was payed to him as a Gather in Law. Verſio Anglica; *amiſſum* jam *Imperatoris honorem* de Imperatoriæ dignitatis amiſſione, *amiſſum* verò *ſoceri honorem* de amiſsâ Conſtantini in ſocerum Herculium obſervantiâ explicans. Qui ſenſus à noſtro minùs recedit, idemque ferè cum illo eſt.

Lin. 2. *Quia ſemel abiit impunè.*] Punctum quod eſt ante *Quia*, transfer poſt *impunè*: Boherellus. Item Gale.

Suſpicabar ego copulam *&*, quæ ſæpiuſculè alibi à præcedentibus vocibus abſorpta eſt, abſorptam pariter fuiſſe hîc loci ante *quia*, ubi proindè legendum putem: *Et quia ſemel abiit impunè, vocat, &c.* Adde Cup. p. 475. col. 2. & conſimilem locum ſuprà, p. 565. col. 1.

Ibid. *Vocat filiam Fauſtam.*] *Il flatte ſa fille Fauſta.* Maucroixius.

Miror, cùm tantùm ſit diſcriminis inter *vocare* (*appeller*) & *blandimentis ſollicitare*, (*flatter*). Præter quàm quòd etiam ex proximè ſequentibus manifeſtum eſt, *blandimenta* nonniſi ſecundam Herculii machinam fuiſſe, quâ filiam ſuis partibus conciliare tentaverit. Vocavit ergò primum omnium; id eſt, illam ad ſe vocari curavit, effecitque ut veniret. Adde Columb. p. 380. col. 1.

Lin. 4. *Digniorem virum pollicetur.*] Videatur ibidem loci Columbus.

Ibid. *Petit cubiculum, &c.*] Paulò aliter editio Aboenſis: *Petit cubiculum patens relinqui, & negligentiùs cuſtodiri ſinat.*

Lin. 5. *Pollicetur illa facturam, & refert protinùs ad maritum.*] Προκαταλαβούσης δὲ Φαύστης τὸ ἐγχειρούμενον, καὶ τῷ Κωνσταντίνῳ τοῦτο μηνυσάσης, ἀπορούμενος ἐπὶ τῷ πάντοθεν ἐκπεσεῖν Ἑρκούλιος γέρων κατὰ τὴν Ταρσὸν ἐτελεύτησε. Rectè hæc de inſidiis Zoſimus: ſed uti olim annotavimus, confundit Herculium cum Maximino Dazâ, quem ſimplici morte apud Tarſum periiſſe teſtatur Epitome Victoris. Sed de hoc poſteà viderimus. *Editio Oxon. & Cant.*

Ibid. *Refert protinùs ad maritum.*] Ad Conſtantinum. *Maucroixius.*

Adde Baluz. p. 324. col. 2. & ſeq.

Pag. 224. lin. 1. *Componitur ſcena.*] Eumdem viſe, p. 325. col. 1. & 2.

Ibid. *Quâ manifeſtò facinus teneretur.*] Malim, *in facinore.* Tollius. Quod & Maucroixio videtur in mentem veniſſe. *On diſpoſe toutes choſes pour ſurprendre le perfide dans un attentat manifeſte.*

Præferrem, ſi quid eſſet emendandum, *quâ manifeſtò facinoroſus teneretur.* Sic enim Cicero 5. Verr. *Teneo... furem manifeſtò avertentem rem frumentariam omnem.* Sed quidnî bellè ſtare poſſit lectio recepta, cùm Cicero alibì in eâdem Verrinâ ſcripſerit: *Tenetur igitur jam, judices, & manifeſtò tenetur avaritia, cupiditas hominis, ſcelus, improbitas audacia*; & alibì rursùs pro Cluentio: *Exponam vobis Oppianici facinus manifeſtò compertum atque deprehenſum.* Adde Col. p. 380. col. 2.

Lin. 2. *Supponitur quidam vilis Eunuchus, qui pro Imperatore moriatur.*] Factum notabile, ſed cujus, ut verum dicam, æquitatem neceſſitatemve non ſatis video. Simile tantummodò exemplum ſcio eſſe in Hiſtoriâ Machabeorum, libro 3. initio ferè primi capitis, in hunc modum: Θεόδοτος δέ τις ἐκπληρῶσαι τὴν ἐπιβουλὴν διανοηθεὶς, &c. Latinè, *Theodotus autem quidam rem inſidiis peragere cogitans, cùm aſſumpſiſſet è commiſſis ſibi à Ptolemæo armatis validiſſimos, contulit ſe ad tabernaculum Ptolemæi noctù, ut eum interficeret incautum, eoque pacto finem bello imponeret. At Doſitheus... cùm hunc ſubduxiſſet, ignobilem quemdam ſuppoſuit in tabernaculo, quem pro illo multari contigit.*

Lin. 3. *Ille.*] Maximianus, quem & ideò Interpretes nominare maluerunt.

Ibidem. *Inſidiis opportuna.*] Hoc eſt, inſidioſo ſuo incœpto. Nimiùm enim ſimpliciter Maucroixius, *à ſon deſſein*, ſuo conſilio.

Lin. 4. *Vidiſſe ſomnium.*] Locutio, de quâ conſulendus tibi Cuperus, pag. 475. col. 2. & in quâ aliàs facilè deeſſe poſſit τὸ *ſe* poſt *vidiſſe*, abſorptum ſcilicet ab illo.

Lin. 5. *Filio ſuo.*] Vide ſis Toinardum, p. 413. col. 1.

Ibid. *Ingreditur armatus.*] Haud diſſimile fuit Darii facinus, patrem Artaxerxem noctù opprimere & interficere volentis, quòd ſibi Aſpaſiam negaſſet, nec alius exitus. *Tollius.*

Lin. 6. *Spadone obtruncato.*] Id eſt, ut rectè Interpretes, occiſo. Sequitur enim paulò poſt: *Profertur è cubiculo cadaver occiſi*; & Latinis *obtruncare*, quod propriè loquendo *corpus*, mutilatis, verbi gratiâ, capite & brachiis, *truncum reddere* ſignificat, nonnunquàm etiam *quomodòcunque occidere eſt.* Plautus in Aululariâ, Act. 3. Sc. 4.

Capio fuſtem, obtrunco gallum, furem manifeſtarium.

Ubi vox *manifeſtarius* propter proximè ſequentia debet notari.

Ibid. *Proſiliit.*] Rectiùs, *proſilit.* Tollius.

Ibid. *Profitetur quod admiſerit.*] Lege *admiſerat*, vel, *quid admiſerit.* Idem.

Lin. 8. *Manifeſtarius homicida.*] Confer Plauti locum modò allatum. Adi quoque Columbum, p. 380. col. 2.

Lin. 10. *Dura ſilex, aut ſtet Marpeſia cautis.*] Ex Virgilio libro 6. Æn. *Gale.* Item Paris. editio in margine.

Digitized by Google

Ibid. *Cautis.*] *Cautes.* Editio Aboana, & Pagius (*a*).

Lin 12. *Ac nodum informis leti trabe nectit ab altâ.*] Zoſimus contrà, libro 2. Hiſtor. ὁ Ἑρκούλιος νόσῳ κατὰ τὴν Ταρσὸν ἐτελεύτησε. Id eſt, *Herculius apud Tarſum morbo obiit.* Sed ad ea verba jamdudùm Sylburgius: *Sigonius*, inquit, *ex aliis tradit Maſſiliæ ſtrangulatum, juſſu Conſtantini.* Confer dicta, p. præc. col. 1. & mox dicenda, col. ſeq.

Ibid. *Ac nodum informis, &c.*] Virgilii verſus è libro 12. Æneidos, quod primus monuit Baluzius ad marginem Editionis Pariſienſis.

Ibid. *Leti.*] Editio Aboen. *Lethi*, cum ſpiritu; quem ſanè ſcribendi modum Feſtus olim ac Varro, aliique poſteà benè multi probarunt, voce nempè ἀπὸ τῆς λήθης, quæ Latinis *oblivionem* ſonat, derivatâ. Sed Priſcianus *letum* ſine ſpiritu malebat exarare, & à priſco *leo*, pro *deleo*, deducebat: cujus opinionem cùm viri quoque inter recentiores magnæ eruditionis Manutius & Joſ. Scaliger veriſimiliorem judicaverint, non erat procul dubio, cur veteris ſchedæ Scriptura interpolaretur.

Lin. 14. *Viginti annorum vota celebravit.*] Hoc eſt, *Vicennalia.* Alludit enim Lactantius ad Romanorum morem, qui in hujuſmodi ſolennitatibus, vota pro ſalute ac felicitate Principis concipiebant, ut patet ex Plinii Epiſtolis ad Trajanum. In nummis quoque veteribus, ejuſmodi vota expreſsè leguntur, VOTIS XX. MULTIS XXX. In aliis verò nummis ita habetur, SIC X. SIC XX. Hoc eſt, *Sic Decennalia, ſic Vicennalia.* Anonymus Auctor editionis Cant. idque, ut addit, ex Valeſio in Euſebio de Vitâ Conſt. libro 4. capite 47.

Ibid. *Viginti annorum.*] Deeſt ante hæc verba vox *dominatûs*, Aliàs enim τὸ *per* in *poſt* mutandum foret in præcedentibus. *Tollius.*

Faciunt omninò pro priori aut ſimili aliquâ conjecturâ ambo Interpretes. *Ainſi ce grand Empereur, vingt ans durant le maître du monde.* Maucroix. *Thus this great Emperour, that in the long courſe of 20 years Reign.* Anglica verſio. Adde Baluz. p. 325. col. 2. & Col. p. 380. col. 2.

Lin. 15. *Eliſo & fracto ſuperbiſſimo gutt.*] Videatur rursùs Baluz. ibidem, & Cup. p. 475. col. 2.

Ibid. *Vitam deteſtabilem.*] Epithetum odioſiſſimum, ut hic Ciceronis locus indicat: [*Ea eſt*] *inter natos & parentes* [*caritas,*] *quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere non poteſt.* In Lælio, ſeu de Amicitiâ.

Lin. 16. *Finivit.*] Maſſiliæ, ut Euſebius in Chronico, Victor in Epitome, & Oroſius in Hiſtoriâ docent. *Pagius in Crit. Baron. ad An. Chr.* 307. *nu.* 8. Confer dicta ſuperiùs, pag. præc. col. 1.

CAPUT XXXI.

P. 224. lin. 1. *Ab hoc.*] *Imperatore*, an *tempore?* Oratio enim elliptica eſt; neque res per ſe tantùm dubia ex præcedentibus uſuve Latinæ Linguæ, ſed ex hujus quoque loci verſionibus, quæ palàm alterutro ſupplemento nituntur. *Après que Dieu eut vengé ſa religion & ſon peuple ſur le vieil Maximien.* Maucroixius. Ad verbum, ab hoc ſeno Maximiano, &c. *In the next place.* Verſio Anglica. Planè jam quaſi noſter ſcripſerit: *Secundùm hæc*, vel *Poſt hoc.* Præfero, cùm & ita τὸ *ab hoc* clariſſimus Grævius in fine capitis 26. explicuerit (*b*); nec inſolens ſit Auctoribus Græcis, ἐκ τούτου ſimiliter, pro ἐκ τούτου καιροῦ ponere. Joannes, verbi gratiâ, in Evangelio XIX. 12. Ἐκ τούτου ἐζήτει ὁ Πιλάτος ἀπολῦσαι αὐτόν. Ubi Beza: *Ex eo tempore ſtudebat Pilatus eum dimittere;* Vulgata verò unâ voce: *Exindè quærebat Pilatus, &c.*

Ibid. *Ad Maximianum alterum.*] Id eſt, ex Maucroixii verſione, *ad Galerium.* Rectè, cùm jam noſter ad ultimos infauſtoſque *Galerii Maximiani* caſus orationem convertat, *alterius* ideò *Maximiani*, quòd & Imperatori, cujus modò informe letum recitabatur, nomen fuerit *Maximianus.* Sed an rectè pariter editio prima Oxonienſis in Emendationibus, quæ ſeriùs occurrerant, legendum eſſe monuit *ad Maximianum alterum, Galerium?* Suſpicor voluiſſe virum doctum, cui vulgata lectio diſplicebat, ut pro *ad Maximianum alterum*, *ad Maximianum Galerium* reponatur; quod ratione quidem non caret: ſed ita tamen nuſpiàm hic Auctor locutus eſt; & è contrario jam antè Galerius initio capitis 9. *Maximianus alter*, ut ab Herculio diſtingueretur, fuit vocatus: quarè nullâ nunc mutatione opus eſſe credimus. Adde Baluz. p. 325. col. 2.

Lin. 2. *Perſecutionis auctorem.*] Unum ergò ex illis *auctoribus*, de quibus ſuprà in fine capitis 2. *Si à principio ex quo eſt Eccleſia conſtituta, qui fuerint* ... AUCTORES ... *& quibus pœnis in eos cœleſtis judicis ſeveritas*

(*a*) *In Crit. Baron. ad an. Ch.* 307. *num.* 8. (*b*) *Pag.* 683. *col.* 1.

vindicaverit exponam. Quo loco, quin poſt *auctores* vocem *perſecutionum*, aut ſi quis malit, *perſecutionis* ſupplere oporteat, non dubitamus ob plenam hujuſce phraſin, *perſecutionis auctorem.* Addatur propter alia Bal. ibidem.

Ibid. *Ut in eo etiam vim majeſtatis oſtenderet.*] Tale illud ejuſdem capitis 2. *quatenus virtutem ac majeſtatem ſuam in . . . dis delendiſque nominis ſui hoſtibus Deus ſummus oſtenderet.* Confer omninò Baluz. p. 326. col. 1.

Lin. 3. *Jam de agendis & ipſe, &c.*] Quia nimirùm Vicennalia Diocletianus ante octo annos celebraverat. Maucroixius: *Ce Prince à l'exemple de Diocletien.* Vide caput XVII. & Baluzium quoque, p. 326. col. 1. item Col. p. 380. col. 1.

Lin. 4. *Qui jamdudùm, &c.*] Sic videtur ſupplenda hæc lacuna, *& qui jamdudùm, &c. ut quæ promiſerat redderet.* Edit. Oxon. & Cant.

Ibid. *Ut, quæ promiſerat redderet.*] Ita rectè emendatum. Promiſſa autem hæc ad milites ſpectant, quibus, inſtantibus vicennalibus, congiarium ſe, ſive donativum daturum more ſolito promiſerat. Hæc ut promiſſa præſtaret, novis indictionibus opus erat. *Tollius.*

Lego, *&, ut qui jamdudùm Provincias afflixerat, auri argentique indictionibus factis, quæ promiſerat redderet; etiam, &c.* Gale.

Malebam, *& qui jamdudùm provincias afflixerat, auri argentique indictionibus factis, is quò quæ promiſerat redderet, etiam,* & quæ deindè, ut *is* à *factis*, & *quò* à *quæ* fuerint abſorpta. Vel ſimpliciter, *& qui jamdudùm provincias afflixerat auri argentique indictionibus factis, quò quæ promiſerat redderet, etiam . . .* Adde Cuperum, p. 475. col. 2. & Columbum, p 380. col. 2.

Ibid. *Auri argentique indictionibus factis.*] Livineius ad hunc Plinii locum in Trajani Panegyrico: *Nec novis indictionibus preſſi ad vetera tributa deficiunt*, tria omninò genera penſitationum, inquit; *Canon*, certum & ordinarium tributum; *Oblatio*, quòd ſponte præſtetur; *Indictio*, quòd de novo imponatur. Meminit Aſconius in Verrinam IV.

Pag. 225. lin. 1. *Quæ promiſerat redderet, etiam in nomine vicennalium, &c.*] Labe multâ ſunt hæc verba inquinata, quæ videntur dilui poſſe, ſi reſcribamus: *Quæ promiſerat reddere, & inani nomine vicennalium ſecurem alteram inflixit. Reddere* nimirùm vicennalia, eſt agere, celebrare, edere. Sueton. in Domit. 4. *Collegium inſtituerat, ex quo ſorte ducti magiſterio fungerentur, redderentque eximias venationes & ſcenicos ludos.* Terent. Andr. III. 1. *Me ſi imparatum in veris nuptiis advortus eſſet, quot mihi ludos redderet?* *Reddere* enim ſæpiùs eſt *dare*, ut *juſta reddere* apud Columellam lib. 8. *Nulla eſt autem major vel nequiſſimi hominis cuſtodia, quàm quotidiana operis exactio, ut juſta reddantur, ut villicus ſemper præſto ſit.* Et lib. XI. capite 2. *Curabit villicus ut juſta reddantur;* hoc eſt, ut quæ eis injunguntur, agant, dent, præſtent. Celſus libro XCIV. de V. S. *Verbum reddendi quanquàm ſignificationem habet retrodandi, recipit tamen & per ſe dandi ſignificationem.* Sic *exta reddere.* Virgil. *Fumantia reddimus exta;* & *vota reddere*, pro *facere*, ſolennis locutio. Poſteà ex voce *inani*, ultimæ litteræ *ani* exciderunt, & adhæſerunt præcedenti voculæ *&*. Indè natum *etam*, & deindè *etiam*. *Inane nomen vicennalium* dicitur, quòd vicennalia fruſtrà promittebat, & horum nomine pecuniam extorquebat, quæ tamen non egit. In fine non poteſt ferri *adflixit*, quia modò præceſſerat, *jamdudùm provincias afflixerat;* ne dicam de inſolentiâ locutionis, *ſecurem affligere.* At *ſecurim infligere*, ut in illo trito, *aſciam cruri infligere.* Sententiam viderunt Oxonienſes, qui exponunt, alterum vulnus inflixit. Nimirùm intelligit acerbiſſimam illam exactionem, de quâ in ſequentibus agit. *Gravius.*

Ibid. *Etiam in nomine vicennalium.*] Deleo *in.* Gale.

Servari fortè poſſet, ut ut in ſpeciem ſuperfluum, nî alia obeſſent. Probo ex iſtis Hieronymi (*a*): *Et erat* [*Cain*] *ædificans civitatem, & cognominavit eam in nomine filii ſui Enoch.* Ubi manifeſtè præpoſitio abundat.

Lin. 2. *Securem alteram afflixit.*] Nullo ſenſu. *Allix.* Locus corruptus. *Pagius* (*b*).

Id eſt, alterum vulnus inflixit. *Edit. Ox. & Cant.*

Ibid. *Securem.*] *Securim.* Editio Aboana. Quod, licèt rectius, meritò tamen improbat Columbus, p. 380. col. 2. Adde Cup. p. 476. col. 1.

Ibid. *Quâ vexatione.*] *Vexare*, ſicut viri

(*a*) *In ſuâ Euſebiani Chronici Verſione, haud procul ab initio.* (*b*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 311. *num.* 10.

Digitized by Google

Docti ex Gellio ad Paſſionem SS. Perpetuæ & Felicitatis (*a*) poſuerunt, *Verbum leve eſt, & parvi incommodi.* Nec malè ſanè, ſi id duntaxat de certis locis intelligatur; de iſto putà memoratæ Paſſionis (*b*): *Pater motus hoc verbo, mittit ſe in me, ut oculos mihi erueret: ſed vexavit tantùm.* At eam ſignificationem minimè perpetuam eſſe non ſolùm jam antè (*c*) oſtendimus, verùm quæ hîc proximè ſequentur, declarabunt etiam & confirmabunt.

Ibid. *Generis humani.*] Pertinet huc quod apud Florum, aut conſimilem Hiſtoriæ Romanæ Scriptorem, in hæc ferè verba legere memini, *genus humanum, id eſt, populus Romanus.* Nam nunc quidem locum meliùs nequeo indicare, vel adducere.

Ibid. *Exactio celebrata ſit.*] Col. vide, p. 381. col. 1.

Lin. 3. *Officiorum omnium.*] *All the Taxmaſters.* Verſio Anglica. Quaſi dicas, omnium qui exigendis pecuniis præfecti erant, vel unâ voce, *exactorum*; quomodò noſter paulò poſt: *Nulla area ſine exactore*; & apud Cæſarem, libro 3. de Bello civ. *Erat plena Lictorum & Imperiorum Provincia, conferta Præfectis atque Exactoribus.* Sed aliter, & meliùs, credo, Cuperus in fine ſuæ ad hunc locum obſervationis, pag. 476. col. 1.

Lin. 4. *Cui priùs ſatisfieret incertum. Venia, &c.*] Sic adhibet in hâc ſecundâ editione Baluzius diſtinctionem correctionemque, quas in Indice Erratorum prioris propoſuerat. In primâ quippè vir clariſſimus ex MS. Codice excudi curaverat in Auctoris verbis: *Cui priùs ſatisfieret incertum, veniam*, quæque poſteà. Undè nec aliter poſt aliquot annos editiones Oxon. & Cantabrig. Aboenſis ſola diverſo pacto, *cui priùs ſatisfieret, incertum veniam non habentibus.* Quorum equidem verborum ſententiam haud facilè aſſequor.

Emendo, *cui priùs ſatisfieret incertis.* Gale. Id quod egregiè cum antecedentibus cohæret.

Lin. 5. *Venia non habentibus nulla.*] Ita rursùm hodiè Baluzius, cùm is priùs, & cæteri poſt illum Editores, *veniam non habentibus nullas abſtinendi*, & reliqua, edidiſſent; proindèque ſine ullâ prorsùs diſtinctione poſt *nullas*. Quod ſubjectis Doctorum Notulis occaſionem dedit.

Quanquàm vetus Codex exhibeat lectionem, quam nos dedimus, quia tamen conſtat eam non eſſe ſanam, non vana fortaſſis conjectura fuerit, ſi putemus ita legendum eſſe: *Venia non habentibus nulla ſuſtinendi multiplices cruciatus, niſi*, & quæ ſequuntur. *Baluzius, in Indice Erratorum prioris ſuæ editionis.*

Ita emendat hunc locum Baluzius: *Venia non habentibus nulla ſuſtinendi multiplices cruciatus.* Mihi ſic videtur legendum: *Venia, non habentibus, nulla abſtinendi, &c.* Edit. Oxon. & Cant.

Veniam non habentibus nullas; nullo ſenſu. *Allix.*

Corrige: *Quin etiam non habentibus via nulla, &c.* Niſi quis in ſingulari malit, *habenti*, quia mox *circumſepto* ſequitur, quod tamen in *circumſeptis* mutari malim. *Tollius.*

Putabam non poſſe meliùs legi & diſtingui, quàm vel hoc pacto: *Venia à non habentibus nulla ſe abſtinendi. Multiplices cruciatus, niſi exhiberetur, &c.* Id eſt, ſeverè injunctum fuerat exactoribus, ne ſe ab iis abſtinerent, qui *Nihil habeo quod præſtem*, affirmatè dicturi forent: undè quotiès id ex aliquibus audiebant, totiès multiplices adhibebant cruciatus, niſi ſtatim exhiberetur quod non erat; vel, ut hodiè cum Baluzio: *Venia non habentibus nulla.* Supple, *dabatur*; hoc ſenſu: nunquàm qui nihil, quod exhiberent, habebant, impetrare poterant ab *Officiorum militibus*, ut id ſibi condonaretur. Sequentia porrò neutri ſenſui repugnant, ſed alterutrum potiùs firmabunt: utì & quod antè (*d*), allato Vulgatæ loco, oſtendimus, *non habere* idem eſſe ac *nihil habere*. Pro poſteriori faceret ſpecialiter Quintiliani locus: *Peccavi, veniam peto*: ubi *venia*, culpæ ſeu peccati remiſſio eſt. Tùm & iſte cap. 35. *Nec tamen .... veniam ſceleris accepit à Deo.* Adde Baluz. pag. 326. col. 1. & Columbum, pag. 381. col. 1.

Ibid. *Suſtinendi multiplices cruciatus.*] Priſca ſcheda: *Abſtinendi multiplicis cruciatûs.* Quam lectionem non cunctæ tantùm, quæ hactenùs prodierunt, editiones bonâ fide repræſentarunt: ſed quam etiam explicari commodè poſſe credebat Galeus.

Lin. 6. *Circumſepta.*] Vox Tollio, ut ipſe modò teſtabatur, ſuſpecta; & pro quâ

(*a*) *Pag. 6. edit. Oxon. an. 1681.* (*b*) *Ibid.* (*c*) *Ad caput 27. pag. 685. col. 1.* (*d*) *Pag. 667. col. 2.*

utique

Digitized by Google

usque *circumſeptis* mallet reponi. Suſpicabar ego totius olim loci ſcripturam fuiſſe: *Suſtinendi multiplices cruciatus, niſi exhiberetur ſtatim quod non erat, aut erat multis cuſtodiis circumſeptum.* Dein proximè: *Nulla reſpirandi facultas, &c.* Relege tu, ſi num ita omnia ſecum aptè cohæreant necne dubitas, quæ præceſſerunt.

Lin. 8. *Frequens ſuper hiſdem hominibus vel ipſis judicibus vel militibus judicum pugna.*] Diſtinguo, & ſuppleo: *Frequens ſuper hiſdem hominibus, vel ipſis judicibus militum, vel militibus judicum, pugna.* Gale.

Argutè prorsùs, meo judicio. Sed vel ſine ſupplemento videbatur mihi Galei ſenſus ex receptâ lectione emergere. De *hiſdem* porrò, pro *eiſdem*, jam antè dictum, p. 666. col. 2. & ſeq.

Lin. 9. *Nulla area.*] Columbus ſuprà, caſu potiùs, quàm conſilio, *Nulla area.* Adi locum, pag. 381. col. 1. nec non Cuperum, pag. 476. col. 1.

Lin. 10. *Quæ quàm tolerabilia ſint.*] Locus luxatus. *Allix.*

Fortaſsè reponendum, *Quanquàm intolerabile ſit, &c.* Baluzius ad calcem ſuæ primæ editionis, qui & tibi videndus ſuprà, p. 326. col. 1. cum Columbo, p. 381. col. 1.

Baluzius legit: *Quanquàm intolerabile ſit*, ſenſu, ut mihi videtur, interrupto. Quarè ſic ſcribendum: *Quæ cùm intolerabilia ſint.* Edit. Oxon. & Cant.

Emendo: *Quæ quanquàm intolerabilia ſint.* Boherellus, item Grævius ad totam periochen, his verbis:

Quæ quàm tolerabilia ſint, eripi à labore hominum cibos labore queſtos, tamen tolerabile aliquo modo vel ſpe futurorum. Hæc, ut habentur in libris, quos adhùc vidimus, ſunt intolerabilia, quia nihil ex iis ſanæ ſententiæ elici poſſe, non ſanus jurabit Oreſtes. Vide, num ſaniora ſint, ſi, ut Lactantium ſcripſiſſe vero ſimillimum eſt, legas: *Quæ quanquàm intolerabilia ſint, eripi à labro hominum cibos labore quæſitos, tamen tolerabile aliquo modo vel ſpe futurorum.* Pro *labore*, *labro* repoſui, nimirùm quo uſuri erant. Notum illud: *Multa cadunt intra calicem ſupremaque labra.* Cibi labore *quæſiti* ſunt acquiſiti, ut milliès *quærere.* Horatius:

Non minor eſt virtus, quàm quærere, parta tueri.

Hanc emendationem olim probavi Heinſio. *Grævius.*

Ibid. *Quæ quàm tolerabilia ſint.*] Lego: *Quæ quanquàm intolerabilia ſint.* Reſpicit enim & ab aratione, & à vindemiâ quæſitos & redeuntes cibos. Nam & vinum inter alimenta numeratur. Primo commate diverſitatem reſpicit alimentorum; ſecundo factum ipſum, quod illâ ſententiâ, *eripi ab ore hominum cibos labore quæſitos*, exprimitur. *Tollius.*

Corrigo: *Oh! quàm intolerabile fuit, &c.* Gale.

Quæ quantò intolerabilia ſint. Pagius ad annum Chriſti 311. num. 10. ſive de induſtriâ, ſive errore typographico.

Præferebam his omnibus: *O nequam, tolerabilia ſint*, quæque poſteà, cum apoſtrophe nempè, & interrogatione. Primò, quoniam mox noſter cum ſimili apoſtrophe & interrogatione: *Undè igitur hoc, ô dementiſſime tyranne, præſtabo?* Tum, quòd ea emendatio omnium maximè ad veteris codicis lectionem accedat. Quantulùm enim diſtant, *Quæ quàm*, ſeu veriùs etiam, uti milliès ſcripſerunt Librarii, *Que quàm*, & *O nequam?* Denique, quia cùm non de unicô cibi genere erepto, ſed de pluribus ereptis agatur, potuit optimo ſenſu hic Auctor exclamare: *O nequam! tolerabilia ſint, cibos labore quæſitos ab hominum labro*, vel *ore eripi.* Hic enim verus ordo verborum. Pronuncient tamen alii de totâ re, non ego. Addo ſolùm haud diſſimile Ciceronis ἐπιφώνημα in Epiſtolis ad Atticum (*a*): *O Seſtii tabellarium hominem nequam!*

Lin. 11. *Eripi ab ore hominum cibos labore quæſitos.* [Ita jamdudùm ambæ editiones Oxonienſes & Cantabrigienſis. Niſi quòd etiam præiverat conjecturâ ſuâ Baluzius in erratorum Indice ſæpiùs laudato. Sed vetus tandem liber: *Eripi à labore hominum cibos labore queſtos*, per *e* ſimplex, atque indè Pariſienſis editio cum Aboanâ: *Eripi à labore hominum cibos labore quæſitos*, per diphtongum, & aliquid ampliùs. Cave porrò, alios hoc loco cibos intelligas, quàm quos præcedentia *areæ* & *vindemiæ* vocabula ſuggerunt, panem ſcilicèt, vinumque, cibos reverà ab aratione & à vindemiâ redeuntes, ut paulò antè Tollius loquebatur; quin & pariter *ciborum* notione contentos, ut idem meritò obſervabat. Adde nunc Baluzium, pag. 326. col. 1. & Columbum, pag. 381. col. 1.

Ibid. *Tamen tolerabile* (vel *ſuſtentabile*) *aliquo modo vel ſpe futurorum.*] Ignoſcant mihi quod dicam doctiſſimi viri, qui hanc lectionem ferunt, & ſuo quiſque ritu exponunt;

(*a*) *Lib. 16. ep. 14.*

ego illam ferri non poſſe judico, ſed reſcribendum: *Tamen tolerabile aliquo modo, vel ſpe fœturarum.* Qui in regionibus vini & frumenti feracibus terram colunt, famem vulgò triplici rerum genere ſuſtentant, aut queunt ſaltem ſuſtentare; pane, ſive frumento, quod eſt *areæ* proventus; vino, quod proventus eſt *vindemiæ*, ſeu torcularis; ac denique fœturis, ſeu proventu animantium. Animantium enim proventus Latinis *fœtura* eſt; & ipſimet fœtus, *fœturæ*. Plinius: *Optima fœtura eſt poſt vernum æquinoctium*; & Virgilius Ecl. 7.

Si fœtura gregem ſuppleverit, aureus eſto.

Ubi Servius: *Si tot agnos habuero, quot oves; hoc eſt enim gregem ſuppleri per fœturam. Fœtura enim eſt proventus, id eſt, ipſe fœtus.* Undè & *ſuperfœtare*, explicante Stephano, dicuntur quædam animalia, dum poſt unum fœtum ex coïtu conceptum, rursùm alium concipiunt à priore, qui etiam uno aut altero die, vel etiam pluribus poſt primum emiſſum, ſuo tempore emitti ſolet; quæ emiſſio ſecunda, & velutì novus quidam partus *ſuperfœtatio* dicta eſt. Atquì Agricolis, quibus ordinarii cibi, panis & vinum, uterque magno labore ab aratione & vindemiâ rediens, ſi uſque ab ore eripiuntur, factum illud, ut ut naturâ intolerabile, tolerabile tamen evadit, ſi ſpes ſit, ſe cæteroquin ex animantium *fœturis*, id eſt, fœtibus victuros; quia nempè diverſa eſt eo ſenſu *fœtura boum*, verbi gratiâ, à *fœtura ovium*. Facit hùc notabilis locus Cæſaris lib. 7. de Bello Gallico: *Summâ difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, ... uſque eò, ut complures dies milites frumento caruerint, & pecore è longinquioribus vicis adacto extremam famem ſuſtentarent.* Quòd ſi fallor, ecce quo pacto Interpretes verterint: *On les conſoloit par l'avenir.* Maucroixius. Ad verbum ferè: Illis meliora in poſterum ſperanda eſſe dicebant, ſicque ſolabantur. *Yet all this was ſofned by the hopes that were given of what the Emperour was to do in his twentieth year.* Tralatio Anglica. Id eſt: Sed ea tamen omnia leniebat injecta ſpes bonorum, quibus ipſos Imperator ſuo illo viceſimo anno eſſet affecturus. Adde Cuperum, pag. 476. col. 1.

Lin. 12. *Quid veſtis omnis generis, quid aurum, quid argentum?*] Locus, ut vel ex Interpretum verſione apparet, mutilus, aut mendoſus. *Peut-on ſe paſſer de meubles, ni d'habits?* Maucroix. Quis ſupellectile veſtibusve carere poteſt? *It was expected that men ſhould appear in rich clothes, and bring much gold and ſilver along with them.* Burnetus. Quaſi dicas: Tenebantur homines memorata vicennalia pretioſis veſtibus induti, multoque auro & argento circum ſe poſito decorati celebrare. Idque ita futurum expectabat Galerius.

Mihi videbatur verbum aliquod exigendis indictionibus proprium excidiſſe, quale eſt proindè *exigitur. Quid veſtis omnis generis exigitur? Quid aurum? Quid argentum?* Ad veſtiendos nempè & adornandos Imperatoris ſtipatores, milites, alios, agendorumque ſolenniùs vicennalium nomine. Sequitur certè: *Undè igitur hoc, ò dementiſſime tyranne, præſtabo?* Id eſt, exhibebo, dabo; quod præceſſiſſe aliquam rei præſtandæ petitionem pluſquàm innuit. Et poſſe nunc optimè de percipiendis indictionibus ſermonem eſſe, clamant pariter hujus capitis initio hæc verba: *Qui jamdudùm provincias afflixerat auri argentique indictionibus factis ... etiam in nomine vicennalium ſecurem alteram* [novarum ſcilicèt auri argentique indictionum] *afflixit.* Præſertim ſi & finis capitis attendatur: *Quis ergò non bonis ſuis everſus eſt, ut opes, quæ ſub imperio ejus fuerunt, corraderentur ad votum, quod non erat celebraturus?*

Lin. 14. *Undè igitur hoc, ò dementiſſime?*] Rectiùs *hæc*, ut proximè antè, *Nonne hæc.* De apoſtrophe jam dictum quod oportuit.

Ibid. *Præſtabo.*] Cuperum vide, pag. 476. col. 1.

Lin. 15. *Quis ergò non bonis ſuis everſus eſt, ut opes, &c.*] Ex verbis iſtis liquet, quantâ pompâ Vicennalia & id genus feſta ab Imperatoribus ederentur, cùm in eum finem ingentes exactiones fieri ſolerent. *Pagius* (*a*).

Adde Columbum, p. 381. col. 2.

Lin. 17. *Votum.*] Videatur Baluzius, pag. 326. col. 1.

Ibid. *Quod non erat celebraturus.*] Eò quòd non pervenerit ad vigeſimum imperii ſui annum. *Edit. Oxon. & Cant.* addente ultimâ, vide Sectionem 30.

Liquet ex iis verbis, Galerium Maximianum Imperii Cæſarei Vicennalia non celebraſſe, licèt, ſi anno legitimo exhibita fuiſſent, currenti [311.] in quo ſextus à celebratis Quindecennalibus incipiebat, edenda fuiſſent. In hunc enim annum Imperii Cæſarei Galerii Maximiani Vicennalia incidebant,

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 311. *num.* 10.

Digitized by Google

quæ tamen in annum ſequentem diſtulit, ut ex Lactantio, cap. 3. videbimus, Conſulatu interim ſuſcepto. *Pagius* (*a*).

CAPUT XXXII.

Pag. 226. lin. 1. *Nuncupato igitur Licinio Imperatore.*] Sublato Severo, imperium Licinio dedit Galerius ſubſtituto in Severi loco, *Auguſteum* nimirùm imperium; id enim Severo conceſſum probavimus ... & eodem, ut videtur, conſilio Conſtantinum deprimendi, ut proindè Conſtantino illum anteponeret. *Dodvellus* (*b*).

Adde ex ſuperioribus, pag. 689. col. 2. Pagii locum, quo vix quidquam meliùs hùc pertineat.

Ibid. *Maximinus.*] Qui *vero nomine ante imperium Daza dictus.* Verba ſunt Victoris in Epitome.

Ibid. *Iratus, nec Cæſarem ſe, nec tertio loco nominari volebat.*] Non quòd ſanè tres tum temporis forent Cæſares in Imperio Romano, eſſetque tertius ex illis Maximinus; erant enim duntaxat duo, Maximinus ſcilicèt, ex communi Diocletiani & Galerii diſpoſitione, ac Conſtantinus, ex propriâ Galerii ultimam Conſtantii voluntatem improbantis: ſed quia, uno verbo, nolebat ampliùs Maximinus vocari *Cæſar*, verùm *Auguſtus;* quin nec *Auguſtus* tertio demùm loco in Edictorum titulis poſt Galerium & Licinium nominandus, ſed ſecundo, & Licinius poſteà tertio, hoc proindè inter ſeſe ordine: *Galerius Auguſtus—Maximinus Auguſtus—Licinius Auguſtus—* non autem; ut ex noviſſimâ Licinii per Galerium nuncupatione videbat conſequi, *Galerius Auguſtus, Licinius Auguſtus, Maximinus Cæſar.* Verſio Anglica breviter in eumdem ſenſum: *Maximin reſented it extreamly, and would neither be contented any longer with the title of Cæſar, nor allow Licinius the precedence.* Adde Baluzium, pag. 326. col. 2. Cuperum, pag. 476. col. 1. & ſeq. & Toinardum, pag. 413. col. 2.

Ibid. *Iratus.*] Anonymus editor Cantabrigienſ. Vide Euſebii Hiſtoriam Eccleſiaſticam, lib. 8. cap. 13. Edit. Valeſ.

Lin. 2. *Mittit ergò ad eum ſæpè legatos.*] Scilicèt Galerius Maximianus. *Pagius.* Conjunctis eo pacto diverſis Interpretum ſupplementis. Confer Baluzium, pag. 326. col. 2. Columbum, pag. 381. col. 2. & Toinardum, pag. 413. col. 2.

Lin. 3. *Diſpoſitionem ſuam ſervet.*] Quâ Licinius renuntiatus eſt Imperator. *Edit. Ox. & Cant.*

Addo: Et quâ olim Maximinus per Diocletianum, ſuggerente & *dante* hominem Galerio, pronuntiatus fuerat *Cæſar.* Vide caput XVII. Adjice quoque Baluzium, pag. 326. col. 2. Cuperum, pag. 476. col. 2. Toinardum, pag. 413. col. 2.

Ibid. *Cedat ætati, &c.*] *And to induce him to pay the reſpect that was due to Licinius, aged and to his gray hairs.* Verſio Anglica; hoc ſenſu: Cedat ætati Licinii, & honorem deferat ejus canis. Conſentit Toinardus, pag. 413. col. 2. Sed aliter prorſùs Baluzius, p. 326. col. 2.

Lin. 4. *At ille tollit audaciùs cornua.*] Maximinus ſcilicèt, ut Interpres Anglicus explicuit. Cætera Cuperus, pag. 476. col. 2.

Ibid. *Præſcriptione temporis pugnat, &c.*] Topicum, hodièque celebre in rebus tam civilibus, quàm Eccleſiaſticis; quin & jam olim in utriſque, ut Hiſtoriæ ſacræ & profanæ Periti norunt. Adde Columbum, p. 381. col. 2.

Lin. 6. *Preces ejus & mandata contempſit.*] Lege: *contemnit.* Tollius.

Ibid. *Ejus.*] Maximiani. *Tralatio Anglica.*

Ibid. *Dolet beſtia & mugit.*] Fortè, *Dolet beſtia & rugit.* Nicolaus Heinſius.

Ibid. *Beſtia.*] Pro quâ voce, *Galerium* in Maucroixii Verſione, *Tyrannum* in Anglicâ legas. Multæ ſunt ſimiles locutiones in ſuperioribus, initio, putà, capitis 4. & 9. Conferatur Toinardus, pag 413. col. 2.

Ibid. *Quòd eum ideò ignobilem feciſſet Cæſarem, ut ſibi obſequens eſſet, is tamen, &c.*] Lego: *quod cùm ideò.* Boherellus, item Gale, Allix.

Niſi quis maluerit tranſpoſitione contentus eſſe, legendo: *quod ideò eum ignobilem* ... præſtiterit correxiſſe: *quod cùm eum ignobilem feciſſet Cæſarem.* Tollius.

Fortè: *quòd quem ideò ignobilem feciſſet Cæſarem, ut ſibi obſequens eſſet, is tamen tanti beneficii,* quæque poſteà. *Eum* non poteſt ferri, cùm *is* ſequatur. *Nicolaus Heinſius.*

Sequitur, fateor. At quid, ſi deſit copula *&* ante *is*, eaque præcedenti verbo [*eſſet*] abſumpta, ut totiès alibì? An necdùm etiam ferri poterit τὸ *eum*? Imò verò, plano & commodo ſenſui non obſtabit. Præcipuè, ſi ſimul pro *ideò*, *adeò* legeris, in hunc modum: *De-*

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 311. *num.* 10. *&* 6. (*b*) *Diſſert. Cypr.* XI. *num.* 85.

Digitized by Google

let beſtia, & mugit, vel *rugit*, *quòd eum, adeò ignobilem, feciſſet Cæſarem, ut ſibi obſequens eſſet, & is tamen tanti beneficii ſui oblitus, voluntati ac precibus ſuis impiè repugnaret.* Contemptiſſimam Maximini ignobilitatem paucula iſta capitis 19. extra omnem controverſiam ponunt: *Daia ſublatus nuper à pecoribus & ſylvis.* Quarè nos Auctoris manum utrâque correctione reſtituiſſe credimus.

Lin. 8. *Impiè repugnaret.*] *Pietatem* & *impietatem* in filios cadere, diximus obiter in antecedentibus. Ab Auguſtis verò Cæſares *filii* vocabantur, ut ex capite xx. (*a*) Doctorumque ad illud obſervationibus (*b*) certum eſt. Hinc jam noſter de Maximino Cæſare, qui Galerii Auguſti mandata contemnebat, *is tamen voluntati ac precibus ſuis impiè repugnaret.*

Ibid. *Victus contumaciâ.*] Quis, & cujus contumacia? Nam de utrâque re eruditi viri in contraria abeunt.

Hoc eſt, *Victus contumaciâ ſuâ Maximinus*, inquiunt unus & alter. Toinardus nempè p. 413. col. 2. ubi vide ſis plura. Item Pagius in Diſſertatione Hypat. pag. 138. & in Criticâ Baron. ad annum Chriſti 307. num. 14. Niſi quòd poſteriore loco mendosè: *Victus contumaciâ* [*Maximianus*] pro *Maximinus* excuſum.

Id eſt, *Victus contumaciâ Maximini Galerius*, inquiunt duplò plures. Columbus ſuprà, pag. 381. col. 2. Baluzius, pag. 326. col. 2. ad hæc verba: *Tollit Cæſarum nomen.* Cuperus denique, pag. 477. col. 1. ad iſthæc: *filios Auguſtorum.*

Nos quod hactenùs fecimus, pergemus facere. Stamus à poſterioribus, idque tribus potiſſimùm de cauſis, Prima eſt, quòd hæc omnia, *nomen Cæſarum tollere*, tum *ſe & Licinium Auguſtos appellare*, poſtremò *Maxentium & Conſtantinum filios Auguſtorum nuncupare*, naturâ ſuâ propriæ & genuinæ *Senioris Auguſti* partes fuerint, non *meri adhùc Cæſaris*, qualem neceſſariò ponunt fuiſſe Maximinum, cùm ſe Auguſtum pronuntiavit. Secunda autem, quòd adeò improbabile eſt, Maximinum tria illa ſuopte Marte ſuoque auſu aggreſſum eſſe diſponere, ut quanquàm, referente Euſebio, Maximinus *Auguſtum* ſemetipſe nuncupaverit, id tamen nunquàm velut à ſe factum auſus ſit nuntiare Galerio per litteras, ſed uti factum ab exercitu. *Maximinus*, dicet mox noſter, *poſtmodùm ſcribit quaſi nuntians, in campo Martio proximè celebrato Auguſtum ſe ab exercitu nuncupatum.* Tertia denique, quòd cùm, ex ejuſdem narratione, Maximinus Galerio tantùm ſcripſerit, fuiſſe ſe Auguſtum ab exercitu nuncupatum, nec addiderit, inquam, ſeſe exindè Cæſarum nomen ſuſtuliſſe, & Auguſtorum filios Maxentium Conſtantinumque vocaſſe, jam nequeant duo iſta, *Tollit Cæſarum nomen*, *Maxentium & Conſtantinum filios Auguſtorum appellat*, referri, niſi vel ad eumdem exercitum, vel ad Galerium. At ut ad exercitum referantur, non ſinit, ne hîc epiſtolæ ſilentium urgeam, id quòd nulla ante præſentem locum Maximini exercitûs mentio apparet. Manifeſtè ergò ad Galerium retulit. His, opinor, nonnihil ponderis additur argumentis Doctorum, quos duces ſequimur.

Lin. 9. *Tollit Cæſarum nomen.*] Galerius nimirùm, ob modò dicta, ut ab eo [nomine] deinceps abſtinerent, qui in imperii ſpem adoptarentur, & ſic excluderetur Maximinus, aiunt ad hunc locum, ex Baluzio, Editiones Oxon. & Cantabrigienſis. Videantur apud Baluzium plura, p. 326. col. 2.

Ibid. *Tollit Cæſarum nomen.*] Quod etiamnùm igitur obtinebat, ut ex his verbis alibi non ſine causâ collegimus. Accedat Euſebius, libro 8. Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, cap. 13. Λικίνιος δ' ἐπὶ τούτοις ὑπὸ κοινῆς ψήφου τῶν κρατούντων Αὐτοκράτωρ καὶ Σεβαστὸς ἀναπέφηνε. Ταῦτα Μαξιμῖνον δεινῶς ἐλύπει, μόνον Καίσαρα πρὸς πάντων εἰσέτι τότε χρηματίζοντα. Id eſt, vertente Baluzio: *Poſt hæc Licinius communi Imperatorum ſuffragio Imperator & Auguſtus declaratus eſt. Quod quidem Maximinus ægrè admodùm tulit, qui hactenùs Cæſar duntaxat ab omnibus appellabatur.* Sed an is ſolus? Sic certè, ſecundùm noſtrum, à quo Maxentius, capite XXVI. & Conſtantinus plus ſemel, capite XXIX. atque aliis, *Imperatores* vocati ſunt. Verùm aliter Cæſarum & Imperatorum numerum inibat Galerius, & ex ejus mente computat ſuprà Toinardus, pag. 414. col. 1.

Lin. 10. *Maxentium & Conſtantinum filios Auguſtorum.*] *By which Maximin was quite ſhut out.* Tralatio Anglica. Ad verbum: Quâ re, ſeu quo pacto, Maximinus excludebatur prorsùs. Sed hunc locum in *Maxentii* nomine corruptum eſſe, ſuſpicatur Baluzius, p. 327. col. 1. Mutilum verò judicant Columbus, pag. 382. col. 1. & Cuperus, p. 477. col. 1. Adde Toinardum, pag. 414. col. 1.

Lin. 11. *Quaſi nuntians, &c.*] Notanda

(*a*) *Pag.* 653. *col.* 2. (*b*) *Baluz. pag.* 308. *col.* 2. *Cuper. pag.* 464. *col.* 2.

vis verborum, quæ ſanè longè minor, quàm ſi noſter *denuntians* ſcripſiſſet. Cautè itaque etiamnùm, nec ſine aliquâ obſervantiâ Maximinus cum ſeniore Auguſto agebat; minùſque veriſimile, Maximinum in tam multis illis, de quibus paginâ præced. diximus, auſum eſſe ejuſdem ſenioris Auguſti jura ſimul & ſemel uſurpare.

Ibid. *In campo Martio proximè celebrato.*] Putabat Nicolaus Heinſius, excidiſſe vocem *ludo. In campo Martio ludo proximè celebrato.* Mihi nihil excidiſſe videtur. Significat, *campum celebratum eſſe*, à magnâ hominum multitudine frequentatum, aut muneris, aut venationis, aut ludorum causâ. Sic & in vetere Kalendario, *celebratur aſylum;* & apud Ovidium, *vicini lucus celebratur Hylerni*, id eſt, à plurimis aditur, ut ſolent loca ſacra frequentari in ſolennibus feſtivitatibus. Non aliter dicitur celebrari campus Martius, ut janua Mutii apud Ciceronem: *Qu. Mutii janua maximâ quotidiè civium frequentiâ celebratur;* & Cicero ipſe IV. ad Attic. I. *Similis & frequentia & plauſus me uſque ad Capitolium celebravit.* Potuit autem Maximinus etiam abſens in campo Martio Auguſtus nuncupari, ut forsàn extra Romam non ſit quærendus Martius campus. *Gravius.*

Ibid. *Campo Martio proximè celebrato.*] Phraſis illius temporis. Id eſt, die ſolenni, vel Comitiis, queis Conſules creabantur. Factitatum id olim in campo Martio: dies autem hic fuit, quo ipſe VIII. & Maximinus iterùm Conſules declarati; quâ honoris ſui occaſione Maximinus ad invadendam Auguſti dignitatem uſus eſt. Cæterùm factum hoc in partibus Orientis, ut liquet è cap. XXXVI. *Tollius.*

Adde Cuperum. p. 477. col. I. & Toinardum, pag. 414. col. 2.

Ibid. *Auguſtum ſe ab exercitu nuncupatum.*] Videatur Baluzius, pag. 327. col. I. & ſeq.

Lin. 12. *Recepit ille.*] Quid? *Eum nuntium.* Maucroixius. *Id.* Verſio Anglica; quod fortè abſumptum à præcedenti *Recepit. Recepit id ille, &c.*

Ibid. *Ille.*] Nempè Galerius Maximianus. *Pagius* (a).

Ibid. *Univerſos quatuor Imperatores jubet numerari.*] Vide omninò Toinardum, pag. 414. col. 2. & Columbum, pag. 381. col. 2. ad *Victus contumaciâ.* Ab utroque porrò diverſus abit Baluzius, pag. 327. col. I. ad *Maxentium:* ſed perperàm, nî fallor.

CAPUT XXXIII.

Pag. 226. lin. I. *Jam decimus & octavus annus.*] Ejus regni. *Interpretes.* Imperii nempè Cæſarei Galerii Maximiani, Kalendis Martiis anni Chriſti CCXCII. (mendoſè enim excuſum CCCXCII.) initi. *Pagius*, in Criticâ Baron. ad annum Chriſti 311. num. XI. Item Columbus ſuprà, pag 382. col. I. A quibus diſſentit Baluzius, pag. 327. col. 2.

Ibid. *Percuſſit eum Deus inſanabili plagâ.*] Ideòque anno CCCIX. quo annum XVIII. inchoavit. *Pagius*, *ibidem.* Sed aliter Baluzius laudato loco. Conſulantur ſuper cæteris Cuperus, pag. 477. col. I. & Columbus, pag. 382. col. I. & ſeq.

Lin. 2. *Ulcus malum in*, *&c.*] Zoſimus, τραῦμα δυσίατον. *Edit. Oxon. & Cantabrig.* addente ſolùm ultimâ: Vide Euſeb. Hiſt. lib. 8. c. 16.

Ibid. *Ulcus malum.*] Cacoethes. *Tollius.*

Adjiciatur Columbus, pag. 382. col. 2. & Baluzius, pag. 327. col. 2. ad *In inferiori.*

Pag. 227. lin. I. *Medici ſecant, curant.*] Primo aſpectu legendum putaveram, *ſecant, urunt.* Nunc nihil mutandum videtur. *Boherellus.*

Servari debere verbum *curant*, oſtendit, paucis interjectis, hæc pericope, *Nova ex integro cura.* Vide verò, quid hîc loci inſertum velit Columbus, pag. 382. col. 2. & ſeq.

Ibid. *Medici ſecant, curant.*] *Les Chirurgiens coupent, tranchent.* Maucr. Ad verbum, *Chirurgi ſecant, exſecant.* Neque certè negandum, quin noſter per *Medicos* id propriè *Medicorum* genus intellexerit, qui vulnerarii ſunt, & *Chirurgi* à manuum operatione vocantur. Sed quis unquàm *curare*, pro *exſecare* uſurpavit? Addo, *fovere* & *curare* paulò poſt tanquàm ſynonyma conjungi hoc ipſo capite, ubi certo certiùs *fovere*, *ſecare* non eſt.

Ibid. *Inductâ jam cicatrice ſcinditur vulnus.*] Baluzius anteà, & poſt illum quoque cæteri Editores: *Inductam jam cicatricem ſcindit vulnus;* niſi quòd quam hodiè præfert emendationem Baluzius, (utraque enim lectio aliquâ ex parte veteris libri correctio eſt) eam ipſe dudùm propoſuerat ad calcem primæ ſuæ editionis, & hâc etiam Notulâ diſertè probaverat Oxonienſis editio an. 1680. Legendum: *Inductâ cicatrice ſcinditur vulnus.* Sequitur clariſſimi Collegæ de alterâ Baluzii emendatione judicium.

Ibid. *Inductam jam cicatricem ſcindit vulnus.*] Latinè loquentium conſuetudo po-

(a) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti 307. num. 14.*

Digitized by Google

ſtulat, ut legatur, *inductam cicatricem reſcindit vulnus.* Simile mendum delevi in Epiſtolis ad Atticum. *Grævius.*

Ibid. *Vulnus.*] De ulcere, quod malè curatum, nec perſanatum, venulam aliquam eroſerat. Aliàs vulnus diviſio cutis eſt, & ſubjectæ carnis cum ſanguine: ulcus cum pure. *Tollius.*

Reliqua, quæ ad hunc locum pertinent, habes ſuprà apud Baluzium, p. 327. col. 2. & apud Col. p. 383. col. 1.

Lin. 3. *Vix tamen cruor ſiſt.*] Imò, *Vix tandem. &c.* Boherellus.

Corrigo *tandem.* Gale. Qui nihilominùs alibì, *Tamen*, inquit, pro *tandem*, ut ſæpè Marcellinus.

Ibid. *Tamen perducitur.*] Legendum, *tamen.* Edit. Oxon. 1684. item Cant.

Iterùm *tamen*, pro *tandem.* Boherellus.

Lin. 4. *Rurſùs levi corporis m... &c.*] Sagaciter Nic. Heinſius, & poſteà Oxonienſes lacunam ſic ſupplendam viderunt: *Rurſùs levi corporis motu vulneratus.* Grævius.

Supple *motu.* Edit. Oxon. & Cant.

Confer Col. p. 383. col. 1.

Ibid. *Vulneratus.*] Emendo, *vulneratur.* Gale.

Ibid. *Vulneratus.*] Mirum in tam facili conjecturâ hæſitatum. Lege: *Vulnere reſciſſo.* Tollius.

Parebunt imperio qui volent. Sed vereor equidem, ut talia aliis probare æquè facile ſit, ac audere. Aliter certè, tolerabiliùſque, Col. p. 383. col. 1.

Lin. 5. *Albeſcit ipſe.*] Interpres, Palleſcit. Adde Columbum, pag. modò laudatâ.

Ibid. *Tenuatur.*] Et hîc quoque te eòdem remittimus.

Lin. 7. *Cancer.*] Gangræna. *Tollius.*

Confer Cuperum, pag. 477 col. 2.

Lin. 8. *Increſcit.*] Potiùs, *agreſcit.* Gale.

Favet nonnihil Gallica verſio. *Les remédes l'aigriſſent, loin de l'adoucir.*

Lin. 9. *Ceſſere magiſtri Phyllirides Chiron Amythaoniuſque Melampus.*] Ex 3. Georg. cùm priùs mendosè legeretur: *Phyllides*, *Cirona*, *Metonius*, *Melamphius.* Edit. Cant. item Ox. an. 1684.

Rectè. Sic enim prima Baluzii, & Oxonienſis anni 1680. Sed aliæ poſteà:

— *Ceſſere magiſtri*,
Phillyrides Chiron; *Amythaoniuſque Melampus*,

ex ſequente, ſine dubio, Notulâ minoris editionis Oxon. ad antiquam lectionem.

» *Phyllides*, *Cirona*, *Metonius*, *Melamphius.* Corruptiſſimus locus, & interpunctio peſſima. Baluzius, quaſi integer eſſet, nullum videtur mendum agnoſcere; quodque imprimìs mirandum eſt, priora nomina ſeparata legit, quæ tamen proculdubiò ſunt connectenda. Chironem enim Phillirae filium fuiſſe, Poëtæ paſſim teſtantur; hinc apud Virgilium Phillyrides dicitur: de eodem Heſiodus in Theog.

» — τὸν δ' ἔτρεφε ἥρωα Χείρων

» Φιλλυρίδης....

» Legendum itaque *Phillyrides Chiron.* Loco verò *Metonius*, *Melamphius*, quæ poſtrema nomina quaſi Medicorum fuiſſe agnoſcere videtur Baluzius, ſubſtitue, *Amythaoniuſque Melampus.* Virg. 3. Georg. *Edit. Oxon.* 1680.

Adde Cuperum, p. 477. col. 2. & Col. pag. 383. col. 1.

Lin. 11. *Undique Medici nobiles trahuntur.*] Nullus dubito, quin æque hîc legendum ſit *contrahuntur*, ut ſuperiùs legendum oſtendi, *contraxit morbum*, pro *traxit*, quod in libris habetur. *Grævius.*

Aliter Columbus, pag. 383. col. 1.

Lin. 12. *Confugitur ad idola.*] *On a recours aux idoles.* Quod omni quidem difficultate caret. Sed quia in antecedentibus (*a*) haud negligenter prætereundum putavimus, Maucroixium pro, *ſimulacrum Dei quaritur*, vertiſſe: *On cherche l'idole du Dieu*, addendo ſimul ad marginem: *Credebant Chriſtianos habere idola in ſuis Templis;* videri autem poſſet non nemini clariſſimus Remenſis Canonicus locutus potiùs fuiſſe utroque loco ex Paganorum ſententiâ, quàm ex ſuâ, addimus, ferente nunc occaſione, ſuam ſemper noſtro contra Maucroixium argumento vim permanſuram, donec is, aut alius quivis oſtenderit, *idola* interdùm apud Paganos fuiſſe ſimulacra Deorum, qui nuſpiàm in rerum naturâ exiſterent; quam rem, credo, nemo unquàm probabit: quæque res ſi reverà ejuſmodi eſt, ut oſtendi nequeat, tùm validum contra celebrem idoli & ſimulacri, vel imaginis, diſtinctionem argumentum eſt, quod ubi noſter, de vero Deo agens, *Simulacrum Dei quaritur* ſcripſerat,

(*a*) *Pag.* 614. *col.* 1.

Digitized by Google

Maucroixius, uti jam dictum, tranſtulerit: *On cherche l'idole du Dieu.*

Ibid. *Aſclepius.*] *Æſculapius.* Interpretes. Quod eòdem recidit. Vide Baluz. pag. 327. col. 2. & Col. pag. 383. col. 1.

Ibid. *Flagitatur.*] Potiùs, *flagitantur.* Gale.

Lin. 13. *Dat Apollo curam.*] Imò, *Non dat Apollo curam.* Idem.

Haud repugnant proxima, *Malum multò pejus augetur.* Sed vide tamen ut ex vulgatâ lectione, totoque loco, optimus ſenſus poſſit elici. *Apollon enſeigne un reméde, on s'en ſert, le mal en devient pire.* Maucroixius. Ad verbum: docet Apollo remedium; adhibetur; malum augetur.

Ibid. *Dat Apollo curam.*] Hoc eſt, docet remedium. Virgilius: *Da, Tityre, nobis.* Doce nos, æque ut *tradere.* Contrà, *accipere* eſt diſcere. *Gravius.*

Adde Cup. p. 477. col. 2.

Lin. 15. *In tabem ſedes tota dilabitur.*] Id eſt, omnes inferiores partes corporis, quibus proluviem exoneramus, putredine diffluunt, ut paulò poſt: *majorem copiam tabeſcendorum viſcerum pernicies ſecunda generaverat;* & capite 35. *Cùm jam totius corporis membra defluerent, horrendâ tabe conſumptus eſt.* Sueton. Vitell. 10. *Abhorrentes quoſdam cadaverum tabem, deteſtabili voce confirmare auſus eſt.* Exemplum non unum notamus alibi. *Gravius.*

Ibid. *Sedes tota.*] Cuperum vide, pag. 477. col. 2.

Lin. 16. *Repercuſſis medullis, malum recidit introrsùs.*] *Medulla* hîc pro affluentibus humoribus ponuntur, qui introrsùm repellentibus remediis cohibiti, novum malum produxerunt putreſcendo: undè enati vermes. *Tollius.*

Lego: *Repercuſſum medelis malum, recidit introrsùs.*] Boherellus, item Anonymus ſuprà, apud Toinardum, p. 414. col. 2.

Corrigo, *Repercuſſum medelis malum recedit introrsùs.* Gale.

Nicolaus Heinſius cenſebat legendum eſſe: *Repercuſſis medelis*, id eſt, cùm malum non admitteret medelam & remedia. Sed mihi videtur ex præcedenti verbo *curare* ultima ſyllaba bis ab oſcitante librario eſſe repetita, ſcribendumque: *Percuſſis medullis.* Percuſſerat autem Deus inſanabili plagâ genitalium inferiorem partem, ut loquitur in initio capitis; nunc percutiuntur medullæ, hoc eſt vitalia. Sicut *hærere in medullis* dicuntur, qui amantur *penito corde*, ut Comicus loquitur. *Gravius.*

Unicè amplector, etſi alia in mentem veniſſent, quæ ex veteribus potuiſſem defendere.

Ibid. *Malum recidit int.*] Columbum viſe, p. 383. col. 2.

Pag. 228. lin. 1. *Vermes intùs creantur.*] Remitto te ad Baluzium, p. 328. col. 1.

Lin. 2. *Oderitatem non modò per palatium, ſed totam civitatem pervadit.*] Baluzius legit: *Odor teter non modò &c.* Facilior tamen emendatio eſt, *Odor autem.* Edit. Oxon. & Cant. quas ſecutus Pagius (a).

Lege, *Odor is autem*, vel, *Odor it autem.* Voſſius.

Lego, *Odor it autem non modò per palatium, ſed totam etiam civitatem pervadit.* *Τὸ etiam* confuſum eſt cum *τῷ totam.* Boherellus.

Emendo: *Odor totum non modò per palatium, ſed, &c.* Gale.

Nicolaus Heinſius ſuſpicatur: *Odor it autem non modò per palatium, ſed totam civitatem pervadit.* Quid ſi legamus? *Odor dirus autem non modò per palatium*, quæque poſteà. *Gravius*

Adde Baluzium, p. 328. col. 1. Cup. p. 477. col. 2. & Col. p. 383. col. 2.

Lin. 3. *Cùm jam confuſi eſſent exitus ſtercoris & urinæ comeſti à vermibus.*] Veteris libri lectio, quam omnes hactenùs, præter Aboenſem, editiones ſecutæ fuerant, ſic habet: *Cùm jam confuſi eſſent exitus ſtercoris & urinæ. Comeſtus à vermibus, &c.* Dudùm tantùm Baluzius emendationem, quam hodiè in Auctoris verbis adhiberi voluit, ſuggeſſerat ad calcem tomi 2. Miſcellaneorum; & hæc inſuper Doctorum de veteri ſcriptione judicia prodierunt.

Ibid. *Exitus ſtercoris & urinæ. Comeſtus à vermibus.*] Legendum: *exitus ſtercoris & urinæ comeſti à vermibus.* Editio Oxon. anni 1660.

Legendum: *Exitus ſtercoris & urinæ comeſti à vermibus.* Aut ſi mavis, *Comeſtus eſt à vermibus*, ſalvâ priore interpunctione. *Edit. Oxon. anni 1684. item Cantabr.*

Ibid. *Comeſtus à vermibus.*] *Comeſtur, &c.* Editio Aboenſis, necnon Gale.

Unà mecum clariſſimus Columbus *Comeſtur*, id eſt, *comeditur*, legendum vidit. *Tollius.*

Firmat Senecæ locus (b): *Sic eſtur apud illos, ſic bibitur.* Adde Columb. p. 383. col. 2.

Lin. 6. *Clamores ſimul, &c.*] Editio Aboenſis:

(a) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti 311. num. 21.* (b) *Lib. 3. de Irâ, cap. 15.*

Digitized by Google

Clamores ſimul horrendos ad ſydera tollit,
Quales mugitus, fugit cùm ſaucius aram
Taurus...

quam & reſtitutionem Galeus, aliæque duæ editiones (*a*) non proponebant modò in ſuis Notulis, ſed ex 2. Æneidos firmabant.

Lin. 8. *Cocta & calida animalia.*] Ita rectè; nam & his, & lardo præcipuè vermes è corruptis membris eliciuntur. *Tollius.*

Non repugno. Sed, ne neſcias, longè aliter Interpretes. Maucroixius nempè: *On lui appliquoit des animaux vivans, ou de la viande chaude.* Apponebantur animalia viva, aut calida caro. Alter verò in hunc modum: *Some living animals, and others that vvere boild.* Viva aliquot animalia, tum & alia elixa; quod ne nimis mireris, confer Columbum, pag. 383. col. 2.

Lin. 9. *Queis reſolutis.*] Accepit Maucroixius, quaſi noſter ſcripſerit: *Apponebantur ad ſedem fluentem cocta & calida animalia, ut vermiculos eliceret calor. Sed poſtquàm ita perpurgata fuerant vulnera, ut nullus ampliùs vermiculus appareret, inæſtimabile ſcatebat examen. Mais quand on en avoit nettoyé ſes playes, il en reſſortoit une fourmiliere.* At quid planius, quàm animalia illa non appoſita fuiſſe vulneribus ſine faſciis, quarum ope meliùs ulceratis partibus applicarentur, ſuoque loco inſiſterent? Obligabantur ergò cum vulneribus animalia; & quandò poſteà faſciæ removebantur, ipſa quoque animalia reſolvebantur. Eſt enim in mille locis *reſolvere*, id, quod ligatum fuerat, diſſolvere. Noſter cap. 46. *Liciniani ſcuta deponunt, galeas reſolvunt.* Et Ovidius 3. Faſt. de raptis Sabinis:

Conſilium dederat, parent, crinemque reſolvunt;

undè, poſt paucos verſus, de iiſdem:

Ut medium campi paſſis tetigere capillis.

Lactantius in Epit. cap. xv. *Sed &* IPSE DÆMONUM PRINCEPS, *auctor & machinator malorum*, CATENIS IGNEIS ALLIGATUS, *&c. Peractis verò mille annis, ac* RESOLUTO DÆMONUM PRINCIPE.

Ibid. *Inæſtimabile ſcatebat examen.*] In *reſolutis* illis ſcilicèt animalibus, quæ eliciendis Galerii vermiculis appoſita fuerant, & quibus cum ſucceſſu iſtud examen adhæſerat; contrà quàm modò ponebat Maucroixius. Adde Cuperum, pag. 477. col. 2. & Columbum, pag. 383. col. 2.

(*a*) *Oxon. anni* 1604. *& Cantabrig.*

Lin. 10. *Tabeſcendorum viſcerum.*] Rectiùs, ut alii, *tabeſcentium.* Tollius.

Columbum, quem innuit, imò & alias ejuſdem conjecturas vide ſis, pag. 383. col. 2.

Ibid. *Pernicies ſecunda.*] Emendo, *pernicies fœcunda.* Gale.

Plura ex dicto Columbi loco habere potes, ſi opus eſt.

Lin. 11. *Corporis amiſerant ſpeciem.*] Adeatur Cuperus, pag. 477. col. 2.

Lin. 13. *Inferior, ſine ullâ pedum formâ, in utrium modum inflata diſcreverat.*] *Diſcreverat* mendoſum eſſe, certo certius eſt. Nam primò inflata non diſcernunt. Dein, ſi *diſcreverat* ratione ſignificationis locum haberet, ſcribendum fuiſſet: *Inferiorem... in utrium modum inflatam diſcreverat.* Licèt autem, ut vir doctus notat, [Columbus nempè, pag. 384. col. 1.] *diſcreſcere*, pro *decreſcere* accipiatur, quî tandem inflata decreſcunt? Exiſtimem igitur, Lactantium ſcripſiſſe: *Inferior, ſine ullâ pedum formâ, in utrium modum inflata increverat.* Juſtin. xi. *Mirus animo increvit tumor.* Liv. 1. *Increſcens audaciâ.* Grævius.

Lin. 14. *Diſcreverat.*] A *diſcreſco*, non autem à *diſcerno.* Rarum hoc verbum. Significat autem, intumeſcendo dilatari. *Tollius.*

Ibid. *Diſcreverat.*] Corrigo, *diſcrepuerat.* Gale.

Ibid. *Per annum perpetem.*] Ab ultimis nempè menſibus anni Chriſti cccix. ideòque per annum & aliquot menſes, quos Lactantius negligit. *Pagius, in Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 311. *num.* xi.

Addantur Cuperus, p. 477. col. 2. & Columbus, pag. 384. col. 1. Item Noriſius in Epiſtolâ, quam meritò ampliſſimus Cuperus ſuæ voluit Præfationi ſubjici.

Pag. 229. lin. 1. *Deum coactus eſt conſiteri.*] Vide exemplum aliud in Antiocho apud Auctorem Hiſtoriæ Macchabæorum. *Tollius.*

Conferendus omninò Baluzius, pag. 328. col. 1.

Ibid. *Novi doloris.*] Legendum forsàn; *Novâ vi doloris.* Pagius, ubi modò.

Benè Columbus, *ac novâ vi doloris;* niſi quis *immani* maluerit, pro *novâ.* Tollius.

Paulò tamen aliter Columbus ipſe, p. 384. col. 1. & ex illo Cuperus, p. 477. col. 2.

Ibid. *Novi doloris.*] Emendo, *& vi doloris.* Gale.

Lin. 2. *Dei templum.*] Pro quo Verſio An-

glica.

gliça, *the Church of Nicomedia*; templum Nicomediæ.

Ibid. *Satiſque pro ſcelere facturum.*] Columbum viſe, pag. 384. col. 1.

Lin. 3. *Edictum miſit huj.*] Scribendum, *Edictum miſit hujuſmodi.* Nicolaus Heinſius, item Gale.

Nos dubitabimus alibi. Miſſum autem, vel emiſſum fuiſſe Serdicâ Nicomediam, idque non ante menſem Martium anni Chriſti 311. etſi ita Valeſio aliiſque viris doctis placuerit, ſed poſt Kalendas Martias ejuſdem anni, poſuit probavitque ad eum annum Pagius in Criticâ Baron. num. 12. & 13. cui aſſentimur. Confer laudatam Noriſii Epiſtolam. Adde quoque propter alia Baluz. p. 328. col. 1.

CAPUT XXXIV.

Pag. 229. lin. 1. *Inter*, *&c.*] Vide Euſebium libro 8. capite 17. *Edit. Oxon. An.* 1684. item *Cant.*

Rectè. Ibi enim præſentem Epiſtolam ab Euſebio ipſo ἐπὶ τὴν ἑλλάδα γλῶτταν κατὰ τὸ δυνατὸν, uti loquitur, *μεταβληθεῖσαν habemus*; id eſt, Græcè, ſicut fieri potuit, tranſlatam. Sed quod hoc loco nequaquàm prætermittendum, ea Epiſtola, cui noſter ne verbum quidem Præfationis adſcripſit, notabilem longiſſimamque apud Euſebium habet, in hunc modum: Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Γαλέριος Οὐαλέριος Μαξιμιανὸς, *&c.* Id eſt, vertente Valeſio, *Imperator Cæſar Galerius Valerius Maximianus Invictus, Auguſtus, Pontifex Maximus, Germanicus Maximus, Ægyptiacus Maximus, Thebaicus Maximus, Sarmaticus Maximus, quintùm Perſicus Maximus, ſecundò Carpicus Maximus, ſextò Armeniacus Maximus, Medicus Maximus, Adiabenicus Maximus. Tribunicia Poteſtatis* XX. *Imperator* XIX. *Conſul.* VIII. *Pater patriæ, Proconſul. Et Imperator Cæſar Flavius Valerius Conſtantinus, Pius, Felix, Invictus, Auguſtus, Pontifex Maximus. Tribunicia Poteſtatis* V. *Imperator* V. *Conſul, Pater Patriæ, Proconſul. Et Imperator Cæſar Valerius Licinianus, Pius, Felix, Invictus, Auguſtus, Pontifex Maximus, Tribunitia Poteſtatis* IV. *Imperator* III. *Conſul, Pater patriæ, Proconſul: Provincialibus ſuis ſalutem.*

Verè autem in eo Præfatio iſta notabilis eſt, quòd ex quatuor Imperatoribus, quos ante triennium & ampliùs Galerius *Imperatores* ſecum numerari juſſerat (*a*), duo tantùm in allatâ Præfatione nominantur, *Conſtantinus* ſcilicèt, & *Licinianus*, qui aliàs *Licinius*, omiſſis planè *Maxentio* & *Maximino Dajâ*. Nam quid indè ſequitur? niſi illud ergò à veritate alienum eſſe, quod in ſuâ Apocalypſeos explicatione (*b*) Cl. Meldenſis Epiſcopus, ut ex Conſtantio Chloro *perſecutorem* quâvis arte faceret, ἁπλῶς diſertiſque verbis poſuit (*c*), *omnium Imperatorum nomina omnibus Actis publicis, ubicunque locorum conderentur ac prodirent, præfixa fuiſſe & inſcripta.* Item, *mandata quoque generalia nomine Imperatorum omnium fuiſſe data.*

Addit, ſcio, Pagius ſuo loco (*d*), poſt deſcripta laudatæ Præfationis verba: *Ideò autem in eo edicto Galerii Maximiani, Conſtantini & Licinii nomina leguntur, quia eorum conſenſu datum fuit.* Sed, ne aliud dicam, undè, oro, probabitur unquàm, Diocletianum Conſtantii nomen unà cum ſuo edictis, quæ contra Chriſtianos emiſit, præfixiſſe, niſi ipſiſſima edictorum Præfatio in medium afferatur, quod, ut nunc recordor, impoſſibile eſt? Et, ſi maximè proferretur, quinam nobis edicta illa Conſtantii conſenſu propoſita fuiſſe poſſet conſtare, cùm anteà ex noſtro didicerimus, non *Conſtantii* tantùm, ſed ne ipſius quidem *Herculii Maximiani* ſententiam in tantis rebus fuiſſe expectatam? Verba ſunt, capite XV. *Et jam litteræ ad Maximianum atque Conſtantium commeaverant, ut eadem facerent. Eorum ſententia in tantis rebus expectata non erat.*

Ad hæc, quandò docti (*e*) nomina quatuor Imperatorum, quos tandem Galerius communi ſecum titulo frui voluit, recenſent, vulgò illi Licinium ante Conſtantinum numerant; cùm è contrario dicta Præfatio Conſtantinum Licinio præponat: quod nec levi obſervatione dignum eſt.

Ibid. *Semper commodis.*] An unâ voce *ſemper-commodis* legendum? ut apud Terentium in Andriâ (*f*):

Mirabar hoc ſi ſic abiret; & heri ſemper-lenitas

(*a*) Vide *cap.* 32. *in fine.* (*b*) *Ad cap.* 13. *comm.* 1. (*c*) On ſçait que les Empereurs, quoiqu'ils partageaſſent entre eux les Provinces, les gouvernoient néanmoins comme faiſant un même corps d'Empire. Les noms de tous les Empereurs étoient inſcrits à la tête de tous les Actes publics, en quelque endroit qu'ils ſe fiſſent; les ordres généraux ſe donnoient auſſi au nom de tous. (*d*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 311. *num.* 4. (*e*) *Baluzius, verbi gratiâ, pag.* 327. *col.* 1. *Columbus, pag.* 381. *col.* 2. *Toinardus, pag.* 414. *col.* 2. (*f*) *Act.* 1. *Sc.* 2.

Digitized by Google

Verebat quorsùm evaderet ;
quibus alia apud alios ſimilia ſunt. Videtur profectò verborum ordo, quo noſter uſus eſt, id poſcere. Hic quippe verus & naturalis erat : *Inter cætera quæ ſemper pro reipublicæ commodis atque utilitate diſponimus.* Teſtis eſt, ſi mihi non credis, Maucroixii verſio : *Quoique nous ayons toujours travaillé avec beaucoup d'application au bien & à l'utilité de l'Etat.*

Ibid. *Utilitate.*] Adi Cuperum, p. 478. col. 1.

Ibid. *Diſponimus.*] *Diſponere, diſpoſitio, & diſpoſitiones* fuere eâ ætate vocabula valdè familiaria, ſive de auguſtioribus Imperatorum decretis & conſtitutionibus ageretur, ſive de aliis eorumdem voluntatibus animique propoſitis minùs gravibus. Priore ſenſu, noſter ſuprà, pag. 642. col. 1. *Debere ipſius diſpoſitionem in perpetuum ſervari.* & pag. 699. col. 2. *diſpoſitionem ſuam ſervet* : ad quæ loca repetantur Notæ, ſi opus eſt. Poſteriore autem, Lampridius in Alex. Severo : » Itinerum dies publicè proponebantur, ita ut edictum penderet ante menſes duos, in quo ſcriptum eſſet : *Illâ die, illâ horâ ab urbe ſum exiturus ; &, ſi dii voluerint, in primâ manſione manſurus* ... & id quidem eòuſque quandiu ad fines barbaricos veniretur. Jam enim indè tacebatur, & omnes ambulabant ita, ne DISPOSITIONEM Romanam barbari ſcirent. Certum eſt autem, eum nunquàm id quod propoſuerat, feſelliſſe, cùm diceret : *Nolle ab aulicis ſuas vendi* DISPOSITIONES. « Tùm paucis interjectis : » Et quia de publicandis DISPOSITIONIBUS mentio contigit, ubi aliquos voluiſſet vel rectores provinciis dare, vel præpoſitos facere, vel procuratores (id eſt rationales) ordinare, nomina eorum proponebat, hortans populum, ut ſi quis quid haberet criminis, probaret manifeſtis rebus, ſi non probaſſet, ſubiret pœnam capitis ; dicebatque, grave eſſe, cùm id Chriſtiani & Judæi (N. B. diſtinctionem) facerent in prædicandis ſacerdotibus qui ordinandi ſunt, non fieri in provinciarum rectoribus, quibus & fortunæ hominum committerentur & capita. » Ubi obiter, Lector, quædam ampliùs ad veterem ſanctioremque Paganorum, Chriſtianorum, Judæorumque diſciplinam, poſt hujus vel illius hominis ad has aut illas dignitates civiles & eccleſiaſticas electionem pertinentia, obſervare potes non negligenda. Conſtat utique ejuſmodi electiones, etiam cùm necdùm confirmatæ & omnibus numeris abſolutæ fuiſſent, interdùm quoque vocatas eſſe *diſpoſitiones*.

Lin. 2. *Juxta leges veteres, &c.*] Cup. vide, p. 478. col. 1.

Lin. 3. *Atque id providere, ut etiam Chriſtiani, qui parentum ſuorum.*] Quaſi dicat : Neque ita verò *cuncta juxta leges veteres & publicam Imperii Romani diſciplinam corrigere* illorum ſimpliciter Chriſtianorum reſpectu cogitaveramus, qui nullâ in re primævam ſuam ſectam deſeruerant, & quos proindè, ut præcipuos publicæ Romanorum religionis adverſarios, noſtrâ intererat ad bonas mentes ejurato Chriſtianiſmo redire : ſed idem quoque illorum Chriſtianorum reſpectu providere volueramus, qui dictam veterum Chriſtianorum ſectam, in varias ſciſſi hæreſes, reliquerant, adeò non viſi nobis eàpropter indulgentiâ aliquâ digniores, ut è contrario minùs digni viderentur. *Siquidem quânam, &c.*

Lin. 4. *Sectam.*] *Religionem.* Interpretes : qui cùm loquentem Galerium inducere haberent, meliùs, credo, *ſectæ* nomen, ut ut odioſum, retinuiſſent.

Ibid. *Ad bonas mentes redirent.*] Ejurando ſcilicet ipſi quoque in Paganiſmi gratiam, qui Galerio ſola bona Religio erat, totum ſuum qualemcumque Chriſtianiſmum. Confer Baluzium, p. 328. col. 2. & Cup. p. 478. col. 1.

Ibid. *Siquidem quâdam ratione, &c.*] Putavi aliquandò, antequàm Euſebii verſionem cum hoc loco contuliſſem, emendandum fuiſſe : *Siquidem quædam erat ratio, ne tanta eoſdem Chriſtianos voluntas invaſiſſet*, quæque deinceps. Poſteà verò propter hæc interrogantis Euſebii verba, Ἐπείπερ τινὶ λογισμῷ, &c. vidimus legendum potiùs eſſe : *Siquidem quânam ratione*, cum ſequentibus, hoc ſenſu : Siquidem, dicebamus olim, quânam ratione voluntas tanta perverſos illos Chriſtianiſmi ſectatores invaſit, tantaque ſtultitia occupavit, ut non ea veteris ſectæ inſtituta ſequantur, quæ primi forſitàn iſtorum Pſeudo-Chriſtianorum parentes conſtituerunt, ſed pro arbitrio ſuo, atque ita ut primis tandem Chriſtiani cultûs conditoribus fuit libitum, ſibimet leges faciant quas obſervent, & per diverſa varios populos congregent. Tangit ergò obiter hîc loci Galerius, propter quas anteà rationes ipſos quoque primævæ Chriſtianorum ſectæ deſertores noluiſſet ampliùs tolerari.

Lin. 5. *Ut non illa veterum inſtituta ſe-*

Digitized by Google

quærentur, quæ forſitàn, &c.] Aut, *ut nec illa veterum inſtituta ſequerentur, nec ea, quæ forſitàn*... legendum eſt : aut obſcura valdè fit oratio atque ambigua, cùm *juxta leges veteres* præceſſerit, (id eſt, priſcas Gentilium) & mox ſequatur, *ut ad veterum ſe inſtituta conferrent* : quod ad utramque cùm Gentilium, tum Chriſtianorum religionem referri poteſt ; quanquàm Maximianus, cæterique Imperatores Chriſtianos non ad exactiorem veri Chriſtianæ religionis cultûs rationem edictis ſuis compulerunt, ſed ad ejuſdem abjurationem, cultumque idolorum. Aſſentior verò perilluſtri Cupero in hujus loci explicatione ; putoque hæc omnia de antiquo Gentilium numinum cultu capienda. *Tollius.*

Ibid. *Veterum.*] Chriſtianorum ſcilicèt, à quorum ſimplicitate defecerant. Cui cauſæ perſecutionem decimam acceptam refert Euſebius, cùm invidia paſſim gliſceret, obtrectationes, & Antiſtitum inter ſe certamina, miſerè diſtraherent Eccleſiam. *Edit. Oxon. & Cant.* addente tantùm poſtremâ : » Vide Euſebium, Eccleſiaſt. Hiſtoriæ libro 8. » capite 1. »

Confer Baluzium, p. 328. col. 2. & Cup. p. 478. col. 2. item quæ nos ipſi pag. præc. col. 2. diximus.

Lin. 6. *Quæ forſitàn primi parentes eorumdem conſtituerant.*] Quaſi dicat, quæ nec fortè etiam veteres ſimpliciter Chriſtianiſmi auctores, verùm ii ipſi à quibus ſuæ proſapiæ originem ducunt, præſcripſerunt : conjiciendo, verbi gratiâ, notiſſimos illos vel ipſis Gentilibus Apoſtolos potuiſſe olim ejuſmodi progeniem habere, quæ per aliquot nepotum ſeriem heterodoxos, de quibus nunc agit Galerius, Chriſtianos produxerit, ut cum Plauto loquamur.

Lin. 7. *Sed pro arbitrio ſuo, &c.*] Proculdubiò intelligit ſectas & contentiones inteſtinas, in quas tùm diductus fuit Chriſtiani nominis populus. *Gravius.*

Ibid. *Atque ut hiſdem erat libitum, ita ſibimet leges facerent, quas obſervarent.*] Locus ad hujus capitis intelligentiam verè notandus. Nam quis primò ſenſus eſt, niſi hic : Atque eodem modo ſibimet leges, quas obſervarent, facerent, quo id anteà ab aliis pro libitu factum fuerat ? Porrò autem, quoſnam alios, qui ex merâ animi libidine ſibimet leges ad religionem ſpectantes feciſſent, intelligere potuit generaliter Galerius, quàm Chriſtianos, cùm Romani ſuas de religione ſanctiones nequaquàm ut humanæ libidinis placita, ſed ut Egeriæ Deæ monita conſiderarent ? Et jam denique, quoſnam alios è Chriſtianis ſpecialiter perſtringere potuit Galerius, dicendo : *Atque ut hiſdem erat libitum*, quàm primos Chriſtianæ Religionis auctores ? pergendo verò proximè, *ita ſibimet leges, quas obſervarent, facerent, & per diverſa varios populos congregarent*, quàm ejuſdem veteris Chriſtianæ Religionis deſertores ? Concluſum eſto igitur, nunquàm veniſſe anteà Galerio in mentem tales Chriſtianiſmi Apoſtatas ad exactiorem veri Chriſtianæ Religionis cultûs rationem edictis ſuis compellere, ſed omnes omninò cujuſcumque Chriſtianiſmi, purioris, impurioriſve, ſectatores ad illius abjurationem cultumque idolorum cogere vel adducere. Mihi aliàs aliquantulùm illuſtrari poſſe videbatur hic locus, mutando verborum ordinem in hunc modum : *Atque ita ut hiſdem erat libitum, ſibimet*, quæque poſteà.

Ibid. *Sibimet leges facerent, quas obſervarent.*] Vide Columbum, p. 384. col. 1. duobus locis.

Lin. 8. *Per diverſa.*] Suppleo, *loca*, vel, *conventicula*. Gale.

Euſebius tamen ipſe quoque ſine ſubſtantivo nomine, ἐν διαφόροις. Confer Cuperum, p. 478. col. 1.

Dans les Provinces. Maucroixius. Id eſt, in provinciis.

Ibid. *Noſtra juſſio.*] Noſtra edicta. *Interpretes.*

Adde quæ ſuprà ad caput XVI. notavimus, pag. 632. col. 1.

Lin. 9. *Ut ad veterum ſe inſtituta conferrent.*] Perſpicuè oſtendunt quæ jam diximus, pag. præc. col. 2. & porrò oſtendere pergent pag. ſeq. quæ dicemus, non poſſe omninò hæc verba ad utramque cùm Gentilium, tum Chriſtianorum religionem referri, ſed unicè ad veterum Romanorum religionem pertinere, contrà quàm ponebat modò Tollius. Sentit nobiſcum ampliſſimus Cuperus, p. 478. col. 1. & 2.

Ibid. *Multi periculo ſubjugati.*] In quo nempè fuiſſent, ſi Galerii edicto non paruiſſent, propter additas eidem graviſſimarum pœnarum comminationes.

A quoi pluſieurs ont déféré par crainte. Maucroix. Id eſt, multi metu ſubjugati.

Confer Cuperum, p. 478. col. 1. & Col. p. 384. col. 1. & 2.

Lin. 10. *Multi etiam deturbati ſunt.*] Conjicerem, nî Euſebii verſio obſtaret, auctoris manum non *deturbati*, ſed *deturpati* fuiſſe,

Digitized by Google

intelligendo ſcilicet de Chriſtianis, quibus edicente Galerio effoſſi fuerint oculi, amputatæ manus, pedes detruncati, nares vel auriculæ deſecatæ. Primò, quoniàm ſimilibus modis Maximinum Orientis Confeſſores accepiſſe videbimus in fine capitis 36. Deindè autem, quia quin tunc illi miſerè *deturpati* ſint, indubium eſt poſt iſtud Suetonii in Caligulâ (a): *Pulchros & comatos, quotiès ſibi occurrerent, occipitio raſo deturpabat.* Denique, quoniàm admiſſâ ſemel τῦ *deturpati* pro *deturbati* lectione, ea aptè occurreret differentia inter *deturpari* & *periculo ſubjugari*, quæ non itidem, ut opus foret, cernitur inter *periculo ſubjugari* & *deturbari*, cùm eòdem prorsùs videantur redire. Sed faciunt omninò Euſebiana iſta, πλεῖστοι δὲ ταραχθέντες, παντοίους θανάτους ὑπέφερον, ad verbum: *Plurimi verò turbati omnigenas mortes pertulerunt*, ut haud temerè mutandam eſſe hujus loci lectionem credamus. Præſertim cùm, ut ex iiſdem Euſebianis apparet, non integer ſit, ſed mutilus. Eruatur ergò novus aliquis MS. codex, priuſquàm quid hîc noſter voluerit, auſim dicere. Maucroixius: *Pluſieurs auſſi n'y ayant pas voulu obéir, ont été punis.* Multi etiam, quòd parere noluerint, puniti ſunt: ut neſciam, quid is legendum eſſe divinaverit.

Ibid. *Atque cùm plurimi.*] Corrigo, *atqui*. Gale.

Lin. 11. *Nec Chriſtianorum Deum obſervare.*] Quid ita, ſi vetuſtioris & exquiſitioris ſectæ Chriſtiani ſua adhuc publica conventicula habebant, in quibus per Galerii edicta liceret Chriſtum colere? Non habebant ergò; idque adhuc magis patebit è ſequentibus. Sed, quod non negandum, aliò tamen abit ampliſſimus Cuperus, pag. 478. col. 2.

Lin. 12. *Contemplationem mitiſſimæ noſtræ clementiæ intuentes.*] Quid quæſo eſt *contemplationem intueri*? Procul dubio littera ultima perperàm bis fuit exarata. Scripſit enim Lactantius: *Contemplatione mitiſſimæ noſtræ clementiæ, intuentes & conſuetudinem ſempiternam.* Grævius.

Nihil certius clariſſimi Collegæ emendatione, quæ mihi quoque in mentem venerat. Etiam multa veterum loca confirmant. Sulpicius Severus libro 2. Hiſtoriæ Sacræ, capite 25. *Tùm Demetrius, refecto cum Judæis fœdere, contemplatione cladis à Tryphone illatæ, &c.* Idem Dialogo 2. de virt. B. Martini, capite 13. *Verùm illa [virgo] fortiſſimi vincula propoſiti, ne Martini quidem contemplatione laxavit.* Juſtinus, libro 8. capite 8. *His ita geſtis fortè evenit, ut eum fratres duo, Reges Thraciæ, non contemplatione juſtitiæ ejus, ſed invicem metuentes, ne alterius viribus accederet, diſceptationum ſuarum judicem eligerent.* Quibus ſimilia apud Columbum videri poſſunt, pag. 384. col. 2. Obſervo tantùm, eoſdem Veteres quandòque non ſimpliciter *contemplatione*, ſed *in contemplatione* dixiſſe. Libellus Precum Fauſtini & Marcellini: *Deprecamur manſuetudinem veſtram, piiſſimi Imperatores, Valentiniane, Theodoſi, & Arcadi, ut hac in contemplatione Chriſti Filii Dei, qui veſtrum juvat Imperium, infatigabiliter legere dignemini.* Atque ita ad verbum Maucroixius hoc loco: *en contemplation de notre très-douce clémence.*

Lin. 14. *Indulgentiam noſtram, &c.*] Cuperum vide, pag. 478. col. 2. & ſeq.

Ibid. *Ut denuò ſint Chriſtiani.*] Id eſt, ut qui clam ab aliquo tempore Chriſtiani fuerunt, & anteà palàm Chriſtiani erant, publicè denuò Chriſtiani ſint; quorum igitur cœtus ita anteà Galerii Edictis diſſipati fuerant, ædeſque ſacræ dirutæ, ut nulli ampliùs Chriſtiani, ſive Orthodoxi, ſive Heterodoxi apparerent, qui quemcunque Chriſtianiſmum profiterentur. Maucroixius breviter: *C'eſt pourquoi nous leur permettons l'exercice de la Religion Chrétienne.*

Pag. 230. lin. 1. *Et conventicula ſua componant.*] Hoc eſt, cœtus ſuos celebrent, ſecundùm Interpretes: *Et de tenir leurs aſſemblées.* Maucroix. *To hold their aſſemblies.* Verſio Anglica.

Malim ego *conventicula* de cœtuum locis interpretari, & per *componant*, *ædificent* intelligere; quo ſenſu ſcilicèt Virgilius Æneidos 3.

Quàm tutâ poſſis urbem componere terrâ.

Firmat finis capitis XLVIII. *His litteris propoſitis, etiam verbo hortatus eſt, ut conventicula in ſtatum priſtinum redderentur. Sic ab everſâ Eccleſiâ uſque ad reſtitutam fuerunt anni decem, &c.* Adde quod ſuperiùs diximus, pag. 628. col. 2. item quæ Cuperus ſuprà, pag. 479. col. 1.

Ibid. *Contra diſciplinam.*] Illam nempè, quam in ipſo ferè hujus Epiſtolæ initio *publicam Romanorum diſciplinam & leges veteres* vocavit. *Contrary to the eſtabliſhed diſcipline.*

(a) *Cap.* 35.

Digitized by Google

Tralatio Anglica. Ad verbum, *contra ſtabilitam diſciplinam ;* quod non dubito quin eòdem debeat referri. Adde Cuperum, pag. 479. col. 1. ad verba *Aliâ autem.*

Ibid. *Aliâ autem Epiſtolâ.*] *Par une autre Déclaration.* Maucroix. *By another Ordinance.* Verſio Anglica.

Epiſtolam & *Edictum* non diſtinguo, ait in conſimili occaſione Pagius (*a*). Neque certè videtur magis hic Auctor diſtinxiſſe, qui in fine capitis præcedentis id, quod nunc à Galerio *Epiſtola* dicitur, *Edictum* nuncupavit: *Edictum miſit hujuſmodi ;* ſimiliterque initio ſequentis: *Hoc Edictum proponitur Nicomediæ.* Nos putamus, ſi res ſuo proprio nomine appellandæ ſunt, hoc ſcriptum propter ultimam Præfationis portionem, ἐπαρχιώταις ἰδίοις χαίρειν, *Provincialibus ſuis ſalutem ;* deindè verò propter hanc ipſam clauſulam, *Aliâ autem Epiſtolâ ſignificaturi ſumus, quid debeant obſervare*, quæ non ita benè poterat Galerii Edicto inſeri ; denique propter ipſummet *Epiſtolæ* nomen, quod huic ſcripto tribuit Galerius, dicendum potiùs eſſe, & reverà fuiſſe *Epiſtolam*, rigidè loquendo, quàm *Edictum*, ſed ex quâ tamen, pauculis demptis & mutatis, additoque Præſidum *programmate*, conficiendum confectumque fuerit paulò poſt Edictum propriè dictum. Vide, quæſo, quantoperè eò faciant poſtrema verba Licinii litterarum ad Bithyniæ Præſidem datarum, quas habes infrà, capite XLVIII. & quibus vulgò *Licinii de reſtituendâ Eccleſiâ Edictum* nomen eſt. Verba ſunt: *Ut autem hujus ſanctionis benevolentiæ noſtræ forma ad omnium poſſit pervenire notitiam*, PROLATA PROGRAMMATE TUO *hæc ſcripta & ubique proponere, & ad omnium ſcientiam te perferre conveniet, ut hujus benevolentiæ noſtræ ſanctio latere non poſſit*. Tum continuò poſt: *His litteris propoſitis ;* proximè verò ante initium, *de reſtituendâ Eccleſiâ hujuſmodi litteras ad Præſidem datas proponi juſſit.* Confer ſimilem locum Epiſtolæ Maximini Auguſti ad Sabinum, quam integram refert Euſebius, lib. 9. H. E. cap. 9. Ἵνα δὲ αὕτη ἡμῶν ἡ κέλευσις εἰς γνῶσιν πάντων τῶν ἐπαρχιωτῶν τῶν ἡμετέρων ἔλθῃ, διατάγματι ὑπὸ σοῦ προτεθέντι τὸ κεκελευσμένον ὀφείλεις δηλῶσαι. Hoc eſt, vertente Valeſio: Porrò ut hoc præceptum Majeſtatis noſtræ univerſis provincialibus noſtris innoteſcat, Edicto abs te propoſito juſſionem noſtram publicari curabis. Adde Cuperum, pag. 479. col. 1.

Lin. 2. *Significaturi ſumus.*] Videatur Baluzius, pag. 328. col. 2.

Ibid. *Quid debeant obſervare.*] Quinam? Chriſtiani, an Judices? Credebam, Chriſtianos intelligi, ob præcedentia iſta: *Ut denuò ſint Chriſtiani, & conventicula ſua componant, ita ut ne quid contra diſciplinam agant.* Maluit Maucroixius de Judicibus accipere: *Par une autre Déclaration nous ferons ſçavoir à nos Officiers de juſtice la conduite qu'ils doivent tenir envers eux.*

Lin. 3. *Deum ſuum orare pro ſalute noſtrâ.*] Cuperum vide, pag. 479. col. 1. & 2.

Lin. 4. *Ac ſuâ.*] Adeatur Baluzius, p. 328. col. 2.

Ibid. *In ſedibus ſuis.*] Eòdem rurſùm te remittimus.

CAPUT XXXV.

P. 230. lin. 1. *Hoc Edictum.*] Accipe de ſuperiore illâ Galerii Auguſti Epiſtolâ, poſtquàm in Edicti formam per Bithyniæ Præſidem, qui vulgò Nicomediæ habitabat, fuit redacta.

Ibid. *Proponitur Nicomediæ.*] Id eſt, ejuſdem Præſidis programmate profertur in eo oppido. Adde Baluzium, pag. 328. col. 2.

Ibid. *Nicomediæ.*] Duæ primæ hujus libelli editiones, Pariſienſis ſcilicèt, anni 1679. & Oxonienſis, anni 1680. *Nicodemiæ :* undè poſterior in emendationibus, quæ ſeriùs occurrerant: Lege, *Nicomediæ ;* quod & Allixius monebat.

Ibid. *Pridie Kalendas Maias.*] Trigeſimo die menſis Aprilis. *Maucroixii Verſio.* Ultimo die Aprilis. *Tralatio Anglica ;* quæ tria eòdem redeunt.

Ibid. *Pridie Kalendas Maias.*] Si quid video, legendum erit, *pridie Kalendas Februarias.* Tollius.

Cùm in titulo (*b*) præfati Edicti *Galerius Maximianus* dicatur Tribunitiæ Poteſtatis XX. conſtat, illud emiſſum eſſe poſt Kalendas Martias currentis anni [311.] quibus Tribunitiam Poteſtatem XX. auſpicatus eſt idem Galerius. Poſt illum diem datum, ex Nummis etiam Græcis apud Goltzium, certum redditur. Ultimus enim, in quo annus Auguſtei ejus Imperii notatur, exhibet hos characteres L. Z. id eſt, *annus ſeptimus.* Nam cùm, Lactantio teſte, Kalendis Maii anni CCCV. Auguſtus renuntiatus fuerit, Kalendis Maii currentis Chriſti anni ſeptimum Imperii Auguſtei annum incœpit. Quarè cùm idem Imperator jam deficiens Edictum illud promulga-

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 314. *num.* 10. (*b*) *Vide ſuprà, pag.* 705. *col.* 1.

Digitized by Google

rit, apparet, Lactantii ſententiam Galerii Maximiani Nummis corroboratam eſſe, perperàmque ſcripſiſſe Valeſium in Notis Euſebianis, alioſque viros doctos, Edictum illud ante menſem Martium datum eſſe. *Pagius, in Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 311. *num.* 12. *&* 13. ubi & ex quo alio errore error ille importunè profluxerit, eruditè indicat. Vide locum. Operæ pretium eſt.

Prodiit tandem abſoluto anno perſecutionis VII. ineunte IX. Edictum Galerii, quo perſecutio penitùs extincta, inter Kalendas Martias, quibus XX. Tribunitiam Poteſtatem inchoaverat, & pridiè Kalendas Maias, quo Nicomediæ dicit propoſitum fuiſſe Lactantius. *Dodwellus, Diſſert. Cypr.* XI. *num.* 82.

Ibid. *Ipſo, &c.*] Nempè Galerio Maximiano. *Pagius* (*a*). Quin & ſuo quoque modo Interpretes, cùm alter vice pronominis nomen ipſum *Galerii*, alter verò *Maximiani* adhibuerit.

Ibid. *Ipſo octiès, & Maximino iterùm Conſulibus.*] Romæ ... anno [311.] uſque ad menſem Septembris, nulli Conſules fuerant publicati .... At in Galliâ, Hiſpaniâ, cæteriſque trans Alpes Provinciis, quæ ad Conſtantini Imperium pertinebant, Maximianus Galerius ſolus Conſul eodem anno CCCXI. nominabatur. Ita legitur in Faſtis Idacii & in Fragmento Conſulari à Bucherio edito, pag. 250. MAXIMIANO VIII. SOLO ... In Græciâ, Macedoniâ, Daciâ, aliiſque Provinciis Illyrici, in Thraciâ atque Bithyniâ, quæ partim Galerio Auguſto, partim Licinio Imperatori parebant, dicebantur Conſules Galerius Maximianus octiès, & Maximinus iterùm. Hæc nuper didici ex aureo Libello Lactantii Firmiani de Mortibus Perſecutorum, à viro doctiſſimo Stephano Baluzio ex inſigni illuſtriſſimi D. Colberti ... Bibliothecâ evulgato; ſiquidem ſcribit cap. 35. Edictum pro Chriſtianis à Maximiano Galerio paucis ante ejuſdem mortem diebus *propoſitum Nicomediæ pridiè Kalendas Maias, ipſo octiès, & Maximino iterùm Conſulibus.* Noriſius apud Pagium in Criticâ Baron. ad dictum Chriſti annum 311. num. 3. idque ex quartâ Noriſii Diſſertatione de Cenotaphiis Piſanis, cap. 1. §. 1.

Sed, quod primum, Proſper in Chronico, Victorius in Canone Paſchali, Caſſiodorus, Auctor Chronici Alexandrini, aliique eo anno cum Maximiano octiès Licinium Collegam poſuerunt, pergit in laudatâ Criticâ clariſſimus Noriſius, mox addens: Hic fortè in Pannoniis, Rhætiâ, ac Norico, ubi Licinius imperabat, idem ſemet Collegam Maximino addiderat. Deindè autem, quod longè gravius, nec ab ullo hactenùs obſervatum, Galerius eo ipſo anno in Præfatione Epiſtolæ, ex quâ Edictum, de quo agitur, confectum eſt, non modò diſertè eumdem Licinium Collegam ſibi in Conſulatu adjunxit: ſed adjunxit inſuper Conſtantinum, quem & ante Licinium nominat, tacito prorsùs ſecundo illo Conſulatu Maximini. Euſebii verba Latinè reddita ſic habent: *Imperator Cæſar Galerius Valerius Maximianus* ... CONSUL VIII... *Et Imperator Cæſar Flavius Valerius Conſtantinus* ... CONSUL ... *Et Imperator Cæſar Valerius Licinianus* ... CONSUL, *Pater Patriæ, Proconſul; Provincialibus ſuis ſalutem.* Quomodò itaque noſter, *ipſo* [*Galerio Maximiano*] *octiès, & Maximino iterùm Conſulibus;* nec potiùs, ſecundùm memoratam Galerii Præfationem, *ipſo* [*Galerio Maximiano*] *octiès, & Conſtantino Licinioque Conſulibus?* Viderint Docti. Nihil ipſe nunc, quod mihi ſatis faciat, reperio, aut ab aliis afferri comperio. Nam quantùm ad haſce clariſſimi Pagii conjecturas, *Galerio Maximiano menſe Martio anni* 311. *Collegam adjunctum eſſe Licinium Auguſtum, qui* CONSUL *appellatur in Edicto Galerii Maximiani: non multò poſt autem Maximinum Auguſtum* II. *ejuſdem Galerii Maximiani Collegam fuiſſe, ſicut liquet ex verbis Lactantii, ipſo octiès, & Maximino iterùm Conſulibus;* adeò ut tantùm Conſulatus ille Licinii nequaquàm *ordinarius* extiterit, ſed *ſuffectus*, rogo primò, cur Galerius, ſi ita res fuit, *Conſtantinum* in dictâ Præfatione ſecundo loco *Conſulem*, nullo verò *Maximinum* ſimiliter *Conſulem* nominaverit? Rogo deindè, quomodò Licinium Galerius ſibi ordinario Conſuli menſe Martio anni Chriſti 311. ſuffecerit, ſi, ex Noriſio in præcedentibus, nulli Conſules Romæ publicati ſint anno Chriſti 311. uſque ad menſem Septembrem, ante quem jam ſat diù obierat Galerius? Non omnes ergò hujus loci difficultates per Pagium ſublatæ. Sed eas fortè brevì feliciter enodatas videre licebit in ultimo clariſſimi Noriſii opere, quod ad ampliſſimum Cuperum ex Italiâ perveniſſe audimus, & ex animo gaudemus.

Ibid. *Ipſo octiès, & Maximino iterùm Conſulibus.*] Verſio Anglica, *in Maximian's*

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 311. *num.* 12.

Digitized by Google

eighth Conſulate, and Maximin's third. Ad verbum, *in octavo Maximiani Conſulatu, & tertio Maximini;* cujus utinàm emendationis, vera enim eſt τῦ *iterùm* in τὸ *tertiùm* mutatio, rationem reddidiſſet alicubì vir doctiſſimus, qui ad illam, utì neceſſariam facilèque tuendam, recurrendum putavit. Nos quippè, vel ob proximè ſequentia, quibus incumbat fundamentis neſcimus.

Ibid. *Maximino iterùm Conſ.*] De cujus Conſulatu ſecundo, utì & de primo, nulla eſt in cæteris faſtis mentio, ita ut hìc ſolâ nitamur Lactantii auctoritate. Noſter enim Lydiatus Galerium octavâ vice Conſulem ſtatuit ſine Collegâ. *Edit. Oxon. & Cant.* adjiciente ultimâ: Vide Valeſii Adnotationes in Euſeb. lib. 9. cap. 11.

Ex Lactantio, qui id temporis Nicomediæ degebat, patet, Maximinum iterùm Conſulem fuiſſe anno CCCXI. *Noriſius, ubi ſuprà.*

Ex Græcis Dodwelli Excerptis, pag. 102. Appendicis ad Diſſertationes Cyprianicas, editionis minoris Oxon.

Anni Dom.	Ὕπατοι	Ῥωμαίων.
305	Κωνστάντιος Καῖσαρ τὸ ε	καὶ Μαξιμῖνος Καῖσαρ τὸ ε.
306	Κωνστάντιος σεβαστὸς τὸ ς	καὶ Μαξιμῖνος σεβαστὸς τὸ ς.
307	Σεβῆρος σεβαστὸς	καὶ Μαξιμιανὸς Καῖσαρ.
308	Διοκλητιανὸς σεβαστὸς τὸ ι	καὶ Μαξιμιανὸς σεβαστὸς τὸ θ.
309	Λικίνιος σεβαστὸς τὸ α	καὶ Κωνστάντινος τὸ α.
310	Ἀνδρόνικος	καὶ Πρόβος.
311	Μαξιμιανὸς	καὶ Μαξιμῖνος.

Anno CCCVII. Conſules legimus Severum Auguſtum & Maximianum Cæſarem. *Maximinum* vult, quem *Cæſarem* appellat. Habemus itaque *primum* Maximini *Conſulatum* fruſtrà alibì à clariſſimo Baluzio quæſitum. Quanquàm & in libro de *Præfectis urbi* obſcura etiam extent hujus Conſulatûs veſtigia. Anni enim CCCVII. uſque ad menſem Aprilem, Conſules ibi conſignatos ita legimus. *Maximianus* VII. *& Maximian.* Secundus ille *Maximianus* non alius eſt à noſtro *Maximino.* Nec enim recentiores modò, ſed & illius ſæculi coæva monumenta hæc nomina confundunt, cum *Maximino Maximianum*, & cum *Conſtantino Conſtantium.* Dodwellus in Append. ad Diſſert. Cypr. num. 1.

Adde ſis Baluzium, pag. 329. col. 1. Columbum, p. 384. col. 2. & laudàtam Dodwelli Appendicem.

Lin. 2. *Tunc apertis carceribus, &c.*] *Per ſingulas* certè *civitates*, quod Ruffini locus à Baluzio, p. 329. col. 1. adductus teſtatur: ſed mirum tamen, nî hìc *Nicomediæ carceres* ſpecialiter intelligendi ſunt, ob præcedentia iſta: *Hoc Edictum proponitur Nicomediæ.*

Lin. 3. *Cum cæteris Confeſſoribus è cuſtodiâ liberatus es*] Quid hinc contra clariſſimum Martyrologii Eccleſiæ Germanicæ Editorem ſequatur, jam ſuprà oſtendimus, pag. 531. col. 1. & 2.

Ibid. *Cùm tibi carcer ſex annis pro domicilio fuerit.*] Purpuram diximus depoſuiſſe Diocletianum anno Domini CCCV. April. 1. ſi Idatium, Maii 1. ſi Lactantium (*a*) audiemus... Ab—anno [autem] quo imperium depoſuit Diocletianus, perſtitit Nicomediæ perſecutio uſque ad palinodiam Galerii, à Kalendis Maiis anni CCCV. uſque ad pridiè Kalendas Maii anni CCCXI. Id colligimus è Lactantio, qui hoc tempore Donatum ſuum ſcribit *è carcere* fuiſſe *liberatum*, *cùm carcer illi ſex annis pro domicilio fuiſſet*... Et toto [illo] ſexennio Donatus, & tribus Præſidibus ſibi invicem ſuccedentibus, Flaccino, Hierocle, & Priſcilliano, *noviès* tamen, nec ſæpiùs (*b*), tormentis cruciatibuſque variis ſubjectus eſt. Quia nempè, ut non admodùm frequentes redire poterant [ſacrorum Imperii Romani] ludorum vices, ita nec frequentes redibant vices ſuppliciorum publicorum. *Dodvvellus, in Diſſert. Cyprian.* XI. *num.* 78. 80. *&* 89.

Adde Columbum, pag. 355. col. 1.

Lin. 4. *Hoc facto.*] Id eſt, illâ memoratì Edicti promulgatione, ſeu, ad verbum, *publicatione.* Verſio Anglica.

Lin. 6. *Conjuge ſuâ & filio.*] Valeriâ Diocletiani filiâ, & Candidiano. *Edit.Ox. & Cant.*

Sa femme & ſes enfans. Maucroix. Quaſi noſtri verba ſint, *conjuge ſuâ & liberis ſuis;* quod valdè miror.

Uxor Galerii Maximiani, ait Pagius in loco, quem nos anteà leviſſimè tetigimus,

(*a*) Cap. XIX. (*b*) Cap. XVI.

Digitized by Google

erat *Valeria* Diocletiani filia, quæ ob ferociam Licinii ad Maximinum confugit, à quo peſſimè habita... Nullum ex eâ Galerius Maximianus filium ſuſcepit; ſterilis enim fuit, ut docet Lactantius, cap. L. Hæc itaque intelligenda de *Candidiano*, quem ibidem Lactantius dicit ex concubinâ natum, à Valeriâ adoptatum, ac deſponſum filiæ ſeptenni *Maximini* Auguſti. Hunc, ut tradit Lactantius, cap. XX. Cæſarem facere deſtinabat pater poſt celebrata Vicennalia. Sed occiſus eſt à Licinio anno CCCXIII. ætatis ſuæ XVI. *Pagius, in Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 311. *num.* 12.

Confer Baluzium, pag. 329. col. 1.

Ibid. *In manu traditis.*] Lege: *in manum.* Tollius, item Gale.

Ἔπεχε potiùs, cùm ob plurima receptæ lectionis exempla, quæ tibi ſuppeditabit Columbus, pag. 385. col. 1. tùm ob notata ſuperius à nobis, pag. 689. col. 2. quibus nunc iſtam capitis XXXVIII. locutionem adjicimus: *Primaria, quæ rapi non poterant*, IN BENEFICIIS PETEBANTUR.

Lin. 7. *Defluerent.*] Rectiùs, *diffluerent.* Toll.

Adde Columbum, pag. 385. col. 1.

Ibid. *Horrendâ tabe conſumptus eſt.*] Facit hùc notabilis locus Anonymi Valeſiani, quem Pagius in Criticâ ſuâ Baron. ad annum Chriſti 311. num. 12. produxit in hunc modum: Porrò Galerium Maximianum *Serdicæ* ægrotaſſe ac interiiſſe, diſcimus ex Anonymo Valeſiano, qui poſtquàm de Licinio Cæſare creato locutus eſt, inquit: *Deindè illo in Pannoniâ relicto, ipſe ad Serdicam regreſſus morbo ingenti occupatus ſic diſtabuit, ut aperto & putreſcente viſcere moreretur.*

Addantur Baluzius, p. 329. col. 1. & 2. & Cuperus, pag. 479. col. 2. & ſeq.

Ibid. *Idque cognitum Nicomediæ* [...] *menſis ejuſdem.*] De ſupplendâ manu ſcripti codicis lacunâ, quam nunc demùm Baluzius quo vides pacto repræſentandam curavit, viri docti planè hactenùs, quod non mirum, ſecuri, tantummodò cogitaverant, quâ ratione aliquid huic loco, quem mutilum eſſe ſentiebant, infererent: undè orta ſuſpicio, de quâ Cuperus, p. 481. col. 1. & Columbus, p. 385. col. 1. legendum eſſe ſcilicet: *Idque cognitum Nicomediæ medio menſis ejuſdem*; quod & nobis olim poſtrema pars nominis *Nicomediæ* fieri poſſe ſuggeſſerat, abſorpto nempè, inquiebamus, τὸ *medio* librarii oſcitantiâ à præcedente voce *Nicomediæ.* Nunc autem, cùm hujus loci defectus non librario, ſed tempori rerum edaci ſit tribuendus, poſſent certè æquè benè duæ voces *ſub finem*, vel *in fine*, aut unica vox *idibus*, aliæve hujus generis deeſſe, atque *medio.* Videant qui MS. codicem conſulere queunt, quid potiùs memoratæ lacunæ ſpatium vel litterarum ductus, ſi qui remanent, patiantur. Habet ſanè Verſio Anglica; *before the end of May*: quod ad verbum eſt, *ante finem Maii.*

Pag. 231. lin. 1. *Menſis ejuſdem.*] Id eſt, Maii Kalendis. *Edit. Oxon. & Cant.*

Ibid. *Menſis ejuſdem.*] Scilicet, Maii. *Pagius* (a).

Confer Baluzium, p. 330. col. 1.

Ibid. *Kalendis Martiis impendentibus.*] Anni nempè Chriſti ſequentis [312] quo Kalendis Martiis die Imperii ejus Cæſarei natali ea ſolennia, propter perpetem morbum dilata, edere decreverat. *Pagius* (b).

Adde Baluzium, p. 330. col. 1. & Col. p. 385. col. 1.

CAPUT XXXVI.

Pag. 231. lin. 1. *Quo nuntio.*] Mortis nempè Galerii Maximiani. *Pagius* (c).

Ibid. *Diſpoſitis ab Oriente curſibus pervolavit.*] Tanquàm diceret, ſummâ celeritate equis, quos ſtatim poſt id nuntii acceptum imperaverat, ut certis locis ſibi ſuiſque præſto eſſent, uſus eſt; ſicque maximum itineris ſpatium ab Oriente, ubi mortem Galerii didicerat, uſque ad provincias *quas* occupare aggrediebatur, veluti perpete volatu confecit. Vis ſimile exemplum, nec diſſimilem locutionem? *At ille incredibili celeritate uſus pervenit ad patrem jam deficientem*, inquiebat noſter capite 24. de Conſtantino, cùm paucis antè verſibus de eodem dixiſſet: *Sublatiſque per manſiones multas omnibus equis publicis, evolavit.*

Il prit la poſte, & ſe rendit en diligence dans l'Orient. Maucroix. Cui ergò pro vulgatâ lectione, *diſpoſitis ab Oriente curſibus pervolavit*, legendum potiùs viſum eſt, *diſpoſitis curſibus pervolavit in Orientem.* Sed vide tu, quæſo, quantùm hæc capitis 19. repugnent: *Daia verò* (qui & Maximinus) *ſublatus nuper à pecoribus & ſilvis ... accepit Orientem calcandum.* Nam *ab Oriente* igitur debuit evolare. Quod & finis capitis 38. poſtulat.

Lin. 2. *Ut provincias occuparet, ac Lici-*

(a) *In Crit. Bar. ad an. Ch.* 311. *num.* 12. (b) *Ibid.* (c) *Ibid. num.* 14.

nio

nio morante, omnia ſibi uſque ad fretum Chalcedon. vindicaret.] *A deſſein de profiter de l'abſence de Licinius, & de s'emparer de toute l'Aſie juſques à la mer de Chalcedoine.* Maucroix. Quaſi noſter ſcripſerit, *ut abſente Licinio, Aſiam totam ſibi uſque ad fretum, &c.* At primò, quid manifeſtius, quàm ita non duos, ſed unicum Maximino ſui curſûs finem tribui? invadendi ſcilicet, abſente Licinio, totam Aſiam uſque ad fretum Chalcedonium; quandò contrà, ſecundùm noſtrum, Maximinus animo ſuo non unicum finem, ſed verè duos in illo præcipiti itinere propoſuerat: unum nempè, certas ſibi provincias, quidquid Licinius faceret, hoc eſt, ſi vel maximè feſtinaret, vindicandi; alterum autem non eas ſolas, ſed cuncta ad fretum uſque Chalcedonium, ſi fortè Licinio tantiſper morari contingeret, occupandi: *Ut provincias occuparet, ac, Licinio morante, omnia ſibi uſque ad fretum Chalcedonium vindicaret.* Hic primus ergò Maucroixianæ Tralationis defectus. Secundus & tertius ſint, liberiùs indubiè τὸ *provincias* per *univerſam Aſiam*, *morante* verò per *abſente* verti.

Ibid. *Ut provincias occuparet, &c.*] *To take into his poſſeſſion all thoſe Provinces: and as Licinius lingered, he poſſeſſed him ſelf of al to the ſtraits of Thrace.* Verſio Anglica. Quaſi jam noſtri verba ſint: *ut* [*omnes illas*] *provincias occuparet, ac, Licinio morante, omnia ſibi uſque ad fretum Thraciæ vindicavit.*

Malebam τὸ *vindicaret*, quod apertè vir Reverendiſſ. in *vindicavit* mutandum eſſe arbitratus eſt, retinere; & loco duarum vocum, quas idem ante *provincias* ſupplevit, & nos uncinulis includi curavimus, ſuſpicabamur τὸ *propinquas* potiùs, vel *proximas* librarii culpâ deeſſe.

Ibid. *Licinio morante.*] Vide Baluzium, p. 330. col. 2.

Lin. 3. *Fretum Chalcedonium.*] Quod cùm ab unâ parte inter Thraciam, ab alterâ verò inter Bithyniæ oppidum Chalcedonem jaceret, indè modò pro *freto Chalcedonio*, *freta Thraciæ* in Anglicâ Tralatione habebamus. Adde Baluzium, p. 330. col. 2. & Cup. p. 481. col. 1.

Ibid. *Bithyniam.*] Videatur denuò ibidem loci Baluzius.

Ibid. *Ad præſens.*] Tempus ſcilicet: quomodò ſæpè Græci ἐπὶ τοῦ παρόντος, & ἐν τῷ παρόντι, omiſſis ſubſtantivis χρόνου & χρόνῳ dicunt, pro *in præſenti tempore*. Confer Columbum, p. 385. col. 1.

Lin. 4. *Suſtollit cenſum.*] Quem Maximianus Galerius inſtituerat, de quo c. 31. Vide Juſtinum, libro 1. de Magis eodem modo populum Perſarum ſibi conciliantibus. *Tollius.*

Ibid. *Suſtollit.*] Editio Aboenſis, *ſuſtulit.*

Nollem factum, cùm *ſuſtollendi* verbo Plautus, Lucretius, Catullus, uſi ſint. Poſtremus, ex gr. de Nuptiis Pelei & Thetidos:

> *Candidaque intorti ſuſtollant vela rudentes.*

Neque adeò validè pugnabit ſuprà Columbus pro emendatione ſuâ, p. 385. col. 2.

Lin. 5. *Diſcordia inter.*] Lege, *Diſcordia indè inter, &c.* Tollius. Item ambo Interpretes, ut quidem verterunt,

Les deux Empereurs en vinrent preſque à une rupture. Maucroix.

By this means the two Emperours were now in ill terms. Tralatio Anglica.

Ibid. *Diverſas ripas arm. ten.*] Adeundi Baluzius, p. 330. col. 2. Columbus, pag. 385. col. 2.

Lin. 6. *Sed conditionibus certis pax, &c.*] Cùm ... Maximinus in Epiſtolâ ſcriptâ ad Sabinum poſt mortem Galerii Maximiani doceat, ſe *anno præterito* Nicomediæ fuiſſe, ut videre eſt apud Euſebium, liquet *Maximinum* mortuo Galerio Aſiam ac Bithyniam occupaſſe, quas Galerius unà cum Illyrico & Thraciâ ſibi retinuerat. Et quidem Bithyniam ceſſiſſe in jus & ditionem Maximini, colligit Baluzius in Notis ad citatum Lactantii locum, (p. 330.) ex martyrio ſancti Luciani Antiocheni, quod enarrat Euſebius, libro 9. capite 6. *Pagius* (*a*).

Ibid. *In ipſo freto.*] Hoc eſt, in ipſo freto Boſphori. *Maucroixii verſio.*

Id eſt, in ipſo mari. *Tralatio Anglica.*

Simplicius fortè ſit ſubaudire ex præcedentibus *Chalcedonio.* Adde Baluzium, p. 330. col. 2.

Lin. 7. *Redit ille.*] Scilicet Maximinus. *Pagius* (*b*).

Conſentiunt Interpretes, apud quos pronominis loco ipſummet *Maximini* nomen reperias. Notandum tantùm, cùm noſter non præterito tempore *rediit*, ſed præſenti *redit* utatur, neutiquàm nunc de conſum-

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 311. *num.* 14. (*b*) *Ibid. num.* 15.

mato Maximini *in Orientem* reditu ſermonem eſſe, ſed ſimpliciter de ſuſcepto & inchoato: quod mox confirmabitur.

Ibid. *Securus.*] Hoc eſt, ſeſe jam ſecurum eſſe confidens: *recokning that he was now ſecure.* Verſio Anglica.

Ibid. *Et ſit qualis in Syriâ & in Ægypto fuit.*] Id eſt, & in provinciis, quas recenter imperio ſuo adjecerat, talis factus eſt, dùm per illas *in Orientem* revertebatur, qualis antè fuerat in Syriâ & in Ægypto. Nec diſſimili ſenſu Maucroixius: *Et ſa conduite fut pareille à celle qu'il avoit tenue en Syrie & en Egypte.* Diſſimili verò Tralatio Anglica, *and ſo he governed Syria and Egypt juſt as he had done formely.* Ad verbum, atque eodem prorsùs pacto Syriam & Ægyptum moderari perrexerit, quo priùs inceperat.

Lin. 8. *In primis indulgentiam Chriſtianis communi tutelo datam, &c.*] Idem, inquit Baluzius, quod *communi conſenſu.* Vocem alibì ſibi non occurriſſe teſtatur. Quidnî itaque pro corruptâ habeatur, & in ipſius vicem facili mutatione ſuccedat *tutelâ*? ſiquidem *communis tutela* aliud temerè hîc loci non ſignificaverit, quàm edicti nuper editi munimentum quoddam, quo freti ſecuriores dehînc Chriſtiano cultui vacare poſſent. Vir reverendiſſimus legit *titulo.* Edit. Oxon. & Cant.

Ibid. *Tutelo.*] Editio Aboenſis, *titulo.*

Leg. *titulo.* Voſſius. *Tutelo*, pro *titulo.* Allix.

And tho the Chriſtians were now received under the protection of the government, yet he broke all this. Tralatio Anglica. Ad verbum ferè: Indulgentiam, quâ Chriſtiani in communem Magiſtratuum tutelam traditi fuerant, violavit.

Puto ego veterem lectionem fuiſſe, *In primis indulgentiam Chriſtianis cum muri tutelâ datam tollit*; quod ſic explico. Galerius, ut ex primâ illius epiſtolâ, ſeu, quod idem eſt, ut ex hujus libelli capite XXXIV apparet, promtiſſimam hanc in Chriſtianorum negotio indulgentiam jam penè moriens porrexerat, *ut denuò Chriſtiani eſſent, & conventicula ſua componerent.* Atque iſtam in primis indulgentiam Maximinus, dùm à freto Chalcedonio rediens Orientem repeteret, in itinere ſuſtulit. Sed jam aliâ epiſtolâ idem Galerius, ut ex eodem capite certum eſt, judicibus ſignificaturus erat quid amplius obſervandum foret circa Chriſtianorum negotia. Neque porrò poſtulabant ſimpliciter ejuſmodi rerum occaſio & neceſſitas, ut per eam epiſtolam in quibus potiùs locis Chriſtiani apertè in poſterum habitare, ſuaque etiam templa palàm condere haberent, judicibus ſignificaretur: ſed fieri nequibat, quin ea loca vel intra urbium muros aſſignarentur, vel extrà. Nunc autem vix quidquam probabilius, quàm Galerium poſteriore epiſtolâ judicibus ſignificaſſe, placitum ſibi fuiſſe, ut quemadmodùm anteà Chriſtiani . . . complures eccleſias ſuas Imperatorum permiſſu in civitatibus ædificaverant, & alioquî tutiùs ſemper habitaverant homines in urbibus, propter murorum inter cætera tutelam, quàm ruri, paterentur Chriſtianos intra cujuſque oppidi mœnia majoris ſecuritatis ergo morari, ſibique ibidem conventicula reſtituere.

Et verò Chriſtianos eccleſias priùs intra urbium ſepta habuiſſe, vel unum Nicomediæ templum, cujus noſter capite XII meminit, validiſſimo argumento eſt: uti quod jam proximè ſequetur, *ſubornatis legationibus civitatum, quæ peterent ne intra civitates ſuas Chriſtianis conventicula extruere liceret*, apertiſſimè rurſùs indicat, his ergò licitum priùs fuiſſe per Galerii epiſtolas ad Judices ſcriptas templa intra Gentilium civitates condere; datamque proindè Chriſtianis à Galerio, non meram de quâ ſuperiùs diximus indulgentiam, ſed & muri tutelam pro ſuis ſimul domiciliis & conventiculis: undè poſteà Maximinus *indulgentiam Chriſtianis cum muri tutelâ datam* ſuſtulerit. Hæc mea ſaltem de hoc loco ſententia, partim propter quas nunc attuli rationes, partim deindè, quia dùm ex doctis alii *id communi tutelo* de communi Imperatorum conſenſu accipiunt, alii autem *communi titulo* emendant, id eſt, ut exponunt, præſcriptis nominibus Galerii, Conſtantini, Licinii, Maximini, & Maxentii, neutri utiquè *communem*, quem oporteret, *Imperatorum conſenſum* præſtare poſſunt: quatenùs nimirùm vel de verè communi illorum quinque conſenſu quæſtio eſt, vel de communi tantùm eorumdem ex parte. At ſi de verè communi, extant quidem apud Euſebium tria priora nomina in Galerii Præfatione, cujus totiès meminimus, ſed non itidem duo ultima, ut ſic nequeat prorsùs de univerſali dictorum quinque Imperatorum conſenſione conſtare. Sin verò de communi trium duorumve duntaxàt ex illis, meminit quidem etiam ejuſmodi conſenſionis laudato loco Euſebius, at neutiquàm noſter, qui in antecedentibus non modò non *Maximini*, verùm ne vel unius Imperatoris mentionem fecerit, qui memoratæ indulgentiæ conſenſerit, ſed ſolius

Digitized by Google

Galerii qui eam miſerit; ut haud fermè quidquam locutione iſtâ durius queat concipi, *In primis indulgentiam Chriſtianis communi ſive tutelæ, ſive titulo, datam tollit Maximinus*, ſi quis tandem communis conſenſus, cujus ipſe neque ſecundùm Euſebium, neque ſecundùm noſtrum, ulla pars fuerit, intelligendus eſt. Accedunt, quod ſupereſt; ad *muri tutelam* de quâ loquimur, quatuor tutelarum, tutandi fundi ergo, genera, de quibus Varro. lib. I de re ruſticâ: *Nunc de ſeptis, quæ tutandi fundi cauſâ, aut partis fiant, dicam. Earum tutelarum genera quatuor. Unum naturale, alterum agreſte, tertium militare, quartum fabrile.* Adde Baluzium, pag. 331. col. I. Cuperum, p. 481. col. I. Columbum, p. 385. col. 2.

Lin. 9. *Subornatis legationibus, &c.*] Ἀυτὸς αὐτῷ καθ' ἡμῶν πρεσβεύεται, inquit Euſebius lib. IX. cap. II. ubi vide Aunot. Vales. *Editio Cantabrig.*

Prodiit ... abſoluto anno perſecutionis VIII. ineunte IX. edictum Galerii, quo perſecutio penitùs extincta eſt, inter Kal. Martias [anni CCCXI.], & pridiè Kal. Maïas [ejuſdem anni] ... Duravit hæc pax ne ſex quidem integris menſibus. Indè ad novas artes prætextusque quærendos reſtaurandæ perſecutionis ſe convertit Maximinus. Imprimìs arcuit Chriſtianos à cœmeteriis. Tùm ſubornavit civitatum ad ſe legationes, magni quaſi beneficii loco id à ſe petentium, ut Chriſtiani pellerentur, imprimìs Antiochiæ, in quâ urbis curator *Theotecnus* egregius impoſtor novum *Jovis Philii* ſimulacrum magicis artibus conſecratum erexit, ejuſdemque commentus eſt oraculum, quo juberetur, Chriſtianos urbe omnique urbis territorio eſſe exterminandos ... Legationes hæ eodem quo deceſſit Galerius anno, ſed exeunte, Nicomediæ accepit, poſtquàm Galerii ditionem ad fretum uſquè Chalcedonium occupaſſet, & pacem amicitiamque cum Licinio certis conditionibus compoſuiſſet. Hoc ex ipſius Maximini edicto conſtat in favorem Chriſtianorum ſequenti anno CCCXII finiente edito. Sed & *indulgentiam* Chriſtianis à Galerio conceſſam hoc etiam anno revocatam neceſſe eſt, ſi non integris ſex menſibus ea pax duraverit. *Dodwellus, Diſſ. Cyp. XI. nu. 82.*

Maximinus in litteris, quas anno ſequenti [CCCXII.] ad Sabinum Prætorii ſui Præfectum ſcripſiſſe dicemus, quaſque Euſebius lib. 9. cap. 9. refert, ... *cùm anno*, ait, *præterito*, (anno ſcil. CCCXI.) *Nicomediam feliciter eſſem ingreſſus, cives ejus urbis me illic degentem adierunt cum Deorum ſimulacris, obnixè orantes, ne hujuſmodi hominum genus in ſuâ civitate habitare omninò ſinerentur*, & alia, quibus mirè illuſtrantur quæ ſuprà ex Lactantio retulimus; geſta enim hoc & ſequenti anno in cauſâ Chriſtianorum multis hùc uſquè tenebris circumfuſa. *Pagius* (*a*).

Apud quem igitùr eo pacto inſigne videa exemplum ſubornatarum iſtiuſmodi legationum. Conferatur Baluzius, p. 331. col. I.

Lin. II. *Novo more Sacerdotes maximos per ſingulas civitates ſingulos, &c.*] Quaſi ergò aliis verbis ſcripſerit, *novo more unum in unâquaque civitate Sacerdotem maximum fecit.* Hincque mihi facti novitas: cùm priùs ſcilicet Gentiles quidèm nonnunquàm habuiſſent ἀρχιερέας & Sacerdotes provinciis vel urbibus impoſitos, at non ſingulos per ſingulas civitates: Adde Baluz. pag. 331. col. I. Cuper. pag. 481. col. 2. Colum. p. 385. col. 2.

Lin. 13. *Qui & ſacrificia per omnes deos ſuos quotidiè facerent.*] Mihi nemo perſuaſerit ſic Lactantium ſcripſiſſe. Excidit vox *dies*, quæ *deos* præceſſit, propter litterarum affinitatem, ut ſæpè. Illâ omiſſâ, cùm nihil eſſet quod pertineret ad *omnes*, *diis ſuis* refinxerunt in *deos ſuos*. Scripſit Lactantius: *qui & ſacrificia per omnes dies diis ſuis quotidiè facerent*, ut in capite ſequenti, *per ſingulos dies ſacrificaretur. Per omnes dies quotidiè* eſt pleonaſmus, ut *nunc jam ſæpè* apud Plautum, *poſt deindè* apud eumdem, *rurſùm repetere* apud Suet. Cæſ. 2. *vetus vetuſtum vinum* in Curculione. Sin cui hæc diſplicent, poſſet legi, *qui & ſacrificia per omnes ades diis ſuis quotidiè facerent.* Grævius.

Ibid. *Per omnes deos ſuos*] Hoc eſt, per omnia ſuorum deorum templa, ſeu in omnibus templis, inquiebat ſuprà Tollius, & nos cum ipſo pag. 637. col. I. quod necdùm planè reſpuere poſſumus, ſive propter geminam illam noſtri locutionem capite 17. *per omnes deos pro vitâ ejus rogaretur*, ſive propter hanc Livineii ad Panegyricos veteres (*b*) obſervationem, in quam poſteà incidimus, & quâ, quæ laudato loco notavimus, videntur non mediocriter firmari. Cicero IV ad Attic. Ep. I. & pro P. Sextio, Nonas Sextiles *ſalutis natalem* appellavit, quòd eo die in Quirinali ædes ei conſecrata; & eleganter Martialis, *Maïa Mercurium creaſtis idus*; ob templum ei tùm dedicatum, ut Livius 2. & Feſtus ſcripſerunt; ſive denique quòd nondùm ſatis aſſueti ſimus huic pleonaſmo, *per omnes dies ſacrificia que-*

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 311. *num.* 16. (*b*) *Ad Paneg. V. pag.* 329.

tidiù facerent. Poſteriorem certè Clar. Collegæ conjecturam, cujus & ille optionem dat, præferendam credimus. Sed, quod non omittendum, vulgatam quoque lectionem, licèt alio atque nos modo, explicat Ampl. Cuperus, p. 481. col. 2.

Lin. 14. *Miniſterio.*] Prætulerim, *magiſterio.* Gale. *Miniſterio, the aſſiſtance.* Verſio Anglica; id eſt ope, auxilio.

Idid. *Darent operam* [*ut*] *Chriſtiani neque fabricarent.*] Templa ſcilicet, uti quidem Maucroixius interpretatus eſt: *devoient empêcher les Chrétiens de bâtir des Temples.*

Emendo, *darent operam Chriſtiani ne quid fabricarent.* Gale.

Erunt ſine dubio quibus hic ordo magìs placeret, *darent operam ne quid Chriſtiani fabricarent.*

Pag. 232. lin. 1. *Colerent.*] Præfero, *coirent.* Gale.

Ibid. *Suo jure.*] *Par ſon autorité.* Maucroixius; quaſi dicas, pro ſuâ autoritate.

Adde Cuperum, p. 481. col. 2.

Lin. 2. *Parùmque hoc fuit, niſi etiam provinciis ex altiore dignitatis gradu ſingulos quaſi Pontifices ſuperponeret, & eos utroſque, &c.*] Locus, non difficilis tantùm, ſed valdè, ſi quid video, mendoſus, & cæteròqui contrariâ prorſùs ratione acceptus ab Interpretibus: cenſente nimirùm Maucroixio propter ultimam ſine dubio vocem *utroſque*, Maximinum ſingulis provinciis non ſingulos, ſed duos ſimùl præpoſuiſſe Pontifices: *Non content de cette Ordonnance, il établit encore en chaque province deux Pontifes pour avoir l'oeil ſur les autres*; cùm contrà ex Reverendiſſ. Burneti verſione non duo, ſed unicus duntaxàt Pontifex unicuique provinciæ fuerit Maximini juſſu præfectus. Verba ſunt: *And not contented with this ſubordination that he had ſetled among the Prieſts, he ordered one in every Province to be over all the Prieſts of the Province.* Quorum ſenſus eſt: Neque ità contentus unum Sacerdotem maximum cæteris in unâquaque civitate Sacerdotibus ſubjeciſſe, unum prætereà in unâquaque provinciâ ordinavit, qui cunctis provinciæ Sacerdotibus ſuperior foret. Nos primò, propter diſertas voces *& eos utroſque*, non poſſumus quin cum Maucroixio credamus, de duobus quibuſdam hìc loci agi, qui ex Maximini mente ſingulis provinciis ad procuranda religionis negotia præpoſiti ſint. Deindè verò, nec poſſumus quoque propter τὸ *quaſi* in his verbis, *ſingulos* QUASI *Pontifices*, quin jam viciſſim contra Maucroixium *duos* ejus *propriè dictos Pontifices* rejiciendos eſſe ponamus. Porrò autem, cùm noſter in antecedentibus narraverit, Maximinum novo more in unum aliquem ex urbium primoribus dignitatem Sacerdotis maximi per ſingulas civitates contuliſſe, non magìs ambigimus, quin idem Maximinus geminos hujuſmodi dignitatis homines, ſed qui interim ſinguli quaſi Pontifices maximi forent, ſingulis provinciis impoſuerit. Ac denique, quòd quis ingerat, verùm ubinàm binarii numeri vox *duo* comparet? reſpondeo, non latitare ſolùm in vocabulo *utroſque*: ſed pluſquàm veriſimile eſſe, illam olim in hunc modum poſt ablativum *gradu* extitiſſe: *Parùmque hoc fuit, niſi etiam provinciis ex altiore dignitatis gradu duos, ſingulos quaſi Pontifices, ſuperponeret; & eos utroſque*, cum ſequentibus. Indè ergò tandem ea vox malis avibus, præ nimiâ librarii ignorantiâ vel feſtinatione, ſimùlque iſtorum *dus* & *duos* affinitate, exciderit: aut potior aliqua ſuppeditetur conciliatio, quam amplecti queamus. Alias hujus loci difficultates enodant Cuper. p. 481. col. 2. & ſeqq. & Col. p. 385. col. 2.

Lin. 4. *Candidis chlamydibus.*] Paludamento ſive albæ tunicæ ſpecie auro interdùm limbatæ, quâ utebantur ſoli Imperatorum miniſtri, quas utiquè Palatinorum veſtes cum ſummis Pontificibus communicavit Maximinus. *Edit. Oxon. & Cant.*

Non alio ſenſu verſio Anglica: *he ordered them to wear that ſort of vvhite habits edged about vvith gold, vvhich might only be vvorn by the Chiefs Officers of the Court.*

Ibid. *Chlamydibus.*] *Manteaux.* Maucroix; id eſt, palliis.

Confer Baluzium, p. 331. col. 1. & Cup. p. 484. col. 1.

Lin. 5. *Facere autem parabat quæ in Orientis partibus, &c.*] Hoc eſt, ſecundùm Tralationem Anglicam: Facere autem parabat contra Chriſtianos in aliis provinciis, quæ jam in Oriente fecerat: interpretante verò Maucroixio, Quæ in Oriente fecerat, illa quoque facere parabat in Occidente.

Lin. 6. *Cùm clementiam ſpecie tenùs profiteretur.*] In eo... ponebant hanc *clementiæ* laudem perſecutores, de quibus agimus, Diocletianei, ſi cùm *vitæ* pepercìſſent, *oculos* tamen *dextros* eruiſſent, & *ſiniſtros poplites* debilitaſſent candenti ferro. Ex quo itaque cœperunt hæ mutilationes, cùm *vitæ ſervandæ* causâ fuiſſent excogitatæ, exindè *rariora* fuiſſe *martyria* veriſimile eſt. *Dodvvellus*, *Diſſ. Cyp.* XI. *nu.* 81.

Ibid. *Specie tenùs.*] Columb. vide p. 385. col. 2.

Ibid. *Occidi ſervos Dei vetuit, &c.*] In Oriente ſcilicet. Nam, quantùm ad alias regiones, *facere* tantùm *parabat Maximinus, quæ in Orientis partibus fecerat*, ut noſter modò loquebatur : undè & rursùs de eodem, in initio capitis 37. *Hoc ille moliens, Conſtantini litteris deterretur*. Sed, ne rem diſſimulem, non video tamen quomodò ſcribi olim bellè hoc loco potuerit, uti nunc dierum habemus; ſuſpicorque adeò veterem ſcripturam fuiſſe, *occidi ibi ſervos dei vetuit*, quæque poſteà, intellectis nimirùm per τὸ *ibi* Orientis partibus.

Lin. 7. *Debilitari juſſit.*] Id eſt hoc loco, *mutilari*, prout quatuor, quæ ſequuntur, exempla ſingula oſtendunt. Neque enim omnis *debilitatio*, *mutilatio* eſt : ſed interdùm, monente meritò Caſaubono (*a*), *debiles* Latiniſſimè ſunt, quibus membra facta ſunt ἄχρηστα, ſeu qui vitio aliquo impediuntur, quominùs omnibus membris corporis ſui uti poſſint : quemadmodùm illi, v. gr. Confeſſores, quibus candenti ferro *debilitatos fuiſſe ſiniſtros poplites* aiebat modò Dowellus. Verùm hîc, ſicut dixi, de veris mutilationibus ſermo eſt. Firmatque alibì (*b*) idem Dodwellus ſequentibus verbis: Ità rediit ad ſuprà dictas corporum mutilationes, quæ licèt confeſſores multos fecerunt, nullos tamen martyres. *Il les faiſoit eſtropier.* Maucroix.

Adde Baluzium, p. 331. col. 1. & 2.

Ibid. *Itaque confeſſoribus effodiebantur oculi, &c.*] Verum quidem eſt, poſt edictum à Galerio Maximiano in gratiam Chriſtianorum emiſſum, Maximinum, ubì illud accepit, mandaſſe judicibus, ut à Chriſtianorum oppugnatione abſtinerent, conſtitutione tamen Galerii ſuppreſſâ, & nudâ tantùm voce per Sabinum Præfectum Prætorii ſui Provinciarum Præſidibus juſſis, ut perſecutionem adversùs eoſdem inhiberent, uti narrat Euſebius lib. 9. cap. 1. ubi & epiſtolam ab eodem Sabino ſingularum Provinciarum Præſidibus ſcriptam recitat. Sed, ut habet idem Euſebius cap. 2. *ne ſex quidèm integris menſibus paſſus eſt eum ſtatum permanere*, & ad ſubruendam pacem Maximinus nihil non molitus eſt. Quam itaque Lactantius narrat, circa menſem Novembrem, (is enim menſis ſextus eſt à morte Galerii,) ideòque circa Maximini Quinquennalia, quæ in eum menſem incidebant, perſecutio adversùs Chriſtianos inſtaurata. *Pagius* (*c*).

Confer Baluzium, pag. 331. col. 2. & Cuperum, pag. 484. col. 1. & 2.

Lin. 8. *Auriculæ.* Videatur ibidem loci Cuperus, pag. 485. col. 1.

CAPUT XXXVII.

Pag. 232. lin. 1. *Hæc ille moliens, Conſtantini litteris deterretur*] Jam pulcherrimam ſibi invidiæ declinandæ nactus videbatur occaſionem [Maximinus], ut quaſi urbium legationibus [& δεήσεσιν] coactus edictum pacis revocaret. Reſcripſit enim ad illa civitatum decreta, pellendos eſſe Chriſtianos.... Jamque perſecutioni matura erant omnia, niſi Conſtantinus illum deterruiſſet.... Cùm enim poſt menſem Maium emiſſa illa probaverimus perſecutionis edicta anno CCCXII. movente jam adversùs Maxentium Conſtantino, eo tamen ipſo tempore, ſimul ac reſcivit, litteris illum deterruit Conſtantinus, quibus ad diſſimulationem eum adactum ſcribit Lactantius ſect. 37. Meritò quidem ille. Erat enim *primus Auguſtorum* Conſtantinus, cui, pro illorum temporum adminiſtratione, parere oportebat reliquos *Imperatores* omnes, tam *Cæſares*, quàm etiam *Auguſtos*. Dodwellus, Diſſ. Cypr. xi. num. 83. & 85.

Ibid. *Hæc ille moliens, &c.*] *Les Lettres de Conſtantin réprimerent ces violences.* Maucroix. Ad verbum, Conſtantini litteræ violenta iſta facta repreſſerunt. Quaſi jam, quo tempore Maximinus Conſtantini litteris deterritus eſt, eadem Maximini juſſu in recentibus provinciis fierent, quæ priùs ejuſdem imperio in Oriente facta erant; proindèque quaſi jam Nicomediæ, verbi gratiâ, crudeli Præſidis aliorumque Miniſtrorum operâ oculos Confeſſoribus effoderet, manus amputaret, pedes detruncaret, nares vel auriculas deſecaret; quod certè non eſt, vel ob iſta noſtri : *Hæc ille moliens*, id eſt, ut paulò antè præceſſit, *facere parans*, *Conſtantini litteris deterretur. Diſſimulavit ergò.* Adde Baluzium, pag. 331. col. 2.

Ibid. *Conſtantini litteris.*] Periere memoratæ litteræ : ſed duplicem Conſtitutionem à Conſtantino & Licinio datam, alteram hoc anno [312.] alteram ſequenti, prioremque currenti anno ad Maximinum tranſmiſſam, in dubium revocari non poteſt, licèt Baronius, aliique viri doctiſſimi unius tantùm Edicti meminerint. Nam, victo Maxentio, [cujus cla-

(*a*) *In Notis ad Matt.* xv. 30. (*b*) *Diſſert. Cyprian.* xi. *num.* 84. (*c*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 311. *num.* 15.

Digitized by Google

des & interitus ad hunc annum 312. pertinent] *Imperator Conſtantinus , & Collega ejus Licinius uno conſenſu legem pro Chriſtianis abſolutiſſimam & copioſiſſimam promulgarunt , partaque de Tyranno victoria nuntium , ipſamque adeò legem ad Maximinum , qui in Orientis partibus etiam tum imperabat , ſeque ipſis amicum eſſe ſimulabat , tranſmiſere* , inquit Euſebius, lib. 9. cap. 9. . . . Et præterea in poſteriori Conſtantini & Licinii Conſtitutione ab Euſebio, lib. 10. cap. 5. relatâ , non ſemel prioris hoc anno 312. datæ mentio [eſt] , ut doctè explicat Valeſius in Notis ad illud Edictum , ubi & quod diſcrimen inter utrumque eſſet , oſtendit. Secundum Edictum Mediolani . . . prius loco incerto datum ; videtur tamen Romæ , ubi reliquo hoc anno Conſtantinus egit , promulgatum. De laudatis litteris locutum exiſtimo Lactantium, lib. de Mortibus Perſecutorum , cap. 37. in quo , poſtquàm perſecutionem à Maximino contra Chriſtianos excitatam narravit , ait : *Hæc ille moliens, Conſtantini litteris deterretur.* Pagius in Criticâ Baron. ad annum Chriſti 312. num. 8. & præced.

Ibid. *Deterretur.*] Quo uſquè nempè modo diximus , non per omnia ; quia etſi Maximinus in Provinciis extra Orientem ſitis abſterritus quidem fuerit ab effodiendis , verbi gratiâ , ſicut decreverat , Confeſſorum oculis , teſtatur tamen Euſebius libro 9. Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, cap. 9. Maximinum poſt litteras ad Sabinum Præfectum Prætorii ſui à ſe ſcriptas , non permiſiſſe Chriſtianis conventus agere , aut Eccleſias extruere , licèt Conſtantinus & Licinius litteris ad ipſum datis id ſe Chriſtianis concedere ſignificaſſent. Quæ poſtrema verba ejuſdem Pagii ſunt , laudato loco , num. 8.

Lin. 2. *Et tamen ſi quis inciderat.*] In eum nempè, vel Miniſtros ; ut capite 16. *Nam cùm incidiſſes in Flaccinum Præfectum . . . . deindè in Hieroclem . . . &c.* Maucroixio poſterius *Miniſtrorum* ſupplementum placebat. *Mais lorſqu'un Chrétien tomboit entre les mains des Miniſtres de ſa cruauté.*

Ibid. *Mari occultè mergebatur.*] Non itaque audebat palàm, quod fecerat anteà, Chriſtianos laniare : ſed nec illos ſtudioſè *quærere.* Nam *ſi quis inciderat*, inquit Lactantius ; ut *pauciſſimos* fuiſſe neceſſe ſit , qui in eum inciderent. *Dodvvellus* , *Diſſ. Cypr.* 11. *num.* 87.

Ibid. *Mari occultè mergebatur.*] Simili locutione , cap. 50. *Ibi ſæpè illa caſtas fœminas mergi juſſerat.* Imò , totidem ferè ſyllabis capite xv. *Mari mergebantur.*

Ibid. *Occultè.*] *Secretly and in the night.* Verſio Anglica. Hoc eſt , ſecretò noctùque.

Lin. 4. *Et hoc primus invenerat , ut animalia omnia , &c.*] Intelligit hæc Baluzius de privato ciborum Palatinorum uſu. Siquidem Edictum generale de veſcendis εἰδωλοθύτοις jam anteà conſtitutum fuerit ſub Decio & Galerio Maximiano. *Edit. Oxon. & Cant.*

Ibid. *Et hoc primus invenerat.*] Sicut in jure dicundo , ſuprà cap. xv. à Diocletiano & Maximiano excogitatum fuerat , ut litigatores priùs ſacrificarent , atque ita cauſas dicerent. Eàpropter mox ait : *In cæteris quoque magiſtris ſuis ſimilis* , ut illic legendum cum perilluſtri Cupero. *Tollius.*

Adde Columbum , pag. 385. col. 2.

Ibid. *Ut animalia omnia , quibus veſcebantur , non à coquis , ſed à Sacerdotibus ad aras immolarentur.*] Affine eſt , nec enim omninò ſimile eſſe volumus id , quod apud Samuelem (*a*) legimus , Saülum , cùm aliquandò Iſraëlitæ Philiſthæos fudiſſent , & populus ad prædam converſus accepiſſet oves , & boves , & vitulos, quibus cum ſanguine humi priùs occiſis veſcerentur , confeſtim juſſiſſe , quò populus haud ampliùs contra Jehovam ſanguinem comedendo peccaret , ut ad ſe magnus lapis volveretur ; tum continuò , ut quicunque deinceps ejuſmodi pecudes jugulare haberent , illas ad ſe adducerent , mactandas nimirùm ad eum lapidem ; adduxiſſe porrò uſque ad noctem univerſum populum boves ſuos in manu ſuâ , qui ibi loci jugulati ſint ; extructam verò fuiſſe per Saülum aram Domino in eâ occaſione , imò primam omnium , quas fecerit. Quid enim , cùm hæc ita ſint , veriſimilius, quàm Saülum ideò dici aram tum temporis extruxiſſe , quòd magnum illum lapidem , quem ad ſe volvi curaverat , erexerit illicò in altaris modum , ut ad ejus latera Iſraëlitæ pecudes ſuas mactarent , ſicque animalia , quibus veſci avebant , fuiſſe ad aram immolata ? Adde Baluzium , p. 331. col. 2.

Lin. 5. *Nihilque prorsùs menſæ apponeretur , niſi aut delibatum , aut ſacrificatum , aut perfuſum mero.*] *Delibatum* eſt ejus , quod cœnæ erat paratum , ſed cujus particulam quamdam decerptam diis obtulerant. Solebant autem cibos etiam libare. Sil. Ital. lib. VII.

Diſtinxit dulces epulas , nulloque cruore
Pollutâ caſtus menſâ Cerealia dona

(*a*) *Lib.* 1. *cap.* 14.

Attulit, ac primum Veſtæ detexit honorem

Undique, & in mediam jecit libamina flammam;

quod Dionyſius Halyc. IV. Antiq. Rom. dicit, τὰς ἀπὸ τῶν σίτιων ἀπαρχὰς ἀγίζειν, *cibarum primitias libare. Sacrificatum* eſt, quod ex victimâ diis oblatâ præciſum erat in epulas, ut ſolebant partem victimarum proſecare & adolere, partem Sacerdotum & ſacrificantium epulis reſervare. *Mero perfuſum*, ſcilicèt quo ſolebant ſupplicare, ut hi cibi quaſi ſacrarentur. Quis enim ignorat, thure & vino ſolitos Veteres ſupplicare, etiam inter epulas? Horat. IV. Carm. 5. de Auguſto:

Alteris
Te menſis adhibet Deum.
Te multâ prece, te proſequitur mero
Defuſo pateris, & laribus tuum
Miſcet numen. Grævius.

Lin. 6. *Aut perfuſum mero.*] Quod frontibus invergebatur hoſtiarum. Vide Servium ad Virgilium. Libatio verò in focum, vel terram fieri ſolita, de quâ eruditiſſimus Baluzius, pag. 332. col. 1. alius ab hoc ritus eſt. *Tollius.*

Lin. 7. *Ut quiſquis ad cœnam vocatus eſſet, &c.*] Ita & Julianus apud Sariſberienſem, lib. VII. cap. 21. *Idem.*

Adde Cuperum, pag. 485. col. 1. & 2.

Ibid. *Indè.*] Deeſt hoc vocabulum in editione Aboenſi; & facilè quidem abeſſe poſſet ab omnibus. Sed cur tamen rejiceremus, cùm in manuſcripto codice legatur, nec ſit planè ſuperfluum?

Lin. 8. *Magiſtri ſui ſimilis.*] Galerii nempè, ut Maucroixii Verſio prævivit: *Il s'efforçoit de reſſembler à ſon Maître Galérius.* Id eſt, conabatur ſimilis eſſe Magiſtro ſuo Galerio.

Confer Cuperum, pag. 485. col. 2. ubi & quam antè Tollius laudavit conjecturam proponit.

Pag. 233. lin. 2. *Horrea privatorum claudebantur, apothecæ obſignabantur.*] Locus notandus. Nam *horrea* itaque & *apothecæ* à ſe invicem, ſi propriè loqui oporteat, differebant, perperàmque adeò confudit Iſidorus, lib. 15. cap. V. his verbis: *Apotheca, vel horrea, à Græce, verbum ex verbo, repoſitoria, vel reconditoria dici poſſunt, eò quòd in iis homines elaboratas fruges reponant. Undè & ἀποθήκη, Græco ſermone, repoſitam vel copioſam ſubſtantiam appellamus.*

Ibid. *Apotheca.*] *Boutiques.* Maucroix. Id eſt, officinæ, vel tabernæ.

Sed differunt plurimùm *officina*, *apotheca*, *taberna*, inquit Ger. Jo. Voſſius in Etymologico (*a*), rem mox explicans in hunc modum: In *officinâ* res fit ab opificibus. Hinc cuſtodienda defertur in *apothecam*, è quâ qui divendunt, dicuntur *mercatores*, & interdùm cum adjectione, *mercatores magnarii.* Ex apothecis res mittitur in *tabernas*, ut ibi proſtet venalis: ſed tantùm habent *tabernæ*, quæ minutatìm vendant, quique iis præſunt, *inſtitores* appellantur; ut id maximè videri poſſit vir doctiſſimus per *apothecam* intellexiſſe, quod Galli nominant *un magaſin*, nî alibì (*b*) poneret, *apothecam* vocem eſſe generalem, quæ à Juriſconſultis & aliis tribuitur vinorum, olei, librorum, ſimilibuſque receptaculis.

Ibid. *Apothecæ.*] In queis vina condita. Adeantur Notæ ad Phædrum. *Tollius.*

Commodiſſima interpretatio. Quoniam ſicut ex cap. XXXI. *nulla fuit area ſub Galerio ſine exactore, nec ulla vindemia ſine cuſtode*: ita poſteà ſub Maximino, in eodem rerum genere, *horrea clauſa fuerint*, *vinorum* verò *apothecæ obſignata*: undè ſequetur, Maximinum fuiſſe reipsà magiſtri ſui Galerii ſimilem, quod paulò antè poſitum. Addatur Columbus, p. 386. col. 1.

Lin. 3. *Debita in futuros annos exigebantur.*] Non æra ſanè, ſed frumenti & vini tributa, prout ſequentia oſtendunt: *Hinc fames agris, &c. hinc caritas inaudita.*

Ibid. *In futuros annos.*] *Of the year to come.* Anglica Verſio; quaſi dicas, in futurum annum.

Præferebam numerum multitudinis, cùm propter veteris libri fidem, tum quia ſi haud ſimpliciter in annum proximum, ſed in futuros annos illa, quæ modò dixi, debita exigebantur, meliùs ex eorum ſolutione *inaudita caritas*, de quâ mox noſter loquetur, oriri potuerit.

Ibid. *Hinc fames agris* [*non*] *ferentibus.*] Emendo, *Hinc fames agricolis non ferentibus.* Gale.

Cogitaveram ego, legi poſſe: *Hinc fames acris afferentibus*, memorata ſcilicèt *debita*, ἀπὸ τῦ κοινῦ. Quæ cùm ex parte frumento ſolverentur, vix fieri poterat, quin qui anno Chriſti 312. imperata illa frumenti ſub-

(*a*) *Voce* Taberna. (*b*) *Voce* Apotheca.

Digitized by Google

ſidia Maximino in complures annos exhibebant, acri poſteà fame laborarent. Terentius in Phorm. Act. 1. Sc. 1.

> *Amicus ſummus meus, & popularis Geta*
> *Heri ad me venit: erat ei de ratiunculâ*
> *Jampridem apud me reliquum pauxillulum*
> *Nummorum; id ut conficerem. Confeci; affero.*

Quod *allati debiti* exemplum eſt. Adde Baluzium, pag. 332. col. 1. & Cuperum, pag. 485. col. 2.

Lin. 4. *Armentorum & pecorum greges ex agris rapiebantur ad ſacrificia quotidiana, &c.*] Deeſt aliquid. *Gale.*

Nonnulla hîc deſunt. Non enim cohærent hæc cum ſequentibus; pertinet enim ad milites ea, quibus annona jam ſordebat, nimia copia carnium è quotidianis ſacrificiis ipſis miſſarum. *Tollius.*

Pertinet ſanè. Sed quid, ſi tamen hic locus mendoſus ſit potiùs, quàm mutilus, neque aliud ad proxima ſaltem cum præcedentibus rectè connectenda requiratur, quàm ut mox *ſuos*, pro *eos* cum pluribus Doctis ſequenti Notâ nominandis emendemus?

Lin. 5. *Quibus eos adeò corruperat, &c.*] *With vvhich he fed his Domeſtiks and his Souldiers ſo copiouſly, that they come to deſpiſe the corn, that vvas brought them for their proviſion, ſo that vvithout any care they threvv it often out of doors.* Tralatio Anglica, hoc ſenſu: Quibus [ſacrificiis] ſuos domeſticos ſuoſque milites adeò corruperat, ut frumentum aſpernarentur, quod ipſis in annonam afferebatur, & effunderent ſæpè, nullâ curâ habitâ, extra fores.

Auctoris verba hoc loco corrupta ſunt. *Maucroixius, ad marginem ſuæ Verſionis.*

Ibid. *Quibus eos.*] Scribe punctum ante *quibus*, & lege: *Quibus ſuos.* Id eſt, Quibus rebus. *Boherellus.*

Adde Cuperum, p. 485. col. 2. & Columbum, pag. 386. col. 1.

Lin. 6. *Ut aſpernarentur annonam.*] Merè ſcilicèt frumentariam; cùm ex antecedentibus appareat, illos neutiquàm armentorum ac pecorum carnes aſpernatos eſſe: ſed è contrario frumentum propter illarum copiam faſtidiviſſe. Favet porrò non ſola Verſio Anglica, quam ſuperiori Notâ deſcripſimus, verùm ea quoque rei *annonariæ* exactio, cujus noſter capite XXXI. meminit; cùm ibi loci nulli armentorum pecorumve greges ſub *annonæ* notatione contineantur, ut loco cum conſulentibus patebit. Aliter tamen ad noſtrum ampliſſimus Cuperus, pag. 486. col. 1.

Ibid. *Et effundebant.*] *Et effunderent.* Edit. Ox. & Cant.

Mihi, propter ſequentia, præferendum videbatur, *Æs effundebat.* Militare ſcilicèt, ſeu pecuniam illam, quæ in ſtipendium militum de ærario à Tribunis ærariis adnumerari Quæſtori ſolebat, ut locutus eſt Aſconius, & quam denique non infrequenter *æs* ſine addito dictam fuiſſe, oſtendit notiſſima locutio, *ære dirutus miles*, de milite, cui ſtipendium ignominiæ causâ non dabatur, quodque adeò diruebatur in fiſcum, non in militis ſacculum.

Lin. 7. *Cùm lites* (vel *ſatellites*) *univerſos.*] *Cùm milites univerſos.* Edit. Aboenſis.

Ibid. *Cùm lites.*] Ibi eſt mendum. *Allix.*

Ibid. *Lites.*] Lege: *milites.* Voſſius.

Legendum: *milites*, vel *ſatellites.* Ed. Ox. & Cant.

Cùm ſatellites univerſos malim legere, quàm *milites*, quia *univerſis* illa contuliſſe dona Imperator dici nequeat, cùm gregariis & tyronibus, qui tamen & ipſi milites, argentum tantùm dederit. *Tollius.*

Confer Toinardum, p. 415. col. 1. & Verſionem Anglicam, *his Guards.*

Ibid. *Cùm lites.*] Emendo: *dum comites.* Gale; quod eòdem recidit.

Lin. 8. *Expungerent.*] *Expungeret.* Editio Aboenſis.

Subeſt hîc loci mendum, nec *in ipſo* tantùm verbi numero, ſed &, ut mihi videtur, in ſignificatione. Scribendum itaque, *excoleret*, id eſt, *demulceret*; quam quidem conjecturam confirmat illud Ruffini cap. 17. lib. 8. à Baluzio citatum: *Unde & montes auri, ut ita dixerim, congregatos familiaribus ſuis ac ſatellitibus largiebatur. Expungere* enim militibus additum nihil aliud ſignificat, quàm eos albo militum eraſos *militiâ ſolvere.* Edit. Ox. & Cant.

Ibid. *Expungerent.*] Fortè *expleret.* Tollius.

Corrigo: *emungeret.* Gale.

Malebam Tertulliani verbum *expingeret*; id eſt, exornaret, aut aliquid tale. *Quanto autem blaſphemabile eſt, ſi quæ Sacerdotes pudicitiæ dicimini, impudicarum ritu procedatis culta, aut expicta*, inquit ille, lib. de Cultu fœmin. cap. 7. & paucis interjectis: *Thamar illa quia ſe expinxerat & ornaverat, idcirco Judæ ſuſpicioni viſa eſt quæſtui ſedere*; & ſic

Digitized by Google

ſic ſæpiùs alibi. Imò idem capite extremo, quomodò nunc *pretioſis veſtibus & aureis nummis expingeret*, legi poſſe credimus, non diſſimili ratione *ſerico probitatis, byſſino ſanctitatis, atque purpurâ pudicitiæ pigmentari* dixit, his verbis: *Veſtite vos ſerico probitatis, byſſino ſanctitatis, purpurâ pudicitiæ. Taliter pigmentatæ Deum habebitis amatorem.* Intelligo autem per *aureos nummos*, aurea numiſmata è collo appenſa, qualia interdùm multi in aulis Principum geſtare cernuntur.

Lin. 9. *Nam quòd viventium bona, &c.*] Cui affine eſt illud Salviani: Latrones hoc quidem proverbio uti ſolent, ut quibus non auferant vitam, dediſſe ſe dicant. *Edit. Ox. & Cant.*

Lin. 10. *Dono ſuis.*] Benè itaque *ſuos*, pro *eos*, viri docti pag. præc. repoſuerunt. Adde Baluzium, pag. 332. col. 2.

Lin. 11. *Neſcio, an agendas illi fuiſſe gratias putem.*] *Je ne ſçai s'il ne mérite pas quelque loüange.* Maucroix. Cui ergò legendum potiùs eſſe, *an non agendas*, quàm *an agendas*, viſum eſt. Confer Cuperum, pag. 486. col. 1.

Ibid. *More clementium latronum.*] Videatur Baluzius, p. 332. col. 2.

CAPUT XXXVIII.

Pag. 223. lin. 1. *Illud verò capitale, & ſupra omnes qui fuerunt corrumpendi cupiditas, &c.*] Locus malè affectus, ſed facilè ſanandus. Lege modò, & diſtingue, *Illud verò capitale ei ſupra omnes qui fuerunt*, vel fortè etiam, *Illud verò capitale ei, & ſupra omnes qui fuerunt, corrumpendi cupiditas, quid dicam neſcio, niſi cæca & effrænata.* Hoc eſt, illud verò in Maximino, longèque ſupra omnes qui unquàm vixerunt mortales, capitale fuit, quòd cæcâ & effrænatâ corrumpendi ſequioris ſexûs cupiditate laboraverit. Nobiſcum porrò diſtinguebant poſt *fuerunt* editio Aboenſis & Galeus: ſed illa quidem peſſimè aliàs, nec uno pacto, in hunc modum, *Illud verò capitale, & ſupra omnes, qui fuerunt; corrumpendi cupiditas, &c.*

Lin. 2. *Quid dicam neſcio.*] Columbum vide, p. 386 col. 1.

Lin. 3. *Exprimere pro indignatione ſuâ*] Leg. *exprimi res, &c.* Edit. Oxon. & Cant. Aliter apud Columbum Ampliſſimus Cuperus, pag. 386. col. 1. & Columbus ipſe ibidem loci.

Ibid. *Pro indignatione ſuâ.*] Id eſt, ſecundùm verſionem Anglicam, pro indignatione quæ indè debet concipi: *for the indignation which this muſt give.*

Ibid. *Pro indignatione ſuâ.*] Emendo, *pre dignatione ſuâ.* Boherellus.

Ibid. *Pro indignatione.*] Lege, *pro indignitate.* Tollius, item Gale.

Confer Columbum, pag. 386. col. 1.

Ibid. *Vincit Officium, &c.*] Videatur Baluzius, pag. 332. col. 2.

Pag. 234. lin. 1. *Eunuchi, lenones ſcrutabantur omnia.*] Elegantiſſimum ἀσύνδετον, quale & iſtud Dictis Cretenſis lib. v. de Bello Trojano: *Itaquè ſinguli, plures, uti quiſque occurrerat, benignè adeunt.* Obſervo autem, ut ex utroque exemplo appareat nil obeſſe, quominùs apud Paulum, 1. Cor. VII. 22. pro vulgatâ diſtinctione: ὁ γὰρ ἐν κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος, ἀπελεύθερος κυρίου ἐστίν, altera iſta, quâ dudùm utor, uſurpetur, ὁ γὰρ ἐν κυρίῳ κληθεὶς, δοῦλος, ἀπελεύθερος, κυρίου ἐστίν; *Qui enim in Domino vocatus eſt, ſervus, libertus, Domini eſt.* Nam non obſtare certè totius loci ſententiam vel connexionem, ſed plurimùm è contrario favere, liquidò tota complexio ſic demonſtrat: *Unuſquiſque, in quâ vocatione vocatus fuit, in eâ maneat. Servus vocatus es? ne ſit tibi cura: ſed ſi potes etiam liber fieri, potiùs utere. Qui enim in Domino vocatus eſt, ſervus, libertus, Domini eſt: ſimiliter & qui liber vocatus eſt, ſervus eſt Chriſti.* Quâ de re plura alibì, Deo dante.

Lin. 2. *Nobilibus fœminis.*] Quidnî potiùs *nobilibus matronis* cum Ruffino apud Baluzium pag. 332. col. 2. Hîc ſanè *fœminæ* diſtinguntur à *virginibus*: *Detrahebantur nobilibus fœminis veſtes, itemque virginibus.* At Latinis *fœminæ* non ſolæ ſunt, quæ viris junctæ ſunt, ſed & virgines. Gloſſaria Labbæi, *Fœmina*, θήλεια, quam vocem vulgò per *fœminea*, ſeu *quæ fœminei ſexûs eſt*, interpretantur, quod virginibus quoque proprium. Adde Columbum pag. 386. col. 2.

Lin. 3. *Per ſingulos artus inſpiciebantur.*] Non abſimilis olìm Perſarum licentia, & hodiè Turcarum, atque item Perſarum. *Tollius.*

Confer Cuperum, p. 486 col. 1.

Lin. 4. *Detractaverat.*] *Detrectaverat.* Edit. Oxon. & Cant. Sed jam noſter capite 9 *detractaret*, & in decimo ſimiliter *detractaſſent* uſurpavit, ſicut v. gr. pag. 596. col. 2. obſervavimus.

Lin. 5. *In aquâ necabatur, tanquàm majeſtatis, &c.*] Videatur Cuperus pag. 486. col. 2.

Lin. 6. *Adultero.*] Editio Ab. *adulterio*. Mendoſè.

Lin. 8. *Sub hoc miniſtro pudicitia integritas nulla, niſi, &c.*] *Sous ce monſtre, la difformité étoit le ſeul azile de la pudeur.* Maucroix. *Under this monſter, there vvas no other ſecurity for modeſty, but uglineſſ.* Burnetus. Quos patet ergò pro primis verbis *ſub hoc miniſtro*, *ſub hoc monſtro* legiſſe. Nec malè profectò, cùm vulgata lectio ferri nequeat. Quo enim bono ſenſu *ſub hoc miniſtro* de eo homine dici poſſet, qui *Princeps* erat, & de quo reapſè noſter poſt paucula, *ſub tali Principe?*

Ibid. *Sub hoc miniſtro.*] Id eſt, Sacerdote, per ironiam. *Tollius.*

De *pudicitia Sacerdotibus*, ſi fortè *id pudicitia* vir doctus pro genitivo caſu ad *id miniſtro* pertinente habuit, probè memini quid in antecedentibus ex Tertulliano adduxerim. *Quantò autem blaſphemabile eſt, ſi quæ* SACERDOTES PUDICITIÆ *dicimini*, *impudicarum ritu procedatis culta, aut expicta?* Sed quânam nunc ratione Maximinum noſter per magnam ironiam *pudicitia miniſtrum*, id eſt, interpretante Tollio, *ſacerdotem*, dicere potuerit, nec video equidem, nec capio. Partim, quia *pudicitia miniſter*, & *pudicitia ſacerdos* non eædem ſunt locutiones. Partim verò, quoniàm ut cætera hujus capitis admodùm ſeria ſunt, vix hæc portio queat eſſe ironica. Putem itaquè, vel cum clariſſimis Interpretibus legendum, *ſub hoc monſtro, pudicitia integritas nulla*; aut aliquantò ulteriùs eâdem viâ progrediendo, *ſub hoc monſtro impudicitia, integritas nulla, niſi, &c.*

Lin. 10. *In omnibus nuptiis prægustator eſſet.*] In quibus nempè nova nupta non eſſet inſigniter deformis, ut antecedens exceptio poſtulat.

Ibid. *Prægustator.*] Notant per Africæ extrema & Indiam peregrinati morem illìc locorum pervulgatum eſſe, ut ſponſarum virginitas à Regibus vel Sacerdotibus delibetur. Quin & in Africâ peregrini, ſi rectè memini, in regno Moſambique, ad id officium maritis, ſeu ſponſis, præſtandum multo cum verborum honore invitantur. Apud nos autem Trajectinæ portæ affixam proſcriptionem nobilis dominii ante aliquot annos legi, quæ inter cætera jura & privilegia, jus etiam deflorationis novarum nuptarum continebat, quæ tamen pecuniâ à domino loci poſſet redimi. *Tollius.*

Adde Baluzium, pag. 332. col. 2.

Lin. 11. *Imminutas.*] Baluzius (in Indice ſcilicèt Erratorum ſuæ primæ editionis; in hâc enim planè aliter, pag. 332. col. 2.) legere malit *invitas*, nullâ, quod ſciam, ratione. Siquidem cùm Maximinus *prægustator* fuerit in omnibus nuptiis, *imminutas* nihil aliud ſonat, quàm *prafloratas*. Edit. Oxon. & Cant.

Confer Columbum, pag. 386. col. 2.

Lin. 12. *Comites ejus.*] *Les grands Seigneurs.* Maucroix; id eſt, Magnates. *His Courtiers.* Verſio Anglica. Hoc eſt, ejus aulici.

Ibid. *Imitabatur . . . .*] *Imitabantur . . . .* Editio Abo. item Pagius.

Emendo, *initiabantur.* Gale.

Supple, *imitabantur exemplum et . . .* Edit. Ox. & Cant.

Corrigo & ſuppleo, *mœchabantur liberè, & civium.* Abbas à S. Hilario, Canonicus Bellovacenſis.

Aliter etiam Cuperus cum Col. pag. 386. col. 2.

Lin. 13. *Suorum cubilia -- violabant.*] Elegans & modeſtum dicendi genus, ipſique adeò Scipturæ familiare, pro quo ſine tantâ circuitione Maucroixius, *ſubjectorum ſuorum uxores ac filias cum eâdem inſolentiâ tractabant.* Rectè tamen. Sic enim Gen. XLIX. 4. *Aſcendiſti cubile patris tui: polluiſti ſtratum meum*, pro, concubuiſti cum Bilhâ concubinâ meâ. Nec diſſimili ſenſu Paulus in Ep. ad Hebr. XIII. 4. *Honorabile* [*ſit*] *connubium in omnibus, & cubile impollutum*: vel cum Vulgatâ, *& torus immaculatus*; *fornicatores enim & adulteros judicabit Deus.* Adde Baluzium, pag. 333. col. 1.

Lin. 15. *In beneficiis petebantur.*] Viſa quæ ſuperiùs diximus, pag. 661. col. 2.

Ibid. *Ne recuſari licebat.*] Leg. *nec recuſare.* Voſſius.

Concinit Verſio Anglica, *The father durſt not refuſe it.* Ad verbum, *nec audebat pater recuſare.*

Lin. 17. *Stipator in latere.*] Malim, *à latere*: undè & *latrones*, quaſi *laterones*, milites à latere. *Tollius.*

Tous ſes Gardes. Maucroix.

Domeſtiks or Guards. Tral. Anglica.

Pag. 235. lin. 1. *A Gothis.*] Qui ripam Iſtri incolentes, eâ occaſione uſi, partem vicinæ Provinciæ invaſerunt, indigenis expulſis. *Edit. Ox. & Cant.*

Adde Baluzium, pag. 333. col. 1.

Ibid. *Tempore vicennalium.*] Diocletiani nempè. Quod meritò ſuppletur in verſione Anglicâ, *in the tvventieth year of Diocletians Reign.*

Ibid. *Maximiano ſe tradiderunt.*] Lege, *tradiderant.* Tollius.

Ibid. *Maximino.*] Imò, *Maximino.* Maucroix. Prout ſaltem ex ejus verſione colligere eſt; *ſe donnerent à Maximin.*

Utrumque conciliat Baluzius, pag. 333. col. 1. §. *A Gothis pulſi.*

Lin. 3. *Protectoribus.*] Ut is ipſe ſcilicèt, cujus ita *ſatellites* erant, & *in latere*, vel *à latere ſtipatores*, *protector* quondàm fuerat. Cap. 19. *Daia verò ſublatus nuper à pecoribus & ſylvis, ſtatim ſcutarius, continuò Protector, &c.* Ad quem locum, quæ de *protectoribus* dicere habebamus, jam diximus. Adde tantùm, ſi tibi vacat, Gruteri inſcriptiones pag. CCCLXXI. Inſ. 6. & pag. DXLII. Inſ. 6. & 7. atque alibì.

Ibid. *Orientem ludibrio habuit.*] Benè. Nam ſanum eſt igitur, prout ſuprà arguimus, initium capitis 36. *Quo nuncio Maximinus audito, diſpoſitis ab Oriente curſibus pervolavit, ut Provincias occuparet;* mirèque ſimul conveniunt extrema verba capitis 19. *Daia verò - - accepit Orientem calcandum & conterendum*, cum hâc noſtri clauſulâ, *Orientem ludibrio habuit.*

CAPUT XXXIX.

Pag. 235. lin. 1. *Ut fas putaret quicquid concupiſſet.*] Reſpici hîc poterit Hiſtoria Juliæ & Caracallæ. *Tollius.*

Ibid. *Concupiſſet.*] Ciceronis imitatione, qui pro Quintio, *ſicut tu*, ait, *ſemper ſummè concupiſti;* & in Phil. *charitatem civium & gloriam concupiſſe;* licet idem alibì tam *concupierat*, quàm *concupiverunt*, & ſimilia multa, uſurpaverit. Quid? quòd noſtro *prodiſſet*, *obiſſet*, *dormiſſet*, *quaſiſſet*, *ſepeliſſet*, *rediſſe*, cæteraque id genus, familiariſſima ſunt, & propemodùm perpetua.

Lin. 2. *Ne ab Auguſtâ quidem, quam nuper appellaverat matrem, &c.*] Id eſt, ſecundùm verſionem Anglicam, ne ab Imperatrice quidem Valeriâ, quæ Maximiani vidua erat, & quam ſuam adoptione matrem agnoverat. *He had acknowledged the Empres Valeria, that vvas Maximians uviddovv, his adopted mother.* Quibus paria habent Baluzius pag. 333. col. 1. Cuperus, pag. 486. col. 2. & Columbus, pag. 386. col. 2.

Lin. 3. *Poſt obitum Maximiani*] Poſt obitum Galerii. *Maucroixii verſio.*

Ibid. *Ad eum*] Ad Maximinum. *Eadem.*

Lin. 4. *In partibus ejus.*] *In Orientis partibus* ergò, ſicut noſter locutus eſt in fine capitis 36, cùm de Maximino, & regionibus ubi Maximinus ante Galerii obitum vixit & imperavit, ageretur. Sed perrarum, opinor, ut regio, in quâ quis degit, *ejus partes* vocetur, niſi cùm ipſum coràm vel per literas alloquimur: *iter in tuas partes tenebo*; *adhùc in tuis partibus eram*, & hujuſmodi alia.

Lin. 5. *Animal nefarium.*] Ut capite IV. *execrabile animal Decius.*

Ibid. *Inardeſcit.*] Vide Cuperum, p. 488. col. 2.

Ibid. *Adhùc in atris veſtibus erat mulier.*] *Quoique la Princeſſe n'eût pas encore quitté le deuil.* Maucroix. Ad verbum, *Etſi nondùm Auguſta luctum depoſuiſſet.* Nec malè ſanè, cùm pro Latinâ locutione, *lugubrem veſtem deponere*, hæc quotidiè apud Gallos ambulet, *quitter le deuil*; id eſt, ut aliàs pleniùs loquuntur, *ſes habits de deuil.* In quâ itaque *luctum* pro veſtibus vel veſte luctûs, hoc eſt, luctui conveniente, luctûs teſte & indice, adhibemus. Mirum tamen, ut id obiter dicam, non vertiſſe potiùs Maucroixium, *Elle etoit encore en noir*, cùm quod interdùm iidem Latini, uti hîc, *in atris veſtibus eſſe*, alibì verò *atratum eſſe*, & alibì rurſùm *pullatum eſſe*, dicere ſoliti ſunt, id vulgò & æque benè vocitetur à noſtratibus *être en noir* *, (in atro eſſe, vel in atris, ſubaudiendo *habitu*, vel *veſtibus*) atque *être en deuil*, eſſe in luctu, hoc eſt pariter, in habitu luctûs, ſeu veſtibus indutum lugubribus. Sed itane etiam aliæ gentes? Judæi certè, ſi non alii, quò rem propriè deductam volebam, propter ſubjecta Scripturæ loca, quibus, quæ jam poſuimus, lucem afferent. Ezechiel, VII. 27. המלך יתאבל ונשיא ילבש שממה, *Rex lugebit, & Princeps induetur mœrore.* Hoc eſt, veſtibus mœroris, mœrori conſentaneis, mœſtum Principem decentibus, qualis ille ſaccus v. gr. de quo apud Jonam III. 5. 6. *Crediderunt viri Ninivitæ in Deum, & prædicaverunt jejunium, & veſtiti ſunt ſaccis à majore uſque ad minorem. Et pervenit verbum ad Regem Ninivæ; & ſurrexit de Solio ſuo, & abjecit veſtimentum ſuum à ſe, & indutus eſt ſacco, & ſedit in cinere.* Ezechiel rurſùm XXVI. 15. 16. *Hæc dicit Dominus Deus Tyro . . . Deſcendent de ſedibus ſuis omnes Principes maris, & auferent exuvias ſuas, & veſtimenta ſua varia abjicient*, וילבש חרדות, *ſtuporibus induentur, in terrâ ſedebunt, & attoniti ſuper repentino caſu tuo admirabuntur.* Id eſt quoque, veſtimentis, ſtupefacti animi indicibus, amicientur: quod contrà David, Pſalmo XXIX. 12. *Vertiſti*, inquit, *planctum*

* *Gothicè ſcilicèt, non Gallicè.*

Digitized by Google

meum in chorum mihi : ſolviſti ſaccum meum, & accinxiſti me lætitiâ, שמחה ותאורני, cùm dicere vellet, *& accinxiſti me veſtibus lætitiæ*, ſeu lætitiam præ ſe ferentibus, quæ cæteròquin id ætatis *candida* eſſe ſolebant in Judæâ. Eccleſ. IX. 7. 8. *Vade ergò, & comede in lætitiâ panem tuum, & bibe cum gaudio vinum tuum, quia* Deo *placent opera tua. Omni tempore ſint veſtimenta tua candida*. Confer, ſi vacat, inſignem locum extremæ ferè Ciceronis Orationis in Vatinium, ubì Tullius inter reliqua : *Illud etiam ſcire ex te cupio, . . . quâ mente feceris, ut in epulo Qu. Arii, familiaris mei, cum togâ pullâ accumberes? . . . . quis unquàm cœnavit atratus? . . . cùm tot hominum millia accumberent, cùm ipſe epuli dominus, Qu. Arius, albatus eſſet, tu in templum Caſtoris te cum C. Fidulo atrato, cæteriſque tuis furiis funeſtum intuliſti, &c.*

Lin. 6. *Mulier.*] Vox nonnunquàm contemnentis, ut quandò Chremes apud Terentium (*a*), uxorem ſuam Soſtratam alloquens, *Oh! pergin'*, ait, *mulier eſſe?* Eadem aliàs non rarò iraſcentis eſt; ut cùm Chriſtus apud Joannem in Evangelio (*b*) matri ſuæ indignans, *Quid mihi*, inquit, *tecum rei eſt, mulier?* Hîc verò, ubì nulla contemptûs vel iræ Cecilio noſtro occaſio eſt, *mulier* maniſeſtè vicem prònominis *ea*, vel *illa*, ſuſtinet; planè, ut in iſtis Horatii verſibus:

> . . . . *eſtne marito*
> *Matronæ peccantis in ambos juſta poteſtas?*
> *In corruptorem vel juſtior? illa tamen ſe*
> *Non habitu mutatve loco, peccatve ſupernè,*
> *Quum te formidet* MULIER . . . .

ubi ultima verba nihil aliud, quàm *cùm ea te formidet*, ſonant: quod à doctis ante nos obſervatum, imò, alibì *hominem*, pro *eo* vel *illo* ſimiliter occurrere. Confer quæ p. ſeq. col. 1. & p. 726. col. 2. dicemus.

Ibid. *Mulier.*] *La Princeſſe*. Maucroix. *Auguſtæ* nomen, quod præceſſit, repetens.

Ibid. *Nondùm luctûs tempore impleto.*] Cuperum vide, pag. 488. col. 2.

Lin. 7. *In matrimonio poſtulat.*] Leg. *in matrimonium*. Bohereſlus, Gale.

Sæpiùs hoc vitium errore librariorum in Lactantii hunc libellum irrepſit, ut ablativus pro accuſativo ſcriberetur. Corrige igitur, & lege, *in matrimonium*. Tollius.

Defendunt receptam lectionem, Columbus ſuprà pag 386. col 2. & quæ nos ſuprà diximus, pag. 689. col. 2. & ſeq.

Lin. 8. *In illo ferali habitu.*] Id eſt, mortuali, ſi hæc paucula veterum Gloſſarum conferantur: Νεκρικός, (ſed lege potiùs, Νεκρικόν.) *Ferale*, Νεκρικόν, *Mortuale*. Mortuale autem eſt, quod ad mortuum pertinet, aut ob mortuum uſurpatur. Adde Cuperum, p. 489. col. 1.

Lin. 9. *Tepidis adhùc cineribus, &c.*] Ita ferè Lucanus initio libri 3.

> *Conjuge me lætos duxiſti, Magne, triumphos:*
> *Fortuna eſt mutata tori; ſemperque potentes*
> *Detrahere in cladem fato damnata maritos,*
> *Innupſit* TEPIDO *pellex Cornelia* BUSTO. Cuperus.

Cùm inter cætera, quæ alibì vir ampliſſimus ad hunc locum pro ſummâ ſuâ eruditione notavit, ſimpliciter poni vidiſſem, veteres Romanos admodùm ſollicitos fuiſſe, ne ſua, vel aliorum cadavera mutila cremarentur inhumarenturve, recordarer verò Paulum Diaconum inter Feſti fragmenta diſertiſſimè ſcripſiſſe (*c*): *Membrum abſcindi mortuo dicebatur, cùm digitus ejus decidebatur, ad quod ſervatum juſta fierent, reliquo corpore combuſto*, credidi, quod evenit, in bonam partem accepturum virum doctiſſimum, ſi per litteras rogarem, quo pacto laudata Pauli verba concilianda putaret cum contrariis Apuleii, Statii, & reliquorum teſtimoniis à ſe adductis. Reſpondit haud multò poſt, quâ humanitate eſt, me non importunè de Pauli loco quæſtionem moviſſe, ſed ita ſibi breviter, re perpensâ, conjiciendum cenſendumque videri. Primò, memoratam Paulo conſuetudinem antiquiſſimam quidem fuiſſe, at non perpetuam, cùm præter Paulum nullus Scriptor exertam illius mentionem fecerit. Eam itaque, quantùm divinare liceat, in tantam olim deſuetudinem lapſu temporis abiiſſe, ut obſoleviſſet prorsùs iis ſæculis, quibus Statius, verbi gratiâ, & Apuleius vixerunt. Sed nec ſibi deindè credibile eſſe, eumdem ritum, quantùmcunque temporis duraverit, ubique ſimul terrarum obtinuiſſe; naturam enim, quotiès ita digitus mortuis abſcindebatur, violatam fuiſſe aliquatenùs: undè ci-

(*a*) *In Heaut. Act.* V. *Sc.* 3. (*b*) *Cap.* 2. *com.* 4. (*c*) *Voce* Membrum.

Digitized by Google

tra dubium quamplurimi ab eo uſu abhorruerint. Græcos certè nihil unquàm iſtiuſmodi feciſſe: Romanos autem longè minùs ſuperſtitioſos fuiſſe ſub primis Imperatoribus, quàm anteà. Præter quàm quòd mira ſemper fuerit vis & poteſtas temporis in talibus ſuperſtitionibus immutandis. Poſtremò, Kirchmanno quoque vetuſtam, de quâ agitur, conſuetudinem non diutiùs viſam duraſſe, quàm ſibi, quod hæc illius verba teſtentur: *Veroſimile eſt etiam, membrum illud, quod familiæ purgandæ causâ exceptum fuiſſe, nec cum reliquo corpore in urnâ conditum ſuprà diximus, his ipſis feriis antiquitùs, quamdiù mos iſte duravit, terrâ fuiſſe obtectum*. Atque iſta ſunt, Lector, quæ tuî gratiâ ex Gallico ſermone in Latinum convertenda credidimus, ne te idem forsàn, qui nos ſtimulavit, ſcrupulus pungeret, ubi ad perilluſtris Cuperi Præfationem perveneris, p. 424. col. 1. & 2.

Ibid. *Patris ejus.*] Per adoptionem ſcilicèt, τὸ *ejus* ad ſubintellectum *Maximinum* referendo; quomodò rectè Maucroixius, *par adoption pere de Maximin*. Neque enim hîc *pater* eâ notione, quâ capite XXIV. Conſtantius Conſtantini *pater*, propriè loquendo, vocatus eſt; utì nec quâ capite XVIII. Diocletianus Galerii *pater*, id eſt, ſocer, nuncupatur: ſed quâ verè, qui quempiam ſeu natum, ſeu necdùm natum adoptavit, appellari ſolet illius pater. Quò libens ipſe Mariæ dictum refero: *Ecce pater tuus & ego dolentes quærebamus te*, Luc. 2. 48. Confer Tralationem Anglicam hujus loci, *his adopted father*; item Baluzium, p. 333. col. 1.

Ibid. *Deindè illum impiè facere, &c.*] *Que d'ailleurs il ne pouvoit ſans injuſtice, &c.* Maucroix.

Cui ergò τὸ *impiè*, *iniquè* eſt. Mihi potiùs *inhumaniter*, vel *crudeliter* ſonet; ut in fine capitis XXIX. *pater impius* patrem crudelem, inhumanum, immiſericordem denotat.

Lin. 10. *Repudiet.*] Non quòd tum reàpſe Valeriam repudiaret, aut jam anteà repudiaſſet; præceſſit enim, *ejecturus uxorem, ſi impetraſſet*: ſed quòd repudiare cogitaret. *Repudiet* igitur, pro repudiare velit, aut aliquid tale; ſicut proximo capite *necabatur*, pro neci deſtinabatur, ut tota loci ſeries confirmabit.

Lin. 12. *Sine more, ſine exemplo, maritum alterum experiri.*] Iis, quæ ad caput XXXIX. & in Epiſtolâ ad ampliſſimum Voetium de Auguſtarum ſecundis nuptiis noto, addere nunc poſſum, alias exemplum Valeriæ ſecutas non eſſe. Nàm Eudocia, Conſtantini Ducæ, qui Imperator factus eſt anno Chriſti MLIX. conjux, licèt morienti Imperatori ſcripto eſſet pollicita, ſeſe ſecundas nuptias non inituram, Romanum Diogenem Patricium, Sardicæ Ducem & Magiſtrum, in ſecundum ſibi maritum adſcivit, iſque ſimul Imperator factus eſt. Galla Placidia, Theodoſii Magni filia, Ataulphi Regis uxor, remiſſa à Walliâ, à fratre Honorio in uxorem datur Flavio Conſtantio Patricio anno Chriſti 418. etſi illum primò recuſaſſet Placidia. Imò Fauſtina, Marci Antonini, cui Philoſophi cognomen datum eſt, uxor, eo non fuit animo. Cum Caſſio enim in maritum conſpiravit, convenitque cum eo, ut, ἄν τι ὁ Ἀντωνῖνος πάθοι, καὶ αὐτὴν καὶ τὴν αὐταρχίαν λάβῃ; *ſi quid Antonino accidiſſet, ipsâ pariter & imperio potiretur*, utì apud Dionem legimus. Julia, L. Septimio Severo mortuo, Caracallæ, cujus erat noverca, nupſit, teſtibus Spartiano, Victore & Eutropio. Verùm Triſtanus Tom. 2. multis docere conatur, hanc hiſtoriam fabulis accenſendam eſſe, & Juliam non fuiſſe novercam, verùm matrem Caracallæ. Bina igitur hæc exempla parùm faciunt ad refellendam Valeriam: ſed tertium, idque evidentiſſimum nobis præbebit Lucilla Auguſta, Antonini Philoſophi & Anniæ Fauſtinæ filia. Hæc enim in matrimonium data eſt L. Aurelio Vero, qui à patre Lucillæ particeps Imperii & Auguſtus factus fuit. Illam, marito mortuo, & luctûs tempore nondùm expleto, nubere fecit Marcus Claudio Pompeiano privato. Capitol. cap. 20. *Filiam ſuam, non decurſo luctûs tempore, grandævo Equitis Romani filio Claudio Pompeiano dedit, genere Antiochenſi, nec ſatis nobili; quem poſteà bis Conſulem fecit, cùm filia ejus Auguſta eſſet, & Auguſtæ filia.* Sunt tamen nonnulla, quæ favent quodammodò hâc ipsâ in re cauſæ Valeriæ. Nam non ſuâ ſponte, ſed invita id fecit Lucilla. Capitol. *Sed has nuptias & Fauſtina, & ipſa, quæ dabatur, invitæ habuerunt.* Niſi quis cenſeat, Lucillam ideò ægrè patri obſecutam eſſe, quia Pompeianus erat grandævus, nec ſatis nobilis; cùm alioquin mulier procax, & à Veneris blanditiis nequaquàm aliena, non videatur recuſatura fuiſſe nuptias, quæ magis dignitati illius convenirent. Deindè illud obſervandum, Galerium Maximianum, poſtquàm Seniores Auguſti Diocletianus & Maximianus Herculius purpuram depoſuerant, eorumdem cum Conſtantio Chloro locum occupaſſe: at L. Aurelium Verum Junio-

rem ſemper Auguſtum fuiſſe. Jam conſtat, Juniores Auguſtos magnâ reverentiâ proſecutos eſſe Seniores; adeò ut tanquàm Cæſares & Legati ipſorum forent, nec propterea tam amplâ auctoritate & poteſtate præditi, licèt iiſdem titulis & inſignibus uterentur. Imò hoc ipſum ex Hiſtoriâ M. Aurelii & L. Aurelii Veri patet, uti præclarè docet Henr. Dodwellus in Diſſertatione eruditâ, *De Romanorum Pontificum primævâ ſucceſſione*, c. 14. Cuperus.

Iniquus ſim admodùm, ſi quàm doctè & curiosè hîc & alibi vir ampliſſimus de ſecundis Auguſtarum ante & poſt Valeriam nuptiis in utramque partem diſſeruerit, non ingenuè agnoſcam, & planiſſimè profitear. Sed ſupereſt tamen etiam nunc hæc difficultas: Cur Valeria adeò præfractè ullam anteà ſui loci & nominis fœminam *alterum maritum expertam fuiſſe*, negaverit, cùm jam id ævi exempla aliquot in contrarium ſuppeterent? Ubi ſi quis dicendum exiſtimet, ea fortè exempla ignota penitùs fuiſſe Valeriæ, vel non ſatis utique præſentia ejus animo, quandò Maximini Legatis reſpondebat, poſſit quidem alterutrum facilè verum eſſe. Vellem interim, novus aliquis hujus libri manuſcriptus codex reperiretur. Quid ſi enim vetus lectio fuerit, *maritum ex filiis alterum experiri*, ut apud Plinium; *memini tamen, me advocatum ex judicibus datum?* Habebat certè jam tum temporis filios duos Valeria, ſi non ex ſe natos, à ſe ſaltem & marito Galerio adoptatos; *Candidianum* ſcilicèt, quem ipſa *ex concubinâ genitum ob ſterilitatem adoptaverat*, quæ verba ſunt capitis 50. & deindè quoque *Maximinum*, qui, quamvis à Galerio propriè adoptatus, (undè paulò antè etiam Valeria: *tepidis adhuc cineribus mariti ſui*, PATRIS EJUS) erat tamen eo ipſo filius Valeriæ: undè noſter de illo recentiſſimè, ne ab Auguſtâ quidem, quam nuper appellaverat MATREM, potuit temperare; ut omninò Valeria *maritum ex filiis alterum expertura* fuiſſet, ſi ſecundis nuptiis cum Maximino fuiſſet conjuncta. Eò magis, quòd cùm olim Mævium, verbi gratiâ, alteruter conjugum nominatim adoptaverat, Mævius alterius ſimul conjugis filius nominabatur. Capite XXXV. *Poſt dies paucos*, [*Galerius*] *commendatis Licinio conjuge ſuâ & filio* (ſupple *ſuo, eoque Candidiano*) *atque in manu traditis, &c.* licèt, accuratè loquendo, Candidianus non adoptivus eſſet filius Galerii, ſed Valeriæ. At hîc rursùs Juliæ exemplum, quæ poſt Severi mortem privigno ſuo Caracallæ, aut, ut alii malunt, filio nupſit, importunè negotium faceſſit. Quarè ubi pedem ſecurè figam non video.

Ibid. *Homini.*] Pro quo Verſio Anglica, *Maximino*: Maucroixius autem *Imperatori* habent. Poſſit commodè ex antedictis pro *illi* ſumi.

Lin. 13. *Mulierem, &c.*] *Her*, Tralatio Anglica. Id eſt, eam; quod noſtram præcedentem notulam ac pag. 724. col. 1. confirmat.

Lin. 14. *Spadones in tormentis necat.*] Supervacua hîc præpoſitio, & delenda eſt. *Tollius.*

Il fait mourir ſes eſclaves dans les tourmens. Maucroix. Ad verbum, curat illius ſervos necari in tormentis.

He tortured ſome of her Eunuchs. Verſio Anglica. Id eſt, aliquot ex ejus Eunuchis ad mortem uſque torſit.

Lin. 15. *Ipſam cum matre in exilium, &c.*] Nempè cum Priſcâ, Diocletiani uxore. *Pagius* (*a*).

Adde Baluzium, pag. 333. col. 1.

Lin. 16. *Amicas ejus.*] *Leurs amies.* Maucroix. Hoc eſt, *amicas earum*, contra libri fidem; imò & contra totius ferè ſequentis capitis auctoritatem, ubi non *Priſca*, ſed *Valeria* tantùm amicæ recenſentur & deſcribuntur. Meliùs ergò clariſſimus Interpres Anglicus, *ſuch vvomen as vvere deareſt to her.* Id eſt breviter, ejus amicas.

CAPUT XL.

Pag. 236. lin. 3. *Suſpicabatur.*] Maximinus ſcilicèt, uti meritò ſuppleverunt Interpretes. Adde Columbum, pag. 387. col. 1.

Ibid. *Dat negotium Præſidi Eratineo, ut, &c.*] Cicero in Verrem: *Dat amico ſuo cuidam negotium . . . ut diligenter caveret.* Quam etiam phraſim Tullius alibi, atque unà cum illo Cæſar, Terentius, Salluſtius uſurparunt. *Dare negotium*, ut *provinciam tradere*, *in mandatis dare*, & ſi qua ſunt ſimilia.

Ibid. *Eratineo.*] Vide Baluzium, p. 333. col. 1. & Columbum, p. 387. col. 1.

Lin. 4. *Quarum altera Veſtalem famulam virginem Romæ reliquerat.*] *Dont l'une avoit laiſſé à Rome une de ſes filles de chambre pour Veſtale.* Maucroix. Tanquàm noſter ſcripſerit: *Quarum altera unam ex famularum ſuarum numero Veſtalem virginem Romæ reliquerat.*

(*a*) In Criticâ Baron. ad annum Christi 312. num. 10.

Ibid. *Veſtalem famulam virginem.*] Imò, *Veſtalem filiam virginem.* Boherellus.

Concinit Verſio Anglica in hunc modum: *The one vvas mother to one of the Veſtal virgins of Rome;* altera mater erat unius ex virginibus Romanis Veſtalibus. Sed adhùc aliter Cuperus, pag. 491. col. 1.

Lin. 6. *Non minùs Auguſtæ proxima.*] Ita quoque editio Aboenſis. Cæteræ omnes cum manuſcripto codice, *non nimis*: undè jam Docti in varia abiere.

Ibid. *Non nimis.*] Reſcribendum puto: *nonnihil.* Anonymus in edit. Ox. & Cant.

Emendo, *non minùs.* Gale.

Ibid. *Non minùs Auguſtæ proxima.*] Sic rectè viri docti, uti & Heinſius legendum eſſe conjecerat. Dicitur autem *proxima Auguſtæ*, quæ erat inter interioris admiſſionis amicas Auguſtæ; ut *proximus epiſtolarum*, qui ſcrinio epiſtolarum præerat, *proximus memoriæ*, *proximus libellorum.* Illa dignitas dicebatur *proximatus* in Cod. Theod. De quibus multa doctè notavit Salmaſius ad Alexandrum Severum Lampridii. *Gravius.*

And vvas the Empreſſes Kinſvvoman. Anglica Verſio; id eſt, & erat, vel fuit ex Auguſtæ propinquis.

L'autre n'avoit pas grand commerce avec l'Impératrice. Maucroix. Ad verbum, Altera non magnum habebat commercium cum Auguſtâ.

Rectè, meo judicio, etſi meliùs adhùc vertere potuiſſet: *Mais elle n'approchoit pas trop de l'Impératrice.* Uno verbo, ex tribus Valeriæ amicis, quarum noſter infelicem exitum hoc capite perſequitur, Valeria primam, *tanquàm matrem alteram diligebat*, ſicut modò vidimus, quæ illius ergò amica erat intimæ admiſſionis. Secunda autem, licèt non palàm, *furtivè* tamen *Valeriæ familiaris* fuit. Tertia verò, quanquàm & ipſa ex Valeriæ amicis, fuit interim longè minùs familiaris duabus aliis, adeòque nec propiùs ad Auguſtam accedebat; *non nimis* ergò *Auguſtæ proxima* eo nomine, ſicut capite 26. *nec tamen nimiùm territus.* Adde Baluzium, p. 333. col. 1. Cuperum, p. 491. col. 2. & Columbum, p. 387. col. 1.

Lin. 7. *Necabatur.*] Id eſt, ut cum Ammiano loquar, urgebatur necari. *Sed quidquid Cæſaris implacabilitati ſediſſet, id velut fas juſque perpenſum, confeſtim urgebatur impleri.* Ammian. lib. 14. initiò ferè. Confer quæ pag. 725. col. 1. notavimus.

Lin. 8. *Non ad judicium, ſed ad latrocinium.*] Hoc eſt, interpretante Maucroixio, non ad judicem, ſed ad latronem.

Vide Ammianum, lib. 14. *Gale.*

Lin. 9. *Invenitur quidam Judæus, &c.*] Quâ arte nempè duo olim falſi teſtes contra Nabothum inventi fuerant inter Judæos Iſrehele, 1. Reg. 21. & quâ rursùm inventi poſteà pariter Hieroſolymis inter Judæos, qui ſe Stephanum impiè de Moſe ac Deo loquentem audiviſſe, dicerent, Act. 6. Confer Matt. 26. & Baluzium, p. 333. col. 1.

Lin. 10. *Adversùs inſontes mentiatur.*] Hoc eſt, mentiri velit in tempore & loco, affingendo ſcilicèt adulterium inſontibus, & ſe ipſum cum illis rem habuiſſe, dicendo: undè paulò poſt: *Nec adultero impunitas promiſſa perſolvitur.*

Ibid. *Judex æquus & diligens.*] Ironicè dictum. *Edit. Ox. & Cant.*

Eadem ironia, atque quâ Verrem Cicero ſæpè laudat, ubi de ſingulari ejus injuſtitiâ agit, quâ innocentes opprimebat. *Tollius.*

Mihi vix dubium erat, quin olim *Judex acutus & diligens* legeretur.

Lin. 11. *Extra civitatem cum præſidio, ne lapidibus obruatur, protulit.*] Judæum illum videlicèt, cui Eratineus à populo lapidationem metuebat, ſi intra civitatem tam falſum contra honeſtiſſimas matronas teſtimonium dixiſſet. Sed aliter, fateor, clariſſimi Interpretes, cùm non uterque ſolùm τὸ *ne lapidibus obruatur*, ad Judicem Eratineum, qui ſibi timuerit, referant, verùm Anglicus inſuper poſt τὸ *protulit*, pronomen *eas*, vel *illas* ſuppleverit, ad tres nimirùm Valeriæ amicas, imò quaſi jam omnes intra civitatem damnatas reſpiciens, ducendaſque duntaxat, quod ſupereſſet, ad ſupplicii locum extra muros. *Le Juge appréhendant d'être lapidé, s'il inſtruiſoit ce procès dans la Ville, il en ſortit accompagné de gens armés.* Maucroix. *The Judge vvho condemned them upon this evidence, carried them out of Tovvn to their execution vvith a Guard; for he vvas affraid that he should have been ſtoned by the people.* Verſio Anglica. Quæ omnia vix equidem crediderim conſiſtere poſſe cum ſequentibus, ubi Judæo, nonniſi demùm extra civitatem poſito tormenta inrogantur, quò dictæ mulieres reæ peragerentur ac damnarentur. Confer Cuperum, pag. 491. col. 2.

Lin. 12. *Nicææ.*] Editio Aboenſis, *Niceæ*; quomodò ſcilicèt apud Juſtinum, XII. 8. pro *Nicæam*, quæ meritò vulgata lectio eſt, Juntæ *Niceam* legunt.

Ibid. *Inrogantur tormenta Judæo.*] Ut capite 1. *Mortem ſuperbis inrogare.*

Digitized by Google

Ibid. *Dum quæ juſſus . . . loqueretur, pugnis, &c.*] Vir admodùm reverendus lacunam hanc ita ſupplevit: *Dum, qua juſſus erat, crimina inferret, mulieres, ſi qua pro ſe loqueretur, &c.*

Malim: *Dum, quæ juſſus fuerat, tanquàm invitus loqueretur, &c.* Abbas à S. Hilario.

Sic lacuna videtur expleri commodè poſſe: *Dum, quæ juſſus clàm erat, palàm eloqueretur.* Nic. Heinſius.

Diſtinguo, & ſuppleo: *Inrogantur tormenta Judæo, dum, quæ juſſus eſſet, loqueretur. Pugnis, &c.* Gale.

Suſpicabar ego, veterem potiùs lectionem fuiſſe: *Inrogantur tormenta Judæo; dumque, quæ juſſus fuerat* (putà, *dicere, reſpondere,*) *loqueretur, pugnis coërcentur innocentes, duci jubentur.* Adde Columbum, pag. 387. col. 1. maximè verò Cuperum, pag. 491. col. 2. & ſeq.

Lin. 14. *Duci jubentur.*] Ad ſupplicium nempè: ut mox noſter, *ad ſupplicium deducta;* & Juſtinus XII. 11. *tredecim correptos manu ſuâ ipſe* [*Alexander*] *ad ſupplicia duxit.* Id enim ſæpiſſimè *duci* & *deduci*, ſimpliciter poſita, valent. Tertullianus ad Scapulam, capite ultimo: *Arrius Antoninus in Aſiâ cùm perſequeretur inſtanter, omnes illius civitatis Chriſtiani ante tribunalia ejus ſe manu factâ obtulerunt; cùm ille paucis* DUCI *juſſis, reliquis ait,* ὦ δειλοί, εἰ θέλετε ἀποθνήσκειν, κρημνοὺς ἢ βρόχους ἔχετε. Plinius in epiſtolâ ad Trajanum (*a*): *Interrogavi . . . an eſſent Chriſtiani: confitentes iterùm ac tertiò interrogavi, ſupplicium minatus: perſeverantes* DUCI *juſſi.* Et noſter ſuprà, capite 15. *Comprehenſi preſbyteri ac miniſtri, & ſine ullâ, &c. damnati, cum omnibus ſuis* DEDUCEBANTUR. Neque enim nunc aliud ejus loci ſupplementum, quod anteà ex præcedentibus elici poſſe credidimus, probamus. Confer Cuperum, pag. 491. col. 2. voce *coërcentur*; item Buchnerum ad laudata Plinii verba.

Lin. 15. *Benè merita uxori.*] Videatur rursùm vir Ampliſſ. pag. 491. col. 2.

Ibid. *Contraxerat.*] *Avoit attiré à ce ſpectacle.* Maucroix. Id eſt, attraxerat ad hoc ſpectaculum.

Had brought together. Tralatio Anglica. Hoc eſt, congregaverat, vel adunaverat: quod melius. Omninò enim Ciceroni, Livio, & aliis, *contrahere viros, milites, auxilia, pecuniam*, eadem ſunt atque congregare, adunare, colligere: ſicut è contrario *diſtrahere*, nonnunquàm ſeparare eſt. Florus lib. 1. cap. 3. *Tribus quippè illis* [*Curiatiis*] *vulneratis, hinc duobus* [*Horatiis*] *occiſis, qui ſupererat Horatius, addito ad virtutem dolo, ut* DISTRAHERET *hoſtem, ſimulat fugam;* pro, divideret, ſepararet, aut aliquid tale.

Lin. 16. *Promoti militari modo inſtructi velites & ſagittarii proſequuntur.*] Ita dudùm Baluzius ex conjecturâ, ad calcem ſuæ primæ editionis. Idem enim anteà cum MS. codice in Auctoris verbis, *promoti militari modo inſtructibile mens eſſagitari proſequuntur;* quæ & lectio primæ editionis Oxonienſis: undè brevi aliæ aliarum editionum lectiones, variæque ſimul doctorum obſervationes, quas jam proximè ſubjiciam, prodierunt

Ibid. *Promoti militari modo inſtructi bile menſes ſagittarii proſequuntur.* Ed. Aboenſis.

Ibid. *Promoti militari modo inſtructibile mens eſſtagitari proſequuntur.*] Ed. Oxon. an. 1684. item Cantabr. & Pagius in Crit. Baron. ad an. Chr. 312. nu. 11.

Ibid. *Promoti militari modo inſtructibile, &c.*] Ita legit Baluzius, *promoti militari modo inſtructi velites & ſagittarii*, utpotè quòd utrique levis ſint armaturæ milites. *Ed. Ox. & Cant.*

Legendum: *Promoti militari modo inſtructi, & Viennenſes ſagittarii proſequuntur.* Voſſius.

Ibid. *Promoti militari modo inſtructibile mens eſſagitari proſeq.*] Portentosè corrupta variè viri docti ſtuduerunt emendare. Mihi videntur Lactantii hæc fuiſſe verba: *Promoti militari modo, inſtructi telis eas & ſagittis proſequuntur. Promoti* ſunt Duces militares, qui ad ordines ſunt promoti per inferiores gradus. Lucanus:

Prometus Latiam gerit ordine vitem.

Grævius.

Corrigo, *Promoti militari modo inſtructi, collinientes ſagittas, proſeq.* Gale.

Emendo, *præcedunt militari modo inſtructi equites, & ſagittarii proſequuntur.* Abbas à S. Hilario.

Ibid. *Inſtructibile mens eſſagitari.*] Nullo ſenſu. Legendum, *Inſtructi . . . , enſes ſagittarii.* Allix.

Mea ſymbola erat, emendandum eſſe; *promoti militari modo inſtructi pilo & enſe. Sagittarii proſequuntur.* Hoc ſenſu: Promoti ſunt ante matronas illas, qui militari modo pilo & enſe inſtructi, tanquàm prima acies procederent, ſequente ſtatim eaſdem acie

(*a*) *Lib. 10. Ep. 97.*

alterâ

alterâ ſagittariorum. Et verò, cùm proxima verba ſint, *Ita media inter cuneos armatorum ad ſupplicium deducta*, manifeſtum indè eſt, Eratineum duas armatorum hominum catervas, ne dictæ matronæ de carnificum manibus raperentur, adhibuiſſe; unam, quæ illis ad ſupplicii locum ducendis anteiret; alteram autem, quæ ſubſequeretur. Et quod rursùm disertè Mamertinus in Gratiarum actione pro Conſulatu, *Arma igitur*, ait, *& juvenes cum* GLADIIS ATQUE PILIS *non custodia corporis ſunt, ſed quidam Imperatoria majeſtatis ſolennis ornatus*, id, inquam, aperto pariter indicio eſt, potuiſſe rectè, ſecundùm noſtrum, arma primæ turmæ *pila* eſſe & *enſes*, cùm coævus Mamertinus *pila & gladios*, quod idem eſt, de Imperatoriis Protectoribus loquendo, conjunxerit; itemque Ammianus initio l. 17. in hunc modum, *Quocircà forati pilis & gladiis cecidere complures*. Addantur Baluzius, pag. 333. col. 2. Cuperus pag. 491. col. 2. & Columbus, pag. 387. col. 1.

Lin. 17. *Inter cuneos armatorum.*] Qui omnes ergò pedites erant, contrà quàm paulò antè vir doctus ponebat. *Cunei* enim ex peditum multitudine in cunei formam redactorum conſtabant, ut ejuſmodi cuneus in acie primò anguſtior, deindè latior procederet, auctore Vegetio lib. 2.

Lin. 19. *Nec adultero impunitas promiſſa perſolvitur.*] Id eſt: ſed Judæus ille, qui ſe cum matronis adulterium commiſiſſe mentitus fuerat, datâ ſibi priùs fide ab Eratineo, non modò ſe nullas fictitii illius adulterii pœnas laturum, verùm omnia etiam flagitia, ob quæ meritò reus peragi plectique potuiſſet, falſi, quod dicturus erat, teſtimonii contemplatione condonatum iri, nequivit tamen promiſſâ eorum impunitate gaudere. Is enim reverà, quamvis omnis adulterii cum memoratis nobilibus fœminis admiſſi planè purus, (undè noſter in fine præcedentis capitis, *amicas ejus afflicto adulterio damnat*) *ob alia* utique *facinora*, ſicut hoc capite poſitum, *reus* erat. *Ce miſérable qui s'étoit déclaré complice de leurs adultéres, ne jouit pas de l'impunité promiſe.* Maucroix.

Confer Cuperum, p. 492. col. 1.

Lin. 20. *Aperuit omne myſterium.*] Hoc eſt, ut iſta cum ſequentibus cohæreant, aperire cœpit; muſſitando v. gr. aliquid, quod, qui propiùs adſtabant, audiverint; vel etiam exclamando. *Il découvrit tout le myſtére*, inquiunt quotidiè noſtrates de verbo ad verbum; ut omninò mirer, Maucroixium vocem integram, ne ſimpliciter verteret, de ſuo adjeciſſe, *il découvrit tout ce myſtére d'iniquité*.

Ibid. *Aperuit.*] Leg. *aperit*. Tollius.

Pag. 237. lin. 1. *Sub extremo ſpiritu inquit omnibus qui videbant, innocentes occiſas eſſe teſtatur.*] Scripſiſſe Lactantium cenſeo; *ſub extremâ ſpiritu inquieto omnibus, qui videbant, innocentes occiſas eſſe teſtatur. Sub extremâ*; ſcilicèt horâ. *Nic. Heinſius.*

Mihi videtur *inquit* delendum eſſe. *Gravius.*

Ibid. *Inquit.*] Hæc vox παρέλκει, niſi fortè legi debeat, *inquirentibus*. Ed. Oxo. 1684. item Cantabr.

Pro *inquit*, lego *iniquè*. Gale.

Ibid. *Sub extremo ſpiritu inquit.*] Fortè ſcriptum, *ſub extremo ſpiritu linquente*. Mallim tamen, *ſub extremo ſpiritu, ingemiſcentibus omnibus, &c.* Tollius.

Emendabam, *& ſub extremo ſpiritu inquies* (vel *inquietus*) *omnibus, qui videbant, innocentes occiſas eſſe teſtatur.* Ammianus certè lib. 29. *Procopius quidem inquies homo, &c.* & Juſtinus XLIV. 2. *Velocitas genti pernix; inquies animus.*

CAPUT XLI.

Pag. 237. lin. 1. *Auguſta verò.*] Valeria nempè, Galerii vidua. *Pagius* (*a*).

L'Impératrice Valeria. Maucroix.

Adde Baluzium, pag. 333. col. 2.

Ibid. *In deſertas quaſdam Syr. ſolit.*] Cuperum vide, pag. 492. col. 1.

Lin. 2. *Mittit ille legatos.*] Diocletianus ſcilicèt ad Maximinum, quod ultimum ambo Interpretes ſuppleverunt.

Lin. 5. *Militarem ac potentem virum.*] Illuſtrat hoc Cuperus, pag. 492. col. 1.

Ibid. *Eum.*] Maximinum nempè: quod perſpicuitatis cauſâ adhibitum in Anglicâ Verſione.

Lin 6. *Is quoque imperfectâ legatione.*] Legendum, *perfectâ legatione*. Nic. Heinſius.

Corrigebam, *Is quoque illi, perfectâ legatione, &c.* ut *in illi* lapſu temporis in *im*, ſervatis tamen utcunquè ſingulis litterarum ductibus, evaſerit.

CAPUT XLII.

Pag. 237. lin. 1. *Eodemque tempore.*] Le-

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 312. *num.* 12.

Digitized by Google

ge : *Eodem quoque tempore.* Tollius.

Itâ etiam legendum eſſe ſuſpicatur Columbus, pag. 387. col. 2.

Ibid. *Senis Maximiani*] Herculii nempè. *Pagius* (*a*).

Ibid. *Senis.*] Quin & dudùm, ne tibi fortè ſequentia imponant, mortui. Teſtantur ultima verba capitis xxx : *Ita ille Romani nominis maximus Imperator* [*Maximianus Herculius*] . . . . *eliſo & fracto ſuperbiſſimo gutture, vitam deteſtabilem turpi & ignominioſâ morte finivit.* Adde Baluzium, p.333. col. 2. & Columbum, pag. 387. col. 2.

Lin. 2. *Et imagines cum quo pictus eſſet detrahebantur.*] Emendo, *& imagines loco, quo pictus eſſet, detrahebantur.* Gale.

Ibid. *Et imagines.*] Fortè deeſt *illius* propter ſequentia. *Sparkius, in Edit. Oxon. an.* 1684.

Ibid. *Cum quo.*] Leg. *ubicumquè.* Voſſius.

Vir reverend. reſcribit *ubicumquè.* Editiones Oxon. & Cant. ſive Voſſium, ſive alium intellexerint.

Suffragatur Verſio Anglica, *any where ſet up.* Aliter verò, quodque malim, Cuperus pag. 492. col. 1.

Ibid. *Senes ambo.*] Herculius ſcil. & Diocletianus. *Pagius* (*b*).

Rectè. Sed Herculius quidem jam ſat diù, ut tantùm quod monebam, fato functus : Diocletianus verò adhùc vivus videnſque. De ambobus porrò, pariter vivis, noſter ſuprà cap. 12. *Qui dies cùm illuxiſſet, agentibus Conſulatum ſenibus ambobus, octavum & ſeptimum* : breviùs autem capite 20., *Maximianus* [*Galerius*] *poſtquàm, ſenibus expulſis, quod voluit, effecit, &c.*

Lin. 4. *Cùm videret vivus.*] Diocletianus nempè, initio præcedentis capitis nominatus ; & cujus nomen hîc loci meritò repetitum ab auctore Tralationis Anglicæ ad hunc modum, *Diocletian ſeeing this affront.* Confer Baluzium, pag. 333. col. 2.

Ibid. *Quod nulli unquàm Imperatorum acciderat.*] Alias enim damnatorum principum imagines ſolenne erat dejicere, lutare, & ſcalis Gemoniis inferre, ut ex Plutarcho probat Caſaubonus. *Edit. Oxon. & Cant.*

Adde Baluzium, pag. 333. col. 2. §. *ſenis Maxim. &c.* item Columbum, pag. 387. ad eadem verba.

Lin. 5. *Duplici ægritudine adfectus.*] Mentis nimirùm & corporis. Corpus enim indubiè morbo aliquo laborabat ; quandò tam irreverenter agi cœptum eſt cum communibus Diocletiano & Herculio imaginibus. Confer Cuſpiniani verba, quæ Baluzius loco mox laudando protulit.

Ibid. *Jactabat ſe hùc atque illùc.*] Ad exemplum lugentis amicum Pelidæ ; de quo Juvenalis. *Tollius.*

Lin. 7. *Suſpiria*] Baluzium vide, pag. 333. col. 2. & ſeq.

Lin. 8. *Viginti annorum feliciſſimus Imperator.*] Locus cautè & benignè accipiendus ; quoniàm vel jam ante decimum nonum planè affectum *felicitas à Diocletiano receſſerat*, vel brevì utique poſt vigeſimum inchoatum receſſit. Receſſerat quippè, non modò priuſquàm Diocletianus vicennalia ageret, (quæ quidem primâ die vigeſimi anni, aut ad ſummum poſt duos menſes ejuſdem anni recentiſſimè elapſos, celebrata ſunt (*c*) ;) ſed etiam antequàm ad eorum celebrationem Diocletianus ex urbe Nicomediâ Romam ire fuiſſet aggreſſus. Noſter enim ſuprà (*d*) diſertiſſimis verbis : *Hoc igitur ſcelere perpetrato Diocletianus, cùm jam felicitas ab eo receſſiſſet, perrexit ſtatim Romam, ut illîc vicennalium diem celebraret, qui erat futurus ad duodecimum Kalendas Decembres* : adeò ut cùm id itineris longiſſimum fuerit, & jamtùm felicitas à Diocletiano, quandò ſuſceptum eſt, receſſiſſet, Diocletianus manifeſtè feliciſſimus eſſe decurrente adhùc decimo nono Imperii anno deſiverit. Quomodò ergò *viginti annorum feliciſſimus Imperator*, ſi ſtrictè loquendum eſt ? Adeatur de aliis difficultatibus Cuperus, p. 494 col. 1. & 2.

Lin. 9. *Ad humilem vitam dejectus adeò & proculcatus injuriis, atque in odium vitæ dejectus.*] Quis credat, eodem in verſu bis diſertiſſimum Scriptorem eâdem voce *dejectus* eſſe uſum ? Nic. Heinſius conjiciebat in priori loco ſcribendum eſſe, *ad humilem vitam redactus.* Sed cùm *in odium vitæ dejici* vix ferant aures Latinæ, cùm optimè dicatur *ad humilem vitam dejici*, cenſeo ſcribendum eſſe, *in odium vitæ deductus.* Grævius.

Ibid. *Dejectus adeò.*] Imò tribus vocibus, *dejectus à Deo.* Boherellus, item Gale ; quæ & noſtra jamdudùm erat conjectura.

Lin. 10. *In odium vitæ dejectus.*] Malim, *adductus.* Vox enim *dejectus* ſtatim præceſſit. *Tollius.*

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 316. *num.* 3. (*b*) *Ibidem.* (*c*) Vide *ſuprà*, *pag.* 634. *col.* 1. & 2. (*d*) *Pag. eâd. col.* 1.

Digitized by Google

Corrigo, *deductus*. Gale.

Emendo, *devectus*. Boherellus.

Præfero, tam quoniàm cæteris minùs diſtat à vulgato *dejectus*, quàm quoniàm, cùm de eo agatur, qui aliquandò Imperator extitit, elegans eo pacto fuerit oppoſitio, licet tacita, inter Diocletianum *provectum* olim *ad principale faſtigium*, (nam ſic noſter, capite 4: *quaſi hujus rei gratiâ* [*Decius*] *provectus eſſet ad illud principale faſtigium*) & eumdem Diocletianum *uſque ad odium vitæ devectum*. Adde Columbum, p. 387. col. 2.

Ibid. *Fame atque angore confectus eſt.*] Alii eum morbo aquæ intercutis extinctum ferunt, alii veneno, Suidas ſuſpendio. Ut ut ſe res habeat, periiſſe eum conſtat anno 312. ante nuptias Licinii & Conſtantiæ. Ubi Victorem redarguit Baluzius, qui Diocletianum ad feſtivitatem illam vocatum venenum hauſiſſe aſſerit, eò quòd mortem ſuſpectaret dedecoroſam. *Edit. Oxon. & Cant.* addente ultimâ, Vid. Valeſii Annot. in Eccleſ. Hiſt. Socrat. lib. 1. cap. 2.

Creditum hactenus, Diocletiani mortem hoc anno (316) contigiſſe; ita enim ſcriptum à Zoſimo, Auctore Chronici Alex. & Idacio in faſtis, qui ſub hujus anni Conſulibus habet, Diocletianum diem functum eſſe *in Salonâ* III. *Nonas Decembris.* Sed poſt librum Lactantii de Mortibus Perſecutorum in lucem emiſſum, eum initio anni trecenteſimi decimi tertii interiiſſe, non dubitandum, cùm Lactantius ſtatim ac mortem ejus narravit, de interitu Maximini locuturus, capite XLIII. dicat: *Unus jam ſupererat de adverſariis Dei, cujus nunc exitum ruinamque ſubnectam.* Diocletianus itaque ante Maximinum extinctus... Victor autem in Epitome, quoad annum mortis, Lactantio ſuffragatur, licèt in mortis genere diſcrepet: *Vixit*, inquit, [*Diocletianus*] *annos ſexaginta octo, ex quibus communi habitu propè novem egit. Morte conſumptus eſt, ut ſatis patuit, per formidinem voluntariâ. Quippè cùm à Conſtantino atque Licinio vocatus ad feſta nuptiarum, per ſenectam, quominùs intereſſe valeret, excuſaviſſet, reſcriptis minacibus acceptis, quibus increpabatur Maxentio faviſſe, & Maximino favere, ſuſpectans necem dedecoroſam, venenum dicitur hauſiſſe.* Quod ultimum famâ tantùm à Victore narratum, valdè incertum. Sed quoad cætera, inter Lactantium & Victorem convenit, non ſolùm Diocletianum & Maximianum anno trecenteſimo quinto abdicaſſe, ut ſuo loco oſtendi: ſed etiam Diocletianum anno CCCXIII. ante Licinii nuptias & Maximini obitum ſublatum fuiſſe. Nam ab anno CCCV. ad annum CCCXIII. utroque extremo incompleto pro integro numerato, anni ſunt novem, quibus Diocletianus privatam vitam duxit. *Pagius* (a).

Adde Baluzium, pag. 334. col. 1. & Cuperum, pag. 494. col. 2. & ſeqq.

CAPUT XLIII.

Pag. 238. lin. 1. *Unus jam ſupererat de adverſariis Dei.*] Maximinus nempè, ſecundùm hanc adjectionem Anglicam, *Namely Maximin.* Maximinus Daza. *Edit. Oxon. & Cant.*

Rectè omnes; quanquàm, quod miraberis, in hoc toto capite, ubi ex profeſſo, nec paucis de *Maximino* diſſeritur, ne ſemel quidem *Maximini* nomen cernatur. Sed quos noſter utique *adverſarios Dei* nuncupavit; Maucroixius non malè *adverſarios Chriſtianorum* interpretatus eſt. Et Baluzius porrò, cùm eorumdem *Dei adverſariorum* catalogum texeret, nullo loco Conſtantium Chlorum cæteris accenſuit, quod contra clariſſimum Meldenſem Epiſcopum obſervamus. Videatur Baluzius, pag. 334. col. 2. Adde quoque Columbum, pag. 387. col. 2.

Ibid. *Exitum.*] *Exitium.* Editio Aboenſis, incertâ causâ, vel Auctore. Nihil enim de iſtâc emendatione Columbus in ſuis Notis. Certum eſt, undècunque veniat, non eſſe contemnendam, & *exitium* quoque optimè cum *ruinâ* conjungi. Sed quidnì interim vulgata lectio meliùs ſervetur, ob conſimilem locum primi capitis: *Qui templum ſanctum everterant*, RUINA *majori ceciderunt; qui juſtos excarnificaverant, cœleſtibus plagis & cruciatibus meritis nocentes animas profuderunt... De quo* EXITU *teſtificari placuit, ut, &c.*

Lin. 3. *Cùm haberet æmulationem.*] Columbum vide, pag. 388. col. 1.

Ibid. *Quia prælatus ei à Maximiano fuerat, &c.*] Quandò ſcilicèt Galerius Maximianus, qui certò certiùs hujus loci *Maximianus* eſt, Licinium, præterito Maximino, *Imperatorem* nuncupavit. Undè noſter initio capitis XXXII. *Nuncupato igitur Licinio Impera-*

(a) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 316. *num.* 3.

Digitized by Google

tore, Maximinus iratus, nec Cæſarem ſe, nec tertio loco nominari volebat; paucîſque interjectis: *& præſcriptione temporis pugnat, ſe priorem eſſe debere, qui prior ſumpſerit purpuram.*

Ibid. *A Maximiano.*] *A Galerio.* Maucroix. *Quoiqu'il eût conçu de la jalouſie contre Licinius, que Galérius lui avoit préféré.*

Lin. 3. *Licèt nuper cum eo amicitiam confirmaſſet.*] Illam nempè, de quâ noſter capite XXXVI. *Sed conditionibus certis pax & amicitia componitur, & in ipſo freto fœdus fit, ac dextera copulantur.* Confer Baluzium, p. 334. col. 2.

Lin. 4. *Conſtantini ſororem.*] Videatur denuò Baluzius ibidem, & Cuperus, pag. 496. col. 1.

Lin. 5. *Et ipſe Legatos, &c.*] Quid *& ipſe* hoc loco ſit, non aſſequor, cùm nulla de quoquam præceſſerit mentio, qui prior Legatos ad urbem Romam miſerit. Emendo igitur: *Eò ipſe*, hoc eſt, *Ideò ipſe;* vel *Eo ipſo*, hoc eſt, *Ob id ipſum, Legatos*, & quæ deinceps; nec diſſimili ratione Cicero in De Finibus: *Hoc ipſo, quòd adeſt.*

Lin. 6. *Ad urbem miſit.*] Romam miſit. *Verſio Anglica.*

Ibid. *Miſit.*] Rectiùs, *mittit.* Tollius.

Ibid. *Occultè.*] Euſeb. Hiſt. Eccleſ. lib. 8. cap. 14. Πρὸς τὸν ἐπὶ Ῥώμης φιλίαν κρύβδην σπενδόμενος. *Edit. Cant.*

Adde Baluzium, p. 334. col. 1.

Lin. 7. *Scribit etiam familiariter.*] Id eſt, amicè; ut ſenſus ſit, Maximinum non amicitiam tantùm Maxentii poſtulaſſe, ſed verba ſimul amiciſſima in eam rem adhibuiſſe. Maucroixius: *avec beaucoup d'honnêteté.* Quaſi Latina ſint: Cum multo verborum honore, vel verbis honorificentiſſimis. Sed eſt certè τὸ *familiariter* in mille locis huic ſimilibus *amicitiæ* vox, non *honorificentiæ.* Terentius, verbi gratiâ, in Heaut. Act. 1. Sc. 1.

> *Tamen vel virtus tua me, vel vicinitas,*
>
> *Quod ego in propinquâ parte amicitiæ puto,*
>
> *Facit, ut te audacter moneam, & familiariter.*

Cicero de Amicitiâ: *Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris.* Plinius denique in Epiſtolis: *Ipſe ſum teſtis, familiariter ab eo dilectus.*

Lin. 8. *Fit amicitia.*] Pauciſſimis nimirùm, uti ſolet, initiò conſciis & participibus; adeòque, dicere liceat, intra privatos parietes.

Ibid. *Utriuſque imagines ſimul locantur.*] Statim nempè poſt illius amicitiæ conciliationem, in publicum rei teſtimonium, ſimulque Maxentiani de re ipsâ gaudii. Addatur Cuperus, p. 496. col. 1.

Ibid. *Maxentius tanquàm divinum auxilium libenter amplectitur.*] Quid amplectitur? An *Maximini ſocietatem*, ſicut ſupplevit Maucroixius? *Maxence regardoit cette alliance comme un ſecours envoyé du Ciel.* Sed *Maximini* ergò *ſocietas* nominata fuiſſet in præcedentibus, ut è communi poſſet repeti. At ibi ſolam *Maxentii* ſocietatem memoratam videmus. An *Maximini Legatos?* vel, cum Anglicâ Verſione, *oblatam Maximini amicitiam?* Verùm jam noſter de Maximini Legatis & amicitiâ loquendi finem fecit in antecedentibus, & ad collocatas ſimul Maximini Maxentiique imagines tranſivit his verbis: *Recipiuntur Legati benignè, fit amicitia, utriuſque imagines ſimul locantur.* Miſſas igitur Maximini imagines libenter & tanquàm divinum auxilium amplexus ſit potiùs ex noſtri mente Maxentius, quàm aliud quidvis, ſi verum præſentis loci ſenſum inquiramus: *Maxentius tanquàm divinum auxilium libenter amplectitur.* Præſertim cùm Romanis, verbi gratiâ, ſolenne eſſet *Peſſinuntium ſimulacrum* tanquàm divinum auxilium reſpicere: undè Herodiano τὸ ἄγαλμα Διοπετὲς vocatum. Et miſſæ porrò Maximini imagines ad Maxentium, ſi quæ nunc poſuimus benè vera ſunt, uti olim Conſtantinus imaginem ſuam ad Galerium miſerat, ſed non pari modo acceptæ. Nam Galerius utrùm illam Conſtantini ſuſciperet, deliberavit diù, ſicut cap. XXV. vidimus, & *in eo penè res fuit, ut illam & ipſum, qui attulerat, exureret;* & ſuſcepit denique *admodùm invitus.* Verùm Maxentius Maximianas è contrario *tanquàm divinum auxilium amplexus eſt.*

Lin. 9. *Jam enim bellum Conſtantino indixerat.*] Anno nempè 311. Nam bellum inter Conſtantinum & Maxentium, non anno 312. ſed præcedenti inchoatum; cùm Auctor incertus Panegyrici Conſtantino dicti, cap. 21. teſtetur, *eam expeditionem annuam fuiſſe;* & Eutropius lib. 10. *Id bellum quinto Conſtantini anno commotum eſſe.* At quintus Conſtantini annus die XXIV. Julii, anno Chriſti 311. abſolutus eſt, eoque proindè anno bellum Maxentianum inchoatum. Rectè autem Lactantius: *Jam enim* [*Maxentius*] *bellum Conſtantino indixerat;* licèt contrà laudato loco Eutropius: *Quinto Conſtantinus Impe-*

Digitized by Google

vii anno bellum adverſus Maxentium civile commovit. Nam bellum illud reverà à Maxentio indictum fuiſſe, etiam Zoſimus, lib. 2. nos docuit his verbis : *Maxentius occaſiones gerendi adverſus Conſtantinum belli quærebat, ſeque dolere propter obitum patris ſui ſimulans, cui mortis cauſam Conſtantinus præbuiſſet* .... Et Nazarius in Panegyrico Conſtantino Aug. dicto, cap. 9. 10. 11. & 12. illud etiam bellum Maxentio imputat, & Conſtantini prudentiam ad illud evitandum pluribus laudat. *Ex Pagii Criticâ Baronianâ, ad annum Chriſti* 312. *num.* 2.

Adde Baluzium, p. 334. col. 2. & ſeq.

Lin. 10. *Quaſi necem patris ſui, &c.*] Videatur Baluzius, p. 335. col. 1. & Cuperus, pag. 496. col. 1

Ibid. *Senem illum.*] Id eſt, vertente Maucroixio, ſenem Maximianum, de quo certè agitur, & qui aliàs pater fuit Maxentii.

Lin. 11. *Inteſtabilem* (vel *exitiabilem*) *&c.*] Hoc eſt, *deteſtabilem & inviſam.* Edit. Oxon. anni 1680. item Cant. ad *diſcordiam*, quæ proximè nominatur, referendo.

Hoc eſt, *Deteſtabilem & inviſum.* Ed. Ox. anni 1684. quod, ſi menda non ſit typographica, ad *ſenem illum* pertinet.

Ibid. *Inteſtabilem.*] Leg. *deteſtabilem.* Voſſius; item Gale, ad inſtar, inquit, *τῷ deteſtabili*, in fine cap. XLIX.

Sed *inteſtabilis* quoque apud Salluſtium (*a*), pro deteſtabili & execrando legitur. Locus eſt : *Niſi, quia illi in tanto malo turpis vita integrâ famâ potior fuit, improbus inteſtabiliſque videtur.*

Ibid. *Inteſtabilem.*] Cùm in manuſcripto ſit *xtabilem*, legendum cenſeo : *inexpiabilem finxiſſe diſcordiam.* Grævius.

Adde Baluzium, pag. 335. col. 1. & Cuperum, p. 496. col. 1.

Ibid. *Finxiſſe diſcordiam cum filio.*] Artes iſtiuſmodi jam à temporibus Tarquinii Superbi notæ fuere; nec diſſimile, quod in Vitâ Auguſti apud Suetonium legitur. *Tollius.*

Confer Baluzium, pag. 335. col. 1.

Lin. 13. *Sed id falſum.*] *Nec id falſum.* Gale.

Planè contra ſequentia; quod non capio. Quînam enim *ſibi verè ac filio totius orbis imperium vindicare voluit* Maximianus Herculius, ſi, ex ſequentibus, *id propoſiti habebat, ut & filio, & cæteris extinctis, ſe ac Diocletianum reſtitueret in regnum?* Utinàm ergò mentem ſuam explicaſſet vir doctiſſimus!

CAPUT XLIV.

Pag. 238. lin. 1. *Jam mota, &c.*] Ab anno nempè 311. ut pluribus modò notatum (*b*).

Ibid. *Inter eos.*] Obſcurè dictum; pro quo planiſſimè Interpretes : *Inter Maxentium & Conſtantinum.* Confer Baluzium, pag. 335. col. 1.

Lin. 2. *Quòd reſponſum acceperat, periturum eſſe, ſi, &c.*] Videatur Baluzius, ibid. & Cuperus, pag. 496. col. 1. & 2.

Lin. 4. *Patris ſui exercitum receperat à Severo.*] Vide Conſtantini Orationem ad Sanctorum cœtum, cap. 25. & Valeſii Annot. ibid. *Edit. Cantab.*

Ibid. *Patris ſui.*] *Maximiani.* Maucr.

Lin. 5. *Suum proprium.*] Locutio melioris Latinitatis amatoribus non prætermittenda; quippè quorum nonnullos vel de iſtâ numiſmatis, quod ante triennium Profugorum, quos vocant, nomine in hâc Trajecto cuſum eſt, dubitare viderim, OMNES. UT. PROPRIA. VISCERA. EXCEPTI. quaſi nimirùm vitioſus ineſſet Gallicismus. Sed ne quidem apud Latinos, ut apparet, *ſuus proprius* loquendi genus vitioſum fuit. Firmant ſequentia exempla. Julius Capitolinus in Antonino Pio : *In ſuis propriis fundis vixit variè ac pro temporibus.* Lactantius lib. 5. Inſtit. cap. XI. *Alii* SUO PROPRIO *adverſùs juſtos odio.* Vopiſcus in Firmo : *Marius Maximus* ... *Avidium* ... non SUIS PROPRIIS *libris, ſed alienis innexuit.* Imò Cicero ipſe de Oratore : *Craſſus* SUA QUADAM PROPRIA, *non communi Oratorum facultate;* & ad Terentiam cum poſſeſſivo pronomine primæ perſonæ : *Ipſa calamitas communis eſt utriuſque noſtrûm : ſed culpa* MEA PROPRIA *eſt.* Idem tamen alibì, quod non negandum, copulam interpoſuit. Sic in Tuſcul. Quæſt. PROPRIIS ET SUIS *argumentis quæque res tractanda.*

Ibid. *De Mauris atque Italis nuper extraxerat.*] Lege, *exſtruxerat.* Sic ſuprà, cap. XII. *Acie ſtructâ.* Tollius.

Emendo, *contraxerat.* Gale.

Adde Cuperum, pag. 496. col. 2. & ſeqq. item Columbum, p. 388. col. 1.

Pag. 239. lin. 1. *Maxentiani milites prævalebant.*] Colligebam non ita diù, ex ſub-

(*a*) *In Bello Jugurth.* (*b*) *Pag. præc. col.* 2.

Digitized by Google

jecto Juſtini loco (a), ubi perpetua conſpicitur oppoſitio inter ſuperſtites Alexandri *pedites & equites*, nunquàm *τὸ militibus conſentiunt* Juſtino aliud eſſe poſſe in ejus verbis, quàm *peditibus conſentiunt*, adeòque Latinos interdum *militum* vocabulo pedeſtres copias ab equeſtribus diſtinctas ſignificaſſe. Idque multa Livii loca ſimiliter adſtruere, viri docti ante nos obſervarunt. Sed proculdubiò nihil eſt, quod hîc *Maxentianorum militum* notationem eo modo reſtringat. Intelligantur ergò potiùs Maxentii copiæ pedeſtres & equeſtres ſimul, ex uſu vocis notiſſimo ac vulgatiſſimo. *Hortatur* [*Alexander*] MILITES *ſuis ſcribere*, inquit, verbi gratiâ, Juſtinus, lib. 12. cap. 5. cùm non ſolos pedites, qui de ſe duriùs opinarentur, cognoſcere vellet Alexander, ſed equites quoque. Idem Hiſtoricus alibi (b): *Inde*, ait, *hoſtem petens* [*Alexander*] MILITES *à populatione prohibuit;* intellectis citra controverſiam non ſolis *triginta duobus mille peditibus*, qui in Alexandri exercitu erant, ſed & ejuſdem *quatuor mille equitibus*, ut ſequentia oſtendunt. Adde noſtri locum, qui capite XLV. non procul ab initio legitur, ſimulque Cuperum, p. 499. col. 2.

Lin. 2. *Ad utrumque paratus.*] Eventum putà peremptorium, citam mortem, aut victoriam lætam, juxta illud Horatii:

. . . . *Concurritur, hora*
Momento cita mors venit, aut victoria læta.

Firmat Juſtini locus, lib. 6. cap. 7. *Nam ut videre, inter quæ, & pro quibus ſtarent, aut vincendum ſibi, aut moriendum cenſuerunt.* Quin & iſta Ciceronis Epiſtola (c) ad Toranium luculentus eſt hujus loci commentarius. *Etſi, cùm ad te ſcriberem, aut appropinquare exitus hujus calamitoſiſſimi belli, aut jam aliquid actum & confectum videbatur, tamen quotidiè commemorabam, te unum in tanto exercitu mihi fuiſſe aſſenſorem, & me tibi, ſoloſque nos vidiſſe, quantùm eſſet in eo bello mali, in quo, ſpe pacis excluſâ, ipſa victoria futura eſſet acerbiſſima, quæ aut interitum allatura eſſet, ſi victus eſſes, aut, ſi viciſſes, ſervitutem. Itaque ego, quem tum fortes illi viri & ſapientes Domitii & Lentuli timidum eſſe dicebant, (& eram planè; timebam enim, ne evenirent ea, quæ acciderunt) idem nunc nihil timeo,* & AD OMNEM EVENTUM PARATUS SUM. *Cùm aliquid videbatur caveri poſſe, tum id negligi dolebam: nunc verò, everſis omnibus rebus, cùm conſilio profici nihil poſſit, una ratio videtur, quidquid evenerit, ferre moderatè,* PRÆSERTIM CUM OMNIUM RERUM MORS SIT EXTREMUM.

Conſtantin réſolu à tout ce qui en pourroit arriver. Maucroix.

Having reſolved to put all to hazard. Verſio Anglica.

Confer Columbum, p. 388. col. 1.

Lin. 3. *Pontis Mulvii.*] Hodiè, *Ponte-Mole.* Maucroix.

Ibid. *Mulvii.*] *Milvii.* Pagius (d).

Leg. *Milvii.* Editio Cantabr.

Leg. *Mylvii.* Allix.

Lin. 4. *Ad ſextum Kalendas Novembris.*] Scribe, *a. d. ſextum, &c.* Tollius.

Maxentius, ut ex Lactantio liquet, VI. Kalendas Novembris, id eſt, XXVII. Octobris, Imperator Romæ appellatus eſt . . . Suſpicatus aliàs fueram (e), locum mendoſum eſſe, ac legendum, *ad quintum Kalendas Novembris.* Sed locus libelli de Præfectis Urbi, VI. *Kalendas Novembris; Annius Anulinus dies 34. P. V.* hanc ſuſpicionem tollit. *Pagius* (f).

Maxentium vicit Conſtantinus VI. Kalendas Novembris, auctore Lactantio. Nec longè abit Kalendarium Conſtantii à Bucherio editum. In eo enim ad V. Kalendas Novembris habemus: *Evictio Tyranni;* ad IV. *Adventus Divi;* ſi tamen *Tyranni* nomine *Maxentius* potiùs, quàm *Licinius* ſit intelligendus, ut eſt ſanè veriſimillimum. *Dodvvellus* (g).

In veteri quidem Kalendario Conſtantio

(a) *Lib.* 13. *cap.* 3. Cùm equites quoque idem feciſſent, pedites indignati nullas ſibi conſiliorum partes relictas, Aridæum, Alexandri fratrem, Regem appellant. Quæ cùm nuntiata equitibus eſſent, Legatos ad mitigandum eorum animos, duos ex Proceribus, Attalum & Meleagrum mittunt, qui potentiam ex vulgi adulatione quærentes, omiſſâ legatione, MILITIBUS CONSENTIUNT. Tunc ad delendum equitatum cuncti armati in regiam irrumpunt; quo cognito, equites trepidi ab Urbe diſcedunt, caſtriſque poſitis, & ipſi pedites terrere cœperunt. (b) *Lib.* XI. *cap.* 6. (c) *Lib.* 6. *Epiſt. ad Famil. Epiſt.* 21. (d) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 312. *num.* 3. (e) *In Diſſert. Hypat. pag.* 163. (f) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 306. *num.* 11. & *ad annum* 312. *num.* 4. & 1. (g) *In Diſſert. Cypr.* XI. *num.* 86.

Digitized by Google

Imperante ſcripto, ad v. Kalendas Novembris habetur : EVICTIO TYRANNI ; ad IV. verò ejuſdem menſis : ADVENT. DIVI : ſed hæc verba non de Maxentio & Conſtantino, ſed de Licinio & Conſtantino intelligenda, ut ex Libello de Præfectis Urbi manifeſtum fit. In eo enim ad annum Chriſti CCCXII. dicitur, v. *Idus Februar.* Aradium Rufinum Præfectum Urbi creatum eſſe, & VI. Kalendas Novembris Annium Anulinum. Quarè VI. *Kalendas Novembris* Maxentius devictus, & alter Urbi Præfectus à Conſtantino renuntiatus. Neque aliter locus ille explicandus. Falluntur ergò, quicunque verba laudata Kalendarii Conſtantiani de Maxentio interpretanda volunt. *Pagius* (*a*).

Adde Baluzium, p. 335. col. 2. & ſeq.

Lin. 5. *Quinquennalia terminabantur.*] Id eſt, notante Maucroixio, quintus annus regni Maxentii. *Cinquième année du régne de Maxence.* Quibus iſta Verſionis Anglicæ conſentiunt : *The 27. of October vvas novv near, vvhich vvas the Anniverſary of Maxentius's coming to the Empire : and novv his fith year vvas almoſt out.*

Ibid. *Quinquennalia terminabantur.*] Quæ ſolennia die Imperii natali celebrari mos erat. *Pagius* (*b*).

Lactantius nos docuit, diem ſextum Kalendas Novembris, ſeu diem viceſimum ſeptimum Octobris, Imperii Maxentiani Natalem fuiſſe, cùm Imperatores eo die Quinquennalia & id genus feſta celebrarent, quo Imperium inierant. *Idem alibi* (*c*).

Adde Baluzium, p. 336. col. 2. & Cuper. p. 499. col. 2.

Ibid. *Commonitus eſt in quiete.*] Proprium hoc verbum. *Moneri* enim dicuntur, quibus Deus aliquid per ſomnium imperat. Vide Inſcript. Antiq. *Tollius.*

Adjiciantur Cuperus, p. 499. col. 2. & ſeqq. & Col. p. 388. col. 1. & ſeq.

Lin. 6. *Cæleſte ſignum Dei.*] Mira periphraſis crucis ; niſi ſi ita explicare lubet, in cœlo viſum Conſtantino ſignum, ſeu imaginem crucis, ut aliqui tradidêre *. Stratagema hoc Conſtantini non minùs ſcitum, quàm illud Philippi Macedonis, quo ſacrilegos Phocenſes protrivit. *Tollius.*

** Vox hic pia, impia, a ſequitur, mparatio.*

Vide quæ cap. XLVI. ad τὸ *Crevit animus*, notabimus.

Ibid. *Cæleſte ſignum Dei.*] *Le ſigne adorable de la croix.* Id eſt, adorandum ſignum crucis. *Maucroixius.* Liberiore profectò paraphraſi, & quæ interpretem partium ſtudio nimis addictum ſpiret.

The Divine Marck, the Signe of the Croſs. Tralatio Anglica ; quaſi dicas, Divinum inſigne, Signum crucis.

Addatur Baluzius, p. 336. col. 2. & ſeq.

Ibid. *Atque ita prælium, &c.*] Id eſt, atque deindè, vel atque poſteà. Non enim Chriſto mens fuit, ut Conſtantinus prælium eo ipſo tempore, quo *cæleſte Dei ſignum* notaturus erat in ſcutis, committeret, adeòque ſi planiùs loqui oportet, inter notandum : ſed notaret ut primò ; poſteà verò, notatis ſemel dictâ litterâ clypeis, præliaretur. Confer quæ ſuperiùs obſervavimus, pag. 627. col. 2. item iſtum Spartiani locum in Severo : *Cincium Severum calumniatus eſt, quòd ſe veneno appetiſſet, atque ita interfecit ;* pro, deindè interfecit, uti res clamat, & pridem monuit Eraſmus. Vide rurſùm quæ ad verba capitis XLIX. *Et ſic hauſit venenum*, dicemus.

Lin. 7. *Et tranſverſâ* X *litterâ ſummo capite circumflexo, Chriſto in ſcutis notat.*] Hæc, inquit Baluzius, ita intelligenda ſunt, ut Chriſti Monogramma circumflexum fuerit in capite Labari, ut videmus in nummis veteribus. *Ed. Ox. & Cant.*

Ibid. *Et tranſverſâ* X *litterâ.*] Malim, *Et tranſverſam* X *litteram.* Boherellus.

Diſtinguo, *Et tranſverſâ* X *litterâ, ſummo capite circumflexo, Chriſto in ſcutis notat.* Gale.

Optimè vir perilluſtris correxit : *Tranſverſa* X *littera ſummo capite circumflexo Chriſtum in ſcutis notat.* Tollius.

Lin. 8. *Chriſto.*] *Chriſtum.* Editio Aboenſis ; quod ego quoque legendum conjeceram.

Et fit peindre ſur ſes boucliers un X *avec un accent circonflexe, qui ſignifie Jeſus-Chriſt.* Maucroix.

Negligentiùs dictum. Accuratè enim loquendo, circumflexâ litterâ X non *Jeſus Chriſtus*, ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ, ſed ΧΡΙΣΤΟΣ tantùm, Latinè *Chriſtus* per compendium notatur.

And ordered the letter X *vvith the letters of the name of Chriſt mixed in a Monogramme, to be drovvn on all their ſhields.* Verſio Anglica.

Ibid. *Quo ſigno armatus, &c.*] Videatur Cuperus, pag. 501. col. 2.

Lin. 9. *Sine Imperatore.*] Sine Maxentio. *Verſio Anglica.*

Lin. 10. *Pari fronte concurrit.*] *Concur-*

(*a*) *In Criticâ Bar. ad an. Ch. 306. num. XI.* (*b*) *Ibid.* (*c*) *Ad an. Ch. 312. num. 4.*

Digitized by Google

rere in mille locis pugnare, ſeu præliari eſt. Horatius v. gr. in laudatis antè verſibus:

Militia eſt potior. Quid enim? Concurritur: hora
Momento cita mors venit, aut victoria læta.

Et Juſtinus lib. 3. cap. 5. *Itaque tantis animis concurſum eſt, ut rarò nunquàm cruentius prælium fuerit.* Sed tamen ſæpè alibi eadem vox *ſimul aliquò currere*, vel *citato gradu iter emetiri* valet. Ita eodem libro & capite Juſtinus: *Lacedæmonii quoque eò conſpiratiùs ad arma concurrunt.* Et noſter cap. 45. *Maximinus exercitum movit è Syriâ hyeme quàm cùm maximè ſæviente, & manſionibus geminatis in Bithyniam concurrit debilitato agmine.* Accipio autem hîc *pari fronte concurrere*, pro, eâdem fiduciâ & alacritate, quâ contra te veniant hoſtes, obviam illis ire: ut necdùm ſcilicèt de pugnâ utriuſque exercitûs ſermo ſit, qui mox tantùm his verbis inchoabitur, *Summâ vi utrinque pugnatur*, verùm propriè de motu Conſtantini militum, qui ipſi quoque confidenter & feſtinanter contra Maxentianos ex adverſo procedentes procurrerint; nec ſit denique hîc loci minor differentia inter *concurrere* & *pugnare*, quàm apud Juſtinum lib. IX. cap. 8. inter *procurrere in hoſtem*, & *manum conſerere*, hâc pericope: *Patri mos erat etiam de convivio in hoſtem procurrere, manum conſerere, &c.* quæ duo certè plurimùm differunt.

Lin. 11. *Et dux increpitatur.*] *Et Maxentius increpitatur.* Interpretes.

Ibid. *Velut deſertor ſalutis publicæ.*] Ut quiſque ſcilicèt ſalutem partium, quas ſequitur, vocare ſolet ſalutem publicam. Atque talis *deſertor* fuit poſteà juſtiſſimo Dei judicio dux ille, idemque perſecutor, qui cùm in acie, cui intererat, aliter rem geri quàm putabat videret, projecit purpuram, & ſumtâ veſte ſervili fugit, ac fretum trajecit, ut in exercitu pars dimidia proſtrata ſit, altera verò vel dedita, vel in fugam verſa; quòd deſerendi pudorem deſertor Imperator ademiſſet. Eum autem ſequentia tibi capite 47. *Maximinum* nominabunt.

Lin. 12. *Cùmque repentè populus Circenſes enim natali ſuo & debitâ voce ſubclamat.*] Aliqua verba deſunt. *Pagius* (a).

Locus mutilus. *Allix.*

Ita ſupplenda & diſtinguenda ſunt hæc verba, *Cùmque repentè populus*, [*Circenſes enim natali ſuo celebraverat*] *&c.* Edit. Oxon. & Cant.

Ibid. *Cùmque repentè.*] Legendum: *Cùm repentè.* Boherellus.

Loco miſerè corrupto ſic ſanitatem reſtitui poſſe cenſebat Nic. Heinſius, ſi legatur: *Cunctiſque repentè populus, Circenſes enim natali ſuo edebat, unâ voce ſubclamat.* Grævius.

Lege: *Cùm repentè populus* [*Circenſes enim natali ſuo edebat*] *unâ voce ſubclamat.* Natalis hic eſt dies, quo imperium ſuſceperat, quem paulò antè *imminuiſſe* dixit: ubi τὸ *imminere* de proximè ſequenti die accipiendum eſt. Sic ſuprà cap. 35. *Kalendis Martiis impendentibus*, dixit; id eſt proximè ſequentibus. Die verò illo natali *quinquennalia terminata* dicit noſter, id eſt, primum imperii quinquennium finitum: quo exacto, ludi demùm fiebant ipſo die natali, qui primus alterius quinquennii ſequentis. Fruſtrà ſunt, qui vocem *quinquennalia* aliter explicant, & pro ipsâ feſti ſolennitate capiunt. *Tollius.*

Reponebam: *Tùmque*, vel *Tuncque repentè populus, Circenſes enim natali ſuo dabat, editâ voce ſubclamat Conſtantinum vinci non poſſe*; ut ex duabus vocibus *dabat, editâ*, nullo ſenſu *debitâ* ab imperito & præcipiti librario factum fuerit. *Circenſes dare*, ut *Natalia dare*, Ciceroni; & *munus dare magnificentiſſimum*, Plinio. *Editâ* autem *voce*, ſicut idem Cicero lib. 2. Tuſc. *Quas hic voces apud Sophoclem in Trachiniis edit?* Firmat nativa vis verbi *ſubclamandi*, ſeu, ut alii ſcribunt, *ſucclamandi*, quod propriè *acclamare* eſt. Livius lib. 6. ab urbe conditâ: *Obſecro vos, ... putate me ex mediâ concione unum civem ſucclamare.* Idem lib. 3. *Hæc Virginio vociferanti ſucclamabat multitudo, nec illius dolori, nec ſuæ libertati ſe defuturos.* *Circenſes* porrò (ſupple, *ludi*) ex Anglicâ Verſione ſunt Hippodromi ſpectacula: *the ſpectacles of the Hippodrome.* Adde Cuperum, pag. 501. col. 2. & Columb. pag. 389. col. 1.

Lin. 14. *Quâ voce.*] Legendum: *Hâc* vel *Eâ*. Editiones Oxon. & Cant.

Retine, *Quâ*. Boherellus.

Ibid. *Vocatis quibuſdam Senatoribus, &c.*] Cuperum vide, pag. 502. col. 1.

Lin. 15. *Libros Sibyllinos inſpici,*] *Le livre des Sibylles.* Maucroix; id eſt, Sibyllarum

(a) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti 312, num. 3.*

rum

ſum librum, numero ſingulari, contrà quàm omninò oportebat. Adi, v. gr. Lactantium de Falſâ Religione, capite 6. Rectiùs ergò Verſio Anglica: *The Sibylline books*.

Ibid. *Hoſtem Romanorum.*] Perplexa locutio, cujus myſterium aperit Cuperus pag. 502. col. 2.

Lin. 17. *Pons à tergo ejus ſcinditur.*] Quin & illius juſſu, ſi Maucroixio credendum, ut vincendi neceſſitas animos ſuo exercitui adderet. *Il fit rompre le pont après lui, afin que la néceſſité de vaincre donnât plus de courage à ſon armée.* Sed videntur ſanè ſequentia plurimùm adverſari: *Ipſe in fugam verſus properat ad pontem, qui interruptus erat*; cùm nullo modo veriſimile ſit, Maxentium aliâ de cauſâ ad eum pontem, elabendi gratiâ, properaſſe, quàm quia non interruptum credebat. Quod ſi reverâ probabile, non interrumpi ergò juſſerat. Confer tamen diſputantem in utramque partem Cuperum, pag. 502. col. 2.

Lin. 18. *Et manus Dei ſuperérat aciei.*] Locus malè affectus: quod vel ipſæ liberiores Interpretum verſiones non leviter monent.

Mais Dieu favoriſoit Conſtantin. Maucroix. Hoc eſt, ſed Deus favebat Conſtantino.

And the hand of God appeared over the Armies. Tralatio Anglica. Ad verbum, & manus Dei apparuit ſuper exercitus.

Legendum fortè: *Et manus Dei ſuberrat aciei.* Id eſt, ſeſe hùc & illùc per pugnantium ordines extendit, vim ſuam latenter contra Maxentii milites exerens. *Acies* enim ſæpè pugna, ſeu prælium eſt. Cicero ad Torquatum (*a*): *Nam etſi quem exitum acies habitura ſit, divinare nemo poteſt, tamen & belli exitum video.* Et 2. Tuſcul. *Non ſentiunt viri fortes in acie vulnera.* *Suberrare* autem *aciei*, ut apud Claudianum *ſuberrare montibus*, his verſibus:

> *Indigetes fluvios Italis quicunque ſuberrant*
> *Montibus, Alpinaſque bibunt de more pruinas.*

Adde Columbum, p. 389. col. 1.

Ibid. *Maxentianus proterretur.*] Scilicèt, miles. Malim tamen plurali numero, *Maxentiani proterrentur.* Tollius.

Ibid. *Maxentianus.*] Imò, *Maxentiana.* Acies nempè. *Boherellus.*

Ibid. *Proterretur.*] *Proteritur.* Gale.

Maxentius was beat. Burneti verſio; ut planè videatur utramque Manuſcripti vocem hoc pacto emendaſſe: *Maxentius proteritur.*

Addantur Cuperus, pag. 503. col. 1. & Col. p. 389. col. 1.

Pag. 240. lin. 4. *Litteras deprehendit.*] Inter Maxentii chartas ſcilicèt: *Among Maxentius es Papers he found Maximins letters.* Verſio Anglica.

Lin. 5. *Statuas & imagines invenit.*] Imperatorias nempè, quas Maximinus Maxentio miſerat. *Eadem.*

Adde quæ nos ſuprà de *ſtatuarum & imaginum* diſcrimine partim diximus, partim indicavimus, pag. 674. col. 1.

Ibid. *Senatus Conſtantino virtutis gratiâ primi nominis titulum decrevit, quem ſibi Maximinus vindicabat.*] Quòd Cæſar ante Conſtantinum creatus fuiſſet. *Pagius* (*b*).

The Senat did Conſtantine the honour to order his name to be put firſt in order, before the other Emperours. Anglica Verſio, hoc ſenſu: Senatus in Conſtantini honorem decrevit, ut ejus nomen cæterorum Imperatorum nominibus præponeretur. Putà, in edictorum præfatione.

Non video ego, ut ingenuè dicam, quâ ratione eum ſenſum Latina verba ferant. Corrigerem igitur libenter: *Senatus Conſtantino, virtutis gratiâ, primi Numinis titulum decrevit, quem ſibi Maximinus vindicabat*, hoc eſt, titulum, ſeu epithetum *Maximi*, quod à Maximino uſurpabatur, & una ſemper fuit è præcipuis Jovis appellationibus; ut in poſterum nempè Conſtantinus haud ſimpliciter *Imperator*, ſed *Imperator Maximus*, & *Conſtantinus Maximus* vocaretur. Firmat finis capitis, ubi non, *Cognito deindè Senatûs decreto ſic exarſit* [*Maximinus*] *dolore, ut inimicitias apertè profiteretur*, [*&*] *convicia jocis mixta adversùs Imperatorem Primum*, vel *Primi Nominis*, *diceret*, reperies, ſed *adverſùs Imperatorem Maximum.* Firmant ſecundò non paucæ inſcriptiones Gruterianæ collectionis (*c*), quas Romani in Conſtantini honorem poſt debellatum Maxentium in publico poſuerunt. Iſta, putà, Arcûs Conſtantini, qui etiamnùm Romæ viſitur,

IMP. CÆS. FL. CONSTANTINO MAXIMO
P. F. AUGUSTO. S. P. Q. R.

(*a*) Epiſt. lib. 8. Ep. (*b*) In Criticâ Baron. ad annum Chriſti 312. num. 13. (*c*) Pag. CCLXXXII.

Digitized by Google

Firmat denuò, quòd non tantùm memorata appellatio, *Maximus*, unus ex Jovis titulis per ea tempora extiterit, ut Maximini reſcriptum ad civitatum decreta contra Chriſtianos (*a*), & innumeræ inſuper Inſcriptiones teſtantur, ſed quòd iiſdem etiam temporibus Jupiter primum Numen Romanorum fuerit, ut Inſcriptiones quoque mille locis oſtendunt. Firmat denique, quòd cùm in antecedentibus Galerium Maximianum noviès ſibi *Maximi* titulum arrogare viderimus (*b*), *Germanicus Maximus*, *Ægyptiacus Maximus*, *Thebaicus Maximus*, & ſic de reliquis, nihil credibilius ſit quàm Maximinum, Galerii exemplo, idem ſibi epithetum tali aliquâ ratione vindicaſſe, vel ſimpliciter etiam *Maximi* titulum affectaſſe. Conſulant eâ de re Numiſmata, qui poſſunt. Addantur præterea Cup. p. 503. col. 1. & Col. p. 389. col 1.

Ibid. *Senatus Conſtantino virtutis gratiâ primi nominis titulum decrevit.*] Indè pro auctoritate egit cum Maximino Conſtantinus. *Dodwellus* (*c*).

Poſtquàm Conſtantinus decreto Senatûs primi nominis titulum accepit, quem ſibi Maximinus arrogabat, quòd Cæſar ante Conſtantinum creatus fuiſſet, pro auctoritate egit cùm Maximino, qui ideò illas ad Sabinum litteras hoc anno (312) ſcribere coactus eſt, quas Baronius in annum ſequentem perperàm confert. *Pagius* (*d*).

Lin. 6. *Ad quem victoria liberata urbis cùm fuiſſet adlata*, *&c.*] Id eſt, ni fallor, ad quem cùm liberatæ urbis Romæ nuntius, hactenùſque victricis, quòd quam victoriam Conſtantinus de Maxentio reportaverat, populus Romanus ſuam duxerat, fuiſſet allatus, haud aliter accepit Maximinus, quàm ſi ipſe victus fuiſſet. Reverà enim eam victoriam gaviſi tandem ſolidèque Romani, tanquàm ipſimet viciſſent. Hinc in antecedentibus: *Confecto tandem acerbiſſimo bello*, *cum magnâ Senatûs populique Romani lætitiâ ſuſceptus Imperator Conſtantinus.* Planum certè *adlatam victoriam*, allatum de reportatâ victoriâ nuntium eleganter ſignificare; ſatiſque agnoverunt Interpretes, etſi quomodò *liberata urbis victoria* afferri verè potuerit, cùm non verè ipſa, ſed è contrario Conſtantinus adversùs illam & Maxentium pugnans viciſſet, haud explicuerint.

La nouvelle de ce grand évenement ayant été portée à Maximin. Maucroix. Id eſt, cùm magni illius eventi nuntius allatus fuiſſet ad Maximinum;

who was as much ſtruck with the news that was brought to him of Romes being thus freed from tyranny, as of it had been a defeat given himſelf. Verſio Anglica. Hoc eſt, qui [Maximinus] cùm ad eum nuntius de Româ Tyranni imperio liberatâ fuiſſet allatus, non aliter accepit, &c.

Lin. 7. *Non aliter accepit*, *quàm ſi ipſe victus eſſet.*] Maximinus, poſtquàm nuntium de Maxentio debellato accepit, maximoperè doluit. *At ille*, inquit Euſebius lib. 9. cap. 9. *his rebus compertis*, *primùm quidem*, *utpotè Tyrannus*, *graviter ingemuit. Poſteà verò*, *&c.* Pagius (*e*).

Lin. 9. *Adverſus Imperatorem maximum diceret.*] Nota benè. Nam, ut antè collegimus, in Conſtantini igitur gratiam decretum verè novèque fuerat à Senatu, ut in poſterum *Imperator Maximus* cognominaretur. Ita enim potiùs τὸ *Maximus*, cum majuſculâ M ab initio, quàm, ut vulgò, cum minori ſcribendum putem. Cætera quæ hùc pertinere poſſint, jam recenter dicta ſunt.

CAPUT XLV.

Pag. 240. lin. 1. *Conſtantinus rebus in urbe compoſitis*, *hyeme proximâ Mediolanum contendit.*] Maxentium vicit Conſtantinus VI. Kal. Novembr. auctore Lactantio, De mort. perſ. cap. 44. [Is autem dies vulgò vigeſimus ſeptimus Octobris vocitatur.] Ita ut Romam Octobris XXIX. ingreſſus fuerit Conſtantinus. Indè duos menſes Romæ non explevit. [Nam] de Maxentio & Conſtantino ita Nazarius (*f*): *Quicquid mali ſexennio toto dominatio feralis inflixerat*, *bimeſtris ferè cura ſanavit.* Convenit etiam lex Conſtantini in Codice Theodoſiano, quam Romæ edidit ſub initium Decembris, ſed Româ ſtatim diſceſſurus. *Dodwellus* (*g*).

Cùm Nazarius in Panegyrico, quem Conſtantino dixit, cap. 23. ſcribat, quidquid mali factum fuiſſet, bimeſtrem ferè curam ſanaſſe, patet, anni inſequentis initio, rebus urbanis conſtitutis, Româ Mediolanum perrexiſſe, ut Licinio Conſtan-

(*a*) Ἐκεῖνος ὁ ὕψιστος ϗ μέγιστος Ζεύς; Altiſſimus ille & Maximus Jupiter. *Apud Euſebium*, *lib.* 9. *Hiſt. cap.* 7. (*b*) *Pag.* 705. *col.* 1. (*c*) *Diſſ. Cypr.* XI. *num.* 6. (*d*) *In Crit. Bar. ad an. Ch.* 312. *nu.* 13. (*e*) *Ibid.* (*f*) *In Paneg. Conſtantini.* (*g*) *Diſſ.* XI. *Cypr. num.* 86.

Digitized by Google

...am ſororem ſuam in matrimonium daret. Dico, ſequentis anni initio, quia l. 1. Codic. Theod. *De cenſu*, dicitur: *Dat.* xv. *Kalend. Feb. Rom. Conſtantino A.* IV. *&* *Licinio* III. *Coſſ.* anno ſc. 313. Menſe itaque Januario adhuc Romæ erat Conſtantinus, niſi loco *Dat.* legendum ſit cum aliquibus editionibus *PP. Pagius* (*a*).

Conſtantinus rebus in urbe compoſitis, hieme proximâ (anni ſcil. CCCXIII.) *Mediolanum contendit*, ponit idem Pagius alibì (*b*), eiſdemque, ut apparet, inſiſtens hypotheſibus. Sed, quod primò notandum, non ideò tamen ſibi ipſi perpetuo conſtitit vir clariſſimus, ut hæc illius verba ad dictum annum, num. 2. teſtantur: *Conſtantinus ſub finem anni præcedentis* (312) *vel currentis* (313) *initio Mediolanum venit, & Conſtantiam ſororem Licinio in matrimonium collocavit.* Deindè verò, non ita tantùm, quo potiùs tempore Conſtantinus poſt reportatam de Maxentio victoriam Mediolanum profectus fuerit, dubitavit propriè Pagius: ſed videntur omninò poſtulare, cùm victoria illa *ad ſextum Kalendas Novembris* reportata, tum Nazarii locus, *Quicquid mali ſexennio toto dominatio feralis inflixerat*, *BIMESTRIS FERE CURA SANAVIT*, atque iſta denique noſtri locutio *hyeme proximâ*, cujus facilè ſenſus eſſe poſſit, cùm hyems proximè inſtaret, ut ſtatuamus, Conſtantinum medio circiter Decembri ex urbe Româ Mediolanum contendiſſe. Præſertim, cùm, verbi gratiâ, Pariſienſis editio Codicis Theodoſiani, apud Nivellium anno 1586. vulgata, nullo modo legem primam De Cenſu *datam* fuiſſe Romæ præ ſe ferat, ſed ſimpliciter *propoſitam*, in hunc modum:

Imp. Conſtantinus A. ad populum. Quoniam tabularii civitatum per concluſionem potentiorum ſarcinam ad inferiores transferunt, jubemus, ut quiſquis ſe gravatum probaverit, ſuam tantùm priſtinam profeſſionem agnoſcat, &c. PP. (id eſt, *Propoſita*) xv. *Kal. Feb. Rom. Conſtantino A. III. & Licinio III. Coſſ.* Quod æquè certè fieri potuit abſente Româ Conſtantino, & Mediolani verſante, ac ſi reverâ Romæ præſens fuiſſet. Adde Baluz. pag. 337. col. 2. & ſeq.

Ibid. *Mediolanum contendit,*] Sub hujus anni (313) Conſulibus [Conſtantino Imp. 3. Licinio Imp. 7.] Conſtantinum [adhuc] menſe Martio Mediolani fuiſſe, conſtat ex lege 1. De bonis *vacantibus*, ibidem VI. Id. Mart. datâ, quæ refertur in Codice Theodoſiano. *Pagius* (*c*).

Lin. 2. *Eòdem Licinius advenit, ut acciperet uxorem.*] Conſtantiam nempè, quam Conſtantius Chlorus, Conſtantini pater, ex Herculii privignâ Theodorâ ſuſtulerat, eamque proindè Conſtantini ſororem ex patre; quin & Licinio jam antè deſponſam, uti ſuprà capite 43 memoratum his verbis: *Maximinus tamen ut audivit Conſtantini ſororem Licinio eſſe deſponſam, &c.*

Decembri, ut exiſtimo, ineunte, Mediolanum venit, nuptiarum causâ, Licinius. *Dodwellus* (*d*).

Id ego potiùs ſequentis anni initio accidiſſe cenſuerim. Sed, utcunque ſit, cùm ſemel feliciter, ut ex hoc capite & quadrageſimo octavo diſcimus, Conſtantinus & Licinius apud Mediolanum nuptiarum ergò conveniſſent, univerſa illi obiter eo loco, quæ ad commoda & ſecuritatem publicam pertinerent, in tractatu habuerunt; atque hæc, inter cætera quæ videbant pluribus hominibus profutura, ordinanda eſſe in primis crediderunt, ut darent & Chriſtianis & omnibus liberam poteſtatem ſequendi religionem, quam quiſque voluiſſet.

Conſtantinus deindè Mediolano [labente adhùc anno 313] digreſſus, in Galliam & ad inferiorem Germaniæ limitem, ubi *Treveris*, reverſus eſt, ac Francorum & Barbarorum ad Rhenum tranſitum inhibuit, repreſſitque, ut teſtatur Auctor incertus Panegyrici Conſtantino dicti cap. 21. . . . Hincque, ut obſervat Gothofredus in Chronologiâ Codicis Theodoſiani, Treviris poſteà datæ ab eo plures Conſtitutiones hoc anno menſibus Novembris & Decembris. Licinius verò Mediolano *ad Illyricum* reverſus eſt, ut habet Anonymus Valeſianus. *Pagius* (*e*).

Lin. 4. *Hyeme quàm cùm maximè ſævienta.*] Fallor, an hæc lectio corrupta, & pro eâ legendum, vel ſimpliciter, *hyeme quanquàm maximè ſæviente*; vel unâ voce ampliùs, quæque à MS. codice ſuggeritur, *hyeme, quanquàm cùm maximè ſæviente.* Cogitent docti. Explicant ut benè ſanam, Cuperus, pag. 503. col. 1. & Columbus, pag. 389. col. 1.

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 312. *num.* 13. (*b*) *Ibid. ad annum Chriſti* 314. *num.* 3. (*c*) *Ibid. ad annum Chriſti* 313. *num.* 2. (*d*) *Diſſ. Cypr.* XI. *num.* 86. (*e*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 313. *num.* 3.

Digitized by Google

Ibid. *Manſionibus geminatis.*] Quid olim *manſiones* fuerint, attigimus ſuprà, pag. 670. col. 1. & 2. & tradunt ſuprà pleniùs laudati modò viri clariſſimi, pagg. 389. col. 1. & 503. col. 2.

Lin. 5. *In Bithyniam concurrit.*] Puto: *In Bithyniam accurrit.* Grævius.

Lege: *in Bithyniam procurrit.* Tollius.

Sed à noſtro τὸ *concurrere*, pro *in unius aut plurium comitatu procurrere, feſtinatoque plùs minùs gradu vel itinere progredi*, uſurpatum eſſe, jam ſuprà (*a*), credo, evicimus. Et hic locus capitis 25 confirmare poſſit, *admonentes eum periculi, quod univerſi milites, quibus invitis ignoti Cæſares erant facti, ſuſcepturi Conſtantinum fuiſſent, atque ad eum concurſuri alacritate ſummâ, ſi veniſſet armatus.*

Lin. 9. *Transjecto protinùs freto.*] Thraciæ nimirùm, utì rectè ſupplevit Verſio Anglica: *having croſt the ſtraits of Thrace.* Vulgò *Boſphorus Thracius* nuncupatur.

Lin. 10. *Ad hujuſmodi caſus.*] Baluzium vide, pag. 338. col. 2.

Pag, 241. lin. 1. *Nec tamen quicquam vis aut promiſſa valuerunt.*] Locus non malè forſàn pro mutilo habitus à Columbo, pag. 389. col. 1.

Lin. 3. *Per quos fuit ſpatium nuntios litteraſque mittendi ad Imperatorem.*] Diverſo modo acceperunt Interpretes. Gallicus nempè, ac ſi ita Cecilius noſter ſcripſerit: *per quos ſatis fuit ſpatii ad mittendum nuntios litteraſque Licinio.* (*Il y avoit déja onze jours que la ville étoit aſſiégée, terme ſuffiſant pour donner avis à Licinius des choſes qui ſe paſſoient.*) Anglicus verò quaſi Auctoris verba ſint: *quos quidem dies Maximinus ad hoc obſeſſis præſiniverat, ut per eos Imperatorem de ſuo & Byſantii ſtatu monerent.* (*they had eleven days aſſigned them, for advertiſing the Emperour.*) Eligant ex iſtis ſenſibus eruditi quem maluerint. Sed verius, opinor, eſt, quia apud noſtrum ne minima quidem mentio iſtiuſmodi ſpatii Byſantinis à Maximino conceſſi reperitur, ſententiam eſſe, Byſantinos per undecim dies obſidionis, quâ undiquè Maximini exercitu circumfuſo preſſi ſunt, haud ſimpliciter ſpatium habuiſſe nuntios litteraſque mittendi ad Licinium, ſed reverà viam inveniſſe, quâ id vel invito Maximino præſtarent, ut ſe proindè poſt id temporis non præter omnem Licinii notitiam expectationemve Maximino dediderint.

Lin. 4. *Cùm milites non fide ſed paucitate diffiſi.*] Cujus *fide*, vel *paucitate*? Videtur vox *præſidii* deeſſe, vel aliquis tandem ſimilis genitivus in hunc modum: *cùm milites non præſidii fide, ſed paucitate diffiſi.*

Pro *diffiſi*, lego *defecti*. Gale.

Lin. 5. *Hinc promovit Heracleam.*] Maximinus ſcilicèt, quanquàm id nomen ab ipſo ferè capitis initio ſit repetendum. *Heracleam* autem, Heracleam Thraciæ intellige, quæ mox aliâ appellatione *Perinthus* vocabitur. Ptolemæus, Πέρινθος, ἢ Ἡράκλεια, *Perinthus, aut Heraclea.* Incertus Poëta:

> . . . . *quæ magna Perinthus*
> *Antè fuit, priſcum mutavit Heraclea*
> . *nomen.*

Confer dicenda infrà.

Lin. 6. *Feſtinato itinere.*] Non abſimili locutione Plinius in Panegyrico: *feſtinatis honoribus amplificat atque auget*; ſimillimâ verò Jo. Frid. Gronovius, vir ſummus, (*b*) *Uſum ait neceſſariò magìs quàm conſultò feſtinatâ navigatione*, cùm videlicèt hunc locum Dictyos Cretenſis ex ingenio & manu ſcripto ſimul codice emendaſſet: *Legati paucis diebus ad Trojam veniunt; neque tum Alexandrum in loco offendère. Eum namque properatione navigii inconſultè uſum, &c.* Quin videri haud immeritò poſſit Juſtinus ex plenâ phraſi, *feſtinato itinere*, conciſè *feſtinatò* dixiſſe, his verbis (*c*): *Pœnitere deindè dimiſſi Demetrii* [*Phrahatem*] *cœpit: ad quem retrahendum cùm turmas equitum* FESTINATO *miſiſſet, Demetrium, &c.* qui nempè alibì (*d*) eodem ſenſu *citato itinere miſerunt*, ſcripſerit.

Lin. 7. *Acceptâ in deditione Perintho.*] Id eſt, Heracleâ; ſic enim vocata Heraclea Thraciæ ad differentiam aliarum ejuſdem nominis urbium, ut notat Valeſius ad lib. 22. Ammiani. *Pagius* (*e*).

Confer adſtipulantes ſuprà, Baluzium; p. 339. col. 1. & Cuperum, pag. 504. col. 1. Adde quoque Maucroixii tralationem: *Cependant Maximin s'empare d'Heraclée.*

Ibid *Acceptâ in deditione.*] Corrige, ut ſuprà aliquotiès, *in deditionem.* Tollius; item Boherellus.

Suadent certè, infinita exempla. Putà; hæc Juſtini. Lib. 12. cap. 6. *Dabas in dedi-*

(*a*) *Pag.* 736. *col.* 1. (*b*) *In Obſerv. Script. Eccl. cap.* 25. *pag.* 274. (*c*) *Lib.* 38. *cap.* 10. (*d*) *Lib.* 5. *cap.* 8. (*e*) *In Crit. Bar. ad an. Ch.* 314. *num.* 3.

tionem accepit. Ibid. cap. 7. *Omnes ejus loci gentes in deditionem accipit* ; & cap. 9. *Hiacenſanas Sileoſque . . . . in deditionem accepit.*

Lin. 8. *Proceſſit ad manſionem millia decem & octo.*] Id eſt, ordinante verba Maucroixio : *proceſſit millia decem & octo ad manſionem* ; [*Il s'avance ſix lieues au devant de l'ennemi*] quo etiam modo conſtruenda eſſe judicaveram. Verùm dubitabam ampliùs, annon fortè poſt vel ante *manſionem*, adjectivum numerale *primam* in hunc aut ſimilem modum ſupplere oporteat, *proceſſit ad primam manſionem millia decem & octo.* Sequitur quippè proximè cum ſecundo numerandi adjectivo, *Nec enim poterat ulteriùs, Licinio jam ſecundam manſionem tenente.* Viderint eruditi viri : nihil affirmo.

Ibid. *Millia decem & octo.*] *Six lieues.* Maucroix ; ad verbum, ſex leucas : cui proindè ſingulæ leucæ ex tribus veterum milliaribus conſtant.

Ibid. *Milia.*] Ita ubique, quantùm quidem ex Baluzii editione colligere eſt, ſcheda vetus, non *millia* ; quod iis favet, qui cum Varrone, Eutropio, & aliis, vocem *miles* à *mile* iſto, v. gr. pacto deducunt : *Mile pugnatores delegit, quos à numero milites appellavit* ; Eutropius lib. 1. de Romulo : clariùs autem Iſidorus lib. 9. cap. 3. *Miles dictus, quia mile erant antè in numero uno, vel, quia unus eſt ex mile electus.*

Lin. 9. *Licinio jam ſecundam manſionem tenente diſtantem millibus totidem, qui collectis, &c.*] Ita hodiè poſt Voſſium Baluzius, qui priùs ſcilicèt cum MS. codice in Auctoris verbis, *Licinio jam ſecundâ manſione tenente, deſtante militibus totidemque collectis* ; niſi quòd idem paulò poſt, ex conjecturâ, in Erratorum Indice legendum monuerat : *Licinio jam ſecùndam manſionem tenente diſtantem millibus totidem, atque collectis* ; undè mox Sparkius in primâ editione Oxonienſi : » Legit vir reverendiſſimus [Voſ» ſius], *Licinio jam ſecundam manſionem* » *tenente, diſtantem millibus totidem, qui,* » *&c.* quæ emendatio Baluzianâ diſtinctior » videtur. « Porrò Voſſianam quoque Columbus in editione Aboenſi ſecutus eſt ; & quantùm ad veterem ſcripturam, en quid ampliùs viri docti ejus loco ediderint, aut ad eamdem notaverint.

Ibid. *Licinio jam ſecundâ manſione tenente.*] *Licinio jam ſecundam manſionem tenente.* Pagius (*a*).

Ibid. *Licinio jam ſecundâ manſione tenente.*] Lege : *Licinio jam ſecundâ manſione tendente* ; hoc eſt, caſtra metante. Suetonius in Galbâ 12. *Cn. Dolabella, juxta cujus hortos tendebat, proniorem.* Virgilius :

> *Hîc Dolopum manus, hîc ſævus tendebat Achilles.*

Notiſſima eſt hæc verbi notio, & maximè propria apud omnis generis Scriptores. *Grævius.*

Ibid. *Tenente, deſtante.*] Locus mutilus. *Allix.*

Ibid. *Deſtante militibus totidemque collectis, &c.*] Locus corruptus eſt. *Pagius* (*b*).

Ibid. *Militibus totidemque* ...] Lego : *millibus tot, idemque collectis, &c.* Gale.

Adde Baluzium, pag. 339. col. 1. Cuperum, pag. 504. col. 1. & Columbum, pag. 389. col. 2.

Lin. 10. *Collectis ex proximo quantis potuit militibus.*] *Quantis potuit*, Græco more, pro *quantos potuit* ; ſcilicèt colligere. *Tollius.*

Lin. 13. *Ille.*] *Maximinus.* Verſio Anglica.

Ibid. *Ipſe,*] *Licinius.* Maucroix.

Lin. 14. *Sparſi enim milites.*] Licinii nimirùm, ſupplentibus ambobus Interpretibus.

Lin. 15. *Adunari omnes.*] Ut ſuprà, pag. 664. col. 2. *In civitatibus urbana ac ruſtica plebes adunata* ; quod ex Plinio & Juſtino illuſtravimus. Addimus nunc ex eodem Juſtino ſequentia exempla. Lib. 2. cap. 12. *Adunata omnis ſociorum claſſis.* Lib. 7. cap. 1. *Adunatis gentibus variorum populorum.* Lib. XI. c. 5. *Adunato deindè exercitu naves onerat.*

CAPUT XLVI.

Pag. 241. lin. 1. *Propinquantibus ergò exercitibus.*] Sic initio cap. 24. *Jam propinquavit illi judicium Dei* ; ad quem locum vide ſis Notas, pag. 668. col. 1.

Lin. 2. *Ut ſi victoriam cepiſſet.*] Hoc eſt, vertente Maucroixio, reportaſſet : *S'il remportoit la victoire.*

Optimè. Quid aliud enim *victoriam capere* eſſe poſſit, quàm, ut vulgò Latini locuti ſunt, reportare, adipiſci, conſequi ? Sed quis interim, præter noſtrum, *victoriam capere* uſurpavit ? Nam nullum mihi uſpiàm exemplum obſervatum.

(*a*) Ibidem. (*b*) In Criticâ Baron. ad annum 314. num. 3.

Lin. 4. *Quieſcenti.*] *En ſonge.* Maucroix. Id eſt, in ſomniis. Quò hic Juſtini locus pertinet (*a*): *Poſt hæc* (*Cambyſes*) *per quietem vidit fratrem ſuum Smerdim regnaturum. Quo ſomnio exterritus*, &c.

In his ſleep. Verſio Anglica. Hoc eſt, dormienti. Præferam. Non ſimpliciter, quia proximè ſequetur, *Diſcuſſo deindè ſomno*: ſed præcipuè, quoniam etſi multa per quietem videre ſoleant homines ſomniando, non indè tandem, propriè loquendo, quieſcere, ſomniare eſt, ſed dormire. Cicero, verbi gratiâ, Verr. 6. *Eò cùm venio, Prætor quieſcebat.* Confer elegantiſſimum locum Lactantii (*b*): *Corpus enim, vigilante ſenſu, licèt jaceat immobile, tamen non eſt quietum, quia flagrat in eo ſenſus, & vibrat ut flamma, & artus omnes ad ſe aſtrictos tenet. Sed poſtquàm mens ad contemplandas imagines ab intentione traducta eſt, tunc demùm corpus omne reſolvitur in quietem. Traducitur autem mens cogitatione cæcâ, cùm cogentibus tenebris ſecum tantummodò eſſe cœperit, dum intenta eſt in ea, de quibus cogitat, repentè ſomnus obrepit, & in ſpecies proximas ſenſim ipſa cogitatio declinat. Sic ea, quæ ſibi ante oculos poſuerat, videre quoque incipit. Deindè procedit ulteriùs, & ſibi avocamenta invenit, ne ſaluberrimam quietem corporis interrumpat.*

Lin. 5. *Deum ſummum.* Hoc epitheto, cùm de vero Deo agitur, vix quidquam frequentius in indubitatis Lactantii lucubrationibus. Hinc ſuis locis: *vim poteſtatemque ſummi Dei* (*c*); *hominem præclarâ quâdam conditione à ſummo Deo eſſe generatum* (*d*); *neque tamen ei debitum cultum tanquàm ſummo patri redditum* (*e*); *eſſe ſummi Dei filium, qui ſit poteſtate maximâ præditus* (*f*); *Sibyllam Erythræam carmen ſuum à ſummo Deo fuiſſe exorſdm* (*g*); *ſic à principio proceſſiſſe diſpoſitionem ſummi Dei, ut eſſet neceſſe*, &c. (*h*); *Deum ſummum ad reſtituendum juſtitiæ domicilium, & ad tutelam generis humani Conſtantinum excitaſſe* (*i*); *illum providentiam ſummæ divinitatis ad faſtigium principale provexiſſe* (*l*): denique, ne te nimia exemplorum ſatietas capiat: *hominem, ni ſummum Deum per eum, qui miſſus eſt, cognoverit, pœnas daturum* (*m*). At, quod aliquâ dignum eſt obſervatione, idem epithetum in hoc opuſculo non minùs frequenter, ſi voluminis ratio habeatur, invenitur. Nam capite 1. *Scirent quatenùs virtutem ac majeſtatem ſuam in ... delendis . . s nominis ſui hoſtibus Deus ſummus oſtenderet*; [...] noſtro verò, *oraret Deum ſummum*; & quadrageſimo ſeptimo, *eos Deus ſummus jugulandos ſubjecit inimicis.* Quin hæc enim, inter alia, Lactantium iſtius quoque libelli parentem eſſe ſuadeant, dubitari non poteſt.

Pag. 242. lin. 1. *Cùm ſurgere ſibi viſus eſſet, & cum ipſo, qui monebat, adſtaret, tunc docebat eum, quomodò & quibus verbis eſſet orandum.*] Hujus loci, qui à multis forſitàn pro benè ſano habitus eſt, duas video proponi emendationes ab eruditis viris: unam unius tantùm litteræ; alteram verò, ex pluribus ſimul emendationibus conſtantem.

Corrigo: *Cùm ſurgere ſibi viſus eſſet, & cùm ipſe, qui monebat, adſtaret, tunc*, &c. Boherellus.

Lege: *Conſurgere ſibi viſus eſt, & cum ipſo, qui monebat, adſtare. Tunc*, quæque poſteà. *Tollius.*

Nos primam, vel eo nomine, quòd veteris codicis lectionem leviſſimè immutat, alteri longè præferendam eſſe, arbitramur.

Lin. 3. *Notarium*, &c.] Hoc eſt utrique Interpreti, unum ex iis, qui Licinio à ſecretis erant: *Un de ſes Sécretaires.* Maucroix. *One of his Secretaries.* Verſio Anglica. Adde Columbum, p. 389. col. 2.

Lin. 4. *Aſciri.*] Id eſt, adhiberi. Aliàs & *accerſiri*, vel *acciri* legi poſſit. *Tollius.*

Ibid. *Summe Deus, te rogamus*, &c.] Triplicem hujus orationis compellationem, *Summe Deus*, cæteris hujus tractatûs locutionibus, quæ ipſum Lactantio vindicare poſſunt, col. præc. non adjecimus, quoniam hæ compellationes ne hominem quidem propriè, ſed Angelum Auctorem habuiſſe cenſendæ ſunt, ut ex antecedentibus liquet. Addantur Columbus, pag. 389. col. 2. tum Baluzius, pag. 339. col. 1.

Lin. 9. *In libellis pluribus.*] Ut ſchedula nempè, quâ quis pauciſſimis verbis in foro, vel templorum valvis proponit ſe quidpiam inveniſſe, eique, cujus eſt redditurum, *libellus* vocatur ab Ulpiano in Digeſtis (*n*): *Solent plerique etiam hoc facere, ut libellum proponant continentem inveniſſe, & redditurum ei, qui deſideraverit.* Neque verò multò amplior, aut non multò certè amplior hujus capitis oratione, *libellus repudii*, βιβλίον ἀποστασίου, de quo apud Matthæum Dominus noſter

(*a*) *Lib.* 1. *cap.* 9. (*b*) *In de Opificio Dei, cap.* 18. (*c*) *Lib.* 4. *Inſt. cap.* 4. (*d*) *Ibid.* (*e*) *Ibid. rursùm.* (*f*) *Ibid. cap.* 6. (*g*) *Ibid.* (*h*) *Ibid. cap.* 10. (*i*) *Lib.* 7. *cap.* 27. (*l*) *Ibid.* (*m*) *In Epitome, cap.* 12. (*n*) *Lib.* 47. *Tit.* 2. *L.* 43. §. 8.

Digitized by Google

cap. 19. comm. 7. quandòquidem *repudii libellus* duodecim tantùm verſibus, haud pluribus, inquam, nec paucioribus debuit conſcribi, ut ex Rabbinis à Lightfooto ad Matth. 5. 31. laudatis, cognoſcere eſt. Adde Columbum, p. 389. col. 2.

Ibid. *Et per Præpoſitos Tribunoſque mittuntur, ut ſuos quiſque milites doceat.*] Audio. Sed ad quoſnam mittebantur, qui poſteà & confeſtim ex acceptis memoratæ orationis exemplaribus ſuos quiſque milites Deum ſummum orare docerent? Nam de hujuſmodi hominibus altiſſimum in receptâ lectione ſilentium eſt. Omninò vel dicendum aliquid deeſſe, quale ſit, verbi gratiâ, *ad Centuriones*, iſto pacto, *& per Præpoſitos Tribunoſque mittuntur ad Centuriones, ut ſuos quiſque milites doceat*, ſi *per Præpoſitos Tribunoſque mittere*, ex vulgatiſſimo loquendi uſu, *Præpoſitorum Tribunorumque operâ mittere* ſignificat. Vel, quod malim, ponendum, ſicut Juſtino lib. 8. cap. 3. *per regna mittere*, & Latinis alibì, *per plateas & quadrivia mittere*, idem prorsùs, atque ad regna mittere, vel ad ſingulas plateas & ſingula pariter quadrivia mittere ſonant: ita hîc loci *per Præpoſitos Tribunoſque mittere*, propriè eſſe ad ſingulos cùm Præpoſitos, tùm Tribunos mittere, ut qui militum Præpoſiti Tribunique erant, eorumdem doctores, quòd ad illam precationem attinet, fierent. Neque ſanè aliter Interpretes acceperunt.

Que l'on diſtribuë aux Colonels & aux Capitaines, pour l'apprendre à leurs ſoldats. Maucroix. Ad verbum, quæ [precationis exemplaria] Præpoſitis Tribuniſque diſtribuuntur, ut eam ſuos quiſque milites doceat. *Which were ſent aboul to all the Officers, &c.* Anglica Verſio. Ad verbum etiam, quæ quidem precationis exemplaria ad omnes Præfectos miſſa ſunt.

De Præpoſitis porrò & Tribunis, quid differant, tum quid eorumdem nomina valeant, videantur Cuperus, pag. 504. col. 1. & Columbus, p. 389. col. 2.

Lin. 10. *Crevit animus, &c.*] Non minùs egregium hoc Licinii ſtratagema, atque illud, de quo ſuprà, Conſtantini. Eodem fermè aſtu uſus eſt Sertorius, apud Plutarchum; nec Scipionis in templum Jovis ſeceſſus, aut Numæ ad Deam Egeriam aditus diverſi ſunt generis. *Tollius.*

Sed undè conſtat Tollio, neque Conſtantinum, neque Licinium ea verè ſomniaſſe, quæ profeſſi ſunt, ut pro meris ſtratagematibus habenda ſint? Num ipſe, ut olim Joſephus in Ægypto, *Tzophnathpahaneach* eſt? Id eſt, vertente Mattathiade (*a*), κρυπτῶν εὑρετής? At Deum ſomnia vel ipſis Gentilibus immittere, agnoſcebat Jacobi filius Joſephus (*b*); quod non videtur Tollius admittere.

Lin. 11. *Statuit Imperator prælium diei Kalendarum Maiarum.*] Quis Imperator? Licinius, an Maximinus? Maximinum Verſio Anglica diſertiſſimè nominat: *Maximin reſolved to give battel on the firſt of May.* Neque etiam de alio intelligendæ editiones Oxonienſes & Cantabrigienſis in ſubjiciendâ paulò poſt annotatione. Sed quid planius, cùm de Licinianis militibus proximè præceſſerit: *Crevit animus univerſis victoriam ſibi credentibus de cœlo nuntiatam*, quàm rectà pertinere ſubſequentia verba, *Statuit Imperator*, ad eorum Imperatorem Licinium? Præcipuè, cùm quæ paucis abhinc verſibus legentur, apertè ponant, Maximinum neutiquàm die ipſo Kalendarum Maiarum pugnare voluiſſe, ſed uno die citiùs, &, ut cum noſtro loquar, *pridiè.* Fateor interim, rem, ſi aliundè ſpectetur, non omni prorsùs carere difficultate, ſed quæ non ſit inſolubilis, ut patebit è ſequentibus.

Ibid. *Diei Kalendarum Maiarum.*] Lege: *inire die*, ſeu potiùs *in diem Kalendarum Maiarum.* Tollius.

Quod putat in ipsâ ſuæ Notæ clauſulâ Columbus, p. 389. col. 2. ferri utcunque poſſe, *ſtatuere alicui diei prælium*, ἀντὶ τῶ *conſtituere in illum diem prælium*, adeò mihi non diſplicet, ut valdè affine credam loco capitis XXXVIII. ubi Gothi Maximiano ſe tradidiſſe dicuntur *malo generis humani*, pro *in malum*, ut palàm eſt: *au grand intérêt de l'Empire.* Maucroix. Nil itaque hîc interpolandum cenſeam. Galli dicerent: *Il réſolut la bataille pour le premier jour de Mai.* Aliorsùm tamen abire Cuperum, pag. 504. col. 2. & ſuæ quoque Notæ initio Columbum, p. 389. col. 2. diſſimulare nec volumus, nec debemus.

Ibid. *Diei Kalendarum Maiarum.*] Quo die factus eſt Imperator anno 305. à quo cùm octo jam anni effluxerint, robur exindè accedit iis, quæ ſuprà dicta ſunt de tempore, quo periit Diocletianus. *Edit. Oxon. & Cantabr.* addente etiam poſtremâ: Vide Annotationes Valeſii in lib. 8. Euſebii Eccleſ. Hiſt. cap. ult.

(*a*) *Lib. 2. Ant. cap. 3.* (*b*) *Gen. XLI. comm. 25. 28.*

Digitized by Google

Sed malè certè, (vel ſi cætera, de quibus jam non ago, benè habeant) quòd memoratis editionibus, & Baluzio ipſi ante illas (a), *Imperator* in his verbis, *Statuit Imperator*, Maximinus eſt. Potiùs enim Licinium intelligendum eſſe, paulò antè probavimus, & porrò oſtendemus.

Lin. 12. *Quæ octavum annum nuncupationis ejus implebant.*] Locus, de quo quid unquàm commodè fieri poſſit, non video, niſi cum ſupplemento legatur, *quæ octavum annum nuncupationis hoſtis ejus*, vel *inimici ejus implebant*, aut aliquid tale. Prima ratio eſt, quòd eo pacto hæc verba, *octavus annus nuncupationis ejus*, non videbuntur ampliùs ad eumdem Imperatorem referri, de quo noſter proximè antè, *Statuit Imperator* [Licinius ſcilicèt, ex modò dictis] *prælium diei Kalendarum Maiarum*. Secunda autem, quòd reverà Kalendæ illæ Maiæ octavum annum nuncupationis Maximini, qui Licinii hoſtis erat, impleverint: at non itidem Licinii, quod quiſquam, opinor, valeat oſtendere. Ac tertia denique, quoniam eo ipſo, quòd illæ Kalendæ dies natalis fuerunt imperii Maximini, potuit ſanè optimè Licinius prælium in eum diem conſtituere, ut quemadmodùm anteà Maxentius natali die, non Conſtantini, ſed ſuo proprio victus fuerat, Maximinus pariter propriis Imperii ſui natalibus debellaretur. Verùm quomodò viciſſim rectè dici poſſet Maximinus *prælium diei Kalendarum Maiarum ſtatuiſſe, quæ octavum annum nuncupationis ejus implebant, ut ſuo potiſſimùm natali vinceretur, ſicut Romæ victus fuerat Maxentius;* cùm, ſi, ut decet, non ex eventu, ſed ex Maximini mente loquendum eſt, nequaquàm vinci voluerit Maximinus, ſed vincere; neque id etiam ipſiſſimis Kalendis Maiis, verùm uno die maturiùs, ut mox tradetur? Putem itaque, hunc locum, non ſecùs ac alios multos hujus opuſculi, mutilum eſſe, & ſupplemento aliquo, qualia ſuprà propoſui, indigere.

Ibid. *Quæ octavum annum nuncupationis ejus implebant.*] Ideòque geſta hæc anno cccxiii. quo Kalendis Maiis Imperii Cæſarei annus octavus complebatur. *Pagius* (b).

Ibid. *Ut ſuo potiſſimùm natali vinceretur.*] Maximinus nempè; quod, etſi jam ſatis alieno loco monitum, debet hîc denuò, vel ob Anglicam Verſionem, quæ id nomen rotundè ſupplevit, obſervari.

Lin. 13. *Sicut ille victus eſt Romæ.*] Id eſt, Maxentius. *Pagius* (c).

Confer Tralationem Anglicam: *It happened, that as Maxentius was defeated at Rome, &c.* Item Baluzium, p. 339. col. 2. & Toinardum, p. 416. col. 2.

Ibid. *Maximinus voluit præire maturiùs.*] Corrigo, *prodire*, vel *perire*. Gale.

Poſterius malebam, hoc ſenſu: Sed Maximinus uno die citiùs pugnare voluit, adeòque, rem ex eventu putando, perire maturiùs.

Only Maximin would needs anticipate his own ruin; for he would needs fight the day before it. Anglica Verſio. Ad verbum: Tantummodò Maximinus noluit anticipare ſuam ruinam. Noluit enim eo die, qui illam præceſſit, præliari. Ut appareat, clariſſimum Interpretem pro *Maximinus voluit præire maturiùs*, inter alia legiſſe, *Maximinus noluit*. Plura enim divinare nequeo.

Lin. 15. *Nuntiatur in caſtra, &c.*] Fortè delendum *in*, ut alibi. *Boherellus*.

Ibid. *Capiunt milites arma, &c.*] Liciniani nempè, quomodò ſimpliciter poſt paucula nominabuntur. Neque in diverſum abeunt Interpretes.

Lin. 17. *Quem vocant Serenum.*] Thraciæ locum inter Hadrianopolim & Heracleam; contra Zoſimum, qui pugnam hanc in Illyriis pugnatam refert. *Edit. Oxon. & Cant.*

Adde Baluzium, pag. 339. col. 2. Cuperum, pag. 504. col. 2. & Columbum, pag. 390. col. 1.

Lin. 18. *Galeas reſolvunt.*] Reſolutis nempè nexibus ligaminum, quibus galeæ capiti aptabantur, & conſtringebantur ne exciderent. Caſſides autem, monente Iſidoro (d), de *laminâ* erant, galeæ *de corio*, cum hâc, ſecundùm Joſephum Scaligerum (e) differentiâ, quòd quæ ex caninis pellibus fiebant, κυνέαι propriè vocabantur à Poëtis Græcis: quæ verò ex lupinis, λύκειαι; & quæ ex felinis, γαλέαι, *galeæ*; γαλέη quippè, in proſâ γαλῆ, *felis*. Sed hoc ſine dubio præcipuè obſervatione dignum, Licinii milites nonniſi depoſitis galeis, nudoque proindè capite, precem, quam edocti fuerant, dixiſſe; Sive quòd ita faciendum eſſe idem Dei Angelus, qui Licinium, quibus verbis orandum eſſet, monuerat, unâ operâ præſcripſiſſet; præceſſit enim: *Tunc docebat eum, quomodò & quibus verbis eſſet orandum*; ſive quòd

(a) *Suprà, pag. 339. col. 1.* (b) *In Criticâ Baronianâ, ad annum Chriſti 314. num. 4.* (c) *Ibid.* (d) *Lib. 18. c. 14.* (e) *Ad Varronem, lib. 4. de L. L.*

ipſi

ipſâ docente naturâ, omnis vir, qui Deum ſuum velato capite orat, eo ipſo ſuum Deum dedecoret. Paulus certè in priore Epiſtolâ ad Corinthios (*a*): *Omnis vir orans ... velato capite, dedecorat caput ſuum;* paucisque interjectis: *Vir enim non debet velare caput*, εἰκὼν καὶ δόξα θεοῦ ὑπάρχων; quod alibì, Deo dante, ut vulgò perperàm acceptum explicabo. Confer interim quæ ſuperiùs, pag. 704. col. 1. notavimus: *Apponebantur ad ſedem fluentem cocta & calida animalia, ut vermiculos eliceret calor. Queis reſolutis, inæſtimabile ſcatebat examen.* Item hunc Juſtini (*b*): *Jugum plauſtri requiſivit; quo exhibito, gladio loramenta cadit, atque ita reſolutis nexibus, latentia in nodis capita invenit.*

Lin. 20. *Ter dicta.*] Columbum vide, pag. 390. col. 1.

Ibid. *Virtute jam pleni.*] Bellicâ illâ ſcilicèt, quæ vulgò *fortitudinis* nomine cognita, & *ignavia* contraria eſt. Neque quidquam Juſtino familiarius, etſi eam lib. 9. cap. 2. haud ſimpliciter *virtutem*, ſed *virtutem animi* vocaverit his verbis: *Scythas virtute animi, & duritiâ corporis, non opibus cenſeri*, quàm ut alibì *virtutem* ſine ullâ adjectione nominet. Sic ibidem paulò poſt: *Cùm virtute & numero præſtarent Scythæ, aſtu Philippi vincuntur*; & ſequenti capite: *Athenienſes ... virtute Macedonum vincuntur*; & lib 5. cap. 11. *Per tanta itineris ſpatia virtute ſe uſque terminos patriæ defenderunt*; & lib. 12 cap. 1. *Agis rex cùm ſuos terga dantes videret, dimiſſis ſatellitibus, ut Alexandro felicitate, non virtute inferior videretur, tantam ſtragem hoſtium edidit, ut agmina interdùm fugaret*: quibus plurima talia poſſint adjici. *the Soudiers being now wonderfully animated.* Anglica Verſio, Id eſt, cùm jam milites mirè animati eſſent.

Pag. 243. lin 1. *Scuta tollunt.*] *They took up their Schields.* Eadem. Ad verbum, ſcuta attollunt. Senſu ſanè optimè expreſſo, ſed propter quem nil neceſſe ſit ita legere. *Tollere* enim non raro eſt de terrâ attollere, ſeu de plano. Cicero ad Atticum (*c*): *Quid ſi tu velis, inquis? Age, quis eſt, cui velle non liceat? Sed ego hoc ipſum velle miſerius eſſe duco, quàm in crucem tolli*: quod, ut omnes norunt, haud aliter factum, quàm de terrâ attollendo. Idem lib. 3. Offic. *Sol Phaëtonti filio, ut redeamus ad fabulas, facturum ſe eſſe dixit, quicquid optaſſet: optavit ut in currum Patris tolleretur; ſublatus eſt inſanus:* ubi pariter *tolleretur*, pro de plano attolleretur.

Lin. 3. *In largiendo tenax.*] Baluzium vide, p. 339. col. 2. & Cuperum, p. 505. col. 1.

CAPUT XLVII.

Pag. 243. lin. 3. *Maximinus aciem circumire, &c.*] Suam-ne? an Licinii? Non ſuam certè. Nam, utì mox patebit, adeò procul à ſuis Maximinus, quandò aciem, de quâ agitur, circumibat, abierat, ut facto ſemel in ipſum per Licinianos impetu, coactus fuerit ad ſuos refugere: *Fit impetus in eum, & ad ſuos refugit*, qui ſuos ergò nequaquàm priùs circumibat, ſed Licinianos, eoſque cunctos. Quod ideò addimus, quia, ut res ſunt, videtur omninò noſter *aciem*, cujus meminit, à Licinianis militibus, de quibus proximè loquitur, apertè diſtinxiſſe: *Maximinus aciem circumire, ac milites Licinianos nunc precibus ſollicitare, nunc donis. Acies* ergò, univerſus ſit Licinii exercitus, tàm præfectos omnes, quàm omnes ſimul gregarios milites complectens: ſint verò *Liciniani milites*, gregarii milites tantùm; ut univerſum quidem Licinii exercitum ex Præfectis & gregariis militibus conſtantem Maximinus circumiverit, ſed ſolos gregarios milites, ut ad defectionem proniores, nunc precibus, nunc donis ſollicitaverit. *Scribuntur hæc in libellis pluribus, & per Præpoſitos Tribunoſque mittuntur, ut ſuos quiſque milites doceat*: verba ſunt ſuperioris capitis; undè non parum roboris propoſita modò diſtinctio mutuatur.

Maximin tournoit autour des bataillons de Licinius, & tâchoit à les ébranler par ſes priéres & par ſes promeſſes. Maucroix. Tanquàm vulgata lectio ſit, *Maximinus aciem Licinii circumire, ac eam nunc precibus ſollicitare, nunc donis.*

Lin. 6. *Tantus numerus legionum, tanta vis militum à paucis metebatur.*] Uſus eſt alicubì ſimili tranſlatione Juſtinus. Adde Cuperum, pag. 505. col. 1, & Columbum p. 390. col. 1.

Lin. 7. *Nemo nominis, nemo virtutis, nemo veterum præmiorum memor.*] Horatius de milite Craſſiano, lib. III. Od. v.

Conſenuit ſocerorum in armis
Sub Rege Medo Marſus & Appulus,

(*a*) *Cap. xi. comm. 4. & 7.* (*b*) *Lib. xi, cap. 4. & 7.* (*c*) *Lib. 7. ep. 11.*

Ancilliorum, nominis, & togæ
Oblitus, æternæque Veſtæ. Tollius.

Ibid. *Nemo virtutis.*] Id eſt, fortitudinis; proindèque eodem ſenſu, quó in præcedenti capite: *Illi, oratione ter dictâ, virtute jam pleni*; & quo rursùs in quadrageſimo quarto: *Senatus Conſtantino virtutis gratiâ primi* (*nominis* dicam, an *Numinis*?) *titulum decrevit, quem ſibi Maximinus vindicabat.* Adde Columbum, p. 390. col. 1.

Lin. 8. *Ad devotam mortem.*] *Devota mors* hîc loci, eſt *mors deſtinata*; quomodò apud Virgilium Æn. 1.

Præcipuè infelix, peſti devota futura,
Expleri mentem nequit, ardeſcitque tuendo
Phœniſſa:

pro, amori deſtinata, qui futurus erat Didoni peſtiferus.

A une mort volontaire. Maucroix. Hoc eſt, ad mortem voluntariam, ſenſu feliciter declarato.

Ibid. *Deus ſummus.*] Ut ſuprà (*a*), *oraret Deum ſummum*: quod ſuo loco pro virili illuſtravimus. Plura tibi Baluzius, pag. 339. col. 2. & Cuperus pag. 505. col. 1. ſuppeditabunt.

Lin. 10. *Projecit purpuram.*] *Veſtem* in fine capitis ſimpliciſſimo nomine appellabit: *Ita veſtem reſumpſit.* Sed utrobique *purpuream veſtem* intelligendum eſſe, manifeſtum eſt. Eòque pertinet, quòd quam *veſtem* Marcus ſemel atque iterùm in hiſtoriâ Paſſionis Chriſti πορφύραν, ad verbum *purpuream* nuncupavit, (καὶ ἐνδύουσιν αὐτὸν πορφύραν, Cap. xv. comm. 17. καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν πορφύραν, eodem capite, commate 20.) illam ipſam Johannes duobus pariter locis ἱμάτιον πορφυροῦν, id eſt, de verbo ad verbum, *pallium purpureum*, nominavit: ἱμάτιον πορφυροῦν περιέβαλον αὐτόν; Cap. 19. comm. 2. ἐξῆλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς ἔξω, φορῶν τὸν ἀκάνθινον στέφανον καὶ τὸ πορφυροῦν ἱμάτιον, ibid. comm. 5. Noſter ſuprà, ferè uti hîc: [*Daïa*] *purpuram Diocletianus injecit ſuam, quâ ſe exuit.*

Lin. 11. *Sumptâ veſte ſervili fugit.*] Confirmat Euſebius lib. 9. cap. 10. & lib. 1. de Vitâ Conſtantini cap. 58. *Pagius* (*b*).

Baluzium, quia priorem locum meliùs indicat, operæ pretium erit conferre, p. 339. c. 2.

Ibid. *Fretum trajecit.*] Idem nempè, de quo in antecedentibus (*c*): *Sed* [*Maximinus*] *transjecto protinùs freto; ad Byzantii portas acceſſit armatus*: cum hoc diſcrimine, quòd Maximinus, dum primâ vice fretum illud trajiciebat, contenderet ex Bithyniâ in Thraciam ad quaſcunque poſſet Licinii provincias urbeſve occupandas; quandò verò ſecundâ, regrederetur è contrario ex Thraciâ in Bithyniam, ut ſe intra ſuos fines reciperet. Colligo ex capite 45. & ex his Euſebii verbis (*d*): οὕτω δῆτα αἰσχύνης ἔμπλεως ὁ τύραννος ἐπὶ τὰ καθ' ἑαυτὸν ἐλθὼν μέρη πρῶτον μὲν ἐμμανεῖ θυμῷ, &c. Hoc eſt, *Sic igitur tyrannus, cùm ad Imperii ſui partes ignominiæ plenus* (ita enim Græca ad verbum) *veniſſet, primùm quidem animo furens,* quæque deinceps. Adde Baluzium, pag. 339. col. 2. & poſt illum quoque, ſi volueris, Pagium in Criticâ Baronianâ ad an. Ch. 314. num. 5.

Ibid. *Ac in exercitu, &c.*] Meliùs, *at in exercitu.* Tollius.

Lego: *Ac ita exercitûs pars dimidia proſtrata eſt. Pars altera vel dedita, vel in fugam verſa eſt.* Boherellus.

Accedit quàm proximè Verſio Anglica in hunc modum: *for novv the one half of his Army vvas deſtroyed, and the other half either fled or rendered it ſelf.* Jam enim ejus exercitûs pars dimidia proſtrata fuerat, & pars altera dimidia vel dedita, vel in fugam verſa.

Lin. 12. *Ademerat enim pudorem deſerendi deſertor Imperator.*] Deſerendi quid? *his intereſts.* Eadem verſio; quaſi dicas, ejus partes, vel, ejus cauſam: cui contrà *deſertor Imperator* deſertorem ſui exercitûs Imperatorem ſonat. *And ſince the Emperour had deſerted his Army, the Souldiers vvere not at all aſhamed of deſerting his intereſts.*

Malebam in commune vocem *prœlii*, quæ præceſſit, hoc pacto repetere: *ademerat enim pudorem deſerendi prœlium deſertor prœlii Imperator.* Quàm turpis verò & Imperatori, & militibus ea deſertio eſſet, oſtendit, cùm odioſiſſimum *deſertoris* elogium, quo jam Maximinus notatur, tùm inſignis iſta Athenienſium, ut ut prœlio cæſorum commendatio apud Juſtinum, lib. IX. cap. 3. *Non tamen immemores priſtinæ gloriæ cecidere: quippè adverſis vulneribus, omnes loca, quæ tuenda à ducibus acceperant, morientes corporibus texerunt.* Imò, quod memoriâ

(*a*) *Pag.* 742. *col.* 1. (*b*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 314. *num.* 5. (*c*) *Pag.* 740. *col.* 1. (*d*) *Lib.* 9. *Hiſt. Eccl. cap.* 10.

Digitized by Google

excìderat, eidem Juſtino, lib. XXII. cap. 8. *exemplum eſt flagitii ſingulare Rex exercitûs ſui deſertor.*

Lin. 13. *At ille Kalendis Maiis, id eſt, unâ nocte atque unâ die, Nicomediam aliâ nocte pervenit.*] Poſt *die*, deeſt aliquod vocabulum, quod ſit nomen manſionis, ad quam Kalendis Maiis, id eſt, unâ nocte atque unâ die, venerit Maximinus, undè Nicomediam aliâ nocte pervenit. *Boherellus.*

Poſt *die*, deeſt *ad fretum.* Tollius.

Lin. 14. *Nicomediam aliâ nocte pervenit.*] Lege, *altâ nocte.* Allix.

Quid ſi nec quidquam deſit, nec aliud quidquam, præter ordinem verborum, ſit corruptum; ut hic ordo ſcilicet genuinus olim fuerit: *At ille Kalendis Maiis, id eſt, unâ nocte, unâ die, atque aliâ nocte, Nicomediam pervenit.*

Adde Columbum, Pag. 390. col. 1.

Pag. 244. lin. 1. *Millia centum ſexaginta.*] *Soixante lieues.* Maucroix. Id eſt, ſexaginta leucas; cùm, ſi ſibi conſtare voluiſſet, debuiſſet tantùm ponere, *cinquante-trois lieues*, leucas quinquaginta tres. Viſe cur id dicamus, pag. 741. col. 1.

Ibid. *Raptiſque filiis, &c.*] Hoc eſt, raptim, ſeu cum ſummâ feſtinatione captis. Livius in eundem ſenſum (*a*): *Propiorque excuſanti tranſitionem ut neceſſariam, quam glorianti eam velut primam occaſionem raptam.* Sed nec alio ſenſu forſitàn Chriſtus apud Matthæum (*b*): Ἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν. Vulgata: *A diebus autem Joannis Baptiſtæ uſque nunc regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud.*

Lin. 2. *Petivit Orientem. Sed in Cappadociâ, &c.*] Id eſt, Primùm quidem in Orientem propriè dictum recipere ſe decreverat, adeòque Cappadociam prætergredi, & Syriam v. gr. petere, ex quâ haud multò anteà (*c*), tanquàm ad ſe pertinente, exercitum in Bithyniam ad vicinas Licinii provincias, ſi poſſet, invadendas moverat. Verùm cùm, iter faciendo, non paucos milites præter ſpem in Cappadociâ tàm ex fugâ, quàm ab Oriente collegiſſet, in Cappadociâ aliquandiù ſubſtitit. Quod dum limito, inter alia propter Zoſimi locum facio, quem apud Baluzium invenies pag. 339. col. 2. Ex his autem, vel me tacente, intelligis Cappadociam huic Auctori non fuiſſe in notione Orientis ſpecialiter dicti comprehenſam.

Lin. 3. *Ita veſtem reſumpſit.*] *Ces légers ſecours lui donnerent le courage de reprendre encore la pourpre.* Maucroix. Hoc eſt, brevi ter, *ita purpuram reſumpſit.*

And there he took the Purple again. Verſio Anglica: tanquam vulgata lectio ſit, *Ibì purpuram reſumpſit.*

Omninò, vel *ibi veſtem reſumpſit* legendum, vel, quod præferam, ſenſus eſt: Deindè veſtem reſumpſit; uti jam ſuprà (*d*) plus ſemel, τὸ *ita* idem eſſe atque *deindè*, vel *poſteà* monuimus. Confer, ſi pluribus adhuc exemplis opus eſt, Juſtinum, lib. V. cap. 3. in fine; item lib. XI. cap. 7. in fine quoque: ne & alia rurſùm indicem.

CAPUT XLVIII.

Pag. 244. lin. 1. *Acceptâ exercitûs parte ac diſtributâ.*] Sui-ne exercitûs? an hoſtilis? Nam variant Interpretes (*e*). Ego hoſtilem cum Maucroixio intelligo: quia ſi de acceptâ à Licinio ſui proprii exercitûs portione, eâque ſimul in varias, putà, civitates diſtributâ ſermo eſſet, nequaquàm proximè ſequeretur, *trajecit exercitum in Bithyniam*, ſed *trajecit alteram in Bithyniam*; cùm qui pone ſe ſui exercitûs partem de induſtriâ relinquit, non ampliùs exercitum, ſed ſolummodò partem alteram exercitûs trajiciendam habeat. Atqui diſerta noſtri narratio eſt: *Licinius, acceptâ exercitûs parte ac diſtributâ, trajecit exercitum in Bithyniam paucis poſt pugnam diebus* Accedit, quòd cùm ſub finem præcedentis capitis diſertè de Maximini exercitu ſcripſerit: *Pars dimidia proſtrata eſt, pars autem vel Licinio dedita, vel in fugam verſa*, optimè invicem cohæreant, partem aliquam Maximiani exercitûs voluiſſe ſe Licinio dedere: Licinium autem eandem primò libenter accepiſſe in deditionem; paulò poſt verò pru-

(*a*) *Lib. 7. Belli Pun.* (*b*) *Cap. XI. comm. 12.* (*c*) Vide *caput 45. initio.* (*d*) *Pag. 627. col. 2. & pag. 735. col. 2.* (*e*) Licinius, après avoir reçû une partie des troupes ennemies, & les avoir diſtribuées en des quartiers différens, &c. *Maucroix.* Licinius, after he had diſtributed a part of of his army into quarters, croſſed the ſtraits, and went over to Bithynia with the reſt. *Verſio Anglica.*

Digitized by Google

denter in diverſas ſuorum militum ſeu turmas, ſeu catervas, diſtribuiſſe; ac tum denique exercitum, ita ex ſuis & Maximianis conſtantem, trajeciſſe in Bithyniam.

Lin. 2. *Nicomediam ingreſſus.*] Baluzium vide, pag. 339. col. 2.

Lin. 3. *Die Iduum Juniarum.*] Die quidem Iduum Juniarum Nicomediæ propoſitæ ſunt litteræ de reſtituendâ Eccleſiâ ad Præſidem miſſæ, ut teſtatur Lactantius: ſed datæ fuerant Mediolani eodem anno, Chriſti ſcilicèt CCCXIII, circa menſem Martium, ut Conſtantinus & Licinius in iiſdem diſertè aſſerunt. *Pagius* (*a*).

Ibid. *Die Iduum Juniarum.*] *Le treiſiéme de Juin.* Maucroix. Id eſt, die decimo tertio Junii. *On the thirteenth of June.* Verſio Anglica: quæ diverſæ tantùm ejuſdem rei notationes ſunt.

Addatur Baluzius, p. 340. col. 1.

Lin. 4. *Conſtantino atque ipſo ter Conſulibus.*] Anno nempè Chriſti CCCXIII. *Pagius* (*b*).

Confer Baluzium, ubi modò.

Ibid. *De reſtituendâ Eccleſiâ.*] Nicomedienſi ſcilicèt, cæteriſque, quæ ante decennium per totam Bithyniam, cujus Nicomedia princeps erat civitas, fuerant everſæ. Nam Nicomedienſis quidem prima omnium everſa fuerat & ſolo adæquata, ut ex capite XII certum eſt: at idem poſteà multis aliis per amplum Bithyniæ tractum accidiſſe, vel hinc conſtat, quòd noſter, deſcriptis in hoc capite Licinii ad Bithyniæ Præſidem litteris, continenter ſubjicit: *His litteris propoſitis, etiam verbo hortatus eſt, ut conventicula in ſtatum priſtinum redderentur*; plurium, uti vides, *conventiculorum*, ſeu, quod idem eſt, eccleſiarum, quæ reſtituendæ eſſent, mentione factâ, non unius Nicomedienſis.

Lin. 5 *Litteras.*] Illas Euſebius lib. 10 [Hiſt. Eccleſ.] cap. 5. deſcribit è linguâ Latinâ, quâ primùm editæ ſunt, ut ipſemet docet. *Pagius* (*c*).

Confer Baluzium, pag. 340. col. 1.

Ibid. *Litteras.*] Id eſt, ex utriuſque Interpretis verſione, *edictum.* Et Pagius quidem exertè in hoc ipſo argumento: *Epiſtolam*, inquit, *& edictum hîc non diſtinguo* (*d*). Sed eſſe, accuratè loquendo, nonnihil diſcriminis inter edicta, & litteras Imperatorum ad Præſides datas, jam antè, ni fallor, oſtendimus; patebitque rurſùm ampliùs ex dicendis ad ultima ferè verba hujus capitis.

Ibid. *Ad Præſidem datas.*] Sed quem *Præſidem? Nicomediæ?* an *Bithyniæ?* Nam utraque vox præceſſit, *trajecit exercitum in Bithyniam ... & Nicomediam ingreſſus, &c.* *Nicomediæ Præſidem* Maucroixius intellexit: *On l'adreſſa au Préſident de Nicomedie.* Sed huic ſupplemento graviter repugnat Juſtiniani Codex, ex quo liquet, *Præſides* fuiſſe *provinciarum Præſides.* Vide, verbi gratiâ, Lib. 1. Tit. 40. L. 1. & 2. Adde quoque Salmaſium in Hiſt. Aug. Scriptores (*e*). Nec obſtat quòd apud noſtrum, capite 40. Eratineus, qui paulò poſt initium dicitur *Præſes*, appellatur *Judex* in ſequentibus. Nam ex eodem Codice (*f*), qui Provincias regebant, etiam Judices erant, ſeu, ut nobis Lactantius ſuggerit in Epitome, non ſimpliciter Provinciarum Præſides, ſed unà quoque Præſides legum. Verba ſunt (*g*): *Siquidem ipſi Præſides legum præmiis muneribuſque corrupti.* Hincque meritò Galli, qui *Præſidem* ſimpliciter reddunt *Préſident*, reprehenſi ſuo loco ab ampliſſimo Cupero (*h*).

Ibid. *Proponi juſſit.*] At non ſine Præſidis *programmate*, ut Licinius ipſe in extremâ ferè ſubjectarum litterarum clauſulâ imperabit, quo nempè de Licinii *litteris edictum*, ſecundùm data mandata, conficeretur, ſicut Plinii epiſtola ad Trajanum inferiùs confirmabit.

Lin. 7. *Cùm feliciter, &c.*] Vid. Euſeb. Eccleſiaſtic. hiſtor. lib. 10. cap. 5. *Editio Cant.*

Lin. 8. *Apud Mediolanum conveniſſemus.*] Quod non accidit, meo judicio, ante primum menſem anni Chr. 314. plùs minùs inchoatum. Partim primò, quia cùm, ex Nazario, *quidquid mali ſexennio toto dominatio feralis* [Maxentii urbi Romæ] *inflixerat, bimeſtris ferè cura* [Conſtantini, ſtatim à victoriâ de Maxentio ad VI. Kalend. Novembris, proindèque die 27 Octobris reportatâ,] *ſanaverit*, indè apparet Conſtantinum Romæ, ut minimum, ad medium uſque Decembrem moratum eſſe. Partim verò deindè, quoniàm cùm urbs Roma, undè Conſtantino ad condictum locum, Mediolanum, proficiſcendum fuit, longiſſimo itineris intervallo diſſita fuerit, vix potuit

(*a*) *In Crit. Bar. ad annum Chriſti* 314. *num.* 6. (*b*) *Ibid. num.* 6. (*c*) *Ibid. rurſùm.* (*d*) *Ibid. num.* 9. *in fine.* (*e*) *Pag.* 36. *num.* 11. *edit. Pariſ.* 1620. (*f*) *Lib.* 1. *Tit.* 40. *L.* 14. (*g*) *Cap.* 3. (*h*) *Pag.* 455. *col.* 1.

Digitized by Google

commodè Conſtantinus Mediolanum ante initum Januarii menſem pervenire. Colligit, ſcio, Baluzius (*a*) ex Codice Juſtiniani Imperatoris, Lib. XI. Tit. 57. L. 1. Conſtantinum Româ digreſſum non eſſe ante menſem Januarium exeuntem, quòd vulgò legis ſubſcriptio ſit, *Datum* XV. *Kalend. Febr. Romæ, Conſtantino A.* III. *& Licinio Coſſ.* Sed jam anteà alios codices in hunc modum legere monuimus, *Propoſita* XV. *Kal. Feb. Rom. Conſtantino A. IIII. & Licinio III. Coſſ.* undè, contrà quàm putavit vir clariſſimus, adeò non cauſæ *jugulum petit* ſubſcriptio, ex quâ adverſus Dodvvellum, virum pariter clariſſimum, argumentatus eſt, ut ex illâ nihil omninò poſſit legitimè inferri, propter variantem lectionem, quæ Conſtantinum non magis Romæ præſentem ponit, quàm alibì. Adde quòd ſi reverà ea lex data Romæ fuiſſet à Conſtantino XV. Kal. Feb. ſeu, quod idem eſt, die 18 Januarii, anni Chriſti 314. ſequeretur, Conſtantinum non *bimeſtri ferè curâ quidquid mali ſexennio toto dominatio feralis Maxentii inflixerat, ſanaviſſe*, quæ diſerta tamen Nazarii affirmatio eſt, ſed propemodùm *trimeſtri*. Convenerint ergò Mediolanum, Conſtantinus quidem ab urbe Româ profectus, Licinius verò ab Illyrico, menſe potiùs Januario anni 314 haud multùm decurſo, quàm decurrente, v. gr. Februario ejuſdem anni, aut Decembris ſuperioris anni 313. Vide interim quid in utramque partem ſcripſerint Dodvvellus in Diſſ. Cypr. XI. num. 86. & Baluzius ſuprà, pag. 337. col. 2. ac ſeq. Confer quoque, nî moleſtum eſt, quæ nos ſuprà diximus, pag. 739. col. 1.

Ibid. *Apud Mediolanum, &c.*] Ibì conditum decretum pro pace, quod nobis conſervavit Latinè hodiè Lactantius cap. 48. Illud extemplò unà cum victoriæ nuntio mittunt Maximino. Ille verò μὴ δοκεῖν ἑτέροις εἶξαι βουλόμενος, novum, ut auctorem habemus Euſebium (*b*), ἐξ ἰδίας αὐθεντίας emiſit edictum. Ægrè enim admodùm & invitus Senatus-conſulto ceſſit, quo Conſtantinus primi tituli Auguſtus renunciatus eſt. *Dodvvellus.* (*c*)

Ibid. *Securitatem.*] *Tranquillitatem.* Maucroixius. Quaſi nulla ſit prorſùs differentia inter has voces; quod non ita eſſe, duo locorum genera apud Ciceronem oſtendunt. Unum eſt illorum, in quibus *ſecuritas & tranquillitas* tanquàm res à ſe invicem, etſi non multùm quidem, diverſæ nominantur. Alterum verò eorum, in quibus diverſam utriuſque vocabuli definitionem Cicero tradit. Primi generis iſta ſunt: Lib. 1. de Offic. cap. 20. *Vacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundiâ; ut* TRANQUILLITAS ET SECURITAS *adſit.* Lib. 5. de Finibus: *Democriti autem* SECURITAS, QUÆ EST ANIMI TANQUAM TRANQUILLITAS, *&c.* Pertinent verò ſequentia loca ad ſecundum genus. Lib. 4. Tuſcul. Qu. *Qui animum in duas partes dividunt, alteram rationis participem faciunt, alteram expertem: in participe rationis ponunt* TRANQUILLITATEM, ID EST, PLACIDAM, QUIETAMQUE CONSTANTIAM. Lib. 5. earumd. *Qui autem illam maximè optatam, & expetitam ſecuritatem* (SECURITATEM AUTEM NUNC APPELLO, VACUITATEM ÆGRITUDINIS, IN QUA VITA POSITA EST) *habere quidquam poteſt, cui aut adſit, aut adeſſe poſſit multitudo malorum?* Adde Cuperum, pag. 505. col. 1.

Lin. 9. *In tractatu haberemus.*] Eundem, ibidemque vide.

Lin. 12. *Quod quidem divinitas in ſede cœleſti nobis atque omnibus qui ſub poteſtate noſtrâ ſunt conſtituti placatum ac propitium poſſit exiſtere.*] Subeſſe mendum ſuſpicor. Quare ſic lego: *Quod divinitùs quidem, &c. propitium poſſit efficere.* Sparkius, credo, in editionibus Oxon. & Cant.

Pro *quod quidem divinitas*, legendum fortè, *quod quidem divinitùs, &c.* Boherellus.

Lactantii verba ſe malè habent. Curatio eſt anceps. Cogitabam tolerabiliora futura eſſe, ſi ſic refingantur: *ut quidem divinitas in ſede cœleſti nobis, atque omnibus qui ſub poteſtate noſtrâ ſunt conſtituti, placata atque propitia poſſit exiſtere.* Grævius.

Lege, *quo numen divinitatis*, & mox *poſſet*, pro *poſſit.* Tollius.

Scribendum putem, vel, *quò quidem divinitas in ſede cœleſti nobis, atque omnibus qui ſub poteſtate noſtrâ ſunt conſtituti, placatum ac propitium poſſit exiſtere*, ut neglexerit Syntaxin: vel, *quò quidem divinum numen in ſede cœleſti, &c. Divinitas* certè in veterum libris divinum numen eſt. Marcellinus lib. 27. cap. 7. *Parciùs*, *inquit Eupraxius, agito, piiſſime principum; hos enim*,

(*a*) *Pag.* 337. *col.* 2. (*b*) *Hiſtor. Eccleſ.* IX. 9. (*c*) *Diſſert. Cypr.* XI. *num.* 86.

Digitized by Google

quos interſici tanquam noxios jubes , ut martyres , id eſt , divinitati acceptos , colit religio Chriſtiana ; & in Codice (*a*), Imperator Juſtinianus ; *Cùm propitiâ divinitate* , ait , *Romanum nobis ſit delatum imperium.* Gale.

Addantur Cuperus , pag. 505. col. 2. Columbus , p. 390. col. 1. & 2. & Toinardus, pag. 416. col. 2.

Pag. 245. lin. 5. *Ut poſſit nobis ſumma divinitas , cujus religioni liberis mentibus obſequimur , &c.*] Verba notatu digna ; quoniàm ſi Licinius Jovem , ut certum eſſe debet , per *ſummam divinitatem* , de quâ loquitur , intelligebat, Jovi ergò , non Deo Chriſtianorum, memoratam ſuprà (*b*) precem cum toto ſuo exercitu dicebat , *Summe Deus , te rogamus. Sancte Deus , te rogamus* , quæque poſteà. Quò fit , ut ſi quid fraudis forſitàn in eâ re fuerit admiſſum , contextum dici nequeat in gratiam ſummi Chriſtianorum Dei ab hoc Cecilio, aut ab aliis Scriptoribus. Adde Baluzium , p. 340. col. 1. & Cuperum , pag. 505. col. 1. §. *Deus ſummus.*

Ibid. *Liberis mentibus.*] *Volontairement.* Maucroix. ; id eſt , ultrò , ſeu, ad verbum, voluntariè.

Rectè. Cuinam enim per *licenter* interpretari , in animum poſſet venire ? Quàm mirum verò , * Summe Chriſtianorum Deus , cùm per te Ethnico homini , qui non te , ſed Deum nihili colebat, licuerit palàm , liberiſque mentibus religioni divinitatis falſæ obſequi , non licere idem hodiè tot tuorum millibus , qui te verum Deum ſpiritu ac veritate adorare in propatulo geſtiunt ! Sed judicia tua ſunt abyſſus magna , Rex Sanctorum.

* *Adverte ridiculam furentis Hæretici exclamationem.*

Lin. 7. *Dicationem tuam.*] Id eſt , dignationem. *Edit. Oxon. & Cant.*

Hoc eſt , te. *Interpretes.*

Lege , *dignationem.* Allix.

Confer Baluzium , p. 340. col. 1.

Ibid. *Amotis omnibus omninò conditionibus.*] Rectè explicuit cultiſſimi vir ingenii atque eruditionis Baluzius. Et hinc mox , *liberam iis atque abſolutam colendæ religionis facultatem* à ſe conceſſam dicit. Conferatur Maximini edictum præcedens , ubi illa facultas certis legibus circumſcribitur atque coërcetur : *ita* , inquiens , *ut ne quid contra diſciplinam agant , &c.* quæ in epiſtolâ ad judices datâ continebantur. *Tollitus.*

Addantur Baluzius , pag. 340. col. 1. & Columbus , p. 391. col. 1.

Lin. 8. *Super Chriſtianorum nomine , &c.*] An eodem ſenſu , quo capite 14. *ingenti invidiâ ſimul cum palatio Chriſtianorum nomen ardebat ?* Aut num per περιέφερον, pro *ſuper Chriſtianis* , quomodò breviter Interpretes acceperunt , & ante illos Euſebius hâc verſione , περὶ τῶν χριστιανῶν , ad verbum , *de Chriſtianis* ? Mallem , *ſuper Chriſtianorum numine* : cujus rei rationem mox reddam, pag. ſeq. col. 1.

Supplenda & corrigenda [hoc loco Latina , inquit Toinardus , pag. 416. col. 2.] ex Euſebii Græcis, Lib. x. cap. 5. in hunc modum : *ſuper Chriſtianorum numine continebantur , & quæ prorſùs læva , & à noſtrâ clementiâ aliena eſſe videbantur, ea tollantur ; & nunc liberè ac ſimpliciter unuſquiſque* , & quæ poſteà.

Abſit ut Euſebii verborum verſionem ; quam vir doctiſſimus uti huic loco convenientem proponit, aliâ de cauſâ minùs reſpondere Græcis cenſeam , quàm quòd incipiat , *ſuper Chriſtianorum nomine* , cùm Græca merè habeant περὶ τῶν χριστιανῶν , *ſuper Chriſtianis* , vel , *de Chriſtianis.* Sed quid ſi interim ut eatenùs Euſebius Latina, quæcunque tandem fuerint , contractiora Græcè vertendo fecit quàm erant , ſequentia è contrario contractiora Latinè fuerint , quàm Euſebius Græcè repreſentavit ? Suſpicor , uno verbo , tam quia Græcis τὰ σκαιὰ facilè *nugæ* aut *tricæ* eſſe poſſunt , (σκαιὸς enim , inter alia , *ineptus* , *ſtolidus* , *turbarum plenus* , *difficilis* ,) quàm quia ſimul certiſſimum eſt, ea quæ Latinis *ſevera* ſunt , verti optimè poſſe ab homine Græco [illegible] ἀλλότρια. Suſpicor , inquam , ob utrumque, unàque etiam propter iſtud tertium , quòd hæc lectio *videbantur nugæ ac ſeveræ* , haud multùm recedat à veteri *videbantur* , *nunc cavere ac* , veterem fortè noſtri loci ſcripturam , ſi paulò altiùs repetatur , fuiſſe : *Quarè ſcire dicationem tuam convenit , placuiſſe nobis , ut amotis omnibus omninò conditionibus , quæ priùs ſcriptis ad officium tuum datis ſuper Chriſtianorum numine videbantur nugæ ac ſeveræ , ſimpliciter unuſquiſque eorum , &c.* aut aliquid deniquè iſtiuſmodi , quale ſit, *videbantur tricæ ac ſeveræ.* Euſebii verba , quò meliùs tota res intelligatur , ſic concepta ſunt : ἅτινα ἔτος ἀρέσκειν ἡμῖν ἀντεγράψαι ἀκόλουθον ἦν , ἵν' ἀφαιρεθεισῶν παντελῶς τῶν

(*a*) *Lib. 1. Tit. 29.* (*b*) *Pag. 728. col. 1.*

αἱρέσεων; ἅτινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμμασι τοῖς πρὸς τὴν σὴν καθοσίωσιν ἀποσταλεῖσι περὶ τῶν χριστιανῶν ἐνείχοντο, καὶ ἅτινα πάνυ σκαιὰ καὶ τῆς ἡμετέρας πρᾳότητος ἀλλότρια εἶναι ἐδόκει, ταῦτα ὑφαιρεθῇ, καὶ νῦν ἐλευτέρως τε καὶ ἀπλαγῶς ἕκαστος τῶν τὴν αὐτὴν προαίρεσιν ἐσχηκότων τοῦ φυλάττειν τὴν τῶν χριστιανῶν θρησκείαν, ἄνευ τινὸς ὀχλήσεως, τοῦτο αὐτὸ παραφυλάττοι.

Lin. 9. *Nunc cavere* (vel *nunc verè*) *ac.*] Legendum : *Nunc cavere* , *ut.* Edit. Oxon. & Cant item Allixius.

Corrigo : *Nunc caveres* , *ut.* Boherellus.

Ibid. *Nunc cavere.* Emendatiùs legas : *Nunc revocentur.* Tollius.

Adde Columbum , pag. 391. col. 1. & ſi adhuc opus eſt , Toinardum , p. 416. col. 2.

Ibid. *Qui eamdem obſervandæ religioni Chriſtianorum gerunt voluntatem.*] Præferam cum editionibus Oxon. & Cantab. *Qui eamdem obſervandæ religionis* , *&c.*

Lin. 11. *Id ipſum obſervare contendant.*] Quid *id ipſum ?* Nihil enim , ut res ſunt, præceſſit , ad quod Grammaticè referri queat, quàm *Chriſtianorum.* Abſurdum verò eſt, voluiſſe Licinium Edicto ſtatui , ut *Chriſtiani Chriſtianorum nomen obſervare* , ſi cuperent , *pergerent.* Quid potuit enim Chriſtianis *Chriſtianorum nominis obſervatio* eſſe ? Legendum ergò propterea in antecedentibus , ni admodùm fallimur , *ſuper Chriſtianorum numine.*

Ibid. *Contendant.*] Potiùs , *contendat.* Tollius.

Lin. 14. *Dicatio tua.*] Potiùs , *dignatio tua.* , ut ſuprà (*a*). *Boherellus* , item *Allixius.*

Lin. 15. *Pro quiete temporis noſtri.*] Cuperum vide , p. 505. col. 2.

Ibid. *Ut in colenda quod quiſque diligeret habeat liberam facultatem.*] Meliùs ſine dubio laudandæ imâ paginâ editiones (*b*) : *Ut in colendo quod quiſque* , *&c.*

Ibid. *Quod quiſque diligeret habeat.*] Lege : *quod quiſque deligerit habeat.* Grævius.

Lin. 16. *Quas* (vel *quia*) . . . *honori* , *neque cuiquam religioni* , *aut aliquid à nobis.*] Sic ſupplendum : *Quia videri nolumus cuiquam honori* , *aut cuiquam religioni aliquid à nobis detractum.* Edit. Oxon. & Cant.

Sed id quoque , nec unâ ratione , emendare eſt. Favent cæteròquin allatis ſupplementis cùm Euſebii verba apud Columbum , pag. 391. col. 1. tùm iſthæc capitis XIII. *Priſtridiè propoſitum eſt Edictum* , *quo cavebatur* , *ut religionis illius homines carerent omni honore ac dignitate.* Confer Baluzium , pag. 340. col. 1.

Lin. 17. *In perſonâ Chriſtianorum.*] εἰς τὸ πρόσωπον τῶν χριστιανῶν. *Euſebius.* Hoc eſt , vertente Valeſio , in gratiam Chriſtianorum : undè quis haud immeritò ſuſpicetur , Auctoris manum fuiſſe , *in perſonam Chriſtianorum* , non *in perſonâ.*

With relation to the Chriſtians. Tralatio Anglica. Id eſt , quod ſpectat ad Chriſtianos.

Lin. 18. *Eadem loca* , *ad quæ anteà convenire conſueverant.*] Lege : *ea loca ;* nec aliter paulò infrà , ubi & *conſueverunt* legitur : hîc autem *conſueverant* , ſed minùs rectè. *Tollius.*

Pag. 246. lin. 1. *Datis ad officium tuum litteris.*] Videatur Baluzius , p. 340. col. 2.

Lin. 2. *Priore tempore aliquid vel à fiſco noſtro* , *vel ab alio quocunque videntur eſſe mercati.*] Imò *aliqui.* Boherellus ; item Gale.

Rectè. Columbum vide , p. 391. col. 1.

Lin. 5. *Quantocyùs reddant.*] Appone punctum poſt *reddant.* Boherellus.

Omninò ita facto opus eſſe , cuncta evincunt , ſed Euſebiana diſtinctio in primis ritè accepta , cui iſta quoque editionis Aboenſis ſuffragatur : *hiſdem Chriſtianis quantocyùs reddant. Etiam* , *&c.*

Ibid. *Quantocyùs.*] *Quantociùs* in Gemmâ eſt , pro citò , quamprimùm. Sed Auctorem requiro. *Ger. Jo. Voſſius* (*c*).

Miror , cùm præter duos , quos jam ante nos Columbus partim rectè , partim mendosè laudavit è veteribus , Sulpicium nempè , Dial. 3. cap. 5. & Vulgatum Interpretem , Geneſ. XLV. 19. Mamertinus etiam , non ignobilis Scriptor , idem vocabulum hâc pericope adhibuerit (*d*) : *Licèt* , *maxime Imperator* , *publico judicio & nomine agere tibi gratias debeam* , *tamen illa* , *quæ pro ſummâ re domi foriſque geſſiſti* , *nunc ex parte maximâ prætermittam* , *ut quantociùs ad ea* , *quæ propria ſunt* , *perveniat oratio.* Ita enim , non *quanto totius* legendum eſſe , palàm eſt ; ne & Braulionem , ſeptimi ſæculi Auctorem , adducam , qui Præfatione in Vitam ſancti Æmiliani , *ut poſſet* , ait , *in Miſſa ejus celebratione quantociùs legi.* Sit itaque id adverbium , ſi non vox optimæ notæ , longè tamen melio-

(*a*) *Pag. præc. col.* 1. (*b*) *Oxonienſis* , *anni* 1684. *Cantabrigienſis* , *anni* 1685. *& Aboenſis in Erratorum Indice* (*c*) *Lib.* 4. *de Vitiis Sermon. cap.* 35. (*d*) *In gratiarum Actione pro Conſulatu* , *&c.*

Digitized by Google

ris, itemque ſæculi, quàm credidit vir doctiſſimus. Maximè cùm & paulò poſt Licinius iterùm jubeat, *ut præceptum ſuum quantocyùs compleatur*. Adito nunc Columbum, p. 391. col. 1.

Ibid. *Etiam vel hi, qui emerunt.*] Suſpicabar primo intuitu, corrupta hæc eſſe, legendumque: *Cæterùm vel hi, &c.* Sed nunc nihil muto. *Tollius.*

Ut libuerit. Sed jampridem mutavit clariſſimus Gale τὸ *etiam* in *& jam*, ad marginem ſui exemplaris, & infrà quoque cum eo vir maximæ dignitatis & eruditionis, Petrus Valerus Diazius, pag. 347. col. 1. Conjiciebam ego, nec unâ ratione inductus, veterem lectionem fuiſſe *& ita*, pro *& deindè*. Prima erat, quoniam eo pacto omnia aptè cohæſerint: Qui Chriſtianorum conventicula quocunque modo emerint, reddunto quantociùs. Qui eadem dono acceperint, reddunto pariter quantociùs. Ac deindè utrique de indemnitate, ut æquum ſibi viſum fuerit, cogitanto. Altera verò, nec minùs valida, quoniam non videtur omninò Euſebius aliter legiſſe, quàm emendamus. Quid hæc enim: ὅπως, εἰ τοῖς αὐτοῖς χριστιανοῖς τὴν ταχίστην ἀποκαταστήσωσιν, οὕτως ἢ οἱ ἠγορακότες τοὺς αὐτοὺς τόπους, ἢ οἱ κατὰ δωρεὰν εἰληφότες [εἰ] αἰτῶσί τι παρὰ τῆς ἡμετέρας καλοκαγαθίας, προσέλθωσι τῷ ἐπὶ τόπων ἐπάρχῳ δικάζοντι; niſi ad verbum: *ut, ſi hiſdem Chriſtianis quantociùs reſtituerint, ita* (hoc eſt, deindè) *vel hi, qui eadem loca emerunt, vel qui dono fuerunt conſecuti, ſi petiverint de noſtrâ benevolentiâ aliquid, accedant ad locorum Præfectum, qui jus dicit.* Oſtenſum autem jam anteà à nobis (*a*), multiplicique exemplo, tam Græcorum ὅπως, quàm Latinorum *ita*, pro ἔπειτα, vel *deindè*, non inſolenter uſurpari. Et quòd nunc in Euſebii loco adverbium εἰ ante αἰτῶσι ſupplevimus, ita faciendum fuiſſe arguit haud ſolùm collatio cum noſtro, *ſi putaverint*, ſed quòd inſuper non proximè ſequatur apud Euſebium προσέλθωσί τι, aut aliquid tale, verùm ſine ullâ copulâ, προσέλθωσι, ut pendeat manifeſtò à præcedenti ὅπως.

Lin. 6. *Vel qui dono erunt conſecuti.*] Potiùs, *qui dono fuerunt conſecuti.* Gale.

Aliter Columbus, p. 391. col. 2.

Ibid. *Si putaverint de noſtrâ benevolentiâ aliquid, Vicarium poſtulent.*] Locus haud parùm difficilis, ſive propterea quòd de ejus integritate & diſtinctione non convenit inter Doctos, ſive quoniam per *Vicarium* alii cum Euſebio certum hominem intelligunt, alii verò non hominem, ſed aliquid vicarium. Res tota ſic breviter habet.

Scribendum cenſeo: *Si optaverint de noſtrâ benevolentiâ aliquid vicarium, poſtulent.* Diazius, p. 347. col. 1. & 2.

Credideram anteà, hunc locum mutilum eſſe, legendumque: *Si putaverint de noſtrâ benevolentiâ aliquid ſperandum, Vicarium poſtulent.* Sed nunc nihil muto, & accipio τὸ *vicarium* pro eo, quod pro reſtitutione bonorum Chriſtiani deberi ſibi putabant, uti illuſtris fecit Diazius. Eam mox *indemnitatem* vocat. *Tollius.*

Sic legendum: *Si poſcendum putaverint de noſtrâ benevolentiâ aliquid, Vicarium poſtulent.* Baluzius, p. 340. col. 2.

Nil niſi diſtinguo: *Si putaverint, de noſtrâ benevolentiâ aliquid vicarium poſtulent.* Gale; item Columbus (*b*).

Ibid. *Vicarium poſtulent.*] προσέλθωσι τῷ ἐπὶ τόπων ἐπάρχῳ δικάζοντι. Euſebius. Id eſt: *ii Præfectum, qui in illâ Provinciâ jus dicit, adeant.* Valeſius.

Ibid. *Vicarium poſtulent.*] Nempè, *qui jus dicat.* Edit. Oxon. & Cant.

Se pourvoiront pardevers les Vicaires. Maucroix. Quaſi dicas: Vicarios, ut ſuis rationibus provideant, rogabunt, annotante eodem in margine ſuæ Verſionis, *Vicarios* fuiſſe *Lieutenans du Préfet du Prétoire*; quod nequeo meliùs, quàm *Vicarios Præfecti Prætorio* vertere.

Shall go to ſome Magiſtrate. Tralatio Anglica. Ad verbum, aliquem Magiſtratum convenient.

Nobis liceat, vel poſt tot Eruditorum ſententias de hoc loco allatas, judicium noſtrum, qualecunque ſit, interponere. Aut lectio, quam evidenter Euſebius ſecutus eſt: *Si petiverint de noſtrâ benevolentiâ aliquid, Vicarium poſtulent*, germana eſt & genuina; & tunc non modò hodierna, *ſi putaverint*, apertè mendoſa fuerit, verùm etiam τὸ *aliquid* non ad ſequentem vocem *vicarium*, ſed ad præcedens verbum *petiverint* pertinuerit, planè ut in Græcis, αἰτῶσί τι; eritque adeò per *Vicarium* homo aliquis, qualis ab ampliſſimo Cupero (*c*) indicatus eſt, intelligendus. Vel fuit olim in Licinii litteris uti hodiè habemus, quantùm ad vocabula, exaratum: *Si putaverint de noſtrâ benevolentiâ aliquid vi-*

(*a*) *Pag.* 627. *col.* 2. *& pag.* 735. *col.* 1. (*b*) *Pag.* 391. *col.* 2. §. Etiam vel hi. (*c*) *Pag.* 505. *col.* 2.

carium

carium poſtulent; tuncque neceſſariò Columbi diſtinctionem ſententiamque ſimul amplecti oportebit: *Si putaverint, de noſtrâ benevolentiâ aliquid vicarium poſtulent*, cujuſlibet generis *indemnitatem* intelligendo. Vel iſta denique, de quâ nemo hactenùs cogitavit, interpunctio erit advocanda, *qui dono erant conſecuti, ſi putaverint de noſtrâ benevolentiâ*, (hoc eſt, ſi tamen ii eſſe poſſint, qui de rei pretio, quam ipſis pro merâ noſtrâ benevolentiâ dedimus, rationes nobiſcum velint putare,) *aliquid vicarium*, id eſt, quod priorum donationum vicem ſuppleat, *poſtulent*. Eligant, qui hæc lecturi ſunt, quod maluerint. Verùm equidem Euſebii lectionem cæteris præferendam arbitror; quanquàm *putare de re aliquâ*, debuerit phraſis eſſe familiariſſima apud Romanos, neque ſit inſolens, ut *benevolentia* non de ipſo benevolentiæ affectu, ſed de benevolentiæ ſigno, aut gratificatione uſurpetur. Nam ſic, verbi gratiâ, Spartianus in Caracallo (*a*): *Non ille in litteris tardus, non in* BENEVOLENTIIS *ſegnis*. Confer, ſi pluribus opus eſt, Diazium, p. 347. col. 1. & 2 Baluz. p. 340. col. 2 Cuperum, p. 505. col. 2. & Columbum, p. 391 col. 2.

Lin. 7. *Corpori Chriſtianorum*.] *To the Chriſtians*. Verſio Anglica. Ad verbum, *Chriſtianis*.

Rectè. Nam ut *Sabini* & *Sabinorum corpus* omninò confunduntur apud Livium in his verbis (*b*): *Oriundi ab Sabinis, ne, quia poſt P. Tatii mortem ab ſuâ parte non erat regnatum, in ſocietate æquâ poſſeſſionem imperii amitterent, ſui corporis creari Regem volebant*, (id eſt, qui eſſet ex Sabinis); ita Licinio in hâc Epiſtolâ, *Chriſtianis* & *corpori Chriſtianorum*, locutiones ſunt ſynonimæ prorsùs & promiſcuæ, quas tantùm, ne ſemper *hiſdem Chriſtianis* diceret, intermiſcuit. Atque infrà tamen pro *Chriſtianorum corpori*, videas uno loco in eâdem verſione: *The Corporations or Aſſemblies of the Chriſtians*, id eſt, *corpora*, vel *cœtus Chriſtianorum*; & alibi rursùm: *The Bodies corporate of the Chriſtians*; hoc eſt, collegia, vel ſocietates Chriſtianorum.

Lin. 9. *Non in ea loca*.] Dele *in*. Boherellus; item Gale.

Delenda hîc præpoſitio, utì & ſuprà faciundum monui. *Tollius*

Ibid. *Conſueverunt*.] *Had uſed*. Verſio Anglica. Id eſt, *conſueverant*.

Non improbo, vel ob præcedentia, *quòd ſi eadem loca, ad quæ anteà convenire conſueverant*. Neque improbabat, opinor, Tollius ad ea verba.

Lin. 10. *Ad jus corporis eorum ... pertinentia*.] Hoc eſt, ſecundùm Tralationem Anglicam, pertinentia ad illos, tanquàm ad commune corpus: *That belonged to them as a Body corpor te*. Quis enim *tanquàm ad corpus corporatum* de verbo ad verbum transferri ferat? Adde Cuperum, pag. 505. col. 2. & ſeq.

Lin. 11. *Ea omnia lege, quâ ſuperiùs comprehendimus citra, &c.*] Scribe levem diſtinctionem poſt *comprehendimus*, quod eodem ſenſu explicandum, quo *comprehenſum eſt*, in ſequentibus. *Boherellus*.

Emenda: *comprehendimus, eaque citra, &c.* quæ vocula excidiſſe mihi viſa; aliàs, *quam comprehendimus* legendum, quemadmodùm mox; *ſicut ſuperiùs comprehenſum eſt*. Tollius.

Malebam, partim cum Boherello noſtro, cui Aboenſis quoque editio adſtipulatur, partim mutato ampliùs, ſed leviter, ordine: *Ea omnia, quâ lege ſuperiùs comprehendimus, citra ullam prorsùs ambiguitatem, vel controverſiam hiſdem Chriſtianis, id eſt, corpori & conventiculis eorum reddi jubebis*. Ita quippè facili operâ integra erit lectio, & optimè cohærens.

Lin. 18. *Sumus*.] *Summis*. Editio Aboenſis. Mendoſiſſimè.

Lin. 19. *Proſperè ſucceſſibus noſtris*.] Malim, *proſperis ſucceſſibus noſtris*, vel *proſperè fluentibus ſucceſſibus noſtris*. Tollius.

Ibid. *Beatitudine publicâ*.] Vide Cuperum, p. 506. col. 1.

Lin. 20. *Ut autem hujus ſanctionis benevolentiæ noſtræ forma ad omnium poſſit pervenire notitiam, prolata programmate tuo hæc ſcripta & ubique proponere, & ad omnium ſcientiam te perferre conveniet*.] Quod jam Licinius *ſanctionem* ſuam, & *hæc ſcripta* nuncupat, id ipſum paulò antè *præceptum* ſuum, quin & tacitè *ſtatutum* ſuum & *ordinationem* ſuam nominaverat. Sed, quod notandum, nuſpiàm pariter *edictum appellavit*, uti nec noſter, qui contrà ſemel atque iterùm mero *epiſtolarum* nomine ad hanc Licinii diſpoſitionem indigitandam uſus eſt. Primò nempè, in hujus ferè capitis initio, *de reſtituendâ Ec-*

(*a*) *In ipſo ferè initio*. (*b*) *Lib*. 1.

cleſiâ [*Licinius*] *hujuſmodi litteras ad Præſidem datas proponi juſſit ;* atque denuò propemodùm in fine : *His litteris.* Undè nunc haud ingrata oritur quæſtio, utrùm rectè hîc loci *edictum* ab utroque Interprete (*a*), atque alibi à multis, cùm veteribus, tum recentioribus vocentur ; quod equidem non putaverim, ſi ſit accuratiùs loquendum : ſed veras eſſe è contrario *litteras* cum mandatis ad τὸν ἐθνῶν Bithyniæ Præſidem datas, ex quibus ille confeſtim *mandata* excerpere, tum *edictum ſuum*, *ſecundùm ea mandata*, *addito programmate*, *conficere & proferre* debuerit. *Ut autem hujus ſanctionis benevolentiæ noſtræ forma ad omnium poſſit pervenire notitiam, prolata programmate tuo hæc ſcripta & ubique proponere, & ad omnium ſcientiam te perferre conveniet*, inquit noſtro loco verbiſque diſertiſſimis ipſemet Licinius ; multòque diſertiùs ante ipſum Plinius ad Trajanum, libro 10. ep. 97. *Quibus peractis, morem ſibi* [*Chriſtianis*] *diſcedendi fuiſſe*, *rursùſque coeundi ad capiendum cibum*, *promiſcuum tamen & innoxium ; quod ipſum facere deſiſſe* POST EDICTUM MEUM, QUO SECUNDUM MANDATA TUA *hetærias eſſe* VETUERAM : ubi non tantùm *Trajani mandata*, & *Plinii edictum*, tanquàm res diverſas nominari vides, ſed Imperatoris *mandata* materiam fuiſſe edicti Præſidis ; quod & ideò non Trajani edictum, ſed edictum ſuum appellavit, *poſt edictum meum.* Ingenuè autem agnoſcere debemus, priuſquàm hinc progrediamur, nos, quòd in hoc argumento laudata Plinii verba adduximus, debere Epiſtolæ ampliſſimi Cuperi ad clariſſimum Græviuм VII. Id. Apr. anni 1691. datæ, in quâ, ad ſuæ in hunc locum Notæ confirmationem : » Locus, ait, » hanc in rem elegans apud Plinium, lib. 10. » ep. 97. *Quibus peractis morem ſibi diſcedendi fuiſſe, rursùſque coeundi ad capiendum cibum, promiſcuum tamen & innoxium ; quod ipſum facere deſiſſe poſt edictum meum, quo ſecundùm mandata tua hetærias eſſe vetueram* ; nam hinc, pergit, clariſſimè patet, Præſidem publicè teſtatum eſſe, ſeſe » ejuſmodi edictum accepiſſe «. Atque hactenùs perilluſtris Cuperus. Plura vide, pag. 306. col. 1. ad *prolata* ; item, quæ nos ſuprà diximus, p. 709. col. 1.

Lin. 24. *Etiam verbo hortatus eſt.*] Nempè Licinius. *Pagius* (*b*). Et ſine ullâ circuitione : *When the Edict was publiſhed, Licinius did likewiſe by word of mouth entreat all perſons, &c.* Confer Baluzium, pag. 340. col. 2.

Ibid. *Conventicula.*] *Les Egliſes.* Maucroix. Hoc eſt, Eccleſias.

Lin. 25. *Sic ab everſâ Eccleſiâ.*] Nicomediæ nimirùm, ſecundùm Verſionem Anglicam : *And from the deſtruction of the hurch of Nicomedia :* ſed meliùs ſine dubio Maucroixius, ut Latina ſonant, *Ainſi depuis la ruine de l'Egliſe.* Confer hæc capitis 3. *In ſtatum priſtinum Eccleſia reſtituta eſt.*

Ibid. *Ab everſâ Eccleſiâ.*] A die ſcilicèt XXIII. Februarii anni CCCIII. *Pagius.* (*c*).

Ibid. *Uſque ad reſtitutam.*] *To be rebuilding of it.* Tralatio Anglica. Id eſt, uſque ad reſtaurationem illius [Nicomedienſis Eccleſiæ].

Ibid. *Uſque ad reſtitutam.*] Uſque ad diem videlicèt XIII. menſis Junii anni 313. quâ propoſitum eſt Nicomediæ edictum de reſtaurandis Eccleſiis. *Pagius* (*d*).

Lin. 26. *Anni decem, menſes plus minùs quatuor.*] Cœpit itaque perſecutio ſeptimo Kalendas Martias, à quibus ſi ſubducatur numerus uſque ad diem 13. menſis Junii, quâ propoſitum eſt edictum hoc, effluxiſſe conſtabit annos 10. menſes tres, dies 19. id eſt, annos decem, menſes plus minùs quatuor. *Edit Oxon. & Cant.*

Ibid. *Menſes plus minùs quatuor.*] Nempè menſes tres, dies novemdecim. Neque pax univerſæ Eccleſiæ anno tantùm CCCXIII. reddita. *Pagius* (*e*).

Adde Baluzium, p. 340. col. 2.

CAPUT XLIX.

Pag. 247. lin. 1. *Sequenti autem Licinio, &c.*] Corrige & lege : *ſequente.* Tollius.

Aliter Cuperus, p. 306. col. 1.

Ibid. *Tyrannum.*] Verſio Anglica, *Maximinum*, quem certum eſt intelligi.

Ibid. *Profugus conceſſit.*] Malim *retroceſſit.* Tollius.

Quid opus eſt mutatione ? Terentius in Eunuch. Act. 1. Sc. 2.

Ego impetrare nequeo hoc abs te, biduum.
Saltem ut concedas ſolum.

(*a*) Vous ferez publier cet Edit, &c. *Maucroix.* And that the tenor of this out graciour Edict, &c *Anglica Verſio.* (*b*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 314. *num.* 6. (*c*) *Ibid.* (*d*) *Ibid. iterùm.* (*e*) *Ibid. quoque.*

Digitized by Google

Et in Hecyrâ, Act. 4. Sc. 2.

Hic video me eſſe inviſam immeritò; tempus eſt concedere.

Latinis itaque τῷ *concedere* ſimpliciter poſitum, inter alia, loco *cedere*, ſeu *Alicui locum abeundo dare* ſignificat; quæ ultima phraſis à Terentio quoque uſurpata in Heaut. Act. 4. Sc. 2.

. . . . SY. Jube hunc

Abire hinc aliquò. CL. Quò ego hinc abeam? SY. Quò lubet; da illis locum.

Abi deambulatum.

Lin. 2. *Petit.*] Præferam cum Columbo, p. 391. col. 2. *petiit.* Tollius.

Adde Baluzium, p. 340. col. 2.

Ibid. *Munimentis ibidem, &c.*] Potiùs, *munimentiſque ibidem*, utì & clariſſimus Columbus legendum putat. *Tollius.*

Columbum ipſum, ſi etiamnùm opus eſt, viſere potes, p. 391. col. 2.

Lin. 3. *Iter obſtruere.*] Licinio nimirùm; quod Anglica Verſio, perſpicuitatis causâ, addidit.

Ibid. *Et indè dextrorſùm perrumpentibus omnia victoribus.*] Diſtinguo, *& indè, dextrorſùm perrumpentibus* Gale.

Adjiciatur Cuperus, p. 506. col. 1. & 2.

Lin. 4. *Tarſum poſtremò confugit.*] Videndus omninò Baluzius, p. 340. col. 2. & ſeq.

Lin. 5. *Perterreretur* (vel *peteretur*).] Scripſiſſe Lactantium credo, *peteretur*. Grævius.

Ibid. *Perterreretur.*] Suprà, *Maxentianus proterretur*; quod verbum etiam hîc rectius mihi videtur, quàm illud alterum. *Tollius.*

Ibid. *Refugium.*] *Effugium.* Gale.

Uſi tamen etiam *refugii* voce idonei Auctores. Cicero (*a*): *Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatûs.* Suetonius (*b*): *Eos eaſque omnes, ne quod refugium in tali fraude cuiquam eſſet, exſilio affecit.* Neque noſter à *refugiendi* verbo ſuperiùs abhorrebat; cujus capite 47. verba ſunt: *Fit impetus in eum, & ad ſuos refugit.*

Lin. 8. *Ut ſolent hi, qui hoc ultimò, &c.*] Exempla ſunt apud Florum & Livium. *Gale.*

Mirum, quàm faciat ad hunc locum alter planè geminus Lactantii de Vitâ beatâ (*c*), quem nos hactenùs cum cæteris Commentatoribus prætermiſeramus: *Quantò quiſque annis in ſenectutem vergentibus appropinquare cernit illum diem, quo ſit ei ex hac vitâ demigrandum, cogitet, quàm purus abſcedat, quàm innocens ad judicem veniat; non ut faciunt quidam cæcis mentibus nixi, qui jam deficientibus corporis viribus, in hoc admonentur ultimæ neceſſitatis, ut cupidiùs, ut ardentiùs hauriendis libidinibus intendant.*

Confer Cuperum, p. 506. col. 2.

Ibid. *Et ſic hauſit venenum.*] Non itaque periit morte ſimplici, ut tradit Epitome Victoris. *Edit. Oxon. & Cant.*

Ibid. *Et ſic.*] Id eſt, *& deindè*, quem ſenſum jam anteà indicatum voluimus. Conſpirant Interpretes. *Après quoi il prit la boiſſon mortelle.* Maucroix. *And then he took poyſon.* Verſio Anglica. Sed nil fortè meliùs τὸ *ſic* interdùm ordinis adverbium eſſe oſtendere queat, quàm locus iſte Vulcatii Gallicani in Avidio Caſſio: *Mater mea Fauſtina patrem tuum Pium ejuſdem in defectione Celſi ſic hortata eſt, ut pietatem* PRIMUM *circa ſuos ſervaret*, SIC *circa alienos.* Verbum, cùm res ipſa loquatur, non addo. Audiatur ſolùm Cicero *primùm* & *poſteà* ſimili ordine & ſignificatu adhibens: *Ego incolumitati civium primùm, & poſteà dignitati* [*conſulo*].

Lin. 9. *Non potuit in præſens.*] Exemplum, quod, qui volent, iis adjicient, in quibus *præſens* neutiquàm de tempore nunc præſenti, ſed de tempore tunc præſenti, adeòque, unâ voce liceat dicere, *præſenti præterito*, uſurpatum; qualia exempla apud Ciceronem & alios occurrunt.

Lin. 11. *Cruciamenta.*] Nec hîc quoque Cicero exemplum quærentibus deerit. Philipp. XI. *Nec verò graviora ſunt carnificum tormenta, quàm interdùm cruciamenta morborum.*

Lin. 12. *Inſuſtentabili.*] Ignoro, ecquis ita olim ante noſtrum fuerit locutus. Sed jam certè nequit hoc epithetum ex Cicerone defendi. Addo Columbum, p. 391. col. 2.

Lin. 13. *Inſaniâ percitus.*] Videatur Baluzius, p. 341. col. 1.

Ibid. *Hauſtam manibus terram, &c.*] Id eſt, ut optimè Verſio Anglica expreſſit, manibus effoſſam: *He eat earth, which he dug up with his hands.*

Pag. 248. lin. 2. *Cùm caput ſuum parietibus inſligeret.*] Impatientiâ cruciatuum ſcilicèt. Nam jam quatuor inſaniæ dies abierant. Neque aliter ferè Auguſtum *caput foribus* ex impatientiâ doloris amiſſarum Vari legionum

(*a*) *Lib. 2. Offic. cap. 8.* (*b*) *In Tiberio, cap. 36.* (*c*) *Cap. ult.*

Digitized by Google

illidentem inducit Suetonius in Octavio, cap. 23. Vide locum, & quæ ad illum Caſaubonus notavit; item quæ Baluzius ſuprà, p. 341. col. 1.

Ibid. *Exilierunt oculi ejus de caveis.*] Ὡς τοῦ μὲν τὰς κόρας ἔτι ζῶντος αὐτομάτως ἐκπηδῆσαι τῶν ὀφθαλμῶν, Μαξιμῖνος οὗτος ἦν. Chryſoſt. in Oratione de S. Babylâ contra Gent. Vide Euſeb. Eccl. Hiſt. lib. 9. cap. 10. *Edit. Cant.*

Adde Baluzium, p. 341. col. 2.

Lin. 3. *Deum videre cœpit candidatis miniſtris, &c.*] *Il vit Dieu environné de ſes Anges.* Maucroix, quem apparet ergò voluiſſe emendari, *Deum videre cœpit circumdatum miniſtris.*

A Viſion repreſented himſelf to his imagination, as ſtanding to be judged by God, vvho ſeemed to have hoſts of Miniſters about him all in vvhite garments. Tralatio Anglica. Quaſi jam potiùs priſca lectio fuerit, *Deum videre cœpit circundatum candidatis miniſtris de ſe judicantem.*

Aliter rurſùm emendat Cuperus, pag. 507. col. 1. qui & ibi duobus locis videndus.

Ibid. *Candidatis miniſtris.*] De eodem Maximino Simeon Methaphraſtes apud Surium Tom. 6. pag. 929. ait eum ab Angelis fuiſſe flagellatum. *Colomeſius.*

Lin. 5. *Deindè quaſi tormentis adactus fatebatur.*] *Se feciſſe* nempè, repetendo ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, quomodò Interpretes acceperunt (*a*). Niſi cum clar. Gale malueris *Chriſtum* ſupplere ex ſequentibus, diſtinguendo, *Deindè quaſi tormentis adactus fatebatur Chriſtum.*

Lin. 6. *Chriſtum ſubindè deprecans.*] Adeatur Cuperus, pag. 507. col. 1.

Lin. 7. *Tanquàm cremaretur.*] Viſe Baluzium, pag. 341. col. 2.

Ibid. &c. *Nocentem ſpiritum . . . efflavit.*] Baluzius rectè in Notis obſervat, non ſtatim mortuum eſſe Maximinum ac Tarſum pervenit: ſed aliquanto tempore graviſſimos dolores ſuſtinuiſſe, ſicque non videri, eum ante menſem Auguſtum periiſſe. Cùm enim ei peragranda fuerint aliquot milliaria, ut Tarſum Ciliciæ urbem pervenerit, in Cappadociâ primùm, dein in Tauri montis anguſtiis ſubſtiterit, ubi munimenta ac turres fabricavit, ad arcendos nempè inſequentium Licinianorum impetus, fieri vix potuit ut is qui Kalendis Maiis pervenit Nicomediam, Tarſum venerit ante menſem Julium ſequentem; adeò ut Maximinus ante menſem Auguſtum non periiſſe videatur. *Pagius* (*b*).

Addantur Baluzius, pag. 341. col. 2. & ſeq. item Cuperus pag. 507. col. 1. & quæ nos ſuprà diximus, pag. 540. col. 1.

Lin. 8. *Deteſtabili genere mortis.*] Et hic te ad Ampliſſ. Cuperum, pag. 507. col. 1. & 2. remittimus.

CAPUT L.

Pag. 248. lin. 1. *Univ. perſecutores nomin. ſui debellavit.*] Baluzium vide, pag. 343. col. 1.

Lin. 2. *Summâ rerum potitus.*] Anno nempè CCCXII. *Pagius* (*c*).

Lin. 3. *In primis Valeriam, quam. &c.*] Ita hodiè clariſſ. Baluzius, qui priùs cum veteri ſchedâ *in primis Valerium, quem* ediderat; undè paulò poſt Sparkius in Oxonienſi editione anni 1680. Scribendum, inquit, ex emendatione viri rever. *Valeriam, quam.* Ut fruſtrà ſit Baluzius, qui Valerium quærit ſolicitâ indagine. Cui cenſuræ, iterùmque poſteà in ſequentibus editionibus (*d*) repetitæ, ſubſcribit ſuprà, nec invitus, Baluzius, p. 343. col. 2. itemque Cuperus, p. 507. col. 1. nec non Verſio Anglica in hunc modum: *for Licinius being novv ſetled in the Empire, gave oder to put both Valeria and Candidian to death.* Sed interim præter hanc editionem nulla eſt, quæ non cum MS. codice in Auctoris verbis habeat, *Valerium quem.* Et, quod magis notandum, ſtare optimè poſſe manu ſcripti lectionem ponit, pugnatque Pagius in Criticâ ſuâ Baronianâ, uti ſequitur.

Ibid. *In primis Valerium.*] Valerium ſcilicèt Valentem, de quo anno CCCVI. num. 14. (imò, 15.) ſic locuti ſumus: Eodem ferè tempore, quo Alexander, qui Præfecti Prætorii Africæ munere fungebatur, apud Carthaginem Imperator fit, *Valens Imperator creatur*, inquit Victor in Epitome, qui poſtquàm Maximini mortem narravit, ſubjungit: *Valens à Licinio morte mulctatur.* De hoc Valente loquitur Lactantius lib. de

(*a*) Puis il avoüoit ſon crime. *Maucroix.* Yet afterwards he confeſſe his own guilt. *Verſio Anglica.* (*b*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 314. *num.* 7. (*c*) *Ibid. num.* 12. (*d*) *Oxon. anni* 1684. & *Cant. anni* 1685.

Mortibus Perſecutorum cap. 50. ut primus omnium obſervavit eruditiſſimus Abbas Ludovicus *du Four* in litteris ad me ſcriptis. Ibi Lactantius, Maximini morte recitatâ, ait: *Licinius ſummâ rerum potitus, in primis Valerium, quem Maximinus iratus nec poſt fugam quidem, cùm ſibi videret eſſe pereundum, fuerat auſus occidere, necari juſſit.* Nec dubitari poteſt, quin *Valerius* ille idem ſit cum *Valente* à Victore memorato, cùm Goltzius inter nummos triginta Tyrannorum, qui imperante Gallieno Rempublicam Romanam afflixêre, hunc referat: ΑΥΤ. Κ. ΠΟΥ. ΟΥΑΛΕΡ. ΟΥΑΛΕΝC. CEB. L. A. id eſt, *Imperator Cæſar Publius Valerius Valens Auguſtus. Anno primo.* Nummus tamen ille ad Valerium Valentem Licinii juſſu occiſum, non verò ad Valentem, qui poſt Valerianum in Præſidem abductum tyrannidem arripuit, (ut teſtatur Pollio lib. de Triginta Tyrannis cap. 19.) omninò pertinet, licèt Mediobarbus huic Valenti, qui brevi in Macedoniâ imperitavit, attribuat. *Pagius, ubi ſuprà, ad an. Chr.* 314. *nu.* 12. & 306. *nu.* 15.

Confer nunc, primum omnium, aſſentientem propugnantemque Toinardum, p. 417. col. 1. & 2. tum nec diſſentientem iſtam Maucroixii verſionem: *Car premiérement Licinius fit mourir Valere*; in quâ ſcilicèt, ut ſequentia & linguæ ſimul genius oſtendunt, non *Valeria*, ſed *Valerius* intelligitur: poſtremò Ampliſſimum Cuperum varia Pagio & ſequacibus objicientem in epiſtolâ ad Perilluſtrem Voetium, pag. 519. col. 1.

Lin. 5. *Item Candidianum.*] MS. codex, quem cæteræ hactenùs editiones ſecutæ fuerant, *idem Candidianum.* Sed omninò, vel cum Baluzio *item Candidianum* corrigendum eſt; vel nobiſcum, adverbium ordinis adhibendo, *indè Candidianum*; aut per meram ferè litterarum tranſpoſitionem, *dein Candidianum.*

Ibid. *Candidianum.*] Filium Galerii & concubinæ, obſervante Maucroixio ad marginem ſuæ verſionis.

Candidian vvas her adopted Son, for his mother vvas a Concubine of Maximians. Tralatio Anglica. Ad verbum, Candidianus erat adoptivus [Valeriæ] filius: fuit enim ejus mater concubina Maximiani.

Ibid. *Valeria.*] Pro quo mulieris nomine, craſſiſſimo errore Typographico, *Valerius* legitur in Pagii Criticâ Baronianâ, ad annum Chr. 314. nu. 12. ubi totum hocce caput deſcribitur. Conferto modò eandem ad annum Chr. 305. nu. 6.

Pag. 249. lin 1. *Mulier tamen.*] Fortè; *Mulier ſtatim*, vel, *Mulier namque* Tollius.

Emendo, *Mulier tandem.* Gale.

Ibid. *Ut eum vixiſſe cognovit.*] Quem; & quis ſenſus? De utroque enim miris modis diſſentiunt Interpretes.

Cette Dame ayant appris que Candidianus n'étoit point mort. Maucroix. Id eſt, cùm mulier Candidianum non fuiſſe mortuum didiciſſet.

She had no ſooner got the nevvs of Maximins death, &c. Anglica Verſio. Hoc eſt, Vix mulier nuntium de Maximini morte acceperat.

Mihi, primo loco, quod in bonam partem ſumi velim, nullâ ratione videbatur ſermo nunc eſſe poſſe de Maximino. Quid verò ampliùs cogitem, poſt pauca dicam.

Ibid. *Vixiſſe.*] Lego, *viciſſe. Eum* autem, quod præcedit, intelligo de Licinio. *Bohcrellus.*

Ibid. *Vixiſſe.*] Repone, *viciſſe.* Gale; nec non Colomeſius.

Legendum *viciſſe*, referendumque ad Licinium. Corrigendum quoque *cognoverat*, pro *cognovit*; & mox itidem *miſcuerat*, pro *miſcuit.* Tollius.

Arridebat magis *vi exiſſe*, vel ſimpliciter *exiviſſe*; ut, poſtquàm Candidianum necari juſſiſſet Licinius, Candidianus, mandati gnarus, evadendi primâ vice è loco, ubi jugulandus erat, viam invenerit: Valeria autem, cognito eum indè feliciter erupiſſe, mutaverit habitum, & ſe adoptivi ſui filii comitatui miſcuerit, ut ejus fortunam ſpecularetur. Adde Baluzium, pag. 343. col. 2. & Columbum, p. 391. col. 2.

Lin. 2. *Comitatui ejus.*] Hîc rurſùs, & pro contrariis Interpretum hypotheſibus, in contraria abeunt verſiones; Gallicâ nimirùm de *Candidiani comitibus* explicante: Anglicâ verò de *Maximini*, noviſſimè defuncti, *aulâ*, hoc eſt aulicis. *She had no ſooner got the nevvs of Maximins death, then she came to his Court in diſguiſe.*

Lin. 3. *Quia Nicomediæ.*] Scribo, *Qui cum.* Sparkius, in utrâque Oxon. à quibus haud diverſa eſt Cantabrigienſis.

Ibid. *Quia Nicomediæ.*] Lege cum Columbo, [p. 391. col. 2.] *Qui quia Nicom.* Tollius.

Ibid. *Et in honore haberi videbatur.*] Cuperum viſe, pag. 508. col. 1.

Lin. 4. *Et illa, exitu ejus audito.*] Id eſt, illuſtrante ſingula, licèt in re minimè obſcurâ, Maucroixio : Cùm Valeria Candidiani mortem audiviſſet. Confer, ſi tanti eſt, quæ de vocabulo *exitu* notavimus, pag. 540. col. 2.

Lin. 7. *Qui omnes.*] Atqui duo tantùm ſuprà memorati ſunt, *Candidianus* & *Severianus*. Tollius.

Imò tres; *Candidianus*, *Severianus*, &, ante utrumque, *Valerius*, ſeu, *Valeria*, prout initio capitis legere malueris : *Licinius*, *ſummâ rerum potitus*, IN PRIMIS VALERIUM ... *fuerat auſus occidere*, vel, IN PRIMIS VALERIAM; mirumque hanc, aut illum, à Tollio, poſt tam diſerta verba, prætermitti.

Lin. 8. *Quaſi malum metuentes.*] Hoc eſt, Anglicæ verſioni, quaſi malum hominem : *looking on him as an ill man.*

Legendum : *quaſi æmulum metuentes.* Grævius.

Fortè, *quaſi iratum.* Tollius.

Suſpicabar, *quaſi malum metuentes* locutionem eſſe è medio petitam, qualis iſta Gallorum, *Il le craignoit comme la peſte.*

Lin. 9. *Pra Valeriâ*, (vel *præter Valeriam*) *qua volens*, *&c.*] Sed hæc jam ſuperiùs Licinium fugiſſe dicta eſt. Vide quæ viri docti ad caput XXXIX notaverunt. Ergò τὸ *volens* rectiùs in *nolens* cum Cupero mutaveris. Hinc liquet, Maximinum non magis libidine quàm avaritiâ accenſum, matrimonium Valeriæ appetiſſe. *Tollius.*

Cuperi locus extat ſuprà, pag. 508. col. 1. & ſeqq.

Ibid. *Pra Valeriâ, qua volens, &c.*] Ita per omnia Interpretes, ut, qui adibunt, ſtatim intelligent.

Lin. 11. *Filium ſuum maximum agentem in annis octo.*] Dele *ſuum.* Boherellus.

Fortè rectiùs, *filium tum maximè agentem annos octo.* Tollius.

Emendo, *filium natu maximum agentem jam annos octo.* Gale.

Adde Columbum, pag. 391. col. 2.

Lin. 13. *Mater eorum.*] Uxor Maximini, de cujus nomine altum eſt apud eruditos ſilentium. *Edit. Oxon. & Cant.*

Confer Baluzium, pag. 343. col. 2.

Ibid. *In Orientem præcipitata eſt.*] *In Orontem.* Editio Aboenſis.

In the River Orontes. Id eſt, in fluvium Orontem. *Verſio Anglica.*

Ibid. *Orientem.*] Scribendum : *Orontem*, hoc eſt, fluvium Syriæ, vel *torrentem*, ex emendatione viri rever. ſuprà laudati. *Edit. Oxon. & Cant.*

Lege, *torrentem* : aut potiùs, *Orontem.* Allix.

Lege, *Orontem.* Voſſius.

Maucroixius ad verbum : *On précipita leur mere dans l'Orient* : quod pauciſſimi procùl dubio, probabunt. Adde Baluzium, pag. 343. col. 2. Cuperum, pag. 509. col. 2. Columbum, pag. 391. col. 2. & ſeq.

Ibid. *Ibi ſæpè illa caſtas fœminas mergi juſſerat.*] *Ibi mergi*, ut ſuprà, capitibus XV. & 37. *mari mergi* : quarè equidem doctiſſimum virum τὸ *ibi* delentem, minùs audiendum eſſe crediderim.

Ibid. *Illa.*] Corrige, & lege, *ille* : ſcilicèt Maximinus. Reſpice cap. XXXVIII. & ita huic lege talionis evenit, ut ipſius uxor eodem ſupplicio interiret, quo ipſe alienas conjuges necari juſſerat. *Tollius.*

Ibid. *Illa.*] Secuti ſunt hanc lectionem ambo Interpretes.

Lin. 14. *Sic omnes impii, &c.*] Sariſberienſis in Polycrat. lib. VIII. cap. 19. de Domitiano : *Et quia Eccleſiam Dei, imò & totum imperium, laceravit Domitianus, eodem in ſe Dei uſus judicio & ipſe laceratus eſt.* Tollius.

CAPUT LI.

Pag. 249. lin. 1. *Valeria quoque per varios, &c.*] Cuperum vide, pag. 510. col. 1.

Ibid. *Quindecim menſibus.*] *During the ſpace of eighteen months.* Verſio Anglica : quaſi noſtri verba ſint, *octodecim menſibus* ; cujus diverſitatis rationem non aſſequor.

Ibid. *Plebeio cultu.*] *In the habit of a Peaſant.* Eadem Verſio. Ad verbum, in ruſticorum habitu : quod paulò liberius

Lin. 3. *Cum matre.*] Priſcâ ſcilicèt. *Pagius* (*a*).

Ibid. *Pœnas dedit.*] Nullone prorſùs affictо crimine, quæ ſententia viri Ampliſſimi, pag. 510. col. 2. Vix crediderim, cùm propter ipſum *pœnarum* nomen hîc adhibitum, tum propter ſequentia, ubi ambæ mulieres *ad ſupplicium*, idque graviſſimum, dicuntur *ductæ*. Amputatum enim caput u-

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi 314. num. 12.*

Digitized by Google

utique, & mox earum corpora in mare projecta. Accedit, quòd ne quidem Valeriæ amicas damnatas viderimus in antecedentibus, niſi *affictò* priùs *adulterio*, capite nimirùm XXXIX. in fine.

Lin. 5. *Ita illis pudicitia & conditio exitio fuit.*] Quia & Licinio & Maximino Valeria nubere recuſarat. *Tollius.*

Sed pars igitur pudicitiæ eo quoque ſæculo habebatur v. gr. in mulieribus, unius tantùm viri fuiſſe uxores. Suo enim ævo Tertullianum cum Montaniſtis *monogamiam* in utroque ſexu requiſiviſſe, omnibus notum ex ejus libro de Monogamiâ. Obſervandum interim *conditionem*, quam hîc noſter memorat, æqualiter quidèm matri & filiæ, ſeu, quod idem eſt, Priſcæ & Valeriæ, ſecundùm Anglicam Verſionem exitio fuiſſe: verùm additam *pudicitiæ* mentionem ſpecialiter pertinere ad Valeriam. Verba ſunt: *ſo fatal did their Dignity and Valeria's chaſtity prove to them.* Adde Toinardum, pag. 417. col. 2.

CAPUT LII.

Pag. 250 lin. 1. *Quæ omnia ſecundùm fidem ſcientium loquor, ita ut, &c.*] Poſt *loquor*, ſuppleo *&*, vel atque: *& ita ut geſta ſunt mandanda litteris credidi.* Boherellus

Similiter Verſio Anglica, *and i have thought fit to vvritte them juſt as they vvere tranſacted.* Aliter verò Cuperus, pag. 510. col. 2.

Lin. 3. *Non corrumperet veritatem.*] *Non* meliùs abeſſet. *Boherellus.*

Confer Columbum, pag. 392. col. 2. Adde quoque Baluzium, pag. 343. col. 2.

Lin. 5. *Pietati.*] Id eſt, clementiæ, benignitati. Vid. Not. ad Auſonium. *Tollius.*

Suprà etiam aliquid diximus in eam rem, pag. 692. col. 2.

Ibid. *Reſpexit in terram.*] Quomodò capite v. *Reſpexit enim Deus vexationem populi ſui. Dejectus itaque faſtigio imperii, &c.* Addatur Columbus, pag. 392. col. 2.

Lin. 9. *Ubi ſunt modò magnifica illa & clara per gentes Joviorum & Herculiorum cognomina, quæ primùm, &c. viguerunt?*] Notandum, ne id nimis Oratoriè & contra Hiſtoriæ fidem ſcriptum fuiſſe videatur, haud ſimpliciter quæri à noſtro, *Ubi ſunt modò Joviorum & Herculiorum cognomina*, ac ſi poſt mortuos ſemel Diocletianum & Herculium, à nemine ampliùs quocunque pacto uſurpata ſint: ſed, *Ubi ſunt modò* MAGNIFICA ILLA ET CLARA PER GENTES JOVIORUM ET HERCULIORUM COGNOMINA, QUÆ PRIMUM *à Diocletе ac Maximiano inſolenter aſſumpta, ac poſtmodùm ad ſucceſſores eorum tranſlata*, VIGUERUNT? ut neget tantùm fuiſſe æquè *magnifica & clara per gentes, vigentiaque adhùc*, dum hæc ſcriberet, atque *primùm* fuerant ſub ipſis Diocletiano & Maximiano Herculio; quod ab omni parte certiſſimum. Conferantur Baluzius, pag. 343. col. 2. Cuperus, p. 510. col. 2. & Toinardus, pag. 417. col. 2. & ſeq.

Ibid. *Joviorum & Herculiorum.*] Tanquàm ſi à Jove & Hercule genus ducerent. *Edit. Oxon. & Cant.*

Lin. 10. *Maximiano.*] Illo nempè, quem nunc *Herculium* cognominavimus. Alteri enim, ſive *Galerio Maximiano*, *Jovius*, Diocletiani imitatione, cognomentum fuit; & hîc prætereà de eo agitur, qui ſibi primus *Herculii* nomen indidit.

Lin. 11. *Nempè delevit ea Dominus & eraſit de terrâ.*] Quatenùs nimirùm ipſimet Diocletianus & Maximianus, qui ſibi primi, alter *Jovii*, alter *Herculii*, cognomen tam inſolenter ſumpſerant, & per quos ſimul eadem tam clara & magnifica per gentes evaſerant, deleti ſunt divinitùs ex viventium terrâ & numero.

Ibid. *Dominus.*] Cuperum vide, pag. 510. col. 2. & ſeq.

Lin. 14. *Diurnis nocturniſque precibus celebremus.*] Præferrem, *obſecremus. Celebremus* enim paulò antè legitur. *Boherellus.*

Putabat vir doctus, qui Aboenſi Editioni præfuit, aliquid ante *diurnis* deeſſe, quod aſteriſco voluit notatum.

Lin. 17. *Ut Miſericordiam ſuam ſervet etiam famulis, &c.*] Lege, *ut miſericordiam ſuam ſervet, & jam famulis ſuis propitius ac mitis omnes inſidias, &c.* deleto τῷ *ut.* Tollius.

Pro *ſervet etiam*, reſcribo, *ſervet æternam.* Boherellus.

Quid, ſi potiùs Auctoris manus fuerit, *ut miſericordiam ſuam ſervet etiam atque etiam famulis ſuis propitius ac mitis?* Tum deindè, *ut omnes inſidias*, quæque poſteà; ac denique cum tertio *ut* eleganter ſine copulâ repetito, *ut floreſcentes*, & quæ deinceps.

Lin. 18. *Diaboli.*] *Zabuli*, ut priùs. *Gale.*

Digitized by Google

Capite nimirùm XVI. duobus locis.

Lin. 19. *Ut floreſcentes Eccleſias perpetuâ quiete cuſtodiat.*] Veteris codicis cunctarumque hactenùs editionum lectio eſt, *ut floreſcentes Eccleſiæ perpetuæ quiete cuſtodiat.* Sed eamdudùm, uti nunc excuſam vides, emendaverat clariſſimus Baluzius in Indice Erratorum ſuæ primæ editionis, aliique poſteà cum illo, vel aliter, ut ſubjicio.

Ibid. *Eccleſiæ perpetua quiete.*] Scrib. *Eccleſias perpetuâ quiete.* Edit. Oxon. & Cant. item Allixius.

Ibid. *Ut floreſcentes Eccleſia perpetua quiete cuſtodiat.*] Nullus dubito legendum eſſe : *Ut floreſcentis Eccleſiæ perpetuam quietem cuſtodiat* ; quæ & Nicolai Heinſii fuit ſententia, ut olim ſummi & amiciſſimi viri ore, cùm de hoc loco cum ſuperſtite agerem, intellexi, *Grævius.*

Conferatur Columbus, p. 393. col. 1. & 2.

FINIS.

INDEX AUCTORUM.

Digitized by Google

INDEX
AUCTORUM LIBRORUMQUE,
QUÆ IN OPERIBUS LACTANTII,
ADJECTISQUE ANIMADVERSIONIBUS,
CITANTUR, LAUDANTUR, ET EMENDANTUR.

NUMERUS ROMANUS TOMUM, ARABICUS paginam indicat; littera a *&* b *numero addita primam aut ſecundam Notarum columnam demonſtrant.*

A.

ABen-Eſra, T. I. 174. a, 646. a.
Abbas à S. Hilario, T. II. 540. b, & paſſim infrà.
Acacius, T. I. 627. b. 653. a.
Acta SS. Agapes, Chioniæ & Irenes, Martyrum, T. II. 295. a. 532. a.
— Criſpi, T. II. 201. b. 627. a.
— S. Georgii, Mart. T. II. 294. b. 296. b.
— SS. Indis & Domnæ, Mart. T. II. 291. b. 297. a. 406. b.
— S. Marcelli, Centurionis, T. II. 336. b. 623. b.
— Mariæ, Ancillæ Tertulli, T. II. 292. a.
— S. Mauritii & Sociorum, T. II. 288. b.
— Purgationis Felicis, Epiſcopi Aptungit. T. II. 309. b. 325. b.
— S. Pontii, Mart. T. 2. 284. b. 292. a. 434. b.
— S. Sabæ Gothi, Mart. T. II. 332. a.
— SS. Saturnini, Dativi, &c. Mart. T. II. 293. b. 295. a. 328. b. 330. b. 629. b. 632. a. 633. a.
— Savini, Epiſcopi & Mart. T. II. 292. b. 376. b. 435. b.
— Seraphiæ, Virg. & Mart. T. II. 212. b. 430. b.
— Sergii & Bacchi, T. II. 332. a.
— S. Suſannæ, T. II. 296. a. 623. b.
— SS. Tarachi, Probi & Andronici, T. II. 423. b. 469. a. 484. b. 535. b.
— SS. Terentii, Aphricani & Sociorum, T. II. 332. a.
— Theodori Amaſeni, T. II. 332. a.
— S. Vari, Mart. & Sociorum, T. II. 332. a.
Adamantius, T. II. 93. a.
Ado Viennenſis, T. I. 296. b. 665. b. T. II. 432. a. 460. b. 469. b. 485. b. 486. b. 487. a. 505. b.
Adrianus Papa I. T. I. 620. a, b.
Adrichomius, T. I. 321. a.
Ælianus, T. I. 107. a. 126. b. 139. b. 383. b. 418. a. 560. a. 600. a. 607. a. 612. a. 615. a. 616. b. 623. b. 710. b. T. II. 92. b. 139. a 382. a 439. b. 491. b.
Ælius Spartianus, T. I. 65. a. 418. a. T. II. 308. a. 363. a. 364. a. 388. a. 433. b. 468. a. 497. b. 586. a. 642. b. 651. b. 652. b. 670. a. 735. b. 753. a.
Æſopus, T. II. 139. a.
Agathias, T. I. 562. b. 699. b. T. II. 437. b. 440. b. 441. a, b.
Agrariæ rei Sriptores, T. II. 282. a. 361. b. 370. a. 378. b. 381. a. 476. a.
Albaſpinæus, T. II. 513. a.
Albertus magnus, T. I. 641. a. 665. a. 711. a.
Alciatus, T. I. 279. b. 296. a. 297. a. 610. a. 612. b 655. b. T. II. 349. b.
Alcinoüs, T. I. 23. a.
Alexander Papa I, T. I. 688. a.
Alexander Alenſis, T. I. 622. b. 628. a. b. 630. b. 638. b. 639. a. 640. a. 641. a. 654. a. 670. a. 671. a.
Alexander ab Alexandro, T. I. 23. b 65. a. 73. a. 85. a. 170. a 279. b. 612. a, b.

494. a. 610. b. 612. b. 637. a.
Allix, T. II. 555. & paſſim infrà.
Almageſti, T. I. 195. a.
Almain, T. I. 670. a.
Almenoven (Janſon ab) T. II. 186. a. 193. b. 195. a. 197. a. 200 a. 206. b. 213. a. 214. a. 215. a. 234. b. 240. a. 243. b. 245. a.
Alphonſus de Caſtro, T. I. 217. a. 354. a. 683. b. 691. b. 704. a.
Ambroſius (S.) T. I. 37. a. 144. a. 152. b. 154. a, b. 168. b. 248. b. 255. a, b. 276. b. 294. a. 298. b. 348. b. 359. a. 377. b. 407. a. 418. b. 462. b. 471. b 491. a. 501. b. 556. a. 599. a. 603. a. 627. b. 628. a. 630. b. 632. b. 636. a. 639. a, b. 653. a. 663. b. 667. b 671. b. 682. a, b. 688 a. 691. b. 698. b. 700. b 703. b. T. II. 74. a. 138. b. 193. b. 196. b. 240. b. 286. a. 338. b. 362. a. 373. a. 479. a. 503. b. 540. b. 602. b. 633. b. 676. b.
Ammian. Marcellinus, T. I. 92. a. 175. b. 176. a. 328. a. 553. b. 560. a. 562. b. 699. b. T. II. 286. a. 287. b. 290. b. 291. b. 295. b. 344. a. 360. a. 364. b. 365. a. 370. b. 372. b. 374. b. 376. a. 381. a. 383. a, b. 384. a, b. 386. b. 387. a. 388. a, b. 417. a. 422. a. 433. a, b. 438. a. 439 a. 440. b. 441. a. 442. a, b. 444. b. 445. a, b. 448. b. 449. a, b. 452. b. 457. a. 461. b. 463. a. 465. a, b. 467. b. 469. b. 479. a, b. 480. a. 481. a. 486. a. 492. b. 497. a. 504. a. 505. a, b. 507. a. 519. b. 522. a. 578. b. 657. b. 661. a. 670. a. 561. a. 727. a. 729. a, b. 749. b.
Ammonius, T. I. 621. b. T. II. 493. b.
Amos Propheta, T. I. 327. 618. a. 667. a. T. II. 35.
Anacreon, T. I. 526. a. T. II. 98. b.
Anaſtaſius Bibliothecarius, T. I. 665. b. T. II. 248. a. 341. b.
Anaxagoras, T. I. 9. b. 16. a. 18. 430.
Andreas Cæſarienſis, T. II. 362. b.
Andreas Patricius, T. I. 79. b. 609. a, b. 611. a. 649. a. 651. a. 654. b. 686. a. 689. b. 692. b. 707. a.
Angeloni (Franciſcus) T. II, 438. b. 475. a.
Anſbertus, T. I 700. b. 701. a.
Anſelmus (S.) T. I. 276. b. 628. a. 644. b. 665. b. 666. a.
Anthologia, T. II. 461. a.
Antimachus, T. I. 24. a.
Antoninus (S.) T. 666. a. 702. a.
Antoninus Martyr, T. II. 447. b.
Antoninus Philoſophus, T. I. 237. a. 239. b. 505. b. T. II 423. a. 477. b.
Antonius Auguſtinus, T. I. 385. b. 598. b. 603. b. 621. a. 685. b. T. II. 349. b. 350. a. 360. b. 372. b. 395. b. 396. a. 482. a.
Aphtonius, T. I 76. a.
Apollinarius, T. I. 632. b.
Apollodorus, T. I. 25. 38. b. 40. a. 75. b. 107. b. 603. b. 604. a, b. 605. b. 609. b. 614. a. 615. a. 616. b. 617. a. T. II. 174.
Apollonius, T. I. 38. a. 39. b. 44. b. 58. a. 246. b. 251. b. 605. b. T. II. 422. a.
Apollonii Scholiaſtes, T. I. 55. a. 58. a. T. II. 422. a.
Appianus, T. I. 129. b. 142. b. 156. b. 446. b. 616. b. 626. a. T. II. 404. a. 435. a. 459. a. 480. a. 586. b.
Apuleius, T. I. 9. b. 16. b. 19. b. 23. a. 27. b. 37. a. 45. a. 50. b. 52. a. 72. b. 129. a, b. 175. a, b. 179. b. 222. a. 309. a. 328. a. 347. a. 415. b. 462. b. 477. b. 509. a. 552. a 557. a. 567. a, b. T. II. 98. b. 99. a. 232. a 376. b. 387. a. 389. b. 414. a. 433. b. 451. a. 466. a. 484. a. 514. a, b. 515. a. 588. b. 673.
Aquila, T. I. 20. b. 668. a. 671. b.
Arabs Interpres, T. I. 106. a.
Aratus, T. I. 16. b. 158. a. 194. a. 372. b. 373. b. T. II. 48. b. 121. b.
Arboreus (Joannes) T. I. 700. b.
Archytas, T. I. 490. a.
Arethas, T. I. 703. b.
Ariſtides, T. I. 89. a. 359. a. T. II. 477. b. 479. b. 485. a.
Ariſtobulus, T. I. 276. a. 282. a.
Ariſtochius, T. II. 174.
Ariſtænetus, T. II. 99. a.
Ariſtophanes, T. I. 40. b. 243. a.
Ariſtophanis Scholiaſtes, T. I. 688. b. T. II. 450. a. 485. b.
Ariſtoteles, T. I. 8. b. 17. b. 18. a, b. 19. & *ibid.* a. 37. b. 39. a. 44. a. 46. a. 47. b. 89. b. 157. a. 161. & *ibid.* a. 175. b. 193. b. 194. b. 202. a, b. 211. b. 229. a. 248. a. 250. a, b. 255. a, b. 281. a. 291. b. 294. a. 360. a. 383. b. 398. a. 405. a. 420. a. 473. a. 487. b. 489. a. 495. b. 496. a. 497. a. 500. b. 515. & *ibid.* a. 519. a. 528. b. 551. a. 560. b. 565. b. 596. b. 599. b. 600. b. 603. a. 613. b. 622. a. 623. b. 632. b. 634. a, b. 640. b. 642. a. 644. a. 647. a.

Digitized by Google

b. 645. b. 651. b. 652 b. 653. a, b. 655. a. 661. b. 689. a. 690. a, b. 691. a. 692. b. 693. b. 694. a. 696. b. 697. a, b. 711. a, b. 712. a, b. T. II. 75. b. 76. a. 85. a. 88. a. 94. a. 96. b. 98. a. 100. a, b. 104. b. 105. b. 106. & *ibid.* b. 107. a, b. 109. a. 111. a, b. 113. b. 118. a. 137. b. 139. a, b. 144. a. 153. a. 157. a. 165. & *ibid.* a. 264. b. 384. a. 366. b. 367. b. 377. a. 466. a. 603. b.

Arnobius, T. I. 11. a. 17. a. 21. a. 36. a, b. 39. a, b. 40. b. 42. a, b. 46. b. 49. a, b. 50. b. 52. a, b. 53. a, b. 62. b. 71. b. 74. b. 75. a. 82. b. 85. b. 87. b. 90. b. 93. a. 95. b. 97. b. 102. b. 103. b. 104. a, b. 105. b. 109. b. 114. b. 116. a, b. 118. b. 127. b. 142. a. 165. a. 179. b. 182. b. 190. a. 245. a. 357. b. 383. a. 384. b. 392. b. 394. a. 395. a 430. b. 491. b. 492. b. 494. b. 496. a. 525. a. 573. b. 603. a. 605. a, b. 607. a, b. 608. b. 613. b. 614. a, b. 615. b. 616. a, b. 617. b. 619. a, b. 620. a. 622. a. 623. a. 625. b. 637. b. 642. b. 643. b. 682. b. 710. b. T. II. 98. b. 142. a. 196. b. 200. a. 214. a. 286. a. 291. b. 369. a. 371. a. 384. a. 386. a. 406. b. 429. b. 430. a, b. 446. a. 447. a. 449. a, b. 451. a, b. 452. b. 466. a. 485. a. 511. a. 522. b. 540. b. 556. b. 664. a.

Arrianus, T. I. 41. a. 175. b. 347. a. 389. b. T. II. 160. b. 431. b.

Artemidorus, T. I. 97. b. 113. b. 125. b. 516. a. T. II. 121. a.

Aſclepiades, T. I. 284. b. 526.

Aſclepius, T. I. 178. 509. & *ibid.* a, b. 641. b.

Aſconius Pedian. T. I. 481. a. 606. b. 642. b. 648. b. T. II. 365. a. 452. b. 469. b. 571. b. 695. a.

Aſterius Amazenus, T. I. 36. a. 51. b. T. II. 430. b. 438. a.

Athanaſius, T. I. 33. a. 35. b. 65. a. 93. a. 94. a. 134. a. 414. a. 432. b. 538. b. 632. b. 640. b. 670. b. 688. a. 696. a. T. II. 196. b. 670. a.

Athenæus, T. I. 83. b. 84. b. 104. b. 202. b. 227. a. 239. b. 246. b. 415. b. 417. b. 454. b. 457. a. 607. a 608. b. 612. a. 637. b. 648. b. 650. b. 651. b. 712. b. T. II. 437. a. 461. a. 626. b.

Athenagoras, T. I. 7. b. 64. a. 93. a. 622. b. T. II. 419. b. 654. b.

Auctor anonymus de Vitâ Conſtantini, T. II. 474. b.

— Diſſertationis Hiſtoricæ de Viſione Conſtantini, T. II. 500. a.

— Epitomes Temporum apud Scalig. T. II. 437. b. 517. a.

— Etymologici magni, T. II. 431. a. 439. b. 450. a. 485. a.

— Expoſitionis Symboli Apoſtolorum, T. I. 683. a.

— Expoſitionis totius mundi, T. II. 443. b.

— Ignotus de Conſulibus, T. II. 329. a.

— Notarum ad Dictyn Cretenſem, T. II. 666. a.

— De Pontificibus, T. II. 329. a.

— Συναγωγῆς ἱστοριῶν, T. II. 442. b.

— Theſauri Linguæ Latinæ, T. I. 608. a.

— Vitæ S. Artemii, T. II. 337. a.

— Vitæ S. Damaſi, T. II. 492. a.

— Vitæ S. Procopii Mart. T. II. 308. b.

— Vitæ Sept. Severi, T. II. 364. b.

Auguſtinus (S.) T. I. 5. b. 9. b. 10. a, b. 11. a. 14. a. 16. b. 17. a. 18. a, b. 19. a. 24. a. 39. a, b. 41. b. 42. a, b. 50. a. 51. a, b. 58. b. 61. a. 64. a. 65. b. 66. a. 70. a. 73. b. 74. a. 75. a. 76. a, b. 80. a, b. 82. a. b. 84. b. 85. a, b. 86. a. 87. b. 89. a. 90. b. 91. a. 95. a, b. 97. a. 101. b. 103. b. 105. b. 108. a. 116. a. 118. b. 122. a. 130. a. 131. b 140. b. 141. b. 144. b. 150. b. 154. 161. a. 163. a. 165. a. 169. b. 171. a. 174. a, b. 175. a, b. 177. a. 178. a, b. 180. a. 181. a. 192. a. 193. b. 195. b. 201. b. 208. a. 212. a. 228. b. 238. a. 239. a. 240. a. 244. a. 245. a. 247. a. 252. b. 254. a, b. 263. b. 264. a 266. a. 268. a, b. 276. a. 283. a. 284. b. 288. a. 290. b. 292. a, b. 294. a, b. 295. b. 297. a. 299. a. 303. b. 304. b. 310. b. 314. a. 316. b. 319. b. 322. b. 323. a, b. 325. b. 328. a. 332. b. 335. b. 339. a, b. 346. b. 348. b 350. a. 353. b. 354. a. 355. a. 459. a. 362. b. 366. a. 371. b. 374. a. 377. b. 389. b. 391. b. 395. a. 403. a. 430. b. 432. b. 438. b. 440. b. 452. 457. b. 467. b. 473. a. 477 a. 483. a. 490. b. 491. a. 492. b. 500. b. 501. b. 503. b. 504. a, b. 506. a. 508. b. 516. b. 519. a. 525. a. 537. b. 539. b. 549. a. 555. a. 556. a, b. 558. a. 560. b 561. a. 573. b. 580 a. 581. a. 599. a. 600. a. 601. a, b. 605. a, b. 607. a. 609. a. 611. a, b. 613. b. 614. a. 623. a. 625. b. 627. b. 628. a. 631. a. 632. a, b. 634. a. 636. a. 637. a, b. 638. b. 640. a, b. 642. a. 643. a. 651. b. 653. a, b. 656. a. 658 b. 660. b. 662. a. 663. a, b. 664. a, b. 665. a, b. 666. a. 667. b. 670. b. 671. b. 681. a, b. 682. a, b. 683. a. 686. b. 688. a, b. 690. 694 a. 697. b. 698. a, b.

699. a. 700. a, b. 703. b. 704. b. 705. b. 706. a. 708. b. 709. a. T. II. 52. a. 56. b. 74. b. 106. b. 117. b. 118. a. 143. b. 144. b. 156. b. 185. a, b. 196. b. 200. a. 280. b. 282. b. 286. b. 292. a. 293. a. 331. a. 337. b. 340. a. 360. b. 362. a, b. 369. b. 377. b. 433. a. 447. a. 485. b. 514. a, b. 545. a, b. 554. b. 564. a. 613. b.

Auguſtinus Eugubinus, T. I. 659. a. 664. a.

Auguſtinus Steuchus, T. I. 14. a. 30. a. 212. b. 284. b. 598. b. 600. a.

Avicenna, T. I 632. b.

Aul. Gellius, *Vide* Gellius.

Aurel. Victor, T. I. 54. a, b. 55. a. 75. a. 104. a. 635. a. T. II. 189. b. 193. b. 207. b. 217. a. 218. b. 247. b. 248. a. 279. a. 284. b. 286. b. 287. a. 289. b. 290. b. 296. a. 304. b. 305. a. 307. a. 309. a. 311. a. 312. a, b. 315. a, b. 319. a. 320. b. 321 b. 322. a, b. 325. b. 326. b. 329. a. 330. a. 334. a. 335. b. 341. b. 342. a. 343. b. 363. a, b. 364. a. 376. a. 379. b. 400. a, b. 409 b. 412. a. 414. a 415. b. 417. a. 433. a. 435. b. 436. b. 438 a, b. 440. a, b. 441. b. 442. b. 443. a, b. 445. a, b. 457. a, b 459. b. 461. b. 462. b 463. a, b. 464. b. 470. b. 472. a, b. 473. a, b. 475. a. 481. a. 482. b. 487. b. 488. a. 494. a. 496. b. 502. b. 503. b. 505. a. 507. a. 518. b. 572. a. 573. a, b. 574. b. 586. a. 587. a. 589. a. 590. a, b. 591. b 592. b. 694. b. 599. a. 600. a. 631. b. 639. a., b. 641. a. 645. b. 647. a, b. 670. a. 686. a. 694. b. 699. b. 731. a.

Auſonius, T. I. 17. a. 436. a. 584. b. 613. b. b. T. II. 263. b. 362. b. 366. b. 553. a. 573. a.

Aymo, T. I. 255. b. 639. b. 653. a 700. b. T. II. 444. a. 445. a. 477. b. 484. a, b. 488. a. 492. b. 496. b. 502. b. 507. a.

B.

BACON (Rogerius) T. I. 666. a.

Balæus, T. II. 428. a.

Baldricus Niviomenſis, T. II. 27. b.

Balduinus (Franciſcus) T. II. 309. b. 377. a. 521. a 687. b.

Baluzius, T. I. 5. a. 56. b. 93. b. 296. b. 354. 588. b. T. II. 180. a. *& paſſim infrà.*

Banierus, T I. 49. a.

Bannes (Dominicus) T. I. 640. a.

Baronius, T. I. 354. b. 432. b. [illegible]. b. 612. b. 665. a. 682. a. 684. b. 701. a. T. II. 279. b. 282. a. 283. a. 285. b. 293. a. 295. b. 296. a, b. 298. b. 309. b. 311. a, b. 337. a. 342. a, b. 403. a. 421. b. 426. b. 430. a. 500. a. 547. a. 555. a. 583. b. 629. a. 631. a. 689. a.

Barthius, T. I. 3. b. 4. a. 57. a. 83. b. 104. a. 132. b. 320. b. 321. b. 342. b 347. a. 462. a. 491. b. T. II 50. b. 360. a. 374. a. 435. b. 437. b. 449. a. 452. a. 456. a. 505. a.

Baruch Propheta, T. I. 303. b. 671. b.

Baſilicorum libri, T. II. 340. a.

Baſilius (S.) T. I. 33. a. 36. a. 122. a. 144. a. 154. a. 234 b. 255. a. 300 b. 471. b. 525. b. 546. b. 617. b. 623. a. 627. b. 628. a, b. 630. b. 632. b. 636. a. 640. b. 643. a. 644. a. 653. a. 663. b. 667. a. 670. a. 688. b. 692. a. 694. a. 703. b. 711. a, 712. a, b. T. II. 74. a. 76. b. 130. a. 138. b. 156. b. 196. b. 144. b. 553. a. 624. b.

Baſnagius (Samuel) T. I. 332. b. 333. b. T. II. 184. b.

Battely (Joannes) T. II. 591. b.

Baudelotius de Dairval, T. II. 450. b.

Bauldri (Paulus) T. II. 192. b. *& paſſim infrà.*

Bayle, T. I. 363. b.

Beckius, T. II. 633. a.

Beda, T. I. 255. b. 283. a, b. 295. a, b. 296. a. 556. a. 580. b. 627. b. 628. a. 630. b. 635. a. 636. b. 639. b. 653. b. 656. a, b. 658. a, b. 664. b. 665. a, b. 666. a. 698. b. 699. a.

Bellarminus, T. I. 432. b. 491. a. 507. b. 574. b. 704. b. T. II. 521. b.

Bellonius (Petrus) T. I. 160. b.

Bergerus (Nicolaus) T. II. 518. a.

Bernardus (S.) T. I. 173. b. 335. b. 414. a. 603. a. 638. a. 703. b.

Beroaldus, T. I. 73. a. 610. a, b. 692. b.

Beſſarion Cardinalis, T. I. 599. a. 651. b.

Betuleius, T. I. 24. b. T. II. 88. a. *& [illegible] que paſſim infrà.*

Beza, T. I. 321. b. T. II. 565. a. 682. b.

Bion, T. I. 7. b.

Birgerus rex, T. II. 380. a.

Blanckardus, T. I. 82. b.

Blaucanus (Joſephus) T. I. 256. a.

Blondellus (David) T. I. 24. a. 26. b. 27. a. 333. a.

Blondus, T. 412. b.

Boccatius, T. I. 573. b. 607. b.

Bocharthus (Samuel) T. I. 37. b. 41. b. 45. a. 49. a. 54. a. 58. a. 108. b. 172. a. 293. a. T. II. 359. b. 4. 382. b. 447. a. 448. a. 497. a.

Boeclerus, T. II. 362. b. 366. b.

Digitized by Google

Boethius, T. I. 399. a. 647. a. T. II. 381. a. 532. a.
Boethus, T. I. 669. b.
Boherellus, T. II. 228. a. 250. b. 535. a. & *paſſim infrà.*
Bollandus (Joannes) T. II. 296. a.
Bonamicus (Franciſcus) T. II. 106. b.
Bonaventura (S.) T. I. 574. a. 622. b. 627. b. 629. b. 630. b. 638. b. 639. a. 640. a. 641. a. 654. a. 669. a. 670. a. 681. b. 683. a. 703. a. 711. a.
Bongarſius (Jacobus) T. II. 608. a.
Borrichius, T. I. 100. b. T. II. 321. a.
Boſius, T. II. 351. a. 459. a. 483. a, b. 490. b.
Boſquetus (Franciſcus) T. II. 298. a.
Boſſuetus, Epiſc. Meld. T. II. 623. a. 629. a. 651. a. 653. a. 657. b. 673. a. 689. a. 705. b.
Boxhornius, T. I. 83. a.
Braſichellus, T. I. 32. b. 170. a. 173. a. 256. b.
Briſſonius, T. I. 19. b. 156. b. 598. b. 612. b. 616. b. 648. b. 686. b. T. II. 211. a. 375. b. 377. a. 380. b. 391. b. 441. a. 465. a. 485. a. 691. a.
Brodæus, T. I. 418. b. 603. b. 692. b.
Brouwerus (Chriſtophorus) T. II. 279. a.
Bucherius (Ægidius) T. II. 279. a. 280. a. 313. a. 397. a. 409. b. 429. b. 545. b.
Buchnerus, T. II. 372. a. 376. b. 393. a.
Bucholſerus, T. I. 282. b.
Budæus, T. I. 4. a. 25. b. 129. a. 148. a. 194. a. 198. b. 199. b. 279. a. 463. a. 605. b. 608. a. 615. a. 631. b. 632. b. 633. a. 648. b. T. II. 349. b. 378 a.
Bulengerus (Cæſar) T. II. 203. b. 299. a. 363. b. 465. a. 483. b.
Bulteau (Ludovicus) T. I. 68. b.
Burchardus, T. I. 175. b.
Burnetus, T. II. 194. a. 440. a. 594. b. 661. b.

C.

CÆREMONIALE Epiſcop. T. II. 625. b.
Cæſar (Julius) *Vide* Julius.
Cæſarius, T. I. 255. a. 653. a.
Cajus Juriſconſ. T. I. 691. a. T. II. 352. a. 395. b.
Calcagninus (Cælius) T. I. 645. a.
Calepinus, T. I. 170. a.
Callimachus, T. I. 39. b. 43. b. 53. a. 606. b 650. b.
Callimachi Scholiaſtes, T. I. 419. a.
Callixtus (Georgius) T. II. 362. b.
Callixtus (Nicephorus) T. I. 620. b. T. II. 294. a. 297 a. 301. b.
Calpurnius, T. I. 104. a. T. II. 95. b.
Calviſius (Sethus) T. II. 316. a. 328. a.
Cambdenus, T. II. 217. b. 311. a. 312. b. 313. a.
Cangius (Carolus) T. II. 188. b. 203. b. 209, b. 212. a. 216. b. 231. a. 245. a. 286. b. 292. b. 306. b. 309. b. 312. a. 315. a. 318. a. 326. a. 331. a. 340. a. 366. a. 374. a. 375. a. 398. b. 403. b. 417. b. 438. a, b. 453. b. 454. b. 460. a. 461. a, b. 471. a. 474. a. 478. a. 487. b. 500. b. 501. a. 586. b. 587. a. 611. a. 616. b. 625. a, b. 628. b. 657. a. 670. b.
Caniſius, T. II. 298. a. 336. a.
Canterus (Guillelmus) T. I. 603. a. 604. b. 607. a, b. 608. b. 649. a.
Canterus (Theodorus) T. I. 651. a. 679. b.
Canterus (Thomas) T. I. 218. a. 260. b.
Capellus (Jacobus) T. II. 513. b.
Carion, T. I. 656. a.
Carrio (Ludovicus) T. I. 615. a, b.
Carteſius (Renatus) T. I. 194. a, b. 528. b. T. II. 94. a.
Caſaubonus (Iſaacus) T. I. 33. b. 41. a. 89. b. 98. a. 362. b. 434. b. 502. b. 548. a. T. II. 234. a. 248. b. 282. b. 293. b. 310. b. 311. a. 312. a. 313. b. 326. b. 333. b. 341. b. 362. a. 363. b. 378. a. 424. a. 430. a. 435. b. 437. a. 440. b. 455. b. 458 b. 468. a. 486. a. 489. a. 509. b. 517. a. 652. b. 717. a. 755. b.
Caſſianus, T. I. 175. b. 176. b. 627. b. 628. b. 638 b. 639. b. 641. a. 645. a. 672. b. 708. a. T. II. 56. a.
Caſſiodorus, T. I. 238. b. 642. b. 665. b. 671. b. T. II. 302. b. 415. b. 455. b. 475. b. 575. a. 590. a. 613. a. 626. b. 710. a.
Caſſius Juriſc. T. I. 692. a.
Caſſius Severus, T. I. 61. a. T. II. 467. a.
Caſtalio (Sebaſtianus) T. II. 274. a. 283. a.
Caſtellanus, T. II. 485. b.
Catharinus, T. I. 700. b.
Cato, T. I. 51. b. 415. b. 490. a. T. II. 375. a.
Catullus, T. I. 69. a. 604. b. 609. b. T. II. 440. a. 457. a. 458. a. 475. b. 713. b.
Cauſſinus (Nicolaus) T. II. 251. a.
Cebes, T. I. 435. b.
Cedrenus, T. II. 237. b. 333. b. 343. b. 415. b. 437. b. 461. b. 652. b.
Cellarius, T. I. 2. a. 25. b. 36. a. 56. b. 107. a. 113. a. 128. b. 141. b. 185. a. 199. b.

Digitized by Google

211. b. 214. a. 230. b. 273. b. 291. b. 297. a. 325. a, b. 376. b. 414. a. 424. b. 431. b. 468. a. 469. a. 470. a, b. 473. b. 531. b. T. II. 84. a. 91. b. 95. b. 105. a. 223. a. 242. b. 243. a. 263. a. 380. a.

Cellier (Pater le) T. I. 28. b.

Celſus, T. I. 341. a. 438. b. 480. a. 549. b. 610. a. 689. a. T. II. 101. a. 102. a. 103. a. 104. a. 227. a. 381. a. 382. b. 695. b.

Celſus Juriſc. T. I. 603. b.

Cenſorinus, T. I. 162. a. 169. b. 175. b. 176. a. 440. b. 441. b. 634. a. 637. a. 645. b. T. II. 105. b. 106. a. 107. a, b. 350. 388. b. 676. b.

Chalcidius, T. I. 17. a.

Chalucius, T. II. 374. a.

Chariſius, T. II. 301. a.

Chartarius, T. I. 51. b.

Chevræus, T. II. 441. a, b. 447. b.

Chiffletius (Franciſcus) T. II. 278. b. 279. a. 298. b. 314. b. 317. b. 335. b. 337. a.

Chimentellius, T. II. 435. b.

Choulius, T. II. 501. a.

Chriſtmannus, T. II. 429. b.

Chriſtophorſonus, T. II. 230. b. 305. a. 306. b. 319. a. 323. b. 328. b. 330. b. 333. b. 340. b. 347. a. 415. b. 430. a. 515. b. 519. a.

Chronica Georgii Epiſc. Ambianenſis, T. II. 32. b.

Chronicon Alexandrinum, *aliàs* Paſchale, T. II. 284. a, b. 285. b. 293. b. 300. b. 301. a. 305. b. 309. a. 320. a. 327. a. 329. a. 335. a. 397. b. 398. b. 399. a. 400. a, b. 401. a, b. 402. b. 403. b. 415. b. 423. b. 424. a. 436. b. 516. a. 517. a. 555. b. 574. b. 582. a. 617. a. 710. a.

Chronologia Monachi Altiſſiodorenſis, T. II. 481. b.

Chryſippus, T. I. 18. & *ibid.* b. 24. T. II. 148. a.

Chryſoſtomus (S.) T. I. 85. a. 144. a. 170. b. 171. b. 172. b. 178. b. 241. b. 248. a. 255. a, b. 295. b. 298. b. 332. b. 334. b. 335. a. 423. a. 430. b. 438. a. 471. a. 508. b. 546. a. 628. a. 630. a, b. 635. b. 637. b. 639. b. 641. a. 644. a, b. 653. a, b. 663. b. 666. a. 667. a. 668. a. 670. b. 671. b. b. 688. a. 693. a, b. 703. b. 709. a. T. II. 56. a. 74. b. 248. a. 303. b. 328. a. 342. a, b. 362. a. 428. b. 479. b. 495. a. 553. a. 624. b. 659. a. 676. a. 755. b.

Ciacconius (Petrus) T. I. 22. b. 56. b. 202. b. 599. b. 600. b. 607. a. 608. a. 613. b. 645. a. 646. b. 711. b. T. II. 79. a. 291. a. 371. a.

Cicero, T. I. 4. a, b. 7. a, b. 8. & *ibid.* a, b. 9. b. 11. a. 14. a. 15. a. 17. a, b. 18. a, b. 19. & *ibid.* a, b. 21. a, b. 22. a, b. 23. b. 27. b. 33. b. 35. a. 37. a. 39. & *ibid.* a, b. 40. b. 42. a, b. 43. b. 44. b. 49. a, b. 51. & *ibid.* a, b. 52. a. 53. & *ibid.* b. 58. & *ibid.* a. 59. a. 62. b. 64. & *ibid.* b. 67. & *ibid.* b. 68. 69. & *ibid.* a. 70. a, b. 72. a. 73. b. 74. a. 75. b. 78. b. 79. & *ibid.* b. 82. a. 83. b. 85. b. 86. a. 87. a, b. 91. b. 95. b. 97. a. 102. a, b. 113. b. 117. b. 119. 123. & *ibid.* b. 126. b. 127. a, b. 128. a, b. 131. & *ibid.* a, b. 132. a, b. 134. a, b. 135. a. 137. & *ibid.* b. 138. b. 139. b. 140. a, b. 141. a, b. 142. a. 146. & *ibid.* a, b. 151. b. 152. a. 155. & *ibid.* a, b. 156. a. 160. & *ibid.* b. 162. a. 163. a. 164. a. 165. b. 166. a. 170. a. 175. a. 179. a, b. 180. b. 192. a, b. 194. a, b. 195. a. 197. b. 199. b. 200. a. 201. a. 202. b. 203. a. 204. b. 205. b. 206. a. 207. b. 209. a. 211. b. 212. a, b. 213. a, b. 216. a, b. 217. b. 220. & *ibid.* b. 221. b. 223. a, b. 224. a. 226. & *ibid.* b. 227. b. 228. b. 229. & *ibid.* a. 233. & *ibid.* b. 234. a. 236. b. 237. a. 239. b. 240. a, b. 241. a. 242. & *ibid.* a, b. 243. & *ibid.* a, b. 246. a. 247. a. 248. b. 251. a. 252. a, b. 253. b. 254. a. 257. & *ibid.* a. 258. & *ibid.* a, b. 261. a. 263. b. 264. a, b. 265. a, b. 266. a, b. 267. & *ibid.* a. 269. & *ibid.* b. 281. b. 288. a. 290. a. 291. a. 312. b. 313. b. 314. b. 319. b. 322. b. 339. a. 340. a. 342. a. 343. a. 345. a. 348. a. 352. b. 367. b. 373. a. 374. a. 375. a. 376. a, b. 380. b. 382. a. 383. a. 387. b. 388. b. 391. b. 394. a. 397. a, b. 398. b. 399. a. 402. a. 403. a. 405. a. 407. b. 408. a. 414. b. 416. a, b. 417. b. 418. a, b. 419. b. 420. a. 434. b. 435. b. 438. b. 442. b. 443. b. 446. b. 447. a, b. 448. a, b. 451. & *ibid.* b. 452. a. 454. b. 457. b. 459. a, b. 460. & *ibid.* a. 461. & *ibid.* a, b. 462. & *ibid.* a. 463. & *ibid.* b. 464. a. 465. & *ibid.* b. 466. & *ibid.* a, b. 472. a, b. 476. a. 480. b. 481. a. 482. & *ibid.* a. 484. a. 485. & *ibid.* a. 486. & *ibid.* b. 487. a. 488. b. 489. a. 490. a. 491. b. 502. & *ibid.* a. 505. & *ibid.* b. 506. a. 507. & *ibid.* b. 508. a. 513. a. 514. a, b. 518. a. 519. & *ibid.* a. 520. b. 521. a. 524. a. 525. a. 527. a, b. 528. b. 535. a. 536. b. 537. a, b. 538. b. 539. a, b. 540. & & *ibid.* a. 541. & *ibid.* b. 542. b. 544. & *ibid.* b. 545. & *ibid.* b. 549. b. 554. a, b.

Digitized by Google

555. & *ibid.* a, b. 558. a. 560. a. 565. b. 575. b. 578. & *ibid.* a. 592. b. 596. a. 598. b. 599. a, b. 602. a. 603. b. 604. a. 605. a, b. 606. b. 607. a, b. 608. b. 609. a, b. 610. a, b. 611. a, b. 612. a, b. 613. a. 615. b. 616. a. 621. b. 624. b. 625. a, b. 626. a. 634. a, b. 638. a. 640. a. 641. b. 642. a, b. 644. a, b. 645. a, b. 646. a, b. 647. a, b. 648. b. 649. b. 650. b. 651. b. 652. a, b. 654. b. 683. a. 686. a, b. 687. a, b. 688. b. 689. a, b. 690. a, b. 691. a, b. 692. a. 693. a. 694. a. 696. a, b. 697. a, b. 698. a. 711. a, b. 712. a, b. T. II. 7. & *ibid.* a. 12. 21. 24. 43. b. 44. a. 52. b. 58. b. 64. a. 72. b. 73. b. 74. & *ibid.* a, b. 75. b. 85. a. 88. a. 91. a, b. 93. a. 95. a. 98. a. 101. a. 108. a. 114. 116. a, b. 119. a. 120. a, b. 125. a. 128. a, b. 131. a. 132. a. 133. a. 137. a. 138. & *ibid.* b. 140. b. 141. a. 142. a, b. 143. a. 144. a. 146. a. 148. a. 149. a. 150. a. 152. a. 153. & *ibid.* a, b. 154. a. 155. a. 156. b. 160. & *ibid.* a. 162. a. 164. & *ibid.* b. 165. a. 166. a. 167. a. 170. a, b. 171. a. 173. b. 174. b. 175. a. 184. b. 195. a. 196. b. 197. b. 198. a. 203. b. 207. a, b. 212. b. 213. a. 214. a. 217. a. 221. a. 222. a. 223. a. 225. a. 237. b. 242. a. 248. a. 280. a. 299. a. 332. b. 341. b. 347. a. 349. b. 351. a, b. 358. b. 359. a. 364. a. 366. a. 367. a, b. 371. a, b. 372. a. 377. a, b. 378. a. 380. b. 381. b. 383. b. 385. a. 386. b. 410. b. 414. a. 428. a. 430. a, b. 437. b. 439. b. 440. a. 445. b. 451. a. 453. b. 458. b. 459. a, b. 468. a, b. 470. b. 474. b. 475. b. 476. a. 478. a, b. 479. a. 481. b. 483. a, b. 485. a. 489. a. 494. a. 502. b. 503. a, b. 506. a. 535. b. 537. b. 539. b. 544. b. 545. a. 565. b. 566. b. 570. a. 576. b. 592. a. 593. b. 604. a, b. 605. a. 607. b. 609. b. 611. b. 624. b. 628. b. 632. b. 633. a. 634. a. 635. a. 637. b. 646. a. 647. a. 650. a. 652. b. 653. b. 655. b. 662. a. 666. a. 668. a. 669. b. 675. a. 677. a. 678. b. 681. a. 685. a. 686. b. 691. a. 692. b. 693. a. 694. b. 697. b. 701. a. 715. b. 723. a. 724. b. 726. b. 732. a. 733. b. 734. a. 736. b. 737. a. 742. a. 745. a. 749. b. 755. a, b.

Ciriacus, T. I. 632. b. 635. a.

Claudianus, T. I. 42. b. 74. b. 99. a. 101. a. 108. b. 128. b. 132. b. 176. a. 424. a. 561. b. 572. a. 573. b. 608. b. 625. a. 637. a. T. II. 240. a. 263. b. 265. a, b. 266. b. 267. a, b. 268. a. 269. a. 364. b. 368. a. 377. b. 390. a. 407. b. 455. b. 511. b. 538. b.

Cleanthes, T. I. 8. a. 18. & *ibid.* b. 347. a.

Clemens Alexandrinus, T. I. 7. b. 14. a. 18. a, b. 21. b. 33. a. 36. b. 39. b. 50. a. 87. a. 92. b. 96. b. 105. b. 114. b. 127. b. 161. a. 170. a. 175. b. 276. a. 395. a. 401. a. 415. b. 418. a, b. 560. a, b. 561. a. 562. b. 598. b. 604. b. 605. a. 614. a. 639. a. 645. b. 658. a, b. 663. b. 665. a. 671. b. 699. b. 708. a. T. II. 55. a. 283. b. 449. b. 450. b. 451. b.

Clemens Romanus, T. I. 294. a. 332. b. 418. a. 419. a. 574. b. 601. a. 703. a.

Clemens Papa V. T. I. 622. b.

Clericus (Joannes) T. I. 113. a. T. II. 48. a.

Cluſius, T. I. 35. a.

Cluverius (Philippus) T. II. 322. a. 375. a.

Coccius, T. I. 574. b.

Codex Juris Græco-Romani, T. II. 340. a.

Codex Juſtiniani, T. I. 43. b. 179. b. T. II. 202. a. 300. b. 301. b. 302. b. 308. a. 337. b. 342. b. 399. b. 403. a. 427. a, b. 651. b. 748. b. 749. a.

Codex Theodoſianus, T. I. 43. a. 278. b. 612. b. 620. b. 645. a. T. II. 48. a, b. 98. b. 212. a. 215. a. 298. a. 334. a. 336. a. 338. a, b. 340. a. 342. b. 348. a, b. 459. b. 460. b. 469. b. 482. a. 486. a. 491. b. 503. b. 587. a. 613. b. 627. b. 656. a. 739. a, b.

Cœlius Rhodiginus, *Vide* Rhodiginus.

Cointius (Carolus) T. II. 403. b.

Collatio Carthaginenſis, T. II. 298. b. 340. a.

Colomeſius, T. II. 537. b. 541. a. 542. a. 543. a. 592. a. 616. a. 623. b. 636. b.

Columbus (Joannes) T. II. 183. a. & *paſſim infrà.*

Columella, T. I. 52. b. 87. a. 211. b. 264. b. 392. b. 633. b. 667. b. T. II. 139. b. 383. b. 392. b. 695. b.

Coluthus, T. I. 39. b.

Comeſtor (Petrus) T. I. 636. a.

Commodianus, T. II. 291. b. 298. b. 430. b. 625. a.

Concilium Agathenſe, T. II. 451. b.

—Anthiochenum, T. I. 671. b.

—Arauſicanum, T. I. 708. b.

—Bituricenſe, T. I. 260. b.

—Bracharenſe, T. I. 260. b. 634. b.

—Carthaginenſe, T. I. 492. b. 529. b. 663. b. 688. b.

—Chalcedonenſe, T. I. 669. b.

—Conſtantinopolitanum I. T. I. 669. b.

—Conſtantinopol. IV. T. I. 621. a.

—Eliberitanum, *al.* Illyberit. T. I. 260. b. T. II. 292. a. 454. b. 512. b.
—Emeritanum, T. I. 260. b.
—Epheſinum, T. I. 688. a.
—Florentinum, T. I. 704. a.
—Francofordienſe, T. I. 621. a.
—Gangrenſe, T. I. 618. a.
—Hiſpalienſe, T. I. 669. b.
—Laodicenum, T. I. 492. b. 618. b.
—Lateranenſe, T. I. 628. a. 629. b. 641. a. 670. b. 688. a.
—Levomicenſe, T. I. 260. b.
—Mediolanenſe, T. I. 260. b.
—Milevitanum, T. I. 635. a. T. II. 498. b.
—Nannetenſe, T. II. 450. b.
—Nicenum I. T. I. 288. b. 300. b. 302. a.
—Nicenum II. T. I. 620. a. 621. a. 640. b.
—Romanum, T. I. 688. b.
—Toletanum, T. I. 634. b. 688. a. T. II. 515. a.
—Triburtinum, T. I. 260. b.
—Tridentinum, T. I. 621. a. 688. a. 704. a. 708. b.
—Turonenſe, T. I. 492. b.
—Viennenſe, T. I. 622. b.
Conſtantinus Harmenopulus, T. II. 340. a.
Conſtantinus M. Imp. T. I. 601. a. T. II. 139. b. 211. b. 284. a, b. 285. a. 295. a. 306. a. 309. b. 341. a. 463. b. 495. a. 578. b. 638. b. 661. a.
Conſtantinus Porphyrogeneta, T. II. 421. b. 462. b. 464. a. 472. b.
Copernicus, T. I. 194. b. 645. a.
Cordemoi, T. II. 112. b.
Cordouâ (Franciſcus de) T. II. 505. a.
Corippus, T. II. 464. a.
Cornarius, T. I. 97. b.
Cornelins Fronto, T. II. 119. b.
Cornelius à lapide, T. II. 347. b.
Cornelius Nepos, *Vide* Nepos.
Cottelerius (Joan. Bapt.) T. II. 181. a. 231. a. 331. a. 394. a.
Covarruvias (Didacus) T. I. 701. a. T. II. 267. a.
Craſſetius (Pater) T. I. 28. b.
Crinitus (Petrus) T. I. 607. a 610. b.
Cujacius (Jacobus) T. I. 612. b. 686. a, b. 711. b. T. II. 79. a. 349. b. 351. a. 395. a.
Cunæus, T. I. 303. a.
Cuperus, T. II. 181. a. *& paſſim infrà.*
Cuſa (Cardinalis de) T. I. 194. b. 645. a.
Cuſpinianus (Joannes) T. II. 237. b. 284. a. 295. a. 329. a. 333. b.
Cyprianus (S.) T. I. 19. a. 23. a. 35. b. 39. a. 51. b. 64. a. 65. a. 70. a. 85. b. 86. a. 89. a. 116. b. 143. b. 144. a. 177. a, b. 178. a. 182. b. 205. b. 286. a. 292. a. 294. a. 297. b. 298. b. 304. a. 306. a. 307. b. 320. a. 325. a, b. 327. a, b. 328. a. 344. a. 354. a. 371. a. 379. b. 420. b. 436. b. 462. a. 487. b. 490. b. 492. b. 493. a. 530. b. 573. b. 604. a. 607. b. 608. a. 618. b. 626. b. 627. a. 639. a, b. 641. b. 659. a, b. 660. a. 662. a. 663. a, b. 664. 666. a, b. 667. a, b. 668. a, b. 669. a. 670. b. 671. a, b. 672. a. 681. a, b. 682. 683. a. 684. a. 688. a. 691. b. 706. b. 709. a. T. II. 200. a. 203. a. 217. b. 298. b. 299. a. 358. a. 361. b. 364. b. 372. b. 373. a. 376. a. 383. b. 384. a, b. 386. a. 390. a. 403. b. 512. b. 531. b. 533. a, b. 560. b. 579. b. 617. a. 632. a. 633. a. 655. 673. b.
Cyryllus (S.) T. I. 14. b. 15. b. 103. a. 159. b. 341. b. 276. b. 283. a. 289. a. 295. b. 303. a. 403. b. 556. a. 599. a. 602. a. 635. 639. b. 655. b. 658. a, b. 664. a. 665. a. 666. a. 667. a. 668. a. 669. a. 670. b. 671. b. 681. b. 688. a. 694. b. 698. b. T. II. 196. a. 479. b. 637. b.

D.

DALLÆUS (Joannes) T. I. 28. b.
Damaſcenus (Joannes) T. I. 35. a. 213. a. 238. a. 266. b. 600. a. 620. a, b. 621. a. 627. b. 632. b. 638. b. 640. a. 641. a. 669. b. 670. b. 681. a. 700. b. 708. b. T. II. 431. a. 601. b.
Danæus, T. II. 498. a.
Daniel Propheta, T. I. 242. a. 301. *& ibid.* a. 332. a. 388. a. 561. a. 562. a. 563. b. 566. a. 571. a. 618. a. 700. a. T. II. 36. a.
Davenantius, T. I. 230. a.
David Propheta, T. I. 9. b. 13. a. 20. b. 31. b. 59. b. 122. a. 127. a. 130. a. 164. b. 255. b. 290. b. 300. 301. 303. 305. 306. 307. *& ibid.* b. 310. a. 315. 316. 321. b. 323. 325. 326. 327. a. 329. 346. b. 411. b. 425. a. 438. b. 451. b. 466. b. 472. a. 477. a. 483. a, b. 505. b. 510. b. 525. a. 526. a. 536. a, b. 537. b. 546. a. 556. b. 558. b. 569. b. 571. a. 575. b. 622. a. 624. a. 636. a. 653. b. 664. b. 667. a. 671. a. 691. a. 693. a. 699. a. T. II. 30. 34. 36. 48. 55. *& ibid.* a, b. 56. b. 67. 364. a. 389. a. 532. b. 723. b.
Daviſius, T. II. 3. a. 12. b. 19. b. 48. a.
Dauſquius, *al.* Dauſqueius, T. II. 211. a.

375. a. 653. b. 665. b. 666. a. 667. a.
Decreta Pontificum, T. I. 452. a. 703. b.
De Dieu (Ludovicus) T. I. 322. a.
Demetrius, T. I. 282. a.
Demoſthenes, T. I. 83. b. 452. a.
Dempſterus, T. I. 19. b. 24. a. 72. a. 75. a. 83. a. 86. a, b. 90. a. 91. b. 95. b. 98. a. 104. b. 139. b. 223. b. T. II. 367. a.
Dialogus de claris Oratoribus, T. II. 337. a.
Dickinſon, T. I. 60. b. T. II. 337. a.
Dictys Cretenſis, T. I. 258. b. T. II. 721. a.
Didymus, T. I. 106. 107. 632. b. T. II. 13.
Digeſta, T. II. 295. b. 310. a. 663. b.
Dio Caſſius, T. I. 20. b. 89. a. 176. a. 368. a, b. 415. b. 610. a. T. II. 48. a. 187. b. 283. b. 303. b. 329. b. 362. b. 368. b. 373. a, b. 376. a. 390. a. 404. a. 409. b. 415. a. 425. a, b. 430. b. 431. b. 465. b. 467. a. 497. b. 516. b. 530. a. 616. b. 725. b.
Dio Chryſoſtomus, T. II. 448. b. 449. b.
Diodorus Siculus, T. I. 36. b. 37. a. 38. a. 39. a, b. 41. a. 47. b. 54. b. 60. & *ibid.* a. 74. b. 75. b. 80. a, b. 81. b. 94. b. 96. a. 98. a. 103. a. 106. b. 125. a. 160. b. 172. b. 222. a. 254. b. 293. b. 418. a, b. 559. b. 560. a, b. 561. a. 603. b. 604. a, b. 607. b. 608. a. 611. a. 614. b. 615. a. 625. a. 634. a. 638. a. T. II. 437. a. 497. b. 626. b.
Diodorus Tharſenſis, T. I. 637. b. 644. b.
Diogenes, T. I. 459. a. T. II. 114. a.
Diomedes, T. II. 112. b. 113. a. 369. b. 383. b. 446. b.
Dionyſius Alexandrinus, T. I. 599. b. 620. b. 630. b. 641. a. 643. a. 670. b. 704. b. T. II. 437. b. 479. b.
Dionyſius Halicarnaſſeus, T. I. 25. b. 26. a. 27. a. 54. b. 66. a. 71. a, b. 91. b. 93. a, 97. a. 101. b. 102. a. 103. a. 104. b. 138. b. 140. a, b. 141. b. 146. a. 368. b, 412. b. 453. b. 454. b. 601. a. 602. a. 607. a, b. 609. a. 611. b. 614. a. 625. b. 626. a. 642. b. 690. a. T. II. 48. a, b. 106. b. 232. a. 450. b. 452. b. 453. b. 719. a.
Dioſcorides, T. I. 507. a. 693. a. T. II. 396. b.
Dodwellus, T. II. 204. b. 230. b. 283. b. 294. a. 297. a. 298. a. 342. a. 398. b. 406. b. 409. a. 432. b. 515. a. 521. a. 561. a, b. 575. a. 576. b. 578. b. 580. b. 583. b. 584. a. 586. b. 590. a. 600. a. 605. a. 606. b. 607. a. 612. a. 628. b. 631. b. 633. a. 635. b. 639. a. 650. b. 651. a. 658. a. 659. b. 668. b. 671. b. 673. a. 699. a. 710. a. 711. a, b. 715. a. 716. b. & *paſſim infrà.*
Donatus, T. I. 494. a. 507. a. T. II. 472. b. 521. b. 593. b.
Donius (Joannes-Bapt.) T. II. 489. b.
Dorotheus, T. I. 282. a.
Douza (Franciſcus) T. I. 278. b. 384. b.
Druſius, T. I. 20. b. 170. a. 293. 294. a. 319. a.
Duarenus, T. I. 73. a. 610. b.
Du Cange, *Vide* Cangius.
Duns (Joannes) *Vide* Scot.
Dupin (Elias) T. I. 28. b.
Durandus, T. I. 639. a. 640. a. 654. a. 670. a.
Durantius (Jacobus) T. I. 684. a.

E

EGESIPPUS, *Vide* Hegeſippus.
Elias Cretenſis, T. I. 95. a. 255. a, b. 644. a. 653. a.
Elias Propheta, T. I. 207. 688. b.
Elmenhorſthius (Gebhartus) T. I. 7. a. 8. b. 16. b. 18. a, b. 35. b. 36. b. 38. a. 39. a. 41. a. 43. b. 75. a. 83. b. 103. b. 115. a. 310. b. 314. b. 359. b. 379. b. 491. b. 573. b. T. II. 135. a. 291 b. 373. a.
Empedocles, T. I. 165. 632. b. T. II. 118.
Ennius, T. I. 50. 52. 56. 61. 62. 69. b. 70. & *ibid.* b. 78. 94. a. 359. b. 385. a. T. II. 9. 91. a. 152. 366. b. 600. b. 667. a. 681. b.
Ephrem (S.) T. I. 700. b.
Epicharmus, T. II. 396. a.
Epictetus, T. I. 8. a. 16. b. 87. b. 249. a. 445. b. 506. a.
Epicurus, T. I. 7. 216. b. 231. a. 235. b. 261. 515. 553. 646. 650. a. T. II. 25. 114. a. 132. 161. 163.
Epiphanius (S.) T. I. 7. a. 16. a, 36. b. 42. b. 46. a. 47. b. 51. a. 53. a. 105. b. 127. b. 134. b. 165. b. 171. a. 177. a. 178. b. 195. b. 198. b. 202. a. 217. a. 238. a, 248. a. 250. b. 282. a. 298. b. 300. b. 304. a. 332. b. 339. b. 354. a. 365. a. 432. b. 520. a. 525. b. 558. b. 571. b. 605. a. 607. b. 621. a. 622. b. 627. b. 632. a. 641. b. 665. b. 672. a. 684. b. 688. b. 694. b. T. II. 142. a. 143. b. 153, b. 485. b. 547. a. 549. b.
Epiphanius Scholaſticus, T. II. 306. b. 319. a.

Digitized by Google

Eraſmus (Deſiderius) T. I. 126. b 148. a. 199. b. 215. b. 246. b. 259. b. 261. b. 339. b. 473. b. 603. b. 610. b. 683. b. T. II. 72. a, b. 73. a. 86. 97. b. 104. b. 344. b. 360. a.
Eratoſthenes, T. I. 25. 195. a. 254. a. 652. b. T. II. 456. a.
Erizzus, T. II. 374. a. 429. b. 505. a
Eſaias Propheta, T. I. 13. a. 255. b. 276. b. 298 & *ibid.* a, b. 300. & *ibid.* a, b. 301. & *ibid.* a, b. 303. 304. 305. 311. 316. 318. 322. 323. 325. 331 351. b. 411. b. 412. a. 457. a. 467. b. 472. a. 503. a. 558. b. 569. b. 580. b. 581. a. 585. a. 618. a. 653. b. 667. b. 681. b. 705. a. 709. b. T. II. 32. 34. 36. 57. 67. 68.
Eſdras, T. I. 292. b. 297. 324. 558. a. T. II. 36. 574. b.
Eſſarts (Dominus Des) T. I. 591.
Eſtheræ Liber, T. I. 563. a. 671. a.
Eſtius, T. I. 144. a. 174. a.
Evagrius, T. I. 419. a. 620. a. T. II. 615. b. 616. b.
Eucherius, T. II. 324. b. 676. b.
Eugippius, T. I. 580. a.
Euhemerus, T. I. 49. 57. 76. 107. T. II. 9. 10. 14. 152.
Eumenius, T. II. 286. b. 312. b. 313. a, b. 322. a. 323. a. 324. b. 330. a. 421. b. 422. a, b. 423. a. 439. b. 442. a. 460. b. 461. a. 470. b. 471. b. 479. a. 494. b. 503 b. 595. a. 673. a.
Eunapius, T. I. 367. a. 596. a.
Evodius Upſalenſis, T. II. 332. b.
Eupolemus, T. I. 282. a.
Euripides, T. I. 24. b. 38, b. 39. b. 52. a. 76. a. 156. b. 197. b. 217. a. 242. b. 243. a. 252. a. 347. a. 399. b. 415. b. 458. a. 505. b. 609. b. 645. a, b. 651. a. T. II. 259. b. 364. b. 424. b. 439. b.
Euſebius, T. I. 5. a, b. 15. a. 17. a. 22. a. 25. b. 35. b. 47. a, b. 50. a. 61. a. 64. a. 82. b. 83. b. 93. a. 94. b. 96. a. 102. a. 108. a, b. 116. a, b. 125. b. 135. a. 136, a. 168. b. 174. a. 175. a. 211. a. 218. b. 247. a 248. a. 250. b. 276. a. 282. b. 283. b. 284. a. 290. b. 295. a, b. 298. b. 300. b. 304. a. 306. b. 308. a, b. 310. b. 317. b. 339. b. 346. b. 347. b. 353. b. 365. a. 390. a, b. 417. b. 432. b. 458. a. 515. a. 537. a. 558. a. 560. a. 579. b. 581. b. 588. b. 597. b. 599. a. 601. b. 606. b. 607. b. 612. a. 614. a. 615. a. 618. a, b. 619. a. 620. b. 623. a. 631. a. 639. a. 640, a. 655. a, b. 658 a. 658. a, b. 659. a. 663. a, b. 664. b. 665. a. 671. b. 672. b. 684. b. 686. a. 688. b. 692. b. 699. b. 704. b. 705. b. T. II. 142. a, b. 143. a, b. 187. a, b. 188. a. 189. a. 191. a. 197. a, b. 198. b. 200. a, b. 201. a. 202. b. 205. b. 212. b. 217. a. 223. a. 224. b. 226. b. 229. a, b. 232. a, b. 239. b. 240. b. 243. a, b. 244. a, b. 245. a, b. 246. a, b. 248. a. 279. a. 281. b. 283. b. 284. a, b. 285. a. 287. a, b. 290. a. 291. b. 292. b. 293. a, b. 294. a, b. 295. a. 297. a, b. 298. a. 299. b. 300. a. 303. b. 305. a, b. 306. a. 308. a. 309. a. 310. b. 312. a, b. 313. a. 315. a. 316. b. 319. a. 323. b. 324. b. 325. a, b. 326. b. 328. a, b. 329. b. 330. b. 331. a, b. 334. a, b. 336. b. 339. a, b. 340. a, b. 341. a, b. 343 a. 347. a. 348. a. 363. a. 373. b. 381. b. 382. a, b. 384. a. 387. b. 388. a, b. 390. b. 391. a. 393. a. 398. b. 405. b. 409. b. 412. b. 413. b. 416. b. 423. b. 431. b. 433. a. 436. a, b. 437. b. 441. b. 473. a, b. 476. a. 478. a. 479. b. 481. b. 482. a. 483. b. 484. a, b. 488. b. 491. a, b. 492. b. 495. a, b. 496. a. 497. b. 500. a. 502. b. 503. a. 504. b. 509. a. 515. b. 516. a, b. 519. a, b. 520. a, b. 522. b. 541. a. 554. b. 555. b. 559. a. 563. a. 565. a. 567. b. 573. a, b. 576. a. 577. a, b. 580. a. 583. b. 584. b. 585. a. 606. a, b. 607. b. 612. a. 613. a. 617. a. 618. a, b. 623. a, b. 624. a. 629. a, b. 631. a. 632. a. 642. b. 645. a. 650. b. 673. a. 691. b. 694. b. 699. a. 700. b. 701. b. 705. a. 706. b. 707. a. 708. a. 709. a. 713. b. 715. a. 717. a. 718. a. 732. a. 738. b. 746. a, b. 749. a. 750. b. 751. b. 752. a. b. 755. b.
Euſebius Cæſarienſis, T. I. 296. b. 665. b.
Euſebius Emiſſenus, T. I. 401. a. 644. b. 670. b.
Euſtachius, T. II. 100. a. 103. a.
Euſtathius, T. I. 72. b. 101. b. 645. b. T. II. 392. a. 434. b. 450. a. 467. b. 493. b.
Euthymius, T. I. 255. b. 653. a. 663. b. 664. a 681. a. 703. b.
Eutropius, T. I. 129. b. 182. b. 454. a. 477. b. 608. a. 655. b. T. II. 190. a. 191. b. 194. a. 198. a. 202. a. 207. b. 218. a. 219. b. 238. b. 285. a. 286. a. 287. b. 289. a, b. 292. b. 297. b. 299. b. 306. b. 308. a. 309. a. 310. b. 315. b. 319. a. 322. a. 324. b. 329. a. 330. a. 335.

Digitized by Google

a, b. 341. b. 363. a. 364. a. 365. b. 370. b. 401. a. 415. b 422. b. 433. a. 437. b. 438. b. 440. b. 441. b. 442. a, 443. b. 444, a. 445. a. 455. b. 457. b. 458. a. 462. b. 463. a. 472. a, b. 473. a. 474. b. 477. a. 480. a. 495. b. 499. a. 574. b. 581. a 590. a. 592. b. 595. a, b. 599. a, b. 613. a. 630. b. 640. a. 649. a. 655. a. 678. a. 681. a. 686. b. 688. b. 732. b. 741. a.

Eutychius, T. I. 335. b. T. II. 248. a. 328. a. 332. a 341. b. 343. b.

Eutymins Zygabenus, T. II. 447. b.

Extravagantes, T. I. 704. a. T. II. 286. a.

Ezechiel Propheta, T. I. 41. b. 183. a. 298. a. 388. a. 457. a. 481. a. 483. b. 503. a. 507. a. 584. a. 585. a. 706. a. 710. b. T. II. 55. b. 56. 57. 59. 68. 723. b.

F

FABER (Petrus) T. I. 176. a. 340. a. 343. a. 504. a. 643. b. 652. a. T. II. 451. a.

Fabius Victorinus, T. I. 340. a.

Fabricius, T. I. 170. a. 333. a. T. II. 120. a. 251. b. 351. b.

Faſti Alexandrini, T. II. 673. b.

Faſti Idaciani, T. II. 217. a. 279. a. 286. b. 299. b. 300. b. 301. a. 305. b. 306. a. 307. b. 308. a. 309. a. 313. a. 314. b. 320. a. 325. b. 326. a. 329. a. 330. a, b. 334. a, 335. b. 336. a. 398. a. 426. a. 460. a. 595. a. 648. a. 649. a. 650. b. 673. b. 689. b. 710. a.

Faure (Antonius) T. II. 291. a.

Feneſtella, T. I. 27. 412. b. 625. b. T. II. 174.

Fenellonius, T. II. 74. a.

Fernel, T. I. 641. a.

Ferrarienſis, T. I. 627. b.

Ferrarius, T. II. 438. a. 456. a.

Ferretius, T. II. 366. b.

Feſtus (Pompeius) 43. b. 46. a. 50 a. 57. a. 82. a. 87. a. 101. a. 102. b. 118. a. 159. a. 223. a. 242. a. 507. b. 611. b. 613. b. 625. b. 632. b. 633. a. 642. b. 692. a. T. II. 102. b. 103. a. 366. a. 369. a. 441. b. 451. a. 452. a. 469. a. 477. b. 483. a. 490. a. 603. b. 604. a, b. 612. a. 635. b. 694. a. 715. b.

Feſtus Rufus, *Vide* Rufus.

Ficinus (Marſilius) T. I. 600. a. 670. a.

Firmicus (Julius) T. I. 75. a. 97. a. 132. a. 134. a. T. II. 422. a 464. b. 479. b. 536. b.

Flaccus Siculus, T. II. 370. a.

Flaminius de Nobilibus, T. I. 656. a.

Florus, T. I. 70. b. 91. b. 129. b 136. b. 142. b. 197. b. 454. a. 461. b. 626. a. T. II. 118. b. 247. a. 368. a. 379. a. 469. b. 470. b. 481. b. 506. b. 572. a. 586. b. 593. b. 689. b. 728. b.

Fornerius (Guillelmus) T. I. 692. a.

Fornerius (Rad.) T. II. 431. b. 462. b. 465. a. 467. b.

Fourmont (Dominus) T. I. 22. a. 51. b.

Fragmentum S. Ambroſii, T II. 350. a.

Fragmentum de Conſtantio Chloro, T. II. 216. b. 220. a. 226. b. 243. b. 248. a. 286. a. 304. b. 305. b. 307. b. 309. a. 312. a. 315. a. 316. b. 318. a. 319. a. 320. b. 325. b. 326. b. 327. b. 329. b. 330 a. 335. b. 336. a. 338. a. 339. b. 343. a. 379. b. 422. a, b. 658. b. 668. b. 734. b.

Franciſcus Floridus, T. I. 685. a.

Francius (Petrus) T. I. 3. b. T. II. 48. b. *& utrobique paſſim infra.*

Francolinus (Marcellus). T. I. 296. a, b. 665. b. T. II. 281. b. 348. b. 394. b.

Freculphus, T. II. 356. b.

Freherus. T. II. 425 a.

Freinshemius, T. I. 108. b. T. II. 375. a. 455. b.

Frigellius (Edmundus) T. II. 89. b.

Frontinus (Julius) T. I. 613. b.

Fulgentius, T. I. 38. a. 40. b. 45. b. 46. b. 48. b. 58. b. 76. b. 158. b. 222. a. 430. b. 608. b. 688. a. T. II. 445. b. 604. b.

Fullerus, T. II. 369. a.

Fulvius Urſinus, T. I. 66. a. T. II. 364. b.

G

GABRIEL, T. I. 670. a.

Gæſius, T. II. 378. b.

Gale (Thomas) T. II. 534. a. *& paſſim infrà.*

Galenus, T. I. 18. a. 80. b. 150. b. 162. b. 194. a, b. 198. a. 216. b. 228. b. 234. b. 253. a, b. 263. a. 267. a, b. 550. b. 617. b. 623. a. 633. a. 692. a. 711. a. 712. a, b. T. II. 76. a. 83. a. 95. b. 96. b. 100. a. 102. a, b. 107. a, b. 112. b. 113. b. 157. b.

Gallæus (Servatius) T. I. 4. a. T. II. 44. b. *& utrobique paſſim infrà.*

Gallonis Conſtitutiones, T. I. 260. b.

Gallonius, T. II. 203. b. 373. b. 454. a.

Digitized by Google

456. a. 469. b.
Gaſſendus, T. I. 202. a. T. I I. 500. a.
Gatakerus, T. I. 238. a. 244. a. 505. b. 506. a. 520. a. T. II. 91. b. 93. a. 118. a.
Gaudefridus, T. II. 99. b. 103. a.
Gaza (Theodorus) T. II. 157. a.
Gelaſius Papa I. T. I. 260. b. 491. a, b. 669. b. 691. b. T. II. 310. a.
Gellius (Aulus) T. I. 4. b. 25. b. 26. a. 50. a. 51. b. 104. b. 118. a. 167. a. 199. b. 203. b. 213. a. 227. b. 235. b. 241. a. 247. b. 257. b. 258. a, b. 281. a. 359. b. 397. a. 440. b. 454 a. 463. a. 489. b. 494. b. 556. b. 590. a. 601. a. 611. b. 621. b. 633. b. 635. a. 645. b. 650. b. 654. a, b. 682. b. 686. b. 707. a. T. II. 19. & *ibid.* b. 98. b. 113. a. 134. b. 167. b. 351. b. 359. a. 360. b. 451. a. 456. a. 467. a. 469. b. 491. a. 666. a.
Genebrardus, T. I. 32. b. 81. b. 656. a, b.
Gennadius, T. I. 627. b. 635. b.
Gentilis (Scipio) T. I. 611. a.
Georgius, *al.* Gregorius, *vel* Theodorus Metochita, T. I I. 556. b.
Georgius Trapezuntius, T. I. 599. a.
Germanicus Cæſar, T. I. 42. b. 46. a. 57. 97. a. 100. 373. a. b. 374. a. T. II. 511. a.
Germanici Scholiaſtes, T. II. 456. a.
Germanus Conſtantinopolitanus, T. I. 556. a. 698. b.
Geſta Pontificalia, T. I. 18. b. T. II. 296. b.
Geſta Purgationis Cæciliani & Felicis, T. II. 293. b.
Girona (Antonius) T. II. 263. a.
Glareanus, T. I. 290. b. 601. b. 617. b. 663. a. 699. b. T. II. 360. b.
Gloſſæ veteres, T. I. 46. b. 82. a. 362. a. 419. b. 639. a, b. T. II. 318. a. 360. b. 366. b. 367. a. 368. a. 378. a, b. 380. b. 384. a. 390. a. 391. b. 406. b. 452. b. 587. a. 602. b. 624. b. 636. b. 652. a. 724. b.
Gloſſaria Labbæi, *Vide* Labbæus.
Goltzius, T. II. 230. a. 248. b. 363. b. 501. a. 518. a. 709. b. 736. b.
Gonzalez, T. II. 455. a.
Gothofredus (Jacobus, *al.* Dionyſius) T. I. 5. b. T. II. 165. a. 206. b. 215. a. 279. a. 304. a. 309. b. 310. a, b. 318. a. 338. a. 349. b. 386. b. 443. b. 451. b. 459. b. 467. b. 469. b. 482. a. 486. a. 489. a. 491. b. 500. a. 664. b. 739. b.
Grævius, T. II. 205. a, b. 211. b. 227. a, b. 232. a, b. 245. a, b. 247. a. 250. b. 428. a. 458. b. & *paſſim infrà.*
Granatenſis, T. II. 74. a.
Gratianus, T. I. 462. b. 491. a. 691. b.
Gregorius De Arimin. T. I. 628. a. 646. a.
Gregorius Magnus, T. I. 144. a. 430. b. 462. b. 471. a. 491. a. 506. a. 620. a. 621. a. 628. a. 630. b. 631. b. 640. a. 641. b. 688. a, b. 700. b. 703. a, b. T. II. 362. b.
Gregorius Nazianzenus, T. I. 35. b. 36. b. 105. b. 239. a, 255. a, b. 430. b. 614. a. 627. b. 632. b. 641. a. 653. a, b. 669. b. 670. b. 688. a. T. II. 74. b. 196. b. 359. b. 363. b. 368. b. 371. b. 382. b. 386. a. 388. b. 433. b.
Gregorius Nyſſenus, T. I. 117. a. 152. b. 618. b. 622. a. 631. a. 708. b. 711. a. 712. a, b. T. II. 71. b. 75. b. 76. b.
Gregorius Papa XI. T. II. 332. b.
Gregorius Turonenſis, T. II. 414. b.
Gronovius, T. I. 12. b. 25. b. 78. a. 79. b. 158. b. 451. b. T. II. 212. a. 227. b. 265. a. 359. a. 365. b. 366. a. 367. a. 373. a. 374. a. 376. a. 377. b. 378. b. 383. a. 386. a. 389 b. 486. a. 513. a. 526. b. 528. b. 540. b. 607. a. 616. b. 617. a. 637. a. 684. b. 740. b.
Grotius, T. I. 92. b. 159. a, b. 167. b. 337. a, b. 559. a. T. II. 359. b. 364. b. 482. a.
Gruterus, T. I. 66. a. 86. a, b. 90. a. 97. b. 463. b. 498. b. 611. a. T. II. 208. b. 242. a. 291. b. 307. a. 308. a. 318. a. 366. b. 369. a, b. 370. b. 375. a. 376. b. 400. b. 411. a, b. 413. b. 429. b. 430. b. 434. a, b. 439. a. 443. b. 446. b. 452. b. 480. b. 482. a. 504. b. 510. b. 514. a. 562. a. 723. a.
Guillelmus Pariſienſis, T. I. 628. b.
Gutherius (Jacobus) T. II. 450. a. 459. a. 483. a. 504. a.
Gyraldus (Gregorius) T. I. 25. a. 51. b. 65. b. 66. a, b. 107. b. 170. a. 600. a, b. 606. b 609. a. 612. b. 614. b 637. a.

H

HADRIANUS, *Vide* Adrianus.
Haloander, T. II. 360. b.
Hankius, T. II. 673. b.
Harduinus (Joannes) 396. b. 397. a. 416. a. 439. a. 449. b. 482. a. 510. b. 514. b. 516. a. 676. b.
Harpocration, T. II. 450. a.

Harvæus (Guillelmus) T. II. 107. a.
Haymo, *Vide* Aymo.
Hecquetius, T. II. 99. b. 100. b. 103. a. 106. b. 112. a. 121. b.
Hegeſippus, T. I. 95. a. 255. a, b. 644. a. 653. a. T. II. 360. b. 367. a. 371. b. 375. a. 383. b. 392. a, b. 429. b. 431. b. 543. b. 559. b. 564. b.
Heinſius (Nicolaus) T. II. 190. b. 203. b. 236. b. 250. b. 263. b. 265. a. 268. a. 269. a, b. 356. b. 360. a. 370. b. 378. a. 385. a. 390. a. 467. a. 511. b. 538. b. 582. a. 591. b. 631. b. 659. a. 660. a. 665. b. 667. b. 670. b. 683. a, b. 691. a. 699. b. 701. a. 702. a. 703. *& paſſim infrà.*
Heliodorus, T. I. 389. a.
Helladius, T. II. 382. b.
Henſchenius, T. II. 294. b. 297. a. 397. a.
Heraclides Ponticus, T. I. 26. 58. b. 475. [illegible] b.
Heraldus (Deſiderius) T. I. 44. b. 96. b. 115. a. 127. a. 190. a. 299. b. 314. a. 516. a. 625. a. T. II. 293. b. 384. a.
Hermannus (Conradus) T. I. 617. b. 656. a. 664. b.
Hermes, T. I. 23. a. 153. 160. 174. 178. 284. 286. 289. 524. 542. 552. T. II. 30. 153.
Hermias, T. I. 17. a.
Hermippus, T. I. 276. a.
Hermolaus Barbarus, T. I. 601. b. 608. a. T. II. 421. b.
Herodianus, T. I. 42. b. 65. a. 74. b. 140. b. T. II. 190. a. 362. b. 368. a. 369. a. 387. b. 413. b. 449. a. 462. a. 466. a. 469. a. 489. a. 673. b. 732. b.
Herodotus, T. I. 47. b. 69. b. 96. a. 108. b. 125. a, b. 131. b. 135. a. 238. a. 304. b. 417. b. 418. b. 419. a. 521. b. 548. a. 560. a, b. 604. b. 605. a. 615. a. 667. a. T. II. 292. b. 369. a. 382. a. 441. a. 447. a. 493. b.
Herwartus (Joan. Fredericus) T. II. 303. a. 312. b. 313. b. 314. b.
Heſiodus, T. I. 16. *& ibid.* a, b. 42. b. 44. b. 54. a. 59. a. 97. a. 103. a. 146. a. 174. 175. a, b. 278. a. 372. b. 435. a. 503. b. T. II. 17. 48. b. 73. b. 702. b.
Heſychius, T. II. 372. b. 444. a. 447. b. 448. a. 450. a. 467. b. 477. b. 538. b.
Heumannus, T. I. 15. a. T. II. 9. a, b. *& utrobique paſſim infrà.*
Hierocles, T. I. 9. b.
Hieronymus (S.) T. I. 5. b. 6. a. 13. a. 16. b. 20. a, b. 36. b. 71. a. 75. a. 76. b. 83. a. 88. b. 125. b. 143. b. 144. a. 150. b. 170. a. 171. a. 173. b. 175. b. 183. a. 232. a. 238. a. 241. b. 246. a. 251. b. 252. a. 255. b. 276. a. 282. a. 288. a. 294. a, b. 295. b. 298. b. 300. b. 303. b. 306. b. 325. a. 327. a, b. 328. a. 329. b. 332. a, b. 344. a. 348. b. 354. a. 361. b. 362. b. 363. a. 367. a, b. 378. a. 418. b. 430. b. 432. b. 436. a. 438. a. 456. b. 490. b. 494. b. 500. b. 505. a. 506. a. 526. a, b. 556. a. 557. b. 558. b. 563. a. 568. a. 579. b. 596. a. 600. a. 613. a. 617. a. 627. a, b. 628. a. 630. a. 637. b. 639. b. 653. b. 658. a, b. 662. a. 665. a. 667. a, b. 668. a, b. 671. a, b. 672. b. 682. a, b. 685. a. 688. a. 694. b. 698. a, b. 700. a, b. 703. b. 704. b. 709. a. 710. b. T. II. 56. a. 72. a. 114. b. 127. b. 135. a. 248. a. 263. a. 278. b. 280. a, b. 337. a. 341. b. 343. a. 344. a. 356. b. 358. a. 360. b. 362. a. 364. b. 372. b. 378. a. 382. b. 388. a. 390. a. 396. b. 433. a. 435. a. 441. b. 457. b. 461. b. 463. a. 492. a. 512. b. 617. a. 626. b. 651. a. 688. b. 695. b.
Hilarius (S.) T. I. 276. a. 292. a. 298. b. 335. b. 556. a. 627. b. 659. b. 662. a. 664. b. 671. b. 698. a. 700. b. T. II. 373. a.
Hincmarus, T. II. 367. a.
Hippocrates, T. I. 37. b. 158. a. T. II. 96. b. 100. b. 103. b. 105. b. 106. a. 107 a, b.
Hirtius, T. II. 404. a. 683. b.
Hiſtoria Miſcella, T. II. 313. a.
Hiſtoria Tripartita, T. II. 313. a. 452. b.
Hofmannus (Gaſparus) T. II. 392. a. 488. a. 494. a.
Holſtenius (Lucas) T. I. 363. b. T. II. 405. a. 449. b. 465. b. 469. b.
Homerus, T. I. 11. 31. b. 39. b. 40. *& ibid.* b. 41. a. 42. b. 44. b. 48. b. 66. a. 75. b. 76. a, b. 79. a. 80. a. 100. b. 103. a. 125. b. 158. b. 279. b. 287. *& ibid.* b. 292. b. 347. a. 366. b. 370. a. 538. a. 552. b. 572. b. 573. b. 604. a, b. 605. a. 633. b. 646. b. 654. b. 660. a. 667. b. 682. b. T. II. 7. 13. b. 131. b. 361. a. 364. b. 467. b. 538. a.
Homeri Apotheoſis, T. II. 446. a. 451. a. 452. b. 467. b. 475. b.
Homeri Scholiaſtes, T. I. 40. a, b. 603. b.
Honorius Auguſtodunenſis, T. I. 526. a. T. II. 356. b.

Horatius, T. I. 14. b. 41. a. 43. a, b. 46. a. 47. b. 65. b. 77. b. 97. a. 103. a, 123. & *ibid.* a. 126. b. 158. b. 176. b. 203. b. 250. a, b. 287. b. 343. a. 360. b. 363. b. 395. b. 406. b. 442. a. 443. b. 472. a. 506. a. 517. a. 524. b. 570. a. 576. a. 640. b. 650. b. T. II. 26. a. 73. b. 98. a. 100. b. 130. a. 139. a. 232. b. 266. b. 362. a. 376. b. 379. a. 443. b. 458. a. 459. b. 490. a. 525. a. 532. b. 538. a. 600. b. 648. b. 662. a. 665. b. 697. a. 719. a. 734. a. 736. a. 745. b.

Hornius, T. I. 200. b.

Hoſeas Propheta, T. I. 20. b.

Hoſpinianus, T. I. 118. a. T. II. 615. b.

Hotomannus, T. II. 467. b.

Huetius, T. I. 49. a. 150. a. 212. b. T. II. 456. a. 620. a.

Hugo Carenſis, T. I. 691. b.

Hugo Ferrarienſis, T. I. 609. a. 628. a.

Hugo Floriacenſis, T. II. 189. b. 434. b. 435. a. 438. b. 442. a. 471. b. 552. a.

Hugo à S. Victore, T. I. 171. a. 630. b. 632. b. 637. b. 641. a.

Hugolinus Martellus, T. I. 665. b. 666. a.

Humfridus (Laurentius) T. II. 571. b.

Hyginus, T. I. 36. b. 38. a. 39. a, b. 40. b. 44. a. 46. a. 52. b. 75. b. 76. a. 83. a. 97. a. 98. b. 222. a. 492. a. 611. b. T. II. 370. b. 456. a.

Hyppolytus Martyr, T. I. 700. a, b.

J.

JACOBUS Apoſtolus, T. I. 259. b. 466. b. 504. a. 573. a. 603. a. T. II. 55. & *ibid.* a. 57. 60. 736. a.

Jamblichus, T. I. 18. a. 212. a. 652. b.

Janſenius, T. I. 321. a.

Janus Guillelmius, T. I. 91. a. 205. a. 487. a. 601. b. 602. a. 610. a. 625. a. 645. a. 646. b. 647. a. 684. b. 691. a. T. II. 91. b. 93. a. 130. b. 172. a.

Janus Parrhaſius, *Vide* Parrhaſius.

Jeremias Propheta, T. I. 288. & *ibid.* a. 294. a. 296. & *ibid.* a. 298. & *ibid.* b. 303. 304. & *ibid.* a. 318. b. 321. b. 325. 328 330. 471. a. 472. a. 503. a. 658. a. 704. b. 710. b. T. II. 32. 35. 36. 477. a 479. b. 565. a, b. 571. b.

Ignatius Martyr, T. II. 327. a. 430. a. 641. b. 668. a. 687. b. T. II. 196. b.

Indiculus Depoſitionis Martyrum, T. II. 397. a.

Inſcriptiones Veteres, T. I. 412. a. 413. a. 424. b. T. II. 239. a. 307. a. 308. a. 318. a. 336. a. 369. a, b. 370. b. 372. b. 391. b. 400. b. 411. a, b. 432. b. 434. b. 443. a, b. 445. a, b. 446. b. 452. b. 458. a. 465. b. 467. a. 469. a. 475. b. 476 a, b. 477. a, b. 481. b. 482. a, b. 483. a. 489. b. 491. b. 492. a. 503. b. 504. b. 505. b. 506. a. 511. a, 513. b. 514. a, b. 518. a, b. 519. b. 520. a. 562. b. 737. b.

Joannes Abbas Biclarenſis, T. II. 299. a.

Joannes Andreas, T. I. 622. b.

Joannes Antiochenus, T. II. 370. b.

Joannes Apoſtolus, T. I. 30. b. 144. a. 164. a, b. 178. b. 197. a. 242. a. 268. b. 298. a. 310. a. 311. a. 312. a. 317. a. 320. a. 321. a. 325. b. 326. a. 328. b. 330. a. 341. b. 343. a, b. 348. a. 352. a. 378. b. 423. a. 425. a. 438. b. 471. b. 472. a. 483. a. 504. a. 510. a, b. 534. a. 537. a. 544. b. 562. a. 563. b. 564. b. 566. a. 568. a. 570. a. 571. a. 573. a. 575. b. 580. a, b. 584. a, b. 585. a, b. 618. a. 627. a. 629. b. 638. b. 647. b. 659. a. 661. a. 662. a. 700. a, b. 701. a. 702. a. 704. b. 705. a. 706. a, b. 710. b. T. II. 30. 37. a. 55. a. 67. 68. 129. b. 197. b. 425. a. 525. a. 534. a. 535. b. 539. b. 550. a, b. 551. a. 556. b. 564. b. 570. b. 571. a. 583. a. 601. a. 609. b. 657. b. 694. b. 722. a. 746. a.

Joannes Cauci, T. I. 182. a. 197. a. 375. a. 451. b. 459. a. 455. a. T. II. 100. a. 103. a. 171. a.

Joannes Damaſcenus, *Vide* Damaſcenus.

Joannes Gerardi, T. I. 335. b. 423. a.

Joannes Grammaticus, T. I. 631. a.

Joannes Lucidus, T. I. 656. a. 665. a. 666. a.

Joannes de Monte Regio, T. I. 666. a.

Joannes de Muris, T. I. 666. a.

Joannes Preſbyter Nicomedienſis, T. II. 339. b.

Joannes Sariſberienſis. T. II. 356. a. 560. a.

Joannes Theſſalonicenſis, T. I. 640. b.

Jobertus (Pater) T. I. 60. b.

Jobus, T. I. 20. b. 255. b. 466. b. 622. a. 630. a. 653. b. 794. a. T. II. 49. 55. 57. a. 477. a.

Joël Propheta, T. I. 327. a. 564. b. T. II. 121. a.

Jonas Aurelianenſis, T. I. 483. a. 631. a.

Jonas Propheta, T. II. 723. b.

Jonſius, T. II. 373. b.

Jornandes, T. II. 363. a. 400. a. 403. b. 440. a. 444. a. 457. b. 495. b. 573. b. 574.

Digitized by Google

b. 575. b.

Joſephus (Flavius) T. I. 7. b. 50. a. 106. a 170. a, b. 171. a, b. 177. a. 238. a. 240. b. 276. a. 284. a. 293. b. 294. b. 298. a. 307. b. 618. a. 624. a. 635. b. 637. a, b. 639. a. 641. b. 656. a. 657. b. 658. a, b. 659. a. 664. b. 665. a. 669. a. 672. b. 682. a. 698. b. T. II. 382. b. 389. b. 397. b. 403. a. 413. b. 416. a. 509. b. 569. a. 743. b.

Iræneus (S.) T. I. 72. a. 144. a. 268. b. 286. a. 300. a. 330. b. 331. a. 332. b. 338. a. 354. a. 430. a. 530. b. 556. a. 563. a, b. 573. a. 574. b. 620. b. 687. b. 692. b. 698. a. 700. a. 703. b. 708. b. T. II. 142. a.

Iſæus, T. I. 3. b. T. II. 566. b. & *utrobique paſſim infrà.*

Iſidorus Hiſpalenſis, T. I. 82. b. 159. a. 194. b. 203. b. 223. a, b. 262. a. 441. a. 600. b. 601. 4. 608. b, 610. a. 613. b. 627. b. 628. b. 632. a. 633. a, b. 638. b. 640. a. 644. b. 653. a. 656. a. 658. a, b. 665. a. 667. a. 671. a. 682. a, b. 688. a. 700. b. 701. a. 711. b. T. II. 85. a. 90. a. 97. b. 102. b. 106. b. 388. b. 392. a, b. 406. 454. b. 719. a. 741. a. 744. b.

Iſidorus Peluſiota, T. I. 8. b. 190. a. 496. a.

Iſocrates, T. I. 66. a. 82. a, b. 244. a. 651. a.

Itinerarium Antonini, T. II. 302. a. 339. a. 343. a. 406. b. 407. a, b. 412. b. 504. a.

Itinerarium Burdigalenſe, T. II. 341. a. 603. a.

Julianus Imp. *al.* Parabates, T. I. 69. b. T. II. 285. b. 288. a. 297. b. 312. b. 316. a. 365. a. 430. b. 457. b. 461. b. 472. a. 516. a. 592. a. b.

Julius Africanus, T. I. 60. b. 172. a. 658. b. 665. a. T. II. 360. b. 557. b.

Julius Cæſar, T. I. 4. a. 11. a. 89. a. 92. b. 238. a. 402. a. 428. b. 480. a. 614. a. 689. a. T. II. 95. b. 368. a. 458. b. 546. b. 580. b. 616. a. 638. a. 686. b. 696. a. 698. a.

Julius Capitolinus, T. I. 41. a. 65. a. 343. a. 613. a. T. II. 190. a. 235. b. 286. b. 360. b. 362. a. 370. b. 377. a. 378. a. 382. a. 387. b. 389. a. 414. a. 415. a, b. 416. a. 425. b. 430. a. 489. a. 586. a, 608. b. 651. b. 725. b. 733. b.

Julius Obſequens, T. II. 452. b. 459. a. 467. a.

Julius Pollux, T. I. 89. a, b. 613. b. T. II. 96. b. 100. a. 109. a. 110. a. 431. a. 691. b.

Junilius, T. I. 255. a. 644. a. 653. a.

Junius, T. I. 317. b. 626. a.

Junius (Franciſc. F.) T. II. 98. b.

Junius (Hadrianus) T. I. 97. a. 560. b.

Junius Philargyrus, T. II. 514. a.

Ivo Carnotenſis, T. II. 450. b. 691. b.

Juretus (Franciſcus) T. I. 83. a. 167. a. 490. b. 614. a. T. II. 309. b.

Juſtinianus Imp. T. I. 297. a. 467. a. 610. a, b. T. II. 336. b. 378. a.

Juſtinus Hiſtoricus, T. I. 30. a. 33. a. 37. a. 52. a. 83. a. 89. b. 93. a. 94. b. 99. a. 103. a. 159. b. 245. b. 290. a. 293. a. 603. b. 611. b. 613. b. 641. b. 698. b. T. II. 192. a. 197. b. 433. b 440. a. 464. a. 469. b. 477. b. 493. a. 503. b. 506. b. 587. a, b. 591. b. 608. a. 609. b. 613. a. 617. b. 638. a. 662. a. 665. a, 674. a. 704. b. 708. b. 713. b. 727. b. 728. a. 729. b. 734. a. 736. a. 740. b. 741. b. 742. a. 745. a. 746. b.

Juſtinus Martyr, T. I. 9. a. 14. a. 17. a. 18. b. 27. a. 117. a. 137. a. 175. b. 177. a, b. 255. a. 268. a. 284. a. 298. b. 304. a. 307. b. 324. b. 400. a, b. 416. a. 432. b. 556. a. 557. a. 558. a. 562. a. 573. a. 574. b. 600. b. 624. b. 639. a. 644. b. 653. a, b. 654. b. 659. a. 660. a. 670. b. 698. a, b. 699. b. 703. b. T. II. 613. b.

Juſtus Galilæus, T. I. 182. a.

Juſtus Lipſius, *Vide* Lipſius.

Juvenalis, T. I. 20. a. 38. a. 52. a. 72. a. 83. a. 85. b. 104. b. 125. b. 217. b. 223. b. 246. a. 269. b. 279. b. 312. a. 343. a. 368. a. 418. b. 432. a. 560. a, b. 647. b. T. II. 99. a. 100. b. 187. a. 458. b. 469. a. 506. b. 521. b. 647. a.

Juvenalis Scholiaſtes, T. I, 83. a. 98. a. T. II. 376. a. 438. a. 460. a. 506. b.

Juvencus. T. I. 16. b.

K

KALENDARIUM Romanum vetus, T. II. 293. a. 312. b. 313. a. 314. b. 315. a. 321. a. 335. b. 336. a. 409. a. 676. a. 701. a.

Kempius (Martinus) T. I. 20. b.

Keplerus, T. II. 547. b.

Kirchmannus (Joannes) T. I. 60. a. 64. a. 65. a. 125. a. 126. a. 368. b. T. II. 489. a. 525. a.

Digitized by Google

L.

LAbbæus (Philippus) T. II. 305. b. 315. a. 526. a. 545. b. 652. a. 660. a. 661. b. 721. b.
Laërtius, T. I. 7. a, b. 16. a. 17. a, b. 18. a, b. 120. a. 128. a. 150. b. 155. b. 156. a. 165. b. 175. a. 192. b. 194. a. 195. a, b. 196. a. 200. b. 202. a, b. 206. a. 209. a. 216. b. 222. b. 227. b. 235. b. 238. b. 239. a, b. 241. a. 244. a. 251. a. 252. a. 258. a, b. 259. a. 261. a. 275. a. 291. a. 433. a. 520. b. 537. a. 539. b. 551. b. 599. a. 644. a. b. 646. a. 647. b. 648. b. 649. b. 650. b. 652. a. T. II. 142. a, b. 143. a. 144. a. 145. b. 170. b. 174. b.
Lambecius (Petrus) T. II. 314. b. 335. b. 409. b.
Lambinus, T. I. 25. b. 69. a. 222. b. 235. b. 385. a. 590. a. 611. a. 649. a. 650. a. 707. b T. II. 164. b. 165. a.
Lampridius (Ælius) T. I. 75. a. 95. b. 126. b. 618. b. T. II. 184. a. 192. a. 203. a. 299. a. 301. a. 361. b. 448. a. 520. a. 586. b. 670. b. 706. a.
Langius (Guillelmus) T. II. 416. a. 429. b.
Langlæus T. II. 465. a.
Latinus Latinius, T. I. 451. b. 527. b. 607. a. 613. b. T. II. 156. b. 291. a. 348. b.
Laurembergius T. II. 434. b.
Lazius, T. II 434. b.
Leo Africanus, T. II. 498. a, b. 499. a.
Leo Imp. T. II. 455. a.
Leo Magnus, Papa, T. I. 165. a. 335. b. 430. b. 640. a. 669. b. 688. a. T. II. 338. a. 553. a. 583. b. 676. a.
Leonardus Auguſtinus, T. II. 466. b.
Leſtocq. (Nicolaus de) T. I. 5. b.
Levinus Lemnius, T. I. 641. a. T. II. 106. b.
Leunclavius, T. II. 568. b.
Libanius, T. II. 48. a. 455. a.
Libellus Precum Theodoſio & Arcadio oblatus, T. II. 442. a. 445. a. 465. a. 467. a. 505. b. 629. b. 708. b.
Lindenbrogius, T. I. 176. a. T. II. 106. b. 107. a.
Lipomanus, T. I. 81. b. 632. b.
Lipſius (Juſtus) T. I. 4. a. 20. a. 49. a. 362. b. 463. a. 682. a. 684. a. 701. a. T. II. 360. a 365. b. 373. a 378. a. 425. a. 431. b. 435. a. 451. b. 469. b. 483. a. 489. a. 563. b. 657. a. 665. a.
Livineius (Joannes) T. II. 324. a. 423. a. 430. a. 439. b. 441. b. 695. a. 715. b.
Livius (Tius) T. I. 26. b. 55. b. 66. a. 70. a, b. 83. a. 85. b. 86. b. 87. a. 91. b. 92. b. 97. a. 101. b. 102. a. 103. b. 105. b. 125. b. 128. b. 138. b. 140. a. 141. a. 142. a. 158. b. 179. b. 182. b. 212. b. 217. b. 223. a. 247. b. 250. a. 342. a. 347. b. 368. a. 397. b. 412. b. 413. a. 414. a. 480. a. 493. b. 495. b. 545. b. 570. a. 601. a. 611. b. 613. b. 614. a. 615. b. 625. a, b. 626. a. 635. a. 642. a. 643. a. 647. b. 651. b. 682. b. T. II. 177. b. 184. b. 190. b. 197. a. 201. b. 203. b. 206. b. 231. a. 286. a. 361. a. 366. b. 371. a, b. 373. b. 374. b. 375. a. 378. a, b. 379. a. 381. a. 389. b. 414. a. 430. a. 433. b. 449. b. 451. a. 455. b. 459. a. 484. a. 497. b. 502. a. 504. b. 506. b. 565. b. 580. b. 582. a. 607. b. 609. b. 614. b. 638. a. 640. b. 650. a. 655. a. 665. a. 677. a. 678. b. 681. b. 704. b. 715. b. 736. b. 747. a. 753. a.
Loenſem (Jacobus) T. II. 452. a.
Longinus (Dionyſius) T. II. 371. b.
Longuerue (Abbas Ludovicus du Four de) T. II. 248. b. 417. b.
Lorinus, T. II. 347. b.
Loydius (Guillelmus) T. II. 409. a. 494. a.
Lucanus, T. I. 9. b. 14. b. 39. b. 43. a. 92. a, b. 95. b. 96. b. 107. a. 134. b. 172. a. 232. b. 327. b. 368. b. 553. a, b. 614. a. 617. a. T. II. 364. b. 439. b. 724. b. 728. b.
Lucas Apoſtolus T. I. 198. a. 295. b. 298. a. 305. a. 310. a, b. 311. a. 312. a. 313. a. 317. a. 319. a. 321. a. 326. a. 327. a, b. 328. a. 329. a. 340. b. 341. a, b. 345. a. 382. b. 400. b. 423 a, b. 438. b. 456. b. 464. b. 469. b. 470. b. 471. a. 484. a. 503. a. 510. a, b. 537. b. 545. b. 556. a. 558. b. 559. b. 563. a. 564. b. 571. a. 574. b. 603. a. 641. b. 656. b. 667. b. 687. b. 690. b. 691. b. 698. b. 704. a. T. II. 33. a. 49. 55. & ibid. a. 56. 57. b. 60. 66. 114. b. 122. 183. b. 286. a. 359. b. 361. a. 369. b. 396. a, b. 397. a, b. 430. a. 526. a. 537. b. 538. b. 539. a, b. 549. b. 550. a, b. 551. a, b. 552. a, b. 553. b. 555. b. 557. a, b. 563. b. 601. a. 609. a. 615. b. 627. b. 631. a. 666. a. 682. b. 725. a.
Lucianus, T. I. 36. b. 38. a. 39. b. 40. a. 42. b. 43. b. 44. a. 45. b. 47. b. 74. b. 75. a. 76. b. 101. b. 103. a. 125. a. 135. a. 159. b. 161. b. 177. b. 194. a. 228. b.

Digitized by Google

238. b. 239. a, b. 241. b. 253. b. 259. a. 281. a. 417. b. 538. b. 560. a, b. 561. a. 573. b. 605. a, b. 606. a. 615. a. 618. a. 655. a. T. II. 368. b. 430. b. 439. b. 446. a. 447. a. 477. a. 534. a. 605. a.
Lucilius, T. I. 33. b. 105. 278. 384. 442. a. 446. a. 447. a. 483. b. 616. a. T. II. 12.
Lucretius, T. I. 71. *& ibid.* a. 95. *& ibid.* b. 102. 114. a. 121. *& ibid.* a. 156. a. 161. a. 162. *& ibid.* a, b. 194. a. 200. a. 221. 222. *& ibid.* a, b. 230. *& ibid.* a. 233. *& ibid.* a. 234. a, b. 235. b. 236. b. 239. b. 254. a. 262. a. 275. b. 310. a. 350. a. 359. b. 360. b. 385. a. 402. b. 433. a, b. 459. *& ibid.* a. 522. *& ibid.* a. 537. b. 546. *& ibid.* b. 547. *& ibid.* a. 548. a, b. 549. b. 551. *& ibid.* a. 573. b. 590. *& ibid.* a. 610. a. 614. b. 615. b. 622. b. 634. a. 644. a. 646. a. 649. b. 650. b. 652. b. 654. b. 683. a. 693. a. 694. a. 696. b. 697. a, b. 698. a. 711. a, b. 712. a. T. II. 14. 31. b. 76. a. 77. 79. a. 85. *& ibid* a. 86. b. 93. *& ibid.* a. 94. a. 119. a. 121. *& ibid.* b. 132. a. 138. b. 140. 145. b. 146. *& ibid.* b. 537. b. 641. a.
Luitprandus, T. II. 455. a.
Lycophron, T. I. 58. a. T. II. 430. b. 431. a. 448. a.
Lydiat (Thomas) T. II. 429. b.
Lyrâ (Nicolaus de) T. I. 254. a. 636. a. 652. b.
Lyranus, T. I. 168. b. 635. b. 657. a. 658. a.

M.

MABILLON (Joannes) T. II. 201. b. 432. b. 460. b. 479. a. 485. b.
Macarius, T. I. 176. b.
Macchabæorum Libri, T. II. 358. b. 359. a. 377. b. 382. a. 532. b. 537. b. 569. b. 616. b. 693. b. 704. b.
Macer, T. I. 198. a.
Macrobius, T. I. 15. b. 18. b. 39. b. 43. b. 51. a, b. 58. a, b. 59. a. 60. b. 83. b. 93. b. 94. a. 104. a, b. 105. b. 108. a. 133. a. 134. a. 155. a, b. 169. b. 174. b. 179. b. 194. a, b. 245. b. 246. a. 254. b. 258. a, b. 279. a. 347. b. 397. a. 418. a. 433. a. 458. a. 519. a. 520. b. 537. b. 538. b. 555. b. 556. b. 576. b. 607. a. 608. a, b. 611. b. 612. b. 613. b. 614. a, b. 615. b. 616. a. 626. a. 632. b. 637. a. 640. a. 644. a. 645. a. 652. b. 654. a, b. 681. b. 686. b. 696. a. 698. a. T. II. 53. a. 102. b. 117. a. 121. a. 142. b. 187. a. 296. b. 359. a. 433. b. 450. a. 453. a. 489. a. 602. b. 604. a.
Magiſter Sententiarum, T. I. 622. b. 628. a, b. 630. b. 634. b. 635. b. 637. b. 638. a, b. 639. a, b. 640. a. 656. a, b. 664. b. 667. a. 683. a.
Magius, T. I. 498. b. 690. b. 692. b. T. II. 434. a, b. 435. a. 456. a. 460. b.
Major, T. I. 641. a.
Malachias Propheta, T. I. 280. b. 297. *& ibid.* b. 330. a. 700. b. T. II. 36.
Malvenda (Thomas) T. I. 565. b. 568. b. 580. a. 583. a.
Mamertinus, T. II. 286. b. 288. a. 289. a. 367. a. 384. a. 438. b. 439. b. 440. a. 441. b. 443. a. 454. a. 487. b. 517. a, b. 588. b. 661. a. 671. a. 729. a. 741. b.
Mamertinus Epiſcop. Viennenſis, T. I. 547. a.
Mamora (Andreas) T. II. 501. b.
Manilius, T. I. 14. b. 52. a. 65. a. 69. b. 134. b. 652. b. T. II. 367. b. 428. a. 439. b.
Manutius (Paulus) T. II. 371. a. 389. b. 395. a. 694. a.
Marbodæus, T. II. 146. b.
Marca (Petrus de) T. II. 457. a. 464. b.
Marcellinus, *Vide* Ammianus.
Marcellus Empyricus, T. I. 321. b.
Marcus Evangeliſta, T. I. 305. a. 310. a, b. 311. a. 312. a. 313. a. 317. a. 320. a. 321. a, b. 322. a. 326. a. 327. b. 328. b. 330. a. 332. a. 340. b. 345. a. 500. b. 559. b. 563. a. 564. b. 618. a. T. II. 33. a. 59. 66. 369. b. 382. b. 396. a. 526. a. 549. b. 550. a, b. 551. a, b. 552. b. 553. b. 746. a.
Marianus Victorius, T. II. 344. a.
Marius Mercator, T. II. 350. b.
Marmora Arundeliana, *al.* Oxonienſia, T. II. 369. b. 371. a. 513. b. 575. a.
Martyrologium Germanicum, T. II. 432. a. 531. a.
Martyrologium Romanum, T. II. 298. b. 374. a.
Marſilius (Theodorus) T. I. 231. a. 641. a. 704. a.
Martialis, T. I. 54. a. 72. b. 125. b. 203. b. 560. b. 610. a. T. II. 92. b. 100. b. 267. b. 268. b. 432. b. 544. b. 560. b. 637. a. 715. b.
Martianus Capella, T. I. 26. a. 56. b. 62. a. 89. b. 175. b. 194. a. 195. a. 599.

a. 600. a, b. 608. a. 640. a. 648. b. 652. b. 653. b. 667. b.
Martianus Juriſconſ. T. I. 692. a. T. II. 493. a.
Martinus (David) T. II. 657. a.
Maſſonus, *Vide* Papirius.
Maſſurus Sabinus, T. I. 611. b. 682. b. T. II. 452. a.
Mathoud (Hugo) T. II. 522. a.
Matthæus Evangeliſta, T. I. 166. a. 168. b. 178. b. 198. a. 242. a. 268. b. 277. a. 278. a. 305. a. 310. a, b. 311. a. 312. a. 313. a. 317. a. 320. a. 321. a, b. 322. a. 326. a. 328. b. 330. a. 332. a. 340. b. 341. a. 345. a. 378. b. 410. b. 416. b. 456. b. 457. b. 462. a. 465. b. 466. b. 469. b. 471. b. 484. a. 488. a. 491. a. 500. b. 501. a, b. 502. a. 503. a. 510. a. 537. a. 544. b. 556. a. 559. a, b. 563. a. 564. b. 566. a. 569. a, b. 636. b. 637. a, b. 639. a. 640. a. 642. a. 687. b. 698. b. 705. a. T. II. 33. a. 49. 55. & *ibid.* a, b. 56. 57. & *ibid.* b. 59. 65. 66. 67. 114. b. 160. b. 184. b. 396. a. 411. b. 526. a. 538. b. 539. a., b. 549. b. 550. a, b. 551. a, b. 552. a, b. 553. a. 563. b. 582. b. 625. b. 630. b. 652. b. 671. a. 727. b. 742. b. 747. a.
Maucroix, T. II. 192. b. 243. a. 537. a. & *paſſim infrà.*
Mauritius Imp. T. II. 435. a.
Maurolicus (Franciſcus) T. I. 666. a.
Maximus Tyrius, T. I. 175. a. 711. a. T. II. 369. b. 447. a, b. 449. b.
Mazzonius, T. I. 646. a.
Mediobarbus, T. II. 405. a. 414. a. 416. b. 417. a, b. 418. a. 438. b. 501. b. 518. a, b. 737. a.
Meibomius, T. II. 450. b.
Mela (Pomponius) T. I. 30. a. 53. a. 92. a, b. 128. a. 172. b. 198. a. 418. a. 607. b. 638. a. T. II. 422. a. 439. a. 498. a.
Melchior Cano, T. I. 656. a.
Melito Aſianus, T. I. 282. a.
Menagius (Ægidius) T. I. 258. a.
Menander, T. I. 175. b. T. II. 433. a.
Mendoza, T. II. 455. a.
Menochius, T. I. 317. b. 344. a.
Menologium Græcorum, T. I. 620. a. T. II. 203. a. 292. b. 298. a, b. 339. a. 365. a. 401. b. 402. b.
Mercerus (Joannes) T. II. 340. a.
Merula, T. I. 17. b.
Metaphraſtes (Simeo) T. I. 620. a. T. II. 618. a. 756. a.
Methodius, T. I. 539. b. 639. a. 640. b. 694. b. T. II. 526. a.
Meurſius, T. I. 7. b. 76. b. 91. a. 97. b. 104. b. 108. a. 159. a. 367. b. 616. a. 617. a. 652. a. T. II. 430. b. 471. a. 477. b. 479. a. 652. b.
Micheas Propheta, T. I. 317.
Minutius Felix, T. I. 7. b. 8. a. 14. a. 17. b. 19. a. 23. a. 50. a. 64. a. 85. b. 87. b. 91. a. 92. b. 94. a. 95. b. 96. a. 98. a. 177. a, b. 247. a. 267. b. 273. b. 310. b. 359. b. 395. a. 401. a. 456. a. 490. b. 492. a, b. 493. a. 496. b. 505. b. 508. b. 599. b. 604. b. 607. a, b. 608. a. 611. b. 614. a, b. 618. a. 625. b. 626. a. 640. a. 641. a, b. 703. a. T. II. 128. b. 142. b. 152. a. 174. b. 364. b. 368. a. 373. a. 385. b. 452. a. 489. a. 521. a. 538. b. 602. b. 660. a.
Modeſtinus, T. I. 223. a. 500. a. T. II. 493. a.
Molanus (Joannes) T. I. 621. a.
Montozâ (Gaſpardus de) T. II. 608. a.
Morellius, T. II. 423. a. 478. a.
Moreri (Ludovicus) T. II. 357. b. 488. a 494. a.
Morinus (Joannes) T. II. 311. a. 322. b 330. a. 338. a.
Mornæus (Du Pleſſis) T. II. 360. a.
Moſes, T. I. 12. b. 54. a. 57. a. 80. a, b. 81. b. 106. a. 108. a. 117. b. 125. a. 152. b. 157. a. 164. b. 165. a. 167. a. 168. b. 170. b. 171. a. 172. a. 174. a. 289. b. 292. a, b. 293. a, b. 294. a, b. 303. a. 304. & *ibid.* a. 306. a. 318. 319. a. 321. b. 325. & *ibid.* b. 327. a. 330. a. 343. a. 344. a. 388. a. 425. a. 453. a. 466. b. 467. b. 483. b. 484. a. 491. a. 503. b. 508. b. 536. a, b. 548. a. 556. a. 558. a, b. 611. a. 618. a. 619. b. 622. a. 624. b. 634. b. 636. a. 664. b. 671. a. 682. a. 688. a. 689. a. 699. a. 708. a. T. II. 32. 34. 48. 55. & *ibid.* a. 56. & *ibid.* b. 59. a. 117. b. 239. b. 347. a. 364. a. 366. b. 370. a. 385. a. 391. b. 392. b. 447. a. 475. b. 477. a. 565. a. 644. b. 722. b.
Moyne (Stephanus le) T. II. 451. b.
Munckerus (Philippus) T. I. 97. a. T. II. 360. b. 396. a.
Muretus, T. I. 69. a. 148. a. 609. b. T. II. 459. a.
Muſæus, T. I. 100.
Muſculus, T. II. 306. b. 323. b. 340. b.
Muſonius, T. I. 37. b. 442. a.

Digitized by Google

Muſurus, T. I. 323. b. 698. a. 701. a.

N.

NÆVIUS, T. I. 25. 55. a.
Nannius (Petrus) T. I. 440. b.
Natalis Comes, T. I. 51. b. T. II. 433. a.
Nazarius, T. I. 27. b. T. II. 304. b. 335. a. 336. a. 337. b. 342. b. 440. a. 496. b. 499. b. 503. b. 733. a. 738. b. 748. b.
Nehemias Propheta, T. I. 297. a. 666. b.
Nemeſianus, T. II. 424. a.
Nemeſius, T. II. 116. 117. a.
Nepos (Cornelius) T. I. 60. 227. & *ibid.* a. T. II. 601. a.
Nicander, T. I. 100. b. 525. b. 551. a.
Nicanor, T. I. 24. & *ibid.* b. 97. a.
Nicephorus, T. I. 3. 53. b. 620. a. 704. b. T. II. 244. b. 320. a. 382. a. 388. b. 390. a, b. 416. b.
Nicetas Choniates, T. I. 665. b. T. II. 480. a.
Nigidius Figul. T. I. 682. b.
Noldius (Chriſtianus) T. II. 416. a.
Nonius Marcellus, T. I. 94. a. 136. b. 152. a. 235. a. 485. b. 488. b. 502. a. 616. a. 630. a. 633. b. 707. a. T. II. 96. b. 118. b. 203. b. 209. a. 331. a. 373. b. 383. b. 411. b.
Nonnus, T. I. 30. a. 89. b. 159. a. 278. a.
Noriſius (Henricus) T. II. 287. b. 326. a. 335. b. 341. a, b. 342. a. 374. a. 394. b. 395. a, b. 425. a. 456. b. 475. a. 483. b. 510. b. 517. a, b. 648. b. 704. b. 710. a.
Notitia Africæ, T. II. 298. b.
Notitia Imperii, T. II. 302. a. 366. a. 418. b. 444. a, b. 463. a. 467. a. 476. a. 497. a. 505. b.
Nourry (P. Nicolaus le) T. I. 28. b. 239. a. 493. a. 505. b. T. II. 181. b. 182. a.
Numenius, T. I. 655. a.
Nummi, & Numiſmata, T. II. 313. b. 315. a. 336. b. 363. b. 369. a, b. 374. a. 393. b. 397. b. 404. a, b. 414. a. 415. b. 416. b. 423. a. 428. b. 429. a, b. 433. b. 439. b. 440. a. 443. b. 449. b. 454. a. 456. b. 461. a, b. 462. a. 471. a, b. 472. a. 474. a. 475. a, b. 478. a. 479. a. 483. b. 489. a. 492. a. 500. a, b. 501. a, b. 511. a. 518. a, b. 522. a. 694. a. 709. b.

O.

OBRECHTUS, T. II. 448. b. 489. a.
Obſequens, *Vide* Julius.
Occo (Adolphus) T. II. 313. b. 314. a. 336. b. 374. a. 375. b. 405. a. 417. a.
Ocham, T. I. 703. b. 704. b.
Oecumenius, T. I. 703. b.
Oenomaus Cyricus, T. I. 29. b.
Oiſelius (Jacobus) T. I. 87. b. T. II. 48. b. 337. a. 364. b. 475. a.
Onuphrius Panvinius, T. I. 65. a. 600. a. 602. a. 665. a. 666. a. T. II. 293. a. 307. a. 313. b. 319. b. 329. b. 403. a. 426. a. 429. b. 636. b.
Opſopæus, T. I. 169. b. 285. a. 311. b. 570. b. T. II. 176. b.
Optatus Milevitanus, T. I. 59. b. 561. a. 699. a. T. II. 292. a. 297. b. 330. b. 364. a. 381. a. 455. b.
Oracula Sibyllina, T. I. 23. 25. a. 28. & *ibid.* b. 29. & *ibid.* a, b. 53. & *ibid.* a. 63. b. 67. & *ibid.* a. 158. & *ibid.* b. 164. & *ibid.* b. 169. 179. a. 285. a, b. 305. 311. 312. 313. 316. 318. 323. 324. 328. 329. 330. 536. 553. 561. a. 562. a. 564. 565. 568. 569. 570. 571. a. 578. 579. 580. 582. 584. 602. a. 607. b. 609. a. 634. a. 636. b. T. II. 30. 65. 175. 176. 177. 186. 283. a.
Origenes, T. I. 28. b. 76. b. 116. a. 172. a. 173. b. 175. b. 241. b. 268. b. 276. b. 298. a, b. 325. a. 574. b. 622. b. 627. b. 631. a. 638. a. 640. a, b. 644. b. 667. a. 703. b. T. II. 56. a. 132. b. 137. a. 196. b. 554. b.
Oroſius (Paulus) T. I. 5. b. 41. a. 129. b. 283. b. 293. a. 454. a. 604. b. 665. a. T. II. 226. b. 229. a. 312. b. 325. b. 327. b. 328. a. 329. a. 360. b. 437. b. 464. b. 499. b. 546. b. 557. a. 559. a. 563. a. 564. b. 567. b. 584. a. 617. a. 653. b. 673. a. 694. b.
Orpheus, T. I. 14. & *ibid.* b. 15. a. 31. 34. b. 39. b. 55. a. 61. 160. b. 289. 488. a. 555. b. 639. b.
Ortelius, T. II. 480. a.
Oſeas Propheta, T. I. 20. b. 329. T. II. 35. 56. 57.
Ovidius, T. I. 11. b. 14. b. 16. a, b. 17. 36. b. 37. a. 38. a, b. 39. b. 40. a. 42. a, b. 43. b. 45. a, b. 46. a, b. 47. b. 53. b. 55. b. 58. & *ibid.* a. 60. & *ibid.* a, b. 65. b. 66. a. 73. a. 74. b. 75. a.

Digitized by Google

b. 80. a, b. 81. a. 83. a. 84. a, b. 85. a. 86. b. 87. a. 88. b. 89. b. 90. a. 91. b. 93. b. 94. a. 95. a. 96. b. 97. a. 98. a, b. 99. a, b. 100. a, b. 101. a. 102. a. 115. b. 124. a. 125. a. 130. a, b. 133. b. 139. b. 140. a, b. 146. a. 152. 155. b. 156. a, b. 158. b. 159. a. 161. b. 172. b. 197. b. 203. b. 209. b. 222. a. 227. b. 232. b. 241. a. 373. a, b. 457. a. 459. a. 474. b 475. a. 501. b. 507. b. 521. a; b. 528. b. 545. b. 573. b. 580. b. 581. a. 603. b. 604. a, b. 605. a. 606. a. 610. b. 611. a, b. 612. a, b. 613. a, b. 614. a. 615. b 625. b. 645. a. 652. b. T. II. 48. b. 73. b. 74. b. 84. 88. a. 99. a. 101. a. 120. b. 170. 176. b. 213. b. 222. b. 263. b. 264. a, b. 265. a, b. 267. a. 302. a. 367. a, b. 370. b. 371. b. 372. a. 376. b. 377. a. 379. a. 383. b. 385. b. 392. a. 446. b. 452. a. 453. a. 455. a. 464. b. 474. b. 476. b. 477. a. 491. a. 508. a. 636. b. 639. a. 670. a. 701. a. 704. a.

P.

PACATUS, T. II. 387. a. 430. b. 439. b. 467. b. 468. a.

Pacianus, T. I. 355. a. 684. b. 703. a. T. II. 383. a. 384. a.

Pacuvius, T. I. 160. b.

Pæanius, T. II. 364. a. 365. b.

Pagius, T. II, 230. a. 237. b. 244. b. 248. a, b. 287. b. 300. b. 326. b. 357. b. 364. a. 371. a. 374. a. 375. a. 379. b. 380. a, b. 381. b. 382. a. 384. b. 387. b. 397. b. 398. b. 399. a. 400. a, b. 404. b. 405. a. 409. b. 413. b. 417. b. 425. b. 434. b. 438. b. 475. a. 516. a, b. 517. a, b. 518. a, b. 519. a. 545. a, b. *& paſſim infrà*.

Palæphatus, T. I. 606. b.

Palingenius, T. I. 436. b.

Palladius, T. I. 211. b. T. II. 139. b.

Palmerius (Matthæus) T. II. 437. a. 603. b.

Pamelius, T. I. 175. b. 627. a. 667. a, b. 668. a, b. 672. a. 684. a. T. II. 362. b.

Pancirollus, T. I. 399. a. T. II. 191. b. 365. b. 375. b. 385. b. 387. a.

Pandectæ Florentinæ, T. I. 4. b. 43. b. 635. a. 648. b. 690. a. T. II. 394. b.

Panegyricus Conſtantino dictus, T. II. 304. b. 319. a. 335. a. 473. b. 487. b. 496. b. 502. b. 503. a. 732. b.

Panegyricus Maximiano & Conſtantino dictus, T. II. 299. a. 305. b. 314. a, b. 316. a, b. 317. a, b. 324. a. 412. b. 421. b. 423. a. 443. a. 460. a. 464. b. 471. b. 510. b.

Pantinus (Petrus) T. I. 93. a.

Papebrochius (Daniel) T. II. 307. b. 556. a.

Papias, T. I. 168. b. T. II. 306. b.

Papinianus, T. I. 598. b. 625. b. T. II. 486. a.

Papinius Statius, *Vide* Statius.

Paræus, T. I. 10. b. 140. a. 152. b. 167. a. 168. b. 224. a. T. II. 375. a.

Pardiæus (Pater) T. I. 211. a.

Parmenides, T. II. 114. a.

Parrhaſius (Janus) T. I. 440. b.

Paſſio SS. Cæciliæ, Valeriani & Tiburtii, T. II. 468. a.

— S. Cypriani, T. II. 479. b.

— S. Felicis, T. II. 456. b.

— S. Luciani Mart. T. II. 331. b.

— SS. Perpetuæ & Felicitatis, T. II. 428. b. 455. b. 465. b. 466. b. 467. a. 507. a. 617. a. 696. a.

— S. Pionii, T. II. 401. b. 402. b. 403. a.

— S. Saturnini, T. II. 460. b.

— S. Suſannæ, *Vide* Acta.

— S. Victoris Maſſilienſis, T. II. 479. b.

Patinus, T. II. 386. b. 449. b. 505. a.

Patricius (Andreas) *Vide* Andreas.

Patricius (Petrus) T. II. 437. b.

Paulinus (S.) Nolanus, T. I. 392. a. 432. b. 439. a. 457. a. 508. a. 510. a. 574. a. 620. b. 688. b. T. II. 196. b. 199. b. 215. a. 373. a.

Paulus Apoſtolus, T. I. 8. b. 30. b. 52. a. 88. a. 122. a. 123. a, b. 135. a, 145. b. 158. a. 160. a. 166. a, b. 167. b. 168. b. 178. b. 183. a. 185. a. 191. a. 196. b. 215. a. 216. a. 230. a. 260. b. 269. b. 274. a, b. 276. a. 286. a, b. 287. b. 298. a. 299. a, b. 300. b. 302. b. 303. a. 307. a. 309. b. 321. b. 329. b. 330. a, b. 331. a. 337. a. 339. a, b. 353. a. 359. b. 371. b. 378. b. 399. b. 400. b. 423. a. 425. a. 442. a. 443. b. 452. b. 465. b. 472. a. 483. a. 484. a. 486. b. 496. a. 498. b. 500. b. 502. a. 504. b. 523. b. 534. a. 536. b. 537. b. 545. a. 556. a. 561. a. 566. a. 573. a. 579. a. 618. a. 622. a. 627. a. 632. b. 664. b. 693. b. 696. b. 699. a. 702. a. 704. a. 705. a. T. II. 55. a, b. 56. 57. b. 58. 59. 67. 109. a. 114. a, b. 121. b. 128. b. 129. b. 137. a. 157. b. 160. b. 173. b. 242. b. 358. b. 364. a. 369. b. 425. a. 428. b. 453. b.

Digitized by Google

464. b. 479. b. 521. a. 538. a. 552. a. 553. b. 567. b. 569. b. 570. a. 571. a. 572. a. 577. b. 609. a. 627. b. 632. a, b. 634. a. 667. b. 679. a. 721. b. 722. b. 745. a.

Paulus Burgenſis, T. I. 666. a.

Paulus Diaconus, T. II. 437. b. 438. b. 442. a. 443. b. 457. b. 458. a. 462. b. 463. b. 470. b. 472. a, b. 473. a, b. 487. b. 488. a. 494. b. 495. b. 496. b. 502. b. 504. b. 507. b. 518. b. 724. b.

Paulus Juriſc. T. I. 156. b. 491. b. 598. b. 625. b. T. II. 281. b. 310. b. 349. b. 350. b. 351. b. 394. b. 486. b. 664. a.

Paulus Middelburgenſis, *al.* de Middelburgo, T. I. 295. a. 296. a. 665. b. 666. b. T. II. 281. a. 349. b.

Pauſanias, T. I. 22. b. 36. a, b. 39. a, b. 40. a. 65. b. 66. a. 76. a, b. 83. b. 89. b. 97. a, b. 98. b. 227. b. 599. b. 601. b. 604. a. 612. a. 613. b. 618. a. 647. b. 710. b. T. II. 292. b. 404. a. 448. a, b. 449. b. 450. a, b. 461. a. 493. b. 511. a.

Pearſonius (Joannes) T. I. 333. a. T. II. 184. b. 631. a.

Pererius (Benedictus) T. I. 108. b. 301. a. 617. b. 635. b. 636. b. 658. a. 665. a. 671. a.

Perionius (Joachimus) T. II. 251. a.

Perſius, T. I. 38. a. 118. & *ibid.* b. 126. a, b. 176. b. 250. b. 363. b. 434. a. 624. a.

Petavius (Dionyſius) T. II. 286. b. 293. a, b. 300. a. 306. a. 316. a. 326. a. 341. b. 349. b. 426. b. 429. b. 472. a. 547. a. 573. b. 583. b. 585. a.

Petitus (Samuel) T. I. 500. a. T. II. 498. b.

Petitus (Petrus) T. II. 360. a. 451. a.

Petrarcha (Franciſcus) T. I. 140. a. 600. a. 609. a. 631. a. 651. a. 654. b.

Petronius, T. I. 557. a. T. II. 439. b. 454. a. 478. a.

Petrus Apoſtolus, T. I. 204. b. 268. b. 269. a. 306. b. 353. a. 465. b. 472. a. 556. b. T. II. 56. 60. 130. b. 561. a.

Petrus Bleſenſis, T. II. 553. a.

Petrus Ciacconius, *Vide* Ciacconius.

Petrus Diaconus, T. I. 670. b.

Petrus de Legationibus, T. II. 417. a.

Petrus Meſſias, T. II. 106. b.

Peutingerus, T. II. 302. a. 475. b.

Pezeronius, T. I. 49. a. 283. a.

Pfaffius, T. II. 2. a. 5. a. 13. a. 17. b. 23. b. 24. b. 26. b. 42. a, b.

Phædrus, T. I. 20. a. 224. a. 431. a. 459. b. T. II. 233. a. 387. a. 465. a. 475. b. 603. b. 637. b.

Phavorinus, T. II. 98. a.

Philaſtrius, T. I. 122. a. 255. a. 624. a. 639. b. 653. a. 665. a.

Philelphus (Franciſcus) T. I. 194. a, b.

Philo judæus, T. I. 8. b. 30. b. 115. b. 127. a. 130. a. 152. b. 158. a. 170. b. 172. b. 279. b. 515. a. 521. a. 617. b. 618. a. 619. a. 631. a. 634. b. 635. b. 637. b. 638. a. 640. b. 644. b. 652. a. 688. b. 698. b. T. II. 48. b. 145. b. 151. a. 440. b.

Philocalus, T. II. 315. a.

Philoſtorgius, T. I. 5. b. 632. b. T. II. 378. b. 470. b.

Philoſtratus, T. I. 38. b. 82. a. 99. a. 135. a. 217. b. 241. a. 367. a, b. 389. a. 417. b. 435. b. 613. b. 650. b. 651. b. 652. a. 685. a. T. II. 100. b. 369. a. 461. a. 479. b. 507. b.

Phlegon, T. I. 326. b. 327. b. T. II. 546. b.

Photius, T. I. 176. a. T. II. 448. a, b. 457. b. 471. a.

Phrigio, T. I. 283. a.

Phurnutus, T. I. 98. a.

Piccartus, T. II. 366. b.

Picus (Joan. Franciſcus) T. I. 179. a. 212. a. 334. b. 441. b. 644. a.

Pierius Valerianus, T. I. 609. a. 633. b. 683. a. 685. a, b. 686. a.

Pighius, T. I. 642. a.

Pimander, T. I. 23. & *ibid.* a. 53. a. 56. a. 160. b. 165. b. 178. b. 210. b. 291. b. 348. b. 398. b. 509. a. 599. b. 696. b. T. II. 66.

Pin (Ludovicus du) T. II. 498. b.

Pincianus, T. I. 610. b.

Pindarus, T. I. 39. a, b. 80. b. 100. b. 604. a. 605. b. T. II. 439. b. 440. a.

Pithæus (Petrus) T. I. 26. a. T. II. 298. b. 300. b. 304. b. 310. b. 443. b.

Pius (Baptiſta) T. I. 606. a. 685. a.

Plato, T. I. 8. a. 10. b. 11. a. 19. a. 23. a. 33. 35. b. 43. a. 46. a, b. 47. b. 58. b. 73. b. 80. b. 81. b. 82. b. 94. b. 103. a. 113. b. 115. b. 120. a. 131. a, b. 135. b. 153. b. 155. b. 158. a, b. 161. a. 166. a. 174. b. 175. a, b. 179. b. 190. a. 194. a, b. 195. a. 200. b. 222. a. 223. a. 237. b. 239. b. 243. 247. a. 248. a. 250. b. 257. a. 265. a. 267. b. 281. b. 360. a. 374. a. 398. b. 405. a. 416. b. 431. a.

Digitized by Google

434. a. 435. b. 442. b. 489. b. 492. a. 507. 508. a. 514. b. 515. a. 520. a. 522. a, b. 536. a, b. 537. a. 538. b. 539. 544. a. 547. a. 555. a. 565. b. 577. b. 599. a. 605. a. 612. a. 617. b. 621. b. 622. b. 623. a. 632. b. 633. b. 634. b. 640. a, b. 644. a. 645. a. 650. b. 651. a. a, b. 653. b. 687. a. 689. a. 691. a. 693. a. 694. a. 698. a. 710. a. 712. a, b. T. II. 30. 61. a, b. 62. 63. 64. a. 79. 91. a. 95. b. 101. a. 105. b. 111. a, b. 113. a. 128. a, b. 129. b. 132. b. 142. a. 153. a, b. 167. b. 413. b. 461. a.

Plautus, T. II. 14. a. 20. a. 33. b. 52. b. 76. a. 81. a. 97. b. 121. a. 162. a. 223. a. 314. b. 322. b. 375. a. 383. a. 385. a. 387. b. 392. a. 403. a. 461. a. 481. a. 610. a. 611. a. 616. b. 690. a. T. II. 86. a. 197. a. 210. a. 212. a, b. 216. a. 224. a. 347. a. 359. a. 366. b. 368. a. 370. b. 375. a, b. 379. a. 380. b. 383. b. 386. b. 455. b. 477. b. 503. a. 541. a. 543. b. 582. b. 588. a. 591. a. 601. a. 604. a. 624. b. 625. a. 657. b. 668. a. 670. a. 671. a. 693. b. 715. b.

Plinius, T. I. 8. b. 20. a. 24. a. 27. a. 29. a. 35. a. 37. a. 44. b. 50. a. 52. b. 57. b. 60. b. 72. b. 75. b. 80. a, b. 83. b. 84. b. 86. b. 87. a, b. 90. a, b. 92. b. 103. b. 104. b. 107. a. 108. a. 114. a, b. 126. b. 132. b. 133. a. 147. b. 155. b. 161. a. 169. b 172. b. 176. a. 194. a, b. 197. a. 211. b. 233. b. 243. a, b. 244. b. 250. b. 254. a. 261. a. 267. b. 293. b. 299. b. 319. b. 341. a. 368. b. 370. a. 386. b. 388. b. 389. a. 397. a. 418. a. 433. a. 440. a. 453. b. 458. b. 475. a, b. 481. b. 490. a. 494. a. 497. b. 500. b. 507. a. 518. a. 520. a, b. 521. a, b. 525. b. 551. a. 552. b. 560. a. 564. b. 565. b. 601. a. 603. a. 608. a. 611. a, b. 612. a, b. 613. a, b. 616. b. 621. b. 623. a, b. 625. b. 632. a. 637. a, b. 638. a. 644. a. 645. a. 652. b. 653. a, b. 667. a, b. 671. a. 689. a. 692. b. 693. a. 694. a. 701. a, b. 702. b. T. II. 75. b. 76. a. 89. b. 91. b. 96. b. 97. a. 98. a. 101. a. 103. a. 104. a, b. 106. a, b. 107. a. 111. b. 112. a. 139. a, b. 146. b. 157. a, b. 232. a. 265. b. 266. a. 267. a. 293. b. 298. b. 302. a. 332. b. 336. b. 363. b. 376. b. 382. b. 385. b. 392. a, b. 411. b. 416. a. 422. a. 423. a. 448. a. 449. b. 455. a. 467. a. 478. a. 484. a. 489. a. 493. b. 494. a. 497. a. 503. b. 509. b. 519. a. 586. b. 588. b. 591. a. 660. b. 664. b. 676. b. 698. a. 736. b.

Plinius Secundus, T. I. 125. a. 447. b. 454. a. 625. b. 648. b. 651. b. 686. b. T. II. 89. b. 95. b. 303. b. 355. b. 361. a. 409. b. 410. a. 455. b. 459. b. 479. b. 502. b. 520. b. 613 b. 639. b. 694. a. 695. 728. a. 740. b. 754. a.

Plutarchus, T. I. 3. a. 7. a. 8. b. 9. b. 17. b. 18. a, b. 29. b. 30. a. 39. b. 43. b. 49. b. 50. a. 51. a. 60. b. 64. a. 68. a. 70. a. 72. b. 85. b. 86. b. 90. a. 91. b. 94. a, b. 97. a. 101. a. 102. a. 103. a. 104. b. 105, a. 107. a. 121. b. 122. a. 125. b. 129. a, b. 130. a. 133. b. 134. a, b. 138. a. 140. a, b. 141. b. 142. a, b. 149. b. 150. b. 155. b. 156. a. 162. b. 165. b. 169. b. 172. b. 175. a, b. 177. a. 194. a, b. 217. b. 222. a. 223. a. 232. a. 233. a. 234. b. 235. b. 240. a, b. 243. b. 245. b. 248. b. 253. b. 254. a. 259. b. 266. a, b. 293. b. 397. b. 398. a. 418. a, b. 419. a. 433. a. 441. a. 442. a. 446. b. 454. a. 458. a. 460. b. 473. b. 486. a. 492. a. 493. b. 515. a. 520. b. 523. b. 528. b. 537. b. 542. a. 559. b. 560. a, b. 571. b. 599. a. 604. b. 606. a, b. 607. b. 610. a. 611. a. 612. a, b. 614. a, b. 615. a, b. 616. a, b. 623. a, 624. b. 625, b. 626. a. 634. b. 637. a. 638. a. 642. a. 643. a. 644. a; b. 647. b. 649. b. 650. b. 652. a, b. 683. a. 690. a, b. 696. b. 698. b. 711. a. T. II. 76. b. 105. a. 106. a, b. 107. a, b. 114. a. 115. a. 117. a. 138. a. 144. a. 145, b. 167. b. 186. a. 333. b. 352. b. 359. b. 360. a. 382. a, b. 434. a. 435. 440. a. 452. a. 455. b. 461. a. 472. b. 484. a. 489. a. 538. a. 615. a.

Politia SS. Metrophanis & Alexandri, T. II. 311. b. 312. a, b. 378. a. 458. a. 471. a. 472. a. 474. a. 484. b. 487. b. 496. a, a. 499. b. 503. a.

Politianus (Angelus) T. I. 55. a. 279. b. 399. a. 607. a; b. 655. a. T. II. 466. b.

Polyænus, T. I. 41. a.

Polybius, T. I. 125. b. 254. a. 368. b. 652. b. T. II. 378. a. 392. a. 439. a. 451. a. 493. a. 497. b. 627. a.

Polydorus Virgilius, T. I. 80. b. 611. a.

Polydorus Urbinas, T. I. 458. a.

Pomponius Lætus, T. I. 24. a. 412. b. 454. a. 493. b. 633. b. T. II. 421. b. 588. b.

Pomponius Mela, *Vide* Mela.

Pontacus (Arnaldus) T. I. 666. a. T. II. 299. b. 306. a. 309. a. 321. b.
Pontanus (Joan. Jovianus) T. I. 93. b. 440. a.
Pontanus (Joan. Iſaacus) T. I. 93. b. 561. b. 614. a.
Pontius Diaconus, T. II. 292. a.
Porphyrius, T. I. 23. a. 29. b. 88. b. 282. b. 613. a. 623. a. 639. b. T. II. 232. b. 447. a. 484. a. 485. b.
Prateius, T. I. 610. a. 612. b. 648. b.
Praxagoras, T. II. 311. b. 312. a.
Pricæus, T. I. 52. a. 64. b. 462. b. 501. b. 589. b. T. II. 77. a. 90. a. 393. a.
Primaſius, T. I. 255. b. 653. a.
Priſcianus, T. II. 112. b. 113. a. 209. a. 411. b. 448. I. 449. a. 694. a.
Probus Grammaticus, T. I. 97. a. T. II. 378. a.
Proclus, T. I. 9. b. 11. a. T. II. 467. b.
Procopius, T. I. 45. b. 255. a, b. 631. a. 632. b. 639. a. 644. a. 653. a. T. II. 243. b. 480. b. 497. a. 504. a.
Propertius, T. I. 20. a. 83. a. 86. b. 108. a, b. 126. a. 138. b. 158. b. 246. a. 493. b. 553. a. 576. a. 609. a. 611. b. 615. a. T. II. 389. b. 592. a. 639. a.
Proſper Aquitanus, T. I. 700. a, b. T. II. 545. b. 606. b. 710. a.
Protagoras, T. I. 7. a. 458. a.
Prudentius, T. I. 8. b. 37. a. 40. b. 71. b. 82. b. 86. b. 87. a. 92. a. 95. a. 113. b. 176. a. 177. a. 347. a. 362. b. 420. a. 553. a. 560. b. 579. b. 641. b. 703. b. T. II. 336. a. 368. a, b. 371. b. 373. a. 381. 428. a. 430. a. 432. a, b. 435. b. 439. b. 443. b. 449. a. 452. a. 456. a. 464. b. 469. a. 483. b. 500. a. 501. b. 502. b. 507. a. 509. a. 512. a.
Pſellus, T. I. 639. b. 641. a.
Ptolomæus, *al.* Ptolemæus, T. I. 195. a. 455. b. 493. a. 625. a. 645. a. 653. b. T. II. 322. a. 407. b. 433. a. 481. a. 497. a. 740. b.
Publius Syrus, T. I. 73. & *ibid.* a. T. II. 376. b. 467. a.
Pyrrho (Guillelmus) T. II. 390. a.

Q.

QUEROLI Comœdia, T. II. 193. a. 286. a.
Quintilianus, T. I. 23. b. 60. a. 67. b. 126. b. 163. a. 190. a. 220. b. 281. a. 309. a. 378. 397. b. 480. a. 485. b. 500. b. 595. a. 596. a. 609. a. 613. b. 625. a. 633. b. 655. a. 685. b. 686. b. 711. b. T. II. 48. b. 92. b. 98. a. 113. a. 376. b. 444. a. 668. a. 696. b.
Quintus Curtius, T. I. 74. a. 94. b. 338. a. 521. b. T. II. 86. a. 214. a. 379. a. 423. a. 456. a. 506. b. 593. b. 640. b. 664. a.

R.

RABANUS, T. I. 354. a. 639. b.
Rabbi Salomon, T. I. 637. b. 658. a.
Raderus (Matthæus) T. II. 320. a.
Ranconetus, T. I. 29. b. T. II. 349. b.
Rappoltus, T. II. 386. b.
Rebuffus. T. II. 389. b.
Reineſius, T. II. 435. a. 437. a. 443. b. 445. b. 448. a. 449. a. 483. a, b. 505. b. 513. b.
Remigius (S.) T. I. 396. b.
Reynaldus (Odorius) T. II. 296. a.
Rhodiginus (Cælius) T. I. 55. a. 550. a. 606. b. 607. a, b. 633. b.
Rhodius (Joannes) T. I. 72. b.
Ribera (Franciſcus) T. I. 700. a. 702. a.
Ricautius, T. II. 479. b.
Ricciolus, T. II. 395. a.
Richardus Victorinus, T. I. 255. a. 602. b. 653. a. 670. a. 700. b. 711. a.
Rigaltius (Nicolaus) T. II. 282. a. 306. b. 350. a. 378. b. 446. b. 511. a.
Riolanus (Joannes) T. II. 106. b.
Rittershuſius, T. I. 360. a. T. II. 53. a. 85. b. 430. b.
Rivallus, T. I. 610. a.
Rivetus, T. I. 114. a. 171. b. 210. b. 262. b. 303. a. 343. 360. 423. b. 546. b. 549. a. 563. b. 564. a. T. II. 130. b.
Robertellus, T. I. 69. a. 609. b.
Robertus Stephanus, T. I. 685. b.
Robertus Titius, *Vide* Titius.
Romulus Amaſæus, T. I. 36. a.
Roſinus, T. I. 85. a. T. II. 53. a.
Rubæus (Hieronymus) T. II. 317. a.
Rubenius, T. II. 448. a. 482. a.
Ruffinus, T. I. 97. a. 615. a. 624. a. T. II. 226. b. 229. a. 230. a, b. 233. b. 294. a, b. 295. a. 297. b. 303. a. 305. a. 306. a. 323. b. 325. b. 327. a, b. 328. a, b. 329. a, b. 330. b. 332. a, b. 333. a, b. 509. b. 720. b.
Rufus Feſtus, *al.* Feſtus, *vel* Sextus Rufus, T. II. 290. a. 299. b. 308. b. 442. b. 443. a, b. 480. b.

Ruinartus (Theodoricus) T. II. 399. a. 401. b. 402. b. 658. a. 660. a. 673. a.
Rupertus, T. I. 628. a. 630. b. 635. b. 636. a. 637. b. 639. b. 700. b. T. II. 360. a. 501. a.

S.

SABELLICUS, T. I. 73. a. 610. b.
Sabinus Juriſc., T. I. 692. a.
Sagittarius, T. II. 454. a.
Salluſtius, T. I. 100. 101. a. 167. & ibid. a. 267. b. 380. b. 431. a. 643. b. 648. b. 711. b. T. II. 91. a. 498. a. 545. b. 585. a. 589. a 603. 669. a. 733. a.
Salmaſius, T. I. 20. a, b. 25. a, b. 44. b. 50. b. 82. a. 91, a. 362. b. 374. b. 383. a. 400. a. 401. a. 406. b. 561. b. T. II. 217. a. 284. b. 310. a. 313. b. 331. a. b. 365. b. 366. a. 369. a. 376. a. 378. a. 379. b. 380. a. 389. a. 430. a. 434. a. 435. a. 444. a, b. 448. a. 457. a. 462. a. 469. b. 482. a. 483. b. 485. a. 486. a. 489. a. 502. a. 514. b. 556. b. 724. a. 748. b.
Salomon, T. I. 13. a. 35. b. 106. b. 117. a. 144. a. 213. a. 255. b. 258. & ibid b. 289. b. 291. a. 299. 305. & ibid. b. 306. b. 307. 315. 321. b. 326. 411. b. 423. a. 425. a. 438. b. 466. b. 471. b. 484. a. 504. a, b. 525. a. 536. b. 537. a. 630. b. 653. b. 659. a. 660. a. 663. b. 699. a. 700. b. T. II. 30. 32. 33. 35. 55. & ibid. a. 56. b. 57. a, b. 59. a. 139. a. 380. a. 532. b. 638. b. 724. a.
Salomon Jarchi T. I. 106. a.
Salvianus, T. I. 16. b. 18. a. 150. b. 359. a. 490. b. 501. b. T. II. 93. a. 110. b. 212. a. 233. b. 285. b. 310. a. 332. b. 376. a. 390. b. 587. b. 721. a.
Samuel Bochartus, *Vide* Bochartus.
Sanchoniathon, T. I. 22. a.
Sanctius, T. II. 451. a.
Santamantius, *Vide* Triſtanus.
Saracenica, T. II. 644. b.
Savaro (Joannes) T. II. 318. a.
Scævola Juriſc. T. I. 606. b. 648. b.
Scaliger (Joſephus) T. I. 19. a. 65. b. 82. b. 108. b. 172. a. 599. a. 609. a. 684. a. T. II. 284. b. 293. a. 299. b. 301. b. 302. b. 307. a. 312. b. 315. a. 317. a. 322. a, b. 326. a. 334. a. 351. a. 361. a. 371. a. 377. b. 404. a. 409. b. 429. b. 434. b. 450. b. 451. a. 452. a. 462. b. 475. b. 501. a. 557. b. 560. a. 562. a. 584. a. 594. a. 744. b.
Schedius, T. I. 88. b. 89. b. 92. b. 96. a. 106. b. 131. b.
Schefferus, T. I. 97. b. T. II. 378. a. 456. a. 467. b.
Schottus (Andreas) T. II. 316. a. 344. a. 367. b. 376. a. 379. b. 382. b.
Scioppius, T. II. 360. b. 390. a. 439. b.
Scot, T. I. 631. a, b. 638. b. 639. a. 641. a. 646. a. 648. a. 692. a.
Scriptor Anonymus poſt Ammian. Marcell. editus, T. II. 306. a. 457. b. 470. b. 471. a. 472. b. 473. a. 474. a. 502. b. 593. a. 669. a. 670. a. 712. a.
Sculterus, T. I. 320. b.
Scylax Caryandenſis, T. II. 422. a.
Seguinus, T. II. 431. b.
Seldenus, T. I. 47. a. 94. a. 106. b. 278. a. 278. b. 418. a. T. II. 385. b. 448. a. 450. a.
Seneca Philoſophus, T. I. 9. b. 11. a. 13. a. 17. a. 19. 30. 36. b. 38. b. 52. b. 64. b. 72. a. 78. b. 79. a. 83. a. 87. b. 118. 134. b. 147. & ibid. b. 175. b. 186. a. 202. a. 216. 218. a. 223. a, b. 225. & ibid a. 230. 232. b. 246. a. 247. b. 251. a. 252. a. 253. 257. b. 281. a. 322. a. 327. a. 343. a. 359. b. 384. 396. a. 422. 431. a. 460. a. 461. b. 464. b. 469. b. 472. b. 482, 494. a. 504. 505. 506. & ibid. a. 508. & ibid. a. 519. b. 537. b. 539. b. 561. 595. a. 596. a. 606. a. 610. a, b. 612. b. 616. a. 617. b. 624. b. 631. b. 643. a, b. 644. b. 646. a. 647. a, b. 649. a. 650. b. 652. a. 654. a. 655. a. 686. b. 687. b. 690. a, b. 691. a. 692. a, b. 693. b. 697. b. 711. a, b. T. II. 44. a. 76. a. 77. a. 135. a. 146. b. 165. 167. b. 184. b. 310. a. 351. a. 360. a. 364. b. 367. b. 368. a. 371. b. 373. a, b. 376. a. 424. b. 428. a. 444. a. 467. b. 475. b. 479. b. 486. b. 503. b. 534. a. 703. b.
Seneca Poëta, T. I. 14. b. 45. a. 91. b. 98. a. 415. b. 492. a. 603. b. T. II. 48. b. 364. b. 423. a.
Servius, T. I. 17. a. 18. b. 24. a. 25. b. 36. b. 38. b. 39. a. 43. b. 55. a. 64. b. 75. b. 76. a. 85. b. 87. a. 89. a. 97. b. 106. b. 134, a. 158. b. 175. b. 217. b. 246. a. 267. b. 350. b. 359. b. 436. b. 441. a, b. 494. a. 600. a, b. 601. a, b. 603. b. 613. b. 614. a. 682. b. T. II. 91. b. 93. b. 118. a. 139. b. 359. a. 452. a, b. 469. b. 511. a. 582. b. 669. a. 676.

676. b. 682. b. 686. b. 690. b. 698. a. 719. a.
Servius Sulpitius, T. I. 682 b.
Severianus, T. I. 255. 6, b. 653. a.
Sextus Claudius, T. I. 104.
Sextus Empyricus, T. I. 17. a. 278. b. 559. b. 607. a. 625. a. T. II. 48. a. 559. b.
Sextns Philoſophus, T. II. 157. a.
Sextus Rufus, *Vide* Rufus.
Sibylla Cumæa, T. II. 175.
Sibylla Erythræa, T. I. 27. 30. a. 34. 63. 168. 179. 285. 314. 396. T. II. 175.
Sibyllina Oracula, *Vide* Oracula.
Siculus Flaccus, *Vide* Flaccus.
Sidonius Apollinaris, T. I. 39. b. 108. a. 328. b. T. II. 98. b. 99. a. 184. b. 318. a. 361. b. 438. a. 640. b.
Sigonius (Carolus) T. I. 440. b. 609. a, b. 613. a. 631. a. 648. a. 651. a. 686. a. 689 b. T. II. 305. b. 306. b. 311. a. 317. a. 329. b. 480. b.
Silius Italicus, T. I. 92. a. 124. b. 128. b. 182. b. 368. a. 558. b. 573. b. 600. b. 606. a. 609. a. 625. a. 667. b. T. II. 232. a. 243. a. 368. a. 484. a. 505. a. 718. b.
Simplicius, T. I. 278. b. T. II. 48. a.
Siricius, T. II. 553. b.
Sirmundus (Jacobus) T. II. 280. b. 291. b. 298. b. 299. a. 318. a. 456. b.
Siſinnius Capito, T. I. 182. a.
Sixtus Senenſis, T. I. 491. a. 574. a, b. 627. b. 691. b. 705. b.
Smirnæns, T. I. 39. a.
Smyrnenſis Eccleſiæ Epiſtola, T. II. 401. b.
Socrates Hiſtoricus, T. II. 306. b. 308. a, b. 313. a. 319. a. 325. a. 330. a. 382. b. 388. b. 391. a. 464. b. 471. b. 474. b. 475. a. 498. a. 553. a. 649. a. 673. b.
Solinus, T. I. 25. a, b. 29. a. 52. b. 53. a. 55. b. 72. b. 132. a. 135. a. 169. b. 418. a. 600. a. 601. a, b. 607. b. 616. b. 637. a. 667. b. T. II. 106. b. 422. a.
Sopater, T. I. 278. b. T. II. 48. a.
Sophocles, T. I. 492. a. 505. b.
Sophonias, Propheta, T. I. 388. a.
Soto (Dominicus) T. I. 627. b. 691. b. 692. a. 703. a.
Sozomenus, T. I. 219. b. 597. b. T. II. 328. a. 452. b. 657. a. 670. b.
Spanhemius (Ezechiel) T. II. 289. b. 354. a. 365. b. 367. b. 380. a. 386. b. 432. b. 437. a. 439. b. 445. a. 449. a. 456. b. 461. a. 476. b. 478. b. 481. b. 483. a, b. 499. b. 521. a. 557. b.
Sparkius, T. I. 106. b. T. II. 60. b. *& utrobique paſſim infrà.*
Spartiauus (Ælius) *Vide* Ælius.
Spizelius, T. II. 509. b.
Sponius, T. II. 423. a. 434. a, b. 460. b. 462. b. 495. b. 503. b.
Staſilus (Fridericus) T. I. 705. a.
Stanleius, T. I. 202. a. 567. a.
Statius (Papinius) T. I. 38. a. 72. a. 91. a. 98. a. 217. b. 491. b. 492. a. 601. b. 647. b. T. II. 181. b. 184. b. 289. b. 368. a. 369. b. 424. b. 444. a. 446. b. 452. b. 458. b. 467. b. 470. b. 489. a. 505. a. 616. a.
Stenwechius. T. I. 612. b. 701. a. T. II. 433. b.
Stephanus Byſantinus, *al.* de Urbibus, T. I. 26. a. 57. b. 92. a. 107. a. 552. b. 599 b. 601. b. 616. b. 645. b. T. II. 369. b. 421 b. 422. a. 439. b. 447. b. 449. b. 450. a. 497. a.
Stillingfleet, T. II. 421. b.
Stobæus, T. I. 18. b. 131. b. 153. a. 165. b. 175. b. 232. a. 235. b. 243. a. 250. a. 442. a. 651. a. T. II. 106. b. 153. a. 368. b.
Strabo, T. I. 18. a. 29. a. 41. b. 49. b. 52. b. 53. a. 75. a. 83. a. 89. b. 92. a. 97. b. 98. a. 107. a. 124. a. 128. a. 138. b. 202. b. 239. b. 254. a, b. 304. b. 364. a. 370. a. 418. b. 458. b. 552. b. 560. a, b. 604. b. 606. a. 607. a. 608. a. 611. b. 613. b. 615. a. 616. b. 625. a. 646. a. 650. b. 652. b. 653. b. 672. b. 710. b. T. II. 106. b. 157. a. 167. a. 369. b. 371. a. 392. b. 404. a, b. 446. b. 447. b. 498. a. 514. b. 515. a. 586. b.
Strada (Octavius) T. II. 333. a. 475. a.
Suetonius, T. I. 57. a. 69. b. 70. a. 72 b. 85. a. 92. b. 124. b. 127 a. 142. b. 167. a. 182. b. 223. b. 240. b. 287. a. 362. a. 488. b. 494. a. 498. b. 610. a. 616. a. 626. a. 635. a. 648. b. 682. b. T. II. 92. b. 185. b. 186. a. 187. a, b. 282. b. 283. b. 332. b. 351. a. 363. a. 365. b. 373. b. 398. a. 424. b. 430. a. 431. b. 434. a. 442. a. 458. b. 460. b. 461. b. 465. b. 467. b. 468. a. 469. b. 475. b. 476. a. 481. b. 486. a. 490. b. 493. a. 503. b. 507. a. 516 a. 538 b. 548. b. 559. b. 563. b. 567. a. 571. a, b. 573. b. 574. b. 575. a. 580. b. 591.

b. 601. a. 609. b. 637. b. 638. b. 640. a. 695. b. 703. a. 708. a. 715. b. 741. b. 755. a, b.

Suicerus, T. I. 339. b. T. II. 609. b. 652. b.

Suidas, T. I. 7. a, b. 35. a. 36. b. 40. a. 107. a. 139. d. 202. b. 363. b. 441. b. 525. a. 537. b. 595. a. 600. a, b. 601. a, b. 607. b. 612. b. 613. b. 614. b. 615. a. 616. b. 628 b. 639. b. 646. a. 647. b. 652. a. 664. b. 665. a. 672. b. 684. b. 686. b. 688. b. 694. a. T. II. 68. b. 143. b. 174. a. 292. b. 315. b. 325. b. 331. b. 334. a. 362. b. 434. a. 435. a. 441. a. 445. a. 447. a, b 450. a. 468. b. 475. b. 477. b. 484. a. 493. b. 494. a, b. 497. a. 506. b.

Sulpicius Severus, T. I. 169. a. 174. a. 557. b. 656. a. 658. a, b. 665. a. 700. a. T. II. 185. a, b. 282. a, b. 289. b. 358 b. 359. a. 360. b 368. a. 372. b. 384. a. 385. a. 386 b 430. a. 454. b. 534. a. 545. b. 556. b. 558. a. 563. b. 564. b. 565. a. 576. a. 577. b. 583. b. 604. b. 607. a. 670. a. 685. b. 687. b. 690. a. 708 a.

Sylburgius, T. II. 361. b. 483. b. 694. a.

Symmachus, T. I. 20. b. 27. a. 86. a 176. a. 304. a. 330. b. 614. a. 668. a, b. 671. b. 672. a. T. II. 286. a 363. a. 368. a. 372. b. 374. a, b. 385. b.

Syncellus, T. II. 400 a. 546. b. 563. b.

Synesius, T I. 505. b. 712. b.

Syrus Interpres, T. I. 321. b. T. II. 362. b.

T.

TABULÆ XII. T. I. 554. a. T. II. 388. b.

Tacitus, T. I. 3. b. 20. a. 26. a. 42. a. 64. b. 108. b. 203. b. 209. a. 233 b. 287. a. 291. b. 320. a. 359. a. 368. a, b. 376. a. 548. a. 602. a. 605. a. 610. a. 615. a. T. II. 74 b. 97. a. 182. a. 206. 236. a. 280. b. 303 a. 304. a. 308. b. 310. b. 325. b 332 b. 351. a. 362. a. 366. b. 375. a, b. 380. a. 385. b. 387. b. 398. a, b. 399. a. 414. a. 421. b. 440. a 444. a. 449 b. 458. b 467. b. 475. b. 478. a. 486. b. 506. a. 557. b. 559. b. 562. a. 566. a. 586. b. 613 b. 659. a. 684. b.

Tarquitius, T. I. 39. 604. a. T. II. 6.

Tatianus, T I. 7 b. 14. b. 36. a. 39. b. 84. b. 95. a. 126 b. 239. a. 241. b. 604. b. 605. b. T. II. 658. a.

Taubmannus, T. II. 543. b. 625. b.

Terentius, T. I. 27. b. 46. a. 72. a. 106. b. 148. a. 158. b. 176. b. 186. a 197. a. 220. a. 224. a. 241. & *ibid.* a. 259. & *ibid.* a. 265. b. 382. a. 383. b. 387. b. 419. b. 518. & *ibid.* a. 589. & *ibid.* b. 605. a. 616. b. 631. b. T. II. 56. 83. a. 86. a. 194. b. 206. 222. b. 359. a. 377. b. 459. b. 475. b. 486. a. 503. a, b. 580. b. 601. b. 614. b. 646. b. 666. b. 667. b. 690. b. 695. b. 705. b. 720. a. 724. a. 732. a. 754. b. 755. a.

Tertullianus, T. I. 9. a. 10. b. 17. a. 18. b. 39. a, b. 44. a. 55. a. 60. b. 65. a, b. 72. b. 76 b. 80. b. 82. b 83. a, b. 85. a, b. 90. a, b. 92. b. 94. a, b. 95. b. 102. b. 104. a. 108 a 114. b. 116. b. 118. b. 125. a. 132. b. 137. a. 142. b. 143. b. 168. b. 171. a. 175. b. 176. b. 177. a. 179. a. 182. b. 239. a. 241. b. 247. a. 251. b. 268. b. 280. a. 286. a. 287. a. 289. b. 294. a. 295. b. 297. b. 298. b. 305. b. 307. b. 319. a. 320. a. 325. a, b. 327. a, b. 330. a. 332. b. 342. b. 345. a. 346. a, b. 354. a. 375. 379. b. 383. a, b. 384. b. 385. b. 386. b. 392. a. 396. a. 400. a, b. 401. b. 403. a. 405. b. 415. b. 430. a. 463. a. 469. b. 471. a. 481. b. 487. b. 490. b. 491. b. 492. b. 493. a. 494. a. 496. b. 498. a. 503. a, b. 508. a, b. 529. b. 552. a. 553. b. 558. a. 560. b. 561. a. 573. b. 574. b. 586. a. 598. b. 604. b. 607. b. 608. a. 611. b. 612. a. 613. b. 614. a. 615. b. 617. a. 618. b. 620. a, b. 626. a, b. 627. a, b. 628. b. 630. b. 631. b. 634. b. 638. a, b. 639. a, b. 640. a, b. 641. a, b. 642. b. 643. b. 651. b. 659. a, b. 660. a. 662. a. 663. a. 665. a. 666., b. 667. a, b. 668. a, b. 669. a. 671. a, b. 672. a. 681. b. 682. a, b. 684. a. 686 b. 687. a. 688. a. 691. b. 696. a. 699. a. 700. b. 702. b. 703. b. 704. b. 708. b. T. II. 72. b. 77. a. 91. a. 124. b. 130. a. 132. a. 185. a. 187. a. 196. b. 217. b. 282. b. 283. a. 358. a. 360. b. 362. b. 363. a. 367. a. 370. a 373 a. 382. b. 383 b. 386. a. 390. b. 391. a. 415. a. 431. b. 432. a, b. 439. a. 447. b. 451. b. 452. a. 456. a. 479. b. 490. b. 491. a. 505. a. 532. a. 534. a 537. b. 538. a. 539. a. 545. a, b. 549. a, b. 553. a. 554.

Digitized by Google

b. 564. b. 565. b. 569. b. 570. a. 599. b. 601. b. 610. b. 631. b. 635. a. 662. b. 673. a. 720. b. 722. b. 728. a.
Thallus, T. I. 326. b. T. II. 546. b.
Thalmud Hieroſolymitanus, T. I. 698. a. T. II. 412. a.
Themiſtius, T. II. 431. b. 433. b.
Theocritus, T. I. 40. a. 264. b. T. II. 494. a.
Theocriti Scholiaſtes, T. I. 175. b. T. II. 493. b. 494. a.
Theodoretus, T. I. 7. a, b. 29. b. 35. b. 50. a. 51. b. 64. a. 76. a. 80. b. 82. b. 105. b. 154. a. 172. a. 208. b. 227. b. 255. a. 288. b. 294. a. 332. b. 339. b. 432. b. 558. a. 563. b. 603. b. 607. a. 614. a. 620. b. 627. b. 632. b. 634. b. 635. b. 639. b. 653. a. 655. a. 658. a, b. 659. a. 681. b. 688. a. 700. b. 703. a. 712. b. T. II. 71. b. 90. a. 99. b. 101. a. 102. a. 113. a. 114. b. 139. b. 155. a. 196. b. 328. a. 368. b. 554. a. 602. a. 603. a.
Theodorus Cantarus, T. I. 282. a.
Theodorus Metochita, T. II. 549. b. 559. b. 564. b. 639. a. 654. b.
Theodotion, T. I. 20. b. 668. a, b.
Theon Alexandrinus, T. I. 98. b. 194. a. 312. b. 433. a. 694. b.
Theophanes Chronographus, T. I. 620. a. T. II. 248. a. 341. b. 649. a.
Theophilactus, T. I. 255. a. 508. b. 653. a. 664. a. 693. b. 703. b.
Theophilus Antiochenus, T. I. 7. a. 28. a. 33. a. 34. a. 50. a. 53. a. 65. a. 96. a. 108. 169. a. 284. a. 285. a. 396. b. 602. a. 607. a, b. 617. a. 636. b. 659. a. 663. b. 664. b. 698. b. T. II. 152. a. 479. b.
Theophilus Cæſarienſis, T. I. 296. b. 665. b.
Theophilus Juriſc. T. I. 454. a. 651. b.
Theophilus Paraphraſtes, T. I. 279. b. 616. b.
Theophraſtus, T. I. 10. b.
Thomas Aquinas, T. I. 143. b. 165. a. 168. b. 173. b. 180. b. 183. b. 292. a. 462. b. 491. a. 508. b. 528. b. 561. a. 574. a. 595. a. 599. b. 602. b. 603. a. 619. b. 621. a. 622. a, b. 623. b. 624. b. 626. b. 627. a, b. 628. a, b. 631. a. 632. a. 634. b. 635. b. 636. a. 638. a, b. 639. a, b. 640. a, b. 641. a. 642. a. 643. a, b. 646. a. 647. a. 652. b. 660. a. 661. a, b. 662. a. 664. a, b. 666. a. 667. b. 669. b. 670. a, b. 681. a, b. 682. a, b. 683. a, b. 691. b. 692. a. 693. b. 696. a. 698. b. 699. a. 701. a, b. 703. a, b. 704. a, b. 709. a. 711. a.
Thomas de Argentin. T. I. 641. a.
Thomaſius (Michael) T. I. 29. a, b. T. II. 93. b. *& utrobique paſſim infrà.*
Thucydides, T. I. 83. b. 245. b. 612. a.
Thyſius, T. I. 24. b. 107. a. 159. a. 199. b. 373. b. 438. b. T. II. 102. a.
Tibullus, T. I. 25. b. 39. b 55. b. 104. a. 172. a. 370. b. 418. a. 553. a. 573. b. 601. a, b. T. II. 452. a.
Tillemontius, T. I. 5. a, b. 354. b. 526. b.
Tiraquellus, T. I. 610. a.
Titius (Robertus) T. I. 231. a. 649. a.
Tobias, T. I. 464. b. 466. b. T. II. 55. 57. b.
Toinardus, T. II. 183. b. *& paſſim infrà.*
Tollius, T. II. 195. a. 197. a. 199. b. 215. b. 221. b. 233. b. 234. a. 239. a. 243. b. 245. b. 249. a. 529. *& paſſim infrà.*
Torres, T. I. 683. b.
Torrentius, T. II. 362. a. 458. b.
Toſtatus (Alphonſus) T. I. 293. b. 635. b. 636. a. 637. a.
Trebellius Pollio, T. I. 41. a. 101. b. T. II. 189. a. 190. b. 284. b. 286. b. 304. a. 331. b. 333. b. 355. b. 400. a. 436. a, b. 437. a. 444. b. 493. a. 507. a. 578. a. 581. a. 582. a. 583. a. 586. b. 640. b. 757. a.
Triſtanus Santamantius, T. II. 314. a. 315. b. 428. a. 430. a. 431. a. 432. b. 435. b. 436. b. 438. b. 439. b. 442. b. 443. b. 448. a. 449. b. 450. b. 457. b. 460. b. 461. b. 462. a. 470. a. 474. a, b. 479. a. 486. b. 488. a. 494. b. 496. b. 501. b. 504. a. 505. a, b. 507. b. 510. b. 518. b.
Trithemius (Abbas) T. I. 705. a. T. II. 356. b.
Trogus, T. I. 53. a.
Turnebus, T. I. 69. a. 104. a. 435. b. 461. b. 472. b. 573. b. 609. b. 633. b. T. II. 139. a. 362. a. 448. a. 451. a.
Turrianus, T. I. 665. b.
Tyronis Notæ, T. II. 435. b.
Tzetzes, T. I. 14. b. 35. b. 37. a. 60. a. 80. b. 159. a. 217. b. 244. b. 254. a. 652. b. T. II. 108. b. 264. b.

Digitized by Google

V.

VADIANUS (Joachimus) T. I. 521. a.
Vaillant (Joannes) T. II. 289. a. 397. a. 437. a. 483. b. 505. a.
Valerius Flaccus, T. I. 38. a. 39. b. 75. a. 105. b. 156. a. T. II. 368. b. 485. a. 491. a. 511. a.
Valerius Maximus, T. I. 2. a. 25, a. 60. a. 70. b. 83. b. 85. b. 86. a. 102. a. 103. b. 108. a. 120. a. 125. b. 126. a. 127. a. 128. b. 139. b. 140. a, b. 141. a, b. 142. a, b. 182. b. 217. b. 223. a, b. 251. a. 252. a. 276. a. 359. a. 367. b. 397. a. 407. b. 454. a. 612. a, b. 624. b. 625. b. 626. a. 642. a. 647. b. 652. a. 686. b. 687. b. T. II. 48. b. 121. a. 157. a. 167. a. 360. a. 370. a. 444. a.
Valerius Soranus, T. I. 14. a.
Valeſius, T. II. 138. b. 197. a. 212. a. 217. b. 224. b. 230. b. 232. b. 285. a, b. 286. a. 291. b. 292. b. 294. a. 296. b. 298. a. 299. b. 300. b. 301. b. 305. a. 306. a, b. 307. b. 309. b. 310. b. 313. a. 315. b. 317. a. 318. a, b. 319. a, b. 321. b. 322. b. 324. a. 325. a, b. 328. b. 329. b. 330. b. 331. a. 333. b. 334. a, b. 336. a. 339. a. 340. a, b. 347. b. 366. a. 371. a. 372. b. 375. a. 387. b. 389. b. 406. a. 422. a, b. 433. a. 436. a. 437. b. 439. a. 441. a. 443. a, b. 445. b. 455. a. 457. b. 458. a. 460. a. 461. b. 463. a. 465. a. 470. a. 473. b. 476. b. 481. b. 484. b. 486. b. 495. a. 505. b. 507. a. 510. b. 515. b. 519. a. 555. b. 631. a. 652. b. 694. a. 711. b. 718. a. 731. a. 733. b. 740. b. 743. b.
Valla (Laurentius) T. I. 171. a. 194. a. 503. b. 598. b. 685. a. T. II. 349. b.
Vallinus, T. I. 37. b.
Vander-Linden, T. I. 78. b.
Varro, T. I. 23. 25. b. 49. a. 50. b. 61. 75. 84. a. 87. a. 93. 97. b. 104. 107. b. 156. b. 169. b. 299. a. 313. b. 319. b. 320. a. 412. b. 417. a. 481. b. 490. a. 493. b. 507. b. 525. a. 608. b. 609. a. 611. b. 612. b. 613. b. 614. a. 615. a, b. 636. a. 637. a. 667. b. 683. a. 711. b. T. II. 54. b. 79. a. 84. 91. 97. 98. b. 106. 108. 113. a. 118. 139. b. 174. 213. b. 369. a, b. 376. a. 385. a. 388. b. 428. a. 435. b. 453. a. 456. a. 477. a. 490. a. 603. b. 612. b. 694. a. 715. a.
Vatable, T. I. 658. a.
Vegetius, T. I. 89. a. 365. b. 414. b. 598. b. 613. a. T. II. 360. b. 372. a. 389. b. 433. b. 504. a. 729. a.
Velleius Paterculus, T. I. 67. b. 129. b. 142. b. 240. b. 317. a. 403. a. 607. a. 626. a. T. II. 208. a. 375. b. 423. a. 439. b. 458. a. 459. a. 479. a. 483. b. 536. a. 575. a.
Velſerus, T. II. 453. a. 461. a.
Velutellius, T. I. 683. a. 685. a, b. 686. a.
Venuleius Saturninus, T. II. 493. a.
Veſalius, T. II. 96. b. 97. a. 99. a. 105. a. 106. a. 111. a, b. 115. a.
Vibius Sequeſter, T. I. 38. b.
Victor (Aurelius) *Vide* Aurelius.
Victor (Petrus) T. I. 202. a.
Victor Episc. Tunnunenſis, T. II. 495. b.
Victorinus Lemovicenſis, T. I. 666. a. 704. b.
Victorinus Pictavienſis, T. I. 558. a.
Victorius Aquitanus, T. II. 545. a. b. 710. a.
Victorius (Marianus) *Vide* Marianus.
Victorius (Petrus) T. I. 603. b. 646. a.
Vigilius, T. I. 101. b.
Vincentius Lirinenſis, T. I. 5. b.
Virgilius Maro, T. I. 16 *& ibid.* b. 18. *& ibid.* b. 26. a, b. 33. b. 35. 39. a, b. 40. b. 41. b. 42. b. 43. b. 44. *& ibid.* a. 45. *& ibid.* a. 46. a, b. 47. b. 53. b. 54. b. 61. *& ibid.* a, b. 62. b. 63. a. 65. b. 66. *& ibid.* b. 67. *& ibid.* a. 70. b. 75. a. 76. b. 77. a, b. 81. *& ibid.* a. 83. a. 91. *& ibid.* a, b. 97. a. 98. b. 101. a. 105. b. 106. a. 107. b. 117. a. 121. b. 124. *& ibid.* a. 125. a. 141. a. 143. *& ibid.* a. 160. *& ibid.* b. 182. *& ibid.* b. 183. *& ibid.* b. 186. a. 197. a. 198. a. 204. a, b. 206. 211. b. 244. b. 247. b. 258. b. 264. a. 267. 275. b. 290. a. 293. a. 299. a. 310. a. 313. a. 327. a. 345. a. 347. a. 350. b. 359. b. 360. b. 368. b. 372. b. 373. b. 374. a, b. 381. b. 382. a. 384. a. 385. a. 386. a, b. 387. a. 388. b. 389. a. 413. b. 416. b. 417. a. 433. b. 436. b. 438. a. 488. a. 504. 506. b. 507. b. 516. a. 520. 538. b. 544. a. 552. b. 561. a, b. 572. 573. b. 575. 576. 577. 581. 600. b.

601. a, b. 605. a. 606. a. 608. 609. a. 610. a. 611. b. 615. b. 616. a. 623. a, b. 626. a. 643. a, b. 645. a. 667. b. 668. b. 690. b. 693. a. 699. b. T. II. 3. 7. b. 48. b. 72. b. 73. 84. 91. b. 92. 93. b. 95. a. 99. a. 102 a. 113. a. 117. a. 120. a. 121. 139. a, b. 145. b. 152. 157. a. 181. b. 193. 195. a. 199. 202. 212. b. 216. a, b. 220. b. 222. b. 223. b. 224. a. 227. a, b. 228. a. 239. a. 243. a. 263. b. 266. b. 269. a. 299. a. 355. a. 361. a. 362. 364. b. 371. a. 377. b. 383. a. 388. a. 390. a. 424. b. 431. a. 433. b. 434. a. 439. b. 445. b. 453. b. 457. a. 474. b. 477. b. 503. a. 511. a. 541. a. 582. b. 593. b. 616. a. 630. b. 631. b. 636. a. 638. b. 639. a. 668. a. 669. a. 677. a. 678. b. 681. b. 682. a, b. 690. b. 693. a, b. 694. a. 695. b. 698. a. 702. a. 703. a. 704. a. 708. b. 741. b. 746. a.

Vita S. Baſilei Epiſcopi Amaſeæ, T. II. 339. b.

Vitruvius, T. I. 17. a. T. II. 522. b. 615. b.

Vives (Ludovicus) T. I. 468. b. 476. a. 492. b. 600. a. 613. b. 655. b. 663. a.

Ulpianus, T. I. 72. b. 203. b. 279. a. 451. b. 498. a. 500. a, b. 603. b. 606. b. 610. a. 615. b. 625. b. 633. a. 689. b. 692. a, b. T. II. 214. b. 302. a. 391. b. 425. a. 470. a. 505. b. 662. b. 664. b. 666. a. 742. b.

Volaterranus, T. I. 642. b.

Volcatius, *al.* Vulcatius Gallicanus, T. II. 366. b. 755. b.

Vopiſcus (Flavius) T. I. 618. b. T. II. 285. a. 288. a. 289. a, b. 290. b. 297. b. 299. a. 301. a, b. 303. b. 308. a. 310. b. 311. a. 313. b. 364. a. 379. b. 422. b. 424. a. 426. b. 429. a. 433. a. 438. a. 440. b. 442. b. 444. a. 445. a. 455. b. 456. b. 502. a. 503. b. 583. b. 584. b. 585. b. 591. a. 599. a. 601. b. 611. b. 639. a. 640. b. 645. b. 733. b.

Vorſtius (Joannes) T. II. 358. b. 372. b. 385. a. 685. a.

Voſſius, T. I. 7. a, b. 8. a. 9. b. 14. b. 15. a. 24. a. 28. b. 35. a. 45. a, b. 48. a. 49. a. 61. a. 65. b. 70. a. 75. a, b. 80. a. 81. b. 82. a, b. 84. a, b. 94. b. 95. b. 96. a. 100. a. 108. b. 131. b. 134. a. 176. b. 244. b. 278. b. 283. a. 561. a, b. 575. a. T. II. 118. b. 138. b. 149. b. 191. b. 228. a. 241. b. 358. b. 367. a. 371. a. 373. a. 391. a. 435. a. 447. b. 448. a. 451. b. 538. b. 541. a. 589. a. 593. a. 636. a. 642. a. 649. b. 667. a. 703. b. 714. a. 719. b. 720. b. 730. a. 751. b.

Uſſerius, T. II. 401. b. 416. a.

Vſuardus, T. II. 380. a.

Walchius, T. I. 2. a. 5. a. 25. b. 36. a. 44. a, b. 62. a. 71. a. 72. a. 103. a. 113. a, b. 138. b. 139. a. 191. a. 193. a. 202. a. 209. a. 227. b. 230. b. 276. b. 406. b. 438. b. 463. aa 465. a. 468. a. 470. b. 481. b. 485. b. 531. b. 586. a. T. II. 90. a. 100. a. 134. b. 138. a. 139. b.

Walfiidus, T. I. 618. b.

Wandelbert, T. II. 666. a.

Weitſius (Joannes) T. I. 87. b. 399. b.

Wheler (Georgius) T. II. 462. b.

Vuilichius, T. II. 103. b.

Wilthemius, T. II. 456. b. 465. a.

Wiſembachius, T. II. 360. b. 396. a.

Witichindus, T. II. 467. b.

Vulcanius, T. II. 435. b.

Wouwer (Joannes) T. I. 8. a. 33. a. 55. a. 401. a.

X.

XENOCRATES, T. II. 116.

Xenophon, T. I. 120. a. 169. b. 175. a. 200. a. 206. b. 245. b. 605. a. 637. a. 644. a. 647. b. 651. a. 688. b. 711. a. T. II. 153. a. 370. b. 434. a. 435. b. 467. b.

Xiphilinus, T. II. 283. b. 303. b. 311. a. 373. a. 572. b. 574 b. 575. b.

Xiſtus, T. I. 23. a. 170. b. 173. a.

Z.

ZACHARIAS Propheta, T. I. 307. *&* *ibid.* a. T. II. 34. 55. a.

Zarlinus, T. I. 666. a.

Zeno Imperator, T. II. 578. a.

Zeno Philoſophus, T. I. 10. b. 18. 206. 291. T. II. 117. a. 153.

Zeno Veronenſis, T. I. 667. b.

Zephirus (Franciſcus) T. II. 283. b.

Zieglerus (Gaſpardus) T. II. 454. b.

Zozimus, T. II. 216. b. 218. b. 219. b. 220. a. 238. b. 239. b. 241. a. 242. b.

Digitized by Google

244. a. 279. b. 284. a. 301. a. 303. a. 305. b. 308. a. 311. a. 312. a. 316. b. 317. a, b. 318. b. 319. a. 320. b. 321. a. 322. a. 324. b. 330. a. 334. b. 335. a, b. 336. a. 337. b. 338. a. 339. b. 364. a. 387. b. 403. b. 417. a. 432. b. 433. a. 441. b. 445. b. 456. a. 460. a. 471. b. 473. b. 474. a, [illegible] a. 486. a. 488. a. 493. b. [illegible] b. 502. b. 508. a. 574. b. 575. b. [illegible] b. 580. b. 584. b. 590. a. 671. a. [illegible] a. 680. b. 682. a. 683. a. 684. a. [illegible] a. 694. a. 701. 2733. a.

FINIS.

INDEX

RERUM VERBORUMQUE NOTABILIUM, QUÆ IN HOC SECUNDO VOLUMINE CONTINENTUR.

Numerus Arabicus paginam indicat; littera a *vel* b *numero addita primam aut ſecundam Notarum columnam deſignant.*

Voces Lactantio peculiares eduntur Italico caractere.

A.

ABDERE, *Abditus*, pro *abſcondere*, *abſconditus*, 535. b.
Abdomen. Nomen ejus undè deductum, 110. a. Quæ inteſtina complectatur, 111. a.
Abelius, quis fuerit, & quomodò interfectus, 218. b. 315. b.
Abrittum, Aburtum & Abyrtum, eadem, 400. a.
Achilleus, purpuram ſumit in Ægypto, 445. a. A Diocletiano quo anno victus, *ibid.*
Acies, pro pugnâ, ſeu prælio, 239. b. *& ſeq.* 737. a.
Acta S. Mauritii & Sociorum falſa, 288. b. Item S. Georgii, 294. b. 296. b. Acta Pilati quandò, & à quibus conficta, 423 a, b. 484. b.
Actio, pro actione forenſi, 618. a.
Actuarii & Actuales, quinam dicti, 587. a.
Actus, pro actione, 154. b. 366. a.
Acuminare, 89.
Adferre & *Adducere*, non promiſcuè adhibenda, 657. b.
Adicere, antiquè pro *adjicere*, 666. a.
Adminiſtratores, quinam fuerint, 213. a. 661. b.
Adoleſcens & juvenis, ſynonima, 668. b.
Adorare, pro incurvare ſe profundè, 207. b.
Adverſarius, pro Diabolo, 180. 428. a, b. 536. a.
Adleſcens, pro *adoleſcens*, 647. a.
Adulterii pœna, capitalis eſſe quandò cœperit, 492. a.
Adunari, quænam dicantur, 664. b. *& ſeq.* 741. b.
Ædiles, rabiem vendentium olim coërcebant, 366. b.
Ægyptus, quo ſenſu Oriens dici poſſit, 445. a. 595. b.
Æoles, Δ mutant in Z, 373. a.
Æqualis cum quo, 138.
Æs, ſine addito dictum de ære militari, 720. b. Ære dirutus miles quis diceretur, *ibid.*
Æſculapius. De ejus ortu, vitâ & morte, 6. *& ſeq.*
Æſophagus, gula dictus, 101. Ejus natura & uſus, *ibid.* Stomachus vocatus à quibuſdam, *ibid.* a.
Æſtimare, idem nonnunquàm ac numerare, ſeu de numero conjecturam facere, 383. b.
Æterniora, 61. bis.
Affectus. De tribus animi affectibus, & de iis dirigendis, 50. *& ſeq.* Quòd ſint domandi, 54. *& ſeq.*
Ἀγάλματα & Ἀνδριάντες, Ἀγαλματοποιοὶ & Ἀνδριαντοποιοὶ, in quo differant, 493. a, b. *& ſeq.*
Agapius. Ejus in Diocletianeâ perſecutione martyrium, 297. a.
Agere, pro *facere*, 597. a, b. 655. b. Pro *jure agere*, 618. a.
Agdir, vel Abdir, lapis, ſive Dea culta in ſimulachro lapidis, 449. a. Idem cum lapide, quem Saturnus dicitur pro Jove devoraſſe, *ibid.*
Agdus Deus, lapis, 449. a.
Ἀγορανόμοι, quinam dicti apud Græcos, 366. b.
Alagabalus, Deus lapis, quâ formâ, 449. a.
Alamanni, cæſi à Conſtantio circa Lingonas, 455. b.
Albeſcere, pro *palleſcere*, 227.
Albi equi, *Vide* Equus.
Alexander, Africæ Tyrannus, ubi victus, 496. b.
Alexander M. victoriis nuſquàm Africam

peragravit, 495. a.
Alexandra. De ejus cum Diocletiano conjugio & Chriſtianiſmo tabulæ, 296. b. 486. b.
Altrinſecùs, pro alterâ ex parte, 91.
Ambroſia, cibus Deorum apud Poëtas, 267. b.
Amburi, *Ambuſtus*, 372. a, b.
America. Utrùm in ea Evangelium Apoſtoli ante Neronis dominationem prædicaverint, 577. a.
Amici regum, quinam dicti, 364. a. 674. a.
Amiſeni, Serapidem coluerunt, 404. a. De duplici illorum ærâ, *ibid.* & b. Libertate donati à Julio Cæſare, *ibid.* Libertatem quomodò ſibi poſteà quæſiverint, *ibid.* Tertia æra falsò ipſis adſtructa, 405. a.
Ἀναβολεὺς, Græcis quid eſſet, 434. a.
Anaxagoras, hominem belluis coæquavit, 137. b. & *ſeq.* Prædixit lapidem è ſole caſurum, 448. b.
Angeli. De iis & eorum lapſu, 17.
Anguimanus, Elephas cur dictus, 85. b.
Animam mortalem facit Epicurus, 25. Probatur ejus immortalitas, 64. & *ſeq.* Quinam igneam illam crediderint, 91. a, b. De ejus naturâ variæ opiniones, 117. & *ſeq.* Quomodò infinuetur in corpus, 119. Utrùm idem ſit cum animo, *ibid.* & *ſeq.* Utrùm à parentibus generetur, 121. & *ſeq.*
Animalia. De eorum figurâ & membris, 83. & *ſeq.* Vide *Bellua.*
Animus, *Vide* Anima.
Anniculus, quinam dicatur, 349. b. 350. b.
Annona militaris. Per eam quid debeat intelligi, 486. a.
Ante diem decimum Kal. & poſt diem decimum Kal. an idem valeant, 281. b. 349. b. & *ſeq.* 360. b. 394. b. & *ſeqq.* 543. b, & *ſeqq.*
Ἄνθρωπος, homo quarè appellatus, 15.
Antiſthenis de unitate Dei ſententia, 153. & *ibid.* b.
Antoninus Pius, quo anno obierit, 415. a.
Apes. De earum intelligentiâ, & providentiâ futuri, 139. & *ibid.* b.
Apollo. Gregem pavit alienum, & Narciſſum interfecit, 7. Undè præcipua illius commendatio, 199. a. Cultus à Mileſiis, 404. a. Dictus Ἀγυιεὺς & Ἀγυιάτης, 450. a.
Apoſtoli, quot annos Evangelium prædicaverint, 281. b. 554. b. & *ſeq.* Utrùm Evangelium diſſeminaverint per omnem terram, 553. b. & *ſeqq.* 555. a. 577. a.
Apothecæ, veteribus quid fuerint, 386. & 719. b. Differebant ab horreis, officinis & tabernis, 719. a, b.
Arabes, lapidem pro Deo coluerunt, 447. a, b.
Aræ poſitæ inſidioſè à Paganis in multis locis, 372. b.
Archytas Tarentinus. Illius irati apophtegma redarguitur, 167. & *ſeq.*
Ardere cum invidiâ, utrùm Latinè dicatur, 619. b.
Areæ. In iis aliquandò frumentum habebant Veteres, donec in horreis reconderent, 381. a.
Ariſtides, quis fuerit, 170. a.
Ariſto, quinam, 174. b.
Ariſtoteles, unitatem Dei agnovit, 153. & *ibid.* b.
Ariſtoxeni de mente, ſeu animâ opinio, 116. & *ſeq.*
Armenia. Duas fuiſſe, Euphrate fluvio determinatas, 290. a.
Armiluſtrium, quid eſſet, 477. a. Ubi celebraretur, *ibid.*
Ἁρμοσῦνες, quinam dicti, 193. a.
Arrius, quàm fœdè perierit, 382. b.
Artaxerxes, frater Saporis regis Perſarum; quo pacto ad regnum pervenerit, 441. a.
Artemia, utrùm Diocletiani filia, 487. a.
Arteria aſpera, quomodò appellata à Lactantio, 102. De ejus naturâ & uſu, *ibid.* & *ſeq.*
Artes malæ, de magicis artibus ab Imperatoribus damnatis, 468. b.
Aruſpices, *Vide* Haruſpices.
Aſcendere navem, jugum, equum, ſine præpoſitione, 580. b.
Aſclepius, pro Æſculapius, 227. 327. b. 383. b.
Aſiani, dies menſium quo ordine putarent, 401. a.
Aſiarchæ. De iis Auctores, 482. a.
Aſtra. De illorum cultu, 16. Eorum ortus & occaſus ad hominis utilitatem accommodatus, 156.
Aſtronomi, diem quomodò numerent, 395. b.
Athenagoras, apologiam pro Chriſtianis quo anno ſcripſerit, 654. b.
Atlas mons, cultus quaſi Deus ab accolis, 369. b. 447. a.
Aves. Ipſis naſcentibus utrùm oculi primùm formentur, 107. & *ibid.* a.
Auguſtæ. Utrùm olim mortuis maritis Imperatoribus, aliis viris nupſerint, 435. b. 414. a, 515. a. 725. b. & *ſeq.*

Auguſti

Augusti, fratres Imperatorum nuncupati, 308. b. juniores Auguſtos magnâ reverentiâ proſecutos ſeniores, 726. a. *Vide* Imperatores.

Auguſtus Imperator. Factum ipſius laudatum ab Auctoribus, 424. b. Quam fecerat imperii diſtributionem, ea quòuſque duraverit, 586. b.

Aurelianus, naturâ veſanus & præceps, 190. a, b. 285. a. 583. b. Perſecutionem molitur in Chriſtianos, 191. Ejus mors, *ibid.* 285. a. 364. a. 584. b. Perſecutionem quo anno concitaverit *ibid.* a. 403. b. Ejus crudelitas, 289. a. Daciam novam recuperavit, *ibid.* b. Domini & Dei titulum uſurpavit, 364. a. Quo anno ſit interemptus, 403. b. Carpicus quarè dictus, 433. a. Undè oriundus, 444. a. Solem magnâ reverentiâ proſequebatur, 456. b. Cui ſucceſſit in imperio, 583. a. Quandò ad illud evectus, *ibid.*

Aurelius Victor, hiſtoriam perſecutionum utrùm ſcripſerit, 344. a, b.

Aures. De iis, & quarè binæ à Deo factæ, 91. Undè dictæ, 92. Quænam laudatæ à Veteribus, *ibid.* b.

Axiopolis, urbs, ubi ſita, 302. a.

Azyma. Eorum feſtum apud Judæos quandò celebraretur, 403. a.

B.

BACCHUS. Ejus amores cum Ariadne, 7. Δυσάρης dictus apud Arabes, 447. a. Quâ formâ ab iis coleretur, *ibid.* b. Cultus aliquandò ſub figurâ columnæ, 450. b.

Bætuli lapides apud Phœnices, 448. a. Ipſis templum extructùm in Oriente, *ibid.* b.

Baptiſmus, quandò inſtitutus à Chriſto, 552. b. Quo anni tempore in veteri Eccleſiâ ſolenniter adminiſtraretur, 553. a, b.

Barba. De Dei in ratione barbæ providentiâ, 90.

Barbaria, & ſolum Barbaricum, dicta de regionibus, quæ imperio Romano non ſubjacebant, 492. a.

Barbati, & Barbatuli, inter ſe diſtincti, 647. a.

Baſilicæ, qualia ædificia fuerint, & quandò cœperint extrui à Chriſtianis, 521. b. & *ſeq.* Undè nomen habuerint, 522. a.

Baſtarni, populi Tranſdanubiani, 304. a.

Beati, vox ſumpta alio ſenſu à Veteribus, quàm hodiè fieri ſolet, 440. a.

Beatitudo publica, beatiſſimi Cæſares, &c. in nummis, 440. a. 506. a.

Bella, tempeſtatibus ac procellis à Veteribus comparata, 426. b.

Belluæ. De Dei providentiâ in illarum creatione, 75. Utrùm iis mens inſit, & quinam hanc ipſis tribuerint, 137. & *ſeq.* In quo differant ab homine, 138. Earum intelligentia & providentia futuri, 139. Illarum cauſâ utrùm Deus mundum effecerit, 156. & *ibid.* a. Sunt in uſum hominis à Deo factæ, *ibid.* De utilitate etiam noxiarum, *ibid.* & *ſeq.*

Belus, Aſſyriorum rex, quo tempore vixerit, 14.

Benevolentia, pro benevolentiæ ſigno, aut gratificatione, 753. a.

Beſtia, Beſtiæ, dictum de Eccleſiæ Perſecutoribus, 186. a. 202. a. 289. b. 567. b.

Beſtiarii, ſeu damnati ad beſtias. De cœnâ liberâ ipſis datâ, 506. b.

Bi, in compoſitione dualem numerum denotat, 435. b.

Bipalium, *Bicinium*, *Biſellium*, & ſimilia, 435. b.

Bis, pro *iterùm*, 219.

Biſtapiæ, quandò cœperint uſurpari, 435. b.

Blattæ. De duplici earum genere, & Auctoribus de iis conſulendis, 157. a. Salubris earum uſus in medicinâ, *ibid.* b.

Bona caduca & vacantia, ad quorum curam pertinerent, 285. b. Bona immobilia Eccleſiis Chriſtianorum quandò prohibita, quandò non, 505. b. & *ſeq.*

Bonifacius VIII. Papa, Cæleſtinum V. quarè in cùſtodiâ detinuerit, 316. b.

Bonum ſummum in vitâ quærendum, 22. Quale ſit, *ibid.* De eo variæ Philoſophorum opiniones, *ibid.* & *ſeq.*

Boves lucæ, *Vide* Elephas.

Brachia. Eorum vox uſurpata in Bibliis ad ſignificandum robur, 99. a.

Branchidæ. Locus iſte ubi ſitus, 292. b. Undè celebris, *ibid.* De ejus Oraculo Auctores, 371. a.

Britannia. Utrùm in eâ natus Conſtantinus Magnus, 421. b. & *ſeqq.* Hanc Conſtantius non attigit, antequàm Cæſar foret, 422. b. Quo ſenſu Conſtantinum Cæſarem prima viderit, eamque ille nobilitarit, 423. a.

Britannia Gallica, quandò, & undè nomen acceperit, 691. b.

Burdinus, detentus in cuſtodiâ à Calliſto II. 316. b.

Digitized by Google

C.

CÆCILIUM per *a*, & Cecilium per *e*, facilè eſſe poſſe nomina non confundendenda, 530. a.
Cæleſtinus V. Papa, quarè detentus in cuſtodiâ à Bonifacio VIII. 316. b.
Cæſares, minores Auguſti appellati, 206. b. Eorum purpura eadem atque Imperatorum, 210. b. 461. a. 682. a, b. Vocati etiam filii Auguſtorum, 308. b. Quo tempore tres fuerint in imperio, 315. b. Fuerunt planè in poteſtate Auguſtorum, 425. a, b. 442. a. Nomen eorum nullius imperii indicium fuit, *ibid.* Diadema commune utrùm habuerint cum Imperatoribus, 461. a, b. & *ſeqq.* Utrùm aliquandò Imperatorum nomen geſſerint, 596. b. & *ſeqq.* Auguſtæ Majeſtatis fuerunt hæredes, 642. b.
Calcare, pro vaſtare, perdere, conculcare, 464. a. Calcare gentem, Tyrannos, mortem, *ibid.* & b.
Calliſtus II. Papa, Burdinum in cuſtodiâ detinet, 316. b.
Calvities. De ejus dedecore, 90. & *ibid.* a.
Campus Martius, quid fuerit, & quandò celebratus, 226. b. 414. b. 477. a. Celebratus etiam apud Francos, 414. b. Villa publica in eo quid fuerit, 472. b.
Candidiana, urbs, ubi ſita, & à quo fortè denominata, 412. b.
Candidianus, filius Galerii ex concubinâ, 211. & *ibid.* a. 309. b. 654. a. A Valeriâ Galerii uxore adoptatus, 249. 309. b. A Licinio quandò occiſus, *ibid.* & *ſeq.* 309. b. Filiæ ſeptenni Maximini deſponſatus, *ibid.* Quo anno natus, 412. a.
Canis. Quinam in eo ſpeciem quandam ratiocinationis admiſerint, 138. b.
Canon, quid ſit, & ab indictione quid differat, 365. a. 695. a.
Capio, *onis*, nomen Juriſconſultorum proprium, 98. b.
Capitatio. Huic urbana plebs à Galerio ſubjecta, 214. & *ſeq.* Quinam eam pendere Imperatorum legibus non tenerentur, *ibid.* b. 469. b. 647. a. 666. a. Hanc Romani veteres non rejecerunt, 377. a. Huic ſola Romana plebs à Conſtantino exempta, *ibid.*
Capitolia, in aliis urbibus extructa, quàm Romæ, 460. b. & *ſeq.*
Captivitas, dicta de ſigno vel notâ captivitatis, 679. a.
Caput, orbi quarè & globo ſimilis in homine, 91. De duali numero in eo, 96. Caput parietibus infligere, unum ex deteſtabilibus lugendi generibus, 341. b.
Caracalla, Germani appellationem quandò uſurpaverit, 405. a. Quo anno tradita ipſi poteſtas Tribunitia, *ibid.*
Carinus, utrùm victus & captus à Perſis, pelliſque ab iis illi detracta, 423. b. & *ſeq.* Quomodò perierit, 424. a. Cari filius fuit, *ibid.*
Carpi, quinam, 188. b. Ubinàm habitarent, 284. a. Populi Tranſdanubiani, 304. a. Romanis ſæpè infeſti, 363. a. Cum Francis, Gethis ſive Gothis, & Scythis aliquandò confuſi, 403. b. 578. b. Urbes Carpiæ, ſeu Carpicæ, 433. a.
Carus, quo anno cœperit imperare, 422. b. Carini pater fuit, non avunculus, 424. a.
Caſia veterum non eadem ac recentiorum, 266. b.
Caſſides, de quâ materiâ fierent, 744. b.
Caſtor & Pollux. De vitâ eorum flagitioſâ, 7.
Catacumbæ, quæ loca fuerint apud Veteres, 489. b. Undè dictæ, *ibid.*
Cauſa, ſcriptum ſæpè in antiquis codicibus, pro *caſus*, 240. b. 338. b. *Cauſâ*, vel *gratiâ*, Græcis ἕνεκα, ſæpè ſubauditum in Auctoribus, 537. b. & *ſeqq.*
Cauſidici, à juriſconſultis in quo differrent, 468. b.
Cedere impunè, 170.
Celebrare Campum Martium, aſylum, &c. quid ſit, 477. a. 701. a.
Cenſitores, à Cenſoribus quid differrent, 469. a. 662. b. & *ſeq.* Eos jam ante Galerium in tabulas omnia retuliſſe, 470. a.
Cenſualis forma, qualis fuerit, & quid continuerit, 310. b. 425. a. 663. a, b. Huic quænam, & quinam obnoxia, 425. a. 666. a.
Cerebrum. De ejus ventriculis, 96. & *ibid.* b. Mentis ſedes eſt, 115. 146. a.
Cereris ſacra quo ritu celebrarentur, 13.
Chalcedonium fretum aliquandò voluit Maximinus limitem eſſe Orientalis imperii, 330. b. 713. a. Ubi ſitum, *ibid.*
Chlamydes quid fuerint, 331. a. Candidæ quandò ſummis Pontificibus tributæ, *ibid.* 484. a. Iis Palatini utebantur, 716. b.
Chreſtus, nomen Romanis uſitatum, 430. a. Quid ſignificet, *ibid.* A Gentilibus Chriſto Domino quomodò inditum, *ibid.*
Chriſtiani. De odio Ethnicorum in eos, 39.

Digitized by Google

& ſeq. Juſti vocati à Lactantio, 181. b. Erant maximo numero apud Diocletianum, 200. 454. b. Quo ſenſu revocati ab exilio per Domitianum, 283. b. Zelus eorum ultrò ſe morti pro fide offerentium, 292. a, b. 610. b. Carebant ſimulachris in ſuis Eccleſiis, 293. b. 521. b. Taxati à Galerio, quòd à priſcâ parentum ſimplicitate deflexiſſent, 328. b. 478. b. Ab Idolothytis ſemper abſtinerunt, 332. a. Novitatis ſæpè à Paganis accuſati, 362. a. 430. a. Ternarium numerum in precibus cur amarent, 390. a. Judæorum nomine veniebant primis Eccleſiæ temporibus, 430. a. Athei, impii & irreligioſi vocati à Gentilibus, 446. a. Conveniebant primò privatis in ædibus, 453. b. 520. a. Eccleſias poſteà in urbibus ædificarunt, *ibid.* 714. b. Romæ fuerunt magno numero tempore Maxentii, 473. a. Rogabant pro ſalute Imperatorum etiam gentilium, 479. b. Ab iis Gentiles quid exigerent, cùm cogerent eos fidem ejurare, 512. a. Illorum templa ad vitandam perſecutionem frequentabant, *ibid. &* b. Utrùm ſub Domitiano & Trajano Eccleſias habuerint, quales hodiè cernimus, 520. b. *& ſeqq.* Baſilicas quandò conſtruxerint, 521. b *& ſeq.* De more eorum crucis ſignum frontibus frequenter imponendi, 601. b. *& ſeq.* Magicis operationibus ſemper adverſiſſimi, 605. a. Eccleſias ſuas in excelſis locis utrùm ſemper conſtruerent, 615. b. In perſecutores ſuos invehi licitum ſibi crediderunt, 630. a, b. Monſtroſâ ſuâ fortitudine plerùmque fregerunt illorum ferociam, 632. b.

Chriſtus. De eo Sibyllarum & Prophetarum Oracula, 30. Illius nomen nulli notum, niſi ipſi & patri, *ibid.* Jeſus & Chriſtus quomodò dictus, *ibid. & ſeq.* De duplici ejus nativitate, 31. *& ſeq.* Virtus ejus & opera probantur ex Scripturis, 33. *& ſeq.* De illius reſurrectione & in cœlum aſcenſione, 35. *& ſeq.* Corpus cur aſſumpſerit, mortemque paſſus fuerit, 37. *& ſeq.* De ejus morte in cruce, 38. *& ſeq.* De eo deſcendente de cœlo ad vniverſale judicium, & de regno ejus millenario, 67. *& ſeq.* Quo anno, menſe & die ſit à Judæis cruci affixus, 183. *& ibid.* a, b. 360. b. *& ſeq,* 545. a, b. *& ſeqq.* De miſſione Apoſtolorum ab eo poſt reſurrectionem, *ibid.* In cœlum quomodò aſcenderit, 184. Quo die paſſus putaretur tempore Lactantii, 352. b. Utrùm anno decimo quinto Tiberii, 396. b. *& ſeq.* Chreſtus quomodò vocatus ab Ethnicis, 430. a. Deus κατ᾽ ἐξοχὼ aliquandò dictus, 539. a. Baptiſmum quandò inſtituerit, 552. b. Regni ejus in terris millenarii opinio undè deſumpta, 570. a, b. Ejus monogramma quomodò expreſſum in nummis & labaris, 500. a. 735. b.

Cibalis, 102.

Cicero. Ejus de Diis fictis & commentitiis opinio, 12. Veram religionem attingere cur non potuit, 152.

Cicuta, quid ſit, 93. b.

Cilium, 95.

Circenſes, ſolenne munus natalibus Principum, 389. a. Erant Hippodromi ſpectacula, 736. b.

Circumſedere, pro *obſidere*, 684. a.

Circus, quarè ita dictus, 54. b. 636. b. Non equi ſolùm in eo exercebantur, 636. b.

Cirta Africæ, Nicephorium nunquàm dicta, 495. a. Nihil habuit commune cum Virtâ, 496. a. Conſtantina poſteà dicta, & procul à mari ſita, *ibid.* Olim Numidiæ metropolis, *ibid.* b. Ejus deſcriptio, *ibid. & ſeq.*

Clariſſimatus, honoraria dignitas major perfectiſſimatu, 212. a. 309. b. Clariſſimi apud quem convenirent, *ibid.*

Claudius Imperator, Judæos Chriſtianoſque Româ expellit, 430. a. Inter perſecutores non ideò numeratus, *ibid.*

Clypei. De iis in quibus Imperatores erant depicti, 493. a.

Codex Theodoſianus. Ex ipſius ſubſcriptionibus nihil certi colligi poſſe, 328. a, b.

Codices Manuſcripti, fons plurimorum erratorum, quæ occurrunt in Antiquis, 295. b.

Cœna ultima, data damnatis à judice & gladiatoribus, 506. b. Cœna libera beſtiariis conceſſa, *ibid.*

Cœnofrurium, quis locus, & ubi ſitus, 285. a. 584. b. Menſis Cænofrurium, 364. a.

Collegium Æſculapii, Serapis, Fabrûm Veneris, &c. de hominibus numinibus illis conſecratis, 506. a.

Colluctator, qui cum aliquo colluctatur, 73.

Columnæ, cultæ olim pro ſimulacris, 450. b. Erigi ſolitæ in locis publicis cum ſtatuis Imperatorum aut Deorum, 460. b.

Coma. De ejus decore, 90. *& ibid.* a.

Commodus Imperator, ante Proconſulare imperium ſine poteſtate Cæſar fuit, 425.

Digitized by Google

b. Venationibus & confeſtionibus ferarum indulgebat, 465. b.

Componere & *Componi*, de rebus anteà turbatis, 676. b. & *ſeq.* 687. b.

Concedere, pro cedere loco, locum dare alicui, 754. b. & *ſeq.*

Conceptio. De eâ, & ad illam fœminæ quid conferant, 106. & *ſeq.* & *ibid.* a, b. Prolis ſimilitudo undè oriatur, *ibid.*

Concordia, res difficillima inter duos eâdem potentiâ præditos, 304. a. Concordia Burrhi & Senecæ in ſocietate potentiæ, *ibid.*

Conculcare, pro *ſubigere*, *domare*, 364. a.

Concurrere, pro ad pugnam procedere, 239. b. 736. a.

Confeſſio, glorioſa quo ſenſu olim dicta, 534. a, b. Damnari ad confeſſionem, quid ſit, 625. b.

Confeſſores, quinam primis Eccleſiæ ſeculis dicerentur, 358. a. 531. a. Oculi dextri illis quondàm eruti, 484. a, b. Tria illorum genera ad minimum, 531. a, b. Iis deprecatoribus lapſi apud Deum utebantur, 532. b. Imò & apud Eccleſiæ Præfectos, 533. b. His illi pacem quandòque dimittebant, *ibid.*

Conſlare, idem aliquandò ac ſimul flare, 624. b.

Conſtantia, ſoror Conſtantini, deſpondetur Licinio, 238. Sic Ario favit, ut fratrem etiam ad protegendum illum impelleret, *ibid.* a. Ubinàm & quandò Licinio nupſerit. 240. 338. a. b. 739. b.

Conſtantina, urbs, non unica apud Auctores 495. a, b. Hodiernæ in Africâ deſcriptio, 496. b. & *ſeq.* Vide *Cirta*.

Conſtantinus Magnus, quibus animi corporiſque dotibus polleret adoleſcens, 207. & *ſeq.* Fruſtrà inſidiis appetitus, & feris objectus à Galerio, 216. 312. a. Quomodò dimiſſus ab eo, *ibid.* Ad patrem quomodò pervenerit, *ibid.* & *ſeq.* 312. a. Accipit ab illo imperium, 217. 312. b. & *ſeq.* Laureatam imaginem ſuam mittit ad Galerium, *ibid.* Bellum gerit cum Maxentio, 238. Quo anno fuerit illud inchoatum, *ibid.* a. 416. b. 732. b. Quo ſucceſſu confectum, 239. & *ſeq.* Quo die & loco crux ipſi oſtenſa in cœlo, in quâ vinceret, *ibid.* & a, b. Imperator maximus à Senatu ſalutatur, 240. 737. b. Ex Byzantio Conſtantinopolim quarè nuncupaverit, 286. a. Hanc Romæ æmulam facere ſtuduit, *ibid.* Quænam ipſi cauſa fuerit transferendi illùc imperii, 301. a. Fuit apud Diocletianum tempore illius abdicationis, 305. b. Dignitatem Cæſaream utrùm aliquandò geſſerit, 307. a. 412. a. 471. b. & *ſeq.* Ad quam potiſſimùm cauſam referri debeat diſceſſus ejus à Galerio, 311. a. Utrùm juvenculus ab illo in urbe Româ obſidis loco detentus fuerit ſpecie religionis, *ibid.* & b. Verius fortè, miſſum à patre ad Diocletianum, ut apud eum inſtitueretur, *ibid.* 457. b. Militavit fortiter in Aſiâ ſub Diocletiano & Galerio 312. a. 458. a. Objectus fero leoni, quem vicit, *ibid.* 470. a. Quo tempore ad patrem pervenerit, *ibid.* b. Primus annus ejus imperii quis fuerit, 313. a. Ad quos ſeniores Principes retulerit de delato ſibi imperio, *ibid.* a, b. Quandò & à quo Cæſar renuntiatus, 314. a, b. Ejus quatuor natales fuere, 315. a. Fauſtam in matrimonium utrùm acceperit, an poſtulaverit, 317. a, b. Conſenſus ipſius non requiſitus, ad creandum Licinium Imperatorem, 323. b. 327. a. Mittit Mediolano ad Maximinum Conſtitutionem pro Chriſtianis, 331. b. Utrùm Maxentio bellum ultrò intulerit, 334. b. & *ſeq.* Quandò Româ profectus fuerit Mediolanum, 337. b. & *ſeq.* 342. b. & *ſeq.* 738. b. & *ſeq.* 748. b. & *ſeq.* Natus ubinàm, 421. b. & *ſeqq.* Quo anno, 422. b. 668. b. Utrùm à Diocletiano inſidiis appetitus, 470. b. Prætorianos cur ſuſtulerit, 473. b. An nummos unquàm Sanctorum vultibus, aut imagine Chriſti cruciſque ſignaverit, 501. b. Jovius quandòque appellatus, 510. a.

Conſtantius Chlorus, dignus qui ſolus orbem regeret, 194. Princeps optimus ac benigniſſimus, *ibid.* b. 289. a. 646. b. Qualis fuerit ſub eo perſecutio, 202. & *ibid.* b. 297. b. & *ſeq.* 455. b. 628. b. & *ſeq.* A Galerio cur contemptus, 211. Conſtantinum ab illo repetit morti proximus, 216. Huic imperium per manus tradit, 217. In lecto ſuo requiem vitæ accepit, *ibid.* Ubinàm ſepultus, *ibid.* a. Quo anno obierit, *ibid.* b. 313. a. 470. b. 672. b. Quo die & anno Cæſar factus, 285. b. 422. b. 426. a. b. 437. b. Victoriam de Germanis reportavit, 289. a. 455. b. Non ponitur in numero Perſecutorum, 298. a. 628. b. & *ſeqq.* Ubinàm purpuram induerit, 305. b. Utrùm primum locum in imperio geſſerit, poſt abdicationem Diocletiani & Maximiani, 308. a. Maximiani undè gener, 324. a. 413. a. Verba ejus ultima deficientis,

Digitized by Google

378. a. Britanniam non attigit antequàm Cæſar foret, 422. b. Perſas utrùm vicerit, 424. a. 455. b. 517. a. Jovius quandòque appellatus, 510. a.
Conſtituere, idem ac diſjecta reponere, & firmiore ſtatu roborare, 384. a.
Conſules. Eorum deſignatio aut declaratio ad quos pertinuerit poſt Valerianum Imperatorem, 301. a. De eorum proceſſionibus, & per annum quot eſſent, *ibid.* b.
Contemplatione & *in contemplationem*, locutiones Patribus familiares, 384. b. 708. a, b.
Contrà, vox in judiciis uſitatiſſima, & quæ formulam ſapiat, 377. a.
Contrahere vires, milites, pecuniam, &c. pro congregare, colligere, 728. a.
Contrectare oculis, 74.
Contumacia, inferioris eſt in ſuperiorem, 381. b. Victus contumaciâ, utrùm dictum de homine qui contumaciæ ſuæ ſit impar, 326. b. 381. b. 413. b. 477. a. 700. a.
Conventicula, olim dicta ea loca, in quibus Chriſtiani conveniebant, 429. a. 479. a. 628. b. Dictum item de quocumque cœtu & congregatione, 479. a. 628. b. Eorum hodiè vocabulum odioſiſſimum, 628. b.
Cor. De ejus ventriculis, & variis eorum nominibus, 96. *& ſeq. & ibid.* b. De venis ejuſdem, & illarum uſu, 97. *& ibid.* a. Utrùm primum naſcentibus formetur in utero, 106. *& ſeq. & ibid.* b. Quæ animalia maximum illud habeant, 112. b. Utrùm ſit mentis ſedes, 114. *& ibid.* a, b. Caloris vitalis officina Antiquis habitum, 118. b.
Coronæ. De purpureis & candidis, quænam poſt mortem Confeſſoribus & Martyribus ſint paratæ, 633. a, b.
Córpus, ità comparatum ut animo ſervire debeat, 73. De omnibus ejus partibus, 88. *& ſeq.* Utrùm ſit hominis receptaculum, 123. *& ibid.* b. 128. a, b. Mortuorum corpora non mutilata, ſed integra ſervata à Veteribus, 424. b. 515. a. 724. b. *& ſeq.*
Corpuſculum, pro corpus humanum, 123.
Credulitas, error magis quàm culpa, 566. b.
Cremari & *Uri*, rigidè loquendo differre, 660. a. Aliquandò ſynonima, *ibid.* Aliud eſſe cremari, & cremari in cineres, *ibid.* b.
Crematio corporum non ſublata per Antoninos, 489. a. Lapſu temporis, & per Chriſtianos abolita, *ibid.* Quandò cœperit, & deſierit, *ibid.*
Crimen, pro criminatione, ſeu criminum accuſatione, 591. a.
Cruciare, pro cruci affigere, 543. b.
Crura. De mirâ Dei in eorum conformatione providentiâ, 110.
Crux. Ejus ſigno fugati Dæmones à Fidelibus, 196. 290. b. De ejus potentiâ & efficaciâ, *ibid.* a, b. 603. a. Cœleſte ſignum & immortale vocatum à Patribus, 239. 291 a. 336. b. 602. b. *& ſeq.* De cruce oſtenſâ Conſtantino in cœlo, in quâ vinceret, 239. *& ibid.* a, b. 336. b. *& ſeq.* 388. a, b. De crucis ſigno in veſtimentis hominum & in cœlo viſo tempore Juliani Apoſtatæ, 388. a, b. Utrùm Tertulliani tempore imago crucifixi cruci ſuperaddita, 451. b. Crucium figuræ multiplices apud Veteres, 500. a, b. Mos veterum Chriſtianorum crucis ſignum frontibus frequenter imponendi, 601. b. *& ſeq.*
Cùm, pro quoniam, 194. b. 204. 593. a. 635. a.
Cunei, ex quo militum genere conſtarent, 729. a.
Curio Maximus, Curiones minores, quinam dicti, 483. a.
Cybele. De ejus cum Aty amoribus, 7. Dea montium cur vocata, 369. a. 440. b. Item Πυλήνη, ſeu Σιπυλήνη dicta, *ibid.* Eadem lapis ſacer, nomine Agdus, in finibus Phrigiæ, 449. a. Domina propriè dicta, 511. a.
Cyrilla, Decii junioris filia, Chriſtiana credidita, 432. a.
Cyrrha, oppidum ad radicem Parnaſſi, 265. a.

D.

DACI, aliquandò Daciſci appellati, 379. b. Montem coluerunt inſtar numinis, 446. b.
Dacia rebellans cenſui ſubjecta à Trajano, 215. a. 311. a. Duplex, ſuperior & inferior, *ibid.* a. 443. b. Nova quæ fuerit, & quomodò diviſa, 289. b. *& ſeq.* 443. b. Amiſſa à Gallieno, & ab Aureliano recuperata, *ibid.* Dacia ripenſis, 310. b. 443. b. Undè dicta, *ibid.* Mediterranea quarè ſic appellata, 443. b. Iſtro nova proxima, *ibid.*
Dæmones, ex Angelis quomodò tales effecti, 17. De eorum operationibus malis,

Digitized by Google

ibid. & *ſeq.* Crucis ſigno fugati à Fidelibus, 196. 290. b.

Danaë, quo ſenſu à Jove in imbrem aureum mutato decepta, 8.

Danubius, limes conſtitutus duarum Daciarum, 289. b. Idem atque Iſter, 302. a. Danuvius quandòque dictus, 443. b. Limes antiquus Romani imperii, 635. b.

Dare, pro *dicere*, *docere*, 227. b. 703. a.

Daza, ſive Daja, *Vide* Maximinus.

Debiles, Latinis quid ſint, 717. a.

Debilitatio, non omnis mutilatio eſt, 717. a.

Decemviri, præpoſiti ad libros Sibyllinos inſpiciendos, 502. a.

Decennalia. Eorum origo, 373. b. Quandò celebrarentur, *ibid.*

Decius, animal execrabile, 188. Chriſtianos perſequitur, *ibid.* Ejus interitus, *ibid.* & *ſeq.* Quot annos imperaverit, *ibid.* a. 400. b. Mors ejus ultioni Divinæ attributa, 189. a. Quo genere mortis perierit, 284. b. 578. b. Juſſit ut Chriſtiani cibis immolatitiis veſcerentur, 332. a. 718. b. Cui ſucceſſerit in imperio, 399. b. Quandò cœperit imperare, *ibid.* 400. a. 578. b. Quo anno & quâ anni tempeſtate obierit, 400. a. 579. a. Ubinàm occiſus, *ibid.* Carpos vicit, 432. b.

Decuriones, jure Civili Romano torqueri non poterant, 211. b. 309. b. 465. a. Quandò poſteà, & quâ de cauſâ id licuerit, *ibid.* 309. b.

Deflagrare, pro *deferveſcere*, 622. b.

Dejectus animi, 368. a.

Delibatum, quid propriè fuerit, 232. a. 718. b.

Delubrum dictum à Veteribus de ſtipite delabrato, 452. a. Non uſurpatum niſi de re ſacrâ, vel loco religioſo, *ibid.*

Dementare & *dementire*, pro inſanire, dementem eſſe, 366. a.

Demetrius Poliorcetes, Jupiter Καταιβάτης ab Athenienſibus quarè dictus, 431. a.

Demutare, *Demutatio*, pro *mutare*, *mutatio*, 588. a, b.

Dentes, plus ad loquendum conferunt, quàm lingua, 97. De mirabili illorum ordine & ſtructurâ, *ibid.* & *ſeq.* Molares undè dicti 98. a.

Deſcribere, ut Ἀπογράφειν apud Græcos, verbum uſitatum de Cenſu, 378. b.

Deſertio pugnæ Imperatori & militibus turpiſſima, 746. b. & *ſeq.*

Detractare, pro *detrectare*, 596. b. 721. b.

Deus, quòd ſit unus, nec poſſint eſſe plures, 1. & *ſeq.* 151. & *ſeq.* De eo teſtimonia Poëtarum, 3. & *ſeq.* Succeſſione & ſexu non indiget, 5. Ejus providentia in conſtituendis bonis & malis, 18. & *ſeq.* Quòd non ſit, niſi unus, 37. De vero ejus cultu & ſacrificio, 46. & *ſeq.* Ejus providentia in creatione mundi & hominis, 61. & *ſeq.* Eadem in variâ animantium configuratione, 89. Ipſius muneris eſt, quòd vivimus, 122. Lumen eſt humanæ mentis, 128. Utrùm figuram aliquam habeat, 130. & *ibid.* a. Non eſt otioſus & nihil curans, 132. 163. & *ſeq.* Quo ſenſu ira ipſi tribuatur, 134. b. 137. b. 166. Nec mente comprehendi poteſt, nec linguâ enarrari, 153. & *ſeq.* De ejus unitate ſententiæ Philoſophorum, *ibid.* Timoris illius neceſſitas, 154. & *ſeq.* Quâ providentiâ bona & mala ordinaverit, 157. & *ſeq.* In eum non cadit neque timor, neque libido, neque invidia aut cupiditas, 161. & *ſeq.* Etiam cùm malis obeſt, nocens non eſt, 164. & *ſeq.* Ejus miſericordia & patientia, 171. Ira ejus quomodò immortalis, 173. & *ibid.* a. *Deus ſummus*, locutio frequens Lactantio, 182. b. 742. a, b. 746. a. Domini nomine jure appellatus, 510. a.

Δυσάρης, nomen Bacchi apud Arabes, 447. a, b.

Diabolus, nomen undè acceperit, 17. Ejus in genus humanum livor & odium, *ibid.* Adverſarius vocatus, 181. a. 428. a, b. 536. a. Dux & Imperator eorum qui Eccleſiam Chriſti perſequuntur, 455. b.

Diaconi, vocati Miniſtri ſimpliciter, 454. b. 625. a. Item & Miniſtri Dei, Chriſti, &c. 625. a.

Diadema, utrùm Cæſaribus commune cum Imperatoribus, 461. a, b. Illud Imperatorum Romanorum primus quis ſumpſerit, *ibid.* b. & *ſeq.* Quale eſſet, 462. a.

Diagoras, ἄθεος quarè cognominatus, 143. Quo tempore vixerit, *ibid.* a. Melius undè dictus, *ibid.*

Diana. Sacra humana ipſi in Tauride oblata, 12. Nemorenſis dicta & montivaga, 446. b. Tauricæ ſimulacrum ab Oreſte ſublatum ubi jaceret, 450. a.

Dicatio, pro Dignatione, 245. a. 340. a.

Dice, ſeu Juſtitia, Paganorum Dea, 359. b. Eadem quæ Aſtræa, Themis, &c. *ibid.*

Dies, apud Romanos qualis fuerit, & undè illum inciperent, 350. b. & *ſeq.* Quomodò numeretur ab Aſtronomis, 395. b. Dies menſium Aſiani quâ ratione putarent, 401. a. De diebus nefaſtis & felicibus, 453. a. Quos præſertim dies ſuppliciis Romani

Digitized by Google

Præſides deſtinarent, 631. a.
Difficiliter, rara vox, ſed Ciceroniana, 596. a.
Digiti. De illorum ſpecie, uſu, numero in manu, & ordine, 99. De eorumdem uſu & formâ in pedibus, 110.
Dignè, *Digniſſimè*, pro ſicut erat meritus, 581. b.
Dii, fuerunt mortales, 5. *& ſeq.* Honores divinos quomodò adepti ſint, *ibid. & ſeq.* 152. Eorum turpitudines, 7. De Diis Romanorum propriis, 10. & *ſeq.* De Diis Barbarorum, 12. *& ſeq.* Deorum cultus quandò incœperit, 14. Multi eſſe non poſſunt, 151. *& ſeq.* Montium Dii quinam, 370. a. 446. b. Omnes Dii, pro omnia Deorum templa, 637. a, b. 715. b.
Dioclea, Diocletiani mater, 462. b. *& ſeqq.* Item patria ipſius, ubi ſita, *ibid.* Utrùm natus in eâ 463. b. *& ſeq.*
Diocletianus, ſcelerum inventor, & malorum machinator, 191. Quos, & quâ de cauſâ imperii fecerit participes, *ibid.* a, b. 285. a, b. 437. b. Orbem Romanum quâ ratione ſubverterit, *ibid. & ſeq.* 585. b. *& ſeq.* Ejus avaritia, 192. *& ſeq.* 285. a. 585. b. Diocles vocatus ante & poſt depoſitum imperium, 195. 210 290. Ipſius timiditas, *ibid.* 585. b. 594. b. *& ſeq.* 598. a, b. Scrutator rerum futurarum, 195. 290. b. 600. a Ejus in Chriſtianos perſecutio undè orta, *ibid.* Illius in velandâ ſeveritate ſuâ calliditas, 198. a, b. 292. b. 370. b. 598. a, b. 611. b. Incidit in dementiam, 205. An imperium ſpontè depoſuerit, *ibid.* a, b. Imperatorum primus voluit adorari, 207. b, 457. b. Quo die & anno purpuram depoſuerit, 209. *& ibid.* a. 302. b. *& ſeq.* 305. b. *& ſeq.* 460. a. 494. a. 649. a. 650. b. Veteranus rex eleganter dictus, *ibid.* 307. b. Vivus vidit imagines ſuas aboleri, 237. 333. b. Quo genere mortis ſit extinctus, *ibid. &* b. 333. b. *& ſeq.* 494. b. *& ſeq.* 731. a. Quandò obierit, *ibid.* 334. a, b. 494. a. 731. a. Undè oriundus, 286. b. 290. a. 462. b. *& ſeq.* Quot annos imperaverit, 287. a. 494. a. Quo anno triumphum egerit de Narſeo, 290. a. 293. a. 299. a, b. Nullam aliam uxorem habuit, quàm Priſcam, 294. b. 296. a, b. Hanc quandò duxerit, 296. a. Quàm feliciter regnaverit, 299. a. Quo anno Vicennalia ipſius celebrata, 300. a. Ad imperium quo die & anno ſit promotus, *ibid.* a, b. 585. a. 634. b. *& ſeq.* Nonus ejus Conſulatus in quem annum incidat, 301. a. 635. a. De decimo quid ſentiendum, 302. b. Memorabile dictum ipſius imperium reſumere reſpuentis, 322. b. Conſenſus ejus utrùm expetitus ad creandum Licinium Imperatorem, 323. b. In vitâ communi quot annos egerit, *ibid.* 494. a, b. 517. b. 731. b. Vultu Maximiano ſimillimus, 365. a. Multa præclara opera extruxit, 438. a. Quâ ſuperbiâ Galerium ad carpentum ſuum currere paſſus ſit, 442. a. Utrùm primus Imperatorum gemmas adhibuerit in calceis, *ibid.* b. Poſt depoſitum imperium quò conceſſerit, 462. b. *& ſeq.* Utrùm poſt mortem relatus inter Divos, 463. a. Utrùm cum Perſis bellum geſſerit, 517. a, b. Favit aliquandò Chriſtianis, 585. a. Quo ætatis anno ſit mortuus, 590. a. Utrùm poſt depoſitum imperium ſervata illi poteſtas Imperatores alios creandi, 689. a.
Dionyſius Tyrannus, Diis violatis inultus remanſit, 15.
Diripere & *Deripere*, in quo differant, 190. b. 222. b. 474. b. 582. a.
Diſciplina ſolennis novi Teſtamenti, quid ſit, 552. b.
Diſereſcere, pro *decreſcere*, 384. a. Item pro intumeſcendo dilatari, 704. b.
Diſcreverat, à *diſcreſco*, pro *diſtendo. Diſcreſcere*, Gallicè *étendre davantage*, 228.
Disjectus animi, idem quod animo diſſolutus, 594. a.
Diſpoſitio, *Diſponere*, quo ſenſu receptæ voces tempore Lactantii, 206. a. 303. b. *& ſeq.* 706. a.
Diſputare, idem ac conferrre cum aliquo, 222. a. 474. b.
Diſſipabilis, rara vox, at Ciceroniana, 148. a.
Diſtrahere, pro *ſeparare*, 728. b.
Divi lapides, quinam dicti, 448. a, b. *& ſeq.*
Divinatio ſuperſtitioſa, à timore proficiſcitur, 368. a, b.
Divinitas, vox pro Deo uſurpata, 245. a. 390. b. 749. b. *& ſeq.*
Dius menſis, in Aſianorum Proconſularium anno ſolari quotus eſſet, 401. b. *& ſeq.* Undè inciperet, *ibid.*
Dolus malus, bonæ fidei opponitur, 691. a. Ejus definitio, *ibid.* b.
Domeſtici, quandòque dicti corporis Imperatorii cuſtodes, qui domi excubabant, 372. a.
Dominari, cum gignendi caſu, 160. a. Idem paſſivè poſitum, 203. b. 299. a.
Domini nomen ab Ethnicis Diis Deabuſque inditum, 510. b. *& ſeq.*

Digitized by Google

Domitianus, non minor Tyrannus Nerone, 186. De longâ & felici ejus dominatione, 187. 573. b. & ſeq. Memoria ejus eraſa, & acta reſciſſa, *ibid.* a, b. 283. b. 362. b. 574. b. & ſeq. Multa mirabilia opera fabricaverat, *ibid.* 283. b. 363. a. Duodecim Cæſarum poſtremus, *ibid.* a. Calvus Nero, & portio Neronis in crudelitate dictus, *ibid.* 282. a. 362. b. Quandò ſævire cœperit in Chriſtianos, & fuerit interfectus, *ibid.* 398. a, b. & ſeq. 574. a, b. Illos utrùm ab exilio revocaverit, 283. b. 431. b. Tito fratri quo anno ſucceſſerit, 398. a. 573. b. Cæſaris appellatio utrùm illi poteſtatis aliquid attulerit, 425. b. Occiſus à ſuis domi, in palatio, 431. b. 574. b. Eccleſiam non diu perſecutus eſt, *ibid.* 432. a. Cur non numeratus à Prudentio inter Perſecutores, 432. a. Utrùm ſub illo habuerint Chriſtiani Eccleſias, quales nunc cernimus, 521. a, b. & ſeq. A Nerone ad eum quot anni effluxerint, 572. b. Quo ætatis ejus anno Nero occubuerit, 573. a. Catalogus operum quæ fabricaverat, 575. b.

Domitiorum monumentum, ubi ſitum, 186. a. 282. b. In eo Neronis reliquiæ conditæ, *ibid.*

Donatiſtæ, iidem ac Monteſes, ſeu Montenſes, 292. a.

Donatus, cui libri de Irâ Dei & de Mortibus Perſecutorum ſunt inſcripti, 128 a. 180. a. Noviès tormenta pro Chriſto pertulit, 180. a. 203. Sex annis detentus in carcere, *ibid.* Emiſſus extremis Galerii temporibus, *ibid.* 230. 280. b. 299. a. Ejus in fide conſtantia, 203. & ſeqq. Unus fuit è ſanctioribus Eccleſiæ Confeſſoribus, 531. a.

Dorotheus, laudatus ab Euſebio, fuit ex numero Præpoſitorum ſub Diocletiano, 291. b. 406. b.

Duci & *Deduci*, abſolutè, pro duci ad ſupplicium, 491. b. 728. a.

Duumviri, præpoſiti ad libros Sibyllinos inſpiciendos, 502. a.

Duplicitas, 91. 96.

E.

ECCLESIA Chriſtiana, poſt mortem Domitiani reſtituta clariùs enituit, 187. & *ibid.* b. Eccleſiæ nomine ædem rebus ſacris deſtinatam Chriſtiani ſignificabant, 199. a. Eccleſia, verum Dei templum, 282. b. 361. b. Eccleſiæ Chriſtianorum primis ſeculis carebant ſimulachris, 293. b. Calamitoſus Eccleſiæ Chriſtianæ ſtatus quarto ſeculo, 328. b. Eccleſiis bona immobilia quandò prohibita, quandò non, 505. b. & ſeq. Utrùm ſub Domitiano & Trajano ædificatæ quales nunc habemus, 520. b. & ſeqq. Eccleſia Chriſtiana quandò conſtituta demùm cenſenda ſit, 542. b. 563. b. & ſeq. Eccleſiæ utrùm in excelſis locis poſitæ, 615. b.

Edictum Diocletiani & Maximiani adverſùs Chriſtianos, quo die & anno promulgatum, 199. 293. b. 456. b. 617. a, b. Galerii pro Chriſtianis quandò emiſſum, & propoſitum Nicomediæ, 230. & *ibid.* a, b. 705. a. 709. b. & ſeq. Conſtantini & Licinii in eorum gratiam quandò, & ubi emiſſum, aut promulgatum, 244. & *ibid.* a. 748. a. Quodnam diſcrimen inter edicta & litteras Imperatorum ad Præſides, *ibid.* b. 606. a. 709. a. 748. a, b. Edicta generalia quorum nominibus inſcriberentur, 348. b. Non proponebantur in Provinciis, niſi Præſidum programmate munita, 506. a. 709. a. 748. b. 753. b. & ſeq.

Effectio, rara vox, at Ciceroniana, 148. a.

Elagabalus, Deus ſub montis ſpecie cultus, 369. a. Undè dictus, *ibid.* Quale illius ſimulacrum, *ibid.*

Elephas, Leuca bos undè dictus, 79. a. Dei providentia in ejus proboſcide, 85. Elephanti ad currum juncti à Veteribus, 203. a, b. 299. b.

Eleutheria, utrùm uxor Diocletiani, 296. b. 486. b.

Elias & Enochus, an reverſuri, & futuri in fine mundi Chriſti præcurſores, 362. b. 569. a. Tranſlati vivi in cœlum quarè crediti, 569. a, b.

Epicurus. Ejus de ſummo bono ſententia, 22. Error illius circa membrorum officia, 85. & ſeq. Arguitur ejus opinio de viſione, 93. Deos reliquit verbis, reipſâ ſuſtulit, 133. Evertit omnem religionem, 140 & ſeq. Mundos dixit in infinito innumerabiles, 145. b. Ejus natalis à quibuſdam olim quomodò celebraretur, 336. b.

Epinicion, & Epinicia, cantica olim victoribus dicata, 571 a. Qualia fuerint, *ibid.*

Epiſtola, *Vide* Litteræ.

Equo delabi, deſilire, defluere, quo ſenſu dictum de iis, qui de equo deſcendebant, 433. b. Deſilire equo & defluere, in quo differant, *ibid.* Equi albi juncti curribus triumphantium,

triumphantium, 455. b. Iis primus quis uſus fuerit, *ibid.* Jovi & Soli conſecrati, 456. a. Equi ſinguli nomina ſua in Circo habebant, 465. b.

Erant certantes, pro *certabant*, 201. a. 621. b.

Eratineus, nomen Præſidis, 333. a. Forſan Eratinus, à Græco ἐρατεινὸς, 387. a.

Eſſes, *Eſſet*, pro *ederes*, *ederet*, 370. b.

Etſi non rectè, formula non leviter improbantis, 371. b.

Eudocia Imperatrix, ſecundas nuptias poſt mariti mortem contraxit contra fidem datam, 725. b.

Euhemerus, quis fuerit, 9. De Jovis fratrumque ejus ſtirpe & progenie quid memoret, *ibid.* & *ſeq.*

Evictio Tyranni, in veteri Kalendario, de quo potiſſimùm Imperatore intelligenda, 335. b. 735. a.

Europa, quo ſenſu à Jove in taurum mutato rapta, 8.

Eutropia Syra, uxor Maximiani, 304. b. Quos ex eo liberos habuerit, *ibid.*

Exactores, qui tributa vel operas exigunt, 366. b.

Exangues, morborum vulgare epithethon, 264. a.

Excarnificare, 200.

Execrabilis, vox Lactantio frequens, 185. a.

Exhibere, pro alere, 192. 197.

Exhibere, pro alimenta ſuppeditare, alere, 192. 197. 285. b. & *ſeq.* 587. b. 608. a.

Exitus, pro *morte*, 182. a. 249. a. 549. b.

Expingere, pro *exornare*, 720. b. & *ſeq.*

Expungere nomen, pro debitum ſolvere, 386. a. 486. a. Expungere nummis, veſtibus, pro privare, 486. a. Expungere pauperes, expunctus manipulus, rationes expunctæ, quid ſint, *ibid.* Expungere, pro militiâ ſolvere, 720. b.

Extorquere, pro torquendo elicere, 685. a.

Extremus, pro infimo, 582. a.

Exuere ſocerum, hominem, patrem, &c. pro abjicere animum ſoceri, &c. 444. a. Exuere & exui, dictum de iis, qui imperium vel deponebant, vel deponere cogebantur, *ibid.* 459. b.

Exuviæ, pro corio & pelle, 582. b.

F.

FABRICARE, vox Lactantio familiaris, 537. a.

Facere, abſolutè poſitum, 583. a.

Familia, vox uſitata ad ſervos ſignificandos, 465. a. 622. a. 655. b. Nonnunquàm etiam dicta de patrumfamilias ſobole & ſervis, 665. a.

Familiariter, idem quod *amicè*, 238. a. 732. a.

Famulus, Famula, &c. dictum de viris, virginibus, animalibusve Deorum miniſterio aut cultui conſecratis, 491. a, b. 514. b.

Fanum, de Templo, ſeu majori Eccleſiâ, 199. b. Non ſemper uſurpatum à Chriſtianis de Gentilium templo, 616. b. Dictum aliquandò de templo corporis Chriſti, *ibid.*

Faſtigium, metaphoricè de ſummâ Imperatorum dignitate, 284. a. 518. a. 640. a, b. *Faſtigatiſſimi* Conſulares, *faſtigatiſſima* felicitas, 640. b.

Fauces, pro montium anguſtiis, 340. b.

Faunus. De ſacris ab eo in Latio inductis, 12.

Favorabilis, activè, 134.

Fauſta, filia Maximiani, utrùm à patre Conſtantino oblata, an ab hoc poſtulata, 317. a, b. Quo tempore illi nupſerit, *ibid.* b. Quandò obierit, & utrùm mariti juſſu, 380. a.

Fauſta nomina, putà Felicitas, Fauſta, Fauſtina, &c. plurimùm amata à Veteribus, 380 a.

Fauſtina Imperatrix, in maritum quo animo conſpiraverit, 725. b.

Fel. De ejus naturâ & uſu, 111. & *ibid.* b. Ejus veſicula quibus nominibus appellata, *ibid.* Quæ animalia fel habeant, *ibid.* & *ſeq.*

Felicitas temporum, felicia temporum, in nummis, 440. a.

Ferale & mortuale, ſynonima, 724. b.

Ferè ſexcenti, pro ſexcentis & triginta, 338. a.

Fermè quatuor menſes, de menſibus quatuor cum dimidio, 338. a.

Fides. De eâ præcipuè in Religione conſervandâ, 58. & *ſeq.*

Filii Auguſtorum, appellatio communis Cæſarum, 308. b. 382. a. 412. a. 439. a. 464. b. Ea aliquandò tantùm honorifica, 414. a, b.

Filius Dei. De ejus generatione, 30. *Vide* Chriſtus.

Flaccinus, Bithyniæ Præfectus, non puſillus homicida, 203. Crudelis erga Chriſtianos, 298. a.

Flamonium, pro Flaminio, 318. a.
Flare, idem ac animam ſpiritu ductam reſpirare & efflare, 624. b.
Flavia Domitilla, quo anno acta in exilium, ob Chriſti confeſſionem, 390. a. Ubi relegata, *ibid.*
Flavianus, Præfectus Ægypti quo tempore fuerit, 298. a.
Flavius Clemens, Conſul, conjugis Domitiani cognatus, 368. b. Impietatis accuſatur, damnaturque, *ibid.*
Floralia, undè dicta, 11.
Fœminæ, ad generationem quid conferant, 106. & *ibid.* a, b. Fœminæ Latinis non ſolæ quæ viris junctæ ſunt, ſed & virgines, 234. a. 721. b. Quali veſtitu in luctu uterentur, 489. a. 723. b.
Fœtura, Latinis animantium proventus, 698. a. Fœturæ, fœtus ipſe, *ibid.*
Fœtus. De fœtûs formatione in utero, 106. & *ſeq.* & *ibid.* b. Ad perfectam ejus conformationem quid temporis requiratur, 107. & *ibid.* a. Undè in fœtibus vel ſimilitudo, vel naturæ diſpares, *ibid.* & 108.
Foratus, ſubſtantivè, 91.
Forinſecùs, vox inſolita, 227. b.
Formicæ. De earum naturâ & induſtriâ, 139. & *ibid.* a.
Franci, ejuſdem cum Carpis Gothiſque originis, 284. a. Eorum limes utrùm circa Danubium, 324. b. 475. b. Victi à Conſtantino, 475. b. Tempore Galerii Galliam totam nondùm pervaſerant, 691. b. Eorum nomen antiquius temporibus utriuſque Valentiniani, *ibid.*
Fratres mutuò ſe Reges ſolent vocare, 286. b. 439. a. Frater imperii, de Collegâ Imperatore, *ibid.* 308. b. 411. a. 438. b. Fratres, de iis qui eodem aut pari magiſtratu in Republicâ fungebantur, *ibid.* Item de rebus animatis vel inanimatis ejuſdem originis, vel ſimilibus, 439. a, b. Fratres Arvales, Fabriles, &c. *ibid.*
Frondes, honor, & pulchritudo arboris, 263. b.
Frons, undè dicta, 91.

G.

GALATARCHÆ. Quodnam eorum munus, 482. a.
Galeæ, de quâ materiâ fierent, 744. b. Quænam propriè ſic dictæ, *ibid.* Γαλέη, galeæ ex felinis pellibus, *ibid.*
Galerius Maximianus, pejor malis omnibus qui fuerunt, 194. Ejus feritas ac barbaries, *ibid.* 212, & *ſeq.* Undè oriundus, *ibid.* 310. b. Beſtia appellatus à Lactantio, *ibid.* 217. 226. Statu & aſpectu terribilis, *ibid* & *ſeq.* Armentarius quarè dictus, *ibid.* a. 411. a. 459. b. 593. a. Diocletiano undè formidandus, 195. Narſeum fugat deleto ejus exercitu, *ibid.* 596. a. Detrectat Cæſaris nomen, *ibid.* Ex Marte ſe procreatum dici & videri vult, *ibid.* 443. a. Diocletianum invitat ad Chriſtianos perſequendos, 197. Urget illum cogitque ad deponendum imperium, 205. & *ſeq.* Ejus cum illo eâ de re colloquium, *ibid.* Auguſti titulum reſpuit imperante Diocletiano, 206. Minor Auguſtus quo ſenſu, & Cæſarum extremus, *ibid.* b. Ubi purpuram induerit, 209. 305. b. 648. a. Quo die creatus Auguſtus, 210. Conſtantium contemnit, 211. Ejus de ordinando & deponendo imperio conſilia, *ibid.* 309. b. 653. b. Nullos ſuſcepit liberos ex uxore Valeriâ, *ibid.* b. 309. a. De plebe urbanâ capitationi ab ipſo ſubjectâ, 214. & *ſeq.* Parentes ejus cenſui ſubjecti, 215. Severum Auguſtum nuncupat, 218. Prætorianorum numerum minuit, *ibid.* 679. a, b. Severum mittit contra Maxentium, 219. Romam pergit, ibique à militibus deſeritur, 220. Romanum imperium Daciſcum voluit cognominari, 221. Tyrannus appellatus à Lactantio, 225. Non pervenit ad annum vigeſimum ſui imperii, 226. a, b. 308. b. & *ſeq.* 326. b. 329. a, b. Inſanabili plagâ à Deo percutitur, *ibid.* & *ſeq.* Deum coactus confitetur, 229. 328. a. Edictum ejus pro Chriſtianis, *ibid* & *ſeq.* Mortem quandò, & quomodò obierit, 230. & *ſeq.* 329. a, b. Erat per adoptionem pater Maximini Dazæ, 235. a. Quomodò frater foret Conſtantii, 286. b. Pulſus primò à Perſis, 290. a. 441. b. & *ſeq.* 596. a. Narſeum quo anno vicerit, *ibid.* 596. a. Utrùm ebrioſus, 304. b. Præceps ac veſanus, 305. a. Benè nunquàm ei convenit cum Maxentio, 308. a. Cæſar quo anno creatus, 426. a, b. 437. b. Ad carpentum Diocletiani quâ occaſione cucurrerit, 441. b. & *ſeq.* Statua illius tempore Juliani Antiochiæ adhuc viſa, 479. b. Ubi obierit, *ibid.* & *ſeq.* Jovius quandóque appellatus, 500. b.

Digitized by Google

Galla Placidia, Theodoſii Magni filia, bis nupta, 725. b.
Galliæ, immunes perſecutionis ſub Conſtantio Chloro, 202. 297. b. *& ſeq.* 455. b. 619. a, b.
Gallica Lingua, plurimas habet locutiones à Latinis acceptas, 553. b. 573. b.
Gallienus ſenior, quo anno à patre Valeriano adſcitus in partem imperii, 190. b. 582. a. Compertâ ejus captivitate ſuprà modum lætatus eſt, 284. b. Daciam novam amiſit, 289. b. Quot annos regnaverit, 436. b. Religioſiſſimus Deique amantiſſimus dictus, 437. b.
Ganymedes, quo ſenſu raptus à Jove in aquilam converſo, 8.
Gemmæ, ante Diocletianum adhibitæ ab Imperatoribus in calceis, 442. b.
Genæ. De iis, & earum uſu, 95.
Genitivi plurales contracti, ut Deûm pro Deorum, Januariûm pro Januariorum, &c. 661. a.
Genua. De mirâ eorum conformatione, 109.
Georgius (S.) Acta ejus martyrii falſa, 294. b. 296. b.
Germanitas, pro fraternâ ſocietate, 110. b.
Gingivæ, undè dictæ, 98.
Gladii pœna honoratior habita, quàm ſecuris, 467. a. 468. a. Quandò uſurpari cœpta apud Romanos, 468. a.
Gleba Senatoria, aurum glebale, quid ſint, 663. b. *& ſeq.* Agri glebati, glebatici, &c. 664.
Glebatim, quid ſignificet, 214. a.
Gorgonius Chriſtianus, apud Diocletianum quod munus obierit, 519. a, b.
Gothi, quæ loca incolerent, 284. a. 333. a. Sub Diocletiano vicinæ Provinciæ Romanæ partem invaſerunt, 333. a.
Græcæ voces Latinis litteris ſæpiùs exaratæ apud Patres, 617. a.
Gula, *Vide* Æſophagus.
Gurgulio, *Vide* Arteria aſpera.
Gynæcea, loca deſtinata operibus muliebribus, 212. a. 319. a. 656. b. *& ſeq.* In ea interdùm pœnæ loco viri nonnulli mulieresque conjiciebantur, *ibid.* 309. b. 652. a.
Gyneciarii, dicti opifices, qui in Gynæceis laborabant, 657. a.

H.

HABERE æmulationem, prudentiam, juſtitiam, &c. 388. a. *Non habere*, pro nihil habere, 696. b.
Habitudo, 110.
Hadrianus Imperator, poſtremum Conſulatum quo anno inierit, 404. b. Imperium quo anno ſit adeptus, *ibid.* Ejus voluntate mutati termini imperii, 514. a. 586. b. Hunc Chriſtianis faviſſe probabile, 520. b. 576. a.
Hæreſes, dictum à Juriſconſultis de conditionibus, ſeu functionibus, 340. a. 391. a. Hæreſis navalis, pro conditione navali, *ibid.*
Haſitare, idem ac *dubitare*, 649. b.
Hamata primordia, pro *atomi*, 144.
Harjuga, ſive Haruga, quid eſſet, 604. a.
Haruſpices, quinam dicerentur, 604. a. Ab Auguribus prorſùs differebant, *ibid.*
Haſtæ, olim pro Diis cultæ, 451. a. Haſta pro Marte culta à Romanis, 452. b.
Helena, mater Conſtantini, undè oriunda, 421. b. *& ſeq.* Hanc repudiare Conſtantius coactus eſt, ut Maximiani privignam duceret, 487. a.
Heraclea Thraciæ, olim Perinthus dicta, 339. a. 740. b.
Hercules, quo tempore vixerit, 6. De ejus vitâ facinoroſâ & morte, *ibid.* Ipſius ſacra Rhodi, 13. Undè præcipua illius commendatio, 99. a.
Herculius, cognomen Maximiani, quâ ſuperbiâ aſſumptum, 250. 588. b. *& ſeqq.* Ad ſucceſſores ejus tranſlatum, *ibid.* 418. b. 510. a.
Hermes, unitatem Dei agnovit, 153. Triſmegiſtus undè dictus, *ibid.* Quo tempore vixerit, *ibid. &* a.
Herodes Agrippa, quàm fœdè perierit, 382. b. Quo anno obierit, 397. b. Jacobum Apoſtolum, Joannis fratrem, interfecit, 563. b.
Herodes Antipas, Joannem Baptiſtam interfecit, 563. b.
Herodes Magnus. De funeſtâ ejus morte, 382. a, b.
Hîc, pro *alibì*, 192.
Hierocles, Præſes Bithyniæ, auctor & conſiliarius perſecutionis Diocletianeæ, 203. 298. b. Multam carnificinam de Chriſtianis exercuit, 298. b. Eo nomine quot

Digitized by Google

fuerint, 373. a. Scripſit adverſus Chriſtianos, 631. a.
Hieronymus (S.) Ejus libri Lactantii de Irâ Dei honorificum teſtimonium, 127. b.
Hiſdem, vox ignota Ciceroni, 666. b. & *ſeq.*
Homo, ἄνθρωπος cur appellatus, 15. De ejus creatione, peccato & pœnâ, 16. Natus ad juſtitiam, 23. & *ſeq.* De Dei providentiâ in ejus creatione, 61. & *ſeq.* 75. & *ſeq.* Ejus & pecudum conditio, quænam anteponenda, 76. & *ſeq.* Cur erectus creatus & bipes, 90. Solus habet aliquam notionem Dei, 138. Ex atomorum concurſu fortuito non eſt effectus, 147. & *ſeq.* Undè nomen acceperit, 149. & *ibid.* b. Mundum ejus cauſâ eſſe factum, 155. & *ſeqq.* Fecit illum Deus propter ſe, 159. & *ſeq.* Undè ad eum peccata pervenerint, 160. & *ſeq.* 168. & *ſeq.* Hunc ſola beatum facit innocentia, 178. Dei ſimulacrum, 297. b. *Homo*, poſitum loco pronominis, *is*, *ille*, 726. b.
Honor, domina vocatus, quamvis generis maſculini, 511. a. Inſtar Deæ interdùm effictus, *ibid.*
Honorati viri, Romanis legibus à torturâ immunes, 465. a.
Honorificare, 178.
Hormiſdas, Perſarum rex, Sapori patri ſucceſſit, 440. b. Non unus fuit eo nomine, ſed plures, ſæpè confuſi, *ibid.* & *ſeq.* Hormiſdas qui confugit ad Conſtantinum, quis fuerit, 441. a.
Horrea, ab apothecis differebant, 719. a. Cum iis tamen quandòque confuſa, *ibid.*
Humanum genus, de Romano imperio, 429. a. 537. a. 696. a.
Hyperberetæus menſis, in Aſianorum Proconſularium anno ſolari quotus eſſet, 402. a. Undè inciperet, *ibid.*

I.

JACOB, in Bethel lapidem non adoravit, nec ibi ſacrificavit, 447. a.
Jacobus Apoſtolus, Joannis frater, ſub quo Principe interfectus, 563. b.
Jactare, pro *jacere*, 213. b.
Januarius, Fibularienſis Epiſcopus, Concilio Illiberitano interfuit, 454. b. & *ſeq.*
Idolothyta, quotidianus aliquandò cibus Maximini, 232. 331. b. Quandò primùm Chriſtianis imperata, 332. a. Ab iis ſemper abhorruerunt, *ibid.* 485. b. Iis Nicolaitæ & Valentiniani participabant, 485. b. Utrùm abſtinere ab iis quarto ſeculo fideles tenerentur, 609. a, b.
Jecur. De ejus naturâ & uſu, 111. & *ibid.* a.
Illæſibilis, rara vox, 165. b.
Illyricum, utrùm ſitum ad ripam Danubii, an ad mare Adriaticum, 504. a. 457. a. Quàm longè latèque patuerit 480. a, b. Diviſum in Orientale & Occidentale, *ibid.*
Imagines Deorum, quàm vanæ, 14. & *ſeq.* Earum fictor quis primus extiterit, 15. Imago Dei, ſeu ſimulacrum, fruſtrà quæritur à Paganis in Eccleſiâ Nicomedienſi, 199. 293. b. Imaginum uſus ignotus Chriſtianis veteribus in Eccleſiis, 293. b. Imperatorum imagines miſſæ in Provincias in ſignum adeptæ dignitatis, 378. b. Cum veneratione exceptæ à populis & Magiſtratibus, 387. b. Aliquandò poſt mortem eorum dejectæ, & ignominioſè habitæ, *ibid.* Imagines diſtinctæ à ſtatuis, 492. b. & *ſeq.* 674. a. Imperatorum imagines ſolenniter collocatæ & conſecratæ, 403. a.
Imminere, dictum de die ſequenti, 736. b.
Imminuere, pro *corrumpere*, 234.
Immolare, diverſum à *litare*, 604. a, b. Propriè quid ſit, *ibid.* b.
Immolatitii cibi, *Vide* Idolothyta.
Immortalitas eſt ſummum bonum, 24. & *ſeq.* Cadit in hominem, *ibid.* Probatur animæ immortalitas, 64. & *ſeq.*
Imperatores. Nullum diſcrimen fuit inter purpuram eorum & Cæſarum, 210. b. 461. a. 682. a, b. Vox *Imperator* in titulis eorum ſecundo loco poſita quid ſignificet, 329. b. Utrùm ab illorum natali anni numerarentur, 342. a, b. Patres Cæſarum dicti, 349. a. Conſulatum ſolebant ſumere, ſimul ac inibant imperium, 456. b. Quo inſigni à Cæſaribus diſtinguerentur, 461. a, b. & *ſeq.* Utrùm diadema utriſque commune, *ibid.* Secundas nuptias adire utrùm per leges ipſis licuerit, 490. b. & *ſeq.* Domini appellati, 511. b. Ipſis regium nomen quandò inditum à Latinis, 581. a. 688. a. Imperatoris ac Principis appellationes promiſcuæ, 582. b. & *ſeq.* 586. a. Eorum ditio regnum dicta, 583. b. & *ſeq.* Imperatorum nomen utrùm aliquandò Cæſaribus datum, 596. b. & *ſeq.*
Imperium, dictum tam de imperio Cæſareo, quàm de Auguſteo, 671. b.

Digitized by Google

Impiè, pro crudeliter, inhumaniter, 725. a.
Impius, pro crudeli, inhumano, 223. 692. b.
Impunè cedere, 170.
In, cum ſexto caſu, pro quarto, 230. b. 385. a. 386. b. 689. b. *& ſeq. In præſenti*, pro in præſenti tempore, 634. a.
Inæſtimabilis, pro innumerabili, 67. a. 145. 228. b. 477. b.
Inaurire, pro *auditum reddere*, 33.
Incendium Romæ quo anno contigerit, 398. a. Utrùm cauſa fuerit perſecutionis in Chriſtianos, 557. b. *& ſeq.*
Indes, Martyr in Diocletianeâ perſecutione, 297. a.
Indicia, pro indicibus, 591. a.
Indictiones, idem ac tributa, 285. b. 438. a. Factæ initiò extra ordinem, quibus de cauſis, 365. a. 438. a. Diverſæ à Canone & oblatione, *ibid.* 695. a.
Indiſſociabilis, 97.
Induere, Indui, dictum de iis, qui Cæſares vel Auguſti creabantur, 305. a. 374. b. 444. a. 459. b.
Indulgentia, idem ac pax, ceſſatio à perſecutione, 330. b. Sumpta item pro clementiâ & benignitate Imperatorum, 478. b. Ammiano Marcellino antiquior, 479. a.
Indulgitas, 514. a.
Ineluibilis, vox inſolens, 179. a.
Ineptire, 87.
Infortunitas, pro *infelicitas*, 19.
Ingratus alicui, 77.
Ingreſſus Divi, in veteri Kalendario, de quo Imperatore intelligendus, 335. b. 735. a.
Inquies, idem ac *inquietus*, 729. b.
Inrogare, pro *irrogare*, & utrumque pro *inferre*, 540. b.
Inſecabilis, 142.
Inſtitutiones. Libri Divinarum Inſtitutionum utrùm ſcripti ante librum de Irâ Dei, 130. a. 151. a. Quo tempore compoſiti & emiſſi, 278. a.
Inſtruere certamen, 379. b.
Inſultare alicui, quid ſignificet, 538. b.
Inſuſtentabilis, vox Lactantiana, 247. b.
Interficere, interfici, dictum aliquandò ſpecialiter de hominibus cruce vel ſubmerſione necatis, 564. b. *& ſeq.*
Interpretare, vox ſatis Latina, 102. b.
Inteſtabilis, idem ac deteſtabilis, execrabilis, 335. a. 733. a.
Inteſtina. De multiplicibus eorum ſpiris, & ſtructurâ mirabili, 10.
Io, quo ſenſu in bovem converſa, 8. *& ſeq.*
Joannes Apoſtolus, quâ occaſione ex inſulâ Patmo revocatus, & Epheſum reverſus, 187. b. 283. b. Quo anno Chriſti Imperii Diocletianei in dolium ferventis olei plenum immiſſus, 399. b.
Joannes Baptiſta, ſub quo Principe perierit, 563. b.
Joannes (Beatus) edictum Diocletiani & Galerii de perſequendis Chriſtianis non conſcidit, 294. a, b.
Jovius, Diocletiani cognomen, quâ ſuperbiâ aſſumptum, 250. 460. b. 588. b. *& ſeq.* Ad ſucceſſores ejus tranſlatum, *ibid.* 417. b. *& ſeq.* 510. a.
Ira, quo ſenſu Deo tribuatur, 134. b. 137. b. 162. *& ſeq.* Illius variæ Philoſophorum definitiones, 165. *& ibid.* a. Quænam in homine & in Deo debeat eſſe vel non eſſe, 166. Ejus vitioſa eſt in peccatis cohibitio, 167. In Deo quomodò ſit immortalis, 173. *& ibid.* a. Sine eâ imperium cœleſte non poteſt conſiſtere, 177.
Iſis. De ejus ſacris, 13.
Iſter, idem ac Danubius, 301. a.
Ita planè, locutio Lactantio familiaris, 207. b 304. b. *Ita*, pro *deindè*, 627. b. *& ſeq.* 735. b. 747. b.
Judæi, quarè & quomodò à Deo reprobati, 31. De eorum exhæredatione, 36. *& ſeq.* Tempore perſecutionis quomodò ſe gererent, 513. b. Cum Chriſtianis confundi ſoliti, 430. a. 517. a. Synagogas ſuas olim de induſtriâ in locis excelſis conſtruebant, 615. a.
Judices militares, rudes litterarum, 214. 468. b. 662. a. Quandò quaſi inſtituti, & poſteà prohibiti, 468. b. *& ſeq.*
Julia, uxor L. Septimi Severi, utrùm Caracallæ mater, & num illi nupſerit, 725. b.
Julianus Apoſtata, quomodò titulum Auguſti uſurpaverit, invito Conſtantio, 290. b. Multa imitatus eſt de Diocletiano & coævis Principibus, 386. a. Quàm benè ſe Apparitorem fidum nominaverit, 426. a. 442. a.
Juno Argiva, ſub formâ columnæ culta, 450. b.
Jupiter. De eo, & ejus vitâ libidinoſâ, 8. Ejus hiſtoria ex Euhemero, 9. Jovi Piſtori ara poſita apud Romanos, 11. Sacra humana Jovi Cyprio & Latiari obla-

Digitized by Google

ta, 12. Jovis ſacra in Cretâ, 13. Jupiter Καταβάτης, ſeu Deſcenſor, 431. a. Ipſi loca fulmine tacta conſecrata, *ibid.* Ἀκραῖος undè dictus, 452. b. Huic albæ hoſtiæ immolatæ, 456. a. Nicephorius quarè dictus, 495. b.

Juramentum, quandò & quomodò ſit licitum, 55. a.

Juriſconſulti, in quo differant à Cauſidicis, 468. b.

Juſſio, quid ſignificet, 203. b. 632. a.

Juſtitia. Ad eam homo natus eſt, 23. *& ſeq.* Ejus officia, 24. 48. *& ſeq.* De eâ Plato & Ariſtoteles quid ſenſerint, 42. *& ſeq.* A Carneade everſa, 43. *& ſeq.* Quomodò ſtultitia ſit, 44. *& ſeq.* Hanc ſolam Deus expetit, 47. Radix ejus & fundamentum, 49. *& ſeq.* Sola facit beatos, 178. Idem ac veri Dei cultus, 184. b. 185. a. 188. a. 282. a. Sumpta item pro juſto populo, ſeu Eccleſiâ, 561. a, b. *& ſeqq.* 578. a.

Jutus, verbum non inſolens, 97. a.

K.

KALENDÆ. His Romani nunquàm annectebant dies, qui Kalendas ſequuntur, 351. b. Dies Kalendarum V. Imperatorum adoptionibus ſacer, 409. b. Kalendæ Aprilis, Maii, &c. locutiones tam Latinæ, quàm Kalendæ Apriles, Maiæ, &c. 545. a, b.

Καλακρέτης, non is qui victimas dividebat, 485. b. Quæſtor fuit pecuniæ publicæ, *ibid.*

Κέλευσις, pro juſſione, 580. a. 632. a.

Κέλευσμα & Κελεύσματα, non fuiſſe generis unius, 571. b. Quænam militaria, vindemiatoria & nautica, *ibid.* Nautica quomodò canerentur, *ibid.*

Κλιμακίδες, mulieres quædam dictæ, 437. a.

Κρείσσων, ſeu Κρείττων, ad verbum *melior*, pro contemptore, 414. b. *& ſeq.*

Κυνέαι, Galeæ ex caninis pellibus, 744. b.

Κωείον. Vox illa quid ſignificet, 462. b. Dicta de villâ, vel domo in agro extructâ, 472. b. *& ſeq.*

L.

LABIA. De iis eorumque formâ & uſu, 98.

Lacerti, quid ſint in homine, 99. a. Dicti de robore, *ibid.*

Lactantius, verba compoſita uſurpat ſæpè pro ſimplicibus, & ſimplicia pro compoſitis, 84. b. *& ſeq.* Ejus error in aſſignando numero articulorum in pollice, 100. a. De bonorum & malorum ordinatione quid ſenſerit, 157. b. 158. a. Ejus ſcopus in ſcribendo Libro de Mortibus Perſecutorum, 182. Hallucinatur in aſſignando anno mortis Chriſti, 183. b. Amat argutias, 214. b. 377. a. Sympoſium utrùm ſcripſerit, 251. a, b. Item carmen de Phœnice & de Paſchâ, 263. a, b. 270. a. Liber ejus de Mortibus Perſecutorum quo tempore compoſitus & abſolutus, 277. b. *& ſeq.* Libros Divinarum Inſtitutionum quandò ſcripſerit & emiſerit, 278. a. De ejus patriâ, *ibid.* b. Ubi & quandò Criſpi, Conſtantini filii, educandi munus cœperit, *ibid. & ſeq.* Quo anno venerit in Gallias, 279. a. Ubi, & quandò mortuus, *ibid.* L. Cælius aliquandò appellatus, 358. a. Amat formulas veteres, elegantiaſque ſermonis, 362. a. Conſuetas verborum formulas frequentat, 379. a. Duplex titulus apud Veteres ipſius libelli de Mortibus Perſecutorum, 532. a.

Lancea, adhibita in emendationibus loco fuſtis, ut minùs ignominioſa, 376. b. 467. a. Nomen undè ejus deſumptum, 467. a. Figi ſolita ante Præfecti Caſtrorum Prætorium, *ibid.*

Lancearii, *al.* Lanciarii, milites lanceâ armati, 467. a.

Lapides, à Gentilibus honore divino culti, 447. a, b. *& ſeq.* Lapis Al-Hajar Al-Aſwad cultus à Mahumetanis, *ibid.* b. Lapides Bœtuli apud Phœnices, 448. a. Lapides Divi, quinam dicti, *ibid. & ſeq.* Ipſis templum extructum in Oriente, *ibid.* b. Cultus lapidum diù duravit, ipſamque plebem Chriſtianam infecit, 450. b. Viguit etiam apud Romanos, 451. a.

Lapſi, quinam dicerentur primis Eccleſiæ ſeculis, 360. a. Triſte illorum nomen in Eccleſiâ, 534. a.

Larentinalia, cujus honori dicata, 10.

Latrones clementes, 233. b. 332. b.

Laureatæ tabellæ, à quibus afferrentur, 217. a. 313. b. Imaginum laureatarum uſus multiplex, ſed præcipuus in Imperatorum inaugurationibus, 378. b.

Laurentius Martyr, quo anno obierit, 501. b.

Leges, eâ intentione latæ, ut proficiant, non ut noceant, 286. a.

Digitized by Google

Legiones, Riparienſes quænam, 302. a.
Legitimè coqui, de Martyribus, qualis cruciatus fuerit, 200. a, 295. a. 454. a. 618. b. Legitima ſacra, injuriæ hoſtibus illatæ legitimè, 295. a. Legitima verba, foſſa legitima, 372. a. Oleum legitimum, 454. a.
Lethum, & *Letum*, variè ſcriptum pro variâ etymologiæ ratione, 694. a.
Leucippus, Atomos, & ex iis mundum generatum admiſit, 144. a, b.
Leviter, pro *ſenſim*, 95.
Libellus, de chartâ breviori, 389. b. 742. b. Acceptus interdùm pro epiſtolâ, *ibid.* Libellus repudii quot conſtaret verſibus, 742. b. *&* *ſeq.*
Liber, *Vide* Bacchus.
Liberi. De paternâ in eos poteſtate apud Romanos, 48. a, b.
Licinius, amicus vetus & contubernalis Galerii, 211. Illum Cæſarem poſt depoſitionem Diocletiani quarè hic non creaverit, *ibid.* Auguſtus ab eo nominatur, 222. Conſtantiam, Conſtantini ſororem, ubinàm & quandò duxerit, 240. 338. a, b. 739. b. 748. b. *&* *ſeq.* De viſione ipſi in ſomnis oblatâ in bello contra Maximinum, 241. *&* *ſeq.* In largiendo tenax, 243. *&* *ibid.* a, b. 339. b. 505. a. Maximinum vincit fugatque, quo anno, *ibid.* 510. a. Litteras proponi jubet in gratiam Chriſtianorum, 244. Quo anno promotus ad imperium, 319. b. *&* *ſeq.* 326. b. 689. b. Utrùm eodem tempore Cæſar & Auguſtus factus, 322. a. 474. b. *&* *ſeq.* 689. b. Quâ vitæ ætate, & quo anno occiſus à Conſtantino, 323. b. Quot annos regnaverit, *ibid.* Viſus aliquandò Chriſtianis favere, poſteà ſe prodidit, 334. b. Quo tempore dederit ſe Conſtantino, eique purpuram remiſerit, 335. b. *&* *ſeq.* Tyrannus κατ' ἐξοχὴν dictus, 336. a. Provectior ætate Maximino, 413. b. Jovius aliquandò dictus, 417. b. *&* *ſeq.* Quo anno Chriſtianis bellum indixerit, 510. a.
Lingua. De vario illius uſu, 97. Non ſola confert ad loquendum, *ibid.* Undè dicta, *ibid.* *&* b. Eâ ſapores ſentiuntur, 98.
Litare, diverſum ab *immolare*, 604. a, b. Quid ſit, *ibid.* b. Non rarò ſumptum à Patribus pro ſacrificare ſimpliciter, *ibid.*
Litteræ Imperatorum ad Præſides, utrùm confundi debeant cum edictis, 244. b. 606. a. 709. a. 748. a, b. 753. b. *&* *ſeq.*
Lucilla Auguſta, Antonini Philoſophi filia, quibus & quomodò bis nupſerit, 415. a. 725. b.
Luctûs tempus olim decem menſium, poſteà duodecim, 488. b. In eo ſub Imperatoribus veſtes albas fœminæ induebant, 489. a.
Lumina Senatûs, civitatis, &c. 289. 439. b. Lumen verum, de colore purpureo, 331. b.
Luna. De eâ ad uſum hominis ordinatâ, 156.
Lunus Deus, à quibus cultus, 514. b.
Luſorium, idem ac theatrum, ſeu amphitheatrum, 212. a. 309. b. *&* *ſeq.* Luſorius, idem ac deriſorius, 310. a. Luſoriæ naves apud Romanos, *ibid.* Luſorium, deſtinatum etiam ædificium privatæ Imperatorum oblectationi, 376. a. 657. a. Undè fortè dictum, 465. a.
Λυκεία, galeæ ex lupinis pellibus, 744. b.

M.

M, littera omiſſa ſæpè in libris manuſcriptis, 641. a.
Macchabæorum liber ſecundus lectus olim aſſiduè à Chriſtianis tempore perſecutionis, 359. a.
Macrinus Imperator, quo anno interemptus, 404. b.
Magiſter, dictum de Præſidibus Collegiorum ſacrorum, 445. b. Magiſter Deus, Magiſter Dominus, de Chriſto, 554. b.
Magiſtri. Nomen eorum latè patet, 366. a. Quinam ità dicti, *ibid.* Magiſtri populi, morum, operum, &c. *ibid.* Eorum dignitas magiſterium, non magiſtratus, *ibid.* Magiſtri militum, officiorum, epiſtolarum, &c. in aulis principum, *ibid.* Magiſtri item cubiculariorum, oſtiariorum, &c. 621. a.
Magna Urbica, credita filia Galerii, uxorque Maxentii, 488. a.
Malum, interjectionis aliquandò vim obtinet, 86. a.
Manalis lapis apud Romanos, 451. a.
Manifeſtarius homicida, manifeſtarius fur, pro manifeſto, 380. b.
Manſiones geminare, quid ſit, 240 a. 389. a. Sumptæ ut plurimùm pro unius diei ſtatione, 389. a. 503. b. Quid eſſent, *ibid.* 670. a, b. In quo differrent à mu-

Digitized by Google

tationibus, *ibid.* Habuerunt communia multa cum ſtativis, 670. a, b. In quo diſcreparent, *ibid.* b.
Manus. De earum ſtructurâ & uſu, 99. & *ibid.* b. Quales laudatæ à Veteribus, *ibid.* a.
Mare, pro *mari*, 213. b. 376. b.
Mares, quarè fœminis fortiores, 108.
Mars. Ejus cum Venere adulterium, 7.
Marticultores, in Inſcriptione veteri, 369. b.
Martyres, qui fortiter tormentis reſiſtebant, dicti Diabolum vincere, 455. b. Quomodò laniandi beſtiis in amphitheatris exponerentur, 466. b. & *ſeq.* Baſilicæ primò extructæ in locis, ubi ſepulti erant, 522. a.
Martyrium, ſæpè quæſitum à multis, 610. b.
Mater Deûm, *Vide* Cybele.
Matthias Apoſtolus, utrùm cum Paulo fuerit Judæ ab Apoſtolis ſuffectus, 184. a. 397. a.
Maxentius, homo ſuperbus & contumax, 207. b. 304. b. 645. b. Ubi, & quandò Auguſtus proclamatus, 218. & *ſeq.* 315. a. 335. b. & *ſeq.* 413. a. 677. a, b. & *ſeq.* 678. b. 734. b. Patri ſuo Maximiano purpuram mittit, & bis Auguſtum nominat, 219. Quo pretextu, & quo anno contra Conſtantinum arma moverit, 238. & *ibid.* a. 416. b. 732. b. Quo pacto victus & ſubmerſus, 239. & *ſeq.* 502. b. & *ſeq.* 737. a. Quo die & anno perierit, *ibid* a. 335. b. 337. b. 499. b. 734. b. Nulli carus, ne patri quidem & ſocero, 304. b. Utrùm ortus ex Maximiano Herculio, *ibid.* 315. a. 457. b. Benè nunquàm ei convenit cum Galerio, 308. a. Ipſius gener fuit, 315. a. Chriſtianis favere viſus, initiò Chriſtianum ſe ſimulavit, 334. b. 473. a. Tyrannus dictus κατ' ἐξοχὴν, 336. a. Quinquennalia utrùm celebraverit, *ibid.* b. Puer valdè laudatus, 487. b. De moribus ejus fœdiſſimis, 494. a, b.
Maximianus Galerius, *Vide* Galerius.
Maximianus Herculius, Diocletiano ſimillimus, & ab eo diſſimillimus 193. 365. a. Ejus libidines, *ibid.* & *ſeq.* Homo non adeò clemens, 202. & *ibid.* a. 297. b. Chriſtianos perſequitur, *ibid.* Quo die & anno purpuram depoſuerit, 209. & *ibid.* a. 305. b. & *ſeq.* 460. a. 649. a. Auguſtus iterùm à Maxentio filio renuntiatur, 219. 681. b. Ubinàm moraretur poſt depoſitum imperium, *ibid.* & b. 315. b. 680. b. & *ſeq.* Maxentium filium imperio privare fruſtrà aggreditur, 221. & *ſeq.* Româ pellitur, 222. Quibus inſidiis aggreſſus fuerit Conſtantinum, *ibid.* & *ſeq.* Denuò purpuram quandò depoſuerit, 223. 324. a. Hanc reſumit tertiò, *ibid.* 324. b. Maſſiliæ capitur, & exuitur, *ibid.* Conſtantinum tentat interficere, *ibid.* & *ſeq.* Mortem quomodò obierit, 224. 325. b. 475. b. 694. a. Ejus ſtatuæ & imagines poſt obitum dejectæ, 237. 333. b. Herculii nomen quâ ſuperbiâ aſſumpſerit, 250. 367. a. 588. b. & *ſeq.* Quo die & anno evectus ad imperium, 285. b. 286. b. & *ſeq.* 300. b. 437. b. Frater Diocletiani electione, non naturâ, 286. b. 367. a. 411. b. 438. b. 588. b. Undè oriundus, *ibid.* 587. b. In quem annum Octavus ejus Conſulatus inciderit, *ibid.* Quot annos imperaverit, 287. a, Utrùm Cæſar factus antequàm Auguſtus, *ibid.* & *ſeq.* 438. b. Diocletiano in omnibus ſemper obſecundavit, 288. 412. a. Rerum novarum cupidus, & perfidiæ plenus, *ibid.* Prodigus potiùs quàm avarus, *ibid.* b. 589. a, b. Ejus aſperitatem Diocletianus ſæpè reprehendit, 297. b. Filiam Fauſtam Conſtantino utrùm obtulerit, 317. a, b. Quo anno Diocletianum ad reſumendum imperium invitaverit, 322. a, b. Quæ cauſa fuerit Conſtantino ipſius interficiendi, 325. b. Primus non fuit Imperatorum, cujus ſtatuæ & imagines ſint dejectæ, 333. b. Utrùm bello Perſas vicerit, 517. b. Inter Deos relatus à Maxentio filio, 518. a. Quo ætatis anno obierit, 590. a.
Maximinus, Daia, ſive Daza appellatus, undè, 208. 374. b. Cur, & quandò nomen ejus mutatum à Galerio, *ibid.* 305. a. Undè oriundus, *ibid.* b. 209. b. 305. a. Maximinus & Maximianus promiſcuè dictus, *ibid.* 305. a. 411. a. Quo die & anno Cæſar creatus, 209. & *ibid.* a. 210. 242. & *ibid.* a. 303. a. 339. a. 649. a. 650. b. Nec rempublicam ſciebat, nec militiam, 210. Nec Cæſarem ſe, nec tertio loco nominari vult, 226. Auguſtus renuntiatur, *ibid.* Fœdus facit cum Licinio, Chriſtianoſque perſequitur, 231. & *ſeq.* Illius prodigalitas, 233. Item effrænata libido erga mulieres, *ibid.* & *ſeq.* 332. b. & *ſeq.* Connubium Valeriæ expetit, & repellitur, 235. Societatem jungit cum Maxentio, 238. Imperatoris maximi titulum

tulum

tulum ſibi vindicat, 240. & *ibid.* 737. b. Bellum movet contra Licinium, *ibid.* & *ſeq.* Vincitur & fugatur, 243. Ubi, & quomodò miſerrimè perierit, 247. & *ſeq.* 341. a, b. 507. a, b. Tyrannus dictus à Lactantio, *ibid.* Quo anno ſit extinctus, 248. b. 339. a. 341. b. & *ſeq.* 756. a, b. Ejus uxor in Orientem præcipitatur, 249. Ipſius temulentia & crapula, 304. b. & *ſeq.* Purpurâ ubi indutus, 306. a, b. Quandiu imperaverit, 339. a. Edictum pro Chriſtianis quandò emiſerit, 342. b. & *ſeq.* Quo tempore à Galerio adoptatus, 411. a. Utrùm filios plures habuerit, 448. a, b. Ubi ſepultus, 507. b. Quo anno victus à Licinio, 510. a. Valeriæ quomodò filius, 726. a.

Maximus, unus è præcipuis Jovis titulis, 737. b.

Medietas, 98.

Megara, uxor Herculis, ab ipſo cum liberis trucidata, 6.

Membra. De ſitu illorum in homine, 88. & *ſeq.* De ſingulorum pulchritudine & uſu, 95. & *ſeq.*

Mendacium, utrùm ſit licitum, 56. & *ibid.* a.

Mens, in capite collocata, 91. Ratio illius incomprehenſibilis, 114. De ejus ſede Philoſophorum opiniones, *ibid.* & *ſeq.* De ejus excellentiâ, 115. & *ſeq.* Non poteſt eſſe niſi à Deo, 149. Corpus niſi ab unâ regi non poteſt, 152.

Menſa, & Menſæ, de menſis ſacris Chriſtianorum, 624. b. & *ſeq.*

Menſium ſeptem Aſianorum diagramma, 402. a.

Mentiones, quinam dicti à Veteribus, 98. b.

Mentum. De ejus pulchritudine & formâ, 98. Quale fuerit à Veteribus commendatum, *ibid.* b.

Mercurius, divinos honores undè meruerit, 7. Cyllenius cur dictus, 265. a. Ipſi Pharis in Achaiâ aqua ſacra, 448. b.

Mereri, pro nanciſci, adipiſci, ſortiri, 359. a.

Meridies, dictum etiam de horis poſtmeridianis, imò & ſerotinis, 388. b.

Merum, adhiberi ſolitum à Veteribus ad ſupplicandum, 232. b. 719. a. Eodem cibos ſuos quandòque perfundebant, & quaſi ſacrabant, *ibid.*

Metiri, paſſivè poſitum, 214. a. 505. a. 664. a.

Metus. Religio omnis metu conſtat, 141. 154. *Vide* Timor.

Mileſii, Apollinem coluerunt, 404. a.

Milites, diſtincti à privatis, 458. b. & *ſeq.* Ære dirutus miles quis, 720. b. Milites dicti quandòque copiæ pedeſtres ab equitibus diſtinctæ, aliquandò equites ſimul & pedites, 734. a. Miles à *Mile* deductus diverſo modo, 741. a.

Millia tria, pro leucâ, 741. a. Item aliter, 747. a.

Minervina, prima uxor Conſtantini, 487. b.

Miniſtri, ſine addito dictum de Diaconis, 454. b. 625. a. Miniſtri Dei, Chriſti, Epiſcopatûs, &c. de iiſdem, 625. a.

Minutius Felix, quo tempore floruerit, 521. a, b.

Miſericordia. De eâ, 56. & *ſeq.*

Mittere, pro *ponere*, 184. b. 282. a. 361. b.

Mneſtheus, Aureliani libertus, in eum conjurat, & illum occidit, 364. a. 584. b.

Moeſia utraque ad Illyricum pertinebat, 304. a.

Moliri, idem quod *parare*, 222. b. 690. b.

Moneri, dictum de iis, quibus per ſomnium Deus aliquid imperat, 239. a. 735. a.

Moneta, pro ædificio in quo nummi cuduntur, 192. 366. b. 438. a.

Monogamia, pars pudicitiæ habita in mulieribus ſeculo quarto, 249. a. 759. a. A Tertulliano cum Montaniſtis in utroque ſexu requiſita, *ibid.* b. 759. a.

Monogramma Chriſti circumflexum à Conſtantino in labaris, 239. & *ibid.* b. 337. b. Quale fuerit, 500. a. Illud minimè impreſſum in nummis Maxentii, *ibid.* b. & *ſeq.* Occurrit in nummis ſignatis ante Conſtantinum, imò & ante Chriſtum, 501. a.

Montes, tanquàm Dii olim culti, 369. a. 446. b. 608. a. Extructa in iis templa & aræ, *ibid.* Montium Dii quinam, 370. a. 446. b.

Monteſes, ſive Montenſes Dii, 291. b. 369. a, b. & *ſeq.* 446. b. Monteſes, ſeu Montenſes, iidem ac Donatiſtæ, 292. a.

Montinus, Deus qui montibus præeſt, 369. a.

Mortes, plurali numero, 180. a. 280. b. 358. b. 428. a. 532. b. Mors bona, idem ac facilis, non coacta, non turpis, 213. b. 310. b. 376. b. 468. a. Mors devota, id eſt deſtinata, 243. & *ibid.* a. 746. a. Mors ſimplex, quænam ſit, 597. a, b.

Digitized by Google

Mortales, pro *homines*, 215. a.

Movere, pro amovere, removere. 541. a.

Mulier, undè dicta, 108. & *ibid.* b. In quo differat à Virgine, *ibid.* Mulieres etiam Provinciarum Sacerdotes factæ, 482. b. Mulier, vox aliquandò contemnentis, 724. a. Poſita aliquandò loco pronominis, *illa*, 726. b.

Mulvius pons, à quo conſtructus, 502. b. Erat lapideus, *ibid.*

Mundus, non eſt æternus, 60. De Dei providentiâ in ejus creatione, 61. & *ſeq.* Propter hominem factus, 62. & *ſeq.* 155. & *ſeq.* De ejus fine, 65. & *ſeq.* Non fuit generatus ex Atomis, 144. & *ſeq.* Mundos infinitos qui dixerint, 145. b. Non eſt effectus à Naturâ, 148. & *ſeq.*

Mures. De illorum virtutibus, & à quibus celebratæ, 157. a.

Mutationes, quid eſſent, & in quo differrent à manſionibus, 503. b.

Muti. quarè quidam ſint, 103. & *ibid.* b. Utrùm & ſurdi, *ibid.*

Mutuare, & *Mutuari*, promiſcuè uſurpata, 411. b.

Myrrha, Orontea & Achaïca undè dicta, 392. a, b.

N.

NÆsus, ſeu Naïſſus, patria Conſtantini, 421. b. & *ſeq.* Ubi ſita, *ibid.* Ab eo exornata mirificè, 422. a. Diverſa à Naſto & Neſto, urbibus Thraciæ & Illyriæ, *ibid.* & b.

Nanctus, antiquè pro *nactus*, 378. b.

Nares, undè dictæ, 102. & *ibid.* b. Earum forma & uſus, *ibid.*

Narſeus, Perſarum rex, quam ſub Diocletiano ſuſceperit expeditionem, 195. Oppreſſus fugatuſque à Galerio, quo anno, *ibid.* 290. a. Ductus à Diocletiano in triumphum, *ibid.* 295. a. 299. b. Sapor utrùm avus illius, an atavus, 440. b. & *ſeq.* Quot annos regnaverit, *ibid.* Quos filios habuerit, 441. a. Utrùm captus à Galerio, *ibid.* b.

Naſus. De eo, & ejus uſu, 95. & *ſeq.* Tria illius officia, 96.

Natalis Invicti, quomodò intelligendus, 314. b. 472. a. 676. a, b. Conſtantini quatuor natales, 315. a. Natales Imperatorum feſti per unumquemque menſem, 336. b. Utrùm iis Imperatorum anni numerarentur, 342. a, b.

Nates. De mirâ in formandis illis Dei providentiâ, 109.

Natura. Ab eâ mundus non eſt effectus, 148. & *ſeq.* De eâ variæ Philoſophorum opiniones, 149. a. In unitate conſentit univerſa, 152.

Ne, vel *Nec*, confuſa ſæpè à librariis, 579. a.

Nectar, potus Deorum apud Poëtas, 267. b.

Neque, pro *æque*; *Nec*, pro *hac*, vel &, 350. a, b.

Nero, tyrannus execrabilis, 185. Utrùm primus omnium à conſtitutâ Eccleſiâ Chriſtianos ſit perſecutus, *ibid.* 282. b. 430. a. 563. a, b. & *ſeq.* Quâ occaſione & quo anno in illos ſævire cœperit, *ibid.* 398. a. 557. b. & *ſeq.* Quandò & quomodò perierit, *ibid.* b. An fuerit ſepultus, *ibid.* & *ſeq.* 282. b. 566. a, b. & *ſeq.* De iis qui reſurrecturum illum, & futurum Antichriſtum, vel Antichriſti ſocium ſunt opinati, *ibid.* 282. b. & *ſeq.* 362. a. 567. b. & *ſeqq.* Quo ætatis anno obierit, 567. a.

Nerva, Chriſtianos exules revocavit, 187. b. 283. b. Utrùm poſt adoptatum Trajanum imperium retinuerit, 205. b. 409. b. & *ſeq.* 639. a, b. & *ſeq.* Hujus adoptionis quæ cauſa fuerit, 303. b. Quandò imperium ſit adeptus, 409. a. Quo anno obierit, *ibid.* b. Quandiù imperaverit, *ibid.* 640. b. & *ſeq.*

Nervi. De iis, & eorum uſu, 88. Quot ſint illorum genera, *ibid.* a.

Nicæa, interdùm per *e* ſimplex, ſed immeritò, 727. b.

Nicephorium. Cirta in Africâ eo nomine nunquàm dicta, 495. a. Nicephorium Meſopotamiæ, ubi ſitum, *ibid.* A quo conditum, *ibid.* Nicephorium, vicus prope Pergamum undè nobilis, *ibid.* b.

Nicephorius Jupiter undè dictus, 495. b. & *ſeq.*

Nicomedia. Hanc ſtuduit Diocletianus Romæ coæquare, 192. Templum ejus evertitur, 199. Circum in eâ Diocletianus dedicat, 205. Sedes olim regia, 607. b.

Nigræ veſtes ubi, & quandò in luctu uſitatæ, 723. b. & *ſeq.*

Nimis quàm, locutio inuſitata, 76. b. & *ſeq.*

Nimiùm, pro *valdè*, 219. a. 378. b. & *ſeq.*

Nocens, pro nefario, impio, ſacrilego, 540. a. 560. b, & *ſeq.*

Notarii, quinam ſub Auguſtis, 389. b. 742. b.

Digitized by Google

Notus, ventus nubes colligens & æſtuoſus, 266. a.
Nudari, metaphorico ſenſu, 470. b.
Nuditas, à Græcis in ſtatuis uſurpata, 89. b.
Numa. De ſacris ab eo introductis, 12. Religionem quarè ſimulaverit, 141. b. Pontifex Maximus utrùm fuerit, 484. a.
Numerus dualis, quantùm ad rerum conferat perfectionem, 96. *& ſeq.* Numerus ternarius Chriſtianis quarè uſitatus in precibus, 390. a.
Numizia, pro *Numidia*, 299. a.
Nuncupare, pro creare, pronuntiare, 374. b.
Nuptiæ ſecundæ, *Vide* Monogamia.

O.

OBJECTARE, pro *objicere*, 212. b.
Oblatio, quid ſit, 365. a. 695. a.
Obſervare, *Obſervatio*, voces ad divinam rem ſpectantes, 384. a.
Obſorbere, pro *ſorbere*, 212. b.
Obtruncare, truncum reddere, 693. b. Dictum etiam pro occidere, *ibid.*
Octobrem menſem nomine ſuo Domitianus invaſit, 283. b.
Oculi. De iis, & quarè bini, 91. Mira eorum forma, 92. *& ſeq.* Sunt veluti feneſtræ animi, 93. *& ibid.* a. Quomodò falli dici poſſint, 94. Undè dicti, 95. *& ibid.* a. Oculi, dictum de viris Principibus, aut in Republicâ inſignioribus, 439. b. Quin & de præcipuis quibuſdam urbibus, 440. a. Oculi dextri Confeſſoribus quondam eruti, 484. a, b.
Odoris-capio, vocabulum rarum, ſed proprium, 98. b.
Odoritas, *prioritas*, &c. 477. b.
Oecumenica Conſilia, undè dicta, 537. a.
Officia, & Officiales, de Præſidum & Judicum apparitoribus, 366. b. Dictum etiam de comitatu omnis viri illuſtris, 476. a.
Officinæ. In iis quid fieret, 719. b. Ab apothecis & tabernis diſtinctæ, *ibid.*
Officium, pro adminiſtratione, 361. a.
Οἰκεῖοι, Latinè domeſtici, tres perſonarum ſpecies comprehendebant, 406. a.
Oiſelius (Jacobus) nimiùm audax, in quo, 337. a, b.
Omnes, pro plerique omnes, 648. b.
Opinatio, à Zenone ſublata, 21. Sapienti non congruit, *ibid.*
Oppidum, pro oppidanis, 624. b.
Orationum piarum efficacia, 532. b. *& ſeq.* 536. a.
Orbis, orbis terræ, totus orbis, de orbe merè Romano, 536. b. *& ſeq.* 585. b. 610 b.
Ordinare, pro conſtituere, ſeu creare, 552. a.
Oriens. Originem conculcatorum à victoribus collorum, aut tergorum, deberi Orientalibus, 364. a. Orientalis limes ſub Trajano ubi conſtitutus, 443. a. Pars imperii Romani Orientalis Oriens dicta, 444. b. Quas provincias complecteretur, *ibid.* 595. b.
Oriri & Ortus, dicta de initio imperii, 423. a. 573. a. Undè deſumpta hæc loquendi ratio, *ibid.*
Orontes fluvius, Oriens dictus aliquandò, 249. b. 343. b. 392. a, b. Draconis nomen utrùm acceperit, 392. a, b. Typho etiam vocatus, *ibid.*
Os, oris. De ejus formâ & uſu, 97.
Offa, ſunt ſolidamentum corporis, 88.

P.

PADUS, undè oriatur, 568. a. Idem cum Eridano & Rhodano, juxtà quoſdam, *ibid.*
Pagani, non putabant templa eſſe poſſe ſine ſimulacris, 293. b. 613. b. Illorum ſacra Chriſtianorum interventu ſæpè turbata, 368. b. Statuas Deos referentes ipſis Deorum nominibus inſigniebant, 430. a. A Chriſtianis quid exigerent, cùm cogerent eos fidem ejurare, 512. a. Templa ſua in locis excelſis vulgò conſtruebant, 615. a, b.
Palatini, quinam dicerentur, 611. a. *Palatium*, fortè pro Palatinis, 624. b. Candidis chlamidibus utebantur, 716. b.
Palatus. De ejus uſu, 97. Utrùm ſaporis ſenſus illi tribuendus, 98. *& ibid.* a.
Palma, arbor Syriæ, 266. a.
Palpebræ, undè dictæ, 95 *& ibid.* a. De mirabili earum uſu, *ibid.*
Pannoniæ pars à Galerio in honorem Valeriæ uxoris Valeria cognominata, 296. a.
Papillæ. De earum pulcritudine & uſu, 100. *& ibid.* b.
Parenchymata, quid ſint, & de eorum naturâ, 101. a.
Paulus Apoſtolus, utrùm unà cum Matthiâ fuerit Judæ ab Apoſtolis ſuffectus, 184. a. 397. a. A quo, & quomodò martyrio affectus, 185. 564. b.

Digitized by Google

Peccatum, undè ad hominem pervenerit, 160. & *ſeq.* 168. & *ſeq.* Sine irâ non poteſt coerceri, 166. & *ſeq.*

Pectus. De ejus formâ & dignitate. 100. Cur patens & erectum homini à Deo datum, *ibid.* & a.

Pedes. De mirâ in conformandis illis Dei providentiâ, 110.

Pegma, machina lignea in amphitheatro, 466. a.

Perfectiſſimatus, dignitas honoraria, 212. a. Ea minor clariſſimatu, *ibid.* 309. b. Apud quos Perfectiſſimi convenirent, *ibid.* Ex quibus eligerentur, & conſtarent, 656. a.

Perinthus, nomen antiquum Heracleæ Thraciæ, 339. a. 740. b.

Περιτόναιος, *Vide* Abdomen.

Perſæ, quandò victi à Galerio, 195. De more eorum Regibus ſuis ſerviendi, 211.

Perſecutio Aureliani, quandò concitata, 191. a. 403. b. Non intentata modò, ſed & executioni mandata, 583. b. & *ſeq.* Quot annos duraverit, 584. a.

— Caligulæ, 563. b.

— Claudii, ſive ſub Claudio, 563. b.

— Conſtantii Chlori, ſive ſub Conſtantio Chloro, qualis fuerit, 202. 297. b. & *ſeq.* 628. b. & *ſeq.*

— Decii, quandò ſævierit, 188. a. Ad illam quot anni à Diocletianeâ effluxerint, 399. b. 577. b.

— Diocletiani, quâ occaſione concitata, 196. Uſquequò primò proceſſerit, 197. Quo die & anno incœperit, 198. & *ibid.* a, b. 291. a. 293. a. 340. b. 371. a. 606. b. 607. b. 612. b. Quòuſque arſerit, 201. & *ſeq.* 296. a. 455. a. Hujus auctor & conciliarius quis fuit, 203. Quandiù duraverit, 246. & *ibid.* b. 250. 754. b. Quandò remittere cœperit, 293. a, b. Non recenſetur à Prudentio, 432. a.

— Domitiani, quo anno ſævire cœperit, 187. a. 398. a, b. & *ſeq.* 516. a, b. & *ſeq.* 574. a, b Ad eam à Neronianâ quot anni effluxerint, 399. b. Non fuit diuturna, 431. b. 513. a, b. 574. a.

— Galerii Maximiani, undè orta, 197. Quo die & anno inchoata, 198. & *ibid.* a, b. Quomodò recruduerit, 212. & *ſeq.*

— Galli & Voluſiani, quo anno incœperit, 579. a. Localis fuit, *ibid.*

— Hadriani, 576. a, b.

— Jeroſolymitana, magna fuit, & omnes præceſſit, 185. b.

— Licinii, quo anno inchoata, 510. a.

— Maximini Dajæ, quandò orta, 231. 717. a, b. Quâ occaſione deferbuerit, 717. b. & *ſeq.*

— Maximiani Herculii, ubinàm ſævierit, 203.

— Neronis, quandò, & quâ occaſione excitata, 185. 398. a. Omneſne anteceſſerit, *ibid.* a, b. 557. b. & *ſeqq.* Utrùm Romæ tantùm ſævierit, 561. b. & *ſeq.*

— Philippi, ſive ſub Philippo, 576. b.

— Severi, 576. b.

— Trajani, 576. a, b.

— Valeriani, quo anno ſævire cœperit, 189. a. 403. b. 577. a.

Perſecutionem facere, phraſis temporum Lactantii, 203. 631. a. Perſecutionem Chriſtianos paſſos ſub Nervâ, Trajano, Antoninis, &c. 432. a. *Perſequi*, abſolutè poſitum, 568. b. Perſecutiones utrùm frequentes inter Domitianum & Decium, 575. b.

Perſecutores, à Patribus beſtiæ appellati, 186. 202. 250. 289. b. 567. b. Omnes debellati à Deo, 248. & *ibid.* a. 343. a, b. De funeſtâ illorum morte, 382. a, b. Dictum abſolutè de Eccleſiæ perſecutoribus, 568. a, b.

Peſſinuntium ſimulacrum, quâ reverentiâ habitum à Romanis, 732. b.

Petrus Apoſtolus, Romam quandò advenerit, 184. & *ibid.* b. 282. a. 397. a, b. 526. b. 555. a, b. & *ſeqq.* De miraculis ab illo ibi editis, *ibid.* 556. b. & *ſeqq.* Utrùm viginti quinque annis illìc ſederit, *ibid.* a. 282. a. 397. a, b. 526. b. 555. a, b. & *ſeqq.* A quo, & quomodò martyrio affectus fuerit, 185. Quo anno Jeroſolymis è vinculis divinâ ope liberatus, 397. b.

Petrus Eunuchus, Martyr in Diocletiani perſecutione, 297. a. 624. a.

Phanaticus, de Sacerdote, vel homine Diis conſecrato, 481. b.

Phantaſma, quid ſit, 120. b.

Philippus Imperator, Carpos vicit, non debellavit, 432. b. Qualis ſub eo perſecutio, 576. b.

Philoſophorum de Deo uno teſtimonia, 4. A veritate quarè longè aberrarunt, 20. De eorum ſectis, 21 & *ſeq.* Variæ eorum de ſummo bono opiniones, 22. & *ſeq.* De Antipodis quid ſenſerint, 28. Ad

Digitized by Google

perturbandam veritatem pernicioſi ſunt ac graves, 124. Hæreticorum Patriarchæ vocati à Tertulliano, *ibid.* b. De cultu Dei & debitis illi honoribus cur non diſſeruerint, 154.
Philoſophia nec ſapientia eſt, nec ſtudium ſapientiæ, 20. Quibus rebus conſtet, 21.
Phœnix. Ubi fabulentur eum habitare, 263. Undè Proverbium, Phœnice rarior, 264. b. De ejus reſurrectione Auctores, *ibid.* Phœbo avis ſacra, *ibid.* De ejus ætate variæ ſententiæ, 265. b. Cibus ejus quis, 267. b.
Pietas, pro clementiâ, ſeu miſericordiâ, 381. b. 692 b.
Pilati acta, quandò & à quibus conficta, 423. a, b. 484. b.
Pionius (S.) quo die comprehenſus, & martyrio affectus, 393. 400. b. *& ſeqq.*
Pius, pro benigno, humano, 692. b.
Placatus, *ûs*, pro placatione, 537. b.
Plato, ſolus Philoſophorum ad veritatem propiùs acceſſit, 27. Quàm inconſtanter de rebus divinis diſſeruerit, 142. b. Agnovit Dei unitatem, 153. *& ibid.* a.
Pœnitentia. De eâ, & quàm ſit homini neceſſaria, 59. *& ſeq.*
Poëtarum de Deo uno teſtimonia, 3. *& ſeq.* Non fingunt omnia, quæ ad Deos ſpectant, 9.
Pollex. De illius formâ & uſu, 99. Undè dictus, *ibid.* Ejus articuli quo numero ſint, *ibid. & ſeq.*
Pollux, *Vide* Caſtor.
Polyandrium, quid ſit, 68. b.
Polycarpus (S.) martyrium quo die fecerit, 393. 401. b.
Polyeuctus, Martyr, edictum Decii & Valeriani contra Chriſtianos quomodò tractaverit, 618. a.
Pontes, in amphitheatro quid eſſent, & ad quem uſum ſtructi, 465. b. *& ſeqq.* Ex ligno confecti, 466. a.
Pontifex Maximus utrùm privatus fuerit, 459. a. Pontifex toti Provinciæ impoſitus, 482. a. Ex quibus eligeretur, *ibid.* Vocatus etiam Sacerdos Provinciæ, *ibid.* Pontificis nomen dignius habitum, quàm Sacerdotis, 483. b. Pontifex Maximus dictus aliquandò Pontifex abſolutè, *ibid.*
Portæ Ciliciæ, anguſtiæ Tauri montis ducentes in Ciliciam, 340. b. 506. b.
Poſt ſextiduum, idem ac ſexto die inchoato, 360. b. *Poſt deindè*, pleonaſmus antiquus, 715. b. *Poſt diem decimum Kalendarum*, *Vide* Ante diem.
Poteſtas præcipitare, pro *præcipitandi*, 170. &c.
Præbenda. Annona militaris undè ſic dicta, 208. a. 459. b.
Præbere, abſolutè poſitum, pro præbere ſtipendium, vel annonam militarem, 208. *& ibid.* b. 459. b.
Præbitores, quinam, & undè dicti, 459. b.
Prægustator, apud Principes quis eſſet, 332. b. Prægustator libidinum, *ibid.* 722. a.
Præpoſiti, nomen dignitatis militaris, 197. a. 242. a. 291. b. 389. b. 504. a. 606. a. Tribunis utrùm inferiores, *ibid.* 504. a, b. 606. a. Præerant cohortibus perindè ac Tribuni, 389. b. 504. a, b. 606. a.
Præſens, *in præſens*, de tempore præterito, 755. b.
Præſes, nomen generale, 348. b. Præſides cur ita dicti, 365. b. Præerant Provinciis, 748. b. Iidem judices, *ibid.*
Prætenturæ Illyricianæ, ubi ſitæ, 635. b.
Praxiteles. Duo iſtius nominis artifices extitere, 494. a.
Precem, in ſingulari, 242.
Primores militum, militiæ, &c. 375. a.
Princeps calamitatum, religionum, belli, ſceleris, pro auctore, 379. b. 686. a, b.
Principale faſtigium, principalis auctoritas, &c. de Principis auctoritate, &c. 578. a.
Principes pagani quinam boni, & in Chriſtianos propenſi, 187. 284. a. 432. a. 575. b. *& ſeq.* 598. a. Principum quinam nomina Deorum & honores uſurpaverint, 367. a.
Priores militum, 209. Prior civitatis, loci, ſcholæ, &c. 460. b.
Priſca, uxor Diocletiani, ab eo Idolis ſacrificare juſſa, 201. In exilium pellitur à Maximino cum filiâ Valeriâ, 235. Ubi, & quo mortis genere perierit, 249. Diocletiani uxor fuit unica, 294. b. 296. a, b. 486. b. 623. b. Ipſi quandò nupſerit, 296. a. 623. b. Chriſtiana utrùm fuerit, 297. a. 405. b. 515. b. 519. a, b. Ante maritum non obiit, 333. a. 623. b. Si non Chriſtiana, Chriſtianis favit, 508. b. *& ſeq.* Non eſt occiſa ut Chriſtiana, 509. a. Quo anno perierit, 510. a.
Priſcillianus, Præſes Bithyniæ, 298. b.
Privati, ſub Imperatoribus etiam dicti, qui magnis dignitatibus ornati erant, 453. b. Privatus quis liberâ Republicâ, *ibid.* Militi quandòque opponitur, *ibid. & ſeq.* Privata ſpectacula quænam dicta, *ibid.*

Prometheus, primus ſimulacra effinxit, 15.
Promoti, dictum de Officialibus judicum ad gradum aliquem promotis, 491. b. Item de ducibus militaribus promotis ad ordines, 728. b.
Propinquare, verbum poëticum, 216. a. 668. a.
Proponere edictum, ſymbolos, quid ſignificet, 617. b.
Proſcriptiones, dictæ tam de hominibus, quàm de bonis, 583. a.
Proſilui, *proſilii* & *proſilivi*, à proſilire, 678. b.
Protagoras, quo tempore floruerit, 142. Ejus de Divinitate opinio, *ibid.*
Protectores, quinam, & undè dicti, 210. b. 307. b. 375. a. 652. a, b. Varia eorum genera, 375. a. A quo Imperatore inſtituti, 652 a, b.
Protrahere, antrorſùm trahere, 650. a.
Providentia, probatur tùm ex mundi creatione, & conſtanti ejus regimine, tùm ex creatione & configuratione hominis ac belluarum, 2. 18. *& ſeq.* 75. *& ſeq.* 89. Quinam Philoſophi illam impugnaverint, 142. *& ſeq.*
Providentia, pro ſapientiâ, ſeu ſcientiâ Philoſophorum, 154. a.
Pudenda. De illorum uſu, & variis eorum nominibus, 109. *& ibid.* a.
Pulmo. De ejus naturâ, formâ & uſu, 101. *& ibid.* a, b. Quarè folli comparatus, *ibid.* b.
Purpura Cæſarum, eadem atque Imperatorum, 210. b. 461. a. 682. a, b. Inſigne utriuſque dignitatis, 444. a. 459. b. 691. b.
Purpuratus, dictum etiam de Cæſare, 442. a.
Puſillitas, vox rara, 73. b. 134.
Puticuli, nihil habuere commune cum catacumbis, 490. a. Genus ſepulturæ antiquiſſimum, *ibid.* Undè dicti, *ibid.*
Pygmei. De iis Veteres quid fabularentur 266. b.
Pythagoræ metempſychoſis refellitur, 26. Unum Deum agnovit incorporalem, 153. *& ibid.* b.

Q.

QUÆRERE, pro *acquirere*, 180. b. 206. a. 225. b. 534. b. 640. b. 697. b.
Quæſierunt, *quæſieris*, *quæſiſſe*, &c. apud Auctores idoneos, 534. b.
Quàm cùm maximè, 389. a. Hæ voces quid ſignificent, 503. a.
Quandò, pro *quoniam*, aut *quandòquidem*, 141. a.
Quanti, *æ*, *a*, pro *quot*, 389. b. 741. b.
Quantocyùs, ſeu *Quantociùs*, vox melioris notæ, quàm quidam putant, 391. a, b. 751. b.
Quatenùs, pro *quomodò*, 219. a, b. 379. a.
Queas, *Quires*, &c. verbum Lactantio familiare, 243. a.
Quieſcere, idem ac dormire, 742. a.
Quietis nomen Romanis Romanorumque Principibus amabile, 393. b. Quies publica in nummis, *ibid.* 505. b.
Quindecimviri, præpoſiti ad Sybillinos libros inſpiciendos, 502. a. Quo tempore abrogati, *ibid.*
Quinquennalia Maxentii, 336. b. Ea quandò celebrarentur, *ibid.* 373. b. 449. b. Quandò fierent & ſolverentur, 373. b.
Quondàm, de non longo temporis intervallo, 454. b.

R.

RAPERE, pro raptim & cum feſtinatione capere, 747. a.
Ratio. Nihil potuit homini majus ac meliùs à Deo dari, 79. *Rationes turbatæ*, & liquidæ, opponuntur, 378. b.
Rationales, Principum procuratores, 385. b. 366. a. 586. b. Eorum officium, *ibid.* 587. a.
Ravenna, ubi ſita, 635. a. Olim una ex præcipuis Italiæ, *ibid.*
Reddere, pro agere, edere, celebrare, 695. b. Idem pro dare, præſtare, *ibid.* Vota reddere, pro facere, *ibid.*
Refugium, vox uſitata idoneis Scriptoribus, 755. a.
Reges. Eâ appellatione Imperatores quandò à Latinis donati, 581. a.
Regnum Chriſti millenarium, ex quibus Scripturæ locis deſumptum videatur, 570. a, b. Regnum, dictum de Romano Imperio, 585. b. *& ſeq.* 688. a. Regnum, pro regni incolis, 624. b.
Religio. De falſarum religionum origine, 13. *& ſeq.* De verâ, 29. Religio omninò voluntaria eſt ac libera, 41. *& ſeq.* Solius hominis eſt propria, 139. *& ſeq.* Eâ ſublatâ, ſequetur confuſio vitæ ac perturbatio, 141. 154. *& ſeq.* Sine metu non poteſt conſiſtere, *ibid.*
Renes, undè dicti, 111.
Reſiſton. Locus ille ubi ſitus, 339. a.

Digitized by Google

Reſolvere, quod ligatum fuerat diſſolvere, 228. b. 704. a.
Reſtituta, pro reſtitutione, 673. b.
Retentare, pro *retinere*, 669. b. Pro *conari retinere*, 670. a. Item pro ſimplici *tenere*, *ibid.*
Revelatio, pro *apocalypſis*, 30.
Rhodanus, cum Pado confuſus, 568. a.
Ripa Stryga, vox corrupta, & variè emendata, 204. a, b. 302. a, b. Idem atque ora Propontidis, 302. a.
Ripæ, pro maris littoribus, 231. 385. b.
Ripárienſes legiones quænam dictæ, 302. a.
Romani. De Diis eorum propriis, 10 *& ſeq.* Populi Romani petulantia & licentia quanta fuerit, 300. b. *& ſeq.* Luſoriæ naves apud Romanos quid eſſent, 310. a. Dies apud eos qualis fuerit, & undè illum inciperent, 350. b. *& ſeq.* De more eorum per picturas aut inciſos lapides res ſuas mandandi memoriæ, 363. b. 435. b. Lapidibus informibus etiam honorem habuerunt, 451. a. Haſta pro Marte ipſis culta, 452. b. Quandò pro aliorum quàm Reipublicæ ſalute Deos rogare cœperint, 479. a. Sub Imperatoribus longè minùs ſuperſtitioſi, 725. a.
Romanus, quo die martyrium conſummaverit, 300. b.
Romula, Galerii mater, undè oriunda, 194. 466. b. Mulier admodùm ſuperſtitioſa, 197. Filium incitat ad Chriſtianos perſequendos, *ibid.* Hujus nomen multis aliis mulieribus inditum, 443. a.
Romula, nonnunquàm adjectiva vox, 443. a, b.
Romulus, creditus filius Maxentii ex Magnâ Urbicâ uxore, 488. a.
Ros. De ejus & pruinæ differentiâ, 264. b.
Rurſùm repetere, pleonaſmus antiquus, 715. b.

S.

SABBATICUS fluvius, undè dictus, 509 b. *& ſeq.*
Sabbatum magnum, de quo dictum Sabbato apud Judæos, 402. b. Dictum apud Aſianos Proconſulares de Sabbato, quod primam Quadrageſimæ Dominicam præcedit, *ibid.*
Sabini & Sabinorum corpus, ſynonima, 753. a.
Sacerdos ſummus, utrùm de Pontifice maximo diceretur, an de primo Cybeles Sacerdote, 423. 483. b. Sacerdotes maximi ex primoribus civitatum lecti, 481. b. Præerant reliquis ejuſdem civitatis Sacerdotibus, 482. a. Mulieres etiam Provinciarum Sacerdotes factæ, *ibid.* Sacerdotibus nonnullis Maximi titulus datus, 483. a. Pudicitiæ Sacerdotes, 722. a.
Sacra. De ſacris Deorum Romanorum, 11. De iis à Fauno & Numâ inſtitutis, 12. Sacrorum origo, 13. *& ſeq.*
Sacrificatum, quid propriè fuerit, 232. b. 719. a.
Salonæ, urbs Dalmatiæ, 210. b, 462. b. Utrùm illuc Diocletianus ſeceſſerit poſt depoſitum imperium, 462. b. *& ſeq.*
Sanctiſſimus vir, vel adoleſcens, dictum de homine virtute prædito ſingulari, 207. b, 374. b. 458. a. 646. a. Sanctiſſimus maritus, uxor ſanctiſſima, quid ſignificent, 458. a.
Sapientes. His nihil magnum, niſi quod & bonum, 371. b.
Sapientia, utrùm ſit ſcientia rerum divinarum & humanarum, 21. In quo conſiſtat, 25. De verâ ſapientiâ, & de ſapientiâ religioſâ, 29. *& ſeq.*
Sapor. Ejus ſenſus cuinam membro tribuendus, 98. *& ibid.* a.
Sapor, Perſarum rex, Narſæi utrùm avus, an atavus, 440. b. *& ſeqq.* Non unus fuit iſtius nominis, ſed plures ſæpè confuſi *ibid.*
Saturnalia. His octavus dies non acceſſit tempore Conſtantini, 472. a. Ultimus quis fuerit, *ibid.*
Saturnus. Ejus geſta ex Hiſtoricis, 10. Cœlo & terrâ genitus cur credatur, *ibid.* Sacra humana ipſi oblata, 12. *& ſeq.* Quo tempore vixerit, 14.
Scamnum, apud Scriptores Rei ruſticæ, quid ſit, 635. b.
Σκαιός, ineptus, ſtolidus, &c. 750. b. Τὰ σκαιά, nugæ, tricæ, *ibid.*
Scientes Dominum, pro Chriſtianis, 601. a. Scire Deum, ſcire Paulum, *ibid.*
Scientia, à Socrate & Academicis ſublata, 21 Sine virtute poteſt contingere, 23.
Scripta Imperatorum, pro eorum litteris ad Provinciarum Præſides, 584. b.
Scriptura Sacra. Quarè non facilè huic plurimi credant, 52. *Scriptura*, pro vectigali, 214. a. 469. a.
Scripturarius ager, quis, 469. a. Scripturarii, Publicani cur dicti, *ibid.*
Scutarius, de quo diceretur, 210. b. 652. a.

Varia Scutariorum genera, 307. b. 375. a. Dictum de ſcutorum fabricatore, 652. a.
Scutigerulus, Græcè ὁπλοφόρος, 652. a.
Secretaria, quid eſſent, 202. a. 372. b. 627. a, b.
Securem, ſitem, turrem, &c. pro ſecurim, ſitim, turrim, 380. b. *& ſeq.*
Securitas publica, in nummis, 505. a. Securitas à tranquillitate diſcrepat, 749. a, b.
Sed, particula Lactantio frequentiſſima 622. b.
Sedes, dicta pars corporis quâ ſedemus, 477. b.
Semen. De duabus venis, quibus continetur in corpore, 105. Undè oriatur, *ibid.*
Senatus, Conſules declarabat, eiſque tradebat Conſulatûs inſignia poſt Valerianum, 301. a.
Senſus, non ſunt fallaces, 94. *& ſeq.*
Septimontium ſacrum, in quorum honorem à Romanis conſtitutum, 368. a.
Sepulturæ cadaverum Gentiles & Chriſtiani ſtudioſiſſimi, 433. a.
Sequi, pro *exequi*, 131. a.
Serapis, cultus ab Amiſenis, 404. a.
Serdica, urbs Thraciæ, non Daciæ, 479. b. *& ſeq.* Neque item Macedoniæ, 480. a. Eadem ſita in Illyrico latè ſumpto, *ibid. &* b. Una tantùm fuit, *ibid. & ſeq.*
Serena, uxor Diocletiani ſuppoſititia, 296. a, b. 486. b.
Serenus campus, locus Thraciæ, 242. b. 339. b. 744. b. Undè nobilis, *ibid.* Ejus à Nicomediâ diſtantia, 341. a. Undè dictus, 390. a. 504. b.
Serpentes. De uſu eorum ſalubri in Medicinâ, 157. b.
Servi. Hos contra Dominos interrogari jure Romano nefas erat, 214. a. 310. b. Qui caſus poſteà ſint excepti, 310. b. Novæ circa id conſtitutionis antiquatio & renovatio, *ibid.* His in Diocletianeâ perſecutione libertatis ſpes adempta, ſi in fide permanſiſſent, 294. a. Diſtenti de more quandò flagris aut virgis cædendi erant, 606. a.
Servitium, pro ſervitute, 211. a. Idem pro ſervis, 655. b.
Severianus, Severi Imperatoris filius, quandò & à quo occiſus, 249.
Severus Imperator, ſaltator temulentus, ebrioſus, 208. 304. b. A quo purpurâ indutus, *ibid.* Auguſtus renuntiatus à Galerio, 218. 474. a. Pergit Romam contra Maxentium, 219. 473. b. Deſertus à militibus fugam capeſſit, *ibid.* Dedit ſe, purpuramque exuit, *ibid.* Quo genere mortis perierit, 220. a. 317. a. 474. a. 683. a. Purpuram ubi induerit, 306. a, b. De tempore quo ſumpſit Auguſti titulum, 313. b. *& ſeq.* Ubinàm fuerit interfectus, 316. b. *& ſeq.* Quo anno obierit, 317. b.
Sexus. In diverſis ſexibus inſtituendis mira Dei providentia, 108. *& ſeq.*
Sibyllæ. Earum de uno Deo teſtimonia, 5. De iis Auctores, & variæ ſententiæ, 174. *& ibid.* a, b. Illarum libri quo nomine laudati à Lactantio, 186. a.
Sibyllini libri, à quibus, cum opus eſſet, conſulerentur, 502. a. Quo tempore combuſti, *ibid.* Numero plurali ſemper appellati à Lactantio, 377. a.
Sic, quandòque adverbium ordinis, 755. b.
Sigla, notæ quibus utebantur Σημειογράφοι, ſeu ταχυγράφοι, 378. a.
Sigillum, de commeatûs libello, ſive epiſtolâ dimiſſoriâ ſigillo munitâ, 216. 312. a. 377. b. *& ſeq.*
Similis, cum gignendi caſu, 212. b.
Simon Magus. Duplex ejus cum Petro certamen commentitium, 282. a. Ille Apoſtoli operâ de cœlo in terram præcipitatus, 557. a. De eo fabulæ, *ibid.*
Simulacrum, *Vide* Imago.
Σιπυλὼν, nomen matris Deûm, ſeu Cybeles, 446. b.
Societas, quarè ab homine appetatur, 83.
Socrates. De eo, & ejus contradictionibus, 26. Apologiam pro ipſo quinam ſcripſerint, 129. a, b. De Deo quid ſenſerit, 153. *& ibid.* a.
Sol. Curſus ejus irrequieti & orbes inæquales ad uſum hominis ordinati, 156. Horæ ejus comites, 265. b. Sol invictus in nummis, 472. a. 510. b. 676. b. Solis defectio, quæ ſub Chriſti mortem conſpecta, qualis fuerit, & quandò acciderit, 526. a. 546. b. *& ſeqq.* Sol novus, de Brumâ, ſive de die VIII. Kal. Jan. 676. a, b.
Solidamenta corporis, 88.
Somnia, quâ de cauſâ homini à Deo data, 120. Utrùm veri aliquid habeant, 121.
Sopiti, quinam dicantur, 205. a, b. 638. a.
Sorores, de Carthagine & Uticâ, 439. a. Item de aſſentatione & calumniâ, de paupertate

Digitized by Google

pertate & bonâ mente, *ibid.* b. Sorores lodices, *ibid.*
Spalato, Villa Diocletiani, ubi obiit, 210. b. 462. b. *& ſeq.* Ubi ſita, *ibid.*
Spectacula, quarè vitanda, 53. *& ſeq.*
Splen. De ejus naturâ & uſu, 111. *& ibid.* a.
Stabulum equuleorum, 212. a. 375. b. Ferriterium, *ibid.*
Stapedes nullos habuerunt Veterum ſellæ, 433. b. Quandò cœperint uſurpari, 434. b. *& ſeq.*
Stativæ in quo convenirent cum manſionibus, in quo ab ilis differrent, 670. a, b.
Statuæ nudæ Græcis placuerunt, 89. b. Principum dejectæ, 237. 333. b. 387. b. 492. a. Ab imaginibus differunt, 492. b. *& ſeq.* 674. a.
Stephanus Protomartyr, ſub quo Principe paſſus fuerit, 563. b.
Στήλη, Græcè columna, ſæpè etiam ſtatua, 461. a.
Stipites nudi, ſæpè culti à Gentilibus, 451. a, b. Stipes crucis, lignum crucis rectum, *ibid.* b. Stipes deaſciatus delubrum vocatus à Veteribus, 452. a.
Stoïci, cœleſtia omnia in Deorum numero reponebant, 16. Illorum de ſummo bono ſententiæ, 23 Utrùm Deum fecerint corporeum, 132. b. Opinio eorum de irâ in Deo refellitur, 134. *& ſeq.* De cauſâ cur mundus ſit effectus quid ſenſerint, 155. *& ibid.* a. Non diſtinxerunt iram juſtam ab injuſtâ, 165.
Stomachus. De eo, variiſque ejus nominibus, 101. *& ibid.* a. Ejus officium, *ibid.*
Strangulatio, aliis bona mors, mala & lethum informe aliis, 467. b. Mulieres hoc ſupplicii genere affectæ, *ibid.*
Straton. Ejus de mundo opinio, 143. Quis fuerit, *ibid.* a, b. Phyſicus undè cognominatus, 144. a. Quo tempore floruerit, *ibid.*
Stratores, undè dicti, 433. b. Eorum officium, *ibid.* Miniſterium illud à militibus Imperatoribus exhibitum, 434. a. Eorum mos undè deductus apud Græcos, *ibid.*
Striga, vox Agrimenſaria, ſeu Gromatica, 406. b. 635. b. Quadratæ figuræ limes fuit in longitudinem, 635. b.
Strigonium, urbs, ubi ſita, 635. b.
Suadere legem, quid ſit, 231. b.
Suberrare aciei, montibus, 399. a. 737. a.
Summa, vox Lactantio peculiaris, 60. b. Quid ſignificet, *ibid.*
Supererat, pro *ſupereſſet*, 207. a.
Superfœtare, undè dictum, 698. a.
Superponere, vox ævo Lactantii uſurpata, 385. b.
Superſtitionis odioſum nomen religioni Chriſtianæ affixum ab Ethnicis, 562. b
Sura, quid ſit, 110. a.
Suſanna (S.) cujus filia & cognata dicatur in ejus Actis, 296. a. Ejus cum Galerio matrimonium commentitium, *ibid.*
Suſpenſio in equuleo, ſupplicium Martyrum, 469. a, b. Suſpenſus ſimpliciter, pro in equuleo ſuſpenſus, *ibid.*
Suſùm, pro *ſurſùm*, 210. a. 306. b. 375. a.
Suus proprius, locutio Latina, 733. b.
Sylvanus, à Montenſium Deorum cœtu non excludendus, 370. a.
Sympoſium, utrùm ſcriptum à Lactantio, 251. a, b.
Synthema, de commeatûs libello, ſeu epiſtolâ dimiſſoriâ, 378. a. Συνθήματα, notæ ſecretæ cujus generis, *ibid.*

T.

TABERNÆ, differunt ab officinis & apothecis, 718. b. Quis earum uſus, *ibid.*
Tages, Aruſpex olim celebris apud Tuſcos, 196. b. 291 a, b. Oratoriè ſumptus pro magiſtro ejuſdem diſciplinæ, *ibid.* Aruſpicinam ſcripſiſſe exiſtimatur, 455. b.
Tam, pro *valdè*, 591. a.
Tauri montis anguſtiæ, ubi ſitæ, 341. b.
Τέμενος, ſemper pro templo à Græcis uſurpatus, 616. b.
Templum Dei, ſanctum, fidele, &c. de Chriſtianorum corpore, ſeu Eccleſiâ, 292. b. 429. a. 557. b. Item de omni homine Chriſtiano, 297 b. 429. a. Templa & Eccleſias ſæpè Patres opponunt, 521. b.
Tempus inſtans ſæpè dictum à Latinis medium inter præteritum & futurum, 403. b.
Tendere, nota vox pro caſtra metari, 741. b.
Terminalia, undè dicta, 198. a. 612. a. Quo die & menſe celebrarentur, 293. a. 453. a. Fictione quâdam dies anni ultimus fuere, 453. a.
Termini imperii Hadriani voluntate mutati 514. a.
Terminus Deus, formâ lapidis vel ſtipitis in agris cultus, 452. a. Sacra ipſi quandò fierent, 453. a. Non plures illi dies ſacri.

Digitized by Google

ibid. A quo conſecratus, 612. a.
Ternarium numerum veteres Chriſtiani cur amarent in precibus, 390. a.
Terricula, pro terroribus, 373. b. 456.
Theodora, Maximiliani filia, vel privigna, 324. a. Conſtantio deſponſata, *ibid.* 413. a.
Theodorus Philoſophus, nullum eſſe Deum dixit, 143. Quo tempore vixerit, *ibid.* a. Cyrenæus undè dictus, *ibid.* Ἄθεος cognominatus, *ibid.* b.
Theotecnus, Curator Antiochiæ, egregius impoſtor in Chriſtianos, 705. a.
Tiberius. Utrùm ejus imperii anno decimo quinto Chriſtus paſſus fuerit, 396. b. *& ſeq.*
Timon, quis fuerit, & de ejus naturâ & indole, 170. b.
Timor Dei. Ejus neceſſitas, 154. *& ſeq.* Solus cuſtodit hominum inter ſe ſocietatem, *ibid.*
Tituli in inſcriptionibus Edictorum nomina & honores comprehendebant, 481. b.
Tollere, pro è medio tollere, occidere, 609. b. Idem pro attollere, *ibid.* 745. a, b.
Tolles, quæ corporis partes dictæ, 103. a. Eædem ac tonſillæ, *ibid.* Undè vocatæ, *ibid.* Quomodò meliùs appellatæ à recentioribus, *ibid.*
Tonſillæ, *Vide* Tolles.
Tori, quid ſint in homine, & de eorum ſitu, 99. a. Eorum uſus ad ſignificandum robur, *ibid.*
Traditoris nomen, undè ortum, 199. a. 293. b. 614. b.
Trahere morbum, pro morbum contrahere, 635. a. Trahere bellum, obſidionem, &c. Latinis idem ac protrahere, *ibid.*
Trajanus, adoptatus à Nervâ non imperavit, niſi illo mortuo, 205. b. 409. a. Dacias rebelles vectigales fecit, 215. 666. a. Duæ ejus expeditiones in Dacos, 310. b. *& ſeq.* Quo die & anno natus, 409. a, b. Quandò à Nervâ adoptatus, *ibid.* b. Orientalis limes ſub eo ubi conſtitutus, 443. a. Utrùm ſub illo Chriſtiani Eccleſias habuerint quales nunc cernimus, 520. b. *& ſeqq.*
Tranquillitas, pro pace, 428. b. Differt à ſecuritate, 749. a, b.
Tranſtigritanæ regiones, de quibus locis intelligendæ, 443. a.
Trepere, verbum obſoletum, pro *vertere*, 603. b. A Græco τρέπειν deductum, *ibid.*
Trepidare, pro hùc & illùc frequentiùs ſe vertere, 603. a. 614. b. A priſco *trepere* deductum, *ibid.*
Tributum ſoli, ſive capitis, ad quos, & ad quid extenderetur, 425. a. 469. b.
Tribunitia poteſtas Imperatorum quarto ſeculo à quo die numeraretur, 320. a.
Triſmegiſtus, *Vide* Hermes.
Triumphare, cum quarto caſu, 203. a. 299. a. 631. b.
Triumphatus, paſſivè, 190. a.
Tryphæna, Tryphonia, vel Trophonia, Decii junioris uxor, Chriſtiana credita, 432. a.
Tu videris, formula improbantium, 209. b. 647. b.
Tumultus, quomodò definitus à Cicerone, 593. b. Undè dictus, *ibid.* Aliquandò pro bello graviſſimo uſurpatus, *ibid. & ſeq*
Tutelarum tutandi fundi ergò quatuor genera apud Veteres, 715. a.
Tutelo, pro *titulo*, 231. 331. a.
Turbari, & *perturbari*, in quo differant, 677. a.

V.

VADERE, de hoſtibus qui præliandi animo procedunt, 681. b.
Valens Imperator, pronomine Valerius, utrùm à Licinio occiſus fuerit, 248. a, b. 417. a, b. 756. b. *& ſeq.* Quo Chriſti anno, 417. a, b. 518. a.
Valens Theſſalonicus, occiſus non fuit à Licinio, 417. a. Cæſar ab illo quandò creatus, *ibid.*
Valentinianus Imperator. De ejus urſis, 376. a.
Valeria, Diocletiani filia, à patre idolis ſacrificare juſſa, 201. Galerio quo anno nupſerit, *ibid.* a. 623. b. Sterilis fuit, 211. b. 486. b. 654. a. Maximini nuptias contemnit, 235. 487. a. Ab eo cum matre in exilium pellitur, *ibid.* A patre Diocletiano fruſtrà repetitur, 237. 487. a. Candidianum Galerii ex concubinâ filium adoptavit, 248. 486. b. Ubi, & quomodò miſerè perierit, 249. 487. a. Perperàm credita brevi obiiſſe poſt nuptias, 295. b. Pannoniæ parti nomen dat, *ibid.* Chriſtiana num fuerit, 297. a. 405. b. 515. b. 519. a, b. Si non Chriſtiana, Chriſtianis favit, 508. b. *& ſeq.* Non eſt occiſa ut Chriſtiana, 509. a. Quo anno perierit, 510. a. Maximinus quomodò ejus filius, 726. a.

Digitized by Google

Valerianus Chriſtianos perſequitur, 189. Victus & in ſervitutem à Perſis redactus, *ibid.* Quo anno ſævire cœperit in Fideles, *ibid.* a. 403. b. 579. a. Ejus primò in illos benevolentia & humanitas, *ibid.* 284. b. 579. b. Stapedis vicem exhibet Sapori regi Perſarum, *ibid.* 284. b. 434. a, b. Quâ morte vitam finierit, 190. 284. b. & *ſeq.* 437. b. 582. a, b. Quot annos ſevierit, *ibid.* a, 581. b. & *ſeq.* Quandò, & à quibus evectus ad imperium, 400. a. 579. b. Quo anno captus à Perſis, 403. b. 436. b. 580. b. Utrùm conſenuerit in imperio, illudque filiis tradiderit, 436. a, b. Quo ætatis anno Imperator factus, *ibid.* a. Quot annos regnaverit, *ibid.* b. Quo ætatis anno mortuus, *ibid.* Plus fudit Chriſtiani ſanguinis, quàm quibuſdam viſum, 579. b. & *ſeq.*

Valitudo, pro *valetudo*, 665. b.

Vaniloquentia, 178.

Venarum ſectio, quale mortis genus, 468. a.

Venter. De eo, & qualis laudetur ab Auctoribus, 100. & *ibid.* b.

Venti. De illorum uſu & utilitate, 156.

Venus, artem meretriciam inſtituit, 7. Ara templumque Veneri Calvæ apud Romanos, 11. Culta in Syrophœnice, 264. b. Venus Urania quâ formâ Athenis culta, 449. a. Paphia ſub figurâ pyramidis, *ibid.*

Veritas, quid ſit, 30. Gradus per quos ad eam aſcenditur, 129. & *ſeq.* Humanis ſenſibus erui nunquàm poteſt, 152.

Verus (Lucius) Imperator, quo anno obierit, 415. a. Decimum imperii annum non attigit, *ibid.* & b. Quo anno ad imperium evectus, *ibid.* b.

Veſica, quâ ratione urinam trahat, 104. Quæ animalia uſum hujus non habeant, *ibid.* b.

Veſtire, idem ac ſummæ poteſtatis inſignibus induere, 307. b. 374. b.

Veteranus rex, dictum eleganter de Diocletiano poſt depoſitum imperium, 307. b.

Vetus vetuſtum vinum, pleonaſmus antiquus, 715. b.

Vexare, *Vexatio*, verba habentia uſum ingentis calamitatis, 469. b. 565. a. Dictum etiam de ſuppliciis Martyrum, & perſecutionibus, *ibid.* 565. a, b. 685. a. Vexatio, pro morbo, 565. b. 635. a.

Vicani, dicti qui in eodem vico habitant, 608. a, b.

Vicarium aliquid, pro re aliquâ vicariâ, 347. b. 752. b. & *ſeq.* Animal vicarium, *ibid.* Vicaria opera, manus vicariæ, &c. 348., a.

Vicarius. Quod ejus officium, 348. b. 752. b. Vicarii in re ſacerdotali, 370. b. Vicarius in genere quis, 505. b. Vicarii Præfectorum, *ibid.* Illorum quæ poteſtas, 587. a.

Vicennalia, quandò, & quo pacto celebrarentur, 300. a. 374. a. 634. b. 696. b. Quandònam ſuſciperentur, 374. a.

Victor, *Vide* Aurelius.

Victoriam capere, locutio rara, 241. a. 741. b.

Vigiles, legibus Romanis ex variis artificum corporibus collecti, 387. a.

Vilitas. Eo nomine Veteres quid notarent, 286. a.

Villa publica in Campo Martio Romæ quid eſſet, 472. b. Aliæ alibi extructæ, *ibid.*

Vinum, inter alimenta numeratum, 697. b.

Vipera. De ſalubri illius uſu in Medicinâ, 157. & *ibid.* b.

Vir, undè dictus, 108. & *ibid.* a.

Virgilius, utrùm numerandus inter Epicureos, 120. a.

Virgines, Latinis fœminarum nomine comprehenſæ, 234. a. 721. b. Virginem imminuere, quid ſit, *ibid.* b.

Virtus, quid ſit, 24. Quod ejus præmium, *ibid.* Undè appellata, 108. Per mala probatur & conſtat, 170. Virtus, dictum ſimpliciter de virtute bellicâ, 745. a. 746. a.

Viſcera. De iis, & eorum uſu, 88. 101. & *ſeq.* Quid ſint, *ibid.* a.

Viſcerationes, undè dictæ, 88. a.

Viſio, quomodò fiat, 93. & *ſeq.* Quomodò furioſi & ebrii omnia videant duplicia, 94. & *ſeq.*

Vita. De duabus humanæ vitæ viis, 47. & *ſeq.* Per quid vita ſuſtentetur, 101. De longâ vitâ quorumdam hominum, 337. a. Vita, pro victu, ſeu alimento, 666. b.

Vitam vivere, 140.

Vitellius Imperator, vivus vidit imagines ſuas aboleri, 387. b.

Umbilicus. De ejus ſitu & uſu, 100. & *ibid.* b.

Ungues. Eorum pulchritudo & uſus, 99.

Ungulæ, quale martyrii inſtrumentum, 203. b. 373. b. 456. a.

Univerſa terra, de Romano imperio, 202. 629. a.

Voluptas. De voluptatibus ſenſuum coercendis, 51. & *ſeq.* Non faciunt hominem beatum, 178. Tam mortalis voluptas, quàm corpus, 179.

Votum celebrare, de Feſtis in quibus vota

vota pro ſalute Principum concipiebantur, 225. b. 326. a. 694. a.
Vox, αὐδὴ cur dicta à Græcis, 92. De ejus origine & cauſâ, 102. & ſeq. 113. A Philoſophis quomodò definita, 112. & ibid. a, b. Ejus inſtrumenta, 113. b.
Uranus. Ejus geſta ex Hiſtoricis, 10.
Uſtrinæ publicæ, Romæ ubi ſitæ, 490. b.
Utenſilia, quid ſint, 221. b. 684. b. Sumpta pro inſtrumentis, 474. a.
Uterus. De eo, & ejus formâ, 105. & ſeq. Varia illius nomina, 106. a.
Utilitas publica in nummis, 478. a.
Vulnus & Ulcus, in quo differant, 702. a.

X.

XANTHICUS menſis, in Aſianorum Proconſularium anno Solari quotus eſſet, 401. b. & ſeq. Undè inciperet, ibid.
Xenocratis de mente, ſeu animâ, ſententia, 116. & ibid. a.
Xenophanes, de Lunâ quid ſenſerit, 28.

Z.

ZABULUS, pro *Diabolus*, 203. a. 204. 298. b. 631. b. Hæc vox frequens in libris antiquis, 298. b.
Zacones, pro *Diacones*, 298. b. 631. b.
Zaritorum, pro *Diaritorum*, 298. b.
Zeno, ſuſtulit opinationem, 21. Ejus de ſummo bono ſententia, 22. Illius errores, 27. Agnovit Dei unitatem, 153.
Zeta, pro *Diæta*, 373. a. 631. b.
Zozimus, oſor Conſtantini infenſiſſimus, 311. a.

FINIS.

ERRATA in ſecundo Volumine deprehenſa.

Præf. Pag. iij. lin. 42. *explicanado dhibenda*, lege *explicando adhibenda*.
4. a. lin. 9. *occurebant*, leg. *occurrebant*.
7. a. lin. 5. *Cybeles*, leg. *Cybele*.
32. lin. 27. *Moyſes*, leg. *Moyſes*.
77. b. lin. 13. *feu*, leg. *ſeu*.
79. b. lin. 2. *docuerant*, leg. *docuerunt*.
112. a. lin. 9. *haberi*, leg. *habere*.
132, lin. 7. *reprahenſione*, leg. *reprehenſione*.
151. lin. 16. *conſtat*, leg. *conſtet*.
177. b. lin. 17. *amor*, leg. *amore*.
187. b. lin. 13. *MSS*. leg. *MS*.
204. a. lin. 3. *Vincennalium*, leg. *Vicennalium*.
213. lin. 22. *penes*, leg. *penès*.
318. b. lin. 4. *Gloſſarum*, leg. *Gloſſarium*.
356. a. lin. 29. *Epimarchi*, leg. *Epicharmi*.
360. a. lin 47. *Plalmis*, leg. *Pſalmis*.
361. b. lin. 29. *alrerum* leg. *alterum*.
395. b. lin. 49. *Aſtranomis*, leg. *Aſtronomis*.
460. a. lin. 25. *Conſtantini*, leg. *Conſtantii*.
479. a. lin. 41. μυθῶ, leg. μυθὸν.
583. a. lin. 22. *barborum*, leg. *barbarorum*.
610. a. lin. 34. ἰξολῶ, leg. ἰξοχῶ.
751. a. lin. 43. *deligerit*, leg. *delegerit*.

Digitized by Google

LECTORI MONITUM.

Quoniàm incuriâ dicam, an oſcitantiâ noſtrâ factum eſt, ut in excudendis Pauli Baudri Notis, quotiès ille ad Notas ſive Baluzii, ſive Columbi aut Cuperi remitteret juxta ſuam Editionem, nos lectionem emendandam, numeroſque Editionis noſtræ paginis accommodandos ſeriùs animadverterimus, oramus veniam, Lector benevole, ſi quid humani in eo diligentia noſtra paſſa eſt. Interim ne quid tibi pereat, quod conferre queat, tum ad perfectionem, tum ad uſum faciliorem hujuſce noſtræ Editionis, en reſtituimus tibi in ſubjecto indice eadem loca emendata. Hunc conſulas licet, quò faciliùs queas ad Notas indicatas recurrere.

EMENDANDA

IN NOTIS PAULI BAUDRI;

à pag. 530. *incl. ad pag.* 609. *excl.*

Pag. 530. *col.* 2. *lin.* 25. P. 2. p. 266. *leg.* p. 358. col. 1.
Ibid. lin. 26. p. 3. 5. 6. *leg.* 278. & ſeq.
Ibid. lin. 32. P. 2. p. 8. *leg.* 280. col. 2.
Ibid. p. 266. *leg.* p. 280. col. 1.
Ibid. N. (a) P. 2. p. 266. *leg.* p. 358. col. 1.
Ibid. N. (b) P. 2. p. 7. *leg.* p. 358. col. 1.
Ibid. N. (d) P. 2. p. 7. *leg.* p. 280. col. 1.
Ibid. N. (f) P. 2. p. 7. *leg.* p. 280. col. 1.
Ibid. N. (h) P. 2. p. 267. *leg.* p. 358. col 2.
Pag. 531. N. (d) infrà P. 2. p. 266. *leg.* ſuprà p. 358.
Ibid. N. (f) P. 2. proximè ante p. 266. *leg.* p. 356.
Ibid. N. (g) P. 2. p. 7. & 8. *leg.* p. 280. col. 2.
Pag. 532. *col.* 1. *lin. ult.* P. 2. p. 8. *leg.* p. 280. col 2.
Ibib. p. 123. *leg.* p. 428. col. 1.
Ibid. col. 2. *lin.* 1. p. 267. *leg.* p. 358. col. 2.
Ibid. N. (k) P. 2. p. 267. *leg.* p. 358. col. 2.
Pag. 534. *col.* 2. *lin.* 13. P. 2. p. 267. *leg.* p. 358. col. 2. & ſeq.
Pag. 535. N. (a) infrà P. 2. p. 267. *leg.* ſuprà p. 359. col. 1.
Pag. 536. *col.* 1. *lin.* 36. P. 2. p. 124. *leg.* p. 428. col. 1. & 2.
Ibid. col 2. *lin.* 12. P. 2. p. 124. *leg.* p. 428. col. 1. & 2.
Pag. 537. *col.* 1. *lin.* 26. P. 2. p. 124. *leg.* p. 428. col. 2. & ſeq.
Ibid. lin. 27. p. 8. *leg.* p. 281. col. 1.
Ibid. lin. 35. P. 2. p. 8. *leg.* p. 281. col. 1.
Ibid. lin. 39. P. 2. p. 125. *leg.* p. 429. col. 1.
Ibid. col. 2. *lin.* 8. P. 2. p. 268. *leg.* p. 359. col. 1.
Ibid. lin. 9. p. 125. *leg.* p. 429. col. 1,
Pag. 538. N. (a) P. 2. p. 268. *leg.* p. 359. col. 1.

Ibid. N. (e) P. 2. p. 8. *leg.* p. 281. col 1.
Pag. 539. *col.* 2. *lin.* 23. p. 8. num. 11. *leg.* p. 537. col. 1.
Ibid. lin. 44. P. 2. p. 124. *leg.* p. 428. col. 2. & ſeq.
Ibid. p. 8. *leg.* p. 281. col. 1.
Ibid. lin. 45. p. 8. num. 11. *leg.* p. 537. col. 1.
Pag. 540. *col.* 1. *lin.* 3. infrà P. 2. p. 9. *leg.* ſuprà p. 281. col. 1.
Ibid. lin. 14. P. 2. p. 268. *leg.* p. 359. col. 2. & ſeq.
Ibid. N. (e) infrà P. 2. p. 269. *leg.* ſuprà p. 360. col. 1.
Ibid. N. (f) P. 2. p. 125. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. N. (g) P. 2. p. 269. *leg.* p. 360. col. 1.
Ibid. N. (i) p. 270. *dele.*
Pag. 541. *col.* 2. *lin.* 36. P. 2. p. 269. *leg.* p. 360. col. 1.
Ibid. N. (g) P. 2. p. 125. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. p. 269. *leg.* p. 360. col. 1.
Ibid. N. (h) p. 270. *leg.* p. 360. col. 1.
Pag. 542. *col.* 1. *lin.* 12. P. 2. p. 9. *leg.* p. 281. col. 1.
Ibid. N. (d.) P. 2. p. 270. *leg.* p. 360. col 2.
Ibid. N. (e) P. 2. p. 270. *leg.* p. 360. col. 2.
Ibid. N. (f) P. 2. p. 125. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. N. (g) *&* (h) p. 269. & p. 270. *leg.* p. 360. col. 2.
Pag. 543. *col.* 1. *lin.* 4. P. 2. p. 270. *leg.* p. 360. col. 2.
Ibid. col. 2. *lin.* 23. P. 2. p. 125. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. p. 270. *leg.* p. 360. col. 2.
Pag. 544. *col.* 1. *lin.* 13. infrà P. 2. p. 9. *leg.* ſuprà p. 281. col 1. & 2.
Ibid. lin. 49. p. 114. & ſeq. *leg.* p. 349. col. 2. & ſeq.
Ibid. col. 2. *lin.* 9. p. 1. num. 1. 2. & p. 3. n. 4. *leg.* p. 530. col. 1. & p. 532. col. 1.
Ibid. N. (a) P. 2. p. 9. *leg.* p. 281. col. 1. & 2.
Ibid. N. (b) P. 2. p. 270. *leg.* p. 360. col. 2.
Pag. 546. *N.* (c) infrà P. 2. p. 270. *leg.* p. 360. col. 2. & ſeq.
Pag. 549. *N.* (d) P. 2. p. 125. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. N. (e) P. 2. p. 270. & 271. *leg.* p. 360. col. 2. & ſeq.
Pag. 550. *col.* 1. *lin.* 29. infrà P. 2. p. 9. *leg.* ſuprà p. 281. col. 2.
Pag. 553. *col.* 2. *lin.* 24. P. 2. p. 271. *leg.* p. 361. col. 1.
Ibid. lin. 31. infrà P. 2. p. 125. *leg.* ſuprà p. 429. col. 2.
Ibid. lin. 32. P. 271. *leg.* p. 361. col. 1.
Pag. 554. *col.* 2. *lin.* 30. p. 11. num. 17. *leg.* p. 538. col. 2. & ſeq.
Pag. 555. *col.* 1. *lin.* 5. P. 2. p. 10. *leg.* p. 281. col. 2. & ſeq.
Ibid. lin. 36. num. 15. *leg.* p. 553. col. 2. & ſeq.
Ibid. infrà P. 2. p. 10. *leg.* ſuprà p. 282. col. 1.
Ibid. lin. 37. p. 271. *leg.* p. 361. col. 2.
Pag. 556. *N.* (d) P. 2. p. 125. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. p. 271. *leg.* p. 361. col. 2.
Pag. 557. *col.* 2. *lin.* 23. P. 2. p. 10. *leg.* p. 282. col. 1.
Ibid. lin. 26. P. 2. p. 11. *leg.* p. 282. col. 2.
Ibid. lin. 27. p. 272. §. 1. *leg.* p. 361. col. 2.
Ibid. lin. 30. P. 2. p. 12 *leg.* p. 282. col. 2.
Ibid. p. 126. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. lin. 31. p. 272. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. N. (d) P. 2. p. 125. *leg.* p. 361. col. 2.
Pag. 558. *N.* (d) P. 2. p. 6. *leg.* p. 279. col. 1.
Ibid. N. (e) p. 6. 7. *leg.* p. 279. col. 1.
Pag. 560. *col.* 2. *lin.* 6. P. 2. p. 126. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. lin. 8. ibidem. *leg.* p. 430. col. 1.
Ibid. p. 278. *leg.* p. 362. col. 1.
Ibid. N. (d) p. 12. num. 20. *leg.* p. 540. col. 1.

Digitized by Google

Pag. 561. *col.* 1. *lin.* 25. P. 2. p. 272. *leg.* p. 362. col. 1.
Pag. 563. *col.* 2. *lin. penult.* num. 31. p. 15. *leg.* p. 542. col. 2.
Ibid. N. (i) P. 2. p. 126. *leg.* p. 430. col. 1.
Pag. 565. N. (h) p. 23. *leg.* p. 551. col. 2.
Pag. 566. N. (a) P. 2. p. 272. *leg.* p. 362. col. 1.
Pag. 567. *col.* 1. *lin.* 26. infrà P. 2. p. 11. *leg.* ſuprà p. 282. col. 2.
Ibid. col. 2. *lin.* 20. infrà P. 2. p. 22. *leg.* ſuprà p. 289. col. 2.
Ibid. p. 127. *leg.* p. 430. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 29. P. 2. p. 11. *leg.* p. 282. col. 2.
Ibid. lin. 30. p. 127. *leg.* p. 430. col. 2. & ſeq.
Pag. 568. *col.* 2 *lin.* 15. infrà P. 2. p. 12. *leg.* ſuprà p. 283. col. 2.
Pag. 569. N. (a) infrà P. 2. p. 127. *leg.* ſuprà p. 431. col. 1.
Ibid. p. 273. *leg.* p. 362. col. 2.
Pag. 570. N. (c) infrà P. 2. p. 128. *leg.* ſuprà p. 431. col. 1.
Pag. 572. N. (a) pag. 46. num. 47. col. 4. *leg.* p. 569. col. 4.
Ibid. N. (c) P. 2. p. 127. *leg.* p. 430. col. 2.
Ibid. N. (e) p. 9 num. 14. *leg.* p. 536. col 2.
Pag. 573. *col.* 1. *lin.* 13. P. 2. p. 12. *leg.* p. 283. col. 1. & 2.
Ibid. p. 273. *leg.* p. 362. col. 2.
Pag. 574. *col* 1. *lin.* 41. P. 2. p. 128. *leg.* p. 431. col. 2.
Pag. 575. *col.* 1. *lin.* 6. P. 2. p. 12. *leg.* p. 283. col. 2.
Ibid. p. 129. *leg.* p. 431. col. 2.
Ibid. lin. 7. p. 274. *leg.* p. 362. col. 2.
Ibid. lin. 21. P. 2. p. 274. *leg.* p. 263. col. 1.
Ibid. lin. 41. P. 2. p. 274. *leg.* p. 263. col. 1.
Ibid. lin. penult. P. 2. p. 13. *leg.* p. 283. col. 2.
Ibid. col. 2. *lin.* 29. P. 2. p. 13. *leg.* p. 283. col. 2.
Ibid. lin. 30. p. 129. & ſeq. *leg.* p. 431. col. 2.
Ibid. N. (e) P. 2. p. 13. *leg.* p. 284. col 1.
Pag. 576. *col.* 2. *lin.* 19. P. 2. p. 129. *leg.* p. 432. col. 1. & 2.
Pag. 577. *col.* 1. *lin.* 18. P. 2. p. 274. *leg.* p. 363. col. 1.
Ibid. col. 2. *lin.* 1. P. 2. p. 13. *leg.* p. 284. col. 1.
Ibid. lin. 23. P. 2. p. 13. *leg.* p. 284. col. 1.
Pag. 578. *col* 1. *lin.* 15. P. 2. p. 129. *leg.* p. 432. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 19. P. 2. p. 129. *leg.* p. 432. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 25. P. 2. p. 274. *leg.* p. 363. col. 1.
Ibid. col. 2. *lin.* 30. P. 2. p. 13. *leg.* p. 284. col. 1.
Ibid. lin. 31. p. 130. *leg* p. 432. col. 2. & ſeq.
Ibid. lin. 32. p. 274. *leg.* p. 363. col. 1.
Ibid. N. (a) Pag. 36. num. 31. *leg.* p. 561. col. 1.
Pag. 579. *col.* 1. *lin.* 16. P. 2. p. 14. *leg.* p. 284. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 17. p. 131. *leg.* p. 433. col. 1.
Ibid. col. 2. *lin.* 22. P. 2. p. 14. *leg.* p. 284. col. 2.
Pag. 581. *col.* 1 *lin.* 17. P. 2. p. 14. *leg.* p. 284. col. 2.
Ibid. lin. 45. P. 2. p. 138. & ſeqq. *leg.* p. 433. col. 1. 2. & ſeq.
Ibid. col 2. *lin.* 31. P. 2. p. 131. *leg.* p. 433. col. 1. 2. & ſeq.
Ibid. p. 274. *leg.* p. 363. col. 1. 2. & ſeq.
Pag. 582. *col.* 1. *lin.* 16. P. 2. p. 14. *leg.* p. 284. col. 2.
Ibid. lin. 17. p. 138. *leg.* p. 437. col. 2.
Ibid. lin. 37. fol. 5. *leg.* p. 423. col. 2. & ſeq.
Ibid. lin. 38. P. 2. p. 138. *leg.* p. 437. col. 2.
Ibid. lin. 39. p. 14. *leg.* p. 284. col. 2.
Ibid. col. 2. *lin.* 28. P. 2. p. 15. *leg.* p. 284. col. 2. & ſeq.
Pag. 583. *col.* 1. *lin.* 36. P. 2. p. 139. *leg.* p. 437. col. 2.
Ibid. lin. 7. p. 276. *leg.* p. 364. col. 1.

Digitized by Google

Pag. 584. col. 2. lin. 3. P. 2. p. 15. leg. p. 285. col. 1.
Ibid. lin. 24. P. 2. p. 15. leg. p. 285. col. 1.
Ibid. p. 276. leg. p. 364. col. 1.
Ibid. lin. 38. P. 2. p. 15. leg. p. 285. col. 1.
Pag. 585. col. 1. lin. 2. P. 2. p. 276. leg. p. 364. col. 1.
Ibid. lin. 6. num. 25. leg. p. 583. col. 1.
Ibid. lin. 8. P. 2. p. 276. leg. p. 364. col. 1.
Ibid. lin. 35. num. 38. leg. p 598. col. 1. & p. 599. col. 1.
Ibid. lin. 36. P. 2. p. 276. leg. p. 364. col. 2.
Ibid. col. 2. lin. 5. num. 8. leg. p. 578. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 15. P. 2. p. 15. leg. p. 285. col 1.
Ibid. lin. 24. num. 39. leg. p. 596. col. 1. & 2.
Ibid. num. 2. leg. p. 600. col. 1.
Ibid. lin. 45. P. 2. p. 15. leg. p. 285. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 46. p. 139. leg. p. 437. col. 2. & ſeq.
Ibid. p. 277. leg. p. 364. col. 2. & ſeq.
Pag. 586. col. 1. lin. 49. P. 2. p. 15. leg. p. 285. col. 2.
Ibid. p. 139. leg. p. 438. col. 1.
Ibid. lin. 50. p. 278. leg. p. 365. col. 1.
Ibid. lin. 52. P. 2. p. 16. leg. p. 285. col. 2.
Ibid. col. 2. lin. 19. P. 2. p. 139. leg. p. 438. col. 1.
Ibid. lin. 20. p. 278. leg. p. 365. col. 2.
Ibid. lin. 24. num. 10. leg. p. 591. col. 1.
Ibid. lin. 42. P. 2. p. 273. leg. p. 362. col. 2.
Pag. 587. col. 1. lin. 8. P. 2. p. 279. leg. p. 366. col. 1.
Ibid. lin. 28. P. 2. p. 139. leg. p. 438. col. 1.
Ibid. lin. 29. p. 279. leg. p. 366. col. 1.
Ibid. lin. 52. P. 2. p. 15. & 16. leg. p. 285. col. 1.
Ibid. lin. 53. p. 280. leg. p. 366. col. 2.
Ibid. col. 2. lin. 22. P. 2. p. 16. leg. p. 285. col. 2. & ſeq.
Ibid. lin. 27. num. 2. leg. p. 608. col. 2.
Ibid. lin. 33. P. 2. p. 16. leg. p. 286. col. 1.
Ibid. p. 280. leg. p. 366. col. 2.
Ibid. lin. penult. P. 2. p. 139. leg. p. 438. col. 1.
Ibid. lin. ult. p. 280. leg. p. 366. col. 2.
Pag. 588. col. 1. lin. 2. P. 2. p. 140. leg. p. 438. col. 1.
Ibid. lin. 20. P. 2. p. 17. leg. p. 286. col. 1.
Ibid. lin. 27. P. 2. p. 280. leg. p. 367. col. 1.
Ibid col. 2. lin. 17. P. 2. p. 17. leg. p. 286. col. 1.
Ibid. lin. 33. P. 2. p. 17. leg. p. 286. col. 2.
Ibid lin. 34. p. 140. leg. p. 438. col. 2. & ſeq.
Ibid. lin. 35. p. 281. leg. p. 367. col. 1.
Ibid. lin. 43. P. 2. p. 142. leg. p. 439. col. 2.
Pag. 589. col. 1. lin. 9. P. 2. p. 142. leg. p. 439. col. 2.
Ibid. lin. 10. P. 2. p. 281. leg. p. 367. col. 1.
Ibid. lin. 35. P. 2. p. 20. leg. p. 288. col. 1.
Pag. 590. col. 1. lin. 39. P. 2. p. 20. leg. p. 288. col. 2.
Ibid. lin. 40. p. 281. leg. p. 367. col. 2.
Pag. 591. col. 1. lin. 39. P. 2. p. 21. leg. p. 289. col 1.
Ibid. col. 2. lin. 14. P. 2. p. 21. leg. p. 289. col. 1.
Ibid. lin. 15. p. 142. leg. p. 439. col. 2. & ſeq.
Ibid. lin. 28. P. 2. p. 142. leg. p. 440. col. 1.
Pag. 592. col. 1. lin 14. P. 2. p. 282. leg. p. 367. col. 2.
Ibid. lin. 14. P. 2. p. 142. leg. p. 440. col. 1.
Ibid. lin. 31. P. 2. p. 21. leg. p. 289. col. 1.

Ibid.

Ibid. lin. 32. p. 282. *leg.* p. 367. col. 2.
Ibid. col. 2. *lin.* 30. P. 2. p. 22. *leg.* p. 289. col. 2.
Ibid. p. 143. *leg.* p. 440. col. 1.
Ibid. lin. 52. P. 2. p. 22. *leg.* p. 289. col. 2.
Pag. 593. *col.* 1. *lin.* 3. P. 2. p. 282. *leg.* p. 367. col. 2. & ſeq.
Ibid. lin. 8. P. 2. p. 22. *leg.* p. 289. col. 2.
Ibid. lin. 12. P. 2. p. 148. *leg.* p. 443. col. 1. 2. & ſeq.
Ibid. lin. 20. P. 2. p. 22. *leg.* p. 289. col. 2. & 2.
Ibid. lin. 21. p. 148. *leg.* p. 443. col. 1. & ſeq.
Ibid. lin. 27. P. 2. p. 22. *leg.* p. 290. col. 1.
Ibid. lin. 49. P. 2. p. 282. *leg.* p. 368. col. 1.
Ibid. col. 2. *lin.* 3. P. 2. p. 22. *leg.* p. 290. col. 1.
Ibid. lin. 14. P. 2. p. 143. *leg.* p. 440. col. 1. 2. & ſeq.
Ibid. lin. 15. p. 11. *leg.* p. 517. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 24. P. 2. p. 143. *leg.* p. 440. col. 2. & ſeq.
Pag. 594. *col.* 1. *lin.* 32. infrà P. 2. p. 282. *leg.* ſuprà p. 368. col. 1.
Pag. 595. *col.* 1. *lin. ult.* P. 2. p. 23. *leg.* p. 290. col. 1.
Pag. 596. *col.* 1. *lin.* 2. P. 2. p. 282. *leg.* p. 368. col. 1.
Ibid. lin. 29. P. 2. p. 145. *leg.* p. 441. col. 2. & ſeq.
Ibid. lin. 30. p. 23. *leg.* p. 290. col. 1.
Ibid. lin. 45. P. 2. p. 146. & 147. *leg.* p. 442. col. 1. & 2.
Ibid. col. 2. *lin.* 10. P. 2. p. 147. *leg.* p. 442. col. 2. & ſeq.
Ibid. lin. 14. P. 2. p. 283. *leg.* p. 368. col. 1.
Pag. 597. *col.* 1. *lin.* 42. P. 2. p. 23. *leg.* p. 290. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 43. p. 145. *leg.* p. 441. col. 2. & ſeq.
Ibid. col. 2. *lin.* 16. P. 2. p. 147. *leg.* p. 443. col. 1.
Ibid. lin. 24. P. 2. p. 148. *leg.* p. 443. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 26. P. 2. p. 149. *leg.* p. 444. col. 1.
Ibid. lin. 44. P. 2. p. 23. *leg.* p. 290. col. 2.
Pag. 599. *col.* 1. *lin. ult.* P. 2. p. 37. *leg.* p. 290. col. 2.
Pag. 600. *col.* 1. *lin.* 2. P. 2. p. 149. *leg.* p. 444. col 1. & 2.
Ibid. lin. 33. P. 2. p. 283. *leg.* p. 368. col. 1.
Ibid. col. 2. *lin.* 11. P. 2. p. 24. *leg.* p. 290. col. 2.
Ibid. p. 151. *leg.* p. 445. col 1. & 2.
Ibid. lin. 12. p. 283. *leg.* p. 368. col. 1.
Ibid. lin. 22. P. 2. p. 24. *leg.* p. 290. col. 2. & ſeq.
Pag. 603. *col.* 1. *lin.* 43. P. 2. p. 151. *leg.* p. 445. col. 2.
Pag. 604. *col.* 2. *lin.* 40. P. 2. p. 25. *leg.* p. 291. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 41. p. 151. *leg.* p. 445. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 46. P. 2. p. 283. *leg.* p. 368. col. 2.
Pag. 605. *col.* 1. *lin.* 27. P. 2. p. 152. *leg.* p. 446. col. 1.
Ibid. lin. 28. p. 283. *leg.* p. 368. col. 2.
Pag. 606. *col.* 1. *lin.* 37. P. 2. p. 25. *leg.* p. 291. col. 2.
Pag. 607. *col.* 1. *lin.* 5. P. 2. p. 25. *leg.* p. 291. col. 2.
Ibid. p. 152. *leg.* p. 446. col. 1.
Ibid. col. 2. *lin.* 33. P. 2. p. 25. *leg.* p. 291. col. 2.
Pag. 608. *col.* 1. *lin.* 12. P. 2. p. 25. *leg.* p. 291. col. 2.
Ibid. col. 2. *lin.* 8. P. 2. p. 152. *leg.* p. 446. col. 1. & ſeqq.
Ibid. lin. 9. p. 163. *leg.* ibidem.
Ibid. p. 25. *leg.* p. 291. col. 2. & ſeq.
Ibid. lin. 10. p. 283. *leg.* p. 368. col. 2. & ſeqq.

FINIS.

Digitized by Google

SACRÆ SCRIPTURÆ TESTIMONIA QUÆDAM, QUÆ TUM PRIMO, TUM SECUNDO VOLUMINE CITANTUR A LACTANTIO.

TOMO PRIMO.

Pſalm. 1. *Beatus eſt qui non abiit in concilio impiorum.* T. I. pag. 315.

Ibid. *Non reſurgent impii in judicio.* T. I. pag. 571.

Pſal. 44. *Eructavit cor meum verbum bonum; dico ego opera mea regi.* T. I. pag. 291.

Pſal. 84. *Veritas de terrâ orta eſt.* T. I. pag. 300.

Pſal. 93. *Captabunt in animam juſti, & ſanguinem innocentem condemnabunt; & factus eſt mihi Dominus in refugium.* T. I. pag. 325.

Pſal. 109. *Ante luciferum genui te: juravit Dominus, & non pœnitebit eum; tu es Sacerdos in æternum ſecundùm ordinem Melchiſedec.* T. I. pag. 307.

Eccli. 24. *Ego ex ore Altiſſimi prodivi ante omnem creaturam; ego in cœlis feci ut oriretur lumen indeficiens, & nebulâ texi omnem terram. Ego in altis habitavi, & thronus meus in columnâ nubis.* T. I. pag. 291.

Iſai. 45. *Adorabunt te & in te precabuntur, quoniam in te Deus eſt, & non eſt alius Deus præter te.* T. I. pag. 351.

Verùm Tomo. II. pag. 32. hic locus ſic legitur:

Adorabunt te & in te precabuntur, quoniam in te Deus eſt, & nos neſciebamus; Deus Iſraël. Confundentur & reverebuntur omnes qui adverſantur tibi, & cadent in confuſionem.

Ibid. 65. *Leones & vituli ad præſepe ſimul ſtabunt: lupus ovem non rapiet: canis non vorabitur; accipitres & aquilæ non nocebunt: infans cum ſerpentibus ludet.* T. I. pag. 581.

TOMO SECUNDO.

Qui filium non agnovit, nec patrem potuit agnoſcere. Hæc verba ex diverſis Scripturæ locis eruta ſunt, ſcilicèt ex Evangel. Joan. cap. VIII. v. 19. & cap. 14. v. 1. & 7. atque ex ejuſdem Joan. Epiſt. 1. cap. II. v. 23. Tomo II. hujuſce editionis pag. 37.

Apocalyp. XIX. v. 12. *Hujus nomen nulli eſt notum, niſi ipſi & patri.* T. II. pag. 30.

Id porrò eſt obſervandum, multa teſtimonia Sacræ Scripturæ quæ referuntur Tomo I. iterùm legi in Epitome Divinarum Inſtitutionum.

Typis QUILLAU, 1748.

Digitized by Google

AVIS AU RELIEUR

Pour placer les Cartons.

TOME I.

SIGNATURE D ij . . . . Pages 27 & 28.
. . . . Q . . . . Pag. 121 & 122.
. . . . F f iij . . . . . Pag. 229 & 230.
. . . . *Ibidem*. . . . . Pag. 231 & 232.
. . . . O o iv . . . . . Pag. 295 & 296.
. . . . M m m ij . . . Pag. 459 & 460.
. . . . *Ibidem*. . . . . Pag. 463 & 464.

TOME II.

SIGNATURE C . . . . Pag. 17 & 18.
. . . . L ij . . . . Pag. 83 & 84.
. . . . B b iv . . . . . Pag. 199 & 200.
. . . . D d . . . . Pag. 209 & 210.
. . . . F f iv . . . . . . Pag. 231 & 232.
. . . . H h iij & H h iv Pag. 245. 246. 247. 248. *tiennent enſemble.*
. . . . I i & I i ij . . . Pag. 249. 250. 251. 252. *tiennent enſemble.*

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

35390
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google